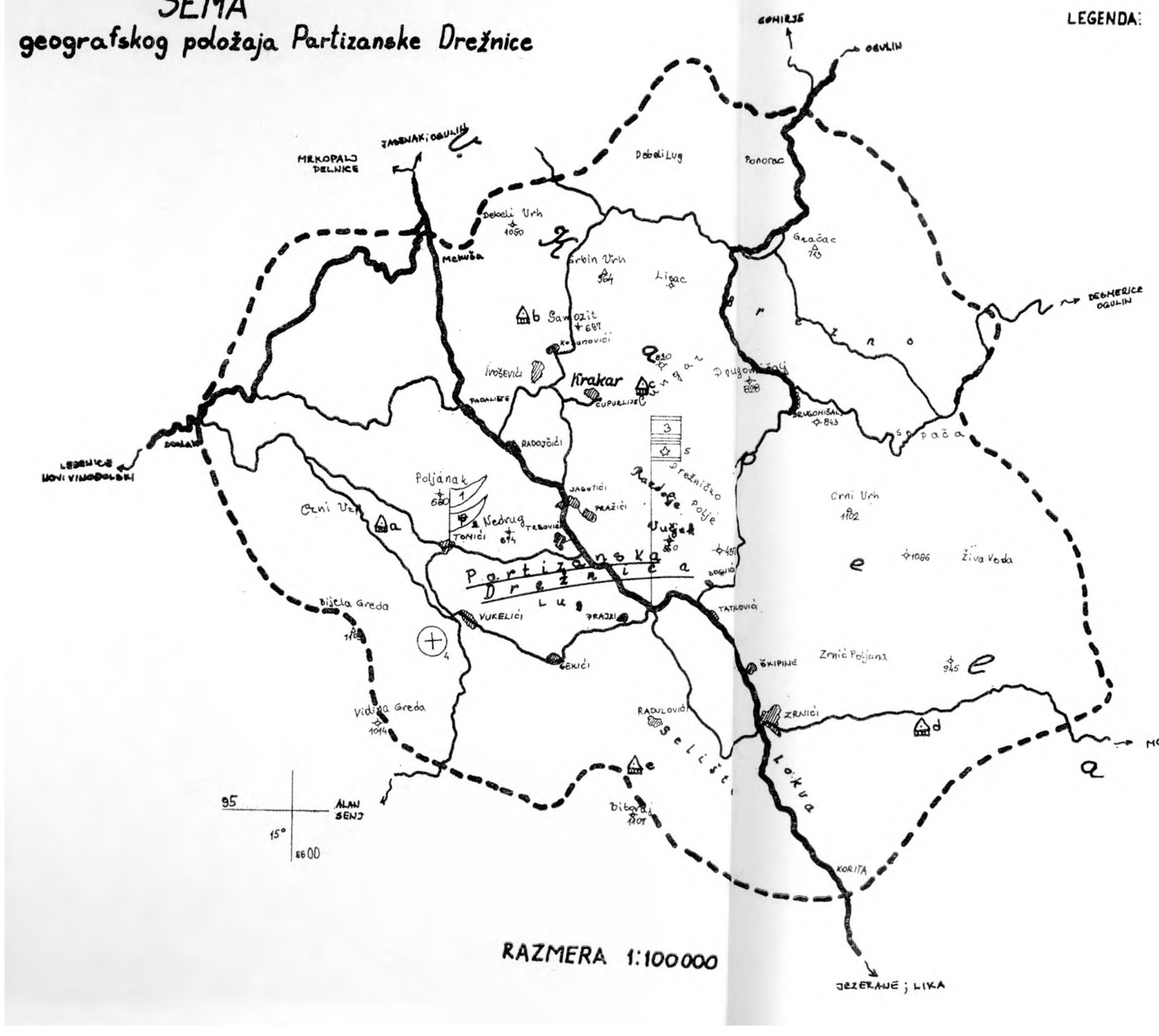
Partizanska Brežnica

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ŠEMA
geografskog položaja Partizanske Drežnice

RAZMERA 1:100000

ŠEMU IZRADIO:
MARKO TRBOVIĆ

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 12

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 12

Redakcija

MARKO BORIC, BUDE BOSNIC, LAKO IVOSEVIC, MILOŠ IVOSEVIC,
NIKOLA IVOSEVIC, LJUBOMIR GRBA, akad. MANOJLO MARAVIC,
MARKO TRBOVIC, MILICA TRBOVIC, MILE TRBOVIC, GOJKO VEZMAR,
mr ĐURO ZRNIC, i dr ĐURO ZATEZALO

Odgovorni urednik

dr ĐURO ZATEZALO

Recenzenti

BUDE BOSNIC, LAKO IVOŠEVIC, akad. MANOJLO MARAVIC
i NIKOLA IVOSEVIC

Štampa: RO »Informator« — OOUR Tiskara »ZAGREB«, Zagreb, Preradovićeva 21—23

PARTIZANSKA DREŽNICA

KARLOVAC 1982.

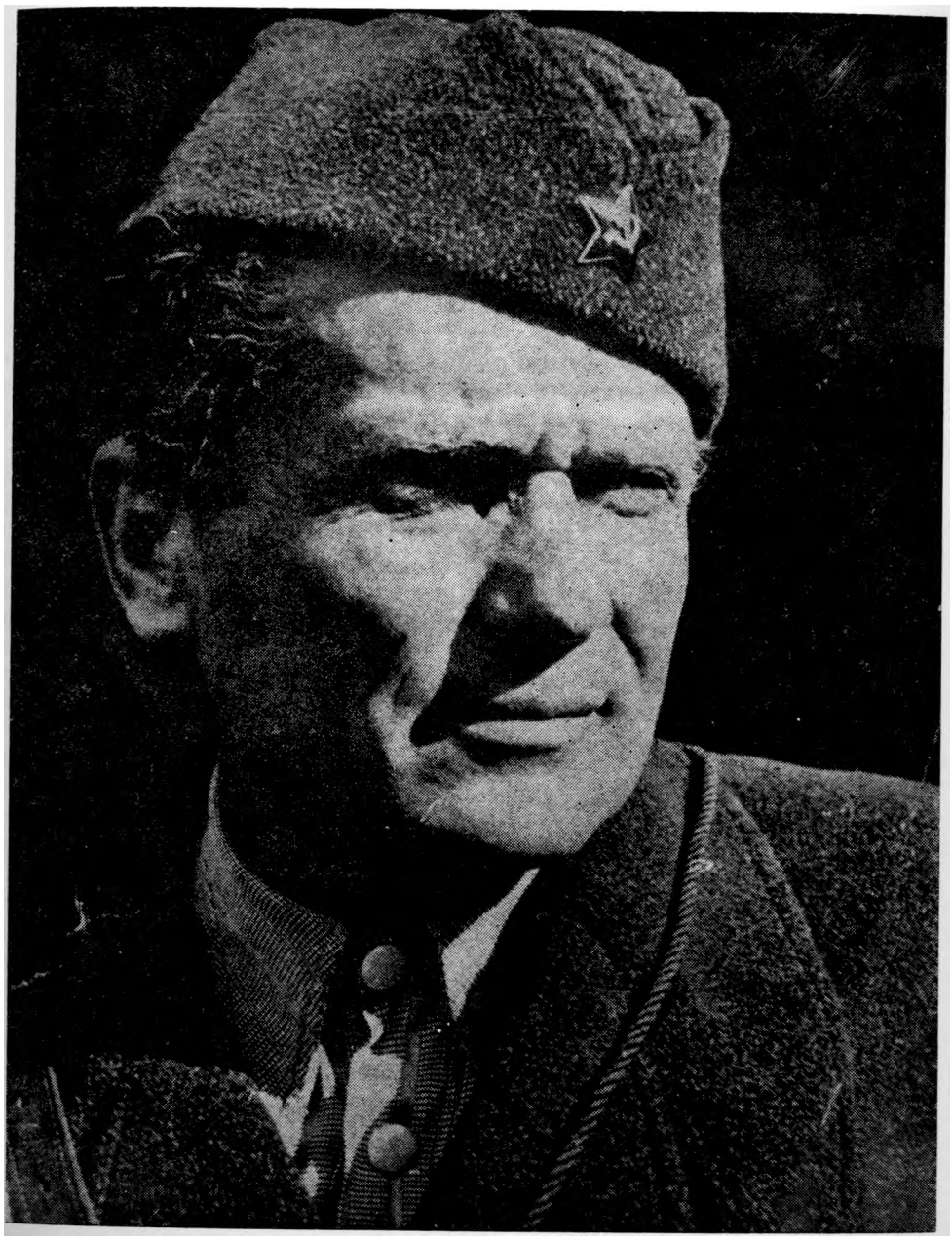
KNJIGU IZDAJEMO U CAST

90-GODIŠNJICE ROĐENJA

JOSIPA BROZA TITA

I 41-GODIŠNJICE

OSLOBOĐENJA DREŽNICE

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito

Napomena Redakcije

Na inicijativu boraca Partizanske Drežnice, njenih društveno-političkih organizacija, Skupštine općine i društveno-političkih organizacija Ogulina, Zbor radnika Historijskog arhiva u Karlovcu prihvatio je 1979. godine zadatak da pripremi rukopis za ovaj Zbornik.

Zbornik 12 »Partizanska Drežnica« pripremila je Redakcija imenovana od Skupštine općine Ogulin pri Historijskom arhivu Karlovac u sastavu: Marko Borić, Bude Bosnić, Lako Ivošević, Miloš Ivošević, Nikola Ivošević, Ljubomir Grba, Manojlo Maravić, Marko Trbović, Milica Trbović, Mile Trbović, Gojko Vezmar, Đuro Zatezalo i Đuro Zrnić. Na prvom sastanku Redakcije dogovoreno je da sadržaj knjige obuhvati teritorij bivše općine Drežnica. Na istoj sjednici prihvaćen je studijski projekat koji je predviđao da se u knjizi obradi vremenski period u pregledu od doseljenja Srba na ovo područje do 1918. godine, zatim društveno-političke i ekonomske prilike između dva svjetska rata i radnički pokret, te detaljno ustanak i razvoj narodnooslobodilačkog pokreta od 1941—1945. sa kratkim pogledom na poslijeratni razvoj u slobodnoj zemlji. Već na slijedećem sastanku Redakcije sadržaj je proširen opisom istaknutih likova iz NOB-a, te popisom palih boraca, žrtava fašizma i umrlih od tifusa. Nakon prihvaćenog sadržaja knjige, Redakcija se angažirala da prikupi što veći broj saradnika na obradi rukopisa.

Historijski arhiv u Karlovcu na prijedlog Redakcije obratio se putem štampe, radija i pismima preživjelim borcima i rukovodiocima kao i svim drugim učesnicima narodnooslobodilačkog rata da dadu svoje priloge za knjigu, bilo u vidu sjećanja, radova, sačuvanih fotografija, partizanske štampe ili originalnih dokumenata.

U tom cilju održano je više sastanaka s učesnicima NOR-a u Drežnici, Rijeci, Zagrebu, Beogradu i nekim drugim mjestima u želji da se angažira što veći broj saradnika i što svestranije obrade događaji na području općine Drežnica u toku četvorogodišnje narodnooslobodilačke borbe.

Zahvaljujući opsežnim pripremama, zalaganju članova Redakcije i nizu drugih saradnika, Redakcija je u svom troipogodišnjem radu uspjela okupiti i angažirati 65 autora i veći broj saradnika koji su pomogli u prikupljanju originalnih dokumenata i razjašnjavanju pojedinih događaja obzirom na veliko pomanjkanje dokumentacione izvorne građe.

Veliku pomoć u radu Redakcije pružila je Mjesna organizacija Saveza boraca u Partizanskoj Drežnici.

U Zborniku »Partizanska Drežnica« objavljujemo 59 radova i sjećanja i 54 opisa likova — boraca i rukovodilaca palih u NOB-u. Plan da u Zborniku bude obrađen veći broj likova, Redakcija nije mogla ostvariti zbog opsežnosti sadržaja knjige ali i zbog toga što za jedan broj likova nije mogla pronaći autore za njihovu obradu. Iako je Redakcija nastojala da se obrade najznačajniji likovi pali u narodnooslobodilačkoj borbi, zbog navedenih razloga nije u tome potpuno uspjela. Zato ona i ovoga puta moli učesnike narodnooslobodilačkog rata koji mogu da opišu istaknute likove pale u borbi da to učine kako bi ih Arhiv uvrstio u jednu od svojih slijedećih edicija.

Za razliku od dosadašnjih izdanja Historijskog arhiva u Karlovcu, ovaj Zbornik svojim sadržajem obuhvata područje samo jedne općine. Ova činjenica ukazuje na velike poteškoće u oblikovanju sadržaja knjige prije svega zbog veoma oskudnih izvornih podataka o velikim zbivanjima značajnim za historiju narodnooslobodilačkog rata i za daleko šire područje od drežničkog, a koje se kroz četiri godine narodnooslobodilačke borbe odražavalo svom snagom i širinom i imalo uticaja na historiografiju Hrvatske upravo na ovom teritorijalno malom općinskom području.

Glavni dio sadržaja u ovoj knjizi čine opisi događaja iz vremena oružane revolucije. Druga dva dijela odnose se na uvod koji daje pregled događaja iz prošlosti Drežnice do 1941. godine. Radovi i sjećanja dati su tako da pokrivaju sve djelatnosti narodnooslobodilačkog pokreta u svim selima i zaseocima na području općine. Prilozi su raznovrsni i po načinu iznošenja činjenica i po objašnjavanju samih događaja. Većinu njih čine sjećanja koja su unesena u knjigu onako kako su ih autori zapamtili, a Redakcija je izvršila samo provjeru osnovnih činjenica u datovanju. Među njima ima ih više originalnih, od kojih su neki isključivo lični i teško bi se našla druga lica koja bi o tim događajima znala nešto više. U nekoliko njih prvi put se objavljuju neke činjenice o kojima ni uža ni šira javnost nije bila do sada upoznata. Ima ih nekoliko u kojima se opisi činjenica podudaraju sa sjećanjima drugih učesnika događaja ranije objavljenih ili ih dopunjuju a mjestimično imaju i znatno različitu interpretaciju. Pored ovih, veći broj autora u iznošenju svojih sjećanja konzultirali su nekoliko ili više učesnika zbivanja odnosno izvornu građu tako da neki prilozi čine mozaik sjećanja više učesnika događaja.

Zbog preopširnosti sadržaja Redakcija je neke priloge morala kratiti. Pri tome je nastojala da sačuva autentičnost teksta. Interveniralo se uglavnom tamo gdje je bilo ponavljanja — bilo kod samog autora, bilo u odnosu na druge priloge u knjizi, kao i tamo gdje su iznošene općenite ocjene većih zbivanja koje su opće poznate ili su bez važnosti u sadržaju ove knjige.

Pored navedenog, Redakcija je u knjigu uvrstila i dva rada koji govore o iseljavanju stanovništva u razne krajeve svijeta tokom proteklog vremena i o učešću ljudi porijeklom s područja Drežnice u narodnooslobodilačkom ratu širom Jugoslavije. Jedan od radova daje nam i detaljne podatke o kolonizaciji Drežničana u Bajmok poslije drugog svjetskog rata.

Kao poseban prilog u knjizi se daje popis za 255 palih boraca, spisak 529 žrtava fašističkog terora i popis za 80 umrlih od tifusa. Ovi prilozi su rezultat višegodišnjeg rada velikog broja ljudi koje je obradila radnica arhiva Milica Banda uspoređujući ih sa popisom rađenim 1946. godine koji se čuva u Arhivu Hrvatske i Arhivu Jugoslavije. Ovi popisi predstavljaju izuzetnu vrijednost i prilog su istraživanju narodnooslobodilačkog rata u našoj zemlji. Istovremeno oni predstavljaju i pijetet prema palim borcima i žrtvama u oružanoj revoluciji.

č> obzirom da je na ovim popisima radio veliki broj ljudi i da su korišteni nepotpuni spiskovni rađeni neposredno poslije rata, može se desiti da neko lice i u ovom obrađenom popisu nije zapisano. Zbog toga Redakcija moli sve one koji znaju za imena palih ili ubijenih u toku narodnooslobodilačkog rata s područja općine Drežnica koji nisu uvršteni u ovu knjigu da pošalju za njih podatke Historijskom arhivu u Karlovcu, kako bi se ovi značajni prilozi upotpunili. Redakcija je učinila sve da bi sadržaj knjige bio što cjelovitiji, zbog čega je i stimulirala svestranu saradnju jer joj je to bio najprihvatljiviji način rada na oblikovanju rukopisa za ovaj Zbornik.

Svi oni koji bi mogli prigovoriti da nisu spomenuti ili dovoljno obrađeni u opisanim događajima, trebaju primiti taj eventualni nedostatak više kao svoj nego tuđi propust.

Redakcija smatra da sadržaj ove knjige pokazuje bogatstvo i složenost događaja na području Drežnice kroz koje su morali proći borci na frontu, aktivisti narodnooslobodilačkog pokreta na terenu i narod na svom uspješnom putu oslobođenja od okupatora i njegovih slugu. Radovi i sjećanja u ovom Zborniku čine građu za daljnja historijska istraživanja.

Izlaženje ove knjige omogućila je Skupština, društveno-političke organizacije i organizacije udruženog rada općine Ogulin, na čemu im se Redakcija i Zbor radnika Historijskog arhiva zahvaljuje.

Pomoć za objavljivanje ove knjige dao je Izvršni odbor spomen područja Partizanska Drežnica, Republička samoupravna interesna zajednica u oblasti kulture SR Hrvatske i SIZ za kulturu općine Ogulin, pa se i njima srdačno zahvaljujemo. Posebno se zahvaljujemo autorima priloga koji su savjesno i uz velike napore ispunili svoja obećanja.

Redakcija se zahvaljuje članovima Savjeta i radnicima Historijskog arhiva u Karlovcu koji su učestvovali u pripremi rukopisa knjige za štampu.

Borci, narod Drežnice i Zbor radnika Historijskog arhiva u Karlovcu zahvaljuju se članovima Redakcije na uloženom trudu u pripremi rukopisa za ovu knjigu, posebno Marku Boriću, Ljubomiru Grbi i Đuri Zrniću i na izuzetnom zalaganju u prikupljanju financijskih sredstava za objavljivanje ovoga Zbornika.

Zahvaljujemo se i svima onima koje nismo imenovali a koji su nam na bilo koji način pomogli da se sadržaj ove značajne publikacije objavi povodom 90-godišnjice rođenja Josipa Broza Tita i 41-godišnjice oslobođenja Drežnice.

Akad. Manojlo Maravić

Iz prošlosti Drežnice do 1918. godine

i

Drežnica je smještena na površini od 45c 00' do 45° 15' sjeverne geografske širine i od 15° 00' do 15° 15' istočne geografske dužine po Griniču. Ona se nalazi na tromeđi Gorskog kolara, Hrvatskog primorja i Like, a geografski ne pripada nijednom od ovih područja.

U knjizi Antuna Burica: »Povijesna ontroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj«, izdatoj u Rijeci 1979, na strani 9 prikazane su međe Gorskog kotara. Za Drežnicu je važna njegova južna međa. Ona ide od ušća Vitunjčice u Dobru na Crni potok pod Klekom, tako da Ogulin ne pripada Gorskom kotaru; zatim obuhvaća predio Sovenice na cesti Ogulin—Novi, pa nastavlja kotama 753, 661 i 680 na Grbin vrh (904), Praščevac (666), Veliku gredu (977), Perno bilo (1038) i Ričičko b'ilo (1286); da bi na Dubravi, iznad Ledenica, stigla do sjeverozapadne međe koja ide po vrhovima iznad Hrvatskog primorja. Dakle, južna međa Gorskog kotara ide jednim dijelom uporedno s cestom Ogulin—Novi, samo nešto južnije, ali sjevernije od Drežnice, tako đa su Musulinski Potok i Jasenak u Gorskom kotaru, a Drežnica je izvan njega.

U »Geografiji Hrvatske« iz 1975. godine područje na kome se nalazi i Drežnica zove se Ogulinsko-plaščanska podgorna udolina ili Ravnjačko-gorski pojas. Bilo bi najjednostavnije i najprirodnije da se to zove Potkapelsko ili Zakapelsko područje.

Površina Drežnice iznosi 176,27 km^3. Pod šumom se nalazi 125,27 km^2, a na obradive površine i pašnjake otpada 51 km^2. Prije drugog svjetskog rata ona je po površini bila najveća općina u ogulinskom kotaru.

Područje Drežnice je kraškog karaktera. U njoj se nalaze tri mala kraška polja: Lug, Drežničko polje i Krakarsko polje. Njihove nadmorske visine kreću se između 437 m u južnom dijelu Drežničkog polja do 468 m u sjeverozapadnom dijelu Luga. Vodeni tokovi u ovom području posebno su karakteristični po tome što su u proljetnom periodu vrlo česte poplave, a u ljetnom nestaje vode u izvorima; ponekad čak u svima, izuzev onog u Krakaru. Nedostatak vode bio je uvijek krupan problem u Drežnici.

Klimatski uslovi su tipično kontinentalni. Zime su oštre i duge s mnogo snijega, a ljeta vruća. Duvaju jaki vjetrovi — bura i jugo. Iako je Drežnica vrlo blizu mora, ipak se u njoj ne osjeća nikakav uticaj mediteranske klime. Uzrok tome su visoke planine koje je odvajaju od mora, a idu paralelno s obalom.

Baš u tom području, u Javornici, nalazi se i najviši vrh u Drežnici s nadmorskom visinom od 1 375 metara.

Godine 1938. Drežnica je imala 5 800 stanovnika, a to znači da je bila prenaseljena. Oko 1 000 hektara obradive poljoprivredne površine kraško planinske zemlje bilo je i suviše malo da bi obezbijedilo dovoljnu količinu hrane za tako brojno stanovništvo. Izuzetno kvalitetan krumpir, kupus i grah dobro su uspijevali i, uglavnom, u dovoljnim količinama. Međutim, bilo je nedovoljno hljebnog žita, računajući tu i kukuruz, tako da ga je samo mali broj porodica imao dovoljno od jedne do druge žetve. Nedostatak žitarica, a naročito kukuruza, negativno se odražavao na uzgoj kvalitetne stoke, a naročito na svinjogojstvo. U stočarskoj privredi oduvijek se glavna briga posvećivala uzgoju koliko-toliko kvalitetne zaprežne stoke.

Skoro sve poljoprivredne poslove, osim oranja i košnje, obavljale su žene. Pretežan dio muške radne snage bio je angažiran na šumskim poslovima. To je bio dopunski, ali i neophodan, izvor sredstava za život. Drežničani su bili čuveni drvosječe i kirijaši. Kirijali su još od doba Vojne krajine, pa sve do novijeg vremena. Mnogi su bili izvrsni majstori: dugari, tesari i »cimermani« što se stalno prenosilo od starije generacije na mlađu. Takvi su poslovi redovno zahtijevali kolektivan rad. Poznata je bila solidarnost Drežničana u obavljanju svih šumskih poslova.

Drežničko stanovništvo je odvajkada izrazito patriotsko i revolucionarno. Materijalni i klasni uslovi davno su ga opredijelili za napredni radnički pokret što je naročito bilo izraženo u narodnooslobodilačkoj borbi kojoj je narod Drežnice, u suradnji sa narodom Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, dao ogroman doprinos.

Priroda je Drežnici podarila veliko bogatstvo u divnim gustim listopadnim i četinarskim šumama koje prekrivaju bregove i planine oko njenih sela, što čitavom ovom kraju daje izuzetnu ljepotu. Pošto se nalazi i blizu mora, upravo na granici kontinentalne i mediteranske klime, to se nadamo da će Drežnica u bližoj budućnosti postati još ljepša i uređenija, a time i privlačni ja za mnoge turiste.

Drežnica se sastoji od većeg broja sela i zaselaka razasutih po prilično velikom prostoru. Ona je podijeljena na Donju, Srednju i Gornju Drežnicu, a svaki ovaj dio obuhvaća jednu grupu sela i zaselaka. Svakako je od interesa da se ovdje iskažu njihova imena zajedno s kućnim brojevima koji potiču od davnina.

1. DONJA DREŽNICA

VRUJAC: 1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 63, 68, 78, 87, 92, 94, 95, 96, 112 i 115.
JEZERA, ŠEKIĆI i STANARI: 11, 21, 70, 74, 83, 100, 104 i 108.
CENTAR (PALCI i BULIĆI): 3, 4, 5, 6, 60, 73, 89, 90, 103, 104 i 119.
SEOČANI (sa zaseocima):
VIDOVICI: 57.
MARAVIĆ DRAGA: 54, 55, 56, 77, 89, 101 i 102.
MANDICI: 53.
ZJALICI: 52 i 85.
ZEČEVO BRDO: 51, 113, 114, i 116.
BOSNICI: 45, 46 i 107.
LUKIĆI: 47, 48, 50, 91, 93 i 98.
JOJICI (GORNJI I DONJI): 44, 62, 66, 98, 109 i 120.

SKIPINE, ŽUTICI i POLJANAK: 43, 61, 110 i 111.
ZRNlCl: 39, 40, 41, 42, 58, 81, 82, 99, 106, 117 i 118.
CORTI: 37, 38 i 71.
NIKOLICI: 35, 36, 69, 79, 84 i 88.
LOKVA: 49, 67, 80, 86, i 109.
PAPEŽI: 73 i 74.
RADLOVIĆI: 23, 24, 25, 26, 60 i 64.
SELIŠTE (sastoji se od zaselaka BERTI, BELCI, KUBOTI, MARAVIĆI i CRNJACI): 30, 31, 32, 33, 34, 59, 65, 72, 75, 76, 78, 97 i 105.
BREZNO (sastoji se od zaselaka DRUGOMlSALJ, RADLOVlCl, BELCI, KULAŠI, KUBOTI, MARASI, VUKELIC LISAK, BOCE, GRAČAC i ŠKRBOTNIK): 13, 14, 15, 22, 24, 27, 29, 33, 46, 60, 77, 91 i 107.

2. **SREDNJA DRE2NICA**

TRBOVIĆI : 3, 4, 5, 50, 51, 52, 57, 59 i 60.
JAGETIĆI: 6 i 7.
PRAZlCl: 1, 2, 31, 37, 45 i 46.
KRAKAR (sa zaseocima):
COŠANI : 8 i 9.
CUPlCl : 11, 54 i 55.
KELICI: 10 i 40.
KOJICI: 12.
KOVAČI: 13, 14 i 48.
KOSANOVICI : 15 i 32.
BLAGAJ: 17, 18, 19, 31 i 34.
ĆULE: 22, 23, 24, 25, 26 i 38.
SEKULICI: 27, 35, 42 i 47.
RADOJCICI: 29, 30 i 41.
PADALIŠTA: 12 i 19.
PALICE: 15 i 32.
KOZARICA: 25 i 26.
LISINA: 34.
DEBELI LUG: 25 i 38.
PONOR AC: 22, 23 i 24.

3. **GORNJA DREZNICA**

TOMlCl: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 19, 23, 25, 27 i 28.
VUKELICI: 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 24, 26, 29 i 30.

Doseljenici iz Modruša donijeli su otuda svoje kućne brojeve. Zadruga Gašparović imala je kućni broj 58, zadruga Rendulić 79 i 82 i zadruga Sabljak 31.

U katastru Drežnice iz 1881. godine može se vidjeti da su i tada bili isti ovi kućni brojevi koji su se održali sve do 1945. I administrativni sistem Vojne krajine počivao je na kućnim brojevima. Ima ih dosta koji se pojavljuju kao isti u svakom od tri dijela Drežnice. I unutar jednog od tih dijelova ima ponavljanja do kojih je dolazilo zbog internih seoba i preselenja, kao što je bio slučaj kod naseljavanja Breznog, Ponorca, Debelog Luga, Palica, Padališta, Lisine i Kozarice.

U pojedinim selima neki kućni brojevi idu redom, a neki prave velike skokove. Tako na primjer, u Zrnićima iza broja 106 ne slijedi 107, već 117, a broj 107 pojavljuje se u Bosnićima. Sigurno je da i jedno i drugo ima veze sa doseljavanjem u Drežnicu, a i sa davnim diobama većih zadruga. U Drežnici je u predratno vrijeme redovno bio slučaj da više zasebnih familija imaju isti kućni

broj. Primjera radi, u selu Nikolićima šest familija imalo je kućni broj 69. Međutim, zna se da sve one potiču od jednog pretka, Luke Maravića, koji je nekad dobio taj kućni broj. Ovdje ćemo zausput spomenuti da je, po narodnom pričanju, prvi doseljenik u selo Nikoliće bio neki Radoje, nadaleko poznati strijelac.

Kućni brojevi u Drežnici išli su od 1 do 120, s tim što su se mnogi ponavljali u dva ili više sela. Broj 120 imala je kuća trgovca Miroslava Cakre u Gornjim Jojićima, koju je kasnije kupio Sava Tatalović po povratku iz Amerike. U toj kući nekada se nalazila žandarmerijska stanica. Ona je kasnije premještena u centar Drežnice u kuću učitelja Rade Tomića koja je imala broj 119[1].

U Drežnici ima znatno manje prezimena nego sela. Pojedina prezimena pojavljuju se u više sela, što naročito važi za prezimena Maravić. Ukupno ima 14 prezimena: Batinić, Boca, Bosnić, Ćupurdija, Ivošević, Kosanović, Maravić, Radojčić, Radulović, Tatalović, Tomić, Trbović, Vukelić i Zrnić.

Blizu zaseoka Bosnići, a pored puta za Drežničko polje, živi jedna porodica s prezimenom Benković. Početkom 19. vijeka Marko Benković iz Kamenice, kod Krišpolja, došao je u Drežnicu i zaposlio se kod jednog Bosnića. Kasnije mu je taj Bosnić dozvolio da na njegovom i općinskom zemljištu napravi kuću i tako Benkovići do današnjeg vremena tu žive. Marko se dobro snašao. U Drežnici je kupovao bukove i hrastove duge koje je na konjima i samarima otpremao do Maljena i dalje Jozefinskom cestom za Senj. U tim poslovima financirao ga je jedan senjski trgovac. Marko je držao krčmu i svratiste za ljude koji su svakodnevno putovali s konjima i samarima za Ogulin i Karlovac, jer tuda je od davnine prolazio jedan karavanski put.

U Breznom treba još spomenuti prezimena Gašparović, Rendulić i Sabljak, ali te familije su 1941. godine odselile iz Drežnice.

Bilo je i jedno romsko prezime — Hudurović. Romi (Cigani) doselili su u Drežnicu oko 1830. godine. Bili su dobri kovači i preprodavci konja. Popravljali su i kovali poljoprivredne alatke te potkivali konje. Živjeli su u svom naselju Dodigušama, iznad Jagetića. Među starijim Romima bili su poznati Janko, Marko, Stevo i Mile, te njihove žene Stana, Mara, Kata i Milka. Iz neobjašnjivih razloga svi Romi odselili su iz Drežnice 1941. godine. U novoj postojbini ustaše su ih pokupile i odvele u logor Jasenovac gdje su poubijani. Jedino Mile (mladi) preživio je rat kao partizan i vratio se u Dodiguše, a kasnije odselio u Ogulin, gdje je umro.

II

Najtarije poznato stanovništvo u našim krajevima od Istre do rijeke Sane bili su Japodi, jedno vrlo borbeno ilirsko pleme. Rimljani su došli u ove krajeve u drugom vijeku prije nove ere; njima su ovladali, pošto su skršili vrlo jak otpor Japoda, i tu su ostali oko 400 godina. Ilirsko stanovništvo bilo je izloženo progonima, uništavanju i asimilaciji.

Prema Šišiću (»Povijest Hrvata«, Zagreb 1925) Zakapelsko područje, na kome se nalazi Drežnica, pripadalo je rimskoj provinciji Dalmaciji i oblasti Liburniji u kojoj se spominje ALBUS MONS — Bijela planina, što možda ima veze s Bjelolasicom.

1 **Spisak sela i kućnih brojeva sastavio Ilija Tatalović Zec.**

Rimljani su i u ovim krajevima gradili ceste. Jedna od njih, vrlo značajna, spajala je Senj s Modrušem, gdje je bila raskrsnica (Bivium): prema Bihaću (Petinium), Ljubljani (Emona) i Sisku (Siscia). Inače, područje Drežnice bilo je oduvijek dosta zabačeno i izvan saobraćajnica.

Kroz ove krajeve prošli su i varvarski narodi, vojnički dobro organizovani. koji su razorili Zapadno rimsko carstvo, što je izazvalo velike seobe čitavih naroda. Tako su u 6. i 7. vijeku u naše krajeve doselili Sloveni. Na prostoru od Drave do Jadranskog mora formirala se hrvatska država koja je izgubila nezavisnost dolaskom Mađara, ali ipak život Hrvata na ovom prostoru prolazio je bez većih poremećaja sve do nailaska Turaka.

Svakako je interesantno pitanje, da li je u Drežnici bilo nekog stanovništva u vremenu od Japoda do dolaska naših predaka. U Drežnici nema nikakvih arheoloških nalazišta iz starine. Prema tome, izgleda da je u tom vremenu njeno područje bilo nenaseljeno, a na njemu su bile šume, pašnjaci i lovišta sve do pojave hrvatskog stanovništva. Neprekidno življenje naroda u Drežnici datira od 17. vijeka, tj. od dolaska Srba, pa do današnjih dana.

Postoje ipak neki dosta oskudni podaci o Drežnici, koji se mogu naći u modruškom Urbaru[2] iz 1486. godine.

Za Modruš se pretpostavlja da je postojao već u početku 9. vijeka kao važno mjesto na granici Dalmatinske i Panonske Hrvatske. Još u doba hrvatskih kraljeva, vjerovatno, je postojala modruška županija. Ugarsko-hrvatski kralj Bela III darovao je Modruš u nasljedstvo knezu Bartolu Krčkom. Krčki knezovi, počevši od Bartolovog nasljednika Bernardina, prozvani su Frankopanima. Modruš je postao glavno imanje knezova Krčkih. Oni su najviše boravili u tvrdom gradu zvanom »Tržan«, na vrhu Modruškog brda. Ispod tog grada pružalo se podgrađe, odnosno Modruška Varoš. U sastav modruškog vlastelinstva spadala su i sva okolna područja, pa tako i područje Drežnice.

Po nalogu Bernardina Frankopana izrađen je 1486. godine Urbar za modruško vlastelinstvo, koje je tada obuhvaćalo oko 32 naseljena mjesta. Urbar su sastavili Bernardinovi službenici Martin Oštriharić i Ivan Klinčić. On je napisan glagoljicom, ali original nije sačuvan, već samo njegov prepis iz 16. vijeka pisan latinicom. Urbar predstavlja izvanredan izvor za proučavanje društveno--ekonomskih prilika u modruškoj županiji. U njemu je dat vrlo detaljan popis mjesta i sela čitavog vlastelinstva sa spiskom podanika, kao i spiskom kmetskih obaveza prema vlastelinu. Tako nam ovaj Urbar daje dosta podataka o najstarijim nazivima sela kao i o selima koja sada i ne postoje.

Jedno od naseljenih mjesta, koje se spominje u modruškom Urbaru, jeste i Krakar. Od 1449. godine modruškom vlastelinstvu pripadao je i grad Vitunj, a zatim Gomirje i Severin, pa su i ta mjesta obuhvaćena u Urbaru. Valja napomenuti, da se grad i mjesto Ogulin ovdje ne spominju, jer nisu još ni postojali 1486. godine. Naime, ogulinski grad (Frankopansku kulu) sagradio je grof Bernardin oko 1500. godine.

Pored svoje velike vrijednosti za proučaavnje društveno-ekonomskih prilika u modruškoj Županji, ovaj Urbar ima i znatnih nedostataka. Tako se, na primjer, iz njega ne može saznati pravo stanje feudalnih odnosa u tom vlastelinstvu, jer nije iskazana podjela podanika na kmetove i slobodnjake, koja je na-

2 Urbari su dokumenti kojima su u doba feudalizma uređivani najvažniji odnosi Između feudalaca (zemaljske gospode) 1 njihovih podložnika — kmetova. Danas predstavljaju najznačajnije izvore za proučavanje agrarnih odnosa u doba feudalizma.

stala kao rezultat klasne diferencijacije društva tog vremena. Dalje, u Urbaru nema opisa mjesta i sela koja se u njemu spominju, a nema nikakvih podataka ni o stanovništvu. Izuzev kmetskih obaveza, ne govori se skoro ništa o ekonomskoj snazi toga vlastelinstva. I pored svih nedostataka, modruški Urbar ipak sadrži dragocjene podatke o ovim krajevima.

Evo što je, npr. u Urbaru zapisano o Krakaru: »To je naselje sa više kuća u dolini duboko u šumi prema Bjelolasici i Bitoraju više Drežnice. Naselja, koja se podrazumijevaju pod Krakarom, razasuta su po dolinama i obližnjim brdima oko Drežnice, Jasenka i Potoka.« Iz ovog se može zaključiti da je to područje, koje se u Urbaru naziva Krakarom, mnogo veće nego što je područje današnjeg Krakara.

Lopašić smatra da je Krakar, o kome je riječ u Urbaru, ono područje na kome se danas nalaze Drežnica, Jasenak i Musulinski Potok. Nijedno posebno drežničko selo ne spominje se u njemu. Istina, spominje se samo Lisac, ali vjerojatno to nije bio Lisac u Breznom. Jer, u modruškoj okolini bilo je više Lisaca. Na primjer, jedan se nalazio kod Slunja, a jedan kod Sv. Jurja u Primorju. U s. Zagorju se spominje Horvat Januš koji je imao kuću (dvor) i kmetove u Brezi. Pošto je riječ o Zagorju, moglo bi se pretpostaviti da je ova Breza bila naše Brezno.

U Urbaru se spominju i modruški plemići, među kojima i Mihovil u Krakaru. Na jednom mjestu govori se i o zemljištu Modruškog kaptola u Krakaru.

Po župnim mjestima postojale su vlastelinske taverne (krčme) ili oštarije. I u Krakaru je bilo takvih taverni. Po oštarijama (krčmama) nazvano je mjesto Oštarije kraj Ogulina.

U modruškom Urbaru, između ostalog, dat je i spisak kmetova u Krakaru. Na ovom mjestu ćemo neke od njih navesti poimenice: Jurko Antonović, Stefan Antonović, Mikula Banić, Grdeta Crnčić, Augustin Kovač, Petrić i Grde Petričević bili su kmetovi vlastelina Mihovila. Benša Banić, Kire Belčić, Broz Dubić, Ilija Jurjev, Luka Marković i Mihac Tomšić bili su kmetovi vlastelina Jurja Hotkovića.

Za ostale kmetove, čija se imena nalaze u Urbanu, nije navedeno kojim su vlastelinima pripadali. Možda su neki od njih bili slobodnjaci.

Od navedenih nekadašnjih prezimena u Krakaru, tj. na području Drežnice, Jasenka i Musulinskog Potoka, javlja se kasnije u ostalim krajevima samo šest: Bačić, Crnčić, Kovač, Marković, Petrić i Tomšić.

Iz Urbara se vidi da su u Krakaru bila 34 domaćinstva razne veličine, od 4 pa do 20, a i do 30 dana oranja što je ukupno iznosilo preko 420 dana, ili u prosjeku 12 dana po domaćinstvu. Sjenokoše se posebno navode, ali se ne iskazuju njihove veličine, izuzev što se ponegdje govori koliko kosaca ili stogova sijena ima pojedino domaćinstvo. Na ovom području spominju se četiri mlina.

Postojalo je predanje da se u Krakaru nalazio benediktinski samostan, ali to se ne spominje u modruškom Urbaru.

Od druge polovine 15. vijeka, a naročito poslije pada Bosne, učestali su turski upadi u Hrvatsku i Sloveniju, čak i u Austriju. Prilikom tih upada Turci su mnogo stanovništva odvodili u ropstvo. Jedan dio pohvatanog naroda prodavali su kao roblje, a sposobne mlade ljude prevodili su na islam i uzimali ih u svoju vojsku. U popisu turske vojske iz Bosne, koja je 1526. godine učestvovala u pohodu sultana Sulejmana Veličanstvenog na Mohač i Ugarsku, bilo je mnogo takvih islamiziranih mladića pored čijeg imena je stajalo »Hrvat i

gulam« (rob). Ni za jednog vojnika Muslimana, rodom iz Bosne, nisu u spiskovima bile zapisane ove dvije riječi.

Nije poznato kada je hrvatsko stanovništvo napustilo Krakar, ali izgleda da je područje Drežnice od tada, pa do dolaska Srba, bilo pusto oko sto godina.

III

Poslije propasti i posljednjih ostataka srpske države 1459. Turci su udarili na Bosnu i osvojili je 1463. godine. Tako su oni došli u neposredno susjedstvo Hrvatske i Slavonije. Opasnost za ove krajeve još je više porasla poslije mo~ hačke bitke 1526. u kojoj su Turci strahovito porazili Mađare i zagospodarili Panonijom i srednjim Podunavljem za idućih 160 godina, tj. do velikog rata 1683—1699.

Šesnaesti vijek bio je naročito težak za Hrvatsku. Već 1537. Turci su osvojili donju Slavoniju, a iste godine i kopnenu Dalmaciju, dok su 1528. godine osvojili Liku i Krbavu i njima vladali 160 godina. Zauzeli su i Baniju skoro do Kupe kao i veliki dio područja koje je kasnije nazvano Kordun; ali Slunj nisu nikada osvojili. Stanovništvo hrvatskih krajeva, koje se tada graničilo s osvojenom teritorijom, uglavnom, se razbježalo ispred Turaka, a mnogo ga je i izginulo braneći svoju zemlju, ili dopalo u ropstvo. Ti krajevi bili su opustošeni i ostali su skoro bez ikakve odbrane.

Da bi ojačali granicu, obezbijedili svoju vlast i imali raju za rad, Turci su u osvojene i opustošene krajeve Hrvatske i Slavonije naseljavali Srbe iz Bosne i Srbije koji su im obrađivali zauzeto zemljište i obavljali razne druge radove, a pojedinci čak i vojničku službu. Krajem petnaestog, a naročito u šesnaestom i početkom sedamnaestog vijeka, naseljeno je dosta Srba na turskoj strani granice.

I u austrijskom dijelu Hrvatske i Slavonije bili su opustošeni svi oni krajevi koji su se nalazili nadomak Turcima. Mnoga sela, tvrđave i gradovi ležali su decenijama razoreni i napušteni od stanovništva. Turci su i dalje pljačkali i pustošili, ne samo hrvatske, već i kranjske i štajerske pokrajine. Ugovori, koje su Austrijanci s njima zaključili, nisu osiguravali mir na granici. U graničnom području bilo je nešto domaće vojske kojom su komandovali hrvatski banovi, a došlo je nešto vojske i iz austrijskih zemalja pod komandom carskih oficira. Ova vojska teško se popunjavala, a još teže snabdijevala, jer oko gradova, u kojima se ona nalazila, nije bilo naroda za popunjenje vojničkih posada niti za obrađivanje zemljišta. Zato su Habsburgovci, počevši od Ferdinanda I, uvidjeli da je jedini izlaz iz takve situacije na granici formirati jaku vojnu silu koja će zatvoriti prolaze turskim pljačkaškim odredima, a to znači da je trebalo naseliti opustošene krajeve pored granice.

Već u 16. vijeku austrijske vlasti odlučile su da iskoriste nezadovoljstvo srpskog naroda na turskoj strani granice nagovarajući ga da naseljava opustošene krajeve na njihovoj strani, te da tako onemoguće prodiranje Turaka. Austrijski carevi, preko svojih pograničnih vlasti i preko graničarskih oficira, pozivali su Srbe da to učine, obećavajući im velike povlastice. Najvažnija povlastica, koja im je obećana, bila je ta da na austrijskoj strani neće biti kmetovi, već slobodni seljaci-vojnici i da će sve ono zemljište, koje odbrane ili otmu od Turaka, biti njihova prava svojina te da na njega neće plaćati desetine, niti ikakve druge poreze. Štaviše, obećano im je da će kao čuvari granice dobivati i redovnu plaću iz carske kase.

Na osnovu ovih poziva i obećanja mnogo srpskog naroda prešlo je na austrijsku stranu. Seobe Srba na zapad i sjever trajale su oko 300 godina. Surovost turskih osvajača, lična i imovinska nesigurnost, teško ekonomsko stanje i glad, a i austrijska obećanja bili su uzroci tim seobama.

Kad su se naselili na austrijskoj strani, Srbi su se stalno morali boriti s domaćim feudalcima da ne postanu njihovi kmetovi, jer biti vlastelinov kmet nije bilo ništa lakše, nego biti raja turskom spahiji.

Srbi, doseljenici u austrijsku carevinu, uglavnom, su prošli dvije etape preseljavanja. Prvu etapu provodili su Turci tako što su Srbe prisilno naseljavali na svoju granicu. Druga etapa bila je nekad bježanje, a nekad organizovano preseljavanje s turske na austrijsku stranu. Seobama su obično prethodili pregovori s austrijskim graničnim komandama. U tu svrhu Srbi su slali svoje izaslanike na austrijsku stranu gdje su vodili pregovore o preseljenju s obrštarom hrvatske granice, ili sa senjskim velikim kapetanom, kao i s otočkim i ogulinskim kapetanima. Cesto su i Austrijanci slali svoje izaslanike Srbima na tursku stranu da bi što uspješnije organizovali i vojnički obezbijedili preseljavanje veće mase naroda i njegove imovine. U svim tim pregovorima Srbi su nastupali kao organizovana narodna grupa na čelu sa svojim knezovima i vojvodama. Oni Srbi, koji su doselili bez prethodnih pregovora i sporazuma, bili su u jako teškom položaju, jer austrijske vlasti nisu imale prema njima nikakvih obzira ni obaveza.

Prvi istorijski sigurni podaci o doseljavanju Srba u Hrvatsku nalaze se u dokumentima o njihovom dolasku u Žumberak. Masovnije doseljavanje počinje u 16. vijeku. Naseljavanjem Zumberka tridesetih godina tog vijeka, a zatim područja između Gorjanaca i srednje Kupe, djelomično i preko Kupe, završava se prvi talas seobe. Početkom 17. vijeka nailazi drugi talas. Tada se naseljava dolina gornje Dobre, Kapelsko područje i Gacka dolina. U to vrijem naseljavaju se Dubrave i Ponikve. Oslobođenjem Like, Krbave i Banije krajem 17. vijeka dolazi treći talas seobe. Dvadesetih godina 18. vijeka završava naseljavanje Srba u Gornju krajinu koje je trajalo oko dva i po stoljeća.

Seobe Srba s turske strane na austrijsku povezane su s formiranjem Vojne krajine u Hrvatskoj i u Slavoniji. Habsburgovci su u raseljenim ili slabo naseljenim krajevima Hrvatske i Slavonije, koji su graničili s Turskom, stvorili jednu posebnu vojsku, naoružani narod, od srpskih doseljenika i od starosjedilaca Hrvata koji se nisu razbježali pred turskom najezdom. U prvo vrijeme ova vojska je bila podijeljena na male krajiške distrikte (okruge), ali se ona vrlo brzo organizaciono razvijala i bila je svrstana u dvije pukovnije koje su kasnije podignute na stepen generalata. Njihovi komandanti bili su nezavisni od banske vlasti, a podređeni nadvojvodi čije je sjedište bilo u Gracu. Austrijski dvor oduzeo je sve pogranične gradove i naselja od banske vlasti, ne samo u vojničkom već i u administrativnom pogledu. Uslijed turskih osvajanja i osnivanja Hrvatske i Slavonske krajine jako je suženo područje vlasti bana. Tako su se krajem 16. vijeka Hrvatska i Slavonija sastojale samo od tri županije s 3 000 poreskih kuća. Ti tzv. »ostaci ostataka« hrvatskog kraljevstva bili su tada država hrvatskih banova.

Austrijski car i ugarski i hrvatski kralj Ferdinand I mnogo se brinuo o zaštiti južne državne granice od Turaka. Došao je na prijestolje 1527. kao prvi Habsburgovac, a na saboru u Cetinu iste godine izabran je i za hrvatskog kralja. Tako je Hrvatska ostala 391 godinu pod vlasti Habsburgovaca tj. sve do 1918. godine.

Ferdinand je započeo organizaciono sređivanje vojske na granici (krajini). Za prvog komandanta Vojne krajine postavio je 1559. godine pukovnika Ivana Lenkovića. Već u to vrijeme počele su se stvarati dvije zasebne krajine — slavonska i hrvatska. S vremenom krajiška vojska prerasla je u jednu zasebnu vojničku državu — Vojnu krajinu, a kasnije je pridružena redovnoj državnoj vojsci. Već od svog početka Vojna krajina je bila utočište našem narodu koji je bježao ispod turske vlasti i tako je, uglavnom, ona i naseljena. Onaj narod, koji nije bio u vojničkoj službi, imao je neku vrstu svoje lokalne uprave kojom su rukovodili birani domaći knezovi. U svakom kapetanatu narod je birao jednog oberkneza kome su bili podređeni svi knezovi u tom području.

Dok je granica prema Turcima bila pusta i dok su s njima ratovali, Austrijanci su vrlo rado primali doseljenike Srbe dajući im, ili barem obećavajući, razne povlastice. Kad nije bilo ratne opasnosti, onda je prestajalo austrijsko interesovanje za nova naseljavanja Srba. Tada su pogranični komandanti dobivali iz Graca i Beča naređenja da odgađaju preseljenja, a kasnije i da ne primaju nove doseljenike.

Broj vojnika u posadama na Krajini nije bio stalan već se mijenjao prema potrebi. U početku je bio jako malen. Tako u 1527. godini na Hrvatskoj krajini bilo je svega 400 vojnika, na Primorskoj 250 i u Bihaću 154. Od 1580. godine i zvanično su se razlikovala dva dijela Hrvatske krajine s razdjelnicom na Kapeli. Za dio s istočne strane Kapele počeo se upotrebljavati naziv Karlovačka krajina, a za onaj između Kapele i mora Primorska krajina. U Statutu od 16. aprila 1630. prvi puta se zvanično spominju Varaždinski generalat i Karlovački generalat umjesto naziva Slavonska krajina i Hrvatska krajina.

Godine 1558. car Rudolf II imenovao je austrijskog nadvojvodu Karla za svog namjesnika u administraciji vojnih krajina. Vjerovalo se da će Karlo posvetiti veliku brigu krajinama, jer su one predstavljale zaštitne bedeme njegovih unutarnje austrijskih pokrajina. To se i obistinilo. Dok je preuzeo komandu nad granicom, nadvojvoda je odlučio da je što bolje utvrdi. Na ušću Korane u Kupu položio je 13. jula 1579. temelj gradu koji je po njemu dobio ime Karlovac. Lopašić smatra da je baš sam nadvojvoda odabrao lokaciju pošto je dobro upoznao teren putujući po Vojnoj krajini. Izbor je zaista bio dobar, jer ovo područje sa svih strana okružuju četiri rijeke; pored toga blizu je Kranjska radi snabdijevanja, a isto tako blizu je i Zumberak s jakom krajiškom vojskom koja je u svakom momentu mogla priteći u pomoć novoj tvrđavi, Karlovcu. Kad je grad bio toliko izgrađen da se u njemu moglo stanovati, premješteno je sjedište krajiškog pukovnika iz Stenišnjaka (po imenu spahiluka grofa Draškovića) u Karlovac.

IV

Dolinom gornje Dobre prolazili su Turci prilikom rušilačkih i pljačkaških pohoda u Istru, Kranjsku, Štajersku, Korušku, pa čak i u Austriju. Na samom početku 17. vijeka doseljava se dosta Srba u ove krajeve koji zatvaraju prolaz Turcima dolinom rijeke Dobre uzvodno od Ogulina. U tom području su se smjestila tri veća naselja: Gomirje, Vrbovsko i Moravice. U cilju žaštite tog prolaza grof Bernardin Frankopan već oko 1500. godine osnovao je na svom modruškom imanju tvrdi grad i naselje Ogulin.

U ovom članku prikazat ćemo naseljavanja gornje Dobre, a u prvom redu Gomirja, odakle su se naši preci širili u Zakapelsko područje i tako naseljavali

Drežnicu. Narod Drežnice sačuvao je predanje o tome da su prvi doseljenici stigli ovamo iz Gomirja i njegove okoline. Pored ostalog, to se vidi i po prezimenima. Dakle, naseljavanje Drežnice je, uglavnom, sekundarno preseljavanje naroda iz doline gornje Dobre.

Sve stanovništvo na prostoru od Tuka i Srpskih Mora vica, preko Vrbovskog, Gomirja i Vitunja do Jasenka i Drežnice mora se smatrati kao jedna cjelina, kako po vremenu i načinu doseljavanja, tako i po njegovom življenju na ovom području koje je naselilo. Njihova prošlost je toliko povezana da je nemoguće govoriti o jednom od spomenutih mjesta a da se ne govori i o drugim.

Gomirje se spominje u modruškom Urbaru pod imenom Gojmerje. Tamo su grofovi Frankopani držali vlastelinski dvor koji je spadao pod Vitunj. U spisku kmetova i njihovih obaveza govori se i o Ljubošini. Gomirski kmetovi imali su mnogo obaveza u prevozu, a to znači da je već u ono vrijeme bilo bar donekle uređenih putova. Postojala je stara cesta ispod Kleka prema moru. Tuda je mnogo kasnije izgrađena Rudolfova cesta koja spaja Ogulin sa Novim Vinodolom. Zbog turskih upada starosjedioci Gomirja i okoline napustili su tf; krajeve.

Grofovi Zrinjski i Frankopani imali su ogromna imanja u Hrvatskoj. Njima su pripadali svi gradovi i sva zemlja od Ozlja, Karlovca i Slunja pa do mora, a imali su mnogo zemlje i u Baniji. Već pri kraju 15. vijeka Turci su opustošili većinu ovih imanja. Grofovi su pobjegli na svoje posjede u Primorju, kao i na one koji su bili blizu kranjske granice, tj. Modruš, Ogulin, Bosiljevo i Ozalj. Turci su 1493. godine razorili grad Modruš, pa je poslije toga županijsko i kapetansko središte premješteno u Ogulin.

Zrinjski i Frankopani pozivali su Srbe da se naseljavaju na opustjelim imanjima i da ih brane od Turaka, ali i s namjerom da ih učine svojim kmetovima. Već 1493. spominju se Srbi koji se nalaze na pograničnoj straži kod Modruša. Oko 1500. godine spominje ih Bernardin Frankopan u Otoku, Hreljinu i Vitunju. Carski oficiri koristili su ih kao uhode među Turcima i za to im je car Ferdinand I 1540. godine odredio redovnu plaću.

U isto vrijeme pojavljuju se i prva srpska naselja u gomirskom distriktu oko grada Bosiljeva. Ova malobrojna naseobina nije se mogla ovdje održati zbog stalnih i opasnih turskih prepada, a naročito 1582. kada su Turci opljačkali i popalili grad Bosiljevo i čitavu njegovu okolinu. Neki od ovih Srba pobjegli su u Kranjsku i tamo se poslovenčili, a o njihovom porijeklu svjedoče samo njihova srpska prezimena o čemu je pisao M. Grbić krajem prošlog vijeka. Vjerojatno su se neke grupe sklonile iza Kleka u Jasenak i tamo su dočekale kasnije doseljenike. Tako je Gomirje opustjelo.

U knjizi Dragutina Hirca: »Prirodni zemljopis Hrvatske«, 1905. godine, dato je objašnjenje kako je Jasenak dobio svoje ime. To je bilo ovako: »U okolini Gomirja neki ljudi bili su u lovu i ranili jelena. Prošli su po njegovom krvavom tragu u snijegu i došli na jedno mjesto gdje su vidjeli krasnu jasenovu šumu i dobru pašu. To mjesto nazvali su Jasenak. Vraćajući se kući zasijecali su znakove na stablima kako bi obilježili stazu za povratak. Idućeg proljeća došli su tamo, sagradili ovčarske stanove i tako naselili Jasenak.«

Po narodnom predanju vjeruje se da je u .Jasenku postojao srpski manastir prije nego u Gomirju i da su kaluđeri prešli iz Jasenka u Gomirje. Međutim, to nije tačno jer se zna kada je i kako osnovan manastir u Gomirju.

Glavno doseljavanje Srba u Gomirje, Vrbovsko i Moravice zbilo se krajem 16. vijeka. Ti doseljenici došli su iz Dalmacije, po predanju sa rijeke Krke.

Turci su 1596. godine pomoću Mlečana osvojili utvrđeni gradić Klis koji su držali senjski uskoci. Tada je već bilo dosta Srba oko Klisa. Oni su pomagali Hrvatima pod komandom generala Jurja Lenkovića u odbrani ovog gradića. Odmah poslije pada Klisa, posredovanjem generala Lenkovića, počeli su pregovori o preseljenju ovog naroda koji je imao velike zasluge u borbi protiv Turaka i koji je podnio ogromne žrtve. Njegovi predstavnici 1596. godine stigli su u Grac kod nadvojvode Ferdinanda i tražili od njega da primi taj narod u zaštitu i u vojničku službu. Primio ih je i car Rudolf, pa je 24. jula 1596. naredio nadvojvodi Ferdinandu i generalu Lenkoviću da ovaj narod nasele oko Senja i po drugim mjestima na granici. Odmah poslije ove carske naredbe uslijedilo je naseljavanje Srba u Gomirju, Vrbovskom, Moravicama i Liču. Tako se 1597. godine doseliše ovamo izbjegli branioci Klisa. Tu je bilo oko 50 domaćinstava, a to znači oko 500 doseljenika. Nazivali su ih »novi uskoci« za razliku od Zumberčana koji su bili »stari uskoci«. Ovo prvo naseljavanje izveli su general Juraj Lenković, predsjednik Ratnog vijeća Vilhelm Vindišgrec, senjski kapetan Josip Rabata i hrvatski ban Ivan Drašković.

Usporedo s formiranjem srpskih naselja u Gomirju, Vrbovskom i Moravicama nastao je manastir Gomirje. S doseljenicima došao je i jedan kaluđer kome su u Gomirju sagradili malu kapelicu. Taj kaluđer bio je star, pa nije mogao da ide kao vojni sveštenik s vojskom u borbe što je tada bio običaj. Gomirci su poslali svoje ljude u Dalmaciju, u manastir Krku, odakle su doveli šest kaluđera koji su u Gomirju podigli mali drveni manastir i crkvu. To je bio prvi srpski manastir u Austro-Ugarskoj i važan kulturni centar.

Znatnije doseljavanje Srba u Gomirje uslijedilo je 1599. i 1600. godine kada su krajiški komandanti preselili ovamo mnogo srpskog naroda od Udbine i Korenice gdje su tada vladali Turci. Tako je u augustu 1600. Lenković doveo jednu grupu od 325 duša od kojih je bilo 128 vojnika — ratnika. Lenković se brinuo da se doseljenicima za prvo vrijeme obezbijedi hrana i da im se omogući obrada zemljišta koje je do tada ležalo pusto. Godine 1605. stigli su novi doseljenici iz Ostrošca u Bosni.

Svi ovi krajevi, gdje su došli Srbi, pripadali su knezovima Zrinjskim i Frankopanima, Prvo vrijeme oni su rado dozvoljavali to naseljavanje vjerujući da će im doseljenici služiti kao kmetovi i da će se njihovim radom pusto zemljište pretvoriti u plodne njive i livade. Srbi nisu nikako htjeli da budu kmetovi pozivajući se na to da su oni ovamo organizovano došli na osnovu sporazuma s generalom Lenkovićem i carskim komesarima po kome oni treba da budu krajišnici-vojnici i da dobiju sve privilegije koje su imali žumberački uskoci.

Pošto je želio da ove doseljenike što više veže za sebe i da ih potčini vojničkoj vlasti, general Lenković postavio im je za kapetana Sigmunda Kanišera i time eliminisao svako miješanje domaće vlastele u upravljanje ovim narodom. Gomirski kapetan bio je potčinjen velikom kapetanu ogulinskom.

Grof Juraj Zrinjski žalio se 1601. godine nadvojvodi zbog toga što su general Lenković i ban Drašković prije dvije godine doveli »Vlahe« iz Turske i naselili ih na njegovom zemljištu, a da o tome njega nisu ni obavijestili. U toj žalbi on traži da doseljenici budu njegovi kmetovi. Međutim, prije nego što je i dobio odgovor od nadvojvode, grof je počeo da progoni doseljene Srbe sa zaposjednutog zemljišta, pa su oni zbog toga tražili dozvolu od svog kapetana da se vrate u Tursku. Kad je za ovo saznao nadvojvoda, odmah je naredio grofu da

ne dira doseljenike, a istovremeno je obavijestio i Srbe o tome što je naredio grofu i obećao je da će im dati sve privilegije kao i ostalim uskocima.

Borba između doseljenika i grofova, kojima je od starine pripadalo to pusto zemljište, trajala je nekoliko decenija. Doseljenici su tu borbu izdržali zato što su se za njih zauzimali krajiški komandanti koji su u njima dobili odlične vojnike i time povećali svoju moć u odnosu na hrvatske vlasteline na čelu s banom. Zrinjski su uporno dokazivali da njima pripada Gomirje i sva druga mjesta gdje su se Srbi naselili, a s druge strane Frankopani su dokazivali da to pripada njima.

Sasvim je razumljivo zašto su se i vojni komandanti i plemići otimali za vlast nad doseljenim Srbima. Naime, država nije imala vojnika da brani granicu od Turaka, a pogotovo ne takvih vojnika kao što su bili naši krajišnici, a plemići nisu imali radnika da im obrađuju zemlju.

I Lenkovićev nasljednik, general Kizel, najodlučnije je branio doseljene Srbe od napada i kleveta sa strane grofova Zrinjskih i Frankopana. Savjetovao je vojvodi da ne preda taj narod grofovima jer u tom slučaju on bi mogao odseliti natrag u Tursku što bi bila nenadoknadiva i to dvostruka šteta za austrougarsku carevinu po pitanju njenih južnih granica prema Turcima.

U svom izvještaju nadvojvodi Ferdinandu general Kizel kaže: »Frankopanima nije oduzet ni pedalj zemlje. Zemljište na koje je Lenković smjestio doseljenike bilo je 80 godina pusto, a između Gomiraca i frankopanskih kmetova ima još uvijek poldrug pustoši, pa Gomirci nemaju razloga da od koga što otimaju ili da koga gone. Oni su ovdje jaki bedem odbrane, pa su sada i kmetovi sigurniji od turskih pljačkaša. Gomircima se čini nepravda, a bijedni kmetovi, ako ih ko muči, to su njihova vlastita gospoda, koja će ih, ako ovako nastave, otjerati sa ognjišta.«

Po carskoj dozvoli general Kizel doveo je 1607. godine nove doseljenike koji su smješteni oko Gomirja. Grofovi su ih uznemiravali isto tako kao i one koji su ranije doselili. Vojni komandanti branili su ovaj narod pred carem, a naročito pred nadvojvodom Ferdinandom koji je 14. augusta 1608. obavijestio Nikolu i Vuka Frankopana da im ne može Srbe potčiniti niti ih odstraniti iz Gomirja, pa zato neka mu više ne dosađuju ovakvim zahtjevima. Grofovi su se zbog toga sve više obraćali caru tražeći od njega zaštitu svojih feudalnih prava, a Krajišnici su se žalili nadvojvodi u Gracu. Tako je 1608. godine kao izaslanik Gomiraca došao kod nadvojvode Radoje Mamula tražeći zaštitu naroda ili preseljenje. Kad nisu dobili zaštite, mnogi su sami odselili, a najviše u Slavonsku krajinu. Poslije jedne takve seobe 1615. godine u Gomirju je ostalo svega 40 kuća.

Poznato je da su se već 1612. godine Gomirci rasprostirali preko Kapele, u brdima Drežnice. Tada se priličan broj zadruga naselio u Drežnicu.

Dakle, pošto je primarno naseljavanje naših predaka bilo u Gomirju i u njegovoj okolini, to je i normalno da opširnije govorimo o Gomirju jer time govorimo i o Drežnici. Naime, sve ovo što su u tim vremenima preživljavali Gomirci, to su preživljavali i Drežničani. Prolazili su zajedno kroz sve nevolje krajiškog života, pripadali su istoj regimenti, borili su se i ginuli skupa u raznim ratovima. Postoji ipak jedna razlika, a to je da je o Gomirju dosta toga zapisano, a o Drežnici skoro ništa, ili samo ponešto, tek zausput uz Gomirje. Vrlo teško je pronaći i ono malo podataka iz prošlosti Drežnice koji su ponegdje zapisani.

U periodu velikih sporova s doseljenicima Frankopani su bili nagrađeni raznim službama i počastima koje su im podarile austrijske vlasti. Tako je Vuk 1619. postao zamjenik karlovačkog generala, a uskoro i general. Njegov sin Gašpar dobio je mjesto kapetana u Ogulinu. Komandant Hrvatske krajine baron Stadl pokušao je 1620. da napravi kompromis između Srba i Frankopana. On je predložio da Gomirci plate Frankopanima 6 000 forinti na ime odštete za zaposjednuto zemljište. Frankopani su na to pristali, ali Srbi tada nisu imali novca i tako je taj dogovor propao. Prošlo je još dosta godina dok se ta kupovina obavila.

Bez obzira na to što je spor trajao, i dalje su u ove krajeve pristizali novi doseljenici. Veliki kapetan ogulinski, grof Gašpar Frankopan, krenuo je 1632. s Gomircima u cazinski kotar i preveo je otuda, od manastira Gomele, venfh broj Srba koji su se smjestili u Ravnoj Gori, Smrčevoj Poljani, Starom Lazu, Mrkoplju, Tuku, Jasenku i Drežnici. Ovaj narod dognao je mnogo krupne i sitne stoke, pa se ovako nadaleko raširio da bi zauzeo što više pašnjaka.

Grof Gašpar nasilno je preveo Srbe iz Petrova Sela i naselio ih 1639. godine, najprije oko Brinja i onda u Plaški, a 17 porodica smjestio je u Vitunj. Zbog njih pobunili su se Ogulinci jer je zemljište oko Vitunja služilo njima za ispašu stoke. Srbi su ipak ostali u Vitunju jer su kasnije to zemljište kupili od grofova za svoj novac. Nije poznato da li se još poslije vitunjske naseobine srpsko stanovništvo naseljavalo u gomirskom kraju.

Bez obzira na stav koji su imali kao feudalni vlastelini prema doseljenim Srbima, Frankopani se sada pojavljuju i u jednoj drugoj ulozi. Naime, kao krajiški oficiri oni sami vrše naseljavanje Srba u ove krajeve.

Do reforme Vojne krajine iz 1746. godine sva naselja sačinjavala su jednu zajedničku političku i crkvenu općinu koja se zvala gomirska općina. Dvadeset godina poslije posljednjeg naseljavanja, tj. 1659. u jednom dokumentu spominje se da je tada u cijeloj toj općini bilo 83 kuće s 800 muških glava. Ona je zauzimala prostor od Severina, Bosiljeva, pa pored Ogulina i Modruša, do brinjske i krmpotske granice i, dalje, pored Skrada i Delnica, do Kupe. Dakle, tu je pripadala i Drežnica.

Doseljavanje Srba u Dubrave i Ponikve bilo je drugačije nego doseljavanje u ostale predjele gomirskog okruga. Sredinom 1641. jedna grupa Srba od 38 porodica, koje su živjele na turskoj strani Korane, prešla je na austrijsku stranu i naselila se u Dubravama i Ponikvama. Pri njihovoj seobi grof Vuk Frankopan obećao im je da će dobiti graničarsku službu. Međutim, on ih je prevario i od njih načinio svoje kmetove. Vuk Mandić doveo je 1658. godine u Dubrave jedan dio Srba Usoraca.

Poslije pogubljenja Petra Zrinjskog i njegovog šuraka Krste Frankopana konfiskovana su njihova imanja i kasnije podijeljena raznim vlastelinskim porodicama. Komisija, koja je vršila tu podjelu, htjela je da Dubrave i Ponikve pri-
sajedini ozaljskom vlastelinstvu tako da bi taj narod i dalje ostao u kmetovskim odnosima. Stanovnici ovih mjesta 1672. godine podnijeli su molbu caru Leopoldu da ih uvrsti u red krajišnika i da im dade slobodu i privilegije koje su uživali ostali srpski doseljenici u ovim krajevima. U molbi su oni istakli da će rado obavljati graničarsku vojnu službu, samo da više ne budu vlastelinski kmetovi. O ovom pitanju car je zapitao za mišljenje generala Herberštajna, a ovaj je svesrdno preporučio da Srbe u Dubravama i Ponikvama treba uzeti među krajišnike. Na osnovu generalove preporuke car je ispunio tu molbu.

Spomenuli smo usoračke Srbe koji su se tako zvali po rijeci Usori, lijevoj pritoci Bosne kod Doboja, odakle su došli u naše krajeve. Pregovori o njihovom preseljavanju na austrijsku stranu trajali su dugo i često puta su bili prekidani. Tek kad su zaprijetili da će se sporazumjeti s Mlečanima, onda je brzo donesena odluka o njihovoj seobi na austrijsku stranu.

Usorci su došli i u Gacku dolinu, ali vlasti nisu željele da oni tu ostanu. Mislili su da ih nasele u Krakar, ali taj predio je bio jako obrastao šumom i grmljem. Trebalo bi dugo vremena da se to zemljište iskrči i da se učini pogodnim za zemljoradnju, pa se zato odustalo od toga plana. Konačno, 1658. car Leopold I imenovao je komisiju za naseljavanje koja je prebrojila i popisala usoračke Srbe u Gackoj dolini. Po tom popisu bile su 83 porodice s 841 članom od kojih je 263 bilo sposobno za oružje. Konačno su ostali u Gackoj dolini oko Otočca, Brloga i Brinja.

Svađe s grofovima Zrinjskim i Frankopanima zbog zaposjednutog zemljišta u gomirskom okrugu trajale su 60 godina. Na kraju Srbi su kupili to zemljište, pa je 13. jula 1657. u Ogulinu potpisan ugovor prema kome grof Juraj Frankopan prodaje Srbima Gomirje, Vrbovsko i Moravice, dio Kamenskog te pašnjake i livade na brdu Cetin, a Srbi njemu ustupaju svoju najamničku plaću kroz četiri godine što je iznosilo oko 15 000 forinti. Pri sklapanju ugovora Srbe su zastupali gomirski knez Nikola Dokmanović i modruški vojvoda Milovan Vučinić. Ugovor je potvrdio car Leopold 8. marta 1659. a kasnije car Karlo 1727. i Marija Terezija 1759. godine. Isti taj car Leopold 30. aprila 1671. uništio je Zrinjske i Frankopane i tako je jedna ugovorna strana zauvijek nestala.

Zagrebački kaptol kao kraljevski sud poslao je svog povjerenika koji je Srbe i formalno uveo u posjed kupljenog okruga i o tome im je izdao zakonski dokumenat. Nepovoljno za kupce dodat je i jedan aneks na kraju ovog ugovora prema kome su oni morali kupljeni okrug ustupiti državi za 15 000 forinti kad ovaj okrug prestane biti na granici prema Turskoj. Država se kasnije ovim pravom i poslužila i otela je mnogo šume narodu koju je on ranije kupio.

U Gomirju se pričalo, da su njihovi preci pored određene cijene morali dati Frankopanu još i 300 »pisanih ovaca«, tj. šarenih i crnih, koje su sakupljali u tri regimente. Ove »pisane ovce« bile su na velikoj cijeni zbog njihovog krzna od kog su se pravile »kučma-kape«.

Poslije ove kupovine Gomirci su utvrdili međe čitavog posjeda i podijelili ga pojedinim porodicama i manastiru u vlasništvo i na uživanje. Poslije te diobe manastir je imao 415 i 1/3 jutara zemlje.

Gomirski kaluđeri oduvijek su obavljali svešteničku službu u Jasenku, a nekada su je obavljali i u Drežnici, kao i u drugim mjestima ovog kraja. Pričalo se o popu Mojsiju koji je povremeno odlazio u Drežnicu u ono vrijeme kada tu nije bilo crkve. Mnogo zemlje i šume u Jasenku pripadalo je gomirskom manastiru. Tako je 1905. godine taj posjed iznosio 331 jutro i 614 četvornih hvati.

V

Krajišnici su prolivali svoju krv ne samo u stalnim borbama s Turcima, već i u mnogim drugim ratovima koje je vodila austrijska carevina. Kosti naših predaka razasute su po Njemačkoj, Francuskoj, Rusiji i Italiji. U 30-godišnjem vjerskom ratu (1618—1648) učestvovali su i Krajišnici. Prva vijest o tome potiče iz 1620. kad je car naredio da se mobilizira 4 000 Srba i da se upute u ratni

logor na Dunavu. To naređenje odmah je i izvršeno. S njima je krenulo u rat i nekoliko stotina hrvatskih haramija tj. plaćenih vojnika. Poslije ovog rata nastupilo je teško stanje za Vojnu krajinu jer su njime bila iscrpljena sva financijska sredstva carevine.

Staleški sabori unutarnje Austrije (Štajerska, Koruška, Kranjska, Gorica, Trst i Istra) mnogo su doprinijeli izdržavanju Vojne krajine još od njenog osnutka. Bilo je određeno da Kranjska daje sredstva za Primorsku, Koruška za Hrvatsku i Štajerska za Slavonsku krajinu. Ponekad je to i dosadilo ovim pokrajinama, a naročito u 16. i 17. vijeku. Kad god je njihovim krajevima prijetila opasnost od Turaka, onda su ti sabori izvršavali svoje obaveze, a u mirnim periodima izvršavali su ih neredovno.

Veliki rat između Austrije i Turske za oslobođenje Ugarske, Hrvatske i Slavonije, koji je završio 1699. mirom u Sremskim Karlovcima, imao je izuzetno veliki značaj za Vojnu krajinu. Tada su, po uzoru na Hrvatsku i Slavonsku, osnovane i druge krajine koje su sve zajedno činile austrijsku granicu prema Turskoj. Osim Kostajnice, Dubice, Jasenovca, Gradiške i jugoistočnog Srema otrgnuta je sva ostala Hrvatska i Slavonija od turske vlasti.

Koliko su Krajišnici kroz tri stoljeća doprinosili austrijskom ratnom potencijalu najbolje pokazuje ovaj podatak: Jedan milion krajiških stanovnika davao je Austro-Ugarskoj 100 000 vojnika u vrijeme kad je 36 miliona njenih drugih stanovnika davalo svega 500 000 vojnika. Ovaj podatak potkrepljujemo i navodom iz predgovora prevodioca prve Vaničkove knjige: »Istorija Vojne krajine« gdje se kaže: »Krajina i nije bila ništa drugo već jevtina, dobro uređena i do savršenstva regularne vojske dovedena narodna vojska«.

Kad je narodna krajiška vojska, koja se nije nalazila na spisku plaćene vojske, bila pozvana na zadatke izvan svog obrambenog teritorija, morala je besplatno služiti 14 dana. Po isteku tog perioda dobivala je sve ono što i druga "oiska.

Pred drugi svjetski rat slušao sam pričanja starih ljudi o pozivanju Krajišnika u vojsku u slučaju ratne opasnosti ili kakvog iznenadnog pokreta Turaka. Na dati poziv drežnički Krajišnici morali su se najhitnije javiti u Plaški. Dakle, jasno je da se ta kazivanja odnose na onaj period kad je Drežnica pripadala Modruškoj kompaniji kojoj je pripadao i Plaški. Pored oružja svaki vojnik morao je da ponese i izvjesnu količinu hrane, i to po propisanoj tablici. Bio je izvjestan broj Krajišnika i na spisku plaćenih vojnika s plaćom od 4 forinta mjesečno. Tada je karlovački general imao mjesečnu plaću od 850 forinti. Vojnici su neredovno primali plaće, a kad su ih i dobivali, skoro sve su im odnosili intendanti i razni lihvari.

Sredinom 17. vijeka javljaju se pokušaji da se Krajišnici dovedu u stanje feudalnih odnosa. Generali, a i niži komandanti, iz reda austrijskih feudalaca nekontrolisano su izrabljivali materijalna dobra i ljude u Krajini u cilju svog bogaćenja. Ovakvo stanje dovodilo je do opadanja discipline u vojsci.

Krajiške vojne vlasti nastojale su svim silama da uspostave disciplinu kako bi vojska bila što sposobnija za ratovanje. To pitanje riješeno je vojnim pravilnikom koji je predstavljao bazu tadašnjeg vojnog sudstva. Od interesa je da navedemo nekoliko izvadaka iz tog pravilnika, jer je on važio i za naše pretke u Drežnici: Zakletva se polaže za pošteno služenje caru i za pokoravanje komandantima. Ako Krajišnik primi novac, za koji je dužan da služi, a zatim bez dozvole pretpostavljenog starješine napusti jedinicu, kažnjava se tjelesno ili smrću. Kad se na juriš zauzme neprijateljski grad ili utvrđeno mjesto, onda

svakom vojniku pripada ono što zarobi, a zaplijenjeno oružje i vojna oprema predaju se komandantu. Ako bi neko u borbi ili na jurišu pokušao da pobjegne, onda onaj ko mu je najbliži mora da ga probode mačem ili kopljem, a ako vojnik na prvi znak ne krene s jedinicom, kažnjava se po presudi oficira, pa ako bi zbog toga bio na smrt pretučen, neka se za njega više niko ne brine.

Po zlu čuveno bilo je krajiško vojno sudstvo. Svaka kompanija imala je disciplinski sud. Nije se uopće sudilo po zakonu već po slobodnoj volji i raspoloženju zapovjednika. Umjesto zatvora u Krajini se još i u drugoj polovini 19. vijeka udaraju batine. U sjedištu svake kompanije, pred zgradom komandira, nalazila se klupa za batinanje. Komandir kompanije kažnjavao je sa do 25 udaraca, poručnik sa 7, narednik s 4 i kaplar s 3. Štap za batinanje bio je ljeskov ili kestenov, a batinalo se i pletenim kandžijama sa olovnim kuglicama.

Pretjerana strogost vojnih krajiških vlasti, zulumi pojedinih oficira, velike globe kojima su ljudi kažnjavani i za najmanje krivice, a često i glad, izazivali su u hrvatskoj Vojnoj krajini pokret za preseljavanje u druge krajeve. Taj pokret uzeo je velike razmjere 1715. godine. U vezi s tim Karlovačka general--komanda formirala je jednu komisiju sa zadatkom da istraži koliko je naroda odselilo iz tog kraja, kuda je otišao i što je bio uzrok tim seobama. Ogromna većina ovih iseljenika bili su Srbi. Najviše naroda odselilo je u Slavoniju i Srem. Iz ogulinske kapetanije otišlo je 550 ljudi sposobnih za oružje.

R. Lopašić u svojim »Spomenicima Hrvatske krajine«, knjiga III, navodi da su se 1715. godine iz Gomirja, Drežnice, Vrbovskog i Moravica odselila u Srem 53 vojnika. Navedena su i njihova prezimena: Kosanović, Zrnić, Radojčić, Bosnić, Hajdinović, Stipanović, Trbuhović, Vukšić i Kulaš. Pasoše za preseljenje izdao im je stari i bolesni ogulinski kapetan Purgstal. To iseljavanje nastavilo se kroz čitav 18. i u prvoj polovini 19. vijeka, a od druge polovine 19. vijeka iseljavalo se u Ameriku.

Da bi se vidjela pretjerana strogost krajiških vlasti, navest ćemo još neke vojne propise koji su važili za naše pretke:

Svaki vojnik, konjanik i pješak, morao se snabdjeti dobrom puškom i sabljom i time se javiti na poziv.

Svaki vojnik bio je dužan pod prijetnjom tjelesne ili smrtne kazne da se uzdržava od bezbožnih riječi i djela, naročito od lakomislene psovke i bogohulenja.

Ko zaspe na straži, ili je prije smjene napusti, taj to mora da plati svojim životom.

U slučaju uzbune svako mora pod prijetnjom smrtne kazne na vrijeme da stigne na određeno mjesto.

Ko pobjegne neprijatelju i poturči se, a poslije bude uhvaćen, taj se živ nabija na kolac.

Ko pokrade svog druga ili gospodara, taj će biti obješen.

Komandant, koji preda mjesto bez borbe, kažnjava se smrću. Ako je tome kriva narodna vojska, tj. Krajišnici, onda se svaki deseti ubija.

Ko se krivo zakune tome se odsijecaju oni prsti koje je pri zakletvi upotrijebio.

Zbog lošeg stanja u Vojnoj krajini Marija Terezija je 1746. godine naredila vojvodi od Hilburghauzena da reorganizuje i Karlovački i Varaždinski generalat i da ih uredi potpuno na vojnički način. Čitav teritorij Karlovačkog generalata podijelio je vojvoda na četiri regimente (puka): ličku s 8 980, otočku

5 014, ogulinsku s 4 801 i slunjsku s 5 215 vojnika. Regimente su bile podijeljene na bataljone, a ovi na kompanije (čete). Svaka regimenta imala je 12 kompanija i po više oficirskih »štacija«. Kompanija se dijelila na četiri voda ili »frtalja«, kako je to narod zvao.

Reforma iz 1746. išla je za tim da iz Krajine izvuče što više besplatnih vojnika opremljenih iz vlastitih sredstava krajiških kućnih zadruga. Karlovački generalat, tj. Gornja krajina bez Banije, trebalo je da daje 22 000 boraca i još toliko podmlatka, a pored toga na hiljade starijih ljudi za razne stražarske službe u svom kraju. Tako je svaka kuća prosječno davala tri vojnika. Za 40 godina vladavine Marije Terezije otišlo je iz svake krajiške kuće 5 do 9 vojnika. U periodu od 1618. do 1831. bilo je preko 30 ratova, a ratovalo se 100 godina. Komandanti su redovno bili stranci. U periodu od 300 godina, od njih 66, bilo je svega šest Hrvata i jedan Srbin.

Ovom reformom Vojne krajine bili su ukinuti i posljednji tragovi narodne samouprave. Knezovi, vojvode, starješine i sudije, koji su do tada upravljali po knežijama i selima, zamijenjeni su oficirima Austrijancima. Zavedena je najstroža njemačka vojna uprava i to je tako ostalo sve do razvojačenja Vojne krajine.

Rezultat reforme bio je i taj da je Krajina definitivno odvojena od kraljevine Hrvatske kao zasebna oblast odakle su Habsburgovci regrutovali vojsku za razna ratišta kad god im je zatrebalo. Narod nije volio tu reformu, ali je morao podnositi. U vezi s tim izbio je ustanak, najprije u Brinju; ali je brzo bio ugušen, a kolovođe povješane.

Naredbom od 23. aprila 1747. Marija Terezija naredila je da krajiške regimente moraju biti iste kao i ostale i da se moraju nazivati redovnim regimentama.

Teško stanje Krajišnika vidi se već i po tome što je i sama vlast došla do zaključka da kažnjavanje treba ublažiti. To baš i pokazuje koliko je ono bilo surovo. Sada, po novim propisima, uvedena je krivična odgovornost u slučaju ako čovjek umre pod batinama. Odatle se lako može zaključiti da se ranije umiralo bez ikakve odgovornosti, kako onog ko je batinao, tako i onog koji je čovjeka sudio na takve batine.

Osim vojničkih i ratničkih, Krajišnici su imali i radnih obaveza koje su vremenom sve više rasle i čak su premašile obaveze koje su kmetovi imali prema feudalcima. Postojale su tri klase obaveznih radova: carskih 17 vrsta, općih 21 vrsta i ostalih 26 vrsta. Jedna regimenta imala je oko 500 000 dana radne obaveze. Odatle je jasno koliko je morao da kuluči svaki stanovnik s teritorije koju vjeka osudio na takve batine.

Ta u svijetu jedinstvena vojnička organizacija — Vojna krajina počivala je na vojnom disciplinskom sudu i kućnoj zadruzi koja je bila i ekonomska asocijacija. Krajišnik je u svojoj zadruzi imao i snažan oslonac jer, kad ode u rat, njegova žena i djeca, kao članovi zadruge, ostaju zbrinuti. Kasnije promjene u društvenom i privrednom životu nrouzrokovale su nestanak kućnih zadruga.

Poslije reforme Vojne krajine iz 1746. godine i uvođenjem regimenata gomirsko područje izgubilo je, i općinsku samoupravu, i stvarno vlasništvo nad zemljištem koje su ljudi kupili. Na taj način porodice su ostale vlasnici samo svog dijela zemlje, dok su šume i pašnjaci postali državni. Tako su, na osnovu onih aneksa na kraju kupoprodajnog ugovora, Srbi 1754. godine morali ustupiti provincijalu svoje šume i 672 i pol rala oranica i košenica između Mrko-

plja i Fužina. Za to su dobili 2 000 forinti na ime odštete. Taj novac podijeljen je onom narodu koji se morao raseliti s oduzetog zemljišta i nastaniti se po susjednim mjestima bliže Gomirju. Ugovor o ovom potpisan je u Ljubljani.

VI

Uskoro je naišlo i novo, prisilno, preseljavanje. U Gomirje je 1764. godine došao general Mikašinović i oglasio je carsku zapovijed, da se sav srpski narod sjeverozapadno od Kleka preseli iza Kleka u Drežnicu, tako da se sasvim udalji od Karolinške ceste. Tada je u Gomirju i Vrbovskom bilo preko 200 kuća, u Smrčevoj Poljani 6, u Ravnoj Gori 12, u Starom Lazu 2 i u Mrkoplju 29; a to znači ukupno 249 kuća. S obzirom na to da su tada porodice imale veliki broj članova, izlazi da je tu živjelo najmanje 2 500 stanovnika koje je trebalo preseliti s prebivališta na kome su se odomaćili još od prije 160 godina. Pošto je u Drežnici bilo naroda i od ranije, to se ovih 2 500 stanovnika ne bi mogli tamo smjestiti.

Predstavnici naroda predali su predstavku generalu Beku u kojoj su ga zamolili da se ne sele sa svog kupljenog zemljišta. Na zauzimanje vladike Danila Jakšića došla je u Gomirje carska komisija i odredila da se raseli samo onaj narod koji je živio uz Karolinšku cestu, tj. narod iz Smrčeve Poljane, Ravne Gore, Starog Laza i Mrkoplja, a iz Vrbovskog samo narod sa sjeverne strane te ceste. Taj narod smjestio se u Ljuboštini, Hreljinu, Musulinskom Potoku i Vitunju, a dosta ga je tom prilikom otišlo i u Drežnicu.

Karolinška cesta, nazvana po caru Karlu, ocu Marije Terezije, vodila je od Karlovca preko Novigrada, Bosiljeva, Vrbovskog, Mrkoplja i Fužina do Bakra, tada najveće luke na ovom dijelu Jadrana. Od međe Bosiljeva do međe Fužina prolazila je preko šest »štacija« kroz područje gomirske općine. To je bila vrlo važna saobraćajnica kojom se prevozila roba od Karlovca do mora, i obrnuto.

U Komorskom arhivu u Beču ima podataka o preseljenju srpskog stanovništva s Karolinške ceste. O tome je pisao i Manojlo Grbić. Po njemu bi to moglo izgledati kao progon pravoslavnih Srba, dok bečki podaci govore i drukčije. Naime, kad je cesta proradila, morao se na njoj odvijati normalan i siguran saobraćaj. Zato je trebalo da se na određenim »štacijama« obezbijede konjske preprege, skloništa u slučaju nevremena i zalihe hrane za ljude i konje. Takav zahtjev vlast je postavila stanovnicima pored ceste. Oni su izjavili da sve to mogu obezbijediti, ali se pokazalo da nisu u tom uspjeli, pa ih je vlast zbog toga preselila dalje od ceste. U izvještaju jedne komisije koja je radila na tom preseljenju kaže se: »Taj teren drže Vlasi[3] i ne žele da ga napuste, a po kupovnom ugovoru sa Frankopanima od 13. jula 1657. određeno je da oni to moraju napustiti ako zatreba. Ovo se odnosi na sve Vlahe od Moravica i Vrbovskog pa do Gomirja i Drežnice.«

Na zemljište protjeranog naroda vlast je dovela Nijemce, Kranjce i Štajerce što se i danas pozna po prezimenima jednog dijela stanovništva Vrbovskog, Ravne Gore, Mrkoplja i drugih mjesta. Inače, bilo je raznih kombinacija u vezi

3 U austrijskim krajiškim dokumentima za doseljenike postoje razni nazivi. Pored imena Rašuni ili Srbi najčešće su ih nazivali »Vlasima«. To nisu etnički Vlasi, već su to bili »Vlasi — pastiri«, poseban sloj još iz vremena Nemanjića. Izjednačenje riječi »Vlasi« sa riječju Srbi potiče iz novije prošlosti zato što su doseljenici u ove krajeve, a to su u velikoj većini bili Srbi, bili više planinski pastiri nego zemljoradnici, a naročito u prvom periodu njihove seobe.

s dovođenjem novog stanovništva. Po jednom planu trebalo je tu naseliti Prusе zarobljene u sedmogodišnjem ratu, ali oni nisu bili katolici, pa je ta kombinacija otpala. Nije usvojen ni prijedlog jednog pravoslavnog sveštenika da se dovedu novi doseljenici iz Bosne jer se zahtijevalo da oni moraju biti katolici.

U spomenutoj arhivskoj građi govori se o pljačkama i razbojstvima duž Karolinške ceste, ali se napominje da su ti razbojnici iz Bosne. Prema nekim drugim izvorima oni su bili iz Istre. Posebno se spominje jedna četa od 24 razbojnika harambaše Radovana Bulića koji su primjećivani na prostoru od Ponikava prema Kostelu u Sloveniji.

U plaščanskom arhivu ima podataka o neprilikama nekih sveštenika (a i manastira Gomirje) koji su bili optuženi da su pomagali četovanja Bosanaca i svercovanje robe, konja i druge stoke iz Bosne, preko Korduna i Kapele, za Primorje. Oficir Mamula, rodom Gomirac, optužio je manastir Gomirje da bi se osvetio kaluđerima zbog nekog sukoba koji je imao s njima u svojoj bračnoj stvari.

U dokumentima je zapisano da je taj narod, koji je raseljen s Karolinške ceste, trebao dobiti 3 000 forinti za napuštene kuće i ostale zgrade, ali to nikada nije iplaćeno. Poslije ovog prisilnog preseljenja bez ikakve odštete narod je jako osiromašio, pa su njegovi predstavnici upućivali žalbe na sve strane zbog takvih postupaka. Rezultat je bio taj da su ovi predstavnici strpani u karlovačke i ogulinske zatvore.

Narod u našem kraju bio je jako oštećen što se tiče šuma. Kupoprodajnim ugovorom iz 1657. godine on je kupio i sve šume u svom okrugu. Ovdje su uglavnom i bile samo šume i malo oranica i košenica koje su ljudi iskrčili. Krajiške vlasti su najprije uzele šume pod nadzor s izgovorom da ih narod ne bi uništavao, a onda ih uskoro stavile potpuno u državnu svojinu.

Protiv ove odluke vlasti narod je prvi put protestovao 1800. godine s obrazloženjem da je on kupio i šume od Frankopana. 1818. godine predana je predstavka samom caru Francu I u Ogulinu, kad je on tu došao prilikom obilaska Vojne krajine. Na ovu predstavku 1822. stigla je carska odluka da narod dobije pravednu naknadu za sve ono što mu je oduzeto poslije 1754. i 1764. godine. Preko Dvorskog ratnog savjeta ova odluka stigla je u Ogulin obrstaru (pukovniku) Juci Rukavini, ali on ju je sakrio tako da je narod za nju saznao tek 1846. godine. Žalba na ovu malverzaciju ostala je bez uspjeha. Tako je narod ostao bez 57 540 jutara svojih šuma. Ako se od ovog oduzmu one šume koje je narod ustupio državi 1754. i 1764. godine, onda izlazi da je poslije toga izgubljeno oko 40 000 jutara bez ikakve naknade u novcu.

Dokumenti o svemu ovome, počevši od kupoprodajnog ugovora iz 1657. godine, čuvani su u oltaru manastirske crkve u Gomirju, a kasnije u inspektoratu u Vrbovskom. Lajtnant (poručnik) Vasilj Maravić uzeo ih je 1803. godine i od toga vremena čuvani su u kućama seoskih starješina. Na kraju su izgorjeli 1816. u kući Šime Vujnovića u Vitunju. U arhivu Ogulinske regimente nađeni su prepisi ovih dokumenata iz 1760. godine.

VII

Za vrijeme Vojne krajine Drežnica je pripadala Karlovačkom generalatu, Ogulinskoj regimenti i u prvo vrijeme četvrtoj kompaniji (Modruškoj). Prema zvaničnom popisu iz 1768. godine u Ogulinskoj regimenti bile su 1 173 srpske ku-

i

će s 15 281 stanovnikom. Tada su u Drežnici bile 62 kuće, a prema podacima iz 1800. godine bile su 82 kuće s 1 599 stanovnika.

U njemačkoj knjizi Fr. J. Frasa »Topografija Karlovačkog generalata«, izdanoj u Zagrebu 1835. godine, spominju se ovi podaci:

Prema stanju iz 1830. godine u Karlovačkom generalatu bilo je 233 900 stanovnika, od čega 108 952 katolika i 120 050 pravoslavnih ili grčko-nesjedinjenih, kako su ih tada zvali. U Ogulinskoj regimenti bilo je 59 002 stanovnika i to: 31 890 katolika i 27 112 pravoslavnih.

U 4. modruškoj kompaniji, koja je obuhvaćala 11 mjesta, bilo je 4 988 stanovnika, a od toga 2 607 katolika i 2 381 pravoslavnih. Mjesto pod brojem 9. je Gornja Drežnica s 19 kuća i 568 stanovnika i pod brojem 11. Donja Drežnica s 66 kuća i 933 stanovnika. Dakle, u to doba u Drežnici su bila 122 domaćinstva s 1 876 stanovnika, što znači 15 po jednom domaćinstvu. Svi su Srbi (pravoslavni), a jedino u Donjoj Drežnici bilo je devet Hrvata katolika).

Drežnica je bila oficirska »štacija« lajtnanta (poručnika). U njoj se nalazila crkva i žitni magazin. Poručnička »štacija« imala je redni broj 3. U 4. kompaniji »štacije« idu ovim redom: broj 1 — kapetanska u Modrušu, broj 2 — natporučnička u Gornjem Zagorju, broj 3 — poručnička u Drežnici i broj 4 — zastavnička u Kuniću.

Jasenak je pripadao Ogulinskoj kompaniji kao naselje broj 7. Imao je 18 kuća s 244 stanovnika. U njemu se nalazio žitni magazin i pravoslavna kapela.

U Sabljarevom »Rječniku mjesta« (»Miestopisni riečnik«), Zagreb 1866. godine nalaze se slijedeći podaci:

Drežnica je tada pripadala 6. satniji (ogulinskoj). Donja Drežnica imala je 86 kuća s 1 269 stanovnika, Srednja 46 kuća sa 766 stanovnika i Gornja 29 kuća s 423 stanovnika. Dakle, u Drežnici je bila 161 kuća s 2 458 stanovnika. Svi stanovnici bili su Srbi, samo u Donjoj Drežnici bilo je 20 katolika. Tada je Jasenak imao 23 kuće s 383 stanovnika. Pripadao je 6. satniji. U to vrijeme Karlovački generalat imao je 295 000 stanovnika i to 141 302 Hrvata (katolika), 149 180 Srba (pravoslavnih) i 4 518 Srba unijata.

Prema popisu iz 1880. godine Drežnica je imala 204 kuće s 3 609 stanovnika.

VIII

Tokom niza godina unutar drežničkog prostora vršene su interne seobe stanovništva. Na takav način naseljeno je Brezno, Debeli Lug, Ponorac, Padališta, Palice, Lisina i Kozarica.

Stalno naseljavanje Breznog[4] počelo je oko 1800. a završeno je do 1900. godine. Ne zna se kada je Brezno otkriveno kao oaza u masivu Velike Kapele. Možda je to bilo u doba zagorskog vlastelina Januša Horvata, koji je već spomenut u ovom članku. U Breznom postoje kameni zidovi u kojima je obrada kamena drukčija nego što je bila u zidovima koje su pravili Breznarci doseljeni u spomenutom periodu. Dimenzije tih starih objekata bile su znatno veće i od onih koji su kasnije građeni. Stanovnici Drežnice, Modruša i Kunića naselili su Brezno. Oni su najprije tamo imali samo »stanove« u kojima su boravili preko ljeta, uzgajali stoku, kosili travu i krčili zemljište. Brezno se, uglavnom, naseljavalo tako što su se u pojedinim drežničkim selima dijelile veće

4 Pitanjem naseljavanja Breznog i života u njemu bavio se Đuro Maravić i prikupio dosta podataka od kojih je neke koristio i autor.

zadruge, pa je jedan dio takve zadruge dobio na diobi zemlju u Breznom i tamo se naselio, a drugi dio ostao je u svom matičnom selu.

Modrušani su prvi počeli da koriste zemlju u Breznom i da se na njoj trajno naseljavaju. Doseljenici su bili većinom iz Sabljačke Drage, a nešto manje iz samog Modruša. To su bile porodice Rendulići, Sabljaci, Gašparovići i Antončići. Oni su imali najbolje zemljište i kasnije su ga prodavali Drežničanima i Kunićanima. Modruški doseljenici bili su uvijek vezani za svoj matični Modruš i za cestu Karlovac—Senj na kojoj su kirijali. Oni su se kasnije iseljavali iz Breznog, većinom u Slavoniju.

Đuro Maravić je doznao da se u nekom pisanom dokumentu Modruške kapetanije nalazi podatak o vjerovatno prvom doseljeniku u Brezno koji je došao iz Kunića. U tom dokumentu zapisano je da se Vajo (Vasilije) Boca, opasan kradljivac konja i volova, a da bi i fizički napao, odmetnuo od vlasti i da ilegalno živi u Breznom. Vajin potomak, koji je sada star 85 godina, tvrdi da mu je Vajo čukundjed i da se bježeći ispred vlasti najprije sakrio u Ponorcu odakle je kasnije prešao u Brezno. I danas u Ponorcu postoje nazivi lokaliteta Bocin brijeg i Bočine drage.

Doseljenici iz Drežnice dolazili su u Brezno iz raznih sela. Radulovići iz Belaca (kod centra Drežnice) vjerovatno su bili prvi; iza njih su došli Radulovići iz sela Radlovića, zatim Maravići iz Nikolića, Kuboti iz Selišta, Marasi iz Maravić Drage, Kulaši iz Šekića. Na Drugomišalj i u Škrobotnik naselili su Bosni ći, a na Gračac i u Lisac Vukelići. Većinom su imena sela i zaselaka u Breznom ostala ista kao i imena matičnih sela iz kojih je narod došao. Uglavnom su ostali isti i kućni brojevi. Naime, onaj dio zadruge koji je odselio u Brezno zadržao je i tamo svoj kućni broj iz matičnog sela. To je bilo zato što te diobe nisu bile provedene u katastarskim knjigama.

Breznarci su uvijek bili najbolji stočari u Drežnici. Imali su mnogo zaprežne stoke što je povezano s njihovom kirijaškom djelatnošću koja se dobro razvila poslije izgradnje ceste Ogulin—Novi s kojom je Brezno bilo povezano putem koje je na nju izlazio kod Bjelskog. Poslije prvog svjetskog rata izgrađena je »Breznarska cesta« od Znjidavca do Drugomišlja, a 1935. produžena je do Drežnice. Breznarci su bili poznati kao šumski radnici uopće, a ne samo kao kirijaši. Oni su i dobri poljoprivrednici.

Debeli Lug i Ponorac naseljeni su iz Krakara iz zaseoka Ćula. Veće porodice su se dijelile, pa je obično po jedan brat napuštao matično selo i naseljavao se u Debelom Lugu ili u Ponorcu, gdje su od ranije imali zemlje. Po prezimenu svi su Ivoševići. Svako je sačuvao i svoj kućni broj koji je imao i u Krakaru. Ponorac je vrlo pitom kraj, ali bez pitke vode. Najbliži izvor bio je u Žnjidavcu odakle su Ponorčani donosili vodu sve do 1928. godine, kada je sagrađen državni bunar.

Debeli Lug je nešto udaljeniji od glavne saobraćaj nice, ceste Ogulin—Novi, nego što je Ponorac. Smješten je u debeloj šumi što se očituje i njegovu imenu. Djeca su išla u školu u Jasenak koji je udaljen sat i po hoda. Ponorčani i Lužani bili su poznati kirijaši i šumski radnici.

Na isti način naseljene su Palice, Padališta i Lisina iz Krakara, i Kozarice iz Radlovića.

IX

I pored teških vojnih dužnosti i svakovrsnih obaveznih radova Drežničani se vrlo rano pojavljuju na Jozefinskoj cesti kao prevoznici robe za Karlovac i

Senj. Ovu cestu, koja povezuje Karlovac preko Velike Kapele i Vratnika sa Senjom, izveo je čuveni graditelj Kajetan vitez Knežić. Priče o poznatim prevoznicima — kirijašima održale su se do novijeg vremena. Tako je naročito bio poznat kirijaš iz Nikolića Nikola Maravić Nikoletina za koga se pričalo da je kirijao od Rijeke do Vinkovaca. To je bilo u prvoj polovini 19. vijeka.

Tranzitna trgovina raznim poljoprivrednim proizvodima, a naročito drvetom, bila je jako razvijena na cestama prema Senju i Rijeci sve do pojave željeznice u Zagrebu i Sisku 1862. godine. U toj djelatnosti veliki broj Krajišnika našao je zaposlenje u kome se dosta dobro zarađivalo. Potražnja kvalitetnog drveta na domaćem i stranom tržištu pružila je Drežničanima priliku da se angažuju u šumskoj privredi i da tako obezbijede sigurniji izvor prihoda. Ovakva angažovanost Krajišnika nije bila po volji vojnim vlastima jer su austrijski generali željeli da Vojna krajina i dalje ostane nepresušni izvor jeftine i dobro izvježbane vojske.

Razvoj trgovačko-prometne privrede ovog kraja bio je takav da su bili stvoreni uslovi za izgradnju drežničke željeznice[6] za koju su se borili politički i privredni krugovi Hrvatske već od 1856. godine. Ta željeznička pruga preko Drežnice trebalo je da spaja Karlovac s lukama Hrvatskog primorja. Ovaj pravac smatran je kao najrentabilniji ili, u najmanju ruku, jednako rentabilan kao i onaj kroz Gorski kotar preko Delnica. Prema prijedlozima iz 1857. ta pruga bi išla iz Ogulina preko istočnih padina Kleka na Bjelsko, odakle bi skrenula u Musulinski Potok, a zatim, preko Tisovca, došla bi u Jasenak; otuda bi bila usmjerena prema prvoj većoj stanici u Drežnici. Od Drežnice prema Novom postojala su dva alternativna pravca. Jedan duži, ali jeftiniji, išao bi postojećom cestom ka Krišpolju i dalje preko Kamenice, Vodoteča, Mrzlog Dola i Krivog Puta za Novi. Drugi, kraći pravac, išao bi od Drežnice pravom linijom preko Ivakuše i Vojvoduše za Krivi Put, a odatle prema Rijeci, preko Novog. U oba slučaja iz Novog bi osnovni pravac ove pruge išao preko Bribira, Kraljevice i Bakra u Rijeku. Drugi ogranak povezivao bi Novi sa Senjom koji u to doba po obimu trgovačkog prometa nije zaostajao za Rijekom.

Poznati francuski stručnjak za gradnju željezničkih pruga Ahil Clavel izradio je projekat ove željeznice. Prugu Ogulin—Rijeka, s ogrankom za Senj, on vodi preko Drežnice dajući upravo njoj značajno mjesto na cijeloj trasi. Sto se tiče alternativnih pravaca Clavel se odlučio za onaj koji vodi iz Drežnice pravom linijom preko Ivakuše i Vojvoduše za Krivi Put.

Zbog različitih saobraćajnih koncepcija Beča i Pešte prema Jadranskom moru propao je ovaj projekat drežničke železničke pruge, a ostvaren je onaj kroz Gorski kotar, preko Delnica. Zbog istih razloga propao je i projekat o gradnji pruge Ljubljana—Josipdol. Po tom projektu Josipdol bi bio važna željeznička raskrsnica pošto je trebalo da odatle ide pruga za Split, a pruga Ljubljana——Josipdol bila bi produžena do turske pruge u Bosanskom Novom.

Godine 1862. željeznica je stigla do Zagreba i Siska, 1864. do Karlovca, a 1875. do Rijeke. Karlovac—Rijeka bila je prva planinska pruga u Hrvatskoj. Ona prolazi na ovim visinama: Karlovac 114, Ogulin 325, Srpske Moravice 420, Delnice 730, Lokve 802, Plaše 617 i Rijeka 3 m. Ova pruga preuzela je sav promet, pa su luke na našem Primorju došle u težak položaj. Prevoznici na Joze-

5 Podatke o toj željeznici uzeo sam iz referata »Opći razvoj Drežnice i Gornjeg brlnjskog kraja do 1914.« koji je podnio dr Mirko Valentić 14. decembra 1979. u Ogulinu na simpozijumu »Partizanska Drežnica i Gornji brlnjski kraj u NOB 1941—1945«.

finskoj cesti za Senj, a to su bili Krajišnici iz Ogulinske, Slunjske i Otočke regimente, ostali su bez posla. Neuspjeh u izgradnji drežničke pruge doveo je ovaj dio Krajine u vrlo teško ekonomsko stanje.

Bilo je naših Drežničana koji su se snašli i u takvoj situaciji. U prvom redu tu treba spomenuti Radu Trbovića Radinu. Kad je željeznica stigla u Rijeku, on je trgovao bukovim dužicama koje je kupovao od Drežničana i vagonske količine prodavao u Rijeci. Na taj način stekao je dobro imanje u centru Drežnice. Kad je umro, to imanje naslijedio je njegov zet Đuro Lončar iz Škalića.

X

Krajem 18. i početkom 19. vijeka u Evropi su se odigrali izuzetno važni događaji kojima je bio početak francuska revolucija. Pojavio se Napoleon i Evropa se našla u strašnom ratnom vrtlogu. Godine 1809. izbio je rat između Francuske i Austrije u kome je austrijska vojska bila poražena kod Vagrama. Prije toga maršal Marmont osvojio je Dalmaciju, Liku i Hrvatsko primorje. Po mirovnom ugovoru, potpisanom u Senbrunu, 14. oktobra 1809. pod francusku vlast, pored drugih hrvatskih krajeva, potpala je i čitava teritorija Karlovačke krajine. Francuzi su zadržali krajišku vojsku i njenu organizacionu strukturu, tj. regimente i kompanije, samo su se sada regimente zvale prva, druga, itd. ilirska regimenta.

Kad su Francuzi vidjeli bijedu u kojoj je živio narod u Vojnoj krajini, davali su velika obećanja o tome što će oni učiniti u ovim krajevima, ali sve je ostalo samo na obećanjima. Istina, oni su ovdje vladali svega četiri godine, od 1809. do 1813. Ipak su nešto učinili, ali za nesreću mnogih vojnika iz naših krajeva. Naime, zimi 1812. godine Napoleon je napao Rusiju s 500 000 vojnika sakupljenih od svih evropskih naroda. U toj vojsci bilo je i naših Krajišnika. Na rijeci Berezini, prilikom Napoleonovog uzmaka iz Rusije, Krajišnici su toliko pomogli da im je priznao hrabrot i vjernost, te obećao nagradu. Jasno, ostalo je samo na tome.

XI

U već spomenutoj knjizi Fr. J. Frasa: »Topografija Karlovačkog generalata« dat je pregled svih ratova u kojima su sudjelovale jedinice Karlovačke krajine u periodu od 1618. do 1835. godine. U četiri knjige F. Vaničeka: »Istorija Vojne krajine«, Beč 1875. dat je takav pregled za još duži period. Iz tog dugog spiska ratova i bitaka u kojima su učestvovali i ginuli naši preci spomenut ćemo samo nekoliko:

U 30-godišnjem ratu posebno se spominju Krajišnici u bitkama: Dessau 1626, Breitenfeld i Magdeburg 1631. i Lützen 1632. godine.

U ratu u Holandiji i Francuskoj 1672—1678. učestvovalo je 5 000 konjanika iz Krajine. Lagana konjica proslavila se u Holandiji 1674.

U velikom ratu s Turcima 1683—1699. učestvovalo je 5 000 ljudi iz Karlovačke krajine.

U nasljednom ratu 1740—1746. bilo je 45 615 Krajišnika, a od toga 13 000 iz Karlovačkog generalata.

U ratu u Provansi 1746. godine 1 329 pripadnika Ogulinske regimente, kojoj su pripadali i Drežničani, prodrli su do Antibesa pod komandom pukovnika Dillisa.

U sedmogodišnjem ratu 1756—1763. Krajina je dala 40 000 vojnika. U borbi kod Lobositza bio je jedan bataljon iz Ogulinske regimente pod komandom grofa Draškovića. Godine 1759. pukovnik Knežević s 2 000 Ogulinaca i Otočana prodire do rijeke Odre. Za vrijeme tog rata komandant Ogulinske regimente bio je A. Losy von Losenau. Sa svojim jedinicama učestvovao je u zauzimanju Torgaua.

U trećoj knjizi F. Vaničeka ima podataka o dezerterstvu i opadanju morala pod utjecajem francuske revolucije i ratovanja sa Francuzima. Vlasti često upućuju pozive dezerterima da se predaju uz obećanje da će im sve oprostiti. Savjetnik Marije Terezije Bartenstein u svom spisu, koji je napisao kao instrukciju za nasljednika prijestolja, kasnijeg cara Josipa II, iznosi da Krajišnici ne bježe, već da oni čak i pomažu u hvatanju dezertera.

U ratu s Turcima 1788—1791. vojnici Karlovačke krajine držali su desno krilo fronta pod komandom kneza Lichtesteina.

Pukovnik Peharnik s devet kompanija iz Ogulinske regimente i nešto šerežana osvaja Drežnik 10. februara 1789.

Jedinice Ogulinske regimente[6] učestvovale su u raznim bitkama i ratovima protiv Francuza. Tako, na primjer, 1805. godine u poznatoj borbi kod Marenga jedan bataljon Ogulinske regimente odbio je glavni udar. U strašnom krvoproliću 1809. u klancu koji brani ulaz u unutrašnjost Austrije, kod Malboghetta i Predila, izginuli su i mnogi pripadnici te regimente. U periodu od 1809. do 1813. ratovali su za Francuze pod komandom francuskog pukovnika Serama, a zatim pod komandom Holjevca.

U burnim godinama 1848—1849. Austriju je potresala revolucija pa je, pored ratovanja u Italiji, poprište borbi bila i Mađarska, a naročito Vojvodina. I u samom Beču vodile su se krvave ulične borbe. Jedinice Ogulinske regimente borile su se ne samo u Italiji, već i u Mađarskoj pod komandom pukovnika Horvata i kapetana Kosanovića, a u sastavu Jelačićeve vojske.

U ratovima 1848—1849. Krajina je podnijela izuzetno velike žrtve. U knjizi »Vojna Krajina i njeno uređenje«, Beč 1861. o tome je pisao austrijski administrativni oficir u I banskoj regimenti, Ognjeslav Utješenović Ostrožinski.

U toj knjizi ima vrlo interesantnih podataka od kojih ćemo neke spomenuti. U taliji je 1848—1849. ratovalo 30 000, a u Mađarskoj 50 000 krajiških vojnika. Krajina je u svim ratovima plaćala porez u krvi. Ona je u miru na devet muških glava davala jednog vojnika, a u ratu na 6—7 jednog, dok su druge oblasti države u miru davale jednog vojnika na 145 muških glava, a u ratu jednog na 64 glave. Krajina je pravila velike uštede državi i u vojnim izdacima. Jedan vojnik-krajišnik koštao je državu godišnje 40 forinti, a vojnik iz drugih krajeva carevine koštao je 160 forinti. Tako je država na Krajini uštedivala oko 4 miliona forinti godišnje. Pored toga na krajiškim besplatnim rabotama uštedivala je još oko 2,5 miliona.

Rat 1848—1849. ostavio je na Krajini 30 000 udovica i 50—60 000 ratne siročadi. Na ustrijske tvrdnje da je krajiško uređenje najsavršenije Utješenović odgovara: »Zašto onda to uređenje ne uvedete kod sebe, u svojim oblastima?« On dalje kaže da je Krajina sačuvala slobodu pozadine od Turaka, a sama je ostala bez ikakvih sloboda, jer na Krajini sve je zabranjeno što pretpostavljena

6 Podatke o Ogulinskoj regimenti Vaniček daje prema njemačkom rukopisu povijesti te regimente, ali se ne zna ko ga je i kada napisao, niti gdje bi se mogao naći.

vlast ne dopusti. Ovako piše usred Beča stari krajiški službenik iste godine kad je pao zloglasni Bahov apsolutizam kojim je Austrija jednako »nagradila« i buntovne Mađare kao i vjerne i požrtvovne ostale podanike.

Austrija je vodila još dva vrlo teška rata u Italiji 1859. i 1866. godine. Prije mnogo godina slušao sam u Drežnici pričanja starih ljudi o njihovim očevima i djedovima koji su učestvovali u tim ratovima. Za te ratnike narod je govorio da su bili u Italiji »na bataliji« (la bataglia-bitka). Iz tih ratova ostalo je mnogo invalida koji su dobivali neku naknadu za invalidnost što je narod zvao »patenta«.

U Vojnoj krajini bilo je više muškaraca nego žena, iako su muškarci ginuli na mnogim ratištima. Prema podacima iz 1864. godine u Krajini je na 1 000 muškaraca bilo 984, a u Ogulinskoj regimenti 938 žena.

XII

Teško stanje u Vojnoj krajini prisililo je Habsburgovce da 1807. izdaju osnovni zakon Krajine, a 1848. da objave novu reformu. Posljednja reforma prije ukidanja Krajine objavljena je 1850. godine. Od 1. januara 1872. političko-upravni organi u Krajini bile su komande regimenti, kotarski uredi, magistrati i općine kao prvostepene instance, a generalkomanđa kao druga i posljednja. Prvog augusta 1873. civilna uprava potpuno je odvojena od vojne. Carskom odredbom od 15. jula 1881. došlo je do razvojačenja Vojne krajine, a 1. augusta 1882. austrijsko ministarstvo rata prestalo je da upravlja hrvatsko-slavonskim krajiškim područjem. Tada je generalkomanđa prestala da djeluje kao krajiška zemaljsko-upravna vlast. Tako je nestalo staro vojničko-feudalno društvo, a nastajali su novi klasni odnosi. To su bili odnosi između buržoazije i proletarijata.

Odlukom hrvatskog Sabora od 5. februara 1886. bilo je konačno ukinuto područje sa svojom posebnom upravom na teritoriju razvojačene Vojne krajine i na njemu je uvedena jedinstvena upravna podjela koja se zasnivala na županijama, kotarevima i općinama. Na teritoriju rasformirane Vojne krajine ustanovljeno je osam županija. Teritorij Karlovačkog generalata administrativno je podijeljen na ličko-krbavsku i modruško-riječku županiju. Županije su bile podijeljene na kotare ve, a ovi na općine. Modruško-riječka županija (1866—1922), čije je sjedište bilo u Ogulinu, sastojala se od osam kotareva. Razvojačena Drežnica postaje posebna općina u sastavu brinjskog kotara.

Županije su vršile poslove samouprave preko županijskih skupština čiji su članovi birani iz redova najjače oporezovanih ljudi i viših županijskih funkcionera. To su bila vremena kad je u kotaru samo nekoliko stotina stanovnika (činovnika, trgovaca, zanatlija i bogatijih seljaka) imalo pravo glasa. U Drežnici je bilo vrlo malo ljudi koji su imali pravo da glasaju na izborima. Kad je pao zloglasni ban Kuen Hedervari, onda je Hrvatsko-srpska koalicija imala većinu u hrvatskom Saboru i ona je, nekoliko godina prije prvog svjetskog rata, izborila takozvano prošireno pravo glasa čime je broj birača porastao skoro četiri puta. Opće pravo glasa, ali samo za muškarce, uvodi se poslije prvog svjetskog rata, a konačno ono se uvodi tek poslije drugog svjetskog rata.

Ukidanje Vojne krajine dovelo je do snažnih socijalnih potresa kad se prelazilo od seoske autarhijske privrede na robni promet i novčanu privredu. To je dovelo do rasturanja kućnih zadruga i do raznih migracija stanovništva u potrazi za radom i privređivanjem što je zahvatilo i Drežnicu. Navedimo jedan podatak koji o tom vremenu daje Milovan Zoričić u radu: »Ziteljstvo po zva-

nju i zaniminju« (Rad JAZ, 125/1896) na strani 130: Na teritoriju Ogulinske regimente od 100 stanovnika u zadrugama živi 22, tajno podijeljenih, tj. u katastru neregistrovanih 68 i posebno 10.

Na gradnji ceste Ogulin—Novi (Rudolfova cesta), koja je projektovana 1870——1871, samo se djelomično mogao zaposliti višak radne snage. Razvijala se i šumska privreda, ali nedovoljno da riješi problem zapošljavanja. U daljnjoj okolini Drežnice već 90-ih godina prošlog vijeka postojale su dvije parne pilane, jedna u Ogulinu, a druga u Jasenku, koje su zapošljavale 100 radnika. Vlasnik ovili pilana bio je Feliks Nojberger iz Rijeke. Prva pilana u Drežnici napravljena je tek 1913. godine. To je bila mala motorna pilana Đure Lončara.

Glavno zanimanje stanovništva bila je poljoprivreda i šumski radovi. Poslije izgradnje ceste Drežnica—Jasenak 1890. povećao se broj radnika zaposlenih u šumskoj privredi. Tu se javljaju klice prvih radničkih pokreta i udruživanja. U Drežnici je 1913. godine bilo svega osam zanatlija, tri trgovca, ali čak dvanaest krčmara. Tada su 493 Drežničana radili u rudnicima, u tvornicama i na šumskim gradilištima Evrope i Amerike. Prema njihovim novčanim doznakama, koje su stizale u Drežnicu, može se zaključiti da su bili vrlo vrijedni i štedljivi ljudi.

Naročito brojno iseljavanje u Ameriku bilo je u periodu od 1910. do 1913. godine. Život u Drežnici bio je tada vrlo težak. Poljoprivredna proizvodnja nije bila dovoljna da bi obezbijedila i slabu hranu za tadašnje stanovništvo. Naročito je bila slaba proizvodnja glavne poljoprivredne kulture — krumpira. Slušao sam pričanja starijih ljudi da su imali krajnje niskorodne sorte, tzv. domaći krumpir i »bjelovarac«. Tek nekoliko godina poslije prvog svjetskog rata pojavio se crveni krumpir koji je jako dobro uspijevao u Drežnici; bio je izvanrednog kvaliteta i mnogo tražen na pijacama u našim primorskim gradovima, gdje se vrlo dobro prodavao. Isto to važilo je za drežnički grah i kupus. Pojavom crvenog krumpira prinos po jutru povećao se pet puta u odnosu na ranije sorte, a i kvalitet je bio neuporedivo bolji. Uspijevale su i žitarice, u prvom redu zob, proso, raž i ječam, ali zbog nedostatka obradivih površina za njih je bilo vrlo malo mjesta. Pošto su u velikom dijelu Drežnice, a naročito u nižim predjelima, bile česte i vrlo guste čak i ljetne magle, to je proizvodnja pšenice bila slaba. Poznato je, kako to narod kaže, da magla ubija pšenicu.

Uz poljoprivredu narod se bavio i stočarstvom. Bilo je dosta sitne stoke, a isto tako i zaprežne. Ipak mnoge familije nisu imale zaprežne stoke, a to je onda predstavljalo krajnje siromaštvo. Po uzgoju, broju i kvalitetu stoke naročito se isticalo Brezno. Osim vrlo kvalitetnog krumpira, graha i kupusa, bio je poznat i odlični drežnički sir, koji se u novije vrijeme zove »breznarski«.

Glavno dopunsko zanimanje Drežničana, a u mnogim slučajevima i osnovno, bili su šumski radovi. Vrlo mali broj familija mogao je da živi samo od poljoprivrede i stočarstva. Drežničani su bili nadaleko poznati drvosječe i šumski majstori — tesari i dugari. Bili su i veoma dobri kirijaši.

Za vrijeme Austro-Ugarske Drežničani su odlazili na šumske radove u Bosnu i u Mađarsku. Nekada su u Americi najpoznatiji šumski radnici bili doseljenici iz Švedske. Kad su tamo stigli Drežničani, oni su skoro dvostruko nadmašili švedske radne norme i zato su ih Šveđani zamrzili. Jasno, radili su 12 do 14 sati dnevno. Ovo su pričali naši iseljenici koji su dugo godina živjeli u Americi.

Treba spomenuti još jednu aktivnost Drežničana, a to je lov. Pred sto i više godina drežničke bujne i duboke šume bile su pune divljih životinja, a najviše

vukova. Nekada je bilo i risova. U Kapeli, ne baš daleko od Nikolića i Lokve, jedno brdo zove se Risova kosa. Tada su odrasli ljudi bili pastiri. Djeca nùu mogla obavljati taj posao jer se trebalo boriti s vukovima. Pastiri su imali dobre i jake pse sa zaštitnim oklopom oko vrata (tzv. »ostve«). Kad vuk zgrabi psa za vrat, ozlijedi se i bježi, a pastir je uvijek imao pri ruci napunjenu kuburu i pucao je za vukom. Svako selo imalo je nekoliko istaknutih lovaca. Ti ljudi obično nisu dugo živjeli jer nije bilo lako i rano i kasno, pa i po najvećoj zimi, krstariti po drežničkim planinama.

Jedan od najpoznatijih lovaca bio je Luka Radulović iz sela Radlovića, a kasnije i njegov sin Simo. Oni su bili poznati majstori u lovu na kune što im je donosilo i dobar prihod. Najčuveniji drežnički lovac bio je Gnjatija Bosnić Gnjaca. U dubokoj šumi Sopači znao je za više medvjeđih brloga. Bio je toliko odvažan da je ulazio u te brloge i iz njih istjerivao medvjede. Ispred brloga čekao je neki ugledni gost s puškom da ubije medvjeda. U Drežnici je uvijek bilo dobrih lovaca na kune i na raznu sitnu divljač. Mnogo godina pričalo se o podvigu lovca Jovana, sinovca Nikole Tatalovića (nekadašnjeg oberlajtnanta i načelnika općine) koji je negdje u dubokom snijegu uhvatio vuka za uši i doveo ga živog u Babiće. On je bio poznat i po tome što je bez puške lovio kune.

XIII

Prema »Šematizmu« (popisu pravoslavnih parohija i sveštenika) iz 1883. godine u Drežnici je bilo 206 kuća i 3 861 stanovnik, što znači 18 stanovnika po jednoj kući. Tada je Drežnica pripadala kotaru Brinje. U »Šematizmu« iz 1892. godine, na strani 80, zapisano je da je u Drežnici bilo 4 528 stanovnika. Tada je ona bila u sastavu kotara Novi. Još uvijek nije imala svoju poštu, već se koristila poštom u Jezeranama.

Prema knjizi »Karlovačka mitropolija«, koju je uredio Mata Kosovac 1910. godine, a na osnovu podataka iz 1905, Drežnica je imala 461 kuću s 5 632 stanovnika, tj. preko 12 žitelja po jednoj kući. Administrativno je pripadala kotaru Ogulin, a vojnički 96-oj regimenti zajedničke vojske ili 26-oj pukovniji domobranstva. Tada je u njoj bilo 30 630 katastarskih jutara posjeda na što se plaćalo 5 716 kruna poreza.

U knjizi »Političko i sudbeno razdjeljenje i repertorij prebivališta«, Zagreb 1913, na strani 21. zapisani su ovi podaci: »Upravna općina Drežnica ima 30 929 katastarskih jutara i 1 506 kvadratnih hvati posjeda i 5 025 stanovnika. Broj stanovnika po selima izgledao je ovako: Corti 78, Centar 151, Brezno 237, Drugomišalj 8, Gornja Drežnica 553, Ivošević Lug 53, Ivošević Ponorac 5, Jagetići 63, Jezera 190, Kosanović Jaruge 16, Krakar 872, Nikolići 287, Palice 67, Podbitoraj 485, Pražići 169. Radojčići 91, Seočani 715, Stanari 22, Trbovići 166, Vrujac 370, Vukelić Lisac 44 i Zrnići 383.« U ovom spisu mnoga manja sela i zaseoci nisu posebno spomenuti, već samo njihove skupine kao Krakar, Brezno, Podbitoraj, Seočani, Nikolići i Gornja Drežnica. U to vrijeme Jasenak je imao 1 130, a Musulinski Potok 298 stanovnika.

Dodat ćemo još pregled broja stanovništva Drežnice prema podacima iz knjige Marka Korenčića: »Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971«, JAZU, Zagreb 1979. koji je iskazan Tabelom 1. za godine 1890, 1900, 1910. i 1921.

U podatke o Krakaru uračunati su i stanovnici njegovih sekundarnih naselja, tj. Padališta, Palica, Lisine, Debelog Luga i Ponorca.

Tabela 1

Naselje	1890.	1900.	1910.	1921.
Brezno	220	275	289	317
Lokva, Nikolići i Corti	311	276	365	350
Zrnići	291	363	383	359
Papeži, Radlovići i Selište	392	480	485	462
Centar i Seočani	401	471	715	646
Vrujac, Jezera i Stanari	457	539	582	414
Jagetići, Pražići i Trbovići	339	373	398	362
Tomići i Vukelići	484	489	553	523
Krakar	821	911	955	886
UKUPNO	3 716	4 177	4 725	4 319

Već je spomenuto da je poslije razvojačenja Vojne krajine Drežnica postala općina. Prvi načelnik općine bio je Vaja Maravić koji je imao dućan i krčmu. Njega je naslijedio Nikola Tatalović, oberlajtnant (natporučnik) u penziji, otac popa Mane. Nikola je rođen 1830. godine. Ratovao je u Italiji i postao oberlajtnant. Učestvovao je 1878. u pohodu na Bosnu. Za vrijeme vojne vlasti komandovao je nekoliko godina u Ledenicama. Kasnije su bili načelnici općine Đuro Lončar, Joso Tomić i Mirko Trbović. Kad se 1907. Joso Tomić zahvalio na dužnosti, kotarska vlast postavila je za privremenog načelnika Mirka Trbovića, a poslije provedenih izbora postao je načelnik Nikola Radulović.

U »Imeniku službenika«, izdanom u Zagrebu 1914. na strani 25. navodi se da je načelnik bio Nikola Radulović, bilježnik Mirko Trbović, blagajnik Miloš Tatalović i mjesni sudac Mile Trbović. Poslije Nikole Radulovića, na izborima 1914. godine za načelnika je izabran Miloš Tatalović Babić, otac Steve Tatalovića, predsjednika općine Drežnica uoči drugog svjetskog rata. Miloš je bio preko 20 godina općinski pisar (kaligraf) i dosta popularan u Drežnici pa je zato i izabran za načelnika. Na tom položaju ostao je sve do svoje smrti 1923. godine[7].

XIV

Prva osnovna škola u Drežnici sagrađena je 1832—33. godine. Pored nje 1901——1902. podignuta je nova škola, pa se od tada ova prva zvala »stara škola«. Od prvih doseljenika naših predaka u Drežnicu do otvaranja škole prošlo je više od dva stoljeća. U tom vrlo dugom periodu narod je bio nepismen, izuzev što se poneko opismenio kod kaluđera u Gomirju. Pričalo se da su pojedini dečkići iz krajnjih sela Donje Drežnice pohađali osnovnu školu u Jezeranama. Pješačili su svakodnevno po 20 kilometara, a za vrijeme najvećih hladnoća stanovali su u Jezeranama što su njihovi roditelji plaćali u naturi. Međutim, to su bili jako rijetki slučajevi. Za vjerovati je da se poneko opismenio i kod kuće. Naime, u Drežnici je bio običaj da pismen čovjek, za vrijeme dugih zimskih noći, opismeni poneko dijete ili odraslu osobu.

Među prvim učiteljima u Drežnici bili su Danilo Vukovojac, Dane Gulan i C. Šumonja. U »Letopisu Matice srpske« iz 1873. spominje se sveštenik Ilija

7 Dosta podataka Iz ovog perioda dao mi je Stevo Tatalović Babić.

Pešut koji je bio učitelj u Drežnici. U 1913. a vjerovatno i ranije, bila je učiteljica Milka Višnjić. U »Imeniku službenika«, izdanom u Zagrebu 1914. na strani 64, zapisano je da su tada u Drežnici bili učitelji Sofija Vuković i Rade Tomić, koji je bio rodom iz sela Tomića.

U »Šematizmu« iz 1883. godine, na strani 43, navodi se da su tada u Drežnici bila 63 učenika. Prema podacima iz 1892. bilo ih je 85, a 1897. godine 88.

Osnovna škola u Krakaru otvorena je 1912. godine. Do tada su djeca iz Krakara išla u školu u centru Drežnice. Poslije prvog svjetskog rata otvorene su još tri osnovne škole, i to: 1927. godine u Breznom 1929. u Nikolićima i u Tomićima.

Iz Tabele 2. mogu se dobiti podaci o pismenosti, odnosno nepismenosti, stanovništva rođenog od 1871. a i nešto ranije, pa sve do 1920. godine na teritoriju ogulinskog kotara. Bilo bi interesantno kad bismo imali takve podatke specijalno za Drežnicu, ali vjerovatno je da i ovi, uzimajući u obzir proporcionalnost, približno i za nju vrijede.

Tabela 2

STATISTIKA 1931. GODINE — STAROST I PISMENOST — KOTAR OGULIN

Godine starosti	Broj stanovnika			Pismeni			Nepismeni		
	M	Ž	Ukupne	M	Ž	Ukupno	M	Ž	Ukupno
11—19	3 518	3 484	7 002	2 989 85®/o	2 303 66%	5 292 76%	529 15%	1 181 34%	1 710 24%
20—39	6 582	7 227	13 809	5 238 80%	3 688 51%	8 926 65%	1 344 20°/o	3 539 49%	4 883 35°/o
40—59	2 948	4 113	7 061	1 852 63%	942 23%	2 794 40%	1 096 ST⁰/«	3 171 77%	4 267 60Vo
60—	2 216	2 012	4 228	686 31'%	192 9%	878 21%	1 530 69%	1 820 81%	3 350 79%
Ukupno	5 264	16 836	32 100	10 765 70%	7 125 42%	17 890 55%	4 499 30%	9711 58%	14 210 45%

Podaci u četvrtom redu ove tabele odnose se na stanovništvo koje je 1931. bilo staro 60 i više godina, tj. rođeno 1871. i nešto ranije, a u školu je trebalo da pođe 1878. i prethodnih godina. Takvog stanovništva bilo je nepismeno 79%.

Treći red odnosi se na stanovništvo rođeno između 1872. i 1891. godine. Tu je situacija već bolja. Naime, 60% tog stanovništva bilo je nepismeno.

U drugom redu prikazani su podaci za stanovništvo rođeno između 1892. i 1911. godine. Ovog je 35% nepismeno.

Podaci u prvom redu odnose se na stanovništvo rođeno između 1912. i 1920. godine, tj. ono koje je trebalo da pođe u školu poslije prvog svjetskog rata. Tu je bilo 24% nepismenih.

U »Ljetopisu JAZ« br. 16/1901, na strani 85. Milovan Zoričić daje slijedeće podatke o broju nepismenih u Modruško-riječkoj županiji: 1880. godine bilo je 75% nepismenih muškaraca i 88% nepismenih žena, 1890. 68% i 83% i 1900. 55% i 73%.

U periodu od 1900. do 1941. po završetku osnovne škole otišla su 124 dečkića, Drežničana, na izučavanje zanata preko društva »Privrednik«.

U ovom članku bit će predočeno nekoliko podataka o pitomcima koji su učili zanate u vremenu od 1900. do 1913. godine. U toku prvog svjetskog rata nisu primani novi pitomci. U spomenutom periodu bilo ih je ukupno 35. Iz postojeće dokumentacije vidi se da su oni registrovani i upućeni na određene zanate, ali ne može se ustanoviti da li su svi i završili školovanje. Svaki dečkić, koji je na takav način išao na izučavanje zanata, morao je dobiti preporuku da bi mogao biti primljen kao »Privrednikov« pitomac. Preporuke su obično davali mjesni učitelji, sveštenici i trgovci. Prvi »Privrednikov« pitomac iz Drežnice bio je Milan Tatalović Puđa, koji je 1900. godine otišao na izučavanje trgovačkog zanata.

Od spomenutih 35 pitomaca petnaestorica su učili trgovački, petorica cipelarski, po dvojica stolarski i remenarski, a po jedan slagarski, opančarski, krojački, kovački, knjigovezački, tapetarski i mesarski zanat. Jedan je bio špediter, jedan bandažist, a za dvojicu se ne zna struka. Zanate su učili u raznim gradovima Hrvatske, Vojvodine i Mađarske: u Zagrebu, Ogulinu, Vinkovcima, Sremskim Karlovcima, Novom Sadu, Velikom Bečkereku, Kikindi, Somboru, Budimpešti, Baji i Mohaču.

Prva knjiga sa upisom podataka o »Privrednikovim« pitomcima ustanovljena je 25. septembra 1897. a posljednja je zaključena 27. decembra 1945. rednim brojem 36 775. Dakle, u periodu od 48 godina, koliko je organizovano radio »Privrednik«, preko njega je otišlo 36 775 djece na izučavanje zanata. Iz ovog toliko velikog spiska Radan Kosanović je izdvojio 124 Drežničana. Jedan dio njegovih podataka, tj. onaj za 35 pitomaca iz perioda od 1900. do 1913. godine, iskorišten je u ovom članku i iskazan Tabelom 3.

U »Letopisu Matice srpske« iz 1873; knjige 115. navodi se da je crkva u Drežnici sagrađena 1842. godine. Tada je paroh bio Đorđe Radulović. Inače, u »Popisu sveštenstva« u 4. knjizi »Ljetopisa« iz 1828. spominje se sveštenik Simeon Radulović. Po prezimenu obadvojica mogu biti Drežničani. Od 1876. paroh je bio Manojlo Tatalović (pop Mane). Završio je gimnaziju u Senju, a bogosloviju u Plaškom. U »Sematizmu« iz 1897. na strani 70, spominje se i organizirana crkvena općina na čelu s predsjednikom parohom Manojlom Tatalovićem, potpredsjednikom Josom Tomićem i perovođom Danom Gulanom. U knjizi »Karlovačka mitropolija« iz 1910. godine, a po podacima iz 1905. zapisano je da je tada predsjednik Manojlo Tatalović, a perovođa Mirko Trbović. Parohija je bila prve klase, što znači jača, a paroh je dobivao naknadu za sesiju u iznosu od 400 kruna godišnje[8].

Pred prvi svjetski rat dolazi za pomoćnika parohu Manojlu Tataloviću svršeni bogoslov Simo Ivošević, rodom iz Krakara, koji je 1914. postao vojni sveštenik. Nešto kasnije za pomoćnika dolazi Nikola Trbović, također rodom iz Krakara.

Za vrijeme Vojne krajine, a i kasnije, nekoliko Drežničana bili su oficiri u austrijskoj vojsci. Među njima bio je najpoznatiji podmaršal Emanuel vitez Maravić. Prema podacima iz Stanojevićeve »Narodne enciklopedije« rođen je 1824.

B Sesije su bile parohijalna zemljišta po Slavonija i Vojvodini koja su davana sveštenicima na uživanje.

Tabela 3

LIČNI PODACI I KRETANJE »PRIVREDNIKOVIH« PITOMACA IZ DREŽNICE OD 1900. DO **1913.** GODINE

Redni broj.	Odlazak u zanat		Matični broj pitomca	Prezime i ime i ime oca	Kuće broj	Mjesto Selo	Tko je dao preporuku	Koji zanat je učio	Mjesto učenja zanata
	Godina	Mjesec dan							
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	1900.	18. XI.	847	Tatalović Milan Filipov	5	Drežnica	Jozo Berkov, Donji Vukovar	trgovac	Kumane
2.	1901.	27. I.	1442	Maravić Milan Lazin	16	“	A. P. Rađenović	slagar	Zagreb
3.	1902.	3. IX.	1 809	Tatalović Ilija Savin	57	”	Danilo Vukovojac	trgovac	Sr. Karlovci
4.	1904.	22. II.	2 703	Maravić Petar Petrov	37	”	Rade Tomić, učitelj	trgovac	Vel. Bečkerek
5.	1904.	2. III.	2 722	Tatalović Sava Nikolin		>1	Đuro Tomić, učitelj 26/1	opančar	Ogulin
6.	1904.	18. IV.	2 760	Tatalović Vladislav Nikolin	70	”	Braća Čakra, trgovci 23/3	trgovac	Vinkovci
7.	11904.	30. XII.	3 869	Ivošević Miloš Nikolin	26	U	Miloj ević Ljubomir, učitelj 26/12	trgovac	Zagreb
8.	1907.	16. II.	4 769	Zrnić Bude Dänin		”	Tomić Rade, učitelj 1/12	trgovac	St. Sivac
9.	1907.	,16. II.	4 771	Tatalović Mile Mihailov		··	Tomić Rade, učitelj 16/1	trgovac	Novi Karlovci
10.	1907.	16. X.	5 224	Maravić Dmitar Mihailov		””	Trbović Nikola, paroh 24/8	stolar	Mohač
11.	1908.	7. II.	6 285	Tatalović Dmitar Jovanov		””	Tomić Rade, učitelj 29/10	remenar	Mohač

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
12.	1909.	21. X.	6 903	Tatalovi Stoj an Anin		″	″	krojač	Ogulin
13.	1909.	7. XII.	7 017	Maravić Dušan Savin	3/ "	»	Tomić Rade, učitelj 3/ "	kovač	Temišvar
14.	1910.	'14. VI.	7 173	Vukelić Petar Maksimov	21/V	»	″ 21/V	knjigovezac	Baje
15.	1910.	6. XII.	7 696	Zrnić Rade III j in	99	″	Ivošević Simeon, sveštenik	bandažista	Novi Sad
16.	191 " .	28. IV.	7 907	Maravić Mile Savin	" 0	″	Tomić Rade, učitelj	stolar tapetar	Temišvar
17.	19 " .	26. VII.	8 042	Tatalović Mihailo Nikolin	70	″	Ivošević Simeon, sveštenik	stolar	Cakovac
18.	191 " .	23. VIII.	8 149	Tatalović Dušan Mihailov	" 4	ti	Tomić Rade, učitelj	profesija nečitljiva	Zagreb
\9.	191:1.	29. VIII.	8 176	Zrnić Lazo Aleksin	81	>»	>»	trgovac kože	Vel. Kikinda Mokrin
20.	19 " .	15. IX.	8 314	Vukelić Dmitar III j in	21	″	Ivošević Simeon, sveštenik	remenar	Čakovac
21.	19 " .	21. XI.	8 596	Tatalović Rade staratelj — Todor Bosnić		″	M. Vukelić, paroh	trgovac špeceraja	Županja
22.	19)12.	12. IV.	8 846	Vukelić Stanko Lazin	15	ti	Ivošević Simeon, sveštenik	trgovac galanterije	Čurug
23.	1912.	23. VIII.	9 139	Maravić Miladin Nikolin	37	″	Ivošević Simeon, sveštenik	trgovac mješ. robe	
24.	1912.	10. IX.	9 225	Tatalović Dušan Alin	141/16	″	M. Vukelić, paroh	cipelar	Budimpešta

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
25.	1912.	14. X.	9 408	Ivošević Đuro Mihailov	25	″	Ivošević Simeon, sveštenik	trgovac mješ. robe	Žlambolja
26.	1913.	13. I.	9 6 "	Ivošević Stevo III j in	17	″	″	profesija nečitljiva	Nečitko
27.	1913.	16. VIII.	9 937	Trbović Mile Đurđev	42	Krakar	Višnjić Milka, učiteljica	cipelar	Budimpešta
28.	19 " 3.	-16. VIII.	9 940	Ivošević Milan Dmitrov	34	″	″	cipelar	St. Vrbas
29.	1913.	16. VIII.	9 945	Kosanović Lazo Radin	15	″	″	privatni špediter	Velika Kikinda
30.	1913.	22. VIII.	9 948	Ivošević Nikola Dmitrov	21	″	″	trgovac	Stara Pazova
31.	19il3.	12. IX.	10 038	Tatalović Vasilj Radin	100	Drežnica	Ivošević Simeon, sveštenik	cipelar	Sombor
32.	1913.	25. IX.	10 103	Tatalović Rade Đurin	8	″	″	cipelar	Novi Sad
33.	1913	25. IX.	10 106	Tatalović Stevo staratelj — Maravić Đuro	8	″	″	mesar	Kevevara
34.	1913.	25. IX.	10 108	Trbović Dmitar Božin	8	Krakar	Višnjić Milka, učiteljica	trgovac stakla	Baja
35.	19 " 3.	26. XII.	10 422	Kosanović Petar Nikolin	15	″	″	trgovac špeceraja	Temišvar

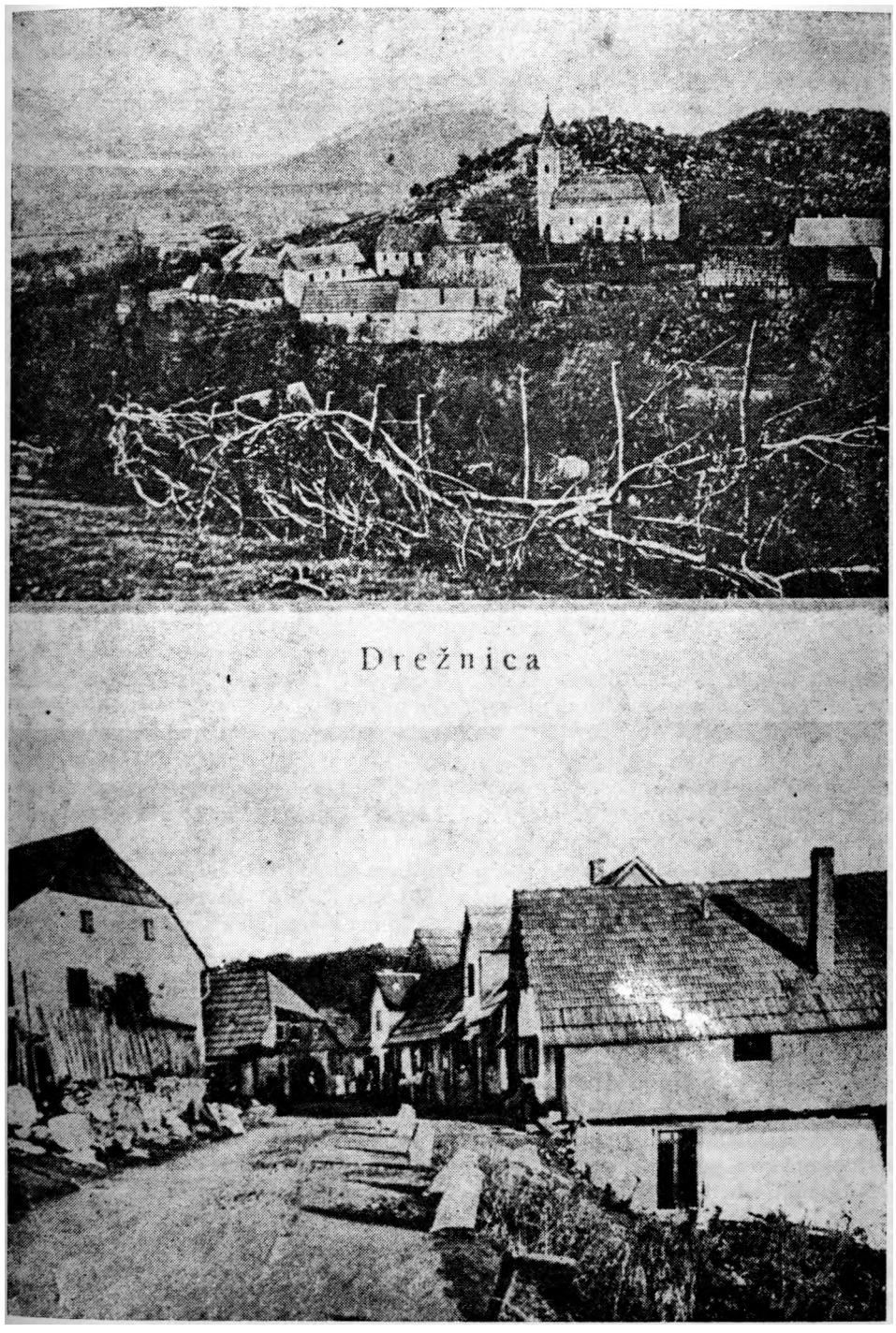

Nikola Tatalović, oberlajtnant, načelnik općine Drežnica.

u Brinju, a umro 1899. u Zagrebu. On je sigurno Drežničanin jer u Brinju nije bilo Maravića, a Drežnica je u izvjesnom smislu tada spadala pod Brinje, pa je vjerojatno zbog toga za njega i napisano da je rođen u Brinju. Završio je najčuveniju austrougarsku vojnu akademiju u Bečkom Novom Mjestu (Wienerneustadt) i 1842. kao poručnik stupio u 61. pješadijsku pukovniju. Godine 1848. istakao se u ratu protiv Talijana kod Milana i u napadu na Vičencu. Odmah poslije toga postao je kapetan u 4. slunjskoj krajiškoj pukovniji. Pošto se isticao u svim ratovima, a naročito 1866. u Italiji, to je vrlo brzo napredovao i već 1868. postao brigadir, 1869. general-major, a 1876. podmaršal i tada je penzionisan.

Istina, u Drežnici nije bilo imena Emanuel, već Mane, odnosno Manojlo. Pošto je samo katolik mogao postati general u austrijskoj vojsci, to je vjerojatno da je ovaj Maravić prešao na katoličku vjeru i tako od Mane postao Emanuel. Postoji i drugačiji razlog za dobivanje imena Emanuel. Naime, u Krajini je stalno službeni jezik bio njemački, pa je tako od imena Mane postao Emanuel. Da bi to ime odgovaralo njemačkom jeziku, sigurno je paroh u Matici krštenih stavio biblijsko ime Emanuel, a ne Mane.

Ile Maravić, koji je veoma dobro poznavao prošlost Drežnice, pričao mi je da je ovaj isti Mane (Emanuel) rođen u selu Maravićima u Selištu i da je sasvim slučajno dospio u vojnu akademiju. Njegov otac poginuo je u snježnoj oluji na Vratniku noseći iz Senja na konju vino za krsnu slavu — Svetog Nikolu. Iza njega ostala su žena i dva sinčića. Prvog ljeta, poslije muževe smrti, ona je s djecom boravila u kolibi u Breznom čuvajući tamo stoku na ispaši.

Drežnica

Drežnica 1936 godine.

Jednog dana tuda je na konju prolazio neki krajiški oficir iz Ogulina. Išao je u obilazak »štacije« u Drežnici. Navratio je u tu kolibu da pije vode i vidio je ta dva dečkića koji su mu se jako svidjeli. Kako nije imao svoje djece, predložio je ovoj ženi da on usvoji njenog starijeg dečkića. Poslije njegovog dugog ubjeđivanja majka je pristala. Pri povratku iz Drežnice odveo je tog dečkića u Ogulin i odmah ga upisao u osnovnu školu. Bio je odličan đak, ali umro je poslije godinu dana. Bila je to velika žalost. Oficir je tada preuzeo obavezu da školuje mlađeg dečkića i taj je postao austrijski general i podmaršal.

Dobio sam i nekoliko podataka od Steve Tatalovića Babića o Drežničanima koji su postali oficiri u vrijeme kad je Austrija ratovala u Italiji 1866. godine. To su bili oberlajtnant Nikola Tatalović, otac popa Mane; i jedan Radulović čija su dva sina, Dane i Mane, također bili oficiri. Bio je oficir i Aleksa Tomić, otac načelnika općine Jose. On je imao sina Aleksu, također oficira, ali je ovaj živčano obolio, pa je zbog toga bio penzionisan. Aleksa je imao nećaka Radu Tatalovića koga je posinio i poslao u vojnu školu u Karlovac. Početkom prvog svjetskog rata ovaj je postao kapetan pod imenom Rade plemeniti Tatalović Tomić a bio je komandir čete na frontu protiv Srbije. I u prvom i u drugom svjetskom ratu bio je teški ratni zločinac.

Ratni zločinci iz prvog svjetskog rata nisu bili kažnjavani. Tako je nekažnjeno prošao i Rade Tatalović Tomić, ali je ipak, za svaki slučaj, u periodu između dva rata zameo trag da se ne bi susreo s nekim svojim bivšim vojnikom koji ga je znao iz Mačve. Godine 1941. pojavio se ponovo u okupiranoj Srbiji i odmah našao uhljebljenje kod okupatora i domaćih izdajnika. Za vrijeme rata bio je načelnik štaba, po zlu čuvenog, Ljotićevog dobrovoljačkog korpusa. Dobio je i čin pukovnika a 1944. godine pobjegao je iz Srbije, da bi krajem rata poginuo negdje u Slovenskom primorju.

Spomenut ćemo i dva austrijska generala rodom iz Gomirja. Jedan od njih je baron Lazar Mamula. U Vurcbahovom »Biografskom leksikonu« (Beč 1867) u XVI svesci je zapisano da je rođen 1795; da je bio artiljerijski general-major; da je ratovao 1848. i da je kasnije bio guverner Dalmacije. Iz njegovog vremena potiče i poznata tvrđava »Mamula« na ulazu u Boku Kotorsku. Nosilac je ordena Marije Terezije. Drugi general bio je Milan Musulin. U Stanojevićevoj »Narodnoj enciklopediji« piše da je rođen 1831. da je 1849. završio vojnu akademiju u Vinernojštatu i da je 1897. postao general-major. Penzionisan je 1891. godine.

XVII

Teško vrijeme za narod Drežnice nastupilo je izbijanjem prvog svjetskog rata. U samom početku rata mobilisano je 20 godišta. Tako su mnogi Drežničani otišli na austrougarska ratišta protiv Rusije, Srbije, a kasnije i protiv Italije. Prema podacima što ih je prikupio Dane Maravić, na osnovu razgovora s ljudima koji pamte događaje iz tog vremena, 83 Drežničana poginula su na frontovima kao austrougarski vojnici. Najteže gubitke imalo je selo Radlovići iz kog je poginulo 14 vojnika. Zene, djeca i stariji ljudi, koji su ostali kod kuće, živjeli su u krajnjoj neimaštini. Harale su bolesti, pa čak i velike boginje, a na kraju i španska groznica, ili kako je narod zvao »španjolica« koja je odnijela mnogo života.

U početku rata, a naročito kasnije, mnogi mobilisani vojnici iz Drežnice bježali su na razne načine iz vojske. Nisu htjeli da se bore za Austro-Ugarsku

monarhiju koja ih je i nacionalno i ekonomski ugnjetavala, kao što je ugnjetavala sve slavenske narode koji su u njoj živjeli. Vrlo često vojnici-obveznici nisu se ni odazivali na pozive već su se sklanjali ispred žandarskih patrola koje su za njima uporno tragale. Naročito opasan tragač bio je tadašnji komandir žandarmerijske stanice u Drežnici, po zlu poznati narednik Arbanas. On je na Mostovima 1917. godine ubio Radu Maravića Racu iz Nikolića zato što se nije odazvao na vojni poziv. Ovaj Rade bio je unuk onog čuvenog kirijaša Nikoletine, koji je već spomenut u ovom članku.

Na frontu u Galiciji dosta Drežničana dezertiralo je iz austrijske vojske ili prebjegavanjem na rusku stranu, ili predajom, kad god im se za to ukazala prilika. Kasnije, neki od njih su učestvovali u oktobarskoj revoluciji. Ista takva situacija bila je i na srpskom frontu. Prema podacima, koje je uspio prikupiti Dane Maravić, bio je 71 dobrovoljac iz Drežnice. To su po selima i zaseocima bili:

NIKOLIĆI :

1. Maravić Marka Božo
2. Maravić Pantelije Božo
3. Maravić Pantelije Mane

CORTI:

1. Maravić Todora Marko (poginuo)
2. Maravić Jove Mile (poginuo)

ZRNIĆI:

1. Zmić Koste Đuko
2. Zrnić Milana Đurađ
3. Zrnić Laze Lako (poginuo)
4. Zrnić Đurđa Marko
5. Zrnić Jovice Mića
6. Zrnić Milin (Gojkov stric)
7. Zmić Rade Miško
8. Zrnić Ilića Nikola
9. Zrnić Nikole Nikola
10. Zrnić Miloša Sava
11. Zrnić Miloša Simo
12. Zrnić Stojan (iz Mićkove kuće)
13. Zrnić Todor

PAPEZI I SELIŠTE:

1. Maravić Vaje Gnjatija
2. Maravić Nikole Mihajlo
3. Maravić Mihajla Nikola
4. Maravić Nikole Nikola
5. Maravić Nikole Nikola
6. Maravić Jandre Rade
7. Maravić Nikole Todor
8. Radulović Laze Dmitar
9. Radulović Mihajla Dušan
10. Radulović Milana Todor
11. Tatalović Rade Mića
12. Tatalović Vaje Todor

RADLOVlCl:

l. Radulović Todora Nikola
!. Radulović Mihajla Rade

CENTAR I SEOCANI:

1. Bosnić Save Ilija
2. Maravić Mitra Mihajlo
3. Radulović Milana Nikola
4. Tatalović Mihajla Mane
5. Tatalović Mihajla Milin
6. Tatalović Save Nikola
7. Tatalović Nikole Petar Prajz
8. Tatalović Mane Simo

JEZERA, SEKIĆI, TOMICI I VUKELIĆI:

1. Tatalović Rade Jovo
2. Tatalović Tode Nikola
3. Tomić Vaje Filip
4. Tomić Rade Gnjatija
5. Tomić Save Sava (poginuo)
6. Vukelić Nikole Filip
7. Vukelić Marka Sava
8. Vukelić Mihajla Senija

LISINA I PALICE:

1. Ivošević Ilije Aleksa
2. Ivošević Bože Stanko
3. Kosanović Save Dmitar
4. Kosanović Sime Đuro

BLAGAJ (KRAKAR):

1. Ivošević Miloša Aleksa
2. Ivošević Mićana Đuko (poginuo)
3. Ivošević Đurđa Đuro
4. Ivošević Milanko

SULE (KRAKAR):

1. Ivošević Rade Aleksa
2. Ivošević Đuko
3. Ivošević Dmitra Đuro (Đorđ)
4. Ivošević Rade Milan
5. Ivošević Đurđa Petar

ICOJIĆI I KOVAČI (KRAKAR):

x. Trbović Mihajla Milanko
2. Trbović Đurđa Mile
3. Trbović Milan Kartač

KOSANOVICI:

1. Kosanović Tome Đurađ
2. Kosanović Nikole Kojo

DRAZlĆI:

1. Maravić Laze Milan

RADOJCiCi:

1. Radojčić Nikole Milanko

BREZNO:

1. Radulović Laze Đurađ
2. Radulović Alekse Ilija
3. Radulović Gnjatije Petar.

Jasno je da je priloženi spisak nepotpun jer se iz njega ne vidi na kom su se frontu ti dobrovoljci borili, tj. da li u Srbiji, već 1914. i 1915. godine; ili u Dobrudži 1915—1917; ili na solunskom frontu od 1917. nadalje. Ovo je u stvari spisak dobrovoljaca koji su preživjeli prvi svjetski rat i kojih se današnji stari ljudi dobro sjećaju, a spomenuta su samo petorica koji su poginuli na frontovima[9]. Po završetku rata mnogi preživjeli su dobili dobrovoljačku zemlju i odselili u Slavoniju i u Banat.

Bilo je dosta Drežničana u austrijskoj vojsci na talijanskom frontu, odakle su mnogi uspjeli da pobjegnu kući i da se tu skrivaju ispred patrola koje su ih tražile. Neki se uopće nisu ni odazivali na pozive, tako da nikad nisu ni stigli na taj front. Po dezertiranju iz austrijske vojske naročito su bili poznati Kordunaši i njihov »Zeleni kadar« u Petrovoj gori. Oni koji su bježali s talijanskog fronta prolazili su kroz Drežnicu kao sigurnu usputnu bazu na putu do Petrove gore.

Na kraju, došla je i 1918. godina kada je zauvijek nestala Austro-Ugarska monarhija u kojoj su generacije naših predaka preživjele mnogo teških i gorkih godina. Stvorena je nova država — Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

LITERATURA

GRBIĆ Manojlo: *»Karlovačko vladičanstvo«,* knjiga I, II i III, Karlovac, 1891—93.

I VIĆ Aleksa: *»Seobe Srba u Hrvatsku i Slavoniju«,* Sremski Karlovci, 1909.

IVIĆ Aleksa: *»Migracija Srba u Hrvatsku tokom 16, 17. i 18. stoljeća«,* Srpski etnografski zbornik SAN, XXVIII, 1923.

KAŠIĆ Dušan: *»Manastir Gomirje«,* Beograd 1975.

KORENČlC Marko: *»Naselja i stanovništvo SR Hrvatske«,* 1857—1971. JAZU, Zagreb, 1979.

kOPAŠlC Radoslav: *»Hrvatski urbari« (»Urbar Modruški od godine 1486),* Zagreb. 1894.

LOPASIC Radoslav: *»Spomenici Hrvatske krajine«* knjiga I, II, III.

RA.DEKA Milan: *»Gornja krajina — Karlovačko vladičanstvo«,* Zagreb, 1975.

ŠENOA August, *»Put u Drežnicu«,* VIENAC, 1880, br. 51—2 (»Putovanje s Budom Budisavljevicem iz Ogulina novom Rudolfovom cestom«),

VANIČEK Fr.: *»Istorija Vojničke krajine«* I, Novi Sad 1878.

VEZMAR Gojko: *>>lz prošlosti kraja«* (»Plaščanska dolina i okolica u NOR-u«), Karlovac 1976.

9 TJ Vojno-istorijskom institutu u Beogradu nisu se mogli naći skoro nikakvi podaci o dobrovoljcima jer su spiskovi uglavnom nestali u drugom svjetskom ratu.

Lako Ivošević
dr Mihael Sobolevski

Drežnica između dva svjetska rata

Ekonomske, zdravstvene, prosvjetne i druge karakteristike kraja

Sela i zaseoci općine Drežnica (ukupno 41), smještena u nekoliko kraških kotlina, bila su, ne samo međusobno, već i s okolnim gradićima — Ogulinom, Novim, Senjom i Brinjem, — povezana lošim putevima. Ta saobraćajna izoliranost imala je ne mali odraz na sveukupni ekonomski i društveni razvitak Drežnice, ali isto tako i na mogućnost razmjene, prije svega, poljoprivrednih proizvoda na tržištima pomenutih gradića. U kotarsko središte Ogulin, udaljeno 40 km, moralo se ići pješice ili konjskom zapregom, jer drugih prometnih sredstava nije bilo.

Tadašnje vlasti nisu pokazivale ni volju, a ni potrebu da pomognu stanovništvu Drežnice u rješavanju njihovih brojnih problema, pa je stanovništvo uglavnom bilo prepušteno samo sebi i svojoj vlastitoj inicijativi da iznađe mogućnost svog opstanka. S druge strane, tadašnje vlasti nastojale su da šumska bogatstva drežničke općine, te »zelene rudnike«, iskoriste u što većoj mjeri za bogaćenje pojedinaca i da stanovništvu nametnu takva poreska davanja koja su teškom mukom mogli podmirivati iz svojih skromnih prihoda od poljoprivrede i drugih djelatnosti.

Prema popisu stanovnika od 31. siječnja 1921. godine općina Drežnica imala je svega 4 673 stanovnika; od toga 4 615 pravoslavne i 58 rimokatoličke vjere (ovaj popis je rađen samo prema vjeri i materinjem jeziku). Stanovništvo je po svom nacionalnom sastavu bilo gotovo u cijelosti srpsko, osim neznatnog broja Hrvata i 6 stanovnika drugih nacionalnosti. Stanovništvo Drežnice je u međuratnom razdoblju imalo vrlo blagi porast. Naime, za deset godina (popis je ponovno vršen 31. ožujka 1931. godine) broj stanovnika povećao se za svega 251. Na osnovu popisa iz 1931. godine moguće je vidjeti od kojih djelatnosti su živjeli Drežničani: od poljoprivrede i šumarstva 4 653, industrije i obrta 98 i od raznih drugih zanimanja 172 osobe.

O broju stanovnika Drežnice uoči aprilskog rata postoje različite procjene prema kojima bi proizlazilo da je u to vrijeme u njoj živjelo oko 6 000 stanovnika. Prema gustoći stanovništva na 1 km² općina Drežnica nije bila agrarno prenaseljena: 1921. godine na 1 km² živjelo je 27, 1931. — 28, a 1941. — 39 stanovnika. Pri tome treba imati u vidu da je to stanovništvo živjelo na malim površinama obradivog zemljišta, jer su se najveće površine nalazile pod šumama koje su bile uglavnom u državnom vlasništvu. Ako k tome dodamo slabu plodnost zemljišta i nerazvijenu industriju i obrt, onda mjesni uvjeti nisu omogućavali pristojniju egzistenciju postojećem stanovništvu.

Područje općine Drežnica bilo je izrazito ekonomski nerazvijeno. Osnovu je činila ekstenzivna poljoprivreda s isto takvim stočarstvom. Većina muške sposobne radne snage nalazila je sezonsko zaposlenje u sječi šume, kako na području Drežnice tako i u drugim krajevima zemlje, te prevozu šumskih prerađevina ili oblovine u okolne pilane ili na željezničku stanicu u Ogulinu. Od po-

ljoprivrednih kultura uzgajane su zob, proso, ječam, kukuruz, grah, krumpir i kupus. Sijana je i pšenica, koja je vrlo slabo uspijevala. Seljaci su puno puta govorili: »Pšenica slabo rađa, ali dobit ću za sjeme, pa dobro.«

Usitnjeni posjedi, brojnost obitelji i slab urod, koji je najčešće ovisio o vremenskim pogodnostima, omogućavali su prehranu samo pojedinih porodica, a najveći broj njih morao je kupovati hranu. Rijetki su bili pojedinci koji su proizvodili višak poljoprivrednih proizvoda za tržište. U prehrani stanovništva Drežnice vrlo veliku ulogu imalo je stočarstvo i upravo je to bila ona grana privrede koja je omogućavala izvjestan višak proizvoda i za prodaju na tržištu.

Godine 1921. obavljen je i popis stočnog fonda u Kraljevini SHS, pa tako i u Drežnici. Te godine stočni fond (goveda, konji, svinje, ovce i koze) iznosio je ukupno 7 735 komada. Stočarstvo je i kasnijih godina bilo znatan izvor za prehranu stanovništva i za prodaju, ali se stočni fond postepeno smanjivao i 1938. godine iznosio je 5 382 komada. Pored stoke stanovništvo je u većem broju uzgajalo i živad što je imalo znatnu ulogu u njegovoj prehrani.

Već je istaknuto da je područje općine bilo bogato crnogoričnom i bjelogoričnom šumom, ali zbog mnoštva razloga, nije bila razvijena drvna industrija. Poduzetnicima se više isplaćivalo da zakupljuju drvnu sirovinu i da je odvoze u druge pilane, nego da ulažu sredstva u prerađivačke kapacitete na drežničkom području. U nedostatku potrebnog kapitala ni sitni mjesni trgovci nisu bili u stanju da otvore značajnije prerađivačke kapacitete koji bi se bavili finalizacijom proizvodnje, već su otvarali samo manje pilanske pogone. Prvo malo poduzeće u Drežnici, motorna pila i mlin Đure Lončara, osnovano je tek 1913. godine. Nešto veće pilansko poduzeće osnovano je tek 1929. godine, a to je bila parna pilana i mlin u Jagetićima, vlasništvo trgovaca Dušana Maravića i Milina Tatalovića Puđe. Bili su to skromni pilanski pogoni koji nisu mogli u većoj mjeri riješiti pitanje zaposlenosti slobodne radne snage u Drežnici.

Obrt je također nerazvijen i, s određenim uslugama (kovačkim, krojačkim, postolarskim, kolarskim i si.), uglavnom je zadovoljavao potrebe drežničkog stanovništva. Godine 1913. u Drežnici su bila tri trgovca, šest sitničara (mali trgovci mješovite robe), 12 krčmara i osam ostalih obrtnika. To stanje nije se umnogome promijenilo ni u međuratnom razdoblju, jer su 1938. godine bile svega 22 obrtne radnje u kojima su isključivo radili njihovi vlasnici. Međutim, daleko je veći broj pojedinaca bio sa zanatom (1938. godine — 155 osoba), ali oni nisu imali mogućnosti da otvore svoje radionice, pa su odlazili za poslom u druge krajeve zemlje ili u inozemstvo. Nedostatak mogućnosti zaposlenja u svom kraju od davnine je usmjeravao Drežničane na pečalbu i traženje poslova širom zemlje i svijeta, jer su nerazvijena privreda i usitnjeni posjedi bili stalna izvorišta proletarizacije seoskog stanovništva.

Odlazak u pečalbu bio je izražen i prije prvog svjetskog rata, da bi između dva svjetska rata poprimio obilježja stalnog iseljavanja. Tako je, npr. 1909. godine na radu u inozemstvu, od toga najvećim dijelom u Sjedinjenim Američkim Državama, bilo ukupno 426 radnika koji su svojim kućama poslali 148 620 kruna, što je umnogome povećalo kupovnu mogućnost drežničkog stanovništva. Taj se broj zaposlenih Drežničana u svijetu do 1913. godine postepeno smanjuje, da bi 1913. godine ponovno - radilo u inozemstvu 328 radnika koji su poslali svojim kućama svega 55 810 kruna. U to vrijeme drežnički radnici, među kojima je bio i manji broj žena, radili su u inozemstvu pretežno na teškim fizičkim poslovima i to, u većini, na sječi šuma, izgradnji putnih li željezničkih komunikacija i u rudnicima. Njihov je položaj bio izuzetno težak. Da

bi mogli poslati svojim kućama dio zarade, morali su živjeti u teškim stambenim uvjetima i još težim radnim, radeći od zore do mraka.

Prvi svjetski rat za trenutak je prekinuo mogućnost odlaska u ekonomsku emigraciju, ali je ona ponovno nastavljena poslije rata. Nade koje su široki radni slojevi očekivali od novostvorene Kraljevine SHS, naročito u pogledu rješavanja svog teškog ekonomskog položaja uskoro su se pokazale nerealnim. Vlasti nove Kraljevine nisu gotovo nikakvu pažnju poklanjale ekonomski nerazvijenim područjima pa je ogromna masa proletariziranih seljaka ponovno morala krenuti u pečalbu.

Drežničani su posao tražili ili širom zemlje, ili su odlazili u ekonomsku emigraciju, prije svega u SAD, Francusku i Belgiju. Iako su dobrim dijelom bili nekvalificirani radnici, mnogi od njih kroz praksu su stekli znanja u obavljanju mnogih poslova, a posebno su se isticali kao vrsni majstori u izradi dužica, pragova, šubića, duga, krovnih dasaka, kratke i duge krovne građe, brodske građe i si. To stvarno nije mogao niti je znao svatko raditi. No, badava je to bila njihova stručna specijalnost, u radu i praksi, kad nisu imali nikakvu stručnu kvalifikaciju šumskog radnika, pa su svugdje, u Jugoslaviji i inostranstvu, bili slabo plaćeni i eksploatirani kao obična nekvalificirana radna snaga.

U razgovoru s Josom Kosanovićem (83 g.), koji je više puta bio na radu u inostranstvu (Francuska), smo čuli: »Naši radnici su u inostranstvu radili ono što drugi nisu znali niti mogli, ali smo ipak uvijek bili najslabije plaćeni, jer nismo imali na papiru bilo kakvu radničku kvalifikaciju. Ovo je u inostranstvu mnogo više dolazilo do izražaja, nego kod nas u Jugoslaviji, jer su vani ranije organizirani radnici u sindikat, koji uglavnom štiti organiziranu i kvalificiranu radničku klasu, a mi nismo imali ni jedno ni drugo, pa smo svagdje izrabljivani bez ičije zaštite.«

Prema nepotpunim podacima do 1929. godine na radu u inozemstvu bilo je oko 200 Drežničana, a do 1941. godine taj se broj udvostručio. Da bi mogli dobiti posao u inozemstvu, morali su dio zarade davati kao proviziju agentima koji su im osiguravali posao, a zatim se zaduživati i često zalagati svoje nekretnine, da namaknu sredstva za putne troškove. Mnogi Drežničani na radu u inozemstvu uključivali su se u revolucionarni radnički pokret zemalja u kojima su radili i sudjelovali u štrajkovima koje su vodili radnici u poduzećima gdje su radili.

Ovo, između ostalih, potvrđuju radnici učesnici štrajka rudara u Belgiji 1938. godine — Mića Radojčić, Veljko Ivošević i drugi.

Dobar broj Drežničana u inozemstvu, zbog svojih revolucionarnih opredjeljenja, bio je primljen u komunističke partije pojedinih zemalja i otuda se vraćao kućama kao komunisti; na primjer: Marko Trbović iz SSSR-a, Mića Radojčić, Veljko Ivošević iz Belgije, Dušan Maravić, Simo Radulović (strijeljan 1941. u Rijeci kao poznati revolucionar), Tode Tomić, Mile Ivošević, Milenko Maravić iz Francuske i mnogi drugi. Marko Trbović je u emigraciji u SAD primljen u KP 1919. a povratkom u Drežnicu, travnja 1936. je izjavio da je tada u KP SAD od ukupnog broja bila jedna trećina Jugoslavena, oko 1 700 članova, među kojima i dobar broj Drežničana. Tode Tomić, koji je 1939. primljen u KP u Francuskoj, kaže: »Naš prvi zadatak bio je prikupljanje novčane pomoći za povratnike, tj. španske dobrovoljce, koji su se vraćali preko Francuske i tamo bili zatvoreni u francuskim logorima. Imali smo dobar uspjeh jer smo bili dobro informirani da među njima ima veliki broj Jugoslavena.« Sve je ovo dokaz da su radnici Drežnice, bez razlike gdje se nalazili i radili — kod kuće ili u ino-

zemstvu — bili i ostali privrženi i opredijeljeni naprednom radničkom pokretu i da su se borili za interese radničke klase.

Drežnički radnici svagdje gdje su vani radili, iako bez stručne kvalifikacije na papiru, bili su priznati kao vrlo sposobni u praktičnom radu, vrijedni i dobri organizatori posla, zbog čega su im u mnogim firmama nuđena radna mjesta tzv. poslovođe, šihtera, predradnika itd. čega se oni, uglavnom, nisu prihvaćali. Razlog za to je u tome što su znali da takva radna mjesta ne plaća poslodavac, već sami radnici putem primopredaje gotovih proizvoda, klasifikacijom proizvodne robe, tzv. »ibermasom« i sličnim načinima, što je u stvari značilo otimanje i prevaru radnika, a oni na to nisu bili spremni iz radničke solidarnosti.

Pored odlaska Drežničana na privremeni rad u inozemstvo, između dva svjetska rata je prisutno i trajno iseljavanje njenog stanovništva. Drežnicu je u promatranom razdoblju napustilo 260 obitelji (oko 1500 osoba) koje su odselile u Makedoniju, Slavoniju, Srbiju, Banat i Bačku.

Kakav je bio prirodni priraštaj stanovništva u Drežnici prije i poslije drugog svjetskog rata vidi se iz ovih podataka:

1930. godine bilo je živorođenih 227, umrlo 68 — priraštaj 159; 1938. godine živorođenih 162, umrlo 45 — priraštaj 117; a 1971. živorođenih 5, umrlo 21 — smanjenje 16.

U Drežnici se između dva svjetska rata rađalo prosječno godišnje oko 198 novorođenčadi. Ne samo da pri tome nije bilo zdravstvene stručne pomoći liječnika, nego uopće nije bilo niti stručne babice koja bi pružila najnužniju pomoć ženi kod poroda. Sve se to obavljalo na primitivan način — žene su u selu pomagale jedna drugoj.

Drežničko stanovništvo u međuratnom razdoblju živjelo je u izuzetno teškim zdravstvenim uvjetima, bez ikakve zdravstvene ustanove ili liječnika. Tek 1940. godine u Drežnicu je došao na rad liječnik opće prakse, ali nije imao čak ni posebnu prostoriju za svoj rad. Zbog teških materijalnih uvjeta, bolesnik se rijetsko odlučivao da zatraži pomoć liječnika ili odlazak u obližnju ogulinsku bolnicu. Ni muška radna snaga na šumskim i pilanskim poslovima, također, nije imala mogućnosti da dobije zdravstvenu pomoć onda kada joj je bila najpotrebnija. Razlog je bio interes poslodavaca. Oni su, npr. od 50 zaposlenih, 15 prijavljivali socijalnom osiguranju samo da manje plate socijalno osiguranje i to je uvijek sprečavalo da radnik dobije zdravstvenu pomoć. Loši zdravstveni uvjeti, nedostatak zdrave pitke vode, zdravstvena neprosvijećenost stanovništva, bili su uzrokom brojnih zaraznih bolesti, naročito tuberkuloze, kao i visokom mortalitetu novorođenčadi. Tu je u pravom smislu vladao zakon prirodne selekcije; onaj koji je izdržao neishranjenost, bolesti i teške fizičke napore, je ostajao, a za druge pomoći nije bilo.

Iako je u ogulinskom kotaru bila jedna od najvećih po broju stanovnika, općina Drežnica je bila posljednja u privrednom razvoju, zdravstvu i školstvu.

U razdoblju između dva svjetska rata u njoj su jedno vrijeme radile 4, a kasnije 5 osnovnih četverorazrednih škola sa svega 7 prosvjetnih radnika. Svaka škola imala je po 4 razreda, prosječno sa po 18 učenika, iz čega proizlazi da je svaka škola imala 72 učenika. Pored toga jè 30%> djece ostajalo nepismeno. Teški uvjeti života roditelja svakako su se nepovoljno odražavali na pismenost, odgoj i život djece, koja su se silom prilika, kao članovi porodica, morala boriti za životni opstanak. Uz roditelje, djeca rade sve u kući, pomažu u obradi zemlje, i uglavnom čuvaju stoku na ispaši. Od 4 sata ujutro do 7 čuvaju stoku,

da bi u 8 sati stigla u školu, i tako redovno svaki dan. Bilo je djece koja su i po 5 km pješice išla u školu svakog dana bosa, slabo odjevena i gladna. Zbog navedenih prilika i uvjeta života uz sva zastrašivanja prosvjetnih radnika i, navodno, zakonskih odredbi o obaveznom pohađanju škole, nije se uspijevalo da sva djeca redovno pohađaju i s uspjehom završavaju osnovnu školu.

Stranačka opredjeljenja i političke prilike

Stranačka i politička opredjeljenost Drežničana uglavnom je dolazila do izražaja u vrijeme održavanja izbora — općinskih, oblasnih i parlamentarnih. To su bili trenuci kada bi se pristaše pojedinih građanskih političkih stranaka aktivirali, obilazili Drežnicu, obećavali med i mlijeko, ako birači za njih glasaju; ali, kada bi izbori prošli, u pravilu, od tih obećanja nije bilo ništa. Pri tome su koristili nacionalno i vjersko osjećanje stanovništva, raspirujući vrlo često nacionalnu mržnju i vjersku nesnošljivost. Drežničko stanovništvo, još nedovoljno politizirano, bez jačeg utjecaja ideja revolucionarnog radničkog pokreta i dobrim dijelom bez osjećaja za političke intrige kojima su se služili pojedini građanski političari, često puta nije se znalo ispravno politički orijentirati, tako da je postajalo predmet raznovrsnih političkih manipulacija. To je bilo vidljivo već na prvim izborima za općinske odbore i gradska zastupstva u proljeće 1920. godine održanim u više krajeva Kraljevine SHS.

Ovi izbori, kao i svi kasniji u Kraljevini SHS, vršeni su po veoma reakcionarnim izbornim zakonima što se tiče dobne starosti, spola i vremena boravka birača u određenom mjestu. Zene nisu imale ni aktivno ni pasivno izborno pravo, kao ni vojna lica i još neke kategorije stanovništva. U praksi je to izgledalo tako, da je tek jedna petina stanovništva imala mogućnost pojaviti se na biralištima i opredijeliti za postojeće političke partije.

Dok su izbori za općinske odbore u Hrvatskoj obavljeni tokom ožujka, travnja, a samo ponegdje i svibnja 1920. godine, za općinski odbor u Drežnici obavljeni su tek 7. kolovoza 1920. godine. Međutim, što je bio uzrok tom zakašnjenju nije bilo moguće rasvijetliti iz sačuvane izborne građe, ali je iz izbornih rezultata vidljivo da je stanovništvo Drežnice gotovo u cijelosti bilo za ove izbore nezainteresirano. U biračke spiskove ukupno je bio upisan 1 601 birač, a na oba glasačka mjesta izišlo je svega 184 glasača. Cini se da prigodom ovih općinskih izbora u Dreznici nije bila istaknuta ni jedna stranačka lista, već su se birači opredjeljivali samo za vanstranačku listu. Zbog određenih nepravilnosti kod provedbe ovih izbora oni su bili poništeni i u jesen 1920. godine ponovno obavljeni, ali njihovi rezultati nisu poznati.

Posve je vjerojatno da još u to vrijeme stranačko grupiranje drežničkog stanovništva nije dobilo izražajnije oblike. To će do izražaja doći tek na izborima za Ustavotvornu skupštinu (konstituantu) koji su održani 28. studenog 1920. godine. Ovi izbori, kao i izbori za općinske odbornike i gradske zastupnike, održani su na osnovi veoma reakcionarnog zakona koji je Privremeno narodno predstavništvo usvojilo 3. rujna 1920. godine. Iako je ovaj izborni zakon proklamirao tajno, neposredno i opće pravo glasa, ono nije bilo utkano u pojedine njegove odredbe. Naime, opće pravo glasa bilo je znatno ograničeno i uskraćeno ženama, vojnicima, oficirima i pripadnicima nacionalnih manjina. Nadalje, uvedena je odredba o šestomjesečnom domicilu, prema kojoj su u biračke spiskove upisivane samo one osobe koje su najmanje šest mjeseci bile nastanjene

u određenoj općini. Time su, u prvom redu, bili pogođeni siromašni i radnički slojevi, jer je ova kategorija stanovništva, u potrazi za poslom, vrlo često mijenjala mjesto svog boravka.

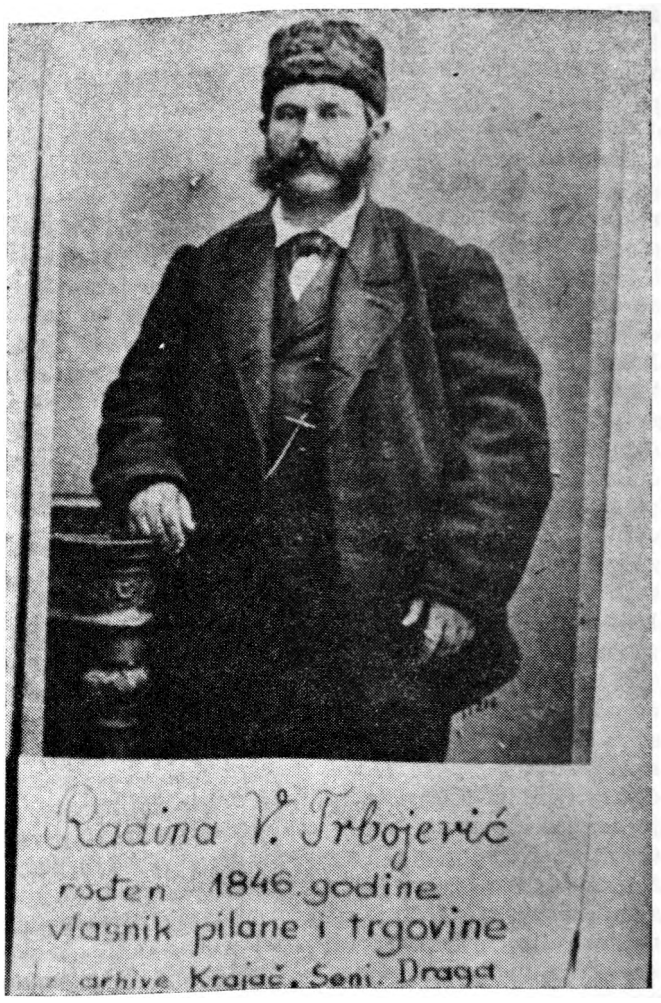
Općina Drežnica se nalazila u modruško-riječkom izbornom okrugu koji je obuhvaćao devet kotara: Novi, Crikvenica, Ogulin, Vojnić, Slunj, Sušak, Čabar, Vrbovsko i Delnice, i grad Bakar. U ovom izbornom okrugu istaknuto je ukupno osam izbornih lista političkih stranaka i grupacija, a među njima i lista Komunističke partije Jugoslavije. Ovdje nije potrebno iznositi sve izborne liste i njihove nosioce, već samo one za koje su glasali drežnički birači. Tako je nosilac izborne liste Demokratske stranke bio Tomislav Tomljenović, Radikalne stranke Bogdan Medaković, Komunističke partije Jugoslavije Vladimir Copić i Hrvatske stranke prava Dragutin Hrvoj.

Za ove izbore u Drežnici su određena dva izborna mjesta: jedno u centru Drežnice, a drugo u Krakaru. Ukupno je u biračke spiskove bilo upisano 1 585 birača. Od toga broja je na birališta izišlo i glasalo svega 885 glasača, što je bilo znatno više nego na prethodnim općinskim izborima. Apsolutnu pobjedu odnijela je Demokratska stranka jer su za nju glasala 874 birača, dok su preostale tri izborne liste dobile simboličan broj glasova: Radikalna stranka 7, Komunistička partija Jugoslavije 3 i Hrvatska stranka prava 1 glas.

Na narednim parlamentarnim izborima, održanim u ožujku 1923. godine, nije došlo do bitnijeg stranačkog pomjeranja drežničkih birača. Općina Drežnica i tada se nalazila u modruško-riječkom izbornom okrugu u kom su bile istaknute izborne listine samo šest političkih stranaka. Nosioci kandidatskih lista su bili: za Demokratsku stranku Srđan Budisavljević, za Radikalnu stranku Milovan Grba, Hrvatsku republikansku stranku Petar Dobrinić, Jugoslavensku zajednicu Tomislav Tomljenović, Hrvatsku pučku stranku Augustin Juretić i Nezavisnu radničku partiju Jugoslavije Ivan Majnarić, drvodjelski radnik iz Delnica i član ilegalne organizacije KPJ iz tog mjesta. Uvjerljivu pobjedu u općini Drežnica odnijela je Demokratska stranka dobivši ukupno 625 glasova (glasala su svega 702 glasača), dok je Radikalna stranka, u odnosu na 1920. godinu, nešto poboljšala svoje pozicije dobivši ukupno 62 glasa. Sve ostale stranke dobile su beznačajan broj glasova, od jedan do tri. Nezavisna radnička partija Jugoslavije dobila je tri glasa, odnosno isti broj kao i KPJ 1920. godine. Najvjerojatnije se radilo o istim biračima, međutim, njihova imena nismo mogli utvrditi.

Do 1929. godine u Kraljevini SHS još su u dva maha održani skupštinski izbori (1925. i 1927. godine), a 1927. godine i izbori za oblasne odbornike Primorsko-krajiške oblasti u koju je spadala i Drežnica, ali se stranački odnosi nisu bitno izmijenili ni sada u odnosu na prethodne izbore.

Uvođenjem šestojanuarske diktature od strane kralja Aleksandra Karađorđevića 1929. godine zabranjena je djelatnost svih političkih stranaka, a mjere protiv bilo kakve aktivnosti revolucionarnog radničkog pokreta su pooštrene. To će biti razdoblje i duboke političke pasivizacije drežničkog stanovništva, tako da ni uvođenje lažnog parlamentarizma i provedba skupštinskih izbora 1931. i 1933. godine nijesu u biti promijenili stanje, jer su birači morali glasati za režimsku listu (druge i nije bilo). Tek su skupštinski izbori 5. svibnja 1935. godine razbuktali stranačke suprotnosti i duboko podvojili drežničke birače i stanovništvo. Tada je u tim izmijenjenim političkim odnosima stav rukovodstva KPJ bio da komunisti najaktivnije sudjeluju u predizbornoj agitaciji, a vršeni su i pokušaji stvaranja Narodnog fronta. Međutim, kako su se izbori približa-

Radina Trbović, načelnik općine Drežnica

vali, na teren su stizale proturječne upute i na kraju je KPJ podržala Udruženu opoziciju, stvorenu pred ove izbore sporazumom između Seljačko-demokratske koalicije, Demokratske stranke, Jugoslavenske muslimanske organizacije i Slovenske ljudske stranke, pošto je propao pokušaj da se formira samostalna radnička lista.

U nastojanju da se što veći broj drežničkih birača pridobije za vladinu listu Bogoljuba Jeftića, u Drežnicu su dolazili kotarski kandidati s te liste, kao npr. Bogdan Zagar, trgovac iz Ogulina. On je govorio na zboru u Drežnici koji je održan 24. ožujka 1935. godine, i kojem je prisustvovalo oko 300 ljudi. Poslije zbora Zagar je razgovarao s prisutnim Drežničanima koji su mu iznijeli svoje najvažnije potrebe. Na prvom mjestu je bila izgradnja banovinske ceste Ogulin—Drugomišalj—Drežnica, čime bi put do Ogulina bio skraćen za 19 km, a stanovništvo bi našlo izvor zarade. Nadalje su Drežničani tražili izgradnju cisterni za vodu, škole; kopanje odvodnih kanala u Drežničkom polju, Krakaru i drugo. Iz ovih zahtjeva je sasvim vidljivo, da je teško ekonomsko stanje dre-

žničkog stanovništva umnogome opredjeljivalo birače za izvjesna obećanja koja su trebala da se realiziraju, pa su, bez obzira na mnoge dotadašnje prevare, gajili tračak nade da će vlasti ispuniti barem dio njihovih opravdanih potreba.

I kandidat Udružene opozicije za kotar Ogulin, Sava Kosanović, također je dolazio u Drežnicu u predizbornu agitaciju, ali su vlasti onemogućavale njegovo istupanje, kako bi oslabile utjecaj opozicije prema režimskim kandidatima. Suprotnosti između režimskih pristaša i pristaša opozicije bile su tako naglašeno istaknute da je vrlo često među njima dolazilo i do fizičkih obračuna.

Za pomenute parlamentarne petomajske izbore i na području Drežnice bile su istaknute četiri kandidatske liste: Bogoljuba Jeftića, čiji su kotarski kandidati bili Bogdan Zagar, Vladimir Vujnović i Đuro M. Mikašinović; dr Vlatka Mačeka — kotarski kandidat Sava Kosanović; Dimitrija Ljotića — kotarski kandidat Ivan Vilhar i lista Božidara Maksimovića — kotarski kandidat Stanoje Iričanin. U biračke spiskove općine Drežnica bilo je upisano 1 466 birača, a na biralište je izišlo 957 birača. Najveći broj glasova je dobila lista Bogoljuba Jeftića — 691 glas, lista Vlatka Mačeka 266 glasova, dok preostale dvije izborne liste nisu dobile niti jedan glas. Ovi izbori su u znatnoj mjeri ukazali na već izraženo nezadovoljstvo drežničkih birača prema režimskim kandidatima, zbog neispunjavanja njihovih obećanja, kao i potpuno opredjeljivanje birača za snage opozicije, što je došlo do punog izražaja na parlamentarnim izborima 11. prosinca 1938. godine, koje je sprovela vlada Milana Stojadinovića po krajnje reakcionarnom izbornom zakonu.

U kampanji uoči ovih izbora KPJ je ukazivala na opasnost koja je prijetila narodima Jugoslavije od njemačkih i talijanskih fašističkih agresora, zalagala se za obaranje protivnarodne Stojadinovićeve vlade i stvaranje vlade nacionalne odbrane što je veoma mnogo utjecalo na podizanje njenog ugleda i značaja u narodu. Nastojeći da djeluje u što je moguće više legalnom obliku, KPJ je najviše djelovala kroz Stranku radnog naroda kao instrument legalne političke borbe radničke klase. Tada su se u predizbornu agitaciju uključile drežnička partijska organizacija i podružnica Saveza drvodjelskih radnika putem svojih aktivista dajući ovoj političkoj akciji svoj osobni pečat. Na dan izbora, na mostu preko potoka Sušika, zavijorila se u selu po prvi puta crvena zastava koja je simbolički ukazala na postojanje revolucionarnih snaga u đrežničkoj sredini, a preko 70% glasača dalo je svoje glasove za Udruženu opoziciju.

Oštre političke borbe u Drežnici napose su se vodile u vrijeme izbora općinskih odbora i načelnika općine. Trgovci i bogatiji seljaci nastojali su pri tom da na najodgovornija mjesta u općini dođu ljudi od kojih će imati osobne koristi. Drežničani su oduvijek bili jako zainteresirani tko će biti glavni čovjek na čelu općine, jer je taj čovjek bio stalno i neposredno vezan za život tih ljudi, bilo u pozitivnom ili negativnom smislu. Biranje, manje-više postavljanje, bilježnika ili načelnika u općini poslije I svjetskog rata, sve do 1930. godine, ovisilo je uglavnom o Kotarskom načelstvu u Ogulinu i formalno o par odbornika-starješina u Drežnici. U razdoblju od 1930. do 1941. godine situacija se u potpunosti izmijenila, jer su tada o tome tko će biti na čelu općine odlučivale političke stranke i trgovci u Drežnici.

Čitavo vrijeme između dva svjetska rata mnogo se vodilo računa o vjernim slugama ondašnjeg Kotarskog načelstva, odnosno o onima koji su imali uspjeha kod ubiranja poreza, raznih novčanih kazni, odrada različitih kuluka i tome sličnog, što su službe općine činile vrlo često prinudnim putem, oduzimajući

seljacima stoku, slaninu, vrednije materijale, pa čak i lance s kirijaških kola. Sve je to stvaralo veliko nezadovoljstvo kod naroda.

U razgovoru s Ilijom Tatalovićem Zecom, koji je bio službenik općine od 1924. do 1941. godine, a jedno vrijeme i vršilac dužnosti bilježnika općine, inače prvoborac i nosilac Partizanske spomenice 1941. godine, uvjerili smo se da je borba za vlast u Drežnici bila oduvijek dramatična; da je, pored političke borbe, bilo različitih makinacija, naročito od drežničkih trgovaca i poslanika raznih političkih stranaka, neljudskih osveta, paljenja, prevrnutih stolova u općini, pa i oružanih napada na službenike općine i slično.

Na čelu drežničke općine izmijenjalo se mnogo bilježnika, načelnika i drugih službenika. Za vrijeme prvog svjetskog rata bilježnik je bio Mirko Trbović iz Krakara, a poslije toga rata Nikola Radulović Belac načelnik općine, da bi se do 1928. godine izmijenili još Mirko Trbović, Mladen Skorupan iz Plaškog i Dane Priča iz Korenice. Od 1928. godine dolazi do još češćih smjena navedenih lica. Te godine, na intervenciju Đure Lončara, trgovca iz Drežnice, a preko dr Milovana Grbe, dekretom je za upravitelja općine postavljen Mile Radulović Bert, da bi samo za mjesec dana na njegovo mjesto bio postavljen Dušan Tatalović Prajz, na intervenciju Milana Tatalovića, trgovca iz Drežnice i velikog župana Primorsko-krajiške oblasti. Ovakve, i slične, smjene ponavljale su se sve do 1939. godine, tako da su se na mjestu bilježnika ili predsjednika općine izmjenjivali Milan Tatalović, trgovac; Branko Lončar, trgovac; Filip Tatalović, trgovac i Đuro Tomić — svi iz Drežnice. Kad je 1938. godine Đuro Tomić, bilježnik općine, teško obolio na njegovo mjesto je postavljen za vršioca dužnosti Ilija Tatalović, tzv. upravni zvaničnik, koji je tu dužnost vršio od travnja 1938. do listopada 1939. godine.

U drugoj polovini 1939. godine, poslije sporazuma Cvetković—Maček i stvaranja Banovine Hrvatske, došlo je do smjene ljudi u pojedinim općinskim upravama. Tako je u listopadu te godine u Drežnici dekretom postavljena nova privremena općinska uprava na čelu s načelnikom Stevom Tatalovićem Babićem koji je tu dužnost vršio do sloma Kraljevine Jugoslavije. On je bio 13-to lice koje se nalazilo na čelu drežničke općine između dva svjetska rata. Pored smjene općinske uprave izvršena je tada i smjena mnogih općinskih odbornika po selima. Tako je, na primjer, za Selište i Radloviće biran Ile Maravić, opančar, za Zrniće i Nikoliće — Rade Zrnić, za Pražiće — Jovo Maravić, za Trboviće — Rade Trbović, za Krakar — Branko Ivošević, za Tomiće i Vukelićе — Ale Tomić, za Radojčiće i Palice — Dušan Radojčić (cestarov) i drugi.

Narod u Drežnici je, bez sumnje, dobro prihvatio i pozdravio smjenu općinske uprave i izbor novih uglednijih ljudi za odbornike koji su se do tada afirmirali u radničkom pokretu svojom aktivnošću. U 1940. godini dolazi do velikih sukoba i osveta između opozicija i radikala u kojima su se najviše angažirali drežnički trgovci — tadašnji poslodavci. Tako je jedne noći zapaljena i izgorjela štala, puna sijena i drugog vrijednog materijala, Steve Tatalovića, tadašnjeg načelnika općine. Iste noći ranjen je iz pištolja općinski blagajnik Stevo Đermanović. Uskoro je zapaljena i izgorjela općinska zgrada. Tada načelnik općine Stevo Tatalović smješta općinsku upravu i poštu, koja je do tada bila u kući Milana Tatalovića, trgovca, u svoju kuću. U njoj je općinska uprava ostala do uspostavljanja NDH i preuzimanja vlasti po ustaši Draganu Kobešćaku, koji je općinsku upravu preselio u parohijski stan. Ustaška vlast u Drežnici trajala je svega nekoliko mjeseci, jer je već u listopadu 1941. Drežnica oslobođena.

U političkom životu Drežnice između dva rata dominantni utjecaj je imala Samostalna demokratska stranka, a ostvarivala ga je naročito pomoću svoje kulturne organizacije »Seljačko kolo«. Prema pravilima »Seljačkog kola« (potvrđena 1937. g.) je vidljivo, da je zadatak ovog društva bio da »unapređuju umnu, moralnu i materijalnu stranu života na selu«, što je došlo do izražaja i u praktičnom djelovanju. U Drežnici su početkom 1938. godine osnovana dva ovakva društva, jedno u Krakaru, a drugo u Drežnici. Partijska organizacija je iskoristila postojanje ovih društava i preko njih vršila snažan utjecaj na drežničko stanovništvo. Posebno su se ova društva isticala u organiziranju najrazličitijih predavanja, radi unapređivanja poljoprivrede i stočarstva, kao i podizanja kulturnog nivoa drežničkog stanovništva. Upravo zahvaljujući njihovom radu Drežničani su mogli da 1938. godine vide u svojoj sredini i prvu kazališnu predstavu. Naime, »Seljačko kolo« iz Krakara uvježbalo je Kočićevog »Jazavca pred sudom« i prikazivalo ga u drežničkim selima u kojima su za to postojali barem minimalni uvjeti.

Djelatnost sindikalne podružnice Saveza drvodjelskih radnika

Za općinu Drežnica je razdoblje od 1936. do 1941. godine u pravom smislu riječi prelomno, jer su u tom vremenu osnovane: sindikalna podružnica Saveza drvodjelskih radnika, Nabavno-potrošačka zadruga ove podružnice i organizacija KPJ. Do tada pojedinačni i izdvojeni slučajevi aktivnosti na planu revolucionarnog radničkog pokreta slili su se u tom vremenu u organizirane organizacije i akcije, što je revolucionarnim procesima neprestano davalo nove poticaje. Pored osnivanja partijske organizacije od osobitog značaja bilo je klasno sindikalno organiziranje drežničkih šumskih i pilanskih radnika i kirijaša, koji do tada nisu imali nikakvu zaštitu, a kao neorganizirani nisu se mogli efikasno oduprijeti bezdušnoj eksploataciji svojih poslodavaca. U vrijeme, kada je osnovana prva sindikalna podružnica Saveza drvodjelskih radnika u Drežnici, ovaj proces je već masovno bio zahvatio drvodjelske radnike u Gorskom kotaru, što je bez sumnje, potaklo i drežničke radnike, da osnuju svoju podružnicu u Drežnici. U vezi osnivanja podružnice Saveza drvodjelskih radnika u Drežnicu je dolazio Stanko Majnarić iz Delnica, zadužen od uprive SDRJ iz Zagreba za Gorski kotar, i tajnik uprave SDRJ iz Zagreba Stjepan Salamon. Pripremni masovni sastanak radnika za osnivanje podružnice održan je u prisustvu Stjepana Šalamona u Jagetićima, ispred kuće Save Jagetića, na kom je o značaju osnivanja podružnice i njenoj djelatnosti govorio Salamon.

Ove pripremne akcije urodile su plodom i podružnica Saveza drvodjelskih radnika osnovana je na osnivačkoj skupštini 13. rujna 1936. godine. U nju se najprije učlanilo 27 radnika s pilane »Maravić—Tatalović«, a uskoro i svi pilanski radnici, šumski radnici i kirijaši; ukupno oko 400 radnika. U upravu Podružnice izabrani su: za predsjednika Dmitar Trbović (s Padališta), za tajnika **Stevo** Tatalović Babić i za članove Jovo Maravić (Pražići), Branko Ivošević, **Rade** Trbović, Rade Zrnić i Dmitar Bosnić. Prvih dana je novoosnovana sindikalna podružnica imala brojnih poslova okò sređivanja, okupljanja i uvođenja članova u knjige članstva, nabavke markica i slično. Ona se brzo organizaciono konsolidirala tako da je već u studenom 1936. godine mogla stupiti u pregovore s poslodavcima i otpočeti s konkretnim akcijama oko poboljšanja teških radnih i životnih uvjeta šumskih i pilanskih radnika i kirijaša u Drežnici.

O teškom ekonomskom stanju radnika ponajbolje nam govori ulomak iz izvještaja Stjepana Salamona koji je 8. studenog 1936. godine posjetio drežničku Podružnicu i o položaju njenih radnika napisao slijedeće: »Stanje radnika u navedenoj pilani (misli se na pilanu »Maravić—Tatalović« — napomena autora) je vrlo mizerno, jer po izjavi radnika radnici ne dobivaju plaću u novcu, već u bonovima, te s tim bonovima moraju kupovati robu tamo gdje ih se uputi, a koju moraju kod tih trgovaca sa bonom plaćati skuplje za 20—30°/o. Ovakovo stanje traje kod tih radnika punih 2 godine da ne dobivaju isplatu.« Ne treba posebno ni isticati da su vlasnici pilane i time višestruko izrabljivali radnike, a osim toga, uzgred rečeno, i kršili tadašnje zakonske propise, ali zbog toga nisu bili kažnjavani.

Pilanski i šumski radnici zaposleni na pilani »Maravić—Tatalović« zahtijevali su putem svoje Podružnice od uprave pilane da se radnici ne isplaćuju u bonovima, tzv. »liferšajnovima«, nego u novcu, i da uprava pilane ne obavezuje radnike da moraju svu potrebnu robu i životne namirnice kupovati u trgovinama vlasnika pilane. Kasnije su se zahtjevi drežničkih radnika proširili i na druga neriješena pitanja od životnog interesa, što će doći do punog izražaja u toku prvog velikog štrajka drežničkih radnika.

Kada pregovori između sindikalne podružnice i vlasnika pilane nisu dali nikakve rezultate, jer su vlasnici pilane odbili sve radničke zahtjeve, radnici su 6. studenog 1936. godine stupili u štrajk. U njemu je sudjelovalo 190 radnika, a od toga broja 30 pilanskih, 60 šumskih i 100 kirijaša. Oni su preko uprave sindikalne podružnice ponovno stupili u pregovore s vlasnicima pilane, ali su ovi na sve načine nastojali da ospore pravo drežničkoj podružnici Saveza drvodjelskih radnika da vodi pregovore u ime radnika. Tvrdili su da pravila Podružnice nisu odobrile kotarske vlasti u Ogulinu, iako to nije bilo tačno, jer je njen rad bio uredno prijavljen Kotarskom načelstvu. U vezi s tim je uprava Saveza drvodjelskih radnika iz Zagreba, nakon što je 8. studenog 1936. godine u Drežnici boravio Stjepan Salamon, uputila 12. studenog te godine pismo sindikalnoj podružnici u Drežnici u kom je između ostalog istakla da su »... gospoda poslodavci naučili pljačkati radnike i sada se izgovaraju na sve načine kako bi radnike i dalje zavaravali samo da mogu dalje pljačkati kao što su i do sada. Sada kada ste stupili u štrajk, trebate izdržati do konačne pobjede, trebate paziti da ne bi bilo štrajkolomaca ili radnika koji bi išli raditi.«

Iako su drežnički pilanski i šumski radnici, kao i kirijaši već mjesec dana štrajkali, pregovori između uprave Podružnice i vlasnika pilane teško su napredovali ka prihvatljivom rješenju za radnike u štrajku. Vlasnici pilane poduzimali su sve da demoraliziraju radnike, tvrdeći da će ostati bez posla, jer da će prijevoz trupaca na pilani i građe s pilane do potrošača obavljati vlastitim prijevozom, pošto u te svrhe misle nabaviti više konjskih zaprega i kamiona. Međutim, radnici u štrajku nisu podlegli nametnutoj atmosferi, već su se ustrajno i solidarno borili za svoje opravdane zahtjeve. Ni posredovanje Kotarskog načelstva iz Ogulina, da dođe do sporazuma između radnika u štrajku i vlasnika pilane, nije dalo očekivanog rezultata. Zbog toga je Kotarsko načelstvo 8. prosinca 1936. godine uputio inspekciji rada u Zagreb pismo u kojem je zahtijevalo da »najhitnije« pošalje delegata radi vođenja pregovora, pošto su se odnosi između radnika u štrajku i vlasnika pilane tako »... zategli. da bi moglo u slučaju odlaganja oblasne intervencije doći do najtežih posljedica.«

Usprkos tome što se štrajk drežničkih pilanskih i šumskih radnika, te kiri-

Štrajk pilanskih radnika 1936. godine (lijevo u gornjem redu Dmitar Trbović, desno na kraju prvog reda Mile Trbović).

jaša otegao više od mjesec dana, a mnogi radnici ostali bez ikakvih sredstava za život, oni su se držali hrabro i dostojanstveno, riješeni da u ovom prvom klasnom sukobu izađu kao pobjednici. Nastojanje Kotarskog načelstva u Ogulinu da pomogne u rješavanju spora između radnika u štrajku i vlasnika pilane nije bilo iskreno. Ono nije željelo da zaštiti radnike od kršenja postojećeg radnog zakonodavstva, već da ih prije svega umiri i privoli na rad.

Osmog prosinca 1936. godine uprava sindikalne podružnice Saveza drvodjelskih radnika iz Drežnice obavijestila je vrlo detaljno Kotarsko načelstvo u Ogulinu o uzrocima štrajka, o radnim uvjetima radnika i o njihovoj zaradi. Maloljetni radnici na pilani su za sat rada dobivali 1 dinar, a ostali pilanski radnici za isto vrijeme najviše do dva dinara. Radnici su morali raditi dnevno 10 sati, često i više, a kao dan odmora bila je priznata samo nedjelja. Iz ovog je vidljivo da su vlasnici pilane kršili zakonske odredbe o osamsatnom radnom danu, a nadnica je bila vrlo mala. Dnevno je pilanski radnik najviše mogao zaraditi do 20 dinara, što nije bilo dostatno ni za najosnovnije životne namirnice njega samoga, a kamoli i njegove porodice.

Radnici na sječi šume radili su po učinku i po kubičnom metru dobivali svega 5 dinara. Da bi radnik mogao na sječi šume zaraditi 15 dinara, morao je raditi od jutra do mraka i živjeti na šumskom radilištu u očajnim radnim i higijenskim uvjetima. Kirijaši za dovoz trupaca iz šume na pilanu (bez obzira na udaljenost) dobivali su po kubičnom metru 40 dinara, a za odvoz gotove robe ili trupaca od pilane u Jagetićima do ogulinske željezničke stanice (to je bila najbliža željeznička stanica Drežnici) 50 dinara ljeti, a zimi zbog neobično teških uvjeta vožnje, zbog snijega, samo 60 dinara.

Šumski radnici su naročito bili zakidani pri mjerenju drva i druge robe jer su to obavljali sami poslodavci. Posebno se uprava sindikalne podružnice žalila Kotarskom načelstvu na zloupotrebe vlasnika pilane zbog isplata radnika u bonovima. Na ovaj način radnik je bio prisiljen da kupuje životne namirnice i ostalu robu isključivo u trgovinama vlasnika pilane ili onih trgovaca koje je davalac bonova odredio, a kod njih je ona bila mnogo skuplja nego u drugim trgovinama. Sindikalna podružnica je nadalje istakla da legalnim putem želi izboriti svoja prava i da zahtijeva povišicu nadnica u prosjeku za 50%, a kod najnižih nadnica povišicu od 100°/o. Zelja je bila drežničkih radnika da ove svoje zahtjeve, kao i druge koje su postavljali vlasnicima pilane, urede putem kolektivnog ugovora.

Zbog dužine štrajka vlasnici pilane trpjeli su velike gubitke, a da bi pilana kako-tako radila poslužili su se s nekoliko štrajkolomaca, koji su bili isključivo rođaci vlasnika pilane. Međutim, pomoću njih vlasnici pilane nisu mogli obnoviti proizvodnju zbog čega su bili prisiljeni na postepeno popuštanje. To tim prije što su drežnički radnici razvili i široku političku djelatnost u nastojanju da stanovništvo Drežnice potpuno bojkotira vlasnike pilane i u kupnji robe u njihovim trgovinama. Radnici u štrajku organizirali su i veliku radničku povorku koja se kretala iz šume na Javornici kroz više drežničkih sela (Tomići, Vukelići, Lokva, Zrnići i Radlovići), kojom prigodom su narodu objašnjavali uzroke štrajka i isticali svoju odlučnost da istraju do kraja. Ova akcija drežničkih radnika u štrajku naišla je na osudu Kotarskog načelstva, što je i razumljivo, i nju je kotarski načelnik okarakterizirao kao komunističku djelatnost.

Da bi ugušili štrajk, vlasti su počele da primjenjuju represalije prema pojedincima za koje su smatrale da su organizatori štrajka. U prvom redu, represivne mjere poduzete su prema Marku Trboviću Amerikancu, koji se u proljeće 1936. godine vratio iz Sovjetskog Saveza, a vlasti su raspolagale podacima
0 njegovom učešću u revolucionarnom radničkom pokretu u Sjedinjenim Američkim Državama i u Sovjetskom Savezu. S pravom su smatrale da je on jedan od idejnih organizatora štrajka pa su ga uhapsile i odvele u kotarski zatvor u Ogulinu. Međutim, drežnički radnici nisu se olako pomirili s hapšenjem Marka Trbovića, to tim prije, što za ovo hapšenje nisu postojali nikakvi razlozi, već se radilo o taktičkom potezu vlasti da unesu razdor među radnike u štrajku
1 da ih zaplaši mogućnošću i daljih hapšenja.

Nastojeći da izbave Marka Trbovića iz zatvora drežnički radnici u štrajku poduzeli su u ono vrijeme jedinstvenu akciju: odlučili su da odu u Ogulin i demonstriraju protiv njegovog hapšenja uz zahtjev da se Marko oslobodi iz zatvora. Tako je duga kolona drežničkih radnika, polovinom prosinca 1936. godine, krenula na dugi put u Ogulin, a prema izvještaju Kotarskog načelstva u koloni je bilo oko 200 radnika. U zahtjevu da se Marko Trbović pusti iz zatvora bili su ustrajni, što je kotarske vlasti prisililo da ga puste iz zatvora. Bila je to neuobičajena i značajna politička pobjeda drežničkih radnika, a istovremeno i opomena vlasnicima pilane da ne postoje zapreke koje neće svladati da bi ostvarili svoja prava i svoje opravdane zahtjeve.

Drežnički radnici su u ovom štrajku, pod vrlo teškim uvjetima, izdržali i ostali do kraja dosljedni svojim opravdanim zahtjevima. Čvrstinu i primjer drugima davali su: Mile T. Maravić iz Škipine, Simo Radulović iz Radlovića, Ale Vukelić i Dane Vukelić iz Jagetića, Ile Maravić i Rade D. Maravić iz Pražića, Simo Cupurdija iz Palica, Đuko Ivošević i Nikola R. Trbović iz Sekulića,

Aleksa Trbović iz Ćošana, Niko Trbović Dvizac, Pero Tatalović Điđo, Mane Zrnić Manić, i mnogi drugi koje je nemoguće poimenično nabrojiti.

Sindikalna podružnica Saveza drvodjelskih radnika u Drežnici u vođenju štrajka imala je punu podršku i pomoć od strane Centralne uprave Saveza drvodjelskih radnika Jugoslavije iz Zagreba. U pismu od 15. prosinca 1936. godine ova uprava joj je pored ostalog pisala: »Sto to pišete, da ste bili pozvani na Sresko načelstvo u Ogulin i da su vas optužili, da ste komunisti, u tome se kako i sami vidite firma prevarila, jer ako radnik traži povišicu plaće i da se provedu zakonski propisi, tada se radnike naziva buntovnicima i komunistima.«

Nakon gotovo dvomjesečnog štrajka i upornih pregovora, najprije je 31. prosinca 1936. godine sklopljen ugovor između vlasnika pilane i sindikalne podružnice na osnovu kojega su bili regulirani odnosi između kirijaša i vlasnika pilane, i to samo za prijevoz oko 400 kg bukovih trupaca. Uprava drežničke sindikalne podružnice pristala je na ovaj djelomični ugovor, prije svega zbog toga, da bi to bio početak rješavanja njihovih zahtjeva u cjelini. Na osnovi toga ugovora vlasnici pilane su se obavezali da će kirijašima za dovoz jednog kubičnog metra bukovih trupaca, iz šume Cungar do njihove pilane, plaćati 60 dinara. Kirijašima je trebalo isplaćivati zaradu u gotovom novcu, i to najkasnije 14 dana po dovozu trupaca. Za odvoz trupaca s pilane u Ogulin kirijaši su trebali dobivati po jednom kubičnom metru 80 dinara. Međutim, vlasnici pilane se nisu, bez obzira što su potpisali ovaj ograničeni kolektivni ugovor, željeli pridržavati dogovorenih isplata, nego su otpočeli i s otpuštanjem radnika. To je bio dovoljan razlog da kirijaši obustave posao i da njih 200 ponovno 9. siječnja 1937. godine stupi u štrajk.

Ponovno izbijanje štrajka prisililo je vlasnike pilane, ne samo da izvrše obećano kirijašima, već da sa sindikalnom podružnicom 15. siječnja 1937. godine potpišu kolektivni ugovor s važnošću trajanja od šest mjeseci i da njime u cjelini reguliraju položaj svih kategorija radnika (šumskih, pilanskih i kirijaša). U ime sindikalne podružnice kolektivni ugovor su potpisali predsjednik Podružnice Dmitar Trbović s Padališta, tajnik Stevo Tatalović i članovi Branko Ivošević, Nikola Ivošević i Rade Trbović. Iako je taj kolektivni ugovor bio potpisan s rokom važenja od šest mjeseci svaka je ugovorna strana zadržala pravo da ga može otkazati i prije isteka roka. Ovim kolektivnim ugovorom određene su nadnice pilanskih radnika, radnika na sječi šume i kirijaša, naknade za prekovremeni rad, osamsatno radno vrijeme i dani odmora. Između ostalog, vlasnici pilane morali su priznati i radničke povjerenike, iako je pitanje povjerenika bilo riješeno zakonskim odredbama. Ovim kolektivnim ugovorom radnici su izvoj evali i pravo na proslavu radničkog praznika Prvog maja, ali samo pod uslovom ako vlasti ne zabrane proslavu ovog radničkog praznika, što je inače bio vrlo čest slučaj.

I pored toga što ovim kolektivnim ugovorom drežnički radnici nisu ostvarili sve svoje zahtjeve, naročito u pogledu visine nadnica, ipak je on, gledajući u cjelini, predstavljao značajnu pobjedu. Put do ove pobjede nije bio ni kratak ni lak. Drežnički radnici su uvidjeli da se protiv klasnog neprijatelja može boriti samo putem organizirane klasne sindikalne organizacije i ako među njima vlada sloga, klasna solidarnost i spremnost na odricanje i žrtvovanje.

Pobjedom u štrajku nije prestala aktivnost sindikalne podružnice Saveza drvodjelskih radnika u Drežnici. Naprotiv, uspješni završetak štrajka bio je poticaj, da se otpočne i s nekim drugim aktivnostima. U tom pogledu od posebnog

je značaja bio rad na stvaranju objektivnih mogućnosti da zaposleni radnici mogu po nižim cijenama nabavljati životne namirnice. S tim u vezi, u ljeto 1937. godine, na radničkoj skupštini, u kući Steve Tatalovića, osnovana je Nabavno-potrošačka zadruga. Za predsjednika zadruge je izabran Dmitar Trbović s Padališta, a za tajnika Stevo Tatalović Babić. Budući da je za normalan rad ove zadruge trebalo imati obrtna sredstva, to je na skupštini odlučeno da ulog člana zadruge bude 100 dinara. Već na osnivačkoj skupštini u zadrugu se učlanilo preko 100 članova, dok su mnogi to učinili kasnije. Ova zadruga je počela izvrsno poslovati, nabavljala je neophodno potrebne životne namirnice po mnogo nižim cijenama, a zatim ih prodavala svojim članovima, tako da su ovi s njom bili izvanredno zadovoljni. Međutim, ona je postala trn u oku privatnim trgovcima, jer im je bila velika konkurencija, zbog čega su na nju razvili pravu hajku ubacujući istovremeno u njene redove svoje pristaše, s namjerom da je iznutra razore.

Bez obzira na žestinu napada privatnih trgovaca na zadrugu, oni je ipak nisu mogli uništiti. Međutini, postojale su druge okolnosti koje nisu išle zadruzi u korist, a to je prije svega mala novčana glavnica kojom je raspolagala. Treba imati u vidu da su, uglavnom, članstvo zadruge sačinjavali siromašni radnici koji nisu uvijek mogli plaćati životne namirnice u gotovini već su ih dobivali na veresiju, što je slabilo financijsku moć zadruge. Na taj način zadruga nije mogla izvršavati ni svoje obaveze prema dobavljačima životnih namirnica, pa je zapadala u sve veće financijske poteškoće, što je najzad dovelo do njenog rasformiranja 1940. godine. Bez obzira na relativno kratko postojanje Nabavno-potrošačke zadruge u Drežnici, ona je odigrala, ne samo pozitivnu ekonomsku ulogu među drežničkim radnicima, već isto tako i političku ulogu. Postala je stjecište najnaprednijih političkih snaga u Drežnici.

Da bi se Marku Trboviću stvorili uslovi za bolji politički rad, postavljen je za skladištara zadruge, te je na taj način imao mogućnost da nesmetano i svakodnevno dolazi u doticaj s drežničkim radnicima i da ih pridobiva za program Komunističke partije Jugoslavije. Pored njega u zadruzi su još radili i Dmitar Trbović iz Padališta i Stevo Tatalović Babić koji su se tada isticali u političkom radu, pa je s tim u vezi zadruga imala mnogo širi značaj, nego što bi se to moglo i pretpostaviti.

Sve do kraja 1940. godine, kada je zabranjen rad URSS-ovih sindikata, podružnica Saveza drvodjelskih radnika u Drežnici ispoljavala je znatnu aktivnost s ciljem da osigura drežničkim radnicima bolje uvjete života i rada i da ih zaštiti od brojnih zloupotreba poslodavaca i vlasti. U tom cilju rukovodstvo Podružnice nastojalo je da u Drežnicu dovede trgovce izvana radi kupovine šume, kako bi ovi bili konkurenti domaćim trgovcima, koji se nikako nisu mogli pomiriti da neka pitanja moraju rješavati zajedno s Podružnicom. Tako su u Drežnicu došli trgovci Binder iz Zagreba i Rivalt iz Sušaka. Oni su učestvovali na licitaciji i kupili određenu količinu drvne mase. Ovi trgovci su pristali da surađuju s drežničkom sindikalnom podružnicom, bolje su plaćali radnike i omogućili im veću zaradu. Međutim, ovo nije dugo trajalo, jer su se tome usprotivili domaći trgovci i poduzeli sve da navedene trgovce uklone iz Drežnice, u čemu su na kraju i uspjeli.

Zbog teških uvjeta rada i niskih nadnica, koliko je moguće vidjeti iz sačuvane arhivske građe, drežnički pilanski i šumski radnici te kirijaši još dva puta su štrajkali: 1938. i 1939. godine. Uzrok štrajku, u ljeto 1939. godine, bio je taj što su vlasnici pilane u Drežnici za prijevoz drvne robe nabavili kamion zbog

Stevo Tatalović Babić, tajnik sindikalne organizacije u Drežnici 1936.

čega je veliki broj kirijaša ostao bez posla. Oni su vlasnike pilane »Tatalović—Maravić« opomenuli da uklone kamion iz upotrebe, a ukoliko to ne učine, da će ga uništiti. Kada vlasnici pilane nisu htjeli obustaviti prijevoz pilanskih proizvoda svojim kamionom, drežnički radnici su ga uništili kod sela Trbovića i Radojčića, bez obzira što su kamion čuvala tri žandara s puškama i vlasnik kamiona Maravić s pištoljem. Radnike koji su se ponajviše isticali u ovoj akciji, a to su bili Gnjatija Radojčić, Mićo Trbović, Filip Trbović i Vitomir Maravić, vlasti su uhapsile, ali su ih ubrzo morale pustiti iz zatvora. U akciji oko onesposobljavan ja kamiona sudjelovali su i mnogi drugi radnici, među kojima i Đuro Maravić Pražić, Mane Radojčić Alinov, Sava Jagetić, Stanko Radojčić, Sava Radojčić i drugi.

Rad podružnice Saveza drvodjelskih radnika u Drežnici (1936—1940) ima značajno mjesto u povijesti revolucionarnog radničkog pokreta u drežničkom kraju. Kroz štrajkaške pokrete osposobljeni su mnogi pojedinci u radu u klasnom radničkom pokretu, naučili su osnove revolucionarne borbe, što je bilo od značaja i za rad partijske organizacije. Stoga se može s pravom konstatirati da je osnivanje sindikalne podružnice Saveza drvodjelskih radnika u Drežnici 1936. godine predstavljalo stvarnu promjenu političkih odnosa u tom području i istinsku prekretnicu u aktivnostima njene radničke klase. Tom procesu kvalitetno novo obilježje dat će osnivanje prve organizacije KPJ u ovom kraju.

Osnivanje i rati organizacije KPJ

Politička stagnacija u čitavoj zemlji, pa prema tome i u Drežnici, poslije poznate Obznane, Zakona o zaštiti države, šestojanuarske diktature kralja Aleksandra i drugih poduhvata vladajuće buržoazije protiv komunista i svih naprednih demokratskih snaga, učinila je da je trebalo dugo vremna da ponovno dođe do slobodnijeg političkog djelovanja u Drežnici. Tome su doprinosili napredni intelektualci, naročito učitelji u seoskim školama, povratnici iz ekonomske emigracije iz inozemstva — učesnici naprednog radničkog pokreta i članovi KP, aktivisti Udružene opozicije protiv ondašnje kraljevske vlasti i protivnarodnih režima i, kao najvažnije, spremnost čitavog naroda Drežnice da prihvati liniju i program partije radničke klase i da se obračuna s nosiocima ondašnje reakcionarne politike vladajuće klase. Za revolucioniranje stanovništva Drežnice, a naročito njene radničke klase, presudno je razdoblje od 1936. do 1941. godine i političko djelovanje Marka Trbovića, povratnika iz ekonomske emigracije, koji se iz SSSR vratio kao član KP u travnju 1936. Kao komunista, borac za radnička prava, štrajkaš, proganjan i zatvaran, s velikim revolucionarnim iskustvom, on se odmah uklopio u već postojeći radnički pokret u Drežnici davši mu baš ono što mu je nedostajalo: revolucionarnost, organiziranost, jedinstvo i izdržljivost u svojim zahtjevima.

Realnu podlogu za osnivanje organizacije KPJ u Drežnici stvorio je plodonosan rad sindikalne podružnice SDRJ, kao i druge akcije koje je vodilo njeno radništvo. Nema sumnje da je tom radu mnogo pomagao Marko Trbović, koji je imao punu potporu istaknutih radničkih aktivista, okupljenih oko Podružnice, kao i onih sindikalnih funkcionera koji su dolazili u Drežnicu (Stjepan Šalamon i Stanko Majnarić).

Pored mjesnih uvjeta postojali su i opći napori rukovodstva KPJ, odnosno KPH, da se u što većoj mjeri proširi mreža partijskih organizacija u seoska naselja i da se seosko stanovništvo masovnije uključi u revolucionarnu borbu. U tim posebnim i općim okvirima treba i sagledavati sazrijevanje uvjeta u Drežnici, što je najzad dovelo i do osnivanja organizacije KPJ. Svi sudionici u tim događajima navode da je ona osnovana potkraj 1937. Dužnost sekretara vršio je Marko Trbović, a organizacioni sekretar je bio Dmitar Trbović s Padališta. Organizacija KPJ u Drežnici postepeno je brojčano rasla, tako da je pred aprilski rat imala jedanaest članova i veći broj kandidata*.

Sto se tiče političkog djelovanja ove partijske organizacije, ono je bilo ograničeno i duboko ilegalno, budući da je rad KPJ bio zabranjen. Stoga je ona većinu svoje aktivnosti usmjeravala preko sindikalne podružnice Saveza drvodjelskih radnika i »Seljačkog kola«, kao i drugih mogućih legalnih manifestacija. Aktivnost drežničkih komunista umnogome se osjećala i kroz rad Nabavno-potrošačke zadruge, a napose putem kulturno-prosvjetne aktivnosti »Seljačkog kola«. Upravo navedene strukture omogućavale su drežničkim komunistima najneposredniji dodir s radnicima i seljacima i njihovo usmjeravanje u borbi za ostvarenje svojih prava i demokratskih sloboda.

Uz svoj svakodnevni rad na politizaciji drežničkog stanovništva i na ukl:>

*** Članovi Partije bili su: Marko Trbović (s. Trbovići), Dmitar Trbović <s. Padališta), Gojko Trbović Ćošan (opredijelio se za IB i pobjegao iz zemlje u Mađarsku), Ilija Ivošević (s. Krakar), Nikola Trbović (s. Padališta), Nikica Vukellć (s. Vukelići), Dušan Radojčić Cestarov, Savo Radojčić (s. Radojčići), Pero Trbović (s. Sekulićd), Branko Vukellć (s. Vukelići), Milenko Ivanović (učitelj u Krakaru).**

njanju brojnih okova, u kojima su ga držale tadašnje vlasti, poslodavci i trgovci, drežnička partijska organizacija posvetila je znatnu pažnju idejnom uzdizanju svojih članova i kandidata. Za njih su bile osnovane zasebne čitalačke grupe u kojima se proučavala legalna i ilegalna radnička štampa, napredna i marksistička literatura, kao i oni partijski materijali koji su u Drežnicu dolazili preko partijskih organizacija u Karlovcu i Ogulinu.

Rukovodstvo partijske organizacije u Drežnici veliku pažnju je posvećivalo i pripremi kandidata za Partiju. U jesen 1940. takvu jednu grupu formirao je Dmitar Trbović s Padališta u Radlovićima u kojoj su bili: Čedo Radulović Radić, Rade Radulović Puljak i Stojan Radulović Gigan. Oni su primljeni u KPJ neposredno poslije travanjskog rata 1941. I ranije, u više drežničkih sela, djelovali su kandidati Partije, među kojima su bili: Branko Ivošević, Nikica Ivošević, Bude Bosnić, Rade Trbović Dmitrin, Ale Tomić, Joso Trbović s Padališta, Mile Cupurdija Zidar, Gnjatije Radojčić, Mane Zrnić Manić i drugi.

Nije moguće, a da se ne istakne velika uloga i pomoć učitelja Milenka Ivano vića u radu drežničke partijske organizacije u vrijeme dok je boravio u Drežnici. Znao je oko sebe okupiti ljude, jasno im naznačiti položaj u kome se nalazi siromašno drežničko radništvo i sitni zemljišni posjednici, i pridobiti ih za napredne akcije. Za starije osobe organizirao je tečajeve za opismenjavanje, pa su se ti večernji sastanci koristili i za organiziranje pojedinih političkih akcija.

Zalaganjem Dmitra Trbovića s Padališta u jesen 1940. počelo je okupljanje najnaprednijih omladinaca s ciljem da se od njih formira organizacija SKOJ-a koju su trebali da sačinjavaju Sava D. Radojčić, Vajo D. Radojčić, Sava M. Kosanović Palica i Rade S. Radojčić Kićo, ali je izbijanje aprilskog rata onemogućilo konstituiranje prve skojevske organizacije u Drežnici.

Isticanje crvenih zastava u Drežnici u nekoliko navrata, u razdoblju od 1938—1941., jasno je ukazivalo da u toj sredini djeluju komunisti i da svojom proleterskom bojom ukazuju na ciljeve revolucionarne borbe. Crvena komunistička zastava bila je u rujnu 1940. godine izvješena na jedan hrast na raskrsnici puta Drežnica—Jasenak—Tomići—Trbovići. O tome postoji sačuvan izvještaj komandira žandarmerijske stanice u Drežnici od 22. rujna 1940. u kome se navodi, da je žandarmerijska patrola naišla na zastavu i da ju je skinula, pa se konstatira da je malo ljudi moglo vidjeti zastavu. Naprotiv, drežnički komunisti su izabrali dobar trenutak da izvjese zastavu na spomenutoj raskrsnici, jer se tada u Drežnici slavio vjerski praznik, pa je mnoštvo ljudi prolazilo tim putem i imalo mogućnosti da vidi crvenu zastavu, suprotno tvrdnji žandarmerijske stanice.

Žandarmerijska stanica u Drežnici provela je istragu da se utvrdi počinilac toga za njih nedozvoljenog čina, ali su rezultati istrage bili slabi. Kao opravdanje pretpostavljenim istakli su da istraga nije mogla dati nikakvih rezultata, jer je bilo suho vrijeme, pa počinitelji ove akcije nisu iza sebe ostavili nikakav trag. Nadalje, da bi drežnički žandari opravdali povjerenje pretpostavljenih, kuko na svom području vjerno obavljaju dužnosti i čuvaju postojeći buržoaski P'jredak, istakli su da je to morao učiniti netko drugi, van područja Drežnice, jtr se po njihovoj tvrdnji u »Drežnici crveni cajg ne prodaje.« Dakako, ova tvrdnja ne stoji, jer se crveno platno nije moralo kupiti u Drežnici, već se moglo donijeti i iz drugih mjesta.

Kakvo je bilo raspoloženje drežničkog stanovništva početkom 1941. godine vrlo dobro ilustrira članak pod naslovom: »Drežnica«, objavljen u broju 4—5, ožujka 1941. u ilegalnom »Vjesniku«, glasilu radnog naroda (Zagreb) koji je

izdavao CK KPH. S obzirom da je to jedan od vrlo rijetkih napisa o Drežnici, koji omogućava da se osjeti demokratsko raspoloženje njenog stanovništva i problemi proistekli od nosilaca lokalne vlasti, navodimo ga u cijelosti:

»Općina Drežnica, udaljena je od željezničke stanice 38 km. Ona je najveća općina sreza ogulinskog i uvijek je bila oruđe u rukama slugu kapitala, koji su se lupali rukama u prsa kao veliki Srbi i na račun tog srpstva stekli velika bogatstva. Ova bogatstva zgulili su s leđa radnog naroda. Posljednjih pet godina inicijativom i neumornim radom nekoliko poštenih drugova, počeo se buditi radni narod Drežnice. Oni su stvorili svoju organizaciju URS, u kojoj su se mnogi drugovi radnici očeličili herojskom borbom u štrajkovima 1936——1938. U vrijeme ove borbe vlasti su slale cijele vodove žandara i dizale veliku hajku na poštene radnike, da ih upokore. Pored svega toga, radni narod ostao je uporan kod svojih opravdanih zahtjeva.

Još prije pet godina ime Staljin rijetko se spominjalo u narodu. Danas nije ništa čudnoga kad prođeš kroz selo i čuješ malu djecu kako se pozdravljaju stisnutom pesnicom i viču »živio tovarišč Staljin«. Tako su i na pravoslavni Božić 7. siječnja osvanule ispisane borbene parole na crkvi i drugim zgradama, a crveni barjaci nisu bili rijetkost. Kod naroda je ova akcija izazvala veliko zadovoljstvo, tako da su žandari i mežnar morali sami brisati parole, jer čak ni djeca nisu htjela da ih brišu. Naprotiv, kad su ih žandari sa mežnarom izbrisali, djeca su kredom ponovno na očigled žandara ispisivala iste parole. Danas je radnom narodu u općini Drežnica sasvim jasno, da jedino borbeni savez radnog naroda grada i sela može da osigura pobjedu.«

Iz svega je vidljivo, da je klasni radnički pokret u Drežnici u razdoblju od 1936—1941. uhvatio čvrsto korijenje, što će doći do punog izražaja u razdoblju poslije aprilskog rata u potpuno novim društveno-političkim uvjetima. Naime, poziv KPJ na ustanak protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača naišao je na snažan odjek i u drežničkoj sredini, što se manifestiralo u masovnom učešću njenog stanovništva u NOB-u već 1941. godine.

Miloš Ivošević Rogović

Drežnica u vremenu od aprilskog rata do ustanka 1941. godine

Aprilski rat i prvi dani okupacije

Agresijom na Jugoslaviju, 6. aprila 1941. armije nacističke Njemačke i fašističke Italije za 12 dana okupirale su i raskomadale jugoslavensku državnu teritoriju. Njemačka i Italija podijelile su je na njemačko i talijansko okupaciono područje, s tim što su izvjesne dijelove dodijelili svojim saveznicima — satelitima (Mađarima, Bugarima i Albancima) i stvorili Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH), koja je proglašena 10. aprila, kao i okupacionu upravu uže Srbije.

Drežnica se našla u talijanskom okupacionom području u sastavu nove okupatorske i kvislinške tvorevine — NDH. Oružjem i brojem vojnika talijanski okupator je želio da drežničkom narodu nametne apsolutnu poslušnost i pokornost. U tom cilju okupator je po seoskim kućama u centru Drežnice razmjesto 76. bataljon crnih košulja. Zaposjednuti su i Jasenak, Ogulinski Hreljin, Gomirje, Vrbovsko, Srpske Moravice, Brod Moravice, Mrkopalj, Fužine, Breze i Brinje. U navedenim mjestima bile su stacionirane i ustaške, i domobranske, i žandarmerijske posade, koje su služile kao dopuna okupacije. I manja mjesta, kao sela Turkovići, Oštarije, Josipdol, Modruš, Jezerane, Krivi Put, Alan, Begovo Razdolje i Ravna Gora, bila su zaposjednuta, negdje manjim, negdje jačim dijelovima oružanih snaga NDH čime je upotpunjena cjelina vojnog okupacionog sistema. Drežnica se na taj način našla u okruženju, izolovana od spoljnog svijeta, ekonomski blokirana i stavljena u strašna iskušenja.

U kratkom aprilskom ratu poginuo je kod Sombora artiljerijski narednik Jugoslovenske vojske Dušan Nikole Maravić (rođen 1914) iz zaseoka Selište. Braća Rade i Gojko Nikole Radulović iz zaseoka Crnjaka zatekli su se prvih dana okupacije u Ogulinu kod trgovca Jope Tatalovića koji im je u seljačka kola spakovao dosta oružja i municije i taj tovar uputio s njima u Drežnicu. Mladiće su kod Jasenka zaustavili žandari i ustaše, pa su ih, pronašavši u kolima oružje i municiju, vratili natrag u Ogulin, gdje su i strijeljani. Iz sela Radlovića poginuli su u selu Dolanji kod Štipa Mane Luke Radulović Maniša (1906) i Petar Luke Radulović Simeković (1894). Kod Siska poginuo je policajac Mirko Nikole Vukelić (1908) rodom iz Jagetića. U Beogradu je poginuo Simo Rade Vukelić (1916) iz Vukelića kao pripadnik Jugoslovenske vojske. Milan Jove Maravić (1911) i Simo Đurđa Maravić (1910) iz Maravić Drage poginuli su kao vojnici u Koprivnici. Tako je već prvih dana rat počeo uzimati danak od drežničkog naroda.

Pored ovih žrtava agresori su u aprilskom ratu uspjeli da zarobe 36 vojnika iz Drežnice. To su iz Krakara: Ivošević Rade Đuro Trtan (1910), Ivošević Laze Mane Trtan (1908), Ivošević Todora Milan (1914), Ivošević Ignjatije Mane Bogić (1911), Ivošević Ilije Ile Pezić (1910), Ivošević Ignjatije Dmitar Bogić (1900), Ivošević Laze Mile Lazić (1911), Ćupurdija Duke Rade (1909), Maravić Duke Rade Ćos (1914); iz sela Ponorca: Ivošević Mihajla Đuko (1908), Ivošević Alekse Mile (1910); iz Radojčića: Radojčić Nikole Ignjatija (1911) Radojčić Tadije Pero (1911) Radojčić Miladina Aleksa (1911); iz Pražića i Trbovića: Maravić Ilije Dušan (1905), Maravić Ljuban (1897), Trbović Dmitar Duvandžija (1911), Trbović Rade Đuro (1917); iz Tomića i Vukelića: Tomić Rade Milan Glavan (1912), Vukelić Ilija Ripa (1905), Batinić Nikola (1918); iz centra Drežnice: Bosnić Dmitra Nedeljko (1922), Tatalović Dušana Mićo (1919), Tatalović Đurđa Ilija Prajz (1909), Tatalović Luka (1908), Maravić Tode (1904), Maravić Nikola (1908), Maravić Sime Sava (1913); iz Lokve i Corta: Tatalović Laze Sava (1918), Maravić Mile Nakin (1919); iz Zrnića: Zrnić Rade Mile Opančarov (1916), Zrnić Ilin Kojo (1921), Zrnić Stanin Marko (1902), Zrnić Ignjatije Šašin (1910); iz Breznog: Bosnić Jovana Sava Ardon (1911) i Radulović Mitrića Rade (1919). Od nabrojenih Nijemci su zarobili 26 na frontu kod Koprivnice. Svi su oni proveli cio period rata u Njemačkoj na prisilnom radu, odnosno u zarobljeništvu. Tako su, ubrojivši i poginule, 45 mladih i snažnih Drežničana postali prve žrtve rata. Drežničani su prvih dana rata posmatrali dugačke kolone moderno opremljene talijanske vojske. Ta slika ulijevala je strah i neizvjesnost u ljude. Međutim, zlu sudbinu srpskom narodu u NDH nagovijestio je u svom famoznom govoru

13. aprila 1941. Ante Pavelić. On se na svom putu iz Italije kraće vrijeme zaustavio u Ogulinu i tu održao poznatu besjedu u svojstvu šefa nove NDH. Ustaški glavari pripremili su mu svečani doček u čemu se naročito istakao pop Ivan Mikan koji je govorio prije Pavelića. Srbima je bio zabranjen pristup tom mitingu. U svom govoru Pavelić je svim silama nastojao da rasplamsa nacionalnu netrpeljivost i pojača šovinističku mržnju pozivajući hrvatsku braću i sestre na odlučno razračunavanje sa srpskim narodom, istakavši da je hrvatski narod bio dosta tlačen od strane srpske buržoazije, pa zato »za pravoslavne nema mjesta ovdje i srpsku gamad treba uništiti«. U toku govora često su se čule i parole: »Bježˈte psine preko Drine«, »Vješati Srbe na vrbe«, »Srpski psi moraju napustiti hrvatsku zemlju, moraju ići preko Drine«, »Srpska šajkača ne smije na poštenu hrvatsku glavu«, »Srpska noga ne smije kročiti, a kamoli gaziti hrvatsku zemlju« i tome slično. Za ove Pavelićeve prijetnje Drežničani su odmah doznali od svojih prijatelja Hrvata iz Ogulina. Crne prijetnje brzo su postale stvarnost.

Još u toku rata na scenu je stupila peta kolona — Mačekova Hrvatska zaštita i žandarmi koji su sačekivali obezglavljene vojnike i razoružavali ih, oduzimali im ratnu opremu i maltretirali ih. S vojnicima se postupalo veoma grubo i zato su, pored ostalog, oružje i drugu opremu pojedinci i manje grupe predavali bez ikakvog otpora. Primjera radi, s jugoslovensko-talijanske granice preko Jelenja—Lokava—Mrkoplja—Jasenka, odnosno Drežnice, uputila se poveća grupa vojnika. Taj pokret vršen je noću, oprezno, kako bi se izbjeglo zarobljavanje. Ulaskom u Mrkopalj, ova grupa vojnika sačekana je od Mačekove Zaštite i žandara s pozivom da preda oružje i drugu opremu. Međutim u koloni se neko našao i rekao da se ne damo razoružati. Na taj poziv neoprobani ratnici bili su spremni na otpor i borbu što im je oslobodilo put u pravcu Vojnog Tuka. U tom selu, za vrijeme kraćeg odmora u seoskoj krčmi, istupio je jedan mladić koji je govorio o slomu Kraljevine Jugoslavije, fašizmu i sličnom. Posebno je istakao da se oružje ne predaje, jer će i te kako biti potrebno. Ovaj mladi vojnik, čije je ime ostalo nepoznato, očito je bio veliki patriota, možda i komunista. U daljem pokretu kroz Jasenak i Drežnicu nije bilo Mačekove Zaštite, a žandari se sami nisu usudili oduzimati oružje i vojničku opremu.

Kroz Drežnicu je pojedinačno i u grupama prošlo mnogo vojnika za Liku, Kordun, Baniju, Dalmaciju, Bosnu, Crnu Goru, čak i za daleku Srbiju. Svi su oni nastojali da izbjegnu zarobljavanje, da ne dospiju u njemačke i talijanske koncentracione logore. Taj put u neizvjesnost bio je pun opasnosti a za neke veoma dug i beznadežan. Vojnička ratna oprema, uključujući tu i oružje »trampila se« za svašta — za bilo kakvo civilno odijelo, hranu, konak i drugo.

Drežničani su se u to vrijeme domogli relativno dosta oružja, koje će im, računali su, poslužiti ako ne za ratovanje, a ono bar za lov na divljač. Kasnije je, međutim, to oružje i te kako dobro došlo u ustanku protiv okupatora i njegovih slugu. Kad su preuzeli vlast, ustaše su svim silama nastojali da od naroda oduzmu oružje. Žandari su preko malog broja svojih doušnika obavještavani kako je tko došao do ožujka i tko ga posjeduje. Opredijeliti se za posjedovanje ste" čenog oružja i gajiti neku iluziju o samozaštiti, bilo je skopčano s velikim rizikom: dozna li vlast, gubila se glava a stradala je obično i čitava porodica. Oni koji su predali oružje, kasnije su se pokajali što su to od straha učinili. Ta ljubav prema oružju, s jedne strane i sigurnost za sebe i porodicu s druge strane, kao i poštivanje zakonitosti, bile su dileme i za one koji su među prvima došli do oružja i time sebi odabrali neizvjestan put. Iz udaljenih garnizona i s

fronta oružje i druga ratna oprema nisu se mogli do Drežnice neopaženo prenijeti između bezbroj grupa Mačekove Hrvatske zaštite, koja se stavila u službu ustašama, žandarmerijskim stanicama i okupatorskim vojnicima. Povratak vojnika-obveznika u Drežnicu bio je veoma mukotrpan. Vratili su se samo oni koji su došli na neki način do civilnog odijela, ili su na uniformu prišili hrvatsku trobojnicu i vješto se predstavljali da su Hrvati; oni koji su nastojali da se što manje susreću s okupatorovim vojnicima, ustašama i žandarima i, razumije se, oni koji su imali malo sreće.

Već prvih dana okupacije ustaše su zaveli strahovit teror. Počeli su hapsiti uglednije ljude pod izgovorom da su četnici, a u stvari samo zato što su bili Srbi. U selo su stizale zloslutne vijesti o progonima i ubistvima. Po povratku vojnih obveznika u Drežnicu, u svim selima i zaseocima, Talijani i ustaše vršili su strašan pritisak na cjelokupno stanovništvo da preda oružje i vojničku opremu. Prilikom pretresa postupali su varvarski. Tako je, na primjer, Milica, supruga Nikole Radulovića Belca bila podvrgnuta strašnom mučenju, ali usprkos tome nije priznala niti otkrila gdje se nalazi oružje. Život joj je spasio jedan od razbojnika, koji vjerovatno nije mogao da gleda neviđeno mučenje nemoćne žene, čiji je muž, ne mnogo udaljen, cijelu dramu posmatrao ne usuđujući se da upotrijebi oružje, jer bi u tom slučaju stradala cijela porodica, a vjerovatno i cijelo selo. U Rađlovićima su strahovitom mučenju bili podvrgnuti i Simo Radulović Grof, Milan Radulović Ilinkin i Marko Miloša Radulović, kog su žandari vodili kroz zaseoke da ga vidi narod, pokušavajući iznuditi od njega priznanje da ima pištolj, što ovaj nije učinio, jer bi u tom slučaju bio strijeljan. Neviđenom mučenju bili su izloženi u tom razdoblju još i Rade Maravić (Beko), Vojo Maravić, Nikola Maravić Nakin, Raca Maravić, svi iz Corta i Milić Radulović iz Lokve.

Istovremno su neki seljaci vrlo brzo pušteni iz zatvora. Očigledno se radilo
0 lukavstvu, kako bi se kasnije, kad za to nastupi potreba, što veći broj mještana lakše pohapsio. Takvu sudbinu doživjeli su Rade Dmitra Maravić (Šaban)
1 Petar Dmitra Maravić Mićanov (1909). Sličan slučaj dogodio se i u Zrnićima. Uhapšeni su bili i poslije izvjesnog vremena vraćeni kućama: Zivko Zrnić Lugarov, Milka Zrnić Lugarova (1919), Marko Zrnić Stevanov (1912), Đukan Zrnić Mićanov (1905) i Nikola Zrnić-Zagorac (1889). Nikolu Ivoševića Rogovića (1915) iz Jasenka žandari su dva dana tukli i mučili zato što ne predaje oružje. On ga nije ni imao. Zapravo, imao ga je njegov brat, koji ga nije predao.

Ipak, prvih dana poslije okupacije, dok se narod još nije snašao, okupatoru i njegovim slugama pošlo je za rukom da oduzmu narodu 23 karabina, 1 020 metaka, 5 lovačkih pušaka sa 70 metaka i 27 vojničkih uniformi. Mnogo učinjenog zla, a malo koristi. Silnici su bili svjesni da je to samo neznatan dio onoga što ljudi skrivaju. U to vrijeme prevladavalo je mišljenje i kod onih neratobornih da je posjedovanje oružja najveće bogatstvo. Ono, istini za volju, nije bilo potpuna garancija da će se rat preživjeti, ali je utjecalo na borbeno raspoloženje, stvaralo sigurnost i gajilo nadu da će biti bolje sutra nego danas. To je bilo presudno da se osvajaču ne preda: 120 karabina, 3 700 metaka, 28 lovačkih pušaka sa 785 metaka, 27 pištolja s 458 metaka, 30 ručnih bombi i 15 vojničkih uniformi. Za vođenje rata i suviše malo, ali dovoljno da ulije izvjesnu sigurnost u opasnim ratnim danima. Zahvaljujući tome prvi partizani iz Drežnice nisu krenuli goloruki u borbu. Na njihovim ramenima bilo je 148 pušaka, koje je narod krijući sačuvao, što u onim uslovima nije bilo za potcjenjivanje. Vjerovatno je bilo i više oružja, jer je samo u Breznarskom

partizanskom logoru, kad je formiran, bilo 38 partizana pod oružjem. Razumije se, bilo je i nekoliko pušaka proizvodnje iz 19-og vijeka. Drežničani su svojim partizanskim borcima davali i drugu ratnu opremu: šatorska krila, ćebađ, rančeve, torbice, opasače, fišeklije, bajonete, čuturice, vojničke porcije i drugo.

Drežnica je do ustanka preživjela jedan težak period ratnog stanja, ali faktički nikada nije bila okupirana. Život Drežničana u ovom periodu bio je veoma težak. Međutim, načelnik Općinskog poglavarstva Dragan Kobešćak, sa svojim oružnicima bio je nemoćan da učvrsti i uspostavi trajnu vlast NDH usprkos velikom teroru koji je zaveo. I pored brutalnog ponašanja novih gospodara, narod nije htio priznati okupatora i nametnutu mu novu vlast. Ukoliko je teror bio svirepiji, otpor naroda bio je čvršći i jedinstveniji. Postajalo je jasno da se treba prikloniti šumi i u njenim sigurnim njedrima skloniti se ispred smrtne opasnosti do boljih i sigurnijih vremena. Poneki mještani bili su ubijeđeni da ni šuma nije pouzdana garancija za opstanak, ali, na žalost, boljeg i sigurnijeg prijatelja, poslije prvih hapšenja i ubijanja, nije bilo. Ako ništa drugo, šuma je sigurno štitila i skrivala od pogleda krvnika. Tih dana, pa i kasnije za cijeli period rata, bila je velika mudrost ne dati mogućnost neprijatelju da čovjeka uhvati. Zato su pojedinci bili prosto opsjednuti strahom, što nije nikakvo čudo, jer su Drežničani svakodnevno slušali samo o tome kako je neko ubijen, zaklan, nestao, odveden u zarobljeništvo; kako su krvnici sve spalili i uništili i muškarce poubijali. Takvi glasovi remetili su ustaljeno spokojstvo i mir, dovodeći ljude do očaja, bez obzira na moć zrelog rasuđivanja i godine starosti. Svakom je bilo jasno da između života i smrti gotovo ne postoji granica. Suočeni s takvim činjenicama, Drežničani su bili zaokupljeni mišlju kako očuvati život i doći do slobode.

Ustaška zvjerstva

Ustaške glavešine su nastojale vlast NDH što prije učvrstiti da bi se zakonskim mjerama i propisima u duhu fašizma moglo uspješno upravljati novostvorenom državom uz oslonac na okupatore. Sve komuniste, Srbe, Jevreje i Rome u Hrvatskoj, trebalo je što prije neutralizirati politički, pa i fizički uništiti da ne bi smetali u razvoju i jačanju vlasti NDH. Zato već od prvih dana stvaranja NDH, stupaju na scenu ustaše i potežu kame.

U Krakaru je mučen do smrti Mile Ivošević (Babin) iz Ćula, kao i njegov sin Milanko, koji tada nije imao ni punih 14 godina. Ubijeni, strijeljani ili bačeni u jamu su: Trbović Mane, lugara lie (rođ. 1912), Trbović Miće Gnjatija-Pjevac (1900) i Trbović Dmitra Pero-Rešetar (1911) iz sela Krakar (Kovači); Kosanović Petra Milin Kurija (1872) iz Kosanovića; Kosanović Milanka, lugara, Stojan (1923) i Kosanović Mane Zivko (1924) iz Palica; Trbović Nikole Dmitar (1910) s Padališta i Ivošević Todora Ilija (1898) iz Krakara (Ćule).

Iz Zrnića uhapšen je u Ogulinu i ubijen Zrnić Vaje Ilija Gulan (r. 1900). Maravić Miće Marka (1909) iz Corta ustaše su ubile u Vrbovskom gdje je bio zaposlen kao radnik. Maravić Milana Dmitar Dmitrić (r. 1888) prilikom upada ustaša iz Brinja uhapšen je u Cortima, sproveden u Brinje, zatim u Gospić, gdje je zvjerski mučen i bačen u jamu Jadovno. Maravić Jovana Jovo-Jovanda (1887) uhvaćen je u Ogulinu 29. jula da bi potom, iscrpljen i izmučen bio bačen u jamu pod Klekom.

Iz Lokve žrtve ustaškog terora bili su: Radulović Sime Mirko Lugan (1906),

Radulović Ilije Simo Ludin (1906), Radulović Nikole Ignjatija (Gnjatijica), kovač (1896) i Radulović Dane (Danica). Oni su 26. juna 1941. po nekom poslu bili u Krišpolju. U kafani kod »Trljuge« pili su i pjevali naše i ruske revolucionarne pjesme jer su čuli da je Crvena armija stigla u Beograd. Iako je u Krišpolju bilo puno Talijana i domaćih ustaša, ipak ih nisu uhapsili jer su i oni bili zbunjeni tom vijesti, pa su se njih četvorica nesmetano vratili kući. Tek uveče zloglasni ustaša, pop Jole iz Krišpolja, organizirao je grupu ustaša, koji su u toku noći opkolili selo Lokvu i uhvatili trojicu na spavanju. Odveli su ih u Gospić i poslije strahovitih mučenja bacili u jamu pod Velebitom. Dane (Danica) nije bio uhvaćen jer je odmah uveče pobjegao u šumu. Žandari iz Drežnice svakodnevno su mu zlostavljali familiju, pa se on kasnije sam prijavio vlastima i doživio istu sudbinu kao i njegovi drugovi. Iz centra Drežnice među prvima uhapšen je Tatalović Filipa Milan — Puđa (1888) i njegov sin Filip (1912), te pop Đuro Zutić. Popa Žutica su ustaše oslobodile u Ogulinu, a prvu dvojicu su ubili.

U tim danima ustaškog terora u Drežnici je čudnim sticajem okolnosti u ustaške ruke dopao Predrag Tomić Penja, sin Steve Tomića, star 13 godina, koji je sa svojim vršnjacima u popodnevnim časovima čuvao malobrojnu stoku svojih roditelja i ne sluteći na koji će način biti ugašen njegov mladi život. Dječaci su o ratu slušali od svojih starijih, ali nisu bili svjesni grozota koje rat sa sobom nosi. Jednom od mališana palo je na pamet da između velikog i srednjeg mosta pregrade cestu i spriječe ulazak u centar Drežnice kamionima i »nekakvoj vojsci« koja je odvodila ljude o kojima se poslije nije više ništa znalo. Prepreka se sastojala od nekoliko desetina kamenova čija pojedinačna težina nije iznosila više od desetak kilograma. Ovu borbenu akciju dječaci su shvatili više kao igru. Sumrak se počeo spuštati, a stoka je po urođenom instinktu krenula u pravcu sela i, razumije se, njeni čobani za njom. Prikupljajući svoju stoku mali Penja je zaostao iza svojih drugova koji minut, i upravo u tom trenutku od pilane je naišao kamion s ogulinskim ustašama. Naišavši na prepreku, kamion se zaustavio, a ustaše su zauzele borbeni položaj u iščekivanju napada koji nije imao ko da izvrši. Kad su vidjeli da u blizini nema nikog osim Penje, prišli su mu i zapitali ga, ko je postavio kamenje na cestu. On je, ne sluteći ništa, odgovorio da su to učinili on i njegovi drugovi. Ustaše su ga poveli u Drežnicu, nemilosrdno ga tukući i zahtijevajući da im poimenično kaže koji su dječaci učestvovali u stavljanju kamenova na cestu. Kad su stigli s Penjom u Drežnicu, našli su seoskog starješinu iz zaseoka Maravić Draga Jovicu Marasa i prisilili ga da ih vodi kod drugih dječaka koji su bili učesnici igre. Međutim, mještani su na vrijeme doznali o čemu je riječ pa su pod zaštitom mraka u najvećoj brzini napustili svoja ognjišta i pobjegli daleko od naselja, tako da ustaše nisu našli nikoga kod kuće. Potom, ustaše napuštaju Drežnicu i sa sobom odvode malog Penju, kome usput odsijecaju jezik, ubijaju ga kod Tisovca i bacaju u propust. Za njegovu tragičnu sudbinu doznalo se poslije dizanja ustanka od jednog zločinca kojeg su partizani zarobili, a koji je bio učesnik u ovom čudovišnom, neljudskom zlodjelu.

Kosanović Milanka (lugar) Stojan, rođen 1923. na Palicama, poslije hapšenja u Ogulinu bio je zatvoren u podrum Vlade Bosnića, gdje je poslije užasnog mučenja napisao na zidu ime i prezime svojom krvlju. Malo kasnije ubijen je kao i mnogi drugi. Ivošević Todora Ilija, rođen 1898. u Ćulama (Krakar), stanovao je u Ogulinu u kući gdje je u dvorištu bila smještena talijanska vojna jedinica. Njega su ustaše izvukle iz kuće kroz prozor stana sa zadnje strane i poslije

zvjerskog mućenja polile benzinom i spalile na Galgama, kod Ogulina. Tridesetog jula 1941. uhapšeni su Tatalović Mihajla Vajo (r. 1892) i Tatalović Miće Dušan, bilježnik (r. 1895) i obojica bačeni u jamu kod Ogulina. Istoga dana u Ogulinu je uhapšen Tomić Stevana Nenad (1925) koji se vraćao iz Beograda, gdje je učio zanat. Na željezničkoj stanici u Ogulinu uhvaćen je i živ bačen u Đulu (ambis velike dubine u samom centru grada). Također je uhvaćen Tatalović Marka Dušan (1923), po zanimanju pekar, koji je početkom maja otišao u Ogulin, gdje su ga na sajmu uhvatile ustaše i strijeljale. Na isti način prošao je i Tatalović Milana Nikola (1913), koji je bačen u jamu pod Klekom.

Iz Tomića i Vukelića žrtve terora bili su Tomić Rade (1915), sin učitelja i inženjer šumarstva, koji je službovao u Gospiću, gdje su ga ustaše živog kuhale u kazanu, zatim Tomić Bože Nikola (1904) koji je 30. jula uhapšen u Ogulinu, ubijen s drugim Drežničanima i bačen u jamu pod Klekom; Tomić Save Milan (1904) poginuo je na isti način. Iz Vukelića Nijemci su strijeljali Vukelić Đurđa Iliju (1908).

Iz sela Brezno stradali su Radulović Todora Toškan (1895), Tatalović Božo-Sušan (1890) i Vukelić Rade Nikola (1914), a iz Radlovića: Radulović Josipa Dmitar Josinkin (1891), Radulović Filipa Pilja (1900) i Radulović Nikole Marko-Markica (1899), čiji je život ugašen 30. jula u jami pod Klekom. Te strašne srijede s gubilišta, iz jame pod Klekom, uspio je nag pobjeći Milan Jove Vukelić (1921). On je bio jedini živi svjedok ove tragedije, koja je u crno zavila narod Drežnice.

U periodu između aprilskog rata i dizanja ustanka u Hrvatskoj, u Senju su 2. maja 1941. ustaše zaklale Vukelić Save Dušana (1899), dok je Vukelić Nikole Marko (1913), kao policajac zaklan 4. maja u Sisku. Porodice Rome Hudurovića-Paje (1900) i njegove žene Jelene, zatim Hudurovića Janka (1914), Hudurovića Jose (1918), Hudurovića Dragana (1921), Hudurović Dragice (1910) sa šestoro djece, odvedene su i poubijane u logoru u Jasenovcu, dok je Hudurović Stevo (1896) kovač, ubijen u Ogulinu.

Devet Drežničana poginulo je u aprilskom ratu, 36 je dopalo zarobljeništva, a 50 ih je već prvih dana NDH palo kao žrtve ustaškog terora. Nestali su mnogi domaćini porodica. Iza njih je ostao veliki broj nezbrinute djece, iznemogle čeljadi i malo ruku sposobnih za privređivanje. Pored toga, okupacijom, terorom i blokadom, Drežnica je bila dovedena i u veoma tešku ekonomsku situaciju već sredinom 1941. godine.

Jedan od oblika ustaškog terora bilo je i nastojanje da se Drežničani s pravoslavne prekrste na katoličku vjeru. Na tom planu angažirali su se katolički popovi, koji su u nekoliko navrata iz Ogulina dolazili u Drežnicu i oprobavaii svoje propagandističke i oratorske sposobnosti. Bacali su letke po udaljenim selima i zaseocima, upućivali tamo pandure, žandare i druge pristalice, koji su agitovali više iz straha nego iz ubeđenja. Agitatori su obećavali da će svaki onaj koji se prekrsti i primi katoličku vjeru, biti slobodan, da će se slobodno kretati po cijeloj NDH i uživati druge privilegije. Rezultat cjelokupne te agitacije bio je negativan: iz pravoslavne u katoličku vjeru nije prešao ni jedan Drežničanin.

I teror ustaša i okupatora u susjednim selima pritiskao je i Drežnicu. U njoj se, između ostalog, mnogo toga doznalo o krvavim zločinima u selu Otok, udaljenom svega tri kilometra od Ogulina. Ustaše su ovo selo dvaput posjetili, u junu i julu 1941. godine i za tih krvavih posjeta uhvatili 28 Otočana. Neki od njih su ubijeni ili zaklani ispred svojih kuća, pred očima izbezumljenih majki,

supruga, maloljetne djece. Drugima se nikada nije doznalo za grobove, ali se pretpostavlja da su gurnuti u bezdane jame Klečke drage, Drenovca, Jadovna (kod Gospića); da su strijeljani, zaklani, pobijeni maljevima.

Na ovom mjestu ćemo izdvojiti samo nekoliko takvih zvjerskih mučenja nevinog stanovništva. Vučković Mile Gojka ustaše su uhapsili u kući, pred njim i drugim ženama silovali njegovu noseću suprugu, a potom i njega kraj nje zaklali. Popović Nikole Pauna i Dadasović Iliju ustaše jašu kroz selo kao konje, zatim ih odvode i negdje likvidiraju. Dvanaestogodišnji Dadasović Mile Vlado pozadi svoje kuće čuvao je krave, a iz susjednog zaseoka Bošta primijetila ga je grupa ustaša, koji se počeše nadmetati ko će ga iz karabina, kao divljač u lovu. prvi pogoditi. Gađanje je trajalo sve dok ga nisu ubili. Ili još, drastičnije, ustaše su znali postrojiti u kolonu 10 maloljetnika i gađati ih iz vojničkog karabina, provjeravajući probojnu moć puščanog zrna kroz ljudska tijela, odnosno koliko na ovaj način jedan metak može usmrtiti ljudi. Nadalje od jedanaestoro uhapšenih iz Josipdola, petoro vješaju u Galgama na drveće pokraj puta, a šestoro strijeljaju s druge strane ceste. Narodu je bilo osam dana zabranjeno skidanje tijela obješenih. U Otoku su, za svaki slučaj, uhapsili oko dvadesetero žena i djece, zatvorili ih kao taoce i priprijetili im da će ih objesiti ili strijeljati ukoliko neko od ustaša u ataru sela bude ubijen ili na njega bude otvorena vatra. Srećom, najgore se nije dogodilo.

Pod udarom ustaša i Talijana bili su i seljaci u naseljima Vitunj, Brestovac, Ogulinski Hreljin, Ljubošina, Gomirje i Vrbovsko. Prema podacima prikupljenim na terenu, od kapitulacije Kraljevine Jugoslavije do početka ustanka u Hrvatskoj, 27. jula 1941. iz spomenutih sela uhapšena su 82 nedužna stanovnika i po kratkom postupku likvidirana. U Jasenku je u tom vremenu ubijeno 27 mještana od strane ustaša. Iz sela Musulinski Potok divljački teror ustaša odnio je 9 života. Bez ikakve krivice izgubili su živote i oni od čijeg su rada zavisili mnogi životi, kao, na primjer, Rade Musulin Račak, čijom je pogibijom ugrožena egzistencija devetoro njegove djece.

U općoj tragediji nije bilo lako uvjeriti uplašene ljude u potrebu borbe kao jedinog izlaza iz nastale situacije. U Drežnici je napad fašističke Njemačke na Sovjetski Savez izmijenio političku situaciju i raspoloženje naroda. Brzi i duboki prodor njemačke armije u unutrašnjost SSSR-a shvaćeni su kao posljedica strategije i taktike Rusa. Narod nije sumnjao u rusku pobjedu, jer Rus je Slaven, brat-cijenjen iznad svega, a zemlja velika po broju stanovnika i prostorom; pa je jedino on kadar slomiti njemačku ratnu mašinu i osloboditi porobljenu Evropu. Članovi KPJ, učesnici ruske oktobarske revolucije i poznavaoci SSSR-a objašnjavali su narodu snagu i moć te velike zemlje i ulivali mu vjeru u njenu pobjedu. To je za Drežničane značilo mnogo, iako je bilo izvjesnih podozrenja i sumnji. Posebno ohrabrenje predstavljali su ustanak i borbe u Srbiji. Istini za volju, sve što je od vijesti dopiralo u Drežnicu, bilo je oskudno, ali je i to bilo dovoljno da pozitivno utječe na moral i samopouzdanje. Zato i nisu bila usamljena mišljenja da će se sve trenutne teškoće brzo savladati i da će se život normalizovati. U većini slučajeva naša priželjkivanja, pa i komunista i revolucionara, ispadala su naivna. Kasniji događaji demantovali su našu tvrdnju da će se rat brzo završiti i da neće progutati ogromne žrtve.

Na nas Drežničane pozitivno su utjecala saznanja o španskom građanskom ratu i našim sugrađanima koji su u njemu učestvovali i koji su nam sad dobro došli svojim bogatim iskustvom u pripremi za oružanu borbu. S komunistima, starim revolucionarima i španskim borcima, na prvim sastancima, odmah po-

slije napada Nijemaca na SSSR, mnogo je raspravljano o svim pitanjima vezanim za borbu. Bilo je govora o gerilskom ratovanju. Nešto kasnije on ustupa mjesto pojmu partizana — borcu za slobodu, koji postaje simbol naše revolucije. Pojedincima se činilo da ćemo biti hajduci, komite, uskoci, osvetnici i ko će ga znati šta drugo, ali ne i četnici, iako je u Drežnici u cjelini živio srpski živalj. Ovo je zasluga KPJ i naroda Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, koji je umio da pravilno ocijeni politički trenutak i da odabere pravilan put za slogu i bratstvo u budućnosti. Pritisci i teror okupatora i ustaša naučili su Drežničane kako da se prilagode novonastalom vremenu. Iz tog ugla treba cijeniti događaje i psihološka stanja Drežničana aprilskih dana i kasnije do dizanja ustanka 1941. godine. Pred ustanak Drežničanima je već bilo sasvim jasno da se izgubljena sloboda može povratiti jedino oružjem, i to otetim od neprijatelja. Drugog izbora nije bilo.

Bude Bosnić

Partijska organizacija Drežnice u pripremi oružanog ustanka i njeno djelovanje do oktobra 1942. godine

Rad partijske organizacije u predratnom periodu

Partijska organizacija u Drežnici osnovana je 1937. godine. Za prvog sekretara izabran je Marko Trbović koji je bio i organizator ove prve partijske ćelije. Organizacija je postepeno brojčano jačala tako da je početkom 1941. brojala 11 članova i oko 15 kandidata za članove KPJ. Članovi KPJ bili su tada: Marko Trbović, Dmitar Trbović s Padališta, Gojko Trbović Ćošan, Ilija Ivošević, Nikola Trbović, Nikica Vukelić Brkić, Branko Vukelić, Dušan Radojčić Cestar, Sava Radojčić, Ale Tomić Alić i Pero Trbović Moler. Neko vrijeme pred rat, aktivno je djelovao u Drežnici i učitelj Milenko Ivanović, rodom iz Kraguja kod Pakraca, koji je također bio član KPJ. Pored članova KPJ i kandidata organizacija je imala i veći broj simpatizera, koji su bili posebno evidentirani i s vremena na vrijeme angažovani u pojedinim akcijama, kao pisanju parola, sakupljanju crvene pomoći, a naročito u sindikalnom i kulturno-prosvjetnom radu. Posebno su bili politički aktivni prilikom općinskih i parlamentarnih izbora.

Svi članovi Partije, kandidati i simpatizeri bili su domaći ljudi po zanimanju radnici, seljaci i zanatlije. Marko Trbović je, na primjer, bio radnik-rudar. On je kao rudar radio u SAD, a odatle je otišao u Magnitogorsk u SSSR, gdje je također radio kao rudar. Povratkom u zemlju zaposlio se neko vrijeme u Ti'epči na Kosovu odakle je 1936. godine došao u Drežnicu. Marko je bio član KP SAD, član SKP(b) (sovjetske Partije) i član KPJ. U SSSR-u je završio i partijsku školu. Dmitar Trbović, koji je bio organizacioni sekretar, vodio je zadružnu trgovinu.

Uoči rata, u Drežnici nije postojala skojevska organizacija, ali je na njenom području bilo nekoliko članova SKOJ-a primljenih van Drežnice.

Partijska organizacija u Drežnici je uoči rata razvila vrlo živu političku aktivnost i aktivnost na teorijskom uzdizanju svojih članova i kandidata. Redovite su prorađivani partijski materijal, list »Proleter«, pojedini proglasi Partije, kao i direktive CK KPJ, CK KPH i OK KPH Karlovac. Redovno je prorađivana i »Istorija SKPb«. U nedostatku partijskog materijala čitana je »Mati« Maksima Gorkog, »Kako se kalio čelik« Nikole Ostrovskog, a posebno je bio popularan Vasa Pelagić, s njegovim »Umovanjem zdravog razuma«. Bilo je tu i drugih knjiga. Intenzivan je bio i rad s kandidatima. Pojedini članovi Partije su lično bili povezani s kandidatima i prenosili im partijske stavove i direktive. Radi teorijskog uzdizanja od kandidata su bile organizovane posebne čitalačke grupe.

Partijski rad bio je vrlo intenzivan. Samo u zimi 1940. na 1941. godinu održano je desetak sastanaka na kojima je dominiralo pitanje opasnosti od fašizma koji je u to vrijeme prijeteći vladao političkom scenom Evrope. Najezda fašizma prijetila je i Jugoslaviji, a jedina politička partija koja se tome suprotstavljala bila je KPJ. Partijska ćelija u Drežnici bila je u toku svih priprema za borbu protiv fašizma i u svom domenu uspješno je provodila direktive KPJ. Veliki dio aktivnosti komunista Drežnice ispoljavao se u uspješnoj sindikalnoj borbi radnika za bolji život. Na čelu te borbe stajala je partijska organizacija.

Posebno su rado drežnički komunisti isticali crvene zastave. Prvi put su ih postavili na Mostovima povodom izbora 1938. godine. Na pravoslavni Božić, 7. januara 1941, kada se narod masovno sakupljao kod crkve, komunisti su na nju i na nekoliko mjesta u okolini postavili crvene zastave, a zidove crkve i okolne kuće ispisali komunističkim parolama o čemu je pisao »Vjesnik«, glasilo radnog naroda (Zagreb) marta 1941.

Rad sa ženama nije bio na zavidnoj visini. U tim krajevima tada je žena bila dosta potejenjivana, ali je ipak bio jedan broj žena simpatizera KPJ.

Partijska ćelija Drežnice je posebno njegovala i razvijala veze s organizacijama KPJ u susjednim mjestima. Veza sa OK KPH Karlovac bila je neprekidna, a u periodu priprema ustanka direktna. Veza s komunistima Ogulina funkcionisala je bez teškoća sve do uspostavljanja NDH kada je partijska organizacija u Ogulinu doživjela velike gubitke, tako da u jednom periodu u jeseni 1941. godine dolazi i do prekida te veze. Komunisti Drežnice učestvovali su na dva savjetovanja koja su organizovali drugovi iz Ogulina: prvom u novembru 1940. održano na ribogojilištu kraj Vitunja na kom su bili članovi Partije iz Ogulina, Drežnice i Plaškog i na drugom, održanom februara 1941. u prisustvu Ive Marinkovića, sekretara OK KPH Karlovac i člana CK KPH. Na prvom savjetovanju članovi Partije su upoznati s neposrednom opasnosti od fašizma i sa zaključcima Pete zemaljske konferncije KPJ, a na drugom sa zaključcima Prve konferencije KPH. Zahvaljujući ovim sastancima komunisti su bili u toku međunarodnih i unutrašnjih zbivanja, a to je mnogo pomoglo u daljnjem radu kada je neposredno poslije ovoga izbio rat.

Najbolje veze komunisti Drežnice su održavali s Primorjem. Te veze proizlazile su iz tradicionalnog prijateljstva Drežničana i Primoraca koje se uspostavljalo tokom dugih godina zajedničkog života i rada u šumama između Drežnice i Primorja prilikom sječe šuma, kirijanja, čuvanja stoke po šumskim pašnjacima; a prije toga zajedno su brali gubu (gljivu), pravili pepeo, palili ugljen i bavili se zajedničkim krivolovom. Te veze su bile tako čvrste da su odavno Primorci i Drežničani međusobno udavali kćeri i ženili sinove, iako su pripadali različitim crkvama. Najugledniji komunisti iz Primorja Tomo Strižić, Pero Komadina i Milan Mataija često su dolazili u Drežnicu na razgovore i dogovore

posebno sa starim Markom Trbovićem koji je uvijek bio spreman da pomogne savjetima koristeći se i velikim iskustvom iz partijskog rada i života. Dobri odnosi partijske organizacije s komunistima iz Primorja naročito će doći do izražaja u pripremi i organizaciji ustanka i oružane borbe.

Drežnički komunisti održavali su veze i s drugovima iz brinjskog kotara, a posebno s Gornjim krajem gdje je politički djelovao povratnik iz SAD Rade Vraneš Rabata, komunista. On se poznavao s Markom Trbovićem tako da nije bilo teško uspostaviti vezu. S narodom Jezerana, Stajnice i Krišpolja, drežnički komunisti održavali su veze najčešće po liniji pojedinačnih ličnih poznanstava i prijateljstva s naprednim ljudima, jer u tim mjestima tada nije bilo partijske organizacije. Ljubica Gerovac, poznati komunista iz Jezerana, dolazila je u ljeto 1941. u Drežnicu na sastanak s komunistima Drežnice i Primorja.

I s Jasenkom komunisti Drežnice imali su čvrste veze preko dva kandidata Partije koji su bili cestari. Jedan od njih Joso Trbović radio je na dionici ceste od Jasenka prema Drežnici i održavao vezu sa Simeonom Kovačevićem, Đurom Radovićem, Bogdanom Kovačevićem i Kostom Kosanovićem. Od ovih drugova je nešto kasnije oformljena partijska organizacija u Jasenku. U periodu priprema ustanka u Jasenku je djelovao i održavao tijesne veze s komunistima Drežnice komunista ing. Branko Matić.

S Gorskim kotarom Drežničani su održavali veze preko ljudi koji su tamo radili kao šumski radnici ili kirijaši, a mlađi su običavali odlaziti s kosama na ramenu da bi za nadnicu kosili livade po Mrkoplju, Sungeru, Ravnoj Gori i drugim mjestima. Kasnije, kada je došlo do ustanka, sve ove veze imale su ogromnu vrijednost. Marko Trbović se lično poznavao i s poznatim goranskim komunistom Andrijom Bubnjem s kojim je još iz vremena mira održavao lične veze.

Članovi KPJ u Drežnici radili su u ilegalnim uslovima, ali kao domaći sinovi uživali su ugled i podršku naroda, a žandari, koji su bili sa strane i vrlo se često mijenjali, nisu se lako usuđivali hapsiti i progoniti ugledne ljude. Sav narod Drežnice poznavao je komuniste i bio upoznat s njihovim aktivnostima. Nije bilo ni starog ni mladog u Drežnici ko nije znao da je Marko Trbović komunista. Komunisti su propagirali napredne ideje otvoreno na javnim skupovima. Ovome je vjerovatno doprinijelo i to što je Drežnica bila daleko od centara krupnih zbivanja, a tadanje vlasti su imale prečih poslova i većih problema nego da se bave Drežnicom. Bilo kako bilo, komunisti Drežnice su istupali javno boreći se za liniju KPJ, a protiv reakcionarnih i nacionalističkih elemenata.

Drežnica je bila vrlo pogodna za rad Partije, jer je većinu stanovništva činila sirotinja nezadovoljna stanjem u zemlji, a posebno svojim položajem. U Drežnici se nije moglo živjeti od siromašne i posne zemlje, koja je uz to bila usitnjena na male parcele. Tako su Drežničani morali odlaziti »trbuhom za kruhom« van Drežnice. Jedino su nešto materijalnim položajem odskakala dva trgovca — Dušan Maravić i Milin Tatalović koji su imali svoju trgovinu i zadničku pilanu. Oni su i zapošljavali najveći broj Drežničana i bili oslonac režima, ali i pored toga djeca su im pretežno bila na strani progresa. Pored ove dvojice, u Drežnici je imao trgovinu i omanju pilanu i Đuro Lončar, ali ni on ni njegova porodica nikada nisu pravili komunistima probleme, naprotiv 1941. podržali su ustanak.

Najveći nedostatak partijske ćelije u Drežnici prije rata, pa sve do masovnog ustanka, bila je uskogrudnost, zatvorenost i sektaštvo u pogledu prijema novih članova. Neshvatljivo je da ona nekoliko godina ostaje na desetak članova i

da ne prima nikoga, iako je bilo mnogo ljudi zrelih, voljnih i spremnih da uđu u Partiju.

U to vrijeme (1938—1940) razvija se u Hrvatskoj i Jugoslaviji intenzivan revolucionarni rad pod rukovodstvom druga Tita. U mnogim mjestima stvaraju se nove organizacije, primaju se novi ljudi, ali organizacija u Drežnici ostaje začahurena s istim brojem članova. Moglo bi se reći da je ona bila zadovoljna sama sa sobom, iako je jedno vrijeme bila među najjačim u okolini.

Pripreme za **oružanu borbu**

S desetak članova Partije i petnaestak kandidata partijska ćelija u Drežnici spremno je dočekala rat i kapitulaciju Kraljevine Jugoslavije. Uskoro po završetku aprilskog rata većina članova Partije i kandidata našla se na okupu u Drežnici. Veza s Ogulinom i OK KPH Karlovac je funkcionirala. Odmah se pristupilo realizaciji prve ratne direktive o sakupljanju oružja. U Drežnicu je stigao i proglas CK KPJ od aprila 1941. godine. Bio je to prvi ratni proglas CK KPJ narodima Jugoslavije u kome je osuđeno stvaranje Nezavisne Države Hrvatske i objašnjen njen kvislinški karakter. Proglas je naznačio perspektivu buduće borbe i rađanje novog društva. U njemu je, pored ostalog, pisalo: »Vi koji se borite i ginete u borbi za svoju nezavisnost znajte da će ta borba biti okrunjena uspjehom, pa makar vi sada sa nadmoćnijim neprijateljem i podlegli u toj borbi. Ne klonite duhom, zbijte čvrsto svoje redove, dočekajte uzdignute glave i najteže udarce! Komunisti i čitava radnička klasa Jugoslavije ustrajat će do konačne pobjede u prvim redovima borbe protiv osvajača... Stvorit će se na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna bratska zajednica . . .«

Tekst ovoga proglasa dobro su razumjeli i odmah ga prihvatili komunisti Drežnice. Za prikupljanje oružja angažirani su članovi Partije, kandidati i simpatizeri. Za potrebe ustanka prikupljeno je stotinjak pušaka. Neki članovi Partije, kandidati i aktivisti su imali lično oružje; donijeli su ga iz »rata«, ili su ga posjedovali od ranije. Komunisti su evidentirali oružje kod ljudi, s tim što su im rekli da ga čuvaju dok ne budu pozvani i da ga ne smiju predati ustašama ni Talijanima. Nešto pušaka i municije bilo je posebno sakriveno u šumi. Sa Savom Radulovićem Šuljkom i Milanom Maravićem Zutićem, uz pomoć još nekih simpatizera, sakupio sam 15 pušaka i sakrio ih u šumi u suva šuplja stabla. Ove su puške poslužile kasnije za formiranje partizanskog logora u centru Drežnice, odnosno Breznarskog logora.

Kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije i proglašenjem NDH nastala su u Drežnici vrlo teška vremena. Uprkos radu i utjecaju KPJ zabune i zablude među narodom trajale su sve dok KPJ nije uzela kurs organizacije oružane borbe protiv okupatora i njegovih slugu. U maju po prvi put u Drežnicu dolazi Ivo Marinković, sekretar OK KPH Karlovac. On je tom prilikom održao sastanak s drežničkim komunistima. Orijentacija na ustanak imala je veliku podršku u narodu. Kada je krajem juna stigao i Proglas CK KPH s pozivom na oružanu borbu, komunistima je laknulo jer se jasno znalo što treba raditi.

Nakon toga odmah je počela organizacija partizanskih logora od kojih je prvi formiran u šumi iznad Tomića, nazvan Centralni logor.

Došao sam u logor i u njemu ostao nekoliko dana, a onda su me drugovi pozvali na partijski sastanak i obavijestili da sam određen da u centru Drež-

nice organiziram partizanski logor. Rečeno je da će se u Drežnici formirati pet logora: u Tomićima, Krakaru, Radlovićima, Zrnićima i centru Drežnice. Opirao sam se da to nisam u stanju sam izvršiti i da za taj posao odrede bar još jednog iskusnijeg druga. Rečeno mi je da odmah idem na zadatak, da sakupljam i organizujem ljude, a da će oni kasnije nekoga odrediti za komandira kada se logor formira. Krenuo sam u svoj rodni kraj i otpočeo s radom. Najprije sam održao jedan sastanak sa simpatizerima i pošto sam ih upoznao sa situacijom, pozvao sam ih da stupe u partizane. Većina njih je pristala, a neki su odbili pravdajući se teškom situacijom u porodici. Insistirao sam na dobrovoljnosti.

U prvu grupu boraca iz zaselaka oko centra Drežnice stupili su: Sava Radulović Šuljak, Milan Tatalović Zec, Mile Maravić, Ilija Maravić leman, Dušan Maravić, Dušan Tatalović Zec, Lazo Tatalović Mandić, Pero Maravić Kerempuh, Dušan Bosnić i Dušan Maravić Kićinov. Sve su to bili mladi ljudi i niko od njih nije bio član KPJ, jedino sam ja tada bio kandidat za člana KPJ. Odmah smo počeli s organizacijom logora. Upoznao sam drugove s direktivom da sam određen za političkog komesara, a da će komandir biti naknadno određen i poslan iz Centralnog logora. Odredili smo desetara, kurira, intendanta i kuvara. Također smo izabrali mjesto za logor, zvano Palež, pod malim gričom, i mjesto za izgradnju barake. Odredili smo poimenično desetinu simpatizera koji će nam pomoći izgraditi baraku u šumi. Iz šupljih stabala donijeli smo ranije sakriveno oružje i razdijelili municiju. Odmah se pristupilo čišćenju oružja. U zaseocima smo odredili povjerenike koji će nas obavještavati o situaciji, te prikupljati i donositi hranu.

Prvih dana redovno smo se sakupljali na mjestu određenom za logor, iako je većina još uvijek spavala kod svojih kuća sve dok se nije izgradila baraka. Od naroda se nismo posebno skrivali, iako se sve ovo događalo u neposrednoj blizini talijanskog garnizona. Cak i mjesto koje smo odredili za izgradnju logora bilo je svega tri kilometra udaljeno od talijanskih predstraža. Naređeno je da svaki partizan mora sašiti kapu, partizansku »trorogu« i na nju staviti crvenu petokraku zvijezdu. Kroj za kapu sam donio iz Centralnog logora. Pitao sam što simboliziraju tri roga. Rečeno mi je da oni simboliziraju vrhove Velebita i da je kroj za kapu predložio drug Marko Orešković Krntija, španski borac, član CK KPH i CK KPJ.

Kada su saznali za prve partizane, mnogi omladinci su htjeli da nam pristupe, ali smo im rekli da pričekaju i da ćemo ih pozvati kada budu potrebni. Odbijali smo ih uglavnom zbog toga što još nismo bili riješili probleme smještaja, ishrane i si. Narod nas je od početka svojski i otvorena srca prihvatio. Prije svega zato jer smo svi bili sinovi toga naroda. Nismo imali problema ni sa izgradnjom barake. Ljudi, koje smo pozvali, odazivali su se i ubrzo smo izgradili improvizovanu baraku. Narod je bio spreman sve učiniti za nas.

Za prvog komandira logora postavljen je Gojko Trbović Cošan, koji je u to vrijeme već imao nekoliko godina partijskog staža. On je stigao u logor tokom augusta. Neposredno nakon njegova dolaska ispostavilo se da smo kolibu izgradili previše blizu talijanskog garnizona. Talijani su mogli vidjeti dim vatre s Paleža, gdje se nalazio naš logor. Osim toga, Talijani su osjetili da se nešto događa i da se nešto sprema. Naime, mi smo se i suviše slobodno kretali, tako da su oni pooštrili mjere bezbjednosti. Radi svega toga je odlučeno da se premjestimo na Drugomišalj, četiri kilometra daleko od centra Drežnice. Tu smo se smjestili u napuštenu lugarsku kuću pokraj ceste Drežnica—Brezno—Ogulin. Ovdje smo se zadržali kraće vrijeme dok nismo pronašli mjesto u šumi, blizu

L_

sela Brezno, gdje smo kraj Vodene drage izgradili čvrst objekat. za smještaj. Dolazak naše grupe na sektor Brezno bio je povod da se u logor javilo dosta novih boraca iz Breznog, Ponorca i Debelog Luga. Tako smo pred oslobođenje Drežnice (9. X. 1941) imali 38 boraca u logoru koji su već prošli prve borbene akcije. Dolaskom u Čungar za komandira logora postavljen je Đuro Trbović Ćošan koji je trajno ostao na toj dužnosti.

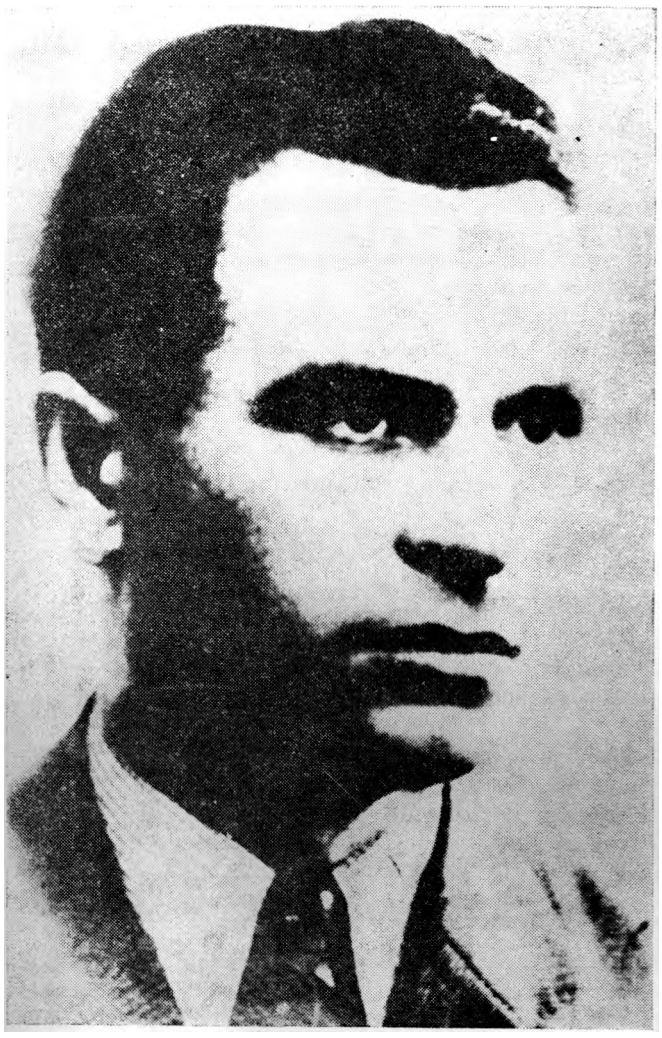
Svi borci u logoru bili su naoružani, imali su partizanske kape s petokrakom zvijezdom i svi su položili partizansku zakletvu. U logoru se odvijao intenzivan politički rad i svakodnevna vojna obuka.

Prilikom podnošenja jednog izvještaja o stanju u logoru, negdje početkom septembra, iznio sam i problem prijema u KPJ. Rečeno mi je tada da sam primljen u Partiju i da me Partija zadužuje da oformim partijsku organizaciju od najboljih drugova. Tako smo, nešto kasnije, oformili ćeliju u koju je primljeno nekoliko drugova, među kojima i komandir logora Đuro Trbović, te vodnici Miloš Ivošević i Dmitar Vukelić i borci Ilija Radulović liko i Todor Radulović Todosija (ova dvojica su već bili završili partijski kurs na robiji u Požarevcu koji je držao Savo Mitrović, zvani Savo mali, iz Crne Gore). Od tada je uspostavljena stalna praksa primanja novih članova u KPJ.

U ovom vremenu su i ostali logori u Drežnici oformljeni na sličan način. Njihovim formiranjem počela se širiti i partijska organizacija pošto su u njima osnovane partijske ćelije, a počelo je primanje u Partiju i u selima Drežnice. Rad partijske organizacije nailazio je na velike poteškoće, probleme i nerazumijevanje, ali ne uvijek svojom krivicom. Naime, odmah početkom ustanka Ivo Marinković je u Drežnicu upućivao komuniste iz drugih krajeva, većinom španske borce. Oni su svojim radom mnogo doprinijeli poboljšanju rada partijske organizacije i razvoju ustanka, ali su istovremeno stvorili i mnoge probleme. Tako su krajem augusta u Drežnicu stigli komunisti i španski borci Košta Nađ i Ivo Vejvoda, ali partijska organizacija nije htjela da ih primi. Posumnjala je u njih zato što su došli pogrešnim kanalom i javili se u Drežnici upravo kod porodice koja je komunistima bila sumnjiva. Tako su oni bili prisiljeni da se vrate natrag. Zbog ovoga je nešto kasnije partijska organizacija u Drežnici bila raspuštena iako za to nije bilo objektivnih razloga.

Ivo Marinković je tokom svojih kontakata s partijskom organizacijom Drežnice i tokom svojih posjeta Drežnici, a bilo ih je pet u periodu organizacije i početka ustanka, ocijenio da se u Drežnici može organizovati snažan ustanak i stvoriti jaka partizanska baza. Pri tome on je imao u vidu postojanje jake partijske organizacije s velikim uticajem na narodne mase, kao i geografski položaj Drežnice, koji je nudio dejstva partizana u više pravaca. Da bi se to ostvarilo, smatrao je da u Drežnicu hitno treba uputiti značajnije i iskusnije komuniste radi pružanja pomoći drežničkim drugovima u organizovanju ustanka.

Prilikom posjete Drežnici u julu, kada je učestvovao i u akciji rušenja telegrafskih stubova, a koja je i izvedena na njegovu inicijativu, Marinković se precizno dogovorio s Markom Trbovićem o prihvatu komunista koji će biti upućeni u Drežnicu iz Zagreba i Karlovca. Tom prilikom bile su dogovorene javke, lozinke i parole za sporazumijevanje, zatim kanali kojima će drugovi dolaziti. Određeni su posebni kuriri i vodiči za prihvat i dovođenje ovih drugova. Uspostavljeno je bilo više ilegalnih kanala između Karlovca i Drežnice. Košta Nađ i Ivo Vejvoda nisu došli ni jednim od organizovanih kanala, već nekom »divljom« vezom preko Gomirja i to je bio jedini razlog zašto tada u Drežnici nisu prihvaćeni. Osim toga, oni su tada bili nepoznate ličnosti, bar u Drežnici, tako

Prof. Ivo Marinković,
sekretar OK KPH
za Karlovac.

da je bilo dosta razloga da se u njih posumnja. Samo radi ovog nesporazuma i neprimanja pomenutih drugova rapušten je partijski komitet KPH za Drežnicu. Ovo je bio ishitren, preuranjen i nelogičan akt drugova iz OK KPH Karlovac.

U periodu august-septembar 1941. počinje formiranje partijskih ćelija po selima od najboljih i najborbenijih drugova. Tada su osnovane partijske ćelije u Trbovićima, Tomićima i Krakaru, a u toku je bio proces primanja u Partiju i formiranje partijskih ćelija i u drugim selima Drežnice. Krajem 1941. godine u Drežnici je bilo oko 30 članova Partije. Pored formiranja logora i partijskih ćelija po selima, u Drežnici se u to vrijeme razvija i politički rad u narodu. U kratkom roku održani su masovni zborovi u svim selima Drežnice, osim u samom centru Drežnice gdje su bili Talijani. Na zborovima su istupali i Ivo Malinković i Ivo Vejvoda, koji je nešto kasnije ipak došao u Drežnicu. Krajem

oktobra Ivo Marinković je izvijestio CK KPH da odred i partijska organizacija vidno napreduju, da je održan sastanak s odredom, položena zakletva i izabrani komandir i politički komesar odreda.

Pomenuti sastanak s borcima odreda održan je 18. septembra, a narednog dana održan je sastanak partijskih ćelija. Na tom sastanku ponovno je izabran Mjesni komitet za Drežnicu i donesena Rezolucija o daljnjem radu drežničkih komunista. Ova Rezolucija je prvi sačuvani dokument iz rada Partije u Drežnici i ona glasi:

»Na sastanku aktiva u Drežnici kome je prisustvovao predstavnik OK ustanovljeno je:

1. da je raspuštanje partijske organizacije u Drežnici i postavljanje komesara od strane OK bila mjera vrlo nužna i potrebna za ozdravljenje partijske organizacije.
2. da su pod rukovodstvom komesara formirane ćelije u tri sela i organizovan partizanski odred.
3. da još nisu formirane ćelije u 19 sela i da formiranje ćelija slabo napreduje.
4. da ne postoji SKOJ.

Na osnovu tih činjenica donesena je ova rezolucija:

1. da se izabere novi MK koji će uz pomoć komesara nastaviti formiranje daljnjih partizanskih ćelija u Drežnici i susjednim selima.
2. da novi komitet još ustrajnije pristupi objašnjavanju partijske linije članstvu i da povede još širu propagandu za osnivanje Nacionalno oslobodilačkog fronta od svih antifašista, demokrata i svih rodoljubnih elemenata i da se osnivaju odbori Nacionalno oslobodilačkog fronta.
3. da pomognu mladim drugovima da formiraju Savez komunističke omladine Jugoslavije.
4. da formiraju odbor narodne pomoći, rad na aktiviranju postojećg partizanskog odreda i formiranja novih.

Pročelnicima (sekretarima ćelija) **i članovima Partije:**

Drugovi! Dostavljamo vam tekst rezolucije koja je izglasana na sjednici partaktiva i u kojoj su jasno naznačene zadaće partijske organizacije u našoj općini i čijem ispunjenju moramo odmah što ustrajnije, brže i ozbiljnije pristupiti. Danas, kad narodna borba raste iz dana u dan u našoj općini sve zavisi od toga koliko će komunisti biti u stanju organizovati i povesti tu borbu, sve zavisi od neumornog požrtvovanog i predanog rada svakog partijca na kojem bilo mjestu se nalazio, da li u partizanskom odredu ili u pozadini, u selu na radu među masama.

Borimo se za oslobođenje našeg naroda od fašističkih okupatora i fašističkih gadova i ne smije biti čovjeka poštenog i naprednog koji ne bi bio upoznati sa tim našim ciljem. Napred u borbu za ispunjenje gornjih zadataka[1].«

U novi Mjesni komitet za sekretara je ponovno izabran Marko Trbović, a za članove Aleksa Tomić i Nikola Trbović sa Stalka. Ovaj komitet imao je zadatak da, uz pomoć pridošlih drugova, navedenu Rezoluciju sprovede u život.

1 Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb (dalje A1HRPH), fond OK KPH Karlovac.

Oružane akcije i oslobađanje Drežnice

Naporedo s formiranjem logora počela je i oružana borba. Prva akcija, jula 1941. (dan se nije mogao nikako ustanoviti) bila je rušenje telegrafskih stubova između Drežnice i Jezerana. U njoj je učestvovalo oko 30 partizana s oružjem i isto toliko ljudi naoružanih sjekirama i žagama koji su rušili i sjekli stubove i žice. Tom prilikom porušeno je TT stubova i pokidano TT linija u dužini od 1 i po kilometar. Rušenje je počelo od samog centra Drežnice u kome su bili Talijani. Već je naprijed rečeno da je u ovoj akciji učestvovao i Ivo Marinković. Treba napomenuti da je ovo bila prva partizanska akcija na teritoriji riječke regije.

Kod sela Radojčića 11. septembra 1941. grupa partizana je napala žandarmerijsku patrolu. Uslijed noći i slabe organizacije napada žandari su pobjegli s tim što je narednik Mijo Ostrun u puškaranju ranjen. Nakon ovog napada talijanska vojska je pretresla okolna sela, pucala za ljudima koji su bježali u šumu i pokušala ih hvatati. Rezultat ove akcije bio je jasan dokaz da Talijani ne misle štititi srpski narod kao što su željeli da prikažu.

Drežnički partizani, zajedno s partizanima Hrvatskog primorja, napali su 20. septembra 1941. pilanu Mošun, spalili je i zaplijenili nešto oružja, opreme i hrane. Dva dana kasnije likvidiran je ustaški predsjednik općine Drežnica Dragan Kobešćak, imenovan od Velike župe Modruš.

Dvadeset sedmog septembra 1941. ponovo u zajednici s partizanima iz Hrvatskog primorja izvedena je akcija na Talijane na mjestu zvanom Stalak, iznad Drežnice. U akciji je učestvovalo 12 partizana iz Tomića logora. Tom prilikom je zaplijenjen talijanski kamion i zarobljeno više Talijana, među kojima i dva oficira. Dva dana kasnije, na raskrsnici cesta Ogulin—Novi i Ogulin——Drežnica, 7 partizana, koje je predvodio Milan Kosanović, razoružalo je talijansku stražu i zarobilo 7 talijanskih vojnika.

Pošto je 2. oktobra 1941. napadnuta i zapaljena pilana Rupčića u Ogulinskom Zagorju, partizani Drežnice su slijedećeg dana napali talijansku kolonu iz zasjede i u kraćoj borbi ubili 36 talijanskih vojnika i zaplijenili dosta oružja. Smišljenom akcijom partizani Breznarskog logora su 8. oktobra 1941. likvidirali komandira oružničke postaje NDH u Drežnici Ivana Vukelića i njegovog pratioca Nikolu Piljara. Time je, pošto je ranije likvidiran ustaški općinski predstojnik, u Drežnici ustaška vlast zauvijek ugašena.

Pored ovih akcija, bilo je još mnogo drugih vojnih aktivnosti: patroliranja, upadanja u sela koja su bila pod kontrolom neprijatelja u široj okolici Drežnice, likvidiranja pojedinih neprijateljskih funkcionera i narodnih izdajnika koji su se sklanjali oko neprijateljskih garnizona, zatim fingiranja napada na garnizone Jasenak i Ogulin koji su uznemiravali, iscrpljivali i demoralizirali neprijatelja. Sve te aktivnosti bile su svakodnevna pojava u ovom periodu. Njih su pažljivo pratili talijanski obavještajci i stalno se pribojavali napada na Drežnicu. U njihovim procjenama naše snage su uvijek precjenjivane. »U strahu su velike oči«, kaže naš narod. Tako komandant talijanskog 5. armijskog korpusa u svom izvještaju od 5. oktobra 1941. komandantu 2. armije, pored ostalog, piše: »Na planinama jugozapadno od Jasenka (Drežnica) radi se o nekoj bandi, možda ne mnogobrojnoj, ali veoma hrabroj, dobro naoružanoj i spretno vođenoj«. Ovo je, usput rečeno, veliko priznanje partizanima Drežnice.

Talijanski bataljon u Drežnici, osjetivši se ugrožen, odlučio je da je napusti i da se povuče u sigurnije mjesto. Tako je 9. oktobra 1941. nestalo Talijana iz

Drežnice; povukli su se u Brinje. Mi smo odmah ušli u slobodni centar Drežnice. Ostali dijelovi, osim centra, i do tada su bili u našim rukama. U Drežnici je zarobljen jedini preostali žandar kog su Talijani ostavili da predstavlja vlast NDH. Zaposjednute su sve institucije: općina, žandarmerija, pošta, šumarija, zaplijenjene su dvije puške, revolver, dvije bombe, četiri pisaće mašine, šapirograf i mnogo drugog korisnog materijala. Cjelokupna arhiva općine i žandarmerije javno je spaljena. Narod je s posebnim oduševljenjem pozdravio paljenje poreznih i dužničkih knjiga, jer su Drežničani bili do ušiju ogrezli u takozvanim seljačkim dugovima.

Pod rukovodstvom Mjesnog komiteta Partije organizirana je velika proslava oslobođenja Drežnice. Partizani iz svih pet logora stigli su 10. oktobra u Drežnicu. Naređeno je da se svi obriju, operu i dotjeraju odjeću. Cijelo mjesto je izlijepljeno parolama i iskićeno šarenicama, biljcima i crvenim zastavama. Sve je bilo svečano. Oko 11 sati izvršen je defile partizanskih snaga.

Postrojeni u dvojne redove na čelu s crvenim zastavama prodefilirali smo svim selima oko centra Drežnice. Išli smo do Poljanka prema Jezeranama, a zatim do Mostova prema Ogulinu. Na prolazu kroz sela sve živo je izašlo pred kuće i oduševljeno pozdravljalo partizane — narodne borce, u stvari njihovu braću, sinove ili rođake.

Nakon povratka u Centar, oko 13 sati, otpočeo je narodni zbor. Oduševljenje je bilo veliko. Drežnica je ipak slobodna, u rukama partizana, neposredno iza terora, pokolja i okupacije. Još dan ranije u Drežnici je bio veliki garnizon Talijana i vlast NDH. Na zboru su govorili sekretar Partije Marko Trbović i komandir Krakarskog logora Milan Kosanović. Marko Trbović je u svom govoru zahvalio narodu Drežnice na podršci u organizovanju partizana, a posebno roditeljima koji su poslali svoje sinove u borbu. On je tom prilikom detaljno objasnio liniju NOB-a i njene ciljeve. Milan Kosanović je govorio o borbenosti i neustrašivom duhu partizanskih boraca. Interesantno je da se niko od drugova sa strane nije našao u Drežnici tih dana. Sve smo organizovali sami i bez ičije pomoći. Ovo napominjem zato, jer da je bio neko od drugova iz rukovodstva, vjerojatno bi nas upozorio da nema nacionalnih zastava, nego samo crvene, što mi Drežničani nismo ni primijetili. Kasnije su nas mnogo kritikovali što nismo istakli nacionalne zastave.

Na zboru u Drežnici je izabrana prva narodna vlast, odnosno Mjesno vijeće koje je brojalo 12 članova iz svih zaselaka Drežnice. U Mjesno vijeće su, pored ostalih, izabrani Joca Tatalović Bulić za predsjednika, Pero Tatalović Džidžo, Milanko Maravić Kubot, Rade Trbović, Sava Vukelić Jagetić i drugi. Također je formirana i Komanda mjesta Drežnica. Pod rukovodstvom partijske organizacije i sada nove narodne vlasti, preduzeto je niz mjera. Organizovano je prekopavanje cesta na svim prilaznim putevima prema Drežnici. Na taj posao odlazile su dobrovoljno stotine ljudi, a njihov rad obezbjeđivali su naoružani partizani. Rušeni su propusti i manji mostovi, uništavani podzidi i škarpe, a svaljivana su u velikom broju i stabla na cestu. U to vrijeme šume oko Drežnice bile su guste, a debela stabla nalazila su se neposredno posred ceste. Drežničani su navaljivali na stotine takvih stabala preko ceste i to na svim prilazima Drežnici. Na izradi ovih prepreka Drežničani su učinili ogromne napore, a mnogi od njih upravo su tu doživjeli i prva borbena krštenja.

Narodna vlast je kao osnovni zadatak postavila snabdijevanje partizana--boraca i taj će zadatak ostati jedan od najglavnijih do kraja rata. Pored toga.

ona je preuzela na sebe da rješava i druge probleme: vrši pomoć siromašnim i nemoćnim, pomoć bolesnim, zatim da rješava i krupnije probleme kao što su, na primjer, imovinsko-pravni i međuljudski odnosi koji su se povremeno pojavljivali.

Povodom oslobođenja Drežnice Štab Primorsko-goranskog partizanskog odreda u izvještaju od 17. oktobra 1941. pisao je CK KPH: »Javljamo vam da je općina Drežnica sa 6 hiljada stanovnika oslobođena od fašističkih okupatora i ustaških gadova, te da se od 9. ov. mj. pa do momenta dok ovo javljamo nalazi u vlasti naroda.« Vjerovatno je ovaj izvještaj poslan negdje iz šuma Gorskog kotara, ali još uvijek partijska organizacija Drežnice hrvala se sama s velikim problemima. Činjenica je da smo bili prepušteni sami sebi, iako je oslobođenje Drežnice odjeknulo daleko To je zapravo bila prva oslobođena općina u riječkoj regiji.

Partijski komitet i rukovodstvo partizanskih jedinica preduzeli su opsežne mjere bezbjednosti, jer im je bilo jasno da okupator i njegove sluge — ustaše neće dozvoliti da Drežnica prođe nekažnjeno. Pokraj prekopanih i zakrčenih cesta neprekidno su patrolirali partizani. Naše prethodnice nalazile su se u blizini garnizona Ogulin i Jasenak. Uspostavili smo veze čak i s garnizonima. Uskoro su počele pristizati vijesti o pripremanju velike talijanske ofanzive. Vijesti su bile sve ubjedljivije i sve češće, a dolazile su iz više pouzdanih izvora. Talijani su poručivali preko svojih veza da se Drežnica preda. U takvoj situaciji Mjesni komitet je održao sastanak sa svim članovima Partije koji su se vi tom momentu zatekli u Drežnici. Na tom sastanku bilo je na dnevnom redu pitanje, da li da se Talijani pozovu u Drežnicu i da im se u tom cilju uputi pismo. Marko Trbović, koji je prvi govorio, bio je za to da se napiše pismo i pošalje Talijanima. Osnovna ideja mu je bila »da se sačuva narod«. Neki su ga u tom podržali. Međutim protiv upućivanja pisma i pozivanja Talijana počeli su ustajati pojedini komunisti. Prvi je od njih uzeo riječ partizan-komunista Vlado Lončar. On je oštro napao ideju o pozivanju Talijana i pisanju pisma. Govorio je da je to oportunizam i kapitulacija pred neprijateljem. Lončara je svojski podržao Nikola Trbović, politički komesar Centralnog logora kao i još neki borci. Poslije ovih diskusija Marko Trbović je odustao od pisanja pisma i pozivanja Talijana, a na istom sastanku se samokritički ponio i izvinio drugovima.

Ovom sastanku i prijedlogu o pozivu Talijana prethodilo je niz događaja. Talijani su kroz Liku i ustaničke krajeve proturali vijesti da će oni spasiti srpski narod od pokolja, da će mu obezbijediti snabdijevanje i da čak neće tražiti ni oružje od partizana pod uslovom da ovi ne napadaju Talijane. Naravno da se našao određeni broj pristalica takvog »kursa«, bilo da su to bili talijanski agenti. bilo da je takav stav Talijana njima lično odgovarao. Ovome je nasjeo i naš Marko Trbović, ali za razliku od nekih drugova, koji su čak slali pisma, drežnička partijska organizacija je u svojim okvirima našla dovoljno snage i odbacila takvu ponudu Talijana. Ali, samo raspravljanje o pozivanju Talijana imalo je negativnog uticaja na kasnije događaje.

Interesantno je istaći da se odmah po oslobođenju Drežnice na ovom terenu pojavio list »Drežnički borac«, štampan na šapirografu, čiji se jedan originalni primjerak i danas čuva u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske. Doduše, list je ranije primpreman uz pomoć Mjesnog komiteta, a pojavio se odmah nakon oslobođenja Drežnice.

Prva neprijateljska ofanziva na Drežnicu

Uspješne akcije partizana, oslobođenje Drežnice, rušenje komunikacija i druge akcije duboko su zabrinule okupatore i NDH, pa su ovi grozničavo pripremali mjere odmazde. Sam poglavnik NDH Ante Pavelić tražio je od talijanske komande da ustanički centar u Drežnici likvidira, a ova je za ofanzivu na Drežnicu odredila kompletnu diviziju »Lombardija«, ojačanu ustaškim i domobranskim snagama, koja je 20. X. 1941. iz Jasenka upala u Drežnicu preko sektora odbrane Krakarskog logora. Tih dana zapao je i veliki snijeg, tako da se dosta partizana zateklo kod svojih kuća, a ni narod uslijed velikog snijega nije mogao da pobjegne ispred mnogobrojne vojske.

Talijani su ušli u Drežnicu s pripremljenim planom da na prevaru zaskoče i Partiju, i narod, i partizane. U prvi mah su pohvatali dvadesetak ljudi, ljubazno s njima postupali, dali im propusnice i pustili ih kućama. Ljudi su na osnovu toga smatrali da su Talijani došli s najboljim namjerama, čemu je pogodovala i ona ranija okupatorska propaganda da će Talijani zaštiti srpski narod. Nakon puštanja ovih dvadesetak ljudi narod se malo oslobodio, počeo se kretati i dolaziti u kontakt s Talijanima. Kada su ovi vidjeli da su postigli početni uspjeh, sve snage su dali na propagandu. Imali su u svom sastavu dosta vojnika iz Istre i Slovenačkog primorja koji su znali naš jezik i bili posebno pripremljeni za ovu priliku; čak su djeci dijelili bombone i kekse. Partijska organizacija se ovdje nije snašla. Istina, bio je stav ne ići Talijanima, ali taj stav nije dosljedno sproveden.

U momentu dolaska Talijana bio sam politički komesar Breznarskog logora koji je tada brojao 38 boraca naoružanih puškama, bombama i s dva puškomitraljeza. Uz borce iz Breznog u ovom logoru je bilo i boraca iz centra Drežnice, Ponorca i Krakara. Nalazili smo se u šumi Cungar između Drežnice i Breznoga. Komandir logora Đuro Trbović zatekao se kod svoje kuće u Krakaru.

O dolasku talijanskih trupa doznali smo od naših patrola i boraca koji su se našli kod svojih kuća i ispred Talijana pobjegli u logor. Odmah sam poslao kurira u Centralni logor po direktive što da se radi, ali se taj kurir nije vratio. Zbog uticaja talijanske propagande ubrzo su u logor počeli stizati roditelji i rođaci boraca nagovarajući ih da idu Talijanima po propusnice s tim da se odmah nakon toga vrate u logor. Našao sam se u teškoj situaciji: kurir se ne vraća, komandira nema, nikakve poruke od rukovodstva nema, a sada već i borci pod utjecajem porodica vrše pritisak da idu po propusnice. Nekoliko dana uspijevao sam da na dobrovoljnoj bazi održim borce na okupu u logoru sve dok Talijani nisu odredili datum, u vidu ultimatuma, do kog se moralo doći po propusnice.

Uoči određenog datuma morao sam da donesem odluku. Imao sam dvije mogućnosti: ili da vojnički naredim da se niko bez dozvole ne smije udaljavati iz logora, ili da borcima ostavim na volju, pa ko želi neka ide, a ko želi neka ostane. Osim toga, nadao sam se da će u toku noći stići kurir, ili komandir logora, ili bilo ko s bilo kakvim vijestima. Nisam cijelu noć spavao a ujutro sam se odlučio za dobrovoljnost i, na žalost, pogriješio. Naime, usprkom svim postojećim okolnostima, ipak sam bio čvrsto uvjeren da odlazak Talijanima znači zlo, posebno za borce. Tim više što smo nekoliko dana ranije zajedno s borcima iz drugih logora kod Jasenačke ruke pobili 25 Talijana i tada se baš naš Breznarski logor istakao. Tom prilikom zaplijenjen je jedan mitraljez koji se od tada nalazio u našem logoru.

Ujutro sam, prilikom saopćavan ja odluke, borcima rekao: »Ja ne idem Talijanima jer znam da to nije dobro, ko želi neka ostane, a ko želi može da ide. Siguran sam da svi oni koji odu Talijanima neće ostati živi, jer će Talijani brzo utvrditi ko je na njih pucao, a mi smo svi pucali«. Na moje iznenađenje skoro svi su se javili da idu po propusnice. Jedini je uz mene čvrsto i nepokolebivo ostao Miško Radulović, zvani Slijepac. Naredio sam da svi prije odlaska odlože puške, municiju i svu vojnu opremu. Još jedanput sam upozorio na opasnost odlaska Talijanima, ali osim Miška svi su otišli s obećanjem da će se vratiti čim dobiju propusnice. Moja upozorenja imala su ipak odjeka, jer veći broj njih, usprkos prvotnoj odluci, nije otišao da se prijavi. Oni iz centra Drežnice su se prijavili i od njih su šestorica strijeljani, a trojica su internirani u Italiju odakle su se vratili poslije kapitulacije Italije. Ostali su se sklanjali oko svojih kuća i tako nisu odvedeni.

Ostavši sami Miško i ja smo na sredini logora iskopali veliku jamu, oružje uvili u šatorska krila, složili u jamu, zatrpali zemljom, poravnali i nad njim naložili vatru radi boljeg maskiranja. Ostavio sam Miška da čuva logor i oružje, a ja sam krenuo prema Centralnom logoru da izvijestim šta se dogodilo. Na putu za logor naišao sam na poveću grupu Talijana, tako da sam morao promijeniti pravac kretanja i umjesto u Centralni logor bio sam prisiljen poći prema Zrnića logoru. Znao sam otprije gdje se logor nalazi i brzo sam ga našao. U logoru sam zatekao dosta partizana koji su, također na dobrovoljnoj bazi. odlučili da ne idu po propusnice. Cak su i na sela pozitivno utjecali nagovarajući ljude da ne nasjedaju talijanskoj propagandi. Tako, pored Centralnog logora, ni Zrnića logor nije bio rasturen za vrijeme ove ofanzive. U tom logoru sam predanio i porazgovarao s drugovima. Posebno me radovalo što nisu išli po propusnice.

Uvečer sam odatle krenuo preko Gornjeg brinjskog kraja i ujutro stigao u Centralni logor. Tu sam zatekao, koliko se sjećam, dvadeset osam partizana. Drugovima sam podnio izvještaj s malom dozom straha jer sam ostao »general bez vojske«, ali niko nije našao za potrebno da kaže neku riječ kritike. Naprotiv, rekli su mi da se isto dogodilo i s Radlovića logorom, dok o logoru u Zrnićima nisu imali do tada nikakvih podataka. Doznao sam da su Talijani odveli Marka Trbovića, Milana Kosanovića i još neke komuniste, kao i veliku masu naroda. Sutradan rano logor su napali Talijani. Zahvaljujući velikoj hrabrosti boraca i umješnom i hladnokrvnom rukovođenju Save Vukelića, komandira logora, i pored toga što smo bili već skoro okruženi, izvukli smo se bez gubitaka.

Napad na Centralni logor izveo je puk Talijana s oko 800 vojnika što znači skoro 30 na jednoga partizana. Talijani su nas zapravo iznenadili, jer su se u noći mimoišli s našom predstražom iznad Vukelića koja ih nije primijetila i tako su prtinom, koju je napravila predsraža, stigli do logora. Prvi ih je primijetio u cik zore na pedesetak metara od logora stražar i počeo hrabro da puca iz puške, a potom smo mi, pošto smo već bili uglavnom poustajali, odmah poskakali iz barake i prihvatili borbu. Talijani su uslijed naših prvih plotuna, naročito zbog mitraljeske vatre polegli u snijeg, pa smo time malo dobili na vremenu tako da su svi borci uspjeli izići iz barake s oružjem i ličnom opremom. Savo Vukelić, komandir logora, naredio je povlačenje jednim još nezatvorenim pravcem prema Lijepom vrhu na Maloj Javornici. Meni je naredio da, s još šest drugova i dva puškomitraljeza, obezbijedim odstupanje, te da smo odgovorni za zaštitnicu. Svojski smo prihvatili borbu i nismo dali Talijanima

da podignu glavu iz snijega. Imali smo dosta municije i dosta hrabrosti, a dva puškomitraljeza su se nalazila u rukama sigurnih i neustrašivih boraca Rade Tatalovića i Gojka Trbovića.

Povlačenje je teklo sporo, ili se to nama tako činilo, jer su Talijani sve jače pritiskali. Kada su se naši izgubili iz vidokruga, sa omanjeg breščića smo otvorili žestoku vatru, a jedan puškomitraljez smo poslali na drugi breščić iznad logora da štiti naše odstupanje. Rade Tatalović je začas s puškomitraljezom stigao na taj breščić i otvorio jaku vatru na Talijane. U tome je zaštitnica prtinom brzo odmakla u šumu, a Rade, njegov pomoćnik kod puškomitraljeza i ja ostali smo na breščiću iznad logora i za momenat prestali pucati. U tom času, kada je naša vatra prestala, Talijani su iz stotina grla povikali »Avanti!« i začas se našli oko praznog logora. Pobacali su na njega hrpu bombi od kojih se zapalio, a oni su počeli da skaču oko vatre kao američki Indijanci. Veliko oduševljenje je vladalo među Talijanima što su osvojili partizansku »tvrđavu«, iako u njoj nije bilo nikoga. Mi smo neko vrijeme nijemo posmatrali ovu scenu, a onda smo raspalili još jednim rafalom po Talijanima i brzo zamakli prtinom za našima. Kolona boraca Centralnog logora kretala se kroz duboki snijeg prema Gornjem kraju gdje smo se sastali s brinjskim partizanima.

U ovoj ofanzivi u kojoj je neprijatelj vješto kombinovao vojne i političke akcije Drežničani su, po mome mišljenju, pretrpjeli najveći poraz u cijelom ratu. Talijani su nam obezglavili partijsku organizaciju, odveli mnogo stotina ljudi, od kojih su 23 odmah strijeljali, a mnogi se nikada nisu vratili iz internacije. Ono sirotinje, žena i djece, što je ostalo u Drežnici, do gole kože je bilo opljačkano. Od preko stotinu naoružanih boraca u pet logora ostalo je samo nas tridesetak u stroju. Nakon ove ofanzive bili smo bogatiji za jedno veliko iskustvo, ali nas je ono skupo stajalo.

Obnova partijskog rada i partizanskih jedinica

Talijani su 4. novembra 1941. napustili Drežnicu i borci Centralnog logora odmah su se vratili iz Gornjeg kraja, gdje su zajedno s brinjskim partizanima, pod komandom Pere Grubora Buzdovana i Srđana Uzelca, izveli dvije uspješne akcije na talijanske vojnike i ustaše. U Drežnici smo zatekli vrlo tešku situaciju. Masa ljudi je odvedena, a glas o strijeljanju Marka, Milana i drugih već je stigao do Drežnice. Međutim, vremena za gubljenje nije bilo. Moralo so brzo raditi na obnovi Partije, narodne vlasti i partizanskih jedinica.

Ponovo sam dobio zaadtak da obnovim Breznarski logor u čemu sam vrlo bržo uspio. Oružje, koje smo Miško i ja ranije spremili u zemunicu, bilo je uščuvano. Podijelili smo ga borcima. Svi oni koji se nisu prijavili Talijanima odmah su se odazvali pozivu i našli se u logoru. Ubrzo smo mobilisali i nove borce, a posebno s terena Musulinskog Potoka i Bjelskog otkuda Talijani nisu pokupili ljude. Komandir logora Đuro Trbović Ćošan također se vratio i preuzeo svoju dužnost. Interesantno je napomenuti da se i on pošao prijaviti Talijanima pod uticajem porodice, ali kada je došao u Drežnicu među Talijane, procijenio je situaciju i odmah se izvukao iz Drežnice u šumu s još nekim drugovima, tako da nije odveden.

Partijska organizacija u Drežnici uz određene teškoće i probleme dosta je brzo obnovljena. Odmah nakon odlaska Talijana u Drežnicu dolazi Ivo Ma-

rinković i još neki drugovi i pomažu na obnavljanju partijskog rada. Formirana je partijska komisija od tri člana s Ivom Marinkovićem na čelu sa zadatkom da ispita držanje svakog člana Partije za vrijeme ofanzive. Komisija je održala sastanak svih komunista u Vukelićima sa svega jednom tačkom dnevnog reda: kritika i samokritika. Na sastanku su iz Partije isključena četvorica, jedan je dobio opomenu, a jednom je anulirano članstvo. Također je odmah izabran novi komitet za Drežnicu sa sekretarom Brankom Vukelićem.

Uslijed velikih gubitaka u Partiji osnovni zadatak novoizabranog komiteta bio je sprovođenje Rezolucije od septembra, a to je značilo primanje novih provjerenih boraca u Partiju, naročito onih koji su se dobro držali u protekloj ofanzivi. U vezi sa stanjem u Drežnici u to vrijeme raspravljao je u više mahova i OK KPH Karlovac da bi 17. XII. 1941. uputio pismo Mjesnom komitetu u kom je, između ostalog, pisalo: »Drugovi, posvetite posebnu pažnju izgradnji i jačanju partijskih organizacija jer je čvrsta partijska organizacija jedina garancija da se neće ponoviti slične greške i ubuduće. U svrhu jačanja partijske organizacije nalažemo vam da osobitu pažnju posvetite onim partizanima koji su se pokazali nepokolebljivi u borbama i onima koji se nisu pokolebali u danima divljanja fašističkog razbojnika, te najbolje od njih uvedite u Partiju. Isto tako posvetite veću pažnju ženama jer je iskustvo pokazalo da su se mnoge žene sjajno držale[2].«

Nevjerojatna je vitalnost Drežničana i njihova spremnost da se bore za pravednu stvar. Evo što je neposredno poslije ofanzive o tome Ivo Marinković izvijestio CK KPH: »Ako se uzme u obzir sve što je narod u Drežnici pretrpio, držanje naroda je dobro. Kod naroda se nije stvorilo neraspoloženje protiv partizana nego naprotiv, većina naroda rezonuje da nema partizana bilo bi još gore. Mržnja protiv fašističkog okupatora je neizmjerna, samo narod moli da se akcije ne vrše neposredno kraj Drežnice od straha da ne bi Talijani ponovno došli da hapse i pale. Danas kao i prije mogu da se održavaju masovni zborovi, što smo i činili, samo narod se pomalo boji domaćih izdajica. Tako se odbor NOF nije mogao da bira javno na zboru, nego se to pitanje riješilo da je izabran jedan drug kome su predstavnici svih sela dali mandat da on formira odbor. Protiv izdajica narod traži oštre mjere i pozdravio je kada se na zborovima govorilo o organiziranju obavještajne službe. I familije strijeljanih dobro su se držale. Kada je došao glas da su izvršena strijeljanja u Ogulinu, nalazili smo se u selu Tomići, odakle su bile 4 žrtve. Mi smo pošli da posjetimo familije i da kažemo koju riječ hrabrenja. Ni kod jedne familije nismo čuli nikakvu riječ prigovora nego obrnuto: govorili su o tome da znaju zašto su njihovi l'odaci pali. Jedino partijci se nisu pokazali dorasli zadacima te ne samo da nisu pokazivali dobar primjer nego su obrnuto neki od njih prednjačili u kapitulantstvu i oportunizmu[3].«

Poslije istrage provedene u Ogulinu jedan broj ljudi Talijani su pustili kućama i oni su se odmah uključili u rad za NOB. Posebno treba naglasiti herojsko držanje ljudi u zatvoru. Tu je zaista bilo mnogo primjera koji mogu na ponos služiti narodu Drežnice. U Jasenku je strijeljano 9 Drežničana i svi su se na strijeljanju držali hrabro i dostojanstveno. Zadivljujuće je bilo držanje Marka Trbovića i Milana Kosanovića. Milan Kosanović je, kada su ga vodili na

2 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd (dalje AVII), kut. ,1952, br. reg. 13/12—1.
3 »Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda«, Vojnoistorijski institut, Beograd (dalje »Zbornik«), tom V, knj. 2, str. 1T5—176.

strijeljanje, govorio prisutnom narodu: »Borite se hrabro, sloboda je tu!«. Talijanskim vojnicima nije dao da mu vežu oči prilikom strijeljanja. Hrabro je gledao sam u svoju smrt. Marko Trbović je na sudu, kada je bio upitan da li je radio za partizane, odgovorio potvrdno i održao čitav mali govor. Rekao je: »Da, ja sam se borio za socijalizam i bolji život svoga n a r o d a . . . Narod ništa nije kriv zato što se bori za slobodu, a protiv okupacije i kapitalizma. Ja sam vidio kapitalizam u Americi i socijalizam u SSSR-u i došao sam ovamo da se borim da se socijalizam u mojoj zemlji ostvari«. Na Bukovniku kraj Ogulina strijeljano je 14 Drežničana. Kada su ih kamionima iz Kule vozili na strijeljanje kroz grad, oni su pjevali borbene partizanske pjesme. Cijeli grad je znao da to vode partizane-Drežničane na strijeljanje. I danas se u Ogulinu priča kako su se herojski držali ti drugovi prilikom suđenja i prilikom strijeljanja. Jedan od njih, Sava Radulović Šuljak je prilikom prolaza na hodniku u zatvoru rekao svom drugu iz Breznarskog logora Dušanu Tataloviću: »Ništa ne priznajte, mi vas nismo odali«.

Posebno se hrabro na suđenju u Rijeci držao Simo Radulović koji je bio komandant sela Radlovići. On je toliko vikao na Talijane, a bio je krupan i jak čovjek, da su ga se Talijani i na suđenju bojali. Stražari su mu sa strahom prilazili zbog njegovog goropadnog izgleda. Osudili su ga na smrt poslije zvjerskog mučenja. Nakon osude ponudili su mu da iskoristi pravo i traži pomilovanje. Cak su mu rekli ako bude tražio pomilovanje da će ga vjerojatno i dobiti. On je to kategorički odbio i odmah je strijeljan. Prilikom odvođenja iz zatvora na strijeljanje vikao je da se moglo čuti u okolne ćelije koje su bile pune Drežničana: »Pozdravite moju porodicu i recite joj da ja poručujem da svi, koji mogu da nose pušku, neka idu u partizane i neka me na taj način osvete!«.

Na saslušanju u Jasenku i u ogulinskoj Kuli Talijani su primjenjivali najbrutalnije mjere batinanja i mučenja ljudi. Pošto su bili zatvoreni u skupnim ćelijama, to su Talijani onoga koga bi isprebijali bacili natrag u zajedničku ćeliju, vjerovatno zato da prestraše druge. Međutim, onaj izudarani bi prenio da ništa nije priznao i da Talijani ne znaju ko je bio u partizanima, a ko nije. Tako se na neki način stvorio kolektivni otpor Talijanima s ciljem da se ništa ne prizna. I stvarno, oni koji nisu ništa priznali, istina poslije užasne torture, pušteni su kućama.

Pored toga što je u zatvor odveden ogroman broj ljudi (5—6 stotina) u Drežnici je još uvijek ostalo oko 5 000 stanovnika. Taj narod se odlučno opredijelio za NOP i odmah po odlasku Talijana počele su pripreme za obnovu narodne vlasti i partijskih organizacija. Tome poslu najjaču podršku pružilo je onih oko 400 Drežničana koji su pušteni iz zatvora. Oni su postali najbolji propagatori borbe protiv Talijana. Oni su na svojim leđima osjetili i ljubazna lica i zvjerstva i batinjanja okupatora. Sve porodice strijeljanih čvrsto su ostale uz partizane smatrajući da jedino borba protiv okupatora može osvetiti njihove najdraže.

Intenzivnim radom poslije ofanzive u Drežnici su brzo obnovljene osnovne partijske organizacije. Uspostavljena je narodna vlast u svim selima i zaseocima. Izdato je dosta uputstava za rad NOO-a i partizanskih jedinica, a posebno se intenzivno radilo na učvršćenju partijskih redova. Već početkom novembra formiran je Drežnički partizanski bataljon u koji su ušli partizani iz drežničkih logora. On je brojao oko 100 dobro naoružanih boraca. Jedan broj partizana ostao je izvan bataljona na raspolaganju NOO-ima. Početkom decembra 1941. Drežnički bataljon je ušao u sastav tada formiranog Primorsko-go-

ranskog NOP odreda i 5. XII 1941. dobio naziv 1. BATALJON »MARKO TRBOVlC«. Pored toga znatno je proširen jer su u njegov sastav ušle čete iz Ledenica, Gomirja i Jasenka. Stvorene su i čvršće veze s partijskim organizacijama i borcima u Primorju, Gorskom kotaru i u Gornjem brinjskom kraju.

Formiranjem bataljona »Marko Trbović« Breznarski logor je preimenovan u 2. četu bataljona »Marko Trbović«. Komandir čete je Đuro Trbović Ćošan, a politički komesar Bude Bosnić. U stvari ništa se nije promijenilo, osim što smo logor preimenovali u četu i sada bili odgovorni Štabu bataljona. Ceta je imala svoju partijsku ćeliju a organizacija SKOJ-a stvorena je u njoj krajem 1941. godine. U bataljonu »Marko Trbović«, stvorena je čvrsta partijska organizacija s kojom je rukovodio bataljonski biro Partije na čijem je čelu bio zamjenik političkog komesara bataljona. Cete, pored političkog komesara imaju i zamjenika političkog komesara koji se isključivo bavio partijskim radom. U svakoj četi postojala je partijska ćelija, kao i u grupi kurira pri Štabu bataljona. Brzo je rasla i jačala skojevska organizacija. Skojevci su pored članova KPJ bili nosioci mnogih aktivnosti. Bili su najbolji bombaši, najbolji pjevači i u svim akcijama prvi. Velika pažnja se posvećuje teorijskom i općekulturnom uzdizanju. Partijska organizacija u bataljonu hvatala se ukoštac sa svim problemima koji su iskrsavali. Tako se u jednom periodu borila i protiv ušiju koje su prijetile da smanje borbenu gotovost. Zalagala se za što bolji izgled boraca. S obzirom da su partizane u hrvatskim selima preko ustaške propagande pokušavali proglasiti četnicima s bradom, to smo tada, kada bismo kroz ta sela prolazili, uspijevali da se svaki dan brijemo. Kada bi partizani išli u agitaciju u sela koja su se kolebala, morali su biti što bolje dotjerani.

Partijski sastanci su bili vrlo česti, po pravilu jednom sedmično, ali kratki. Dnevni red je najčešće bio: politička situacija, naši zadaci, kritika i samokritika, organizaciona pitanja i razno. Pod tačkom »politička situacija« redovno su davane informacije o stanju u svijetu i kod nas ili, bolje rečeno, o stanju na frontovima. To je najčešće bila dužnost političkih komesara. Često su se čitale i radio-vijesti, a na kraju bi bila obavezna diskusija. Pod tačkom »naši zadaci« uvijek se raspravljalo o onome što je toga momenta bilo najvažnije. Uoči borbene akcije govorilo se o njenoj pripremi, uoči marša o maršu, a za vrijeme odmora o mogućnostima najboljeg korištenja slobodnog vremena, o držanju u borbi, zatim o raznim problemima kao što su ishrana, higijena, disciplina, čišćenje oružja, obuće, odjeće itd. Dnevni red je ponekad izgledao i drugačije, ali je uvijek na sastanku bila obavezna kritika i samokritika. Tu su komunisti otvoreno iznosili mišljenje o svojim drugovima bez ustezanja i bez rezerve. Šibane su slabosti pojedinaca, ali su dijeljeni i komplimenti kad je trebalo. Kroz ovu tačku dnevnog reda uspješno su rješavani i međusobni odnosi ako bi bili narušeni. Pod tačkom »organizaciona pitanja« rješavalo se o prijemu novih članova, o radu SKOJ-a i o kadrovskim promjenama koje su bile vrlo česte. Kada bi se ukazala potreba, stavljala se na dnevni red i tačka — rad na terenu. Tu bi se govorilo o agitaciji i propagandi u narodu, o mobilizaciji novih boraca i o pažljivom i korektnom odnosu boraca prema narodu. Ovdje je važila parola da svaki borac mora biti i politički radnik. Posebno su održavani sastanci koji su se zvali »teorijsko uzdizanje« na kojima su držana predavanja, čitani razni partijski i drugi materijali. U nedostatku vremena nekad su ove dvije vrste sastanaka mogle biti spojene u jedan, zavisno od okolnosti. U praktičnom pogledu komunisti-partizani su bili pravi majstori da održe sastanak

na brzinu — uz vatru, na položaju, na zastanku, a bilo je slučajeva da se sastanak održi i u maršu. Polako bi se kretali u koloni i rješavali neki problem.

Partijski rad u selima Drežnice odvijao se također organizovano. Mjesni komitet je rukovodio cjelokupnim životom i aktivnošću naroda Drežnice. Prelazom u 1942. godinu nastavljen je rad na stvaranju i obnovi partijske organizacije po selima. Taj posao je bio olakšan jer je Drežnica bila za to pogodna. Stotine ljudi je bukvalno čekalo da budu primljeni u Partiju i SKOJ. Drežnica je bila politički čista. U njoj ni prije rata nije bilo pripadnika četnicima, pa čak ni mnogo njihovih simpatizera. U tako povoljnoj situaciji rad na stvaranju i obnovi ćelija olakšalo je i do tada stečeno iskustvo u borbi s Talijanima i njihovim pomagačima.

U Partiju su, prije svega, primani kandidati koji su se zatekli još od ranije, zatim simpatizeri i aktivisti, kao i seoski i općinski odbornici, aktivistkinje AF2-a i omladine. Tako je, na primjer, partijska organizacija u Seočanima brojala u to vrijeme 3 člana; a to su bili: Vajo Maravić Milin, Lazo Tatalović Jojići Dmitar Bosnić. Sekretar je bio Vajo Maravić, a Lazo Tatalović i Dmitar Bosnić bili su odbornici NOO-a u svojim zaseocima. Sličnog sastava bile su organizacije i u drugim selima.

Velikim zalaganjem komunista i uz pomoć OK KPH za Karlovac u toku zime 1941/42. pored partijskih organizacija u Krakaru, Trbovićima, Jagetićima i Tomićima, stvorene su ili obnovljene organizacije i u selima: Zrnići, Seočani, Brezno i Vrujac s oko 30 članova Partije. Posebno je djelovala partijska organizacija u bataljonu »Marko Trbović« u kojoj je tada bilo oko 30 članova. Ovakva organizacija i ovoliki broj komunista zajedno s borcima i narodom koji je svesrdno pomagao borbu, predstavljali su veliku snagu ustanka u Drežnici.

Odmah poslije ofanzive počele su pripreme i za stvaranje rezervnih četa u Drežnici. Situacija je bila takva da su svi odrasli stanovnici željeli stupiti u partizanske redove, ali oružja nije bilo dovoljno. Stoga je odlučeno da se formiraju rezervne čete. Provedena je intenzivna propaganda, objašnjeno je što se time želi postići i pristupilo se organizaciji. Prilikom formiranja ovih četa održavane su svečanosti uz prisustvo naroda. Neko od uglednih rukovodilaca održao bi prigodan govor, zatim bi se pročitala odluka o formiranju i naredba c postavljanju komandnog kadra. Nakon toga bi se jedinica postrojila i pred strojem bi neko od rukovodilaca čitao tekst zakletve, a čitava jedinica bi ga ponavljala. Ove čete odlazile su kasnije u borbene akcije — zasjede i obezbjeđenja, zajedno s naoružanim četama. S vremenom su one prerasle u redovne partizanske jedinice.

Dolaskom u Drežnicu Štab Primorsko-goranskog NOP odreda razvio je veoma živu djelatnost. On je 5. decembra 1941. izdao opširno Uputstvo »svim partizanima komandirima i komesarima bataljona »Marko Trbović«, u kome je pisalo:

a) da se odmah jave u komandu bataljona svi zakleti partizani kako bi dobili raspored za svoja odredišta.

b) komanda bataljona treba preduzeti sve mjere za što veću mobilizaciju novih partizana ne ograničavajući se na količinu oružja sa kojim se raspolaže. Pri tome treba voditi naročitu pažnju da se u partizanske odrede ne uvuku slabi i kolebljivi elementi, te neprijateljski elementi, koji su nam u dosadašnjem radu nanijeli velike štete.

c) sve seljake partizane, koji potpomažu ili su spremni potpomagati borbu i odazivaju se na poziv štaba na izvršenje raznih akcija, a ne nalaze se iz raznih

razloga stalno ti **logorima, treba** također odmah zakleti i upotrijebiti ih za razne civilne komunalne službe, narodnu stražu, sakupljanje hrane, a pri potrebi pozivati ih i na borbene akcije.

Zakletvu treba polagati po mogućnosti na najsvečaniji način pod partizanskom zastavom, pod oružjem i pred narodom.

d) kao najhitnije pitanje postavlja se ponovna uspostava raspršenih logora i njihovo osposobljavanje za zimovanje, izgradnja solidnih baraka-zemunica, magazina za hranu, gdje će se veće rezerve smjestiti podalje od logora, nabavka skija i obavezno učenje skijanja svakog pojedinog partizana, priprema zimskog rublja naročito čarapa i rukavica, te bijelih plašteva kao kamuflaža za snijeg.

e) poduzeti sve mjere da se u logorima uvede čvrsta i vojnička disciplina. Čitav život u logorima treba da bude prožet tom disciplinom. Odnos komandira i komesara u jedinicama treba da bude drugarski, ali pri tome vojnički. Sva naređenja moraju se ispunjavati bez prigovaranja i oklijevanja, a u protivnom poduzeti sve potrebne disciplinske mjere, kao povećanje dežurstva, prekovremena straža, a u najgorem slučaju otkaza poslušnosti u akcijama, dezerterstva, izdaje, samovolje, ličnih osveta, krađe i pljačke kazniti i smrću. Zabranjuje s*' odlaženje iz logora bez izričitog odobrenja komandira i komesara. Bjekstvo iz logora, napuštanje borbe, prijavljivanje vlastima, kao što se to do sada i dešavalo, smatra se izdajom i dezerterstvom i biće kažnjeno smrću.

Svaka jedinica mora uspostaviti straže i patrole dnevne i noćne i na taj način osigurati jedinice od iznenadnog napada neprijatelja da se ne bi ponovile stare greške, kada su logori bili napadnuti, usprkos straža i patrola, sa strane sa koje se napad nije očekivao. Uspostaviti toliko stražarskih mjesta koliko to iziskuje sigurnost logora. Treba uvesti uslovne znakove (lozinka, odziv, fićukanje itd.) za prilaženje k logoru. Naročito noću ne pustiti nikoga u logor koji ne dolazi sa propisnim javkama. Lozinke treba često mijenjati. Mjesto logora treba držati u najvećoj tajnosti. Za svaki iznenadni napad i nedovoljne mjere sigurnosti biće odgovorni komandir i komesar.

£) po svim selima treba odmah uspostaviti narodne straže i patrole koje će biti podređene komandiru narodne straže u oslobođenoj općini i njemu predavati svoje izvještaje. Komandir narodne straže potpada pod komandu bataljona dok se uspostavi civilna vlast. Na glavnim cestama i prilazima koji vode u oslobođeni kraj, treba postaviti naoružane patrole, izvidnice koje će biti najveća sigurnost od iznenadnog napada neprijatelja, a koje će istovremeno vršiti kontrolu nad sumnjivim licima. Stab bataljona i svaka jedinica treba da organizuju svoju obavještajnu službu o kretanju oružanih snaga neprijatelja i o radu domaćih izdajica.«[4]

U Uputstvu je bilo i drugih zadataka u pogledu izvještavanja, postavljanja rukovodilaca, uspostavljanja kurirske veze s Glavnim štabom NOP Hrvatske i dr. Nema sumnje ovo su bila odlična i korisna uputstva, ali je velika šteta što nisu došla bar dva mjeseca ranije. Za njihovo sprovođenje u život preduzeto je niz konkretnih mjera. Uputstvo je detaljno proučeno i shvaćeno kao svakodnevni priručnik u radu, posebno u odnosu na vojničku disciplinu i obuku. Istina mnogi problemi tretirani u Uputstvu nisu se ni odnosili na 2. četu. Nismo imali dezertera, a komandni kadar je bio na visini. Imali smo voljenog komandira Đuru Trbovića Ćošana koji će kasnije postati čuveni komandant bataljo-

6 »Zbornik«, tom V, knj. 2, str. 104—105.

na, brigade i narodni heroj. Vodnici su bili Miloš Ivošević Rogović i Dmitar Vukelić, odlični ratnici i dobri vojnici. Naša četa će nešto kasnije poslužiti kao baza za formiranje nadaleko čuvenog 2. udarnog bataljona, dok će njeni starješine i borci postati njegov osnovni komandni kadar.

U toku zime 1941/42. bataljon »Marko Trbović« izveo je niz uspješnih akcija, a blokirao je i sve puteve oko Drežnice. Posebno je bila čvrsta blokada postavljena na cesti Ogulin—Jasenak—Novi. Napad na talijanski garnizon Breze izvršen je 17. decembra nakon čega su ga Talijani napustili i povukli se prema moru. Čvrstim zaposjedanjem cesta i svakodnevnim borbama bataljon je najprije izolirao ustaško-domobranski garnizon u Jasenku, a zatim ga 20. I 1942. i likvidirao. Partizanske patrole u to vrijeme neprekidno su se nalazile na samom ulazu u Ogulin.

Kakva je vojno-politička situacija u to vrijeme bila na širem području Drežnije doznajemo i iz izvještaja Jurice Markovića, župana Velike župe Modruš, od 30. I. 1942. u kom on vladi NDH, pored ostalog, javlja: »Izvjesna područja ove župe nisu nadzirana po našim ili talijanskim oružanim snagama. Stvarno u tim područjima vrhovništvo NDH je nominalno. Ta područja obuhvataju šume i sela i zaseoke na šumskim obroncima. U mnogim drugim mjestima naše oružane snage nisu u mogućnosti da pruže djelotvornu zaštitu našem stanovništvu, nego kasarnirane, bez dovoljno hrane, oružja i naboja, bez prometnih veza sa jačim vojničkim središtima, bez dovoljno starješinskog nadzora i stege, životare, i u najboljem slučaju sposobne su da odbiju napad. Pre desetak dana vojnička posada u Jasenku predala se komunističkim partizanskim odredima, a općina Drežnica (kotar Ogulin) je već nekoliko mjeseci u komunističkim rukama i tamo vlada stvarna komuna. Rad na smirivanju i pacifikaciji ovih krajeva ne samo da (do sada upotrijebljenim sredstvima) nije imao uspjeha, nego svi znaci govore, da pobunjenici iz dana u dan postaju sve jači, drskiji i da su pobunjenici sada oni koji napadaju, a naše oružane snage i talijanska vojska u def anzi vi.«[5]

Oslobođenjem Jasenka nestalo je i posljednjeg neprijateljskog garnizona između Ogulina i mora, kao i između Brinja i Mrkoplja. Tako je s centrom u Drežnici stvorena velika oslobođena teritorija koja se prostirala sve do blizu Sušaka, Senja, Vrbovskog i Plaškog. Time su stvorene solidne mogućnosti za daljnji rad i aktivnost NOP-a zbog čega sredinom februara 1942. dolaze i smještaju se u Drežnicu CK KPH i Glavni štab NOV Hrvatske. Nešto kasnije CK KPH je izvijestio CK KPJ, da su u Drežnici našli vrlo povoljne uvjete za rad kao i za povezivanje s partizanskim snagama i NOP-om na cijeloj teritoriji Hrvatske.

Nakon stvaranja prostrane slobodne teritorije s centrom u Drežnici prešlo se na višu fazu organizovanja komunista na čijem se čelu nalazio Mjesni komitet. Najprije su organizovane ćelije u grupama novooslobođenih sela i zaselaka. Zatim je po sličnim principima stvorena skojevska organizacija na terenu, kao i organizacija AFŽ-a. U isto vrijeme ojačani su NOO-i i Komanda mjesta Drežnica. Sve češćim dejstvom bataljona »Marko Trbović« oko Ogulina, Josipdola, Ljubošine i drugih mjesta, postavilo se pitanje i rada Partije u tim rejonima. Mogućnosti za rad su stvorene i dolaskom novih boraca iz tih mjesta u partizane. Početkom 1942. iz Ogulina dolaze Boro Sušanj, Luka Cemeljić, Branko

5 A VII, K. 223, br. reg. 35/5—1

Sušanj, braća Makek, Pepi Kadak, Mladen Kričković i drugi, dok su ranije došli braća Milanovići. U isto vrijeme iz Jezerana su došli Mata Rajković, Mila Krznarić, Mile Kovač i drugi. U selima oko Ogulina — Zagorju, Josipdolu, Ponikvama i drugim raste broj pristalica NOR-a, stvaraju se grupe simpatizera i počinje širenje narodne vlasti. Ova situacija se komplikovala time što su ustaše krajem 1941. izvršile provalu u partijskoj organizaciji Ogulina i pohapsile mnoge članove. Tako je ta organizacija praktički prestala djelovati upravo kada je bila najpotrebnija.

Centralni komitet KP Hrvatske u Drežnici

Dolazak Centralnog komiteta KP Hrvatske i Glavnog štaba NOV Hrvatske u Drežnicu značio je za nas drežničke komuniste i cijeli narod veliko priznanje i veliko povjerenje. S druge strane njihov dolazak značio je nov podstrek razvoju ustanka i učvršćivanju naših redova. Jačale su vojne jedinice i partijske organizacije. Dolazak visokih rukovodilaca pokreta značio je i neposrednu konkretnu pomoć u radu partijskih organizacija.

Ostali su mi u sjećanju susreti s dvojicom istaknutih revolucionara iz tog vremena. Prisustvovao sam jednom sastanku na kome je bio i Vladimir Popović, tada sekretar Operativnog partijskog rukovodstva za Hrvatsku. Bio je krupan, crnomanjast, s odlučnim crtama lica, pravi lik Crnogorca. Govorio je o ciljevima naše borbe i, između ostalog, rekao: »Mene su CK KPJ i lično drug Tito uputili u Hrvatsku da rukovodim partijskom organizacijom i da radim na razvoju ustanka.« Posebno je ukazao na potrebu bržeg uključivanja većeg broja Hrvata u borbu. Srbi u Hrvatskoj su se masovno digli na ustanak, ali je potrebno da i Hrvati brojnije pristupe partizanima. Dalmatinci i Hrvatsko primorje masovno su došli u partizane, ali je problem unutrašnjosti Hrvatske, gdje jak utjecaj na narod, naročito na selu, ima HSS (Hrvatska seljačka stranka). Sve organizacije HSS-a po direktivi Mačeka rade svim silama na tome da narod odvoje od partizana propovijedajući čekanje, dok naprotiv podržavaju stupanje u redove oružanih snaga NDH i zbog toga jer se bore protiv komunizma. Govorio je i o opasnosti od pojave četništva među Srbima u Hrvatskoj. Svojim govorom Vladimir Popović je na sve prisutne ostavio utisak inteligentnog, odlučnog i visoko obrazovanog čovjeka koji nas je osvojio pri prvom susretu. Kasnije je za sve vrijeme boravka među nama uživao veliki ugled i pažnju naroda i boraca.

Vladimir Bakarić je u vrijeme boravka u Drežnici bio politički komesar Glavnog štaba Hrvatske. On je u to vrijeme imao konspirativno ime Vlado Katić i tako se na dokumentima i potpisivao. I on je za vrijeme boravka u Drežnici ubrzo osvojio velike simpatije naroda. Volio je da razgovora s običnim ljudima i da od njih čuje autentično mišljenje o mnogim problemima. Mnoge Drežničane je poznavao po imenu i nadimku tako da iz toga perioda datiraju njegove lične simpatije prema Drežnici i Drežničanima od kojih su ga mnogi poslije rata u Zagrebu i privatno posjećivali. Na žalost, na kraju svog boravka u Drežnici Bakarić se teško razbolio, tako da su ga na nosilima morali odnijeti iz Drežnice u Korenicu.

Vlado Bakarić je stekao veliki ugled i među borcima i rukovodiocima partizanskih jedinica na širem području Drežnice. Jednom prilikom razgovarao je u Tomićima, sjedištu Glavnog štaba, s nekolicinom boraca. Bilo je govora o

dnevnim vijestima koje su tada štampane u Drežnici. Neko je spomenuo odbranu Moskve i hrabro držanje i ranjavanje Jugoslavena, poručnika Crvene armije Žarka Broza, koji je tom prilikom bio i odlikovan. Na to je Bakarić zagonetno pitao: »Znate li vi ko je taj Žarko Broz koji se tako hrabro borio pod Moskvom?;: Rekli smo da ne znamo, a onda nam je on rekao: »To je sin našeg Vrhovnog komandanta druga TITA, koji se zove JOSIP BROZ, ali o tome za sada ne treba govoriti.« Ostali smo iznenađeni. Torn prilikom ispričao nam je nekoliko detalja iz života druga Tita. Tako smo mi u Drežnici, mnogo prije Evrope i prije moćnog Gestapoa i Hitlera, doznali ko je drug TITO i kako se zove punim imenom i prezimenom.

Boravak CK KPH i GŠH u Drežnici imali su direktnog i jakog odraza na partijski rad i cjelokupni rad na unapređenju oružane borbe. Posebno je boravak ovih institucija pozitivno djelovao na političko stanje u narodu koje je bilo izvanredno. Teško je danas opisati ogromnu aktivnost koja se u to vrijeme odvijala u Drežnici, jer pored CK KPH i GŠH tu su boravile i druge brojne institucije revolucije. Tu je velika partizanska bolnica koja angažuje mnogo ljudi. Jedni grade objekte, drugi nabavljaju i donose hranu, zatim se prave rezervne bolnice i zemunice duboko u šumi za pi'ihvat ranjenika u slučaju ofanzive. Mnogi seljaci prevoze na kolima i konjima ranjenike u bolnicu, jer se borbe oko Drežnice neprekidno vode. Tu su zatim Komanda primorsko-goranskog vojnog područja, Komanda mjesta Drežnica, Agitprop i štamparija CK KPH, tu su društveno političke organizacije Drežnice, zatim KK KPH Ogulin, a nešto kasnije i novi OK KPH za Gorski kotar i Hrvatsko primorje. Posebno u Drežnici u to vrijeme imaju svoje sjedište brojne partizanske komande: Štab 5. operativne zone Hrvatske, štab Primorsko-goranskog odreda i njegovog 1. bataljona »Marko Trbović«. Svi su ovi organi, jedinice i ustanove razvijali intenzivnu djelatnost i u svim tim aktivnostima Drežničani su davali svoj najveći mogući doprinos.

Pojava i likvidacija četničke opasnosti

Četnički pokret u Drežnici nije nikad imao svoga korijena iako je postojao izvjestan broj pročetnički ili nacionalistički nastrojenih ljudi. Preduzete su odgovarajuće mjere da se kod takvih u začetku uguši svaki pokušaj četničke akcije i to prije svega političkim sredstvima u čemu je partijska organizacija uspijevala. Može se slobodno tvrditi da ni u jednoj situaciji opasnost od stvaranja nekakve organizacije četnika u Drežnici nije postojala. Međutim od proljeća pa do septembarske ofenzive 1942. u Drežnicu su stizale loše vijesti iz nekih krajeva. Čulo se o pokušaju četničkog puča na Kordunu i u Plaškom, zatim o akcijama četnika u Gackoj dolini i četničkom puču u Gomirju. Gomirska četa bila je u sastavu bataljona »Marko Trbović«. Komandir ove čete u momentu puča bio je omiljeni borac i poznati drežnički partizan Miloš Ivošević Rogović, koji je izbijanjem puča jedva živ uspio da pobjegne u Drežnicu. Istina i ranije je bilo podozrenja prema toj četi, zato je Miloš i upućen tamo za komandira.

Štab Primorsko-goranskog NOP odreda i Štab bataljona »Marko Trbović« izgleda nisu pronalazili pravo i efikasno rješenje za spasavanje pomenute čete, iako je bilo znakova da tamo ima četničkih elemenata. Istoričari će svakako dati ocjenu o tome kako se iz bataljona »Marko Trbović« otkinula četa, ubila političkog komesara i njegovog zamjenika i skoro čitava prešla na stranu četnika,

odnosno, bolje rečeno, otišla u naručje Talijanima u Gomirje. Ovo je svakako jedan od većih neuspjeha i morao se odraziti na stanje u bataljonu »Marko Trbović«, i u samoj Drežnici. Svi smo brzo reagovali i odmah izvršili mobilizaciju svih naših snaga. U svim jedinicama bataljona i po selima Drežnice održavani su sastanci. Govoreno je o četničkoj opasnosti i političkim posljedicama koje četništvo sobom nosi. Ukazivano je na bratstvo i jedinstvo. Istovremeno sa Gomirjem pojavio se jedan broj četnika i u Jasenku.

O ovim pojavama četništva u susjednim krajevima vođene su kod nas diskusije i objašnjavani su njihovi ciljevi koji su se svodili na služenje okupatoru. Ovo je bio momenat da se dublje razotkrije četnička izdajnička namjera. Tu je dobro došao Branko Vukelić koji je tada bio sekretar Komiteta. On je učestvovao u ustanku u Srbiji odakle je, preko planina Srbije i Bosne, stigao u Drežnicu. On i njegova saznanja mnogo su doprinijeli razobličavanju četničke izdaje i naše uloge u uništavanju svake njihove pojave u našem kraju. Kasnije, u 1943. godini, borci Drežnice će mnogo doprinijeti konačnom likvidiranju četnika u cijelom ovom kraju.

U momentu izbijanja puča u Gomirju zatekao sam se na dužnosti političkog komesara čete na Bjelskom. Jedne noći stigao je iz Gomirske čete naš kurir Jovica Milanović i obavijestio nas što se dogodilo. On je bio svjedok cijele tragedije i jedva je pobjegao iz Gomirskog logora. Odmah smo pripremili četu i krenuli na mjesto događaja, jer smo bili najbliži Gomirskom logoru. Poslali smo kurira u Stab bataljona i Štab odreda u Drežnicu da hitno izvijesti o svemu što se dogodilo. Kad smo stigli na lice mjesta, našli smo mrtva tijela Bogdana Jančića, političkog komesara i Jove Mamule Zeca, sekretara partijske ćelije u četi. Slika logora bila je stravična. Bio je razrušen i sav ispreturan, a drvena baraka zapaljena, ali ko zna zašto nije do kraja izgorjela. Uzeli smo leševe i vratili se s njima na Bjelsko odakle su odneseni u Drežnicu gdje su svečano sahranjeni u groblju na Matuši. Upravo u vrijeme sahrane Drežnicu su tukli talijanski topovi s mora, iz blizine Novog Vinodola.

Na Bjelsko su ubrzo stigli drugovi iz rukovodstva. Odmah je dogovoreno da se s četom uputimo u sela i zaseoke oko Gomirja te da spasavamo što se spasiti može. To je bio dobar potez. Mi smo u tim selima i zaseocima razvili intenzivan politički rad, a glavni zadatak bio nam je raskrinkavanje novopečenih četnika i njihove izdaje. Koristili smo u tome i lična poznanstva i ugled koji smo imali, a najveći teret su ponijeli drugovi koji su bili s toga terena. Treba reći da su sela oko Gomirja-Ljubošina, Kosanovići, Rabatić Poljana, Trnova Poljana, Kamensko i još neka uprkos izdaje ostala trajno privržena NOP-u. Iz ovih sela bilo je dosta boraca koji su čvrsto ostali s nama. Potrebno je istaći da je zahvaljujući utjecaju partizana, posebno čete s Bjelskog, i odlučnoj borbi Gomiraca-članova Partije, simpatizera i omladine, uspješno lokalizovana politička akcija četnika koji su svedeni na obične sluge okupatora, što je i narodu toga kraja postalo jasno.

Ceta s Bjelskog bila je u to vrijeme dobro naoružana a imala je u svom sastavu i boraca iz Ogulina i okolnih sela. Ona je vršila veliki politički utjecaj na stanovništvo svih sela u neposrednoj okolici Ogulina. Tako je i na tom terenu suzbijen utjecaj četnika. U Vitunju, koji je bio i ostao partizanska tvrđava (mala Drežnica), zatim u Otoku, Šeganima i drugim selima naseljenim srpskim stanovništvom četnici nikad nisu imali značajniju podršku. Tako smo uticaj gomirskih četnika ograničili na samo Gomirje u kom se nalazila talijanska posada i na dijelove rodbine četnika u okolini. Istina, četnici su u to vrijeme pokuša-

vali da vrše širu propagandu i preduzimaju i neke vojne akcije, ali je sve io ostalo bez značajnijih rezultata. Naprotiv, za sve vrijeme postojanja četnika, u Gomirju oko garnizona su djelovale mnogobrojne organizacije NOP-a. Narod je učestvovao u svim našim akcijama — sakupljanju hrane i odjeće, prihvatanju i ishrani partizana, dijeljenju letaka, proglasa itd.

Poznato je da je četnički pokret bio dobro obaviješten o Drežnici — partizanskoj tvrđavi, koju su tada nazivali Mala Moskva. Čak je izbjeglička vlada Kraljevine Jugoslavije u Londonu raspravljala o značju Drežnice. Četnici su pokušali za vrijeme takozvanog »zlatnog perioda« da prodru u Drežnicu, ali im to nije uspjelo sve do jeseni 1942. kada su ih sa sobom doveli Talijani. Treba napomenuti da ni u Gornjem brinjskom kraju nije bilo četnika. Iako je, zahvaljujući upornom radu i borbi svih faktora, četnička opasnost u političkom i vojničkom smislu bila ograničena, suzbijena i uglavnom lokalizovana na talijanske i ustaške garnizone, ona još uvijek nije bila otklonjena sve dok su postojali četnici pa makar i u neprijateljskim garnizonima. Da je ova pretpostavka bila tačna pokazat će neprijateljska ofanziva na Drežnicu septembra 1942. kada su pod zaštitom hiljada talijanskih, ustaških i domobranskih vojnika četnici, isto kao i oni, pljačkali, ubijali i odvodili goloruki narod Drežnice, prije svega žene, djecu i starije ljude, koji se sklonio u šume Javornice, Bitoraja, Crnog vrha i Čungara.

Formiranje OK KPH za Gorski kotar u Drežnici

Početkom 1942. godine nametnula se potreba šireg djelovanja Partije. U tom cilju je prvenstveno valjalo poraditi na formiranju Kotarskog komiteta KPH za Ogulin, naročito poslije provale u partijskoj organizaciji ovoga mjesta, zatim na osnivanju i drugih kotarskih institucija: NOO-a, AFŽ-a, i SKOJ-a. Na osnovu ovakvih stavova OK KPH je donio odluku da Mjesni komitet KPH u Drežnici preuzme dužnost Kotarskog komiteta KPH za Ogulin o čemu ga je obavijestio dopisom 20. I 1942. U dopisu je, pored ostalog, pisalo: »Na svojoj posljednjoj sjednici OK je odlučio zbog provale partijske organizacije u Ogulinu da vaš MK preuzme dužnost KK za Ogulin. KK Ogulin djelovat će na smanjenom teritoriju jer je općina Plaški pridodata kotaru Slunj, a općina Dubrave kotaru Veljun. Bili smo ranije javili drugovima iz KK da ćemo im poslati druga »Liku« kao pojačanje. Na žalost ne možemo to učiniti jer je drug »Lika« od prijeke potrebe na drugom mjestu (radi se o Milanu Mar avi ću koji je tada upućen za org. sekretara KK KPH Cazin — prim. B. B.). Čim budemo imali nekog poslat ćemo vam ga za stalno. Sada vam šaljemo druga Martina (Mojmira) člana OK SKOJ-a da vam pomogne u organizovanju omladine. Nešto kasnije, stići će k vama drug Milutin (Baltić — prim. B. B.) član OK i pomoći će vam u radu.«[6]

Na konferenciji drežničkih komunista, održanoj 7. februara 1942. poslije svestrane analize rada i zadataka izabran je Kotarski komitet KPH za Ogulin. U stvari bio je to raniji Mjesni komitet Drežnice. On je dopunjavan i novim članovima, pa je njegov sastav bio slijedeći: Anton Rusek Ratko, sekretar; Branko Vukelić, Branko Ivošević, Niko Tomić Vaj kov, Savo Vukelić Jagetić, Rade Trbović i Košta Kosanović. Već u aprilu 1942. formiran je Općinski komitet KPJ za Drežnicu. Njega su sačinjavali u vrijeme formiranja: Lako Ivošević, sekretar;

6 Dokumenat u Zavičajnom muzeju Ogulina.

Duka Maravić, Danica Radulović, Vajo Maravić i Pero Tatalović, a već u drugoj polovini 1942. članovi ovog komiteta postali su Mića i Zivka Tatalović. U vrijeme održavanja februarske konferencije u Drežnici je bilo preko 30 članova Partije u selima i oko 30 članova u vojnim jedinicama, prije svega u bataljonu »Marko Trbović«. Uskoro su u Kotarski komitet ušli: Dmitar Trbović, Ilija Maravić Ile i Ilija Kosanović Mašić iz Jasenka, koji je odmah poslije tog izbora otišao u operativnu jedinicu. Ljeti 1942. godine u Drežnicu je došla Valika Pap Marija (supruga Pavla Papa) i kooptirana je u Kotarski komitet. U to vrijeme postali su članovi Komiteta Mane Maravić i dvojica Jasenčana: Bogdan Kovačević i Sava Zrnić Stjepanov. Krajem 1942. u Kotarski komitet primljena je Nada Trbović i bila zadužena za rad AFZ-a.

U »zlatnom pediodu« slobode i razvoja ustanka u Drežnici (od 4. XI 1941. kad odlaze Talijani do 16. IX 1942. kada počima ofanziva) istovremeno s radom na stvaranju partijskih organizacija i rukovodstava, odvija se rad na stvaranju i učvršćivanju vojne organizacije, zatim organizacionom i kadrovskom jačanju NOO-a, AFZ-a i SKOJ-a. Zahvaljujući sve snažnijem ustanku i jačanju partijske organizacije u Drežnici kao i paralelnom narastanju i jačanju ustanka u Gorskom kotaru stvaraju se povoljni uvjeti za formiranje OK KPH za Gorski kotar. Odluku o formiranju ovog Komiteta donio je CK KPH u aprilu 1942.
o čemu je pismom obavijestio OK KPH za Hrvatsko primorje u kom je, pored ostalog, pisalo: »Kada se ojača KK Delnice i KK Ogulin, formirat ćemo OK za GK«. Međutim, OK za Hrvatsko primorje je na ovo dao prigovor, pa mu je CK KPH uputio novo pismo. »Ne slažemo se sa vama«, pisao je CK KPH,« da nema uslova za formiranje OK za GK«. I dalje: »Smatramo da se od drugova iz KK Ogulin i KK Delnice može formirati OK iako su drugovi jako mladi i nedovoljno iskusni. Razvoj prilika u tom kraju iziskuje njegovo formiranje.«[7]

OK KPH za Gorski kotar zbog poteškoća, koje su nastale uslijed borbenih dejstava neprijatelja u okolici Delnica i izbora kadrova, formiran je tek u jesen 1942. poslije dužih priprema u sastavu: Mata Gržetić, sekretar i članovi: Nikola Rački Koljka, sekretar KK Delnice, Dmitar Trbović iz KK Ogulin, Valerija Pap Marija iz KK Ogulin, Ivan Furlan Martin, politički komesar čete Delničkog bataljona. Za sjedište ovog komiteta izabrana je Drežnica.

Formiranje OK KPH za Gorski kotar potvrđuje visoko mišljenje CK KPH
0 radu KK KPH za Ogulin i KK KPH Delnice, koji su poslužili kao baza za formiranje novog OK. Međutim, još u februaru iste godine Milutin Baltić je vrlo nisko ocijenio rad MK u Drežnici, koji je preimenovan u KK KPH Ogulin. Baltić je u izvještaju napisao: »Niska partijnost članova i njihova mladost u Partiji, te njihov partijski rad slab. Sam MK sastavljen je isključivo od vojničkih ličnosti osim jednoga. Zbog vojničke dužnosti članovi MK nisu mogli da obavljaju svoje partijske dužnosti u MK-u. Stoga se je ovdje nametnulo stvoriti takav MK će moći barem donekle zadovoljiti svojim zadaćama MK«.[8]
1 tako dok CK KPH rad komunista Drežnice i drugih koji se s njima bore ocjenjuje vrlo visoko, dotle Milutin Baltić taj isti rad ocjenjuje mršavo, što se, iako se radi o dokumentu, ne može uzeti »zdravo za gotovo«. Ovdje bih samo napomenuo da je OK KPH za Gorski kotar opravdao povjerenje GK KPH i odigrao veliku ulogu u organizaciji borbe naroda Gorskog kotara u cilju pobjede socijalističke revolucije.

7 AIHRPH, KP — 266/92.
8 AIHRPH, fond OK KPH Karlovac.

Velika neprijateljska ofanziva na Drežnicu

Polovinom 1942. godine u Drežnici je uspješno dovršena jedna značajna faza ustanka i revolucije. Oformljene su i aktivno uključene u tokove zbivanja sve potrebne institucije NOP-a. Partijske i skojevske organizacije djelovale su u svim selima. Nije više bilo zatvorenosti Partije, naprotiv, svakodnevno su primani novi članovi i kandidati. Narodna vlast je stekla potrebna iskustva i učvrstila se. NOO za Drežnicu i NOO-i pojedinih sela, izabrani od naroda, uživali su ugled i autoritet. Organizacija žena sudjelovala je velikim doprinosima u borbi naroda za oslobođenje. Ogromna većina mladića i djevojaka već je stupila u partizanske redove i u partizane se počinju prijavljivati golobradi dječaci jedva prešli desetinu godina.

U Drežnici rade »šusterska (postolarska)«, »šnajderska (krojačka)« i pekarska radionica; partizanska pilana reže građu, a partizanski mlin melje žito. Radne jedinice prave barake, bolnice, zemunice i štampariju. Posebna radna grupa radi na održavanju svih ovih objekata i radionica. Ona popravlja pilanu, šivaće i pisaće mašine i vršilice, a glavni posao joj je popravak oružja i vojne opreme. U svim ovim političkim i radnim organizacijama najveći broj je Drežničana; oni nose glavni teret, ali su uključeni i ljudi iz drugih krajeva. Na ovim zadacima rade i Andrija Bubanj, i Tonček Mance, kao i dosta Primoraca i stručnjaka, uglavnom Sušačana. Doprinos pomenutih radionica je ogroman zahvaljujući natčovječanskim naporima i zalaganju radnika u vrlo teškim uvjetima. Cjelokupnim njihovim radom uspješno je rukovodila Komanda mjesta Drežnice. U svim pomenutim institucijama postojale su partijske i skojevske organizacije kao osnovni nosioci političke svijesti, drugarstva, zalaganja u radu i discipline. Bio je ovo zlatni period slobode Drežnice u trajanju od 315 dana. U tom periodu, od 4. XI 1941. do 15. IX 1942. ni jedan neprijateljski vojnik nije ušao u Drežnicu, osim kao zarobljenik.

Nakon zlatnog perioda slobode, u trajanju od skoro godinu dana, uslijedio je drugi napad neprijatelja na Drežnicu, poznat u istoriografiji kao Operacija Velika Kapela, dok su ga narod i partizani zvali: Velika ofanziva na Drežnicu. Partizanska obavještajna služba doznala je da neprijatelj priprema ofanziva o čemu nam svjedoči i pismo koje je Kotarski komitet KPH za Brinje, neposredno pred of anzi vu, uputio članovima Partije, koje glasi:

»Dragi drugovi, kako je neprijatelj na terenu našeg kotara koncentrisao veće snage, to svaki čas može otpočeti ofanziva protiv našeg oslobođenog teritorija. Treba odmah i to sporazumno sa N. O. O. i drugim masovnim organizacijama preduzeti sve mjere za evakuaciju. Kotarski N. O. O. izdao je uputstva o evakuaciji. Već u toku današnjeg dana treba evakuirati malu djecu, starce i svu stoku u sela koja su u blizini šume, kuda je određen pravac povlačenja.

Za sve vrijeme svaki partijac mora biti na svom mjestu i najuže sarađivati sa N. O. O. i pomoći mu za pravilno izvršavanje evakuacije. Treba suzbijati svaku paniku i najoštrije povesti borbu protiv svih paničarskih elemenata.

Ukoliko neprijatelj poduzme ofanzivu, partijci će se povlačiti sa onima koji će posljednji napuštati selo.

Ne smije se dozvoliti da iko ostane u selu i da tako padne u ruke okupatora.

Osigurajte čestu i stalnu vezu s ovim Komitetom. Obavještavajte o tome kako se vrši evakuacija, kakav je moral kod naroda, uopće o tome kako se narod drži.

Partijci sa terena moraju ostati stalno s narodom i neprekidno mu razjašnja-

vati značaj neprijateljske ofanzive, dizati mu moral i stalnim političkim radom produbljivati mržnju naroda prema okupatoru.

Organizirajte obavještajnu službu tako da budete o svemu i na vrijeme obavješteni i da bi mogli otkriti agente neprijatelja, koji će, o tome nema sumnje, iskoristiti baš takvu situaciju da bi razvio svoju gadnu rabotu. Protiv paničarskih elemenata postupati najoštrije. Ukoliko se neko po svojim postupcima otkrije kao agent neprijatelja, treba ga smjesta fizički likvidirati.

SKOJ treba rukovoditi svom omladinom. On mora suzbijati također svaku paniku i otkrivati neprijateljske elemente. Omladina treba svojom borbenošću i pjesmom kao i svojom požrtvovnošću i visokim moralom davati ton samoj evakuaciji.

Partijci trebaju politički stalno djelovati i onda kada se nađu u šumi s narodom treba stalno održavati političke sastanke. O svemu radu kao i raspoloženju naroda svaki partijac mora podnositi iscrpne izvještaje. Treba naznačiti sredinu u kojoj djeluje. Svaki partijac dnevno mora poslati bar jedan izvještaj neposredno Kotarskom komitetu koji će se u slučaju prodora neprijatelja nalaziti kod Goronje, gdje će biti centar veze i od kuda će se rukovoditi evakuacijom.

Nadamo se, drugovi, da ćete u svemu postupati po ovim direktivama i da ćete dati sve od sebe da izvršite prema narodu i Partiji svoju svetu komunističku dužnost.

S ovim direktivama upoznajte sve članove jedinice i skrenite im pažnju da će svaki zbog neizvršenja ovih direktiva lično odgovarati, a isto tako i jedinica kao organizacija.«[8]

Na pismu nema datuma, ali sam utvrdio da je pisano oko 10. septembra, a možda i ranije. Poznato je da je slične upute dao i KK KPH za Ogulin. U to vrijeme oba ova komiteta nalazila su se u neposrednoj blizini i djelovala u istom pravcu. Iz pisma se vidi da je partijsko rukovodstvo imalo dobre podatke o ofanzivi, i da je partijska organizacija čvrsto riješila da svoju sudbinu veže sa sudbinom naroda.

Kada se već znao i datum početka ofanzive, komandant 5. operativne zone Hrvatske, Veljko Kovačević, čiji se Štab do tada nalazio u Drežnici, pozvao je rukovodioce 1. i 2. udarnog bataljona 1. primorsko-goranskog NOP odreda i naredio im da bataljone pripreme za pokret na Kordun, da će s njima komandovati (objedinjavati komandovanje) Viktor Bubanj, komandant Odreda, te da će s bataljonima na Kordun krenuti i 1. proleterski bataljon Hrvatske koji će otuda produžiti prema Zumberku. Oba udarna bataljona, prema naređenju, vratila bi se poslije ofanzive u Drežnicu. Istovremeno je rečeno da je cilj ovog manevra sačuvati živu silu najboljih jedinica Gorskog kotara i Hrvatskog primorja i doslovno primijeniti taktiku izbjegavanja direktnog, frontalnog sudara s neprijateljem. Također je naređeno da bataljoni na Kordunu aktivno djeluju, da napadaju na neprijateljske garnizone i na taj način odvlače neprijateljske snage od Drežnice.

U 1. i 2. udarnom bataljonu bilo je mnogo boraca i rukovodilaca iz Drežnice, Jasenka i Gornjeg brinjskog kraja. Oni ovakvo naređenje nisu baš s mnogo oduševljenja prihvatili; bilo je i gunđanja, ali znala se deviza » naređen je-izvršenje« i bataljoni su desetak dana pred ofanzivu napustili Drežnicu. Na Kordunu su oni u kratkom roku postigli velike uspjehe: likvidirali su jako ustaško

9 Milan Bukvić: »Otočac i Brinje u NOB 1941—1945.«

uporište Blagaj (13. IX), izvršili upad u Generalski Stol, odakli su izvukli veliki plijen, i napali željezničku stanicu u Dubravama, koju su čitavu jednu noć držali u svojim rukama i vodili žestoke borbe. Nakon tih i drugih borbi napad na Drežnicu zatekao ih je na predahu u Perjasici.

Teško bi bilo danas tvrditi kako bi se ofanziva razvijala da su ove tri jedinice, tada sigurno među najboljima u NOV Hrvatske, ostale na ovoj teritoriji i prihvatile borbu. Ali, »čuvanje žive sile« je prevladalo i jedinice su izvučene na Kordun, a ostao je slabo zaštićen narod i bolnica sa 70 teških i mnogo lakših ranjenika. Na cijeloj teritoriji Drežnice ostao je samo bataljon »Marko Trbović«, koji je imao zadatak da brani Drežnicu od pravca Josipdola, Ogulina i Gomirja.

Ofanziva je počela 16. septembra napadom jakih talijanskih snaga (5. armijski korpus s tri divizije jačine oko 40 000 vojnika) na slobodnu teritoriju u Gorskom kotaru s centrom u Drežnici. Neprijatelj je nadirao od Prokika, Žute Lokve, Brinja, Jezerana, Plaškog, Josipdola, Oštarija, Gomirja, Ogulina, Mrkoplja, Lokava, Fužina i Liča. Malobrojne vojne jedinice, partijske organizacije, NOO-i, Komanda Drežnice i druge institucije dovedene su time u veoma tešku situaciju.

O ovoj ofanzivi mnogo se zna s čisto vojničkog stanovništva. Zna se da je to bila jedna od najvećih talijanskih ofanziva u Hrvatskoj u toku NOR-a. Zna se kolike su vojske učestvovale u njoj, ali se malo zna o tome kako se za goli život borio narod i njegova partijska organizacija. Tu su činjeni veliki napori da se pomogne narodu. Održavani su sastanci i dogovori po šumama. Uspostavljene su, mada teško, veze s Primorjem i Gorskim kotarom radi praćenja situacije i pružanja pomoći. Premještani su pojedini zbjegovi još dublje u šumu kad bi zaprijetila opasnost i slično.

Općinski NOO Drežnice odredio je glavne pravce kojima će se pojedina sela povlačiti i u kojim predjelima dubokih šuma će izgraditi kolibe. Tako su se, primjera radi, selo Radojčići i veći dio Krakara, povukli čak u Veliku Javornicu iza Previ je, dvadesetak kilometara daleko od sela, ali po totalnom bespuću. Tamo su se povukli radi toga jer je u tom dijelu šume postojala »snježnica« iz koje su se snabdijevali vodom. Pošto nije bilo oružane zaštite, okupatori su, predvođeni četnicima, čak i u tako dubokoj šumi pronalazili kolibe u kojima je bio smješten narod. Dio naroda s cjelokupnom njegovom imovinom poveli su sa sobom u ropstvo, ali i u tako teškoj situaciji većina naroda se spasila i izbjegla hvatanje i odvođenje.

Činjenica je da su sva sela bila evakuisana po šumama i široj okolici Drežnice, Jasenka i Gornjeg kraja. Svako selo držalo se u grupi radi ispomoći i lakšeg preživljavanja, a među njima je obavezno bio seoski odbornik. Napuštanjem ognjišta stvoreni su veliki problemi vezani za golo preživljavanje naroda. Prije svega, naše šume su bezvodne. Ni narod ni blago nisu imali vode. Okupatori i četnici su to znali, pa su kraj rijetkih živih voda sačekivali narod i stoku i tu ih ubijali, ili vršili zarobljavanja i odvodili narod sa sobom.

Udarni bataljoni na Kordunu, zbog neodređenih vijesti, nijesu sigurno znali da je počela ofanziva na Drežnicu. Tek 21. septembra kad su iz Perjasice na zapadu ugledali izrazitim crvenilom obojeno nebo, borci su zaključili da gori Drežnica. Vidjela se na vedrom nebu ogromna krvava kugla i nije bilo dvojbe — gori Drežnica. Posmatrajući plamen, borci su na licu mjesta postavili zahtjev za hitan povratak u Drežnicu. I Vitkor Bubanj, koji je komandovao bataljonima nalazio se među borcima i posmatrao krvavu plamenu kuglu. On je imao puno razumijevanje za raspoloženje boraca. Obećao je da će se hitno donijeti odluka

0 pokretu prema Drežnici najkraćim putem. Završene su neophodne pripreme
1 odlučeno je da se preko Dubrava, Trošmarije i Ljubošine krene prema Drežnici. Za noć smo prevalili rastojanje od Perjasice do Smolnika na Tepicama iznad Gomirja (oko 30 kilometara) i u tom maršu prešli rijeku Mrežnicu, dva puta željezničku prugu i mnogo cesta. Sutradan ujutro našli smo se u zoni operacija koje su izvodili Talijani uz pomoć četnika i ustaša.

Po dolasku na Tepice (Smolnik) bataljoni su se odmorili, a prethodno su upućene patrole prema Jasenku i Drežnici da prikupe podatke o neprijatelju. Usput smo nailazili na pojedine političke radnike i odbornike, koji su nam pružili nešto podataka o ofanzivi, ali mi smo na Tepicama odmarali i čekali izvještaje naših patrola. Negdje oko podne 28. IX patrole su se vratile i donijele podatke, da na cesti Ogulin—Jasenak ima mnogo talijanskih vojnika koji su logorisani oko ceste kao obezbjeđenje komunikacije. Rečeno je da nisu ni naročito oprezni i da s njima ima zarobljenog naroda i opljačkane stoke.

Odmah je donijeta odluka da se krene u napad. Bataljonima je dat zadatak kao i pravac napada i negdje iza podne svaki je krenuo u svome pravcu. Interesanto je da tu nije trebalo mnogo komandovati ni naređivati. Svi su žurili da se što prije sretnu s neprijateljem koji je popalio Drežnicu. U tome nije bilo nikakve razlike kod boraca Drežničana, Primoraca ili Gorana — svi su jedva čekali borbu. Oko 6 sati poslije podne otpočeo je sinhronizovani napad kakvog ja nikada prije ni kasnije nisam vidio. Borci su se jednostavno bez metaka sjurili među Talijane i kada smo već bili među topovima, otpočela je borba, kratka, žestoka, neravnopravna. Talijani su bježali na sve strane, nismo mogli da ih stižemo. Za kratko vrijeme osvojili smo 4 topa, ali nismo znali rukovati s njima, niti smo ih mogli povesti sa sobom kroz šumu. Mučeći se dugo oko njih, na kraju smo odlučili da u cijevi ubacimo bombe i da ih na taj način onesposobimo. Koristeći naš napad jedna grupa zarobljenog naroda pobjegla je u šumu, a opljačkana stoka se razbježala. Talijane smo razgonili do pada mraka, nekoliko smo ih pohvatali i živih, a onda je naređeno povlačenje. Pokupili smo plijen, poveli nekoliko Talijana i krenuli natrag u Tepice.

Kada smo sabrali rezultate napada svih četa iz obadva bataljona, vidjelo se da smo postigli veliki uspjeh. Razbili smo talijansko obezbjeđenje glavne komunikacije. Oni su imali preko 50 mrtvih, ranjenih i zarobljenih, dok su na našoj strani gubici bili minimalni. Više časova mi smo vladali glavnom komunikacijom neprijatelja: Ogulin—Drežnica. Po povratku na Tepice kada su ocijenjeni rezultati napada, odlučeno je da se formira jedna grupa dobrovoljaca, radi gonjenja Talijana, koristeći uspjeh koji smo toga dana postigli, s tim da se probija prema centru Drežnice. Dušan Trbović Dude je određen za komandira te grupe, a ja za političkog komesara. Dogovorili smo se da u grupu uđu dobrovoljci iz obadva bataljona. Javilo se stotinjak boraca iz Primorja, Gorskog kotara i Drežnice, i poslije večere i odmora grupa je krenula prema Drežnici a sutradan, 29. IX, bez borbe stigla u Drežnicu, ali Talijana više nigdje nije bilo. Utaborili smo se u centru Drežnice i odmah uputili patrole na sve strane: jednu da odmah obavijesti Viktora Bubnja i bataljone, jednu prema Jezeranama i Brinju da izvidi kuda su pobjegli Talijani, i nekoliko patrola u okolne šume zbog obavještavanja vlasti i naroda da je ofanziva završena. Istog dana narod se iz šuma počeo vraćati na zgarišta svojih nekadašnjih kuća. Bila je to tužna slika koja je označila kraj velike ofanzive na Drežnicu.

Iz onoga što smo vidjeli moglo se zaključiti da ofanziva i nije imala za cilj partizanske oružane snage, već baze partizana — narod i njegovu imovinu.

Tako je i bilo. Ne znam da li su partizani u čitavoj ofanzivi imali ukupno više od desetak mrtvih i ranjenih, ali je odvedeno oko 1500 duša iz Drežnice, Gorskog kotara i Jasenka, a ubijeno 94. Svi krovovi su spaljeni (osim jednoga) i opljačkana cjelokupna imovina naroda ovog kraja.

U toku ofanzive, u vrlo teškim uslovima, svi organi revolucije: Partija, NOO-i, Komanda mjesta, SKOJ i AFŽ skupa s narodom složno su se borili. Spašeno je mnogo naroda vještim manevrisanjem i bježanjem po šumama. Spašeno je i nešto stoke, a što je najvažnije natčovječanskim naporima omladine, boraca i naroda sačuvana je bolnica i svi ranjenici. Iako je zgrada bolnice spaljena, 70 nepokretnih teških ranjenika je na ramenima omladine evakuisano i odneseno u najdublje šume i sačuvano. Ni jedan član Partije, niti pak odbornik nije pao u ruke neprijatelju. Stečena su nova borbena iskustva, ali su skupo plaćena žrtvama boraca i naroda i skoro cjelokupnom imovinom stanovništva. Niko iz Drežnice nije se dobrovoljno predao okupatoru, a ni jedan Drežničanin tada nije pristupio četnicima u ovoj ofanzivi.

Partijska organizacija Drežnice, kao jedina organizovana politička snaga, uspješno se organizovala i rukovodila ustankom i borbom naroda protiv okupatora i njegovih slugu. Komunisti su i prije rata imali velikog utjecaja u selima Drežnice što je olakšalo pokretanje naroda na ustanak. Oni su tokom jula i augusta 1941. uspješno, dosta brzo i efikasno organizovali partizanske logore koji su odmah stupili u borbu.

Rad partijske organizacije u Drežnici u tom vremenu bio je opterećen određenim slabostima kao što su zatvorenost, sektaštvo u radu, posebno u primanju novih članova i u radu s omladinom i ženama, ali su teškoće ubrzo prevaziđene. Pored velikih uspjeha neki komunisti Drežnice činili su i krupnije greške. Među najveće spada odnos prema talijanskom okupatoru, odnosno dilema kada su pojedinci diskutovali o tom da pozovu Talijane i kada je izostao jasan i energičan stav Partije da se ne ide Talijanima po propusnice. To je velika greška Partije u ustanku koja je strahovito skupo plaćena.

Pomoć, koju su komunisti Drežnice dobivali sa strane u ovom periodu, dolazila je od OK KPH Karlovac. Posebno treba istaknuti Ivu Marinkovića, sekretara OK KPH Karlovac koji je vrlo rano ocijenio velike mogućnosti Drežnice i nije se u tome prevario. Njegovih pet dolazaka u Drežnicu i direktna pomoć partijskoj organizaciji imali su ogroman značaj. Dolazak drugih komunista u Drežnicu također je predstavljao pomoć u radu Partije, posebno u organizaciji oružanih jedinica, ali je njihovim dolaskom bilo stvoreno i dosta problema za partijsku organizaciju (rasformiranje partijskog komiteta, osuda crvenih zastava, primjedbe na formiranje prve narodne vlasti, nametanje pojedinih ljudi, slanje negativnih izvještaja o radu partijske organizacije i si.). Pojedine pogreške pridošlih komunista posljedica su nerazumijevanja prilika, nepoznavanja ljudi, običaja, mentaliteta i načina života. Oni su, uglavnom, bili gradska djeca i đaci koji s radnicima i seljacima iz Vojne krajine jedva da su ranije imali veze. Djelovanje nekih od ovih komunista bilo je opterećeno knjiškim i teorijskim pojmovima o revoluciji, kao »buržoasko-demokratska«, »socijalistička«, »prva i druga faza revolucije« i si. što se negativno odražavalo u njihovom radu na terenu. Istina, bilo je i pohvala o radu Partije u Drežnici, koje su dolazile i od CK KPH, kao ona kad CK KPH izvještava CK KPJ iz Drežnice: »Ovdje smo našli odlične uslove za rad . . . «

Razvoj ustanka i oružane borbe u Drežnici, kao i uloga koju je Partija imala u svemu tome zaslužuju nepodijeljena priznanja, posebno zbog doprinosa u NOB-u i oslobađanju zemlje, kao i zbog broja žrtava koje su pale za slobodu. »Od samog početka«, kako to u knjizi ‚Drežnica 1941.' piše Mihajlo Sobolevski, »ustanak u Drežnici imao je masovni karakter. Tom je procesu doprinijelo i to što je hrvatsko stanovništvo u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju od početka ustanka bilo spremno da sudjeluje u općenarodnom otporu okupatoru i njegovim domaćim pomagačima. Daljnja je značajka da se ustanak u cjelini, bez obzira na pritom ispoljene pogreške Mjesnog komiteta KPH Drežnica i uopće drežničkih komunista u pojedinim fazama ustanka, razvijao pod vodstvom komunista, neprestano rastući i obuhvaćajući sve šire slojeve. U takvim okolnostima ustaška je vlast bila kratkotrajna i s vrlo malim utjecajem na stanovništvo Drežnice, a velikosrpske četničke tendencije gotovo i nisu došle do izražaja. Talijanski se okupator mogao osloniti samo na pojedince, kojima se koristio radi razbijanja ustanka, ali su drežnički partizani ubrzo većinu njih likvidirali.«

Akad. Manojlo Maravić

Rad KPJ u Drežnici od oktobra 1942. do kapitulacije fašističke Italije

i

Poslije čuvenog juriša udarnih bataljona, 28. septembra 1942. kod Tisovca i Josipovca na cesti Ogulin—Jasenak, gdje su Talijani, prema sopstvenom priznanju, pretrpjeli gubitke od 18 mrtvih, 17 ranjenih i 5 nestalih vojnika i izgubili dosta oružja[1], komandant talijanskog 5. armijskog korpusa prekinuo je operacije 29. septembra 1942. U operativnom izvještaju, koji je kasnije podnio komandantu talijanske 2. armije, konstatovao je neuspjeh te ofanzive riječima: »Pošto nije bilo izbora, komandant armijskog korpusa bez oklijevanja je odlučio da prekine već započete operacije koje se nisu mogle privesti kraju i da svoje jedinice koncentriše na prikladnije područje radi preduzimanja novih operacija«. U tom istom izvještaju izneseni su i rezultati ove talijanske »operacije«: »Ubijeno 94 osobe, internirano 1 100, predalo se 24, zaplijenjeno 430 kvintala žitarica i 400 kvintala krompira, 695 goveda i 100 konja, uništeno 40 logora, 3 skladišta živežnih namirnica, 2 partizanske bolnice i sva naseljena mjesta u rejonu Krakar, Drežnica, Jasenak, Brezno, Tužević, Vodoteč i Gostovo Polje«[2].

U ovoj ofanzivi čitava Drežnica je spaljena, uništeno je i opljačkano mnogo hrane i stoke i to je dovelo narod u tešku situaciju, a naročito zbog skorog

1 »Zbornik dokumenata 1 podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda« (dalje »Zbornik«), tom XIII, knj. 2, Vojnoistorijski institut, Beograd, str. 934—935 i »Zbornik«, tom V, knj. 8, str. 299.

2 »Zbornik«, tom XIII, knj. 2, str. 984—936

nailaska zime. Talijani, predvođeni četnicima, prevarom i na razne druge načine pohvatali su oko 1 500 stanovnika sa slobodnog teritorija ogulinskog kotara i internirali ih u koncentracionom logoru u Bakru gdje je pomrlo mnogo djece i starijeg svijeta. Muškarcima, a to su uglavnom bili stariji ljudi, Talijani su postavili uslov: ili u koncentracioni logor ili u četnike u Gomirje. Početkom decembra 1942. godine ovi zatočenici su premješteni iz Bakra u Plaški odakle su se skoro svi razbježali i došli u Drežnicu. U Plaškom, Plavča Dragi i Ličkoj Jesenici ostali su samo oni koji su imali nekog iz svoje familije u četnicima, a takvih je bilo jako malo.

Po završetku ofanzive narod se vratio iz šume i među zidinama popaljenih kuća počeo je podizati privremena skloništa. Odmah se pristupilo organizovanom obnavljanju spaljenih sela. U vezi s tim već 4. oktobra 1942. održan je sastanak rukovodstva NOP-a na koji su pozvani i predstavnici organizacija KP iz neoslobođenih krajeva Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Partijske organizacije i NOO-i iz kotara Delnice i Vrbovsko preuzele su obaveze učestvovanja u obnovi popaljenih sela. Osnovane su brigade tesara (dvije po deset radnika), kovača, zidara, stolara i brigada za obnovu pilane i mlina. Iz Srpskih Moravica nabavljen je najpotrebniji tehnički materijal. S pilana u Stajnici i Jezeranama dovezeno je mnogo razne građe za obnovu Drežnice.

U Drežnici je 1. novembra 1942. održan plenum cijele partijske organizacije na kom se raspravljalo o obnovi popaljenih sela. Zaključeno je da se formira jedna komisija pri Općinskom NOO-u koja bi bila sastavljena od predstavnika Partije, nekih članova NOO-a, vojske i jednog stručnog lica za gradnju kuća. Ta komisija imala je zadatak da se u radu poveže i sa susjednim teritorijama izvan našeg kotara. Pitanje obnove postavljeno je kao prvi i najvažniji zadatak pred sve partijske jedinice i antifašističke organizacije, a naročito pred NOO-e čiju je pomoć narod sada morao da osjeti.

Rukovođenje obnovom preuzela je Komanda primorsko-goranskog područja, koja je formirana upravo u to vrijeme kao vojnopozadinski organ za oslobođeni teritorij. Izgradnja pilane, glavnog uslova obnove, povjerena je Andriji Bubnju koji je tada postavljen za rukovodioca tehničkog sektora Komande područja. Iako pod teškim uslovima, radilo se vrlo brzo. Već 15. oktobra 1942. mlin je proradio. Pilana je obnovljena za 23 dana. Puštena je u pogon 15. novembra 1942. Uz nju su napravljene i najpotrebnije radionice: mehanička, stolarska, kovačka i druge.

Odmah po završetku ovih poslova radne brigade i grupe Drežničana otišle su na izgradnju nove bolnice, zgrade za Štab 5. operativne zone Hrvatske, zatim zgrada za okružne i kotarske ustanove i do kraja 1942. godine završile su te radove. U prvo vrijeme poslije ofanzive bolnica je bila smještena u Vukelićima, a uskoro su izgrađene zgrade u šumi, u blizini starih popaljenih, i u prvoj polovini marta 1943. u njih su primljeni ranjenici i bolesnici.

Sve postavljene obaveze u obnovi do kraja su izvršene tako da je stanovništvo Drežnice i ostalih popaljenih mjesta sa slobodnog teritorija dočekalo zimu 1942—43. pod krovom.

NOO-i s Korduna dali su pomoć u hrani stanovništvu i partizanima 5. operativne zone. U decembru 1942. dopremljeno je u Drežnicu oko sedam vagona hrane iz novooslobođenih krajeva slunjskog kotara. Zahvaljujući tome što su tada sve ceste (ili samo dijelovi nekih) koje povezuju Gorski kotar, Liku i Kordun bile u našim rukama, to se hrana mogla brzo dopremati konjskim zapre-

gama. Tako su se na slobodnom teritoriju, koji je bio opustošen u septembarskoj ofanzivi, prilike ponovo normalizovale. Drežnica, Jasenak i Gornji brinjski kraj ostali su i dalje središta NOP-a na primorsko-goranskom području.

II

U periodu, o kom je riječ, u Drežnici su se nalazili i djelovali Okružni komitet KPH za Gorski kotar i Kotarski komitet KPH Ogulin. Dakle, ne može se govoriti o radu Partije u Drežnici a da se istovremeno ne govori i o njenom radu i u širem području. Partijskim radom u Drežnici tada je rukovodio Kotarski komitet. Postojao je i Općinski komitet KPH za Drežnicu koji je formiran u aprilu 1943. godine[3]. Po mom sjećanju članovi ovog komiteta su bili: Duka Maravić Lemin, Vajo Maravić Škipina, Danica Radulović, Živko Tatalović, Mića Tatalović Stanar, Pero Tatalović i Mićo Tomić, a sekretar je bio Lako Ivošević. Rad ovog Komiteta bio je dobar, samo je povremeno dolazilo do reorganizovanja zato što su pojedini njegovi članovi često odlazili na druge dužnosti, a u njemu su ostajali stariji ljudi. Međutim, kasnije je on popunjavan i mlađim članovima koji su pokretali njegovu djelatnost.

Ovaj Komitet mogao je sigurno da preuzme partijski rad u općini Drežnica, tako da su članovi Kotarskog komiteta imali više mogućnosti da djeluju na terenu drugih općina. Općinski komitet je dobivao dosta pomoći u radu od Kotarskog, ali ovaj je u prvo vrijeme i griješio zato što nije osamostaljivao članove Općinskog komiteta već je u dosta prilika sam obavljao njihov posao, a često i bez njih.

Na osnovu sačuvanih dokumenata mogu se dati podaci o broju članova Partije u Drežnici. Radi bolje preglednosti, počet ćemo podacima iz vremena koje je prethodilo periodu na koji se odnosi ovaj rad. Tako je prema izvještaju KK KPH Ogulin od 6. marta 1942. stanje partijske organizacije u Drežnici izgledalo ovako: Jagetići i Pražići 3 člana, Krakar 5, Nikolići 3, Radojčići 5, Tomići 9, Trbovići 3. Dakle, ukupno je bilo 28 članova u šest partijskih jedinica (ćelija). Bataljon »Marko Trbović« tada je imao 29 članova Partije[4]. Međutim, na osnovu usmenih izvještaja, koje su podnijeli sekretari partijskih ćelija na Savjetovanju u Drežnici, 26. marta 1942. stanje je bilo ovakvo: Jagetići i Pražići 6 članova, Krakar 8, Nikolići i Selište 5, Radojčići, Lisina i Palice 5, Tomići 9, Trbovići 5, Vrujac 4, tj. sedam partijskih jedinica s 42 člana. Tada je postojala i partijska ćelija Bosnići, Jojići i Škipine, ali o njoj niko nije referisao. A u izvještaju Kotarskog komiteta od 20. jula 1942. kaže se: »Brojčano nismo porasli, a s tim nismo ni forsirali. Imamo 10 kandidata za prijem u KP, a od toga su tri drugarice«. Svi ovi kandidati primljeni su u Partiju prije septembarske ofanzive 1942.

U to vrijeme u Drežnici je bilo 12 seoskih NOO-a s 50 odbornika. U svim selima ili grupama zaselaka postojali su odbori AFŽ-a. Na terenu kotara bilo je 20 ovih odbora sa 138 odbornica, a od toga najviše u Drežnici[5].

3 U izvještaju Kotarskog komiteta Okružnom komitetu KPH Karlovac od 14. juna 1942. spominje se da je tada formiran općinski komitet za Drežnicu, ali ipak u to vrijeme donesena je samo odluka o formiranju, a Komitet je stvarno počeo da djeluje u januaru 1M3. godine.

4 »Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske«, Zagreb (dalje AIHRPH) — fond OK KPH za Gorski kotar.

5 "Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB«, zbornik radova, Rijeka 1974.

Prema razvoju NOP-a u Gorskom kotaru pokazala se potreba da se na ovom terenu oformi Okružni komitet. Konstituirajući sastanak Okružnog komiteta KPH za Gorski kotar održan je u Drežnici 12. novembra 1942[9]. Određeno je da njegovo sjedište bude u Drežnici, a kasnije da se premjesti na teren Gorskog kotara s desne strane pruge Ogulin—Rijeka. Dmitar Trbović i Valika Pap Marija, koji su do tada bili članovi Kotarskog komiteta Ogulin, ušli su u Okružni komitet. Antun Rusek Ratko otišao je u Moslavinu.

Uskoro poslije septembarske ofanzive reorganizovan je Kotarski komitet i proširen novim članovima. Za sekretara izabran je Branko Ivošević i na toj dužnosti ostao je do novembra 1943. S poluoslobođenog teritorija u Komitet je kooptiran Nikola Maravić Kovač. Naročito važna djelatnost ovog Komiteta bila je na poluoslobođenom i neoslobođenom terenu Gomirja i Zagorja kraj Ogulina, otkuda se održavala i veza s Ogulinom. U Gomirju je tada postojao talijansko-četnički garnizon. Četnici su često upadali u sela poluoslobođenog teritorija, a ponekad u manjim grupama i u sela oslobođenog područja koja su bliže rubu šume. Tako su 26. juna 1942. u Krapanima u Jasenku uhvatili političku radnicu Anu Konjović i u Gomirju je predali Talijanima. Pismo, koje je Ana u zatvoru u Rijeci napisala Kotarskom komitetu stiglo je u Drežnicu. U stvari, to je bila poruka ispisana na komadiću papira koji je ona uspjela da dade jednoj ženi koja je bila u istom zatvoru. Ta žena puštena je kući i tu je poruku predala svom sinu-partizanu koji ju je donio u Stab 5. operativne zone. Evo tog pisma, odnosno poruke:

»Kotarskom komitetu Drežnica.

Zdravo drugovi,

Nalazim se u Fijumi. 11. XII. 1942. bio mi je proces, osudili su me na smrt. Danas je 25. XII, a ja još živim, čekam. Moje misli i srce su kod Vas. Teško je na ovaj moj način nestati. Bila sam i sa Nedom. Mirne smo i duhom sudjelujemo s Vama. Odana do smrti Vaša

Ana Konjović«[7]

III

Poslije ofanzive u Drežnici se okupila glavnina snaga 5. operativne zone Hrvatske. U bazama teritorijalnih bataljona 1. i 2. primorsko-goranskog NOP odreda ostale su samo manje terenske čete koje su obezbjeđivale punktove za vezu i daljnju mobilizaciju, a bataljoni su zajedno s dva udarna ušli u sastav Prve primorsko-goranske partizanske brigade formirane u Drežnici 12. oktobra 1942. To je bila 6. partizanska brigada Hrvatske s 1 053 borca. Osim pušaka, imala je 33 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza i 3 minobacača. Druga primorsko-goranska brigada osnovana je u Drežnici 26. novembra 1942. To je bila 14. brigada Hrvatske s 599 boraca naoružanih, osim puškama, i s 11 puškomitraljeza[8].

Osnivanje brigada dalo je izvanredan poticaj razvoju NOB-a na primorsko-goranskom području. Nekoliko vrlo uspjelih borbenih akcija, koje su izvele

6 AIHRPH, KP — 255.
7 AIHRPH, fond OK KPH za Gorski kotar.
8 »Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB«, str. 350—351.

ove dvije brigade, krajem 1942. godine, stvorile su skoro potpuno novu vojno--političku situaciju na ovom području. Prvu zajedničku akciju izvršile su početkom decembra 1942. protiv četnika u Gomirju. Tu je bilo oko 300 četnika koje su Talijani naoružali s 4 teška mitraljeza, 10 puškomitraljeza i 2 minobacača. U toj borbi poginulo je 15, a zarobljeno oko 180 četnika s naoružanjem, među kojim su bila 4 mitraljeza i 5 puškomitraljeza[9]. Tom pobjedom je četnicima u ovom kraju zadan odlučan udarac od kog se nisu mogli oporaviti, tako da više nisu predstavljali nikakvu značajniju vojničku snagu. Ipak, oni se pojavljaju i dalje sve do kapitulacije Italije. Na područjima kotara Vrbovsko i Ogulin vršili su napade na pojedine članove KP, odbornike NOO-a, kurire, na neke periferne ustanove NOP-a (na primjer, u Stajnici) i na ranjenike prilikom njihovog transporta, kao što su učinili u Koritima, na putu Drežnica—Jezerane, 7. maja 1943. godine.

Iduća važna akcija naših brigada na terenu Gorskog kotara bila je ona u kojoj je likvidiran ustaški garnizon u Ravnoj Gori, gdje je zarobljeno 130 ustaša i dosta oružja.

IV

U drugoj polovini 1942. godine odigrali su se presudni događaji kako na svjetskim frontovima, tako i u našoj zemlji. U junu 1942. počela je velika ofanziva partizanskih snaga pohodom proleterskih brigada ka zapadnoj Bosni a trajala je sve do početka 1943. Stvoren je veliki povezani oslobođeni teritorij u Bosni i Hrvatskoj. U 1942. godini na jugoslovenskom ratištu operisale su već desetine vrlo pokretnih i dobro organizovanih brigada. Time su bili stvoreni uslovi da Vrhovni štab u novembru 1942. donese odluku o formiranju prvih divizija i korpusa NOV koja je krajem te godine imala oko 150 hiljada boraca.

U to vrijeme poklanjala se najveća pažnja organizacionom jačanju Partije i njene rukovodeće uloge u narodnooslobodilačkoj borbi.

Stepen razvitka narodne vlasti u jesen 1942. bio je već takav da su se NOO-i afirmisali kao osnova buduće vlasti i nove državne organizacije.

Na osnovu vojno-političke situacije u našoj zemlji krajem 1942. godine, koja je proizašla kao rezultat dotadašnjeg razvitka NOB-a, CK KPJ je zaključio da su stvoreni svi uslovi za osnivanje najvišeg jugoslovenskog općepolitičkog tijela koje će ujedno vršiti i poslove iz djelokruga organa političke vlasti. Na zasjedanju u Bihaću 26. i 27. novembra 1942. osnovano je Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, kao općenarodno i općepolitičko predstavništvo narodnooslobodilačke borbe u Jugslaviji.

Poslije ovih velikih uspjeha i događaja istina o događajima u Jugoslaviji počela je prodirati u svijet. Značajnu ulogu u tom pravcu imala je radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«. Već u drugoj polovini 1942. godine u njemačkim i talijanskim ratnim izvještajima sve češće se govorilo o borbama s partizanima, čime se u stvari priznavalo postojanje jugoslovenskog ratišta.

Krajem 1942. godine počela je jača aktivnost među jugoslavenskim iseljenicima, a naročito u SAD i Kanadi, na liniji podrške narodnooslobodilačkoj borbi. U tom smislu djelovao je i list »Slobodna riječ« koji je izlazio u SAD. U njemu je bio vrlo aktivan Đuro Maravić Pražić, zet Jove Tatalovića Mandića,

9 »Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB«, str. 353—353.

koji je otišao u Ameriku 1910. godine. Zahvaljujući njemu u tom listu je u toku rata objavljen jedan članak, odnosno pismo poslano iz Drežnice u Ameriku ljeti 1944. godine. Poslije rata Đuro se zahvalio pošiljaocu tog pisma riječima: »Ono je ovdje došlo kao melem na ranu«.

Uskoro poslije osnivanja AVNOJ-a održana su dva vrlo značajna politička skupa. Od 6. do 8. decembra 1942. u Bosanskom Petrovcu održana je Prva zemaljska konferencija AFZ-a Jugoslavije. Između pet delegatkinja iz Gorskog kotara dvije su bile iz Drežnice: Sirnica Trbović i Danica Radulović.

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Ogulin Okružnom komitetu Karlovac od 14. juna 1942. nalazi se podatak da je formiran Kotarski odbor AFZ-a i Mjesno rukovodstvo AF2-a za Drežnicu. Sredinom aprila 1943. formirana su dva općinska odbora AFZ-a u Drežnici: jedan za Donju, a drugi za Gornju Drežnicu. U izvještaju Okružnog komiteta KPH za Gorski kotar od 3. decembra 1942. konstatuje se da je oformljen Inicijativni okružni odbor AF2-a s predsjednicom Nadom Trbović.

Prema izvještaju Kotarskog komiteta Ogulin od 2. januara 1943. u kotaru je bilo 10 žena članova Partije (devet Srpkinja i jedna Čehinja), zatim 6 kandidatkinja i 6 aktivistkinja[10] Ovo su bile uglavnom žene iz Drežnice. Spomenuta Čehinja bila je Zdenka Petrović, politički radnik u organizaciji AF2-a na terenu kotara Ogulin. U ovom izvještaju zaboravljena je Slovenka, Marija Jordan Seka koja je također bila politička radnica na ovom terenu, a u aprilu 1943. otišla je u Sloveniju.

Na Prvom kongresu USAOJ-a održanom 28. i 29. decembra 1942. u Bihaću i na Prvoj pokrajinskoj konferenciji SKOJ-a za Hrvatsku održanoj 2. januara 1943. u Slunju, kao delegati iz Gorskog kotara, učestvovali su Božo Bućan, Marijan Ofak, Ivanka Trohar i Antun Safar. Poslije Kongresa USAOJ-a razvijena je vrlo intenzivna politička djelatnost omladinske organizacije u Drežnici. Održani su mnogobrojni sastanci skojevskih grupa i odbora USAOJ-a na kojima su delegati govorili o odlukama Kongresa i o zadacima koji stoje pred omladinskom organizacijom. Već od ranije, sva omladina Drežnice bila je u Savezu mlade generacije, sada USAOH-a, a bila je vrlo jaka i skojevska organizacija. U ovo vrijeme u SKOJ-u i USAOH-u bila je skoro isključivo ženska omladina i malo odrasliji dečkići pred njihovo stasanje za odlazak u operativne vojne jedinice, a skoro svi drežnički mladići već su davno otišli u vojsku.

Prema podacima od 23. januara 1943. u ogulinskom kotaru bila su 122 člana SKOJ-a u 22 aktiva i 554 člana SMG, odnosno USAOH-a organizovana u 24 grupe[11]. Ovi podaci odnose se na oslobođeni dio kotara, tj. na Drežnicu, Jasenak i Musulinski Potok. Istina, postojala je omladinska organizacija i na polu-oslobođenom dijelu kotara, a u vrlo skromnom obimu i na neoslobođenom.

Pošto je u Drežnici, u Gorskom kotaru, kao i u svim drugim krajevima Jugoslavije glavni teret NOR-a nosila omladina, to je Partija prilazila organizovanju omladine kao jednom od svojih najvažnijih zadataka u svim razdobljima narodnooslobodilačke borbe. Posvećivalo se mnogo pažnje radu članova Partije u organizacijama SKOJ-a, AFZ-a, a naročito u NOO-ima. U izvještaju Okružnog komiteta za Gorski kotar Centralnom komitetu KPH od 3. decembra 1942. govori se o kratkim trodnevnim kursevima koji se održavaju u Drežnici

10 AIHRPH, KP — 255/26.
11 AIHRPH, fond OK KPH za Gorsikii kotar.

za članove Partije koji rade u ovim organizacijama. Proučavala se brošura Vrhovnog štaba o organizaciji i ustrojstvu narodne vlasti na oslobođenom teritoriju.

Sredinom januara 1943. u oslobođenom Bihaću održana je Konferencija predstavnika kotarskih NOO-a i komandi vojnih područja s oslobođene teritorije. Među 60 delegata na ovoj Konferenciji bili su i Ile Maravić, kao predsjednik i Lako Ivošević, kao tajnik Općinskog NOO-a Drežnica. Poslije povratka iz Bihaća Ile i Lako upoznali su sve članove Općinskog i seoskih NOO-a sa zaključcima Konferencije. U to vrijeme održavani su sastanci po svim selima Drežnice na kojima se govorilo o organizaciji i radu narodne vlasti u svjetlu odluka Prvog zasjedanja AVNOJ-a.

V

Prilikom zauzimanja Modruša, Jezerana i Krišpolja zarobljene su veće količine oružja kojim su se mogle opremiti naše nove jedinice. Već u augustu 1942. u Drežnici je izvršena, politički dobro pripremljena, mobilizacija nekoliko godišta ljudi mlađih i srednjih godina kojima su popunjena dva udarna bataljona i druge jedinice 1. primorsko-goranskog NOP odreda. Krajem 1942. godine u čitavom okrugu provedena je mobilizacija za partizanske jedinice prema novim uputstvima Glavnog štaba Hrvatske, odnosno, preko pismenih poziva vojno-pozadinskih organa. Do sredine januara 1943. u okrugu je mobilisano oko 400 novih boraca. Najbolje je uspjela mobilizacija na starom slobodnom teritoriju s centrom u Drežnici gdje je mobilisano sve što je bilo sposobno da nosi oružje. U stvari sve su to bili dobrovoljci. Zahvaljujući prilivu novih boraca prvih dana januara 1943. formiran je novi 1. primorsko-goranski NOP odred, a otpočele su i pripreme za formiranje i 2. odreda.

VI

Partijska organizacija u Drežnici znatno je ojačala poslije septembarske ofanzive. Naime, mnogo ljudi, žena, a naročito omladine istaklo se svojim nepokolebljivim držanjem u ofanzivi, pa su najbolji među njima primljeni u Partiju.

Na rad partijske organizacije u našem kraju značajno je djelovalo i Prvo okružno partijsko savjetovanje, održano u Drežnici 20. decembra 1942. na kom je učestvovalo 35 delegata i to 32 iz terenskih partijskih organizacija i 3 iz vojnih jedinica. Savjetovanju je prisustvovala Anka Berus, član CK KPH. Među učesnicima bilo je 5 delegata iz kotara Delnice, jedan iz kotara Čabar i 18 iz kotara Ogulin (od kojih 13 iz Drežnice). Od strane vojske je bio prisutan jedan delegat iz 14. brigade i dvojica iz terenske čete[12]. Navodimo poimence članove Okružnog komiteta i delegata s terena ogulinskog kotara koji su učestvovali na ovom savjetovanju, pošto njihov spisak postoji među dokumentima pohranjenim u Zavičajnom muzeju u Ogulinu:

Članovi Okružnog komiteta

1. Maca Gržetić, sekretar OK, radnica, Hrvatica
2. Tomo Ecimović, radnik, Hrvat

12 **Dokumenti u Zavičajnom muzeju Ogulina.**

3. Milan Maljković Malikan, radnik, Srbin
4. Valika Pap Marija, student, Srpkinja
5. Nikola Rački Koljka, radnik, Hrvat
6. Dmitar Trbović, zemljoradnik, Srbin
7. Milan Vukušić, podoficir, Srbin

Delegati iz kotara Ogulin

1. Branko Ivošević, sekretar KK, stolar, Srbin
2. Marija Jordan Seka, član KK, radnica, Slovenka
3. Ilija-Ile Maravić, član KK, zemljoradnik, Srbin
4. Mane Maravić, član KK, student, Srbin
5. Nada Trbović, član KK, službenik, Srpkinja
6. Rade Trbović, član KK, zemljoradnik, Srbin
7. Sava Zrnić, član KK, činovnik, Srbin
8. Božo Bućan, sekretar KK SKOJ-a, đak, Srbin
9. Mirko Bašić, politički radnik, student, Hrvat
10. Mile Ćupurdija, ćelija Krakar, zidar, Srbin
11. Lako Ivošević, ćelija Krakar, zemljoradnik, Srbin
12. Milanko Maravić, ćelija Nikolići—Selište, zemljoradnik, Srbin
13. Nikola Maravić, ćelija Vitunj, kovač, Srbin
14. Pero Maravić, ćelija Jagetići-Pražići, zemljoradnik, Srbin
15. Pero Tatalović Džidžo, ćelija Vrujac, zemljoradnik, Srbin
16. Ilija Tatalović, ćelija Trbovići, zemljoradnik, Srbin
17. Nikola Trbović Nina, ćelija Radojčići, zemljoradnik, Srbin i
18. Ana ??, radnica, Srpkinja.

Među pitanjima, o kojima je bilo riječi na ovom Savjetovanju, raspravljalo se o agitaciji i propagandi u vezi s izuzetno značajnim događajima koji su se odigrali u posljednjih mjesec dana, zatim o prijemu novih članova u Partiju, o kandidatima i o formiranju grupa aktivista, što je bilo od naročitog interesa za partijsku organizaciju Drežnice. U jednom organizacionom referatu Kotarskog komiteta Ogulin iz januara 1943. napisano je slijedeće: »Poslije okružnog partijskog savjetovanja decembra 1942. pristupili smo formiranju aktivističkih grupa. Uloga i značenja tih grupa nije shvaćena na terenu, tako da su članovi KP govorili da kod njih nema nikoga ko bi u njih ušao. To je bila greška i Komiteta, koji se u početku nije snašao po tom pitanju, jer imali smo ranije, a imamo i sada mogućnosti da stvaramo aktivističke grupe, da u njih uvlačimo aktivne žene iz AFZ-a i omladinu iz USAOH-a. Stvaranjem takvih grupa mi dobivamo mogućnosti da naš pokret bolje učvršćujemo«[13]. Ubrzo je na terenu kotara formirano 19 grupa aktivista sa 60 članova, a najviše ih je bilo u Drežnici.

U spomenutom referatu govori se i o kandidatima za članove Partije ovim riječima: »Komitet i skoro sve partijske jedinice slabo su vodile računa o kandidatima. Oni su se u većini slučajeva vodili samo na papiru, ostajali su dugo vremena kandidati iako je bilo mogućnosti da neki uđu ranije u Partiju. Vidjeli smo iz prakse da su baš novi drugovi često puta izbili na površinu kao dobri rukovodioci i daleko odskočili nad starijim«. Ovako je rečeno o kandidatima

13 Dokument u Zavičajnom muzeju Ogulina.

u spomentom referatu. Međutim, sjećam se da su baš u 1942. godini uz pomoć Kotarskog komiteta dobro radile grupe kandidata u Krakaru, Vrujcu i drugim selima. Svi ti kandidati do kraja 1942. godine postali su članovi Partije.

Prema podacima od 23. januara 1943. stanje partijske organizacije u kotaru Ogulin bilo je ovakvo: Kotarski komitet od 7 članova, Općinski komitet za Drežnicu od 8 članova, 12 partijskih ćelija sa 67 članova (55 muških i 12 ženskih) i 41 kandidat[14] Većina ovih članova i kandidata bila je iz Drežnice. Partizanske jedinice (terenske čete i odredi) partijski su bile vezane za Okružni komitet, pa prema tome njihovi članovi nisu uračunati u spomenutim podacima za kotar Ogulin.

Rad partijskih i antifašističkih organizacija u Drežnici bio je naročito intenzivan početkom 1943. godine. Jasno je da je tome mnogo doprinijela i ta okolnost što su se tu nalazili i Kotarski i Okružni komitet. U to vrijeme bio je naročito intenzivan teoretsko-politički rad u svim partijskim ćelijama uz pomoć Kotarskog komiteta i pojedinih političkih radnika koji su tada djelovali na ovom terenu, kao na primjer Mirko Bašić.

U januaru 1943. u Drežnicu je došao Drago Saso, sekretar PK SKOJ-a za Hrvatsku, što se odmah osjetilo u radu skojevske organizacije u čitavom okrugu[15]. Već 1. januara 1943. formiran je Okružni komitet SKOJ-a za Gorski kotar sa sjedištem u Drežnici, a na čelu sa sekretarom Milanom Vukšićem i članovima Božom Bućanom i Marijanom Ofakom. Krajem januara 1943. u Drežnici je održano savjetovanje SKOJ-a kome su prisustvovala 74 delegata iz Gorskog kotara i iz bataljona primorsko-goranskih odreda. Na ovom savjetovanju raspravljalo se o budućem radu u duhu odluka Prvog kongresa USAOJ-a i Prve pokrajinske konferencije SKOJ-a za Hrvatsku. Kotarski komitet SKOJ-a usmjerio je svoju djelatnost na poluoslobođeni i neoslobođeni teritorij. U tom radu se naročito isticao Dušan Musulin Duko koji je kao invalid (u borbi je izgubio oko) došao iz brigade za sekretara KK SKOJ-a ali je na toj dužnosti ubrzo poginuo, upavši u selu Zagorju, kraj Ogulina, februara 1943. u ustašku zasjedu.

U to vrijeme u ogulinskom kotaru formirana su dva općinska rukovodstva SKOJ-a. Održana je kotarska konferencija USAOH-a na kojoj je učestvovalo 60 delegata. Konferencija je izabrala Kotarski odbor USAOH-a od šest članova.

VII

Januara 1943. godine na jugoslavenskom ratištu je počela \ 2lika operacija njemačkih, talijanskih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga protiv glavnine NOV i slobodnog teritorija u Hrvatskoj i Bosni poznata kao četvrta neprijateljska ofanziva. Primorsko-goranske brigade su se tada zatekle na Kordunu. U to vrijeme se odigrala i čuvena bitka koju je vodila 6. brigada na Veljunu u kojoj je neprijatelj imao 200 mrtvih i veliki broj ranjenih[16]. Poslije ofanzive ova brigada ostaje u Lici sudjelujući u oslobođenju Gacke doline.

Kad je počela četvrta ofanziva, očekivalo se da će neprijatelj napasti i Drežnicu. Rad partijske organizacije bio je usmjeren u tom pravcu, tj. da se sve pripremi za povlačenje naroda u šumu i za premještanje ranjenika i bolesnika iz bolnice na sigurnija mjesta. Pošto je tada bila vrlo oštra zima s dubokim sni-

14 AIHRPH, KP — 235/35.
15 AIHRPH, KP — 255/30.
16 »Zbornik«, tom V, knj. 11, str. 301

jegom, to bi ofanziva za narod bila izuzetno teška. Iznenada je izbila i jedna neočekivana teškoća: 27. januara 1943. za vrijeme jedne priredbe u crkvi, kojoj je prisustvovalo mnogo naroda i vojske, srušio se dio patosa na visini prvog sprata. Među narodom, koji je pao s te visine, bilo je dosta povrijeđenih, pa su neki morali biti prenijeti u bolnicu, a ona je već i prije tog događaja bila puna ranjenika i bolesnika.

Početkom marta 1943. Talijani su koncentrisali veoma jake snage u Ogulinu, Delnicama, Vrbovskom, Lokvama, Mrkoplju, Gomirju i u brinjskom kotaru. Jedna kolona od 1 500 Talijana i oko 400 do 500 četnika krenula je iz Ogulina, a druga u jačini od 1 000 vojnika iz Gorskog kotara. Obje kolone su se spojile u Jasenku. Odatle su Talijani i četnici, 13. marta, krenuli prema Drežnici. Putem ih je sačekala 14. brigada i odbila natrag u Jasenak. Ipak, dva dana kasnije neprijatelj je prodro u Drežnicu — iz Jasenka i preko Maljena iz Brinja. Žestoke borbe su vođene 16. marta iznad Vukelića, Tomića i Sekića s ciljem sprečavanja neprijatelja da zapali ova sela i da prodre prema bolnici koja je već bila evakuisana. Pošto su u ovim okršajima sudjelovali i četnici, to je prijetila opasnost da oni navedu Talijane na privremena skloništa ranjenika i bolesnika, pa su se zato ovi položaji morali održati pod svaku cijenu[17].

Partijska organizacija Drežnice odlično se snašla u ovoj of anzi vi. Članovi Komiteta kao i svi članovi KP bili su raspoređeni po terenu tako da je s narodom svakog sela bio poneki partijac u šumi, predvodeći ga. Izvanredno dobro se pokazala i omladinska organizacija. Za prenos ranjenika iz bolnice u udaljenija skrovišta u šumi okupilo se 300 do 400 omladinki iz Drežnice i Gornjeg brinjskog kraja. Tu su se naročito istakle omladinke Krakara, Lisine i Radojčića. Prvog dana u toku same ofanzive omladinke iz sela Vrujca, Vukelića, Radlovića, Škalića i Tuževića prenijele su 43 ranjenika još dalje u šumu na sigurnija skrovišta. Drugog dana prenijeto je 68 ranjenika. To je učinilo 50 omladinki iz Tomića i Radlovića uz pomoć bolničke radne čete. Štab 1. primorsko-goranskog odreda posebno je pohvalio požrtvovnost i neustrašivost omladine sela Krakara, Nikolića, Lokve, Corta i Zrnića, koja je u ovoj ofanzivi svakodnevno donosila hranu bataljonima na položaje prelazeći desetine kilometara vrlo napornih i opasnih puteva[18].

Ova ofanziva završena je 19. marta 1943. U njoj su se naročito istakli borci 14. brigade i 1. primorsko-goranskog odreda. Istina, neprijatelj je popalio priličan broj sela. Ipak, većina sela bila je obranjena: Vukelići, Sekići, Krakar, Radlovići, tri zasec ta u Selištu, Lokve, više od pola Zrnića i Brezno, osim 10 kuća. Ovdje valja spomenuti kako je jedan starac iz Zrnića, Đuko Zrnić Nikićev, zauzeo položaj blizu ceste i pucao na Talijane, dok su se povlačili prema Jezeranama, govoreći da će braniti svoju kuću da je oni ne zapale. Na njega su otvorili vatru iz mitraljeza i minobacača, ali on se nije pomakao s položaja koji je zauzeo[19].

Usprkos svemu, ofanziva je nanijela dosta štete narodu Tomića, Trbovića, Radojčića, centra Drežnice i Jasenku. Pilana je bila potpuno uništena, a isto tako i mnoge stvari iz tehničke radionice. Šteta je bila tim veća što su tu bile i radionica za popravak oružja i mlinovi. Pilana je ubrzo po drugi put obnavljana.

17 »Zbornik«, tom V, knj, 13.
18 »Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije«, tom II, knj. 1, Beograd 1969, str. 215.
19 »Zbornik«, tom V, knj, 13.

Odmah po završetku ofanzive održan je sastanak svih članova Partije iz Drežnice na kom je zaključeno da partijska organizacija zajedno sa Općinskim i seoskim NOO-ima pristupi rješavanju najhitnijih problema. Kao prvo, trebalo je obaviti proljetnu sjetvu. To je bila ujedno prva sjetva poslije spaljivanja Drežnice. Bilo je jako malo zaprežne stoke i poljoprivrednih oruđa, a u mnogim selima nije bilo ni sjemena. Općinski i seoski NOO-i iz Drežnice i komande mjesta iz susjednih naselja odlično su rukovodili tim poslom tako da je organizovana pomoć pristigla iz Jezerana i Stajnice. Nekoliko dana po 80 pari volova i plugova iz ovih mjesta orali su u Drežnici. Pored svih teškoća sjetva je na vrijeme završena. Drugi važan problem bila je obnova onih sela koja su popaljena u martovskoj ofanzivi. Tada je spaljena otprilike jedna trećina kuća, odnosno bajti, u Drežnici.

U proljeće 1943. naišla je još jedna velika nevolja. U Drežnici se tada prvi puta pojavio pjegavi tifus. Istina, nije oboljelo mnogo naroda, ali kako je prvi talas takve bolesti uvijek i najopasniji, to je bilo i smrtnih slučajeva. Treba odati priznanje ljekarima i drugom sanitetskom osoblju, koji su tada radili u Drežnici, jer su učinili sve što su mogli da se spriječi širenje te opake bolesti. Veliku pomoć ovoj akciji dali su NOO-i i organizacije omladine i žena. Epidemija pjegavog tifusa većih razmjera pojavila se u Drežnici u jesen 1943. i zimi 1943—44. godine.

U proljeće i ljeto 1943. godine, pa sve do kapitulacije Italije, Drežnica je skoro svakodnevno bombardovana. Najčešće su bombardovani Vukelići i okolna šuma, jer su Talijani znali da se u njoj nalazi partizanska bolnica. Ipak, najviše vazdušnih napada izvršili su na pilanu u Jagetićima. Ona se nalazila na čistini, pa su avioni na nju mogli pikirati, ali je usprkos tome izdržala i stalno radila. Narod ju je nazivao heroj-pilana. Treba napomenuti da su Talijani prvi puta bombardovali Drežnicu s 20 »Savoja« 11. jula 1942. godine. Saznali su, ali pogrešno, da će se tog dana u centru Drežnice održati proslava prve godišnjice ustanka, pa su ga svom žestinom bombardovali. I pored mnogo bačenih bombi nisu pogodili ni jednu kuću.

VIII

Poslije martovske ofanzive partijska organizacija u Drežnici, kao i u čitavom okrugu, svestrano se angažovala u izbornoj kampanji za NOO-e. To je bila akcija od prvorazrednog političkog značaja, pa je u Drežnici, 6. aprila 1943. održana Konferencija delegata iz kotareva: Ogulin, Brinje, Delnice, Vrbovsko, Novi i Senj. Na istoj Konferenciji je izabran Okružni NOO za Hrvatsko primorje i Gorski kotar. Za njegovog predsjednika izabran je Ilija Maravić Ile, a za tajnika Dmitar Trbović[20]. Ile Maravić bio je do tada predsjednik Općinskog NOO-a za Drežnicu, pa je 8. aprila 1943. umjesto njega izabran Niko Tomić[21]. Već sredinom maja 1943. Okružni NOO za Hrvatsko primorje i Gorski kotar razdvojio se na dva: Okružni NOO za Hrvatsko primorje sa sjedištem u novljanskoj bazi i na Okružni NOO za Gorski kotar sa sjedištem u Sekićima u Drežnici.

Početkom maja 1943. u Drežnici su izabrani novi seoski NOO-i. Izborni sastanci po svim selima predstavljali su snažnu političku manifestaciju naroda

20 AIHRPH, fond ONOO za Gorski kotar, knj. IM.
21 AIHRPH, KP — 255/67

koji je želio da u NOO-e izabere svoje najbolje predstavnike. Odmah poslije toga izabran je i novi Općinski NOO za Drežnicu. Već krajem maja 1943. sastali su se delegati iz svih sela oslobođenog teritorija da izaberu Kotarski NOO za Ogulin. Za njegovog predsjednika je izabran Košta Kosanović Kojo, a za tajnika Milanko Maravić. Prvo sjedište tog odbora bilo je u Ćošanima, u Krakaru, gdje se tada nalazio i Kotarski komitet KPH Ogulin kao i Stab 1. primorsko-goranskog NOP odreda.

Neposredno poslije prvog zasjedanja AVNOJ-a Centralni komitet KPJ dao je inicijativu za stvaranje nacionalnih antifašističkih vijeća. To je bio odlučan korak u rješavanju nacionalnih pitanja u Jugoslaviji i u izgrađivanju osnova nove federativne zajednice jugoslovenskih naroda. Krajem 1942. predlagani su kandidati za Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. U dopisu OK KPH za Gorski kotar upućenom CK KPH 3. decembra 1942. navodi se da su iz Drežnice predloženi Sava Vukelić, zamjenik komandanta 5. operativne zone Hrvatske i Rade Trbović, član KK Ogulin. Međutim, u jednom dopisu OK KPH za Gorski kotar od 14. decembra 1942. nalazi se ovaj podatak: »Za Narodno vijeće Hrvatske iz Drežnice su predloženi Rade Trbović, Branko Vukelić i Sava Vukelić. Sto se tiče žena, nema ni jedne koja je poznata u čitavom okrugu, a koja bi odgovarala za ulazak u vijeće. U kotaru Ogulin imamo Nadu Trbović, ali poznata je samo u jednoj općini«[22]. U pismu CK KPH upućenom OK KPH za Gorski kotar 1. juna 1943. kaže se da su za članove ZAVNOH-a[23] iz Gorskog kotara prihvaćeni kandidati: Ivan Ban, Andrija Bubanj, Luka Čemeljić Skunca, Antun Majnarić, Rade Trbović, Branko Vukelić i Sava Vukelić[24].

U proljeće 1943. godine desio se jedan od najvažnijih događaja u oslobodilačkoj borbi naroda Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Formirana je 13. primorsko-goranska divizija. Stab divizije na čelu s komandantom Veljkom Kovačevićem i političkim komesarom Arturom Turkulinom formiran je 22. aprila 1943. u Brinju, a 9. maja na prijedlog Glavnog štaba Hrvatske Vrhovni štab NOV i POJ naredio je da nova divizija dobije naziv 13. divizija NOVH[23]. Tako je na primorsko-goranskom području osnovana prva krupnija operativna jedinica čime su bili okrunjeni rezultati zajedničke 20-mjesečne borbe Primoraca, Gorana, Drežničana, Gornjaša i Istrana. U sastav Divizije ušle su 6. i 14. brigada.

IX

Rad omladinskih organizacija SKOJ-a i USAOJ-a u Drežnici bio je izvanredno dobar. Što je predstavljao SKOJ u to vrijeme, vidljivo je iz slijedećeg pasusa pisma CK SKOJ-a od 14. januara 1943: »SKOJ je organizacija komunističke omladine koja ima zadatak ne samo da bude organizator i rukovodilac omladine u borbi, već i vaspitač-stvaralac novih kadrova komunista za našu Partiju. Iz redova SKOJ-a treba da niknu nove hiljade mladih partijaca«. Upravo je ovakva bila skojevska organizacija u Drežnici.

22 Historijski arhiv u Karlovcu, fond OK KPH za Gorski kotar.
23 Osnivačka skupština ZAVNOH-a održana je13. 1 14.juna 1943. godine u Otočcu 1 na Plitvičkim jezerima.
24 AIHRFH, fond OK KPH za Gorski kotar.
25 »Zbornik«, tom IX, knj. 3, str. 574.

U Drežnici je bilo sjedište Kotarskog komiteta SKOJ-a Ogulin, a tu se nalazio i OK SKOJ-a za Gorski kotar od njegovog formiranja do jula 1943. Mjeseca jula 1942. formiran je Općinski komitet SKOJ-a za Drežnicu.

Okružni komitet SKOJ-a organizovao je kurseve za članove kotarskih i općinskih komiteta i za skojevske rukovodioce iz jedinica 1. i 2. primorsko-goranskog odreda. U junu 1943. održan je 12-dnevni niži kurs u Stajnici, a odmah poslije toga dva srednja kursa u Brinju,

U julu i augustu 1942. u Tuževiću je održan jedan tronedjeljni kurs koji je organizovao i vodio PK SKOJ-a za Hrvatsku. S terena ogulinskog kotara sudjelovalo je u njegovom radu šest učesnika omladinaca i jedan predstavnik vojske. Među tim kursistima bile su Naca Matić i Ljubica Maravić. U općinskom i kotarskom rukovodstvu SKOJ-a često je dolazilo do promjena zbog odlaska pojedinih članova na nove dužnosti. U proljeće 1943. za sekretara KK SKOJ-a Ogulin izabran je Nikica Trbović. Uskoro je biran i za člana Kotarskog komiteta KPH gdje je bio zadužen za rad omladinskih organizacija. Nikica je bio teško ranjen u borbi u Jezeranama 16. aprila 1942. Sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a za Drežnicu bila je Ranka Tomić. Ubrzo je postala član KK SKOJ-a, a zatim i član OK SKOJ-a.

Ljeti 1943. godine zabilježena su dva važna događaja u radu omladinske organizacije u Gorskom kotaru: 23. i 24. jula održana je Prva okružna konferencija USAOH-a za Gorski kotar na kojoj je učestvovalo 75 delegata koji su izabrali novi Okružni odbor s predsjednikom Marijanom Ofakom[26], a 8. i 9. septembra u Vukelićima je održana i Prva okružna konferencija SKOJ-a za Gorski kotar na kojoj je učestvovalo 145 delegata koji su izabrani na prethodno održanim kotarskim konferencijama. Tada je u Okrugu postojalo 5 kotarskih, 5 općinskih i jedan mjesni komitet SKOJ-a. Izabran je i novi OK SKOJ-a od pet starih i tri nova člana[27].

U 1942. godini počele su se stvarati omladinske radne jedinice na oslobođenom teritoriju ogulinskog kotara. U njima su bile zastupljene isključivo omladinke. U Drežnici je formiran omladinski radni bataljon na čelu sa Milijom Zrnić, članom Općinskog, a kasnije i Kotarskog komiteta SKOJ-a. Poznati su podvizi tih djevojaka u spašavanju ranjenika, u brizi za bolnicu, u prenošenju hrane do prvih borbenih linija i u obavljanju žetve na njivama blizu neprijateljskih položaja.

Na Slavici iznad Radlovića 1. augusta 1943. održana je velika proslava druge godišnjice ustanka kojoj je prisustvovala omladina iz oslobođenih dijelova ogulinskog i brinjskog kotara. Tom prilikom je formirana i omladinska radna brigada koja je tih dana pošla na radnu akciju.

X

U aprilu 1943. došlo je do promjena u rukovodstvu partijske organizacije Gorskog kotara. CK KPH razriješio je Macu Gržetić dužnosti sekretara Okružnog komiteta i postavio je Draga Sasu za vršioca dužnosti sekretara. Tada je iz ovog Komiteta izišla i Valika Pap Marija[28].

U Kotarskom komitetu KPH za Ogulin i u Općinskom za Drežnicu tada nije

26 »Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB«, str. 367.
27 »Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB«, str. 367.
28 AIHRPH, KP—255/104.

došlo ni do kakvih kadrovskih promjena. Posvećena je veća pažnja partijskim ćelijama na poluoslobođenom teritoriju općine Gomirje, gdje je u julu 1943. formiran Općinski komitet. U radu na tom terenu kao i u Zagorju najviše su bili angažovani članovi KK Branko Ivošević, Rade Trbović i Nikola Maravić.

Da bi Partija mogla bolje rukovoditi NOO-ima i komitetima SKOJ-a, KK KPH Ogulin je oformio partijske ćelije u Kotarskom i općinskim NOO-ima, u KK SKOJ-a i u Općinskom komitetu SKOJ-a za Drežnicu.

Početkom maja 1943. osnovan je Agitprop OK KPH za Gorski kotar sa sjedištem u Vukelićima, a zatim u baraci u Javornici pored Tehnike Agitpropa CK KPH, gdje je ostao do kapitulacije Italije. Prvi članovi Agitpropa bili su Ivan Furlan Martin, Mane Maravić, Milan Vladetić Bosanac i Zvane Crnja. Prvog juna 1943. počeo je da izlazi organ Okružnog NOO-a za Gorski kotar »Goranski vjesnik« jedanput nedjeljno s tiražom od 600 do 1 200 primjeraka[29].

Okružni komitet je pružio veliku pomoć kotarskim i općinskim komitetima i time što je organizovao i održavao partijske kurseve. U februaru 1943. pri Kotarskom komitetu KPH Ogulin započeo je u Drežnici s radom niži partijski kurs. Završen je samo jedan s 24 učesnika, a drugi je prekinut zbog ofanzive u martu 1943. Kursisti su bili iz kotareva Ogulin i Brinje. Krajem februara 1943. kotar Brinje je izdvojen iz okruga Lika i pripojen okrugu Gorski kotar[30]. Tako je ostalo do kapitulacije Italije kada je vraćen u sastav okruga Lika.

Između 24. aprila i 15. maja i dalje u julu 1943. Okružni komitet je organizovao srednje partijske kurseve za članove kotarskih komiteta i za naprednije partijce iz drugih rukovodstava. Održana su četiri takva kursa s ukupno 55 slušalaca i to: 27 iz Gorskog kotara, 16 iz Hrvatskog primorja i 12 iz partizanskih odreda. Predavači su bili članovi OK, a rukovodilac kurseva bio je Milan Vladetić Bosanac[31]. Dosta partijaca i članova komiteta iz Drežnice završili su ove kurseve koji su dali relativno dobre rezultate. Još ljeti 1942. većina članova Kotarskog komiteta KPH Ogulin i nekoliko političkih rukovodilaca iz vojske završili su srednji partijski kurs pri OK KPH Karlovac. To su bili: Bude Bosnić, Dmitar Trbović, Branko Ivošević, Mane Maravić, Sava Zrnić, Nikola Ivošević i drugi®[2]. U novembru 1942. u Drežnici je održan prvi srednji partijski kurs, ali na njemu nije bilo nijednog slušaoca Drežničanina. Na terenu je bilo i nepravilno shvatanje značenja ovih kurseva. Naime, često se smatralo da odlazak na kurs pojedinih aktivnijih drugova znači gubitak za rad na terenu.

U julu 1943. Okružni komitet KPH za Gorski kotar preselio je iz Drežnice u Gornji brinjski kraj u selo Škalić gdje su kraće vrijeme boravile sve okružne ustanove. Tada se pristupilo pripremama za održavanje Drugog okružnog partijskog savjetovanja. U toku tih priprema održane su kotarske konferencije i izabrani delegati. Savjetovanje je održano u Brinju 26. i 27. augusta 1943. u prisustvu oko 100 delegata s oslobođenog i neoslobođenog teritorija. Među predstavnicima CK KPJ bio je Edvard Kardelj. Savjetovanju su prisustvovali predstavnici CK KPH, OK KPH za Liku i 13. divizije. U periodu od Prvog do Drugog okružnog savjetovanja broj članova Partije u Okrugu porastao je od 85 na 356, od čega 86 u vojnim jedinicama. Tada je u Okrugu bilo pet kotarskih, 4 općinska i jedan mjesni komitet. Na terenu je bilo 39 partijskih ćelija, u

29 »Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB«, str. 361.
30 AIHRPH, KP —256/45.
31 AIHRPH, KP — 255/30.
32 AIHRPH, KP — 256.

komandama mjesta i područja 8 i u štabovima 7[33]. Općinski komitet za Drežnicu je 23. augusta 1943. imao 6 članova, a na terenu općine bilo je 7 partijskih ćelija s 52 člana Partije i 29 kandidata[34].

Uskoro poslije Drugog partijskog savjetovanja za Gorski kotar kapitulirala je fašistička Italija.

XI

Na osnovu mojih sjećanja i podataka koje su mi dali Dane Maravić Kolar i Nikola Tomić prilažem spisak članova Partije koji su primljeni u članstvo u seoskim partijskim ćelijama u općini Drežnica u periodu od 1937. do 1943. godine[35].

Partijska ćelija BOSN1ČI, JOJIĆI i SKIPINE:

1. Bosnić Gnjatije Dmitar	1942.
2. Maravić Mile Vajo	1942.
3. Tatalović Lazo — Jojić	1942.
4. Maravić Ilije Mara	1943.

Partijska ćelija BREZNO:

1. Radulovi Luka	1942. februar
2. Radulović Koste Ile	1942.

Partijska ćelija JAGETIČI i PRAZlČI:

1. Vukelić Nikole Sava — Jagetić	1941.
2. Maravić Aleksa — Dućin	1942.
3. Maravić Rade Ile	1942.
4. Maravić Lako — Soštarov	1942.
5. Maravić Stanka Pero	1941.
6. Maravić Dane Rade	1942.
7. Maravić Dane Milija	1943.
8. Vukelić Milina Ale	1943.

Partijska ćelija JEZERA, SEK1ČI i VRUJAC:

1. Tatalović Mića — Stanar	1942.
2. Maravić Mile — Sikutor	1942.
3. Tatalović Pero — Džidžo	1942.
4. Tatalović Ackete Sava	1942.
5. Tatalović Marka Stole	1942.

33 AIHRPH, KP — 256/240.

34 AIHRPH, KP — 266/235.

35 U spisku nisu upisani oniDrežničani kojisu primljeni uPartiju uoperativnimvojnim jedinicama, a njih ima mnogo. Oni suuračunati međučlanove Partije dotičnihvojnih jedinica o kojima se govori u odgovarajućim člancima ovog »Zbornika«.

Partijska ćelija KRAK AR:

1. Ivošević Laze Ile	1937.
2. Trbović Milina Gojko	1937.
3. Trbović Rade Pero — Moler	1937.
4. Ivošević Nikole Branko	1941. mart
5. Ivošević Laze Lako	1941. maj
6. Ivošević Laze Nikica	1941. maj
7. Ćupurdija Mile — Zidar	1941.
8. Ivošević Stanka Kosa	1942.
9. Ivošević Stanko — Kolenc	1941.
10. Kosanović Dmitra Nikola	1942. januar
11. Trbović Rade Nikola	1942. januar
12. Trbović Nikole Marko	1942.
13. Trbović Ilije Nikola — Kovač	1942. oktobar
14. Trbović Laze Nikola	1942.
15. Trbović Rade Zivka	1942.
16. Trbović Milkana Anđa — Beba	1943.
17. Trbović Gnjatije Mićo	1943.
18. Trbović Nikole Milena	1943.
19. Kosanović D. Slobodan	1942.

Partijska ćelija LISNA, PALICE i RADOJČIĆI :

1. Radojčić Ilije Dušan	1937.
2. Radojčić Rade Sava	1940.
3. Trbović Nikole Dmitar	1937.
4. Trbović Đure Nikola (sa Stalka)	1937.
5. Ivošević Bože Nikola	1942.
6. Trbović Nikole Josip	1942.
7. Trbović Jose Nikola	1942. februar
8. Ćupurdija Vaje Milija	1943.
9. Ivošević Ilije Anđa — Pezić	1943.
10. Ivošević Bože Sava	1943.
11. Kosanović Rade Milija	1943.
12. Kosanović Pere Neđa	1943.
13. Trbović Đure Neđa	1943.

Partijska ćelija NIKOLlCl, ZRNlCl, RADLOVlCl i SELIŠTE:

1. Maravić Ilije Ilija — Ile	1942. januar
2. Maravić Jove Mane	1942. januar
3. Maravić Nikole Milanko	1942. januar
4. Maravić Dane Petar	1942. januar
5. Maravić Petra Rade	1942. februar
6. Maravić Duke Đuro — Đuđa	1942. oktobar
7. Maravić Duka — Lemin	1942. februar
8. Radulović Đure Danica	1942. maj
9. Zrnić Rade Gojko	1942. maj
10. Zrnić Mane Mane — Manić	

Partijska ćelija TOMIČI i VUKELlCl :

1. Vukelić Jove Nikica — Brkić	1937.	
2. Brozović Ivan — Zidar	1941.	
3. Tomić Aleksa — Alić	1941.	
4. Tomić Đurađ — Šule	1941.	
5. Tomić Alekse Nenad	1941.	august
6. Tomić Niko — Vajkov	1941.	
7. Tomić Pero — Gajin	1941.	
8. Vukelić Đure Boško	1941.	
9. Vukelić Jove Danica	1941.	
10. Tomić Milina Mićo	1942.	februar
11. Vukelić Marko Križan	1942.	februar
12. Tomić Filipa Mićo	1943.	
13. Vukelić Pante Petar	1943.	

Partijska ćelija TRBOVIČI :

1. Trbović Marko	1936.	
2. Trbović Luke Dmitar	1941.	
3. Trbović Dmitra Rade	1941.	
4. Trbović Rade Mile Lugar	1942.	
5. Trbović Milka (supruga Mile)	1942.	
6. Trbović Dmitra Nada	1942.	januar
7. Trbović Marka Sirnica	1942.	februar
8. Trbović Nikole Danica, rod. Tatalović	1943.	

Dakle, u Drežnici je u seoskim partijskim ćelijama u periodu od 1937. do septembra 1943. godine primljeno u Partiju ukupno 80 članova. Najstariji partijac u Drežnici bio je Marko Trbović iz ćelije Trbovići. Prije 1936. bio je član Komunističke partije SAD i SKP/b. Osam članova primljeno je u Partiju u 1937. godini, 16 u 1941, 40 u 1942. i 16 u 1943. (do septembra).

Do kraja 1942. godine u Drežnici je formirano devet partijskih ćelija[36]. Zapravo, krajem 1942. godine u Drežnici je bilo 10 partijskih ćelija jer se u oktobru 1942. ćelija Nikolići, Zrnići, Radlovići i Selište razdvojila u dvije: Nikolići—Zrnići i Radlovići—Selište.

Do početka septembra 1943. devet članova Partije je poginulo ili je otišlo u operativne jedinice tako da je na terenu bio prisutan 71 član. Istina, od početka 1942. godine dosta članova Partije odlazilo je na više dužnosti, tako da nisu radili samo na terenu Drežnice, već i na terenima kotara i okruga. Tako su tada Branko Ivošević, Ilija Maravić Ile, Mane Maravić, Niko Tomić Vajkov, Nada Trbović, Nikica Trbović, Rade Trbović i Sava Vukelić Jagetić bili članovi Kotarskog komiteta KPH Ogulin, a Dmitar Trbović bio je član Okružnog komiteta KPH za Gorski kotar. Svi su oni uračunati u naprijed spomenuti broj od 71 člana Partije.

U periodu do kapitulacije Italije primljeno je 18 žena u Partiju. Od sredine 1942. godine pa nadalje članovi seoskih partijskih ćelija bile su žene, omladinke i muškarci starijih i srednjih godina. Mnogi od njih bili su odlični odbornici seoskih NOO-a i Općinskog NOO-a za Drežnicu.

3® Prema spomenutom dokumentu (AIHRFH, KP — 256/240) bilo ih je tek sedam u augustu 1943. Međutim, tu su sigurno partijska ćelija u Trbovićima i ćelija u Jagetićima i Pražićlma uračunate kao jedna, a isto tako i dvije ćelije u okolini centra Drežnice uvedene su vjerojatno u ove podatke kao jedna.

Marko Trbović / Rade Tomić

Neki podaci o radu organizacija KPH u Drežnici u periodu od septembra 1943. do oslobođenja zemlje

Od početka ustanka 1941. pa do septembra 1943. komunisti u Drežnici su postigli značajne rezultate u razvoju narodnooslobodilačke borbe i stekli ogromna, praktična revolucionarna iskustva u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, kao i iskustva u izgradnji nove revolucionarne vlasti, što je za njihovo dalje djelovanje bilo od posebne važnosti. Početkom druge polovine 1943, a pogotovo poslije septembra te godine, došlo je do takvih vojno-političkih obrta u sveukupnoj situaciji na evropskom i na jugoslavenskom prostoru, koji su imali znatnog uticaja i na rad organizacija KPH u Drežnici. Odnosno, u tom periodu došlo je do veoma krupnih promjena na svjetskim ratištima, a samim tim i u našoj zemlji, pa i u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Drežnici.

Neosporno najznačajniji događaj toga vremena bio je kapitulacija fašističke Italije koja je objavljena 8. septembra 1943. godine. Ova kapitulacija je uslovila da su vojno-strateške i političke pozicije fašističkih sila u južnoj Evropi bile znatno oslabljene, narušene i ugrožene. U takvoj situaciij vrhovna komanda fašističke Njemačke došla je do zaključka da je jadransko-primorsko bojište u Jugoslaviji za njih postalo posebno osjetljivo zbog toga što su u Dalmaciji, Lici, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru djelovale vrlo jake snage NOV i POJ koje su u to vrijeme uspjele da razoružaju i kompletne divizije talijanske fašističke vojske. Pored toga, Nijemci su se pribojavali i mogućeg iskrcavanja savezničkih snaga na našoj jadranskoj obali čime bi njihove snage na Balkanu bile najdirektnije ugrožene.

Posmatrano u užem smislu, a u sklopu nastale situacije, područje Gorskog kotara i Hrvatskog primorja dobilo je na značaju za njemačko komandovanje, prije svega, zbog toga što je Kvarnerski zaljev sa centrom u Rijeci i zaleđem postao područje od vitalnog vojno-operativnog značaja u smislu stvaranja operativne osnovice za izvođenje eventualne protivdesantne operacije, ukoliko bi u tom rejonu došlo do iskrcavanja saveznika. U takvim okolnostima njemačka komanda je planirala i izvela više ofanzivnih operacija protiv NOV i POJ u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, u jesen i u zimu 1943/44. godine.

U novoj situaciji Drežnica, kao ustaničko područje i jedan od centara NOB-a, mogla je da posluži kao oslonac i baza iz koje su jedinice NOVJ mogle veoma efikasno da ugroze pravce mogućeg manevra njemačkih snaga na području sjevernog Jadrana i Gorskog kotara. Zbog tih razloga Drežnica je ponovo bila na Udaru njemačkih fašističkih i ustaških jedinica. U isto vrijeme stanje je ovdje bilo veoma teško, naročito u materijalnom pogledu. Materijalna slika Drežnice bila je više nego mučna. Narod je faktički ostao bez igdje ičega. Sva sela i zaseoci, i prije novonastale situacije, bili su spaljeni do temelja, stočni fond skoro potpuno uništen; narod je ostao čak i bez neophodnih alatki, kao što su sjekire, motike, kose, grablje, plugovi, a da se i ne govori o drugom. Takve prilike je čak teško i opisati, jer kad se dogodi, na primjer, da drvosječe nemaju sjekire, onda je to više nego strašno.

Nasuprot svim kombinacijama neprijatelja, nedaćama, poteškoćama i proble-

mima koji su bili očigledni, organizacije KPH u Drežnici uspješno su i uporno provodile svoj program borbe i od tog programa nijesu odustajale. Za njih je u to vrijeme bilo najvažnije: 1) da i dalje obezbijede kontinuitet oslobodilačke borbe u Drežnici i u granicama mogućnosti osiguraju punu podršku jedinicama NOV i POJ, koje su boravile u Drežnici ili su prolazile kroz nju, kao i podršku svim organizacijama i organima NOB-a, 2) da sačuvaju stanovništvo od mogućih novih pokolja i zločina, koje je neprijatelj pripremao, i da održe visok borbeni moral naroda u svakoj situaciji koja je mogla nastupiti, 3) da konstantno i uporno rješavaju probleme u vezi s ishranom stanovništva, boraca i pripadnika raznih ustanova, kao i sa zbrinjavanjem ranjenika, 4) da stalno preduzimaju mjere za obnavljanje spaljenih kuća i sela radi stvaranja koliko je moguće snošljivijih uslova za življenje naroda, naročito male djece, ranjenika i iznemogle čeljadi i 5) da razvijaju što direktni ju i neposredni ju suradnju s komunistima i narodom u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Kordunu i Lici radi uzajamne pomoći i razvijanja bratstva i jedinstva. Pored toga, komunisti su u Drežnici najneposrednije učestvovali i u rješavanju svih tekućih pitanja života u selu, pa čak i iz oblasti porodičnog života, polazeći od potreba čuvanja novorođenčeta, pa do sahranjivanja umrlih ili poginulih.

Dvogodišnjim ratnim iskustvom partijska organizacija Drežnice je krajem 1943. i početkom 1944. godine izrasla u snažan politički faktor. Ona je u to vrijeme imala osam partijskih ćelija po selima i po jednu u Komandi mjesta Drežnica i u partizanskoj bolnici s ukupno 63 člana KPJ. U ćeliji Krakar bilo je 8 članova; Radojčići, Palice, Lisina — 5; Trbovići, Pražići, Jagetići — 8; Tomići, Vukelići — 8; Vrujac, Šekići, Jezera — 7; Skela — 5; Zrnići, Nikolići, Lokva — 5; Brezno, Ponorac, Debeli Lug — 5; u Komandi mjesta Drežnica — 5 i u ćeliji partizanske bolnice — 7 članova. S ovim ćelijama, organizacijama SKOJ-a i antifašističkim organizacijama rukovodio je Općinski komitet KPH za Drežnicu od 7 članova sa sekretarom Lakom Ivoševićem na čelu. Ovdje je potrebno naglasiti da je cijelo vrijeme NOB-a partijska organizacija Jasenka i Musulinskog Potoka organizaciono pripadala i djelovala pod rukovodstvom Općinskog Komiteta KPH Drežnica. U pomenutom vremenu partijska ćelija Jasenka imala je 7, a Musulinskog Potoka i Bjelskog 5 članova, što znači da je Općinski komitet KPH za Drežnicu tada imao partijsku organizaciju od 75 svojih članova KPH.

Može se postaviti pitanje: Kako to da Drežnica s tolikim brojem stanovnika, koja se od početka čitava opredijelila za NOB, ima partijsku organizaciju s tako relativno malim brojem članova? Kako to da u Drežnici nisu stvorene masovnije partijske ćelije? Za poznavaoce ondašnjih prilika u Drežnici odgovor je jednostavan. Prije svega, odavde su već od početka NOB-a svi muškarci, mlađi, zdraviji i sposobniji, otišli u partizanske jedinice, a i dobar broj ženske omladine. Tamo su primani u Partiju i vezani partijski u svojim jedinicama. Pored toga, veliki broj komunista-aktivista iz Drežnice je otišao u razne kotarske i okružne ustanove (Kotarski komitet KPH Ogulin, Kotarski komitet SKOJ-a, Kotarski odbor USAOH-a, Kotarski NOO, Okružni komitet KPH za Gorski kotar, Okružni komitet SKOJ-a, Okružni NOO i dr.). Treba priznati i to da se u toku rata nije po svaku cijenu težilo omasovljenju partijskih organizacija, iako je u Drežnici bilo za to mogućnosti. Cijela skojevska organizacija bila je zrela za Partiju, mnogi stariji ljudi prema svom patriotizmu i opredjeljenju za NOB, mogli su biti u Partiji, ali nijesu primani zbog starosti, a tako je bilo i sa ženama, što je neosporno predstavljalo sektašenje. Broj članova KPH u Drežnici

od 63 odnosi se samo na 1944. godinu i na one članove koji su bili partijski vezani za ćelije u Drežnici.

U Drežnici su bile dosta česte reorganizacije partijskih ćelija. U pojedinim situacijama dolazilo je do spajanja više ćelija u jednu, a nakon izvjesnog vremena, poslije primanja novih članova, dolazilo je do stvaranja novih ćelija. Treba istaći da je u Drežnici u tom periodu bila zaista rijetka porodica iz koje netko nije bio član KPJ, SKOJ-a, AFZ-a i si. Međutim, bilo je i mnogo primjera da su svi odrasli članovi porodice bili članovi KPJ, SKOJ-a ili antifašističkih organizacija.

Pored partijskih organizacija u Drežnici su po selima djelovali NOO-i, kao organi nove narodne revolucionarne vlasti, i antifašističke organizacije žena i omladine. Masovna je bila i skojevska organizacija, koja je zajedno s organizacijom USAOH-a izvršavala najsloženije zadatke i bila glavna pomoć narodnoj vlasti i Partiji. Zbog svoje aktivnosti i patriotizma ona je bila ponos naroda Drežnice. SKOJ je imao 15 organizacija s 90 članova. Sva ostala omladina bila je obuhvaćena organizacijama USAOH-a. Radi rješavanja svakodnevnih problema u to vrijeme bio je organizovan i Omladinski radni bataljon u kome je uglavnom, bila ženska omladina, jer su svi sposobni omladinci bili u operativnim jedinicama. Partija je, također, posebnu pažnju posvećivala i radu sa ženama. U svim selima postojali su odbori AFŽ-a, kao i Općinski odbor AF2-a. Sve te organizacije bile su garancija Partiji da zajedno mogu izvršavati sve, pa i najsloženije zadatke, koji su se pred njih i narod postavljali.

Partijske organizacije i narod Drežnice kapitulaciju fašističke Italije dočekali su kao svoju vlastitu pobjedu u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. To je i razumljivo jer je Drežnica bila okupirana. Na njenom terenu je bila okupaciona zona Talijana, a oni su je prvi spalili i vršili česte ofanzive na nju. Stoga se osjećalo veliko zadovoljstvo zbog takve pobjede. Smatralo se da ne može biti tako teških dana kao u prošlom periodu. Partija je upozoravala da rat nije završen, da nema mjesta opuštanju i velikom zadovoljstvu, da će biti još borbi i teškoća do kraja rata i do konačnog oslobođenja. Ali, stvarno, ni najveći pesimisti nisu mogli predvidjeti kakve će nevolje zateći narod Drežnice poslije izbacivanja jedne velike fašističke sile iz ratnog stroja.

U to vrijeme u Drežnicu su počele da stižu velike količine ratnog materijala, oružja, municije, hrane i zaprežne stoke razoružane talijanske vojske. To je sve trebalo smjestiti i uskladištiti na sigurnija mjesta. No, kako je Drežnica bila popaljena, bez ikakvih skladišta, sav ratni materijal morao je biti smješten u šumu, po raznim zemunicama. Prihvatno skladište bilo je u Vukelićima. Odatle su nešto materijala odvozila zaprežna seoska kola, a glavni teret je pao na omladinsku organizaciju koja ga je odnosila daleko u šumu. U to vrijeme organizirano je preko NOO-a da svaki dan radi 10—15 pari konjskih zaprega (kola), a Omladinski radni bataljon dovodio je svakog dana po jednu četu za spremanje tog ratnog materijala. Prava mobilizacija svih organizacija i naroda. Tu su se stalno nalazili članovi Općinskog komiteta KPH, Općinskog NOO-a i Komande mjesta. Radilo se dan i noć dok se sav materijal nije smjestio u šumu
— po zemunicama.

Prvi neprijateljski udarac poslije kapitulacije Italije narod Drežnice i njegove organizacije i ustanove doživjeli su već u oktobru te godine, kad su švapski tenkovi upali u Drežnicu iznenađujući partijske organizacije i vojne ustanove, a naročito narod koji se nije uspio povući u šumu ispred neprijatelja. Taj udarac bio je pravi šok za narod i Partiju. Neprijatelj je došao preko oslobođe-

nog teritorija (Brinje—Jezerane), a nije imao tko da mu se suprotstavi. Sve što su pred sobom našli, Nijemci su uništavali, palili i ubijali. Partija je mnogo truda uložila objašnjavajući narodu opasnost od novih okupatora. Biti iznenađen u takvim uslovima značilo je biti zvjerski ubijen.

Zimi 1944. godine narod je ponovno bio iznenađen. Ustaški koljači su iznenada upali u Lokvu, uhvatili četrnaestero ljudi, žena i djece, zatvorili ih u neku šupu koju su zatim zapalili i tako ih na zvjerski način sve umorili. U Radlovićima su u naručju majke ubili dijete. Tako je bilo i u Selištu, Nikolićima i u drugim selima. Poslije njemačke ofanzive i čestih upada ustaških zločinaca, Partija je uzela obavezu i zadatak da pripremi narod protiv bilo kakvog neprijateljskog iznenađenja. Općinski komitet KPH Drežnica organizovao je seminare za sve sekretare partijskih ćelija i predsjednike NOO-a, a kasnije i za sve članove Partije. Na seminarima se objašnjavala novostvorena ratna situacija, tumačile odluke Teheranske konferencije, odluke II zasjedanja AVNOJ-a i davane potrebne informacije. Seminarima su prisustvovali i učestvovali u objašnjavanju događaja svi članovi Općinskog i Kotarskog komiteta KPH kao i neki članovi Okružnog komiteta KPH za Gorski kotar.

Sve ovo je poduzimano da bi članovi Partije razjasnili svako postavljeno pitanje od strane naroda, a u vezi novonastale ratne situacije na tom terenu. Partija se u radu morala prilagoditi novim uslovima. Njoj to i nije bilo teško, jer se saživjela s narodom i osjećala njegov puls. Partija i narod su bili gotovo jedno, tako da nije bilo teško, ni u vrlo složenim uslovima, organizirati narod i pokrenuti ga u bilo kakvu akciju. Narod Drežnice toliko se saživio s politikom Komunističke partije i stvaranjem nove narodne vlasti u vidu NOO-a da nikada nije ni pomislio na drugi izbor. Postojalo je veliko, dragocjeno i neraskidivo, uzajamno povjerenje naroda i Partije. Tako je u januaru 1944. godine no zahtjev Partije sav narod, pred ofanzivu na Drežnicu, otišao u šume pod vrlo teškim i nepovoljnim uslovima: po velikom snijegu, bez šatora, gladan i slabo odjeven, ali je sve izdržao dok ofanziva nije prošla da bi se vratio na svoja ognjišta.

U 1944. godini nevolje naroda Drežnice su se gomilale i jedna drugu pristizale. Ovo je bila najteža godina rata za ovaj narod iz dva osnovna razloga. Prvo je, poslije njemačke ofanzive, ostao bez hrane, a stoke je bilo vrlo malo i to samo kod pojedinih familija. Drugo, neprijatelj je blokirao sve prilaze i izlaze iz Drežnice. Preko Kapele je bilo nemoguće ići na Kordun, jer su Kapelu kontrolirali njemački okupatori i ustaše. U Primorju nije bilo hrane, a prema Ogulinu i okolici je bilo nemoguće uputiti se, jer su ustaše kontrolirale svaku kuću. U tako teškoj situaciji morao se tražiti izlaz za ovaj narod. Na kotarskoj partijskoj konferenciji, održanoj u martu 1944. u Drežnici, postavljeno je pitanje pred drežničke komuniste (u prvom redu) šta da se radi s onim familijama koje nemaju baš ništa za prehranu. Između ostalih zaključaka drežnički komunisti su uzeli obavezu da nitko ne smije umrijeti od gladi pred konac rata. Oni su se snalazili zajedno sa NOO-ima kako su znali i umjeli. Poduzeta je odmah akcija za međusobnu pomoć, da se podijeli ono čime se raspolagalo; zatim da se preko Općinskog, Kotarskog i Okružnog NOO-a stvori narodu mogućnost za odlazak u Sloveniju i Istru radi nabave hrane, a da se najugroženije familije, djeca i starije osobe prebace u zbjegove da bi se mogli prehraniti. Na ovim zadacima radilo se sve do oslobođenja.

Sa sigurnošću se može konstatovali da je Partija, zajedno s NOO-ima, antifašističkim organizacijama i drugim, sve zadatke izvršila na zadovoljstvo naroda

tako da i pored gladovanja nitko od gladi nije umro, od čega se najviše strahovalo. U proljeće 1944. godine Partija i narod posebnu su pažnju posvetili obradi zemlje i proljetnoj sjetvi. To je ujedno bila i najteža sjetva, jer nije bilo ni sjemena ni blaga za obradu zemlje. Zemlja je obrađivana više po noći nego po danu zbog čestih upada neprijatelja. Posebno je nastala teška situacija kada je njemački okupator uspostavio svoj garnizon (legionare) u Drežnici, 18. aprila, a narod izbjegao u šumu. Okupator je svojim trupama i patrolama počeo zalaziti u šumu, nalaziti narod, oduzimati mu ono malo stoke što je imao, ostavljati ga bez ičega i proganjati po šumama. Njemački okupator je nudio suradnju narodu i tražio da se vrati kućama, ali u tome nije uspio.

U takvoj situaciji Općinski komitet je donio odluku da se svi mlađi članovi Partije, SKOJ-a, odbornici i omladinci povuku iz Drežnice i pošalju u vojne jedinice, straže pri Komandi mjesta i stražu pri partizanskoj bolnici. Mnoge su skojevke i omladinke poslane na razne kurseve u Gorski kotar i Sloveniju: za rad u pošti, za daktilografe, administratore, bolničarke i si. U Drežnici su ostali oni komunisti koji su bili neophodni za politički rad među narodom, a to su bile uglavnom starije osobe. Općinski komitet KPH je za sve to vrijeme, i pored teških uslova, redovito održavao sastanke s komunistima. Isto tako Općinski NOO i seoski NOO-i održavali su sastanke, kao da se ništa novo nije desilo, iako je većina sastanaka održavana noću u šumi. Mora se konstatirati činjenica da, s obzirom na rad Partije i odanost naroda NOB-u, nije bilo nijedne izdaje i da njemački okupator i njegov leginarsko-ustaški garnizon, sa sjedištem u Drežnici nešto preko 2 mjeseca, nije uspio pridobiti nikoga za izdaju, iako je bilo pokušaja i prinudnih kontakata s pojedincima.

Kada je 13. jula 1944. razbijen neprijateljski garnizon i Drežnica oslobođena od strane jedinica 13. divizije NOVJ, osjećalo se zadovoljstvo i nadanje da će narod Drežnice dočekati slobodu u miru, jer su i prilike na ostalim frontovima, naročito na istočnom, bile povoljne. Uspješne ofanzivne akcije NOVJ nagovještavale su velike uspjehe i brzo oslobođenje zemlje. Međutim, mira nije bilo za narod Drežnice. Drežnički narod i Partija proživljavaju i nadalje teške dane. Gotovo svakog dana je neprijatelj upadao u Drežnicu, dolazio od Jezerana, pljačkao i ubijao do čega je došao. Naročito su u to vrijeme stradala sela Donje Drežnice jer su bila prva nadomak neprijatelju.

Partizanske jedinice branile su Drežnicu i skoro svakoga dana borile se na pojedinim pravcima, ali ipak nisu mogle neprekidno držati front jer su imale i druge obaveze i zadatke. U 1944. godini Partiji se nametnuo problem kada su pojedini borci samovoljno napuštali svoje operativne jedinice i zadržavali se u Drežnici — kod svojih kuća. Tada smo to nazivali dezerterstvom. Istina, takvih nije bilo mnogo, svega desetak, ali je Partija to ocijenila kao veliki politički problem jer se bojala da se ne omasovi. Partija je zajedno s Komandom mjesta Drežnica tu pojavu energično sprečavala. Kod pomenutih pojedinaca nije bilo nikakvog novog opredjeljenja; oni su potpuno bili i ostali odani Partiji i NOB-u, jedino je u to jedno vrijeme kod njih zavladala neka bojazan od pogibije pred kraj rata. Ovaj problem rješavan je i riješen na taj način što je Komanda mjesta sa svojim patrolama kontrolirala sela i okolicu. Jedan broj takvih boraca zadržan je kod Komande mjesta, a drugi su vraćani u jedinice koje su samovoljno napustili.

Jedan od zadataka, ali ne i problema za Partiju, NOO-e i Komande mjesta, bio je aktiviranje stanovništva sposobnog za rad na raščišćavanju i osposobljavanju puteva i cesta koje su čitavo vrijeme NOR-a zarušavane i uništavane radi

sprečavanja brzog prodora neprijatelja u Drežnicu. Osposobljavanje cesta prema Gorskom kotaru, Ogulinu i Hrvatskom primorju bilo je nužno jer su jedinice 4. armije NOVJ preko Drežnice nastupale prema Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Istri i Trstu radi njihovog konačnog oslobođenja.

Početkom 1945. godine Partija se u Drežnici morala prilagođavati novonastaloj situaciji. Oslobođena su mnoga područja, a među njima i područje kotara Ogulin, osim samog Ogulina, a bitke su vođene u cijeloj zemlji za konačno oslobođenje. Važni zadaci pred Partijom i narodom Drežnice nametnuli su se u proljeće 1945. godine, a odnosili su se na obradu zemlje i sjetvu. Usprkos nestašici NOO-i i narod su se ovog puta lakše i brže snalazili jer se moglo slobodno kretati u potrazi za sjemenom i hranom, a NOO-i su obezbjeđivali i dopremali zaprežnu stoku iz okolnih mjesta, koja nisu bila uništena za vrijeme NOB-a, da pomognu seljacima u Drežnici u oranju i obradi zemlje, pa je i taj problem riješen na zadovoljavajući način.

Mora se istaći izrazita solidarnost naroda okolnih sela i područja koja se ogledala u raznovrsnoj pomoći narodu Drežnice, obradi zemlje, sjetvi i prehrani u proljeće 1945. godine. Tako je počeo novi život naroda Drežnice, na popaljenim ognjištima, bez krova nad glavom, bez sredstava za rad, ali u miru i slobodi.

Partijska organizacija Drežnice, SKOJ, USAOH, AFZ i Narodnooslobodilački front, povrh rješavanja svih zadataka i problema, koji su se nametali za vrijeme NOB-a, dali su i mnogo kadrova za antifašističke organizacije, organe narodne vlasti — od kotara, preko okruga, do ZAVNOH-a. Tako je partijska organizacija Drežnice, za vrijeme rata, pored članova Općinskog komiteta, dala i 2 člana Okružnog komittea KPH za Gorski kotar — Dmitra Trbovića i Branka Ivoševića, koji je jedno vrijeme bio i sekretar Kotarskog komiteta KPH Ogulin. Dala je i 12 članova Kotarskog komiteta KPH za Ogulin. To su: Rade Trbović (bio je i član AVNOJ-a), Mane Maravić, Milanko Maravić, Duka Maravić, Rade Tomić, Lako Ivošević, Anđa Trbović (Beba), Anđa Tomić, Mane Maravić, Branko Vukelić, Niko Tomić i Sava Vukelić (Jagetić). Općinski komitet su sačinjavali: Lako Ivošević — sekretar, Duka Maravić, Vajo Maravić, Danica Radulović, Mića Tatalović (bio jedno vrijeme i sekretar), Zivko Tatalović i Pero Tatalović (Điđa).

Marko Trbović

Geografski i vojno-politički položaj Drežnice tokom NOR-a

Geografski položaj

Partizanska Drežnica kao mjesna zajednica u sastavu općine Ogulin (SR Hrvatska) nalazi se između 45°0' i 45°15' sjeverne geografske širine i između 15°,0' i 15°,15' istočne geografske dužine po Griniču. Preciznija topografska orijentacija Partizanske Drežnice (rejon Mostovi) po Gauskrigerovom koordinantnom sistemu iznosi: X = 50.00 km i Y = 55.05 km[1]. Iz ovih podataka se vidi da se Drež-

nica nalazi u zapadnom dijelu SR Hrvatske kao jedna od središnjih pozicija između Ogulina, Delnica, Novog Vinodolskog i Otočca. Ove okolnosti potrebno je već na početku imati u vidu da bi se kasnije lakše mogao sagledati vojno--politički položaj Drežnice u toku narodnooslobodilačkog rata

Jednom od središnjih tačaka Drežnice smatra se rejon Mostovi (domaći naziv), iako se stvarna centralna tačka nalazi u rejonu kote 442 u Drežničkom polju, dok njen aďministrativno-politički centar faktički predstavlja tzv. »Selo« (naziv iz prošlosti koji je i sada važeći). Ovdje nije riječ o selu u uobičajenom poimanju te riječi, već o tradicionalnom nazivu centra Drežnice.

U širem geografskom smislu, a po sadašnjoj važećoj geografskoj podjeli naše zemlje, Partizanska Drežnica pripada regionu Gorskog kotara, kao njegov krajnji jugoistočni dio. Ona se nalazi u sklopu Dinarskog planinskog sistema, skoro u centru planinskog masiva Velike Kapele. Prema postojećim predanjima kao i veoma naglašenim opredjeljenjima drežničkih starosjedilaca, pa i najmlađih generacija, Drežnica pripada geografskoj cjelini Like kao njen krajnji sjeverni dio. Ovu dvojnost shvatanje o geografskoj pripadnosti Drežnice nametnule su geografsko-fizičke osobine Velike Kapele i protezanje njenih grebena, kao i nasljedne osobine Drežničana koji vjekovima žive na ovom području, pod uslovima veoma sličnim onima u kojima su živjeli (i žive) stanovnici Like. Tu dvojnost bilo je neophodno istaći, jer ona na određen način karakteriše drežnički kraj, drežnički ambijenat i drežničko stanovništvo.

Po trećem gledištu geografski položaj Drežnice, kao relativno malog područja, ukazuje na to da se ona faktički nalazi na sredokrači između većih geografskih cjelina Gorskog kotara i Like, s jedne strane, i Hrvatskog primorja i Korduna, s druge strane, te da ne pripada ni jednoj od njih.

Takav geografski položaj Drežnice je specifičan time što zauzima središnju poziciju u odnosu na navedene veće geografske cjeline u zapadnom dijelu Hrvatske. Te okolnosti su, pored ostalog, imale i znatnog uticaja na vojno-politička i druga zbivanja u Drežnici i okolini tokom narodnooslobodilačke borbe. Sa stanovišta geografskog položaja, a vezano s drugim okolnostima i uslovima narodnooslobodilačke borbe Drežnica, kao središnja pozicija šireg prostora, je omogućavala prenošenje određenih aktivnosti s jednog područja na drugo i istovremeno objedinjavanje mnogih oslobodilačkih, borbenih i neborbenih aktivnosti.

Ovakva pozicija Drežnice, koja je u toku NOB-a, u određenim periodima, imala čak i strateško značenje, proizašla je i iz njenog položaja u sklopu planinskog masiva Velike Kapele. Odnosno, ova planina svojim osobinama: uzdužnim protezanjem pravcem sjeverozapad i jugoistok, po osi glavne vododelnice, a na općoj liniji Stari Laz—Jasenak—Carska kuća (na prevoju V. Kapele), razdvaja Kordun od Hrvatskog primorja, ali i općim grebenom Kiek—V. Javornica — prevoj Stalak fizički razdvaja područje Gorskog kotara i Like.

Takve geografske pozicije ove planine i Drežnice, kao naselja u njenom sklopu, najneposrednije utiču i na mogućnost ili nemogućnost prenošenja određenih aktivnosti s jednog na drugo područje. Kad se s ovog stanovišta još pobliže raz-

1 Svi geografski i topografski nazivi, podaci o odstojanjima, visinama d visinskim razlikama uzeti su sa karata 1 : 100 000 i ,1 : 500 000, izdanje Vojnogeografskog instituta. Pojedini nazivi koji se u tekstu navode, a nisu upisani u kartama, odražavaju domaće nazive, što se posebno naglašava u svakom važnijem slučaju.

motre sve geografske okolnosti položaja Velike Kapele, a time i Drežnice, onda je očito da se Velika Kapela proteže paralelno s dijelom obale Jadranskog mora od Crikvenice do Senja. Prema tome, Drežnica predstavlja jedno od zaleđa ovog dijela Hrvatskog primorja. Skoro slična situacija je i u odnosu na magistralni pravac Vrbovsko—Ogulin—Plaški, tj. Drežnica se, također, nalazi u poziciji zaleđa i ovoga pravca. Što se tiče geografskog odnosa Drežnice prema Gorskom kotaru, ona predstavlja moguću baznu poziciju što, u stvari, važi i za Liku.

Međutim, posmatrano s drugog stanovišta, ma koliko se Drežnica nalazila na središnjoj poziciji u sklopu navedenih dijelova Hrvatske, ona se, istovremeno, nalazi i periferno u odnosu na svaku od navedenih geografskih cjelina. Njen položaj je, faktički, bočni naspram svakom navedenom području, posebno u odnosu na glavne komunikacijske magistralne pravce koji se protežu relativno dalje od Drežnice, ali koji na ovom dijelu Hrvatske imaju izuzetno veliko značenje (ekonomsko, političko i vojno). To, istovremeno, znači da je pozicija Drežnice karakteristična i sa vojnogeografskog aspekta iz razloga što je ona bočno orijentisana i u odnosu na taktičko-operativne pravce, počev od Kvarnerskog zaljeva do Karlovca i od Karlovca do Senjskog b'ila, kao i na jedan dio jadranske obale.

Iz navedenih okolnosti proizlazi činjenica da je Drežnica u toku NOR-a imala dvostranu poziciju. S jedne strane predstavljala je središnje područje i jedan od centara ustanka u zapadnom dijelu Hrvatske, a s druge strane bočnu poziciju sa mogućnostima raznovrsnog borbenog i neborbenog uticaja na druge pravce i rejone. U toku NOR-a istinski se pokazalo da su navedene pozicije mogle biti, i da su bile, maksimalno izražene u najpotpunijem skladu s partizanskom taktikom ratovanja naših naroda. Otuda je ne samo geografski, već i politički, i vojnički, i istorijski dokazana valjanost i značaj položaja Drežnice u najsudbonosnijim danima za nju i krajeve koji je okružuju.

Vojno-politički položaj

Drežnica je za cijelo vrijeme NOR-a bila jedan od oslonaca, ne samo drežničkim, već i partizanskim snagama iz drugih krajeva. U tom smislu ona je predstavljala operativnu osnovicu za šire vojno-političke poduhvate kakvih osnovica je bilo i u drugim područjima naše zemlje. U Drežnici je uspostavljena partizanska operativna komanda, odnosno Štab 5. operativne zone Hrvatske, što znači da je ona predstavljala jedan od centara oslobodilačkih i borbenih operacija u ovom dijelu naše zemlje.

I ne samo to. Drežnica je jedno vrijeme u toku NOB-a bila i sjedište Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske i Glavnog štaba narodnooslobodilačkih i partizanskih odreda Hrvatske, koji su iz Drežnice rukovodili oslobodilačkom borbom u cijeloj Hrvatskoj. Uzevši u geografskim prečnicima to znači prostor: od Čakovca do Dubrovnika i od Pule do Županje. U tim okolnostima Drežnica je postala (i jedno vrijeme bila) svojevrstan centar vojno-poltičkih zbivanja u Hrvatskoj i to ne samo užeg hrvatskog značaja, već i jugoslavenskog, pa i šireg, što u historiji Drežnice predstavlja njen najsvjetliji revolucionarni period.

U Drežnici su u to vrijeme, a naročito u periodu 1942/43. godine, razmatrane i donesene veoma značajne odluke za razvoj oslobodilačke borbe u Hrvatskoj

nasuprot tendencijama i nastojanjima velikih fašističkih sila — Njemačke, Italije i Mađarske — da, uz pomoć kleroustaške Nezavisne Države Hrvatske, u potpunosti pokore i porobe narode Hrvatske. Drežnica je u tim sudbonosnim danima bila, iako mala, svijetla tačka u tami porobljene Evrope iz koje su svijetlile ideje, poduhvati i borbe, usmjerene na rušenje mračnog fašističkog pokreta i političko i socijalno oslobođenje naroda. U svemu tome narod Drežnice i drežnički komunisti dali su svoj maksimalni udio i doprinos. To je i jedan od glavnih razloga da je Drežnica poslije rata dobila novo ime — Partizanska Drežnica.

Danas se može slobodno reći da mnogi Drežničani dugo vremena nisu bili ni svjesni u kakvoj su se značajnoj strateškoj i vojnoj situaciji nalazili, zajedno s rukovodstvima narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, čiji su domaćini bili. Dok su, s jedne strane, krupne fašističke sile Evrope preduzimale izuzetno zamašne vojne i političke mjere i poduhvate, da kroz vještačku tvorevinu — Nezavisnu Državu Hrvatsku, stabilizuju svoje strateške pozicije u Hrvatskoj, dotle je, s druge strane, Komunistička partija Hrvatske, odnosno njen Centralni komitet iz Drežnice razvijao strategiju oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Hrvatskoj, što je bilo od izuzetno krupnog značaja za konačno oslobođenje naših naroda i veliki doprinos pobjedi nad fašističkim silama u toku drugog svjetskog rata. To su, zaista, bile grandiozne suprotnosti u čijem raspletu se na određen način i u određeneoj mjeri našao i narod Drežnice.

Istori ja će vjerojatno svestranije i objektivnije ocijeniti sva ta krupna zbivanja i vojno-politički položaj Drežnice u toku NOR-a i naše revolucije, ali se mora konstatovati da samo narodnooslobodilački rat, kakav je bio naš, i samo istinska socijalistička revolucija, kakva je bila naša, mogu dati i takve fenomene, tj. da jedno relativno malo mjesto, s nerazvijenom privredom i oskudnom materijalnom bazom, kakva je bila Drežnica prije rata, postane centar strateških zbivanja, samo pod uslovom ako je narod toga mjesta opredijeljen i spreman da dokraja učestvuje u borbi i revoluciji. Upravo drežnički narod je svesrdno prihvatio liniju KPJ koja je zahtijevala borbu za oslobođenje tako da je u datom momentu Drežnica postala jedan od centara oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Te činjenice su, u suštini, i opredijelile vojno-politički položaj Drežnice u toku NOR-a.

Pa, ipak, da bi se još konkretnije uočile specifične okolnosti takvog visokog vojno-političkog položaja Drežnice, u određenim periodima NOB-a, potrebno je istaći i određene operativno-taktičke uslove u tim vremenima. Naime, Drežnica spada u kategoriju nisko i srednje planinskih, relativno slabo naseljenih područja, a njena se najniža središnja tačka nalazi na nadmorskoj visini od 462 m — rejon sela Pražići. Najviši vrh — vrh Velike Javomice — visok je 1375 m. Dakle, visinska razlika između najviše i najniže tačke iznosi 913 m, a rastojanje između njih dviju oko 9 km vazdušne linije. Zbog toga se drežnički kraj opravdano i naziva »drežničkom kotlinom«. Iz takvih geografskih okolnosti neizbježno proizlazi da su svi izlazi iz Drežnice i dolasci u Drežnicu strogo kanalisani na planinske prevoje, na postojeće cestovne (drumske) komunikacije, planinske staze (vlake), puteljke i putiće. Na bazi takvog prirodnog stanja pokret i manevar prema Drežnici i iz Drežnice u druge krajeve, posebno jačih vojnih snaga, ima brdsko-planinski taktički karakter i osobine, a u složenijim meteorološkim uslovima (pogotovo u zimsko vrijeme) posebno složenu vojno-taktičku radnju. Takvi problemi su se stalno nametali za cijelo vrijeme NOR-a.

Uporedo s navedenim evidentno je da se Drežnica u odnosu na već istaknute

magistralne i operativno-taktičke pravce nalazi relativno blizu, mjereno vazdušnom linijom, ali u stvarnim mogućnostima marševskog i manevarskog savladavanja tih odstojanja stvari stoje sasvim drugačije i mnogo složenije, nego to na prvi pogled izgleda. Tako udaljenost Drežnice od magistralnog pravca Rijeka—Crikvenica—Senj (dijela sadašnje Jadranske magistrale) osnovnom komunikacijom, pravcem Drežnica—Novi Vinodolski, iznosi 42 km. Međutim, da bi se iz Drežnice borbena dejstva prenijela na ovaj značajni magistralni pravac, bilo je potrebno savladati niz planinskih prevoja, kao što su: Mekuša, Stalak, Banska vrata i Prosika, što je u zimskim uslovima predstavljalo posebnu poteškoću zbog visokih snježnih nanosa, udara bure i drugih nepogoda. Ipak,
1 u takvim uslovima stalna borbena i druga veza između Drežnice i Hrvatskog primorja nije bila prekidana, a uvijek su iznalažene mogućnosti prenošenja borbenih aktivnosti s jednog područja na drugo. U tom pogledu može se slobodno konstatovati da je organizovanost i aktivnost oslobodilačkih snaga na ovom pravcu predstavljala svojevrstan fenomen oslobodilačke borbe. Okupator i domaći izdajnici nikad nisu uspjeli da uspostave bilo kakvu ozbiljniju i dugoročniju kontrolu ovog pravca. Borbeno jedinstvo Drežničana i Primoraca pobijedilo je sva nastojanja i aspiracije agresora, kao i prirodne poteškoće i nedaće.

Od magistralnog pravca Rijeka—Delnice—Vrbovsko—Karlovac, Drežnica je udaljena 57 km na pravcu Drežnica—Mrkopalj—Kupjak. Posebno kritičan dio ovoga pravca predstavlja savlađivanje prévoja: Stara draga, Plana i Matić-poljana. U složenijim meteorološkim uslovima ovaj dio pravca može biti izrazito težak ako se na njemu stvori prirodna prepreka takvih razmjera čije savladavanje zahtijeva, ne samo ljudske napore i odricanja, već i ljudske žrtve, što se u praksi i dogodilo.[2] Međutim, bez obzira na svu surovost prirode borbene aktivnosti nisu prekidane i nisu jenjavale. Naprotiv, tim istim pravcem vršeni su manevri i krupnim jedinicama kao što su bataljoni i brigade i na taj način su razvijena šira dejstva koja su imala veliki vojno-politički značaj za Gorski kotar, pa i u odnosu na neke dijelove Slovenije. U suštini, takvi manevri, koji su započinjali u Drežnici, predstavljali su dio strateške i operativne aktivnosti usmjerene na to da se neprekidno diriguje vojnom i političkom situacijom na širem području riječko-karlovačkog operativnog pravca u čemu se i uspijevalo tokom cijelog NOR-a sa manje ili više uspjeha.

Magistralni i taktički pravac Vrbovsko—Ogulin—Oštarije—Plaški, komunikacijom Drežnica—Jasenak—Ogulin, udaljen je od Drežnice 38 km. Prirodni uslovi izlaza iz Drežnice na ovaj pravac mnogo su povoljniji u odnosu na prethodne, iako na njemu također postoje planinski prevoji, kao što su: Mekuša, Kava, Tisovac, Drugomišalj, i Znjidavac, koje je trebalo savladavati. Međutim, pored označenih izlaza iz Drežnice preko Jasenka, s jedne, i Drugomišlja i Breznog, s druge strane, postoji niz manje značajnih prelaza koji se lepezasto razdvajaju istočno od Drežnice. Prenošenje borbenih i drugih aktivnosti iz Drežnice tim pravcima, na navedeni magistralni pravac, bilo je neprekidno i višestruko.

Pri ovom treba naglasiti da je pomenuti magistralni pravac bio od vitalnog interesa za okupatora i za NDH, jer je upravo taj njegov dio za njih predstavljao sredokraču snabdijevanja i manevara na cijelom prostoru dijela Gorskog kotara, Korduna i Like. Svako, pa i najmanje, narušavanje vojnog i bez-

2 U snježnoj vijavici prilikom marša 2. brigade preko V. Kapele 24. februara 1944. godine izgubilo je živote 26 partizana, a oko 8 ih je teško promrzlo.

bjednosnog režima u toj zoni za njih je predstavljalo izuzetno složenu vojno--političku problematiku i zato su tom dijelu teritorije poklanjali i najveću pažnju. Suprotno tome i borbena dejstva su bila znatno usmjerena na taj pravac, ne samo iz Drežnice već i iz drugih rejona, ali je Drežnica i u tom slučaju predstavljala operativnu osnovicu sa koje su preduzimane mnoge borbene i druge akcije. U stvari, držanjem ovog pravca pod stalnim udarima oduzimalo je okupatoru i domaćim izdajnicima mogućnost provođenja bilo kakve vlasti (političke i vojne) u cijelom zahvatu Velike Kapele, što je presudno uticalo na manevarsku sposobnost neprijateljskih snaga, a istovremeno je posebno pozitivno uticalo na dalje narastanje oslobodilačkih snaga i njihova dejstva duž cjelokupnog pomenutog pravca.

Udaljenost Drežnice od historijskog magistralnog pravca Generalski Stol——Josipdol—Modruš—Brinje—Senj (Jozefinska cesta) iznosi na pravcu Drežnica—Jezerane 21 km. Izlaz i manevar iz Drežnice do ovoga pravca relativno je lak, ali je, istovremeno, i najslabije zaštićen prirodnim objektima i ograničen je na uski prostor Crnač-polja. Iz tih razloga manevri i pokreti oslobodilačkih snaga su vršeni sporednijim bočnim izlazima preko Bitoraja i Škalića prema Brinju i preko V. Kapele prema Plaščanskoj dolini. Značaj ovoga pravca ogledao se prvenstveno u tome što se njime ispoljavala, ne samo konstantna aktivnost jedinica, već i povezivanje naroda Like s drugim (sjevernim) krajevima — i obrnuto. Tim pravcima su čak i borci Istre vršili manevre prema Lici pri čemu je Drežnica, takođe, predstavljala, ne samo vojno-operativnu osnovicu i bazu, već i centar idejno-političkog povezivanja u smislu razvijanja bratstva i jedinstva.

Iz navedenih vojno-operativnih, taktičkih i političkih okolnosti proizlazi:

1. U Drežnici su postojale sve osnovne pretpostavke da se razvije revolucionarna borba, ali ne samo u uskom regionalnom okviru i značenju, već i mnogo šire od toga. Primjer Drežnice je potvrdio i dokazao da narodnooslobodilački pokreti mogu i na malom prostoru biti do te mjere snažni da direktno protivurječe i najsnažnijem agresoru. Narod je zaista nepobjediv.
2. Položaj Drežnice, ma koliko bio ograničen geografskim osobinama zemljišta, omogućio je u toku NOR-a, i to veoma efikasno, da se stvori snažno uporište borbe, ne privremenog, već trajnog karaktera, nasuprot svim mogućim surovostima i nedaćama koje je nametao. Upravo u toj surovosti drugog svjetskog rata, a našeg oslobodilačkog posebno, Drežnica, odnosno njen narod je položio veliki ispit slobodarske i revolucionarne zrelosti.
3. Drežnica i njen narod pod rukovodstvom KPJ u toku NOR-a faktički su prevazišli sami sebe, odnosno, od relativno zaostalog kraja Drežnica je izrasla u veoma značajnu i snažnu vojnu i političku osnovicu razvoja ustanka i oslobodilačke borbe u jednom dijelu današnje Socijalističke Republike Hrvatske.

Ostale bitne okolnosti koje su uticale na vojno-politički položaj Drežnice u toku NOR-a

Drežnica je prije drugog svjetskog rata kao općina bila u sastavu kotara Ogulin. Njena površina je iznosila 176,27 km² što znači da je bila najveća u odnosu tadašnjih 10 općina kotara Ogulin. Prema popisu stanovništva od 31. marta 1931. godine ona je imala 4824 stanovnika s tim što neke procjene ukazuju da je 1941. drežničko stanovništvo brojalo preko 5000 duša, a ima i podataka da je

taj broj iznosio oko 70.00, pri čemu su, vjerojatno, uzeta u obzir i naselja: Jasenak, Musulinski Potok i Bjelsko, koja formalno i administrativno nisu pripadala općini Drežnica. Međutim, bez obzira na nepreciznost historijskih podataka, grupacija stanovništva u Drežnici od 5—7 hiljada ljudi nikad nije mogla ostati zanemarujuća. Samim tim ni Drežnica ni njeno stanovništvo nisu mogli ostati zanemareni u bilo kojim političkim, vojnim i društveno-klasnim odnosima. S tim stanovništvom se silom društvenih kretanja moralo računati. Posmatrano samo u periodu pred drugi svjetski rat (razumije se i prije toga) stanovništvo Drežnice je imalo specifične karakteristike.

Drežničani su živjeli (i danas žive) u veoma složenim geografskim i meteorološkim uslovima, u ambijentu Velike Kapele. Otuda se, silom prirodnih i drugih okolnosti, od Drežničana formirao tip gorštačkog čovjeka, dostojanstvenog, otpornog na razne nedaće i tegobe i riješenog da se suoči sa surovostima prirode i društvenih kretanja. Da nije tako, ne bi se mogao ni održati. Kao takvi, Drežničani su se održali od svog doseljenja u ovaj kraj 1632. godine do danas, praktično, tri i po vijeka.

Drežničko područje spada u kategoriju privredno pasivnih rejona, odnosno u kategoriju pošumljenog krasa sa elementima manjih kraških polja (svega dva) i više uskih i malih dolina. Samim tim bogatstvo drežničkog kraja se sastojalo skoro izričito u šumskom kompleksu, može se čak reći i svojevrsno jedinstvenom. Šume su veliko bogatstvo Drežnice, i ne samo Drežnice, već i sveukupne jugoslavenske zajednice. Svi ostali izvori privređivanja u Drežnici bili su ispod svakog prosjeka. Poljoprivreda je bila izričito ekstenzivna, a isto tako i stočarstvo. Industrijska proizvodnja bazirala se na jednoj maloj pilani (u Jagetićima) koja nije mogla ništa značajnije unaprijediti materijalni položaj Drežničana. Objektivno uzevši, materijalna baza drežničkog stanovništva nalazila se na najnižoj skali u Kraljevini Jugoslaviji. Materijalne rezerve u oblasti ishrane bile su minimalne, toliko da se preživi. Ako je neko i imao nekih viškova, koje bi mogao iznijeti na tržište, onda su to bile neznatne količine kupusa, krompira ili, još neznatnije, pasulja (graha). Poneka (ali rijetka) domaćica proizvela bi
i nešto sira za prodaju. To su već bili izuzeci.

U takvim materijalnim uslovima formirao se drežnički čovjek koji je počeo da shvata, ne samo uslove svog prirodnog ambijenta u kome živi, već i uslove svog društvenog položaja. Drežničanin je nužio bio opredijeljen da se prevashodno bavi radom u šumama i ekstenzivnom poljoprivredom, ali u tom svom radu uvidio je sveukupnost eksploatacije kojoj je bio podvrgnut. U to vrijeme šumski radovi u Drežnici bili su kvalifikovani, poput rudarskih i ostalih sličnih, kao najniža društvena vrijednost, a, u stvari, su donosili najveće prihode tadašnjoj kapitalističkoj klasi. Ta suprotnost se morala ispoljiti i u Drežnici te neizbježno dovesti do revolucionarnih opredjeljenja u redovima drežničkih gorštaka.

Usprkos mnogobrojnim suprotnostima onoga vremena drežnički ljudi se nikad nisu predavali sudbini niti su se osjećali bijednicima i bespomoćnicima (otpadnika je svakako bilo). Naprotiv, oni su uvijek bili međusobno solidarni i jedinstveno povezani na svoj način, pa i u procesu krupnih društvenih i svjetskih previranja neposredno pred drugi svjetski rat. U tim godinama Drežničani su bili eksploatisani na najvišem stepenu eksploatacije ljudskog rada. Njihove dnevne zarade su bile toliko niske da nisu mogle zadovoljiti ni minimum osnovnih potreba. U sačuvanim dokumentima je, na primjer, zapisano da su mlađi (maloljetni) radnici u Drežnici za jedan radni sat dobijali samo jedan dinar, a odrasli od 1,25—2 dinara, dok je istovremeno 1/2 kg kruha, (»štruca«) stajalo

2 dinara. Upravo takav zulum u obliku teške eksploatacije čovjekovog rada, neizbježno je morao izazvati otpore, a time i razvoj revolucionarne svijesti, što se, zapravo, događalo i u Drežnici.

Živeći i radeći u uslovima kapitalističkog društvenog uređenja u Kraljevini Jugoslaviji, u kojoj je beskrupulozna eksploatacija dostizala maksimum, drežnički čovjek je, u takvim uvjetima rada i života, počeo uočavati svu bijedu postojećeg društvenog uređenja. On se organski i klasno više nije mogao miriti postojećim stanjem. Njemu je cjelokupno društveno-ekonomsko i političko uređenje u zemlji postalo tuđe i strano, otuđeno od naroda, a pogotovo od radničke klase. U tom spletu društvenih suprotnosti Drežničani su, kao i radni ljudi drugih jugoslovenskih krajeva, uvidjeli mogućnost suprotstavljanja jedino kroz sopstveno i organizovano nastupanje na revolucionarnim principima. Na osnovi takvih, u to vrijeme još uvijek potpuno nedefinisanih opredjeljenja, u Drežnici je došlo do organizovanog i revolucionarnog otpora društveno-političkom poretku Kraljevine Jugoslavije već 1936. godine. Taj otpor se počeo manifestovati kroz organizovanje sindikalne organizacije. Tako je 13. oktobra 1936. godine u Drežnici konstituisana sindikalna podružnica u okviru Saveza drvodjelskih radnika Jugoslavije (SDRJ) kao sastavnog dijela URSS-ovih sindikata. Taj momenat — organizovanje sindikalne podružnice u Drežnici — označio je krupnu promjenu u političkom životu Drežnice. Sindikalna podružnica, iako je u početku bila malobrojna, postala je okosnica širenja revolucionarnih stremljenja u Drežnici.

U isto vrijeme ideje Komunističke partije Jugoslavije o borbi radničke klase, radnog seljaštva i napredne inteligencije za ravnopravnije odnose u društvu, a protiv eksploatacije i nacionalne obespravljenosti, sve više i više su bile prisutne u Drežnici, pogotovo u redovima naprednijih Drežničana. Upravo na osnovama idejnih stavova Komunističke partije i tekućih revolucionarnih zbivanja u Drežnici je stvorena mjesna organizacija Komunističke partije, što je označilo i drugu krupnu promjenu u političkoj fizionomiji Drežnice. »Bauk komunizma« počeo je da kruži i Drežnicom i od tada nije prestajao kružiti, što su na osobit način priznale i tadašnje vlasti.

U vrijeme štrajka pilanskih i šumskih radnika i kirijaša Drežnice, potkraj 1936. godine, drežnička sindikalna podružnica je detaljno obavijestila tadašnje Kotarsko načelstvo u Ogulinu o razlozima zbog kojih je štrajk preduzet. Ondašnji kotarski načelnik je odbacio razloge za pokretanje štrajka i sveukupne zahtjeve te postupke drežničkih štrajkaša oglasio kao komunističku djelatnost. On je pod tim svakako podrazumijevao destruktivnu djelatnost štrajkaša, ali je čak, možda i nesvjesno, bio u pravu, makar što se procjene političke situacije tiče. Naime, štrajkovi u Drežnici su uistinu bili rezultat komunističke djelatnosti, ali ne kao destruktivni, već kao konstruktivni i opravdani revolucionarni zahtjevi za klasne i političke promjene u vladajućim odnosima. Sigurno je, međutim, da ondašnji načelnik ogulinskog kotara, svjesno ili nesvjesno, nije htio priznati da je komunistička djelatnost izazvala opravdano ponašanje radnih ljudi, ali je neizbježno morao shvatiti da se politička fizionomija, do tada skoro politički neprimjećivane Drežnice kvalitetno izmijenila i da se skokovito mijenja. U stvari, u ovom konkretnom slučaju nije ni važno kako je neki načelnik shvatio i ocjenjivao proces društvenih kretanja u Drežnici; bitno je, međutim, to da se u Drežnici stvorio napredni revolucionarni pokret koji je, pod idejnim vodstvom KPJ i druga Tita, predstavljao glavnu osnovu za pokretanje ustanka protiv okupatora 1941. godine i za mijenjanje društvenih odnosa kakvi

su vladali u staroj državi. U tom procesu Drežnica je imala gotovo sve preduslove što je presudno uticalo i na činjenicu da je postala jedan od centara ustanka i kasnije jedan od centra NOB-a naših naroda.

Kroz svoju istoriju Drežničani su uvijek bili vojnici (razumije se muškarci) i služili su u raznim vojskama i učestvovali u borbama na mnogim ratištima i bojištima Evrope, od Tirola do Galicije i Soluna, mada je pojedinaca bilo i na drugim ratištima. Koji bi preživjeli ratove, uvijek bi se vraćali u svoju Drežnicu i tako se kod mještana stvorio mentalitet ratnika koji je navikao na koplje, pušku, konja, marševanje, savladavanje vremena i prostora i lično snalaženje u različitim situacijama. Pri tome je karakteristično istaći da su mnogi Drežničani samo u periodu ratovanja postajali vojne starješine, dok je u mirnodopskim uslovima tek rijetki mogao biti u radnom odnosu u vojsci. Na takvo stanje su svakako uticale okolnosti društveno-političkih odnosa toga vremena, ali bez obzira na takve odnose oni su stjecali niz borbenih i ratničkih iskustava koja su uspješno koristili i u toku NOR-a. Stariji su takva iskustva prenosili na mlađe, sa koljena na koljeno. Stvarana je i ljubav prema oružju, ali ne kao sredstvu osvete, već kao sredstvu odbrane i zaštite. Borbene tradicije su već 1941. godine pokazale svoje vrijednosti. Mnogim mladićima, koji nisu služili Jugoslovensku vojsku, puška ili revolver uopće nisu bili nepoznato sredstvo. Oni su i bez klasične vojne obuke veoma brzo naučili rukovati njima. Takve okolnosti su, pored ost.iiih, značajno uticale na to da se od Drežničana formira i veoma značajan vojni potencijal naše revolucije i oslobodilačke borbe koji je već od prvih dana ustanka 1941. poprimio specifičnu partizansku formu vojnog organizovanja. Razumije se da su i ove okolnosti imale uticaja na vojno-političkí položaj Drežnice, jer je vojna strana oslobodilačke borbe u Drežnici bila direktno izražena kroz ratničko angažovanje skoro svih sposobnih Drežničana, što je doprinijelo da se na tlu Drežnice formiraju jake partizanske snage. Okosnicu svih zbivanja u Drežnici predstavljao je drežnički narod, čvrsto opredijeljen za narodnooslobodilački rat i socijalističku revoluciju pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije.

Mile Trbović

Dolazak Koste Nađa i IveVejvode u Drežnicu početkom augusta 1941. godine

Od Gomirja za Drežnicu postoje dva moguća i poznata puta: prvi preko Tepica, Jasenka i Mekuše za Drežnicu, pun prijetnji i opasnosti i drugi, kojim je funkcionirala partijska veza: iznad Musulinskog Potoka, Paljerovca, Ponorca i Cungara za Drežnicu. Ovaj drugi je bio kraći i daleko sigurniji. Njime su došli «Spanci« Košta Nađ i Ivo Vejvoda s kurirom Jovom Stojanovićem Bricom nad zaselak Kojiće u kome je živio Bricin poznanik Milanko Kojić s kojim su uspostavili vezu. U knjizi »Od Kupe do mora«, Ivo Vejvoda je neodređen u svojoj izjavi i ništa pobliže ne kaže o pravcu svog i Nađovog dolaska u Drežnicu, izu-

zev da su obišli Jasenak, u kome je bio talijanski garnizon, i da su navečer stigli do Drežnice. Sutradan je kurir pokušao da stupi u vezu sa članovima Partije u selu Blagaju.

Između Gomirja i Drežnice postojala je organizirana partijska veza za čije je održavanje bio određen Pero Trbović Maler. Međutim, iz nepoznatih razloga, i pored postojeće partijske veze, Košta Nađ i Ivo Vejvoda stižu u Drežnicu poviše Krakara, u brdo iznad zaseoka Kojića, s nezvaničnim kurirom Jovom Stojanovićem Bricom. Ipak ovo nije bilo ni bezrazložno ni slučajno, pogotovo kada se zna da je u ovom zaseoku, sa svojom porodicom, živio Bricin poznanik lugar Milanko Trbović (Kojić), službenik Šumarije Ogulin u Gomirju. To poznanstvo Brice i lugara, stvoreno u Gomirju, osnovni je razlog što je Brico sa španskim borcima izbio iznad zaseoka Kojića i što prve kontakte ne čini s članovima Partije (ovo je pokušano sutradan), nego sa svojim poznanikom lugarom iz Gomirja.

Bez obzira na neočekivanu noćnu posjetu, došljaci su od domaćina dobro dočekani. Treba naglasiti da je Bricin poznanik bio rođak Drage Kobešćaka koji je tada bio ustaški načelnik općine u Drežnici pa je narod od njih zazirao s puno straha i bojazni. Pored ostalih, ovo su činjenice koje govore da je dolazak španskih boraca u Drežnicu bio mimo postojeće partijske veze Drežnica—Gomirje.

0 njihovom kretanju bili su na vrijeme obaviješteni članovi Partije u Drežnici. Međutim, kontakti »Španaca« s lugarom stvorili su kod njih ne samo sumnju, nego i bojazan pa se nisu usuđivali stupiti u bilo kakav kontakt s ovima. To je, pored ostalog, dovelo do komplikacije i poteškoća koje su nastale na planu povezivanja španskih boraca i drežničkih članova Partije, tako da na kraju nisu bili prihvaćeni ni primljeni u Drežnici. Dakle, uslijed njihove nedovoljne pažnje

1 neopravdanosti, što su glavnu riječ oko povezivanja prepustili svom kuriru, stvorena je nepoželjna atmosfera na relaciji »Spanci« — drežnički članovi Partije.

Prve večeri bila je uspostavljena veza između Brice i njegovog poznanika lugara, a zatim se pokušalo uspostaviti vezu s Gojkom Trbovićem Ćošanom, koji se tada nalazio u partizanskom logoru. Sutradan su »Spanci«, ne preko svog kurira, nego preko simpatizera pokušali stupiti u kontakt s drežničkim članovima KPJ. Međutim, odbijen je prijem »Spanaca«, kao i bilo koji drugi oblik suradnje, čak i to da ih se vidi kako s njima razgovaraju. Ovo navodi na zaključak da dolazak u Drežnicu ovih prokušanih španskih boraca nije bilo dovoljno pripremljen ali je isto tako do punog izražaja došla i drežnička predostrožnost i nepopustljivost. Jedno i drugo imalo je svoj negativan odraz na razvoj ustanka.

Po dolasku u Blagaj, španski borci su sa svojim kurirom uspjeli da uspostave vezu sa članom KPJ Bojicom Ivošević, a zatim su u njegovoj pratnji otišli u Radojčiće, gdje su naišli na Đukana Radojčića (Pitančova), preko koga su pokušali da uspostave vezu s komunistima iz Radojčića. Međutim, kada je Đukan obavijestio Savu i Dušana Radojčića o prisutnosti »Spanaca« i njihovom boravku iznad sela, ovi su to shvatili kao provokaciju, pogotovo zbog toga što je obavijest bila od nepartijca, zbog čega i nijesu ništa preduzeli da bi stupili u kontakt sa »Spancima«; zapravo odbili su da ih vide i da s njima porazgovaraju. Nakon toga Đukan je predložio da stupe u vezu s Gojkom Trbovićem Cošanom, na što je Nađ odgovorio da Čošana nema kod kuće.

Nastojeći da ih svakako poveže s komunistima, Đukan je »Spancima« savjetovao da stupe u kontakt s Alićem. Usvajajući prijedlog oni su ga uputili u Tomiće gdje je obavijestio Alića o boravku »Spanaca« iznad Radojčića, a ovaj

je odmah prihvatio da se s njima sastane. Dogovoreno je vrijeme i mjesto sastanka — na Poljani kod stana Rade Trbovića Ćošana. Međutim, na dogovoreni sastanak Alić nije došao. Time je propao i ovaj pokušaj uspostavljanja veze između Španaca« i drežničkih komunista. Postavlja se pitanje zašto Alić nije došao na ugovorenu vezu. Poznavajući Alića kao principijelna i dosljedna svojim stavovima, pretpostavljam da je on na putu do mjesta sastanka u detalje od nekoga bio upoznat o »Špancima«, naime »o činjenicama« da su došli mimo postojeće partijske veze s Gomirjem i da su noćili kod Kobešćakova rođaka, pa najvjerojatnije zbog tih razloga nije došao na ugovorenu vezu. Tko ga je obavijestio, ostat će nepoznato.

Nakon neuspjelih pokušaja da uspostave vezu s drežničkim komunistima, »Spanci« su odlučili da se idućeg dana vrate u Karlovac. Tako su oni tri dana kasnije (nakon što su krenuli iz Gomirja za Drežnicu) sa svojim kurirom i Đukanom kao vodičem preko šume Debeli vrh i Kaluđerska kosa, izbili na Ponore kod Jasenka. Pokazavši im dalje put preko Tepica za Gomirje, Đukan se preko Jasenka vratio u Drežnicu. Za učinjene usluge Košta Nad mu je na rastanku dao 100 dinara.

Kada je Đukan noću prilazio selu Radojčići, neočekivano se iza grma pojavio Gojko Trbović Čošan i počeo da ga ispituje o »Špancima«. I pošto ga je detaljno informirao o njima, Gojko mu je rekao da sutra u 10 sati obavezno dođe u Lokvice i sve to iznese na zakazanom sastanku. I zaista u Lokvicama se okupilo 9 članova KPJ: Marko Trbović, Rade Trbović, Nikola Trbović, Gojko Trbović, Pero Trbović Maler, Alić Tomić, Ilija Tomić Skender, Sava Radojčić i Dušan Radojčić. Đukan im je ispričao sve što je znao o »Špancima«, a Gojko im je objasnio kakav je propust napravljen neprihvaćanjem »Španaca«, uputivši im na kraju težu zamjerku.

Kad su »Spanci« stigli u Gomirje, Nađ je nastavio put za Karlovac da izvijesti OK KPH za Karlovac o situaciji u Drežnici, a Vejvoda je ostao u Gomirju da sačeka obavijesti iz Karlovca. Pošto iz Karlovca nije bilo nikakvih vijesti, Vejvoda je poslije nekoliko dana čekanja odlučio da preko Tepica i Jasenka ponovo krene za Drežnicu. U Jasenku je prenoćio u gostionici Simeona Kovačevića, trgovca drvetom. Tu je doznao da ustaše iz Jasenka ujutro putuju preko Drežnice za Brinje, pa ih je zamolio da ga povezu do Drežnice. I rano ujutro su Ivo Vejvoda i četiri ustaše s Mirkom Krpanom krenuli zaprežnim kolima Save Mamule Tepešina. Kad su stigli u Radojčiće, gdje je živio Đukan Radojčić, ovaj je vidjevši na kolima zajedno sa ustašama Vejvodu, preneražen ovakvim susretom pobjegao s ostalim seljanima u šumu. Nakon nepoželjna susreta i viđenja s Đukanom, Vejvoda napušta kola i ustaše, te preko polja odlazi u Vukeliće, odakle u pratnji Nikice Vukelića (Brkića), člana KPJ od 1939. godine produžava u Brinjski logor, gdje se povezuje s drežničkim partizanima.

Ubrzo nakon toga Vejvoda odlazi s grupom od šest prvih drežničkih partizana u Bjelež kod Tomića, gdje učestvuje u organiziranju Tomića logora.

Na osnovu izvještaja Koste Nađa, OK KPH Karlovac raspustio je Mjesni komitet KPH za Drežnicu iako se u stvari radilo o nesporazumu. Ova odluka, donijeta u vremenu kada je trebalo zbijati i jačati partijske redove i pripremati oružani ustanak, ocijenjena je od drežničkih komunista nepromišljenom, brzopletom i potpuno nepravilnom, tim više što ona nije bila saopćena ni usmeno, ni u pismenoj formi, sve do dolaska sekretara OK KPH za Karlovac Ive Marinkovića u Drežnicu 18. septembra 1941. godine. S još jednim kooptiranim članom Mjesni komitet je i dalje radio na pripremi i organizaciji oružanog ustanka

i formiranju partizanskog logora Drežnice na Stalku. Zaslužuje da se napomene kako je Bricin poznanik, lugar Milanko Trbović (Kojić), kao rođak ustaše Kobešćaka, mogao obavijestiti o boravku španskih boraca ne samo Kobešćaka, nego i druge ustaške organe u Drežnici, međutim on to kao dobar čovjek i patriota nije učinio. Naprotiv on je u svom domu dao utočište i gostoprimstvo »Špancima«, zatim ih je za put obezbijedio hranom i uputio ih u Blagaj gdje su ljudi više znali o pripremama za oružani ustanak. A što se tiče đrežničkih komunista ni danas se ne može reći da su mogli drukčije postupiti u onom teškom i nesigurnom vremenu kad su nepoznati ljudi vršljali po selima i tražili komuniste.

Mi danas dobro znamo tko su Košta Nad i Ivo Vejvoda kao i to da su po zadatku Partije, kao iskusni revolucionari, upućeni u Drežnicu da pomognu tamošnjim komunistima u organiziranju oružane borbe, ali tada to isto nisu znali u Drežnici, jer njihov dolazak nije bio dobro pripremljen i organiziran zbog čega se i odigralo ono što se dogodilo.

Nikola Ivošević

Formiranje i borbena dejstva prvih partizanskih jedinica

Formiranje i borbena dejstva partizanskih logora

Shvatajući stvarnu situaciju poslije okupacije naše zemlje, uvjerivši se u zlodjela okupatora i ustaških koljača, narod Drežnice je bio svjestan u kakvom se položaju našao. Jednostavno postavilo se pitanje života ili smrti. Zahvaljujući pripremama za pokretanje oružanog ustanka, utjecaju i djelovanju članova KPJ i naprednijih Drežničana kao i velikom angažovanju Ive Marinkovića, sekretara OK KPH za Karlovac, na objašnjenju situacije i predočavanju izlaska iz teškoća, narod Drežnice je ubrzo ispoljio spremnost da se oružjem suprotstavi okupatoru i domaćim izdajicama. A kada je 27. jula 1941. otpočeo oružani ustanak u Hrvatskoj, u Drežnici se pristupilo formiranju logora, kao specifičnom obliku organizovanja ustaničkih snaga.

Već 31. jula 1941. godine grupa od šest boraca pokušala je da formira partizanski logor na Plani kod Stalka. Međutim, ti drugovi se tamo nisu mogli održati zbog nedostatka hrane i vode, udaljenosti od prvog zaseoka od oko 15 km i drugog. Zbog toga je ta grupa, ojačana izvjesnim brojem novih dobrovoljaca, umjesto kod Stalka, obrazovala prvi partizanski logor u Lokvicama, 3 km od Tomića. Sastanku, prilikom formiranja logora, prisustvovao je i Ivo Vejvoda, komunista i borac u španskom oslobodilačkom ratu.

Još mi je i sada u živom sjećanju kako smo nas šestorica iz Krakara krenuli u partizane u pomenuti logor. Od naoružanja posjedovali smo samo 1 pištolj, a oružje koje smo dobili dolaskom u logor (mislim na puške) nalazilo se u Lokvicama. Po izlasku iz sela susreli smo pandura Radu Maravića koji je još tada obavljao taj posao kao službenik ranijeg režima. Zaustavio nas je i pitao kuda

smo krenuli. Bilo mu je nelogično da nosimo ćebad i još neke stvari. Odgovorili smo mu da se njega ne tiče kuda idemo. On je prozreo naše namjere te nas je bezuspješno ubjeđivao da ne pravimo gluposti, da trebamo biti lojalni građani, da bismo trebali poštivati novi poredak te da je najbolje vratiti se kući roditeljima, pokrstiti se i živjeti ravnopravno sa ostalima. Poznato je da je tada vođena kampanja pokrštavanja Srba u katoličku vjeru. Nismo ga se bojali, jer on i nije imao nikakvih posebnih namjera prema nama, a i sam je bio uplašen bojeći se ustaša i Talijana. Jednostavno smo ga pustili, otišli svojim putem da bismo sutradan u logoru položili partizansku zakletvu koju nam je čitao Nikola Trbović.

Pored partizanskog logora u Lokvicama ubrzo su formirana još četiri partizanska logora: Krakarski, Breznarski, Logor iznad Zmića i Radlovića, logor u Bitoraju. Ovo je bio veliki uspjeh komunista i naroda Drežnice. To je, također, jedan od rijetkih primjera da se u jednoj relativno maloj općini s oko 5 500 stanovnika već početkom ustanka formira 5 partizanskih logora. U tim logorima bilo je naoružanih 120 boraca. Odziv u partizane je bio mnogo masovniji, ali nismo posjedovali naoružanje. Većina omladinaca je vraćena kućama, posebno oni koji nisu služili vojsku. Takvu odluku su teško prihvatili, ali momentalno drugog izlaza nije bilo. Od ukupnog broja tadašnjih boraca, svega njih desetak je služilo Jugoslovensku vojsku tako da su oni imali mnogo posla da bi nas ostale na brzinu obučili u rukovanju puškom, jer drugog naoružanja tada nismo ni imali. Interesantno je istaći i to da je od pomenutog broja boraca desetak bilo oženjenih, što rječito govori da je težište budućih akcija upravo bilo na omladincima. Karakteristično je napomenuti da mi u tim momentima uopće nismo razmišljali što bi se dogodilo sa onim tko bi bio ranjen. Poznato je da u to vrijeme nije bilo ni jednog zdravstvenog radnika u Drežnici, nikakvih lijekova, a da smo ih i posjedovali, tko bi te lijekove znao upotrijebiti. Nismo mislili ni o tome kako ćemo se hraniti. U tim momentima nismo razmišljali ni o nizu drugih problema, a to je možda u konkretnoj situaciji bilo dobro.

Sva naša pažnja bila je usmjerena na to kako uspješno izvršiti pojedine akcije, zaplijeniti što više oružja i omasoviti partizanske logore onima koji su željeli da nam se priključe, a takvih je bilo mnogo. I tako je došao momenat da. poslije svih nedaća i stradanja, krenemo u oružanu borbu. Rješavanje ostalih problema postepeno su preuzimali na sebe drugovi koji su bili zaduženi za rad na terenu. Uz punu podršku naroda, mi smo obaveze uspješno izvršavali. Na primjer: izgradnja baraka za stanovanje nije bila stvar boraca-partizana. To su sa puno odgovornosti i vrlo brzo obavljali ljudi sa terena — pripremanje greda, dasaka, nabavljanje čavala itd. Sjećam se da su Lako Ivošević (Trtan). Branko Ivošević i još neki ispred nosa Talijana odnosili daske za Krakarski logor, a da Talijani uopće nisu znali o čemu se radi. Slično je bilo i oko izgradnje drugih partizanskih logora. Centralni partizanski logor premještao se četiri puta, u 1941. godini, Breznarski dva puta, Krakarski dva puta itd. Komandiri i politički komesari partizanskih logora jedino su, uz kosultiranje boraca, određivali lokaciju gdje će biti baza, a sve ostale poslove obavljali su naši aktivisti, uz svesrdnu pomoć naroda[1].

1 Uporedo s formiranjem partizanskih logora u Drežnici na sličnom principu formirani su logori u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju: Tuhobić, Grobnik, Delnice, Bribir, Vlševica I drugi.
U ovom međuvremenu formirani su partizanski logori i u brinjskom Gornjem kraju, a nešto kasnije u Jasenku i Gomirju.

Partizani u pomenutih pet logora bili su Drežničani. Po socijalnom sastavu: seljaci, drvosječe, kirijaši, pilanski radnici, nekoliko podoficira i žandara i njih nekoliko sa srednjom stručnom spremom. Po nacionalnom sastavu, osim dvojice, Srbi. Članova Partije i kandidata je bilo vrlo malo. Kadrove je trebalo pronalaziti i osposobljavati od najboljih. U svim partizanskim logorima komandiri i politički komesari su bili Drežničani. Konkretno — logor iznad Tomića: komandir Sava Vukelić, umro poslije rata kao general-pukovnik, politički komesar Nikola Trbović sa Stalka, poginuo 1943. godine; Krakar: komandir Milan Kosanović (Milankićev), strijeljan u Jasenku 1941. godine, politički komesar Bojica Ivošević (Maslak), umro poslije rata kao kolonista u Bajmoku; Brezno: komandir Gojko Trbović (Cošan), informbirovac, zatim Đuro Trbović (Ćošan), proglašen za narodnog heroja — poginuo kao major kod Gračaca 1944. godine, politički komesar Bude Bosnić, sada general-major u penziji; Zrnići: komandir Mićan Zrnić, poginuo u 35. ličkoj diviziji kao komandant bataljona, politički komesar Đuro Lončar (Vilson) iz brinjskog Gornjeg kraja, otišao u četnike 1942. godine; Radlovići: komandir Rade Maravić (Kubot), poginuo kao komandir čete, politički komesar Stojan Radulović (Giganov) — živi u Subotici kao penzionisani major.

Prve borbene akcije drežničkih partizana

Prve oružane akcije su bile veliko ohrabrenje za namučeni i uplašeni narod koji je počeo uviđati da su se našli oni koji ga žele iskreno i dosljedno štititi. Svakako, plašio se represalija, ne bez osnova, jer je do njih došlo odmah poslije prvih oružanih akcija. Neprijatelj je reagovao paljenjem kuća, pljačkanjem, silovanjem, pucanjem na goloruko stanovništvo, uz primjenu i drugih oblika terora s krajnjim ciljem da se narod zastraši, izoluju partizani i da se odustane od oružane borbe.

Jedna od, vjerojatno, prvih diverzantskih akcija na području Drežnice izvedena je već 12. jula 1941. godine, kojom prilikom su porušeni telefonsko-telegrafski stubovi između Drežnice i Jezerana, kod Nikolića i Lokve. Ovom akcijom je rukovodio Ivo Marinković, sekretar Okružnog komiteta KPH Karlovac. Pretpostavljam, da je to bio podsticaj komunistima Drežnice da se pripreme i krenu u oružane akcije.

Na putu Novi Vinodolski—Jasenak, u blizini Stalka, partizani su 27. augusta 1941. godine napali talijanski kamion. Pored Primoraca iz Bribirske čete u tni akciji je učestvovalo i 10-tak Drežničana. Kamion je zapaljen, 2 oficira osuđena na smrt, a vojnici oslobođeni i upućeni u garnizon Jasenak. Tu je zaplijenjeno mnogo hrane i drugog materijala. Postupak prema zarobljenim talijanskim vojnicima bio je veoma human.

Jedna od slijedećih akcija je izvedena kod Radojčića, 11. septembra, kada je grupa partizana sačekala žandarmerijsku patrolu. Na čelu te patrole nalazio se narednik Mijo Ostrun koji je tada ranjen. Zahvaljujući mračnoj noći i neiskustvu žandari su uspjeli pobjeći u žandarmerijsuk stanicu u Drežnici. Akcija je ocijenjena kao neuspjela zato što patrola nije likvidirana i nije joj oduzeto oružje. Međutim, ona je bila vrlo značajna u moralno-političkom i u svakom drugom pogledu. Talijani su na nju vrlo grubo reagirali u Radojčićima i u okolnim zaseocima.

Jedna od značajnijih akcija izvedena je 22. septembra 1941. godine u kojoj

je uhapšen i likvidiran načelnik općine — ustaški eksponent Dragan Kobešćak i njegova supruga, čime je likvidirana i odbačena ustaška vlast u drežničkoj općini.

Vrlo značajna oružana akcija je izvedena kod Ruke, raskrsnice na putu Jasenak—Drežnica i Drežnica—Novi Vinodol, pod rukovodstvom Milana Kosanovića, komandira Krakarskog logora. Tom prilikom je razoružana talijanska straža koju je sačinjavalo 7 vojnika. U ovoj akciji zaplijenjen je 1 puškomitraljez i 6 pušaka, što je u ono vrijeme za nas bilo veoma značajno. Napominjem, da nam je taj puškomitraljez bio vrlo drag, tako da smo za 24 sata svi znali rukovati njime i sklapati ga i rasklapati vezanih očiju. Možda smiješno, ali smo ga tada cijenili, vjerovatno više nego danas sa vremenu raketu. Interesantno je istaći kako je pomenuta akcija izvedena. Na čelu grupe partizana nalazio se Milan Kosanović. Svi su prilikom približavanja talijanskoj straži podigli lijevu ruku i tobože pokazali propusnice radi slobodnog prolaza, a desnom su izvukli pištolje i tim lukavstvom prevarili Talijane, razoružali ih, odveli u partizanski logor, nahranili ih i vratili u garnizon Jasenak.

Osmog oktobra kod Znjidavca, oko 15 km od Ogulina — na putu koji vodi ka Drežnici — partizani Breznarskog logora ubili su oružničkog narednika Ivana Vukelića i još jednog žandara. O toj akciji politički komesar primorsko-goranskog NOP odreda u svom izvještaju od 17. oktobra 1941. godine upućenog Centralnom komitetu KPH piše: »8. o. mj. dočekala je u zasjedi jedna grupa partizana iz Z. (Drežnica), dva žandara, od kojih je jedan bio zloglasni žandarmerijski narednik I. Vukelić. Isti se posljednje vrijeme nije uopće udaljavao iz žandarmerijske stanice i simulirao je bolest izbjegavajući pravednu ruku narodne osvete. U sela je ulazio samo sa pratnjom tal. četa da vrši svoje prljave poslove. Zasjeda je uspjela, žandari su ubijeni. Zaplijenjene su 2 puške, 70 metaka, 1 bomba, 1 kožnata žandarska torba, te neke druge stvari[2].« Sest dana kasnije, 14. oktobra, u akciji u kojoj su učestvovali partizani svih 5 partizanskih logora sačekana su iz zasjede napadnuta 2 talijanska kamiona puna vojnika na raskrsnici kod Ruke — na istom mjestu gdje je razoružana talijanska straža prije nekoliko dana. Tom prilikom ubijeno je i ranjeno 25 talijanskih vojnika, zaplijenjen 1 puškomitraljez i druga oprema. Ni ovom prilikom partizani nisu imali gubitaka[3].

U istom ovom mjesecu, između cestarske kuće u Tisovcu i Malić drage, na putu prema Jasenku, partizani Krakarskog logora ubili su 2 karabinjera koji su se vozili na motociklu. Zaplijenjene su 2 puške, 1 pištolj i uništen motocikl. Borci iz istog logora, potkraj oktobra, sačekali su ispod Pavlove barake kamion sa talijanskim vojnicima i ubili ili ranili desetak. Plijen se nije uspio pokupiti zbog nailaska drugih talijanskih kamiona sa vojnicima. Nismo bili zadovoljni ovom akcijom, što je primijetio i komandir Milan Kosanović. Okupio nas je na sastanak i govorio nam o perspektivi naše revolucije i da se u svakoj akciji ne može i ne mora zarobiti oružje, ali da moramo imati u vidu da se širom Jugoslavije kreće stotinu ovakvih odreda kao što je naš i uništava neprijatelja, a sve to i te kako ide u prilog Crvenoj armiji na koju su fašističke sile uputile glavninu svojih snaga. Pored ostalog, sjećam se da nam je govorio i o tome kako

2 Zb. NOR, tom V, kn.i. 1, str. 200—201.

3 Treba posebno istaći Vladu Zrnića (Snajderova) — poginuo 1944. godine kao komandant bataljona u 35. diviziji i Milu Zrnića (Mitraljesca) — umro kao pukovnik u penziji poslije rata, zato što su likvidirali Talijane i zaplijenili puškomitraljez.

i

ćemo i mi postati crveni komandiri i komesari. Milan je bio vrlo hrabar, iskusniji od nas, član KPJ i voljeli smo ga, ali u ovo posljednje nismo baš mnogo tada vjerovali.

Drugog oktobra partizani Zrnića logora izvršili su akciju na pilanu Josipa Rupčića u Zagorju. Pilana je zapaljena, a odgovarajući materijal je pokupljen. I ova akcija je imala svoju političku težinu, jer je izvedena blizu Ogulina gdje je živio hrvatski živalj. Napomenuo bih još i to da su partizani iz Centralnog logora, odmah nakon formiranja, napali pilanu u Mošunama i zaplijenili velike količine hrane, kožno remenje i drugu opremu koja nam je dobro došla.

Najznačajniji uspjeh postignut je 9. oktobra 1941. godine kada je oslobođena Drežnica. Talijani su se povukli u Brinje i tu je zaplijenjeno mnogo materijala, uništena dokumentacija i drugo. To je za nas bio trijumf. Bilo je među nama i takvih koji su mislili da je sloboda tu. Neki drugovi su htjeli odmah u partizane, ali im je odgovoreno kako su navodno zakasnili, što je bilo i naivno i utopija. Ovakvo raspoloženje posebno je došlo do izražaja 10. oktobra, na narodnom zboru na kome su govorili sekretar Mjesnog komiteta KPH Marko Trbović i komandir Krakarskog logora Milan Kosanović. Izvršili smo defile, što je kod naroda izazvalo veliko oduševljenje. No, ta »sloboda« je bila kratkog vijeka i za opuštanje nije bilo vremena.

Jedanaestog dana slobode, 20. oktobra, Talijani su ponovo okupirali Drežnicu, napali Krakarski logor i logor iznad Vukelića. Ovom prilikom ranjen je komandir Krakarskog logora, a zatim je uhapšen kod kuće i odveden u Jasenak. Do pomenutih logora Talijane su doveli izdajnici i kolebljivci, ali nikako ne stoji konstatacija iznijeta u izvještaju, objavljenom u »Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda«, tom V, knj. 2, da je Marko Kosanović bio izdajnik i da je strijeljan. Marko je ubijen slučajno, zato što je bez razloga bježao i tu nije bilo suđenja. Njegova uža i šira porodica i onih teških dana, pa i sada, ostala je dosljedna na liniji NOB-a i socijalističke izgradnje. Partizani iz logora iznad Vukelića, iako iznenađeni od Talijana, uspješno su se izvukli uz organizovan otpor, mada su izgubili dosta opreme i drugog materijala. Nakon toga uspostavili su vezu s partizanima iz brinjskog Gornjeg kraja i zajednički izveli vrlo uspješnu akciju kod Žute Lokve.

Pored okupatora i domaćih izdajnika, značajan neprijatelj u onoj situaciji bio je i veliki snijeg, koji je tada pao. Talijanska komanda zahtijevala je od nas da svi dođemo po propusnice pa da ćemo moći slobodno da živimo kod kuća, odnosno da se nikome ništa neće dogoditi. Neki Drežničani, a među njima i jedan broj partizana, nasjeli su zahtjevu Talijana, zato što su oni prije toga uhapsili dvadesetak viđenijih ljudi iz Drežnice izdali im propusnice i pustili ih kućama. To je bio trik i opća prevara, jer su ovi ljudi kasnije pohapšeni, a mnogi od njih i strijeljani. U svježem su mi sjećanju ti dani. U pamćenju mi je zajedničko putovanje sa Đurom Ćošanom, komandirom Breznarskog logora. Skupa smo krenuli po propusnice u Drežnicu. Jahali smo na konjima i stigli pred općinu ne sluteći ništa. Međutim, kada smo stigli tamo, osjetili smo da nešto nije u redu. Mnogo talijanske vojske, masa naroda, posebno muškaraca. Talijani su počeli tjerati ljude i odvoditi ih prema crkvi, a mi smo se u tom momentu, bez posebnog dogovora, jednostavno okrenuli (nitko nas ništa nije pitao) i uputili se prema selu Krakaru. Sretno smo se izvukli iz mjesta. Međutim, na naše iznenađenje, na mostovima ispod Drežnice sreli smo veliku kolonu Talijana i zapazili da vode vezanu grupu ljudi, a na čelu, vezanog u lance,

Marka Trbovića, sekretara Mjesnog komiteta KPH. Tada smo shvatili zabludu i onu poznatu izreku: »Latini su stare varalice.« Ovo je jedan od primjera nasjedanja talijanskoj propagandi i lažima. Dakako, mnogi su se brzo osvijestili.

Ponovnom okupacijom Drežnice, hapšenjem nekoliko stotina ljudi, strijeljanjem nekih u Jasenku, među kojima su bili sekretar Mjesnog komiteta KPH Marko Trbović i komandir Krakarskog logora Milan Kosanović, a nešto kasnije strijeljanjem pojedinaca u Ogulinu, NOP je u Drežnici bio doveden u vrlo težak položaj. Treba reći da su se svi strijeljani, na iznenađenje okupatora i ustaša, besprijekorno držali. Ići na stratište, kao što je to bilo ovom prilikom u Ogulinu, i pjevati revolucionarne pjesme, nije bilo jednostavno. Zapravo tragedija je bila u tome što su rasformirani ili napušteni partizanski logori, što znači da smo se sami dobrovoljno razoružali, a do tada smo se borili i čuvali svaki zaplijenjeni metak. Posljedice su bile teške. Treba reći i to da su se u tako teškoj situaciji samo pojedinci pokolebali i priklonili okupatoru i domaćim izdajnicima.

Partizani Drežnice nisu napustili logore pod uticajem roditelja i zbog velikog snijega, već je to bila prevara okupatora. Otuda se ne može prihvatiti tvrdnja da su dezertirali, kako je to isticano u nekim napisima. Svakako, bilo je i slabića. Poznato je da su mnogi od nas bez pitanja i znanja roditelja otišli u partizane, a sve u svemu iz partizanskih logora otišli smo ipak po naređenju. Komandir Krakarskog logora Milan Kosanović objasnio nam je da će u logoru ostati dvojica-trojica boraca da se brinu o naoružanju, sačuvaju baraku i ostalu opremu, a mi da idemo kući. Napomenuo je, također, da ćemo biti pozvani kada bude potrebno, vjerojatno po otapanju snijega. Konačno, možda se ne bi povjerovalo u takva objašnjenja da se nešto slično nije dogodilo i kod drugih, osim partizanskog logora iznad Vukelića. Na primjer, i iz Breznarskog logora otišli su svi osim dvojice. Mnogi od njih više se nikada nisu vratili, jer su strijeljani ili odvedeni u koncentracione logore u Italiju. Krakarski logor se više nije obnavljao, jer su se borci priključili Centralnom partizanskom logoru iznad Tomića, gdje je bila izgrađena nova baza. Sve ovo što je rečeno govori da smo se tada nalazili u teškoj situaciji — posebno kada je riječ o borcima i ljudima koji su bili organizatori akcija na terenu. Sigurno je da smo se tada nalazili u težoj situaciji nego prije oružanog ustanka. Masovno hapšenje, strijeljanje, prije svega pohvatanih partizana, svima nam je teško palo. Svakako nam je teško palo i to, što su nam te borce, prije svega one koji su bili u logorima, izdali takvi kao što je bila Smilja Tomić i još neki drugi.

Takvu tragediju i udarac, kao u oktobru 1941. godine, nismo doživjeli tokom čitavog rata, mada se zna da je bilo vrlo teških dana i neugodnih situacija. Naveo bih još samo jedan primjer: Bježeći iz Krakara, preko Breznoga, ispred Talijana nas nekoliko partizana našli smo se u kući Miloša Rogovića u Ponorcu. Bilo nas je ukupno 9 i nitko od nas nije posjedovao oružje. Ostali smo u kući do kasno u noć. Pero Trbović Moler, jedan od organizatora ustanka i predratni član Partije, skupa s lugarom Bogdanovićem krenuo je na spavanje u lugarsku kuću na Drugomišalj. Nas nekoliko je spavalo kod Rogovića. Ujutro, otprilike oko 9 sati, onako uznemireni, gledali smo kroj prozor i zapazili veliku kolonu Talijana ni punih 100 metara od kuće. Skamenili smo se. Posebno smo se uplašili kada smo vidjeli vezanog u lance Molerà i Bogdanovića. Nitko se od nas u tom momentu nije snašao osim stare Marte, majke Miloša Rogovića. Istina, takvih Marti bila je puna Drežnica, tada i tokom čitave revolucije. Odvažna žena, snalažljiva, već znajući slabosti Talijana, uzela je na brzinu

lončić soli, nekoliko jaja i živu kokoš i to poklonila trojici Talijana koji su pokušali pretresti kuću. Poslije ovoga Talijani su odustali od svoje namjere i uključili se u kolonu. Tako je stara žena spasila 7 partizana. Srećom situacija se vrlo brzo konsolidovala i akcije su krenule svojim tokom.

U nekim štampanim napisima ponekad se tvrdi kako su se partizani Drežnice u prvim borbenim akcijama orijentisali samo na borbu protiv ustaša. Međutim, to se ne može prihvatiti, bez obzira na to što su pojedinci smatrali da ne treba napadati Talijane zato što će nas oni, tobože, zaštititi od ustaša što je bila velika zabluda. Zapravo, zna se da su drežnički partizani izvodili borbene akcije i napadah neprijatelja bez obzira na boju uniforme. Cilj borbenih dejstava u svim situacijama bio je prije svega tući neprijatelja. Ono što se dogodilo u drugoj polovini oktobra — preko 500 uhapšenih, 60 deportiranih u logore u Italiji, 9 strijeljanih u Jasenku i 14 na Bukovniku kod Ogulina — nije zaplašilo Drežničane. Stojički smo podnijeli tu tragediju i ostali vjerni liniji KPJ, tj. oružanoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, što najbolje potvrđuje činjenica da je baš u oktobru 1941. formiran Drežnički partizanski bataljon.

Seoske narodne straže i njihova djelatnost

Drežničani su poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije i okupacije kolektivno morali otići u stražare. Naime, muškarci od 15 do 70 godina sve do početka oružanog ustanka nisu spavali kod kuće. U početku nismo bili svjesni onoga što se to događa u nas. Nitko nije očekivao ovakav masakr, klanje nedužnih, ubijanje i bacanje ljudi u bezdan, ali se ipak to moglo naslutiti. Na primjer, preživjeli Drežničani, vojnici Jugoslavenske vojske i danas se sjećaju što su sve preživjeli vraćajući se nakon aprilskog rata u rodni kraj. Nikica Radulović, Milan Ivošević i mnogi drugi vraćajući se kućama nosili su sa sobom puške i drugu opremu, ali su ih u Ogulinu i okolini sačekivali pripadnici Mačekove straže, razoružavali i maltretirali. Istina, neki od tih bivših vojnika našli su sigurnije putev-e da se vrate u Drežnicu i uspjeli su sačuvati oružje koje je kasnije i te kako dobro došlo. Najviše naoružanja — pušaka i municije — doneseno je iz Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, gdje su naši ljudi služili u planinskim i drugim jedinicama.

Moglo bi se postaviti pitanje zbog čega smo otišli u stražare. Jednostavno zbog toga da bismo se zaštitili od ustaša koji su počeli da hapse i ubijaju. Na primjer, Drežničani su, a i drugi iz ostalih mjesta, srijedom odlazili u Ogulin na sajam. Ta se tradicija još i danas zadržala. Jedne srijede u junu 1941. godine ustaše su pohvatale veći broj Drežničana, Jasenčana, ljudi iz Musulinskog Potoka, Vitunja i drugih sela i zaselaka, povezali ih i kamionima odvezli do Kleka. Jednog po jednog su ubijali tupim predmetima i bacali u duboki ponor kod Klečke drage. Na red je došao Milovan Vukelić (Jagetić). Kad su ga ustaše upitale za posljednju želju, rekao im je da mu dozvole da se poljubi s bratom. Ustaše su to »velikodušno« dozvolile, mada to nije bio njegov brat već susjed
— prijatelj. Milovan je to vješto iskoristio i, zahvaljujući pošumljenom terenu, bez obzira na plotune, uspio je da pobjegne u Drežnicu. Zbog ovog i drugih slučajeva Drežničani su bili primorani da organizuju straže, i prije početka oružane borbe, a i direktiva Partije je bila da se ljudi čuvaju i sklanjaju u šume. Treba reći i to da nismo bili iznenađeni sve do oktobra 1941. godine kada

smo popustili u budnosti, što su Talijani i domaći izdajnici iskoristili. Tada je, pored Marka Trbovića i Milana Kosanovića, uhapšen i ubijen Dmitar Trbović sa Padališta, prvi sekretar ćelije KPH u Drežnici. Nikada se nije doznalo na kome mjestu je likvidiran. To je za nas bio veliki gubitak, jer je Dmitar zbog skromnosti i revolucionarnog rada bio mnogo omiljen u narodu.

U Drežnici i okolini su postojale dvije vrste straže: seoske i logorske. Obje su savjesno izvršavale zadatke. Zahvaljujući njima nismo više doživjeli niједnu tragediju, osim pomenute. O svemu što se zbivalo u Drežnici i njezinoj okolini brzo su, gotovo telegrafski obavještavana sela i zaseoci od Lokve i Nikolića do Jasenka, Breznog, Bjelskog, Musulinskog Potoka, Vitunja, pa i dalje. Kuriri su u to vrijeme imali značajnu ulogu. Komandiri straža su bili vojnički iskusni, jer su skoro svi služili Jugoslovensku vojsku. Sve zadatke, koji nsu bili mali, izvršavali smo uspješno, zahvaljujući i velikoj podršci naroda, izuzev rijetkih pojedinaca. Straže su bile orijentisane prema garnizonima gdje su bili Talijani i ustaše, u stvari, prema Krakaru, Radojčicima, Lisini i drugim zaseocima, te talijanskom garnizonu u Jasenku i Brinju, zatim prema Tomićima, Vukelićima, Sekićima, Radlovićima i dr. Stražama smo se obezbjeđivali i s pravca Jezerana, Bosnića, Breznog, Ponorca, Debelog Luga, Bjelskog, Musulinskog Potoka, kao i sa pravca Ogulina. Pokazalo se da je raspored straža bio dobar tako da do iznenađenja od strane neprijatelja nije dolazilo. Pripadnici straža predstavljali su narodnu vojsku i polagali su zakletvu kao i partizani. Oni su po potrebi išli u akcije, a nedostatak naoružanja bio je razlog što svi nisu bili angažovani u borbama.

Druga vrsta straža bila je organizovana na sličnim principima kao i seoske, ali im je uloga bila nešto drugačija. Te straže su organizovale partizanske jedinice, tj. Stab odreda i Stab bataljona »Marko Trbović«. To je već bila vojna organizacija koja bi se danas mogla uporediti s općenarodnom odbranom. Istakao bih primjer: negdje februara 1942. godine iz Tomića logora (centralnog logora) 1. četa bataljona »Marko Trbović« premještena je u Nikoliće. Tu je ostala nešto duže i odatle odlazila u razne akcije. Upravo tada su do punog izražaja došle straže. Po vrlo visokom snijegu i hladnoj zimi svakog dana smo išli u zasjedu na Veliku Kapelu. Smjenjivali smo se sa stražarima iz seoskih straža. Među nama je vladalo veliko povjerenje i drugarstvo i svakodnevno smo razmjenjivali oružje. Oni koji su dolazili u smjenu, donosili su očišćene i podmazane puške, a ovi drugi, koji su bili u zasjedi po desetak ili više sati, vraćali su se sa zamrznutim naoružanjem, čistili ga, podmazivali i ponovo išli na položaje. Iz ovog primjera se vidi da je bilo malo razlike između boraca u bataljonu i seoskih stražara, mada su i oni željeli naći mjesto u bataljonu.

Posebnu ulogu u konkretnoj situaciji odigrali su Dmitar Vukelić (Pimić) i Ilija Radulović (liko), koji su dobro poznavali prilike u okolini i u samom Ogulinu. Bili su mnogo iskusniji, bolje su se snalazili od svih nas. U daljem razvitku NOB-a mnogi su iz straža otišli u operativne jedinice, ali su straže, kao neposredna zaštita naroda, i dalje ostale i obezbjeđivale ga do oslobođenja. Formiranjem NOO-a i Komande mjesta seoske straže su potpale pod njihovu nadležnost. Gledano u cjelini seoske straže su tokom NOR-a odigrale značajnu ulogu u zaštiti naroda.

Ustaše i Talijani su često, prije oružanog ustanka, sa pravca Ogulina i Jezerana upadali u Drežnicu. Zastrašivali su i maltretirali ljude na razne načine. Kada bi te ekspedicije izvršile posao, a najviše ih je zanimalo oružje, na scenu su stupali ustaški žandari koji su imali postaju u Drežnici. Njih desetak je po-

kušavalo da drži u strahu čitavu Drežnicu. Među njima se posebno isticao Alija Dražnik, kojeg smo zvali Ilija. Mučio je stanovništvo, vikao, grdio, batinao pojedince, a u to vrijeme nitko ga nije smio dirati. Taj kreten s puškom nije imao više od 50 kg. Slobodu kretanja njemu i ostalima žandarima i ustašama prekinuli su prvi ustanički plotuni.

Formiranje i borbena dejstva Drežničkog partizanskog bataljona

Drežnički partizanski bataljon formiran je oktobra 1941. godine. U njegov sastav ušli su borci iz svih 5 partizanskih logora u Drežnici. Početkom decembra, prema odluci Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu, dobio je naziv bataljon »Marko Trbović« po sekretaru Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu, koga su talijanski fašisti nakon teških mučenja strijeljah u Jasenku, 4. novembra 1941. godine sa još osmoricom drugova. Ubrzo poslije formiranja u sastav bataljona uključen je i Partizanski logor Jasenka, Gomirski vod, partizani iz brinjskog kraja, Ledeničani, Krmpoćani, Bribirci, Novljani i drugi Primorci.

Početkom decembra 1941. godine bataljon je ušao u sastav tada formiranog Primorsko-goranskog NOP odreda. U interesu daljeg jačanja bataljona, Štab odreda je 5. decembra 1941. godine uputio Uputstvo partizanima, komandirima i komesarima bataljona »Marko Trbović« u kojem je, između ostalog, pisalo: »Da se odmah jave u komandu bataljona svi koji su položili partizansku zakletvu, kako bi dobili konkretan raspored, poduzeti sve mjere da se u odredima uvede čvrsta i vojnička disciplina. Čitav život u logorima treba da bude prožet disciplinom. Odnos komandira i komesara u jedinicama treba da bude drugarski, ah pri tome vojnički. Sva naređenja moraju se izvršavati bez pogovora i oklijevanja, a u protivnom biti će preduzete sve potrebne disciplinske mjere, a u najgorim slučajevima otkazivanja poslušnosti u akcijama, dezerterstva, izdaje, samovolje, lične osvete, krađe i pljačke — kažnjavati smrću.« I još: »Zabranjuje se odlazak iz logora bez izričitog odobrenja komandira i političkog komesara. Bjekstvo iz logora, napuštanje borbe, neprijavljivanje vlastima, kao što se to do tada dešavalo, smatra se izdajom i dezerterstvom i bit će kažnjeno smrću.« Ovo uputstvo borcima u bataljonu nije nikada saopćeno, bar ne u centralnom logoru iznad Tomića, gdje sam se tada nalazio. Ipak, osjetili smo da se ozbiljnije prilazi rješavanju prisutnih problema u vezi s nekim pojedincima. S velikim zadovoljstvom smo prihvatili pooštravanje odgovornosti svakog pojedinca u logoru, a naročito uvođenje čvršćeg reda i discipline. Mladim partizanima, a takvih je bilo najviše, nije teško padalo dežurstvo, stražarska služba i patroliranje po hladnom vremenu i velikom snijegu, koliko zabrana nepotrebnog odlaska u selo. Ali, u interesu discipline prihvatili smo i takvu činjenicu kao neophodnu i pravilnu.

Za komandanta bataljona postavljen je Ratko Rusek, a za političkog komesara Branko Vukelić. Brojno stanje bataljona iznosilo je 120 boraca, naoružanih s 4 puškomitraljeza, 100 pušaka i većom količinom municije. Većina boraca, omladinaca, nisu bili članovi SKOJ-a niti članovi Partije. Po unutrašnjoj snazi i jedinstvu bila je to odlična partizanska jedinica.

Ako bismo sve to sveli u drežničke okvire, treba podvući da smo već 1942. godine, a posebno 1943. imali veliki broj starješina koji su zauzimali vrlo odgovorne položaje, počev od komandira voda i političkog delegata, komandira i političkog komesara čete, komandanta i političkog komesara bataljona, te niz

drugih odgovornih dužnosti. Naveo bih neke primjere: U Primorsko-goranskoj proleterskoj četi, koja je ušla u 1. proleterski bataljon Hrvatske, od 45 boraca, većinom iz Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 9 je bilo iz Drežnice. Prvi komandir pomenute čete bio je Dušan Trbović (Dude) iz Krakara, istaknuti borac i jedan od najaktivnijih organizatora ustanka u Drežnici. Od boraca treba istaći kao svijetao lik Stojana Ivoševića iz Blagaja, koji je svojom hrabrošću unosio strah i trepet kod neprijatelja, a divljenje i poštovanje kod svojih saboraca. Poginuo je junački 1943. godine u Sloveniji (kod Cmomelja) s malim minobacačem u rukama, od koga se nije odvajao. Pored Stojana zapažen je i Ilija Radulović koji je poginuo kao zamjenik komandanta bataljona na sremskom frontu, a u 13. proleterskoj brigadi »Rade Končar« poginuo je i Dmitar Radulović na dužnosti komandanta bataljona.

Bataljon »Marko Trbović« poslužio je kao jezgro za formiranje 6. pa i 14. primorsko-goranske brigade, a i 13. primorsko-goranske udarne divizije. Veliki broj Drežničana je upućen na rukovodeće dužnosti u Istru, gdje je formiran Operativni štab — kasnije 43. istarska divizija. Komandant Operativnog štaba, a po formiranju divizije i njen komandant, bio je narodni heroj Sava Vukelić, koji je umro poslije rata kao general-pukovnik. U toj diviziji bilo je i drugih rukovodilaca iz Drežnice. U 35. diviziji, u čiji su sastav ušle dvije primorsko-goranske brigade, neki Drežničani su bili na istaknutim položajima: Miloš Ivošević (Rogović) komandovao je brigadom, Nikica Radulović (Kovač) bio je politički komesar brigade, Dušan Ivošević (Crni) — zamjenik komandanta brigade i komandant bataljona, Bude Bosnić — pomoćnik komesara divizije, Nikola Ivošević (Lazić) — politički komesar bataljona i pomoćnik komesara brigade, Mićan Zrnić — komandant bataljona (poginuo koncem 1943. godine kod Gornjeg Babinog Potoka), Đuro Ivošević — komandant bataljona (poginuo na Cudinom klancu), Vlado Zrnić — komandant bataljona (poginuo kod Dobrosela). U toj diviziji izgubili su živote i mnogi hrabri komandiri i politički komesari četa, komandiri vodova, politički delegati i drugi borci. Drežničani su se borili ne samo u Drežnici, već i u Lici, Gorskom kotaru, Kordunu, Hrvatskom primorju i Istri, a bilo ih je i na Sutjesci, odakle se mnogi od njih nisu vratili.

Bataljon je izveo niz uspješnih akcija i postigao ne male rezultate. Ne upuštajući se u analizu svake akcije, napomenuo bih da bataljon kao cjelina nije mnogo dolazio do izražaja, jer su to onemogućavali razni uslovi, ali su se zato isticale pojedine njegove grupe, vodovi i čete, kao na primjer, u napadu na Stajnicu, Jezerane, Maljkovac kod Brinja, Srpske Moravice, Perić most kod Ljubošine, manastir u Gomirju, ustaški garnizon u Puškarićima i Salopeke kod Ogulina, Vrbovsko, Alan i Krivi Put i na Razdolje u Gorskom kotaru. Bataljon je također izveo vrlo uspješnu akciju na Talijane kod Žute Lokve, gdje se posebno istakao Nikica Radulović, sada pukovnik u mirovini, jer je tom prilikom hvatajući se ukoštac s nekoliko Talijana oteo dvije puške i puškomitraljez. Tada je teško ranjen Miloš Ivošević (Rogović) koji je rukovodio tom akcijom, a poginuo je komandir čete Milan Maravić i Nikola Tomić (Vukov).

Dijelovi bataljona »Marko Trbović« su 17. decembra 1941. godine napali talijansku posadu u Brezama sa namjerom da je likvidiraju i zapale pilanu. Zbog neodlučnog napada i kolebanja pojedinaca, kako je to napisao Mihael Sobolevski u knjizi »Drežnica 1941. godine«, posada nije likvidirana. Prema izvještaju Štaba primorsko-goranskog odreda od 18. decembra 1941. godine, upućenom Glavnom štabu Hrvatske, u tom napadu ubijena su dva talijanska oficira,

jedan narednik, tri vojnika, a tri vojnika su ranjena. Talijanska verzija je drugačija. Akcija je bila vrlo solidno pripremljena. Još mi je i sada u svježem sjećanju kako smo bili podijeljeni u desetine; određeni su i desetari, a moj komandir desetine bio je Miloš Rogović. Također se sjećam da smo imali vrlo težak put. Mnogi od nas su zbog poledice puzili na koljenima preko Stalka i kasno u noć smo stigli u Bribirski logor. Odatle smo, također, po mrkloj noći sa vodičima krenuli u napad na Breze. U zoru smo zaposjeli položaj i na signal Save Vukelića otvorili vatru. Nije bilo komande za juriš. Uzrok našeg neuspjeha bio je taj što smo bili obaviješteni da od Ledenica dolazi kolona tenkova, pa smo se povukli, a o neodlučnosti boraca ne može biti ni govora. Pa ipak je ta akcija uspjela, jer je činjenica da su Talijani iz tog garnizona pobjegli i zabunkerisali se u Ledenicama, a partizani su dobili mnogo veći manevarski prostor.

Jedna od značajnih akcija bataljona je oslobođenje Jasenka, 21. januara 1942. godine, što nam je omogućilo neometanu vezu ne samo sa Gorskim kotarom, već i sa partizanima u Sloveniji — preko rijeke Kupe. Treba reći da je ovaj garnizon duže vremena bio blokiran od strane naših jedinica. Jedan broj domobrana je pohvatan kada su izlazili u mjesto van kasarne. Među uhvaćenima bio je i neki zločinac Janko, te je kao takav i strijeljan. Treba reći i to da su partizanske veze s garnizonom vrlo dobro funkcionisale, a njen stub je bio Anton Simić, zamjenik komandanta garnizona, inače nosilac Partizanske spomenice 1941. godine. Umro je 1979. kao pukovnik JNA u mirovini. On je pridobio za sebe veći broj domobrana, pa u kritičnom momentu do sukoba nije došlo, jer se posada na naš poziv bez borbe predala, a bataljon je postigao ono što je i želio. Zarobljena su 52 domobrana, 18 žandara i 2 oficira. U toj akciji zaplijenjeno je 70 pušaka, 2 puškomitraljeza, 6 pištolja, 14 000 metaka, 20 bombi i cijela ratna oprema za 72 čovjeka. Pored ostalog, zaplijenjena je i veća količina hrane, ćebadi, 5 bicikla i dr. Strijeljano je 11 žandara i 2 domobrana, inače poznatih koljača. Proširen je slobodni teritorij, a narod Jasenka je odahnuo.

Ne analizirajući i ne pominjući i druge akcije, bataljon »Marko Trbović« je sigurno odigrao pionirsku ulogu u drežničkom kraju. Pored oružanih akcija on je veoma uspješno i politički djelovao među narodom. Borci i starješine bataljona su intenzivno surađivali s antifašističkim organizacijama omladine i žena, kao i sa organima vlasti kroz razne forme rada, kao što su priredbe, objašnjavanja vojno-političke situacije i dr. Borci i rukovodioci bataljona na svakom mjestu su srdačno dočekivani. Treba napomenuti — zahvaljujući u prvom redu narodu i omladini — da smo u tom periodu bili obezbjeđivani hranom, obućom i odjećom. Zapravo, što je narod imao, to nam je dao i mi smo bili zadovoljni. Sjećam se da smo nas trojica: Ilija Cupurdija, umro 1981. godine, Nikica Tatalović (Kulaš), poginuo 1944. godine kao operativni oficir 1. brigade 13. divizije i autor ovog članka, jednom prilikom bili zaduženi za prikupljanje hrane. Hranu smo dobivali dobrovoljno bez negodovanja naroda. Svakako je to zato, što nas je drežnički narod smatrao svojima, iako u bataljonu nisu bili samo Drežničani, već i Primorci i partizani iz brinjskog Gornjeg kraja i drugi. Konačno, bataljon je ponikao iz tog naroda i narod ga je prihvatio stvarno kao svoje prvorođenče.

Mile Maravić

Sjećanja na stradanja Drežničana od strane talijanskih okupatora

Hapšenja, maltretiranja i strijeljanja u Jasenku i Ogulinu

Polovinom oktobra 1941. zapao je veliki snijeg, koji nije ni kopnio do proljeća. Partizanski logori, sem Centralnog, nisu bili spremljeni za zimu i izvođenje akcija u zimskim uslovima. Nisu bile izrađene čvršće nastambe, već improvizirane od priručnog materijala. Nije bila obezbijeđena ni hrana, tako da se moralo saobraćati sa selima radi hrane, a prtine su odavale pravce izlaska iz logora u sela. Radi takvih uslova u logorima jedan dio boraca otišao je svojim kućama.

Zbog toga što je strijeljan ustaški načelnik općine Kobešćak i njegova supruga Maca, njena sestra Smilja Pante Tomić namjeravala je da se osveti Drežničanima. Govorila je po selima da će otići kod Talijana i reći im sve što zna o partizanima. Radi toga je rukovodstvo u Drežnici, naredilo da se Smilju uhapsi i sprovede u Radlovića logor u šumi Bitoraj, gdje su se nalazili Branko Vukelić i Antun Rusek Ratko. Uhapšena je u Tomićima i preko Vukelića, Vrujca, centra Drežnice i Radlovića sprovedena u Radlovića logor. U njezinom hapšenju i sprovođenju učestvovalo je oko desetak ljudi, partizana i saradnika. U toku sprovođenja bilo je i samovolje pojedinaca u odnosu na nju. Kad je dovedena u Radlovića logor, s njome je obavljen razgovor i puštena je kući. Dakle, pružila joj se odlična prilika da vidi i sazna i ono što do tada nije znala. Iza toga ona je stvarno učinila ono čime je ranije prijetila. Otišla je Talijanima i ispričala im sve što je znala.

Želeći da iskoriste veliki snijeg i spriječe dalje jačanje NOP-a u Drežnici, talijanski okupatori su odlučili da mu zadaju odlučan udarac na taj način što će likvidirati partizanske jedinice u selu koristeći od domaćih izdajnika i Smilju Tomić. U tom cilju su pribjegli raznim oblicima djelovanja. Tako su objavili da svi odrasli muškarci moraju doći u talijansku komandu u selu i podići »propusnice« s kojima će se moći slobodno kretati. Svojom agitacijom su nastojali da obmanu narod šireći vijesti kako su oni zaštitnici Drežničana od ustaša. Jedan broj ljudi uputio se po »propusnice«, koje su i dobili. Talijani su ih pustili kućama da bi namamili i ostale da dođu po »propusnice«. Tako su na taj način uhapsili jedan broj ljudi. Kad su vidjeli da im taj metod neće uspjeti, oni su u Drežnicu dovukli jače snage i jedne noći opkolili nekoliko sela i u njima pohapsili sve odrasle muškarce, sproveli ih u centar Drežnice i zatvorili u crkvu i u podrume Branka Lončara i Steve Tatalovića Babića. Među uhapšenima ljudima, kojih je bilo približno 600, bilo je i partizana. Pohapšeni su i neki članovi KPJ, kao i članovi Mjesnog komiteta KPH Drežnica: Marko Trbović i Aleksa Tomić Alić.

Odmah po zatvaranju ljudi u crkvu unesen je »netko« na vojničkim nosilima u oltar crkve. Zatim su počeli dovoditi pojedinačno ljude pred oltar. Iz oltara se čulo »SI« ili »NO«. Tko je bio popraćen sa »SI«, to je značilo da je dotični

sumnjiv, odnosno osumnjičen od osobe koja je unesena u oltar. Istog dana saznalo se da je to bila Smilja Tomić.

Nekoliko sati nakon hapšenja Talijani su u crkvi izdvojili nas oko dvadesetak, povezali nas odmah konopima dva i dva, a onda opet sve međusobno konopima po dužini. Izvedeni smo pred crkvu gdje su nas sačekali vojnici i karabinjeri. Zatim smo krenuli za Jasenak, gdje se nalazila njihova viša komanda. Pored svakog od nas išao je vojnik ili karabinjer. Pred nama i za nama, opet, jedinica na obezbjeđenju, do zuba naoružana. Vjerojatno su mislili da će ih partizani napasti i osloboditi nas. Radi toga su se i zbili uz nas da ne bi partizani mogli u njih pucati. Tako je Talijanima pošlo za rukom da za relativno kratko vrijeme pohvataju ljude na koje je pala sumnja od izdajnika. Smilja je poznavala dosta ljudi i dosta toga saznala među narodom, pošto je živjela u Drežnici, gdje je NOP djelovao slobodno i bio jedina vlast.

Navečer su nas 20 doveli u Jasenak i zatvorili u kovačnicu Rade Kosanovića Đekina. Sam naziv prostorije govori dovoljno. Tu smo bili zatvoreni, bez slame i bilo kakva pokrivača. To je bilo 26. oktobra 1941. Istu večer su karabinjeri k nama doveli Marka Trbovića, Milana Kosanovića i Jovu Tatalovića. Oni su prethodno bili zatvoreni u pilani Jovice Mamula. Te iste večeri otpočela je i istraga. Odvođeni smo u zgradu Šumarije Jasenak, gdje je vršena istraga i saslušavanje. Prvi je saslušavan Marko Trbović, pa Milan Kosanović, Jovo Tatalović i tako redom svi ostali. U Šumariji, u uglu sobe gdje smo saslušavani, bilo je postavljena pregrada od šatorskih krila iza koje je sjedila Smilja Tomić. Vidio sam da je odatle izišla dok su me karabinjeri tukli i saslušavali. Jedan mi je od njih stavio puščanu cijev u usta i naređivao da priznam da sam bio u šumi. Smilja je tada izišla i rekla: »Priznaj, Mile, pa te neće gospoda tući«. Ja sam podnosio udarce kundaka i pendreka, gaženje nogama, ali im nisam ništa priznao. Smilja je samo čula pričanja da sam ja u partizanima, ali nije znala ništa konkretno. Kako smo se sa saslušavanja vraćali u istu prostoriju, teško smo se međusobno prepoznavali, jer smo od batina izmijenili izgled, a naročito su bili isprebijani Milan Kosanović i Marko Trbović. Milan Kosanović nije skoro ništa vidio, pošto je bio sav otečen i crn po licu od silnog batinanja i mučenja na saslušavanju.

Dok je pomenuta grupa saslušavana u Jasenaku, u Drežnici je nastavljeno prepoznavanje i saslušavanje ostalih uhvaćenih. Te večeri u Drežnici su dvojica priznali da su bili u partizanima i da su bili u akciji na Mekuši, za koju su Talijani kroz saslušavanje pokazivali najviše interesa, jer su u njoj imali velike gubitke u ljudstvu i naoružanju. Ova dvojica su prokazali sve one za koje su znali da su partizani, odbornici ili saradnici. Pored njih, Talijani su u svojim zatvorima imali ranije uhvaćene neke partizanske kurire, koji su im također pomogli u otkrivanju partizana, partizanskih logora i ostalog što su znali.

Ove činjenice ispričao nam je Marko Trbović kada se vratio sa saslušanja, a to isto je ispričao i ostalim uhapšenim Drežničanima u jasenačkoj crkvi. On je kao posljednju želju pred strijeljanje tražio da ga odvedu u crkvu kako bi se oprostio sa svojim ljudima. Tada je objasnio da su se, pored Smilje, pojavili još neki izdajnici koji su bili partizani, a sada su se stavili u službu mrskog okupatora. Na taj način Talijanima je olakšana istraga i za kratko vrijeme im je uspjelo da otkriju, na smrt osude i strijeljaju vi Jasenku: Marka Trbovića, sekretara Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu, Milana Kosanovića, komandira Krakarskog logora, Jovu Tatalovića-Jocu, Dragana Vukelića Lugarova, Lazu Tatalovića Mandića, partizana iz Breznarskog logora i Dejana Tomića, partizana iz To-

mica logora. Ranije je bio uhapšen Nikola Tomić Vuk jer su u njegovu stanu u Bjeležu Talijani pronašli neko staro oružje, pošto je tu bio prvi partizanski logor, pa su ga kao kućegospodara strijeljali. On se javio da zamijeni sina Pantu. U istoj grupi strijeljan je i Dušan Maravić iz Skipina, koji je bio kurir Breznarskog logora. On je iz Centralnog logora prenosio u Breznarski logor dvije talijanske puške, ali su ga Talijani uhvatili kod kuće Save Maravića Zutića. Jovana Tatalovića Papeša, teško bolesnog čovjeka, Talijani su iz kreveta izvukli, odvezli u Jasenak i strijeljali zato što su u njegovoj kući našli neki stari revolver, koji on kao kućegospodar nije predao na oglas talijanskih vlasti. Svi su oni strijeljani 4. novembra 1941. u Jasenku na mjestu zvanom — kod Crkvice.

Posljednja noć provedena s Markom Trbovićem, Milanom Kosanovićem i Jovom Tatalovićem-Jocom ostat će mi u sjećanju dok budem živ. Čuo sam tada dosta toga o čemu ništa ranije nisam znao, niti sam imao prilike da nešto slično čujem. Cijela noć nam je prošla u pričanju drugova Marka Trbovića i Jove Tatalovića o raznim događajima. Marko nam je pričao kako je bio u Americi kao komunista, kako su se radnici u Americi borili za svoja prava, te kako je Komunistička partija SAD djelovala među radnicima i u američkim sindikatima; zatim kako je morao prebjeći iz Amerike u SSSR. Pričao nam je o socijalizmu i o slobodi u SSSR-u, o čemu mi nismo mogli ni sanjati. Pričao je kako su ga mučili Talijani i teretili domaći izdajnici. Jovo Tatalović-Joca pričao nam je o Senjanin-Tadiji, kako je oderao živa ovna i jarca i pustio ih niz planinu. Ovan ide kroz granje koje s njega otkida komade mesa, a on se i ne osvrće, dok jarac, kako ga dirne koja grančica, dreči da cijela gora ječi. Jovo nam je tom pričom htio uliti hrabrost da ne pokleknemo pred neprijateljima. Drugovi su nam nadalje pričali o KPJ, o njenoj ulozi u borbi protiv okupatora i domaćih slugu i o boljem životu koji će doći poslije pobjede nad fašizmom. Zatim su nam ispričali u detalje tok istrage i mučenja kojima su bili podvrgnuti od strane Talijana kao i to što im je koji od izdajnika govorio u lice. Milan Kosanović nije bio u stanju da govori. On je bio toliko izubijan da mu je sva glava bila otečena i crna: nije skoro ništa vidio. U zoru su došli karabinjeri, povezali ih i odveli. Mi ih nismo više nikada vidjeli, samo smo kroz kratko vrijeme čuli plotune kada su ih strijeljali.

Ubrzo poslije strijeljanja Talijani su otpočeli uhapšene Drežničane prebacivati iz Jasenka u Ogulin. Iz crkve u Jasenku pustili su nekoliko starijih i bolesnih ljudi kućama, a ostale su po grupama, povezane konopcima i uz jako obezbjeđenje, upućivali u Ogulin. To prebacivanje je bilo hod po mukama. Već je prošlo oko deset dana od hapšenja. Ljudi su bili jako iscrpljeni od gladi, batina, maltretiranja, nespavanja i svih mogućih nedaća koje su ih zadesile u fašističkim rukama. Bilo je dosta ljudi polubosih i veoma slabo obučenih. Po snijegu i bljuzgavici grupa je hodala cijeli dan od jutra do noći. Ako je koji pao u koloni, karabinjeri i vojnici »pomagali« su mu kundacima, a u krajnjoj nemogućnosti hodanja, stavljali su ga na mazgu, prevješena preko samara kao vreću žita. Isto tako otpremali su za Ogulin i osumnjičene partizane, pa i preostale iza strijeljanja iz Kosanovićeve kovačnice.

Milana Tatalovića i mene prebacili su same u dućančić Miloša Kovačevića i otpremili nas u Ogulin s posljednjom grupom. Toga dana padala je jaka kiša koja nas je pratila cijelim putem od Jasenka do Ogulina. Neobično teško se išlo po bljuzgavici i raskvašenom snijegu. I karabinjeri, i vojnici bili su neprijateljski raspoloženi prema svima nama. Nismo smjeli međusobno razgovarati,

a ako je jedan posrnuo, onda bi tukli i onoga drugoga. U takvim okolnostima je taj put trajao cijeli dan. Kad smo u mrak ulazili u Ogulin, krajnje iscrpljeni, umorni i gladni, kod stočnog sajma sačekala nas je grupa mještana koja nas je napala. Po nama su pljuvali, htjeli su nas tući, ali su ih karabinjeri u tome spriječili. Imali su posla dok su ih odbili od nas, a morali su staviti i nož na puške.

Po pristizanju u Frankopansku kulu vojnici i karabinjeri počeli su nas razvezivati, ali je to išlo sporo pošto su nam ruke bile natečene a konopi mokri. U tom vremenu naišao je jedan ustaša i počeo da nam psuje »majku drežničku«. Prijetio je, ako nas Talijani dadu njima, da ćemo biti brzo odvezani. Talijani su ga otjerali i više nikada, za cijelo vrijeme dok smo bili u Ogulinu, ustaše nisu imali pravo pristupa kod nas, već smo bili isključivo pod vlašću Talijana.

U sve prostorije Kule, nagurali su nas tako da nije bilo moguće čak ni sjediti, a kamoli leći. Pošto nismo svi stali u Kulu, to su u podrum Vlade Bosnića strpali oko 90 ljudi, mahom one koji nisu bili osumnjičeni da su partizani. Njih su kasnije pustili kućama.

Uslovi smještaja bili su kriminalni: pored tjeskobe nered koji se ne može opisati. Uši, buhe i stjenice toliko su navalile na nas da je bilo nemoguće braniti se. Zapravo nitko nije ništa preduzimao da se ta gamad uništi. Što smo mogli drugo nego pretraživati odjeću, tući ih noktima i gaziti nogama. O saniteskom zbrinjavanju i liječničkoj pomoći nije bilo ni govora. Higijena nikakva. Prostorije nisu za dva mjeseca uopće počišćene, a vode smo ponekad dobili samo malo za piće. O umivanju nije bilo ni govora.

Ubrzo je nastavljena istraga, koja je vođena danju i noću s još većim neljudskim ponašanjem prema ljudima. Pored isprobanih metoda u početku istrage, sada su počeli primjenjivati metodu vješanja i udaranja po golim tabanima. Ubacivali su i razdor među ljude koristeći se lažima u pogledu međusobnog okrivljivan ja. Pojedinci su postali žrtve takve metode istrage. Nastala je dosta teška situacija i strah od izdajnika, koji su ljude teretili na razne načine. Bilo je nekoliko ljudi koji su odmah priznali da su kopali cestu, jer su se bojali batina. Poneki su se počeli isticati u okrivljivanju partizana, jer su smatrali da nije trebalo dirati u Talijane. Nastao je strah od paljenja kuća i uništavanja imovine. Doista mučna i teška situacija.

Istraga u Ogulinu trajala je oko mjesec dana. Osumnjičeni kao partizani grčevito su se branili i junački se držali tokom istrage. Talijani su istragom saznali za mjesta pojedinih partizanskih logora — za Centralni u Javornici i Breznarski u Drugomišlju. Radi toga su ponovo krenuli u Drežnicu, u Drugomišalj. Vodili su ih dvojica bivših partizana-izdajnika iz Drežnice. Doveli su ih do kuće Laze Bosnića. U kući su našli Lazu s obitelji i lugara Todora Bogdanovića u zelenoj šumarskoj uniformi, koji u stvari i nije bio partizan. Logor nisu pronašli, pošto je ovaj ranije premješten u šumu Čungar kod Vodene drage, ali to vodiči nisu znali. Nakon toga Lazinu kuću i sve gospodarske zgrade su zapalili, a njega i Todora uhapsili i s pohvatanom stokom doveli u Ogulin. Lazu i Todora zatvorili su u Kulu i nastavili ih tući i saslušavati. Iako je opstanak Lazine obitelji bio doveden u pitanje, on nam je govorio: »Ne bojte se, sve su mi spalili, tuku me i muče, ali ništa im neću priznati«, kao što i nije priznao. On je poslije pušten iz zatvora svijetlog i neokaljanog obraza, a Bogdanović je ostao pod istragom.

Za nešto više od mjesec dana Talijani su priveli kraju istragu, tokom koje su izdvojili 14 ljudi i osudili na smrt. Odvojili su ih od ostalih i smjestili u sa-

mice. Drugu grupu, u kojoj sam bio i ja, sačinjavao je 61 osumnjičeni za počinjena djela protiv okupatora. Nama je trebao suditi vojni sud u Italiji. I treću grupu činili su ostali Drežničani koji su oslobođeni i pušteni kućama, pošto su ih prethodno postrojili u dvorištu Kule i održali im govor zahtijevajući od njih da sarađuju s talijanskom vojskom u likvidaciji »bandita« u Drežnici.

Posljednju noć pred strijeljanje onih četrnaest, osuđenih na smrt, Talijani su prebacili kod nas u sobu, tako da smo s njima proveli noć i dio narednog dana. Talijani su to vjerovatno učinili s namjerom i nadom da će osuđeni odati još nekoga. Međutim, to im nije uspjelo. Naprotiv, postignut je suprotan efekt. Osuđeni su nam ispričali tko ih je teretio i odao. Tako je Dušan Maravić Dmitrov iz Škipina ispričao da ga je odao jedan bivši partizan još u Drežnici, u dućanu Branka Lončara. Sava Radulović Božin iz Šuljaka, partizan Breznarskog logora, rekao je Iliji Maraviću, Dušanu Tataloviću i meni, jer smo bili zajedno u partizanima: »Drugovi, vi ste se uspjeli spasiti jer vas nisu otkrili; ne bojte se nas, mi vas nećemo odati, ali se nadamo da ćete vi nas osvetiti«. Aleksa Tomić Alić, član Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu, održao je govor u kome nam je glasno i jasno govorio o borbi KPJ, o Lenjinu i borbi koju će naši narodi produžiti zajedno sa SSSR-om. Uzviknuo je »Živjela KPJ!« To su čuli stražari, upali u sobu i osuđene na smrt odmah istjerali van iz sobe. Nikada više ih nismo vidjeli, pošto su ih drugi dan, odnosno 2. decembra 1941. strijeljali na Bukovniku kraj Ogulina. To su bili: Aleksa Tomić, član Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu, Dušan Dmitra Maravić iz Škipina, Dušan Rade Maravić iz Maravić Drage, Sava Bože Radulović iz Šuljaka i Milan Velima Tatalovića sa Zečeva Brda, partizani Breznarskog logora; Branko Dušana Tatalović iz Vrujca (Rakar) i Vajo Milana Radulović iz Radlovića, partizani Radlovića logora; Nikola Tomić Pupilj iz Tomića, Vitomir Nikole Vukelić iz Jagetića, Sava Đurđa Tomić iz Tomića i Milan Ilije Tomić iz Tomića, partizani Tomića logora; Nikola Rade Maravić Lalin iz Vrujca, Nikola Maravić Injo iz Vrujca i Mane Tatalović Manić iz Vrujca, saradnici NOP-a.

Ova posljednja trojica su sprovodili Smilju Tomić u Radlovića logor, pa su zato i strijeljani.

Druga grupa Drežničana — nas 61, koji smo stavljeni pod Vojni sud, ostali smo i dalje u Kuli čekajući transport za Italiju.

Bili *su to:*

Radulović Nikole Simo Popović, Radulović Nikole Jovan Radić, Radulović Marko Svilj, Radulović Vajo Grov, Radulović Đuro Gigan, Radulović Lazo Pavlinov, Maravić Petra Mile, Maravić Rade Ilija leman, Maravić Miladina Doka, Maravić Miće Milan Maksin, Maravić Miloš Vuk, Maravić Nikola Nikić, Maravić Jovo Joviša, Maravić Todora Lazo Lako, Maravić Đuro Juka, Tatalović Todora Dušan Zec, Maravić Rade Kelić, Tatalović Branko Babić, Tatalović Bogdan Bojan, Maravić Vajo Vajić, Bogdanović Todor, Batinić Svetozar, Vukelić Todor Vojvoda, Vukelić Milan Aničin, Vukelić Nikole Rade Crni, Vukelić Đuro, Vukelić Mile Dude, Vukelić Bogdan Boca, Vukelić Sava Vejić, Vukelić Sava Lukić, Vukelić Ilija Vogin, Vukelić Ilija Prokin, Vukelić Milan Maksimov Mali, Vukelić Rade Jovanov, Vukelić Nikola Zutija, Vukelić Todor Toja, Vukelić Nikole Đuraš Crni, Vukelić Mile Dimo, Vukelić Božo Ristin, Vukelić Pante Đuro, Tomić Dmitar Dmitre, Tomić Todora Ilija Rudija, Tomić Milan Buljan, Tomic Ilija Jekić, Tomić Todor Todica, Tomić Pante Pane, Tomić Dušan Bas, Tomić Mile Kiridžija, Tomić Đuđa (brat Jose, kovača), Tomić Vlada, Tomić Božo Ru-

žin, Tomić Rade Raka, Tomić Milanka Jovo, Tomić Dmitra Simo, Tomić Duke Mane Pupilj, Trbović Petar, Trbović Mirko, Ivošević Mirko, Kosanović Petra Mane, Kosanović Rade Raco i Maravić Aleksa Janković.

Uslovi života se nisu promijenili na bolje; jedino je u pogledu smještaja bilo nešto više mjesta nego ranije. Mogli smo se ispružiti po onom užasno prljavom podu i pričati. Sto se tiče ostale higijene, zdravstvene brige o nama, to je ostalo kao i ranije. Hrana je bila jako slaba. Jednom dnevno smo dobivali kuhanu čorbu s malo riže ili pasulja i 200 grama kukuruznog kruha. Naše sestre, majke i žene dolazile su u Ogulin, donosile nam pakete, ali se rijetko desilo da je netko od nas dobio ono što mu je doneseno. Mi bismo vidjeli kroz prozor da su one došle, očekivali da dobijemo to što su nam donijele, ali najčešće nismo dobili ništa,

Zene su bile maltretirane i od ustaških vlasti. Pred naš polazak u Italiju, došle su u Ogulin moja sestra Jelena i Stana, maheća Ilije Maravića. Jeleni je to bio četrnaesti dolazak kod mene. Njih dvije su ušle u grad sporednim putem. Kad su predale pakete u Kuli, navratile su u kuću Sušnjevih, gdje je bila gostionica. Za njima su ušli dvojica ustaša, po zlu poznati krvnik, zvani »Čaruga« i još jedan. Tu su se našli i karabinjeri. Ustaše su njih dvije uhapsile i povele nekamo, ali karabinjeri to nisu dozvolili, već su ih strpali u sudski zatvor. Pošto su prethodne noći partizani napali ustaše kod Vitunja (po gradu se pričalo da ih je poginulo 17) ustaše su okrivljivale njih dvije da su tu vijest donijele u grad i da su to javile komunističkim banditima u Kuli. Jelenu i Stanu ustaše su tukle i mučile tri dana u zatvoru i sigurno bi bile izgubile život da se za njih nije zauzela Nada Sušanj, sestra Bore Sušnja, čija se obitelj od prvog dana opredijelila za NOP. Nada se izborila kod karabinjera da Jelenu i Stanu puste iz zatvora.

Zatvor u Kopru i suđenje u Rijeci

Pod veoma teškim uslovima pomenuta je grupa ostala u Ogulinu do 24. decembra 1941. kada je vlakom otpraćena u Rijeku. U Rijeci su nas zatvorili u zatvor u Ulici ROMA. Tu smo ostali nekoliko dana i onda su nas razdvojili u dva transporta. Jedan su odveli vlakom u Pulu, a drugi vlakom do Trsta, zatim brodom do Kopra (Capo di Istria). Čekajući brod na pristaništu u Trstu ova grupa je doživjela da su je fašisti napadali, psovali i pljuvali, a uočila je i to da je bilo građana Trsta koji su nas simpatisali. Ovi su pokušavali da nam daju nešto od hrane, ali su ih karabinjeri u tome sprečavali. Oni su se tada malo udaljili, stajali po strani i pozdravljali nas stisnutim pesnicama. Zatim su u prolazu, krijući od karabinjera dodavali nam cigarete. To nas se ugodno dojmilo. **I** tako su nas u parovima, međusobno povezane lisicama, strpali u utrobu broda i odvezli u Kopar, a zatim pod pratnjom karabinjera odveli u kaznionicu.

Dolaskom u kaznionicu nastala je prava golgota za nas. Bili smo iscrpljeni, umorni, gladni i promrzli. Odmah su nas ošišali do gole glave, okupali pod hladnim tuševima, a zatim nas istjerali u dvorište na šetnju poslije čega je Jovo Maravić Joviša iz Maravić Drage podlegao tim maltretiranjima. Nakon svega toga zapisali su naše pojedinačne generalije u knjige, a zatim su nas rasporedili po sobama među ostale zatvorenike. Bilo ih je iz raznih krajeva naše zemlje, a najviše Primoraca-Kastavaca, Grobničana, Hreljana, Sušačana i

Delničana. Hrana je bila slaba, ali ipak malo bolja nego u Ogulinu. Jednom dnevno primali smo kuhanu hranu s malo riže ili paštete, a najviše korijenje od blitve i 400 grama kruha. Sve u svemu ipak su nam sada uslovi bili kudikamo bolji. Barem smo se riješili one grdne gamadi koja nas je onako iscrpljene i slabe još više iznuravala. U slučaju da se neko razboli imali smo i nekakvu zdravstvenu pomoć.

Među zatvorenicima otprije bilo je dosta Sušačana-partizana iz Tuhobićkog logora. Mi smo se s njima brzo upoznali i zbližili i u njima imali prave drugove. Među nama nije bilo kriminalaca, već samo politički krivci. U sobama nas je bilo od 25 do 30 ljudi. Za kratko vrijeme smo stekli jedni u druge povjerenje. Znali smo međusobno tko je zašto zatvoren i kakvo je čije držanje pred neprijateljem. Tako su drugovi Primorci od nas doznali tko nas je izdavao i pokazali smo im one koji su tu bili među nama. Oni su ih svi po redu bojkotovali. Nitko sa njima nije htio ni da razgovara. Među nama se razvilo pravo drugarstvo. Zajedno smo proveli šest mjeseci.

Primoraca je bilo dosta školovanih ljudi. Bilo je komunista i skojevaca. Oni su nam mnoge stvari razjasnili, koje ranije niti smo znali, niti smo imali od koga saznati. Većina ih je govorila talijanski jezik, pa su nam i u tome pomagali ako je trebalo nešto sa stražarima riješiti. Uvijek bi se neki od njih našao da nam pomogne kad zatreba. To su bili divni drugovi. Veoma dobro se još i danas sjećam dosta njih, kao što su: Vlado Paškvan iz Sušaka, Vinko Dular i Vjekoslav Medvjed. Sva trojica su radila u »Jadranskoj slobodnoj plovidbi« u Sušaku. Pored njih moj dobar drug bio je i Rudi Stiglić iz Krasice, s kojim sam izmjenjivao posjete poslije rata, sve do njegove smrti. Također je bio i ostao moj dobar prijatelj Drago Lučić iz Hreljina, kao i mnogi drugi.

Mi nismo imali nikakve veze s Drežnicom i svojima, tako da nismo ništa dobivali od kuće, dok su Primorci, a naročito Sušačani, redovno održavali vezu sa svojima u Sušaku. Primali su pisma i pakete onoliko koliko je bilo dozvoljeno, a jedanput mjesečno imali su pravo na posjetu nekoga od bliže porodice. Putem svih tih i sličnih načina održavanja veze sa Sušakom primalo se dosta obavještenja o stanju u našoj zemlji, o razvoju NOP-a, o oslobađanju pojedinih mjesta, naročito u riječkoj regiji, pa i o razvoju NOP-a u Drežnici. Više puta se dešavalo i to da je bio uhapšen neki od aktivista NOP-a ili neki od partizana, tako da su nam oni pričali o svim novostima koje su nas neobično zanimale. U zatvoru smo već početkom oktobra 1942. čuli da je neprijatelj izvršio ofanzivu na Drežnicu, da ju je svu spalio, ali da je imao i dosta velike gubitke. Postojala je i ilegalna veza s aktivistima NOP-a iz Sušaka. Sve to nam je pomagalo da lakše podnosimo teškoće zatvorskog režima i u nas ulijevalo nadu u konačnu pobjedu i propast fašističkog okupatora.

U Kopru su zatvorske vlasti prisiljavale zatvorenike da idu svake nedjelje u crkvu. Mi smo se izvlačili na razne načine, ali većina je ipak morala odlaziti u crkvu. Stražari su nas prisilno tjerali. To je tako bilo svega nekoliko puta. U katoličkoj crkvi s desne strane, odmah na ulazu u crkvu, u zid je uzidana jedna posuda. U njoj se nalazi voda i svaki vjernik, kada ulazi u crkvu, pokvasi prste u toj vodi i onda se krsti. U tu vodu jedne nedjelje neki je zatvorenik ulio tintu. Talijani-kriminalci išli su redovito u crkvu i krstili se. Ovoga puta je odjednom nastao smijeh i galama među njima. Jedan drugoga su gledali. Bili su zamazani tintom. Kada je to vidio, pop je odmah napao nas Jugoslovene da smo mi to učinili i počeo nas grditi. Odmah nas je uz pomoć stražara istjerao iz crkve. Zabranio nam je ubuduće dolazak u crkvu, što je nama i bio

cilj. Iza toga su stražari pokušali doznati tko je to učinio, ali im to nije pošlo za rukom. Nas Jugoslavena je dosta znalo da je to učinio jedan Slovenac.

Pošto je završeno suđenje Sušačanima, otpočeo je proces, nama Drežničanima, u Rijeci. Među nama (60 ukupno) bilo je 10 partizana, koji su se odlično držali tokom istrage pored svih mučenja, maltretiranja i sumnjičenja od pojedinih izdajnika; zatim je bio jedan dobar dio aktivnih saradnika NOP-a, a bilo je i nekoliko onih koji su od straha pred batinama priznali da su prekopavali cestu. Naš odlazak iz Pule i Kopra u Rijeku na suđenje bio je isti kao i dolazak u koparsku kaznionicu, pod jakom stražom. U Rijeci su nas strpali u zatvorske ćelije, u svaku po 4 do 6 zatvorenika.

Suđenje je počelo 22. jula 1942. u zatvoru, u Ulici Roma. Bili smo potpuno obespravljeni ljudi. Nitko od nas nije poznavao talijanski jezik, niti je imao branioca. Vojni tužilac — oficir pročitao je optužnicu kojom je bilo obuhvaćeno svih nas 60 optuženih. Za vrijeme čitanja optužnice mi smo samo slušali a, pošto nitko nije poznavao talijanski jezik, nismo ništa ni razumjeli. Suđenje je obavljeno u jednoj velikoj prostoriji, sličnoj kino-sali. Stolice su bile postavljene stepenasto u dva reda, a po sredini između i okolo nas bila je postavljena jaka straža karabinjera. U parteru je bio postavljen dugački stol za kojim je sjedio sud od 5 članova, a pomoćno osoblje za posebnim stolom. Predsjednik suda bio je pukovnik (kolonelo), koji je bio slijep. Čuli smo da je izgubio vid u Etiopiji. Bio je jako razdražljiv. Suđenje, preslušavanje i ispitivanje trajalo je 5 dana. Tumač je prevodio i objašnjavao samo ono što mu je sud naredio, ili nas je pitao ono što je sud zahtijevao.

Tokom cijelog toka suđenja najviše su se okomili na Simu Nikole Radulovića Popovića. On je optužen da je bio komandant sela. Pored toga optužen je za slučaj Smilje Tomić, njezino hapšenje i sprovođenje u Radlovića logor. Naime, ona ga je teretila, kao i neki bivši partizani koji su pristali na saradnju s okupatorom. Doduše, on se dobro branio, ali mu sve to nije pomagalo, jer su mu ovi izdajnici u lice dokazivali istinu i optuživali ga. Smilja je cijelo vrijeme suđenja bila prisutna u sudnici. Simino držanje pred sudom bilo je veličanstveno, prkosno i ponosno što je zbunjivalo članove suda, koji su se često sašaptavali.

Presuda je donesena 27. jula 1942. Kad je trebalo da se pročita, pozvali su Simu da pristupi pred sud. On se podigao s klupe i spustio niz stepenice ne pokazujući nimalo straha. Prva je pročitana njegova presuda: »MORTO«. Svi smo razumjeli da je Simo osuđen na smrt. Tumač mu je saopćio da ima pravo, ako želi, napisati pismo svojoj obitelji. On je to prihvatio. Dali su mu papir i kovertu. Napisao je pismo, koje je oficir stavio u kovertu i uzeo sebi. (Pismo je stiglo u Drežnicu i njegov otac Nikola stalno ga je nosio sa sobom, ali je kasnije izgubljeno). Odmah iza toga Simo je odveden iz sudnice i smješten u ćeliju, koja je za njega bila pripremljena, a pored vrata je postavljen stražar-karabinjer, koji ga je čuvao cijelo vrijeme do strijeljanja. Čekao je osam dana dok se presuda nije vratila iz Rima potvrđena. Pred odvođenje na strijeljanje doveli su mu popa. On ga nije htio primiti, već ga je istjerao. Kada su ga poveli na strijeljanje, viknuo je: »Zdravo drugovi! Pozdravite moje! Neka se bore, a ja ode!« Ostali smo jako potišteni.

Od preostalih, nas 52 smo osuđeni na vremenske kazne od 5 do 18 godina, dok je 7 oslobođeno. Na vremenske kazne su osuđeni i oni koji su priznali da su imali oružje, iako je za to inače izricana smrtna kazna. Pošteđen im je život, jer su odavali nekadašnje svoje drugove.

U zatvorima Firence

Nekoliko dana poslije Simine smrti nas, osuđene na vremenske kazne zatvora, povezali su lancima i ukrcali u Rijeci u specijalni voz za Italiju. Dok smo se ukrcavali na željezničkoj stanici u Rijeci, uz naš voz na peronu je stajao voz pun talijanskih vojnika, koji su nekuda putovali. Oni su odjednom navalili na naš voz — hoće da nas pobiju. Međutim, karabinjeri su zaposjeli vrata i prozore naših vagona i jedva su uspjeli da ih odbiju od nas. Nemoćni, oni su i dalje s perona na nas naprosto lajali od bijesa. Spominjali su Jugoslaviju, Bosnu, pa i Drežnicu, brata ili nekoga drugog iz čega smo zaključili da su na svojim leđima osjetili tko su »partizani-banditi«.

Naš voz je bio specijalne namjene, za prevoz osuđenika. Vagoni su bili ispregrađivani na male ćelije, a na prozorima su imali rešetke. Ćelije su bile neobično male s postavljenom klupom na koju je mogao sjesti samo jedan čovjek. Dovezli su nas u Trst, gdje smo ostali nekoliko dana. Otuda smo upućeni u Bolonju, gdje smo opet ostali nekoliko dana. Iz Bolonje smo konačno stigli u Padovu. Tu smo svi ostali oko mjesec dana. Odatle su nas rasporedili u više kaznionica i zatvora po Italiji. Sve mlađe od 25 godina rasporedili su i prebacili u Firencu u kaznionicu zvanu Casa penale, ili Kažnjenička kuća. To je ogromna kaznionica s mnogo blokova višespratnica. Predviđeno je da primi oko 15 000 zatvorenika na izdržavanje kazne. U prizemlju tih zgrada nalazile su se razne radionice, pa i cijele tvornice, u kojima su izrađivani različiti predmeti.

Ostale kažnjenike su rasporedili po raznim zatvorima kao što su: Castel Franco, Campo Baso, Fosano i dr.

Kad smo došli u Casa penale, bio je već septembar 1942. Presvukli su nas u ljetna kažnjenička odijela, izrađena od nekog grubog platna sa žutim prugama. Svaki od nas dobio je svoj broj. Po njihovom to se zvalo »matrikula«. Dobio sam broj 8405. Taj broj je zamjenjivao moje ime i prezime. Više me nisu prozivali Mile Maravić, nego samo kao naprijed navedeni broj. Brojeve smo nosili s lijeve strane, na prsima. Bili su otisnuti na komadiću platna, a to je platno prišiveno na bluzu.

Raspoređeni smo u zasebne ćelije u kojima smo boravili samo preko noći. Ćelija je imala samo jedan željezni krevet, koji je bio pričvršćen uz zid. Svako je dobio: porciju, drvenu kašiku i dva peškira. To je bilo sve što smo smjeli imati kod sebe. Ćelije nisu imale prozora, već samo rešetkasta željezna vrata kroz koja smo mogli vidjeti samo dio hodnika ispred ćelije. Ako je neki zatvorenik uspio nešto unesti (iglu, konac, olovku ili kakav mali nožić), a stražari to pronađu, onda su strogo kažnjavali. Takve su bacali u posebne samice i kažnjavali hranom. Davali su im samo kruh i vodu. U te samice odvodili su i za druge greške koje bi zatvorenik učinio. Kaznu su izricali sami stražari-ključari, a i uprava zatvora. Kažnjavalo se vremenski od 1 do 10 dana. Te ćelije su bile izrazito vlažne i mračne. Svako jutro i pred večer tukli su željezom po rešetkama da vide da li zvone, e da nije koja prerezana, a drvenim batićem u zid.

U zatvoru smo zatekli dosta Jugoslavena, kažnjenika, a bilo je i puno Talijana, civila i vojnika. Po danu su nas smještali u zajedničke sobe, po 90 ljudi u jednu. To su bile vrlo velike sobe, kao neke hale, sa stolovima i klupama. Tu bismo boravili cijeli dan do pred povečerje, to jest do pred spavanje, kada bi nas ponovo vraćali u ćelije u kojima smo spavali. Ovdje smo se ponovo sa-

stali sa Sušačanima, Kastavcima, Grobničanima i drugima s kojima smo proveli prije suđenja u Kopru više od šest mjeseci. Tako smo se mnogo lakše snašli u novoj sredini. Osim njih, tu smo našli dosta Slovenaca, zatim je bilo Dalmatinaca, Crnogoraca i Bosanaca. Među njima je bilo dosta školovanih ljudi. Neki su znali talijanski jezik, naročito Sušačani, čak bolje nego ključari koji su nas pazili i zatvarali. Ti školovani ljudi, opredijeljeni za NOP, poznavali su marksizam-lenjinizam, te su kao takvi mnogo doprinijeli širenju marksističke misli među zatvorenicima.

2ivot u zajedničkoj sobi bio je zasnovan na principima kolektiva. Članstvo u kolektivu bilo je dobrovoljno, ali nije bilo ni jednog zatvorenika koji bi bio van kolektiva. Kolektivom je rukovodila Skupština kolektiva, koja je donosila izvjesne odluke. Radom je rukovodio Izvršni odbor koji je imao Komisiju za ideološki rad, Komisiju za obrazovanje i komisiju koja je vodila poslove ekonomata.

Ideološki rad sprovodio se putem raznih predavanja o pojedinim temama iz marksizma, istorije SKP(b), istorije Pariške komune i francuske revolucije, kao i iz istorije KPJ. Poslije predavanja vođene su diskusije u kojima su razjašnjavana razna pitanja koja nisu bila jasna ili su samo potaknuta u predavanjima. Politički i ideološki rad je provođen s cijelim kolektivom, dok se obrazovni rad provodio po raznim grupama. Tako su bile formirane, na primjer, grupe za izučavanje talijanskog jezika. Posebno se radilo s onima koji su donekle poznavali jezik, a posebno s onima koji su u tome pošli od početka. U ove posljednje smo spadali i mi Drežničani. Mi smo sebe smatrali komunistima a tako smo se i ponašali, iako formalno nismo bili primljeni u Partiju. Sav naš rad odvijao se na liniji naše Partije.

Nitko od nas nije imao lične svojine. Paketi i novac, koje su pojedinci dobivali od svojih kuća, predavani su Ekonomatu. Pošiljke iz paketa dijeljene su na jednake dijelove drugovima strogo utvrđenim redoslijedom. Dešavalo se često da neki drug dobije paket, a nije na redu za sljedovanje dijela, pa i ne okusi ništa iz svoga paketa. Novac koji bi pristizao upisivan je u upravi na neke kartone zvane »libret«, koji su predavani Ekonomatu, a ovaj je putem njih naručivao ono što se moglo kupiti, kao određeni broj cigareta, po pola litre vina, ili neko voće. Uprava nije dozvoljavala da se novac nekom poklanja, ili da se s nečijeg »libreta« prepisuje na nekoga drugog, jer bi onda moglo biti više narudžbi i češće bi se došlo na red da se dobiju cigarete, čaša vina ili voće. I ovo se dijelilo po određenom redu.

Uprava zatvora je za sve ovo znala. Ona je znala za naš kolektivni život i to je nastojala da razbije. Pokušavala je to činiti nagovaranjem pojedinaca, koji su dobijali pakete, da ih sami troše, a ne da ih dijele s drugima. Pokušavala je i nekog nagovoriti da ponešto uzme iz paketa, pošto su se ovi u upravi obavezno otvarali. Međutim, uz sva nastojanja nije uspjela unesti razdor među nas. Usprkos svemu, ostali smo jedinstveni i složni.

Kolektiv je imao svoja interna nepisana pravila koja je svaki član znao i morao ih se pridržavati. Povremeno su održavani sastanci kolektiva, na kojima su rješavana pojedina interna pitanja: disciplina, ponašanje, svađe pojedinaca i tome slično. O svemu se otvoreno diskutovalo i donošeni su zaključci. Ponekad su izricane i kazne pojedincima. Najstroža kazna bila je bojkot u trajanju od dva ili više dana. Ta kazna je teško padala onome koji je kažnjen, jer sa njime za određeno vrijeme, i pored toliko ljudi u prostoriji, nitko nije progovorio ni riječi.

Povremeno su održavane i radne sjednice kolektiva. Sjednicom je rukovodio predsjednik Odbora. Na tim sjednicama se analizirao rad. Rukovodioci komisija i grupa referisali bi o provođenju primljenih zadataka, kao i o nedostacima uočenim tokom rada, poslije čega bi se razvila diskusija. Na sjednicama je vladala disciplina. Ako je netko želio diskutovati, morao je tražiti riječ od predsjednika. Znalo se dogoditi da stražar — ključar uđe u sobu zbog nekog pitanja ili nečijeg poziva u upravu, te da i on traži riječ. Svaka naša sjednica završavala je pjesmom:

»Marš na giljotine mašću popovskom,
jer krv mora teći debela ko štrik,
da živi, da živi Sovjetska Republika,
dolazi, dolazi revolucija.
Dolje Berlin, dolje Rim,
dolje Hitler, papa, Musolin.

Pjesme se sjećam u ovakvom obliku. Možda i nije doslovno citirana, ali je sadržavala naznačene misli i ideje. Kad bi stražar čuo tu pjesmu, naglo bi upao u sobu i pitao, što pjevamo o Musoliniju. Oni koji su znali talijanski objasnili bi mu smisao, doslovno prevodeći stihove. On bi se tada uhvatio za glavu i brže-bolje pobjegao iz sobe.

Sala u kojoj smo bili smješteni bila je odijeljena hodnikom od sale u kojoj su bih smješteni maloljetnici. Tim hodnikom šetao je stražar i kroz staklo osmatrao i jedne i druge. Naša saradnja s maloljetnicima bila je veoma dobra. Oni su se od nas razlikovali samo po tome što su imali bolju hranu. U stvari, svi smo mi bili mladi ljudi. Nitko nije bio stariji od 25 godina. I ovdje smo se čeličili i svakim danom postajali svjesniji i sigurniji u konačnu pobjedu NOP-a.

Stražari su se kod nas češće mijenjali. Oni su formalno svi pripadali fašističkoj organizaciji, ali je ipak među njima postojala velika razlika. Sve su to bili familijarni ljudi. Cesto bi se s njima upuštao u razgovor Janko Smole, koji je govorio perfektno talijanski jezik. On im je govorio da ćemo mi pobijediti i da ćemo tada promijeniti uloge: mi ćemo biti na vlasti, a krivci će u zatvor i mi ćemo ih zaključavati. Što se rat više bližio kraju, i oni su sagledavali propast sila osovine, pa su mnogi postajali znatno mekši. Ipak, pojedinci su bili okorjeli fašisti i nas su mrzili iz dna duše nastojeći nam naškoditi gdje god su mogli.

Lijegali smo i pripremali se za spavanje na znak zvona, i kada bi se ono za par minuta ponovo oglasilo, tada je morala zavladati potpuna tišina. Mi smo uveli praksu da se između ta dva zvona pozdravljamo. Jedan bi viknuo SMRT, a ostali bi svi uglas odgovorili SLOBODA. Tada bi se stražari ustrčali da otkriju onoga tko je viknuo: smrt. Oni okorjeli fašisti znali su se rasporediti po spratovima, čekati i pratiti da uoče odakle će čuti: smrt. To im je ponekad i uspjelo. Tada bi dotičnog druga odveli u samicu i tamo ga tukli i mučili. Po-
red svega toga mi smo i dalje nastavili s pozdravom.

Uprava kaznionice htjela nas je zaposliti u kaznioničkoj tvornici koja je proizvodila sanduke za municiju. Međutim, mi smo pružili otpor i na to nismo nikako htjeli pristati. Tada je uprava pokušala da nas prisili na rad izdvajanjem istaknutijih zatvorenika u samice, na što smo mi, zajedno s maloljetnicima odgovorili generalnim štrajkom glađu. Štrajk je trajao tri dana; nitko ništa nije jeo niti smo što primali. Došao je predstavnik ministarstva iz Rima

na pregovore. Naši predstavnici su izložili naš stav, polazeći od toga da smo mi politički kažnjenici i da kao takvi nećemo potpomagati ratnu mašinu, koja se bori protiv našeg naroda. Pored toga mi smo postavili zahtjev da se riješe još neka pitanja, kao što su poboljšanje higijene, da se smijene i od nas udalje neki ključari, kapi i šoto-kapi, koji su se neprijateljski i drsko ponašali prema nama. Štrajk je uspio. Predstavnik ministarstva dao nam je za pravo da nismo obavezni raditi pošto smo politički krivci. I u vezi s ostalim pitanjima bilo je djelimičnog uspjeha, tako da su ipak neki okorjeli fašisti-stražari uklonjeni od nas.

Upravi zatvora, a vjerovatno i talijanskim vlastima, nije odgovaralo naše jedinstvo, odlučnost i borbenost koja je do tada pokazana. Radi toga su preduzeli mjere da to razbiju. Nekoliko dana iza prestanka štrajka, polovicu nas (oko 40 ljudi) među kojima sam bio i ja, na čelu s Jankom Smoleom, prebacili su iz kaznionice u sudski zavor u istom mjestu. U novom zatvoru se nalazilo dosta Talijana, a bilo je i Jugoslavena. Talijani su uglavnom bili kriminalci i talijanski vojnici, koji su dezertirali iz vojske pa su radi toga osuđeni, dok ih je manji broj bio političkih kažnjenika. Jugoslaveni su većinom bili politički kažnjenici, a bilo je i nešto kriminalaca i švercera, uglavnom iz Dalmacije. Političkih kažnjenika bilo je iz skoro svih krajeva Hrvatske i Slovenije. Većina naših zatvorenika bila je opredijeljena za NOP, ali je bilo i pojedinaca anglofila, kao i onih koji su bili nezainteresirani za NOP, a pokazali su se čisti egoisti i sebičnjaci. Njima je bio osnovni cilj preživjeti zatvorsku golgotu pa su nam dosta ometali rad.

Zbog loših uslova života i u ovom zatvoru smo ubrzo stupili u štrajk glađu. Naš zahtjev je bio: poboljšanje higijene, hrane, zdravstvene zaštite, dozvola pisanja kućama i poboljšanje odnosa pojedinih stražara-ključara prema zatvorenicima. Štrajk je bio težak. Trajao je četiri dana i pored svih napora slabo smo uspjeli u zahtjevima. Uspjeh je bio minimalan radi toga što smo bili raštrkani po zatvoru, a posebno su nam ometali »štrajkbreheri«, kojih je bio priličan broj. Drežničani ni jedan nije bio van štrajka.

U svim akcijama koje su provođene, Drežničani su bili vrlo aktivni. Borili smo se na razne načine, počevši od propagandnih akcija među zatvorenicima i dostojanstvenog držanja pred ključarima, pa do sitnih šteta koje smo činili: krali i parali ćebad, razbijali zemljano posuđe i sve to izbacivali kroz prozore u ogromno dvorište, gdje se nije moglo ustanoviti odakle je bačeno.

Dobro se sjećam jednog Sušačana. Zvao se Nedo Medved. Lijepo je pjevao i svake večeri bi se popeo na prozor i otpjevao po jednu pjesmu na brzinu, da ga ključari ne uhvate. Pjevao je borbene pjesme, španjolske i naše. Kad bi on počeo pjevati, stražari bi se ustrčali po spratovima da bi otkrili tko pjeva. Jedanput je jedan šoto-kapo organizirao i rasporedio ključare po spratovima da ga uhvate na djelu, što im je taj puta i uspjelo. Tom prilikom Nedo je pjevao »Internacionalu«, a ovaj je polako otvorio vrata i zatekao ga na prozoru. Podnijeli su protiv njega optužnicu i uputili ga na Specijalni sud u Rim, koji ga je osudio na dodatnih deset godina zatvora. Ipak, oni nas nisu mogli uplašiti i demoralisati ni osudama na vremenske kazne, jer smo bili tvrdo uvjereni u pobjedu i izlazak iz zatvora, ako ostanemo živi, čim se rat završi.

Italija je bila teško bombardirana od Saveznika, naročito 1943. godine. Danju i noću je ogromni broj aviona prelijetao Firencu, a Talijani su svirali uzbunu. Firenca je historijski grad s velikom kulturnom baštinom, radi čega je Saveznici nisu bombardirali, ali je zato bombardirana okolica. Prilikom bombar-

diranja sva službena zatvorska lica bi pobjegla u skloništa, a zatvorenici su ostajali u ćelijama zaključani. Zatvorenici-Talijani bi tada lupali u vrata, dozivali stražare da im otvore, psovali, plakali. Jednom riječju, strah je kod njih činio svoje, a mi Jugoslaveni bismo svaki puta pjevali, što je u propagandnom smislu pozitivno djelovalo na Talijane, ne samo na zatvorenike nego i na stražare.

Kapitulacija fašističke Italije i povratak u domovinu

Što je situacija na frontovima bivala nepovoljnija za sile osovine, a naročito za Talijane, to je u stražare unosilo sve veći strah i bojazan za budućnost koja ih očekuje, pa su pomalo postajali sve mekši. Bilo ih je koji su počelo sarađivati s Jugoslovenima u donošenju štampe i raznih novosti iz grada kao i ostalog što se moglo u onakvim uslovima.

Poslije kapitulacije Italije mi smo i dalje ostali u zatvoru, pa smo zajedno s Talijanima — političkim kažnjenicima i u vezi s komunistima iz grada organizovali provaljivanje zatvora, ali smo bili spriječeni upadom Badoljeve vojske u zatvor, koja je silom oružja ugušila našu pobunu. Tom prilikom bilo je svašta. Vojska je bila nemilosrdna. Tako je naš pokušaj bijega propao.

Ostali smo i dalje u zatvoru do pred kraj 1943. godine, kada je došla jedna delegacija Crvenog krsta iz Zagreba da nas oslobodi iz zatvora. Na čelu te delegacije bio je jedan katolički pop. Sakupili su sve Jugoslavene u dvorištu zatvora. Pop je objasnio da su oni došli s ciljem da oslobode Hrvate, koji se nalaze po talijanskim zatvorima. Trebalo se samo upisati u njihov spisak imenom i prezimenom i naznačiti mjesto u koje se vraćamo. Mi smo Drežničani, zajedno sa Sušačanima, upisali da idemo u Sušak. Bojali smo se doći u Ogulin. Naime, dok nam je taj pop objašnjavao naš izlazak iz zatvora, on se osvrnuo samo na pitanja koja su bila važna za izlazak iz zatvora, dolazak na željezničku stanicu, ukrcavanje u vlak i prijem suhe hrane za put. On ni jednom riječju nije spomenuo da mi trebamo ići u neku vojsku, niti da nam se zabranjuje odlazak u partizane. Iako mi je sve to bilo zagonetno, pomišljao sam da je organizovano preko aktivista NOP-a, odnosno da je to organizovala KPJ. Sve ono što nam je pop objasnio još u zatvoru bilo je istinito. I tako smo došli u Sušak, gdje su nas dočekali drugovi koji su bili po raznim zatvorima zajedno sa nama, ali su ranije izašli i došli kućama u Sušak.

Ja sam bio dosta slab, pa su me odmah smjestili u sušačku bolnicu. U bolnici, u sobi do moje, bile su smještene dvije partizanke koje su bile zatvorene, a dobile su svrab, pa su ih liječili u bolnici. Njih je čuvao stražar s puškom — ustaša. Nekoliko dana kasnije dok sam izlazio iz sobe, u prvi mrak, s namjerom da idem u umivaonik, naišla su dva čovjeka u civilu, razoružala ustašu i zatvorili ga u prostoriju gdje je časna sestra držala veš. Partizanke su zaogrnuli svojim kaputima i otišli van iz bolnice. Sve se to zbilo vrlo brzo. Sutradan, gledajući kroz prozor, ugledam dvojicu ustaša s puškama i jednog bez — onoga kojega su navečer razoružali. Odmah sam shvatio da će upravo mene ispitivati, pa sam legao u krevet i počeo drhtati. Kada su došli, razoružani ustaša je onoj dvojici tvrdio da sam ja sve gledao, ali sam ja odgovorio da sam jako bolestan, da imam groznicu i da ništa nisam vidio. Dalje me nisu ispitivali, već su napustili sobu.

Našao sam se u velikoj neprilici. Mislio sam da će se ustaše vratiti k meni,

da će otkriti tko sam i da mi nema spasa. Međutim, nije prošlo ni pola sata kako su ustaše otišli od mene, kad ugledam kroz prozor Vinka Dulara iz Sušaka, koga sam upoznao u koparskom zatvoru, a vidjeli smo se i kad sam stigao iz Italije u Sušak, jer je on radio na našem prihvatu. Zovnuo sam ga da dođe k meni i ispričao mu sve što se odigralo. On je zatim otišao magazineru bolnice, uredio s njime da mi izda odijelo, ponovo se vratio i objasnio mi da časne sestre odlaze u 14 sati u crkvu, te da tada otiđem magazineru, kažem mu svoje ime, obučem odijelo; potom izađem iz bolnice, odem na Orehovicu i javim se u zgradu u kojoj su smješteni drugovi — povratnici iz Italije. Tamo ću noćiti i dobiti uputstvo što ću dalje raditi.

Postupio sam po uputstvima. Kad sam izišao iz bolnice i krenuo prema Orehovici, na mostu za Sušačku Dragu stajala su dva stražara, Nijemac i ustaša. Dok sam prilazio mostu i zakretao lijevo prema Orehovici, obojica su bili okrenuti leđima prema meni, a s njima je razgovarala jedna žena. Tako me nisu ni vidjeli.

Na Orehovici sam postupio kako mi je Dular rekao. Tu sam noćio, a ujutro mi je jedan drug objasnio da trebam u dvanaest sati šetati stazom ispod Orehovice, te da će doći jedna žena s ruksakom na leđima iz Rijeke i da će me pitati, jesam li ja Mile. Sve se tako i zbilo. Ova žena mi je rekla da krenem za njom. Izašli smo na brdo prema Caviima, ali pošto je naišla njemačka motorizovana kolona, sakrili smo se u žbunje dok je prošla, a zatim se prebacili preko ceste i produžili prema Čavlima do njene kuće, gdje sam večerao i prenoćio. Iste večeri došao je kurir — partizan s kojim sam ujutro krenuo prema Mrzlim Vodicama, gdje je već bila slobodna teritorija s partizanima. Odatle sam u Drežnicu stigao idući slobodnom teritorijom. To je za mene bio zaista veliki doživljaj. Kao da sam se ponovo rodio. Rekao sam tada da je za mene rat završen, iako je bilo još svakojakih dana do njegovog kraja, ali ne onakvih kakvi su kad se čovjek nalazi u rukama fašista. Drugarica koja me vodila bila je divan drug. O njoj znam samo da se zvala Marija, ali je nikad više nisam vidio.

Ovakvim načinom se većina Drežničana vratila iz zatvora u Italiji. O tome su mi, pored ostalih pričali Dmitar Tomić Dmitre i Dušan Tatalović Zec, koji su bili u zatvoru u Fosano na talijansko-francuskoj granici. Tamo je bilo oko 20 Drežničana, pored zatvorenika iz drugih krajeva naše zemlje, a naročito iz Splita. Među njima je bilo iskusnih komunista Jugoslavena, ali i talijanskih komunista s kojima je ostvarena svestrana suradnja. U vrijeme kapitulacije Italije, politički osuđenici — Talijani bili su pušteni iz ovog zatvora, dok su pripadnici ostalih nacionalnosti i dalje zadržani u zatvoru, pa i Jugoslaveni. Taljanski komunisti organizovali su provaljivanje u zatvor i puštanje Jugoslavena na slobodu. Sve je bilo organizovano tako da su ovi po izlasku iz zatvora po grupama upućeni u raznim pravcima. Međutim, naišli su Nijemci na neke grupe, pohvatali ih i ponovo vratili u isti zatvor. Tada su dva Drežničana — Radulovića Sime Vaju Grova i Maravića Miloša — otpremili u Njemačku, gdje su ostali do kraja rata. Grupa u kojoj se nalazio Dušan Tatalović uspjela je u bijegu. Zajedno s talijanskim komunistima ova grupa je organizirala ustanak u tome kraju i formirala 212. partizansku brigadu »Garibaldi«. Njen komandant bio je Jugoslaven od Zadra (Arbanas) Stipčević Eugen, a Dušan je postao kapetan u istoj brigadi. Po završetku rata ležao je u istom zatvoru kod Engleza, a kući se vratio na intervenciju naše vlade i uz zalaganje general-majora Bude Bosnića, tek 1946. godine. U pomenutoj brigadi bio je i Radulović Todora Đuro Giganov, koji je poginuo u borbi s Nijemcima pred sam kraj

rata, kod Torina. Oni koje su Nijemci vratili u isti zatvor, ostali su u njemu do pred kraj 1943. dok nisu oslobođeni od strane delegacije Crvenog krsta iz Zagreba.

U zatvoru Castel Franco, u kom se nalazio i Radulović Nikole Jovan Radić s još nekoliko Drežničana, bilo je slično kao i u zatvorima Firence. U Castel Franku bilo je dosta Slovenaca. Među njima je bio i stari komunista i prekaljeni revolucionar Miha Marinko, koji je bio nosilac političkog i ideološkog rada s jugoslavenskim zatvorenicima. Njihov povratak u domovinu i ponovno stupanje u NOVJ bili su slični dolascima ostalih. Tako je i Maravić Rade Ilija leman u Italiji stupio u Prekomorsku brigadu, s njom došao na otok Vis, i nastavio da se bori do oslobođenja zemlje.

Svi Drežničani, koji su se iz zatvora u Italiji vratili krajem 1943. i početkom 1944. godine, odmah su se uključili u borbu. Mlađi su stupili u operativne jedinice, a stariji se uključili u rad u pozadini. Svi skupa dali su još dobar udio u NOB-u. Na žalost, iz zatvora se nikada nisu vratili kućama: Vukelić Nikole Rade, Tomić Duke Mane, Batinić Svetozar, Vukelić Jovana Rade i Trbović Mirko. I oni su, poput niza Jugoslavena, pomrli po fašističkim kazamatima i nisu imali sreću da dočekaju slobodu za koju su se žarko borili i o kojoj su maštali.

Miloš Ivošević Rogović

Četvrti omladinski bataljon 6. partizanske brigade Hrvatske

Omladinski bataljon formiran je od omladinaca koji su prethodno bili borci u bataljonima: »Marko Trbović«, »Matija Gubec« i »Ljubica Gerovac«. Prema tome, oni nisu bili mobilisani, nego su već ranije osjetili barut ratujući dobrovoljno. Svega desetak ovih boraca služilo je Jugoslovensku vojsku. Takvi malobrojni bili su, uglavnom, starješine u Štabu bataljona i u nekim komandama četa. Cjelokupni sastav bataljona bio je prosječno mlad s obzirom na godine starosti, ali već prilično iskusan u ratovanju. Po od ranije dobro poznatim vojnim propisima za rat su dolazili u obzir samo oni koji su u mirnodopskim uslovima u vojsci bili obučeni u rukovanju oružjem i ratnim vještinama. Naš rat je demantovao raniju praksu da dobar ratnik može biti samo onaj koji je navršio 22 ili više godina, a ima vojničku knjižicu — »bukvicu«. Međutim, snaga i hrabrost Omladinskog bataljona izvirali su iz njega kao vulkanska lavina, iako se starost njegovih boraca kretala između 16 i 20 godina. Oni bi po ranijim shvatanjima ljekarsko-regrutnih komisija bili suviše mladi za mirnodopsku vojsku a kamoli za rat.

U zajedničkom hodu s revolucijom borci-omladinci su rasli, ratovali i učili ratnu vještinu, izgrađivali se politički i formirali u zrele ličnosti, dostojne partizana. Svi kao jedan prigrlili su oružje, u njega se, gotovo, zaljubili, s njim se družili i u njemu nalazili zaloge za ljepšu budućnost — za ljepše danas od juče,

ljepše sutra od danas; ljepše za sve poštene i za svagda. Živjeti i ratovati u njihovoj sredini bila je prava radost. Zadovoljstvo su tražili u borbi, bez obzira na opasnost i rizik. Možda su oni lakše od drugih nosili to opasno breme ratovanja pošto su, gotovo, svi bili porijeklom iz siromašnih seljačkih i radničkih porodica. Sigurno da je socijalna pripadnost i klasno porijeklo uticalo na njihovu izdržljivost, shvatanje rata i opasnosti koje su ih neprekidno pratile u njihovoj riješenosti da borbom izbore slobodu, ili da poginu.

Omladinski bataljon je formiran 16. oktobra 1942. godine. Ušao je u sastav 6. partizanske brigade Hrvatske i u njenom sastavu se borio do kraja rata. Napor i glad udruženi s borbom, podmukli i stalni pratioci boraca, nisu mogli zaustaviti njihov postepeni prelaz iz dječačkih godina u kršne momke, kao od brijega odvaljene. Bile su to prave atlete — tipični predstavnici gorštaka ispod Velike Kapele i snažnih veslača Hrvatskog primorja. Ulaskom u sastav 6. brigade njeni udarni bataljoni su se prema Omladinskom bataljonu odnosili kao prema mlađem bratu, još neukom, koga je trebalo podučavati i u svim aktivnostima pomagati. Zaista, ta »starija braća« bila su uvijek raspoložena, a pogotovo Štab brigade, da nas zaštite i poštede od težih i opasnijih akcija gdje se to moglo. Mora se priznati da se u tim pokušajima rijetko uspijevalo.

Zajednički život i borbeni put Omladinskog bataljona s ostalim bataljonima 6. brigade počinje miniranjem i rušenjem željezničke pruge kod Ljubošine — između neprijateljskih garnizona u Ogulinskom Hreljinu i Gomirju. Trebalo je sačekati vlak i cijelu kompoziciju uništiti. Cilj broj jedan bila je živa sila neprijatelja. U prvim jutarnjim satima naišao je teretni vlak (s nekoliko blindiranih vagona) koji je, vjerojatno, transportovao vojni materijal. Kad se kod Perić-mosta vlak zaustavio, njegova pratnja je otvorila jaku paljbu, spriječila juriš bataljona i prelaz preko rijeke Dobre te neposredan napad na kompoziciju. Od napada se odustalo. Prva žrtva u bataljonu pala je tada. Bio je to hrabri puškomitraljezac Duka Vukelić (Rade Pavlova) iz sela Brezno — Lisac. On je iz stojećeg stava zasipao rafalima vagone zaustavljene kompozicije, ali puškomitraljesko zrno bilo je nemoćno da probije oklop i uništi posadu kojoj je Duka bio na nišanu i tako poginuo.

U borbi protiv Talijana i četnika na Gomirju i do njihove likvidacije, bataljon postepeno stiče najelementarnija borbena iskustva. Za to je trebalo dosta vremena. U borbi protiv Talijana između Lukovdola i Vrbovskog veći dio bataljona prešao je u napad i gonio fašiste sve do Vrbovskog. I u toj, nevelikoj akciji, u bataljonu se manifestovaia ratnička hrabrost, neophodna pojedincima i bataljonu kao vojnoj jedinici. Iz akcije u akciju sticao je borbeno iskustvo koje ga je vodilo u susret četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. Na tom putu u borbi s domobranima na Trojvrhu kod Vojnovca, između Josipdola i Plaškog, izgubio je život mladi i hrabri mitraljezac Nina Radulović, sin Marka (Radića) iz Breznog.

Nekoliko dana i noći bataljon se uspješno borio protiv Talijana na Prijeboju, Čujića Krčavini, Koreničkoj Kapeli i sprečavao brz prodor Talijana u Korenicu. Ali, odnos snaga bio je takav da smo morali odstupiti ka Krbavskom polju i uspostaviti vezu s brigade n koja je dejstvovala dijelom na Ljubovu, a dijelom na prostoru Frkašić—Fećani i uspjela spriječiti prodor neprijatelja na Kamensko i Bijele potoke, gdje su bile partizanske bolnice, skladišta, radionice, štabovi i razni organi i ustanove.

Nekoliko dana i noći Omladinski bataljon uporno je sprečavao Talijanima prodor na Kamensko — od Pećana i Gorice. Ovaj zadatak bataljon je u potpu-

nosti izvršio. On je branio i širi rejon Jošana i Kasara sprečavajući prodor Talijana na istok, u šumu, gdje se nalazio zbjeg naroda. Krajnjim naporom i upornom borbom narod je spasen i nije pao u ruke fašista. S tih položaja, iscrpljen hladnoćom, glađu, umorom i nespavanjem, hitno je upućen u Dnopolje, vjerovatno, da pojača odbranu na pravcu Bihać—Donji Lapac.

Marš preko Plješevice od Jošana do Dnopolja, vazdušne linije oko 14 kilometara, koji je trajao cijelu noć, bio je za ovaj bataljon jedan od najtežih. Ispresijecan teren, snijeg do koljena, koji je neprekidno padao, razlika između polazne tačke i krajnje tačke penjanja iznosila je više od 700 metara, a isto toliko trebalo se spuštati. Ovaj prostor mogla je za jednu noć da savlada jedino mladost, koja nije priznavala prepreke. Pred zoru smo stigli u Dnopolje. Čekala nas je večera koja je ujedno bila i doručak; i za one uslove obilne porcije ličkog variva sa dosta mesa i povećim komadom pšeničnog kruha. To je bio pravi spas i bio bi pun pogodak da smo se još odmorili, naspavali i odjeću i obuću osušili u toplim odajama. Na našu veliku žalost moralo se krenuti pravcem Dnopolje—Lapac—Kuk—Visuć i spriječiti prodor Talijana preko Visuća i Kuka u Lapačko polje.

Iz marševskog poretka u hodu se prešlo u napad na talijansku kolonu čija je motorizacija zbog velikog snijega bila zaustavljena. Zametenu kolonu, izduženu na cesti od Visuća prema Udbini, napao je bataljon »Stojan Matić« iz sastava 2. ličke brigade s južne strane, a 4. omladinski bataljon 6. brigade s fronta, u zahvatu ceste, obuhvatajući desnim krilom snijegom ukliještenu kolonu sa sjeveroistoka. Talijani su napad očekivali i bataljoni su dočekani organizovanom i žestokom vatrom. Srećom sistem i plan vatre nisu bili precizno organizovani što je partizanske bataljone spasilo od velikih gubitaka, iako je napad vođen na ravnom i otvorenom zemljištu. Neprijateljeve svijetleće rakete i bjelina snijega povremeno su pretvarale noć u dan. Napad je obustavljen i bataljon se povukao u zaselak Podkuk. U ovom neuspjelom napadu poginuo je komandir čete Mićo Tatalović, a nekoliko boraca je ranjeno. Talijani su se povukli u Udbinu, a Omladinski bataljon se prebacio u selo Debelo Brdo, koje je bilo potpuno spaljeno. Koji dan kasnije marš je nastavljen do Končareva Kraja. Ovdje se bataljon dobro odmorio i hranio, a u »partizanskim buradima« prao i šurio odijela uništavajući vaške.

Pred napad na Crnu Vlast 4. omladinski bataljon preimenovan je u 2. udarni bataljon. Zasluga za ovo veliko priznanje podjednako pripada svima u bataljonu, koji su učestvovali u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. U četničkom uporištu Crna Vlast nalazilo se oko 350 četničkih zlikovaca. Uporište, udaljeno oko 3 km od talijanskog garnizona u Vrhovinama, služilo je ovome za predstražu. S crkvom i nekoliko građevina debelih i visokih zidova od čvrstog materijala, opasano minskim poljima, žičanim preprekama i rovovima, selo je predstavljalo pravu tvrđavu. Zauzimanje ovog uporišta povjereno je 6. brigadi. Napadalo se punih 16 dana i noći. Bataljoni su se smjenjivali u jurišima i redali neuspjehe uz osjetne gubitke. Sedamnaestoga dana, odnosno noću 21/22. marta, 2. udarni bataljon dobio je zadatak da izvrši juriš i da pokuša zauzeti utvrđenje. Ostali bataljoni brigade su ga obezbjeđivali. Tek u popodnevnim satima 22. marta četnici su savladani: 150 se predalo, nešto je uspjelo pobjeći u Vrhovine, a ostali su izginuli. Gubici 6. brigade bili su veliki: oko 170 mrtvih i ranjenih. U 3. četi 2. udarnog bataljona od 46 boraca postrojilo se, nakon zauzimanja uporišta, samo 9 partizana. Poslije pada Crne Vlasti Talijani napuštaju Vrhovine, cijelu Gacku dolinu sa Otočcem i povlače se na Vratnik. U međuvre-

menu je 14. brigada oslobodila Brinje pa je tako povezana slobodna teritorija Like sa Drežnicom i dalje prema Sloveniji.

Poslije oslobođenja Gacke doline 2. udarni bataljon branio je i zatvarao pravac Žuta Lokva—Brlog—Otočac. Lijevim krilom oslanjao se na Velebitsko bilo zahvatajući i selo Vrziće. Ostale snage brigade su desno od bataljona sprečavale prodor Talijana u Brinje. Prvi put u NOR-u 2. udarni bataljon organizuje i izvodi pozicionu odbranu, koristi bunkere i mala skloništa, izgrađena od priručnog materijala, koja su štitila od puščane i mitraljeske vatre kao i od gelera artiljerijskih granata. Parola je bila: »Više znoja, manje krvi.«

U toku 6 mjeseci borbi između slabo naoružanih partizanskih jedinica i moderno naoružane talijanske vojske primjenjivani su razni metodi i postupci od strane pojedinaca i taktičkih jedinica. Oko Žute Lokve Talijani su iskopali rovove, sagradili bunkere, postavili minska polja, žičane prepreke od bodljikave žice i dr. I pored toga za njih je svaka noć bila puna strave i užasa, jer su se partizanske čete, ne samo unutar 2. udarnog bataljona, takmičile koja će ubiti više Talijana. I stvarno, svaki dan je bio ubijen po neki Talijan i zato je ispjevana pjesma: »Od Prokika pa do Žute Lokve, svakog dana Talijana čokne«. I pored toga, što je 2. udarni bataljon bio na glavnom pravcu udara neprijatelja, nekoliko puta je smjenjivan na položaju i upućivan u Srpsko Polje i u podnožje Velebitskog bila da se bori s četnicima, koji su se po zauzimanju Brloga povukli u Velebit.

Zajedno s 1. 2. i 3. ličkom, 4. kordunaškom i jednom banijskom brigadom bataljon učestvuje u napadu na Gospić. On je dobio zadatak da zauzme Pazarište, a potom da nastupa u pravcu Gospića. Ovaj napad pomenutih jedinica izveden je desetak dana prije kapitulacije Italije, ali Gospić nije zauzet. Drugi udarni bataljon 6. brigade zauzeo je Pazarište i uništio ustašku posadu.

Prvi komandant, politički komesar, pomoćnik političkog komesara i sekretara SKOJ-a dosta brzo, i sa relativno malim gubicima, su od 4. omladinskog (dječačkog) bataljona stvorili dobro poznati 2. udarni bataljon 6. partizanske brigade Hrvatske. Ova četvorica danas su generali JNA u penziji. Od neukih i u početku rata plašljivih dječaka izrasli su ratnici vrijedni svake pohvale. Dosta je njih završetkom rata bilo na dužnosti komandira i političkih komesara četa, a da nisu imali više od 20 godina. Pri kraju rata bataljon je bio pravi rasadnik starješinskog kadra za niže taktičke jedinice.

Udarnu snagu bataljona sačinjavale su posade puškomitraljezaca, skojevci, komunisti, bombaši i drugi. Izuzetno su bili hrabri: Nikola, Čedo, Sava i Milan Zrnić, Mane »Šprlja«, Radan Kosanović, Đuro »Arbez«, Milan (Kostin) i mnogo drugih iz Jasenka, Gomirja, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Gornjeg brinjskog kraja.

Između ostalih poginulih, do kapitulacije Italije, treba napomenuti da su poginula i četvorica komandira četa: Rade Tatalović (Šekić), na Rapajin Klancu (Žuta Lokva), Rade Zrnić (Radika) u zaseoku Šegani kod Josipdola, Vinko Borić kod Brinja i Mićo Tatalović kod Udbine. U bataljonu je ratovala i izrasla u vrsnog komandira čete i narodnog heroja mlada i veoma lijepa Primorka Anka Pađen, koja je također poginula.

Omladinci 4. bataljona u rat su ušli kao maloljetni dječaci, a po njegovom završetku bili su to iskusni komandiri i politički komesari, ideološko i politički zreli i spremni za izgradnju socijalističkog društva. Narod, revolucija i KPJ imali su u ovome bataljonu odane i hrabre borce.

Đuro Matić

Moj prvi susret s Drežnicom u ratu

U februaru 1942. godine dobio sam poziv da, u svojstvu sekretara Osnovne organizacije KPH u Srpskim Moravicama, dođem na partijsko savjetovanje u Drežnicu. Odlučeno je da sa mnom pođe i član naše organizacije Rade Vučković. Poziv nas je zatekao u Gomirskom partizanskom logoru.

Tom putu sam se obradovao i zbog toga što sam prije rata, 1938. godine, bio u Drežnici kao student građevinske tehnike na trasiranju cesta za Tomiće, Vukeliće i Drugomišalj. Tadanji moj boravak u Drežnici je trajao oko dvadesetak dana. Uoči ovoga puta interesiralo me kako ću doživjeti Drežnicu u ratnim prilikama, a posebno kako izgledaju ceste koje smo poslije trasiranja projektovali u Tehničkom odsjeku u Ogulinu. Naime, nisam ih imao prilike vidjeti prilikom gradnje, kao ni kasnije.

Snijeg je bio izrazito velik i mogli smo ga savladavati samo skijama. Put nas je vodio kroz Musulinski Potok gdje smo se za kratko odmorili, a zatim produžili put i stigli u Jasenak. Ovdje je već djelovala partizanska Komanda mjesta. Jasenak je oslobođen oko mjesec dana ranije. Tamo sam se sastao sa Veljkom Vučinićem iz Sušaka koji me je jula 1941. u Zagrebu obavijestio da treba ići u Gorski kotar radi organizovanja ustanka. Veljko je u Jasenku, ako se ne varam, vršio dužnost komandanta mjesta. Veoma smo se prijatno osjećali krećući se sigurno i opušteno u oslobođenom mjestu, gdje je uspostavljena naša vlast, gdje naši drugovi, u raznim prilikama, organizuju ne samo straže i vojničko obezbjeđenje, već i promet, transport, konačenje, prehranu i ostalo.

U Jasenku su nam organizovali prevoz saonicama do Drežnice. Bilo je jako hladno, a visoki snijeg je prekrio oštre konture brežuljaka i zaselaka oko ceste, tako da sam teško prepoznavao mjesta koja su mi ostala u sjećanju iz predratnog dolaska u Drežnicu i kratkog boravka u njoj. Ni pomenute cèste nisam stigao ovaj put da vidim, osim raskrsnice kojom se odvajala cesta za Tomiće.

Kad smo stigli u Drežnicu, dočekali su nas organizovano i prihvatili organi naše vlasti i Mjesnog komiteta. Ostalo mi je u prijatnom sjećanju da su nas dvojicu smjestili blizu (u selu Vrujcu) kod jako gostoljubive porodice, gdje su nam ponudili, pored dobre večere, toplu sobu i čistu postelju. Prvi utisci su potvrđivali da nas smatraju velikim prijateljima — kao da smo im najrođeniji. Ispitivali su nas o putovanju, a s velikim zanimanjem su slušali naša kazivanja o Moravicama, Vrbovskom i Gomirju gdje su Talijani držali jake garnizone, a mi smo mobilizirali mladiće u partizane pod dosta teškim ilegalnim uslovima.

Spavanje u toploj sobi, onako prozeblima, bilo je ne samo oporavak i odmor, već i spas i lijek od prehlade i oboljenja. Poslije mirno prospavane noći, umivanja i doručka »kao u mirno doba«, otišli smo u kuću kod crkve gdje je Mjesni komitet organizovao partijsko savjetovanje za kotar Ogulin. Savjetovanju je predsjedavao Branko Vukelić, ali je uistinu njime rukovodio Vlado Popović. On je često postavljao pitanja i tražio detaljnija obavještenja, izvodio zaključke i davao preporuke. U sjećanju mi je iskrsnuo njegov lik iz Zagreba, ali nisam znao tko je, ni kako se zove. Zapazio sam ga negdje na legalnim studentskim

sastancima na sveučilištu. Sjećam se da je na savjetovanju bilo govora o jačanju oružane borbe i o mobilizaciji u partizane, ali je ukazivano i na sabotaže u Ogulinu, Vrbovskom i Moravicama, koje bi trebalo bolje organizovati. Nama iz Mora vica je rečeno da treba intenzivnije vršiti sabotaže u željezničkoj ložionici i na pruzi. Također nam je ukazano i na to da sektašimo u primanju u Partiju željezničkih radnika, te da sigurno nije pravilno što u čitavoj ložionici imamo svega dva člana KP (Ivica Marčinković i Đuro Šaban) i da treba u KP primati i druge radnike najodanije NOB-u koji su spremni da vrše sabotaže na željeznici.

Ostalo mi je u sjećanju da sam tada upoznao i Milutina Baltića koji mi je, pored ostalog, ispričao i najnovije vijesti o mužu moje sestre Mitru Mitiću njegovoj braći Ranku, Draganu i Ljubanu koji su bili organizatori ustanka u Glini.

Samo savjetovanje i posebno organizovan život u oslobođenoj partizanskoj Drežnici su sve nas ohrabrivali i predočavali nam što se sve može postići kad se narod ujedini oko Komunističke partije, spreman na žrtve i borbu za oslobođenje. Osjetili smo se još više obavezni da na svom terenu uvećamo doprinos NOB-u, jačanju i učvršćenju onog što su Drežničani izvojevali.

U to vrijeme i još oko pola godine u Drežnici je bio Stab 5. operativne zone Hrvatske, kao i najviše vojno i političko rukovodstvo Hrvatske. Drežnicu smo osjećali kao sigurnu bazu i utočište tim više što nismo mogli dugo sačuvati oslobođene Ravnu Goru i Mrkopalj. Osam mjeseci poslije ovog moga prvog dolaska u Drežnicu, tokom rata ponovo sam u nju došao s Moravičkom četom koja je ovdje, prilikom formiranja 6. brigade oktobarskih dana 1942. godine, ušla u njen sastav. Drežnica je u velikoj talijanskoj ofanzivi, koja je neposredno prethodila tome činu, bila spaljena, narod jako izmučen pretrpjevši velike žrtve, ali ne i pokoren. Osnivanje brigade (i povodom toga), njeno svečano postrojavanje ispod crkve, a ispred spaljenih kuća bez krovova, predstavljalo je živi odraz i izraz narodnog prkosa, nesalomljive volje za borbu s mračnim silama i nepokolebljive vjere u konačnu pobjedu. Brigada je hrabrila Drežnicu, a narod Drežnice je bodrio nas — borce brigade.

U Drežnicu sam dolazio poslije formiranja 6. brigade mnogo puta u toku naredne dvije godine sa jedinicama brigade i 13. divizije, a svi mi borci Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre osjećali smo se u Drežnici kao u svojoj »partizanskoj republici«. I poslijeratni dolasci u Drežnicu budili su sjećanja na tuge i radosti, prkos i ponos, na teške, ali slavne dane koje su ljudi iz naših krajeva proživljavali i preživjeli i time se dostojno odužili svojoj historiji, svojim prošlim i budućim generacijama.

Zbog svega toga Drežnica zasluženo, s pravom i ponosom, nosi svoje novo ime — PARTIZANSKA DREŽNICA.

Vlado Trbović

Prvi i drugi udarni bataljon

Udarni bataljoni — veća borbena moć

Formiranje 1. i 2. udarnog bataljona Prvog primorsko-goranskog partizanskog odreda u ljeto 1942. godine značilo je novi kvalitet u izgradnji i razvoju partizanskih jedinica na području Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Gornjeg brinjskog kraja. Oni su opravdano dobili naziv »udarni«, na osnovu do tada vođenih borbi. To nije bilo uobičajeno formiranje bataljona, već samo transformacija ranijih teritorijalnih jedinica u čvrste manevarske vojne jedinice. U sastavu bataljona mogli su se naći samo iskusni i hrabri borci i umješni rukovodioci — komandiri, politički komesari i komandanti. Iako po godinama mladi, borci i starješine bili su veoma iskusni, zreli i posebno odgovorni u izvršavanju svih zadataka.

Štab 5. operativne zone svojom naredbom od 18. jula 1942. godine, formira 1. udarni bataljon, za čijeg je komandanta postavljen Gojko Trbović »Ćošan«, a politički komesar bataljona bio je Branko Vukelić.

Već početkom augusta 1942. godine formiran je 2. udarni bataljon, čiji je komandant bio Đuro Trbović »Ćošan«, a politički komesar Nenad Drakulić »Braco«.

Manevar i pokretljivost u borbi uopće bili su bitne odlike ovih bataljona, a njihova udarnost izražavala se u usklađenom pokretu, grupisanju i dejstvu u pravo vrijeme i na najosjetljivijim mjestima za neprijatelja. Iskustva ponesena iz pojedinih borbi davala su podsticaj za razmišljanja i služila stjecanju novih saznanja o efikasnijim oblicima borbenih dejstava. Tako su udarni bataljoni postajali sve sposobniji za nove borbe i manevar na svakom zemljištu i u svako doba dana i godine. Brzo su se pojavljivali u neočekivanim rejonima, a još brže dejstvovali, da bi se hitno vratili na novi zadatak. Naredbe su izdavane u vidu poruka i kratkih uputstava, takoreći u pokretu a izvršavanje zadataka je bilo savjesno i odgovorno. Zahvaljujući tome neumornom radu, zrelom političkom djelovanju i organizovanom nastupanju oni su doista postali manevarska i udarna snaga 1. primorsko-goranskog partizanskog odreda.

Intenzivnim radom i kroz borbe izgrađivana je taktika dejstava, originalna po svojoj suštini, a neuhvatljiva za neprijatelja po bogatstvu oblika. Iako je većinom naš komandni kadar bio bez viših vojnih škola, ipak je uspijevao da se u svakoj situaciji snađe i nadmudri neprijatelja. Posebno naučno istraživanje zaslužuje naša taktika u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju iz borbi protiv talijanske fašističke vojske, kao i ona iz borbi s ustaško-domobranskim i četničkim jedinicama. To je bila taktika neprekidne ofanzivnosti uz povremena odbrambena dejstva, ali bez krutih linija fronta. Udruženi neprijatelj je povremeno kretao u ofanzivne akcije, a većinom se nalazio na odbrambenim položajima oko garnizona ili u kasarnama. Situacija za njega je bila takva da na drugi način nije ni mogao djelovati. Pretežno stajaća vojska s tromom i neadekvatnom organizacijom za primjenu u partizanskom ratu gubila je bitke.

i

Udarni bataljoni imali su svoju originalnu partizansku taktiku koja je bila saobražena uslovima u kojima su dejstvovali. Brzi pokreti, sinhronizovano organizovani napadi, manevarska odbrana, smjela dejstva iz zasjeda, prepadi na neočekivanim mjestima, uspješni proboji preko saobraćajnica i druge pojedinačne manje akcije bile su osnovne odlike borbene aktivnosti udarnih bataljona, kao i drugih partizanskih jedinica.

Organizacija i formacija bataljona omogućavala je njihovu fleksibilnu upotrebu. Bataljoni su bili trojne formacije s pratećom i prištapskom jedinicom. Rukovođenje i komandovanje je bilo jednostavno i efikasno zahvaljujući čvrstoj vojnoj organiziranosti, samosvjesnoj disciplini i odgovornosti svih boraca i komandnog kadra. Bez obzira na sva iskušenja i ratna stradanja, nestašice u hrani, odjeći, obući i naoružanju, nepovoljne uvjete za smještaj i odmor, sve jedinice udarnih bataljona pokazale su izvanrednu izdržljivost, hrabrost i visok moral u borbi. Pored štabova i komandi tome su u prvom redu doprinijeli komunisti objašnjavanjem ciljeva narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Partijska i skojevska organizacija bile su nosioci borbenosti, svjesne discipline, moralno-političkog jedinstva i ratnog drugarstva. Bataljoni su svakim danom jačali, kaleći se u teškim borbama protiv okrutnog neprijatelja — talijanskih fašista, ustaša i četnika.

Udarne bataljone osjetio je neprijatelj

Prvi i 2. udarni bataljon formirani su pretežno od iskusnih — starijih boraca i manjeg broja mladih. Prvi bataljon u svome sastavu je imao oko 300 naoružanih boraca, među koje su ubrojeni i borci omladinske čete, dok je 2. udarni brojao oko 250 partizana. Bili su to pretežno Drežničani, Primorci, Gorani i Brinjaci. Borbenu aktivnost, sve važnije akcije i marševe planirao je i naređivao Štab 1. primorsko-goranskog partizanskog odreda čiji je komandant bio Viktor Bubanj.[1]

Prostor na kome su dejstvovali udarni bataljoni obuhvata oko 4300 km² — pretežno šumovitog, kraškog zemljišta u Gorskom kotaru i nepošumljenog krasa u Hrvatskom primorju — od Risnjaka, preko masiva Velike Kapele, do Korduna. Najznačajnije borbe vođene su oko važnijih prometnica: Rijeka—Ogulin—Karlovac i Ogulin—Brinje—Senj. Borbe u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju sredinom 1942. godine i povezivanje borbenih akcija s ustaničkim Kordunom imali su presudnu važnost za dalji organizacioni razvoj svih komponenata narodnooslobodilačkog pokreta. Posebno je značajno bilo djelovanje ovih jedinica u pogledu stvaranja, razvijanja i učvršćivanja bratstva i jedinstva između Srba i Hrvata, poljuljanog ustaškim zvjerstvima. Borci su to, prije svega dokazivali na bojnom polju u beskompromisnoj borbi protiv neprijatelja, a ne samo svojim ponašanjem i političkim djelovanjem.

U toku proljeća i ljeta 1942. godine uspješno je izvedeno više borbenih akcija, na osnovu kojih je rukovodstvo oružanih snaga NDH u procjeni situacije od 6. augusta 1942. konstatovalo : »Područje V. zone podijeljeno je na otsjeke na kojima operiraju zapovjednici bataljona i četa . . . Pored otsjeka kojih ima od 5—6, uspostavljena su još tzv. dva *udarna bataljona,* svaki u jačini od 300—

1 Narodni heroj, general-pukovnik, umro 107(2. na dužnosti načelnika Generalštaba JNA.

—400 momaka. Momčad ovih bataljona sastavljena je od najistaknutijih boraca — fanatičara, odjevenih u bivše jugoslovenske odore, oboružanih puškama, bombama i strojnicama... Ovakvim razvojem situacije Primorje je dovedeno u beznadežan položaj u svakom pogledu ... te je bezuvjetno da se što prije poduzme jedan opsežan zahvat naših domobranskih i ustaških, te savezničkih snaga u cilju gonjenja i razbijanja ovih partizanskih odreda.«

Ovo je samo jedna procjena, a bilo ih je više sličnih. Neprijatelj je osjećao nemoć, a naše su snage sve više jačale. Pred naletima naših bataljona i čestim napadima drugih jedinica neprijatelj je bio prisiljen povlačiti se u veće garnizone, koje je ograđivao bodljikavom žicom i minskim poljima. To ga je prisiljavalo na pasivnost i gubljenje inicijative za ofanzivna dejstva. Ograničavanje samo na odbranu, bez obzira na izgrađena utvrđenja, uz primjenu klasičnih (zastarjelih) metoda oružanih akcija, dovodilo ga je do uzastopnih poraza, ne samo vojnih, već i moralnih. Narod je u većini, već tada, bio na strani narodnooslobodilačkog pokreta. Zato je u izvještaju, upućenom vladi NDH u Zagrebu 29. juna 1942. godine, pored ostalog, pisao: »Raspoloženje hrvatskog življa na području ove župe je kritično... Komunistički odredi na području kotareva Ogulin, Delnice i Vrbovsko i dalje imaju inicijativu u svojim rukama, a time sve prednosti kako moralne, tako i vojničke. Postrojeni u manje jedinice, lako pokretljive, dobro i sigurno obaviješteni o pokretima oružane sile, oružništva i domobrana i talijanskih oružanih snaga, komunistički odredi biraju čas i mjesto napada, uvijek nastojeći da njihove snage budu brojčano barem dva puta toliko jake koliko naše.«

Zaista, udarni bataljoni su imali stalnu inicijativu na pomenutom području. Iako nisu uvijek bili brojčano jači na izabranom mjestu napada, svojim su stalnim dejstvima, kao i iznenadnom pojavom na pojedinim pravcima u toku kratkog vremenskog perioda (ili jedne noći) kod neprijatelja stvarali utisak da se redovno radi o dva puta nadmoćnijim snagama.

Veliki župan u pomenutom izvještaju dalje piše: »Naše oružničke posade izložene su stalnim i upornim napadima, bez dovoljno oružja (naročito automatskog) pa čak i naboja, bez dobrih i sigurnih prometnih veza sa jačim vojničkim središtima, prepuštene same sebi, psihički izmorene, životare — i u najboljem slučaju su sposobne da odbiju napade. Proljetna ofanziva talijanskih oružanih snaga, toliko obećavana izostala je potpuno ... Tu nemoć talijanskih oružanih snaga pučanstvo dobro uočava, posebno pak ovo seosko, te je primorano silom prilika da se prilagođuje, da pravi kompromise, koji su često u vrlo oštroj suprotnosti sa postojećim zakonskim propisima (da sudjeluje na komunističkim sastancima, predavanjima i slično).«

Tako je ocijenjena situacija koncem juna 1942. godine u modruškoj župi. Kod neprijatelja se javljaju sumnje u sposobnost vlastitih oružanih snaga da se mogu uspješno suprotstaviti partizanskim odredima i bataljonima. Osim topa. postoji nevjerica da li talijanska vojska može i hoće da nešto više učini (što su od nje očekivali). Neprijatelj se očito našao u kriznoj situaciji, gubeći sve više inicijativu i manevarsku sposobnost, dok su naše jedinice sve više jačale, razvijale se, preuzimale inicijativu i dobijale slobodu manevra. Neprijateljske vojne formacije nisu ni mogle kretati u napade bez jačih sastava. Stoga je i odgađana velika ofanziva neprijatelja na slobodni teritorij sve do početka jeseni 1942. godine.

O tome se već u citiranom izvještaju Velike župe Modruš kaže: »Stalno odgađana vojna akcija prema Drežnici i Jasenku (dvama najjačim središtima komu-

ništa) dade se objasniti jedino tako da talijanske vojne vlasti nastoje to pitanje riješiti *ne vojnički,* nego politički, tj. produbiti rascjep među komunistima i od njih potpuno odvojiti pravoslavni živalj, postrojiti ga u četničke odrede, a potom tim odredima pobiti komuniste.« Do toga, naravno, nije došlo, niti je takva politika donijela bilo kakve rezultate neprijatelju. Morao se ipak odlučiti na ofanzivu, koju je brižljivo pripremao.

Iz proljetne ofanzive 1942. talijanski okupator je izveo zaključke da se ovako ne može djelovati ukoliko se misli nešto više postići. Cilj ove ofanzive bio je potiskivanje, okruženje i uništenje ustaničkih snaga na prostoru između Risnjaka i Velike Kapele, ponovna okupacija Ravne Gore, Mrkoplja, kao i drugih mjesta slobodnog teritorija, razdvajanje narodnooslobodilačkog pokreta Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, zaposjedanje i osiguranje svih prometnica, naročito na pravcima: Rijeka—Delnice—Ogulin i Modruš—Jezerane—Brinje—Senj.

Okupator je u tom cilju vršio duže pripreme, tako da je ofanzivu započeo tek u travnju. Težište je bilo usmjereno protiv Ravne Gore i Mrkoplja kao i drugih manjih mjesta u toj zoni. U napadu je sudjelovalo preko 4000 talijanskih vojnika i jedna ustaška satnija (četa). Zbog sporog i opreznog dejstva, neprijatelj je zauzeo Ravnu Goru 15. aprila, a Mrkopalj tek 22. maja. Priznao je i sam u svojim izvještajima da je to polovični uspjeh. Nasuprot tome, zahvaljujući vještom manevru, izvanrednoj i tačnoj obaviještenosti o pokretima i namjerama neprijatelja, primorsko-goranski odredi su se blagovremeno povlačili da bi što prije preoteli inicijativu i prešli u protunapad. Pored toga, formiranje novih jedinica — četa i bataljona bilo je u punom zamahu, što je pojačavalo udarnu snagu i aktivnost svih naših formacija na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Gotovo u hodu, za vrijeme proljetne ofanzive, izrasla su i dva udarna bataljona, kao »udarna pesnica« za brze intervencije i manevre na najvažnijim pravcima na području 5. operativne zone Hrvatske, pa i šire.

Smjele akcije — veći rezultati

Oba udarna bataljona su se takmičila da izuzetno smjelim, često i rizičnim akcijama, postignu što bolje rezultate u širenju slobodnog teritorija i razvoju narodnooslobodilačke borbe. Smjelost je izvirala iz visoke političke svjesti o ciljevima naše borbe i neophodnosti oslobođenja zemlje. Omladinci, svrstani u ove bataljone smjelo su jurišali na neprijateljska uporišta. Nije bilo dileme da li treba sada ili kasnije napasti i osvojiti neko uporište, već se vodilo računa *o* osnovnim načelima partizanskog ratovanja: da se svakog dana širi slobodni teritorij, da se neprijatelj tuče na svakom koraku i da mu se ne dozvoli predah i odmor. To je bila strategija i taktika partizanskih jedinica u narodnooslobodilačkom ratu čiji su tvorci Tito i KPJ.

Udarni bataljoni bili su slobodni u izboru oblika manevara, mjesta, vremena i načina dejstva na osnovu zadataka koje su dobijali od Štaba odreda i Štaba 5. operativne zone. Ovakvim komandovanjem razvijana je veoma korisna inicijativa koja je obogatila ratnu vještinu. Komandni kadar, zajedno s borcima, razrađivao je taktičke varijante za marševe i borbu. Svaki realan prijedlog je usvajan, tako da se do konačne odluke dolazilo znanjem i mudrošću svih, a ne samo komandnog kadra. Tako pripremana i donijeta odluka bila je zakon za sve. Na toj osnovi stvaralo se i jačalo međusobno povjerenje, uvažavanje, drugarstvo i zajedništvo. Moral je sve više rastao, a individualna hrabrost boraca

I starješina slivala se kao rijeka u impozantnu udarnu snagu koja nije znala za prepreke. Napadi i juriši na neprijateljske posade, ili kolone u pokretu, redali su se gotovo svakodnevno, smišljeno, vješto i efikasno. Ali pri tome su poštovane i norme psihofizičke izdržljivosti boraca. Odmori, iako kratki, često i pod vedrim nebom, bili su ipak dovoljni da se očuva, pa čak i pojača fizička kondicija za naredne marševe i borbe.

Svaka borba donosila je novo iskustvo. Poslije izvedene akcije vršile su se analize, održavali sastanci štabova, komandi i komunista na kojima bi se ukazivalo na pozitivne rezultate kao i na propuste i slabosti. Kritika i samokritika bile su redovno prisutne na sastancima. Svaka analiza dala je novo saznanje i ulivala optimizam za nova pregnuća i akcije koje su predstojale. Kratki odmori korišćeni su za idejno-politički rad, obuku, čišćenje naoružanja, kulturno-zabavni život i si.

Borbena dejstva

Taktički postupci udarnih bataljona zasnivali su se na temeljima strategije i taktike narodnooslobodilačke borbe, formulisanim još 1941. od strane vrhovnog komandanta druga Tita po kojima je, pored ostalog, trebalo izbjegavati frontalne borbe s okupatorom, primjenjivati iznenadne napade a inicijativu uvijek držati u svojim rukama. Dosljedno sprovođenje ovih principa omogućavala je vođenje uspješne borbe sa znatno nadmoćnijim snagama neprijatelja — navodi Veljko Kovačević u svojoj studiji »Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1941—1943«. »Posmatrajući u cjelini naš način borbe«, kaže on, »sa znatno nadmoćnijim neprijateljskim snagama, koje su nastupale u najužem rejonu komunikacija svodio se na neposrednu odbranu pojedinih pravaca manjim dijelovima, dok su glavne snage korišćene za manevar u cilju nanošenje udara na bokove i u pozadinu neprijatelja.«

Veći dio borbenih dejstava udarnih bataljona bio je sračunat na iznenađenja i udare po rejonima gdje je neprijatelj bio najosjetljiviji. U proljetnoj ofanzivi 1942. manevar neprijateljskih snaga bio je usporen, pa čak i paralisan, brzim pokretima i iznenadnim dejstvima naših jedinica. Okupator je zbog težeg naoružanja i drugih tehničkih sredstava bio vezan za ceste i prohodne pravce. Nasuprot tome bataljoni, koji su imali pješadijsko naoružanje (puške, puškomitraljeze, mitraljeze, automate, pištolje i bombe), bili su sposobni i spremni da se brzo kreću po svakom zemljištu na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, često i po masivima Velike i Male Kapele. Tada se pokazalo da lako naoružanje predstavlja znatne prednosti u teškim i različitim uvjetima borbenih dejstava na planinskom i pošumljenom zemljištu, naravno, ako je celishodno upotrijebljeno. U napadu iz zasjeda, uz primjenu brižljivo izabrane taktičke varijante, preimućstva su bila očigledna, jer smo uspješno tukli brojno i tehnički nadmoćnijeg neprijatelja.

U odbrambenim dejstvima koja su bila nužna za zaštitu naroda u zbjegovima i materijalnih dobara na slobodnom teritoriju, ili za manevar i pregrupisavanje snaga, ispoljile su se značajnije slabosti, ne samo zobg nadmoćnosti neprijatelja, nego, u prvom redu, zbog toga što se položaji za odbranu nisu u potpunosti organizirali a još manje utvrđivali. Naše snage, koje su se našle na ovakvim položajima, pod vatrenim naletima artiljerije i avijacije, uz brzi prodor tenkova duž prohodnih pravaca, morale su se povlačiti na naredne, ali još manje pripremlje-

ne položaje. Prirodni zakloni, uz pravljenje protutenkoviskih prepreka na putevima, bili su osnovni objekti za odbranu. Bez obzira na sve teškoće, slabosti i propuste u organiziranju odbrane, ipak je postizan osnovni cilj ovih dejstava. Neprijatelj nije uspijevao, iako je bio nadmoćan u ljudstvu i naoružanju uz dobro organiziranu obavještajnu službu, da bilo koju našu jedinicu opkoli, razbije ili uništi, niti da zarobi narod u zbjegovima i na slobodnom teritoriju. Najviše što je mogao postići bilo je paljenje kuća, pljačkanje ili uništenje materijalnih dobara.

Udarni bataljoni manje su angažirani za odbrambene borbe, a više za manevar i udare po neprijatelju na teritoriju 5. operativne zone. U to vrijeme kao i kasnije, spadali su među najbolje bataljone naše NOV. Po svojoj klasnoj pripadnosti borci udarnih bataljona bili su pretežno proleteri: mladi Primorci — radnici, ribari, pomorci; Gorani, Drežničani, Brinjaci — šumski i pilanski radnici, kirijaši, zemljoradnici i zanatlije. U njima je bio cvijet mladosti iz tih krajeva, gdje se razvijalo i učvršćivalo bratstvo i jedinstvo između Srba i Hrvata.

U ono vrijeme takve udarne jedinice bile su zaista potrebne. Inače teritorijalni partizanski odred dobio je pokretne manevarske jedinice čija je borbena snaga stalno rasla — kako zbog priliva novih boraca, tako i zbog stečenih iskustava u borbama. Njihov komandni kadar regrutovao se iz redova boraca po utvrđenom kriterijumu koji je značio: najsposobniji i najhrabriji, politički izgrađeni i odani, koji su se dokazali na bojnom polju, mogli su postati komandiri, politički komesari, komandanti i druge starješine. Znanja i iskustva stečena u borbi, uspješno su prenošena na mlađe borce i starješine.

Kuda god su prolazile, ove jedinice su osvajale simpatije i povjerenje naroda. Bile su očinski prihvaćane, smještane i hranjene. Svojim korektnim odnosom prema narodu u mjestima gdje su se nalazile ili borile, stvarale su atmosferu i raspoloženje svih, naročito mlađih, za učešće u narodnooslobodilačkoj borbi. To je najbolji dokaz da su naše jedinice bile i ostale istinska narodna vojska. Udarni bataljoni služili su za primjer u svim prilikama na prostranom teritoriju kuda su se kretali i borili. Disciplina, odgovornost i spremnost za najveća samoodricanja u cilju pobjede bili su osnovni moto borbenosti i izdržljivosti. To je potvrđeno u mnogim borbama tokom 1942. godine.

Akcije bataljona

U toku proljeća 1942. godine partizanske jedinice izvele su više akcija u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Jedna od njih bio je napad na talijansku posadu jačine oko 400 vojnika u Turković selu 16. maja kojom je neprijatelj, pored ostalog, obezbjeđivao svoj garnizon u Ogulinu.

Napad je počeo u 5,30 sati. Smješten pod šatorima neprijatelj je spremno dočekao napad i odmah odgovorio vatrom, kao da ga je i očekivao. Napad je trajao manje od sata. Neprijatelj se uporno branio uz upotrebu minobacača i topova. Umjesto da iznenadi neprijatelja, bataljon je bio iznenađen brzinom reagiranja talijanske posade pa se pod borbom morao povući prema Bjelskom i Kleku (10 km udaljenom od Ogulina). Neprijatelj je imao 26 mrtvih, a bataljon samo jednog ranjenog borca. Toga dana, nakon napada, Talijani su artiljerijom iz Ogulina sistematski tukli po Bjelskom, ali bez ikakvih rezultata. Nekoliko dana kasnije dvije čete ovog bataljona porušile su željezničku prugu u dužini od oko 120 metara.

Talijanski okupator vidjevši da mu akcije odmazde ne donose nikakve rezultate već samo poraze, pokušao je organizirati četničke odrede za borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta i u partizanske redove ubacivati svoje agente i druge plaćenike. U partizanskom logoru blizu Gomirja, u kom se nalazila Gomirska četa četnici su 22. maja izvršili puč i na zvjerski način ubili političkog komesara čete Bogdana Jančića i političkog delegata voda Jovu Mamulu. U redovima primorsko-goranskih i drežničkih partizana tada su se prvi put pojavili četnici koji su prešli u Gomirje — talijanskom okupatoru. Tada je bio iznevjeren i razoružan Miloš Ivošević Rogović, komandir čete.[2] Četnici su, nakon svirepog mučenja, pokušali da ga likvidiraju, ali u tome nisu uspjeli, jer je njegova vještina i hrabrost došla do punog izražaja. Bez obzira na jako stražarsko osiguranje, koje ga je sprovodilo na gubilište, nakon kratkog predaha u jednoj kući, vješto i smišljeno je umakao svojim pratiocima i brzo se dokopao slobodnog teritorija. Izbjegao je time četničku odmazdu i našao se istog dana među svojim drugovima.

Žrtve četničkog zločina prenijete su i sahranjene u Drežnici. Narod je bio ogorčen na ovu izdaju i gnusne zločine četnika. Prezreo ih je i osudio kao vjerne sluge okupatora i saradnike ustaša. Sahrani palih boraca prisustvovala je gotovo cijela Drežnica i mnogi rodoljubi iz šireg područja. Od žrtava četničkog zločina oprostio se Veljko Kovačević, komandant 5. operativne zone Hrvatske, koji je u svom govoru ukazao na četničku izdaju, zločine i suradnju s okupatorom u borbi protiv NOP-a. Snažno je djelovalo kada je rekao da ćemo osvetiti grobove podmuklo i zvjerski ubijenih drugova, naglasivši da je »naš zavjet i obaveza da se borimo protiv svih neprijatelja do konačnog oslobođenja naše zemlje«.

Onoga dana kada su sahranjivani posmrtni ostaci Bogdana Jančića i Jove Mamule, neprijateljska artiljerija je dejstvovala od Novog Vinodola, Ogulina i Vrbovskog po Tomićima, Bjelskom i šumi iznad Gomirja gdje je izvršen zločin. Okupator je time pokušao da ispolji svoju snagu, koncentričnim gađanjem iz tri pravca po nezaštićenim naseljima i šumi pretpostavljajući da se tu nalaze partizani. Vjerovatno je smatrao da će ovim ohrabriti četnike i pokolebati Drežničane, ali se u tome prevario. Oštetio je samo nekoliko kuća i drveće u šumi.

Manja grupa boraca je 28. maja na pruzi između Ogulina i Otarija sačekala u zasjedi i razoružala talijansku patrolu jačine 12 vojnika koja je osiguravala prugu. Nakon toga je artiljerija iz Ogulina intenzivno gađala u pravcu mjesta napada, ali, kao po pravilu, sa promašajima. Nitko nije ranjen, niti je pričinjena neka materijalna šteta.

Bilo je još nekoliko manjih akcija na sektoru Ogulina kao i okršaja sa ustaškim jedinicama. Neprijatelj se ograničio na dejstvo artiljerije po rejonima: Bjelsko, Klek i šumi iznad Kosanovića u Gomirju, ali opet bez učinka. Povremeno je izviđala avijacija, ali zbog pošumljenog zemljišta i dobrog maskiranja jedinica i objekata, nije mogla da otkrije značajnije ciljeve. Zato je prosipala bombe po selima, zaprežnim kolima na cesti, pilani i po pašnjacima.

Bataljon »Matija Gubec« je u istom periodu dejstvovao u sjeverozapadnom dijelu Gorskog kotara, u rejonima: Delnice, Lokve, Mrkopalj, Ravna Gora s težištem na pruzi i putevima kojima se kretala vojska okupatora. Tako je 16. ma-

3 Sada general-major JNA u penziji.

ja jedna njegova četa odvila pružne tračnice između Lokava i Delnica. Vlak je naišao velikom brzinom, lokomotiva je iskočila i prevrnula se povukavši za sobom veći broj vagona. Okupator je imao gubitaka u ljudstvu i tehnici, a promet je bio obustavljen kroz Gorski kotar dva dana.

Narednih dana bataljon je izvodio akcije s udarnim grupama ili desetinama protiv brojno nadmoćnijeg neprijatelja. Tako je jedna udarna grupa uspijevala cijelog dana (18. maja) zadržati prodor talijanskih snaga prema Bukovcu, gdje se nalazila pilana. Tek sutradan, kada su Talijani dobili pojačanje od 350 vojnika, prodrli su do pilane, zapalili je, a narod opljačkali, i najvećim dijelom, odveli u logor.

Udarna desetina 2. čete sačekala je u zasjedi talijansku jedinicu koja je krenula u šumu po drva. Neprijatelj je tada pretrpio gubitke od 6 mrtvih i 12 ranjenih, a zaplijenjeno je: 12 pušaka, puškomitraljez i pištolj, oko 700 metaka i druga vojna oprema. Desetina pri tome nije imala gubitaka. Borci su bili izvanredno hrabri. Dobili su pohvale i priznanja kao najbolji u bataljonu.

Glavnim snagama bataljon je branio prilaze Mrkoplju i Sungeru. Okupator je započeo napad 20. maja 1942. iz tri pravca i uspio da prodre u Mrkopalj. Bataljon se pod borbom povlačio zbog nadmoćnosti neprijatelja. Iz Mrkoplja je okupator jakim snagama krenuo 21. maja u okolnu šumu da pronađe i uništi partizanske zemunice u kojima se nalazila hrana. I zaista, neke je pronašao i opljačkao jer su mu domaće izdajice pokazale prilaze u rejone zemunica. Ipak, okupatorski vojnici su se brzo povukli iz šume prema Mrkoplju, odakle su sutradan krenuli jačim snagama s namjerom da otkriju preostale zemunice, opljačkaju ih i unište. Na ivici šume naišli su na zasjedu jednog voda koji je sa bliskog odstojanja otvorio iznenada jaku vatru. U borbi, koja je kratko trajala, neprijatelj je imao 8 mrtvih i više ranjenih vojnika i odustao od planirane akcije. Na našoj strani poginuo je jedan borac.

Narednih dana, u široj zoni Mrkoplja, neprijatelj je napadao s oko 2 000 vojnika dvije čete jačine 150 boraca. I pored nepovoljnog odnosa snaga neprijatelj nije postigao cilj. Naše jedinice su se povukle dublje u šumu, odakle su neprestano napadale okupatora u mjestu i pokretu. Talijanska vojska je tada učinila jedino što je mogla — nanijela štetu seljacima vadeći tek posađeni krompir iz zemlje, popalivši kuće, gospodarske zgrade i šumske barake. Ne samo oko Mrkoplja, nego i u rejonu Grižana i Bribira, naročito u Gornjim Zagonima, Talijani su opljačkali i popalili sva sela. Stanovništvo se sklonilo u zbjegove. Kada su se talijanski vojnici povukli, narod se vratio na popaljena ognjišta.

Akcije partizana nastavljene su nesmanjenom žestinom na veoma širokom frontu, na raznim sektorima i sa različitim zadacima. Za vrijeme napada neprijatelja u šumi kod Mrkoplja porušena je telefonska veza između Fužina i Broda u dužini oko 600 m. Istog dana jedan vod boraca privukao se blizu šatora talijanskih vojnika kod Mrkoplja i otvorio brzu paljbu iz svih oružja, nanijevši im gubitke od oko 30 mrtvih i ranjenih. Istovremeno je srušen električni vod između Mrkoplja i Slavice.

Udarne grupe (najčešće jačine voda) u sadejstvu s borcima partizanskih jedinica koje su se borile u Hrvatskom primorju, izvodile su akcije iz zasjeda na okupatorske patrole i vozila u rejonima: Bribir i Selce, Novi Vinodol i Ledenice, kao i na drugim sektorima. Značajnija akcija je izvedena blizu Ledenica. Kamion kojim su se prevozili talijanski vojnici upao je u zasjedu, postavljenu noću 25. maja, kojom prilikom je ubijeno 9 talijanskih vojnika i 3 starješine,

a kamion je zaplijenjen zajedno s jednim mitraljezom, 7 pušaka, 3 pištolja, 550 metaka i drugom vojnom spremom. Udarni vod nije imao gubitaka. Krenuo je na nove zadatke. Poslije ove akcije okupator je zapalio i uništio 20 kuća i strijeljao više mještana.

Partizani su nastavili borbena dejstva nesmanjenim intenzitetom i u junu 1942. Osnovni rejoni dejstva bili su: Mrkopalj, Ravna Gora, Gomirje i Ogulin. Neprijatelj nije imao mira ni danju ni noću, jer su na njega vršeni prepadi, rušene pruge i sprečavan saobraćaj cestama, prekidane telefonske i druge veze na području Gorskog kotara.

Rejon Mrkoplja bio je značajan za dalji razvoj NOB-a u sjeverozapadnom dijelu Velike Kapele. Okupator je to uočio i zato je nastojao da ga drži pod okupacijom što duže. Mrkopalj je malo mjesto iz koga vode putevi do željezničke pruge u Lokvama i Delnicama zbog čega je bio privlačan za okupatora. Ali odbranu ovog re j ona je bilo teže organizirati zbog okolnih uzvišen ja, odakle se može efikasno napadati, naročito automatskim oružjem. Koristeći ta uzvišenja naše jedinice često su gađale neprijatelja u Mrkoplju, sve dok nije bio prisiljen da napusti mjesto.

U isto vrijeme partizani su izvodili akcije u rejonu Ogulina i Gomirja. Na pruzi Ogulin—Oštarije jedna četa je sačekala u zasjedi talijansku vojnu jedinicu kojoj je nanijela gubitke i zaplijenila: puškomitraljez, 6 pušaka, 28 bombi, pištolj i 1 000 metaka. Ceta nije imala gubitaka. Nakon nekoliko dana naše jedinice su iz automatskog oružja otvorile vatru na talijansku posadu u Turković selu, kod Ogulina. Na redu je bilo Gomirje u kojem su se organizirali četnici, pod okriljem talijanskog okupatora. Dvije čete boraca su 10 juna krenule u akciju da pohvataju četnike, koji su bili razmješteni po kućama, i da zaplijene oružje koje je bilo sakriveno. Ali, kako četnici nisu bili grupisani kao vojna jedinica, to su pojedinačno ili u grupama uspjeli pobjeći a oružje prebaciti na drugo mjesto. Ubijen je samo jedan četnik, a dva su zarobljena.

Okupator je nastojao da u Gomirju stvori jako četničko uporište jer mu je taj rejon bio značajan kako sa taktičko-operativnog, tako i sa političkog stanovišta. Gomirje — selo (i željeznička stanica) na sjeveroistočnim padinama Velike Kapele, između Ogulina i Vrbovskog, bilo je u široj zoni taktički pogodno za prekid okupatorovog saobraćaja na pruzi Zagreb—Rijeka. Čestim akcijama partizana saobraćaj je povremeno bio prekidan i obustavljan, što je za okupatora predstavljalo poseban problem. Da bi zaplašio narod i osigurao željeznički promet, talijanski okupator je popalio mnoge domove u Gomirju, koje je 1941. godine imalo samo 500 stanovnika. Narod je bio u teškom iskušenju. Najvećim dijelom priključio se narodnooslobodilačkom pokretu i aktivno sudjelovao u NOB-u. Samo su se malobrojni uključili u četničke jedinice. Uslijed toga 1. udarni bataljon je morao da kontrolira i osigurava pravce koji vode od Gomirja do Musulinskog Potoka (ispod Kleka) i Jasenka. U takvoj situaciji bilo je neophodno pregrupisati snage 1. odreda, pripremati napad na Gomirje, osloboditi Krivi Put, Podbilo i Veljun Primorski.

Oslobođenje Krivog Puta

Tok borbe za Krivi Put odvijao se po planu. Napad su izvršile glavne snage 1. primorsko-goranskog odreda 22. juna u 5 sati. Redali su se juriši, ali neprijatelj je davao žilav otpor. Ipak, zgrada pošte zauzeta je poslije pola sata bor-

be, a u njoj je bilo 10 žandara. S kasarnom je bilo teže. Neprijatelj se očajnički branio i nikako nije htio da se preda. Tada je izdato naređenje da se zgrada zapali. Dva borca su se popela na krov, probili ga i zapalili tavan. Iako je zgrada bila u plamenu, kojeg je bura sve više pojačavala, neprijateljska posada davala je otpor sve dok se nije povukla u podrum, u nadi da će joj doći pojačanje. Kada je vatra zahvatila i podrumske prostorije, žandari su počeli iskakati iz zgrade. Tako je, pored 35 zarobljenih žandara, zaplijenjeno 65 pušaka i 1 sanduk municije. Sve drugo je izgorjelo. U ovoj borbi neprijatelj je imao 5 mrtvih, a na našoj strani pala su 3 borca.

U toku napada na Krivi Put neprijatelju su u pomoć krenule posade iz Veljuna i Podbila. Posada iz Podbila dočekana je snažnom vatrom naših jedinica iz zasjede i bila prisiljena na predaju dok je posada iz Veljuna, također dočekana zasjedom, pobjegla. Tada je zarobljeno 30 pušaka i 1 puškomitraljez. U takvoj situaciji krenulo je i oko 800 okupatorskih vojnika iz Senja prema Krivom Putu. Iznad Senja naišli su na zasjedu Sušačke čete koja ih je natjerala u bijeg i tom prilikom ubila 30 neprijateljskih vojnika.

Ova pobjeda snažno je odjeknula u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, a izvojevana je upravo na godišnjicu napada na Sovjetski Savez. Štab 5. operativne zone Hrvatske izabrao je vrijeme i mjesto napada gdje su postignuti izuzetno povoljni rezultati. Akcijama su rukovodili Veljko Kovačević, komandant 5. operativne zone i Viktor Bubanj, komandant 1. primorsko-goranskog partizanskog odreda.

Nakon ovih uspjeha nastavljene su akcije na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja još većom žestinom. Naoružanje i hrana bili su glavni ciljevi naših akcija na masivu Velike Kapele u toku ljeta 1942. godine. Istovremeno je 2. primorsko-goranski odred dejstvovao u dolini Kupe, sa težištem u rejonima Bosiljeva i Lukovdola. Dio snaga ovog odreda bio je angažiran i za rušenje pruge između Fužina i Liča. Akcijama 2. odreda sadejstvovao je i 2. udarni bataljon 1. odreda.

Pošto Krivi Put zajedno sa Podbilom i Primorskim Veljunom čini jednu taktičko-operativnu cjelinu i dominira glavnim cestama koje iz rejona Senja (s morske obale) vode u sjeverni dio Like, veliki župan NDH iz Senja je 17. augusta 1942. u izvještaju Ministarstvu unutrašnjih poslova, pored ostalog, naveo: »Danas je položaj u ovoj župi vrlo težak i može se očekivati katastrofa. Moli se naslov da odmah uputi na područje ove župe jače domobranske ili ustaške postrojbe koje bi jedine mogle vratiti pučanstvu mir i povjerenje u državu. U protivnom slučaju uslijed nikakve sigurnosti, teške veze sa zaleđem i nemogućnosti opskrbe hranom i drvom za ovaj kraj mogu nastupiti ove zime posljedice katastrofalnih razmjera.«

Napad na Gomirje

Okupator je uspio da u Gomirju stvori četničko jezgro, iz koga je trebalo da se širi četnički pokret u Gorskom kotaru. Četnici, kao sluge okupatora, imali su zadatak da mučki napadaju, presretaju i ubijaju partizanske kurire, patrole i manje grupe boraca koji su se kretali istočnim padinama Velike Kapele. Osim toga, na slobodnom teritoriju pokušavali su pronaći, opljačkati i uništiti partizanske zemunice. I bolnica u Drežnici bila je meta njihovog napada, ali bez ikakvog uspjeha, čak i u najvećoj jesenjoj ofanzivi okupatora 1942. godine.

Četnici su, pored ustaša i domobrana bili oruđe u rukama fašističkih okupatora. Svojom pojavom na oslobođenom teritoriju zadavali su našem komandovanju velike teškoće jer su poznavali teren. Stoga su često služili okupatoru i kao vodiči. Ubijali su aktiviste i simpatizere NOP-a i vršili druge zločine.

Štab 5. operativne zone Hrvatske donio je odluku da angažiranjem tri bataljona napadne i razbije četnike u Gomirju, s ciljem da se spriječi dalje širenje četničkog pokreta. U Gomirju je neposredno prije napada bilo 95 četnika, 25 domobrana i 60 talijanskih vojnika. Četnici su bili raspoređeni na Gradini, u Sokolani i školi; domobrani su branili manastir, a Talijani željezničku stanicu. Pored ličnog naoružanja neprijatelj je imao 9 mitraljeza i vod minobacača.

Prema planu napada, 1. udarni bataljon imao je zadatak da napadne četnike u rejonu Gradine, da blokira Gomirje, napadne talijansku jedinicu na željezničkoj stanici i osigurava napad od Ogulina. Proleterski bataljon Hrvatske, koji je bio upućen na područje 5. operativne zone, dobio je zadatak da napadne četnike u rejonu Sokolane i škole, a bataljon »Marko Trbović« da obezbijedi napad od Vrbovskog i napadne domobrane u manastiru. Početak napada određen je za 24. jula u 2 sata poslije ponoći.

Prvim naletom nije postignuto iznenađenje, jer su četnici dežurali u rovovima i zasjedama, pa su prvi otvorili vatru. Razvila se borba za pojedine objekte u kojima su se nalazili četnici. Prije svanuća znatan broj četnika uspio je pobjeći na željezničku stanicu pod okrilje okupatora. U toku dana 1. udarni i Proleterski bataljon zauzeli su sve objekte, osim željezničke stanice. Istovremeno su uspješno sprečavani prodori neprijatelja iz Vrbovskog i Ogulina. Sasređen napad na željezničku stanicu i manastir osujećen je prodorom neprijateljskih tenkova iz Vrbovskog i Ogulina tako da su se sve jedinice morale, pod borbom, povući na položaje oko Gomirja.

U toku napada srušeno je oko 200 metara željezničke pruge i veći dio objekata koje je koristio okupator. Poginulo je 7, ranjeno 6 a zarobljeno 8 četnika, dok je istovremeno okupator pretrpio gubitke od 26 mrtvih vojnika. Zaplijenjeno je 60 pušaka, 1 puškomitraljez i znatna ratna oprema. Bez obzira što Gomirje nije zauzeto, napad je imao za posljedicu raslojavanje u četničkim redovima. U vremenu od 23. jula do 3. augusta 2. udarni bataljon je izvodio akcije na području Hrvatskog primorja u rejonu: Novog Vinodola, Crikvenice i Kraljevice.

Poslije napada na Gomirje 1. udarni bataljon dobio je zadatak da napadne neprijatelja u Prokikama kod Brinja. Morao se hitno prebaciti u rejon predviđen za napad da bi već 30. jula, sadejstvujući 1. udarnoj brigadi Hrvatske vršio osiguranje od pravca Brinja, a dijelom snaga u munjevitom jurišu zauzeo Prokike. Međutim, braneći se grčevito, neprijatelj je brzom paljbom iz minobacača i automatskim oružjem iz bunkera prisilio naše snage da se povuku. U ovoj borbi 1. udarni bataljon imao je jednog poginulog i devet ranjenih boraca.

Akcija na Begovo Razdolje

Prije ovih akcija udarni bataljoni izveli su više napada na području Gorskog kotara. Begovo Razdolje je sa taktičko-operativnog aspekta bilo od posebne važnosti za kontrolu teritorija na sjeverozapadnim padinama Velike Kapele i za izvođenje akcija prema Mrkoplju, Ravnoj Gori, Kupjaku i drugim mje-

stima na ovoj visoravni. Štab 5. operativne zone donio je odluku da zauzme Begovo Razdolje, čime bi proširio slobodni teritorij od partizanske Drežnice do Gomirja, Ravne Gore, Kupjaka i Mrkoplja. Planom je bilo predviđeno da se Begovo Razdolje opkoli i postavi jače osiguranje prema Mrkoplju a zatim brzim, koncentričnim napadom razbije ili zarobi posada koja se sastojala od 16 žandarma i 32 naoružana seljaka. Za napad je anažiran 1. udarni bataljon i glavne snage bataljona »Marko Trbović«, a za sprečavanje intervencij ' neprijatelja iz Mrkoplja 2. udarni bataljon.

Napad je počeo u 4,45 sati 4. kolovoza. Iznenađenje nije potpuno uspjelo, jer je neprijateljska patrola primijetila podilaženje naših snaga i pucnjima iz pušaka dala znak da se približava opasnost. Juriš je bio silovit, naročito prema školskoj zgradi, u kojoj se nalazio glavni dio posade. Borba je vođena 3 sata, sve dok škola nije zapaljena. Tada neprijatelj nije imao drugog izbora nego da položi oružje. Kada su naše snage ušle u naselje, pojedini seljaci su iz svojih kuća gađali iz pušaka naše borce koji su napadali prema školi i drugim zgradama. Nakon 4 sata borbe Begovo Razdolje je zauzeto, a odbijena je i interyencija neprijatelja iz Mrkoplja. Zarobljeno je 12 žandara, a 4 su poginula, zajedno s 5 naoružanih seljaka, dok je istovremeno pohvatano 10 naoružanih civila. Zaplijenjeno je 20 pušaka, oko 1000 metaka, 60 grla krupne stoke, 3 para konja i manja količina živežnih namirnica. Na našoj strani poginula su dva i ranjena tri borca.

Ova akcija je bila značajna po tome što se njome proširio slobodni teritorij u Gorskom kotaru i što je omogućena veća sloboda manevra udarnim bataljonima. Neprijatelj je trpio poraz za porazom, ne samo na bojnom polju, nego i na moralno-političkom. Zato je general Rumler, zapovjednik 1. domobranskog zbora u izvještaju od 8. kolovoza 1942. priznao da »komunisti nastavljaju uspješno sa svojom promičbom koju vrše putem letaka i održavanja zborova i promičbenih govora. Pozivaju pučanstvo da skriva ovogodišnje plodove žetve i da ih ne daju za Nijemce. Četnike u letcima nazivaju izda, čama. Komunisti provode vrlo uspješnu promičbu u Lici, Dalmaciji i Primorju, i čemu ih podupiru bjegunci iz onih naših krajeva koje je anketirala Italija, a koji se nalaze u partizanskim redovima kao nepomirljivi borci.«

Juriš na Modruš

Nakon niza uspjelih akcija planiran je i napad na neprijatelja u Modrušu. Jezeranama i Krišpolju. Snage 5. operativne zone imale su zadatak da zauzmu Modruš, a 1. udarna brigada Jezerane i Krišpolje i da presijeku saobraćajnicu: Ogulin—Brinje—Senj u zoni prevoja između Velike i Male Kapele, čime bi Gorski kotar i Hrvatsko primorje, za neprijatelja, bili odsječeni od Like i Korduna.

Napad svih snaga počeo je istovremeno 12. kolovoza 1942. Za osvajanje Modruša angažirani su 1. i 2. udarni i bataljon »Marko Trbović« protiv 130 žandara i ustaša. Napadom su rukovodili Veljko Kovačević, komandant 5. operativne zone, Viktor Bubanj, komandant 1. primorsko-goranskog partizanskog odreda i Đuro Trbović Cošan, komandant bataljona koji je napadao na Gradinu u Modrušu.

Neprijatelj je nastojao da jačom posadom u Modrušu osigura promet cestom Ogulin—Brinje i da istovremeno postavlja zasjede našim snagama koje su se

kretale na zadatke iz partizanske Drežnice u Plaščansku dolinu, te dalje do Korduna, i obratno. Dijelovi ove posade često su presretali naše kurire i omladinu koja je nosila hranu za partizanske borce iz Korduna, kao i sve one aktiviste NOP-a koji su prelazili Kapelu. Mnogi su ovdje stradali od ustaša i žandara.

Odluka da se što prije likvidira neprijateljska posada u Modrušu bila je potpuno opravdana. Za realizaciju ove odluke bilo je neophodno izvršiti koncentrični napad sa svih strana na pojedine utvrđene objekte, među kojima je bila naj nepristupačni ja stara ruševina — Gradina. Planom je bilo predviđeno da 1. udarni bataljon u sadejstvu s glavnim snagama 2. udarnog bataljona zauzme Modruš, a bataljon »Marko Trbović« da osigura ovaj napad od Ogulina i prevoja na Kapeli. Neprijateljska posada bila je raspoređena u zgradama pošte, žandarmerije, škole, šumarije i na Gradini, naoružani automatskim oružjem. Oko ovih zgrada bili su izgrađeni bunkeri, povezani rovovima i drugim utvrđenjima.

Pokret naših snaga iz Drežnice izvršen je noću između 11. i 12. augusta, sa gotovošću za napad u 3 sata. Nastojanja da se sačuva tajnost za početak napada nisu sasvim uspjela. Neprijatelj je osujetio planirano iznenađenje, jer je isturenim patrolama otvorio vatru na naše prethodnice koje su podilazile na jurišno odstojanje. Nadmoćnost naših snaga bila je odlučujuća da se izvrši postavljeni zadatak. Dejstvovalo se brzo i odlučno. Snage 2. udarnog bataljona nakon 7 sati borbe uspjele su da zauzmu zgradu pošte i zarobe dio posade. Poslije toga borba se prenijela na druge zgrade. Neprijatelj je pružao jak otpor sve do pada mraka, kada je, pod njegovom zaštitom, najvećim dijelom pobjegao prema Gradini. Bunkeri su bili napušteni, ali ne i Gradina. Tu je bio glavni čvor otpora. Napad je produžen slijedećeg dana uz snažne juriše udarnih bataljona. Neprijateljska posada, iako opkoljena, nije se predavala. U pomoć joj je krenula kolona ustaša iz Josipdola koja je odbijena iz zasjede, snažnim dejstvom bataljona »Marko Trbović«. Nastavljeni su juriši na Gradinu uz pjesmu i sviranje na harmonikama. Gradina je bila teško pristupačna za osvajanje. Ustaše su, pored gađanja iz oružja, bacale kamenje na naše borce koji su, pod borbom, podilazili mitraljeskom gnijezdu na vrhu Gradine.

Najvažniji zadatak za osvajanje Gradine imala je četa Rajka Trbovića. Redali su se njeni juriši jedan za drugim, ali vrh Gradine je odolijevao. Tada je Rajko odlučio da ručnim bombama likvidira bunker iz kojega je dejstvovao mitraljez ustaše Petra Salopeka. Međutim, čim je krenuo na juriš, bio je pokošen iz mitraljeza. Tada je gotovo sva vatra iz naših oružja sasređena na ovaj bunker. Javili su se i dobrovoljci koji će likvidirati posadu neprijatelja u bunkerima na Gradini. Među prvima je bio Mane »Prsan«, borac iz Brinja, koji je uspio ubaciti bombu u bunker iz koga je mitraljeskom vatrom bio pogođen Rajko Trbović. Tada je konačno prestao otpor, i Modruš je zauzet 13. augusta 1942. godine.

Neprijatelj je u ovom okršaju imao 29 mrtvih i više ranjenih, a zarobljeno je 50 ustaša s naoružanjem i vojnom opremom. Na našoj strani poginulo je 11 boraca, među kojima: Rajko Trbović, komandir čete, proglašen poslije oslobođenja narodnim herojem, Dušan Ivošević, vodnik iz Krakara, Milan i Vlado Milanović sa Bjelskog, Đuro Kebo iz Skalića; a ranjena su 22 borca. Modruš je osvojen, ali bol za palim drugovima bio je težak.

Istovremeno je 1. udarna brigada zauzela Jezerane i Krišpolje, a bataljon »Ljubica Gerovac« napao je neprijateljsku posadu u Žutoj Lokvi i vršio fingi-

rani napad na Brinje. Tako je cesta od Josipdola, preko Modruša, Jezerana, Krišpolja, Brinja, Žute Lokve, do Vratnika kod Senja, u dužini od 50 km, bila u partizanskim rukama. Narodnooslobodilačka borba dobila je još snažniji zamah povezivanjem Gorskog kotara, Korduna, Like i Hrvatskog primorja. Udarni bataljoni su do kraja kolovoza prenijeli svoja dejstva na objekte i posade neprijatelja u zoni željezničke pruge u Gorskom kotaru.

U ovakvoj situaciji je Viša komanda talijanskih oružanih snaga »Slovenija——Dalmacija« već 20. augusta dala uputstvo 5. armijskom korpusu i planirala ofanzivu na Veliku Kapelu. U uputstvu komandanta talijanske 2. armije, generala Maria Roatte, postavljeni su ciljevi: »težiti iščaurivanju ustaničkih formacija koje su se ugnijezdile u toj zoni ili bar rastjerati najjače formacije i uništiti im baze za snabdijevanje, osigurati saobraćaj duž pruge i ceste: Otočac—Vratnik—Senj—Crikvenica—Bakar.« U zadatku se predviđa široko čišćenje oblasti Velike Kapele čiji su centri Drežnica i Jasenak. Naređenjem komandanta 5. armijskog korpusa, generala Renata Coturra, postavljeni su slijedeći zadaci potčinjenim jedinicama: »očistiti predio koji se nalazi između mora, željezničke pruge Fužine—Ogulin—Vrhovine i puta Vrhovine—Otočac——prevoj Vratnik—Senj od ustaničkih formacija koje su se tu ugnijezdile, uništiti im glavne pozadinske baze Jasenak i Drežnicu.«

Udarni bataljoni na Kordunu

Dok je okupator vršio pripreme za ovu ofanzivu, udarni bataljoni, pod komandom Viktora Bubnja, upućeni su van teritorije 5. operativne zone, na područje 1. operativne zone Hrvatske — u Kordun. Osnovni cilj dolaska 1. i 2. udarnog bataljona kao i Proleterskog bataljona na sektor između Karlovca i Slunja je bio u tome da se širi, razvija i učvršćuje iskovano bratstvo i jedinstvo između Gorana, Primoraca i Kordunaša, te da se nanesu vojni udari neprijatelju. U međuvremenu je pristiglo više obavještenja o tome da se priprema ofanziva neprijatelja na slobodni teritorij u Gorskom kotaru. Of anzi va je počela 16. septembra kada su udarni bataljoni već izvodili borbene akcije na Kordunu.

Dolaskom Gorana i Primoraca na Kordun zadat je odlučujući udarac četničkoj propagandi jer je narod i tada vidio da se rame uz rame bore Srbi i Hrvati protiv zajedničkog neprijatelja. Narod Korduna primio je borce udarnih bataljona kao svoje rođene sinove.

Njihova prva borbena akcija bila je napad na ustašku posadu u Hrvatskou. Blagaju. Za osiguranje prometa cestom: Karlovac—Slunj—Plitvička jezera ustaše su u Blagaju držale jaču posadu, koja je dijelom snaga često vršila upade u okolna sela, ubijala i masakrirala nezaštićeni narod. Zato je odlučeno da se jačim partizanskim snagama likvidira ovo uporište zločinaca. Za napad su angažirana tri bataljona 2. kordunaškog odreda, dva udarna bataljona 1. primorsko-goranskog odreda i 1. proleterski bataljon Hrvatske. Oni su u napad krenuli sa kružne osnovice 13. septembra 1942. u jutarnjim satima. Prethodno je izvršeno pomno izviđanje terena i pravaca napada. To je bilo naročito potrebno zbog udarnih bataljona koji nisu poznavali zemljište.

Napad je počeo tačno u predviđeno vrijeme. Neprijatelj je pružao žilav otpor, iako je bio iznenađen i zbunjen silinom prvog juriša. Naše snage bile su znatno nadmoćne, a neprijateljska posada branila se kružno iz utvrđenja i izgrađenih

bunkera. Redali su se juriši punih 10 sati sve dok starodrevni grad Blagaj nije osvojen. Neprijatelj je pobijeđen; imao je više mrtvih i ranjenih. Zarobljeno je 75 ustaša, zaplijenjeno 60 pušaka, 6 puškomitraljeza i druga ratna oprema. Naši gubici bili su dva poginula i tri ranjena borca.

Nakon ove akcije udarni bataljoni, zajedno sa 1. proleterskim bataljonom. dobili su zadatak da 18. septembra napadnu neprijatelja u Siči i zauzmu selo. No, neprijatelj je saznao što se dogodilo u Blagaju i umakao je iz ovoga sela. Jedino je 1. udarni bataljon uspio da sustigne njegove manje grupe koje su u paničnom bijegu ostavljale vojnu opremu i municiju. Zaplijenjeno je tada 4 500 metaka, 25 mina za minobacač i prilično druge ratne opreme. Istog dana udarni bataljoni izveli su još dvije akcije u rejonu Generalskog Stola i Duge Rese. To su bile manje akcije na neprijateljska osiguranja, mostove, pozadinske dijelove i druge objekte. Nakon nekoliko dana borba se prenijela u rejon Donjih Dubrava, koje su napadnute 22. septembra. Akcija nije potpuno uspjela zbog nadmoćnosti neprijatelja. U ovim borbama neprijatelj je imao 3 mrtva, više ranjenih i 6 zarobljenih vojnika. Naše jedinice imale su 2 mrtva i 7 ranjenih boraca.

Vatra na podnožju Kleka

Velika ofanziva neprijatelja na slobodnu teritoriju Drežnice i Jasenka, koja je počela 16. septembra 1942. zatekla je samo jedan bataljon partizana, raspoređen od Kleka do Modruša. To je bio bataljon kojim je komandovao Miloš Ivošević Rogović. Međutim, bataljon sam nije mogao da se uspješno suprotstavi daleko nadmoćnijem neprijatelju. Prvo selo koje je neprijatelj zapalio je Musulinski Potok. Istovremeno s kućama, pretežno brvnarama, zapaljene su staje i stogovi sijena. Kroz gusti dim probijale su se iznad sela visoko u nebo plamene buktinje. Borci udarnih bataljona su čak iz Korduna noću vidjeli vatru na podnožju Kleka. Naslućivali su da je okupator zapalio sela na slobodnom teritoriju, u blizini Ogulina. Nestrpljivo su se čekala obavještenja iz Štaba 5. operativne zone. Dani su sporo prolazili, neizvjesnost je sve više rasla, ali moral nije opadao. Najzad, 27. septembra stigao je kurir na Kordun sa porukom zamjenika komandanta 5. operativne zone, Save Vukelića, kojom je naređeno da se udarni bataljoni hitno vrate i napadnu neprijatelja na cesti između Jasenka i Bjelskog.

Kada je primio poruku u kojoj je stajalo da su »Drežnica, Jasenak i Gornji kraj s okolnim selima do temelja spaljeni«, Viktor Bubanj je istog dana naredio pokret. Bolno je bilo saznanje za borce kada su čuli da su im domovi spaljeni, a o sudbini svojih nisu imali podataka, bez obzira na to što su čuli da se narod većinom sklonio u obližnje šume. Poslije kraće pripreme, udarni bataljoni su krenuli hitno na marš dug oko 50 km, iz Korduna do rejona predviđenog za napad — blizu Jasenka, da bi u jutarnjim satima 28. rujna stigli u rejon Kleka i šume Zuze. Tu su dobili osnovne podatke o rasporedu i jačini neprijateljskih snaga između Ogulina i Jasenka. Nakon prikupljanja podataka i izviđanja, izabran je rejon za napad — Tisovac i Josipovac. Okupator je tu, za osiguranje ceste, rasporedio jače snage koje su izradile oko 35 bunkera od kamena i drveta. Duž ceste u Tisovcu i Josipovcu, te u rejonu kote 772, bilo je raspoređeno oko 500 neprijateljskih vojnika kao i baterija minobacača i topova. Vojnici su se slobodno kretali cestom, ležali na proplancima, u šatorima i đe-

žurali manjim snagama u bunkerima, kao da su osigurali pobjedu. Jednom riječju, nisu pretpostavljali što im se sprema.

Drugi odred pripremao je napad sa sjevera pravcem Bjelolasica—Jasenak, a ostale snage osiguravale su bolnicu iznad Vukelića i vršile protivnapad od Bitoraja ka Skaliću. Komandni kadar udarnih bataljona tokom dana izvršio je pripremu napada, dok su se borci odmarali i spremali da u 18 sati 28. rujna, kako je naređeno, krenu u napad.

Odjednom, na dati signal, tačno u predviđeno vrijeme, odjeknula je snažna vatra udarnih bataljona i započeo je juriš na fašističke posade duž ceste. Neprijatelj je bio doista iznenađen i zbunjen jer nije očekivao ovako silovit i jeđnovremeni napad na sve tri posade. Bunkeri su brzo padali u smjelim jurišima naših četa. Tada je nastalo panično bjekstvo talijanskih vojnika kroz šumu, koji su bacali vojnu opremu, čak i oružje, hranu i sve što im je u bijegu smetalo. Na položaju su ostavili topove i minobacače.

U ovoj borbi, koja je trajala samo 45 minuta, okupator je pretrpio gubitke od 180 mrtvih i 130 ranjenih vojnika. Zaplijenjeno je 50 pušaka, 7 mitraljeza, 3 minobacača, 7 000 metaka i mnogo druge ratne spreme. Topove, međutim, borci nisu mogli izvući jer je neprijatelj sa položaja iz Jasenka, gađao rejone napada. Cjelokupni plijen nije mogao biti pokupljen jer je bio razbacan po šumi, a partizanima je bilo glavno da gone ostatke neprijatelja koji je bez ikakvog vojničkog reda bježao. U žestokoj i kratkotrajnoj borbi poginulo nam je 6 drugova, a 10 ih je ranjeno.

Napadom 2. primorsko-goranskog odreda na neprijateljske snage, sa sjevera, u blizini Jasenka, aktivnošću ostalih partizanskih jedinica u Gornjem kraju i poslije borbe kod Tisovca, osjetila se užurbana aktivnost okupatora i domaćih izdajnika da što prije napuste Drežnicu i Jasenak. To je i učinjeno.

Za čitavo vrijeme pripreme i izvođenja napada u Tisovcu i Josipovcu nije postojala veza sa Štabom 5. zone, što je otežavalo pregled situacije na širem području. Naime, moralo se djelovati samoinicijativno, dok nije uspostavljena veza. Najteže je bilo za ishranu jer su sva sela bila spaljena, a hrana uništena ili opljačkana. U izvještaju Glavnom štabu Hrvatske, poslije borbe, Viktor Bubanj je, pored ostalog, istakao: »Sa hranom stojimo slabo, nemamo ni krumpir u čemu skuhati, ali moral je dobar«. Glavni štab Hrvatske pohvalio je posebnom naredbom borce i komandni kadar 1. i 2. udarnog bataljona »koji su smjelim napadom na talijanske okupatorske bande na cesti Ogulin—Jasenak 28. 9. 1942. godine dostojno odgovorili na zvjerstva koja je mrski okupator provodio«.

Udarni bataljoni su, poslije malog predaha, nastavili aktivnost nesmanjenom žestinom. Oni su prešli slavan borbeni put od svog formiranja do ulaska u sastav 6. primorsko-goranske udarne brigade — 12. oktobra 1942. godine. Svoj slavni borbeni put nastavili su u većem vojnom kolektivu do oslobođenja zemlje još intenzivnijim borbama i okršajima. Časno i herojski ispunili su sve zadatke u izuzetno teškim ratnim uvjetima.

Bogdan Mamula

Proleteri i Partizanska Drežnica

Pred kraj 1941. godine za vrijeme povlačenja glavnine partizanskih snaga iz Srbije CK KPJ, odnosno vrhovni komandant NOPOJ drug Tito, donio je odluku o formiranju 1. proleterske brigade, što je sprovedeno u život 22. decembra 1941. u Rudom. Trebalo je da u njen sastav uđu i naknadno formirani proleterski bataljoni iz Hrvatske i Bosne. U vezi s tim Tito je početkom januara 1942. godine, između ostalog, pisao Glavnom štabu Hrvatske: »Mi smo za sada formirali 1. proletersku brigadu, ali namjeravamo da ih stvorimo još više u raznim krajevima. One će biti sposobne da izvrše sve zadatke koji se postavljaju pred nas danas i u buduće. Prema tome, stavljam od samog početka i pred vas zadatak da već sada stvarate čvrste jedinice od najboljih radničkih i seljačkih elemenata, koje će u datom momentu moći da uđu u proleterske brigade. Kada izvršite pripreme saopštite nama, jer bez našeg odobrenja te se brigade ne mogu formirati. Napominjem da će u 1. proletersku brigadu, pored srpskih i crnogorskih bataljona, ući i neke bosanske i hrvatske jedinice, tako da će to biti ne samo jaka udarna sila, nego i simbol pravog jedinstva naroda Jugoslavije u borbi koju oni vode za svoje oslobođenje.«

U drugom pismu, upućenom CK KP Hrvatske i Glavnom štabu Hrvatske, drug Tito je, pored ostalog, pisao: »U brigadi je zastupljen pretežno radnički elemenat, kao na primjer ibarski rudari, kraljevački i kragujevački radnici. Prema tome, stavljam pred vas zadatak da i vi okupite najmanje 300 radnika i dobrih seljačkih boraca, koji bi mogli ući u tu proletersku brigadu. Taj zadatak izvršite što prije, tako da u najkraćem roku mogu borci iz Hrvatske da se prebace u Bosnu i uključe u proletersku brigadu. Imajte u vidu da u proleterskoj brigadi vlada gvozdena disciplina i da moraju biti ljudi unaprijed obaviješteni o historijskoj misiji ove brigade na sadašnjoj i budućoj etapi borbe[1].«

Na osnovu ovih direktiva Glavni štab Hrvatske je 13. januara 1942. uputio dopis štabovima partizanskih jedinica u Lici, Kordunu, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Baniji u kome ih je upoznao s formiranjem 1. proleterske brigade i o svojoj obavezi u pogledu formiranja proleterskih jedinica na području Hrvatske radi popune ove brigade. »Glavni štab NOPO Hrvatske«, pisalo je u dopisu, »poziva stoga sve partizane, kao i do sada nemobilizirane građane da se dobrovoljno jave kao borci u novoformiranu proletersku brigadu, s uvjerenjem da će se naši najbolji borci s oduševljenjem ovom pozivu odazvati. Kao partizane za 1. proletersku brigadu treba u prvom redu regrutovati radničke elemente koji dolaze iz gradova u partizane, a zatim siromašne seljačke elemente, te i druge prokušane borce. Naročitu pažnju treba obratiti na svijest i disciplinu partizana koji se dobrovoljno jave ... Iz političkih razloga za brigadu treba mobilisati što više Hrvata i to prije svega iz Primorja, Gorskog kotara i Banije.«

Do evolucije stavova u pogledu formiranja proleterskih jedinica u Hrvatskoj

1 »Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda« (dalje »Zbornik«), tom V, knj. 3, Vojnoistorijski institut, Beograd, dok. 1 i 2.

došlo je u pismu druga Tita Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru, koji su se nalazili u Zagrebu, od 4. februara 1942. u kom se kaže: »S obzirom na dosta veliku udaljenost, pa zbog toga nemogućnost da nam pošaljete dosta veliki broj boraca za našu 1. proletersku brigadu, naredite u naše ime Glavnom štabu Hrvatske da pristupi odmah formiranju najmanje tri bataljona za 1. proletersku brigadu. Bataljoni treba da nose brojeve 8, 9. i IO[2].« U pismu se dalje navodi da ti bataljoni treba da ostanu na teritoriji Hrvatske kao udarne jedinice pod svojim novim nazivima sve dok se ne ukaže potreba da se uključe u 1. proletersku brigadu.

U težnji da se od već dosta brojnih partizanskih snaga stvore još kvalitetnije vojne jedinice, drug Tito u drugom pismu Kardelju i Loli od 23. februara 1942. ukazuje na potrebu da se u Hrvatskoj pristupi formiranju omladinskih i udarnih partizanskih četa i bataljona koji bi trebalo da pod dobrim rukovodstvom i pravilnim političkim radom, postanu udarne snage partizanskih odreda.

Poduzimajući dalje korake radi formiranja proleterskih bataljona, Glavni štab Hrvatske je 1. marta 1942. godine naredio: ličkoj Grupi odreda da formira proletersku četu od 90 boraca i voda mitraljeza, s tim da u četu uključi i 30 Dalmatinaca koji su se od ranije borili u ličkim jedinicama; kordunaškoj Grupi odreda da formira proletersku četu istog sastava kao i lička; Grupi primorsko-goranskih partizanskih odreda da formira proletersku četu također od 90 boraca i Banijskom partizanskom odredu da oformi četu istog sastava. To znači da je Glavni štab Hrvatske želio da formira proleterski bataljon jačine oko 360 boraca.

U vrijeme priprema za formiranje proleterskih jedinica u Hrvatskoj dolazi do brzog razvoja NOP-a i velikog priliva novih boraca. U aprilu 1942. Glavni štab Hrvatske raspolaže s oko 8 500 boraca, naoružanih, osim s puškama, i sa 34 mitraljeza i 210 puškomitraljeza. Na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara formirano je u to vrijeme pet bataljona: »Marko Trbović«, »Matija Gubec«, »Goranin«, »Ljubica Gerovac« i »Vladimir Gortan«. Na savjetovanju u Glavnom štabu Hrvatske, održanom u Drežnici od 8. do 11. aprila 1942. komandant Primorsko-goranskog partizanskog odreda Veljko Kovačević je, između ostalog, iznio da se odred za posljednjih mjesec dana brojčano povećao za oko 740 boraca i da tada broji 1 136 partizana.

Ako se ima u vidu brojno stanje partizanskih jedinica i broj potreban za formiranje proleterskih četa i bataljona, moglo se očekivati kako neće biti problema da se ove jedinice popune određenim brojem dobrovoljaca. Međutim, prisutan je bio čitav niz faktora, objektivne i subjektivne prirode, koji su uticali, kako na vrijeme formiranja ovih jedinica, tako i na broj i kvalitet boraca.

1 pored brzog razvoja NOP-a prvih mjeseci 1942. godine i znatnog povećanja broja boraca i jedinica, postojale su i određene slabosti koje su se negativno odrazile na popunu proleterskih jedinica Hrvatske. Ovdje se, prije svega, ima u vidu rascjepkanost partizanskih jedinica, njihova vezanost za sopstveni kraj i dosta nizak ideološko-politički nivo boraca. Doduše, ove slabosti donekle su ublažene formiranjem partizanskih bataljona tokom marta, aprila i maja 1942. godine, ali su postepeno i prevazilažene tek izvođenjem uspjelih krupnijih akcija pojedinih bataljona na širem području 5. operativne zone Hrvatske. Treba imati u vidu i to da su u vrijeme formiranja proleterske čete primorsko-

2 »Zbornik«, tom V, knj. 2, dok. 152.

-goranske jedinice raspolagale s oko 400 starijih boraca, a sve ostalo, njih 2/3, bili su novopridošli partizani. Od ukupnog broja starijih boraca većina su postali starješine u novoformiranim jedinicama.

Radeći na realizaciji naređenja o formiranju Primorsko-goranske proleterske čete, komandant Primorsko-goranskog odreda izvijestio je 8. marta 1942. Glavni štab Hrvatske da se pristupilo njenom formiranju i da je operativni oficir Tomo Strižić upućen na teritoriju Primorja sa zadatkom da radi na mobilizaciji novih partizana za proletersku četu. Kao dobrovoljci prvi su se javili starješine i komunisti. Međutim, Štab odreda i štabovi bataljona nisu im, iz razumljivih razloga, mogli udovoljiti želji, jer bi se pri tom dovela u pitanje borbena sposobnost novoformiranih jedinica. Jedan broj starješina, koji su odbijeni u zahtjevu za odlazak u proletersku četu, nastojao je da u svojim jedinicama zadrži najbolje borce koji su bili spremni da idu među proletere. Treba imati u vidu da je na tom stepenu razvoja NOB-a veliki broj boraca bio vezan ne samo za svoj kraj, svoje mjesto, već i za svoje prve starješine. Ceta je konačno formirana 7. aprila 1942. godine u Drežnici. Koliko je bilo njeno brojno stanje, nije se moglo ustanoviti, ali se zna da je u Korenicu, na formiranje bataljona, stiglo 45 boraca ili 50%> od predviđenog broja (Vidi u prilogu spisak!). Komandir čete bio je Dušan Trbović Dude iz Drežnice, a politički komesar Blaž Kalafatić iz Bribira.

Nakon formiranja četa je, zajedno s bataljonom »Marko Trbović« i dvije čete bataljona »Marko Orešković«, učestvovala u napadu na Jezerane 16. aprila 1942. što je bilo njeno borbeno krštenje. Međutim, kao što je poznato, ovaj napad nije uspio, prije svega, zbog slabe koordinacije između samih jedinica. U borbi su partizani imali gubitke od 8 mrtvih i 16 ranjenih. Tada je poginula i Ljubica Gerovac, narodni heroj, a od proletera teže je ranjen Nikola Trbović iz Drežnice. U drugoj borbi, 21. i 22. aprila 1942. zajedno s jedinicama koje su napadale Jezerane, a sada i sa Kordunašima, četa je učestvovala u napadu na četnike i Talijane s područja Ličke Jesenice i Plaškog. Za pokazanu hrabrost i uspjeh u borbi bila je pohvaljena od komandanta kordunaške Grupe odreda. Ona je 27. aprila 1942. zajedno s jedinicama bataljona »Marko Trbović«, izvršila prepad iz zasjede na Talijane u Brinjskom Klancu i nanijela im velike gubitke. U ovoj borbi poginuo je Anton Saftić, rodom iz Bribira, borac proleterske čete.

Primorsko-goranska proleterska četa stigla je u Korenicu 4. maja 1942. što se vidi iz dopisa Glavnog štaba Hrvatske, upućenog toga dana komandantu 5. operativne zone, u kom je, pored ostalog, pisalo: »Danas je stigla vaša proleterska četa. Brojno stanje čete je 45 boraca. Ostatak je na putu zaostao, navodno radi bolesti. Očito se radi o elementima koji se na taj način izvlače iz jedinica. Radi toga je neophodno potrebno da uputite što prije 60 dobrih partizana iz sušačkog logora i Gorskog kotara za popunu vaše proleterske čete. Treba bolje pripaziti na izbor tih partizana.« Tri dana kasnije, 7. maja, četa je ušla u sastav tada formiranog 1. proleterskog bataljona Hrvatske. Tom prilikom komandantu bataljona Anti Banini predao je crvenu proletersku zastavu politički komesar Glavnog štaba Hrvatske Vladimir Bakarić.

Koliki je bio problem kvalitetne popune čete, vidi se i iz izvještaja komandanta 5. operativne zone Glavnom štabu Hrvatske od 20. maja 1942. u kom ovaj piše: »Ja bih vas zamolio da nam date jedan rok za mobilizaciju ljudstva za proletersku četu dok se sušačke jedinice nc razviju u prave jedinice, da bi se uspjelo političkim radom razbiti taj lokal-patriotizam i popularisati prole-

tersku četu, da svaki partizan uvidi pravi smisao nje, da nam se ne bi desilo što nam se desilo prvi put. Mi ćemo formirati ovdje jednu četu odmah, ali četu za naš teritorij. Već i za takvu četu javiće se puno partizana, ali nisu spremni da idu dalje.«

Kao što je poznato prve proleterske jedinice bile su namijenjene za borbu u bilo kome kraju zemlje, gdje je bilo potrebno snažnije pokrenuti razvoj oružane borbe, ili gdje je dolazilo do određene krizne situacije u razvoju NOB-a. Tako je 1. proleterski bataljon Hrvatske po formiranju upućen u sjevernu Dalmaciju da zajedno s Grupom ličkih partizanskih bataljona razbije četničke bande popa Đujića.

Ne upuštajući se u analizu stanja u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru u vrijeme dolaska proletera na to područje, početkom jula 1942. potrebno je ukratko ukazati na osnovne karakteristike vojno-političke situacije. Prikupljene četničke snage u Gomirju, poznavajući dobro teren i situaciju na oslobođenoj teritoriji, sinhronizirajući svoje akcije s Talijanima i ustaško-domobranskim jedinicama, upadale su na slobodnu teritoriju, palile kuće i uništavale cijele porodice. Postavljane su zasjede i vršeni prepadi na grupe partizana i kurire, na organe narodne vlasti i političke radnike. Kao dobri poznavaoci terena četnici su bili vješti u pokretima noću i iznenadnim upadima u naselja na periferiji slobodne teritorije. Postali su prava napast za jedinice 1. odreda 5. operativne zone Hrvatske. Ovakvom svojom aktivnošću oni su onemogućavali ovaj odred da usmjeri težište svojih dejstava na željezničku prugu Karlovac——Rijeka.

U to vrijeme na području 2. odreda 5. operativne zone, sjeverozapadno od željezničke pruge, Talijani su otpočeli ofanzivu od pograničnog pojasa ka unutrašnjosti Gorskog kotara, paleći sela i odvodeći živalj u internaciju. Veliki dio naroda s područja Gerova, Cabra i okolice, s jedne, i primorskog dijela, s druge strane, izbjegao je u šume. Tada je obrazovan veliki broj logora i zbjegova na širem području Risnjaka. Radi njihovog neposrednog obezbjeđenja bio je angažovan veći dio 2. odreda što je znatno umanjilo njegovu udarnu snagu u borbama na drugim sektorima.

Da bi pomogao jedinicama 5. operativne zone, Glavni štab Hrvatske odlučio je da na njeno operacijsko područje uputi 1. proleterski bataljon Hrvatske kako bi zajedno s njima ofanzivnim dejstvima nanio neprijatelju što veće gubitke i prisilio ga da se povuče u svoja uporišta, žicom ograđena. Ovim dejstvima trebalo je obezbijediti i daljnji uspješan razvoj NOP-a na tom području koji je od ranije poprimio masovni karakter.

Polovinom jula 1942. godine 1. proleterski bataljon Hrvatske stigao je u Drežnicu gdje je bilo sjedište Štaba 5. operativne zone, organa narodne vlasti i političkih organizacija za šire područje, raznih partizanskih radionica i dr. Ovom dolasku posebno smo se radovali mi, proleteri, koji smo se ranije nalazili u partizanskim jedinicama ovog područja. Bili smo ponosni pred svojim drugovima

— proleterima iz Like, Dalmacije i Korduna, dočekom koje nam je priredio narod Gornjeg brinjskog kraja i Drežnice. Nastojali smo da se za taj susret i posebno pripremimo: obrijemo, dotjeramo odijelo i namjestimo koji »kajišić« više. Stalo nam je bilo i kao mladićima da što urednije i ljepše izgledamo pred drežničkim djevojkama. Vanredno topao doček od naroda, partizanskih jedinica, antifašističkih organizacija i organa narodne vlasti (NOO-a) dostigao je kulminaciju kada smo pod razvijenom proleterskom zastavom uz pjesmu, čvrstim vojničkim korakom, umarširali u mjesto. To se ne može zaboraviti. Sva-

kom od nas toga trenutka prolazila je kroz glavu jedna misao: za ovakav narod vrijedi se boriti i žrtvovati.

Prvu akciju na području 5. operativne zone 1. proleterski bataljon Hrvatske je izveo 18. jula na cesti između Senja i Novog. U toj akciji, zajedno s proleterima, hrabro su se borili dijelovi bataljona »Marko Trbović«. Na našu zasjedu naišla je jedna artiljerijska kolona Talijana. Snažnom i iznenadnom vatrom iz neposredne blizine uništili smo ovu kolonu prije no što je bila u stanju da pruži bilo kakav otpor. Posmatrali smo kako talijanski vojnici, koji su koliko juče palili i pljačkali naša mjesta, sada skaču u more, pokušavajući da se plivanjem uz obalu spase od naših kuršuma. U ovoj akciji zarobili smo i njihove topove, ali ih nismo mogli izvući zbog vrlo neprohodnog terena, već smo ih, koliko smo umjeli, onesposobili za upotrebu. Zarobljeno je dosta oružja i razne opreme, bez vlastitih gubitaka. Vanredno toplo nas je primio narod krmpotskih zaselaka gdje smo se zadržali u povratku iz akcije. Poseban utisak na nas ostavila je omladina kao i vrlo efikasno djelovanje NOO-a. Iako su i sami oskudijevali u hrani, oni su vrlo brzo spremili jelo za svoje proletere. Bilo je i pjesme i veselja.

Druga akcija izvedena je 26. jula, zajedno s jedinicama 1. odreda 5. operativne zone, na četnike u Gomirju. Četnici su brzo razbijeni, izuzev jedne grupe koja se zabarikadirala u zidanoj jednospratnici na »Armici« i uporno se branila. Uslijedila je i intervencija Talijana od Vrbovskog, tako da ovu grupu nismo uspjeli likvidirati. U cjelini četnici nisu ispoljili ni hrabrot ni organizovanost u borbi kao neka vojna formacija. U samom početku bili su vrlo bučni u psovkama upućenim nama i u izvikivanju parola o kralju Petru. Proleteri su upoznali četnike još u borbama u sjevernoj Dalmaciji i u okolini Otočca, u Lici, i bilo im je jasno da su njihove psovke i prijetnje više odraz straha, nego hrabrosti i riješenosti za borbu. U toku akcije bili smo srdačno dočekani od dobrog dijela naroda Gomirja koji je za relativno kratko vrijeme upoznao pravo lice i naličje te »kraljeve vojske u otadžbini« kao rulju pljačkaša, ubica, batinaša i pijanica[3]. Za vrijeme akcije od četnika i Talijana prinudno naoružani seljaci sami su se prijavili i predali 16 pušaka, a pomogli su nam i u hvatanju pojedinih sakrivenih grupa ukazujući na mjesta gdje se one kriju. Ne računajući prinudno mobilisane seljake, zarobili smo 8 četnika, a toliko ih je i poginulo u borbi. Mi smo u napadu na »Armicu« izgubili tri druga.

Poslije ove dvije akcije na području 1. odreda, 1. proleterski bataljon je upućen na područje 2. odreda, gdje je izveo također dvije vrlo uspjele akcije. Prva je izvedena na cesti Gerovo—Delnice 2. augusta 1942. na mjestu zvanom Vršić gdje smo, prepadom na talijansku kolonu, oslobodili oko 300 civila tog kraja

3 Među četnicima u Gomirju bile su tri grupe, različite po mjestu od kuda su poticali i po načinu kako su bili uključeni u četničke formacije. U prvu grupu spadaju domaći četnici koji su bili nosioci i izvršitelji četničkog puča u Gomirskoj partizanskoj četi, kojom prilikom su ubili organizatore ustanka i predratne komuniste Jovu Mamulu i Bogdana Jančića. Drugu grupu sačinjavali su četnici koji su stigli u Gomirje iz okolnih, bližnjih i daljnjih, oslobođenih i neoslobođenih mjesta, a ranije su ispoljili neprijateljski odnos prema NOP-u kao tajni i javni propagatori četništva. Oni su bili i najorganizovaniji i najopasniji. Takva grupa, njih oko 20, na čelu sa popom Dušanom Mamulom iz Jasenka, nalazila se u »Armici«. Obje ove grupe i pojedinci, koji su im se pridružili, isticale su se u pljačkanju i ubijanju Hrvata i onih Srba koji su se usudili da se djelom i riječi deklarišu kao pristalice NOP-a i da osude četnička nedjela. Treću, najbrojniju, grupu sačinjavali su oni koji su bili zavedeni i od prve dvije grupe dovedeni u četnike, kao i jedan broj prinudno mobilisanih seljaka. Poslije naše akcije mnogi od njih stupili su u partizane ili su svoj boravak u četnicima pokušali da iskupe određenom saradnjom s nama.

koje su Talijani transportovali u internaciju, i uništili oko 30 kamiona. Zarobljeno je dosta oružja i opreme, a bilo je ubijenih i zarobljenih Talijana. Drugu akciju na ovom području izveli smo 17. augusta 1942. na cesti Rijeka—Delnice, na Gornjem Jelenju. Iznenadnom vatrom s vrlo kratkog odstojanja uništili smo jednu talijansku kolonu. Zaplijenjeno je 10 pušaka, 1 mitraljez i druga oprema. Tri tenka u koloni onemogućila su nas da pokupimo mnogo veći plijen.

Zahvaljujući zajedničkim dejstvima proletera i jedinica 5. operativne zone Hrvatske, neprijatelju su nanijeti veliki gubici i, što je bilo još važnije u tom momentu, prisiljen je da se povuče u žicu i odustane od svakodnevnih napada na slobodnu teritoriju. Boravak proletera i akcije koje su izveli imali su pozitivan uticaj na primorsko-goranske jedinice koje su nastojale da se u svemu na njih ugledaju.

Poseban problem na ovom području, a naročito na teritoriji 2. odreda, predstavljala je hrana. Veliki broj izbjeglog naroda na šumovitom području Gorskog kotara teško je bilo obezbijediti i minimalnim potrebama u svakidašnjoj ishrani, a isto tako i partizanske jedinice. Za vrijeme boravka na tom području primali smo jednom dnevno komadić kuhane govedine kome su, prema vještini kuhara i pojedinaca, dodavane razne jestive trave. Bilo je dana kada bi se taj oskudni obrok poboljšao s nešto mladog krumpira ili nekog tijesta, što su donosile primorske omladinke psovlačeći se iz žicom opasanih mjesta i savladavajući brda i doline. Ove mlade djevojke, većinom skojevke, izlagale su se životnoj opasnosti od Talijana da bi obezbijedile hranu za partizane. One bi po stizanju u naš logor s divljenjem posmatrale proletere i naoružanje kojim su oni raspolagali. Na njima se nije osjećao umor, iako su djelu noć pješačile. Mi smo se divili njihovoj odvažnosti i izdržljivosti tako da smo lakše podnosili sve teškoće i nedaće.

Poslije akcije na Gornjem Jelenju Glavni štab Hrvatske je naredio 1. proleterskom bataljonu da se vrati u Drežnicu radi odmora, popune i priprema za nove zadatke. Za naš oporavak i boravak određeno je selo Krakar. Ono što je potrebno ovdje posebno istaći je vanredan prijem proletera od naroda Krakara i cijele Drežnice. Prosto su svi bili angažovani oko nas, a posebno domaćinstva gdje smo bili, pojedinačno i po grupama, raspoređeni. U ovome su se naročito isticali odbornici sela i omladinska organizacija.

Poslije dvije nedjelje odmora i izvršene popune 1. proleterski bataljon krenuo je na novi zadatak u Zumberak, da bi na tom putu, između ostalog, učestvovao i u zajedničkoj akciji na Blagaj, kraj Slunja, sa dva primorsko-goranska udarna bataljona. Nas, proletere, zadivili su junaštvom i vještinom napada na utvrđeno mjesto borci udarnih bataljona.

Mnogi od proletera, iz sastava Primorsko-goranske proleterske čete kao i onih koji su poslije dolazili u proletere, poginuli su kao poznati junaci u bor-

bama širom Jugoslavije, na dugom i slavom ratnom putu 1. proleterskog bataljona i 13. proletrske brigade Hrvatske »Rade Končar«.

U borbama 1. proleterskog bataljona kod Knina poginuo je, kao prva žrtva bataljona, komandir voda iz Primorsko-goranske čete Josip Sobol, rođen 1919. u Grižanama. Izvlačeći ga teško ranjenog iz borbe s njime su poginuli Jovica Zlatar i Marko Ulemek, oba Kordunaši. Sva trojica bili su vrlo hrabri borci i omiljene starješine tek formirane proleterske jedinice.

U napadu na Suhor, kraj Metlike u novembru 1942. poginuo je Stojan Ivošević, rođen 1917. godine u Drežnici. Naoružan malim minobacačem, u toku najžešće borbe, jurnuo je na bjelogardejce i talijanske crnokošuljaše, a da pri tome nije praktično mogao upotrijebiti oružje kojim je bio naoružan. Bio je to vrlo hrabar borac, vesele naravi i uvijek spreman za pjesmu i veselje. Teško nam je pala Stojanova pogibija, a pogotovo nama — Goranima i Primorcima. Ovo tim više što smo u toj borbi postigli vanredan uspjeh — zarobljeno je i poginulo 120 bjelogardejaca i crnokošuljaša na čelu sa komandantom četnika za Sloveniju kapetanom Vasiljevićem, a jedina žrtva na našoj strani bio je naš Stole.

U borbama kod Plješivice (na Žumberku) poginuo je u proljeće 1943. Gnjatija Radulović Gnjaco, rođen u Breznom 1919. godine. Bio je od prvih dana u proleterima, a isticao se hrabrošću i posebnom, njemu samo svojstvenom, vedrinom.

Kod Travnika, u borbi s Nijemcima, poginuo je početkom 1944. Dmitar Radulović Lazin, rođen 1921. godine u Breznom. Ovaj divni mladić i veliki junak, vrlo sposobni starješina, došao je u proletere prilikom formiranja Primorsko-goranske proleterske čete. Poginuo je kao zamjenik komandanta bataljona u 13. proleterskoj brigadi Hrvatske »Rade Končar.

Ne smiju se zaboraviti ni dva divna lika palih proletera s ovog područja: Mile Gostović, poznat pod nadimkom »Srbin«, rođen 1908. godine u Gostovom Polju, kraj Brinja, pekarski radnik; i Rade Mamula, rođen 1908. u selu Vrelo (Jasenak) drvosječa koji je, trbuhom za kruhom, prokrstario jugoslavenske i francuske šume. Obojica su bili pravi proleteri i to mnogo prije izbijanja rata što su i svojom sviješću i odanošću politici KPJ i drugu Titu potvrđivali u teškim ratnim uvjetima. Iako stariji, preko 10 godina od ostalih boraca, oni su svojom stabilnošću i sviješću, hrabrošću i izdržljivošću bili primjer drugima. Imali su još jednu zajedničku osobinu — velika stopala zbog čega su često pješačili u šlapama, jer Talijani nisu bili »njihov broj«, a i kod ustaša, domobrana i četnika teško se mogla naći obuća za njih dvojicu.

Na kraju treba istaći i to da su se među proleterima, između ostalih, borili jedno vrijeme poznati junaci ovoga kraja: Đuro Kosanović, narodni heroj, rođen u Jasenku 1917. godine i Mane Lončar Prsan, rođen u Gornjem kraju.

Radoslav Kosanović Braco

Šesta primorsko-goranska udarna brigada

Formiranje brigade u Drežnici

Narodnooslobodilačka borba u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru, drežničkom i Gornjem brinjskom kraju, odnosno na teritoriji 5. operativne zone Hrvatske, u proljeće i ljeto 1942. godine, razvijala se veoma povoljno. Izvedeno je niz uspješnih akcija i oslobođeno više naseljenih mjesta — Jasenak (20. I), Mrkopalj (19. III), Ravna Gora (22. III), Brod na Kupi (1. V), Krivi put (22. VI).

Slobodna partizanska teritorija protezala se od željezničke pruge Ogulin—Sušak, na sjeverozapadu, do komunikacije Ogulin—Senj, na jugoistoku i naslanjala se na slobodne teritorije Korduna i Like. Ocjenjujući da se situacija na teritoriji 5. operativne zone »veoma povoljno razvija« i da je to »naša najaktivnija zona u zadnje vrijeme«, Glavni štab Hrvatske je koncem juna 1942. godine zaključio da ipak još ni izdaleka nisu iskorištene mogućnosti za intenziviranje i proširenje borbenih aktivnosti primorsko-goranskih jedinica. On je imao u vidu da, i pored nesumnjivih uspjeha, primorsko-goranske jedinice do tada nisu preduzimale veće ofanzivne akcije s jačim snagama. Prostorna udaljenost odredskih bataljona otežavala je, pored ostalog, manevar po unutrašnjim pravcima u cilju grupisanja snaga i izvođenja većih ofanzivnih akcija.

Analizirajući iskustva iz borbenih dejstava primorsko-goranskih jedinica za vrijeme neprijateljskih ofanziva u proljeće i ljeto 1942. godine Veljko Kovačević, tada komandant 5. operativne zone Hrvatske, konstatuje: »Odbrana pojedinih pravaca i vršenje manevra postizalo se jedino jedinicama koje su teritorijalno bile vezane za taj pravac. Takva organizacija umanjivala je mogućnost koncentrisanja većeg dijela naših snaga. To je znatno umanjilo našu udarnu sposobnost i onemogućavalo postizanje nadmoćnosti bar na pojedinim dijelovima tako širokog fronta.«

U vezi s tim sve više se nametala potreba formiranja pokretnih udarnih jedinica koje će biti sposobne da izvršavaju zadatke koji im se postave, gdje i kada to bude potrebno. Njihovo formiranje zahtijevala je i taktika neprijatelja, koji je i ovdje ispoljio tendenciju da, pored ofanzivnih operacija protiv partizana, pristupa i defanzivnim mjerama. Neprijatelj se pretežno orijentirao na obezbjeđenje željezničke pruge i cesta: Karlovac—Sušak i Ogulin—Senj, kao i uskog priobalnog pojasa. U tim zonama, u zaposjednutim mjestima, kao i duž samih komunikacija, izveo je veoma opsežne fortifikacijske radove. U takvoj situaciji »više se nije moglo uspješno operisati razjedinjenim snagama pred takvom organizacijom neprijateljske odbrane, koja se bazirala isključivo na držanju dobro utvrđenih mjesta s jačim snagama, međusobno povezanim čitavim sistemom fortifikacijskih objekata«, zaključio je Veljko Kovačević. Bile su potrebne jače snage da bi se doskočilo neprijateljskoj taktici vezivanja i iscrpljivanja partizanskih jedinica u pojedinačnim neefikasnim napadima slabim snagama na njegov pažljivo utvrđeni sistem odbrane.

Imajući u vidu povoljan razvoj vojno-političke situacije na teritoriji 5. operativne zone Glavni štab Hrvatske je, u duhu stavova CK KPJ i Vrhovnog štaba NOPO Jugoslavije o stvaranju i izgradnji nove oružane sile, podsticao formiranje pokretnih udarnih bataljona. »Ne dozvoljavajte da vam osnovne snage budu raspršene na odbranu oslobođenog teritorija« — upozoravao je on Štab 5. operativne zone. »Pokretni bataljoni omogućit će veću ofanzivnu djelatnost, porast će kvalitet boraca i komandnog sastava, povećat će se naši uspjesi, naše naoružanje i broj partizana.«

Formiranje 1. i 2. udarnog bataljona 1. primorsko-goranskog partizanskog odreda i udarnog bataljona 2. primorsko-goranskog partizanskog odreda u julu 1942. godine i njihove brojne uspješne akcije, koje su izveli samostalno, i u sadejstvu s 1. proleterskim bataljonom i 1. udarnom brigadom Hrvatske, u potpunosti su potvrdili ova predviđanja. Oni su brzo preovladali odredsku teritorijalnu vezanost, potvrdili svoju borbenu vrijednost i pospješili formiranje prve primorsko-goranske brigade, kao njeno buduće kadrovsko jezgro, tako da je koncem augusta 1942. godine Štab 5. operativne zone otpočeo s pri-

premama za formiranje brigade i o tome izvijestio Glavni štab Hrvatske riječima: »Sada se pred nas postavlja zadatak formiranja brigade. Ona će biti sastavljena iz tri dosadašnja udarna bataljon, a četvrti bataljon bit će formiran iz jedinica 1. i 2. odreda. Odmah poslije formiranja brigade dva bataljona bit će upućena za Gorski kotar u prvom redu sa zadatkom djelovanja između željezničke pruge i Kupe..., a s druge strane nadamo se da će to uvelike ubrzati mobilizaciju masa u tome kraju. Formiranje brigade obavit će se u Drežnici.«

Međutim, zbog bavljenja udarnih bataljona na Kordunu (septembra 1942) u koje vrijeme je otpočela neprijateljska ofanziva »Velika Kapela«, formiranje brigade moralo je biti odgođeno za izvjesno vrijeme. Krah ove dugo pripremane i materijalno dobro obezbjeđene neprijateljske ofanzive pokazao je koliko je bio hitan zadatak formiranje brigade. Neprijatelj je iznenadno prekinuo operacije i povukao se iz Drežnice i okolnih sela, očigledno pod dojmom snažnog udara koji su mu zadali 1. i 2. udarni bataljon po prispjeću s Korduna. Neslavni završetak ove ofanzive je pokazao, upečatljivije nego i jedna dotadašnja borba, da se neprijatelju treba suprotstavljati kombinujući iznenadne snažne udare na odabranim mjestima jačim snagama, sa istovremenom primjenom taktike partizanskih odreda u cilju razvlačenja i angažovanja njegovih snaga na cjelokupnom području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Štab zone nije gubio vrijeme i odmah, nakon što je neprijatelj napustio Drežnicu i područje Velike Kapele, naredio je prikupljanje jedinica koje su još od ranije bile određene da se uvrste u sastav brigade.

Sam čin formiranja brigade obavljen je u Drežnici 12. oktobra 1942. godine. U svečanom stroju, na livadi — nedaleko od zaseoka Vrujac, bili su postrojeni 1. i 2. udarni bataljon 1. primorsko-goranskog NOP odreda, kao 1. i 2. bataljon brigade; zatim udarni bataljon 2. primorsko-goranskog NOP odreda kao 3. bataljon brigade i Omladinski bataljon kao 4. bataljon brigade, koji je tada formiran od četa bataljona »Marko Trbović« i »Ljubica Gerovac«. Brojno stanje brigade iznosilo je 1 053 borca (od kojih 44 žene) naoružanih sa 792 puške, 7 mitraljeza, 33 puškomitraljeza i 3 laka minobacača. Brigada je formirana kao 1. narodnooslobodilačka brigada 5. operativne zone Hrvatske, ali je već slijedećeg mjeseca od strane Glavnog štaba Hrvatske preimenovana u 6. narodnooslobodilačku brigadu Hrvatske. Međutim, s obzirom na područje odakle su bili njeni borci, ona je od naroda i boraca ubrzo prozvana: 6. primorsko-goranska brigada, i pod tim imenom ostala je poznata do danas.

Rame uz rame stajali su borci drežničkih, primorskih, goranskih, i brinjskih četa. Najbrojniji među njima bili su Drežničani. Većina njih bili su borci 1. i 2. udarnog bataljona i bataljona »Marko Trbović«. Nisu se prebrojavali, jer su se u toku višemjesečnih zajedničkih borbi u sastavu udarnih bataljona — širom primorskog područja, u Lici i na Kordunu — lokalna, regionalna i nacionalna obilježja ovih četa stopila u čvrste, bratstvom i jedinstvom povezane, vojničke cjeline. U prvom brigadnom stroju ovdje je stajala generacija zbratimljenih mladih Hrvata i Srba — Gorana, Drežničana, Primoraca, Ogulinaca i Brinjaka, koji su svoju ljudsku i nacionalnu svijest i obavezu visoko uzdigli iznad bilo kakvih naslijeđenih i nametnutih nacionalnih i socijalnih razlika. Šesta primorsko-goranska brigada po svome boračkom sastavu bila je tada, kao i tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata, brigada bratstva i jedinstva.

Na žalost, mnogi pripadnici te mlade, ustrajne, generacije, koji su u ustanku i tokom prve godine NOR-a stupili u primorsko-goranske jedinice, nisu stigli na zborno mjesto formiranja svoje prve brigade. Pjesma kojom su jedinice pri-

Formiranje Šeste primorsko-goranske brigade u Drežnici 1942. S pogledom u pravo Ranko Mitić, komesar brigade i desno Dmitar Vukelić, komandir čete 1. bataljona Seste brigade.

stizale na zborno mjesto, i veseli žagor u očekivanju svečanog trenutka predaje raporta, nisu mogli da potisnu iz svijesti boraca u stroju, sjećanje na poginule drugove. Marko Trbović, Nikola Car, Ljubica Gerovac, Milan Kosanović, Zdenko Petranović Jastreb, Rajko Trbović, Ivica Lovinčić i Bogdan Jančić bili su samo čelni borci poveće herojske kolone koja je svojim životima utrla puteve primorsko-goranskim, drežničkim i brinjskim četama da stignu do ovog svog brigadnog stroja.

Za prvog komandanta brigade postavljen je Viktor Bubanj. Borci su ga dobro poznavali. On je do tada bio komandant 1. primorsko-goranskog odreda. Prošao je kroz mnoge okršaje prvih primorsko-goranskih četa i udarnih bataljona. Znalo se da je rođen u Fužinama. Manje se znalo da je građevinski tehničar i da je član KPJ od januara 1939. godine. U to vrijeme imao je svega 24 godine, ali borci nisu gledali u njemu mladića kao što su i oni. Njima je više imponovalo Viktorovo vojničko držanje i njegova neposrednost.

Za prvog političkog komesara brigade postavljen je Ranko Mitić. Do tada on nije bio u primorsko-goranskim jedinicama. Bio je jedan od organizatora ustanka u Baniji, stari član KPJ i delegat V zemaljske konferencije KPJ, održane u Zagrebu 1940. godine. Kao iskusnog i prekaljenog člana Partije, Glavni štab Hrvatske postavio ga je za političkog komesara prve primorsko-goranske brigade. Kao čovjek djelovao je starije nego što je uistinu bio. Dobroćudni

izraz njegovog lica, s koga nije silazio osmijeh, i cjelokupno njegovo držanje, otkrivali su skromnu ljudsku prirodu. Već kod prvog susreta s njim borci su mu izražavali poštovanje, instinktivno osjećajući da pred sobom imaju druga u koga mogu imati povjerenje.

Štab brigade i štabovi bataljona popunjeni su borcima primorsko-goranskih jedinica koji su se u dotadašnjim borbama istakli svojom hrabrošću i odanošću narodnooslobodilačkoj borbi i koji su stekli vojničko i političko iskustvo za rukovođenje jedinicama. Za zamjenika komandanta brigade postavljen je Srđan Uzelac, a za operativnog oficira Dušan Trbović Dude. Za komandante i političke komesare bataljona postavljeni su: u 1. bataljonu Gojko Trbović i Ilija Kosanović, u 2. bataljonu Đuro Trbović i Nenađ Drakulić, u 3. bataljonu Jovo Lončarić i Stipe Ugarković i u 4. bataljonu Miloš Ivošević i Mićo Kosovac.

U ambijentu tadašnje Drežnice — popaljene, opljačkane i razrušene, svečani čin formiranja ovako krupne vojne jedinice snažno se doimao. Prošlo je svega 10 dana kako se odavde povukla silna okupatorska vojska, ostavljajući za sobom zgarišta i pustoš. Zgarišta se nisu još sasvim ni ohladila a miris paljevine se osjećao po selima i okolnim uvalama. Narod se tek vraćao iz zbjegova na svoja razorena ognjišta. U tom i takvom ambijentu bilo je uzbudljivo čuti pjesmu, a vedar jesenji dan, kakav je bio toga 12. oktobra 1942. godine, doprinosio je da svečano raspoloženje do bola prožme srce svakoga borca. Drežnica, i ono što se toga dana u njoj odigravalo, podsjećalo je na diva iz jedne od onih nezaboravnih bajki za djecu u kojoj on prikuplja snagu da bi savladao prepreke koje mu stoje na putu da iz mračnog podzemlja izađe na svjetlost dana.

Evocirajući svoja sjećanja na taj dan Viktor Bubanj je napisao slijedeće: »Ja kao prvi komandant 6. brigade, a vjerujem i svi preživjeli borci te brigade teško da ćemo ikada zaboraviti sam dan formiranja brigade. Po lijepom vremenu postrojili smo se u vrstu od četiri bataljona i to je predstavljalo jednu veoma impozantnu sliku. Mislim da je i po izgledu, a da ne kažem po svom sadržaju, to već bila prava vojna jedinica ...« Prisjećajući se borbi iz tog vremena, u istom tekstu Viktor Bubanj kaže: »Mislim da neću biti subjektivan ako kažem, da su neke jedinice kao što su to bili 1. i 2. udarni bataljon 1. odreda, u to vrijeme, mislim na proljeće i ljeto 1942. godine, bili među najboljim jedinicama u Hrvatskoj.«

Jedan od učesnika u stroju brigade, na dan njenog formiranja, bio je i Vitomir Grbac. On je u svojim sjećanjima, objavljenim u knjizi »Sjećanja«, zabilježio slijedeće: »Osvanuo je 12. listopad, za onaj kraj i ono doba godine izuzetno lijep, sunčan i topao jesenski dan. Taj dan je neizbrisivo ušao u povijest ovoga kraja. Ovdje su prikupljeni svi bataljoni. On samog jutra užurbano su vršene pripreme. Drežnica je ponovno i, valjda, kao nikad ranije bila živa. Svima je bilo jasno da se dešava nešto veliko. Nešto kasnije partizanske kolone su se užurbano kretale prema polju ispod same Drežnice. Na mjestu predviđenom za postrojavanje komandiri su dotjeravali strojeve svojih jedinica. Za one prilike bio je to veoma dobar poredak jedinica, u kojima su bili najbrojniji golobradi mladići, koji nisu služili vojsku.«

U svom neobjavljenom rukopisu Slavko Magdić, tada još golobradi momčić, a već prekaljeni borac 2. udarnog bataljona, o formiranju brigade zabilježio je, između ostalog, slijedeće: »Već nekoliko dana 1. i 2. udarni bataljon borave u zidinama Drežnice. Okuplja se i bataljon »Marko Trbović«. Negdje, 10. ili 12. listopada stigao je i udarni bataljon 2. primorsko-goranskog odreda. Svi smo pod otvorenim nebom. Nemamo krova nad glavom. Vatre se lože u spaljenim

zidinama. Pa ipak sve će to pjesma ublažiti. Poslije svake ofanzive osjećamo se sve jačim i snažnijim.«

Najuzbudljiviji trenutak za borce u svečanom stroju bio je predaja raporta komandantu 5. operativne zone — Veljku Kovačeviću. Prethodno su komandanti bataljona predavali raport komandantu brigade. Gromki glas kojim se Veljko Kovačević obratio borcima brigade kao da je odjekivao drežničkim uvalama i gubio se negdje u šumskom prostranstvu Velike Kapele.

Sesta primorsko-goranska brigada mogla je da krene na svoj borbeni put.

Prve borbe

Već prve borbene akcije brigade potvrdile su pravilnost odluke o njenom formiranju. Ona je 19. oktobra krenula na svoj prvi borbeni zadatak — da u toku kraćeg marša svojim borbenim akcijama na neoslobođenoj teritoriji pokaže da neprijateljska ofanziva nije oslabila partizanske jedinice. Drugi udarni bataljon upućen je u Primorje sa zadatkom da napada neprijatelja na komunikacijama između Brinja, Senja i Krivog Puta. **Stab** brigade s tri bataljona krenuo je u pravcu Gomirja radi akcija na željezničkoj pruzi za Sušak. Ovi zadaci su uspješno izvršeni. Neprijatelj je bio iznenađen.

Sjećajući se prvog borbenog zadatka brigade njen prvi komandant je napisao: »Odmah po formiranju, mislim već isti dan, brigada je krenula na svoj prvi borbeni zadatak. Od komandanta zone Veljka Kovačevića, dobio sam zadatak, da sa brigadom napravim jedan manji, moglo bi se reći probni marš kroz neoslobođenu teritoriju. Maršruta je bila Gomirje, kao prva tačka, sa napadom na neki vojni ešalon na toj pruzi, zatim prelaz preko pruge i napad na ustaško-domobranski garnizon u Severinu na Kupi... Iza toga trebalo je dejstvovati protiv okolnih talijanskih garnizona, jer smo očekivali da će se oni uzbuditi i reagovati na pojavu brigade, što je uostalom bilo i tačno. Nakon kraćeg odmora u tom prostoru i stabilizacije slobodne teritorije trebali smo po planu produžiti marš u pravcu Srpskih Moravica i Brod Moravica sa ciljem razbijanja četnika i ustaša u tim mjestima, da bi se preko Skrada i Ravne Gore vratili u našu bazu Drežnicu.«

Ovakvo planiranje borbenih akcija, vezanih za pokret i duže vremensko trajanje, pokazuje da se ovdje sada radilo o kvalitetno novoj vojnoj jedinici u odnosu na partizanske odrede. Kad se ima u vidu da je ovaj plan ostvarivan neposredno poslije neprijateljske ofanzive, može se izvući zaključak da je 6. brigada već tada bila čvrsta vojnička jedinica. O tome kako je ovaj plan i sa »današnje tačke gledišta iznenađujuće dobro ostvaren«, Viktor Bubanj je iznio i jedno interesantno zapažanje: »Brigada se od samog početka pokazala kao izuzetno pogodna i dobra za intenzivni partizanski rat. . . Svi mi, od mene, od prvog komandanta do borca, smo se već od samog formiranja brigade osjećali nekako sigurniji i snažniji. Moral je isto tako snažno porastao i mi se nismo uzrujavali kao do tada, dok smo dejstvovali u manjim formacijama, ako bi se pojavila i veća grupa neprijatelja u blizini. Mi smo znali potpuno sigurno da ćemo otkriti napad i razbiti neprijatelja.«

Sedmog novembra 1942. godine brigada je dobila zadatak da likvidira ustašku posadu u Modrušu, koja je otežavala partizanske akcije na dionici ceste Ogulin—Brinje, preko Male Kapele, i na željezničkoj pruzi Ogulin—Plaški, te vršila upade na slobodnu teritoriju, presretala partizanske kurire i sprovodila

teror nad okolnim selima. Modruš je od ranije bio dobro poznat borcima 1. i 2. udarnog bataljona. U trodnevnim borbama od 12. do 15. augusta 1942. godine, zahvaljujući izuzetno velikoj hrabrosti boraca ovih bataljona, u njemu je savladan ogorčeni otpor neprijatelja. Tada je ovdje u nezadrživom jurišu poginuo jedan od legendarnih drežničkih prvoboraca — Rajko Trbović. Sada, tri mjeseca kasnije, 1. i 2. udarni bataljon opet su stajali pred istim zadatkom. Napad je otpočeo poslije ponoći. Oko podne neprijatelj je bio na pragu predaje. Već je bio izvjesio i bijelu zastavu, kad je od pravca Josipdola otpočela borba s nastupajućom kolonom Talijana, ustaša i četnika. To je ohrabrilo neprijateljsku posadu pa je produžila otpor, da bi se naveče, pod zaštitom mraka, izvukla iz okruženja. Modruš je opet bio slobodan. U ovom napadu ubijeno je 15 ustaša i oko 20 Talijana. Brigada je imala tri mrtva i 10 ranjenih.

Sutradan, 8. novembra izvedena je akcija na pruzi između željezničkih stanica Blata i Lička Jesenica, gdje je uništeno 5 vagona teretnog vlaka, od kojih dva blindirana. Samo iz jednog blindiranog vagona neprijatelj je uspio da se održi do dolaska pojačanja iz Plaškog i Vrhovina. Neprijateljski gubici su bili veliki. Brigada je imala tri mrtva i osam ranjenih. Istog dana 4. bataljon brigade, koji je za sve ovo vrijeme izvodio akcije na željezničkoj pruzi između Ogulina i Vrbovskog, uništio je kod Gomirja lokomotivu i dva vagona. Blindirani vlak koji je pošao u pomoć naišao je na minu koja je u međuvremenu postavljena i survao se niz nasip. Prema kasnije prikupljenim podacima gubici neprijatelja iznosili su 76 mrtvih. Bataljon je imao 1 mrtvog i 3 ranjena borca.

U toku novembra 1942. brigada je nastavila aktivnost nesmanjenim tempom. Nakon uspješno izvedenih akcija na cesti Brinje—Senj, Štab zone je odlučio da 6. brigadu uputi u kotar Vrbovsko radi akcija na ustaška i četnička uporišta na željezničkoj pruzi u dolini Kupe. U međuvremenu je 25. novembra ponovno napadnut i uništen vlak kod Ogulinskog Hreljina. Talijansko-četnička pratnja vlaka je likvidirana (4 mrtva i 6 zarobljenih). Istog dana brigada se prebacila u dolinu Kupe i 27. novembra je napala ustašku posadu u Severinu na Kupi, jačine 70 ustaša, domobrana i žandara. Neprijatelj je bio dobro utvrđen u zgradama iz kojih se očajnički branio, očekujući pomoć. Bilo se već razdanilo i savladavanje otpora bez teškog naoružanja iziskivalo je žrtve. Tada je, na opće iznenađenje ustaša i domobrana, iskočio iz svoga zaklona na brisani prostor i utrčao u zgradu zamjenik komandanta 2. udarnog bataljona Božo Kosanović te povikao: »Predajte se! Možete me ubiti, ali ćete tada i vi biti uništeni!« Neočekivani gest, koji je graničio s razumom, izazvao je zaprepašćenje i zabunu. Nekoliko sekundi je proteklo i nastupio je onaj kritični trenutak kad prenapregnuti nervi naglo popuštaju. Nastupila je tišina, a odmah zatim istaknut je i znak za predaju.

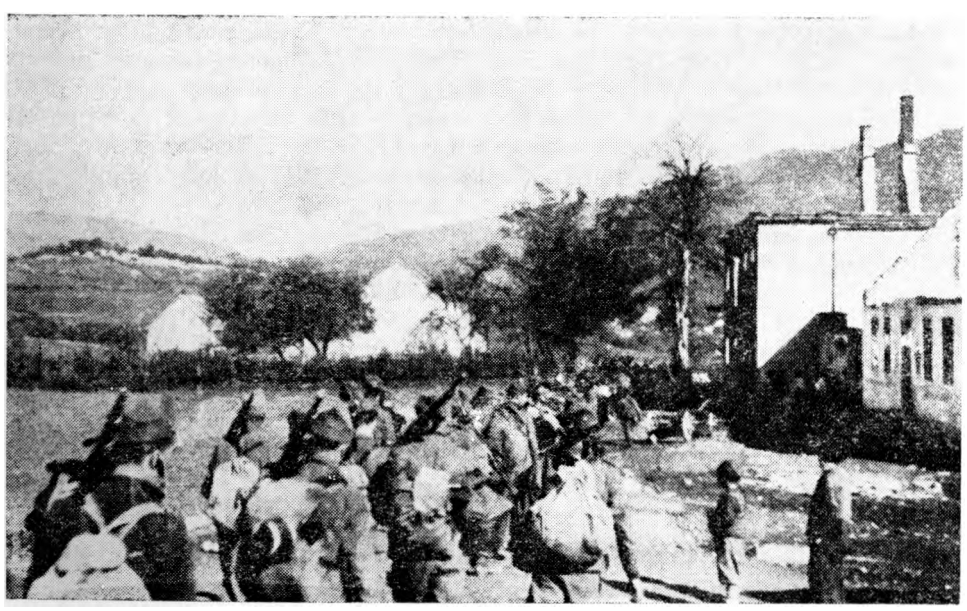
U toku toga dana nastavljene su borbe i oko Severina. Na slovenačkoj strani Kupe napadnuta je i likvidirana talijanska patrola: ubijen je 1 oficir i 3 vojnika, dok su se ostali razbježali. Na pravcu od Vrbovskog sačekana je i odbijena neprijateljska kolona koja je namjeravala da se probije u Severin. Pri tome je ubijen 1 talijanski oficir, a zarobljena 3 talijanska podoficira i 6 ustaša. U paničnom odstupanju neprijatelj je ostavio na cesti topove, ali 4. omladinski bataljon nije to iskoristio da ih odvuče.

Tri dana kasnije, 30. novembra, brigada je napala četnike u zaseoku Jakšići (Srpske Moravice). Poslije kraće borbe oni su se predali. Zarobljeno je 28 četnika i zaplijenjeno 25 pušaka, 1 mitraljez i 1 puškomitraljez. Ubrzo poslije toga

brigada se vratila u Drežnicu na kraći odmor i radi pripremanja za nove zadatke.

Ovi uspjesi 6. brigade veoma pozitivno su se odrazili na raspoloženje naroda ne samo u ovom kraju, već i šire, u Gorskom kotaru. Oni su pokazali da talijanska ofanziva na Veliku Kapelu nije oslabila, a kamoli uništila partizane, već, naprotiv, da su poslije nje partizanske jedinice ispoljile izrazito snažan ofanzivni duh i moral. Neprijatelj je bio prisiljen da trenutno pređe u defanzivu. Procjenjujući situaciju Štab zone je zaključio da sada ne treba dozvoliti neprijatelju da predahne, već ga treba stalno napadati[1]. Odlučeno je da 6. i 14. brigada (koja je u međuvremenu formirana u Drežnici — 26. XI 1942. godine) zajedno likvidiraju četnike u Gomirju i ustašku posadu u Ravnoj Gori.

Devetog decembra 1942. godine izvršen je napad na Gomirje, u kome se nalazilo oko 600 talijanskih vojnika i četnika. Poslije višesatne borbe 6. brigada je likvidirala četnički otpor u selu. Jedan dio četnika uspio je da se probije na željezničku stanicu i da odatle nastavi da pruža otpor zajedno s talijanskom posadom. Borba je vođena u toku čitavog dana i za sve to vrijeme pomoć neprijatelju iz Ogulina i Vrbovskog nije uspjela da se probije. U toku ovih borbi zarobljeno je 180 četnika, a ubijeno 15 četnika i 7 Talijana. Zapaljena su 4 mitraljeza, 5 puškomitraljeza i 210 pušaka. Gubici brigade iznosili su 5 mrtvih i 21 ranjenih. U izvještaju Štaba 5. operativne zone stoji da su se u toj akciji istakli: vodnik Đuro Božanić, koji je junački poginuo u pokušaju da ubaci bombu u bunker, kao i Tomislav Hero, komandir čete, i vodnici Sava Tomić, Đuro Ivošević i Nikola Maravić.

Pokret brigade iz Drežnice u pravcu Ogulina.

1 Naredbom Vrhovnog štaba br. 15 od 22. XI 1942. bilo je određeno da 6. brigada uđe u sastav tada formirane 8. kordunaške divizije, ali ta odluka nikad nije realizovana.

Osam dana kasnije, 17. decembra, likvidirana je ustaška posada u Ravnoj Gori. Neprijatelj je iznenađen i njegov otpor u samom mjestu brzo je likvidiran. Zatim je uslijedio napad na dobro utvrđenu zgradu Ferijalnog saveza. Uz neposrednu podršku topa »Krnje« i uspješno izvedenu ratnu varku (kao da se radi o partizanskoj artiljeriji, a ne samo o jednom protukolcu od 37 mm) demoralisana posada se predala. Zarobljeno je 150 ustaša i zaplijenjeno 150 puška, 1 mitraljez i 5 puškomitraljeza. Nakon zauzeća Ravne Gore obje brigade izvršile su snažan pritisak na željezničku prugu Ogulin—Sušak i za izvjesno vrijeme je onesposobile za promet. To je uticalo na odluku talijanske komande da odmah poduzme ofanzivu na Gorski kotar. Međutim, ta ofanziva je morala biti odgođena zbog planiranih neprijateljskih operacija u četvrtoj okupatorskoj ofanzivi, koja se u to vrijeme već uveliko pripremala.

Likvidacija ustaškog garnizona u Ravnoj Gori i snažan udarac koji je zadat četnicima u Gomirju bili su, koliko vojnički, toliko još i više politički poraz ovih izdajnika. Pokazalo se da oni bez pomoći okupatora ne predstavljaju ni vojničku ni političku snagu da bi se mogli samostalno suprotstaviti partizanskim jedinicama u ovim krajevima. Uspjesi, koje je postigla 6. brigada samostalno i u sadejstvu s 14. brigadom, pokazali su da je NOP u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju toliko snažan da neprijatelj više nije u stanju da ga vojnički ugrozi. Bio je to snažan moralni podsticaj stanovništvu na koga su se okomili okupator i domaći izdajnici, nastojeći da ga terorom odvrate od borbe.

U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi

Neprijateljske operacije protiv NOV u Hrvatskoj (operacija WEISS I) poznate kao četvrta neprijateljska ofanziva, otpočele su 20. januara 1943. godine. Na pravcu glavnog udara: Karlovac—Slunj—Bihać dejstvovala je njemačka 7. SS divizija »Princ Eugen«. Njen napad unekoliko je iznenadio jedinice 8. divizije, pa je već sutradan, 21. januara do podne, ona zauzela Vojnić i izbila pred Veljun, što je poremetilo čitav sistem odbrane slobodnog teritorija na Kordunu. Šesta brigada se tada zatekla u rejonu Plaškog, gdje je stigla početkom januara radi napada na ovo mjesto zajedno s 8. divizijom. Međutim, kad je počela ofanziva, ona je određena za rezervu Glavnog štaba Hrvatske, da bi već sutradan, 21. januara, dobila zadatak da se sa dijelom snaga (1. i 2. udarni bataljon) hitno prebaci na Kordun s ciljem pojačavanja odbrane 8. divizije ispred Slunja. Njen 3. bataljon zadržan je u Saborskom a 4. bataljon je upućen u rejon Slunja, u rezervu GŠH. U toku noći 22/23. januara brigada je zauzela određene joj položaje u zahvatu ceste za Slunj, na glavnom pravcu nastupanja neprijatelja, i to: 1. bataljon zapadno od ceste prema rijeci Korani, na dominirajućim položajima iznad Veljuna (k. 334), a 2. udarni bataljon istočno od ceste, dok je 8. divizija rokirala dio svojih snaga na pravac Miholjsko—Kestenovac—Cvijanović Brdo.

Ujutro 23. januara, pod zaštitom magle, Nijemci su otpočeli s podilaženjem položajima 6. brigade, usmjeravajući svoj glavni udar na položaj 1. udarnog bataljona. Bataljon je pustio da neprijatelj podiđe njegovim položajima na blisko odstojanje, a onda je iznenadnom i snažnom vatrom nanio mu osjetljive gubitke i prisilio ga da se vrati na polazne položaje. U nekoliko ponovljenih pokušaja Nijemcima nije uspjelo da zauzmu položaje 1. i 2. udarnog bataljona, iako je već tada 1. udarni bataljon trpio znatne gubitke od snažne artiljerijske vatre. Da bi slomila njihov otpor 7. SS divizija je bila prisiljena da zatraži

podršku avijacije. Oko podne 10 aviona je otpočelo žestoko bombardovanje položaja 1. udarnog bataljona. Kota 334 je bila preorana bombama i granatama. Broj mrtvih i ranjenih se povećao, ali ovaj bataljon nije napuštao položaje. Borba se vodila prsa u prsa, po snijegu koji je i onako otežavao svako kretanje. Direktnim pogotkom bombe uništena je najjača tačka bataljona sa mitraljezom na vrhu kote 334. Izginula je čitava njegova posada. Ranjen je i komandant bataljona Božo Kosanović a poginuo je zamjenik komandanta Neno Mamula. Nastupila je kritična situacija na odsjeku 1. udarnog bataljona, ali Štab brigade nije mogao intervenirati jer nije raspolagao nikakvom rezervom. Tako se 23. januara 1943. silina udara 7. SS divizije na pravcu Veljun—Slunj sručila na jedan bataljon 6. primorsko-goranske brigade.

U isto vrijeme, dok su dva bataljona 6. brigade na lijevom krilu odbrane 8. divizije uz natčovječanske napore odbijali sve pokušaje Nijemaca da, uz podršku artiljerije i avijacije, ovladaju njihovim položajima, na desnom krilu odbrane 8. divizije, na pravcu: Miholjsko—Kestenovac—Cvijanović Brdo izvršen je dubok prodor i Nijemci su zauzeli Kestenovac, a krajem dana i položaje kod Veljuna odakle su se 1. i 2. udarni bataljon pod borbom povukli, po naređenju komandanta brigade Save Vukelića, u pravcu Slunja.

Pošto je 24. januara zauzela Slunj, 7. SS divizija je dva dana kasnije produžila nastupanje pravcem Rakovica—Drežnik-Grad. Njenoj desnoj koloni, koja je napadala u pravcu Močila, suprotstavile su se 6. i 14. brigada. I kako joj je uspjelo da odbaci 14. brigadu, što je otkrilo lijevo krilo 6. brigade, to se ova, nemajući nikakvih rezervi da zatvori nastalu brešu, povukla a neprijatelj se uklinio duboko u pravcu Močila, produžavajući svoje nastupanje u pravcu Drežnik-Grada. U toku noći ovdje se s njim sudario 4. bataljon 6. brigade koji je upravo pristizao iz Saborskog.

U toku slijedeća dva dana brigada je vodila borbe na pravcu Plitvički Ljeskovac—Prijeboj, kojim su nastupale kombinovane talijanske snage jačine divizije. Uz velike gubitke 28. januara Talijani su zauzeli Prijeboj i produžili nastupanje u pravcu Ličkog Petrovog Sela, gdje su se spojili sa snagama 7. SS divizije. U toku noći 30. januara brigada je pokušala da povrati Prijeboj, ali je odbijena uz gubitke od 3 poginula i 26 ranjenih. Gubici neprijatelja procijenjeni su na 30 mrtvih i ranjenih. U žestokom jurišu poginuo je hrabri komandant 1. bataljona Ilija Milanović, koji je tek bio primio ovu dužnost.

Proboj talijansko-ustaških snaga od Gospića u pravcu Ljubova odložio je planirani predah 6. brigade u Buniću. Ona je 2. februara dobila zadatak da s tri bataljona napadne neprijatelja između Bunića i Ljubova. U prvom naletu zauzeti su prednji neprijateljski položaji iznad Ljubova. Dva bataljona 6. divizije, čiji je zadatak bio da istovremenim napadom zaštite bokove i pozadinu 6. brigade, zbog zakašnjenja nisu izvršili svoj dio zadatka. Brojno inače daleko jači neprijatelj je tada koncentrisao sve svoje raspoložive snage na 1. i 2. udarni bataljon 6. brigade, ocijenivši da mu se pružila prilika za uspješan protivudar. Drugi udarni bataljon se našao pod unakrsnom vatrom u veoma nepovoljnom položaju tako da mu je zaprijetila opasnost da bude razbijen. Borba se vodila prsa u prsa i na momente se nije znalo ko odakle i kamo napada. Zahvaljujući pojedinačnoj prisebnosti i hrabrosti boraca i starješina, 2. udarni bataljon je ipak uspio da se odlijepi od neprijatelja. Gubici brigade su bili veliki — 18 mrtvih i 17 ranjenih, s tim što je 14 poginulih bilo iz 2. udarnog bataljona. Hrabro je poginuo Tomislav Hero, neustrašivi borac i komandir 3.

čete 2. udarnog bataljona. Pokušao je da spasi ranjenog druga i zajedno s njim je pokošen neprijateljskim rafalom.

Krajem dana, 3. februara, brigada je krenula prema Frkašiću sa zadatkom da spriječi prodor ustaša i četnika na Plješevicu, prema Kamenskom, gdje su se nalazili sklonjeni pozadinski dijelovi Glavnog štaba Hrvatske, bolnice i zbjegovi naroda. U toku februara ona je ovdje svakodnevno vodila borbe sa četnicima i ustašama, koji su uporno pokušavali da prodru na Plješevicu.

U borbama u toku četvrte neprijateljske ofanzive borci i starješine 6. primorsko-goranske brigade ispoljili su visoki borbeni moral, hrabrost i izdržljivost. To se posebno odnosi na borački sastav 1. i 2. udarnog bataljona. U borbama na Veljunu s Nijemcima, Prijedoru s Talijanima i Ljubovu s ustašama oni su ispoljili borbene kvalitete s kakvim su se u toku ove ofanzive odlikovale najelitnije jedinice NOV Hrvatske — udarne brigade. Neadekvatan ishod tih borbi, posebno veliki gubici 1. i 2. udarnog bataljona, kao i njihova relativno mala udarna i vatrena moć, nisu bile osnova da njihovi kvaliteti dođu do punog izražaja i budu u većoj mjeri zapaženi u ovoj neprijateljskoj ofanzivi koja je obilovala masovnim herojstvom boraca i jedinica. Ono što posebno pada u oči je činjenica da 6. primorsko-goranska brigada u navedenim borbama nije dejstvovala u svom punom sastavu. U toku čitave prve faze trajanja operacija na Kordunu i u Lici, 3. i 4. bataljon 6. brigade bili su uglavnom angažirani na zasebnim pravcima. U takvoj situaciji, koja je i inače bila nepovoljna, nije moglo biti govora o aktivnoj odbrani u onom obimu koji je situacija nametala. Položaji na Veljunu bili su zaposjednuti tankim zastorom bez ikakve dubine, kao što ni napadi na Prijeboju i Ljubovu nisu bili obezbijeđeni grupisanjem snaga i postizanjem relativne nadmoćnosti na odabranom pravcu. U svim tim borbama Stab brigade je više računao na odlučnost i hrabrost boraca 1. i 2. bataljona. Pored svega toga stoji činjenica da je 6. primorsko-goranska brigada po borbenim kvalitetima koje je ispoljila u borbama na Kordunu i u Lici u toku ove ofanzive, ravnopravno stajala uz bok udarnih brigada Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske, pa je odlukom Glavnog štaba Hrvatske proglašena »udarnom«.

U borbama tokom četvrte neprijateljske ofanzive 6. udarna brigada nanijela je neprijatelju osjetljive gubitke. U prvim danima ofanzive ona je u sadejstvu sa 8. divizijom usporavala tempo nastupanja dijelova 7. SS divizije na pravcu: Karlovac—Ljeskovac—Ličko Petrovo Selo. U daljnjem toku trajanja operacija u Lici ona se, iako angažovana na dva odvojena pravca (Prijedor—Korenica i Ljubovo—Udbina), uspješno suprotstavljala daleko nadmoćnijim neprijateljskim snagama, nanosila im gubitke i otežavala njihovo nastupanje. U borbama na Plješevici, na pravcu od Frkašića, brigada je s uspjehom branila bolnice, pozadinske dijelove GŠH i zbjegove naroda i time doprinijela uspješnom slamanju ofanzive u Lici.

U jednomjesečnim borbama u toku četvrte neprijateljske ofanzive poginulo je 60 boraca 6. brigade. Bio je to nenadoknadiv gubitak za brigadu i za sve primorsko-goranske jedinice. Sve su to bili prekaljeni borci prvih ustaničkih četa, odreda i udarnih bataljona. Samo na Veljunu, u toku jednog dana borbe, poginulo je 20 boraca, većinom iz 1. udarnog bataljona. Među njima je bilo 16 Drežničana.

Proliiofanziva u Lici

Krajem februara 1943. godine neslavno se završila talijanska ofanziva u Lici. Talijanske trupe su se povlačile u svoje garnizone ne razbivši ni jednu, pa ni najmanju partizansku jedinicu. Glavni štab Hrvatske je ocijenio da je došlo vrijeme za protivofanzivu jedinica NOV u Hrvatskoj. To je posebno nalagala i operativna situacija kod Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba koja je vodila žestoke borbe u bici na Neretvi, odnosno bitku za ranjenike.

Da bi se partizanske snage u Lici rasteretile ranjenika, 14. primorsko-goranska brigada je sredinom februara dobila zadatak da prebaci grupu težih ranjenika u bolnicu u Drežnici. Radi njenog pojačanja odlučeno je da 1. udarni bataljon 6. brigade uđe u sastav 14. brigade, kao zamjena za njen 3. bataljon, koji će ući u sastav 6. udarne brigade a ona ostaje u Lici sa zadatkom da u sastavu operativne grupe GŠH učestvuje u predstojećoj protivofanzivi.

Povodom izlaska 1. udarnog bataljona iz sastava brigade izvršena je reorganizacija jedinica. Tada je 6. udarna brigada imala 779 boraca od kojih 133 člana KP Hrvatske, 36 kandidata za članove Partije i 127 članova SKOJ-a. Komandant brigade bio je tada Sava Vukelić, a politički komesar Ranko Mitić. Štabovi bataljona bili su slijedećeg sastava: 1. udarni bataljon — komandant Đuro Trbović i politički komesar Bude Bosnić, zamjenik komandanta Mladen Sneler i zamjenik komesara Jože Skočilić; 2. udarni bataljon — komandant Miloš Ivošević, politički komesar Emil Karadžija, zamjenik komandanta Đuro Ivošević, zamjenik komesara Đuro Matić; 3. bataljon — komandant Emil Antić, politički komesar Mate Sabljić, zamjenik komandanta Božo Felker, zamjenik komesara Joso Marčelja i 4. bataljon — komandant Jovo Lončarić, politički komesar Mićo Kosovac, zamjenik komandanta Srećko Balen i zamjenik komesara Bogdan Božanić.

Glavni štab Hrvatske je odlučio da glavne snage usmjeri na oslobođenje Gacke doline. Ekonomski jaka i prostrana teritorija Gacke doline koja vezuje slobodnu teritoriju Like i Gorskog kotara bila je pogodna kao baza i oslonac našim jedinicama za daljnja dejstva. Pored talijanskih tu je trebalo vojnički i politički razbiti i ustaške, a naročito četničke snage. U početnoj fazi operacija postavljen je zadatak: likvidiranje istaknutih neprijateljskih uporišta na pravcu Plitvice—Vrhovine i prema Gospiću, kako bi se stvorila osnovica za slijedeća ofanzivna dejstva u pravcu od Otočca prema Senju. U okviru ovog plana 6. primorsko-goranska udarna brigada, ojačana jednim bataljonom 2. brigade 6. divizije i jednim brdskim topom 75 mm, dobila je zadatak da likvidira četnike u selu Crna Vlast gdje je bilo utvrđeno 160 četnika, naoružanih sa 6 mitraljeza, 4 puškomitraljeza i 2 laka minobacača. Svoju odbranu su zasnivali na dobro utvrđenim otpornim tačkama u zgradama crkve, škole i popovog stana, koje su povezali bunkerima i rovovima i unaokolo ogradili bodljikavom žicom.

Sedmog marta 1943. otpočeo je napad na Crnu Vlast. U napadu su neposredno učestvovali 4. bataljon 6. brigade i jedan bataljon 2. ličke brigade, dok su ostali bataljoni 6. brigade bili na obezbjeđenju. U toku kraće artiljerijske pripreme jedinice su podišle utvrđenim položajima i umjesto da se tada energično produži s napadom, upućen je četnicima ultimatum za predaju. Računalo se na izbjegavanje nepotrebnih gubitaka. Za pretpostaviti je da je Stab brigade ovako postupio pod dojmom gubitaka, koje je brigada imala u toku prethodnih borbi u četvrtoj ofanzivi, ocijenivši da četnici nemaju izgleda na uspješnu odbranu i da će se morati predati. Međutim, među četnicima u Crnoj Vlasti bila je većina

okorjelih izdajnika, koji su okrvavili ruke nad nevinim ljudima i oni se ni pod koju cijenu nisu dali živi u ruke partizana. Tako je propušten povoljan trenutak iznenađenja i zabune, koju je izazvala snažna artiljerijska i minobacačka vatra, kao i neočekivano izbijanje jedinica na jurišni položaj oko Crne Vlasti.

Borbe s četnicima u Crnoj Vlasti su se na taj način umnogo produžile i ukupno trajale punih 15 dana. Tek 21. marta oko 15 sati brigada je, uz podršku tenkovskog voda GŠH, silovito krenula na, ovoga puta uspješni juriš u pravcu škole i crkve da bi krajem istoga dana konačno slomila žilavi četnički otpor i likvidirala jedno od njihovih najjačih uporišta u ovom kraju. Broj mrtvih četnika nije utvrđen, dok ih je zarobljeno 125 i zaplijenjeno 6 mitraljeza, 4 puškomitraljeza, 2 minobacača i veća količina ratne opreme i hrane.

U toku slijedećih nekoliko dana brigada je vodila borbe oko Vrhovina, dok je jedan njen bataljon imao zadatak da blokira Vrhovine i ne dozvoli neprijatelju ispad iz mjesta. U međuvremenu, u noći 1/2. aprila 1943. ona je snažnim naletom, poslije kraće borbe, savladala otpor neprijatelja u Sincu, na željezničkoj pruzi Vrhovine—Perušić. Ubijeno je 7 ustaša i domobrana a zarobljeno 218 domobrana i žandara, s 3 oficira i 5 podoficira. Zaplijenjena su 2 mitraljeza, 5 puškomitraljeza, 200 pušaka i veća količina municije i vojničke opreme. Brigada je imala 3 mrtva i 11 ranjenih. U jurišu, na čelu svoje čete, hrabro je poginuo Sava Tomić, komandir čete u 1. bataljonu, jedan od onih drežničkih prvoboraca koji su u sebi sjedinjavali hrabrost i urođenu vještinu vojničkog zanata. Istog dana brigada je krenula prema Vrhovinama sa zadatkom da napadne neprijatelja koji je otpočeo da se odatle izvlači u pravcu Otočca. Bataljon, koji se nalazio na blokadi Vrhovina, nakon povlačenja Talijana, savladao je otpor četnika u mjestu i zauzeo ga. U ovim borbama neprijatelju su nanijeti osjetljivi gubici.

Šestog aprila 1943. jedan bataljon 6. udarne brigade upućen je prema Ličkoj Jesenici sa zadatkom da štiti desni bok brigade od pravca Plaškog. Dijelovi ovog bataljona ušli su u Plaški 7. aprila, odakle se neprijatelj povukao. Jedan bataljon brigade ostao je u Vrhovinama, a Štab brigade je sa dva bataljona zaposjeo položaje na liniji Janče—Studenci sa zadatkom da spriječe prodor neprijatelja u Gacku dolinu iz pravca Perušića. Podijeljena na tri prostorno odvojena pravca brigada je izvršavala ove zadatke do 17. aprila, kada se po dijelovima počela prebacivati u rejon Brinja. Ovdje je ona formiranjem 13. primorsko-goranske divizije 20—24. aprila 1943. godine ušla u njen sastav i preimenovana u 1. brigadu 13. divizije.

Protekla su tri mjeseca otkako je 6. primorsko-goranska brigada krenula iz Drežnice za Kordun, u susret četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. I kada je nakon mjesec dana borbi krahirala ova neprijateljska zamisao, ona je učestvovala u protivofanzivi partizanskih snaga u Lici, u kojoj je oslobođena Gacka dolina. U tim borbama ona je mnogo puta potvrdila svoju borbenu i moralnu vi'ijednost i stekla dragocjeno borbeno iskustvo. Sada se vraćala u kraj iz koga je potekla, prekaljena i očvrsla. Znatan broj njenih boraca više nije bio u brigadnoj koloni. Poginuli su u borbama na Veljunu, u Prijeboju, Ljubovu, Visuću, Crnoj Vlasti, Sincu. Bila je to neminovna cijena kojom se oduvijek plaćala sloboda.

Kapitulacija fašističke Italije i njemačke operacije »Wolkenbruch«

Ocjenjujući situaciju nastalu oslobođenjem Gacke doline i povezivanjem slobodnih teritorija Like. Gorskog kotara, Korduna, i Banije, Glavni štab Hrvatske je zaključio da rospoloživim snagama treba braniti slobodnu teritoriju i oslon-

cem na nju razvijati ofanzivne operacije za uništenje neprijateljskih uporišta i onesposobljavanje njegovih glavnih saobraćajnih arterija — željezničke pruge Zagreb—Beograd i Zagreb—Rijeka. Snage NOV Hrvatske trebale su u ovim ofanzivnim dejstvima da pruže efikasnu pomoć Operativnoj grupi Vrhovnog štaba, koja je u to vrijeme vodila odsutne borbe s talijansko-četničkim snagama za oslobođenje Sandžaka i Crne Gore, a tada su već bile u toku njemačke pripreme za petu neprijateljsku ofanzivu.

U jednoj od prvih zapovijesti Štaba 13. divizije, od 12. maja 1943. godine, brigada je dobila zadatak da zaposjedne položaje i organizuje odbranu na odsjeku: Krivi Put—Žuta Lokva—Melnice i ne dozvoli prodor neprijatelju od Senja prema Brinju i Brlogu. Za razliku od zadataka koje je brigada do tada izvršavala, ovaj zadatak je zahtijevao utvrđivanje položaja — kopanje rovova, izradu ukopanih mitraljeskih gnijezda i otpornih tačaka te, osloncem na njih, izvođenje aktivne odbrane na navedenim pravcima. Neprijatelj je pokušavao nekoliko puta da uz snažnu artiljerijsku i aviopripremu probije odbrambeni pojas divizije. U jednom od tih pokušaja, 22. juna 1943. godine, 1. brigada je snažnom vatrom odbila napad 1000 talijanskih vojnika koji su bili podržavani s 8 tenkova. Odlučnim protivnapadom neprijatelj je natjeran na povlačenje, koje se pretvorilo u bježanje. U paničnom povlačenju neprijatelj je ostavljao za sobom mrtve i ranjene. Pri tome je zaplijenjen jedan tenk i dosta ratne opreme. Poslije ove lekcije pa sve do kapitulacije Italije 8. septembra 1943. Talijani nisu pokušavali da preduzimaju veće ofanzivne akcije ograničavajući se da artiljerijom i avijacijom tuku partizanske položaje.

Kapitulacija fašističke Italije zatekla je 1. brigadu na izvođenju ofanzivnih akcija u Lici, na sektoru Perušić—Pazarište. Naime, krajem augusta 13. divizija, ojačana 1. brigadom 6. divizije i 2. brigadom 8. divizije, dobila je zadatak da učestvuje u likvidaciji neprijateljskih uporišta u prostoru sjeverozapadno od Gospića. Napad je otpočeo 29. augusta na širokom frontu od Pazarišta do ceste Lički Osik—Gospić. Prva brigada je zauzela Donje Pazarište. U borbi na Pazarištu poginuo je Mane Lončar Prsan, čuveni puškomitraljezac 6. primorsko-goranske brigade. Bio je izraziti zaljubljenik u svoj puškomitraljez. S njim se osjećao nepobjediv. Pogotovo od onda kad je njime oborio neprijateljski avion. Po prirodi jednostavan, dobroćudan, dolazio bi »do izražaja« tek kad bi prvi rafali njegvog mitraljeza zapjevali smrtonosnu pjesmu neprijatelju.

Brigada se zadržala na sektoru Perušića sve do kapitulacije Italije. U noći 9/10. septembra prebačena je kamionima u rejon Krivi Put—Bribir sa zadatkom da ubrza razoružanje talijanskih snaga u Primorju i osigura evakuaciju ratnog materijala. U cilju obezbjeđenja slobodne teritorije Gorskog kotara njen slijedeći zadatak je bio da dejstvuje na pravcu Delnice— Ogulin. Izvršavajući ovaj zadatak ona je dijelom svojih snaga 12. septembra prisilila četnike da napuste Srpske Moravice, a 13. septembra i Gomirje. Zajedno s 2. brigadom 8. divizije, ona je slijedećeg dana učestvovala u razbijanju četnika i u rejonu: Musulinski Potok—Znidovac—Brezno. Dvije stotine mrtvih i 300 zarobljenih je bio strahovit poraz od kojeg se tamošnji četnici više nikad nisu oporavili.

Nekoliko dana brigada je provela na položajima prema Ogulinu, da bi se 21. septembra vlakom prebacila u Kraljevicu, a odatle brodovima na Lošinj. Njen zadatak je bio da likvidira četnike u Velikom i Malom Lošinju, gdje su se bili sklonili u namjeri da odavde produže bijeg za Italiju. Napad je otpočeo 25. septembra. Četnici su se ogorčeno branili. Raspolagali su jakim obalnim utvrđenji-

ma i oslanjajući se na njih pokušavali su da se ukrcaju na brodiće i pobjegnu, što je manjem broju i uspjelo. Ujutro 26. septembra njihov otpor je likvidiran i brigada se već u noći 26/27. septembra, zajedno sa zarobljenicima prebacila na kopno, u rejon Senj—Crikvenica. Odavde je ona, nakon kraćeg zadržavanja, krenula u pravcu Karlobaga radi likvidacije neprijateljskih uporišta na sektoru Karlobag—Gospić.

Operativna situacija na području Gospića zahtijevala je energičnu akciju. Ustaško-domobranski garnizon u Gospiću bio je duboko uvučen u slobodnu teritoriju. Povezan s Karlobagom on je bio najjače ustaško uporište u ovom dijelu Hrvatske. Iz njega su ustaše vršile napade na slobodnu teritoriju vezujući za sebe jake snage NOV. Glavni štab Hrvatske je odlučio da likvidira ustašku posadu u Karlobagu i u svim uporištima na komunikaciji do Gospića, kako bi se ovaj garnizon potpuno izolirao, a kasnije i likvidirao. Ovaj zadatak je povjeren 6. i 13. diviziji.

Zadatak 1. brigade je bio da likvidira neprijateljske otporne tačke iznad Karlobaga, na dijelu komunikacije Karlobag—Baške Oštarije, u rejonu sela Sušanj. Napad je počeo 3. oktobra u 5 sati ujutro: Iako je napad bio ranije primijećen, brigada je u snažnom jurišu uspjela da zauzme dobro utvrđene položaje na Velebitu kojom prilikom je ubijeno 50 i zarobljeno 98 ustaša. Zaplijenjeno je 5 minobacača, 2 mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 100 pušaka i drugi ratni materijal. Gubici brigade iznosili su 6 mrtvih i 4 lakše ranjena. Istovremeno, 2. brigada je slomila otpor ustaša na prilazima Karlobagu i probila se u mjesto. Neprijatelj se u neredu izvlačio ostavljajući za sobom mrtve i ranjene.

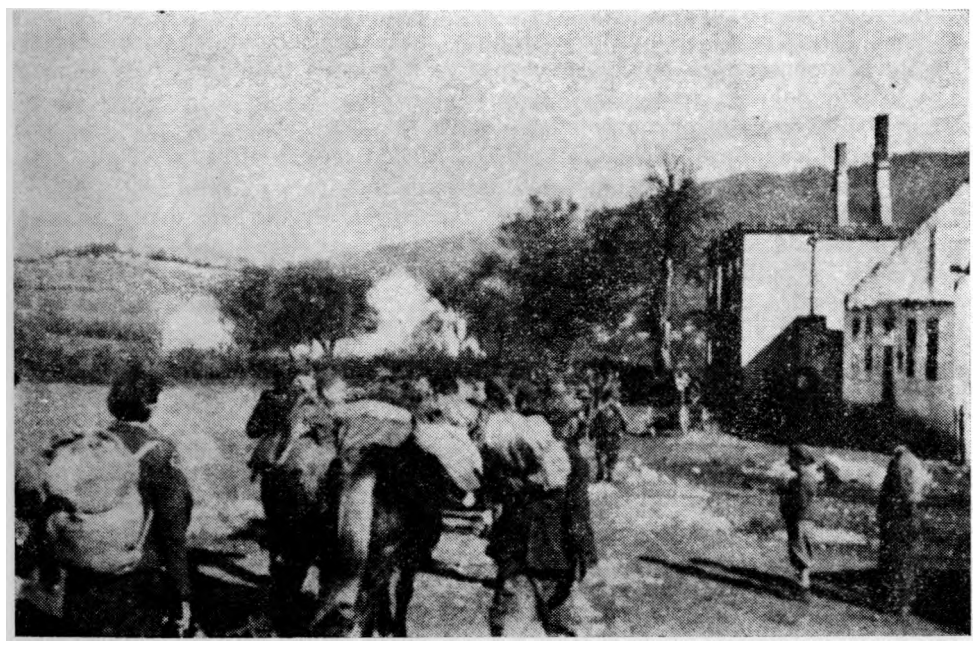
Nakon oslobođenja Karlobaga 1. brigada se još izvjesno vrijeme zadržala na sektoru Gospića sudjelujući s jedinicama 6. divizije u napadu na garnizon Gospića i uporišta oko njega. Ovdje je brigadu zatekla njemačka ofanziva na slobodnu teritoriju Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, poznata pod šifrovanim nazivom operacija »Wolkenbruch«. Naime, radi zaposjedanja obale sjevernog Jadrana i saobraćajnica koje je povezuju sa zaleđem i dolinom Save, Nijemci su u drugoj polovini septembra otpočeli ofanzivne operacije protiv NOV na području Slovenačkog primorja i Istre (prva faza), Hrvatskog primorja i Gorskog kotara (druga faza), Bele Krajine i Dolenjske (treća faza).

Pi'va faza ove operacije trajala je od 22. septembra do 7. oktobra 1943. godine. Sedmog oktobra, tj. onog dana kada je započinjala druga faza ove njemačke operacije i kada su jake njemačke tenkovske kolone već prodirale u pravcu Crikvenice i Mrzlih Vodica, 1. brigada se, po naređenju GSH, hitno prebacivala iz rejona Gospića ka Novom Vinodolskom. Kako su njeni pojedini dijelovi pristizali preko Senja, tako su zaposjedali položaje iznad Bribira, Novog i Ledenica, zatvarajući pravce koji vode prema masivu Velike Kapele, gdje su se nalazila glavna skladišta hrane i materijala zaplijenjenog od razoružanih talijanskih jedinica.

Iznenađenje koje su Nijemci postigli omogućilo im je da u toku 7. i 8. oktobra probiju front na sektoru Sušaka, razbiju jedinice koje su im se suprotstavljale i otvore sebi put za Gorski kotar i Hrvatsko primorje. Devetog oktobra njihove motorizovane kolone ušle su u Delnice i u Crikvenicu, a slijedećeg dana u Mrkopalj. U toj situaciji 3. i 4. bataljon 1. brigade dobili su zadatak da zaposjednu položaje iznad Vinodola, a 1. i 2. bataljon da zatvore pravac od Mrkoplja prema Drežnici. U toku naredna dva dana ovi bataljoni, zajedno s radnim ekipama iz Komande mjesta Drežnice zaprečavali su cestu preko Bjelolasice.

Trinaestog oktobra Nijemci su pokušali da prodru cestom Mrkopalj—Jasenak,

U prolazu kroz Drežnicu 1942, godine,

ali su bili odbijeni. Dva dana kasnije otpočelo je koncentrično nastupanje njemačkih i ustaško-domobranskih jedinica prema Drežnici. Iz pravca Mrkoplja neprijatelj je nastupao prema Jasenku u dvije kolone. Prva brigada je uspješno izvršavala svoj zadatak. Kod postavljenih prepreka sačekivala je neprijateljske kolone, iznenadnom vatrom zadavala im udarce i tako zadržavala njihovo nastupanje. Kolona koja je nastupala preko Široke drage bila je prinuđena da se vrati u Mrkopalj, dok se glavna kolona, koja je nastupala preko Matić poljane, ipak uspjela probiti.

Zbog nastale situacije u rejonu Drežnica—Jasenak Štab 13. divizije je odlučio da ovdje zadrži 2. brigadu, a 1. brigadi je naredio da se prebaci na sektor Crnog Luga, da dejstvuje na cestu: Delnice—Mrzle Vodice—Kamenjak, vezuje neprijateljske snage i ometa im saobraćaj. Tu je brigada napadala neprijatelja u vremenu od 19. do 24. oktobra kada se, po naređenju Štaba divizije, prebacila u rejon Brinja, koji su Nijemci već bili napustili.

Petnaest dana borbi u toku njemačke operacije »Wolkenbruch« bilo je izuzetno poučno i skupo plaćeno iskustvo za sve jedinice 13. divizije. Iznenađenje koje je neprijatelj postigao i nepripremljenost jedinica i pozadinskih ustanova, i pored realno očekivane njemačke reakcije na situaciju koju je stvorila kapitulacija talijanske vojske u ovom prostoru, imali su za posljedicu velike gubitke u ljudstvu i materijalu, dezorganizaciju pozadine za izvjesno vrijeme i demoralizaciju i osipanje novih boraca iz pojedinih jedinica 13. divizije, koji su u njih stupili poslije kapitulacije Italije. Tako je i 1. brigada trpjela posljedice ovakvog stanja. Ipak, ona je svojim aktivnim otporom na cesti Mrkopalj—Jasenak, aktivnošću 1. bataljona u prvim danima ofanzive i borbom 4. bataljona »Matija Gubec« na cesti Osilnica—Gerovo, potvrdila svoju vojničku i borbenu čvrstinu. Pokazala je da se i njemački okupator, s kojim su neke jedinice po prvi put stupile u borbu tek u ovoj ofanzivi, uz svu njegovu brojnu i tehničku nadmoć, može tući vješto primijenjenom taktikom dobro organizovanih, iznenadnih i snažnih napada.

Zimske operacije 1943/1944. godine

Nakon završetka operacije »Wolkenbruch« glavne njemačke snage su napustile područje Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. U pojedinim mjestima ostavljene su manje njemačke i ustaške posade. Međutim, one nisu mogle odolijevati stalnom pritisku 13. primorsko-goranske i 18. slovenačke divizije, koja je u to vrijeme stigla na područje Gorskog kotara. Veći dio teritorije, osim uskog pojasa uz obalu (od Crikvenice do Sušaka) i Vrbovskog, bio je ponovno oslobođen. Međutim, 23. decembra, nakon višednevne opsade i nekoliko uzastopnih napada, oslobođeno je i Vrbovsko. Likvidacijom ovog isturenog neprijateljskog uporišta snage 13. i 18. divizije su bile slobodne za dejstva na drugim sektorima. U isto vrijeme na drugom kraju Gorskog kotara, prema Sušaku, 1. brigada je vršila snažan pritisak na Zlobin, koji je kao i Vrbovsko bio isturen prema slobodnoj teritoriji.

Za okupatora je ovo područje bilo izuzetno značajno. Preko njega su prelazile komunikacije koje su povezivale Kvarnerski zaliv sa zaleđem. Sve veći značaj dobij ala je ova slobodna teritorija, povezana sa slobodnom teritorij om Like, Korduna i Slovenije, pomjeranjem fronta s istoka prema zapadu, kao i pomjeranjem fronta u Italiji prema sjeveru. Da bi obezbijedili kontrolu nad

1

ovim prostorom Nijemci su preduzeli opsežne operacije na području zapadne Bosne, sjeverne Dalmacije, Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja zimi 1943/1944. godine, poznate kao šesta neprijateljska ofanziva.

U okviru ovih neprijateljskih operacija na području Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja bilo je predviđeno da 114. njemačka divizija nastupa pravcem: Gospić—Otočac—Senj—Sušak, a 392. legionarska divizija pravcem: Karlovac—Ogulin—Brinje. Nakon spajanja sa 114. divizijom kod Žute Lokve, 392. divizija trebala je da osigurava saobraćaj u ovom rejonu, i dalje za Senj i Crikvenicu.

Plan dejstva 13. divizije predviđao je izbjegavanje frontalnih borbi sa nadmoćnijim neprijateljem, izvođenje iznenadnih brzih napada na njegove kolone u cilju usporavanja njegovog nastupanja, nanošenja gubitaka i sprečavanja manjim dijelovima da dublje upadaju u slobodnu teritoriju. U okviru ovog plana 1. brigada je dobila zadatak da dejstvuje na sektoru Krivi Put—Novi Vinodolski, sprečavajući neprijatelju nastupanje iz Primorja u pravcu Brinja i Krivog Puta. Od 19. do 23. januara 1944. godine vođene su svakodnevne borbe s dijelovima 114. divizije duž komunikacije od Brloga do Novog Vinodolskog. Jednu od najuspješnijih akcija izvela je 1. brigada 21. januara na cesti Senj—Novi, između Cvitkovića i Žrnovnice. Tu je opkoljena neprijateljska kolona jačine do hiljadu vojnika. Borba je vođena čitav dan. Koristeći izvanredne položaje za napad brigada nije dozvolila neprijatelju da se razvije za borbu, pa je on tučen na samoj cesti. Prema neprovjerenim podacima neprijatelj je ovdje pretrpio gubitke od preko 200 mrtvih i ranjenih.

U međuvremenu 392. legionarska divizija vršila je koncentraciju svojih snaga za predstojeću ofanzivu na sektoru Drežnica—Brinje, u cilju razbijanja 13. divizije na ovom prostoru. Njeni izviđački dijelovi pojavili su se 23.januara na pravcima: Ogulin—Jasenak i Ogulin—Modruš, nakon čega je 13. divizija pristupila hitnom pregrupisavanju svojih jedinica. Međutim, 24. januara otpočelo je nastupanje njemačkih snaga u pravcu Drežnice, u koju su one ušle slijedećeg dana. Pošto nije uspio da razbije 13. diviziju, neprijatelj se odlučio da uništi pozadinske ustanove, bolnice, skladišta i imovinu naroda, kako bi bar na taj način nanio udarac primorsko-goranskim jedinicama. Da bi ostvario tu namjeru krenuo je da »pročešlja« prostor između Drežnice, Skalića, Stalka i Krivog Puta, uništavajući sve do čega bi došao. Uočavajući ovu namjeru neprijatelja Stab 13. divizije je naredio evakuaciju pozadinskih ustanova i skladišta, kao i prebacivanje Bolnice broj 7. u Gorski kotar. Prva brigada, ojačana sa dva bataljona 1. primorsko-goranskog odreda, dobila je zadatak da obezbijedi ovu evakuaciju i da štiti ranjenike.

U toku 26. januara 1944. neprijatelj je pokušavao da se domogne šume na pravcu Tomića. Njegovi prvi pokušaji su odbijeni. Tek pred noć pošlo mu je za rukom da zauzme Vukeliće, odakle je sutradan produžio s napadom u pravcu bolnice u Javornici. Uspio je da potisne 1. bataljon brigade i 1. bataljon odreda, ali je protivnapadom odbačen natrag u Vukeliće. U ponovljenom napadu neprijatelju je pošlo za rukom da se probije do novih bolničkih zgrada i da ih zapali. Ponovno je uslijedio protivnapad i neprijatelj je po drugi put odbačen do Vukelića. U toku noći on je izvršio pregrupisavanje svojih snaga u namjeri da na pravcu od Vukelića vezuje partizanske snage, a jačim snagama, obuhvatno preko Stalka, da se probije u pravcu Crnog vrha, pretpostavljajući da se na tom prostoru nalaze sklonjene pozadinske ustanove i bolnice. U toj bezizglednoj situaciji 1. bataljon 1. brigade, zajedno s 1. bataljonom odreda i osobljem bol-

nice, uspio je zadržati nadmoćne neprijateljske snage i prisiliti ih na povlačenje. U međuvremenu, na pravcu od Vukelića neprijatelj je potisnuo oslabljene snage i ponovno se probio u rejon napuštene bolnice i zapalio je. I to je sve što je ostrvljeni neprijatelj mogao da uradi. Ovim je bila okončana borba za 118 ranjenika i bolesnika koji su se tada nalazili u Bolnici broj 7.

Bila je to jedna od onih borbi koja u analima borbenog puta 1. brigade zauzima istaknuto mjesto. Snijeg i hladnoća u šumskom bespuću Javornice, oskudna ishrana i zamor uslijed višednevnih borbi i pokreta, brojno nadmoćniji i fizički odmorniji neprijatelj, nisu mogli nadvladati odlučnost boraca 1. brigade, 1. odreda i osoblja bolnice koji su zdušno branili svoje ranjene i bolesne drugove. Bila je to, reklo bi se, »primorsko-goranska borba za ranjenika«, jedna od mnogih koje su se u toku NOR-a odigrale na partizanskim bojištima širom zemlje.

Borbe od januara do novembra 1944. godine

U toku prve polovine 1944. godine brigada je vodila intenzivne i naporne borbe s neprijateljem u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju — od Modruša i Brinja, na komunikaciji Ogulin—Senj, do Kupe, Bosiljeva i Zvečaja, na karlovačkom području. Kad nisu vođene borbe, jedinice su se nalazile u pokretu prema novim rejonima i, poslije kraćeg predaha, pripremale se za nove akcije. Bila je to dijelom i posljedica taktike koju je primijenio neprijatelj, nakon što je ocijenio da ne može uništiti jedinice 13. divizije. Čestim napuštanjem pojedinih zauzetih mjesta i ponovnim vraćanjem u njih, nakon kraćeg vremena, 392. legionarska divizija, u sadejstvu s posadnim ustaško-domobranskim jedinicama, pribjegavala je taktici defanzivnog vezivanja jedinica 13. divizije na širokom frontu i njihovom fizičkom iznuravanju.

U vremenu od januara do jula redala su se veća ili manja poprišta borbi 1. brigade — Novi Vinodolski, Tužević, Krivi Put, Alan, Kamenica, Stajnica, Razvala, Bosiljevo, Drežnica, Duga Resa, Zvečaj, Delnice, Crikvenica itd. U tim borbama nanošeni su neprijatelju osjetljivi gubici. Njegovo nastojanje da 13. diviziji nametne za nju nepovoljnu frontalnu odbranu slobodne teritorije, nije uspjelo. U većini ovih borbi 1. brigada je napadala neprijatelja, birajući mjesto i vrijeme napada. Jedan od njih bio je i napad na Crikvenicu 22. juna 1944. Ovdje je 1. brigada energičnim nastupanjem upala u grad i, vodeći borbu za pojedine zgrade, satjerala razbijenog neprijatelja u nekoliko dobro utvrđenih i branjenih bunkera uz morsku obalu. Zahvaljujući morem pristigloj pomoći iz Sušaka, neprijatelj se ovdje održao, pretrpivši gubitke od 42 mrtva i 48 ranjenih.

Ne zadržavajući se u Crikvenici 1. brigada je krenula na 80 km dugi marš pravcem: Vrbovsko—Bosanci—Netretić, gdje su 13. primorsko-goranska i 15. slovenačka divizija pripremale zajedničke ofanzivne akcije. U okviru ovog plana 30. juna likvidirano je neprijateljsko uporište u Bosiljevu. Već sutradan. 1. jula, brigada je bila u pokretu prema Gorskom kotaru radi planiranog napada na neprijateljske posade u Vrbovskom, Ravnoj Gori i Delnicama.

Izbivši u rano svitanje na Stubicu, na okuci ceste iznad Vrbovskog, Štab brigade i prateća četa zatekli su 33. ustašku bojnu (oko 400 ustaša — poznatih koljača) postrojenu na livadi ispod ceste. Bojna se upravo pripremala za pokret da bi u zasjedi sačekala jedinice 13.divizije pri njihovom povratku iz Bosiljeva. Ovakva prilika rijetko se pružala i ona se sada nije smjela propustiti. Komandant brigade Srđan Uzelac, iako je raspolagao sa svega oko 50 boraca, brzo je rasporedio borce i raspoloživa dva mitraljeza. Uz jedan od njih je i sam legao.

Razlegla se paljba i ustaški stroj se uz viku i jauke zaljuljao i raspršio, ostavljajući mrtve i ranjene na livadi.

Međutim, nakon izvjesnog vremena neprijatelj se sredio i ocijenivši po jačini vatre da se radi o malobrojnoj jedinici, prešao je u protivnapad. Razvila se žestoka borba u kojoj su ustaše nastojale da po svaku cijenu satru grupu na cesti, koja im je na ovakav način nanijela velike gubitke. Usprkos tome, komandant brigade nije imao namjeru da povlači svoje borce. Neprijatelj je bjesomučno jurišao, potpomognut mitraljeskom i artiljerijskom vatrom. Situacija na cesti je postala još kritičnija kad je artiljerijska granata direktnim pogotkom raznijela mitraljez i pogodila komandanta 1. brigade. Ni ovaj gubitak nije pokolebao ostatak grupe, iako je situacija bila već gotovo bezizgledna. Borba je trajala sve do 8 sati a tada su stigla dva bataljona brigade. Ustaše još uvijek nisu imale namjeru da se povlače. Pristigla su još dva bataljona i neprijatelj se i sada žilavo branio sve dok nije bio prisiljen da napusti Vrbovsko i povuče se u Ogulin. Neprijateljski gubici iznosili su 39 mrtvih i 71 ranjenih. Gubici brigade bili su 16 mrtvih i 17 ranjenih. Poginuo je komandant brigade Srđan Uzelac, jedan od najomiljenijih partizanskih komandanata primorsko-goranskih jedinica.

U proljeće i ljeto 1944. neprijatelj je duže vremena držao u svojim rukama Drežnicu. Iako je za čitavo to vrijeme u srcima boraca 13. divizije bila prisutna želja da se neprijatelj istjera iz Drežnice, odnos snaga je odlagao ostvarenje ovog cilja. Konačno, 13. jula 1944. likvidiran je i neprijatelj u Drežnici. Ovaj zadatak Stab 13. divizije povjerio je 1. brigadi.

Rukovođena iskustvom da neprijatelja treba iznenaditi, 1. brigada je veoma uspješno iskoristila prednost poznavanja terena. Udarna grupa brigade dobila je zadatak da neopaženo upadne u mjesto i da dezorganizuje neprijateljsko komandovanje. Ona je u potpunosti izvršila svoj zadatak. Upala je u centar mjesta, a da nije bila otkrivena. Stvorila je zabunu i pometnju. Neprijatelj je pokušao da se sredi i pruži otpor, ali je upadom jedinica sa svih strana njegov otpor bio slomljen. Bataljoni su dejstvovali energično i brzo su likvidirali spoljna utvrđenja. Jednovremeno su upadali u mjesto, ne dajući neprijatelju vremena da sredi svoju odbranu. U takvoj situaciji Nijemcima i domobranima nije ostalo ništa drugo nego da se probiju i bijegom spašavaju iz okruženja.

U toku dva sata, koliko je trajala ova borba, neprijatelj je pretrpio gubitke od 35 poginulih, 39 ranjenih i 20 zarobljenih. Zaplijenjena su dva topa 105 mm, 5 puškomitraljeza, 40 pušaka i velika količina municije i opreme. Kolika je bila žestina udara koji je 1. brigada zadala neprijatelju, vidi se iz izvještaja Štaba 392. legionarske divizije u kome, između ostalog, stoji: »Skoro polovina ove čete i artiljerijsokg voda bilo je zarobljeno. Ostaci ove desetkovane čete sakupljeni su u prostoru Kamenice.« A u operativnom izvještaju za 13. juli Stab 1. brigade je, pored ostalog, napisao: »Komandir udarne grupe brigade, drug Đuro Radulović u toku juriša oteo je u jednoj zgradi šarac od neprijateljskog vojnika, koji je pokušao da nožem ubije komandira, i istog je na licu mjesta ubio. Komesar udarne grupe brigade drug Smokvina Marijan, koji je sa još tri borca zauzeo prvi neprijateljski bunker, dao je podstrek svim borcima da kreću naprijed... Time je podignuta vika i galama svih jedinica koje su vršile napad. Udarna letećа grupa i izviđački vod brigade, kao i vod 1. udarnog bataljona, svojim energičnim nastupom, zauzeli su više neprijateljskih bunkera i napali neprijateljsku komandu i posadu u centru garnizona ručnim bombama i noževima. Time su stvorili paniku među neprijateljem i zarobili najviše vojnika i jedan šarac ...«

Gubici brigade u borbi za Drežnicu bili su: 1 mrtav i 11 ranjenih. Kao da je sticaj okolnosti htio da i ovom prilikom krvlju simbolizuje nesebično žrtvovanje Drežničana, taj jedini poginuli borac bio je Drežničanin Drago Tomić, desetar izviđačkog voda brigade.

Glavni štab NOV Hrvatske svojom naredbom od 27. jula 1944. pohvalio je borce i starješine 13. divizije za postignute uspjehe u borbama u toku juna i jula 1944. posebno ističući »veliku hrabrost i umješnost koju su jedinice 13. divizije ispoljile u jurišu na Drežnicu«. Udarac koji je 1. brigada zadala neprijatelju u Drežnici, pored velikog vojničkog, imao je i izuzetno moralno i političko značenje. Na to su u svojim zapovijestima za napad ukazali Štab divizije i štabovi brigada, izražavajući osjećanje svih boraca i starješina 13. divizije ovim riječima: »Narod Drežnice već od početka narodnog ustanka doprinosi najveće žrtve za čast slobode čitavog našeg naroda. Njegovi su sinovi od prvih dana u NOB, a mnogi od njih već su položili svoje živote u temelje nove federativne demokratske Jugoslavije. Njihove kuće su već po nekoliko puta paljene, a njihova polja neobrađena, livade nepokošene. Oni čekaju svoju vojsku, svoju XIII diviziju da ih oslobodi, da kazni sve one koji su krivi za ova stradanja.«

Borci Seste brigade veselo se vraćaju u Drežnlcu iz uspješno izvršenih akcija na ustaško uporište u Ravnoj Gori. S lijeva na desno: Ranko Mitić, Srđan Uzelac i Gojko Trbović.

Susret boraca 1. brigade i naroda Drežnice bio je ovaj put izuzetno dirljiv. Upravo je bio istekao dvadeset prvi mjesec otkako je 1. brigada, nakon svog formiranja u Drežnici, krenula na svoj borbeni put. Bilo je to neposredno poslije neprijateljske ofanzive, u kojoj su sva sela u drežničkoj kotlini bila popaljena i opljačkana. U proteklom vremenu brigada se rjeđe navraćala u Drežnicu. Borbeni put ju je vodio na Kordun, u Liku, Primorje i Gorski kotar, na karlovačko područje i u Belu krajinu, svuda gdje je neprijatelja trebalo tući. Ali zato, kad bi zaprijetila opasnost, primorsko-goranske brigade i odredi priticali su u pomoć Drežnici. Nije se pri tome uvijek imalo dovoljno snaga da se opasnost i otkloni. Neprijatelj je nekoliko puta upadao u Drežnicu i skrnavio ovo »svetilište« primorsko-goranskih jedinica. Ovaj put on je za duže vrijeme drsko održao svoj garnizon u Drežnici, nemilosrdno uništavajući i ono posljednje što je izbjeglo uništenju tokom prethodnih neprijateljskih ofanziva.

Sada, nakon dugog boravka u šumskim vrtačama Kapele, starci, žene i djeca mogli su da se vrate i obiđu svoje popaljene domove i da obrade ponešto na svojoj zapuštenoj njivi, kojoj se mjesecima nije smjelo prići. U susretima napaćenog naroda Drežnice i boraca 1. brigade, koji su tih dana štitili drežnička sela, ispoljavano je mnogo više ljudskih i patriotskih osjećanja, nego što to kazuju pisani dokumenti iz tog vremena. Oni ratnički škrto bilježe da su se u jurišu na njemačko-ustašku posadu u Drežnici, pored Drežničana, jednako istakli svojom hrabrošću, i Primorci, i Gorani. U operativnom izvještaju Štaba 1. brigade Raf Strizić, Šime Simenulić, Ciril Ančić, Anton Lenić, Juraj Crljenko, Joso Stipić i Ivan Mainar — istaknuti su za primjer svojom hrabrošću. I nizanje ovih imena nedvojbeno potvrđuje da je za cjelokupni sastav 1. brigade Drežnica predstavlja njihov partizanski zavičaj.

Brigada se zadržala u Drežnici kratko vrijeme. Ona se 18. jula, preko Jasenka, prebacila u Gorski kotar i zaposjela položaje naspram neprijateljskog uporišta u Vrbovskom. U toku slijedeća tri mjeseca vodila je intenzivne borbe i sprečavala neprijatelja da upada na slobodnu teritoriju Gorskog kotara. U neprekidnoj višednevnoj borbi od 2. do 5. augusta ona je slomila neprijateljski napad na pravcu: Ogulin—Vrbovsko—Srpske Mora vice. U toku ta 4 dana, prema nepotvrđenim podacima, neprijatelj je imao preko 70 mrtvih i 100 ranjenih. Uništeni su 1 tenk i 1 kamion. I gubici brigade su bili veliki — 16 mrtvih i 34 ranjena. Među poginulim su bili i Juraj Crljenko i Ilija Musulin, politički komesari četa koje je Štab brigade prije 20 dana u svom izvještaju istakao kao primjer hrabrosti u jurišu na neprijateljsku posadu u Drežnici.

Brigada je 14. augusta ponovno napala neprijatelja u Drežnici. U energičnom napadu jedinice su uspjele da likvidiraju bunkere na spoljnoj odbrani mjesta, da zauzmu Mekušu i Zredel i da upadnu u mjesto. Tu je borba vođena na bliskom odstojanju ručnim bombama. Neprijatelj je pružao žestok otpor. Bio je istjeran iz škole i popovog stana, ali to nije bilo dovoljno da se u potpunosti slomi njegov otpor. U međuvremenu, iz pravca Jezerana pristigla mu je pomoć, jer jedinice koje su imale zadatak da zatvore taj pravac nisu uspjele da na vrijeme zaposjednu položaje. Tada su se bataljoni 1. brigade morali izvući na povoljnije položaje izvan mjesta. Za to vrijeme 2. bataljon je i dalje uporno odbijao neprijateljske juriše na Mekušu. Kota 601 nekoliko puta je prelazila iz ruke u ruku. Borci 1. brigade nerado su prepuštali Drežnicu neprijatelju. Ovoga puta jedinice 13. divizije potcijenile su neprijatelja. Naime, dozvoljeno mu je da uz pomoć spolja slomi napad 1. brigade, usprkos početnim uspjesima koje su postigli njeni bataljoni. I u ovoj borbi Drežnica je krvlju platila danak svojoj

slobodi. U napadu na neprijateljske snage u Vrujcu smrtno je ranjen Milan Tatalović, komandant 1. bataljona. Bio je to jedan od onih mladih Drežničana, koji je u borbenom stroju brigade rastao zajedno s njom, od njenog desetara do komandanta 1. udarnog bataljona.

U drugoj polovini augusta, shodno operativnoj zamisli GŠH o ometanju neprijateljskog saobraćaja na komunikacijama, 1. brigada je dejstvovala u zahvatu komunikacije Ogulin—Brinje. Njene uspješne akcije su prisilile neprijatelja da poduzme operaciju radi njenog potiskivanja s toga područja. Drugog septembra su dijelovi 33. ustaške bojne i jednog puka 392. legionarske divizije pokušali da je koncentričnim napadom iz Ogulina, Modruša, Jezerana i Drežnice, opkole i unište. Neprijateljska zamisao se nije ostvarila. Dejstvujući po bataljonima brigada je razvukla neprijateljske snage na nekoliko pravaca. Oslabivši tako udarnu moć neprijatelja, bataljoni su se u pogodnom momentu prebacili njemu iza leđa i nastavili dejstvo na komunikaciji Ogulin—Brinje.

Posljednje borbe u Gorskom kotaru, u kojima je neprijatelj pokušao da razbije jedinice 13. divizije i osigura komunikacije: Ogulin—Senj—Sušak i Karlovac—Sušak, vođene su u drugoj polovini oktobra 1944. godine. Ujutro 11. oktobra dijelovi 1. brigade su prihvatili borbu s jakim neprijateljskim snagama koje su nastupale iz Ogulina u pravcu Trošmarije. U toku dvanaestodnevnih borbi njeni bataljoni izvodili su aktivnu odbranu po čitavoj dubini slobodne teritorije Gorskog kotara, od Ogulina, preko Srpskih Moravica, Skrada, Delnica i Lokava, do Zlobina. Zamor svakodnevnih borbi zahtijevao je krajnja naprezanja, kako u borbi, tako i u pokretima. Izbjegavajući kruto držanje položaja, a više kombinujući elastičnu odbranu i iznenadne napade, brigada je uspijevala da sačuva svoju udarnu snagu i da nanese neprijatelju osjetljive gubitke. Prema ocjeni Štaba 13. divizije ona je ponijela najveći teret borbi, ispoljavajući izuzetnu aktivnost, kako u napadu, tako i u odbrani. U operativnom izvještaju Štaba brigade za period od 11. do 22. oktobra 1944. godine ističe se za primjer
2. udarni bataljon na čelu sa Štabom bataljona i njegovim komandantom Milutinom Trbovićem, jednim od onih mnogobrojnih Drežničana koji su u 1. brigadi izrasli u njene vojne starješine.

Ponovo u Lici

Dok su vođene borbe u Gorskom kotaru, 8. korpus NOVJ izvodio je uspješne operacije za oslobođenje Dalmacije. Time je stvorena mogućnost spajanja slobodne teritorije sjeverne Dalmacije, Like i Gorskog kotara. Da bi otežao njemačku odbranu u sjevernoj Dalmaciji, Glavni štab Hrvatske je naredio 13. diviziji da svoja dejstva prenese u Liku i da u sadejstvu s 35. divizijom uzme učešća u predstojećim ofanzivnim operacijama 8. korpusa, dejstvujući na neprijateljskim komunikacijama i likvidirajući uporišta u pozadini neprijatelja, dok je 43. istarska divizija dobila zadatak da svoja dejstva prenese u Gorski kotar i Hrvatsko primorje.

Početkom novembra 13. divizija se prikupila u rejonu Drežnice, odakle je 5. novembra otpočela pokret za Liku. Prva brigada je krenula pravcem Drežnica——Blata, i dalje: Močila—Rakovica—Plitvice, gdje je 7. novembra zaposjela položaje na odsjeku Poljanak—Homoljac. S ovih položaja ona je u toku novembra i decembra uspješno odbijala neprijateljske napade i ubacivala udarne grupe u pozadinu neprijatelja. Aktivnost neprijatelja iz garnizona Gospića, Bihaća

i Otočca, kao i manjih uporišta na komunikacijama između njih, svodila se na brojne i skoro svakodnevne nastupe prema slobodnoj teritoriji. Njegova napadačka aktivnost u ovom prostoru sve više je dolazila do izražaja približavanjem snaga 8. korpusa NOVJ iz sjeverne Dalmacije. Žestoke borbe koje je tada vodila 13. divizija u trouglu: Gospić—Gračac—Udbina protiv ustaških posada u Lovincu, Sv. Roku, Bilaju i Ribniku to najbolje potvrđuju.

Trećeg decembra snage 8. korpusa oslobodile su Knin, a 9. decembra i Otrić čime je punim uspjehom završena kninska operacija. Toga dana 13. i 35. divizija oslobodile su Gračac i nanijele neprijatelju gubitke od 314 poginulih i ranjenih i 815 zarobljenih. I pored toga, kao i pored bliskog kraha »velikog njemačkog Rajha«, ustaški otpor u Lici nije slabio. U napadu na Bilaj i Ribnik, 17. decembra jedinice 13. divizije skupo su platile svoju samouvjerenost i neopreznost dozvolivši da ih neprijatelj iznenadi i izloži opasnosti da budu okružene. Borba prsa u prsa i halaukanje pijanih ustaša rječito su upozoravali da neprijateljski otpor ne jenjava. Toga dana 13. divizija je imala gubitke od 25 mrtvih, 47 ranjenih i 58 nestalih.

Krajem decembra 1944. i u toku januara i februara 1945. godine jedinice 1. brigade vodile su borbe s neprijateljem na širem prostoru Plješivice i Krbavsokg polja. One su 21. decembra potisnule neprijatelja iz Udbine u pravcu Kuka, a sutradan ga i odatle protjerale u Donji Lapac. Pošto su tri bataljona 1. brigade 23. decembra prebačena ka Buniću, oni su u toku dana odatle potisnuli neprijatelja u Široku Kulu. U toku slijedećih nekoliko dana brigada je vodila borbe s neprijateljem na Pogledalu i Homoljcu, kuda su jače neprijateljske snage pokušavale da se od Vrhovina probiju u pravcu Korenice. Neprijatelj je pretrpio gubitke od 20 mrtvih i 30 ranjenih i bio prisiljen na povlačenje.

U toku januara i februara 1945. aktivnost brigade je bila uslovljena nepovoljnim zimskim vremenskim prilikama. Izvođeni su pojedinačni napadi na neprijateljske položaje i ometano kretanje neprijatelja. Ograničeni uslovi za borbena dejstva korišteni su za intenzivnu vojno-političku obuku. Iako se obuka izvodila i ranije, u predasima između borbi, sada se ovaj zadatak shvatio i prihvatio kao neophodna i neminovna potreba i uslov za uspjeh u borbama koje brigadu očekuju. Brojno i tehničko jačanje jedinica NOV i sve složeniji borbeni zadaci u okviru većih združenih jedinica, kao što su divizija, korpus i armija, koji su neposredno predstojali i 13. diviziji, doprinosili su brzom sazrijevanju spoznaje
0 potrebi usvajanja vojnih znanja. U ovo nekoliko nedjelja, koliko je trajalo relativno »zatišje« na položajima, postignuti su značajni rezultati, kako u obuci, tako i u ukupnom vojničkom i materijalnom sređivanju jedinice.

Krajem februara borbena aktivnost jedinica 13. divizije je naglo porasla. One su 24. i 25. februara napadale neprijateljske posade u Crnoj Vlasti, Ramljanima
1 Perušiću, 27. februara uništile su neprijateljski kamion s vojnicima na cesti Vrhovine—Otočac i 28. februara odbile neprijateljski napad iz pravca Donji Lapac. Osjećajući da naglo raste pritisak jedinica NOV, neprijatelj je početkom marta poduzeo ofanzivna dejstva jačim snagama u pravcu Krbavskog polja, nastupajući koncentrično iz Ličkog Osika, Vrhovina, Ličkog Petrovog Sela i Donjeg Lapca. Cilj neprijatelja je bio da sabije snage 13. i 35. divizije na uskom prostoru Koreničkog i Krbavskog polja, nanese im što više gubitaka i za duže vrijeme onesposobi ih za veća ofanzivna dejstva. Usprkos žestokom otporu neprijatelj je nastojao da po svaku cijenu ostvari ovu svoju zamisao. Od 3. do 6. marta on je uspio da povezano izbije na liniju: Udbina—Mekinjar—Bunić——Krbavica—Korenica. Šestcr; marta Štab 13. divizije bio je prisiljen da se s

1. i 2. brigadom prebaci na sektor Gorica—Padališta. Na tom relativno malom prostoru, na zapadnim obroncima Plješivice, vojska i izbjegli narod okolnih sela našli su se u gotovo zatvorenom obruču jakih neprijateljskih snaga. Stvorena je izuzetno teška situacija. Teškoću za izvlačenje iz obruča uveličavao je narod sa svojom skromnom imovinom, koju je ponio sobom, i koga je po svaku cijenu trebalo spašavati. U toku noći 6/7. marta izvršen je proboj iz neprijateljskog obruča preko Krbavskog polja u pravcu sela Rebić i Srednja Gora. Prva i 2. brigada su nastupale u dvije napadne kolone. Iza njih su se kretale kolone naroda i pozadinski dijelovi divizije. Juriš na neprijatelja u Rebiću bio je silovit. Neprijatelj nije očekivao proboj na ovom pravcu i nije bio u stanju da pruži jači otpor. Ujutro 7. marta kolone naroda već su bile van domašaja neprijatelja. Za to vrijeme 1. brigada je uspješno odbijala pokušaje da se neprijatelj iz Udbine probije u pravcu Rebića.

U toku nekoliko narednih dana neprijatelj je uporno pokušavao da odbaci 13. diviziju s područja između Krbavskog i Ličkog polja radi povezivanja svojih snaga u dolini Une sa onima u rejonu Gospića i uspostavljanja odbrane na liniji: Donji Lapac—Udbina—Podlapača—Gospić. S ovih položaja on je imao namjeru da se suprotstavi snagama 8. korpusa, odnosno 4. armije. U tom cilju on je na tom području angažovao tri ustaške bojne i trinaest bataljona legionara iz sastava 373. i 392. legionarske divizije, s ukupno 6800 vojnika, te uspio da ostvari pomenutu namjeru i pored otpora 13. i 35. divizije.

U borbama za konačno oslobođenje Like, Gorskog kotara i Ilirske Bistrice

U vrijeme dok je 13. divizija vodila ove borbe, u Štabu 4. armije NOVJ vršene su pripreme za ličko-primorske operacije. A nakon proboja neprijateljskog fronta u Lici na liniji Donji Lapac—Udbina (20. III) i oslobođenja Bihaća bilo je neophodno da se što prije pređe u napad i likvidira neprijateljska grupacija u rejonu Gospić—Perušić. U realizaciji ove zamisli 19. divizija 4. armije i snage 4. korpusa imale su zadatak da likvidiraju neprijateljska uporišta na liniji: Lešće—Vrhovine—Plitvice i da očiste Gacku dolinu; 20. i 26. divizija da unište neprijatelja u rejonu Gospića, a 13. divizija da ovlada Perušićem i da ga zadrži u svojim rukama.

Četvrtog aprila 1945. jedinice 13. divizije, uz podršku artiljerije, slomile su neprijateljski otpor i zauzele Perušić. Prva brigada napadala je na Ravni vrh i Marinu glavu, što je neprijatelj uporno branio. Poslije snažnog juriša brigada je ovladala ovim položajima i kod Prvanaca presjekla put neprijatelju prema Osiku. Pošto mu je pokušaj da se izvuče preko Mašaluka osujećen, neprijatelj je nabačen na tada nabujalu rijeku Liku u kojoj se utopio veliki broj neprijateljskih vojnika. Gubici neprijatelja iznosili su 45 mrtvih, 42 ranjena i 127 zarobljena. Procjenjuje se da se, bježeći pred 1. brigadom, 280 ustaša utopilo u Lici.

Istog dana 20. i 26. divizija ovladale su Gospićem i svim uporištima oko njega, 19. divizija se približila Otočcu, a 7. divizija je 5. aprila zauzela Krišpolje. U toj situaciji Stab 4. armije naredio je 13. diviziji da se iz rejona Perušića hitno prebaci ka Brinju. Međutim, kad je 7. aprila 13. divizija prispjela u rejon Brinja, 7. divizija je, ne čekajući njeno pristizanje već bila zauzela Brinje. Nakon toga 13. divizija je produžila nastupanje u pravcu Modruša radi njegovog zauzimanja, ali ga je neprijatelj napustio i 9. aprila se povukao u Josipdol.

Desetog aprila 13. divizija je napala neprijatelja u Josipdolu. Prva brigada, uz podršku tenkovskog bataljona, napadala je u dvije kolone. Da bi se neprijatelj zavarao o pravcu glavnog udara, napad glavnih snaga na pravcu Sv. Arhanđel—Josipdol počeo je nešto ranije, u 5,30 sati, a na pravcu Radišić—Treskavac u 6 sati. Bataljon u centru rasporeda brigade, kod Sv. Arhanđela, je naišao na jak otpor, a bataljon koji je napadao od Radišića do 8 sati zauzeo je Treskavac, dok se bataljon na lijevom krilu probio do željezničke stanice. Osjetivši da je upao u zamku i da mu je ugrožena odstupnica neprijatelj se sa Sv. Arhanđela počeo hitno povlačiti prema Skradniku, ali je samo manji dio uspio da se izvuče. Ovi neprijateljski dijelovi su gonjeni prema Oštarijama i Tounju. U samom mjestu neprijatelj je poslije kratkog otpora bio uništen.

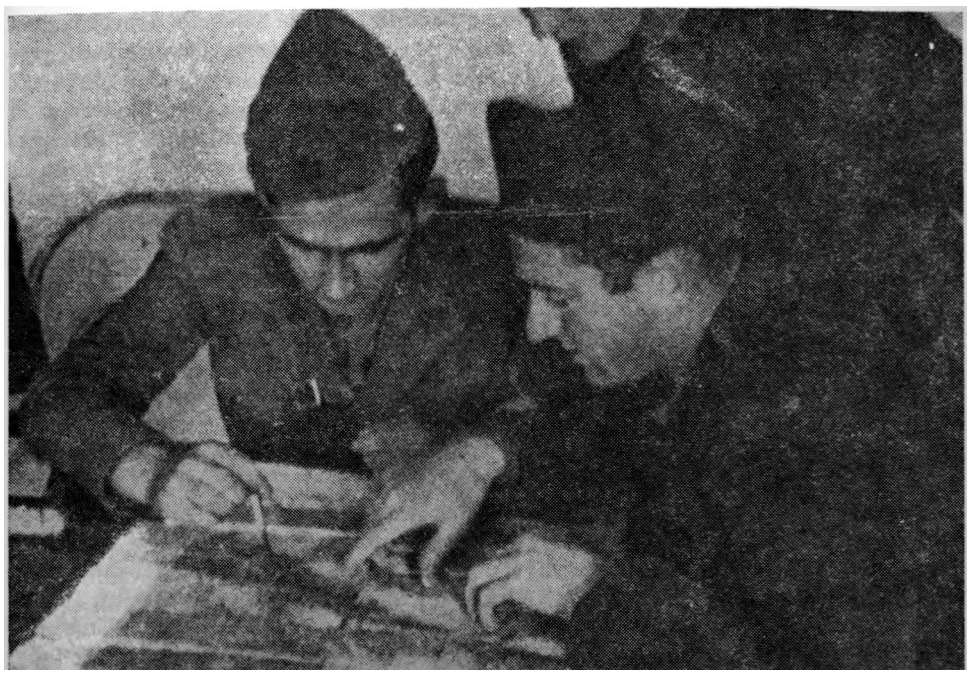
Dok je prva brigada vodila borbe u samom mjestu, 2. brigada, na pravcu Stražbenica—Veljun, nije nailazila na jači otpor neprijatelja, pa je dio svojih snaga uputila prema Oštarijama, gdje je neprijatelj već bio u odstupanju; dok su dva bataljona nastupala u pravcu Ogulina. U 12 sati 10. aprila 1945. godine ovi su bataljoni ušli u Ogulin, koga je neprijatelj u žurbi napustio.

U borbama u Josipdolu neprijatelj je pretrpio gubitke od 153 mrtva, 4 ranjena i 76 zarobljenih. U operativnom izvještaju Štaba 13. divizije za 10. april 1945. godine o aktivnosti 1. brigade se navodi slijedeće: »Jedinice 1. brigade bile su energične, brze i prodorne, a sva izdata naređenja i donijete odluke tokom borbe bile su pravilne i celishodne.«

Poslije zauzimanja Josipdola neprijatelj je zaključio da se neće moći održati ni u Ogulinu, pa je iz njega bez borbe pobjegao, što je u stvari bila još jedna krupna pobjeda na dugom borbenom putu 1. brigade. Maršujući prema Ogulinu, poslije žestoke borbe u Josipdolu, borci 1. brigade imali su mnogo razloga da budu uzbuđeni i ponosni. Ogulin je uz Gospić bio jedno od najvažnijih neprijateljskih uporišta u ovom dijelu Hrvatske u toku čitavog rata. Ovo neprijateljsko uporište bilo je predstraža prema slobodnoj teritoriji Gorskog kotara i Hrvatskog primorja i veoma čvrst oslonac neprijateljskim snagama u ofanzivnim dejstvima protiv primorsko-goranskih partizanskih jedinica. Svojim položajem na raskrsnici željezničkih i cestovnih komunikacija Ogulin je predstavljao operativno-taktičku vezu između neprijateljskih snaga koje su, oslonc em na garnizone u Gospiću i Karlovcu, đejstvovale u Lici i Kordunu, sprečavajući povezivanje slobodnih teritorija u ovom dijelu Hrvatske sa slobodnom teritorijom Slovenije, preko Kupe, u Beloj krajini.

Oslobođenjem Ogulina došao je trenutak o kome su maštali borci primorsko-goranskih jedinica u toku svojih mnogobrojnih borbi oko ovog neprijateljskog uporišta. Došao je trenutak o kome su pjevali drežnički partizani u jesen 1941. godine kad je Drežnica bila prvi put oslobođena: »Oguline, kad se pođe na te, al' će na te vrcati granate!« U toj pjesmi oni su izražavali svoju duboku vjeru u pobjedu još u vrijeme dok su se njemačke horde nezadrživo probijale prema Moskvi. Mnogi od tih partizana nisu dočekali ovaj dan. Oni su dali svoj život da bi i Ogulin dočekao dan oslobođenja. Među njima je i 14 drežničkih prvoboraca koji su 2. decembra 1941. godine strijeljani na Galgama, na prilazu Ogulinu, baš na pravcu kojim su jedinice 13. divizije ulazile u Ogulin.

Bilo je ne malo simbolike u marševskoj koloni primorsko-goranskih brigada na prilazima Ogulinu toga 10. aprila 1945. godine. Ogulin, stari krajiški grad u svojoj dugoj povijesti i bogatoj ratničkoj prošlosti, mnogo puta je dočekivao svoju i, olovom, ispraćao tuđinsku vojsku. Desetog aprila 1945. u njega je po prvi put ulazila narodna vojska koja je rođena u borbi i ratu hrvatskog i svih

Bribir, 1943. Đuro Trbović, komandant i desno Bude Bosnić, politički komesar Seste primorsko-goranske brigade.

naroda Jugoslavije protiv stranog zavojevača i njegovih domaćih izdajnika. U Ogulin su sada ulazile one iste jedinice koje su 12. oktobra 1942. godine krenule iz Drežnice na svoj borbeni put da se bore za slobodu i bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda koji stoljećima naseljava ovo živopisno područje.

Slijedećih nekoliko dana 1. brigada je vodila borbe s neprijateljem na pravcu Tounj—Generalski Stol, da bi 15. aprila smijenila 1. brigadu 43. divizije na položajima kod Lokava. U napadu na Lokve (17. oprila) 1. brigada 13. divizije je snažnim naletom ovladala neprijateljskim položajima na jugozapadnom dijelu spoljne odbrane mjesta. Neprijatelj je pružao ogorčeni otpor, pa su borbe oko Lokava trajale čitav dan. Gubici neprijatelja iznosili su, prema nepotvrđenim podacima, 154 mrtva, 142 ranjena i 19 zarobljenih. U daljem nastupanju 13. divizije u toku 19. i 20. aprila, 1. brigada je vodila borbe na pravcu Kamenjak—Podkilavac i izbila pred Klanu, gdje je neprijatelj grupisao jake snage u namjeri da na liniji Klana—Rječina zatvori pravce prema Istri i Trstu.

Napad na Klanu otpočeo je 21. aprila. Snažnim protivnapadom neprijatelj je uspio da potisne snage 13. divizije iz Klane i da povrati izgubljene položaje. Pružajući odlučan otpor 1. brigada je u toku ovog i slijedećeg dana primila na sebe pritisak jakih neprijateljskih snaga. Neprijatelj u izvještaju priznaje da je na ovom odsjeku razbijen jedan njegov bataljon (1. bataljon 904. puka). Žestoke borbe oko Klane otkrivale su namjeru neprijatelja da po svaku cijenu uspori dalje nastupanje snaga 4. armije. Osobito su ogorčene borbe vođene u rejonu Suho i Ravno. Bila je to jedna od najžešćih borbi koje je vodila 13. divizija, u kojoj je ispoljeno veliko osobno junaštvo i prisebnost boraca 1. briga-

de. Od 24. do 27. aprila 13. divizija je neprekidno vodila borbe s neprijateljem koji je nastojao da po svaku cijenu zadrži staru jugoslovensko-talijansku granicu i da na njoj spriječi prodor 4. armije.

Stab 4. armije je blagovremeno uočio namjeru neprijatelja pa je odlučio da obuhvatnim napadom krila — desnim, pravcem: Prezid—Mašune—Sv. Petar na Krasu—Ilirska Bistrica i lijevim: s ostrva Cresa, između Lovrana i Mošćeničke Drage, ka grebenu Učke, okruži grupaciju neprijatelja u širem rejonu Rijeka——Klana, produžavajući dijelom snaga nastupanje u pravcu Trsta. Ostvarujući ovu zamisao 20. divizija je preko Snježnika izbila u rejon Ilirske Bistrice, zauzela Sv. Petar i otvorila brešu prema Trstu. U isto vrijeme 9. divizija, poslije uspješnog desanta s otoka Cresa na istočnu obalu Istre, zaobilazeći riječku grupaciju neprijatelja s juga, preko Ćićarije je izbila u rejon Trsta.

Za okruženje i uništenje njemačke grupacije u rejonu Rijeka—Ilirska Bistrica određene su 13, 19. i 20. divizija. Žestoke borbe vođene su sve do 6. maja 1945. godine. Neprijatelj je uporno pokušavao da se probije na sjeverozapad, nastojeći da izbjegne kapitulaciju pred jedinicama NOV Jugoslavije. Konačno, 6. maja 1945. godine, nakon što je 97. njemački korpus sabijen na uzak prostor u rejonu Ilirske Bistrice, otpočeli su pregovori za njegovu predaju. Ujutro 7. maja 1945. godine neprijatelj je prihvatio kapitulaciju.

Operativni izvještaj Štaba 13. divizije (Op. br. 58 od 16. maja 1945) o borbama 1. brigade posljednjih dana ovih borbi, odnosno posljednjih ratnih dana 6. primorsko-goranske udarne brigade na njenom borbenom putu od Drežnice 12. oktobra 1942. do Ilirske Bistrice 7. maja 1945. godine, zabilježio je slijedeće:

»6. V 1945. u 16,30 časova 1. brigada sa jednim bataljonom izvršila je napad na Harije, razbila neprijatelja i ovladala Harijem. Sa jednim bataljonom od pravca Sarada izvršila je napad na Berdo. Uspijeva upasti u mjesto, ali neprijatelj jakim protivnapadom u 17 časova izbacuje bataljon 1. brigade iz Berda.

7. V 1945. u 3,00 časova 1. brigada sa jednim bataljonom vršila napad na Berdo i likvidirala neprijatelja u istom. Preko noći dijelovi 1. brigade spojili su se sa dijelovima 19. divizije i u zajednici sa njima produžili napad u pravcu Ilirske Bistrice... Budući je neprijatelj već otpočeo pregovaranje sa štabom IV armije to je nastalo na čitavom frontu izvjesno zatišje. Oko 11,00 časova otišao je na pregovore i komandant naše divizije. U 12 časova neprijatelj je potpisao kapitulaciju te je sa našim jedinicama na sektoru južno od Bistrice pristupljeno razoružavanju razbijenog neprijatelja i prikupljanju plijena.«

Osmog maja 1945. godine 1. brigada je krenula u rejon Gorice koji je određen za njen smještaj. Toga dana počela je nova, mirnodopska etapa u razvojnom putu 6. primorsko-goranske udarne brigade. Njen zadatak, kao i ostalih jedinica NOVJ, bio je čuvanje tekovina koje su narodi Jugoslavije izvojevali u herojskoj narodnooslobodilačkoj borbi.

Za svoj veliki doprinos i zasluge u narodnooslobodilačkom ratu 6. primorsko-goranska udarna brigada odlikovana je Ordenom partizanske zvijezde, Ordenom zasluga za narod i Ordenom bratstva i jedinstva. Njene borbene i revolucionarne tradicije danas u miru čuva i nastavlja jedna jedinica Jugoslovenske narodne armije. Generacije mladih Jugoslovena, pripadnika svih naših naroda i narodnosti, koji u njoj služe svoj vojni rok upoznavaju ratnu prošlost brigade iz sačuvanih ratnih dokumenata o brigadi, zatim iz zabilježenih sjećanja preživjelih boraca kao i iz historiografskih radova — knjiga, članaka, studija, eseja, feljtona i dr. Zajedno s njima mladi Gorani, Primorci, Drežničani, Ogulinci i Brinjaci upoznaju ratnu prošlost prve brigade svoga rodnog kraja još i svako-

dnevno se susrećući s obilježjima koja podsjećaju na mjesta borbi, koje su vodile primorsko-goranske jedinice, i na poginule i žive borce i heroje koii su u njima učestvovali.

Na čelu ratne kolone boraca 6. primorsko-goranske udarne brigade upisana su imena njena četiri ratna komandanta, četiri narodna heroja — Viktora Bubnja, Save Vukelića, Srđana Uzelca i Đure Trbovića. Oni su zaslužili mjesto na čelu kolone, i kao ljudi, i kao junaci. A na čelu dugog spiska mjesta i naselja, kroz koja je na svom borbenom putu prolazila i za koja se borila, upisana je Drežnica.

Drežnica — partizanski zavičaj primorsko-goranskih jedinica

Primjer Drežnice, kao mjesta za koje su snažno emotivno vezani borci svih primorsko-goranskih jedinica je jedan od onih brojnih primjera stvaranja čvrstih veza boraca i partizanskih jedinica sa mjestima u kojima su se formirale jedinice, ili je za njih posebno vezan njihov borbeni put kao i uspjesi. U ustanku i u toku NOR-a Drežnica je bila glavna baza primorsko-goranskih partizanskih jedinica. U njoj su se nalazili njihovi štabovi, bolnice i radionice. Ovdje su formirani: 1. primorsko-goranski NOP odred, 1. i 2. udarni bataljon i prve dvije primorsko-goranske brigade, odnosno 6. i 14. narodnooslobodilačka brigada Hrvatske. Ovdje su izvjesno vrijeme u toku rata boravili Glavni štab i Centralni komitet KP Hrvatske. S obzirom na geografsku izdvojenost, tj. pogodan položaj u odnosu na druge partizanske baze u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru i u odnosu na neprijateljska uporišta i komunikacije, Drežnica je sa svojom neposrednom okolinom pružala partizanskim jedinicama povoljne uslove **za** razmještaj i odmor, **za** zbrinjavanje ranjenika i bezbjednost pozadinskih dijelova, **a** služila je i kao **baza** sa koje su preduzimane mnoge borbene akcije.

Ipak, u ovim činjenicama, koje su nesumnjivo bile od velikog vojničkog i drugog značaja ne nalazi se cjelovit odgovor na pitanje: Sta je to što je borce primorsko-goranskih jedinica — Primorce i Gorane, Hrvate i Srbe — toliko snažno emotivno vezalo za Drežnicu da su je oni u ratu prigrlili kao svoj partizanski zavičaj, pa se i danas u njoj tako osjećaju? Odgovor na ovo pitanje treba potražiti i u onim ljudskim, etičkim i sentimentalnim vezama, koje su se stvarale između partizanskih jedinica i naroda širom zemlje u toku narodnooslobodilačkog rata, pa i u Drežnici.

Drežnica je, masovnim učešćem u ustanku i opredjeljenjem za NOB i bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, entuzijazmom svoje omladine i stoicizmom svojih ljudi u podnošenju velikih ljudskih i materijalnih žrtava, zajedno sa hrvatskim i srpskim selima Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, postala simbol njihovog zajedništva i partizanski zavičaj. Primorci i Gorani, Hrvati — borci, daleko od svojih kuća, nalazili su među srpskim stanovništvom Drežnice svoj partizanski dom.

Za razliku od drugih pokrajina Hrvatske, gdje je »dugo vremena u odredim-j učestvovao pretežno srpski elemenat«, Hrvatsko primorje i Gorski kotar bili su iznimka. Naročito se u tome izdvajala situacija u Hrvatskom primorju »gdje su partizanski odredi stvoreni od samih Hrvata«. U primorsko-goranskim jedinicama od početka ustanka našli su se zajedno borci — Hrvati i Srbi — u brojnom odnosu koji se konstantno i relativno brzo mijenjao u skladu s brojnosti

stanovništva u korist Hrvata. Zbog toga je narod te jedinice, bilo gdje da su se našle, prihvatao kao svoje. U početku ustanka primorsko-goranske jedinice, kao što je bio slučaj i u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije, nosile su nazive mjesta gdje su formirane, kao na primjer: delnički, sušački, jasenački, ledenički logor ili brinjska, mrkopaljska, bribirska, drežnička četa itd. Regionalna podjela na Primorce i Gorane, Drežničane i Brinjake, zadržala se do formiranja udarnih bataljona. Njihovom pojavom izgubili su se ovi lokalni nazivi i zadržao se isključivo naziv: »primorsko-goranske jedinice«. Ravnomjerno učešće Hrvata i Srba u njima obezbjeđivalo je njihovu nacionalnu homogenost u tolikoj mjeri da su se one svuda osjećale kao »kod kuće«.

Suočen s masovnim odzivom u partizane srpskog i hrvatskog stanovništva ovog područja, talijanski okupator jednako je sprovodio teror u hrvatskim i srpskim selima i mjestima Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Namjera mu je bila da uništi ustanak u zoni koju je anketirao i koja se nalazi u neposrednoj blizini državne granice, preko koje bi se ustanak mogao proširiti i na Istru. Najviše su pri tome stradala sela, kako u Kastavštini, Grobinštini i čabarsko-gerovskom kraju, gdje isključivo živi hrvatsko stanovništvo, kao i u drežničkom i Gornjem brinjskom kraju, koji je pretežno nastanjen srpskim življem.

Selo Podhum je samo jedno od sela na Grobinštini nad kojim je fašistički okupator iskalio svoj životinjski nagon za uništavanjem. Ovo veliko selo je 12. jula 1942. godine do temelja spaljeno i na veoma okrutan način strijeljana su 104 muškarca između 17. i 55. godine, a preko 450 žitelja sela je internirano u logore. Možda nigdje u zemlji talijanski okupator nije bio tako okrutan kao ovdje, ispoljavajući izuzetno veliku i masovnu svirepost prema civilnom stanovništvu. Rječit primjer te njegove svireposti je i malo selo Šibrlička, u Gorskom kotaru. Ovo selo imalo je svega šest kuća. Zapaljeno je 1. jula 1942. godine. Od ukupno 39 stanovnika strijeljano je 11 muškaraca, a žene i djeca strijeljanih su zatvoreni u jednu od kuća koja je zatim zapaljena i izgorjela zajedno sa onima koji su u njoj bili zatvoreni. Ovakvih primjera ima mnogo u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Oni govore o zvjerstvima talijanskog okupatora i domaćih izdajnika nad hrvatskim stanovništvom ovog područja koje se masovno opredijelilo za narodnooslobodilački pokret.

U nizu svijetlih primjera općenarodnog otpora i žrtvovanja naroda primorsko-goranskog područja je i Drežnica. Srpsko stanovništvo koje živi u Drežnici, Jasenku, Gornjem brinjskom kraju i okolnim selima, masovno se odazvalo pozivu KPJ na ustanak. Drežnica je, kao najveće među njima, uz to općinsko i prvo oslobođeno mjesto, postala centar ustanka i njegova partizanska baza. Neprijatelj je 9. oktobra 1941. godine napustio Drežnicu, da bi je nekoliko dana kasnije, 20. oktobra, ponovno zaposjeo sa 4 000 vojnika, vršeći masovna hapšenja, interniranja i strijeljanja. Tim povodom Štab NOP odreda za Hrvatsko primorje i Gorski kotar obavijestio je Glavni štab NOP odreda Hrvatske slijedeće: »Držanje naroda pred fašističkim okupatorom bilo je odlučno, junačko i dostojno našeg naroda. Prebijani, tučeni, natiskani po 95 u male podrume, tako da nije bilo mjesta ni za sjedenje, držani preko mjesec dana, izdržali su sve to ...«

U prvim ustaničkim danima, kad je ustanak u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru bio u začetku, Drežnica je svojim junačkim držanjem i primjerom hrabrila i pozivala u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Njen primjer je, reklo bi se, bio zamajac koji je učinio da ustanak u Gorskom kotaru i Hrvat-

skom primorju dobije snažan zamah. U tome je veliki doprinos Drežnice razvoju ustanka na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. U tome leži početna osnova dubokih i trajnih veza Drežnice sa drugim ustaničkim žarištima. Ona su se tada začela i u toku daljeg razvoja ustanka i sve većih zajedničkih napora i žrtava sve više produbljavala i prenosila na sve borce i jedinice.

Ogromne ljudske i materijalne žrtve, koje je u toku NOR-a Drežnica podnijela, učinile su da ovaj njen primjer iz prvih ustaničkih dana postane trajan uzor otpora i borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, a Drežnica kao mjesto, vojnički i politički centar ustaničkih snaga Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Povremeni duži ili kraći boravci u Drežnici gotovo svih jedinica i boraca, prihvat ranjenika i izbjeglog stanovništva okolnih sela, zaokružili su ljudski i emotivni odnos naroda i boraca prema Drežnici kao svojoj partizanskoj bazi i utočištu. U tom pogledu Drežnica je primjer veoma širokih i duboko urezanih boračkih i ljudskih veza koje su se u toku NOR-a uspostavljale između naroda i boraca. Između ostalog, ovo potvrđuju i brojni napisi i javna istupanja u kojima učesnici NOR-a iznose svoja sjećanja na Drežnicu iz dana rata, čineći to s izuzetnom toplinom.

Tako, na primjer, Andrija Tus, u knjizi »Bribir u revolucionarnom pokretu i oslobodilačkom ratu« dokumentarno iznosi primjere suradnje naroda Drežnice i susjednih sela s primorskim partizanskim jedinicama. Vrijedan pažnje je njegov opis utisaka koje je na borce Omladinske bribirske čete učinila Drežnica kao oslobođeno mjesto, kad su u nju stigli 19. jula 1942. godine, radi formiranja 1. udarnog bataljona. »Drežnica«, piše Tus, »o kojoj su toliko slušali od ustaničkih dana 1941, a osobito od listopada, kad je oslobođena i postala sjedište najprije Štaba PG NOP odreda, a kasnije neko vrijeme i Glavnog štaba Hrvatske i Centralnog komiteta KPH, vrlo impresivno je djelovala na borce. Citavo mjesto činilo se veoma svečano. U središtu mjesta bilo je mnogo svijeta i osjećala se nekakva užurbanost... Omladinska četa bila je smještena u blizini crkve, ali niko nije ostao da se odmara, mada su borci bili umorni od dvodnevnog marša. Svi su se razišli po mjestu i nastojali da što prije upoznaju i samo mjesto i ljude u njemu, koji već pola godine žive slobodno.«

Treba imati u vidu da su se u to vrijeme partizanske jedinice uglavnom kretale po poluoslobođenoj ili neoslobođenoj teritoriji u cilju izvođenja oružanih akcija, tako da je već sam dolazak u mjesto, koje je bilo oslobođeno i u kome se odvijao intenzivan život partizanske pozadine, djelovao na borce impresivno. Međutim, nije sve bilo u tome. U svom daljnjem opisivanju ovog susreta, koji se, možemo pretpostaviti, duboko urezao u sjećanje boraca, Andrija Tus ističe da su se omladina Drežnice i omladinci-partizani Bribirske čete — ubrzo našli zajedno pjevajući borbene pjesme. »Posebnu pažnju naroda i omladine Drežnice«, piše dalje Tus, »osjetili su borci Omladinske čete. Narod je znao da je četa došla iz Primorja, da se zajedno sa Drežničanima bori protiv zajedničkog neprijatelja. Mada to nije bio prvi susret Drežničana i Primoraca jer su se već od ustaničkih dana sretali u zajedničkim akcijama, a jedan vod partizana iz Bribirske čete nalazio se u Drežnici i Gornjem kraju od veljače 1942., ipak je svaki susret i jednima i drugima bio veoma drag.«

Ovakve utiske i odnos prema Drežnici susrećemo ne samo u prigodnim napisima već i u istoriografiji. Isto tako ih nalazimo utkane u dokumenta iz dana NOR-a, što je izraz upravo tih duboko usječenih veza primorsko-goranskih partizanskih jedinica i naroda Drežnice. Koliko su te veze i taj odnos prema

Drežnici bili duboko usađeni u svijest boraca i koliko je bila snažna želja za ispoljavanjem tog osjećaja, potvrđivalo se u toku rata željom da Drežnica uvijek bude slobodna. Teško se podnosila situacija da se neprijatelj u njoj zadržava, pa su i štabovi i borci radosno prihvatili zadatak da neprijatelja iz nje istjeraju. U njihovoj svijesti ona se nije mogla drugačije zamisliti već kao slobodna. Bio je to onaj podsvjesni osjećaj da se time dokazuje vlastita snaga. Interesantan primjer takvog odnosa i osjećanja je i zapovijest Štaba 13. divizije od 12. augusta 1944. godine za napad na neprijatelja koji je upao u Drežnicu, u kojoj, pored ostalog, piše: »U mjesto, nama najdraže vezano srcu, Drežnicu, ponovno se uvukao mrski okupator, te terorizira, zlostavlja, pljačka naš ispaćeni narod, ne dajući mu da živi i bere plod sa svoje njive...«

U partizanskim dokumentima susrećemo ovakav stil pisanja u situacijama kad je borbeni zadatak bio izuzetno vezan za osjećanja koja borci gaje prema mjestu koje treba osloboditi od neprijatelja. Koliko je u ovom slučaju to bio izraz takvog osjećanja i raspoloženja boraca i jedinica, vidi se iz riječi kojima su se komandant i politički komesar 1. brigade 13. divizije obratili borcima neposredno pred ovaj napad. O tome je Stjepan Lakić, politički komesar brigade zabilježio: »Brigada se postrojila. Mirno, zbijeno stajalo je oko hiljadu boraca. Njihova lica odavala su da se događa nešto nesvakidašnje, vrlo značajno. Svi su pretpostavljali da predstoji napad na Drežnicu... Pred brigadu je izašao komandant. Počeo je govoriti: 'Naša brigada je i do sada oslobađala mnogo mjesta, izvršavala važne zadatke, ali ovakav zadatak kao što je ovaj... Drugovi Primorci i Gorani, Drežnica je naš drugi dom'...« Ovakav odnos prema ovom zadatku politički komesar brigade objašnjava riječima: »Ovog puta je veličina zadatka, njegovo značenje potpuno ovladalo ljudima i to svima, borcima i starješinama. Svi su se osjećali odgovorni.«

Govoreći o velikom doprinosu Drežnice u NOB-u, u kojoj je poginulo 900 Drežničana, ratni komandant 5. operativne zone Hrvatske a kasnije i 13. divizije Veljko Kovačević posebno ističe činjenicu da u vrijeme »kada su sva srpska sela bila ugrožena od ustaškog pokolja, u Drežnicu, takoreći, nije stupila ustaška noga. To se može zahvaliti«, konstatuje on, »spremnosti i otporu njenog stanovništva, a prije svega velikom bratskom obruču hrvatskih masa u Primorju i Gorskom kotaru.«

U svom nadahnutom sjećanju na Drežnicu sveučilišni profesor Aleksandar Flaker, nekadašnji borac 2. udarnog bataljona 1. brigade, u časopisu »Dometi« piše: »Bilo je to onih dana.... Odmarah smo se kraj potoka, skinuli smo 'lape' oderane s goveda, otečenih i gnojnih nogu, s 'talijankama' ležerno odbačenim od sebe (u Drežnici smo), gladni 'krumpijera', umorni od prijeđena puta. Pred nama su bila drežnička zgarišta (koji je to već zaselak bio, Vukelići ili Zrnići, ili možda udaljeniji, u šumu uvučeni Krakar?), ruševine neke, obrasle korovom; sivi, pocrnjeli, čađavi kamen na pastelnom zelenilu polja, vrtjela su se musava djeca (koja će kasnije, zimi, na volovskim zapregama, poput trupaca sa drežničkih pilana, biti odvožena u Črnomelj na aerodrom), prolazile naborane i smežurane starice... a mi smo, tadašnji 18-to godišnjaci, snatrili o budućnosti. Bili smo, onoga časa kao i inače kada bismo odlazili u pohode Drežnici, uza sve uši koje smo upravo tu pobirali i raznosili ih po goranskim selima uz Lujzijanu, uza sve to što u Drežnici nije bilo više ni plesa ni glazbe, u najboljem slučaj »đikac« i otegnuti napjev koji je ovamo došao odnekud s Korduna ili od Cazina (»mer, mer, kado-mer, mer, sado, đinđijole, juha-haaaj !«), uza sve to što nam Drežnica nije mogla pružiti ništa više od ni malo materijalne gosto-

ljubivosti preostaloga još (nakon što je bila »šest puta paljena«) stanovništva, uza sve to bili smo Drežnici, kao i uvijek, duboko i intimno zahvalni.

Nije imala više što da nam da, jer je sve već bila dala: nije imala smiješka na licu, jer je svaki njen žitelj već imao nekoga među mrtvima ili je bio u životu razdvojen od bliskoga svoga, bila je musava i ušljiva, ali je bila čista, jer je bila očišćena u ognju zamisli koje su se rađale daleko izvan Gorskog kotara a zasnivale su se isprva na tome što su Drežničani bili vjerom i podrijetlom različiti od svojih dalekih, preko Bjelolasice, susjeda ravnogorskih i mrkopaljskih, a zatim i na vojno-strateškim razlozima uništavanja osnovne baze komunističkih odmetnika u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju.

Bili smo Drežnici zahvalni za ranjenike što su ih prenosile čvrste, oniske drežničke cure, za djecu koja bi nas znala obavijestiti o patrolama što bi dolazile iz Ogulina ili Brinja, za osjećaj pripadnosti ovoj kotlini koju smo toliko puta morali proći, hteli to mi ili ne. I mislili smo tada kako li ćemo Drežnici uzvratiti dug kojim nas je zadužila, toliko često spasavajući čak i same naše živote. U svojim maštanjima gradskih dječaka, koji se odmaraju na zgarištima, nismo moglo drugo nego li dočaravati sebi grad koji će jednom niknuti ovdje, usred šume, grad kakav nikada nismo vidjeli, moderan, prozračan.. .«

Iz ove intimne ispovijesti nekadašnjeg partizana izranja partizanska Drežnica kao herojski mit otpora naroda ovoga kraja stranom zavojevaču i simbol njegove sudbinske povezanosti i zajedništva. Takva Drežnica zapisana je u sjećanju svih boraca primorsko-goranskih jedinica kao njihov partizanski zavičaj. Posebno je vrijedno da ovakvo izražavanje boračkih uspomena i sjećanja na Drežnicu najčešće susrećemo kod boraca hrvatske nacionalnosti, bilo da su to Primorci ili Gorani, Zagrepčani ili Istrani, koji su u toku NOR-a ovuda prolazili, vođeni svojim partizanskim stazama. Za sve njih Drežnica je bila i ostala njihov drugi dom, izraz njihovog shvatanja i osjećanja zajedništva sa svojim srpskim drugovima s kojima su sudbinski povezani. Zbog toga je Drežnica kao mjesto, za koje je vezana ratna prošlost svih primorsko-goranskih jedinica, uz sve svoje moralne vrijednosti i ogromni doprinos borbi, izuzetno dragocjeno povijesno obilježje naroda Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

Vera Jurić

Proslava prve godišnjice ustanka u Drežnici

Pripeklo je sunce baš žestoko, a prema zemlji je zrak od usijanosti titrao. Potoci, što šaraju livadama, skoro su sasma presušili — eto Ilinja. Drežničko polje kao da je stislo u svoj čvrsti zagrljaj jezero koje se duboko usjeklo u zemlju. Zito je već požnjeveno, sijeno pokupljeno, a šljive se počele plaviti.

U nedjeljno rano jutro odjekivala je pjesma, široka, slobodna; odbijala se o Javomicu i vraćala natrag u selo. U svim se kućama hitro spremaju da bi na vrijeme stigli na proslavu prve godišnjice ustanka. Podigli se Vukelići, Sekići, Kulaši, Tomići, Krakar, Vrujac, Crnac, Skipine ... pa onda Radlovići, Zrnići... narod Gornjeg kraja pristiže, iako je tamo prošle nedjelje bila proslava. Nepre-

gleđno more naroda silazi sa svih strana k crkvi i odmiče prema polju. Povorka za povorkom... Na čelu je barjak, a za njim djeca — pioniri, omladina, pa odrasli. Toga su dana drežnička sela opustjela. Sve što je moglo na noge, došlo je na proslavu.

Na proplanku sa tri strane obgrljenom šumom, stisli smo se kraj livade gdje je bila smještena pozornica, okićena šarenicama i ponjavama. Na krošnjama, koje svake godine voda preplavi za vrijeme kiša, sasvim je bio uočljiv trag teške zime. Naime, voda, koja je bila poplavila drveće, smrzla se i slabije otporne grane krošnji osušile su se. Na kraju livade široki potok priječio je pristup, a plitka voda mamila je djecu na kupanje. Vrvi livada od naroda i . . . najednom kao da sve zamuknu. Sa proplanka ozva se pjesma iz mladenačkih grla:

»Nisam bila, nisam bila,
talijanska ljuba,
čuvala sam, čuvala sam,
u šumi goluba.«

To omladina dočekuje borce. Strmim puteljkom silazi k pozornici bataljon vojske, bataljon krških boraca. To su borci Primorsko-goranskog partizanskog odreda. Milina ih je pogledati, a oni ponosni stupaju po ravnoj livadi. Sa strane komandant Gojko, pa Branko, obadvojica Drežničani, a na čelu bataljona Primorac Joso. U bataljonu sve Srbin do Hrvata, Hrvat do Srbina. Zajedno se biju, zajedno brane svoj narod i svoju zemlju.

Voli Drežnica svoje borce. I dok njih gleda u svojoj sredini znade narod da Talijani neće smjeti ovamo. I okupator to dobro zna. Svašta su fašisti već pokušavali da bi razdvojili jedinstvo boraca. Našao je izroda, i među Hrvatima, i među Srbima, platio ih i pokušao da pomoću njih razbije snagu naroda. U primorske partizanske logore ubacivao je okupator špijune koji su prokazivali gdje se logori nalaze, odavali aktiviste po gradovima i selima, ali ipak nisu uspjeli Primorce pokolebati. Na mjesto svakog interniranog ili poginulog borca dolazili su novi i novi borci. Fašisti su odvodili Primorce u logore, zatvarali žene i djecu, palili kuće, ali ni to ih nije moglo skršiti. Čvrsto je stajalo od prvog dana Hrvatsko primorje na braniku slobode i nije uzmaklo. I, eto, borci — Primorci, došli su u Gorski kotar da zajedno sa Srbima i Hrvatima vode borbu.

Ni Srbe Gorskog kotara nije ništa moglo pokolebati. I kad su fašistički plaćenici — četnici izvršili puč u četi kod Gomirja, i kad su ubili političkog komesara čete i delegata, a većinu boraca predali u ruke fašista, Drežnica je čvrsto ostala nepokolebljiva. Dostojno je narod sahranio svoje junake, a na mjesto poginulih, Drežničanke su otpremile svoje sinove i muževe, svoju braću i očeve.

Te nedjelje politički komesar partizanske bolnice na Javornici Jela imala je muke s ranjenicima. Svi hoće na proslavu. I proleterac Đokica... išao bi i »general«, najstariji ranjenik, pa Joso, a ne mogu hodati. Komesarica im je nabavila u Vukelićima jedna kola i svega nekoliko njih odvezlo se niz cestu ostavljajući žalosne one ranjenike koji nisu mogli stati u kola.

Drežničkim poljem odjekivala je zvonka pjesma, omladina se uhvatila u kolo, a pioniri su raznosili vodu jer su ljudi žeđali, a pripeka je žarila. S one strane potoka došli su na livadu komandant Glavnog štaba Hrvatske, pa komandant 5. operativne zone Veljko, načelnik njegovog Štaba, članovi Narodno-oslobodilačkog odbora i drugi.

I proslava poče. Na govornicu su izlazili jedan po jedan prvoborac i govorili narodu o borbi, o slozi i ljubavi između Srba i Hrvata, o mržnji prema okupatoru i njegovim prirepcima — ustašama i četnicima. Plamene riječi odzvanjale su livadom, a iz stotine grla klicalo se našoj borbi, najboljim sinovima naših naroda, borcima, drugu Titu i najvećoj svetinji narodnoj — bratstvu i jedinstvu Hrvata i Srba. Zahvatio je val oduševljenja narod, koji je duboko svjestan da samo zajedničkom borbom može sebi osigurati pobjedu nad neprijateljem.

Program je bio obilan. Pored omladine i pionira u programu su sudjelovali i zagrebački glumci. Početkom godine oni su stigli na oslobođeno područje. Išli su od sela do sela i prikazivali narodu igrokaze, pjevali i plesali. I oni su uljepšali ovu proslavu. Pozornica je bila sasvim opasana ljudima i djecom — skoro da je sruše. Nakon programa razvilo se kolo koje je postalo tako veliko da se cijepalo i, opet, sjedinjavalo. Narodno je veselje trajalo duboko u noć. Pjesma je odzvanjala, prangije su pucale. Umorni od sunca i utisaka ranjenici su se vratili u bolnicu. Borci su otišli ravno u akciju da još istoga dana pokažu fašistima kako narod slavi prvu godišnjicu ustanka u Hrvatskoj.

Andrija Tus

Četrnaesta primorsko-goranska brigada

Kratak pregled važnijih događaja koji su prethodili formiranju brigade

Uporedo s razvojem ustanka u ostalim dijelovima Hrvatske, i na području Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Drežnice i Gornjeg brinjskog kraja, rukovođen svojim najboljim sinovima, narod se odazvao pozivu KPJ i već prvih ustaničkih dana formirao više punktova (logora) za prikupljanje boraca i organiziranje oružane borbe. Te prve partizanske grupe iz Presike, Viševice, Drežnice, Tuhobića, Jasenka, Gornjeg kraja, Bitoraja, Srpskih Moravica, Ričičkog bila i druge, do kraja novembra 1941. prerasle su u čete s ukupno preko 500 boraca. To je omogućilo da se početkom decembra formira Primorsko-goranski partizanski odred od dva bataljona: Drežničkog sa štabom u Drežnici — kasnije dobio naziv »Marko Trbović« i Primorsko-goranskog sa štabom u Bribirskoj šumi
— kasnije bataljon »Matija Gubec«.

Pokušaj okupatora da uz pomoć ustaša i domobrana na početku i kasnije u toku zime 1941/42. uništi partizane propao je. Nasuprot tome, aktivnost primorsko-goranskih partizana duž željezničke pruge Ogulin—Sušak, napadi na kolone i transporte iz zasjeda, neprekidno su otežavali položaj okupatora i njegovih slugu. Osim otežanog snabdijevanja i neprekidnih gubitaka u živoj sili, postojala je objektivna mogućnost da pojedini, naročito manji, garnizoni budu uništeni. Da bi to izbjegao, okupator svoje snage koncentriše u veće garnizone i u priobalni pojas. Ograđuje ih bodljikavom žicom i pojačava izgradnjom većeg broja bunkera. U nekim mjestima, iz kojih se povlači, ostavlja ustaško-domobranske posade, radi održavanja reda i svoje zaštite.

U takvoj vojno-političkoj situaciji otvarale su se mogućnosti za proširenje slobodne teritorije na području Gorskog kotara, u čisto hrvatskim krajevima,

što je bilo od ogromnog političkog, ali i vojničkog, značaja za daljnji razvoj NOP-a i oružane borbe, na teritoriju Primorsko-goranskog partizanskog odreda. Imajući sve to u vidu, potkraj januara 1942. na jednom savjetovanju u Glavnom štabu Partizanskih odreda Hrvatske o zadacima Primorsko-goranskog odreda je, između ostalog, rečeno: »Primorsko-goranski odred treba da usmjeri svoje akcije na cestu duž morske obale kuda se kreću Talijani i da tamo stalno postavlja zasjede. Ispitati mogućnost zauzimanja Mrkoplja, što bi bilo važno, jer bi time bio zahvaćen oslobođenim teritorijem hrvatski grad s nama sklonim stanovništvom. Poduzeti čišćenje Alana i Krivog Puta i uznemiravati Senj«.[1]

Stab Primorsko-goranskog partizanskog odreda, tokom zime 1941/42, razvija znatnu vojnu aktivnost na čitavom svom području, a između 18. i 25. marta 1942. s bataljonom »Matija Gubec« oslobađa Mrkopalj i Ravnu Goru nakon čega se slobodni teritorij u tom dijelu protezao od Ogulina i Brinja preko gornjih krmpotskih, ledeničkih i zagorskih sela do Bribira, Liča i Fužina a na sjeveru do Delnica, Skrada i Broda na Kupi. Posebna važnost oslobođenja Mrkoplja i Ravne Gore bila je u tome što su to bila prva veća slobodna mjesta na području Primorja i Gorskog kotara, pa i šire, nastanjena isključivo hrvatskim stanovništvom, što je za NOP u Hrvatskoj bilo od ogromnog značaja. Ovi partizanski uspjesi snažno su se odrazili na daljnji razvoj narodnooslobodilačke borbe u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, a imali su znatnog utjecaja i na borbeno raspoloženje u Istri. Povećan je priliv novih boraca iz oslobođenih i neoslobođenih mjesta, pa je već u martu 1942. Delnička četa prerasla u bataljon »Goranin«, a u aprilu je od Sušačke i Kastavske čete formiran bataljon »Vladimir Gortan«.

Prateći razvoj događaja ustaški župan Velike župe Modruš u izvještaju svojim pretpostavljenim od 31. marta 1942. je, između ostalog, pisao: »Izvjesna predviđanja koja su na prvi pogled izgledala pretjerana u svrhu stvaranja štimunga, na žalost brzo su se pokazala kao potpuno ispravna. Komunističko-partizanski odredi i dalje imaju inicijativu u svojim rukama. Naše oružane snage, oružništvo i domobranstvo, u borbi s komunističko-partizanskim odredima ne pokazuju, najblaže rečeno, dovoljno uspjeha. Talijanske oružane snage povlače se iz dijela ugroženih krajeva i mjesta, opravdavajući to bilo prometnim poteškoćama za uredno obskrbljivanje trupa, bilo nedovoljnim brojem ljudstva. Od 7. rujna 1941. godine kojeg su dana italijanske oružane snage preuzele dužnost održavanja javnog reda i mira i poretka u tzv. obalskom pojasu, one su ispraznile Brod na Kupi, Kupjak, Mrkopalj, Sunger (kotar Delnice), Jasenak, Drežnicu, Musulinski Potok i Modruš (kotar Ogulin), Severin na Kupi i Ravnu Goru (kotar Vrbovsko), a u ostalim krajevima koje Italijani nisu ispraznili (a to su sjedišta kotarskih vlasti i mjesta koja leže na željezničkoj pruzi) italijanske trupe povlače se u najstroži centar, utvrđuju se, zaokružuju se bodljikavom žicom... U posljednja 3 do 4 mjeseca naše i italijanske oružane snage nisu zabilježile ni jedan uspjeh spomena vrijedan. U drugoj polovini mjeseca ožujka komunisti su naprotiv zabilježili nekoliko značajnih uspjeha. 19. ožujka jedan komunistički partizanski odred osvojio je mjesto i općinu Mrkopalj (kotar Delnice), a nekoliko dana kasnije i mjesto i općinu Ravna Gora. Ovaj uspjeh povećan je još i zauzimanjem mjesta Kupjak i Divjak.«[2]

1 »Zbornik dokumenata 1 podataka o narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavenskih naroda« (dalje »Zbornik«), Vojnoistorijskl Institut .Beograd, str. 302.

2 Veljko Kovačevlć: »Neka Iskustva lz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1941—1943«, Beograd 1965, str. 12—13.

Oslobođenjem Mrkoplja i Ravne Gore, te našim prodorom u dolinu Kupe, partizanske snage, neočekivano za neprijatelja, našle su se u neposrednoj blizini željezničke pruge na potezu Lič—Srpske Moravice i danonoćno ju ugrožavale. Okupator i njegove sluge ovim događajima bili su zbunjeni. Tako, na primjer, ustaški župan Velike župe Vinodol i Podgorje u izvještaju od maja 1942, između ostalog, navodi: »Odmetnici su u posljednje vrijeme razvili vrlo jaku djelatnost, i svakim danom postaju drskiji, jer se već približavaju većim naseljima, gdje se nalazi veći broj savezničke vojske. Tako su, na primjer, oni iz Gorskog kotara, razvili svoju djelatnost prema Plasama, glavnoj i jedinoj željezničkoj postaji za ovaj kraj. Oni iz kotara novljanskog ugrožavaju promet prema kotarima Crikvenica i Senj, a oni iz Like spuštaju se prema kotaru Karlobag i Senj. Tako malo po malo stvaraju jedan obruč oko svih glavnih mjesta ove župe i jednog dana može se dogoditi da zauzmu veća i glavna mjesta, da postanu gospodari na području cijele župe.[8]«

Oslobođenjem za tadanje uslove velikog i vrlo značajnog dijela Gorskog kotara, te osnivanjem novih partizanskih jedinica, stvoreni su uslovi za prerastanje oružane borbe u novi kvalitet i za reorganizaciju tih jedinica. Tako je naređenje Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 4. maja 1942. formiran Štab 5. operativne zone Hrvatske koja je obuhvaćala Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istru. Za komandanta zone postavljen je Veljko Kovačević, a za političkog komesara Ivo Vejvoda, obojica španski borci. Za zamjenika komandanta postavljen je Savo Vukelić, a za zamjenika političkog komesara Joso Gržetić. Umjesto jednog formirani su 1. i 2. primorsko-goranski partizanski odred. Za komandanta 1. odreda postavljen je Viktor Bubanj a za političkog komesara Branko Vukelić, za komandanta 2. odreda Nikola Car i za političkog komesara Vinko Švob.

Prvi primorsko-goranski odred sa svoja tri bataljona djelovao je na teritoriji južno od željezničke pruge Hreljin—Delnice—Ogulin do komunikacije Ogulin——Brinje—Senj, a 2. primorsko-goranski odred sa svoja dva bataljona obuhvatao je teritoriju zapadno od željezničke pruge Sušak—Delnice do stare jugoslavensko-talijanske granice, uključujući tu i planinu Risnjak. Ovom novom vojnom organizacijom, rasporedom partizanskih snaga i povećanom aktivnošću, operativna inicijativa bila je potpuno na našoj strani. Priliv novih boraca, kako s oslobođenog tako i neoslobođenog teritorija, bio je sve veći, pa je već u julu 1942. formiran i 3. bataljon u 2. primorsko-goranskom odredu, a u ostalim bataljonima znatno je poraslo brojno stanje. Međutim, praksa je ubrzo pokazala, da ni ovakva vojna struktura ne odgovara u potpunosti novonastalim uslovima. Jedinice su bile vezane za određeni teren i nisu bile u mogućnosti da se brzo koncentrišu za izvođenje većih akcija. U takvoj situaciji je Štab 5. operativne zone u julu 1942. formirao 1. a u augustu i 2. udarni bataljon u sastavu 1. primorsko-goranskog odreda. U 2. primorsko-goranskom odredu, također je formiran jedan udarni bataljon. To su bile dobro naoružane prve pokretne jedinice, koje su djelovale tamo gdje je bilo potrebno, ne vezujući se za »svoj« teren. Ovi su bataljoni kasnije bili okosnica za stvaranje brigada.

Od početka ustanka 1941. KPJ je veliku pažnju poklanjala stvaranju, proširenju, te organizacionom i političkom učvršćenju partijskih organizacija u vojnim jedinicama kao i na terenu. Također je ulagala velike napore, da se na

3 Veljko Kovačević, navedeno djelo, str. 12—13.

neoslobođenom i oslobođenim teritoriju organiziraju NOO-i, omladinske organizacije Saveza mlade generacije i SKOJ-a, organizacije AF2-a i druge. Tokom 1942. postignuti su krupni rezultati, tako da se mreža partijskih i ostalih organizacija NOP-a znatno proširila na čitavom području 5. operativne zone. Partijske organizacije vojnih jedinica bile su povezane s okružnim komitetima na čijem teritoriju su djelovale. U mnogim mjestima na neoslobođenoj teritoriji djelovale su ilegalne partijske organizacije, privremeni NOO-i, organizacije SKOJ-a i AFŽ-a. Na oslobođenom području izlazili su listovi: »Glas naroda«. »Primorsko-goranski partizan«, »Primorski borac«, »Drežnički borac« i dnevne informacije. Ta je štampa redovno stizala u partizanske jedinice, a preko kotarskih organizacija na oslobođenu i neoslobođenu teritoriju, pa se može reći da je narod bio redovno obavještavan o političkim i vojnim događajima. U mnogim četama i bataljonima uređivane su četne, odnosno zidne novine u kojima su tretirani svakodnevni problemi tih jedinica.

Ne neprijatelj nije čekao skrštenih ruku

Što se oružana borba više širila a partizanske jedinice postajale snažnije i zadavale neprijatelju sve veće udarce, to je narod sve više dolazio do saznanja da samo putem oružane borbe može zaštititi svoje živote i imovinu. Neprijatelj je reagovao na taj način što je još tokom zime 1941/42. poduzimao više akcija lokalnog karaktera radi uništenja pojedinih partizanskih jedinica i gušenja ustanka na čitavom području Primorsko-goranskog partizanskog odreda. U tim akcijama imao je ponekad i uspjeha, ali ne takvog da bi onemogućio daljnji razvoj oružane borbe. Tako, na primjer, u rano proljeće 1942. godine, okupator pomoću nekolicine izdajnika u Gomirskoj partizanskoj četi organizira četničku zavjeru, ubija političkog komesara čete Bogdana Jančića i prevodi četu u službu okupatora.

Pojačana aktivnost ustaničkih snaga, posebno u anektiranom dijelu Hrvatskog primorja, i njihov neprestani rast, prijetili su da se žarište borbe prenese i u Istru, i na, za okupatora, vrlo važne komunikacije između Rijeke i Trsta. Takvo stanje prisililo je talijanske okupatore da, jačim snagama nego do tada, zaposjednu fortifikacijske objekte uz bivšu talijansko-jugoslavensku granicu. Pored toga oni, u proljeće 1942. godine, prikupljaju nove snage i otpočinju pripreme za ofanzivno djelovanje s ciljem razbijanja ustaničkih snaga — ako ne i likvidacije, preuzimanja inicijative i oslobađanja od partizanskog pritiska komunikacija koje su vezivale njegove garnizone i luke na obali s unutrašnjošću. Sve te pripreme okupatora dolaze u momentu naglog porasta ustaničkih snaga i formiranja novih partizanskih jedinica u Gorskom kotaru i na operacijskom području 2. primorsko-goranskog odreda.

Nakon dugih priprema Komanda talijanske 2. armije poduzela je u junu i julu 1942. opsežnu ofanzivnu operaciju protiv jedinica 2. primorsko-goranskog odreda radi njegovog uništenja. Već na početku ove okupatorske ofanzive, poginuo je komandant istoga Odreda Nikola Car Crni,[4] koji je bio veoma omiljen među borcima. Odred je uspješno odolijevao nadmoćnim okupatorskim snagama i nakon četrdeset dvodnevne borbe ostao je na svojoj teritoriji. Krajem jula

4 Nikola Car rođen Je 1. I 1910. u radničkoj porodici. Clan KPJ postao Je 1937. Borio se u španjolskom građanskom ratu protiv fašizma. Proglašen Je za narodnog heroja.

1942. Glavni štab Hrvatske, koji se tada nalazio u Drežnici, uputio je 1. proleterski bataljon Hrvatske u pomoć Odredu. Pojava proletera predstavljala je veliko iznenađenje za talijanske jedinice. Dobro naoružani i do tada prekaljeni u nizu borbi, borci Proleterskog bataljona nanijeli su jedinicama talijanskog okupatora nekoliko veoma jakih udaraca na cesti Gornje Jelenje—Crni Lug——Čabar. U ovim sukobima neprijatelj je pretrpio osjetne gubitke, a oslobođeno je i oko 300 žena, djece i ljudi koje je neprijatelj odvodio u internaciju. U tom svom ofanzivnom pohodu okupator je samo na Grobničkom polju u jednom danu strijeljao 96 ljudi. Pored toga on je zvjerski, po selima i zbjegovima, ubio više od 300 ljudi, a samo u čabarskom kraju opljačkao je i do temelja spalio 61 selo i zaselak, te odveo u internaciju preko 6 000 ljudi, žena, i djece. Ogorčen ovakvim zlodjelima neprijatelja i iz straha od daljnjih represalija, preko 4000 ljudi, žena i djece napustilo je svoje domove i našlo se na planinama Snežniku i Platku, kao i na Milanovom vrhu, a trebalo ih je zaštititi.

I dok je 2. primorsko-goranski odred vodio teške obrambene borbe, jedinice 1. primorsko-goranskog odreda, izvele su više napada na željezničku prugu Zagreb—Sušak, komunikaciju Brinje—Senj i neprijateljska uporišta: Gomirje, Prokike, Begovo Razdolje i Modruš. Poslije vrlo uspješnih, skoro dvomjesečnih akcija, ovog Odreda, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, Stab 5. operativne zone upućuje 8. septembra njegov 1. i 2. udarni bataljon na Kordun gdje su pet dana kasnije likvidirali ustaško-domobransko uporište u Blagaju.

To je bio sjajan borbeni podvig primorsko-goranskih partizana, vrlo značajan za daljnje razvijanje bratstva i jedinstva u ovom dijelu Hrvatske, opterećenom međusobnom mržnjom zbog ustaših zločina. Narod okolice Blagaja oduševljeno je primio primorsko-goranske partizane svjestan da su ga oni oslobodili svakodnevnog terora okupatorskih slugu. Udarni bataljoni izveli su još nekoliko akcija kod Generalskog Stola, Duge Rese i Donjih Dubrava, nakon čega su se hitno morali vratiti, zbog ofanzive jedinica talijanskog 5. armijskog korpusa na Jasenak i Drežnicu, u čijem se rejonu nalazila glavnina partizanskih snaga, bolnica, dijelovi Glavnog štaba Hrvatske, Agitprop CK KPH, Stab 5. operativne zone, Komanda područja, okružne i kotarske antifašističke organizacije.

Ofanziva je otpočela 16. septembra 1942. Neprijatelj je nastupao prema Jasenku i Drežnici iz: Lokava, Delnica, Vrbovskog, Gomirja, Ogulina, Oštarija, Josipdola, Modruša, Brinja i Ledenica, nastojeći da stegne obruč oko naših jedinica. Ipak, plan mu nije uspio, jer je Štab 5. operativne zone na vrijeme izvukao svoje bataljone ispod direktnog udara neprijatelja i orijentisao ih na dejstva u pozadini neprijatelja.

U toku ofanzive fašistički okupator je izdašno koristio četnike kao vodiče, jer su oni dobro poznavali sva sela i šumske staze. Istovremeno ih je angažirao da raznim obećanjima nastoje vratiti što više seljaka kućama. Nekoliko stotina labilnijih nasjelo je tim obećanjima. Neki od njih uključeni su u četničku jedinicu u Gomirju, a najveći dio odveden je u internaciju.

Pojava partizanskih jedinica u pozadini neprijatelja i napadi na saobraćajnice i njegove kolone, okupatora su uvjerili da je uništenje partizana kao osnovni cilj ofanzive propao. Zato on obustavlja ofanzivu na Veliku Kapelu i vrši pregrupaciju snaga za dejstva u Lici. Sve veća aktivnost naših snaga u njegovoj pozadini, povratak 1. i 2. udarnog bataljona iz Korduna i njihov iznenadni napad na neprijatelja kod Tisovca, doprinijeli su da već 2. oktobra napusti napadnuti teritorij oko Velike Kapele.

I pored toga što je okupator u ovoj ofanzivi opljačkao i popalio čitavu Drež-

nicu i Jasenak i uništio veći dio ljetine, partizanski redovi postali su poslije nje još zbijeniji i brojniji, a narod još uvjereniji da samo sopstvenom borbom može osigurati sebi slobodu i bolju budućnost. U takvoj situaciji već 12. oktobra 1942. naređenjem Glavnog štaba Hrvatske, formirana je 6. primorsko-goranska brigada — prva partizanska brigada na ovom području.

Formiranje 14. primorsko-goranske brigade

Poslije okupatorske ofanzive »Velika Kapela« počeli su se u spaljena i opljačkana sela Drežnice vraćati iscrpljeni i još uvijek uznemireni ljudi, žene i djeca. Oni su se i ranije pred neprijateljem sklanjali u okolne šume Drežnice, ali nikad nisu, kada su se vratili, naišli na takvu pustoš kao ovoga puta. Drežnica, sa svim svojim selima i zaseocima, bila je potpuno spaljena, opljačkana i porušena. Okupator je, zajedno sa svojim slugama, ustašama i četnicima, vrlo pedantno palio, pljačkao i uništavao sve što bi izmučenom narodu i njegovim borcima moglo biti od koristi. Predstojeća zima koja je bila na pragu još je više zabrinjavala, pa je trebalo brzo i energično djelovati, da bi se stvorili kakvi-takvi uvjeti za smještaj. Zato su antifašističke organizacije na čelu s Okružnim komitetom Partije i Okružnim NOO-om odmah stupile u akciju, razradile plan obnove i angažiranja, kako mještana Drežnice tako i svih nepopaljenih mjesta Gorskog kotara. Najprije su obnovljeni mlin kraj škole i pilana u Jagetićima, pomoću majstora tesara i zidara iz Mrkoplja i Hrvatskog primorja. Potrebni materijal nabavljan je iz raznih krajeva: građa za pilanu i mlin dovezena je iz Stajnice, remenje za pilanu iz Moravica, stakla iz Ravne Gore, razni tehnički materijali i si. iz Sušaka i ostalog dijela Primorja. Nakon osposobljavanja pilane i mlina, te raznih radionica za potrebe vojske i naroda, počela je izgradnja nastambi za narod širom Drežnice i Jasenka, kao i bolnice za ranjenike. Pod rukovodstvom Komunističke partije i u ovoj teškoj situaciji za narod Drežnice i Jasenka, došlo je do punog izražaja bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata ovih ustaničkih krajeva — Primorja i Gorskog kotara.

Dok su partijska rukovodstva, NOO-i i antifašističke organizacije bili angažirani u zbrinjavanju stanovništva, **Stab** 5. operativne zone Hrvatske vršio je pripreme za formiranje i druge brigade na svom teritoriju. Nakon toga je naređenjem Glavnog štaba Hrvatske, od 26. novembra 1942. formirana 14. partizanska brigada Hrvatske, odnosno druga brigada na području 5. operativne zone koja je od naroda i boraca prozvana 14. primorsko-goranska brigada. Brigada je formirana u Drežnici. U njen sastav ušli su bataljoni »Matija Gubec« iz 1. primorsko-goranskog odreda i 1. i 2. bataljon 2. primorsko-goranskog odreda. Bataljoni su u svom sastavu imali po tri čete. Pored bataljona pri Štabu brigade formirani su prateći i sanitetski vod. Na dan formiranja brigada je imala 599 boraca. Od naoružanja, osim pušaka i automata, imala je 10 puškomitraljeza i 1 mitraljez.

Za prvog komandanta 14. primorsko-goranske brigade postavljen je Dušan Matetić, za političkog komesara Stipe Ugarković, za zamjenika komandanta Pajo Sirola, za zamjenika političkog komesara Vinko Švob i za operativnog oficira brigade Ivan Lenac. Komandant 1. bataljona bio je Rade Mrvoš, a politički komesar Frane Starčević; komandant 2. bataljona Milan Rustanbeg, a politički komesar Mirko Lenac i komandant 3. bataljona Josip Mavrinac, a politički komesar Josip Cetina.

Do ulaska u sastav brigade bataljoni 2. primorsko-goranskog odreda nalazili su se u rejonu sjeverno od Delnica, kod izvora Kupe na planini Praport. Bataljoni su tu teško dolazili do hrane jer su sela bila popaljena a mnogo naroda izbjeglo ili otjerano u logore. Osim toga, tih novembarskih dana bilo je hladno. Temperatura se bila spustila i do minus pet stepeni, što je, s hladnom gorskom maglom, koja se nije dizala preko cijelog dana, činilo i onako teške uslove još težim. Zato je vijest o ulasku u sastav nove brigade kod boraca izazvala veliko oduševljenje. Saznanje da će brigada narednih dana biti formirana u Drežnici još je više oduševilo borce, pa im predstojeći marš, iako dug i po jakoj zimi, uz slabu hranu, nije teško pao. Za borce iz Primorja i ostalih dijelova neoslobođene teritorije, doći tada u oslobođenu Drežnicu bio je doživljaj, iako su znali da je u nešto ranije završenoj okupatorskoj ofanzivi potpuno popaljena. S obzirom na činjenice da je u Drežnici jedno vrijeme 1942. boravio Glavni štab Hrvatske, da je ona bila sjedište Štaba 5. operativne zone Hrvatske, političkih i antifašističkih organizacija za Gorski kotar i kotar Ogulin, te baza 6. primorsko-goranske brigade, ona je za borce, koji su čitavo vrijeme od odlaska u partizane proveli van naseljenih mjesta po šumama Primorja i Gorskog kotara, predstavljala pravi grad. Bataljon »Matija Gubec« iz sastava 1. odreda u momentu dobijanja naređenja da krene u Drežnicu, radi ulaska u sastav nove brigade, nalazio se u šumi na Lukovu iznad Bribira. Stigavši u Drežnicu bataljoni su bili razmješteni u Tomićima. Gostoljubiva omladina i narod Drežnice, dočekali su Primorce s velikim oduševljenjem i priredili im veoma topao i srdačan doček.

Pred današnjom Osnovnom školom »Milan Kosanović« u centru Drežnice, 26. novembra 1942. bataljoni su bili postrojeni za formiranje brigade. U prisustvu velikog broja stanovnika Drežnice i okolnih sela Brigadu je pozdravio Ivo Vejvoda, politički komesar 5. operativne zone Hrvatske, čestitao borcima ulazak u brigadu, ukazao na značaj formiranja brigade za daljnji razvoj NOB-a i na njihove obaveze kao pripadnika brigade. Poslije tog svečanog čina i, za tu priliku pripremljenog toplog ručka, uz harmoniku i pjesmu, razvilo se narodno veselje na Drežničkom polju kraj pilane, čime je svečanost formiranja brigade završena.

Borački sastav brigade bio je uglavnom hrvatske nacionalnosti iz Primorja i Gorskog kotara. Dobar broj njih odazvao se pozivu Komunističke partije Jugoslavije još u ljeto i jesen 1941. godine. Njihov ponos toga dana bio je očevidan, jer su, prisjećajući se borbi i teškoća kroz koje su prošli, sada poslije godinu dana bili svjedoci formiranja i svoje druge brigade u slobodnoj Drežnici.

U situaciji kada su se još osjećale teške posljedice septembarske ofanzive, formiranje 14. primorsko-goranske brigade imalo je veliki vojnički i politički značaj, ne samo za Gorski kotar i Hrvatsko primorje, nego i šire, jer je u to vrijeme to bila jedina brigada u ovom dijelu Hrvatske, sastavljena od boraca iz čisto hrvatskih mjesta.

Na slobodnu teritoriju Drežnice i Jasenka često su upadali četnici iz Gomirja i uznemiravali narod u njegovim naporima da podigne kakav-takav krov nad glavom i pokupi ono malo ljetine što je bilo ostalo iza okupatora i njegovih slugu — ustaša i četnika. Ekonomska situacija bila je posebno teška, hrane nije bilo dovoljno za prehranu stanovništva, pa ni za vojsku. Uviđajući težinu situacije Glavni štab Hrvatske poslao je nešto hrane, municije i oružja.

Prve borbe

Procjenjujući tadanju situaciju Stab 5. operativne zone Hrvatske ocijenio je da bi za daljnji razvoj NOB-a od najvećeg vojnog i političkog značenja bila likvidacija četničkog uporišta u Gomirju i ustaškog u Ravnoj Gori. Likvidacijom ovih uporišta obezbijedili bi se mnogo povoljniji uslovi za manevar, ishranu i smještaj brigada i ostalih partizanskih jedinica u tom rejonu. U duhu takve procjene i odluke Štaba 5. operativne zone, u brigadama su počele pripreme, kako vojne tako i političke. Praksa, koja se ranije primjenjivala u odredima, da se prije polaska u akciju objasni borcima vojni i politički značaj predviđene akcije, nastavljena je i u brigadama sve do završetka rata.

Nakon neophodnih priprema napad na Gomirje izvršen je 10. decembra 1942. u jedan sat noću, s dva bataljona 6. brigade. Osiguranje iz pravca Vrbovskog vršila su dva bataljona 14. brigade, dok su osiguranje od Ogulina vršili jedan bataljon 14. i jedan bataljon 6. brigade. Pošto četničko uporište nije likvidirano do dana, borba je nastavljena do predveče. Napokon su četnici bili razbijeni. Prema talijanskom izvještaju od 1. januara 1943. četnici su imali gubitke od 8 mrtvih, 5 ranjenih i 150 zarobljenih. Zaplijenjena su 4 mitraljeza, 5 puškomitraljeza i preko 150 pušaka.[6] Nešto četnika se uspjelo spasiti bijegom na željezničku stanicu Gomirje Talijanima, a jedna oveća grupa razbježala se kućama od kojih se tokom narednih nekoliko dana predalo 70. Dok se 6. brigada borila s četnicima u Gomirju, dotle je 14. brigada, pojačana jednim bataljonom 6. brigade, cijelog dana, uspješno odolijevala Talijanima koji su iz Vrbovskog i Delnica, kao i Talijanima i ustašama koji su iz Ogulina, pokušavali da se probiju u Gomirje.

Samo šest dana kasnije, pod rukovodstvom Štaba 5. operativne zone, 17. decembra 1942. izvršen je napad na ustaško uporište u Ravnoj Gori, gdje se kao posada nalazila jedna četa ustaša u zgradi Ferijalnog saveza i 20 žandara u zgradi žandarmerijske stanice. Za napad je komandant 5. operativne zone odredio 1. bataljon 14. brigade, kome su bili pridodati top »Krnjo« i jedna četa 4. bataljona 6. brigade. Ostatak 4. bataljona 6. brigade sačinjavao je rezervu komandanta Zone. Ostali bataljoni jedne i druge brigade bili su raspoređeni na osiguranja prema neprijateljskim garnizonima: Delnice, Mrkopalj, Skrad i Vrbovsko, odakle se očekivala pomoć napadnutim ustašama.

Brigade su krenule iz Jasenka 16. decembra 1942. prema rejonima rasporeda: 14. brigada preko Bjelolasice ka Ravnoj Gori i Vrbovskom, a 6. brigada preko Matić poljane ka svojim položajima ispred Mrkoplja i Delnica. Bataljon određen za napad izbio je na polazni položaj za napad neopaženo. četa 6. brigade, kojom je bio ojačan ovaj bataljon, odmah je prešla u napad i nakon kraće borbe žandari su joj se predali. Pošto ga je dan zatekao na polaznim položajima, to 1. bataljon 14. brigade, s pratećom četom, nije krenuo u napad, jer je zgradi u kojoj su se nalazili ustaše bilo nemoguće prići po čistom prostoru bez velikih gubitaka. Zato je komandant 5. operativne zone Veljko Kovačević, odlučio da se posluži lukavstvom. Naredio je posadi topa da gađa prozore na zgradi Ferijalnog saveza, gdje su bili smješteni ustaše. Od 3 ispaljene granate jedna je uletjela kroz prozor, jednog ustašu ubila i nekoliko ih ranila. Neposredno iza toga, komandant Zone je uputio ustašama zahtjev da se odmah predaju, ili će arti-

5 Vlado Matetić: »14. primorsko-goranska brigada«, Vojnoistorljski institut, Beograd, 1973, str. 36.

ljenjom razoriti zgradu. Ustaše su znali da je prije nekoliko dana uništeno četničko uporište u Gomirju, i da je već zauzeta žandarmerijska stanica, a prenošene su i vijesti tih dana da se na terenu Drežnice i Jasenka nalazi više partizanskih brigada s jakom artiljerijom. To ih je pokolebalo, pa su poslali svog pregovarača. Da bi izazvao utisak o postojanju jakih artiljerijskih snaga, Veljko Kovačević je, pred ustaškim pregovaračem, primio raporte »artiljerijskih starješina« i izdao im naređenje da budu spremni svakog časa za otvaranje vatre po zgradi. Pomoć Talijana s jedne strane nije stizala, niti je igdje, gdje su bile naše jedinice na osiguranju, vođena borba. Sve je to kod ustaša izazvalo paniku i oni su odlučili da se predaju. Sve formalnosti oko predaje ljudstva, naoružanja, zgrade i ostalog bile su završene do 12 sati. Zarobljena su 103 ustaše i 20 žandara. Zaplijenjeno je 100 pušaka, 30 000 metaka, 3 puškomitraljeza, 1 automat i izvjesna količina hrane i druge opreme. Na našoj strani poginuo je 1 borac. Likvidacijom ovog neprijateljskog uporišta bio je potpuno izvršen zadatak Štaba 5. operativne zone. Nakon toga brigade su dobile veći manevarski prostor, bolji smještaj i ishranu, a narod popaljene Drežnice i Jasenka, mogao je mnogo mirnije nastaviti podizanje nastambi i izvršiti ostale pripreme za predstojeću zimu.

Likvidacija četničkog uporišta u Gomirju i ustaškog u Ravnoj Gori naišla je na veliki politički odjek u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Osjetno su porasle mogućnosti za priliv novih boraca i za popunu 14. i 6. brigade. Budući da je neprijatelj poslije ovih akcija uglavnom mirovao, brigade su dobile mogućnost da se nekoliko dana odmore. Odmor je iskorišten za organizaciju i razvijanje kulturno-prosvjetnog i zabavnog života i političko djelovanje u tek oslobođenim selima. U 14. brigadi održana je tih dana Prva brigadna partijska konferencija i izabrano partijsko rukovodstvo. Tada je partijska organizacija brigade brojila oko 70 članova KPJ, dok je članova SKOJ-a bilo oko 80. Konferenciji je prisustvovala i Anka Berus, član CK KPH i delegat za Primorje i Gorski kotar. Referat je podnio Vinko Svob, zamjenik političkog komesara brigade. Raspravljalo se o radu komunista u brigadi i s kandidatima Partije, o radu sa skojevskom organizacijom, o disciplini i odgovornosti komunista, radu na kultumo-zabavnom polju, o političkom djelovanju u narodu po selima i dr.

Na konferenciji je dat pregled vojno-političke situacije u našoj zemlji i na ratištima saveznika. Posebno je ukazano na uspješne operacije Crvene armije i okruženje njemačke 6. armije kod Staljingrada s obrazloženjem da je još kraj rata daleko, ali da to okruženje označava prekretnicu u ratu i početak sloma Hitlerovog plana da zagospodari Evropom i svijetom. Zatim je konferencija izabrala Brigadni komitet i precizirala zadatke za daljnji rad partijske organizacije, posebno ukazujući na rad s mladim borcima u podizanju njihovog vojnog i političkog znanja.

Dok je brigada boravila na odmoru u Ravnoj Gori, izvela je više akcija na željezničkoj pruzi, a noću 31. decembra 1942. iznenadnim prepadom je zarobila i razoružala vod domobrana u Škradu, koji su čuvali tamošnju bolnicu. Tom prilikom je zaplijenjen 1 puškomitraljez, 30 pušaka, nešto municije i sva oprema bolnice. Dio opreme poslan je Centralnoj bolnici u Petrovoj gori, a ostalo bolnici u Drežnici koja se ponovo podizala u rejonu sela Vukelića.

Prvih dana januara 1943. Stab 5. operativne zone dobio je naređenje Glavnog štaba Hrvatske da 6. i 14. brigadu prebaci na Kordun, kako bi se s 8. kordunaškom divizijom učestvovale u čišćenju Plaščanske doline od četnika i Talijana i rušenju željezničke pruge Ogulin—Gospić. Već 5. januara 1943. obje ove bri-

gade krenule su ka Plaškom. Prvi bataljon 14. brigade ostao je u Ravnoj Gori radi njene obrane i izvođenja akcija na željezničkoj pruzi Delnice—Srpske Moravice. U toku marša 14. brigade na Kordun, dotadanji komandant Dušan Matetić premješten je na dužnost načelnika Operativnog odjeljenja Glavnog štaba Hrvatske. Za novog komandanta brigade postavljen je dotadanji zamjenik komandanta 2. brigade 6. ličke divizije Dušan Dotlić.

Borbe brigade u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi

Tokom 1942. a naročito u drugoj polovini godine, narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji razvijao se veoma uspješno. Dolazak Vrhovnog štaba s grupom proleterskih brigada u zapadnu Bosnu, neposredno je uticao na brzi razvoj NOB-a u centralnim i zapadnim dijelovima zemlje. Proleterske, bosanske, hrvatske i slovenačke jedinice, razvile su snažna ofanzivna dejstva i oslobodile mnoga mjesta, među kojima i Bihać, gdje je u novembru 1942. održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a. Krajem 1942. godine jedinstvena slobodna teritorija na području Bosanske krajine, Like, Korduna i Banije obuhvatala je oko 45000 km². Osim nje postojala su znatna slobodna područja u Dalmaciji, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Zumberku, Sloveniji i Slavoniji, koja su preko užih ili širih koridora bila povezana međusobno kao i s jedinstvenom slobodnom teritorijom.

Isto tako, situacija na istočnom frontu i u Africi postajala je sve teža za fašističke sile. Bilo je vidljivo da frontu u sjevernoj Africi, pod sve snažnijim udarcima saveznika, prijeti skori slom. Poslije toga mogla se u oblasti Sredozemlja očekivati nova savezništva akcija. Velika sovjetska ofanziva dovela je kod Staljingrada do okruženja, a kasnije i uništenja njemačke grupacije od preko 300 000 vojnika. U takvoj situaciji, značaj Balkana, posebno jugoslovenskog ratišta i NOVJ, snažno je porastao, što je u odsudnom momentu moglo vezati još krupnije fašističke snage, otežati njihov manevar i znatno doprinijeti eventualnom savezničkom poduhvatu u oblasti Sredozemlja prema Balkanu. Takva situacija navela je okupatora na poduzimanje novih napora radi uništenja NOVJ i razbijanja NOP-a. U tu svrhu, pod rukovodstvom Hitlera 18. decembra 1942. u istočnoj Pruskoj, održan je sastanak načelnika generalštabova i ministara spoljnih poslova Njemačke i Italije. Na njemu je donesena odluka da poduzmu zajedničku operaciju na području dijela Hrvatske i zapadne Bosne, radi uništenja glavnine NOVJ na čelu s Vrhovnim štabom. Detalji ovog plana razrađeni su 3. januara u Rimu i 9. januara 1943. u Zagrebu, između njemačkog generala Lera i talijanskog generala Roate. Prema tom planu u prvom dijelu operacije, koji je dobio šifrirani naziv »VAJS-1« (Weiss) trebalo je okružiti i uništiti naše snage na teritoriju Banije, Korduna, Like i dijela Bosanske krajine, a u drugom dijelu (operacija »VAJS-2«) na području Drvara, Glamoča i Livna uništiti one snage koje se uspiju izvući ispod udara prve operacije.

Četrnaesta primorsko-goranska brigada, bez jednog bataljona, 9. januara 1943. stigla je u rejon selä Cerovnik i Kunić na Kordunu i stavljena pod komandu 8. kordunaške divizije. Poslije dvodnevnog odmora dobila je naređenje da odmah pređe na rušenje željezničke pruge između željezničkih stanica Vojnovac i Latin, te da po svaku cijenu spriječi njeno oporavljanje. Istovremeno su 2. brigada 8. kordunaške divizije i 6. primorsko-goranska brigada vršile priprema za čišćenje Plaščanske doline od četnika i Talijana.

Kako je i naređeno, jedinice 14. primorsko-goranske brigade uputile su se na rušenje željezničke pruge i paljenje pragova uz potrebno osiguranje prema željezničkoj stanici Vojnovac, odakle se očekivala intervencija neprijatelja. Za to vrijeme izvršen je uspješan napad na Ličku Jesenicu i Plavča Dragu gdje su likvidirane četničke jedinice. Pošto su dobijene vijesti da će neprijatelj narednih dana početi s ofanzivom, pripreme za napad na Plaški su prekinute. U takvoj situaciji 14. primorsko-goranska brigada dobila je zadatak da pređe u rejon sela Tržić i Tobolić, izviđa prema Ogulinu i Plaškom i, u slučaju neprijateljskog nastupanja, štiti bok i pozadinu brigada 8. kordunaške divizije koje su zatvarale pravac Karlovac—Slunj.

Četvrta neprijateljska ofanziva otpočela je 20. januara 1943. godine. Glavna kolona njemačkih snaga (7. SS divizija) nastupala je pravcem: Karlovac—Tušilović—Veljun—Slunj—Bihać, a pomoćne snage pravcem: Vojnić— V. Kladuša-—Cetingrad—Tržić—Bihać. Talijanske, ustaške i četničke snage imale su zadatak da iza njemačkih jedinica čiste teritoriju i uspostavljaju ustašku vlast i vojne garnizone. Nijemci su, prema planu, već prvog dana ofanzive trebali ući u Slunj. Međutim, oni su to ostvarili tek 4 dana kasnije, poslije teških borbi s našim snagama. Drugog dana ofanzive talijanske snage otpočele su nastupanje iz Ogulina prema položajima 2. bataljona 14. brigade, a slijedećeg dana i iz Plaškog prema položajima 3. bataljona. Oba bataljona uspjela su zadržati nastupanje neprijatelja sve do 23. januara i nanijeti mu gubitke u ljudstvu i materijalu, uništivši mu i dva topa. Zatim je 14. brigada s dva bataljona, zatvarajući pravac ka Slunju, zaposjela položaje kod sela Zbijega na rijeci Mrežnici. Naređenjem Glavnog štaba Hrvatske tih dana je od 6. i 14. primorsko-goranske, 15. kordunaške i jednog bataljona 4. kordunaške brigade 8. divizije formirana Grupa »Kordun«. Za komandanta Grupe postavljen je Veljko Kovačević. Grupa je dobila zadatak da upornom borbom na pravcu: Slunj—Rakovica—Drežnik-Grad, spriječi brzi prodor njemačkih snaga prema Bihaću i stvori potrebno vrijeme grupi dizivija Vrhovnog štaba za nastupanje prema Neretvi.

Poslije napuštanja Slunja i rušenja mostova na Korani, 25. januara, sve naše jedinice povukle su se na novu liniju obrane od sela Furjan na desnoj, preko Rakovice i Močila do Tobolića, na lijevoj strani. Četrnaesta brigada držala je položaj prema Toboliću, na lijevom krilu rasporeda Grupe »Kordun«. Tek 26. januara 1943. glavna kolona 7. SS »Princ Eugen« divizije ušla je u Slunj i tu se spojila s jedinicama 74. pješadijskog puka talijanske divizije »Lombardija«. Još istog dana Nijemci produžavaju nastupanje i kod sela Furjan sukobljavaju se s 15. kordunaškom brigadom koja je predveče prešla u protivnapad, odbacila Nijemce i otpočela njihovo gonjenje. Bataljon 6. brigade, koji je zatvarao pravac ka Rakovici, ponesen trenutnom situacijom kod 15. brigade, napao je bok njemačkih snaga koje su bile u odstupanju. Izviđački bataljon 7. SS »Princ Eugen« divizije, koji je nastupao od Slunja, iskoristio je novonastalu situaciju i nesmetano noću prošao prema Rakovici. Istovremeno je jedna talijanska kolona. nastupajući od Plaškog, nakon višesatne borbe, predveče probila položaje 14. brigade, ušla u selo Močila, a potom produžila ka Rakovici, gdje se spojila s Nijemcima. Time su se jedinice 14. brigade našle u okruženju, ali su se noću između 26. i 27. januara pod zaštitom mraka uspjele probiti prema selu Sertić Poljana i dalje prema selu Jezerce. Prodorom Nijemaca u Rakovicu bio je narušen obrambeni sistem naših jedinica i otvoren put njemačkim snagama za Drežnik-Grad.

Narednih dana 14. brigada, ojačana jednim bataljonom 2. ličke brigade i jed-

nim kordunaškim bataljonom, dobila je zadatak da zatvori pravac Prijedor—
—Korenica. Ona je uspješno odbila izviđačke dijelove talijanske divizije »Re«
i utvrdila se na položajima u rejonu Koreničke Kapele. Međutim, noću između
31. januara i 1. februara, jedan puk divizije «-Re«, uz pomoć tenkova i artilje-
rije, uspio je probiti odbranu 14. brigade i produžiti u Korenicu. Na Vratniku,
južno od Koreničke Kapele, Štab 14. brigade, s pristapskim jedinicama, orga-
nizirao je zasjedu koja je napala neprijateljsku kolonu i nanijela joj osjetne
gubitke.

Raspoređena na nove položaje linijom: Ponorac—Maklovac—Donji Frkašić,
14. brigada je od 2—8. februara vodila teške borbe s neprijateljem koji se na-
stojao probiti prema Plješevici i Bijelim potocima, gdje su bile smještene ra-
zne radionice, skladišta hrane i Centralna partizanska bolnica s većim brojem
ranjenika. Svi pokušaji neprijatelja odbijeni su, ali je brigada pretrpjela osje-
tne gubitke. Veliki gubici, iscrpljenost, jaka hladnoća, slaba odjeća i obuća, te
izgladnjelost, doveli su do izvjesnog kolebanja boraca u 2. i 3. bataljonu 14.
brigade. Zato je, da bi se popravilo stanje, komandant 5. operativne zone u
njen sastav prebacio 1. udarni bataljon 6. primorsko-goranske brigade, a njen
3. bataljon u sastav 6. brigade.

U pratnji ranjenika za Drežnicu

Naređenjem Glavnog štaba Hrvatske od 8. februara 1943. godine 14. primor-
sko-goranska brigada dobila je zadatak da s oko 100 nepokretnih ranjenika iz
Centralne bolnice u Bijelim potocima odmah krene za Drežnicu. Brigada se
prikupila u selu Ponoru i izvršila pripreme za pokret. Cim su dopremljeni ra-
njenici iz bolnice, ona je već 12. februara bila u pokretu prema Drežnici. Marš
od Ponora u Lid, preko Prijeboja, Plitvica, Močila, Tobolića, Kunića i Vrha
Kapele do Drežnice trajao je oko 7 dana, tako da je u Drežnicu stigla 19. ili 20.
februara. Ranjenici su transportovani na kolima s konjskim zapregama i prvog
dana nije bilo većih teškoća, pa je kolona pred veče stigla do Poljanka, sjeve-
rozapadno od Plitvica, gdje je prenoćila. Predvečer je počeo padati gusti snijeg
i preko noći toliko je napadao da daljnji pokret kolskim zapregama nije bio
moguć. Moralo se pristupiti prikupljanju saonica od seljaka, zbog čega je izgu-
bljen cijeli jedan dan. Na čitavom ovom putu brigada nije imala borbi s ne-
prijateljem, ali je bilo velikih teškoća s ranjenicima zbog snijega i teško pro-
laznih putova. Cesto je trebalo ranjenike na velikim uzbrdicama i nizbrdicama
prenositi na rukama da bi im se olakšali bolovi ili izbjeglo prevrtanje saonica.

Kad je stigla u Drežnicu, narod je brigadu dočekao s velikim oduševljenjem.
Tu je ostala nekoliko dana, a onda je krenula za Ravnu Goru, gdje se nalazio
njen prvi bataljon, koji je za cijelo vrijeme, od odlaska brigade za Kordun i
Liku, zajedno s dva bataljona Primorsko-goranskog odreda izvodio akcije na
željezničkoj pruzi između Delnica i Srpskih Moravica, koja je za ovo vrijeme
bila prekinuta više od 30 dana.

Nakon nekoliko dana odmora i sređivanja, 25. februara 1943. u Ravnoj Gori,
brigada je preformirana. Iz 1. udarnog bataljona 6. primorsko-goranske bri-
gade, koji je još u Lici odlukom komandanta 5. operativne zone ušao u sastav
14. brigade, izdvojen je dio komandnog kadra za ostale bataljone. Ovaj bataljon
bio je u primorsko-goranskim jedinicama jedan od najboljih bataljona, s mno-
go borbenog iskustva, čiji se prekaljeni borci i komandni kadar nisu osvrtali

na teškoće u izvršavanju zadataka. Poslije reorganizacije formacija brigade je bila slijedeća: štab, tri bataljona, prateća četa, sanitetski vod i intendantura. Komandant brigade ostao je i dalje Dušan Dotlić, a za političkog komesara brigade postavljen je Emil Karadžija, do tada politički komesar 2. primorsko-goranskog odreda. Zamjenik komandanta ostao je i dalje Vitomir Širola, a zamjenik političkog komesara Vinko Svob. Svaki bataljon imao je po tri čete. Komandant 1. udarnog bataljona bio je Božo Kosanović, politički komesar Ilija Kosanović; komandant 2. bataljona Rade Mrvoš, politički komesar Frane Starčević; komandant 3. bataljona Milan Rustanbeg, a politički komesar Mirko Lenac.

Dok je brigada boravila u Ravnoj Gori i pored provođenja reorganizacije, izvedeno je više akcija na željezničkoj pruzi Delnice—Skrad. U borbi kod Srpskih Moravica razbijeno je nekoliko manjih četničkih grupa, a kod Skrada je uništena jača talijanska patrola. Isto tako bilo je organizovano više kulturnih priredbi za borce i narod ovoga kraja. Posebno je boravak brigade u Ravnoj Gori iskorišten za intenzivan partijsko-politički rad i vojnu obuku novih boraca, zatim za analizu borbenih dejstava u četvrtoj ofanzivi s kritičkim osvrtom na ta dejstva kao i držanje komandnog kadra i boraca u njima.

Talijanska ofanziva na Gorski kotar marta 1943. godine

Početkom marta 1943. u Gorskom kotaru se nalazila samo 14. primorsko-goranska brigada s tri bataljona i Primorsko-goranski odred s dva bataljona. U očekivanju talijanske ofanzive, koja je bila planirana još za januar, ali odgođena zbog angažiranja Talijana u četvrtoj ofanzivi, naše snage u Gorskom kotaru blagovremeno su zauzele novi raspored. Tako je 14. brigada bila razmještena u rejonu Jasenka sa zadatkom zatvarnja pravca od Ravne Gore i Gomirja, dok je Primorsko-goranski odred s jednim bataljonom bio orijentisan prema Ogulinu, a s drugim bataljonom u rejonu Skalića, prema Brinju. Cilj ove neprijateljske ofanzive bio je, prvo zauzeti Ravnu Goru, a zatim razbiti i odbaciti naše jedinice od željezničke pruge, natjerati ih u kotline Jasenka i Drežnice i tu pristupiti njihovoj likvidaciji. Poseban, ali već tradicionalan zadatak imale su neprijateljske snage i ovog puta. Naime, trebalo je popaliti i opljačkati sva sela i zaseoke, koje je narod poslije septembarske ofanzive 1942. uspio podići.

Neprijatelj je za ovu operaciju angažovao pet bataljona ojačanih artiljerijom i četnicima iz Gomirja i Prokika, te ustašama iz Krivog Puta. U Ravnu Goru, koju su jedinice 14. brigade napustile bez borbe, neprijatelj je ušao 8. marta 1943. a nastupanje prema Jasenku i Drežnici započeo 12. marta. Nastupao je pravcima: Ravna Gora—Jasenak; Tuk—Begovo Razdolje—Jasenak; Gomirje——Jasenak i Ogulin—Musulinski Potok—Jasenak. Dva dana kasnije otpočeo je nastupati i iz Brinja prema Drežnici. Talijanska 14. obalska brigada iz Novog izbila je s jednim bataljonom u Ledenice i izviđala pravac Mošune—Stalak.

U toj situaciji Stab 5. operativne zone naredio je 14. primorsko-goranskoj brigadi da s 1. i 3. bataljonom posjedne položaje južno od Jasenka, kod Javornice, sa zadatkom da aktivnim dejstvima sprečava brz prodor neprijatelja u Drežnicu, nanoseći mu što više gubitaka. Zatim je 1. bataljon određen za obezbjeđenje bolnice u kojoj je bilo preko 300 ranjenika. Primorsko-goranski odred dobio je zadatak da 1. bataljonom zatvori pravac: Ogulin—Musulinski Potok——Brezno—Drežnica, a 2. bataljonom pravac od Brinja preko Skalića za Dre-

žnicu. U sedmodnevnim borbama 14. brigada je, zajedno s Primorsko-goranskim odredom, uspjela zaštititi veći dio sela i zaselaka od pljačke, odbraniti bolnicu i ranjenike i nanijeti neprijatelju gubitke od preko 20 mrtvih i nekoliko desetaka ranjenih. Na našoj strani bilo je također nekoliko mrtvih, naročito u vrlo oštrim borbama 13. marta na raskršću puteva: Jasenak—Drežnica——Stalak, gdje je teško ranjen i komandant brigade Dušan Dotlić. Za novog komandanta brigade tada je postavljen Viktor Bubanj, dotadašnji zamjenik komandanta 5. operativne zone. U ovim borbama narod Drežnice, Jasenka i Gornjeg brinjskog kraja, kao i uvijek, aktivno je učestvovao u obrani svojih domova i prenošenju ranjenika iz bolnice. No, kako ni u ovoj ofanzivi nije uspio ostvariti svoj plan — uništenje partizanskih snaga, neprijatelj je narodu nanio veliku materijalnu štetu. Zapalio je mlin i pilanu u Drežnici i opljačkao sve do čega je došao, pa je pitanje ishrane ranjenika, naroda i vojske postalo još teže nego ranije.

Dok je u Drežnici, i oko nje, 14. brigada vodila borbe za zaštitu ranjenika i naroda, naše jedinice pod komandom Glavnog štaba Hrvatske oslobodile su Gračac, Crnu Vlast, Vrhovine, a zatim nastavile borbu za Gacku dolinu. Sve je to uticalo na to da neprijatelj ranije okonča svoja dejstva na području Drežnice, a time je Stab 5. operativne zone dobio mogućnost da već 20. marta 1943. prebaci 14. primorsko-goransku brigadu na sektor Brinja sa zadatkom da ofanzivnim dejstvima na putu: Brinje—Žuta Lokva—Senj sadejstvuje u operacijama koje su vođene u Gackoj dolini. Od 15. marta do 30. aprila 1943. jedinice 14. brigade su, na putevima: Brinje—Žuta Lokva, Žuta Lokva—Senj i Vratnik—Melnice, te napadom na uporište Veliki goljak, neprijatelju nanijele gubitke od nekoliko desetaka mrtvih, ranjenih i zarobljenih vojnika. Pored toga, uništeno je 7 kamiona, zaplijenjen 1 mitraljez, 5 puškomitraljeza i oko 30 pušaka. Zbog brzih intervencija neprijatelja, tenkovima i artiljerijom, sav plijen nije uvijek mogao biti pokupljen.

Borbena dejstva 14. brigade oko Brinja i Žute Lokve, te ofanzivna dejstva naših jedinica protiv talijanskih snaga u Gackoj dolini, uticali su na to da Talijani povuku svoju posadu iz Krišpolja, da iz Prokika na našu stranu pređe oko 70 četnika i konačno da dijelovi talijanske divizije »Re« noću 10/11. aprila 1943. nabrzo evakuiraju garnizon Brinje. Iza njihovog povlačenja, u Brinju je ostalo oko 15 000 litara benzina, preko 500 000 metaka, 2 vagona granata za top 75 mm i velike količine hrane, vojne opreme i raznog drugog materijala. Već 12. aprila naše jedinice su ušle u Otočac i tako je oslobođena cijela Gacka dolina. Četrnaesta brigada ostala je i dalje na sektoru Brinja.

Formiranje 13. primorsko-goranske divizije i borbe u toku maja i juna 1943.

Poslije oslobođenja Brinja, Otočca i Plaškog u prvoj polovini aprila 1943. bile su spojene slobodne teritorije Like, Korduna i Gorskog kotara. Procjenjujući vojno-političku situaciju koncem marta, Glavni štab Hrvatske je zaključio da bi za uspješni razvoj NOB-a na teritoriji Gorskog kotara i Hrvatskog primorja bilo potrebno formirati diviziju od postojećih vojnih jedinica. Na osnovu tog zaključka, 4. aprila 1943. upućeno je Štabu 5. operativne zone naređenje da odmah otpočne pripreme u tom pravcu[6]. U isto vrijeme 6. primorsko-goran-

0 Zbornik, tom V, knj. 14, dok. 10.

ska brigada, koja se nalazila u sastavu 8. kordunaške divizije, dobila je naređenje da se vrati u Gorski kotar, odnosno u Brinje, gdje je trebalo formirati primorsko-goransku diviziju.

Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba od 14. aprila 1943. godine u Brinju je 20. aprila formirana 13. divizija NOVJ, koju su narod i borci nazvali 13. primorsko-goranska divizija. U njen sastav su ušle 6. udarna i 14. primorsko-goranska brigada. Njenim formiranjem prestao je da postoji Štab 5. operativne zone Hrvatske. Za komandanta divizije postavljen je Veljko Kovačević, a za političkog komesara Artur Turkulin. Formiranje divizije snažno je politički odjeknulo u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, što je imalo kao posljedicu još veći priliv novih boraca.

Na dan formiranja divizije 14. brigada je imala slijedeći sastav: štab, tri bataljona, prateću četu, odjeljenje za vezu, minersko odjeljenje, sanitet i intendanturu. Ukupno ljudstvo brigade brojilo je 797 boraca, od čega 762 muškarca i 35 žena. Od naoružanja je posjedovala: 1 brdski top 66 mm, 6 lakih minobacača, 4 mitraljeca, 25 puškomitraljeza, 588 pušaka i 66 pištolja. Relativno dobro naoružana za tadašnje prilike i sa solidnim borbenim iskustvom, 14. brigada bila je sposobna i za izvođenje samostalnih borbi.

Stotinu i sedamdeset članova KPJ, 40 kandidata za njene članove i 180 članova SKOJ-a bila je značajna politička snaga, koja je vrlo aktivno i snažno djelovala u brigadi i na terenu. Već tada vrlo razvijeni i kulturno-prosvjetni rad mnogo je značio za unutrašnji život brigade, podizanje borbenog morala i uspostavljanje veza s narodom te uticaja na njega preko priredbi u selima kuda je brigada prolazila.

Nakon formiranja Štab 13. primorsko-goranske divizije imao je u planu da s obje brigade krene u dolinu Kupe, na sektoru Lukovdol—Bosiljevo. Međutim, Glavni štab Hrvatske nije se u potpunosti složio s tim prijedlogom, imajući u vidu veću operaciju na sektoru Gospića sa snagama 4. korpusa NOVJ, te zaštitu Gacke doline, jer je postojala realna mogućnost da Talijani ponovno poduzmu ofanzivu prema Brinju i Otočcu. Tako je na osnovu naređenja Glavnog štaba Hrvatske od 7. maja 1943. Štab 13. primorsko-goranske divizije sa 6. udarnom brigadom zatvorio pravac: Senj—Vratnik—Brinje. Četiri dana kasnije pod komandu Štaba 13. divizije privremeno su stavljene 1. udarna brigada 6. ličke divizije i 4. udarna brigada 8. kordunaške divizije. Istim naređenjem je 14. primorsko-goranska brigada upućena u dolinu Kupe, sa zadatkom da napadima na željezničku prugu, na sektoru: Karlovac—Ogulin—Delnice, vezuje neprijateljske snage raspoređene od Ogulina do Delnica.

Za nešto više od 15 dana brigada je izvela nekoliko akcija na željezničku prugu od kojih je najznačajnija bila ona od 17. maja 1943. između Gomirja i Ogulinskog Hreljina. Toga dana brigada je napala kompoziciju vlaka od 24 vagona, koja je u svom sastavu imala i nekoliko oklopnih vagona s posadom. Borba je trajala preko tri sata. Citava kompozicija je uništena. Pretpostavlja se da je tom prilikom ubijeno oko 100 neprijateljskih vojnika, među kojima i 6 talijanskih oficira. Zarobljeno je 26 talijanskih vojnika, 14 domobrana i 15 željezničara. Zaplijenjeno je 5 mitraljeza, 2 puškomitraljeza, 20 pušaka i razna druga oprema. Mnogo oružja i opreme je izgorjelo, jer se od Ogulina, koji pravac je zatvarao 3. bataljon brigade, uspio probiti jedan ustaški bataljon i onemogućiti izvlačenje plijena. U toj borbi 14. brigada je imala 15 poginulih, među kojima je bio i komandant 1. udarnog bataljona Božo Kosanović.

Pomenuta akcija je teško pogodila talijanskog okupatora, pa je već 20. maja

otpočeo s napadom na brigadu, tako da je toga i slijedećih dana ona vodila borbu izbjegavajući jače udare neprijatelja, da bi se noću između 21. i 22. maja neprimjetno uspjela provući kroz neprijateljski raspored, preći željezničku prugu kod Gomirja i razmjestiti se u selima: Kosanovići, Ljubošina, Vitunj i Musulinski Potok. Nakon toga je dobila zadatak da s jednim bataljonom ostane kod Gomirja i dejstvuje na željezničku prugu, a s dva bataljona da zatvori pravac Ogulin—Brinje. Međutim, pošto je Glavni štab Hrvatske naređenjem od 30. maja povlačio 4. kordunašku brigadu s položaja prema Senju, Štab 13. divizije je na njeno mjesto uputio 14. primorsko-goransku brigadu. Istim naređenjem izvršeno je preimenovanje brigada 13. divizije: 6. brigade u 1-vu, a 14-te u 2. brigadu 13. primorsko-goranske divizije[7].

Ostavivši jedan bataljon u rejonu Gomirja, 14. brigada se prebacila ka komunikaciji Žuta Lokva—Brinje i razmjestila kod mjesta Klanac. Pod komandom Štaba 13. divizije i dalje je ostala 1. udarna brigada 6. Učke divizije. Pošto u vremenu od 1—10. juna na sektoru: Senj—Brinje—Otočac neprijatelj nije ispoljavao veću aktivnost, Štab 13. primorsko-goranske divizije iskoristio je to vrijeme za utvrđivanje položaja na cijelom sektoru obrane, za vojni i politički rad, organiziranje kulturno-prosvjetnog života i druge aktivnosti.

Dvanaestog juna 1943. neprijatelj je uz snažnu artiljerijsku i minobacačku vatru prešao u napad na naše isturene položaje kod Krivog Puta i Žute Lokve, uspio potisnuti naše snage i 14. juna zauzeti Prokike. Liniju: Vratnik—Veliki goljak—Žuta Lokva—Prokike, koju je tom prilikom zaposjeo, neprijatelj je narednih dana užurbano utvrđivao i istovremeno izviđao naše položaje. Brinjski pravac zatvorila je 14. a pravac prema Otočcu 6. udarna brigada 13. divizije. Brigada 6. ličke divizije, koja je do tada bila pod komandom Štaba 13. divizije, povučena je tih dana, pa su na čitavom ovom sektoru ostale samo dvije brigade 13. divizije i jedan bataljon Primorsko-goranskog odreda. U takvoj je situaciji neprijatelj ujutro 23. juna, uz vrlo snažnu podršku artiljerije, pokušao da probije položaje 14. brigade. Međutim, njene jedinice su uz pomoć jednog bataljona 6. udarne brigade, uspjele odbiti napad Talijana i energičnim jurišem ih natjerati na povlačenje. Tom prilikom Talijani su imali 8 mrtvih (među kojima je bio i komandant bataljona crnih košulja) i 59 ranjenih. Poslije ovog poraza Talijani su se povukli iz Prokika i Žute Lokve na nove položaje prema Senju. Od tada oni više nisu poduzimali ofanzivne operacije. Jedino su povremeno vršili jače ispade radi izviđanja naših položaja.

Događaji i borbe u periodu kapitulacije fašističke Italije

Priliv novih boraca iz Istre i Primorja bio je svakodnevno sve veći. Talijanski vojnici su se počeli predavati, donoseći sobom i naoružanje. Poslije pada Musolinija, talijanske jedinice su se počele neprimjetno izvlačiti i vraćati u Italiju. Tako se noću između 16. i 17. augusta 1943. divizija »Re« izvukla ka Senju, otkuda je kasnije povučena u Italiju. Njene položaje na relaciji Vratnik——Krivi Put, zaposjela je divizija »Murge«, koja je na tim položajima ostala sve do kapitulacije fašističke Italije. Ona nije ni pokušavala da se probije prema Brinju ili Otočcu. Istina, bilo je svakodnevnih sukoba u kojima su jedna

7 Radt veće jasnoće u tekstu ćemo 1 dalje zadržati naziv 14. prlmorsko-goranska brigada.

i druga strana imale gubitaka, ali sve to bilo je bez ozbiljnijih promjena situacije.

Naređenjem Glavnog štaba Hrvatske od 30. augusta 1943. godine 6. udarna brigada 13. primorsko-goranske divizije povučena je sa senjskog sektora i prebačena u Liku na sektor Gospića. Na položajima prema Senju ostala je 14. primorsko-goranska brigada sa svoja četiri bataljona i jednim bataljonom 1. primorsko-goranskog odreda. Tako se na dan kapitulacije fašističke Italije, 9. septembra 1943. godine, u zoni talijanskog 5. armijskog korpusa našla jedino 14. primorsko-goranska brigada i Grupa primorsko-goranskih odreda, od kojih je 1. odred s dva bataljona bio na položajima prema Ogulinu, a 2. odred s jednim bataljonom kod Grižana i drugim kod Grobnika. I poslije kapitulacije Italije brigada je nastavila teške borbe s divizijom »Murge« za Senj. Za vrijeme tih borbi vođeni su i pregovori o predaji, ali su ih Talijani odugovlačili nastojeći dobiti u vremenu. S naše strane u pregovorima su učestvovali politički komesar GSH Vladimir Bakarić i komandant 13. primorsko-goranske divizije Veljko Kovačević. Nakon dugog pregovaranja Talijani su pristali na predaju s cjelokupnim naoružanjem, a formalnosti oko predaje bile su završene tek 13. septembra 1943. godine. Predalo se preko 6 000 vojnika i oficira, među kojima i dva generala. Zaplijenjene su i velike količine oružja, raznog ratnog materijala i hrane.

Za vrijeme dok je 14. brigada vodila borbe za Senj, jedinice Grupe primorsko-goranskih odreda, uz pomoć NOO-a, partijskih i antifašističkih organizacija i naroda Primorja i Gorskog kotara, uspjele su razoružati gotovo sve jedinice talijanskog 5. armijskog korpusa.

Poslije oslobođenja Senja 14. primorsko-goranska brigada zadržana je u Senju sa zadatkom da se organizaciono sredi, popuni i izvrši pripreme za napad na ustaško uporište u Karlobagu. Brigada je iz Senja krenula 19. septembra da bi u noći 21/22. septembra izvršila planirani napad. Međutim, napad je izvršen tek 23. septembra, ali nije uspio, jer su za njega bile određene suviše male snage u odnosu na dobro organiziranu obranu ustaša. Brigada se odmah vratila u Senj, ostavivši 1. bataljon kod Karlobaga radi priprema za novi napad.

Tih dana Štab 13. primorsko-goranske divizije formirao je još dvije brigade: 3. i 4. i sa 6. udarnom brigadom izvršio pomorski desant na otok Lošinj. Oslobađanjem Lošinja bili su oslobođeni svi Kvarnerski otoci. U isto vrijeme vojno-pozadinski organi, uz pomoć NOO-a, partijskih, omladinskih i drugih organizacija, radili su užurbano na evakuaciji zaplijenjenog naoružanja, municije i ostale ratne opreme.

Mada je narod kapitulaciju Italije velikim dijelom shvatio kao kraj rata i svih teškoća koje on nosi, rukovodstvo NOB-a nije gajilo takve iluzije. Ono je znalo da se rat nastavlja i da se svi krajevi oslobođeni od talijanskog okupatora mogu opet vrlo brzo naći pod udarom i okupacijom Nijemaca. Zato su komunisti i svi aktivisti na terenu, pored rada na uspostavljanju nove narodne vlasti i organiziranju redovnog života, bili zauzeti objašnjavanjem vojno-političke situacije i ukazivanjem na njen mogući razvoj.

Kad je 29. septembra 1943. Glavni štab Hrvatske naredio da 6. lička divizija i dijelovi 13. primorsko-goranske divizije likvidiraju ustaška uporišta oko Gospića, 14. brigada je ponovo dobila zadatak da likvidira ustašku posadu u Karlobagu. Drugog oktobra ona je krenula iz Senja ka Karlobagu i u toku pokreta bila napadnuta od ustaša koji su se iznenada pojavili bočno u odnosu na pravac njenog kretanja. Pošto se u isto vrijeme 6. udarna brigada 13. primorsko-

-goranske divizije kretala grebenom Velebita prema Crnom Dabru, čula je paljbu i Štab brigade je odmah uputio jedan bataljon u tom pravcu. Tako su ustaše, s kojima je 14. brigada vodila borbu, iznenada bili napadnuti s leđa od ovog bataljona i našli se u vrlo teškom položaju, pod unakrsnom vatrom naših jedinica. Kasnije se saznalo da je ustaška grupa bila jačine oko 300 ljudi i da je imala velike gubitke, te da je u toj borbi bio ranjen i ustaški zločinac, bojnik Delko Bogdanić. Gubici 14. brigade iznosili su 8 poginulih i više od 10 ranjenih.

Mada je sukob s ustašama vremenski poremetio plan, ipak su pripreme za napad izvršene na vrijeme. Napad na Karlobag izvršen je noću 3/4. oktobra 1943. godine s tri bataljona i jednim bataljonom u rezervi. Napad je odlično podržavala brigadna artiljerijska baterija topova 100 mm čiju su posadu sačinjavali dojučerašnji vojnici talijanskih jedinica. Čim je probijena obrana ustaša, u nastali prolaz je ubačen bataljon iz rezerve i podržan tenkovima, nakon čega je otpor ustaša slomljen. Oko 11 sati Karlobag je bio slobodan, a 14. primorsko-goranska brigada je potpuno izvršila svoj zadatak. U toj borbi poginulo je 120, a zarobljeno 148 ustaša. Gubici brigade iznosili su: 17 poginulih i 24 ranjena borca. Zaplijenjen je 1 top 47 mm, 4 teška i 2 laka minobacača, 16 mitraljeza i mnogo druge ratne opreme. Oslobođeno je i oko 1 000 Talijana, koje su ustaše razoružali i držali u zarobljeništvu od kapitulacije Italije. Poslije oslobođenja Karlobaga brigada je krenula za Novi Vinodolski.

Borbe i marševi u jesen i zimu 1943/1944. godinu

Poslije kapitulacije Italije, cijelu Istru je zahvatio val općenarodnog ustanka, pa su za kratko vrijeme novoformirane istarske brigade oslobodile čitavu Istru, osim Pule, Rijeke i Trsta. Prvi puta slobodna, Istra je tih dana živjela u izuzetnom raspoloženju, u organiziranju svoje narodne vlasti i vojnih jedinica. Međutim i Nijemci su, nakon kapitulacije Italije, poduzeli hitne mjere radi okupacije Istre, riječke i ljubljanske provincije, pa su već 2. oktobra otpočeli ofanzivu na Istru i za šest dana uspjeli razbiti istarske brigade i druge vojne jedinice, te im nanijeti velike gubitke. Istovremeno oni su, surovim metodama terora nad narodom, nastojali da ubiju u njemu borbeno raspoloženje i želju za slobodom.

Dok su još trajale borbe u Istri, Nijemci su vršili koncentraciju svojih snaga za nastavak operacije na Hrvatsko primorje i Gorski kotar. Ne znajući za to naše rukovodstvo je 6. oktobra naredilo 14. primorsko-goranskoj brigadi da iz Novog krene na sektor Hreljin—Krasica, smijeni 3. brigadu 13. divizije na položaju: Draga—Kukuljanovo—Kamenjak, a zatim se pripremi za napad na Kamenjak i Sušak. Brigada je već 7. oktobra ujutro stigla u određeni rejon i odmah počela da se priprema za smjenu 3. brigade. Međutim, oko 18,30 sati oglasila se jaka mitraljeska vatra iz pravca Kotrinjak—Gornje Jelenje. U isto vrijeme komandant 3. brigade javio je da njegov 3. bataljon vodi borbu na Koritnjaku s njemačkom pješadijom i ujedno je tražio da Štab 14. brigade hitno uputi jedan svoj bataljon u pomoć. Komandant 14. brigade odmah je naredio bataljonima da zauzmu položaje za napad na neprijatelja. Ali, dok su još bataljoni i Štab brigade bili u pokretu prema položajima, susreli su se s neprijateljskim tenkovima na putu: Gornje Jelenje—Koritnjak—Meja. Ubrzo su se 3. i 14. primorsko-goranska brigada 13. divizije našle u okruženju, razbijene po bataljonima, koji su svaki za sebe tražili izlaz iz vrlo teške situacije.

Zahvaljujući našem poznatom geslu da iz svake situacije ima izlaza, koje su KPJ i drug Tito duboko usadili u srca partizana, oni su se samoinicijativno snalazili i pojedinačno ili grupno probijali prema mjestima i rejonima koje neprijatelj još nije zauzeo. Na taj način, već 10. oktobra, 14. brigada se prikupila u Grižanama, odakle je krenula u Bribir, zatim u Ledenice, da bi se 12. oktobra prebacila za Kamenicu na sektoru Brinja. Dok je tu bila na odmoru, izvršena je analiza proteklih događaja i borbi i sređivanje jedinica.

Prije borbe kod Hreljina brigada je imala 1 500 boraca, a koncem oktobra ostala je sa svega oko 800. Stradali su najviše novomobilisani borci, ali je poginuo i veliki broj starih boraca. To je bio vrlo težak udar za brigadu, pa su Štab brigade, partijska i skojevska organizacija trebali dosta vremena i upornog rada, da brigada opet postane uzorna borbena jedinica. Od 15. oktobra do 8. novembra 1943. godine 14. brigada nalazila se na obezbjeđenju bolnice u Drežnici, zatim je zatvarala pravce od Ogulina prema Modrušu i Jasenku i uz obimno zaprečavanje uspješno odbijala mnogobrojne napade neprijatelja.

Kada je 6. lička divizija krenula u sastav 1. proleterskog korpusa NOVJ u Bosnu, Glavni štab Hrvatske je 4. novembra 1943. naredio Štabu 13. divizije, da na sektor Gospića odmah uputi 14. i 4. brigadu, gdje će se staviti pod komandu novoformiranog Operativnog štaba za Liku. Slijedećeg dana 14. brigada je krenula za Liku i već 7. novembra bila u rejonu Perušića. Od Operativnog štaba za Liku brigade su dobile zadatak da dejstvuju na komunikacijama: Gospić—Gračac i Gospić—Karlobag, kako bi onemogućile normalno snabdijevanje neprijateljskih posada u Gospiću i Karlobagu. Nekoliko dana 14. brigada je ostala u rejonu Perušić—Pazarište i tu vodila povremeno manje borbe s izviđačkim jedinicama neprijatelja. Dvanaestog novembra je smijenila 4. brigadu na sektoru Vrebac—Barlete i već 15. novembra dobila zadatak da posjedne nove položaje na istočnim padinama Velebita i da zasjedama i prepadima na komunikacijama: Gospić—Gračac i Gospić—Karlobag sprečava normalno snabdijevanje garnizona u Gospiću od pravca Gračaca.

Na tim i drugim zadacima u širem rejonu Gospića, brigada je ostala do kraja 1943. godine, kada ju je Glavni štab Hrvatske izuzeo ispod komande Operativnog štaba za Liku i uputio u Gacku dolinu, u rejon sela Kompolje. Tu je ostala do 14. januara 1944. na odmoru vršeći reorganizaciju bataljona. Naime, ona je u borbama u širem rejonu Gospića imala dosta gubitaka pa je Štab brigade bio prisiljen, da u bataljonima, umjesto tri, formira samo po dvije čete. Ovako reorganizovana 14. brigada je od Glavnog štaba Hrvatske, pod čijom se komandom nalazila, dobila zadatak da zatvori pravac Otočac—Glavace—Dabar i da, upornom obranom u sadejstvu s ostalim jedinicama na ovom pravcu, spriječi prodor njemačkih snaga na Kordun. Na tom pravcu brigada je vodila višednevne borbe, a 22. januara, zbog guste magle, njeni borci su se pomiješali s Nijemcima i borili se s njima prsa u prsa. U tim borbama poginulo je 37 i ranjeno 44 neprijateljskih vojnika. Brigada je imala 2 poginula, 8 ranjenih i 2 nestala borca.

Dok su 14. i 4. brigada vodile borbe oko Gospića i u Gackoj dolini, dotle su 6. udarna, 3. brigada, 1. i 2. odred prenijeli dejstva ka komunikaciji Ogulin——Rijeka. U to vrijeme na teritoriji Gorskog kotara se nalazila i 18. slovenačka divizija. Ona je u novembru 1943. oslobodila Vrbovsko, tako da su u tom rejonu operativnu inicijativu ponovo preduzele naše jedinice. Do tada privremeno razdvojene, slobodne teritorije Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, biie su opet međusobno čvrsto povezane, a preko Bele krajine i sa Sloveni-

jom. To je umnogome doprinijelo sređivanju stanja u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, jer su sada vojno-pozadinske ustanove, NOO-i, partijske i antifašističke organizacije mogle da rade pod mnogo povoljnijim uslovima. Pošto je dio obale od Novog Vinodola do Jablanca s otocima Pagom i Rabom bio slobodan, organiziran je tada normalan pomorski saobraćaj iz Senja, preko Paga i Raba, za Vis i dalje do Baze NOVJ u Bariju (Italija). Tim su putem prebacivani teški ranjenici iz cijele Hrvatske na liječenje u Italiju.

S obzirom da su Nijemci gotovo sigurno očekivali iskrcavanje saveznika na Balkanu, oni su se pripremili da u toku zime 1943/44. odbace naše snage s obale Jadrana. Zato su svoj 15. brdski armijski korpus orijentirali prema Jadranu. Njegove dvije divizije grupisali su u rejonu: Zadar—Šibenik—Knin—Bihać, dok je rejon: Senj—Ogulin—Karlovac posjela 392. legionarska divizija. Pod komandu ove divizije stavljene su sve ustaške i domobranske snage na sektoru Gospić—Ogulin, dok je u njen neposredni sastav ušao 19. ustaški bataljon iz Karlovca. Trinaestog januara 1944. jedna neprijateljska borbena grupa krenula je iz Karlovca prema Ogulinu, ali je, zbog jakog otpora jedinica 8. kordunaške divizije, tek 16. januara stigla u Ogulin.

Pošto je Štab 13. primorsko-goranske divizije imao sigurne podatke da će se 392. legionarska divizija iz Ogulina probijati prema Senju, izvršio je novi raspored svojih jedinica prema kom je 14. brigada dobila zadatak da jedan bataljon ostavi i dalje na položaju kod sela Glavace, a s tri bataljona da krene u rejon sela Lipice i Stajnica, te na komunikaciji Vrh Kapele—Brinje napada kolone 392. divizije i tako uspori njen prodor ka Senju. Od 23. januara do 10. februara brigada je u području komunikacija: Vrh Kapele—Brinje i Dabar—Glavace—Brlog, u sadejstvu s jedinicama 8. kordunaške divizije, vodila borbe s 392. njemačkom divizijom koja se probijala prema Senju, pod vrlo teškim uslovima, uslijed niskih temperatura i snježnog pokrivača. U tim borbama, prema operativnom izvještaju brigade od 18. februara 1944. upućenom Štabu 13. primorsko-goranske divizije, neprijatelj je imao 217 mrtvih i 57 ranjenih, dok su gubici brigade iznosili 20 mrtvih i 23 ranjena borca.

Noću između 9. i 10. februara 14. brigada se po naređenju Štaba 13. divizije iz rejona Lipice, prebacila, preko komunikacije Krišpolje—Jezerane, u rejon Škalića. Tu je dobila zadatak da, zajedno sa 6. udarnom brigadom, potisne neprijatelja iz Gornjeg kraja na liniju Krišpolje—Brinje.

Kako je 14. brigada uslijed dotadašnjih borbi bila dosta iscrpljena, neophodan joj je bio odmor. Međutim, pošto su sela Gornjeg kraja bila do temelja popaljena, a i neprijatelj je svakodnevno vršio napade, uslova za odmor i sređivanje nije bilo. Zato je Štab brigade postavio zahtjev Štabu 13. divizije da se brigada prebaci privremeno u Gorski kotar, gdje su uslovi za odmor i prehranu bili mnogo povoljniji. Štab 13. divizije složio se s ovim prijedlogom i već 18. februara, brigada je počela da se priprema za pokret. U međuvremenu ona je u Gornjem kraju, zajedno s jedinicama 6. udarne brigade, vodila više borbi s neprijateljem i nanijela mu gubitke od preko 40 mrtvih i ranjenih.

Dvadeset prvog februara 1944. bez 1. bataljona, koji je stavljen pod komandu 6. udarne brigade, 14. brigada se prebacila u Jasenak pri temperaturi od minus 10 stepeni. Prenoćivši u Jasenku ona je slijedećeg dana nastavila pokret preko Bjelolasice za Mrkopalj, udaljen oko 30 km, što u normalnim uslovima ne predstavlja veliku udaljenost. Međutim, kada gladni i iznureni borci po snježnoj mećavi i temperaturi od minus 10 i više stepeni, moraju gaziti snijeg i do metar visine, to mora predstavljati strašne teškoće. Ali, drugog izlaza nije

bilo. Borci su bili izgladnjeli i iscrpljeni, a hrane u Drežnici i Jasenku nije bilo. Uveče prije puta svaki je bataljon dobio dozvolu da ubije po jednog konja s tim da se meso podijeli na čitavu brigadu. Više se nije moglo, jer je konja ionako bilo premalo za potrebe bolnice i prenos oružja i municije.

Prvi kilometri marša, dok su još borci bili odmorniji i dok ih je nosio jutarnji topli obrok, prošli su bez većih teškoća. Nevolje su počele kada je brigada dublje zašla u predjele Bjelolasice i kada je počeo duvati hladan sjeverni vjetar pomiješan sa snijegom. Sve je to bilo popraćeno čestom grmljavinom stabala koje je vjetar lomio, i pritisnuto sivilom oblaka spuštenih do samih vrhova, snijegom pokrivene jelove šume. Pod teretom naoružanja kojim su bili natovareni, konji i mule nisu izdržali studen. Teret koji su oni nosili, morali su preuzeti borci i starješine, što je otežalo ionako tešku situaciju. Penjući se prema visoravni podno Bjelolasice, mnoge borce zahvatila je iznemoglost, pa su počeli da se izdvajaju iz kolone i sklanjaju pored prtine. Neki su se počeli i čudno ponašati, pa su starješine imali velikih teškoća da ih pokrenu na daljnji marš. Po izbijanju na plato u podnožju Bjelolasice, na oko 1 000 m nadmorske visine, iznemoglost boraca dosegla je vrhunac. Umor, glad i veliki napori u probijanju kroz snježne nanose, dovodili su borce do malaksalosti i halucinacija. Na tom maršu umrlo je 26 boraca, a 52 su promrzla i pored toga što su rukovodioci i fizički jači borci činili sve da pomognu svojim iznemoglim drugovima. Brigadu je narod Gorskog kotara i ovog puta prihvatio kao svoju, tako da se ona poslije odmora i dobre ishrane, brzo oporavila za nove borbene zadatke.

Početkom marta 1944. dotadanji komandant 14. primorsko-goranske brigade Viktor Bubanj upućen je na školovanje u SSSR, a politički komesar Mirko Lenac na dužnost **u** Politodjel 11. korpusa. Umjesto njih postavljeni su: za komandanta Milan Rustanbeg, a za političkog komesara Ilija Petrović. Tokom marta brigada je držala položaje u rejonu Zlobin—Plaše i izvršila jedan neuspješan napad na neprijateljev aerodrom Kikovicu na Grobničkom polju. U tom vremenu brigada je nanijela neprijatelju gubitke od 23 mrtva i 37 ranjenih. Gubici brigade iznosili su: 7 poginulih, 18 ranjenih, 9 zarobljenih i 7 nestalih.

Borbe u toku proljeća, ljeta i jeseni 1944. godine

Pošto je početkom aprila neprijatelj otpočeo ofanzivu na Liku, Stab 11. korpusa dao je 13. diviziji zadatak da svoje jedinice uputi na komunikaciju Vrh Kapele—Brinje i aktivnim dejstvima olakša obranu 35. ličke divizije. Na položajima Vrh Kapele—Brinje, 14. brigada ostala je desetak dana, a onda se prebacila u Gornji brinjski kraj. Za pet dana, koliko je tamo ostala, vodila je svakodnevno teške borbe s neprijateljskim snagama, koje su pokušavale ovladati njenim položajima i probiti se u Gornji kraj i Drežnicu. Budući da je neprijatelj dobio pojačanje od dva svježa bataljona, otpočeo je koncentričan napad na rejon razmještaja brigada u Gornjem kraju. Jedinice brigade odolijevale su neprijateljima do predveče, nanijevši mu osjetne gubitke. Tada je Stab 14. brigade dohio zadatak da ostavi jedan bataljon u rejonu Skalića radi zaštite magacina, a s dva bataljona da se probije u pravcu Stalka i Mošuna, gdje će ih sačekati 4. bataljon brigade, koji je do tada bio u rejonu Ledenica. Na putu do Stalka umrla su 3 borca od iznemoglosti i gladi. Nakon toga brigada je upu-

ćena u Mrkopalj na odmor. Računa se da je u svim tim borbama neprijatelj imao preko 150 mrtvih i ranjenih, dok su gubici 14. brigade iznosili: 9 mrtvih, 19 ranjenih i 18 nestalih boraca.

U međuvremenu, dok se 14. brigada odmarala u Mrkoplju, Štab 13. divizije donio je odluku da sa 6. udarnom brigadom i dva bataljona 14. brigade napadne neprijatelja u Bosiljevu. Brigade su izvršile 23. aprila 1944. pokret ka Bosiljevu i napale ga 26. aprila ujutro. Šesta udarna brigada imala je zadatak da napadne uporište, a 14. brigada da obezbijedi napad od Ogulina s dva bataljona, dok su njena ostala dva bataljona bila u rejonu Drežnice. Osiguranje prema Generalskom Stolu vršila je Karlovačka brigada. Budući da je neposredno prije napada posada u Bosiljevu dobila pojačanje za koje se nije znalo, probijanje obrane bilo je otežano pa se borba otegla. Za to vrijeme je neprijatelj uspio da u rejonu Trošmarije napadom od Ogulina s jednom četom ustaša, ojačanom s 4 tenka i 6 blindiranih kola, probije položaje bataljona 14. brigade i spoji se s posadom u Bosiljevu uz gubitke od 20 mrtvih i 40 ranjenih. Nakon neuspjelog napada na Bosiljevo pa do kraja aprila 1944. godine 14. brigada se nalazila na sektoru Drežnice i Gornjeg kraja sa zadatkom da napada neprijatelja na putevima između Drežnice i Brinja. Za samo 4 dana ona je neprijatelju nanijela gubitke od 18 mrtvih i 20 ranjenih, zaplijenila 1 šarac i 6 pušaka, od kojih je jedna bila poluautomatska. Istovremeno je brigada pretrpjela gubitke od dva poginula i 6 ranjenih boraca.

Početkom maja 6. udarna i 14. brigada trebale su da napadnu neprijateljevu posadu u Drežnici, ali pošto je neprijatelj primijetio njihovu koncentraciju, uputio je iz Ogulina na sektor Drežnice i Jasenka snage jačine od oko tri bataljona, nakon čega je Štab 13. divizije odustao od planiranog napada. Poslije toga 14. brigada je neko vrijeme boravila u rejonu Ravne Gore, zatim je između 15. i 30. maja prebačena na sektor: Bosiljevo—Trošmarija—Vrbovsko, radi napada na željezničku prugu Karlovac—Sušak, manja uporišta i neprijateljeve kolone u pokretu. Na ovom sektoru ona je do kraja juna 1944. vodila niz borbi u kojima je neprijatelju nanijela gubitke od preko 100 mrtvih i ranjenih, dok je sama imala 18 poginulih, 8 ranjenih i 3 zarobljena borca.

Trinaesta primorsko-goranska i 15. slovenačka divizija organizirale su 30. juna 1944. zajednički napad na neprijateljevu posadu u Bosiljevu. Slovenačka divizija vršila je napad, a 13. divizija ga je obezbjeđivala sa 6. udarnom brigadom od Ogulina, a s 14. brigadom od Generalskog Stola i Donjih Stativa. Napad je potpuno uspio. Petnaesta slovenačka divizija likvidirala je posadu u Bosiljevu, a 13. divizija je spriječila intervenciju neprijatelja iz okolnih garnizona. Ukupni gubici neprijatelja u Bosiljevu i na pravcima odbrane jedinica 13. divizije iznosili su preko 150 poginulih i ranjenih i 60 zarobljenih vojnika 1 °ficira. Zaplijenjena su 2 topa, 2 teška minobacača, 25 puškomitraljeza, 10 automata, 20 konja i mnogo municije i druge ratne opreme.

Bok su se 6. udarna i 14. brigada 13. divizije nalazile na sektoru Bosiljeva, nePt'ijatelj je 30. juna 1944. izvršio upad na slobodnu teritoriju Gorskog kotara: iz Crikvenice i Drežnice prema Mrkoplju, Sungeru i Ravnoj Gori i iz Ogulina prema Vrbovskom. U vezi s tim je Štab 13. divizije 1. jula, poslije zauzimanja Bosiljeva, 6. i 14. brigadi naredio da odmah krenu za Gorski kotar radi obrane slobodne teritorije. Šesta brigada dobila je zadatak da napada neprijatelja na putu: Kupjak—Stari Laz—Ravna Gora, a 14. brigada da s dva bataljona, zatvori pravac od Ogulina i Gomirja, a s druga dva bataljona da napada neprijatelja na putu: Vrbovsko—Jablan—Ravna Gora. Na putu

prema novim zadacima jedna kolona 6. brigade, sa Štabom brigade na čelu, naišla je u Stubici na postrojenu ustašku jedinicu. Ustaše ih nisu primijetili, jer su bili ispod ceste a i jutarnja magla je bila prilično gusta. Dijelovi brigade su prvi otvorili vatru iz raspoloživog automatskog oružja, unijeli među ustaše zabunu i natjerali ih u bijeg. Međutim, ustaše su se brzo sredili i prešli u protivnapad uz podršku artiljerije. U momentu kada su ustaše protivnapadom doveli borce u kritičnu situaciju, pristigla su dva bataljona 6. udarne i jedan bataljon 14. brigade. Munjevitim naletom oni su razbili ustaše i natjerali ih u bijeg prema Ogulinu i Gomirju. Na našoj strani poginulo je 16, a ranjeno 17 boraca. Tu je poginuo i komandant 6. udarne brigade Srđan Uzelac, prvoborac iz Brinja, vrlo omiljen među borcima i dobro poznat po junaštvu i pristupačnosti ljudima na terenu kuda je predvodio svoje jedinice.

Poslije ove borbe obje brigade krenule su na izvršavanje dobijenih zadataka. Neprijatelj je tada uspio proći preko slobodne teritorije Gorskog kotara, ali ne i zadržati se u njoj. Jedinice 14. brigade, u borbama na položajima kod Gomirja, Vrbovskog i Stubice, uništile su dva neprijateljska tenka i nanijele neprijatelju gubitke od 12 mrtvih i 24 ranjena vojnika. Gubici brigade bili su:
2 poginula, 5 ranjenih, 2 zarobljena i 1 nestao. U to vrijeme Nijemci su još uvijek u Drežnici imali svoju posadu od oko 200 ljudi, ojačanu s dva topa, koja je vršila česte upade u okolna sela. Zato je 10. jula 1944. Štab 13. divizije donio odluku da sa 6. udarnom i 14. brigadom napadne i likvidira njemačko uporište i oslobodi narod Drežnice njegovog terora. Šesta udarna brigada, ojačana jednim bataljonom 14. brigade, dobila je zadatak da 13. jula u 1 sat poslije ponoći napadne neprijatelja, a 14. brigada da zatvori sve pravce od Ogulina koji vode prema Drežnici. Iako je neprijateljska posada likvidirana već oko 8 sati, bataljoni 14. brigade vodili su od ranog jutra do 22 sata naveče tešku borbu s neprijateljskim snagama koje su iz Ogulina nastojale da priteknu u pomoć napadnutoj posadi, ali su u tome onemogućene. Neprijatelj je u Drežnici imao 105 mrtvih, 24 ranjena i 52 zarobljena. Zaplijenjena je sva oprema i naoružanje, među kojim i dva topa. Likvidacija njemačke posade u Drežnici snažno je odjeknula u narodu ovog kraja. Poslije ove akcije operativna inicijativa ponovo je prešla u ruke 13. divizije. Time su stvoreni uslovi za mnogo uspješniji rad NOO-a, partijskih i drugih organizacija NOP-a. Nakon ovih akcija 14. brigada je zadržana na kraćem odmoru, a onda je dobila zadatak da osigura prebacivanje hrane s Korduna u Gorski kotar.

August 1944. godine 14. primorsko-goranska brigada je provela u neprestanim borbama s neprijateljskim jedinicama, koje su vršile česte upade na slobodni teritorij Gorskog kotara. Borbe su vođene najvećim dijelom u rejonima Srpskih Moravica, Vrbovskog, Bosiljeva, Severina na Kupi, Lukovdola, Gorenaca, Gomirja, Drežnice, Josipdola i na željezničkoj pruzi: Karlovac—Ogulin——Gomirje. U svim tim borbama neprijatelj je pretrpio znatne gubitke, dok je
14. brigada zabilježila 26 poginulih, 59 ranjenih i 9 nestalih. Među poginulima bili su i politički komesar 14. brigade Ilija Petrović, operativni oficir brigade Nikola Tatalović, operativni oficir 2. bataljona Sava Radojčić i komandir voda Drago Buneta. Gubitak političkog komesara i operativnog oficira, toliko broj poginulih i ranjenih, bio je veliki udarac za brigadu, iako je ona tada bila moralno-politički, organizaciono i kadrovski sposobna da izdrži i teže udarce. Za novog političkog komesara brigade postavljen je Stevo Lakić, do tada na dužnosti političkog komesara 6. udarne brigade, a za operativnog oficira Ivan Frank, do tada komandant 3. bataljona 14. brigade.

U to vrijeme 14. brigada je organizacijski izgledala ovako: štab, udarna četa s 30 boraca naoružanih puškomitraljezima i automatima, prateća četa od oko 50 boraca i tri minobacača, četa za vezu s oko 50 boraca, sanitetski vod s 25 bolničara, radnički vod od 20 zanatlija i vod pri štabu s izviđačkom i minerskom desetinom, zatim četiri pješadijska bataljona, koji su pored ostalog naoružanja imali svaki po 9 puškomitraljeza. Ukupno brojno stanje brigade iznosilo je 1168 boraca. Najveće teškoće koje su pratile brigadu kao i sve primors'ko-goranske jedinice, bile su slaba ishrana i istrošenost obuće i odjeće. Ovo se stanje počelo popravljati tek kasnije kada je, po naređenju GŠH, bio osposobljen pomoćni aerodrom u rejonu Mrkopalj, preko kojeg je primana pomoć od saveznika u hrani, odjeći, obući i drugim potrebama.

Na odmoru u Ravnoj Gori 14. brigada je s tri bataljona ostala do 7. septembra 1944. Za to vrijeme njen 4. bataljon bio je na položaju iznad Vrbovskog, kod Stubice. Sedmog septembra brigada je s tri bataljona izvršila pokret preko Stubice, Ponikava i Trošmarije za Donje Dubrave, radi osiguranja transporta hrane iz Korduna za Gorski kotar. U međuvremenu je Štab 13. primorsko-goranske divizije odlučio da likvidira neprijateljsku posadu koja je osiguravala aerodrom na Grobničkom polju. Za ovaj napad određeni su 2. i 4. bataljon 14. brigade koji su već 13. i 14. septembra izvršili pripreme i pokret ka Grobničkom polju. Napad su osiguravali 3. brigada 13. divizije i Primorsko-goranski odred, sa po dva bataljona. U isto vrijeme jedna brigada 43. istarske divizije napala je neprijatelja u Klani. Napad na posadu Grobničkog polja počeo je 15. septembra u 6 sati i 30 minuta, uz podršku artiljerije i minobacača. I pored tri uništena bunkera, odmah u početku napada, ustaše su iz preostalih bunkera pružili jak otpor. Prikovani jakom vatrom ustaša na brisanom prostoru ispred bunkera, bataljoni su se uz gubitke morali povući na polazne položaje, da bi se pripremili za ponovni napad u toku slijedeće noći. Toga dana neprijateljske jedinice iz Rijeke pokušale su tri puta da se probiju ka aerodromu, ali su svaki puta bile odbijene. Ponovni napad 2. i 4. bataljona počeo je istog dana u 20 sati i 30 minuta. Poslije kratke artiljerijske pripreme i silovitog juriša, otpor neprijatelja bio je slomljen. Gubici neprijatelja iznosili su 18 mrtvih, 30 ranjenih i 3 zarobljena, a brigade 5 mrtvih, 12 ranjenih i 16 nestalih boraca. Zaplijenjeno je 5 mitraljeza, 1 puškomitraljez, 3 laka minobacača, 12 pušaka, 26 000 metaka i druga oprema. Razrušeni su i zapaljeni svi objekti na aerodromu, među kojima i 1 avion »Roda«.

Nakon ove akcije Štab 13. divizije otpočeo je pripreme za likvidaciju neprijateljske posade u Zlobinu. Za direktni napad određena je 3. brigada, a za osiguranje iz pravca Plaše—Crikvenica, odakle se mogla očekivati intervencija neprijatelja, 2. bataljon 14. brigade i 2. primorsko-goranski odred. Četvrti bataljon 14. brigade nalazio se u divizijskoj rezervi. Treća brigada izvršila je napad 23. septembra u 15 sati uz snažnu artiljerijsku pripremu. Da bi pružio pomoć napadnutoj posadi, neprijatelj je već u 16 sati pokušao da probije položaje 2. bataljona, ali je odbačen. Međutim, nešto kasnije ipak uspijeva da dijelom snaga zaobiđe položaje 2. bataljona i da napadne Štab 14. brigade i sanitetski vod. U tom napadu poginuo je komandant 14. brigade Milan Rustanbeg. Pošto je izbio u bok 2. bataljona, ovaj se morao povući čime je neprijatelj otvorio put za Zlobin, pa je daljnji napad 3. brigade obustavljen. Njen ponovljeni napad 24. septembra u 1 sat poslije ponoći također nije uspio. Nakon toga je Štab 13. divizije naredio da se napad obustavi i jedinice povuku. U ovoj borbi 2. bataljon 14. brigade imao je 8 mrtvih i 16 ranjenih. Tu je 14. brigadu zadesio još

jedan težak udarac. Prije mjesec dana poginuo je njen politički komesar a sada i komandant brigade Milan Rustanbeg, koji je svojim primjernim držanjem i umješnim rukovođenjem mnogo doprinosio razvijanju borbenog elana i dobrih odnosa u brigadi. Na mjesto poginulog Rustanbega, za vršioca dužnosti komandanta 14. brigade postavljen je Božo Gostović, do tada na dužnosti komandanta bataljona u 6. brigadi 13. divizije.

Depešom Glavnog štaba Hrvatske od 1. oktobra 1944. godine naređeno je Štabu 13. divizije da jedinice pripremi za pokret i borbena dejstva u Lici. Na osnovu tog naređenja i situacije u Gorskom kotaru brigade su od 1. do 11. oktobra 1944. provele na odmoru. Za to vrijeme vršene su analize proteklih borbenih dejstava, organizaciono sređivanje, opravka naoružanja, odjeće i obuće i popuna municijom. To je vrijeme korišteno i za intenzivan partijsko-politički i vojnički rad s posebnim naglaskom na predstojeći marš za Liku i borbena dejstva na novom terenu. Tih dana 14. brigada je bila razmještena u rejonu Vrbovsko—Sušica, ali je u međuvremenu prebačena na sektor Bosiljeva i razmještena po selima radi lakše i bolje ishrane. Isto tako i 6. udarna brigada premještena je u rejon Trošmarije, dok je 3. brigada ostala na sektoru Vrata——Lokve.

Boravak brigada 13. divizije u navedenim rejonima nije ostao nezapažen od neprijatelja. Ipak, on nije znao njihovu pravu namjeru. Procijenio je da se 13. divizija vjerovatno priprema za ofanzivna dejstva prema Sušaku i Kraljevici, pa je, da bi je u tome osujetio, 11. oktobra 1944. krenuo u napad na slobodnu teritoriju iz više pravaca: od Ziobina pravcem Fužine—Vrata; od Drežnice, preko Mošuna, za Mrkopalj; od Ogulina pravcem Trošmarija—Zdihovo—Severin na Kupi— Stubica i Ogulin—Vrbovsko—Kupjak za Delnice. Tako se 13. divizija opet našla u obrani slobodnog teritorija Gorskog kotara. U takvoj situaciji
14. brigada je hitno prebačena s karlovačkog područja u uži rejon Stubice, iznad Vrbovskog, sa zadatkom da napadne neprijatelja u leđa, koji je potiskivao 6. brigadu.

Borbe s neprijateljem, u ovoj njegovoj ofanzivnoj akciji, trajale su sve do 22. oktobra 1944. kada se počeo povlačiti, ostavivši posade u Vrbovskom, Drežnici i Zlobinu. Jedinice 13. divizije ni na jednom pravcu u ovoj akciji nisu uspjele zadati ozbiljnije udarce neprijatelju i da preotmu inicijativu, dok je neprijatelj uspio da u toku napada onemogući normalan rad našim vojno-pozadinskim ustanovama, NOO-ima i antifašističkim organizacijama, što mu je vjerovatno i bio jedan od ciljeva. Za ovih 10 dana borbi, neprijatelj je imao oko 100 mrtvih i oko 150 ranjenih, a u 13. diviziji je 31 borac poginuo, 67 ranjenih, 11 zarobljeno i 121 nestao.

Od 16. januara 1944. kada je njemačka 392. legionarska divizija došla u Gorski kotar, pa do odlaska 13. primorsko-goranske divizije, 2. novembra 1944. u Liku, malo je bilo mirnih dana. Neprijatelj je često vršio duboke prodore u slobodnu teritoriju i skoro uvijek nastupao iz više pravaca. Pri tome se uspješno koristio kamionima za prebacivanje trupa s jednog sektora na drugi i na taj način poboljšavao svoju manevarsku sposobnost. Naše jedinice nisu imale takvih mogućnosti, pa su se pored nametnutih borbi, iscrpljivale i u neprekidnim pokretima, što je umanjivalo njihovu manevarsku sposobnost i samim tim uticalo na preotimanje inicijative. Osim toga u ovom periodu 1. brigada, kao i ostale jedinice 13. divizije, neprekidno se borila s nedostatkom hrane i slabom odjećom i obućom. Ako svemu ovome dodamo i činjenicu da je ova brigada za godinu dana, zbog gubitaka u okruženju kod Hreljina i u borbama u Lici, dva puta

izmijenila skoro cijeli borački sastav, cijeli Stab brigade, te veliki broj rukovodećeg kadra, može se bar donekle sagledati s kakvim se sve teškoćama borila. Usprkos svemu tome, pred odlazak na nove zadatke u Liku, 14. primorsko-goranska brigada, sa svojih 800 boraca, od kojih je 160 bilo članova KPJ, 40 kandidata za članove KPJ i oko 200 skojevaca, bila je značajan vojni i politički kolektiv.

Od Like do Ilirske Bistrice

Glavni štab Hrvatske koncem oktobra 1944. postavio je Štabu 11. korpusa zadatak, da s 13. primorsko-goranskom i 35. ličkom divizijom, prekine vezu između Gospića i Gračaca, likvidira neprijateljske posade u rejonima Lovinca i Sv. Roka i kod Obrovca uspostavi vezu s 19. sjevemodalmatinskom divizijom 8. udarnog korpusa. U duhu tog zadatka Štab 13. divizije je naredio 14. brigadi da 5. novembra izvrši pokret iz Drežnice za Liku. Tako je ona 12. novembra stigla u rejon selä Lončari, Krečana, Prljevo, a zatim se drugi dan prebacila u selo Gornja Ploča i tu se pripremala za napad na ustaše u Sv. Roku. Od 15. novembra do 7. decembra 1944. godine, razbila je neprijatelja u Sv. Roku, Bruvnu i Štikadskom Klancu i čistila padine Velebita. Treća brigada 13. divizije likvidirala je ustaše na željezničkoj stanici Lovinac. Tako je u cijelosti izvršen postavljeni zadatak. Komunikacija: Obrovac—Sv. Rok—Lovinac—Udbina otvorena je i tako je uspostavljena veza s 19. sjevemodalmatinskom divizijom u rejonu Obrovac.

U borbama s 14. brigadom u naznačenom periodu, neprijatelj je imao 63 poginula, 113 ranjenih i 5 zarobljenih. Gubici brigade iznosili su 13 poginulih i 13 ranjenih. Među poginulima bio i komandant brigade Božo Gostović. Za novog komandanta postavljen je Milan Vraneš, a za političkog komesara Milan Munižaba, namjesto Božanića koji je otišao u partijsku školu. Tako je ova brigada opet dobila novog komandanta i novog političkog komesara.

U međuvremenu, 3. decembra 1944, poslije višednevnih teških borbi 8. korpus NOVJ, oslobodio je Knin. Zarobljene i uništene su jake njemačke snage. Pad Knina unio je osjećaj nesigurnosti i kod njemačko-ustaško-četničkih snaga u Gračacu, pa se očekivalo da će se pokušati izvući iz Gračaca, prije nego ovaj bude napadnut. Tako je i bilo. Već 10. decembra neprijatelj je pokušao da se probije za Donji Lapac. Dočekan iznenadnom i jakom vatrom 3. brigade 35. divizije kod Deringaja, potisnut je nazad ka Gračacu. Međutim, tu su ga na otvorenom prostoru dočekala dva bataljona 1. brigade 13. divizije. Našavši se u bezizlaznoj situaciji, opkoljen i tučen sa svih strana, neprijatelj se poslije dvočasovne borbe predao. Samo u rejonu borbi 14. brigade imao je 40 mrtvih, 60 ranjenih i 450 zarobljenih, a kod 3. brigade 35. divizije bilo je 127 mrtvih i 220 zarobljenih. Zaplijenjeno je mnogo oružja, municije i različite opreme. Oslobođenjem Gračaca konačno su bile povezane slobodne teritorije Like i Dalmacije. Za uspjeh u borbama od 15. novembra do 10. decembra 1944. godine, 13. primorsko-goranska divizija pohvaljena je od GŠH i dobila naziv »udarna«, čemu je doprinijela i 14. brigada.

U sklopu operacija naših jedinica na području Like do konca februara 1945. godine 14. primorsko-goranska brigada djelovala je u rejonima: Medak—Vrebac—Bilaj; Bunić—Ljubovo—Široka Kula; Crna Vlast—Turjanski i Krbavica——Vujnove Glave—Novo Selo, istočno od Korenice. Mada je u to vrijeme, s obzi-

rom na opću vojnu situaciju na ratištima, bilo jasno da se približava slom fašizma a time i kraj rata, neprijatelj se protiv naših jedinica borio nesmanjenom žestinom. Osim toga, teški zimski uslovi, duboki snijeg i velika hladnoća, povećavali su teškoće naših jedinica, čije naoružanje, oprema, odjeća, obuća i ishrana još uvijek nisu bili ravni neprijateljskoj opremljenosti. Samo visoka svijest boraca, uz svakodnevni politički rad i primjerno držanje komunista i skojevaca, pomogli su da se brigada u tako teškim uslovima uspješno suprotstavlja nevjerovatno drskom neprijatelju. Za ova dva i po mjeseca borbi 14. brigada je nanijela neprijatelju gubitke od preko 100 mrtvih i ranjenih uz vlastite gubitke od oko 80 poginulih i ranjenih.

Četrnaestog februara 1945. oslobođen je Mostar i glavnina 8. udarnog korpusu upućena je na ličko-primorski odsjek, da bi početkom marta od njegovih jedinica i jedinica 11. korpusa bila formirana 4. armija, tada preimenovane NOVJ u Jugoslavensku armiju. Zadatak 4. armije bio je likvidacija neprijateljskih snaga u Lici, a zatim prodor prema Rijeci i Trstu. Neprijatelj je, međutim, predviđao da će snage 8. korpusa, poslije mostarske operacije, biti upućene preko Like ka Karlovcu. Da bi onemogućio predviđeni razvoj događaja, Štab njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa preduzeo je ofanzivu na Liku. Cilj je bio, razbiti naše jedinice u Lici, odbaciti ih na jug i osigurati južni bok svoje balkanske grupacije, koja se povlačila dolinom Save na zapad. Neprijatelj je 4. marta počeo pripremljenu ofanzivu. U to vrijeme su jedinice 13. divizije bile razmještene u širem rejonu Korenica—Udbina. Upravo na taj rejon neprijatelj je usmjerio glavninu svojih snaga. Nastupao je iz pet pravaca. I pored ogorčenog otpora naših jedinica, postupno je stezao svoj obruč, uništavajući i paleći sve pred sobom.

Bježeći pred neprijateljem narod se zbijao uz naše jedinice, što je otežavalo njihov manevar. Tako se nakon višednevnih borbi 6. udarna brigada 13. divizije, zajedno s izbjeglim narodom u rejonu Krbavskog polja našla u okruženju. Noću 7/8. marta 1945. zajedničkim snagama 14. brigade izvana i 6. brigade iznutra, obruč neprijatelja je bio probijen, uz osjetne gubitke za neprijatelja. Narednih dana brigada je napadala ustaška uporišta Ribnik i Bilaj, da bi olakšala obrambene borbe 6. i 3. brigade u Srednjoj Gori. Četrnaestog marta cijela 13. divizija, osim dva bataljona 14. brigade koji su ostali u rejonu Medaka, izvršila je protivnapad na neprijateljske položaje u Srednjoj Gori. Neprijatelj je tada bio razbijen pretrpjevši teške gubitke. To je bio ujedno i kraj obrambenih borbi naših jedinica u Lici.

U duhu strategijskog plana Jugoslavenske armije za konačno oslobo'đenje preostalog dijela zemlje, 4. armija je 20. marta 1945. krenula u proboj neprijateljskog fronta u Lici, da bi nastupajući preko Gorskog kotara i Hrvatskog primorja izbila u Istru i Trst. Ona je za svega dva dana oslobodila Donji Lapac, Udbinu i Korenicu, a do 28. marta i Bihać, pri čemu je razbila njemačku 373. legionarsku i 10. ustaško-domobransku diviziju. U međuvremenu je 13. udarna divizija prešla u napad i gonila neprijatelja u pravcu Vrhovina obezbjeđujući lijevi bok glavnih snaga 4. armije u nastupanju kroz istočnu Liku. Između 29. marta i 2. aprila 1945. u Laudovom gaju na Krbavskom polju 13. udarna i 35. lička divizija spojene su u jednu pod nazivom 13. udarna divizija NOVJ. Za komandanta divizije postavljen je Nikola Grubor, do tada komandant 35. divizije, a za političkog komesara Đuro Matić, dotadašnji politički komesar 13. udarne divizije. Četrnaesta brigada je i dalje ostala 2. brigada 13. udarne divizije, a i

komandant i politički komesar ostali su isti. Brigada je znatno ojačana u ljudstvu i naoružanju, kao uostalom i čitava divizija.

Nakon reorganizacije i sređivanja jedinica, 13. udarna divizija je 4. aprila 1945. dobila od Štaba 4. armije, zadatak da oslobodi Perušić, a zatim u rejonu Pazarišta zatvori pravce koji iz Gospića vode u Gacku dolinu. U isto vrijeme nu Otočac je napadala 19. divizija, a na Gospić 20. i 26. divizija. Zadatak 14. brigade bio je da spriječi povlačenje neprijatelja iz Perušića prema Otočcu. Kada su 1. i 3. brigada 13. udarne divizije razbile neprijatelja u Perušiću, njegove glavne snage počele su da odstupaju prema Otočcu, ali, dočekane od 14. brigade, potisnute su prema rijeci Lici, u kojoj se tada utopio velik broj neprijateljskih vojnika.

Poslije oslobođenja Perušića 13. udarna divizija je nastavila pokret prema Brinju i Ogulinu. Kada je 10. aprila izbila pred Ogulin, neprijatelj je počeo da napušta Oštarije i da se povlači prema Ogulinu. Videći haotičnu situaciju kod neprijatelja, komandant 14. brigade je naredio bataljonima da neprekidno održavaju kontakt s neprijateljem i da ga prate u stopu. Tako je 14. brigada upala u Ogulin još istog dana i spriječila uništenje bogatih skladišta njemačke 392. legionarske divizije. Nakon oslobođenja Ogulina 14. brigada je dobila zadatak da likvidira neprijatelja u Donjim Dubravama, a 3. brigada u Tounju. Napad je izvršen 13. aprila, ali zbog intervencije neprijatelja iz Generalskog Stola, 14. brigada je odstupila na polazne položaje. Ponovni napad izvršila je u 11 sati i 30 minuta prisilivši neprijatelja da napusti Gornje Dubrave i da se povuče u pravcu Generalskog Stola.

U sklopu operacijsokg plana 4. armije za dalje nastupanje prema Rijeci i Trstu, 13. udarna divizija dobila je zadatak da hitno uspostavi vezu s 13. istarskom divizijom u rejonu Delnica i da zajednički razbiju neprijatelja na položajima Lokve—Gornje Jelenje, a zatim produže nastupanje prema Klani. Napad na Lokve izvršila je 13. divizija, a na Gornje Jelenje, Mrzle Vodice i Škrebutnjak 43. divizija. Dok je 13. udarna divizija nastupala od Ogulina prema Delnicama i dalje prema Klani, 26. divizija je nastupala od Senja prema Rijeci.

U svim borbama koje je 14. brigada vodila od Perušića u Lici do Lokava u Gorskom kotaru, u vremenu od 4. do 17. aprila 1945. nanijela je neprijatelju gubitke od 137 mrtvih, 94 ranjena i 68 zarobljenih vojnika, dok je sama imala
11 poginulih i 27 ranjenih.

Od 20. aprila do 7. maja 1945. godine, na odsjeku fronta koji je držala 13. udarna divizija u rejonu Klane, 14. primorsko-goranska brigada vodila je niz žestokih borbi s jedinicama 97. njemačkog armijskog korpusa. Iako su bili svjesni da su izgubili rat, njemački fašisti i njihove sluge, davali su ogorčen otpor. Zato su i ove završne borbe 14. brigade, kao i borbe svih ostalih jedinica na sektoru: Rijeka—Klana—Ilirska Bistrica, bile veoma oštre i teške. Obostrani gubici to najbolje ilustruju. Samo u borbama s 14. brigadom, neprijatelj je imao 1025 mrtvih, 465 ranjenih i 73 zarobljena vojnika. Istovremeno je 101 borac brigade poginuo, 260 ih je ranjeno i 6 boraca je nestalo. To su bile i posljednje borbe 14. primorsko-goranske brigade 13. udarne divizije. Kapitulacijom 97. njemačkog armijsokg korpusa, 7. maja 1945. godine u rejonu Ilirske Bistrice za nju je rat bio završen.

Formirana 26. novembra 1942. godine u Drežnici, 14. primorsko-goranska brigada prošla je težak ali slavan ratni put. U borbama širom Gorskog kotara, Korduna, Like, Hrvatskog primorja i Istre, njeni borci, tukući neprijatelja svojim držanjem i živom riječju, bili su propagatori linije KPJ u NOB-u i kovači brat-

stva i jedinstva naših naroda. U njenim redovima odgojeno je stotine članova KPJ i SKOJ-a, koji su svojom borbenošću i političkom sviješću, uvijek prednjačili, kako u borbi tako i na terenu među narodom kuda je brigada prolazila. Za dvije i po ratne godine u redovima brigade borilo se više tisuća boraca od kojih je preko 800 njih ugradilo svoje mlade živote u stvaranje nove Titove socijalističke, samoupravne i nesvrstane Jugoslavije. Za sve to, narod Primorja i Gorskog kotara, iz čijih je njedara izrasla, može biti ponosan na nju i na svoj doprinos velikim tekovinama NOB-a koje danas uživamo.

Vitomir Grbac

Operacija »Velika Kapela«

Rasplamsavanje ustanka u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju

Narodnooslobodilačka borba u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju u proljeće i ljeto 1942. godine poprima veoma široke razmjere i sve karakteristike općeg ustanka u ovom kraju. To je povrdilo i savjetovanje održano od 8. do 11. travnja u Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske na kom je komandant GŠH Ivo Rukavina veoma povoljno ocijenio razvoj vojno-političke situacije u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Komandant Primorsko-goranskog NOP odreda Veljko Kovačević istakao je da je odred za nepunih mjesec dana ojačao za 700 boraca i da broji 1136 partizana.[1]

Uporedni podaci uvida u brojno stanje 5. operativne zone Hrvatske još potpunije ocrtavaju tako veliki porast broja partizanskih boraca što je nesumnjivo najbolji pokazatelj razvoja narodnooslobodilačke borbe. Tako je prema ovim podacima na području 5. operativne zone 14. siječnja bilo 398 partizana i 37 »mobilisanih«[2] 10. ožujka 558 partizana i 1 500 mobiliziranih, 20. lipnja 1 1734 partizana i 950 mobiliziranih i 5. srpnja 2183 partizana i 810 mobiliziranih.[3]

Uporedo s povećanjem broja boraca rješavaju se i organizacijski problemi. Formiraju se novi bataljoni. Od sastava Primorsko-goranskog NOP odreda u svibnju su oformljeni 1. i 2. primorsko-goranski NOP odred. Osniva se i Štab 5. operativne zone Hrvatske. Broj boraca, a time i jedinica, rastao je tako naglo da štabovi i partijske organizacije nisu stizali organizaciono učvrstiti jedinice i dovesti ih na potreban stupanj borbene spremnosti.

Sve više se osjećala potreba za stvaranjem udarnih jedinica, koje će biti nosilac borbenih akcija i svojim primjerom, u svakom pogledu, pozitivno djelovati na druge jedinice i narod. Na takvu orijentaciju u izgrađivanju oružanih snaga

1 Mr Vitomir Grbac, Od prvih naoružanih grupa do partizanske divizije, časopis »Historija radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru«, sv. 1,1978, str. 97.

2 Pod pojmom »mobllisani« podrazumijeva se evidentirana rezerva spremnih ljudi da prime oružje, Jednim dijelom formiranih u jedinice koje su Izvršavale razne neborbene zadatke.

3 V. Svob i M. Konjhodžić, Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana; Institut za nistorlju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, str, 46.

upućivalo je i iskustvo drugih krajeva, a bio je to zahtjev i Vrhovnog komandanta koji je, na osnovu prvih veoma pozitivnih iskustava sa već formiranim proleterskim brigadama, imao viziju stvaranja Narodnooslobodilačke vojske.

Paralelno s porastom broja boraca i jedinica povećao se i broj raznovrsnih akcija, od onih najsitnijih diverzija, do uspješnih napada na naseljena mjesta, što je za posljedicu imalo širenje slobodne teritorije, razvijanje nove revolucionarne narodne vlasti, antifašističkih organizacija i drugih institucija NOB-a. U stalnom je porastu i otpor u gradovima. Okupator je prinuđen da se brani u sve manjem broju uporišta, a da inicijativu sve više prepušta NOP-u, tj. partizanskim oružanim snagama, i to u području geostrateški i vojno-politički veoma osjetljivom za njega — u blizini granice, velikih administrativno-političkih i ekonomskih centara, prometnica od strateškog značaja i dr.[4]

Okupator i njegovi domaći pomogači sinhronizovano poduzimaju različite mjere radi gušenja oružane borbe — teror nad stanovništvom, psihološko-propagandne aktivnosti, špijunsku djelatnost, vojne akcije i druge mjere, koje ne daju gotovo nikakve rezultate. Naprotiv, sve te, često veoma drastične mjere, još više učvršćuju stanovništvo u uvjerenju da je, ma koliko bio težak i ma kakve žrtve zahtijevao, jedino ispravan put — put borbe i otpora sve do konačne pobjede.

U ljeto 1942. godine talijanski okupator, nakon do tada najdrastičnijih terorističkih akcija po Kastavštini i Grobinštini[5], 12. srpnja poduzima vojnu operaciju širokih razmjera nazvanu »Risnjak«, usmjerenu na operativno područje 2. primorsko-goranskog odreda, ali ne samo protiv odreda, već protiv čitavog stanovništva u gerovskom, čabarskom i prezidskom kraju. Ma kako bile teške posljedice ove okupatorske ofanzive, u kojoj je angažirano oko 16 000 vojnika, on nije uspio ostvariti svoje osnovne ciljeve — uništiti partizanske snage i pacificirati pomenuto područje. Drugi odred izašao je iz ofanzive ojačan. Upravo u jeku ofanzive formiran je 28. srpnja njegov udarni bataljon, a narod gerovskog i čabarskog kraja, usprkos grubim represalijama, nastavio je aktivnim i još masovnijim učešćem u NOP-u.[6]

U vrijeme operacije »Risnjak«, uperene protiv 2. primorsko-goranskog odreda, jedinice 1. primorsko-goranskog odreda razvile su živu ofanzivnu djelatnost. Izvršena je i reorganizacija ovih jedinica. Od najboljih jedinica i odabranih boraca formiran je 20. srpnja 1-vi, a početkom kolovoza 2. udarni bataljon. Svaki je bio jačine 300—350 boraca. Dotadašnji bataljoni: »Marko Trbović«, »Matija Gubec« i »Ljubica Gerovac«, popunjeni su novim borcima, a ukupno brojno stanje odreda iznosilo je 1 161[7]. Borbeno iskusniji bataljoni ovoga odreda, tokom ljeta 1942. godine, uspješno su izvršavali veće i složenije akcije. Tako su 24. srpnja napali četnike u Gomirju, a 12. kolovoza ustašku posadu u Modrušu, za-

4 Oslobodilački rat naroda Jugoslavije IMI—1345, knj. I, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1857, str. 293; Veljko Kovačević, Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 19«—1943, Beograd, 1955, str. 23—30; Ivica Cuculiò, Gorski kotar u narodnooslobodilačkoj borbi 1942—1943, objavljeno u Zborniku -radova »Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB«, Rijeka 1974, str. 307—315; Vladimir-Dušan Matetić, 14. primorsko-goranska brigada, Beograd 1973. str. 19—22; Svetozar Tintor, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, str. 47—50.

5 Vitomir Grbac, Teror okupatora u vrijeme ustanka u KastavStini, objavljeno u Zborniku Kastavštine I,1978, str. 343—347.

6 V. Svob i M. Ḱonjihodžić, n. d. str. 225—255; I. Cuculiò, n. d. str. 337—340.

7 Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda (dalje Zbornik, tom I, km 6, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, str, 282—263.

jedno s 1. hrvatskom NOU brigadom. Tom prilikom oslobođeni su: Jezerane i Krišpolje.

Nakon ovih uspješnih akcija pojačan je pritisak na cestu Ogulin—Brinje——Senj (u Primorju) i na željezničku prugu Ogulin—Plaše, a izvedeno je i više raznovrsnih akcija u kojima je ubijeno i ranjeno oko 110 talijanskih vojnika i oficira. Promet željeznicom i svim cestama kroz Gorski kotar ponovo je onemogućen.[8]

Plan operacije

Nakon operacije »Risnjak« za okupatora se ništa bitnije nije izmijenilo. Naprotiv, on je i nadalje suočavan sa istim problemima. Dapače, oni su svakim danom postajali sve veći. Uznemirene, zabrinute i nemoćne vlasti Nezavisne Države Hrvatske neprekidno su zahtijevale poduzimanje »operacija čišćenja« na svojim područjima.[9] Veoma kategoričan u zahtjevima za intervenciju »savezničke talijanske vojske« na ovom području bio je Glavni ustaški stan poglavnika NDH. U pismu Komandi 2. talijanske armije od 14. kolovoza, uz ostalo, stoji:

»Hrvatsko stanovništvo na području Velike Kapele (Ogulin—Drežnica—Brinje—Jezerane—Plaški—Tounj—Ogulin) ugroženo je u najvećoj mjeri od jakih partizanskih snaga.

Ove snage nalaze se u većim skupinama oko sela Kunića (sjevero-zapadno od Plaškog), u Modrušu, Drežnici, Jasenku i Škarama.

Ima znakova da je težnja partizana prodrijeti prema Otočcu i dalje. Bilo bi potrebno žurno poduzeti jaču protuakciju na gore označenom području, a kao prvu mjeru bombardirati iz zraka mjesta Kunić, Drežnicu, Jasenak i Škare...

Budući da mi na tom području još nemamo svojih snaga, a da bi se spriječilo daljnje širenje partizanskih pothvata prema Otočcu i dalje na jug, Glavni stan Poglavnika moli više zapovjedništvo oružanih snaga »Slovenija—Dalmacija* (2. armata)—Superslodu da u tu svrhu poduzme shodne vojničke mjere.

Zbog velike zajedničke opasnosti, koja prijeti od ovih partizana, molim da se ovo pitanje smatra žurnim i neodloživim.«[10]

Kako četničkom rukovodstvu iz Sušaka nije polazilo za rukom da svojom propagandom pridobije bar dio Drežničana i tako stvori svoj oslonac u ovom kraju, ono još ljeti 1942. godine predlaže talijanskoj komandi poduzimanje ofanzive na slobodnu teritoriju Drežnice, pri čemu se računalo da će biti uništene partizanske jedinice i zaposjednuta partizanska slobodna teritorija od strane talijanskih okupatora, a time stvoreni uvjeti za vršenje mobilizacije u korist četnika."

8 I. Cuculić, n. d. str. 312—343.
9 Zbornik, tom V, knj. 7, str. 132—133.
10 I. Cuculić, n. d. str. 343.
11 U Izvještaju Draži Mihajloviću, četnički kapetan Dušan Đoković je u tome, uz ostalo, pisao: »U toku julskih pregovora (misli se na pregovore u Rijeci — op. autora) data je sugestija od strane Mihića i Bjelajca da se napadne Drežnica . . . Ako bi naše vodstvo (Mihić, Bjelajac, Grdić) bilo načisto da će italijanska ofanziva u Drežnici biti efikasna i da će Talijani držati Drežnicu bar 10, 15, 20 dana i više — još bi se moglo i reći da će ta ofanziva biti u našu korist. Ta bi se korist očekivala u toliko što se iz Drežnice sa okolnim naseljima moglo naoružati oko 1000 odličnih boraca (zajedno sa Jasenkom) . . . Međutim, Talijani su se zadržali samo dva dana, to jest koliko im je bilo potrebno da sa nekoliko divizija zapale i opljačkaju Drežnicu.« (Branko Latas: »O djelatnosti četnika u drežničkom i Gornjem brinjskom kraju«, saopćenje na znanstvenom skupu Partizanska Drežnica 1 Gornji brinjski kraj u NOB 1941—1945; do sada neobjavljeno)

Suočen s takvom situacijom na ovom području, pritisnut zamjerkama i zahtjevima iz Rima, komandant talijanske 2. armije odlučuje se 11a novu, još opsežniju, operaciju na području 5. operativne zone Hrvatske. Operacija je u operativnim dokumentima nazvana »Velika Kapela«. Viša komanda talijanskih okupacionih snaga »Slovenija—Dalmacija« (2. armija) povjerila je izvođenje operacije Komandi 5. armijskog korpusa.

U direktivi[12] za operaciju komandant 2. armije general Roatta zahtijeva od komandanta 5. armijskog korpusa da od druge dekade rujna pristupi širokom čišćenju oblasti Velike Kapele »čiji su centri Drežnica i Jasenak, a koja je ograničena morem, željezničkom prugom Fužine—Ogulin—Vrhovine i cestom Vrhovine—Otočac—Vratnik—Senj«. Komanda 2. armije je postavila i glavne ciljeve operacije: »težiti izbacivanju ustaničkih formacija koje su se ugnijezdile u toj zoni, ili bar rastjerati najjače formacije i uništiti im baze za snabdijevanje; osigurati promet duž navedene pruge i duž ceste Otočac—Vratnik—Senj—Crikvenica—Bakar«.[13]

Poučen neuspjesima ranijih operacija komandant 2. armije za operaciju »Velika Kapela« prikuplja i određuje još već snage: 5. armijski korpus (divizije: »Lombardia« i »RE«) ojačan je divizijom »Granattieri di Sardegna«, koju dovodi iz sastava 11. armijskog korpusa iz Slovenije, dva bataljona crnih košulja, dijelove armijske artiljerije i druge jedinice. Predviđa se učešće 14. obalske brigade, dva eskadrona lakih tenkova, prve grupe izviđačkih eskadrila, tri bombarderske eskadrile, ustaških jedinica (oko 2000 vojnika), dodijeljenih na sastanku za ovu operaciju kod poglavnika NDH Ante Pavelića 15. kolovoza,[14] i četnika.[15] Ukupan broj okupatorskih i kvislinških vojnika za ovu operaciju iznosio je oko 38 000.[111]

Direktivom komandanta 2. armije naređeno je koncentrično nastupanje sa sjevera, istoka i juga, uz najveću aktivnost iz svih garnizona u zoni operacije,

12 Zbornik, tom V, knj. 6, dok. br. 88.

13 Poručnik talijanske obavještajne službe je ovako zapamtio postavljeni cilj operacije: »Kao cilj postavljeno je potpuno uništenje Drežnice, Jasenka i svih okolnih sela, koja nisu bila pod kontrolom Talijana. Sve kuće trebalo je zapaliti, uništiti ili oduzeti svu hranu, sve civile koje tamo nađemo, a koji nisu partizani, trebalo je odvesti u srpska sela. Za partizane smo imali naređenje, da svakog kojeg uhvatimo na licu mjesta strijeljamo.«

14 S. Tintor, n. d. str. 55.

15 Prema talijanskim izvorima četničke jedinice, na koje se računalo u operaciji »Velika Kapela« — raspoređene u Otočcu, Brlogu, Ravnoj Gori, Vrbovskom, Plaškom i Ličkoj Jesenici — brojale su oko 1 500 četnika (Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, talijanska arhiva, k. 417, reg. br. 22 6-(l). Svi izvori slažu se u ocjeni da četnici nisu sudjelovali u zasebnoj koloni. Kao razlog tomu navodi se neslaganje ustaških vlasti. Tako su četnici služili kao vodiči talijanskim kolonama i kao hijene jurili šumama Kapele hvatajući izbjeglice, dok su oni koji su uspjeli da im umaknu, često dospijevali u ruke talijanskih fašista da bi kasnije bili internirani (B. Latas, n. d.)
Talijanski poručnik, oba vješta jac, koji je imao ulogu da raspoređuje četnike izjavio je da je, po naređenju generala Scipione, razdijelio četnike iz Gomirja i Moravica u grupe od po
10 ljudi i pridao Ih bataljonima divizije »Lombardia« i »Granattieri«. Svega oko 400 četnika na tom području. Četnička komanda u Gackoj dolini nije bila zadovoljna takvim stavom talijanskih komandi, tj. načinom učešća četnika, pa je protestirala što 1200 četnika, koncentrisanih u okolici Otočca, nije kao zasebna kolona mogla sudjelovati u ofanzivi na Drežnicu. Talijani su za svoje političke i vojne ciljeve nastojali da što vještije iskoriste svoje sluge, ustaše d četnike, a da se pri tome ne zamjere ni jednima ni drugima.

16 »U ovoj su ofanzivi posredno sudjelovale i sve posađne snage neprijatelja u Hrvatskom primorju, pred kojima je stajao zadatak da stvore neprolazni zid prema moru, dok je mornarica trebala poslužiti kao zadnja barijera prema otocima Kvarnera. Za cijelo vrijeme ofanzive plovni su objekti mornarice stalno krstarili kanalom između obale i otoka i uništavali sve što je zatečeno na moru.« (Podaci o okupatorskim 1 kvislinftkim snagama preuzeti su Iz monografije S. Tintora, XIII primorska divizija, str. 55.)

kako protivniku ne bi uspjelo da se izvuče ispod udara, zatim što veća upotreba teškog naoružanja, naročito zrakoplovstva i primjena represalija. »U središnjim i unutrašnjem dijelu oblasti (osim u onim centrima gdje se i zimi mogu držati talijanski ili hrvatski garnizoni) treba razrušiti sela i udaljiti stanovništvo« — stajalo je u direktivi.[17] Upozoreno je i na značaj tajnosti priprema za operaciju i sugerirano da se transportima (koje je nemoguće prikriti) predoče drugi ciljevi, »na primjer, oblast Gračac—Knin itd.«) Istovremeno, Komandi talijanskog 11. korpusa stavljeno je u zadatak nadgledanje prijelaza preko Kupe, između Vinice i Petrine, uz primjenu napada i zasjeda na desnoj obali rijeke, snagama jačine najmanje dva bataljona, a riječkoj mornarici »čuvanje obale i pomorskog prometa između Bakra i Jablanca u cilju sprečavanja svakog bjegstva sa kopna na otoke« i »eventualno učešće vatrom u operacijama na kopnu«.[18]

Na temelju direktive Komande 2. armije uskoro je počelo pregrupiranje određenih snaga za operaciju, prikupljanje što detaljnijih podataka o rasporedu i bazama partizanskih snaga i njihovih pozadinskih dijelova. Komanda 5. korpusa izradila je plan operacije »Velika Kapela« koji je formulirala u operativnom naređenju od 13. rujna 1942. godine.[19] Planom je bilo predviđeno da se operacija izvede u četiri faze:

— *prva i druga jaza:* koncentrično djelovati sa sjevera, istoka i juga prodrijeti u dva glavna aktivna neprijateljska centra — Jasenak i Drežnicu, kao i u Vodoteč, Tužević i Gostovo Polje;

— *treća jaza:* izvršiti višestruko čišćenje da bi se od ustaničkih formacija očistile zone oko pomenutih mjesta;

— *četvrta jaza:* ustaničke formacije, koje izbjegnu čišćenje, potisnuti prema morskoj obali i tamo ih potpuno uništiti.

Raspored neprijateljskih snaga i njihovi zadaci bili su slijedeći:

— Pješadijska divizija »Lombardia«, ojačana sa dva bataljona 5. GAF-a (granične straže), jednim bataljonom crnih košulja i dijelom četnika, grupisana u rejonu Delnice, Vrbovsko, Ogulin, Lokve, da sa 73. pješadijskim pukom nastupa iz Delnica (dva bataljona) i iz Lokava (jedan bataljon) ka Begovu Razdolju, odnosno Tuku, osnovnim pravcem ka Jasenku; sa 74. pješadijskim pukom iz Ogulina pravcem Musulinski Potok—Jasenak—Drežnica i 137. legijom crnih košulja i četnicima iz Gomirja osnovnim pravcem ka Jasenku;

— Pješadijska divizija »Granattieri di Sardugna« iz rejona koncentracije Lička Jesenica—Josipdol da napada osnovnim pravcem ka Drežnici, i to: 1. puk ka liniji Razvala—Kalska glava (k. 886)—Bilac (k. 946), a 2. puk ka liniji Zagorje—Stožac, osnovnim pravcem ka Krakaru;

— Pješadijska divizija »RE«, sa 81. bataljonom crnih košulja i drugim dijelovima, iz rejona koncentracije Brlog—Brinje, da nastupa preko Jezerana i Zrnića, odnosno Škalića, osnovnim pravcem ka Drežnici;

17 Zbornik, tom V, knj. 6, str. 356.
18 Zbornik, tom V, str. 6, str. 359.
19 Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 99.

— Korpusna rezerva: dva bataljona crnih košulja, 5. mitraljeski bataljon i dio četničkih jedinica, u rejonu Žuta Lokva—Brlog, trebala je biti spremna za dejstva po potrebi;

— 5. grupacija granične straže, sa mobilnim dijelovima garnizona Mrzle Vodice i Kamenjak, da vrši upade prema željezničkoj pruzi u dijelu između Meja—Gaj i Delnica;

— Garnizoni obalske zone i 14. obalska brigada da budu u stalnoj pripravnosti — ako bi zatrebalo, da spriječe partizanskim snagama izbijanje na more, a komanda riječke mornarice da onemogući dijelove ustanika da pribjegnu morem.[20]

Teško je objasniti toliku bojazan okupatora da će dijelovi partizanskih snaga pokušati probijanjem prema moru i prebacivanje na otoke, kad se zna da na njima ne bi imale nikakvog manevarskog prostora i da bi, najvjerojatnije, bile izložene razbijanju i uništenju. Imale su one u tim planinskim, ispresijecanim, pošumljenim i slabo komunikativnim predjelima, daleko bolje mogućnosti za izvođenje manevra.

Na teritoriji, zahvaćenoj operacijom »Velika Kapela«, djelovala su svega tri bataljona 1-og primorsko-goranskog NOP odreda, naoružana isključivo pješadijskim naoružanjem. Bataljon »Marko Trbović« nalazio se u Jasenku i bio orijentiran prema Ogulinu i selu Zagorju, bataljon »Ljubica Gerovac« na položajima prema Liču ili Primorju.

Neposredno pred početak operacije dva najbolja udarna bataljona, jačine oko 700 boraca, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, prebačena su na Kordun radi izvođenja operacija s tamošnjim jedinicama.

Jedinice 2. primorsko-goranskog odreda nalazile su se u širem rejonu Praprota i izvodile su borbene akcije na željezničkoj pruzi Sušak—Delnice i na prometnici G. Jelenje—Gerovo—Čabar.[21]

Tok operacije

Jedinice 5. armijskog korpusa otpočele su 16. rujna poduže planiranu i pripremanu operaciju na šire područje Velike Kapele. Okupatorove i kvislinške snage nastupale su koncentrično i vrlo neobično zadanim operacijskim pravcima i »rejonima čišćenja«, uz jaku podršku artiljerije i avijacije, prema krajnjim ciljevima — Jasenku, Drežnici i Gornjem brinjskom kraju,

Odnos snaga, računajući tri bataljona visokog borbenog morala, ali brojno i tehnički dosta slaba, bio je, gotovo, neusporediv — oko 30 puta su bile jače okupatorske snage, i brojem vojnika i ratnom tehnikom. Pomenute partizanske jedinice ni u kom slučaju nisu mogle da spriječe prodor napadača na slobodnu teritoriju. Ipak, i s ovako malim snagama, uz rušenje cesta i postavljanjem zasjeda na pravcima nastupanja pojedinih napadačkih kolona, posebno iz pravca Ogulina, nanošeni su gubici i usporavano je napredovanje jedinicama 5. korpusa.[22]

20 Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 99; V. Matetić, n. d. str. 27. 1 28; V. Kovačević, n. d. str. 34—3«; I. Cuculiò, n. d. str. 344.
211 M. Matetić, n. d. str. 28; V. Kovačević, n. d. str. 37.
22 V. Kovačević, n. d. str. 37.

U rejonu sela Zagorja, te u borbama na Bjelskom i u Breznom, bataljon »Marko Trbović« nanio je jedinicama divizije »Granattieri di Sardegna« gubitke od nekoliko desetina mrtvih i ranjenih. Zbog nedovoljne opreznosti okupatoru je, uz pomoć četnika, uspjelo da u Breznom iznenadi bataljon i razbije ga na dva dijela. Dio bataljona pod komandom komandanta Miloša Ivoševića Rogovića, uspješno je djelovao tokom cijele operacije. Drugi njegov dio, koga su loše vodili politički komesar Tomo Mavrić i zamjenik Nikola Trbović (oba poginula 1943) praktično se raspao.

Slične gubitke nanio je bataljon »Ljubica Gerovac« diviziji »RE« kod Lučana (na Maljenu) i kod Kamenice.

Bataljon »Matija Gubec« je u trokutu između željezničke pruge i Primorja, vještim manevrom, izbjegao taktičko okruženje i nanio neprijatelju znatne gubitke.[23]

Tokom 20. i 21. rujna okupatorove jedinice, kojima su vodiči bili četnici iz Gomirja, sručile su se sa svih strana u drežničku dolinu, sela Gornjeg brinjskog kraja i u Jasenak. Nastala je masovna pljačka i palež svih posjednutih sela. Iako je bolnica (poviše Vukelića) bila blagovremeno, uz teške napore, evakuirana, spaljene su i njene zgrade. Za vrijeme ofanzive narod se sa stokom i imovinom, koju je mogao ponijeti, sklonio u šume — predvodili su ga politički aktivisti i Komanda područja s pozadinskim jedinicama.

Četnici su dobro poznavali sela i zaseoke, pronalazili skloništa i zbjegove, izdašno pomažući Talijanima; ili su sami upadali u zbjegove, šireći paniku i nagovarajući narod da se preda Talijanima.[24]

Stab 5. operativne zone Hrvatske, koji je raspolagao dobrim podacima o okupatorskim snagama i njihovim namjerama,[25] nakon pružanja mogućeg otpora prvih dana operacije, u nastaloj situaciji je odlučio da izvuče svoje snage ispod udara nadmoćnijeg neprijatelja, tj. izvan obruča, i to: bataljone »Marko Trbović« i »Ljubica Gerovac« na prostor oko Kapele, Jezerana i Modruša, sa zadatkom da djeluju iz pozadine; a bataljon »Matija Gubec«, s dijelom Štaba zone i političkim radnicima, preko željezničke pruge — na sektor 2. primorsko-goranskog odreda. Drugom odredu je naređeno da svim snagama napada željezničku prugu Rijeka—Ogulin i garnizone oko pruge, a udarnim bataljonima da se hitno vrate u rejon Ogulin—Gomirje.

I dok su okupatorske jedinice bile zaokupljene pljačkom i paljenjem sela (umjesto da, gotovo, neometano okončaju i četvrtu fazu operacije) zahvaljujući ovakvoj odluci i ideji manevra komandanta 5. operativne zone, osam partizanskih bataljona našlo se van obruča — u neposrednoj pozadini okupatorskih jedinica. Nekoliko veoma uspješnih akcija jedinica van okruženja iz temelja mijenja situaciju. Udarni bataljoni, ogorčeni vijestima o situaciji u kraju iz koga i sami potiču, gledajući tokom marša crvenilo neba iznad svojih sela u plamenu, čim su pristigli s Korduna, onako iz pokreta po danu, željni osvete i kažnjavanja zločinaca, izvršili su 28. rujna poznati juriš kod Tisovca i Josipovca, napavši jednu artiljerijsku bateriju 57. puka i dva ojačana voda 74. pješadijskog puka. Prema podacima u izvještaju Komande talijanskog 5. korpusa poginulo je 18, a ranjeno 17 vojnika, zaplijenjena su 3 minobacača, 2. mitraljeza,

23 S. Tintor, n. d. Btr. 56.
M V. Matetić, n. d. str. 30; I. Cuculić, n. d. str. 345.
25 Zbornik, tom V, krij. 8, str. 41.

3 puškomitraljeza, 35 pušaka i 6 pištolja.[27]" Još istoga dana Talijani su se, nakon ovog poraza, gotovo, u panici povukli iz Drežnice i Jasenka.

I svi drugi bataljoni 1. i 2. odreda pojačali su borbenu aktivnost. Ipak najuspješniju akciju izveli su bataljoni 2. odreda. Postavivši zasjedu na domaku Broda na Kupi oni su desetkovali talijansku kolonu nanijevši joj, prema vlastitom priznanju okupatora, gubitke od 69 mrtvih (među kojima komandant jedinice i 2 oficira) i 46 ranjenih. Zarobljena su 4 vojnika, a zaplijenjeno: 5 puškomitraljeza, 50 pušaka i dosta druge ratne opreme. Osim toga, udarni bataljon 2. odreda izvršio je 24. rujna napad na neprijateljski garnizon u Brod Moravicama, a grupa diverzanata ovoga odreda survala je u provaliju vojni vlak. Nedaleko Fužina bataljon »Matija Gubec« razorio je tračnice i uzrokovao rušenje više vagona nakon čega je promet bio u prekidu[47].

Potpuno iznenađen aktivnim djelovanjem jedinica 5. operativne zone, vjerujući da se radi o nekoj protuofanzivi (bile su mu presječene, gotovo, sve linije dotura) trpeći velike gubitke, komandant talijanskog 5. armijsokg korpusa je odlučio da prekine operaciju i da svoje jedinice povuče u polazne rejone. Pojedine jedinice činile su to i bez reda (u panici) ostavljajući dio opljačkane imovine i svoje neispravne tehnike. Tako je, u stvari, 29. rujna neslavno završena ova neprijateljska operacija.

Nagli obrt situacije i postupak Komande 5. armijskog korpusa, koja je rukovodila operacijom, bio je toliko neobičan da je iznenadio i Stab 5. operativne zone Hrvatske.[28] Tako se, ne ostvarivši svoj osnovni cilj, završila jedna od najvećih ofanzivnih operacija poduzetih u toku NOR-a od strane talijanskog fašističkog okupatora na području Hrvatske.[29]

Promatrana s čisto vojničkog stajališta ova operacija, ne samo da nije polučila, gotovo, nikakav uspjeh, već je predstavljala još jednu, veoma poučnu pobjedu partizanske taktike. Međutim, promatrana kao teroristička akcija — usmjerena protiv naroda ustaničkog kraja — operacija je nanijela velike nedaće. Sve okupatorove ofanzive, po pravilu, imale su za cilj vršenje represalija nad stanovništvom kako bi ga odvojile od partizanskih jedinica. Okupator je bio duboko svjestan činjenice da bi odvajanjem naroda od njegovih boraca —

26 Zbornik, tom XIII, knj. 2, str. 933—936.

27 V. Švob i M. Konjhodžić, n. d. str. 308—325; Zbornik, tom V, kuj. 8. str. 40>—43; I. Cuculiò, n. d. str. 346.

28 Komandant 5. operativne zone je o tome kasnije napisao; »Postupak neprijatelja bio je za nas iznenađujući, jer nijesmo shvatili u cjelini značaj svog manevra, koji je izveden sa relativno malim snagama. Mi smo pretpostavljali da je njegovo povlačenje uslijedilo nekim naređenjem višeg komandovanja radi slanja trupa na druge frontove. To je bilo utoliko neshvatljivo što je neprijatelj postigao potpuno okruženje naših manjih dijelova, pozadinskih ustanova i velikog dijela naroda, dovodeći ih u vrlo tešku situaciju, bez hrane i mogućnosti snabdijevanja.
Tek posliije kapitulacije Italije zarobljeni komandanti divizija i oficiri 5. armijskog korpusa izjavili su da je udar u leđa shvaćen kao početak naše protuofanzive u cilju njihovog okruživanja u rejonu Drežnice, pa je zato 1 uslijedilo naređenje za hitno povlačenje, kako bi se što prije snage izvukle iz opasne situacije, prekidajući dalje operacije. To se jasno vidi i iz zaplijenjenih neprijateljskih dokumenata«. V. Kovačević, n. d. str. 38.

28 O neuspjehu ove operacije, jedan od njenih sudionika (na okupatorskoj strani) Giuseppe Angelini je u svojoj knjizi »Logorske vatre u Hrvatskoj« (Fuochi di Bivacco in Croazia«) napisao: »Ali tzv. pročešljavanja od strane ove dvije velike jedinice (»Lombardia« i »Granattieri di Saradegna«) nije donijelo nikakvog praktičkog rezultata. Neprijatelj ne upada u pletene zamke dvostruke mreže u pokretu, a još manje dolazi u sukob s obrambenim zidom formiranim na Jugu od »Grvenih kravata« divizije »RE«. U cjelini ima se utisak jedne velike operacije napraz.no, koja je plaćena velikim gubitkom snaga i koja je pružila budnom i pokretljivom neprijatelju desnicu ostavivši mu inicijativu na nezaštićenim komunikacijama.« (V. Kovačević, n. d. str. 40.)

partizana, makar i najdrastičnijim mjerama, lišio partizanske jedinice izvora, podrške i pothranjivanja iz neiscrpnog vrela oslobodilačke borbe. Otuda, nije slučajno, što se u direktivi komandanta 2. talijanske armije predviđa da se u unutarnjem dijelu oblasti unište sva sela, izuzev onih gdje se tokom zime predviđaju talijanski ili hrvatski garnizoni.[80] Tu je okupator imao uspjeha, ali samo djelomično. Njemu je, naime, pošlo za rukom da popali sva sela, opljačka i uništi veliki dio imovine naroda.[31] To je za određeno vrijeme uvjetovalo goleme teškoće narodu i partizanskim jedinicama. Međutim, okupatoru nije pošlo za rukom da onemogući opstanak na tom teritoriju, niti je sve to umanjilo, a kamoli zaustavilo dalji razvoj i polet narodnooslobodilačke borbe u tim krajevima. Bilo je, dakako, pojava demoralizacije, predaje nekih ljudi okupatoru i prelaženja na stranu, četnika, a to je i razumljivo kad se ima u vidu što je okupator sve poduzimao. Bitno je da se to nije negativno odrazilo na dalji razvoj NOP-a.

Sastavni dio operacije bilo je i naglašeno psihološko djelovanje na stanovništvo. Iz postavljenih ciljeva operacije, proisticala je sinhronizirana djelatnost na vojnom, ekonomskom, terorističkom, psihološkom, i drugim planovima. Značajan činilac psihološkog djelovanja predstavljao je »proglas« upućen stanovništvu na dan početka operacije (i to na znatno široj prostoriji od one zahvaćene operacijom). Pošto su u »proglasu« navedene mnogobrojne izvanredne mjere, stanovništvu je zapriječeno :

»2.) Počam od danas, biti će u gore napomenutim područjima odmah strijeljani:

— svi koji će na bilo koji način djelovati neprijateljski prema talijanskim i hrvatskim vlastima i četama,

— svi oni koji budu zatečeni u posjedu oružja, streljiva, ili eksplozivnih tvari,

— svi oni koji budu na bilo koji način pomagali pobunjenike,

— svi oni koji budu zatečeni u posjedu krivotvorenih isprava i propusnica.

3.) Počam od danas, bit će u gore navedenim područjima, potpuno srušene:

— zgrade, iz kojih će se vrijeđati talijanske i hrvatske vlasti i čete,

— zgrade, u kojima će se pronaći oružje, streljivo, eksploziv i ratno tvorivo.«

U »proglasu« se jamči život svima koji će se prije, ili izvan borbe, predati talijanskim jedinicama.[32]

Ovakvi i slični proglasi i druge aktivnosti bili su sračunati na određeni moralni efekat kod stanovništva, ali i kod jedinica, jer je borbeni moral stanovni-

30 Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII) k. 58, reg. br. 7/3 a; Zbornik, tom V, knj. 5, str. 644.

31 Ilustracije radi izdvojit ćemo neke podatke iz operativnih izvještaja divizija, koje su učestvovale u operaciji, da bismo ukazali što to ovako krupne jedinice smatraju svojim uspjehom. Tako, Komanda divizije »Granattieri di Sardegna«, po završetku operacije, u svom sumarnom izvještaju navodi da se predao svega jedan partizan, a *9* je, navodno, zarobljeno. Međutim, internirane su 492 osobe, uništeno 9 logora, 33 barake, 3 skladišta hrane 1 dvije bolnice, oduzeto 400 kvintala hrane. Komanda divizije »RE« izvještava da se nitko nije predao. Divizija je zaplijenila 3 puške, 3 lovačke puške i 5 pištolja, ali je zato oduzela (opljačkala) 215 goveda, 100 ovaca i 500 kvintala hrane i uništila 24 naseljena mjesta (Zbornik, tom V, knj. 8, dok. br. 107).

32 Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 103.

štva i vojnih jedinica međusobno uslovljen i povezan. Međutim, ovakve mjere i prijetnje su činilac psihološkog rata samo do početka njihove primjene, a onda stupaju na scenu drugi kriteriji, odrazi i utjecaji, mada sve mjere i akcije okupatora, istodobno, imaju i psihološko djelovanje.

Veoma jaku psihološko-propagandnu djelatnost provodili su četnici i ustaše prije, u toku, i nakon ove ofanzive. I oni su htjeli da za svoje pokrete izvuku što veću korist iz teškoća u kojima se narod ovoga kraja našao.

Nakon okupatorske operacije »Velika Kapela« valjalo je što prije prevazići izuzetne teškoće, nastale razaranjem i pljačkom ustaničke Drežnice, Gornjeg brinjskog kraja i Jasenka. Narod, kojega okupator nije uspio internirati, ostao je bez krova nad glavom i bez najneophodnijih sredstava za život. Bez obzira na svoju privrženost NOP-u, narod koji nema, ne može ni davati. Stoga se obnavljanju slobodnog teritorija, kao prvom i najvažnijem zadatku, prišlo odmah nakon povlačenja okupatorskih jedinica i povratka stanovništva na zgarišta.

Na sastanku rukovodstva NOP-a, u prisustvu aktivista okolnih oslobođenih područja, već 4. listopada govoreno je kako zajedničkim snagama pristupiti rješavanju složenih zadataka. Dio obaveza preuzele su organizacije KPH i NOO-i kotara Delnice i Vrbovsko. Okupio se veliki broj aktivista i stručnjaka donoseći alat. Osnovane su radne brigade, mobilizirani kirijaši iz Srpskih Moravica, a nabavljen je i najpotrebniji tehnički materijal.

Prioritetni zadaci bili su osposobljavanje mlina (koji je proradio za svega 10 dana) i pilane koja je uz velike napore proradila za 23 dana. Osnovane su i mehanička, stolarska, kovačka i druge radionice i stvoreni uvjeti za organizirani i planski rad na obnovi. Do kraja godine izgrađene su prostorije za brojne institucije koje su se nalazile u Drežnici. Zahvaljujući izvanrednim naporima čitavog stanovništva, dobroj organizaciji i pomoći sa strane (s Korduna je, na primjer, stiglo 7 vagona hrane) stanovništvo cijelog slobodnog teritorija dočekalo je zimske dane 1942/43. godine pod kakvim-takvim krovom. Prilike su se normalizirale i ovaj kraj je ponovno postao središtem glavnih zbivanja i sigurnim osloncem NOP-a na primorsko-goranskom području. I to je bio jedan od blistavih dokaza da okupator ni na tom planu nije ostvario svoje ciljeve — dokaza koji potvrđuju neuništivost naroda do kraja spremnog i odlučnog da se bori za svoju slobodu.[38]

Još jedan snažan dokaz da »nas ova neprijateljska ofanziva nije oslabila, nego vojnički i ojačala« (kako se tvrdi u izvještaju[34] Glavnog štaba Hrvatske Vrhovnom štabu NOPOJ) nalazimo u činjenici da su, upravo nakon ove ofanzive, formirane: 6-ta (12. listopada)[33] i 14. NOU brigada Hrvatske 24. studenog). Umjesto da budu uništeni, kako je to okupator planirao, udarni i drugi bataljoni 1. i 2. primorsko-goranskog odreda, borbeno još spremniji, organizaciono čvršći, brojniji i bolje naoružani, svrstani su u nove, još krupnije, udarne i pokretne jedinice — brigade, čije su uspješno djelovanje uskoro osjetili i okupatori i njihovi domaći pomagači.

Još se osjećao miris gareži popaljenih kuća, a Drežnicom su se orile borbene i partizanske pjesme iz stotine grla mladih partizana, ponosnih što su upravo oni tog lijepog jesenskog dana u Drežnici bili dio stroja 6. brigade.

33 I. Cuculić, n. đ. str. 34»—360.
34 Zbornik, tom V, knj. 8, Btr. 174—176.
35 Usporedi: S. Tintor, n. d. str. 59. U novijim radovima I. Cuculić kao dan formiranja brigade navodi 16. listopada (I. Cuculić, n. d. str. 350).

Brigade su ubrzo iza svog formiranja pokazale mnoge prednosti. Mogućnost ostvarivanja taktičko-operativne nadmoći željenim pravcima (takvim jedinicama) došla je do izražaja prigodom oslobođenja Ravne Gore, Jezerana, Modruša, napada na Gomirje, Brinje, i u brojnim drugim borbama u kojima su neprijatelju zadani osjetni gubici i zaplijenjene znatne količine naoružanja i ratne opreme. Time se i propaganda o uništenju partizana okrenula protiv onih koji su je izmislili i lansirali.

Iskustva ove operacije pokazuju mogućnost veoma efikasne borbe čak i u uvjetima, gotovo, neuporedive inferiornosti, ukoliko se uspješno primijene neki osnovni principi partizanske taktike, kao što su: izbjegavanje frontalnog djelovanja, uspješan manevar snagama i njihovo dovođenje u povoljan položaj u odnosu na napadače; neprekidna, aktivna, iznenadna, smjela i drska djelovanja radi razvlačenja njegovih snaga; nanošenja što većih gubitaka; stvaranje dojma
0 prisustvu daleko većih snaga, unošenje zabune u komandovanje neprijatelja
1 stalno atakiranje na moral njegovih trupa. Rezultati ove ofanzive potvrdili su neuništivost naroda, kao objekta napada, kad je on spreman i odlučan da se bori do konačne pobjede.

Naranča Maravić

Dvanaestogodišnja djevojčica u vihoru rata

U septembru 1942. godine talijanski okupator je, uz pomoć svojih slugu ustaša i četnika, jakim snagama napao Drežnicu i svu do temelja spalio. Izgorjele su ne samo kuće, nego i gospodarske zgrade i cjelokupna imovina naroda Drežnice. Kako je neprijatelj nadirao u pojedina sela, narod se iz njih morao povlačiti i sklanjati u šume. Prilikom bijega svako je ponesao ponešto sa sobom — koliko se moglo — pokrivače, hranu, posuđe i drugo. Svatko se povlačio u šumu koja je bila najbliža selu i gdje se smatralo da je najsigurnije. Tako se narod iz selä: Berti, Lukiä, Jojići i Skipine povukao u Crni vrh u Kapeli. Tamo je bila i moja obitelj. Razišli smo se po predjelima šume i sklonili od neprijatelja.

Moj otac Niko Radulović Bert uspio je da sagradi malu kolibu od drveta u kojoj smo nastavili boravak opterećeni velikom neizvjesnošću i strahom za našu sudbinu. Nešto goveda što smo imali ja sam napasaia po šumi. Otac i ostali ljudi iz sela čuvali su stražu oko nas i osmatrali što se dešava u našim selima. Talijani su redom palili, kako su u koje selo dolazili. To je bila teška i mučna situacija za sve nas jer nam je sve izgorjelo, a zima se približavala. Strahovali smo kako ćemo preživjeti zimu bez krova nad glavom i bez sredstava za život.

Talijani su uz pomoć četnika, otpočeli sa svojom propagandom. Naokolo su rasturali letke kojima su pozivali narod da izađe iz šuma. Obećavali su da neće nikoga dirati ni proganjati. Ostali smo bez hrane, a poseban problem bila je voda, kako za nas tako i za stoku. Sve je to utjecalo da su neki ljudi povjerovali Talijanima i počeli se s obiteljima vraćati u sela, pa su ih Talijani pohap-

sili. Osim toga, neke jedinice talijanske vojske, vođene od pojedinih domaćih četnika, tražile su narod po šumama i na koga bi naišle otjerale bi ga u selo, a kad su počeli da se povlače iz sela, poveli su pohvatani narod, zajedno sa njegovom stokom, u Ogulin.

Kad smo došli u Ogulin, stoku su nam oduzeli. Ljude su odvojili od žena, djece i staraca, i zatim nas ukrcali u vagone. Odvezli su nas u željezničkim vagonima do Škrljeva, a onda pješice sproveli u Kraljevicu i Bakar, gdje smo smješteni u logore. Posebno su odvojeni muškarci, a posebno žene i djeca. Trošne drvene barake logora bile su ograđene bodljikavom žicom. Dobili smo nešto slabih pokrivača, ali je hrana bila očajna. Ni o kakvoj higijeni ne može biti govora. Udomaćile su se uši, buhe, stjenice i ostala gamad. Stari ljudi i žene, iscrpljeni glađu i neredom, počeli su naglo i masovno obolijevati od zaraznih bolesti koje su se brzo širile i umiranje je postalo svakodnevnost. Bilo je dana kada bi i po desetak osoba umrlo. Ne mogu sa sigurnošću tvrditi koliko je stanovnika Drežnice smješteno u tim logorima, ali ih je svakako moralo biti nekoliko stotina.

Narodu Kraljevice i Bakra bilo je dobro poznato da je ovo ispaćeni narod Drežnice i da mu prijeti fizičko uništenje. Nastojao je pomoći koliko se god moglo. Žene i omladinke dolazile su do žice, donosile hranu i kroz žicu je dodavale logorašima. Talijanski stražari su to energično sprečavali. Pri tome je bilo i fizičkog obračunavanja s ovim ženama i omladinkama, ali ih ni stražari nijesu mogli spriječiti u njihovim namjerama. One su i dalje dolazile i donosile hranu. Tada bi se logoraši kupili oko žice i uzimali ponuđenu hranu, a Talijani bi ih rastjeravali i tukli.

Tada sam bila djevojčica od dvanaest godina, pa sam i sama dolazila do žice ne bih li štogod dobila. Kada sam tako jednom prilikom nekako uspjela da kroz žicu primim komad kruha od jedne žene, Talijan me je žestoko udario kundakom po glavi. Onesvijestila sam se, a kruh mi je ispao iz ruke i nijesam ga više vidjela. Od toga udarca imam cijeloga života velike posljedice. Operacijom mi je izvađeno oko.

Uvijek se s posebnom tugom sjećam moga ratnog djetinjstva — gladi, zbjegova, logora i ostalih nedaća. Imam troje odrasle djece pa, iako bez oka, zadovoljna sam što sam ih odgajala u našoj socijalističkoj Jugoslaviji u kojoj su imali lijepo i bezbrižno djetinjstvo.

Jelena Stare Jančić

Nesreća u Drežničkoj crkvi

Pravoslavna crkva u Drežnici bila je sagrađena u drugoj polovici prošlog stoljeća. Bila je to jednobrodna crkva s visokim tornjem i vrlo prostrana. Osim glavnih vrata imala je i postrana, južna vrata. Bila je bogata ikonama i imala vrlo lijep ikonostas. Sve su to bile slike novijeg datuma. I sada se na preostaloj ruševini vidi da je crkva bila sagrađena na vrlo lijepom mjestu, te je dominirala krajem. Dolaskom ustaša 1941. jedan pop je ubijen, a drugi pobjegao i crkva

je ostala bez paske. Ustašama, a zatim i Talijanima služila je crkva za zatvor. Tu su vršena preslušavanja i razna maltretiranja ljudi. Na ikonostasu su bile probušene rupe kroz koje je jedna izdajnica iz oltarskog prostora prepoznavala aktivne partizane i pokazivala ih Talijanima. Crkvu su demolirali. Zvona su skinule ustaše za proizvodnju oružja za njemačku vojsku.

Nakon oslobođenja Drežnice crkva je bila otvorena i napuštena sve do ofenzive u jesen 1942. Ostala je u demoliranom stanju, ali je u njoj bio red i nije bilo smeća ni nečistoće. Nije ni za što upotrebljavana. U tadašnjoj Drežnici bilo je gospodarskih zgrada i magazina, te nije bilo potrebe da se upotrebljava crkva za neke praktične svrhe. Ne zna se kuda su nestali sakralni predmeti. Slike su bile oštećene.

Koncem septembra 1942. g. u doba one najveće ofenzive, kada je popaljena cijela Drežnica sa selima i zaseocima, zapaljena je i crkva te je u njoj izgorjelo sve što je gorjeti moglo: ikonostas, ikone na zidovima, stolice, pijevnice i sav inventar u oltarskom prostoru. Iako su Talijani baoali bombe i stavljali eksploziv, ništa nije naškodilo jakim zidovima, svodovima i krovu crkve. Odbijen je samo vrh tornja.

Kad je Drežnica izgorjela do temelja, desilo se da je jedina zgrada s krovom, zgrada u koju se moglo skloniti od kiše i nevremena — bila crkva. Tako su se u crkvi smjestili Kotarski i Općinski NOO, Kotarski komitet, omladinske organizacije, Komanda mjesta, Štab V operativne zone kao i Agitprop CK, koji se tamo našao zajedno sa malom štamparijom. Spavalo se na kamenom podu. Svaka vojna jedinica u prolazu bila je smještena također u crkvu. Iznutra je bilo tužno pogledati garave zidove na kojima su se ispod gari nazirali ornamenti.

Relativno brzo osposobljene su pojedine zgrade u mjestu te se je jedna po jedna ustanova iseljavala iz crkve i život se na neki način normalizirao. Mnogo je doprinijela obnova pilane gdje je ispiljena građa za dalju izgradnju mjesta i kuća za narod.

Crkva je postepeno napuštena i u njoj je ugrađena drvena konstrukcija sa krevetima na 4 kata za smještaj vojske.

Na čvrstim vertikalnim stupovima visokim 5—6 metara bile su postavljene horizontalne grede, a na njih daske. Tako se dobio na visini od 5—6 metara čvrst pod koji je mogao izdržati veliki teret. Od poda same crkve pa do toga gornjeg poda komotno su se smjestila 4 kata ležajeva čvrsto izrađenih od dasaka sa pilane. U ležajeve je stavljena slama i tu je vojska mogla da se dosta udobno smjesti. Ako se još sjetimo da je u crkvi bilo postavljeno nekoliko peć' s dimnim cijevima u prozorskim otvorima, onda znamo da je bilo i toplo. Peći su bile od prerađene benzinske buradi.

Od novog, gornjeg drvenog poda pa do krovnih kamenih svodova crkve, bilo je još 2—3 metra u visinu. U stvari, dobivena je velika i lijepa dvorana. Lako se gore dolazilo, jer je pod bio na nivou crkvenog kora na koji su vodile kamene stepenice. Ovaj prostor bio je svestrano iskorištavan. Tu su održavane mnoge priredbe, igralo je kolo. Na dijelu koji se nalazio iznad oltara, formirana je vrlo dobra pozornica sa zavjesom. Osim toga, prostor je korišten i kao magazin. Omladinke su gore kominjale kukuruz koji se dopremao sa Korduna. Igralo se kolo svim žarom omladine, a da drvena konstrukcija nije ni zatreperila.

Tako je bilo sve do polovice januara 1943. godine. Crkva je stajala na vrlo dominantnom položaju i bila dobra meta za neprijateljske avione. Zato je u

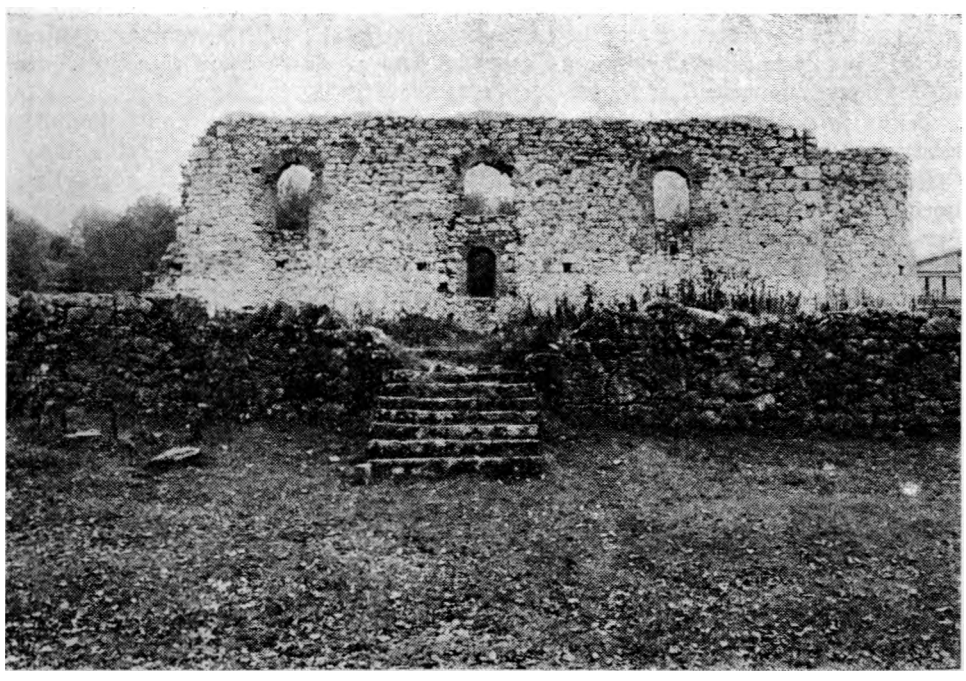
Komandi područja odlučeno da se izgrade barake za vojsku blizu pilane kod sela Radojčića. Mjesto je bilo zaklonjeno, a bilo je vrlo dobro što je blizu pilana te se nije morala daleko voziti građa, a na pilani je bila i topla voda s tuševima, gdje se odjednom mogao okupati i bataljon vojske. Važan podatak za to doba u kojem je već harala epidemija tifusa.

Sve to svjedoči o brzoj obnovi Drežnice. Kad se vojska selila, odneseni su iz crkve ležajevi, daske i dio tesane građe u Radojčiće i upotrijebljeni za gradnju baraka. Tesana građa bile su u prvom redu vertikalne grede. Nisu odnesene sve, ali upravo toliko da je poremećena statika konstrukcije. Da su odnesene vertikalne grede, netko je znao, netko nije. Hodalo se i gore i dolje, smještali materijali i sve je uopće izgledalo kao i prije. Svakako su to znali u Komandi područja i Komandi mjesta, ali nitko za to nije mario, dok nije organizirana priredba.

Dana 27. januara 1943. godine omladina je organizirala priredbu za praznik Svetog Save, tradicionalni dan škole. Priredba je po inerciji organizirana kao obično u gornjoj prostoriji. Kasnije su se svi čudili sami sebi što se priredba nije održala u prizemlju gdje više nije bilo kreveta na kat, a preostale vertikalne grede ne bi mogle mnogo smetati priredbi.

Došla je ogromna masa svijeta. Narod je naprosto nagrnuo i počeo se penjati stepenicama u gornji prostor. Došlo je do prevelikog opterećenja konstrukcije. Počele su se kriviti vertikalne grede. To su vidjeli neki drugovi iz Komande područja, no ništa nisu poduzeli, »jer — rekoše — nema smisla praviti paniku«.

Priredba je počela da ljepše nije mogla. Bila je tu i limena muzika iz Ravne Gore. Otpjevane su neke pjesme u horu, bilo je recitacija i konačno je počeo

Ruševine pravoslavne crkve u Drežnici.

igrokaz. Izvodili su ga pioniri. Tekst igrokaza napisala je i pomogla u uvježbavanju Dana Maravić iz Vrujca, članica Okružnog odbora AFZ-a.

Sadržaj igrokaza, naivna, crno-bijela priča, sastojao se u tome, da su se mali pioniri dogovorili kako da napadnu četnički štab. Jedan od njih ulazi u štab i kaže da će odati gdje se nalaze partizani. Četnici se obraduju, a dječak baca na njih bombu i viče: »Partizani su svuda!« Odjekuje prasak, a zatim užasan lom i katastrofalan pad čitavog prednjeg dijela konstrukcije. Ljudi su padali sa oko 5—6 metara visine, zajedno s daskama i gredama, jedni na druge, u kaotičnom užasu. Kako se to dogodilo?

Kad je mali pionir bacio tobožnju bombu na četnike, odjeknuo je oštar prasak kao da je bomba zaista eksplodirala. U stvari, naši mali režiseri uredili su da je netko iza kulise u tome trenutku opalio iz pištolja. Prasak iz pištolja bio je jak i nenadan pa su se svi gledaoci trgli. Trzaj koji je proizvelo par stotina ljudi dao je udar energije koji konstrukcija nije mogla izdržati. Držala je dok je narod mirno stajao, a prvi jači trzaj djelovao je kao udar.

Dio konstrukcije na prednjoj strani, tj. do crkvenog kora, nije se srušio i narod je s toga dijela sišao normalno niza stepenice. Sredina je, kao što rekosmo propala u pravi ambis, ali je ostao dio konstrukcije iznad oltara zajedno sa pozornicom. Tu je ostalo pedesetak ljudi i mnogo djece, aktera u proslavi. Ovaj narod je satima i satima doslovce visio u zraku jer nije imao načina da siđe, dok se nije raščistila strahota na kamenom podu crkve. Krici i jauci odozdo miješali su se s paničnom vriskom žena koje su ostale na visokoj konstrukciji. Htjele su se bacati dolje, da traže svoju djecu. Da užas bude veći, neki neprijateljski avion nadlijetao je u niskom letu upravo centar Drežnice. Nije bombardirao, ali su mnogi pomislili da je bacio bombu. Sve se odigravalo poslije podne po vedrom, zimskom danu.

U prvi čas se ništa nije vidjelo od prašine. A onda ljudi, glave, ruke, noge, masa polomljenog drveta — sve u jednoj smjesi užasa.

Rezultat je bio strašan. Jedna žena iz Selišta umrla je te noći od teških unutarnjih povreda. Bilo je 17 fraktura ruku i nogu, povreda lubanje, rana, kontuzija. Mali Cedo Tatalović — Kulaš je ostao bez noge, a imao je 12 godina. Toga dana bolnica je primila 50 pacijenata, od kojih je zadržala oko 20 najtežih. Par dana prije toga stigao je u bolnicu transport ranjenika iz Zumberka i bolnica je bila prepuna. No, pošto se bolnica bila upravo odselila iz Vukelića ponovo u Javornicu, pacijenti iz crkve zadržani su u Vukelićima. Te situacijo dobro se sjećaju dr Emanuel Vajs i bolničarke Vera Zoričić, Zora Mikuličić, Marica Frlan i drugi. Mnogi i danas trpe posljedice te nesreće u crkvi.

Vlado Trbović

Njemačka ofanziva na Drežnicu u jesen 1943. godine

Pripreme i početak ofanzive

Nakon kapitulacije fašističke Italije (8. 9. 1943) masovni narodnooslobodilački pokret razbuktao se u svim krajevima od Slovenačkog primorja do Albanije. Oslobođena je Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, veći dio Like i Dalmacije. Formirane su nove jedinice: novi bataljoni, odredi i brigade. U oslobođenim krajevima uspostavljena je nova narodna vlast u obliku NOO-a. Mladi borci naoružani su oružjem koje je položila fašistička vojska na tlu Jugoslavije. Moralno-politička situacija bila je veoma povoljna. U partizanske jedinice javilo se više boraca nego što ih je bilo moguće organizovati, kako zbog nedostataka komandnog kadra, tako i zbog nedovoljne obučenosti u rukovanju oružjem.

Uslijed kratkog vremena, od kapitulacije fašističke Italije do početka njemačke ofanzive, nisu postojale realne mogućnosti da se nove jedinice pripreme za odlučnije borbe protiv »novog« neprijatelja, koji je primjenjivao brze prodore duž prohodnih pravaca, prvenstveno tenkovima koji su podržavani artiljerijom i avijacijom. Uređenje teritorije, posebno pojedinih rejona, u cilju onemogućavanja prodora tenkova bilo je nepotpuno i nedovoljno, čak i na pravcima kroz Hrvatsko primorje i Gorski kotar gdje su postojali prirodni uvjeti za postavljanje protutenkovskih prepreka.

Komandovanje i veza bili su otežani na velikom prostoru od Istre do Like (oko 7 000 km^2). Jedinice 13. primorsko-goranske udarne divizije bile su razvučene na širokom frontu, angažirane u svrhu oslobađanja pojedinih mjesta u južnom dijelu Hrvatskog primorja, otoka i Like, u kojima su se nalazila ustaška uporišta i četničke posade. Prvi i 2. primorsko-goranski odred vršili su kontrolu teritorija i čistili pojedina naselja od ostataka neprijatelja, razoružavali četnike u Gorskom kotaru i sprečavali njihov pokret prema jadranskoj obali. Prva istarska brigada »Vladimir Gortan« i 2. novoformirana brigada, zatim Odred »Učka« i ostali odredi vršili su pojedine akcije u Istri i pripremali se za naredne odlučnije borbe.

Kapitulacijom fašističke Italije prestala je postojati okupaciona zona koju su fašisti jednog dana mislili pripojiti talijanskoj državi. Umjesto toga, u ovim krajevima naše zemlje, talijanska vojska položila je oružje. Brzom akcijom naših snaga spriječene su namjere poraženog okupatora da u Italiju izvuče naoružanje, ratnu spremu i razne uređaje kojima se koristio. Tri divizije okupatorske vojske (koliko je zatečeno na ovom području) morale su se vratiti kućama bez naoružanja. Pri tome su se naše jedinice dosljedno i potpuno pridržavale Ženevske konvencije i drugih odredaba ratnog prava. To je iznenadilo starješine talijanske fašističke vojske koji su vjerojatno očekivali odmazdu zbog svojih zlodjela. Umjesto toga, bez incidenta su napustili našu zemlju. Ali ustaše i četnici, koji su kapitulacijom Italije izgubili okrilje fašista — svojih gospodara, grčevito su se branili — ustaše u Karlobagu, a četnici u Lošinju, kao i u još nekim manjim uporištima. Bilo je neophodno likvidirati ova uporišta.

Kombinovanim napadom jedinica 13. primorsko-goranske udarne divizije i upotrebom pomorskih snaga, ustaše koje su branile rejon Karlobaga, bez obzira na žestok otpor, morale su za nekoliko sati položiti oružje. Istovremene je poduzeta akcija da se napadne i razbije posada četnika na otoku Lošinju. Naime, tamo su se grupisale izbjegle četničke formacije, čekajući spas od reakcionarnih krugova u nadi da će ih prebaciti preko Jadranskog mora u Italiju. Ali do toga nije došlo jer su naše snage izvršile pomorski desant na Lošinj i energičnim napadom, uz podršku sa brodova, razbile četničku posadu od oko 250 četnika. Nekoliko dana poslije kapitulacije Italije razbijena je i jača četnička jedinica koja se iz Srpskih Moravica, pravcem: Vrbovsko—Gomirje—Drežnica i dalje prema Jadranskom moru, namjeravala približiti rejonima iz kojih bi eventualno mogla pobjeći preko mora. Na poziv nije htjela da položi oružje, već je produžila prema Kleku i u blizini Musulinskog Potoka zanoćila. Naše jedinice su pratile njeno kretanje, opkolile je noću i snažnim jurišem i brzom paljbom iz svih oružja za kratko vrijeme razbile. Mnogi četnici su zarobljeni, a samo mali broj ih je uspio umaći kroz gustu šumu. Tako su četnici u ovim krajevima doživjeli posljednji udarac i potpuno rasulo.

Dok su partizanske snage čistile teritorij od pojedinih neprijateljskih grupa i vršile blokadu nekih većih mjesta, jake njemačke snage krenule su iz šire zone Trsta ka Puli i Rijeci, pošto je područje u trouglu: Trst, Ljubljana, Rijeka bilo od posebnog strategijskog interesa za njemačke vojne snage u sjevernoj Italiji i na Balkanu.

U sklopu poznate šeste neprijateljske ofanzive Nijemci su pripremili napad na Slovenačko primorje, Istru, Hrvatsko primorje i Gorski kotar pod šifrovanim nazivom »Volkenbruh«, što u prevodu znači »Provala oblaka«. Pored osnovnog dlja: razbijanje i gušenje narodnooslobodilačkog pokreta u tim krajevima Nijemci su namjeravali da okupacijom teritorija, kojeg su držali Talijani, stvore sebi pogodne oslonce za odbranu od eventualnog pomorskog napada i iskrcavanja desantnih snaga SAD i Velike Britanije u ovom dijelu Evrope.

Njemačka Vrhovna komanda oružane sile je odlučila da za napad na Slovenačko primorje, Istru, Gorski kotar i Hrvatsko primorje angažira: 2. oklopni SS korpus »Hauzer«, oklopnu diviziju »Adolf Hitler«, 44. i 71. pješadijsku diviziju, glavne oklopne divizije »Herman Gering« i 162. turkestansku diviziju. Njemačke divizije su bile jačine od 12 000 do 14 000 vojnika naoružanih savremenom tehnikom i naoružanjem. Angažiranjem ovako jakih snaga, njemačko komandovanje je nastojalo da što prije razbije naše jedinice i tenkovskim i motorizovanim divizijama prodre na slobodni teritorij, presiječe saobraćajne i druge veze, zaposjedne jadransku obalu i glavne rejone na visoravni Gorskog kotara i Like.

Planom operacije, Nijemci su predvidjeli da u prvoj etapi zauzmu Slovenačko primorje, u drugoj etapi da operacije prenesu u Istru, Gorski kotar i Hrvatsko primorje, te dovrše posjedanje jadranske obale od Trsta do Crikvenice i u trećoj etapi da zahvate Dolenjsko i Notranjsko u Sloveniji. Bila je predviđena i podrška avijacije na glavnim pravcima nastupanja, kao i upotreba specijalnih jedinica za dejstva na brdsko-planinskom zemljištu. Planom operacije je bio postavljen i posebni cilj — da se razbije i uništi 13. primorsko-goranska udarna divizija u zoni: Bakar—Novi Vinodol; Ogulin—Mrzle Vodice, te da se osigura saobraćaj između Rijeke i Karlovca.

Nakon završenih priprema za najezdu prema slobodnom teritoriju, fašističke

vojne formacije postrojene u ešalone, krenule su munjevito 24. rujna 1943. sa operativne osnovice Trst—Gorica i koncentričnim napadom razbile odrede i bataljone, koji su tek formirani u Slovenačkom primorju. Većinu naših jedinica neprijatelj je zatekao u fazi preformiranja i organiziranja brigada. Njemačke snage produžile su 2. listopada napad na istarski poluotok gdje su zatekle partizanske jedinice nespremne, jer su bile u fazi formiranja i priprema za borbena dejstva. Nijemci su nadirali brzo na pravcima: Trst—Rijeka i Trst——Rovinj—Pula—Pazin. Istra je tada preživljavala teške dane. Njemački fašisti gazili su tenkovima nezaštićeni narod, ubijali, masakrirali. Na sve strane čuli su se glasovi: »Nadiru Nijemci!« Njemački vojnici uništavali su sve do čega su došli. Istra je pregažena, ali nije pokorena.

Njemački prodor u Gorski kotar i Hrvatsko primorje

Po ovladavanju Istrom njemačka 71. i »Herman Gering« divizija krenule su u napad na Gorski kotar i Hrvatsko primorje pravcima: Rijeka—Gornje Jelenje—Delnice—Mrkopalj—Jasenak i Rijeka—Crikvenica—Novi. Napad je počeo 7. listopada 1943. u jutarnjim satima. Pred napadačem nalazile su se snage 13. primorsko-goranske udarne divizije koje su bile iznenađene njemačkim napadom, a uz to se našle i u nepovoljnom rasporedu u odnosu na pravce nadiranja neprijatelja. Tako se njena 1. brigada zatekla na sektoru Gospića a njen 1. bataljon vodio je borbu u Istri; 2. brigada bila je u rejonu Hreljin—Krasica (kao divizijska rezerva), 3. brigada pripremala je položaje u rejonu Kukuljanovo—Kamenjak, dok se 4. brigada nalazila na položajima kod Ogulina. Jedan bataljon 1. primorsko-goranskog odreda nalazio se u Drežnici a jedan na Vratniku; dok je 2. primorsko-goranski odred pripremao odbranu na pravcu Kamenjak—Gornje Jelenje. Artiljerijski đivizion bio je raspoređen po baterijama (pridodat jedinicama) kod Ogulina, u Hreljinu i Delnicama.

Štab 13. divizije, po prikupljanju nepotpunih podataka, naredio je 6. studenog u 14 sati 2. brigadi da uveče toga dana krene na položaje kod Hreljina i Kamenjaka, smijeni 3. brigadu i bočno napadne neprijateljske snage koje nadiru ka Gornjem Jelenju. Treća brigada trebala je biti povučena na naredne položaje s ciljem da se postepeno uvodi u borbu, jer je nedavno bila formirana i nije imala većeg borbenog iskustva.

Dok su bataljoni 2. brigade hitali da smijene 3. brigadu, njemački tenkovi su je već opkolili u rejonu Koritnjaka i brzim dejstvom razbili. Ovim je i 2. brigada bila dovedena u kriznu situaciju jer su tenkovi brzo prodrli i u rejon njenog rasporeda. Ipak, 2. brigada se uspjela konsolidovati i zaposjesti položaje za odbranu na liniji Zlobin—Plaše. Na cijelom frontu u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju ovo je bio jedini organizirani položaj sa kojeg je pružen jak otpor njemačkim snagama. Za vrijeme borbi i povlačenja naših jedinica iz Hreljina, neprijateljski tenkovi napali su vatrene položaje haubičke baterije, koja se nalazila u sastavu 2. brigade. Zbog nepripremljenosti za dejstvo, baterija je razbijena i zarobljena. Tako je ova brigada ostala bez značajne artiljerijske podrške u narednim borbama. Drugi primorsko-goranski odred vodio je odbrambene borbe na desnom krilu 2. brigade, na pravcima: Gornje Jelenje——Mrzle Vodice i Mrkopalj—Jasenak. On je preprekama na cestama uspostavio brz prodor njemačkih tenkova.

Kada je Glavni štab Hrvatske saznao da njemačke snage vrše snažan napad u pravcu Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, naredio je 13. diviziji da upor-

no brani pravce: Gornje Jelenje—Mrzle Vodice—Delnice; Hreljin—Zlobin—Fužine— i Križišće—Novi—Senj. Istodobno (7. 10) izdao je naređenje da se 1. brigada od Gospića hitno prebaci na sektor Novi Vinodol, sa zadatkom da organizira odbranu obale na pravcu: Križišće—Novi—Senj.

Kao u svim krizama i iskušenjima, samo je mali broj boraca, prvenstveno novih, koji još nisu imali borbenog iskustva, podlegao (u iznenadnom i žestokom sudaru s neprijateljem) i povukao se s borbenog položaja. Neki su u iznenadnom okruženju doživjeli psihičke šokove pa su se vratili kućama ili su bili zarobljeni. To su bili pretežno borci 3. brigade, koja je formirana poslije kapitulacije Italije. Nakon kraćeg predaha, većina njih se vratila u jedinice, a Brigada je 16. studenog ponovo zauzela svoje mjesto u borbenom poretku 13. divizije. Druga brigada je u odstupanju s jedne na drugu borbenu liniju pružala uzastopni otpor neprijatelju na pravcu: Fužine—Lič—Lukovo. U toku povlačenja i odbrambenih borbi njoj je naređeno da se prikupi u širem rejonu Novi Vinodol—Ledenice i da, poslije kraćeg odmora, krene u Javornicu, iznad Vukelića, radi osiguranja i obrane partizanske bolnice. Četvrta brigada, koja se nalazila na sektoru Ogulina, pridodata 8. kordunaškoj diviziji, vraćena je u sastav 13. primorsko-goranske divizije. Ona je organizirala odbranu na pravcu: Bjelsko—Jasenak—Drežnica. Položaje je čvrsto držala i odlučno je branila pravce prema Jasenku.

Njemačke snage izbile su u rejon Delnica i Lokava 9. listopada, a istovremeno su obilaznim manevrom, preko Crnog Luga za Delnice, odbacile sa svog lijevog boka 2. primorsko-goranski odred i 1. bataljon 1. brigade koji se prebacio u Sunger, dok su jedinice 2. odreda organizirale odbranu na pravcu Mrzle Vodice—Crni Lug.

Nastala je kritična situacija za dalju odbranu slobodnog teritorija u Gorskom kotaru. Padom najznačajnijih položaja, prevoja i objekata, kojih su se dokopale njemačke snage, otvoreni su pravci i putevi u južni dio Gorskog kotara i ka Drežnici. Nijemci su već 10. listopada krenuli iz Lokava i Delnica prema Mrkoplju i istog dana tenkovima prodrli u naselje. U sklopu ove akcije pripremali su napad na Matić poljanu i Bjelolasicu, odakle vode pravci prema Jasenku i Drežnici. Stab divizije, ne ocijenivši stvarnu situaciju, uputio je glavne snage 1. brigade preko Matić poljane prema Kupi da se izvuče živa sila ispod udara Nijemaca.

Prije nego što su krenuli preko Matić poljane i Bjelolasice njemačke vojne formacije pokušale su da unište naše zemunice i maga cine hrane u Širokoj dragi — zapadno od Mrkoplja. Zahvaljujući brzo preduzetim mjerama da se zapriječe putevi, rušenjem velikih stabala preko ceste, neprijatelj nije uspio prodrijeti do slagališta hrane. Za postavljanje ovih prepreka, pored glavnih snaga 1. brigade, angažirane su i radne ekipe iz Drežnice i Jasenka. Gorštaci, vični šumskom radu, brzo su napravili prepreke na dužini od više stotina metara. Nijemci su pokušali pilama, ugrađenim na tenkovima, da prokrče put, ali nisu uspjeli u tome jer je bilo mnogo oborenih stabala. Tada su odustali i vratili se u Mrkopalj jer su ocijenili da bi izgubili dragocjeno vrijeme.

Prodor **Nijemaca u Drežnicu**

Pošto njemačke snage nisu mogle brzo da prodiru sa sjevera, preko masiva Velike Kapele, postojala je opasnost od obilaznih napada i okruženja Drežnice s juga. Zato je 2. brigada 12. listopada upućena u Gornji kraj kao rezerva Sta-

bu 13. divizije. Ona je odmah krenula na zadatak s ciljem da se prema razvoju situacije angažira. Trebalo je sačuvati bolnicu, glavna skladišta i ustanove na planinskoj gredi između Javornice i Bitoraja.

Nijemci su iz rejona Kupjak—Delnice krenuli jačim snagama u obilazni manevar pravcem: Vrbovsko—Ogulin—Modruš—Jezerane i već 14. listopada izbili u širi rejon Ogulina, odakle su pripremali napad u dva pravca: Ogulin—Jasenak—Drežnica i Ogulin—Jezerane—Drežnica uz istovremeni napad sa sjevera pravcem Mrkopalj—Jasenak. Realiziranjem ove zamisli Drežnica bi se našla u obruču (okruženju), osim njenog zapadnog dijela — pošumljenih uzvišenja prema Primorju. Cilj je bio da se koncentričnim napadom razbiju i unište partizanske snage, koje su branile Drežnicu, a zatim brzim prodorom tenkovskih grupacija razdvoji i pocijepa slobodni teritorij i uništi bolnica, skladišta, važni objekti, ustanove i sve što je od koristi za narodnooslobodilačku borbu.

Jake snage sa 50 tenkova i oklopnih vozila upućene su ujutro, 15. listopada, u napad iz Ogulina pravcem Modruš—Jezerane i dalje ka Drežnici i Brinju; dok su za napad prema Jasenku bile angažovane također jake snage sa 30 tenkova i 50 oklopnih vozila. U nastupanju preko Josipdola njemačke snage su brzo odbacile 2. udarnu brigadu 8. kordunaške divizije i, cestom preko prevoja između Velike i Male Kapele, izbile u Jezerane i Brinje.

O brzom prodoru Nijemaca nitko nije obaviješten, tako da su bile potpuno iznenađene naše jedinice i pozadinske ustanove u rejonu Brinja. Druga brigada 13. divizije, zbog ovakvog razvoja situacije, nije uspjela zauzeti položaje za odbranu. Naime, brigada je bila ranije upućena na sektor Gornjeg kraja, sjeverno od Brinja, radi sprečavanja napada na bolnicu i glavna skladišta u šumi, sjeverozapadno od Škalića. Sada je prodorom tenkova u Brinje bila sasvim iznenađena. Obavještajna i informativna služba potpuno su zatajile. Kao posljedica svega toga živote je izgubilo 130 partizana u drskom napadu njemačkih fašista koji su istovremeno uništili ili opljačkali veće količine hrane, narodne imovine, vojne spreme i svega drugog do čega su došli. U Stajnici, jugoistočno od Jezerana, napali su bolnicu u kojoj su ubili 60 ranjenika. Naš kamion, s 20 ranjenika i 4 borca — pratioca, naišao je putem preko Maljena na tenkovsku kolonu neprijatelja, koja je odmah otvorila topovsku vatru i uništila kamion. Tom prilikom je poginulo 18 ranjenika i 3 pratioca.

Istovremeno, kada su krenule pravcem Ogulin—Jezerane, njemačke kolone su pokušale da prodru iz Ogulina u Jasenak, i iz Mrkoplja, preko Bjelolasice, u Drežnicu. Ali 4. brigada 13. divizije, pružajući žilav otpor nadmoćnijem neprijatelju, uspješno je sprečavala brze prodore, prvenstveno, oklopnim snagama. U rejonu Bjelsko—Gozd zadržala je neprijatelja dva dana, zahvaljujući dobro postavljenim i branjenim preprekama. Brigada je položaje morala napustiti tek kada su joj tenkovi došli iza leđa. Sa sjevera su neprijateljske snage, jačine jedne divizije, nastupale iz Mrkoplja, preko Matić poljane, prema Jasenku. Kolonu su zaustavile jedinice 1. brigade i dijelovi 1. primorsko-goranskog odreda. Neprijatelj je izmanevrisao naše snage na sjevernim padinama Velike Kapele i, preko Begova Razdolja, sa istočne strane izbio na Matić poljanu odakle je, uz slabiji otpor 1. bataljona 1. brigade, prodirao prema Jasenku.

Neposredno prije napada na Drežnicu narod nije pokazivao nikakve znake uznemirenosti, kao da se radi o marševskoj koloni tenkova na nekoj vježbi. To je ulijevalo povjerenje i pouzdanje u sopstvene snage. Stari gorštaci, Drežničani,

su znali da oklopna tehnika na ovom terenu ne može mnogo učiniti bez jake pješadije. To su naredni događaji i potvrdili.

Neočekivano, najveća opasnost zaprijetila je s juga — od Jezerana, jer je njemačko komandovanje ocijenilo da će na ovom pravcu, vjerovatno, biti najslabiji otpor partizana. U stvari, na tome sektoru nije ni postojala organizirana odbrana. Štab 13. divizije je u toku noći između 14. i 15. listopada riješio da pregrupiše snage radi izbjegavanja gomilanja veće mase boraca na malom prostoru i za dejstva protiv neprijatelja na pravcima i u rejonima gdje se njegove komande tome najmanje nadaju. U vezi s tim on je naredio 1. brigadi da se bez težeg naoružanja u toku slijedeće noći (15/16.10) prebaci u sjeverni dio Gorskog kotara, na prostor: Delnice, Mrzle Vodice, Crni Lug i, s osloncem na Risnjak, da napada neprijatelja na glavnoj prometnici; 3. brigadi da iz Drežnice odmah krene na put i razmjesti se na prostoriji: Ledenice, Bribir, Lukovo, a zatim da započne akcije na cesti: Zlobin, Fužine, Lokve; 4. brigadi da produži odbrambena dejstva na pravcu Ogulin—Jasenak a jedan bataljon da uputi u Tomiće radi pojačanja odbrane bolnice i glavnih magacina hrane i ratnog materijala; Istovremeno je 2. brigadi, koja se nalazila sjeverno od Brinja, naređeno da osigura bolnicu, isturi predstraže na prevoj između Velike i Male Kapele i da uspostavi vezu s 8. kordunaškom divizijom u rejonu Modruša i 1. primorsko-goranskim odredom na Vratniku, koji je dobio zadatak da jedan bataljon zadrži na prevoju Vratniku, a jedan da s Bjelolasice prebaci na prostor Brezno——Krakar, radi usporavanja prodora neprijatelja ka Drežnici tim pravcem. Drugi primorsko-goranski odred imao je naređenje da izvodi akcije u Gorskom kotaru prema ranije postavljenim zadacima.

Pored ostalog, Štab divizije preporučio je jedinicama da sklone teško naoružanje i komore kako bi postale što pokretljivije za brzo manevriranje; zatim da se snabdiju eksplozivom i, pored prepreka koje prave obaranjem stabala na ceste, postavljaju mine na pravcima tenkovskih prodora; da organiziraju obavještajnu službu kako bi svakog časa bile tačno obaviještene o situaciji na terenu i da se zbog teškoća u snabdijevanju hranom postaraju da preko komandi mjesta i područja jedan dio hrane sklone na mjesta gdje će se nalaziti u toku predstojećih borbi.

Svi štabovi brigada i odreda istog dana su izdali usmena naređenja svojim jedinicama, a Štab 2. brigade i pismeno naređenje u kojem je naveo da se može očekivati napad neprijatelja na slobodni teritorij i da mu treba postavljati zasjede, uništavati komunikacije i ne dozvoliti mu da nas iznenadi, te da bataljoni trebaju djelovati samoinicijativno i izbjegavati krute frontove, a posebnu pažnju valja posvetiti izviđačkoj službi i stvaranju zalihe hrane. Slijedećeg dana Štab brigade je naredio da se u šumi Javornici sklone ranjenici na što sigurnija mjesta i zaštite upornom odbranom na rubovima šume. Naime, glavne snage ove brigade angažovane su za osiguranje bolnice iz pravca Tuževića i Škalića. S njima se nalazio i Štab brigade.

Prije toga ova brigada je imala zadatak da, zaprečavanjem ceste i postavljanjem zasjeda, sprečava prodor neprijatelja iz Jezerana prema Drežnici. Međutim, bolnica je bila važnija, pa je tako 2. brigada noću između 15. i 16. listopada organizirala odbranu bolnice, ali je time s južne strane bio otvoren put neprijateljskim tenkovima prema Drežnici.

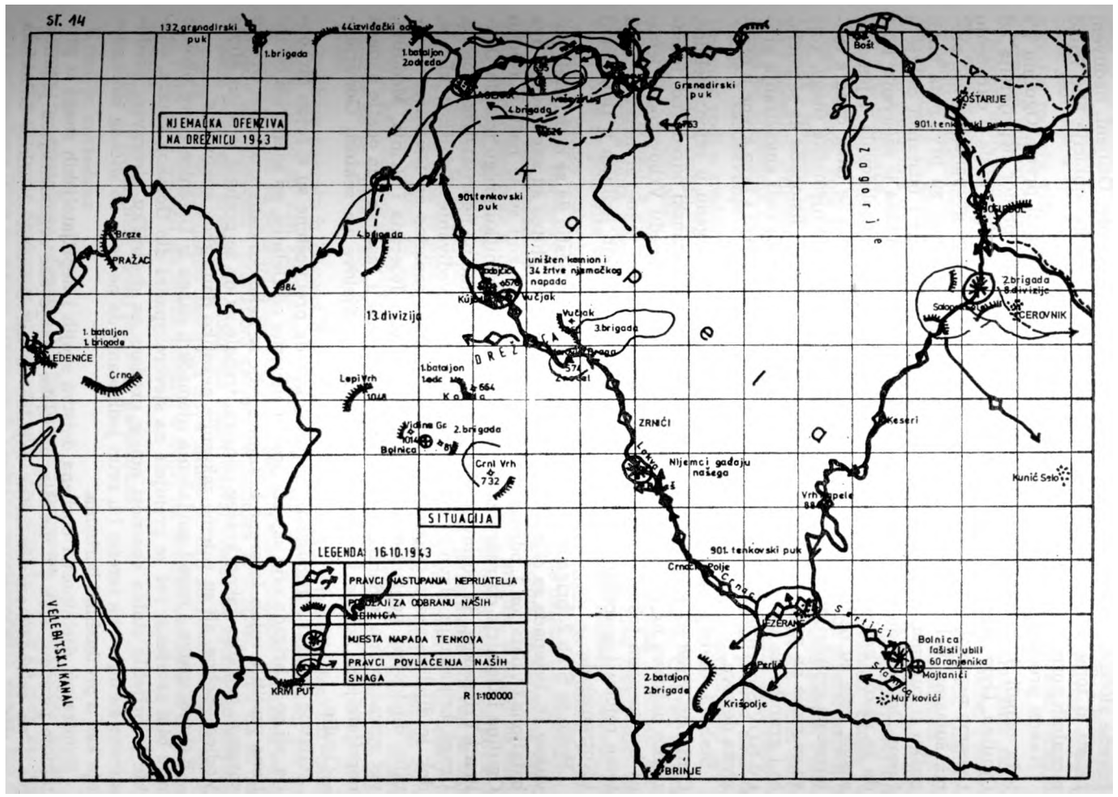
I zaista, tenkovi su 16. listopada od Jezerana u koloni krenuli prema Drežnici. Prodirali su brzo jer otpora nije bilo, tako da su se odjednom pojavili u južnom dijelu Drežnice — u Lokvi i Nikolićima. Cim su stigli u ova sela, otvorili su

vatru iz topova i mitraljeza po nezaštićenim naseljima. Nijemci su smatrali da partizanima pripada sve što se ovdje kreće. Ubijali su nenaoružane ljude, žene, djecu, bez milosti i bez bilo kakvog obzira. Narod je iz ovih sela počeo bježati, a njemački tenkisti pucali su za narodom kao lovci na zečeve. U ovom naletu ubili su 20 mještana i produžili krvavi pohod prema centru Drežnice. Narod se sklanjao u obližnje šume, a fašistički tenkovi su nastupali cestom prema Jasenku. Bilo je nevjerovatno i drsko da su samo tenkovima prodirali tako duboko na naš slobodni teritorij. Nastojali su da bez zastoja izbiju iza leđa našoj 4. brigadi koja je uspješno zaustavljala prodor njemačkih tenkova od Ogulina. Naše komande nisu bile blagovremeno obaviještene o prodoru njemačkih tenkova u južni dio Drežnice, a oni su nadirali kao da su na nekoj vježbi ili u mirnodopskom manevru. Samo se čula topovska i mitraljeska paljba, zvuci tenkovskih motora i vidjeli gusti oblaci prašine iznad glavne ceste.

Iz Jasenka je toga dana krenuo cestom kamion s borcima i aktivistima narodnooslobodilačkog pokreta koji su pošli da se jave Štabu 13. divizije u Drežnici, gdje su trebali dobiti zadatke u cilju suzbijanja njemačke ofanzive. Istovremeno su i njemački tenkovi nastupali prema Jasenku. Kamion je sa 37 partizana i aktivista NOP-a bezbjedno stigao u Radojčiće. Motor je brujao a oni koji su se prevozili u kamionu pjevali su partizanske pjesme i nisu se obazirali na ono što se događa. U Radojčićima su ljudi trčeći zaustavljali kamion raznim znacima i povicima, ali uzalud. Omladinci su vikali iz svega glasa: »Stanite, nailaze tenkovi!«. Vozač je, vjerovatno, mislio da se neki od njih žele povesti do centra Drežnice i zato nije stao. Nastavio je prema Jagetićima i iznenada, u blizini drežničke pilane, dolazi do tragedije. Naime, kada je tenkovska kolona, krećući se od pilane prema Jasenku, na udaljenosti od 100 m naišla na kamion, koji se pojavio iza nepregledne krivine, njemački tenkisti su odmah otvorili topovsku i mitraljesku vatru na nezaštićeno vozilo, ne razmišljajući tko se u njemu nalazi. Topovskim granatama uništili su kamion u kojem su stradali gotovo svi putnici. Što nisu uspjeli uništiti topovskim granatama i mitraljeskim mecima, njemački fašisti su, napustivši tenkove, mecima iz pištolja poubijali sve one koji su pokazivali znakove života, bespomoćno ležeći u Jagetića potoku, odnosno u vrtu Save Vukelića Jagetića, blizu pilane. Kada su završili ovaj zločin, ponovo su sjeli u tenkove i krenuli dalje u zvjerski pohod. Njemački vojnici nisu poštovali ni najelementarnije odluke Ženevske konvencije, niti druga ratna pravila. Za njih nimalo nije bilo važno tko se nalazio u vozilu. Uništenje svega na partizanskoj teritoriji bio je njihov osnovni moto.

Poslije ovog svirepog zločina osiljeni fašisti su se osjetili ugroženim u Drežnici. Strahovali su da im se ne sprema nešto slično kao Talijanima u Tisovcu, u jesen 1942. godine, kada su ovi doživjeli teški poraz. Nijemci su bili iznenađeni što nisu naišli na otpor, a znali su da na ovom teritoriju ima nekoliko hiljada partizana. »Prazan prostor« za njih je značio strah i poraz na tlu Drežnice. Poslije izvršenog zločina u Jagetićima brzo su krenuli cestom prema Jasenku. Očekivali su napade iz zasjeda, ali na ovom pravcu nije bilo naših snaga. Nebudnost i slaba obavještajna služba skupo nas je stajala — 34 žrtve u jednom vozilu. Naime, samo su se tri druga pukim slučajem spasila, među kojima i, tada teško ranjeni, Ljubo Kosanović iz Jasenka, koji je vremenom stekao čin pukovnika JNA. Žrtve su pale, ali volja za otporom nije malaksala. Naprotiv, mržnja prema okupatoru i domaćim izdajnicima sve je više rasla. Narod se ni jednog trenutka nije kolebao, bez obzira na prolazne krize i neuspjehe. Volja za otporom i borbom sve je više dolazila do izražaja.

Sl. 14

NJEMAČKA OFENZIVA NA DREŽNICU 1943
132.granadirski puk
1.brigada
44.izviđački odred
1.bataljon 2.odreda
Granadirski puk
4.brigada
Bost
ŠTARIJE
901.tenkovski puk
Zagorje
Brsze
PRAŽAC
4.brigada
884
uništen kamion i 34 žrtve njemačkog napada
Kujundžijak
Vučjak
13.divizija
3.brigada
2.brigada 3.divizije
CEROVNIK
1.bataljon 1.brigade
LEDENIĆE
Crna
Lepirch
1048
1.bataljon
Ledić
664
DREŽ
ZRNIĆI
Keseri
Vidana Gc
1044
2.brigada
Bolnica
Crni Vrh
732
Njemci gađaju našega
Kunić Sto
Vrh Kapele
SITUACIJA
LEGENDA 16.10.1943
PRAVCI NASTUPANJA NEPRIJATELJA
POLOŽAJI ZA OBRANU NAŠIH SNAGA
MJESTA NAPADA TENKOVA
PRAVCI POVLAČENJA NAŠIH SNAGA
R 1:100000
901.tenkovski puk
Crnači Polje
JEZERANE
Bolnica fašisti ubili 60 ranjenika Majtanići
2.bataljon 2.brigade
Krispolje
Muškovići
VELEBITSKI KANAL
KRM PUT
BRINJE

Sahranjujući pale borce i žrtve partizanske Drežnice narod se pitao, odakle toliko nasilje i smjelost njemačke fašističke vojske da na tuđoj zemlji vrši nečuvene zločine, a da ne preza pred sudom narodne pravde. Osiljeni, naduveni fašisti, o tome nisu htjeli razmišljati jer su im osvajačke ambicije bile iznad moralnih normi.

Nakon prodora u Jasenak njemački tenkovi su produžili prema Ogulinu i s leđa napali 4. brigadu 13. divizije, koja je sprečavala prodor neprijatelja od Ogulina. Ovim napadom ona je bila iznenađena i u stvari se našla u okruženju i veoma nepovoljnoj situaciji. Bila je primorana da se po grupama povuče prema šumama Velike Javornice. Neiskusni, mladi borci koji su prvi putà imali pušku u rukama, nisu se snašli, pa su napuštali položaje i odstupali dublje u šumu. Došlo je do većeg osipanja bataljona, ali ipak glavnina je sačuvana, tako da se nakon kraćeg vremena ova brigada oporavila i konsolidovala. Njemačke snage, koje su nadir ale od Jasenka ka Ogulinu, spojile su se istog dana s tenkovskom grupacijom koja je napadala od Ogulina. Ostale njemačke snage, koje su se našle na prostoru Drežnice i Jezerana, počele su 17. listopada da se povlače i grupišu na saobraćajnici: Ogulin—Vrbovsko—Delnice radi angažiranja protiv NOV Slovenije, što je dobro došlo 13. diviziji da se sredi i brzo krene u ofanzivna dejstva.

Štab 13. divizije odlučio je da hitno uputi 1. i 3. brigadu u rejon: Delnice, Crni Lug, Brod na Kupi, gdje se nalazi 2. primorsko-goranski odred, radi intenzivnih dejstava na glavnoj cesti i željezničkoj pruzi između Vrbovskog i Delnica i u gornjem toku Kupe, čime se ometalo kretanje i manevar neprijatelja u tome rejonu i posredno olakšavala odbrana partizanskih jedinica u Dolenjskoj i Notranjskoj.

Pošto je Štab 2. brigade sa položaja kod Brinja izvijestio da se neprijatelj povukao 16. listopada sa cijelog sektora, sve do Ogulina, hitno su angažovana dva bataljona (1. bataljon 1. odreda i 2. bataljon 4. brigade) koji su se našli u rejonu Ogulina i Gomirja da ruše i zaprečavaju cestu i željezničku prugu između Ogulina i Vrbovskog, da postavljaju zasjede i vrše napade na neprijateljske kolone. Druga brigada je glavnim snagama preduzela utvrđivanje Brinjskog klanca, dok je dijelom snaga osiguravala bolnicu u šumi zapadno od Drežnice, a manjim dijelovima kontrolirala sektor i pravce oko Jezerana i Brinja. Međutim, već sutradan ona je dobila zadatak da se premjesti u Jasenak i da odatle napada neprijateljske kolone i njihove osiguravajuće dijelove na sektoru Gomirje——Ogulin.

Glavne snage 1. primorsko-goranskog odreda premještene su u rejon Mrkoplja, ali se 3. brigada nije uspjela probiti sjeverno od Delnica, pa se morala oslabljena vratiti u rejon Jezerana i Stajnice gdje se nekoliko dana sređivala. Glavne snage 4. brigade, nakon kraćeg odmora, trebale su da se prebace u rejon Mrzle Vodice—Lokve, ali su u tome zakasnile nekoliko dana zbog sređivanja.

Kako ofanziva i pored povlačenja njemačkih snaga iz Drežnice i šire okolice nije bila završena, već se prenijela na sjeverozapadni dio Gorskog kotara, odakle je prijetila stalna opasnost novog prodora na drežničku visoravan, preduzimane su mjere na terenu i u svim jedinicama da ne dođe do sličnog iznenađenja kao u prethodnim borbama.

Sumirajući djelatnost i borbena dejstva svojih i neprijateljskih snaga u proteklom periodu, štab 13. divizije, partijske i skojevske organizacije u jedinicama i na oslobođenom teritoriju, zajedno sa narodnooslobodilačkim odborima, sagledali su sve negativne posljedice sporog i neadekvatnog djelovanja u toku

ofanzive i izvukli zaključke za naredni rad i borbu. Bilo je od posebne važnosti za predstojeće aktivnosti i akcije da se ne zataškavaju slabosti i promašaji. Učili smo se na sopstvenim greškama, kao komunisti i revolucionari. Divizijski komitet KPJ zajedno sa Štabom divizije izvršio je kritičku analizu slabosti i propusta rada jedinica u toku neprijateljske ofanzive. Zaključeno je da članovi KPJ i SKOJ-a moraju više raditi na moralno-političkom vaspitanju boraca, jačanju discipline, odgovornosti, borbene spremnosti i uzdizanju starješina.

Nakon ovih analiza i datih uputstava, osjetilo se u svim jedinicama novo osvježenje, pouzdanje u sopstvene snage i spremnost za naredne borbe. Poučene ranijim iskustvom nastojale su da ih neprijatelj više ne iznenadi. Obavještajna služba je znatno pojačana tako da su štabovi jedinica raspolagali preciznijim podacima o rasporedu i kretanju neprijateljskih snaga, a često se dolazilo i do podataka o njihovim namjerama. Tako je otkriveno da neprijatelj od Ogulina, preko Jasenka, namjerava ponovo da upadne u Drežnicu. Stoga je druga brigada, koja se nalazila na sektoru Ogulin—Gomirje, uz pomoć šumskih radnika i seljaka, vršila intenzivno zarušavanje ceste prema Musulinskom Potoku i Jasenku. Pripremala je upornu odbranu duž važnijih pravaca jačim snagama na bokovima i na većoj dubini. Ona je dio snaga rasporedila za prekopavanje i zarušavanje ceste Ravna Gora—Jasenak i za odbranu pravca koji iz Breznog vodi u središnji dio Drežnice. Stab brigade redovno je izvještavao Stab 13. divizije o stanju na frontu i borbenim aktivnostima jedinica.

Kako se i očekivalo, neprijatelj je 27. listopada 1943. iz rejona: Ogulin, Ravna Gora i Mrkopalj, s polukružne osnovice, krenuo u napad prema Drežnici. Međutim, ovoga puta njemački tenkovi i oklopni automobili nisu mogli stići do cilja. Nije se ponovila situacija od prije 10 dana kada su fašistički tenkovi od Jezerana, preko drežničkog slobodnog teritorija, prokrstarili do Ogulina, u dužini od 50 km. Već prvog dana borbi Nijemci su osjetili da nailaze na organiziranu odbranu na nepoznatom terenu. Njihova tenkovska kolona naišla je na minske i druge prepreke u rejonu Bjelskog. čelni tenk je uništen, a drugi su stali. Jedan je oštećen. Nijemci nisu bili sigurni u dalji bezbjedni pokret tenkovima pa su pokušali prokrčiti put pješadijom. Ali za takvo nastupanje obrana je bila još efikasnija. Dok je pješadija prevožena kamionima, da prokrči put tenkovima, njemački vojnici su upali u zasjedu jedinica 2. brigade kod Bjelskog, gdje je čelni kamion onesposobljen a pješadija potučena. U sastavu njemačkih snaga nalazile su se i ustaše koje su u napadu prema Jasenku također pretrpjele gubitke.

Prilikom pokreta iz Begova Razdolja prema Jasenku, njemački tenkisti, osim vozača, sjedili su van kupola na snažnim čeličnim oklopima, ne sluteći što im se sprema. Čim su tenkovi stigli cestom u šumu Velike Kapele, dočekani su iz zasjede mitraljeskom i puščanom vatrom od jedinica 2. brigade, tako da su im posade pokošene preciznim gađanjem naših mitraljezaca. Za njemačko komandovanje tada je iznenadno nastupila nova situacija. Bili su šokirani kada im je još jedn tenk uništen na Matić poljani, a četiri na drugim cestama u Gorskom kotaru.

Tako je mrski neprijatelj natjeran da ustukne.

Kriza je savladana

Tokom neprijateljske ofanzive na Slovenačko primorje, Istru, Gorski kotar i Hrvatsko primorje nastupale su povremeno krizne situacije, koje su ipak uspješno prebrođene. Bilo je mnogo iznenadnih dejstava neprijateljskih snaga, što je

naše jedinice dovodilo u nedoumicu. Kako se suprotstaviti munjevitim tenkovskim prodorima? U izuzetno napornim marševima i intenzivnim borbama došlo je do premorenosti većeg broja boraca 13. divizije i partizanskih odreda na ovoj teritoriji, koji su posustali, ali moral usprkos tome nije opao. Stalni pokreti, u oskudnoj odjeći i obući, sa skromnim obrocima hrane i u neudobnim uslovima za odmor, iscrpili su mlade borce, koji su obolijevali od prehlade i zaraznih bolesti: upale grla, krajnika, zapaljenja pluća, tifusa, paratifusa i dizenterije. To su bili veliki neprijatelji borcima i starješinama naših jedinica. Zahvaljujući velikoj brizi štabova i partijskih organizacija, kao i pomoći NOO-a i naroda, borci su ponovo brzo stupali u borbene redove — izliječeni, nahranjeni i zbrinuti. No, bez obzira na sva stradanja i nedaće, sačuvana je glavnina svih naših jedinica koje su dejstvovale na ovom terenu, iako su pojedine imale osipanja ili gubitaka od 30 do 50%. Međutim, kada se situacija stabilizovala jedinice su popunjene novim borcima.

Starješine, koje su se pokazale nedorasle zadatku, suspendovane su i upućene da kao borci ponovo dokažu svoju sposobnost komandovanja jedinicom. Najčešće greške nekih starješina i štabova bile su slijedeće: nisu imali pregled situacije, zanemarivali su utvrđivanje i obavještajnu službu, izdavali površna i nepotpuna naređenja za borbu i ostavljali pojedine borce u šumama Velike i Male Kapele, bez obavještenja i naređenja za povlačenje. Štabovi jedinica i partijske organizacije bili su uveliko odgovorni za to da vode podjednaku brigu o svim borcima, i u najtežoj ratnoj situaciji, jednako kada se nastupa ili kada se odstupa. Ipak, u pojedinim kriznim situacijama događalo se, iako rijetko, da briga za pojedine borce, koji su se našli na širokom frontu, bez pouzdane veze, nije bila u skladu s našim moralnim normama. Tu je, pored subjektivnih slabosti bilo i objektivnih okolnosti, naročito u 3. i 4. brigadi i pojedinim bataljonima u odredima. Upravo u ovim jedinicama bio je najveći broj mladh boraca. Za kratko vrijeme neke jedinice bile su razbijene. Ipak, usprkos svim poteškoćama, krizna situacija je savladana.

U Kapeli je teško osmatrati, komandovati i održavati vezu, zbog ispresijecanosti zemljišta obraslog šumom, naročito u obrambenim borbama kada su jedinice prisiljene na povlačenje i odstupanje, a situacija se brzo mijenjala. Takvi uvjeti prouzrokovali su povremena cijepanja naših jedinica u momentima kada bi njemačke tenkovske kolone brzo prodrle na slobodni teritorij. Odsječeni od svojih četa ili bataljona borci i mlađe starješine uključivali su se tada u najbliže jedinice primorsko-goranskih brigada i odreda, a pojedini su otišli u Kordun, ili Sloveniju, gdje su se borili u sastavu partizanskih snaga na tome području, do povratka u matičnu jedinicu.

U općem povlačenju naših brigada i odreda, radi izbjegavanja frontalnih udara, dio naših jedinica — najčešće u manjim grupama — ostao je na položajima neobaviješten o situaciji i povlačenju glavnih snaga. Tada bi ovi borci produžavali borbu po sopstvenoj inicijativi u izuzetno nepovoljnoj situaciji. Premoreni, gladni, ozebli, najčešće su uspijevali, u dubljoj pozadini ili na navedenim položajima pronaći, svoju jedinicu. Tada su se radovali, bez obzira što su gotovo padali od gladi i umora. Međutim, radost je bila kratkog vijeka. Jer, započela bi saslušavanja u komandama četa i štabovima bataljona zbog odvajanja od jedinice i »napuštanja« položaja. Većina je znala da to nije tako, ali kada se hoće zataškati sopstvene slabosti i propusti, krivica se obično prebacuje na druge. Borci i mlađe starješine, koji su očekivali pohvale i posebna priznanja za hrabrost i istrajnost u borbi, doživljavali su teška iskušenja — kazne, isključenja iz

Partije i SKOJ-a i premještanja u druge jedinice. Bilo je doista teško, ali hrabri borci s visokim moralom nisu klonuli duhom, nisu ih pokolebale razne pretpostavke i sumnjičenja. Znali su da je istina naše najjače oružje. Tako je i bilo.

Pojave i postupci u našim jedinicama za vrijeme neprijateljske ofanzive na Drežnicu rezulat su objektivnih okolnosti, ali i subjektivnih slabosti. Izuzetno nepovoljna situacija dovela je do kriza koje su rješavane s više ili manje uspjeha. Sada se može pouzdano tvrditi da je nepovoljna krizna situacija uspješno savladana, bez obzira što je u pojedinačnim slučajevima bilo promašaja, kao što je kažnjavanje hrabrih boraca koji su ostali (ili ostavljeni) na položajima.

Sve naše snage na području Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i šireg rejona Brinja krenule su 20. listopada u ofanzivne akcije sa težištem u zoni željezničke pruge i ceste: Ogulin—Vrbovsko—Delnice—Plaše. Samo je 2. brigada 13. divizije u vremenu od 20. do 29. listopada sudjelovala u 14 akcija i okršaja protiv neprijatelja. Njemački okupator trpio je sve veće gubitke u ljudstvu i tehnici. U borbama do 30. listopada izgubio je više stotina vojnika, velike količine tehnike i naoružanja, kao i druge ratne spreme.

Naši gubici za vrijeme ove ofanzive nisu tačno utvrđeni, ali iz operativnih izvještaja se vidi da je poginulo oko 400 boraca. Ni broj ranjenih i nestalih nije precizno utvrđen. Međutim, sve jedinice brzo su popunjene novim borcima. Divizija se u kratkim odmorima sređivala, organizovala obuku i druge aktivnosti. Slično su radili i partizanski odredi. Od 1. do 20. studenog naše jedinice su, uz manje akcije, bile u relativnom zatišju, spremajući se za zimske borbe.

Od 15. do 20. studenog 1943. njemačke snage napuštale su Gorski kotar, ostavljajući posade u većim mjestima kao i u Hrvatskom primorju. Početak njema-

Drežnica 1943. U vrijeme odmora borci čiste oružje.

čke ofanzive tačno je utvrđen, ali ne i njen završetak, jer je ofanziva produžena i tokom zime 1944. Ipak, može se smatrati da je ofanziva završila 15. studenog, kada je neprijatelj napustio šire zone, osim važnijih centara i saobraćajnih čvorova.

Njemački okupator i domaći izdajnici ofanzivom nisu postigli predviđeni cilj. Sačuvana je glavnina naših snaga i vitalni objekti na slobodnom teritoriju. Nase komande i štabovi, pored prolazne krize, brzo su se našli i primijenili nove metode borbenih dejstava, preuzimajući inicijativu na najvažnijim sektorima. Bilo je dosta i kritika upućenih na naš rad i komandovanje u toku ove ofanzive.

Osvrćući se na protekli period Viktor Bubanj je, pored ostalog, istakao: »Mislili smo da možemo napustiti partizanski način ratovanja i suprotstaviti se frontalnim oblikom borbe nadmoćnijem neprijatelju. Ali za to još nismo bili spremni. Skupo nas je koštalo kruto držanje pravaca kada su postojale mogućnosti za široku primjenu manevara i udara u bok i pozadinu neprijateljskih snaga.«

U studiji: »Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1941—1943.« — Veljko Kovačević je o ovoj ofanzivi u zaključku napisao: »Osnovna taktička greška je u tome što nije dovoljno poznavan neprijatelj prema kome se nije smjelo postupati kao prema Talijanima. Koncepcija da se organizovanjem širokog fronta na liniji Sušak—Risnjak i frontalnom borbom zadrži i spriječi prodor njemačkih tenkovskih i pješadijskih snaga, bez dubine i rezervi, ne samo da je bila pogrešna već je sadržavala i osnovni uzrok neuspjeha. Organizacija takve odbrane sa mnogo slabijim, a pored toga još neobučenim snagama, kosila se u potpunosti sa osnovnim načelima naše taktike, koja nije nikada dozvoljavala slabijim snagama frontalnu borbu pred brojno i tehnički nadmoćnijim neprijateljem. Manevar, osnovno načela dejstva, bio je ovog puta izostavljen, iako je bio neophodniji nego ikada ranije, pogotovu kada se radilo
0 uslovima borbe na planini i u šumi i sa tako jakim neprijateljskim snagama. Uslovi planinskog zemljišta davali su nam u konkretnom slučaju velike prednosti nasuprot neprijatelju, koji je zbog opterećenosti tehnikom bio prisiljen da se veže skoro isključivo za komunikacije kuda su se i kretale njegove osnovne snage...«

»Prihvatanje frontalnih borbi«, piše dalje pomenuti autor, »najveća je greška u uslovima primjene širokih manevara. Ta je greška utoliko veća što je i neprijatelj primjenjivao brze manevre kojima je uspijevao da izmanevriše našu odbranu ili da je probije frontalnim napadom ... U ovim borbama pokazale su slabosti naša služba izviđanja i način obezbjeđenja, zbog čega je neprijatelj nekoliko puta postigao puno taktičko iznenađenje pojedinih naših jedinica.« Međutim, u nastavku je Kovačević naglasio i slijedeće: »Zahvaljujući blagovremenom uočavanju i otklanjanju slabosti i grešaka, kako u pogledu načina dejstva tako i u formaciji i naoružanju, naše jedinice su vrlo brzo ponovo preduzele inicijativu. Manevar je opet postao snažno oružje naših jedinica. One su uz to ponovo povratile veliki dio ranije slobodne teritorije, uključujući tu i željezničku prugu Ogulin—Rijeka za koju se neprijatelj toliko borio da bi je preoteo od nas i koristio, što mu nikada više nije uspjelo. Mada su njemačke jedinice bile mnogo kvalitetnije od talijanskih, one su se ipak morale povući isključivo u gradove duž obale kao što su Rijeka, Crikvenica, Senj i drugi, u žice i utvrđene objekte, koje nijesmo razrušili prilikom našeg povlačenja. Na taj način završila se i VI neprijateljska ofanziva u ovim krajevima koja je, kao
1 sve ranije, na kraju morala doživjeti neuspjeh i prelaženje naših snaga u protivofanzivu.«

Dr Đuro Zatezalo

Nastanak, organizacija i djelatnost narodnooslobodilačkih odbora u Drežnici 1941*1945.

Okupacija i uspostava vlasti NDH

Drežnica je poslije aprilskog sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. pripala pod talijansku okupacionu zonu. Njezin teritorij je postao dio pogranične zone prema kvislinškoj tvorevini NDH. Vojni režim na drežničkom području organizirale su talijanske vojne jedinice i njim vladale sve do potpisivanja Rimskog ugovora između Musolinija i Ante Pavelića, 18. maja 1941. godine. Odmah nakon ovog akta, u Drežnici se uspostavlja ustaška vlast. No, u njoj se i dalje zadržavaju talijanske okupacione trupe.

Brza kapitulacija starojugoslavenske vojske, ostavila je mučan utisak na narod Drežnice, naročito prvih dana okupacije i uspostave vlasti NDH. Strepnje su se pojačale već sredinom aprila 1941. nakon govora Ante Pavelića, održanog u Ogulinu 13. aprila uz blagoslov župnika Ivana Mikana. Njegove riječi su čuli mnogi ljudi iz Ogulina i susjednih krajeva, pa i Drežnice, i dobro ih zapamtili. Iz Pavelićevog antisrpskog govora: »Bježite psine preko Drine! Ja sam posjekao stablo, a vi sijecite grane!« mnogima je tada već bilo jasno kakvu će nacionalnu politiku voditi nova ustaška vlast. Ni župnik Mikan »nije zaboravio istaknuti da srpskom stanovništvu u NDH neće biti mjesta i da će sada biti čišćenja«.[1]

Nedugo iza prolaza Pavelića iz Italije u Zagreb, ustaše su počele sa svojim zločinačkim planom istrebljenja srpskog stanovništva i na području kotara Ogulina, gdje su već prije ustanka uspjeli na prevaru i na najsvirepiji način pobiti oko 400 muškaraca.

Na području Drežnice postojala je i prije rata žandarmerijska stanica s komandirom i 5 žandara, od kojih su trojica bili Hrvati a trojica Srbi,[2] i Općinska uprava s 10 zaposlenih službenika: bilježnik s 2 pisara, predsjednik, blagajnik i njegov pisar, 3 pandura i 1 vježbenik. To su bili domaći ljudi s predsjednikom Stevom Tatalovićem i po narodnosti Srbi.

»Već sredinom aprila 1941. godine Srbi žandari su se razbježali, a Hrvati žandari s komandirom Ivanom Vukelićem poskidali su sa svojih uniformi i žandarmerijske stanice dotadašnje jugoslavenske oznake i postavili hrvatske trobojnice. Njihov broj je povećan za 10 oružnika Hrvata... K meni u Općinu došao je Antun Holjevac, bilježnik u penziji iz Oštarija, i rekao da on u ime NDH preuzima vlast. Predao sam mu ključeve i otišao kući. I svi ostali službenici su otpušteni, osim dvojice pandura koji su ostali samo još neko vrijeme, jer smo mi u Drežnici već te 1941. godine uništili tu zločinačku ustašku vlast.«[3]

Ustaške vlasti ostavile su, kako u Drežnici tako i u susjednom Jasenku, oružničke postaje i pojačali ih novim ljudima. »Te oružničke postaje bile su istak-

1 Mihael Sobolevski, Partizanska Drežnica, Ogulin 1070, str. 23.
2 HAK, Jovo Tatalović, Stevo Tatalović, Lako Ivošević, Bude Bosnić i dr, sjećanja.
3 HAK. Izjava Steve Tatalovića, predsjednika općine Drežnica prije okupacije 1041.

nuti represivni organ ustaške vladavine i ustaše su svoje terorističke postupke u Drežnici i Jasenku uglavnom pomoću njih i provodili.«[4]

Antun Holjevac zadržao se u Drežnici kraće vrijeme i uz pomoć oružnika izvršavao direktive ustaške vlasti, ali je ubrzo za načelnika Općinskog poglavarstva postavljen ustaša Dragutin Kobešćak, dotadašnji stolar u Drežnici, oženjen iz sela Tomići. On je postavio u Općinsko poglavarstvo petoricu Hrvata koji su dotad živjeli u Drežnici, od kojih su dvojica bili zemljoradnici, jedan postolar, jedan limar i jedan zidar.[5] Ovako sastavljeno Općinsko poglavarstvo na čelu s Kobešćakom i oružnici s komandirom Vukelićem, uspostavljaju ustašku vlast i provode njene naredbe.

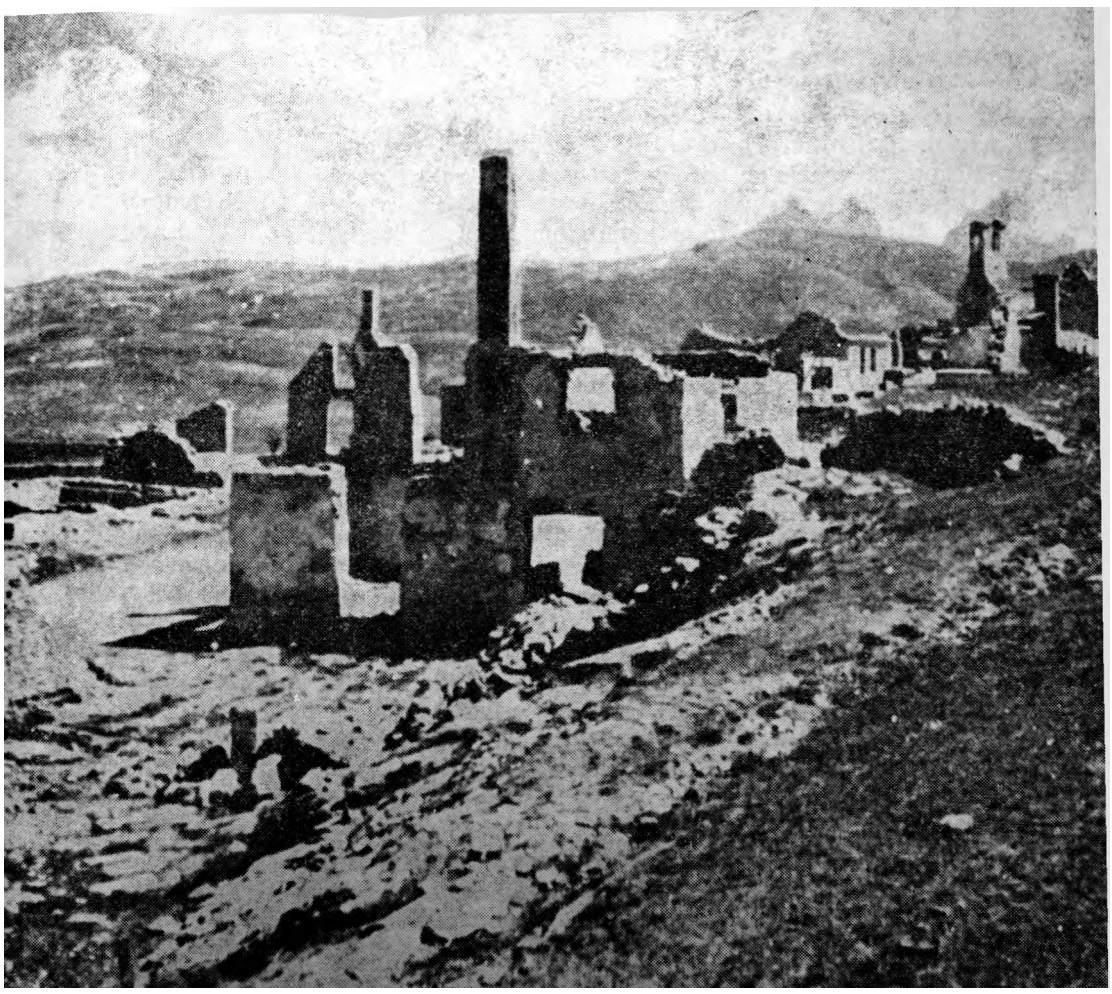
Oružnici sačekuju i razoružavaju starojugoslavenske vojnike koji su dolazili svojim kućama ili prolazili ovim teritorijem. U Drežnici oduzimaju od ljudi sve što mogu pronaći od bilo koje vrste oružja, pa i obične noževe, provodeći pri tom teror i nasilje. »Mnoge su oružnici tukli i mučili radi oružja. Tako su i Nikolu Ivoševića Rogovića dva dana mučili — tukli i prebijali da bi im predao oružje koga nije imao.«[6] I mnogi drugi ljudi i žene bili su maltretirani od oružnika prilikom njihovog dolaska u sela radi oduzimanja oružja. Tako su u selu Radlovićima »oružnici strahovito mučili Marka Radulovića, vodeći ga kroz sela i zaseoke nastojeći ga prisiliti da im dä pištolj, ali ovaj, i pored batina i sramoćenja, nije htio dati oružje.«[7] I drugi se stanovnici živo sjećaju tih dana oružničkih akcija oduzimanja oružja i druge ratne opreme.

Tako Mane Trbović Kartač priča: »U Krakaru sam vidio nekoliko žandara i ustaša, kupili su vojničke stvari i tovarili na seljačka kola i odvozili u žandarmerijsku stanicu gdje je bio narednik Ivan Vukelić. Oni su tom prilikom odveli i Milu Ivoševića, isprebijali ga tako da je nešto kasnije od udaraca umro.«[8]

Načelnik Općinskog poglavarstva Kobešćak poduzimao je i niz drugih akcija da bi učvrstio ustašku vlast u Drežnici i pripremio je za već planirane zločine. Tako je organizirao popis stanovništva, izradu spiskova ljudi koji su otišli u rat, kao i onih koji su se vratili kući poslije kapitulacije Jugoslavije. Preko svojih saradnika sastavljao je popis bogatijih domaćinstava, vlasnika krupne stoke- posebno zaprežne, a putem javnih oglasa zahtijevao od ljudi da hitno predaju oružje i drugu ratnu opremu, a za neizvršenje prijetio smrtnom kaznom.

Ubrzo nakon ovih akcija ustaško Općinsko poglavarstvo poziva pravoslavno stanovništvo Drežnice da se u roku od dva mjeseca prekrsti u katoličku vjeru, bilo to u Župnom uredu u Ogulinu ili u Jezeranama. »Općinski načelnik u Drežnici, oružnici u Drežnici i Jasenku prvo su nastojali pridobiti za prekrštavanje pojedine viđenije ljude, jer su bili uvjereni da će ako se oni prekrste, učiniti to i drugi. Dijelili su knjižice o osnovama katoličke vjere i u isto vrijeme obrasce za prekrštavanje. Međutim, izuzev samo nekoliko pravoslavaca, nitko ih nije ispunjavao. To je dobrim dijelom zasluga i članova Partije, jer je ona tih dana počela razvijati kampanju protiv prekrštavanja. Ono što kleroustašama nije uspjelo u Drežnici, nadali su se da će im sigurno uspjeti u Jasenku.«[9]

4 Mihael Sobolevski, nav. dj, str. 23.
5 Marko Benković, zemljoradnik, Favle Majerl, postolar, Rude Grenko, limar, Ivan Brozović, zidar i Mato Gašparović, zemljoradnik. HAK, izjava Stfeve Tatalovića, Lake Ivoševića, Bude Bosnića, Jove Tatalovića i drugih.
fi HAK, Miloš Ivošević Rogović, sjećanje.
7 Isto.
8 HAK, izjava.
9 Mihael Sobolevski, nav. dj, str. 25; Ustašama nije ni u Jasenku uspjelo prekrštavanje — op autora.

Spaljena Drežnica

Kako ustaše i u više pokušaja nisu uspjele pohvatati veći broj muškaraca Drežnice, Općinsko poglavarstvo nastojalo je to učiniti na drugi način. Kobešćak, u cilju uništavanja ljudi, izrađuje preciznu evidenciju svih onih protiv kojih je još prije rata bila podnesena prijava radi bespravne sječe šume ili nečega drugog, te ih upućuje da idu u Ogulin na sud zbog okončanja predmeta. Pojedinci su nasjeli, odazvali se ovakvim pozivima i otišli u Ogulin iz kojega se nisu nikada vratili. Tamo su ih sačekale, pohvatale i pobile ustaše.

U istom cilju Poglavarstvo je koristilo i spiskove izdanih »čedula« za stoku koju su još prvih mjeseci okupacije i uspostave NDH ljudi odvodili na prodaju na sajam u Ogulin. Na osnovu izdanih »čedula«, spiskove s imenima i prezimenima žena i muškaraca ustaško poglavarstvo dostavljalo je ustašama u Ogulin koji su ljude još na ulazu u grad čekali, hapsili i odvodili u smrt.[10]

10 HAK, sjećanje Steve Tatalovića, Lake Ivoševića, Marka Trbovića, Mane Maravića, Nikole Ivoševića i dr.; Mihael Sobolevski, nadv. dj. str. 25.

Sva nastojanja ustaške vlasti u Drežnici i njihovih vjernih izvršilaca oružnika da oduzmu sve oružje od naroda i da pohvataju što više muškaraca i pobiju ih, nisu uspjeli. To je zasluga partijske organizacije u Drežnici. Njeni članovi, rukovođeni Mjesnim i Okružnim komitetom KPH za Karlovac i neumornim radom sekretara Ive Marinkovića koji dolazi na ovo područje nekoliko puta, upućuju ljude da sakrivaju oružje, da ga ne predaju ustaškim vlastima, da se ne odazivaju njenim pozivima kao ni pozivima za prekrštavanje. Tako, zahvaljujući komunistima i drugim ljudima u ovome kraju, kojima je oružje oduvijek bilo vjerni drug, »Drežničani su sačuvali 120 karabina, 28 lovačkih pušaka, 27 pištolja, 30 ručnih bombi i preko 5 000 metara.«[11]

To je oružje u vrijeme ustanka bilo moćno i toliko snažno da je ulijevalo dovoljno povjerenja kod naroda da se može suprotstaviti zločinačkoj fašističkoj okupatorskoj i ustaškoj vlasti.

Zbog nagolg širenja NOP-a u Drežnici kao i drugim ustaničkim krajevima Talijani su već u prvoj polovini septembra 1941. provodili pacifikaciju i na tetoriju Drežnice. Ponovo su u njoj uspostavili posadu u jačini bataljona vojnika koji su zajedno s oružnicima postaje Drežnica i Jasenak nastavili svoje akcije u sprečavanju rasta NOP-a. Zapovjedništvo Druge talijanske armije objavilo je 6. septembra 1941. godine, pored Proglasa o preuzimanju vojne vlasti na novim prostorima van dogovorenih Rimskim ugovorom, i Naredbu o provođenju pacifikacije od čijih 12 tačaka navodimo jednu u kojoj se kaže: »Tko god drži vatreno oružje, streljivo ili praskave stvari, dužan je predati ih u roku od četrdeset osam sati najbližem talijanskom vojničkom zapovjedništvu.

Nakon minulog roka iz prednje stavke, tko god bude zatečen u posjedu vatrenog oružja, streljiva ili praskavih stvari, kaznit će se smrću strijeljanjem. Ako se oružje, streljivo ili praskave stvari pronađu u kućama za stanovanje, za djelo će odgovarati glavar one obitelji, kojoj dotični stan pripada. Prema Naredbi smrti strijeljanjem bit će kažnjen svaki onaj koji ugrožava sigurnost talijanskih oružanih snaga ili počini djelo smjeravajuće na oštećenje veleobrtnih ili željezničkih naprava.«[12]

Tako su pored naredaba ustaške vlasti ponovo uslijedile i okupatorske. Sve u cilju sprečavanja razvoja NOP-a. Međutim, sva nastojanja okupatora i ustaške vlasti, pa ni ova talijanska politika o zaštiti srpskog naroda od ustaških zločina, nije mogla spriječiti organizirani ustanak rukovođen Partijom i na ovom ustaničkom području. Ustanici Drežnice su istom mjerom napadali kako kvislinške tako i okupatorske vojnike i njihove predstavnike vlasti. O tim danima Goranski vjesnik broj 68 piše: »Odjeke ustaničkih pušaka koji su se prolamali i odjekivali s kordunaških i ličkih klanaca i gudura prva je čula naša Drežnica. Ona ih je prva razumjela, prva im se pridružila, te kroz to postala kolijevka ustanka u Gorskom kotaru. Kad su kod ‚Ruke' kod Jasenka planule drežničke puške, za Drežnicu je to bio znak općeg ustanka. Jedan za drugim niču logori oko Drežnice. Počele se vršiti akcije, napadati i goniti gomile talijanskih fašističkih gadova, kojih je na hiljade bilo posvuda. Taj herojski poklik Drežnice počeo se polako širiti sve dalje.«[13]

11 HAK, Miloš Ivošević, sjećanje.
12 A VII, Bgd, re. 30/4 — 10, k. 220.
13 Goranski vjesnik br. 68, od 12. augusta 1944, str. 1.

Uništenje ustaške vlasti i stvaranje NOO-a 1941. godine

Komunistička partija Jugoslavije je imala određeni cilj i jasan stav da istovremeno treba voditi borbu kako protiv okupatora i njegovih slugu tako i protiv starog stanja, a to je značilo da se oružanom borbom trebaju izmijeniti i društveno-politički odnosi i stvoriti novo društveno uređenje. Koristeći iskustvo oktobarske revolucije i Lenjinovo učenje o značaju revolucionarne armije, i uporedo s tim revolucionarne vlade, KPJ je već pri razradi koncepcije ustanka postavila zadatak da uporedo s oslobođenjem prvog teritorija treba pristupili stvaranju narodne revolucionarne vlasti.

To je istaknuto i na Majskom savjetovanju KPJ 1941. i u junskom Proglasu CK KPH gdje je rečeno da se treba boriti ne samo protiv okupatora nego istovremeno i za promjenu društveno-političkog uređenja u kome će radni narod ostvariti svoje nacionalno i socijalno oslobođenje, te stvoriti sebi ljepši i sretniji život.

Zahvaljujući aktivnosti komunista i marljivom radu sekretara OK KPH za Karlovac Ivi Marinkoviću, u Drežnicu je na vrijeme stigao tekst Proglasa KPJ iz aprila 1941. godine, a krajem juna i Proglas CK KPH o podizanju ustanka. To je omogućilo da se na navedenim principima i sadržajima ovih proglasa stvaraju partizanske jedinice i prvi oblici narodne vlasti kao politički organi za borbu protiv okupatora. Da bi pomogao i kod priprema za ustanak (i tokom 1941), Marinković dolazi pet puta na ovo područje. Njegovo prisustvo imalo je izuzetno značenje kako za usmjeravanje i razvoj partijskih ćelija i oružanih jedinica tako i za rad prvih organa narodne vlasti tokom 1941. godine.

Ovdje je vrlo rano došlo do stvaranja ustaničkih jedinica — partizanskih logora i nepoštivanja okupatorske i ustaške vlasti. Zbog toga se i nastanak narodne vlasti može pratiti već od prvih dana okupacije i uspostave vlasti NDH u različitim oblicima i pod različitim imenima, pa i onima kakve su bile seoske narodne straže, koje se organiziraju u maju i junu 1941. jer već tada stanovnici Drežnice izbjegavaju vlast NDH kao uporište okupatora i ustaških zločinaca. Straže su imale zadatak kako one u selima, tako i one već od augusta 1941. godine pri partizanskim logorima, da budno prate danju, a još više noću, dolazak ustaša i oružnika, kako selo i njegovo stanovništvo ne bi bilo zatečeno.

Bile su organizirane u sjedištu partizanskih logora i na prilazima Drežnici, prije svega prema neprijateljskim uporištima. Tako su stanovnici sela Krakara i Rađojčića postavljali svoje straže prema Jasenku—Ogulinu, Tomića i Vukelića prema Brinju, Zrnića i Nikolića prema Jezeranama i Kapeli, Brezno prema Ogulinu i slično.[14] Straže su bile naoružane, a o nailasku neprijatelja obavještavale su stanovništvo na razne načine kako bi se na vrijeme sklonilo ispred neprijateljske vojske ili njihovih predstavnika vlasti. Ovim činom organiziranja seoskih straža kao svojih vlastitih organa, protiv i mimo postojećih, narod Drežnice je negirao svako pravo funkcije fašističke vlasti, tako da tu počinje traženje novog, nove vlasti. Zbog toga se s pravom može reći da ovdje, kao i u drugim ustaničkim krajevima, već u to vrijeme počinje po svom sadržaju nova revolucionarna epoha. I tu kao na Kordunu, Lici i Baniji susrećemo činjenicu da organizacija stvaranja prvih formi ustaničke vlasti u vidu seoskih narodnih straža, počinje još prije samog oružanog ustanka do kojeg je

14 HAK, Lako Ivošević, sjećanje.

ovdje došlo u augustu 1941. godine. Straže su predstavljale klicu nove narodne vlasti, jer su na revolucionaran način negirale postojeću ustašku vlast. Upravo zato što stanovništvo Drežnice od prvih dana nije podržavalo okupatorsko-ustašku vlast, to je iz praktične potrebe ovdje vrlo rano nastala nužda za organiziranom zaštitom sela i njegovih stanovnika. Uporedo s pripremama za oružani ustanak, te njegovim samim razvojem, seoske straže dobivaju sve složenije zadatke. Dok su u vremenu od maja do augusta imale zadatak da prate kretanje

Narod Drežnice neposredno nakon bombardiranja i razanja svojih ognjišta.

neprijatelja i blagovremeno obavještavaju stanovnike svoga sela o njegovom nailasku, one već u augustu pomažu prvim partizanima u izvršavanju pojedinih zadataka, kao na primjer u sakupljanju oružja i municije, u prikupljanju hrane za borce, u prekopavanju puteva i slično. One su bile tako organizirane da je svaki čovjek znao svoj zadatak. On je i dva dana unaprijed znao kada je njegov red za stražu, gdje, od kada i do kada.

Brzi razvoj ustanka s masovnim učešćem naroda dao je i više svojih specifič-

Narod Drežnice neposredno nakon bombardiranja i razaranja svojih ognjišta.

nosti u rješavanju problema ustaničke vlasti. Budući da u to vrijeme još nije bilo centralnih propisa i uputstava za organizaciju i rad narodne vlasti, ona je stvarana na inicijativu komunsita i komandira partiznskih logora i bila njima potčinjena. Komandiri logora su ostavljali pojedine ljude u selima kao povjerenike — odbornike koji su za potrebe ustanka sa seoskim stražama izvršavali složene zadatke već u ustaničkim danima. I vojna i civilna vlast bila je skoncentrirana u partizanskom logoru. Stanovnici su tu vlast priznavali i njoj se obraćali za razna pitanja, kako iz pitanja lične i javne sigurnosti, tako i iz imovinskih odnosa u slučajevima prisvajanja tuđe imovine i slično. Kontrolu nad seoskim stražama obavljali su partizanski logori [Odredi, op. autora], svaki na svom teritoriju. Tako su u stvari prije nastanka NOO-a svu vlast u selima Drežnice imali borbeni partizanski logori i seoske straže rukovođene svojim komesarima i komandirima, većinom komunistima. Nastanak seoskih narodnih straža i zadaci koje su oni obavljali, od okupacije pa do formiranja prvih NOO-a, upućuje na zaključak da su one zaista predstavljale klicu i jedan od prvih oblika narodne vlasti i na području Drežnice. Tako se proces stvaranja prvih organa narodne vlasti odvijao uporedo i upravo onako kako je tekao tok priprema i razvoj ustanka.

Krajem augusta i u septembru 1941. formirani partizanski odredi izvode nekoliko akcija koje su imale veliko moralno značenje. Narod je vidio da je izlaz iz nastale situacije moguć jedino borbom protiv neprijatelja. Borci i narod bili su jedinstveni, jer su i ti borci bili sinovi, muževi, braća naroda iz istoga kraja. Preko svojih povjerenika — odbornika borci su rješavali pitanje izgradnje partizanskih logora, prikupljanje hrane, raspored boraca na hranu po kućama, te pitanje odjeće, obuće i drugih potreba. Svi ovi zadaci, koje su obavljali odbornici imenovani od komandira logora, upućuju na vjerodostojnost svjedočenja učesnika NOR-a, da je već krajem augusta 1941. godine u selu Tomići formiran ustanički organ vlasti za područje cijele Drežnice, odbor koji se nazivao vojni sovjet. U njega su izabrani istaknuti borci ustanici: Marko Trbović, Ale Tomić, Niko Tomić Vajkov, Sava Vukelić, Nikola Trbović i Branko Ivošević. Odbor je nastao u vrijeme formiranja partizanskog logora iz potrebe povezivanja sela
i odbornikä radi lakšeg obavljanja zadataka u cilju pomoći partizanskim borcima u izvršavanju njihovih zadataka[15].

Kako su se događaji brzo razvijali i potrebe ustanika rasle, već krajem septembra 1941. godine na mjestu Mačja jama, iznad sela Pražići, na sastanku boraca i naroda došlo je do promjene u sastavu navedenog odbora. Pored Marka Trbovića, Branka Ivoševića i Nike Tomića, u njegov sastav izabrani su i Branko Vukelić, Savo Jagetić i Rade Zrnić. I ovaj odbor imao je karakter ustaničkog odbora organa vlasti, jer još tada nije bilo centralnih akata koji bi regulirali način formiranja i rad narodnooslobodilačkih odbora.

Vjerojatno je do ove izmjene i konstituiranja novog odbora došlo nakon boravka Ive Marinkovića u Drežnici sredinom septembra 1941. godine. To se može zaključiti iz teksta Rezolucije donesene na sastanku partijskog aktiva održanog uz njegovo prisustvo 19. septembra 1941. U njenoj tački 2 se kaže »da novi komitet [misli se na Mjesni komitet KPH za Drežnicu, op. autora] još ustrajnije pristupi objašnjavanju partijske linije članstvu i da povede još širu propagandu za osnivanje od svih antifašista demokrata i svih rodoljubivih elemenata

15 HAK, Lako Ivošević, Niko Tomić Vajkov, Milan Zmić, Ilija Tatalović Zec 1 drugi, sjećanja.

Nacionalno oslobodilačkog fronta i da se osnivaju odbori nacionalno oslobodilačkog fronta«.[1]“ Komunisti Drežnice su dobrom organizacijom rada već do kraja septembra 1941. obavili niz zadataka na koje su se navedenom Rezolucijom obavezali. Aktivirane su partijske ćelije, pristupilo se formiranju skojevskih organizacija i uspostavljanju organa narodne vlasti — odboru nacionalno oslobodilačkog fronta. Partizani su izveli veći broj akcija protiv talijanskih i ustaških vojnih i civilnih vlasti. Tako su 22. septembra 1941. uhvatili načelnika Općinskog poglavarstva, eksponenata ustaške vlasti Dragutina Kobešćaka, koga je nakon saslušanja Narodni sud, sastavljen od tri člana, osudio na smrt strijeljanjem[17]. Slijedile su daljnje akcije partizana koji su postajali i brojčano i oružjem sve jači. Drežničke partizanske jedinice sadejstvuju s primorskim partizanima što doprinosi povezivanju hrvatskog i srpskog naroda odnosno širenju ideje bratstva i jedinstva, osnove za uspješnu borbu protiv fašizma.

Učestale partizanske akcije izazvale su i sve oštrija reagiranja okupatorskih i ustaško-domobranskih formacija, koje su na sve načine nastojale spriječiti razvoj NOP-a i sjedinjavanje u zajednoj borbi Srba i Hrvata na ovom dijelu Hrvatske znajući da pred sobom imaju organizirane ustanike rukovođene Komunističkom partijom Jugoslavije. To potvrđuju i slijedeći navodi u izvještaju komandanta Patog talijanskog armijskog korpusa od 5. oktobra 1945. godine. »Na planinama jugozapadno od Jasenka radi se o nekoj bandi, možda ne mnogobrojnoj, ali veoma hrabroj i dobro naoružanoj i spretno vođenoj«.[18] Priliv boraca u partizanske redove bio je svakim danom veći, pa je na području Drežnice već 6. oktobra 1941. formiran Drežnički bataljon sa šest odreda.[19] Narastanje partizanskih jedinica i stvaranje slobodnog teritorija omogućilo je da se izgradnji narodne vlasti i na ovom području kao i u drugim ustaničkim krajevima prišlo organiziranije i jedinstvenije u oktobru 1941. poslije izlaženja Okružnice br. 3 Centralnog komiteta KPH. Iako je ona na ovo područje došla kasnije, u vrijeme već raširene mreže ustaničke vlasti, pa i pored toga što se u njoj ne ukazuje na pitanje stvaranja vlasti onako kako je to u praksi ovdje već bilo, ona je predstavljala početak formiranja NOO-a, kako na oslobođenom tako i na neoslobođenom teritoriju. Odbori na području Drežnice razvijali su se pod neprekidnim rukovodstvom komunista, pa bez obzira na njihove nazive, oni su de facto bili NOO-i i jedini predstavnici vlasti u oslobođenim drežničkim selima.

Osmog oktobra 1941. godine partizani Breznarskog odreda, iz zasjede na Znidovcu, ubili su narednika oružničke postaje Ivana Vukelića iz Drežnice i oružnika Nikolu Piljara.[20] Likvidacijom oružničkog narednika u Drežnici je potpuno uništena ustaška vlast. Već 9. oktobra i bataljon talijanske vojske, zaplašen učestalim partizanskim akcijama, napustio je Drežnicu i otišao u sigurnije mjesto — Brinje. Tako je Drežnica 10. oktobra bila slobodna i svrstala se među prve općinske centre u Hrvatskoj u kojima je već 1941. godine uništena ustaška vlast. Toga dana, tj. 10. oktobra 1941. godine, na narodnom zboru u slobodnoj Drežnici okupilo se 600 stanovnika sa svojim borcima. Na zgradi općine vi-

16 Mihael Sobolevski, nav. dj, str. 38.
17 Isto, str. 4fl.
18 Veljko Kovačević, »Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru 1941——1943«, Bgd 1355, str. 6.
19 Zb. NOR, tom V, knj. % str. .174—1175.
20 Zb. NOR, tom V, knj. I, str. 200, Izvještaj komesara primorsko-goranskog NOP odreda Ive Vejvode od 17. oktobra 1941. godine.

jorila se crvena zastava sa srpom i čekićem. I u povorci naroda i boraca nošene su crvene zastave. Okupljenom narodu i partizanima govorili su dobro poznati komunisti Drežnice Marko Trbović i Milan Kosanović. Istoga dana za područje općine izabran je i organ narodne vlasti koji su sačinjavali: Marko Trbović, Jovo Tatalović Joca, Savo Tatalović, Nikola Radulović, Mane Zrnić, Branko Ivošević, Nikola Tomić, Sava Jagetić, Mane Maravić i još trojica kojima nisam uspio utvrditi imena. Ovaj odbor zvao se narodno vijeće, ponekad i sovjet. Formiran je i »agrarni« odbor, vjerojatno sa zadatkom da izvrši agrarne promjene. Već 14. oktobra 1941. pošta u Jezeranama obavijestila je Ministarstvo prometa i javnih radova NDH da su u Drežnici partizani, te moli zatvaranje ove pošte: »Oružnici poubijani, činovnici općine odvedeni, ceste prekopane na više mjesta, stubova brzojavnih oko 150 porušenih, prenos nemoguć, poštu za Drežnicu i Jasenak ne šaljite«.[21]

O oslobođenju Drežnice komesar Primorsko-goranskog NOP odreda je u izvještaju, upućenom 17. oktobra 1941. godine CK KPH, pisao: »Javljamo vam da je općina Z.[3] [Drežnica, op. autora] sa 6.000 stanovnika oslobođena od fašističkih okupatora i ustaških gadova, te da se od 9-og ovog mjeseca pa do momenta dok vam ovo javljamo nalazi u vlasti naroda. Kao posljedica stalnih i neprekidnih akcija partizana u tom kraju i teških udaraca koje je pretrpio neprijtelj, te rušenjem svih njegovih komunikacionih linija, neprijatelj se povukao u veće garnizonsko mjesto B.[4] [Brinje, op. autora]. Partizani su odmah zaposjeli žandarmerijsku stanicu, općinu, poštu i šumarsku upravu. Na općini i žandarmeriji spaljeni su svi arhivi. U šumariji je nađeno 10 vreća brašna, te nekoliko kilograma masti. U žandarmerijskoj stanici su zaplijenjene dvije puške, jedan revolver i dve bombe, jedan žandar je zarobljen... sve ceste koje vode u općinu razrušene su i presječene, povaljana su na njih stabla. U tim su akcijama uviliko pomagali seljaci partizanima. Na ulazima u oslobođeni kraj nalaze se zasjede. Talijanska okupatorska vojska je na nekim mjestima uspjela da popravi ceste, ali su one naredne noći još više razrušene ... u općini su osim ostalog materijala nađene 4 pisaće mašine i šapirograf.«[22]

O istim zbivanjima, u izvještaju Ive Marinkovića, upućenog 15. decembra 1941. godine CK KPH, piše: »U posljednje vrijeme Drežnica je preživljavala dane strahovitog terora od strane fašističkog okupatora, ali i dane narodne radosti zbog oslobođenja. Drežnicu su 9. X 1941. bile napustile okupatorske trupe i partizanski odredi ušli su u selo, defilovali i prisustvovali masovnom zboru koji je održan kod općine. Tu su naši drugovi počinili krupnu pogrešku što su dozvolili da partizanski odredi marširaju pod crvenom zastavom mjesto pod partizanskom iako su znali direktivu partije .. .*

Tako su na primjer mjesto odbora nacionalno-oslobodilačkog fronta birali narodno vijeće i agrarni odbor«.[23]

U ovim različitim nazivima odbora ustaničke vlasti vidi se uticaj oktobarske revolucije, bez obzira što se jugoslavenski narodnooslobodilački pokret razvijao u sasvim drugim uslovima. Na područje Drežnice nije do 10. oktobra 1941. godine stiglo Uputstvo OK KPH za Karlovac od 6. oktobra, u kojem se precizira

21 Zb. NOR, tom V, knj. 32, str. 99.
22 Zb. NOR, tom V, knj. 1, str. 199—300.
*** »Ni u kom slučaju se ne smije istaći samo crvena zastava u zauzeću koga mjesta, već se moraju istaći crvena, hrvatska Ili srpska zastava u ovim krajevima.« Zb. NOR, tom V, knj. 1, str. €H$_t$ Direktiva OK KPH za Karlovac od 3.septembra 19*411.**
23 Zb. NOR, tom V, knj. 2>, str. 174.

kakva treba izgledati narodna vlast u oslobođenim mjestima, pa je i to jedan od razloga da su se odbori na ovom području, nastali prije donošenja određenih uputstava o formiranju narodnooslobodilačkih odbora, različito nazivali. U navedenom Uputstvu OK KPH se kaže: »Civilna vlast u oslobođenim krajevima treba da izgleda ovako: Po općinama, većim selima i srezovima formiraju se narodnooslobodilački odbori, koji vrše političku, upravnu i administrativnu vlast. Po manjim selima birati povjerenike tog odbora. Općinske uprave, sreska načelstva itd. se ukidaju. Odbori se biraju na skupštinama. Ti odbori treba da se staraju za odrede, da mobilišu mase i rješavaju komunalna pitanja. Po selima, općina-

Sve za front. Žene Drežnice uz pomoć partizana uspješno obavljaju žetvu.

ma i mjestima održavaju red narodne straže na čelu koje se nalazi u mjestu komandir straže«.[24]

Na osnovu ovoga Uputstva i Okružnice broj 4 CK KPH, od 6. decembra 1941. godine formirat će se krajem decembra 1941. i u proljeće 1942. NOO-i u Drežnici. U vrijeme slobode, od oktobra 1941. godine, partijske organizacije, partizanske jedinice i cjelokupno stanovništvo, rukovođeno narodnim organima vlasti, poduzimali su sve odgovarajuće mjere da sačuvaju i učvrste oslobođenu teritoriju. Velike su bile obaveze i želje da se konsolidira život na uskom prostoru okruženom sa svih strana okupatorskim i ustaško-domobranskim garnizonima.

Unatoč takvoj situaciji ustanička narodna vlast uspješno je djelovala i rješavala niz pitanja iz gotovo svih potreba života na oslobođenoj teritoriji. Straže su budno čuvale prilaze Drežnici koje su masovnim radom stanovnici i partizani na niz mjesta prekopali i zaprječili oborenim stablima.

U cilju obavještavanja i upoznavanja naroda i narastajuće vojske s prilikama u zemlji, značajno je da je već prvog dana slobode, 10. oktobra 1941. godine, izašlo i glasilo Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte »Drežnički borac«. Ono se posebno ističe po svom sadržaju uvodnika u kojem redakcija objašnjava svrhu njegovog izlaženja: »Ugledao je svjetlo dana prvi broj ‚Drežničkog borca', da bude vidljiv dokaz da nema i ne može biti sile koja bi ugušila glas istine i pravde, glas naroda za svoju čast i slobodu... Drežnički borac će uvijek širiti misao bratstva između Hrvata, Srba i Muslimana, on će pozivati sve bez razlike narodnosti, vjere i političke pripadnosti, sve staro i mlado, muško i žensko da se svrsta u široke redove jedinstvenog — nacionalnog oslobodilačkog fronta. ‚[25]

No, slobodna Drežnica predstavljala je trn u oku okupatorskim i ustaško--domobranskim snagama. Zato one spremaju svoje trupe da unište prvi veći slobodni teritorij u tom dijelu Hrvatske. Samo nakon jedanaest dana slobode Drežnica je ponovno bila okupirana 20. oktobra 1941. godine.[26] Ubrzo poslije napada neprijatelja i na centralni partizanski logor 23. oktobra, borci Drežnice su se povukli u Škaliće i povezali se s brinjskim partizanima. Pored svireposti neprijatelja narod je bio iznenađen i padom velikog snijega i ranog nastanka zime, što je još više otežalo zbjegove i zaštitu naroda i stoke kao i druge imovine. Okupator se upravo okomio na nezaštićena sela i njegove stanovnike. »Samo iz sela Tomića odvedeno je 50 glava goveda, ovaca i svinja, pokradene sve kokoši, pokradena sva roba u kućama, imade kuća koje su ostale uopće i bez komada rublja, odneseni su čaršavi, ćebad, ćilimi, razne kućne potrebe, šumski alat do najmanjih sitnica, brijaći pribori, razbijene šivaće mašine, probadani noževima mjehovi kovača. Kad su kod kojih ljudi našli škljoce, koje su imale kao tvornički znak srp, te su ljude na licu mjesta prebijali i tukli vičući ‚komunisti'. Zapalili su 10 kuća i 15 stanova«.[27]

Neprijatelj se nije zadovoljio samo pljačkanjem i uništavanjem imovine, već je pohvatao više od 600 ljudi od kojih je veći dio odveo u logore i osudio na smrt. Među ubijenim bili su istaknuti organizatori ustanka komunisti Marko

24 Zb. NOR, tom V, knj. 1, str. 172.
25 HAK — k. 2.
26 Zb. NOR, tom V, knj. ii, str. 247—248.
27 Zb. NOR, tom V, knj.2, str. 1<22.

GOD.I. ANTIFAŠISTIČKO GLASILO JEDINSTVENE NACIONALNO OSLOBODILAČKE FRONTE BR.1

" DREŽNIČKI BORAC " - GLAS SLOBODNE DREŽNICE !

U najtežim danima tudjinske okupacije i terora,kad tudjinski mitraljezi i topovi nastoje da uguše uz pomoć domaćih izdajica svaki i najmanji glas otpora i borbe protiv ovog sramotnog stanja,ugledao je svijetlo dana prvi broj "Drežničkog borca",da bude vidljiv dokaz da nema i ne može biti sile koja bi ugušila glas istine i pravde,glas naroda u borbi za svoju čast i slobodu i za svoju nezavisnost.Kao sjajan svjetionik i plamena luč,kao visoko podignut stijeg "Drežnički borac" će voditi i predvoditi narod u borbu za slobodu i nezavisnost,za kruh,rad i mir medju narodima,on će neumorno objašnjavati,upućivati i osvjetljivati putevi kojima treba ići.On će organizirati,okupljati i ujedinjavati sile naroda u borbi protiv okupatora i domaćih izdajica.

"Drežnički borac" će uvijek širiti misao bratstva izmedju Hrvata,Srba i Muslimana,on će pozivati sve bez razlike narodnosti,vjere i političke pripadnosti,sve staro i mlado,muško i žensko da se svrsta u šircke redove jedinstvenog nacionalno oslobodilačkog fronta."Drežnički borac" će na svojim stranicama izražavati neizmjernu ljubav i simpatije svih poštenih ljudi prema pravednoj borbi Sovjetskog Saveza protiv zvjerskog i krvavog fašizma,"Drežnički će borac" širiti misao bratstva medju svima narodima kulturnog i naprednog čovječanstva bez razlike na rasu ujedinjenih u svetom ratu protiv podivljalih fašističkih hordi njemačkog,talijanskog i domaćeg fašizma.

"Drežnički borac" će biti stalna veza izmedju slavnih i herojskih partizana i naroda u selima i gradovima,bit će ona spona koja će govoriti o djelima na frontu onima u pozadini a borcima u planinama o radu i solidarnosti naroda u pozadini."Drežnički borac" će pozivati narod da stupa u redove partizana,on će ga pozivati na sveopći narodni ustanak,na pretvaranje i proširenje partizanske borbe u sveopći narodni šturm protiv okupatora i izdajica."Drežnički borac" će ljubomorno čuvati i razvijati borbene tradicije drežničkih štrajkova i demonstracija,onih borbi kojih se bojala Austrija i jugoslavenska reakcija pred kojima će kapitulirati okupatorska sila.

Nitko i ništa ne može više da ugasi plamen narodne borbe koji se razbuktao na svetom našem djedovskom tlu.Ujedinjeni mi smo stò puta jači od neprijatelja,zato naprijed,odlučno u borbu za naše nacionalno oslobodjenje i našu nezavisnost.

Redakcija "Drežničkog borca"

POSLJEDNJE VIJESTI SA ISTOČNOG FRONTA.

Na sjevernom otsjeku fronta: Kod Lenjingrada odbijeni su svi napadi Njemaca.Njemci su udaljeni od grada 32 km.U toku posljednja tri dana imali su Njemci strahovite gubitke.Uništveno je u zraku samo u jednom danu 85 aviona,49 aviona uništeno je na zemlji,4 aerodroma uništena su u blizini Lenjingrada.Rusi su u tom vremenu zauzeli dva sela i nekoliko važnih objekata.Ovdje su Njemci imali mnogo mrtvih i ranjenih.Uništen je također ogroman ratni materijal od strane Rusa.Bojište oko Lenjingrada postalo je prava grobnica za njemačke vojnike.U Lenjingradskim tvornicama izrađuje se ratni materijal u mnogo većoj količini nego do sada.Lenjingradske tvornice rade i dalje nesmetano. Nekoliko stotina engleskih borbenih aviona stiglo je na bojište kod Lenjingrada i na ostale dijelove fronta,tako da su Rusi potpuni gospodari neba na istočnom bojištu.

Na srednjem otsjeku fronta: Maršal Timošenko povratio je Njemce natrag za 2o km zauzeo 45 sela te se napredovanje i dalje nastavlja.

Ovdje je 14.njemačka divizija imala teške gubitke,3 njemačka pješačka puka potpuno su uništena i 4 tatoljena motoriziranih jedinica također su potpuno uništeni.Ovdje su Njemci izgubili 47 tenkova,Rusi 13 aviona.Mnogo mrtvih i ranjenih također je na ovom frontu kao i veliki ratni materijal.

Na južnom otsjeku fronta: Kod Kijeva: U toku posljednjih dana vodila se je strahovita borba.Od njemačkih divizija potpuno je uništeno 7,veliki dio materijala,Njemci na žalost imaju velike žrtava da povuku svoje ostatke,to je jedan nekakvi uzgred u toku 7 njemačka ruta,bacili su u borbu svježe divizije,koje su pod teškim gubicima uspjele da se pro-

Kijevske ulice koje

Čast slobodi

DIVIZIJSKE NOVINE

— 15.DIVIZIJE - XI KORPUSA NOVJ —

Godina II. subota, 16 septembra 1944. Broj 81

KROZ DREŽNICU

Odjekuje pjesma.Žurnim koracima,čete grupica omladinki.Nose na ramenima u košarama neki teret. "Zdravo!" "Zdravo! Kuda će-te drugarice?" "Idemo u 2.bataljon,nosimo hranu.Juče su borci vodili borbu,pa neka su malo odmrijepe".

Prolazi grupa starijih ljudi sa lopatama i sjekirama na ramenima.Idu na gašenje vatre,koja se je pojavila u šumi.Neki od njih idu na prekopavanje ceste.

Na cesti dvije drugarice vode živahan razgovor.Rastaju se."Zaista se kuhati ručak za drugove koji su stigli ovamo." "Sovko!Spremi mi što kruha za sutra,poslao mi odbornik reći,da idem kositi sijeno,sutra, za vojsku."

Na seoski put iz pogorjele kuće izlazi snažna omladinka da se malo odmori.Ima rublje za vojsku.U selu omladinke sabiru mlijeko za bolesne drugove.

Od kuće do kuće trči mladi pionir.Nosi usmeni poziv na večernji masovni sastanak.

Četiri snažne drugarice okreću vrtiljcu.Pada što više.Sprema se hrana do u kasno doba noći,da ne bi došao pljačkaš i koljač.Sve ćemo pospremiti,što god se može."

"Četiri smo stoga sijena nalosili,dva smo dopremili kući,a dva su ostala u šumi.Ustaše nam govore da će sijeno,koje nađu u šumi,spaliti.Ja ću stići,dvaput će nam dva stoga sijena."

"Ne vam dala krumpir kojoj siroti—a ovako gledam za njih.Čitavu njivu su mi iskopali-vrag im oči iskopa."

Suši se pisamce.Na jednom je ispisano sa crvenim slovima:" I najdaljeg ćeš sta,tri dana je dosta." "To je bilo prije rata",objašnjava jedna starica,"danas to ne važi,već tri godine hranimo partizane i još ćemo ih hraniti". "Al ne za duže majko",prekidam je,"skorom ćemo gotova,pa ćemo svojim kućama na odmor,a vama ćemo poslati one,koji još do danas nisu stupili u naše redove,-neka nam kuće grade." "Da,da,neka i oni vile popaljenu Drežnicu!"

Dopisnik [illegible]

Sloboda se rađa

Ne klonite drugovi u posljednji
Jer zora već sviće,dolazi nam s
Oružje naše iz ruke ne dajmo
U borbene redove smjelo stupajmo

Krvniku kletom sad dolazi kraj,
Slobodan bit će,mili nam zavičaj.
Oružjem našim mi branit ćemo sta
Da se staro pisa[illegible]

Oružanim bratstvom [illegible]
Za vijek dat[illegible]
Sa novom [illegible]
Jedna[illegible]

Trbović[28] i Milan Kosanović.[29] Međutim, i pored hapšenja, ubijanja, pljačkanja i paljenja držanje naroda pred neprijateljem bilo je »junačko i dostojno našeg naroda«, piše u izvještaju Štaba NOP odreda za Hrvatsko primorje i Gorski kotar od 6. decembra 1941. godine.[30]

Ponovnom okupacijom Drežnice prestali su za kraće vrijeme djelovati organi vlasti, ali su odbornici kao pojedinci, koliko su to prilike dozvoljavale, pomagali narodu u rješavanju i savladavanju novonastalih problema vezanih prije svega za pružanje pomoći onima kojima su kuće izgorjele i onima koji su ostali bez hrane i drugih životnih potreba.

Odmah nakon odlaska neprijateljske vojske po svim selima bile su uspostavljene narodne straže kojima je rukovodio komandir straže, podređen komandi bataljona. Na svim glavnim cestama i prilazima slobodnoj teritoriji postavljene su naoružane patrole —izvidnice koje su predstavljale sigurnost od iznenadnog napada neprijatelja i istovremeno vršile kontrolu nad sumnjivim licima. U svim selima tokom novembra i decembra 1941. godine formirani su seoski narodno-oslobodilački odbori. U cilju lakšeg rada i koordinacije, tamo gdje je to bilo nužno, svaki zaselak bio je zastupljen svojim odbornikom u seoskom narodno-oslobodilačkom odboru. Tako je do sredine decembra na području općine Drežnica bilo osnovano 12 seoskih NOO-a koji su imali ukupno 54 odbornika. Prema dosad utvrđenim podacima ta mreža NOO-a, decembra 1941, izgledala je ovako:

Seoski NOO	Zaseoci u sastavu seoskog NOO-a	Odbornici
Brezno	Debeli Lug, Ponorac i Drugomišalj	Luka Radulović Rade Vukelić Lisac Mican Tatalović Kubot Simo Ivošević i Nikola Ivošević Rogović
Centar Drežnica	Centar, Vrujac, Šekići i Vidovići	Pero Tatalović Džidžo Pero Tatalović Stolar Mile Tatalović Purar Pero Tatalović Klapov Zivko Tatalović Vidović
Jasenak	Vrelo, Zrnići, Pavliši i druga	Bogdan Kovačević Simeon Kovačević i Sava Zrnić

28 »Držanje starine je bilo zaista herojsko. Na pitanje vojnog isljednika da li je zaista radio u Drežnici, odgovorio je: Ovaj narod nije ništa kriv. Ja sam bio u Americi 23 godine i u Sovjetskom Savezu 4 godine. Iako je Amerika demokratska zemlja, ja sam se nauživao slobode i kruha 4 godine. Tamo sam vidio novo društvo, koje ovaj narod ne poznaje, vidio sam ljude koji ne poznaju bijedu niti izrabljivanje. Po mom dolasku ovamo ja sam radio na tome da se to ovdje ostvari. Mnogi su to teško shvaćali, kao što to i vi teško još danas shvaćate koji branite fašizam i Musolinija«.

29 »Držanje komandira je bilo junačko. Idući na strijeljanje govorio je narodu koji se našao na putu: 'Borite se hrabro, sloboda je tu!' Prvo mu je ispaljeno iznad glave i pored nogu, na što je povikao: 'Što postupate kukavički? Ubijte me ili mi dajte revolver da se sam ubijem'. Nije si dao vezati oöi niti pucat' u leđa. Najprije mu je ispaljen plotun u noge, drugi u stomak, a treći u glavu. Pao je sa stisnutom pesnicom«. (Zb. NOR, tom V, knj. 2, str. 122). Izvještaj broj 1 Štaba NOP odreda za Hrvatsko primorje i Gorski kotar od 6. decembra 194(1. godine, upućen Glavnom štabu NOP odreda za Hrvatsku.

30 Zb. NOR, tom V, knj. 2, str. Ii21.

Seoski NOO	Zaseoci u sastavu seoskog NOO-a	Odbornici
Krakar	Blagaj, Ćule, Kojići—Kovači Kosanovići, Kelići Čošani i Sekulići	Nikola Kosanović Tišin, Mane Trbović Kartač, Marko Trbović Cestar, Mile Cupurdija Zidar, Aleksa Trbović Čošan, Rade Ivošević Vagjer i Lalo Ivošević Trtan.
Musulinski Potok	Bjelsko	Jovan Milanović, Rade Milanović i Ilija Musulin.
Radojčići	Palice, Padališta, Lisina—Kozarice	Sava Radojčić, Dušan Radojčić, Stanko Radojčić, Mitar Radulović, Nikola Trbović i Joso Trbović Cestar.
Selište	Radlovići, Selište, Papeži i Crnjaci	Ilija Maravić Ile, Nikola Maravić Mesa, Gnjatija Maravić, Đurađ Radulović Đuđa i Pero Radulović Grov.
Seočani	Skipine, Bosnići, Zečevo Brdo i Maravić Draga	Mitar Bosnić, Vajo Maravić Škipina i Lazo Tatalović.
Tomići		Mićo Tomić, Nikola Tomić Vaj kov, i Dušan Tomić Bijeli.
Vukelići		Marko Vukelić Križan i Petar Vukelić Pepa
Trbovići	Jagetići, Pražići, i Trbovići	Aleksa Vukelić Ale, Pero Maravić Stankov, Ilija Maravić Ile, Sava Vukelić Jagetić i Duka Trbović Crni.
Zrnići	Nikolići, Lokva i Corti.	Rade Zrnić Nikićev, Aleksa Maravić Alin, Milan Zrnić Đođin, Petar Maravić Pepan, Marko Maravić Štarov, Nikola Zrnić Danićev i Mane Zrnić Špiran.

Ovi seoski NOO-i su uz pomoć boraca bataljona »Marko Trbović«, omladine i žena obavljali pripreme za nastupajuću zimu, organizirali prikupljanje hrane, odjeće, izgradnju zemunica na pogodnim i skrovitim mjestima.

Sredinom novembra posrednim putem, tj. preko delegata pojedinih sela, izabran je i NOO za Drežnicu. O tome u izvještaju političkog komesara Primorsko-goranskog NOP odreda piše: »U oslobođenom teritoriju održava vlast NOO koji

nije bio biran na najdemokratskiji način radi naročite situacije na ovom relativno malom oslobođenom teritoriju, nego je bio biran od predstavnika sela. Odbor organizuje narodne straže, vrši funkciju narodnog suda, organizuje tajnu obavještajnu službu, doprema pomoću partizana potrebne životne namirnice (sol) za stanovništvo, pomaže partizane. Bude li moguće počet će se i sa kulturnim radom, otvaranjem škola i večernjih kurseva.«[31] Ovaj Štab pomaže i na druge načine putem boraca bataljona »Marko Trbović« u konsolidaciji života na slobodnoj teritoriji. On obavještavajući Glavni štab Hrvatske o prilikama na svom području, traži i pomoć za rješavanje liječenja ranjenih i bolesnih. »Na najhitniji način se postavlja pitanje ljekara i to po mogućnosti dvojice za ovaj teritorij.

Situacija je u tom pogledu najozbiljnija. Ranjeni drugovi kao i bolesnici nemaju nikakve njege, a pomoć iz gradova u tom pogledu je nikakva. Isto tako ljudima iz oslobođenog teritorija nemoguće je odlaziti u gradove radi opasnosti pred ustašama i okupatorima da se liječe, pa se i u tom pogledu postavlja to pitanje najhitnije.«[32] U prvoj polovini decembra 1941. uz izuzetno zalaganje par-

Dmitar Trbović, predsjednik Općinskog NOO-a Drežnica od decembra 1941. do aprila 1942.

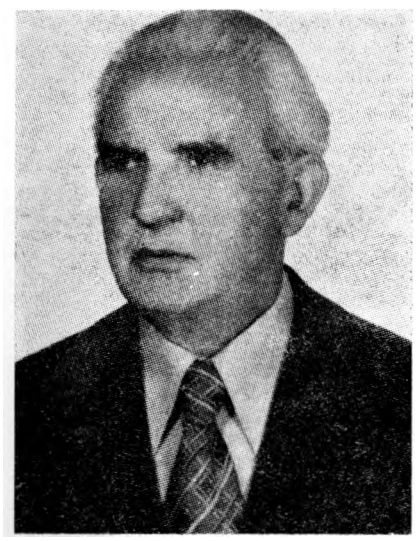
tijskih organizacija i partizana izvršene su pripreme za izbor općinskog NOO-a. On je biran na velikom narodnom zboru u Drežnici iz sastava odbornika seoskih NOO-a. U njega su izabrani: Dmitar Trbović za presjednika, Lako Ivošević za tajnika, te za članove Niko TomićVajkov, Sava Jagetić, Rade Zrnić, Ile Maravić i Kojo Kosanović. Ovaj općinski NOO objedinjavao je rad svihnavedenih seoskih NOO-a i organizirao život na oslobođenom području Drežnice krajem 1941. godine. To potvrđuje i izvještaj Štaba primorsko-goranskog NOP odreda upućen CK KPH od 15. decembra 1941. u kojem se kaže: »Bili smo u Drežnici i situacija je tamo uređena. Partizani su se vratili u logore i otpočeli sa uspješnim akcijama. Formiran je NOO i uspostavljena narodna vlast«.[33]

91 Zb. NOR, tom V, knj. 2, str. 229.
32 Zb. NOR, tom V, knj. 2, str. 127.
33 Zb. NOR, tom V, knj .2, str. 178.

Primjenom Okružnice br. 4 CK KPH, od 6. decembra 1941. godine, u kojoj se po prvi put ukazuje na karakter, funkciju i zadatke NOO-a, na složenost i raznovrsnost njihovog rada, oni će i na ovom području već početkom 1942. poprimiti novi sadržaj rada. Odnosi između vojske i NOO-a će se postupno raščišćavati, a postojeća vojno-ustanička vlast će dobiti novu fizionomiju.

Širenje oslobođenog teritorija i daljnji razvoj NOO-a

Masovnost ustanka u Drežnici i rezultati postignuti u njegovom razvoju 1941. i početkom 1942. godine omogućili su širenje narodnooslobodilačkog pokreta s ovog teritorija u okolne krajeve u kojima su bili stacionirani talijanski ili ustaško-domobranski garnizoni. Razvoj narodne vlasti do septembra 1942. odvijao se na oslobođenom prostoru i bio vjeran odraz šireg ustanka i pravilnog shvaćanja uloge narodnooslobodilačkih odbora u svim vidovima djelatnosti. Tok nji-

Lako Ivošević, tajnik Općinskog NOO-a Drežnica od decembra 1941. do decembra 1944.

hovog razvoja i organizacionog učvršćivanja tekao je brzo i ravnomjerno, zahvaljujući nizu povoljnih okolnosti na oslobođenoj teritoriji. Ni Talijani svojom politikom »zaštitara srpskog naroda« nisu ovdje mogli skrenuti tok NOP-a s njegovog puta kojim su ga vodili komunisti. Okupator se samo za neko vrijeme mogao osloniti tek na pojedince koji nisu imali uticaja na stanovništvo pa su i vrlo brzo bili osuđeni od vlastitog naroda koji se masovno uključivao u narodnooslodilački pokret. Takvom razvoju NOP-a na ovom području značajno je doprinosila i činjenica dobrih susjedskih odnosa s hrvatskim narodom Gorskog kotara i Hrvatskog primorja još iz vremena prije rata pa i u ustaničkim danima, jer je hrvatsko stanovništvo ovih područja, rukovođeno partijskim organizacijama, već 1941. godine sudjelovalo u ustanku i tako snažno uticalo na širenje i učvršćivanje bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda na ovom teritoriju po zbivanjima veoma specifičnim u vrijeme ustaničkih dana.

Početkom 1942. partizanske jedinice izvode značajne akcije u cilju širenja

oslobođenog teritorija. Tako su 20. januara 1942. uništile neprijateljsku posadu u Jasenku. Njenom likvidacijom nestalo je i posljednje ustaško-domobransko uporište gotovo usred oslobođenog područja Drežnice. Nakon toga partizani su usmjerili svoje daljnje akcije prema Krivom Putu, Ledenicama, Mrkoplju, Ravnoj Gori, Modrušu, Brinju i Brodu na Kupi. Uspješnim partizanskim dejstvima krajem februara i u martu 1942. nastalo je prostrano i povezano oslobođeno područje. To je stvorilo mogućnosti za daljnja povezivanja i sadejstva drežničkih, goranskih, ličkih, primorskih, kordunaških i slovenačkih partizana. Tako proširena teritorija stvorila je pogodne uslove za razvoj i boravak kako općinskih tako i kotarskih organizacija NOP-a te smještaj i boravak Glavnog štaba NOVH i Centralnog komiteta KPH u Drežnici. Boravak općinskih, kotarskih i centralnih organa NOP-a Hrvatske u ovom kraju ima izuzetan značaj kako za razvoj i rad partizanskih organizacija, dejstva partizanskih jedinica, tako i za daljnji rad i razvoj organa narodne vlasti i drugih organizacija NOP-a. To je i nalagalo da se u prvoj polovini 1942. godine pristupi reorganizaciji dotad formiranih narodnooslobodilačkih odbora i njihovom učvršćivanju u cilju izvršavanja sve složenijih zadataka organa narodne vlasti. Zbog toga na područje Drežnice početkom februara 1942. Okružni komitet KPH za Karlovac upućuje Milutina Baltića da pomogne komunistima u radu partizanskih organizacija i NOO-a, a Martina Mojmira, radu i proširenju skojevskih organizacija. Već 12. februara Baltić je poslao pismo Okružnom komitetu KPH za Karlovac u kojem ga obavještava o radu partijskih organizacija i o izboru Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu koji je u to vrijeme obavljao i funkciju kotarskog komiteta KPH za Ogulin.

Pored toga on govori i o pitanjima narodnooslobodilačkih odbora te kaže: »Pošto ovdje nisu birani odbori JNOF-a nego je postavljen jedan odbor za čitavu Drežnicu, to smo zaključili da se odmah pristupi biranju odbora NOF-a po selima, a onda da se održi konferencija za Drežnicu, te da se na njoj izabere novi odbor.«[34] Iz izvještaja Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu [Kotarskog komiteta KPH Ogulin — opaska autora], od 6. marta 1942. godine, saznajemo da se pristupilo reorganizaciji NOO-a, njihovom popunjavanju i učvršćivanju već u drugoj polovini februara. U svim selima Drežnice održavani su masovni sastanci naroda — zborovi na kojima su javnim glasanjem birani odbornici za seoske NOO-e. U većini to su bili isti oni ljudi koji su i prije toga obavljali odborničke zadatke. Tih narodnih skupova na kojima su februara i marta 1942. birani odbornici sjećaju se tadašnji stanovnici drežničkih sela. Tako Milan Zrnić, jedan od tadašnjih ustanika i odbornika, kaže: »Na pašnjaku Košarište iznad našeg sela Zrnići okupilo se 120 ljudi, žena i omladine našega sela. Okupljenima je govorio komesar drežničkog partizanskog odreda Branko Vukelić. Pored prikaza političke situacije i uopće prilika u to vrijeme, posebno je isticao potrebu biranja sposobnih i najodanijih NOP-u ljudi u NOO-e. Nakon njegovog izlaganja za odbornike su predloženi i prihvaćeni od naroda našeg sela: Milan Zrnić Đođin, Rade Zrnić, Nikola Zrnić i Milan Zrnić Bosnin.«[35]

Isto priča i Mane Trbović iz sela Krakara. On iznosi da su rano u proljeće 1942. godine za sedam zaselaka birali sedam odbornika. »Nasred sela Kovača

34 AIHRPH, Zgb. f. OK KPH za Karlovac.
35 HAK, Milan Zrnić, sjećanje.

sastao se narod, bilo je i partizana. Na tom skupu govorio je Mile Ćupurdija, član KP. On je isticao da treba izabrati odbornike koji će u svakoj prilici biti na pomoći narodnoj vojsci u hrani, u obavještavanju o neprijatelju i uspostavljanju veza sa susjednim krajevima. Za selo Kovače na sastanku je za odbornika narod izabrao mene za za zaselak Konjiće Marka Trbovića.«[30] Tako je proces biranja odbornika tekao i na drugim javnim i masovnim skupovima naroda po drežničkim selima. Sredinom marta na taj način izabrano je 15 seoskih NOO-a, u koje je birano 3—7 odbornika. Za selo Zrniće i Lokve 7, Seočane 5, Drežnicu 5, Krakar 6, Radojčiće 3, Selište 4, Radloviće 3, Šekiće i Vukeliće 3, Tomiće 3, Trboviće, Jagetiće i Pražiće 3, Brezno 5, Jasenak 5, Vrelo 3, Musulinski Potok 5, te Ponorac i Lug 3 odbornika[37].

Partijskim organizacijama, starješinama i borcima u partizanskim jedinicama bilo je jasno da je pitanje vlasti jedno od osnovnih pitanja NOB-e. Zato su pri izboru odbornika vodili računa da se za odbornike biraju vrijedni, u narodu ugledni i NOP-u odani ljudi. Nastojalo se da u svakom odboru bude članova KPJ radi uspješnijeg rada i usmjeravanja njihove djelatnosti.

Istovremeno i u susjednim selima Vitunju i Gomirju, birani su kako legalni tako i ilegalni NOO-i. Uporedo s reorganizacijom NOO-a, u vremenu do aprila 1942, učvršćene su postojeće i formirane nove skojevske organizacije te dvadeset odbora antifašističke fronte žena s 138 članica.

U organima narodne vlasti i drugim organizacijama NOP-a radilo je tada na području Drežnice 36 članova Partije, organiziranih u 7 partijskih ćelija[39]. Tako su krajem marta 1942. godine u svim selima radili novoizabrani seoski NOO-i i sve organizacije NOP-a. NOO-i su bili istinski jedini organi narodne vlasti. Njima su se svi stanovnici obraćali za sve potrebe organiziranja života na oslobođenom teritoriju. Uz pomoć partijskih i drugih organizacija NOP-a oni su organizirali proljetnu sjetvu 1942. Pri izvršenju ovog zadatka vodili su računa da se pomogne porodicama koje to nisu mogle obaviti same, bilo zbog pomanjkanja ljudske radne snage ili zaprežne stoke. Posebna pažnja pritom se poklanjala porodicama ubijenih od neprijatelja ili palih boraca, kao i onih čiji su se, članovi sposobni za rad, nalazili u partizanskim jedinicama. »Siromašne obitelji moraju u NOO-ima dobiti svoju desnu ruku pomoćnicu.«[39]

Iz sjećanja učesnika i sačuvanih dokumenata saznajemo da su NOO-i strogo vodili računa da se proljetna sjetva, iako u izuzetno teškim ratnim uslovima, u svim selima obavi na vrijeme, i da ne ostane ni jedno imanje neobrađeno. Tu se doslovno izvršavala parola »Sve za front — sve za pobjedu!«. Pri Općinskom NOO-u formirana je i sjetvena komisija koja je objedinjavala i usmjeravala rad na obavljanju proljetne sjetve.

Partijske organizacije zajedno s NOO-ima, komandom mjesta i drugim organizacijama NOP-a, pretpostavljajući da će neprijatelj izvršiti napad na oslobođeni teritorij, istovremeno su provodile i određene pripreme za eventualnu evakuaciju kako stanovništva tako i hrane i stoke na sigurnija mjesta.

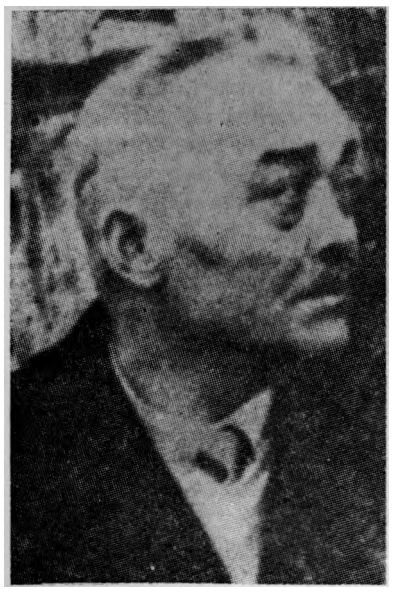
»Sagrađene su u šumama barake, i iskopane zemunice, određena zborna mje-

36 HAK, Mane Trbović Kartač, sjećanje.
37 Izvještaj KK KPH Drežnica, od 6. marta 1042, upućen OK KPH za Karlovac, HAK, f. OK KPH za Karlovac.
38 Izvještaj KK KPH Drežnica, od 6. marta 1/942, upućen OK KPH za Karlovac, HAK, f. OK KPH za Karlovac.
39 HAK, k. Leci — Partija.

sta, postavljene straže, određni kuriri[40].« U aprilu je organiziran i veliki narodni zbor u Drežnici na kojem se okupilo oko 2 000 ljudi. Na njemu su govorili predstavnici Partije, vojske, narodnooslobodilačkih odbora, AFŽ-a i SKOJ-a. I tom prigodom isticani su dotadašnji rezultati u razvoju NOP-a i zadaci koji su stajali pred svim njegovim organizacijama obzirom na boravak centralnih organa NOP-a i na sjedište brojnih vojnih, vojnopozadinskih i drugih ustanova NOP-a za primorsko-goransko područje. Masovni zborovi naroda održavani su u to vrijeme i po selima, a prisustvovali su im gotovo svi njihovi stanovnici. Tako je na masovnom zboru u Krakaru bilo 250, Nikolićima 250, Trbovićima 150, Breznom 100, Seočanima 80, Vrujcu 70, Vukelićima 70, i Topićima 60 stanovnika[41].

Pored određenih izmjena u sastavu seoskih NOO-a, u aprilu je došlo i do promjene u Općinskom NOO-u. Tako je u novoformirani KNOO otišao Dmitar Trbović, dotadašnji predsjednik Općinskog NOO-a, a na njegovo mjesto izabran Ilija Maravić Ile.

Koliko je za razvoj narodne vlasti u Drežnici i njeno pravilno usmjeravanje imala direktna pomoć članova CK KPH, Glavnog štaba NOV i POH te okružnih i kotarskih ustanova NOP-a, toliko je složenost zadataka i obaveza za njihovo izvršavanje bila veća i odgovornija.

Ilija Maravić, predsjednik Općinskog NOO-a Drežnica od aprila 1942. do aprila 1943.

Osim toga u Drežnici su često boravile i njenim terenom prolazile sve brojnije partizanske jedinice i aktivisti NOP-a Hrvatske za koje je također trebalo organizirati smještaj i ishranu. Tu je bila i partizanska bolnica, već od početka 1942. godine, pa su NOO-i, uz pomoć organizacija AFŽ-a i omladine, morali voditi brigu i o njoj. »Po točno utvrđenom redu dolaze žene obližnjih sela, donose mlijeko i hranu, a odnose rublje i zavoje na pranje. Tačno se zna koji dan

40 **HAK, f. OK KPH za Karlovac, Izvještaj KK Ogulin, od 25. aprila 1942, upućen OK KPH za Karlovac.**
41 **Isto.**

je koje selo na redu. Malo udaljenije selo dolazi rjeđe, ali masovnije i donosi veće količine hrane. Količina donesene hrane znala je u jednom danu iznositi i do 1000 kg. Omladinke se isto tako smjenjuju u nošenju ranjenika i vode kao i u čišćenju i pranju same bolničke barake...« [misli se na bolnicu u Javornici — op. autora].[42] Mlijeko se sakupljalo u kućama odbornika AFZ-a, poslije večernje muže krava, a do bolnice nosile su ga omladinke, žene i pioniri. Iako je bilo određeno tko treba donijeti koliko litara mlijeka, često se prikupila veća količina od predviđene. U sakupljanju mlijeka posebno su se, po sjećanju Milana Zrnića, isticala sela donjeg kraja Drežnice, osobito selo Corti, zahvaljujući aktivnosti odbornika Alekse Maravića Ale, inače jednog po godinama najstarijeg odbornika u Drežnici.

NOO-i Drežnice na svoje oslobođeno područje primaju i veći broj izbjeglica s područja šireg dijela Gorskog kotara organizirajući i za njih smještaj i ishranu.[43]

Odbornik Mane Trbović se sjeća kako je seoski NOO Krakar za potrebe ambulante smještene u selu Sekulićima organizirao ishranu. »Svi su se naši seljaci odazvali pozivu i prihvatili zaduženja da svaki od njih po redu svakog dana donosi određeni dio hrane i mlijeka za potrebe ambulante. To smo činili redovito do ofanzive«.

Akcije sakupljanja hrane, kako za borce na frontu tako i za potrebe ustanova NOP-a i bolnice, obavljali su odbornici u dotičnim selima. Štedjelo se u svim porodicama da bi se pomoglo što više borcima i ranjenicima i onima koji su bili siromašniji. Prije septembarske neprijateljske ofanzive u pojedinim selima izvršene su i nove reorganizacije NOO-a. Nastojalo se u njih uključiti što veći broj žena i omladine. Partijske organizacije sredinom 1942. bile su više u mogućnosti da se angažiraju u organizaciji rada NOO-a i drugih organizacija NOP-a. »Mi smo Drežnicu organizaciono obuhvatili.«[44] Za više zaselaka biran je tada po jedan odbornik. Tako se u prvoj polovini septembra u selu Kovači okupilo 100 ljudi, žena i omladine gdje je narod dizanjem ruku izabrao za selo Kojiće i Kovače jednog odbornika.[45] Na isti način to je provedeno i u drugim selima. To se činilo i zbog toga što su svi sposobni muškarci za borbu bili uključeni u partizanske jedinice pa nije bilo mogućnosti biranja odbornika za svaki zaselak posebno.

Drežnica, ta »mala Moskva«, kako su je u to vrijeme zvali, živjela je slobodno gotovo godinu dana.

U njoj su radili, izvršavajući sve borbene i političke zadatke, organi narodne vlasti i funkcionirale ostale organizacije NOP-a. Zato je ona i bila ponovo cilj za neprijateljske snage koje su se ustremile da to centralno ustaničko žarište u Gorskom kotaru unište. Već 16. septembra 1942. godine 30 000 neprijateljskih vojnika krenulo je iz pravca Ogulina, Plaškog, Brinja, Delnica, Broda na Kupi i Primorja na Drežnicu. Partijske organizacije i NOO-i, u očekivanju prodora neprijateljskih snaga na svoj teritorij, pripremili su stanovništvo za evakuaciju na sigurnija mjesta. O tome priča tajnik Općinskog NOO-a Lako Ivošević: »Naš općinski NOO prije ofanzive održao je sastanak na kojem smo se dogovorili o zadacima odbornika Općinskog NOO-a u slučaju nailaska neprijatelja radi što organizovanije zaštite naroda, ranjenika i ustanova koje su se nalazile na našem

42 HAK, Izvještaj KK KPH Ogulin, od septembra 1942.
43 Izvještaj KK Ogulin upućen iz Drežnice 14. juna [19A2. OK KPH za Karlovac.
44 HAK, f. OK KPH za Karlovac, Izvještaj upućen iz Drežnice.
45 HAK, Mane Trbović, sjećanje.

području. Tako smo odredili da za organizaciju evakuacije stanovništva u pravcu šume Mala Javomica (Lijepi vrh i Ruja) iz sela Tomići, Vukelići, Šekići i Trbovići bude zadužen Niko Tomić Vajkov, jasno s ostalim članovima seoskog NOO-a. Za organizaciju zbjega iz sela Selište i Radlovići, u pravcu šume Mala Javornica (Bitoraj), bio je zadužen Ile Maravić. Za narod sela Zrnića, Nikolića i Lokve, u pravcu šume Crni vrh, Milan Zrnić. Za narod sela Seočani, Bosnići i Maravić Draga, u pravcu šume Crni vrh i Cungar, Dmitar Bosnić. Za narod sela Pražići i Jagetići, također u pravcu šume Cungar, odbornik Savo Jagetić. I za narod sela Krakara, Radojčića i Padališta, u pravcu šume Velika Javornica (Crna draga), ja, tajnik Općinskog NOO-a.«[46] Lako Ivošević i drugi učesnici iznose da su tamo gdje su NOO-i organizirali određene akcije i gdje ih se narod u potpunosti mogao pridržavati, one bile na vrijeme i s uspjehom ostvarivane. I ova organizacija zbjegova ispred neprijatelja, septembra 1942, pokazuje da

Nikola Tomić, predsjednik Općinskog NOO-a Drežnica od aprila do septembra 1943.

su stanovnici svih onih sela koja su se pridržavala uputstava svojih odbornika, odnosno organa vlasti, na vrijeme bili evakuirani na sigurnija mjesta i da nitko nije pao u ruke neprijatelja. Međutim, onaj dio domaćinstava sela Seočani, koji se nisu pridržavali određenog plana, »tj. nisu se evakuirali u šumu Crni vrh i Cungar, kako je to bilo predviđeno za njih, nego su ostali bliže kuća, u šumi Međuliške drage, na njih su naišli Talijani, veći broj ih pohvatali i otpremili u logor Bakar«[47]. NOO-i su i u zbjegovima vršili funkciju organa istinske narodne vlasti čija su uputstva i u tim posebno teškim uslovima života, bez krova nad glavom, hrane i vode, mnogo doprinosila organizaciji smještaja i boravka u šumama. U vrijeme ove ofanzive na području Drežnice radilo je 12 seoskih NOO-a s ukupno 50 odbornika. Oni su pomagali i u organizaciji prenošenja ranjenika na sigurnija mjesta. »Narod pomaže, iako se i sam povlači kroz planine u najtežem času gladi i žeđi, omladinke sela Tomića donose ranjenicima u maramama snijega«[48].

46 HAK, Lako Ivošević, sjećanje.
47 Isto.
48 Izvještaj Inioijaitivnog odbora AF2-a za Gorski kotar, upućen Inicijativnom odboru AFZ-a za Primorje Ii. februara 19«

Neprijateljske snage ušle su na praznu teritoriju Drežnice. Sav narod je bio izbjegao u okolne šume. Za 17 dana neprijatelj je popalio sva sela i opljačkao svu hranu, stoku i odjeću koju je našao. Tako je Drežnica postala zgarište bez ijedne kuće. U zbjegu s narodom našlo se i oko 75 ranjenika o kojima su vodili brigu NOO-i. Neprijatelj je uništio i partizanske radionice smještene u šumi zvanoj Crna draga. Opljačkao je alat i ostalu opremu kao i svu onu imovinu koja je od naroda ostala što je bježao dalje ispred neprijatelja u pravcu Bijelih stijena. U tim zbjegovima naroda i ranjenika, bili su i odbornici borci u šumama Javornice. Oni su poduzimali sve što su mogli u takvim uslovima da bi organizirali život u zbjegu. Neki su od njih ranjeni ili poginuli. Njihove dužnosti i obaveze nisu bile nimalo lagane. Birani od svog naroda imali su i veliku političku odgovornost, i kao predstavnici vlasti birane od naroda, njemu su i odgovarali za sve što su učinili. Zbog nesnalaženja pojedinih odbornika i tokom ove ofanzive i neposredno poslije nje bilo je određenih izmjena u sastavu NOO-a, ali do njih je dolazilo i zbog toga što su neki otišli u sastav partizanskih jedinica.

Iako je neprijatelj u ovoj ofanzivi uništio drežnička sela, on nije mogao uništiti narod i njegov neviđen borbeni duh, odnosno njegovu spremnost da izdrži i najteže. Zahvaljujući širokoj i svestranoj podršci naroda, NOO-i su se mogli i nakon ove neprijateljske ofanzive organizirano učvrstiti i povezati, što je doprinijelo izvršavanju svih njihovih zadataka kao jedinih i istinskih organa narodne vlasti jer su se dogovarali s narodom, donosili odluke i zajednički ih izvršavali. Tako su oni ujedno bili politički organi NOP-a i organi narodne vlasti uvijek čvrsto vezani uz partizanske jedinice i organizaciono povezani s omladinskim organizacijama i odborima AFZ-a. U cilju uspješnog rješavanja određenih zadataka odbori su se često sastajali i dogovarali na sastancima s narodom sela. Radi što uspješnije koordinacije kod obavljanja određenih akcija ili zadataka češće su se održavali zajednički sastanci s odbornicima iz pojedinih sela.

Na njima su se analizirali postignuti rezultati u izvršavanju zadataka, razmatrani novi i utvrđivali dogovori za njihovu realizaciju. Ovim sastancima gotovo redovno su prisustvovali i odgovorni vojni rukovodioci kao i predstavnici vojno-pozadinskih organa vlasti. Sve je to činjeno sa zadatkom provođenja u život parole »Sve za front, sve za pobjedu«.

Po povratku na zgarišta partijske organizacije i narodnooslobodilački odbori formirali su pri Općinskom NOO-u komisiju sastavljenu od predstavnika Partije, NOO-a, vojske i pozadinskih organa vlasti, koja je imala zadatak da organizira život u opustošenim selima u veoma teškim uslovima zime, da organizira podizanje koliba, pripremu drva za zimu, hrane i drugih neophodnih životnih potrepština. U Goranskom vjesniku, od 6. novembra 1944. godine, o radu NOO-a i raspoloženju naroda Drežnice nakon septembarske neprijateljske ofanzive 1942. piše: »Pod vrlo teškim uslovima Drežnica se brzo obnavljala. Za rekordno kratko vrijeme pokriveno je mnogo popaljenih kuća. NOO-i su organizovali izgradnju kuća za familije palih boraca i za nezbrinute žene i djecu. Iako su tada Švabe nastupale prema Staljingradu, narod nije gubio vjeru u pobjedu. Govorio je: 'Neka pale, platiće to oni. Pobjeda će biti naša i tada ćemo izgraditi još bolje kuće'. Ovakva vjera u konačnu pobjedu dala je narodu Drežnice snage da pod najtežim uslovima nekoliko puta obnavlja svoje popaljene i uništene domove.«[49]

49 HAK, Goranski vjesnik br. 77, od 6. novembra 1944, str. 7.

Snaga pokreta u Drežnici, masovnost naroda u njemu, ni u ovakvim prilikama nije dala prostora pojedinim pročetničkim elementima da iskoriste ove teške uslove života i da odvoje narod Drežnice od NOP-a i njegovog daljnjeg razvoja.

Odbornik Ile Maravić iz Pražića se sjeća da su u svrhu podizanja koliba, obnove bolničkih baraka, u oktobru i novembru radili na pripremi građe na mjestu nekadašnje pilane bez krova. NOO-ima su pomagali i NOO-i iz Mrkoplja. Oni su organizirali odvoženje trupaca za pripremu građe, kako za izradu koliba za smještaj naroda, tako i za partizansku bolnicu. »Seljaci su izrezanu građu odvozili seoskim kolima do sela Vukelića, a dalje bi narod, prije svega omladina iznosila na ramenima istu iznad sela Vukelića u Javornicu za bolnicu, udaljenu 3—4 km. Nitko se nije tužio da mu je teško. Svi su se žurili da što prije prenesu građu i da se što prije bolnica sagradi.«[50]

Narodu Drežnice i njegovim NOO-ima pritekli su u pomoć NOO-i i partijske organizacije kotara Vrbovsko i kotara Delnice. Formirane su grupe radnika, stolara, kovača, zidara i drugih koji su radili na obnovi mlina i pilane. Pomoć su pružili i NOO-i Srpskih Moravica, a s pilane u Stajnici i Jezeranama dopremljen je također jedan dio građe neophodan za izgradnju koliba. Zahvaljujući toj solidarnosti naroda Gorskog kotara i dobroj organizaciji rada općinskog i seoskih NOO-a Drežnice, u kratko vrijeme osposobljena je za rad pilana i mlin, što je omogućilo i bržu izgradnju nove bolnice i podizanja koliba na zgarištima. Stvoreni su uslovi za smještaj i prihvatanje na ovom prostoru i glavnine partizanskih jedinica Pete operativne zone, tj. formiranih partizanskih brigada u oktobru i novembru 1942. godine. Partizanima i narodu Gorskog kotara pritekli su u pomoć partijske organizacije i NOO-i Korduna i Banije.

U organizaciji njihovih NOO-a, takmičenjem između pojedinih domaćinstava i sela, sakupljene su veće količine hrane za pomoć narodu Drežnice i partizanskih jedinica Gorskog kotara. Skupljena hrana je u organizaciji NOO-a prevožena seoskim zaprežnim kolima koja su se izmjenjivala na 20—25 km udaljenosti sve od Gline preko Vrginmosta, Vojnića, Veljuna, Slunja i Plaškog u pravcu Drežnice. NOO-i su organizirali čišćenje puteva od velikih nanonsa snijega kroz niz sela i šuma da bi se žito moglo dovesti do Drežnice. O prikupljanju i prevoženju žita s područja Korduna, Banije i Plaškog ima više podataka.

0 tome priča i veći broj učesnika ove akcije solidarnosti. Tako odbornik Seoskog NOO Lapat, Stevo Trbojević, kaže: »Kod nas u selima Laptu, Veri, Zebiću
1 Plaškoj Glavi, nije bilo teško prikupiti žito jer ga je narod dobrovoljno davao stvarno onoliko koliko je mogao, već je bilo teško obezbijediti prevoz zbog toga što se ova sela nalaze neposredno uz Plaški, tj. uz neprijateljski garnizon. Zato smo žito morali voziti unazad, u pravcu Korduna do sela Zbjeg — tu je žito prihvaćalo selo Donje Jezero i transportiralo dalje preko sela Pogrmilovića za Drežnicu.«[61]

Samo u razdoblju od 5—29. decembra 1942. upućeno je s Banije preko Korduna i Plaščanske doline na područje Gorskog kotara i Hrvatskog primorja 103.483 kg razne hrane[52].

50 HAK, Ilija Maravić Ue, sjećanje.
51 Dr Đuro Zatezalo, Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941—1945, HAK, Klc, 197«, str. 14«.
52 Izvještaj Ekonomskog odsjeka Glavnog štaba NOV i partizanskih odreda Hrvatske, od 30. decembra 1942. (Kukuruza 5S 580 kg, pšenice 2 349 kg, hrane M 4»2 kg, krumpira ıı845 kg, prosa 4 900 kg, masti 1 006 kg, kupusa 782 kg, pekmeza 440 kg 1 soli 2 000 kg).

Solidarnost stanovništva oslobođenih područja Korduna, Banije i Plaščanske doline s narodom Drežnice, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja krajem 1942. bila je velika. Ona je bila plod rada Partije i razvoja NOP-a u tim krajevima. Uz ogromne zimske poteškoće u novembru i decembru veće količine žita NOO-i Drežnice dopremili su na svoje područje. Međutim, ono se dopremalo i sve do kraja marta 1943. O tome priča Milan Zrnić slijedeće: »Marta 1943. Ilija Ćupurdija, intendant Komande mjesta, i ja ispred Općinskog NOO-a Drežnice imali smo zadatak da u selu Kunić—Plaški preuzmemo žito sakupljeno na Kordunu za pomoć našem narodu i preko Kapele organiziramo prevoženje u Drežnicu oko dva vagona kukuruza. Radili smo na ovom zadatku osam dana. Zbog snijega i poledice prevoz je vršen saonicama — vlačnicama tako da je jedan par stoke mogao voziti 200—300 kg. Stoka je bila neishranjena i mršava. Njeni goniči — vlasnici su stariji ljudi, žene pa i djeca od 11—14 godina starosti. Većina od njih bila je slabo odjevena i obuvena i nije bila vična ovome poslu, ali su svi shvaćali ozbiljnost situacije: mučili se, savladavali sve napore i uspješno izvršavali zadatke. Ni ja pa i nitko od drugih u obavljanju ovih poslova još nismo imali nikakvih iskustava. Međutim, korisnu pomoć uvijek sa nam pružali snalažljiviji odbornici i seljaci. Prilikom preuzimanja žita svakom vlasniku zaprege izdavali smo otpremnicu s oznakom količine, na osnovu kojih su se nakon obavljenog prevoza oni u Komandi mjesta Drežnica razduživali kod istovara. Pored mnogih neprilika i uz velike teškoće kukuruz je prevezen u Drežnicu i smješten u prostor oltara crkve.«[53]

Zajedničkim radom partijskih organizacija, NOO-a i drugih organizacija NOP-a, a uz pomoći boraca, ublažene su teškoće nastale uslijed velikih neprijateljskih uništavanja u snabdijevanju hranom vojske i naroda u Drežnici i široj okolici Gorskog kotara, što je doprinijelo daljnjem uspješnom razvoju NOP-a na ovom području.

Okružni komitet KPH za Gorski kotar posebnu pažnju je poklanjao radu NOO-a, njihovoj organiziranosti i osposobljavanju odbornika za vršenje odborničkih dužnosti. »Rad NOO-a postavljen je pred našu organizaciju kao pitanje od prvorazrednog političkog značaja. Za pravilan rad i učvršćenje NOO-a kao i za podizanje njihovog političkog nivoa i autoriteta pred narodom i vojskom, mora partijska organizacija pristupiti organizaciji kratkih večernjih kurseva, proučavanju brošura Vrhovnog štaba kroz koje će proći prvenstveno drugovi koji su određeni u Partiji za rad NOO-a. Isto tako riješili smo da kroz te kurseve prođu svi odbornici, da se upoznaju sa dužnostima i ustrojstvom NOO-a.«[54] Ovo nas upućuje na zaključak da je na području Drežnice, negdje početkom novembra, stigla i Naredba Vrhovnog štaba NOPO i DVJ od 2. septembra 1942. u kojoj se govori o provođenju izbora za NOO-e. Nema sačuvanih dokumenata iz kojih bi mogli saznati da su na osnovu ove Naredbe provedeni izbori za NOO-e u decembru 1942. godine kao što je to bilo na Kordunu i Lici. Međutim, Općinski i seoski NOO-i raspravljali su o pripremama za izbore na oslobođenom području Gorskog kotara i proučavali Septembarske propise u cilju priprema za provođenje izbora.

To se vidi iz Izvještaja Okružnog komiteta za Gorski kotar, upućenog Centralnom komitetu KPH 3. decembra 1942. U njemu se kaže: »Mi smo kandi-

53 HAK, Milan Zrnić, sjećanje.

54 HAK, f. Okružnog komiteta KPH za Gorski kotar, Izvještaj OK KPH za Gorski kotar, upućen 15. novembra 1942. Centralnom komitetu KPH.

date već pripremili a među njima najviše žena. Naročito smo mnogo računa vodili o tome kod pripremanja kandidata za izbore da se, ovog puta u naše odbore ne ušuljaju četnici ili razni kolebljivci, a isto tako da iz starih odbora očistimo sve one, koji su nepoćudni.«[55]. Zbog teških uslova života i njegovog organiziranja, tokom zime 1942. partijska organizacija i NOO-i nisu dovršili te pripreme za provođenje decembarskih izbora za NOO-e na osnovu Septembarskih propisa. No, oni su se na sastancima u selima uspjeli na vrijeme dogovoriti o vijećnicima s područja rDežnice za Prvo zasjedanje ZAVNOH-a u Otočcu, pa su na ovaj značajan skup predstavnika narodne vlasti bili upućeni: Sava Vukelić, Rade Trbović i Branko Vukelić[58]. Pripreme za izbore nastavljene su u proljeće 1943. godine.

Organizacija i djelatnost NOO-a od 1943. do oslobođenja, maja 1945.

Krajem januara 1943. vratili su se s Konferencije predstavnika kotarskih narodnooslobodilačkih odbora, održane u Bihaću, Ilija Maravić, predsjednik i Lako Ivošević, tajnik Općinskog NOO-a. Na zborovima što ih organiziraju seoski NOO-i, oni upoznavaju narod kako s radom Konferencije, tako i s rezultatima postignutim u razvoju i radu NO-a na oslobođenom i neoslobođenom području.

Na održanim skupovima govori se i o daljnjim zadacima NOO-a i pripremama za izbore. Međutim, one su za neko vrijeme odgođene, jer je uslijedila IV neprijateljska ofanziva, pa su se partijske organizacije, NOO-i i druge organizacije NOP-a morale više zabaviti drugim neodložlvim zadacima, prije svega organiziranjem prihvatanja i smještaja oko 100 teških ranjenika dopremljenih iz ugroženih krajeva Like na slobodno područje Drežnice. Revno učestvuju i u izgradnji bolnice na Javornid a nakon njenog osposobljavanja za prihvat ranjenika, angažiraju oko 1 000 ljudi, žena i omladine na preseljavanju bolnice i ranjenika iz Vukelića u novu bolnicu. Organi vlasti uspješno izvršavaju ove zadatke uz svestrano zalaganje svih organizacija NOP-a. Tako se u organizaciji AFZ-a užurbano radi na tkanju zavoja, pranju rublja i posteljine za ranjenike, skupljanju hrane i drugih životnih potreba. Seoski NOO-i se pripremaju za proljetnu sjetvu, dogovaraju za nabavu sjemena, organizaciju upotrebe zaprežne stoke i alata za rad, u čemu je narod Drežnice već tada veoma oskudijevao, jer je neprijatelj opljačkao veliki broj stoke i uništio alat. Sve ove poslove i aktivnosti prekida već sredinom marta 1943. neprijateljska ofanziva. NOO-i, organizacija AFZ-a i omladine ponovo rade u zbjegovima, evakuirajući ono što mogu da bi zaštitili od uništenja. Pomažu u prenošenju ranjenika iz tek izgrađene bolnice. Oko 200 omladinki nosile su na svojim ramenima preko 17 sati ranjene borce ispred nailaska neprijatelja.

Međutim, ponovo je Drežnica spaljena. Zapaljena je i pilana, otkrivene neke zemunice s hranom, pronađeno i opljačkano žito i krumpir. Narod i njegovi organi vlasti i u ovim uslovima odolijevali su svim teškoćama. »Narod se držao hrabro. Imamo slučajeve gdje su i stariji ljudi grabili pušku od bolesnog partizana i sami prihvaćali borbu. Tako jedan starac u selu Zrnićima koji ima oko 70 godina zauzeo je položaj na 50 m blizu ceste i tukao kad su Talijani nastu-

55 HAK, £. OK KPH za Gorski kotar.
56 HAK, f. OK KPH za Gorski kotar.

pali i odstupali. Na njega su sručili vatru iz minobacača, ali se on ni za pedalj nije pomakao. Ova ofanziva nam je nanijela ipak velike štete, u prvom redu seljacima Drežnice, koja je potpuno spaljena i pronađena hrana u selu Trbovičima, Radojčićima i Tomićima, a u Jasenku su našli priličan dio krumpira. Naša je pilana potpuno uništena i mnoge stvari iz tehničke radionice.«[57]

Nakon ofanzive, već krajem marta, stanovništvo se vratilo na svoja zgarišta i otpočelo sređivanje prilika u organizaciji NOO-a. Prije svega pristupilo se pripremama za proljetnu sjetvu. Pri općinskom NOO-u formirana je gospodarska komisija koja je razradila plan sjetve, predvidjela raspodjelu sjemena, radnu snagu i zaprežnu stoku. Na osnovu prijedloga komisije za sjetvu pojedinih seoskih NOO-a radilo se na tome da onaj tko je imao više sjemena, pomogne onome tko nema. Tako je bilo i sa zaprežnom stokom.

Domaćinstva su se ispomagala unutar sela i između sela. Sijalo se više prosa nego obično jer je za njegov rast trebalo manje gnojiva nego za druge kulture. Vodilo se o svemu računa samo da se zasije što više. Okružni komitet SKOJ-a za Gorski kotar uputio je svojim organizacijama pismo u kojem, pored ostalog, kaže: »Na slobodnoj teritoriji Drežnice smještene su sve važne ustanove kao i bolnica, a stoka je većinom uništena, pogotovo stoke za prevoz nema, niti ta stoka ima hrane. Pa se zato pred omladinom postavljaju dosta veliki zadaci u pogledu rada, koje ona u većini slučajeva u potpunosti izvršava preko svojih radnih četa. Zadatak za mobilizaciju nije postavljen jer ovdje je sva muška omladina već u vojsci, a što ima ženske omladine, potrebna je za obradu zemlje.«[58]

Narodnooslobodilačkim odborima i drugim organizacijama NOP-a Drežnice pritekli su u pomoć stanovnici hrvatskih sela Jezerana i Stajnice. U organizaciji njihovih NOO-a samo jednog dana došlo je iz ovih sela 80 pari volova i konja s potrebnim alatom da nekoliko dana pomognu u akciji za obavljanje proljetne sjetve. Paralelno s obavljanjem sjetve izvođeni su radovi i na podizanju koliba, odnosno novih nastambi za ljude i stoku. I tu su pritekli u pomoć stanovnici ovih i još nekih drugih sela. NOO-i su uz pomoć bolničkog osoblja provodili i odgovarajuće mjere suzbijanja pojave pjegavog tifusa, u čemu su postigli značajne rezultate i tako smanjili i onako velik broj žrtava na ovom području.

Istovremeno s obavljanjem zadataka oko proljetne sjetve, izgradnje nastambi, sprečavanjem epidemije tifusa, prikupljanjem hrane za borce, ranjenike i narod, NOO-i su nastavili i prekinute pripreme za provođenje izbora koje su tekle u vremenu od kraja marta do početka juna 1943. godine. »Predizboma kampanja u oslobođenim selima kotara Ogulin u punom je jeku. Izborne komisije u stalnom su dodiru s narodom, koji u potpunosti shvaća dalekosežni značaj tih izbora.«[59]

Pripreme su provođene pod parolom »Svi na izbore za svoju narodnu vlast.«[60] Iz raspoloživih dokumenata se ne može zaključiti da li su u svim selima Drežnice i s kojim rezultatima provedeni izbori za NOO-e. Međutim, u sastavu seoskih i općinskog NOO-a došlo je do izmjena. Reorganizacija je pro-

57 HAK, k. 2, Izvještaj Štaba V operativne zone NOV i POH, od 20. marta 1943, upućen GS NOVH.
58 HAK, f. OK SKOJ-a za Gorski kotar, k. 3.
59 Goranski vjesnik br. 2, od 8. Juna 1943, str. 1.
60 Isto.

vedena i u Okružnom NOO-u. Za Hrvatsko primorje i Gorski kotar formirana su na tom području dva okružna NOO-a, jedan za teritorij Gorskog kotara a drugi za teritorij Hrvatskog primorja. Privremeni Okružni NOO za Gorski kotar formiran je u Drežnid 6. .aprila 1943. Imao je sjedište u selu Šekići, a u njegov sastav ušao je i Općinski NOO za Drežnicu. Za predsjednika toga odbora izabran je dotadašnji predsjednik Općinskog NOO-a Ilija Maravić Ile a za tajnika Dmitar Trbović, također Drežničanin, istaknuti revolucionar i poznati organizator NOO-a u ovom kraju.[61]

Već 8. aprila 1943. godine, na sjednici Upravnog odbora Općinskog NOO-a Drežnica, za predsjednika je izabran Nikola Tomić.

O tom izboru Općinski NOO, u pismu upućenom Okružnom komitetu KPH za Gorski kotar, piše slijedeće: »Kako je drug Ilija Maravić, predsjednik ovog odbora, izabran u Okružni NOO, to je povodom toga sazvana izvanredna sjednica Upravnog odbora i na istoj je danas jednoglasno izabran drug Nikola Tomić za predsjednika ovog odbora.«[62] Formiran je i kotarski NOO za Ogulin sa sjedištem u đrežničkom selu Ćošani. Za njegovog predsjednika izabran je Košta Kosanović Kojo a za tajnika Milanko Maravić. Tako su sredinom maja 1943. na području Drežnice izabrani i viši organi vlasti — kotarski NOO za Ogulin i Okružni NOO za Gorski kotar. Reorganizirani su seoski i općinski NOO za Drežnicu. Organi narodne vlasti ovako organizaciono povezani, od seoskih do okružnog NOO-a, popunjeni novim odbornicima, bili su još sposobniji za izvršavanje daljnjih sve složenijih zadataka. Oni su zajednički s ostalim organizacijama NOP-a pristupili i svestranim pripremama za obavljanje žetve, vršidbu žita i njegovo spremanje na sigurnija mjesta ili u zemunice ljeta 1943. godine. I Okružni NOO za Gorski kotar je 10. jula uputio Proglas »Narodu Gorskog kotara«, u kome se, pored ostalog, kaže: »Ni slamke sijena, ni zrna žita okupatoru! To mora znati svaki rodoljub ove naše antifašističke organizacije, a u prvom redu svi naši NOO-i da imaju pred očima kao najsvetiji zadatak. Već danas, a ne sutra, naši NOO-i uz pomoć svih rodoljubivih organizacija moraju da učine sve da žetva ostane nama i našoj vojsci. Srpovi, kose, vršalice, vreće, zemunice sve to mora da bude već pripremljeno. Zlatna žetva, plod našega znoja i krvavih žuljeva, ni časa ne smije da bude na nesigurnom mjestu.«[63] U ovu akciju NOO-i su išli pod parolom »Naša žetva — naša pobjeda«. U augustu žetva se obavljala na svim poljima, prema mogućnostima danju pa i noću. Pomagale su i partizanske jedinice. Zene i omladinke Drežnice išle su u pomoć i selu Vodoteču te selu Lučani i Blaženi nedaleko Brinja. S obzirom na jake neprijateljske snage stacionirane u Žutoj Lokvi, žetva se obavljala i na ovom teritoriju noću, žito se naprosto otimalo da ga ne bi uzeo neprijatelj. »Zene Drežnice požele su 6 855 snopova. Mi žene išle smo ponosno, veselo i vedra čela, svjesne da idemo spremati kruh za našu vojsku.«[64]

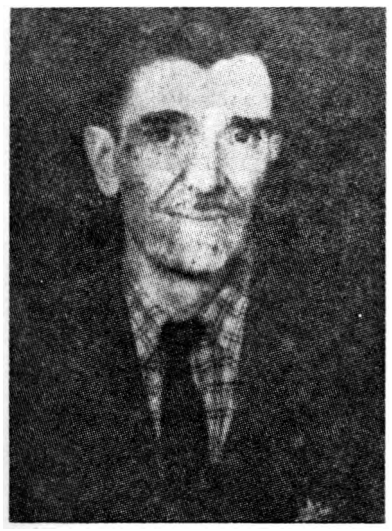
Organizaciju žetve i kosidbe te spremanje žita i sijena provodile su poljoprivredne komisije pri NOO-ima. One su usmjeravale i objedinjavale poslove na izvršavanju ovih zadataka NOO-a[65]. Osmog augusta 1943. formiran je Prvi omladinski radni bataljon Drežnice u sastavu od četiri radne čete sa zadatkom

81 AIHRPH, Zgb, KP — 256/67.
82 HAK, k. Leci.
63 Isto.
64 HAK, k. 5. »Rodoljupka«, glasilo AFŽ-a za Gorski kotar, august—septembar 1943.
65 HAK, k. 2, »Slobodni Gorani«, glasilo Okružnog NOO-a za Gorski kotar, br. 1. 1943. godine.

da se još više i organiziranije pomogne u obavljanju poljoprivrednih i drugih poslova neophodnih za što veću pomoć NOP-u. U Goranskom vjesniku broj 15, od 4. septembra 1943. godine, o rezultatima rada ovog radnog bataljona piše: »Velike je rezultate postigao u obavljanju žetve na području Brinja. Posebno se istakla krakarska omladinska četa, zatim četa iz Tomić—Vrujca. U Brinju je učestvovalo 290 žetelaca. Bataljon je bio aktivan i u košnji za NOV.

Izuzetne rezultate postigao je Prvi radni vod Druge čete iz Vrujca, a zatim omladina iz Selišta. Omladina je pored toga za svega 5 dana rada iznijela na potrebno mjesto oko 9 000 komada žaganica za gradnju bolnice i drugih partizanskih ustanova. Ovaj udarnički rad drežničke omladine neka bude za primjer i putokaz svim rodoljubivim omladinkama i omladincima iz drugih mjesta u Gorskom kotaru.«[66]

Za uspješno obavljene poslove žetve, vršidbe i spremanje žita i sijena, kao i druge uspješno izvršene zadatke, na Drugoj okružnoj konferenciji USAOH-a

Pero Tatalović, predsjednik Općinskog NOO-a od septembra 1943. do oslobođenja, 1945.

za Gorski kotar, održanoj 8. jula 1944. u Srpskim Moravicama, odana je zahvalnost drežničkoj omladini ovim riječima: »Drežnička je omladina postigla zadivljujuće uspjehe. Prošle žetve požela je 20 vagona žita pod vrlo teškim okolnostima (u neposrednoj blizini neprijateljskog položaja), oprala 3 800 pari veša, prenijela u toku 5. neprijateljske ofanzive 1 800 ranjenika, prenijela 8 vagona municije i 180 sanduka sanitetskog materijala, pokosila i spremila 61 kola sijena, odnijela na položaj 500 hljebova, 1 000 1 mlijeka, 1 500 kg voća, 3 800 kg krumpira, 320 1 jagoda, 1 600 1 variva, 750 jaja. Za našu vojsku drežnička omladina dala je 1 400 radnih dana.«[67] Za navedene rezultate u radu Konferencija je nagradila drežničku omladinu slikom Maršala Tita. Sliku je primio komesar proleterskog bataljona i rekao: »Obećajemo da ćemo u djelo provesti zadatke postavljene na Drugom antifašističkom kongresu omladine

66 AIHRPH, Zgb, Zb. Per-26/139.
67 AIHRPH, Zgb. Zb. Per-26/13®, Goranski vjesnik br. 64, od 16. juna 1944.

Jugoslavije i na Drugoj konfernciji USAOH-a za Gorski kotar! Sliku Maršala Tita ponijet ćemo kroz popaljenu Drežnicu i pod njom ćemo još udarničkije raditi.«[68]

I zaista, omladina Drežnice, organizacije AFŽ-a i pioniri zajednički s NOO--ima su odolijevali čestim neprijateljskim ofanzivama na ovo područje izvršavajući sve nove i nove zadatke koji su se u daljnjem toku NOR-a postavljali iako u sve težim ekonomskim uslovima. Njih nisu zbunile radosti nastale kapitulacijom talijanske fašističke vojske septembra 1943, ali ni nagli nasrtaji njemačke okupacione vojske već u oktobru 1943. koja je nemilice uništavala na ovom prostoru sve što je još mogla naći od koristi za život. NOO-i su organizirali i jesenju sjetvu, koliko su mogućnosti dozvoljavale, i radili na političkom i kulturnom uzdizanju svojih članova. Oni su uputili i na Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajce svoga revolucionara Radu Trbovića, a krajem novembra i tokom decembra 1943. organizirali masovne sastanke na kojima se narod upoznavao s donesenim odlukama u Jajcu. S narodnih zborova upućivani su pozdravni telegrami Maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu i Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije. Pored zborova održavanih po selima, u organizaciji Općinskog NOO-a pripremljen je za 26. decembra 1943. i veliki masovni zbor. Na njemu se okupilo 1 200 ljudi kojima su o zaslugama Maršala Tita za NOP i značenju odluka zasjedanja AVNOJ-a govorili: Branko Vukelić, vijećnik ZAVNOH-a, Nikola Radulović, komesar odreda, Ranka Tomić, član OK SKOJ-a, Milka Stipanović u ime AF2-a i Niko Maravić ispred organizacije USAOH-a#. Pored navednih zborova, na kojima se govorilo o odlukama AVNOJ-a i manifestirala snaga NOP-a u Jugoslaviji, prema potrebi održana su i savjetovanja odbornika.

Na njima se raspravljalo o izvršavanju zadataka, o njihovom radu, o radu seoskih NOO-a i koordinaciji rada između općinskog, te kotarskog i okružnog NOO-a. Tako je 12. decembra 1943. godine, u organizaciji Općinskog NOO-a, održano savjetovanje u Drežnici kojem su prisustvovali predstavnici općinskog i seoskih NOO-a.[7o] Ovo zajedničko savjetovanje i dogovaranje doprinosilo je daljnjem uspješnom savladavanju zadataka, uočavanju nedostataka pojedinog odbora ili odbornika, u dlju poboljšavanja rada i demokratizacije NOO-a. Na savjetodavnim sastancima ili na sastancima naroda sela, odbornici su obavještavali o svom radu a bili su prema potrebi od naroda kritikovani ili smjenjivani s odborničke dužnosti. Tako je narod »u selu Radlovići na seoskom sastanku smijenio dva odbornika koji nisu pokazivali volju za rad i postavio na njihovo mjesto druge odbornike.«[71]

Posebna pažnja pridavana je liku odbornika, njegovom autoritetu i zalaganju u radu.

Na sastancima i savjetovanjima, pored rasprava o rezultatima rada, domaćinstva su se izjašnjavala i o novim prilozima, bilo to u hrani ili odjeći za potrebe NOP-a, ili upis zajma narodnog oslobođenja. Tako u Goranskom vjesniku od 4. septembra 1943. se kaže: »I na području popaljene i uništene Drežnice NOO-i su u veoma kratkom vremenu postigli vidne uspjehe u mobilizaciji svog stanovništva u upisu zajma.«[72]

68 Isto.
69 HAK, Izvještaj KK KPH za Ogulin, upućen Centralnom komitetu KPH 27. decembra 1943.
70 Goranski vjesnik br. 28, od 21. decembra 1043, str. 2.
'fll Goranski vjesnik br. 29, od 28. decembra 1S43, str. 2.
72 HAK, k. 3.

KOT. KOMITET KPH ZA OGULIN
30. XII. 43.

POPIS ZGRADA PREMA STANJU PRED RAT I IZGORJELIH U RATU

SELO	Broj stambenih zgrada								Primjedba
	Stambenih		Gospodarskih		Javnih ustanova		Industrijskih poduzeća		
	Pred rat	Poništeno	Pred rat	Poništeno	Pred rat	Poništeno	Pred rat	Poništeno	
Drežnica	800	800	1050	1050	7	7	2	2	Pilana i mlin
Jasenak	340	322	345	315	10	10	4	4	Pilane
Gomirje	285	58	292	70	10	10	3		Nema podataka jer neprijatelj kontroliše ili nije oslobođeno
Zagorje									
Ogulin									
Oštarije									
UKUPNO	1425	1180	1687	1435	27	27	9	6	

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

(MP)

Drugarski pozdrav
Dušan Mrvoš (Račić) v.

Stanovništvo općine Drežnica, iako ekonomski potpuno iscrpljeno, otkidalo je od svojih porodica i sve što je moglo odvajalo za potrebe NOV. Tako je u decembru 1943, u organizaciji NOO-a, borcima nošena hrana na položaj i istovremeno vršena akcija za prikupljanje hrane za bolnice, siromašno stanovništvo i fond NOO-a. »Omladina Krakara odnijela je našoj vojsci na položaj 235 porcija variva, 150 kg palente, 225 kg krumpira, 10 1 mlijeka, 3 kruha i 40 kupusa.«[73] Istovremeno i žene ovoga sela oprale su za »vojsku 100 plahta i 30 slamarica, a na položaj su odnesle 175 1 kuhane hrane, 65 kg kruha, 50 kg kuhanog krumpira, 150 kg kupusa i 150 kg krumpira«,[74] dok su žene sela Radlović sakupile 54 kg krumpira, 54 kg kupusa, 4 ruksaka hrane i žene sela Vrujac 90 kg graha i kupusa.[75] Naveo sam ovdje samo nekoliko podataka, jer nema sačuvane dokumentacije iz koje bi se u cijelosti moglo vidjeti koliko puta tokom rata i koje količine hrane je narod Drežnice sakupio za potrebe NOP-a.

Nema sačuvanih ni pregleda organizacionog stanja, što je još i u ratu bio predmet kritike Okružnog NOO-a za Gorski kotar. To saznajemo iz zapisnika

73 Goranski vjesnik br. 28, od 2tti. decembra 1940, str. 3.
74 Isto.
75 Isto.

ovog odbora od 5. januara 1944. godine u kojem se kaže da uslijed stalne reorganizacije Okružnog NOO-a i nekih kotarskih NOO-a dolazi do toga da se ne mogu redovito izrađivati pregledi organizacionog stanja na području Gorskog kotara te da je slaba i pomoć koju bi inače trebali Okružni i kotarski pružati općinskim i seoskim NOO-ima. Stalne neprijateljske ofanzive na slobodnu teritoriju Drežnice onemogućavale su i vođenje određenih knjiga koje su u to vrijeme organi narodne vlasti na stabilnijem slobodnom području vodili. Već početkom 1944. u Drežnicu su prodrle njemačke i kvislinške snage i nanijele velike štete NOP-u na tom području. Nastala su ponovna paljenja i ubijanja nedužnog stanovništva.

Nijemci i ustaše su na području Drežnice i Jasenka zapalili 255 kuća i 137 štala, 26 833 kg žita, opljačkali 6 545 kg graha, 13 455 kg krumpira, 54 310 kg kupusa i zapalili ili odvezli 189 700 kg sijena.[78] Ustaše su ubile 16 stanovnika: »... u Breznom jedna omladinka ubijena i jedan starac, jednom pioniru presječene noge. Pilane u Jasenku i Drežnici spaljene. Sestra Ilije Ćupurdije teško ranjena i očekuje smrt.«[77] I nakon ove ofanzive NOO-i Drežnice, pored brige za smještaj i ishranu naroda, organizirali su i prehranu za partizanske jedinice koje su se tu nalazile. Narod je skupljao što je mogao da skupi govoreći: »Bolje da svi preživimo 8 dana dulje nego da jedan živi mjesec dana dok drugi gladuje.« Već u februaru 1944. NOO-i su uspjeli u masovnoj sabirnoj akciji da sakupe: »5000 kg mesa, 7000 kg krumpira i 49 000 kg sijena.«[78] Narod je tko zna po koji put i posljednji zalogaj dijelio sa svojom vojskom. »Zene Jasenka i Drežnice oplele su za 13. diviziju NOVJ 142 para čarapa, 118 pari šlapa, 14 pari rukavica i 2 pulovera«[79], a omladina Drežnice u isto vrijeme sakupila je i donijela ranjenicima za Božić darove: »... iz Krakara 41 1 mlijeka, 13 jaja, 2 sira,
2 1 graha, 1 kg masti, 5 kg kupusa, 7 kg korabe i 57 kg kruha. Omladina Tomića : 22 kg kupusa, 7 1 mlijeka i 35 kg krumpira. Omladina Vrujca: 10 1 mlijeka. Omladina Nikolića: 15 kg krumpira, 5 kg graha, 7 kg kruha i 4 1 mlijeka. Omladina Corta: 20 kg krumpira, 4 kg graha, 6 kg kruha i 3 1 mlijeka. Omladina Radlovića: 2 1 mlijeka i 4 kg graha. Omladina Radojčića: 59 kg krumpira, 10 1 mlijeka i 10 kg kupusa.«[80]

U čast proslave 8. marta žene Drežnice su također sakupile i poslale borcima na položaj i onima u bolnici: »159 1 mlijeka, 147 kg krumpira, 225 1 variva, 23 kg korabe i 95 kg kruha. Ti darovi drežničkih žena za naše borce mogu biti primjer ostalim ženama Gorskog kotara, kako se treba žrtvovati za našu junačku vojsku koja se bori za naš bolji život.«[81] NOO-ima i narodu Drežnice, u organizaciji Okružnog NOO-a za Gorski kotar, pružili su pomoć i stanovnici općina Skrad, (općine) Crni Lug, (općine) Brod Moravice, (općine) Turke i (općine) Gomirje. Okružni NOO za Gorski kotar uputio je i pismo organima narodne vlasti kotara Delnice i Vrbovsko da pokrenu sabirne akcije za pomoć u hrani narodu Drežnice.[82] Borci i narod Gorskog kotara znali su cijeniti herojstvo, požrtvovost i doprinos naroda Drežnice NOP-u. Zato su u najtežim prilikama, prema svojim mogućnostima, i priticali u pomoć Drežničanima.

76 Goranski vjesnik br. 6, od -11. februara 1944.
77 HAK, f. OK KPH za Ogulin, Izvještaj upućen OK KPH za Gorski kotar 20. aprila 1944.
78 Goranski vjesnik br. 1B, od SO.marta 19*4, str. 7.
79 Goranski vjesnik br. 4, od 28. januara 1944, Zb.Per-26/139.
80 Goranski vjesnik br. 3, od 14. januara 1944, Zb.Per-26/139.
81 Goranski vjesnik br. 15, od 5. aprila 1944, str. 6.
82 Goranski vjesnik br. 5/S4, od 4. februara 1944.

Tokom trogodišnje borbe NOO-i su izrasli u pravu narodnu vlast. »Osobito narod Drežnice potpuno je srastao sa svojim NOO-ima koji su stajali uza nj u najtežim časovima njegove borbe.«[83] Borci su pomagali i cijenili rad i zalaganje organa narodne vlasti na organizaciji pružanja pomoći frontu. To dokazuje i sačuvano pismo koje su uputili borci Sava Kosanović, Dušan, Ljuban i Simo Maravić, Miloš, Marko i Milan Tatalović, Mićan Trbović, Milanko Ivošević i Dane Milanović članovima Kotarskog NOO-a Ogulin.

U svom pismu, objavljenom u Goranskom vjesniku od 15. aprila 1944, oni kažu: »U zajednici s vama, našim jedinicama i pravim organima vlasti, sa vama, koji ste uvijek uz naš narod, da nas još čvršće povežete s našom dragom pozadinom, borimo se, borit ćemo se još žešće do potpune slobode za slobodnu demokratsku i federativnu Jugoslaviju.«[84]

U naletu neprijateljske vojske pao je obavljajući svoju odborničku dužnost Mile Maravić. O njemu i njegovoj pogibiji piše u Goranskom vjesniku od 8. marta 1944. godine: »Kao domaći seljak Drežnice, svjestan svete NOB-e našeg naroda, pun marljivosti i iskrenosti, vršio je Mile aktivno, dostojno svjesnog borca, najprije dužnost seoskog odbornika. Ističući se svakodnevno i svugdje među odbornicima Drežnice bude na ljetnim izborima 1943. godine izabran u općinski odbor Drežnice. Pun zadovoljstva što rad njegovog odbora s uspjehom rješava sva pitanja koja mu borba i narod nameće, dočekao je sa svojim selom Vrujac neprijateljsku ofanzivu na Drežnicu. Povlačeći se na čelu svog sela pred nasrtajem neprijatelja kroz bojnu liniju dočekao je smrt od neprijateljskog metka.«[85]

Sredinom marta 1944. došlo je do izmjene u sastavu Općinskog NOO-a. Dotadašnji tajnik Lako Ivošević izabran je za tajnika Kotarskog NOO-a Ogulin, a za tajnika Općinskog NOO-a Drežnica Perica Kosanović, koji će ovu dužnost obavljati do oslobođenja.

Sredinom 1944. ne samo da su neki od odbornika poginuli ili oboljeli, nego je i blagajnik Općinskog NOO-a i 16 seoskih odbornika bilo van Drežnice, tj. s dijelom naroda se već jedan dio njih nalazio u Sloveniji, u izbjeglištvu.

Zbog toga je Općinski komitet KPH za Drežnicu još više angažirao svoje partijske organizacije u radu organa narodne vlasti zalažući se da se svi odbornici vrate u svoja sela kako bi se potpunije mogle obavljati odborničke dužnosti. Povratkom ovih odbornika u sela, jedno vrijeme su se češće mogli održavati sastanci s narodom i obavljati zadaci organa narodne vlasti. Odbornici su polagali pred narodom račun o svom poslu, organizirali akcije oko obavljanja žetve i kosidbe, te prikupljanja i spremanja hrane za vojsku i narod.

27. augusta 1944. oko 16 sati, u organizaciji Općinskog NOO-a, na velikom narodnom zboru okupilo se 1500 ljudi — što naroda, što vojske. Tu su bili i stanovnici Jasenka, Breznog, Debelog Luga i Musulinskog Potoka. O prilikama i rezultatima rada postignutim na području Drežnice okupljenom narodu govorio je predsjednik Općinskog NOO-a Pero Tatalović Džidžo. Tom prilikom, burno pozdravljen od naroda, obratio se i komesar Prve brigade Bude Bosnić. On je odao priznanje narodu Drežnice, njegovim organima vlasti i ostalim antifašističkim organizacijama za aktivno pomaganje NOP-a, posebno za njegovo hrabro držanje u posljednjoj neprijateljskoj ofanzivi.

83 Goranski vjesnik br. 17, od 15. aprila 1S44, str. 5.
84 Isto.
85 AIHRPH, Zgb, Zb. Per-28/139.

Tajnik Okružnog NOO-a za Gorski kotar, Dmitar Trbović, detaljno je iznosio o odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a te odlukama i rezultatima Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a održanog u Topuskom. Kako su do održavanja ovog zbora bile u svim selima Drežnice i Jasenka održane konferencije kojima je prisustvovalo preko 1200 ljudi i izabrani seoski odbori JNOF-a, predstavnik Kotarskog odbora JNOF-a za Ogulin obrazložio je potrebu formiranja i Općinskog odbora JNOF-a za Drežnicu, pa je na istom zboru ovaj i izabran.

Od tada na području Drežnice, pored državnih organa vlasti — NOO-a, djeluju i politički — odbori JNOF-a. Nakon održanog zbora i kulturno-umjetničkog programa okupljenom narodu Dmitar Trbović je kazao: »Kada vidimo veličanstveno raspoloženje naroda Drežnice i odanost za našu borbu, onda nam je jasno, zašto je Drežnica dobila naziv ‚mala Moskva'«.[86]

Radi uspješnije koordinacije rada između narodnooslobodilačkih odbora i odbora JNOF-e, te njih i partijskih organizacija, sredinom decembra 1944. go-

Perica Kosanović, tajnik Općinskog NOO-a od decembra 1944. do oslobođenja, 1945.

dine tajnik Kotarskog NOO-a, Lako Ivošević, izabran je za člana Kotarskog komiteta KPH za Ogulin. Nastojalo se na taj način pružiti veću pomoć od strane Kotarskog komiteta KPH i Kotarskog NOO-a Ogulin općinskim NOO-ima u izvršavanju njihovih zadataka.[87]

Međutim, ekonomske prilike u Drežnici bile su daljnjim tokom NOB-a sve teže. Ustaše su 21. novembra 1944. ubile 83 žene, starca i djece, opljačkali 150 kola hrane i potpuno spalili sela Radloviće, Nikoliće, Lokvu, Vrujac, Maravić Dragu, te pola sela Škipina i Zrnića, da bi u Zečevu Brdu ostala samo jedna kuća.[88]

No, u januaru 1945. Nijemci su ponovno popalili drežničke kolibe i opljačkali ono stoke i hrane što su našli, a ustaše su 8. februara »opet izvršile novo straš-

86 Goranski vjesnik, br. 7(1, od 7. septembra 1944.
87 HAK, Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Ogulin, upućen Okružnom komitetu KPH za Gorski kotar 17. decembra 1944.
88 Goranski vjesnik br. 80, od 5. decembra 1944, str. 22.

no zlodjelo: zaklali su 23 lica, jedno ranili i sedam živih odveli. Opljačkali su 73 komada rogatog blaga i 78 komada sitnog blaga, dok su ubili dvoje goveda i sa sobom odveli 5 konja sa opremom. Zapalili su 58 kuća i 23 štale«.[89] Takve prilike nisu dozvoljavale da se provedu izbori za NOO-e prema zaključku kojeg je donio Okružni NOO za Gorski kotar, na sjednici održanoj 19. decembra 1944. Oni nisu u to vrijeme mogli biti provedeni ni u ostalim dijelovima ogulinskog kotara stalno ugrožavanom od neprijatelja. Ne samo da nisu mogli biti provedeni izbori za seoske NOO-e, za kotarsku i okružnu skupštinu, nego zbog stalnih neprijateljskih upada i uništavanja nije se mogla na vrijeme obaviti ni jesenja sjetva 1944. ni proljetna 1945. godine, pa je stanovništvo Drežnice bilo prisiljeno da se upućuje po hranu u druge krajeve: na Kordun, Sloveniju i Istru. Veće i češće količine osiguravane su s Korduna. One su u organizaciji NOO-a, uz pomoć komande mjesta, dopremane iz pravca Slunja i Plaškog, a u organizaciji komande goranskog partizanskog područja, koja je znala sakupiti i po više desetaka konja, hrana je dopremana s Korduna i preko Gornjih i Donjih Dubrava, šume Mašnik i rijeke Mrežnice iz Perjasice. Ovim pravcem išlo se više puta po hranu a prelaze preko željezničke pruge i ceste osiguravale su partizanske jedinice.

U pravcu Plaškog, preko Kapele i prema Istri po hranu su odlazile uglavnom žene, omladinke i djeca.

Da bi osigurale hranu za svoje porodice i vojsku, one su na tom putu bile izvrgnute teškim naporima i zasjedama neprijatelja u kojima je uvijek netko bio ubijen ili uhvaćen, odnosno otpremljen u logor. Uslijed teških ekonomskih prilika i stalnih nasrtaja neprijatelja Okružni NOO preko općinskog NOO-a ovaj preko seoskih, bio je prisiljen da organizira i iseljavanje jednog dijela svoga stanovništva na područje Korduna i Slovenije. Problem smještaja i hrane za narod i vojsku bio je tim veći što je krajem 1944. u Drežnici bilo 100 žena, djece i starijih bolesnih ljudi iz Istre, Primorja i Gorskog kotara, pa je i za ovaj narod trebalo osigurati smještaj i hranu, što za duže vrijeme nije bilo moguće. Zato je Okružni NOO za Gorski kotar odlučio da se ove izbjeglice i izvjestan broj drežničkog naroda preseli na slobodni teritorij Korduna. Organizaciju seljenja obavljao je Općinski NOO uz pomoć ostalih organizacija NOP-a Drežnice. Lako Ivošević, tada sekretar Općinskog komiteta KPH za Drežnicu, i istovremeno tajnik Općinskog NOO-a, se sjeća da je prije preseljenja naroda otišao na Kordun i da su tamošnji KNOO-i Slunja i Vojnića bili već upoznati preko Okružnog NOO-a za Kordun o dolasku oko 130 ljudi, žena i djece iz Drežnice na njihov teritorij i da su općinski NOO-i tih kotareva preko svojih seoskih odbora izvršili raspored po selima i kućama. »Mojim povratkom u Drežnicu odmah smo prikupili narod za selenje u selu Zrnići, otkuda smo uz pomoć dobrih poznavalaca puteva krenuli preko Kapele negdje oko pola noći. Noć je bila mračna, ništa se nije vidjelo u šumi. Taj stari narod, žene i djeca iscrpljeni bolešću, glađu i strahotama koje su dotad preživjeli, nisu mogli maknuti ni 50 koraka, a da nisu tražili odmora.«[90]

Put ovog naroda bio je organiziran preko NOO-a svuda su prolazili. Tako su u selu Grbe, kraj Plaškog, imali kraći odmor a u Plavča Dragi duži, gdje su organi vlasti i Komanda mjesta Plaški pripremili ručak za izbjeglice a nakon

89 Goranski vjesnik br. 88, od 28. februara 194&, str. 5.
90 HAK, Lako Ivošević, sjećanje.

toga su nastavili put preko šume Ljupča te sela Bajići i Močila u Slunj. Tu su u organizaciji NOO- bili smješteni u Rastokama. »Sjećam se odbornika ovoga sela, zvao se Ivan Belko, sve zahvale i pohvale zaslužuje. Čitavu noć je bio sa nama, sve je organizirao: smještaj, večeru, doručak sutra ujutro i dao nam vodiče za dalji put prema Veljunu.[91] Tako je decembra 1944. godine oko 130 žena i djece iz područja Istre i Primorja zajedno s drežničkim ženama i djecom otpremljeno preko Kapele i Plaščanske doline na područje Korduna. Tu su u selima od Slunja prema Vojniću bili raspoređni u organizaciji Okružnog NOO-a za Kordun: Veljunu, Šljivnjaku, Gornjem i Donjem Budačkom, Zagorju, Svinjarici i Vojniću. Ovaj hrvatski i srpski živalj bio je srdačno primljen od kordunaškog naroda i većina se zadržala na Kordunu do oslobođenja zemlje. Isto tako veći broj stanovnika krajem 1944. otišao je u organizaciji svojih seoskih NOO-a iz Drežnice u Sloveniju na područje Crnomlja, gdje su također od slovenačkog naroda bratski primljeni i raspoređni po kućama. »Bratski slovenski narod pomaže srpski narod Gorskog kotara, nakon zvjerskih ustaško-njemačkih ofanziva na Drežnicu, mnogo Drežničanki i Drežničana otišlo je u Sloveniju gdje su našli sklonište.«[92]

Milorad Tomić, tada dječak, sjeća se kako su 1944. stanovnici njegovog i nekih drugih sela bili prisiljeni da zbog gladi i stalnih ustaških upada na njihova zgarišta sele u Sloveniju: »Decembra 1944. godine iz sela Tomića, Zrnića, Nikolića i Radlovića krenulo je nas oko 40, uglavnom odraslije djece, starijih ljudi i žena u pravcu Slovenije na područje Crnomlja kod tamošnjih seljaka radi smještaja i prehrane, jer su u naša popaljena sela svakodnevno dolazile ustaše i Nijemci radi uništavanja i ubijanja. Mi nismo imali gdje ni od čega da živimo. U organizaciji Kotarskog NOO-a i Komande mjesta Drežnica, iz navedenih sela noću, po kiši, krenuh smo u pravcu Vrbovskog. Tu smo prenoćili. Sutradan kod komande mjesta dobili smo ovjerene propusnice za daljnji put. Jednu od njih i danas čuvam. Sjećam se da smo od Vrbovskog išli na selo Blaževci i preko Kupe, tamo dalje, stigli u Stari Trg. Tu smo od nadležnih naših organa vlasti raspoređeni po slovenačkim kućama gdje smo se zadržali sve do aprila 1945. Slovenački narod nam je pomogao. Imali smo što jesti i gdje prespavati. Radili smo na njihovim poljima i čuvali stoku. Negdje sredinom aprila upućeni smo na aerodrom u selo Gradec kralj Crnomlja. Tu nas je bilo mnogo s područja naše cijele općine Drežnica, Gorskog kotara i Slovenije. Odvezeni smo s više engleskih aviona u pravcu Splita, Dubrovnika, Zadra i Barija u Italiju. Ja sam s mojim roditeljima dospio do Dubrovnika. Tu smo ostali do kraja maja. Tada smo brodom prevezeni do Rijeke a iz Rijeke vlakom do Vrbovskog, odakle smo pješice došli u naše popaljeno i opustošeno mjesto Drežnicu.

Sjećam se i toga da su neki naši suseljani i tada otišli ponovno na područje Crnomlja po svoju stoku ili neke stvari koje su tamo ostale. Oni su se tamo zadržali, čini mi se, i više od mjesec dana pa su se sa stokom vratili tek negdje u julu 1945.«[93]

O odlasku s grupom od dvadesetak žena i djece iz svog sela u razmjenu graha ili žita za so u selo Ledenice kod Novog, Dmitar Vukelić, u to vrijeme pionir, priča: »U razmjenu za so nosili smo pasulj i druge poljoprivredne proizvode. Mislim da sam nosio 5 kg pasulja. Prvi dan smo putovali od Breznog

»i isto.
92 GoranskA vjesnik br. 2, od 8. januara 1945.
93 HAK, Milorad Tomić, sjećanje.

1

do Radojčića, gdje smo i prenoćili. Broj putnika se povećao i iz drugih sela. Odbornik nam je objasnio da idemo u selo Ledenice kod Novog, gdje ćemo u zamjenu za naše proizvode dobiti soli prema njihovim mogućnostima. Iz Radojčića smo krenuli preko Stakla i uveče stigli u Ledenicu. Bili smo lijepo primljeni od tamošnjeg naroda. Odbornici su nas rasporedili po kućama na prenoćište. Sutradan smo se sakupili u centru sela Ledenice, dobili svako svoje, sledovanje' soli i uz vrlo srdačan ispraćaj od odbornika i naroda ovoga sela krenuli kući. Povratak je bio daleko teži, jer smo se penjali uz strme serpentine a od dugog puta bili umorni. Naš prihvat u selu Ledenice bio je veoma dobro organiziran i srdačan da ga se uvijek, bez obzira na sve naše teškoće, sa zahvalnošću tamošnjem narodu rado sjećam.«[94] Tako je narod Drežnice u organizaciji NOO-a u posljednjoj godini rata uz pomoć naroda Korduna, Primorja, Gorskog kotara i Slovenije savladavao teške ekonomske probleme.

Utemeljeno bratstvo i jedinstvo, uz neviđenu solidarnost naroda davalo je snage da se izdrže sve strahote rata. I u tim najtežim uslovima, kada su stanovnici Drežnice odlazili po hranu, ili u zamjenu žita za so pješačeći i 40—60 km, noseći na svojim leđima nekada i po 50—70 kg tereta, izloženi pri tom neprijateljskom teroru i smrti, kada se jedan dio stanovništva morao i iseliti sa svojih ognjišta, narodnooslobodilački odbori i druge organizacije NOP-a uspješno sakupljaju hranu na području Drežnice za borce i ranjenike. Tako su žene Drežnice, u pretkongresnom takmičenju za Prvi kongres AFŽ-a za Hrvatsku, uspjele održati 50 sastanaka kojima je prisustvovalo 695 žena. One su »sakupile za NOB 4 048 kg hrane, osim toga dale su za vojsku 2 578 obroka gotove hrane, 367 1 mlijeka i 59 komada sira. Oprale su 987 pari vojničkog rublja i u organizaciji NOO-a pomogle sagraditi 30 kuća za obitelji palih boraca«[95]. Tamo gdje je to bilo moguće, održavane su i priredbe ili masovni sastanci na kojima se dogovaralo kako još više pomoći NOP-u. Općinski NOO Drežnice, i februara 1945. godine, pored sve neimaštine svoga stanovništva, uspio je u toku mjesec dana da osigura za borce 3. brigade 7 498 obrokagotove hrane, 4080kg sirove hrane, 180 1 mlijeka i 7 200 kg sijena[96]. Kao i uvijek tako i u ovoj posljednjoj godini rata narodnooslobodilački odbori su posebnu pažnju poklanjali zaštiti djece.

Naročito nakon posljednjih neprijateljskih razaranja i uništavanja, veći broj djece ostao je na zgarištima bez hrane, a mnoga i bez roditelja. Zato je Općinski NOO, uz pomoć Kotarskog NOO-a Ogulin i Socijalnog odjela Okružnog NOO-a za Gorski kotar, uspio da u dječje domove na području Gorskog kotara smjesti 70-ero djece a 7 odraslijih dječaka pošalje na učenje zanata u radionice Okružnog NOO-a za Gorski kotar.[97]

O otpremanju te djece u domove Gorskog kotara pisao je odbornik Općinskog NOO-a Dmitar Bosnić, u Goranskom vjesniku od 5. decembra 1944. godine: »Palo mi je u dužnost da jedan dio te djece pratim u Gorski kotar, tj. u Mrkopalj i Delnice, te dalje na određeno mjesto gdje će ta djeca biti opskrbljena za život. Prilike za prebacivanje djece bile su vrlo teške. Bilo je strahovito nevrijeme, snijeg je padao i bura duvala. A morali smo ići preko Bjelolasice. Došla su nam četiri para volova iz Sungera te smo otpremili trideset dvoje djece.

94 HAK, Dmitar Vukelić, sjećanje.
95 Goranski vjesnik br. T9, od 26. novembra 1944.
96 Goranski vjesnik br. 89, od 8. marta 1945, str. 3.
97 Goranski vjesnik br. 80, od 5. decembra 1944, str. 8.

Iako je put bio strahovito težak zbog prevelikog snijega, ipak smo savladali sve poteškoće i stigli u Sunger.

Kad je narod Sungera vidio tako malu i nejaku djecu, odmah ih je nahranio i dao im nešto odijela.

Hvala hrvatskom narodu Sungera na očinskom i materinskom dočeku naše djece«.[99]

O putovanju do dječjeg doma Dmitar Vukelić priča: »Pošli smo po dubokom snijegu iz zbjega koji se tada nalazio u Dubinama, kod zaseoka Vukelić Lisac u selo Brezno. Kolibe u kojima smo tada živjeli izgradili su pioniri i žene, naše majke i sestre. Sagradili smo ih od četinarskih grana, koje smo upotrebljavali i za pokrivanje i prostirku. Putovah smo prvog dana preko Cungara, Krakara do Radojčića, gdje smo prenoćili. Putovanje od Radojčića do Mrkoplja preko Bjelolasice bilo je vrlo teško, snijeg dubok, hladnoća a mi gladni i slabo odjeveni. Išli smo s nekoliko konjskih zaprega. U Mrkopalj smo stigli predveče gdje smo raspoređeni na spavanje, a sutradan jednim kamionom prevezeni u Delnice. Nakon dan-dva smo iz Delnica također kamionom prevezeni preko Skrada u Završje u dječji dom, čiji je upravitelj bio Aleksa Tatalović Car.«"[9] Tako su NOO-i pored niza svojih zadataka radili, koliko su to ratne prilike dozvoljavale, i na zaštiti najmlađih.

Već od prvih dana oni su na oslobođenom području rješavali i niz drugih problema, koje su u mirno vrijeme obavljale državno-pravne institucije: tužilaštva i sudovi. Rješavali su lične sporove građana, izricali materijalne i druge kazne onima koji su se ogriješili o interese narodnooslobodilačkog pokreta i prekršili određene dogovore ili propise. Narodnooslobodilački odbori su rješavali razne razmirice između susjeda, pitanje diobe, nasljedstva, bračne odnose i slično. Narod je u NOO-ima gledao ne samo vlast nego i svog zaštitnika. Zato im se obraćao za razna pitanja tražeći rješenje i za mnoge nepravde ili sporove koji su ostali neriješeni čak i od prije rata. Tako se Lako Ivošević sjeća kako je Općinski NOO, čiji je on bio tajnik, 1942. godine riješio pitanje diobe između braće Dušana, Mane i Mile Radulovića, čiji je spor trajao više godina.

»U općinskom NOO-u saslušali smo trojicu braće uz prisustvo odbornika iz njihova sela. Nakon toga njih smo zamolili da izađu iz prostorije, a mi odbornici smo donijeli prijedlog o razdiobi njihove nepokretne imovine, čime su se braća zadovoljila i zamolila da odbornik bude prisutan diobi. Tako je učinjeno. Nakon izvršene diobe braća su potpisala presudu u Općinskom NOO-u koju jf Odbor ovjerio.«[100] Na isti način rješavane su i druge diobe tokom rata, od kojih navodimo diobu Milana Radojčića Brke i sina mu Dušana, Mane Zrnića i sina Sime, diobu između braće Miće i Marka Zrnića, te diobu porodice Rade Trbovića Sekulića o kojoj Mane Trbović, tada odbornik, kaže: »Slobodan Kosanović i ja određeni smo od NOO-a da podijelimo hranu i ostale stvari ove porodice, tj. između svekra Rade i njegove snaje Milice. Oni su nas pozvali kući. Prvo smo u razgovoru s njima vidjeli što oni imaju. Onda smo, ono što su oni imali, a to je bilo nešto hrane i pokretnine, podijelili na jednake dijelove čim su se oni složili«.[101] Isti odbornik se sjeća kako je riješeno pitanje još jedne diobe. »Zapravo poslije ofanzive 1943. godine ostalo je vrlo malo sijena jer je neprijatelj

98 Goranski vjesnik br. 80, od 5. decembra 1944, str. 8.
99 HAK, Dmitar Vukelić, sjećanje.
100 HAK, Lako Ivošević, sjećanje.
101 HAK, Mane Trbović, sjećanje.

gotovo sve popalio. Sporio se Aleksa Trbović, predsjednik seoskog NOO-a, i Ljuba Ivošević Sekulić za jedan stog sijena. Zapravo Ljuba je dala Aleksi da pokosi travu, a kasnije ga prijavila NOO-u da je on to samovoljno učinio. Mi smo zakazali sasatnak u selu Ćulama kojem je prisustvovalo sedam odbornika i jedan komesar partizanske jedinice kojega je interesiralo naše suđenje. Nakon dužeg razgovora mi smo stog sijena podijelili na pola, jer smo se držali toga da je zemlja Ljubina, a Aleksa je pokosio, pa svakom pola, tj. držali smo se napolice«.[102]

Narodnooslobodilački odbori su rješavali i pitanje rastave braka, npr.: između Ile Zmića Šale i Marte Maravić, pa i druge sporove koji su se neriješeni povlačili više godina ili nastajali tokom rata. Oni su uspješno rješavali i pojedine nesporazume između sela u vezi ispaše stoke, održavanja puteva i slično. Organi narodne vlasti su prvenstveno nastojali da zavađene stranke izmire, davali su savjete, a prema potrebi poduzimali i kaznene sankcije. NOO-i su obavljali sve funkcije organa državne vlasti. Narod ih je prihvatio kao istinski svoje i obraćao im se za sve potrebe života. Organi narodne vlasti, stvoreni krajem 1941. i početkom 1942. godine u Drežnici, djelovali su neprekidno tokom čitavog NOR-a, uz manje ili veće kadrovske promjene. Oni se nikad ovdje nisu smatrali privremenim organima vlasti. NOO-i su od svog nastanka bili jedini i pravi nosioci vlasti na oslobođenom području. Njihova privremenost može se promatrati samo u okviru općeg razvitka NOP-a u Jugoslaviji, i u povezanosti s općom međunarodnom situacijom. U tom pogledu stanje se nije mijenjalo u toku rata bez obzira na to koliko je puta i koliko dugo okupatorima i njegovim slugama polazilo za rukom da privremeno zauzmu slobodni teritorij. Međusobna saradnja narodnooslodilačkih odbora bila je, usprkos ratnim teškoćama i naprosto nepremostivim problemima, takva da je stvarala mogućnosti za njihovo rješavanje. Solidarnost hrvatskog i srpskog naroda Gorskog kotara bila je snažno izražena na ovom području od prvih dana oslobodilačkog rata, svakodnevno se prođu bijavala i tako doprinosila lakšem savladavanju ratnih teškoća i uspješnom završetku narođnooslobodilačkog rata.

Sredinom aprila 1945. godine, kada su jedinice NOV i POJ konačno oslobodile područje Like, i Drežnica je zauvijek postala slobodna. Organi narodne vlasti pristupili su organizaciji njene obnove i izgradnje. O tome piše u Goranskom vjesniku br. 93, od 14. aprila 1945. pod naslovom »Pripreme za obnovu uništene Drežnice«, slijedeće: »Junačka IV armija oslobađajući Liku od neprijatelja domaćih i stranih, oslobodila je, između ostalih mjesta i Brinje te Jezerane. Time je konačno oslobođena i naša herojska Drežnica — kolijevka ustanka u Gorskom kotaru.

Koliko je stradala naša mučenička Drežnica u toku NOB-e, a pogotovo u ovo zadnje vrijeme, koliko je ovaj narod doprinio našoj borbi, ne treba ni govoriti. To danas znade već svako dijete, a o tome će sutra pisati historija, o tome će se pjevati pjesme.

Danas je konačno nastupio čas da se Drežnici vrati dug. Zahvaljujući herojstvu naše vojske, omogućeno je našim narodnim vlastima da se pobrinu za Drežnicu.

Ovo pitanje odmah je uzeo u pretres novoizabrani Izvršni odbor Okružnog NOO-a, a rezultat toga je, da je odmah pošao u Drežnicu pročelnik Odjela za

102 Isto.

NOVI RAZLOG ODBIJ...
UPUTNICA OBJEV...
BROJ 648 /44.

Dne 17 decembra 1944

P R O P U S N I C A

Za drugo-riou Glavu Tomića Nikola iz Drvenice

rodjenog 1893 god. koji-a putuje iz Drvenice

u Slovenjju sili za pomiljenje (oprez) (na drugu stranu)

pa se mole sve vojne i civilne vlasti da istim na putu ne opstruiraju nego u slučaju potrebe pruže pomoć.

Ova propusnica vrazi do dana 30 Decembra 1944 kada se imaju povratiti natrag nadležnom općinskom ured-u u mjestu prebivališta.

Posjeduje legitimaciju broj /

Vlastoručni potpis /

Primedb.

Broj 1949. ...

Vidjela i ovjerava kr. komand- mjesta Drvenica
komandant

...

...

...

tehničke radove u pratnji potrebnih stručnjaka. Oni imaju za zadatak da na licu mjesta, u dogovoru s narodom, vide što se dade učiniti za taj kraj. Na osnovu ovoga, što se bude tamo zaključilo, pristupit će se odmah radovima za koje u ovom času imamo mogućnosti. Na obnovi Drežnice treba da sarađuje, bilo u kojoj formi, narod čitavog Gorskog kotara, a pod rukovodstvom svojih vlasti. Tako ćemo se najbolje odužiti onima, koji su ime Gorskog kotara u historiji upisali zlatnim slovima«.[103]

Marko Trbović

Organizacija i rad SKOJ-a u Drežnici tokom NOB-e

Period prije drugog svjetskog rata

Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije u bivšoj drežničkoj općini nije postojala skojevska organizacija. Pouzdano se zna da je samo Desa Maravić, kćerka Dušana Maravića (Simića), tadašnjeg drežničkog trgovca, kao gimnazijalka bila učlanjena u SKOJ u Gospiću. Možda su i neki drugi drežnički mladići i djevojke bili članovi SKOJ-a u nekom kraju naše zemlje, ali o tome, makar za sada, ne postoje nikakvi podaci. Mora se konstatovati da drežnička omladina toga vremena nije bila organizacijski obuhvaćena revolucionarnim omladinskim pokretom. Međutim, da bi se mogla shvatiti specifičnost kasnijeg revolucionarnog organizovanja drežničke omladine kroz Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i Savez mlade generacije (SMG), odnosno Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske (USAOH), neophodno je imati u vidu određene okolnosti u kojima se nalazila i živjela ta omladina.

Drežnička omladina toga vremena imala je istovremeno obilježje i radničke i seljačke omladine. Ovakvo stanje je nastalo iz razloga što su roditelji djece, odnosno omladine, uvijek bili u dvojakom ekonomskom položaju. Naime, očevi su pretežno bili radnici i samo se djelomično bavili poljoprivredom, a majke su obično bile i domaćice i poljoprivrednice. Samim tim drežnička omladina toga vremena, počev od rane mladosti, neizbježno je bila uključivana u proces borbe za egzistenciju i održavanje ličnog i porodičnog života kroz oblike obavljanja, bilo profesionalno radničkih bilo profesionalno seljačkih poslova ili u kombinaciji jednih i drugih, što je zavisilo od porodičnih, društvenih i nekih drugih okolnosti.

U tim vremenima svako drežničko dijete, čim je moglo biti angažovano za neki posao, dobilo je određenu radnu obavezu, bilo u okviru domaćinstva ili van njega. Takve radne obaveze, bez obzira što su bile teške, nisu zaobilazile nikoga. Jedni su čuvali stoku, drugi su nosili drva za loženje vatre, treći su u periodu košenja kupili sijeno ili su donosili vodu koscima, četvrti su odlazili u šumu i iznosili drvene cjepanice ili dužice, peti su se uključivali u kirijaške po-

103 HAK, k. 3.

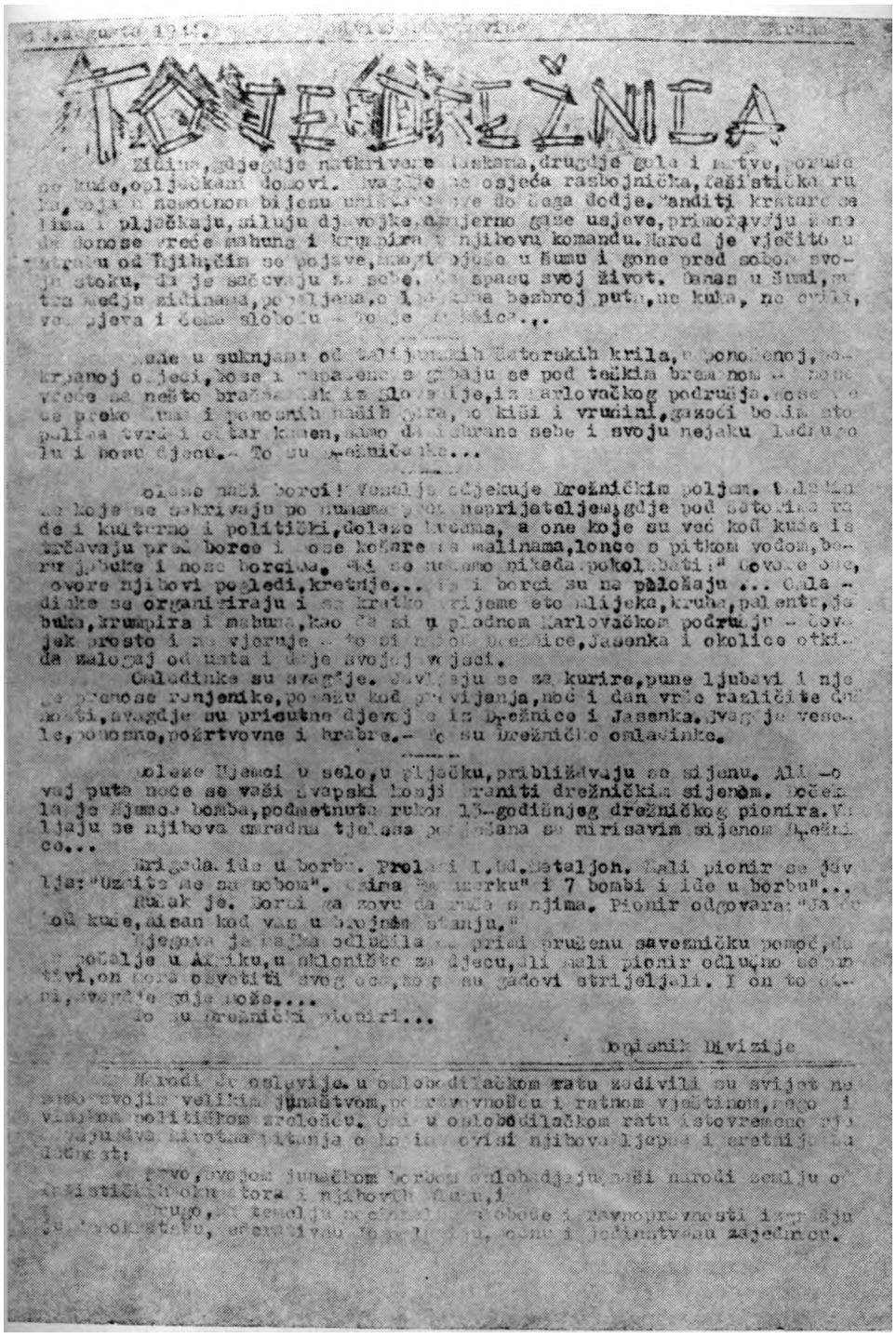
slove itd, itd. Sve su to bile okolnosti koje su znatno uticale na formiranje lika mladića i djevojke u Drežnici.

Što se tiče drežničke omladine muškog pola iz toga vremena, ona je uglavnom bila predodređena da se bavi teškim fizičkim radovima, zajedno s djedovima, očevima, rođacima i prijateljima. To su bili pretežno poslovi u šumama, i to u punom smislu riječi, a bilo je i drugih. »Život se radnika u šumi«, kako je to napisala Olga Maček, »posve oslanja na stablo i isprepletan je sa životom drveta. Ni jedan radnik u fabrici ne živi sa svojom mašinom u tako uskoj zajednici. Stablo mu je dalo građu za bijednu bajtu, u drvetu stenje vlaga, dok ga grije svojom vatrom, nad zagorječim drvetom visi pocrnjeni kotlić, iz koga se širi ugodan miris. Na drvu se u podne odmara, i ono mu je noću jastuk. Njegovo mu je lišće ili granje s iglicama ležaj. Šumski radnik poprima osobine stabla. Gord je, otvorena pogleda, snažne izdržljivosti, a opet mekan i plemenit, kao drvo, iz kojega može dobra ruka istesati ljepote.«[1] Tačno tako, kako piše Olga Maček, mnogi drežnički mladići veoma brzo su postajali gordi, otvorene duše, izdržljivi i istovremeno jako druželjubivi i plemeniti. Sve je to uticalo da su ti mladići faktički sazrijevali i prije životne dobi sazrijevanja. Oni su se morali sučeljavati sa svim surovostima prirodnih i društvenih uslova u kojima su živjeli. U isto vrijeme jedan dio drežničke muške omladine morao je napuštati rodni kraj i odlaziti »trbuhom za kruhom«, tražeći posla daleko od svoje Drežnice, čak i u prekomorskim zemljama.

Posebno treba istaći da su drežnički mladići na radu surovo eksploatisani, ali i to da su poslodavcima pružali i organizovan otpor, pa i štraj kovali protiv eksploatacije. Podružnica sindikata drvodjeljskih radnika Jugoslavije iz Drežnice uputila je 8. decembra 1936. pismo sreskom načelstvu u Ogulinu u kome se, pored ostalog, može pročitati, da su na pilani u Drežnici zaposleni i maloljetni radnici koji su plaćeni samo jedan dinar po radnom času.[2] U isto vrijeme kilogram hljeba se prodavao po cijeni od 4—6 dinara, a taj maloljetni radnik mogao je pojesti i do 2 kg hljeba jer drugo ništa nije imao. To znači da drežnički mladić nije mogao zaraditi ni za hljeb, a kamoli za druge mladalačke potrebe.

Ženska omladina bila je uglavnom orijentisana da se bavi kućevnim i poljoprivrednim poslovima, koji su također za mlade djevojke bili teški. Olakšice u tom pogledu mogla je imati samo poneka djevojka, ali to je bio izuzetno rijedak slučaj. Na taj način je i ženska omladina preživljavala sve specifičnosti siromašnog drežničkog kraja. Počev od svog djetinjstva, djevojčice su se uključivale u poslove koje su obavljale njihove bake i majke da bi kasnije preuzimale na sebe mnogo teže odgovornosti: pranja, pletenja, kopanja, stupanja, tkanja, žetve, okopavanja njiva itd. One su vrlo rano postajale radna čeljad u kući. Drežničanke su se formirale kao snažne omladinke kojima, na primjer, nije bilo teško da na glavi nose škaf (drveni sud zapremnine od 25—30 litara) pun vode i da istovremeno u rukama nose pletivo i usput pletu čarape ili neki drugi odjevni predmet. One mlade djevojke, koje fizički nisu mogle da podnose takva opterećenja, obično bi se razboljele i još u mladosti bi umirale. Prilikom sahranjivanja takve djevojčice ili djevojke obično se izvodio neki »utješni« zaključak koji je otprilike glasio: »Šta se tu može, dijete se prekinulo«. Pri ocjeni ovih zbivanja bilo bi nekorektno i nepošteno izvoditi zaključak da su roditelji bili

1 Olga Maček: »Naši šumski radnici«, Zagreb 1948. godine.
2 Vidi: »Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB«, Zbornik radova, Rijeka 1974, str. 150.

To je Drežnica.

bezdušni. To nikako, već treba zaključiti da su to bili takvi uslovi iz kojih se u to vrijeme nije moglo drugačije izlaziti.

Teški životni uslovi u Drežnici prisiljavali su mlade da se međusobno i fizički razdvajaju za duže ili kraće vrijeme. Pa ipak i pod tim uslovima u redovima te iste omladine stalno je postojala jedna čvrsta međusobna plemenita veza. Ne samo između mladića i djevojaka po ljubavnoj osnovi, već i po osnovi drugarskih veza i odnosa. Oni su se uzajamno udruživali, jedni drugima pomagali, tugovali ako je neko morao otići daleko iz rodnog kraja. Ta omladina je zaista u svakom pogledu bila solidarna.

Drežnička omladina doživjela je kapitulaciju i raspad Kraljevine Jugoslavije aprila 1941. godine sa najvećom gorčinom, iako tada nije imala nikakve svoje omladinske političke organizacije. Sve svoje političke ideje i nadahnuća ona je crpila iz stavova i djelovanja drežničke organizacije KPH i drežničke sindikalne podružnice. Ove revolucionarne organizacije su imale snažan politički i revolucionarni uticaj i prema mladim ljudima tako da su se ovi poslije aprilskog rata opredijelili za oružanu borbu, odnosno za liniju KPJ. Otuda su prvi partizani Drežnice, pored komunista, bili mladići. Najstariji među njima mogao je imati maksimalno do 26 godina starosti, ali nikako preko toga. Ako bi se samo po godinama starosti cijenilo prve drežničke partizane i početak narodnooslobodilačke borbe u Drežnici 1941. godine, onda bi se moglo bez ikakve rezerve konstatovati da je to bio omladinski pokret pod rukovodstvom Komunističke partije. To su bili oni mladići koji su veoma brzo shvatili situaciju u kojoj se našla naša zemlja.

Godine 1941. u Trbovićima, relativno malom drežničkom selu (imalo je svega 24 domaćinstva), bilo je svega sedam stasalih djevojaka koje su se mogle udati. Sve su one nosile prezime Trbović. Neke su bile starije, a neke mlađe. Bile su to: Nada (Nadica) Dmitrina, Milica Dragina (Begora), Beba Perina, Jelka (Vaja) Vakina, Milica (Sime) Simonova, Milica Perina i Milica Lakičina. Svih njih 7 bile su partizanke. Borile su se puškom u ruci. (»Vjenčale se u mladosti s puškom«.) Treba navesti da su uspjele preživjeti rat. Neke su bile teško ranjavane, postale su i invalidi; svaka je odlikovana Ordenom za hrabrost i drugim ratnim odlikovanjima, a sve i jedna je postala član KPJ.

Moglo bi se još navesti niz isto tako briljantnih primjera odnosa drežničke omladine prema NOB-u, ali se i iz ova dva dovoljno jasno vidi da je velik dio drežničke omladine i prije rata bio komunistički orijentisan. Pa ipak, u interesu istorijske istine treba konstatovati da je prema drežničkoj omladini u predratnom periodu bilo dosta sektaštva i nerazumijevanja njene moći, naročito kad su bila u pitanju organizacijska objedinjavanja omladine. Naime, omladina Drežnice je učestvovala u svim revolucionarnim akcijama u Drežnici — štrajkovima i drugim — kad je bilo u pitanju njeno organizovanje, onda se javljala neka bojazan izražena parolom: »Oni su mladi i ništa ne znaju.«

Stvaranje prvih organizacija SKOJ-a

U vrijeme pokretanja oružanog ustanka 1941. u Drežnici je još uvijek prema omladini ispoljavano sektaštvo, iako su se u partizanskim logorima mahom nalazili drežnički omladinci, pa i pojedine omladinke. Razvoj događaja je neizbježno učinio da se taj sektaški odnos morao napustititi i s punim povjerenjem pristupiti organizacijskom povezivanju omladine, pogotovo što se ona masovno

uključila u narodnooslobodilačku borbu, bilo da su mnogi mladići i neke djevojke otišli u partizane, dok su drugi sakupljali oružje, municiju, hranu, odjeću i druge potrepštine, a treći angažovani kao kuriri i tome slično. Bilo je to krajnje vrijeme da se u Drežnici osnuje organizacija SKOJ-a, tim prije što tada više nije bilo nikakve potrebe za pojedinačnim provjeravanjem omladinaca i omladinki za prijem u SKOJ jer su u većini prihvatili liniju KPJ, ne samo deklarativno, već radno i akciono.

Prelomni momenat je nastupio u prvoj polovini novembra 1941. godine (tačan datum nije zabilježen) kada je u Vukelićima, u kući Nikice Vukelića, održan sastanak komunista iz Drežnice i Jasenka, na kome je prisustvovao i tadašnji sekretar Okružnog komiteta KPH za okrug Karlovac Ivo Marinković. Sastankom je rukovodio Veljko Kovačević, a bili su prisutni: Ivo Vejvoda i Branko Vukelić, rukovodioci NOB-a u Drežnici, zatim Nikica Vukelić iz Vukelića, Savo Vukelić iz Vukelića, Boško Vukelić iz Vukelića, Dušan Trbović (Režić) iz Krakara, Gojko Trbović (Cošan) iz Krakara, Nenad Tomić iz Tomića, Sava Radojčić iz Radojčića, Cedo Radulović iz Radlovića, Stoj an Radulović (Gigan) iz Radlovića, Pero Maravić (Pražić), iz Pražića, Kojo Kosanović, mašinist iz Jasenka, Sava Zrnic iz Jasenka i ing. Branko Matić iz Jasenka, rodom iz Srpskih Moravica. Na sastanku je u članstvo KPJ primljena omladinka Danica Vukelić iz sela Vukelića, koja do tada nije bila ni član SKOJ-a ni kandidat za člana KPJ, ali je bila istaknuti aktivista NOB-a. Ona je bila prva omladinka Drežnice koja je primljena u Komunističku partiju. Samim tim je bila presječena ranija praksa sektašenja prema omladini i otvoren jedan nov proces rada KPJ sa omladinom u Drežnici. Na sastanku je razmotreno i pitanje stvaranja organizacija SKOJ-a u Drežnici i zaključeno: da se skojevske grupe organizuju u svim selima i zaseocima, da se organizovanju SKOJ-a pristupi čim prije, da u provođenju organizovanja SKOJ-a učestvuju članovi KP i da se u skojevske aktive izaberu najaktivniji omladinci i omladinke.

Zaduženje za organizovanje SKOJ-a u Drežnici dobio je član KP Boško Vukelić, jedan od mlađih ljudi, ali i jedan od takvih koji do tada nije radio kao skojevac. No, bez obzira na to, on je postao prvi organizator skojevskih organizacija u istoriji Drežnice i veoma odgovorno i uporno je pristupio izvršenju dobijenog zadatka. Pripreme nisu dugo trajale — završene su za nepun mjesec dana. Pri ovom je značajno istaći da je ispoljen velik interes omladine za SKOJ. Svi omladinci i omladinke su željeli biti skojevci, tako da se u vezi s tim pojavio problem kako u jednoj takvoj revolucionarnoj omladini izabrati one koji će biti primljeni u SKOJ. U povodu toga Boško Vukelić u svom zapisu, pored ostalog, navodi: »Iz te mase omladine bilo je nemoguće na slobodnoj teritoriji reći da u skojevski aktiv sela može ući ovaj, ovaj i onaj, a tamo četvrti i dvadeseti ne može. S tim smo od prvog momenta bili na čistu, da se ne može organizovati ni jedan sastanak omladine u jednom selu većem i manjem, a da na njemu nisu svi prisutni — omladinci i omladinke. To je bilo neizvodljivo u uslovima gdje okupatora tada nije bilo, pa smo pristupili masovnim sastancima omladine po selima, koje su organizovali komunisti svakog sela, gdje smo izlagali potrebu stvaranja organizacije SKOJ-a ... Na prijedlog pojedinog člana KP, koji su prisustvovali tim sastancima birani su u prve skojevske aktive određeni omladinci i omladinke, koji su se možda nešto više isticali od drugih.«

Prvi skojevski aktiv u Drežnici formiran je u Krakaru. decembra 1941. godine (tačan datum nije zabilježen). Sastanak omladine održan je u osnovnoj školi u Krakaru. Na sastanak je došla velika masa i starijih ljudi, žena i djece, tako

da svi nisu mogli ni ući u najveću učionicu škole. O tome događaju Boško Vukelić piše: »Dok se saznalo da omladina ima sastanak u cilju njenog organizovanja, škola je bila premalena da primi ne samo omladinu već i ljude, žene i djecu. Izlaz iz takve situacije bio je jedini, da se za sve prisutne iznese u kraćim crtama, vojno-politička situacija i razvoj NOB u zemlji i na ovom području, uspjesi koje smo do tada postizali, a potom da se ukaže svima starijima, da omladina mora nastaviti sastanak sama, da bi provela izbor najaktivnijih u skojevski aktiv. Tako je i postupljeno.« Ovaj primjer samo potvrđuje da u praksi revolucionarnih djelatnosti ne može biti nikakvog sukoba generacija.

Krakarski skojevski aktiv izabran je na najdemokratskiji način — javnim glasanjem i aklamacijom. Prijedlog za prijem pojedinaca u SKOJ iznio je jedan član KPJ. Prema sjećanjima u taj aktiv su primljeni: Rajko Ivošević — izabran za sekretara (pročelnika), Vlado Trbović (Čošan), Živka Ivošević (Trtanova), Neđa Ivošević (Lacina) i Nada Trbović (Vajina). Ovaj aktiv se kasnije znatno proširio pa je podijeljen na više aktiva po krakarskim zaseocima.

Drugi skojevski aktiv u Drežnici je formiran, također, decembra 1941. u Radojčićima. Sastanak s omladinom je organizovao Dušan Radojčić (Cestar), član KPJ. Ovom sastanku su kao instruktori prisustvovali: Boško Vukelić, Rajko Ivošević i Bartol Petrović.[3] Prema nekim sjećanjima ovaj skojevski aktiv je brojao četiri člana, ali su se iz sjećanja izgubila njihova imena, osim Mile Rado jčića (Kiće).

Treći skojevski aktiv u Drežnici formiran je decembra 1941. godine u Tomićima. Ovaj aktiv je brojao 7 članova koji je omladina jednoglasno izabrala. To su bili: Ilija Tomić (Icanov) — izabran za sekretara (pročelnika), Nikola Tomić (Tišljarov), Simo Tomić (Vajkov), Smilja Tomić (Trojanova), Savka Tomić (Ilićova), Anđa Tomić (Vajkova) i Ranka Tomić (Šišina).

Nakon održanih sastanaka u Krakaru, Radojčićima i u Tomićima sveukupnoj omladini u Drežnici bilo je poznato da se otpočelo osnivanje organizacija SKOJ-a. Po drugim zaseocima, gdje se vremenski nije moglo stići, komunisti i omladina su samoinicijativno vršili pripreme i faktički je svako održavanje sastanaka predstavljalo samo stvar procedure. Naime, tačno se unaprijed znalo koji će omladinci i omladinke biti primljeni u SKOJ. U tom pogledu svi kriteriji su već bili definisani, iako nisu bil održani osnivački sastanci u pojedinim selima. Iz ovih razloga za sve članove SKOJ-a u Drežnici toga vremena može se slobodno konstatovati da su postali skojevci 1941. godine, bez obzira što formalno nisu bili učlanjeni u organizaciju. Ovaj momenat treba imati u vidu prvenstveno zbog toga što u cijeloj Drežnici, u 41-om selu i zaseoku, u to vrijeme nije bilo nikakve potrebe da se vrši neka posebna agitacija oko organizovanja omladine. Odnosno, sasvim je sporedno pitanje što su prvi sastanci održani u Krakaru, Radojčićima i Tomićima, a potom u Nikolićima i Lokvi. Isti takvi sastanci, bez ikakve smetnje su mogli biti održani u drugim selima, kao što su Vukelići, centar Drežnice, Trbovići, Brezno i dr., ali se vremenski nije stiglo, a ne zbog nespremnosti jednog dijela drežničke omladine da se uključuje u organizaciju.

Paralelno sa stvaranjem organizacija SKOJ-a u drežničkim selima bilo je

3 Bartol Petrović, kao jedan od aktivista SKOJ-a, dobio je zadatak od Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za okrug Karlovac da ode u Drežnicu i pomogne u stvaranju skojevske organizacije, što je on i izvršio. Njegov prvi susret s omladinom u Drežnici bio je u selu Radojčićima. On je, prema postojećim podacima, u Drežnicu došao iz Karlovca.

potrebno nešto učiniti i u pogledu organizovanja SKOJ-a u partizanskim logorima, kojih je u Drežnici 1941. godine bilo pet. Sudeći prema svemu ovo je u ono vrijeme bilo drugorazredno pitanje. O tome svjedoči i slijedeći zapis: »Uporedbom borbene aktivnosti mladih Gorana i osnivanja organizacija SKOJ-a pada u oči da se formiranju SKOJ-a nije poklanjala veća pažnja.«[4] Nasuprot tome Bude Bosnić, jedan od političkih komesara partizanskog logora u Drežnici, u svom zapisu navodi da su na sastancima komunista, pod tačkom dnevnog reda o organizacionim pitanjima, raspravljali i o pitanjima SKOJ-a. Međutim, činjenično stanje u partizanskim logorima je bilo ipak takvo, da su mladići i djevojke kandidovani i primani u KPJ, a da pri tome nisu bile formirane i organizacije SKOJ-a.

O stvaranju organizacija SKOJ-a u partizanskim jedinicama jedno vrijeme nije bilo jasnih političko-organizacionih stavova, pa zbog toga ovom važnom pitanju nije ni posvećivana odgovarajuća pažnja. Izgleda da je vladalo shvatanje da se pitanje organizovanja SKOJ-a odnosi samo na teren, na omladinu u selima, a ne i na omladinu u partizanskim jedinicama. Takva shvatanja, ili bolje rečeno neshvatanja uloge SKOJ-a, imala su za posljedicu neadekvatni politički tretman mladih ljudi. Odnosno, SKOJ je u Drežnici politički i moralno pripremao omladince da se uključuju u partizanske jedinice, a mnogi su kao skojevci otišli u partizane i kad su došli tamo, naišli su na svoje drugove koji nisu bili skojevci. Po logici stvari bilo bi normalno da su drežnički mladići i djevojke — partizani — postali članovi SKOJ-a prije onih na terenu, ali nisu. Gotovo je neshvatljivo da u partizanskim jedinicama 1941. godine u Drežnici nije postojao ni jedan aktiv SKOJ-a.

Drežnica 1943. Poslije održanog skojevskog sastanka.

4 »Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB«, Zbornik, str. 279

Ni u Drežničkom partizanskom bataljonu, koji je 5. decembra 1941. godine preimenovan u bataljon »Marko Trbović«, a predstavljao je jaku i čvrstu vojnu jedinicu, nije bila stvorena organizacija SKOJ-a, iako je u njemu djelovala snažna organizacija KPH. Razumije se da je ovakvo stanje kasnije razriješeno, pa su partizanske jedinice u Drežnici oformile i svoje organizacije SKOJ-a. Prema tome, u Drežnici, i ne samo u Drežnici, trebalo je da prođe izvjesno vrijeme da se u partizanskim jedinicama oforme organizacije SKOJ-a.

Početkom januara 1942. godine nastavljen je rad na osnivanju organizacija SKOJ-a u preostalim drežničkim selima i zaseocima. Toga mjeseca je u Drežnicu prispio delegat Okružnog komiteta SKOJ-a za okrug Karlovac Martin Moimir, član KP, metalski radnik iz Zagreba i jedan od iskusnijih zagrebačkih skojevaca. Njegova uloga je prevashodno bila instruktorska. On je zajedno s Boškom Vukelićem i drugim aktivistima nastavio već započeti rad na stvaranju skojevskih organizacija u Drežnici.

U Šekićima, Mišima i Kukašima, januara 1942. godine, stvorena je organizacija SKOJ-a u koju su primljeni: Nikola Tatalović (Pilipov) — izabran za sekretara (pročelnika), Mileva Tatalović (Pilipova), Neđa Tatalović (Marijana), Pero Tatalović (Perica), Mara Tatalović (Džidžina), Duška Tatalović (Stevanova), Živko Tatalović (Markićov) i Kosa Tatalović (Perina).

Istog mjeseca i u Vukelićima je oformljen aktiv SKOJ-a koji su sačinjavali: Smilja Vukelić (Aničina) — izabrana za sekretara (pročelnika), Milka Vukelić (Pantina), Eva Vukelić (Markova), Milka Vukelić (Đurina), Anđa Vukelić (Nikolina) i Pantelija Vukelić (Vojvodina).

U tri sela (Trbovići, Jagetići i Pražići) također je januara 1942. formiran zajednički skojevski aktiv u koji su primljeni: Milenko Vukelić (Jagetić) — izabran za sekretara (pročelnika), Beba Trbović (Perina), Marko Trbović (Markon), Milica Trbović (Draganova — Begova), Milica Trbović (Perina), Jelka Trbović (Vakina) i Savo Keber — Slovenac.

U centru Drežnice i Vrujcu formiran je skojevski aktiv čiji su prvi članovi bili: Mišo Tatalović (Babić) — sekretar (pročelnik) Nada Tatalović (Beba), Nena Tatalović (Mišova), Soka Maravić (Savina), Ilija Tatalović (Bulić), Živka Tatalović (Mićina), Desa Maravić (Simić) — jedina predratna skojevka Drežnice i Jelena Tatalović (Miladinova).

Rad na stvaranju organizacija SKOJ-a nastavljen je i u februaru 1942. godine. U Selištu je za sekretara (pročelnika) izabran Tode Maravić (Lemin). Jedan od članova ovog aktiva bio je Dušan Maravić, dok su drugi nepoznati. U Radlovićima je, također, formiran aktiv SKOJ-a čiji je sekretar bio Milovan Radulović (Perin), a u sjećanju su ostala još dva člana ovog aktiva: Dmitar Radulović i Ljubica Radulović. U februaru 1942. su organizacijama SKOJ-a obuhvaćena i slijedeća sela i zaseoci: Zrnići, Brezno, Ponorac, Debeli Lug i Palice.

Na taj način za nešto više od dva mjeseca 1941/42. godine u svim drežničkim selima i zaseocima osnovane su organizacije SKOJ-a. Bila je to najmasovnija komunistička organizacija u istoriji Drežnice. Nikad do tada Drežnica nije imala tako organizovanu komunističku omladinsku snagu. Razumije se da za tako nešto ranije nije imala ni uslova. Omladina Drežnice se potpuno i organizovano opredijelila za narodnooslobodilačku borbu i revoluciju. To nije bio neki trenutačni omladinski zanos, već odlučna riješenost da se pod rukovodstvom KPJ učestvuje i izdrži u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika do kraja.

Partizanke iz drežničkog sela Vrujac. S lijeva na desno: Tatalović Duška, Duška, Nevena, Jelena, Duda, Nada i Soka.

Viši stepen organizovanja i nova faza djelovanja SKOJ-a

Već februara 1942. godine drežnička omladina je bila kompletno organizovano uključena u NOB. U tom pogledu više nije bilo nikakvih dilema. Međutim, ispostavilo se pitanje daljnjeg usmjeravanja, organizacionog jačanja i povezivanja skojevskih organizacija. Bilo je potrebno organizovati rukovodstvo SKOJ-a na višem nivou. I ne samo to. Bilo je neophodno da se postignuti uspjesi u organizovanju drežničke omladine prenesu i na druga naselja, prvenstveno ogulinskog sreza, pa i šire. Takvi uslovi su nametnuli potrebu da se pristupi organizacionom formiranju komiteta SKOJ-a.

U vezi s tim februara 1942. donesena je odluka da se održi kotarska (sreska) konferencija SKOJ-a na kojoj će se razmotriti postignuti rezultati i istovremeno izabrati kotarski komitet SKOJ-a, što je i učinjeno. »Da bi se djelatnost proširila i u druga poluoslobođena i okupirana sela i naselja kotara Ogulin«, zapisao je kroničar, »u veljači 1942. godine na pilani u Jagetićima održana je kotarska konferencija i izabran Kotarski komitet SKOJ-a, a sačinjavali su ga: sekretar komiteta Radoslav Kosanović Braco, te članovi: Boško Vukelić, Mane Maravić, Milenko Vukelić, Marko Trbović Markan, Ile Tatalović, Rade Tatalović, Živka Ivošević, Vlado Šestan, i Vlado Trbović.«[5] Bila je to prva konferencija SKOJ-a za kotar Ogulin i prvi kotarski komitet. Članovi Komiteta bili su tako teritorijalno raspoređeni da su mogli imati konkretan uvid u rad svih skojevskih aktiva. I pored pomenutog svjedočenja, prema sjećanju nekih savremenika Konferencije u Komitet je bila izabrana i Mima Tatalović (Mišova) iz Vitunja, kao

5 »Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB«, Zbornik, str. 296.

i Sara Bosnić iz Drugomišlja, dok su, navodno, Vlado Šestan i Neno Kosanović, kao sekretar SKOJ-a 1. udarnog bataljona, kooptirani kasnije, Bilo kako bilo, činjenica je da su svi navedeni u prvoj polovini 1942. godine bili članovi Kotarskog komiteta SKOJ-a za Ogulin. Na taj način ovaj Komitet je u tom međuvremenu imao 13 članova, a kasnije je proširen drugim članovima.

Pri svemu ovome posebno je značajno istaći entuzijazam i uslove pod kojima je organizovana i održana Prva kotarska konferencija SKOJ-a u Drežnici. Skojevci Drežnice su bili zainteresovani za Konferenciju do te mjere da su u tim uslovima uradili skoro nemoguće. Pilanska hala, u kojoj je održana Konferencija, dobila je svečan izgled: bila je očišćena, uređena, ukrašena zastavama, slikama i parolama, a u to se vrijeme imalo zaista malo bilo kakvih dekorativnih sredstava. Slike su izrađivane priručno, parole su ispisivane bojama do kojih se moglo doći, itd.

Konferenciji su podnesena tri referata: 1. politički-referent Martin Moimir, 2. organizacioni o SKOJ-u u Drežnici — referent Boško Vukelić i 3. organizacioni za područje Jasenka — referent Radosav Kosanović (Braco). Nakon referata i diskusije utvrđene su smjernice daljnjeg djelovanja omladine, odnosno dogovoreno je kako treba dalje raditi i koji su osnovni zadaci skojevskih organizacija i novoizabranog Komiteta. Glavno je bilo da se ulože daljnji napori za uključivanje sve sposobne omladine u partizanske jedinice, da se održi i dalje jača moralno-političko jedinstvo omladine, da se ulože maksimalni napori u pogledu materijalne pomoći partizanskim jedinicama i organima nove narodne vlasti, da se u redovima omladine razvija ideološko-politička svijest o pravilnosti ciljeva narodnooslobodilačke borbe i da se što prije održe općinske konferencije na kojima bi se izabrali općinski komiteti SKOJ-a.

Samo dva dana poslije kotarske konferencije SKOJ-a, održana je i Prva konferencija SKOJ-a u bivšoj drežničkoj općini, koju neki autori nazivaju i izbornom konferencijom. Međutim, to nije bila samo izborna konferencija, već prevashodno akciona konferencija skojevaca Drežnice na kojoj su bili prihvaćeni stavovi kotarske konferencije. Izabrani Općinski komitet SKOJ-a Drežnice, prvi u njenoj istoriji, sačinjavali su: Nina Tatalović (Pilipov), sekretar i članovi: Mićo Tatalović (Babić), zamjenik sekretara, Nada Tatalović (Beba), Ilija Tomić (Trojan), Dane Maravić (Kolar), Neda Ivošević i Ranka Tomić (Šišina). Svi su oni bili drežnički mladići i djevojke. Na sebe su primili veliku odgovornost, jer su bili dužni da se staraju o omladini Drežnice i da usmjeravaju njen dalji rad za potrebe NOB-a.

Radi što bržeg i boljeg osposobljavanja Kotarskog i Općinskog komiteta SKOJ-a u Drežnicu je ubrzo, po odluci viših partijskih i svojevskih rukovodstava prispio i Cesaree (sin Augusta Cesarea), zatim Marica »R« iz Zagreba, Slavko Goldštajn iz Karlovca i drugarica Mira »Cvikerašica« (djevojka je nosila naočare) koja je bila apsolvent filozofije. Svi su oni na određen način bili uključivani u rad pomenutih komiteta SKOJ-a i svako od njih je imao određeno zaduženje.

Pored aktiva SKOJ-a u proljeće 1942. godine u svim drežničkim selima osnovane su organizacije Saveza mlade generacije (SMG) koji je pred kraj te godine preimenovan u Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske. Bile su to masovne antifašističke organizacije tako da u Drežnici nije bilo ni jednog omladinca niti omladinke a da nije bio uključen u njihov rad.

I prije izbora i konstituisanja Kotarskog i Općinskog komiteta SKOJ-a u Drežnici, a naročito poslije toga, omladina je preuzimala niz konkretnih aktiv-

nosti. Iako nije bilo pisanog plana rada, radilo se veoma planski. Premda je školstvo u Drežnici u međuvremenu bilo potpuno zamrlo, intenzivno se radilo na opismenjavanju pionira i omladine, pa čak i odraslih osoba. Glavni organizator u tom pogledu bila je Mira »Cvikerašica«. Ona je u tom poslu zaista imala mnogo uspjeha. Treba reći da je ona bila svojevrsni partizanski i omladinski učitelj u Drežnici, dok je nosilac toga rada bio SKOJ.

U predratnom periodu drežnička omladina u stvari nije imala neki svoj kulturno-umjetnički i zabavni program. Ta vrsta djelatnosti njoj je bila skoro nepoznata. Tek je u NOB-u skojevska organizacija preduzela mjere za provođenje određenih akcija te vrste. »Za proslavu i doček Nove 1942. godine u osnovnoj školi u Drežnici«, kako je to u svojim sjećanjima zapisao Boško Vukelić, »pripremljeno je nekoliko vrlo dobrih recitacija i skečeva koje je pripremila omladina sela Vrujac — centar Drežnice i Trbović—Jagetić — dok je muzički dio i svirku pripremio zbor tamburaša sela Tomići.« Ovakve i slične priredbe omladina Drežnice, a i Jasenka, u međusobnoj saradnji održavala je u toku čitavog NOR-a. To su bile kulturne manifestacije koje su i u najtežim uslovima osvježavale duh i davale podstreka za daljnje napore. Na takvim ili sličnim priredbama nastajale su mnoge borbene pjesme koje je omladina dalje pjevala i prenosila.

Razne sportske aktivnosti muške omladine u Drežnici otpočele su skijaštvom, razumije se, u zimskim uslovima. U tom pogledu zanimljivo je istaći da su se mnogi drežnički mladići (ali ne i djevojke) i ranije bavili skijaštvom, ali više kao potrebom za savladavanjem zimskih nepogoda, nego sportskom disciplinom, mada su mnogi u tome nalazili i lično zadovoljstvo, naročito djeca. Pa ipak, i u tim ratnim uslovima u februaru i početkom marta 1942. godine, organizovano je i izvedeno skijaško takmičenje omlađinaca u Drežnici. To takmičenje su organizovali skojevci iz Vrujca i to veoma uspješno. Ono je kod mladića razvijalo izdržljivost i neke skijaške vještine. Od kolike je važnosti to bilo, najbolje pokazuje slijedeći slučaj. Zimi 1942/43. u Drežnici se nalazila partizanska bolnica sa oko 200 ranjenika. U to vrijeme Drežnica je bila spaljena i bila je nestašica soli koja je, posebno za ranjenike, postala kritičan artikal. Tada su aktivisti iz Hrvatskog primorja uspjeli da iz Novog Vinodolskog i Crikvenice nabave izvjesne količine soli za bolnicu, ali zbog velikog snijega ona se nije mogla zaprežnom vučom prevesti iz Breza u Drežnicu (odstojanje preko 30 km). Jedini izlaz je bio da se skijaši probiju kroz planinu i da donesu koliko-toliko soli. Odlučeno je da se izaberu najsposobniji i najizdržljiviji dječaci-skojevci, koji inače poznaju planinu, i da odu po so u Breze.

Iz Drežnice su na skijama krenuli oko 4 sata i preko Stalka stigli u Breze u prijepodnevnim satima. U rance (ruksake) je svaki nasuo 10—15 kg soli i, pošto su nešto pojeli, krenuli su nazad za Drežnicu. Imali su samo jednu pušku, a prijetila je opasnost da ih vuci (kurjaci) u planini napadnu. To su bili mladići (dječaci) iz Trbovića i Tomića: Radovan Trbović (Perin, koji je nosio i pušku), Marko Trbović (Markan), Milan Trbović (Rapeljov), Niko Tomić (Trojanov), Tomić (jedan od Bačvarovih sinova) i Rade Tomić. Već u sumrak uspjeli su da u povratku savladaju Stalak i da se počnu spuštati prema Tomićima. U jednom momentu, u rejonu Tjesnaca, Radovan Trbović je nezgodno pao i polomio skije. Rješenje je nađeno u tome da je on stao na skije najprije jednog, pa kad se ovaj umori, onda drugog i tako redom. Bilo je padova i padova, ali uspjeli su doći u Tomiće, donijeti oko 70 kg soli i predati je bolnici.

Bilo bi pogrešno shvatiti da je to bila samo jedna akcija drežničke omladine.

Sličnih akcija je bilo jako mnogo i nije ih moguće sve ni navesti ni opisati. Bitno je, međutim, utvrditi da je drežnička skojevska organizacija bila onaj vezujući borbeni elemenat koji je i u najtežim uslovima izvršavao postavljene zadatke i po cijenu najtežeg naprezanja i odricanja te u tom smislu politički i fizički pripremala omladinu, pa i najmlađe, pionire.

Pri ovom se mora nešto reći i o evakuaciji bolnice 1942. godine, kada je zbog neprijateljske ofanzive zaprijetila opasnost da fašisti ugroze bolnicu i ranjenike u njoj. Bolnica se nalazila u šumi (planini) iznad Vukelića (sadašnji širi rejon Spomen-kosturnice). Vrijeme je bilo hladno i u planini je već bilo snijega. Dononesena je odluka da se bolnica iseli i evakuiše dublje u planinu, preko grebena Vidine i Bijele grede (trig. 1104). U bolnici se nalazilo oko 200 ranjenika, od čega oko 120 nepokretnih (u nekim zapisima se navodi oko 100 nepokretnih, a u jednom oko 150). Osnovni problem se pojavio u tome kako odnijeti ranjenike na sigurnije mjesto i uz to sačuvati neophodnu bolničku opremu. Na zaprežnu i tovarnu stoku nije se moglo računati jer je u to vrijeme nije ni bilo u Drežnici. Odlučeno je da se angažuje omladina, prvenstveno ženska, jer su mladići i odrasliji muškarci mahom bili u partizanima. Na poziv su odmah krenule kolone omladine prema bolnici. Jedini je izbor bio da se nepokretni ranjenici evakuišu na nosilima, koja su u većini bila improvizovana, a i opremu se moralo nositi. Tako je počela evakuacija. Djevojke i mladići su na svojim ramenima nosili ranjenike i opremu, savlađujući oštre nagibe planine. Ramena su im bila ižuljana i krvava, ali su izdržali.

Period od 1943. godine do oslobođenja zemlje

I u ovom periodu skojevske organizacije i organizacije USAOH-a u Drežnici bile su stalno u punom zamahu djelovanja. Posebna karakteristika tog perioda se ogleda u tome da je skoro sva (ili baš sva) muška skojevska omladina i znatan dio ženske skojevske omladine bio u partizanskim jedinicama. Na toj osnovi je formiran i Omladinski bataljon čiji je prvi komandant bio Miloš Ivošević (Rogović). U Drežnici se nalazila maltene samo ženska omladina i samo poneki skojevac — muškarac. Organizacija je dopunjavana onom generacijom koja je po godinama uzrasta prispjevala. U Drežnici nije bilo ništa iznenađujuće što su omladinci i omladinke od 14, 15 i 16 godina primani u SKOJ i USAOH, o pojedinci i u KPH. Dopunjavanje organizacija, skojevskih i USAOH-a, vršeno je iz redova pionira i iz redova mladića i djevojaka izbjeglih u Drežnicu, na slobodnu teritoriju, iz drugih krajeva. Nedostatak rukovodećih kadrova, onih koji su otišli u partizanske jedinice i na druge dužnosti, nadoknađivan je izborom novih, ali i angažovanjem onih partizanskih boraca koji su bili teško ranjavani - pa ozdravili i postali invalidi. Takav je slučaj bio s Nikicom Trbovićem (Ćirašovim) iz Trbovića koji je bio teško ranjen u borbi na Jezeranama, Dušanom Musulinom (Dukom) iz Musulinskog Potoka, koji je bio ranjen u borbi na Tisovcu, a kasnije radeći po zadacima SKOJ-a položio život u Zagorju kraj Ogulina, Radom Ivoševićem (Crnim) iz Krakara, koji je bio ranjen u borbi na Modrušu i, nakon ozdravljenja, djelovao među omladinom, a zatim prešao na obavještajni rad i poslove OZN-e.

Preduzimane su i mjere da se stalno održava kontinuitet rada Općinskog i Kotarskog komiteta SKOJ-a, pa je u tom smislu i više rukovodstvo preduzimalo izvjesne mjere, upućujući pojedine kadrove u Drežnicu, kao Danu Vučkovića iz Srpskih Moravica i druge.

U ovom periodu ukazala se potreba i za daljim organizacionim jačanjem organizacija KPH i SKOJ-a u Gorskom kotaru. Ta potreba je od strane CK KPH uočena još 1942. godine, pa je formiran OK KPH za Gorski kotar, a zatim i OK SKOJ-a za Gorski kotar. To je bitno uticalo na daljnji rad i skojevske organizacije u Drežnici, prvenstveno u smislu razvijanja što šire i svestranije saradnje sa susjednim krajevima (Hrvatsko primorje, Gorski kotar, okolina Ogulina i okolina Brinja). Po tom osnovu u aktivnost Kotarskog komiteta SKOJ-a za Ogulin, čije je sjedište bilo u Drežnici, uključivani su i drugi kadrovi, među kojima i Marica Puškarić (Buzanova) iz Ogulina (selo Puškarići), Bosa Sušanj iz Ogulina, Grozda Maravić iz Ljubošine, Zorica Mrvoš iz Ljubošine (ubili su je križari 1945. godine), Mima Tatalović (Mišova) iz Vitunja (ubile je ustaše), Dara vjerojatno Šegan iz Podveljuna (poginula 1944. u Kavi kod Jasenka), kao i neki drugi mladići i djevojke. Na isti način razvijane su veze i saradnja i s omladinom Gornjeg brinjskog kraja. Na ovaj način organizacije SKOJ-a i USAOH-a iz Drežnice počele su se znatno otvarati prema omladini susjednih krajeva što je bilo veoma značajno za rad SKOJ-a u cjelini, a posebno za rad SKOJ-a u kotaru Ogulin i u samoj Drežnici.

Na ideološko-političkom planu SKOJ je koristio i kurseve za uzdizanje pojedinih kadrova. Iz Drežnice su upućivani pojedinci na kurseve, a potom su na sastancima prenosili ono što su naučili na ostalu omladinu. Pored toga, članovi KP, koji su bili zaduženi za rad sa omladinom, neprekidno su brinuli i o njenom ideološkom uzdizanju, a prije svega o upoznavanju i usvajanju linije KPJ u NOB-u.

Jedno od strateških pitanja života, rada i borbe na drežničkom području i široj okolini u pomenutom periodu bio je problem ishrane. Drežnica je bila »spaljena zemlja«, a pitanje ishrane životno. U vezi s tim pred omladinu, a ne samo pred omladinu, postavljani su veoma odgovorni zadaci, naročito u smislu obrade zemlje, nabavke i donošenja hrane iz drugih krajeva. To je bio sastavni dio borbe i to veoma značajan. I po tom pitanju omladina je mnogo uradila, bilo preko svojih organizacija, bilo u suradnji s NOO-ima, što je bio najčešće slučaj. U toj teškoj borbi za ishranu mnogi su i stradali. Posebno je poznat slučaj na vrhu Velike Kapele, početkom 1944. godine, kada je stradalo oko 50 djevojaka, mladića, žena i drugih osoba prilikom prenošenja hrane iz Plaščanske doline u Drežnicu.

Kao zaključak neophodno je istaći i to da su omladinske organizacije Drežnice, SKOJ i SMG, odnosno USAOH, učestvovale i u svim aktivnostima omladine Hrvatske, pa i cijele zemlje. Njeni delegati su učestvovali na kongresima antifašističke omladine u Bihaću i Drvaru, kao i na nizu omladinskih konferencija u 13. i 43. diviziji, brigadi »Jože Vlahović« i drugima. Omladinske organizacije Drežnice bile su sastavni i nerazdvojni dio sveukupne jugoslovenske revolucionarne omladine. One su neprekidno slijedile liniju Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije kao jedinstvene snage našeg naroda. Iz njenih redova izrasli su u toku NOR-a mnogi vojni i politički rukovodioci, kao i aktivisti socijalističke samoupravne Jugoslavije.

Omladina Drežnice na djelu

8. VIII formirano je bataljonsko rukovodstvo I. Omi. Radnog Bataljona Drežnice, kojeg sačinjavaju 4. čete.

U vrlo kratkom vremenu taj je omladinski radni bataljon postigao zavidne uspjehe, naročito prilikom šestodnevne žetve za NOV u Brinju. Po količini požetog žita na prvom mjestu nalazi se krakarska omi. radna četa, a za njom do - lazi četa- iz Tomić-Vrujca. Ovaj I. Omi. Radni bataljon dao je ukupno za žetvu u brinjskom kotaru 290 žetelica. Osim toga ovaj je omladinski drežnički bataljon bio vrlo aktivan i u košnji za NOV. Pri tome najbolje rezultate pokazao je I. radni vod II. čete iz Vrujca, a za njim dolazi omladina iz Selišta. U radu oko žetve i košnje iza drežničke omladine nije zaostao ni radni vod iz Jasenka. Omladina *Drežnice u pet dana rada iznijela je na potrebno mjesto oko 9 hiljada komada žaganica za gradnju bolnice i drugih ustanova. Ni omladina poluoslobođenog Vitunja kod Ogulina nije htjela da zaostane za omladinom Drežnice i Jasenka. Iako pod vrlo nepovoljnim uslovima, omladina Vitunja poslala je našoj bolnici dar od 18 litara mlijeka, nešto cigareta i drugih stvari, pa i na taj način pokazala da i ona voli našu borbu.*

Ovaj udarnički rad drežničke omladine neka bude primjer i putokaz svim rodoljubivim omladinkama i omladincima iz drugih mjesta u Gorskom kotaru.

(Goranski vjesnik, br. 15, str. 2, od 4. rujna 1943)

OMLADINSKA STRANA

NOVA HEROJSTVA JUNAČKE DREŽNIČKE OMLADINE

Provalom Hitlerovih razbojnika i ustaško-četničkih pasa u oslobođenu Drežnicu pokazala je herojska omladina Drežnice i opet nevidjena junaštva u ovoj velikoj borbi za narodno oslobođenje.Prilikom te provale Drežnica je bila četvrti puta spaljena.Prijetila je opasnost vojno-partizanskoj bolnici,pa se zato sve ranjenike moralo evakuirati na sigurna mjesta. Ne osvrćući se na svoje lične interese i spasavanje svoje imovine,omladina Drežnice preuzela je na svoja mlada pleća taj najodgovorniji i najvažniji zadatak,tj.sklanjanje na sigurno mjesto naših ranjenika.Oni su naši najmiliji i najdraži borci koji su za svoj narod i narodnu slobodu dali svoju krv,dijelove svoga tijela.Fašistička hijena,kojima je zamirisala krv naših ranjenika,segnuli su za njom da još jednom poprskaju svoje razbojničke ruke na kojima se još puši krv naših ranjenika iz Stajnice.

Naše junačke omladinke pod svojim omladinskim rukovodstvom ispunile su taj veliki narodni zadatak u potpunosti.Punih 8 dana u teškim vremenskim prilikama,skoro gole i bose,mnogo puta bez jela ili s vrlo malo hrane,spavajući pod vedrim nebom na snijegu ili na malo jelovih grančica,bez pokrivača,nosile su drežničke omladinke na svojim okrvavljenim ramenima satima i satima ranjene borce.Hrabre omladinke bile su nad ranjenim drugovima,bodrile ih i hrabrile govoreći:"Ne bojte se,dok smo mi žive nećete pasti u ruke neprijatelju".Posljednji dan ofenzive, kada su se razbojnici primakli ranjenim borcima i započela se borba u neposrednoj blizini,junačke omladinke su na potpunom hladnokrvnošću boraca,bez ikakove panike,s novo raztuktalom snagom i ljubavi prema ranjenim drugovima a neizmjernom mržnjom prema neprijatelju,stavile nosila na svoja krvava ramena i odnije le ranjenike dalje od fronta za čitav sat hoda. POVRATIVŠI SE NATRAG,OZEBLE I OD NESANICE UPALJENIH OČIJU,ZATRAŽIŠE ORUŽJE DA DO POSLJEDNJE ŠRANE PRILAZ RANJENICIMA.Herojstvo i gotovost nekoliko stotina omladinki da žrtvuju svoj život,oni nečuveni naperi koji zasjenjuju napore na fronti,praćeni su pjesmom drugu Titi i našoj borbi,pjesmom koja sama niče na njihovim usnama u teškom iskušenju,kao na pr.:

Drug je Tito izdo naredjenje,
Svi ustajte za oslobodjenje!

ili:

Bilo j'krvi,bila j'znoja,
Dok smo došli do AVNOJ-a!

Junačka omladino Drežnice! Narod i ranjenici ostat će ti neizmjerno zahvalni.Tvoje herojstvo spominjat će domovina i nova pokoljenja stoljećima.Ti možeš da poslužiš kao svjetao primjer najpožrtvovnije i najborbenije omladine,te bez ikakvog pretjerivanja spadaš medju najnaprednije i najborbeniju omladinu naše zemlje.Ti se možeš upredititi s našom braćom i sestrama po krvi i djelu,bratskom nam sovjetskom omladinom,čije su mnoge omladinske radne brigade za učinjene napore zaslužno dobile naziv "frontovske brigade",Tvoja odlučnost za pobjedu garancije je za sretnu nam sutrašnjicu.Neprijatelj je nemoćan da se suprotstavi tvojim podvizima.Ti si njegov grobar! On tupi i lomi svoje zmijske otrovne zube o tvoju čeličnu volju i snagu,a nije daleko dan kada će ih zaista polomiti.Tada će se ostvariti ona narodna izreka: "Tvrd je orah vočka plemenita, zube slomi njega ne polomi".

Branko Vukelić

Omladina sela Sekića spasila top

Prilikom, iznenadnog upada švapskih pljačkaša u Drežnicu dne 12. IX 1944. uslijed mnogobrojnih i nadmoćnijih snaga neprijatelja, naša I. Ud. Brigada XIII. Divizije morala je promijeniti svoj položaj, jer je dotadašnji bio duboko uvučen u neprijateljsku sredinu. Tom se prilikom top, smješten iznad sela Sekića, nije mogao pravovremeno povući na novi siguran položaj, jer je neprijatelj svojim brzim prodorom presjekao odstupnicu. Top je bio prepušten na milost i nemilost naroda sela Šekići.

Iako je neprijatelj svom brzinom i sa svih strana napredovao prema središtu Drežnice, hrabra omladina sela Sekići snašla se i samoinicijativno pojurila prema topu i zavukla ga u jednu grabu nedaleko sela, te ga maskirala mahovinom i zelenilom i učinila ga tako neprimjetnim. Neprijatelj, tragajući po položaju, mimoišao je naš top.

Za kratko ***vrijeme*** *naše jedinice opet su* se *vratile. Sakriven top u* ***Sekićima bio je*** *zatim izvučen na položaj i opet je rigao vatru po podivljaloj njemačko--ustaškoj bandi.*

Omladina ***sela Sekići učinila je još jedno herojsko djelo.*** *I* ***ovo djelo svjedoči*** *da* ***je ta omladina zaista zaslužila, da bude prva među prvima.***

Boško VUKELIĆ

(Goranski vjesnik, broj 78, str. 11, od 15. studenog 1944)

Gojko Maravić Gajić

Mladići i djevojke su časno ratovali i ginuli za slobodu

Godine 1941. Drežnica je imala oko 6000 stanovnika od čega 2500, odnosno 40%, omladinaca i omladinki (rođenih između 1917. i 1932). Taj broj se u toku NOB-a smanjivao ili povećavao. Vremenom su pioniri prerastali u omladinu, oni stariji navršavali 25 godina, a u ratu se ginulo i umiralo.

U zajedničkom hodu s revolucijom omladina je rasla, ratovala, stasala, politički se izgrađivala i formirala. Čestita i hrabra, bez ikakvog opterećenja, sposobna za svaku akciju i sva iskušenja, što je kroz četvorogodišnju borbu i dokazala.

Omladina Drežnice ratovala je u 13. primorsko-goranskoj udarnoj diviziji, 35. ličkoj udarnoj diviziji, 43. istarskoj udarnoj diviziji, 13. proleterskoj brigadi Hrvatske »Rade Končar«; u odredima, područjima i komandama mjesta: Drežnice, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Istre i Like; borila se i organizovano radila u organima narodne vlasti — NOO-ima, radnim jedinicama, antifašističkim organizacijama omladine — USAOH-u i SKOJ-u; u partijskim i drugim organizacijama i ustanovama naznačenih područja. Sve borbe, radne i druge akcije na teritoriji Drežnice, Gornjeg brinjskog kraja, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Istre, Korduna, Like i dijela Slovenije vezane su za drežničku omladinu.

Ne umanjujući nimalo značaj omladine koja se s puškom u ruci borila u partizanskim jedinicama, posebno treba istaći omladinu koja je radila u NOO-ima, antifašističkim organizacijama, pozadinskim jedinicama i ustanovama Drežnice. Moram reći da je omladini u partizanskim jedinicama bilo malo lakše iz prostog razloga što su to bile organizovane vojne jedinice i lakše im je bilo suprotstaviti se neprijatelju. Omladina koja je radila i ratovala u pozadinskim jedinicama i ustanovama borila se u težim uslovima nego ona u vojnim jedinicama. Treba imati u vidu da je Drežnica od septembra 1942. godine do kraja rata sedam puta paljena i osvajana od strane neprijatelja. Svaki put cjelokupna su materijalna dobra uništavana, ubijano nedužno stanovništvo, posebno stari i nemoćni: muškarci, žene i djeca. Veliki teret u borbi za opstanak u tim skoro bezizlaznim situacijama podnijela je baš omladina, jer je ona svugdje bila: bilo da se gase požari, nose ranjenici, žanje žito, spašavaju iznemogli starci i djeca, grade na zgarištima bajte, evakuiše narod u zbjegove i pri temperaturi od —20° do —30°C, često bez osnovnih sredstava za život u šumi. Sve ovakve i slične natčovječanske napore mogla je izdržati samo dobro organizovana, revolucionarno i patriotski orijentisana omladina kao što je bila drežnička.

Uz sve to materijalni uslovi za život u Drežnici od septembra 1942. godine do kraja drugog svjetskog rata bili su veoma teški. Narod je bio više gladan, nego sit. I inače pasivno područje Drežnice nije imalo dovoljno hrane da prehrani ispaćeni narod, a kamoli za potrebe relativno velikog broja vojnih i društveno-političkih organizacija.

Omladina je u cjelini bila slabo odjevena. Odijela su bila do te mjere poderana da se skoro više nije razaznavalo što je kaput, a što vojnička bluza. Mnogo ih nije imalo ni košulje, a skoro niko rezervnu preobuku. Najgore je bilo s obućom: rijetke su bile i šlape pa je podosta njih bilo bosih čak i onda kada su snježne prošarice pokrile zemlju. Svakodnevne borbe, gladovanja i slaba odjeća, iscrpljivali su omladinu do te mjere da je trebalo napregnuti sve snage kako bi se održao goli život.

Zajedno s ostalim narodom Drežnice omladina je u toku četiri zime izdržala takve teškoće i napore (studen, stanovanje u bajtama, vjetar, slaba ishrana, slaba odjeća i obuća) kao omladina rijetko kojeg područja. Bilo je dosta slučajeva smrzavanja i umiranja od hladnoće i iscrpljenosti. Boravak na položajima i stalne borbe s neprijateljem pojačavali su teškoće i iscrpljenost. Usprkos svemu, pozadina Drežnice se držala sjajno. Sve je to bila sirotinja koja je u NOB-u vidjela spas od vjekovne bijede. Otkidala je od usta i gladovala, ali je davala svojoj vojsci. Talijani, Nijemci, ustaše i četnici primjenjivali su razne oblike terora, ali je to još više raspaljivalo mržnju naroda, a posebno omladine. Glavna hrana bila je kupus i krompir, ponekad meso kuvano na vodi bez ikakvog variva ili začina, a često puta i bez soli. Glad i nespavanje su bili teži i strašniji

od svih sedam ofanziva na Drežnicu. Hljeb je bio rijetkost pa ga ni partizani ni narod nisu imali, ponekad mjesecima. On za vrijeme četvorogodišnje borbe naroda Drežnice nikada nije bio redovna hrana za njeno stanovništvo niti za partizanske jedinice koje su ovdje boravile.

Sjećajući se svih tih teških i podmuklih pratilaca rata nameće se čovjeku zaključak da ga u teškim danima ništa ne može tako obradovati kao vjernost. I nije čudo što je narod Drežnice poslije svake ofanzive bio za nju nekako još čvršće vezan. Radovao se što su sve naše jedinice i antifašističke organizacije izašle iz ofanzive čvršće i jače nego što su do tada bile, što su svi ostali vjerni NOB-u i što niko nije podlegao atmosferi malodušnosti i izdaje.

Pišući o omladini Drežnice ne mogu a da ne napišem nešto i o tom tvrdom i hrabrom narodu, čiji je potomak junačka omladina. Nameću se misli o zloj sudbini ovoga naroda, prema kojem je historija bila nemilosrdna maćeha, o njegovim patnjama i stradanjima od davnih vremena do fašističke okupacije zemlje, krvave ustaške vladavine i četničkog bjesnila. Vjekovima su razni osvajači nastojali da ga unište, da ga prosto zbrišu s lica zemlje, a on se ipak održao. Ali tek u prošlom ratu i revoluciji narod Drežnice je pokazao svoje prave sposobnosti — kakve je sve teškoće u stanju da izdrži.

Nije na odmet podsjetiti gdje su sve trunuli drežnički borci za slobodu kojima je neprijatelj darivao: komu kamu, kome jamu (bezdan), kome kolac, a kome koncentracioni logor. Neprijatelj je sve ove zločine vršio s ciljem da slomi duh otpora, da održi narod Drežnice u pokornosti. I upravo onda kada je 1941. godine izgledalo da će fašistički osvajači, koristeći se teškim naslijeđem, uspjeti da zapečate njegovu sudbinu, da u krvavoj kaljuži bratoubilačkog klanja zatru njen narod, našlo se dovoljno snage kod tog tvrdog i buntovnog naroda da se na poziv KPJ digne na ustanak što je i bio jedini izlaz u datoj situaciji.

Kad je ustanak u Drežnici masovno buknuo, javili su se na nekim širim područjima oko Drežnice četnici. Siknulo je šovinističko bjesnilo ovih, politički opasnije od onoga ustaškog, jer je govorilo »o pravednoj osveti« za zločine počinjene nad nevinim i bespomoćnim ljudima. Trebalo je mnogo upornosti i gipkosti da se s tih »srpskih osvetnika« zgrebe maska i da se iza nje pokaže njihovo pravo lice, lice izdajnika, okupatorskih žanđarma i na kraju ustaških saradnika i saveznika. Svim takvim i sličnim iskušenjima drežnička omladina nije podlegla.

Trebalo je u tim danima mnogo političke i moralne čvrstine da bi se u borbu krenulo s vjerom u pobjedu. A upravo nje nije nedostajalo omladini Drežnice, koja je nepokolebljivo vjerovala u pobjedu. Nije se tu radilo o kratkotrajnom jurišu, za koji je dovoljan i trenutak zanosa, nego o dugotrajnoj borbi u kojoj je trebalo duge dane, mjesece i godine. Bio je to strašan sudar omladine ne samo sa svirepim neprijateljem, nego i sa svim onim što je kao predrasuda i zabluda živjelo u našem čovjeku, a što je u ratu i revoluciji izašlo na vidjelo.

U teškim uslovima rata dešavalo se da jedinicu samovoljno (privremeno) napusti poneki omladinac i to onda kada se jedinice pokrenu sa šire prostorije Drežnice u neki drugi kraj. Međutim, oni nisu bili izgubljeni za partizane. Jednostavno su navikli ratovati u svome kraju i kada je trebalo s jedinicom krenuti dalje, u druge krajeve, oni u prvi mah nisu bili spremni za to. Može se slobodno reći da je to »dječja bolest« koju su morale da prebole mnoge naše jedinice, a među njima i poneki omladinac iz Drežnice. Istina, ta »dječja bolest« savlađivana je brzo i oni koji su sa izvjesnom tegobom odlazili iz svoga kraja, pokazali su se docnije vrlo hrabrim i upornim borcima u ma kom kraju.

OMLADINSKA STRANA

NOVA HEROJSTVA JUNAČKE DREŽNIČKE OMLADINE

Provalom Hitlerovih razbojnika i ustaško-četničkih pasa u oslobođenu Drežnicu pokazala je herojska omladina Drežnice i opet nevidjena junaštva u ovoj velikoj borbi za narodno oslobođenje.Prilikom te provale Drežnica je bila četvrti puta spaljena.Prijetila je opasnost vojno-partizanskej bolnici,pa se zato sve ranjenike moralo evakuirati na sigurna mjesta. Ne osvrćući se na svoje lične interese i spasavanje svoje imovine,omladina Drežnice preuzela je na svoja mlada pleća taj najodgovorniji i najvažniji zadatak,tj.otklanjanje na sigurno mjesto naših ranjenika.Oni su naši najmiliji i najdraži borci koji su za svoj narod i narodnu slobodu dali svoju krv,dijelove svoga tijela.Fašistička hijena,kojima je zamirišala krv naših ranjenika,segnuli su za njom da još jednom poprskaju svoje razbojničke ruke na kojima se još puši krv naših ranjenika iz Stajnice.

Naše junačke omladinke pod svojim omladinskim rukovodstvom ispunile su taj veliki narodni zadatak u potpunosti.Punih 8 dana u teškim vremenskim prilikama,skoro gole i bose,mnogo puta bez jela ili s vrlo malo hrane,spavajući pod vedrim nebom na snijegu ili na malo jelovih grančica,bez pokrivača,nosile su drežničke omladinke na svojim okrvavljenim ramenima satima i satima ranjene borce.Hrabre omladinke dile su nad ranjenim drugovima,bodrile ih i hrabrile govoreći:"Ne bojte se,dok smo mi živi nećete pasti u ruke neprijatelju".Posljednji dan ofenzive, kada su se razbojnici primakli ranjenim borcima i započela se borba u neposrednoj blizini,junačke omladinke su sa potpunom hladnokrvnošću boraca,bez ikakove panike,s novo razbuktalom snagom i ljubavi prema ranjenim drugovima a neizmjernom mržnjom prema neprijatelju,stavile nosila na svoja krvava ramena i odnije le ranjenike dalje od fronta za čitav sat hoda. POVRATIVŠI SE NATRAG,OŽEGNUTE I OD NESANICE UPALJENIH OČIJU,ZATRAŽIŠE ORUŽJE DA DO POSLJEDNJE ŠRANE PRILAZ RANJENICIMA.Herojstvo i gotovost nekoliko stotina omladinki da žrtvuju svoj život,oni nečuveni napori koji zasjenjuju napore na fronti,praćeni su pjesmom drugu Titi i našoj borbi,pjesmom koja sama niče na njihovim usnama u teškom iskušenju,kao na pr.:

Drug je Tito izdo naređenje,
Svi ustajte za oslobođenje!

ili:

Bilo j'krvi,bilo j'znoja,
Dok smo došli do AVNOJ-a!

Junačka omladino Drežnice! Narod i ranjenici ostat će ti neizmjerno zahvalni.Tvoje herojstvo spominjat će domovina i nova pokoljenja stoljeća ma.Ti možeš da poslužiš kao svjetao primjer najpožrtvovnije i najborbenije omladine,te bez ikakvog pretjerivanja spadaš među najnaprednju i najborbeniju omladinu naše zemlje.Ti se možeš usporediti s našom braćom i sestrama po krvi i djelu,bratskom nam sovjetskom omladinom,čije su mnoge omladinske radne brigade za učinjene napore zasluženo dobile naziv "frontovske brigade",Tvoja odlučnost za pobjedu garancija je za sretnu nam sutrašnjicu.Neprijatelj je nemoćan da se suprotstavi tvojim podvizima.Ti si njegov grobar! On tupi i lomi svoje zmijske otrovne zube o tvoju čeličnu volju i snagu,a nije daleko dan kada će ih zaista polomiti.Tada će se ostvariti ona narodna izreka: "Tvrd je orah voćka plemenita, zube slomi njega ne polomi".

Branko Vukelić

Omladinska strana

Neprestano smo osjećali duboko poštovanje i izražavali divljenje prema našim ranjenicima zbog strpljenja i stoičkog podnašanja ne samo teških rana, nego i svakodnevnih tegoba tvrdog partizanskog života. Na maršu, na primjer, kada je i zdravima teško, nikad se nije čulo ranjenike da kukaju ili ropću. Bilo je naprosto dirljivo gledati tokom marša nekog teškog ranjenika kako strpljivo čeka da ga drugovi »natovare« na konja ili skinu s njega. Svi su oni bili duboko uvjereni da će njihovi zdravi drugovi i drugarice za njih uvijek učiniti sve što mogu da bi im olakšali položaj i, naročito, da ih neće ostaviti same u nevolji. Briga o ranjenicima permanentno je bila prisutna kod svih boraca i rukovodilaca NOB-a. Nije bio rijedak slučaj da su nas sa nosila hrabrili naši ranjenici, pjevajući partizanske pjesme. Rijetki su omladinci i omladinke Drežnice, pripadnici partizanskih jedinica, koji nisu ranjavani u NOB-u — mnogi od njih i nekoliko puta. Dugačak bi bio spisak da ih sve navodim. Navest ću samo primjer jednog od najmlađih partizana Drežnice — Rade Maravića (Radovan Đukanov) koji je teže ranjavan tri puta (dva puta 1943. i jednom početkom 1945). U narodnooslobodilačku borbu je otišao maja 1942. kada je imao svega 13 godina, a rat je završio kao vodnik vođa sa 16 godina života.

U svako doba kada su to borbeni uslovi dozvoljavali, izvođena je vojna i politička obuka. U svim jedinicama, seoskim, općinskim, kotarskim i okružnim organizacijama KPJ, SKOJ-a i USAOJ-a organizovan je kulturno-prosvjetni rad (horovi, četne, bataljonske i seoske zidne novine, diletantske grupe). U stvari, omladina nikada nije bila besposlena. Ako nije bila neposredno angažovana u borbi, onda se bavila nekim drugim poslom: ili je bila na vojnoj obuci, na političkom času, uvježbavala pjevanje u horu; ili je prala, šurila i krpala odjeću i rublje; ili se nalazila na skojevskim i partijskim sastancima, na mitingu; ili je organizirala pomoć naroda vojsci, ranjenicima, starim i nejakim; ili je orala, kosila, sijala, žela i činila štošta drugo, takmičeći se u svim aktivnostima.

Neupućeni posmatrač bi se zapitao odakle u četama i selima »urednici za zidne novine i biltene«. Najzanimljiviji prilozi u tim novinama — biltenima bili su članci ili bilješke iz života omladine u jedinicama i selima. Bilo je tu ozbiljnih članaka, ali i šale i humora, u riječima i karikaturi. Omladina, posebno ona najmlađa, sa svim svojim vrlinama i manama, uvijek je zračila mladošću i bila spremna na teška iskušenja, ali i na šalu. Veseljaci su obično bili ljubimci u jedinici i u selu.

Posebno je potrebno istaći vrlo efikasan i plodotvoran rad partijskih i skojevskih organizacija. Ni jedna akcija, pa makar se ona smatrala i »sitnom«, nije izvedena, a da nije održan kratak i vrlo konstruktivan partijski i skojevski sastanak i određena konkretna i precizna zaduženja oko izvršenja dotičnog zadatka. Tako organizovani način života u vojnim jedinicama i selima Drežnice bio je neophodan uslov za uspješan rad omladine. Pri tome se osjećala čvrsta ruka KPJ koja je u teškim časovima umjela da sačuva borbeno raspoloženje u jedinicama i selima gdje je živjela i ratovala drežnička omladina. Zadovoljstvo je prisjetiti se mladih partijskih, skojevskih, vojnih i političkih rukovodilaca koji su sa revolucijom rasli i razvijali se. U narodnooslobodilačku borbu su stupili sasvim mladi ljudi, bez velikog životnog, vojnog i partijskog iskustva i svi su počeli kao borci da bi se docnije razvili u vrlo sposobne rukovodioce. Tako je u toku NOB-a na raznim vojnim i vojno-političkim dužnostima te dužnostima u društveno-političkim organizacijama bilo oko 550 omladinaca i omladinki. Od njih su dvojica proglašeni za narodne heroje, jedan je bio komandant divizije, jedan politički komesar divizije, četvorica komandanti i politički komesari bri-

gada, petnaest komandanti i politički komesari bataljona i dvanaest zamjenici komandanata i političkih komesara bataljona.

Na izvršenje svakog zadatka omladina je išla veselo i pjevajući, osim kada je trebalo sačuvati tajnost. Pjevalo se kad se polazilo u borbu i kad se vraćalo iz nje, na radnoj akciji, u dubokom snijegu i kad je sunce sijalo; pjevali su bosi, žedni, gladni i ranjeni. Evo i nekoliko karakterističnih stihova koje je narod ispjevao, a koji su, pored ostalih pjesama, rado pjevani u svim situacijama:

Mani, mani, mi smo Drežničani,
Janje moje, koji se ne boje.

Moga brata ranila granata,
Zao mi je što i mene nije.

Nas dva brata, oba delegata,
Na bunkeru otvaramo vrata.

Oj, Trinaesta, pola roda moga,
U teb' imam brata i dragoga.

Ratuj, rate, čuvaj mi se, brate,
čuvaj mi se bombe i granate.

Drug je Marko hrvatskoga roda,
AV je majka srpskoga naroda.

Od Prokika pa do Žute Lokve,
Svakog dana Talijana čokne.

Riječi tih pjesama kao i melodije su jednostavni. Ima u njima nešto što pojedinci nikada nisu razumjeli. Oni su se, naročito poznavaoci muzike, pomalo čudili kako mi tako zanosno pjevamo, tako jednostavne pjesmice. Nisu vjerovatno razumjeli šta je sve u njih utkano, i kakve su sve asocijacije izazivale te jednostavne riječi i melodije. Drežnička omladina je i u pjesmi bila dostojna ostaloj revolucionarnoj omladini Jugoslavije.

U veoma teškim uslovima ratovala je i stasala omladina Drežnice, ali ni jednoga momenta nije se kolebala. Stoga nije ni čudo što je ona za vrijeme četvorogodišnje borbe zabilježila na stotine primjera junačkog preziranja smrti, ponosnog i smjelog držanja. Bila je svjesna da je bolje časno mrijeti, nego živjeti u sramoti i ropstvu. Samo revolucija mogla je da te mlade ljude tako preporodi i da ih uzdigne do veličine junaka velike drame. Narod Drežnice je govorio: »Neprijatelj je sedam puta palio Drežnicu. Mi patimo po zbjegovima od 1941. godine. Ubijaju, kolju i žive u vatru bacaju naše najmilije. Neka pale, kolju i ubijaju. Drežnica je bila i ostat će partizanska.«

Drežnički omladinci i omladinke bili su obični ljudi s mladalačkim i

ljudskim strastima, manama i vrlinama. Ti mladići i djevojke su imali posebnu osobinu koja ih je činila izrazito humanim: sposobnost i spremnost na odricanje i žrtvovanje za svoje uvjerenje i za svoj ideal, za pobjedu čovjeka nad svim strašnim i mračnim oko njega i u njemu, za čovječan život ljudi, pun sadržine, smisla i ljepote. Iako smo se razlikovali u ponečemu osobenom, imali smo jednu zajedničku crtu: snažno osjećanje revolucionarne časti i ponosa. Željeli smo živjeti snažno, makar i kratko, proživjeti svoj vijek osmišljeno i smjelo, unijeti u svoju sredinu duh velikih stremljenja kaotičnog vremena djelom, a ne praznim riječima. I zbog svega toga ovoj generaciji omladine nije bilo ništa nemoguće, čak ni mnogo teško izdržati sve ono što je izdržala omladina naše revolucionarne Partije. Naprotiv, mi smo se osjećali počašćeni što pripadamo takvoj Partiji koja je bila sabirač dragocjenih energija, koja je usmjeravala naš rad, vaspitala nas, učila nas da u svoj revolucionarni zanos unesemo političku trezvenost ljudi koji svojom akcijom mogu i moraju da izmijene nedostojno dotadašnje društveno uređenje.

Baš zato što smo bili takvog kova, mi smo mogli da izdržimo ne samo odricanja i žrtve, nego i privremene poraze, a da se naša vjera u pobjedu ne pokoleba. Išli smo ponosno našim revolucionarnim putem, noseći bez roptanja teret koji smo dobrovoljno prihvatili na svoja mlada pleća. Mnoge omladinke i omladinci Drežnice pali su na tom putu pokošeni smrću koja je stalno kružila oko nas. Ispred mojih očiju i danas promiču poznati likovi koji se iz rata nisu vratili, koji su pali na smrtnom i kamenitom putu kojim se nezaustavljivo išlo k pobjedi.

Bio bi dugačak spisak da ih pojedinačno pominjem. Samo ću dodati: svojim životom i smrću oni su u historiji današnje Partizanske Drežnice i naših naroda ispisali novu blistavu stranicu.

Višnja Basta

Organizacija antifašističke fronte žena u vremenu od 1941. do 1945.

Organizacioni razvoj

U prvim danima ustanka rad žena, a posebice omladinki, u općini Drežnica bio je dragocjen, mada je više spontan i pojedinačan nego organiziran. Pružale su utočište partijskim radnicima, koji su se kretali njihovim terenom, prenosile oružje, municiju, održavale vezu s prvim partizanskim logorima, spremale borcima hranu, davale korisna obavještenja o kretanju neprijatelja, plele tople maje (džempere) i čarape. Sve je to rađeno iz želje da se pomogne svom najbližem i pod političkim uticajem KPJ. Tako je to, uostalom, bilo na svim isprva oslobođenim područjima u Hrvatskoj jer, sve do pred kraj 1941. godine, i ne postoje čvršći organizacioni oblici kojima bi se obuhvaćao rad žena.

Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske objavio je 6. prosinca 1941.

Okružnicu br. 4 nakon čega se organizirano prišlo osnivanju organizacije žena — antifašistkinja. Tako se u cilju aktiviranja i šireg povezivanja žena, te njihovog uključivanja u narodnooslobodilačku borbu, osniva Antifašistička fronta žena (AFZ). Ova organizacija trebala je da obuhvati sve žene svih slojeva bez obzira na njihovu političku, nacionalnu i vjersku pripadnost. Centralni komitet KPH u pomenutoj Okružnici dao je i konkretnije upute za rad na osnivanju AFZ-a i utvrdio njene zadatke među kojima su primarni bili: da organizira pružanje pomoći narodnooslobodilačkim partizanskim odredima, vodi borbu protiv terora ustaških i drugih bandi, bori se za ravnopravnost žena te da osigura rukovodstvo Partije u organizacijama AFZ-a i njihovim odborima.

Nekako u to vrijeme, potkraj 1941. godine, i Mjesni komitet KPH za Drežnicu počinje poklanjati veću pažnju radu sa ženama i osnivanju odbora žena-antifašistkinja, što je vidljivo iz ondašnjih dokumenata. Tako se u izvještaju sekretara OK KPH Karlovac, Ive Marinkovića, vidi da je novoizabranom Mjesnom komitetu, pored ostalog, stavljeno u dužnost da osobitu pažnju posveti ženama, od kojih, kako se kaže, »ima mnogo dobrih«, ali im je potrebna pomoć i trebat će ih stalno obilaziti. Isto tako i pismo Okružnog komiteta KPH Karlovac od 17. prosinca 1941. Mjesnom komitetu KPH za Drežnicu upućuje na rad sa ženama. U njemu se, između ostalog, navodi da treba posvetiti veću pažnju ženama jer su se mnoge žene »sjajno držale« za vrijeme talijanske ofanzive na slobodni teritorij Drežnice od 20. listopada do 4. studenog 1941.

Do prosinca 1941. godine na području Drežnice nije postojala ni jedna organizacija AFZ-a, mada je znatan broj žena već aktivno učestvovao u NOP-u. Tek tada, zahvaljujući Mjesnom komitetu KPH za Drežnicu, koji je počeo poklanjati veću pažnju radu sa ženama, i dolasku u Drežnicu izvjesnog broja žena-političkih radnica, koje su aktivno radile na okupljanju žena, počinje osnivanje organizacije AFZ-a. Tako su od prosinca 1941. do kraja veljače 1942. godine osnovani odbori žena-antifašistkinja u dvadesetak sela, a ukupno je bilo organizirano 138 žena. U prvi mah, ovaj broj od 138 organiziranih žena može se učiniti malen jer od 2500 žena u općini, organizacijom nije obuhvaćeno ni 10%>. Međutim, kako se radilo u prvom redu o seoskoj ženi i sredini patrijarhalnih nazora, ženama, koje do tada nisu pripadale ni jednoj političkoj organizaciji njihovo uključivanje u javni i politički život putem organizacije AFZ-a, bilo je, na određeni način, prava revolucija za ovaj kraj. Bez obzira na podatak o broju organiziranih žena, činjenica je da su žene na oslobođenom teritoriju rado pristajale na suradnju i razne akcije, jer je čitav narod krenuo u oružanu borbu pa ni žene nijesu mogle da zaostaju iza svojih muževa i braće.

Kako je razvitak narodnooslobodilačke borbe u toku 1942. godine nametao sve veće i složenije zadatke na oslobođenom teritoriju, tako je i uloga organizacije žena postajala sve značajnija. Stoga su se i partijskim organizacijama, u pogledu šireg organizovanja žena, postavljali brojni zadaci: formiranje odbora AFZ-a tamo gdje ih nije bilo kako bi se preko njih, u radu za potrebe NOP-a, obuhvatio što veći broj žena, zatim da se formiraju općinski i kotarski odbori AFZ-a, da se veći broj žena primi u Partiju, da se pronalaze i uzdižu kadrovi iz redova domaćih žena koje će samostalno rukovoditi i raditi na razvijanju antifašističkih odbora žena.

Za ostvarivanje ovih zadataka naročito značajnu ulogu odigrale su u toku 1942. godine žene-članovi Partije, inače radnice i intelektualke, kao i druge aktivistkinje koje su na ovaj teren bile upućene ili su svojevoljno došle. Bile su to, među prvima: Ana Konjović, Cica Drakulić Matić, Draginja Metikoš, Marija

Jordan Seka, Jela Jančić Stare, Vera Jurić, Mira Raduna Ban i druge. Vodile su razgovore sa ženama, pojedinačno ili na užim i širim skupovima, objašnjavale političku situaciju, ciljeve NOB-a, zadatke AFZ-a itd. Njihov neumorni politički rad s jedne, a praktični organizirani rad za pomoć vojsci i NOO-ima, s druge strane, probudili su kod žena jači interes za NOB kao i potrebu osnivanja odbora AFZ-a koji su do kraja te godine osnovani u svim selima. Seoski odbori birani su na skupovima gdje su sve žene, bez obzira na godine, birale svoje odbornice, a članicama organizacije AFZ-a smatrane su one žene koje su i najmanjom akcijom bile uključene u NOP.

Još u travnju 1942. dolazi do osnivanja Općinskog odbora AFZ-a za Drežnicu. U njega su ušle najaktivnije i najsvjesnije žene: Sirnica Trbović — kao predsjednica, te Anđa Ivošević, Mara Kosanović, Eva Maravić, Milica Maravić, Sava Maravić, Ljuba Maravić, Anđa Radojčić, Zorka Radulović, Milica Tatalović, Ljuba Tatalović, Milica Trbović, Milena Trbović, Danica Trbović, Soja Trbović, Milka Tomić, Evica Vukelić i Milija Zrnić. Sastav općinskog rukovodstva više puta se u toku rata mijenjao jer su istaknute odbornice prelazile kasnije u kotarsko rukovodstvo, NOO-e i partijska rukovodstva, ili su dobivale zaduženja na terenu drugih općina. Općinski odbor objedinio je rad seoskih odbora AFZ-a u Drežnici.

Osnivanjem odbora AFZ-a u drežničkoj općini, kao i većeg broja odbora na području cijelog kotara Ogulin (u Vitunju, Ogulinskom Hreljinu i dr.), stvoreni su uvjeti za osnivanje kotarskog rukovodstva. Tako je početkom svibnja 1942. u Drežnici osnovan i Kotarski odbor AF2-a za Ogulin u koji su ušle: Ana Kosanović, Marija Jordan Seka, Cica Drakulić Matić, Zdenka Petrović i Jelena Jančić. I sastav ovog odbora u toku rata se više puta mijenjao. Tako je, na primjer, u travnju 1943. Kotarski odbor imao 9 članica od kojih su 4 bile posve nove, a došle su iz općinskog rukovodstva Drežnice nakon završenog kursa za odbornice AFZ-a. Do promjena u sastavu odbora dolazilo je zbog toga što su pojedine njegove članice odlazile u druge kotareve, u okružno rukovodstvo AFZ-a, ili su bile birane u NOO-e i partijska rukovodstva i dr. U vrijeme formiranja Kotarskog odbora aktivno su još radile, iako pod teškim uvjetima: na sektoru Gomirja — Milka Stipanović, u Ogulinskom Hreljinu — Dušanka Ivošević, u Ogulinu — Bosiljka Sušanj, u Vitunju — Draginja Metikoš i Naka Vujnović, u Musulinskom Potoku — Anđa i Milka Vujnović. Soku Galović iz Vitunja uhvatile su na radu ustaše i strijeljale. U Jasenku, pod boljim okolnostima, radile su: Danica i Ljubica Zrnić, Marica Kosanović i Milica Kosanović. U Breznom su aktivno radile Naka Radulović i Evica Vukelić, u Pražićima Beba (Dane) Maravić i druge.

Formiranjem Kotarskog odbora AFZ-a daljnji razvoj organizacija žena i njihovo djelovanje, kako u Drežnici tako i na području cijelog kotara u toku 1942. godine, dobili su novi zamah. On je zajedno s Općinskim odborom AFZ-a za Drežnicu preuzeo dio odgovornosti za snabdijevanje partizanske bolnice, niz zaduženja oko snabdijevanja i prehrane boraca partizanskih jedinica i niz drugih akcija.

Članice kotarskog rukovodstva bile su zadužene za rad u pojedinim selima pa su u njima održavale redovite sastanke svakih osam dana. Na tim sastancima su čitani radio-izvještaji, razmatrana politička situacija, objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačke borbe, raskrinkavani okupator i zločinačka djelatnost četnika i ustaša. Istovremeno su žene upoznavane i s položajem radnog naroda u SSSR-u i posebno, s položajem žena u toj zemlji. Na ove sastanke,

iako zauzete kućom, djecom i poljskim radovima, dolazile su rado gotovo sve žene i omladinke. Održavani su sastanci i politički se djelovalo i u onim selima gdje su ustaše i četnici imali utjecaja. Najteži je bio politički rad upravo u tim selima, a pogotovo u onima u koje su četnici često navraćali. Narod je trebalo pridobiti za NOB i raskrinkati izdajničku djelatnost i namjere četnika. Po povratku s takvog sastanka, koji je održan u lipnju 1942. godine u selu Vrelu, Ana Konjović našla je na okupu žene sela Krapane i dok je odgovarala na njihova brojna pitanja o NOB-u, upali su i uhvatili je četnici, predali je Talijanima te je do kapitulacije Italije prošla kroz sve strahote talijanskih logora.

Na okupljanje i organizaciono povezivanje žena naročito je značajno djelovala i pojava lista »Drugarica«, kojeg je izdavao Kotarski odbor AFZ-a Ogulin od lipnja 1942. u Drežnici, a godinu dana kasnije i »Rodoljupke« koji je izdavao Okružni odbor AFZ-a za Gorski kotar, također u Drežnici. »Drugaricu« su uređivale: Ana Konjović (do hapšenja), Marija Jordan Seka, Zdenka Petrović i Jela Jančić, a »Rodoljupku«: Jela Jančić, Marija Katić, Valerija Pap, Marija i Draginja Metikoš.

Radi osamostaljivanja u radu seoskih odbora AFZ-a i rukovođenja njihovim radom, već polovinom 1942. izabrana je iz svakog sela po jedna odbornica s kojom su se održavali posebni sastanci te se tako stvarao kadar, iz redova seoskih žena, za rad u organizacijama AFZ-a. To je, na izvjestan način, bila podloga na kojoj se kasnije, putem kurseva, prišlo uzdizanju rukovodećeg kadra.

U srpnju 1942. godine na ovaj teren dolazi Maca Gržetić koja je uskoro postala sekretar OK KPH za Gorski kotar, a svojim je iskustvom pružila veliku pomoć i organizaciji AFZ-a. Nešto kasnije dolazi i Valerija Pap Marija, također član OK KPH za Gorski kotar, zadužena za rad AFZ-a. Ona je u ovom kraju djelovala oko godinu dana i doprinijela daljnjem razvitku i učvršćenju organizacija.

Rad organizacija AFZ-a u drežničkoj općini, kao uostalom i u cijelom susjednom Gorskom kotaru, krajem 1942. godine dobiva šire sadržaje, koje su nametnuli dalji razvoj narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, a u vezi s tim uslijedila je i potreba jačeg političkog djelovanja među ženama i njihovog političkog i kulturno-prosvjetnog uzdizanja. Na potrebu takvog rada među ženama ukazivao je i Okružni komitet KPH za Gorski kotar. I Inicijativni Okružni odbor AFZ-a za Gorski kotar, odmah nakon konstituisanja, postavio je pred sebe, pored ostalih zadataka, i potrebu šireg kulturno-prosvjetnog rada među ženama. Naime, Inicijativni okružni odbor AFZ-a formiran je također u Drežnici u prosincu 1942. godine, a u njega su izabrane najbolje aktivistkinje, među kojima i nekoliko Drežničanki: Nada Trbović, kao predsjednica, Valerija Pap Marija, tajnica, te odbornice — Pavica Pavičić, Draginja Metikoš, Marija Jordan Seka, Milka Stipanović, Danica Maravić, a nešto kasnije u Odbor su ušle i Ana Vučković, Jela Jančić, Julka Rajačić, Marija Katić, Ema Rački i Vera Gašparac.

U prosincu 1942. godine boravila je u Drežnici i Anka Berus, kao instruktor i delegat Centralnog komiteta KPH. Ona je pomogla u daljem organizacionom jačanju organizacija AFZ-a i ukazala na nove smjernice u njihovom radu.

Krajem prosinca OK KPH za Gorski kotar uputio je dopis svim partijskim komitetima i članovima Partije u kome je posebnu pažnju obratio političkom djelovanju i kulturno-prosvjetnom radu među ženama. U dopisu je rečeno da se pred sve partijske organizacije postavlja zadatak pomaganja ženama koje rade u organizacijama AFZ-a kako bi se ove orgnizacije što bolje organiza-

dono učvrstile, zatim da se pred sve organizacije AFZ-a postavlja zadatak planskog političkog djelovanja u svrhu podizanja političke svijesti žena te da stoga treba kulturno-prosvjetnom radu među ženama posvetiti naročitu pažnju. Na osnovu pregleda stanja u organizacijama AFZ-a u okrugu, predočenog u pismu, može se zaključiti da se u pogledu organizacije i rada najviše postiglo u drežničkoj općini. Valja napomenuti da je u to vrijeme drežnički Općinski odbor AFZ brojio 16 odbornica, dobro je funkcionirao i imao oko 900 žena obuhvaćenih organizacijom dok je na cijelom okrugu bilo organizacijom obuhvaćeno svega blizu 2 000 žena.

Naročito je Prva konferencija AFZ-a Jugoslavije, održana od 6. do 8. prosinca 1942. u Bosanskom Petrovcu, ukazala na činjenicu da je AFZ politička organizacija koja treba da politički djeluje među ženama kako bi se postiglo da one masovno učestvuju u svim oblicima borbe protiv okupatora i njegovih slugu. Konferenciji su, kao delegati Gorskog kotara, prisustvovale i dvije Drežničanke: Sirnica Trbović i Danica Radulović; zatim: Valerija Pap Marija, Draginja Metikoš i Vera Gašparac. Nakon povratka s Konferencije one su upoznale organizacije AFZ-a s njenim zaključcima i sa iskustvom u radu AFŽ-a u drugim krajevima, što je utjecalo da daljnji rad dobije organiziraniji tok i da se pitanju političkog i kulturnog uzdizanja žena posveti veća pažnja.

Za djelovanje u tom pravcu Inicijativni Okružni odbor AFZ-a organizirao je kurs za općinska rukovodstva AFZ-a koji j,e održan u Drežnici u ožujku 1943. godine. Kurs je trajao 10 dana, a polazilo ga je 11 aktivistkinja, uglavnom, članica drežničkog Općinskog odbora te jedna aktivistkinja iz Gomirja preko koje se kasnije formirao Općinski odbor AFZ-a u Gomirju. Kurs je vodila Jela Jančić. U kolovozu 1943. godine održan je u Brinju 14-dnevni tečaj za kotarske odbornice. Tečaj je polazilo 8 aktivistkinja i to: iz kotara Vrbovsko 4, iz Cabra 1, iz Delnica 1 i iz brinjskog kotara 2. Ovaj tečaj je vodila Marija Katić Kuprešanin. Aktivistkinje su donijele papir za »Rodoljupku« te mast i so, a ogulinsko i brinjsko kotarsko rukovodstvo osiguralo je ostalu hranu. Na ovim tečajevima polaznice su upoznavane s aktualnim političkim događajima i zadacima AFZ-a. Okružni Inicijativni odbor AFZ-a je za tu svrhu pribavio i umnožio nešto agitaciono-propagandnog materijala, kao što su članci: »Borba sve jača, zadaci sve veći«, »Uloga AFZ-a u narodnooslobodilačkm ratu« od Mitre Mitrović, zatim brošuru »8. mart«, letak o 8. martu i letak o tifusu.

U travnju 1943. godine došlo je do reorganizacije Općinskog odbora AFZ-a u Drežnici, jer se suviše omasovio — brojio je 18 članica. Umjesto jednog formirana su dva općinska odbora: jedan za Gornju Drežnicu od 10 odbornica i drugi za Donju Drežnicu od 8 odbornica.

Snažan podstrek u daljnjem organiziranju i radu žena bila je svakako Prva konferencija AFZ-a Hrvatske, koja je održana u oslobođenom Otočcu od 11. do 13. lipnja 1943. Prethodno su se u Drežnici okupile delegatkinje Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Njih 22 krenule su za Otočac 9. lipnja opremljene i svečano ispraćene od naroda. Među njima bilo je i Drežničanki. Jedna od njih, i Nada Trbović, je u Otočcu izabrana u Glavni odbor AFZ-a Hrvatske.

Važno je napomenuti da je i Vojno-partizanska bolnica br. 7, koja je bila smještena na terenu Drežnice, imala svoju organizaciju AFZ-a, što se vidi iz nekih izvještaja partijske ćelije bolnice. Ova organizacija AFZ-a obuhvaćala je sve žene u bolnici. Početkom 1944. godine organizacija je imala svoju predsjednicu i 14 članova. Organizacijom su bile obuhvaćene i članice SKOJ-a.

Nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943. vršeni su novi izbori u organiza-

cijama AF2-a na području Gorskog kotara. U drežničkoj općini izvršeni su izbori za seoske odbore AF2-a, ali održavanje općinske konferencije AF2-a omeo je nemili događaj, koji je uveliko pokvario raspoloženje žena. Naime, neki borci su nepromišljeno pozvali narod u novooslobođeno Primorje ne bi li se snabdio talijanskom robom koje je ovdje bilo u izobilju. Iako su NOO-i branili odlazak u Primorje, podosta naroda se našlo ovdje. U Primorju je narod bio hapšen, jer nije imao propusnice, što je izazvalo negodovanje pa su se čule i razne reakcionarne parole. Odmah iza toga događaja održan je sastanak plenuma Okružnog odbora AFZ-a na kome je odlučeno da se stavi u zadatak svim odborima AF2-a u novooslobođenim krajevima sprovođenje sabirne akcije u korist popaljene i opljačkane Drežnice. Akcija je trajala od 30. rujna do 15. listopada i pokazala solidarnost i jedinstvo naroda u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Na izvjestan način ova je akcija bila izraz zahvalnosti Drežnici, Jasenku i Gornjem brinjskom kraju koji su čuvali, branili i hranili ranjenike i borce onda kada je bilo najteže.

Ubrzo nakon kapitulacije fašističke Italije normalni razvoj revolucionarne narodne vlasti i cjelokupni život u Gorskom kotaru, pa otuda i u Drežnici, prekinut je brzim prodorom njemačkih snaga (operacija »Wolkenbruch«). Dio okupacionih snaga upao je 16. listopada u Jasenak, Drežnicu i Brinje te uništio veće količine ratnog materijala i izvršio svirepa zvjerstva nad ranjenicima i stanovništvom. Okupator je na ovo područje i kasnije sve češće upadao i harao, a u siječnju 1944. godine poduzeo je i ofanzivu »Drežnica« s namjerom da uništi snage 13. divizije i skladište hrane NOV na području Drežnice te da osigura za saobraćaj ceste: Ogulin—Novi i Ogulin—Senj. Upravo zbog nastojanja okupatora da osigura vezu s obalom i snabdijevanje svojih snaga na komunikaciji Ogulin—Brinje—Senj, položaj Drežnice je u toku 1944. i 1945. godine izuzetno težak. Težište partizanskog djelovanja prenosi se tada na drugi kraj Gorskog kotara, tj. na područje Delnica, Skrada, kupske doline i Cabra, te u Primorje. To sada postaje oslobođeni teritorij, a drežnička kotlina, kota je više od dvije godine bila slobodna, postaje u toku 1944. godine poprište čestih upada okupatora koji vrši »čišćenje« terena. Ubistva stanovništva i uništavanje njegove imovine doveli su do vrlo teške ekonomske situacije stanovnika Drežnice. Narod, go i bos, većinom je bio u šumi, ali bez hrane. Zavladala je glad, pa je zbog toga znatan dio omladine otišao u Sloveniju, a kod kuća su ostale uglavnom starije žene.

Teška situacija koja je nastala u općini Drežnica i ogromno stradanje njenog stanovništva uveliko su otežali rad sa ženama kao i uvid u djelovanje organizacija **AF2-a.** Međutim, aktivnost drežničkih žena nastavila se, kako na vlastitom terenu tako i na terenu gdje su se zaticale. Tako su se tokom lipnja i početkom srpnja 1944. godine, iako je okupator uspostavio svoj garnizon u Drežnici, održavala općinska i kotarska savjetovanja i vršile pripreme za kotarsku konferenciju **AF2-a.** Organizacija **AF2-a** kotara Ogulin imala je tada u Kotarskom odboru 9 članova, 3 općinska odbora i 29 seoskih odbora **sa** 151 odbomicom. Organizacijama **AF2-a** bilo je obuhvaćeno 1 200 žena, **a** u cijeloj kotarskoj organizaciji **AF2-a** bilo je samo 12 žena članova Partije.

Na kotarskoj konferenciji AF2-a za Ogulin, održanoj 12. srpnja, u čijem su radu sudjelovale i Drežničanke, izabran je novi Kotarski odbor kao i delegatkinje za okružnu konferenciju koja se pripremala. Konferenciju je otvorila Ljubica Kosanović. Prije prelaska na dnevni red prisutne su odale poštu palim borcima. Izvještaj o političkoj situaciji podnijela je Desa Dokmanović, a refe-

rat o organizacionom radu Milka Stipanović. Za predsjednicu Kotarskog odbora AF2-a izabrana je tada Manda Sušanj.

Na Prvoj okružnoj konferenciji **AF2-a** za Gorski kotar, koja je održana 30. srpnja u Ravnoj Gori, zapaženo je i prisustvo Drežničanki, a nekoliko njih ušlo je u novoformirani Okružni odbor. Naime, iz kotara Ogulin u okružno rukovodstvo **AF2-a** ušle su: Danica Trbović, Sirnica Trbović, Marica Kosanović, Milka Kosanović, Milka Mamula i tri iz okupiranog Ogulina — Duška, Ljuba, Lina (autor nije mogao utvrditi njihova puna imena). Marica Kosanović iz Jasenka, hrabra žena koja je u NOB-u izgubila tri sina i dvije kćeri i o kojoj je govorila radio-stanica Slobodna Jugoslavija iz SSSR-a, izabrana je za potpredsjednicu Okružnog odbora **AF2-a** za Gorski kotar.

Cesti napadi okupatora u toku 1944. **godine, a posebno upad ustaša u Drežnicu 21. studenog, kada su izvršili strahovite zločine nad stanovništvom i njegovom imovinom, pogoršali su i onako teške materijalne prilike na ovom području. Narod je ostao bez hrane. Zbog toga je odlučeno da se više stotina žena, djece i starijih osoba prebaci na oslobođeni teritorij Korduna, Slovenije i Gorskog kotara. U takvoj situaciji rad sa ženama u općini Drežnica bio je uveliko otežan, a» organizacije AF2-a angažirale su se na pripremama oko evakuacije stanovništva koja je išla dosta teško s obzirom na golotinju i fizičku iscrpljenost naroda, a i radi toga što su se mnogi teško odlučivali da napuste svoj kraj. Prilikom evakuacije stanovništva iz Gornjeg brinjskog kraja i Drežnice došla je do izražaja solidarnost i suosjećanje s njegovim patnjama, naročito od strane žena i organizacija AF2-a onog terena na koji je ovo stanovništvo bilo smješteno.**

Djelatnost organizacija AFŽ-a

Izuzetno značajan rad na kome su se naročito aktivirale omladinke i žene Drežnice, iz početka pojedinačno, ali vrlo brzo i organizirano, bilo je snabdijevanje partizanskih jedinica i bolnica hranom i ostalim potrebama. Na tim zadacima žene su radile, tako reći, od prvog dana, smatrajući to svojim prvorazrednim borbenim zadatkom koji su izvršavale u toku svih neprijateljskih ofanziva. Odmah nakon talijanske ofanzive u studenom 1941. godine žene su u većem broju pristupile sakupljanju hrane i zimskog rublja te izradi čarapa, rukavica i bijelih plašteva za borce partizanskih jedinica, a mnogo su pomogle i u mobilizaciji novih boraca. Povezujući se s organizatorima NOP-a jedan dio žena, ne samo da sudjeluje u izvršavanju određenih zadataka, nego se javlja i kao organizator konkretnih akcija. Tako je, na primjer, Smilja Tomić Ilićova organizirala pranje partizanskog veša. Omladinke su ga raznosile po kućama i vraćale opran. Savka (Đurđa) Tomić organizirala je partizansku krojačku radionicu u Drežnici u kojoj su djevojke šile košulje i ostale odjevne predmete za potrebe partizanskih logora i, kasnije, bolnice. Julija Sertić, koja je imala pekarsku radnju u kući Save Tatalovića, pripremala je kruh za partizane.

U veljači 1942. godine osnovana je vojno-partizanska bolnica u Drežnici. Pri gradnji bolnice pomagale su i žene. One su rezanu građu, koja se iz pilane u Jagetićima dovozila u Vukeliće, nosile na vrh Javornice. Mnoge Drežničanke radile su u bolnici kao bolničarke i kuharice. Od njenog osnivanja pa do oslobođenja zemlje u ovoj bolnici su radile kao bolničarke Naka (Sime) Tatalović, Maca (Alekse) Tomić i Marija Vukelić Maravić. Rad bolnice uveliko je ovisio

kako od akcije omladine i NOO-a, tako i od rada i zalaganja žena na ovom terenu. Kotarsko rukovodstvo AF2-a zajedno s Općinskim odborom AF2-a za Drežnicu preuzelo je dio odgovornosti za snabdijevanje bolnice. Odbor je, naime, sačinio i plan po kome su žene iz pojedinih sela radile za bolnicu. Najbliža sela (Tomići, Vuk eli ói i Sekići) donosili su prema rasporedu u bolnicu mlijeko i to oko 10 litara mlijeka dnevno. Poseban je raspored bio za udaljenija sela. Tako se svaka dva do tri dana uz Javornicu penjala kolona žena s košarama na glavi punim hrane umotane u čiste ručnike. 2ene su u bolnicu donosile: sir, jaja, krumpir, mahune, salatu, kukuruzno d pšenično brašno, po koje zaklano pile, kupus, grah itd. To je bila, kako ističe Jela Jančić Stare koja je jedno vrijeme vršila funkciju komesara bolnice, solidna osnova za ishranu ranjenika. Odbornice AF2-a su u bolnici dobijale potvrde za donesenu hranu te su se tim potvrdama ponosile i stavljale ih na zidne novine u svojim selima.

U rujnu 1942. godine talijanski okupator izvršio je novu ofanzivu na slobodni teritorij Drežnice i Gornjeg brinjskog kraja i uništio sve do čega je došao. Tada su potpuno spaljeni i opljačkani Jasenak, Drežnica i sela Gornjeg kraja. Ovaj brutalni napad neprijatelja nanio je velike gubitke i stradanja stanovništva. Nakon povlačenja okupatorskih snaga rad žena postaje masovniji. 2ene su tada s velikim elanom i predano radile, kako na obnovi popaljenih kuća tako i na iskapanju krumpira u poljima i osiguranju drugih nužnih životnih potrepština kako bi se lakše dočekala zima, a i da bi osigurale utočište partizanskim jedinicama. Svoju požrtvovnost iskazale su omladinke i žene i u ofanzivi koju je okupator poduzeo na Drežnicu u ožujku 1943. godine. Okupator je u drežničku kotlinu prodro 15. ožujka nanoseći velike štete u prvom redu seljacima Drežnice, koju je ponovo spalio i opljačkao. Paleći sela Drežnice neprijatelj je pokušao prodrijeti i na Javornicu gdje je bila smještena partizanska bolnica. Za cijelo vrijeme borbe omladinke i žene su prenosile ranjenike u privremene bolničke barake, a jedan dio ranjenika sakrivale u škrape. U toku ofanzive svojom požrtvovnošću i neustrašivošću naročito su se iskazale omladinke Zrnića, Nikolića i Krakara koje su svakodnevno donosile hranu bataljonima na položaje prevaljujući desetke kilometara napornog i opasnog puta. O radu i držanju žena u toku ofanzive je Inicijativni odbor AF2-a za Gorski kotar u svom izvještaju od 19. travnja 1943. napisao: »Ako se uporedi sa prošlom ofanzivom, vidi se da je organizacija u tom pogledu mnogo napredovala. 2ene su kuhale hranu za vojsku, a mnoge su žene nosile zajedno sa omladinkama hranu na položaje. Neka sela drežničke općine održavala su sastanke i za vrijeme ofanzive, o čemu se u prošloj ofanzivi nije moglo govoriti.«

Nakon povlačenja okupatorske vojske, po završetku ofanzive, situacija se na slobodnom teritoriju Drežnice opet normalizirala. Narod je gradio kolibe na rubovima šume, a oni što su se vratili u sela gradili su nove bajte. Organizacije KPH, SKOJ-a i AF2-a održale su izvanredne sastanke na kojima je odlučeno da se slobodni teritorij opet mora obnoviti pri čemu se kao najvažnije smatralo obavljanje proljetne sjetve te prehrana stanovništva i vojske. S ovim zadacima upoznalo se stanovništvo na narodnim zborovima. Budući da na slobodnom teritoriju nije bilo hrane, stoke ni sjemena, u akciju su uključena okolna nepopaljena sela i mjesta u Gorskom kotaru. Tako je u Drežnicu došlo samo u jednom danu iz hrvatskih sela Stajnice i Jezerana 80 pari volova s plugovima da uzoru što više zemlje. Toga proljeća u oslobođenom dijelu Gorskog kotara obrađeno je oko 2 300 jutara zemlje na kojoj su zasijani: žito, kukuruz,

grah i krumpir; od toga je samo žitom zasijano oko 1 200 jutara. Nosioci akcije bili su NOO-i, ali u izvršenju zadataka bile su uključene i organizacije AF2-a.

Prema podacima iz izvještaja Okružnog odbora AFZ-a samo u kotaru Vrbovsko bile su do 31. ožujka sakupljene slijedeće količine sjemena: 138 litara graha, 65 litara kukuruza, 41 litra graška, 16 litara konoplje, 2 litre lana, 6 litara mrkve, 8,5 litara salate, 2,5 hektolitara žita, 9 litara buče, 0,5 litara krastavaca, 7,5 litara luka itd. U delničkom kotaru, uz znatne količine raznih odjevnih predmeta za NOV i bolnicu, sakupljeno je: 5 kg soli, 5 kg pšeničnog brašna, 8 kg luka, 1 kg paprike, 50 kg suhog mesa, 45 jaja i nešto masti i maslaca. Pomoć u hrani i drugim potrebama pristizala je iz svih krajeva Gorskog kotara, posebno za potrebe bolnice u kojoj se zbog pojave tifusa udvostručio broj bolesnika. U pružanju te pomoći naročito su prednjačile organizacije AFŽ-a, što ukazuje na to da je pokret žena Gorskog kotara bio prožet borbenim bratstvom i jedinstvom hrvatskog i srpskog naroda.

Nakon odlaska Talijana iz Gorskog kotara i Hrvatskog primorja poslije kapitulacije fašističke Italije i narod u Drežnici je odahnuo. Prišlo se obnavljanju popaljenih domova i osiguranju osnovnih uvjeta za život. U svim tim teškoćama i neimaštini žene drežničkih sela nisu zaboravile na prehranu boraca ni na potrebe bolnice. Tako su, na primjer, u prosincu 1943. godine žene Krakara oprale za vojsku 100 plahta i 30 slamarica, a na položaje borcima odnijele su: 175 litara kuhane hrane, 65 kg kruha, 50 kg kuhana krumpira, 150 kg zelja i 150 kg krumpira. Zene Jasenka odnesle su na položaj 60 litara kuhane hrane i 50 kg krumpira, Debelog Luga — 30 litara hrane i 38 kg kruha, Ponorca — 36 litara hrane, Radlovića — 54 kg krumpira, 54 kg kupusa i 4 ruksaka hrane, a žene sela Vrujca — 90 kg graha i kupusa.

Siječanjska njemačko-ustaška ofanziva 1944. na Drežnicu nanijela je stanovništvu velike materijalne gubitke i žrtve. Među žrtvama tog brutalnog terora bila je i Zorka Radulović, član Mjesnog i Općinskog odbora AF2-a Drežnice. Zorka, majka petero djece, bila je jedna od najaktivnijih žena u Drežnici. Ubile su je ustaše s njezinih dvoje djece. Neprijatelj je u svom silovitom napadu zapalio i zgradu Vojno-partizanske bolnice br. 7. Bolničke zgrade bile su već ispražnjene, narod i omladina povlačili su se s ranjenicima u šumu. Bolnica je preživljavala svoje najteže dane. U posljednji čas, s nevjerovatnom požrtvovnošću, narod je pomagao evakuaciju ranjenika u dolinu Kupe. Nakon njihovog odlaska u popaljenoj Drežnici čule su se dirljive riječi žena i omladine kako ne mogu »zamisliti da ih tu više nema« i da bi htjele znati »da li će se i tamošnja omladina o njima dovoljno brinuti. I to je izraz i odraz intenzivnih osjećaja koje je Drežnica gajila za ranjene boroe, dijeleći s njima i sa svojom vojskom i posljednji zalogaj. Računa se da je u bolnici, od njenog osnutka 1942. godine do odlaska u kupsku dolinu, liječeno oko 2 000 ranjenika i bolesnika. Za djelo to vrijeme omladina i žene svakodnevno su posjećivali bolnicu, noseći razne stvari koje su imale u svojim popaljenim domovima. Za potrebe bolnice otkale su ogromnu količinu zavoja, odnijele u nju na hiljade litara mlijeka, ogroman broj jaja, velike količine sira, masla, povrća, te oprale na desetine hiljada bolničkog veša i zavoja.

Nakon siječanjske ofanzive u toku 1944. godine težište partizanskog djelovanja prenosi se u Gorski kotar, a drežnička sela postaju poprište nemilosrdnog »čišćenja« terena i novih patnji naroda. I u tako teškoj situaciji žene su organizirale prebacivanje hrane do partizanskih jedinica. One su i svoj borbeni praznik — 8. mart 1944. proslavile u znaku brige za borce NOV te su im na

položaje, kao i ambulanti 13. primorsko-goranske divizije, poslale: 159 litara mlijeka, 1 kg kupusa, 54 kg graha, 46 jaja, 3 sira, 1 kg masti i 449 kg krumpira. Nabavljanje i dostavljanje hrane partizanskim jedinicama bilo je povezano s brojnim opasnostima.

Na Prvoj okružnoj konferenciji AF2-a za Gorski kotar ženama Drežnice upućene su riječi priznanja za hrabro držanje i majčinsku brigu o ranjenicima u bolnici i borcima partizanskih jedinica.

Pored brige za bolnicu i jedinice NOVJ, organizacije AFŽ-a pružale su pomoć NOO-ima u izvršavanju određenih zadataka te aktivno sudjelovanje u vršenju narodne vlasti, o čemu je Partija posebno vodila računa. Izbore za seoske i općinske NOO-e od 9. do 13. lipnja 1943. žene su pratile s velikim zanimanjem. U seoske NOO-e izabrano je tada 5 žena, a dvije su delegirane u Kotarski NOO Ogulin. Tih dana je Sirnica Trbović napisala pjesmu »2ena na izborima« koju je objavio list »Rodoljupka«.

U toku NOB-a u drežničkoj općini je birano tridesetak žena u Općinski ili seoske NOO-e. Suradnja organizacija AF2-a i NOO-a najbolje se ostvarivala, pored prenošenja hrane za vojsku i bolnicu, u sabirnim akcijama, a naročito u akcijama sjetve i žetve, izrade zemunica za sklanjanje ljetine itd. Kako je većina muškog stanovništva bila u NOV, razumljivo je da su najveći dio posla oko žetve, sjetve i ostalih poljoprivrednih radova obavljale žene. Tako je pitanje žetve i vršidbe kolovoza 1943. godine u kotarevima Ogulin i Brinje provedeno vrlo uspješno, zahvaljujući angažiranju žena i pomoći naroda susjednih mjesta. Naime, na području Drežnice alata za obavljanje žetve nije bilo dovoljno, gotovo ništa, jer je sve izgorjelo u fašističkoj ofanzivi, pa su iz kotareva Delnice i Vrbovsko dopremljeni srpovi, kose, brusovi, a iz Gacke doline (Lika) nekoliko vršilica. Na inicijativu organizacija AF2-a u kotaru Brinje 104 žene su učestvovale u žetvi, a u kotaru Ogulin u radnim grupama je bilo 270 žena, odnosno 30 žena preko predviđenog plana. One su 4 dana prije roka požele i spremile žito za jedinice 13. primorsko-goranske divizije. 2etva se odvijala u takmičarskom duhu. Tako je, primjera radi, 25 žena iz Tuževića uželo u jednom danu 1 800 snopova žita, a žene općine Drežnica 6 855. Drežničanke su, prema sjećanju Ranke Tomić Zrnić, tom prilikom pjevale pjesmu: »Oj, Milija radni komandante, žanji žito svi ćemo uza te«, jer je Milija Zrnić rukovodila radnom grupom drežničkih žena prilikom žetve u Brinju.

Posebno važan zadatak na kome su radile organizacije AFZ-a bio je otklanjanje nepismenosti i rad na kulturno-prosvjetnom uzdizanju žena. U većem dijelu Gorskog kotara broj nepismenih žena bio je neznatan. Međutim, u ogulinskom kotaru, posebno u drežničkoj općini bilo je 80°/o nepismenih žena. Putem kurseva i analfabetskih tečajeva nastojala se otkloniti nepismenost kod žena ovoga kraja. Jedan takav analfabetski kurs je veoma uspješno održan početkom 1943. u Trbovićima, zatim u svibnju iste godine u Stajnici (kod Brinja) za žene ogulinskog i brinjskog kotara. Naime, takvih analfabetskih tečajeva, naročito kasnije, bilo je više. Mnogi su započinjani pa prekidani uslijed upada okupatorskih snaga na slobodni teritorij Drežnice. Ali, pitanje opismenjavanja žena bio je trajni zadatak AFZ-a za čitavo vrijeme rata.

Značajnu ulogu na kulturno-prosvjetnom uzdizanju žena odigrala je partizanska štampa, posebno ženski listovi »Drugarica« i »Rodoljupka« koji su pobuđivali želju za čitanjem i poticali veći broj žena da pišu i čitaju. Tako su se i Drežničanke javljale kao suradnice u ovim listovima, pišući jednostavnim riječima i s puno ljubavi o narodnooslobodilačkom pokretu i događajima koji

su se zbivali u njihovoj sredini. Tek savladavši slova, neke od njih su prvo pismo pisale svome listu kao, na primjer, Sofija Gostović. U listovima su objavljeni slijedeći članci: »O našoj prvoj konferenciji žena Hrvatske«, Mare Ivošević, »Naša zdravstvena komisija« Danice Radulović, »Teror četnika u Gomirju« Milke Stipanović i drugi.

Pored tečajeva za nepismene, političkih kurseva i masovnih političkih zborova, organizacije AFZ-a organizirale su i razne druge kurseve (za bolničare, krojače i si.) ili su slale svoje odbornice na takve kurseve koji su se održavali u Gorskom kotaru. Organizacije AFZ-a su imale svoje predstavnice i u raznim odborima i komisijama. U toku 1943. godine osnovana je, na primjer, Okružna zdravstvena komisija čiji član je, kao predstavnica organizacija AFZ-a, bila Danica Radulović. Komisija je osnovala dvije ambulante za civilna lica: jednu u ogulinskom, a drugu u brinjskom kotaru. Najveću zaslugu za opremu ambulanta imale su organizacije AFZ-a koje su prikupile stvari potrebne za rad u njima. Odbornice su, obilazeći sela zajedno s bolničarkom, upućivale žene kako treba njegovati bolesnike i, uopće, kako treba pravilno održavati higijenu.

Naročito su proslave 8. marta bile pažljivo organizirane i povezane s izvršenjem nekog zadatka ili konkretne akcije. Na izvršavanju takvih zadataka žene su, u pravilu, masovno sudjelovale. Proslava 8. marta organizirala se u svim selima; čitali su se umnoženi i rasturani leci i brošura »8. mart«. Nakon seoskih proslava održana je i svečana proslava u centru Drežnice kojoj je prisustvovalo nekoliko stotina žena.

Okružni odbor AFZ-a za Gorski kotar pozvao je žene cijeloga okruga na pretkongresno takmičenje u povodu održavanja Prvog kongresa žena Hrvatske. Takmičenje je trajalo od kraja rujna do sredine studenog 1944. godine, a sastojalo se u provođenju sabirnih akcija za NOV, pružanju pomoći NOO-ima, održavanju sastanaka itd. U prvih mjesec dana takmičenja žene Drežnice, Jasenka i drugih sela kotara Ogulin postigle su vidne rezultate, iako su cijeloga ljeta stradavale od gladi i neimaštine, jer im je njemački okupator sve uništio, te su po hranu odlazile i po 70 kilometara daleko. Naime, održale su 50 sastanaka kojima je prisustvovalo 695 žena; za Narodnooslobodilačku vojsku su sakupile 4 048 kg hrane, pripremile 2 578 kuhanih obroka, 367 litara mlijeka i 59 sireva. Oprale su 987 pari vojničkog rublja, a NOO-ima pomogle sagraditi 30 kuća za obitelji palih boraca.

Stradanja žena Drežnice bila su ogromna. Međutim, one su i izraziti primjeri snalažljivosti, upornosti i hrabrosti. Tako je, na primjer, evakuacija ranjenika iz Drežnice, preko Stalka, u šumu iznad Mošuna u ožujku 1943. godine, bio podvig vrijedan divljen a. Put do Stalka trajao je punih 18 sati po velikoj studeni i snijegu. Mnoge omladinke i žene krvarile su iz rana na ramenima koje su zadobile od nošenja ranjenika. Zahvaljujući upravo snalažljivosti i upornosti drežničkih žena spašen je i veći broj djece i smješten na sigurno mjesto. Tako je oko 200 drežničke djece u studenom 1944. godine smješteno u dječji dom u Završju gdje su ostala sve do oslobođenja. Upraviteljica doma bila je Danica Radulović, a pored nje su od Drežničanki u domu još radile: Sara Maravić, Marta Zrnić Gnjacina, Milka Maravić i Nađica Maravić. Jedan dio djece žene su uspjele smjestiti u dječji dom u Lokvicama (kod Brod Moravica) koji je postojao od ranije. Manji broj djece otpremljen je u Crnomelj, a brigu oko njih preuzele su tamošnje žene.

Sudjelovanje žena Drežnice u NOB-u nije se svodilo samo na rad u organizacijama, AFZ-a. One su aktivno djelovale u partijskim organizacijama i ru-

kovodstvima, bile su članovi NOO-a i članovi drugih antifašističkih organizacija — SKOJ-a, USAOH-a i JNOF-a. U bolnicama su radile kao bolničarke, kuharice i rukovodioci. Borile su se i u jedinicama NOV. Među prvima su u redove boraca partizanskih jedinica stupile: Kosa (Stanka) Ivošević iz Krakara, Danica (Petra) Tomić iz Tomića i Milica (Drage) Trbović iz Trbovića. Pored njih, s puškom u ruci u raznim partizanskim jedinicama, borilo se još nekoliko omladinki iz Drežnice. Od njih su kao borci poginule: Kosa (Ilije) Ivošević 1942. godine kod Bjelskog, Maca (Rade) Kosanović 1942. u Kosanovićima, Milica (Laze) Maravić 1944. u Zagrebu, Evica (Koste) Radulović 1944, Mara (Pere) Radulović 1945. u Radlovićima, Mara (Nikole) Radulović 1944. kod Karlovca, Zorka (Nikole) Radulović 1944. u Radlovićima i Smiljana (Save) Tomić 1944. na Malinjaku.

Pored materijalnih razaranja okupator je stanovništvu drežničkih sela nanio i velike gubitke u ljudstvu. Među žrtvama fašističkog terora na ovom području ima i oko 140 žena, a znatan dio njih prošao je kroz patnje zatvora i logora.

Čedomir Maravić

I djeca su ratovala

»Kad idu u borbu ljudi, vojska koju je država stvorila, odrasli ljudi, onda je to njihova dužnost prema svojoj domovini, onda je to dug svakog građanina i rodoljuba. Ali kad bez mobilizacije, dobrovoljno, djeca od dvanaest, četrnaest, petnaest i šesnaest godina idu u borbu, znajući da će u njoj poginuti — onda je to više nego dug prema domovini, onda je to natčovječanski heroizam mladih ljudi, koji žrtvuju sebe, iako još nisu pravo ni stupili u život — da bi buduća pokoljenja bila srećna.«

TITO

Nikada ni u jednom ratu sudbinu odraslih nisu dijelila djeca kao što je to bilo u našem narodnooslobodilačkom ratu. Ona nisu samo patila i stradala s odraslima, nego su se zajedno s njima i junački borila.

Na svoja nejaka leđa mnoga su djeca preuzimala opskrbu porodice hranom jer su roditelji ubijeni, umrli, zarobljeni; ili su se nalazili u partizanskim jedinicama.

Njihove nestašne igre ratom su naglo prekinute. Pa ipak, ona su i prenošenje vijesti, osmatranje, sakupljanje sanitetskog i drugog materijala često puta pretvarala u igru. Ali, ta »igra« nije bila bezopasna. Unatoč svim opasnostima djeca su svoje zadatke izvršavala kao odrasli ljudi.

Prije formiranja pionirskih organizacija pojedini članovi Partije i SKOJ-a radili su s najmlađima. Svi oni se i danas s radošću sjećaju kako su djeca

svoju potpunu odanost NOB-u iskazivala besprijekornim izvršavanjem postavljenih zadataka.

Prve pionirske organizacije imale su različita imena: pionirska grupa, pionirska četica, pionirski odred. Nisu zapisani datumi formiranja i organiziranja pionirskih organizacija, ali je posve sigurno da je to bilo neposredno poslije osnivanja prvih pionirskih organizacija u Drvaru — ljeti 1942. godine.

Osnivanje pionirskih organizacija teklo je paralelno u svim selima i zaseocima Drežnice. Za rad s pionirima najčešće je bio angažiran član SKOJ-a. Uključivanje u pionirsku organizaciju nametalo je veće obaveze i odgovornosti.

Rad u pionirskim organizacijama bio je raznovrstan. Djeca su usvajala iskustva borbe i običnog života. Morala su naučiti: postrojavanje, marširanje, razbježavanje na komandu i skrivanje po grmovima od neprijateljskih aviona. Jedan od osnovnih zadataka bio je da djeca, ukoliko nisu znala, nauče pisati i čitati i da savladaju osnove računa.

Da ovladaju ovim osnovnim operacijama, upotrebljavana su razna pomagala. »Pisalo se štapićima na pijesku i zemlji. Račun se učio pomoću raznih zrnastih plodova (kukuruz, grah) ili kamenčića i raznih štapića. I štampana slova slagana su tim sredstvima. Umjesto školske ploče korištena su vrata, daska, komad lima, prema tome gdje se šta moglo pronaći.«[1] Milica Trbović Platiša sjeća se: »Uz pomoć drugova, seoskih odbornika »hoblićem« smo uglačali jednu dasku dužine 1,5 i širine 0,60 m. Ona mi je služila umjesto školske table. Na njoj su pisana slova drvenim ugljenom. Poslije dnevne nastave daska se prala i ostavljala da se osuši za drugi dan.«[2]

Pioniri su odgajani i obrazovani u oslobodilačkom duhu, jačanju drugarstva i prijateljstva, širenju bratstva i jedinstva, ljubavi prema slobodi, oslobodilačkoj borbi i mržnji prema okupatoru, a naročito domaćim izdajicama — ustašama i četnicima. Tako su djeca na razne načine doprinosila uspješnoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Jedinstvenost i kompaktnost, uz ostale revolucionarne karakteristike, bile su osnovne vrline pionira. Njih su odgajali stariji, ali su i ovi ponekad učili od njih. Divili su se požrtvovanju i samoprijegoru djece u tim izuzetno teškim ratnim uslovima. Pioniri su stoički podnosili sve ratne tegobe, iako gladni, bosi i goli; po kiši i snijegu, danju i noću — u besprijekornom izvršavanju zadataka svoje organizacije.

Spremnost pionira da se žrtvuju za narodnooslobodilačku borbu i preko dječjih snaga temeljila se na izdržljivosti starijih, članova KP i SKOJ-a, boraca i aktivista i odlučnosti da istraju do kraja. Sprega pionira i ostalih antifašističkih organizacija NOB-a bila je čvrsta i neraskidiva.

I dječje igre su nosile pečat stvarnosti. »Glavne igračke bile su im drvene puške, koje su sami pravili i po koje dugme ili lutka od kukuruznog kocena. A zabava? Nje je bilo dosta — radilo se ono što su radili borci: improvizirali su se napadi neprijatelja, sjedilo se u zasjedi s drvenim puškama, stupalo se u koloni, komandovalo i igralo u kolu. Bili su najviše kuriri i prenosili poruke.«[3]

1 HAK, Draginja Metikoš, Kulturno-prosvjetna djelatnost u Drežnici tokom NOR-a, Zbornik 14.
2 Isto.
3 HAK, Kut. Drežnica, Sjećanje Jelene Jančlć-Stare.

Suviše je bilo strašno da bi im lica bila nasmijana.

Način ponašanja i ophođenja odraslih poprimili su i pioniri: »Idući od sela Vrujca prema Vukelićima, prema stazama za partizansku bolnicu, iznenadio me je zvonki povik: 'Zdravo druže i drugarice!' Na brežuljku je stajalo dvoje djece, dječak i djevojčica ispod deset godina. Oko njih je paslo stado ovaca i igrali se mladi janjci. To su djeca Miće Stanara — rekao mi je moj suputnik. Uvijek tako pozdravljaju.

Mnogo puta sam tog proljeća i ljeta 1942. godine prolazila ispod zaseoka Stanara i uvijek je s brežuljka odjeknulo 'Zdravo drugarice'. Osjećala sam se prikraćena, ako bi nekad taj susret i pozdrav izostao.«[4]

Susret s djecom u ratu budio je uvijek kod boraca posebne osjećaje. Ako su ih sretali nasmijane, unatoč svim strahotama, i njima je dan bio veseliji. Ako su bila uplakana, nastojali su da ih oslobode suza. Ako su bila zabrinuta, htjeli su da im što prije izbrišu zabrinutost s lica. Nastojali su da im život učine koliko-toliko snošljivijim. I zato je svaki dječji nestašluk, svaki njihov smijeh, svaka njihova akcija činila i njima užas rata manje strašnim.

»No, jednog dana, kad je jutro već poodmaklo, začuli smo pjesmu iz tananih grla koja je dolazila s glavne staze. I evo ih. Kolona bez kraja, cvrkutava. Djeca, drežnički pioniri. Nosili su košarice, kantice i kuzole pune mirisnih šumskih jagoda. Oni najmanji nosili su kitice jagoda kao cvijeće ili jagode nanizane na slamku.

Pred bolnicom su se postrojili i umarširali u bolesničku sobu i soba se ispu-

4 Isto.

nila veseljem. Predsjednik pionirske organizacije istupio je naprijed i u ime pionirske organizacije pozdravio ranjenike kratkim govorom. Nije se zabunio ni u jednom slovu. Ranjenici su ih gledali s divljenjem.

Onda je počelo dijeljenje jagoda. Bilo je za svakog ranjenika. Dolazila su djeca još nekoliko puta. Donosili trešnje i drugo voće i svaki put beskrajno obradovali ranjenike.«[5]

Posebno su pioniri brinuli o svojim drugovima. O tome govori i slijedeće pismo:

»Dragi druže Milutine!

Mi pioniri sela Šekića juče smo bili i u bolnici i odnijeli smo ranjenim drugovima vode, salate, cvijeća, i luka, tebe nijesmo mogli obići, jer u tu sobu gdje ti ležiš djeca ne smiju ići jer bi i mi mogli dobiti tifus pa bi svi morda umrli. Danas smo opet došli u bolnicu, donijeli jagoda, salate i vode. Ali ti ni danas ne možemo ući u tvoju sobu, man ćemo dati drugarici Savi bolničarki nek ti dade jagoda i vode. Šaljemo ti malo papira pa nam piši 'el Ti lakše i kad ćeš izaći iz bolnice. Sad više nemamo ništa pisati samo Te mi pioniri ·z sela Šekića puno volimo i pozdravljamo.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Šekići«[0]

Ali, rat je!

Više ni nebo, ni zemlja, ni voda nisu plavi i sigurni, plodni i darežljivi, bistri i svježi. Odozgo su avioni orali zemlju i mutili vodu. Zemlja je drhtala i stenjala pod teretom tenkova i cokula. Voda je mukom hučala — zakrvavljena. Noć, metak i vatra zatrli su mnoga sela. Nestajale su cijele porodice. Ni djeca nisu pošteđena. Nedužna djetinjstva su razorena. Rat je pokazao najdrastičniju surovost upravo prema malim Drežničanima. Kad ne bi bilo djece, ratovi bi sigurno bili manje strašni. Teško je to vrijeme bilo, teško i surovo. Valjalo je stegnuti srce i zube i prezirući smrt boriti se za život. A djeca su to umjela.

Talijani su poveli cijele familije s njihovom stokom u Ogulin. »Kad smo došli u Ogulin, stoku su nam oduzeli. Ljude su odvojili od žena, djece i staraca, i zatim nas ukrcah u vagone. Odvezli su nas u željezničkim vagonima do Škrljeva, a onda pješice sproveli u Kraljevicu i Bakar gdje smo smješteni u logore. Posebno su odvojeni muškarci, a posebno žene i djeca. Trošne drvene barake logora bile su ograđene bodljikavom žicom. Dobili smo nešto slabih pokrivača, ali je hrana bila očajna. Ni o kakvoj higijeni ne može biti govora. Udomaćile su se uši, buhe, stjenice i ostala gamad. Stari ljudi i žene, iscrpljeni glađu i neredom, počeli su naglo i masovno obolijevati od zaraznih bolesti koje su se brzo širile i umiranje je postalo svakodnevnost.

Narodu Kraljevice i Bakra bilo je dobro poznato da je ovo ispaćeni narod Drežnice i da mu prijeti fizičko uništenje. Nastojao je pomoći koliko se god moglo.

Talijanski stražari to su energično sprečavali. Zene su i dalje dolazile i donosile hranu. Tada sam bila djevojčica od dvanaest godina, pa sam i sama dolazila do žice ne bih li štogod dobila. Kada sam tako jednom prilikom nekako

5 **isto.**
6 **AIHRPH, Pismo pionira šekića svom vodniku Milutinu, Pionir, 1943. br. !<►—11, str. 9.**

uspjela da kroz žicu primim komad kruha od jedne žene, Talijan me ie žestoko udario kundakom po glavi. Onesvijestila sam se, a kruh mi je ispao iz ruke i nijesam ga više vidjela. Od tog udarca imam cijeloga života posljedice. Operacijom mi je izvađeno oko.«[7]

Unatoč teškim ranama, zahvaljujući nevjerojatnoj volji i snazi, koja je zadivljavala odrasle, djeca su nalazila hrabrosti da i, gotovo, uništen život učine sadržajnijim.

U velikoj neprijateljskoj ofanzivi aprila 1944. narod Drežnice opet je bježao da bi spasio goli život. Neki su uspjeli, neki nisu. Neki nose duboke ožiljke cijeloga života. Miloš Ivošević je spasio život praveći se mrtav. Ne samo glas, nego ni disanje neprijatelj nije osjetio kod teško ranjenog dječaka. Zahvaljujući tome ostao je živ, a hrabrosti i snazi da nije neprestano vezan za bolesnički krevet.[8]

Za mnoge ništa nije bilo strasnije od bombardiranja. Nebesko plavetnilo bi u momentu isparali avioni koji su sijali smrt. Ona je kosila i najmlađe:

»Talijani su bombardirali selo Tomiće. Znali smo da će početi stizati ranjenici i pripremali smo krevete. Nekoliko sati kasnije stigla su prva nosila, pa druga ... Oni sa lakšim ozljedama došli su pješice. Stižu još jedna nosila. Djevojke iz sela nosile su malu Savku. Imala je 6 ili 7 godina.

Ranjena je u vrat — rekle su omladinke. Malo prije je zaćutala, a sve nam je putem pričala kako će ona kad ozdravi nositi jagode u bolnicu. I pričala je, kako će i ona, kad bude velika, nositi ranjenike na Javomicu.

Pred veče je Savka umrla. Vrat joj je bio ne samo ranjen, već gotovo razoren. Špliter od bombe ju je tako reći zaklao. Ispod brade vidio se dušnik, bile su presječene žile i mnogo je krvarila. Za čudo, glasnice su ostale nepovrijeđene pa je dijete moglo govoriti dok rana nije počela otjecati. A onda je zaćutala i tanki glasić je zanijemio zauvijek.«[9]

Drežnicom su prohujale mnoge ofanzive i svaka je ostavila krvav trag. Utoliko je veći, i dublji, i krvaviji bio onaj od 21. novembra 1944.

Tog kobnog dana nestale su mnoge porodice; roditelji su ostajali bez djece, djeca bez roditelja. Ništa ustaše toga dana nije moglo učiniti ljudima, ni natpis na zidu kuće: NE PALITI[10], ni plač, ni preklinjanje.

Rat je... i djeca su umirala. Sada možemo samo da ponovimo riječi pjesnika:

»Neka su sretna djetinjstva vaša,
Naše ne bijaše
Neka vam pršti radost
Ko srebrne kapi vode
Htijenja naša, želje su vaše
Da se ne ponovi 1942.«

Poznato je da partizanski odredi i NOV nisu imali organizirano klasično pozadinsko osiguranje. Sve funkcije pozadinskog osiguranja pioniri Drežnice su sa starijima izvršavali na najbolji mogući način. Odlaskom najsposobnijeg, aktivnog dijela stanovništva u odred, u obezbjeđenju života i funkciji poza-

7 HAK, Naranča Maravić, Dvanaestogodišnja djevojčica u vihoru rata, logor Kraljevica i Bakar u drugom svjetskom ratu.
8 Vidi u ovom Zborniku rad Miloša Ivoševića, Dijete mučenik.
9 HAK, Jelena Stare Jančić, Savka.
10 Had Dragice Maravić Bušurelo, Moj najtužniji dan, Zbornik 14.

dinskog osiguranja partizanskih jedinica pioniri su na najneposredniji način aktivno učestvovali. Bez pionira te funkcije bi morali obavljati odrasli te bi tada partizanski odredi bili malobrojniji. Pioniri su bili vodiči, saobraćajci, intendanti, snabdjevači, pa i sanitetlije. Ranjenik je siguran bio da će pioniri učiniti sve kako bi ga spasili. Odnijet će ga na sigurno mjesto, previti ga i neće ga napuštati bez obzira na sopstvene opasnosti, dok ne ozdravi. Njihova briga i ljubav prema ranjenicima bili su najefikasniji lijek za brzo i potpuno ozdravljenje.

Na taj način djeca su pomagala u funkcioniranju narodne vlasti, a svojom kurirskom vještinom omogućavala pravilan rad naše vojske i pozadine.

»Cini mi se da je to bilo sredinom 1943. godine kada sam išao u Primorje u grupi koja je bila organizirana da za područje Drežnice donese neke količine soli. Nekim slučajem, iako sam imao svega 10 godina bio sam prvi na spisku i tako dobio na moje ime propusnicu za cijelu grupu. No, kad su odbornici u Radojčićima, gdje smo se skupili, vidjeli da sam ja ipak dijete, propusnicu je nosila jedna žena, a ja sam nosio pismo za odbor u Ledenicama. Sjećam se da nas je u grupi bilo oko 20-tak, što žena što djece.

U razmjenu za so nosili smo pasulj i druge poljoprivredne proizvode. Mislim da sam nosio oko 5 kg pasulj a. Kad smo stigli u Ledenice predao sam ono pismo, a zatim sam otišao s jednom starijom ženom koja mi je za večeru spremila, toga se dobro sjećam, pšeničnu kašu s mlijekom, što je meni poslije teškog putovanja izuzetno prijalo. Sutradan smo se sakupili na centru sela Ledenice, dobili smo svako svoje »sledovanje« soli i uz vrlo srdačan ispraćaj pošli kući. Putovanje u povratku, u odnosu na dolazak, bilo je daleko teže, jer smo se morali penjati uz vrlo strme serpentine, a bili smo umorni i od prethodnih dana. No, sve se ipak dobro završilo.«[11]

Unatoč mnogim teškoćama i opasnostima pioniri su obavljali najsloženije kurirske zadatke: »Za vrijeme ofanzive na Drežnicu, kad je narod bio u šumi, trebalo je prenositi mnogo raznih obavještenja između pojedinih logora, a i za vojsku. A tko će biti kurir? Naravno pioniri. U šumu su često zalazili Švabe, ali drežnički pioniri se ne boje. Bez straha prenosili su oni poštu svuda. Tako su pioniri Milorad i Nikola Trbović prenosili obavještenja između civilnih logora, a pionir Milan Radulović vodio je partizane iz Breznoga u Modruš iako je to 3—4 sata puta po snijegu.«[12]

O ljubavi prema svom odgovornom poslu pioniri su pjevali i pjesmice. Na primjer:

»Ja sam mali pionir
Stalno radim ka kurir
Al' je meni to premalo
Kad bi mi se više dalo.

Milutin Tatalović,
vođa pionira — Sekići.«[13]

Osim ovakvih zadataka posebna radost pionira bilo je pripremanje kresova kako bi se obilježio 1. maj.

11 HAK, Sjećanje Dmitra Vukelića.
12 IHRPH, Zagreb, Goranski vjesnik br. 14/43, 31. 3. 1944.
13 Isto.

Drežnički pioniri

Pod rukovodstvom nekog člana KP ili SKOJ-a, organa narodne vlasti i u organizaciji AFŽ-<a, pioniri su bili ti koji su uoči 1. maja prikupljali grane za velike vatre. Broj vatri označavao je broj sela i zaseoka, ali ujedno i broj pionirskih organizacija. Pioniri su se takmičili čija će vatra biti veća i duže gorjeti. Uoči Prvog maja cijela drežnička kotlina bila je obasjana svjetlošću, a odjek pjesama razlijegao se obroncima Velike Kapele. Tako Drežnica nikad nije bila obasjana, osim kada ju je neprijatelj zapalio u jesen 1942. godine.

Cini mi se da odrasle ništa nije toliko oduševljavalo, divilo i čudilo kao nesvakidašnja hrabrost i dovitljivost pionira. Kada danas o tome čitamo i pišemo, pitamo se: Da li je to bilo moguće? No, pioniri su sami svojim djelima odgovorili.

U septembru 1942. talijanski je okupator sa svojim slugama — ustašama i četnicima — koncentrisao jake snage u napadu na Drežnicu, zauzeo je i svu do temelja spalio. Izgorjelo je sve. Ne samo kuće, nego i sve gospodarske zgrade kao i sve ostalo potrebno ljudima za rad i život. Narod je izbjegao u šume s najnužnijim što se moglo ponijeti sa sobom.

Život se odvijao u šumi. U jesensko doba. Pod vedrim nebom i pod krošnjama stabala. U pećinama, u vlazi, u mraku ili u tek ponekoj kolibici, izgrađenoj od granja ili drugog priručnog materijala, što ju je néka obitelj uspjela podići, a sve to u stalnom strahu od okupatora. Opstanak naroda doveden je u pitanje. Veliki problem je predstavljaal hrana, a još veći voda, kako za narod — još i više za stoku. Stoka je bila glavni oslonac ishrane. Ljudi su klali ovce i međusobno dijelili meso, a mlijeko su dobivali od kravta.

Narod iz Seočana (Lukići, Jojići, Bosnići i Škipine) zaustavio se u Crnom Vrhu, razmješten kako se tko snašao na terenu zvanom »Bunova voda«. Tako su u blizini bile smještene obitelji: Maravić Mile (Vajina) iz Škipina, Radulović Mane iz Lukića i Bosnić Milina iz Bosnića. Njihovi dječaci: Maravić (Mile) Petar, Radulović (Mane), Milan — Mima i Bosnić (Milina) Milin, odagnali su napasti goveda podalje od mjesta gdje su bile njihove obitelji.

Kada su dječaci čuli pucnjavu, sva trojica su se zavukli u jednu srušenu šuplju bukvu da ih vojska ne bi pronašla. Tu su ležali i osluškivali kuda se pomjera pucnjava.

S Talijanima je bilo četnika, koji su dobro poznavali teren i znali gdje bi se narod mogao sakriti, te su vodili talijanske jedinice po šumi i pronalazili skrovišta. Tako su naišli i na obitelji ova tri dječaka, opkolili ih i sve pohvatali. Naredili su im da se spreme, sve spakuju, prikupe blago i pođu s njima. Petrovoj majci naredili su da ode po dječake i da dotjeraju goveda. Ona ih je uspjela pronaći i rekla im je da su svi pohvatani te da i oni moraju poći s Talijanima.

Dječaci su goveda dotjerali. Tada je tumač objasnio da će ići preko Drežničkog polja u Zrniće i da će odatle krenuti dalje prema Ogulinu.

Petar mu je prišao napomenuvši da je to dalek put za stoku i da joj je nepoznat. Zamolio je da njih trojica dječaka gone goveda prijekim putem te da će prije stići u Zrniće nego oni. Tumač je to prenio oficiru i ovaj se složio. Tako su dječaci pognali goveda sami. Putem je Petar predložio drugoj dvojici da ne idu Talijanima što su ovi prihvatili. Zatjerali su goveda u jednu ogradu. Našli su i neku napuštenu kolibicu i tu prenoćili. U staru porciju, davno odbačenu, namuzli su mlijeka. Našli su i nekoliko krumpira te su jeli. Ujutro su se dogovorili da otjeraju goveda u šumu i tamo pronađu svoje odbornike, među kojima je bio Petrov brat Vajo, kao i Milinov otac.

Obitelji su dotjerane u Zrniće, ali nikako da stignu dječaci s govedima. Petrova majka je pošla da ih traži. Našla ih je, govorila im da poženu goveda, ali je to Petar odbio; nije htio da pođe, a tako i druga dvojica.

Talijani su se spremali za pokret. Ove tri obitelji su očekivale dječake i goveda, ali se oni nikako nisu pojavljivali. Tada su Talijani poveli sa sobom samo one obitelji koje su bile kompletne. Ove tri su ostale te nisu dijelile sudbinu logora u Bakru i Kraljevici s ostalima.

To mogu zahvaliti samo ovim svojim dosjetljivim dječacima koji su tada imali tek nepunih dvanaest godina. Oni su u stadu imali oko tridesetero goveda. Neka su pripadala i drugim porodicama. »Zašto da mi svoja goveda damo Talijanima? Bolje je da ih pojedu naši partizani, a mi ćemo produžiti s njima«, govorili su ponosno.

Tako je izbjegnuto stradanje triju obitelji, a okupator prikraćen za nekoliko tona mesa.

O hrabrom podvigu trojice dječaka dugo se pričalo. Isticani su kao primjer kakav treba da bude pionir Drežnice, koja je, inače, listom pripadala NOP-u.

Unatoč opasnosti po život, ođvažni mališani često su spašavali ono od čega je taj život ovisio. O tome govori i slijedeći primjer: »Za posljednje ofanzive na Drežnicu Nijemci su naišli na civilni logor kod Krakara. Sav narod uspio je pobjeći, a oni su uhvatili samo dva pionira: Veljka i Spasu Ivoševića. Švabe su ih pitali da li ima partizana, ali oni se nisu uplašili. Odgovorili su im da ih je puno selo s mnogo teškog oružja. Nijemci su ih potjerali u selo neka izvide gdje su partizani. A Veljko i Spase potrčali su po štalama i posakrivali blago da ga ne pronađu Švabe.«[14]

Ovakvu snalažljivost pokazali su pioniri i za vrijeme VI neprijateljske ofanzive:

»Nailazili su Nijemci i narod se trebao brzo skloniti u šumu. Mali pionir Rade Tomić brzo je potrčao od stana do stana i obavještavao narod da se skloni.

Kad su se Nijemci povlačili iz sela Krakara, još su gorjele zapaljene kuće. Pioniri Nikola i Branko Trbović brzo su se dali na gašenje i tako spasili dvije kuće i četiri kace kupusa.

Neustrašivi pionir Milan iz sela Radlovića išao je s našim borcima na položaj. I on je uzeo pušku u ruke te je ispalio oko 30 metaka na neprijatelja.

Sa Švabama došlo je u Drežnicu mnogo kola za odvažanje napljačkane hrane i robe. Pionir Nikola Trbović i jedan omladinac bili su u akciji i zarobili jedna takva kola i konje.

Ofanziva na Drežnicu je slomljena, a drežnički pioniri mogu biti ponosni, što su i oni doprinijeli svoj dio u razbijanju te ofanzive.«[15]

Ipak je najupečatljiviji primjer pionira Pere Tomića:

»Brigada je ponovo krenula na Drežnicu, da pljačkaškim bandama, koje su pljačkale tamošnji osiromašeni narod, opet pokaže moć našeg osvetničkog oružja.

Kad smo se spustili u Drežničko polje, sreo sam jednog 13-godišnjeg pionira. Evo što mi je pričao hrabri pionir: »Danas u jutro vidio sam kako iz Drežnice. u pravcu našeg sela Tomića, kreće čitava kolona kola. Ja odmah pomislih: idu

14 Isto.
15 Goranski vjesnik, broj 13/42, od 26. ožujka 1944. str. 4.

Pionir Ilija Tomić 1945. u činu starijeg vodnika.

Švabe da pljačkaju naše sijeno, pa i sve ostalo što im padne u šake. Ja imam nekoliko stogova sijena koji su moju majku, a i mene, koštali mnogo truda i muke. Svapsko-ustaški banditi zaklali su mi oca, pa ja, sve onako malen, moram da radim i najteže poslove. Posmatram kola i razmišljam. Sjetio sam se da imam sakriveno nekoliko talijanskih bombi. Uzmem jednu talijansku bombu »Bredu«, izvadim osigurač i stavim u stog sijena... Dolaze pljačkaši. Penje se ustaša na stog sijena, baca jedan naručaj. Baca drugi naručaj sijena. Ja pomislim: bomba je neispravna, neće uspjeti. Po treći put zahvata sijeno — eksplozija. Ustaša leti naglavce sa stoga. Padaju još dvojica, koji su stajali kraj stoga. Onaj prvi bio je na mjestu mrtav, a ona druga dvojica bandita crkoše putem do Vukelića. Bio sam ushićen i pun zadovoljstva. Banditi su odustali od pljačke i brzo su se vraćali u Drežnicu. Ja sam spasio svoje sijeno i osvetio svog palog oca.«

»Slušajte drugovi«, govori dalje mali pionir, »da li bi ja mogao ići s vama na akciju u Drežnicu, da ubijem još kojeg bandita?« — »Da li će te pustiti tvoja mati, kad si joj ti sada desna ruka u svim poslovima?« upitam ga ja »mogu te čak raniti ili čak ubiti!« Hrabri pionir odgovara: »E, pa šta onda? Poginulo je mnogo boljih ljudi od mene — pa što ako padnem i ja? Neće biti

ni za mene veća šteta.« »Mali druže, da li ti znaš rukovati sa engleskom bombom?« »E, muke ti to, izvučem osigurač i bacim je u bunker!«

I tako se mali pionir pridružio našoj 1. četi koja je imala zadatak da napadne garnizon u Drežnici. Kad smo se približili mjestu, kaže nam mladi drug: »Ajde ovuda za mnom, ovdje ima mnogo zaklona.« Mi krenusmo za njim. Privlačimo se bunkerima. Došli smo u samu blizinu bunkera. Naš hrabri pionir poviče: »Predajte se, ništa vam se neće dogoditi.« Iz bunkera odgovara mu surovim glasom ustaša: »Kome da se predajem, majku ti tvoju?« i baca bombu. »Hoćeš li hljeba i pekmeza, balavče?« Naš hrabri pionir, Pero Tomić, ne da se zbuniti, već svojim tankim djetinjim glasom odgovara: »Hoću i tvoju kožu, lopove!« Baca dvije bombe, odmah, jednu za drugom. U bunkeru nastade jauk i zapomaganje. Ustaša pobježe iz bunkera.

Tako je mališan od 13 godina, koji po svom rastu izgleda da ima najviše devet, spasio od pljačke svoje selo i pokazao kako se bori i osvećuje nepravda i ubistvo.«[10]

Dokaza za junaštvo pionira Drežnice je na pretek.

Da istaknemo još samo nekoliko primjera:

Po kazivanju Mile Trbovića pioniri sela Vrujca su u Matuši kod Sekić-mosta postavili kamene prepreke.

Pioniri sela Luga su 1944. minirali sve stogove da Jezeranci ne odvezu sijeno.

Za ovakva i slična herojska djela pioniri su odlikovani, primani u jedinice, dobivali činove. Citirat ću još jedan zapis hrabrosti:

»Poznaju ga svi oko Štaba Divizije, našeg malog starijeg vodnika Iliju Tomića. Prisutan je svagdje: vidiš ga i pred štabom i kod telefona, uvijek živ i nasmijan je taj mali Drežničan iz sela Tomići. Taj mali 13-godišnji, rekli bi dječarac, već je od 1942. god. u borbi. Dvije godine sudjeluje mali Ilija u NOB, koja ga je spasila od krvničkog noža i bijede i dala mu neograničenu mogućnost. On je jedan od one djece, koja su u ovom ratu brže se razvila nego obično, i brzo osamostalila, te nadomještavaju svoje poginule očeve ili braću u kućnim poslovima. Ta djeca govore kao odrasli ljudi, iako su njihova lica djetinja, a tijela slaba i nejaka. I Ilija se razvio brzo i on je daleko odmakao od one razmažene gradske djece, koja su još u svojoj 16-toj godini samo djeca. Ilija je danas najmlađi podoficir u našoj Diviziji, Ilija je stariji vodnik.

Evo i kratke, ali iskrene pjesmice, koju je Ilija Tomić napisao za naše »Divizijske novine« te je zamolio da mu je uvrstimo:

PARTIZANSKA PJESMA

Ja sam, mali partizan,
Vjeran rodu svom.
Druže Tito, ja se divim
Sjajnom vodstvu Tvom.

O, partizane, hrabri druže,
Sada biješ boj,
Za pravdu, krv prolijevaš
I za narod svoj.

Aleksandar Flaker«[17]

16 Muzej narodne revolucije, Mihael Sobolevski, Divizijske novine 13. primorsko-goranske udarne divizije, Izbor članaka, Rijeka 1978, str. 193/4.
17 IHRPH, Divizijske novine, list 13. divizije XI korpusa NOVJ, broj 2, str. 3. od 3. januara 1945.

Oduvijek je izazivalo divljenje kad čovjek spašava čovjeka. Naš narodno-oslobodilački rat pružio je mnoge takve primjere. Često je puta borac i po cijenu vlastitog života spašavao ranjenog druga, često je partizanka-bolničarka pod kišom kuršuma izvlačila ranjenika. Ali kad nedorasli dječak spašava sestricu, tu je divljenje malo. To je ona neizreciva ljubav kakvu mogu da osjete samo brat i sestra:

»Maravić (Petra) Nikola iz Škipina kao dječak od 13 godina, sa svojom sestrom Dragicom, koja je tada imala samo devet godina, doživio je slijedeće:

Kasna jesen i početak 1944. godine kada je njemački okupator sa domaćim izdajicama izvodio na području Gorskog kotara i Drežnice ratne operacije većeg obima, narod Drežnice bio je prisiljen izbjeći u šume, gdje su se već bili povukli organi narodne vlasti, Komanda mjesta, radionice i ostale ustanove.

Nikola se tada nalazio kod tehničke radionice Jagetići, pa je došao potražiti svoju obitelj. Našao ih je u Crnom Vrhu. Majka mu je rekla da je Dragica odagnala kravu i vola kod pećine da napoji, te neka ide da joj pomogne. On je znao gdje je pećina i brzo je našao sestru, koja je već počela iznositi vodu i pojiti goveda.

Nikola je jednom iznesao vodu i dao govedima da piju, kad pogleda oko sebe i vidi na sve strane Nijemci i ustaše. Nije mu preostajalo drugo nego da se brže sa sestrom vrati u pećinu u kojoj je na dnu bila mala lokvica vode, a uz vodu jedan veliki odvojen kamen, ali isto blizu jedne od stijene pećine. Oni su legli za taj kamen i čekali što će se s njima dogoditi. Nijemci su ih vidjeli onda kada su pobjegli u pećinu. Zvali su ih da izađu van. Oni su samo mirovali, a Nijemci su osvjetljavali pećinu sa baterijom i pucali iz automata. Njih dvoje su samo mirovali, vide Nijemce kako gledaju u pećinu, ali od kamena koji je na djecu bacao sjenku Nijemci ih nisu mogli vidjeti. Mala Dragica se uplašila, ali ju je Nikola umirio da ne bi zaplakala.

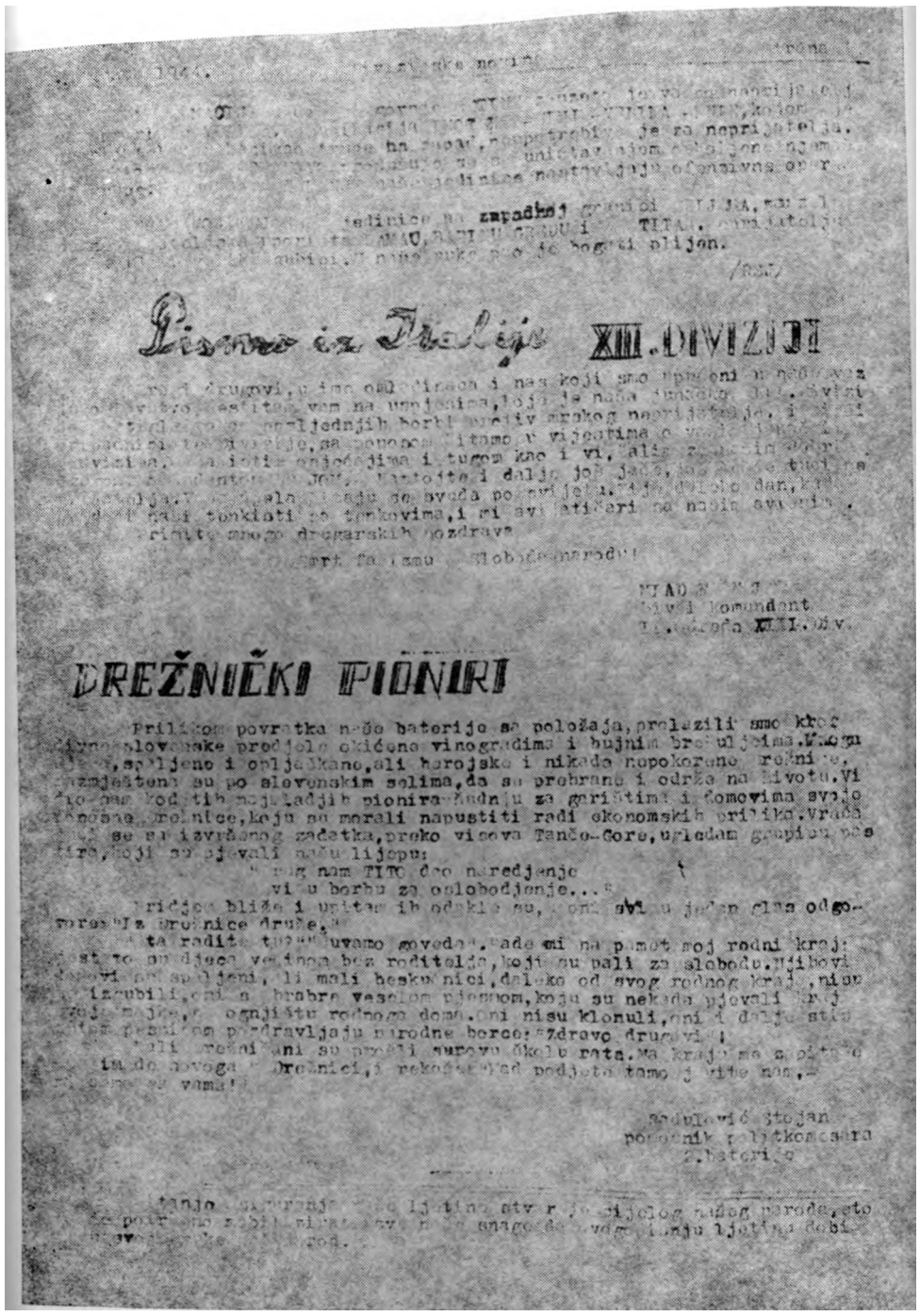
Kamen ih je štitio od njemačkog pogleda i automatske vatre. Pošto se djeca nisu javljala niti izlazila van, vjerövatno su Nijemci mislili da pećina ima neki drugi izlaz kroz koji su oni pobjegli, te su odustali od daljnjeg traženja. Pokupili su goveda, odagnali i odmah u Drežnici poklali za meso.

Nikola je tada bio star nepunih trinaest godina, ali je bio dovoljno svjestan, snalažljiv, odlučan i izdržljiv, što im je spasilo živote. On je kao dječak prošao pionirsku obuku i već tada vršio dužnost stražara pri partizanskoj radioni u Jagetićima.«[18]

Za vrijeme rata mnoga djeca su ostala bez roditelja. Brigu o njima preuzela je narodna vlast koja je organizirala i normalno funkcioniranje partizanskih dječjih domova. »Bilo je to u novembru ili decembru 1943. godine kada sam s bakom (Vukelić Sava Pimić) i sestrom Savom (Seja) krenuo u dječji dom u Gorski kotar. Pošli smo po dubokom snijegu iz zbjega koji se tada nalazio u Dubinama kod zaseoka Vukelić Lisac u selu Breznom. Putovali smo prvog dana preko Čungara, Krakara do Radojčića gdje smo prenoćili. Putovanje od sela Radojčića do Mrkoplja i to preko Bjelolasice bilo je vrlo teško pošto smo išli s nekoliko konjskih zaprega. Snijeg je bio dubok, izuzetno hladno, a putovanje dugačko. Uz sve ovo mučio nas je nedostatak hrane.

U Mrkopalj smo stigli po mraku. Smjestili su nas u veliku prostoriju u kojoj je bilo slame i ćebadi za pokrivanje. Cu/dno, u toj prostoriji nije bilo lam-

18 Nikola živi u Partizanskoj Drežnici, a Dragica u Karđeljevu.

Pismo iz Italije XIII.DIVIZIJI

...i drugovi,u ime oficira i nas koji smo upućeni u ... za ... vam na uzdanicama,koji je naša ... Svima ... ...ljednjih borbi protiv zrakog neprijatelja, i ... ...ije,za ponovno ...tamo u vijestima o ... ...ima,a i ovim ...jima i tugom kao i vi, ali ... ...Još, ...stotite i dalje još jače, ...ljaj. ...ala ...lju da svuda po ...vijela. ...dio dan, ...i tenkisti se ...kovima,i ri avijatičari ne mogu avi... .

...rimite mnogo drugarskih pozdrava

...rb ...amu ...slobođe naroda!

...VAD ...
...ivši komandant
...a ...đa XIII.DIV.

DREŽNIČKI PIONIRI

Prilikom povratka naše baterije sa položaja,prolazili smo kroz ...slovenske predjele okićene vinogradima i bujnim ...ljima.Ljudi ...,spljene i opljačkane,ali herojske i nikada nepokorene ...ni... ...zmještene su po slovenskim selima,da se prehrane i održe na životu.Vi ...o kod tih najsiromašnijih pionira-čuvara za ognjištima i domovima svoje ...napuštene ...nice,koje su morali napustiti radi ekonomskih prilika.Vraća ... se sa izvršenog zadatka,preko visova Tanče-Gore,ugledam grupicu ... ...ira, koji su pjevali našu lijepu:

" ...og nam TITO dao naređenje
...vi u borbu za oslobođenje..."

...ridjem bliže i upitam ih odakle su, ... svi su jednim glasom odgo...
...Iz ...ničke druže."

...ta radite tu?" ...uvamo ...vedu...,pade mi na pamet moj rodni kraj:
...ti to ...djeca ...ginga bez roditelja,koji su pali za slobodu.Njihovi ...vi ...ljeni, li mali besk...nici,daleko od svog rodnog kraja ,nisu ... izgubili,...i ... hrabre ...eskom pjesmom,koju su nekada pjevali ... kraj ...ja,... ognjištu rodnog doma.Oni nisu klonuli,oni i dalje stiš... ...pjesmom pozdravljaju narodne borce: "Zdravo drugovi!"

...ali ...rešnji su prošli surovu školu rata.Na kraju me upitaše ... ...im do svoga ...Drežnici,i rekoše mi:"Kad podjete tamo ...vite nam,... ...ne za vama!"

...adulović Stojan
...ručnik ...litkomesara
...2.baterije

...tanje ...ruženi ... ljetima stv...ja ...ijelog ...log naroda,što ... ...ora ...bi... ...ora.

pe ili fenjera već je na tavanici gorjela sijalica, koju sam prvi put u životu vidio. Zamolio sam domaćina da mi pokaže kako to svjetlo radi, poslije čega sam nekoliko puta probao i naravno ometao u spavanju umorne putnike. Sutradan smo preveženi u Komandu mjesta u Delnicama.

Najteži je trenutak bio kad smo se morali odvojiti od bake koja je otišla u Kupjak kod Skrada, a mi smo kroz dva-tri dana stigli u Završje, gdje je bio dječji dom, čiji je upravnik bio Tatalović Aleksa Car.

Budući sam imao oko 11 godina određen sam da obavljam dužnost pomoćnika kurira doma kod Maravić Mane i da pripremam drva za potrebe doma.

Rat je donio oskudicu. Mučila nas je glad i hladnoća, ali najviše odvojenost od porodice i rođaka. Zato smo sestra i ja donijeli odluku da pobjegnemo.

Pobjegli smo, ali smo već sutradan vraćeni u dom. Povratkom u dom, naš položaj se nije promijenio. Ali, posebna radost bila je kad je u dom prebačena i baka. Ovo nam je ulilo sigurnost i osjećanje slobode.

Povratak iz doma bio je za nas iznenadan i neobičan. Jedan dio je otišao u Sloveniju, a mi smo određeni da idemo kući, što je značilo u Brezno.«[19]

Tako su neka djeca (da bi preživjela) prebačena u Sloveniju ili na Kordun.

Poslije pokolja u Drežnici (21. novembra 1944) ostalo je mnogo neopskrbljene djece. Trebalo je povesti brigu o njoj. Za to su se pobrinuli OK KPH i SKOJ. Odlučeno je da se sedamdesetero djece prebaci u Sloveniju i na Kardun. Bilo je to 9. i 10. decembra 1944. godine. Veliki snijeg i još veća tuga.

Djeca su prebacivana u grupama. U Vinici ih je organizovano dočekala grupa članova KP, SKOJ-a i slovenačkih pionira. Raspoređeni su po kućama gdje su čuvali stoku i obavljali druge poslove. Poslije oslobođenja vratili su se na svoja ognjišta i zgarišta ne našavši u životu mnoge odrasle i djecu koji su ih ispratili na daleki put — u neizvjesnost.

Za Drežničane je posebno dirljiv bio susret s tim mališanima koji su, iako daleko od svojih najbližih, daleko od spaljenih domova, nosili u sebi stalnu čežnju za što bržim povratkom, ali povratkom u slobodnu Drežnicu. Evo i jednoga zapisa o tome:

»Prilikom povratka naše baterije sa položaja, prolazili smo kroz divne slovenske predjele okićene vinogradima i bujnim brežuljcima. Mnoga djeca, spaljene i opljačkane, ali herojske i nikada pokorene Drežnice, razmještena su po slovenskim selima, da se prehrane i održe na životu. Vidio sam kod tih najmlađih pionira žudnju za zgarištima i domovima svoje ponosne Drežnice, koju su morali napustiti radi ekonomskih prilika. Vraćajući se sa izvršenog zadatka, preko visova Tanča Gore, ugledam grupicu pastira, koji su pjevali našu lijepu:

»Drug nam Tito dao naređenje
Svi u borbu za oslobođenje . . .«

Pridem bliže i upitam ih odakle su, a oni svi u jedan glas odgovore: »Iz Drežnice, druže«

»Šta radite tu?« »Čuvamo goveda«. Pade mi na pamet moj rodni kraj: Jest, to su djeca većinom bez roditelja, koji su pali za slobodu. Njihovi domovi su

19 **HAK, kut. Drežnica, Sjećanja Dmitra Vukelića.**

spaljeni, ali mali beskućnici daleko od svog rodnog kraja, nisu se izgubili, oni se hrabre veselom pjesmom, koju su nekada pjevali kraj svoje majke, na ognjištu rodnog doma. Oni nisu klonuli, oni i dalje stisnutom pesnicom pozdravljaju narodne borce: »Zdravo drugovi!«

Mali Drežničani su prošli surovu školu rata. Na kraju me zapitaše što imade novoga u Drežnici i rekoše: »Kad pođete tamo, javite nam, mi ćemo s vama!«

Radulović Stojan
pomoćnik politkomesara 2. baterije«[20]

Pa ipak, unatoč svoj surovosti ratne stvarnosti, djeca su sačuvala vedrinu i njihov smijeh je često zvonio svuda gdje su se nalazila. Ona su i voljela... A kako najrječitije pokazati ljubav, nego onim čime se najviše oskudijevalo: »... često smo za jelo imali kiselu repu, koju ja nisam volio, ali sam volio Dušanku iz Jasenka, kojoj sam povremeno ustupao moj obrok.«[21]

U svojoj revnosti djeca su ponekad znala i pretjerati, pa smo ih morali malo i zastrašiti. Đuro J. Trbović kaže:

»U drugoj polovici 1944. godine Englezi su avionima dovozili vojni materijal i bacah padobranima oko sela i po poljima Drežnice.

Komanda mjesta nalazila se u Trbovićima u kući Marka Trbovića.

S obzirom da smo mi pioniri znali za taj događaj, izašli smo među prvima na teren koji je bio određen za prihvat oružja i hrane padobranima. Označena mjesta nalazila su se na rubu šume Nedrug.

Koliko se sjećam bilo je 9 padobrana, a mi pioniri smo bili prvi kod 8. Pokupili smo ih i spremili u šumu Nedrug. Za dan, najviše dva, morali smo na odgovornost u Komandu mjesta, na saslušanje — zajedno povezani telefonskom žicom.

Komesar mjesta Trbović Nikica nije mogao iznuditi nikakvo priznanje od nas, a nije poduzimao ni neke od oštrijih mjera. Tada je ušao u prostoriju Trbović Ile (»gazda«) i rekao Nikici: »Nikice, nemoj ih ovdje poubijati da ne krvare kuću, jer Mara (Ilina žena) nema kada prati patos.

Tada su dvojica od nas počela plakati, a ja sam rekao glasno: »Provala!« Normalno, iza toga smo predali oružje i municiju. Bili smo slobodni.

U grupi je bilo desetak pionira sela Trbovića.«[22]

Rat je djeci oteo djetinjstvo i umjesto veselog dječjeg smijeha i igračaka pružio oružje. Nosila su djeca municiju, gađala oružjem i bacala ručne bombe na neprijatelja — ubijala ga. Držala su korak sa starijima u jurišima. Umjesto radosti u bezbrižnoj dječjoj igri radovala su se pobjedi nad neprijateljem. Dotadašnje igre zamijenila su ozbiljnim, opasnim, korisnim i odgovornim poslom. Zato su vršene i represalije nad tim malim herojima. No, uprkos strijeljanju, mučenju i odvođenju u logore pioniri Drežnice su još čvršći i gordiji na sve što su učinili: Bili su radost i ponos partizanske Drežnice.

20 IHRPH, Zagreb, Divizijske novine, list 13. divizije XI korpusa NOVJ, br. 38, str. 3. od 2. augusta 1944.
21 HAK, kut. Drežnica, Sjećanje Dmitra Vukelića.
22 HAK, kut. Drežnica, Sjećanje Dure J. Trbovića.

Smilja Eder

Moje djetinjstvo

Bila sam dijete i početak rata me je veselio. Naše selo nadlijetali su avioni i bacali letke. Mi smo letke zvali »plakete«. Moj tata je rekao:

— Tko prvi donese letak, bit će nagrađen.

I kad god su dolazili avioni i bacali »plakete«, mi smo trčali za njima, daleko od naše kuće, sve do šume da nađemo letke.

To je trajalo vjerojatno kratko, i onda su došli strašni dani kad su počeli bacati bombe. Stariji su nas učili da ne bježimo, već da se sakrijemo, da čučnemo uza zid ovamo i onamo, da legnemo gdje se nađemo — kako nas ne bi vidjeli iz zraka i gađali.

Kad bi avioni odletjeli, mi smo išli da vidimo jame gdje su pale bombe. Bili smo znatiželjni kao sva djeca. U jamama je bilo komada željeza, a mi smo se svemu čudili, ali još uvijek bez ikakvoga straha.

Bilo nas je sedmero djece. Tata je već početkom rata otišao u partizane, a mama je ostala sama s nama, sa djedom i bakom. Mama je bila odbornica AF2-a. Bila sam treće dijete u roditelja. Morala sam se brinuti o mlađim sestrama i nositi ih u zbjeg, jer je mama često odlazila od kuće i nas ostavljala. »Po zadatku AF2« kako smo tada govorili.

Godina 1942, jesen. Talijani su nam popalili kuće. Mi smo se sklonih u zbjeg — u šumu Javornicu. Ostali smo desetak dana. Kad smo se vratili u selo — kuća izgorjela. I sve ostale kuće, i sva sela — sve je izgorjelo. Pusta zgarišta! Vedro nebo i mi na polju... Blago je bilo naviknuto na svoju štalu, na svoje gazde, i u noći su nam se vratile dvije krave i volovi. To je bilo veliko veselje za nas djecu, jer smo opet imali mlijeka.

Sjećam se da su u selo dolazili partizani. Tata nam je kasnije znao pričati da je u našoj kući bio štab. Hranu smo dijelili s partizanima. Majka je govorila:

— Oni idu na daleki put... idu da nas brane od ustaša i od drugih neprijatelja.

Možda ćemo sutra dobiti mlijeka, ali danas ga za nas nije bilo. Bilo je i ranjenih drugova i drugarica koji su boravili u našoj kući. Tako je bilo dana lead nismo dobili ni šalice mlijeka.

Glad je bila velika. Otac je znao govoriti da mu je najstrašnije bilo gledati nas kako po cijeli dan ništa ne jedemo. U Drežnici nije bilo hrane, pa je majka s drugim ženama odlazila sve do Slovenije i na glavi donosila vrećicu kukuruza. S njom smo obično išle starija sestra i ja. Ja sam tada — 1942. imala osam godina. Bile smo upozoravane, da ceste treba vrlo pažljivo prelaziti. Obično bi dijete prvo prelazilo.

Kupu smo prelazili kod Severina.

Kad danas mislim na ono doba, shvaćam da se naša majka više borila nego borac s puškom. Borila se za nas djecu, za opstanak i borila se za borce — da ih nahrani, da im čarape oplete ...

Svi smo majci pomagali. To je bio naš zadatak. Kod nas se plelo za partizane. Žene su prele i plele partizanima čarape. Tkale su zavoje za ranjenike. Ja sam već tada znala plesti priglavke. Pitala bih mamu:

— Nana, kome ja ovo pletem? — jer bi me veselilo da pletem bratu ili tati. A ona bi rekla:

— E, moja Smiljo, tko zna koji će ih partizan nositi.

Teško se razlikovala omladinka od djevojčice. Već sa 12 godina djevojčice su išle u omladinske akcije i radile mnogo, do iscrpljenja mladog organizma.

Mnogi me pitaju da li je kod nas postojala pionirska organizacija. Postojala su djeca — pioniri. Radili su sve što im se reklo. Odbornik te pošalje ovamo, majka odbornica tamo, odeš s omladinkama u bolnicu, odneseš pismo i tako dalje. Na svečanostima smo prodefilirali kao pioniri i pjevali borbene pjesme, ali radili smo za sve organizacije. Svi smo bili uključeni u trajnu akciju.

Bolnica

Kad je osnovana bolnica u Drežnici — bilo je to u proljeće 1942. — djeca su dobila nove zadatke. Kažem djeca, a kad sada o tome razmišljam, osjećam da nikada nisam bila dijete. Majka bi ujutro pomuzla krave. Ne znam više koliko je mlijeka bilo, ali sam ga u rano jutro nosila s odraslijim djevojčicama ranjenicima u bolnicu. Nosile smo kante na glavi. Naučile smo nositi na glavi, jer nam je i voda bila daleko, pa smo i nju tako nosile. Do bolnice je bilo daleko. Najprije livadom, onda kroz šumu uzbrdo, uz planinu — sve do osamljene, sakrivene bolnice.

Sjećam se, bilo je ljeto i bila je velika glad. Mi djeca smo brali jagode za ranjenike. Od ljeskove kore pravili smo »kuzolice«, punih ih jagodama i nosili u bolnicu. Sto je to bilo u nama, koja snaga, da nismo pojeli jagode? Ta bih smo djeca, a bilo što slatko u ustima bila je prava potreba organizma.? A mi smo bili sretni i ponosni da smo jagode donijeli ranjenicima. A oni počašćeni i dirnuti — koji je imao ruku pomilovao nas je i pitao iz koga smo sela, je li nam put bio težak, da li se bojimo neprijatelja, zašto nismo sami pojeli jagode ... Jedan me je pomilovao, a izgledao je kao moj stric Rade koji je te godine poginuo u Lici, negdje kod Korenice kao borac »VI ličke«.

Ofenzive

Sto dalje, u Drežnici je bilo sve gore; što je rat dulje trajao doživljavali smo sve veće strahote. Bila je vječita glad. Kod nas su stalno bile ofenzive. Kad danas čitam da je bila u NOB-u prva, pa druga, treća, četvrta ... i konačno sedma ofenziva, onda mislim da je kod nas bilo mnogo, mnogo Više ofenziva. I bilo je. Mi smo vrlo često bili u zbjegu ili smo bili pripremljeni za zbjeg. Naša kuća je gorjela sedam puta. Temelj i podrum bili su od kamena i kad god bismo se vratili iz zbjega na novu paljevinu, onda bismo taj podrum natkrili s nekoliko dasaka ili komadima lima na granju. Tako smo provodili život — i zime i ljeta. Ta skrovišta su obilno prokišnjavala, a voda se slivala niz zidove sa strane.

Ničega se ne sjećam tako kao gladi. U proljeće 1943. godine djeci je prijetila smrt od gladi. Talijani su nam sve oteli i popalili — tko zna po koji put.

Tada su se odbornici dogovorili da se nešto učini, kako bi se djeca sačuvala da ne pomru od gladi. Među njima sam bila i ja. I pošli smo na daleki put. Teško smo se rastali s roditeljima i rodbinom. Mnoga djeca nemaju ni jednog roditelja. Moji su bili još živi — i otac i majka. Krenuli smo negdje u zoru. Vodio nas je odbornik iz moga sela — Ignjatija Maravić, gladne, ispaćene, preko Jasenka i Ljubošine, pa na Lukovdol i Severin — u Sloveniju. Bilo nas je dvadesetak, i cijeli put smo prepješačili. Imala sam 9 godina. Sestra je imala 6 godina. Iz naše kuće idemo dvije, a iz ostalih kuća po jedno, dvoje ili po troje.

Odbornik nas vodi, sve nas tješi i objašnjava da idemo u Sloveniju, da tamo nećemo biti gladni, da će nam biti dobro. Po selima smo putem spavali i dobivali ponešto hrane. Na neoslobođenom teritoriju, negdje u blizini Lukovdola stigli smo jedne večeri. Odbornik je naložio vatru, skupio nas oko sebe i vatre, a ono krumpira što je ponio u vreći, metnuo je na vatru da se peku. To nam je bila večera.

Još u toku noći došli smo do Severina i skelom se prebacili preko Kupe. Našli smo se u Sloveniji. Gladni i umorni penjali smo se uz strmu obalu i stigli u jedno selo. Već je svitalo. Tu su nas dočekali Slovenci i smjestili nas u školu. U toj školi dobili smo palente i mlijeka. To je bilo nešto! Gozba za nas. Slovenci su nas promatrali s tugom u očima. Dočekali su nas organizirano. Odveli su nas kućama po jedno ili dvoje djece. Mene je povela jedna žena čiji su muž i sin bili u partizanima, a ona je bila sama kod kuće. Kod nje je bilo svega za jelo — za razliku od moje Drežnice i moje kuće. Nisu gorjeli! Bilo je pršuta i slanine. Mislila sam da sanjam. Međutim, ja nisam mogla s tom dobrom ženom razgovarati. Ona je govorila slovenski i ja je nisam razumjela.

Bijeg

U meni se javila velika čežnja i tuga za majkom i za kućom. Ne rekavši onoj ženi ništa, odlučim da krenem sama u moju Drežnicu. Kući! I krenem. Već sam ja na to navikla. Odlazila sam nekoliko puta s majkom u Sloveniju i na Kordun po kukuruz i po krumpir. Susrećem dvije žene iz moga kraja — iz Jasenka ili iz Drežnice. Pitam ih kuda idu. Rekle su, da su došle na koji dan da kopaju i zarade nešto kukuruza i žita i da to ponesu kući. Ovdje nema tko obrađivati zemlju... Nastavljam sama, priklanjam se putem ženama i raznim putnicima. Prešla sam i Kupu i dospjela u Gomirje. U Gomirju su Talijani, ali su meni u jednom zaseoku rekli da mi je tu negdje tata. Njemu su već javili da mu je dijete viđeno negdje na putu iz Slovenije.

Kad me je ugledao, zavapio je:

— Smiljo, što si došla? Ovdje se sprema ofenziva. Kako ćeš sada? Kuda?

— Tata, ja idem nani u Drežnicu.

— Kako ćeš sama u Drežnicu? Ili će te vukovi pojesti, ili će te ustaše ubiti... Do Drežnice nećeš doći...

A ja imam tek desetak godina. I velim tati:

— Samo ti meni pokaži put kud se ide do nane!

Sjećam se da su pakovali papire. Pune sanduke. I oni, dakle, bježe iz toga mjesta, dalje ...

Tata me pustio. Nitko me nije pratio. Bilo mi je hladno. Navaljivale su ustaše iz Jezerana i Ogulina. Ja sam se priključivala ženama koje su žurile kuća-

ma i svojim porodicama. Tata me je uputio kojim ću stazama do kuće i upozorio:

— Ako bi te tko uhvatio i pitao čija si, nemoj reći da si moja. Ako rekneš da si Milankova, ubit će te.

Dio puta idem sama. Na cesti vidim ustaše i mislim kako će me zaklati ako me uhvate. Dugo sam bila sakrivena u grmlju. Nisu me opazili. Zelja da vidim majku bila je tako velika, da se više nisam ni bojala. I konačno stižem u svoje selo, kući. Našla sam majku, ozarenu od sreće što me vidi.

Kad je rat počeo bili smo mnogobrojna obitelj — bilo nas je šesnaestoro, a glad nije prestajala. Baka je vikala na mene, zašto sam se vratila. Jedna usta više — pomrijet ćemo od gladi.

A moja nana kaže:

— Neka si se ti meni vratila. Ako treba, umrijet ćemo skupa.

Početak 1944. godine. Zima je hladna. Dan ranije su u Gornjem kraju, u Skaliću, poubijali mnogo ljudi i sve popalili. U noći su neki ljudi prebjegli preko šume Bitoraje i rekli nam da bježimo, i da ne čekamo kod kuće.

U našoj kući se tada nalazilo desetoro djece — nas sedmero i troje stričevih — zatim djed, baba, naša mama i strina. Znači, četmaestoro. Rano ujutro, još je bio mrak, sve živo bježalo je iz sela, jer je nailazio neprijatelj. Bježalo se i gonilo blago. A moja majka nije mogla bježati. Ne zna kuda. Zima je i svugdje je smrt. Pomuzla je krave i skuhala palentu. Međutim, kako su ljudi nailazili, dolazile su i vijesti da ustaše odreda kolju. Moj stariji brat Niko, sestra Evica i ja, krenuli smo s ljudima goneći blago. Pošli smo prema šumi — prema Radlovićima. Tu smo naišli na ustaški »trup«[1]. Pitaju nas kuda bježimo, a mi kažemo da ne bježimo, već da gonimo blago.

— Pa vratite se kući, nećemo vam ništa.

Međutim, ustaše su skupljali ljude i vraćali ih kućama. Neki su im povjerovali. Odjednom sam ostala sama u šumi. Počeo je padati snijeg sa kišom, lapavica. Ne znam kuda su krenuli brat i sestra i kako sam se našla s jednom ženom i djetetom iz našega sela. Sumom prolaze ustaše i kažu da se vratimo, da vratimo blago. Ne zadržavaju se nego trče pognuti kao psi. Sa susjedom sam sišla u jednu dragu i legle smo ispod drveta... Jer, šumom su stizali glasovi: »Sakrijte se gdje tko može. Kolju, ubijaju.« Ležali smo u blatu, sakupilo se više ljudi — zbijeni, drhteći do neko doba poslije podne. I tada osjetimo miris dima, minis zgarišta. Sve gori, Gornji kraj i cijela Drežnica. Pred mrak se vraćamo i putem srećemo jednoga našeg komšiju. On kaže:

— Ustaše su sve poklali što su našli. — On govori i daje ženama neki znak. Pitam ga gdje je moja mama, a on kaže: »Ne znam«.

Cijeli dan sam imala osjećaj da svoju nanu neću više vidjeti. Idemo kući preko polja i najednom ugledamo moju školsku drugaricu kako leži nasred polja. Stomak joj je razrezan, crijeva vani, a ona viče:

— Smiljo, vodi me mami.

Prisjećam se, onaj je čovjek rekao da je i njena mama ubijena...

Idemo dalje preko polja. Mrtvih puno, a od ono troje stričeve djece što su ostali kod kuće. i majka moja ih hranila, najmlađi Đuro... na jednoj strani

1 Trupovi su bili posebne ustaške Jedinice uvježbane za borbu protiv partizana. Oblačili su se u partizanske uniforme.

mu je tijelo, a na drugoj glava. Idem. Više se ne plašim mrtvih. Odrvenila. Prilazim kući. Čekaju me baba i strina s mojim sestrama: Ljubicom od dvije godine, Radmilom od tri, i bratom Milanom od četiri godine. Kuća je izgorjela. Sve je pusto. Pitam ih:

— Gdje je nana? — a oni mi pokazuju pod drvo. Ubili su je. Bila je prekrivena plahtom. Đed je izgorio u kući. Cak su ubili i psa Garova.

Stigli smo tako Evica, stariji brat i ja — na zgarište. Jedna jedina kuća ostala je cijela u selu, gdje je bilo oko 50 domaćinstava. Koliko se sjećam, svi smo mi, starci, žene i djeca prenoćili u toj kući. Ujutro me je baka nagovarala da idem vidjeti mrtvu majku. Naš vo Peronja stoji iznad nje i ruli. Sjećam se, da sam ga morala odagnati od mrtve mame.

A moj brat Niko plače i nariče:

— Ubili su mi sve. Ubili su mi nanu, đeda i Garova!

Tata je bio na zadatku u Delnicama, u Okružnom NOO-u. Javili su mu što se dogodilo i on je došao. Snijeg je padao, velik. On je došao i ne tuguje. On se i šali s nama. Odveli su nas u selo Tomiće. Ležimo na slami i čujemo tatu kako govori ljudima:

— To je zadnje. To je zadnji njihov bijes.

U nekoj smo kolibi. Usred kolibe gori vatra. Ležimo na slami. Jedan odbornik dolazi tati i govori:

— Milanko, ne vodi noćas djecu. Vukovi su gore napali partizane ... Pojest će i tebe i djecu.

A on kaže:

— Neka ih jedu vukovi, ali ustaše ih klati neće.

I krene s nama. Došla je kći naše tetke, Mara. Dognali su saonice s volovima. Ona nas je metnula u saone. A tata ne zna da smo Evica i ja sve čule
0 vukovima, da nas čekaju i da će nas pojesti. Fremiremo od straha.

Svi smo bosi. Snijeg vije. U nešto su nas zamotali, pa u slamu i u saonice; voze nas sedmero preko Bjelolasice, put Mrkoplja. Tata i Mara navlače deke
1 biljce u koje smo umotani, ali vjetar nas opet razotkriva. Tata nosi šmajser, a ja mislim, sad će oni vukovi, sad će nas pojesti. Ne Vozi se tata, ne vozi se Mara. Idu, i cijelo vrijeme obilaze oko saonica. Konačno stižemo u Mrkopalj. Tu su nas dočekali i prvi put nahranili otkako nam je majka ubijena.

U Mrkoplju smo se rastali s tatom. On je otišao za svojim poslom. Nas je poslao tetki u Srpske Moravice. Ona nas je oprala i nahranila. Ono robice što smo imali na sebi, ona je ofarbala u crno, kao znak žalosti za našom majkom.

Nakon osam dana odveli su nas u dom u Završje. U domu je već bilo dosta djece iz Drežnice. Djeca su igrala kolo. I nas su nagovarali da igramo i da se radujemo. A mi nećemo. Odgojitelji doma, Dana Maravić iz Vrujca, Lako Tatalović i Ruža Milanović (kasnije moja druga mama), tješili su nas i govorili, da su i druga djeca žalosna zbog roditelja, ali da se svi moramo radovati jer će sloboda brzo doći.

Tu u domu ne završava rat. I tu smo stalno pomalo spakovani za bježanje. Tu smo bili skoro godinu dana, a onda prelazimo u Skrad i tu dočekujemo oslobođenje. Priređivali smo priredbe, pjevali, plesali, ali u nama, u svoj toj djeci nije se mogla sakriti velika tuga. Većina je bez oba roditelja, u tuđini, daleko od naših kuća, i još uvijek gladni.

Nakon oslobođenja selimo u Lovran. Prvi kamion s djecom napali su kri-

žari. Srećom, nitko nije ranjen. Ljeto je... hrana dobra. Počeli smo ići u školu, odlazili na izlete, priređivali priredbe. Učili smo recitacije i pjesme.

Svakog dana stizali su roditelji i rođaci koji su bili u partizanima ili internaciji, i odvodili po neko dijete. Mi to gledamo. Ja čekam svoju nanu da ona po nas dođe, a znam da je mrtva. Bilo je takvih želja puno. Tata mora da radi. Ne može doći po nas da nas odvede. Niti nas ima kuda voditi.

U Lovranu smo ostali do zime. Tu nam je bilo ugodno i toplo. Onda su nas odveli u Fužine, jer je trebalo isprazniti prostor za ranjene partizane.

Putovali smo kamionima. Bila je hladna jesen. Dočekao nas je naš otac. Ja sam cijelim putem držala sestru Radmilu i grijala je ispod cerade. Imala sam jedanaest godina, a ona četiri. Ja sam mama. I dugo sam ostala mama, jer naša majka nije stigla da nam bude mama. Sestra Evica držala je Ljubicu, koja je imala dvije i po godine.

Tu je sloboda, tu je veselje. Ali kao dijete to još uvijek ne osjećam, jer moja nana nije dočekala slobodu. Duboka tuga ostala je u meni do dan-danas, i dok budem živa.

Moja želja

Pionir sam jošte **mali**
Zelja bi mi bila
Da je meni mitraljezić
Labudova krila,
Letio bi u red, druže,
Hrabrih partizana

Slušao komandanta
Tukao Talijana.
Isto tako tukao bi
Četnike, ustaše
Pobio bi palikuće
Za domove naše.

Zdravo ostaj, mili druže,
Ja na frontu ode,
Boriti se s drugovima,
Tražiti slobode.

Ilija Tomić, 9 g.
Gorski kotar

(Pionir, lipanj—srpanj 1943. br. 7—8, str. 9)

Rade Tomić

Komanda mjesta Drežnica

Razvojem narodrrooslobodilačke borbe i oslobođenjem većih mjesta i općinskih centara uslijedila je realna potreba organiziranja vojno-pozadinskih vlasti koje će, zajedno s partijskim organizacijama, organima narodne vlasti i masovnim antifašističkim organizacijama omladine i žena rješavati sve složenije zadatke, koje su neminovno nametali rat i revolucija. Tako je već početkom 1942. godine u oslobođenoj Foči, gdje se nalazio Vrhovni štab, oformljena Komanda mjesta kao organ vojno-pozadinske vlasti. U martu iste godine Vrhovni štab je, Glavnom štabu za Crnu Goru i Operativnom štabu za Hercegovinu, dostavio uputstvo o organiziranju vojno-teritorijalnih organa (komandi mjesta i područja) na oslobođenom teritoriju.

Do formiranja komandi mjesta, poslove vojnih vlasti najčešće su obavljali štabovi partizanskih jedinica. Konkretno, u Drežnici su poslove vojnih vlasti obavljali: Stab 5. operativne zone Hrvatske, Stab primorsko-goranskog odreda i štabovi bataljona. Međutim, s obzirom na potrebu da se operativne jedinice rasterete poslova pozadinskih vojnih vlasti, vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito izdao je početkom septembra 1942. godine naredbu o formiranju pozadinskih vojnih vlasti na oslobođenom teritoriju, sa uputstvom o ustrojstvu i zadacima komandi mjesta, partizanskih i seoskih straža i komandi vojnih područja.

Iako je Drežnica bila oslobođena skoro godinu dana ranije, tek u jesen 1942. godine, poslije neprijateljske ofanzive »Velika Kapela« u vrlo teškim uvjetima, formirana je Komanda mjesta Drežnica. Naređenje za njeno formiranja izdao je Stab 5. operativne zone i za njenog prvog komandanta postavljen j'e operativac partizanskog odreda Miloš Radović, a za političkog komesara Dmitar Trbović.

U toku pomenute ofanzive neprijatelj je uništio sve do čega je uspio da dođe, popalio stambene i gospodarske zgrade, tako da je narod ostao bez imovine i bez krova nad glavom. U takvoj situaciji, pred novoformiranu Komandu mjesta, postavljeni su slijedeći zadaci: izgirađnja i obnova popaljenih kuća za smještaj naroda, partizanskih ustanova i štabova, kao i za smještaj Komande mjesta; snabdijevanje partizanskih jedinica; organizacija radionica za potrebe vojske i stanovništva (obnova pilane, osposobljavanje za rad pekare, krojačke, postolarske, i drugih radionica); formiranje radnih četa za izgradnju pojedinih objekata nužnih za potrebe partizanskih ustanova; izgradnja objekata za smještaj partizanske bolnice; izgradnja zemunica za smještaj hrane i ratnog materijala; pomoć narodnooslobodilačkim odborima u podizanju baraka za smještaj boračkih obitelji; borbi protiv ubačenih neprijateljskih špijuna i agenata — okupatorskih, ustaških i četničkih; obezbjeđenje od krađa i nasilja, odnosno održavanje javnog reda na oslobođenoj teritoriji; suprotstavljanje neprijateljskoj propagandi i obavještajnoj djelatnosti.

Novoformirana Komanda mjesta Drežnica morala se i sama izorganizirati da bi mogla izvršavati tako teške i složene zadatke koji su pred nju postavljeni. Treba znati da tada u Drežnici nije bilo nikakvog građevinskog materijala,

osim šume, a nedostajalo je i alata da bi se pristupilo predviđenoj izgradnji. No, s obzirom na volju i riješenost naroda, te uz pomoć Partije i narodnooslobodilačkih odbora, ovu problematiku je Komanda mjesta uspješno rješavala i većinu zacrtanih zadataka na vrijeme obavila. Međutim, čim su ove tegobne prilike sanirane, i zima prebrođena, već je naišla nova neprijateljska ofanziva u proljeće 1943. godine, u kojoj su popaljene mnoge nanovo izgrađene barake i obnovljene kuće. Ova ofanziva imala je i svoju dublju političku pozadinu, jer je u njoj ispred Talijana djelovala četnička prethodnica, koja je pretresala svaki kutak popaljene Drežnice.

Pri Komandi mjesta formirana je četa jačine od 50—60 vojnika na čelu s komandiram, komesarom i ostalim starješinama. U njenom sastavu su se nalazili ljudi nešto starijih godišta, koji su vršili stražarsku dužnost, kao i omladinci — dječaci koji još nisu bili dorasli za operativne partizanske jedinice. Na taj način su sva sela i zascoci imali seoske straže s komandirom straže na čelu. Stariji ljudi su bili naoružani vojničkim puškama, koje su ujedno služile i za obuku omladinaca. Ako nije bilo dovoljno vojničkih pušaka, svrsishodno su ih zamijenile civilne (lovačke).

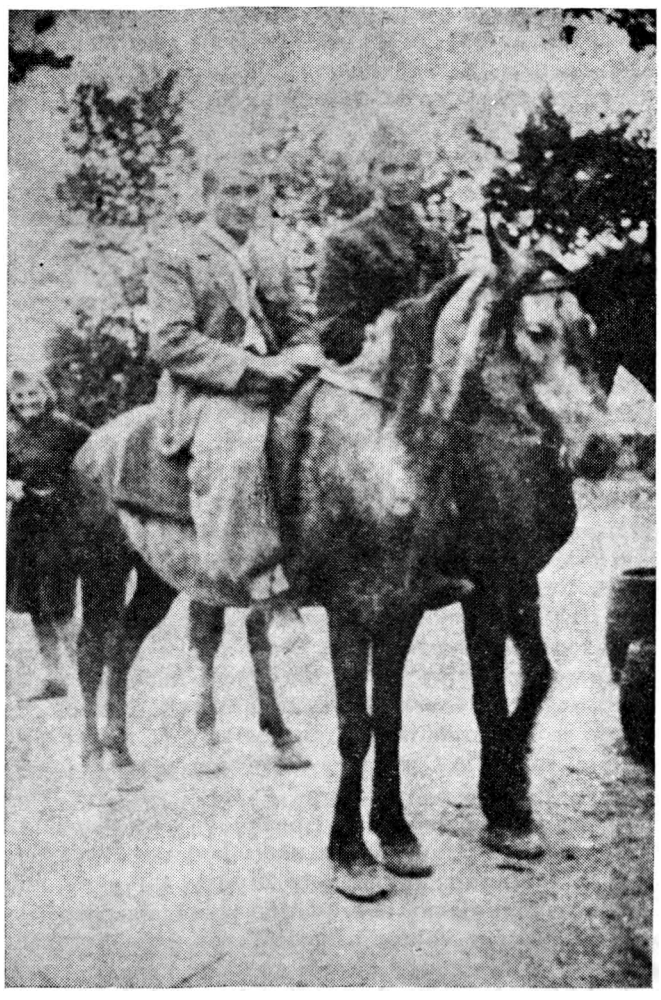
Pošto su se veće jedinice (brigade) iz sastava 13. divizije pretežno borile na širem području Like, a jedinice odreda bile usmjerene prema neprijateljskim garnizonima, to je Komanda mjesta sa svojom četom bila orijentirana na zaštitu stanovništva od četničkih i ustaških upada. Tako je sav teret bezbjednosti pao na Komandu mjesta i njezinu malobrojnu vojsku, koja je uglavnom patrolirala i intervenirala gdje je bilo najpotrebnije.

Početkom 1943. godine komandant Komande mjesta Miloš Radović vratio se na svoju prethodnu dužnost u odred, a politički komesar Dmitar Trbović u Okružni komitet Partije, pa je za komandanta mjesta postavljen Dmitar Vukelić Pimić, za zamjenika Simo Cupurđija Ćaća, a za političkog komesara Ilija Trbović.

Pošto je u Drežnici stalno nedostajalo hrane za ishranu vojske, Komanda mjesta je morala organizirati nabavku namirnica sa neoslobođenog ili poluoslobođenog teritorija, iz sela oko Ogulina, naročito iz Zagorja i Podveljuna. Valja reći da su ova sela, koja napominjemo, dobrovoljno pomagala narodnooslobodilačku borbu u pogledu ishrane vojske i ranjenika u bolnici tokom čitavog narodnooslobodilačkog rata. No, narod selä je poručivao da ne smije lično dostavljati priloge u stoci i hrani, nego neka partizani sami dođu i uzmu, kako bi pred okupatorom imao opravdanje.

Komanda mjesta Drežnica, od svog formiranja pa do kapitulacije fašističke Italije, bila je u neprekidnoj borbi s manjim neprijateljskim patrolama, naročito četničkim, koje su upadale na njen teritorij. Upravo zbog toga je morala mijenjati i svoje sjedište, pa se u proljeće 1943. godine iz centra Drežnice preselila u Vukeliće, gdje je dočekala i kapitulaciju Italije, poslije čaga su se njeni zadaci uvećali. Međutim, nakon razbijanja četnika kod Musulinskog Potoka i njihove likvidacije, Komanda mjesta se ponovo smjestila u centru Drežnice. Ona je tek tada izrasla u dosljednu partizansku ustanovu. Naime, do kapitulacije Italije, ona je bila u sjeni drugih ustanova, pa je i svoj rad morala podešavati prema njima.

Na terenu Drežnice do tada se nalazio Stab 5. operativne zone Hrvatske, Stab 1. primorsko-goranskog odreda, Komanda primorsko-goranskog područja, Okružni komitet KPH za Gorski kotar i Hrvatsko primorje. Okružni NOO. Okružni komitet SKOJ-a, kao i sve kotarske ustanove za kotar Ogulin. Bila

Komesar Komande mjesta Drežnica Ilija Trbović, Dmitar Trbović, član Okružnog komiteta KPH za Gorski kotar i partizanka Matić--Vukelić Maca 1943.

je tu i Vojno-partizanska bolnica br. 7, Agitprop CK KPH i druge ustanove. Najprimarniji zadatak Komande mjesta bio je da svojim ljudstvom obezbjeđuje sve te ustanove. Jedino su vojna bolnica i Agitprop imali svoju posebnu stražu.

U junu 1943. godine formiran je Rajonski obavještajni centar (ROC) koji je preuzeo obavještajnu djelatnost na području Komande mjesta. Tako je barem taj dio posla, koji je do tada ona obavljala, otpao a sa ljudima iz ROC-a uspostavljena je vrlo dobra suradnja. Treba naglasiti da je Rajonski obavještajni centar pružao veliku pomoć Komandi mjesta, jer je i bio tako organiziran da je sve prikupljene podatke o kretanju neprijateljskih snaga sa šireg područja Ogulina, Brinja, Josipdola i Gomirja dostavljao partizanskim jedinicama, koje su se nalazile na tom području, a istovremeno i Komandi mjesta Drežnica. ROC je imao široko rasprostranjen djelokrug rada na području cjelokupnog ogulinskog kotara.

Poslije kapitulacije fašističke Italije rukovodioci Komande mjesta (Dmitar Vu-

kelić Pimić, komandant, Samo Ćupurdija Ćaća, zamjenik i Ilija Trbović, komesar) otišli su na nove dužnosti u okružne ustanove. Za novog komandanta mjesta postavljen je Simo Lončar, a za političkog komesara Rade Tomić. Sve naprijed navedene okružne ustanove odselile su iz Drežnice u Delnice, pa od tada Komanda mjesta djeluje samostalnije pod rukovodstvom Partije i viših vojnih ustanova — Komande goranskog područja i vojne oblasti 11. korpusa.

Komanda mjesta Drežnica imala je u to vrijeme u svom sastavu: naoružanu četu partizanske straže sastavljenu od starijih boraca i omladinaca u dobi od 14, 15 godina, jer su stariji bili u operativnim jedinicama; radnu četu za izgradnju objekata; kažnjeničku četu, koja je bila sastavljena od raznih prestupnika; zatvor za izdajnike i neprijatelje te različite prestupnike; vojnu referadu za vođenje evidencije vojnih obveznika i drugih; privrednu referadu u sastavu koje se nalazilo skladište ratnog materijala i oružja, zatim skladište hrane u zemunicama i transportna sredstva (zaprežna stoka za vuču, konji za jahanje i nošenje tereta) kao i rezerva u živoj stoci za prehranu partizana; potom su tu bile radionice za potrebe vojske (postolarska, krojačka, pekara, mesnica i druge) te pilana i t'ehn'ička radionica. Jedini industrijski objekt u Drežnici koji je postojao i prije rata, te koji je poslije svake ofanzive bio obnavljan, bila je pilana. Uz pilanu djelovala je i tehnička radionica. Ova radionica oskudijevala je podosta u alatu, ali sve što se moglo pribaviti ljudi su donosili nudeći usput svoje usluge i znanje. Stariji zanatlije su prenosili iskustvo na mlađe i na taj način ih osposobljavali za rad.

Valja napomenuti da je Drežnica bila gotovo svakodnevno bombardirana. Pri tom su avioni redovito bili ustremljeni na pilanu. Mnogo puta su je uspjeli valjano bombardirati i oštetiti postrojenja, a u svakoj ofanzivi bila je iznova spaljena. Međutim, čim bi opasnost prošla, organizirala bi se akcija obnavljanja pilane.

U okvirima djelovanja Komande mjesta bila su sva skladišta, kako vojne opreme i oružja — koja su bila smještena u šumi pod ceradama, tako i hrane — smještena u zemunicama. Veliki dio materijala, hrane i oružja zaplijenjenog prilikom razoružanja talijanskih jedinica smješten je u Drežnici. Osim toga, mnoge novoformirane vojne jedinice nalazile su se na terenu Drežnice, pa je cjelokupno njihovo snabdijevanje, kao i snabdijevanje raznih ustanova (Bolnica br. 7, Agitprop CK, Komitet Partije, Kotarski NOO, Kotarski komitet SKOJ-a, ROC, Općinski NOO i druge) išlo preko Komande mjesta.

Posezanje za rezervama hrane radi snabdijevanja vojske i ustanova, predstavljalo je znatne poteškoće jer je zemunice trebalo svaki puta otkopavati i ponovo zatrpavati. Osim toga, nije bilo jednostavno dopremiti hranu iz šume do određenog mjesta. Stoka, za koju su bili potrebni i pastiri, pretežno je predstavljala rezervu mesa.

Tako je Komanda mjesta izvršavala najrazličitije zadatke, od političkih u borbi protiv neprijatelja, do privrednih. Sve te zadatke izvršavala je na zadovoljavajući način, iako je bila izložena stalnim nasrtajima neprijatelja. Tako su već u oktobru 1943. sa oslobođenog teritorija od Brinja, odakle ih nitko nije očekivao, prodrli njemački tenkovi u Drežnicu, pred samu Komandu mjesta. Nekoliko boraca i osoblja Komande mjesta tom prilikom je poginulo, a zgrada u kojoj je bila smještena Komanda uništena je. Najgore od svega je bilo što su Nijemci srušili pekaru i uništili radionice. Poslije upada neprijatelja nastavljen je rad pod šatorima, sve dok objekti nisu ponovno obnovljeni. U ratu je tako — ponekad se gradi da bi neprijatelj rušio, a neki puta i sam graditelj

ruši da se neprijatelj ne bi poslužio izgrađenim objektom. Čovjek se neprestano nalazi u izuzetno napetom stanju, gradeći ili seleći, nastupajući ili odstupajući, nekad sit, nekad gladan.

Događaji na bojištima, sporazum »velike trojice« u Teheranu, odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, mogućnost iskrcavanja saveznika na obalama Jadranskog mora — sve je to pogodilo okupatora i njegove satelite, pa su htjeli pod svaku cijenu da zadrže u svojim rukama morski pojas sa zaleđem kako bi na taj način odvojili partizanske snage od obale prilikom eventualnog iskrcavanja saveznika. Da bi sa tog terena uklonio partizanske snage, neprijatelj poduzima niz ofanzivnih akcija. Drežnica, kao partizanska baza, stalno je pod udarom. Ipak, narodu Drežnice najteže je pala ofanziva u januaru 1944. Pod vrlo teškim vremenskim uslovima (snijeg i hladnoća) svekoliki narod se sklonio u šume nemajući ni najnužnijeg zaklona, a kamoli mogućnosti i skromnog smještaja. Starci i djeca, napola goli i bosi, preživjeli su ofanzivu u snijegu. Jedina »sreća u nesreći« je bila što je ona trajala svega desetak dana.

Komanda mjesta Drežnica u takvim bremenitim uslovima imala je zadatak da ispred neprijatelja evakuira i spremi u zemunice sav vojni materijal kojim je raspolagala, hranu, kao i ono malo oskudnih sredstava za rad. Međutim, najprimarniji zadatak Komande mjesta u tim trenucima sastojao se u tome da organizira i pokrene transport ranjenika iz bolnice dublje u šumu. Pored toga, bilo je neophodno za njih podignuti šatore u koje će biti smješteni. Za ranjenike su bili posebno nepodnošljivi uslovi smještaja na snijegu visokom gotovo 1 metar. Istina, bilo je nešto ćebadi, najviše one tanke, talijanske, koja nisu predstavljala skoro nikakvu zaštitu. Bez obzira na ogromne poteškoće, ranjenici su na vrijeme evakuirani i nijedan od njih nije pao neprijatelju u ruke. Nakon evakuacije i smještaja ranjenika trebalo je organizirati obranu bolničkih zgrada i sačuvati zemunice u kojima je bio smješten bolnički inventar, nešto hrane i vojni materijal.

U takvim izuzetnim prilikama osoblje Komande mjesta, od komandanta do kurira, uzimalo je oružje i odlučno stupalo u borbu s neprijateljem. Još dok je neprijatelj prodirao u Drežnicu, četa Komande mjesta prva je prihvatila borbu nanoseći mu gubitke. No, glavna bitka se vodila iznad Vukelića. Bila je to bitka za obranu bolnice. Branili su je zajedničkim snagama: 1 bataljon 1. brigade 13. divizije, 1. partizanski odred, četa Komande mjesta, Auto-četa koja se tu nalazila, straža Agitpropa CK, kao i mnogi članovi Partije iz Drežnice i članovi Kotarskog i Općinskog komiteta. Redali su se juriši i protivjuriši... Tri dana su naše snage odolijevale neprijatelju i nanosile mu gubitke, ne dozvoljavajući mu da popali bolničke zgrade niti da otkrije gdje su ranjenici. Tek četvrtog dana, kad je neprijatelj zašao dublje u šumu da bi sa leđa napao branioce bolnice, radi bojazni da ranjenici ne budu otkriveni, morala se napustiti obrana bolnioe, te je tako neprijatelj uspio prodrijeti do zgrada i spaliti ih.

Poslije uništenja bolnice nastali su posebice teški dani za ranjenike. U dubokom snijegu usred zime nisu mogli ostati. Nije bilo boljeg izbora nego ih evakuirati u Gorski kotar. To je, opet, značilo da ih treba šumskim bespućima, gazeći duboki snijeg onako gladne i ozeble prenijeti gotovo pedeset kilometara, do prvih naselja u Gorskom kotaru.

Zahvaljujući hrabrosti i izdržljivosti omladine Drežnice, brinjskog Gornjeg kraja kao i nekih primorskih sela, zatim radnoj četi Komande mjesta, ranjenici su uspješno preneseni u Gorski kotar. Međutim, to ne znači da i ranjenici, kao i njihovi nosioci, nisu tom prilikom podnijeli ogromne muke i napore.

Poslije ove ofanzive Komanda mjesta Drežnica smjestila se u selu Radlovićima. Tada su uslijedili mukotrpni dani za Komandu, za ostale ustanove, i za narod Drežnice jer je zavladala nestašica hrane, a nije se moglo ni najnužnije nabaviti ni od kuda. Veliki snijeg i neprijatelj, koji je kontrolisao sve puteve i staze prodirući na oslobođeni teritorij, onemogućavali su svaku mogućnost kretanja van teritorija Drežnice, tako da je nastala, gotovo, totalna glad. Bez obzira na sve poteškoće Komanda mjesta organizira pokrivanje zidina u centru Drežnice i obnovu radionica koje su bile uništene, ali to sve traje kratko vrijeme. Naime, već u aprilu neprijatelj preduzima novu ofanzivu tokom koje u Drežnici postavlja svoj garnizon.

Ovaj period zime 1944. godine predstavlja najteži period narodnooslobodilačkog rata za narod Drežnice. Na partijskoj konferenciji za kotar Ogulin, koja je održana tokom marta u Drežnici, postavilo se pitanje kako spasiti narod Drežnice, koji vodi ogorčenu i konstantnu borbu već tri godine. U njoj je, gotovo, nadmašio svoje mogućnosti, a sada je osuđen — ili da pomre od gladi, ili da se preda neprijatelju. Drežnica je bila blokirana sa svih strana i pomoć se nije mogla očekivati ni od kuda.

Partija je i u tim izrazito tegobnim prilikama pronašla pravo rješenje koje se pokazalo jedino ispravno. Ono se sastojalo u tome da se za prvo vrijeme narod orijentiše na međusobno potpomaganje, ne dozvoljavajući da netko umre zbog gladi. Nadalje, bilo je predviđeno pod svaku cijenu uspostaviti kontakt s Istrom i tamo nabaviti nešto hrane, a zatim koordinirati i sa Slovenijom. U takvim uslovima narod Istre, preko organa narodne vlasti, prvi stupa u akciju i prikuplja nešto stoke za prehranu vojske, a Općinski NOO, preko Kotarskog i Okružnog NOO-a, upućuje žene i omladinke u Istru gdje su narodnooslobođilački odbori već sakupili ponešto najnužnije hrane za Drežnicu. Zene i omladinke su ovu hranu na leđima prenijele iz Istre u Drežnicu. Na taj način je prva pomoć, koja je organizirana od strane narodne vlasti, dospjela do izgladnjelog naroda a predstavljala je posebnu dragocjenost u tom momentu.

Naročit problem je iskrsnuo u proljeće 1944. godine — kako obraditi zemlju *i* zasijati što više, a nedostajalo je i sjemena i zaprežne stoke za oranje. Komanda mjesta imala je zadatak da i pored svojih znatnih svakodnevnih obaveza pomogne NOO-ima u obradi zemlje i da mobilise svu zaprežnu stoku za izvršenje tog zadatka. Narođnooslobođilački odbori zatražili su pomoć u zaprežnoj stoci i sa šireg područja (izvan Drežnice) kako bi se zemlja što bolje i što brže obradila.

Na žalost, sve dogovorene planove poremetio je neprijatelj svojim prodorom u Drežnicu i postavljanjem podosta jakog garnizona u njoj. Komanda mjesta morala je nastaviti rad u izrazito otežanim uslovima jer faktički nije imala ni svog stalnog sjedišta. Kada je neprijatelj uspostavio garnizon u Drežnici, ni narod više nije mogao opstati u šumi jer su neprijateljski trupovi i patrole zalazili i u šumu, hvatali narod, otimali i odvodili stoku. Zbog toga se morala primijeniti drukčija taktika otpora kod svih organizacija, pa i kod Komande mjesta. Stoga je odlučeno da se povuče sva omladina iz Drežnice (misli se na žensku omladinu koja nije bila u vojsci), da se dio članova Partije i mlađih odbornika povuče u jedinice i da se najugroženije obitelji, žene i djeca, pošalju u zbjegove, gdje bi se mogli lakše prehraniti.

Komanda mjesta reorganizirana je tako, da se uvijek nalazila u pokretu djelujući kao četa partizana spremna da se bori s neprijateljem i da održava vezu između sela, te da održava moral kod naroda. Organizirana kao jedinica svako-

dnevno je postavljala zasjede i vodila borbu, ali neke naročite uspjehe nije imala s obzirom na jake neprijateljske snage. Jedanput su garnizon u Drežnici napadale i jedinice 13. divizije, ali bez naročitog uspjeha. Tek ljeti 1944. uspjelo je 1. brigadi ove divizije da razbije neprijatelja i da oslobodi Drežnicu.

U maju 1944. godine, s obzirom na promijenjene uslove rada Komande mjesta, došlo je i do izmjene kadra, pa su komandant Simo Lončar i politički komesar Rade Tomić upućeni na nove dužnosti. Za novog komandanta je postavljen Gojko Ivošević, a za političkog komesara Nikica Trbović. Kada je Drežnica oslobođena i neprijatelj protjeran, Komanda mjesta smjestila se u Radojčićima i nastavila rad pod otežanim uslovima.

Od uspostave neprijateljsokg garnizona u Drežnici pa do njegova razbijanja, Komanda mjesta stalno se nalazila u pokretu i zadržavala se u šumama oko Drežnice i okolnih sela. Usprkos tome njezino djelovanje se osjećalo i narod je znao da je ona tu kao njegova zaštita. Bila je uvijek u kontaktu sa svim antifašističkim organizacijama Drežnice, sa Komandom područja i sa štabovima operativnih jedinica. Neprestano je bila informirana o kretanju neprijatelja i o njegovim namjerama, te je sve podatke koje je prikupljala redovito prenosila operativnim jedinicama, a i drugima kojima su mogli poslužiti. Sve to vrijeme Komanda mjesta u suradnji sa Partijom i SKOJ-em vodila je vrlo aktivnu borbu protiv pljačke od strane okupatora, protiv dezinformacija, dezertera i drugih destruktivnih elemenata, kojima je neprijatelj obećavao dati hranu i štošta drugo, ako se vrate svojim kućama i ako pozovu svoje sinove da napuste partizanske jedinice.

Vrlo je interesantno pripomenuti parole koje je neprijatelj proturao u to vrijeme. Jedna od njih je bila: »Prošle ste godine vi brali naše žito, a ove ćemo mi vaše!« Mislilo se pri tom na žetvu 1943. u Gackoj dolini i Brinju koju su partizani ubrali. Druga je, opet, glasila: »Mi čekamo da dođu Englezi kao i partizani!« Ova parola o Englezima nije imala efekta kod drežničkog naroda, ali ona o žitu je zabrinjavala, jer je postojeći neprijateljski garnizon, koji je napadan a nije bio uništen, stvorio bojazan da će ovdje ostati do kraja rata, odnosno do žetve, i da će ljetinu stvarno pobrati neprijatelj, kao što se desilo i za vrijeme velike ofanzive u jesen 1942. Toga se izgladnjeli narod najviše pribojavao jer bi ga to dovelo u daleko težu situaciju nego što je uistinu bio.

Ipak, uništenjem neprijateljskog garnizona u Drežnici omogućeno je narodu da ubere ljetinu, a djelovanjem Partije, narodnooslobodilačkih odbora i Komande mjesta stvoreni su uslovi da se nekako preživi još jedna ratna zima. Međutim, iako nije bilo neprijatelja u Drežnici, Komanda mjesta i narod nisu bili mirni jer su ustaše iz Jezerana i Brinja gotovo svakodnevno upadale u donji dio Drežnice i otuda prodirale do samoga centra. Ovi upadi svaki put su ubirali žrtve jer, koga god bi uhvatili, ustaše bi i ubili. Do čega bi došli, opljačkali bi i na kraju svaki krov spalili. Pri tome je Komanda mjesta bila izložena konstantnim napadima, a nije imala snaga da se uspješno brani i odbrani. Jedinice 13. divizije i u to vrijeme su često branile Drežnicu od neprijatelja, ali to nije bilo dovoljno jer je divizija morala izvršavati i druge zadatke. Osim toga, ova je divizija u jesen 1944. prebačena u Liku, a ostala je na prostranom području Istre, Gorskog kotara, Primorja i Drežnice, jedino 43. divizija pa je stoga bilo nemoguće zatvoriti sve pravce i braniti tako veliki teritorij, a za neku veću jedinicu, koja bi mogla da se odvoji za taj teren, nije bilo dovoljno hrane.

Istovremeno, Komanda mjesta je bila, gotovo, bez ikakvih mogućnosti da

prehrani svoje, iako male jedinice. Najčešće bi joj u tome pomagala Komanda mjesta Ogulin — tzv. »Punkt«. Unatoč tome, zadaci pretpostavljenih izvršavani su revnosno, kao da se radi u najpovoljnijim uslovima.

Iako je narod bio ekonomski osiromašen, bez odjeće i obuće, bez stoke (a i hrane je bilo malo) s obzirom na razvoj događaja, bio je spreman da izdrži još jednu zimu i dočeka oslobođenje zemlje.

Oslobođenjem Beograda, stanjem na frontovima — istočnom, gdje je rapidno napredovala Crvena armija, i zapadnom, gdje su uspješm> napredovali saveznici, te dolaskom druga Tita s Avnojem i vladom u Beograd, stvoreno je uvjerenje da NOB vodi skoroj pobjedi i konačnom oslobođenju čitave zemlje.

Komunistička partija, narodnooslobođilački odbori i antifašističke organizacije bili su prisno povezani s narodom, upoznavali ga i permanentno obavještavali o razvoju događaja i akcijama Narodnooslobodilačke vojske i saveznika a preduzimane su i mjere da se narod preseli u krajeve u kojima bi se lakše prehranio i dočekao konac rata koji se bližio.

Tokom rata Komanda mjesta Drežnica, između ostalog, vršila je i mobilizaciju ljudi za operativne jedinice, pozadinske jedinice, radne jedinice i za zanatske radionice. Cesto puta takvu mobilizaciju vršila je i pozivima. Usprkos svemu, nije se desio slučaj da je netko odbio poziv, odnosno da mu se nije odazvao. Vojna referada Komande pratila je dolazak partizana na odsustvo, boravak ranjenika u bolnici, kao i pojedince koji su samovoljno' napuštali svoje jedinice (dezertere), koje bi Komanda mjesta nastojala što prije, opet, vratiti u njihove jedinice.

Osim toga, Komanda mjesta je, zajedno s NOO-ima, vršila i prihvat izbjeglog naroda Gorskog kotara i Primorja, koji se, u prolazu za Kordun i Baniju, našao ovdje. Ona je vršila prihvat i zbrinjavanje jedinica Narodnooslobodilačke vojske, obezbjeđivala im prehranu i smještaj kada su bile u prolazu ili kada su pripremale određenu akciju. Isto tako, prihvaćala je savezničke avijatičare. naročito potkraj rata, koji su se spuštali iz oštećenih aviona u okolici Ogulina i Brinja. Njih bi prihvaćao narod, naši obavještajci i vojska, te bi, preko ove Komande, bili upućivani u Komandu goranskog područja.

Komanda mjesta nailazila je na poteškoće u snabdijevanju partizanske bolnice hranom, lijekovima, instrumentima, sanitetskim materijalom i drugim. Pored narodnooslobođilačkih odbora i omladinske organizacije, vrlo često su se u snabdijevanju bolnice isticale organizacije AFŽ-a, koje su sakupljale hranu i potrebni materijal. Tako bi, na primjer, plahte koje bi donosile žene bile parane i na taj način se rješavao problem oskudioe zavoja. AFŽ je uspješno rješavao i problem pranja zavoja. Kada nije bilo sapuna, pravila se lužina za pranje. Može se s pravom reći da je organizacija svih poslova funkcionisala kao najbolji stroj i da su se uvijek iznalazile mogućnosti za rješavanje i najsloženijih problema.

Komanda mjesta bi povremeno za potrebe vojske mobilisala svu zaprežnu stoku (za prevoz ranjenika i materijala), pa čak i onu iz udaljenijih krajeva, naročito kada bi se vršile veće akcije.

U martu 1945. Komanda je dobila naređenje da očisti sve zakrčene prometnice koje povezuju Drežnicu sa susjednim mjestima. Kada je trebalo prići izvršenju tog zadatka, narod je bio začuđen tom odlukom jer se bojao brzog prodora neprijatelja u Drežnicu. To bi za njega bilo vrlo nepovoljno jer se ne bi mogao tako brzo skloniti. Međutim, s obzirom na naglo prodiranje 4. armije nije bilo potrebe za ovakvu bojazan, a pod pritiskom naših snaga neprijateljska

vojska nije se ni povlačila preko Drežnice, tako da je narod bio pošteđen ovog neprijateljskog nasrtaja. Komanda mjesta i ovaj zadatak je izvršila u najkraćem roku. Narodu je objašnjeno zašto treba očistiti saobraćajnice. Tuda je, zapravo, trebala proći naša Narodnooslobodilačka vojska sa mehanizacijom. Kad je narod shvatio o čemu se radi, prihvatilo se posla i staro i mlado, muško i žensko. Zajedno sa Komandom mjesta, njenom vojskom i radnom četom narod je ubrzano obavio ove poslove.

Nailaskom 4. armije, naročito 13. divizije, Komanda mjesta Drežnice se priključila koloni, prikupivši sve ljudstvo sposobno za vojne jedinice, među kojim je bilo odbornika, članova Partije, dezertera, kurira, čobana i svih koji su bili na raspolaganju, te se svrstala u bataljon i uključila u 13. diviziju. U njenom sastavu nastupala je prema Istri i Trstu, vodeći žestoke borbe do konačnog oslobođenja. Tako je Komanda mjesta Drežnica, svrstana u bataljon, i završila svoj rad kao vojno-pozadinska organizacija. Njene nadležnosti na području ove općine preuzela je Komanda mjesta Ogulin, koja od početka aprila 1945. godine djeluje iz oslobođenog Ogulina na teritoriji čitavog kotara Ogulin.

Područje općine Drežnica bilo je za vrijeme narodnooslobodilačke borbe konstantno centar mnogih značajnih zbivanja. Sa njenog terena kretalo se u akcije, ne samo vojne, nego i političke. Na ovome području, u selu Breznom, od augusta 1944. godine, boravila je i Komanda mjesta Ogulin. Istina, ona nije imala nikakav zadatak djelovanja na tom području, ali je bila čvrsto povezana sa narodom tih sela. Pošto ova Komanda nije imala svog stalnog sjedišta, niti slobodne teritorije, to se ona u početku nazivala »Punkt-Ogulin«, a trebala je djelovati u cilju objedinjavanja političkih i vojnih akcija u selima oko Ogulina i u samom Ogulinu.

Tako je zapravo Brezno, kao najisturenije selo općine Drežnica prema Ogulinu, bilo podesno da se iz njega djeluje na poluoslobođeni i neoslobođeni teritorij Ogulina i okolice. Ono je u svim ofanzivama bilo prvo na udaru neprijatelja, a pojedine njegove grupe znale su, neovisno o ofanzivama upadati u njega, vršiti pljačku i ubijanja. Zbog toga je narod Breznog radosno očekivao da se neka vojna jedinica smjesti na njegovom području, pa makar i najmanja. Kad god se kretalo u kakvu akciju prema Ogulinu, polazilo se iz Breznog i vraćalo se u njega. Narod je bio konstantno mobiliziran i služio raznim jedinicama u svrhu vodiča, kurira, obavještajaca, za prevoz materijala i ranjenika, prihvatanje boraca koji su, iz Ogulina i okoline, pristupali partizanima.

Komanda mjesta Drežnica djelovala je u općini Drežnica od oktobra 1942. do marta 1945. godine u veoma složenim uslovima, stalno u pokretu, izložena udaru pet neprijateljskih ofanziva (dvije su bile prije formiranja Komande mjesta). Poslije svake ofanzive iznova je trebalo graditi skladišta, zemunice, bolnice, radionice, nastambe za smještaj stanovništva, pa čak i domove za održavanje raznih sastanaka, konferencija i priredbi. Sve se to radilo u neprestanoj borbi protiv okupatora, četnika, ustaša, dezertera i drugih. Komanda mjesta nije posustala ni za vrijeme okupacije Drežnice od strane neprijatelja, u vrijeme kada je on u njoj stacionirao svoj garnizon. I pored veoma teških uslova Komanda mjesta Drežnica, njezini borci i rukovodioci časno su izvršavali svoju ljudsku dužnost, a za dobrobit cijele zemlje.

Rade Mrvoš

Organizacija i rad Komande primorsko-goranskog područja

Uporedo s jačanjem NOV razvijali su se i organi vojno-pozadinskih vlasti, čiji je osnovni zadatak bio organizacija pozadine u službi fronte. Septembra 1942. godine vrhovni komandant NOV Jugoslavije drug Tito je izdao naredbu o formiranju vojnih područja, komandi mjesta i partizanskih straža. Na osnovu te naredbe do kraja 1942. godine formirano je u Hrvatskoj četrnaest komandi područja, a među njima i Komanda primorsko-goranskog područja sa sjedištem u Drežnici. Pri Vrhovnom štabu Jugoslavije osnovan je Upravni odsjek, koji je imao zadatak da rukovodi NOO-ima i komandama vojnih područja. Poslije uspostavljanja AVNOJ-a, pri Glavnom štabu Hrvatske osnovan je Pozadinski odsjek, koji je rukovodio komandama vojnih područja u Hrvatskoj sve do formiranja korpusnih vojnih oblasti. Formiranjem 11. korpusa NOV Jugoslavije, pri njemu je formirana i vojna oblast kojom je rukovodio zamjenik komandanta korpusa. Vojna oblast je rukovodila svim vojno-pozadinskim ustanovama na operativnom području korpusa sve do oslobođenja naše zemlje. Komanda područja je imala izvršne organe — komande mjesta i partizanske straže.

Na osnovu izvještaja Okružnog komiteta KPH za Gorski kotar od 3. XII 1942. godine vidljivo je da je Komanda primorsko-goranskog područja formirana već oktobra te godine i odmah je počela djelovati iako je bila još nedovoljno popunjena stručnim kadrom. U drugom izvještaju OK KPH za Gorski kotar javljeno je CK KPH 15. I 1943. godine o poteškoćama oko popune stručnim kadrom u vezi s formiranjem odsjeka pri Komandi područja, kao i o problemu stručne radne snage potrebne za obnovu popaljenog drežničkog kraja. U vezi s tim Komanda vojnog područja orijentisala se na mobilizaciju takvih kadrova iz poluoslobođenih i neoslobođenih krajeva Primorja i Gorskog kotara, tako da je uspjela oformiti glavne odsjeke — službe pri Komandi područja i stručne radne brigade za obnovu popaljenog drežničkog kraja.

Zadaci Komande primorsko-goranskog područja bili su: mobilizacija ljudstva za NOV i za pozadinske vojne dužnosti; staranje o ishrani, snabdijevanju i smještaju operativnih jedinica i pozadinskih vojnih organa; prikupljanje hrane u magazine — zemunice, naročito za partizansku bolnicu; obrazovanje vojnih radionica i organizacija javnih radova u saradnji s NOO-ima; organizacija sanitetske službe u pozadini; rukovođenje, snabdijevanje i staranje o vojnoj bolnici; tehnička služba — organizacija tehničkih radionica i održavanje tehnike, a na prvom mjestu naoružanja; uspostavljanje i rukovođenje saobraćajem, naročito u vezi s prevozom ranjenika i materijala za operativne jedinice; uspostavljanje obavještajne službe i staranje o redu i poretku na teritoriju područja; održavanje stalnog kontakta s NOO-ima i sprovođenje u djelo njihovih odluka, kao i rukovođenje i postavljanje kadrova u komandama mjesta i u partizanskim stražama.

U Komandi područja komandant je bio odgovoran za rad svih organa, politički komesar za politički rad i sudstvo u Komandi i svim njenim jedinicama

i ustanovama, pomoćnik komandanta za poslove vezane uz mobilizaciju i popunu jedinica, kako operativnih tako i pozadinskih; pomoćnik političkog komesara bio je zadužen za partijski rad u bolnici i svim jedinicama i ustanovama područja, zbog čega je gotovo stalno bio na terenu u jedinicama i ustanovama područja. Pored stručnih službi pri Komandi područja je bio i stalni vojni sud kojeg su sačinjavali politički komesar područja, komandant jednog mjesta ili njegov pomoćnik i stručno lice — sudac, s tim da je u građanstvu završio pravo ili da je bar bio student prava. Svi odsjeci pri Komandi područja postepeno su osnivani prema hitnosti poslova koja je situacija nametala. Odmah u početku su osnovani intendantski i građevinski odsjek, potom sanitetski a početkom 1943. godine i tehnički odsjek, oružno-tehnički, mobilizacijski, saobraćajni, odsjek za vezu i poštansku službu, a 1944. godine je formiran i veterinarski odsjek.

U drugoj polovini oktobra 1942. godine u Drežnici je sa članovima partijske organizacije u Drežnici, te komandantom i političkim komesarom područja održan sastanak kome su prisustvovali i Anka Berus, Veljko Kovačević, Ivo Vejvoda, Maca Gržetić i Otmar Kreačić. Na sastanku je odlučeno da se Drežnica obnovi. To je bio prioritetni zadatak Komande primorsko-goranskog vojnog područja, bez obzira što još nisu bile oformljene sve službe. Bio je to veoma težak zadatak jer se istovremeno morala obnavljati Drežnica i formirati Komanda područja i njene jedinice i službe, a u cijelom drežničkom kraju nastala je veoma teška situacija poslije »kapelske ofanzive«. Okupator je uz pomoć četnika i ustaša sve popalio i uništio ljetinu, osim krompira. Narod se vratio iz zbjegova među popaljene zidine. Zima je dolazila, a nigdje nije bilo krova nad glavom za vojsku i narod.

Trebalo je najprije popraviti alat koji je ostao iza paljevine i nabaviti ostali

Drežnica 1942. Koliba na zgarištu kuće.

s poluoslobođenog teritorija Primorja i Gorskog kotara, zatim formirati radne brigade tesara, zidara, pilanske brigade i brigadu za obnovu mlina. Tesari su došli većinom iz mrkopaljskog kraja a zidari iz Primorja, tako da su za kratko vrijeme bile formirane brigade: tesarska sa 16 ljudi, zidarska 12, pilanska 20 i brigada u mlinu od 6 ljudi.

Najprije je obnovljen mlin u koji je narod donosio žito da melje, a mi smo ubirali »ušur« za bolnicu i vojsku. Potom se pristupilo obnovi pilane u Jagetićima, koja je proradila za nepun mjesec dana. Remenje i neke mašine nabavljene su iz Srpskih Moravica i Ravne Gore. Upravitelj pilane je tada bio Jaša Kraševac. Dočim je pilana proradila, najprije se bolnica obezbijedila građom, a potom se najnužniji dio dodjeljivao seljacima za obnovu popaljenih kuća da bi kako-tako mogli prezimiti među popaljenim zidinama. Preko 100 m^3 gotove građe za potrebe vojske i naroda je dovezeno iz Stajnice.

Od radionica, najprije su osnovane stolarska i kovačka. Kovači su od razne žice pravili čavle, a stolari prozore i vrata. Paralelno s obnovom Drežnice, trebalo je obnoviti i Jasenak, tako da je bila oformljena još jedna brigada koja je imala prioritetni zadatak obnoviti pilanu u Jasenku. Početkom 1943. godine obnovljena je i pilana na Mošunama uz koju su se razvijale i tehničke radionice. U tehničkoj radionici, pored ostalog, izrađivane su i mine na električno paljenje. Te su mine bile veoma efikasne za rušenje neprijateljskih željezničkih kompozicija na pruzi Rijeka—Karlovac i na ličkoj pruzi. U tehničkoj radionici izrađivana su kola za konjsku zapregu. Cak je bio i jedan kamion prepravljen tako đa je kao pogonsko gorivo korišten ugalj ili obična drva. Taj kamion je veoma dobro došao 1944. godine za dovoz hrane za vojsku i izgladnjeli narod Gorskog kotara, koji se vratio iz internacije. Tim kamionom dovozila se hrana iz Slovenije i Zumberka.

Uz pilane u Drežnici i Mošunama razvile su se i druge područne radionice. U 1943. godini i uz pilanu u Jagetićima razvila se tehnička radionica koja je popravljala sve pješadijsko naoružanje, zatim »šusterska«, krojačka i druge radionice. Tada je u tim radionicama bilo zaposleno 70 kvalificiranih radnika. Za vrijeme nailaska neprijatelja u Drežnicu alat i materijal radnici bi sklanjali u šumu, a po prestanku ofanzive, ili nakon istjerivanja neprijatelja iz Drežnice, radionice bi se za kratko vrijeme ponovno organizirale i počimale da rade.

Istovremeno s formiranjem Komande primorsko-goranskog vojnog područja obrazovane su i neke komande mjesta i partizanske straže, pored postojećih. Komanda primorsko-goranskog područja najveću pomoć je pružila Komandi mjesta Drežnice, jer je to zahtijevala situacija. Ove dvije komande koncem 1942. godine i početkom 1943. imale su prvi i osnovni zadatak: obnavljanje drežničkog kraja poslije »kapelske ofanzive«. Komanda područja pružila je ogromnu pomoć Komandi mjesta Drežnice u dobavi stručne radne snage iz Primorja i Gorskog kotara, zatim u nabavci alata i materijala — remenja za pilane, mašina za radionice i pilane, stakla, čavala i drugog.

U toku 1943. godine komande su imala slijedća mjesta: Drežnica, Brinje, punkt za Ogulin (kasnije Komanda mjesta Ogulin), Brod na Kupi, Delnice, Brod Delnice, Brod Moravice, Vrbovsko i Mrkopalj.

Poslije kapitulacije Italije stvorena je velika slobodna teritorija u Primorju i Gorskom kotaru. Nakon toga donijeta je odluka da se formiraju dva područja — goransko i primorsko — i da se Komanda goranskog vojnog područja preseli u centar Gorskog kotara — Delnice. Prelaskom Komande goranskog

područja u Delnice došlo je do reorganizacije komandi mjesta: rasformirane su komande mjesta: Fužine, Crni Lug i Brod na Kupi. U tim mjestima su ostale partizanske straže koje su imale ograničenu ulogu komandi mjesta. Komanda mjesta Brinja vezana je za Komandu ličkog vojnog područja, a one iz Primorja za Komandu primorskog vojnog područja. Za Komandu goranskog vojnog područja ostale su vezane komande mjesta: Drežnica, Ogulin, Mrkopalj, Delnice, Čabar, Brod Moravice i Vrbovsko. Takva organizacija ostala je sve do konačnog oslobođenja.

Uz komandu goranskog područja postojale su dvije pješadijske čete, svaka od oko 60 veoma dobrih boraca. To su uglavnom bili borci iz 13. divizije koji su bili ranjeni i liječili se u vojnoj bolnici a poslije liječenja većinom su upućivani u čete. Komandir jedne čete je bio Sava Zrnić, a druge Đuro Milanović. Kod svake komande mjesta je postojala četa partizanskih stražara. Pored toga, partizanske straže postojale su u Jasenku, na Stalku, u Liču, Fužinama, Mrzlim Vodicama, Crnom Lugu, Gerovu, Brodu na Kupi, Srpskim Moravicama, Ravnoj Gori i u Lukovdolu.

Prema izvještaju Štaba 11. korpusa NOVJ od 12. III 1944. godine Glavnom štabu Hrvatske, brojno stanje Komande goranskog područja sa svim pripadajućim organima iznosilo je 611 boraca i rukovodilaca a za kratko vrijeme taj se broj povećao na preko 700 ljudi. To je bila i relativno jaka vojna snaga za odbijanje manjih neprijateljskih grupa (trupova) koje su upadale na slobodni teritorij Gorskog kotara. U toku cijelog rata u Gorskom kotaru bila je veoma teška situacija za prehranu bolnice i vojske. Međutim, najteža situacija je bila 1944. godine jer su zalihe hrane (stoke) bile potpuno iscrpljene. Mnogo naroda se vratilo iz talijanskih zatvora i logora, tako da je gladovao i narod i vojska. Antifašističke organizacije i Komanda goranskog područja organizovali su dobavu hrane iz krajeva van teritorije Gorskog kotara: iz Istre, Slovenije, Zumberka, Korduna i iz Pisarevine.

Komanda goranskog područja je nekoliko puta mobilisala do 100 pari konja iz cijelog Gorskog kotara i zapregama je dovoženo žito iz Perjasice, preko Drežnice, preko ceste i željezničke pruge između Gornjih i Donjih Dubrava, preko Dobre kod Trošmarije, i dalje za Gorski kotar. Spomenutim kamionom na »saugas«, odnosno na drva, dovožena je hrana iz Slovenije i Zumberka. Te transporte uglavnom su obezbjeđivale partizanske čete koje su bile pri komandi područja. A kada je neprijatelj otkrio naše kanale za snabdijevanje i postavio jače garnizone u Generalski Stol i u Dubrave, tada je Štab 13. primorsko-goranske divizije upućivao po jednu brigadu za obezbjeđenje prelaza preko Drežnice, ceste i pruge, tako da se tuda prelazilo najčešće uz jaku borbu. Za vrijeme jednog takvog prelaza preko Mrežnice neprijatelju je uspjelo da napadne transport i da potopi 5 pari konja, te da nam nanese gubitke i u ljudstvu. Sa većim transportom redovito je išao komandant područja ili njegov zamjenik.

Od prvog dana formiranja pa do oslobođenja Komanda primorsko-goranskog područja je smatrala kao svoj glavni zadatak brigu za smještaj, prehranu i obezbjeđenje partizanske bolnice. Građevinski odsjek područja i Komande mjesta Drežnica u saradnji sa NOO-ima izgrađivali su objekte u šumi za smještaj bolnice, i to veoma solidne barake, i zemunice za smještaj hrane i sanitetskog materijala. Kada je bolnica iz Gorskog kotara početkom 1944. godine prešla u dolinu rijeke Kupe, na Milanovom vrhu kod Prezida napravljene su također veoma solidne barake i zemunice za smještaj ranjenika i materijala. Za vrijeme jedne ili dvije neprijateljske ofanzive ranjenici su

bili smješteni u te zemunice i neprijatelj ih nije pronašao iako je bio u njihovoj neposrednoj blizini. Bolnica na Milanovu vrhu je bila i dobro konspirisana, tako da su u njoj ranjenici ostali sve do prebacivanja u Liku i dalje u Dalmaciju, koncem 1944. ili početkom 1945. godine.

Za vrijeme neprijateljske ofanzive ili kod preseljavanja bolnice jedan član uže Komande područja je bio obavezno uz bolnicu. Pored toga i Štab 13. divizije je vodio veliku brigu o bolnici, tako da ju je za vrijeme ofanziva obezbjeđivao bar jedan bataljon odreda, a ponekad i čitava brigada, naročito dok je bolnica bila u Drežnici, jer se na tome sektoru i nije praktično mogla u tome periodu obezbijediti stroga konspiracija lokacije bolnice. Bez obzira na veoma tešku situaciju, po pitanju prehrane, za bolnicu je moralo biti rezervne hrane bar za 5 do 6 dana, a osnovnih artikala i za 10 do 15 dana, naročito 1944. godine kada smo počeli dobivati pomoć u hrani od saveznika.

Koncem 1944. godine u Komandi goranskog područja bili su napravljeni svi planovi i studije za obnovu porušenih puteva (željeznica, tunela, mostova, cesta, pošta itd.) a formirane su i sekcije pri Komandi za željeznicu i obnovu vitalnih objekata, tako da se nakon oslobođenja moglo odmah pristupiti obnovi.

Komanda goranskog područja bila je veoma dobro organizovana, tako da je uspješno izvršavala sve zadatke koji su se pred nju postavljali. Za ovakav rad je imala i bolje uslove nego mnoge druge komande, jer je to bila praktično oslobođena ili poluoslobođena teritorija od kapitulacije Italije do konačnog oslobođenja naše zemlje.

Kolona talijanskih vojnika prolazi kroz popaljeni Jasenak.

Prvi komandant ovoga područja bio je Branko Vukelić, politički komesar Milan Malikan a zamjenik komandanta Ante Simić. U drugoj polovini 1943. dužnost pomoćnika političkog komesara obavljao je Rade Vraneš Rabata. Od druge polovine 1943. do početka marta 1944. komandant goranskog područja bio je Andrija Bubanj, dok je dužnost političkog komesara vršio kraće vrijeme Sava Zrnić iz Jasenka, a potom Mirko Bašić; zamjenik komandanta bio je tada Ante Simić a pomoćnik političkog komesara i dalje Rade Vraneš Rabata.

Od početka marta 1944. do konca oktobra iste godine Rade Mrvoš je bio komandant a politički komesar Edo Cenčić, zamjenik komandanta Đorđe Đukić i zamjenik političkog komesara Rabata. Od konca oktobra 1944. do završetka rata komandant je bio Rade Vraneš Rabata, politički komesar Ljubo Turk, zamjenik komandanta Đorđe Đukić a pomoćnik političkog komesara Bogdan Stanić.

Milutin Tatalović

Snabdijevanje partizanskih jedinica tokom NOB"a

Već na početku treba naglasiti da je organizacija snabdijevanja partizanskih jedinica na području Drežnice bila podvrgnuta izuzetno složenim uslovima zbog toga što je materijalna baza (ekonomska moć) ovoga kraja bila slaba i nerazvijena. Od poljoprivrednih kultura tu su, uglavnom, uspijevali krompir, kupus i pasulj — osnovni artikli za ishranu partizana i stanovništva. Stočni fond je bio mali, što se vidi iz statističkih podataka pred drugi svjetski rat po kojima je tu bilo: 2 100 goveda, 500 konja, 3 000 ovaca i 500 koza. O nekim viškovima hrane nije moglo biti ni govora. Zbog toga se ishrana partizana i stanovništva ne bi mogla ni zamisliti bez učešća šire okoline, a to se praktično odnosi na brinjski Gornji kraj, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, pa i dalje — na Liku, Kordun i Istru.

Početna organizacija pozadinske i intendantske službe na području Drežnice nastala je u partizanskim logorima (oblik vojnog partizanskog organizovanja), u odredu i četama u kojima je određivan drug, zadužen za materijalno snabdijevanje i zbrinjavanje, pod nazivom komesar za ishranu, ekonom, ponegdje i intendant, a gdje ovi nisu određivani, za snabdijevanje se, kao i sve ostalo, brinuo štab jedinice. Ovakva organizacija snabdijevanja se nije dugo zadržala. Kada je formiran Primorsko-goranski odred i kasnije od njega 1. i 2. primorsko-goranski odred, sastavljeni od bataljona, u njima su postavljeni intendanti, a u četama ekonomi. Partizanska bolnica, osnovana u Drežnici, imala je svoga ekonoma sa potrebnim brojem pomoćnog ljudstva.

Odmah je potrebno naglasiti da je snabdijevanje životnim i borbenim sredstvima u toku NOB-a svih partizanskih jedinica, od prvoga dana ustanka, bilo pod stalnom pažnjom organizacija KPJ, političkog i vojnog rukovodstva. Štabovi jedinica, odgovorni organi i rukovodioci NOB-a u Drežnici od počet-

ka su shvatili da od pravilnog i blagovremenog snabdijevanja umnogome zavise i uspjesi u borbenim dejstvima.

Cim su osnovani NOO-i snabdijevanje partizanskih jedinica je vršeno, uglavnom, preko njih, a kasnije preko vojno-pozadinskih organa komandi mjesta, a po formiranju Komande primorsko-goranskog vojnog područja i preko njega — u suradnji sa NOO-ima. Snabdijevanje je vršeno ljudskom i stočnom hranom, stokom, odjećom, zaprežnim vozilima i drugim materijalnim sredstvima potrebnim za život i borbu partizanskih jedinica. Ovaj zadatak je bio izuzetno složen i težak, jer partizanske jedinice nisu imale nikakvih magacina ni rezervi. Međutim, postojao je narod, kao glavna baza, koji je bio spreman na materijalnu pomoć NOB-u pod parolom: »Sve za front — sve za pobjedu!«

Pošto se ukazala potreba, s obzirom na razvoj borbe, CK KPH uputio je 6. 12. 1941. godine Okružnicu broj 4, svim partijskim organizacijama i vojnim jedinicama, kojom je ukazao na zadatke NOO-a, AF2-a i drugih antifašističkih organizacija na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. NOO-i su, pored ostalog, imali zadatak da »preduzimaju sve što je potrebno da se partizani pomažu i opskrbe hranom, odjećom, oružjem i svim drugim potrepštinama ... U pomaganju partizana i njihovom opskrbljivanju NOO-i najtješnje sarađuju sa štabovima partizanskih odreda.« Okružnica je u cjelini primjenjivana u Drežnici.

Dolaskom Glavnog štaba Hrvatske i CK KPH, u februaru 1942. godine, Drežnica je postala centar ustanka u Hrvatskoj. Može se slobodno reći, da je u njoj u to vrijeme bilo partizana koliko i stanovnika, a povremeno i više. Sve je to nametalo potrebu da se organizacijom snabdijevanja obuhvati šira teritorija. Ovdje treba imati u vidu i to da su u Drežnici povremeno boravile i druge jedinice, koje nisu pripadale 5. operativnoj zoni Hrvatske, kao npr. 1. proleterski bataljon Hrvatske, 1. partizanska brigada Hrvatske i druge. Sve njih se uspijevalo snabdjeti osnovnim potrebama, zahvaljujući prije svega i jedino velikoj odanosti i privrženosti naroda drežničkog kraja NOB-u.

U početku NOB-a pozadinsko-intendantska služba nije bila jednoobrazno organizovana. U prvo vrijeme (1941/42. godine) intendantska služba je vršila snabdijevanje jedinica i borbenim sredstvima. U toku 1943. godine izvršeno je razgraničenje, posebno naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ o organizovanju intendantske službe od 17. 10. 1943. godine. Na organizaciju intendantske službe, propisanu ovom naredbom, sve jedinice su imale preći 1. 12. 1943. godine, pa i na teritoriji Drežnice. U toku 1944. godine uslijedila je manja reorganizacija intendantske službe, posebno u 11. korpusu, vojnim područjima i komandama mjesta, koje su postale izvršni organi snabdijevanja jedinica na svojoj teritoriji.

Snabdijevanje jedinica na području Drežnice, brinjskog Gornjeg kraja, Primorja i Gorskog kotara, vršeno je na veoma različite i specifične načine, što je zavisilo od ekonomske moći naroda, godišnjeg doba, vojno-političke situacije, veličine jedinice, oslobođene ili neoslobođene teritorije i drugih uslova. Pri tome treba naglasiti da su KPJ i drug Tito uvijek isticali da odgovorni organi, koji rade na snabdijevanju jedinica, ne smiju svojim postupkom izazvati nezadovoljstvo kod naroda. Najstrože je bilo zabranjeno pojedinačno zalaženje u kuće i samovoljno uzimanje hrane ili drugih sredstava. U tom pogledu organizacija snabdijevanja bila je veoma dobra.

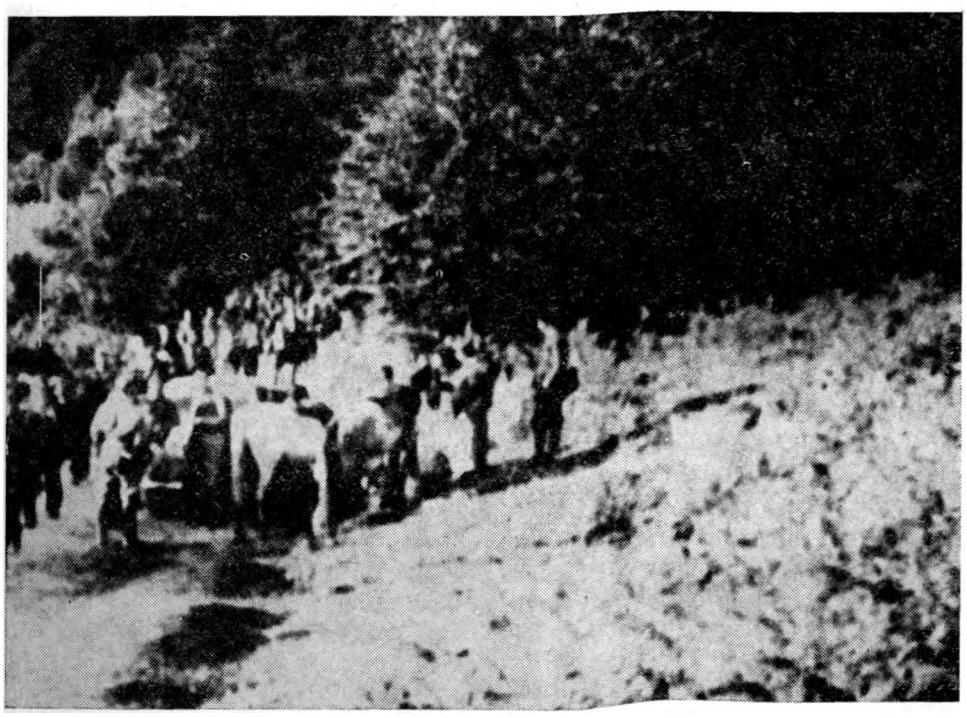
Izvori snabdijevanja su bili: 1. mjesni izvori u vidu dobrovoljnih davanja, kupovine za gotov novac, razmjene, rekvizicije, konfiskacije i proizvoda iz sopstvenih radionica, 2. ratni plijen, 3. ekonomske akcije i 4. pomoć od saveznika.

Dobrovoljna davanja

Od svih izvora dobrovoljna davanja bila su najvažniji izvor snabdijevanja jedinica hranom, opremom i drugim potrebama, naročito u toku prve i druge godine NOR-a. Narod Drežnice i šireg područja za NOV-u je izdvajao od usta hranu i sve ostalo što je imao. Zato bi se ovaj način snabdijevanja mogao nazvati i zajedničkom raspodjelom između naroda i partizana.

Prikupljanje materijalnih sredstava imalo je organizovan i planski karakter, bilo da se radilo o oslobođenoj, poluoslobođenoj, ili neoslobođenoj teritoriji; manjoj ili većoj operativnoj jedinici. Samo u jednoj akciji je prikupljeno na Baniji i prebačeno na područje Drežnice: 37 000 kg kukuruza, 8 350 kg pasulja, 800 kg masti, 40 kg pekmeza, 10 500 kg krumpira i dr.

Treba konstatovati činjenicu da je Drežnica u toku rata spaljena i opljačkana 7 puta — u prosjeku 2 puta godišnje, a koliko je puta bila bombarđovana, ne zna se ni broja. Kad se to ima u vidu, onda se može shvatiti s kakvim se ogromnim teškoćama narod borio da bi obezbijedio svoj život, a pored toga i, prije svega, postojanje svoje narodne vojske. Okupatori, s domaćim izdaj-

Evakuacija iz Drežnice jula 1944.

nicima, mogli su doći u Drežnicu samo u toku većih vojnih operacija. Međutim, narod bi poslije svake ofanzive, uz veliku pomoć partizana, podizao krov nad glavom da bi se koliko-toliko zaštitio od nevremena. Hrana je organizovano, preko NOO-a, prebacivana s Korduna, Banije i drugih krajeva, koji su svesrdno priticali u pomoć narodu i partizanima u Drežnici. Poseban problem je bio snabdijevanje vodom, naročito kada bi se narod s partizanima sklanjao u zbjegove po masivima Kapele, Bitoraja i drugim šumama oko Drežnice. Tada se koristila voda iz raznih lokava i spilja, cijedila se, prokuhavala i koristila za jelo i piće.

Kada se govori o saradnji i jedinstvu naroda i vojske, ne smijemo zaboraviti divne primjere drežničkog naroda, posebno omladine, kada su bili u pitanju ranjenici u bolnici i njihovo snabdijevanje živežnim namirnicama, kao što su mlijeko, sir, jaja i drugo, ih kada je bilo potrebno nositi hranu na položaje. Drežnička omladina je organizirano, uz cijenu žrtava, odlazila u Plaščansku dolinu. Kordun, Baniju, Sloveniju i na leđima nosila hranu za sebe i partizane, pješačeći i do 100 km. U jesen 1944. godine, ili tačnije 11. oktobra, oko 30 omladinki iz Drežnice, koje su nosile kukuruz iz Plaščanske doline, sačekano je u zasjedi od strane Nijemaca i ustaša na Kapeli kojom prilikom su neke poginule, a neke pohvatane i otjerane u koncentracione logore u Njemačku gdje su zadržane do kraja rata.

O dobrovoljnim davanjima je ponegdje vođena evidencija, a izdavale su se i potvrde. Međutim, često se dešavalo da je to narod (kao davaoca hrane i opreme) vrijeđalo, pogotovo ako bi se govorilo da će se to kasnije (poslije rata) naplatiti.

Kupovina za gotov novac i razmjena

Kupovina živežnih namirnica i drugog za gotov novac vršila se van teritorije Drežnice — vrlo malo i u izuzetnim slučajevima, iz razloga što nije bilo novaca. Kupovalo se ono čega nije bilo na oslobođenoj teritoriji i što se nije moglo na drugi način nabaviti, a bilo je neophodno za život i borbu. To se prvenstveno odnosilo na lijekove za ranjenike, štamparski i kancelarijski materijal, posebno za GŠH i CK KPH. U cilju pravilne upotrebe novca, koga je uvijek bilo malo, u decembru 1943. godine Ekonomsko odjeljenje GÖH izdalo je Uputstvo za vođenje evidencije i kontrole kupovine za novac putem komisija, koje su određivale komande nadležnih jedinica.

Radi što uspješnijeg snabdijevanja vojske i stanovništva vršena je i razmjena pojedinih dobara, kako na području Drežnice, tako i sa susjednim oblastima. Određene su bile i norme koliko čega i za što se može zamijeniti. Tako, npr. za 1 kg soli davalo se 1 do 2 kg žita, ili 5—6 kg krumpira i si. I zamjena se odvijala, uglavnom, preko NOO-a, a poneki put i između samih jedinica. Cesto se dešavalo da je narod iz Primorja donosio so u Drežnicu, Gornji kraj i Gorski kotar i mijenjao je za pasulj, kukuruz, krumpir, kako za svoje potrebe, tako i za potrebe tamošnjih partizana. Treba napomenuti da je narod nosio na leđima i preko 30—40 kg hrane, a pješačio od 50—100 km.

Rekvizicija i konfiskacija

Rekvizicija je bio takav vid snabdijevanja kojim su pojedini predmeti, stoka i artikli ishrane, za potrebe vojske i stanovništva, prinudno uzimani uz potvrdu. Uzimalo se u prvom redu od imućnijih seljaka i građana, koji to nisu

sami dobrovoljno nudili, vodeći računa da se ne diraju sredstva koja su bila potrebna za život i rad dotične porodice. Obavezno je bilo davati potvrdu — priznanicu za oduzeta sredstva ili hranu. Rekviziciju su vršili NOO-i, a samo tamo gdje njih nije bilo, i organi vojske, i to samo brigade i veće jedinice. Prema Naredbi GŠH od 21. 11. 1942. godine rekvizicija je smatrana za kupovinu, koja se ne isplaćuje u gotovu, a o istoj su se morali podnositi izvještaji iz kojih je trebalo da se vidi od koga, što i koliko se uzelo na ovaj način. Ovaj vid snabdijevanja jedinica na široj teritoriji Drežnice se primjenjivao u izuzetnim slučajevima i bio je rijetkost, jer je narod davao dobrovoljno. U većini slučajeva se primjenjivao na poluoslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Pred kraj rata bilo je zabranjeno vojnim vlastima da same vrše rekviziciju, pa su se za sve morale obraćati organima narodne vlasti.

Konfiskaciji su bili podvrgnuti, uglavnom, narodni neprijatelji — bez naknade, na osnovu presuda narodnih sudova. To je bilo snažno oružje protiv narodnih neprijatelja svih boja jer su na taj način lišavani materijalne baze. Međutim, ni tipične konfiskacije u Drežnici nije bilo. O primjeni ovog načina snabdijevanja izdano je više dokumenata. Među prvima se pominje naređenje Vrhovnog štaba NO i POJ od januara 1942. godine kojim se objašnjava da se konfiskacija vrši kod strijeljanih ili odbjeglih špijuna, ustaša, petokolonaša. izdajnika itd. na osnovu rješenja vojnih vlasti ili sudova. Konfiskacija imovine, porodica koje su pobjegle iz straha da ih neprijatelj ili domaći izdajnici ne ubiju, već da se samo sklone, nije se smjela provoditi. Zbog što pravilnijeg postupka Glavni štab Hrvatske je 21. 11. 1942. godine ovlastio komande vojnih područja d sve štabove, počev od brigada na više, da konfiskaciju vrše samo na neoslobođenoj teritoriji. Važno je napomenuti da je predviđeno ostavljanje minimalnih sredstava za život porodice, kao: krava na 5 članova, 100 kg žita na 1 člana porodice i si. Zabranjena je bila konfiskacija ženske opreme. Za sve što je oduzimano, izdavane su priznanice.

Ovaj način imao je značajnu ulogu u snabdijevanju jedinica s obzirom da je na neoslobođenoj teritoriji bilo neprijateljskih elemenata protiv kojih su se navedene mjere morale preduzimati.

Bilo je i interesantnih slučajeva prilikom primjenjivanja ovog načina snabdijevanja. Sjećam se slučaja iz 1943. godine kada je jedinica, kojom je komandovao Miloš Ivošević (Rogović), došla u Zagorje, kod Modruša. Komandantu je došao neki čovjek i zatražio dozvolu da ode u Ogulin, obavi neki posao i da se uveče vrati. Na upozorenje komandanta — što će biti ako se ne vrati, već izda partizane da se nalaze u Zagorju — seljak je garantovao svojom glavom i cjelokupnom imovinom. Na osnovu ovakve garancije i mišljenja jednog uglednog seljaka iz sela, dozvoljeno mu je da ode u Ogulin, s tim da se uveče vrati. Međutim, umjesto njegovog povratka, ovo malo razbacano selo zasule su topovske granate iz Ogulina u trajanju od 1 sata. Sjećam se da nije bilo ranjenih partizana ni žrtava, već manji broj ranjenih stanovnika. Kada je paljba prestala, komandant je s još nekim članovima svoga štaba, među kojima je bio i intendant, otišao kod pomenutog seljaka. Vidjevši komandanta čovjek se okamenio od straha. Jedva je izustio, obraćajući se komandantu, da radi što hoće, da je pogriješio, ali ga je molio da ga ne ubije. Komandant ga je u razgovoru upozorio da više nikada tako nešto ne učini, a za ovaj put, s obzirom da partizani ni narod nisu imali žrtava, neka sam odredi što će dati partizanima od hrane. Seljak, veoma zadovoljan, reče da će

dati sve, međutim komandant mu odobri da za sebe i porodicu ostavi koliko mu je potrebno za godinu dana. Ovaj humani gest i postupak partizanskog komandanta prema čovjeku i njegovoj porodici snažno je odjeknuo, prvo, u samom Zagorju, a zatim i u okolnim selima.

Sopstvene radionice

Partizanske radionice, kako one koje su osnovali vojno-pozadinski organi, tako i one koje su postojale u operativnim jedinicama, počevši od brigade i većim, zauzimale su istaknuto mjesto, ne samo u opravci, već i u izradi nove odjeće i obuće, pripremanju kruha i dr. Već marta 1942. među prvima se ukazala potreba za pekarom. Na inicijativu operativnih jedinica i NOO-a Drežnice, posebno Ilije Ćupurdije, Save Radovića, Zivka Tatalovića i Nike Tomića (Vajkova), riješeno je da se stavi u pogon pekara Milina Tatalovića, bivšeg trgovca. Organizacija rada je povjerena Milutinu Tataloviću (Prajzu) koji je za rad u njoj angažovao Savu Tatalovića (Capana), Fila iz Bribira i Srđana Tatalovića. Radionica je obezbjeđivala partizanima i ranjenicima u bolnici (iako je ova sama pekla hljeb) redovno dnevno sljedovanje hljeba u količini od 500 gr, kasnije povećano na 600 grama. Hljeb je bio dobar kada se radio od pomiješanog pšeničnog i kukuruznog brašna. Međutim, kad nije bilo ovog brašna, hljeb se pekao od zobenog i ječmenog brašna koji je bio slabog kvaliteta. Pisac ovih redova se i danas sjeća kako je morao, na poziv komandanta 5. operativne zone Hrvatske Veljka Kovačevića, u ljeto 1942. godine, da objašnjava zbog čega je hljeb tako slabog kvaliteta. Objasnio sam da se spravlja od zobenog brašna, da se ono tri puta prosijava i da bi mogao biti bolji ako bi se mjesto vode koristilo mlijeko koga je u to vrijeme u selu bilo dosta. Prijedlog je usvojen, pa je preko NOO-a organizovano donošenje potrebnih količina mlijeka tako da je već slijedećeg dana hljeb bio bolji. Pekara je radila do ofanzive Talijana i domaćih izdajnika na Drežnicu — kada je spaljena. Međutim, poslije ofanzive pekara je obnovljena.

Krojačku radionicu su po zadatku Komande mjesta i NOO-a Drežnica oformili Laćo Tatalović i Ico Tatalović, obućarsku Dmitar Tatalović (Miš) iz Vitunja, Stevo Tomić i Pavao Majerle sa sinom Pa vi com i sedlarsku Pero Tatalović (Prajz). Kao mesari radili su Pero Maravić i Miladin Tatalović. Navedene radionice su imale značajnu ulogu u snabdijevanju jedinica i ustanova i u održavanju opreme.

Posebno poglavlje predstavlja pilana i mlinovi bivših trgovaca Tatalovića, Maravića i Lončara iz Drežnice. Organizaciju rada pilane izvršili su Andrija Bubanj, Veljko Kosanović i Drežničani koji su u njoj radili do početka rata
i, kao takvi, bili kvalifikovani za taj posao. Mlin je, također, bio u sastavu pilane i u njemu su radili Nikola Tatalović (Prajz) i Ale i Dušan Maravić. Pilana je obezbjeđivala građu za izradu baraka u šumi, za potrebe bolnice i partizanskih logora. Naročito je došla do izražaja poslije ofanzive septembra 1942. godine, kada je spaljena, ali u rekordnom vremenu i obnovljena tako da je obezbjeđivala građu za oko 1 000 popaljenih kuća i koliko-toliko osigurala porodicama krov nad glavom u nastupajućoj zimi.

Pošto se razvojem NOB-a i povećanjem jedinica povećala i potreba za radionicama, to su skoro sve vrste pomenutih radionica oformljene u partizanskim jedinicama, počev od bataljona kao, takozvane, trupne radionice.

Katni plijen

Ratni plijen je bio glavni izvor snabdijevanja partizanskih jedinica oružjem i municijom, odjećom i obućom, naročito u početku. Da bi se ratni plijen pravilno i ravnomjerno raspoređivao jedinicama i pojedincima, Štab Primorsko-goranskog odreda je 5. 12. 1941. godine naredio da nijedna jedinica ni pojedinac ne smiju predmete plijena smatrati svojim, već zajedničkim za sve jedinice, bez obzira na to koja ih je jedinica zaplijenila. Radi toga su sve jedinice morale slati višim komandama izvještaje o svakom ratnom plijenu.

Prilikom pripremanja svake akcije organizovale bi se posebne ekipe za prikupljanje i evakuaciju ratnog plijena. Ove ekipe su imale veoma važnu ulogu, posebno na teritoriji Drežnice. Naređenjem od 21. 12. 1942. godine Glavni štab Hrvatske je regulisao postupak u vezi s ratnim plijenom u smislu transporta, evakuacije, čuvanja i raspodjele.

Prvi veći ratni plijen drežnički su partizani osvojili prilikom oslobođenja Mrkoplja, 19. 3. 1942. godine, i Ravne Gore, 22. 3. 1942. godine. Evakuisan je nošenjem na leđima preko 40 km po snijegu preko Bjelolasice na oslobođenu teritoriju, gdje je smješten i prema potrebi raspoređen bolnici i partizanskim jedinicama. Bilo je i prije navedenih akcija ratnog plijena, ali u manjim količinama.

Posebno do velikih količina ratnog plijena došlo se poslije kapitulacije fašističke Italije (9. 9. 1943. godine). Glavni štab Hrvatske je 12. 9. 1943. godine izdao naređenje za evakuaciju ratnog plijena iz Sušaka i drugih primorskih mjesta. Trebalo ga je najprije obezbijediti stražarima, zatim evakuirati istočno od Crikvenice do Mrkoplja, na ranije oslobođenu teritoriju i to u planinski masiv duboko u šumu na nepristupačna mjesta za neprijatelja. Tada su jedinice 13. primorsko-goranske divizije, 1. i 2. primorsko-goranskog odreda, uz masovnu pomoć naroda, razoružale divizije »Murđe«, »Celere« i »Macerata« i 14. obalsku brigadu 5. talijanskog korpusa.

Tada je, pared ostalog, zaplijenjeno: 80 topova, 40 minobacača, 21 oklopni automobil, 19 tenkova razne veličine, 500 mitraljeza, 400 puškomitraljeza, 130 automata, preko 15 000 pušaka, jedan vagon bombi, 1 avion, 20 automobila, 150 kamiona, 30 motocikla, 40 radio-stanica, 500 000 litara benzina, 700 konja, velike količine municije, a hrane, samo u Sušaku, oko 70 vagona, kao i mnogo razne druge opreme. Za pravilan smještaj navedenih sredstava umnogome su se koristile postojeće zemunice na prostoru Drežnice, brinjskog Gornjeg kraja, Jasenka i Mošuna, a veći dio sredstava evakuisan je sve do Otočca — u Liku. Prema naređenju Glavnog štaba Hrvatske tada su sve jedinice 13. primorsko-goranske divizije prvi put u toku ratovanja dobile novu odjeću, obuću i naoružanje.

Do većeg ratnog plijena došlo se krajem rata, prilikom oslobođenja Gospića, Perušića, Otočca, Ogulina, Ilirske Bistrice i drugih mjesta. Ovo je umnogome olakšalo i poboljšalo snabdijevanje 13. i 43. divizije, 11. korpusa i svih jedinica koje su dejstvovale preko našeg područja. Početkom 1945. godine, kada je formirana i 4. armija, ukazala se potreba za privremeno formiranje posebnih pozadinskih ekipa za prikupljanje ratnog plijena.

Kada se govori o ratnom plijenu, potrebno je naglasiti da je najveći ratni plijen zadobijen prilikom oslobođenja Trsta, u maju 1945. godine. Samo hrane je bilo oko 500 vagona, od čega je 150 vagona ostavljeno za ishranu stanov-

ništvu grada, a ostalo evakuisano u oslobođenu Rijeku; zatim motornih vozila 200 komada, municije nekoliko magacina, mnogo oružja i ostalog materijala.

Ekonomske akcije

Partizanske jedinice preduzimale su ekonomske akcije na okupiranim teritorij ama kada se na drugi način nisu mogla obezbij editi sredstva za život jedinice. Pripremane su kao i sve druge borbene akcije, obično uz učešće mjesnog stanovništva naklonjenog NOB-u, a glavni cilj im je bio da se dođe do žita, brašna, masti, soli, krompira, stoke i drugog. Vojne jedinice su angažovane i za obezbjeđivanje transporta namirnica, preko dijela neoslobođenog teritorija, prikupljenih na drugom području. Tako je samo u jednoj akciji s teritorije Banije prebačeno u Drežnicu 37 000 kg kukuruza, 8 350 kg pasulja, 800 kg masti, 440 kg pekmeza, 10 500 kg krompira i dr.

Pomoć od saveznika

Materijalna pomoć od saveznika počela se dobivati polovinom 1943. godine. Dopremana je avionima i brodovima. Pošto nije bilo aerodroma, obično je određivano mjesto za spuštanje hrane i opreme, uglavnom, noću, a vatre su ložene po ugovorenom rasporedu — kao znak raspoznavanja. Za naše područje, kao baza i mjesto, bila je određena Ravna Gora, a u Lici Koreničko polje. U jednu uvalu blizu Jablanca savezнички brod dovezao je odjeću i drugu opremu koju je preuzela 13. divizija.

Prvu veću pomoć 11. korpus je primio krajem aprila 1944. godine, kada je u rejonu Ravne Gore iz 4 aviona desantirano padobranima par hiljada kg hrane, konzervi, riže, šećera, masti i odjeće. Druga pomoć je uslijedila 2. maja 1944. godine kada su Englezi pomoću padobrana spustili hranu i opremu u Međurađe u Drežnici, ali sve je to bilo malo da bi se podmirile potrebe jedinica. Dešavalo se i to da je dolazilo do borbe s Nijemcima i ustašama za desantirani materijal iz aviona, kada bi ovi saznali gdje je spušten, a neki put su i oni ložili vatre da bi zavarali pilote.

Kada se 13. primorsko-goranska divizija nalazila na području Like, u jesen 1944/45. godine, dobar dio artikala hrane je bio iz dijela pomoći od saveznika. To je umnogome olakšalo snabdijevanje, naročito u proljeće 1945. Međutim, kada se rat završio, saveznici su već 14. maja 1945. godine obavijestili upravu Baze JA da obustavljaju slanje svake dalje pomoći JA.

Skladišta i rezerve

Pored pomenutih izvora, za snabdijevanje partizanskih jedinica u toku NOB-a, veliki su značaj imala skladišta, rezerve, brz i efikasan dotur i evakuacija. U toku NOB-a skladišna služba se razvijala postupno, pa i na širem području Drežnice. Dok su postojali partizanski logori, čete i odredi, stvarane su razne zemunice duboko u šumi, ili manje pokretne rezerve u hrani i opremi. Pored toga, jedinice su se snabdijevale preko mjesnog stanovništva i do-

maćinstava tako da je ovaj način bio i najpogodniji dok jedinice nisu bile većih formacija i dok još nisu vršile veće manevre. Polovinom 1942. odredi, čete i bataljoni imaju svoja tajna skladišta — zemunice pokrivene zemljom — duboko u šumi, na području Drežnice, Primorja i Gornjeg kraja. Izgrađuju se skladišta radi čuvanja većih količina rezervi, posebno u hrani. Tako primorsko-goransko područje ima u maju 1943. godine rezerve preko 100 000 kg žitarica i druge hrane, a marta 1944. rezerve su se povećale i iznosile su preko 400 tona. Za cjelokupnu organizaciju i rad skladišta bio je nadležan Ekonomat 11. korpusa, kao i Komanda primorsko-goranskog vojnog područja i sve komande mjesta.

Prve rezerve u partizanskim logorima i odredima bile su u početku manje, raspoređene po zemunicama u koje su ostavljani obično oni artikli koji nisu bili lakopokvarljivi. Razvojem NOB-a i jedinica ukazala se potreba i mogućnost za stvaranje većih rezervi. Zavisno od situacije i terena, ponekad su i borci kod sebe i u četi imali izvjestan broj obroka hrane.

Stab Primorsko-goranskog NOP odreda je 5. 12. 1941. godine, pored ostalog, ukazao potčinjenim jedinicama da se »kao najhitnije pitanje postavlja ponovna uspostava raspršenih logora i njihovo osposobljaavnje za zimovanje, izgradnja solidnih baraka — zemunica, magacina za hranu, gdje će se veće rezerve smjestiti podalje od logora, nabavka skija i obavezno učenje skijanja svakog pojedinog partizana, priprema zimskog rublja, naročito čarapa i rukavica, te bijelih plašteva kao kamuflaže za snijeg.« I dalje: »Rezerve hrane, odijela, stvari, municije, vojne opreme ne smiju se ni u kom slučaju držati u većim količinama na jednom mjestu niti po logorima. Svaki partizan mora da bude zadužen sa određenom količinom municije, oružja, vojne opreme i dr. stvari, koje će mu biti pri ruci i za koje je on odgovoran pri selenju ili pri uzmicanju. Isto tako svaki partizan trebao bi imati u svojoj torbi izvjesnu rezervu u hrani koja može stajati, kako ni u najgorem slučaju ne bi se našao u teškoj situaciji radi prehrane. Ne treba stvarati nikakve rezerve, nego sve količine potrebne partizanima odmah razdijeliti, naročito se to tiče odjeće i obuće.«

Pošto partizanske jedinice nisu imale rezervni obrok, koji bi se koristio kao suha hrana, prilikom vršenja akcija u većini slučajeva je pred polazak jedinice izdavan topli doručak ili večera (kuhana hrana) dok je svaki borac dobijao na ruke oko 0,5 kg kuhane govedine i toliko hljeba za naredni dan. Kada nije bilo hljeba, u zamjenu se izdavalo 5—6 kuhanih krompira. Poslije, kada je formirana 13. divizija, značaj rezervi je postao još veći.

Poslije kapitulacije Italije intendantura GSH radila je naveliko na stvaranju rezervi, jer su za to stvoreni uslovi, posebno na području Drežnice. Tako se suha hrana i dvopek, konzerve, sir i artikli za bolnice, kao šećer, kafa, pekmez i si. nijesu smjeli izdavati bez njenog posebnog odobrenja.

Ekonomsko odjeljenje Vrhovnog štaba je 6. 4. 1944. godine propisalo rezerve artikala hrane koje su morale imati jedinice prema slijedećim normama: intendantura korpusa za 3 dana, divizije za 2, brigade za 2, bataljona za 1 i odreda za 1 dan. U manjim jedinicama su bile noseće rezerve, radi bolje manevarske sposobnosti jedinica. Pred kraj rata visina rezervi je porasla u većini jedinica, jer je u završnim operacijama bio i veći plijen, kao i oslobođena teritorija. Navedenih normi su se tačno pridržavale, svakako u granicama mogućnosti, i sve jedinice 11. korpusa i druge koje su se nalazile na području Drežnice.

Dotur i evakuacija

U početku borbe za dotur i evakuaciju su prvenstveno korištena mjesna tovarna i transportna sredstva. Kada je bilo potrebno, narod je nosio hranu i municiju na položaje, a posebno omladina, tako da je to bio veoma značajan faktor dotura i evakuacije, ponekad i glavni. Koliko se važnosti pridavalo ovom pitanju, vidi se i iz Uputstva ČK KPH br. 9 od 30. 11. 1941. godine, u kom je u pogledu mobilizacije sredstava pisalo: »Jasno je da je potpuno pravilan princip koji smo postavili da partizani nasilno ništa ne oduzimaju seljacima i građanima. U cijelosti taj princip važi za početak akcije. Kada partizanski pokret zauzme maha i uzme širok teritorij tada se neće moći uspješno dejstvovati bez konja, prevoznih sredstava itd. U takvim slučajevima treba rekvirirati od seljaka, koji mogu da odvoje veće štete (bogati ljudi sa više stoke), konje i prevozna sredstva, automobile, motore, bicikle itd. Kada oslobodite neki kraj, neko selo, neki teritorij itd. oslobodite taj teritorij od plaćanja poreza. Zato treba pozvati seljake da se postaraju za prehranu naših odreda. Tamo gdje je siromašniji kraj, tamo treba obavezno zahtijevati od bogatijih seljaka da obezbijede dovoljne količine hrane. U tom pogledu smo bili nekako previše »čistunci«, iako je to u prvim začecima bilo korisno.«

Princip dotura je bio »k sebi«, što znači: četa iz bataljona, bataljon iz brigade, brigada iz divizije — svojim transportom. U izuzetnim slučajevima bio je »od sebe« — veća jedinica manjoj da se ne bi dovelo u pitanje blagovremeno obezbjeđenje jedinice. I evakuacija je vršena, uglavnom, po principu »k sebi«.

Početkom 1943. godine u nekim prilikama je korišten i automobilski transport, ali to je bilo u rjeđim slučajevima. Iz toga vremena sjećamo se jednog kamiona koga su stručnjaci podesili da vozi na drvo — paru, kao pogonsko gorivo, pošto nije bilo nafte ni benzina. Kamion je vozio Talijan, naš zarobljenik. Poslije kapitulacije Italije autotransport je bio više zastupljen. Zaplijenjeno je više kamiona i drugih transportnih sredstava, kojih je bilo više nego vozača. Prema naredbi Vrhovnog štaba od 17. 10. 1943. godine divizije su mogle da imaju laku auto-kolonu, a brigade 1—2 laka kamiona. Međutim, sve je zavisilo od situacije, transportnih sredstava, borbenih dejstava i konfiguracije terena gdje su se jedinice kretale. Tako, npr. kada je 4. 11. 1944. godine 13. divizija krenula iz Gorskog kotara u Liku, morala je cio transport zaprežnih kola ostaviti u Drežnici i preći na tovarni prenos.

Treba napomenuti da je u nekim situacijama korišten i brodski transport za prebacivanje materijala i partizana. Prvi put je u većem obimu primijenjen prilikom napada na otoke: Krk, Cres i Lošinj (25/26. 9. 1943. godine) gdje su učestvovale jedinice 13. divizije.

Ishrana ljudstva

U toku 1941. godine organizacija ishrane boraca vršena je na više načina: sabiranjem artikala hrane (koja se poslije spremala u partizanskim logorim), rasporedom partizana po kućama i kombinovanjem jednog s drugim, što je zavisilo od situacije. U početku su komande logora i odreda određivale na koji način će se u datoj situaciji spremati hrana za ljudstvo, a kad su formirani bataljoni i brigade, njihovi intendanti, koji su bili izvršni organi štabova, postali su odgovorni za ishranu jedinica.

Najpodnesniji način ishrane bio je kada se jedinica hranila na kazanu svoje kuhinje. Pošto ovaj način nije bio uvijek izvodljiv, u izuzetnim slučajevima, naročito u toku 1942. godine, ishrana partizana je vršena po kućama, prema mogućnosti domaćinstva, što je određivao odbornik sela. Ovaj način nije bio podesan iz razloga borbene gotovosti, jer bi se jedinice razvukle po selima i kućama, a i teško se mogao primijeniti kad su se jedinice nalazile u borbi.

Prvi put u NOR-u, u januaru 1942. godine, Ekonomsko odjeljenje Vrhovnog štaba propisalo je tablicu sljedovanja. Artikli su se mogli izdavati samo na osnovu brojnog stanja jedinice, a hrana spremati u kuhinjama jedinica. Cilj je bio da se obezbijedi racionalno trošenje artikala i približna ishrana svih boraca. Hljeba je sljedovalo 600 gr, mesa 300, variva 300, suhe slanine 150 gr. Međutim, pošto jedinice nisu mogle svuda vršiti ishranu po normi, zbog različite ekonomske moći teritorija, norma je smanjivana po artiklu 100—200 grama. Ponekad se hrana i povećavala, za vrijeme akcija, posebno količina mesa, kojeg se neki put izdavalo i do 1 kg dnevno. Bolesnicima se, pored toga, izdavalo mlijeko, jaja i sir — prema mogućnostima.

Bilo je teških situacija u pogledu ishrane partizana, posebno na široj teritoriji Drežnice u 1943. i u toku zime 1943/44. godine kad su rezerve, koje smo imali, bile utrošene. Jedinice su brojčano bile 4 puta veće, a rezerve hrane 2 puta manje. U to vrijeme jedinice 13. divizije bile su razmještene u Drežnici i Gornjem kraju, izložene čestom premještanju pod stalnom borbom, a zima je bila jaka s temperaturom i do minus 30° Celzijusa. Hrana je bila jako slaba, obroci dva puta dnevno; hljeba nije bilo skoro cijele zime. Živjelo se samo o mesu, kukuruznoj kaši i krompiru, ali ni toga nije bilo dovoljno. Stoka, koja je dobivana od NOO-a, klala se u brigadama; meso se dijelilo za jelo, a koža za podašivanje papuča (šlapa) po bataljonima. Jednom prilikom politički komesar brigade Bude Bosnić mi je naredio obilazak bataljona koji se nalazio na položaju prema Kamenici. Kad smo došli na položaj, imali smo što vidjeti. Borci se skupili oko vatre — zima, snijeg velik — peku kožu od obuće (šlapa) na žeravici i jedu kao najbolje meso sa roštilja. Na naše pitanje zašto to rade (iako to mi znamo) odgovorili su da je lako za šlape, a važnije da se najedu, nudeći nas da i mi probamo. Ništa bolja nije bila ishrana jedinica 13. divizije ni u Lici zimi 1944/45. godine. Snabdijevanje jedinica u završnim operacijama, koje su počele u Lici krajem marta 1945. godine, bilo je dobro i organizovano. U 1945. godini propisane su i norme sljedovanja po obrocima koji su nazvani: frontovski, pozadinski, bolnički, zarobljenički i letački.

Snabdijevanje hljebom i mesom

Hljeb je bio u ratu glavni artikl ishrane boraca, ali je bio veliki problem obezbijediti ga, zbog nedostatka sirovina za izradu. Pored toga, nije bilo dovoljno ni kvalifikovanih radnika za izradu hljeba, kao ni samih pekarnica. U početku ustanka pečenje hljeba se obezbjeđivalo preko seoskih domaćinstava. Povećanjem jedinica ovaj problem je izrazitiji. Kao redovna zamjena za hljeb korištena je palenta ili kaša od kukuruzna brašna, a kad ni toga nije bilo, bio je dobar i krompir.

Poseban problem je bio nedostatak soli, pa je hljeb uglavnom bio neslan. U zimi 1942/43. godine, pod izuzetno teškim uslovima, iz Drežnice je na ski-

jama upućena grupa dječaka na Breze po sol za bolnicu — izraziti podvig omladinaca. Kapitulacijom Italije pribavljene su i veće količine soli — ratni plijen. Nje se u Sušaku našlo 6 vagona, u Bakru 10 vagona, a i u još nekim drugim mjestima. Odmah je evakuisana u šumu i poslije trošena prema potrebi.

Treba pomenuti i to da su veliku ulogu u snabdijevanju hljebom imale pekare u Drežnici, Brinju, Mrkoplju, Otočcu, pa krajem rata: u Ogulinu, Delnicama, Crikvenici i Sušaku (Rijeka). Pored toga, imali smo i i pokretne pekare koje smo zarobili od Nijemaca, tako da je olakšano snabdijevanje hljebom u završnim operacijama.

Pored hljeba, meso je bilo, također, glavni artikl u ishrani boraca tokom rata. Nabavka je vršena, uglavnom, preko NOO-a u živoj stoci, a klanje se vršilo, u većini slučajeva, po jedinicama. Razvojem pozadinskih jedinica Komande primorsko-goranskog područja i Komande mjesta Drežnica umnogome je olakšano snabdijevanje. Iako je stočni fond uništen od strane neprijatelja, planskim radom navedenih komandi, uz punu saradnju s NOO-ima, preduzimane su razne mjere za bolje snabdijevanje mesom. Stoka iz bogatijih krajeva prebacivana je u siromašnije. Veliki broj stoke je prebačen iz Istre, Banije, Gacke doline i drugih područja u Drežnicu, Primorje i Gorski kotar. Samo u maju 1943. godine prebačeno je 250 goveda i 320 grla sitne stoke za potrebe 13. divizije.

Pošto je povremeno nedostajalo mesa, Glavni štab Hrvatske je 20. 6. 1943. godine prvi put naredio da se, umjesto goveđeg i svinjskog, može trošiti konjsko meso. Uto vrijeme, kada je 13. divizija bila u Gackoj dolini — na položajima prema Vratniku i Senju — iz aviona su ranjena 2 konja. Odmah su otpremljeni u klaonicu u Otočac, a pored toga su zaklana i 2 debela vola i napravljene kobasice koje su prvi put podijeljene svim jedinicama divizije. Tih dana se među borcima naveliko pričalo o dobrim kobasicama koje su za njih bile ugodno iznenađenje, ali i znak da idu bolji dani.

Komanda primorsko-goranskog područja i Komanda mjesta Drežnica su se starale o klaonicama gdje su ove postojale, a gdje ih nije bilo, formirane su provizorne. Naredbom Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba od 17. 10. 1943. godine regulisano je da divizije mogu imati marvene depoe, a brigade i odredi mesarska odjeljenja, već prema mogućnostima. Tokom rata jedinice su bile sve veće, stočni fond sve manji, snabdijevanje mesom sve teže. Ipak, najteža situacija je bila u toku zime 1943/44. kada su u ishrani partizana glavnu ulogu imali kukuruzna kaša, pasulj i krompir, uz malo mesa. Tokom cijelog rata nabavka stoke se vršila, prvenstveno, dobrovoljnim davanjem, zatim rekvizicijom, konfiskacijom, ekonomskim akcijama, prebacivanjem iz bogatijih u siromašnije krajeve i međusobnom ispomoći između jedinica.

Snabdijevanje odjećom i obućom

Početkom ustanka i stvaranjem partizanskih logora, odreda i četa, borci su bili šaroliko obučeni, prema svojim mogućnostima. Prvi partizani su bili u odijelima koja su dotada nosili. Manji broj ih je bio obučen u uniformu Jugoslovenske vojske, i to oni koji su je uspjeli donijeti iz aprilskog rata. Pošlo se odjeća i obuća cijepala, pojedinci bi navraćali kućama i mijenjali pojedine dijelove — rublje, džempere, čarape, cipele i si. Posebni značaj imale su ča-

rape, džemperi, šlape, rukavice i šalovi što su plele žene i omladina Drežnice dobrovoljno za partizanske jedinice.

Pored plijena u oružju i municiji borbom se dolazilo i do dijelova uniformi talijanske, ustaško-domobranske i njemačke vojske, tako da je šarolikost odjeće među partizanima bila još veća. Osnovno obilježje da se može raspoznati čija smo bili vojska, bila je partizanska kapa, koja je u početku bila »troćoška«, ili kako su je još u narodu zvali »troroga«, sa srpskom i hrvatskom trobojnicom, poslije s crvenom petokrakom zvijezdom, a kasnije je uvedena »titovka«, također, s crvenom petokrakom zvijezdom. Ove kape su u početku izrađivali kod kuće partizani pojedinačno, zatim ih je šivala omladina, ali glavni posao su obavljale krojačke radionice u Drežnici i drugim mjestima gdje su ove postojale. Dešavalo se da su u toku 1944. godine Nijemci i ustaše ubacivali na slobodno područje takozvane »trupove« obučene u partizanske uniforme pri čemu su posebno kape s petokrakom dovodile u zabunu partizane i narod, tako da je budnost morala biti zastupljena do najvišeg stupnja.

Tokom 1943. godine regulisano je pitanje nošenja i pripadanja posteljne opreme za starješine. Pošto je primijećeno da pojedini štabovi u komorama nose glomazan pribor za spavanje, naređeno je da mogu nositi samo ono što starješina može spakovati na svog jahaćeg konja, ako ga je imao. Partizani su u većini slučajeva u selima ili u šumi, gdje bi se kretali, obično spavali obučeni radi bolje borbene gotovosti. Odjeća se brzo habala i trošila, a ćebadi nije bilo do kapitulacije Italije.

Krajem 1943. saveznici su počeli pružati pomoć, pored ostalog, i u odjeći i obući što su bacali iz aviona padobranima. Ovdje treba naglasiti i to da su padobrani korišteni za šivanje veša. Tako se od jednog padobrana šivalo oko 60 komada gaća, ili 24 košulje, odnosno 8 smučarskih ogrtača, a šivao se i veš za partizanke. Ovaj posao se obično obavljao po kućama koje su imale šivaće strojeve (akcijama omladine) i u krojačkim radionicama brigada, divizija, poslije i korpusa. Krajem 1944. godine borci su zaduživani sa svom opremom koju su posjedovali po spisku zaduženja radi boljeg ekonomisanja sa njom i zbog tačne evidencije.

Snabdijevanje hranom za stoku

Pošto su i konji igrali važnu ulogu u toku partizanskog ratovanja, trebalo je i njih obezbijediti hranom, što nije bio nimalo lak zadatak. Konji su služili, naročito u početku, za nošenje komore, hrane, naoružanja, poslije za vuču i jahanje. Posebno su došli do izražaja na terenima Gorskog kotara i krševitog Primorja, gdje su korišteni i magarci. Prvi odredi i bataljoni raspolagali su i sa do 20 konja, a formiranjem 6. i 14. brigade, poslije i 13. divizije, potreba za tovarnim i teglećim konjima se znatno povećala. Tako su 6. i 14. brigada svaka za sebe imale i više od 60 konja, a 13. divizija od 150—200 konja. Na osnovu brojnog stanja od 12. 10. 1943. godine Vidljivo je da se taj broj povećao na oko 300 konja.

Snabdijevanje stočnom hranom je bio poseban i velik problem koji se postavljao pred snabdjevačke organe. Ovo zbog toga što je velika količina stočne hrane opljačkana ili spaljena od strane okupatora. Samo 20. 9. 1942. godine, prilikom prve veće ofanzive na Drežnicu, izgorjelo je oko 1 000 staja (štala) punih sijena, djeteline i slame, odnosno oko 6 000 000 kg stočne hrane.

Ovo je natjeralo narod, pozadinske organe vojnih vlasti i NOO-e na razmišljanje, pa je ljeti 1943. godine, poslije kosidbe, sijeno spremano u stogove duboko u šumi, te je snabdjevenost u toku zime bila bolja. Pored toga, za konje 13. divizije nabavljeno je 6 000 kg rogača što je olakšalo prehranu stoke. I u toku ljeta 1944. godine, poslije organizovane kosidbe, sijeno nije voženo kućama, već je spremano u šumi oko Drežnice. Na ovaj način se koliko-toliko obezbijedila ishrana konja i ostale stoke.

U ovo vrijeme su prvi put određene i norme utroška stočne hrane. Jahaćim konjima sljedovalo je 4—5 kg zobi, tovarnim 3—4 kg i teškim 5—8 kg, a sijena u istim količinama. Ovim normama je predviđena i tablica zamjene: za 1 kg zobi — 2 kg sijena, ili mjesto sijena 3—4 kg trave i si. Potrebno je naglasiti da se i stočna hrana izdavala na osnovu brojnog stanja stoke, što su ovjeravale komande jedinica.

Snabdijevanje borbenim sredstvima

Prema direktivi CK KPJ od 10. 4. 1941. godine oružje i municija su sakupljani još u toku rasula Jugoslovenske vojske. To su radili, prije svih, članovi KPJ, a zatim i drugi rodoljubi. Sačuvano oružje poslužilo je kao osnova u naoružanju partizanskih logora oko Drežnice, iako je njime naoružana 1/4 do 1/3 boraca. Drežničani su donijeli dosta oružja kućama iz aprilskog rata, ali u toku maja i juna dosta ga je predano žandarmerijskoj stanici.

Partizanske jedinice su se borbenim sredstvima, uglavnom, snabdijevale na dva načina. U prvo vrijeme: otimanjem od neprijatelja, u obliku ratnog plijena. Ovo je imalo dvostruko dejstvo. S jedne strane povećavala se udarna moć partizanskih jedinica, dok je s druge strane slabio ratni potencijal okupatorske vojske i domaćih izdajnika. Počev od 1943. oružje i municija su počeli da pristižu kao pomoć od saveznika. Naročito polovinom 1944. godine primljene su veće količine.

U 13. diviziji i 11. korpusu od 1943. postojale su puškarske i mehaničarske radionice u kojima se vršila opravka naoružanja i municije. U radionici 13. divizije prepravljane su čahure topova 75 mm jugoslavenskog porijekla za oruđa 75 mm M.28, jer tih čahura nije bilo. Time se kompletirala municija 75 mm. M.28 za koju je bilo dovoljno zrna i upaljača.

Partizani su bili naoružani raznim tipovima naoružanja, a što je posljedica okupacije naše zemlje od više okupatora od kojih je otimano oružje. Primorsko-goranske jedinice su imale, uglavnom, naoružanje Jugoslovenske vojske, talijansko, poslije i njemačko, zatim englesko i sovjetsko — dobijeno kao pomoć. Mnogo naoružanja i municije zaplijenjeno je prilikom kapitulacije Italije. Tada su 13. divizija i ostale primorsko-goranske jedinice naoružane kompletno novim zaplijenjenim naoružanjem, dok su velike količine evakuisane u šumu oko Mošuna i Široke drage.

Knjigovodstvo i evidencija

Značajnija pažnja knjigovodstvu i evidenciji počela se poklanjati tek krajem 1942. godine. Materijalna sredstva su izdavana na osnovu brojnog stanja, a manje na osnovu trebovanja, jer se unaprijed nije znalo što ima na zalihama,

kojih u stvari nije ni bilo. Borci su po spiskovima zaduživani opremom i naoružanjem kojim su raspolagali. U to vrijeme Štab primorsko-goranskog odreda izdao je »uputstvo« po kom je svaki partizan morao biti zadužen oružjem i municijom, odjećom i obućom, što je morao čuvati u svim prilikama. Naredbom broj 32 Glavnog štaba Hrvatske od decembra 1942. godine regulisano je da intendanture svih jedinica, komandi vojnih područja, komandi mjesta i bolnica, vode knjige primanja i izdavanja, dok se naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 8. 1. 1943. godine ovo proširuje i na ostalu opremu: hljeb, meso, naoružanje i dr. Iz ove evidencije trebalo je da se u svako doba može vidjeti stvarno stanje svih materijalnih sredstava u svakoj jedinici.

U toku 1943. godine određeni su i pojedini obrasci radi jednoobraznosti. Regulisano je i pitanje izvještavanja, bilo redovnih, ili vanrednih. U operativnim jedinicama bila su ona obavezna — od brigade pa naviše. Intendanti bataljona i ekonomi četa bili su obavezni, prije nego dobiju sredstva, da prikažu brojno stanje, kao i zalihe u jedinici. I primorsko-goranske jedinice su, uglavnom, postupale po propisima dobijenim od viših štabova. Međutim, prilikom prebacivanja 13. divizije u Liku (5. 11. 1944. godine) prethodno je naređeno da se sva dokumentacija zakopa u šumi iznad Gomirja. Koliko nam je poznato, pri povratku iz Like, ta dokumentacija se nije mogla pronaći, što je stvarno velika šteta.

Školovanje kadrova

Pored prakse, koja je stjecana u svakodnevnom radu, intendantski rukovodioci su i školovani na kursevima pri partizanskim oficirskim školama Glavnog štaba Hrvatske i Vrhovnog štaba NOV i POJ. Pored toga, od 10. 6. do 10. 12. 1943. godine, pri Glavnom štabu Hrvatske, održano je šest kratkih intendantskih kurseva, koje je pohađalo 65 slušalaca, a trajali su svaki po 10 dana. Kasnije, u vremenu od 5. 7. 1944. do februara 1945. godine, održavana su četiri viša intendantska kursa (u Topuskom i Cetingradu) u trajanju od po 50 dana, na kojima je bio prisutan 91 slušalac. Prilikom slanja kandidata na ove kurseve skrenuta je pažnja štabovima jedinica da se na njih šalju samo intendanti brigada i viši intendantski rukovodioci, s napomenom da su odani NOB-u, marljivi, bistri i pismenii. Na ovim kursevima bilo je dosta slušalaca iz primorsko-goranskih jedinica — 13. i 14. divizije i 11. korpusa — Mirko Zrnić, Ilija Ćupurdija, Milutin Tatalović, Dušan Bosnić i drugi.

Na Trećem višem intendantskom kursu pri Glavnom štabu Hrvatske od 23. 10. do 1. 12. 1944. godine nalazio se i autor ovog članka — kao intendant 1. brigade 13. divizije. Krenuo sam polovinom septembra s grupom partizana, koji su putovali po drugom zadatku u Glavni štab, preko Zumberka. Pošto je prelaz preko pruge i ceste bio težak, putovah smo oko 15 dana zaobilaznim putevima. Sjećam se da smo se u Kerestincu odmarali u jednom velikom dvorištu kuće za koju su nam rekli da je Vlatka Mačeka. Bila je zatvorena — vjerovatno nije bio u kući. Nastavili smo put i u toku noći prešli prugu i cestu, zatim nastavili put prema Topuskom i Cetingradu.

Pri Štabu 11. korpusa održana su, u vremenu od 20. 6. do 15. 12. 1944. godine, četiri niža intendantska kursa na kojima su bila prisutna ukupno 102 slušaoca, uglavnom, iz 13. i 43. divizije, i to intendanti bataljona, komandi mjesta i drugi niži intendantski rukovodioci. Program nastave je bio raznovrstan. Na predmet

administracija otpalo je 9 časova, profijansku službu i ostalo 53 časa, organizaciju ekonomske službe 12 časova, geografiju i čitanje karata 14 časova, matematiku 14 časova, naredbu o vojno-disciplinskim odgovornostima 2 časa i na političku nastavu 35 časova. Na višim kursevima odnos časova je bio slijedeći: opštevojni predmeti 10%, stručni 70°/# i politička nastava 20°/o, od ukupnog fonda časova.

Iako je bilo slučajeva da su se kursevi morali često premještati, zbog čestih promjena situacije na frontu, zahvaljujući rukovodiocima i nastavnom kadru, koji su svoje znanje svesrdno prenosili na druge, školovanje intendantskog kadra je pokazalo dobre rezultate. Kao dokaz za ovo je uspješno vršenje snabdijevanja jedinica u vrlo teškim uslovima, kao i priznanja koja je intendantska služba dobivala od najodgovornijih organa i starješina.

Intendantska služba na području Drežnice u cjelini je uspješno izvršila svoje zadatke. Ona je snabdijevala jedinice NOVJ ljudskom i stočnom hranom, odjećom i obućom, garnizonim potrebama, oružjem, municijom, gorivom i dr. U početku je radila sve pozadinske poslove, izuzev sanitetske i veterinarske službe. Razvoj i organizaciono učvršćenje intendantske službe išlo je paralelno s jačanjem i razvojem oružanih snaga, posebno na području Gorskog kotara, Primorja i Istre. U cjelini organizacija snabdijevanja je bila dobra i uhodana u svim jedinicama i štabovima, počevši od partizanskih logora i odreda do divizije i korpusa, uz stalnu saradnju i povezanost sa NOO-ima i vojno-pozadinskim vlastima. Uz operativno-upravne organe, intendantske službe bile su organizovane i transportne jedinice (tovame, transportne, automobilske), intendantske jedinice (nabavne, pekarske, mesarske, radioničke), skladišni organi s rezervama hrane i opreme. Bile su planski raspoređivane po bazama u pozadini i u operativnim jedinicama — od brigade do korpusa i armije.

Veliku ulogu u snabdijevanju odigrali su NOO-i i organi vojnih vlasti u pozadini — komande mjesta: Drežnice, Brinja, Senja, Mrkoplja, Gomirja, Delnica i Ogulina, kao i Komanda primorsko-goranskog vojnog područja sa svojim intendantskim snabdjevačkim organima, skladištima, radionicama i drugim. Ovdje treba istaći i pojedince: Ilu Maravića, predsjednika NOO-a Drežnica, Radu Trbovića, člana AVNOJ-a, Dmitra Pimića i Miloša Rajkana, komandante mjesta Drežnica, kao i druge rukovodioce ustanka na širem području Drežnice.

Težište u organizaciji snabdijevanja, do formiranja divizije, bilo je na bataljonima. Poslije formiranja 13. i 43. divizije prešlo je na brigade, a tek na kraju rata na divizije. Značajnu ulogu u snabdijevanju jedinica imale su sve transportne jedinice jer su uspješno vršile dotur i evakuaciju svega što je bilo potrebno za operativne jedinice. Od 1944. godine pristupilo se planskom snabdijevanju, počev od brigade do najvećih jedinica. Osnovna briga intendantskih organa bila je usmjerena na snabdijevanje hranom, odjećom i obućom. Međutim, i pored napora svih snabdjevačkih organa, u pojedinim periodima rata dolazilo je i do teškog gladovanja.

U organizaciji snabdijevanja jedinica, intendantski organi i NOO-i su se odlikovali samoinicijativom, samopregorom, hrabrošću i požrtvovanjem. U vršenju teške, ali časne, dužnosti gubili su i živote. Poginuli su: Marko Trbović, Joca Tatalović, dva Nikole Maravića (Strnorep i Srnit), Pante Tatalović, Ale Tomić (Manić), Ban iz Gorskog kotara, Sava Radović iz Jasenka, Božo Kosanović iz Jasenka, Sava Kosanović iz Gomirja i Nikola Gostović iz brinjskog Gornjeg kraja. Skoro cijela Komanda mjesta Senj s komandantom Srećkom na čelu je izginula. Neprijateljski trup napao je 12. 3. 1944. godine Komandu

primorskog područja kojom prilikom je imala dosta gubitaka. Bio bi dugačak spisak onih koji su dali svoje živote, posebno na poluoslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, zbog čega im treba odati zasluženo priznanje i poštovanje.

Pored palih drugova, koji su dali svoje živote na izvršavanju zadataka o kojima je bilo riječi, puno priznanje za uspješan rad na organizaciji snabdijevanja partizanskih jedinica na području Drežnice imaju i preživjeli drugovi, počevši od kuhara, ekonoma i intendanta u odredu, četi, bataljonu, brigadi, diviziji i 11. korpusu. Također, velike zasluge za to imaju i organizacije KPJ, antifašističke organizacije i svi komandanti i politički komesari i druge starješine, od najnižih do najviših vojnih operativnih i pozadinskih jedinica.

Antun Giron

Drežnica kao središte društveno-političkih organizacija kotara Ogulin i okruga Gorski kotar

i

Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. godine fašistička Italija je na zaposjednutom području uspostavila svoju okupatorsku vlast. Rimskim ugovorima, sklopljenim sredinom svibnja, utvrđene su granice između kvislinške tvorevine — Nezavisne Države Hrvatske i Kraljevine Italije. Na osnovu sklopljenih ugovora od 18. svibnja 1941. talijanski kralj Vittorio Emanuele III je izdao dekret o aneksiji Boke Kotorske, Dalmacije, dijelova Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Nakon ovoga akta uslijedila je naredba komandanta talijanske 2. armije Vittorija Ambrozija o predaji vlasti ustašama na području koje je Italija priznala kao teritorij NDH. Međutim, dio talijanskih snaga ostao je i dalje stacioniran na teritoriju NDH, ne više u svojstvu okupacionih, nego sada savezničkih jedinica.

U isto vrijeme ustaški režim je organizirao svoje vojne snage i svoju građansku upravu. Pod parolom »obnove državnog aparata« iz uprave su uklonjeni svi tzv. nepoćudni elementi, u prvom redu Srbi i Jevreji, ali i Hrvati koji su ocijenjeni kao protivnici ustaškog režima. Uspostavljanjem 22 velike župe trebala je biti dovršena izgradnja ustaškog upravnog sistema. Istovremeno su ustaše svoju koncepciju rasne i nacionalističke politike pretakali u zakonodavni sistem. Već sredinom travnja 1941. godine donesena je »Zakonska odredba za obranu naroda i države« koja je postala formalno-pravna osnova za progon Jevreja, srpskog življa i svih protivnika ustaškog režima u okviru granica NDH. Na osnovu »Zakonske odredbe« počeli su djelovati izvanredni narodni sudovi koji su bez ikakvog proceduralnog postupka proglašavali Srbe, Jevreje i sve protivnike režima veleizdajicama i osuđivali ih na smrt. Naravno, težište rada izvanrednih narodnih sudova svodilo se na likvidaciju Srba i Jevreja radi stvaranja »životnog prostora za hrvatski narod«. Osnivanjem prijekih sudova, pokretnih prijekih sudova te velikih izvanrednih narodnih sudova bio je usavršen

sistem krvavog ustaškog terora. Iseljavanjem srpskog življa s područja NDH, osnivanjem »sabirališta«, faktički koncentracionih logora, nasilnim pokrštavanjem srpskog življa na osnovu teze o Hrvatima koji su u periodu turske vladavine prihvatili pravoslavlje, bio je zaokružen i legaliziran sistem terora nad srpskim življem u NDH. Kasnije osnivanje Hrvatske pravoslavne crkve, u prvom redu radi odvraćanja srpskog stanovništva od NOP-a, u suštini nije promijenilo odnos i postupke ustaškog režima prema srpskom življu.[1]

Fašističku Italiju i Njemačku nije zabrinjavao legalizirani sistem terora na području NDH. Što više, one su ga davanjem pomoći ustaškoj vojsci i oružanim snagama NDH faktički jačale i učvršćivale. Međutim, kada se, uza svu pomoć i podršku, pokazala nemoć ustaškog režima da uguši ustanak naroda Jugoslavije, fašistička Italija je, s obzirom na svoje interese, smatrala nužnim da se još jače vojnički angažira na teritoriju koji je priznala kao sastavni dio NDH. Najprije je došlo na red područje tzv. demilitarizirane zone u neposrednoj blizini anektiranog teritorija. Pavelić je morao prihvatiti Musolinijev diktat pa su početkom rujna 1941. godine talijanske vojne snage u toj zoni preuzele vojnu i građansku upravu.[2] Krajem $_0$odine talijanske trupe su proširile svoju nadležnost sve do demarkacione linije koja je dijelila teritorij NDH na interesnu zonu Italije i interesnu zonu Njemačke. Iako talijanske snage nisu uspjele uspostaviti red i mir, ni na području NDH, ni na anektiranom teritoriju, uspostavljeni sistem okupatorske i kvislinške vlasti ostao je nepromijenjen sve do kapitulacije Italije rujna 1943. godine.

II

Stanovništvo Gorskog kotara i Hrvatskog primorja osjetilo je svu težinu talijanske fašističke okupacione vlasti i terora ustaškog režima. Naime, nakon kratkog perioda vlasti talijanskih civilnih komesara, područje Gorskog kotara i Hrvatskog primorja podijeljeno je rimskim ugovorima u dva dijela: dio koji je anektirala Italija i na kojem je uvedeno talijansko fašističko zakonodavstvo i dio koji je pripao NDH i činio sastavni dio tzv. demilitarizirane zone. Anektirani dio sačinjavali su kotarevi: Čabar, Kastav, Sušak, Krk, Rab i dio kotara Delnice s 93 205 stanovnika od kojih je 87 361 bilo hrvatske narodnosti, 3 581 slovenske, 765 talijanske, 688 njemačke i 810 ostalih nacionalnosti[3]. Očito je da je utvrđivanje granice, koja je potpuno neprirodno podijelila Gorski kotar i Primorje, bilo pitanje realizacije imperijalističkih interesa fašističke Italije lišeno svakog, kako ekonomskog, tako i nacionalnog principa. Što više, očito je da su ustaše vrlo lako žrtvovali interese hrvatskog naroda kada se radilo o njihovom vlastitom probitku i da razne zakonske odredbe, narodni, prijeki, pokretni, veliki narodni sudovi i legalizirani sistem terora nisu imali nikakve veze sa stvarnim interesima hrvatskog naroda.

Drugi dio Hrvatskog primorja od Bakarca do Karlobaga, zatim dio delničkog kotara te kotarevi Vrbovsko i Ogulin našli su se na teritoriju koji je Italija priznala sastavnim dijelom NDH. Na ovom području ustaški režim je odmah

1 Detaljnije o svemu tome vidi: »Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije«, tom XIII, knj. 1; Fikreta Jelić-Butić, Ustaše i NDH, Zagreb 1977; Ferdo Culinović, Okupatorska podjela Jugoslavije, Beograd 1970.

2 »Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije«, tom XIII, knj. 1, str. 312—313; F. Jelić-Butić, n. d. str. 241. i dalje.

3 Historijski arhiv Rijeka, fond »Riječka prefektura«, busta 2124.

nakon preuzimanja vlasti počeo primjenjivati zakonske odredbe koje su, kao i na ostalom području NDH, bile formalno-pravna osnova za progon i teror srpskog življa. Legalizirani teror ustaša svakako je najteže pogodio dijelove Velike župe Modruš — naseljene srpskim stanovništvom. U prvom redu bila je to općina Drežnica s ukupno 41 selom i zaseokom te s nešto više od 5000 stanovnika, gotovo isključivo, srpske narodnosti.[4] Pojedinačna hapšenja i ubojstva ubrzo su prerasla u masovne likvidacije. Samo u jednom mahu, krajem svibnja 1941. godine, uhićeno je i likvidirano preko 300 ljudi.[5] Legalizirani sistem ustaškog terora stvarao je kod naroda privid da je ustaški režim, a ne talijanski okupator, glavna opasnost za egzistenciju srpskog življa. Dakako, pri tom se ispuštala iz vida činjenica da je, upravo, talijanski okupator doveo ustaše i prepustio im vlast. Neshvaćanje suštine nastalih prilika odgovaralo je, kako talijanskom okupatoru, tako i srpskim nacionalističkim elementima koji su vrlo spremno stavljali znak jednakosti između ustaštva i hrvatskog naroda.

U takvim složenim vojno-političkim prilikama Komunistička partija Hrvatske je na području Gorskog kotara i Primorja otpočela s pripremama za podizanje ustanka. Naime, KPH je u Gorskom kotaru i Primorju, kao, uostalom, i u drugim krajevima zemlje, bila jedina realna politička snaga koja je, na programu borbe protiv fašizma, borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje, bila u stanju okupiti i angažirati široke narodne mase u pružanju otpora nametnutom okupatorskom i kvislinškom sistemu koje nikada nije priznala.

Na području ogulinskog kotara Komunistička partija Jugoslavije je kod stanovništva morala najprije suzbiti pogrešan odnos prema talijanskom okupatoru kao zaštitniku Srba od ustaškog terora. Što više, i dio drežničkih komunista je u jednom trenutku smatrao da je takav stav ispravan.[8] Međutim, nakon početnog kolebanja i nesnalaženja, drežnički komunisti su bez rezerve prihvatili direktivu o pokretanju oružane borbe protiv ustaškog i okupatorskog sistema. Shvaćanju i prihvaćanju partijske linije svakako je pridonio boravak i rad istaknutih partijskih rukovodilaca na području Drežnice — sekretara OK KPH Karlovac Ive Marinkovića, zatim Ive Vejvode i Veljka Kovačevića.

Uspostavljanje veza s partizanskom bazom na Viševici također je značajno utjecalo na opredjeljenje komunista drežničkog područja za oružanu borbu, ne samo protiv ustaša, nego i protiv talijanskog okupatora. Aktivnost drežničkih komunista i istaknutih partijskih i vojnih rukovodilaca, koje je na teren Drežnice uputio OK KPH Karlovac, bila je od presudnog utjecaja da se stanovništvo drežničke kotline opredijeli za političku platformu KPJ. Već u kolovozu 1941. godine, kao rezultat rada komunista i političkog opredjeljenja naroda, stvoreni su uvjeti za osnivanje partizanskih logora.

U rujnu 1941. godine odredi drežničkih partizanskih logora postaju veoma aktivni. Tako oni, u suradnji s partizanima iz logora na Viševici i logora na Tuhobiću, učestvuju u akciji na okupatora kod Stalka, a 29. rujna 1941. partizani Krakarskog odreda zarobljavaju grupu talijanskih vojnika na raskrsnici puteva za Jasenak, Novi i Drežnicu[7]. Nakon ovih akcija kao i akcije na Znidov-

4 Mihael Sobolevski, Drežnica 1941, Ogulin 1970, str. 9.
5 Isto, str. 25.
6 Isto, str. 30, 47—48; Dokumenti Druge konferencije KPH za okrug Karlovac, Zbornik 4, Karlovac 1972, str. 80—82; Ivo Kovačić, Gorski kotar u ustanku 1941, Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB, Rijeka 1974, str. 239; Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, fond OK KPH za Primorje, KP-266/4.
7 M. Sobolevski, n, d. str. 42; Svetozar Tintor, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, Zagreb 1968, str. 29.

Kuća u selu Tomići, u kojoj je bilo sjedište Glavnog štaba NOPO Hrvatske i CK KPH.

cu, kojom su bili likvidirani i posljednji ostaci ustaške vlasti u drežničkoj kotlini, talijanski garnizon u Drežnici se više nije osjećao sigurnim pa se povukao u Brinje[8]. Tako je Drežnica 9. listopada 1941. prvi put oslobođena.

Vlast na oslobođenom teritoriju preuzeo je organ narodne vlasti od 12 članova. Međutim, ovo prvo oslobođenje Drežnice bilo je kratkotrajno. Naime, već **20**. listopada veoma jake talijanske snage iznova su prodrle u drežničku kotlinu. Ponovni dolazak talijanskog okupatora, hapšenja, suđenja i strijeljanja istaknutih Drežničana, očito su ukazivali na činjenicu da talijanski fašistički režim, ni u kom slučaju, nije bolji od ustaške vlasti. Iako se talijanske snage nisu mogle dugo održati u drežničkoj kotlini, narod Drežnice je podnio velike žrtve i pretrpio ogromnu materijalnu štetu. Sve to, međutim, nije utjecalo na odlučan stav komunista i naroda o nužnosti oružane borbe za oslobođenje.

Odmah nakon povlačenja talijanskih snaga 4. studenog 1941. u Drežnici je obnovljen Mjesni komitet KPH za Drežnicu i organ narodne vlasti, a istovremeno se pristupilo radu na učvršćivanju Drežničkog bataljona kao partizanske vojne jedinice.[9] Reorganizacija drežničkog bataljona »Marko Trbović« dovršena je sredinom prosinca 1941. godine, a to je bio preduvjet za uspješnu obranu slobodnog teritorija kao i za njegovo proširenje. Nakon preseljenja u Drežnicu, polovinom prosinca 1941. godine, Stab narodnooslobodilačkog partizanskog odre-

» M. Sobolevski, n. d. str. 45; I. Kovačić, n. d. str. 238; S. Tlntor, n. d. str. 29; Vinko Svob_____ Mahmud Konjhodžić, Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana 1942, Zagreb, 1969, str. 50

9 M. Sobolevski, Drežnica, n. d. str. 61—65; I. Kovačić, n. d. str. 246. i 248.

da za Hrvatsko primorje i Gorski kotar je razradio plan osiguranja slobodnog teritorija i njegovog proširenja koji se počeo realizirati u drugoj polovini prosinca kada su primorsko-goranske partizanske jedinice uspjele uspostaviti kontrolu nad cestom Novi—Ogulin i izvršiti blokadu posade u Jasenku.

Krajem siječnja 1942. godine bataljon »Marko Trbović« je oslobodio Jasenak pa je slobodni teritorij Drežnice proširen na sva sela od Ledenica u Primorju do naselja u neposrednoj blizini Ogulina. Kada je nedugo zatim Glavni štab Hrvatske stavio i Brinjsku četu pod komandu Štaba Primorsko-goranskog NOP odreda, slobodni teritorij proširen je i preko Gornjeg brinjskog kraja te se prostirao sve do neprijateljskih garnizona na cesti: Ogulin—Brinje—Senj. U međuvremenu su dijelovi bataljona »Marko Trbović« razoružali posadu u Alanu pa se slobodni teritorij proširio i prema Senju — sve do Krivog Puta. Tako je krajem 1941. i početkom 1942. godine oslobođeno područje Drežnice, Jasenka i Gornjeg brinjskog kraja postalo jedno od najjačih baza i najznačajnije ustaničko središte koje je služilo kao oslonac za daljnji razvoj NOB-a na čitavom primorsko-goranskom području. Što više, Drežnica kao centar oslobođenog područja, nakon dolaska Glavnog štaba Hrvatske, CK KPH i Agitpropa CK KPH na njeno područje u veljači 1942. godine, postaje centar NOP-a čitave Hrvatske.

III

Jačanje i uspjesi primorsko-goranskih partizanskih jedinica te učvršćivanje i proširenje slobodnog teritorija Drežnice nisu mogli biti postignuti bez organizacionog jačanja, učvršćivanja i povezivanja partijskih organizacija. Uspješan politički rad Partije bio je temelj uspjeha primorsko-goranskih partizanskih jedinica, a istovremeno su uspjesi partizanskih jedinica u borbama s okupatorskim i kvislinškim formacijama bili nesumnjiv dokaz ispravnosti partijskog kursa, tj. opredjeljenja za oružani ustanak. Rezultat ove uzročno-posljedične veze bio je prihvaćanje naznačene linije Partije, kao jedine ispravne alternative u postojećoj vojno-političkoj situaciji. Ustanak, koji su pokrenuli i kojim su rukovodili komunisti, prerastao je na području Drežnice u općenarodnu oslobodilačku borbu baziranu na političkoj platformi koju je ponudila Partija.

Nakon prihvaćanja političke platforme Partije i, s tim u vezi, rukovodeće uloge Partije u NOB-u uslijedilo je povećanje partijskog članstva i osnivanje novih partijskih organizacija. Osnivanje novih partijskih organizacija i pripajanje partijskih organizacija Srpskih Moravica ogulinskom kotaru nametnulo je potrebu osnivanja kotarskog partijskog rukovodstva. Mjesni komitet KPH za Drežnicu nije bio u mogućnosti unaprijediti ni koordinirati rad partijskih organizacija na teritoriju čitavog kotara. Međutim, pokušaj osnivanja KK KPH u samom Ogulinu, sredinom prosinca 1941. godine, nije uspio zbog provale u ogulinskoj partijskoj organizaciji.[10] Budući da se osnivanje Kotarskog komiteta KPH pokazalo kao nužnost, a do formiranja kotarskog rukovodstva u Ogulinu nije došlo, pristupilo se osnivanju Kotarskog komiteta KPH na slobodnom teritoriju Drežnice. Početkom veljače 1942. godine OK KPH za Karlovac Milutin Baltić sazvao je plenum komunista Drežnice na kojem je odlučeno da MK KPH

10 M. Sobolevski, n. đ. str. 74; M. Sobolevski i Slavko Magdić, Ogulin u radničkom pokretu 1 NOB, Karlovac 1971, str. 83.

Drežnica preraste u Kotarski komitet KPH za Ogulin.[11] Novoosnovani KK KPH za Ogulin koordinirao je tada rad 13 partijskih organizacija u selima: Krakaru, Tomićima, Trbovićima, Jagetićima, Radojčićima, Zmićima, Jasenku, Gomirju i Srpskim Moravicama.[12]

Osobito živu političku aktivnost razvili su komunisti i organizacije KPH, uz pomoć OK SKOJ-a Karlovac, među omladinom oslobođenog područja. Od najaktivnijih i najboljih omladinaca osnivani su aktivi SKOJ-a, a svu omladinu se nastojalo organizaciono obuhvatiti Savezom mlade generacije. Samo u drežničkim selima i okolini Jasenka djelovalo je 16 aktiva SKOJ-a s blizu 300 skojevaca i skojevki. Radi organiziranijeg rada među omladinom u oslobođenim, poluoslobođenim i okupiranim naseljima bilo je nužno osnovati kotarsko rukovodstvo. Ovaj zadatak realiziran je u veljači 1942. godine osnivanjem Kotarskog komiteta SKOJ-a za kotar Ogulin na Kotarskoj konferenciji SKOJ-a, održanoj u Jagetićima.[13]

Jačanje i organizaciono učvršćivanje KPH i SKOJ-a utjecalo je na brojčani porast i organizaciono učvršćivanje masovnih antifašističkih organizacija na području kotara. Tako se i okupljanju žena, radi njihovog organiziranog učešća u NOB-u, pristupilo već nakon prvog oslobođenja Drežnice u listopadu 1941. godine. Rad na organiziranom uključivanju žena u NOP nastavljen je i dalje pa su već u veljači 1942. godine djelovali odbori žena-antifašistkinja u 20 sela s ukupno 138 organiziranih žena-antifašistkinja. Organizacionom povezivanju ovih odbora pridonijelo je svakako osnivanje Općinskog odbora AFŽ-a za Drežnicu u travnju 1942. godine. Time su bili stvoreni uvjeti za osnivanje kotarskog rukovodstva pa je početkom svibnja 1942. godine u Drežnici osnovan i Kotarski odbor AFŽ-a za Ogulin.[14]

U prvoj polovini 1942. godine, nakon proširenja slobodnog teritorija Drežnice, dovršeno je organizaciono sređivanje KPH, SKOJ-a i Antifašističke fronte žena na području ogulinskog kotara. U oslobođenoj Drežnici tada su djelovali KK KPH za Ogulin, KK SKOJ-a Ogulin i Kotarski odbor AFZ-a za Ogulin. Slobodni teritorij Drežnice postao je tako središte političke aktivnosti na području ogulinskog kotara i centar kotarskih rukovodstava KPH, SKOJ-a i AFZ-a.

Civilnu vlast na oslobođenom području Drežnice preuzeli su izabrani organi narodne vlasti. Centralni organ uprave bio je Općinski NOO Drežnica koji je rukovodio radom 15 seoskih NOO-a (u oslobođenim selima) i 2 inicijativna NOO-a (na neoslobođenom području). Na oslobođenom teritoriju NOO-i su vršiil upravnu i sudsku vlast, organizirali razmjenu s Primorjem, osiguravali opskrbu stanovništva, partizanskih jedinica i bolnice koja je u veljači 1942. godine uspostavljena u selu Sekićima.[15]

Oslobođeno područje Drežnice, Jasenka i Gornjeg brinjskog kraja bilo je vjerovatno organizaciono najsređeniji i ujedno najstabilniji slobodni teritorij

U M. Sobolevski, n. d. str. 74; Ivica Cuculić, Gorski kotar u narodnooslobodilačkoj borbi 1942—1943, Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB, Rijeka 1974, str. 291.

12 I. Cuculić, n. d. str. 291.

13 Isto, str. 296, M. Sobolevski, n. d. str. 75.

14 I. Cuculić, n. d. str. 296—297; M. Sobolevski, n. d. str. 75; Antun Giron i Mihael Sobelovski, Goranke, Istranke, Primorke u NOB. Izbor iz glasila AFZ, Rijeka 1978, str. 7; Višnja Basta, Organizacija Antifašističke fronte Drežnice i njeno djelovanje u vrijeme NOB-a, Historija, 3, Rijeka 1980, str. 112.

15 M. Sobolevski, n. d. str. 76—77; I. Kovačić, n. d. str. 268.

u Hrvatskoj. Upravo zbog toga su ga za svoje sjedište izabrali Glavni štab Hrvatske, Agritprop CK KPH i sam CK KPH. Glavni štab Hrvatske prebacuje se 17. veljače 1942. iz sela Zbjega (na Kordunu), u Tomiće, na slobodni teritorij Drežnice. Nedugo zatim u Tomiće se prebacio Agitprop CK KPH s tehnikom i konačno je u Tomiće stigao i CK KPH iz Zagreba.[16] Drežnica, dakle, u periodu od veljače do travnja 1942. godine nije samo sjedište političkih rukovodstava kotara Ogulin, nego i sjedište centralnog partijskog i vojnog rukovodstva čitave Hrvatske, tj. središte NOB-a u Hrvatskoj.

Boravak i djelovanje CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske na slobodnom teritoriju Drežnice dalo je novi poticaj razvoju NOB-a ne samo na području kotara Ogulin, nego i na čitavom primorsko-goranskom području. Operacijama krajem veljače i početkom ožujka 1942. godine Primorsko-goranski NOP odred vrši pritisak na neprijateljske garnizone i sistematski proširuje oslobođeno područje. S jedne strane bataljon »Marko Trbović« izvodi akcije u neposrednoj blizini Ogulina, Brinja i Jezerana, čime ugrožava veze između neprijateljskih garnizona preko Kapele, a s druge strane Odre aktivira svoje jedinice prema anketiranom dijelu Gorskog kotara[17]. Vezivanjem neprijateljskih snaga na području Kapele i pritiskom na talijanske garnizone u Gorskom kotaru Primorsko-goranski NOP odred je postigao značajne uspjehe. Bataljon »Matija Gubec« Primorsko-goranskog NOP odreda oslobodio je općine Mrkopalj i Ravnu Goru pa je tako slobodni teritorij Drežnice proširen na zapad do u neposrednu blizinu Delnica. Uspjesi Primorsko-goranskog NOP odreda rezultirali su prilivom novih boraca što je omogućilo osnivanje još jednog — 3. bataljona »Goranin«. U ovom periodu je od najboljih boraca Primorsko-goranskog NOP odreda u Drežnici osnovana Primorsko-goranska proleterska četa koja je ubrzo ušla u sastav 1. proleterskog bataljona Hrvatske.[1"]

Na Trećem savjetovanju Glavnog štaba Hrvatske, koje je održano u selu Tomićima (na slobodnom teritoriju Drežnice) od 8. do 11. travnja 1942. godine, Primorsko-goranskom odredu je stavljeno u zadatak da onemogući saobraćaj na pruzi Rijeka—Zagreb, prebaci dio snaga u dolinu Kupe i tamo uspostavi vezu sa slovenskim partizanima.[19] Ove zadatke su primorsko-goranske partizanske jedinice s uspjehom izvršile. Krajem travnja oslobođen je Brod na Kupi, a veza sa slovenskim partizanima uspostavljena je kod sela Blaževci.

U proljeće 1942. godine primorsko-goranske partizanske jedinice, oslanjajući se na slobodni teritorij Drežnice, imale su potpunu inicijativu pa su prisilile neprijatelja na obranu utvrđenih garnizona uz more i komunikacije prema unutrašnjosti. Istovremeno su partizanske jedinice brojčano rasle što je iziskivalo i organizacione promjene. Krajem travnja i početkom svibnja 1942. godine bila su osnovana još dva bataljona: 4. bataljon »Ljubica Gerovac«, na području Brinja, i 5. bataljon »Vladimir Gortan«, na području Gorskog kotara i Primorja — u neposrednoj bilizini rapalske granice. U isto vrijeme je Glavni štab Hrvatske preimenovao područje Primorsko-goranskog odreda u 5. operativnu zonu Hrvatske sa Štabom zone u oslobođenoj Drežnici.[20]

16 I. Cuculiò, n. d. str. 297—299.
17 I. Cuculić, n. d. str. 302.
Detaljnije o borbama primorsko-goranskih partizanskih jedinica 1942—1943. godine vidi: Veljko Kovačević, U žarištu ustanka. Neka iskustva iz borbi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru od 1941—1943. godine. II izdanje, Rijeka 1978.
18 I. Cuculić, n.d. str. 313; S. Tintor, n. d. str. 42.
19 Isto, str. 315.
20 V. Svob—M. Konjhodžić, n. d. str. 83, I. Cuculić, n. d. str. 315.

Štab V operativne zone u Drežnici, 1942.

Na području 5. operativne zone u to su vrijeme operirala dva odreda. I dok je 2. primorsko-goranski NOP odred ugrožavao okupatora na anektiranom dijelu Gorskog kotara, u namjeri da proširi svoju aktivnost na području Istre, bataljon »Marko Trbović« 1. primorsko-goranskog NOP odreda je na sektoru Drežnice razvio intenzivnu borbenu aktivnost. Rezultat njegove aktivnosti bilo je proširenje oslobođenog područja Drežnice i Gornjeg brinjskog kraja. Naime, oslobađanjem Krivog Puta, Primorskog Veljuna i Podbila, slobodni teritorij je bio proširen do Senja, odnosno do u neposrednu blizinu neprijateljskih garnizona uz more.

Nastojanje talijanskog okupatora da osnivanjem četničkih formacija ugrozi slobodni teritorij Drežnice iznutra nije dao željeni rezultat. Četnički puč u 3. četi bataljona »Marko Trbović«, krajem svibnja 1942. godine, nije bitno utjecao na daljnji razvoj NOB-a niti na političko opredjeljenje naroda oslobođenog područja.[21] Što više, krajem srpnja 1942. godine razbijena je četnička formacija, a njeni ostaci mogli su se održati jedino pod okriljem jakog talijanskog garnizona u Gomirju. Istovremeno su jedinice 1. primorsko-goranskog NOP odreda i 1. hrvatske NOU brigade napale neprijateljske garnizone u Jezeranama. Krišpolju i Modrušu.

Zaposjedanjem Modruša, početkom kolovoza 1942. godine, bila je osigurana veza i mogućnost zajedničkih akcija primorsko-goranskih, ličkih i kordunaških jedinica. Time su okupatorske i kvislinške formacije bile ozbiljno ugrožene. Zato je talijanska 2. armija, u rujnu 1942. godine, angažirajući snage od

21 I. Cuculiò, n.d. str. 335—336.

oko 38 000 vojnika, poduzela ofanzivu na oslobođeno područje Drežnice i Gornjeg brinjskog kraja.[22] Bataljoni 1. primorsko-goranskog NOP odreda, koji su se tada zatekli na oslobođenom teritoriju, nisu se mogli efikasno oduprijeti daleko nadmoćnijem neprijatelju. Zbog toga su KK KPH Ogulin, Štab 5. operativne zone i NOO-i organizirali evakuaciju ranjenika i naroda. Nekoliko tisuća obitelji napustilo je svoje domove i organizirano se povuklo u zbjegove na Javornicu. U toku 20. i 21. rujna talijanske snage su prodrle u drežničku kotlinu, Gornji brinjski kraj i Jasenak, pljačkajući, paleći i uništavajući. Međutim, nakon poraza, koje su im nanijeli udarni bataljoni 1. i 2. primorsko-goranskog NOP odreda kod Tisovca i kod Broda na Kupi, talijanske jedinice su se krajem rujna 1942. godine povukle s područja Drežnice, Jasenka i Gornjeg brinjskog kraja.[23] Uspjesi udarnih bataljona i vojnički poraz jakih okupatorskih snaga imali su pozitivan politički efekt. I pored teškoća koje je pretrpio u toku ofanzive, narod Drežnice se nije pokolebao i ostao je i dalje čvrst oslonac Partiji i primorsko-goranskim partizanskim jedinicama.

IV

Normalizacija života na oslobođenom području Drežnice bila je moguća samo uz pretpostavku stabilizacije slobodnog teritorija, a nju su mogle osigurati jedino partizanske vojne snage. Budući da su udarni bataljoni primorsko-goranskili odreda dokazali svoju organiziranost i vojnu osposobljenost, Štab 5. operativne zone mogao je pristupiti osnivanju regularnih vojnih jedinica. Sredinom listopada 1942. godine u polju kraj Drežnice osnovana je 6. narodnooslobodilačka brigada Hrvatske — sastavljena od boraca iz Gorskog kotara i Primorja.[24] U svojim prvim akcijama kraj Gomirja, Kosanovića, Ogulinskog Hreljina i Modruša ona je dokazala svoju borbenu vrijednost. Dok je 6. brigada ugrožavala neprijateljske snage, na slobodnom teritoriju Drežnice (kraj sela Trbovića) osnovana je i druga primorsko-goranska brigada pod nazivom 14. narodnooslobodilačka brigada Hrvatske.[25]

Do kraja 1942. godine primorsko-goranske brigade su u potpunosti izvršile pred njih postavljene zadatke. Likvidacijom četničkog uporišta u Gomirju i ustaškog garnizona u Ravnoj Gori, drežnička kotlina je ponovno postala stabilan slobodni teritorij na području 5. operativne zone. Izvještavajući u veljači 1943. godine o vojno-političkoj situaciji na području Velike župe Modruš župan Jurica Marković iz Ogulina konstatira da partizani u potpunosti drže u svojim rukama šest općina, a u Gomirju i Dubravama, usprkos postojanju garnizona, općinske vlasti NDH uopće ne ureduju jer su općinske zgrade spaljene, a nitko neće da se primi dužnosti općinskog načelnika.[26] Ovaj izvještaj, pisan u vrijeme kada su obje primorsko-goranske brigade operirale na području Korduna i Like rječito govori o vojničkoj i političkoj stabilnosti slobodnog teritorija Drežnice krajem 1942. i početkom 1943. godine.

Stabilnost oslobođenog područja omogućila je rad na obnovi popaljenih sela

22 S. Tintor, n. d. str. 55—57; I. Cuculić, n. d. str. 344; Vitomir Grbac, Operacija »Velika Kapela« (od 16. do 29. rujna 1942), Historija 3, Rijeka 1980, str. 180.
23 I. Cuculić, n. d. str. 346; V. Švob—M. Konjhodžić, n. d. str. 322—324; V. Grbac, n. d. str. 173.
24 S. Tintor, n. d. str. 59; I. Cuculić, n. d. str. 350.
25 S.Tintor, n. d. str. 63; I. Cuculić, n. d. str. 350; Antun Giron, Četrnaestanarodnooslobodilačka brigada Hrvatske, Rijeka 1977, str. 12.
26 F. Butić-Jelić, n. d. str. 234.

i normalizaciju života unutar oslobođenog područja. Obnova popaljene Drežnice povjerena je Komandi primorsko-goranskog područja čije je sjedište bilo u Drežnici. Prioritetni zadatak Komande područja bio je obnova mlina i pilane. Do sredine listopada 1942. godine bio je obnovljen mlin i osposobljena za rad pekarnica čime je bila osigurana opskrba kruhom vojnih jedinica, političkih rukovodstava i naroda. Istovremeno je obnovljena i pilana u Jagetićima. Drvena građa dobivena u pilani bila je osnova, kako za obnovu zgrada vojno-političkih rukovodstava i partizanske bolnice, tako i kuća u popaljenim selima. Do kraja 1942. godine bile su dovršene zgrade za smještaj Štaba 5. operativne zone, Agitpropa CK KPH, kotarskih ustanova i rukovodstva, bolnice, Okružnog komiteta KPH za Gorski kotar, a za obnovu popaljenih sela pilana je isporučila 172,160 m^3 drvene građe.[27] Uspjesi Komande primorsko-goranskog područja i NOO-a prigodom obnove oslobođenog teritorija dokazali su sposobnost Partije da rješava i najteže probleme. Tako je i pored teškoća, koje je prouzročila neprijateljska ofanziva, Drežnica ponovno postala centar NOB-a na području 5. operativne zone Hrvatske.

Ponovna stabilizacija slobodnog teritorija Drežnice, uspjesi primorsko-goranskih brigada, razvoj NOB-a na slobodnom teritoriju i na čitavom području 5. operativne zone iziskivali su i osamostaljenje partijsko-organizacionog rada. To je, dakako, bilo moguće realizirati tek nakon neprijateljske ofanzive i normalizacije života na oslobođenom području što je, zahvaljujući radu vojno-pozadinskih vlasti, organa narodne vlasti i angažiranju članova KPH, postignuto

Kuća u kojoj je bilo sjedište Pete operativne zone.

27 I. Cuculić, n. d. str. 349, Jela Jančić-Starc, Vojno-partizanska bolnica u Drežnici 1942—1944 Zagreb 1971, str. 25—26.

u relativno kratkom vremenu. Već krajem studenog 1942. godine u Drežnici je konstituiran Okružni komitet KPH za Gorski kotar, kao najviše partijsko rukovodstvo na području Gorskog kotara.[28] Krajem prosinca u Drežnici je održano Okružno partijsko savjetovanje na kojem je utvrđeno da su osnivanjem okružnog partijskog rukovodstva stvoreni uvjeti za organizaciono učvršćivanje masovnih antafašističkih organizacija i NOO-a u čitavom Gorskom kotaru. Ocjena snage Partije, njene sposobnosti i raspoloženja naroda, data na konferenciji, bila je realna. To se ubrzo odrazilo na rad i organizaciono učvršćivanje omladinskih organizacija i AFŽ-a.

U prvoj polovini siječnja 1943. godine osnovan je Okružni komitet SKOJ-a za Gorski kotar,[29] a nakon okružnog savjetovanja SKOJ-a u Drežnici potkraj siječnja 1943. godine uslijedio je rad na učvršćivanju omladinske organizacije. Organizaciono sređivanje USAOH-a dovršeno je u srpnju 1943. godine osnivanjem Okružnog odbora USAOH-a na slobodnom teritoriju Gornjeg brinjskog kraja.

U isto vrijeme se odvijao rad na organizacionom sređivanju i učvršćivanju AFŽ-a. Početkom prosinca 1942. godine OK KPH za Gorski kotar izabrao je okružno rukovodstvo AFŽ-a koje je bilo formirano kao Inicijativni okružni odbor AFŽ-a za Gorski kotar.[30] Rad ovog okružnog rukovodstva brzo se osjetio pa je već u siječnju 1943. godine djelovao Inicijativni kotarski odbor AFŽ-a za Ogulin i Općinski odbor AFŽ-a za Drežnicu s oko 38 seoskih odbora.

Ovako relativno brzo konstituiranje okružnih rukovodstava političkih organizacija na slobodnom teritoriju Drežnice bilo je uvjetovano, kako jačanjem i učvršćivanjem Partije, tako i jačanjem jedinica NOV na području 5. operativne zone. Operacijama 6. i 14. brigade bio je učvršćen, proširen i stabiliziran slobodni teritorij Drežnice. Time su stvoreni povoljni uvjeti da slobodno područje Drežnice postane sjedište, ne samo kotarskih rukovodstava za kotar Ogulin, nego i okružnih rukovodstava KPH, SKOJ-a i AFŽ-a za čitav Gorski kotar.

Ofanziva talijanskih snaga na oslobođeno područje u ožujku 1943. godine nije bitno promijenila položaj i značaj slobodnog teritorija Drežnice. On je i dalje ostao politički centar kotara Ogulin i čitavog okruga Gorski kotar. Što više, početkom travnja 1943. godine on je postao sjedište najvišeg organa narodne vlasti za Gorski kotar i Hrvatsko primorje — Okružnog NOO-a za Primorje i Gorski kotar.[31] Nakon formiranja posebnog Okružnog NOO-a za Hrvatsko primorje u svibnju 1943. godine selo Šekići, na slobodnom teritoriju Drežnice, ostat će i dalje sjedište Okružnog NOO-a za Gorski kotar. U istom periodu, nakon provedenih izbora na oslobođenom području, konstituiran je Kotarski NOO za Ogulin sa sjedištem u selu Čošanima gdje su već bili smješteni KK KPH za Ogulin i Štab 1. primorsko-goranskog NOP odreda.

I pored teških uvjeta života i rada na oslobođenom području, Drežnica je ostala politički centar NOP-a okruga Gorski kotar sve do pred kraj srpnja 1943. godine. Tada će, zbog teškoće u prehrani i lakšeg održavanja veza s kotarskim rukovodstvima, sjedište OK KPH, OK SKOJ-a, Okružnog odbora

28 I. **Cuculia,** n. d. str. 358—359.
29 Isto, str. 365.
30 I. Cuculić, n. d. str. 369; A. Giron—M. Sobolevskl, n. d. str. 8; V. Basta, n. d. str. 117.
31 I. Cuculić, n. d. str. 374; Petar Strčić, Zapisnici sjednica Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Hrvatsko primorje 1943—1945. godine, Rijeka 1975, str. 28—29. i 43—46.

AFŽ-a i Okružnog odbora USAOH-a postati slobodni teritorij Gornjeg brinjskog kraja.[32] Međutim, Drežnica će i dalje ostati politički centar kotara Ogulin, povremeno i čitavog okruga, sve do polovine 1944. godine kada su je, radi osiguranja komunikacije Ogulin—Brinje—Senj zaposjele snage 392. legionarske divizije.

Veljko Kosanović

Osnivanje i rad prvih partizanskih radionica, mlinova i pilana na slobodnom teritoriju Drežnice i Jasenka tokom NOB-a

Početkom ustanka 1941. godine, pored mnogih drugih zadataka, počeo sam se baviti i popravkom oružja u još neoslobođenom Jasenku. To sam radio po nagovoru nekih drugova — partizana koji su mi donosili oružje na popravak, znajući da sam po struci metalac, iako se ranije nisam bavio tim poslom niti sam volio oružje. Posao sam isprva potajno obavljao u nekim šupama u blizini kuće gdje sam stanovao, a u njoj se tada nalazila i jedna talijanska jedinica. Krio sam se od talijanskih vojnika, bojeći se da me ne primijete jer su se stalno motali oko te kuće, odnosno oko šupa gdje sam popravljao oružje. Tako je taj moj rad zapravo počeo u ilegalnosti.

Nakon prvog oslobođenja Jasenka u januaru 1942. godine, kada je razoružana domobransko-ustaška posada, ukazala se potreba za osnivanjem partizanske radionice. Koliko se sjećam, u Drežnici se tada nalazila poveća jedinica partizana, jačine jednog odreda, a u Jasenku jedna četa. Osnovan je i rezervni partizanski odred, koji nije imao oružja pa je zato i nazvan »rezervni«. Da bi se došlo do oružja, u kom se oskudijevalo, Stab odreda u Drežnici obratio se apelom narodu radi prikupljanja oružja. Ljudi su se odazvali apelu i počeli donositi tko je što imao. Istini za volju, oružja je bilo vrlo malo. Bilo je tu svega i svašta, a najviše neupotrebljivog oružja koje je godinama skrivano po raznim skloništima i tako propadalo uslijed rđe. Bilo je tu proizvoda raznih fabrika i različitih modela: starih pištolja na bubanj, vrlo malo »kragujevki« novijeg tipa, starih austrijskih »manliherica« iz prvog svjetskog rata, zatim starih srpskih »brzometki«, talijanskih »fučila musketa«, čak i poneka stara ruska karabinka koje smo zvali »ražanj« jer su bile duge kao ražanj. Našlo se ponešto i lovačkog oružja (dvocijevki i jednocijevki) pa, čak, i poneka stara kremenjača i kubura. Većina tog oružja, zbog istrošenosti i dotrajalosti, nije se mogla popraviti. Nas nekoliko majstora (Kojo Kosanović, Mirko Pizent i ja) te još nekoliko priučenih radnika počeli smo popravljati to oružje u radionicama bivših pilana. Pored popravki oružja, izrađivali smo i mine za rušenje željezničkih pruga i ostalog, zatim skije, okove za njih i drugo. Kada je trebalo

32 I. Cuculić, n. đ. str. 362.

iz Mrkoplja, preko snijegom zavijane Bjelolasice, dovesti dra Krausa u Drežnicu, izradili smo specijalne saonice, slične eskimskim, na taj način što smo na ojačane skije postavili sjedaljku. Štab odreda je odredio jednu desetinu partizana koja je, vukući ih pomoću konopca, dovezla dra Krausa zajedno s pomoćnom sestrom i najnužnijim sanitetskim instrumentima u Drežnicu. Nakon njegovog dolaska trebalo je u partizanskoj bolnici, u jednoj seljačkoj kući, vršiti operacije ranjenih partizana, a nije bilo operacionog stola. Doskočili smo i tome. Već za par dana izradili smo u našoj radionici stol na potpuno zadovoljstvo dra Krausa i njegovih prvih pacijenata.

Pošto smo u prvo vrijeme imali pune ruke posla, a malo majstora za popravak oružja i obavljanje drugih poslova, obratili smo se Štabu odreda za pomoć. Tražili smo da nam iz jedinica, ako ima, dodijeli nekog majstora metalne struke. Štab nam je uputio dvojicu majstora: Mihu Marušića, bravarskog obrtnika iz Primorja, koji se osposobio za prepravak starih »manliherica« i drugog majstora čijeg se imena ne sjećam, a rodom je bio iz Gornjeg brinjskog kraja. Ovaj drugi i nije bio učeni majstor, već samouk, a imao je želju da se bavi ovim poslom. Još u jedinici se počeo baviti demontažom neeksplodiranih avionskih bombi i topovskih granata, koje su se prepravljale za razne mine, pa je taj posao i kod nas radio. Međutim, ubrzo je vraćen u jedinicu i prilikom demontaže bombe poginuo. Također smo kao pripomoć dobili jednog stručnjaka elektrotehničke struke, a zvao se Matas. On je radio na oformljenju i punjenju radio-akumulatora i popravci radio-prijemnika. Poslije kraćeg vremena otišao je od nas, mislim, u Agitprop CK KPH.

Pored nas u partizanskoj radionici, za potrebe partizana i narodnih odbora, radili su i privatni majstori-obrtnici u svojim vlastitim radionicama. To su bili, uglavnom: kovači, stolari, obućari, krojači i drugi. Radli su po potrebi — netko više, netko manje — već kako su iziskivale prilike dok smo mi u partizanskoj radionici radili stalno, a poslova je bilo sve više, tako da se nije moglo u potpunosti zadovoljiti svim potrebama. Na moj prijedlog Štabu odreda da se izvrši reorganizacija radionice, negdje u aprilu ili maju 1942. godine pozvao nas je komandant odreda Viktor Bubanj i saopštio nam da se ubuduće imamo posvetiti samo radovima u partizanskoj radionici, da se smatramo vojno-partizanskim majstorima i da ćemo od tada, po izričitom naređenju Štaba odreda, obavljati sve poslove samo za njegove potrebe. Drugim riječima, sada smo postali prava partizanska radionica.

Pored redovnih poslova u radionici bio sam zadužen za rad, nadzor i održavanje partizanskih mlinova, koji su tada bili izvanredno vrelo prihoda za ishranu partizanskih jedinica, bolnica, vojnih komandi i ostalih ustanova. Nadalje sam morao voditi brigu i o pilanama na slobodnom teritoriju, koje nisu bile u pogonu, zbog kvara strojeva alata, maziva i svega ostalog. Kao primjer navest ću mjere predostrožnosti koje smo poduzeli na drežničkoj pilani u Jagetićima. S te pilane, odnosno njena krovišta, poskidali smo crepove, kao i strope strojarnice, da bismo time, u slučaju prodora neprijatelja i paljenja pilane, umanjili požarno dejstvo, a time zaštitili strojeve od većeg požara. Osim toga, strojeve smo, da bismo ih zaštitili od požara, posuli pijeskom ili zemljom. Ova naša predostrožnost kasnije se pokazala veoma korisnom.

Rad u našoj prvoj partizanskoj radionici odvijao se normalno sve do pred prvu veliku neprijateljsku ofanzivu na naš slobodni teritorij augusta 1942. godine. Prije nego je počela pozvan sam u Štab 5. operativne zone Hrvatske, koji se nalazio u Drežnici, na važan dogovor. Saopšteno mi je da se doznalo iz do-

bro obaviještenih izvora kako su svi izgledi da Talijani pripremaju ofanzivu na naš teritorij i da u vezi s tim odmah počnemo s pripremama za evakuaciju radionice i pilana. Rečeno mi je da pronađem mjesto u šumi gdje bi se evakuisao taj silni materijal s pilana, a da ono nije poznato četnicima jer se pretpostavljalo da će ovi u slučaju prodora Talijana voditi ih po šumama i prokazivati zbjegove naroda, logore, bolnice i sve drugo. Po povratku s ovog sastanka u Jasenak, saopštio sam svojim drugovima, majstorima u radionici, da moramo poduzeti neke mjere predostrožnosti pošto su Talijani počeli nadlijetati avionima naše položaje, a time i radionice, odnosno pilane i druge objekte; pripremiti i u šumu evakuisati sav materijal, naročito onaj kritični za ratno doba: gorivo i mazivo, pogonsko remenje, gaterske i kružne pile, zatim sve ostale materijale i alate, te u šumi izgraditi radionice kako bismo mogli neometano raditi. Narodu je, također, rečeno i preporučeno da pronalazi skrovišta u šumi (zemunice i prirodna skloništa) gdje bi pohranjivao prvenstveno hranu i robu kako ne bi pala neprijatelju u ruke.

Odmah smo počeli odvoziti alat i ostalu opremu daleko u šumu zvanu Crna draga, računajući da je to mjesto najpovoljnije, dosta udaljeno od Jasenka i Drežnice, a što je bilo najglavnije, nije bilo toliko poznato četnicima. U šumi smo počeli izgrađivati barake za smještaj radionica i ljudstva, a materijal i raznu drugu opremu smo počeli skrivati po raznim prirodnim škrapama i u izgrađenim zemunicama. Zajedno s nama bilo je nešto partizana (intendanti i lica zadužena za evakuaciju i smještaj odjeće i vojne opreme iz komandi). Pored naše grupe radnika i majstora imali smo na raspolaganju i nešto partizana stražara zaduženih da čuvaju ovaj naš logor.

Kada je neprijatelj krenuo u ofanzivu na naš slobodni teritorij, počela je i evakuacija naroda u šume. Za našu nesreću i u Crnu dragu je počeo pristizati silni narod iz Drežnice i Jasenka predvođen odbornicima i članovima KP. Došlo je do prepirke između mene, kao rukovodioca radionica, i ovih odbornika te ostalih aktivista. Objašnjavao sam im da su u našem logoru smještene radionice i silni materijal, a u njegovoj blizini ne bi smio biti toliki narod pa bi trebalo da se povuče nekamo dalje. No, na žalost, nismo se mogli sporazumjeti. Rečeno nam je da će narod sutradan krenuti dalje, ali od toga nije bilo ništa. Narod je počeo s kola skidati i sakrivati u blizini našeg logora hranu, robu, prtljagu... Naša straža je bila nemoćna da to spriječi, a tko bi se i mogao suprotstaviti svom narodu u ovakvom slučaju. Morali smo popustiti. Sutradan su počeli pristizati neki drugovi koji su nam rekli da su Talijani već zaposjeli Jasenak i da su počeli upadati u šume, da pročetnički elementi prenose vijesti i četničke parole narodu u šumu pozivajući ga na predaju, da će Talijani paliti šume i da se nitko neće moći spasiti u šumi i slično. Tako je počela hajka na narod. Bilo nam je jasno da će neprijatelj hvatajući narod dospjeti i do našeg logora što se, na žalost, i ostvarilo. Kada smo po galami i pucnjavi osjetili da se neprijatelj približava, morali smo napustiti logor i povući se dalje u šumu u pravcu Bijelih stijena, a neprijatelj je istoga dana, hvatajući narod i tragajući za njegovom imovinom, dospio i u naš logor. Što se zbilo u njemu, doznali smo druge noći. Naime, neprijatelj je po danu krstario šumama, a noću se povlačio u naselja na konačenje. Tako smo mi noću došli na izviđanje u logor i na naše zaprepaštenje vidjeli da je neprijatelj opljačkao i odnio sav materijal, alat i ostalu opremu. Isto tako je opljačkao i imovinu naroda koji se bio smjestio u blizini našega logora. Pored toga, uhvatio je nekoliko staraca i starica dok su se svi oni koji su mogli bježati spasili povlačenjem dublje u šumu.

Kada je prohujala ofanziva, u kojoj je neprijatelj popalio sva naselja, opljačkao stoku, hranu i drugu imovinu, a zatim se povukao u svoje garnizone, narod se počeo vraćati na popaljena zgarišta svojih domova. Trebalo je samo vidjeti taj prizor i taj hrabri narod. Iako je ostao bez kuća i imovine, nitko nije kukao, već naprotiv, čula se pjesma omladine, a stariji bi govorili: »Neka, svega će biti, glavno je da se neprijatelj povukao i da se nije nastanio i ostao u našim kućama duže vrijeme.« Tako se počeo obnavljati život iz praha i pepela.

Poslije ove ofanzive pozvan sam u Drežnicu gdje sam prisustvovao jednom većem sastanku ili, bolje rečeno, savjetovanju političkih i vojnih rukovodilaca s područja Drežnice. Sekretari partijskih organizacija, odbornici i drugi rukovodioci podnijeli su izvještaje o tome kako je ko prošao u ofanzivi, koliko je naroda pohapšeno i odvedeno u logore i o svemu drugom što se odnosilo na ovu ofanzivu. Pojedini drugovi su kritikovani, naročito odbornici zbog nesnalaženja u ovoj situaciji i sličnog. Tako sam među ostalima i ja došao na red i podnio izvještaj o tome kako je u ofanzivi prošla radionica. Kazao sam da smo biti otkriveni zbog prisutnosti civila, odnosno zbjega naroda, i da nam je neprijatelj opljačkao sav materijal i alat, popalio barake i drugo. Kritikovan sam da nisam smio dozvoliti okupljanje naroda oko logora. Pravdao sam se da sam bio nemoćan suprotstaviti se velikoj masi naroda i da nije bilo nikog iz odreda tko bi mi pomogao u ovom slučaju. Bilo je dosta govora o tome kako je neprijatelj opljačkao mnogo stoke, hrane i ostale narodne imovine. NaKon svih izlaganja i jadikovanja, sjećam se dobro, dao je završnu riječ Veljko Kovačević, komandant 5. operativne zone Hrvatske koji je, pored ostalog, rekao: »Nećemo sada kukati i jadikovati što ćemo i kako ćemo, već moramo nastaviti našu borbu, još jače i snažnije. Moramo neprijatelja čim prije napasti u njegovu brlogu i dokazati mu, da nas nije uništio iako je popalio naša sela i opljačkao imovinu, ali nije uništio moral naših boraca i našeg naroda, već naprotiv, da su naši borci još čvršći i borbeniji no ranije.«

Na tom sastanku sam dobio zadatak da odmah pristupim podizanju, odnosno obnovi, jedne pilane koja je najmanje onesposobljena i da prije svega, na brzinu osposobim jedan mlin jer nije bilo gdje samljeti ono malo žita ili kukuruza što je narod uspio spasiti od neprijatelja. Još veća je potreba bila da se s obnovom mlina dođe što prije do brašna za potrebe bolnica, vojnih jedinica i ustanova. Tako smo najprije počeli obnovu mlina. Dali smo se u potjeru kako bismo što prije pronašli par mlinskih kamenova i druge potrebne dijelove. U centru Drežnice se prije ofanzive nalazio neki stari lokomobil koji je dopremljen odnekud radi vršidbe žita, ali pošto je bio neispravan, nije uporabljivan. Kada je počela ofanziva, jednostavno smo ga gurnuli u jednu dragu, gdje ga ni neprijatelj nije dirao, videći da nije ni za šta. No sada smo bili prisiljeni da ga izvučemo, jer nije bilo drugog izlaza, i da ga po mogućnosti popravimo. Radio sam na njegovom osposobljavanju uz pomoć nekoliko radnika. Teško je bilo i zamisliti da će se nešto stvoriti od njega jer su mu kotlovske cijevi curile uslijed dotrajalosti, a nije bilo drugih da se izmijene, niti potrebnog alata za taj posao. Pored toga nije bilo armature (vodokaza, manometra i sigurnosnih ventila). No, ipak, zahvaljujući upornosti i snalažljivosti na jedvite jade uspjeli smo osposobiti taj lokomobil i staviti ga u pogon, iako bez manometra i armature.

Druga ekipa (jedan bravar i jedan tesar s nekoliko pomoćnih radnika) radila je na izgradnji mlina. Na zgarištu pilanice Branka Lončara našlo se ponešto dijelova nekadašnjih mlinova koji su dobrodošli za naš mlin koji smo smjestili

među zidine spaljenih zgrada bivšeg trgovca Tatalovića. Pošto nismo imali potrebnog pogonskog remenja, to smo za jedan remen upotrijebili stara vatrogasna crijeva koja je trebalo stalno u hodu polijevati vodom da se ne istežu i da ne spadaju s remenica. Tako smo nekako uspjeli staviti u pogon taj naš mlin, kako smo ga tada od radosti prozvali — »paromlin«. Bilo je tu radosti i veselja kao da smo stavili u pogon neku novu tvornicu. »Paromlinom« smo riješili veliki problem meljave žita. Iako se govorilo da je neprijatelj sve opljačkao, u mlin su ubrzo počele pristizati »torbe« žita. Pokazalo se da je onaj koji je bolje umio sakriti žito i drugu imovinu, nešto i sačuvao. Nakon par dana počele su pristizati ne samo »torbe« već i vreće žita. Mlin je radio noć i dan bez prestanka. Narod je dolazio iz udaljenih mjesta, čak iz Gornjeg brinjskog kraja i donosio mljeti žito. Čekalo se na red satima i danima, a nitko se nije bunio što dugo čeka. Od ušura samljevenog žita pekari su počeli peći i prve hljebove za bolnice i vojsku pa se tako život počeo normalizirati.

Dok smo još radili na podizanju i osposobljavanju mlina, počele su pripreme za podizanje i obnovu pilane u Jagetićima. Neprijatelj je spalio ovu pilanu, ali ipak strojevi nisu bili toliko oštećeni jer smo ih prethodno zaštitili da bi što manje stradali od požara. Za njenu obnovu trebalo nam je nešto više stručne radne snage od one s kojom smo raspolagali, pa smo majstore-metalce morali tražiti u operativnim jedinicama. Među prvima je došao Andre Bubanj koji je preuzeo dužnost šefa Tehničkog odsjeka pri Štabu 5. zone. Zatim su pristigli Milan Vučković i Jovo Vučković, obojica prijeratni strojovođe, pa Miha Marušić, koji je ranije radio u našoj radionici, Frlan i Drago Stipković, auto-mehaničari, Pilepić (imena se ne sjećam) kovinotokar, zatim Anton Mance i N. Vidmar, kovači i Poldo Klauzberger, »satler«. Kasnije, kada smo podigli pilanu i radionice, stiglo je još majstora iz Primorja i Gorskog kotara.

Na podizanju drvene konstrukcije pilane radila je grupa tesara i pomoćnika: Ivan Crnić, Karlo Butorac, Tomo Zeželić i Ivan Tijan, svi Gorani, uz pomoć bivših pilanskih radnika — Drežničana: Ile Maravića, Rade Maravića, Ale Maravića, Lake Maravića, ložača, Đure Maravića, mlinara, Ale Vukelića i još nekih. Na osposobljavanju strojeva i postrojenja radili smo u tri grupe: jedni na osposobljavanju parnog stroja, drugi na gateru i transmisiji i treći na mlinskom postrojenju. Ja sam uz pomoć strojara Rogača i još nekoliko pomoćnih radnika radio na osposobljavanju i popravci parnog stroja. I s ovim parnim strojem bilo je poteškoća jer su na njemu manjkali neki glavniji dijelovi, odnosno sva armatura (vodokazi, manometar i napojne naprave). Zatim su nedostajali dijelovi regulatora i drugo. Dali smo se u potjeru za tim dijelovima po drugim pilanama pa smo čak i u okupirana susjedna mjesta noću odlazili radi njihove nabave.

Podizanje i osposobljavanje pilanskog dimnjaka išlo je dosta teško jer je on prigodom pada na zemlju, kada je pilana gorjela, bio jako oštećen (savijen) pa smo uspjeli osposobiti samo dvije njegove trećine što je, uglavnom, bilo dovoljno. Još više smo se namučili podizanjem i nastavljanjem dimnjaka jer nije bilo lako izraditi skelu za njega. No, i taj smo posao nekako obavili. Tako je pilana za nepun mjesec dana bila dovršena (nekoliko dana prije datog roka i obaveze). Dok smo mi dovršavali pilanu, pristiglo nam je i pogonsko remenje kao i gaterske i kružne pile jer nam je sve to propalo u ofanzivi.

Kod puštanja obnovljene pilane u pogon bilo je veselja i radosti, kao i onda kada je proradio »paromlin«. Sjećam se dobro da je na otvorenju pilane bio prisutan i Veljko Kovačević, komandant 5. zone. Bio je oduševljen što smo u

ovako kratkom roku, pored svih poteškoća i neimaštine, uspjeli tako reći iz pepela podići ovu pilanu pa nam je svima, koji smo radili na njenoj obnovi, čestitao. Pored toga zahtijevao je da ovu svečanost oglasimo parnom sirenom kako bi čula cijela Drežnica i okolna sela da mi i na ovom zadatku, kao i u oružanoj borbi, slavimo pobjedu. Za par dana uz pilanu su proradili i mlinovi pa su naši mlinari Đuro Pražić i Rade Milanović imali pune ruke posla. Sjećam se da je ubrzo došla pošiljka kukuruza, mislim iz Korduna, pa su mlinovi radili neprekidno noć i dan. Gater je pilio daske koje su još onako tople odvožene za izgradnju bolnica i ostalih objekata. Narod je dovozio rezati građu i svatko je želio što prije da dođe na red pa je bilo teško svima udovoljiti. Tako je Jaša Krašovec, rukovodilac pilane, imao tešku dužnost. Trebalo je udovoljiti narodu (pogorelcima), a isto tako vojnim komandama i bolnicama jer je zima bila na pragu.

Uporedo s podizanjem pilane i mlinova radilo se i na popravci oružja u još nedovršenoj radionici. Ono je bilo prijeko potrebno.

Nakon obnavljanja pilane, mlinova i radionica u Jagetićima, onaj prvi mlin smo zajedno s pogonskim parnim strojem otpremili u Gornji brinjski kraj (Škalić) jer je tamošnjim stanovnicima bilo predaleko nositi mljeti žito u Drežnicu. S tim mlinom, odnosno parnim strojem, otišao je i Milan Vučković koji ga je tamo montirao i njime rukovodio izvjesno vrijeme.

Na pilani u Jagetićima, pored mlinova i radionica, izgradili smo i uređaje za dezinfekciju robe (veša i rublja) iz partizanskih bolnica i vojnih jedinica. Za ovo smo iskoristili stare parne kotlove pilane iz Jasenka i preuredili ih. Također smo napravili i parno kupatilo. Kada se u proljeće 1943. godine pojavio pjegavi tifus, svaka partizanska jedinica, čim bi stigla u Drežnicu, odmah bi bila upućena k nama na pilanu radi kupanja i šurenja veša i odijela. Tako smo se na najlakši i najbrži način oslobađali ušiju i sprečavali pojavu i širenje tifusa. Kasnije smo uređaje za parenje rublja otpremili u šumu u bolnicu da bismo spriječili nepotrebno dovlačenje rublja na pilanu kao i usputno širenje zaraze po selima.

Treba pomenuti da je pored naše vojno-partizanske grupe (radionice, pilane i mlinovi) osnovana i radna grupa tesara i pomoćnih radnika za izgradnju bolnica, zemunica i drugih vojnih objekata. Na čelu te grupe nalazio se Đuro Ivošević, a njegov zamjenik je bio Nikola Ivošević Trtan. Ova radna grupa imala je vrlo odgovoran zadatak jer se izgradnja raznih objekata, a prije svega konspirativnih, nije mogla svakom povjeriti.

U našim radionicama popravljana su i motorna vozila, kojima se tada raspolagalo u Drežnici. Oskudijevalo se pogonskim gorivom za ta motorna vozila, naročito za kamione jer su nam oni bili i najpotrebniji. Do goriva se teško dolazilo. Jedino bi ga se povremeno nekom akcijom uspjelo ponešto zaplijeniti od neprijatelja, ali bi se to brzo potrošilo. Zato smo se počeli baviti mišlju kako riješiti problem goriva i došli smo na ideju da se nekako izradi plinski agregat (uređaj za proizvodnju plina iz bukovog drva). Znali smo na kom principu se dolazi do plina u agregatu, ali nismo raspolagali nacrtima i projektima generatora niti smo imali bilo kakav stari pa da ga kopiramo. I pored svih teškoća pristupilo se realizaciji ideje veoma ozbiljno. Na konstruisanju agregata radili su Andre Bubanj, šef Tehničkog odsjeka 5. zone i Stanko Karadžija, stručnjak-metalac. Teškoće su bile i u tome što nismo imali aparat za autogeno zavarivanje niti elektroagregat. No, ipak, smo se nekako snašli i doskočili i tom problemu. Putem naših partizanskih veza uspjeli smo nabaviti elektroag-

regat i tada smo izradili uređaj za proizvodnju plina i montirali ga na jedan kamion-benzinac. Nakon probe agregata i otklanjanja uočenih nedostataka kamion je vozio na »domaće gorivo« (plin iz bukovog drveta). Tako smo riješili pitanje goriva i izvojevali novu pobjedu. Trud se isplatio pa se nastavilo izrađivati takve uređaje i za druga vozila.

Negdje u martu 1943. godine pozvan sam u Stab 5. zone na važan sastanak radi rješavanja problema pilane u Drežnici — njenog snabdijevanja trupcima i opasnosti uništenja avionima. Naime, ova pilana je bila dosta udaljena od šume pa ju je bilo teško snabdijevati sirovinom (jelovim trupcima), a tegleće stoke je već ponestalo. Tada je predloženo da se obnovi spaljena pilana Jove Mamule u Jasenku, koja se nalazi u neposrednoj blizini šume Crveni lug jer ju je bilo lakše snabdijevati trupcima, a nije bila ni toliko izložena napadima iz vazduha kao ona u Drežnici, koja se nalazila u polju na vidnom mjestu pa ju je neprijateljska avijacija lako primjećivala i skoro svakodnevno bombardirala. Tako je prijetila opasnost da je neprijatelj potpuno razori zajedno s našim »arsenalom«, kako su tada zvali naše radionice. Zato su drugovi iz štaba zone i naredili podizanje pilane u Jasenku. Na ovom sastanku bilo je govora da bi iz više razloga trebalo obnoviti i pilanu na Mošunama: prvo, što se ta pilana nalazila u dubokoj šumi i ne bi bilo problema oko dopreme trupaca, a drugo, što bi se njenom obnovom pomoglo stanovnicima primorskog kraja koji je bio popaljen kao i Drežnica s okolnim mjestima. Pored toga planiralo se i podizanje centralnih radionica u šumi na Mošunama.

Po dobivenom zadatku s nekoliko tesara i bravara te nešto pomoćnih radnika, kao rukovodilac radova na obnovi pilane, otputovao sam u Jasenak. Ta pilana bila je toliko uništena požarom (misli se na strojeve) da je postojala opravdana sumnja u mogućnost osposobljavanja te »olupine«. Ne samo da su strojevi uništeni požarom, već su Talijani prije paljenja pilane neke od njih porazbijali, eda ih mi slučajno ne bismo više koristili. No, nije bilo druge nego da prionemo na posao. Prišli smo čišćenju porušenih zidova i oslobađanju strojeva te tesanju građe za pilansku konstrukciju. Bravari su radili na demontaži požarom oštećenih dijelova. Međutim, nakon desetak dana otkako smo došli u Jasenak radi obnove ove pilane, pozvan sam da hitno dođem u Drežnicu gdje je trebalo da prisustvujem seminaru za članove KP kojega je organizirao Komitet KP za Drežnicu. Već drugog dana seminara čuli smo da nailazi ofanziva i da su Talijani već u Jasenku. To su bile prve i još neprovjerene vijesti. No, ubrzo zatim, na žalost, ta vijest se obistinila. Doznali smo da se jedna talijanska jedinica jačine bataljona probija iz Gorskog kotara šumskim prekim putem u Jasenak. Strahovao sam za moje radnike, ali sam čuo da su uspjeli pobjeći zahvaljujući nekim našim kuririma koji su primijetili nailazak Talijana.

Talijani, i to crnokošuljaši, vidjevši da u Jasenku nema partizana, krenuli su za Drežnicu s ciljem da napadnu našu bolnicu i pobiju ranjenike. No. prevarili su se u svom planu jer su, idući iz Jasenka prema Drežnici, već na prvom kilometru napadnuti iz zasjede od našeg 1. udarnog bataljona. Tu su ih naši dobrano naprašili da su bježali glavom bez obzira tražeći zaštitu u zidinama spaljenih kuća u Jasenku. Drugog dana, kada im je stigla pomoć iz Ogulina i s drugih strana, opet su krenuli prema Drežnici, ali sada ne cestom, već šumom predvođeni četnicima. Idući šumom naišli su na moje radnike na mjestu zvanom Banoga (u Siljevači). Ovi jadni radnici nisu ni slutili da bi Talijani mogli u ovaj predio neprohodne šume, a što se, svakako, ne bi ni

usudili učiniti da nije bilo vodiča — izdajnika. Bijesni zbog poraza prethodnog dana, napravili su masakr. Nešto mlađih ljudi uspjelo se spasiti bijegom, a ostale su strijeljali. Među strijeljanim bili su: Nikola Kosanović (Mašić), Ilika Kosanović (Mašić), Mile Kosanović, Dragan Kosanović i još neki čijih se imena ne sjećam. Tu su uhvatili i neke omladinke koje su poveli sa sobom da im pokažu put za Drežnicu. To im je bio samo izgovor, a one su im, u stvari, služile kao zaštita pošto su imali bolje vodiče — četnike. Pored tih mojih radnika, prije polaska šumom za Drežnicu, pobili su i nekoliko mještana Jasenka.

Zbog ovoga napada odgođen je rad na obnovi pilane u Jasenku do jeseni te godine, odnosno do vremena iza kapitulacije Italije. U međuvremenu smo radili na pripremama za podizanje pilane u Mošunama. U Drežnicu smo dopremili sve oštećene dijelove parnog i ostalih strojeva te ih popravljali u našim radionicama.

Pošto su pilana i ostala postrojenja u Jagetićima bila stalno ugrožena i svakodnevno bombardirana iz aviona, to ju je narod Drežnice s pravom prozvao »Pilana-heroj«. Jedino nam je išla u prilog magla koja bi se zadržavala u drežničkoj kotlini sve do 10 sati prije podne. A čim bi se ona podigla, znali smo da će naići talijanski avioni. Tada smo se sklanjali u prirodne zaklone ili bilo gdje, a poslije se opet vraćali na posao. Kako je ta bježanija trajala danomice, to smo požurivali popravak strojnih dijelova za pilanu na Mošunama da bismo je što prije podigli, a i radionice osposobili.

Sva ta bombardiranja i napadi talijanske avijacije nisu nas mogli uplašiti niti pokolebati moral majstora i ostalih radnika. Oni su se prosto takmičili tko će što bolje i brže uraditi. Sjećam se dobro mehaničara Frlana Jožića, zvanog »Bakalar«, za koga nije važila izreka: To je nemoguće. To se ne može uraditi... popraviti. Sto nitko nije mogao, to bi Jožić uzeo da uradi i naprosto bi uživao kada bi popravio mitraljez ili neko drugo oružje. On je kasnije, kada su traženi mehaničari i vozači za auto-jedinice Glavnog štaba Hrvatske po našoj preporuci, otišao i tamo se zadržao kao dobar rukovodilac sve do svršetka rata. Također se sjećam i tokara Pilepića. To je bio vrlo dobar drug i snalažljiv majstor. Jednog dana kad su kod nas u radionicu došli neki drugovi artiljerci tražeći da im izradimo zatvarač za top-protukolac, mi smo im kazali da je to nemoguće jer nemamo visokokvalitetnog čelika za taj dio topa. To je slušao Pilepić i kazao: »Ipak ćemo nešto pokušati.« Počeo je izrađivati
i, zaista, izradio je zatvarač od neke stare transmisije. Sto je poslije bilo s tim topom i da li je funkcionirao zatvarač, nije mi poznato, ali je ostala činjenica da je zatvarač i pored svih teškoća izrađen.

Kada je poslije kapitulacije fašističke Italije naišla ofanziva Nijemaca na naš slobodni teritorij, došao je kraj, i našoj pilani, i »arsenalu«. Ne samo da su zapalili pilanu i ostale objekte, već su Nijemci minirali pogonski parni stroj i sve ostale strojeve (gater, mlinove i drugo) tako da više nije moglo biti ni govora o obnovi ove pilane i ostalih postrojenja.

Poslije kapitulacije Italije i oslobođenja Gorskog kotara osnovali smo tehničke radionice u Delnicama, Srpskim Moravicama i još u nekim mjestima. Meni je ponovo naređeno da obnovim pilanu i mlinove u Jasenku, iako smo sada u Gorskom kotaru imali na raspolaganju više pilana i mlinova. Bilo je tome i otpora, ali usprkos našim ukazivanjima na probleme i teškoće oko podizanja pilane u Jasenku, ipak je odlučeno da se ona po svaku cijenu imade obnoviti kako bi se došlo do rezane građe za spaljenu Drežnicu i Jasenak.

Naime, Gorski kotar (odnosno, tamošnje pilane) bio je predaleko da bi se otuda dovozila rezana građa u Drežnicu. Tako je na osnovu te odluke otpočelo podizanje pilane i mlinova u Jasenku. Radilo se pod vrlo teškim uslovima jer je već bila kasna jesen pa su nas i vremenske nepogode ometale u radu, pored svih drugih teškoća i problema. Istini za volju, sada smo imali nešto više alata i materijala za te poslove, ali svejedno nije bilo lako iz onih veoma oštećenih strojeva nešto stvoriti. Trebalo je pojedine dijelove parnog stroja izrađivati iznova, više »na priliku« jer su raniji potpuno razbijeni (npr. regulator parnog stroja i još neki dijelovi). Uskoro je naišla i zima, pao je veliki snijeg, pa smo bili odsječeni od Gorskog kotara i Drežnice. Ostali smo bez hrane za radnike te smo za neko vrijeme bili prisiljeni obustaviti radove dok nije prestala snježna mećava. Tek kada se vrijeme smirilo i bili otvoreni putevi, nastavili smo rad i konačno dovršili pilanu i mlinove. Poslije probnog piljenja trupaca i otklanjanja nekih nedostataka na strojevima počeli smo da radimo punom parom.

Pored naš« radne jedinice, koja je radila na obnovi pilane, u Jasenak je Komanda primorsko-goranskog područja uputila i jednu grupu tesara na čelu sa ing. Lušićem, rodom iz Crikvenice (kasnije poginuo kao pilot naše avijacije), koja je izrađivala građevinske elemente za bolnicu i ostale objekte potrebne vojsci i narodu. No, samo što smo počeli svojski piliti građu, već su nas počeli nadlijetati neprijateljski avioni. Iako smo bili u neposrednoj blizini šume, ipak su nas uočili i počeli mitraljirati i bombardirati.

Marta 1944. godine je počela neprijateljska ofanziva na naš oslobođeni teritorij. Neprijatelj, odnosno Nijemci i ustaše počeli su napadom iz Ogulina. Po pucnjavi i nadlijetanju aviona zaključili smo da neprijatelj nadire pa smo odmah obavijestili Komandu područja i Okružni NOO za Gorski kotar. Dobili smo odgovor da ne stvaramo paniku, već da produžimo raditi. Pošto nije bilo vremena da se telefonskom vezom prepirem i objašnjavam novonastalu situaciju, samoinicijativno smo prekinuli rad pilane i počeli demontirati glavne strojne dijelove, pogonsko remenje, pile i ostalu opremu; odvlačiti u šumu i sakrivati u zemunice. Istoga dana smo čuli da je neprijatelj prodro u Krakar, a sutradan smo telefonom htjeli uspostaviti vezu s Drežnicom i Gorskim kotarom, ali su telefonske linije već bile pokidane pa smo svakog časa očekivali da će nas neprijatelj »posjetiti«, a to se ubrzo i ostvarilo. Naišao je iz pravca Drežnice i krenuo u pravu hajku i potjeru za narodom. Ustaše su mislile da će, kao i ranije, imati uspjeha u hvatanju naroda, ali su ovoga puta bili slabe sreće jer se narod na vrijeme povukao u šume iz svojih jadnih bajti.

Tom prilikom neprijatelj je spalio i pomenutu pilanu, minirao strojeve i uništi sve što se dalo uništiti. Mi smo zatim prikupili sav onaj privremeno posakrivani materijal i alat i to pohranili u bolja i sigurnija skloništa. Pošto je neprijatelj zaposjeo Drežnicu, nismo ni pokušali da nešto nanovo radimo. Radnike sam poslao Komandi područja, a ja sam raspoređen na novu dužnost u Kotarski NOO za referenta, odnosno pročelnika Odsjeka za obrt i industriju.

Eto, tako smo radili skoro cijeloga rata. Podizali smo pilane, mlinove i radionice; neprijatelj nas je progonio, napadao avionima, palio u ofanzivama, a mi smo opet iznova radili i pomagali našu vojsku i naš narod. Nakon svake ofanzive i okršaja bili smo bogatiji iskustvima.

Mihovil Marušić

Majstori svog zanata

Drežnica i Jasenak bili su u vrijeme rata središta mnogih partizanskih ustanova, ali i kraj u kojem je napredovala, nije pretjerano reći, i partizanska »industrija«. Nisu to bile tvornice u sadašnjem smislu riječi, ali za ondašnje ratne prilike i više od toga, jer se inače nije mogao ni zamisliti život stanovnika i njegove Narodnooslobodilačke vojske.

Tako je u Jasenku postojala dobro opremljena pilana u kojoj su se, uglavnom, proizvodile daske i grede za obnovu popaljenih sela i gradnju baraka za partizanske ustanove i bolnice. U sklopu pilane bila je i radionica u kojoj je popravljano oružje — od pištolja do topa. Pilana s mlinom postojala je i u Jagetićima (Drežničko polje).

Taj oslobođeni teritorij (i sve što je bilo na njemu) i te kako je bio trn u oku okupatoru. Stoga je često pravio »izlete« avionima i bacao bombe na sve što mu je bilo sumnjivo. U jesen 1942. neprijatelj je započeo i veliku ofenzivu na te krajeve. Talijani su uz pomoć domaćih izroda prodrli i u Drežnicu i Jasenak i spalili sve što je moglo gorjeti. Svoj bijes najviše su iskalili upravo na obje pilane i radionice.

Mi smo, povlačeći se zajedno s narodom iz Jasenka u Crnu dragu, sa sobom ponijeli samo najnužniji ručni alat, a neke veće važnije dijelove, koje smo na brzinu mogli demontirati s parnog stroja i u radionici, sakrili smo u grmlje. A neprijatelj, pošto je temeljito popalio i opljačkao sve što mu je bilo od koristi, ubrzo se povukao. Iza njega ostala je prava pustoš.

Radilište na zgarištu

Još se dimilo iz drežničkih zidina kad smo iz Crne drage krenuli u Drežnicu sa samo jednim zadatkom: što prije obnoviti mlin i pilanu! Narod i vojska trebali su brašna, ali i dasaka i greda da bi u zidinama svojih kuća sklepali kakvu-takvu nadsrešnicu pred zimu koja je bila na pragu, a u tome kraju zna biti veoma neugodna.

Vremena za razmišljanje nije bilo iako zgarište drežničkog mlina nije pružalo ama baš nikakve nade da se nešto može obnoviti. Otkuda započeti kada nijednog cijela komada? No, ono što ne može učiniti drugi, to mogu partizani i počesmo čeprkati po pepelu tražeći dijelove. Ono malo što je pružalo neku nadu bilo je dobrano oštećeno, a manje dijelove fašisti su odnijeli i usput bacali misleći: Ovaj mlin više nikada neće proraditi! Moram priznati da smo tako rezonirali i mi, ali više za sebe nego javno. Najvažnije je bilo što je mlinsko kamenje ostalo cijelo — vjerojatno onaj koji je uništavao mlin nije imao pojma da je upravo to njegov najvažniji dio.

Kad smo konačno ispod još vrućega pepela iščeprkali dijelove mlina, ustanovili smo da ih petina nedostaje. Najviše brige nam je zadavao alat — jednostavno ga nismo imali, osim nekoliko čekića, kliješta, sjekira i istrošenih turpija. Promatrajući nas kako se mučimo, stariji su Drežničani odlazili i na naše

zadovoljstvo odnekud donosili različiti alat. Pri tom bi sumnjivo vrtjeli glavom govoreći:

— Drugovi, nikad brašna iz toga mlina!

Jednoga je dana brkati čiča donio čak kovački mijeh. Bila je to velika pomoć, jer je trebalo štošta iskovati.

Prihvatismo se posla i malo-pamalo pojaviše se prve konture mlina. Postavljen je i mlinski kamen. I dok su tesari radili svoj »drveni« posao, mi, ljudi od željeza, osposobljavali smo lokomobil. I jednog dana, poslije mukotrpnog rada od zore do mraka i samo sa dva obroka dnevno, posao je bio završen. Iz zemunica je stiglo i nekoliko vreća kukuruza. Mlinar je odvezao vreću i zahvativši šaku zrnja rekao:

— Ljudi, ovo se ne može mljeti, previše je vlažno!

— Samo ti njega sipaj — rekosmo gotovo u jedan glas.

Mlinski kamen se jedva okretao i umjesto brašna ispod njega je curila — kaša.

— To je pravi mlin. Ubaciš kukuruz, a izlazi palenta — komentirali smo glasno.

Ponekad bi zbog vlažna kukuruza mlin zastao pa smo morali dizati kamen i očistiti ga.

Proradila je i pilana

Pošto se mlin »uhodao«, krenuli smo obnoviti pilanu u Jagetićima (tamo se pilana nalazi i sada, ali veća i suvremenija nego ona ratna). Zgarište je već bilo dobro raskrčeno, željezni dijelovi parnog stroja i gatera očišćeni i složeni. Ipak, sve je to bilo žalosno pogledati, jer je malo koji dio bio čitav, a većina deformirana od vatre i udaraca ... Sve je više sličilo na staru kramu, nego na budući parni stroj i gater pilane. A upravo od tih dijelova trebalo je montirati i jedno i drugo.

Za gledanje i razmišljanje, dakako, nije bilo vremena, jer su već iz Komande mjesta Drežnica pitali kad će proraditi pilana.

Zasukali smo rukave i počeli montirati dio po dio. Ponešto što je nedostajalo, izradili smo teškom mukom sami, neke smo dijelove nabavili iz pozadine . . . Prije napuštanja pilane transmisiono remenje je spremljeno na sigurno, pa s tim nije bilo teškoća. Međutim, to je dio što se montira tek kad se potpuno urede parni stroj i gater.

Ipak, pilana je rasla iz dana u dan. Od nagorjelih greda i dasaka napravili smo nadstrešnicu i koliko-toliko radili u suhom, a grijali smo se vatrama koje su gorjele oko nas. S drvima u tom planinskom kraju nije bilo problema.

Kad je sve što smo mukotrpno radili tridesetak dana bilo pri kraju, na red je došao visoki limeni dimnjak, jer bez njega vatra ispod kotla uopće ne bi gorjela, a ložili smo sirovom bukovinom. Ugljena, naravno, nije bilo ni za lijek.

A dimnjak visok 25 metara, koji se sastojao od šest dijelova, od pada i vatre bio je potpuno deformiran. Svi njegovi komadi upravo su žalosno izgledali. Kako sve to izravnati? Postupili smo u skladu s onom dobro poznatom partizanskom parolom: »Druže, snađite se!« Naložili smo veliku vatru i kad se dobro rasplamsala, u nju smo bacili cijevi. Bilo ih je šest. Svaka dužine oko četiri metra. Pošto bi se dobro zagrijale i postale gotovo bijele, s jedne i druge

strane gurnuli smo u njih unaprijed pripremljene jelove oblice i zabijali ih drvenim maljevima. Nekoliko ljudi udaralo je po cijevi čekićima. Užareni lim nije se osobito opirao i na našu radost uskoro su svi komadi dimnjaka bili izravnani.

I dok smo mi bravari, kovači i limari ravnali dijelove dimnjaka, drvodjelci su postavljali skelu pomoću koje će dimnjak montirati. Bio je to pravi drveni toranj visok preko 20 metara. Bilo je potrebno mnogo ljudi i vikanja — nisu nedostajale ni komične situacije — dok je dimnjak dobio potrebnu visinu, a onda ga je valjalo učvrstiti, jer ga je mogao srušiti i najmanji vjetar i — eto opet jada. Negdje je pronađeno betonsko željezo profila osam milimetara. Nedaleko od dimnjaka u zemlju su zabijena četiri debela drvena klina te preko njih napeta žica, povezana s dimnjakom na oko 20 metara visine. Time se, kako je netko primijetio, mogao vezati brod. Istina da je žica od osam milimetara bila predebela, ali tanje nije bilo, niti drugog načina da se učvrsti dimnjak. A željeli smo da pilana proradi što prije.

Cim je dimnjak učvršćen i skinuta skela, ispod parnog kotla zapaljena je vatra. Iako su kotlu nedostajali najglavniji dijelovi (manometar, mjerilo visine, vodostajno staklo i drugo) ipak smo ga pustili u pogon. Naše oči bile su uprte u sigurnosni ventil, koji je dobro funkcionirao ne dopuštajući da dođe do eksplozije. Ubrzo je proradio i gater pilane. Prve daske krenule su po drežničkom kraju.

Svrdlom u granate

Pošto smo osposobili pilanu, počeli smo uređivati radionicu (dosadašnja je bila provizorij) da bismo mogli štošta napraviti za potrebe parnog stroja, a valjalo je popraviti i oružje. Alata je bilo malo. Tek smo kasnije dobili tokarski stroj s kojim je stigao i tokar Josip Pilepić. On je na tom rasklimanom stroju izrađivao najpreciznije dijelove pa smo se često znali čuditi njegovu majstorstvu. Nije bilo dijela za bilo kakvo oružje koji on nije mogao napraviti. Popravljali smo pištolje, puške, puškomitraljeze, mitraljeze, bacače, topove . . . Najopasniji posao bio je bušenje topovskih granata da bi se mogle iskoristiti za miniranje pruge, ceste i slično. Bile su to granate što su nam ih »slali» Talijani čak iz Novog Vinodolskog. Naime, kad bi artiljerija tukla po drežničkim selima, redovito je bilo granata koje nisu eksplodirale. Odmah bi se organizirala potraga i u 90 posto slučajeva nailazilo na »svinju«, kako smo je zvali, često tešku i 45 kilograma (top od 150 mm). Pošto bi se oprezno odvrnuo upaljač, iz željeznog oklopa se vadio eksploziv i od njega pravile mine. Na manjim granatama bi se samo izbušila rupa u koju se zatim postavljao detonator (kapisla) s fitiljem.

Naš je posao bio i izrada nekih kirurških instrumenata. Liječnici iz partizanske bolnice u Javomici poslali su nam nacrte i mi smo od automobilskih opruga izrađivali skalpele i pincete. Izradili smo čak i jednu pilu. U bolnici su bili veoma zadovoljni našim instrumentima.

Jednoga dana su nam uputili mladića bez desne noge (do iznad koljena). Iz njedara je izvukao komadić zgužvana papira i pružio mi. Na njemu je pisalo: »Drugovi, šaljemo vam ovog invalida i molim vas napravite mu protezu.«

Počešao sam se po zatiljku. Kako i ne bi!? Nikada nisam ni vidio **protezu,**

niti znam od čega se pravi, a htjeli smo pomoći čovjeku. Pokušat ćemo, pa kako bilo da bilo. Pozvao sam druga u radionicu da vidim što se može učiniti. Noga mu je bila visoko odsječena. Batrljak nije bio duži od 15 centimetara. Premjeravao sam ga uzduž i poprijeko, crtao, dogovarao se s drugovima. Na kraju smo, vjerojatno protivno svim zakonima ortopedije, napravili skicu i drugu rekli: »Dođi za petnaestak dana, pa ćemo vidjeti.« Otišao je zadovoljan podupirući se štakama, uvjeren da će mu naša »noga« olakšati kretanje.

Čavli od žice

Cesto su nam se obraćali i seljaci donoseći izbušeno posuđe. U svojem bjesnilu okupator i njegove domaće sluge ne samo da su spalili sve što je moglo gorjeti, nego su pucali i u zdjele i lonce da bi postali neupotrebljivi. Na nekima je bilo i nekoliko rupa. Mi smo ih obično čepili olovom ili limenim »flekicama« i ljudi su odlazili zadovoljni.

U ratu, naravno, nije bilo čavala, a biil su i te kako potrebni. Nije nam preostalo drugo nego ih proizvoditi od žice. Bila je najčešće rđava i vatrom opaljena. Sjekli smo je na komade određene dužine i u škripcu čekićem pravili »glave«. Proizveli smo ih na tisuće. Odlično su poslužili pri gradnji baraka i nadsrešnica.

Nabrojiti sve što smo radili zaista ne bi bilo lako. Ipak, spomenut ću i nož za rezanje papira dugačak 100 centimetara — za potrebe štamparije Agitpropa. Popravljali smo puhalačke muzičke instrumente koji su se u drežničkom Domu s prvog kata stropoštali u prizemlje...

Od benzinskih kanti izrađivali smo i poznatu partizansku burad u kojoj su i vojnici i narod parom uništavali uši. Bio je to pravi spas u borbi protiv tih parazita, jer drugog efikasnijeg sredstva nije bilo.

Kad je riječ o radionicama, zanimljivo je kako su majstori polagali »prijemni ispit«. Kad bi se netko javio da je bravar, limar i slično, a oni su nam bili potrebni, naš upravnik Andrija Bubanj stisnuo bi u škripac komad žice da viri samo pet milimetara i rekao mu neka na njoj napravi »glavu«. Ako bi se prilikom udaraca čekićem žica savinula, »ispit« nije položen.

— Nisi ti nikakav majstor, druže! — rekao bi mu Andrija. — Bit ćeš korisniji u brigadi!

Ponovno evakuacija

I upravo kad se posao uhodao u proljeće 1943. počela je nova ofenziva. Naređena je hitna evakuacija. Najvitalnije dijelove strojeva posakrivali smo u grmlje ili zakopali u zemlju i ponovo krenuli u šumu. U radionici je ostala nedovršena i naša nova proteza.

Drežnica je zajedno s našom »industrijom« ponovno spaljena — ovoga puta temeljitije nego ikada. Vratili smo se na zgarišta i opet — iz početka. Za mjesec i pol dana pilana i mlin ponovno su proradili.

Drežnička »industrija« nije, naravno, dala mira neprijatelju. Stoga ju je nastojao pod svaku cijenu uništiti. Ni jedan jedini dan nismo imali mira. Obično bismo oko jedanaest sati začuli zvuk aviona i onda smo napuštali radionicu i pilanu. Nedaleko od radnog mjesta pod zemljom smo sagradili sklo-

nište, ali više od oka nego od bombe, jer da je slučajno pogođeno, nitko od nas ne bi ostao živ. Glavni cilj aviona (najčešće je dolazio samo jedan) bila je naša pilana u Jagetićima. Zanimljivo da nikada nije direktno pogođena. Bombe teške i više od 100 kilograma padale su svugdje oko nje, pravile velike udubine, izbacivale mlinski kamen i nakrivile dimnjak, ali velike štete nije bilo. Cim bi avion izbacio svoj smrtonosni teret, mi bismo se vratli i odmah prihvatili posla. Pilana nije bez razloga nazvana — Pilana-heroj.

Kamion na drveni pogon

U Drežnici je bilo nekoliko ispravnih kamiona što su naše jedinice zarobile u borbi s Talijanima. Međutim, bili su nepokretni, jer nije bilo goriva. Stoga je inženjer strojarstva Mile (na žalost zaboravio sam mu prezime) izradio nacrt saugas-generatora (motora na upojni plin). Izabrali smo trotonac marke SPA i počeli izrađivati »saugaser«. Aparata za zavarivanje nismo imali pa smo bili prisiljeni bušiti lim i dijelove međusobno nitati. Bio je to Sizifov posao, jer nismo imali svrdla odgovarajućeg promjera. Zato smo ih od čelika kovali sami. Iako mukotrpan, posao je dobro napredovao i prve konture »saugasera« pojavile su se na kamionu. Uskoro je bio potpuno završen i trebalo je pustiti ga u pokusni pogon. Nacijepali smo dovoljno bukovih drva, zapalili ih u ložištu »saugasera« i čekali da se pojavi plin. Vatru smo raspirivah ručnim ventilatorom što je za tu svrhu bio ugrađen na našem »motoru«. Vatra je lijepo gorjela, ali se na ventilu nije pojavljivao plin, barem ne onaj koji gori. Gdje smo pogriješili? Tek tada javiše se seljaci koji su inače s nevjericom promatrali naš posao.

— Ama ljudi, tko je vidio auto na drva. Neće on ponekad ni na benzin da upali.

— Avion možemo napraviti, kamoli ne kamion — odgovorio im je drug Ivan Polić. — Budite bez brige krenut će on možda već sutra.

Tada se netko sjetio da na pilani u Mošunama radi vrstan auto-mehaničar Stanko Karadžija, koji će sigurno to srediti.

Odmah je po nj upućen kurir i sutradan eto Stanka. Stručno oko ubrzo **je** zapazilo da ispod plamenika ima vode pa, umjesto plina, na ventil izlazi Vodena para. Naredio je da se probuši rupica, ali tako da se može začepiti. To je odmah i učinjeno, a kad je voda iscurila, Stanko je pažljivo omirisao plin što se stvarao sagorijevanjem sirove bukovine i onda sav sretan rekao:

— Upadajte u kamion, krećemo!

Stanko je uskočio u kabinu i naredio:

— Sada kurblajte!

Nije trebalo dugo okretati ručicu i — motor je zabrektao. Našoj radosti nije bilo kraja. Popeli smo se u »sanduk« i kamion zaista krenu. »Pucalo« je iz njega na sve strane, ali nije stao. Pokusna vožnja motorom na drveni pogon izvedena je preko Jasenka i Stalka sve do Mošuna. »Saugaser« je radio besprijekorno, a goriva je bilo uz cestu napretek. Dovoljno je da vozač ima pilu i sjekiru te da posiječe prvu bukvu što mu je bila pri ruci.

Kasnije smo izradili još nekoliko saugas-generatora i svi su relativno dobro služili u nestašici nafte i benzina u ono ratno vrijeme.

Bila bi potrebna cijela knjiga da se detaljno opiše sve ono što smo radili u drežničkoj »industriji«. Stoga će i ovo malo biti dovoljno da se donekle sa-

gleda njezina korist u ono teško doba. Na kraju navodim imena ljudi zaslužnih za njeno postojanje u Jasenku i Drežnici. Mnoge sam i zaboravio, pa neka mi oproste. U pilanama i radionicama radili svi:

1. Andrija Bubanj, strojar (Fužine)
2. Veljko Kosanović, strojar (Jasenak)
3. Herman Mates, dipi. inž. jake struje (Zagreb)
4. Mihovil Marušić, bravar (Zagreb)
5. Josip Pilepić, kovinotokar (Kastav)
6. Ivan Polić, bravar (Hreljin)
7. Ivan Tijan, tesar (Mrkopalj)
8. Franjo Mureta, ekonom (Bribir)
9. Josip Vidmar, kovač (Ravna Gora)
10. Pepo Mladenić, kovač (Kastav)
11. Karlo Butorac, gaterist (Mrkopalj)
12. Ante Tomulić, bravar (Pag)
13. Ivan Spoja, bravar (Pag)
14. Poldo Mance, remenar (Fužine)
15. Vojko Koščić, bravar (Tribalj)
16. Milan Vučković, strojar (Srpske Moravice)
17. Jovo Vučković, strojar (Srpske Moravice)
18. Stanko Karadžija, auto-mehaničar (Sušak)
19. Pepo Božić, strojar (Sušak)
20. Rudo Mance, samouki kovač
21. Tonček Mance, kovač
22. Augustin Zaharija, limar (Grižane).
23. Kosanović Veljko, mašinista (Jasenak)
24. Maravić Ale (Jagetić), mašinista (Drežnica)
25. Maravić Lako, ložač (Drežnica)
26. Radojčić Dušan, bravar (Drežnica)
27. Vukelić Dane, gaterista (Drežnica)
28. Maravić Ile, cerkularist (Drežnica)
29. Maravić Rade, štancerist (Drežnica)

Svi navedeni drugovi bili su majstori svoga zanata. Međutim, na pilanama i u radionicama bilo je ljudi koji su posluživali gater, sortirali daske, razvozili ih, nabavljali drvo za ložišta parnih strojeva i obavljali druge, uglavnom, vanjske poslove. Ti ljudi su se često mijenjali pa se njihovih imena ne sjećam.

Marko Trbović

Obavještajno-subverzivno djelovanje okupatorskih i kvislinških snaga i razvoj bezbjednosne djelatnosti u Drežnici tokom NOB-a

Opća situacija

Poslije aprilskog sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine Drežnica se našla u sastavu dijela teritorije naše zemlje koju je okupirala Italija. Stoga su talijanske fašističke vlasti Drežnicu i tretirale kao dio njima pripadajuće teritorije, tj. kao dio pogranične zone prema tadanjoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). U duhu takvih stavova oružane snage fašističke Italije preduzele su i odgovarajuće mjere s tim što su na područje Drežnice i Jasenka dislocirale jedan posadni okupacioni bataljon sa zadatkom da održava vojni režim na tom dijelu teritorije. Bataljon je pristupio totalnoj kontroli teritorije, obezbjeđujući se patrolama i uspostavljanjem stalnih straža na određenim *značajnim* strateškim tačkama, kao što je prevoj Mekuša, zatim u Jagetićima (na pilani u Drežnici) i na drugim mjestima. To nisu bile tipične granične straže (karaule) ali su po mnogo čemu ličile na sistem pograničnog obezbjeđenja. Budući da u to vrijeme još nije bilo riješeno pitanje državnih granica između fašističke Italije i NDH, Drežnica, Jasenak, kao i neka druga područja, su u stvari predstavljali nedefinisane zone u kojima je talijanska fašistička vojska provodila režim koji joj je najbolje odgovarao. Maltene kao na nekom kolonijalnom posjedu.

Kada su Italija i NDH 18. maja 1941. godine u Rimu potpisale tzv. Rimski ugovor, kojim su utvrđene državne granice i drugi odnosi između dviju država, Drežnica i Jasenak, kao i neka druga naselja, vraćeni su u sastav NDH, pa je na bazi toga došlo do povlačenja talijanskog bataljona iz Drežnice koncem maja te godine. Takav obrat događaja u vojnom i političkom pogledu imao je specifičan odraz u kasnijem razvoju situacije, pogotovo sa stanovišta obavještajnog i subverzivnog djelovanja neprijatelja prema oslobodilačkom pokretu u Drežnici. Naime, bez obzira na Rimski ugovor Italija se nije odrekla svojih teritorijalnih pretenzija, a NDH je, pak, željela da provodi svoju politiku, prvenstveno po uzoru na režim fašističke Njemačke.

NDH je u Drežnici, kao i u drugim krajevima, preduzela mjere koje su pored ostalog imale za cilj stvaranja tzv. »čiste hrvatske nacije«, što je značilo istrebljenje svih onih koji se ne uklapaju u tu koncepciju. Budući da su u to vrijeme u Drežnici živjeli skoro u potpunosti pripadnici srpske narodnosti, a istovremeno bili i vjernici srpske pravoslavne crkve, oni su već kao takvi, po političko-strateškom opredjeljenju NDH, trebali biti prognani ili likvidirani. Drežničani u to nisu bili ni najmanje upućeni, a pogotovo svjesni toga kakav se crni veo nadvio iznad njihove sudbine. Oni su bili osuđeni na progon ili na fizičku likvidaciju. O tome upečatljivo svjedoči i slučaj od 13. aprila 1941. godine kada je u Ogulinu na javnom zboru građana, uz neposredno prisustvo glavnog ustaškog vođe dra Ante Pavelića, koji se po povratku iz Italije

u prolazu za Zagreb zadržao u Ogulinu, katolički svećenik Ivan Mikan u svom govoru posebno istakao, da srpskom stanovništvu u NDH neće biti mjesta. Takve i slične najave i prijetnje srpskom stanovništvu nagovještavale su užasan teror, ravan masovnom genocidu, namijenjen i Drežnici.

Po istom takvom kriterijumu kleroustaške vlasti u NDH su kvalifikovale i Hrvate, i Talijane, i Mađare, i pripadnike drugih nacionalnosti, odnosno sve one koji su po svom klasnom i političkom opredjeljenju pripali revolucionarnom naprednom pokretu. Sve njih je po zamisli fašističkih i kleroustaških diktatora trebalo fizički uništiti u korijenu.

U- tim teškim vremenima mnogi ljudi jednostavno nisu mogli shvatiti situaciju da se u 20. vijeku prema ljudima primjenjuju metode ravne inkviziciji, kao u davno prohujalim vremenima. U svojoj nemoći da na vrijeme sagledaju surovu stvarnost mnogi su naprosto ostali zbunjeni i izgubili živote u tom surovom vremenu. Usprkos svemu što se u to vrijeme zbivalo, Komunistička partija Jugoslavije nije bila zbunjena. Kao jedina politička i moralna snaga u zemlji, ona je na vrijeme sagledala i ocijenila svu surovost okupatorsko-fašističkih, kleroustaških i drugih reakcionarnih i nazadnih koncepcija i opredjeljenja, stavila se na čelo naroda i ukazala mu na puteve izlaska iz nastale situacije, a to je bila oružana borba. I komunisti Drežnice su od početka bili na toj liniji. Oni su se stavili u mobilno stanje, nisu dozvolili da se narod prepusti neizvjesnoj sudbini, već su u duhu generalne linije KPJ otpočeli akciju za pokretanje narodnog ustanka protiv okupatora i domaćih izdajnika

Narod Drežnice je skoro jednodušno prihvatio stratešku orijentaciju KPJ na oružanu borbu do konačnog oslobođenja iako je ona pretpostavljala i zahtijevala, i velike žrtve, i natčovječanske napore. Drežničani su veoma brzo shvatili da je to jedina ispravna alternativa i mogućnost da se odupru svim nedaćama i surovostima koje je nametnuo drugi svjetski rat, fašistička okupacija i klerofašistički režim. Takvo shvatanje, pod idejno-političkim uticajem komunista, u Drežnici nije bilo izražavano kroz formalna i deklarativna izjašnjavanja, već kroz konkretno uključivanje u revolucionarnu borbu.

Pri svemu što je navedeno, a sa stanovišta obavještajne i subverzivne djelatnosti neprijatelja prema Drežnici, treba imati u vidu i činjenicu, da neprijatelju, odnosno njegovim obavještajnim i policijskim službama, nisu bila nepoznata revolucionarna kretanja u Drežnici. Naprotiv, neprijatelj je veoma budno pratio razvoj revolucionarnih događaja u selu. Protivnicima je ipak bilo jasno da taj isti drežnički narod ne predstavlja neku gomilu nezadovoljnika i samovoljnih pobunjenika, već da u njegovim redovima postoji revoluci)-narna organizacija KPJ kao izrazita snaga i politički voditelj.

U sklopu svih navedenih okolnosti, a u okvirima opće situacije koja se odnosila na Drežnicu, ova se našla u centru pažnje obavještajnih, policijskih i drugih institucija još ranije, a posebno u toku drugog svjetskog rata. Takve okolnosti su nužno nametale i preduzimanje specifičnih mjera bezbjednosti u Drežnici.

Agenturno djelovanje u Drežnici

Još u predratnom periodu u Drežnici je bila stacionirana žandarmerijska stanica kao organ javnog reda i mira, ali i kao jedan oblik ispostave tajne policije koja je bila povezana sa kotarskim pristavom u Ogulinu. Mada o djelo-

vanju tajne policije Kraljevine Jugoslavije u Drežnici nisu poznati nikakvi pisani podaci, stariji Drežničani iznose niz detalja iz kojih se vidi da je takva djelatnost postojala, i da je, naročito poslije 1936. godine, bila usmjerena protiv sindikalne podružnice i organizacije KP u selu.

Sudeći prema svemu do čega se moglo doći, tajna policija Kraljevine Jugoslavije je nastojala da teritorijalno obuhvati drežnička naselja i to po slijedećim cjelinama: centar Drežnice (selo) sa okolinom; Brezno, Ponorac i Debeli Lug; Radojčići, Padališta, Palice i Lisina; Jagetići (Pilana), Pražići i Trbovići; Tomići i Vukelići; Nikolići, Zrnići i Lokva, te Selište i Radlovići. Razumije se da su moguće i druge varijante ali, bez obzira na njih, očigledno je da je tajna policija Kraljevine Jugoslavije ulagala napore da kontroliše revolucionarna kretanja u Drežnici u kom cilju je i stvarala svoju tajnu agenturu.

Iako nedovoljno argumentovane, postoje indicije da je i bivša fašistička talijanska obavještajna služba OVR-a imala svoje obavještajno uporište u Drežnici. Naime, OVR-a je posebno pratila i obavještajno obrađivala rad komunista u Sloveniji i Hrvatskoj, što se potpuno uklapalo u stratešku koncepciju fašističke Italije i Vatikana o stvaranju tzv. »katoličke konfederacije« kojoj su komunisti bili najveća prepreka. Budući da je u to vrijeme i u Drežnici došlo do pojačanog aktiviranja komunističkog pokreta izraženog kroz, za te uslove, dosta brojnu partijsku organizaciju, sigurno je da takva činjenica OVR-i nije ispala iz vida. S ovim zaključkom se povezuje i činjenica da se upravo tada u Drežnici pojavio jedan talijanski državljanin, kao zastupnik trgovačkih firmi, koji je imao zvaničnu ulogu da na pilani u Jagetićima (vlasništvo: Tatalović—Maravić) vrši pregled i klasifikaciju drvne građe koja je sa ove pilane odvožena u Italiju.

Taj stručnjak, zvani »Skartadur«, a prema sjećanjima onih koji su ga poznavali, bio je nenametljiv, ali veoma komunikativan i predusretljiv čovjek. On je u Drežnici boravio duže vrijeme i podobro se služio našim govornim jezikom. U jednom momentu, prije početka agresije na Jugoslaviju, on je (nitko mu nije zapamtio ime) jednostavno nestao iz Drežnice i više o njemu nije nitko ništa doznao. Zaključak se sam po sebi nameće. Odnosno, taj inaitene anonimni državljanin Italije, koji je boravio u Drežnici, bio je zacijelo obavještajac OVR-e a vješto se kamuflirao u ulogu trgovačkog posrednika i u momentu, kada je ocijenio da može biti izložen opasnosti, svakako, zbog talijanske agresije na Jugoslaviju, bio je povučen. To je inače poznato pravilo iz rada obavještajnih službi. U suštini isti taj »ljubazni« trgovac je pratio rad i djelovanje drežničkih komunista i o njima, kao i o političkoj situaciji u Drežnici, prikupljao obavještajne podatke. Ove zaključke potvrđuju i neki kasniji događaji. Naime, odmah po upadu talijanske fašističke vojske u Jasenak i Drežnicu, u Jasenku je uspostavljen obavještajni centar koji je nastavio neprijateljsko djelovanje prema Drežnici.

U tom pogledu karakteristično je sjećanje tadanjeg političkog komesara Breznarskog partizanskog logora Bude Bosnića, koji mi je, pored ostalog, ispričao »Grupa od šest partizana iz Breznarskog partizanskog logora sačekala je 9. 10. 1941. godine dva žandarma i likvidirala ih u rejonu Znjidovca. Pred večer ta grupa partizana svratila je u Brezno na večeru kod jednog bolje stojećeg seljaka. Poslije večere partizani su se vratili u logor. Neko vrijeme iza ovoga partizanima u Drežnici se priključio ing. Branko Matić koji se đo tada nalazio u Jasenku kao šef šumske uprave. On je bio član KPJ i u Jasenku se nalazio po zadatku Partije. Budući da je talijanska vojna komanda bila u njegovoj kući,

imao je dobre odnose s talijanskim pukovnikom jer su u istoj zgradi stanovali. Ono veče kada su žandarmi likvidirani, u sobu je kod Matića oko 21.30 sati ušao pukovnik i pitao ga da li poznaje šestoricu partizana čija je imena nabrojio. Branko je naravno odgovorio da ih ne poznaje. Pukovnik je Branku saopćio da su upravo oni likvidirali žandare, što je bilo sasvim tačno. Desilo se, naime, to da su Talijani prije saznali o partizanskoj akciji i pojedinostima o njoj, nego što se to znalo u Breznarskom partizanskom logoru.«

Opravdano se postavljalo pitanje: Otkud talijanska obavještajna služba isto veče zna imena partizana koji su uspješno izvršili akciju, i to prije nego komandir partizanskog logora? Naknadno je utvrđeno da je jedan od partizana, učesnika u akciji, bio u ljubavnoj vezi sa kćerkom onoga domaćina. To veče on se sastao sa svojom djevojkom i pohvalio joj se kako su likvidirali žandarme. Kćerka je to ispričala majci, koja je poimenično poznavala partizane, a koja je, u stvari, bila agent talijanske obavještajne službe. Ona se istog trena uputila kroz šumu u Jasenak i podnijela izvještaj talijanskim obavještajcima. Na osnovu i ovoga primjera se očigledno vidi da je talijanska agentura radila vrlo solidno i uporno, što treba imati u vidu i prilikom sagledavanja drugih događaja u Drežnici.

Od posebne važnosti je imati u vidu i činjenicu da novonastaloj ustaškoj vlasti u Ogulinu i talijanskim obavještajcima uopće nije bilo teško doći do arhiva tajne policije Kraljevine Jugoslavije. Njima je sve to bilo dostupno. U prilog tome govori i činjenica da je čak i osoblje žandarmerijske stanice u Drežnici ostalo nepromijenjeno. Prema tome cjelokupne agentume pozicije bivše tajne policije bile su stavljene na raspolaganje UNS-u (Ustaškoj nadzornoj službi) i OVR-i. Međutim, bez obzira na takve okolnosti, UNS-a nije mogla dalje da razvija svoje tajne pozicije u Drežnici, prvenstveno zbog generalne linije NDH o »čišćenju« Srba iz Hrvatske, bez obzira da li je neki Srbin bio agent UNS-e ili OVR-e. Tačna je, međutim, činjenica da je bila određena ista sudbina čak i onima koji su sarađivali sa okupatorom kao i onima koji su se protiv njega borili, samo ako su Srbi. U takvim okolnostima UNS-a je morala pribjegavati drugim, tzv. legalnim metodama.

Lažna ustaška vlast u Drežnici 1941. godine

Nakon verifikacije Rimskog ugovora u maju 1941. godine, između Kraljevine Italije i NDH, u Drežnici je uspostavljena općinska administrativna vlast nazvana »Općinsko poglavarstvo u Drežnici«. Kobešćak, stolar, čovjek hrvatske narodnosti, koji se stjecajem okolnosti obreo u Drežnici — u Tomićima i bavio se ovdje stolarskim zanatom oko 13 godina, oženio se Drežničankom iz Tomića. Taj stolar, više samouk nego školovan i majstor, po svom opredjeljenju bio je izraziti klerik. Ostali članovi Poglavarstva bili su također Hrvati iz Drežnice. Kao neposredna zaštita Poglavarstva uspostavljena je oružnička postaja s grupom žandarma, gotovo istih onih iz vremena Kraljevine Jugoslavije na čelu s narednikom Ivanom Vukelićem.

Općinska vlast u Drežnici ličila je na sve drugo samo ne na faktički organ vlasti. Prije svega, pomenuti načelnik Poglavarstva nije bio ni najmanje politički kvalifikovan da bi mogao provoditi funkciju bilo kakve vlasti. Naime, UNS-i nije bilo nimalo teško da od klerika stvori poslušnog agenta, ali da od njega stvori nekog autoritativnog načelnika vlasti, to je bilo naprosto više

nego iluzija. Pri ovome treba posebno naglasiti činjenicu da je zapravo glavni cilj bio uspostaviti u Drežnici, pod vidom »legalne vlasti«, istureni agenturni punkt UNS-e sa jasno definisanom namjenom u pogledu likvidacije drežničkog stanovništva. U prilog ove tvrdnje stoje i činjenice, da pomenuto »Općinsko poglavarstvo u Drežnici« nije imalo nikakvog programa u oblasti komunalnih poslova, zdravstva, školstva, pa čak ni utvrđene poreske politike, što svaku vlast na svijetu i te kako brine i zaokuplja.

Sto je onda predstavljala takva vlast? Odgovor je sasvim jasan. To je u stvari bila fiktivna vlast, drugim riječima, organ namijenjen da se na obmanjujuće načine stvore što povoljniji uslovi za konačnu realizaciju kleroustaške strategije na području Drežnice. U ovom drežničkom, kao i u drugim slučajevima, djelovanje nije bilo usmjereno samo u smislu kontrarevolucionarnog ponašanja kleroustaškog režima, već se zapravo radilo o najdrastičnijem vidu programa. Ako se nekad u običnom žargonu upitamo, što predstavlja pojam »antinarodno djelovanje«, onda će nam u razjašnjenju toga pitanja pomoći i primjer Drežnice iz perioda drugog svjetskog rata. Jer, ovdje je neprijatelj svim silama nastojao da totalno uništi njeno cjelokupno stanovništvo, a ne samo revolucionare i njihove pristalice. Eto, u takvim uslovima se nalazila ondašnja Drežnica pri čemu je Poglavarstvo trebalo odigrati svojevrsnu ulogu.

Taktika djelovanja »Općinskog poglavarstva u Drežnici«, iako se ono ovdje nije moglo dugo održati, bila je posebno perfidna. Prva je na redu bila metoda »istjerivanja starih grijehova«. Naime, službenici Poglavarstva sačinili su preciznu evidenciju svih onih Drežničana protiv kojih je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije bila podnesena prekršajna ili, pak, krivična prijava o bespravnoj sječi šume, a nije bila sudski razriješena. Takvih prijava je bilo relativno dosta, jer su ovakve prekršaje ljudi činili iz nasušne nužde, iako je bilo strogo zabranjeno posjeći bilo koje stablo. Ukoliko je počinilac bio zatečen na licu mjesta, ili ako je utvrđeno da je to uradio, prijava protiv njega je nedvosmisleno slijedila. Sve te prijave je Poglavarstvo u Drežnici prikupilo i na svoj način razvrstalo, a potom određenim »grešnicima« uputilo pozive da se odazovu sudu u Ogulinu radi okončanja predmeta prijave. Sve je to, zapravo, bila lukavo smišljena i namještena zamka. Naime, naivniji pojedinci, koji su se odazvali takvom pozivu, više se nikad nisu vratili svojoj obitelji — bili su zatočeni u Ogulinu i potom pogubljeni. Perfidnost ove metode ogleda se i u tome što je »Općinsko poglavarstvo u Drežnici« preduzimalo mjere »pokretanja postupka« za prekršaje koji su se dogodili prije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije. Logika takvog postupanja nas upućuje na to da vlast NDH štiti interese bivše Kraljevine, jer, eto, »istjeruje stare grijehe«, počinjene za vrijeme njene vladavine, tj. vladavine upravo one Jugoslavije na čijem razjedinjavanju je djelovala ustaška organizacija još prije rata, a u vrijeme rata pogotovo. To je, zaista, bio apsurd svoje vrste.

Nimalo manje perfidna nije bila ni tzv. »igra sajma«. Naime, srijeda je bila tradicijom predodređena kao sajamski dan u Ogulinu. Na osnovu te tradicije mnogi Drežničani su srijedom odlazili na ogulinski sajam, ili da prodaju, ili da kupe. I ovaj momenat je ustaška agentura pokušala iskoristiti u svoje svrhe i to na slijedeći način: Po od ranije važećim propisima općinska vlast je izdavala tzv. pasoše za stoku koja je odvođena na sajam radi prodaje i tako sticala uvid u kretanje na sajam i obrnuto; nitko nije mogao prodati grlo stoke a da ne dobije stočni pasoš. Takve okolnosti su poslužile ustašama da ustanove približan broj ljudi koji će doći na sajam i da organizuju »lov« na njih, jer su

na sajam mahom dolazili muškarci. Te iste ljude sačekivale su ustaške patrole na ulazu u sajam, ili na prilazima Ogulinu, i odvodile ih u zatvore — praktično u smrt.

U prilog ilustraciji takve krvave »igre sajma« upečatljivo govori i slučaj Milana Vukelića »Hljehljana« iz Jagetića (Grič) koji je pošao na sajam jedne »krvave srijede« da kupi prase. Bio je to mladić nešto preko 20 godina starosti. Ne zna se da li je kupio ili nije prase, ali se zna da su ga ustaše uhvatile na sajmu i odvojile u neki stočni boks gdje je već bilo podosta zatočenih ljudi iz okolnih srpskih sela. Milan je kasnije pričao kako su ih ustaše naveče vezale dvojicu po dvojicu, dovele pred Klečku jamu, zatim odvezale i, jednog po jednog, udarali »macolom« (čekić težak 2 kg) u glavu i tamo obarali u provaliju — u Klečku jamu. I Milan je, naravno, bio gurnut u provaliju, ali se pukim slučajem zadržao na nekoj bočnoj stijeni i tako, eto ostao živ. Ispričao je da mu je najmučnije bilo slušati samrtničke jauke ispod sebe i psovke iznad sebe. Na onoj izbočenoj stijeni se pritajio i ostao tako nepokretan cijelu noć. Ujutro kad je svanulo i kad se sve smirilo, ocijenio je situaciju, teškom mukom se izvukao iz provalije, a potom se skamenjen od straha vratio u Drežnicu. Kad se pribrao, svoju nevolju je ispričao ljudima na pilani. Uglavnom, nisu mu vjerovali; govorili su da laže i da je izmislio cijelu priču, ali se kasnije potvrdila gorka istina da kazivanje Milana »Hljehljana« nije bila puka izmišljotina već drastično surova stvarnost koju je potvrdio i Rade Pešut iz Plaškog, očevidac ovoga zvjerskog čina. On je, naime, uspio da pobjegne sa stratišta — ispred te zloglasne jame i da, na taj način, izbjegne smrt. Eto, takve, ili slične, su bile »igre sajma«, koje su srijedom predstavljale »lov« na ljudske glave. Zbog svega toga je u to vrijeme ovaj sajamski dan sa puno opravdanja nazvan »krvava srijeda«.

Ulazak partizana nakon borbe u porušenu i spaljenu Drežnicu 1942.

Rimokatolički kler u sprezi sa ustaškim režimom otpočeo je u ljeto 1941. godine i »operaciju prekrštavanja« iz pravoslavne u rimokatoličku vjeru. U tom pogledu preduzelo je mjere i »Općinsko poglavarstvo u Drežnici« pod parolom: »Povratak u vjeru otaca«. Mora se odmah konstatovati da su to bili jalovi pokušaji bez ikakve realne pretpostavke na bilo kakav uspjeh. Prekrštavanje kao čin bilo je zapravo samo iluzija pokvarene mašte. Toga su bili svjesni i oni koji su tu operaciju pokrenuli. Zašto su je onda preduzimali? — postavlja se opravdano pitanje. U stvari, osnovni cilj i smisao ovakve operacije koja je unaprijed osuđena na neuspjeh bio je da se provokativno nastupi prema narodu Drežnice i drugih sela, da se vještački dokaže kako je dotični narod bezbožnički pa ga i kao takvog treba istrijebiti. Takvi pokušaji su bili, istini za volju, više izazov nego neka idejno-politička akcija, čak i sa pozicija moćne rimokatoličke crkve. Radi sagledavanja istine treba navesti i to da se u tu operaciju uključio i ogulinski župnik, ali je i on morao ostati na pozicijama provokatorstva, a kad je u pitanju »Općinsko poglavarstvo u Drežnici«, mora se s punim pravom ustvrditi da ono nije bilo ni najmanje doraslo, ovakvim metodama provokacije, iako je u tom smislu preduzimalo određene mjere.

Iz svega do sada rečenog, jasno proizlazi činjenica da »Općinskom poglavarstvu u Drežnici« i nije preostalo ništa drugo već da se bavi ubilačkim spletkarenjem i uvlačenjem ljudi u razne zamke i klopke, što je u krajnjem rezultatu izazvalo samo obrnuti efekat, odnosno, apsolutnom negiranju bilo kakve ustaške vlasti u Drežnici.

Likvidacija ustaške vlasti u Drežnici kao značajna mjera bezbjednosti

Komunisti drežničke partijske organizacije su na vrijeme ocijenili da im u provođenju priprema za oružani ustanak ozbiljno smeta ustaško općinsko Poglavarstvo i da ga kao takvog treba politički i fizički ukloniti iz Drežnice. Sto se tiče političke izolacije Poglavarstva, to u Drežnici nije predstavljalo ni najmanji problem, jer se to Poglavarstvo samo kompromitovalo do te mjere da je ostalo politički izolovano i bez ikakve podrške u narodu. Ali, i pored toga, trebalo ga je fizički likvidirati. Prema zapisima iz toga vremena, 22. augusta 1941. godine, komanda partizanskog logora koja je imala bazu u rejonu Bjeleža (rejon sela Tomića) dobila je taj zadatak. Istoga dana je sačinjen i plan akcija. Zamisao je bila da se prvo likvidira načelnik Poglavarstva Kobešćak, a potom i ostala uporišta kao i pozicije ustaša u selu.

Sto se likvidacije Kobešćaka tiče, akcija je pripremljena na specifičan način. Inače, opća politička situacija u Drežnici je bila takva da likvidacija Kobešćaka nije mogla ustanku u Drežnici da nanese bilo kakve političke ili druge štete, već samo korist, a to je bilo veoma značajno u tim trenucima pravilno ocijeniti. Kobešćak je bio, kao što znamo, porodično vezan za selo Tomiće, a istovremeno je patio i od kompleksa slavoljubivosti. Na bazi tih okolnosti u Tomićima je zakazan kuluk na cesti (masovniji izlazak ljudi na rad bez naknade) i on je pozvan da vidi kako su ljudi »poslušni«. Na ovaj kuluk odazvali su se komunisti i drugi napredni ljudi koji nisu dozvoljavali ni najmanju provokaciju prema Kobešćaku. Istovremeno je postavljena partizanska zasjeda ispod strane — na dijelu puta između Tomića i Trbovića — sa zadatkom da uhapsi Kobešćaka i da ga sprovede u partizanski logor. Zasjeda je uhapsila ne samo njega već i njegovu suprugu, nakon čega su obadvoje likvidirani.

Zandarmi su ovom akcijom bili totalno zbunjeni i zaplašeni, ali su, čak i protiv svoje volje, shvatili da su drežnički ustanici postali vješti u izvođenju akcija. Već osmog oktobra 1941. godine borci Breznanskog logora sačekali su oružnike kod Znjidavca i tom prilikom ubili jednog oružnika i njihovog narednika Ivana Vukelića. Poslije njihove likvidacije osoblje Poglavarstva se razbježalo. Ovim je prestala da postoji bilo kakva vlast NDH u Drežnici i od tada se ona nije više nikada obnovila, odnosno povratila u Drežnicu, jer za to nije imala ni vojničke, ni političke pretpostavke.

Pri svemu ovome treba imati u vidu i jedan, posebno važan momenat. Naime, Drežnica je trebala da bude općina u NDH, i to teritorijalno najveća u kotaru Ogulin, ali je već na početku svog postojanja izgubila u njoj svaku vlast, što je za ovu umjetnu tvorevinu bio značajan poraz.

Takvih poraza je bilo i drugdje, što znači da se NDH počela raspadati u prvim danima svoga postojanja čemu je Drežnica među prvima dala ogroman doprinos. Naime, likvidacija jednog Kobešćaka kao agenta UNS-e u Drežnici sama po sebi i nije toliko bitna, ali likvidacija ustaške vlasti u jednoj općini imala je neuporedivo veći politički značaj, jer je to predstavljalo otvaranje jednog drugog, revolucionarnog procesa socijalističke revolucije u kom su Drežnica i njen narod, među prvima u zemlji, odredili svoje mjesto i ulogu.

Talijanski fašisti ponovno u Drežnici

Nakon likvidacije ustaške vlasti oktobra 1941. Drežnica je bila oslobođena. Istovremeno je oslobodilačka borba plamtjela i u drugim krajevima Hrvatske, a NDH je bila nemoćna da joj se suprotstavi. U takvoj situaciji vlasti NDH su se obratile fašističkoj Italiji za vojničku pomoć. Tim povodom već septembra 1941. obavljeno je više povjerljivih razgovora između predstavnika NDH i Komande talijanske 2. armije. Rezultat tih razgovora je bio da se vojna i građanska vlast na području od bivše granice između Jugoslavije i Italije sve do linije: Vinica—Plitvički Ljeskovac—Plješevica, i dalje na jugoistok, ponovo prepusti talijanskoj vojsci. Talijanske vojne vlasti su prihvatile obavezu da će te krajeve ubrzo pacificirati. U povodu toga, na jednom sastanku u Rijeci, talijanski general, Vitorio Ambrosio, komandant 2. armije, je izjavio da će u pomenutoj zoni na rapidan način i radikalnim sredstvima zavesti red. On je tada iznio i stanovište da, u mjestima u kojima se nalazi srpski živalj, na vlast treba postavljati domoroce — Srbe, prvenstveno radi toga da ne bi došlo do nereda i pobuna.

Sudeći prema raspoloživim, iako nepotpunim, podacima, Komanda 2. armije razradila je i konkretan plan upada u Drežnicu čijoj se realizaciji pristupilo 20. oktobra 1941. Toga dana u Drežnicu je bila upućena glavnina divizije »Lombardija«, jačine preko 5 000 vojnika, s tim što je dio snaga s Komandom divizije bio stacioniran u Jasenku. Zanimljivo je da je Komanda 2. armije angažovala dvije divizije — »Lombardiju« i »Re«, radi gušenja ustanka u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Lici nastojeći da na »rapidan način i sa radikalnim sredstvima« uništi oslobodilački pokret i u Drežnici u kojoj je bila uspostavljena nova revolucionarna vlast.

U postupcima divizije »Lombardija« u Drežnici, makar prema sjećanjima pojedinaca, bilo je nekoliko karakterističnih momenata sa stanovišta obavještajne kombinatorike i planiranja. U prvom redu, a u vezi s tim, Drežnicu je

trebalo što detaljnije obavještajno obuhvatiti i obraditi. U te svrhe Talijani nastoje da iskoriste sve postojeće agenturne pozicije, da pronađu provokatore u samoj Drežnici i iskoriste ih protiv ustanika, njihovih porodica i drugih patriota.

Sto se obavještajnog obuhvata tiče, već je naveden primjer njihovog rada u Breznom, a bilo je i drugih slučajeva, kao što je bio i slučaj Bože Tatalovića Bojice, koji se pod vidom internacije obreo u Italiji, pa se potom priključio talijanskim partizanima, da bi na kraju bio otkriven kao agent i strijeljan u Italiji.

Sa stanovišta provokativnosti posebno je interesantan slučaj vezan uz Smilju Tomić iz Tomića, ne zbog Smilje kao takve, već zbog obavještajne i policijske metodologije koju su fašističke obavještajne i policijske snage primjenjivale u to vrijeme protiv NOP-a u Drežnici. Naime, Smilja, tada neudata, inače sestra supruge likvidiranog načelnika ustaškog Poglavarstva, bila je ozlojeđena zbog nestanka svoje sestre i zeta. Njena inteligencija bila je ispod prosječne; narodski rečeno: bila je lijepa i priglupa. Kao takvu talijanski obavještajni i policijski (karabinjerski) stručnjaci brzo su pronašli i uključili je u svoj prljavi plan djelovanja. Rastužena i ozlojeđena, od Talijana podržavana, Smilja je postala najveći izdajnik u Drežnici i strah i trepet, jer je ona bila ta od čije je riječi zaviso život. Naime, toj famoznoj Smilji je bila montirana uloga da prepozna i kaže Talijanima tko je komunista u Drežnici, a tko nije.

Cjelokupna provokacija je tobože bila pokrenuta kao istraga oko likvidacije načelnika ustaškog Poglavarstva. Talijanske obavještajce je najmanje zanimao taj neki načelnik; njih su uistinu zanimale snage oslobodilačkog pokreta. U te svrhe oni su priređivali i takve scene da su nasilno privodili stotine ljudi u crkvu, a iza oltara se nalazila zaklonjena i maskirana Smilja koja je izjavljivala tko je tko, samo dvjema talijanskim kratkim riječima »si« ili »no«, što je trebalo da znači: taj dotični je komunista, ili nije. U stvari, Talijani su na bazi obavještajnih podataka sami određivali koga će se kako kvalifikovati. U prilog tome stoji i činjenica da ta ista Smilja, kad bi bila i inteligentnija, ne bi objektivno mogla poznavati svakog Drežničanina, a još manje njihova politička opredjeljenja. Prema tome to je bila kombinacija odvraćanja pažnje od glavne opasnosti (»Bojice« i sličnih), tj. pokušaj da se sačuvaju u tajnosti glavne agenturne pozicije u Drežnici i istovremeno da se legalizira pokretanje postupka prema određenom pojedincu.

Smilja je, bez sumnje, postala izdajnik u Drežnici, ali kao pokrivka izdajstva drugih, jer je poznato da ni jedna obavještajna služba legalno ne istura svoje glavne agente u prvi plan, već neke sporedne na koje kratkoročnije računa. S druge strane rukovodstvo NOP-a je ocijenilo đa se sa tom famoznom Smiljom mora raščistiti. Učinjeno je to na taj način što je ona uz pomoć patriotski raspoloženih Ijekara u Ogulinu oglašena neuravnoteženom osobom. Tako je prekinuta i ova kombinacija provokacije.

Posebni elemenat u planu napada na Drežnicu bio je sračunat na demonstraciju velike vojne sile koja svojim fizičkim prisustvom treba naprosto da zaplaši narod u cjelini. To je inače poznata metoda psihološkog pritiska na mase. Tako je 20. oktobra 1941. godine glavnina divizije »Lombardija« upala u Drežnicu, na jedan relativno mali prostor, na kome je živjelo svega 5—6 hiljada stanovnika. Bio je to odnos: jedan fašistički vojnik naprama jedan stanovnik. Takvo nešto Drežnica nikad u svojoj ranijoj historiji nije doživjela.

To je bio strahovit psihološki šok a uz to i totalno materijalno iscrpljivanje ionako pasivnog sela.

U povodu toga karakteristično je pripomenuti razgovor koji je vodio jedan član KPJ u bogatijoj trgovačkoj porodici u Drežnici koja je uvijek važila za liberalnu, kulturnu i demokratski orijentiranu. U tom razgovoru ugledni domaćin je iznio i svoje viđenje tadanje situacije, navodeći, da nije dobro organizovati partizane, da će nam to navući bijedu na vrat, jer su Talijani velika sila i protiv takve sile neće se moći ništa učiniti. Domaćin je zastupao mišljenje da s njima treba uspostaviti dobre odnose, a onda će se narod lakše štititi od ustaša. Ovakvih i sličnih, a u stvari defetističkih tendencija bilo je i više. Čak su bile proturane i vijesti o dolasku Engleza u Jugoslaviju. Sve je to bilo na liniji omalovažavanja oslobodilačkog pokreta, a istovremeno i strah izazvan demonstracijom sile.

U kontekstu demonstracije sile bitno je uočiti i to da je divizija »Lombardija« išla i na potpuno iscrpljivanje drežničkog stanovništva. Poubijani su i pojedini psi, mačke, ribe i žabe. Talijansko komandovanje je sve usmjerilo ka likvidaciji oslobodilačkog pokreta, i to po kratkom postupku. Međutim, Talijani nisu shvatili logiku oslobodilačkih pokreta koji su nezadrživi i pred kojima demonstracija bilo kakve neprijateljske sile nije efikasna.

Odmah po upadu u Drežnicu talijansko komandovanje je preduzelo kombinovanu obavještajno-propagandnu djelatnost, propagirajući »dobronamjernost« talijanskih okupatora kao zaštitnika Srba od komunista, bandita i ustaša. U okviru te akcije, oni su se okomili prvenstveno na komuniste i ostale patriote. Doduše, ta igra »dobronamjernosti« im je i dala neke početne rezultate. Talijanski policajci su pokrenuli akciju izdavanja »propusnica« za slobodno kretanje građana sa obećanjem da se ni jednom građaninu neće ništa desiti, ukoliko sam dođe i uzme njihovu »propusnicu«, a u protivnom da mu može biti spaljena i kuća.

Na »Proglas o propusnicama« Drežničani se u početku nisu uopće odazvali, jer im je sve to bilo sumnjivo. Tada su lukavi fašisti na razne načine priveli preko dvadesetak u to vrijeme uglednih ljudi, izdali im »propusnice« i sve pustili kući. Tim građanima je bilo saopćeno da prenesu ostalim ljudima neka se i oni odazovu »Proglasu o propusnicama«, te da se neće nikom ništa dogoditi kao što se nije dogodilo ni njima. Na taj prevarantski način fašisti su dobili nekoliko nesvjesnih agitatora koji su tim »propusnicama« mlatili, pokazivali ih i pričali priče o »dobronamjernosti« Talijana. Oni su pričali zapravo ono što su i doživjeli, a nisu doživjeli ništa strašno, i tako su se našli u ulozi da, iako nesvjesno, agitiraju u korist okupatora. Paralelno s ovom igrom provođena je i akcija hvatanja komunista preko agenture. Na taj način oni su uspjeli da preko »igre propusnica« uhvate oko 500 ljudi (u jednom zapisu se navodi podatak i 700). Sve njih su otpremili iz Drežnice u razne koncentracione logore, a određene grupe su strijeljali.

U ovoj obavještajno-policijskoj operaciji Talijanima je uspjelo da uhvate i nekolicinu komunista, među kojima i Marka Trbovića, sekretara Općinskog komiteta i prvog predsjednika Općinske narodne vlasti u Drežnici, i još neke ljude, kao i pojedine partizane. Bilans takve »igre« je bio da su 4. novembra 1941. Talijani u Jasenku strijeljali 9 ljudi s Markom Trbovićem na čelu i 2. decembra 1941. na Bukoviku kod Ogulina 14 ljudi, a 24. decembra 1941. su odveli 62 stanovnika u koncentracione logore u Italiju. Na taj način su iz

NOP-a Drežnice likvidirali ukupno 85 ljudi, što je bio veoma veliki gubitak za oslobodilački pokret.

Iz svega ovoga, odnosno iz operacije »dobronamjernost« vidljivo je da okupator ne preza ni od čega, da je beskrupulozan i da s njime treba razgovarati samo preko bojeve cijevi. Svako drugo rješenje je ravno totalnoj pokornosti ili samoubistvu. O tome s posebnom ozbiljnošću i strogošću svjedoče mnoge žrtve fašističkog terora u Drežnici čija su imena ispisana na mnogim spomenicima i spomen-pločama.

Operacija »Spaljena zemlja«

Glavne snage talijanske divizije »Lombardija« nisu imale nikakvih realnih mogućnosti i uslova da se duže zadrže u Drežnici, zbog teškoća u snabdijevanju, održavanju tehnike i zbog drugih vojno-političkih razloga. Međutim, bez obzira na postojeće okolnosti, Talijani bi se i duže zadržali u Drežnici da nisu. po svoj prilici, ocijenili kako su svoj zadatak uspješno izvršili, da su razbili rukovodstvo oslobodilačkog pokreta, uništili objekte partizanskog baziranja i na taj način uveli red u toj zoni. Ali, objektivno uzevši, talijanske trupe u Drežnici nisu uspjele izvršiti planiranu pacifikaciju. Gubitak rukovodilaca je brzo nadomješten drugim komunistima; za sekretara Općinskog komiteta izabran je Branko Vukelić, te je tako faktički još žešće nastavljena narodno-oslobođilačka borba.

Drežnica je ponovo postala slobodna. U tom periodu, usprkos gubicima, u Drežnici su već tada bile potpuno prevaziđene i raščišćene sve dotadanje dileme i nejasnoće kojih je ranije i bilo. Isto tako postale su kristalno jasne sve moguće podvale i kombinacije koje je primjenjivao okupator u sprezi s domaćim izdajnicima. Oslobodilački pokret u Drežnici, poslije svega što je pretrpio, postao je imun i stabilan i sa stanovišta bezbjeđnosti. Uporedo s tim u Drežnici su uspostavljene skoro sve društvene institucije socijalističkog revolucionarnog karaktera. I ne samo to. Drežnica je u to vrijeme postala i centar iz koga se rukovodilo NOB-om u Hrvatskoj.

U takvoj vojno-političkoj situaciji, kada je oslobodilački pokret u Hrvatskoj poprimio široke razmjere, okupatorske i kvislinške snage su se odlučile da protiv toga pokreta izvedu jednu zamašniju vojnu ofanzivu uz primjenu svih političkih, obavještajnih i subverzivnih postupaka podrazumijevajući u tome i elemente genocida. Drežnica je bila ponovo pod udarom ovih snaga, ali izložena mnogo rigoroznijim zamislima. Naime, zamisao je bila da se ona totalno fizički uništi, ne više samo kao srpsko naselje, već i kao ustaničko područje.

Generalni plan uništenja Drežnice u osnovnoj ideji se sastojao u tome da se ona i njena šira, inače ustanička okolina, najprije vojnički blokira na široj kružnoj osnovici: Crikvenica—Novi Vinodolski—Krivi Put—Senj—Žuta Lokva—Brinje—Jezerane—Modruš—Josipdol—Ogulin—Vrbovsko—Ravna Gora——Lokve—Gornje Jelenje—Crikvenica, a potom da se koncentričnim nastupanjem ka Drežnici pristupi potpunoj likvidaciij naroda i njegovih materijalnih dobara na okruženoj prostoriji. Za ostvarenje te zamisli angažirane su dvije talijanske divizije (»Lombardija« i »Re«), te ustaške, domobranske i četničke snage. Sa navedene kružne osnovice ove snage su iz više pravaca silovito krenule u napad na ustaničke i oslobodilačke snage, a prevashodno na Drežnicu.

Po upadu u Drežnicu neprijatelj je pristupio totalnom pljačkanju cjelokupne

pokretne imovine i posvemašnjem uništenju — spaljivanju svega onoga što se moglo spaliti. Zapalio je i uništio svaki objekat, počevši od kokošinjca i svinjca, pa do trgovačke radnje, crkve i škole. Na kraju, pri povlačenju iz Drežnice, zapalio je i objekte u kojima je bila privremeno smještena i njegova komanda.

Jeziva neprijateljska ofanziva na Drežnicu trajala je 12 dana — od 16. do 28. septembra 1942. godine. Tom prilikom su spaljena sva sela i zaseoci tadanje drežničke općine (ukupno 41), kao i neka naselja ogulinske (Jasenak, Musulinski Potok, Bjelsko) i brinjske općine (sela Gornjeg kraja). Ova drastična okupatorska i kvislinška mjera protiv ustaničkog naroda Drežnice i drugih naselja primijenjena je do maksimalnih krajnosti. Fašisti su divljali do te mjere da su palili i stabla voćaka (trešnje, jabuke, kruške, šljive) pa se stoga i dogodilo da te jeseni mnogo drežničke dijece nije moglo ubrati i pojesti plod voćke, već ako je našlo neku divljaku u šumi, ili negdje na polju. U povodu takve teške drame u Drežnici se dugo vremena pjevala pjesma: »Oj, Drežnice, ravnija od Srijema, sve zidine nigdje krova nema«.

Mada planinska Drežnica nije (niti može biti) ravnija od Srijema, činjenica je da u njoj nije bilo krovova — bili su spaljeni. To je bio užasan prizor, stravičniji od svakog oblika bombarderskog napada, prizor koji se ne može porediti ni sa katastrofalnim prirodnim nepogodama: zemljotresom, poplavama ili usovima, jer iza svih tih nevolja makar ponešto ostane, a u ovom slučaju od 41 sela i zaseoka ostala su nezapaljena samo tri objekta, i ništa drugo. Uništene su postelje, stolice, slama, sijeno, hrana, voćke pa čak i stajsko đubre koje nije bilo izveženo na neku njivu. To je zaista bio užas koji u pravom svjetlu riječi predstavlja pojam »spaljene zemlje«. Sve ono što su pradjedovi, djedovi, očevi i sinovi u protjecanju vremena gradili i stvarali bilo je u kratkom razdoblju doslovno uništeno.

Radi historijske istine treba objasniti što je ostalo nezapaljeno u Drežnici, odnosno koja su to tri objekta izbjegla tragičnu sudbinu. Riječ je o jednom objektu u Kozarici, koji se domaćim rječnikom nazivao »stan«, a to je značilo da je služio za prebivalište u toku ljetnih radova — kosidbe i si. Taj objekat se nalazio tik na ivici šume i bio je dosta neprimijetan te ga vjerovatno talijanski vojnici nisu uočili ili tim pravcem nisu prolazili, pa je zacjelo sasvim slučajno ostao nezapaljen. Kasnije se i zaboravilo čije je to vlasništvo bilo. Drugi objekat bila je kuća popa Đure Vukelića iz Vukelića. Taj pop je očigledno bio njihov kolaborant, jer mu nisu kuću zapalili, ali su ipak opljačkali crkvu u kojoj je služio »božju službu«. Treći objekat, koji nije bio zapaljen, je bila kuća Rade Vukelića iz zaseoka Lisca (Brezno). Pričalo se da tu kuću nisu zapalili zato što su u njoj fašisti zatekli jednu nemoćnustaricu — Savu Radulović. Bilo kako bilo, ta kuća je ostala netaknuta.

Tako se u septembru 1942. godine drežnički narod suočio sa svirepom zločinačkom neprijateljskom taktikom. To nije bila nikakva klasična vojna operacija, već specifična operacija paljenja zemlje po zamisli Vitoria Ambrozija i primjena njegovih »radikalnih metoda« da bi stvorio »red u zoni«. Međutim, u slučaju Drežnice, postavlja se pitanje, kakav je to red kad je sve uništeno? U pustinji ne može biti ni reda ni nereda; pustinja može biti samo pustinja. Okupator je zapravo i htio da od Drežnice stvori pustinju, ali ostaje činjenica da u tome nije u&pio. Pa, ipak, treba jasno naznačiti istinu da je u Drežnici bila primijenjena taktika »spaljene zemlje« koju su okupatori primjenjivali na raznim područjima svijeta

Zbjeg — mjere bezbjednosti

Nasuprot nastojanjima okupatora da totalno uništi Drežnicu, rukovodstvo NOP-a u selu je procijenilo da mu se kao jedan od osnovnih zadataka postavlja cilj da sačuva stanovništvo — staro i mlado, nejako i odraslo. Takva orijentacija je u stvari bila uslov daljnjeg vođenja oslobodilačke borbe i revolucije u ovim krajevima. Na taj način je nastala jedna dramatična borba između fašističkih snaga, s jedne, i oslobodilačkog pokreta s druge strane. Odnosno, dok su fašisti preduzimali mjere sračunate na totalno neutralisanje naroda, oslobodilački pokret je preduzimao protivmjere njegovog masovnog spašavanja, a prije svega zbrinjavanje stanovništva ispred uništavajućih udara fašističkih snaga. To je, opet, iziskivalo potrebu da stanovništvo napusti kuće i naselja i da se privremeno skloni u planinu i zakloni u šumi, odnosno u zbjegovima. Treba naglasiti da je to sklanjanje bilo veoma kompleksno, složeno, odgovorno i jako mukotrpno ratničko pitanje bezbjednosti za Drežnicu, a razumije se, i za druge krajeve. Trebalo je prebroditi mnoge poteškoće, počevši od tradicionalnog shvatanja napuštanja rodne kuće, pa do nužnosti odricanja od te kuće i shvatanja neminovnosti odlaska u zbjeg.

Pojedinci u Drežnici jednostavno nisu mogli da shvate, a kamoli da se pomire s istinom da moraju napustiti svoje rodno ognjište i ostaviti kuću bez žive ljudske duše, pustu i napuštenu. Zbog svega toga su se javili i otpori, naročito među starijim i slabije pokretnim osobama koje su na određeni način izjavljivale, da neće napustiti kuću pa makar ih i ubili. Sve je to bilo i normalno, iako je bilo za ove osobe i sudbonosno. Naime, oni koji nisu pošli u zbjeg, a to je bio manji broj njih, bili su u kućama spaljeni — ne metodom spaljivanja u zloglasnim koncentracionim logorima Mathauzenu i Aušvicu, već metodom spaljivanja u Drežnici. Zi vi starci i starice, sjedeći u veži (kuhinji), jednostavno su izgorjeli u vatri bez ikakve prethodne opomene, makar da izađu iz kuće.

Krupan problem u zbjegovima bio je zbrinjavanje ljudstva, a posebno nejake djece u šumi. Trebalo im je obezbijediti sve od majčina mlijeka do vode, a da se i ne govori o soli i hljebu čega je bilo zaista malo. Radi rješenja tih problema, prethodno je rečeno da svaka porodica sa sobom ponese sve što je mogla ponijeti a ostatak da zakopa u neku zemunicu. I, zaista, bio je to svojevrsni ratni transport, nezapamćen u historiji Drežnice. Na leđima su prenošena mala djeca, ostarjele i iznemogle osobe; zatim lonci, sjekire, ćebad, jastuci i hrana bez koje se nije moglo opstati u šumi pod vedrim nebom. U cjelokupnom tome tegobnom i teškom ratnom vremenu dešavale su se i mnoge scene, od plača i umora, pa do šaljivih prizora, čeljad je sa suzama u očima napuštala svoje domove, tugom su bila ispunjena srca čak i kod onih koji su kao gorštaci bili najotporniji. Ali boljeg izbora nije bilo, jer je to bio jedini bezbjedniji izlaz u teškoj ratnoj situaciji.

Velikih problema je bilo i sa stokom koju je narod sa sobom vodio u planinu. Našli su se tu i psi pa i poneka mačka koja se nije odvajala od žitelja. U planini se stoka oglašavala rikom, rzanjem. ili blejanjem, a psi lavežom, naročito noću. Takvi prirodni nagoni domaćih životinja u stvari su otkrivali lokacije zbjegova što je predstavljalo veliku opasnost za cijeli zbjeg. Radi toga su bile preduzimane posebne mjere dežurstva kod stoke radi njenog umirivanja. Na taj način su obezbjeđivani ljudi i stoka, koja je u tim trenucima bila od životne važnosti.

Povratak iz zbjega, u stvari, je bio povratak na pusto zgarište. Ljudi su tvrda lica ćutke posmatrali ono što su zatekli. Pored ostalog, našli su i ugljenisane kosti onih koji nisu pošli u zbjeg. Suza je bilo, ali ne mnogo, jer su suze ponajmanje mogle ublažiti gorčinu zbilje. Trebalo je razumijevati životnu borbu koja vodi slobodi. To su drežnički žitelji zaista shvatili i stojički izdržali do konačne pobjede.

Budnost kao konstantna mjera bezbjednosti

U Drežnici jedno vrijeme nije bio dovoljno razvijen osjećaj političke, a posebno kontraobavještajne i bezbjednosne budnosti. Naime, smatralo se da medu Drežničanima ne može biti izdajnika, osim što je vladalo određeno podozrenje prema žandarima, trgovcima, trgovčićima i nekim drugim bivšim državnim službenicima. Inače, u okviru sela i zaselaka o nekim mjerama se nije skoro ni razmišljalo. Ljudi nisu čak ni vrata kuća zaključavali, a kamoli da bi iskazivali bilo kakvo nepovjerenje prema susjedu i komšiji. U Drežnici se oduvijek ponašalo, a ponaša se i sada, u skladu s narodnom poslovicom: »Komšija ti je kao i košulja, što je bliži time je i topliji.«

Pa ipak, revolucionarni procesi su i u ovome kraju nužno zahtijevali i preduzimanje mjera bezbjednosti, a posebno mjera političke budnosti. Mora se reći da je u tom pogledu bilo i promašaja zbog kojih je stradalo dosta Drežničana, o čemu je već bilo riječi. Mnogi historičari obično takve promašaje tretiraju kao nesnalaženje u datim uslovima. Valja priznati da je i u Drežnici bilo takvog nesnalaženja, ali značaj budnosti i bezbjednosti ubrzo je pravilno ocijenjen, shvaćen i prihvaćen. Naime, već samo formiranje partizanskih logora bilo je usmjereno u tome pravcu. Oni su u Drežnici, kao oblik vojnog organizovanja. a ne logorisanja u klasičnom poimanju termina, izdvojeni van naseljenih mjesta. To nije bilo bježanje u šumu. već neophodna mjera vojne bezbjednosti. Partizani su svojim izdvajanjem od ostalog naroda nastojali da se kontraobavještajno zaštite u punom smislu te riječi. Za njihove namjere i planove neprijatelj nije smio znati. Prema tome, ideja da se logori formiraju van naseljenih mjesta (u šumama) u stvari je bila neminovna bezbjednosna mjera maskiranja. Ova mjera je uspješno primjenjivana kasnije i kod drugih struktura NOB-a, kao što su bile bolnice, štamparije, skladišta, tajne baze i si. Tako su, na primjer, u planini iznad sela Vukelića (u Drežnici) bile tajno bazirane mnoge NOB-u neophodne institucije počev od partizanske bolnice pa đo pohranjivanja arhivske građe. Sve je to rađeno i preduzimano prevashodno iz razloga bezbjednosti.

Posebno značajna mjera sa stanovišta budnosti je bila da se u Drežnici likvidiraju agenturne pozicije neprijatelja. Taj problem je bio vrlo složen. Prije svega organizacija KPJ u Drežnici u to vrijeme, ma koliko da je uvažavalo princip konspiracije, nije se bavila i kontraobavještajnom problematikom, ni sa svog stanovištva i u okviru svojih potreba, a kamo li šire od toga. Već je navedeno da su obavještajne službe djelovale na ovom području ali, i pored toga, u periodu 1941—1943. godine niko ovdje kontraobavještajno nije profesionalno djelovao. To je bio zaista veliki nedostatak, ali za to ne treba nikoga kriviti, jer se tada nije dovoljno ni znalo, što zapravo predstavlja kontraobavještajna zaštita oslobodilačkog pokreta. Međutim, rukovodstvo NOP-a je ipak preduzelo potrebne mjere da se potencijalne i stvarne agenturne pozicije neprijatelja u

Drežnici eliminišu. U suštini, pojedini agenti, kao što je bio već pomenuti »Bojica« a i drugi, morali su pobjeći iz Drežnice, inače bi u protivnom biti javno likvidirani. Pri ovom se mora istaći da je Drežnica u toku NOB-a bila primjer kako su snage NOP-a, poslije početnih kriza i gubitaka, o kojima je već bilo riječi, potpuno eliminisala svaku mogućnost agenturnog djelovanja neprijatelja na ovome terenu.

U smislu budnosti i bezbjednosti u Drežnici je u toku NOB-a dostignut vrhunski domet javnog reda i mira, razumije se, sa stanovišta oslobodilačke borbe. U selu je prestala svaka sitna ili krupnija krađa. Svi oni koji su prije rata krali kokoške ili klipove kukuruza sa tuđe njive, kao i štošta drugo, jednostavno su prekinuli s takvim ponašanjem. Stvoren je besprijekoran revolucionarni javni red i mir kakav bi poželjela i svaka moderna država današnjeg vremena. Desio se samo jedan nepoželjan slučaj da je jedan od Ćupurdija, rodom iz sela Ćupića, kao pripadnik partizanske jedinice, uzeo od jedne žene muško odijelo i zato je bio strijeljan. Takva oštra mjera je bila nužna, jer oslo-oslobodilački pokret nije mogao da trpi ni najsitnije delikte. Dostojanstvo građanina, domaćina, domaćice ili djeteta, se poštivalo do maksimalno moguće mjere, a to je značilo da je rukovodstvo NOP-a u Drežnici uspjelo sprovesti svojevrstan režim bezbjednosti, koji nije bio umjetno nametnut već dobrovoljno usvojen od svih.

Bczbjednosno organizovanje

Početni oblici neposrednijeg i stručnijeg organizovanja u smislu bezbjednosti u toku NOB-a u Drežnici imaju svoju genezu još u predratnom periodu, u radu i djelovanju organizacije KPJ i sindikata. Naime, komunisti su i prije drugog svjetskog rata ovdje nužno preduzimali mjere bezbjednosti i u tom cilju podešavali svoje postupke. Međutim, početkom narodnooslobodilačkog ustanka, i kasnije u toku razvoja revolucije, ukazala se potreba za svestranijom i šire organizovanom bezbjednosnom djelatnošću. Na takav tretman ove vrste organizovanja uticale su sveopće okolnosti u kojima se Drežnica u toku NOB-a nalazila. Iz tih razloga posebno je važno istaći da je s otpočinjanjem oružanog ustanka u Drežnici neophodno bili otpočeti i sa izrazitijim obavještajnim djelovanjem prema neprijatelju. Iako tada nisu postojala neka klasična organizaciona vojnoobavještajna ili općeobavještajna rješenja u tom pogledu, obavještajni rad se počeo odvijati prvenstveno s ciljem praćenja snaga neprijatelja, njegove jačine, pokreta, lociranja i namjera. To je bila nasušna potreba ustanka, jer je od takve aktivnosti zavisilo sagledavanje situacije i donošenje odgovarajućih odluka. U Drežnici je prvenstveno razvijena osmatračka i izviđačka djelatnost i na taj način se pratila i procjenjivala situacija. Takva forma obavještajnog rada počela je poprimati sve masovniji oblik, da bi se pretvorila u sveopću obavezu građana, jer je svaki Drežničanin i te kako pratio, čak i procjenjivao, postupke neprijatelja i shvatao kao normalnu obavezu da o svojim zapažanjima obavijesti odgovarajuće rukovodstvo. Otuda se sasvim pouzdano može tvrditi da je svaki pokret neprijateljskih snaga na tlu Drežnice bio praćen u detalje i to od strane svakog građanina i građanke. To je bio svojevrstan obavještajno-izviđački sistem. Tako je, na primjer, talijansko vazduhoplovstvo učestalo bombardovalo rejon pilane u Jagetićima, a stanovnici su registrovali koliko je bombi bačeno u pojedinom naletu; dok su cestari tačno evidentirali koliko je vozila prošlo pojedinom cestom itd.

Viša forma obavještajno-bezbjednosnog djelovanja svakako je bila ta da se kombinacijom dođe u poziciju konkretnog uvida u namjere i mogućnosti neprijatelja. To su bile veoma rizične i smjele, ali uspješne kombinacije rukovodstva NOP-a iz Drežnice. Treba istaći da je obavještajni rad, kao krupna mjera bezbjednosti u Drežnici, bio veoma solidan i uporan. Za ilustraciju ovih navoda treba pomenuti šumarskog inženjera Branka Matića, člana KPJ koji ie bio šef šumske uprave u Jasenku, a koji je uspostavio dobre veze s nekim oficirima talijanske okupatorske vojske. O svemu što je saznavao on je obavještavao partizansko rukovodstvo u Drežnici. On je bio stvarni partizanski obavještajac, iako tako nije i tretiran. Bilo je još takvih i sličnih, briljantnih primjera, kao što je i Šimić, koji je kao komunista i obavještajac djelovao u domobranskoj posadi u Jasenku; ili pojedinci u Ogulinu, Modrušu, Gomirju i Brinju. Zahvaljujući njima rukovodstvo NOP-a u Drežnici, poslije 1942. godine, više ni jedan neprijatelj nije mogao iznenaditi.

Pored bezbjednosnog organizovanja u partizanskim jedinicama, ovakvo organizovanje u Drežnici je provedeno i preko Komande mjesta. Režim bezbjednosti u partizanskim jedinicama u Drežnici provođen je po principima vojne bezbjednosti u kojima su bila besprijekorno zastupljena načela discipline, tajnosti, visokog moralnog lika i budnosti. Kad je riječ o bezbjednosti na teritoriji Drežnice, Komanda mjesta je u stvari bila koordinator mjera bezbjednosti i postupaka, što je svakako bilo i potrebno, ali Komanda mjesta nije imala nikakve potrebe da preduzima neke represivne i slične mjere u odnosu na stanovništvo. Naprotiv, stanovništvo je u toj komandi vidjelo samo svoju vlastitu bezbjednosnu instituciju.

Posebno bezbjednosno organizovanje u Drežnici bilo je sprovedeno u smislu kontraobavještajnog postavljanja prema neprijatelju, pa čak i prema saveznicima. Naime, čak i velike savezničke obavještajne službe izvana bile su zainteresovane za stanje u Drežnici, a ne samo one koje su djelovale u zemlji. U povodu toga, Bude Bosnić, jedan od prvih partizanskih političkih komesara u Drežnici, navodi: »Interesovanje neprijatelja za Drežnicu bilo je izuzetno veliko. Poznato je da je već 1941. godine izbjeglička vlada (jugoslavenska) u Londonu tražila izvještaje o tome šta se dešava u Drežnici. Obavještajne službe su povećale svoje interesovanje naročito po oslobođenju Drežnice 9. 10. 1941. godine, a posebno poslije dolaska Glavnog štaba NOV i POH i CK KPH u Drežnicu početkom 1942. godine. Ima podataka da je za Drežnicu postojalo interesovanje u to vrijeme čak i u Berlinu, Rimu, Londonu i Moskvi.«

Ovakav obavještajni interes, i neprijatelja, i saveznika ne treba nikoga da iznenađuje jer je Drežnica u to vrijeme predstavljala jedan od centara NOB-a i zbog toga su se za nju svi podjednako interesovali. Međutim, kontraobavještajno postavljanje u tim uslovima bio je krupan bezbjednosni problem u Drežnici, jer se tada nije nikom moglo vjerovati »na brk«, kako se domaćim načinom kaže. Neprijatelj je preduzimao čak i obavještajne kombinacije zamašnijih razmjera. U tom pogledu treba napomenuti da je Drežnica u to vrijeme postala ne samo centar iz koga se rukovodilo i usmjeravalo NOB-om u Hrvatskoj, već je istovremeno bila i baza i područje komuniciranja preko kojeg su prolazile mnoge grupe poznatih i nepoznatih ljudi. U svemu tome posebno je karakteristično da je neprijatelj svim silama nastojao obavještajno obuhvatiti rukovodstvo NOP-a Hrvatske koje je boravilo u Drežnici. Pouzdano je utvrđeno da su Gestapo ii UNS-a uspjeli da u Drežnicu ubace zvanog *»Brku«* kao rukovodioca KPJ koji je kasnije otkriven kao neprijateljski agent i osu-

đen na smrt strijeljanjem. On je u stvari imao zadatak da obavještajno prati rukovodstvo NOP-a Hrvatske u ovom mjestu.

Teritorija Drežnice faktički je predstavljala bazu i oslonac 13. udarne divizije i drugih partizanskih jedinica (odreda). Neprijatelj je prema njima usmjeravao veoma opsežne obavještajno-izviđačke i agenturne kombinacije. Zna se da je u ove jedinice, makar privremeno, uspijevao ubaciti svoju agenturu. Kao ilustracija za to neka posluži slijedeći slučaj. U partizanski logor, Zrnića logor, neobjašnjeno je došao za političkog komesara Đuro Lončar, zvani »Vilson«, rodom iz Gornjeg brinjskog kraja. Počeo je veoma oprezno da djeluje pročetnički i proengleski. Kada je to uočeno, bio je pozvan na razgovor u rukovodstvo NOP-a. Nakon toga je ocijenio da je razobličen i na vrijeme je uspio pobjeći u četnike. U stvari, on je bio jedan od prvih agenata ove vrste koji su imali zadatak da se infiltriraju u partizanske jedinice.

Obavještajno djelovanje neprijatelja prema narodu Drežnice, u striktnoj i tipičnoj formi, također je bilo višestruko. Neprijatelj je nastojao da ga obavještajno kontroliše putem agenturnih, provokativnih i drugih metoda o čemu je već bilo riječi. Međutim, na ovom mjestu treba naznačiti i kombinatoriku ovakve obavještajne igre. Takozvane velike obavještajne službe, ocijenivši ulogu Drežnice, preduzimale su mjere da se i međusobno sučeljavaju i da se istovremeno u snošljivoj dozi tolerišu. U tom pogledu posebno je ilustrativan slučaj popa Đure Vukelića. Taj pop je u shvatanjima drežničkih komunista bio oglašen kao četnik, što je na određen način i bio, ali sasvim jasno opredijeljen za kraljevsku izbjegličku jugoslavensku vladu u Londonu. On u stvari i nije bio onaj tipični četnik sa kraljevom kokardom i četničkom kamom, već agent, najvjerojatnije, engleske obavještajne službe. Istovremeno, on je direktno sarađivao sa talijanskim obavještajnim organima, radi čega mu nisu ni kuću zapalili za vrijeme pomenute ofanzive. Pop Đuro, kao ličnost, nije čak ni bitan, jer je on u očima Drežničana jasno shvaćen kao neprijatelj i u tom pogledu nije bilo nikakvih dilema, ali je značajno uočiti da su se preko njega u selu odvijale profesionalne dvojne obavještajne igre, čak i međusobno zaraćenih, ili međusobno neprijateljski raspoloženih obavještajnih službi. Prema tome, išlo se do vrhunca njihove obavještajne moći, čemu se trebalo suprotstaviti. Radi jasnoće treba navesti i to da, kad se u Drežnici razgovara sa poznavaocima stanja iz tog doba i kad se pomene pop Vukelić, sagovornici se odmah slože: »Pa, to je bio četnik.« Međutim, činjenica je da u Drežnici nikad nije formirana bilo kakva četnička jedinica niti se kao takva mogla formirati. **Sto** je onda on kao jedinka mogao da predstavlja u smislu četništva? Ama baš ništa. Ali u obavještajnoj igri i nije baš tako. On je zapravo služio kao punkt kombinacije usmjerene protiv socijalističke revolucije, s jedne i sa druge strane.

Što se tiče obavještajnog interesa tadašnje Moskve prema Drežnici, o čemu govori Bosnić u svom napisu, ne posjeduje se ni jedan dokumentovani obavještajni ili kontraobavještajni podatak o tome. Međutim, mora se potvrditi da je tadašnje sovjetsko rukovodstvo u Moskvi bilo i te kako zainteresovano za rad CK KPH koji je boravio u Drežnici, a to znači da je i Sovjetski Savez bio zaintresovan za stanje u Drežnici, kao i u drugim ustaničkim krajevima naše zemlje. Pri ovome je veoma karakteristično navesti, da je Drežnica u ratu nazvana »Malom Moskvom«. Nitko do sada nije pouzdano ustanovio, tko je i kada dao takvo ime, odnosno nadimak Drežnici. Zna se samo da je taj nadimak u to vrijeme bio popularan i da je on trebao

odraziti visoki stepen revolucionarne spremnosti Drežničanima. Međutim, Drežničani su, zaista, u toku NOB-a bili visoko revolucionarno opredijeljeni i bez tog nadimka. Sto se onda htjelo postići takvim nazivom? Na ovo pitanje se može odgovoriti samo onda, ako se uzmu u obzir kasniji događaji, naročito poslije 1948. godine, poslije zloglasne Rezolucije Informbiroa. Naime, upravo ovi kasniji događaji daju nam pravo zaključivati da su ti i takvi nazivi, kao »Mala Moskva« i si. u suštini bili dio jedne začarane kombinatorike obavještajnog i psihološko-propagandnog djelovanja i prema ustaničkoj Drežnici. Logika kasnijih događaja potvrđuje da je to zapravo bila tendencija stvaranja i unošenja jedne strane svijesti u redove ustanika, boraca i revolucionara. Time se u stvari potvrđuje obavještajni interes tadašnje Moskve prema Drežnici, mada takva djelatnost nije predstavljala neku neposrednu opasnost.

Kad se sve navedene okolnosti imaju u vidu i međusobno povežu, onda se jasno vidi da se obavještajni rad kojekakvih struktura prema Drežnici u toku NOB-a odvijao selektivno na četiri linije djelovanja: prema rukovodstvu NOP-a; prema partizanskim snagama kao udarnoj osnovici pokreta; prema narodu kao osnovnoj bazi pokreta i kroz sveobuhvatnu obavještajno-političku i psihološku djelatnost radi stvaranja političkih pozicija na dugoročnijem planu. Svakako da je suprotstavljanje takvoj obavještajnoj djelatnosti zahtijevalo mnogo napora i umješnosti. Iz tih razloga je u Drežnici i stvorena posebna institucija obavještajno-kontraobavještajnog karaktera sa sopstvenim sistemom radio-veza, koja je bila 1943. godine locirana u planini iznad Vukelića, a zadatak joj je bio da specijaliziranim načinom prati i procjenjuje bezbjednosnu situaciju. Kasnije su svi pripadnici dotične institucije postali pripadnici Ozne. Na taj način je u Drežnici došlo do oblikovanja određenih elemenata današnje savremene Službe bezbjednosti naše zemlje, ali i do početnih indicija o društvenoj samozaštiti kao daljnjem koraku u razvoju demokratičnosti našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Jelena Starc-Jančić

Partizanska bolnica u Drežnici

Ustanak i oslobođenje Drežnice

Ljeti 1941. osnivani su prvi partizanski logori u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Počeo je i oružani ustanak, a gdje ima borbi i oružja — ima i rana. Paralelno s time se pojavljuje i akutan problem liječenja ranjenih i bolesnih boraca, i naroda. Sirenjem oslobođenog teritorija narod ostaje odsječen od gradova i od liječnika. Oči su uprte u partizanske vlasti, narod očekuje pomoć za sebe i za svoju bolesnu djecu.

Pomoć ranjenima i bolesnima morala se tražiti van oslobođenog teritorija, te su uz ogroman životni rizik ranjenici otpremani u gradove — Ogulin, Otočac, Crikvenicu, gdje su ih ilegalno primali u bolnice liječnici-rodoljubi i prijatelji partizana. Tako se u ogulinskoj bolnici starao o njima dr Šime Novosel

a u crikveničkoj dr Ivan Soboi, koga su koncem 1941. godine Talijani strijeljali zbog suradnje s partizanima. Dr Juraj Volović ilegalno je izlazio u okolicu Ogulina i pružao pomoć bolesnim partizanima. Takvih primjera bilo je mnogo.

Širenjem ustanka oslobađan je postepeno prostran teritorij. Drežnica je oslobođena 9. oktobra 1941. Slijedio je kratki upad Talijana (20. X—4.XI 1941); zatim su oslobođeni Jasenak i Musulinski Potok (21. I 1942). Nakon toga je cijeli ovaj kraj ostao slobodan gotovo godinu dana — sve do velike i teške talijanske ofanzive u septembru 1942. godine. Taj napaćeni kraj doživio je 1941. ustaške pokolje, zatim talijanski teror, strijeljanja i hapšenja naroda, da bi u toj istoj 1941. godini doživio i svoju slobodu.

Drežnica je predstavljala centar ustaničkog područja Gorskog kotara i Primorja. Ta minijaturna »država« živjela je slobodno godinu dana, i sve je u njoj funkcioniralo. Tu su radili narodnooslobodilački odbori, živo djelovale antifašističke organizacije žena i omladine; a Komunistička partija, rukovodeći borbom i ustankom — radeći u posve novim uslovima sticala je vlastita iskustva. Drežnica je bila pojam, simbol borbe, najbolji dokaz da se borbom dolazi do slobode. Bila je inspiracija za borce, kao i za narod u krajevima gdje se o partizanskoj borbi tek naöulo.

Nastupila je 1942. godina. Ustanak se širi, nosi sa sobom svoje probleme, svoje plime i oseke. U Gorskom kotaru i Primorju ima već preko 400 boraca pod oružjem, svrstanih u dva bataljona. Akcije se izvode, ali srećom nije bilo težih ranjavanja niti epidemičnih oboljenja. Očekuju se nove borbe. Imperativno se postavlja pitanje liječnika. Stab Primorsko-goranskog partizanskog odreda tražio je u više navrata od Glavnog štaba Hrvatske da mu pošalje jednoga ili dva liječnika, ali ovaj nije imao mogućnosti da to učini. Trebalo je potražiti liječnika na vlastitom terenu.

Dolazak liječnika i osnivanje bolnice

Došao je u pravi čas. Bio je to dr Otto Kraus, općinski liječnik u Mrkoplju, koji se ljeti 1941. uključio u rad na podizanju ustanka. Bio je i član ilegalnog Mjesnog NOO-a u Mrkoplju. Dr Kraus se odazvao partizanskom pozivu i stigao u oslobođeni Jasenak kao prvi partizanski liječnik u onome kraju. S njim je došla i bolničarka Lili Šajer.

Spektakularan je doktorov put od Mrkoplja do Jasenka. Danas se pamti kao legenda[1]. Iz tvrdog neprijateljskog uporišta Mrkoplja trebalo je izvesti ne samo liječnika, nego i operacioni sto, instrumentarij, zalihe lijekova i njegove privatne stvari. To su vrlo vješto izveli mještani. Dolazili su tobože na pregled i odnosili svako ponešto od stvari do pilane izvan mjesta. Navečer je doktor pozvan na pilanu, tobožnjem, bolesniku Jaši Krašovcu. Na pilani je sve spakovano i natovareno na sanjke koje su vukli ljudi. Doktor se mučio u dubokom snijegu, jer nije znao da skija. U selu Vojnom Tuku riješeno je i to pitanje. Pod male sanjke montirane su skije. Doktor je u bundi sjedio na sanjkama, .a vukla ga je ljudska zaprega od nekoliko mladića koji su se smjenjivali i prešli tako ne mali put, vukući sanjke od jutra do mraka, upregnuti poput burlaka na Volgi.

1 Kazivanje Rade MrvoSa u knjizi Mahmuda Konjhodžića: »Od Kupe do mora«, Zagreb 1963, str. 466.

S golemom radošću narod je dočekao svog doktora, videći u njemu pomoć sebi i svojoj djeci. Osim toga, raslo je povjerenje u partizane i u njihovu snagu. Doktor je bio počašćen velikom pažnjom i oduševljenjem i rado o tome kasnije govori kao o jedinstvenom doživljaju u svome životu[2].

Nekoliko dana doktor je ordinirao u lijepom i još nepopaljenom Jasenku, a onda je prešao u Drežnicu. Narod je masovno dolazio na pregled. Pohrlile su majke s djecom. Pričalo se da su mnogi zdravi dolazili na pregled, samo da bi svojim očima vidjeli partizanskog doktora.

Ubrzo su stigli i prvi teški ranjenici. Brinjska partizanska četa izvršila je 21. februara 1942. akdju na brinjski vodovod na Maljkovcu. Datum te akcije znači ujedno i datum osnivanja partizanske bolnice u Drežnici. Ranjenici su dovezeni u Drežnicu i smješteni u kuću Pere Tatalovića Kulaša u selu Šek'ićima. Porodica je ustupila svoje krevete ranjenicima. Improvizirana je ordinacija, i dr Kraus je počeo svoj rad. Mora se priznati, da se općinski liječn'k dr Kraus odlično snašao u ratnoj kirurgiji, te postigao odlične uspjehe u liječenju rana, teških ozljeda i fraktura. Kod prvih intervencija pomagali su mu: Vera Jurić, partizanka iz Zagreba, Maca Tomić, omladinka iz Tomića i Stojan Tatalović, koji se našao pri ruci u Sekićima i uz male prekide ostao u bolnici do kraja.

Nakon oslobođenja Ravne Gore i Mrkoplja došla je u bolnicu priučena bolničarka Zora Mikuličić, koja je kao glavna sestra i instrumentarka ostala u bolnici sve do oslobođenja zemlje.

Ubrzo je kuća u Kulašima postala pretijesna za ranjenike čiji se broj povećao. Osim toga, nije bilo dobro da bolnica ostane u selu, izložena zračnim napadima. Tim više što su Talijani spremali ofanzivu na oslobođeni teritorij. Bolnica je morala seliti u šumu — Javomicu.

Šumarski građevinski tehničar Đuro Ivošević dobio je 22. III 1942. zadatak da sagradi baraku za bolnicu i još nekoliko zemunica i baraka za druge ustanove. Odabrano je mjesto i za desetak dana zgrada je bila gotova. To je bila zgrada br. 1 a nalazila se blizu čistine, zvane Lager, na području brda Kobila, s lijeve strane šumskog puta Vukelići—Škalic[5]. Toga dramatičnog proljeća nije uslijedila očekivana ofanziva na Drežnicu. Zapravo, ona je izvršena na primorskoj strani, na Grobinštinu, Kastavštinu i Čabar, gdje je talijanska vojska počinila neopisive zločine nad narodom.

Dana 16. IV 1942. izvršena je partizanska akcija na Jezerane gdje se nalazila ustaška posada. Bila je to ogorčena borba koja je ubrala mnogo žrtava. Pored primorsko-goranskih, u borbi su sudjelovali i lički i kordunaški borci. Bolnica dobiva 16 ranjenika, među kojima su lički i kordunaški proleteri, i postaje ratna institucija koja raste zajedno s borbom. U prvoj polovini maja 1943. dobila je naziv »Vojno-partizanska bolnica 5. operativne zone«, a kad je Glavni štab Hrvatske centralno organizirao sanitet od 22. V 1943. zove se Vojno-partizanska bolnica br. VI«, a od 27. VI 1943. »V. P. BR. VII«, i pod tim imenom vođi se do oslobođenja. Što se lokacije tiče, bolnica ostaje vjerna Javornici, ali je na njezinom sjevernom obronku tri puta mijenjala mjesto.

2 Ovaj historijski moment potpuno je upropašten u filmu »Kapelski kresovi« karlklranjem dočeka u Jasenku. Doktor je ocrtan kao nesređen tip, umjesto da mu se ukaže poätovanje koje je zaslužio.

3 **Vidi skicu u knjizi J. Jančlć-Starc »Vojno-partizanska bolnica u Drežnici 1942—1044«, Zagreo 1871. str. 41.**

Javornica 1943. Partizan cijedi iz krpe sakupljenu vodu iz gnjilog drveta da ugasi žeđ.

Javornica

Zapravo se zove Mala Javornica, ali ona ni u kom slučaju nije »mala«. Visoka je preko 1 000 metara, strmih obronaka; konfiguracija terena joj je vrlo razvedena i složena. Obrasla je gustom šumom: jelom, bukvom i javorom — imenjakom. U njoj čovjeka obuzima osjećaj da je on puki slučaj u prirodi, sitni mrav, a da iz ove šume vrebaju opasnosti, ali i spas.

Stoljećima je bila izvor života i opstanka za ove krajeve. Davala je obilnu hranu stoci; drvo, kamen, kreč, ugalj; plodove maline, kupine, šipak, gljive; pa srne, zečeve, puhove, lisice krznaše, kune, vukove i medvjede. Okolni stanovnici, drvosječe i lovci, razumjeli su šumu, znali su svaku njenu stazu, pa čak i pojedina stabla — koja je jela podesna za šimlu, a koja stara bukva za ogrjev. Ti čarobnjaci hodali su šumom po najtamnijoj noći a da ne zalutaju, dovodeći u duboku zabunu nas gradske ljude koji bi se s njima našli.

Nastankom partizanskog ratovanja, pored svih svojih blagodati, šuma pokazuje još jednu — staru, hajdučku. Suma postaje zaštitnica, skrovište, spas ljudski; najprije onima koji pobjegoše od ustaškog pokolja, pa prvim ustanicima, partizanskim logorima, bolnicama, magazinima, štamparijama, štabovima i tečajevima. U neprijateljskim ofanzivama Javornica, kao i druge mnogobrojne šume, bila je skrovište narodu onoga kraja.

Posve je jasno da je za smještaj bolnice uzeta Javornica. Njezin položaj je bio povoljan jer je bila najudaljenija od neprijateljskih uporišta, a ne toliko daleko od drežničkih i primorskih naselja.

Početkom aprila 1942. godine bolnica je iz Drežnice, po dubokom snijegu,

preseljena u novu zgradu (Zgrada br. I). Imala je 12 kreveta, ordinaciju i kuhinju, kao i posebno dograđenu baraku za stražu i, podalje, zahod. Mjesto je bilo dobro odabrano, zaklonjeno, a nije bilo daleko od sela koja su bolnici bila pri ruci, kad god je zatrebalo.

Zapamćeni su i prvi ranjenici: Miloš Maljković iz Vodoteča (u bolnici od akcije na brinjski vodovod), Rade Grbić, Milan Ugi'ica, Luka Ćopić, Đoko Uzelac i Dušan Bokan iz Like; Nikica Trbović iz Drežnice, Branko Volf iz Čabra, Ivan Petrović iz Grižana, Ivica Majnarić iz Delnica; zatim tri Kordunaša: Nikola Karaš (umro u bolnici), Vlado Kovačić i Miloš Popović.

Čim je bolnica preseljena u šumu, odmah je započela gradnja zgrade br II, pod samim vrhom Javornice. Bila je strogo zaklonjena, na teško pristupačnom mjestu, ali previše udaljena od naselja, što je uvelike otežavalo opskrbu. Gradio ju je radni bataljon, sastavljen od Drežničana, Primoraca i Gorana. Tesana građa izrađivana je na licu mjesta, a rezana građa dopremana iz pilane u Jagetićima. Dasku po dasku uz velike strmine nosile su žene i djevojke — karijatide. Uz pomoć tovarnih konja prenesen je inventar bolnice i konačno ranjenici, pa se bolnica definitivno preselila u novu zgradu već 1. maja 1942. Zgrada I (na Lageru) ostala je privremeno prazna. Kasnije, ljeti te godine smješteni su u nju ranjenici jer je u gornjoj zgradi ponestalo prostora.

Zgrada II imala je bolesničku sobu s oko 25 kreveta, ali se po potrebi u nju smještalo i do 30 ranjenika. Imala je lijepo uređenu i prostranu ordinaciju iz koje se išlo stepenicama na mansardu — u doktorovu sobu. U prizemlju, do ordinacije, bila je soba **za** žensko osoblje, koja je služila i kao kancelarija i kao ostava. Muško osoblje spavalo je na tavanu. Iza zgrade je sagrađena kuhinja u koju se dolazilo preko malog mosta. S prednje strane zgrade nalazila se nadstrešnica **za** stražu pred kojom je uvijek gorjela vatra. Nešto dalje udesno, improvizirano je sklonište **za** slučaj avionskog napada. Nizbrdo lijevo bili su zahodi, **a** podalje i mali svinjac za svinju koja je hranjena otpacima iz kuhinje.

Bolnica je bila opremljena odličnim inventarom, dopremljenim iz Ravne Gore, iz židovskog dječjeg ljetovališta koje su domobrani koristili kao kasarnu. Tu su bili prvoklasni bijeli željezni kreveti, noćni ormarići, stolice, nekoliko stolova; zatim pokrivači, posteljno rublje, ručnici; suđe, porcije, pribor za jelo, čaše i dr. Po čistoći ta šumska bolnica ličila je na pravu higijenski uređenu bolnicu, iako su zidovi i strop bili obloženi neblanjanim daskama. Prozorskih stakala nije bilo. Bilo je to u proljeće i ljeto.

Na tome mjestu bolnica je ostala sve do 17. septembra 1942. odnosno, do neprijateljske ofanzive na oslobođeni teritorij Drežnice, što znači da je u potpunom miru djelovala punih osam mjeseci. Za ona vremena i prilike bio je to dug period.

Drežnička bolnica nije bila tip konspirativne bolnice, kao što su bile neke bolnice na oslobođenom teritoriju Slovenije. Ona nije imala ni zemunice za skrivanje ranjenika u slučaju ofanzive, kao što je imala bolnica u Petrovoj gori. Zapravo, one se i nisu mogle ukopati u tvrdom kamenu. Zahvaljujući širini oslobođenog teritorija i dubini planinskih masiva, bolnica je bila i ostala poznata i pristupačna svima. Inače bi bilo teško zamisliti donošenje ranjenika i velikih količina hrane i vode. Na ambulantni pregled dolazio je i narod iz vrlo udaljenih krajeva Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

I Talijani su znali za lokaciju bolnice. U jednom povjerljivom izvještaju ta-

lijanske 2. armije od 12. IX 1942. stoji da se u šumi nedaleko od Skalića, na sjeveru, nalazi bolnica, smještena u barake (»... un picolo ospedale, sistemato in baraehe«). No Talijani toga ljeta nisu napadali, iako su često nadlijetali avionima Javornicu i bombardirali Drežnicu.

Umjesto stroge konspiracije, umjesto zemunica, drežnička je bolnica imala jedan jedini način spasavanja: evakuaciju i povlačenje kroz beskrajne vrleti Javornice.

Tokom ljeta mislilo se na zimovanje bolnice, te je već prvih dana septembra bila dovršena zgrada broj III. Sagrađena je po dogovoru graditelja, liječnika i osoblja bolnice. Imala je ostakljene prozore i bila dobro izolirana mahovinom za zimu. Nalazila se opet kod Lagera, neposredno kraj zgrade broj I, a imala je veliku bolesničku sobu, hodhik i čekaonicu, ordinaciju, sobu za liječnika, malu kancelariju, pa čak i garderobu za stvari ranjenika. Na žalost, bolnica se nikada nije uselila u tu zgradu, jer je u drugoj polovini septembra nastupila ofanziva. Valja spomenuti još i baraku kod Vidine grede, izgrađenu za potrebe vojske, kao i onu dalje od nje — rezervnu baraku — za slučaj povlačenja bolnice. U ofanzivi je bolnica, na prolazu, koristila obje ove barake.[4]

Organizacija bolnice 1942. godine

U toku mirnoga ljeta 1942. godine bolnioa je popunjavana osobljem, jer je u bolnici bilo sve više posla. Upravnik bolnice je cijelo to vrijeme bio dr Otto Kraus, a politički komesar Jelena Jančić. Doktoru su pomagale dvije uvježbane bolničarke, Zora Mikuličić i Vera Švabenic, a njima se iz proleterskog bataljona priključila Marica Frlan iz Kastva. Kao bolničari radili su Mihajlo Trbović, zvani Miško iz Krakara i Nikola Tatalović iz Vrujca, koji je ujedno bio bolnički mesar. Dužnost ekonoma vršio je Duka Ivošević Catina. Rajko Mužević, stručni hotelski kuhar iz Sv. Jelene, pružao je ranjenicima najbolje pripremljenu hranu koja se u onim uslovima mogla pripremiti. Njemu je pomagala kuharica Marija Vukelić i djevojčica Smilja Tomić Šulina. Za tovarne konje i donošenje vode brinuo se mladi Đuro Ivošević iz Krakara, a kasnije mu se pridružio Ivan, stariji radnik sa Sušaka.

Bolnica je imala redovno osiguranje od jedne desetine boraca s komandirom straže. Stražari su pomagali u radu bolnice i vršili kiruršku službu, a s ranjenicima su uspostavljali drugarski kontakt. Na osiguranje bolnice često su upućivani borci radi odmora što je predstavljalo nagradu nakon dobro izvršene akcije. Nezaboravni su ostali komandiri straže Rade Grbić iz Srba u Lici i Nikica Radulović iz Drežnice.

Brat i sestra, Roko i Ivka Budiselić, izbjeglice iz Mrkoplja, dolazili su dva puta u sedmici da šišaju i briju ranjenike. Brojno stanje bolnice znalo je iznositi i do 60 ljudi.

Broj ranjenika je stalno rastao. Akcije na Gomirje 24. jula i na Modruš i Jezerane 12. augusta te godine napunile su bolnicu ranjenicima (u borbi za Modruš i Jezerane palo je 26 boraca, a ranjeno oko 70)[5]. Neki su umrli u bol-

4 Područje planine Javornice na kojoj se bolnica nalazila, kojom se povlačila d stradavala, danas je zaštićeno kao Spomen-područje. Tu je sagrađena 1 kosturnica gdje su pohranjene kosti svih onih, koji nisu Imali sreće da prežive 1 da uživaju plodove svoje borbe.

5 »Zbornik dokumenata 1 podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda« (dalje »Zbornik«), Vojno-istorljski institut, Beograd, tom V, knj. 6, str. 247. 1 knj. 7, str. 103.

nici a iz tih dana se u pamćenje duboko urezala potresna smrt dvojice braće, Milana i Vlade Milanovića iz Musulinskog Potoka, koji su umrli u jednom danu. Otac je došao i otpremio mrtve sinove u svoje selo.

Dvanaest lakših ranjenika moralo se smjestiti u donju zgradu, tj. Zgradu br. I na Lageru, a njegovale su ih bolničarke Ada Slezinger iz Virja i Franka Lakić iz Bribira. Dr Kraus obilazio ih je svaki drugi dan, a hrana im je donošena iz sela i iz gornje bolnice.

Tokom ljeta osnovana je u samoj Drežnici prihvatna ambulanta za lakše slučajeve i za borce u prolazu, da bi se olakšao rad dru Krausu, i da bi bolesnicima otpao tegobni put do vrha Javornice. Na čelu ambulante bio je dr Mato Sobol. Tu je koncem juna umrla teško ranjena i od svih duboko ožaljena partizanka Kosa Ivošević Rogović iz Ponorca kraj Krakara. Ranjena je od topovske granate, pri iznenadnom napadu četnika i Talijana, na Bjelskom. Također je u centru Drežnice osnovana zubna ambulanta koju je vodio Mihovil Mihelčić zubni tehničar.

Prvi susret s bolnicom

Kao autor ovih radova osjećam potrebu da posegnem za vlastitim sjećanjima iz onoga doba, i da se u ovome dijelu obratim čitaocu u prvom licu. Htjela — ne htjela, više ću pažnje posvetiti 1942. nego 1943. godini.

Dužnost političkog komesara partizanske bolnice u Drežnici preuzela sam 26. maja 1942. godine i u njoj ostala do posljednjeg dana te godine. Tadanji politički komesar 5. operativne zone Hrvatske Ivo Vejvoda povjerio mi je ovu dužnost. Nije mi odmah bilo jasno što je zapravo »politički komesar bolnice« i što ću u stvari raditi, ali sam to shvatila već prvoga dana, kada sam se našla u bolnici.

Toga sunčanog dana uputila sam se s ekonomom bolnice Dukom Ivoševićem poljem do Vukelića, a onda uzbrdo, i samo uzbrdo, sve do pod vrh te glomazne i impozantne gore. Iza nas je ostalo široko kraško polje koje voda zimi pretvara u jezero. Sve se zelenjelo. Malo zakašnjelo proljeće žurilo je da nadoknadi izgubljeno vrijeme poslije jake i preduge zime i rasipnički je spremalo darove. Bijelila su se sela na rubovima polja. Naokolo pitoma stada stoke. Tu živi narod Drežnice i okolice, narod koji je u doba najkrvavijeg rata stao na svoje noge i nije s pokorio onima kojima se pokorila gotovo sva Evropa — Musoliniju i Hitleru; narod koji se uspješno suprotstavljao nasrtajima domaćih izdajnika — ustaša i četnika. To je Drežnica, moj novi zavičaj.

Pred bolnicom nas dočekuju: dr Kraus, Zora, Marija — kuharica, te komandir straže, Rade Grbić iz Srba. Tu su i pacijenti: Ivka i Jože Rutić, glumci zagrebačkog kazališta, tu je i nekoliko ranjenika. Pozdravljamo se, ogledavamo jedni druge.

Bolnica liči na planinski dom. Iako je vani još sunce, u bolesničkoj sobi je sumrak, jer su je prekrile tamne sjene visokih jela i bukava. Tri reda lijepih bijelih kreveta. Posred sobe potpornji pod stropnim gredama. Pozdravljam se s ranjenicima. Doktor mi predstavlja redom ranjenike i upoznava me s njihovim dijagnozama. Frakture su imobilizirane dosta grubo izrađenim daščicama. Ima tu i suhih gangrena, smrznutih nogu još od zime. Ima teških i dubokih rana. Većinom su to nepokretni ranjenici, ispaćeni. Teško je sve to slušati i gledati nenaviklom čovjeku, a ja sam bila upravo takva. Tu je i soba za ženski

personal koja će ujedno biti i moja soba. U kuhinji ogroman gvozdeni štednjak kakve imaju gostionice. Nameće se pitanje: kako li ga iznesoše uz ove strmine? Je li to učinio Veli Jože, ili Kraljević Marko?

Prvi zadatak — snabdijevanje

Te večeri doznala sam mnogo o poteškoćama koje proživljava bolnica, naročito zbog velike udaljenosti od sela. Ogromna gomila prljavog rublja leži na podu u bolesničkoj sobi. Hrana je jednolična — meso i krumpir. Potrebno je uspostaviti još čvršću vezu s mjestom, s organizacijama, s narodom. Već prvih dana povezala sam se s drugaricama iz kotarskih i općinskih odbora AFŽ-a. Većinu njih sam već poznavala od ranije. Napravile smo plan snabdijevanja i izvođenja ostalih radova u vezi s bolnicom. Ubrzo su došle žene i odnijele nečisto rublje i zavoje; omladinke su oribale podove. Počela je pristizati i hrana.

Rutići su nakon par dana otišli u Liku. Mnogo mi je nedostajala Ivkina topla podrška i Jožin humor i duhovitost.

Naredne nedjelje održavao se politički miting u brinjskom selu Tuževiću. Otišla sam s ekonomom i tamo[1] se našla s drugaricama od kojih sam sa studija poznavala Dušanku Grubor Gostović. Dogovorile smo se da na mitingu govorim o potrebama bolnice. Narod je dolazio u dugačkim kolonama iz raznih pravaca, u svečanoj odjeći. Stotine ljudi. Dok sam govorila, vidjela sam da se bjelasaju maramice a bijeli rukavi primiču licima. Žene su plakale slušajući kako ranjenici oskudijevaju u hrani. Nisam ni slutila, da mogu tako dirnuti ljude.

Poslije mitinga je ekonom dobio nekoliko zaprežnih kola i zaredao po selima zajedno s nekolicinom domaćih ljudi. Sakupljene su velike količine hrane: sira, brašna, krumpira, graha, masla i masti. Transport je kolima došao do Škalića. Tu je omladina rastovarila kola i namirnice ponijela šumskom stazicom do bolnice. (Staza od bolnice do brinjskog sela Škalića nije duga i ima vrlo mali uspon, jer cijeli Gornji brinjski kraj ima veću nadmorsku visinu od Drežnice). Kako je tada počelo s hranom, tako je i nastavljeno tokom ljeta. Sela Gornjeg kraja sistematski su slala u bolnicu hranu — redom: selo po selo.

O tome su se brinule: Dušanka Grubor, član Kotarskog komiteta KPH Brinje: Jela Rajačić, rukovodilac SKOJ-a i odbornice AFŽ-a: Marija Božanić, Mica Bukvić, Julka Rajačić, i druge.

Gornji kraj je riješio i pitanje mesa. U početku je meso donošeno svakog jutra iz mesnice u Drežnici. O tome se brinula intendantura 1. primorsko-goranskog odreda. No meso je dolazilo kasno pred podne, na tovarnom konju, nezamotano, te su se oko njega sakupljali putem rojevi muha. Kad je naša patrola pronašla u neposrednoj blizini bolnice jamu, duboku desetak metara, a na dnu joj vječiti led i snijeg, shvatili smo, da u tome »frižideru« možemo držati velike količine mesa. Dogovoreno je da nas nadalje mesom snabdijeva Štab bataljona »Ljubica Gerovac«, koji je operirao Gornjim brinjskim krajem. I tako je svakih desetak dana stizalo u bolnicu po nekoliko grla žive stoke. Klali smo jedno po jedno, dok su ostala pasla na planinskim livadama. Meso smo spremali u jamu i uzimali onoliko, koliko nam je kad zatrebalo. Kože zaklane stoke davali smo omladinkama da njome potšivaju svoje pletene vunene šlape.

Na drežničkoj strani, tj. na tom dijelu ogulinskog kotara, brigu o bolnici vodili su kotarski, općinski i seoski odbori AFŽ-a, kao i odbori omladine. O tome su se starala i sela s druge strane Kleka: od Vitunja pa do Gomirja (na poluoslobođenom teritoriju). Pomoć bolnici dolazila je čak i iz Otoka, s druge strane Ogulina.

U tim organizacijama djelovale su: Ana Konjović, Zdenka Petrović Fekeža, Marija Jordan Seka, Cica Drakulić, Nada Trbović, Draginja Metikoš, Milka Stipanović, Dana Maravić i Dušanka Ivošević. Naročito je u tom pogledu bio aktivan Općinski odbor Drežnice u kom su bile: Sirnica Trbović, Evica Vukelić Pimić, Zorka Radulović, Danica Trbović Ćošanova, Mika Tomić Mićina, Milija Vukelić i druge. Svako selo imalo je svoj odbor AF2-a i odbor omladine u koje su birane najviđenije i najpismenije žene i djevojke u selu.

Dogovoreno je kada i kako će koje donositi hranu, prati rublje i zavoje i obavijati druge poslove. Omladinke su dolazile svake sedmice te ribale podove, i to vodom koju su same donosile s lokve na Lageru. Iz Tomića su svaki dan donosile oko 15 litara mlijeka. To mlijeko ni jedan dan nije izostalo. Zavoji su se prali u Vukelićima.

Svakih nekoliko dana penjala se uz Javornicu duga kolona žena noseći na glavama košare s hranom pokrivene čistim ručnicima. Organizacija je funkcionirala kao sat. Žene su donosile: sir, jaja, kiselo mlijeko, med, brašno, svježe i kiselo zelje, grah — sve što je postojalo u ovome kraju. Jedino priznanje i nagrada za njihov trud oko bolnice bila je potvrda koju sam ja pisala na mašini i davala odbornici. Ona bi je pažljivo savila i stavljala u njedra, da bi je u selu stavila na zidne novine: neka svi Vide što su one učinile za bolnicu. To je bio njihov ponos.

Nezamislivo je kako je hrana stizala iz Vitunja. Vožena je kolima do podnožja Kleka, do obranka Perasov jarak, najstrmijeg obronka Kleka, kojim rijetko idu i planinari. Zatim su otuda žene i omladinke nosile hranu na glavama pored same Klečice do Musulinskog Potoka gdje su čekala kola i dalje je vozila do Drežnice, pa do Vukelića i Lagera. Onda su dragocjenu pošiljku opet nosile omladinke do vrha Javornice, do bolnice. To je organizirali Draginja Metikoš, učiteljica iz Vitunja, sa seoskim organizacijama.

S primorske strane dobivali smo, zalaganjem AFŽ-a i narodnooslobodilačkih odbora i omladine: ulje, šećer, smokve, makarone, limune, sol, pa čak i mirodije. Dolazile su karavane magaraca noseći terete dragocjene hrane koja je mirisala na more. To je primorski narod odvajao od usta, dajući ono što je dobivao na potrošačke karte od okupacionih vlasti, a dobivalo se malo. Tako smo uspjeli omogućiti ranjenicima opet pet obroka dnevno.

Ranjenici su dobivali prve trešnje i prve jagode, a tokom ljeta nije im nedostajalo voća — malina, krušaka, jabuka, sve do jeseni i do šljiva koje su dospjele zajedno s ofanzivom.

Nikada neću zaboraviti drežničke pionire koji su dolazili sa šumskim jagodama. Sami bi ih nabrali i donosili u košaricama i kuzolima, a oni najmanji u kiticama — kao cvijeće. Propisno su se odazivali na stražarevo »Stoj, tko ide?« i doskakutali bi ponosno u bolničku sobu. Počastili bi ranjene borce, posjedali na krevete, pjevali u zboru, razgovarali s poznanicima-ranjenicima iz svojih sela. Stražari su im pokazivali puške i kako se nišani. To je za njih bio pravi praznik. Kad bi otišli, ostajalo je u bolnici nešto vedro i treperavo što je trajalo još dugo poslije njihovog odlaska.

Voda je bila najveći problem bolnice. Hvatali smo kišnicu. Uz dva ugla

bolnice stajale su velike kace. No, pitku vodu morali smo donositi iz sela, iz najbližih Vukelića. Nabavili smo i tri tovama konja. Mladi Đuro Ivošević silazio je dva do tri puta dnevno u selo s konjima i vučijama. Obično su konji noću ostajali dolje, pasući u polju, a već u rano jutro dječak je bio u bolnici sa svježom vodom. Kao voda za najgrublje tehničke poslove služila je ona iz lokve kraj Lagera. Međutim, sve je to bilo jedva dosta, a dešavalo se da konj ošepa i mora kovaču, i odmah se osjetila oskudica.

Omladina

Najveći teret pozadine snosila je svakako omladina. Bolnica je to osjećala i doživljavala u velikoj mjeri, osobito u ofanzivama i pokretima. Kad bi omladinke dolazile donoseći vodu da peru podove, nosile su je uz one strmine na glavi, često u otvorenim kablovima zapanjujućom vještinom, svojstvenom ženama krša.

Valja napomenuti, da Drežnica ni za svoje stanovništvo nije imala brašna. Omladinke su u dugim kolonama prelazile Kapelu i donosile kukuruzno brašno iz Plaščanske doline. Ovo navodim zato jer se obično spominju napori omladine u radu za vojsku, a zaboravlja se koliko je ona još truda ulagala za vlastito održanje i održanje porodice.

Nedjelja je bila praznik koji se rado praznovao kod bolnice. Djevojke bi tada donosile bilo rublje, bilo hranu. Ranjenike su poznavale i nad svakim od njih imale neku vrstu patronata. Uručivale su im tada i posebne darove: opletene čarape, voće, cvijeće i ostvarivale male želje — obrezivale nokte, češljale kosu.

Među najaktivnijim omladinkama isticale su se: Kosa Tatalović Kulaševa, Ranka Tomić, Anđa Vukelić, Anđa Tomić, Mara Tatalović Džodžina i Beba Tatalović.

Za mene su ostali nezaboravni momenti kad bi one savile kolo oko cijele bolničke zgrade i pjevale pjesme o borcima, herojima, o borbama, o ljubavi, kao i pjesme rugalice neprijatelju. Na licu mjesta spjevane su pjesme o bolnici, uobičajene forme od dva stiha. Te pjesme su obično bile izraz nadahnuća jednog momenta i često kao takve brzo zaboravljane, jer su novi događaji radali opet nove i nove pjesme, obogaćujući na taj način nepresušive teme i motive narodnog stvaralaštva.

Velika je šteta da ih nismo pribilježili — valjda zato, što je pjesma tada bila obična pojava, mnogo običnija nego komad kruha. Neke sam i zapamtila, kao:

Nisam bila talijanska ljuba,
Čuvala sam ranjenog goluba.
Bolnica je u planini zgrada,
Tu se liječi druga Tita garda.
Oj doktore, liječi ranjenike,
Ranjenike Primorj'fl i Like.
Priznat će se drugarica Vera,
Koja liječi rane proletera.

Tek kasno poslije podne otpjevale bi djevojke niz Javornicu i ostavljale nas razdragane, a ranjenici bi dugo pjevušili nove pjesme i preli svoje misli i nade.

Društveni život u bolnici

Posve sam se uživjela u ulogu političkog komesara bolnice: trebalo se brinuti 0 svemu i neumorno raditi. Prvo, što sam s nevjericom doživljavala bilo je zapovijedanje i naređivanje, jer nikada u životu nisam nikome zapovijedala. Dajem stražaru da odnese pismo u štab, on vojnički prima pismo i ide kilometre i kilometre. A ja sam u početku strepila: što činiti ako odbije da posluša? Ali on je redovito poslušao. Otišao bi i kasnije se vratio s odgovorom. Nije mi bilo u naravi da budem vojnik. Čudila sam se mnogim ljudima onoga doba, a i danas se čudim, kako su rado i oštro znali zapovijedati, i kako im je godila tuđa poslušnost. Meni nije. Osjećala sam da se u poslušnosti može kriti i nešto vrlo opasno. Sto ako je poslušnost neiskrena? Iskustvo Gomirske čete tinjalo je u meni kao nezarasla rana. Glavne izdajice su do posljednjeg časa bile najposlušnije u četi, a onda su mučno ubili komesara čete — moga brata Bogdana Jančića.

Danas mi je samoj teško zamisliti kako sam dospijevala na sve u bolnici. Svakako je to poticalo od mladosti i entuzijazma. Bilo je dosta posla oko organiziranja opskrbe, no kad je to »prohodalo« izvirali su drugi problemi, ali od svih je bio najaktuelniji politički rad. To proljeće i ljeto bilo je mnogo zamršenih problema; trebalo je ponekad govoriti i objašnjavati i ono, što nije bilo lako objasniti.

Vijesti s istočnog fronta bile su teške. Nijemci su prodirali duboko u Ukrajinu. Naša najveća nada, Crvena armija, povlačila se uz velike gubitke. Jasno je, da su naši neprijatelji Nijemci širili ogromnu propagandu o svojim uspjesima. To je bilo normalno, i nije nas čudilo, ali zabrinjvalo je držanje Saveznika. Radio-London je veličao četnike i Dražu Mihailovića, Engleska je podržavala izbjegličku jugoslavensku vladu, a bila je sa SSSR-om naš saveznik.
1 što sad?

Nije bilo lako objašnjavati klasnu suštinu tih odnosa ranjenicima koji su lažali uslijed teških rana, zadobivenih od Dražinih četnika. U zemlji je u mnogim mjestima došlo do pojave četnika, pa i kod nas: Gomirju i Plaškom. No, ipak su naše snage rasle, javljali se novi borci, vođene uspješne akcije. Ljeto je nadolazilo s bujnom ljetinom, obećavalo dobru žetvu i podizalo optimizam.

Iz Kotarskog komiteta Partije dobivali smo partizansku štampu: »Vjesnik« »Primorsko-goranski vjesnik«, »Omladinski borac«, razne brošure (»Dvije taktike« od Lenjina, Historija SKP(b)«, »Kineski marš« i dr.). Citalo se i pojedinačno i po grupama. Moram naglasiti, da je većina boraca bila pismena. Manje pismene bile su djevojke i to zbog seoske konzervativnosti i nazora da »ženama ne treba škole«, iako je na području Drežnice prije rata radilo 8 škola. Nemajući dovoljno vremena za sve nisam uvijek sama prorađivala političke teme s ranjenicima. Povjeravala sam taj zadatak pismenijim oporavljenim ranjenicima. Diskusije su se znale otegnuti i po nekoliko sati, a glavna tema je bila NOB, okupator i domaći izdajnici.

Zidne novine nisu s dovoljnom pažnjom prihvaćene u bolnici. Nepokretni ranjenici nisu mogli do njih. Ipak su postoj'ale i na njima je najviše objavljivao svoje pjesme Rade Grbić, Ličanin koji je kao ranjenik liječen u bolnici, a onda postao komandir bolničke straže.

Imali smo i radio na akumulatore koji su se punili na pilani u Jagetićima. Najradije su slušane vijesti s fronta.

Bilo je u bolnici i običnih »civilskih« razgovora, o običajima u pojedinim

krajevima, o doživljajima, o ljubavi, o ženidbama, o mirazu i slično. Istina, u periodima kad su dolazili novi ranjenici, ili kad bi došli ljudi iz Vukelića i odnijeli umrlog druga, bolnica bi se ispunila mučnom tišinom i pokojom gorkom primjedbom. A onda bi nastupali intervali predaha i oporavljanja: vraćao se ponovo optimizam, vodili se vedri razgovori, odgonetale zagonetke i pitalice. Bile su to prave večeri folklora. Tu smo doznavali koje je selo dizalo kravu na toranj da popase travu, koje je svrdlalo konju čelo da mu rogovi narastu i koje je bacalo vilama orahe na tavan. Bilo je časova kad se zaboravljalo na ozbiljnost situacije i na konspiraciju i smijeh iz naše barake orio se planinom.

Svi zdravi i rekonvalescenti znali smo se naveče sakupiti u kuhinji i pripremati povrće za sutra. Tu su se također vodili i strogi-politički, i obični-šaljivi razgovori. Tu je pacijentica Jela Bićanić, sekretar ličkog AFŽ-a prenosila iskustva našim drugaricama, koje su došle zbog nje u bolnicu, te ostale na večteri i na spavanju. Tu je kuhar Rajko pričao svoje doživljaje s putovanja od Primorja do Beograda. Priključio bi se i doktor duhovito pričajući o svojim ljubavnim doživljajima. Sve je to razumljivo u kolektivu mladih ljudi koji su — hvala mladosti — mogli da se raduju i kad pate, smijati se kad gledaju smrti u oči. Nikada kasnije nije mogla bolnica povratiti onaj prisni ugođaj. I već krajem ljeta, kad se sve više punila, raspoloženje je bilo sve ozbiljnije i sa sve manje smijeha.

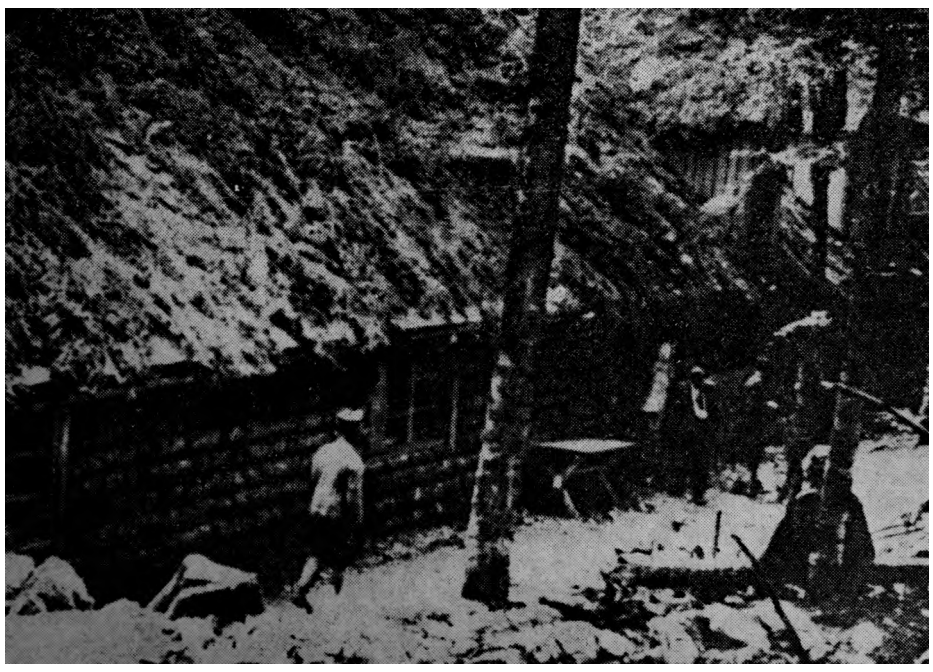
U toku ljeta stigla je na Škalić grupa glumaca. To su bili Rutićevi, Mira i Vjeko Afrić, Milan Vujnović, Zorž Skrigin i drugi. Oni su bili jezgra kasnijeg Pozorišta narodnog oslobođenja Jugoslavije. Pozvali smo ih, došli su, i izveli u bolnici dvije predstave. Obje predstave primljene su s posebnim oduševljenjem. Mnogi iz našeg kolektiva prvi su put vidjeli pozorišnu predstavu. Bio je tu igrokaz, redovno aktuelan na temu NOB-a, jednostavan, crno-bijel, no uvjerljiv i uzbudljiv, zatim jedna ili više recitacija, neki šaljivi skeč i konačno pjesma, koju bismo svi prihvatili. Zorž Skrigin plesao je ruske narodne plesove. Bilo mi je dirljivo gledati velikog glumca Afrića, koga sam u Zagrebu gledala kao Hamleta, kao kneza Miškina i u drugim Velikim ulogama, kako ovoga puta s ljubavlju i rado glumi najjednostavnije uloge na nivou seoske scene.

Dobivali smo mnoge posjete. Dolazili su komandanti pojedinih jedinica da posjete svoje borce, među kojima Milan Zeželj, Veljko Kovačević; a dolazio je i Vladimir Bakarić, politički komesar Glavnog štaba Hrvatske. Dolazile su porodice i prijatelji ranjenika iz vrlo udaljenih krajeva.

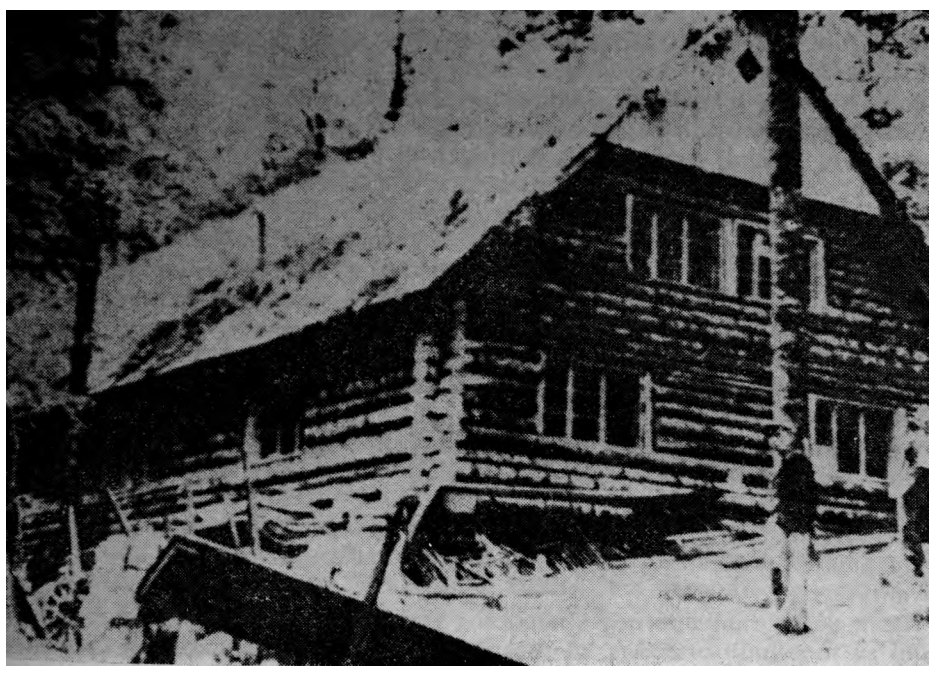
Među pacijentima bili su jedno vrijeme: Josip Štajner Pišta, Leo Mates, Jela Bićanić, Nada Hofman — sve poznanici od ranije. Došla bi iz sela Mira Jurić, rukovodilac SKOJ-a, Vera Jurić iz Agitprop a CK KPH koji se nalazio na Skaliću. Tu je bila i naša bolničarka Vera Svabenic. Tada bismo otpočimali velike diskusije na način kako smo diskutirali i raspravljali u Zagrebu, produbljivali probleme marksizma, govorili o pročitanim knjigama i piscima i osjećali se sretni i bogati.

Slala sam redovno izvještaje Štabu 5. operativne zone Hrvatske. Nabavila sam i pisaću mašinu te pisala razne dopise, manje članke za domaću štampu, pomagala Ani Konjović u izdavanju lista »Drugarica«. Sve sam to radila do kasno u noć, dok su kraj mene spavale umorne bolničarke, a mali puhovi ulazili kroz prozor, šetali po stolu i oprezno pili vodu iz moje čaše.

Pisala sam i dnevnik, koji mi je na žalost propao u slijedećoj* ofanzivi —

Glavna strana bolnice, gornja strana.

Glavna zgrada bolnice br. 7 iz 1943.

u opljačkanoj zemunici. Bilo je sve više pošte, trebalo je pisati trebovanja ili potvrde za hranu, propusnice, otpusnice za ranjenike, potvrde ženama koje su donosile hranu. Slijedeće godine taj rad bio je podijeljen na nekoliko osoba, ali do tada sam sve radila sama.

Tokom cijele 1942. godine u bolnici nije bilo partijske organizacije. Kotarski komitet KPH Ogulin je oklijevao da je osnuje iz nevažnih razloga: da li će organizacija biti vezana sa selom ili s vojnom jedinicom, i kojom? Završilo se time da sam ja kao jedini član Partije priključena seoskoj ćeliji Tomići—Vukelići. Pored ostalih obaveza išla sam jedanput u sedmici na sastanak u Tomiće. U ćeliji su sa mnom bili: Boško Vukelić, Niko Tomić Vajkov, Nenad Tomić, Mićo Tomić, Šule Tomić i Dušan Tomić Bijeli. Ova organizacija bila je od velike pomoći i mnogo se zalagala za bolnicu.

Kasnije, nakon velike ofanzive u jesen te godine i kad je Kotarski komitet djelomice smijenjen, predložila sam za prijem u Partiju nekoliko članova kolektiva na temelju njihovog zaista herojskog držanja u of anzi vi, no tek osnovani Okružni komitet KPH za Gorski kotar je u cijelosti tu kandidaturu odbio s obrazloženjem da još nisu »zreli« a napose drugarice da su »samo gradske gospojice«. To je bilo poznato sektašenje prema ljudima koji nisu »proleterskog« porijekla. Ipak je partijska organizacija oformljena u bolnici, ali tek početkom 1943. godine.

Zahvaljujući kvalitetu ljudi, bolnica je radila kao da je u njoj djelovala najčvršća partijska organizacija.

Neprijateljska ofanziva u jesen 1942. godine

Drežnica se spremala da proslavi godišnjicu svoje slobode. Rana jesen bila je sušna s već požutjel'im lišćem i topla. Kao da nas tješi, da ono što nas čeka neće biti strašno.

Jednog toplog popodneva sjedili smo zajedno s nékim gostima u doktorovoj sobi i tiho razgovarali. Ranjenici su spavali, a stražari su pred kućom prevrtali džepove, istresali mrvice duhana i pjevušili pjesme o ljubavi i borbi. Svakidašnjica! Onda je došao kurir s pismom za komesara bolnice. Čitam. Baš ružno iznenađenje. Na pomolu je ono čega smo se pribojavali. »Neprijatelj koncentrira velike snage u Ogulinu, Brinju, Delnicama, Primorju... i ... upad u Drežnicu očekuje se za desetak dana ...«. I dalje: »... da se bolnica pripremi za evakuaciju, da se sve izvede bez panike, da se ranjenici pažljivo pripreme, da se spremi hrana i voda barem za dvije sedmice ...«.

Zatečeni iznenađenjem, počeli smo se pribirati i planirati. Bit će problema s nepokretnim ranjenicima. Bilo ih je sa svježim frakturama, s tek izvršenim amputacijama; jedan je imao tetanus, jedan je bio danima u agoniji — metak mu je prošao ispod tjemene kosti i izašao van. Nepokretni ranjenik ima specijalnu psihologiju; zna da ovisi o drugima, nesretan je zbog svoje nemoći, ogorčen i netrpeljiv.

Za inventar imamo našu bezdanu jamu. U nju ćemo spremiti sve što ne možemo ponijeti sobom, što ćemo trebati kad se vratimo — uglavnom krupniji inventar.

Nizali su se dani upornog i napornog rada. Ranjenicima smo sve objasnili i oni su to primili prirodno kao pravi borci. Svaki dan je odnošeno ono najpotrebnije do barake na Vidinoj gredi. Bila je to naša prva etapa; zapravo

prava evakuacija. Pomalo smo počeli prenositi i ranjenike. Radni bataljon, kojega nam je poslala Komanda mjesta Drežnice, pravio je danima nosila. Prenosili su najprije teže, pa određenim redoslijedom lakše ranjenike. Neki su polako otišli i pješice. Bilo je do odredišta više od sata hoda. Tako smo nekoliko dana bili na oba mjesta. Podijelili smo i kuhinju. Tamo Rajko, ovdje Marija.

Spremili smo inventar i zatvorili jamu. Naši stražari pokrili su je daskama, a daske mahovinom. Preko svega je srušena velika jela, koja je svojim širokim granjem prekrila tajnu ispod sebe. Nisu je otkrili Talijani. To smo kasnije doživjeli kao pobjedu i prkos.

Za potrebe bolnice su u šumi spremljene dvije velike bačve vode. Ljudi su ih vukli uzbrdo na lancima i podupirali polugama. Omladinke su donijele vodu i nalile bačve. S njima je bio naš ekonom Duka. Na drugom mjestu iskopana je zemunica koju smo zatvorili u posljednji čas. Tu su bili lijekovi, rezerva zavoja, bolničke knjige i nešto hrane. Veći dio hrane nosili smo sobom. To je najsigurnije. Imali smo nešto žive stoke i jednu svinju.

I narod se spremao za evakuaciju. Javornica je vrvila od naroda, odraslih i djece. Svi su bili u nekom poletu izvršavajući po navici dobivene zadatke. Svuda su se vidjeli odbornici. Svatko je nešto nosio, s nekim se dovikivao; tjerali su pred sobom stoku.

Napravila ,sam tada i jedan prestup. Ispod nas u Javornici, u prvoj i trećoj zgradi bio se privremeno sklonio Agitprop CK KPH. Znala sam da imaju ogroman šator i ja sam ga od njih izmolila, i to po sunčanom danu. Uvjerila sam ih da ćemo ga vratiti za dva dana jer mi imamo »tamo negdje« silne kolibe, a Štab 5. zone šalje nam tobože još dva šatora. Otmar Kreačić Kultura mi je ljubazno posudio šator, ali s time da ga vratim čim dobijem druge šatore. Naime, ja sam svjesno slagala da ću ga vratiti. Uspjela sam nabaviti i nekoliko cerada za potrebe bolnice.

Svi su ranjenici bili na vrijeme preseljeni. Istina, Vera[8] i ja smo još pobirale posljednje stvari, kad je stigla vijest da su Talijani upali u Zrniće, Musulinski Potok, Jasenak... Bilo je to 17. septembra 1942. Sve nam je to zvučalo nestvarno, kao da se događa negdje daleko od nas. Kao da gledamo film. Ostavljamo našu zgradu pustu, napuštenu; zauvijek.

Našem transportu priključeno je i donje odjeljenje, smješteno kod Lagera, kao i prolazna ambulanta iz Drežnice. S njima je došao i dr Mato Sobol. Imamo 70 ranjenika, od toga 30 posve nepokretnih. Znači, trebamo 120 ljudi za nošenje ranjenika. Tu je još osoblje i straža.

U novoj bazi dijeli se večera. Sumrak je. Uglavnom, za sada sve funkcionira. Naš kolektiv zna svoje zadatke. Teški ranjenici su u baraki, ostali na nosilima
— vani. Ništa zato, toplo je vrijeme.

S nama je kao pacijent Milan Zeželj, komandant 1. proleterskog bataljona Hrvatske koji je nedavno vršio akcije u Primorju. Ima akutnu upalu slijepog crijeva. Ni u mirnijem periodu doktor nije vršio ovakve operacije, a sada pogotovo. Doktor mi je rekao da Zeželj može svaki čas podleći, ako dođe do perforacije. Ali on tako mirno razgovara i njegova pojava ulijeva sigurnost.

Omladinke Tomića došle su s punim košarama šljiva. Kažu, da su Talijani zaposjeli sva sela. Otišle su tihe, ozbiljne i zabrinute. Naša baza zaklonjena je visokim stijenama i ne može se vidjeti iz doline. Nas nekoliko penjemo se na stijene. Zovu se »Vrata«.

6 Vera Svabenic-Zoričić.

Požari i povlačenje dublje u planinu

Počelo je. Svuda na horizontu crveni odsjaj. Užas, kakav požar! Talijanska vojska pokazuje svoje »herojstvo«. Pali sela, prazni kuće. Srećom, naroda tamo nema, svi su u šumi. Oko četrdesetak sela i zaselaka nemilice guta požar. Pogađamo koje selo gori — po mjestu plamena. Eno, pred nama jarki odsjaj na nebu — Jasenak. Malo udesno — Musulinski Potok. Do Jasenka — Krakar. I tako sve dalje, redom. Ni jedno nisu propustili. Sve to užasno boli. Tako, dakle, izgleda ofanziva!?

Silazimo sa stijene. Sklanjamo poglede jedni od drugih zasjenjene suzama — suzama jada i bijesa. Ali ima nešto što nas peče i jače nego požar. Naša dva udarna bataljona nalaze se na Kordunu, na ratnom zadatku, osvajaju ustaško uporište Blagaj. Kada li će se vratiti? I u Gornjem kraju također su te noći izgorjela sva sela do posljednjeg krova. Samo tri sela nisu gorjela te noći. To su sela neposredno pod Javornicom: Vukelići, Tomići, Šekići. Ni to nas, zapravo, nije obradovalo. Znači, Talijani će za nama u Javornicu. Sela im trebaju da smjeste komande.

Te večeri posjetio nas je Veljko Kovačević, komandant 5. operativne zone Hrvatske. Mračan, zamišljen. Upozorio me da treba odmah seliti dalje prema Primorju, u planinu Dulibu, bezvodnu prašumu. Veljko je rekao da četnici, koji poznaju teren, predvode Talijane po šumama i hvataju narod. Danas su već oko Jasenka i Musulinskog Potoka zarobili mnogo naroda. I neka se za osiguranje oslonim na bolničku stražu. Kažem da razumijem, a zapravo ništa ne razumijem.

Sve to slušam i mislim, kako je lijepo od Veljka da je došao, ali se pitam, zar u toj situaciji komandant Zone nema svoje vojničke zadatke? Poruku o pojačanoj opasnosti mogao mi je poslati u pismu, ili po kuriru usmeno. Kasnije smo doznali da je toga popodneva napadnut Štab 5. zone, u šumi prema Primorju, i da su se svi, pa i Veljko, jedva uspjeli povući. Znači, Štab zone u stvari ne funkcionira.

U zoru nastavljamo evakuaciju. Moramo se prebaciti preko hrpta Javornice, kroz Bila, i dalje prema Dulibi. Domaći znaju put... Svi su doručkovali. Rajko je i u najtežim situacijama uvijek smogao obrok, barem jedanput dnevno. Toga dana prešli smo nekoliko kilometara. Dan brzo odmiče. Planina je oživjela ... I narod ide sve dublje u šumu. Stoka se potuca i lunja naokolo tražeći vodu. Iste večeri pala je kiša. Zašto nije pala sinoć da pogasi požare? Pod šator smo smjestili desetak ranjenika. Ostali su vani, na nosilima. Neki su pokriveni ceradama, ali ni njih nemamo dosta. Pokrivači su natopljeni vodom. Ložimo vatre i sušimo pokrivače. Zeželj priča o svojim proleterima. Eh, da su mi ovdje!

Dočekali smo svitanje, mokri i ozebli. Neki ranjenici imaju groznicu. Kiša je stala. Svatko dobiva kruh a i nešto čvaraka. Naime, sinoć smo zaklali svinju. Cijelu noć su Marija i Rajko topili mast. Bit će mesa za dva dana.

Odjednom pucnjava. Negdje dolje, ravno pod nama, iznad Vukelića. Rafal za rafalom. To znači da su Talijani krenuli u šumu. Barem izvidnice. Naše jutrošnje patrole još se nisu vratile. Nikoga nema da nam brani odstupnicu. Odozdo juri narod. Čuje se: »Nadiru Talijani!«

Nastala je neopisiva panika. Prvi bježi radni bataljon. Pravi neborci. Ali u bijeg se daju i neki, puškama naoružani bolnički stražari. Cijelo to vrijeme nisam imala nikakvog oružja. Kasnije mi je jedan ranjenik dao talijansku

bombu — »paradajz« bombu. »Stoj!«, vičemo koji smo pribraniji, ali je u prvi čas izgledalo da nitko neće stati. Pokretni ranjenici krenuli su sami da se posakrivaju po škrapama.

Paniku je u tren oka zaustavio Zeželj. Povikao je: »Stoj, ili pucam!« Izvadio je pištolj i zaustavio sve koji su imali oružje. Ja sam se obradovala, i uhvatio me je tada pravi ludi smijeh od Zeželjevih psovki. Nikada u životu nisam čula takve psovke i nikada me nije u ozbiljnjoj situaciji uhvatio takav smijeh. Sakupio je četicu od dvadesetak ljudi pod oružjem. Doviknuo mi je neka sklanjam ranjenike, a on će dalje. »Doći će samo preko mene mrtvog!«, vikao je Zeželj. Ličio je na razjarena lava.

Bolničarka Vera me zove k šatoru. Ranjenici hoće da hodaju, da bježe. Prizor je stravičan. Ivica Majnarić pokušava da stane na jedinu nogu. Druga mu je amputirana. U trenu se njegova visoka prilika srušila licem na zemlju. Ostali pužu i gmižu — na bradama, na laktovima, sjedećke. Ubrzo se sakupilo bolničko osoblje. Junaci! I kakvi junaci! Rajko, Miško, Vera, Marija, slabašna Marica Frlan, djevojčica Smilja i svi ostali, smogoše snage, uprtiše svako po jednog na leđa i krenuše uzbrdo. Pridružili su se i drugi ljudi i pomogli. Akcija je najbolji lijek protiv panike.

Ranjenike smo prebacili što se dalje moglo, jednog po jednog, sakrili među škarpe i kamenje, pokrili granjem i lišćem. Donijeli smo im pokrivače i svakome poneku čuturicu vode što smo noćas nalili na šatoru. Posakrivali smo sve što smo imali nastojeći da izbrišemo svaki trag o sebi. Marljivo rade i oni što su pokušali bježati. Doznali smo da su Talijani ušli u šumu. Pucali su na goloruk narod i brzo se povukli. Zeželj se vratio poslije podne.

Nastavili smo pokret. Pronašli smo sakrivene ranjenike i polako ih prenijeli u jednu uvalu, nekoliko kilometara dalje. Bili su iscrpljeni, gladni i još mokri od noćas. Kad je ponovo pala noć, već smo imali ugodan logor, razapeli smo šator, u kazanu se nešto kuhalo. Naša uvala bila je dosta nepristupačna i zaklonjena brežuljkom s one strane odakle smo mogli očekivati Talijane. Sakupili smo naše krave, konje i magarce; namuzli smo i nešto mlijeka. Na žalost, krave zasušuju zbog žeđi.

Kad smo se prebrojili, uvidjeli smo da nismo svi na okupu. Nestala su 4 stražara i komandir straže. Nije bilo ekonoma, a što je najgore nema ni jednog doktora. Znamo: uplašili se i otišli. Sigurni smo da nisu otišli nepriajtelju — neki su otišli svojim porodicama, ali je sve to nevojnički i trebalo bi povući najstrožu kaznu zbog dezerterstva. Uočeno je da su doktori otišli s nekim Primorcima. Poslije smo doznali da su se sklonili u bribirski civilni logor (zbjeg) nakon nekoliko dana lutanja.

Na ranjenike je odlazak doktora ostavio mučan utisak. Meni je ipak bilo najteže zbog stražara i pušaka kao, i zbog ekonoma koji je znao gdje su bačve s vodom. Liječnici u onim uslovima ne bi ni mogli mnogo učiniti. Vera i Marica su već dosta iskusne, snaći će se i same. Tu su Franka i Ada. Odlučili smo da ostanemo u našoj uvali.

Culi smo da Talijani krstare šumama u svim pravcima, tako da nam je svejedno gdje smo. Odlučila sam da smanjim naš glomazni transport. Oko nas se skupilo ljudi za koje ne znamo odakle su se tu našli. Privlači ih naš kazan. Dali smo im hrane i poslali ih zajedno s pokretnim ranjenicima prema Primorju, u bribirski zbjeg. Otišao je i radni bataljon. Zeželj se oprostio i otišao u Liku.

Desetak dana živjeli smo u »našoj« vi'tači. Talijani idu po šumama. Spalili

su sve naše bolničke zgrade, i gornje, i onu lijepu novu na Lageru. Ništa! Sagradit ćemo nove.

Naši pokretni ranjenici su, izgleda, otišli u zadnji čas u Primorje. Bilo ih je mnogo sa zavojima na glavama i rukama. Netko, tko ih je vidio takve, dojavio je Talijanima, da je »bolnica« otišla u pravcu Primorja, vjerujući u istinitost te tvrdnje. To smo doznali kasnije.

Mi smo u stvari bili opkoljeni i jedini spas bio nam je tiha konspiracija. Obišao nas je Sava Vukelić iz Štaba 5. operativne zone i donio po koju vijest. Tako smo doznali da su se, neke naše jedinice probile do Delnica i Broda na Kupi gdje napadaju neprijatelja. To je dobro, ali daleko od nas. Savin dolazak nas je razveselio. Doznajemo i to da u Gornjem kraju spretno operira i zavarava neprijatelja bataljon »Ljubica Gerovac« s komandantom Srđanom Uzelcem.

Tako su tekli dani puni kamene tišine. Umuknula je Javornica. Narod je poubijao pse da ne laju. Razgovori su svedeni na najnužnije, kao da su se riječi pogubile. Nedostajala nam je pjesma. Ali najviše smo trpjeli zbog nedostatka vode. Vatru smo ložili naveče. Klali smo krave. (Neke su pobjegle zbog žeđi). Meso smo pržili na žaru i još više žeđali. Potrošili smo krumpir, tu blaženu hranu koja se može i kuhati i peći na žaru, a što je najvažnije jesti i bez soli, jer ni soli više nemamo. Jedino smo se zdušno bavili cijeđenjem vode iz trulih panjeva. Uzmeš šaku truleži, i stisneš je čvrsto, dok u porciju ne kapne kap crne tekućine. Svaka zdrava ruka morala je cijediti, dok se šake ne odrvene i žile ne ukoče. Jedanput smo nacijedili pun kazan takve tekućine i skuhali grah.

Nekoliko uvala dalje smjestio se Agitprop CK KPH. Otmar Kreačić Kultura pomogao mi je mnogo oko slanja transporta u Primorje i pisanja propusnica, ali je ponovo tražio da vratim njihov šator. Izvinjavala sam se i odugovlačila a na kraju rekla: »Ne dam, i gotovo!« Bilo je još riječi, ali šator nisam dala, a s Kulturom sam se izmirila.

Bili smo neumiveni, prljavi, a žeđ sve strašnija. Suho grlo, suho u utrobi, u očima. I misli su suhe i prazne. Tko god zaspe, sanja vodu, izvore, jezera, slapove, pjenu. Tu nam je umro Đuro, zvani Haubica, radnik iz Siska. Sav se raspadao od dekubitusa. U dubokoj agoniji samo je vikao: »Vode!« Zakopali smo ga, ali ne u zemlju — tamo je bio sami kamen; sazidali smo mogilu, spomenik palom borcu.

U potrazi za vodom

Ipak smo doznali za jedan izvor. Vrlo daleko, pet-šest sati hoda. Prema njemu vodi i šumski put jer je tamo nekada bila pilana. A divno ima ime — Vodica! Svi su živnuli na tu vijest. Organizirali smo ekspediciju. Vučije su natovarene na konje i magarce, sve čuturice obješene o samare. Bilo je ukupno oko dvadesetak vodara. Ponijeli su sve moguće posude i otišli u tri sata ujutro. S našim vodarima je pošla i nekolicina iz Agitpropa. Opet smo prijatelji. Ne govorimo više o šatoru. Pomirili se.

Izračunali smo da bi se vodari mogli vratiti oko 5 sati poslije podne... Već smo naložili i vatru. Nestrpljivo čekamo, ali najednom — prasak rafala... Rafal za rafalom, i to iz pravca Vodice. Jasno je: napadnuti su naši vodari. Opet ranjenike u škrape. Vukli smo ih; vodili su jedan drugoga, valjali se, puzali.

Neki su morali ostati u šatoru. Slijedi iščekivanje od nekoliko sati. Kad se smračilo, čuli smo šuškanje. Očito netko dolazi. Repetiraju pištolje koji ih imaju; ja pripreman svoju jedinu bombu. Odjednom: olakšanje. To su naši vodari. Grlimo se i ljubimo. Pričaju da su sreli na stazi vrlo jaku talijansku patrolu s lakim puškomitraljezima. Srećom, nitko nije ranjen, ali su na žalost, morali pobacati posude s vodom. Konji i magarci su pobjegli. Tješimo se: cijedit ćemo panjeve.

Dvojica vodara oprezno su se vratili na mjesto gdje su bih napadnuti. Tamo su našli dvije vučije što su ih odbacili. Bile su dobro napunjene vodom. Tako smo se ipak pošteno napili čiste vode s Vodice. A vodari su pričali najdivniju bajku: Vodica je snažna vrulja puna pjene... Pili su, umivali se, hodali vodom bosi, prskali u potoku jedan drugoga ...

Tih dana dva puta je pala kiša. Opet smo hvatali vodu na šatoru. Jednoga jutra obradovale su nas omladinke iz Tomića komadima leda koji su našle u nekoj jami. Drugog dana donijele su mlijeka.

Sjećanje na ranjenike

Sjećam se poimenice nekih ranjenika.

Doku Skundrića nosili smo stalno na žičanom madracu, jer je imao svježu frakturu neposredno ispod kuka. Iliji Novkoviću, plavokosom veseljaku iz Like, i Ivici Majnariću amputirana je po jedna noga. Rade Kordunaš s ranom u kuku prohodao je u toku ofanzive. Miloš Maljković bio je u bolnici 9 mjeseci; otpušten je nakon ofanzive. Ivica Domjan iz Svete Jelene i Nikica Trbović iz Drežnice bili su mladi i plavi kao dječaci, a imali su slične frakture potkoljenice. Rade Ivošević — »Crni Rade« prebolio je tetanus — nije na vrijeme dobio serum. Dirljiva je bila briga njegovih sestara koje su nas pratile da bi bile pri ruci bolesnome bratu. Tko li je bio plavi srednjoškolac s upalom zglobova? »Ivica s glavom«, zvali smo onoga kome je metak prošao iznad mozga, i koga smo u agoniji nosili planinom. Iza toga je još neko vrijeme liječen, a otišao je sam iz bolnice. Berislav Potočnjak i Rafo Brozičević tješili su me kao dijete: Sve će proći, sve će biti dobro... Bio je s nama i Veljko Vučinić iz Sušaka, moj drug iz studentskih vremena, zatim Joso Štajner, politički komesar bivše Gomirske čete i prijatelj moga brata Bogdana.

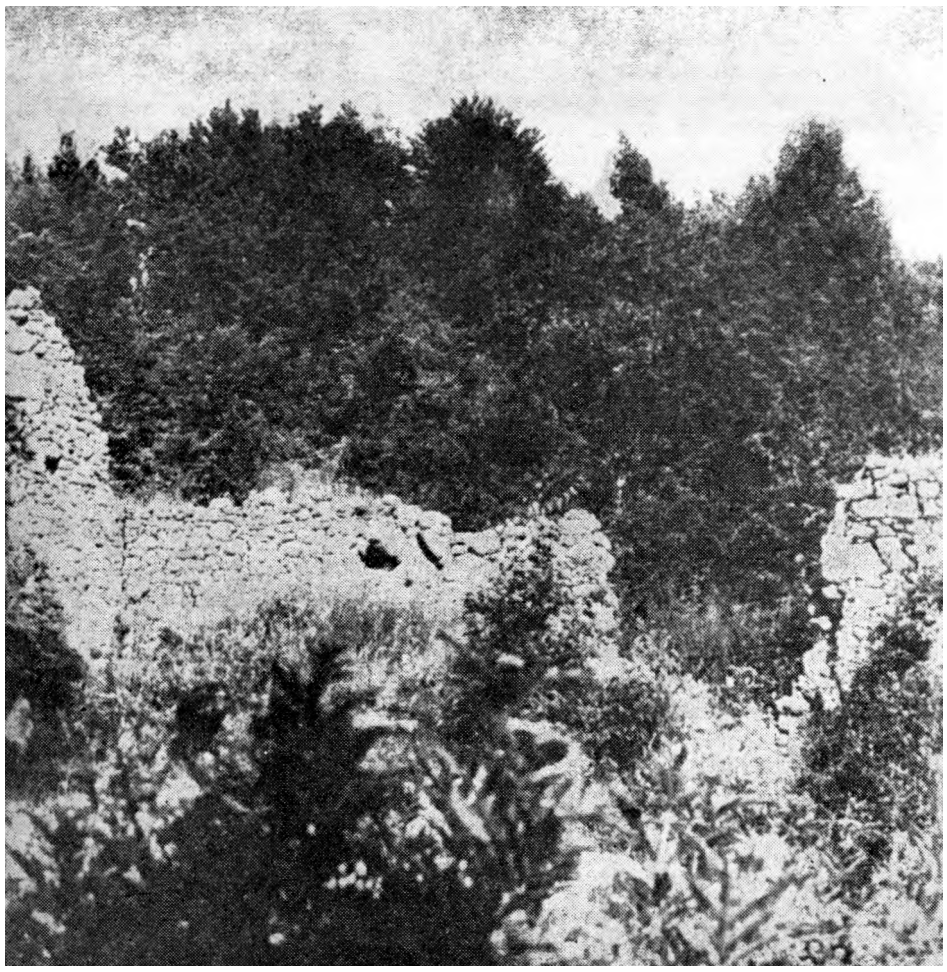
Svi su oni zajedno s narodom optimistički gledali u budućnost a podržavali time i moje nade. A bilo je kod ranjenika i ogorčenih, pa i mnogo opravdanih prigovora, bojazni, sumnji. Oštro su prigovarali Štabu 5. zone, da su ostali bez ikakve zaštite, prepušteni slučaju i sreći. Nije bilo lako braniti se od ovakvih i sličnih prigovora, jer su ranjenici bili iz različitih krajeva pa su spominjali tamošnju brigu za bolnice. Bilo je to teško kao i nestašica vode... Ali nije bilo lako biti ranjenik u onoj situaciji. Svi su oni bili po stoti put heroji, tihi heroji patnje, samoprijegora; heroji gladovanja, žeđi i bolova.

Gotovo svim ranjenicima pojavili su se u ranama crvi. Vera, Marica i Miško previjali su ih i pomagali im od jutra do mraka. Franka Lakić i Ada Šlezinger otišle su s onom grupom pokretnih u Bribirski logor. Vratile su se prije nego smo sišli u selo. Bolničarka Vera inficirala je nogu, i liječila se kasnije od trovanja krvi. Ja sam također inficirala nogu i šepala po Javornici, a poslije, u selu, nakon operacije noge ležala i sama kao pacijent.

Bolničari nisu imali mogućnosti prati ruke. Skinute zavoje nismo mogli pra-

ti. Trunuli su u jamama. Cijepali smo plahte, najprije čiste, a onda i one prljave, ispod ranjenika. Marija, kuharica i djevojčica Smilja nisu znale za san ni za odmor, a Rajkov kazan nikada nije zatajio. Odakle je Marica Frlan iz Kastva, onako slabašna i vesela, smogla snage da se nasmije i onda kad se to smjelo činiti samo očima? Naših 6 stražara ostali su nam do kraja odani kao pravi vojnici na dužnosti.

Ali i pored svih napora, mučnog iščekivanja i mračnih slutnji, mi smo se udomaćili u našoj uvali. Život je tu tekao po nekom redu i stvarao iluziju sigurnosti. To je naša šuma, naš prijatelj... I kad bi poslije podne, u mrtvoj tišini kroz grane probijalo žućkasto sunce, nisi mogao odoljeti onomu toplom osjećaju da je život ipak lijep i da ga želimo kao i onu kap vode sa izvora.

Ruševine kuće Pere Tatalovića u Sekićima, gdje su ležali prvi ranjenici u februaru **1942.**

Udarni bataljoni se vraćaju

I jedne noći — konačno! Daleka tutnjava, pa sve jača... Budimo se, skačemo na noge. Slušamo: mitraljezi, bacači, topovi... Tamo negdje kod Kleka mora da se zapodjela paklena borba. Grlimo se i pjevamo usred noći. Vratili su se naši s Korduna! Borba je trajala sve do zore. To je sve što znamo. Svanulo je. Sumom ide uzbuđen narod. Puno povoljnih vijesti. Talijani su otišli navrat-nanos iz zapaljenih Vukelića.

Poslije podne nas nekoliko se spremilo u ekspediciju. Idem šepajući, ali ne mari... Moramo do zemunice po zavoje i lijekove. Na deset minuta hoda od naše uvale našli smo kraj staze razbacane prazne limenke, od talijanskih konzervi, prazne kutije od cigareta, opuške i ugašene šibice. Znači, tu se odmarala talijanska patrola. Tako blizu! Prema tome, spasila nas je samo tišina i konspiracija! Naša je sreća, što Talijani nisu pretraživali šumu s psima, kao što to rade Švabe.

Polako napredujemo prema zemunici, dovikujemo se sa znancima po šumi. Svuda vrvi narod ... Zagor djece ... Neki psuju, ponekoji pjevaju; dozivaju se, viču. Pjevaju ljudi koji su ostali bez kuća, bez svega; pjevaju pred pragom zime, a ne znaju što će još danas jesti, a kamoli što će jesti do nove žetve.

Doznajemo da su se naši udarni bataljoni, umorni i iscrpljeni, forsiranim maršem vratili preko Donjih Dubrava, pošto su herojskom borbom, zajedno s kordunaškim jedinicama, razbili ustašku utvrdu i osvojili Blagaj. Putem su minirali kod Dubrava jedan vlak i porušili ustaške bunkere, te kod Tisovca, iza Kleka, sačekali na cesti talijansku kolonu koja se već povlačila iz Drežnice. To je bila poznata i slavna borba kod Tisovca, koja je dokrajčila veliku talijansku ofanzivu na oslobođeni teritorij Drežnice, a ta ofanziva bila je zapravo pohod pljačkaša i palikuća, a nikako vojna operacija. Promašaj neprijatelja! Na Tisovcu je izvršena osveta sinova za napaćene porodice, za popaljene kuće, za pljačku, za logore, za veliko zlo učinjeno narodu.

Zadovoljni idemo do zemunice. Otvorena je?! Opljačkana! Odneseno je mnogo stvarati. Beskrajna je šteta što je odnesena i bolnička knjiga s dnevnikom. To je u stvari bila dokumentacija o postojanju i radu bolnice, s imenima i dijagnozama ranjenika. Tu smo izdaju veoma teško podnijeli. Ovo je učinio domaći lopov, koga nikada nismo otkrili. Srećom, ostali su zavoji i lijekovi. Sve to šaljemo u bolnicu i nastavljamo put.

Vukelići! Stajemo zaprepašteni. Isto selo, iste kamene kuće, a opet sve tako užasno drugačije. Strše dimnjaci, zidine, a prazni prozorski otvori bulje u nas kao aveti. Slika Pikasove Gernike, simbola užasa i uništenja. A kako grozno smrdi paljevina. Stoka glavinja među zidinama. Četrdeset Gernika u jednoj noći. Da je samo Pikaso mogao da slika smrad, kiseo, zagušljiv, mučan!? Sigurno je tako smrdilo i u Gemici! Zrele šljive ispekle su se na stablima. Kasne kruške prisilno sazrele. Tresemo ih i jedemo. Poslat ćemo ranjenicima, odmah ujutro.

U Vukelićima nalazimo samo jednu jedinu neizgorjelu kuću. Bila je jedina takva u čitavom kraju. Kuća Nikole Vukelića Pakule. Brat mu je četnik, pop. Znači, bio je i on tu, i spasao kuću. Ipak, dobro će nam doći za bolnicu. Pomalo se sakuplja narod. Silazi s planine noseći suđe, robu, pokrivače. Svatko razgleda svoje kućište. Djeca pronalaze čavle u pepelu. Neka! I to će trebati za novu kuću.

Sve je tragično, slika svega toga je stravična, ali se, usprkos svemu, u atmos-

feri osjeća zadovoljstvo što su Talijani otišli, i što je porodica na broju, i što su, eto, opet svi kod kuće, pa makar to bilo samo na pustom kućištu. Nitko se ne žali Samo psuju dušmane, palikuće, bandite — i »kurvine sinove«, i »žabare«, i »mater lopovsku« — »porco dio« — kao da se svete riječima, i kao da sve to Talijani čuju. Samo se tu i tamo provuče tanani refren: »Svejedno bi nam lakše bilo, da je puška na njih pukla, pa makar jedna.«

I uskoro zaplamsale vatrice na bivšim ognjištima. Pozivaju nas, nude toplim mlijekom. Netko je pomuzao dolutalu, zabreklu kravicu. Peremo ruke i primamo ponuđeno. Čuje se i pjesma. Nevesela:

»Oj Drežnice, ravnija od Srijema,
Sve zidine, nigdje krova nema.

Jedan čičica vuče odnekuda kapu rakijskog kotla. Blista bakar. Bit će kruškovače ... Naišli su i drugovi iz Komande mjesta: Miljan Maljković Malikan i još neki. Oni su nam mnogo pomogli u pripremama za evakuaciju. Dogovaramo se o povratku bolnice. Najprije ćemo se smjestiti u jednu baraku u nižem dijelu Javornice, prema Tomićima, koja slučajno nije izgorjela. Tu je još u početku ustanka bio smješten jedan od prvih partizanskih logora. Tamo ćemo ostati kratko vrijeme, dok se ne uredi Pakulina kuća. Spavali smo na kamari slame koja je ostala od talijanskih konja.

Obnova Drežnica

Kad se bolnica spustila s planine i smjestila u baraku, nastao je period dugih kiša. Bili su to prvi dani oktobra. Jedna trudnica je u baraci rodila sina. Odmah je i umro. Bio je nedonošče. Svi su ga ožalili. Doktori se još uvijek nisu vratili. Tko zna kuda lutaju. Veliko polje Tomić-Vukelić puni se vodom. Ona izvire ispod svakog kamena, ispred praga nekadašnje kuće — ključa odasvud po nedokučivim zakonima krša.

Kad je pripremljena Pakulina kuća, doneseni su kreveti i sav ostali inventar iz bezdane jame na Javornici. Sklapaju se kreveti, prebraja posteljno rublje — bijelo, čisto. Tu su instrumenti i lijekovi. Konačno se vraćaju i doktori. Otpuštaju se ranjenici koji su se, za pravo čudo, u onim uslovima ipak oporavili.

Našlo se mlijeka za ranjenike od ono malo preostalih krava. Krumpira ima u izobilju. I kupusa. U Drežnici se već smjestila intendantura. Dobivamo i meso. Uskoro stiže transport od nekoliko kola hrane sa poluoslobođenog teritorija: Vitunj i ostala sela u dolini Dobre nisu bila zahvaćena ofanzivom i odmah su počela raditi za bolnicu. Uređivane su štale za potrebe bolnice: najprije Boška Vukelića, a zatim i Dušana Vukelića. Pripremaju se i drva za zimu. Iz Primorja stižu pošiljke hrane. Svi znaju da je Drežnica stradala i pojačavaju svoje aktivnosti u odnosu na bolnicu. Tu su opet smokve, ulje, riža, makaroni, rakija, vino...

Nigdje do sada nije dosta iscrpno i realno opisano stradanje ovih krajeva. Brojčani podaci o popaljenim kućama još uvijek ne govore koliko je puta koja kuća gorjela i kako je ponovno podizana, i što je to svaki put značilo za porodicu. Prebrojeni su poginuli i pomrli. Smrti se prebroje, ali kako da se prebroje patnje, napori, oboljenja... Da li je moguće izbrojiti noći koje su mala djeca prespavala na snijegu? Bolesti, epidemije, smrtnost djece i žena u porođajima,

sve su to neprekidni nizovi tragedija, koje je lako lakonski nazvati »patnja«. Samo jedno valja znati — patnja je nemjerljiva.

Patnje Drežnice tada su bile teške i surove, a nisu jenjavale. Naprotiv one rastu i rastu, da bi do početka 1944. godine doživjele svoj klimaks, kataklizmu, kao vrhunac svega najstrašnijeg što se uopće može doživjeti. Pa ipak, do nepojmljivih granica prevladavala je svijest ljudi. Ona je posebno dolazila do izražaja u naporima oko obnove kuća, sela, u radu i brizi za partizanske ustanove, a posebno za bolnicu. U stravično demoliranoj crkvi smjestili su se: Štab 5. operativne zone, Agitprop CK KPH, Kotarski komitet KPH Ogulin, Kotarski NOO, Komanda mjesta Drežnice, omladinsko rukovodstvo, i dr.

Narod je iz svojih zemunica donosio vrata, prozore, dijelove namještaja, škrinje s robom i pokrivačima. Iz šume se vratio malen broj stoke. Silnu stoku opljačkali su Talijani i time razorili srce tamošnje privrede — stočarstvo. Mnoge kiše pale su na ljude i na stoku dok se nisu sagradili prvi krovovi. Komad lima, da se natkrije ognjište, predstavljao je pravo blago.

Obnova Drežnica po svome obimu, po brzini, slozi i solidarnosti predstavlja zaista »čudo neviđeno«. Narod je zajednički pripremao tesanu građu i složno podizao rožnike na kućama. Pronađene su u njedrima Javornice dobre jele za izradu šimle. Sve su ruke radile, svi su svima pomagali i malo-pomalo zabijeljeli su krovovi od svježe šimle, kao simboli novih snaga.

Trebalo je dasaka za podove. Obnovljena je i pilana koja će dati daske. Veliki broj ljudi radio je na njezinoj obnovi. Sakupljeni su najbolji majstori i stručnjaci iz Gorskog kotara i Primorja, koji su se pod rukovodstvom Andrije Bubnja prihvatili toga velikoga i neophodnoga posla. I zaista, pilana je proradila već 15. novembra 1942. godine; dakle, nešto više od mjesec dana nakon povlačenja neprijatelja. Bilo je to pravo narodno veselje.[7]

Tko god je dovezao na pilanu trupac, dobio je odgovarajući broj dasaka, s tim što je dio dasaka ostavljen za izgradnju ustanova. Tako su kuće dobile i podove. Na taj način, svega dva mjeseca nakon ofanzive, početkom decembra kuće su bile osposobljene za stanovanje i nitko više nije bio bez krova nad glavom. S izvjesnom sigurnošću dočekana je zima.[8]

Uz pilanu narod je sagradio mlin, pekaru, kovačnicu, stolarsku i mehaničku radionicu, te kupatilo s toplim tuševima, gdje su se mogli okupati borci brigade.

Ovdje ću iskoristi primjer mladog borca Rade Tatalovića iz Šekića, sina udovice. Imao je frakturu desne nadlatkice i kao ranjenik prošao s bolnicom cijelu ofanzivu. Jedva oporavljen, prihvatio se posla i tih dana lijevom zdravom rukom pomagao majci i sestri da obnove kuću i podignu krov. Kad je završio posao, otišao je još uvijek nedovoljno oporavljen natrag u svoju brigadu. Ubrzo je poginuo u četvrtoj ofanzivi, januara 1943. kod Veljuna.

I djevojka Anđa Vukelić, također kći udovice, sama je svezla iz šume građu, sama izradila šimlu i sama pokrila kuću.

Moglo bi se unedogled nizati primjere nevjerojatnog radnog herojstva u danima obnove.

Da bi se dobila slika o kulturi toga naroda, interesantno je napomenuti da su i u tim tegobnim uvjetima ljudi stavljali u sobe podove, kao što su imali i

7 U to vrijeme napisala sam reportažu o obnovi pilane i poslala redakciji »Borbe« koja je tada izlazila u oslobođenom Bihaću. Na istu temu Marija-Valtka Pap napisala je brošuru koju je štampao Agitprop CK KPH.

8 »Zbornik«, tom IX, knj. 2, str. 290.

prije rata. Zemljani pod mogao se sresti jedino u veži gdje je bilo ognjište, ali nikada u sobi. Pored velikog posla oko gradnje kuća, u doba obnove građene su i staje. Drežničani su davno prešli onu fazu, kad stočarski narodi žive u istim prostorijama sa stokom. Oni su se navikli na ustakljene prozore, na drvene podove, a u mnogim kućama štednjaci su već ranije zamijenili otvoreno ognjište.

Bilo je teško za hranu. Klalo se i ono malo stoke što je ostalo, jer je bila popaljena i krma. Meso se sušilo na dimu, ali nije bilo soli. Jedino je dovoljno bilo krumpira i kupusa.

Smanjio se i broj stanovništva. Mnogi su pohvatani od Talijana i odvedeni u logore u Bakru i Kraljevici. Njihove njive ostale su neobrane.

Svako jutro kretalo je iz Drežnice po nekoliko kola koja su vozila djevojke u Jasenak i Vrelo na iskapanje krumpira i berbu kupusa. Sve je dovezeno u Drežnicu i spremano u razne podrume i improvizirana skladišta. Kupus se kiselio bez soli. Ovi radovi trajali su sve dok se zemlja nije zamrzla.

Narod je već bio ogolio i obosio — nekome je opljačkana zemunica, nekom roba izgorjela, a mnogo je odjeće i obuće poderano kod napornoga i grubog rada. Naročito je teško bilo gledati slabo obučenu djecu, koja su često bosa gacala po snijegu. Cipela je počinjala biti rijetkost. Zamjenjivala ju je šlapa ili naprosto bosotinja.

U Vukelićima

U bolnici se život sređivao. Dovršene su i okrečne one dvije velike zidane staje. Prve daske s pilane dopremljene su za podove u tim zgradama. Komanda goranskog područja starala se za potrebne stvari koje su se morale dopremati iz drugih mjesta. Iz Gomirja i Ravne Gore dopremana su prozorska stakla i benzinska burad od kojih su na pilani pravili vrlo dobre peći. Kreveta je nedostajalo, pa su pravljeni u stolarskoj radionici na pilani. Bili su to obični kreveti, od neblanjanih dasaka, a u njima slamarice ili samo slama.

U Pakulinoj kući ostale su i dalje ambulanta i soba za osoblje. Ubrzo je prigrađena i prostorija za ambulantu kraj Boškove štale. U toj ambulanti-baraki smješten je štednjak za grijanje i za iskuhavanje instrumenata. Kuhinja i magazin bili su u obližnjim kućama. Uglavnom, malo je kuća bilo u Vukelićima u kojima nije bio smješten dio bolnice. A kad je nastala epidemija tifusa, onda su bolničarke obilazile i domaće stanovništvo, pa je cijelo selo bilo jedna opća bolnica.

Bolnica je davno izgubila onaj lijepi i romantični izgled koji je imala ljetos u planini, ali je funkcionirala kako treba. Liječnici su uspješno obavljali svoj posao, hrana je pritjecala, bilo je toplo. Rublje i zavoji redovno su se prali.

Iz toga vremena potječe pismo što ga je ranjena partizanka Fanika Lipovac pisala svojoj majci u Tršće kod Čabra između 26. i 31. decembra 1942. godine, koje ću radi ilustracije u cijelosti citirati:

»Draga majko«, pisala je Fanika, »javljam ti se sa nekoliko riječi, za koje bih najradije da te nađu zdravu i zadovoljnu. Možda znaš gdje sam i što se sa mnom dogodilo, ali mislim da se priča mnogo više nego što jeste.

Evo da Ti opišem. Nalazim se na bolesničkoj postelji u Vukelićima kod Drežnice ranjena sam u nogu. Polomljena mi je kost pod koljenom u akciji kod Gomirja. Sada više nemam prevelikih bolova. Ide mi na bolje. Nemoj misliti da sam na hladnom ili da sam gladna. Ne, za ovo je dobro, samo mi je jako du-

gočasno. Ali ipak nisam klonula. Još u meni živo srce kuca za osvetom i jedva čekam kad će opet doći dan da mogu primiti pušku u ruke. Treba se, majko, svetiti banditima koji nam čine tolika zlodjela. Ali njima je došao kraj. Propali su oni, za njih više spasa nema. Sada će sigurno naša brigada doći tamo, ako već nije. Možda će i u Tršće koji bataljon, pa gledaj kako ćeš se pokazati prema partizanima. Moraš im pružiti pomoć čime god možeš, jer danas Ti je partizan svetac, spasilac naroda. Ako dođe do tebe Aljoša, on će Ti kazati sve kako je bilo, pa Te molim da ga čim ljepše primiš, jer je to dobar drug koji mi je na svakom koraku pomogao.

Ako dobiješ u ruke ovaj list, malo se pointeresiraj da mi odgovoriš. Kako ste doma? Je li se tko vratio iz Italije? Kako ste proveli Božić? Zao mi je da ne mogu u naš kraj, ali što ćemo kad ovako mora da bude. Borba je borba!

Voli Te Tvoja Fanika.«[9]

Na žalost, kad je mladoj Faniki zacijelila noga, umrla je od tifusa u istoj bolnici.

U tome periodu zabilježene su dvije značajne akcije naših snaga. Prva je bila akcija na Gomirju (9. XII 1942), gdje je zadan snažan udarac gomirskim četnicima, a iza nje je uslijedila akcija na Ravnu goru (17. XII 1942) koja je, uz naše neznatne žrtve, tom prilikom oslobođena. Ustaško-domobranski garnizon predao se uglavnom bez borbe, ali je Gomirje uzelo mnogo žrtava u mrtvim i ranjenim.

No, sretne vijesti s istočnog fronta nevjerojatno su uzbudile duhove. Naime, počela je, i uspješno se odvijala ruska ofanziva kod Staljingrada. Svaki dan su stizale u bolnicu nove vijesti. Sve što je moglo, slušalo je radio. Vijesti su se čitale naglas po bolesničkim sobama. Komentarima i raznim prognozama nije bilo kraja.

Bolnica je postepeno narasla na 50—60 kreveta i popunila se personalom. Iz Ogulina je početkom decembra došao mladi kirurg dr Emanuel Vajs, te je bolnica jedno vrijeme imala tri liječnika. Mihajlo Trbović nas je napustio i postao borac u brigadi, ali je ubrzo poginuo u četvrtoj ofanzivi na Veljunu u januaru 1943. I Nikola Tatalović je otišao u brigadu. Kao bolničar opet je nastupio Stoj an Tatalović iz Šekića. Iz Primorja je došao Poldo Marač, brigadni bolničar. Franka Lakić i njezina majka Kata radile su kao bolničarke. Dobra Franka je umrla od tifusa. Ada Šlezinger je otišla u borbenu jedinicu. Poginula je hrabro braneći ovu bolnicu u januaru 1944.

U bolnici su se uskoro počeli javljati najprije pojedinačni, a onda sve češći i masovniji slučajevi tifusa. Donijeli su ga ranjenici iz udaljenijih krajeva. Početkom 1943. i dalje sve do ljeta, tifus poprima epidemičnu formu i naprosto kosi stanovništvo.

Jednolična hrana održavala je organizam, ali ga nije jačala. Bila je i neslana, te su je ranjenici nerado uzimali. Vidjelo se da kod ljudi slabi otpornost organizma. Rane su sporije zarastale, pojavile su se i prve avitaminoze. Bilo je sve više dekubitusa, a zima je bila teška i vrlo duga, te se ranjenici nisu mogli naužívati svježeg zraka i sunca.

Ja sam i dalje održavala vezu s antifašističkim organizacijama, te su žene i u ono teško vrijeme donosile koliko su mogle ranjenicima. No, te se količine ne

9 S njezinom dozvolom prepisala sam pismo i poslala majci. Objavljeno je u listu »Rodoljupki« br. 1, glasilu AF2-a za Gorski kotar ljeti 1943. godine. Hasnlje je preštampano u knjizi »Zene Hrvatske u NOB-u«, Zagreb 0955.

bi mogle ni približno usporediti s onima od ljeta. Težište snabdijevanja je prešlo na okolne kotareve i općine: Vrbovsko, Gomirje, Srpske Moravice, Lukovdol. Bolnica je lijepo mogla osjetiti kako se NOB širi i jača. Vjerno Primorje pojačalo je svoje priloge.

Dobivali smo obilje štampe, koju smo prorađivali s ranjenicima. Jednoga dana dospio mi je u ruke list »Istina«, glasilo fruškogorskih partizana kome sam se jako obradovala, jer sam dobro poznavala srijemske borce i 1941. godine s njima sarađivala, pa čak bila i hapšena u Rumi. Pisane su čudesne stvari o akcijama partizana koji umjesto šume imaju visoke kukuruze. Cijele vojne jedinice mještani sakriju u selima u fantastično kamufliranim zemunicama. No, čitajući dalje, odlučila sam da ovaj list ne pokazujem ranjenicima. Tek sam im prepričala razne vijesti, ali »Istinu« nisam dala iz ruku. Jer, pisalo je tu i to da su žene Vrdnika podarile partizanima nekoliko pečenih odojaka, 20 pečenih pilića, nekoliko kačica sira, toliko lonaca variva, 10 ili 20 tepsija makovnjače i štrudle od grožđa i toliko tegli kompota. Ne, ne! s ovim se ne smije pred ranjenike! Čemu da ih žalostim?

Na dan oktobarske socijalističke revolucije, 7. novembra, u Pakulinoj kući smo priredili svečanu priredbu. Ja sam održala referat, otpjevano je nekoliko borbenih pjesama, izvedeno nekoliko recitacija, skeč itd. već po uobičajenom klišeu partizanskih priredaba. Svi su bili zadovoljni. Iako su prilike bile teške, u selima su se održavale priredbe. Bolnica je to radila zajedno s omladinom, a iz Tomića su znale doći omladinke kolima i odvesti po nekoliko lakših ranjenika na svoje priredbe.

U Drežnici je 13. novembra 1942. godine formiran Okružni komitet KPH za Gorski kotar. Okrug je obuhvatio kotareve: Ogulin, Vrbovsko, Delnice i Čabar. U toku ljeta te godine pripojen je Gorskom kotaru i kotar Brinje, koji je dotle bio u sastavu ličkog okruga. Sistematski su osnivane kotarske partijske i antifašističke organizacije. Tada sam i ja dobila novu dužnost: sekretar Okružnog odbora Antifašističkog fronta žena za Gorski kotar. Također sam dobila zadatak da uređujem list »Rodoljupku«.

Posljednje dane u bolnici provela sam sređujući poslove i upućujući svoga nasljednika Rafu Brozičevića u rad. No, on nije dugo ostao na toj dužnosti, jer je bolovao od tuberkuloze bubrega. Njega je zamijenio Sava Zrnić iz Jasenka. Teško sam se oprostila od drugarica i drugova s kojima sam provela izuzetno naporne i velike dane. Novu dužnost preuzela sam na Novu godinu 1943.

Bolnica je u novu 1943. godinu ušla kao velika vojna institucija. Broj kreveta ubrzo se popeo na 200, a bilo je oko 70 zaposlenih osoba. Surovu stvarnost obilježila je epidemija tifusa koja je svoj tragični klimaks postigla u proljeće 1943. Od pjegavca umiralo je dnevno i do deset ljudi. Umiralo je i domaće stanovništvo; osoblje bolnice je desetkovano.

Glavno snabdijevanje bolnice postaje brigom intendanture, jer se već radilo 0 vagonskim količinama hrane. Ekonomski iscrpljena Drežnica mogla je dati, 1 davala je, po neku litru mlijeka i krumpir. Darovi iz Primorja stižu neprekidno, a počinje stizati i pomoć iz općine Vrbovsko kao i iz sela kupske doline — od svuda gdje su proradile novoosnovane organizacije. Sabiranje priloga za bolnicu bilo je podesno i kao oblik uključivanja novih krajeva u narodnooslodilački pokret.

Širio se i krug djelovanja same bolnice. U januaru je stigao veliki transport ranjenika iz Zumberka kojega je pratio dr Željko Thaller. Tek što su ovi ranjenici smješteni u bolnicu, došlo je do nemile i neočekivane nesreće u drež-

ničkoj crkvi, koju su još ranije demolirali Talijani. U njoj su bili postavljeni kreveti na 4 kata za smještaj vojske. Sve je to bilo učvršćeno jakim vertikalnim i horizontalnim gredama. Iznad najgornjega reda kreveta bilo je još oko 3 metra slobodnog prostora do crkvenog stropa. Iznad kreveta je postavljena drvena konstrukcija i tu se dobila lijepa dvorana u kojoj je održan velik broj skupova i priredaba. Igralo je ovdje kolo, omladina se zabavljala, kominjali se kukuruzi itd. No, nesporazumom, dio greda je izvađen za gradnju vojnih baraka kod pilane u Jagetićima.

Slaveći tradicionalni praznik škole, Svetog Savu, omladina je pripremila priredbu. Pod težinom sakupljenog svijeta nenadano se srušila drvena konstrukcija. U tome udesu bilo je nekoliko mrtvih i 17 teško ranjenih. Bilo je najviše polomljenih ruku i nogu. Mladi Čedo Tatalović Kulašev ostao je bez noge.

Sve je to morala bolnica primiti i liječiti.

Ubrzo za tim pristižu transporti ranjenika iz Like, jer tamo bjesni 4. neprijateljska ofanziva.

Bolnica u novim zgradama u Javornici

Već početkom 1943. godine počela je gradnja nove bolničke zgrade — ponovno na Javornici. Postavljena je blizu ranijih, izgorjelih zgrada, odnosno blizu Lagera, iza brda Kobile, ali sada s desne strane puta Vukelići—Škalić. U toj zgradi, uz kraće evakuacije, bolnica je ostala punu godinu dana, sve do konačnog preseljenja u kupsku dolinu u januaru 1944. godine.

Bolnica se preselila u novu zgradu u februaru 1943. Ova najnovija i posljednja, bila je Zgrada br. IV[10] — kod današnje kosturnice. Bila je to velika i impozantna zgrada. U bazi je bila veličine 30 X 16 metara. U prizemlju su se nalazile 4 velike bolesničke sobe, zatim kancelarija, ordinacija, široki hodnik i dva higijenska zahoda. Na mansardi je bila još jedna bolesnička soba i tri manje sobe za liječnike, osoblje i apoteku; hodnik, spremište i, također, dva zahoda.

Čim je zgrada bila pod krovom, nastavljena je gradnja: kuhinje, ekonomata, tifusne barake, stražare, prihvatne ambulante, raznih radionica, barake za razušivanje s kazanima i, na uzvisini, bunkera za obranu bolnice. U jesen 1943. nešto podalje sagrađen je i kirurški paviljon dimenzija 20 x 10 m. Bilo je to u stvari pravo veliko naselje kome se u blizini moglo doći šumskim putem kolima, što je jako olakšavalo dopremu bolesnika i hrane.

O preseljenju bolnice iz Vukelića u novu, šumsku zgradu u »Dnevnim vijestima«[11] od 14. marta 1943. je pisalo slijedeće:

»Ovih dana je izvršena reorganizacija i preseljavanje naše partizanske bolnice u novu zgradu. Trebalo je prenositi ranjenike i inventar bolnice ...

Na poziv svojih organizacija i NOO-a stizale su na određeni dan povorke naroda. Došli su ljudi, žene, starice, omladina, pioniri, naprosto svi. Malo tko je taj dan ostao kod kuće. Sakupilo se oko hiljadu duša. Svi su radili sa rodošću. Nikome nije bilo teško. Sa svih strana orila se pjesma.

Nekoliko kilometara išle su omladinke korak po korak noseći ranjenike. Nisu

10 Pod tim brojevima unesene su lokacije u registar i ucrtane u specijalnu kartu. Elaborat se nalazi kod Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu.

11 Izdavao ih je Agitprop OK KPH za Gorski kotar.

tražile smjenu, iako su im se na ramenima otvorili krvavižuljevi. Alione su pjevale i dalje. Pioniri, oni najmanji, nosili su po jedan jastuk ililonac izkuhinje.

— Bako, jučer si bila bolesna, je li ti teško? — pita netko.

— Ima i bolesnijih — govori baka noseći zavežljaj.

Bolnica je preseljena ...«

Četvrta neprijateljska ofanziva

Dok je u Drežnici tih nekoliko mjeseci vladalo privremeno zatišje, dotle je na ostalim dijelovima oslobođenog teritorija — na Kordunu, u Baniji, Lici, Bosanskoj krajini — bjesnila četvrta neprijateljska ofanziva. U borbama na području Korduna i Like borile su se i primorsko-goranske partizanske jedinice.

Zahvaljujući sretnoj okolnosti što nije bila obuhvaćena velikim operacijama neprijatelja u ovoj ofanzivi Drežnica je mogla primiti transporte ranjenika koji su u februaru 1943. dopremljeni iz Like. U dva transporta bilo je oko 100 ranjenika. Mukotrpan je bio put koji su ranjenici prevalili od Like do Drežnice po cici zimi. Pratio ih je Osmi udarni bataljon šeste primorsko-goranske brigade.

Prvi je transport krenuo iz Bijelih potoka sa Plješevice, a pratio ga je dr Oto Kraus, medicinska sestra Ruža Loos, bolničarka Štaka Uzelac, Boja Cokeša i drugi. Drugi je transport pošao iz Kamenskog, Frkašića i Mišljenovca. S njime su ušli: dr Tomislav Kronja, dr Franz Kleinhappel, dr Ljahnicki, Mila Uzelac, Miloš Korać i bolničari. U oba transporta nalazili su se i ranjenici iz bolnica koje je Vrhovni štab, napuštajući Bihać, prebacio u Liku. Našli su se tu: Bosanci, Crnogorci, Srbijanci i Dalmatinci, pa pošto je u drežničkoj bolnici uvijek bilo Slovenaca, to možemo s punim pravom reći da su tada u njoj bili borci gotovo iz svih naših današnjih republika, osim Makedonije. Bolnica je zaista poprimila široki, općejugoslavenski značaj.

Transporti su nastavljali put kolima preko Korenice, Priboja, Plitvica, Male Kapele, Primišlja, Plavca Drage, Modruša i Stajnice do Drežnice. To je bio dug i naporan put od nekoliko dana. Praćeni talijanskom avijacijom morali su na Maloj Kapeli skrenuti s puta. Ranjenici su čak na ćebadi vučeni po snijegu. Nakon dolaska u Drežnicu teži ranjenici su smješteni u Vukelićima — po kućama, a lakši su otpremljeni u zaselak Lisinu, gdje su na brzinu osposobljene dvije zidane zgrade. Među pridošlim ranjenicima bilo je mnogo tifusara.

Nametnula se i potreba pribavljanja golemih količina zavojnog materijala. U tu svrhu je Općinski odbor AFZ-a organizirao tkanje zavoja od konopljinog' vlakna. Zene su našle u svojim škrinjama poneko povjesmo prediva što su spasile u zemunicama. Zavoji su iz početka bili grubi, ali su se pranjem umekšali i vrlo dobro poslužili.

U to je vrijeme pri bolnici osnovana apoteka s apotekarima: Daliborom Banačijem, Nadom Prebilić, Nedom Sokolović i Marijom Bađel. Kasnije dolaze u apoteku: Vlado Jovanović, Anita Milić i Ksenija Radulović, studentica iz Kotora.

Epidemija tifusa harala je, i bolnicom, i cijelim krajem. U bolnici se povećala smrtnost. Ubrzo su ranjenici preseljeni u novu zgradu zajedno s onima iz Lisine. Sagrađen je tifusni odjel — baraka, a proradila je i stanica za razušivanje. Nove zgrade pokazale su se udobnima: bilo je toplo, ložene su peći, a zi-

dovi su bili dobro izolirani. Prema izjavama pridošlih, bila je to jedna od najboljih, pa i najljepših bolničkih zgrada na partizanskom tlu.

Dopis Komande mjesta Drežnice od 20. februara 1943. odborniku Lisine najbolje svjedoči kako se u Drežnici brinulo za bolnicu:

»Odmah uputi dva para voznog blaga na pilanu u Jagetiće«, naređivao je komandant mjesta Dmitar Vukelić, »za prevoz žaganica do V. P. bolnice za izradbu novog paviljona.

Ovo shvati za najozbiljnije i hitno bez obzira na poteškoće i poljske radove. Ovo je vrlo važno i potrebnije od svega, pošto se time sprečavaju zarazne bolesti od kojih prijeti opasnost svima nama.«

Tek što se bolnica malo sredila, Talijani su 10. marta 1943. s nešto slabijim snagama nenadano upali u Jasenak a dva dana kasnije i u Drežnicu. Bataljon »Marko Trbović« branio je odstupnicu bolnici koja se morala hitno evakuirati. Srećom neprijatelj ovaj put nije napadao i s primorske strane, nego samo od Ogulina. Evakuacijom je rukovodio Okružni komitet KPH za Gorski kotar i ona je efikasno provedena za dva dana. Veći dio ranjenika, i to onih najtežih, prenesen je prema vrhu Javornice i smješten u spilju i pod nadstrešnice. Nosile su ih omladinke. Put nije bio toliko dalek koliko strm, težak i naporan. S njima su ostali dr Mato Sobol, Zora Mikuličić, Sava Zrnić i drugo osoblje. Lakši ranjenici i dio tifusara evakuirani su diljem Javornice preko Stalka, na primorsku stranu u šume iza Mošuna. Tamo su smješteni u ranije sagrađenu baraku.

Iako tada nisam više radila u sanitetu, dobila sam zadatak da pratim ovaj transport i za njega odgovaram — to zbog moga »iskustva« s bolnicom u evakuaciji od jesenas. S nama su išli dr Emenuel Vajs, Vera Švabenić, Rafo Brozičević, Ilija Jovičević, Branko Ivošević, član Kotarskog komiteta KPH za Ogulin, i još neki drugovi. Put do Stalka trajao je 17 sati uz natčovječanske napore omladine. Bez smjene nosilo je 200 omladinki na ramenima 50 ranjenika. Pred nama je otišao u Primorje Tonček Mance da pripremi doček ranjenika.

Kad je transport ujutro poslije napornog dana i noći stigao na Stalak, došle su nam u susret mlade Primorke iz Ledenica, Krmpota i drugih primorskih sela, i prihvatile na svoja ramena nosila s ranjenicima. Bila je to prekrasna, stvarna manifestacija bratstva i jedinstva. Sutradan je od pretrpljenog napora umrla mlada skojevka Zorka Gostović iz Gostova Polja. Bolnica je ostala u Mošunama desetak dana i onda se vratila u Drežnicu.

Ofanziva je prošla; nismo imali velikih vojničkih gubitaka, ali je opet stradao narod. Talijani su ponovo popalili sve kuće u širem centru Drežnice — sve ono, što je prošle jeseni sagrađeno. Zapalili su i pilanu, taj spomenik rada i ljudske požrtvovnosti.

Nakon završetka ove ofanzive obolio je i umro od pjegavca dr Mato Sobol. Dr Kraus je premješten u Liku. U bolnici je ostao samo dr Vajs, ali je uskoro obolio i on. Medicinska sestra Ruža Loos vodila je bolnicu, ali se nije mogla upuštati u kirurške zahvate, a bilo je slučajeva koji se nisu mogli odgađati. Jedan je ranjenik čekao na amputaciju. Uprava bolnice obraćala se na sve strane i tražila od svojih jedinica i štabova da hitno pošalju liječnika u drežničku bolnicu.

Prema kazivanju dra Vajsa stigao je u bolnicu Albin Sivic, student medicine iz Slovenije koji je vršio dužnost referenta saniteta u 2. primorsko-goranskom odredu. No on nije bio kirurg, nego tek student medicine, a amputacija se morala hitno izvršiti. Oboljeli dr Vajs bio je još pri svijesti. Donijeli su ga u ordi-

naciju i vezali za stolicu. On je davao Živicu usmene upute, dok je ovaj operirao. Uz maksimalnu snagu volje Vajs je izdržao sve do kraja operacije, a onda je izgubio svijest.

Uskoro je došao u bolnicu dr Milan Forenbacher iz Delnica. U to vrijeme (12. IV 1943) naše snage oslobodile su Otočac i sva neprijateljska uporišta u Gackoj dolini. I bolnica je osjetila naše vojne i političke uspjehe. Plodna Gacka dolina, oslobođena sela i veća mjesta su sada lakše mogla da pomažu bolnicu darovima i prilozima. Iz Otočca je stigao i mladi liječnik dr Mladen Mileusnić.

O tadanjoj veličini i kapacitetu bolnice u Drežnici, najbolje govori službeni izvještaj dra Bore Božovića, šefa Sanitetskog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske od 22. maja 1943. u kom se navodi: da VP bolnica br. VII ima ukupno 29 ranjenika, bolesnika i rekonvalescenata, a od toga 7 nepokretnih i 26 pokretnih ranjenika. Bolesnika ima 131, a od toga 88 nepokretnih i 43 pokretna. Broj rekonvalescenata je 45. Bolnica ima 4 liječnika i jednu medicinsku sestru.[12]

Poslije svega, 11. jula 1943 uslijedila je pohvala Sanitetskog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske u kojoj je pisalo:

»Dragi drugovi!

U predanom radu pokazali ste da ste svoj zadatak u Narodnooslobodilačkoj borbi do sada časno ispunjavali, da ste ga duboko shvatili.

... .Cijeneći taj rad, cijeneći ta nastojanja, pohvaljujem upravu Vojno-partizanske bolnice br. 7 kao i sve njeno sanitetsko osoblje, a naročito ističem za primjer inicijative, marljivost, pedantnosti zauzimanja i požrtvovanja njenog upravnika druga dr Milana Forenbachera.

Politički komesar neka ovu pohvalu pročita pred svim ranjenicima i sanitetskim osobljem bolnice.«[13]

Događaji poslije kapitulacije fašističke Italije

Poslije relativno mirnog ljeta kapitulacija Italije (8. septembra 1943) otvorila je novi period u razvitku NOB-a u Primorju i Gorskom kotaru, a napose što se tiče bolnice. Obilje i radost u tim danima daju varljivu iluziju da se rat bliži skorom kraju, iluziju da je ono najgore prošlo. Na žalost, najgore je tek dolazilo. No, u svakom slučaju, bolnica se snabdjela velikim količinama sanitetskog materijala, lijekova, posteljine, šatora, odjeće, rublja, pokrivača, a da ne govorimo o kvalitetnim namirnicama kao što su: kakao, čokolada, kondenzirano mlijeko, sardine, marmelada, džemovi, sirevi, konzerve svih vrsta...

Iz Rijeke i Sušaka došlo je u bolnicu podosta stručnog osoblja i nekoliko liječnika: dr Medanić, dr Suppa (Talijan), zatim dr Josip Kajfeš iz Zagreba,Šime Novosel iz Ogulina, dr Franz Kleinhappel iz Like, dr Herbert Klemenčić, dr Bonka Oreščanin, dr Nikola Pravdica i dr Vladimir Pražić. U stručnoj ekipi bolnice su tada i četiri studenta medicine, te 50 bolničarki i bolničara.

Sretno razdoblje potrajalo je oko mjesec dana. Potiskujući naše snage, Nijemci su surovim metodama zauzeli sve glavne punktove u Gorskom kotaru i upali u Drežnicu 15. oktobra 1943. Bolnica je tada hitno evakuirana u više predjele Javornice, pod dobre i kvalitetne talijanske šatore. Zadatak da osigurava bolnicu i prenosi ranjenike dobila je 2. brigada 13. divizije, što je ona zaista

12 »Sanitetski zbornik«, knj. *2,* dok. 13.
13 Dokument se nalazi u posjedu dr Milana Forenbachera u Zagrebu.

vrlo ozbiljno shvatila. U naredbi Štaba brigade od 16. oktobra 1943. pored ostalog je pisalo: »Prateći bataljon te čete za vezu odmah će krenuti u pravcu gdje se nalaze ranjenici i imat će zadatak da ih prenašaju i pomognu prenos na sigurno mjesto i maskiraju. III bataljon bit će također uz ranjenike, ali kao borbena jedinica i imat će zadatak da štiti povlačenje ranjenika i njihovo sakrivanje. Zadatak bataljona je da dobrim i sigurnim patrolama u više pravaca bude točno obaviješten o kretanju neprijatelja i da prema tome štiti ranjenike dokle god ih ne sakrije. Bataljon će izbjegavati borbu, a prihvatiti je samo onda kada se radi o tome da treba osiguravati ranjenike... Ova naređenja treba odmah izvršiti.«[14]

Ovaj put nije došlo do napada na bolnicu. Kada su se Nijemci povukli, ranjenici su vraćeni natrag u bolnicu i otpočele su pripreme za zimovanje. Ubrzo je dovršen i kirurški paviljon.

Nakon kapitulacije Italije, **Kad** je sve izgledalo lako i jednostavno, preseljen je dio lakših ranjenika i rekonvalescenata u jednu od najvećih kuća u Stajnici, lijepom i velikom selu pod Kapelom u brinjskom kotaru. No, ni ta radost nije dugo potrajala. Naime, Nijemci su 15. oktobra 1943. prodrli iz Ogulina preko Jasenka u Drežnicu, a cestom preko Kapele u Stajnicu i Jezerane. Bila je velika greška smjestiti bolnicu pored ceste, važne saobraćajnice prema Senju, koja je Nijemcima bila osobito važna. U takvim okolnostima nije bilo vremena za evakuaciju bolnice. Tu su Nijemci i ustaše izvršili jedan od najužasnijih ratnih zločina: poubijali su i poklali 30 ranjenika, bolničara i bolničarki. Kad su se Nijemci povukli, spaseno je nekoliko ranjenika za koje su ubojice mislile, da **su** ubijeni. Među ubijenima **su** bili: Anka Bursać — Bosanka, bez obiju nogu, medicinska sestra Ilonka Golik iz Delnica i medicinar — Talijan — Giovani Rossi. Nekoliko bolničara je ipak uspjelo pobjeći.

Iako stalno ugrožavana od Nijemaca, više puta privremeno evakuirana i ometana u radu, bolnica u to vrijeme dosiže visok stepen organizacije i postiže solidne medicinske rezultate. Iz novembra i decembra 1943. godine postoji nekoliko sačuvanih dokumenata u kojima se govori o značajnim činjenicama iz rada bolnice. Tako se, na primjer, iz izvještaja bolnice, upućenog Sanitetskom odsjeku Glavnog štaba Hrvatske, vidi da u bolnici rade 3 liječnika, i 55 ostalih osoba. Također je pribilježen i jelovnik u to vrijeme:

»22. XI doručak: slatka kava s kruhom. Ručak: govedina, supa, varivo i riža. Večera: gulaš s noklicama.

23. XI doručak: slatka kava s kruhom. Ručak: govedina, grah i makaroni. Večera: rižot i čaj s rakijom.

24. XI doručak: slatka kava s kruhom. Ručak: goveđa supa, šnicle i varivo rizi-bizi. Večera: gulaš s paštom i čaj s rakijom.« Sličan jelovnik je bio i ostalih dana.

S ranjenicima se provodi intenzivan kulturni i politički rad. Čitaju se redovno članci i vijesti iz partizanske štampe. Prorađuju se zaključci konferencija, naročito odluke Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, kao i materijali iz vojne nastave. Posebno lice bavi se ovim poslom. Osoblje bolnice održava radne sastanke.

U bolnici djeluje i amaterska kazališna grupa u kojoj se često angažiraju i liječnici. U navedenom dokumentu piše: »Pjevački kor tri puta nedjeljno vjež-

14 »Zbornik«, tom V, knj. 5 i 20, str. 352, 397. **i 414, »Zbornik sanitetske službe«, knj. 2, str.** 92; **i knj. 0, dok. 128.**

ba. Knjižnica se povećala za 9 knjiga koje srao dobili od Okružnog NOO-a i Okružnog komiteta za Gorski kotar. Zidne novine izašle su 20. XI. u kojima su surađivali ranjenici i bolničko osoblje. Analfabetski tečaj će iduće nedjelje otpočeti intenzivnije raditi dok se dobije prostorija za taj rad...«

Iz spomenutog izvještaja se mogu vidjeti i mnogi drugi detalji iz života i rada bolnice, pa navodimo još jedan ulomak:

»Kod ranjenih i bolesnih drugova upotrebljavale su se u svakom slučaju najmodernije metode liječenja. I ranjeni i bolesni drugovi bili su koliko sa liječenjem, toliko i sa postupkom potpuno zadovoljni. Bolnička zgrada potpuno je uređena, okrečena, očišćena. Magazin, izgrađen u sobi br. 4 odstraniti će se već tokom sutrašnjeg dana i stvari ekonomata smjestiti u bivšu baraku relejne stanice, koja je prenesena i postavljena van bolnice. Jedan dio te barake služit će za smještaj muškog bolničkog osoblja a drugi za ekonomat. Žensko bolničko osoblje smješteno je u dvije sobe. Podignute su priče na jedan kat tako da sada svi imaju svoj ležaj. Pregledi vojnih i civilnih lica vrše se van bolnice pod šatorom, a ovih dana pristupit će se podizanju jedne barake na tom mjestu sa čekaonicom i prostorijom za vršenje pregleda, jer šator nije odgovarao.

Prijemno odjeljenje kao i depedikulaciona stanica funkcionišu ispravno. Prostor oko bolnice nasipa se kamenjem i uređuje. Radna grupa komande Goranskog područja koja ima za dužnost da provađa u djelo sve ove potrebe, ne vrši dužnost kako bi to bilo potrebno, i radi bez programa tako da se ne dolazi do željenih rezultata, pa Uprava Vojno-partizanske bolnice br. 7 smatra za potrebno da se bolnici dodijeli radna grupa od dvadeset ljudi koja bi stajala direktno pod komandom uprave bolnice i radila po direktivama te uprave. Na taj način rad bi se odvijao programski na vrijeme. Karantena bolnice održava se i dalje na snazi. Do kućne infekcije bilo kojom od zaraznih bolesti nije došlo i, poštivajući sve poduzete preventivne mjere u svrhu očuvanja bolnice od zaražavanja, do kućne infekcije, neće doći. U gornjem razdoblju primljena su u bolnicu dva slučaja pjegavca, i to sa položaja na Bjelskom. Jedan od njih teške je naravi.[15] Dva slučaja trbušnog tifusa koja leže u zaraznom paviljonu već su rekonvalescenti. Dne 25. o. mj. preuzeo je dužnost liječnika ove bolnice dr Herbert Klemenčić, koji je dodijeljen kirurgu dru Šimi Novoselu. Upravnik bolnice vodi prijemno i zarazno odjeljenje bolnice, vrši sve ambulantne preglede i vodi upravu bolnice... Bolnica nema drva. U blizini Agitpropa CK imade više desetina hvati dobrog bukovog suhog goriva (drva) koje bi u najkraće vrijeme trebalo bolnici, pa su u tom pravcu poduzeti potrebni koraci kod Ko. Gor. Područja ... Za bolničko osoblje koje je boso, dat će se izraditi šlape od teleće kože, a gornji dio od sukna . ..«

Posljednja evakuacija i herojska borba za spasavanje bolnice

Nakon kapitulacije Italije naše snage su onesposobile željezničko prugu Ogulin—Rijeka, a kako je Nijemcima komunikacija s morem bila potrebna, oni su se orijentirali na cestu Ogulin—Novi, koja prolazi kroz Jasenak i Drežnicu, kao i cestu koja, preko Kapele, Jezerana, Brinja i Žute Lokve, spaja Ogulin sa Senjom. Dakle, obje ove saobraćajnice prolaze kroz samo srce partizanskog

15 Epidemija pjegavca, koja je preko ljeta jenjala, ponovno se pojavila i u vojnim jedinicama i u selima. Zbog toga je u bolnici provedena najstroža karantena.

teritorija, koji je više od dvije godine bio slobodan. U ovo vrijeme je oslobođeni teritorij obuhvatao i doline Dobre i Kupe, te se protezao sve do Čabra i Primorja.

Područje Drežnice, Jasenka i Gornjeg kraja postaje trajno poprište krvoprolića, ogorčenih borbi i novih nečuvenih patnji koje trpi mučenički narod. Nijemci nemilice »čiste« teren u čemu im pomažu »trupovi«, specijalne ustaške jedinice, koje preobučene u partizane na prevaru upadaju u sela i masakiraju narod (26. januara 1944. ubili su u Škaliću odjednom 28 ljudi). Poznati su pokolji u Jasenku, Zrnićima, Radlovćima i drugim selima.

U te zloslutne dane bolnica kraće vrijeme gubi vezu s vojnim jedinicama. Uprava bolnice je poslala dva omladinca, Bruna Morettia i Radoslava Margetića, kurire da uspostave vezu s najbližom vojnom jedinicom, za koju se znalo da operira negdje u Gornjem kraju. Ne poznavajući dobro puteve, iznemogli od zime i napora, obojica su poginula od Nijemaca negdje blizu Brinja.

Bolnica preživljava svoje najteže dane. Nijemcima je stalo do toga da unište bolnicu, jer im je bilo jasno, da će, dokle god je ona na tome terenu, biti uz nju i neka vojna jedinica koja će je čuvati a njima ometati komuniciranje s Primorjem.

O daljim događajima kazuju: tadanji upravnici bolnice — dr Franz Kleinhappel i dr Vladimir Pražić, zatim politički komesar bolnice Milan Egić, administrator Vera Sišul-Šojat i Mata Rajković, tadašnji sekretar Kotarskog komiteta KPH za Ogulin[16].

Prvo naređenje za evakuaciju stiglo je 23. januara 1944. Bolnica se morala seliti u više predjele Javornice. Određene su stepenaste evakuacione zone. Kako je neprijatelj ponovo naglo upao u Drežnicu, to se moralo raditi brzo. Pod šatore je sklonjeno 80 ranjenika. Već istoga dana morale su se neke kirurške intervencije vršiti pod vedrim nebom, po velikoj hladnoći. Inventar bolnice je sakriven koliko je to bilo moguće učiniti. Narednog dana odlazi dr Herbert Klemenčić s 53 lakša ranjenika preko Mošuna u Mrkopalj, kamo su sretno stigli nakon tegobnog puta kroz šume zametene snijegom. Kao osiguranje pratila ih je jedna četa boraca.

Bolnicu cijelo vrijeme štite jedinice 13. primorsko-goranske divizije (1. bataljon 1. odreda pod komandom Miloša Rađovića i Franca Dovečera, kao i 1. brigada), držeći položaje na liniji Radlovići, Sekići, Vukelići, pa sve do Stalka. Međutim, Nijemci su već 26. i 27. januara prodrli u Vukeliće. Odatle su krenuli u Javorni.cu i došli db prve bolničke zgrade koja je već bila ispražnjena. S bolnicom se u šumu povlačio i veliki dio naroda Drežnice — golog i bosog, koji je još uvijek nalazio dovoljno snage da nosi ranjenike. U podnožju Javornice vode se ogorčene borbe. U borbu su se uključili i članovi Komande mjesta, i Komande područja kojima je bio na čelu Rade Vraneš, zvani Rabata, članovi Kotarskog komiteta za Ogulin sa sekretarom Matom Rajkovićem, kao i straža Agitpropa CK KPH koji se također nalazio na Javornici. Oružja je bilo, a pucao je tko god je mogao držati pušku.

Evakuacija je nastavljena i 2. januara. S nevjerojatnom požrtvovnošću narod je nosio ranjenike. Najtragičnije je bilo kad se napuštao treći punkt evakuacije, jer su se zbog velike žurbe morali ostaviti šatori. S visina Javornice moglo se dobro vidjeti kako gore bolničke zgrade, a borbe su i dalje trajale uz velike obostrane gubitke. Stizali su novi i novi ranjenici.

16 Njihove Izjave pohranjene su u Arhivu Zavičajnog muzeja u Ogulinu.

Neprijatelj se povukao 29. i 30. januara nakon što je zapalio i posljednju baraku. Bolnica s ranjenicima, kojih je tada 'bilo 118, polako se vratila niz Javornicu. Nakon nekoliko dana i noći provedenih pod svega nekoliko šatora, ili najvećim dijelom pod vedrim nebom, jer zgrada više nije bilo, stiglo je naređenje za selidbu. Naređeno je da se ide preko Tomića i Jasenka u Mrkopalj. Zaprege su dopremljene iz Ravne Gore i Mrkoplja, jer se u Drežnici nije imalo što mobilizirati i ranjenici su stavljeni u kola. Do Mrkoplja se putovalo dan i noć. Osvanula je velika hladnoća, ali, je vrijeme bilo mirno. Temperatura je pala na oko minus 20°. S bolnicom je u Mrkopalj stiglo mnogo stanovništva — golog, bosog, i bez igdje ičega. Koliko je ovo putovanje bilo naporno kazuje i činjenica da je na istom tome putu, na istoj hladnoći, nekoliko dana kasnije doživjela tragediju 2. brigada 13. divizije koja se velikim dijelom smrzla na Matić poljani kod Mrkoplja.

Tako je Drežnica ostala bez kuća, bez blaga, bez svoje bolnice i, konačno, bez naroda. Pustoš je zavladala Drežnicom. Nijemci više nisu imali što zapaliti, a poubijali su sve što su mogli.

Stigavši u Mrkopalj, bolnica je zatekla dra Klemenčića s ranjenicima koji su bili dobro smješteni u školi. Neko vrijeme bolnica je ostala u Mrkoplju, a onda seli u razna mjesta Gorskog kotara: Skrad, Turki, Donja Dobra, Brod na Kupi i dr. Ušla je u sastav bolnice 11. korpusa. Kasnije jedan njezin dio prelazi u Dalmaciju — u Benkovac, i konačno pred kraj rata cijela bolnica seli u Ljubljanu, gdje je i rasformirana nakon oslobođenja 1945. godine Tu je ostala i bolnička arhiva, koja, na žalost, nije pronađena ni do danas.

Transporti za Bari u **Italiji**

Prije opisanih događaja otpremljena su iz Drežnice dva transporta ranjenika putem savezničkih veza u Italiju. Prva grupa se ukrcala u uvali Stinici na brod »Cetinu« u decembru 1943. a druga je u januaru 1945. krenula iz Senja. Ukrcali su se zajedno s ranjenicima iz Like. Oba broda stigla su nakon teške odiseje u Bari, sakrivajući se po uvalama i među otocima, izbjegavajući izvidnice njemačke mornarice i avijacije, koje su u to vrijeme budno kontrolirale Jadransko more. Ranjenike su pratili: Ilija Jovičević, Rafo Brozičević, Zorka Milošević, Smilja i Sava Zrnić i dr. Narod na otocima pomogao je ovim brodovima da se sakrivaju, donosio ranjenicima hranu i vodu, vršio izviđanja. Bez te podrške teško da bi se brodovi probili do Barija.

Zahvaljujući ovim pothvatima i kasnijim zračnim prebacivanjima u Italiju mnogim ranjenicima spaseni su životi i zdravlje, ali su ipak mnogi podlegli i ostavili svoje kosti daleko od domovine o čemu svjedoči, između ostalog, i spomenik našim borcima u Barletti kod Barija.

Organizacija, rad i upravljanje u bolnici

Velika ustanova, u kakvu je vremenom prerasla drežnička partizanska bolnica, zahtijevala je specifičnu unutarnju organizaciju i podjelu rada. U ranim danima bolnice — u njezinoj mladosti — pod vrhom Javornice u jednoj baraki, to nije bio naročit problem. Organizacija je tada bila zapravo kopija velike porodice i njezinog domaćinstva. Kako se bolnica širila, tako se ukazi-

vala i potreba iznalaženja najpogodnijih organizacionih rješenja, a time se nužno mijenjao i način upravljanja njome.

Na čelu bolnice bio je upravnik redovno liječnik. On se brinuo o cjelokupnom medicinskom radu u bolnici, kao i o osposobljavanju i usavršavanju ostalog medicinskog osoblja koje mu je bilo odgovorno za rad. Uz njega je u pojedinim periodima bilo i po nekoliko liječnika.

Politički komesar bolnice brinuo se za sve ostalo: osiguranje, raspored rada, različite nabavke, gradnju novih objekata, evakuaciju za slučaj neprijateljskog napada; prosvjetni i politički rad s ranjenicima i osobljem; vezu sa selom, organizacijama, te pozadinskim vojnim i civilnim vlastima. Politički komesar je kasnije imao i pomoćnike, npr. za kultumo-prosvjetni rad, za moral ranjenika itd. To je obično bio neki od oporavljenih ranjenika.

Apotekom je neposredno rukovodio apotekar s pomoćnicima; primao i izdavao lijekove prema nalogu liječnika.

Medicinsko osoblje sastojalo se u prvo vrijeme od najmanje dvije iskusne sestre — stručne ili priučene. Kasnije ih je bilo više, a najiskusnija od njih vršila je posao instrumentarke. Veliki broj bolničarki i bolničara starao se za njegu i prenošenje ranjenika, za održavanje higijene ranjenika i prostorija. Postojala je i posebna osoba — higijeriičar.

Ekonom se starao za nabavku hrane, a imao je i po nekoliko pomoćnika, nabavljača i magazinera.

U službi bolnice redovno se nalazio jedan, a često i dvojica kurira.

U kuhinji se nalazio glavni kuhar s dvije ili više pomoćnica. Nekolio vodara s opremljenim konjima i mazgama staralo se o dopremanju vode.

U toku 1943. godine bolnica je osnovala radionice: stolarsku, krojačku, pekaru, praonicu rublja. U svakoj od njih radilo je nekoliko radnika (stolarska je za vrijeme epidemije tifusa pravila danonoćno mrtvačke sanduke). Posebna radna grupa od pet-šest ljudi bavila se čišćenjem snijega, uređivanjem okoline bolnice, nabavkom i cijepanjem drva, loženjem peći, prenošenjem ranjenika i koječim drugim.

Prema naprijed izloženom, razumljivo je da je bolničkog osoblja znalo biti i preko sedamdestero. Razvitkom NOV ovo osoblje dobilo je činove.

Bolničke knjige i evidenciju ranjenika vodio je jedan od liječnika.

Ostalu administraciju i korespodenciju vodio je najprije politički komesar, a kasnije se time bavilo posebno lice.

Vera Sišul-Sojat, iz Rijeke, u neobjavljenim uspomenama, opisuje svoje radno mjesto u administraciji bolnice 1943. i 1944. godine. U njenom tekstu se najbolje vidi razgranatost i obimnost poslova u tadašnjoj bolnici. »Trebalo je zaprimiti sve uputnice ranjenika i bolesnika«, piše ona, »koji su stizali s položaja, odnosno iz jedinica. Biti prisutan kod dolaska svakog pacijenta i uzeti od njega generalije (ukoliko je to bilo moguće), zatim sve podatke zavesti u glavnu knjigu ranjenih. U nju se pored generalija upisivalo kojoj je jedinici (četi, bataljonu, brigadi i diviziji) pripadao, gdje je ranjen; zatim dijagnoza, terapija i, u posljednjoj rubrici, kada je otpušten ili umro. Prije odlaska iz bolnice dobio je svaki borac otpusnicu.

Trebalo je obligatno prisustvovati svakoj viziti — ujutro i poslije podne. Tada sam se upoznavala s dijagnozama i primala obavijesti o otpuštanju pojedinaca iz bolnice, na osnovu čega sam kasnije pisala otpusnice, a ujedno sam za svakog ranjenika bilježila koji mu se lijek propisuje, te davala to apoteci. Kasnije su to radili apotekari.

Vodila se i posebna knjiga umrlih drugova.

Bila sam stalni telefonista i uspostavljala vezu sa svima. Pored telefona sam spavala, primala poštu, depeše itd.

Pravila sam sve moguće izvještaje koji su traženi. U slučajevima kad se radilo o transportiranju većih grupa ranjenika u inozemstvo, odnosno rekonvalescenata u novoformirane manje bolnice, morali su se praviti popratni spiskovi sa svim podacima i to u nekoliko primjeraka, a nije se raspolagalo pisaćom mašinom s velikim valjkom.

Kasnije je vođenje administracije bilo još kompliciranije. Bilo je sve više raznih knjiga i izvještaja.

Pored gornjih poslova vodila sam i kulturno-prosvjetni rad. Već potkraj 1943. godine imali smo biblioteku s oko 200 knjiga. Dobivali smo ih s terena i posuđivali ranjenicima. Bila je to prava mala biblioteka s popisom knjiga i evidencijom, a u njoj je bio užitak raditi. Zidne novine su bile obligatne. Pjevački zbor, sastavljen od personala i ranjenika, koji je vodio bolničar Poldo Marač, je bio vrlo dobar, a naročito u vrijeme kad su došli u bolnicu ranjeni Slovenci (iz borbi za Vrbovsko u decembru 1943. godine). Svakoga umrlog druga otpratio je na groblje iza bolnice cijeli zbor i otpjevao Lenjinov posmrtni marš, i to vrlo lijepo. Za mene su to bile veličanstvene sahrane, bez pompe, vijenaca i cvijeća, kakve nisam nikada kasnije doživjela.«

Partijska organizacija je osnovana početkom 1943. Brinula se za moral ranjenika i personala, za izgrađivanje njihove svijesti, za političko obrazovanje, kulturno-prosvjetni rad i si. Kako u bolnici nisu svi bili članovi Partije, od članova se zahtijevalo veće zalaganje. Služili su za primjer ostalima i preuzimali najteže zadatke. Konstantno su prisutna nastojanja da se što veći broj ljudi osposobi za prijem u Partiju. Partijska organizacija je bila povezana s okružnim ili kotarskim komitetom partije na terenu. U bolnici su djelovale i organizacije SKOJ-a i USAOH-a koje su se posebno bavile radom omladine, okupljajući je oko programa koji joj je bio blizak. Valja napomenuti i to da je omladinska organizacija bolnice redovito održavala čvrstu vezu s omladinom drežničkih sela.

Događalo se, da dođe do nesporazuma između pojedinih članova u kolektivu, na pr. između političkog komesara i liječnika, ali se to brzo sređivalo, i nikada zbog ličnih nerazumijevanja nije trpjela bolnica ni rad u njoj.

Lako bi se moglo pomisliti, da su nivo liječenja i njega bolesnika u skromnim uslovima partizanske bolnice bili niski i loši. No, nije bilo tako. Golemi napori tisuća ljudi ulagani su u to, da kvalitet bolnice i njezin način djelovanja budu što bolji i uspješniji. Napori nisu ostajali bez uspjeha. Mogućnosti su u početku bile manje, a tokom vremena i širenjem borbe — oslobađanjem većih gradskih centara, dolaskom sve većeg broja liječnika-specijalista na oslobođeni teritorij i osposobljavanjem medicinskog osoblja — bolnica je bivala sve bolje snabdjevena inventarom, lijekovima i instrumentima; sve bolja u stručnom pogledu. Uporedo s tim tekli su i rezultati.

Jasno je i to da je Tad bio efikasniji i na višem nivou u mirnijim periodima, dok se u vrijeme ofanziva i prilikom evakuacija svodio na neophodni minimum. Tada je bilo bitno zaštititi ranjenike da ih neprijatelj ne pobije, što se više puta događalo u raznim krajevima Jugloslavije a, na žalost, i kod nas u Stajnici 1943. godine.

U početku je omladina ribala podove u bolnici, a žene su prale rublje i zavoje. Ali u ono vrijeme kad se bolnica već proširila a Drežnica bila popaljena,

pojavila se epidemija tifusa a s njome i karantena u bolnici. Tada je osnovana pri bolnici praonica rublja, a o čišćenju zgrada starala se radna grupa. Sobe su čišćene svako jutro, kreveti uređivani.

Osoblje bolnice bilo je dužno da, prije svega, održava svoju ličnu higijenu, da bude čisto radi sprečavanja širenja ušiju. Pranje ruku prije i poslije pristupanja ranjenicima bilo je obavezno. Liječnici i bolničko osoblje nosili su bijele kape i ogrtače, koji su morali uvijek biti čisti.

Ranjenici su se umivali svako jutro. Prije doručka i prije vizite kroz bolničku sobu prošlo bi nekoliko bolničarki ili bolničara s vrčevima vode, lavorima i sapunom, te pomagali ranjenicima pri pranju. Pokretni ranjenici izlazili su van pred zgradu i jedan drugome pomagali. O kupanju ranjenika nije moglo biti govora zbog nedostatka vode, kada ili tuševa. Ipak, često su im prane i noge. Pri jutarnjem umivanju obavezno su se prale ruke, lice, vrat, uši i zubi.

Kreveti su se, prema mogućnostima, presvlačili jedanput u tjednu. Novi ranjenik dobivao je čisto posteljno rublje. Ranjenici su na sebi imali većinom vlastito rublje, ali za izvjesni broj njih mogla je i bolnica osigurati dio rublja.

Borba s ušima vodila se ogorčeno. Ranjenici su bili ošišani. U proglasu karantene nad bolnicom od 3. 12. 1943. stoji: »... da bolničko osoblje pazi strogo na čistoću bolesnih i ranjenih drugova, na posteljinu, i da pojavu ma i jedne jedine uši na krevetnim ili bilo kojem drugom mjestu odmah prijavi liječnicima, koji će odmah poduzeti potrebne korake da se zaušna krevetnina a po potrebi i cijela bolesnička soba podvrgne temeljitom čišćenju i razušivanju.

Razušivanje rubenine i posteljine u bolničkoj razušnoj stanici vršit će se bez zastoja tako, da će se razušivanje pojedinih bolničkih odjeljenja vršiti svakih osam dana po jedan put bez obzira da li su uši ustanovljene ili ne.. .«[17]

Razušivanje se počelo obavljati početkom 1943. u Vukelićima i nastavljeno je u Javornici. Primjenjivalo se tzv. »partizansko bure«. No, poslije kapitulacije Italije bolnica je dobila veliki aparat s parnim kotlom koji je predstavljao pravu depedikulacionu stanicu.

U bilo koje doba da je došao ranjenik, odnosno bolesnik, bio je odmah pregledan i prema potrebi primljen u bolnicu. Pregledao bi ga dežurni liječnik. Kad se bolnica proširila (1943) sagrađena je niže glavne zgrade, na prilazu k bolnici, prihvatna ambulanta, tj. posebna baraka za tu svrhu. Svaki novodošli pacijent bio je najprije tu pregledan, a zatim upućen, ili u bolesničku sobu, ili je, u lakšim slučajevima, nakon pomoći i savjeta, upućen na kućnu njegu, odnosno u jedinicu. U hitnim slučajevima pristupalo se odmah kirurškoj intervenciji.

Vizita je u pravilu obavljana svaki dan, a previjanje svaki drugi dan. Budući da su liječnici bili vrlo zaposleni, obično je bilo raspoređeno tako da je polovica ranjenika previjana u jednom danu, a druga polovica u drugom. Lakše rane kao i one koje su već dobro zacjeljivale previjale su iskusnije bolničarke. Vizitu je obavljao liječnik s dva bolničara. Ranjenici su previjani uglavnom na krevetu, a u kompliciranijim slučajevima liječnik bi odredio da ranjenika treba odnijeti u ordinaciju, gdje je ordinirao i po nekoliko sati nakon vizite. Poslije podne obavljana je još jedna letimična vizita.

Nedostatak zavojnog materijala bio je uvijek prisutan. Cesto nije bilo leu-

17 Dokument se nalazi u Arhivu Zavičajnog muzeja u Ogulinu.

koplasta, pa se rana na kuku ili ramenu morala zavijati s nekoliko metara zavoja. Ogromnu pomoć učinile su bolnici drežničke žene, kad su otkale velike količine zavoja. Usprkos svim poteškoćama, nije se događalo da ranjenici ostanu neprevijeni više od 2—3 dana, osim za vrijeme ofanzive.

U ordinaciji se nalazio operacioni stol, ormar s knjigama, otoman, pisaći stol, vitrina s instrumentima, nužnim lijekovima, dezinfecijensima i nekoliko stolica. Zahvaljujući brizi liječnika i osoblja, ordinacija je djelovala čisto i uredno. I u trenucima najveće oskudice vode, u ordinaciji je uvijek morala biti kanta čiste vode za hitni slučaj, a bilo je najstrože zabranjeno trošiti je u druge svrhe. Tu su bili još lavor i ručnik, da liječnik može u svako doba oprati ruke. Instrumenti su se iskuhavali u kuhinji, ili na malom štednjaku u ordinaciji.

I prostoru oko bolnice posvećivana je dužna pažnja. O tome se starala radna grupa: čistila je staze i prilaze pojedinim barakama, sklanjala i mela kamenje, grančice i opalo lišće ili snijeg.

Pred glavnom zgradom bio je postavljen stol s klupama gdje su za lijepa vremena sjedili rekonvalescenti i posjetioci bolnice. Tu su se obično održavali tečajevi, sastanci i si.

Podalje od bolnice bila je zahodska jama koja je redovno zasipana zemljom i krečom. U sastavu zgrade bila su još četiri zahoda.

Treba imati na umu da tada još nisu postojali antibiotici, te su se rane gotovo redovno gnojile. Za dezinfekciju, njegu i liječenje rana upotrebljavana su slijedeća sredstva: jod, alkohol, rivanol, hipermangan, lizoform, dermatol, živina mast, borna kiselina, borvazelin, streptazol, lapis, peru balzam, mast burov i dr.

Najviše je bilo otvorenih fraktura ruku i nogu uslijed eksplozija bombi i granata. Bilo je ranjenih u glavu, u toraks, u trbuh. Događalo se da čovjek bude ranjen na 5—6 mjesta rafalom mitraljeza.

Frakture su relativno dobro liječene kao i mnoge dr*uge ozljede, no pogodak u trbuh gotovo redovno je dovodio do smrti ranjenog jer je obično pri tome dolazilo i do upale potrbušnice. Teško se u onim uvjetima moglo pomoći ranjenom u glavu, oko, ili kičmu.

Prve godine rezultati liječenja bili su efikasniji, ali kasnije, dscrpenost ratom i avitaminoza smanjivali su otpornost, te je liječenje bilo manje efikasno. Stanje se još više pogoršavalo epidemijom pjegavca. Osim toga, sve su češće bile i pojave dekubitusa, iako se poduzimalo sve što se moglo da ga se spriječi. Bilo je slučajeva da su bolesnici umirali uz potpuno raspadanje tkiva. Bilo je i slučajeva gas-gangrene od koje se redovno umiralo.

Za liječenje unutarnjih bolesti nalazilo se uvijek odgovarajućih lijekova. Vrlo često je dolazilo do pojava upale bubrega i mokraćnih puteva, naročito u hladnije doba godine. Liječenje dijetom i urotropinom davalo je dobre rezultate. Bile su česte i upale pluća. Razne intoksikacije sprečavane su tada aktualnim streptozolom, streptazolkininom, prontozilom i drugim raspoloživim lijekovima.

Pri operacijama i pregledu bolesnika jedan od najvećih problema predstavljalo je svjetlo. Naime, u gustoj šumi slabo se vidjelo i po najvedrijem sunčanom danu, pa se i danju u ordinaciji morala paliti lampa. Noću su bolničari držali nad ranjenikom po dvije ili tri petrolejske lampe. U 1943. godini bolnica je dobila iz Primorja velike petroplinske lampe (lampe koje ribari upotrebljavaju u ribolovu na srdele). Ove su odlično poslužile u našoj ordinaciji.

Karbidne lampe upotrebljavane su samo u sporednim prostorijama, npr. u kuhinji, radi nezdravog mirisa. Inače, po sobama su korištene »krumpiruše« (u izdubeni krumpir stavi se nešto masti i fitilj od konoplje).

Prvi kirurški instrumenti bili su iz ordinacije dra Ota Krausa iz Mrkoplja. Nedostajala je samo pila, te je dr Kraus morao vršiti amputacije ručnom stolarskom pilom. No, ni to nije dugo trajalo jer su ilegalnim vezama iz gradova stigle gotovo istovremeno tri kirurške pile — iz Ogulina, Delnica i Sušaka.

Pri operacijama davana je pacijentima narkoza (eter i kloroform) kroz masku napravljenu od vate i gaze. Kod manjih intervencija operiralo se bez narkoze, ili je davana lokalna anestezija.

Protiv bolova pacijentu je obično davan: morfij, fenacetin, amidopirin, veramon, luminal i si. Vremenom su zapažene pojave navikavanja na morfij, pa su ga liječnici izbjegavali služeći se drugim sredstvima.

Dolaskom liječnika — kirurga dra Emanuela Vajsa, zatim dra Josipa Kajfeša, dra Sime Novosela, dra Franza Kleinhappela i drugih, kirurgija se od jeseni 1943. razvila do najvišeg tada mogućeg nivoa. U početku su se za imobilizaciju nogu ili ruku upotrebljavale drvene udlage, koje su pravili stolari u bolničkoj radionici.

Da bi se omogućila sterilna sredina, izgrađen je konoem 1943. kirurški paviljon, solidna zgrada s velikim prozorima. Građena po uputama liječnika, odgovarala je svojoj svrsi, ali na žalost, kratko je korištena. Nijemci su je zapalili zajedno s ostalim zgradama bolnice u januaru 1944. godine.

Prva zaraza koja se masovno pojavila na oslobođenom teritoriju bio je svrab (scabies). On je redovno liječen, ali se zbog njega nije nitko mnogo uzbuđivao, jer se od svraba nije umiralo. Liječen je svinjskom mašću u koja bi se umiješao sumporni prah. Ta dva sredstva lako su se uvijek našla, pa su se ljudi liječili i sami. Postoje u tu svrhu i neke trave koje su se u narodu uspješno upotrebljavale. No, bilo je i slučajeva gnojenja i infekcija kože zbog lošeg postupka kod svraba, koje su se morale ozbiljnije liječiti. Kasnije su upotrebljavani razni, vrlo efikasni talijanski lijekovi protiv svraba.

U bolnicu su dolazili i pacijenti koji su bolovali od drugih, kroničnih i infektivnih bolesti: tuberkuloze, raznih dječjih bolesti i si. Takvi su obično upućivani na kućnu njegu i liječeni ambulantno.

U jesen 1942. godine, nakon velike ofanzive i prvog paljenja Drežnice, masovno su se pojavili krvavi proljevi, koji su čas ličili na dizenteriju, čas na paratifus, no liječeni su uspješno taninom i ugljenom, a prestajali su i bez liječenja.

Strah od tetanusa lebdio je nad bolnicom kao crni oblak. Serum protiv tetanusa vrlo se teško nabavljao i čuvan je samo za rane od granata i bombi koje bi eksplodirale u mekom terenu. Ljeti 1942. bolnica oko dvije sedmice nije imala seruma i tada je zabilježeno nekoliko smrtnih slučajeva. Tada se tek jasno vidjelo koliko je života spasavao serum. Bilo je slučajeva da je ranjenik došao u bolnicu sa zakašnjenjem. Tada bi dobio blažu formu tetanusa i izliječio se.

Okupator i pjegavac bili su dva podjednako strašna neprijatelja narodnooslobodilačke borbe. Pjegavac se najviše raširio u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi i harao sve do ljeta 1943. a onda se u jesen ponovo pojavio u nešto manjem opsegu, ali se sporadično pojavljivao sve do oslobođenja. Epidemija je zahvatila cijelu našu zemlju, a najviše Narodnooslobodilačku vojsku. Dok

je u bolnici u normalnijim prilikama od rana i ostalih bolesti umiralo 4—5 ljudi sedmično, umiralo je u to vrijeme i 10 ljudi dnevno samo od pjegavca.

Od pjegavca je masovno bolovalo i stanovništvo, pa je i pomoć bolnici u to vrijeme bila slabija. Da bi se rasteretila bolnica, u Vukelićima je ljeti 1943. osnovana civilna ambulanta koju su vodili: dr Olga Milošević, dr Borika Oreščanin, Mira Jurić i Saša Đuranković. Bila je to ekipa poslana od ZAVNOH-a.

Smrzavanja je bilo već prve ratne zime. Čekanje u zasjedi, u snijegu i pri vrlo niskoj temperaturi, izazivalo je smrzavanje, i to najviše nogu. Nisu bile rijetke amputacije stopala uslijed suhe gangrene. No, najteži slučaj smrzavanja dogodio se na Matić poljani 22. februara 1944. kada je zbog smrzavanja umrlo 26 boraca 2. brigade 13. divizije. Istovremeno je u brigadi i 100 boraca zadobilo smrzotine. U Mrkoplju su smješteni u bolnicu. I kod ovih boraca bilo je kasnije nekoliko smrtnih slučajeva.

Kao ilustracija snabdjevenosti bolnice lijekovima može poslužiti pismo koje je bolnica 24. marta 1943. uputila Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje u kome mu se zahvaljuje za primljene lijekove.

»Primili smo od vas«, kaže se u pismu, »23. o. m. tri paketa sa slijedećim lijekovima na kojima vam se zahvaljujemo:

1. Eter za narkozu 1 000 gr, morfium injekcije 3 kutije, kinin-tablete 250 komada, kokaina 1 kutija, codein tabi. 200 komada, plurazola 300 komada.
2. Flogocid 1 tuba, otocain 1 kutija, codein 50 tableta, derganil 20, amidopirin 20 kutija, cocain 1 bočica, morfium 1 kutija, inj. serum antitetanicum 11, streptazol 20, saharin, eter, za narkozu 9 boca po 100 grama, tonokardin 1, 1 kutija raznih injekcija, 5 paketa vate, 8 zavoja i 4 paketića gaze.
3. Novotofan 20, gorka sol 100 grama, aspirin 100, 1 bočica oleum creozot, 3 selaceta, novoseptol 20, atophan 20, streptazol 20, ugljen 30 tableta, hipermangan 50 tableta, cardiozaol-kinin 1 kutija, jod-tinktura 250 i 50

grama.. .«[18]

Partizanske bolnice su stalno oskudijevale ne samo lijekovima i liječnicima, nego i bolničkim osobljem. Međutim, postepeno se na kursevima i praktičnim radom u bolnicama osposobio velik broj omladinaca i omladinki za bolničarski posao. U slobodnom vremenu liječnici su stalno održavali tečajeve[19].

Tečajevi su održavani d pri Sanitetskom odsjeku Glavnog štaba Hrvatske. Na njima su redovno bili prisutni i mladi kadrovi iz Bolnice br. 7. Činjenica je i to da su ovi kadrovi povremeno raspoređivani u druge bolnice, ili u vojne jedinice. Ovdje ću spomenuti samo jedan takav primjer. Naime, kad su u septembru 1943. ustaše izvršile svirepi pokolj ranjenika u Otočcu i odveli sa sobom opatice i drugo osoblje koje im je pomagalo u vršenju zločina, iz Bolnice br. 7 premješen je u Otočac veći broj bolničkog osoblja kao naročito spremnog i pouzdanog[80].

U početku rada i djelovanja bolnice umrli borci pokapani su na najbližem seoskom groblju — u Vukelićima. Ipak, nekoliko umrlih od tetanusa pokopani

18 »Zbornik sanitetske službe«, knj. 6, dok. 128 i 124.

19 Sačuvana je bilježnica Zore Mikuličić-Marač s tečaja koji je ljeti 1943. održavao dr Milan Forenbaher s osobljem drežničke bolnice. Teka je pohranjena u Zavičajnom muzeju u Ogulinu.

20 Jela Jančić-Starc, navedeno djelo, fotografija (str. 64^-66) grupe bolničarki i bolničara iz drežničke bolnice na radu u Otočcu: Marija Jurašić Febra, Elica Sever, Ilija Jovičević, Ivo Deluka, Jaroslav Trška, Mario Brkarić Brico, sa Sefom bolnice dr Deziderom Julius i med. sestrom Lili Julius.

su u blizini bolnice, pod vrhom Javornice. Dr Kraus je na tome inzistirao, jer je bacii tetanusa strogo anaeroban i traje u zemlji godinama. Tako bi se na seoskom groblju stvorilo pravo rasadište tetanusa. Za vrijeme ofanzive 1942. na Bilima je umro radnik iz Siska, zvani Đuro Haubica i sahranjen u tome dijelu Javornice, zapravo zazidan kamenjem, jer se u tvrdom terenu nije mogla iskopati raka.

Kad se bolnica preselila iz Vukelića natrag u šumu (1943) jedno vrijeme su mrtvaci dalje pokapani na seoskom groblju. No, groblje je vremenom postalo tijesno. Veliki broj mrtvih u doba epidemije pjegavca prisilio je bolnicu da locira novo groblje u blizini — u šumi. Tako su oni koji su umrli u bolnici sahranjivani na nekoliko mjesta[81].

Partizanska bolnica u Drežnici, osnovana početkom 1942. godine, odigrala je značajnu ulogu u razvitku NOP-a, odnosno ratnog saniteta, na području kome je bila namijenjena — Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Gornjem brinjskom kraju i Istri. Smjestivši se u malu baraku na Javornici, ona je postepeno dobivala sve širi značaj, primajući ranjenike i iz drugih udaljenih krajeva pa je brzo prerasla okvire predviđenog teritorija.

Postavši značajna za šire područje, bolnica napreduje i širi se, te je u mogućnosti da obavlja sve krupnije zadatke. Ona prima ranjenike iz Korduna, Like, Banije, Zum berk a i Slovenije, a u toku četvrte neprijateljske ofanzive i velike transporte ranjenika i tifusara iz Like, od kojih su mnogi bili iz Centralne bolnice Vrhovnog štaba NOV i POJ. Bilo je tu ranjenika iz Dalmacije, Crne Gore, Bosne i Srbije. Prošao je kroz nju i veliki broj Talijana koji su se borili u našim redovima. Tako je bolnica šireći svoju djelatnost poprimala i općejugoslavenski pa čak i međunarodni karakter.

Ipak, o njoj se zna mnogo manje nego o drugim bolnicama na oslobođenom teritoriju. U vojnim dokumentima spominjana je vrlo škrto i usputno, tek ako je njezino postojanje bilo vezano uz neke vojne akcije. Poslije rata priređivane su i razne izložbe o partizanskom sanitetu, ali ova bolnica nikada nije na njima bila predstavljena.

Međutim, partizanska štampa pisala je o bolnici od samog njezinog osnutka. Ona govori o akcijama organizacija žena i omladine i narodnooslobodilačkih odbora, bez kojih se ne bi moglo ni zamisliti postojanje i djelovanje bolnice, a pojavljuje se i poneki zapis ili reportaža o unutarnjem radu i životu bolnice.

Bolnica je vremenom postala legenda u sjećanjima ljudi onoga kraja, preživjelih boraca koji su se u njoj liječili, kao i bolničkog osoblja koje ih je njegovalo, prvenstveno stoga što je časno izvršila svoj humani i vojni zadatak.

21 Savez boraca NOR-a kotara Ogulin je poslije rata Inicirao gradnju kosturnice u koju su pohranjene kosti 300 palih boraca, sakupljene na raznim mjestima po Javornici. Kosturnica se nalazi pored nove ceste, neposredno Ispod zgarišta nekadašnje Bolnice br. 7.

Bojana Čokeša Vukov

Briga o ranjenicima u partizanskoj bolnici Drežnice

U drugoj polovini 1943. godine i prvoj polovini 1944. nalazila sam se na dužnosti bolničarke i instrumentarke u Vojno-partizanskoj bolnici broj 7 u Drežnici. Ovamo sam došla za vrijeme IV neprijateljske ofanzive, januara 1943. godine u pratnji ranjenika iz Bijelih potoka (Lika), pravcem: Bijeli potoci—Korenica—Plitvička jezera—Foljanak—Mala Kapela—Močila—Tobolić——Crni Vrh—Modruš—Velika Kapela—Drežnica. Grupu ranjenika pratila je jedna kordunaška jedinica. Prolazilo se, najvećim dijelom, neprohodnim putevima kroz šume Velike i Male Kapele, zasute visokim snijegom, zahvaćene veoma oštrom zimom, a u pozadini neprijatelja. Napredovanje s ranjenicima je bilo sporo i za mnoge krajnje mukotrpno jer smo ih na pojedinim mjestima u Velikoj i Maloj Kapeli, morali spuštati u ćebadima (kuda zaprege nisu mogle) što mi je ostalo u nezaboravnom sjećanju zbog jauka ranjenika, zbog zime i gladi te zbog stalne brige da nas neprijatelj, čije su snage nadirale, ne napadne u tim bespućima, oskudnim u svemu i svačemu. Bila sam slabo obučena, u bolničkom mantilu, a kad smo došli u Drežnicu, noge su mi otekle od napora i dobila sam visoku temperaturu. Bolnica je privremeno smještena u selu Lisina (aprila 1942. preseljena je u šumu iznad Vukelića). U sjećanju mi je i danas aktivnost tamošnje omladine, koja se ogledala u nošenju ranjenika, pranju rublja, prikupljanju hrane, posjetima ranjenicima, donošenju hrane i rublja.

U drugoj polovini 1943. godine Vojno-partizanska bolnica broj 7 bila je smještena u šumi. Bolničko osoblje činile su omladinke iz Drežnice i Primorja, najvećim dijelom članovi SKOJ-a. Bila sam tada sekretar te organizacije, koja je tijesno surađivala s omladinom Drežnice i koja je uvijek bila spremna da se maksimalno založi u cilju ukazivanja pomoći ili spasavanja ranjenika. Omladina je često bila s nama, pomažući u poslovima koje sam pomenula, a kada je u tri navrata, do kraja prve polovine 1944. godine, uslijed neprijateljskih ofanziva, ranjenike trebalo premještati na vrh Javornice, omladina Drežnice je bila glavni oslonac. Zajedno s nama, podnosila je sve tegobe jer, prebacivanje nemoćnih ljudi duboko u planinu (dva puta zimi, po visokom snijegu) težak je zadatak koji često puta graniči s nemogućim. Rad naše skojevske grupe bio je, uglavnom, motiviran zadacima u pogledu brige za ranjenike.

U drugoj polovini 1943. godine za nas, osoblje ove bolnice, pojavila se još jedna briga više — epidemija tifusa uslijed koje sam oboljela i ja kao i više bolničarki. To je bio i period oskudice u lijekovima i, ponaosob, u hrani, jer je do tada Drežnica bila dva puta paljena. Osnovno što se posjedovalo, davalo se ranjenicima, a u takvim uvjetima suradnja s omladinom Drežnice bila je plodna, kako u njenom nastojanju da donošenjem hrane ranjenicima, pranjem rublja i si. olakša položaj partizanske bolnice, tako i u kultumo-prosvjetnom radu, obostranim posjetama ili zajedničkim priredbama — u bolnici ili u Drežnici.

Kao što je već napomenuto, ranjenici su, iz baraka u šumi (iznad sela Vu-

kelići) radi neprijateljske ofanzive prenošeni duboko u planinu Javornicu tri puta, i to: u aprilu 1943. — što sada neću posebno spominjati, u oktobru iste godine u februaru 1944.

Oktobra 1943. godine uslijedila je neprijateljska ofanziva. Nijemci su zauzeli Drežnicu i okolna sela, a bolnica se morala evakuirati duboko u šumu. To je zia nas osoblje, kao i za omladinu Drežnice, koja nam je pomagala, bio težak zadatak koji nekoliko dana i noći nije trpio odmor da bismo na kraju, krvavih ramena, osigurali i zadnjeg ranjenika u planini. Moram napomenuti da su i liječnici — Novosel dr Šime, Kajfeš dr Josip, Mileusnić dr Mladen i dr Forenbaher — također, učestvovali u tome. Desetinu dana je provedeno u planini, oskudno u svemu i svačemu, a omladina je činila ogromne napore da se ranjenici osiguraju i kako-tako liječe, dok su liječnici, zbilja, učinili sve šta su mogli i znali. Kad je opasnost prošla — istim putem natrag do baraka, koje ovoga puta nisu bile spaljene. Naprezanje je bilo, gotovo istovjetno onom ranijem jer smo svi fizički bili iscrpljeni tokom onih petnaestak izuzetno teških dana i noći, a za to je, našoj skojevskoj grupi, uprava bolnice odala priznanje, a posebno priznanje i pohvalu odao je i član CK KPJ Ivan Krajačić, koji je kao ranjenik boravio u našoj bolnici.

Nekoliko mjeseci kasnije, u januaru 1944. godine, uslijedila je nova neprijateljska ofanziva. Neprijatelj je imao za cilj uništenje partizanske bolnice u Drežnici. Zima je bila oštra, snijeg visok, a planina surova i bez vode, zaklona i bez ikakve mogućnosti zaštite. Za ranjenike nije bilo drugog izlaza već na snijegom zavijanu planinu, a za nas, osoblje i omladinu Drežnice, to je bio trnovit put od oko 5 do 7 km planinskog uspona kroz duboki snijeg do pojasa i s ranjenicima na nosilima od bukovih grana. Bio je to, koliko sam zapamtila, pravi »hod po mukama« s krvavim remenima i otečenim očima od neprospavanih noći. Bili smo gladni, žedni i nasmrt premoreni. I tako, opet, desetinu dana i noći da bi se ranjenici smjestili na vrh Javornice, pod vedrim nebom, u dubokom snijegu — januarske ciče zime. Ovoga puta je situacija na tome mjestu bila kritična jer je neprijatelj prodro duboko u šumu, zapalio barake bolnice i došao za nama pod sami vrh, svega stotinjak metara od ranjenika. Svi smo se nalazili na položajima s puškom u ruci, danju i noću, a naša je skojevska grupa dala obavezu da će, po cijenu vlastitoga života, spasiti ranjenike.

Zahvaljujući našim borcima, koji su branili bolnicu, kao i osoblju bolnice, neprijatelj je odbijen, a ranjenici spašeni. Boravak u planini, u januaru i pod vedrim nebom, za ranjenike je bio posebno težak. Asistirala sam kod nekoliko operacija koje su vršili, na običnom stolu i pod vedrim nebom, liječnici Novosel i Kajfeš. Znam, da su tako jednom ranjeniku amputirali nogu. Za operacije sam pripremala instrumente i gaze, kuhajući vodu od rastopljenog snijega, a njega je, jedino, bilo u izobilju. Naša je skojevska grupa nalazila malo vremena za dogovore o narednim zadacima koji su tada, stvarno, bili konkretni. Vodila se bitka da ranjenici na goloj planini ne umru od studeni i zapaljenih rana. Svi su se maksimalno zalagali — omršavili, neispavani i nasmrt umorni radili su gotovo i nemoguće. Poslije desetak dana naređeno je da se ranjenici prenesu u podnožje planine (na mjesto stare bolnice) odakle će ih zaprege iz Delnica i Mrkoplja prevesti u Mrkopalj. Ranjenike smo istim putem morali nositi natrag. U stvari, bio je to znak nade za spas ranjenika. Iako iscrpljeni, osoblje i omladina Drežnice, a njih dvadesetak je bilo stalno s nama, ulagali su posljednje snage da se učini još i taj napor, da se iziđe iz te

snježne pustinje. I učinili smo, gotovo, nemoguće. Ranjenici su prenijeti na vrijeme. Da smo zakasnili samo pola dana, malo bi tko izišao živ jer nas je na putu pred Mrkopljem zahvatila snježna oluja koja je učinila da se, prilikom marša iz Drežnice u Mrkopalj, na Matić-poljani (pored Mrk opi ja) smrzne 26 partizana. Da smo zakasnili samo kratko vrijeme, stradali bismo više od ove partizanske jedinice jer smo bili manje pokretni. No, zahvaljujući, u prvom redu, osoblju bolnice, skojevcima, a naročito stražarima bolnice, kao i grupi omladine iz Drežnice, do toga nije došlo.

Herojstvo omladine Drežnice, prilikom spasavanja ranjenika, isticali su i govornici na Prvom kongresu USAOH-a — drug Vlado Mihaljević, dr Vladimir Bakarić i drugi. Predsjednik vlade Hrvatske, dr Vladimir Bakarić, je rekao: »To je herojska omladina, da je posebno istaknem, iz Drežnice, koja je mrtva padala noseći naše ranjenike.«

Privremeno smo bili smješteni u školskoj zgradi u Mrkoplju, gdje je bilo lakše pružiti pomoć. Nas omladinki, u sastavu osoblja bolnice, bilo je oko 20, a na ovom poslu bilo je angažirano još toliko omladinki iz Drežnice. Bolnica je u Mrkoplju ostala oko mjesec dana da bi se zatim prebacila u Brod na Kupi, pa u selo Turke, gdje je ostala čini mi se, do maja 1944. godine.

Sredinom 1944. godine nalazila sam se u Vojno-partizanskoj bolnici broj 7 koja se tada nalazila u šumi iznad Milanovog vrha (kod **Cabra).** Bolnica je bila smještena duboko u šumi (6 do 7 km od Milanovog vrha) radi opasnosti od mogućih neprijateljskih napada na to područje. Ovo je bio samo privremeni smještaj jer su uvjeti za duži boravak bili nemogući. Nedostatak vode, a i snabdijevanje hranom, bilo je krajnje teško sanirati. Posebno treba istaći izrazito nepovoljne uvjete za boravak i liječenje ranjenika u barakama ili zemunicama kada je prijetila opasnost od neprijateljskog napada. Tada sam bila član SKOJ-a, a radila sam kao instrumentarka s liječnicima — drom Medanićem i drom Klemenčićem.

Ranjenici i osoblje smješteni su u barake u koje su nas vodili zavezanih očiju, zbog sigurnosti bolnice. Tu smo doživjeli nešto što do tada nismo. Naime, uslijed opasnosti od prodora neprijatelja iskopane su zemunice za sklanjanje ranjenika u kojima smo ranjenici i mi — bolničko osoblje — proveli dva dana i noći.

Kakav je to utisak — boravak pod zemljom :s bespomoćnim drugovima u očekivanju neprijatelja — teško je opisati. Budući da šuma živi svojim životom, naročito noću, čovjek ima utisak da se nad zemunicom stalno netko kreće i da je samo pitanje trenutka njegovog prodora u unutrašnjost i posvemašnjeg uništavanja. Kad o tome sada razmišljam, čudim se kako je sve to bilo moguće izdržati pa dolazim do zaključka da je tome najviše doprinosio mladenački entuzijazam, osjećaj pripadnosti Partiji i duboka vjera u pobjedu nad avetima tiranije i mraka.

Partizanki-omladinki u Vojno-partizanskoj bolnici broj 7, kao što je već rečeno, bilo je oko 20. To su pretežno bile djevojke od 17 do 19 godina, većinom članovi SKOJ-a. One su bile spremne da izvrše svaki zadatak, čak i na lično odricanje, što su, uostalom, stalno pokazivale. Zadatke su izvršavale veoma savjesno i odgovorno. Osnovni motiv je proizlazio iz svijesti da pripadaju pokretu u kojem su, kao mladi komunisti, dužne da najviše daju. I, zaista, davale su maksimum od sebe.

Radi evakuacije bolnice, juna 1944. godine, izdvojena je grupa od 30 težih ranjenika. Kolona se sastojala od o-ko 15 konjskih zaprega. Određena sam da

pratim ranjenike i brinem se o njihovom liječenju na putu od Milanovog vrha do aerodroma Cemernica (na Kordunu) otkuda će biti prebačeni avionom u Bari. Za taj posao dodijeljene su mi dvije bolničarke. Put je vodio pravcem: Čabar—Brod na Kupi—Brod Moravice—Gornje i Donje Dubrave—šuma Mašnik i rijeka Mrežnica (koju smo pregazili) — Perjasica—Petrova gora—Vrginmost—Cemernica. Put u takvim uvjetima transporta bio je veoma dug, krajnje nepovoljan i uz prisustvo stalne opasnosti od neprijateljskih aviona. Kolonu je osiguravala jedna manja primorsko-goranska, a kasnije kordunaška, partizanska jedinica. Bio je to put dug oko 150—200 km. Tokom puta kolona ranjenika se povećavala te mi se čini da je na aerodrom stiglo duplo više ranjenika, nego što ih je bilo kad smo krenuli. Za mene lično to je predstavljalo veliku odgovornost jer sam ih liječila — previjanjem i davanjem injekcija. Dezinfekciju sam vršila u seoskim kućama — prokuhavanjem instrumenata. Kad danas razmišljam o tome, uspoređujući sve to s normalnim uvjetima liječenja i sagledavajući moju tadašnju stručnost te svekolike prilike transporta ranjenih partizana, očigledno je da se sve to moglo izvesti i zadatak izvršiti samo uz veliki entuzijazam i spremnost na žrtvovanje. Ovo putovanje će mi ostati u trajnom sjećanju, ne toliko zbog opasnosti (iako je i toga bilo) već i zbog vlastite odgovornosti za živote teških ranjenika. Naime, bila sam tada uvjerena da je to sasvim normalno i apsolutno moguće jer drugačije nisam ni mogla misliti.

Na partizanskom aerodromu Cemernica, poslije čekanja od dva-tri dana, dva transportna aviona, svi ranjenici i nas nekoliko bolničarki, prebačeni smo u Bari (Italija), prihvaćeni od predstavnika NOV i upućeni u Gravinu, gdje je bila bolnica Narođnooslobodilačke vojske i vojna baza. Odatle sam upućena na Viši sanitetski kurs u Grumi, a po završetku istoga, nas dvije partizanke, vratile smo se brodom u domovinu (preko Visa do Splita) dok je veći broj polaznika kursa upućen u tada oslobođeni Beograd. Od Barija do Visa putovali smo našim brodom (mislim da se zvao »Bakar«). More je bilo uzburkano, opasnost od morskih mina prisutna, kao i opasnost od napada njemačke avijacije. To je, ujedno, bdio moje prvo putovanje brodom i otvorenim morem. Teško sam ga podnosila. Morska bolest me pratila cijelim putem pa nisam ni stigla razmišljati o svim opasnostima. Kad smo doputovali u Split, preporodila sam se jer sam stala nia čvrsto tlo. Za moje pojmove tu je bila znatno veća sigurnost, nego na otvorenom moru.

Iz škole smo upućeni u Sanitetsko odjeljenje Glavnog štaba Hrvatske koje se tada nalazilo u Topuskom. Put od Splita do Topuskog priča je za sebe. Neprijatelj je bio u Kninu, Gračacu, Bihaću i Gospiću. Nas pet-šest partizana prešlo je cijeli ovaj put pješke. Najteži je bio prelaz preko rijeke Zrmanje i Velebita, a između Otrića i Maiovana neprijatelj je otkrio naš pokret i otvorio na nas vatru. Teškoća je bila u tome što je s nama išao jedan teže ranjeni partizan kojega smo jedva vukli. Poslije dolaska u Topusko rasporedili su me u sanitetsku četu 4. korpusa kao političkog delegata voda.

Prilikom borbe za oslobođenje Bihaća naša jedinica je imala težak zadatak obrade brojnih ranjenika, tako da smo radili dan i noć. Sjećam se, da sam, kao dežurni oficir, uslijed prevelikog umora pala, a patrola me je našla te su me drugovi odnijeli u jednu seosku kuću. Tek sutradan sam došla k sebi. To se desilo u Vagancu. I danas dok razmišljam o izdržljivosti čovjeka (posebno žena) uvijek mi je na pameti to vrijeme, kao i patnje koje smo mi, partizanke, svjesno podnosile, a osnovni pokretač te silne volje bila je bez-

granična vjera u Partiju i bolji život te silna i stalna odgovornost za ranjenike. U borbi za Bihać bilo je dosta boraca ranjeno. Poslije prve pomoći, koja im je ukazana u našoj sanitetskoj grupi, trebalo ih je transportirati u Split budući da je Dalmacija bila oslobođena.

Dobila sam zadatak da, kao starješina i bolničarka, transportiram tri kamiona ranjenika u Split. Napor je bio velik. U stvari, moju napetost stvarala je stalna briga i odgovornost da ranjenici stignu na odredište. Pošto su to bili teški ranjenici, .prelomljenih ruku ili nogu, putem, kakav je onda bio, neprestano su ,se čuli jauci zbog stalnog potresanja. Neobično teško sam sve to proživljavala u stalnoj brizi da netko od njih ne umre. Ranjenike sam predala u splitsku bolnicu.

Vraćala sam se kako sam znala. Putovala sam najčešće pješice, usputnim prevozom, nekim partizanskim kamionom ili seoskim kolima. Nakon povratka u svoju jedinicu (mislim da je tada bila u Priboju) .svega poslije nekoliko dana ponovo sam dobila zadatak da transportujem drugu grupu ranjenika istim putem (i na isti način). Teškoće i problemi na ponovnom putu za Split bili su slični prethodnim.

Nakon povratka u četu radila sam kao politički delegat voda u svojoj jedinici sve dok 4. korpus nije iz toga rejona, usiljenim maršem, krenuo prema Ilirskoj Bistrici. Kretali smo se pravcem: Rakovica—Slunj—Primišlje—Ogulin—Brod Moravice—Brod na Kupi—Čabar—Milanov vrh—Ilirska Bistrica. Marš je, uistinu, bio usiljen i neprekidan, s kratkim odmorima, jer se na položaje moralo stići što prije. Kad su naše jedinice stigle, borba se vodila dva dana i Nijemci su, konačno, kapitulirali u Ilirskoj Bistrici. Poslije nekoliko dana moja jedinica se kretala preko Ljubljane prema Zagrebu, gdje sam postavljena za komesara jedne vojne bolnice.

Jelena Stare-Jančić

Evakuacija ranjenika preko Stalka

Uspon do Stalka bio je težak. Neopisivo težak. Omladinkama je bila zguljena koža na ramenima od nosila. A nosila, na kojima leži ranjenik, teška su, preteška. Pokraj svakoga je i njegova, iako skromna, oprema. Mnogi imaju i pušku. Nisu se htjeli s njome rastati ni za što na svijetu.

Četiri djevojke ispod jednih nosila. Probam i ja. Kad ručka od nosila sjedne na rame, osjetiš da se uvinuo grudni koš, da je rebro sjelo na rebro; točno osjetiš gdje je srce i koliko mjesta u prsima zauzimaju pluća. I misliš u prvi čas: sada, evo sada, ovaj čas ću umrijeti — disanje je prestalo, srce se zaustavilo — gušim se . . . Međutim, noge se ipak miču — kao da su tuđe.

Prtina u snijegu je uska. Njome može da ide samo jedna osoba. Jedna i ide. Druga gazi cijelac. Jedna je na nižem, druga na višem položaju. Jedna je na tvrdom (na prtini), a druga (njezin par) propada u snijeg. Dvije desne djevojke su pokraj prtine, dvije lijeve na prtini. To su njih četiri pod jednim nosilima.

Dolje, desno iza nas, u Drežnlici trešte mitraljezi. Borci nam brane odstupnicu. Talijani su ovaj put upali naglo. Nisu se dugo spremali kao jesenas kad smo donekle na vrijeme doznali njihove namjere i koliko-toliko se spremili za povlačenje. A ovo sada? Utješno je, jedino, što su došli s malim snagama, a to znači da ne misle ostati dugo. Stigli su iz Ogulina — preko Jasenka. Od primorske strane nisu krenuli, barem je takvu poruku donio kurir iz Primorja. Druge veze nemamo. Možda su do sada već & krenuli, a mi idemo prema Stalku — znači, prema Primorju[1] Krećemo se sporo duž obronka Male Javornice i idemo manje-više na sreću. Tko kaže da nas neće sresti talijanska kolona?! No, rečeno nam je da će tamo niže biti neka naša manja jedinica, koja se, doduše, neće moći dugo boriti, ali će nas pucnjavom upozoriti. Barem toliko! Preko Stalka prelazi cesta, a to je jedina prometna veza ovoga kraja s Primorjem (oesta Jasenak—Novi). Moramo tom cestom nekoliko kilometara, a onda ćemo skrenuti nadesno prema Mošunama i nastaviti dalje — u šumu.

U Drežnici i dalje trešte mitraljezi. Ovdje u planini rafali odjekuju dvostrukom jekom. Već je i noć, a krenuli smo u tri sata poslije podne iz bolnice iznad Vukelića. Omladinke su se sakupile od ranoga jutra. Obavještavane su tokom noći i hodale satima do bolnice, a sela su udaljena i do 20 kilometara od nje. Pristizale su iz svih drežničkih sela, iz Musulinskog Potoka, Jasenka, Breznog, Krakara, zatim iz Skalića, Gostova Polja, kao i one iz Tuževića, Lucana, Vodoteča i drugih dalekih sela s jedne i s druge strane Slavice i Javornice. Jesu li što jele? Sada je duboka noć i one su iznemogle.

U bolnici iznad Vukelića ostali su najteži ranjenici, oni sa svježim amputacijama, visokom temperaturom i si. Oni će biti evakuirani u jednu spilju na vrhu Javornice. I njih će prenijeti omladina. Mi smo se uputili s nešto lakšim ranjenicima i s tisufarima. Sezdesetora nosila — dvije stotine i četrdeset omladinki; četiri djevojke — jedna nosila. Ni manje, ni više. Velik broj djevojaka zbrinjava one najteže ranjenike. I tamo se noćas vrši evakuacija. Doduše, ne ovako daleko, ali zato izrazitom uzbrdicom. Teški ranjenici će u spilju, a lakši pod vedro nebo. Tifusara ima i s njima i s nama. I među najtežima ima »još težih«, a među lakšima »nešto lakših« ranjenika. Srećom, vrijeme je lijepo. Rano proljeće. Prije nekoliko dana proslavili smo Osmi mart na cijelom slobodnom području.

Prije nas je još jutros krenuo u Primorje Tonček Mance, mladi borac, da upozna Primorce s našim dolaskom. Trebalo je izvršiti neophodne pripreme. Rečeno nam je da nas u šumi iza Mošuna čekaju rezervne barake. (I čekale su!) Nadamo se da će biti hrane i odmora. Samo da stignemo.

Nižu se noćni sati. Djevojke su oblivene znojem. Neke su posve iznemogle. Objavljujemo odmor. Spuštaju se nosila. Kolona zastaje u snijegu. Iz snijega izranjaju nevelike vatre, ali iznad svega tople. U zaklonu: iza stijene ili iza gustog grma cmogorice. Naša kolona duga je preko 300 metara. S nama je i dr Emanuel Vajs (Buci). Doktor Mato Sobol ostao je u bolnici s još nekim liječnicima iz Like. S nama je nekoliko bolničarki: Vera i tri Marice[2]. Doktor Vajs obilazi kolonu i vrši letimični pregled. Ništa novo. Bolničarke obilaze kolonu noseći posude. Mnogi ranjenici ne mogu se pokrenuti ni da obave

1 Stalak je prijevoj na pravcu Drežnica—Primorje.
2 Vera Svabenic-Zoriftić, Marica Frlan-Zorić, Marica Saršon-Nedić i Marica Ban iz Podhuma.

nuždu ... Mučan bolničarski posao. Vode nema, ali ima snijega. Otapamo ga u porcijama. Svi su gladni, svi traže da jedu. Iza nas u koloni ide nekoliko tovarnih konja i magaraca. Oni nose vreće s kruhom. Prebrojavamo. Šezdesetak hljebova. Žuti kukuružnjak, tvrd kao cigla, a njegova kora slična je kori hrastovog drveta.

Upravo je oko ponoći. Ekonom i bolničarke razrezuju kruh... Svaki na četiri dijela — dvije stotine i četrdeset kriški kruha. Taman po jedna na svaku omladinku.

Pitam se kako da podijelimo kruh. Znam da ću morati donijeti konačnu odluku. Što će reći ranjenici? Dobro mi je poznata njihova osjetljivost i nije mi ovo prva evakuacija. Jesenas, u septembru i oktobru, vrludala sam ovom golemom planinom Javornicom, od drage do drage, zbrinjavajući brojčano podjednaku grupu ranjenika, skrivajući ih od četnika i Talijana koji su krstarili šumama.

Kako da podijelimo krUh? Sve su oči uprte u mene... Evakuacija je meni povjerena. Ekonom Rafe Brozičević stoji nad gomilom kruha. Vidim da razumije i situaciju i mene. Znam tačno što bi dobri Raf učinio: svakome pomalo. Usprkos svemu, drugačije odlučujem:

— Samo omladinkama neka se podij eil kruh!

Pri tome nastojim da budem jako odlučna, da budem vojnik. Nastojim da mi i glas bude tvrd — vojnički, iako sam svjesna koliko patnji mi sve to pričinja.

— A nama, drugarice?

— Za vas ovoga puta nema.

— Dakle tako? Za nas nema?!

— Baš lijep čas smo dočekali!

— Od podne nismo jeli.

— Bori se, prolijevaj krv, i onda — ni jesti.

Ipak, ne odustajem. Bit će onako kako sam rekla, i nikako drugačije. Objašnjenje je bilo kratko i jasno:

— A na čijim nogama vi hodate, drugovi? Ručali ste u podne u bolnici. Ručak je bio obilan. A one?! Kad su one jele... i što su jele? Tko će vas nositi ako one iznemognu od gladi?

Loš glas brzo se raznio od čela do začelja kolone. Idem pored kolone i objašnjavam. Do svakog ranjenika dopire poneka moja rečenica.

Postepeno se smiruju. A ja sama sebi izgledam surova i grozna. Sve je ovo, istovremeno, i ljudski i užasno neljudski. A što je, zapravo ljudski? Što je humano? Zar nije grozno nehumana stvarnost izražena samom činjenicom što ljudi pate po ovim obroncima, satiru se, umiru, a oni dolje ginu da nam obrane odstupnicu, i to na tlu Drežnice, gdje su već tekli potoci krvi? Zašto se s ovim narodom sudbina tako surovo poigrava? Zašto meni dodjeljuje ulogu da gladnima ne dam jesti — gladnima, ranjenima, iskrvavljenima? I tko sam ja da sam se, eto, priključila njihovim patnjama?

Misli se nižu... Zašto ove djevojke sve to rade? Što ih tjera na sve ovo i zašto nisu ostale u toplim kućama? Kućama? Ne, kuća već odavno nema. No, zašto onda nisu ostale u svojim bajtama, kolibama — kraj vatre? Za udobnost jedne obične bajte mnogi bi od nas u ovoj neprozirnoj mrkloj noći dali sve udobnosti mirnodopskog života. Međutim, i noćas će, opet, izgorjeti mnoge bajte i kolibe, ako ne i sve. A djevojke su tu, leže na snijegu, oblažu ranjava ramena mahovinom i svjesne su da rat traje.

Već drugu godinu gledam tu snagu i nisam joj sagledala dno. Odakle potiče? Gdje joj je izvor? Malo je reći: »Težnja za slobodom.« Malo je reći: »Opstanak naroda.« Sve je to blijedo i nije doraslo da bude objašnjenje za veličinu koju gledam svojim običnim očima. Iz podsvijesti iskrsava pitanje: Kako si mogla da im ne daš jesti — vojničino, komesare?!

Promičem sve brže pored kolone. Još uvijek ponetko upita:

— Drugarice, zar zbilja nećemo dobiti večeru?

Više i ne odgovaram. Stidim se da papagajski ponavljam: »A tko vas nosi? Na čijim nogama hodate?«

A na čijim nogama svi mi idemo? Koje su to snage koje nas nose? Jesu li neiscrpljive? Te snage su strašno velike i jake. Od mene su svakako jače. Nezaustavljive ...

Djevojke sjede pored tihih vätärä i glođu tvrdi kukuružnjak. Umorne su, rezignirane. Spavale bi. Međutim, one nevidljive snage jače su i od njih samih. One su upornije i srčanije no što mogu i zamisliti. Iako je tamno, u odsjaju crvenog plamena se razabire kako odlamaju komadiće kruha i hrane ranjenike. Pravim se da ne vidim i jurim sve brže duž kolone.

Spremamo se za pokret. Grupe posve iznemoglih djevojaka ostavljamo pored nekoliko vatara i kraj njih odgovarajući broj ranjenika — s riječima:

— Grijte se, drijemajte. Neka po jedna stražari. Poslat ćemo vam pomoć. Računamo da je prelaz na Stalku slobodan.

Podižu se nosila s ranjenicima. Jedna po jedna dižu se u visinu djevojačkih ramena, njišu se, lelujaju, a one posrću u uskoj prtini. Desne prtinom, lijeve cijelcem, a teren klizav, noge nesigurne. Kolona gmiže, nižu se poslijeponoćni sati. Jesu li se te divovske djevojke okrijepile onim komadićkom kruha? Bit će da jesu, jer izgledaju ponešto snažnije. Konačno, i odmor je trajao oko dva sata, a pomalo su i odspavale.

Da li je Tonček obavio zadatak u Primorju? Je li stigao do Mošuna? Može li se cestom preko Stalka?

Putem ostavljamo još jednu grupu iznemoglih djevojaka s nekoliko ranjenika. Kad stignemo, poslat ćemo im pomoć. Noć sporo odmiče. Vjetar je hladan i oštar; leden mu je i fijuk u jelovim granama iznad naših glava. Uporno uzbrdo, pa nizbrdo, kosim obronkom naše Javornice, planine — grdosije.

Svitalo je kad smo izbili na Stalak i stupili na cestu. Suha je i bez snijega. Odjednom osjetih neki čudan vjetar: neobičan i poznat. Jugo! Pravi primorski jugo! Dišem kao pijana. Iz daljine dolazi i miris mora. Ne vidimo ga, jer je skriveno šumama i brdima, ali ga osjećamo u zraku, primjećujemo na vegetaciji. Raslinje širi aromatične mirise. Kao da je čarobna ruka skinula snijeg s ove strane planine. Ispred nas, u daljini je naše Jadransko more kojim plove talijanski brodovi. Prokleti da su!

Odmor na Stalku. Dalje ne možemo. Odlažu se nosila. Tonček je obećao poslati pomoć. Strpljivo čekamo pored ceste. Na nosilima, tj. na ramenima četiriju djevojaka pristiže jedan po jedan ranjenik. Ponovo zapucketaše vatrice. Ponetko peče krumpir koji je sačuvao u džepu. Nižu se nosila, a omladinke se konačno odmaraju. Vrijeme prolazi... Eto, Talijani nisu krenuli u Drežnicu i s ove strane.

Neke djevojke ustaju.

— Kuda?

— Idemo u pomoć onima što su zaostale.

— Ostanite, odmorite se!

— Odmor je nama kad idemo bez nosila. Odmorit ćemo se putem, a i niz-brdo je.

Stižu i neke od onih koje smo ostavili da se odmore. Kažu — odmorile se pokraj vatärä. Opet se nameću misli o neshvatljivoj snazi. Odakle li je samo crpu? Navršilo se već osamnaest sati od polaska iz bolnice.

I onda — pjesma. Izdaleka:

»... *Trajna nina ni nena,*
Visoka, planino ...«

Dolaze Primorke ... Iz Ledenica, Breze, Zagona, Krmpota, Mataija Drage... Rumene, krupne, snažne, svježe. Dopjevaše, pozdraviše se s drugaricama, uzeše nosila na ramena i otpjevaše cestom niz Stalak. Na ramenima ranjenici, na usnama pjesma, u tijelu ona ista neiscrpna snaga — i Hrvatica, i Srpkinja.

Došlo je i nekoliko kola. Ukrcali smo ranjenike.

Djevojke drežničkog i brinjskog kraja polako se otputiše sa Stalka. Primorske jednom, one drugom stranom. O, bože, pa i one pjevaju! Primorke će nekoliko kilometara cestom, a onda skrenuti desno u Mošune, malo naselje pored pilane.

Već je i podne. Pred jednom kućom kod pilane dočekuju nas žene s kotlovima punim mlijeka i tople palente. Topla hrana — topao doček. Mali odmor i još poprilično puta do baraka u šumi. U barakama po dva reda »priča«. Na njima slama. Tu su i bačve s vodom. Raspakuje se inventar. Doktor i bolničarke pristupaju svome poslu. Partizanska svakidašnjica bolnice ponovo poprima svoj »normalni« izgled: rad, zadaci, planovi za sutra i prekosutra, hrana. Diléma kao da nema. Pred novim zadacima u meni blijedi onaj noćni košmar. Znamo, to je ofanziva, poremećaj. No, proći će i mi ćemo se vratiti u našu Drežnicu.

U šumi sve pupa i cvate. Proljeće. Tišinu prekine poneki vrisak tifusara koji doživljava svoju, nikome poznatu, unutrašnju stvarnost, a Ilija Crnogorac,[3] mnogo puta ranjavani borac i pacijent mnogih partizanskih bolnica od početka ustanka, piše pismo kojim zahvaljuje hrabrim omladinkama na požrtvovnosti i ljudskosti. Zadržava kurira, koji odlazi u Drežnicu s dobrim vijestima, i uručuje mu pismo.

Nakon deset dana Talijani su se povukli iz Drežnice. Opet su palili i žarili.

Povratak u Drežnicu je kudikamo jednostavniji. Doduše, opet noću i preko Stalka, ali ranjenici se voze na velikim ledeničkim kolima, a srebrna mjesečina osvjetljava put. Sve je nestvarno i neobično. Čim smo stigli u Drežnicu, doznadosmo da je jedna od onih hrabrih djevojaka — Zorka Gostović, iz Gostova Polja, umrla. Srce je prepuklo od napora. Još jedan pali heroj... Omladina je oduševljena dirljivim pismom koje je pisao Ilija Crnogorac.

3 **Ilija JoviCević.**

Dimitri je Vojvodić Zeko

Kapelski marš

Protutnjala je šesta neprijateljska ofanziva Gorskim kotarom i Likom ostavivši pustoš. Najviše su stradali Drežnica i Gornji brinjski kraj. Veliki snijeg na Kapeli i naši napadi na komunikacije natjerali su Nijemce i ustaše da se drže dobro utvrđenih garnizona.

Iako je cesta Ogulin—Sušak bila za njih od životne važnosti, tada — u januarskim danima 1944. godine, bila je skoro sva u našim rukama. Od Ogulina do Sušaka, duž pruge i ceste »Lujzijane«, nalaze se dosta brojna sela. Ona su varoškog tipa i izgleda s urednim kućama, ali s malo hrane i drugih potreba. U mirno vrijeme to su bila dobro posjećena izletnička mjesta s izvanrednim prirodnim ljepotama i svježim planinskim zrakom. Međutim, početkom 1944. godine bila su »tiha« s jedva primjetnim životom u njima.

Prije rata ljudi su ovdje živjeli od sječe i izvoza drveta i od ugostiteljskih usluga. Osim krompira, kupusa i ječma, drugi poljoprivredni proizvodi slabo uspijevaju. U ratno vrijeme bilo je neuporedivo gore. Ono malo krompira što se zateklo, uništeno je, ili opljačkano od neprijatelja. Zaplijenjena hrana u mjestima gdje su bili Talijani, prilikom njihove kapitulacije, malo je ublažila ovu neimaštinu, ali ne zàdugo. Da je tada bilo više hrane, ovaj kraj, koji je bio oslobođen od okupatora, dobro bi došao umornim partizanskim jedinicama poslije borbi za sređivanje i odmor. Posebno je područje odgovaralo za smještaj bolnica. No, teškoće oko snabdijevanja hranom, i, čini mi se, hronična glad jedinica na ovome terenu, naročito zimi, tjerali su svakog odavde — i neprijatelja, i partizane. Koliko su ova mjesta prekrasna za vrijeme toplih dana svojim raskošnim zelenilom, toliko su zimi tmurna i prijeteća svojim vijavicama, snijegom i hladnoćom.

Drežnica i Gornji brinjski kraj, na drugoj strani Kapele, potpuno su izmijenili svoju pređašnju sliku. Sve ono što je ljudska ruka stvarala, paljeno je i rušeno po nekoliko puta u prethodnim ratnim godinama. Tu je počeo ustanak. Drežnica je usprkos teškoćama postala centar odakle se rukovodilo borbama na širem frontu u ovom dijelu Hrvatske. Neprijateljske kolone harale su njome nekoliko puta i ostavljale za sobom pustoš. Nema ni jednog sela u široj okolini koje nije nekoliko puta spaljeno do temelja. Odmah su, poslije protjerivanja neprijatelja, na zgarištima nicale bajte i kolibice da bi ih on u slijedećoj ofanzivi zapalio.

Mnogo je puta ovim krajevima neprijatelj prošao i svaki put ostavljao veću pustoš od one ranije. Stanovništvo je redovito bježalo u šume Velike Kapele i tako se spasavalo od neprijateljskog noža i kuršuma, da bi kasnije, kad neprijatelj prođe, na zgarištima kuća ponovo vatru palilo i dijelilo sa svojim borcima ono što nalazilo u dobro skrivenim zemunicama.

Poslije kapitulacije fašističke Italije dobavljeno je nešto hrane, odjeće i obuće iz zaplijenjenih magacina. Bilo je to malo za potrebe ovoga kraja. No, i od toga malog dijela pola je preotela njemačka divizija »Herman Gering« u šestoj neprijateljskoj ofanzivi. Svaka neprijateljska ofanziva pronalazila je i na uništenom tlu uspijevala još ponešto da uništi. Ono malo stoke što je preostalo, krio je

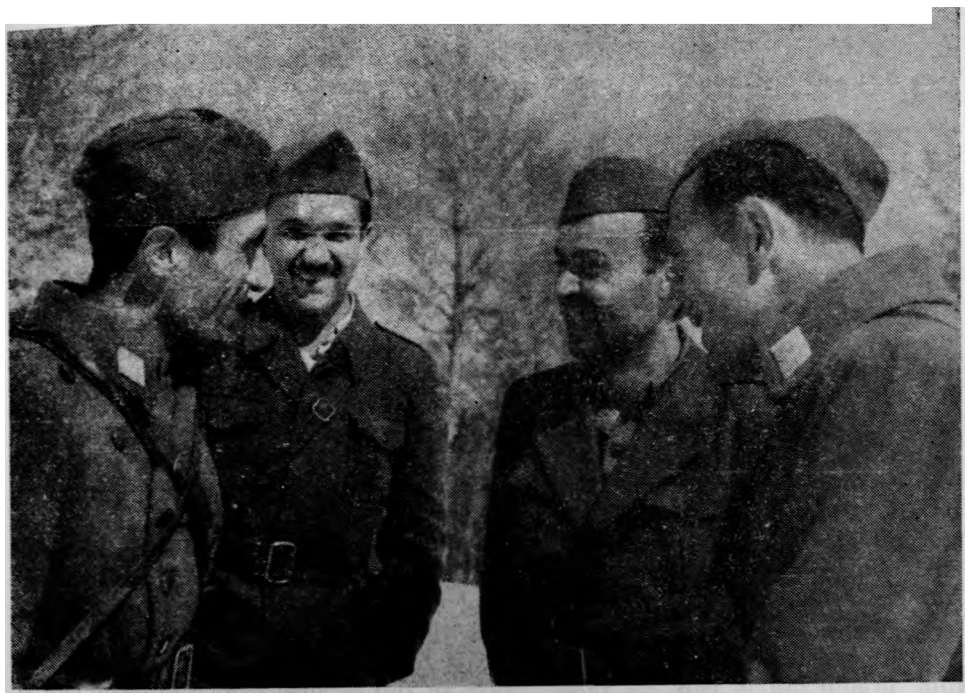
narod po planinskim uvalama. To je predstavljalo, i jedinu zimnicu stanovništvu i borcima.

Sredinom februara 1944. godine 2. brigada 13. primorsko-goranske udarne divizije nalazila se raspoređena u Gornjem brinjskom kraju i okolini Drežnice gdje je danonoćno vodila borbe s neprijateljem koji je napadao iz Brinja, Krivog Puta i Jezerana. Velika hladnoća i snijeg, koji je neprekidno padao, kao da su se udružili s neprijateljem protiv naših boraca i stanovništva u ovim popaljenim selima. U Vukelićima se nalazio i Štab 13. divizije s pokretnim dijelom divizijske bolnice. Tu se nekoliko dana živjelo pod izuzetno teškim uslovima. Smještaj po bajtama bio je i vrlo neudoban. Cesto su borci sami za sebe uz gole zidove pravili kolibe da bi se koliko-toliko sklonili od padavina i hladnoće. U ranijoj bazi jedinice nisu našle ništa od hrane jer je neprijatelj opljačkao i uništio sve u ofanzivi. Ni pokretnih rezervi nije bilo. Ostati na ovakvom terenu, pod ovakvim uslovima, bilo je nemoguće i veoma rizično po živote boraca. Nije bio rijedak slučaj da na položajima prema Brinju ostane izjutra po nekoliko mrtvih boraca. Odjeća i obuća je bila dotrajala pa su neki borci bili i bosi.

Kao načelnik Štaba 13. udarne divizije obišao sam jedinice 2. brigade i bolnicu. Iako je prošlo mnogo godina, dobro se i sada sjećam nekih momenata iz toga vremena. Jedinice su dobivale samo po jedan obrok hrane dnevno (meso i sitni krompirići). Hljeba nije bilo nimalo. Naime, što ga je i bilo, dato je bolnici. Starješine su nemoćno širile ruke. Ostati ovdje pod ovakvim uslovima, bez smještaja, a sa slabom odjećom i ishranom i neprekidno voditi borbe protiv neprijatelja, koji je stalno napadao na slobodnu teritoriju, bilo je posve rizično. Vratiti se natrag u Gacku dolinu, otkuda smo došli na ovaj teren, poslije neprijateljske ofanzive, bilo je teško jer je njemačka 392. legionarska divizija posjela jakim snagama liniju: Krivi Put—Brinje—Jezerane—Ogulin. Prema Primorju se, također, nije moglo jer je i tamo bio jak neprijatelj, a po selima pustoš. Gore, prema sjeveru i sjeverozapadu, pod debelim slojem snijega uzdiže se u magli prijeteća i besputna Velika Kapela. Tamo iza nje je slobodna teritorija Gorskog kotara, ali s vrlo malo hrane.

Izlaz iz teške situacije morao se potražiti. U tom cilju održan je oko 22. februara, uveče, sastanak Štaba 2. brigade kojem sam i ja prisustvovao (komandant divizije Veljko Kovačević tih dana je povučen u Glavni štab Hrvatske). Svi elementi situacije procijenjeni su do tančina, iako sa izvjesnom zebnjom, ali bez panike. Kud god pošli, morali smo bolnicu voditi sobom. Došlo se do zajedničkog zaključka da se iz Drežnice mora ići i to što prije. Donijeta je odluka — jasna i konkretna: »Drugu brigadu, sa bolnicom i dijelom Štaba divizije, prebaciti u Mrkopalj i tamo razmjestiti jedinice za odmor i sređivanje«.

Poznato nam je bilo da do Jasenka postoji ugažena prtina u visokom snijegu. Ali kako preko Bjelolasice ka Matić-poljani kuda putevi nikad zimi nikoga nisu vodili? Pred nama se ispriječila Velika Kapela, maglovita, hladna i s debelim naslagama snijega. Jedan stari Jesenčanin, koga smo upitali za savjet, nađnoseći ruku nad naborano čelo i sumnjivo vrteći glavom zabrinuto progovori: »E, sinovi moji, to je težak i strašan put po ovakvom vremenu. Nije to samo priča... U moje mlade godine poveća grupa Jasenčana u ovom doba godine je pošla istim putem do Mrkoplja da bi tamo nabavila nešto hrane i soli. To su bili sve kršni momci, vični ovoj planini. Nastradali su skoro svi na tom putu kuda namjeravate. Našli smo ih poslije mjesec dana smrznute kod Matić-poljane. Treba o tome voditi računa«. Rukovodstvo, koje je planiralo ovaj marš, gledalo ga je zabrinuto. Komandant Viktor Bubanj odlučno reče — ne samo

Drežnica 1944. Članovi štaba 13. udarne divizije pred Kapelski marš.

Jasenčaninu: »Brigada je to, ona će Kapelu pregaziti za dan. Šta je ona za nas.« Ipak, nije mislio tako.

Pripreme za marš su planirane do detalja. Ja sam prenio iskustva iz marša 1. proleterske brigade preko Igmana januara 1942. godine koja sam sàm kao njegov učesnik doživio. Predvidjeli smo sve teškoće i moguće posljedice koje nas mogu očekivati, šta sve preduzeti? Dugo smo te noći diskutovali o mjerama da nas što ne iznenadi. Predstoji nam put kroz snijeg visok više od metra. Prosto rečeno, predstoji nam juriš na neispitanog neprijatelja, a mi gladni i u vrlo slaboj odjeći i obući. Predstoji nam »juriš na nebo«. Naročito smo posvetili pažnju mjerama protiv smrzavanja. Bili smo svjesni teškoća koje će iskrsnuti zbog gladi i iscrpljenosti. Nismo isključili ni mogućnost halucinacija koje su čest pratilac ovakvih marševa.

Od Jasenka do Mrkoplja ima nešto više od 25 km. To u drugim uslovima nije tako daleko, ali sada, kad gladni i iznureni ljudi moraju gaziti snijeg visine preko metra, i to uz planinski uspon, i te kako može da predstavlja teškoće. Da bismo olakšali kretanje kroz snijeg, odredili smo nekoliko skijaških ekipa koje će obilježavati put i praviti prtinu. Za spasavanje iznemoglih i promrzlih predvidjeli smo potreban broj sanitetskih ekipa. Planom marša predvidjeli smo i smjenu jedinica na čelu i začelju. Bolnicu smo stavili na začelje odredivši joj potrebnu pratnju. Predvidjeli smo, dakle, sve što smo smatrali potrebnim. Cak smo po jedinicama svakog pojedinca zadužili za »svoga druga« u stroju.

Do Jasenka smo došli prtinom bez teškoća 24. februara 1944. pred zoru. Snijeg je pomalo »promicao« (kako ovdje kažu), ali ga je na krošnjama drveća i

na zemlji bilo i suviše. U mjestu smo se malo odmorili jer se tek od Jasenka diže glavni masiv Kapele, nenačet ni jednim ljudskim tragom. Kompletno ljudstvo brigade je gladno, a ovdje se tome malo može pomoći. Komandant je sinoć odobrio da se zakolju dva konja i da se hrana otpremi u Jasenak te podijeli borcima kad brigada naiđe. Malo je to u ovakvoj situaciji koja nameće napore, ali se više nije smjelo klati jer su nam konji bili neophodni za oruđa i municiju kao i za potrebe bolnice.

Polazak je uslijedio u svitanje zore. Neka mučna tišina je zavladala brigadom. Vide se užurbani pokreti boraca dubokom prtinom, ali se glasovi slabo čuju. Na čelu je 1. bataljon. Njime komanduje iskusan mladić iz ovoga kraja, koji dobro poznaje teren. Borci bataljona su čak i zastavu razvili. Međutim, dugačka kolona upade u prtinu kao u neki duboki rov. Iz nje se jedva naziru glave boraca. Negdje u visini čela kolone začu se prasak uslijed lomljenja drveća opterećenog snijegom. Snježna prašina obavi kolonu koja za trenutak zastade. Nekoliko boraca je zatrpano granjem i snijegom, ali uz pomoć onih iz stroja brzo se dižu i nastavljaju put.

Cesti su zastanci i odmori. Dijelovi prethodnice brzo se smjenjuju, a naročito skijaške grupe. Glad, više nego hladnoća, čini ljude apatičnim i tromin. Vrijeme odmiče, a brigada ni polovinu puta nije prošla. Izdužila se kolona unedogled ovim planinskim i snježnim bespućem. I bolnica joj se već priključila. Duž čitave kolone borci rukama prave grudvice snijega i meću ih u usta. Zapoviješću za marš to je zabranjeno, ali ovdje se to teško može spriječiti. I sàm sam intervenirao zabranjujući borcima da to čine, ali čim bih se odvojio od njih, uradio bih to isto. Na žalost, borci su bili umorni i to nesvjesno činili. Brigadni ljekar je kod nekoliko boraca konstatovao iznemoglost i oboljenja pa za njih Štab brigade izdvaja posebna obezbjeđenja i upućuje ih na začelje — u brigadnu ambulantu.

Duboko u šumi dat je kraći odmor, ali s naređenjem da se ne smije sjesti. Snijeg na mahove pada — čas jače, čas slabije. Kada smo se popeli negdje do sredine Bjelolasice počela je i bura. Bilo je vraški hladno. Jedva da smo prevalili polovinu puta, iako je već prošlo pola dana. Prema predviđenom planu marša tada je trebalo i ručati. Naime, prilikom pokreta iz Jasenka svaki je borac dobio porciju juhe u kojoj se valjuškalo nekoliko sitnih krompirića, a to je, zapravo, samo podsticalo glad jer je i večera bila slaba. Pored juhe svako je dobio i parče kuvanog mesa sa strogom napomenom da ga čuva za ručak u šumi za vrijeme odmora. Međutim, meso je putem pojedeno krišom. I na ovome odmoru... kada je pala komanda da se »ruča«, moglo se vidjeti samo prinošenje grudvica snijega ustima.

Nakon odmora brigada se i dalje lijeno uspinjala uz pošumljenu strminu kojom je vjetar često pronosio sitni snijeg i pramenje magle. Ubrzo smo uočili da se na nekoliko mjesta iz kolone izdvajaju grupice boraca i zastaju van prtine. Tada je na čelo kolone, gdje smo se nalazili komandant i ja, došao politički komesar brigade s ljekarom i objasnio nam da se neki borci čudno ponašaju. »Ima slučajeva«, pričao nam je, »da se jedan, ponekad dva ili tri borca, izdvoje iz stroja, sjednu prkosno u snijeg, ili pokušavaju da prave novu prtinu. Neki, opet, zastanu i vade porcije kao da su pred kazanom u vrijeme podjele hrane. Neki, pak, čudno razveseljeni ističu kako su blizu svoje kuće i pjevaju. Izvjesni se čak pentraju uz jele da bi brali šišarke i jeli ih. Sve to oni čine u odsutnom stanju, reklo bi se, kao pijani.«

Komandant brigade Viktor Bubanj se počeška po glavi i, obraćajući mi se,

reče: »Počelo je!« Svi smo osjećali da se nešto daleko teže primiče. Glasno je komandovao pokret. Tada sam imao osjećaj kao da je komandant naređivao juriš. Komanda se prenosila dubinom kolone. Pošli smo do drugog bataljona, tj. drugog po redu za vrijeme marša. Vidimo da je jedan borac zanemogao i ne može dalje. Objasnili su nam da je na putu jeo mnogo snijega. Čujemo kako mrmlja neke nerazgovijetne riječi... Na drugom zastanku od Jasenka on je skočio iz prtine i obgrlio jelku govoreći da je to »njegova stara smokva pod kućom ispod Učke«.

Umor, glad i veliki napori u probijanju kroz ove snježne nanose učinili su svoje — doveli su do iznurenosti i do halucinacija i inače oslabljene organizme boraca.

Mi smo u zapovijesti za marš dosta toga predvidjeli za ovakve slučajeve. Svaki starješina je znao svoje mjesto i obaveze tokom marša. Pred marš su na zboru starješina dati i konkretni zadaci u slučaju halucinacija. Prilikom planiranja marša o ovome smo iz objektivnih razloga zauzeli i poseban stav. Naime, borački sastav ove brigade je bio iz Istre, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Sve su to odlični borci, ali, na žalost, nejednako podnose napore u snijegu i hladnoći. O tim okolnostima se vodilo računa. Međutim, usprkos svim preduzetim mjerama, nakon tri sata puta imali smo dva mrtva borca. Jedan se grohotom nasmijao i pao glavačke u snijeg. Nikakve ljekarske mjere nisu pomogle. Bio je na mjestu mrtav. Drugi je kleknuo u prtinu, na automat naslonio glavu, i izdahnuo. Nekoliko njih nije moglo dalje. Stalno pričaju o hrani, svojoj kući i svojima u Istri. Izdvojili smo ekipe da ih nose prema bolnici — na začelje kolone. Nedostajala su nam nosila pa smo ih improvizovali od grana i ćebadi.

Dali smo poveći odmor i naložili vatre u razgaženom snijegu. Komandant Bubanj je pozvao štabove svih bataljona i komande četa. Održao je savjetovanje napomenuvši da smo se sukobili s još jednim lako strašnim neprijateljem koga smo u njegovom punom bijesu tek tada vidjeli. Razmatrane su sve moguće mjere kako da ovu strašnu nedaću savladamo. Ljekari su također prisutni. Pravoga lijeka teško je bilo naći bez hrane, odjeće i obuće. Toplotu, da se ogriju borci, nijesmo im mogli dati. Studen je sjekla i nemilosrdno štipala za gole dijelove tijela. Ali... glavni masiv Kapele bio je ispred nas. Čak i oni koji su se nekad ranije pripremali da prođu ovim putem, dobro nahranjeni i svime opremljeni, znali su da je to rizik. Priča onog Jasenčanina ponavljala se, i to mi se stalno motalo po glavi.

Ponovo smo zagazili u veliki snijeg da bismo se izvukli iz šume. Naprosto smo otimah metar po metar kapelskog užasa. Vijavica, udružena s maglom, sve je jača što se više penjemo. Škripa i cviljenje promrzlog drveća, te lomljava grana opterećenih snijegom, sve su stravičniji. Planina nije samo prijetila, već je svoje prijetnje i ostvarivala. Stalno mi je bila na umu misao da ovako nije bilo ni na Igmanskom maršu, iako je bilo vrlo teško. Da li će se ostvariti bojazni starog Jasenčanina? Dobijao sam dojam da neko vapije za milost — Popusti, sleđena planino, bar malo, bar ovih desetak kilometara. To bi zaista bila velika milost, jer mi smo tada bili jedini njeni posjetioci jer, svoje stalne posjetioce. vukove davno je otjerala! Planina je i dalje ledeno ječala i smrzavala dah. Nemilosrdna je bila. Halucinacije su sve jače zahvatale brigadu. Ljekari su trčali od pojedinca do pojedinca. Nekome su davali kašiku razblaženog alkohola. a nekome primjeren lijek. Eh, pomislio sam, kad bi taj lijek bio zalogaj hljeba?! Snažne masaže određenih ekipa iz redova boraca bile su tada jedini

korisniji lijek. Smrt je za mnoge neumoljiva realnost. Svega za nekoliko minuta oduže nam nekoliko boraca. Zakopali smo ih u visoki snijeg. Komandant brigade naredio je počasni plotun. Nametnulo se pitanje da li će to biti i plotun pobjede u jednoj od najtežih bitaka brigade?

Snijeg je sve jače padao, a planina je i nadalje pokazivala sve surovije lice. Činilo mi se da kolona boraca jedva mili naprijed. Težak i strahovito bolan osjećaj obuzima i one naj izdržljivi je. I säm sam se čudio kako se održavam na nogama i uz to ponešto pomažem. Naša pjesma, koja se početkom marša čula u stroju, odavno je zamrzla. Kapela se raspjevala u svom užasu držeći isukan mač nad brigadom. Ponovo su njih nekolicina izašli iz prtine. Još je jedan mrtav. Za njima ponovo drugi istrčavaju. Ne vraćaju se... Nemoćni smo. Ovo je, zaista, strašan i nemilosrdan neprijatelj koga većina u brigadi nije poznavala. Ponovo sam u razgovoru sa Štabom brigade pravio uporeñenje s Igmanskim maršem 1. proleterske. I tamo je bilo stradanja od smrzavanja, muka i napora, ali ovakav očigledan bijes daleko je teži. Ovdje se umiralo u prtini. Sa začelja su izvijestili da su dva konja pod oruñima uginula.

Produžuje se i požuruje pokret. Stalna obavještenja o smrtnim slučajevima ... Sjećam se vrlo dobro kako je odjednom čitava kolona brigade zastala. Pronio se glas da se dijeli hrana. Da li to može biti istina? — sinu mi u glavi. Progurao sam se do čela kolone. Jedan borac propao je u rupčagu na putu pa su ga drugovi okružili da mu pomognu, a dalje, na sredini kolone, borci izvadili porcije. Halucinacija je zahvatila skoro čitavu brigadu. Ne štedi ni borce ni starješine. Nekoliko fizički najjačih starješina, koje smo odredili za spašavanje oboljelih i na čiju smo izdržljivost računali, podleglo joj je. Komandir jedne čete obgrlio je nekakvu nagorjelu panjinu jele i nekim neprirodnim smijehom zove borce da se ogriju. Neki su se, opet, pridružili onima koji »beru smokve«, vješajući se rukama o grane jela sa šišarkama. I meni je nekako mirisalo na hranu, ali sam se svjesno borio protiv toga.

Oštre komande za ubrzani pokret pronosile su se od čela kolone. Već se i noć primicala. Napokon smo izašli iz guste šume. Prtina se probija nekom udoljicom po kojoj su razasuti grmovi mladih jela. Ima i zaravni. To je ta Matić-poljana. »Samo da nam je do nje doći«, govorio mi je Viktor. Eto je sada u ledenom sumraku pomalo izdužene prema sjeveru, tj. prema Tuku i Mrkoplju. Valjda ćc nam dalje biti lakše? Nije se smjelo stati, jer su snage bile pri kraju. Svaki zastanak uzima po neki život. Samo ne stati — ni jednom više do odredišta! No, to je bilo teško spriječiti. Komandant brigade, čije su se komande do sada jasno čule, odjednom je zaćutao. Šta mu je, pomislih u sebi, sad kad treba da bude najglasniji? Pogledao sam ga. Podigao je glavu i nešto glasnije mi reče: »Stvarno ... kao da nešto tu blizu miriše. Možda su nam došli u susret Mrkopaljci. Da li i ti to osjećaš?« Doduše, i meni se slično pričinilo, ali sam se trgao na vrijeme i rekao mu da je i nas stihija zahvatila. Nasmijao se i požurio komandujući ubrzanje.

Izdužila se kolona Matić-poljanom. Dok je čovjek u sumrak gledao onako izduženu u duboku snijegu kako jedva mili, čini mu se kao da je sleñena i nepokretna. Ponovo se dešavalo da borac padne i umre u prtini. Nekima, koji su posrtali od iznemoglosti i gladi, ekipe za spasavanje »udaraju« masažu snijegom. I meni su jednu takvu »udarili«, ma da nije trebalo. Kako se to dogodilo? Izmakao sam se malo naprijed za skijašima, koji su obilježavali prtinu, i spazio svjetlo u Mrkoplju te prenio preko kurira ovu veselu vijest. U međuvremenu sam se okliznuo. Dojurila je tada ekipa za pomoć i tako me svojski izma-

sirala (mada sam se branio) da sam nakon toga bio u goloj vodi. Dodijelili su mi i dva pratioca da mi budu pri ruci. Iako sam se oštro bunio, bilo je uzalud.

Ekipe su mnogo učinile za spasavanje iznemoglih drugova. Mnoge su spasile od sigurne smrti. Svaki vod u četi imao je po jednu, takvu ekipu, a njih nekoliko najsposobnijih kretalo se dužinom cijele kolone. U njima su bili dijelom rukovodioci, a dijelom borci, oni fizički najizdržljiviji. Većinom su to bili borci vični planini i snijegu. Svuda su stizali i pomagali svojski. Daleko više bi bilo mrtvih da njih nije bilo. No, neke i od njih halucinacija nije mimoišla.

Već se spustila noć i snijeg je prestao da pada. Na nebu su se kroz oblake pomaljale zvijezde. Brigada se napokon spustila u selo Tuk koje je, osim nekoliko kuća, bilo popaljeno. Već je pristigla i bolnica. Presreću nas seljaci iz Mrkoplja i Begova Razdolja sa sanjkama koje je uputio NOO nama u susret. Bila je to, zaista, velika pomoć i u ovom momentu je mnogo značila. Pažljivo su preuzeti iznemogli i bolesni borci tako da je djelomično rasterećena bolnica, koja je ovaj marš bolje podnosila od brigade. Razlog je bio jasan. Ljudstvo je bilo bolje nahranjeno i kretalo se ugaženom prtinom iza brigade. Pravo reći, tada mi je bilo teško povjerovati da smo blizu Mrkoplja koji se kupao u električnom svjetlu. Morao sam se par puta uštinuti za ruku jer mi se sve to činilo da je varka. I baš zbog te iznenadne radosti nekolicini je »udarena« masaža snijegom. Nekako nas je ovaj doček u Tuku malo raskravio i doveo sebi. Znamo dobro, da ni u ovim selima nećemo nahraniti vojsku, ali je jedno sigurno — imat ćemo tople i čiste sobe za smještaj, a to je u ovim natčovječanskim naporima mnogo, usprkos tome što će obroci hrane biti mali.

Težak je bio ovaj naš marš preko Velike Kapele. Bio je to, u stvari, jedan veliki dugački juriš na planinu pokrivenu velikim snijegom — näs, umornih od dugih borbi, i gladnih, i vrlo oskudno odjevenih i obuvenih. Porazan je bilans ovoga marša — toga dugačkog juriša brigade. U jednom danu sahranili smo 26 boraca, a 65 ih je teško promrzlo (i mnogo više srednje i lakše) od kojih je kasnije u bolnici umrlo 15 boraca. To je veliki gubitak, koji je morao biti ovakav, da ne bi bio još gori u slučaju da smo ostali u Drežnici i u Gornjem brinjskom kraju. S pravom se može reći da je to bio juriš na neprijatelja, podmuklog i stravičnog koji je i savladan. Bio je to operativni zahvat koji se nije mogao mimoići. Da li smo nešto propustili u pripremama? Moje je mišljenje: Ne. Mišljenje bivšeg komandanta 13. udarne divizije generala Veljka Kovačevića i tadašnjeg komandanta 2. brigade generala Viktora Bubnja (koje sam konzultovao kad sam pisao ovaj članak 1950. g.) također je: NE. Učinjeno je, dakle, sve što se tada moglo i umjelo učiniti.

Pripreme, koje je Stab 2. brigade izvršio uz pomoć Štaba divizije, bile su obimne i do tančina sprovedene. Samo se u jednome nije moglo mnogo učiniti. Nijesmo mogli nahraniti brigadu. Mjesecima joj je glad bila nerazdvojni drug. Teške i iscrpljujuće borbe u Lici i Gornjem brinjskom kraju s ustašama i Nijemcima, glad i teški napori prethodili su ovom maršu. Brigadi je bio potreban predah, ishrana i sređivanje jedinica. Ona je, inače, teško stradala u šestoj neprijateljskoj ofanzivi. Ovuda se, po mom mišljenju, moralo jer drugog puta, čak ni preko Velike Kapele, nije bilo.

Obišao sam poslije rata nekoliko puta Matić-poljanu. Duž nje je narod Gorskog kotara podigao 26 kamenih gromada, u znak uspomena i sjećanja na pale borce u ovom ledenom maršu, pale na jurišu za današnju slobodu i ovo što imamo. Svake godine se prigodnim manifestacijama i programima obilježava dan ovog velikog mai'ša, jednog od najtežih u NOB-u.

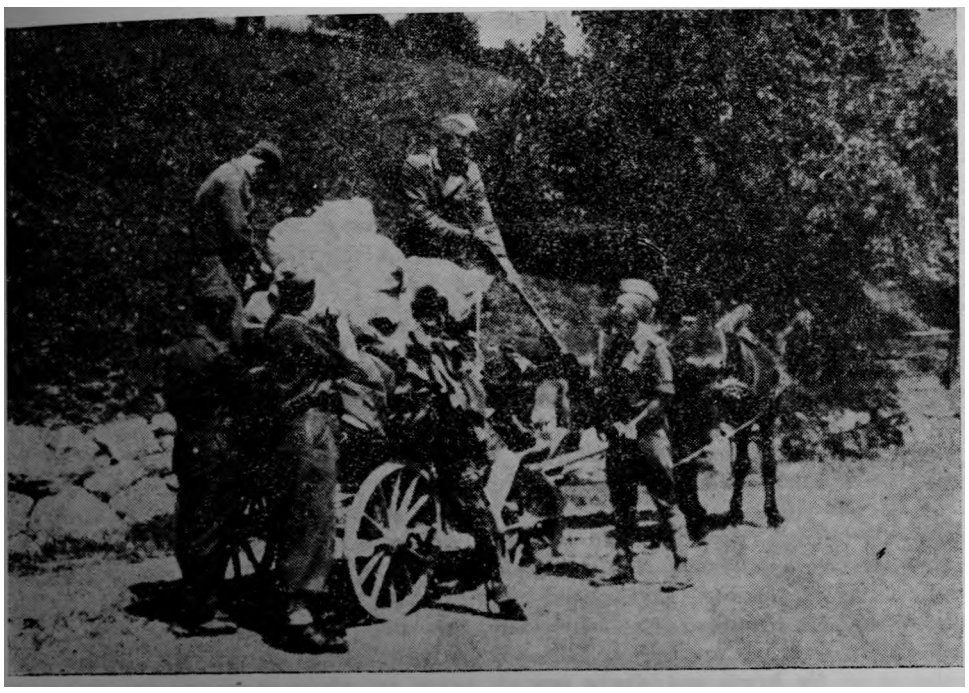
Iz Drežnice

Pregledavam notes njemačkog oficira. Kalendar, datumi. .. Tad i tad bio je taj gospodin u Poljskoj. Bjalistok, Siedlce, Lublin .. . trošio je reichsmarke za vino i birana jela, pohađao noćne lokale, išao da gleda glupe njemačke filmove, slušao radiokoncerte (sve se to vidi iz njegovih bilježaka) i čitao ljubavne romane. Zatim je bio u Beogradu, Požegi i Zagrebu. Svagdje isto: zabavišta gdje se njegov sit trbuh naslađivao jelima, a nesposoban da razmišlja mozak plitkim duhovitostima — filmovi, koncerti, adrese poznatih Švaba. Nigdje ni riječi o borbama, o narodu, o kraju kroz koji je prolazio. Samo vino, pečenke, žene, to je jedino o čemu si sposoban da misliš, Fric. Konačno si došao i u našu Drežnicu. Ni ovdje te nije zbunjivalo, što su kuće popaljene, a narod gladan. Ti si jeo kruh sa maslom i medom, pio konjak i u svojoj švapskoj nezasitnosti još pljačkao. Ta mi smo za tebe balkanske, slavenske životinje! No, misliš li sada kada si morao, mamuran i sanen da napustiš svoj kofer s parfemima i likerima i trčati kroz naše šume u tamnu noć da te ne stigne partizanski metak. Ako te nije stigao danas, naći ćemo te sutra. Fric! A narod ne prašta svojim krvnicima.

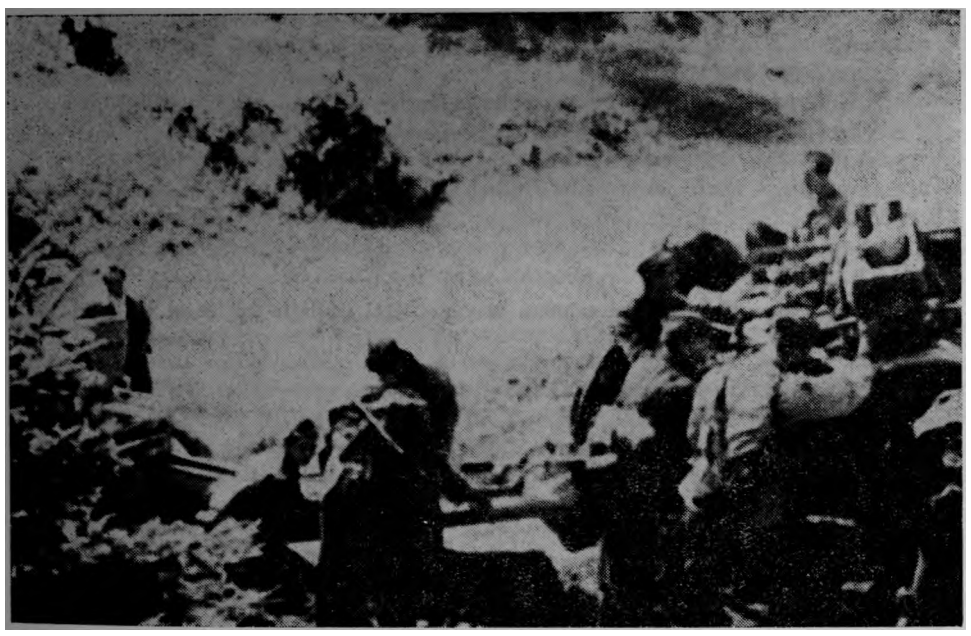
Aleksandar Flaker

U šumi zapadno od Drežnice odmor boraca poslije borbi za oslobođenje Drežnice 1944.

Evakuacija zaplijenjenog oružja i drugog ratnog materijala nakon oslobođenja Drežnice jula 1944.

Evakuacija zaplijenjenog oružja i drugog ratnog materijala nakon oslobođenja Drežnice jula 1944.

PRED DREZNICKI JURIS

Kroz tamnu noć i paljbu pušaka
I štektanje naših mitraljeza,
Gledaju na nas nečije oči...
Zar te druže ne hvata jeza?

Ne, danas je druže veliki dan
danas jurišamo tamo
Gdje rodio se primorsko-goranski
Div-junak, osvetnik partizan.

A oči? To oči su Drežničana
Naroda — heroja,
Sto ponosno diže glavu,
Usred teškog i napornog boja.

Ta to su oči možda i Srđana našeg
Palog heroja — diva,
Sto gledaju klasje žita
Sa ravnih drežničkih njiva.

Ne hvata me, druže jeza,
Idem na juriš,
Pa makar i protiv
Stotinu mitraljeza.

Zove me u pomoć
Drežnica, majka partizanska naša,
Oslobodit ćemo je, druže,
Švaba, legionara i ustaša!

Aleksandar Flaker

»Pišu naši borci«, izdanje Prve udarne brigade XIII divizije br. 3 od 13. jula 1944. god. str. 4.

Crtice iz akcije na Drežnicu

Teško smo se rastali od pitomih mjesta Gorskog kotara. No prvi pogled na popaljeni Jasenak, a zatim na drežničko polje, stvorio je u srcu naših boraca drugo raspoloženje, koje se je naročito odražavalo na licima starih boraca. Ta to je naša majka, ta to je naša partizanska kolijevka, ta to je naš narod, to su naši Drežničani, koji stenju pod pljačkaškom ustaškom bandom već tri mjeseca! Drežnice, majko naša, izbavit ćemo te iz šake strahovite, oslobodit ćemo te: to su bile misli kad smo čuli govor naših rukovodioca, a naročito zamjenika komesara Brigade. Drežnica naša majka,... osveta za SRĐU... natjecanje eto to su bile naše misli kad smo krenuli prema Drežnici iz Jasenka. Hoćemo li? Hoćemo!

Popaljene kuće, bos narod, ali svagdje radošću ozarena lica. Narod se skuplja i gleda svoju vojsku, koja je u tako velikom broju došla ovamo. Hoće li ih istjerati — Svagdje se odražava bezgranično povjerenje i ljubav kao na licu majke, koja opet vidi svog sina. Prva udarna ide . .. Susreću se stari znanci, grle se rođaci, svagdje veselje i nada, samo uz to čuju teške i sumorne priče napaćenog naroda. »Zvijeri... ne daju nam nikuda ... cedulje su nam objesili; traže u sanducima sakrivene partizane, kradu, otimaju, u šumi pucaju na svakoga«, — priča ispaćen, gladan i bos narod herojske Drežnice. Nije li taj narod zavrijedio da se ulože sve snage, da mu se olakša položaj, da ga se oslobodi?

Hoćemo li? — Hoćemo!

Noć. Tišina. Ispočetka po koja puška. To su straže. Najednom mitraljezi, bacači, bombe. Sve to traje kratko. Onda vika, dovikivanje. Glas komandanta: »Kosanoviću, kuda da pale minobacači?« — Bacači pomalo prestaju, isto tako i mitraljezi. Bombe lete kroz prozor, kojih zapravo nema (ta to je Drežnica!), kroz rupe u podrume. Pale se šibice. Izlaze zarobljeni legionari. Skuplja se ratna sprema. »Upregni konje, izvuci topove!« Oho, tu su i topovi! Naši borci sakupljaju spremu, tovare na kola, presvlače uniforme, vode legionare, još se čuje gdjegdje prasak. Velik je plijen: topovi, konji, zarobljenici, kruh, brašno maslac, torbice, šinjeli, cigarete. Čuje se pjesma kroz mrak, pjesma pobjednika, a negdje se još puca — to ostaci potučene švapske bande bježe ...

Vodim zarobljenog legionara. Razgovaram s njime. Bijednici... Većinom Bosanci, odvedeni u Njemačku, a zatim poslani u naše krajeve. Obukoše ih u njemačke uniforme na kojima se sjaji pogaženi hrvatski grb. Njemačka komanda i *hrana, koje nijesu ni kod kuće imali — to ih jedino drži. Ali planuše puške partizanske! — Iz podruma, ispod grmlja, izvlači se jedan po jedan. Pavelić. platiti ćeš za to što nam našu braću odvodiš i šalješ ih protiv nas, a da oni ni sami ne znaju protiv koga i zašto se bore.*

Pregledavam notes njemačkog oficira. Kalendar, datumi. Tad i tad bio je taj gospodin u Poljskoj. Bjalistok, Siedlce, Lublin. Trošio je reichsmarke (njemački novac) za vino i birana jela, pohađao noćne lokale, išao da gleda glupe njemačke filmove, slušao radiokoncerte (sve se lo vidi iz njegovih bilježaka), i čitao ljubavne romane. Zatim je bio u Beogradu, Požegi i Zagrebu. Svagdje isto:

zabavišta, gdje se je naslađivao njegov siti trbuh jelima, a nesposobni mozak plitkim duhovitostima — filmovi, koncerti, adrese poznatih Švaba. Nigdje ni riječi o borbama, o našem narodu, o kraju kroz koji je prolazio. Samo vino, pečenke, cigarete, ženske: to je jedino o čemu je sposoban da misli. »Fric« konačno si došao i u našu Drežnicu. Ni ovdje te nije zbunilo, što su kuće popaljene i narod gladan. Ti si jeo kruh sa maslom i medom, pio konjak i još pljačkao. Mi smo za tebe životinje! No, što misliš sada, kad si morao napustiti, mamuran i sanjiv, svoj kofer sa parfemima i likerima i trčati preko naših šuma u tamnu noć da te ne stigne partizanski metak? Ako te nije stigao danas, naći ćemo te sutra. »Fric« narod ne prašta svojim krvnicima.

(Divizijske novine, list XIII divizije — XI korpusa NOVJ br. 29, str. 2, od 24. jula 1944)

Na cesti Drežnica -Jasenak

Prva četa 1. bataljona, sa jednim vodom II. čete, dobila je u zadatak da sačeka neprijatelja na cesti Drežnica—Jasenak, i da kontrolira tu komunikaciju.

Vod se je nalazio iznad Trbovića, a četa iznad Jagetića. 5. *VIII oko podne zauzeli smo položaj na određenom mjestu. Gusta magla spustila se u kotlinu i spriječila nam je gotovo svaki vidik. Čule su se jedino pjesme drežničlce omladine iz pojedinih sela. Svaka borba, svaka omladinska konferencija, sastanak, akcija u korist NOV, rađa nove pjesme, koje stvaraju samonikli narodni pjevači, mladi udarnici, drugarice sa sela.*

Magla se je počela dizati, a naši borci budno paze i spremno čekaju neprijatelja. Napokon! Na udaljenosti od kojih 150 metara, primijetili smo neprijateljsku kolonu od kojih 300 bandita, koja se je kretala cestom iz Drežnice. Osuli smo ih vatrom. Pero Tatalović i Dušan Trbović, zadovoljni su. Njihovi mitraljezi nisu zatajili, rade kao sat. Pobili su ne manje od kojih desetak bandita! Neprijatelj se je raspršio u paničnom bijegu na sve strane u polje, a nekoji se nisu zaustavili do Drežnice.

Tokom borbe stiže im pojačanje iz Drežnice: jedna veća kolona, koja se je podijelila u nekoliko manjih grupa. Počeli su se razvijati u strijelce prema našem položaju. Pošto nismo imali snaga da se dovoljno osiguramo, povukli smo se u sastav II. čete iznad sela Jagetića i Radojčića. Neprijatelj je počeo tući po našem položaju sa bacačima iz Drežnice, a mi smo samo sa smiješkom gledali na mine, koje su se rasprskavale na kamenu i krošnjama stabala. Oprez! Evo ih... Nema ni 600 metara udaljenosti! Operativni oficir, omladinac Mile Tatalović, daje komandu. »Pali!« On ne može više da se uzdrži, već uzima sam mitraljez, i počne kositi po banditima. Budući da je neprijatelj napadao sa jačim snagama, to smo se morali povući, na bolje prihvatne položaje, gdje smo nanijeli neprijatelju osjetne gubitke.

Dopisnik I. bat. I. Odreda

(Divizijske novine, list XIII divizije — XI korpusa NOVJ br. 45, str. 3, od 9. augusta 1944)

To je Drežnica

Zidina, gdjegdje natkrivene daskama, drugdje gole i mrtve, porušene kuće, opljačkani domovi. Svagdje se osjeća razbojnička, fašistička ruka, koja u nemoćnom bijesu uništava sve do čega dođe. Banditi krstare selima i pljačkaju, siluju djevojke, namjerno gaze usjeve, primoravaju žene da donose vreće mahuna i krumpira u njihovu komandu. Narod je vječito u strahu od njih, čim se pojave, mnogi bježe u šumu i gone pred sobom svoju stoku, da je sačuvaju za sebe, da spasu svoj život. Danas u šumi, sutra među zidinama, popaljena, opljačkana bezbroj puta, ne kuka, ne cvili, već pjeva i čeka slobodu. To je Drežnica ...

Žene u suknjama od talijanskih šatorskih krila, u ponošenoj, pokrpanoj odjeći, bose i napaćene sagibaju se pod teškim bremenom i nose vreće sa nešto brašna čak iz Slovenije, iz karlovačkog područja. Nose vreće preko šuma i ponosnih naših gora, po kiši i vrućini, gazeći bosim stopalima tvrd i oštar kamen, samo da ishrane sebe i svoju nejaku, gladnu, golu i bosu djecu. To su Drežničanke...

Dolaze naši borci! Veselje odjekuje Drežničkim poljem. Omladinke koje se sakrivaju po šumama pred neprijateljem, gdje pod šatorima rade i kulturno i politički, dolaze kućama, a one koje su već kod kuće istrčavaju pred borce i nose košare sa malinama, lonce s pitkom vodom, beru jabuke i nose borcima. »Mi se nećemo nikada pokolebati!« Govore one, govore njihovi pogledi, kretanje ... Naši borci su na položaju ... Omladinke se organiziraju i za kratko vrijeme eto mlijeka, kruha, palente, jabuka, krumpira i mahuna, kao da si u plodnom karlovačkom području — čovjek prosto i ne vjeruje — to si narod Drežnice, Jasenka i okolice otkida zalogaj od usta i daje svojoj vojsci.

Omladinke su svagdje. Javljaju se za kurire, pune ljubavi i njege prenose ranjenike, pomažu kod previjanja, noć i dan vrše različite dužnosti, svagdje su prisutne djevojke iz Drežnice i Jasenka. Svagdje vesele, ponosne, požrtvovne i hrabre. To su drežničke omladinke.

Dolaze Nijemci u selo, u pljačku, približavaju se sijenu. Ali ovaj puta neće se vaši švapski konji hraniti drežničkim sijenom. Dočekala je Nijemce bomba, podmetnuta rukom 13-godišnjeg drežničkog pionira. Valjaju se njihova smrdna tjelesa pomiješana sa mirisavim sijenom Drežnice ...

Brigada ide u borbu. Prolazi I. Ud. bataljon. Mali pionir se javlja: »Uzmite me sa sobom«. Uzima »mauzerku« i 7 bombi i ide u borbu...

Ručak je. Borci ga zovu da ruča s njima. Pionir odgovara: »Ja ću kod kuće, nisam kod vas u brojnom stanju-'".

Njegova je majka odlučila da primi pruženu savezničku pomoć, da ga pošalje u Afriku, u sklonište za djecu, ali mali pionir odlučno se protivi, on mora osvetiti svog oca, koga su gadovi strijeljali. I on to čini, svagdje gdje m o ž e . . .

To su drežnički pioniri...

Dopisnik Divizije

(Divizijske novine, list XIII divizije — XI korpusa NOJ, br. 45, str. 3, od 9. augusta 1944)

Dimitrije Vojvodić Zeko

Oslobođenje Drežnice i Tuževića 13. jula 1944. godine

Trinaesta primorsKo-goranska divizija provela je mjesec jun 1944. godine na karlovačkom području gdje je, zajedno s jedinicama 4. korpusa i 15. slovenačkom udarnom divizijom, izvela niz uspjelih akcija. Ona je uprkos poteškoćama, sa kojima se nosila poslije šeste neprijateljske ofanzive (sređivanje i popuna jedinica, nedostatak hrane i odjeće), napravila značajan napredak, kako u pogledu broja uspješno izvedenih akcija na neprijatelja, tako i u taktičkoj vještini vođenja borbi. Njoj je na karlovačkom području omogućeno da se odmori i predahne, da se bolje snabdije hranom i drugom opremom te da organizaciono sredi svoje jedinice, što je biio od velikog značaja za diviziju i njen borački sastav koji je bio dugo bez onog minimuma potrebnog za održavanje organizma u tako teškim i složenim uslovima, odnosno borbama koje su mu bile nametnute na terenu Gornjeg kraja, Drežnice i Gorskog kotara. Kondicija i zdravstveno stanje boraca naglo se popravljalo. Dobijeno je i nešto odjeće i obuće pa je vanjski izgled svih boraca bio daleko bolji od onog poslije teške zime koju su ostavili za sobom.

Ovaj nagli zaokret ne samo po brojnosti izvedenih akcija, nego i po rezultatima koji su postignuti, imao je pored vojnog i ogromni moralno-politički značaj za stanovništvo u pomenutom rejonu. Narod je osjetio ponovo borbenu snagu divizije u kojoj je gledao svog zaštitnika i oslobodioca. Ugled divizije porastao je mnogo. Za nju kao krupnu borbenu jedinicu, koja je dobrim dijelom svoga postojanja, života i rada bila pretežno vezana za Gorski kotar i Hrvatsko primorje, prebacivanje na drugi teren, gdje je trebalo intenzivnije raditi politički sa narodom, pored neprekidnih borbenih akcija, bilo je još jedno veliko iskustvo sticano u ratu. Posebno je bilo korisno sadejstvo s kordunaškim i slovenačkim jedinicama, ostvarivano na opće zadovoljstvo svih jedinica i sa vrlo dobrim rezultatima. Jedna od krupnijih akcija, gdje je ono došlo do izražaja, bilo je oslobođenje Bosiljeva zajedno s 15. slovenačkom udarnom divizijom 30. juna 1944. godine. U toj zajedničkoj akciji (formiran je bio i zajednički Štab) neprijatelj je slomljen i skoro uništen. Ubijeno je ili ranjeno preko 15 neprijateljskih vojnika, a zarobljeno 60. Zaplijenjena su 2 topa, 3 minobacača, 9 šaraca (mitraljeza) 16 puškomitraljeza, 200 pušaka i mnogo druge ratne opreme i materijala.

Divizija je isprobala i usavršila niz taktičkih radnji, kao što su uzastopne zasjede povezane s dejstvom udarnih grupa u pozadini neprijatelja, napadi na manja uporišta, prepadi na veće garnizone i napadi na naseljena mjesta noću. Ovu raznovrsnost taktičkih radnji planirali su štabovi brigada i bataljona, što je za njihovu dalju praksu bilo veoma korisno. Manevar s jednog terena na drugi, radi boljeg i efikasnijeg udara po neprijatelju, činio je jedinice gipkijim i izdržljivijim. To se pokazalo naročito značajnim u situacijama kada je morala jedna, ili obje brigade, da se s karlovačkog područja prebace u Gorski kotar tako reći preko noći i da udare po neprijatelju koji se probio na slobodnu teritoriju (Delnice, Fužine i Ravna Gora), ili da napadnu neprijateljski garnizon (Crikvenica) da bi se narednog dana i noći opet vratile na karlovačko područje

i tamo nastavile borbena dejstva. Tu je dolazilo do efikasnije upotrebe artiljerije i minobacača što je ranije bila rjeđa praksa. I sistemu zaprečavanja i miniranja posvećivano je daleko više pažnje nego ranije. Starješinski kadar se dobro snalazio u ovim akcijama, iako je i dalje zadržao dio starih slabosti koje su mu prijetile da se pretvori u obične borce sa bombama ili automatskim oružjem u ruci u jurišima što je, opet, dovodilo do gubljenja preglednosti borbe i nepotrebnih gubitaka u rukovodećem kadru. Reljefna slika toga je iznenadna borba na Stubici[1] 1. jula 1944. kada je Štab 1. udarne brigade, sa komandantom Srđanom Uzelcem[2] na čelu, napao postrojenu 33. ustašku bojnu koja je došla iz Ogulina i pripremala se za napad na snage 13. divizije, koje su bile u pokretu prema Delnicama poslije oslobođenja Bosiljeva. Srđan je uzeo mitraljez od borca i tukao po stroju ustaša nanoseći im velike gubitke. Tada je za mitraljezom i poginuo. U ovoj akciji poginulo je i ranjeno više boraca i rukovodilaca. Ovo navodim kao primjer koji se često ponavljao.

Ponovnim dolaskom na oslobođenu teritoriju Gorskog kotara stvoreni su uslovi za predah i odmor, sređivanje i pripremu jedinica za naredne borbe. Stambeni i higijenski uslovi su bili vrlo dobri, ali se oskudijevalo u hrani jer su sve zalihe, dobijene na karlovačkom području, potrošene. Jedina veza kojom se ponešto namirnica dobijalo imala je polazište u Sloveniji. No, ni tamo u to vrijeme nije bilo dovoljno hrane ni za njihove jedinice. Nije postojao aerodrom za prijem pomoći od saveznika, a veza s Glavnim štabom Hrvatske bila je nesigurna. Kanal, kojim se iz Istre dobijala hrana za pare, bio je otančao iz prostog razloga što nije bilo para.[3] Odjeća i obuća su dotrajale uslijed neprekidnih pokreta tako da je oko 40% boraca bilo bosih. Očekivao se dolazak Štaba 11. korpusa u Gorski kotar, kod koga su se nalazile američka i engleska vojna misija, što bi olakšalo snabdijevanje divizije hranom i opremom, a time i rješenje (iako ne u cjelini) jednog od najtežih problema ovoga kraja, a posebno jedinica koje su tu imale svoju bazu.

S obzirom na to da je iz sastava 13. divizije konačno izašla 3. brigada i ušla u sastav 35. divizije u Lici, to je bilo neophodno da se formira nova 3. brigada ove divizije, a za to su postojali uslovi[4]. Stab divizije je predložio njen sastav i formiranje 11. korpusu i GSH čije je odobrenje stiglo kasnije.

Pored ovih organizacionih mjera, koje je predvidio za kasniji rok, Štab 13. divizije, po odobrenju GŠH (Sanitetsko odjeljenje), pripremio je prebacivanje težih ranjenika i bolesnika iz svoje bolnice za Kordun što je predstavljalo veliku olakšicu štabovima i jedinicama, kako u pogledu efikasnosti liječenja i zbrinjavanja, tako i u pogledu angažovanja jedinica na drugim zadacima.

Jedna od vrlo osjetljivih tačaka u duši i svijesti svakog borca i starješine ove divizije bilo je prisustvo neprijateljskih snaga na cesti Vratnik—Brinje——Vrh Kapele—Ogulin, sa isturenim garnizonima u Drežnici i Tuževiću radi njenog obezbjeđenja. Te snage pripadale su njemačkoj 392. leginarskoj diviziji u kojoj su Nijemci bili starješine a ustaše — legionari vojnici. Njeni pripadnici su od šeste neprijateljske ofanzive pa do julskih dana 1944. haračili po ovom slobodarskom kraju praveći najveća zlodjela nad nejakim življem —

1 »Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda« (dalje »Zbornik«), tom V, knj. 29, Vojnolstorljski Institut Beograd, dok. 23.
2 Narodni heroj.
3 »Zbornik«, tom V, knj. 29, dok. 24.
4 »Zbornik«, tom V, knj. 29, dok. 24.

kakva se rijetko pamte. Na konferencijama četa i bataljona vrlo često su se čula pitanja: »Kada ćemo na Drežnicu da je oslobodimo?« i »Kada ćemo da smanjimo sastav 392. legionarske divizije?« Svi pripadnici 13. divizije poznavali su ove krvoloke još iz zimskih dana, kada su morali goli, bosi i gladni držati položaje prema Brinju i Jezeranama i braniti bolnicu u Javornici. U snijegu su borci pravili rovove i tu dočekivali legionare, nanoseći im gubitke. Ce-

sto, ako ne i svakodnevno, ostajalo je tih zimskih dana pokraj snježnih rovova, naročito izjutra, pri izlasku iz njih, po nekoliko mrtvih boraca, bosih i smrznutih. Kod Tuževića sam bio očevidac da su u februaru 1944. prilikom pokreta jednog bataljona, ostala u rovu dvojica smrznutih boraca. Teška su to i mučna sjećanja još i danas dok pišem ove redove, a tek onoga ljeta tekuće godine svježina tih momenata narastala je do eksplozivnog stanja.

U takvoj situaciji Štab 13. divizije je odlučio da oslobodi Drežnicu i Tužević i time da ugrozi neprijatelja na komunikaciji Vratnik—Brinje—Ogulin. Da bi obezbijedila nesmetano komuniciranje između Primorja i Ogulina, preko Brinja, 392. legionarska divizija, pored posade na pomenutoj cesti, isturila je u Drežnici dio snaga čija se jačina kretala od pješadijske čete do ojačanog bataljona. Trenutno, početkom jula 1944. godine u Drežnici se nalazila 2. četa Poljskog dopunskog bataljona i jedan vod artiljerije — ukupne jačine 180 dobro naoružanih vojnika. Istovremeno se i u Tuževiću nalazila posada od 80 vojnika. Ovim posadama neprijatelj je otežavao rad naših vojno-pozadinskih ustanova, a operativnim jedinicama boravak i manevar na teritoriji brinjskog Gornjeg kraja i Drežnice.

Prisustvo neprijatelja u ova dva mjesta, njegovi svakodnevni »pohodi« po selima koja su od početka bila potpuno privržena NOB-u i po nekoliko puta paljena, njegove svakodnevne pljačke, odvođenje stanovništva u zarobljeništvo i razna druga nasilja, prouzročili su niz teških posljedica. Svakom pripadniku 13. divizije je bilo posebno mučno trpjeti boravak neprijatelja u Drežnici, pogotovo tih julskih dana 1944. kada je divizija bila znatno ojačana i doživljavala niz zapaženih uspjeha. Osim toga, narod Drežnice (nejač) željno je očekivao da ga njegovi borci — njegova divizija — oslobodi i da ona bude gospodar na ovome terenu. Očito je da snage neprijatelja u oba ova garnizona nijesu bile jake, a njihova dublja isturenost u unutrašnjost slobodne teritorije i otežana intervencija iz susjednih garnizona, pružili su pogodne uslove za uspješan napad naših snaga i oslobađanje obaju mjesta. Svi ovi momenti uticali su na to da Štab 13. primorsko-goranske divizije, koji se nalazio u Tićima kod Srpskih Moravica, donese odluku o istovremenom napadu na neprijatelja u Drežnici i Tuževiću te da nakon oslobođenja ovih mjesta akcije usmjeri na komunikaciju Ogulin—Vrh Kapele—Brinje—Senj. Trebalo je odmah preduzeti i temeljite pripreme da ovaj pothvat uspije. U okviru toga Štab divizije je jedinicama preporučio detaljne analize stečenih iskustava iz prethodnih borbi, naročito prilikom noćnih napada na naseljena mjesta. Zato je trebalo da se sa rukovodećim kadrom izvedu pokazne vježbe, što je, uglavnom, i učinjeno.

Zapovješću za napad[5] na oba ova mjesta jedinice su od Štaba divizije dobile slijedeće zadatke:

— 1. udarna brigada, ojačana jednim bataljonom 2. brigade, da napadne i likvidira neprijatelja u Drežnici napadajući jednim bataljonom preko Tomi-

5 »Zbornik«, tom V, knj. 29, đok. 29.

ća i Vukelića sa juga na Zredel (k. 574) i dalje na samo mjesto, jednim u pravcu Jagetića i cestom na zapadni dio Drežnice, jednim od Krakara preko Vučjaka, obuhvatajući mjesto sa sjevera, a jedan baatljon da zadrži u brigadnoj rezervi zapadno od Jagetića i da s pridodatim bataljonom postavi zasjedu na putu Jezerane—Drežnica (kod Lokve) radi sprečavanja intervencije neprijatelja iz Jezerana;

— 2. brigada (bez jednog bataljona) da zatvori pravce moguće intervencije neprijatelja iz Ogulina prema Drežnici, postavljajući jedan bataljon na položaje iznad Puškarića s tim da zaruši cestu koja iz Ogulina vodi za Jasenak i Drežnicu, a drugi na liniju Kostelići (k.559) Sudarići, a jednim bataljonom da obrazuje brigadnu rezervu u Breznom — spremnu da, ako zatreba, priskoči u pomoć jednom od pomenuta dva bataljona;

— 1. NOP odred da sa dva bataljona od Božanića, Podgoraca i Todorića napadne neprijatelja u Tuževiću i da ga likvidira, a treći baatljon da uputi na Stalak radi zatvaranja pravca Vodice—Stalak i obezbjeđenja pozadine snagama koje napadaju Drežnicu;

— 2. NOP odred da fingira napad na neprijatelja u Zlobinu i Grobniku radi njegovog vezivanja i sprečavanja intervencije ka slobodnoj teritoriji Gorskog kotara.

Mjesta štabova u toku napada bila su ovako locirana: Štab 13. divizije u selu Jagetićima (komandant — pukovnik Vicko Antić, načelnik Štaba — ppukovnik Dimitrije Vojvodić i politički komesar — ppukovnik Đuro Matić koji nije učestvovao u napadu jer je bio ranjen 1. jula 1944. na Stubici i nalazio se na liječenju u divizijskoj bolnici), Štab 1. udarne brigade u Trbovićima (komandant — major Đuro Trbović[9], politički komesar major Bude Bosnić), Štab 2. brigade u Sovenici (na cesti Ogulin—Jasenak), Štab 1. NOP odreda sjeverno od Božanića i Štab 2. odreda u rasporedu jedinica kod Ziobina.

Artiljerijski divizion divizije nije bio u sastavu grupe za napad, već je ostao na odmoru u Gorskom kotaru. Početak napada određen je za 13. jula 1944. u 1 sat. Računalo se na iznenađenje i brzi uspjeh pa iz opreznosti, da se ne povrijede vlastite jedinice, podrška artiljerije je izostala. Bilo je neophodno čitavu stvar držati u strogoj tajnosti. U početku su za ovu akciju, kojoj je prethodilo desetak dana od predviđanja do realizacije, znali samo komandanti i politički komesari odreda i brigada. Sve izvođene pripreme bile su objašnjavane kao redovna nastavna obuka, predviđena planom, dok traje odmor i sređivanje jedinica. Ukoliko se primicao dan napada, utoliko su postepeno u situaciju uvođene sve potčinjene starješine uz obavezu stroge konspiracije. Borački sastav je obaviješten tek po dolasku u rejon mjesta napada. Da bi sve ovo ostalo u tajnosti do kraja, pokreti jedinica ka mjestima napada izvođeni su zaobilaznim putevima, da bi se dobijao dojam kako se u akciju ide suprotnim pravcima i ka drugim objektima. Ovi pokreti su izvođeni bez ikakve žurbe i s ciljem da se blagovremeno stigne na polazne položaje za napad. Na sastancima je svim starješinama data direktiva za energičnost, drskost i brzinu u napadu sve do završetka akcije.

Štabu divizije bilo je poznato da neprijatelj u Drežnici ima 2 poljske haubice 105 mm, 8 puškomitraljeza, nekoliko minobacača i brojno lako naoružanje. Znao se i tačan raspored neprijatelja po bunkerima i stražama, kao i raspored

6 Poginuo 1944. godine, narodni heroj.

glavnine po objektima stanovanja. Naoružanje posade u Tužićevu se povremeno mijenjalo, dok se njen raspored po bunkerima i kućama također znao u tančine.

U toku priprema je u svakom bataljonu formirana po jedna udarna grupa, a pri Štabu 1. brigade posebna grupa koja se tada popularno zvala »leteća udarna grupa«. Zadatak ovih grupa je bio da se ispred borbenog poretka bataljona i brigade, prikrivenim putem, ubace u pomenuta mjesta i, po mogućnosti, svoj napad sinhronizuju sa napadom jedinica s fronta, tražeći prvenstveno da napadnu štabove i centre veze, kao i vatrene položaje teških oruđa, izazivajući pometnju kod neprijatelja.

Napad na Drežnicu počeo je tačno u određeno vrijeme, mada su neke jedinice počele puškaranje s neprijateljskim patrolama 20 minuta ranije. Pošto su odredske jedinice i ranije vršile česte prepade, to ovo kod neprijatelja nije izazvalo sumnju da će početi stvarni napad, tako da je postignuto željeno iznenađenje.

Prva udarna brigada krenula je u napad kako je to predviđeno zapovješću. Ona je čitav sat ranije, preko Vučjaka — sa sjevera, neopaženo ubacila u centar Drežnice »leteću udarnu grupu« i izviđački vod koji su se pritajili očekujući napad glavnine brigade. Napad sva tri njena bataljona bio je silovit i jednovremen, što je učinilo da su brzo osvojena sva spoljna utvrđenja — bunkeri. »Leteća udarna grupa« u isto vrijeme napala je komandu garnizona, poremetila sistem veza i omela neprijatelju svako komandovanje jedinicama koje su navikle na precizno zapovijedanje. Sinhronizovani napad tri bataljona brigade (spolja) i njihovih udarnih grupa odvijao se uz snažne povike: »Uraa!... Udri toga dok ja smaknem ovoga!« Plamtjela je Drežnica od bombi i raketa. Svi bataljoni su ravnomjerno nastupali određenim pravcima i, reklo bi se, kao po koncu jednovremeno izbijali na određene tačke tako da je silina udara bila snažna i neodoljiva. Borci su prosto letjeli kao na krilima u ovaj okršaj poznavajući svaki detalj oko mjesta i u njemu. Borba se odvijala prsa u prsa. Pokušaj neprijatelja da u početku konsoliduje odbranu i aktivira sva raspoloživa oruđa propao je. Dejstvo ubačenih grupa izazvalo je pometnju jer neprijatelj nije mogao znati odakle i kolike ga snage napadaju. Dejstvo njegove artiljerije nije moglo doći do izražaja, jer su i nju na vatrenim položajima napale udarne grupe. Ispaljeno je samo nekoliko granata bez ikakvog efekta. Naročito su do izražaja došle bombaške grupe koje su krčile put jedinicama osvajajući bunkere i zidine popaljenih kuća koje je neprijatelj koristio kao zaklone. Ono malo zatečenih stanovnika u mjestu odmah se pridružilo borcima pokazujući im gdje se krije neprijatelj.

Nalazio sam se sa Štabom 1. udarne brigade. Komandant i komesar brigade bili su nerazdvojni i djelovali su posve usklađeno. Komandant je bio omalen i dosta mršav, crmpurasta lica. Njegova pojava odisala je mirnoćom. Malo je govorio, ali je bio određen i svako naređenje, zapovijest ili opomena bili su kratki i odmjereni. Toplo i smireno je djelovao ove večeri i nekoliko puta mi je, pošto je iz prvih redova borbe dobivao pozitivne vijesti, staloženo ponovio: »Eto, kad se sve isplanira, pripremi i uvježba, ide kao podmazano.« »Politički komesar je također budno motrio na svaku promjenu u borbi. Iz očiju su mu sijevale varnice jer, kad govori o Drežnici, više puta paljenoj i haranoj, ne ostaje miran na otpor koji neprijatelj pruža. Želio bi da ga jednim udarcem smrvi. I on je Drežničanin. Zna svaki kutak i kamičak ovdje i osjećao sam da bi najradije sam pohrlio na juriš. Sve je kod njih funkcionisalo kako treba.

Borba za Drežnicu nije dugo potrajala. Svega jedan sat. Bataljoni su u snažnom jurišu prosto samljeli neprijatelja i onemogućili mu da pruži organizovan otpor. Ipak, uspio je, koristeši mrak i maglu koja se tada navukla u okolini Drežnice, da izvuče dio razbijenih snaga s lakim naoružanjem, pored zasjede bataljona 2. brigade, prema Jezeranama i Brinju. Naime, ovaj bataljon je svu pažnju posvetio mogućnosti intervencije neprijatelja iz Jezerana i Brinja, a zapostavio je mogućnost njegovog bježanja iz napadnute Drežnice.

Odmah po oslobođenju Drežnice 1. brigada ostavila je jedan bataljon u centru sela da evakuiše zarobljenike i ratni plijen. Jedan bataljon je uputila prema Jezeranama da pojača položaje bataljona 2. brigade, jedan na obezbjeđenje pravaca koji kroz šumu vode iz Gornjeg kraja, a jedan je ostavila u rezervi — u Trbovićima. S dvije čete i »letećom udarnom grupom« preduzela je gonjenje neprijatelja prema Lokvi i Jezeranama. Tu je i napravljena greška. Naime, odmah je trebalo uputiti dva bataljona iz Drežnice da u sadejstvu s bataljonom 2. brigade kod Lokve potpuno dotuku neprijatelja tako da se niko ne izvuče prema Jezeranama ili Brinju. Slabe veze s bataljonom u Lokvi, magla i pomrčina, a i dosta kratkotrajna i ne sasvim teška borba u mjestu, omogućili su neprijatelju da dijelove svojih snaga izvuče iz obruča i spasi od uništenja.

Prvi NOP odred napao je neprijatelja u Tuževiću onako kako je zapovješću bilo predviđeno, tj. obuhvatajući čitavo selo u kome je (po kućama) bio razmješten neprijatelj. Prvim snažnim naletom bataljona odred je uspio da sva spoljna obezbjeđenja neprijatelja nabaci u samo selo i, stežući obruč, pristupi njegovoj likvidaciji. Do 6 sati osvojena su sva uporišta neprijatelja u selu, osim u zaseoku Vujićima, gdje je on nastavio da se uporno brani. Stab odreda je pogriješio što četu pri štabu nije ranije ubacio kao udarnu grupu u selo da napadne neprijatelja iznutra, što bi kod njega izazvalo pometnju i svakako doprinijelo uspjehu. Sam minerski vod, koji se nalazio na obezbjeđenju prema Vodoteču i Brinju, nije se mogao suprotstaviti snagama koje su intervenirale iz Brinja u pravcu Tuževića. One su se oko 6 sati uspjele probiti kroz obruč oko Tuževića i spojiti se sa snagama u zaselku Vujićima. No i usprkos tog pojačanja odred je i dalje neprekidno napadao ne dozvoljavajući neprijatelju izvlačenje iz sela. Borba se svom žestinom nastavila sve do 15 sati toga dana, a tada je neprijatelj pokupio mrtve i ranjene i pod borbom se probio iz Tuževića u Brinje. U isto vrijeme odred je bio prisiljen da vodi borbu s jednom kolonom od oko 100 vojnika koja je iz Krivog Puta nadirala u pomoć posadi Tuževića. Ovaj pokušaj neprijatelja je osujećen i on je vraćen prema Krivom Putu. Sve je ovo trajalo do pred sami mrak 13. jula. Tada je odred ovladao Tuževićem. Na putu Tužević—Vodoteč jedna su neprijateljska kola s opremom pri povlačenju naišla na minu i bila uništena zajedno s poslugom i zapregom.

Na položajima 2. brigade, koje je planski posjela i organizovala za odbranu, u toku dana vođene su žestoke borbe. Oko 7,30 sati neprijateljske snage iz Ogulina (dijelovi 2. poljskog dopunskog bataljona i bataljona 847. puka 392. legionarske divizije te 33. ustaška bojna) pošle su u pomoć napadnutoj posadi u Drežnici. Kolonom od oko 70 vojnika neprijatelj je pošao preko Zagorja i zapadno od Salopeka napao 4. bataljon ove brigade koji ga je, organizovanom vatrom sa bliskog odstojanja, bacio natrag ka Ogulinu nanoseći mu osjetne gubitke. Oko 14 sati, snagama od oko 120 vojnika, 2 tenka i 2 minobacača, neprijatelj je iz Ogulina preko Puškarića ponovo pokušao da se probije prema Drežnici. Koristeći pokret i dejstvo tenkova i minobacača uspio je da potisne je-

dionice brigade do Bjelskog, gdje mu je pružen odlučan otpor pa je natjeran da se u neredu, i uz osjetne gubitke, povuče ka Ogulinu. Oko 15 sati neprijatelj je uputio još jednu kolonu, jačine oko 300 vojnika uz podršku artiljerije, da preko Veljuna (k.616) napadne snage brigade i da se probije u Drežnicu. Uporedo s ovom, jedna jača kolona neprijateljskih vojnika pošla je iz Modruša prema položajima 2. brigade. Zahvaljujući unaprijed pripremljenim i organizovanim položajima te ubitačnoj vatri obje kolone su odbačene natrag. Neprijatelj je uporan, nikako da se pomiri s novonastalom situacijom. Još jedna kolona od oko 250 vojnika sa brojnom tehnikom i naoružanjem polazi prema Jasenku da se tuda probije u Drežnicu, ali i taj je napad odbijen.

Bataljon 2. brigade, koji je držao položaj kod sela Lokve sukobio se sa snagama iz Jezerana, jačine od oko 200 vojnika potpomognutih minobacačima i artiljerijom. Neprijatelj je uspio da potisne bataljon do Jabučke kose (k.661), ali je tada Štab 13. divizije naredio 1. brigadi da uputi dva bataljona (2. i 4.) te da, zajedno s bataljonom 2. brigade, odbace neprijatelja ka Jezeranama. Negdje oko 15.30 sati ova tri bataljona dočekali su neprijateljsku kolonu kod Maravića i natjerali je da se uz gubitke ubrzano povuče ka Jezeranama. Kod Lokve je nagaznom minom uništen jedan sanitetski automobil sa posadom i ranjenicima. Tako je 2. brigada efikasno odbila nasrtaje nekoliko neprijateljskih kolona i spriječila ga da ponovo uspostavi posadu u Drežnici.

I drugi NOP odred izvršio je u ovom poduhvatu svoj zadatak — fingiranje napada na Zlobin, Plaše i Grobnik — gdje je izazvao pometnju kod neprijatelja, tako da iz tih garnizona nije pokrenuo nikakve snage prema Gorskom kotaru.

Rezimirajući ovu akciju 13. divizije može se s punim pravom reći da je temeljitije nego ikoja do tada pripremljena; zadaci svim jedinicama bili su precizno određeni. Posebno treba istaći tajnost priprema i ostvareno iznenađenje na što je bila usmjerena poenta čitave zamisli. Pripreme su vršene tako da su svakom izgledale kao redovna obuka koju smo izvodili na odmoru. Uz to, planiranje je bilo realno i u praksi je izvedeno sa vrlo malim i neznatnim odstupanjem od plana zahvaljujući upravo silini i brzini udara. Istina, bilo je izvjesnih propusta. Nije se, na primjer, vodilo računa o namjerama neprijatelja da se, kad mu zagusti, izvuče i pobjegne sa bojišta, a izostalo je i gonjenje. Ni veza sa jedinicama nije funkcionisala kako treba. Štab divizije nije im u tom pogledu pružio potrebnu pomoć, iako je bio na licu mjesta. Kod planiranja napada na Tužević obezbjedenjima nije poklonjena potrebna pažnja tako da su zapostavljeni pravci prema Krivom Putu i Brinju, odakle je i uslijedila intervencija neprijatelja prema Tuževiću.

Oslobođenje Drežnice imalo je ogroman, kako moralno-politički tako i vojni značaj pošto je taj neprijateljski garnizon bio ubačen u osjetljivi dio slobodne teritorije. Osim toga, 1. i 2. brigada formirane su u Drežnici, u njima je bilo mnogo boraca iz Drežnice, komandant i komesar 1. brigade bili su Drežničani. Uporedo s tim, i oslobođenje Tuževića imalo je vojno-politički značaj jer je pružilo mogućnost šireg manevra 13. diviziji i kontrolu nad čitavim brinjskim Gornjim krajem otkuda se lako mogla ugroziti komunikacija od Primorja, preko Brinja i Jezerana, za Ogulin kojom je neprijatelj živo saobraćao. Kod naroda ovoga kraja veliki moralni efekat izazvala je i sama pojava njegove divizije koja je bila osnažena i sposobna da ostane na tom terenu.

U čitvoj akciji, prema izvještaju Štaba 13. primorsko-goranske divizije štabu 11. korpusa, ubijeno je ili ranjeno preko 150 neprijateljskih vojnika i sta-

rješina. Zarobljena su 52 legionara i ustaše. Među ubijenim nalazila su se i dva njemačka oficira. Zaplijenjene su 2 poljske haubice 105 mm s potrebnim priborom i rezervnim dijelovima, zaprežnom i voznom opremom, 25 granata za haubice, 1 mitraljez »šarac« s 5 rezervnih cijevi i mnogo redenika s municijom, 3 puškomitraljeza »breda«, 1 puškomitraljez »šoša«, 51 puška, 1 radio-stanica, 8 telefona, 80 odijela, 100 hiljada metaka, 36 konja s opremom, 4 karete za topovsku municiju i druga oprema. Sve ovo je zaplijenjeno samo na terenu Drežnice i na mjestima gdje su 1. i 2. brigada vodile borbe. U Tuževiću je zaplijenjeno: 1 teški mitraljez, 10 pušaka, 4 konja s opremom, 2 kola sa ćebadima i druga sitna ratna oprema koja je evakuisana u Škalić. U oba oslobođena mjesta zaplijenjene su i veće zalihe hrane. U istorijatu 392. legionarske divizije o napadu na Drežnicu, pored ostalog, je napisano: »Topovi i zaprega pali su u ruke nepijatelju, a skoro polovina ove čete i artiljerijskog voda bilo je zarobljeno. Ostaci ove desetkovane čete su bili sakupljeni u prostoru Kamenica[7].« Gubici 13. divizije iznosili su: 9 poginulih, 30 ranjenih i 2 nestala borca[8].

Iskustvo stečeno u ovim borbama pokazalo je da se dobrim pripremama i temeljitim planiranjem mogu postići daleko veći rezultati, što je u svakom slučaju bilo od velikog značaja za štabove i za čitav komandni sastav 13. divizije. U prvim sukobima sa Nijemcima u šestoj neprijateljskoj ofanzivi, kao i u daljim borbama, kod dobrog dijela boračkog sastava stvoren je mit da se njima teško može doskočiti. Međutim, prethodne akcije na karlovačkom području, kao i ova na Drežnicu i Tuževiću, razbile su taj mit. Infiltracija udarnih grupa u naseljeno mjesto i njihovi napadi na osjetljive punktove neprijatelja, kao što su komandna mjesta, vatreni položaji teških oruđa i dr, u sadejstvu sa snagama spolja, značili su mnogo što je i borba za Drežnicu pokazala.

Ova akcija posebno je pozitivno djelovala na stanovništvo ovoga kraja. Poslije oslobođenja Drežnice narod se vraćao iz šume. Nastalo je sveopšte veselje i radost.

Nakon ove akcije Štab 13. divizije održao je sastanak sa štabovima brigada i odreda te izvršio njenu analizu ukazavši pri tome na dobre i loše strane. Na osnovu toga data su i uputstva za dalji rad. To su isto učinili štabovi brigada i odreda po bataljonima i četama, dok su sa boračkim sastavom održane konferencije po jedinicama gdje je proanalizirano sve od priprema do završetka akcije.

Štab divizije vratio se u Gorski kotar (selo Tići), odakle je nastavio radom na planiranju daljih zadataka. IzDrežnice i Tuževića evakuisan je plijen i ratni materijal u divizijsku bazu, a dijelom je podijeljen jedinicamakoje suraspoređene za odmor i organizaciono sređivanje. Prva udarna brigada smještena je u rejon: Stari Laz—Ravna Gora—Sušica; 2. brigada je sa dva bataljona razmještena na liniji Stubica—Lukovdol, dok je dva bataljona uputila kao obezbjeđenje prelaska Štaba U. korpusa iz Like u Gorski kotar kod sela Selopeka, na cesti između Modruša i Josipdola; 1. odred ostao je na prostoru Drežnica——Tužević, a 2. odred na liniji Mrzle Vodice—Lokve. Vojno-politička nastava izvođena je po predviđenom planu, a otpočele su i pripreme za formiranje 3. brigade.

7 »Zbornik«, tom V, knj. 29, dok. 57.
8 »Zbornik«, tom V, knj. 29, dok. 37.

Milutin Trbović

Napad 2. bataljona 1. brigade na neprijateljsku posadu u Zečevom Brdu 13. jula 1944. godine

Desetog jula 1944. godine 1. brigada se nalazi u širem rajonu Sungara, Mrkoplja i Starog Laza, a njen 2. bataljon u istočnom dijelu Ravne Gore i u zaseoku Sušica — na kratkotrajnom i zasluženom predahu. Oko 10 sati prije podne uslijedilo je telefonsko naređenje komandanta 1. brigade da se u 12 sati jave u Štab brigade komandant i politički komesar 2. bataljona. Putem smo razmišljali kakav nas zadatak čeka, iako smo bili, gotovo, sigurni da predstoji napad na Nijemce u Drežnici.

Iz izlaganja i naređenja komandanta brigade Đure Trbovića Ćošana i političkog komesara Stjepana Lakića doznali smo jačinu, sastav i raspored neprijateljskih snaga u Drežnici kao i ostale pojedinosti u vezi predstojećeg zadatka. Napad je trebalo izvršiti tačno u 1 sat 13. jula 1944. godine. Posebno je podvučeno da uspješno izvršenje zadatka umnogome zavisi od iznenađenja što zahtijeva konspiraciju, stroge maskirne mjere i marševsku disciplinu od početka pokreta pa sve do momenta početka juriša. Naime, polazni i jurišni položaji su se poklapali.

Širi rejon Zečeva Brda branila je jedna ojačana četa legionara. To su bili Bosanci i Hercegovci — ustaše i mobilisani vojnici, dok im je sav starješinski sastav bio iz Njemačke. Dobro su se utvrdili među zidinama popaljenih kuća, a na istočnom dijelu sela izgradili su nekoliko bunkera od kamena i drveta.

Napad na Zečevo Brdo povjeren je 2. bataljonu u kom je skoro svaki drugi vojnik dobro poznavao ovo naselje, njegovu okolinu, prilaze i puteve. Komandant bataljona je bio Milutin V. Trbović, politički komesar Ivica I. Marušić, operativni oficir Žarko N. Ivošević i omladinski rukovodilac Milica D. Trbović. Komandiri i politički komesari četa bili su: 1-ve Đuro Gostović i Ivica Kezela, 2-ge Pero N. Ivošević i Ilija D. Marković, 3-će Nikolaj Nikolajevič Kolpelkov (političkog komesara nije imala) i mitraljeske čete Aleksa Radulović i Rade Maravić.

U sastavu bataljona nalazio se još: izviđački vod, vod protivtenkovskih pušaka — ručnih bacača, pozadinski vod i sanitetsko odjeljenje.

Pješadijske čete su imale po 3 voda i u svakom od njih po 3 streljačka odjeljenja, a svako odjeljenje je posjedovalo puškomitraljez, uglavnom, »šarac«. Mitraljeska četa imala je 2 voda i bila naoružana s 4 mitraljeza. U cilju napada na Zečevo Brdo bataljon je ojačan minobacačkom četom brigade. Treba naglasiti da je prethodna 4 mjeseca (u sastavu brigade) bataljon vodio svakodnevno borbe i imao dosta boraca izbačenih iz stroja. Njegovo brojno stanje 10. jula 1944. godine iznosilo je ukupno 320 boraca.

Treću četu, koja je brojila 90 ljudi, sačinjavali su Rusi i desetak Poljaka. Oni su kao njemački zarobljenici preko veze pobjegli iz logora i upućeni da popune 2. bataljon. Komandir čete Nikolaj Nikolajevič (poručnik Crvene armije) cijelo vrijeme je paralelno obavljao i dužnost političkog komesara. Bili su to izrazito odlučni i hrabri borci. Na sopstvene žrtve uopće nisu obraćali pa-

1944. XIV. udarna no...

NA CESTI DREŽNICA JASENAK

...va četa I.bataljona,a ...četa vodom II.čete,dobili ...
...ka oprijatelja u cesti Dreznica-Jasenak,i ...

...,a malenio iznad Glavica,a Veti iznad Jagetića. ...Vlak, ...
...ili se polegni na određenom ...stu.Guста magla spuštala se ...
...i,i sprečavala nam ...olovc ...vidik. ...e su ne jedino ...
...ko ...ladine iz ...ih sela. ...a borba,svaka ...mladinska ...
...ka,sastanak,akcija ...rijat ...V,vadja nove pjesme,koje ...eva ...
...ili naročiti pjevači ... ...i udarili,drugarice sa sela. ...
...se je počela dizati,a mi ...bili budno pazili i spremno čeka ...
...ja. ...kontakt ...i ...esti od ...ih 150 metara,prinjetili ...
...u kolonu od ...200 ...bandita,koja se je kretala cestom ...
...mo in vatrom. ...ero Tatalović i Dušan Trbović,a ...olj ...
...i ...jezi nisu ...ajili,rade kao sat.Pobili su ne ...nje ...
...bandita! ...prijatelj se je ...rasprštio u paničnom bijegu na ...
...u polje,a ...neki se ...nisu ...zaustavili do Dreznice.
...borbe ...atila ...m ...je iz ...Dreznice:jedna veća kolona,koja ...
...podijelila u nekoliko ...manj ...grupa. ...počeli su se razvijati u stri ...
...jelce prema ...našem položaju.Pošto ...mo imali snaga da se dovoljno ...
...ramo,povukli ...mo se u ...sastav ...I.čete,iza ...sela Jagetića i Radojčića.No ...
...prijatelj je ...počeo ...tući po ...našem ...položaju ...iz ...bacačima iz ...Dreznice,a mi ...
...mo samo ...s ...mnijekom ...gledali na ...polje,koje su se ...raspskavale ...na ...kamenja ...
...njama ...stijena. ...Granate ...su ...ih... ...ema ni 600 ...metara ...udaljenosti!Operu ...
...oficir,...mladinac ...Ilo ...Matorić,daje ...komandu:"Pali!"On ne može više ...
...ždrijeti,već ...uzima ...sam ...mitraljez,i počne ...kositi po ...banditima. ...Radovi ...
...ja ...ti ...tali ...mandže ...na ...jedna ...mjesta,...mo ...se ...morali ...povući ...na ...
...položaje,gdje ...dočekali ...neprijatelja ...

...

Kopiono: I.bat.I.Odreda

OMLADINA KOTARA KASTAV U XIII DIVIZIJI

...ovi ...rci!

...vakog ...dana ...sve ...više ...se ...širi ...u ...svim ...našim ...odredima ...ogromni ...moral,videći ...
...ju ...pobjede.

...se ...par ...hrabrih ...i ...poletnih ...riječi,omladina ...kotara ...Kastav,iz ...
...ruče ...vam ...najtoplije ...čestitke,želi ...vam ...i ...najljepše ...želje ...za ...zajednički ...rad ...
...bohi,...ako ...i ...mi ...dajemo ...posljednji ...udarac ...u ...mrzloj ...fašističkoj ...nemani. ...
...vi ...mi ...želimo ...i ...vaše ...strane ...čekamo ...već ...povratak,da ...se ...još ...više ...
...ijesimo ...i ...zaveležemo ...u ...zajedničkom ...radu,...našoj ...novoj ...slobodnoj ...do ...
...ovi,...pod ......om ......ljenog ...vođe ...druga ...TITA!

...ke ...borbene ...pozdrave

Omladina kotara Kastav

U pješčanoj dolini rijeke Ibra

...rijeke ...vode u ...dolini ...rijeke IBRA ...pre ...
...ije, ...jedinica ...na ...ih ...jedinica,koje ...su ...zapalile ...
...,...ezmo ...od ...KO ...MITROVIĆA. ...
...Onistenja je ...lokomotiva ...
...reko ...ko ...rij.teljski ...vo ...
...pljenje ...
...ovor, ...njemačke ...zanta ...
...ulje ...danice i ...vo ...ne, ...podijeljena ...stanov ...
...ske ...jedinice ...na ...plaži ...
...i ...saradnji ...s ...prvim ...odredima,prešla ...
...je u ...rejona ...komunikacija ...

žnju. Jednako dobro su se borili, i u napadu, i u odbrani; iz zasjede i u naseljenom mjestu; ali kada odstupaju, ne znaju se zaustaviti i prosto ih je problem potom prikupiti.

Nakon povratka u štab bataljona prišlo se razradi i detaljnoj analizi predstojećeg zadatka, pa kako nismo imali dovoljno podataka o broju, rasporedu i mjestu neprijateljskih bunkera, još istoga dana je u Drežnicu upućen Rade Maravić, rodom iz Selišta, do Milice Maravić (Janković) u selo Maravić Dragu. Ta skromna i neustrašiva omladinka je uz pomoć starih muškaraca i žena već idućeg dana prikupila tačne podatke o cjelokupnom rasporedu njemačke jedinice na Zečevom Brdu, a posebno o broju i smještaju bunkera, utvrđenim zidinama, stražarskim mjestima, vremenu smjene straža i dr.

Zatim su u četama izvršene pripreme po omladinskoj, partijskoj i komandnoj liniji te konkretizovani zadaci, kako za vrijeme pokreta, tako i za vrijeme izvršenja zadataka. Odlučeno je da 1. i 2. četa, svaka ojačana vodom mitraljeza, napadaju neprijatelja na Zečevom Brdu sa sjeveroistočne strane. Za 3. (rusku) četu, pored ostalih vodiča, određen je iskusan i hrabar starješina Rade Maravić Lakinov, koji je poznavao svaku stazu i džbun oko naznačenih objekata. Ova četa imala je zadatak da napada sa zapadne strane — iznad Maravić Drage i grupe kuća Mandići—Zjalići.

U 11 sati 12. jula 2. bataljon je u marševskoj koloni otpočeo pokret pravcem: zaselak Sušica—Vrelo—Jasenak, potom prešao cestu Jasenak—Ogulin, a zatim nastavio pravcem: Crkvica—Debeli vrh—Krakar—Drežnička kosa—salaš Drage Jagetića i, krećući se strogo zapadnom ivicom Drežničkog polja, izašao na polazni položaj u 24 sata istoga dana.

Prije pristizanja u svako od pomenutih partizanskih sela i naselja ispred su upućivane patrole, kako bi obavijestile narod o našem nailasku jer, u suprotnom slučaju, bi došlo do panike među stanovništvom koje bi moglo pomisliti da nailazi neprijatelj. Narod je bio oduševljen našim približavanjem Drežnici.

U Jasenku nas je sačekao komandant brigade. Želio je da provjeri vrijeme prolaska bataljona i da nam još jednom skrene pažnju na neke pojedinosti. Na rastanku nam je stisnuo ruku uz pozdrav: »Do viđenja — sutra u Drežnici!«

Kad smo prolazili kroz Krakar, ljudi su nam hitali u susret. Svi su htjeli da budu vodiči do Zečevog Brda, kao na pr. Rade, Pero i Dušan Kosanović, Niko Tišin, Milanko (lugar), Niko Kelić, Vajo Sekulić, Ilija i Aleksa Ćošan te mnogi drugi. Među njima je s posebnom pažnjom vrijedno istaći Manu Trbovića Kartača. On je uporno zahtijevao da bude naš vodič. Čak je bio spreman da se s puškom u ruci pridruži koloni i učestvuje u akciji, iako je bio teži invalid s defektnom desnom nogom.

Nakon izbijanja na salaš Drage Jagetića dat je duži odmor bataljonu, a tu nas je sačeko i Rade Maravić s detaljnim podacima o neprijatelju na Zečevom Brdu. Na osnovu tih podataka dopunili smo ranije donesenu odluku što je imalo vidnog uticaja na bolje i efikasnije izvršenje zadatka.

Čete su izašle na polazne položaje, koji su se, inače, poklapali s jurišnim. Mitraljezi i protivtenkovska oruđa su raspoređena u streljački stroj 1. i 2. čete neposredno ispred njemačkih bunkera. Vrijeme je pravo ljetno. Drežnica je naprosto zamrla. Grobnu noćnu tišinu siječe oglašavanje vjeverice iz daljine i udarci čizama njemačkog stražara koji je tu ispred nas. Primjećujemo da jo dežurni u obližnjem bunkeru budan — proteže se, pripaljuje cigaretu. Čuje se i hrkanje njemačkih vojnika, koji bezbrižno spavaju dubokim snom, ne sluteći šta im se priprema ...

»Do sada nas Nijemci nisu primijetili i to je garancija za uspješno iznenađenje«, šapće mi komesar bataljona. »Ako nas otkriju, treba odmah napadati«, predloži operativni oficir i time se složismo. Sve ide po planu, čak i one, takozvane, sitnice kojih u ratu ne smije biti. Referent saniteta me izvještava: »Svi partizani, koji trenutno kašlju, povučeni su 50 do 100 metara iza streljačkog rasporeda, a na dati znak za napad uskočit će u borbeni poredak četa.«

Tovarna grla su ostala u blizini pozadinskog voda u istočnom podnožju Zečevog Brda. Posade minobacača i borci mitraljeske čete iznijeli su na plećima oruđa na vatreni položaj. Komandnog mjesta Štaba bataljona nema jer smo svi u streljačkom rasporedu, ali se ipak tačno zna na kom se pravcu kreće komandant, gdje se nalazi politički komesar, gdje operativni oficir i gdje je smješten izviđački vod, kao rezerva.

Do početka napada manjka još 30 minuta. Pokraj stražara se odnekud stvori štene (mladi pas). Međusobno se poigravaju. Ono ponekad zalaje, a nama se čini da nas je opazilo. Sreća što je mlado pa stražar na njegov povremeni lavež ne obraća pažnju. No, kad god zalaje, stražar ga zove imenom — Tito, Tito. Strahovito nas uzbuđuje i vrijeđa takvo ime psa. Zato su dvojica kurira, naoružani automatima, dobili zaadtak da na znak napada uzmu na nišan ovoga stražara.

Oslovljavanje šteneta takvim imenom bio je glavni razlog da je znak za napad (2 crvene rakete) dat 10 minuta ranije, odnosno 10 minuta prije 1 sat 13. jula.

Grobnu tišinu i bezbrižno spavanje njemačkih vojnika, prekinulo je dejstvo oružja 2. bataljona. Bila je to izrazito iznenađujuća i neobično jaka koncentrična vatra kakvu bataljon ranije nije ispoljavao. I nakon nepunih 5 minuta ubitačne vatre, na znak dvije bijele rakete, razleglo se Zečevim Brdom: »Uraaa!... Juriš!... Za Tita i Partiju!« Iznenađenje je u potpunosti uspjelo. Nijemci se uopće nisu snašli. Iz 5 bunkera nije opaljen ni jedan metak, a posade u njima su uništene koncentričnom vatrom protivnikovih pušaka, ručnih bacača i mitraljeza.

Iz velike drvene barake, koja je sva prorešetana, neprijateljski vojnici su iskakali u bunilu i sanjivi. Ni jedan se nije uspio obući. U jednoj ruci držali su hlače, u drugoj oružje, a skoro svi su bili bosi. Neki su pokušavali spasiti glavu bjekstvom prema centru Drežnice, ali tu ih »ruska četa« sačekuje na nož. Vrte se u začaranom krugu, a 2. udarni svom žestinom navaljuje sa svih strana. Do nas dopire odjek jake vatre i ostalih bataljona i udarne čete brigade iz centra Drežnice, od škole, sa Matuše, Sredelja i iz Vrujca. Nakon dobrih 30 minuta borbe zaključujemo da je bataljon časno izvršio dobiveni zadatak.

Sve do 10 sati prije podne vršili smo pretres zidina, staza i pošumljenih predjela. Naše patrole su dovodile skrivene i ranjene legionare. Jedni su uspjeli direktno iz postelje pobjeći u pravcu sela Berti i Škipine, a neki su se razbježali pojedinačno, ali su nakon nekoliko dana bili uhapšeni od seoskih stražara i stanovnika u zaseocima Breznog.

Oko 11 sati prije podne sumirani su rezultati borbe u kojoj je zarobljeno 25, ranjeno 15 i ubijeno 40 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 6 puškomitraljeza (šaraca«), 20 automata, 54 puške, 5 pištolja i veća količina municije i ručnih bombi; zatim podosta pasulja, makarona, krompira, ulja, masti, suhog mesa, slanine, ribe tunine, konzervi, margarina kao i sljedovanje pečenog kruha za tjedan dana koji legionari nisu dospjeli pojesti. Bataljon je imao samo 2 lakše i jednog teže ranjenog borca. Svi oni koji su imali slabiju odjeću ili obuću, zamijenili su je na licu mjesta.

U ranim jutarnjim satima narod je počeo da se vraća iz šuma svojim uništenim domovima, a omladinke su spontano i organizirano dolazile i pitale za koliko ljudi treba pripremiti hranu, iako su ti krajevi živežnim namirnicama krajnje oskudijevali pa narod ni sam nije imao šta da jede. Rekli smo im da je zaplijenjeno prilično hrane pa je toga dana i veći broj njih jeo s partizanima iz vojničkog kazana. Uslijedilo je pravo zajedničko veselje naroda i partizana, koje se završilo kasno u noći. Igralo se kolo, pjevale partizanske pjesme na talijanskom i našem jeziku, a među njima se čula i ona drežnička: »Mani, mani, to su Drežničani, janje moje, oni se ne boje«.

Tokom četiri nepuna dana, koliko se brigada odmarala u Drežnici, nekim je borcima dozvoljeno da svojim porodicama pomognu podići barem i malo krova nad glavom.

U oslobođenoj Drežnici

Već nekoliko dana V brigada nalazi se u slobodnoj Drežnici. Drežničkim poljem opet odjekuju partizanske pjesme, rade kose drežničkih seljaka i ječi smijeh omladine. Drežnica opet živi. U porušenim kućama, uz porušena ognjišta sjećaju se drežnički ljudi i naši borci minulih dana, kada su svud krstarile divlje bande Švaba i njihovih slugu. Prepričavaju se događaji iz nedavnih borbi. Eto, u ovoj je kući bila smještena komanda, tu je bila kancelarija, iz ovoga bunkera su prestrašeni legionari pucali iz pušaka. Drhtali su oni pred partizanima, spavali u punoj spremi, a čim je puknula koja puška, skakali iz svoga ležišta puni straha. A kad su padale granate oko njih stiskali su se u kući i čudili se kako se žene mogu hladnokrvno smijati. Ostavili su za sobom streljačke rovove i bunkere, ostavili su svoje besmislene parole, kojima se danas svi smiju, ostavili su i nešto svoje lažljive štampane »promičbe«. Pregledavamo te njihove »Völksicher Beobacher«, »Borce« i druga sredstva za zaglupljivanje. Smijemo se. Narod se raspituje za događaje u svijetu, i veseli se zajedno s nama padu Marseja i Pariza, pobjedama Crvene Armije koja dolazi. Drežnicu je opet obasjalo sunce slobode, opet odjekuju ovdje partizanski koraci, raduju se naša srca, kad vidimo da je nestala strašna mora, koja je tištila ponosnu Drežnicu i njen narod.

Dopisnik 13. Divizije

(Divizijske novine, list 13. Divizije — XI korpusa NOVJ br. 70, str. 3, od 5. septembra 1944. godine)

(Sve fašizmu - slobodi narodu!)

DIVIZIJSKE NOVINE

15. DIVIZIJE - XI. KORPUSA NOVJ

God. II. Ponedeljak, 11 septembra 1944. Broj 76.

MASOVNI ZBOR U DREŽNICI

Nedelja je /27.VIII./. Lijep sunčani dan. Već je peti dan otkako je naša I.Udarna u Drežnici. Otišle su čete, - Drežnica je opet slobodna. Narod se veseli što opet vidi svoje borce.

Sunce je zapeklo. U hladu hrastove šumice napravljena je mašena šumska pozornica. Već se posljednje pripreme za zbor. Sa svih strana dola ze povorke naroda. Seljaci, vojska, omladina, čuje se pjesma.

Oko četiri sata poslije podne okupilo se je oko 1000 seljaka, se ljanki i omladine iz okolnih sela Drežnice i Jasenka. Zbor otvara drug Pe ra Tatalović iz Selića. Prvi uzima riječ pomoćnik politkomesara brigade - drug Đuđo Kosić. Narod burno pozdravlja sina svoje ponosne i napaćene Dre žnice. Nakon govora pomoćnika politkomesara brigade, koji je prikazao poli tičku situaciju u svijetu, i pozvao narod Drežnice da sada u ovom odlučnom času, pred pobjedom, izdrži sve napore, da i u budućo sačuva svijetle ime Drežnice i njenih žrtvovnih sinova. Govorio je i drug Dmitar Trbović u ime O.N.O.O.-a za Gorski Kotar.

Omladini Drežnice, održao je govor politkomesar I.Ud.Bataljona, drug Jovo Vegelin, koji je potsjetio omladinu da ne zaborovi da ona ima je svoju majku - Komunističku Partiju, i svog oca druga TITA. Omladina ina rod dali su izraz svog oduševljenja burnim poklicima i pljeskom, pri spo minjanju Komunističke Partije i druga TITA. Govornici su bili stalno pre kidani sa poklicima našoj vojsci, narodnoj vlasti, našoj 13-stoj Diviziji i hrabrim borcima I.Ud.Brigade. Borce naše brigade narod je zavolio radi udarca koje su oni zadavali bandi, koja je još pred nekoliko dana bila ovdje u Drežnici u kojoj je pljačkala punih 5 mjeseci.

Posljednji govornik bio je drug Djuka Maravić koji je govorio u ime N.O.F. za Gorski Kotar. Iza njegovog govora došlo je do izbora člano va N.O.F. za općine Drežnicu i Jasenak. Nakon izbora narod je pozdravio pod stavnike N.O.P., i poslani su pozdravni brzojavi Nacionalnom Komitetu Oslo bođenja Jugoslavije, ZAVNOH-u, 15. Diviziji i N.O.F.-u za Gorski Kotar.

Oko 6 sati počela je priredba, koju su izvali borci I.Ud.Brigade. Izvedeno je pjevački zbor, brzojav jedinica pri čitanju izvali gorsku re citaciju "Goruko Tiraninu", vrlo dobra Šala "Analfabetu" od Mirka Kunića, i mnogi iz publike veliki prijam "Četri druga vi".

Već se je spustio mrak i dreničko polje, gdje se je još pjevala i harmonika, a mnogi omladinci plesali su po livadnom polju - slobodnoj Dreznice.

Dopisnik I.Ud.Brigade

VIJESTI IZ VAŠ. I DIVIZIJE:

Dana 8.IX.c. . . jedinice I.Ud. Brigade zaplijenile su jedan kamion i ubili 6 neprijatelja, dok je 4 ranjenika. Kamiona bile su obojene u žuto-zelenu boju.

Dopisnik I.Ud.Brigade

Kroz Drežnicu

Odjekuje pjesma. Žurnim koracima ide grupica omladinki. Nose na glavama u košarama neki teret. »Zdravo!« »Zdravo! Kuda ćete drugarice?« »Idemo u 2. bataljon, nosimo hranu. Jučer su borci vodili borbu, pa neka se malo okrijepe•«.

Prolazi grupa starijih ljudi sa lopatama i sjekirama na ramenu. Idu na gašenje vatre, koja se je pojavila u šumi. Neki od njih idu na prekopavanje ceste.

Na cesti dvije drugarice vode živahan razgovor. Rastaju se. »Zurimo se kuhati ručak za drugove, koji su stigli ovamo«. »Sovko! Spremi nešto kruha za sutra, poslao mi odbornik reći, da idem kositi sijeno, sutra, za vojsku.«

Na seoski put iz pogorjele kuće izlazi znojna omladinka da se malo odmori. Pere rublje za vojsku. U selu omladinke sabiru mlijeko za bolesne drugove.

Od kuće do kuće trči mladi pionir. Nosi usmeni poziv za večernji masovni sastanak.

Četiri znojne drugarice okreću vršilicu. Pada žuto žito. Sprema se hrana do u kasno doba noći, da ne bi došao pljačkaš i koljač. »Sve ćemo pospremiti, što god se može.«

»Četiri smo stoga sijena nakosili, dva smo dopremili kući, a dva su ostala u šumi. Ustaše nam govore da će sijeno koje nađu u šumi, spaliti, a iz štale odvezoše nam dva stoga sijena.«

»Da sam dala krumpir kojoj siroti — a ovako gledam za njih. Čitavu njivu su mi iskopali — vrag im oči iskopa.«

Suši se platno. Na jednom je ispisano sa crvenim slovima: »I najmilijeg gosta, tri dana je dosta«, »To je bilo prije rata«, objašnjava jedna starica, »danas to ne važi, već tri godine hanimo partizane i još ćemo ih hraniti«. »Al ne za dugo majko«, prekidam je, »skorom smo gotovi, pa ćemo svojim kućama na odmor, a vama će poslati one, koji još do danas nisu, stupili u naše redove, neka nam kuće grade«. »Da, da, neka i oni vide popaljenu Drežnicu!«

Dopisnik I. Ud. Brigade

(Divizijske novine, list 13. Divizije — XI korpusa NOVJ, broj 81, str. 1, od 16. septembra 1944. godine)

Gojko Maravić Gajić

Posebni zadaci udarne grupe 1. udarne brigade 13. udarne primorsko-goranske divizije (februar-oktobar 1944)

U toku NOB-a okupatori i domaće izdajice uporno su tragali za ranjenicima, centrima veze, štabovima i ustanovama NOV i POJ vjerujući da će oslabiti borbeni moral partizana i pozadinskih ustanova, ukoliko ih desetkuju ili likvidiraju. U tu svrhu organizovali su tzv. »prečišćavanje« terena, a za to su angažovali operativne jedinice. Pošto »-prečišćavanja« nisu dala očekivane rezultate, osnovali su posebne jedinice — »trupove« — za tu novu ulogu naročito obučavane. Neka vrsta savremenih »komandosa«. U njihovom sastavu, pored okupatorskih vojnika, bilo je i domaćih izdajnika, preodjevenih u partizanske uniforme, sa titovkama i petokrakama na njima.

Juna 1943. njemačka 373. legionarska divizija »Tigar« formirala je tri »trupa« od po 40—50 vojnika. U jednom su pored njemačkih vojnika bili ustaše, legionari i četnici s teritorije Like, dok su druga dva bili sličnog sastava s teritorije između Visokog i Sarajeva. Jednomjesečna obuka ovih »trupova« vršena je u manastiru Trapist kod Banjaluke. Prvi »trup« djelovao je neko vrijeme na teritoriji Like, dijela Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. U dva navrata, dobro smišljenom varkom, uspio je da dvjema akcijama postigne određene rezultate. Ujutro 26. januara 1944. upao je u Skaliću u Komandu mjesta i NOO Brinje. Predstavio se kao jedinica iz sastava 2. brigade 13. divizije. To je u prvi mah zavaralo i zbunilo odbornike i neke članove Komande mjesta. Zabuna je iskorištena i ubijeno je 28 partizana. Poslije toga »trup« se povukao prema Drežnici i našao se iza leđa 1. bataljonu 1. odreda. Drugoga puta »trup« je 12. marta 1944, iznenada napao Komandu primorsko-goranskog područja i Pomoćni obavještajni centar za Hrvatsko primorje. Na licu mjesta je ubijeno 10 partizana i nekoliko zarobljeno.

Glavni štab Hrvatske je 3. februara 1944. uputio upozorenje svim štabovima o pojavi novog načina dejstva neprijatelja, kao i instrukciju da se i u našim jedinicama (gdje je to moguće) formiraju manje udarne grupe. U skladu s tom instrukcijom Štab 13. primorsko-goranske divizije je naredio da se u okviru 1. brigade od najhrabrijih boraca formira udarna grupa.

Veoma dobro se sjećam momenta njenog formiranja. U Štab brigade u Skaliću pozvao me tadašnji politički komesar brigade Bude Bosnić. Upoznao me o kakvoj se jedinici radi i naredio da mu sačinim spisak boraca sa teritorije Drežnice koji bi odgovarali zadacima grupe. Isti zadatak, za borce sa drugih područja, dobili su Pero Frković i Marijan Smokvina. U to vrijeme Pero Frković je bio zamjenik komandanta bataljona, Marijan Smokvina politički komesar čete, a ja komandir čete u 1. brigadi. Kada smo nas trojica donijeli spiskove odabranih boraca, Bude Bosnić je zajedno s nama korigovao spiskove. Tako smo odabrali 25 boraca koji će sačinjavati udarnu grupu. Naredio je da se odabrani borci prikupe 15. februara u selu Macani gdje je grupa i formirana.

Komandni sastav grupe je bio slijedeći: Pero Frković, komandir, Marijan

Smokvina, politički komesar i Gojko Maravić (Gajić) zamjenik komandira, a borački sastav: Milan Radulović (Kostin) iz Breznog, Đuro Radulović Arbez, Mile Zrnić (Siminov), Mile Zrnić (Nikšin), Đuro Ivošević (Boškanov), Živko Boća iz Breznog, Zivko Skakovac iz Gornjeg kraja, Branko Kosanović iz Jasenka, Mile Kosanović »Plaščanin« iz Musulinskog Potoka, Jure Kopajtić iz Mrzlih Vodica, Ivan i Joso Smajer iz Karlobaga, Šime Miletić iz Splita, Jure Baričević iz Bribira i još 8 drugova čijih se punih imena ne sjećam (Nikola iz Kastva, Graba iz Grižana, Fučak iz Primorja, Nikola od Senja, Šime s otoka Raba, Mate iz Liča, Šefčić iz Primorja i Mahulja s otoka Krka). Ovu grupu sam dva i po mjeseca nakon njenog formiranja (krajem aprila 1944) napustio zbog upale pluća i više se u nju nisam ni vraćao. Zatim su je napustili Pero Frković i Marijan Smokvina, a namjesto nas su postavljani: za komandira Simo Milanović Bajsula iz Musulinskog Potoka, za njegovog zamjenika Nikola Tatalović Zec i za političkog komesara Mihajlo Maravić Đirina. U toku dejstva grupa je popunjena s još tri borca a to su bili: Nikola Radulović iz Radlovića, Đuro Radulović Pjevač i Ilija Maljković iz Gornjeg brinjskog kraja.

U vrijeme kada je grupa formirana komandant brigade Srđan Uzelac bio je odsutan. Kad ga je Bude Bosnić obavijestio o formiranju udarne grupe i o njezinim zadacima, bio je izuzetno oduševljen. Došao je k nama i ponovio nam zadatke. Rekao je: »Vaš zadatak neće biti da se upuštate u direktne obračune s neprijateljem na frontu, sem izuzetaka kada ste na to prisiljeni. Svi ste mladi, u borbi do sada ste pokazali izuzetnu hrabrost i izdržljivost, bićete odjeveni kao neprijateljski vojnici na ovoj teritoriji, naoružaćemo vas sve s automatskim oružjem. Hoću da u neprijateljskim uniformama krstarite u pozadini neprijatelja, da uništavate njegove štabove, centre veze, da hvatate žive neprijateljske vojnike, agente i oficire, da stvarate nesigurnost u neprijateljskoj pozadini i slično. Znam da vi to svakom prilikom možete. Hoću, ponavljam, da snažno i neprekidno djelujete u neprijateljskoj pozadini, da stvarate nesigurnost kod njega i da mi iz svake vaše akcije dovedete nekoga živa.«

Iako smo u to vrijeme bili vrlo mladi i neobično hrabri borci, moram kazati da nam nova uloga nije bila nimalo prijatna. Zato smo se u početku plašili da nećemo uspjeti uspješno izvršavati postavljene zadatke. Srđan je to primijetio i rekao nam: »Znam da to neće biti lako, ali ćemo ići postepeno i da se i u ovoj novoj ulozi kalite. Ne sumnjam u to, da vi nećete i ove zadatke uspješno izvršiti.«

Grupa je sastavljena od rukovodilaca pojedinih jedinica — veoma hrabrih i izdržljivih mladića, spremnih da za pobjedu u ratu i revoluciji nesebično dadu svoj mladi život. Kovali su bratstvo i jedinstvo junačkim djelima. Mlade ruke držale su visoko uzdignutu zastavu revolucije, neokaljanu i neosramoćenu. Ratovali smo, voljeli se, družili i bili privrženi jedan drugome do te mjere kao da nas je rodila ista majka. Istina, u grupi je najviše bilo Drežničana, ali to ni najmanje ne umanjuje ulogu i junačko učešće u njoj boraca ostalih terito-rija. Bratstvo i jedinstvo kovano je u krvi.

Prvi zadatak je bio da s polovinom grupe krenemo u pravcu Žute Lokve i da osmatramo kretanje neprijatelja u tome rejonu. U toku dana našli smo se između Žute Lokve i Prokika. Već tada nosili smo neprijateljske uniforme, a prema potrebi smo mijenjali kape: njemačke, ustaške ili titovke. Ovom prilikom poslužili smo se njemačkim kapama. Kuda smo prolazili, narod je strahovao i izbjegavao nas. Vraćajući se u Macane zanoćili smo na Ritavcu. Nismo tražili jelo, a niko nas nije ni nudio. Kada smo ujutro krenuli u sastav grupe, umjesto

njemačkih kapa, stavili smo na glave naše titovke. Narod je i dalje bio nepovjerljiv. Međutim, kad smo mu ponešto objasnili i zapjevali naše partizanske pjesme, taj divni i napaćeni narod donosio nam je hranu, punio torbice i zahtijevao da ostanemo što duže. Međutim, mi smo se morali vratiti u sastav grupe.

Poslije izvjesnog vremena polugrupa, koju sam opet vodio, pratila je iz Gornjeg brinjskog kraja za Škare u Lici političkog komesara divizije Artura Turkulina. Pred sumrak smo krenuli iz Skalića — preko Tuževića, Prokičkih klanaca, Skamricom i Krekovačom. Snijeg je bio visok oko 60 cm. Nigdje prtine. Cijele noći smo išli planinama, jer je put Žuta Lokva — Brlog — Drenov Klanac — Glavace držao neprijatelj. Putem nismo imali ni parče kruha. Put kroz bespuća nas je toliko iscrpio da smo, iako mladi i snažni, počeli malaksavati. Ujutro smo se našli iznad sela Drenov Klanac. Bili smo iscrpljeni do te mjere da se dalje skoro nismo mogli kretati. Tada je Turkulin izvadio iz svoje torbe jedan lički hljepčić i parčence mesa te podijelio na šesnaest dijelova. Pojeli smo i predahnuli. Poslije toga predložio sam mu da iz pokreta napadnemo na Drenov Klanac, bez obzira ko se u njemu nalazio, jer je to bio jedini način da se izbavimo iz nevolje. On se složio. Napad je tako žestoko izveden da se jedinica njemačke 392. legionarske divizije nije ni odupirala. Teže od ovog bilo je uspostaviti vezu s našim jedinicama koje su branile pravac od Glavaca prema Škarama. Uz velike jade, dozivanja i poimenična predstavljanja, jedva su nam naši povjerovali te su nas propustili do Škara. Ispunivši zadatak napustili smo Turkulina koji je odlazio u Stab 11. korpusa.

U Škarama smo se odmarali dva dana. Poslije toga mi je naređeno da novoga političkog komesara 13. divizije ing. Đuru Matića pratim do Štaba divizije. Prije puta intendanti 3. brigade 35. divizije (Nikola Maravić Mesa, Ilija Maravić Marac i Ilija Maravić Kubat) spakovali su nam tri velika kruha i jedno volovsko srce, da nam se nađe putem. Poučeni iskustvom poveli smo vodiča. Nakon izvjesnog vremena novi politički komesar divizije vratio ga je uzdajući se u topografsku kartu i kompas (busolu). U toku noći zalutali smo. Muvali smo se oko neke doline i konačno u jutarnjim satima izbili iznad Prokičkih klanaca kuda smo trebali proći za Gornji kraj. Put Žuta Lokva — Prokike — Brinje bio je pod kontrolom neprijatelja. Do partizanskog prelaza došli smo oko 10 sati. Dan je bio lijep. Sunce je topilo inje. Na tom mjestu bili smo kao u ogledalu. Predložio sam Matiću da odmah, na juriš, prelazimo put, iako nismo znali da li ga neprijatelj brani ili ne. On se time složio. U trku smo prešli put bez ikakvih teškoća, jer ga neprijatelj u toku dana nije branio, već ga je povremeno kontrolisao patrolama. Tako smo i tu našu (drugu po redu) akciju uspješno izveli.

Nakon deset dana, negdje u martu 1944. naređeno je grupi da do sela Vera u Plaščanskoj dolini prati Veljka Kovačevića, dotadašnjeg komandanta 13. divizije koji je odlazio na drugu dužnost. Komandir grupe Frković odredio je opet polugrupu na čelu sä mnom. Od Drežnice do Vere, preko planine Kapele, nismo imali nikakvih problema. Prije prelaska ceste Brinje — Jezerane — Modruš i dalje prema Ogulinu obezbijedili smo se po svim vojnim propisima. Veljka Kovačevića, komandanta naše 13. divizije, predali smo Ličanima. Vraćajući se za Drežnicu suprotstavilo nam se u Prlanici — Klipe 10 ustaša koje smo u borbi pobili. Pri prelasku ceste na Kapeli sačekali smo izvjesno vrijeme da naiđe neki plijen. I stvarno, nakon jednog sata ležanja u snijegu naišao je kamion Švaba. Poslije kratke i žestoke paljbe krenuli smo na juriš. Spaljen je

kamion i ubijeno 20 Nijemaca. Ovom akcijom potpuno smo se naoružali automatskim naoružanjem. Od tada, pa sve dok grupa nije rasformirana, bili smo naoružani isključivo automatskim oružjem.

Zbog izuzetno jake zime i visokog snježnog pokrivača grupa se do proljeća 1944. borila iz dana u dan u sastavu brigade.[1]

Krajem aprila 1944. grupi je naređeno da se prebaci na otok Krk, i da na njemu dejstvuje čim duže. Na putu za Krk (kod Svete Jelene) sačekala je jednu njemačku kolonu od pet motorcikla s prikolicama. Poubijala je svih 15 Švaba i zapalila svih 5 motorcikla. Borci su se naoružali još bolje, a višak oružja dalì pozadinskim organima na tom terenu.

Početkom maja 1944. grupa se u tri čamca prebacila na Krk. Čamcima su upravljali naši ilegalci. U prvom čamcu bio je dio u njemačkim, u drugom u partizanskim i u trećem u legionarskim uniformama. Čamci su prošli između njemačkih patrolnih čamaca uz obostrani pozdrav (Švabe su mislile da je to njehov »trup). Dakle, veoma dovitljivo i smjelo. I ovo je jedan od dokaza da su se borci potpuno oslobodili »straha« koji je bio prisutan u početku kada im je rečeno da se s neprijateljem (i u našim i u njegovim uniformama) mora sretati »oči u oči«. Iskrcavši se grupa je neprimjetno otišla do jedne škole gdje je prenoćila. Ujutro se povezala s otočkim NOO-om i partijskim komitetom. Na otoku je ostala 21 dan. Narod ju je različito prihvatao. Kada bi borci nosili titovke s petokrakama, narod ih je oduševljeno dočekivao. Tako im je, na primjer jedna žena ispekla veliki kolač na kome je napisala »Živjeli partizani«. Kada bi, pak, nosili njemačke ili legionarske kape, tada ih je narod prezrivo gledao i izbjegavao je svaki dodir s njima. Međutim takvo stanje je kratko potrajalo pošto se brzo doznalo da je to specijalna partizanska jedinica. Od tada, pa do povratka na kopno, narod otoka Krka zajedno je ratovao s njima i izvještavao ih o pokretima neprijatelja, njegovih špijuna i agenata. Bilo je tu zajedničkih pjesama, zabava i mitinga. Narod otoka i borci bili su nerazdvojna cjelina za cijelo vrijeme boravka grupe na otoku.

U selu Garica grupa je iz zasjede likvidirala 10 Švaba koji su pljačkali narod. Grupa je planirala uništiti i u Baškoj njemačku posadu, ali dolaskom u mjesto nije zatekla neprijatelja. U međuvremenu su velikom brzinom u luku uplovila tri njemačka motorna čamca iznenadivši grupu. Ona se kao i obično brzo snašla i uništila jedan čamac s posadom, dok su druga dva pobjegla. U istom mjestu Milin Radulović (Kostin) otkrio je jednog špijuna, razoružao ga i predao narodnim vlastima. Ispostavilo se da je to ustaša iz Senja koji je po Lici klao nedužni narod. U Omišlju je grupa zarobila brod »Plav« s posadom. Brod je iz Rijeke dovozio Švabama hranu na Krk. Hrana i posada predani su narodnim vlastima, a brod potopljen. Njemačku i ustašku zastavu Milin Radulović (Kostin) skinuo je s broda, spakovao u ranac i dolaskom u brigadu predao ih lično komandantu brigade Srđanu Uzelcu kao dokaz da je brod potopljen. Grupa je dobila zadatak da se ilegalno prebaci u okupiranu Rijeku, ali pošto borci nisu mogli pribaviti ilegalne lične karte, ovaj zadatak nije izvršen. Grupa je iz dana u dan krstarila otokom, presretala neprijateljske patrole, ubijala pojedine vojnike i stvarala nesigurnost kod neprijatelja vežući uz sebe dobar dio neprijateljskih snaga, dok je kod naroda stvorila sigurnost i aktivirala sve napredne snage za još veću borbu protiv neprijatelja.

1 Dalji tekst pisao sam na osnovu istorijske građe i sjećanja Milina Radulovića (Kostinog).

Krajem maja 1944. grupa se s otoka vratila na kopno — u sastav brigade. Odmah je upućena na prugu Donje Dubrave — Tounj i zajedno s minerskim vodom minirala prugu. Naišao je vojni transport. Uništena je lokomotiva s dva vagona, a ubijeno 9 neprijateljskih vojnika. Poslije toga ona je s izviđačkim vodom brigade (oko 30 boraca) čiji je komandir bio Nikola Tatalović Zec, ubačena u pozadinu neprijatelja — na područje oko Karlovca. Pošto je prugu Karlovac—Duga Resa svakodnevno kontrolisala grupa od oko 60 ustaša, izviđački vod i udarna grupa su joj postavili zasjedu na zgodnom mjestu s obje strane pruge. Prvim plotunom je ubijeno 20 ustaša. U toku kratke, ali žestoke borbe još ih je 10 poginulo. Ostali su se razbježali. Pripadnici grupe su na sebi imali njemačke i ustaške uniforme. Neposredno poslije prepada na spomenute ustaše, iza leđa udarnoj grupi i izviđačkom vodu pojavilo se oko 200 ustaša. Počela je žestoka borba koja se vodila u blizini Duge Rese. Milin Radulović je trojicu ustaša presjekao iz automata i bombom uništio puškomitraljez koji je pucao u pravcu Đure Radulovića Arbeza i političkog komesara Marijana Smokvine. Razdvojena od izviđačkog voda udarna grupa je u neravnopravnoj borbi razbijena na dva dijela. Ustaše su zarobile Josu Smajera. Međutim, on se predstavio kao njihov, a sutradan je pobjegao i grupi donio puškomitraljez. Razdvojena na dva dijela, grupa je vodila borbu s ustašama nekoliko dana i pod borbom se povukla preko rijeke Kupe u Sloveniju. Vraćajući se preko Kupe u sastav brigade likvidirala je 10 neprijateljskih vojnika.

Nakon kraćeg odmora i sređivanja udarna grupa je ponovo krenula na teren (u blizini Karlovca) sa zadatkom da uhvati i živog dovede neprijateljskog vojnika. U jednoj kafani blizu Karlovca našlo se, pijući vino, osam ustaša i dio grupe — i jedni i drugi u ustaškim uniformama. Nakon kratkog vremena naši su razoružali ustaše, povezali ih i poveli prema brigadi. Na tom putu druge ustaše su opkolile udarnu grupu tako da je ona cio dan vodila borbu u okruženju. U toku noći probila se iz okruženja i sa zarobljenim ustašama stigla u brigadu. Sutradan je komandant brigade Srđan Uzelac, zajedno s borcima udarne grupe, vodio zarobljene ustaše od bataljona do bataljona odajući priznanje maloj, ali hrabroj grupi, koja je za kratko vrijeme izvršila tako težak zadatak.

Grupa je ponovo ubačena na isti teren, u neprijateljsku pozadinu. Kod Zvečaja je na jednom položaju primijećena od ustaša pa se morala povući, jer joj je naređeno da izbjegava direktnu borbu. U blizini grupe našao se njemački »trup«. Hrabri borci nisu htjeli propustiti priliku, a da se direktno ne obračunaju s njemačkom specijalnom jedinicom te su joj nametnuli borbu. Neprijateljski »trup« je desetkovan, a zarobljeno je 6 ustaša i Nijemaca. Poslije ove pobjede grupa i 2. bataljon brigade priredili su s narodom miting i veselje.

Veoma smion pothvat udarna grupe je izvela i u Rijeci. Naime, trebala je neopaženo upasti u Rijeku i u jednoj zgradi (blizu Sušaka) pohvatati fašiste, a zatim ih žive dovesti u Stab brigade koji se nalazio u Srpskim Moravicama. Neprimijećeno je stigla do Sušaka i lukavstvom, na mostu između Sušaka i Rijeke, ispred određene zgrade hladnim oružjem likvidirala stražare, a zatim zarobila 13 fašista i neopaženo se istim pravcem izvukla iz Rijeke i Sušaka. Fašiste je sa plijenom od dvije vreće lira predala Štabu brigade.

U toku 1. i 2. jula 1944. za vrijeme napada na Vrbovsko, grupa je (u okviru brigade) bila direktno angažovana u borbama sa 33. ustaškom bojnom. Okršaji su bili veoma žestoki. Grupa je odigrala veoma značajnu ulogu. Jedan od njezinih zadataka je bio da likvidira artiljeriju na Hambaristu koja je tukla po

našim jedinicama. Onoga momenta kad je položaj trebao biti likvidiran, grupa je iznenada opkoljena. Jedva se probila iz okruženja i zaposjela novi položaj. Na novom položaju kod Stubice je sa svojim »udarašima« bio i komandant brigade Srđan Uzelac. Položaj je žestoko tukla neprijateljska artiljerija. Tom prilikom je od granate poginuo komandant 1. brigade, narodni heroj Srđan Uzelac; kao i puškomitraljezac udarne grupe, veoma hrabri borac Zivko Boca iz Breznog, jedina žrtva ove grupe za cijelo vrijeme njenog postojanja.

Poslije ovih borbi udarnoj grupi je naređeno da neposredno uz cestu između Hajdina i Stubice postavi zasjedu, dobro se maskirajući. Naišla je neprijateljska jedinica jačine 40 ustaša. Kad su bili na razdaljini 15—20 metara, prvi plotun automatskog oružja i udar ručnim bombama usmrtili su 39 neprijateljskih vojnika. Jedan je ostao živ. Ponašao se kao luđak (vjerojatno zbog udara bombi). Borci su kod Hajdina navaljali ogromne gromade kamenja na cestu i time spriječili za izvjesno vrijeme prodor neprijateljskih tenkova. U stalnim borbama ostali su bez municije. Kad se Branko Kosanović javio političkom komesaru brigade Budi Bosniću tražeći municiju, Bude je naredio: »Dajte im municiju.« i dodao, »Vama pomaže vrag ili bog! Ko to više zna! Mi smo čuli da ste svi izginuli.«

Napad 1. brigade 13. divizije prilikom oslobođenja Drežnice počeo je 13. jula 1944. u 1 sat poslije ponoći. Udarna grupa dobila je zadatak da neprimjetno upadne u centar Drežnice od Selišta i Radlovića i da napravi pometnju kod neprijatelja. Putem je uništila dva bunkera, preko Palaca munjevito upala u centar Drežnice, poubijala one koji su joj se suprotstavili, dezorganizovala neprijateljsko komandovanje, likvidirala posadu kod dva topa 105 mm zaplijenivši oba. Stvorila je takvu paniku kod dijelova 392. legionarske divizije da im je potpuno popustila spoljna odbrana što su (na ugovoreni znak grupe) iskoristili 1, 2. i 3. bataljon i zauzeli Drežnicu. Komanda 392. legionarske divizije ovako je opisala ovu akciju: »Skoro polovina posade je ubijena i zarobljena sa vodom topova 105 mm. Ostatak posade prikuplja se u Kamenici (selo blizu Brinja).«

Poslije napada i oslobođenja Drežnice grupa je u drugoj polovini jula i prvoj polovini augusta 1944. operisala na području Male i Velike Kapele. Na vrhu Kapele (blizu Jezerana) zarobila je osmera kola, natovarena raznim materijalom, ubila 8 i zarobila 3 legionara. Kod »Carske kuće« na Kapeli postavila je na cesti nagazne mine, a zatim je na udaljenosti od 20 metara iznad ceste organizovala zasjedu i dobro je maskirala. Kamionom je naišla grupa od 30 neprijateljskih vojnika. Kada su počeli uklanjati mine, grupa je otvorila vatru i bacila bombe. Malo ko je živ umakao. U Zagorju (blizu Ogulina) grupa je uhvatila četvoricu ustaša i predala ih narodnim vlastima. Jedno jutro osvanula je u selu Poljanak (u Drežnici). Sačekala je i desetkovala legionarsku kolonu koja je iz Jezerana pošla u Drežnicu radi pljačke. Zatim je na vrhu Kapele postavila zasjedu u koju je upalo 12 Jezèranaca s konjskim zapregama. Kočijašima su oduzeti konji i predani intendantu brigade.

Kada se početkom oktobra 1944. grupa javila Štabu brigade, saopćeno joj je da se odmah rasformira. Sve starješine i borci upućeni su u jedinice brigade na rukovodeća mjesta. Većina ih je upućena na dužnost komandira i političkih komesara četa, zamjenika komandira i pomoćnika političkih komesara četa; a manji dio na dužnost komandira i delegata vodova. Za otprilike 235 dana, koliko je potrajao vijek udarne grupe, ona je izvela oko 40 većih i manjih akcija.

Grupa je prokrstarila dijelom Like, Velikom i Malom Kapelom, prostorom

između Ogulina, Karlovca i Kupe, cijelim Gorskim kotarom, Hrvatskim primorjem, otokom Krkom i Rijekom. Dvije trećine dejstava izvodila je u neprijateljskoj pozadini, nanijevši mu velike gubitke. Za cijelo vrijeme samo je jedan borac poginuo (Zivko Boca) i četvorica ranjena. Borci i starješine su se izvježbali u rukovanju raznovrsnim naoružanjem da im je bilo svejedno gađati iz ležećeg, klečećeg ili stojećeg stava; s mjesta ili iz pokreta, iz ruku ili sa grudi, s vrlo bliskih odstojanja ili iznenadno. Neprijatelj prosto nije imao vremena da se sredi i preduzme bilo što.

Iako su grupu sačinjavali oprobani borci, ipak treba izdvojiti Milina Radulovića (Kostina) i Đuru Radulovića Arbeza zbog toga što su bili neobično hrabri, neustrašivi, snalažljivi i izrazito dobri strijelci, a u grupi su bili od prvog do posljednjeg dana.

Simo Tomić

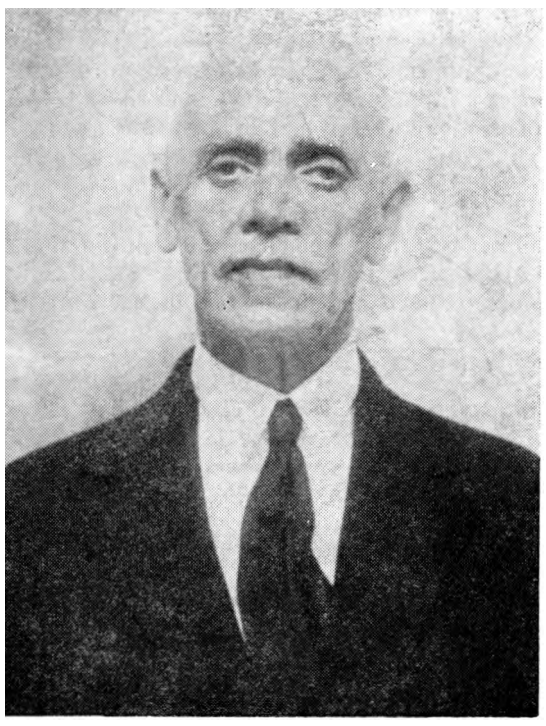
Kulturno-prosvjetni razvoj Drežnice do 1941. godine

Razvoj školstva do 1941. godine

Prvo školovanje Drežničana, vrlo rijetkih, započeto je u manastiru Gomirje, za svešteničke pozive, i u školama Vojne krajine, za vojnički kadar. Svjetovno obrazovanje u Drežnici počinje u prvoj polovini 19. stoljeća. Kakve su bile tada škole, ko su bili učitelji, kakvi su bili programi i uslovi školovanja, obradio je Čuvaj u knjizi »Građa za povijest školstva«[1], gdje pominje i osnivanje prve škole u Drežnici. Njegov opis potpuno se podudara s predanjem koje sam čuo od starih Drežničana. U predanju je jedino izgubljena godina osnivanja prve škole. Međutim, cilj ove obrade nije da detaljno istražujemo razvoj školstva u Drežnici, već da po mogućnosti utvrdimo kada počinje masovno školovanje i masovni amaterski rad na kulturno-prosvjetnom, sportskom i zabavnom razvoju Drežničana, i do kog obima se razvio do 1941. godine. Također, valja naznačiti koji su ga ljudi pokretali i kako je djelovala Komunistička partija na širenje komunističkih ideja kroz taj rad. Zato će se u ovom radu detaljnije govoriti o ovom drugom, a prvo će se samo usput spominjati prema potrebi.

Čuvaj u pomenutoj knjizi na str. 488. iznosi da je prva niža pučka škola osnovana u Drežnici 1832. godine. Nema posebnih podataka u kojoj i kakvoj zgradi je škola započela radom. Po predanju starih Drežničana prva škola bila je a brvnari. Radilo se s određenim brojem đaka — iz svake kućne zadruge po jedan, a iz porodica vojnog kadra sva djeca. Od tih odabranika iz raznih razloga jedan dio bi prekidao školovanje. Prema predanju, prvi učitelji su bili kaluđeri iz manastira Gomirje i podoficiri koji su, pored ostalog, učili mušku djecu i vojnim vještinama. Čuvaj u pomenutoj knjizi dokumentovano tvrdi da su na ogulinskom području prvi učitelji bili popovi i isluženi oficiri, tako da se ovo predanje potpuno podudara s njegovom tvrdnjom.

1 Čuvaj : »Građo za povijest Školstva«, drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje, za godine 1780—1835, Zagreb, 1910.

Rade Tomić, prvi učitelj Drežničanin 1880. godine.

Kasnije, poslije razvojačenja Vojne krajine 1873. i njenog ukinuća 1881. godine, škola seli u zgradu napuštenog vojnog »kvartira«. Pored te zgrade izgrađena je još jedna školska zgrada, u kojoj je počela nastava 1896. godine. Obje zgrade bile su uređene po tadašnjim standardima s potrebnim pratećim objektima, što znači da su bile na vrhu uređenih pučkih škola prema ondašnjim zahtjevima. Od tada je počelo nešto masovni je školovanje, uglavnom muške djece, dok se smatralo da ženskoj djeci pismenost nije potrebna.

Škola se nalazila u centru Drežnice, dosta udaljena od većine sela, pa je dvije trećine đaka moralo pješačiti od 5 do 10 kilometara do škole. Zbog toga, veliki broj đaka bi prekidao započeto školovanje. Kasnije, 1907. godine, bila je izgrađena i otvorena nova pučka škola u Krakaru, koji je od centra udaljen oko 8 kilometara. Ovo otvaranje značilo je puno za prosvjećivanje krakarskih sela, jer od tada sva krakarska djeca (muška) redovito pohađaju školu, dok je kod ženske djece bilo prekidanja školovanja. Ostala udaljena sela, sve do 1929. godine, bila su vezana za školu u centru Drežnice, što je uticalo da i dalje dobar dio stanovništva ostane nepismen.

Za vrijeme školske 1929/30. godine otvaraju se tri nove škole u iznajmljenim seoskim kućama: u Tomićima — za Tomiće i Vukeliće, u Nikolićima — za Nikoliće, Zrniće, Lokvu, Corte i neke zaseoke Selišta i u Breznom — za Brezno, Debeli Lug i Ponorac. Time su bila mrežom osnovnih škola pokrivena sva drežnička sela, a škole približene đacima. Od tada je vrlo malo djece pješačilo do škole 5 kilometara. Isto tako, učitelji su bili približeni đacima i roditeljima, pa su neposrednije mogli uticati na prosvjećivanje i jednih i drugih.

Prema tome, 1929. godina znači veliku prekretnicu u prosvjećivanju drežničkih sela. Dok je ranije za veliki broj djece škola bila predaleko, pa se mnogi nisu upisivali ili bi započeto školovanje prekidali, od tada je svima omogućeno školovanje. Zato sve slijedeće generacije redovito pohađaju školu, a tada su upisana i zaostala godišta, rođena od 1917. do 1921. godine, koja nisu bila ranije redovito upisana. Ta zaostala godišta bila su mahom ženska djeca.

Iz sačuvanih statističkih podataka, koji se čuvaju u Statističkom zavodu SRH u Zagrebu, kao i iz probnog popisa iz 1939. godine, čiji se podaci čuvaju u Beogradu, vidljivo je kako se razvijala pismenost u Drežnici, i kako se omjer pismenosti kretao između muškaraca i žena. Prema statističkom popisu stanovništva iz 1900. godine, tada je u Drežnici živio 4721 stanovnik. Od tog broja 341 muškarac znao je čitati i pisati, a 5 samo čitati. Od žena je tada samo njih 16 znalo čitati i pisati, a 1 samo čitati.

Iz statističkog popisa stanovništva za 1910. godinu vidi se da tada u Drežnici živi 5024 stanovnika, od kojih 541 muškarac zna čitati i pisati, a 1 samo čitati. Od žena su tada znale čitati i pisati 104, a 1 samo čitati. Očito je da u tom periodu nije mnogo rastao broj stanovnika zbog iseljavanja u druge krajeve i prekomorske zemlje, dok je broj onih koji su znali čitati i pisati rastao nešto brže. Posebno se počeo mijenjati odnos prema potrebi opismenjavanja žena. Mnogo brže je rastao broj pismenih u slijedećih 30 godina, a naročito od 1929. godine, od kada sva muška i ženska djeca završavaju osnovnu školu.

Posljednji predratni (probni) statistički popis stanovništva, izvršen 1939. godine, ne daje potpunu sliku stanovništva koje je živjelo u Drežnici 1941. godine. Da bi se to dopunilo u ovoj obradi, prišao sam analizi pismenosti u tri sela, kao uzorku za sva drežnička sela: jedno je udaljeno od Centra 5 kilometara, drugo 2, a u trećem je škola ranije otvorena. Uz pomoć dobrih poznavalaca svih ljudi i prilika prije rata u tim selima, učiteljice Ljubice Tomić Koke, Nikole Tomić Vajkova, Mile (Drage) Trbović i Pere Kosanovića, obrađena su sela Tomići, Trbovići i Kosanovići. Analizirani su svi tada živeći stanovnici tih sela. Oni su podijeljeni u četiri dobne skupine koje obuhvataju godišta rođena do kraja 1930. godine, tj. koji su do 1941. g. trebali završiti ondašnje osnovno obrazovanje. Dobijeni nalaz prikazan je u slijedećoj tabeli:

STANJE PISMENOSTI NA POČETKU 1941. GODINE

Dobne skupine	Nepismeni	S osnovnom školom	Zanatske i slične škole	Srednje škole	Podoficirske škole	Više i visoke	Uz rad kvalificirani	Ukupno	Posto nepismenih
Rođeni do 1900.	**93**	**37**	**0**	**2**	**1**	**1**	**2**	**136**	**68,380/0**
1901. do 1910.	**39**	**51**	**4**	**1**	**0**	**1**	**3**	**99**	**39,390/0**
1911. do 1920.	**26**	**71**	**6**	**4**	**5**	**1**	**2**	**115**	**22,60%»**
1921. do 1930.	**1**	**201**	**8**	**0**	**2**	**0**	**0**	**212**	**00,47%**
UKUPNO	**159**	**360**	**18**	**7**	**8**	**3**	**7**	**562**	**28,290/o**

Stanje je približno isto u svim selima, s nešto većim postotkom završenih osnovaca u Centru i Krakaru, gdje su škole otvorene ranije. To se potvrdilo prilikom obrade pomenuta tri sela kada je ustanovljeno da je u krakarskom selu Kosanovići postotak nepismenih svega 25%. Iz toga se može izvesti zaključak da ih je u centru bilo još manje, jer je tamo škola otvorena najranije.

Van Drežnice završavalo je 6,4% đaka na raznim školama, od zanatskih do fakulteta, a uz rad, polaganjem stručnih ispita, 1,23% stjecalo je stručne kvalifikacije. Ovdje nisu obuhvaćeni oni koji su stjecali kvalifikacije u žandarmeriji, policiji i službi finansa, jer se 1941. godine nisu svi vratili u ova sela.

Uočljivo je znatno smanjenje broja nepismenih u dobnoj skupini od 1911. do 1920. a da ih gotovo nema u skupini od 1921. do 1930. godine. U posljednjoj skupini potpuno se izjednačio odnos opismenjenih muškaraca i žena. Generacije ovih dviju skupina prihvatile su i masovno razvile amaterski rad na kulturnom, prosvjetnom, sportskom i zabavnom polju.

Treba istaći da je i ranije bilo Drežničana sa srednjim i višim obrazovanjem za potrebe Vojne krajine, kojoj su pripadali kao profesionalni vojnici. Osim što su u vojničkom duhu odgajali narod, oni nisu ništa učinili na širem prosvjećivanju ovoga kraja.[2]

Ne samo za vrijeme Vojne krajine nego i kasnije, u privredno nerazvijenoj Drežnici sa svega jednom pilanom, nekoliko zanatskih radnji i trgovina, te 5 osnovnih škola, nije bilo mjesta za sve one koji su završavali daljnje školovanje. Posebno ne za one koji su završavali visoko obrazovanje. Tek je 1939. otvoreno jedno radno mjesto za šumarskog inženjera i 1940. za jednog liječnika. Zbog toga su se svi visoko obrazovani zapošljavali u drugim krajevima i postepeno gubili vezu s rodnim krajem, stapajući se s novim sredinama. Zato i nisu mogli doprinijeti kulturno-prosvjetnom razvoju rodnog kraja.

Još u vremenu od 17. pa do 19. stoljeća bilo je nekoliko oficirskih porodica iz Drežnice u austrijskoj vojsci. Njihovi potomci bili su školovani, ali su se zajedno s roditeljima pretopili u nove sredine. Jedino je oficirska porodica Save Tomića (do danas!) ostala vezana za Drežnicu, zahvaljujući tome što je njegov sin Josip došao u Drežnicu za načelnika, a sin Rade za učitelja. Njegov treći sin, natporučnik Aleksandar, umro je bez potomstva. Četvrti sin, Đuro zajedno s potomstvom stopio se s bečkom sredinom. Sve ostale oficirske porodice — Maravića, Trbovića, Vukelića i drugih — iščezle su u drugim krajevima. Jedino stari Drežničani znaju iz kojih su »numera« (kućnih zadruga) bili ti oficiri.[3]

Od srednje i visoko obrazovanih Drežničana do početka 1941. godine za rodni kraj bila su vezana 4 inženjera, 1 ekonomista, 3 oficira s vojnom akademijom, 3 popa i nekoliko studenata raznih fakulteta. Oni su u Drežnici imali dio imovine i rodbinu, pa su povremeno dolazili u posjete. Njihov kratki posjet nije mogao utjecati na kulturno-prosvjetni i drugi razvoj rodnoga kraja. Takav uticaj su uglavnom imali učitelji, ne samo njih 14-ero rođenih i povremeno zaposlenih u Drežnici, nego i oni iz drugih krajeva koji su službovali u drežničkim školama.

2 Po riječima ing. Cede Radulovića, u arhivu Matice srpske u Novom Sadu spominje se Drežničanka Dragica Trbojević Lončar, koja je surađivala u književnim listovima, ali ni ona nije ostavila traga u kulturno-prosvjetnom životu kraja.

3 U prikupljanju podataka o starim oficirskim porodicama i drugih statističkih podataka učestvovao je ing. Cedo Radulović.

Doček Nove godine 1930. u Drežnici. Tamburaški zbor sastavljen od učitelja i službenika.

Sportski amaterizam

Poslije prvog svjetskog rata Vlade Bosnić je u saradnji s općinskim službenicima organizirao u centru Drežnice i Krakaru Sokolsko društvo. Ovo je bilo prvo i jedino društvo koje je organizirano uz pomoć i materijalnu potporu općinskih vlasti. Najviše se spominje učitelj Jandrić, koji ga je uvježbavao. Društvo je nekoliko puta zamiralo i ponovo obnavljano. Računalo se da će ovo, u početku napredno društvo, u drežničkoj omladini naići na široku podršku i masovni odaziv. Međutim omladina, razapeta između rada na njivi i odlaženja na privremeni rad u druge krajeve, nije mogla udovoljiti pravilima Društva. Zato je sokolaštvo sve do 1941. godine životarilo i to samo u Centru i Krakaru, nemajući snage da uhvati šireg korijena među omladinom.

Nasuprot sokolaštvu, već od 1930. naglo se razvio nogomet, najprije u Krakaru, a zatim u ostalim selima. Ubrzo su osnovana četiri nogometna tima i utakmice su među njima redovno odigravane, a ponekad bi se održavale i između odabranog drežničkog tima i mjesta u susjednim općinama. Posljednju utakmicu, između Jezerana i Drežnice, zabranili su žandari. Igrališta su se nalazila na iznajmljenim seoskim livadama, ponekad poklonjenim od vlasnika, a ponekad bi protuvrijednost nogometaši odradili vlasniku.

Bilo je pokušaja da se odabere i registrira jedan tim za cijelu Drežnicu, a da po selima ostanu neregistrirani timovi. Zbog slabih materijalnih mogućnosti i bez pomoći sa strane ti pokušaji nisu uspjeli. Međutim, nogomet se toliko ra-

širio po svim selima da se ponekad ostavljao posao radi treninga i odigravanja utakmica, te su zbog toga igrači dolazili u sukob s roditeljima. Nogomet su razvili drežnički srednjoškolci i studenti, koji su za vrijeme školskog raspusta dolazili kući.

Od 1935. godine naglo se počelo širiti skijaštvo, više iz potrebe nego iz mogućnosti bavljenja ovim sportom. Naime, u Drežnici napada visoki snijeg, a za skijaše to nije prepreka za održavanje veza između sela. Tome je doprinijelo i to što je većina Drežničana služila vojni rok u planinskim jedinicama, pa bi se vraćali kući kao izvježbani skijaši. Oni su dalje širili skijaštvo kao životnu potrebu u planinskom kraju.

Planinarska družina osnovana je spontano negdje iza 1930. godine i ona nije okupljala puno ljudi. To su mahom bili službenici i učitelji te nešto manje radni ljudi. Prema sjećanju Ilije Tatalovića Zeca, koji je bio aktivni član dramske družine od njenog osnutka i aktivni član planinara, ova družina posjećivala je vrhove Bijelih stijena, Kleka i obližnjih planina Gorskog kotara, dok se u obilazak udaljenijih planina nije upuštala. Iako u malom broju, ona je djelovala do 1941. godine.

Kulturno-prosvjetni amaterizam

Teško je bez pisanih dokumenata utvrditi kada je u Drežnici počeo amaterski rad na kulturno-prosvjetnom polju i ko ga je započeo. U školi je postojao ljetopis vođen negdje od kraja 19. stoljeća, koji je okupator zapalio zajedno sa školom. Drežničani tvrde da je prva amaterska pjevačka družina osnovana oko 1890. godine, te da ju je osnovao učitelj Rade Tomić. Za općinskog blagajnika Mihajla Tatalovića tvrde da je u družini pjevao blizu 50 godina. On je umro tokom NOB-a u dubokoj starosti. Nama koji smo radili u amaterskim družinama poznato je da je Mihajlo pjevao bas sve do 1941. godine. Njegovi potomci pamte da je zbog službovanja u drugim općinama u družini pjevao 37 godina, a da je bio član blizu 50 godina.

Istražujući ustanovio sam da učitelj Rade u to vrijeme učiteljuje u Vrbovskom i Buniću, a da je u Drežnici imenovan tek od 1910. godine[4]. Prije njega u drežničkoj školi bio je učitelj Dane Vukovojac. Učitelj Rade je završio učiteljsku školu 1890. Bio je prvi Drežničanin s tom školom, pa postoji vjerovatnost da je prije odlaska u Vrbovsko osnovao pjevačku družinu, koju je zatim vodio Vukovojac do njegova povratka u Drežnicu.

Pouzdano se zna da je u Krakaru prvi učitelj bio Rade Višnjić. Njega je smijenila Milka Višnjić, koja je dugo radila u toj školi. Poslije Vukovojca u Centru su radili domaći učitelji Rade Tomić, Danica Ivošević, a kasnije Nana Lončar i Ljubica Lončar, te veći broj učitelja iz drugih krajeva i iz mlađe generacije.

Od svih tih učitelja, samo se za nekoliko njih spominje da su nesebično amaterski radili na kulturno-prosvjetnom polju. U sjećanju Drežničana ostao je učitelj Milan Jandrić koji je vježbao članove sokolske družine. Zatim učitelj Lovicki, ruski izbjeglica, koji je bio muzički visoko obrazovan. On je u krakarskoj školi radio nekoliko godina. Tamo je održavao muzičke tečajeve, ali

4 **»Imenik dostojanstvenika činovnika i javnih službenika«, 1896, Naučna biblioteka, Rijeka.**

je kasnije to radio isključivo za honorar s djecom službenika i imućnijih ljudi. To su bili počeci muzičkog obrazovanja, istina kod malog broja drežničkih omladinaca. Neki od njegovih učenika došli su do izražaja tek 1929. godine, kod osnivanja prve tamburaške družine. Od mlađe generacije, između 1930. i 1941. godine, bio je zapažen učitelj Milivoj Paunović. On je nesebično amaterski radio u svim družinama, a najviše u dramskoj i tamburaškoj. Upućivao je i seljake u bolje gospodarenje i bolju obradu zemlje.

Od starih generacija, u Drežnici je najviše učiteljevao Rade Tomić, koji se nesebično zalagao za širenje kulture u masama i ulazio u sve pore društvenog života. Zbog toga je bio popularan i omiljen. Među đacima i odraslima širio je zdravstveno-higijensku kulturu, obučavao ljude u kalemljenju voćaka i boljoj obradi zemlje, a među đacima organizirao dramske i recitatorske priredbe. Među malobrojnim pismenim svijetom širio je rodoljubivu knjigu iliraca i drugih pisaca, te junačke narodne pjesme. Iako nije tačno utvrđeno kada je osnovao pjevački hor, pouzdano se zna da ga je on vodio najduže i obučavao uz glasovir. Zbog malog broja muzički obrazovanih, ovaj hor nikada nije imao više od 20 osoba, a bilo je godina kada se svodio na svega 5 članova. Ipak, od svog osnutka neprekidno se održavao sve do 1941. godine. Pjevao je na školskim priredbama i samostalno nastupao. Pored toga, pjevao je i u crkvi. Možda baš zbog toga, mlađa generacija i nije masovnije pristupila u pjevačku družinu. Rade je pokušavao da osnuje i tamburašku družinu, ali mu to nije uspjelo sve dok nije otišao u mirovinu.

Kad su 1929. otvorene nove škole u drežničkim selima, bilo je više i učitelja, posebno domaćih. Tada počinje masovniji razvoj amaterizma. Iste godine u Tomića školu dolazi učiteljica Ljubica-Koka Tomić, kćerka starog učitelja Rade. U ljeto, za vrijeme školskog raspusta, dolaze učitelji — bračni par Joso i Jelena, gimnazijalac Rade te Vera i Mira — svi iz porodice učitelja Rade. Oni u svojoj kući, na prijedlog učitelja Rade, okupljaju omladinu Tomića i do jeseni odabiru grupu koju do konca godine osposobljavaju za početne nastupe. Krajem godine i formalno osnivaju prvu tamburašku družinu. Prvi članovi su bili Tomići, koji su od ranije uz školovanje imali muzičko obrazovanje, te bili obučeni u toj djelatnosti: Nenad, Milan, Josica, Gojko i Ilija. Slijedeće godine priključujemo se i mi mladi iz redova đaka, a kasnije i drugi omladinci. Družini pristupa i Ivan Brozović, zidar koji je doselio i nastanio se u Tomićima, te učitelji iz drugih drežničkih škola i mnogi stručni radnici i službenici koji su privremeno radili u Drežnici. Veći dio instrumenata družini poklonila je porodica učitelja Rade, violinu je poklonio pop Nikola Trbović, a ostale instrumente kupila je omladina Tomića iz dobrovoljnih priloga.

Slijedeće 1930. godine, na inicijativu Ljubice-Koke Tomić te uz podršku učiteljice Anke Zagrović, povezuju se učitelji drežničkih škola i osnivaju dramsku družinu. U prvo vrijeme učestvuju u njenom radu učitelji i službenici, a kasnije se uključuje seoska i radnička omladina. Posebno u školama organiziraju dječje dramske i recitatorske grupe iz kojih će se kasnije popunjavati grupa odraslih i tako nastaviti s radom sve do početka 1941. godine. Ova družina u početku priređuje skečeve i recitacije, a kasnije na scenu dolaze kraći pozorišni komadi, koji se prikazuju po nekoliko puta i izvode u školskim protorijama u svim drežničkim školama. Drežničani, udaljeni od jačeg kulturnog centra, s oduševljenjem prihvataju kulturno-prosvjetnu djelatnost, a posjeta priredbama je tolika da male školske prostorije ne mogu odjednom primiti sve koji žele posjetiti priredbu.

Učenici 3. i 4. razreda osnovne škole u Drežnici 1930. s učiteljima.
Mnogi od njih su pali u borbi protiv neprijatelja.

Tamburaška družina organizira jedan do dva puta u tjednu igranke i zabave a zajedno s dramskom družinom učestvuje na svim priredbama. Dramsku družinu sačinjava omladina iz svih sela, dok je tamburaška družina isključivo vezana za Tomiće, uz kojeg pridošlog učitelja, službenika i stručnog radnika privremeno zaposlenog u Drežnici. Tek 1939. godine organizira se još po jedna tamburaška družina u Krakaru i Centru, ali do početka rata one nisu bile osposobljene za nastupanje.

Ovo je ujedno i period kada se gubi folklorna muzika sa starim napjevima i narodnim muzičkim instrumentima i kada postepeno nestaje narodna nošnja. Još u to vrijeme bilo je nekoliko starih svirača u diple (gajde), koji su pjevali na raznim narodnim zborovima, prelima i u svatovima, čuvali narodno blago i sami slagali prigodne i druge pjesme. Od njih najduže su se održali Vaso Radulović i Mitrić Tomić. Međutim, pojavom modernih muzičkih instrumenata i tamburaške družine, te naglog pomodnog prihvatanja modernih pjesama i plesova, njih drežnička sredina nerazumno odbacuje. Tako je ostalo nezabilježeno izvorno narodno stvaralaštvo ovoga kraja. Pričalo se da jedan od diplaša nije išao ni na crkvene zborove, već bi izašao iznad sela i uz diple sjetno pjevao svoju pjesmu, koja je glasila:

Nemam nadu da sviram u gradu,
Ni u selu na momačkom prelu.
Imam volju da gledam po polju,
I po miloj gori pjesma mi se ori.

Bila su i četiri guslara, pjevača junačkih narodnih pjesama. Svirale i dvojnice čuvane su samo za uspomenu i rijetko bi neko u njih zasvirao. Jedino se tambura »dangubica« sačuvala do današnjeg dana i uz nju se mogla čuti pjesma u svakom selu. Lička rozgalica se poslije prvog svjetskog rata vrlo rijetko čula i to samo kod starijih ljudi.

U tom periodu nestala je narodna nošnja izrađena od domaćeg sukna i platna a opanci su se jedva negdje mogli vidjeti na ponekoj starijoj osobi. Jedini čovjek koji je uporno nosio staru ličku nošnju izrađenu od domaćeg materijala s čemerom oko pojasa, šikom izvezenim natikačama obuvenim u opanke i ličkom kapom na glavi bio je Iko Radojčić Cestar. On bi uz tamburu na raznim zborovima pjevao stare narodne melodije. Međutim, mlade je zahvatilo pomodarstvo u odijevanju i od njih rijetko je ko zapamtio kakva je bila narodna nošnja u Drežnici, a ako je negdje nešto i bilo sačuvano to je u toku rata izgorjelo ili je okupator opljačkao.

Poslije prvog svjetskog rata naglo je rastao broj stanovnika i stare kućne zadruge sve su se više dijelile. Porastao je broj obitelji sa sitnim seljačkim posjedom s kojeg se nije moglo dovoljno privrijediti za izdržavanje porodice. Nastajali su poluproleteri, koji su odlazili radi zarade u druge krajeve i zemlje. Pod utjecajem boravka u tuđem svijetu Drežničani su brzo prihvatili moderno odijevanje i kulturne navike. Tamo su vjerovatno i osjetili potrebu za većim prosvjećivanjem i kulturnim uzdizanjem.

Možda je velika svjetska privredna kriza tridesetih godina djelomično doprinijela da se od tada u Drežnici naglo počeo razvijati kulturni, prosvjetni, sportski i zabavni život. Zbog gubitka posla tada se u Drežnicu vratio veliki broj ljudi koji su godinama boravili na privremenoim radu širom Jugoslavije i u industrijski razvijenim zapadnim zemljama. Velike grupe mladih ljudi nisu tada imale kamo otići na privremeni rad. Na okupu se odjednom našao veliki broj ljudi s različitim iskustvima i pogledima na život i svijet. Uz rad na malom posjedu i u iščekivanju zaposlenja bilo je vremena za bavljenje ličnim uzdizanjem i drugim ljudskim potrebama. Zato je objeručke prihvaćen ovaj rad, koji je u život unio novi kvalitet, koji će uzeti maha u slijedećih desetak godina.

Ranije su čitali rodoljubive knjige i junačke narodne pjesme, a sada su sve prisutniji romani, putopisi, naučno-popularna literatura, pisci socijalnih sadržaja i zabranjena socijalistička literatura. Sve više se diskutira o raznim političkim uređenjima u svijetu i otvorenije govori da je izlaz za rješenje krize u pravednijem, socijalističkom društvu.

Zbog slabe zaposlenosti nije se moglo puno odvajati za knjigu i informativnu štampu, a ipak je postepeno nabavljano sve više novih knjiga. Ono što je bilo knjiga i dnevne štampe redovito se posuđivalo i izmjenjivalo i u zimskim dugim noćima glasno na smjene čitalo na sijelima. U svako selo dolazilo je poneš̌to dnevne štampe, a bilo je i pretplatnika na »Gospodarski list« i drugu strukovnu štampu.

Osjećajući teret svjetske krize i diktature, budio se revolt na postojeće stanje i potrebe za organizirano djelovanje. Prve organizacije upravo su bile na kulturno-prosvjetnom, sportskom i'zabavnom polju rada. Kasnije, 1936. i 1937. godine dolazi do oformljenja sindikalne organizacije, zadruga i organizacije KPJ, koja od tada djeluje na ovaj vid života i usmjeruje njegov rad.

Oživljavanje djelovanja stranačkih grupacija od 1931, a posebno od 1935. godine, odražava se i na ovom polju. Dok su se od početka te aktivnosti odvijale radi ličnog uzdizanja i zabave, sada dolazi od stranačkog, a od 1937. i do

klasnog opredjeljenja ljudi u tim aktivnostima. Međutim, unutar družina nikada ne dolazi do sukoba. To je bio period sazrijevanja, u kojem se prihvataju komunističke ideje i usmjeravaju djelovanja družina u pravcu tih ideja, iako je u početku bilo malo članova u drežničkoj partijskoj organizaciji. Na sličan način djelovala su i 92 povratnika iz ruskog zarobljeništva.

Poslije skupštinskih izbora 1935. dolazi do premještanja naprednih učitelja, pa ih je do početka 1941. bio premješten veći broj iz Drežnice i u Drežnicu. Otišao je veći broj onih koji su djelovali u amaterskim družinama, a posebno u dramskoj. Zamjenjivali su ih u družinama novodošli učitelji, ali sve više i mladi seljaci i radnici.

Kao komunista, proganjan od vladajućeg režima, neko vrijeme radio je u krakarskoj školi učitelj Mane Trbojević, koji je svojim radom djelovao na širenju komunističkih ideja. Među novodošlim učiteljima bilo je i naprednih učitelja i komunista.

U septembru 1937. u Krakar dolazi Milenko Ivanović, učitelj koji je zapeo za oko vladajućem režimu zbog svog naprednog djelovanja u masama i koji je dao pečat daljnjem kulturnom i prosvjetnom radu. Bio je to izvaredan pedagog i neustrašivi komunistički agitator. Milenko se brzo upoznao s ljudima i situacijom u Drežnici te odmah energično stupio u akciju. Naišao je i na mase zahvaćene buntom u kojima su komunističke ideje već imale svoj korijen. Bio je oduševljen razvijenim kulturno-prosvjetnim radom u Drežnici, gdje izdvaja sve ono što je pozitivno i na to sistematski pedagoškim metodama dograđuje revolucionarne komunističke ideje i djeluje na mase. On dolazi u periodu kada su drežničke mase u fazi sređivanja i učvršćivanja novoosnovane sindikalne podružnice i nabavljačke zadruge, te osnivanja prve partijske organizacije. Da li je kakvog udjela imao kod osnivanja partijske organizacije, nije utvrđeno, ali je sasvim sigurno da je on uticao na komuniste da svoje djelovanje na mase usmjere i kroz kulturno-prosvjetni rad, sportski i zabavni život, a ne samo kroz sindikat, zadrugu i u vrijeme izbora.

On je uvidio da se na sportskim susretima i zabavama bez poziva okuplja masa mladih ljudi, a na priredbama i stari i mladi. Partijska organijacija djelovala je preko dosta jakih odbora sindikalne podružnice i zadruge kao i putem drugih vidova društvenog života, ali do Milenkovog dolaska ovakvim načinima djelovanja nije imala jačeg uticaja. Iako je bio aktivan na svim poljima društvenog života za vrijeme svog boravka u Drežnici, on najviše pažnje posvećuje kulturnoj i prosvjetnoj djelatnosti. Veoma komunikativan brzo se upoznaje sa stanjem i ljudima koji su već do tada amaterski djelovali na kulturno-prosvjetnom polju. Neprimjetno preuzima vodstvo unoseći novi elan u taj rad. U svaku akciju, svaki razgovor uvodi nenametljivo komunističke ideje. Ljudi su ga zavoljeli i u njega imali povjerenje, upijajući svaku riječ iz njegovih izlaganja.

Upravo u vrijeme njegovog boravka u Krakaru, Seljačko-demokratska koalicija pokreće osnivanje »Seljačkog kola« u srpskim i »Seljačke sloge« u hrvatskim selima. Pošto je u to vrijeme od svih drežničkih sela koalicija imala najviše pristalica u Krakaru, a i najviše članova prve organizacije KPJ, Milenko uočava mogućnost da osnivanjem »Seljačkog kola« legalno djeluje. Forme rada koje je nudilo »Kolo«, i oblici rada koje je on već primjenjivao u kulturnom uzdizanju seljačkih masa, nisu se razlikovali, pa ih je on objeručke prihvatio. Zatim odmah pristupa osnivanju »Seljačkog kola« u Krakaru, proširuje ga na cijelu Drežnicu i u njega uključujući postojeće družine. Od tada, tj. od 1937.

godine sve družine djeluju pod uticajem partijske organizacije. Odbor »Kola« samo je pokriće za legalno djelovanje Partije i za programe koje je tada Milenko usmjeravao.

Pored onog što je bilo predviđeno programom »Seljačkog kola« za uzdizanje seljačkih snaga, Milenko za čitalačke družine nabavlja nove knjige Džeka Londona, Maksima Gorkog i drugih pisaca socijalnih tema. Zatim dolaze brošure
0 socijalističkoj izgradnji u SSSR-u i »Umovanje zdravog razuma« Vase Pelagica. S ljudima razgovara o pročitanoj knjizi, te sadržaj knjige i ličnost pisca tumači sa svog stanovišta. To je bio neprimjetni uvod u temu o mrzlom buržoaskom društvu i potrebi njegovog mijenjanja. Uvjerljivo je dokazivao prednost pravednijeg socijalističkog društva, koje stremi ka jednakosti svih ljudi
1 rasa. Bio je upoznat i sa Hitlerovim »Majn Kampf«-om, što je često bila tema njegovih kritika i upozorenja na opasnost koja prijeti od nacizma.

Kada smo čitali knjigu »Bogatstvo svijeta« od nekog engleskog pisca, u kojoj se obrađuje otkrivanje prirodnih bogatstava u kolonijama i veličanju ljudi koji su osnivali kompanije za iskorištavanje tih bogatstava, s velikim žarom i znanjem objašnjavao je kolonijalizam. Za većinu nas, koji tada nismo imali više od pet razreda osnovne škole, mnoge stvari su bile preteške. Na lak i jednostavan način uvodio je ljude u šira opća znanja, jer je znao da bez toga teže ide i prihvatanje komunističkih ideja. Zato je uporno radio na jednom i na drugom, odgajajući buduće generacije komunista koji su tada radili u kulturnim, prosvjetnim, sportskim i zabavnim družinama.

Pošto je dramska družina već do tada iza sebe imala sedam godina iskustva, na scenu postavljaju veće pozorišno djelo, Kočićevog »Jazavca pred sudom«, koji se s uspjehom izvodi po drežničkim selima 1938/39. Osim toga, pod Milenkovim rukovodstvom spretno se obrađuju lokalni problemi i izvode kao skečevi i recitacije u vidu kritike postojećeg režima. Svi tekstovi tih obrada nestali su za vrijeme rata i izblijedjeli iz sjećanja izvođača. U sjećanju recitatora, tada đaka, Žiže Radojčića, ostao je djelomično sačuvan jedino tekst recitacije koja glasi:

Zdravo Rade, zdravo brate,
Već odavno pitam za te,
Kako zdravlje, kako tvoji?
Hvala bogu, zdravlje služi
Al' sve drugo slabo stoji.
Težak život nas seljaka,
I bijede je brate svuda,
A zarade ni od kuda.
Naše žito, naša stoka,
Prodaje se i bez cijene,
Trgovačka roba zatim,
Svakog dana sve se penje.

Milenkovo djelovanje nije odgovaralo vladajućem režimu pa su ga pozvali na odgovornost i prijetili mu premještajem i otpuštanjem iz službe. Kad ga je jednom pozvao u Ogulin sreski načelnik i zaprijetio mu da će ga protjerati u Debar (Makedonija) ako ne prestane s djelovanjem, on se nije dao zaplašiti. Upitao je načelnika: »Da li tamo ima ljudi?«, na što mu je ovaj ljutito odbrusio da ima Šiptara koji će ga ubiti. Milenko mu je s osmijehom odgovorio da

su i to obespravljeni ljudi a da i te kako za njega ima posla gdje ima takvih[5]. Poslije toga uslijedio je njegov premještaj u Lijevu Rijeku kod Ludbrega, kuda je iz Krakara otputovao početkom novembra 1938. godine.

S obzirom da je učiteljica Ljubica-Koka Tomić bila jedna od organizatora dramske družine i tamburaške družine, a pored drugih zajedno s Milenkom uvježbavala predstave i priredbe, i ona je došla na zub vlastima. Slijedeće godine je premještena iz Tomića u Živaju. Njihovim odlaskom nastala je praznina u vođenju dramske družine. Osim toga, započetim ratom u Poljskoj, sve je više mlađih članova družine odlazilo u rezervu, pa je nastao zastoj u uvježbavanju većih komada.

Za rad s omladinom i u kulturnim aktivnostima, od članova drežničke partijske organizacije, bio je najviše angažiran Branko Vukelić. On je od Milenkova dolaska u Krakar neprekidno učestvovao u radu čitalačke i dramske družine. Dok se u čitalačkoj družini odlično snalazio, nije bio školovan da bi mogao uvježbavati dramsku družinu, što je svojim organizacionim sposobnostima dopunjavao. Međutim, bio je proganjan od strane vlasti, što je činilo poteškoće u radu tih družina. Naime, Marko Trbović, Milenko Ivanović i Branko Vukelić otvoreno su djelovali na širenju komunističkih ideja i za svakog Drežničana oni su bili poznati komunisti. Na žalost, kao takvi bili su poznati i vlastima. Branko je brzo učio, bio je uporan i drsko prodoran, ali i sklon ljevi-

Drežnica 1932. Obnavljanje rada Sokolskog društva.

5 »Plaščanska dolina i okolina u NOR-u«, Historijski arhiv, Karlovac, dopunjeno sjećanjima pedesetak savremenika, učesnika tih događaja.

čarenju. Među nama je uveo pozdravljanje sa stisnutom pesnicom i skoro na svakoj priredbi ubacivao komunističke parole, koje su ponekad znale izazvati nepotrebna okapanja.

U nekoliko navrata Branko je uz našu saglasnost od ubranih ulaznica s priredaba davao priloge za crvenu pomoć španskim borcima. Ta je pomoć nekoliko puta išla i iz Ledenica i Bribira preko Drežnice za Francusku i dalje španskim borcima. On je uticao da neki od članova družine učestvuju u pisanju parola i isticanju crvenog barjaka. Pored Marka Trbovića, on je od drežničkih komunista bio najviše hapšen i zatvaran, pa se u određenim intervalima morao javljati žandarima. Jedini je bio na spisku za hapšenje i interniranje u sabirne logore za komuniste, ali je na intervenciju Savice Kosanovića to izbjegao. Cesto se sklanjao u Breze u Ledenicama i u Slavoniju što nam je stvaralo poteškoće u vođenju dramske družine. Iz navedenih razloga rad ove družine zastao je početkom 1940. godine, dok su čitalačka, sportska i tamburaška družina normalno djelovale.

Početkom 1940. godine Milenko Ivanović[6] dolazi na rad u Plaški, blizu Drežnice, iz koje je odsustvovao dvije godine. Cim je došao u Plaški javio se drugovima u Drežnici, a kasnije u dva-tri navrata i posjetio Drežnicu. Prilikom posjete, pored ostalog, interesirao se kako se razvija rad u amaterskim družinama. Upoznat s poteškoćama predložio je da bi u takvoj situaciju trebalo pripremiti skečeve i kraće komade za izvođenje isključivo sa omladincima koji još nisu stasali za vojsku.

U jesen je došao kod mene Branko Vukelić i predložio da glumim u komadu koji bi pripremila dramska družina do konca 1940. godine. Prijedlog sam prihvatio, pa smo otišli u Tomića školu, u kojoj su se već nalazili Ljubica Vukašinović, nova učiteljica u toj školi, Rade Grković, učitelj u Centru i Milenko Ivanović iz Plaškog. Od omladine iz Tomića bili su tu Niko Tomić Tišljarov i Duška Tomić Tišljarova. Mahinalno sam ih pozdravio stisnutom pesnicom. Dogovorili smo se da Duška, Niko i ja uvježbavamo komad.

U tekstu se govorilo o teškoj situaciji poluproleterske porodice, napadala se buržoaska vlast, a spominjao se i kralj. Prema onom što nam je tada rečeno, bila je to priča nekog pisca socijalnih djela iz Negotinske krajine, koju su oni obradili za izvođenje. Priča je u potpunosti odgovarala situaciji u drežničkim porodicama, pa vjerujem da su je prilagodili lokalnim prilikama. Tada je bilo govora o tome da bi mi s tim komadom i s tamburašima išli u Plaški, a da bi oni sa svojim družinama došli kod nas. Međutim, zbog nepovoljnog razvoja situacije do razmjene susreta nikada nije došlo.

Komad je uvježban i izveden krajem 1940. godine u Tomića školi. Prepuna sala gledalaca pažljivo je pratila izvođenje i oduševljeno pozdravila sadržaj i izvođače. Poslije toga nastavljeno je sa zabavom. Za vrijeme zabave ilegalni član ustaške organizacije Dragan Kobešćak isprovocirao je studenta Milana Vukelića, koji je viknuo »Živio kralj Petar!«. Njih dvojica počeli su se prepirati. Drugi su reagirali na to uzvicima »Živjela Komunistička partija!«, »Živio Staljin!«, »Dolje kralj!«. Iza toga počela je tučnjava i skakanje kroz prozore, a zatim su se oglasili i pištolji. Zabava je bila razbijena.

Legalnost priredbe došla je u pitanje zbog nedogovaranja s odborom »Kola«. Prijetila je opasnost organizatoru i izvođačima da budu kažnjeni. Trebalo se

6 Mtlenka Ivanovlća ustaše su ubili 1941. Tada je bio sekretar partijske organizacije u Plaäkom.

brzo snaći, prije nego žandari počnu ispitivati. Angažiran je predsjednik općine Stevo Tatalović Babić, da kao bivši tajnik sindikalne podružnice i predstavnik Samostalne demokratske stranke ovo nekako sredi i dovede pod okrilje »Seljačkog kola«. On je to i učinio, a incident sveo na lični obračun između Dušana Tomića Bijelog i Pante Tomića Kovača, koji su se potukli i pucali iz pištolja. Time je pomogao da ne dođe do šireg ispitivanja oko incidenta i organizacije priredbe. Saslušanje je krenulo u tom pravcu i bez velike žurbe. Međutim, koncem veljače 1941. predveden je u žanđarmerijsku stanicu Milan Tomić Glavan, kao okrivljeni da je vikao: »Dolje kralj!«. Ispitivan je i o sadržaju komada koji je izveden na toj priredbi. Ipak, početak rata 1941. i propast Kraljevine Jugoslavije prekinuli su daljnji postupak.

Ovu priredbu organizirali su drežnički komunisti angažirani za djelovanje u kulturno-prosvjetnom radu, s nas troje omladinaca koji tada nismo bili ni svjesni u kakvu opasnost smo upali. O raspletu događaja oko te posljednje priredbe mnogi komunisti nisu znali pravu istinu. Zato je kod njih ostalo uvjerenje prezentirano vlastima, da je priredba organizirana od strane Odbora »Seljačkog kola« i da je incident bio između pripadnika stranaka. Stoga su o toj posljednjoj priredbi i učesnicima u njoj davane pogrešne ocjene, koje su i publikovane, iako nedovoljno osvjetljavaju događaje.

Bez obzira na odlazak jednog broja članova u rezervu, tamburaška družina uvijek je imala dovoljno ljudi da organizira zabave i plesove te je bez poteškoća djelovala. Ona je učestvovala i na pomenutoj posljednjoj priredbi. Kapitulacijom stare Jugoslavije zamire rad i te družine. Međutim, ustaški načelnik Dragan Kobešćak, smatrajući da je to protest protiv Pavelićeve NDH, naređuje da družina mora svirati. Sredinom maja 1941. on upada s domobranima u Tomiće i zatiče oko polovinu tamburaša kod kuće. Istjeruje ljude nasred sela i naređuje da se svira i pjeva. Onako prepolovljeni, zaplašeni i gladni, svirali smo bez volje. Kobešćak prijeti i psuje, pa dovodi novodošle, općinskog blagajnika Vinka Bregovića i bilježnika Holjevca te nekoliko domobrana, da oni sviraju. Bregović nas upozorava da Kobešćak ima spiskove o hapšenju većeg broja ljudi i da planira okupiti ljude na zabavu, poslije koje će ih pohapsiti. Slično upozorenje dobivamo i od domobranskog vodnika Mike Jurašića, Brinjaka[7]. Poslije toga više nas Kobešćak nije mogao sakupiti da sviramo. Neki su se uz pomoć drugova iz Krmpota i Ledenica privremno sklonili na rad u šumama Vodica i Mošuna. Od njih su dobili i pomoć u hrani za familije. Drugi su se sklanjali po šumama u blizini sela.

Od same kapitulacije Kraljevine Jugoslavije Drežnicom su kružili razni ljudi, a mnogi od njih bili su provokatori. Tako je još u aprilu ili početkom maja napravljena provokacija da su u Drežnicu došli engleski izaslanici. Zatim koncem maja ili početkom juna ubačena je vijest da se Kordun pobunio i oslobodio, pa da se sakupimo u Centru i da idemo u Slunj radi pomoći Kordunašima. Koncem juna 1941. napravljena je provokacija da je dignut općenarodni ustanak te da se svi ljudi sakupe u centru Drežnice odakle bi se išlo u Liku. Ovoj provokaciji nasjeli su i tamburaši iz Tomića. Dok su izabrani ljudi iz seoskog odbora i straže na čelu sa Alićem Tomićem provjeravali što se to događa i ko poziva na okupljanje, mi tamburaši i veliki dio omladine sakupili

7 Obadvojica su prešli u partizane 1942. i 1943. u svojim rodnim mjestima. Mlka je poginuo kao komandant mjesta u Brinju, a Bregović je poslije rata radio u SUP-u.

Drežnički planinari — učitelji na putu za Bijele Stijene 1933.

smo se usred sela, na brdašcu zvanom Vršak, svirali i pjevali kličući SSSR-u, Partiji i Staljinu. Negdje oko ponoći obaviješteni smo da se što prije povučemo, jer je to bila provokacija. Poslije toga nikom se nije vjerovalo ako nije došao preko strogo utvrđenih poznanstava.

Tako je završilo posljednje sviranje prve drežničke tamburaške družine, koja je dvanaest godina uveseljavala drežničke mase i okupljala ih na raznim zborovima i igrankama. Bila je omiljena i rado viđena u svakom drežničkom selu.

Nekoliko dana poslije ove provokacije ustaše su s punim kamionima žandara i domobrana iznenada upali u selo Tomiće s namjerom da pohapse ljude, pokolju ih i pobačaju u jame. Vjerojatno su bili obaviješteni i o sviranju i pjevanju. U zadnji čas ljudi su se razbježali pa na sreću niko nije uhvaćen. Pored manjih pljački pobrali su tom prilikom sve tambure i odnijeli sa sobom u nepovrat. Time je učinjen kraj cijelom kulturno-prosvjetnom, zabavnom i sportskom životu u mirnodopskom razvoju Drežnice.

Da rezimiramo:

Kulturno-prosvjetni život započeo je popularni drežnički učitelj Rade Tomić Savin u zadnjem desetljeću 19. vijeka. U punom i svestranom smislu razvila ga je njegova kćerka Ljubica Tomić Koka u četvrtom desetljeću dvadesetog vijeka uz pomoć i suradnju velikog broja učitelja koji su kao i ona radili u Drežnici ili su bili rodom iz Drežnice.

Popularni i neustrašivi agitator komunističkih ideja, učitelj Milenko Ivanović, od 1937. godine unio je u ove aktivnosti komunističke ideje i socijalne sa-

držaje i uz pomoć drežničkih komunista usmjerio ove družine da pod njihovim rukovodstvom i one djeluju na širenju tih ideja. Prihvatila ih je drežnička masa, a posebno omladina.

Ove družine u svom radu nisu imale za cilj iskazivanje stvaralačkih sposobnosti pojedinaca ili grupa, već je u njihovom djelovanju bila utkana svakodnevna realnost u kulturi, zabavni i sportski čin. U njihovom radu podjednako su učestvovali »izvođači« i »potrošači«, odražavajući svoje radosti i poteškoće u svakodnevnom životu. Zato je na sceni najviše bilo obrađenih domaćih problema s čim se reagiralo na postojeće stanje u društvu, na koje se reagiralo i štrajkovima. Kroz rad družina iskazani su u neku ruku i narodno stvaralaštvo i izobrazba. U isto vrijeme potpuno je odbačen folklorizam, kao da se željelo pobjeći od prošlosti.

Iako su u zadnje tri godine svog postojanja ove družine bile pokrivene kapom »Seljačkog kola«, one nisu bile dekor opozicije. Kroz njih je Partija djelovala, podjednako kao i kroz sindikat, na širenju komunističkih ideja i okupljanju masa, a na omladinu još i više nego kroz sindikat. U njihovim redovima Partija je odgajala buduće komuniste i s njima zajedno djelovala. Zato je velik broj članova ovih družina bio sposoban da u toku NOB-a, od samog početka, preuzima partijske i političke dužnosti i da komunističke ideje prenosi na druge.

Mala Drežnica dala je u toku NOB-a 42 politička komesara, od komesara čete do komesara divizije. Bude Bosnić bio je komesar divizije. Nikola Ivošević, Branko Vukelić, Nikola Radulović, Tode Ivošević i još neki drugi zauzimali su odgovorne političke i partijske dužnosti u partizanskim brigadama i divizijama.

Dala je dobar broj partijskih i političkih rukovodilaca u pozadinskim organizacijama na raznim nivoima. Vijećnik AVNOJ-a bio je Rade Trbović, a dala je vijećnike i za ZAVNOH.

U omladinskim rukovodstvima SKOJ-a i USAOH-a na raznim nivoima bilo je 35 predstavnika omladine. Omladinu Primorja i Gorskog kotara uz druge, predstavljao je na Prvom kongresu USAOJ-a u Bihaću i omladinac iz Drežnice Nikola Ilije Tomić Tišljarov. Omladinu kotara Ogulin na Drugom kongresu USAOJ-a u Drvaru predstavljala je Anđa Alekse Tomić Vajkova, a iz vojnih jedinica 13. i 15. divizije bili su delegati Danica Pere Tomić i Marko Rade Trbović.

Za ovako odgovorne partijske i političke dužnosti starija generacija bila je pripremljena u predratnom periodu kroz sindikate i štrajkove. Omladina je uglavnom bila pripremljena kroz rad družina u kojima je Partija djelovala od 1937. godine.

Iako je okupator 1941. godine odnio sve tambure, sačuvano je nešto harmonika i gramofona, pa je pod kraj 1941. nakon drugog oslobođenja Drežnice, omladina ponovo otpočela kulturno-prosvjetnim i zabavnim životom u ratnim uslovima. Drežnica je imala čast da na njenom terenu u toku NOB-a boravi umjetnička grupa Glavnog štaba Hrvatske. Toj grupi pridružila se i drežnička omladinka Dara Milina Tatalović Puđina i u toj grupi radila do oslobođenja. Međutim, to je obimna tema o kojoj, kako je u početku naznačeno, neće biti pisano u ovom članku.

Dr agin ja Metikoš

Kulturno-prosvjetna djelatnost u Drežnici tokom NOR-a

U oslobodilačkom ratu naši narodi i narodnosti, predvođeni KPJ i drugom Titom, nisu ostvarili samo jedinstvenu oslobodilačku borbu, nego su u isto vrijeme u toj borbi proveli i sveobuhvatnu društvenu i kulturnu revoluciju, a prosvjeta i kultura bile su sastavni dio sveobuhvatne revolucionarne borbe. Na području Drežnice kulturno-prosvjetna djelatnost provodila se u najraznovrsnijim oblicima i u najrazličitijim uvjetima čitavog rata. Ali, u prvim godinama rata bila je naročito intenzivna i davala vidne rezultate. Njome su se bavile partizanske jedinice, zatim narodna vlast (NOO-i) na svim nivoima, antifašističke organizacije, organizacije Komunističke partije, od ćelija do komiteta, te društveno-politički radnici i istaknuti prosvjetni i kulturni radnici koji su makar i kraće vrijeme boravili na tlu Drežnice.

Ipak, bilo bi pogrešno tvrditi da je rad na planu prosvjete i kulture u ovim krajevima započeo tek početkom ustanka. Jer, time bismo negirali svaki rad postojećih škola prije rata i njihov utjecaj na prosvjećivanje naroda toga kraja u kome je škola bila tada jedina prosvjetna institucija. Također bismo bili nepravedni i griješili bismo prema plejadi narodnih učitelja koji su tu djelovali, a koji su i svojim porijeklom i srcem bili vezani za narod i trudili se da, putem škole ili posebnim oblicima rada u narodu, učine što više na podizanju kulturnog nivoa sredine u kojoj su djelovali. Posebno bismo griješili prema učiteljima — revolucionarima i naprednoj omladini koji su uz žrtve i odricanja i prije rata širili napredne ideje Komunističke partije Jugoslavije i mnogo učinili u datim uslovima na kulturno-prosvjetnom i društveno-političkom prosvjećivanju naroda.

U društveno-političkom radu na području Drežnice isticali su se: Mane Trbojević, učitelj u Krakaru od 1936. do 1937. koji je učestvovao u organiziranju štrajka na pilani i usko surađivao s Markom Trbovićem; zatim Milenko Ivanović koji je preuzeo dužnost od Mane 4. septembra 1937. godine i surađivao s novoosnovanom partijskom ćelijom u Drežnici. Politička aktivnost Milenka Ivanovića smetala je tadašnjem režimu i pred same izbore 1938. g. premješten je »po potrebi službe«. On je zajedno s grupom naprednih učitelja u kojoj su bili: Martin Puštek, Mate Dorčić, Pero Stankov, Anka Mirosavljević, Marko Mutić, Jovo Miščević, Draginja Metikoš i dr. utjecao na stvaranje pravilne političke orijentacije ostalih učitelja u borbi protiv nenarodnog režima, kao i protiv klerofašističkog i ustaškog prodiranja u redove učitelja i naroda ovog kraja. Zahvaljujući takvoj orijentaciji prije rata, učitelji su se lakše snašli u vrijeme okupacije i u izrazitoj većini stupili na stranu narodnooslobodilačkog pokreta.

Kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije, u aprilu 1941. godine, okupator je u Hrvatsku doveo ustaše s dr Antom Pavelićem na čelu koji je sebe proglasio poglavnikom. Naročito mi se u sjećanje urezao jedan detalj prilikom dolaska Pavelića u zemlju 13. aprila 1941. godine. Sa prozora škole sam promatrala prolazak Pavelića kroz Ogulinski Hreljin. U koloni, iza talijanskih tenkova i oklop-

nih kola, u zatvorenoj limuzini, vozio se Pavelić a iza njega kolona kamiona punih ustaša koji su pjevali ustaške pjesme i bacali letke s parolama: »Srbe na vrbe!«, »Bježite psine preko Drine i si.!« Krv mi se sledila od užasa izazvanog prvim susretom s novom vlašću. Nisam mogla vjerovati da pravo bezakonje već počinje. Sva izvan sebe otišla sam u susjedno selo Turkoviće kod mog prijatelja, upravitelja ribogojilišta, Marijana Zlatarića (po nacionalnosti Hrvata). Pokazala sam mu letke očekujući od njega neku riječ ohrabrenja. A kad mi je nakon dužeg ćutanja odgovorio da je i on u kućnom pritvoru, bilo mi je sve jasno. Doživljaj toga dana ostao mi je duboko u sjećanju kao najteži i najtužniji doživljaj moga života.

Proglašenjem NDH prestali su važiti svi propisi bivše državne uprave, pa tako i oni koji su se odnosili na škole i prosvjetne radnike. Prva reagiranja nove, na brzinu stvorene, ustaške uprave u kotaru Ogulin bila su zabrinjavajuća. Naređenje je da sve škole prestanu radom, a prosvjetnim radnicima zabranjeno je kretanje van mjesta službovanja. Nešto kasnije, 25. aprila 1941. godine donijeta je i zakonska odredba o zabrani ćirilice. Učitelji, muškarci bili su ranije mobilizirani i u tom momentu nisu bili u svojim školama. Nekoji su u vrijeme kapitulacije zarobljeni i odvedeni u zarobljeništvo, nekoji su ostali u domobranima. Nekolicina ih se i vratila u svoje škole, ali su brzo morali bježati ili su bili uhapšeni od ustaša. U takvim uslovima, osim škole u Vitunju, i drugim selima na ovom području škole nisu počele radom 1941. godine. U školskoj zgradi Drežnice (centar) i Jasenka smjestio se talijanski garnizon, a u ostalim školama nije bilo učitelja.

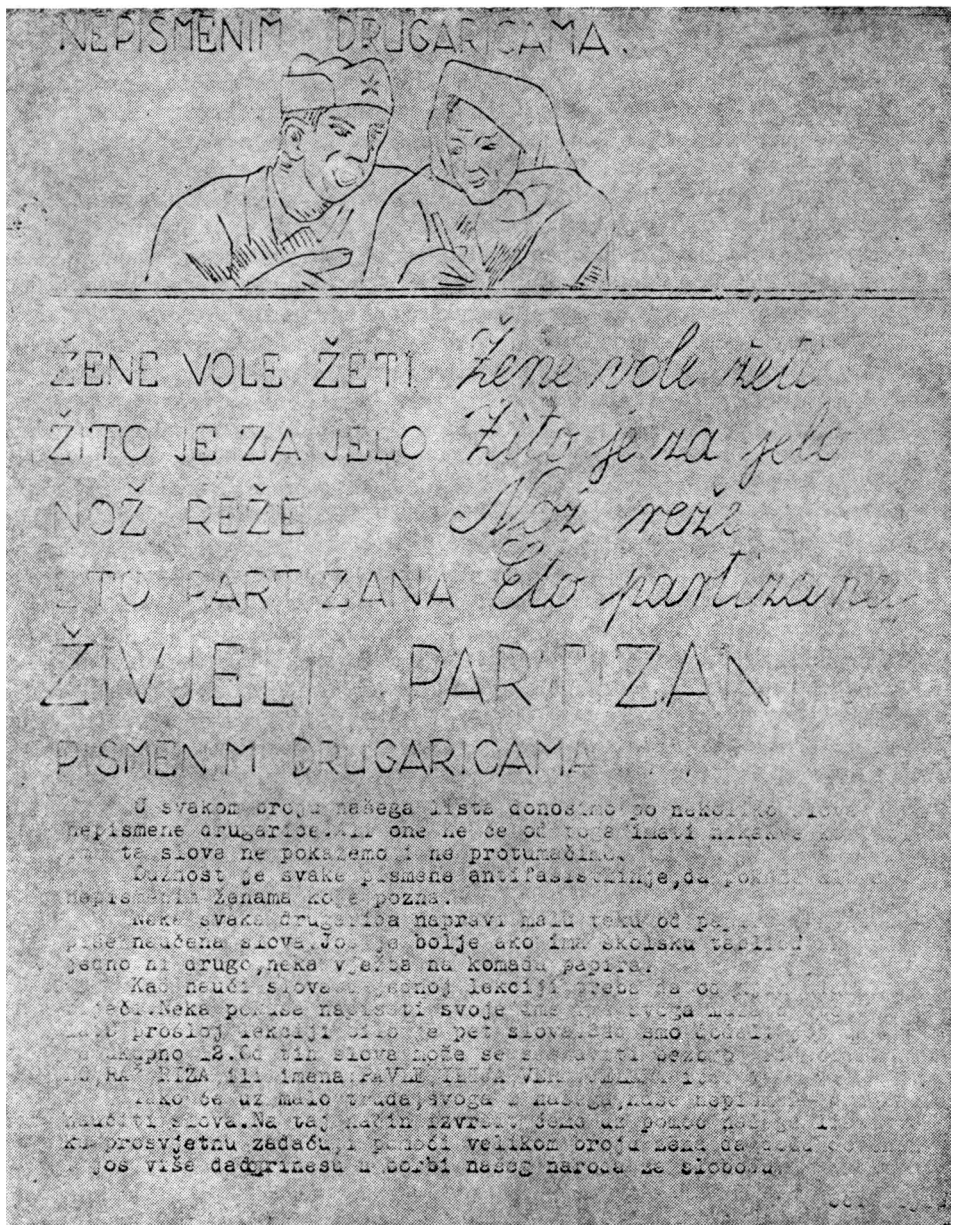
Prva partizanska škola i neki drugi oblici kulturno-prosvjetnog djelovanja 1941/42.

10. oktobra 1941. godine, nakon prvog oslobođenja Drežnice, počela je radom i škola u ovom mjestu. To je ujedno bila i prva partizanska škola na oslobođenom dijelu Gorskog kotara. U njoj su radile Ljubica Lončar i Barica Lisek. Na žalost, ta škola nije dugo radila. Talijani su ponovo 20. oktobra 1941. godine okupirali Drežnicu i smjestili se u školu. Prilikom napuštanja mjesta 4. novembra 1941. godine Talijani su zgradu demolirali, uništili namještaj i ono malo učila što je škola imala.

Učiteljica Barica Lisek zadržala se nakon toga neko vrijeme u Drežnici, a onda je zbog familijarnih razloga napustila Drežnicu u februaru 1942. godine i preko Vitunaj otišla roditeljima u Mošćenicu (općina Sisak). Poslije rata sam saznala da se tamo uključila u aktivan rad za NOB. Ustaše su je na tom poslu uhvatile i negdje u ustaškom logoru završila je svoj mladi život.

Međutim, prestankom normalnog rada škola i odlaskom učitelja s ovog terena nije zamrla i kulturno-prosvjetna djelatnost. Ona se i dalje odvijala u posebnim, ratnim uslovima i u najraznovrsnijim oblicima. O tome je vodila brigu KPJ već od početka ustanka, te u prvim svojim uputama za organiziranje borbe naglašavala i potrebu organiziranog kulturno-prosvjetnog i političkog rada, kako u vojnim jedinicama, tako i u narodu sa odraslima i djecom. Tako, na primjer u Okružnici CK KPH broj 4 od 6. decembra 1941. godine, koja govori 0 zadacima NOO-a, kaže se: »NOO-i organiziraju i provode prosvjetni rad preko škola, analfabetskih tečajeva, čitaonica i prosvjetnih društava[1].«

1 **Leo Geršković: »Historija narodne vlasti«, I dio, Beograd, 1950. str. 72.**

Prvi organizirani kulturno-prosvjetni rad na ovome teritoriju provodio se u partizanskim logorima i odredima. Svi nepismeni partizani morali su učiti čitati i pisati. Za njih su organizirani analfabetski tečajevi a vodili su ih pismeniji borci. Organizirano je i zajedničko čitanje štampe i druge napredne literature. Održavana su predavanja, politički sastanci na kojima su se borci upoznavali s ciljevima i zadacima borbe i linijom KPJ u NOB-u. Kulturno-prosvjetni i politički rad među borcima i na terenu pojačan je dolaskom Štaba

Primorsko-goranskog NOP odreda na području Drežnice krajem novembra 1941. godine. Već 5. decembra Štab ovog Odreda izdaje »Upute« u kojima je, između ostalog, ukazao da partizanski odredi nisu samo vojničke borbene jedinice, nego i političke jedinice, koje svakom prilikom i zgodom treba da iskoriste vrijeme radi povezivanja s narodom, da mu objašnjavaju ciljeve NOB-a, čitaju kolektivno sav materijal, agitacioni i propagandni, koji dobijaju partizani, održavaju sastanke i zborove po selima i na taj način betoniraju nesalomljivo jedinstvo naroda i partizana, pozadine i fronte. I Glavni štab Hrvatske je 26. decembra 1941. godine ukazao partizanskim odredima da slobodno vrijeme trebaju iskoristiti za intenzivan politički rad među partizanima, a isto tako 1 za priređivanje kulturno-zabavnih priredbi.

Kulturno-prosvjetni rad u Odredu i drugim vojnim formacijama na ovom području (i šire) utjecao je na podizanje kulturnog, obrazovnog i političkog nivoa boraca, a oni su to preko svojih priredbi, političkih govora, individualnih kontakata i rasprava — razgovora s ljudima — prenosili u narod. Narod ih je slušao i vjerovao u ono što govore jer su to bili njihovi sinovi, rođaci i suseljani. Time se stvaralo potrebno raspoloženje i povoljna klima, kako za stupanje u partizanske jedinice i stvaranje masovnih antifašističkih organizacija tako i za njihovo djelovanje u narodu na kulturno-prosvjetnom planu.

Ostvarenju ovih zadataka znatno je pomogla i partizanska štampa, premda je još bila u začecima. Već u oktobru 1941. godine u oslobođenoj Drežnici je štampan list »Drežnički borac«, a u januaru 1942. godine Štab Primorsko-goranskog NOP odreda izdaje list »Partizanske novine«[2]. Ti listovi, iako formom nedotjerani i neugledni, sadržajem su bili bliski i razumljivi narodu pa ih je narod kao i borci rado prihvatao i čitao. Preko njih, a naročito preko dnevnih radio-vijesti, koje su također umnožavane, narod je bio obavještavan o događajima i zbivanjima, kako sa užeg, poznatog područja, tako i sa dalekih ratnih poprišta koja su također privlačila njegovu pažnju. U junu 1942. godine izlazi list »Drugarica« koji su uređivale Ana Konjević i Valika Pap Marija. Može se slobodno reći da je ova partizanska štampa bila i prva štampana riječ koja je u povijesti ovog kraja dopirala i do zadnjeg sela i zaseoka. Istovremeno štampa je poslužila i kao štivo na kome se učilo čitati i pisati.

Borba za opismenjavanje naroda

Dolaskom većeg broja naprednih žena iz Zagreba i drugih gradova na područje Drežnice tokom zime 1941/42. godine počelo se aktivnije raditi na kulturno-prosvjetnim zadacima. Međutim, nije bilo uvjeta za normalan rad škola što se vidi iz izvještaja broj 1. političkog komesara Primorsko-goranskog NOP odreda od 20. decembra 1941. godine u kom se, između ostalog, kaže: »Odbor organizuje narodne straže, vrši funkciju narodnog suda. Bude li moguće počeće se kulturnim radom otvaranjem škola i večernjih kurseva«[3].

2 Tehnika Primorsko-goranskog odreda nalazila se u Vukellćima, gdje je bio Stab Odreda, u kući kraj kuće popa Vukelića u kojoj su radili Milan Hofman i Hubert Kruljac. Milan je hvatao vijesti sa radija i sastavljao novine koje je pisao na indigo papiru za hektograf. Negativ papira pritisnuo bi se na hektograf (neka vrsta želatine) čime se dobijao negativ, odnosno stranice pisanog teksta. Oni su ostali u tehnici sve dok nisu prekomandovani u centralnu tehniku CK KPH. Hubert Kruljac je, osim što je izvlačio vijesti sa hektografa, crtao plakate kojima su se pozivali novi borci da stupe u odred.

3 »Zbornik dokumenata 1 podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda« (dalje »Zbornik«), tom V, knj. 2, »Vojnolstorijski institut«, Beograd, 1952, str. 229.

U takvoj situaciji prišlo se raznim drugim oblicima prosvjetno-kulturnog djelovanja putem antifašističkih organizacija. Na tom radu posebnu i najznačajniju ulogu imali su SKOJ, omladina i AF2. U listu »Omladinska borba« od 17. novembra 1941. godine date su »Upute« za rad SKOJ-a i omladine u kojima je, pored ostalog, pisalo: »Danas škole ne rade jer se nalazimo u ratu, ali ipak okupljajte one najmlađe, učite ih da čitaju i pišu, da njeguju svoj narodni jezik i da svojim ukućanima i drugima čitaju o borbama narodnog pokreta u cijelom svijetu, o dosadašnjem i sutrašnjem životu omladine, koji treba da joj dadne sve što joj pripada, a u prvom redu da je naoruža znanjem i da joj omogući kulturan život.« Ove »Upute« potakle su mlade skojevce i drugu pismeniju omladinu s ovog terena da okupljaju najmlađe i u rad s njima unesu odgovarajuće sadržaje.

U decembru 1941. godine kad je na područje Drežnice došla Zdenka Petrović, priča Niko Tomić (Vajkov), član NOO-a zadužen za prosvjetu, njih dvoje su išli po selima i osnivali odbore AFŽ-a. Istovremeno su pronalazili pismenije omladinke i zaduživali ih za prosvjetni rad. Tada su organizirali i prvi tečaj za nepismene u Tomićima. Tečaj je održavan u podrumu jedne kuće, a vodila ga je Vera Tomić iz Tomića, po zvanju poštanska činovnica. Prilikom održavanja ovog prvog tečaja bilo je i najviše poteškoća. Prije svega nije bilo potrebnog pribora za rad, a i polaznice je bilo teško pridobiti. Naime, u selima je vladalo shvaćanje da za ženu-seljanku nije knjiga i čitanje jer je to na neki način danguba i sramota. Zato su i prve polaznice bile mlađe i odvažnije žene, ali su i one bojažljivo, i često kradom od starijih ukućana i komšiluka, dolazile na taj tečaj.

Na sreću takvo shvaćanje je brzo prevaziđeno zahvaljujući djelovanju partizana i svih faktora borbe na općem podizanju svijesti ljudi i potiskivanju nazadnih shvaćanja i štstnih navika. Kod daljnjih tečajeva koji su se širili uporedo sa širenjem slobodnog teritorija, jačanjem partizanskih odreda, masovnim uključivanjem naroda u NOP, taj se problem potpuno izgubio, da bi se u 1942/43. godini žene masovno uključile, ne samo u tečajeva za nepismene, nego i u sve druge vrste tečajeva koji su se organizirali na tom području, pa i šire.

Daljnje osnivanje tečajeva za nepismene kao i provođenje drugih oblika kulturno-prosvjetne djelatnosti nametnulo je pitanje kadra sposobnog za obavljanje toga rada. Istina, bilo je u to vrijeme na ovom području nešto omladine sa nižom gimnazijom, ili za završenom učiteljskom školom i poneki student iz bogatijih kuća. Međutim svi ovakvi, a već uključeni u rad za NOP, bili su angažirani u radu s djecom i u drugim vidovima kulturnog djelovanja, pa su nerado prihvatili rad sa ženama. Zato se prišlo održavanju tečajeva sa pismenijim ženama i njihovom osposobljavanju za voditelje analfabetskih tečajeva i rad među ženama i omladinom.

Tako je, po kazivanju pomenutog odbornika, već u februaru 1942. godine u Šekićima održano savjetovanje i kurs sa pismenijim ženama koje su dobile zadatak da po završetku kursa u svojim selima okupljaju nepismene, odnosno da ih nauče čitati i pisati. Nema podataka koliko je tečajeva održano i koliko je žena putem njih opismenjeno. Ali, svi mi, koji smo u to vrijeme djelovali na tom dijelu Gorskog kotara, znamo da je na području Drežnice održano mnogo tečajeva i opismenjeno mnogo žena i omladinki koje su postale aktivni članovi brojnih antifašističkih organizacija, kao što su AF2, USAOH, NOF; članovi KPJ i SKOJ-a, kao i odbornice NOO-a.

Možda će nekom, tko ovo bude čitao, biti nevjerojatno da se u jeku ustanka u Hrvatskoj toliko pažnje posvećivalo opismenjavanju žena. Da bi se to objasnilo, nužno je vratiti se unatrag i nešto reći o politici prosvjećivanja naroda, naročito seoskog, u staroj Jugoslaviji, a da se i ne govori o vladavini Austro-Ugarske pod čijom vlasti su bili ovi krajevi do 1918. godine.

U Kraljevini Jugoslaviji donijet je Zakon o školstvu tek 1929. godine po kome je bilo obavezno osnovno četverogodišnje školovanje za djecu oba spola, pa se u vezi toga i nešto više škola otvorilo. Konkretno, na ovom području otvorena je tada škola u Tomićima, Nikolićima i u Breznom, a do tada djeca sa cijelog ovog područja pohađala su školu u Drežnici, u Krakaru, ili u Jasenku. Za neku djecu to su bile velike udaljenosti. Zima i nevrijeme predstavljali su velike poteškoće za redovni dolazak djece u školu, pa se događalo da i muška djeca iz udaljenih sela ne završe školu. Za žensku djecu to je bila posebna teškoća. I to ne samo zbog njihove veće osjetljivosti i slabe odjevenosti, nego ni pred zakonom roditelji nisu bili obavezni žensku djecu slati u školu. To je često roditeljima i pogodovalo, jer su djecu koristili kao radnu snagu i odmjenjivala su ih u mnogim poslovima. Samo pismeniji i svjesniji roditelji slali bi svoje kćeri u školu. To je opet, u pravilu, važilo za veća naselja, u kojima je postojala škola. Imajući sve ovo u vidu nije iznenađujući ni podatak da je na tom području 1943. godine bilo 80% žena u dobi od 14—40 godina nepismeno. Naime, Okružni odbor AFŽ-a za Gorski kotar proveo je anketu 1943. godine o pismenosti žena od 14 do 40 godina života i takav je rezultat dobijen za područje kotara Ogulin.

To je samo dio objašnjenja. Drugo je sadržano u principima i programu djelovanja KPJ da se, paralelno sa borbom za slobodu, bori i za prosvijećenost naroda, jednako muškaraca i žena jer je to jedan od uvjeta da se trajno sačuvaju tekovine oružane borbe. Taj se princip zapravo provodio od kada je Partija u sukobu s klasnim neprijateljem, a u ratu za oslobođenje od okupatora i od klasnog neprijatelja dobio je i posebne dimenzije. Već 17. novembra 1941. godine u »Omladinskoj borbi« u »Uputama« za rad SKOJ-a pisalo je i ovo: »Organizujte analfabetske tečajeve da u vašim selima nema nepismenih, da svi mogu čitati knjige i naše novine, biltene, proglase, objave, da mogu saznati potpunu istinu o sebi i o borbi koja se danas vodi... Tako ćemo mi i na djelu pokazati da naša borba jeste borba napretka i kulture protiv nazatka i mraka nekulturnih varvara, koji uništavaju sve dragocjene kulturne tekovine naroda i omladine čitavog svijeta.« Nešto kasnije u listu »Riječ žćna« od septembra 1942. godine pisalo je, između ostalog, i ovo: »Prvi naš zadatak je suzbijanje nepismenosti. Naša parola je: Svaka žena i stara i mlada, treba učiti pisati.«

Interesi narodnooslobodilačke borbe zahtijevali su da se što više žena uključi u aktivan rad u rukovodstva antifašističkih organizacija, NOO-e i njihove razne sektore, u bolnice, komande mjesta i njihove sektore rada, te u druge institucije. Jednostavno, moralo se pripremiti žene da na svim tim mjestima mogu zamijeniti muškarce koji su sposobni da pušku ponesu. Za te dužnosti morale su prije svega da znaju čitati i pisati, a onda da se kroz druge kurseve osposobe za određene djelatnosti. Neke od njih polazile su i partijske kurseve koji su u to vrijeme održavani u Drežnici i Škaliću i uspješno ih završavale. Rad na opismenjavanju stanovništva od prvih dana ustanka provodio se za čitavo vrijem rata, nekad pod vrlo teškim uvjetima, da bi se i nakon rata, u znatno boljim uvjetima i još organizovanije i kvalitetnije, produžio do likvidacije nepismenosti.

Rad s pionirima i razvijanje drugih oblika kulturno-prosvjetne djelatnosti

Do ljeta 1942. godine najviše se radilo na opismenjavanju žena i okupljanju djece u pionirsku organizaciju, a da nije bilo uvjeta za šire zahvate na kulturno-prosvjetnom planu. U tom periodu još uvijek je težište kulturno-prosvjetne djelatnosti bilo u boračkim jedinicama, koje pomažu terenskim političkim radnicima u održavanju masovnih sastanaka i organiziranju priredaba.

Po sjećanju Dare Tatalović (Puđine), prva priredba o oslobođenoj Drežnici održana je na Staru godinu — 31. decembra 1941. — u zgradi osnovne škole. Priredbu je izvela omladina Drežnice zajedno s partizanima, a pripremila ju je i vodila Zdenka Petrović. Na programu su bile partizanske pjesme i recitacije, a svirao je tamburaški zbor iz Tomića pod rukovodstvom Nenada Tomića. U programu su učestvovali: Desa Maravić (Simić), Beba Tatalović (Prajzova), Milka Tatalović (Šimina) Curica, Ile Tatalović (Šimin), Dara Tatalović (Puđina) i Milan Maravić (Simić).

Formiranjem kotarskog rukovodstva SKOJ-a za Ogulin februara 1942. godine počeo je organiziraniji rad na okupljanju djece i omladine na širem području Drežnice, pa i u poluoslobođenim selima. Kako još ni tada nije bilo uslova za otvaranje redovnih škola, rad s djecom odvijao se putem pionirske organizacije, u grupama i odredima pionira. To prvo okupljanje djece bilo je zasnovano na bazi vojnih formacija što je većina djece, naročito muške, s oduševljenjem prihvatila. Djeca su izrađivala drvene puške, pištolje, bombe i dnevno vježbala baratati oružjem i nastupati u jurišima. Marširali su uz pjevanje borbenih partizanskih pjesama koje su prethodno pažljivo naučili. Rad u ovim grupama imao je i veliki odgojni značaj. Djecu se upoznavalo sa značajem narodnooslobodilačke borbe protiv okupatora, kao i slugu i pomagača okupatora — ustaša i četnika. Time se kod njih razvila ljubav prema partizanima, naročito prema ranjenim borcima, a mržnja prema okupatoru i njegovim pomagačima. Otuda i one mnogobrojne, često samoinicijativne akcije pionira na sakupljanju hrane i drugih predmeta za ranjene borce, ili branje cvijeća za doček boraca koji su se vraćali iz akcije. Time su oni iskazivali svoju ljubav, divljenje i brigu za borce. Oponašajući akcije boraca željeli su da budu učesnici prave borbe i zato su uvijek spremno izvršavali zadatke vezane uz borce i korisno su služili u prenošenju raznih predmeta kao i vršenju kurirske službe, naročito između vojnih jedinica i terenskih organizacija, posebno narodne vlasti (NOO-a).

Taj početnički odgojni i kulturno-prosvjetni rad s djecom u okvirima organizacije pionira znatno se proširio i dobio nove kvalitete u ljeto 1942. godine. U to vrijeme Drežnica je funkcionirala kao »država u malom«. Sva rukovodstva, i vojna, i pozadinska, bila su locirana u Drežnici i Gornjem brinjskom kraju. Među ostalima bio je tu i Agitprop CK KPH, a s njim i mnogo školovanih ljudi i omladine, članova KP i SKOJ-a, koji su uz svoj određeni posao radili i na terenu s djecom i omladinom. Njihovom pomoći oživio je rad u Domu kulture, ne samo u centru Drežnice nego i u drugim selima. Dotjeruju se prostorije domova: zidovi se ukrašavaju odgovarajućim parolama, plakatima, slikama i cvijećem. Uređuju se zidne novine s aktualnim sadržajima, organiziraju se pjevačke i diletantske grupe koje vježbaju svoje programe za razne nastupe. U Drežnici se sve češće organiziraju priredbe koje su bile uvijek masovno posjećivane od naroda i boraca. Jednom riječju, u Drežnici je sve oživjelo, svi su radili i svi se veselili.

Priredbe su imale veliki značaj u kulturno-prosvjetnom radu. Svaki značajniji datum i narodni praznik obilježen je i priredbom i kulturno-zabavnim programom.

U to vrijeme, osim proslava vezanih za značajne historijske datume, kao što su Prvi maj ili 7. novembar — Dan oktobarske revolucije, 8. mart — Međunarodni dan žena, slavili su se i narodni praznici tradicijom vezani za crkvu kad se, po običaju, nije radilo. No, bilo je i izvjesne razlike u sadržaju i u načinu proslava tih datuma. Prvi maj i Dan oktobarske revolucije proslavljani su organiziranjem većih borbenih akcija. Kakav su značaj borci tome pridavali može se zaključiti iz jednog razgovora s borcima kad su uoči 7. novembra 1942. godine išli u akciju i, tom prilikom, prolazili kroz Vitunj. Jedan mi borac reče: »Znam da moram poginuti. Volio bih da poginem u ovoj akciij.« Omladina i pioniri obilježavali su te praznike i paljenjem kresova po okolnim bregovima.

Osmi mart — Međunarodni praznik žena vidno je obilježavan. Toga dana u svim organizacijama održavani su sastanci, a negdje su organizirani i mitinzi žena s kulturno-umjetničkim programom. Jela Jančić sjeća se tih proslava iz 1943. godine u Breznom i Drežnici kojima je i ona prisustvovala pa kaže: »Naveče je bio veliki miting u Drežnici. Govorio je Veljko Kovačević, a žene i omladina pripremili su priredbu s pjesmama i recitacijama. Bilo je kasno uveče kad su se žene razilazile s bakljama prema svojim selima. Bio je to veličanstven prizor — povorka s bakljama u tamnoj pretproljetnoj noći. Bilo je u tome prizoru nešto mistično i nešto proročansko; nešto gotovo metafizičko i simbolično. No, već 12. marta ponovo su provalili u Drežnicu Talijani i ponovo popalili sela.«

Tradicionalni narodni praznici korišteni su za održavanje većih skupova i mitinga naroda. Tako je na Ilindan (2. augusta) 1942. održan veliki miting naroda i boraca na Drežničkom polju. Iz svih sela Drežnice, pa i onih udaljenijih: Brestovca, Vitunja, Musulinskog Potoka, Bjelskog, Jasenka i Breznog, narod je dolazio organizirano u kolonama sa zastavama, transparentima i pjesmom. Borci su dolazili pod vojnom spremom u koloni dva po dva, vojničkim korakom i s pjesmom od koje se šuma orila. Tribina je bila podignuta na jednoj uzvisini uz sam rub šume. Bila je ukrašena šarenicama, zastavama i parolama. Govornika je bilo nekoliko. Čini mi se da je govorio i Veljko Kovačević. Ja sam govorila u ime žena. Sjećam se da sam se za taj govor posebno pripremala jer je to bio do tada najmasovniji skup naroda i boraca, pa se moralo i nešto opširnije govoriti. Zato sam govor napisala i naučila ga napamet. Ipak, trema je učinila svoje. Počela sam hrabro, a onda . . . kao đače kad recitira pjesmicu.. • stane i ne zna dalje, jer je vezano za tekst. Srećom spasio me Branko Matić, koji je sa svojom četom stajao u šumici s lijeve strane tribine. Primijetio je moju zbunjenost i shvatio problem. Na svaki moj zastoj gromkim glasom je izvikivao parole: »Živio AFŽ!«, »Živjela KP!«, »Živio SKOJ!« . . . NOO!.. • drug Tito!... Staljin!« itd. i dok bi on sve to izredao (a narod gromko prihvatio) ja bih se sjetila nastavka i tako sam ipak sretno završila govor. Za taj miting priređen je i bogat kulturno-umj etnički program koji je, za razliku od prethodnog u Musulinskom Potoku, bio na daleko višem nivou, kako po raznovrsnosti sadržaja i oblika tako i po kulturnom i estetskom izrazu (ugođaju).

U Drežnici se tada našla i grupa zagrebačkih glumaca koja je došla u partizane i koja je na toj priredbi izvela kazališni komad, a omladina je, pored

ostalog, priredila horsku recitaciju »O, klasje moje« Alekse Šantića koju je s njome pripremila Mira Jurić, profesor, tada član KK SKOJ-a za Ogulin.

Grupa glumaca iz zagrebačkog kazališta u sastavu: Jože Rutić, Vjeko Afrić, Salko Repak, Ivka Krpoš-Rutić, Zorž Skrigin, Milan Vujnović i Zvonko Cvijo, po sjećanju Dare Tatalović (Pudine), za vrijeme svog boravka u Drežnici, održala je priredbe za partizane i narod u Krakaru, Jezeranama i još nekim selima. Osim toga, organizirala je u Škaliću kurs s omladinom u cilju popune glumačke grupe na kojem je iz Drežnice bila prisutna Dara Tatalović (Puđina). Nakon završenog kursa ona se, u sastavu te glumačke grupe, pridružila Vrhovnom štabu.

Organiziranje osnovnih partizanskih škola i prvo savjetovanje prosvjetnih radnika 1942. godine

U tim ljetnim danima 1942. godine našao se na području Drežnice i veći broj prosvjetnih radnika. Istovremeno je i PK SKOJ-a Hrvatske dao (7. 8. 1942) »Upute za rad s pionirima« u kojima se, između ostalog, kaže: »Njihov pravilan odgoj treba da bude postavljen i omogućen preko tečajeva koje moraju organizirati sama SKOJ-evska rukovodstva. Na tim tečajevima, koji treba da se dnevno održavaju po 2—3 sata, treba da pojedine nastavnice uče čitati i pisati našu djecu. Zbog prevelikih razlika u njihovu shvaćanju treba djecu dijeliti u dvije grupe i to na one od 7 do 11 i one od 11 do 14 godina.«

To je ponukalo NOO-e, i Komitet Partije i SKOJ-a da se priđe organiziranju rada i u redovnim školama gdje za to postoje uvjeti. U vezi s tim pozvani su svi prosvjetni radnici s ovog područja na dogovor u Drežnicu. Taj sastanak predstavlja i prvo savjetovanje prosvjetnih radnika na oslobođenom dijelu Gorskog kotara. Sastanku su prisustvovali: Marta Aralica, učiteljica, član KP i politički radnik u Gornjem brinjskom kraju; Milena Drakulić (Cica), učiteljica, član KP i politički radnik u kotaru Ogulin; Milan Hajdin, učitelj u Jasenku; Ljubica Lončar, učiteljica u Drežnici; Nada Lončar, učiteljica u Drežnici; Ružić Zora, učiteljica u Mrkoplju koja je tada došla iz Mrkopaljskog partizanskog logora gdje je i u logorskim uvjetima učila djecu; Desa Maravić, svršena učenica učiteljske škole i član SKOJ-a i starija učiteljica Olga Tišler koja je došla u Drežnicu iz Crikvenice s troje malodobne djece.

Nakon održanog sastanka prosvjetnih radnika, na kome je razrađen mogući program za rad redovnih škola i pionirskih grupa prema datim uputstvima PK SKOJ-a, a na osnovu raspoloživih stručnih lica, dogovorena je akcija obilaska sela s ciljem pronalaženja i pripreme odgovarajućih prostorija i potrebnog namještaja za rad škola i grupa. Mira Jurić, profesor iz Zagreba i član KK SKOJ-a za Ogulin prisjeća se da nije prisustvovala tome sastanku, iako je u to vrijeme bila u Drežnici. Ona je poslije sastanka dobila zaduženje da obiđe neka sela i utvrdi mogućnosti za rad škola. Po njenom sjećanju uvjete za rad škola, s obzirom na prostor, namještaj i stručno lice, imala su u tom momentu sela: Drežnica, Brezno, Jasenak i Musulinski Potok. Tada je dobila zaduženje da organizira početak rada škole u Drežnici i to je izvršila. Tako je škola u Drežnici počela radom krajem augusta ili početkom septembra 1942. godine. Evo, šta o tome kaže Mira Jurić: »Moram priznati da mi nije bilo jednostavno, bez iskustva u tom poslu. Ja sam bila profesor matematike i fizike, pa sam disciplinu postizala zainteresovanošću i koncentracijom pažnje na razumijeva-

nje, au ovome sastavu đaka, svih uzrasta i predznanja, mnogo sam se namučila. Poslije par dana preuzela je posao Desa Maravić.«

Nema podataka da li je tada proradila i još koja škola, ali su radile pionirske grupe u desetak okolnih sela. Omladina određena za rad u pionirskim grupama dobila je osnovne upute za rad od stručnih lica i svakog tjedna je dolazila u centar Drežnice po program za naredni tjedan i upute za provođenje istog.

Organiziranje rada s djecom u manjim pionirskim grupama nije uvjetovalo samo pomanjkanje stručnog kadra i odgovarajućih prostorija, nego i ratni uvjeti. Zbog opasnosti upada neprijatelja, a naročito iznenadnog bombardiranja naselja na oslobođenom teritoriju, izbjegavala su se veća okupljanja djece na jednom mjestu i daleko od roditeljske kuće. Kakvo je to bilo vrijeme i u kakvoj su atmosferi radile partizanske škole, pa i ove u Drežnici, slikovito je prikazala učiteljica jedne takve škole na Kordunu u članku koga je objavio list »Riječ žćna« od 11. oktobra 1942. godine koji glasi: »Avioni kruže nad selom. Siju smrt na nas i našu djecu. Evo ih baš nad školom... U njoj su naša djeca, naša radost i uzdanica. Školska se vrata s hukom otvaraju. Na njih kao bujica naviru školska djeca. Plaho se obaziru na avione, bježe i bacaju se u grmove i jaruge... Djeca na našem oslobođenom teritoriju ne znaju za radosti i veselja djetinjstva. Ona pohađaju školu pod novim, od fašizma nametnutim, uslovima. Nema dječje radosti, nema one vesele cike i obijesti koja je svojstvena djeci ovih godina. Naša djeca su gola, bosa. Krvava svagdašnjica učila ih je da sve gledaju očima odraslih. Pa ipak vole učiti.«

Jedno takvo bombardovanje doživjela sam u Drežnici, negdje polovinom novembra 1942. godine, kad sam bila na partijskom kursu s još petnaestak drugova. Dok smo pomno slušali predavača u popodnevnim časovima, odjednom su iznenada zabrujali avioni. Nastalo je panično bježanje kroz vrata i prozore. Svi smo bili uvjereni da su došli baš zbog nas i da traže samo našu baraku pa da saspu bombe. To je, zapravo, i bilo naše prvo vatreno krštenje te vrste. Kasnije smo smirenije dočekivali nalete aviona, ali uvijek sa dozom straha od onoga što će iza njih ostati. Eto, u takvim uvjetima smo živjeli zajedno s narodom i nastavljali s radom čim opasnost prođe, svaki na svom zadatku, narod na njivi i u kući, djeca u školi, borci na položaju i u borbi.

Započeti rad na obnavljanju škola i organizirani nastavni rad u pionirskim grupama, kao i aktivnost omladine u raznim sekcijama u domovima kulture prekinut je 20. septembra 1942. velikom talijanskom ofanzivom na ovo područje. U toj ofanzivi do temelja je spaljena Drežnica zajedno s okolnim naseljima. Čak ni »stanovi«, koji su bili locirani duboko po šumama radi ispaše stoke, nisu bili pošteđeni. Mnogo naroda (pa i čitave obitelji) pohvatano je i odvedeno u talijanske logore.

Zgarišta i pjesma

Nakon ofanzive i vraćanja preostalog naroda kućama, kojih više nije bilo, prvi i najvažniji zadatak NOO-a, organizacija KPJ i svih drugih organizacija, kao i pojedinaca, usmjeren je na zbrinjavanje naroda, sabiranje ljetine, podizanje potrebnih objekata i bajti da se nekako prezimi. U takvim prilikama nije se moglo ni misliti na neki ozbiljniji rad i okupljanje djece jer nije bilo ni mjesta, ni vremena. Svi su bili zaposleni na čišćenju zgarišta, ubiranju plodova, izgradnji kuća i drugih objekata: bolnice, mlina, pilana itd. Međutim,

ono što je već do tada bilo naučeno i usvojeno nije izgubljeno paljenjem škola, domova kulture i kuća. Omladina i pioniri, već otprije naviknuti na zajedničke akcije prikupljanja pomoći borcima putem omladinske i pionirske organizacije i ovaj put su složno nastupali u podizanju svojih naselja, kao i sabiranju ljetine s napuštenih polja. Te zajedničke akcije uvijek su bile popraćene veseljem, igrom i pjesmom. I u toj situaciji, bez krova nad glavom a na pragu zime, omladima je pjevala. Među do tada pjevanim pjesmama čula se i nova, tih dana spjevana: »Oj, Drežnice, ravnija od Srema, sve zidine nigdje krova nema«.

Pjesma je i u kulturno-umjetničkim programima na svim priredbama, kao i u boračkim jedinicama, zauzimala vidno mjesto. Njome se bodrilo borce, stvaralo raspoloženje, izražavala ljubav i privrženost, odavalo priznanje i pohvala, slavilo junake i junačke pothvate, prikazivala tragedija naroda; iskazivalo ogorčenje prema okupatoru i drugim neprijateljima. Partizanske pjesme su svojim sadržajem izvršile i veliku moralnu i agitaciono-propagandnu misiju.

U početku ustanka učile su se i pjevale stare revolucionarne pjesme vezane uz borbu radničke klase: »Internacionala«, »Padaj silo i nepravdo«, »Mitrovčanka«, »Crven je Istok i Zapad«, »Bilećanka« i druge, da bi se brzo iza toga zaorila i pjesma »Po šumama i gorama«. Dolaskom boraca iz drugih krajeva u Drežnicu prenošene su s njima i pjesme njihovog kraja. Takve pjesme su najprije prihvaćali borci i omladina, a onda i narod, pjevajući ih dalje kao svoje. Kad je u ljeto 1942. godine stigla grupa Sušačana dugo se orila u Drežnici pjesma: »Da nije ljubavi, ne bi svita bilo; ni mene ni tebe moja bajna vilo.« Makar je u to vrijeme borbena pjesma bila na prvom mjestu, ova ljubavna pjesma unijela je izvjesno osvježenje i prihvaćana zdušno od naroda Drežnice kao da je nikla na tom tlu. Partizanske i druge revolucionarne pjesme, vezane uz likove boraca i revolucionara iz drugih krajeva, širile su se i na ovom području, kao što su pjesme o Marku Oreškoviću, Matiji Ivaniću, Matiji Gupcu i dr. Posebno su rado prihvatane pjesme o Sovjetskom Savezu i Crvenoj armiji a vezano s tim temama i motivima nicale su i nove pjesme. Jednu takvu novonastalu čula sam 1942. u bolnici iznad Vukelića. Tada se, naime, vodila bitka za odbranu Moskve i pjesma govori o tom kao i o drugim frontovima Crvene armije, a počinje stihovima: »Poslušajte braćo mila, kako gura ruska sila. Pred Moskvom je tenk do tenka, vojskovođe Timošenka.«

I narod Drežnice je masovno pjevao o drugu Titu, Partiji, SKOJ-u i tragediji naroda u pojedinim krajevima naše zemlje. Za mnoge ovakve pjesme je teško ustanoviti gdje su nikle i ko im je autor jer su svuda pjevane, jedino možda s nekom neznatnom nijansom različitosti. Evo samo nekoliko primjera takvih pjesama, ispjevanih u dvostihu: »Druže Tito, i smilje i cvijeće, za tobom se cio narod kreće.«, »Druže Tito, živjela ti ruka, ti si narod izbavio muka.«, »Kunemo se našem drugu Titi, da ćemo se do kraja boriti.«, »Ništa ljepše ni časnije nije, neg' se zvati članom Kompartije«, »Ja skojevka, a moj dragi nije; još časnije, on je član Partije«. Mogli bismo unedogled nizati slične primjere.

Kad su partizanske brigade išle za Bosnu, odmah je i to nepoznati pjesnik iz naroda popratio pjesmom: »Oj, ti Bosno ponosna, visokih br.egova; evo tebi u pomoć hrvatskih sinova.« I tragedija naroda Korduna iskazana pjesmom »Na Kordunu grob do groba . ..« pjevana je s bolom i na ovome području. Akcije boraca na ovom terenu pratila je također pjesma: »Ravna Gora predala se sama, a Ogulin ne može od srama« ili »Od Gomirja krenula mašina, kod Hreljina dočekala mina«. U borbi su nicale i lirske ljubavne pjesme, kao npr. »Bolna leži partizanka Mara«. I ona se također pjevala u ovim krajevima. Narod je

pjevao i pjesme o neprijatelju, pogrdne, pune humora i ironije, posebno o Hitleru, Paveliću i četnicima.

Osim tih pjevanih pjesama, čije autore najčešće ne znamo, zabilježeni su u partizanskoj štampi i pjesme pojedinaca kao pokušaj da stihom narodne pjesme (osmerac ili deseterac) opišu zbivanja u borbi za slobodu i bolje življenje. Tako je, npr. u listu »Drugarica«, organu Antifašističkog odbora žena za Gorski kotar, štampano i nekoliko pjesama koje su pisale žene i omladinke Drežnice.

Poznato je da događaji presudni za egzistenciju nekog naroda, u kojima se ogleda njegova tragičnost, rađaju i snažna umjetnička ostvarenja u vidu narodne poezije. Tako je, primjera radi, kosovska bitka iskazana neponovljivim umjetničkim ciklusom narodne epike. A poratni proučavatelji narodne poezije bilježe umjetnički i sadržajno zaokružen ciklus narodne poezije — pjesme o narodnoj revoluciji i izgradnji, bogate raznovrsnošću tema i motiva.

Svetosavska priredba

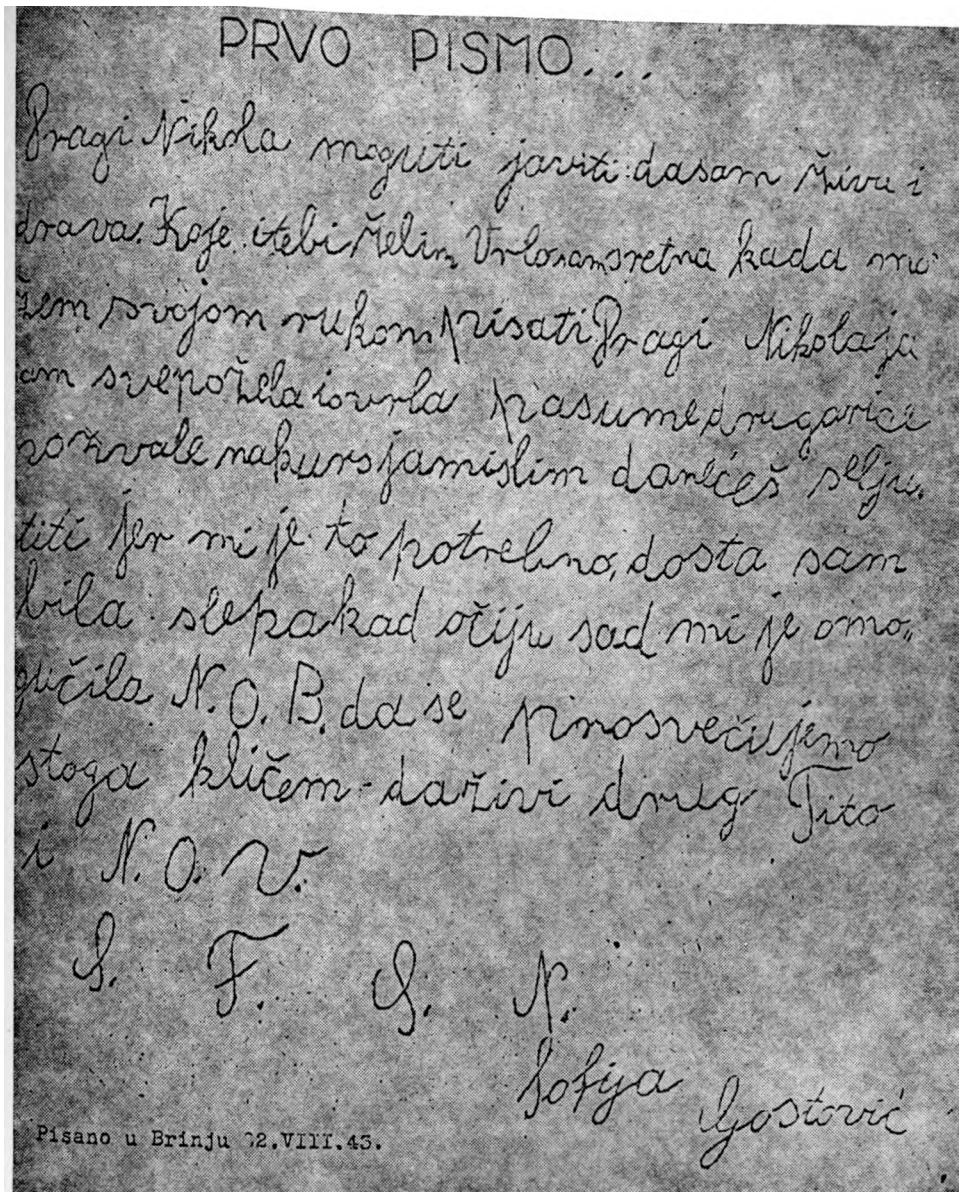
Kad su se nedaće, počinjene talijansko-četničkom ofanzivom u septembru 1942. godine, malo smirile prišlo se intenzivnom obavljanju kulturno-prosvjetnog rada u narodu. Ponovo se održavaju sastanci omladine, AFZ-a kao i masovni sastanci naroda s kulturno-umj etničkim programom. Tako je 27. januara 1943. godine, vezano tradicijom za Svetosavsku besjedu, u ovom kraju organizirana priredba s kulturno-umj etničkim programom. Kako u to vrijeme nije bilo drugog većeg zatvorenog prostora, osim u crkvi, i ta je priredba održana u crkvi. Naime, nakon paljenja Drežnice samo je crkva, iako demolirana od Talijana, ostala pod krovom. Zbog potrebe smještaja boraca i drugih namjena unutrašnji prostor crkve horizontalno je podijeljen podom od dasaka. Tako su se dobile dvije velike prostorije: prizemlje i kat. Prizemlje je uređeno za privremeni smještaj boraca, a kat se koristio kao dvorane za sastanke, priredbe, kao i za zajedničko obavljanje nekih poslova kao na primjer kominjanje kukuruza i drugo. U toj dvorani organizirana je i ova priredba. U programu priredbe učestvovali su pioniri, kulturno-umj etničke grupe omladine i limena glazba iz Ravne Gore.

Narod je masovno došao na priredbu i dvorana je bila prepuna naroda i učesnika u programu. Zbog preopterećenosti došlo je do propadanja poda na jednom dijelu dvorane. Sa propadanjem poda skliznuo je i narod s tog dijela dvorane zajedno s daskama poda u prizemlje iz koga se već ranije vojska iselila u svoje barake kod pilane. U toj nezgodi nije nitko smrtno stradao, ali je bilo oko 17 fraktura ruku i nogu, te više lakših povreda. Među povrijeđenima bila je i drugarica Milka Kufrin, tad predsjednik Saveza omladine Hrvatske. Neprijatelji NOP-a iskoristili su ovu nezgodu u svrhu propagande protiv komunista koje, eto, bog kažnjava što svjetovne priredbe održavaju u crkvi.

Ponovo radi naša partizanska škola

Poslije of anzi ve bilo je najteže obnoviti započeti organizirani rad kroz škole i pionirske grupe, jer nije bilo baš nikakvih uslova za normalan rad.

Prosvjetni radnici koji su ostali u Drežnici iza ofanziva 1942. godine bili su raspoređeni na druge dužnosti van Drežnice: Mira Jurić, postala je sekretar KK SKOJ-a za Ogulin, a malo kasnije premještena je u Slunj za rukovodioca

PRVO PISMO...

Dragi Nikola mogu ti javiti: dasam živa i
drava. Koje ćebi želim. Uvlo sam sretna kada mo
gem svojom rukom pisati Dragi Nikolaja
am sve poželaiovrla krasume drugarica
zovvale nabursjamislim danćeš slju
titi jer mi je to potrebno, dosta sam
bila slepakad ćiju sad mi je omo
gućila N.O.B. da se pinosvećujemo
stoga kličem - daživi drug Tito
i N.O.V.

L. F. L. N.

Sofija Ljostović

Pisano u Brinju 12.VIII.43.

Doma kulture, Marta Aralica na rad u Otočac, Cica Drakulić i Zora Ružić na Kordun, Olga Tišlar po vlastitoj želji otišla je u Bosnu od kuda je bila rodom. Tako je ponovo rad s najmlađima ostao na omladini i SKOJ-u. Izuzetna briga i NOO-a i Partije i SKOJ-a za pravilan odgoj mladog naraštaja poticala je pismeniju omladinu da se prihvati rada s djecom i doprinese najviše moguće u datim uvjetima za njihov pravilan i svestraniji odgoj. U to vrijeme na terenu Drežnice uvjeti rada su bili izuzetno teški, naročito u popaljenim selima i za-selcima. Nije bilo prostorija za rad pa se radilo pod vedrim nebom, a to je bilo

moguće samo u ljetne dane, čime se znatno smanjilo vrijeme rada s djecom, pa je i program tome prilagođen i skraćen. Mjesto knjige korištena je partizanska štampa za učenje čitanja. Pisalo se štapićima na pijesku i zemlji. Račun se učio pomoću raznih zrnastih plodova (kukuruz, grah) ili kamenčića i raznih štapića. I štampana slova slagana su tim sredstvima. Umjesto školske ploče korištena su vrata, daska, komad lima prema tome gdje se šta moglo pronaći. Djeca su sama donosila tronošce, klupice, ili su sjedila na trupcima drveta, na zemlji, u travi, već prema tome gdje se nastava odvijala.

U nedostatku učitelja i pismene omladine na terenu korišteni su kao pomoćni učitelji i borci dok su bili na oporavku kod svojih kuća do odlaska u jedinicu. Među takvima bila je i Milica Trbović (Platiša)[4]. Sjećajući se ratnih događaja ona je poslije rata, pored ostalog, ispričala i slijedeće: »Nakon oporavka bila sam pozvana u Štab 5. operativne zone Hrvatske na razgovor. Poslije toga sam upućena na skojevski kurs koji je tada radio u selu Vrujac. U tom vremenu, 1943. godine, preko organizacija KPJ i SKOJ-a pokrenuta je akcija za opismenjavanje djece i žena. Ja sam se primila zadatka da vodim tečaj za opismenjavanje u selu Trbovićima do povratka u jedinicu. Imala sam jednu grupu djece s 12 polaznika i grupu žena od 8 polaznica.

Podučavanje djece obavljala sam u kući Ilije Trbovića (Papina). S obzirom na vrlo teške uslove ili, bolje reći, nikakve, snalazila sam se kojekako. Uz pomoć drugova, seoskih odbornika, »hoblićem« smo uglačali jednu dasku dužine 1,5 i širine 0,60 m. Ona mi je služila umjesto školske table. Na njoj su pisana slova drvenim ugljenom. Poslije dnevne nastave daska se prala i ostavljala da se osuši za drugi dan. Od pribora, za početak rada, dobila sam dvije teke i dvije olovke. Svaka olovka je sječena na četiri dijela, a iz teke sam izvadila listove i podijelila svakom polazniku po jedan. Za olovke je važilo »zakon pozajmice«. Interes djece je bio ohrabrujući što me je potaklo na razmišljanje kako da im pomognem da lakše savladavaju slova. I došla sam na ideju da se napravi plitka kutija u koju smo stavili pijesak i tu je svaki polaznik prstom i drvenim štapićem oblikovao slova i riječi. Nastava je održavana svaki drugi dan. Onog slobodnog, dana su polaznici sami vježbali, kako se ko snašao. Bilo je dana kad su naučili i po tri, pa čak i četiri slova. Za nepuna dva mjeseca svi polaznici znali su pisati sva slova i svaki sebe potpisati. Što se tiče računa učili smo računati do dvadeset. Zbrajanje i oduzimanje vježbali smo pomoću štapića i prsta. Uvježbavanje je bilo horsko — svi zajedno — uglas.

Nastava sa ženama održavala se u kući Đure Trbovića Crnog (babe Ane). Radilo se dva puta nedjeljno. Pisalo se na žitu u situ i na papiru. Svih osam savladale su pisanje i poznavanje slova. Svaka je znala sebe da potpiše. Poslije toga čitale su naravno sricanjem slova. Jedna među njima bila je i moja majka Zorka Trbović.

U tom vremenu radila sam i sa omladinom na kulturno-prosvjetnom planu. Pripremali smo razne recitacije i pojedine skečeve. Koncem januara 1943. godine omladinski hor sela Trbovići nastupio je na mitingu u Drežnici.«

Milica se sjeća da su u to vrijeme radili kao pomoćni učitelji: Nada Tatalović (Prajzova) u Vrujcu, Čedo Tatalović (Kulaš) u Šekićima, Milan Maravić (sa Poljanka) u Škipinama, Ile Kosanović (Perin) i Smilja Ivošević Čizmić (Brkalova) u Krakaru.

4 Milica Trbović Platiša bila je borac u 13. diviziji. Učestvovala je u napadu na Gomirje 1942. godine kojom prilikom je teže ranjena.

Stručni i kadrovski tečajevi

Nova talijanska ofanziva u proljeće 1943. i ponovno paljenje sela otežava dalji organizirani rad s djecom. Ponovo se pojačava rad na opismenjavanju žena. Tečajeve za nepismene organiziraju i vode: Zorka iz Radlovića, Evica Pimić iz Breznog i Vera Tomić iz Tomića. U tom radu veliku pomoć pružili su listovi »Rodoljupka« i »Goranka« koje je izdavao Okružni odbor AF2-a za Gorski kotar 1943. U nedostatku »Bukvara« list je na svojim stranicama donosio određeni broj slova, odgovarajuća štiva i upute za učenje čitanja i pisanja.

Istovremeno, sve su izrazitije potrebe za stručnim kadrom u pojedinim stručnim službama kod NOO-a, komandi mjesta, bolnica, kao i potrebe školovanja aktivista za rad u političkim i masovnim organizacijama. Zbog toga se prilazi organizaciji najraznovrsnijih tečajeva, kao što su: zdravstveni, politički, općeobrazovni, učiteljski i dr. Kako nije bilo uvjeta za organiziranje svih tih tečajeva u Drežnici, to je jedan dio omladine i sa ovog terena pohađao tečajeve u drugim mjestima.

Okružni odbor AFŽ-a za Gorski kotar održava u to vrijeme sistematske tečajeve s odbornicama AF2-a, koji imaju i prosvjetni karakter. Nastavni program je tretirao vanjske i unutrašnje političke prilike, značaj osnivanja narodne vlasti, ulogu radničke klase u revoluciji, ulogu SSSR-a u oslobodilačkom ratu, ulogu žena u narodnooslobodilačkom ratu itd. Takvi tečajevi održani su: u Drežnici (februara 1943), u Brinju (ljeti 1943), u Skradu (u jesen 1943), u Tihovu, za kotar Delnice (u proljeće 1943) u Stajnici (u proljeće 1943), za Vrbovsko u Lukovdolu Nadvučnik (u maju 1943) itd. Jela Jančić, kao tajnica Okružnog odbora AF2-a, obilazila je ove tečajeve pa, prisjećajući se toga kaže: »Sjećam se i danas kako su me te žene nadahnjivale svojim interesom i željom da što više nauče i shvate. Poslije mog odlaska vodila je tečajeve Marija Katić.«

Djelovanje ZAVNOH-a

Formiranjem najviših političkih tijela u zemlji: AVNOJ-a 1942. i ZAVNOH-a 1943. godine, postavljaju se još veći zahtjevi na prosvjećivanju naroda i školovanju djece i omladine. U njihovom sastavu osnivaju se prosvjetni odjeli, a pri narodnooslobodilačkim odborima kulturno-prosvjetni odbori. Njihovo djelovanje doći će do punog izražaja na području Gorskog kotara tek poslije kapitulacije Italije, ali svuda bolje i jače nego u Drežnici, koja je poslije kapitulacije fašističke Italije plaćala novi ceh slobodi i proživljavala svoje najcrnje dane pod stalnim njemačkim ofanzivama i upadima raznih neprijateljskih snaga. Unatoč naporima i zalaganjima NOO-a, Partije i SKOJ-a, te razrađenog programa rada s djecom od strane Prosvjetnog odjela AVNOJ-a i ZAVNOH-a, nije se moglo puno učiniti.

Za ilustraciju stanja na terenu tog područja mogu nam poslužiti, iako oskudni, i izvještaji Okružnog NOO-a za Gorski kotar. U jednom takvom izvještaju od 19. juna 1943. godine piše doslovno: »Sve škole spaljene. Nema podesnih zgrada za škole, domove, čitaonice i ostalo. Bombardiranje na dnevnom redu. Iza žetve podignut će se nešto u šumi. Na oslobođenom teritoriju ne može se za sada ništa učiniti.« Tek iz dopisa Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a od 23. juna 1943. vidi se da je taj kratki izvještaj o stanju prosvjete na području ONOO-a Gorskog kotara bio upućen tome odjelu. U istom dopisu traži se opširan izvještaj, kako o for-

miranju kulturno-prosvjetnih odbora pri NOO-ima kotara i općina tako i o prosvjetnim radnicima, školama i drugim djelatnostima na tom sektoru. — »pa ćemo na temelju dobivenih podataka moći da vam damo dalje upute, a eventualno i pomoći«, stoji na kraju toga dopisa. Kao odgovor na ovaj dopis uslijedio je izvještaj od 22. jula 1943. u kom se, između ostalog, kaže: »Kod ONOO formiran je KPO a isto tako kod kot. NOO za Ogulin i Brinje. Odmah su pristupili formiranju istih odbora kod ONOO, te su negdje već formirani, a negdje su u toku. U kotaru Ogulin i Brinje osnovani su na nekim mjestima pjevački zborovi i diletantske grupe, koje su otpočele radom. Dat je zadatak u svim mjestima pokrenuti ove grupe.«

Iz izvještaja se vidi da se rad grupa pokreće i osniva, ali se ne vidi u kojim mjestima. Dalje se u izvještaju kaže: »Preko naših veza zatražen je školski pribor za djecu i analfabetske tečajeve. Postavili smo u zadatak (a ne kaže se kome; vjerovatno kotarskim, općinskim i seoskim NOO-ima — primjedba D. M.) da se imade odmah pristupiti popravku školskih zgrada i nabavci namještaja. Zatražiti podatke od Štabova XIII div. Grupe odreda da jave koliko imaju učitelja, srednjoškolaca i ostalih sposobnih lica za održavanje nastave. Da se pronalaze civilna lica u ovom okrugu koja bi bila sposobna održavati obuku u školama kao i tečajeve za nepismene. Da se odmah poradi na otvaranju domova kulture gdje postoje podesne za to zgrade, a ako su oštećene da se poprave.« Iz ovog izvještaja, iako se ne navode pojedina sela i djelatnosti u njima, ipak se dobiva opća slika stanja u cijelom okrugu a posebno se ističu veliki problemi koje narodna vlast mora rješavati da bi se stvorili uvjeti za rad koji su posebno teški baš na području Drežnice.

Karakterističan je u izvještaju i podatak da se od 13. divizije traže borci sposobni za rad u školi. Taj podatak najrječitije govori koliki se značaj pridavao školovanju i odgoju mladog naraštaja na svim nivoima narodne vlasti.

U zapisniku sjednice ONOO-a Gorskog kotara od 3. augusta 1943. godine stoji: »Po kulturno-prosvjetnom sektoru govori drug Tatalović. Preduzeto je sve da se otvaraju škole i analfabetski tečajevi. U kotaru Brinje škole stoje pred otvaranjem i to u Stajnici će se otvoriti 5. o. mj. Pored ove škole predviđeno je da se odmah otvore škole u selima: Tužević, Lučani, Lipice, Blažani. U ovim školama imade većina školski pribor, stručnih lica nema u dovoljnoj mjeri, no predviđeno je osposobiti lica koja će držati osnovnu obuku ... Kotar Ogulin će školu otvoriti u najskorije vrijeme u selu Vukelićima. U drugim selima nisu izvršene sve pripreme uslijed poljskih radova.«

Stanje nakon kapitulacije Italije

Kapitulacijom fašističke Italije oslobođen je, osim Ogulina, čitav Gorski kotar i Primorje. Time je stvorena mogućnost nabavke školskog materijala pa su se. bar što se tiče pisaćeg materijala za djecu, poboljšali uvjeti rada na ovom terenu. Međutim, brzo je ponovo došla ofanziva i time prekinut rad na stvaranju boljih uvjeta za organizaciju škola.

Poslije kapitulacije Italije sva okružna rukovodstva, pa i ONOO, smjestila su se u središnji dio Gorskog kotara (Delnice, Lokve, kupska dolina, Donja Dobra). Tu su se odvijale djelatnosti ZAVNOH-a i ONOO-a po svim sektorima, pa i kulturno-prosvjetnom. Otvorene su osnovne škole u svim selima, pa i tamo gdje ih prije rata nije bilo. Ali Drežnica ostaje na periferiji Okruga, pored ko-

munikacije prema moru kojom se kretala njemačka vojska. Na taj način bila je izložena dnevnim upadima Nijemaca i ustaša. Evo, što o tom vremenu kaže Dana Maravić iz Vrujca. »Nemoguće je zamisliti bilo kakav rad s djecom u to vrijeme (jesen 1943. godine). To je bio pravi pakao od života. Drežnica je postepeno iseljavana, bolnica se morala povući. Ljudi su se iseljavali, i organizovano, i sami (privatno) kuda su znali.«

Ljeti 1944. otišla je i Dana iz Drežnice. Nadalje je vodila dječji dom u kupskoj dolini, a jedan drugi vodila je Danica Radulović (tu su bila smještena drežnička djeca bez roditelja). U jednom izvještaju (bez potpisa) od 24. aprila 1944. godine, koji govori o radu škola na čitavom području Okružnog NOO-a za Gorski kotar, kaže se: »U Drežnici rade samo analfabetski tečajevi.« I dalje: »Iza velikog pokolja u Drežnici 1944/45. godine održava se u Delnicama tečaj za Drežničane koji su izbjegli, a koji će kasnije u svom kraju biti rukovodioci analfabetskih tečajeva. Ima 24 polaznika.«

Interesantan je i mjesečni izvještaj Okružnog NOO-a za Gorski kotar Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a od 26. oktobra 1944. u kom se, između ostalog, kaže: »Tečajevi za analfabete ne održavaju se, a niti će se održavati, jer na oslobođenom teritoriju gotovo i nema nepismenih. Organizaciji takvih tečajeva pristupiće se tek kada se oslobodi ogulinski kotar.« I u takvim teškim prilikama narodna vlast je poduzimala sve moguće da stvori kakve-takve uvjete za okupljanje djece i makar minimalni rad na njihovom odgoju.

Po sjećanju Evice Tatalović (Mandić), koja je u to vrijeme bila pomoćni učitelj u Drežnici, odbornik Niko Tomić (Vajkov) čitavo vrijeme rata brinuo se za kulturno-prosvjetni rad na području Drežnice, a posebno se zalagao da se osigura kontinuirani rad s najmlađima. Zato je u svakom selu zadužio pismeniju omladinku ili omladinca da radi s djecom. To su bili takozvani pomoćni učitelji. U proljeće 1944. sve ih je sakupio — njih 12—14 i odveo na dvodnevno Savjetovanje prosvjetnih radnika u Delnice, koje je organizovao Kulturno-prosvjetni odbor Okružnog NOO-a za Gorski kotar. Na tom savjetovanju dobili su osnovne stručne upute i nešto materijala za rad s djecom. To im je koristilo u radu do konačnog oslobođenja zemlje 1945. godine.

Istovremeno dok je na području Drežnice kulturno-prosvjetna djelatnost, nakon kapitulacije Italije, bila znatno smanjena i svedena na rad pomoćnih učitelja u improviziranim školama, dotle je na ostalom oslobođenom dijelu Okružnog NOO-a za Gorski kotar prosvjetni rad bio u punom zamahu. Tako, npr. u jednom dokumentu, koji se nalazi u Školskom muzeju u Zagrebu pod naslovom: »Školstvo za vrijeme NOB-a u Gorskom kotaru«, čitamo: »4. VI 1944. g. u Delnicama svršava prva potpuna školska godina naše gimnazije. Bilo je 144 đaka. Te školske godine osim toga je održano 12 opće-obrazovnih tečajeva, od kojih su 4 završila. Nova školska godina počinje 15. IX sa 38 škola. Učiteljski kurs radi. Istrani nisu stigli na ovaj kurs, ali na slijedeći dolaze. Na ovom kursu ima 36 kursista od kojih su 14 iz Hrvatskog Primorja, gdje se zbog teških prilika ne mogu održavati kursevi. U Delnicama osim gimnazije radi prvi tečaj učiteljske škole. U Srpskim Moravicama otvorena je gimnazija i uz nju kao i u Delnicama otvoren je đački dom. Održavaju se večernji opće-obrazovni tečajevi.

11. X 1944. održano je okružno savjetovanje prosvjetnih radnika.

Početkom 1945. godine radi na okrugu 47 škola, 2 dječja doma, 2 srednjoškolska internata, a isto je otvorena i šegrtska škola. Unatoč upada neprijatelja obuka se i u najmanje povoljnim prilikama nastavlja.

U oslobođenom Gorskom kotaru rade 3 gimnazije sa 793 učenika u 28 odjeljenja, 2 đačka doma, 78 osnovnih škola sa 138 odjeljenja, 8804 obveznika, 5803 polaznika, sa 121 učiteljem od kojih su 69 stručna i 52 pomoćna.«

Zaključak

Iz svega do sada iznesenog, iz ovih makar i nepotpunih podataka o prosvjetno- kulturnoj djelatnosti tokom narodnooslobodilačke borbe na terenu Drežnice (i šire), vidljivo je da je u ovim krajevima i prije rata, osim škole, bilo i drugih oblika kulturno-prosvjetne djelatnosti na prosvjećivanju širih slojeva naroda. Tokom rata i socijalističke revolucije, pod rukovodstvom Partije i Tita, taj rad je dobio široke dimenzije masovnim obuhvatanjem naroda, kontinuiranim razvojem raznih oblika društveno-političke djelatnosti, posebno na planu prosvjete i kulture. Uz bogatu agitacionu, propagandnu i izdavačku djelatnost razvio se vrlo širok, po oblicima, bogat i osebujan kulturno-prosvjetni rad s odraslima, omladinom i djecom.

U jeku rata i u vrijeme najžešćih bitaka širom Jugoslavije u oslobođenim krajevima, pa i u Gorskom kotaru i Drežnici, otvarane su partizanske škole, đački i dječji domovi, kao i narodna sveučilišta, biblioteke, domovi kulture i omladinski domovi. Organizirani su i održavani mnogobrojni analfabetski, općeobrazovni i raznovrsni stručni tečajevi. Ta široka lepeza raznovrsnosti oblika kulturno-prosvjetne djelatnosti kojom je, pored djece i omladine, bio obuhvaćen gotovo svaki učesnik narodnooslobodilačke borbe, predstavlja svojevrstan fenomen koji je bio izražen jedino u oslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije. To je istovremeno rijedak primjer da se u sklopu oslobodilačke borbe jednog naroda tako široko i masovno razvijao i organizirao školski i prosvjetni rad.

Brojni kadrovi partijskih rukovodstava, vojnih jedinica, organa narodne vlasti, antifašističkih organizacija žena i omladine bili su polaznici odgovarajućih partizanskih tečajeva i na njima dobili osnove za dalji rad i mogućnosti usavršavanja dužnosti koje su obavljali. Posebno treba reći da je na oslobođenom teritoriju, pored većeg broja renomiranih javnih i kulturnih radnika (književnika, glumaca, muzičkih i likovnih umjetnika i dr.) djelovao i veliki broj prosvjetnih radnika, naročito učitelja. Oni su dali veliki doprinos u borbi za stvaranje nove, narodne škole u duhu ideja KPJ i oslobodilačke borbe.

I omladina, u svojstvu pomoćnih učitelja, imala je značajan udio u stvaranju nove škole. Ona nije imala stručnu spremu, ni dovoljno znanje, ali je umjesto toga bila puna borbenog i radnog elana. Svoju revolucionarnost, samoprijegorno zalaganje u radu i privrženost narodnooslobodilačkoj borbi zdušno je prenosila na najmlađe i trajno ih vezala za revoluciju i njene tekovine. U školu kao odgojno-obrazovnu ustanovu unosila je novi duh, duh stvaralaštva, slobode, zajedništva, drugarstva, bratstva i jedinstva svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Takav duh partizanskih škola došao je do punog izražaja kod tadašnje djece i nakon rata u njenom daljnjem školovanju i učešću u obnovi i izgradnji ratom opustošene zemlje.

Danas s ponosom možemo reći da su u narodnooslobodilačkoj borbi udareni temelji nove škole na kojima se gradi i izgrađuje samoupravni sistem odgoja i obrazovanja u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Tome su dali svoj doprinos i partizanski učitelji i svi oni koji su se u toku rata bavili kulturno-prosvjetnim radom u Partizanskoj Drežnici.

Danica Maravić

Djeca izbjeglice

U mjesecu januaru 1944. godine, nakon mnogih upada Nijemaca i ustaša i počinjenih užasnih zločina nad narodom, očekivao se novi upad u Drežnicu, a time i nova zvjerstva.

Narodna vlast u Drežnici donijela je odluka da se nejaka djeca i nemoćna starčad sklone na sigurno mjesto, u oslobođeni dio Gorskog kotara. Odmah se pristupilo izvršenju zadatka. S jednom grupom išla sam i ja. Naime, grüpä je bilo više — sve djeca i starčad.

Snijeg je bio visok oko pola metra i još je padao cijelim putem. Putovali smo saonicama preko Bjelolasice sa preko 50-ero djece. Put do Mrkoplja trajao je čitav dan. Neka djeca imala su pratioce: po nekoga iz bliže porodice, možda majku ili stariju sestru, no većina ih je bila bez ikoga, jer su im roditelji stradali, a možda i ostala rodbina. Očevi su i ranije ginuli u borbi, ali u ovome periodu ustaše su ubijale ponajviše žene, djecu i starce — sve živo što su nalazili u našim selima.

U Mrkoplju nas je dočekala topla prostorija i jelo. Spavali samo na pričama«. Bilo je mjesta za sve. Ujutro smo krenuli prije dana, jer je netko unio zabunu viješću da dolaze Nijemci. Snijeg je stalno padao — bez prestanka. Djecu smo prekrili raznim prekrivačima, ispod kojih je izlazila para od njihovog disanja.

Naveče smo stigli u Skrad. I ovdje je bilo sve pripremljeno — jelo i topla prostorija. Spavali smo na podu, na bujadi. Sve je dobro funkcioniralo, jer su odbornici sve dobro pripremili.

Djeca su pomalo dolazila k sebi od zime i od straha uslijed pretrpljenih užasa. Mnoga su svojim očima vidjela kako im ubijaju majke.

Iz Skrada su djeca otpremljena u Brod-Moravice i u Završje, a ja sam otišla u Delnice, u Okružni NOO na raspored. No, raspored je iznova bio dječji dom te sam se nakon tri dana ponovo našla s istom djecom. Bila sam odgojiteljica, a imala sam i neku političku funkciju.

Dom je već bio prilično uređen. Upraviteljica me je lijepo i rado primila. Sve je bilo u najboljem redu. Djeca su bila dobro zbrinuta. Svako dijete je imalo krevet. Upravnica je bila obrazovana žena i sposobna za tu dužnost. Svi smo je zvali »majkica«. Kad joj je sin stupio u partizane, došla je i ona da ne bude na udaru neprijatelja. Imali smo odgojiteljicu — Primorku. Bila je divna žena i dobrota ju je krasila.

Najteže je bilo sa hranom. Osnovna hrana bila je kukuruzna kaša, nešto kao palenta, ali jako rijetka, sa puno vode. Ako je bilo krumpira, dijelio se za večeru — svakom po tri krumpirića, kako djeci tako i odraslima. Nakon jela svako bi dijete olizalo kašu sa svog tanjura. Tanjuri su bili tako čisti, da smo ih prali tek iz higijenskih razloga. Kad bi polizala tanjure, milo su nas gledala očekujući dodatak koga nije bilo. Najveća radost je bila strugati šerpu u kojoj se kuhala kaša. I da se ne bi oko toga otimali, dogovoreno je da će svaki dan po četvero djece strugati šerpu. Radovali su se kad bi došli na red.

Oni koji bi se noću pomokrili u krevet, ujutro su ustajali pokunjene glave.

Izgleda da je vječna kukuruzna kaša izazivala mokrenje, jer smo se i mi odrasli jedva suzdržavali.

Kraj doma u Brod-Moravicama imali smo oko 85 pitomih zečeva. Upravnica je o njima vodila brigu, hranila ih, vodila evidenciju parenja, leženja itd. Zelenu hranu za zečeve nabavljao je odbornik, a mi smo mu u zamjenu davali đubar. Bio je to neki vid kooperacije. Zečevi su jeli i ljuske od krumpira i repe, kao i ostale otpatke iz kuhinje. Tako smo uspijevali da barem nedjeljom jedemo meso.

Upravnica se umjela snaći i pronaći barem male količine bijelog brašna i mlijeka za djecu, jer je među tako velikim brojem njih uvijek bilo bolesnih. Za njih se pekao kruh.

Jedno vrijeme je u Brod-Moravicama boravila 13. primorsko-goranska divizija koja je djeci dodavala hrane koliko se moglo, jer ni borci nisu imali što jesti. Veliki dar od vojske bili su padobrani od kojih je djeci šivano rublje i odjećica.

Bilo je ljeto 1944. kad smo od Okružnog NOO-a iz Delnica dobili prvo bijelo brašno. Bila je to pomoć saveznika, koji su bacali pošiljke iz aviona. Brašno je dovezao neki Drežničanin i pojedina djeca su ga prepoznala. Veselje je bilo veliko, ali odmah i pitanje:

— A kad ćemo dobiti »kruva«?

Imali smo dobru krušnu peć. Prvi naš kruh pekla je Julka, Primorka, koja je u domu imala svojih četvero djece, a muž joj je poginuo na Drvaru. Umjesto kvasca (kojeg nije bilo) stavljala je sodu bikarbonu.

Kad se ispekao bijeli kruh, djeca su dobila po komad, ali ga nisu znala jesti. Navikla na kašu, nisu znala što da rade s korom od kruha. Bila im je tvrda i žilava. Iako smo mislili da se nikada nećemo dovoljno najesti, najednom su po stolovima počeli ostajati komadi kruha. Nakon nekoliko dana dobili smo i ostale hrane. Djeca su se brzo navikla na promjenu.

Gotovo svaki dan su djeca vođena u šetnju, tj. ona koja su imala kakvu-takvu obuću i koja su mogla hodati. Naime, u domu su bila djeca do 13 godina starosti. Bilo ih je i u pelenama. Vodila ih je odgojiteljica ili netko drugi od personala. Prethodno bi svatko dobio po jedan krumpir. Odlazili su u šumu, ložili vatru i pekli krumpir u žaru. To su bile male, skromne radosti, ali ipak radosti.

Odraslija djeca su polazila školu. Imali smo mladu učiteljicu od 17 godina Ja sam bila zadužena da odraslijoj djeci držim politička predavanja — svaki četvrtak po jedan sat. Nije im trebalo mnogo tumačiti što je fašizam. Oni su to i predobro znali. Na jednostavan način sam im prepričavala vijesti i još štošta objašnjavala, a oni su postavljali uvijek isto pitanje na koje je bilo najteže odgovoriti:

— Kada će završiti rat?

S djecom smo pripremali priredbe. To je činilo život veselijim, a dane kraćima. Priredbe su organizirane u domu, a onda su djeca gostovala i van doma, u Brod-Moravicama i susjednim selima. Upravnica je imala mnogo smisla za organiziranje priredaba. Kostime za djecu šila je od krep-papira. Uživala je ugled i kod djece i kod osoblja.

Jedne večeri zalupao je netko na kapiji. Snijeg je padao kao lud. Prestrašili smo se jer su se tada oko Brod-Moravica vrzmali četnici. Izašla sam i upitala tko je.

— Partizanski kurir. Došao sam javiti da dolazi grupa od pedesetoro djece
— čuo se odgovor.

»Majkica« je problijedila. Kuda s djecom? Ubrzo smo se dogovorile.

U jednoj školskoj prostoriji rasplamsali smo peć, dovukli iz drugih prostorija klupe i prihvatili djecu i njihove pratioce. Dali smo im i topli čaj. Narednog dana djeca su bila otpremljena u Završje, u jedan od dječjih domova. I ovo su bila djeca iz Drežnice. Tamo zvjerstva nisu prestajala.

U domu se jednoga dana našlo dijete od četiri mjeseca — curica iz Drežnice. U novom masakru ustaše su opet poubijale mnogo naroda. Dijete je nađeno u naručju mrtve majke, u krvi. Na vratu je imalo crnu prugu. Okrznuo ga je metak, ispaljen izbliza. Dijete je pukim slučajem ostalo živo. Curicu je pronašao djed i uplakanu podigao iz krvi. Ostala je bez oba roditelja.

Svi smo je zavoljeli. Dodavali smo je iz ruku u ruke, ali je to upravnica uskoro zabranila. Po savjetu liječnika ostavljali smo je da spava u određeno vrijeme, a tako je i hranili. Iz sela smo nabavili nešto mlijeka. Prve je tri noći neprestano plakala, a onda se smirila i mirno spavala. Jela je pomalo i našu kašu i krumpir. Šećera nije ni vidjela. Zvali smo je »Krasnaja«. Tako ju je nazvala upravnica. Prohodala je sa 10 mjeseci i to je za sve nas bio pravi praznik. Kad su počeli prvi koraci, osoblje doma se okupilo oko nje. Ona je sama odabrala kome će se uputiti. Zaputila se pomenutoj Julki, koja ju je najviše njegovala.

Naš dom nije bio jedini u Gorskom kotaru. Bilo ih je više i u njima nekoliko stotina djece. Uglavnom su to bila drežnička djeca Nakon nekog vremena spojili smo se u Skradu sa skupinom djece iz Završja. Bila je to lijepa zgrada na brijegu. Prije rata je tu bila smještena bolnica za tuberkulozne bolesnike. Prije nas su ovdje (u dvije zgrade) boravili partizanski ranjenici. Jedna od dviju zgrada je ispražnjena za nas. Prostora je bilo dovoljno: spavaonice, velika dnevna soba, kuhinja, trpezarija, dnevni boravak za manju djecu koja su morala spavati poslije podne itd.

Tada je u domu bilo više od 130-ero djece. Cjelokupno stanje se znatno popravilo. Bilo je više hrane, skoro svaki dan obilazio nas je liječnik, a stizala je i pomoć od UNRE. Dobili smo odjeću, obuću i posteljinu za djecu. Svaki dan je bilo sve bolje. Kad bi odgojiteljice bile eventualno odsutne, ja sam se bavila djecom. Nije bilo lako komandovati tako brojnom malom armijom. Posebno mi je u sjećanju ostao jedan dječak iz Delnica. Zvao se Drago i imao je trinaest godina. On mi je uvijek pomagao da zabavim i smirim djecu. Iako i säm dijete, bio je kao stvoren za odgajatelja.

Đorđe, sin Šule Tomića iz Drežnice dobio je crveni vjetar. Zapalo me da ga njegujem. Doktor me upozorio da moram paziti na sebe (jer je bolest zarazna) i da moram često prati ruke. No, nije bilo sredstava za dezinfekciju, pa ni sapuna. U tu svrhu smo koristili pepeo i vapno. Bilo mi je žao djeteta i s voljom sam obavljala ovu dužnost. Danima je imao temperaturu 40 stepeni i nije mogao jesti. Nudila sam ga i nagovarala i on bi poslušao te koliko-toliko pojeo. Kad je Đorđe prebolio i počeo se oporavljati, bila sam sretna, jer sam doprinijela njegovom ozdravljenju. Spasiti nekome život, uvijek je čovjeku podjednako i dužnost i čast, a djecu sam oduvijek posebno voljela.

Da bi se odužio, jednoga dana kad su svi bili u šetnji i brali u šumi borovnice, Đorde je svoje zamotao u papir i stavio pod moj jastuk. Dozvao me i rekao:

— Teta Danice, ovo sam nabrao za tebe.

Imala sam još jedno zanimanje zbog kojega su me nazvali i »dvorski brico». Naime, u dom su dolazila djeca koja su prethodno živjela u najtežim životnim uvjetima te su redovno imala ušiju i kraste po glavi. Nitko se nije otimao da djecu čisti od ušiju. Ni brico nije htio da »mašinom« šiša kosu preko krasta. Primila sam se toga neugodnog posla. Nožicama sam odrezivala pramen po pramen kose i odmah je bacala u peć na komadu lima. Ušiju je bilo toliko da se kosa dizala na limu kao da je živa. Kraste smo mazali raznim mastima i brzo su zarašćivale. Očišćena od ušiju djeca bi se preporodila. Brinula sam se i o svrabljivima, koje sam mazala sumpornom mašću, a kupala ih je jedna mlada, slijepa žena. Ona kupala, ja sam brisala. I ona je imala dvoje djece u domu.

Tako se odvijao život u domu sve do oslobođenja, a tada sam morala u Ogulin u bolnicu, jer sam se razboljela. Rastanak je bio težak. Sve sam ih redom izljubila. Gledala sam ih i žalosno i sretno. Kolika razlika od onoga doba kad smo ih gole i bose primali u dom?! Sada su to bila oporavljena djeca, koliko--toliko pristojno obučena, vesela i nestašna.

U ogulinskoj bolnici mi je bilo pusto bez dječjeg žamora, naročito ujutro. Nakon liječenja vratila sam se kući u Drežnicu, tj. ne u kuću, već u bajtu u podrumu. Ubrzo sam doznala da su nakon oslobođenja sva djeca iz Skrada, kao i iz ostalih domova, preseljena u Lovran. Bila su smještena u zgradi današnje bolnice. S njima je bila jedna moja susjeda koja mi je pričala da im je lijepo, da se dobro hrane i kupaju u moru, a veći idu u školu. Rekla mi je da je po malu »Krasnaju« došla tetka iz Smedereva i odvela je sa sobom.

Đorđe se s roditeljima iselio u Vojvodinu. Kasnije sam saznala da je izučio krojački zanat, ali nisam imala prilike da ga vidim.

Bila su to djeca, a danas muškarci i žene s porodicama.

Nikakve patnje se ne mogu mjeriti s onima što su pretrpjela ta nesretna djeca, najnevinije žrtve rata i ustaškog zvjerstva. Izvlačena ispod mrtvih majki, umrljana majčinom krvlju, ranjavana, s ožiljcima krvnikova noža. Od tih dana dijeli nas blizu pola stoljeća. Preživjela djeca su odavno zreli ljudi, ali i danas nose u sebi teške traume, ožiljke rana u duši koje ne mogu zacijeliti.

Vera Jurić

Agitprop i tehnika CK KPH u Drežnici 1942.

Krajem februara 1942. po dolasku Glavnog štaba NOV Hrvatske i dijela CK KPH u Drežnicu, formiran je Agitprop, a uz njega i tehnika za štampanje listova i brošura. Agitpropom je rukovodio prof. Ivo Marinković, a tehnikom Otmar Kreačić Kultura.

štab Primorsko-goranskog odreda smjestio se u selu Vukelićima (gdje se gotovo svi stanovnici prezivaju Vukelići) u trošnoj kući udovice Mare. Muž. joj je stradao na radu u Srbiji; prignječilo ga drvo. Mara s troje djece kojekako kuburi. Kada je Štab uselio u njezinu kuću, ona se povukla u malu sobicu sprijeda, a veću sobu je ostavila Štabu na raspolaganje. Preko puta Marine kuće nalazila se kuća tete Anice, također udovice. Njezin sin jedinac Milan je u

talijanskom zarobljeništvu, a kćeri Marija, Smilja i Maca su vrlo aktivne omladinke. U toj kući nalazi se kuhinja odreda u kojoj posluje Primorka Zora Kružić, »kurirska mati«, kako su je od milja zvali kuriri. Jelo se dva puta na dan i to krumpiricu palentu sa mlijekom. U selu su još boravili Milan Hofman, zagrebački komunista i Hubert Kruljac, Delničanin. Oni su vodili tehniku odreda. Milan je slušao radio-vijesti, što domaće što strane i pisao bilten koji je Hubert umnožavao. On je, osim toga, crtao i plakate kojima je pozivao u partizane sve rodoljube.

Kako je krajem 1941. godine otkrivena u Zagrebu štamparija a zbog velikih provala nije se tamo mogla uspostaviti nova trebalo je na oslobođenom teritoriju organizirati tehniku, štampariju i redakciju. Za sve ovo je bio zadužen Ivan Marinković Slavko. Nova tehnika je započela vrlo skromno u učionici školske zgrade u Tomićima. Prostorija je pregrađena na dva dijela. Tehnika se sastojala od pisaće mašine i jednog »sita« za umnožavanje. Bio je to zapravo okvir i preko njega napeta svila koju je trebalo premazati bojom. Ispod okvira se podmetao papir i valjkom se prelazilo preko svile na koju je bila nalijepljena matrica s tekstom. Osoblje su sačinjavali Otmar Kreačić Kultura i Vera Jurić. Pisaćom mašinom sam pisala tekst na matrice, a onda smo zajednički izvlačili stranice teksta. Posao je polako napredovao. Radilo se gotovo bez prestanka danju i noću, koliko se god moglo izdržati. Prvo što smo štampali bila je brošura druga Tita »24-ta godišnjica oktobarske revolucije« i »Dvije taktike socijaldemokracije u demokratskoj revoluciji«. Zatim smo dobili pojačanje. Naime, došla je Danica Popović zajedno s mužem, grafičarom Bogdanom Popovićem. Obogatili smo se i još jednom pisaćom mašinom, a Bogdan je dobio zadatak da se vrati u Zagreb i otuda dopremi papir, boju, stroj za umnožavanje i druge potrebne stvari.

Obaviješteni smo da se Talijani spremaju napasti Drežnicu. To je, opet značilo da se treba preseliti na mirnije mjesto. Uslijedilo je i naređenje da se spremimo za pokret. Cilj pokreta je bila već tada slobodna Korenica. Nismo imali mnogo prtljage jer smo papir i boju potrošili štampajući »Vjesnik«, list Narodnooslobodilačke fronte Hrvatske; zatim smo izdavali glasilo Glavnog štaba NOVH »Partizan« kao i listove »Omladinski borac« i »Mladi komunista«.

Ni u Korenici nismo dugo ostali. Ubrzo smo se preselili u Donji Lapac i uskoro zatim se ponovno vratili u područje Drežnice. Ljeti 1942. naša tehnika se uvećala. Priključili su nam se braća Sveto i Čedo Perić koji su dobili zadatak da montiraju radio-stanicu. Tada je već s nama bio i Leo Mates koji je imao zadatak da organizira informativnu službu. On je po cijeli dan slušao sve moguće radio-stanice i prevodio vijesti tako da smo izdavali bilten od po 20 stranica. Čudili smo se od čega Leo živi jer je vrlo malo jeo, a još manje spavao. On je bio živa enciklopedija; u svašta se razumijevao i poznavao je nekoliko stranih jezika. Zatim su nam se pridružili: Nada Drakulić, Mića Gledić, Miro Vinski, Hubert Kruljac, Nikola Maljković i drugi. Radionica je bila smještena u prostoriji školske zgrade u selu Skaliću (iznad Drežnice) 14 kilometara udaljenom od Brinja. Nismo se pravo ni smjestili, a stigao je Bogdan Popović, s Rudijem Stanićem, iz Zagreba te dopremio stroi za štampanje i mnogo materijala i papira, zatim ormare sa slovima i štošta drugo. Upravo je nevjerojatno kako se ovoliko stvari moglo dopremiti usprkos svim stražama i nadzoru policije i okupatora. Sada smo mogli štampati brže i kvalitetnije, ali stroj nam se neprestano kvario. I jednom prilikom kad se pokvario, Bogdan je ljutilo uzviknuo: »Kreni, Lazare!« i od tada do danas taj stroj nosi popularni naziv

»Hromi Lazar«. Osoblje se uskoro, opet brojčano povećava. Naime, iz Bosne dolazi grafičar Milan Varićak, a iz Primorja Lolika Robiček, koja je uz Lea Matesa slušala radio-vijesti.

Zahvaljujući »Hromom Lazaru« štampali smo »Partizan«, glasilo Glavnog štaba Hrvatske. Na sat smo mogli umnožiti oko 1 000 stranica, iako je »Lazarova« ručka bila neobično teška, a posao dosadan. Posao je bio toliko naporan da su nekim drugovima otjecale noge od dugog stajanja. Usprkos poteškoćama posao je dobro napredovao. Međutim, u septembru stiže glas da se Talijani ponovo spremaju na Drežnicu. U Javornici nam je dodijeljena velika kuća u koju smo se smjestili s cjelokupnom tehnikom. Talijani su zbilja osvanuli u Drežnici, ali ih je ona dočekala sasvim prazna. Narod je pohrlio u Javornicu — svoju uzdanicu — sklanjajući se ispred Talijana.

Nastavili smo posao u novim okolnostima. Međutim, jedno jutro je u blizini osvanuo neki seljak iz Breznog. Došao je izvidjeti gdje se nalaze štamparija i bolnica. Bio je to neosporan znak da nismo više sigurni ni u toj lijepoj kući u Javornici. Stvari smo tada zakopali u zemunice, napustili ovu kuću i popeli se u više predjele Javornice. Međutim, četnici i Talijani su uskoro zaposjeli jedini izvor vode u Javornici. Više nismo mogli ni hranu kuhati. I ranjenici su napustili bolnicu — teži su kamuflirani uz povaljena stabla, a lakši su se sklonili pod šator na vrhu Javornice.

Glad je teško podnositi, ali žeđ daleko teže. Cijedili smo srčiku trulih bukava da iz nje istisnemo nešto tekućine. Iako su im pomagali četnici, Talijani nisu imali hrabrosti da se popnu na vrh Javornice jer je prilaz bio strm i mogao se uspješno braniti. Dok smo sjedili na vrhu Javornice, pronio se glas da gore Tornici, zatim Šekići, Kulaši... i redom drežnička sela, osim Vukelića. Seljaci su po dimu znali čija kuća gori. I na kraju, eto, gore i Vukelići. Sve su kuće izgorjele, osim kuće popa Vukelića — na kraju sela.

Naša se grupa spustila na Prevoju. Nakon nekoliko dana obradovala nas je vijest da se Talijani pripremaju za odlazak. Dolazi, dakle, naša vojska. Uslijedila je i komanda da se vratimo u Drežnicu. Jedino zdanje s krovom u samoj Drežnici bila je crkva u koju su Talijani i ovoga puta (kao i 1941. godine) smjestili konje. Narod se vraćao na zgarišta svojih kuća. Iz šume je dovlačio građu ne bi li još prije zime iznad zidina podigao krov. Vukeliće smo prve obišli. Teta Anica, u čijoj je kući bila kuhinja odreda, našla je nekoliko dasaka i pokrila zidine, a Mara se stisla s djecom uz nagorjele zidine. Odbornik Pepo Vukelić organizira pomoć onima koji ne mogu sami. Anđa je na svom »Sivcu« dopremila nekoliko trupaca iz kojih će istesati rogove za krov. Usprkos očitoj nevolji kod svake vatre su nas nudili krumpirima i kukuruzom.

Zidine štale pokraj crkve prekrivene su krovom i tu smo smjestili štamparski stroj, rotor, ormare sa slovima, papir i drugi pribor te otpočeli radom. Dobili smo i pojačanje — grafičare Maria Simčića i Tuga Soldatića. Ubrzo nam se pridružio i komesar bataljona Josip Štajner Pišta. U nozi je imao geler pa nije bio sposoban za jedinicu te je došao da nam pomaže. Bilo je to pred godišnjicu oktobarske revolucije i trebalo je štampati podosta listova. Od Branka Zutića, iz 4. kordunaške brigade, dobili smo reportažu o oslobođenju partizanske djece iz ustaškog logora u Jastrebarskom koju su tamo »čuvale« opatice. Dok smo reportažu čitali prvi put, svi smo plakali. Donekle je i razumljivo da mi odrasli u ratu stradavamo, ali da onakva stradanja proživljavaju djeca, to mogu samo fašisti činiti.

Nakon što smo na ovom terenu izvršili postavljene zadatke naređeno nam je da se ponovo preselimo u Liku. Međutim, valja naznačiti da je Drežnica u još nekoliko navrata bila sjedište naših štamparija, zapravo više Javoi-nica nego samo naselje.

Miloš Ivošević Rogović

Zvjerstva ustaša nad civilnim stanovništvom u selima Brezno, Ponorac, Debeli Lug, Jasenak i Krakar pred kraj drugog svjetskog rata

Za vrijeme ofanziva, koje je neprijatelj preduzimao na slobodnu teritoriju Drežnice i Jasenka od oktobra 1941. do kraja 1944. godine, u najvećem broju stradavalo je nevino i nenaoružano stanovništvo (žene, djeca i stariji muškarci). Na žalost, svaki upad Talijana i Nijemaca bio je predvođen domaćim izdajnicima — ustašama i četnicima. Nezadovoljan što ne može da ostvari svoj cilj — uništenje partizanskih jedinica koje su mu nanosile velike gubitke — neprijatelj je iskaljivao svoj bijes u zvjerskom ubijanju i paljenju kuća, pljačkajući hranu koju je otkrivao po zemunicama i od vodeći stoku. U Breznom i Ponorcu kuće su u toku rata paljene po pet puta, a u Debelom Lugu po dva puta.

U septembru 1944. dijelovi 33. ustaške bojne, zajedno sa dijelovima 487. puka njemačke 392. legionarske divizije, iznenada su iz Ogulina upali na slobodnu teritoriju Jasenka, Debelog Luga, Ponorca, Breznoga i Krakara s namjerom da unište glavninu 1. brigade 13. primorsko-goranske divizije i organe narodne vlasti. I pošto nisu uspjeli to da ostvare, svetili su se nevinim ljudima koje su pohvatali kod popaljenih kuća i koliba. Ustaše su, početkom septembra kroz šumu, upale u Brezno i u zaseoku Gračac zaklale Luku Vukelića, njegova dva sina (Iliju i Simu) i njihovog komšiju Todora Vukelića. Da tragedija bude veća, dogodilo se to na očigled majke i supruge Evice i njene nejake kćerke Vide i sina Save. Teško je povjerovati da je Evica taj užas preživjela.

Iliju Vukelića Pimića strašno su mučile vodeći ga kroz cijelo Brezno da bi ga, najzad, zaklale u Lastavici (iznad Drežničkog polja). Tijelo mu je bilo unakaženo — na licu i grudima nožem su mu izrezali četiri petokrake zvijezde. Ustaše su znale da se četiri Ilijina brata nalaze u Narođnooslobodilačkoj vojsci, da mu je brat Dmitar načelnik UDB-e za Gorski kotar, a brat Sava šef UDB-e za kotar Ogulin. Iza pokojnog Ilije ostala je žena sa troje djece i stari roditelji, dok su iza pokojnog Luke i Todora ostale žene, svaka sa dvoje djece.

Stravično je bilo gledati unakažena tijela zaklanih ljudi. Narod je govorio da su to učinili koljači iz 33. ustaške bojne Brace Tomljenovića, poznatog po zlodjelima počinjenim u Gorskom kotaru, Lici i Plaščanskoj dolini, kuda je sve haračila ta zločinačka bojna čuvena po pljački, ubijanju srpskog stanovništva, paljenju i silovanju. Ustaše su za ovakva zlodjela imale specijalno obučenu jedinicu.

U Jasenku su ustaše uhvatile šest ljudi: Simu Radovića Raj kana, njegova sina Dmitra, bolesnog i bez jednog oka, Savu Kosanovića i njegovog pastorka Jovu Kovačevića, starog Miloša Ivoševića Jelonju i Dušana Trbovića Sekulića iz Krakara. Ustašama je bilo poznato da se Simin sin Miloš nalazi u Narodnooslobodilačkoj vojsci. Bio je tada komandant bataljona u 2. brigadi 13. divizije. Znali su i lo da Sava ima sina — prvoborca Savicu, neobično hrabrog borca i rukovodioca koji je već 1942. godine postao komandir čete. U ovo vrijeme bio je komandant bataljona u 35. diviziji. Kad su se povlačile iz Jasenka, ustaše su upale u Debeli Lug, gdje su prenoćile. Te noći su strašno mučile uhvaćene ljude- Ujutro su produžile za Ponorac. Nakon svirepog mučenja uhvaćenih ljudi, kao posljednji čin zvjerstva, zaklale su ih kod brda Kosanjak, blizu Ponorca, i zatrpale u klade pored pješačkog puta.

Za ustašama su iz Jasenka u Ponorac došle tri žene koje su nosile nešto hrane odvedenim ljudima. Ljubica Kosanović, kojoj su odveli muža i sina, upitala je ustaše gdje su im ljudi. Ustaše su drsko odgovorile da su im oni dali dovoljno hrane i da ih ne mogu vidjeti. Tada su ženama oduzele hranu i počele da jedu. Na očigled žena prale su krvave ruke i noževe. Ženama je bilo posve jasno šta se s ljudima desilo i da nemaju više šta da traže. Vraćajući se u Jasenak pronašle su unakažena tijela zaklanih ljudi[1].

Kad su upale u Debeli Lug, ustaše su uhvatile samo jednog muškarca — Božu Ivoševića. Saslušavši ga, zatražili su vode. Pošto im je rekao da u bajti nema vode za piće, pustile su ga, preko jednog malog brijega, da je donese iz cisterne, udaljene oko 600 metara. Čim je izmakao da ga ustaše ne vide, Božo je pobjegao jer je znao što ga čeka kada se vrati s vodom, pošto je vidio kako su izgledali ljudi koje su ustaše dovele iz Jasenka.

U Ponorcu su ustaše, maskirani kao partizani, uhvatile četiri čovjeka koje su nemilosrdno mučile i najzad ubile kod Matijine jame, blizu Breznog. To su četiri Ivoševića: Panto, Pero, Mane i Nikola. Ustaše su vrlo dobro znale koga hvataju. Svakome je neko od najbližih iz porodice bio u Narodnooslobodilačkoj vojsci. Pantina tri sina aktivno su se borili protiv fašista. Za podvige njegovog sina Đure — Čapajeva, neustrašivog partizanskog rukovodioca, ustaše su saznale 1. maja 1942. godine, kada je sa drugovima istakao crvenu zastavu na vrh Kleka. Na zastavu su Talijani ispalili velik broj granata, ali je nisu oborili. Vijorila se ona sve do 23. septembra 1942. vidljiva prostim okom čak iz Ogulina. Najmlađi Pantin sin Dujić bio je zamjenik političkog komesara bataljona u brigadi KNOJ-a, a Milan komandir čete pri Komandi mjesta Vrbovsko. Iza Pante, koji je od decembra 1941. godine pa do kraja života bio odbornik, ostala je žena Ana sa tri kćeri od kojih su dvije starije, Mara i Marta, bile aktivne skojevke, a Sara još nejaka dvanaestogodišnja djevojčica. Ana nije klonula duhom. Sama, bez sinova, i dalje je u popaljenoj kući, u kojoj je zimovala 1944/45. godine, nahranila mnoge partizane i terenske radnike. Ponosila se svojim sinovima, prigušujući bol zbog gubitka svog vjernog druga, poštenog čovjeka o čijoj se dobroti i poštenju daleko čulo, a koga su ustaše pred njenim očima grozno mučile, prijeći mu kosu i paleći šibice nabijene u nozdrve. Sve je to hrabra Ana izdržala i dočekala da joj djeca prežive rat.

Zvjerski je mučen prije pogubljenja i Pero Ivošević Catina, čija su tri mlađa brata bila u Narodnooslobodilačkoj vojsci. Ustašama je bio veoma dobro poznat Perin brat Gojko, hrabri rukovodilac partizanskih jedinica, koji se ista-

1 Ovaj stravičan događaj ispričala mi je 1952. godine danas pokojna Ljubica Kosanović.

kao kao bombaš pri zauzimanju Modruša i Gomirja, kao i u borbama u Hrvatskom zagorju u kojima je dva puta bio teže ranjen. U vrijeme kada su ustaše zaklale brata Peru, Gojko je bio komandant mjesta u Drežnici.

Ustaše su grozno mučile, prije nego što će ga zaklati, i Manu Ivoševića iza koga je ostala žena Savka sa dva nejaka sina i svekrvom. Teško je bilo Savki gledati mučenje muža, ali je sve to hrabro izdržala i ostala čvrsto na liniji NOB-a, radeći kao rukovodilac AFZ-a za Ponorac sve do kraja rata, pomažući i dočekujući partizane i terenske radnike i vodeći brigu o sinovima i staroj svekrvi Aleksinki.

Nikola Ivošević, jedan od četvorice koga su ustaše uhvatile u Ponorcu i koga su također putem prema Breznom mučile kao i ostale, uspio je u jednom trenutku da se otrgne iz ruku krvnika i da, kod Starčeva bjeleža, pobjegne u gustu šumu. Međutim, onako izmučen i pretučen, nije mogao daleko. Ustaše su za njim pripucale i u bijegu ga smrtno ranile Njegovo mrtvo tijelo nađeno je oko dvjesta metara od puta Ponorac — Brezno. U mukama je na ranu stavljao lišče, ali nije mogao da zaustavi krvarenje, jer je bio pogođen s nekoliko metaka u grudni koš. Kada su vidjele da je mrtav, ustaše su ga tu i ostavile. Nikolin brat Dušan, jedan od prvoboraca, tada politički komesar čete, bio je jedan od najhrabrijih boraca. I to je ustašama bilo dobro poznato. Iza Nikole je ostala žena Mika s nejakim djetetom i mnogobrojna porodica kojoj je on mnogo značio.

Stravičan prizor pružala su unakažena tijela četrnaestorice nevinih ljudi masakriranih od ustaških koljača u posljednjem zvjerskom naletu u septembru 1944. godine. Ni kod jednog uhvaćenog nesrećnika nisu ustaše našle nikakvo oružje, niti oznaku pripadnika Narodnooslobodilačke vojske. Morali su umrijeti jer su im sudili ustaška kama i barut, koji imaju prednost nad golorukim ljudima. Zvijerima u ljudskom obliku nikad nije bilo dovoljno krvi. Da bi zadovoljili tu svoju žeđ za njom, nisu štedjeli, ni starije ljude, ni žene, pa ni nevinu djecu. Ustaše su pri tom pljačkale i odnosile i ono malo što je siromašni narod imao u popaljenim kućama ili na sebi.

Evo tužnog spiska ustaških žrtava — Breznaraca — iz 1944. godine: Boca Đure Smilja, Radulović Pante Dmitar, Maravić (Maras) Todora Marta, Maravić (Maras) Đuro, Vukelić Marka Ilija. A evo i spiska Krakaraca, ubijenih u proljeće 1944. godine: Maravić Nedeljko, sin Save i Neđe (Kelići), ubijen, a star samo 4 godine. Neđa, teško ranjena u glavu, živa je i danas, iako su ustaše mislile da je mrtva. Kćerka Milija (Seka) ranjena je na majčinim grudima, a imala je svega godinu dana. I ona je preživjela rat. Nadalje, Ćupurdija Rade Sava — Golner, rođen 1898, Ćupurdija Save Nikola — Golner, rođen 1923, Cupurdija Anđa, supruga Savina, rođena 1900. i Ćupurdija Rade Niko — Golner rođen 1894. — svi iz iste porodice. Od cijele porodice je jedino sin Joso (Jopa), iako teško ranjen, ostao živ, a kći Beba — malo dijete, sisala je dva dana mrtvu majku. Zatim: Ivošević Nikola Pantin (nepoznato kada je rođen), Ivošević Božo — Boža (nepoznato kada je rođen), Ivošević Todora Duška, rođena 1927, Trbović Mihajla Dušan (Sekulići) rođen 1900. i Trbović Mihajla Rade (Sekulici) rođen 1878. godine.

Baš u to vrijeme u kući Rade Trbovića u Krakaru (Sekulići) nalazila se prihvatna partizanska bolnica. Kad je izvršen zločin nad narodom, spaljena je i bolnica u kojoj je izgorjelo sedam ranjenih partizana, dok je jedan ubijen u blizini bolnice. Pokretne ranjenike otpremila je blagovremeno neka drugarica

Jela (ili Boja), tako da nisu stradali. Izgorjeli i poginuli ranjenici sahranjeni su na groblju u Krakaru.

Ovaj koljački ustaški pohod još je više kod naroda osnažio vjeru u pravilnost ciljeva NOB-a i pojačao mržnju prema okupatoru i izdajnicima.

Od septembra 1944. do aprila 1945. stanovništvo Breznog, Ponorca i Debelog Luga živjelo je više u šumskim kolibama nego kod kuće. Na predstraži prema Ogulinu izmjenjivali su se stariji ljudi, omladinke i omladinci mlađi od 15 godina. Noćne straže, kao i dnevne izvidnice sa pogodnih mjesta, vršene su, pod rukovodstvom odbornika NOO-a i rukovodilaca skojevske organizacije, bez obzira na teške vremenske prilike, veliki snijeg i hladnoću. Organizovana služba obavještavanja i kontrola kretanja nepoznatih ljudi obavljane su isto tako uspješno. Sve obitelji, smještene u bajtama, na vrijeme su bile obavještavane ko nailazi. Uz ovakvu organizovanost ustaše više nisu mogle iznenaditi narod, iako su u dva maha — u januaru i martu 1945. — došle iz Ogulina do Žnjidovca. Omladinke i omladinci, bolje reći djeca od 12 do 15 godina, bili su organizovani kao pripadnici partizanskih straža i stražu su obavljali su puškom u ruci. Bilo je slučajeva da su oni uspostavljali i prvi kontakt s neprijateljem kad je ovaj prodirao na slobodnu teritoriju i brzo obavještavali partizanske jedinice i komande mjesta u Breznom i Drežnici.

Odanost naroda Ponorca, Breznog i Debelog Luga narodnooslobodilačkoj borbi ogledala se u postupcima prema svakom narodnom borcu, političkom radniku, izbjeglici — svakome onome koji bi se sklonio na slobodnu teritoriju. Takav bi ovdje redovito naišao na siguran kutak i topao prijem. Izdaje se nije morao plašiti. Tome je doprinosio i dobro organizovani rad članova KPJ, članova SKOJ-a i odbornika NOO-a čije je riječi narod slušao i naređenja izvršavao bez kolebanja i straha. Mnogi borac bio je nahranjen sa ono malo krumpira što je narod čuvao za sebe; bolestan i iznemogao dobio bi šolju mlijeka, iako ga je bilo malo, jer malo je ko imao kravicu ili ovcu koju je uspio sakriti od neprijatelja da je ne oduzme.

U svim porodicama, smještenim u popaljenim kućama ili u kolibama, odmarali su se umorni borci dok su stariji ljudi i djeca od 12 do 15 godina čuvali stražu. Valja napomenuti i to da su u Ponorcu najviše noćivali partizanski kuriri, terenski radnici s pratiocima, koji su išli iz Vrbovskog i Gomirja za Drežnicu ili iz Drežnice za Gorski kotar. Tu su se vazda osjećali sigurni. Nijedan ne bi produžio put bez obroka hrane. Narod je od srca davao, iako se hrana teško dopremala na leđima iz Korduna, Bele krajine i Zumberka.

Težak je i iscrpljujući bio život nevinog stanovništva koje je preko tri godine provelo po šumama Javornice, Debelog vrha, Crnog vrha, Cungara, Dubina i Smolnika u, na brzu ruku napravljenim, kolibama. Bila su to uglavnom djeca, žene i stariji muškarci. Ostali su bili u Narodnooslobodilačkoj vojsci. Usprkos teškim uslovima života — u slaboj odjeći i obući, uz jednoličnu ishranu koja se većinom sastojala od ono malo krumpira i kupusa, a rijetko je bilo brašna za palentu, iako bez začina i soli — ljudi su čvrsto vjerovali u bolje dane. Moral naroda bio je na visini, a tome je pogodovalo i to što se od oktobra 1942. pa do aprila 1945. na području Breznog, Ponorca, Musulinskog Potoka i Bjelskog stalno ili povremeno nalazilo 100 do 150 boraca, ne računajući i povre~meni boravak jedinica 13. divizije na ovome području. Prema borcima je narod iskazivao puno povjerenje gledajući u njima svoje oslobodioce iz tmine mučnog i mračnog nevremena.

Rat je bio pri kraju, a kobna smrt, po nekoj čudnoj logici, uzimala je danak baš od nedužnih. Koljači su tražili plijen ne birajući uzrast. U Drežnici je ipak ostalo dosta živih da se s dubokim poštovanjem klanjaju svojim najdražim koji su svoje živote ugradili u revoluciju, u voljenu zemlju, koja danas uživa punu slobodu.

Dane Maravić Kolar

Zvjerstva ustaša nad civilnim stanovništvom u selima Donjeg kraja Drežnice u drugoj polovini 1944. i početkom i 945. godine

Posljednja godina rata bila je izuzetno teška za narod Donjeg kraja Drežnice. Iako su od tada prošle tolike godine, ona je za ovaj narod još uvijek bolna i izrazito upečatljiva. Ma koliko se ondašnja zvjerstva ustaša u svijesti potiskivala, ona su još uvijek snažna. Samim tim sloboda, koja je stečena krvlju nevinih, istinska je utjeha živima za one kojih nema, a bratstvo i jedinstvo zaloga da se tako nešto nikada neće ponoviti.

Donji kraj Drežnice bio je svojim geografskim smještajem isturen prema neprijateljskim garnizonima u Jezeranama, Krišpolju i Brinju — od njih udaljen svega 10 do 16 km — što je omogućavalo ustašama da vrlo lako, brzo, često i iznenadno upadnu u sela i ubijaju one koje zateknu u kućama, u kolibama i na poljima. Ovakve akcije »čišćenja« vršile su ustaše paralelno s okupatorskim ofanzivama s tim što su se Nijemci kretali glavnim cestama, a ove grupacije sporednim, najčešće seoskim putevima, te je nedužnom narodu ostajalo malo prostora i vremena za bježanje i sakrivanje. I pored stravičnih pogroma preplašen, gladan, izmučen i duboko nesrećan narod, potresen svakodnevnim gubicima najmilijih, nije ni u tim najtežim trenucima gubio vjeru u bolje sutra, u Tita i slobodu. To mu je dalo potrebnu snagu da opstane i preživi.

Drežnica je pasivan kraj u kojem je narod svakodnevno vodio borbu s prirodom za svako parče hljeba. Tu borbu su ratne strahote još više naglasile. Većina muškaraca sposobnih za rad bila je u partizanima, a žene i djeca pretežno u bijegu. Stoga se i moralo odlaziti u potragu za hranom u oslobođene krajeve — u Kunić, Plaščansku dolinu, Kordun i Istru. Znanim i toliko puta prepješačenim stazama išlo se s nadom da će se srećno doći do hrane, toliko potrebne narodu u selu i borcima u jedinicama. Međutim, neprekidno je bila prisutna i bojazan od ustaša i drugih neprijatelja.

Tako je i aprila 1944. krenula jedna veća grupa ljudi, žena i omladinaca po hranu u Istru gdje je stigla 24. aprila. Međutim, u selu Papučani iznenadila ih je njemačko-ustaška ofanziva. Na zvjerski način tada su ubijeni: Đuro (Đurđa) Tatalović Padež, Mara Tatalović, Vajo Zrnić, Dmitar Zrnić, Simo (Radine) Zrnić, Neđa (Spire) Zrnić i Duška Zrnić kojoj su bile prebijene obje noge i na njezino preklinjanje jedan Švaba ju je dotukao iz pištolja. S poprišta zločina pobjegao je Radina Zrnić, ali smrt ga je stigla kod Kastva.

Bratski narod Istre sahranio je poginule u istom selu, dok su ostali, koji su uhvaćeni živi, odvedeni u logor Trst, i to: Ljuba (Rade) Maravić, Spiro Zrnić, Đuro Zrnić (brat Spirin), Gojko Zrnić i Janja Zrnić. Iz logora je puštena kući jedino Janja Zrnić, jer su logorske vlasti posumnjale da je trudna. U logoru u Trsatu tri mjeseca su ih ispitivali i mučili, a zatim su ih preko Austrije prebacili u logor na poljskoj granici, u njemačko mjesto Glas Hute gdje je bilo pripadnika mnogih nacija. Iz ovoga mjesta su njima popunjavani drugi logori. Drežničane su zadržali da rade u fabrici gvožđa. Komandant logora bio je Nijemac bez oka. Logor su 9. maja 1945. zauzeli Rusi. Poslije kratkog oporavka Drežničani su krenuli prema Jugoslaviji. Najviše su išli pješke i kući u Drežnicu stigli su oktobra 1945. godine.

Jedna, opet, manja grupa žena i djece iz Lokve otišla je 28. jula za Kunić i Klipe da nabavi hranu. Na povratku naišli su na neprijateljsku ofanzivu i kod škole u Kuniću ubijeni su: Mile (Dane »Grge«) Radulović, Danica (Bojka) Radulović, sa kćerkom Mirka lugara — Kosom Radulović i Evica (Koste) Radulović — Dikina. S njima se nalazila i Mara Radulović, rođena Bosnić, koja je tada teško ranjena i liječena u Ličkom Petrovom Selu. Ostala je živa, ali je ratni vojni invalid.

Nisu to bili jedini slučajevi u kojima je gladni narod umjesto hrane nalazio smrt. Do hljeba se moralo ići najčešće kroz neprijateljske zasjede, pored bunkera, preko minskih polja, a mnogi takvi nikad nisu ni stigli do krajnjeg cilja. Tako na odredište nije stigla ni grupa žena, omladinki i starije djece koja se 11. XI 1944. godine vraćala s Korduna, preko Kapele, noseći hranu za partizansku Drežnicu. Naime, naišli su na ustaško-njemačku zasjedu noću između 11. i 12. novembra, pohvatani i preko Modruša, Josipdola i Karlovca sprovedeni u Zagreb. Mara (Nikola) Radulović (Popović), prilikom transporta u teretnim vagonima, smrtno je ranjena iz ustaških šmajsera na stanici Zvečaj. Mrtva je dovezena u Karlovac i izbačena iz vagona, na stanici. Ostale su u Zagrebu razvrstane u dvije grupe — 23 omladinke upućene su u Poljsku, a ostalih 14 žena poslano je preko Austrije za Njemačku, u logor. Iz ove grupe je strahovito mučena i ubijena u Zagrebu Milica (Lake) Maravić, rođena Zrnić, član Kotarskog NOO-a Ogulin.

Svaka nasilna smrt je strašna, ali zvjerstva, koja su ustaše činile nad nezaštićenim i golorukim narodom, činila su je još strašnijom. U svojoj nezaštićenosti narod im je odgovarao grobnom tišinom. Uprkos neprijateljskim zasjedama, hapšenju i ubistvima narod je i dalje odlazio u potragu za hranom.

Krajem novembra 1944. godine uputila se po hranu jedna omanja grupa žena. Vraćala se, preko Kapele, iz Kunića i Plaščanske doline. Na Kapeli žene su naišle na mine. Tom prilikom su od mina poginule: Milija (Nikole) Tatalović, žena Ale Cara, Ljuba (rođ. Tomić) Radulović, Mara (rođ. Zrnić) Maravić i njezina djevojčica Neđa. Neke, teško ranjene, nisu mogle stići do Drežnice već su putem umrle, a Ljuba Radulović umrla je u teškim mukama na putu za bolnicu u Gorskom kotaru. Slobodno se može reći da je smrt bila najlakša za one koje su odmah ubijene. Zvjerstvo je blaga riječ za iživljavanje ustaša nad golorukim stanovništvom partizanske Drežnice. Unatoč tome ovaj narod je ostao prkosan u svome bolu, vjerujući u slobodu koja se nazirala ali koju, na žalost, mnogi nisu dočekali.

Zaista, teško se živjelo te 1944. godine, poznate po zločinima i patnjama, po strahu i neizvjesnosti. Dani su se rađali u strahu i s pitanjem, da li će i otkuda banuti Mesićeva banda, s neizvjesnošću, hoće li se moći obezbijediti hrana.

Strah i nezvjesnost ublažavala je vjera u pobjedu partizana. Narod je bio svjestan toga da će i ono malo hrane koliko ima podijeliti s borcima i ranjenicima, te bio čvrsto uvjeren da će, unatoč svim patnjama i stradanjima, izdržati do konačne pobjede.

Najveći i najstravičniji pokolj stanovništva Donjeg kraja Drežnice desio se 21. novembra 1944. godine kada je u selima: Lokva, Nikolići, Zrnići, Poljanak, Radlovići i Selište izgubilo živote oko 170 lica — ljudi, žena i djece. U svojoj nemoći, a znajući da je Beograd slobodan i predosjećajući da će čitava zemlja uskoro biti očišćena od okupatora i njegovih slugu, ustaše su svoj bijes iskalile na nemoćnim starcima, babama i nezaštićenim ženama, te nevinom i nejakom djecom.

Nailazeći iz Brinja, Jezerana i Krišpolja ustaše su upale u selo Lokvu. Taj novembarski dan ostat će zauvijek zapamćen kao dan užasnog terora i još užasnijih smrti. Kuće su u Lokvi gorjele, a u njima sagorijevali živi ukućani. U istom selu bacili su u vatru Mandu Radulović i njenog muža Jovu Radulovića poprativši jauke nemoćnih i izvijanje plamenih jezika sarkastičnim riječima: »Idite tamo pa se ženite!«. Kad umire čovjek bol je velika, kad umire dijete bol je još veća, ali kad plamen naočigled proždire djecu, taj bol se ni s čim, i za sva vremena, ne može ugasiti. Tako su ustaše u Lokvi bacile u vatru i Mariju Radulović (rođenu Maravić), zvanu Maček-Gnjatijinu (kojoj su još 1941. ubile muža zajedno s nejakim kćerkama — Desom, Bosom i Olgom. Istu (ili sličnu) sudbinu doživljavale su i druge porodice u ovom selu... Petar (Nikole) Radulović, partizan, ranjeni prvoborac i oficir, izrešetan je šmajserima i ubijen. Zatim su u tom naletu ubijeni: Desa (Race) Radulović (rođena Maravić), Simo (Gnjatije) Radulović Kolar, a Mane (Sime) Radulović, partizan, koji se nalazio na bolovanju, ubijen je pri pokušaju bjekstva na konju. Radulović (Dmitra) Rade ubijen je 1944. u Završju. Tako su, eto ustaške kame i vatre uništile i progutale čitave porodice.

Zgarišta su ostajala pusta jer na njima nije imao tko da podigne nove kuće; familije su se zatirale... Jedna grupa ljudi, žena i djece pomenutog sela smrtno je stradala istoga dana od ustaškog trupa. Evo i njihovih imena: Milica (Dane — Starog) Radulović, Nikola (Dane Grge) Radulović, Olga (Pere) Radulović s maćehom Milkom Vulić, Rade (Đure) Radulović — Cvajin, Mika (Mane) Radulović (rođ. Zrnić), Branko (Mane) Radulović, Nikola (Mane) Radulović i Zivko (Mirka) Radulović Lugan, Maca (Dmitra) Radulović poginula je u selu Čortima s troje djece: Jekom, Radom i Lazom.

Na drugoj strani Lokve, u Racinoj i Daničinoj kući, ubijeni su, ili poklani: Mara (Dmitra) Radulović (rođ. Maravić) kojoj je muž Dane ubijen od ustaša u Gospiću 1941. godine, Milica (Danila) Radulović (rođ. Zrnić), Rade (Pante) Radulović, Stana (Rade) Radulović (rođ. Maravić), Sara (Rade) Radulović — Bika, a Milka (Dane) Radulović, stara svega 5 godina, teško izrešetana mecima, ostala je ležati na plastu bujadi. Poslije pokolja pronađena je sva u krvi i odvezena u bolnicu. Spašen joj je život, ali je ostala doživotni invalid. Miliju (Lake) Radulović (rođ. Zrnić) ubile su ustaše na Kordunu 1944.

U selu Lokva (zaseok Jojići), gdje su svega dvije-tri kuće, istog dana ubijena je Milija (Ilije) Tatalović (rođ. Ivošević), žena Save Tatalovića zajedno s troje djece (kćerkama: Sarom, Milenom i Velinkom); a Zoru Laze Tatalovića ustaše su zaklale. Ilija (Jovana) Tatalović Keco izbjegao je na Sredelj iznad Drežnice, ali je, usprkos tome, ubijen, zajedno sa sinom Dušanom. Ilija (Ilije) Tatalović,

sin Kece, izrešetan je u Jojićima. Pronađen je poslije pokolja i liječen u bolnici, ali je uslijed teških posljedica umro poslije rata.

Isti taj trup ustaša, o kome je prethodno bilo riječi, nezasićen krvi nedužnih, upao je u Nikoliće i ubio oko 25 ljudi, žena i djece. U kući Đure Đureške plamen je zauvijek prekinuo snove šestoro djece: Neđe, Dese, i Neđe Đure Đureške Maravić, Rade i Mirka Rade Šprlje Maravić, te Neđe (Mile Šupice) Maravić.

Ništa strašnije od gledanja i nemoći sprečavanja mučenja i ubijanja nevinih. Tu zlosrećnu sudbinu dočekala je Mara (Đurđa) Maravić koju su ustaše ubile poslije ubistva djeteta Veljka (Nikole) Maravića.

Marija (Mile) Maravić ubijena je više Crnjaka, Savica (Milinčića) Maravić izgorjela je u Radlovićima. U kući Marka Švilja ubijena je Jeka (Mile) Maravić sa djetetom starim 48 sati — Slavicom Maravić. Milovan (Mile Šupice) Maravić ubijen je pri bježanju. Sarika (Nikole) Maravić (rođ. Zrnić) i Milan (Petra) Maravić su poginuli u kosama Selišta. Đuro, sin Marka i Grozde Maravić, i kćerka Olga teško su ranjeni u Radlovićima u kući Marka Švilja; izvučeni su i povezeni za Gorski kotar u bolnicu, ali uslijed teških rana nisu mogli preživjeti, te su umrli na putu. Budu (Dmitra) Maravića, partizana, ubile su ustaše u Zrnića jasenju.

Narod se poslije bježanja vraćao svojim kućama. Tako se vratila i Sara (Marka) Maravić (rođena Radulović) sa dvoje unučadi. To su bili Petar (Đure) Maravić, unuk od kćeri i Dane (Marka) Maravić, unuk od sina, stari tek godinu dana. Kako je dan bio hladan, kišovit, baka je naložila peć dok su djeca spavala u zipci. Ali, naišle su ustaše i, pošto od starice nisu saznale gdje joj se nalaze sinovi Dane, Petar i Marko, strahovito su je mučili. I babu Saru i unučad bacili su žive u vatru te su izgorjeli u kući. Nisu pomogla preklinjanja starice da joj poštede djecu, a nju da ubiju iz puške. Ostale su samo ugljenisane kosti koje je sutradan sin Dane skupio u konjski biljac, stavio na rame i s Đurom Maravićem Đureškom sahranio na groblju kraj groba staričine kćerke Eve Radulović, rođene Maravić, koja je umrla od tifusa 1943.

Iz ovoga pakla, dok su u kućama gorjela djeca, dok su se jauci i pucnji stapali s plamenim jezicima, uspjela je da se spasi Ljuba (Jove) Maravić, sakrivena u poljski zahod. Iako je njeno »sklonište« bilo potpuno izrešetano šmajserima, ona je srećom ostala živa jer se sklonila u donji dio zahoda.

Ispred metka, kame i vatrenog pakla stanovništvo Nikolića bježalo je u Radloviće. Međutim, tamo je naišlo na drugi ustaški trup i doživjelo sudbinu ubijenih u ovom selu. Iznad Radlovića zvjerski je mučena, a zatim ubijena Milija (Đukana) Maravić iz Nikolića, zajedno s unukom Brankom Siminim. Ubijeni su i Mane (Make) Maravić, zatim partizan Stevo (Miće) Maravić Budinov, a Marija (Proke) Maravić (rođena Tatalović) izgorjela je u kući 1944. Rade (Jovana) Maravić Dobra, iz Nikolića, umro je od tifusa 1944. a njegovu ženu Mariju (Rade) Maravić (rođenu Zrnić) ubile su ustaše u Gornjem brinjskom kraju u jesen 1944. godine.

Pored ovih strahovitih zločina zavladao je u ovom kraju 1943. i 1944. godine tifus, te su od njega umrli iz Nikolića: Sara (Vaje) Maravić Jovandinova, 1944. godine, Evica (Todora) Maravić Mićanova, iste godine, zatim Rade (Marka) Maravić Šprlja i Nada (Petra) Maravić Dobrina, dok je Mile (Bože) Maravić Stigliò umro kao izbjeglica od tifusa 1945. u Kaštel-Starom.

Selo Corti je u blizini Nikolića. I njegovo stanovništvo bilo je izvrgnuto ubijanju, klanju i sagorijevanju. Smrt je pokosila zatečene u kućama i na poljima.

Tog hladnog jesenjeg dana dosta je naroda pobjeglo iz sela prije dolaska ustaša. Svi su oni tražili zaklon, tražili spas. Međutim, za njima su krenule ustaše poput gladnih i razjarenih zvijeri. Ubile su Miliju (Alina) Maravić, Jeku (Alina) Maravić, Petra (Sime) Maravića Udića na Sredelju iznad Drežnice. Anđeliju (Mihajla) Maravić ubile su u Selištu. Jeka (Mane) Maravić ubijena je u Selištu zajedno s majkom. Jeku (Jeke) Maravić ubile su ustaše 1945. u Završju. Cvijetu (Marka) Maravić (rođenu Tatalović) ubile su ustaše u Cortima. Dušan (Petra) Maravić ubijen je od ustaša u Završju. Januara 1944. godine zapao je veliki snijeg. Naišle su ustaše i Nijemci iznad sela Corta i zašle dublje u šumu. Tamo je bio izbjegao Maravić (Nikole) Dmitar, ranjeni partizan, oficir. Zvjerski su ga mučili, a zatim ubili, naglašavajući da su najvećeg partizanskog borca »ucopali« u šumi zvanoj Sopača.

Narod sela Zrnića izbjegao je 21. novembra 1944. u svoje kolibe u Jasenju, ali su ga ustaše i tu pronašle, sijući smrt. Palile su kolibe i u oganj bacale žive ljude. Stravična smrt je bila 74-godišnjeg Sime Zrnića Mićetine. Marija (Vaje) Zrnić, Đuro (Marka) Zrnić, Mika (Duke) Zrnić, Đeja (Rade) Zrnić, Danilo (Ilije) Zrnić, Đuko (Koste) Zrnić, Marica (Dmitra) Zrnić, Jeka (Alekse) Zrnić, Ale (Nikole) Zrnić, Mika (Rade) Zrnić, Ljuba (Ilije) Zrnić, Janja (Ignjatije) Zrnić, Dušan (Ilije) Zrnić (Milija — Milina — Zrnić poginula u Modrušu od ustaša noseći hranu sa Korduna), Sara (Simeuna) Zrnić, zvana Zita, Aleksa (Miće) Zrnić, Mane (Marka) Zrnić, Đuro (Alekse) Zrnić, opančar, Anđa (Đeje) Zrnić, Marica (Jeke) Zrnić i Neđa (Jeke) Zrnić bili su ubijeni, zaklani, ili spaljeni toga dana. Bila je to kukavička neravnopravna borba, borba ustaških kama i ognja sa bespomoćnim starcima i staricama, borba u kojoj su ubijana nedužna djeca. Unatoč takvim zvjerstvima ustaše nisu uništile narod ovih sela, nisu uništile njegovu vjeru, nisu uništile njegovu nadu u slobodarsko sutra.

Prošavši Lokvu, Nikoliće, Corte, Jasenje i Zrniće isti ustaški trup krenuo je, preko zaseoka Goljanak, prema Drežnici. Svoju akciju »čišćenja« nastavili su i ovdje. Mučili su i ubili starog Todora Maravića Zubana s dvojicom unuka — Manom i Milanom Dmitra Maravića, iako su pokušali pobjeći. Ubili su ih na njivama. Smrti nisu mogli izbjeći ni Lazo Maravić i sin mu Rade. Ubijeni su pred kućom na Poljanku.

Drugi trup ustaša upao je istog dana, preko Slavice i Bitoraja, u selo Radloviće. Ovo selo prostire se pod obroncima Bitoraja tako da je i narod iz okolnih sela tražio u njemu spas. Ustaše su presrele grupu izbjeglica na putu za Radloviće. Većina je mučena i zatim ubijena. Među njima bila je i Mara Radulović koja je u naručju nosila kćerku Ljubicu, staru samo sedam mjeseci. Ono što su ustaše učinile ni jedna zvijer ne radi sa svojom žrtvom. Sedmomjesečnoj Ljubici, kćerki Bože i Mare, odsjekli su jezik, a zatim je rasporili. Od užasnute, izbezumljene, u bolu sleđene majke Mare ni poslije 19 udaraca nožem nije potekla kap krvi. Na istom tom mjestu, iznad Radlovića u Popovića jarku, ubijeno je podosta naroda. Upadajući u Radloviće ustaše su naišle na narod koji se sklonio u kućicu Marka Švilja. Jedan ustaša stao je na vrata kuće i pitao da li netko ima zlata. Omladinka Neđa Radulović, izbjeglica iz Lokve, kćerka Mile Božinova, odgovorila je: »Imamo mi vraga a ne zlata.« »Bit će vam vrag sada«, odgovorio je ustaša pa izvadio iz slamarice malo slame i perušine to zapalio. Zatim je u rezanu na vratima stavio metak, a šmajserom kroz prozorčić pucao u preplašeni narod. Većina ih je izrešetana šmajserom, kao Marija (Rade) Radulović (Jelić) sa djetetom Sokom (Nikole) Radulović, starom

samo 15 dana. Marija, teško ranjena, izvukla se iz vatre s novorođenčetom. Obadvije su prebačene u bolnicu u Gorski kotar, ali su ovdje podlegle ranama.

Iz ovoga pakla ranjena je uspjela da kroz vatru, preko tavana, pobjegne i ostane živa Štaka Radulović. Živa je ostala, uz natčovječanski napor i ispolj avaj ući nesvakidašnju hrabrost, i Neđa Radulović (Mile Božinova) koja je izvadila metak iz rezane, otvorila vrata i iz plamena izvukla teško povrijeđenu djecu iz sela Nikolića — Đuru i Olgu, te Mariju i njezino dijete. Na žalost, rane i opekotine bile su takve da su djeca umrla na putu za bolnicu u Gorski kotar.

U selu Radlovićima izginulo je mnogo naroda. Nikola (Đurđa) Radulović Šican i Duška (Mile) Radulović (rođena Maravić) poginuli su u polju. Nadalje, ubijeni su: Mara (Pere) Radulović, Smiljana (Smilje) Radulović, Rade (Alekse) Radulović, Marko (Alekse) Radulović, Zorka (Nikole) Radulović, Milka (Miladina) Radulović (dijete) i Rade (Miladina) Radulović (dijete). Novorođenče Milađina Rađulovića, staro svega 24 sata, razbile su ustaše o korito u štali. Zatim, od neprijateljske bombe 1945. godine kod Lokve u Radlovićima, izgubili su život: Vajo (Nikole) Radulović, Nikola (Marka) Radulović i Milan (Đure) Radulović.

Iste te ustaše odavde su prešle preko polja u Selište i Maraviće sijući i dalje groznu smrt. U Maravićima su bacili u vatru Miloša (Nenada) Maravića i Vasiliju (Dmitra) Maravića koji su živi izgorjeli. Anu (Đukana) Maravić ubili su iznad Maravića — u Kosama. Toga dana pored žitelja Maravića, stradao je i narod u Kubotima, Bertima i Papežima.

Svirepo je ugašen život mnogih stanovnika sela Kuboti. Ziv je bačen u vatru Nikola Maravić, napola izgorio i, u strahovitim mukama, umro od opekotina. U vatri se ugasio i život njegove snahe Ljube Maravić, žene Milankove. Osim njih, smrtno su stradali u ovome selu i: Milka (Dmitra) Maravić, Milija (Mihajla) Maravić, Milka (Sime) Maravić, Milka (Đure) Maravić — Zutijina, Mileva (Đure) Maravić, Đuro (Jove) Maravić, i Draga (Joviše) Maravić.

I u Papežima su ljudi gubili živote u prožđirućem plamenu. Tako je završila život Anđelija (Sime) Tatalović, kao i njezina svekrva Marta. I Anđelijin unuk Aleksa (sin Ale Cara) uzet je za ruku, i za babom, bačen u vatru. Milka (Sime) Tatalović teško je ranjena u Papežima istoga dana. Prebijene noge i ruke uspjela je da se nekako odvuče u obližnju šumu. Zavukla se u šuplju jelu i poslije 2 do 3 dana pronađena je mrtva. Rade (Marka) Tatalović Raca ubijen je od ustaša pomenutog dana više Crnjaka, a Marka (Rade) Tatalovića — Markinu ubile su 1944. godine ustaše u Brinju. Istog dana u selu Bertima ubijen je Dmitar (Pante) Radulović. Milan (Đurđa) Radulović ubijen je u Jasenku 1944. I Đurađ (Save) Radulović i Milan (Đurđa) Radulović ubijeni su od ustaša 1944. godine.

U ovom hladnom i kišovitom jesenskom danu bljesak noža činio se mutnijim, a smrt izazvana njime, groznijom i hladnijom. Većina onih koji su izbjegli smrt u svom selu (Nikolićima) izginula je u drugim selima. Ovaj 21. novembar 1944. godine ostat će zauvijek zapamćen po zvjerstvima ustaša nad srpskim narodom u navedenim selima Drežnice.

Iako je 1945. godine slobodna teritorija bila znatno velika, iako je bilo jasno da je nacizam na izmaku, u ovim našim krajevima ustaše i okupatori su u svojoj slabosti i nemoći bili još suroviji.

Mjeseca januara uslijedio je novi upad Nijemaca na teritorij slobodne Drežnice. Njihova pojava iznova je ohrabrila ustaše da izvrše nova zvjerstva nad preostalim nedužnim stanovništvom. Skijama su se spustili preko Brinja, Ška-

lića, Slavice i Bitoraja i naišli na narod koji se sklonio u kolibe — u šumi Gradić, iznad Radlovića. Tu su zatekli Manu Maravića Plugara, koji je sa trogodišnjom kćerkom Zivkom izbjegao iz Nikolića. Kako sam ja toga dana bio tamo na terenu, našao sam se s Manom kod kolibe i skrenuo mu pažnju da se skloni. No, on je, ipak, ostao da ispeče krumpir gladnom djetetu. Ustaše su ga našle pred kolibom s djetetom u naručju. Otrgli su mu dijete iz ruku i razbili ga o drvo. Njemu se, poslije jezive smrti djeteta, vlastita smrt činila spasom, iako je ubijen nakon svirepog mučenja. Osim Mane i Zivke, ovdje su ubijeni Milorad (Todora) Radulović i Živka (Đurice Kralja) Radulović.

U tom istom predjelu (više Međeđaka) naišli su na Saru (Milina) Radulović, ženu Đurđa Arbeza, s troje nejake djece — Vidom, Vitomirom i Dejanom. Na licu mjesta su ih iskasapili i ubili. Ustaše, gore od zvijeri, i ovo troje, nejake, nevine i nedužne djece, strahovito su mučili. Unakaženi noževima, ostali su pored mrtve majke, zauvijek zaspali Vida i Vitomir, dok je mali Dejan, sav krvav, isječen, ležeći onesviješten na mrtvoj majci, ostao živ, ali sa statusom doživotnog invalida.

Te posljednje godine rata za samo 7 mjeseci ubijeno je oko šezdesetero djece. Neka su bila stara svega nekoliko sati pa im roditelji nisu dospjeli ni ime dati. Ništa strašnije od smrti djeteta, a ova djeca ubijana su na najstravičnije načine; gorjela su u zapaljenim kućama i kolibama. Ukupno je izgorjelo 22 djece, ubijeno 29, zaklano 9 i umrlo od zadobivenih rana troje djece. Samo u jednom danu (21. novembra 1944. godine) ugasio se život 49-oro djece. Dvoje je ubijeno u Kuniću, troje u Završju, a četvero 1945. Od mina je stradalo troje na Kapeli i od tifusa jedno.

Užasni prizori smrti ove nedužne djece ostavili su trajne posljedice u preživjelima. Zato je ova sloboda, tako krvavo stečena, za njih još dragocjenija. U ovoj posljednjoj godini rata ubijeno je u Donjem kraju Drežnice, u gore navedenim selima, oko 170 lica — ljudi, žena i djece. Neki su poginuli u zbjegu na Kordunu, neki u Završju, a neke je pokosio tifus. Za svaki ovaj život zemlja je ostala siromašnija. Zato su preživjeli u novoj, slobodnoj zemlji, nastojali da njihove nedosanjane snove, njihove ugasle živote, ugrade u svaki trenutak današnjice.

Tolike su godine prošle od tih stravičnih dana, rane su zacijeljene, ali ožiljci su ostali. Oni su stalna opomena, i vjera, da se to strašno juče neće nikad ponoviti sutra. Oni su i saznanje da se sloboda može jedino sačuvati izvojevanim bratstvom i jedinstvom.

Drežnica

Podaci o pokolju

U pokolju dne 12. XI 1944. koji su izvršili ustaški koljači, u Drežnici, poginulo je 83 lica, 6 je ranjenih a 7 odvedenih. 60 djece ostalo je bez igdje ikoga. Opljačkano je 100 do 150 kola hrane. Potpuno su spaljena sela Radlovići, Nikolići, Lokva, Vrujac i Maravić Draga. U Zečevom Brdu ostala je samo jedna kuća, ostale su sve spaljene. U Skipinama spaljeno je pola sela, a isto tako i u Zrnićima. U Selištu je poginulo 21 lice, a Lokvi 25, a u Nikolićima 22, dok je u ostalim selima poginuo manji broj lica.

SMRT 1 PROKLETSTVO RATNIM ZLOCINCIMA!

(Goranski vjesnik, broj 80, str. 2, od 5. prosinca 1944)

Ilija Vukelić

Dijete-mučenik[1]

Sjećam se svih ofanziva, posebno one početkom jeseni 1943. godine... Imao sam 10 godina.

Toga puta sklonili smo se u šume bliže Ogulinu. Bilo je to po savjetu đeda Dušana, koji se vratio iz zarobljeničkog logora. Topovske granate, koje su parale vazduh iznad naših glava, eksplodirale bi u selu ili negdje u šumi prema Drežnici. Ustaše i Nijemci, u svom pohodu na Brezno i Drežnicu, nisu nas otkrili. Ali su u povratku, pošto su se vjerovatno plašili partizanskih zasjeda na cesti krenuli kroz gustu šumu prema Bjelskom. A mi se sklonili između stijena, tako da nas je mogao vidjeti i otkriti samo onaj ko bi pošao da ih preskače.

Đed Dušan je otišao prema selu da izvidi kakvo je stanje. Pred veče smo se i mi vratili našim novosagrađenim kućama i kolibama. Đeda Dušana nijesmo našli. Mislili smo da su ga ustaše uhvatile i odvele. Poslije nekoliko dana, tražeći izgubljenu stoku oko Kojnice, moj drug Mićo Pimić i ja naišli smo na mrtva čovjeka. Bio je to đed Dušan. Nijemci i ustaše su ga uhvatili kad je izviđao teren, poveli ga sa sobom i na tome mjestu ubili. Noćima mi je ta slika dolazila u san i jedva sam se oslobodio te more.

Iduću zimu proveli smo bezb jedni je, jer se u Breznom ulogorio veći partizanski odred. Dijelovi tog odreda često su bili na obezbjeđenju i čuvali stražu

1 Sjećanje zabilježio Miloš Ivošević Rogović.

pored moje kuće. S tim partizanima živjeli smo kao s članovima porodice. Sto je bilo za jelo, dijelilo se; mama je na svojoj »singerici« krpila njihova odijela. Nas dječake naučili su kako se puca i gađa iz puške i pištolja.

Nastupanjem proljeća moj jedini posao, kao i ranije, bio je čuvanje stoke. A imali smo je više nego ranije, jer sada je tu bilo stoke koju su partizani oteli od ustaša i dodijelili je nama na ishranu i čuvanje.

Početkom aprila 1944. krenula je iz Ogulina velika ofanziva na naše krajeve. Partizanske zasjede i straže bile su pojačane, a narod, goneći stoku i opterećen onim što se moglo ponijeti, bježao je ponovo u šume... Ujutro, tek što smo napustili kuću i potjerali stoku prema Lipovoj kosi i Dubinama, došlo je do sukoba partizana s Nijemcima i ustašama. Čula se pucnjava, te smo još brže potjerali stoku da bismo se što više udaljili. Međutim, pošto je đed Ilija, koji je spremao građu za novu baraku, bio nagluv, ja sam potrčao da ga upozorim na opasnost. Kad sam se približio đedu, već su tu bili i partizani, koji su odstupali ispred nadmoćnijeg neprijatelja. Đed i ja počeli smo da trčimo zajedno s partizanima. Đed je zaostajao, ali ja se nisam dao. Međutim ... kada sam dotrčao na vrh jednog prevoja, pogodio me rafal u obje noge. Pao sam kao pokošen licem prema zemlji, praveći se mrtav, jer sam znao da će napadači uskoro biti pored mene i da će me, ako primijete da sam živ, ubiti. Sve glasnije se čula galama i psovke upućene đedu, koga su sustigli i ubili. Da sam pokazivao znake života, sigurno bi i mene dotukli. Zato sam gotovo i disati prestao, a oni su, misleći da sam mrtav, otrčali dalje za partizanima.

Kada se sve utišalo, prvo sam osmotrio oko sebe, a onda pogledao u svoja koljena. Iz desnog je šikljala krv — bilo je pogođeno eksplozivnim metkom, i noga je visila samo na žilama. Iz lijevog je na dva mjesta curila krv, jer je bilo pogođeno običnim metkom, koji nije povrijedio kost, nego samo živac. Pošto sam osjetio neizdrživu žeđ, a kako je ispod prevoja bila draga sa snijegom na dnu, polako sam otpuzao i počeo da jedem snijeg. Ni na šta drugo nisam pomišljao. Zeđ je bivala sve jača, a snijeg nije voda...

Poslije nekog vremena nailazi majka, iznosi me iz drage na proplanak gdje sam i ranjen, zagrće me nekim kaputićem i kaže mi da je đed mrtav. Nju i sestrice jedan ustaša je bio primijetio. No, ona se sakrila i djecu je svojim tijelom pokrila pored jedne velike klade, a ustaša je žurio za partizanima, pa nije imao vremena tražiti je. Inače bi je na mjestu ubio, zajedno s djecom.

Pošto su Nijemci i ustaše riješili da duže ostanu u Drežnici a pored naše kuće postavili i telefonsku liniju, bilo je jasno da se iz šuma skoro neće moći izaći. Ali moja majka Štaka nije ih se više plašila. Uz pomoć drugih, iznijela je iz šume mrtvog svekra Iliju, donijela ga u kuću, a mene, teško ranjenog, smjestila u kolibu, u kojoj je bilo ognjište s vatrom, jer je bilo hladno.

Kako su partizanske bolnice bile daleko — u Gorskom kotaru, do ljekara se nije moglo lako doći. Ostalo je da se sačeka dan-dva da ja umrem, pa da me zajedno s đedom zakopaju. Ali, poslije dvodnevnog čekanja, ja sam počeo da jedem. Prva dva dana pio sam samo vodu, i to koliko sam htio. Nisu htjeli da žedan umrem. Tek kada sam pojeo pun tanjir variva, i tražio još, predomislili su se: đeda su zakopali, a riješili da mene nose u Gorski kotar.

Brat Rade napravio je nosila, a mama i strina Milija ponesoše me na njima u susret spasu — k partizanima. Bio je to put dugačak, težak i opasan, jer su svuda bili Nijemci i ustaše. Za mene, ranjenika, posebno trnovit, i naporan, pošto nosila nisu bila dovoljno ukrućena, pa su se ugibala tako da mi je i najmanji potres nanosio neizrecivu bol. Već zagnojene rane su me jako boljele

i čudno je kako nije došlo do trovanja. Trebalo je žuriti i putem se čuvati od ustaša, koji ni u ovakvim prilikama nisu znali za milost. Majka i strina nisu mislile na strah, iako je svaka od njih u šumi, u kolibi, ostavila četvoro djece.

Predveče smo stigli u šumsku partizansku ambulantu, gdje su mi očistili rane. Strina se vratila kući, a ja sam s majkom sutradan, na volovskoj zaprezi, produžio u partizansku bolnicu — u Turke. Putem smo susreli oca Aleksu, partizanskog borca i kurira. Vratio se s nama natrag, do bolnice, da čuje šta će liječnik reći za mene. Vidjelo se da mu je teško. On je poslije produžio svojim kurirskim putem, majka se vratila ostaloj djeci, a ja sam ostao u bolnici s nepoznatim ljudima — ranjenicima.

Ubrzo sam stigao i na operacioni sto. Ništa mi nisu objašnjavali, stavili su mi na lice neku krpu i rekli mi da brojim. Više se ničega ne sjećam. Kada sam sa probudio, činilo mi se da sam dva dana spavao. Osjetio sam neku posebnu lakoću, kao da sam se oslobodio velikog tereta. Opipao sam nogu i primijetio veliki zavoj ... Bilo mi je jasno da su mi nogu odsjekli, iako je osjećaj pokreta prstiju i dalje ostao. Cak i pokret koljena. Poslije toga često me je mučilo pitanje gdje su bacili odsječenu nogu. Dolazile su mi pri tom u misli kosti mrtvih Talijana, koje su se bjelasale u šumi na putu između moje kuće i Ponorca, nedaleko od mjesta gdje sam samo nekoliko dana ranije ranjen.

Nekoliko dana poslije amputacije noge zaprijetila je opasnost da bolnica padne u ruke Nijemaca i ustaša. Za nas — nepokretne — već je bila napravljena nova bolnica u šumi, pa su nas na brzinu tamo smjestili. Rana je normalno zarastala. I lijeva noga pomalo me je boljela, a kad bih je zgrčio, nisam više mogo da je ispružim. Iako sam bio mlad, znao sam šta me čeka. Cutao sam ... Prilikom jedne vizite otkrili su me i zatražili da ispravim nogu, što ja nisam mogao. Zgledali su se i odmah navalili na mene. Dvoje me je držalo za ruke, a doktor je ispravljao nogu. Jaukao sam od bola, koji nikada neću zaboraviti. Na koljeno su mi stavili nešto teško, da nogu ne bih više savijao.

Naša bolnica ponovo je bila u opasnosti. Prema njoj su nadirale jake snage Nijemaca i ustaša. Za nas su u istoj planini, u gustoj šumi, bile pripremljene zemunice, u koje smo smješteni. U mojoj zemunici bilo nas je osmoro. Ulaz je bio maskiran jednom jelom. Niko ne bi mogao pretpostaviti da je to drvo bez žila, samo ubodeno u zemlju. Tako smo proveli desetak dana, da bi nakon toga nas, teže ranjenike, izdvojili i iznijeli na jedno polje radi evakuacije u Italiju i liječenja u savezničkoj bolnici. Međutim, pošto je avionima predviđenim za evakuaciju prijetila opasnost od Nijemaca i ustaša, ponovo su nas vratili u zemunice u očekivanju povoljnijih uslova.

Kako je rana na amputiranoj nozi normalno zarastala, odlučeno je da se vratim kući. Moje prebacivanje u Drežnicu išlo je preko partizanskih veza i kanala. Prve noći puta obreo sam se u partizanskoj komandi u Mrkoplju, gdje sam noćio zajedno s partizanima. Međutim, pred zoru dolazi do iznenadnog napada njemačkih tenkova i kamiona na Mrkopalj. Komandir me uzima na ruke i kroz prozor prve kuće predaje jednoj ženi, rekavši joj da je odgovorna za mene. Partizani jedva uspijevaju da se sklone na sigurno, što im je omogućila bujna vegetacija toga kraja.

I ja, i nepoznata žena, koja je dobila nezvanog gosta, osluškujemo u strahu prolazak tenkova i kamiona punih Nijemaca i ustaša. Mrkopalj je okupiran. Uskoro me posjećuju ustaše i Nijemci. Dok se ustaše trude da od mene doznaju nešto o mome liječenju, dotle mi njemački doktor pregleda ranu. Vidjevši me

uplašenog i zbunjenog stavi novi zavoj na ranu i zapovijedi ustašama da me ostave na miru.

Za cijelo vrijeme liječenja vijesti o meni rijetko su stizale majci, ali ova, koja je bila loša, odmah je stigla, pa se vjerovalo da sam ubijen. Majka je odmah krenula po mene, živog ili mrtvog, ne plašeći se neprijatelja. Čim je stigla u Mrkopalj, odmah je saznala gdje sam i našla me živog, ali bez jedne noge. Pošto se u kući, gdje sam se nalazio kod pomenute žene čiji je muž bio u ustašama, odmorila i okrijepila, ponijela me kući, u moje Brezno.

Bio je to opet dugačak i naporan put, pun prepreka što su ih postavili partizani da bi spriječili nadiranje Nijemaca prema Jasenku i Drežnici. Trebalo se snaći i smoći snage da bi se svaka prepreka savladala. Da se majka nije bila navikla na napore donoseći hranu iz udaljenih krajeva na svojim leđima, teško bi savladala ovaj put. Pored svih teškoća, zatekao nas je i mrak na putu, pa se moralo bauljati i noću po teško prohodnom terenu. Kada smo, kasno u noć, stigli u toplu kolibu, baka, braća i sestre obradovaše se što me poslije svega vide, iako s jednom nogom. Nisu znali da ni na nju ne mogu stati.

Krajem ljeta kod naše kuće zadržao se nedjelju dana partizanski punkt. Ljekar mi je previo ranu na amputiranoj nozi, a lijevoj nije mogao pomoći. Naložio je da me prebace u Gorski kotar radi upućivanja na liječenje u Italiju, jer takva liječenja u partizanskim bolnicama nisu bila moguća.

Sa povećom grupom djece i omladine odlazim u Gorski kotar. Dobar dio puta nosile su me omladinke na svojim rukama. Mene su smjestili u bolnicu u Brodu na Kupi, a ostalu djecu i omladinu u prihvatilišta ili kod raznih porodica. Ovdje mi nikakvu pomoć nisu mogli pružiti i čekala se samo prilika za prebacivanje u Italiju, ali od toga ni tada ništa.

Možda sam bio i baksuzan, jer gdje god sam stigao, bivalo je gusto.

Ovoga puta me preko Drežnice vraćaju kući. U Jagetićima nas istovaruju i javljaju u Brezno majci da dođe po mene. Opet se ona muči, noseći me kući, u stvari, kolibi. Mokre obloge i studena pećinska voda jedini su lijek. I tako iz dana u dan, bolovi bivaju sve manji, a moć oslanjanja na nogu sve veća. Brat Rade napravio je drvene potpauzne štake i ja počinjem da se pomalo oslanjam na njih. Moj priželjkivani san, da stanem na nogu i da uz pomoć štaka nekako prohodam, izgleda da će se ostvariti. Pokušaji uz stog sijena me ohrabruju . . . Odvajam se oprezno od stoga, čvrsto držim štake i počinjem, kao dijete, polako da hodam. U podne dolazi mati s braćom i sestrama iz polja, pa kad su me ugledali kako sam stojim, njihovoj sreći i radosti nije bilo kraja.

Jedne noći, vršeći svoj kurirski posao, otac je navratio kući i zanoćio. Kada se rano ujutro spremao da krene na put, mati se zatekla ispred kolibe i primijetila kako se u blizini šunjaju ustaše. Odmah je to rekla ocu, koji je zgrabio svoj karabin i ruksak, te kroz grmlje i šumarke umakao iz kolibe. Čim je stigao na Vijenac, iznad Breznoga, opalio je nekoliko metaka iz karabina, kao znak da se treba sklanjati.

Kolibu, u kojoj sam se zatekao, ustaše su brzo napunile. Bio sam u krevetu, pokriven preko glave starim suknenim aljincem, zguren i nepomičan, tako da me zlikovci nisu ni primijetili. Pretražili su najprije trap, iz koga je otac samo nekoliko minuta ranije iznio svoj ruksak, isprevrtali stvari po kolibi, pokupili iz sušnice sireve i lješnike i odjurili dalje. Očevi pucnji i njih su, izgleda, požurili.

U to vrijeme brat Đuro je sa sestrama čuvao stoku i, kada su čuli pucnje, sestre su poletjele u šumu. Brat ih je hrabrio da ne bježe, ali strah je bio jači.

Kada su se ustaše pred veče vraćale, uhvatile su Đuru i povele ga do pećine da im vadi vodu sa dna šternje. Pričao je da je svašta proživljavao, ali ga, začudo, nisu gurnuli u šternju, te je došao kući da kaže kako su se sestre izgubile. Odmah je organizovano traganje, koje je trajalo cijele noći, ali bez uspjeha. Sutradan je u potragu pošao i otac. Tražili su ih čitavog dana, nailazili na tragove njihovih stopala izmiješane s vučjim šapama, pa su mislili da su ih vuci pojeli. Traženje je nastavljeno i slijedeće noći. Opet bez uspjeha. Tek narednog dana pronašle su ih djevojke iz Musulinskog Potoka, koje su išle u branje krušaka, i dovele ih kući, na našu veliku radost. Sestre su ispričale kako su lutale po šumi, izlazile iz nje prema zagorskim i ogulinskim selima, ali su se, bojeći se ustaša, ponovo vraćale u nju i nikako da pogode na našu stranu.

Tako su se, eto, smjenjivali strah i tuga, sreća i radost. Radosti su, valjda, zbog svega doživljenog, bile veće nego obično. Primjera radi, sjećam se kad3 je jednog proljetnog dana iz grma izašla kokoška — kvočka sa desetak tek izleženih pilića. Kako su nam svu stoku okupatori opljačkali, to nam je bilo cijelo blago. Čuvali smo kokošku i piliće, ali su ih do jeseni sve pokupile lisice, tako da nijedno nismo pojeli. ..

Miloš Ivošević Rogović

Hod po mukama

Jedna od veoma značajnih borbi za nasušni kruh, poslije spaljivanja Drežnice, počela je u jesen 1942. godine i trajala sve do završetka rata. Često su u grupama odlazile mlađe udate žene, omladinke i nejaka djeca u nabavku namirnica na Kordun, Baniju, a kasnije u Sloveniju, Zumberak i Istru. U tim dugim, i po život opasnim pohodima, išlo se kroz oslobođenu, poluoslobođenu i, ponekad, neoslobođenu teritoriju. U koloni je obično bila prisutna priča da je bolje poginuti od puške, nego umrijeti od gladi.

Snažnije osobe, nosile su i po nekoliko desetina kilograma brašna ili žita na dugom putu koji je trajao i po nekoliko dana. Težinu bremena Milana Radulovića, starog oko devet godina, teško je bilo ocijeniti. Najčešće je iz pojedinih porodica u ekonomsku akciju odlazilo po dvoje mlađih — snažnijih za nošenje tereta. Veoma mali procenat muškaraca učestvovao je u ovim akcijama jer su oni bili u partizanima. Oni stariji, koji nisu bili u vojnim jedinicama, rijetko su išli po hranu jer, ako bi ih neprjatelj pohvatao, bili bi sigurno pogubljeni. Talijanima, ustašama, četnicima, domobranima, a kasnije i Nijemcima, bilo je poznato kako se i kojim kravcem transportuje to relativno malo hrane i zato su toliko puta pokušavali da onemoguće taj ženski mukotrpni posao, da spriječe razmjenu narodnih dobara i da oružjem i glađu jednovremeno unište partizane i drežnički narod.

Za vođe puta u ekonomskim akcijama birane su redovno hrabre i starije žene koje su dobro poznavale staze i puteve preko Velike Kapele i znale izbjeći susrete s neprijateljskim vojnicima. Po hranu se odlazilo organizirano sa znanjem i uputstvima odbornika NOO-a. Oni su izdavali propusnice, ovjerene

štambiljima narodnih vlasti. Bili su česti i slučajevi da se odlazilo na sopstveni rizik i odgovornost. Što se rat vremenski sve dalje odmicao, nestašica hrane bila je sve prisutnija. Stoga je bilo nedjelja kada je i po nekoliko ženskih kolona prešlo sa svojim transportom preko Velike Kapele odlažući svojim junačkim doprinosom ono najgore. Hrana je nabavljana isključivo na oslobođenoj teritoriji, uz puno razumijevanje naroda i svestranu podršku NOO-a. Dreničankama je najviše odgovaralo da se nabavi žito, kukuruz i grah, bez čega se tog vremena život teško mogao održati. Iako rjeđe, kasnije se nabavljala i stoka, bilo za rasplod ili za klanje. Angažiranjem omladinki i žena u dopunskom i ilegalnom snabdijevanju izvan drežničkih granica, izbjegnuta je glad, neprijatelj NOR-a broj dva.

Najčešće se do hrane dolazilo radom kod pojedinih seljaka kojima je nedostajala sposobna radna snaga. Radilo se u polju, u šumi, u domaćinstvu; radilo se sve i svašta ovisno o godišnjem dobu. Pored ovakvog načina nabavke hrane vršena je i zamjena dobara. Sve bez čega se moglo živjeti nošeno je na pazar i vršena je trampa. Isto tako, odlazilo se u Primorje gdje je razmjenom nabavljana so, pa se ovim začinom na Kordunu, koji je oskudijevao u soli, lakše dolazilo do hljebnog žita. Rad za hranu u pojedinim domaćinstvima ili kod NOO-a i razmjena morali su se uvijek obaviti u dogovoreno vrijeme kako neko u povratku ne bi izostao iza kolone.

U novembru 1944. godine krenula je po hranu grupa od oko 60 omladinki, žena i djece starijeg uzrasta. Iz Nikolića su to bile omladinke: Maravić Štaka, Živka, Milica (Ognjenov), Maca (Simina), Soka i Desa, te udate: Maravić Danica, Smilja, Milija (Kajina), Milica (Mirkova) i Tatalović Ljuba i Danica; iz Lokve omladinke: Tatalović Mara, Danica, Radulović Slavka, Mara (Račina) i Danica, a udate Tatalović Danica (Laščetina) i Radulović Danica, te Radulović Milan, star oko 9 godina; iz Papeža omladinka Tatalović Ljuba i udata Tatalović Milija; iz Selišta, omladinke: Radulović Neđa, Dragica i Milica, Maravić Eva i udata Radulović Mika; iz Radlovića omladinke: Radulović Mara, Dragica, Mira, Ljubica, te Radulović Dragica iz Drage, a udate Radulović Neđa i Nada; iz Vrujaca omladinke: Tatalović Soka, Nada, Ljuba, Duška, Dušanka, Jelena, Nevenka i Duda (Mišove); iz Škipine omladinka Maravić Milka; iz Vukelića omladinke: Vukelić Milka, Anka i Anđa; a iz Krakara omladinke: Kosanović Anka, Evica i Trbović Neđa[1].

Poslije dva dana napornog puta pri povratku za Drežnicu, praćene kišom i snijegom, slabo obuvene i obučene, nedovoljno uhranjene i iscrpljene od tereta i umora, stigle su pred veče 11. novembra 1944. godine u Kunić. Mještani ovog malog partizanskog sela bili su navikli na drežničke junakinje i partizanske česte posjete te su ih uvijek kao i ovom prilikom primali sa puno razumijevanja i prijateljstva. Za sve njih, i za mnogo drugih partizanskih došljaka, teško se moglo naći mjesta za konak, ali brigom čestitog naroda nekako su se smjestile u tople prostorije koje su ih povratile i okrijepile. Poslije kraćeg odmora Danica Maravić Danka iz Nikolića rekla je okupljenima: »Ja ovdje neću prenoćiti. Ko hoće neka ide sa mnom da u toku noći pređemo cestu na Kapeli.« Pošto je Danka bila veoma dobar poznavalac staza i puteva još od prije rata (ovuda je čuvala stoku) i često preko planine provodila grupe (nosača hrane), priključilo

1 Imena dviju omladinki iz ove grupe ostala su za sada nepoznata, a ne zna se ni iz kojega su sela.

Poljska, 1945. Preživjele logorašice Drežnice na slobodi.

joj se desetak omladinki i žena te su uveče krenule iz Kunića i sretno prešle cestu na Kapeli, a ujutro stigle u Drežnicu. Prelazeći preko planine, priča Danka da su naišle na svježe bačene letke koje nisu mogle pročitati noću bez svjetla. Danka nadalje kaže da su išle cijelu noć od Kunića do Lokve u Drežnici. Tako su odvažnost i snaga spasile od zarobljavanja i patnji ovu grupu izdržljivih i hrabrih. Njihove drugarice, koje su bile brojnije, zanoćile su u Kuniću. »Bile smo jako umorne pa smo zato zanoćile, a osim toga bilo je i suviše rizično po dolasku u Kunić odmah nastaviti put u zimsku noć kroz veliku šumu koja je bila pokrivena dosta debelim snježnim pokrivačem«, objasnila mi je poslije rata Danica Tatalović (Lašćetina).

Sutradan rano, 12. novembra, krenula je zaostala grupa nosačica put svoje Drežnice nastojeći da u ranijim jutarnjim satima pređe cestu koja je u to ratno vrijeme čuvana kao značajan granični prelaz. Uspješno preći cestu značilo je da je na domaku ruke »slobodna Drežnica«. Zato se gotovo postupilo vojnički. Uputila se mala prethodnica da izvidi da li je prelaz na cesti slobodan, ili je zaposjednut vojskom. Međutim, njih četiri u patroli naišle su na dobro maskiranu zasjedu i bile su uhvaćene. Ostale, koje su se kretale na izvjesnom odstojanju za svojim »isturenim izviđačima«, nisu ni slutile u kakvoj se situaciji već nalaze njihove saputnice iz prethodnice. Naime, prtina u snijegu, ostala iza prve grupe koja je sretno prešla cestu, skrenula je pažnju Nijemcima na stazu kojom se, po njihovom mišljenju, održavala veza između Plaškog i Drežnice pa je tu zasjeda i postavljena. Koji minut kasnije u nju je upala cijela

grupa i pohvatana, osim omladinke Milene Radulović iz Lokve koja je neprimijećena uspjela pobjeći. Iz bezbroj grla čule su riječi: »Hvatajte žive!«

Iznenađene i šokirane našle su se u rukama silnika. Međutim, ni ovoga trenutka, oči u oči s ubicama i pred napunjenim i otkočenim oružjem, zarobljena kolona omladine i ne suviše starih Drežničanki nije molila za milost. To su naučile od svojih drežničkih gorštaka koji su se od davnina znali odupirati zlu i neljudskosti. Ponos, gordost, prkos i neustrašivost njihova je zajednička karakteristika. U istom momentu kad su zarobljene, pohvatane i postrojene, naišli su ustaše — legionari i tražili ih od Nijemaca, rekavši: »Ako nam ih dadete, imat ćete pune kazane mesa.« Međutim, na njihovu sreću Nijemci su odbili ustaški zahtjev uz izgovor: »One su naš plijen.« Pod teretom hrane Nijemci su ih poveli pješice u Modruš. Kad su tamo stigle, oduzeli su im hranu i žito. U ovoj grupi bilo je 50 omladinki i žena i jedan devetogodišnji dječak.

Zarobljenice su zatvorili u jednu drvenu omanju baraku, koja je svojevremeno služila za svinje. U toku noći otpočelo je saslušavanje. Među prvim pitanjima bila su: »Gdje su partizani?« i »Je li hrana na vašim leđima za njih, ili za bilo koga drugog?« Uplašene žene bile su nesposobne da dadu bilo kakav odgovor jer su bile ubijeđene da će ih strijeljati. Pošto nijedna nije ništa priznala, počeli su ih u toku saslušanja tući čak i kundacima. Maltretiranje i pojedinačno batinanje trajalo je cijelu noć. Da bi ih demoralisali i uplašili, pojedinačno su ih izvodili u mrak i tada bi iz puške opalili po jedan metak, što je trebalo da znači (za one koje su ostale u baraci) da je izvedena strijeljana. Sve saslušane ujutro su ponovo vraćene među svoje drugarice. Dosta omladinki iz ove grupe bile su članovi SKOJ-a, a neke i članovi KPJ.

Poslije provedene noći u Modrušu ujutro su ih postrojili i u koloni po snijegu pješice sproveli u Josipdol. Za vrijeme pokreta sprovodnici su bili spremni da ih potuku ukoliko bi odnekud napali partizani i pokušali da ih oslobode. U Josipdolu su ih smjestili u podrum jedne zgrade, gdje su zatočenice ostale oko 15 dana i to vrijeme provele pod veoma teškim uslovima. Svake noći su intenzivno vršena saslušavanja i druge neprijatnosti, samo da bi ih moralno skršili. Posebno su htjeli doznati da li među njima ima skojevki i članova Partije i koga imaju iz svoje porodice u partizanima. U toku isljeđivanja bio je prisutan i izdajnik iz Nikolića — Nikola (Bože) Maravić[2] koji je poslije kapitulacije Italije pristupio ustašama u Ogulinu, a prije toga bio je četnik u Josipdolu. On je sve zarobljene pojedinačno poznavao, kao i njihovu ulogu u NOR-u, potkazivao Nijemcima i ujedno ih i tukao, a posebno one čija su braća bila među poznatijim partizanskim borcima. Isljednici, nezadovoljni postignutim saslušanjem, okomili su se na nešto stariju Smilju Maravić, podvrgnuvši je strašnoj torturi s motivacijom — zašto nosi hranu banditima.

Iz Josipdola zarobljenice su kamionima prevezene do željezničke stanice Generalski Stol gdje su čekale vlak kojim su trebale biti dalje transportovane. Istovremeno, dok je vlak ulazio u stanicu, savezнички avioni su ga mitraljirali 1 bombardovali. Po završenom bombardovanju Nijemci i ustaše su iznijeli iz vlaka mrtve i ranjene, a zatim su u njega ukrcali zarobljenice. Pomiješali su se krv, staklo, mrtvi, ranjeni, Nijemci, ustaše, zarobljenice i smrt koja ne bira. Užasna panika i strah jednako su bili prisutni kod golorukih i kod naoružanih. Zatim je vlak krenuo u pravcu Karlovca, ali nešto kasnije ponovo je avijacija

2 Njega su prilikom odstupanja prema Austriji likvidirale ustaše, iako im je do tada vjerno služio.

u brišućem letu, bez upotrebe bombi i oružja, uslovila da se vlak zaustavio u željezničkoj stanici Zvečaj. Tada je naređeno zarobljenicima da napuste vagon i da se sklone u jednu tvrđavu.

Nastalu gužvu je iskoristila jedna grupa i pobjegla o čemu mi je Milica Maravić Ognjanov pričala: »Ja, sestra Štaka, Tatalović Danica i Milija, Vukelić Anđa, Radulović Milica i Maravić Evica, nas ukupno sedam, iskočile smo iz vagona kroz prozore, suprotno od izlaska prema zgradi stanice, gdje je na vratima vagona bila velika gužva. U tom krkljancu života i smrti nas sedam uspijevamo da pobjegnemo. Zahvaljujući nešto dužem nadlijetanju aviona omogućeno nam je nesmetano provlačenje kroz bodljikavu žicu — ogradu, udaljavanje od Nijemaca i ustaša, ulazak u obližnju šumu i produžetak bježanja u pravcu Bosiljeva.« Naime, dok je avijacija nadlijetala zaustavljeni vlak, sprovodnici Nijemci i ustaše nisu se usudili podići glavu sa zemlje ili iz zaklona da bi osmotrili šta rade i gdje se nalaze zarobljenice. U tom kratkom vremenu njih 7 odbjeglih iskoristile su njihov kukavičluk i dosta se udaljile od zaustavljenog vlaka i nemile pratnje.

Pošto im teren nije bio poznat, u bjekstvu su lutale šumom i nailazile na iste staze i puteve kojima su već ranije bježale. Tek kada su ugledale Klek, mogle su se pravilno orijentirati u pravcu Lukovdola. Prilikom daljeg izmicanja naišle su na jednu grupu ljudi, djelomično vojnički uniformisanih. Vidjevši žene jedan od njih se uputio prema mostu na rijeci Dobri, koji je od bjegunaca bio udaljen par stotina metara, da izvijesti, vjerovatno, ustaše. Ubrzo zatim je u pravcu njih otvorena paljba. One su se dale u bijeg i nešto kasnije, držeći se pravca prema Lukovdolu, pregazile Dobru, iako je bila veoma hladna, i presretne naišle na jednu grupu partizana. Otuda su upućene u Drežnicu preko Gomirja, Musulinskog Potoka i Breznog. Kada su stigle kućama, bolje rečeno, bajtama i kolibama, sačekao ih je užas, prava tragedija uslijed ustaškog pokolja koji je upravo izvršen. Ljudska tijela gorjela su pred njihovim očima. Junakinja i vođa njih šest odbjeglih, Milica Ognjanov, naišla je na mrtve i kamom iskasapi jene majku i bratovu kćerku. Takav doček pripremile su joj zvijeri u ljudskom izdanju -— ustaški koljači i razbojnici.

Poslije odlijetanja aviona Nijemci su preostale zarobljenice vratili u vagon, prebrojali ih i ustanovili da ih je 7 pobjeglo. Preko tumača doviknuli su ustašama: »Pobjeglo je 7 zarobljenica, uhvatite ih i radite od njih što god želite«. Ustaše su se odmah dale u potjeru za bjegunicama prema šumi kao lovački psi pretpostavljajući da su pobjegle prema Kordunu, a one su krenule baš u suprotnom pravcu — prema Gorskom kotaru. Sve ovo vidjele su i čule zarobljenice koje su vraćene u vagon.

Ustaše su se vratile neobavljena posla i ogorčeno izjavile Nijemcima da će pohvatati i poubijati bjegunice. U međuvremenu jedan od njih ispalio je dva metka u prozor vagona i ranio omladinku Maru Radulović. Zatim je ušao u vagon i rekao da će ih sve poklati zbog sedam odbjeglih. Potom je vlak krenuo i Maru su, na stanici u Karlovcu u nesvjesnom stanju iznijeli na peron i kasnije, prema kazivanju jednog građanina, otpremili u bolnicu gdje je u toku noći umrla. Tako je nestao još jedan život u cvijetu mladosti kome se svi razumni u ovom vremenu, u kome živimo, trebamo pokloniti. Ona je bila jedan od mnogih svijetlih stubova na koje se sigurno oslanjala pobjedonosna revolucija u svom hodu čiju završnicu, na žalost, nije i dočekala.

U Karlovcu su zadržane nekoliko dana i neprekidno saslušavane uz istovremenu primjenu užasnih metoda mučenja, uvreda, prezira i neshvatljive ironije i

i

mržnje prema njima. Sa takvim nacističkim zločincima svaki slijedeći dan bio je sve teži i neizvjesniji, ubitačan za zarobljenice, a za dželate je to predstavljalo usavršavanje tehnologije mučenja. U Karlovcu su ponovo ukrcane u stočne vagone — zajedno sa stokom. Kažu da im je bilo lijepo jer je bilo toplo. »Dok smo putovale prema Zagrebu, naišao je jedan ustaša i tražio od našeg sprovodnika dozvolu da se između nas samo tri puta okrene svojim oružjem i da će sve biti sređeno. Na to mu je sprovodnik odgovorio da je kukavica i da neka ide u brdo da se bori s partizanima, a da sirotinju pusti na miru jer ona nije njemu, a ni drugima ništa kriva.« — sjeća se ovog ustaškog razgovora Danica Tatalović.

Postupci prema njima u zagrebačkom logoru Ciglana bili su gotovo isti kao i ranije. Ovdje su se našle i sa zarobljenim partizanima koji su ponosno, znajući da će biti osuđeni na smrt, vatreno govorili o partizanskoj pobjedi. Među njima bila je i partizanka Milka Tatalović (Jopina) iz Ogulina, koja je zamijenjena za dva njemačka oficira. Na rastanku s upoznatim drugaricama nije suze pustila, već je s nogu skinula i dala im poderane cipele rekavši da će njena puška i za njih pucati sve do konačne pobjede. Zavjet Milke Tatalović čula je Milica Maravić (Zrnić), supruga Mirka iz Nikolića, koja je bila član Općinskog odbora AFŽ-a za Drežnicu. Vjerovatno su Nijemci preko izdajnika Nikole Maravića doznali za njenu funkciju i strijeljali je. Naime u Zagrebu joj se gubi svaki trag i njen nestanak do danas je ostao misteriozan. Sa zarobljenicama je do Zagreba došao i zarobljeni pionir Milan Radulović. On je s još dvije omladinke, izgleda Milanu po godinama bliske, oslobođen i nekim slučajem sretno stigao u Drežnicu.

Nijemci su nastojali da doznaju da li među zarobljenicama ima partizanki, komunista, skojevki, odbornica i političkih radnika uvjeravajući ih da će ih u Dugom Selu razmijeniti za svoje ratnike koji su zarobljenici kod partizana. Nisu ništa doznali, jer se vjerovalo da je to provokacija. Nijemci su tražili od njih da se opredijele — ili za NDH, ili za rad u Njemačkoj. Od ova dva zla, one su se opredijelile za drugo, jer bi u suprotnom bile striljane. U tom paklu prvi put su se srele i sa zarobljenim partizanima što je na njih moralno pozitivno djelovalo te su par dana kasnije pjevale i partizanske pjesme.

Na ljekarskom pregledu sve su, osim Milice Maravić, osposobljene za fizički rad. Potom su odvojili omladinke od udatih žena i, oko osam dana prije udatih, omladinke su upućene u Njemačku. Zatim su i udate ukrcali u vagon za stoku, vozili, često stajali, i 19. decembra dovezli u Maribor. Tu su 8 dana čekale da se popravi pruga koju su minirali i porušili partizani. Uslijed hladnoće i gladi bile su potpuno fizički iscrpljene jer su im »svako podne dijelili po jedan kruščić na 6 osoba za 24 sata bez ikakvog drugog jela«, sjeća se Danica Maravić (Sime Đukanova) i dodaje »umiralo se od gladi, a smrt nas nije htjela«.

Poslije dugih, neprospavanih i hladnih decembarskih noći krenule su u još jednu neizvjesnost. Pruga je bila popravljena. Bilo im je jasno da nastavak puta iz Maribora vodi pravo u koncentracione logore — u nacističku Njemačku. Gotovo u agoniji došle su na ideju da na podu vagona, s ono malo slame što im je služilo za prostirku, nalože vatru kako bi pod progorio što bi im omogućilo bjekstvo bilo kuda. Ali poslije pojave dima vlak je zaustavljen i njihova zamisao je spriječena, sjećaju se Nada i Dušanka Tatalović (Prajz). Kad su stigle u Austriju, smještene su u dotrajalu baraku. Odmah se obavilo kupanje, šurenje i pranje haljina, a za večeru — suve šljive i riža. »Taj obrok se pamti«, naglašava Danica (Laščetina). Nakon nekoliko dana nastavljen je pokret prema logoru Mathauzen. U logoru su za njihov dolazak čuli Jugosloveni, robijaši ili

osuđeni na smrt, prikupljali hranu i odjeću za njih kako bi im olakšali i produžili goli život.

Uslijedilo je pješačenje i prevoženje kamionima iz mjesta u mjesto. Smještaj u neuslovnim zgradama i zatvorskim samicama, strah, panika, glad, hladnoća, prijetnje i uvrede pritiskali su ih u tom nepoznatom i neprijateljskom svijetu. Zimski dani sporo su prolazili, a njima je svaki bio beskonačno dug kao gladna godina. Napokon je uslijedilo i ono najgore — rad u fabrici municije, težak i opasan; zatim u fabrici za izradu gasmaski, pogibeljan za njihov iscrpljeni organizam; pa u nekoj dotrajaloj tvornici rad na sječenju i čišćenju željeza; rad na izradi bunkera, rovova, skloništa, utvrđenja i drugo; sve je to trajalo više od 100 dana. Za kolektivan rad i rad u fabrici nisu imale radne navike, ali su zato sabotirale a zabušavale neradom i bolestima. Bilo im je stalo da se svete koliko je u tim uslovima bilo moguće.

Poslije rada odlazile su na obližnja polja da traže i kopaju korijenje kako bi utolile glad jer je hrana bila toliko slaba da su pojedine žene padale u nesvijest. I opet Mathauzen gdje su ostale nekoliko nedjelja, a potom iz ovog zla u drugo — u logor Frankfurt na Majni i Aušvic gdje su ih koristili kao radnu snagu, a tim poslovima bile su dovedene na granicu života i smrti. I u takvim uslovima, boreći se za opstanak, nije ih napustila ljubav i briga za svoje ognjište; progonilo ih je neprekidno sjećanje na pređeni put i patnje kojima se nije mogao sagledati kraj. Ne manje bile su očajne zbog propalog žita, isključenja iz borbe i voljene Kapele, istovremeno lijepe i strašne, drage i mrske.

Jednog dana se na prvoj strani novina pojavila velika slika druga Tita. Ispod nje obećana je nagrada od 100 000 njemačkih maraka onome ko ga živa uhvati. »Sliku smo iz novina izrezale, čuvale do dolaska Crvene armije, uramile je, a razumije se — Hitlerovu spalile«, pričale su po svom povratku zarobljenice.

Beograd, 1945. Na putu za slobodnu Drežnicu.

Slika druga Tita ulila je u njih novo uzdanje u skoru pobjedu i u njihovo oslobođenje. Prije susreta sa Crvenom armijom jedan Jugosloven iz Crvenog krsta zarobljenicama je obećao odjeću i obuću koju, zbog promjene mjesta boravka, nisu dobile. Pošto su bile polunage, možda bi i pomrle od hladnoće da im grupa Jugoslovena na radu u Beču nije nabavila englesku ćebad od koje su pravile odjeću. Svojim protestom, odnosno štrajkom (nisu htjele ići na posao) izborile su jedino drvene klompe. Kažu da je i to bila znatna pobjeda. Za ovaj svoj gest nisu kažnjene, vjerovatno zbog blizine Crvene armije.

Po ponašanju Njemica, koje su radile sa zarobljenicama, bilo je očigledno da će Crvena armija brzo zauzeti Bendorf-fabrik, njihovo posljednje prebivalište. I jednog dana u aprilu 1945. godine stanovništvo je u panici počelo da bježi u šumu. Zarobljenice je u zbjeg (šumu) poveo, po naređenju, neki zarobljenik Rus jugoslovenskog porijekla, gdje su se bez ikakvih sredstava za život krile nekoliko dana. Pokušale su riješiti problem gladi i doći do neophodne odjeće i obuće. Kad je jedna njihova grupa stigla u skladište namirnica, razjareni SS-ovci htjeli su ih poubijati, ali srećom njihov vođa Rus znao je njemački pa se dobro snašao i između ostalog je rekao da je to njegovo skladište, da su one njegove radnice, da je on SS-funkcioner i da je bio ranjen kod Staljingrada. Odatle su se s hranom i odjećom vratile u šumu, a iz šume su pošle u susret Crvenoj armiji čisto ne vjerujući da su nadživjele strahote i da su se oslobodile nacističkih zlikovaca. Zaista su postale slobodne i to im je bio najljepši trenutak do tada u životu. A kako i ne bi kad su im crvenoarmejci ukazali toliku pažnju.

Sa crvenoarmejcima su provele nekoliko nedjelja i oporavile se fizički i duhovno. Osim toga, bile su obaviještene o događajima u svojoj zemlji kojima su se mnogo obradovale. Sa Rusima su preko Budimpešte (a jedna grupa preko Vršca) stigle u svoju voljenu zemlju gotovo već potpuno oslobođenu. Od 11. novembra 1944. pa do 1. maja 1945. kada su stale na tlo svoje oslobođene zemlje, prošlo je gotovo 180 dana punih straha, i natčovječanskih patnji. I pored toga što su upale u pravi pakao, u zloglasne nacističke logore smrti, nisu klonule duhom i vjerom u pobjedu. Izdržale su taj dugotrajni hod po mukama pa su i današnjih dana gorde i ponosne što su pripadale generaciji koja se borila, ginula, pobijedila i povratila izgubljenu slobodu te im omogućila da danas s mladim naraštajem učestvuju u izgradnji socijalističkog društva u našoj zemlji.

Dragica Maravić Bušurelo

Moj najtužniji dan

Kao dijete od sedam godina zatekao me rat u kome sam proživjela mnogo teških dana, straha, gladi, hladnoće, golotinje, bosotinje i raznih drugih nedaća, ali 21. novembra 1944. godine ostat će mi zauvijek u sjećanju kao najteži i najtužniji dan u mom životu. Osvanuo je tmuran, oblačan i kišan — pravi jesenski dan. Nekako je bio hladniji i sumorniji od proteklih dana. Možda mi se to i

pričinjavalo jer sam primijetila neobično zabrinuto lice svoga oca i majke. Naime, rano izjutra čuli su se pucnji pušaka i rafali mitraljeza iz Lokve, Nikolića i Zrnića. Ocu je bilo jasno da sa pravca Brinja i Jezerana nailazi okupatorska vojska na slobodnu teritoriju Drežnice. Isto tako je bilo jasno da će okupator ubrzo stići i do nas s obzirom na to da tada u istočnom dijelu Drežnice nije bilo naše vojske pa neprijatelj neće nailaziti na otpor. Pucnjava, koja je stravično odzvanjala u jutarnjim satima, bila je uperena protiv naroda. Mještani selä su se dali u obezglavljeni bijeg prema šumama, a Nijemci i ustaše su gađali svakoga koga su ugledali.

Otac i majka su se šapatom sporazumijevali da ne bi nas djecu uplašili. Pošto se nijesu uspjeli sporazumjeti, otac je od majke počeo glasno zahtijevati da pripremi nešto stvari i nas za polazak u šumu koja se nalazila nedaleko, a u kojoj smo se i ranije skrivali. Majka je ovo i dalje uporno odbijala predlažući ocu da on bježi, a ona će s djecom ostati kod kuće. Uvjeravala ga je da se nitko neće usuditi dirati nju i djecu... ni kuću zapaliti. Majka se, naime, plašila ako nam kuću zapale, što ćemo bez krova nad glavom, a i vjerovala je da neće zapaliti kuću kad vide nju s nejakom djecom. Tada sam imala 10 godina, brat Miloš 8, sestra Marica 5, a sestra Naca 3 i pol godine. Pored toga, majka je bila u sedmom mjesecu trudnoće. Da bi oca umirila, rekla mu je da ide vidjeti u susjedstvo hoće li još koja žena s djecom ostati u kući.

Kada je majka otišla, otac nam je rekao da ide u Zečeve drage i da će nas tamo čekati. U očima sam mu vidjela da je uvjeren kako ćemo doći za njim, a da će to biti odlučeno tek kad se majka vrati iz sela i njega ne nađe u kući. Međutim, kada se majka vratila, rekla nam je da nećemo nikuda ići jer u selu ostaje još žena kod kuće. Tada sam molila majku da idemo kod tetke Mice (mamine sestre) na Zečevo brdo, odakle bi nam lakše bilo pobjeći u šumu. Ipak, ona je čvrsto odlučila da ne idemo nikuda.

Pucnjava i neprijatelj su se približavali našem selu. Majka je bila u očajanju. Razdirala se između kuće i života — svoga i svoje djece. I mi djeca bili smo izbezumljeni od straha što će s nama biti. Stalno smo izlazili i ulazili u kuću. Kad su Nijemci i ustaše došli u selo, odmah su počeli da pale kuće u kojima nisu nikoga našli, kao što je majka i predvidjela. Napuštenu kuću strica Mile odmah su zapalili. Njegova kuća je vezana sa našom pa je prijetila opasnost da izgori i naša. Uto je u kuću ušao jedan vojnik da vidi ima li koga. Kad je vidio da smo u kući, rekao je da je neće paliti. Na to se majka ohrabrila i zamolila ga da na vanjski zid do ceste napiše da se kuća ne pali. Odgovorio je da nema čime to napisati i uvjeravao nas da neće kuću nitko zapaliti dok smo mi u njoj. Majka se snašla i ponudila mu komad ugljena iz pepela zamolivši ga da njime napiše, bojeći se onih koji će kasnije naići. Svi smo skupa izašli za vojnikom i gledali da li se uistinu udovoljiti majčinoj želji i molbi. I vojnik je zaista štampanim slovima napisao na zidu kuće uz cestu: »Ovu kuću ne paliti«, a zatim se priključio koloni koja je prolazila u pravcu Drežnice. Više nijesmo vodili računa o kolonama vojnika, već smo počeli zalijevati našu kuću da na nju ne pređe vatra sa stričeve kuće. To smo radili sve dok se vatra nije smirila.

Naše je selo bilo puno Nijemaca, ustaša i domobrana i mi smo stalno stajali ispred kuće. Kako bi koja patrola nailazila, majka bi vojnicima ukazivala na ono što piše na zidu da bi kuću sačuvala. Tako je to potrajalo do iza podne, ili do pred noć. Kolona neprijatelja se vraćala iz centra Drežnice prema Jezeranama i Brinju. Desetak minuta nakon što je kolona prošla naišla je jedna patrola od tri vojnika, mislim da su bili u ustaškoj uniformi. Zaustavili su se

I

nasuprot našoj kući i potiho se o nečemu dogovarali. Svi smo s majkom stajali na dvorištu. Tada je majka pošla i prema njima s namjerom da im pokaže što piše na zidu kuće. Nakon majčinog upozorenja oni su produžili za ostalima, ali... svega desetak koraka. Odjednom se jedan od njih povratio nazad i naredio: »Ajde, stara, u kuću!« U isto vrijeme postavio je puškomitraljez na zemlju i uperio ga prema nama. Majka je na to rekla meni i bratu Milošu: »Požurite brže iz kuće!« Mi smo žurno potrčali, a ona je uzela Maricu i Nacu, svaku za jednu ruku, i užurbano krenula za nama. U momentu kada smo Miloš i ja zamakli za sjek (ugao) kuće, odjeknuo je rafal iz mitraljeza. Okrenula sam se i vidim... uz sam ugao kuće majka leži potrbuške. Iza toga ustaša je mirno produžio za svojima tako da ih više nije bilo oko naše kuće. Prišla sam majci, podigla joj ruke, a ona mi je rekla: »Pusti mene, spasi Nacu... Marica je mrtva.«

Sva izbezumljena potrčala sam prema kućama naših susjeda ne bih li koga našla da mi pomogne. Vidjela sam susjedu Smilju, ženu Đukana Radičina. Rekla sam joj što se dogodilo i zvala je da mi pomogne. Ona mi je odgovorila da mi ne može pomoći jer da gasi kuću koja gori. Vratila sam se i rekla Milošu da ostane i čuva Nacu koja je ležala kraj mrtve majke sva u krvi. Bila je pogođena iz mitraljeza na četiri mjesta. Brže-bolje sam otrčala na Zečevo Brdo (udaljeno oko 1 km) i rekla tetki Mici da su poginule majka i Marica, a Naca da je ranjena. Ona mi je rekla da brzo pođem kući, da Nacu zamotam u plahtu i da je donesem kod nje. Naime, tetka je već bila zauzeta previjanjem Anke Tatalović Zjalić koja je također bila teško ranjena.

Uzela sam plahtu i u nju zamotala Nacu, a majka i Marica ostale su da leže u krvi. Kraj njih sam ostavila Miloša, a ja sam, što sam brže mogla, prenijela sestru kod tetke da joj pruži pomoć i zavije rane. Tetka je previla Nacu, a zatim sam je opet ponijela kući. Kod kuće sam zatekla oca. On se vratio čim je saznao što se dogodilo s njegovom obitelji. Tu sam zatekla i nekoliko žena iz sela. Majka i Marica već su bile unesene u kuću. Ubrzo je stigao Vajo Maravić, moj brat od strica koji je tada bio odbornik. On je odmah organizovao prevoz do partizanske bolnice u Gorski kotar — za sestru Nacu i Anku Tatalović Zjalić.

Sutradan su sahranjene majka i Marica. Sahrani je prisustvovao otac, zatim stric Mile, njegov sin Vajo, susjed Nikola i tetka Mica. Meni i Milošu otac nije dopuštao ići od kuće jer su toga dana iz Jezerana Nijemci tukli topovima po našim selima. Bojao se da ne nastradamo i mi na putu do groblja.

Nekoliko dana iza smrti majke i sestre NOO je organizovao prebacivanje jednog dijela naroda u Sloveniju i Dalmaciju, naročito djece i staraca. Snabdijevanje i prehrana stanovništva bili su jako otežani pa se na taj način malo olakšao posao NOO-a u Drežnici. S tim zbjegom otišao je i brat Miloš koji je s ostalom djecom prebačen avionom u Dalmaciju gdje je ostao do kraja rata. Kod kuće smo ostali samo otac i ja. Otac je bio angažovan na poslovima NOB-a pa nije bio u stanju da se o meni dovoljno brine. Radi toga je odlučio da se preselimo na Palice kod sestre Duške i njezinog muža Pere Kosanovića. Tako je naša kuća ostala prazna, ali nije za dugo ni takva ostala jer su je uskoro zapalili njemački okupatorski vojnici. Na Palicama smo ostali do završetka rata 1945. godine. Tada smo se otac i ja vratili na naše pusto i spaljeno ognjište. Otac je s nešto dasaka zbio i natkrio kolibicu »na jednu vodu« u koju smo se smjestili. Iza toga vratio se i brat Miloš. Cim smo se malo sredili, otac je otišao u Gorski kotar i u domu našao sestricu Nacu te je doveo kući. Njoj su rane zarasle, ali su ostale teške posljedice.

I danas kad o svemu ovome dublje razmišljam, ili dok to pripovijedam svojoj djeci, i sama se pitam kako je bilo moguće sve to izdržati; kako sam uspijevala donositi životno presudne odluke kao djevojčica od deset godina. Sve mi je to bistro u sjećanju kao da se nedavno dogodilo. Zato i nije čudo da mi se ovaj
21. novembar 1944. godine morao urezati u pamćenje kao najteži dan moga života.

Mihajlo Radulović

Sjećanje na tužno djetinjstvo i kraj rata

Jesen ... surova i gladna ... posebno tužna u mom djetinjstvu. Stariji, koji se bolje sjećaju, kažu da je bio 21. novembar 1944. godine. Među zidinama naše napola izgorjele kuće ležali smo uz vatru nas troje djece. Neđa, moja osmogodišnja sestra, dvogodišnji brat Vasilj i ja — mali petogodišnji dečkić. U drugom uglu ležala je naša mama s novorođenčetom, svega dva dana starom, bezimenom bebom ... Počelo se razdanjivati.

Probudili su nas već prvi rafali. Oglasili su se u susjednim selima — Lokvi, Nikolićima, Cortima, Zrnićima, Papežima, Belcima, Bertima, Kubotima i Crnjacima. Pucnji su se približavali sve bliže i bliže. Začudo, nije bilo nikakve panike iako se već po našem polju čuje vriska i poklici nesretnika koje su ustaše tukli i hvatali žive. Odnekud se stvorio i naš otac, koji tih dana nije bio s nama. Mama je brzo i tiho spremila tatu i nas troje za pokret. Ništa nismo imali za nositi, osim uštavljene ovčije kože koja nam je služila kao ležaj. Tata je odabrao zaklon u Jagodarici, pod jednim velikim kamenom. Mama je ostala spremati bebu i sebe i obećala da će i ona za nama pod taj kamen. Ona je i ranije uvijek bježala zadnja, tek kada bi nas otpremila. Kada nas je smjestio u pomenuti zaklon pod kamenom, rekao je da odatle ne smijemo nikuda izlaziti dok mama ne dođe. On je otišao javiti partizanima u Tomiće što se dešava. Ispratili smo ga tužnim pogledom i zaplakanim očima. Nastali su trenuci iščekivanja. Počeli smo znatiželjno izvirivati ispod kamena da li dolazi mama. Nestrpljivi, ustali smo iza kamena i pošli u selo. Već se potpuno razdanilo, a tutnjava nikako nije jenjavala. Padala je i hladna, skoro olovna kiša, koja se miješala s velikim pahuljicama snijega.

U povratku smo, kod Sokata, sreli naše kumove — staroga Nikolu i njegovog sina Milana, koji su nosili dosta prtljage. Kum Milan, koji je mene držao na krstu, nije imao svoje djece. Spašavao je sinovčad, malu Macu i Nadu, a o malom Nini brinuo se djed Nikola. Njihovog su oca ubili talijanski fašisti 1941. u Rijeci, kao prvog komunistu iz našeg sela. Pošto su naši kumovi vodili sa sobom ovo troje djece, nisu mogli da povedu i nas troje, pa su uzeli samo mene. Neđa je uzela malog Vasilja za ruku i oni su produžili natrag prema Radlovićima, a ja sam s kumovima bježao preko Međeđaka i Male Javornice sve do Duboke drage. Kako smo bježali uz velike strmine, onako gladan i nejak često sam posustajao. Kum Milan je nosio u željeznom loncu krumpirovu palentu koja je još bila vruća. Kada bih ja zastao, ne mogavši dalje, on bi izvadio bo-

ticu palente, pokazao mi je, a ja bih četveronožice, kao malo štene, dopuzao i pojeo. To se ponovilo nekoliko puta dok se nismo uspeli na vrh. Kad smo stigli na vrh, nijemo smo slušali zastrašujuću pucnjavu i gledali velike plamenove koji su nemilosrdno proždirali kuće, sijeno i sve što je moglo da gori. Bili smo na sigurnom mjestu i toga nam dana nije prijetila nikakva opasnost... Što se dešava dolje, u tom paklu, često su se pitali kumovi. Hoće li Milan uspjeti pobjeći? Kuda će okrenuti Milosava? Jesu li preživjeli?

Neđa i Vasilj su na povratku sreli mamu, koja je nosila bebu. Skroz pokisli navratili su u jednu kućicu da se malo ogriju. Prvi »borbeni« redovi Nijemaca i ustaša već su upali u selo, tukli, palili i ubijali. Mama je sa djecom pobjegla u jednu malu udolinu. U njoj je bilo žena i djece iz susjednih sela. Ponadali su se da su izbjegli ono najgore. Međutim, naišlo je nekoliko krvnika s automatima i kamama u rukama. Pred sobom su tjerali opljačkanu stoku. Nastao je tajac, a za nekoliko trenutaka jauk i vrisak. Dolinom je potekla krv. Nevina krv golorukih i nejakih, gladnih i nedoraslih.

Kuma Milica je sve ovo gledala iza grma. Kada se poslije nekog vremena usudila da izađe iza zaklona, uzalud je zvala: »Kumo, Zorkaaa... Neđo... Narodeee, dižite seee!« Iz mukle tišine i gomile mrtvih začula je riječ malog Vasilja: »Kumo, muči, još puške pucaju!« Prišla je djetetu, uzela ga u naručje, obrisala krv s njega i, naprosto, nije mogla vjerovati da je ostao živ.

Drame svuda ... U Anića kući, u Radlovićima, pohvatali su preko desetoro nemoćnih i uplašenih, zatvorili ih u kući i zapalili. Dok su ovi, bespomoćno, sagorijevali, ustaše su zaigrali kolo i pjevali pjesme o Anti Paveliću. Ipak, iz plamena kuće, uspjela je da pobjegne komšinica Štaka. Uhvatila je prvu djevojčicu za ruku i pobjegla s njome zaklanjajući se živicom. Pobjegle su u Mrzle drage i spasile se. Druga, opet, komšinica Mara, bježala je prema Bitoraju i morala je preći čistinu. Nosila je svoju dvogodišnju kćerku Evicu. Na rubu šume ustaše su ih dočekali. Nisu je odmah htjeli ubiti, već je jedan za njom štektao, tobože — pas goni zeca. Kada je onako iznemogla uvidjela da ne može pobjeći, čvrsto je zagrlila svoje dijete, a krvnik je tek tada ispalio rafal u obadvije.

U Lokvi je ubijena skoro sva »Luganova« porodica. U Nikolićima ustaše ubijaju djecu Rade, zvanog »Šprlja«. Ginu ljudi iz Corta. U Zrnićima je ubijeno preko dvadeset duša; mrtvih ima u Papežima i Crnjacima. U Škipinama uništene su dvije porodice. Na Sredelju, brdu više centra Drežnice, također je umoreno više ljudi, žena i djece.

Kada smo se sutradan vratili iz Javornice, još su se dimila zgarišta kuća i širio se čudnovat zadah nagorjelog ljudskog mesa. Sve je izgorjelo što je moglo da gori. Skupili su se živi, ali je mrtvih bilo više nego živih. Većina pogubljenih sahranjena je na mjestu pogibije. Moja majka i dvije sestre, Neđa i narečena Dušanka, sahranjene su u našem groblju u zajedničkoj grobnici.

Dolina ispod našeg sela postala je grobnica naroda iz nekoliko drežničkih sela. Nakon oslobođenja, rođaci i najbliža rodbina prenijeli su kosti žrtava u seoska groblja. I danas se poznaju jame gdje su žrtve isprva bile zakopane.

Osiromašeni, gladni, goli, bosi, zamazani, tražeći po pepelu da li je ostalo išta što nije moglo gorjeti, sabrali smo se u Zrnićima. Narodnooslobodilački odbor općine Drežnica odlučio je da nas uputi na Kordun, na oslobođeni teritorij. Po mom sjećanju, tada sam imao pet i po godina, bilo nas je ukupno oko sto pedeset. Na čelu NOO-a Drežnice bio je Lako Ivošević Trtan. Bilo je to početkom decembra 1944. godine. Među nama bila su djeca, žene i starci iz

brinjskog Gornjeg kraja. To je bio smion i odlučan potez NOO-a jer je veliki dio Drežnice ostao skoro bez zalogaja hrane i bez ikakvog krova nad glavom. Nije bilo lako prevesti nejač i iznemoglu djecu, žene i starce preko Kapele, strahujući od snijega i neprijatelja koji je kontrolirao prelaz više Modruša (na Kapeli).

Krenuli smo iz Zrnića -— preko Kapele, Kunića, Plavča Drage, Močila, Rakovice, Slunja, Cvijanović Brda i Veljuna — do Vojnića. U koloni nas je bilo iz Lokve, Nikolića, Zrnića, Corta, Papeža, Berta, Belca, Kubota, Crnjaka, Radlovića, Pražića i iz još nekih sela. Iz brinjskog Gornjeg kraja izbjeglice su bile iz Kojića, Maljkovića, Vodoteča, Kneževića, Tuževića, Stanića, Vujića, Murvi, Macana, Gilja, Stokuća, Orlića, Gostovića, Lončara, Pogorelaca, Mijajlovića i, vjerojatno, iz nekih drugih sela.

Iz Zrnića smo pošli kasno poslije podne, kako bismo prešli cestu po noći, da nas Nijemci ne primijete. Do Kunića su nas pratili partizani. Među tim partizanima bilo je dosta Drežničana, Gorana i Primoraca. Bilo je i partizanki, a među njima i moja polusestra Anđa. Ona je nosila sad mene, sad moga brata Vasilja, a drugi partizani su nosili ostalu djecu koja nisu mogla hodati. Tako nejaki i nespremni Kapelu smo prošli svi do jednoga poslije pola noći. U Kunić smo došli prije zore. Narod nas je lijepo primio.

Penjati se iz Zrnića na Kapelu bilo je vrlo teško. Po dolinama je bilo dosta snijega. Zene su ponesle prnja; bilo ih je koje su nosile i po koji lički gunjac, toliko težak da su ih počele ostavljati pod samim vrhom. Nitko nije smio pričati, ni bilo šta pitati. Neko vrijeme otac je nosio mene i mlađeg brata u ruksaku. Molio sam ga da me pusti da hodam jer sam u ruksaku bio sav pretrnuo. Rekao sam mu: »Tata, skini me, ja sam sustao!« Kada sam izašao iz ruksaka, bilo je mlađem bratu hladno pa je počeo plakati. Iako su nevolje išle jedna iza druge, izdržali smo. O tome mi je kasnije komandir čete, koja nas je pratila, ispričao: »Početkom decembra 1944. godine dobili smo naređenje u Podkilavcu da krenemo za Drežnicu. Pošao sam sa svojom četom, a prethodno poslao kurire za vezu. Za jedan dan smo stigli u Drežnicu. U četi je bilo preko trideset boraca, naoružanih puškomitraljezima, automatima i s nekoliko pušaka. Kada smo stigli u Drežnicu, naišli smo na pustoš i zgarišta. Dobili smo zadatak da narod predamo živ u Kunić. Nije bilo lako, ali smo zadatak prihvatili, ohrabrili narod, s njime podijelili bol i tugu i krenuli. Za ovaj uspješno izvršeni zadatak najviše zasluga ima Đuro (Nikićev) Zrnić, borac iz Zrnića. On je na ovom putu poznavao svaki kamen, svaku jelu i bukvu. Ovim prelazom najčešće su se služili kuriri Glavnog štaba Hrvatske, održavajući vezu između kordunaških, ličkih i primorsko-goranskih partizana.«

Sjećam se da smo se iz Kunića vozili u zaprežnim kolima, koja su vukli volovi. Za vrijeme tog putovanja padala je susnježica koju nikad neću zaboraviti. Putem smo imali samo kukuruzni kruh koji su žene ispekle u Drežnici od nagorjelih kukuruza. Bila je veća glad, ali taj kruh niko nije mogao da jede, jer je bio bez ikakva okusa, kao da je od ugljena. Neke su žene imale na brizi po troje dječice i stare roditelje. Nije se znalo s kime im je teže izlaziti na kraj.

U zaprežnim kolima vozilo nas se preko dvadesetero, pa nam je bilo dosta toplo. Ne znam koliko smo putovali do Slunja, ali znam da su nas u Slunju posebno lijepo i organizirano dočekali. Tu se palenta kuhala u velikim kazanima, a poslije su nam je kuhari dijelili mješajicama. Tko je imao poveću košulju (odnosno, žene koje su imale zaslon) dobio je više palente jer ga nije pekla onako goruća. Mislim da smo se u Slunju zadržali nekoliko dana. Dobro smo se

odmorili. Spavali smo u jednoj prilično velikoj kući, a pod nama je bila prostrta slama. Kuća je imala krov i to nas je posebno uveseljavalo.

Nakon nekoliko dana pošli smo prema Cvijanović Brdu. Prelazeći Koranu (kod Rastoka) pili smo vodu jer smo bili podosta iždnjeli od one palente. U Veljun smo stigli 18. decembra navečer. Naš doček i smještaj bili su unaprijed organizirani. Domaćini su održali sastanak i rasporedili nas po kućama. Imao sam veliku sreću jer sam doveden u kuću u kojoj je bilo dosta kukuruza, varenike i druge hrane. To je bilo u selu Lapovac u Grovića kući. Posebno sam bio sretan što sam dobio ležaj u zapećku, gdje sam s mačkom i buhama proveo cijelu zimu. S njima mi je bilo tako toplo. O meni se posebno brinula baba Petra i neka, od mene malo starija, djevojčica kojoj je, također, bilo ime Petra. Posebnu pažnju prema meni i ljudsko osjećanje iskazivao je moj »Mumi«-Lazo, koji je bio napola gluhonijem. On, mala Petra i ja tjerali smo nešto stoke na pašu. Pošto sam ja bio manji od Petre, Lazo bi uvijek slao nju da vraća goveda, a ja sam najčešće stajao na njegovim šlapama da mi manje bude studeno onako bosom.

S Lazom sam išao i u ribolov na Koranu. Posmatrali smo kolone izbjeglica koje su tražile spas; gledali smo i partizane koji su tuda prolazili. Nastupilo je i dugo očekivano proljeće. Pomagao sam orati, saditi kukuruz i brati prošlogodišnju kukuruzovinu. U tim danima osjećao sam i bliski miris slobode, sanjao sam o mojoj Drežnici, o jagodama iznad naših kuća, o zidini koja je zjapila razrušena. Sanjao sam ptice i ptičja gnijezda, koja smo mi djeca tako spretno pronalazila. Sloboda se osjećala svugdje i na svakom mjestu; bila je sve bliže i bliže. Dolazila je s proljetnim suncem koje se na Veljunu rađalo, a u mojim Radlovićima zalazilo. Sve živo je pričalo o slobodi, sve je ukazivalo da je ona na pragu i, napokon, toga proljeća nestala je tama s našeg plavog neba. Došla je sloboda.

Jedna žena u komšiluku rodila je sina i dala mu ime Slobodan. Svi smo pjevali, radovali se — i stari i mladi. Tako je osvanuo i dan povratka u naš rodni kraj. Petra, moja druga majka, dala je tati, koji je došao po mene, jedno malo kljuse. Ostale žene donesle su, uglavnom, kukuruza, ili graha i mi smo krenuli u naš zavičaj. Nikada neću zaboraviti prelaze preko Korane i Mrežnice, penjanje uz njihove kanjone, i prašnjave ceste preko Primišlja, Tržića, Kamenice, Kukače i Josipdola. Tata nije htio da idemo preko Ogulina, jer ga je bilo strah. Naime, 1941. godine, jedne srijede, uspio je da ne padne ustašama u ruke. Sada barem nije imao razloga za bojazan jer se u Ogulinu orila partizanska pjesma i slavila sloboda. Tako smo preko Modruša i šume Alilovice sišli u Zrni će i vratili se našim dolovima.

Za sve ovo vrijeme moj stariji brat nalazio se u Sloveniji, u Crnomlju, s ostalim izbjeglicama iz Drežnice. On je bio kod dobrih ljudi, kojima je čuvao stoku i koji su ga hranili. Kada se vratio pričao nam je kako je ležao s govedima, kako nije bio gladan, kako je ponekad odlazio kod svojih vršnjaka iz Drežnice koji su također bili raspoređeni po kućama da pomažu tamošnjim ljudima u poljskim radovima. Naročitu pažnju taj narod mu je posvetio kada je čuo da mu je mati ubijena. Čim smo se vratili sa Korduna, otac je otišao po njega u Sloveniju. Doveo je njega i još nekoliko dječaka. Sve nas je dočekala Drežnica popaljena, ali slobodna.

Drežnica

Prazna su moja sela,
Puna krvavih rana,
Tamni zidovi pusti
Sjećanu prokletih dana.

Sunce drukčije sije,
Sumorne zrake baca,
Plače nad pustim selom,
Trulim licem mrtvaca.

Paljenje, klanje i pljačka
Krvave bande su djela,
Al' duha uništit neće,
Ni borbenost drežničkih sela.

Osveta došla je ljuta
Za sva ta krvava djela.
Banda će nestat, a moja
Nanovo cvasti će sela.

Kamenar Branko

(Divizijske novine, list 13. Ud. Divizije, XI korpusa NOVJ, broj 55, str. 7, od 20. aprila 1945. godine)

Milan M. Kosanović
Mirko Zrnić

Odlazak Drežničana na rad u SAD i zemlje Evrope (1895-1939)

Odlazak u SAD

Stanovništvo Drežnice od doseljenja na teritoriju gdje danas živi bavilo se stočarstvom, zemljoradnjom i šumskim radovima. Oskudna zemlja nije mogla ishraniti ovo stanovništvo koje se iz dana u dan povećavalo. Samo od 1800. do 1900. godine broj stanovnika povećao se za više od tri puta. Ni proširivanje obradive zemlje i pašnjaka, što se dobivalo krčenjem šume, nije moglo bitnije ublažiti siromaštvo i zaposliti svu raspoloživu radnu snagu. Stoga je u svim razvojnim periodima ovoga kraja u Drežnici uvijek bilo viška radne snage. Kad god se u prošlosti ukazala neka mogućnost da se negdje može otići na rad, Drežničani su bili prinuđeni da tamo odlaze. Za vrijeme austrougarske vladavine počeli su da odlaze na rad u Fijumu (Rijeka), kao i na razne javne radove na novim cestama i prugama, dok je manji broj odlazio u zanate i u trgovinu.

Do prvog svjetskog rata, i između dva rata, vidljiva su dva masovnija odlaska Drežničana na radove u inostranstvo: prvi se odnosi na odlazak u SAD i počinje negdje 1895. godine a traje do 1913; drugi se odnosi na Francusku i druge zemlje Evrope, a počinje 1926. i traje do 1939. godine.

Evropljani masovnije počinju naseljavati SAD od 1865. godine. Od tada pa do 1940. doseljeno je iz Evrope u SAD oko trideset pet miliona ljudi. Međutim, Drežničani počinju da odlaze na rad u SAD tek pri kraju XIX vijeka, kada su one već bile pune doseljenika iz drugih zemalja zapada. U to vrijeme kapitalizam u SAD ulazi u monopolistički stadijum i već početkom XIX vijeka one se pretvaraju u klasičnu zemlju trustova i monopola. Potpomognuta snažnom industrijom, koja je davala raznu poljoprivrednu mehanizaciju, i poljoprivreda naglo napreduje, pa SAD postaju glavni izvoznik žitarica i drugih namirnica u Evropu. Takav privredni razvoj iziskivao je sve veću radnu snagu koje, naročito krajem prošlog i početkom ovog vijeka, nije bilo dovoljno. Stoga su ekonomskoj emigraciji bila širom otvorena vrata u SAD.

U SAD približno se zna kome pripada koje mjesto i kakva uloga u društvu. Doseljenici, Anglosaksonci, prije svega Irci, Škoti i Englezi, držali su, a i danas drže, vlast i politiku. To se lako može zaključiti i po prezimenima: Kenedi, Nikson, Džonson, Regan itd. Glavni kapital drže doseljenici Jevreji. To se najbolje vidi i po podršci Izraelu koji danas s te strane prima obilatu i neprekidnu novčanu pomoć. Tehnologiju i proizvodnju drže pretežno doseljenici, Nijemci. Oni imaju u svojim rukama čitave grane industrije (na primjer: industrija piva i dr.) Talijani masovno drže ugostiteljstvo i mafiju. Emigranti iz Rusije, bivši grofovi i intelektualci, nalaze se pretežno u institucijama nauke, kulture, književnosti i si. Poljaci i neki drugi čine uglavnom srednji stalež (trgovci, zanatlije, predradnici, a ima ih i na višim položajima). Doseljenici iz naših krajeva

zauzimali su gotovo najnižu skalu u američkom društvu. Iza njih su bili samo obojeni.

Odlazak prvih Drežničana na rad u SAD pada oko 1895. godine. Ti prvi odseljenici, po svoj prilici, »uzbunili« su veliku masu Drežničana, tako da je krajem XIX vijeka zavladala »epidemija« odlaska u Ameriku. Veliki broj ljudi odlučuje se da ode u tu daleku zemlju, da nešto zaradi i time poboljša svoje imovno stanje. Cilj im je uglavnom bio da poprave staru ili naprave novu kuću, kupe nešto zemlje, ožene se i slično. Mnogi su tako i učinili, a veliki broj nikad više se nije vratio u rodni kraj.

Problema i poteškoća oko odlaska bilo je jako mnogo. Samo brodska karta je oko 1900. godine stajala približno 150 forinti, a što je u to vrijeme predstavljalo veliki izdatak. Osim toga, trebalo je za put pribaviti pasoš i druga dokumenta. Sve se to dobivalo preko Zagreba, pa je i to predstavljalo prilične izdatke i teškoće. Mnogi su se za te putne troškove zaduživali. Onima čiji su rođaci već radili u SAD, pa im slali brodske karte (»šifkarte«), bilo je mnogo lakše da se upute preko okeana. Ima mnogo anegdota o tim ljudima koji su se otiskivali od rodne grude na tako daleke pute. Tako je neki od naših Ličana čuo da za odlazak u Ameriku treba i neki pasoš. Dograbi on stočni pasoš i s nekom grupom krene na put. Na ulasku u brod traže mu pasoš, a on im pruži onaj stočni na kome piše »žuta krava, stara pet godina«. Pitaju ga: »Šta ti je ovo?«, a Ličanin odgovara: »Zar ne vidite da tu piše žuti Sava, peto godište, a to sam ja«. I tako je, navodno, uspio da ode u Ameriku. To je možda bilo i moguće, jer za menedžere koji su otpremali radnu snagu preko okeana nisu bili važni pasoši već radna snaga za rudnike. A Sava, iz ove priče, možda je bio baš takav.

Nevolje naših ljudi počinjale su već silaskom s broda u Njujorku. Njihov položaj od samog početka bio je jako težak. Osim snažnih mišica i, do tada, čeličnog zdravlja ni s čim drugim nisu raspolagali. Vrlo mali broj jedva je znao da se potpiše, a većina je bila potpuno nepismena. O poznavanju tamošnjeg jezika nije bilo ni govora. Poslodavci, koji su sačekivali brodove, odabirali su sposobnije i odvodili ih na radove. Najčešće su to bili rudnici ili javni radovi na novim prugama, putevima i građevinama. Briga o tim radnicima bila je nikakva. Ako se povrijedi na radu, otpušten je i dalje se niko više nije brinuo o njemu. Ako radnik pogine, niko za to nije odgovarao. Međutim, ako radnik na radu uništi ili ošteti alatku, onda se za to strogo odgovaralo.

Najveći broj Drežničana radio je najduže u rudnicima i teškoj industriji (čeličanama). To su bili ujedno i najteži i najslabije plaćeni poslovi. Mnogi su obolijevali u teškim uslovima rada, dubokim jamama rudnika i užarenim čeličanama. Veliki broj Drežničana radio je u Pensilvaniji, jednoj od industrijski najrazvijenijih država Amerike. U tom dijelu SAD, oko grada Pitsburga, ostalo je i zasnovalo porodice najviše Drežničana. U industrijskoj varošici Alikvipa ima mnogo porodica čiji su roditelji porijeklom iz Drežnice.

Svi Drežničani koji su odlazili na rad u SAD bili su čvrsto riješeni da se, nakon nekoliko provedenih godina na radu, vrate svojim kućama. Radi toga oni koji su već bili oženjeni nisu tamo vodili svoje porodice, već su to kasnije činili kad bi nešto zaradili i uspjeli da se skuće. Tada su žene, a nekima i djeca odlazili u Ameriku za njima. Neženjeni su posredstvom rodbine tražili buduće supruge iz rodnog kraja. Na taj način su se mnogi oženili »neviđeno«, jer su im žene odabirale majke, sestre ili tetke, u njihovo ime ih zaručivale i slale

budućim muževima. Interesantno je da su se svi ti brakovi održali i nije bio poznat gotovo nijedan slučaj razvoda.

Od ukupno 333 osobe, koje su otišle iz Drežnice na rad u SAD, muškaraca je bilo 307, a žena — djevojaka 26, ne računajući žene i djecu koji su naknadno odlazili. Od tog broja u SAD ostalo ih je za sva vremena 186 (vidi Prilog br. 1).

Drežničani su uglavnom živjeli po grupama u raznim mjestima gdje su radili. Na to ih je najviše prisiljavalo nepoznavanje jezika. U slobodno vrijeme, koje nije bilo veliko, na određenim mjestima bi se sastajali, razmjenjivali vijesti iz rodnog kraja, o svojim nevoljama; zabavljali se pjesmom i igrom, kartanjem i slično. To im je unekoliko ublažavalo odsutnost od porodice i mukotrpni život.

Prvih godina boravka u SAD Drežničani nisu pripadali nikakvim organizacijama. Kasnije su se učlanjivali u razne radničke organizacije, socijalističke partije ili sindikate. Kada je 1919. godine osnovana Komunistička partija SAD neki Drežničani su postali njeni članovi. Među prvima je bio Marko Trbović, koji je u SAD došao 1910. u svojoj 21. godini. Zbog svoje političke aktivnosti u radničkom pokretu SAD, on je osuđivan, proganjan i više puta otpuštan s posla, a 1933. preko partijskih veza otišao je u SSSR. Nakon trogodišnjeg boravka u SSSR-u, 1936. vratio se u Drežnicu, gdje je bio jedan od organizatora radničkog pokreta i kasnije organizator ustanka 1941. godine.

Doduše, i danas postoji, iako slabo djeluje, Komunistička partija SAD koja broji jedva desetak hiljada članova. Ona ne predstavlja neku značajniju političku snagu u SAD, ali i pored toga njeni su članovi izloženi stalnom proganjanju od državnih vlasti. Na žalost, nije poznato da li sada toj partiji pripada i jedan Drežničanin ili njihov potomak. Dvadesetih godina bilo je nekoliko Drežničana članova KP SAD, ali su i oni brzo prestajali biti članovi pod raznim pritiscima i proganjanjima. Ipak, važno je napomenuti da su i ti naši ljudi, koji su ostali tamo, postali sastavni dio ogromne radničke klase Amerike i da su s njom dijelili cijeloga svoga života svako zlo i dobro.

Veliki broj Drežničana koji su se za stalno nastanili u SAD zasnovao je tamo porodice. Prvih godina njima nisu čak ni dozvoljavali da podižu porodične kuće, dok su to raniji doseljenici činili. Tek kasnije su stekli i to pravo, a do tada su porodice stanovale u privatnim stanovima, ili u radničkim kolonijama. Izvjestan broj Drežničana, koji su bili malo otresitiji, nešto pismeniji i koji su mogli lakše naučiti jezik, lakše se probijao. Takvi su napuštali tvornice i rudnike i otvarali razne zanatske radnje ili kafane.

Jedan od takvih je i Stevan Duke Zrnić koji i danas živi u Alikvipi. On je napustio rudnik i otvorio brijačnicu, a kasnije kafanu gdje su se hranili i stanovali Drežničani. Zahvaljujući tome brzo se obogatio i postao jedan od najuglednijih građana tog mjesta i višegodišnji predsjednik Društva iseljenika. Njegova tri sina su liječnici i imaju vlastite bolnice. Osim porodice Stevana Zrnića, ima dosta Drežničana koji su stekli prilična imanja i dobre penzije, ali bi bilo teško nabrojati sve one koji su imali uspjeha. Mogu se istaći samo neki: porodica Ilije Petra Kosanovića (Krakar), Petar Maravić (Krakar), čiji je potomak Petar Maravić trenutno košarkaški as u SAD; Vajo Petra Kosanovića, Ilija Đurđa Tatalović Prajz i mnogi drugi.

Mnogi Drežničani su održavali veze preko pisama s rođacima, a izvjesnom broju porodica i pojedinaca izgubio se svaki trag. Vrlo mali broj iseljenika iz Drežnice, koji su u SAD otišli prije prvog svjetskog rata, nalazio se krajem

1980. godine u životu. Svega nekoliko muškaraca i žena koji imaju preko 80 godina još su živi. Najstariji od njih, Marko Radine Kosanović iz Krakara, ima 97 godina.

Potomci naših iseljenika žive tamo sasvim drugačije nego što su živjeli njihovi roditelji. Oni su masovno uspjeli u životu i postali ugledni građani SAD. Veliki broj njih je završio visoke škole i fakultete i probio se do najviših položaja u SAD. To se može reći i za malobrojne Drežničane koji su tamo otišli poslije drugog svjetskog rata, a koji su u Jugoslaviji završili odgovarajuće škole i fakultete, tako da sada među potomcima naših iseljenika ima doktora, profesora fakulteta, naučnih radnika, umjetnika, filmskih režisera, pa i milionera. Izuzev malog broja, svi oni visoko cijene i vole »stari kraj« — domovinu svojih predaka.

Prema prikupljenim podacima od iseljenika, koji su otišli u SAD, vratilo ih se 147 (vidi Prilog br. 1). Mnogi od njih su bili tamo na radu nekoliko godina, a neki su se zadržali i daleko duže. Po povratku narod ih je obično zvao »Amerikancima«. Oni koji su uspjeli zaraditi nešto dolara, obnavljali su svoja imanja, ali uglavnom su svi nastavili isti ili sličan život kao što su živjeli prije odlaska na rad u Ameriku. Doduše, bilo je i takvih koji su se vraćali bez prebijene pare i pocijepana tura. Neki su se vratili što su se zaželjeli porodice i rodnog kraja. Tako se neki Seočan vratio bez dinara u džepu samo zato, jer se, navodno, zaželio da spava u otavi na štali kada lupa kiša po krovu, a drugi jer nije mogao da izdrži bez pečenih pola i korabe. Velikom broju Drežničana nije se uopće isplatio tako dugi put i rad u Americi. Dosta ih je, umjesto dolara, zaradilo razne bolesti na teškom i mukotrpnom radu, tako da su postali doživotni invalidi. Poznata je činjenica da nitko od Drežničana nije donio u povratku toliko dolara da bi se time obogatio i udobno živio.

Na raznim radovima poginulo je 10 Drežničana a za mnoge od njih se i ne zna gdje su i kada sahranjeni.

Od iseljenika koji su otišli u SAD do 1913. godine 21 se odazvao pozivu i došao na solunski front da kao dobrovoljac učestvuje u oslobađanju svoje zemlje. Poznato je da su dvojica od njih poginula na solunskom frontu (Radulović Jovana Košta Jelić, rodom iz Radlovića i Ivošević Todor Catina iz Krakara), dok se jedan dobrovoljac po završetku prvog svjetskog rata vratio nazad u SAD (Zrnić Miloša Todor iz Zrnića). Ostali su krajem rata dobili dobrovoljačku zemlju i odselili iz Drežnice.

Odlazak na rad u zemlje Evrope

Po završetku prvog svjetskog rata veliki broj porodica (oko 250) iseljava se iz Drežnice u razne krajeve na kolonističku zemlju. Na taj način mnoga domaćinstva dobivaju nešto više prostora i zemlje, što im omogućava malo bolji život. Međutim, Drežnica ubrzo ponovo bilježi višak radne snage. Rijetki su oni koji su se između dva rata otiskivali na rad preko okeana. Drežničani su tada kao poznato dobri šumski radnici, nalazili posla po šumama Bosne i Srbije. Ali kada se poslije 1925. godine otvorila mogućnost za rad u Francuskoj, Belgiji i nekim drugim zemljama, mnogi odlaze tamo na rad i to pretežno na rad u šumama. Tako je u periodu od 1926. do 1939. godine na radu u Francuskoj,

Belgiji, Njemačkoj, Mađarskoj, Austriji i Italiji boravilo oko 100 Drežničana (vidi Prilog br. 2).

Veliki broj ovih radnika ostao bi i duže na radu u ovim zemljama, ali je njihov dalji opstanak ugrozio rat koji se iz dana u dan širio Evropom, počev od »anšlusa« Austrije 1938. godine. Zbog toga se gotovo svi vraćaju i nastavljaju rad kod kuće.[1]

Prilog 1

SPISAK

DREŽNIČANA PO SELIMA KOJI SU ODLAZILI NA RAD U SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE

SELO: DEBELI LUG

R. br.	PREZIME, očevo ime i IME	Godina odlaska	Ostao u SAD; potomstvo	Vratio se u rodni kraj
1.	2	3	4	5
1.	IVOŠEVIČ Pavla SIMO	1903.	DA – ima potomke	
2.	IVOŠEVIĆ Đurđa MIHAJLO	1903.	DA — poginuo na radu	
3.	IVOŠEVIĆ Mihajla TODE	1910.	DA — ima potomke	
4.	IVOŠEVIĆ Marka NIKOLA	1900.		DA —1920.
5.	IVOŠEVIĆ Nikole ĐUKAN	1901.		DA—1914. poginuo u I svjet. ratu
6.	IVOŠEVIĆ Nikole MILOŠ	1906.	DA — ima potomke	
7.	IVOŠEVIĆ Nikole MILE	1907.	DA — ima potomke	
8.	IVOŠEVIĆ Đurđa DMITAR	1903.	DA — poginuo na radu	

1 Na ovom radu s autorima su surađivali:
Bude Bosnić, Dušan Maravić, Gojko Maravić, Milutin Tatalović i Zivo Tatalović. Podatke iz spiskova (prilog br. 1 i 2) prikupili su za Ponorac, Debeli Lug i Brezno: Božo Ivošević (Bajmok), Ilija Radulović liko (Beograd) i Dušan Radulović (Bajmok); za Krakar i Radojčiće: Rade-Raca Ivošević (Bajmok), Pero Kosanović (Krakar—Drežnica), Rade Kosanović Radić (Surčin), Perica Radojčić (Radojčići—Drežnica) i Nikola Trbović Kovač (Bajmok); za Jagetiće i Pražiće: Sava Vukelić (Beograd) i Milenko Vukelić (Beograd); za Trboviće: Mile Trbović (Rijeka); za Tomiće: Rade Tomić (Beograd), Simo Tomić (Rijeka) i Ranka Zrnić (Beograd); za Centar: Dušan Maravić (Beograd), Jelena Tatalović (Beograd), Milutin Tatalović (Beograd) i Zivko Tatalović (Beograd); za Radloviće i Selište: Dušan Maravić (Beograd), Nikola Maravić (Bajmok), Nikola Radulović Belac (Bajmok) i Marko Radulović Jelić (Bajmok); za Zrniće, Nikoliće i Lokvu: Dane Maravić Kolar (Bajmok), Mile Maravić Cort (Bajmok), Đuro Radulović (Bajmok), Marko Zrnić (Beograd) i Đuro Zrnić (Beograd).

SELO: PONORAC

1 1 2 1	3 1	4 1	5
1. IVOSEVIC Miloša ILIJA, Rogović	1908.	DA-	■1913.
2. IVOSEVIC Danila PANTE	1908.	DA—	■1913.

SELO: BREZNO

1 1 2 1	3 1	4 1	5
1. BOSNIC MILAN, Rdon	1901.	DA — ima potomke	
2. RADULOVIC Luke PANTE	1900.	DA-	1906.
3. RADULOlC Luke VAJO	1901.	DA — ima potomke	
4. RADULOIC Luke ILIJA	1901.	DA — ima potomke	
5. RADULOVIC Todora DURAĐ	1910.	DA—	1918.
6. RADULOVIC Todora LAZO	1909.	DA-	■1913.
7. RADULOVIC Todora JANJA	1911.	DA — udala se; ima potomke	
8. RADULOVIC Gnjatije PETAR	1908.	DA—	dobrovoljac
9. RADULOVIC GNJATIJA	1906.	DA-	1910.
10. RADULOVIC MIHAJLO	1906.	DA—	dobrovoljac
11. RADULOVIC Ilije ALEKSA	1908.	DA-	dobrovoljac
12. VUKELIĆ Ilije LUKA	1909.	DA—	pog. 1944.

SELO: KRAKAR (KOVAČI I KOJICI)

1 1 2 1	3 1	4 1	5
1. TRBOVIĆ MILANKO Svetkov	1900.	DA-	1913.
2. TRBOVIĆ NIKOLA Svetkov	1901.	DA — nepoznato	
3. TRBOVIĆ Milanka MILIJA	1908.	DA — udala se; ima potomke	
4. TRBOVIĆ Milanka MICO, Dvizac	1903.	DA—	1906.
5. TRBOVIĆ Nikole DURAĐ	1906.	DA-	nepoznato
6. TRBOVIĆ Sime TODOR-TOSA	1904.	DA—	1906.
7. TRBOVIĆ RADE Radiša)	1901.	DA-	1905.
8. TRBOVIĆ Koste MICO	1904.	DA—	1906.
9. TRBOVIĆ Koste BRANKO	1939.	DA — ima potomke	
10. TRBOVIĆ Alekse NIKOLA	1901.	DA — nepoznato	

1 1 2	1 3	1 4 1 5
11 TRBOVIĆ Alekse DUŠAN	1902.	DA- — nepoznato
12. TRBOVIĆ Jose MILICA	1909.	DA- — udala se; ima potomke
13. TRBOVIĆ Alekse MILIJA	1919.	DA- — udala se; ima potomke
14. TRBOVIĆ Nikole VAJO	1908.	DA- — nepoznato
15. TRBOVIĆ Vasilija SIMO	1906.	DA —1909.
16. TRBOVIĆ Laze DMITAR	1903.	DA- — nepoznato

SELO: KRAKAR (KOSANOVlCl)

1	2 1 3	1 4 1 5
1. KOSANOVIĆ Sime (Studenta) ILIJE	1901.	DA- 1913.
2. KOSANOVIĆ Petra (Pepe) VAJO	1902.	DA — ima potomke
3. KOSANOVIĆ Petra (Pepe) DMITAR	1902.	DA — ima potomke
4. KOSANOVIĆ Petra (Pepe) MILIN	1900.	DA- 1903.
5. KOSANOVIĆ Tome DMITAR	1902.	DA — nema potomke
6. KOSANOVIĆ Tome STOJAN	1901.	DA — ima potomke
7. KOSANOVIĆ Save ILIJA	1903.	DA- nepoznato
8. KOSANOVIĆ Markine PETAR	1897.	DA— 1899.
9. KOSANOVIĆ Petra MILANKO	1900.	DA- 1912.
10. KOSANOVIĆ Petra ILIJA	1906.	DA — ima potomke
11. KOSANOVIĆ Markine RADINA	1897.	DA- 1899.
12. KOSANOVIĆ Radine MARKO	1898.	DA — ima potomke
13. KOSANOVIĆ Radine SIMO	1904.	DA — poginuo na radu
14. KOSANOVIĆ Radine ĐURO	1908.	DA — ima potomke
15. KOSANOVIĆ Radine MICAN	1908.	DA- dobrovoljac
16. KOSANOVIĆ Markine NIKOLA	1897.	DA— 1899.
17. KOSANOVIĆ Nikole ILIJA	1899.	DA — nema potomke
18. KOSANOVIĆ Vasilija MIHAJLO	1900.	DA- 1903.
19. KOSANOVIĆ Ilije (Tiše) KOŠTA	1901.	DA — nepoznato

1	2	3	4	5
20.	KOSANOVIĆ Ilije (Tiše) SIMO	1903.	DA-	-1905.
21.	KOSANOVIĆ Nike RADE (Đedan)	1900.	DA—	-1903.
22.	KOSANOVIĆ Ilije (Guslena) ALEKSA	1901.	DA — nepoznato	
23.	KOSANOVIĆ Dmita (Tiše) ILIJA	1901.	DA — nepoznato	
24.	KOSANOVIĆ Tome MILIJA	1899.	Da — udala se; nema potomke	

SELO: KRAKAR (BLAGAJ)

1	2	3	4	5
1.	IVOSEVIC Jove STANKO, Brico	1905.	DA-	dobrovoljac
2.	IVOŠEVIĆ Milanka PETAR	1903.	DA—	1906.
3.	IVOSEVIC Jandre BOZO	1904.	DA-	1909.
4.	IVOSEVIC Jandre RADE	1905.	DA—	1909.
5.	IVOSEVIC Jandre MANE	1905.	DA-	1909.

SELO: KRAKAR (ĆULE)

1	2	3	4	5
1.	IVOŠEVIĆ Laze (Mujage) MANE	1899.	DA — nepoznato	
2.	IVOŠEVIĆ Laze (Mujage) RADE	1899.	DA—	1910.
3.	IVOŠEVIĆ Đurđa JOVO	1905.	DA-	1913.
4.	IVOŠEVIĆ Dmitra STOJAN, Stojančić	1900.	DA—	1912.
5.	IVOŠEVIĆ Dmitra TODOR	1900.	DA-	1912.
6.	IVOSEVIC Bože STANKO	1906.	DA—	dobrovoljac
7.	IVOSEVIC Pante NIKOLA	1903.	DA-	1912.
8.	IVOSEVIC Jove ILIJA	1900.	DA- — ima potomke	
9.	IVOŠEVIĆ TODOR Catina	1906.	DA — dobrovoljac; pog. u I svj. ratu	
10.	IVOSEVIC Todora CVIJETA	1910.	DA— udala se; ima potomke	
11.	IVOSEVIC Rade DMITAR	1900.	DA — nema potomke	

1 1 2	1 3	1 4 1 5
12. IVOŠEVIĆ Rade MANE	1906.	DA —1914.
13. IVOŠEVIĆ Danila ĐUKO	1909.	DA — nepoznato
14. IVOŠEVIĆ ĐURAĐ	1901.	DA — ima potomke

SELO: KR AK AR (SEKULIĆI)

1 1 2 1	3	1 4 1	5
1. TRBOVIĆ Laze MILOŠ	1902.	DA — nepoznato	DA—1931. s troje djece
2. TRBOVIĆ Miloša NIKOLA	1901.		
3. TRBOVIĆ Đurđa ĐUKO	1901.		DA — dobrovoljac
4. TRBOVIĆ Sime MILANKO	1900.	DA — ima potomke	
5. TRBOVIĆ Sime VAJO	1902.		
6. TRBOVIĆ Sime MILAN	1900.		DA —1906.
7. KOSANOVIĆ Rade MILE (Plaščanin)	1900.		DA —1906.

SELO: KRAKAR (ĆOŠANI)

1 1 2 1	3	1 4 1	5
1. TRBOVIĆ Mane STOJAN	1900.	DA — nepoznato	
2. TRBOVIĆ Đurđa ILIJA, Ilijica	1900.		DA —1903.
3. TRBOVI Đurđa MANE	1900.	DA — nema potomaka	
4. TRBOVIĆ Rade MARTA	1907.	DA — udala se; nema potomaka	
5. TRBOVIĆ Rade STOJA	1907.	DA — udala se; ima potomke	

SELO: KRAK AR (ČUPIĆI I KELlĆl)

1 ; 2 1	3	1 4 1	5
1. ĆUPURDIJA Dmitra BOZO	1898.		DA — nepoznato
2. CUPRUDIJA Janka CIRO	1905.	DA- ima potomke	
3. MARA VIC Ilije SAVA	1905.		DA — nepoznato
4. MARAVIĆ Ilije STOJAN	1939.	DA— ima potomke	
5. MARAVIĆ Rade MILANKO	1899.	DA- nepoznato	
6. MARAVIĆ Petra PETAR	1899.	DA— nepoznato	
7. MARAVIĆ STE VAN Starčićov	1900.	DA — ima potomke	

SELO: RADOJČIĆI

1 1 2 1	3		1 4 1 5
1. RADOJČIĆ Mihajla GNJATIJA	1905.		DA — 1908.
2. RADOJČIĆ Save RADE	1903.	DA — ima potomke	
3. RADOJČIĆ Va je SAVA	1902.	DA — ima potomke	
4. RADOJČIĆ Bože MILIN	1905.	DA — nepoznato	
5. RADOJČIĆ Bože RADE	1904.	DA — ima potomke	
6. RADOJČIĆ Jose MILADIN	1906.	DA — ima potomke	
7. RADOJČIČ Jovana ALEKSA	1907.	DA — nepoznato	
8. RADOJČIĆ Mihajla MILIN	1905.	DA — ima potomke	
9. MARAVIĆ Miladina ILIJA, Pražić	1904.		DA — 1906.

SELO: JAGETIĆI

1 1 2 1	3		1 4 1 5
1. VUKELIĆ Save PERO (Zarubica)	1901.		DA — 1905.
2. VUKELIĆ Save SIMO (Zarubica)	1902.		DA —1906.
3. VUKELIĆ Save NIKOLA	1902.		DA —1912.
4. VUKELIĆ Save MIČO	1903.		DA—1919.
5. VUKELIĆ Milina NIKOLA	1903.	DA	
6. VUKELIĆ Milina TRIVO	1904.	DA	
7. VUKELIĆ Sime SARA	1931.	DA — udala se za Ivošević Dmitra Vager ovog	

SELO: PRAZlĆI

1 1 2 1	3		1 4 1 5
1. MARAVIĆ Mile BOZO, Milišin	1910.		DA —1918.
2. MARAVIĆ Josipa STANKO, Sušan	1902.		1923. sa suprugom i dva sina
3. MARAVIĆ Jose DANE	1900.		DA —1910.
4. MARAVIĆ STANKO, Stankela	1901.		DA — 1909.
5. MARAVIĆ Rade MILANKO, Pantin	1901.	DA — oženjen iz Bosnića	
6. MARAVIĆ Rade PANTE, Pantin	1903.	DA — ima potomke	
7. MARAVIĆ Save MIKA, Muvina	1908.	DA — udata za Pantu	
8. MARAVIĆ Petra SAVA, Badžinov	1901.	DA — ima potomke	
9. MARAVIĆ Petra ĐUKO, Badžinov	1901.	DA — ima potomke	
10. MARAVIĆ STEVAN, Svilan	1900.	DA — ima potomke	

SELO: TRBOVICI

1	1 2 i	3	1	4 1	5
1. TRBOVIĆ Đurđa MANE		1905.	DA-	• nepoznato	
2. TRBOVIĆ Đurđa DUŠAN		1906.	DA—	• nepoznato	
3. TRBOVIĆ GAJA		1905.		DA-	1912.
4. TRBOVIĆ ŠTAKA		1905.		DA—	1910.
5. TRBOVIĆ Jovana PETAR		1906.	DA-	ima potomke	
6. TRBOVIĆ Jakova ĐUKO		1906.	DA—	■ ima potomke	
7. TRBOVIĆ Jakova MILADIN		1905.	DA-	■ ima potomke	
8. TRBOVIĆ Duke VAJO		1903.		DA-	1910.
9. TRBOVIĆ Dude MARKO		1910.		DA—	1936. preko SSSR--a
10. TRBOVIĆ MILAN		1907.	DA—	nepoznato	
11. TRBOVIĆ DANICA		1910.	DA-	udala se	
12. TRBOVIĆ Pilje MARTA		1910.	DA—	udala se	
13. TRBOVIĆ Pilje DANICA		1909.	DA-	udala se	
14. TRBOVIĆ Jankića SAVA		1905.	DA—	nepoznato	
15. TRBOVIĆ Rade (Radeke) MANE		1906.	DA-	nepoznato	
16. TRBOVIĆ Rade (Radeke) ĐOKO		1905.	DA—	ima potomke	
17. TRBOVIĆ Luke DUKA		1910.	DA-	ima potomke	
18. TRBOVIĆ Luke GNJACA		1908.	DA—	nepoznato	
19. TRBOVIĆ Glavine MILE		1908.	DA		
20. TRBOVIĆ Glavine KOŠTA		1908.	DA		

SELO: TOMIČI

1 1	2 1	3	1	4 1	5
1. TOMIC Sime RADE		1905.		DA-	1920.
2. TOMIC Alekse TODOR		1908.		DA—	1920.
3. TOMIC Save MILIN, Pajin		1905.		DA-	1909.
4. TOMIC Save DMITAR, Pajin		1908.		DA—	1914.
5. TOMIC Rade NIKOLA, Popiljov		1904.	DA-	nepoznato	
6. TOMIC Milanka MILIN, Kuštrin		1910.		DA —	1920.
7. TOMIC Vaje NIKO, Vajkov		1913.	DA—	nije se ženio; umro	
8. TOMIC Vaje SAVA, Vajkov		1909.	DA-	ima porodicu	
9. TOMIC Vaje MILICA, Vajkova		1913.	DA—	udala se; ima porodicu	

1	2	3	4	5
10.	TOMIC Pere MILO, Milošić	1907.	DA — ima potomke	
11.	TOMIC Pere TODOR	1900.	DA — ima potomke	
12.	TOMIC LAZO	1904.	DA — ima potomke	
13.	TOMIC Miladina SAVA	1912.	DA — ima potomke	
14.	TOMIC Miladina ALEKSA	1908.	DA — nema potomaka	
15.	kćerka TOMIC MILADINA	1912.	DA — udala se i ima potomke	
16.	kćerka TOMIC MILADINA	1912.	DA — udala se i ima potomke	
17.	TOMIC Save DUŠAN (Savurinov)	1906.	DA — nepoznato	
18.	TOMIC Petra NIKOLA, Vuk	1897.		DA — 1900.
19.	TOMIC Alekse MANE	1912.	DA — ima potomke	

SELO: VUKELIĆI

1	2	3	4	5
1.	VUKELIĆ Nikole FILIP, Lukić	1907.	DA — poginuo u SAD	
2.	VUKELIĆ Dude ĐOKO, Lukić	1904.	DA — poginuo u rudniku	
3.	VUKELIĆ Ilije LUKA	1906.		DA — 1913.
4.	VUKELIĆ Marka JOVICA	1904.		DA —1913.
5.	VUKELIĆ Marka DURAĐ	1904.		DA — 1913.
6.	VUKELIĆ Stojana SIMO	1907.		DA—1910.
7.	VUKELIĆ MILIN, Pimić	1905.		DA—1913.
8.	VUKELIĆ MILIN, Brkić	1906.		DA —1913.
9.	VUKELIĆ Maksima ALEKSA, Lazić	1904.		DA —1932.
10.	VUKELIĆ Maksima BOCA	1904.		DA — 1920.
11.	VUKELIĆ Pante TODOR	1905.	DA — ima potomke	
12.	VUKELIĆ NIKOLA (Sveznalo)	1907.		DA —1910.

SELA CENTRA (SEKICI, VRUJAC, CENTAR, MARAVIĆl DO ŽUTIĆA):

1 **1**	2	3	4	5
1.	BOSNIC Ilije TODOR	1909.	DA — ima potomke	
2.	BOSNIC Ilije GOJKO	1925.	DA — ima potomke	

1	2	3	4	5
3.	BOSNIC Dmitra SAVA	1903.	DA — nema potomke	
4.	MARAVIĆ Ilije EVICA (Skipine)	1910.	DA — udala se, nema potomke	
5.	MARAVIĆ Save ILIJA (Skipine)	1910.		DA — dobrovoljac
6.	MARAVIĆ Mihajla MILE (Skipine)	1903.	DA — ima potomke[i]	
7.	MARAVIĆ Milina TODOR (Skipine)	1903.		DA —1919.
8.	MARAVIĆ Rade DURAĐ (Skipine)	1903.		DA—1919.
9.	MARAVIĆ Ilije RADE (Skipine)	1903.		DA —1919.
10.	MARAVIĆ Ilije MILANKO (Skipine)	1905.		DA —1913.
11.	MARAVIĆ Ilije PETAR (Skipine)	1905.	DA- ima potomke	
12.	MARAVIĆ Stanka MARKO (M. Draga)	1905.		DA —1919.
13.	MARAVIĆ Stanka MILE (M. Draga)	1905.	DA— ima potomke[k]	
14.	MARAVIĆ Stanka MICO	1913.	DA- ima potomke[t]	
15.	MARA VIC Stanka NIKOLA (M. Draga)	1908.		DA —1922.
16.	MARAVIĆ Nikole ILIJA (M. Draga)	1909.		DA — 1914.
17.	MARAVIĆ Nikole LAZO (M. Draga)	1901.	DA — nema potomke	
18.	MARA VIC Nikole ĐURAĐ (M. Draga)	1902.	DA- ima potomke	
19.	MARAVIĆ Nikole ILIJA (M. Draga)	1923.	DA— ima potomke	
20.	MARAVIĆ ĐURAĐ, Slanljić (M. Draga)	1901.	DA- ima potomke	
21.	MARAVIĆ Milanka SIMO (M. Draga)	1902.	DA— nepoznato	
22.	MARAVIĆ LAĆO, Ljumić (M. Draga)	1900.		DA—1919.
23.	MARAVIĆ ALEKSA, Bracić (M. Draga)	1903.		DA —1919.
24.	MARAVIĆ Alekse NIKOLA (M. Draga)	1903.		DA—1919.
25.	MARAVIĆ Filipa SIMO, Smit	1903.		DA —1935.
26.	MARAVIĆ Filipa DMITAR, Smit	1913.	DA- ima potomke	
27.	MARAVIĆ JOVO, Tošić	1910.	DA— nepoznato	

1 l 2	3	4	5
28. MAR A VIC Vaje SIMO, Strnorep	1908.	DA — ima potomke	
29. MARAVIĆ Sime RUŽICA (Vrujac)	1910.	DA — nepoznato	
30. MARAVIĆ Filipa SAVO (Centar)	1907.		DA —1913.
31. RADULOVIC Đurđa MILICA (Suljci)	1903.	DA — udala se i ima potomke	
32. RADULOVIC Đurđa MILIJA (Suljci)	1910.	DA — udala se i ima potomke	
33. RADULOVIC Milina NIKOLA (Lukići)	1910.		DA — dobrovoljac
34. RADULOVIC Todora MIHAJLO (Lukići)	1895.		DA — 1899.
35. RADULOVIC Alekse RADE (Berti)	1895.		DA —1919.
36. RADULOVIC Alekse NIKOLA (Berti)	1895.		DA —1904.
37. RADULOVIC TODOR (Berti)	1903.		DA —1910.
38. TATALOVIĆ MARKO (Kulaši)	1912.		DA — 1914.
39. TATALOVIĆ Mile ILIJA (Stanar)	1912.	DA — nepoznato	
40. TATALOVIĆ FILIP, Pođin brat (Centar)	1908.	DA — ima potomke	
41. TATALOVIĆ MARICA, Pođina sestra (Centar)	1908.	DA — ima potomke	
42. TATALOVIĆ Miloša MARIJA, Babić	1919.	DA — ima potomke	
43. TATALOVIĆ Đermana RADE (Zečevo Brdo)		DA — ima potomke	
44, TATALOVIĆ Nikole SAVA (Zečevo Brdo)	1903.		DA —1919.
45. TATALOVIĆ Milina JOSIP (Zečevo Brdo)	1903.	DA — ima potomke	
46, TATALOVIĆ Alekse ALEKSA (Zečevo Brdo)	1903.	DA — ima potomke	
47 TATALOVIĆ Milina ĐURAĐ (Zečevo Brdo)	1905.	DA — ima potomke	
4a TATALOVIĆ DMITAR, Miš	1913.		DA —1919.
49. TATALOVIĆ LAZO, Prajz	1914.	DA — ima potomke	
50. TATALOVIĆ Đurđa ILIJA	1910.	DA — ima potomke	
51- TATALOVIĆ Đurđa STO JAN	1914.		DA —1923.
52. TATALOVIĆ Ilije ĐURAĐ	1910.	DA — nepoznato	

1	2	3	4	5
53.	TATALOVIĆ Nikole SAVA	1907.		DA —1913. sa suprugom i dvoje djece
54.	TATALOVIĆ Nikole MILADIN	1910.		DA —1919.
55.	TATALOVIĆ Rade DANICA	1914.	DA — udala se i ima potomke	
56.	TATALOVIĆ Đurđa DMITAR	1913.	DA — ima potomke	
57.	TATALOVIĆ SMILJA, Radeka	1913.	DA — udala se i ima potomke	
58.	TATALOVIĆ MILEVA (Kiketć)	1915.	DA — udala se i ima potomke	
59.	TATALOVIĆ Mihajla DUŠKA	1912.	DA — udala se i ima potomke	
60.	TATALOVIĆ Rade DUŠKA	1914.	DA — udala se i ima potomke	
61.	TATALOVIĆ JOVO, Babić	1910.		
62.	TATALOVIĆ SIMO, Rokar	1910.	DA — nepoznato	
63.	TATALOVIĆ Mihajla TODOR	1914.	DA — nepoznato	
64.	TATALOVIĆ EVICA, Šmit	1910.	DA — udala se i ima potomke	
65.	TATALOVIĆ ILIJA, Belac	1914.	DA — nepoznato	
66.	TATALOVIĆ STOJAN, Bulić	1910.	DA — nepoznato	
67.	TATALOVIĆ MILE, Belac	1910.	DA — ima potomke	
68.	TATALOVIĆ Nikole JOVAN, Prajz	1909.		DA —1917.
69.	TATALOVIĆ NIKOLA, Radelić	1910.	DA — ima potomke	
70.	TATALOVIĆ MANE (Šekići)	1912.	DA — ima potomke	
71.	TATALOVIĆ SIMO, Cimo (Šekići)	1912.	DA — nepoznato	
72.	TATALOVIĆ JOSIP (Šekići)	1914.		DA —1920. sa suprugom
73.	TATALOVIĆ Petra NIKOLA (Šekići)	1910.	DA — nepoznato	
74.	TATALOVIĆ Mitra LAKO (Šekići)	1913.		DA —1922.
75.	TATALOVIĆ MARIJA (Šekići)	1912.	DA — ima potomke›	
76.	TATALOVIĆ Petra LAKO (Šekići)	1913.		DA —1919.
77.	TATALOVIĆ Save MILE (Vidovići)			

SELO: RADLOVIĆI

1	2	3	4	5
1.	RADULOVIC Đurđa LUKA, Grov	1904.		DA — 1910.
2.	RADULOVIC Luke TODOR Todorčić	1903.		DA — 1923.
3.	RADULOVIC Nikole RADE Radica	1898.		DA — 1909.
4.	RADULOVIC Todora ALEKSA (Pantokov)	1910.		DA — dobrovoljac
5.	RADULOVIC Todore NIKOLE (Pantokov)	1906.		DA — 1912.
6.	RADULOVIC Nikole ĐURAĐ, Sićan	1906.		DA — 1912.
7.	RADULOVIC Jovana KOŠTA, Jelić	1904.		DA — dobrovoljac; poginuo u I svjet. ratu
8.	RADULOVIC Rade MANE, Maka	1904.	DA — ima potomke	
9.	RADULOVIC Rajka MICAN	1907.	DA — tamo je poginuo	
10.	RADULOVIC RADE, Rapelj	1905.		DA — dobrovoljac

SELA: SELIŠTE I PAPEZl

1	2	3	4	5
1.	TATALOVIĆ Marka RADE, Papež	1902.		DA — 1921.
2.	TATALOVIĆ Rade DMITAR, Pgpež	1908.		DA — dobrovoljac
3.	TATALOVIĆ Vaje TODOR, Papež	1908.		DA — dobrovoljac
4.	RADULOVIC Gnjatije JOVAN, Belac	1903.		DA —1912.
5.	MARAVIĆ MILIN, Kubot	1906.	DA- tamo poginuo	
6.	MARAVIĆ Save NIKOLA, Kubot	1903.	DA— nepoznato	
7.	MARA VIC Aćima STOJAN, Kubot	1904.	DA- ima potomke	
8.	MARAVIĆ Aćima ĐURO, Kubot	1904.	DA— nepoznato	
9.	MARA VIC Gaje ĐURAĐ, Gajić	1900.		DA —1919.
10.	MARAVIĆ Stojana ĐURAĐ, Gajić	1909.		DA — 1919.

1	2	3	4	5
11.	MARA VIC Miloša SIMO, Nenić	1904,	DA — nepoznato	
12.	MARAVIĆ Janka NIKOLA, Gajić	1907.	DA — nepoznato	
13.	MARA VIC Jove MIHAJLO	1907.	DA — nepoznato	
14.	RADULOVIĆ Mihajla DUŠAN	1908.		DA — dobrovoljac
15.	RADULOVIĆ Ilije MIHAJLO, Crnjak	1907.		DA — 1909.
16.	MARAVIĆ ILIJA (Selište)	1902.		DA — 1912.
17.	MARAVIĆ BOZIDAR (Selište)	1903.		DA — 1919.
18.	MARAVIĆ Mane MILOŠ (Selište)	1907.		DA —1919.

SELO: ZRNIĆI

1	2	3	4	5
1.	ZRNIC SAVA Milošin	1907.		DA — dobrovoljac
2.	ZRNIC DMITAR Jovičin	1904.		DA — dobrovoljac
3.	ZRNIC Ilije NIKOLA Ilićov	1906.	DA — ima potomke	
4.	ZRNIC MANE Kostin	1903.	DA — nepoznato	
5.	ZRNIC MARKO Cukavin	1903.	DA — nepoznato	
6.	ZRNIC SIMO Milinov	1900.	DA — nepoznato	
7.	ZRNIC DURAĐ Milinov	1900.		DA — dobrovoljac
8.	ZRNIC Miloša MILOŠ	1904.		DA — dobrovoljac
9.	ZRNIC Manica VAJO	1906.		DA — dobrovoljac
10.	ZRNIC Alekse ILIJA	1904.	DA — umro	
11.	ZRNIC Alekse MILOŠ	1904.	DA — umro	
12.	ZRNIC Alekse ĐUKO	1904.	DA — poginuo; utopio se	
13.	ZRNIC Alekse SAVA	1904.	DA — poginuo u rudniku	
14.	ZRNIC Miloša TODOR	1906.	DA — 5 sinova i 5 kćeri	Došao kao dobrovoljac i ponovno se vratio u SAD.
15.	ZRNIC Miloša MIHAJLO	1906.	DA — nepoznato	
16.	TOMIC Đurđa IGNJATIJA	1905.	DA — nepoznato	
17.	ZRNIĆ Đurđa MANE	1905.	DA — nepoznato	

1	12	3	4	5
18.	ZRNIC KOŠTA, Kostić	1905.	DA — nepoznato	
19.	ZRNIĆ Đurđa JOVAN, Jović	1904.		DA— 1920.
20.	ZRNIĆ Đurđa SIMO	1906.	DA — ima 3 kćeri	Sin Nikola vratio se 1922. i ostao u Zrnićima.
21.	ZRNIĆ Vaje RADE	1906.	DA — nepoznato	
22.	ZRNIĆ Đurđa TODOR	1903.	DA — nepoznato	
23.	ZRNIĆ Nikole RADE	1904.	DA — nepoznato	
24.	ZRNIĆ Sime ALEKSA	1904.	DA — ima potomstvo	
25.	ZRNIĆ Duke STEVAN	1905.	DA — 3 sina i kćerka	

SELO: ČORTI

1	2	3	4	5
1.	MARAVIĆ Gnjatije NIKOLA	1903.	DA-	1912.
2.	MARAVIĆ Todora MlCO	1903.	DA—	1925.
3.	MARAVIĆ DMITAR Cvjetkin	1905.	DA — nepoznato	

SELO: NIKOLICI

1	2	3	4	5
1.	MARA VIC Petra DANE	1903.	DA-	1913.
2.	MARAVIĆ Petra PETAR, Pepa	1904.	DA — nepoznato	
3.	MARAVIĆ Petra MANE	1904.	DA — ubijen od bande	
4.	MARA VIC Jove MANE, Jovanda	1903.	DA — nepoznato	
5.	MARAVIĆ Rade NIKOLA, Repan	1905.	DA — nepoznato	
6.	MARA VIC Rade PETAR, Repan	1905.	DA—	1927.
7.	MARA VIC Marka RADE, Sprlja	1903.	DA-	1922.
8.	MARA VIC DMITAR Jovančin	1901.	DA—	1922.
9.	MARA VIC PETAR, Petrić	1901.	DA-	1920.
10.	MARAVIĆ RADE, Dobra	1903.	DA—	1920.
11.	MARAVIĆ MILOŠ, Brukvica	1904.	DA — nepoznato	

SELO: LOKVA

11	2	3 '	4	5
1.	RADULOVIC Todora NIKOLA	1901.	DA-	ima potomke
2.	RADULOVIC Todora SIMO	1901.	DA—	ima potomke
3.	RADULOVIC Vasilja RADE	1900.	DA-	ima potomke
4.	RADULOVIC Milina DANE, Grga	1907.		DA — 1912.
5.	RADULOVIC Milina NIKOLA, Grga	1907.		DA — 1912.
6.	RADULOVIC Vasilija LAZO, Lakica	1906.		DA — 1920.
7.	RADULOVIC Pante RADE, Raca	1906.		DA —1910.
8.	RADULOVIC Miće RADE Marin	1906.	DA—	ima potomke
9.	RADULOVIC Rade MARA Radetina	1904.	DA —	ima potomke
10.	RADULOVIC Rade RADE, Radetina	1903.		DA—1924.
11.	TATALOVIĆ Ilije ALE, Jojić	1900.		DA— 1922.
12.	TATALOVIĆ Ilije RADE, Jojić	1900.		DA — 1922.

ZBIRNI PREGLED — ODLASKA DREZNICANA NA RAD U SAD od 1895—1941.

Selo—zaselak	Otišlo	Ostalo	Vratilo se
1. Debeli Lug	8	6	2
2. Ponorac	2	—	2
3. Brezno	12	4	8
4. Krakar			
— Kovači—Kojići	16	9	7
Kosanovići	24	13	11
— Blagaj	5	—	5
— Cule	14	6	8
— Sekulići	7	3	4
— Cošani	5	4	1
— Cupići—Kelići	7	5	2
5. Radojčići	9	7	2
6. Jagetići	7	3	4
7. Pražići	10	6	4
8. Trbovići	20	16	4
9. Tomići	19	13	6

Selo—zaselak	Otišlo	Ostalo	Vratilo se
10. Vukelići	12	3	9
11. Centar	77	49	28
12. Radlovići	10	2	8
13. Selište—Papeži	18	7	11
14. Zrnići	25	19	6
15. Corti	3	1	2
16. Nikolići	U	5	6
17. Lokva	12	5	7
UKUPNO	333	186	147

Prilog 2

SPISAK

DREŽNIČANA PO SELIMA KOJI SU ODLAZILI NA RAD U ZEMLJE EVROPE DO 1941. GODINE

I — FRANCUSKA

Ponorac—Debeli Lug:

1. Ivošević Danila Dušan (otišao — vratio se)..... 1928—1930.
2. Ivošević Miloša Nikola, Rogović..... 1926—1930.
3. Ivošević Ilije Rade, Bikić..... 1926—1390.
4. Ivošević Mihajla Dmitar..... 1928. (tamo umro)

Brezno:

5. Vukelić Jove Dmitar..... 1927—1930.
6. Tatalović Petra Mićan..... 1928—1930.

Krakar—Radojčići:

7. Cupurdija Ilija, »Šuster« — Cupići..... 1937—1938.
8. Maravić Save Sava — Kelići..... 1937—1938.
9. Ivošević Mane, Pekar — Ćule..... 1928—1931.
10. Ivošević Gnjatije Rade — Radiša..... 1928—1937.
11. Ivošević Laze Nikola — Ćule..... 1927—1930.
12. Ivošević Laze Ilija — Ćule..... 1927—1928.
13. Ivošević Duke (Catine) Mile — Ćule..... 1928—1946.
14. Ivošević Duke (Catine) Tode — Ćule..... 1928—1930.
15. Ivošević Nikole Dušan-Duja — Ćule..... 1928—1930.
16. Kosanović Nikole Pero..... 1926—1928.
17. Kosanović Nikole Rade..... 1926—1928.
18. Kosanović Tome Rade, Radić..... 1928—1937.
19. Kosanović Petra-Pepe Ilija-Ile..... 1928—1930.
20. Kosanović Milina Nikola-Niko..... 1928—1930.
21. Kosanović Petra Nikola, Pintar..... 1926—1930.
22. Kosanović Miće Niko..... 1926—1930.
23. Kosanović Radina Joso..... 1926—1928.
24. Kosanović Radina Lako..... 1926—1928.

25. Kosanović Mile (Plaščanina) Hade..... 1937—1945.
26. Kosanović Mile (Plaščanina) Đuro..... 1937. (poginuo tamo)
27. Kosanović Mile (Plaščanina) Dušan..... 1938. (poginuo tamo)
28. Radojčić Milana Mićo..... 1928—1945.
29. Radojčić Ćire Branko..... 1928—1930.
30. Trbović Ilije Nikola — Kovači..... 1937—1938.
31. Trbović Ruže Rade — Kovači..... 1937—1938.
32. Trbović Bože-Ruže Dane — Kovači..... 1937—1938.
33. Trbović Dmitra Nikola — Kovači..... 1928. (poginuo tamo)
34. Trbović Koste Mićo — Kojići..... 1928—1931.
35. Trbović Rade Simo — Sekulići..... 1937—1938.
36. Tatalović Dmitra Mane — (Prajzi)..... 1936—1940.

Jagetići—Pražići:

37. Vukelić Nikole Sava..... 1937—1938.
38. Vukelić Nikole Mane Nikin..... 1937—1938.
39. Maravić Nikole Mićo Miladinčov..... 1937. (ostao i umro)

T *rbovići:*

40. Trbović Nikola Milbukov..... 1923.
41. Trbović Mićo »Dmitrin«..... 1937.
42. Trbović Jankića Ilija..... 1937—1938.
43. Trbović Glavine Lako..... 1937—1938.
44. Trbović Gajice Branko..... 1937. (ostao tamo)

Tornici:

45. Tomići Tode Rade..... 1939—1946.
46. Tomić Save Đurađ (Đurđina)..... 1939—1940.
47. Tomić Alekse Stevo, Suster..... 1935—1937.
48. Tomić Nikole Pero »Gajin«..... 1933—1937.
49. Tomić Tode Vejin..... 1937—1940.

Centar:

50. Maravić Rade Đukan — Skipine..... 1936—1945.
51. Maravić Todora Đurađ — M. Draga..... 1925—1945.
52. Todora (Mane Maravić) — M. Draga..... 1925—1945.
53. Maravić Todora Dušan — M. Draga.....< 1929. (ostao tamo)
54. Maravić Todora Milan — M. Draga..... 1933. (ostaotamo)
55. Radulović Jovana Panto — Lukići..... 1923. (poginuo u pokr. otpora)
56. Radulović Todora Nikola — Lukići..... 1936—1939.
57. Radulović Vida Božo — Lukići..... 1923—1927.
58. Radulović Jovana Nikola — Berti..... 1923. (ostaotamo)
59. Radulović Jovana Gojko — Berti..... 1923. (ostaotamo)
60. Radulović Jovana Dušan— Berti..... 1923—1937.
61. Tatalović Velimira Ilija..... 1936. (ostaotamo)
62. Tatalović Vaje Nikola — Prajz..... 1928—1930.
63. Tatalović Rade Đuro..... 1929—1932.
64. Tatalović Miloša Dušan.....1937 1939.
65. Tatalović Miloša Košta..... 1935 1938.
66. Tatalović Laze Pero..... 1928 1930.
67. Tatalović Đurđa Laćo..... 1928 1930.

Radlovići—Selište:

68. Maravić Laze Ilija..... 1934—1945.
69. Maravić Nikole Ilija..... 1939. (tamo umro)
70. Maravić Miloša Dmitar..... 1939—1940.
71. Radulović Miće Mihajlo..... 1932—1940.
72. Radulović Sime Nikola, Popović..... 1937—1940.
73. Radulović Todora Stojan..... 1937-—1940.
74. Radulović Sime Vajo..... 1937—1940.
75. Radulović Bože Božo..... 1937—1940.
76. Radulović Mihajla Nikola »Crnjak«..... 1937—1945.

Zrnići—Nikolići:

77. Maravić Alekse Rade »Koka«..... 1937—1939.
78. Maravić Vaja Čort..... 1937—1940.
79. Zrnić Marka Branko..... 1937—1940.

II — BELGIJA

1. Maravić Laze Mane-Škipine..... 1937. (ostao tamo)
2. Maravić Marka Mile — Selište..... 1937—1939.
3. Radulović Ilije Simo — Radlovići..... 1937—1940.
4. Radulović Bojke Dmitar — Radlovići..... 1937—1939.
5. Radulović Milana Mićan — Radlovići..... 1935—1939.
6. Tomić Laze Nikola — Tomići..... 1925—1936.
7. Tomić Save Milan — Tomići..... 1934—1938.
8. Vukelić Rade Dušan — Vukelići..... 1937—1939.

III — NJEMAČKA

1. Maravić Stanka Simo — Selište..... 1900. (ostao tamo)
2. Radulović Koste Petar — Berti..... 1939—1945.

IV — MAĐARSKA

1. Maravić Mihajla Đuro — Selište..... 1907. (ostao tamo)
2. Maravić Đurđa Mihajlo — Selište..... 1900. (ostao tamo)
3. Radulović Milina Dmitar..... 1907. (ostao tamo)
4. Vukelić Maksima Petar — Vukelići..... 1910—1920.

V — AUSTRIJA

1. Maravić Rade Sime — Selište..... 1903. (umro tamo)
2. Maravić Rade Nikola — Selište..... 1905. (ostao tamo)
3. Maravić Save Ilija — Selište..... 1908. (nepoznato)
4. Maravić Ilije Gnjatija — Selište..... 1905. (nepoznato)
5. Radulović Đurđa Todor — Radlovići..... 1907—1913.
6. Tomić Save Đuro — Tomići..... 1895. (ostao tamo)

VI — ITALIJA

1. Vukelić Ilije Vajo . . ..1912. (ostao tamo)

Svega:

— **Francuska.....79**
— **Belgija..... 8**
— **Njemačka..... 2**
— **Mađarska..... 4**
— **Austrija..... 6**
— **Italija..... 1**
Ukupno:.....100

Nikola Tomić Bojanov

Migracija naroda Drežnice u vremenu od 1920-1941. i njegovo učešće u NOR-u

Uvodne napomene

Mnoge porodice i pojedinci napustili su rodnu Drežnicu i opredijelili se za život u drugim krajevima zemlje — pod raznim okolnostima. Prikupljajući, sređujući i proučavajući podatke o ovim našim iseljenicima došli smo do saznanja da je prijetila opasnost da budu u potpunosti zaboravljeni, konkretnije rečeno, da se izgube kao Drežničani, a što bi se naročito desilo njihovim potomcima. Kontaktiranje s tim porodicama i pojedincima predstavljalo je svojevrstan doživljaj. Teško je u par riječi istaći kako su se osjećali sretnim potomci naše Drežnice kad su vidjeli da, poslije 5 do 6 decenija boravka van rodne Drežnice, nisu zaboravljeni.

Završetkom prvog svjetskog rata za Drežnicu i Drežničane nastupila su nova iskušenja. Zbog prenaseljenosti, malih posjeda, velikog broja članova domaćinstava i teških uslova za život i opstanak, u toku 1919. godine vrše se obimne pripreme za iseljavanje velikog broja porodica širom zemlje s ciljem da u novom kraju obezbijede bolje uslove života i bolju sutrašnjicu sebi i svojoj djeci.

Vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca donosi 1920. godine Uredbu o kolonizaciji i istovremeno vodi široku akciju za naseljavanje srpskog stanovništva iz bivše Austro-Ugarske u nove krajeve, a pretežno u Makedoniju, Kosovo, Metohiju i Vojvodinu. Nudi mu na izgled privlačne uslove: dosta obradive zemlje, stoke i pomoć za izgradnju stambenih zgrada, što veliki broj porodica i prihvata. Iseljavanje je otpočelo 1920. godine i nastavilo se sve do 1941. mada većinu iseljenika čine one porodice koje su se iselile između 1920. i 1925. godine. Njih su na teškom i vrlo rizičnom putu čekale velike teškoće i iskušenja.

Prema prikupljenim, provjerenim i sređenim materijlima, u periodu između dvaju ratova, Drežnicu je (kao dobrovoljci ili kolonisti) napustilo i naselilo se širom zemlje oko 260 porodica i oko 250 pojedinaca. Domaćinstva su bila sastava od 2—12 i više članova, što nam potvrđuje da se iz Drežnice iselilo oko 2000 lica.

Za Drežničane — dobrovoljce bili su određeni slijedeći krajevi: u Slavoniji — srezovi Virovitica i Podravska Slatina, a manje drugi srezovi; u Bačkoj — Bački Brestovac i rejon Subotice; u Banatu — Banatsko Aranđelovo i okolina; u Makedoniji — sela Erđelija i Doljane na Ovčem polju u štipskom srezu; te na Kosovu i Metohiji širi rejon Prištine i Drenice, s težištem u rejonu rudnika »Obilić« i »Trepča«. Manji broj porodica nastanio se u Beogradu, jedan dio u rejonu Valjeva, kao i u nekim drugim krajevima.

Pored svih napora koje smo učinili u prikupljanju podataka ubjeđenja smo da je sigurno i veći broj porodica odselio iz Drežnice u naznačenom razdoblju pa zato ove podatke treba uzimati kao takve.

Seoba « Makedoniju, te *iz* Makedonije u Slavoniju i Banat

Tokom 1920. i 1921. godine iz Drežnice se u Makedoniju (na kolonističku zemlju) odselilo 70 porodica od kojih se u toku 1924. i dijela 1925. godine 58 preselilo u Slavoniju i Banat. To su slijedeće porodice:

a) **Iz Krakara i Radojčića — 30 porodica:**

ĆULE:

Marija Ivošević (udova Milina »Zvrkana«) sa sinovima: Mićanom, Nikolom i Božom, te kćerkama: Anđom i Ružom u Petrovac.

Simo Ivošević (Bogić) sa suprugom Milicom i sinom Aleksom u Dubravu.

Ilija Ivošević (Zvrkan) sa suprugom Stojom i sinovima: Đurom, Savom, Dmitrom i njegovom suprugom Savom, te kćerkom Nedom u Kanjižu.

Mihajlo Ivošević (Zvrkan) sa suprugom Milicom, sinovima: Nikolom, Đurom i Markom, te kćerkama: Savom i Martom u Kanjižu.

Lazo Ivošević (Glavina) sa suprugom Stojom i bratom Brankom u Obilićevo.

BLAGAJ:

Sava Ilije Ivošević (Pola) sa suprugom Jekom i braćom: Nikolom, Petrom, Dmitrom i Ilijom u Petrovac.

Milan Ivošević (Kubra) sa suprugom Trivunkom, sinom Nikolom, kćerkom Dušankom i sinovcem Milošem u Obilićevo.

Jovan Ivošević (Mićin brat) i supruga Cvijeta (umrli i sahranjeni u Erđeliji).

Simo Alekse Ivošević (Pezić) sa suprugom Cvijetom, sinom Aleksom i bratom Đurom u Dubravu.

Dmitar Todora Ivošević sa suprugom Milicom i sinom Radom u Sopjansku Gredu.

Lazo Đurđa Ivošević (Cvijin) sa suprugom Marom, sinovima: Mihajlom i Savom, te kćerkom Anđelijom u Petrovac.

Mićo Ivošević (Pezić) sa suprugom i kćerkom Mikom u Detkovac.

Ilija Ivošević (Ile Cirković) sa suprugom Ružom, sinom Dukom i kćerkom Marom u Detkovac.

Miloš Ilije Ivošević (Cirković) sa majkom Martom, suprugom Anđelijom, te sestrama: Milijom i Anđelijom u Sopjansku Gredu.

Mane Ivošević (Viškalov) sa suprugom Evicom, dva sina, bratom Simom i sestrom Macom (ostali u Erđeliji do 1941. godine kada su protjerani u Srbiju).

KOSANOVIĆI :

Mihajlo Kosanović (Vajić) sa suprugom Marijom, sinovima: Đurom, Nikolom, Dušanom, Milinom, Gojkom, Milanom i Brankom u Aleksandrovac.

Dmitar Rade Kosanović (Mican) sa suprugom Marijom, sinovima: Radom, Ilijom, Đorđem i Mirkom, te kćerkama: Mirjanom i Radmilom u Obilićevo.

KOVAČI:

Nikola Bogdana Trbović sa majkom Ružom, braćom: Radom, Bogdanom i Danom, te sestrama: Anđom, Duškom i Božicom u Petrovac.

Anđelija Trbović (udova Todora) sa sinom Dušanom i pastorkom Milanom u Obilićevo.

SEKULIĆI:

Simo Trbović (Ktnjac) sa sinovima: Nikolom i Simom, te kćerkama: Milicom, Duškom i Ljubom u Petrovac.

Đuko Trbović-Đukica sa suprugom Jelicom, sinom Mićom i kćerkom Sarom u Gaćište.

Ilija Trbović (Gargašić) sa sinom Gaj om, njegovom suprugom Marom i njihovim sinovima: Đurom i Ilijom u Obilićevo.

Dmitar Đurđa Trbović sa ocem Đurđem, suprugom Jan jom, sinom Dukom i bratom Milošem u Sopjansku Gredu.

ĆPŠANI:

Božo Trbović (Cošan) sa sinom Dukom i njegovom suprugom Janjom, te drugim sinom Dmitrom, njegovom suprugom Sokom i njihovim sinom Nikolom u Obilićevo.

Ilija Trbović (Gargašić) sa sinom Gaj om, njegovom suprugom Marom i njihovim sinovima: Đurom i Ilijom u Obilićevo.

Dmitar Đurđa Trbović sa ocem Đurđem, suprugom Janjom, sinom Dukom i bratom Milošem u Sopjansku Gredu.

ČUPIĆI:

Đuko Cupurdija-Đukica sa suprugom Martom, sinovima: Radom i Milanom, te ocem Radom i majkom Milicom u Martince.

Ilija Cupurdija sa suprugom Senijom, sinovima: Milanom i Dušanom, majkom Stoj om, te sestrom Cvijetom u Petrovac.

KELIĆI:

Ilija Maravić (Puckin) sa suprugom u Banat.

Milin Maravić sa suprugom Marom, sinom Dušanom i bratom Mihajlom u Sopjansku Gredu.

Đuko Maravić (Đukin) sa suprugom Ljubom i sinom Dušanom u Banat.

RADOJČIĆl:

Nikola Jose Radojčić sa suprugom Anicom, sinom Aleksandrom, kćerkama: Zorom i Neđom, te sinovcima: Pajom, Božom i Savom u Sopjansku Gredu.

b) **Iz Jagetića, Pražića i Trbovića** — 9 **porodica**

JAGETIĆI:

Marko Vukelić (Popić) sa suprugom Latinkom, sinovima Radom i Stankom, te kćerkom Dušankom u Petrovac.

Mile Nikole Vukelić sa suprugom Anđom, ocem Nikolom, majkom Marijom, bratom Ilijom, te snajom Anđom i njenim sinovima: Aleksom, Zivkom i Nikolom te kćerkama: Smiljom i Ljubom u Petrovac.

PRAŽIĆl:

Nikola Milina Maravić (Tuca) sa suprugom Ružom, braćom: Savom, Aleksom i Milinom, te sestrom Danicom u Petrovac.

Sava Maravić (Muva) sa suprugom Ljubom i sinom Stevom u Noskovce.

Nikola Maravić (Rakljić) sa suprugom Milicom, sinovima: Brankom, Vajom i Perom u Obilićevo.

Dmitar Maravić — Mića sa strinom u Sopjansku Gredu.

Nikola Maravić (Kovinkin) sa suprugom Martom u Sopjansku Gredu.

Rade Maravić (Kovinkin) sa majkom u Sopjansku Gredu.

TRBOVlĆl:

Lako Trbović sa suprugom Martom, sinovima: Mićom i Đurom, te kćerkama: Jekom i Neđom u Sopjansku Gredu.

c) **Iz Tomića i Vukelića — 7 porodica.**

TOMlĆl:

Đurađ Alekse Tomić (Vukov) sa suprugom Janjom, te sinovima: Aleksom, Radom, Dmitrom, Ilijom i Milom u Obilićevo.

VUKELIĆI:

Mane Mihajla Batinić sa porodicama; detaljniji podaci nepoznati.

Nikola Đurđa Vukelić s porodicom u Obilićevo.

Stanko Laze Vukelić sa suprugom Evicom i sinom Simom u Obilićevo.

Đurađ Ignjaca Vukelić sa suprugom Marijom i sinom Đurom u Obilićevo.

Lazo Stanka Vukelić sa suprugom Milijom, sinovima: Stankom, Ilijom i Đurom, te kćerkama: Anđelijom i Neđom u Obilićevo.

Vasil Đurđa Vukelić sa suprugom i braćom Dukom (Putalj) i Nikolom (Pere) u Sopjansku Gredu.

d) Iz Šekića, centra Drežnice i Žutica — 15 porodica

ŠEKIĆI:

Petar Laze Tatalović (Peko) sa suprugom Milkom, sinovima: Lazom i njegovom suprugom Dušankom, Nikolom i njegovom suprugom Martom, Jovanom, Božom i Đurom, te kćerkom Milicom.
Cijela porodica, osim Nikole i njegove supruge Marte (koji ostaju u Makedoniji do 1941) prelazi 1924. u Bjelkovac.

Nikola Tatalović (Papa) sa suprugom Martom i sinovima: Stevanom i Manom, te kćerkom Neđom u Petrovac.

Stevan Tatalović sa suprugom i sinovima: Todom, Nikolom i Ilijom, te kćerkama: Sokom i Evicom u Petrovac.

VRUJAC:

Anica Tatalović (udova) sa sinom Mihajlom i kćerkama: Milkom i Savom u Petrovac.

Rade Petra Maravić (Gatar) sa suprugom i sinovima: Radom i Nikolom, kćerkom Milicom i sestrom Dušankom (ostaju u Makedoniji do 1941.)

VRUJAC — STANARI:

Mićo Jovana Tatalović sa majkom Stanom, bratom Manom i sestrama: Nedjeljkom, Martom i Dušankom (ostaju u Makedoniji do 1941).

Stojan Mihajla Tatalović sa suprugom Marijom, sinovima: Ilijom, Petrom i Jovanom, te kćerkom Janjom u Petrovac.

VRUJAC — PRAJZI:

Sava Nikole Tatalović sa suprugom Ljubom, sinovima: Milanom, Nikolom, Vladom i Svetozarom, te kćerkama: Milicom, Vukom, Danicom, Nadom i Smiljom u Dubravu.

Miladin Nikole Tatalović sa suprugom Milijom u Erđeliju — vratio se 1923. u Drežnicu.

Jovan Nikole Tatalović sa suprugom Andorn, te kćerkama: Macom, Nakom, Ljubicom i Bosiljkom u Bukovicu.

VRUJAC — PUVARI:

Milica Tatalović (udova Jovana) sa sinovima: Stevanom, Filipom, Đurom, Jovanom i Savom i kćerkama: Martom i Marijom, te Filipovom suprugom Martom (rod. Bosnić) i njihovim sinom Ilijom u Petrovac.

VRUJAC — RAKARI:

Petar Save Tatalović (Capić) sa suprugom Savom, kćerkom Danicom, te braćom: Todorom, Nikolom i Radom (ostaju u Makedoniji do 1941).

VRUJAC — STRNOREPI:

Đuro Maravić sa suprugom Smiljom, sinovima: Savom, Ilijom, Radom i Stevom, kćerkama: Marom i Milicom, te Savinom suprugom Bojom — sinovicom popa Sime u Peplane.

VRUJAC — ŠIKUTORI:

Nikola Petra Maravić (Polda) sa suprugom Martom i kćerkama: Milevom i Marom u Sopjansku Gredu.

ŽUTIĆI:

Sava Luke Maravić sa suprugom Savkom, te sinovima: Lazom sa suprugom Sarom i kćerkom Martom, Đurđem i suprugom Trivunkom, Dušanom i suprugom Jekom, Milanom sa suprugom Ljubom, kćerkom Neđom i sinom Manom. Položaj ove porodice 1924. godine mijenja se i to:
Dušan sa suprugom Jekom ostaje u Makedoniji do 1941. godine, Đurađ sa suprugom Trivunkom prelazi u Paulin-Grad kod Osijeka, a Savo sa ostalim dijelom porodice prelazi u Petrovac.

PALCI — LUKIĆI:

Mile Luke Tatalović (Lukijan) sa sinovima: Vladom, Veljkom i Manom, te sestrama: Marom, Sokom, Neđom, Marijom i Milicom (ostaju u Makedoniji do 1941).

e) Iz Radlovića i Selišta — 3 porodicc

RADLOVIĆI:

Kuzman Rade Radulović (Švilj) sa suprugom Dušankom, sinovima: Žarkom, Petrom, Brankom i kćerkom Evicom; te sinovima: Kuzmanom, Dmitrom i kćerkama: Štakom i Dušankom (od prve supruge).

(Kuzman sa suprugom Dušankom i djecom odlazi 1924. godine u Petrovac, a ostali dio porodice ostaje u Makedoniji do 1941).

Luka Radulović (Grov) sa suprugom Sarom, sinovima: Petrom, Simom i Manom, te kćerkom Martom (ostaju u Makedoniji do 1941).

Ruža Radulović (udova Grov) sa snaj om Evicom i unucima: Jovanom, Dejanom i Stojanom (ostaju u Makedoniji do 1941).

f) Iz Zrnića, Corta, Nikolića i Lokve — 6 porodica

Ilija Zrnić sa suprugom Marijom i jednom kćerkom u Brezik.

Dane Zrnić (Gnjacin) sa suprugom Ružom i sinovima u Obilićevo.

LOKVA:

Đuro Rade Tatalović (Jojić) sa ocem Radom, suprugom Katom, kćerkom Slavicom, te sinovima: Milošem i Slavkom u Obilićevo.

Božo Zrnić sa suprugom Sarom, sinovima: Stevom i Milanom, te kćerkom Milkom u Petrovac.

Đuro Zrnić sa suprugom Martom, sinom Milom, te kćerkama: Neđom i Zorkom u Petrovac.[1]

SEOBA NA KOSOVO I U METOHIJU

U vremenu od 1920. do 1936. godine iz Drežnice su se na Kosovo i u Metohiju (rejoni rudnika »Obilić i Trepča«) na kolonističku ili kupljenu zemlju odselile 24 porodice i to:

a) Iz **Jagetića, Pražića i Trbovića — 4 porodice.**

PRAŽIĆl:

Ilija Petra Maravić sa suprugom Latinkom, sinovima: Nikolom, Aleksom i Dušankom, te kćerkom Ksenijom.

Aleksa Petra Maravić sa suprugom Sarom, sinovima: Ilijom i Radom, kćerkama: Sofijom i Marom, te Ilijinom suprugom Marijom i sinom Aleksandrom - -Acom.

TRBOVIĆl:

Aleksa Ilije Trbović sa suprugom Anđom, sinovima: Ilijom i Đurom, kćerkom Smiljom, braćom: Vajom, Miladinom, Radom i Nikolom, sestrom Marom i Vajinom suprugom Duškom.

Lazo Ilije Trbović sa suprugom Marijom, sinovima: Radom, Ilijom, i Vajom, te kćerkama: Todorom: Milkom, Anđom, Marom, Nakom, Neđom i Evicom.[2]

b) Iz **Tomića i Vukelića** — 1 **porodica**

Savo Vukelić (brat pokojnog Milina Vrepčića) sa suprugom.

c) Iz **Šekića, Centra i** Zutića — 1 porodica

VRUJAC — BABIĆI

Nikola Rade Tatalović sa suprugom Đurđom, te sinovima: Vukom i Savom (ostaju do 1941. u istom mjestu).

1 Od porodica koje su ostale u Makedoniji 12 je istjerano u Srbiju 1941. od strane bugarskih fašista.
2 Ove četiri porodice tokom rata odselile su se na Kosovo.

d) **Iz Radlovića i Selišta — 6 porodica**

MARAVIĆI — SELIŠTE:

Nikola Rade Maravić (Crni — Gajić) sa majkom Smiljanom, suprugom Milicom, sinovima: Radom i Vladimirom, te kćerkama: Ljubicom i Nedeljkom.

Mihajlo Rade Maravić (Gajić) sa suprugom Marijom.

Stoj an Dmitra Maravić (Stojanović) sa suprugom Ružom, sinovima: Gojkom, Dmitrom, Milanom, Brankom i Dušanom, kćerkama: Nedeljkom i Martom, bratom Dmitrom sa suprugom Jelicom i sinom Stojanom, te sinovcem Nikolom.

KUBOTI:

Sava Rade Maravić (Segan) sa sinovima: Stojanom i Đurom, sna jama: Milkom i Evicom, unucima: Brankom i Đurom, te unukom Marom.

Mane Todora Maravić (Šegan) sa suprugom Milijom.

Mile Todora Maravić (Šegan) sa majkom Bojanom, suprugom Savom, sinovima: Manom i Radom, te kćerkama: Milkom i Marom.

e) **Iz Zrnića, Corta, Nikolića i Lokve — 10 porodica**

ZRNIĆl:

Aleksa-Ale Zrnić sa suprugom Marijom, dva sina i tri kćerke.

ČORTI:

Mane Dmitra Maravić (Cvjetkin) sa suprugom i troje djece.

Đuro Dmitra Maravić (Cvjetkin) sa suprugom Mikom, sinom Dušanom i Manom, te kćerkom Nedom.

Milan Sime Maravić sa suprugom Milkom, kćerkom Sofijom i sinom Radom.

Ilija Dmitra Maravić (Cvjetkin) sa suprugom Marom i kćerkom Kosom.

Dušan Dmitra Maravić (Cvjetkin) sa majkom Nedom i sinovima: Đurom i Nikolom.

Milan Sime Maravić sa suprugom Milkom, kćerkom Sofijom i sinom Radom.

Đuro Sime Maravić sa suprugom Mikom, sinom Dušanom i kćerkom Nedom.

Miloš Rade Maravić sa suprugom i djecom.

Miloš Dmitra Maravić sa suprugom Milicom, sinovima: Petrom i Milanom, kćerkom Ljubicom i sestrom Milicom.

NIKOLIĆI:

Lakan Ice Maravić sa suprugom Micom, sinom Petrom, kćerkom i bratom Radom.

f) **Iz Breznog — 1 porodica**

Milka (udova Va je) Radulović sa sestrom Nedom.[3]

g) **Iz Krakara — 1 porodica**

SEKULIĆI:

Milanko Trbović (stric Vaje Sekulića) sa suprugom Milicom, sinovima: Lazom i Vajom, te kćerkom Milijom 1919. odselio u Srijem, a potom 1920. (kada je dio Drežničana naselio Kosovo) ova porodica prelazi i naseljava se u Pomazatim kod Prištine. Završetkom rata porodica prihvata kolonizaciju u Novim Banovcima kod Beograda. Na čelu porodice je Lazo, sin pok. Milanka. Milanko i Milica umrli su prije rata i sahranjeni na Kosovu, a Milija je zasnovala svoju porodicu i živi u Vragolijama na Kosovu.

3 Sve ove porodice protjerane su od strane talijanskih i albanskih fašista 1941. godine *iz* Metohije.

SEOBA U SRBIJU

Iseljavanje porodica u Srbiju vršeno je u vremenu od 1921. do 1941. godine. Većina se naselila u Beogradu (7), u Murgašu kod Uba (6) i u širem rejonu Šumadije — ukupno 19 porodica:

a) **Iz Krakara i Radojčića — 3 porodice**

ĆULE:

Simo Ivošević (pop) sa suprugom Danicom.

ĆOŠANI:

Đuro Trbović sa suprugom Martom.

SEKULIĆI:

Nikola Trbović (pop) sa suprugom Neđom.

b) **Iz Šekića, Centra i Žutica — 11 porodica**

VRUJAC — ŠMITI:

Mile Maravić sa suprugom Martom i sinovima: Jovom, Todom i Danilom.

Ilija Maravić sa suprugom Ljubom, sinovima: Dušankom i Milanom, te sestrama: Marijom, Duškom i Sarom.

Dejan Mane Tatalović sa suprugom Gospavom i jednim sinom.

Svetozar Mane Tatalović sa suprugom Smiljom.

VRUJAC — ŠEKIĆI:

Božo Petra Tatalović sa suprugom Nadom i kćerkama: Ljiljom i Lelom.

VRUJAC — BABIĆI:

Simo Mihajla Tatalović sa suprugom Milijom, sinovima: Slobodanom i Mićom, kćerkama: Radmilom i Canom, te sestrama: Milicom, Dragicom i Zorkom.

Mićc Mihajla Tatalović sa suprugom Milicom.

Milan Mihajla Tatalović sa suprugom.

Miloš Miloša Tatalović sa suprugom Marom i sinovima: Bobom i Slobodanom.

Mane Mihajlo Tatalovć sa suprugom Darinkom i kćerkom Dragicom.

VRUJAC — KURANI:

Sava Maravić sa suprugom Bojom, sinovicom popa Sime iz Krakara.

c) **Iz Radlovića i Selišta — 2 porodice**

RADLOVIĆI :

Dragan Dušana Radulović (Švilj) sa suprugom Maricom.

Dmitar Dušana Radulović (Svilj) sa bratom Milanom.

d) **Iz Zrnića, Corta, Nikolića i** Lokve — **3 porodice**

ZRNIĆI:

Dmitar Alekse Zrnić (Buij an) sa suprugom Anđom i sinom Nikolom.

NIKOLIĆI:

Milan Đurđa Maravić sa suprugom Štakom i jednom kćerkom.

LOKVA:

Stevo Kosovac sa suprugom Štakom, sinom Radom i bratom Radom.

SEOBA U BANAT

U Banat, na dobrovoljačku zemlju, pretežno u Banatsko Aranđelovo od 1920. do 1921. godine iselile su 24 porodice:

a) Iz Krakara i Radojčića — 10 porodica

KOVAČI:

Milin Trbović (Kartač) sa suprugom i sinom Burom.

Mile Trbović sa suprugom i bratom Simom.

ĆULE:

Đuro Dmitra Ivošević (Đorđ) sa suprugom Cvijetom.

Aleksa Rade Ivošević sa suprugom Danicom.

Milan Rade Ivošević sa suprugom Marom.

Petar Đure Ivošević sa suprugom Bojom.

BLAGAJ:

Đurađ Ivošević sa suprugom Mikom i kćerkom Ankicom.

SEKULIĆI:

Mile Trbović sa suprugom Dragicom, sinom Milanom i kćerkama: Sofijom, Danicom i Duškom.

Aleksa Trbović s porodicom.

KOSANOVIĆl:

Smilja Kosanović-Mikica (Đurđeva) sa suprugom Dmitrom Maravićem na očevu dobrovoljačku zemlju.

b) Iz Vukelića — 1 porodica:

Vukelić Mihajla Senija sa sinovima: Mićom i Nikolom.

c) Iz Radlovića i Selišta — 8 porodica

SELIŠTE:

Todor Nikole Maravić (Jovančević) sa suprugom Savom, sinovima: Mihajlom i Đurom, te kćerkama: Martom i Milijom.

Mihajlo Nikole Maravić (Jovančević) sa suprugom Milicom.

Nikola Nikole Maravić (Jovančević) sa suprugom Milicom i sinom Đorđem.

Nikola Nikole Maravić (Jovančević) sa suprugom Danicom.

Dmitar Laze Radulović (Crnjak) sa suprugom Milicom i kćerkom Evicom.

Rade Maravić (Stojanović) s ocem Jandrom, majkom Vasili jom, ženom Milkom i sinom Milanom.

Božo Marka Maravić sa suprugom Martom.

PAPEZl:

Tatalović Vasilja Todor (Car) sa suprugom Sofijom.

d) Iz Zrnića, Corta, Nikolića i Lokve — 5 porodica

ZRNIĆI:

Stoj an Zrnić (iz Mićkove kuće) sa suprugom Marijom.

Milan Zrnić (Gojkov stric) sa suprugom Marom i sinom Radom.

Nikola Zrnić (Ilićev) sa suprugom Milijom i sinovima: Ilijom i Simom.

Todor Zrnić sa suprugom i sinom Đurom.

NIKOLIĆI:

Maravić Mare Božo sa suprugom Martom, sinovima: Rankom, Markom, Slavkom i Mirkom, te kćerkama: Darom i Mirom.[4]

4 Sve ove porodice, zbog posebnog statusa Banata u okrupiranoj Jugoslaviji, ostaju i tokom NOR-a u Banatu, a i danas tamo žive.

SEOBA U BAČKU

U Bačku, na dobrovoljačku zemlju, odselile su dvije porodice, a četiri porodice su kupile zemlju na Paliću i iselile u toku 1935. i 1936. godine.

a) **Iz Tomića — 1 porodica:**

Tomić Rade Gnjatija (Ićin) sa suprugom Milijom i kćerkama.

b) **Iz Sekića, Centra i Zutića — 5 porodica**

VRUJAC — PRAJZI:

Petar Nikole Tatalović sa suprugom Milkom i djecom.

ZEČEVO BRDO:

Đuro Tatalović (Zec) s porodicom.

Branko Tatalović-Zec (pandur) sa suprugom Milijom, sinom Rankom, kćerkama: Marijom i Smiljom, te bratom Đurom i njegovom suprugom Terezom.

ŠKIPINE:

Đuro Radulović (Šuljak) sa suprugom Nađom, sinovima: Radom, Milanom i Rankom, kćerkom Milicom, bratom Filipom i njegovom suprugom te sinom Nikolom i jednom kćerkom.

ŽUTIĆI:

Dmitar Maravić sa suprugom Anđom, sinovima: Dušanom, Đurom i Milanom, te kćerkom Ružicom.[5]

SEOBA U SLAVONIJU

Od 1920. do 1925. godine iz Drežnice se u Slavoniju, na kolonističku zemlju, odselio najveći broj porodica, dok se manji broj nastanio na kupljenoj zemlji. Do 1941. godine u Slavoniji su se nastanile ukupno 92 porodice. Pored toga, iz Makedonije su 1924. i 1925. prešle 53, pa se ovdje smjestilo 145 porodica.

a) **Iz Krakara i Radojčića — 23 porodicc**

KOVAČI:

Milanko Trbović (Dvizac) sa suprugom Stanom u Martince.

Ilija Trbović (Cvetkov) sa suprugom Milicom, sinom Nikolom, te kćerkama: Ljubicom i Danicom u Adžićevo.

Đuro Bože Trbović (Petljin) sa suprugom Janjom u rejon Osijeka.

BLAGAJ:

Mićan Ivošević-Micko sa suprugom Anom, te sinovima: Nikolom i Ilijom u Petrovac.

Milin Ivošević (»Talijan«) sa suprugom Anđom, sinovima: Lakom, Nikolom, Veljkom i Radom, te kćerkom Marom u Petrovac.

5 Sve ove porodice istjerali su mađarski fašisti 1941. godine u Srbiju.

KOJICI:

Rade Mihajla Trbović-Radiša sa suprugom Sarom u Dobrović.

ĆULE:

Ilija Laze Ivošević (Lazić) sa suprugom Marijom u Obilićevo.

Nikola Ivošević (Rogović) sa suprugom Macom, sinovima: Ilijom, Đurom, Radom i Nikolom, te kćerkama: Dušankom i Radmilom u Aleksandrovac.

Mihajlo Ivošević (Šepavi) s nećacima: Božom i Aleksom u Ovčaru.

Nikola Laze Ivošević (Lazić) sa suprugom Sirnicom u Obilićevo.

KELIĆI:

Nikola Maravić (Vajićov) sa suprugom i sinom Zivkom u Dubravu.

Peko Maravić (Vajićov) sa suprugom Vidom, sinom Vladom i kćerkom Vidom u Sopjansku Gredu.

KOSANOVIĆl :

Janja Kosanović (udova Duke »Studenta«) sa sinovima: Simom i Mićanom, kćerkama: Duškom, Ljubom i Danicom, te djeverom Ilijom u Dobrović.

Kojo Nikole Kosanović sa suprugom Savom, sinom Nikolom, te kćerkama: Zivkom i Zorkom u Martince.

Simo Ilije Kosanović (Ceka) sa suprugom Cvijetom, sinovima: Dejanom, Milanom, Brankom i njegovom suprugom Dragicom te kćerkom Marom u Obilićevo.

Nikola (Niko) Rade Kosanović sa suprugom Pavom, sinom Radom i kćerkom Biljanom u Lipik.

Ilija Pepe Kosanović sa suprugom Evicom u Dobrović.

SEKULICI:

Simo Trbović (»Amerikanac«) sa supru gom Maricom i sinovcem Simom u Sredice.

PALICE:

Simo Kosanović (Simić) sa suprugom Sarom, sinovima: Gojkom, Đurom i Rankom, kćerkom Kosom, sinovcem Mićom i sinovicom Danicom u Petrovac.

Dušan Sime Kosanović sa suprugom Ružom, sinovima: Ilijom, Simom i Mićom, te kćerkom Jekom u Petrovac.

Dmitar Save Kosanović sa suprugom Milicom u Comborje.

Đuro Sime Kosanović sa suprugom Miljom u Comborje.

b) Iz Jagetića, Pražića i Trbovića — 10 porodica

JAGETIĆl:

Ignjatija Vukelić-Ignjac sa suprugom Ankom u Petrovac.[6].

Janja Vukelić, (Simina supruga) sa sinovima: Milom, Gnjatijom i Vajom, kćerkama: Nakom i Neđom, te unukom Simom u Petrovac.

Petar Milina Vukelić-Pera sa suprugom Martom i sinovima: Milinom i Brankom, te kćerkama: Neđom, Milicom i Ljubom u Petrovac.

PRAŽIĆl:

Mane Maravić sa suprugom i sinom Radom u Sopjansku Gredu.

Božo Miliše Maravić sa braćom: Perom, Savom, Radom i Dušanom, te sestrom Dušankom u Brezik.

Stanko Josipa Maravić sa suprugom Štakom i sinovima: Miladinom, Josipom i Nikolom, te kćerkama: Sokom i Marom u Aleksandrovac.

6 Bio je građevinsko-željeznički preduzimač, čovjek koji je cijeli vijek gradio željezničke pruge, tunele i mostove. Poznati je stručnjak i van zemlje. Govorio je mnoge strane jezike. Prema sjećanju iseljenika Ignjac je gradio i dionicu pruge i tunel kroz Sargan planinu, na pravcu Užice—Sarajevo.

Nikola Ilije Maravić (Duća) sa suprugom Dragicom, sinovima: Đurom, Božom, Ilijom i Velimirom, te kćerkama: Marom, Micom i Kosom u Donji Miholjac.

Simo Vukelić (Keljo) sa suprugom Ružicom, sinovima : Milanom i Brankom, kćerkama: Zorkom, Ankom i Maricom, te Milanovom suprugom Macom u Aleksandrovac kod Slavonske Požege.

TRBOVIĆI:

Rade Trbović (Gliša) s majkom Marijom, suprugom Janjom, sinom Dušanom, kćerkama: Darom i Milicom, te braćom: Dušanom i Todorom u Petrovac.

Milanko Trbović (Drucko) sa suprugom Smiljanom u rejon Vinkovaca.

Lazo Trbović (Cunga) sa suprugom Martom, sinovima: Markom i Đurom, te pastorcima: Lazom i Dmitrom u Novakovce.

c) **Iz Tomića i Vukelića — 9 porodica**

TOMIĆl:

Đurađ Save Tomić (Đukan) sa suprugom Evlcom, kćerkama: Anđom i Milicom, te sinovima: Savom i Đurom u Podravsku 'Slatinu.

Mihajlo Vaje Tomić-Mića Vajkov sa suprugom Jekom, sinovima: Vajom i Milanom, te kćerkama: Milkom i Maricom u Dubravu.

Simo Tomić (Šimak) sa suprugom Evicom i sinom Filipom, te kćerkama: Marom i Anđom u Sopjansku Gredu.

Rade Jakova Tomić (Jakovljev) sa suprugom Sarom, sinovima: Savom i Emilom, te kćerkama: Danicom, Radmilom i Zorkom u Sopjansku Gredu.

Sava Nikole Tomić (Trojan) sa suprugom Anđelijom, sinovima: Dušanom, Perom i Manom, te kćerkama: Anđelijom i Martom u Pivnice.

VUKELIĆI:

Marija Vukelić (Šiljica) sa sinovima: Ilijom, Milanom, Nikolom i Zivkom, te djeverom Božom u Sopjansku Gredu.

Milanko Vukelić (Čopo) s porodicom u Pivnice.

Nikola Remije Vukelić s porodicom u Pivnice.

d) **Iz** Šekića, **Centra i /ulica — 36 porodica**

BOSNIĆI:

Ilija Mihajla Bosnić sa suprugom Štakom, sinom Mišom i kćerkom Koviljkom u Petrovac.

Rade Mihajla Bosnić sa suprugom Marijom, sinovima: Mihajlom, Todorom, Radom i Đurom, te kćerkom Milicom u Petrovac.

Savo Bosnić sa sinom Ilijom i snajom Smiljom, te unucima: Savom, Đurom, Simom i Filipom u Miljevce.

ŠEKIĆI:

Stoj an Miće Tatalović (Duća) sa ocem Mićom, suprugom Savom, sinovima: Mićom, Perom i Radom, te kćerkama: Dragicom i Marom u Obilićevo.

Đurađ Petra Tatalović (Polda) sa suprugom i kćerkom u Sopjansku Gredu.

Simo Tatalović (Cima) sa suprugom i sinovima: Stojanom i Simom u Sopjansku Gredu.

Đurađ Tatalović sa suprugom u Sopjansku Gredu.

Sava Tatalović sa suprugom Milicom, sinom Savom, te kćerkama: Jelenom i Ljubicom u Suhopolje.

Relja Filipa Tatalović sa suprugom Milicom i bratom Đurom u Podravsku Slatinu.

Milija Pantelije Tatalović sa sinovima: Dušanom, Radom i Đurom, te kćerkama: Evicom, Ružom i Ljubom u Pivnice.

ŠKIPINE:

Đuro Maravić sa suprugom Milicom, sinovima: Simom i Nikolom, kćerkama: Martom i Janjom, te Siminom ženom Dragom u Podravsku Slatinu.

VRUJAC:

Stoj an Đurđa Tatalović sa suprugom Milevom u Podravsku Slatinu.

Lazo Tatalović sa suprugom Smiljanom, sinovima: Savom, Đurom i Petrom, te kćerkom Nađom u Petrovac.

VRUJAC-TOŠIĆI :

Mane Maravić (Polda) sa suprugom Savom, sinom Blagojem, majkom Pantinkom i kćerkom u Sopjansku Gredu.

VRUJAC — PRAJZI:

Nikola Đurđa Tatalović (Zgonde) sa suprugom Milicom i sinovima: Radom, Simom i Savom, te kćerkama: Danicom, Milevom i Ankom u Petrovac.

KULAŠI:

Jovan Rade Tatalović sa suprugom Stojom i sinom Stankom u Ceminac.

VRUJAC — ŠlKUTORI:

Mane Pante Maravić sa suprugom Anđom, sinom Radom, kćerkom Milicom, te kćerkom Dmitra Tatalovića (Bulića) Smiljanom.

BERTI:

Aleksa Radulović sa suprugom Ankom i sinom Ilijom u Sopjansku Gredu

Ilija Rade Radulović sa suprugom Martom, braćom: Radom i Manom, sestrom Sarom, majkom Sarom, i Maninom suprugom Smiljom u Sopjansku Gredu.
Dane Ilije Radulović sa suprugom u Sopjansku Gredu.

BULIĆI:

Dmitar Dane Tatalović sa suprugom Milicom, sinovima: Dmitrom, Danilom, Mihajlom, Milom, Manom i Radom, te kćerkama: Ljubom, Smiljom i Marijom u Petrovac:

MARAVIC DRAGA:

Aleksa Maravić (brat pandura Rade) sa suprugom i dvoje djece u Bjelovar.

Mihajlo Maravić (brat Todanov) sa suprugom Milosavom, sinovima: Božom, Milanom, Nikolom i Dušanom, te kćerkama: Nadom i Milkom u Brezik.

PALCI:

Rade Save Tatalović — Raca sa suprugom, sinovima: Čedom, i Milenkom, ocem Savom, majkom Marijom, bratom Ilijom, te sestrama: Milicom i Savom u Petrovac.

Mile Jove Tatalović sa suprugom Danicom, te sinovima: Jovom, Milovanom, Rankom, Ilijom, Nikolom i Đurom u Petrovac.

Đuko Tatalović (Mežnar) s porodicom u Katinku.

Dmitar Tatalović sa suprugom Ljubom, sinom Todorom i kćerkama Jovankom i Nedjeljkom u Katinku.

VIDOVIĆl:

Đuro Save Tatalović-Đukica sa suprugom Sokom, sinovima: Nikolom i Savom, te kćerkom Desom u Petrovac.

Rade Save Tatalović-Raco sa suprugom Savom, te sinovima: Savom i Nikolom u Petrovac.

Nikola Save Tatalović sa suprugom Marom i sinom Radom u Petrovac.

Košta Đurđa Tatalović sa suprugom Martom, sinovima: Lazom, Nikolom i Đurom, te kćerkama: Štakom, Milijom i Danicom u Petrovac.

ZJALIĆI:

Lako Tatalović s porodicom u Petrovac.

Rade Nikole Tatalović sa suprugom Evicom, bratom Ilijom, sestrom Nedom i dva sina u Petrovac.

Simo Tatalović sa suprugom Janj om u Brezik.

Božo Tatalović sa suprugom Dragicom u Brezik.

Nikola Tatalović (Zec) sa suprugom Olgom, sinom Milenkom, bratom Đurom, te stricem Savom u Bjelovar.

e) **Iz** Kadlovića i Selišta — 3 porodicc

RADLOVIĆI:

Božo Radulović (Božina Grov) sa suprugom Marijom i sinom Vajom u Suhopolje.
Rade Vasilja Radulović (Svilj) sa suprugom Milkom i sinovima: Đurom i Milanom u Valpovo.

SELIŠTE:

Narandža Maravić (Kubot) sa sinovima: Nikolom i Savom, te kćerkama: Martom i Savom u Mikleuš.

f) **Iz Zrnića, Corta, Nikolića i Lokve — 4 porodice**

ZRNIĆI:

Jovan Dmitra Zrnić sa suprugom Milicom, sinovima: Jovanom, Vladom, Milošem, Čedom i Draganom, te kćerkama: Anđom, Ljubom i Milicom u Brezik.

Đuro Zrnić s porodicom u Podravsku Slatinu.

LOKVA:

Gnjatija Miloša Radulović sa suprugom Milijom, sinovima: Manom, Dmitrom i Mirkom, te jednom kćerkom u Bjelkovac.

Miloš Miloša Radulović s bratom Gnjatijom u Bjelkovac.

g) **Iz Breznog, Debelog Luga i Ponorca — 7 porodica**

Aleksa Ilije Radulović sa suprugom Ankom, sinovima: Ilijom, Gojkom i Nikolom, te kćerkom Jelkom u Podravsku Slatinu.

Đurađ Laze Radulović s porodicom u okolinu Osijeka.

Mihajlo Radulović sa suprugom Milosavom, sinom Ilijom, te kćerkama: Dragicom, Milicom i Janjom u Brezik.

Petar Ignjatije Radulović sa suprugom Sofijom, sinovima: Ilijom, Ignjatijom, Aleksom i Stevanom, te kćerkama: Ljubicom i Mirom u Petrovac.

Đurađ Alekse Radulović sa suprugom Marijom, sinom Aleksom, te kćerkama: Ankom i Milkom u Podravsku Slatinu.

Lazo Ignjatije Radulović sa suprugom Sarom, sinom Đurom, te kćerkama: Milkom, Duškom i Radmilom u Petrovac.

Mile Ignjatije Radulović sa suprugom Anđom, sinom Borom i kćerkom Bosom u Petrovac.[7]

SEOBA U DRUGE KRAJEVE HRVATSKE

Od 1920. do 1941. godine iz Drežnice se u razne dijelove Hrvatske odselilo 9 porodica:

JEZERA:

Dmitar Tatalović (Miš) sa suprugom i sinovima: Dmitrom, Milanom, Dragom i Ratkom, te kćerkama: Bosiljkom i Mirnom u Vitunj kod Ogulina.

ZRNIĆI:

Nikola Alekse Zrnić sa suprugom Sarom, sinovima: Aleksom, Đurom i Milošem, te dvije kćeri u Otok kod Ogulina.

NIKOLIĆI:

Petar Maravić sa suprugom Mikom, sinovima: Petrom, Milanom i Zivkom u Brinje.

SEKULIĆI:

Mirko Trbović (bilježnik) sa sinovima: Vladom, Đurom i Dejanom u Zagreb.

7 Do kraja juna 1941. ustaše su u Srbiju protjerale 131 doseljeničku porodicu dok su 2 prebjegle u Banat, nakon čega je u Slavoniji ostalo svega 12 porodica.

VRUJAC — PRAJZI:

Mihajlo Dmitra Tatalović sa suprugom Slavom, sinom Nenadom i kćerkom Nadom u Čakovac.

VRUJAC:

Filip Jove Maravić sa suprugom Ankom, sinovima: Jovom, Stevom, Đorđem i Nikolom, te kćerkama: Sävkom, Sofijom i Sekom u Brinje.

Mihajlo Mihajla Tatalović sa suprugom Anicom i sinom Radom u Vukovar.

VUKELIĆI:

Filip Nikole Vukelić (Pilipčić) sa suprugom Savom, sinovima: Dmitrom i Nikolom i Dmitrovom suprugom Marijom u Moslavinu.

TOMIĆI:

Rade Josipa Tomić (učitelj) sa suprugom Ljubom, sinovima: Josipom i Radom (Braco), te kćerkama: Verom, Mirom i Ljubicom (Koka) — 1925/26. prešli u Zagreb. Učitelj Rade i supruga Ljuba umrli su prije rata u Zagrebu.

SEOBA U BOSNU

Od 1920. do 1925. iz Drežnice je u Bosnu odselilo 5 porodica:

Todor Mihajla Bosnić sa suprugom Idom i sinom Veljkom u Prijedor.

ŠEKIĆI:

Milan Vaja Tatalović sa suprugom i sinovima: Rankom, Milanom i Stojanom u Sarajevo.

RADLOVIĆI:

Milica Radulović (udova) sa sinovima: Milanom i Draganom u Bosansku Dubicu.

Nikola Todora Radulović (Pantoković) sa suprugom Cvijetom i kćerkom Martom u Bosansku Dubicu.

Aleksa Todora Radulović (Pantoković) sa suprugom Martom u Bosansku Dubicu.

Život doseljenika u novim krajevima

Na prva razočarenja u novoj postojbini Makedoniji[8] nije trebalo dugo čekati. Uslovi za život na bezvodnom, pustom i sušnom Ovčem polju ni izbliza nisu ispunili želje i vizije novog života. Odrasli, a naročito djeca, masovno su umirali od malarije i drugih epidemija, nepoznatih u starom kraju. Gorštaci nisu mogli da se priviknu na nove uslove života i da se aklimatizuju na suptropsku klimu. Za razliku od onih koji su raspoređeni u selo Doljane, gdje je bilo nešto napuštenih turskih kuća i bolje zemlje, oni u Erđeliji su se našli na goloj, sušnoj i pustoj zemlji bez krova nad glavom, a sve se to znatno odrazilo na život iseljenika. U tim okolnostima, blagodareći životnom iskustvu i sklonosti za stvaranjem konačišta, Drežničani su se latili posla i počeli od zemunica, koliba i pojata, da bi do 1924. godine obezbijedili čvrst krov nad glavom. Ionako težak život, zagorčavao je i mali vodeni talog koji je uzrokovao slabe ljetine.

Muška radna snaga se pretežno angažirala na izgradnji pruge i puta Večes — Štip. Pored toga odlazila je na rad po šumama Srbije, dok je manji broj muškaraca, pretežno starijih, žena i djece obrađivao zemlju, izložen stalnoj opasnosti od komita organizacije VMRO. Želeći da spriječe »srbizaciju« zemlje, koju su smatrali svojom, komite su terorisale i zlostavljale doseljeničko stanovništvo. Kolika je to opasnost bila za koloniste, najbolje govori činjenica da je ondašnji režim te porodice naoružavao kako bi se same branile od nasrtaja komita.

Tokom 1924. godine, pošto je teror komita svakim danom rastao, spasavajući gole živote, predvođeni otresitijim i odlučnijim muškarcima, Drežničani nasilno zaustavljaju kompoziciju teretnog voza na stanici Štip i zahtijevaju da ih se vozi u Beograd, u Ministarstvo agrarne reforme, radi traženja neke bolje pokrajine za kolonizaciju, ili da ih vrate u njihovu Drežnicu. Nakon 15-dnevnog vozikanja i zadržavanja na sporednim kolosijecima, zaustavio se voz na maloj željezničkoj stanici Mikleuš, gdje su istovareni i s malim prtljagom poslani na zapuštena imanja i šume grofova Draškovića, Jankovića i Frajtaga, da ih krče, posjeduju, obrađuju i grade krov nad glavom. Dolaskom kolonista, povratnika iz Makedonije, broj drežničkih domaćinstava znatno je povećan u rejonima Viroviticе i Podravske Slatine.[9]

Uslovi za život u Podravini, mada u početku nevjerojatno okrutni, bili su ipak neuporedivo bolji nego u Makedoniji. Istina je da se počinjalo praktično

8 Sto se tiče provođenja agrarne reforme u Makedoniji i razvoja privrede u cjelini, »buržoazija nove države, Srbije i zatim Jugoslavije, nije bila zainteresovana za privredna ulaganja uopšle i napose u poljoprivredu na toj teritoriij. Tome treba dodati i nacionalno i političko ugnjetavanje u toku cijelog perioda. Otuda je ostao neriješen niz osnovnih pitanja za makedonskog seljaka, a u prvom redu pitanje zemljišnog posjeda. Taktika vladajuće klase da zaštiti interese veleposjednika (dobar dio ovdje su bili bivši turski feudalci) s Jedne strane, i kolonizacija »nacionalno sigurnih elemenata«, s druge strane, kompromitovale su sprovođenje agrarne reforme. U reformisani agrarni fond ušlo je samo 1,27V* od veleposjedničke zemlje, dok je 51,72% fonda bilo formirano oduzimanjem od posjeda ispod 20 ha. Makedonski seljak je dobio samo 39,55*/» zemlje iz tog fonda, dok je ostatak pripao kolonistima iz drugih krajeva Jugoslavije, a djelomično je ostao i nepodijeljen« (Enciklopedija Jugoslavije 5, str. 656).

9 »Negativan učinak na ekonomski razvitak Hrvatske između 1918. i 1941. godine vršili su: dugotrajna i nerazvijena agrarna reforma (191«—.1801) pretjerani agrarni karakter privrede 1 profesionalne strukture stanovništva, zavisnost ekonomske politike od inozemnog kapitala, ekonomski centralizam itd. Započeta pod pritiskom neposredne akcije masa, agrarna reforma 1918. godine imala je veliki program. Radikalno započeta, završila je konzervativno i reakcionarno. Veliki posjedi u Slavoniji s konačnim agrarnim maksimumom od 174 do 869 jutara, koji se povećava supermaksimumom, sačuvali su staro mjesto svojih vlasnika u društvenoj hijerarhiji i očuvali njihov utjecaj na vlast« (Enciklopedija Jugoslavije 4, str. 198).

ni od čega, s gole ledine, ali ovi, na sve spremni ljudi, vrijedni i snalažljivi, brzo su se snašli i počeli novi život. Vremenom su postajali dobri poljoprivrednici i odgajivači stoke, naročito svinja, dobrih konja i krava. Po mnogo čemu bili su vitalniji od svojih komšija i susjeda starosjedilaca. Država im je regulisala status kolonista, dodijelila 9 jutara zemlje po domaćinstvu i dala pomoć za gradnju kuća i poljoprivrednih zgrada.

Plodna zemlja i prostrani pašnjaci pružali su idealne uslove za gajenje stoke. Djeca pohađaju škole i stiču osnovno obrazovanje. Pojedinci su dobrim dijelom preko »Privrednika« otišli na izučavanje raznih zanata, jedan broj u više škole i u škole Jugoslavenske vojske i žandarmerije, neki na rad itd. Sve je to ostavilo značajan pečat na ove mladiće i djevojke. I kulturni život vidno je napredovao.

Za razliku od iseljenika u Makedoniji, i svega što su doživjela kolonisti u drugim krajevima,[10] ovi su znatno bolje prošli, pa smo se zato ograničili da istaknemo samo uslove života i rada Drežničana koji su odselili u Makedoniju.[11]

Slom Kraljevine Jugoslavije i položaj kolonista

Stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske nastupila su za koloniste veoma teška vremena. Tokom juna 1941. ustaše najgrubljom silom iseljavaju čitava doseljenička sela u Srbiju s parolom: »Tjeraj psine preko Drine«. U tim najtežim danima za naše narode komunisti Jugoslavije dižu svoj glas. Na žalost, zlikovci Pavelićeve NDH pojačavaju svoj divljački pohod pa tako i ovi kolonisti doživljavaju dramu. Neki od njih su na najbrutalniji način ubijeni, bilo kod kuće, bilo nasred sela, ili su odvedeni i bačeni u jame Velebita, a sve porodice (osim malog izuzetka) protjerane u Srbiju. Treba istaći da je određivan rok od 5 minuta za polazak, da se ništa (osim malo odjeće) nije smjelo ponijeti i da se sve, što su stvarali pune dvije decenije, moralo ostaviti.

Valja podsjetiti da su ustaše pojedincima izdavale propusnice, na hrvatskom i njemačkom jeziku, kao da se ne radi o nasilnom protjerivanju već »na temelju dragovoljno podnesene molbe dozvoljava se. .. slobodan prelaz u Srbiju, jer je isti konačno napustio područje Nezavisne Države Hrvatske. Mole se sve hrvatske i njemačke vlasti da imenovanome ne prave zapreke u putovanju. Vladin povjerenik«.

Pored ovako »urednih« propusnica, poznato je da su mnoge porodice iseljene bez ičega. Najveći broj ovakvih propusnica na temelju »dragovoljnosti« odveo je

10 U provođenju agrarne reforme i kolonizacije, npr. na Kosovu i Metohiji, uočljivi su slijedeći problemi: kolonisti su naseljeni na najplodniju zemlju, razmješteni duž najpogodnijih saobraćajnih linija i po dnu dolina. »Naseljenici su bili iz Crne Gore, Like (i Drežničani — pr. N. T.) Srbije i Hercegovine«. Doseljenici su sa sobom donijeli i navike iz starog kraja, što je imalo i pozitivnog utjecaja na dalji razvoj u ovom kraju. »Ali je ova kolonizacija imala i drugih posljedica. Između ostalog, ona je donekle povećavala agrarnu prenaseljenost ove regije, tj. zaoštravala jedan od najtežih lokalnih problema« (Enciklopedija Jugoslavije 7, str. 675).

»Na Kosovu i Metohiji oko 87% domaćinstava bavilo se poljoprivredom, a 0,1—2 ha imalo je 16.400 domaćinstava, od 2,01—5 ha 24.300 domaćinstava ili 62,6% svih domaćinstava, 55,8% domaćinstava bilo bez pluga, a 33,8% svih plugova bili su drvene ralice. Konačno, za agrarnu reformu oduzeto je 381.245 ha, od čega je kolonistima — dobrovoljcima (17.678 porodica) podijeljeno 142.588 ha« (Ali Hadri i Dučan Pejanović, Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija, NIU »Narodna armija«, Beograd, 1968 godine).

11 Uz najbolju volju, nismo bili u mogućnosti da saznamo za manji broj pojedinaca i utvrdimo mjesta u kojima su živjeli i čime su se bavili što bi nam, nema sumnje, olakšalo rad.

1

i naše Drežničane, ili pravo u Beograd, ili u logor u Bijeljini, koji je služio kao centar za daljnje protjerivanje. Iz Bijeljine mnoge porodice su protjerane preko Drine u Srbiju, a one snalažljivije, koje su imale nešto novca da potplate, prebačene su vozom u Beograd, ali sada s objavom koju je izdavao ured u Bijeljini, na osnovu naređenja vladinog povjerenika prema kojoj se imenovani »... mora, kao doseljenik, iseliti iz Bijeljine u svoje rodno mjesto Beograd ...« U nastaloj situaciji te propusnice i objave bile su jedina, iako ne sigurna, garancija da se spasi goli život od krvoločnih ustaša.

Kolonisti u Bačkoj pod terorom mađarskih fašista doživljavali su sličnu sudbinu kao i Srbi-kolonisti u NDH od ustaša: svi su protjerani u Srbiju ili u rodni kraj, ili su odvedeni u logore u Mađarsku.

Koloniste u Banatu, zbog posebnog statusa Banata u raskomadanoj Jugoslaviji, njemačke vlasti nisu protjerivale, osim što su sposobne za posao internirali na prisilni rad u Njemačku. Ove porodice u pretežnom broju i danas žive u Banatu. To su izrazito dobrovoljačke porodice koje u najvećem broju žive u Banatskom Aranđelovu.

Kolonisti na Kosovu ostali su u svojim selima, dok su oni iz Metohije, podvrgnuti najsvirepijem maltretiranju od talijanskih i albanskih fašista, bez igdje ičega, protjerani 1941. godine i kasnije, manjim dijelom u rejon Trepče, a većim dijelom u užu Srbiju (od Raške do Kraljeva).

Sličnu sudbinu doživjele su i porodice kolonista koje su ostale u Makedoniji. Izložene divljanju bugarskih fašista, te porodice su bez igdje ičega protjerane u Srbiju, u područja Leskovca i Niša, a neke su se zaustavile u širem rejonu Požarevca.

Pod raznim okolnostima u Srbiju je 1941. godine došlo oko 164 hiljade lica (izuzevši Slovence). Među njima su prošli kroz sva iskušenja i naši Drežničani bježeći pred razularenim i pobješnjelim hordama okupatora i domaćih izdajnika. U nastaloj situaciji za iseljenike sva je sreća što su naišli na izvanredno gostoprimstvo srpskog naroda, koji je doživljavao sličnu sudbinu. Uz puno razumijevanje za sva stradanja drežnički, kao i drugi iseljenici, našli su novo ognjište i ko zna po koji put nastavili život u novoj sredini bez ikakvih sredstava za život.

Treba istaći da je, za prihvat te ogromne mase protjeranih u Srbiju, u Beogradu organiziran Centar za prihvat izbjeglica u rejonu Auto-komande, koji je u stvari bio punkt odakle su izbjeglice raspoređivane i upućivane u unutrašnjost Srbije. Drežnički doseljenici raspoređeni su u tri osnovna područja: Mačvu, Šumadiju i Pomoravlje, gdje će otpočeti novi život u složenim ratnim uslovima.

Marinonetska vlada Milana Nedića, Draža Mihailović i Košta Pećanac, pokušavali su da pridobiju izbjeglice te da ih mobilišu u svoje redove, koristeći njihov težak položaj beskućnika. S ponosom možemo ustvrditi da su ovi izdajnici uspjeli pridobiti svega oko desetak ljudi što je beznačajno imajući u vidu broj drežničkih iseljenika protjeranih u Srbiju. Drežničke porodice u Srbiji, od prve ustaničke puške pa do završetka rata, masovno simpatišu i u granicama mogućnosti pomažu NOP, a omladina stupa u partizanske redove gdje u izvjesnom broju gine. Po završetku drugog svjetskog rata porodice, koje su bile protjerane, vraćaju se na svoja imanja, osim porodica iz Makedonije i izvjesnog broja protjeranih iz Metohije, koje odlaze kao kolonisti u Banat i Bačku.

I pojedinci napuštaju Drežnicu

U vremenu od 1920. do 1941. godine iz Drežnice je širom Jugoslavije otišlo »trbuhom za kruhom« oko 250 pojedinac i to kako slijedi:

a) *Na izučavanje zanata i rad, pretežno fizički — 156:*

Simo Nikole Batinić iz Vukelića.
Dušan Ivošević (Čirković) iz Blagaja, te Milan Todora Ivošević i Milica (Mika) Dmitra Ivošević iz Čula.

Milan Milina (Kurije) i Radan Dušana Kosanović iz Kosanovića; Dušan Kosanović (Plaščaninov) iz Sekulića.

Maca Nikole (Pape) Maravić iz Centra; Dušan Nikole Maravić, Đuro Vaje Maravić i Milija Mane Maravić iz Corta; Dušan Đurđa Maravić (Glišić), Mane Maravić (Maras), Miladin Ilije Maravić i Soka Maravić (Vuk) iz Maravić Drage; Miloš Alekse Maravić (Stipin) i Neđa Dmitra Maravić (Dmitrićeva), Marko Laze Maravić, Nikola Laze Maravić iz Nikolića; Dušan Laze Maravić, Jovan Laze Maravić, Jovo Laze Maravić, Košta Laze Maravić, Milan Laze Maravić, Milan Maravić (Jeličin) i Rade Maravić (Jeličin) iz Pražića; Đuro Nikole Maravić (Jovančević), Mile Sime Maravić (Šepin), Đuro Todora Maravić (Segan), Rade Todora Maravić (Šegan) i Zivko Ignjatije Maravić (Gajić) iz Selišta; Anka Save Maravić i Duška Save Maravić (Kiketići), Mićo Rade Maravić, Milan Ilije Maravić, Nada Rade Maravić i Simo Rade Maravić (Strnorepi), Ilija (Ico) Đurđa Maravić (Šikutori), Mane Nikole Maravić (Smiti) i Dana Mihajla Maravić (Tošići)— iz Vrujca.

Đuro Radulović (Cvaja), Nikola Mile Radulović, Jovo Laze Radulović i Vajo Laze Radulović iz Lokve; Janja Ilije Radulović, Mara Ilije Radulović (Belac), Manda Ilije Radulović (Belac), Marta Ilije Radulović (Belac) i Vladimir Ilije Radulović (Belac) — iz Selišta; Cedo Mile Radulović (Šarčov), Mićan Dmitra Radulović (Crni), Mihajlo Todora Radulović (Švilj) i Svetozar Đurđa Radulović (Šican) — iz Radlovića.

Aleksa Nike Tatalović, Bosiljka Vaje Tatalović, Dušan Milina Tatalović (Duda), Ljuba Nikole (Pape) Tatalović, Mara Nikole (Pape) Tatalović, Milan Dušana Tatalović, Nada Dušana Tatalović, Milena Milina (Puđe) Tatalović i Srđo Vaje Tatalović — iz Centra; Ilija Ilije Tatalović, Marija Ilije Tatalović i Mica Ilije Tatalović — iz Jezera (Miši); Dmitar Tatalović i Dmitar Rade Tatalović — iz Lokve; Mane Milina Tatalović (Zec) iz Nikolića; Draga Nikole Tatalović, Ljubica Nikole Tatalović, Ljubica Mile (pandura) Tatalović i Neđa Mile (pandura) Tatalović — iz Šekića; Dmitar Tatalović i Mileva Miloša Tatalović (Babići), Dušan Marka Tatalović i Sava Marka Tatalović (Kulaši) Đuro Đurđa Tatalović (Kurani), Nada Mane Tatalović (Trbović) i Sofija (Soka) Mane Tatalović (Prajzi), Jovo Filipa Tatalović (Puvari), Dragan Dušana Tatalović, Ljubica Dušana Tatalović, Neđa Dušana Tatalović i Rade Dušana Tatalović (Rakari), Nikola Mane Tatalović (Šmiti), Dušan Đurđa Tatalović (Suco), Đuro Rade Tatalović, Lazo Đurđa Tatalović (Laćo), Mihajlo Mane Tatalović, Miloš Steve Tatalović (Babić), Milutin Mane Tatalović, Pero Laze Tatalović i Ranko Rade Tatalović — iz Vrujca; Milan Marka Tatalović sa Zečeva Brda i Nada Mile Tatalović iz Zjalića.

Anđa Đurđa Tomić, Anka Milina Tomić (Basova), Danica Petra Tomić (Peričina), Dmitar Ilije Tomić (Buljan), Dmitar Mićana Tomić (Bajsanov), Đurađ Dmitra Tomić (Mitrićev), Đuro Veje Tomić, Ilija Ilije Tomić (Ipica), Ljubica Đurđa Tomić, Ljubica Miće Tomić (Bačvarova), Maca Alekse Tomić, Marija

Dmitra Tomić (Mitrićeva), Mika Mićana Tomić (Bajsanova), Mike Milina Tomić (Galina), Mika Mitra Tomić (Josina), Milica Rade Tomić (Jakovljeva), Mika Ilije Tomić (Milica Trojanova), Neđa Milina Tomić (Basova), Neđa Nikole Tomić (Trojanova), Neđa Save Tomić (Savkina), Nenad Steve Tomić, Savka Milina Tomić (Basova), Sirnica Ile Tomić (Rošović), Smilja Đurđa Tomić, Smilja Petra Tomić (Peričina), Stevan Marka Tomić (Šule), Todor-Toda Mićana Tomić (Bajsan).

Mane (lugara Mile) Trbović, Dušan Todora Trbović i Milanko Todora Trbović — iz Kojića; Marija Mihajla Trbović — Kovači; Mihajlo Rade Trbović i Petar Rade Trbović — iz Sekulića; Božo Trbović, Branko Trbović (Gajin), Mile Trbović (Gajin) i Rajko Rade Trbović — iz Trbovića.

Marta Vukelić, Milenko Nikole Vukelić i Mirko Nikole Vukelić — iz Jagetića; Božo Ilije Vukelić (Vogin), Dmitar Nikole Vukelić (Lukić), Dragan Milina Vukelić (Remin), Ilija Ilije Vukelić (Opančarov), Petar Ilije Vukelić (Opančarov) i Smilja Dmitra Vukelić (Vojvodina) — iz Vukelića.

Aleksa Dmitra Zrnić (Pantin), Dane Dane Zrnić (Danićev), Dane Ilija Zrnić, Đuro Đurđa Zrnić (Šnajdarov), Đuro Dmitra Zrnić (Pantin), Lazo Dmitra Zrnić (Pantin), Marica Nikole Zrnić (Danićeva), Mane Đurđa Zrnić (Jukin), Milan Dane Zrnić (Danićev), Milan Duke Zrnić (Opančarov), Mirko Alekse Zrnić, Milan Đurđa Zrnić (Đođin), Milija Ilije Zrnić, Nikola Ilije Zrnić, Nikola Spire Zrnić, Rade Ilije Zrnić i Rade Ilije Zrnić (Ilićov).

b) *Na poljoprivredne radove ■— 24:*

Ljuba Đurđa Kosanović iz Kosanovića; Dmitar Sime Maravić i Maca Maravić iz Corta; Dmitar Maravić (Dmitrić), Maca Maravić i Smilja Maravić — iz Nikolića; Đuro Nikole Maravić (Jovančević), Gojko Nikole Maravić (Jovančević), Milica Sime Maravić i Milka Sime Maravić — iz Selišta; Maca Radulović iz Lokve; Ilija Laze Tatalović iz Vrujca; Soka Marka Tomić (Šulina) i Mica Tomić (Viljarova); Anđa Zrnić (Kapselova), Anđa Nikole Zrnić (Đejina), Marija Duke (Šepavog) Zrnić, Marija Ilije Zrnić, Marta Milanka Zrnić (Nikina), Milan Zrnić (Lađanov), Nikola Nikše Zrnić, Nikola Savetine Zrnić, Rade Zrnić (Račić) i Štaka Milanka Zrnić (Nikina).

c) *U službenčka zanimanja — 18:*

Nada Đure Lončar, Mara Dušana (Simić) Maravić i Desa Dušana (Simić) Maravić, Dušan Mihajla Tatalović, Ljuba Milina Tatalović (Puđina), Mara Milina Tatalović (Puđina) i Nevenka Nikole Tatalović — iz Centra; Ilija Ilije Maravić iz Pražića; Branko Đurđa Radulović (Šicanov) iz Radlovića; Dušan Save Vukelić iz Jagetića; Milan Milina Vukelić (Remija) i Rade Nikole Vukelić (Lukić) — iz Vukelića; Nikola Miloša Tatalović iz Vrujca (Babići); Božo Rade Tomić (Pupiljov) i Gojko Veje Tomić; Bude Dane Zrnić, Dane Đurđa Zrnić (Šnajdarov) i Petar Dane Zrnić (Danićov).

d) *U podoficirske škole — 22:*

Rajko Ile Ivošević (Pezić) iz Blagaja (Lisina); Milkan Dane Maravić iz Pražića; Dušan Nikole Maravić i Rade Nikole Maravić — iz Selišta; Ljuban Milina Maravić (Strnorepi), Rade (Raca) Nikole Maravić (Smiti), Dušan Bogdana Tatalović

(Kiketići) i Ilija Laze Tatalović (Prajzi) — iz Vrujca; Mihajlo Vaje Tatalović i Sava Pante Vukelić (Papin) — iz Centra; Ljubomir Nikole Radulović (Radić) iz Radlovića; Dejan Nikole Tomić (Gajin), Nikola Bože Tomić (Bojanov), Nikola Dmitra Tomić (Mitrićev), Rade Đurđa Tomić (Jurin), Sava Đurđa Tomić (Savica) i Sava Sime Tomić (Simićev); Branko Koste Trbović iz Kojića; Mićo Nikole Vukelić iz Jagetića; Božo Đurđa Zrnić (Šnajdarov), Mićan Đurđa Zrnić (Đorđin) i Milan Ilije Zrnić (Kostin).

e) *U žandarmeriju — 12:*

Stojan Ćupurdija (Lukšin) iz Kelića (Krakar); Nikola Ivošević (Gnjatin) i Petar Ivošević (Pera Bogić) iz Ćula; Aleksa Alina Maravić (Corti); Nikola Đure Radulović (Popović) iz Radlovića; Dejan Mane Tatalović; Đuro Ilije Trbović (Čošan), Dušan Dmitra Trbović (Rašetarov) iz Kovača; Lazo Nikole Zrnić (Lugarov). Miloš Dmitra Zrnić, Rade Dane Zrnić i Simo Savetine Zrnić.

f) *U policiju* — 7:

Simo Ivošević (Siman) iz Ćula, Milan Nikole Maravić iz Selišta, Đurađ Nikole Radulović iz Radlovića; Milin Bogdana Tatalović (Kiketići) i Savo Laze Tatalović (Prajzi) iz Vrujca, Aleksa Nikole Vukelić iz Jagetića i Svetozar Ilije Zrnić (Bikanov).

g) *U financije — 3:*

Rade Todora Maravić (Todorina) iz Selišta, Mile Radulović (Berti) i Savo Jovana Radulović (Pavlinov) iz Radlovića.

Učešće drežničkih iseljenika u NOR-u

Jedan broj Drežničana, koji su pojedinačno napustili Drežnicu između dvaju ratova i živjeli u drugim krajevima, uspio je izbjeći zarobljavanje i vratiti se u rodni kraj. Svi ti povratnici aktivno su učestvovali u NOR-u od 1941. godine. Veliki broj njih je izrastao u visoke vojne rukovodioce i nalazio se na čelu partizanskih jedinica. Među njima ima dosta nosilaca Partizanske spomenice 1941. godine. Narodni heroji Jugoslavije iz Drežnice upravo i potječu iz ove grupe. Za razliku od onih koji su tokom rata bili van rodnog kraja, a neki pojedinci i na strani neprijatelja, grupa povratnika je tokom NOR-a ispoljila visoku patriotsku svijest i odanost KPJ, NOR-u i revoluciji, bez obzira na sve poteškoće. Oni pojedinci koji se nisu vratili u Drežnicu, bilo da su živjeli u Srbiji ili u drugim krajevima zemlje, bili su masovno privrženi NOP-u, a dobar dio njih je i učestvovao u NOP-u.

Okupacija i komadanje Jugoslavije 1941. doveli su u vrlo tešku situaciju drežničke porodice iseljene u Slavoniju, Makedoniju, Metohiju, Bačku i Banat. Njihovo masovno protjerivanje u Srbiju desilo se baš u vrijeme kada je pripreman ustanak naroda Jugoslavije i kada je Komunistička partija Jugoslavije pozvala narod na ustanak. Nalazeći se u situaciji da traže neko utočište za svoje porodice i da spašavaju gole živote, mali broj je bio u stanju da se odmah odazove tom pozivu, kao što je to bio slučaj s pojedincima (oko 30) koji su se tada

zatekli na radu ili školovanju u Beogradu i drugim mjestima širom Jugoslavije. Zavisno od situacije u pojedinim oblastima, gdje su bile razmještene izbjeglice, veliki broj je pomagao NOP. Tek od sredine 1944. izbjeglice se masovnije uključuju u NOR.

Od iseljenika iz Drežnice, kako onih s porodicama, tako i pojedinaca, koji su napustili Drežnicu između dvaju ratova, a nisu se povratili, aktivno je učestvovalo u NOR-u 167. Od njih je jedan narodni heroj, 9 nosilaca Partizanske spomenice 1941, 19 ratnih vojnih invalida; njih 30-ak su bili starješine u NOV i JNA, 36 ih je poginulo — kao borci, a žrtava fašističkog terora bilo je 41.

Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije 44 pojedinca su se vratila u Drežnicu, a od njih su 43 bili aktivni borci NOR-a. Među njima tri su narodna heroja, 12 je nosilaca Partizanske spomenice 1941, 5 ratnih vojnih invalida, 20 starješina u NOV i JNA; 11 ih je poginulo a 2 su pala kao žrtve fašističkog terora.

Prikupljeni i sređeni podaci pokazuju da je u NOR-u od 1941. do 1945. godine u partizanskim jedinicama ratovalo 167 boraca — Drežničana i Drežničanki koji su između dvaju ratova odselili iz Drežnice (a nisu se vratili u Drežnicu).

Podaci govore da je:

a) kraj rata (15. maja 1945) dočekao 131 borac,
b) u ratu poginulo 36 boraca,
c) 41 žrtva rata i fašističkog terora i
d) u Drežnicu se 1941. vratilo njih 44.

Živi borci 15. maja 1945.

ĐURO Ilije BOSNIC, borac od 1944; MILICA Rade BOSNlC, u toku NOR-a pionirka — kurir Okružnog komiteta Požarevac — stalna i sigurna veza tako da je i u najtežim situacijama uspješno izvršavala povjerene zadatke; RADE Rade BOSNIC (Raca), borac 1944; TODOR Rade BOSNlC, borac 1944; TODOR Mihajla BOSNIĆ, borac; VELJKO Todora BOSNlC, borac od 1942, rat je završio kao oficir JNA, a kasnije prelazi u SUP gdje radi do penzionisanja.

RADE Đure CUPURDIJA z Krakara (Kelići).

ALEKSA Alekse IVOŠEVIĆ (Pezić); NIKOLA Milina »Talijana« IVOŠEVIĆ (Veljko) — 1941. bježi ispred ustaškog terora iz Slavonije u Beograd, gdje uspostavlja vezu s naprednim omladincima-studentima, te prvih dana nakon dizanja ustanka u Srbiji napušta Beograd i odlazi u Posavski partizanski odred. Kao neustrašiv i hrabar borac postao je desetar, zatim komandir voda, pa zamjenik komandira čete. U KPJ primljen je 22. septembra 1941. godine. Tokom prve neprijateljske ofanzive učestvuje u borbama za Šabac, Valjevo, Ljuboviju, Bajinu Baštu i u odbrani Užica 29. novembra 1941. Zatim se povlači u sastavu snaga preko Zlatibora i na rijeci Limu ulazi u sastav legendarnog 3. valjevskog bataljona, koga drug Tito šalje natrag u okupiranu Srbiju. U ovom bataljonu, u osinjaku njemačkih i kvislinških divizija, vodio je danonoćne borbe sve dok bataljon nije desetkovan u strašnoj zimi 1941/42, a ostatak boraca iscrpljen do krajnjih granica zarobljen kod Uba. Međutim, Veljko uspijeva pobjeći u Beograd gdje produžava aktivan i organiziran rad za NOP. Po uspostavljanju veze s partizanima u istočnoj Srbiji (početkom augusta 1942) ilegalno odlazi u Požarevački partizanski odred »Veljko Dugošević« u kom prolazi sve dužnosti od borca i puškomitraljesca do političkog komesara odreda, na kojoj dužnosti

je teško ranjen početkom 1944. Pored dužnosti u odredu Veljko je član Sreskog partijskog povjerništva za srez golubački, a u oslobođenom Požarevcu 1944. on je, u činu kapetana, politički komesar vojnog područja. Kao teški ratni vojni invalid demobilisan je iz JNA krajem 1945. i upućen za sekretara Sreskog komiteta KPJ za srez Veliko Gradište. S ove dužnosti je povučen u Predsjedništvo vlade Srbije i krajem 1950. postao pomoćnik ministra za državne nabavke. Penzionisan je kao generalni direktor IEK-a Kostolac. Veljko je izuzetna ličnost — jednostavan, blizak, skroman i iznad svega veliki drug i komunista. Vanredno je voljen i cijenjen. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i većeg broja ratnih i mirnodopskih odlikovanja; RADE Milina »Talijana« IVOŠEVIČ, jedan od trojice sinova Milina »Talijana« — na sremskom frontu teško ranjen kao mitraljezac što je ostavilo trajne posljedice na njegov život, a danas kao ratni vojni invalid živi u Požarevcu. Sva trojica su iz Krakara (Blagaj). Nadalje ALEKSA Sime IVOŠEVIĆ (Bogić), ratni vojni invalid; ILIJA Nikole IVOŠEVIĆ (Rogović), borac i NIKOLA Nikole IVOŠEVIĆ (Rogović), borac i ratni vojni invalid — iz Krakara (Ćule); MILAN Đure IVOŠEVIĆ i NIKOLA Đure IVOŠEVIĆ iz Krakara (odselili u Banatsko Aranđelovo).

MIRKO Micana KOSANOVIĆ, RADE Mićana KOSANOVIĆ, NIKOLA Rade KOSANOVIĆ (Niko), borac od 15. januara 1942. u Psunjskom partizanskom odredu. Kao hrabar i snalažljiv borac postao je obavještajni oficir ovog odreda, a zatim obavještajni oficir Štaba 3. operativne zone Hrvatske, komandant Psunjskog područja, komandant Vojne oblasti 6. korpusa i pomoćnik zamjenika komandanta 6. korpusa. Imao je čin majora, a odlikovan je većim brojem ratnih i mirnodopskih odlikovanja. U poslijeratnom periodu vršio je razne dužnosti od tajnika sreza do povjerenika Oblasnog NOO-a Bjelovar. Sada je u penziji i živi u Lipiku; PAVA KOSANOVIĆ, Nikolina (Nikina) supruga, početkom 1943. s maloljetnom djecom bježi na oslobođenu teritoriju i na njoj radi s djecom kao borac i učiteljica do kraja rata, a za doprinos, koji je dala u prosvjećivanju djece pod vanredno teškim uslovima, odlikovana je Ordenom zasluga za narod. Svih četvero su iz Krakara (Kosanovići). Zatim: DEJAN Dmitra KOSANOVIĆ i RADOMIR Dmitra KOSANOVIĆ, borci iz Krakara (Palice).

ĐURO Vaje MARAVIĆ, borac od 1944. (Corti); DUŠAN Milina MARAVIĆ, ratni vojni invalid; VLADO Pero (Peke) MARAVIĆ, borac i ZlVKO Nikole MARAVIĆ (Vajićev), borac od 1943. — iz Krakara (Kelići); DUŠAN Mihajla MARAVIĆ iz Maravić Drage, borac i oficir JNA u penziji; MILAN Petra MARAVIĆ, borac; PERO Petra MARAVIĆ, nosilac Partizanske spomenice 1941. i 2IVKO Petra MARAVIĆ, borac — iz Nikolića; ALEKSA Milina MARAVIĆ i SAVA Milina MARAVIĆ, kapetan JNA — iz Pražića (Zidari — Tucani); BRANKO Nikole MARAVIĆ (Rakljić); ĐORĐE Ilije MARAVIĆ — u sastavu mnogočlane porodice 1919. odlazi na Kosovo. Clan je KPJ od prije rata i sekretar SKOJ-a u Prištini do 1943. kada je zarobljen, predan Nijemcima i interniran u Beč gdje ostaje do kraja rata u zarobljeništvu. Završetkom rata vraća se u zemlju, ali je zbog ratnih posljedica bolovao sve do smrti 1974. godine; ĐURO Nikole (Duće) MARAVIĆ, borac od 1943; ILIJA Alekse MARAVIĆ, otac Aleksandra-Ace, narodnog heroja. Rođen je 1896. godine, a u sastavu mnogočlane porodice odlazi na kolonističku zemlju na Kosovo. Povratnik je iz SAD gdje se upoznao s radničkim pokretom što mu znatno koristi u rudniku, tako da 1941. postaje član KPJ i sekretar partijske ćelije u rudniku »Crvene vodice«, gdje aktivno i organizirano radi za NOP. Godine 1943. uhapšen je od albanskih faši-

sta i prebačen u zatvor u Prištinu, a potom u Kosovsku Mitrovicu i predan Nijemcima koji ga kao zarobljenika koriste za rad u rudniku »Trepča«. Oslobođenjem Kosova 1944. Ilija postaje predsjednik prvog Sreskog NOO-a Vučitrn, a kasnije inspektor u Ministarstvu rudarstva Srbije gdje radi do penzioniranja. Umro je u Zemunu 1968. godine. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i većeg broja odlikovanja; SOFIJA Alekse MARAVlC, rođena 1907. Uz brata Iliju upoznala se s revolucionarnim idejama i u predratnim godinama bila jedna od uzornih žena u gračaničkom srezu. Početkom rata aktivno radi na organizovanju žena, sanitetskih kurseva i kurseva za obučavanje žena u rukovanju oružjem. Vrlo često, rizikujući i život, nabavljala je i prikupljala sanitetski materijal, te ga preko veza upućivala u partizanske jedinice. Pripadala je prvoj ilegalnoj i organizovanoj grupi žena, aktivista NOP-a u srezu. Novembra 1942. postala je član KPJ. Nijedan zadatak nije joj bio težak, bilo da se radilo o prenošenju pošte, oružja i municije, sanitetskog materijala ili ilegalnog partijskog materijala. Učestvovala je i u pripremanju i izvođenju akcija likvidacije domaćih izdajnika, kao i obezbjeđenju sastanaka MK KPJ i SKOJ-a u Prištini, koji su često održavani i u njenoj kući. Više puta je hapšena i zatvarana, ali je i u zatvoru bila agitator NOP-a i revolucije. Od 1942. je član Gradskog odbora AF2-a Prištine, a od oktobra 1943. član i Sreskog odbora AF2-a. Po oslobođenju Prištine bila je član prvog NOO-a i obnovljenog Gradskog odbora AF2-a. Godine 1952. je penzionirana, a nosilac je Partizanske spomenice 1941. i više ratnih odlikovanja; JOSIP Stanka MARAVIĆ, borac od 1944; NIKOLA Ilije MARAVIĆ — učesnik je oktobarske revolucije. U zemlju se vratio 1923. i priključio porodici na Kosovu. Kao član KPJ u toku NOR-a aktivno i organizirano radi za NOP u rudniku »Crkvene vodice«, a potom u pozadini do oslobođenja kada prihvata kolonizaciju i naseljava se u Novoj Pazovi. Tu je jedan od prvih predsjednika Sreskog narodnog odbora Nova Pazova; MILKA MARAVIĆ (Nikolina kćerka) rođena u Odesi, u toku NOR-a je najprije aktivno i organizirano radila za pokret, a potom stupila u 5. kosovsko-metohijsku brigadu u kojoj se borila do kraja rata; NIKOLA Stanka MARAVIĆ, borac od 1943. i ratni vojni invalid 100%; RADE Mane MARAVIĆ, borac od 1944. i STEVO Save MARAVlC (Muva), ratni vojni invalid — svi iz Pražića. Zatim DMITAR Stojana MARAVIĆ (Stojanović), 1941. protjeran s porodicom iz Metohije u rejon Trepče gdje sarađuje s NOP-om, a od 1944. do kraja rata je borac u kosovsko-metohijskim jedinicama; LJUBICA MARAVIĆ — početkom rata s porodicom protjerana iz Metohije u Srbiju, a od augusta 1943. do kraja rata borac; MILAN Nikole MARAVIĆ (Kubot), saradnik NOP-a od 1942. i borac od polovine 1944. Rat je završio kao komandir čete, na lični zahtjev demobilisan i s porodicom kolonizirao u Bajmok (Bačka); MILKA Sime MARAVlC (Šepina) — aktivno i organizovano radila za NOP od 1942. godine; RADE Todora MARAVIĆ (Šegan) — od 1941. je sarađivao s NOP-om, a od augusta 1944. pa do kraja rata je borac i 2IVKO Ignjatije MARAVIĆ (Gajić) — aktivno je i organirano radio za NOP u Požarevcu. Od 1941. član je SKOJ-a, od 1944. borac, a na sremskom frontu teško ranjen i ostao ratni vojni invalid. Svih šestero su iz Selišta. Nadalje: MILAN Ilije MARAVIĆ iz Vrujca (Šmiti), borac u Posavsko-tamnavskom partizanskom odredu od 1941, zarobljen 1942, a zatim pušten kući gdje ostaje sve do kraja rata; MILICA Mane MARAVIĆ i LJUBICA Mane MARAVIĆ, borci-bolničarke iz Vrujca — Šikutori (odselile u S. Gredu; ALEKSA Mane MARAVIĆ, RANKO Mane MARAVIĆ, LAZO Lake MARAVIĆ; LAZO (Lakica) Save MARAVIĆ, otac Đure Crvenog — po izgnanstvu u Srbiju septembra 1941. stupio u Posavski

partizanski odred u kome je s 56 godina bio najstariji borac. Borci, uglavnom mladići dvadesetih godina, odnosili su se prema njemu s dužnim poštovanjem što im je on očinski uzvraćao. Rado su slušani njegovi savjeti i duhovite dosjetke. Istakao se u borbama za vrijeme prve neprijateljske ofanzive u Srbiji — svi iz Zutića.

ALEKSANDAR Nikole (Nike) RADOJČIĆ iz Radojčića.

BRANKO Đurđa RADULOVIĆ (Šican) tokom cijelog rata je u Beloj Crkvi (Banat) aktivno i organizovano radio za NOP, a nakon oslobođenja Banata radi u Beloj Crkvi, Žabalju, Vršcu i Novom Sadu na raznim dužnostima SUP-a. Penzionisan je u činu majora; PETAR Rade RADULOVIĆ, pukovnik u penziji i ŽARKO Rade RADULOVIĆ — iz Radlovića. Zatim: SARA Smilje i Mane RADULOVIĆ (Jojići — S. Greda), borac u 8. crnogorskoj brigadi 1. proleterske divizije; MANDA Ilije RADULOVIĆ (Beici), aktivno i organizovano je radila za NOP od 1941, a član je KPJ od 1942. i VLADIMIR Ilije RADULOVIĆ (Čika Vlada Belac) od 1941. na radu u Zavodu za izradu novčanica u Beogradu. U danima ustanka odlazi iz Beograda i stupa u Valjevski partizanski odred gdje je teško ranjen i kontuzovan. Zarobljen je od Nijemaca i interniran u Njemačku gdje ostaje do kraja rata da bi se 1945. vratio. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i više odlikovanja. Umro je u Beogradu 1974 — iz Selišta.

DANE Dmitra TATALOVIĆ, borac od 1943; MIHAJLO Dmitra TATALOVIČ, borac od 1944. i MILE Dmitra TATALOVIĆ, borac od 1943. godine — tri brata (Bulići);

MILOŠ Đure TATALOVIĆ i SLAVKO Đure TATALOVIĆ iz Lokve;

ILIJA Mile TATALOVIĆ, borac od 1944. JOVO Mile TATALOVIĆ, borac od 1942. MILOVAN Mile TATALOVIĆ, borac od 1944, ratni vojni invalid i RANKO Mile TATALOVIĆ, borac od 1945. — četiri brata (Palei);

BOŽO Petra TATALOVIĆ — u radničkom pokretu od 1935. zbog čega je dva puta hapšen i više puta proganjan, borac u sremskim partizanskim jedinicama od 1944. godine; DUŠAN Milije TATALOVIĆ, borac i krajem rata komandir čete; ĐURO Milije TATALOVIĆ, borac i krajem rata komandir konjičke jedinice; MIĆO Stojana (Duće) TATALOVIĆ, od 1944. borac u 6. vojvođanskoj brigadi; MILAN Petra TATALOVIĆ, ratni vojni invalid 80%> i NIKOLA TATALOVIĆ (Peko), član KPJ od 1941. Iste godine zatvaran u Štipu, a nakon protjerivanja u Srbiju (V. Moštanica kod Beograda) zbog aktivnog i organiziranog rada osuđen od četnika na smrt, ali je izbjegao pogubljenje. Neposredno po oslobođenju prihvatio kolonizaciju u Novu Pazovu i bio jedan od predsjednika NOO-a Nova Pazova — svi iz Šekića;

MIĆO Sime TATALOVIĆ, od 1941. borac u Posavsko-tamnavskom odredu. Teško ranjen i zarobljen sproveden je u koncentracioni logor na Banjici. Osuđen je na 15 godina robije i otpremljen u Zabelu kod Požarevca odakle 1942. bježi kući te produžava aktivan i organiziran rad za NOP. Oslobođenjem Beograda postaje sekretar MK KPJ i MNOO-a za Ub. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i brojnih odlikovanja; OLGA Sime TATALOVIĆ, borac od 1944. u borbama kod Duvna teško ranjena (ostala bez noge) ratni vojni invalid 100°/o; MIĆO Mihajla TATALOVIĆ, od 1941. aktivno i organizovano radi za NOP zbog čega je u prvoj neprijateljskoj ofanzivi uhapšen i zatvoren u Ubu otkuda je pušten 1942. I nadalje produžava aktivnim i organiziranim radom, a po

oslobođenju Uba 1944. predsjednik je MNOO-a, član Sreskog NOO-a za Valjevo i delegat prvog saziva ASNOS-a. Bio je i kandidat za Ustavotvornu skupštinu Srbije na listi Jedinstvene NOF-e Jugoslavije; VUKO Nikole TATALOVIĆ, borac od 1943. u kosovsko-metohijskim jedinicama — svih četvero iz Vrujca (Babići) i NIKOLA Đure TATALOVIĆ (Vidovići), borac od 1944. Zatim: ĐURO Jovana TATALOVIĆ — u Zagrebu izučio »šusterski« zanat, a 1936. postao član KPJ i poznati fukncioner u sindikatu kožaraca. I supruga Dragica, medicinska sestra u bolnici, također je bila član KPJ. Njihov stan je bio utočište zagrebačkim ilegalcima, pa i visokim partijskim funkcionerima. Godine 1941. prelazi u Beograd gdje produžava aktivno i organizirano raditi za NOP sve do odlaska u partizane 1943. godine; ILIJA Filipa TATALOVIĆ — u Petrovcu kod Podravske Slatine 1941. izbjegao ubistvo od ustaša i pobjegao u Beograd odakle odlazi u Zvišdski, pa u Stiški i konačno u Požarevački partizanski odred »Veljko Dragošević« u kom ostaje do kraja 1941. kada je ranjen i s grupom partizana zarobljen. Nakon zvjerskog mučenja zatvoren je mjesec dana u Kučevu, potom prebačen u Zabelu kod Požarevca, a onda u zloglasni logor na Banjici gdje ostaje do januara 1943. Iz ovoga logora je s grupom zatvorenika interniran u grčki logor »Pavlamela« (Solun) i tu ostaje do juna 1944. Naime, tokom zatočeništva iz logora je uspostavljena veza s KP Grčke i Ilija s grupom od 9 logoraša bježi te se priključuje grčkim partizanima. Poslije dva mjeseca odavde je s grupom od 120 partizana i logoraša-Jugoslavena savezničkim brodom prebačen u Italiju (zaliv Torlak) gdje nastaje opće vrbovanje za opredjeljenje, a zatim preko Barija u Dubrovnik i raspoređen u 10. hercegovačku brigadu 29. udarne divizije. U borbama se dokazuje hrabrošću i ubrzo postaje član SKOJ-a, a zatim i član KPJ. Završetak rata zatiče ga u činu poručnika, a na dužnosti komandira čete. Prilikom oslobađanja Sarajeva teško je ranjen i liječen do juna 1946. Po izlasku iz bolnice postaje politički komesar čete, a s te dužnosti je, teško bolestan, u novembru 1946. demobilisan. Tada odlazi u Petrovac — mnogočlanoj porodici (šestoro maloljetne djece). Godine 1946. i 1947. je kooptiran u Sreski komitet KPJ Podravska Slatina. Krajem 1947. prihvata kolonizaciju i seli u Crvenku, a 1960. penzionisanjem završava radni vijek. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i više odlikovanja, ratni vojni invalid 80°/o i živi u Beogradu; PETAR Laze TATALOVIĆ, borac i podoficir u JNA. Sva trojica iz Vrujca (Puvari). Nadalje: MIHAJLO TATALOVIĆ (Mićo) i RANKO Rade TATALOVIĆ — od 1944. borac u 1. proleterskoj diviziji — iz Vrujca (Prajzi);

BOSILJKA Dmitra TATALOVIĆ (Miš), borac od 1942, MILAN Dmitra TATALOVIĆ (Miš), borac od 1942. i RATKO Dmitra TATALOVIĆ (Miš), borac od 1943. (odselili u Vitunj).

ILIJA Đurđa TOMIĆ (Vukov), ratni vojni invalid; RADE Đurđa TOMIĆ (Vukov); RADMILA Rade TOMIĆ, udana GUZINA (Jakovljeva), borac od 1944. i SAVO Rade TOMIĆ (Jakovljev), borac od 1944. i ratni vojni invalid; BOZO Rade TOMIĆ (Pupilj), borac od 1944. (1941. pobjegao iz Zagreba u Srbiju); DMITAR Ilije TOMIĆ (Buljan), borac od 1944. (od 1925. radi u rudnicima i na prugama u Srbiji); ĐURAĐ Dmitra TOMIĆ (Mitrićev), borac u slavonskim partizanskim jedinicama od 1942. — komandir voda — odlikovan Ordenom za hrabrost (od 1932. na radu u Slavoniji); RADE Đurđa (Jurina) TOMIĆ, borac od 1944. i ratni vojni invalid 100% — rat je završio u činu kapetana; SAVKA Milina TOMIĆ, udana RADIĆ (Basova), aktivno i organizovano radila za NOP u Beogradu i Azanji te penzionisana kao borac; SMILJA Petra TOMIĆ (Peri-

čina), aktivno i organizovano radila za NOP u Beogradu — član KPJ od 1942. i STEVAN Marka TOMlC (Šule), borac u 25. srpskoj diviziji od 1944. godine, a na radu u Slavoniji od 1930.

ĐUKO Bože TRBOVIĆ iz Krakara (Ćošani), DUŠAN Todora (Toše) TRBOVIĆ iz Krakara (Kojići), borac od 1944 — zbog suradnje s NOP-om uhapšen u Beogradu 1941. godine, a izlaskom iz zatvora 1942. prebjegao u Banat; BOGDAN Bogdana TRBOVIĆ; NIKOLA Bogdana TRBOVIĆ i ĐURO Milina TRBOVIĆ, borac od 1941. godine, a od formiranja 2. proleterske brigade u njenom je sastavu sve do kraja rata. Ostaje u JNA kao oficir, a penzionisan je u činu potpukovnika i živi u Rumi. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i brojnih ratnih i mirnodopskih odlikovanja. Sva trojica iz Krakara (Kovači);

ALEKSA Ilije TRBOVIĆ i supruga ANĐA — potječu iz porodice koja je učestvovala u NOB-u s 9 članova. Njihova kuća u Obiliću je tokom cijeloga rata bila baza u koju su se sklanjali ilegalci i borci NOR-a, u kojoj su održavani sastanci i preko koje su održavane veze sa selima u gračaničkom srezu. Porodica je bila živi primjer ostalima kako se treba boriti za slobodu, a protiv neprijatelja svih boja. Anđa i Aleksa su odlikovani ratnim odlikovanjima, a kao penzioneri žive u Beogradu; ILIJA Alekse TRBOVIĆ, od 1942. član SKOJ-a i borac u kosovsko-metohijskim partizanskim jedinicama do kraja rata — do penzioniranja oficir JNA; ĐURO Alekse TRBOVIĆ, najmlađi član brojne porodice boraca, rođen 1931. Od 1941. član je pionirske organizacije, a 1943. je primljen u SKJ i do kraja rata izvršavao zadatke za potrebe NOP-a — pretežno kao kurir. Iako maloljetan, bio je hapšen i zatvaran zbog aktivnog i organizovanog rađa. Danas je jedan od izvršnih sekretara u Predsjedništvu CK SKJ; SMILJA Alekse TRBOVIĆ (iz pomenute porodice) kao napredna omladinka primljena u SKOJ 1941. godine, a 1944. u KPJ otkada je i borac u kosovsko-metohijskim partizanskim jedinicama. Demobilisana u činu poručnika i danas radi u SIV-u; VAJO Ilije TRBOVIĆ (Aleksin brat) kao aktivan i organiziran borac od 1942. do kraja rata — penzionisan i živio na Kosovu do smrti; MILADIN Ilije TRBOVIĆ (Aleksin brat), prvoborac, član KPJ postao je 1941. i cijeloga rata radio za NOP. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i brojnih odlikovanja — penzionisan iz JNA kao kapetan; NIKOLA Ilije TRBOVIĆ (Aleksin brat), borac od 1942. u makedonskim jedinicama; ĐUKO Lake TRBOVIĆ i DMITAR Lake TRBOVIĆ — svi iz Trbovića.

MIĆO Nikole VUKELIĆ iz Jagetića — za NOP je radio ilegalno u Beogradu odakle krajem 1941. prelazi u Jagodinu (Svetozarevo). Borac je od 1944. godine, a zatim politički komesar Komande mjesta Jagodina. Godine 1946. demobilisan je iz Komande vazduhoplovstva, pa se nalazio na odgovornim dužnostima u privredi. Poginuo je nesretnim slučajem 1953;

RADE Vasilja VUKELIĆ, major JNA u penziji; drugi sin Vasilja VUKELIĆA, inženjer — aktivni oficir; MILAN Milina (Remije) VUKELIĆ, borac od 1944. u 6. ličkoj proleterskoj diviziji. Rat je završio kao oficir; MILAN Sime VUKELIĆ, član KPJ od 1939. Zbog progona od ustaša 1941. prebjegao u Beograd gdje je (kao i u drugim mjestima Srbije) ilegalno radio za NOP, a rat je završio u činu kapetana; MACA VUKELIĆ (Basova), Milanova supruga, tokom NOR-a radila aktivno i organizirano za NOP te penzionirana kao borac i PETAR Ilije VUKELIĆ (Opančarov), član KPJ od 1943. — tokom rata aktivno i organizovano radio za NOP u Beogradu — svi iz Vukelića.

ĐURO Dmitra ZRNlC (Pantin) — 1941. bježi u Srbiju i do 1944. pomaže NOP, a dalje je borac na sremskom frontu; ALEKSA Dmitra ZRNlC (Pantin), pomagao NOP, a od 1944. borac; BOZO Đurđa ZRNIČ, borac NOR-a i kapetan JNA do penzionisanja; MARA Alekse ZRNIĆ — protjerana s porodicom 1941. iz Metohije u Srbiju (rejon Kraljeva) gdje postaje borac, a poslije rata starješina JNA. Penzionisana je u činu kapetana I klase; NIKOLA Nikše ZRNIĆ, do 1944. pomagao pokret, a od tada do kraja rata borac; RADE Ilije ZRNIĆ (Ilićov) — 1941. pobjegao u Beograd, a od 1942. borac u 2. proleterskoj brigadi. Rat završava kao politički komesar bataljona i ostaje u JNA te je penzionisan u činu pukovnika — ratni vojni invalid; SIMO Nikole ZRNIĆ, penzionisan kao major JNA, nosilac većeg broja ratnih i mirnodopskih odlikovanja i SIMO Savetine ZRNIĆ, borac — penzionisan kao oficir JNA.

Poginuli borci tokom rata

SIMO Nikole BATINIĆ iz Vukelića, član KPJ od 1935, a na radu u Slavoniji od 1938. Godine 1941. stupio je u partizane i među prvima iste godine poginuo junačkom smrću u borbi s ustašama. Bio je primjeran drug i komunista, iznad svega, neustrašivi borac. U znak zahvalnosti i sjećanja na ovog divnog revolucionara i borca Savez boraca mu je podigao spomenik u Španovici.

ĐURO Rade BOSNIĆ (Đurica), poginuo u Slavoniji; MIHAJLO Rade BOSNIĆ (Mićo), stolarski radnik, prijeratni član KPJ i borac od 1941. — hrabro poginuo kao politički komesar čete u borbama na Kopaoniku i RADE Mihajla BOSNIĆ, nakon izgnanstva u Srbiju (selo Smoljinac kod Požarevca) cijela njegova porodica organizirano radi za NOP, a njegova skromna kućica bila je tajna baza Okružnog komiteta KPJ Požarevac u kojoj je često boravio i Božidar Dimitrijević Kozica, sekretar Okružnog komiteta, narodni heroj. Porodica je bila pouzdana i požrtvovna, a Rade nezamjenljiv i pouzdan saradnik te izraziti konspirator. Mnoge partijske i vojne veze vodile su upravo preko njegove kuće i članova njegove porodice. Više puta je bio hapšen i tučen, ali je ostajao dosljedan. Poslije rata prihvata kolonizaciju u Crvenku, no ratne posljedice su ostavile svoj pečat na ovom krasnom i vrsnom borcu te je uslijed njih i umro. (O njegovoj kćerki Milici, pionirki, bilo je ranije riječi.)

DUŠAN Ilije ĆUPURDIJA iz Krakara (Ćupići), poginuo na sremskom frontu.

LAZO Milina («Talijana«) IVOŠEVIĆ, kao radnik u Francuskoj upoznao se s naprednim radničkim pokretom, a pred slom Francuske vratio se kući — u Slavoniju. Kao Srbin i napredan čovjek među prvima je u Petrovcu 1941. na udaru ustaša koje pokušavaju da ga uhvate i ubiju. Međutim, već 6. maja on bježi u Beograd da bi se, nakon protjerivanja porodice u Srbiju, s njome smjestio u selu Rakova Bara kod Kučeva, odakle je ubrzo prešao u Murgoš kod Uba. Od 1942. aktivno je i organizirano radio za NOP sve do pogibije od četnika 1943. nedaleko Kučeva; MILOŠ Ilije IVOŠEVIĆ (Cirković), borac i komandir čete u 6. ličkoj proleterskoj diviziji — poginuo na sremskom frontu 1945. i RADE Dmitra IVOŠEVIĆ (Mićan), do 1942. u zatvoru, a potom u Malom Popoviću stupa u Kosmajski partizanski odred — poginuo na sremskom frontu 1944. Sva trojica iz Krakara (Blagaj).

ĐORĐE Mićana KOSANOVIĆ, borac, poginuo 1943. i ILIJA Micana KOSANOVIĆ, borac, poginuo 1944. — iz Krakara (Kosanovići) te MIHAJLO Milanka KOSANOVIĆ (Mićo) iz Krakara (Palice), borac od 1941, poginuo 1942.

ALEKSANDAR Ilije MARAVIĆ (Aco), rođen 1918. u Radojčićima, a u sastavu brojne porodice našao se 1919. na Kosovu.

Osnovnu školu završio je u Pomazatinu, a nižu gimnaziju u Prištini. Vaspitavan je od oca radnika koji se u SAD upoznao s borbom radničke klase za svoja prava i odmalena se opredijelio za napredni pokret. Zbog svojih stavova, koji su od strane nastavnika ocijenjeni »nepodobnim«, nije primljen u višu gimnaziju u Prištini, već odlazi u Skopje gdje je postao đak učiteljske škole. Odmah se povezao s naprednim omladincima da bi 1936. postao član SKOJ-a. Zbog okupljanja i organizovanja učenika te čitanja i širenja zabranjenih knjiga, istjeran je iz škole pa je nastavio školovanje u Šapcu. Budući da je bio nemirnog duha, organizirao je štrajk učenika ove škole, a povodom brutalnih ispada vaspitača prema učenicima. Napokon je ostvario želju i postao učitelj. Odmah nakon završene škole otišao je na odsluženje kadrovskog roka u Goražde gdje se često sukobljavao sa starješinama zbog neljudskog odnosa prema vojnicima. Ipak, i pored svojih »mana i nedostataka« proizveden je u čin rezervnog pješadijskog potporučnika.

Prvo službovanje Ace Maravića bilo je u Slavoniji, u selu Aleksandrovcu (kod Slavonske Požege) gdje je 1939. postao član KPJ. Crveni učitelj ne samo da je vaspitavao učenike, već je i kod njihovih roditelja budio svijest i opredjeljivao ih za borbu protiv nenarodnog režima — za bolje sutra. Zbog svoje djelatnosti protjeran je na Kosovo i učiteljski poziv nastavio u Lapljem Selu, ali ga je brzo i okončao jer ga vlasti šalju na vojnu vježbu — na albansku granicu. I među vojnicima Aco je neumorni propagator ideja komunizma, bratstva i jedinstva te potrebe saradnje sa SSSR-om u odbrani od fašizma. Na granici ga je zatekao rat i Talijani ga zarobljavaju. Iz prištinskog zatvora upućen je u internaciju (u Njemačku), ali je iz Beograda vraćen u isti zatvor, a otuda pušten kao Crnogorac, da bi se odmah po dolasku kući uključio u pripreme za dizanje ustanka. Godine 1941. bio je član Sreskog komiteta KPJ za gračanički srez, a početkom 1942. izabran je za sekretara istog komiteta. Poznat i cijenjen, odigrao je značajnu ulogu u opredjeljivanju kolebljivih za NOP te za pokret opredijelio ne mali broj svojih poznanika albanske narodnosti.

Ljeti 1942. postavljen je za političkog komesara Kosovskog partizanskog odreda. Neumorno i danonoćno radeći Aco je izvršavao sve zadatke koje su pred njega, kao sekretara Sreskog komiteta KPJ, člana Oblasnog komiteta i političkog komesara odreda, postavljali Partija i narod. Međutim, izdajom nekog seljaka, Talijani su saznali da se Štab odreda nalazi u Suvom Dolu i 13. januara jakim snagama opkolili selo. U pokušaju proboja, teško ranjenog u kuk i bubrege, Acu su uhvatili talijanski fašisti i podvgrli danonoćnom zvjerskom mučenju. Pljuvao je u lice komandiru potjernog odreda kapetanu Đonu i tražio da ga muški strijeljaju, naglašavajući kako bi on njega ubio da ga je uhvatio. Posljednje riječi ovog hrabrog čovjeka na strijeljanju, 16. januara 1944, bile su odraz njegovih životnih shvatanja i ubjeđenja, njegove revolucionarne opredijeljenosti — »Smrt fašizmu, sloboda narodu!« i »Živjela Komunistička partija Jugoslavije!« Za narodnog heroja proglašen je 27. novembra 1953. godine.

U sjećanju drugova i saboraca Aco je ostao izuzetno skroman, tih i ozbiljan komunista koji je neposrednošću i dobrotom lako osvajao ljude. Učenici dviju škola koje nose njegovo ime (u Prištini i Aleksandrovcu) svake godine se uzajamno posjećuju, ostvarujući djelom ono zašto se neumorno i permanentno borio Aco Maravić — bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti.

DUŠAN Nikole MARAVIC iz Corta, borac od 1942, poginuo na planini Goču 1943; DUŠANKA Bože MARAVIC iz Pražića, borac od 1942, poginula na Majevici 1943; ALEKSA Dušana MARAVIĆ, poginuo kao borac 1945. u Zagrebu, JOVO Dušana MARAVIĆ, borac od 1942, a poginuo kao obavještajni oficir i ĐURO Laze (Lakice) MARAVIĆ, kao prijeratni napredni omladinac (zvali ga »Crveni«) dolaskom u Srbiju uključio se u selu Smiljincu u rad za NOP. U danima ustanka stupio je u Požarevački partizanski odred gdje je postao skojevski rukovodilac. Više puta je ranjavan, a poginuo kao junak juna 1944. za vrijeme borbi u okolini Smedereva. Svih troje iz Zutića te DANILO Mile MARAVIĆ iz Vrujca (Šmiti), borac od 1941. u Posavsko-tamnavskom partizanskom odredu, zarobljen 1942. i strijeljan od Nijemaca na Ubu u proljeće 1942.

MIHAJLO Todora RADULOVIĆ (Švilj), borac od 1943, poginuo u borbi za oslobođenje Čačka u činu podoficira i RADE Đure RADULOVIĆ (Šuljak), poginuo kao borac — iz Radlovića, te MILAN RADULOVIĆ iz Škipina, poginuo na sremskom frontu.

DMITAR Dmitra TATALOVIĆ (Miš), borac od 1942, poginuo 1943. kod Ogulina i MIMA Dmitra TATALOVIĆ (Miš), borac od 1942, poginula 1943. (porodica odselila u Vitunj), ILIJA Ilije TATALOVIĆ, Miši, poginuo kao borac u srpskim partizanskim jedinicama 1942; NIKOLA Koste TATALOVIĆ, Vidovići, borac od 1944, poginuo 1945. za vrijeme borbi u Trstu i PETAR Stojana TATALOVIĆ iz Vrujca (Stanari), poginuo kao borac.

ILIJA Ilije TOMIĆ (Ipica), borac od 1941. iste godine i poginuo i NENAD Steve TOMIĆ, borac u 3. brigadi 6. ličke proleterske divizije, poginuo na sremskom frontu.

BRANKO Milanka TRBOVIĆ (Dvizac), Kovači, kao borac poginuo kod Bijeljine i LJUBOMIR Duke TRBOVIĆ, Ćošani, kao borac poginuo 1944. na Avali iz Krakara, te RADE Ilije TRBOVIĆ (Aleksin brat) iz Trbovića — porodica dala 9 boraca — član je KPJ i borac od 1941. u Kopaoničkom partizanskom odredu, poginuo oktobra 1941. prilikom napada na neprijateljsku posadu u Raški.

MILIN Petra (Pere) VUKELIĆ, borac, poginuo 1944. i ZlVKO Ilije VUKELIĆ, prije rata napredan omladinac (U selu su ga zvali »Staljin« zbog otvorenog propagiranja komunizma, a radi toga je bio i pod žandarmerijskom prismotrom.), borac od 1941. godine — u prvoj neprijateljskoj ofanzivi zarobljen i potom interniran u Njemačku gdje je i poginuo. Obadvojica iz Jagetića.

ĆEDO Jovana ZRNIĆ, član KPJ od 1941. i sekretar partijske ćelije u Beogradu — po zadatku Partije stupio u partizane i postao obavještajni oficir divizije, a poginuo 1945. izvršavajući zadatke kod Bosanske Kostajnice; MILAN Đure ZRNIĆ (Opančarov), član SKOJ-a, poginuo kao borac i STEVO Bože ZRNIĆ, borac od 1942, poginuo kao borac 21. srpske divizije 1945.

$rtve rata i fašističkog terora

ILIJA Ilije CUPURDIJA (Ćupić) iz Krakara (Kelići), poginuo kao saradnik NOP-a.

MARKO Mihajla IVOŠEVIĆ iz Krakara (Ćule), poginuo kao saradnik NOP-a.

DUŠAN KOSANOVIĆ (Plaščaninov) iz Krakara (Sekulići), poginuo 1941.

MARKO Laze MARAVIĆ iz Corta, ubijen od ustaša 1941. u Vrbovskom; PEKO MARAVIĆ (Vajićev) i supruga STANA iz Krakara (Kelići), vratili se 1941. u Drežnicu i poginuli; ALEKSA MARAVIĆ (brat Rade pandura), ubijen od ustaša 1941. i NIKOLA Mihajla MARAVIĆ, poginuo kao žrtva fašističkog terora u Srbiji — obojica iz Maravić Drage; ALEKSA Petra MARAVIĆ, kao glava brojne porodice izrazito privržen NOP-u, podlegao batinama okupatora. (Pored ostalih, i njegov unuk Aleksandar (Aco) bio je jedan od organizatora ustanka na Kosovu.) i RADE Alekse MARAVIĆ, poginuo 1941. kao saradnik NOP-a — obojica iz Pražića; DUŠAN Laze MARAVIĆ, ubijen od ustaša u logoru; PETAR MARAVIĆ iz Nikolića, ubijen od ustaša u Brinju; DUŠAN Nikole MARAVIĆ (Gajić), ubijen od mađarskih fašista aprila 1941. u Bukovačkim salašima (Bačka) i SAVO Naranče (Kubot) MARAVIĆ, ubijen od ustaša 1941. — iz Selišta; ILIJA MARAVIĆ iz Vrujca (Šmiti), učesnik oktobarske revolucije, u prvoj neprijateljskoj ofanzivi u Srbiji, znajući za njega (vjerojatno ga neko izdao), Nijemci ga zatječu bolesnog u krevetu i strijeljaju; SAVA Luke MARAVIĆ, ubijen u Mačvi 1942. kao simpatizer NOR-a i SAVO Đurđa MARAVIĆ, ubijen u Mačvi 1942. kao omladinac i simpatizer NOR-a — iz Zutića.

ĐURO Laze RADULOVIĆ, poslije rata poginuo kao vojnik na granici prema Mađarskoj, MIHAJLO RADULOVIĆ, dobrovoljac u prvom svjetskom ratu, ubijen od križara poslije rata i MILOSAVA RADULOVIĆ, Mihajlova supruga, ubijena od križara poslije rata — iz Breznog; DRAGO Milice (Dubravke) RADULOVIĆ, ubijen od ustaša 1941, MILAN Milice (Dubravke) RADULOVIĆ, ubijen od ustaša 1941, MANE Luke (Grova) RADULOVIĆ, poginuo 1941. kao vojnik u Štipu za vrijeme bombardovanja i PETAR Luke (Grova) RADULOVIĆ, poginuo 1941. kao vojnik u Štipu za vrijeme bombardovanja — iz Radlovića.

DUŠAN Mihajla TATALOVIĆ, ubijen od ustaša 1941. u Ogulinu i MARA Milina TATALOVIĆ, ubijena od ustaša 1941. u Ogulinu — iz Centra; MANE Nikole TATALOVIĆ iz Šekića (odselio u Petrovac), ubijen od ustaša 1941. i bačen u jamu negdje u Lici; NIKOLA Miloša TATALOVIĆ (Babići), poginuo u rasolu Jugoslavenske vojske 1941. u Sarajevu, DUŠAN Marte TATALOVIĆ (Kulaši), ubijen od ustaša 1941. u Ogulinu, SAVO Jovana TATALOVIĆ (Puvar), ubijen od ustaša 1941. i bačen u jamu negdje u Lici i JOVO Stojana TATALOVIĆ (Stanari), nalazeći se na izučavanju »šusterskog« zanata u Zagrebu pristupio NOP-u i postao član KPJ te i nakon okupacije i stvaranja NDH ostaje na Partijskom radu u Zagrebu, gdje je uhapšen i strijeljan — po svoj prilici s grupom komunista u Kerestincu — iz Vrujca.

ĐURAĐ Save TOMIĆ (Đukan), ustaše ga odvele 1941. — porodica o njemu ništa nije saznala i RADE Rade TOMIĆ (Braco), student u Zagrebu, ustaše ga uhvatile i ubile u Zagrebu.

MILANKO Todora (Toše) TRBOVIĆ, ubijen od ustaša 1941. u Hrvatskoj i MILE Mane TRBOVIĆ (Lugarov), poginuo 1941. kao žrtva fašističkog terora u Hrvatskoj — iz Krakara (Kojići).

DUŠAN Save VUKELIĆ, ubijen od ustaša 1941. u Senju; MIRKO Nikole VUKELIĆ, ubijen od ustaša 1941. u Senju, MILE VUKELIĆ, ubijen od ustaša 1941. i bačen u jamu negdje u Lici, RADE Marka VUKELIĆ (Popić), ubijen od ustaša 1941. i bačen u jamu negdje u Lici — svi iz Jagetića.

MANE Đurđa ZRNIĆ (Jukin), zaklan od četnika u toku NOR-a na Goču i NEĐA Đure ZRNIĆ, poginula 1941. za vrijeme bombardovanja Beograda.

Drežničani — povratnici 1941.

PETAR IVOŠEVIĆ (Pera Bogić) iz Krakara (Ćule), borac, komandir voda i komandir čete — poginuo kao potporučnik i RAJKO (Rade) IVOŠEVIĆ iz Krakara (Lisina), u ratu rukovodilac, a poslije rata radio u organima unutrašnjih poslova — nosilac Partizanske spomenice.

MILAN Milina (Kurje) KOSANOVIĆ, penzionisan kao pukovnik JNA — nosilac Partizanske spomenice 1941. i RADAN Dušana KOSANOVIĆ, poslije dizanja ustanka aktivno se uključio u NOP, a nakon oslobođenja do penzije radio u organima unutrašnjih poslova — obadvojica iz Krakara (Kosanovići).

NADA Đure LONĆAR iz Centra, simpatizer NOP-a.

DUŠAN Đurđa MARAVIĆ (Glišić), borac 13. divizije od 1943. i SAVA MARAVIĆ (Vuk), borac 13. divizije od 1943. iz Maravić Drage; MILOŠ Alekse MARAVIĆ (Stipin) iz Nikolića, nosilac Partizanske spomenice 1941; MILAN MARAVIĆ (Jeličin), poginuo od Talijana 1942. u Ćungaru, RADE MARAVIĆ (Jeličin), borac od 1942. i MILKA Dane MARAVIĆ, borac od 1941, herojski poginuo kao komandir čete 1942. — iz Pražića; RADE Nikole MARAVIĆ (Kubot) iz Selišta, borac od 1941. — poginuo kao komandir čete marta 1943. na Ljubovu (Lika);

NIKOLA Mile RADULOVIĆ iz Lokve, penzionisan kao potkukovnik JNA — nosilac Partizanske spomenice 1941; ČEDOMIR Mile RADULOVIĆ (Šarčov), penzionisan kao pukovnik JNA — nosilac Partizanske spomenice 1941. i MILAN Dmitra RADULOVIĆ (Crni), borac od 1941. — iz Radlovića.

MIHAJLO Vaje TATALOVIĆ, borac od 1941. — poginuo kao zamjenik komandira čete 1943. u Lici i SRĐO Vaje TATALOVIĆ, borac od 1942. — iz Centra; MILOŠ Steve TATALOVIĆ (Mišo) iz Vrujca (Babići), borac 13. primorsko-goranske divizije od 1942; SAVA Marka TATALOVIĆ iz Vrujca (Kulaši), borac 13. divizije od 1942; MIĆO Ilije TATALOVIĆ iz Vrujca (Miši), borac 13. divizije od 1942; LAĆO Đurđa TATALOVIĆ, borac 13. divizije od 1942, MILUTIN Mane TATALOVIĆ, borac od marta 1942. — penzionisan kao pukovnik JNA, NADA Dušana TATALOVIĆ, član SKOJ-a i borac od 1942, NADA Mane TATALOVIĆ (Trbović), član SKOJ-a i borac od 1942, PERO Laze TATALOVIĆ, borac 13. divizije od 1942. i SOFIJA Mane TATALOVIĆ, član SKOJ-a i borac od 1942. — iz Vrujca (Prajzi), te NEĐA Dušana TATALOVIĆ, član SKOJ-a i borac od 1942. iz Vrujca (Rakari).

DANA Petra TOMIĆ (Danica Peričina), nosilac Partizanske spomenice 1941; DEJAN Nikole TOMIĆ (Gajin), borac od 1941. — uhvaćen od Talijana 1941. i strijeljan; ĐURO Veje TOMIĆ, borac od 1941. — poginuo u proleterima; MACA Aleksa TOMIĆ (Ružina), nosilac Partizanske spomenice 1941; NIKOLA

Bože TOMIC (Bojan), do oslobođenja Beograda bio na rukovodećim dužnostima u 13. proleterskoj brigadi, a zatim načelnik Štaba jugoslavenske brigade (formirana u SSSR-u) do kraja rata — penzionisan kao pukovnik JNA, nosilac Partizanske spomenice 1941; SAVA Đurđa TOMIĆ (Jurin), borac 1941. — uhvaćen od Talijana 1941. i strijeljan i SAVA Sime TOMIĆ (Simićev), penzionisan kao potpukovnik JNA — nosilac Partizanske spomenice 1941.

ĐURO Ilije (Ilice) TRBOVIĆ iz Krakara (Ćošani), borac od 1941, poginuo 1944. — narodni heroj; PETAR Rade TRBOVIĆ (Pera), borac od 1941. do hapšenja od Talijana krajem iste godine i MIHAJLO Rade TRBOVIĆ, borac 1942 — ranjen na Prijeboju i umro u partizanskoj bolnici u Bijelim potocima na Pljevišivici — iz Krakara (Sekulići), te RAJKO Rade (Rale) TRBOVIĆ iz Trbovića, borac od 1941, poginuo kao komandir čete 1942. — narodni heroj.

MILENKO Nikole VUKELIĆ iz Jagetića, pukovnik JNA u penziji — nosilac Partizanske spomenice 1941. i SAVA Pante VUKELIĆ iz Vukelića, penzionisan kao general-pukovnik, umro 1974. — nosilac Partizanske spomenice 1941. i narodni heroj.

MILAN Đurđa ZRNIĆ (Đođin), borac i rukovodilac — pukovnik JNA u penziji; MIĆAN Đurđa ZRNIĆ (Đođin), borac od 1941. — poginuo kao komandant bataljona 1943. u Lici; MIRKO Alekse ZRNIĆ, pukovnik JNA u penziji — nosilac Partizanske spomenice 1941. i NIKOLA Spire ZRNIĆ, borac od 1942. i ratni vojni invalid.[12]

Mr Branko Čupurdija

Kolonizacija Drežničana u Bajmok poslije drugog svjetskog rata

Uvod

U više n^vrata tokom dvadesetog stoljeća Drežnica je bila zemlja matica iz koje se stanovništvo iseljavalo. Tako je bilo i poslije drugog svjetskog rata. Godine 1938. gustoća stanovništva iznosila je 33 stanovnika po kvadratnom kilometru. To je bila najgušća naseljenost, vrijeme kada je Drežnica imala 5905 stanovnika, neposredno pred ratna razaranja i poslijeratne migracije. U drugom svjetskom ratu je izginulo mnogo stanovništva Drežnice. Tako je prema popisu od

12 U pripremanju ovog rada autoru su znatno pomogli pukovnici Milan Kosanović i Mirko Zrn^ Alin. u prikupljanju i sređivanju građe učestvovali su: Milenko Vukelić Jagetić, Savo Tomić (Simićev), Milutin Tatalovi, 2ivko Tatalović, Gojko Maravić i Miloš Ivošević Rogović; kao i Nikola Trbović iz Krakara, Sofija Maravić iz Pražića, Nikola Ivošević (Veljko) iz Krakara, Mirko Kosanović i Vladimir Ivošević iz Banatskog Aranđelova, te mnogi drugi.

Iz Srupe saradnika, kojima sam neizmjerno zahvalan na njihovu trudu, posebnu zahvalnost bi^ ovom prilikom želio izraziti Nikoli Trboviću koji se, iako u poodmaklim godinama, neizmj^rno angažirao i nesebično iskazao vanrednim poznavanjem ove problematike.

1948. godine Drežnica po kvadratnom kilometru imala 16, a prema popisu od 1971. godine 8 stanovnika.[1]

Koliko nam je poznato, do sada nije pisano o migracijama stanovništva iz Drežnice poslije drugog svjetskog rata. Stoga ćemo u ovom radu staviti akcenat na migracije stanovništva iz Drežnice baš u tom periodu, mada ćemo, u onoj mjeri u kojoj to bude u vezi sa stanovništvom Drežnice, pratiti i migracije stanovništva iz drugih mjesta, npr. Jasenka, Dubrava i Ponikava. Istovremeno ćemo, sa druge strane, staviti akcenat na doseljavanje u Bajmok, gdje dolazi najveći dio iseljenika iz Drežnice, a pratit ćemo i razmještaj Drežničana po drugim mjestima Vojvodine.

Pored uvodnog dijela, kompoziciju ovog rada čini izlaganje o mjestu, načinu i vremenu kolonizacije, zatim o broju kolonista, organizaciji u novim uslovima života, kao i o mogućnostima (i nekim rezultatima) proučavanja promjena u kulturi Drežničana, nastalih u novim uslovima života.

Mjesto kolonizacije

U okviru raspravljanja o mjestu kolonizacije govorit ćemo o položaju i nekim osobinama mjesta kolonizacije (Bajmok), kao i o tome kako to mjesto u dokumentima figurira kao potencijalni nosilac određene migracione kvote.

Danas se (Mjesna zajednica, a u vrijeme kolonizacije Mjesni narodni odbor) Bajmok nalazi na teritoriji subotičke opštine[2]. Subotica je, kako ističe B. Peruničić, u geografskom, privrednom, socijalnom i kulturnom smislu, središnje mjesto u ataru. Oko nje se, raspoređena po periferiji atara, nalaze sela: Kelebija, Šupljak, Bački Vinogradi, Bikovo, Žednik, Đurđin, Bajmok i Tavankut. U bližoj okolini Subotice nalaze se sela: Šebešić, Verušić, Aleksandrovo i Palić. Subotički atar ima dvojaku fizičku strukturu zemljišta: pjeskovitu i lesnu. Sjeverno od linije Donji Tavankut — Subotica — Masarikovo nalazi se pjeskovito tlo, a južno od te linije preovlađuje zemlja crnica — černozem. Po fizičkom sastavu zemlje, plodnosti i hidrografskim osobinama, pjeskovita i lesna zona se razlikuju. Lesna zona je plodnija; u njoj uspijevaju hidrofulne biljke, kojima je za razvitak neophodno više vlage (kukuruz, konoplja, sirak). U pjeskovitoj zoni se najviše gaji vinova loza[3].

Preostaje nam da kažemo još nekoliko riječi o Bajmoku kao mjestu kolonizacije naroda iz Drežnice. Prema riječima članova Mjesne komisije za preseljenje Drežničana, bilo je izvjesnih teškoća dok, napokon, Bajmok nije određen kao mjesto kolonizacije. Najprije su za kolonizaciju Drežničana (čemu nema traga u dokumentima) bila određena neka sela u Baranji, od čega se ubrzo odustalo, da bi se neko vrijeme spominjao Kolut (o čemu ima traga u dokumentima o

1 Vidjeti, Ekonomsko-društveni razvoj Partizanske Drežnice, Ekonomski institut, Rijeka, lipanj 1972, 50—54, 58—61, 271.

2 U dokumentima, koji se odnose na kolonizaciju, Bajmok se, uglavnom, svrstava u sastav somborskog sreza, mada se on u to vrijeme nalazio u sastavu Okružnog narodnog odbora Subotica; vidjeti, N. Nikolić—I. Dobai, Glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodini — Novi Sad (1945—1948), Analitički inventar IV/2, Arhiv Vojvodine, Sremski Karlovci, 1979, 184 (u daljem tekstu F 184 i br. fase.) 3074, Dopis Sreskog NO u Somboru br. 7874 od 25. IX 1945. godine Glavnoj komisiji za naseljavanje boraca u Vojvodini.

3 B. Peruničić, Postanak i razvitak baština na području Subotice od 1686. godine, Srpska akademija nauka (Posebna izdanja knj. CCCVI, Odeljenja društvenih nauka, knj. 28), Beograd 1958, 3—5.

kolonizaciji) kao mjesto preseljenja Drežničana. Prema rasporedu naseljavanja porodica iz SR Hrvatske u određenim mjestima Vojvodine, bilo je predviđeno da se stanovništvo iz okruga Gorski kotar naseli u sjevernoj Bačkoj. Prema tom planu Kolut je trebao da bude naseljen doseljenicima iz kotara Ogulin, a Bajmok su trebali da nasele kotarevi Čabar, Vrbovsko i Delnice[4]. Međutim, kasnije je došlo do odstupanja od ovog plana jer je stanovništvo kotara Ogulin (Drežnica) naseljeno u Bajmok. Bilo je predviđeno da se iz Gorskog kotara preseli 1000 porodica; i to u Bajmok 350, Bački Breg 200 i Kolut 500[5]. Ovo je ubrzo korigovano: za Bajmok je određena kvota od 450, Bački Breg 50 i Kolut 500 porodica[6]. Kasnije je ova kvota za Bajmok bila smanjena na 400 porodica što se vidi u planu naseljavanja kolonista iz Hrvatske po mjestima u Vojvodini, kada su u Bajmok već bile naseljene 362 porodice sa 2644 člana[7].

Bajmok nije bio jedino mjesto kolonizacije za Drežničane. Oni su se kolonizovali i u mjesta: Crvenka[8], Bela Crkva, Bezdan, Novi Futog, Boćar[9], Kraljevićevo[10]. Iz iskustva nam je poznato da se izvjestan broj Drežničana kolonizovao u Rumu, Lovćenac i Kljajićevo.

Način kolonizacije

Privremena narodna skupština DFJ donijela je jednoglasno Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji 23. VIII 1945. godine »koji predstavlja osnov za izmenu predratne posedovne strukture u poljoprivredi.« Osnovni princip na kome se zakon zasnivao je ukidanje eksploatacije tuđeg rada na bazi svojine na zemlju, jer u načelu vlasnik zemlje nije mogao da bude onaj koji je i ne obrađuje. Shodno ovom principu zakonodavac je svakoj, za eksproprijaciju potencijalnoj, kategoriji posjeda prilazio »s ciljem da utvrdi kakav je radni odnos vlasnika prema zemlji.« Za oživotvorenje i izvršenje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji oformljen je Agrarni savjet DFJ koji je saglasno s Privrednim savjetom rukovodio agrarnom reformom i kolonizacijom. Kolonizacijom boraca u Vojvodini rukovodili su: Ministarstvo za kolonizaciju, Agrarni savjet, Ministarstvo za agrarnu reformaciju i kolonizaciju Srbije i Glavna komisija za kolonizaciju boraca u Vojvodini. Osim pomenutih, u svojstvu pomoćne organizacije djelovala je Glavna poljoprivredna komisija koja je imala razgranatu mrežu uprava narodnih dobara lokalizovanu i organizovanu po sektorima. Istovremeno sa ovim organizacijama formirane su i sreske i seoske komisije[11]. Sreske komisije za

4 Fond ustanova agrarne reforme i kolonizacije socijalističkog perioda, Beograd, 1976, signatura fonda: 97 (u daljnjem tekstu F 97 i br. fase.) 2—24.

5 F 97—1. Dopis Agrarnog saveta DFJ br. 42 od 14. IX 1945. g. Glavnoj komisiji za naseljavanje boraca u Vojvodini.

6 Isto. Dopis Agrarnog saveta Ministarstva poljoprivrede u Zagrebu, br. 141 od 6. X 1945.

7 Isto. Dokument bez oznake i datuma; sudeći po kvoti naseljenih, verovatno, već pred kraj kolonizacije.

8 F 97—27. Vidjeti spisak lica iz Hrvatske za koloniju Crvenka; na njemu je navedeno 13 porodica iz Drežnice.

9 Isto. Vidjeti spisak lica iz Hrvatske za kolonije: Bela Crkva, Bezdan, Novi Futog, Boćar (po jedna porodica); dokument bez oznake i datuma.

10 Isto. Dopis Ministarstva kolonizacije DFJ br. 10335 od 16. XI 1945. federalnoj vladi Hrvatske; na spisku invalida i njihovih porodica, koje su sa teritorije federalne Hrvatske kolonizovane u selo Kraljevićevo (srez pančevački), nalazi se jedan Drežničanin iz Papeža — Tatalović Stojan sa 3 člana porodice, i Jesenčanin — Kosanović Sava sa 5 članova porodice.

11 B. Petranović, Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ, Institut društvenih nauka (Odeljenje za istorijske nauke, Serija I — Monografije, 4), Beograd, 1964, 57, 61, 63.

agrarnu reformu i kolonizaciju, formirane u narodnim odborima srezova (kotara), sastojale su se od predsjednika i 4 člana. Savjetodavni organi tih komisija bili su mjesni odbori agrarnih interesenata, također sastavljeni od 5 članova koji su djelovali na području mjesnih narodnih odbora[12].

Od Drežničana su neposredno učestvovali u rukovođenju i izvršavanju kolonizacije: Ivošević Branko, član ONO-a za Gorski kotar, kao član Komisije za preseljavanje kolonista-boraca iz Hrvatske u Vojvodinu[13] i članovi Mjesne komisije za naseljavanje boraca sa sjedištem u Bajmoku koja je osnovana uredbom Agrarnog savjeta o Komisiji za naseljavanje boraca u Vojvodini, član 3. U njen sastav su ušli: Kosanović Pero, predstavnik boraca, Trbović Nikola, predstavnik boraca, Kosanović Nikola, predstavnik boraca, Ferković Stjepan, upravnik narodnih dobara i, kao peti član, delegat Sreskog NO[14]. U sastavu ove komisije bila su dva Drežničana: Trbović Nikola i Kosanović Nikola. Poslije dolaska prvog transporta kolonista iz sastava Komisije je izašao Jasenčanin Kosanović Pero, a u njen sastav ušao Drežničanin Maravić Dane[15].

Za koloniste je transport bio besplatan. Sve troškove oko njega snosio je Agrarni savjet. Na važnijim usputnim stanicama i prihvatilištima kolonistima se dijelila hrana[16]. Prvi transport kolonista iz Drežnice za Bajmok predvodio je Ilija Maravić, a drugi i treći Branko Ivošević[17]. Kolonisti su iz Drežnice do Ogulina prevoženi kamionima, mada je bilo i takvih koji su se prevozili zaprežnim kolima, a neki su čak išli i pješice. Transporti su prevoženi pružnom relacijom Ogulin — Zagreb — Novi Sad — Bajmok. Prvi transport[18] sačinjavalo je 209 porodica sa 1122 člana, 176 krava, 41 konj i 14 kola[19]. Drugi transport Drežničana stigao je kompozicijom koja je brojala 38 vagona, a u njoj su prevoženi kolonisti iz kotareva: Čabar (43 porodice sa 120 osoba), Ogulin (106 porodica sa 615 osoba), Vrbovsko (8 porodica sa 45 osoba) i Delnice (5 porodica sa 19 osoba). Transport je krenuo 14. XII u 15 časova[211]. Treći i najmanji transport stigao je u Bajmok 15. III 1946. godine[21].

Preseljavanje kolonista iz Drežnice u Bajmok pratile su izvjesne teškoće. Tako je jedna starija žena, Ivošević Boja (selo Krakar, zaselak Ćule) izdahnula u vagonu u Ogulinu, prilikom transportovanja prve ture kolonista iz Drežnice za Bajmok[22]. Pored toga, Ivošević Bože Milka iz Debelog Luga (Drežnica) je »kao teško bolesna upućena u bolnicu sestara Milosrdnica« u Zagrebu. Ona je, prilikom prolaska drugog transporta kolonista kroz Zagreb, zadržana na liječe-

12 V. Stipetić, Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945—1948., Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 300 (Odjel za filozofiju i društvene nauke, knj. V), Zagreb, 1954, 434.

13 F 97—3—36. Rješenje Narodne vlade Hrvatske (Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju) od 26. rujna 1945.

14 F 184—3074. Odluka Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodini br. 318 od 21. IX 1945. Isto, Dopis Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodini br. 318 od 22. IX 1945. sreskom narodnom odboru u Somboru.

15 Prema kazivanju člana pomenute komisije, N. Kosanovića.

16 V. Stipetić, n. d. 442.

17 Prema članovima komisija: N. Kosanoviću i B. Ivoševiću.

18 F 97-3-36. Vidjeti uputstvo za preseljavanje kolonista, akt Ministarstva kolonizacije br. 8772 od 3. X 1945, upućen svim federalnim vladama.

19 Isto. Telegram br. 30, prispio iz Zagreba u Beograd 17. XI (Ministarstvu kolonizacije DFJ 18. XI) 1945.

20 Isto. Telegram br. 123, prispio iz Zagreba (Ministarstvu kolonizacije DFJ) u Beograd 15. XI 1945.

21 Prema B. Ivoševiću.

22 Prema ispitanicima.

nju u periodu od 14—28. decembra 1945. godine[23]. Šire uzeto, pored navedenih teškoća koje su pratile kolonizaciju Drežničana, bilo je, u vezi transportovanja i smještaja kolonista iz Hrvatske, odnosno Gorskog kotara, i nekih teškoća pravne prirode[24].

Vrijeme kolonizacije

Kolonizacija iz Drežnice je tekla u tri organizovana talasa, od kojih je najjači prvi, potom drugi, pa treći. Prvi migracioni talas može se vremenski locirati sredinom novembra 1945. godine. To se vidi iz dokumenta u kojem se kaže: »Što se tiče molioca iz Drežnice takvih je rješenjem naslova pod brojem 9720 od 30. X 1945. povoljno riješeno više, i ovi su se dana 16. ov. mj. preselili, pa je sada kod onih obitelji kojima nisu molbe riješene nastalo opravdano nezadovoljstvo pogotovo kada se suoči da su približno podjednako zaslužni i imaju ista prava na kolonizaciju[25].« Iz izvještaja što ga Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Narodne vlade Hrvatske upućuje 13. XII 1945. godine Ministarstvu kolonizacije FNRJ, u kome se, pored ostalog, daje pregled izvršene kolonizacije obitelji i boraca iz Hrvatske u Vojvodinu do 24. XI 1945. godine, vidi se da je do tada iz okruga Gorski kotar, kotar Ogulin, otišlo 209 obitelji sa 1122 člana[26]. Dopunsko svjetlo na ovaj dokument baca telegram iz koga se vidi da su tih 209 obitelji krenule iz Drežnice. Sadržaj telegrama glasi: »Krenuo transport od 209 obitelji 1122 osobe 176 krava 41 konj 14 kola iz Drežnice kotar Ogulin[27].« Ova tura kolonista krenula je iz Drežnice 16. XI, a prema riječima članova Mjesne komisije prispjela je u Bajmok 20. XI 1945. godine.

Drugi migracioni talas koji ide iz Drežnice u Bajmok može se vremenski locirati sredinom mjeseca decembra 1945. godine. Iz dopisa Ministarstva kolonizacije (br. 11181 od 24. XI 1945. godine) upućenog Glavnoj komisiji za naseljavanje boraca u Vojvodini i Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva Narodne vlade Hrvatske, vidi se da je srezu Ogulin od 150 molbi za kolonizaciju odobreno 148[28]. Analiza spiska spomenutih odredbenih molbi za srez Ogulin pokazala je da su od 148 porodica 134 iz Drežnice. Vrijeme polaska ovog transporta iz Drežnice može se odrediti pomoću telegrama čiji sadržaj sačinjava informacija o vremenu polaska transporta — 14. XII u 15 časova — i broju kolonista iz pojedinih kotareva: Čabar 43 porodice sa 120 članova, Ogulin 106 porodica sa 615 članova, Vrbovsko 8 porodica sa 45 članova i Delnice 5 porodica sa 19 članova[29]. Ovaj transport je, prema izjavama ispitanika, stigao u Bajmok 17. XII 1945. godine. Dakle, drugi transport kolonista krenuo je iz Drežnice i Ogulina 14. a stigao u Bajmok 17. decembra 1945. godine.

23 F 97—5. Dopis Narodne vlade Hrvatske (Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju) od 16. I 1946. godine Upravi državnih željeznica (Komercijalno odjeljenje).

24 F 97-3-36. Vidjeti prepisku između javnog tužioca DFJ (br. 672 od 24. XI 1945. 1 br. 11221 od 27. XI 1945) i Ministarstva kolonizacije DFJ; i javnog tužioca FNRJ (br. 711 od 13. XII 1945. i br. 1251 od 18. XII 1945) i Ministarstva kolonizacije FNRJ.

25 F 97-4-39. Dopis Okružnog narodnog odbora za Gorski Kotar, lz Delnica 17. studenog 1945. Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva u Zagrebu.

26 F 97-2-25.

27 F 97-3-36. Telegram br. 30, prispio iz Zagreba u Beograd 17. XI (Ministarstvu kolonizacije DFJ 18. XI) 1945.

28 F 97-27.

29 F 97-3-36. Telegram br. 123, prispio iz Zagreba u Beograd Ministarstvu kolonizacije 15. XI 1945.

Treći organizovani migracioni talas koji iz Drežnice stiže u Bajmok može se vremenski locirati sredinom mjeseca marta 1946. Naime, 26. II 1946. godine je za Gorski kotar odobreno 68 molbi za kolonizaciju, od toga za kotar Ogulin 48-w. Analiza pokazuje da je od toga kontigenta 30 porodica iz Drežnice. Ovaj transport stigao je, prema kazivanju ispitanika, 15. marta u Bajmok.

Izuzev pomenute tri struje, koje su ujedno i najjače, iz Drežnice je, sudeći po molbama koje su podnesene za kolonizaciju, bilo još kolonista. Za pomenute tri migracione struje podneseno je 407 molbi. U toku preostalog dijela 1946. i 1947. godine odobreno je za kolonizaciju iz Drežnice još 20 molbi. Stoga konstatujemo da je za kolonizaciju iz Drežnice ukupno odobreno 427 molbi.

Istovremeno sa podnošenjem i odobravanjem molbi za kolonizaciju iz Drežnice tekao je i proces onih koji su odustajali od kolonizacije. Ukupan broj Drežničana koji su odustali od kolonizacije, bilo da su se kolonizovali pa se vratili nazad, bilo da se nisu ni kolonizovali, nego su samo podnijeli molbu za kolonizaciju, iznosi 63 porodice Stoga ćemo izvršiti analizu broja onih Drežničana koji su se iz Bajmoka vratili nazad. Raspolažemo slijedećim podacima o broju bajmočkih dekolonista: prema jednom izvoru iz Bajmoka se vratilo 20 porodica, od kojih je 16 porijeklom iz Drežnice, odnosno 97 članova porodica[31]; prema drugom izvoru, koji ima dva spiska dekolonista, iz Bajmoka se vratilo
— prema jednom 8 kolonističkih (drežničkih) porodica sa 26 članova, a prema drugom 37 porodica, od kojih su 34 drežničke sa 164 člana. Pomenute 34 porodice vraćale su se u Drežnicu u više navrata. Sudeći po intervalima vraćanja, izgleda da je krizni period adaptacije kolonista na novu sredinu bio prvih mjesec-dva dana, jer su se vraćali 9, 15. i 22. II 1946. godine, zatim 22. V 1946,
15. II 1947. i 9. III 1947. godine[32]. Komparativna analiza pomenutih spiskova dekolonista pokazala je da se ukupno iz Bajmoka vratilo (većina u Drežnicu, a neki u Kolut kao prvobitno odredište drežničkih kolonista[33]) 48 porodica sa 229 članova. Prema izjavama članova Mjesne komisije za naseljavanje boraca u Bajmok, u Drežnicu je vraćeno preko 40 porodica. Navjerojatnije je da je to cifra od 42 porodice sa 190 članova, jer je ta kvota porodica i njihovih članova proslijeđena za vraćanje iz Bajmoka, sa naznakom vremenskog perioda u kojem se pojedine kvote porodica vraćaju nazad[34], dok preostalih 6 porodica vjerojatno nisu ni došle u Bajmok — za neke od njih pouzdano se zna da su iz Drežnice direktno otišle u Kolut[35].

Broj kolonista

Definitivno smo konstatovali da ukupan broj molbi, koje se u Drežnici podnesene za kolonizaciju, iznosi 427. Kada od ukupne kvote odobrenih molbi (427) oduzmemo broj porodica koje su odustale od kolonizacije (63), vidimo da su iz Drežnice kolonizovane 364 porodice, i to najvećim dijelom u Bajmok.

30 F 97-27. Dopis Komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju pri vladi FNRJ — Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva (Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju) u Zagrebu 1 Glavnoj komisiji za naseljavanje boraca u Vojvodini, br. 21. od 26. II 1946.

31 Glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodini, Novi Sad, Bajmok — Subotica 1948, Spisak novog stanja za MNO (katastarska opština) Bajmok, srez Subotica.

32 F 184-962. Radi se o dva spiska dekolonista u tom dokumentu.

33 Dvije porodice sa pomenutog Spiska novog stanja (vidi literaturu navedenu u napomeni br. 31) su upućene u Kolut, što se vidi po precrtanim imenima podnosilaca molbi 1 naznakom da su odseljeni u Kolut.

34 Vidjeti F 184-962.

35 Vidjeti Spisak novog stanja za MNO Bajmok u knjizi Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodini, Novi Sad, Bajmok — Subotica 1948.

Pokušat ćemo sada da ustanovimo broj Drežničana koji su se preselili u Bajmok. Prvi podatak o broju porodica i njihovih članova koji napuštaju Drežnicu[36] — prvi transport kolonista, a za koji smo konstatovali da odsjeda u Bajmoku — govori da se do 24. XI 1945. godine iz Drežnice i okolnih mjesta preselilo 209 porodica sa 1122 člana. Iz plana, kojim se reguliše naseljavanje kolonista iz Hrvatske po mjestima u Vojvodini[37], vidi se da se okrug Gorski kotar naseljava u Kolut, Bajmok i Sentu. Bajmok naseljavaju kotarevi Vrbovsko, Delnice i Drežnica. Prema tom planu Bajmok naseljava 400 porodica — dokument nije označen datumom, ali sudeći po broju preseljenih, vjerovatno je to vrijeme pred kraj kolonizacije — a do tada su bile naseljene 362 porodice sa 2644 člana. Izgleda da je, od dokumenata koji sadrže podatke o broju kolonista u Bajmoku, najprecizniji i najpotpuniji dokument u kome se navodi da je u Bajmok kolonizovano 356 porodica, od kojih je 7 smješteno po dvije u jednoj kući; osim toga, na spisku ima još 3 porodice koje su označene sa »individualna rješenja[38]«, što upućuje na pretpostavku da su onih 356 porodica došle grupno, a to rekonstrukcija pomenutih transporta iz Drežnice u Bajmok i potvrđuje. Znači, ukupno je prema ovom dokumentu kolonizovano u Bajmok 359 porodica. Preostaje nam da pokušamo utvrditi koliko je od te kvote porodica porijeklom iz Drežnice. Analiza prezimena[39] — s obzirom da na tom spisku nisu naznačena mjesta odakle su kolonisti — i mjesta[40] odakle su kolonisti preseljeni, pokazuje da ima 55 porodica koje nisu iz Drežnice[41]. Znači, od ukupno 359 porodica koje su kolonizovane u Bajmok, njih 304 su porijeklom iz Drežnicie. Prema analizi spiska kolonističkih kuća katastarske opštine Bajmok, srez Subotica[42], Bajmok je imao ukupno 434 slobodne bivše fašističke kuće, od kojih su kolonisti naselili 354, a pri tom su trojica kolonista po dva puta zavedena na spisku. Znači: 351 kolonistička porodica, a pri tom su 4 porodice zavedene pod jednim kućnim brojem, mada se radi o samostalnim porodicama. To je ukupno 355 kolonističkih porodica. Međutim, stanovnici 53 kuće nisu porijeklom iz Drežnice nego iz Dubrava, Jasenka, Ponikava i drugih mjesta. Dakle, ukupno su 302 kuće naseljene Drežničanima. Sudeći prema registru rješenja[43] u Bajmok je kolonizovano 369 porodica sa 2029 članova. Analiza pokazuje da je od toga iz Drežnice 308 porodica sa 1687 članova, odnosno da nije porijeklom iz Drežnice 61 porodica sa 342 člana. Prema dokumentu u kome je izvršena rekapitulacija radova na kolonizaciji u katastarsku opštinu Bajmok i Gornji Tavankut[44] vidi se da je za

36 F 97-2-25. Izvještaj Narodne vlade Hrvatske (Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva) Ministarstvu kolonizacije FNRJ od 13. XII 1945; F 97-3-36, Telegram br. 30, prispio iz Zagreba u Beograd 17. XI (Ministarstvu kolonizacije DFJ 18. XI) 1945. godine.

37 F 97-14-91.

38 N. Nikolić—Z. Kozobavić, Odeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju Glavnog izvršnog odbora NS APV — Novi Sad (1945—1951), Analitički inventar III, Arhiv Vojvodine, Sremski Karlovci, 1978, 185 (u daljem tekstu F 185 i br. fase.) 693, Spisak kolonista za koloniju Bajmok; spisak kolonističkih domaćinstava za katastarsku opštinu Bajmok sadrži 357 porodica, F 184-490; spisak kolonista za katastarsku opštinu Bajmok sadrži 357 porodica (prvobitno nekorigovani spisak sadrži 367 porodica), F 184-1372.

39 F 185-693. Spisak kolonista za koloniju Bajmok.

40 Spisak riješenih molbi kotara Ogulin za koloniju Bajmok sadrži 333 lica i, što nam je u ovom momentu bitno, nazive mjesta odakle su kolonisti, F 184-1372.

41 Uporediti F 185-693, Spisak kolonista za koloniju Bajmok, i F 184-1372, Spisak riješenih mobli kotara Ogulin za koloniju Bajmok.

42 F 184-1492.

43 Registar rješenja br. 19491-19860, Glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodini, Novi Sad, Bajmok — Subotica 1948. Na spisku su prvobitno zapisane 394 porodice; od tog je odustalo od kolonizacije ili po dva puta zavedeno 25 porodica, čija razlika iznosi 369 porodica.

44 F 185-780.

naseljavanje bilo predviđeno 370 porodica i da je do 16. XI 1946. godine bilo naseljeno 368 porodica. Prema tom dokumentu broj bivših fašističkih kuća je iznosio 434, a od toga je kolonistima bilo naseljeno 363, što znači da je u to vrijeme 5 porodica živjelo zajedno. Sudeći prema petnaestodnevnim izvještajima Tehničke komisije[45], u Bajmok je do perioda 1. do 15. marta 1946. godine bilo naseljeno 344 porodice sa 1746 članova; do perioda 15. do 31. marta 1946. godine 357 porodica sa 1810 članova. Za ovaj period vrijedno je spomenuti da je kod obračunavanja troškova pomenute komisije uračunat i dolazak 36 novih kolonističkih porodica, kao i povratak 28 kolonističkih porodica u stari kraj. Do perioda 1. do 15. aprila 1946. godine naseljeno je u Bajmok 362 kolonističke porodice sa 1812 članova. Sudeći prema tabeli u kojoj se daje brojno stanje ukupno naseljenih porodica i njihovih članova do 1. I 1946. godine i stanja predviđenog naseljavanja za januar i februar 1946. godine, u Bajmok su ukupno naseljene 344 porodice sa 2719 članova[48].

Rezimiramo: ako kao kriterij za odmjeravanje broja kolonističkih porodica u Bajmoku uzmemo podatke koji se odnose na vrijeme kada je kolonizacija već bila završena, konstatovat ćemo da on varira između 357 i 369 porodica. Najvjerojatnije je to cifra od 359 porodica, od kojih su porijeklom iz Drežnice njih 302—308, najvjerovatnije 304. Pri tome treba imati u vidu da se, kako smo to ranije konstatovali, izvjestan broj Drežničana dekolonizovao iz Bajmoka. Najvjerovatnije je riječ o 42 porodice sa 190 članova, što znači da je u Bajmok prije njihovog povratka bilo kolonizovano oko 402 porodice. Što se tiče broja kolonista koji su došli u Bajmok, on varira od 1810 članova iz 357 porodica, preko 2029 članova iz 369 porodica, od kojih je 308 drežničkih sa 1687 članova, do 2719 članova iz 344 porodice. S obzirom da ovaj posljednji podatak smatramo neadekvatnim, jer datira iz vremena kada je kolonizacija bila još u toku, a osim toga iz njega se ne vidi koliko je zemlje i kuća podijeljeno kolonistima[47], što smatramo najadekvatnijim mjerilom za donošenje pravilnog suda o broju kolonista, konstatujemo da se ukupan broj kolonista u Bajmoku neposredno poslije kolonizacije kreće između 1810 i 2029 članova.

Organizacija kolonista u novim uslovima života i učešće u seljačkim radnim zadrugama

Kolonistima je pri dolasku u Bajmok priređen prigodan doček. Prva skupina kolonista je privremeno bila smještena u nekoliko većih javnih zgrada gdje je ostala izvjesno vrijeme hraneći se »sa kazana« dok im nisu podijeljene kuće. Drugi i treći transport je neposredno po dolasku, do dodjele kuća, bio smješten u kuće kolonista koji su došli sa prvim, odnosno drugim transportom. Mjesna uprava narodnih dobara pružala je kolonistima pomoć dijeleći im hranu, odjeću, razne predmete za pokućstvo i dr. ali je svakako najkrupniji korak u prilog organizovanja kolonista u novim uslovima života — dodjela kuća i zemlje.

Shodno Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji i drugim uredbama i pro-

45 F 184-3202.
46 F 97-3-36.
47 Uporediti. Isto.

pisima[48], kolonistima je u Bajmoku dodijeljivana kuća sa okućnicom ili baštom, zemlja i vinograd. Analiza lokalizacije kolonističkih kuća pokazuje da se najviše kolonista skoncentrisalo u drugoj, zatim u trećoj četvrti Bajmoka. Tako, na primjer, u drugoj četvrti Bajmoka ima kolonističkih kuća: u dijelu Titove ulice (danas Ulica JNA) 17, u dijelu Štrosmajerove 12, na dijelu Somborskog puta 6, u Stanišićkoj 4, u Vojvode Putnika (danas Petefi Šandora) 16, u Gajevoj 11, u Kralja Đerđa 2, u Cara Lazara 31, u Vojvode Mišića (danas Vlade Ćetkovića) 16, u Frankopanskoj 23, u Istarskoj 9, u Nemačkoj (danas Petra Drapšina) 16, u Vojvode Bojovića (danas Save Kovačevića) 19, u Orlovskoj 4, u Novoj 10, u Ružinoj 3, u Balkanskoj 11... U trećoj četvrti Bajmoka ima kolonističkih kuća: u dijelu Titove ulice (danas Ulica JNA) 9, u Frana Šupila 14, u Kapelskoj (danas Partizanska) 20, na Kosovskom trgu 10, u Vojvode Stepanovića (danas Karađorđeva) 3, u Zrinskoj 5, u Pašićevoj (danas Ive Lole Ribara) 11 itd. Potom po brojnosti kolonista dolazi prva četvrt Bajmoka: u dijelu Štrosmajerove ima 17 kolonističkih kuća, na dijelu Somborskog puta 3, u Kraljevića Marka 4, u Kujundžićevoj (danas Matije Gupca) 8, u Antunovićevoj (danas Braće Radića) 7. U četvrtoj četvrti Bajmoka ima najmanje kolonističkih kuća: u Trumbićevoj 1 i u Kralja Tomislava 1[4#].

Prije nego što se upustimo u analizu lokalizacije rodova, odnosno prezimena kolonista u Bajmoku, neophodno je izvršiti analizu broja rodova koji se kolonizuju u Bajmok. Shodno tome, zaključili smo da je iz Drežnice u Bajmok došlo najviše kolonista sa prezimenom Maravić — 73 porodica (iz Selišta, Corta, Maravić Drage, Škipina, Poljanka, Nikolića i Krakara — zaselak Kelići), sa prezimenom Radulović — 56 porodica (iz sela: Radlovići, Crnjaci, Lokva, Brezno), sa prezimenom Ivošević — 37 porodica (iz sela Krakar — zaseoci: Blagaj, Ćule; iz krakarskih stanova: Lisina, Ponorac, Debeli Lug), sa prezimenom Tatalović — 33 porodice (iz sela: Vrujac, Šekići, Jojići, Zečevo Brdo), sa prezimenom Zrnić — 23 porodice (selo Zrnići), sa prezimenom Tomić — 20 porodica (selo Tomići), sa prezimenom Vukelić — 20 porodica (sela: Vukelići, Brezno), sa prezimenom Trbović — 16 porodica (iz sela Krakar — zaseoci: Sekulići, Ćošani, Kojići, Kovači; i sela Trbovići), sa prezimenom Kosanović — 12 porodica (selo Krakar — zaselak Kosanovići), sa prezimenom Ćupurdija — 7 porodica (selo Krakar — zaselak Ćupići), sa prezimenom Radojčić — 5 porodica (selo Radojčići) i sa prezimenom Bosnić — 2 porodice (selo Bosnići), što ukupno iznosi 304 drežničke porodice kolonizovane u Bajmok. Osim toga, u Bajmoku ima kolonista sa drugim prezimenima — koja nisu porijeklom iz Drežnice, nego iz Dubrava, Jasenka, Ponikava i drugih mjesta. Tako sa prezimenom Višnjić ima 8 porodica kolonizovanih u Bajmok, sa prezimenom Kosanović (Jasenak), Vucelić i Kušić P° 4 porodice, sa prezimenom Ivković i Stipanović po 3 porodice, sa prezimenom Vignjević po 2 porodice, dok su sva ostala prezimena zastupljena uglavnom sa P° jednom porodicom[50].

Analiza lokalizacije kolonističkih rodova po ulicama u Bajmoku pokazuje da u Titovoj ulici (JNA), od ukupno 26 kolonističkih kuća, ima 4 sa prezime-

48 Vidjeti **Uredbu o spro vođen ju naseljavanja boraca u Vojvodini, F 97-2-17; Uredbu onaseljavanju boraca Narodno-oslobodilačkog rata i njihovih porodica u Bačkoj, Banatu, Baranji i Sremu, Isto; Uredbu o redu prvenstva u dodeljivanju zemlje, Isto; Skalu za dodelu zemlje, F 97-2-24; Dopis Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodini br. 870 od 26. I 1946. Ministarstvu kolonizacije FNRJ, F 97-5.**

49 **Uporediti F 184—1492, Spisak kuća katastarske opštine Bajmok.**

50 F 185-693. Spisak kolonista za koloniju Bajmok.

nom Maravić, 6 sa prezimenom Ivošević, 3 sa prezimenom Kosanović, 4 sa prezimenom Trbović, 3 sa prezimenom Tomić, 3 sa prezimenom Zrnić i po jedna sa prezimenima: Radulović, Vukelić i Tatalović. U Štrosmajerovoj ulici ima 28 kolonističkih kuća, a od toga su 6 sa prezimenom Vukelić, 4 sa prezimenom Radulović, 5 sa prezimenom Tatalović, 3 sa prezimenom Ivošević, 2 sa prezimenom Kosanović i po jedna sa prezimenima: Zrnić, Trbović, Stipanović, Kovačević, Zatezalo, Tomić, Musulin i Hudorović. Na Somborskom putu, od ukupno 10 kolonističkih kuća, 8 su sa prezimenom Radulović, 2 sa prezimenom Ivošević
1 po jedna sa prezimenom Vukelić i Maravić. Stanišićka ulica ima 5 kolonističkih kuća: 3 su sa prezimenom Vukelić, a po jedna sa prezimenom Radulović i Tatalović. U Žabnjaku, od dvije kolonističke kuće, obje su sa prezimenom Radulović. Ulica Vojvode Putnika (Petefi Šandora) ima 16 kolonističkih kuća: 7 sa prezimenom Maravić, 2 sa prezimenom Zrnić, 3 sa prezimenom Ivošević i po jedna sa prezimenima: Radulović, Tatalović, Tomić i Sršić. U Gajevoj, od 11 kolonističkih kuća, 5 su sa prezimenom Maravić, 3 sa prezimenom Radulović,
2 sa prezimenom Tatalović i 1 sa prezimenom Zrnić. Ulica Cara Lazara ima 31 kolonističku kuću: 14 sa prezimenom Radulović, 3 sa prezimenom Tatalović, 8 sa prezimenom Maravić, 2 sa prezimenom Zrnić i po jedna sa prezimenom Kušić, Stipanović, Vukelić i Remić. U Vojvode Mišića (Vlade Četkovića), od 17 kolonističkih kuća 4 su sa prezimenom Maravić, 7 sa Ivošević i po jedna sa Zrnić, Trbović, Tomić, Kosanović, Kušić i Radulović. Frankopanska ulica ima 23 kolonističke kuće: u 3 su nastanjeni kolonisti sa prezimenom Zrnić, u po
4 sa prezimenom Tatalović, Maravić i Vukelić, u 2 sa Ivošević i u 6 sa Tomić. U Istarskoj, od 9 kolonističkih kuća, 2 su Maravić, 4 Tatalović, po jedna Radulović, Vukelić i Kušić; u Nemačkoj (Petra Drapšina) od 17 kolonističkih kuća, u po jednoj su sa prezimenom Tatalović, Vignjević, Maravić, Zrnić, Zatezalo i Vukelić, u 8 sa Tomić i u 3 sa Kosanović. Ulica Vojvode Bojovića (Save Kovačevića) broji 19 kolonističkih kuća: u po 4 su stanovnici sa prezimenom Trbović i Cupurdija, u 3 sa prezimenom Maravić, u po 2 sa prezimenom Ivošević i Tatalović i u po jednoj sa prezimenom Kosanović, Radojčić, Radulović i Vujnović. U Novoj ulici, od 11 kolonističkih kuća, prezimena Kosanović, Cupurdija, Maravić i Trbović zastupljena su sa po dvije, a Ivošević, Radojčić i Zrnić sa po jednom kućom. Ulica Frana Šupila ima 14 kolonističkih kuća: po jedna je sa prezimenom Radojčić, Vucelić, Munjas, Karapandža, Vukelić, Kušić i Maravić, 2 sa Višnjić i 5 sa Ivošević. Kapelska (Partizanska) ulica ima 20 kolonističkih kuća: po jedna je sa prezimenima Kušić, Tatalović, Kosanović, Maravić, Kaluđerović, Trbović, Šumonja, Pernar i Bulić, po 2 su sa Ivošević i Ivković, u 3 su sa Vucelić i u 4 sa Višnjić. Na Kosovskom trgu, od 10 kolonističkih kuća, po jedna je sa prezimenima Tatalović, Tomić, Radulović, Višnjić, Miškanović i Maravić i 4 sa Ivošević. U Pašićevoj (Ive Lole Ribara), od 11 kolonističkih kuća, po jedna je sa prezimenom Cupurdija, Zivić, Radulović, Stipanović, Ivošević i Tomić, sa Maravić su 3, a 2 su sa Kosanović. Balkanska ulica ima 12 kolonističkih kuća:
5 su sa prezimenom Maravić, 2 sa Zrnić i po jedna sa Remić, Tatalović, Trbović, Radulović i Vukelić; u Antunovićevoj (Braće Radića), od 7 kolonističkih kuća, sa prezimenom Radulović su 3 dok su preostale 4 sa prezimenom Maravić. U Kujundžićevoj ulici (Matije Gupca), od 8 kolonističkih kuća, po jedna je sa prezimenom Ivošević, Kosanović i Maravić, a 5 su sa prezimenom Radulović[51].

51 Uporediti F 184-1492.

Vidimo, dakle, da su kolonisti, kada je to bilo moguće, nastojali da zauzmu rodovsko-teritorijalni raspored kao u starom kraju.

Preostaje nam da kažemo još nekoliko riječi o podjeli i lokalizaciji kolonističke zemlje. Kolonisti u Bajmoku su, shodno Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji i drugim uredbama i propisima[52], dobijali kuću sa okućnicom, zemlju i vinograd. Njima je dodjeljivana zemljišna površina u dvije katastarske opštine — u katastarskoj opštini Bajmok i katastarskoj opštini Subotica 1 (Gornji Tavankut). Prema rekapitulaciji radova na kolonizaciji u katastarsku opštinu Bajmok i Subotica 1 (Gornji Tavankut) od 16. XI 1946. godine, fond bivše fašističke zemlje sastojao se u katastarskoj opštini Bajmok od 3743 k. j. i 67 hv, a u katastarskoj opštini Subotca 1 (Gornji Tavankut) od 47 k. j. i 359 hv; ukupno fašističkog zemljišta 3790 k. j. i 426 hv. Od toga je kolonistima dodijeljeno 3334 k. j. i 607 hv, a agrarnom fondu je ustupljeno 455 k. j. i 1419 hv[53]. Zemlja oranica je, kao i kuća i okućnica, dodjeljivana kolonistima u katastarskoj opštini Bajmok, a vinograd u katastarskoj opštini Subotica 1 (Gornji Tavankut)[54]. Većina kolonista je dobila između 7 i 9 k. j. ukupne zemljišne površine[55]. Od kolonista je najviše zemljišne površine dobio Ivošević Mihajla Simo, čija je porodica brojala 15 članova — 14 k. j. i 846 hv; a najmanje Tomić Đurđa Pantelija, čija je porodica imala 6 članova — 2 k. j. i 66 hv[56], jer je dobio zanatsku (kovačku) radnju[57].

Tek kada su kolonistima podijeljene kuće i zemlja, moglo se pristupiti obavljanju raznih tečajeva[58]. Osnovna namjena ovih tečajeva je bila da se kolonisti što prije adaptiraju na vojvođanski način života i privređivanja. »To njihovo (kolonističko — B. C.) ukopčavanje i adaptiranje mi možemo pomoći organizovanjem tečajeva za kolonistе[59].« Već u toku zime 1946/47. godine organizovana su dva tečaja: jedan je bio za pohađanje četverogodišnje osnovne škole, a drugi iz kulinarstva. Nastavu iz pomenutih tečajeva održavali su nastavnici iz Bajmoka. Godine 1949. prva generacija kolonističke omladine (4 Drežničana, 4 Drežničanke i 1 Ponikvarac) upisuje se u zanatske škole u Subotici"[0].

Već krajem zime, odnosno početkom proljeća 1946. godine za koloniste u Bajmoku je postala aktuelna ideja seljačkih radnih zadruga. Prema V. Stipetiću, zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije se upotrijebio, pored ostalog, i da

52 Vidjeti literaturu navedenu u napomeni br. 48.

53 F 185-780.

54 Registar rješenja br. 19491—19860 Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodinu, Novi Sad, Bajmok — Subotica 1948.

55 U ovu površinu uračunata je i površina vinograda (oko 222 hvata), za koju se oduzimalo tri puta više oranice (oko 666 hvati).

56 Registar rješenja br. 19491—19860 Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodini, Novi Sad, Bajmok — Subotica 1948.

57 Prema izjavi članova Mjesne komisije za naseljavanje boraca sa sjedištem u Bajmoku; prema istom izvoru, s obzirom da u pomenutom Registru rješenja ima još nekoliko lica sa oko 1 k. j. zemlje, ili čak bez zemlje — radi se o nepotpunim podacima.

58 Vidjeti dopis Ministarstva kolonizacije DFJ br. 11518 od 1. XII 1945. Ministarstvu prosvjete Narodne vlade Hrvatske u kome Ministarstvo kolonizacije traži, s obzirom da Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske raspolaže sa 60 učiteljica domaćinstva, da mu se dodijeli izvjestan broj učiteljica koje bi vodile tečajeve u onim rejonima Vojvodine koji su predviđeni za kolonizaciju kolonista iz Hrvatske, F 97-5.

59 F 97-2-21. Referat o šestomjesečnom radu Instituta za proučavanje pri Ministarstvu kolonizacije DFJ, str. 12 (od 5. XI 1945. g).

60 Prema ispitanicima; vidjeti dopis Ministarstva kolonizacije DFJ br. 116 od 5. I 1946. g. Povjereništvu za industriju i zanate Autonomne Pokrajine Vojvodine u kome se podvlači da je »u opštem interesu da se što više učenika primi iz kolonističkih naselja, jer i to će biti jedan od načina da se kolonisti što pre uključe u vojvođanske privredne prilike«, F 97-5.

ojača socijalistički sektor, kako davanjem zemlje seljačkim radnim zadrugama, tako i stvaranjem državnih poljoprivrednih dobara[61]. Smatra se da je agrarna reforma stvorila preduslov za stvaranje socijalističkog sektora u oblasti agrarne proizvodnje i da je seljak — kolonista, nemajući iskustva u obradi ravničarske zemlje, rado stupao u seljačke radne zadruge koristeći se raznim prednostima koje su mu pružale državne mašinske poljoprivredne stanice. »I zato nije slučaj — što su gotovo sve seljačke radne zadruge g. 1945. i 1946. osnivali ili sami kolonisti ili su se osnivale na njihovu inicijativu. Srednji, novonastali seljački posjedi bili su na taj način grupirani i sjedinjeni i podvrgnuti naprednoj obradi. Te su prve zadruge unatoč slabosti odigrale značajnu — avangardističku ulogu u prijelazu naše poljoprivrede na novi kolosijek[62].« I na području Subotice su kolonisti bili ti koji su davali osnovni impuls oživotvorenju ideja zadrugarstva. Pišući o razlozima zbog kojih ideja seljačkog zadrugarstva u seljaštvu subotičkog kraja nije u početku pravilno shvaćena, B. Peruničić ističe: »Suprotno tome, kolonisti u Bajmoku nisu oklevali, nego su još početkom 1946. godine osnovali seljačku radnu zadrugu 'Napred'. Docnije su osnivali zadruge i seljaci u drugim selima. Najviše ih je osnovano 1949. godine.«

Razvitkom agrarnih odnosa nastala su poslije drugog svjetskog rata tri oblika zemljišnih posjeda: državni, zadružni i privatni. Godine 1950. državni sektor u Subotici je bio zastupljen sa 13075 k. j. površine, zadružni (28 seljačkih radnih zadruga, 4234 domaćinstva, odnosno 15889 članova) sa 32050 k. j. površine, a privatni sa 19863 domaćinstva i 92514 k. j. zemlje.

Od pomenutih 28 seljačkih radnih zadruga sa teritorije Subotice, na području Bajmoka je u periodu od 1946—1959. godine postojalo i radilo 7 zadruga. Prva seljačka radna zadruga, »Napred« osnovana je 23. III 1946. godine; imala je 373 domaćinstva sa 1520 članova, 2632 k. j. oranica, 31 k. j. vinograda i 147 k. j. neplodnog zemljišta, tj. ukupno 2810 k. j. površine. Druga seljačka radna zadruga, »Bratstvo-jedinstvo«, osnovana je 7. II 1949. godine; imala je 469 domaćinstava sa 1900 članova, 3433 k. j. oranica, 44 k. j. vinograda, 1 k. j. livada i 106 k. j. neplodnog zemljišta, tj. ukupno 3584 k. j. površine. Treća seljačka radna zadruga, »Ivo Lola Ribar«, osnovana je 12. II 1949. godine; imala je 310 domaćinstava, odnosno 1194 člana, 2198 k. j. oranice, 46 k. j. vinograda, 13 k. j. livada, 63 k. j. pašnjaka i 52 k. j. neplodnog zemljišta, tj. ukupno 2372 k. j. površine. Četvrta seljačka radna zadruga, »Proleter«, osnovana je 1. IV 1949. godine; imala je 169 domaćinstava, odnosno 503 člana, 1113 k. j. oranice, 1 k. j. voćnjaka, 17 k. j. vinograda, 1 k. j. livada, 4 k. j. pašnjaka i 22 k. j. neplodnog zemljišta, tj. ukupno 1158 k. j. zemljišne površine. Peta seljačka radna zadruga, »Petoletka«, osnovana je, također, 1. IV 1949. godine; imala je 80 domaćinstava sa 323 člana, 763 k. j. oranice, 13 k. j. vinograda, 37 k. j. pašnjaka i 5 k. j. neplodnog zemljišta, tj. ukupno 818 k. j. površine. Šesta seljačka zadruga, »Petefi Šandor«, osnovana je 1950. godine; imalaje 285domaćinstava sa 813 članova, 1822 k. j. oranice, 33 k. j. vinograda, 21 k. j.livada i 25 k.j. neplodnog zemljišta, tj. ukupno 1901 k. j. zemljišne površine. Sedma seljačka radna zadruga, »Doža Đerđa«, osnovana je 1959. godine; imala je 36 domaćinstava sa 120 članova, 503 k. j. oranice i 10 k. j. vinograda, tj. ukupno 513 k. j. zemljišne površine.

61 V. Stipetić, n. d. 442; vidjeti i B. Petranović, n. d. 62—63.
62 V. Stipetić, n. d. 465—466.

Najviše kolonista uzelo je učešće u seljačkoj radnoj zadruzi »Napred«, a potom u zadruzi »Bratstvo-jedinstvo«. Kako smo naprijed vidjeli, B. Peruničić navodi da je seljačka radna zadruga »Napred« brojala 373 domaćinstva sa 1520 članova[63]. Međutim, u pojedinim dokumentima, koji se odnose na pomenutu zadrugu, broj domaćinstava, koja participiraju u njoj, varira od 169 (10. VI 1946)[64] preko 170 (13. X 1946)[65] do 175 (8. I 1948)[06]. Analiza prezimena pokazuje[67] da se radi o zadrugarima — kolonistima, od kojih su većina Drežničani. Naime, od 169 porodica 156 ih je drežničkih, a 13 — dubravskih, jasenačkih, gomirskih i drugih. Na osnovu toga možemo zaključiti da se broj kolonističkih domaćinstava u seljačkoj radnoj zadruzi »Napred«, koja je ukupno brojala 373 domaćinstva sa 1520 članova, kretao između 169 i 175 porodica. Pored ovoga, svakako treba imati na umu činjenicu da su 44, od 170 porodica seljačke radne zadruge »Napred«, već 3. X 1946. godine izrazile želju da izađu iz zadruge. Naime, u dopisu seljačke radne zadruge »Napred« od 3. X 1946. godine, upućenom Glavnoj komisiji za naseljavanje boraca u Vojvodini — po predmetu zatraživanja geometra, kaže se, pored ostalog, da je ovoj seljačkoj radnoj zadruzi »izdata zemlja kao celina na 170 porodica bez međa, a sada 44 porodice izlaze iz Zadruge pa je potrebno da se njihova zemlja odvoji od Zadruge[68].« Nije nam poznat rezultat ovog zahtjeva. Sudeći po tome što se za ovu seljačku radnu zadrugu 8. I 1948. godine pominje kvota od 175 porodica[69], može se pretpostaviti da nije udovoljeno ovom zahtjevu.

Najveći broj preostalih kolonista bio je u seljačkoj radnoj zadruzi »Bratstvo-jedinstvo«. Obje ove zadruge rasformirane su do jeseni 1953. godine, kada je osnovana seljačka radna zadruga »Pobeda«. Tada su kolonisti masovno istupili iz ovih dviju zadruga[70].

U okviru života i rada u seljačkim radnim zadrugama u Bajmoku značajnu ulogu su imali i salaši. Naime, u vrijeme kada su u Bajmoku oformljene seljačke radne zadruge, izvjestan broj salaša pripao je njima. Ovaj proces dodjeljivanja salaša zadrugama tekao je i u toku 1947. godine. Tako se iz zapisnika, koji je 15. VIII 1947. godine sačinjen u kancelariji MNO u Bajmoku, a u vezi sa likvidacijom zemljišnog fonda, koji je preostao iza nadjeljivanja spoljnih i unutrašnjih kolonista i agrarnih interesenata[71], vidi se da se seljačkoj radnoj zadruzi »Napred« iz Bajmoka dodjeljuje u Bajmoku 56 k. j. 854 kv. hvata zemljišne

63 B. Peruničić n. d. 106, tabela II.

64 F 184-1493. Spisak zadrugara IV tipa katastarske opštine Bajmok od 10. V 1946. g. Kao datum formiranja seljačke radne zadruge »Napred« navodi se 20. II 1946. godine, a ne kao u B. Peruničića (n. d. 106, tabela II) 23. III 1946.

65 F 184-3204. Dopis seljačke radne zadruge »Napred« od 3. X 1946. Glavnoj komisiji za naseljavanje boraca u Vojvodini.

66 F 184-992. Zapisnik MNO Bajmok od 8. I 1948, sačinjen u vezi likvidacije zemljišnog fonda koji je preostao od nadjeljivanja spoljnih kolonista.

67 Uporediti F 184-1493, Spisak zadrugara IV tipa katastarske opštine Bajmok od 10. V 1946. godine.

68 F 184-3204.

69 F 184-992. Zapisnik MNO u Bajmoku od 8. I 1948, sačinjen u vezi likvidacije zemljišnog fonda koji Je preostao iz nadjeljivanja spoljnih kolonista.

70 Prema izjavi ispitanika.

71 Mjesni narodni odbor u Bajmoku je na osnovu člana 29 Zakona o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji, prijedloga Mjesne agrarne komisije o dodjeljivanju zemlje agrarnim interesentima i rasprave na zboru agrarnih interesenata, održane 5. IV 1946. godine, donio odluku o utvrđivanju agrarnih interesenata mjesta Bajmok i površini zemlje koja im se dodjeljuje. Tom odlukom zemlja je dodijeljena 884-ici agrarnih interesenata; u Bajmoku 21. VIII 1946. U Mesnoj kancelariji u Bajmoku dokument je zaveden kao: »Mesni narodni odbor, br. 9067-9068, u Bajmoku, 12. VIII 1946. godine.«

površine i izvjesna površina zemlje u Matarošu (vjerovatno Madaraš — B. C.) koja, sa pomenutom količinom zemlje u Bajmoku, ukupno iznosi 145 k. j. i 1364 kv. hvata. Ta površina zemlje je, uglavnom, bivše vlasništvo stanovnika njemačke nacionalnosti. Na dijelu zemlje, koju je seljačka radna zadruga »Napred« dobila u Bajmoku, nalaze se najmanje 4 salaša (negdje piše »salaš«, negdje »salasi« — a ne piše koliko, pa se ne može ustanoviti tačan broj).[72] Prema izjavi članova Mjesne komisije za naseljavanje boraca sa sjedištem u Bajmoku, Mjesna uprava narodnih dobara u Bajmoku ustupila je pomenutoj komisiji za dodjeljivanje kolonistima, 101 salaš. Ti salasi nalazili su se na kolonističkim parcelama. Nikome od kolonista nije dodijeljen salaš za trajno naseljavanje jer su svi dobili kuću u selu. Kada su kolonisti stupili u seljačke radne zadruge, ovi salaši su pripali zadrugama. U tom, »zadružnom periodu«, prema izjavi ispitanika, na salašima su, u svojstvu ljudi koji održavaju salaš, stoku, mašine i dr. živjele 4 drežničke porodice na 3 salaša — na jednom od njih bile su 2 porodice braće u 2 stambene zgrade. Oni su napustili salaše po istupanju iz zadruga. Jedini kolonista poslije drugog svjetskog rata, koji je sa suprugom, kolonizovanom poslije drugog svjetskog rata iz Gomirja, duže vrijeme živio na salašu — 1954—1977. godine — je porijeklom iz Jasenka[73].

Preostaje nam da kažemo još nekoliko riječi o ulozi koju su salaši imali u zadružnom načinu života. Prema kazivanju ispitanika salaši, koji su pripadali pojedinim seljačkim radnim zadrugama, služili su kao ispostave pri obavljanju zemljoradničkih poslova. Sav poljoprivredni inventar, koji je bio neophodan za izvođenje zemljoradničkih radova, nalazio se na njima. Osim toga oni su služili i kao stanice za odmaranje zadrugara u toku rada. S obzirom na nastanjenost mogu se izdvojiti dvije grupe zadružnih salaša. Jedna grupa je ona na kojima se stalno živjelo. Tu spadaju 4 spomenute drežničke porodice koje su na salašima živjele u toku postojanja zadruga. Ove porodice brinule su se o održavanju salaša. Druga grupa salaša nije imala stalne žitelje, nego su kolonisti odlazili na njih po potrebi, kada je trebalo čuvati imovinu i inventar na njima, obično u jeku sezone poljskih radova. Većina kolonista, kako smo to pomenuli, je izašla iz zadruge krajem ljeta, odnosno početkom jeseni 1953. godine. Sa njihovim izlaskom prestao je najintenzivniji period ove zadružne funkcije salaša.

Mogućnosti (i neki rezultati) proučavanja promjena u kulturi Drežničana u novim uslovima života

Neophodnost proučavanja adaptacije kolonista na nove uslove života, kao i proučavanje promjena nastalih nakon kolonizacije, isticana je još u vrijeme kada je kolonizacija bila u toku. Tako se u referatu o šestomjesečnom radu Instituta za proučavanje pri Ministarstvu kolonizacije DFJ podvlači da je pred Institut postavljen zadatak da na naučnoj bazi prati »ceo proces koloniziranja ljudi u Vojvodini i njihovo adaptiranje novim uslovima života« i da bi zato bilo neophodno da osoblje Instituta bude u stalnom kontaktu sa Vojvodinom, »da bi mogli notirati svaku eventualnu promenu koja se tamo dešava«[74].

72 F 185-780.
73 Vidjeti, B. Cupurdija, Društveni život na salašima u okolini Subotice, napomena 12, rad u štampi u Etnografskom institutu SAN-a u Beogradu.
74 F 97-2-21. Referat o šestomjesečnom radu Instituta za proučavanje pri Ministarstvu kolonizacije DFJ, str. 10 (od 5. XI 1945).

Koliko nam je poznato, kolonisti u Bajmoku do sada nisu bili predmet posebnih ispitivanja, za razliku od kolonista u nekim okolnim mjestima[73]. Poglavlja koja smo do sada obradili u ovom radu pružaju nam egzaktnu osnovu za dalje proučavanje, pa i za proučavanje promjena koje su kod kolonista nastale nakon kolonizacije. Već iz činjenice što se radi o preseljavanju kolonista iz kraja koji ima različite privredne, socijalne, geografske, klimatske i druge uslove, može se pretpostaviti da je konstatovanje i proučavanje promjena, koje su u kulturi kolonista nastale u novim uslovima života, bremenito mogućnostima[711]. U ovom momentu osvrnut ćemo se samo na neke rezultate do kojih smo došli u ranijim ispitivanjima i unekoliko ih dopuniti novim saznanjima. Ispitivanja nam dozvoljavaju da iznesemo neke promjene koje su nastale u životu i kulturi kolonista, a koje se odnose na društveno-obredni život.

U pogledu društveno-obrednog života konstatovali smo da su pedesete godine predstavljale naglu prekretnicu. To je vrijeme kada odumire većina običaja[77]. Promjene u društveno-obrednom životu u tijesnoj su vezi sa promjenama u vjerskom životu, jer su se neki elementi društvenih obreda u predratnoj Drežnici obavljali u crkvi. Međutim, masovno učešće Drežničana na strani revolucije, prelazak u novu sredinu, promjena proizvodne osnove i dr. rezultiraju usvajanjem novih promjena proizvodne osnove i dr. rezultiranja usvajanjem novih vrijednosti i novih sadržaja svijesti pa i potpunim iščezavanjem vjerskog života. Revolucija je i u ovom pogledu predstavljala naglu prekretnicu. Te nove rezultante omogućile su Drežničanima da danas intenzivno participiraju u savremenim ekonomskim, političkim, društvenim, kulturnim i drugim tokovima (a ujedno su i same rezultat te participacije) Bajmoka i subotičke opštine u cjelini.

Miloš Ivošević Rogović

Drežničani, vojni i vojno-politički rukovodioci u ratu i poslije rata

Julskih ustaničkih dana 1941. formirani su partizanski logori u Drežnici. Njihovi starješine -— rukovodioci, tj. komandiri i politički komesari bili su Drežničani. Za obavljanje ovih dužnosti birani su najbolji među najboljima. U pogledu nadležnosti i odgovornosti komandir i politički komesar su bili ravnopravni pa je time komandovanje i donošenje odluka proizlazilo iz zajedničkog stava obaju lica, a u odsutnosti jednoga od njih, odlučivao je punopravno onaj drugi. Ova

75 Za naselja Bački Gračac, Kljajićevo, Conoplja, StaniSić i Ridica vidjeU V. Đurić, Najnovije naseljavanje Bačke kolonistima iz Hrvatske, Matica srpska, Posebna izdanja, Novi Sad, I960, 6—11.

76 Tako, na primjer, već i letimičan pregled dokumenata ukazuje na stalne promjene u strukturi kolonističke porodice — dioba porodičnih zadruga i slično. Iz iskustva nam je poznato da izvjestan broj kolonista zasniva tzv. mješovite brakove — što je, takođe, problem koji čeka na svoju naučnu obradu.

77 Uporediti B. Cupurdija, n. d. 23, 45, 49 (u rukopisu).

novina je, kao pravilo, važila i kasnije u svim komandama i štabovima NOV i POJ od voda do zaključno armije. Za to da istom jedinicom dvojica ravnopravno komanduju, opredijelio se Politbiro CK KPJ 4. jula 1941. godine na sastanku u Beogradu kada je, pored odluke o dizanju ustanka, odlučeno »da se u sve partizanske odrede postave politički komesari kao predstavnici Partije i naroda«.

Brojni podaci o komandantima, komandirima, vodnim delegatima, političkim komesarima, njihovim zamjenicima i drugim rukovodećim kadrovima u toku rata i kasnije pružit će mogućnost čitaocu ovih redaka da na jednostavan način sagleda kvalitet i vitalnost kao i ratničke, patriotske, moralno-političke i intelektualne vrijednosti drežničkih rukovodilaca u ratu pa i kasnije. Treba istaći da se nizak stepen školske spreme i općeg obrazovanja dosta teško usklađivao s povjerenim dužnostima koje su drežničke starješine vršile u partizanima, posebno u početnom periodu rata. Većina njih s četiri razreda osnovne škole imala je dvostruku i krupnu obavezu: učiti iz knjige i ratovati, komandovati drugima i često se od njih zauvijek opraštati. Možda su oni lakše od drugih nosili to breme pošto su bili porijeklom iz siromašnih, seljačkih i radničkih porodica. Sigurno da je socijalna pripadnost snažno podupirala njihovu neizmjernu volju i ambiciju da izdrže do konačne pobjede.

Od početka 1942. godine pa do kraja rata, gotovo, sve starješine iz Drežnice postepeno su završile jedan ili dva partijsko-politička, odnosno općevojna kursa i u toku njihovog kratkog trajanja stjecali skromna, ali dragocjena teoretska znanja, kojima su dopunjavali stečenu praksu, da bi uspješnije komandovali i rukovodili jedinicama.

Od višestruko moralno-političke i vojno-stručne koristi bilo je to što su svi aktivni podoficiri Jugoslovenske vojske, koji su se zatekli u Drežnici, u vrijeme ustanka 1941. dobrovoljno stupili u partizane i svoja skromna znanja svim srcem prenosili na partizane, omladinu i narod, iako se na neke od njih, bez osnova, gledalo s nevjericom. Od njih 12, osam je poginulo u toku NOR-a: sedmorica kao komandiri četa i jedan kao komandant bataljona. Dvojica su proglašena za narodne heroje. Četvorica preživjelih su nosioci Partizanske spomenice 1941; jedan od njih je general-pukovnik, dvojica pukovnici i jedan viši savjetnik u Sekretarijatu za unutrašnje poslove.

Već u toku 1942. godine veliki broj Drežničana nalazi se na odgovornim vojno-političkim dužnostima u bataljonu »Marko Trbović«, 1. i 2. udarnom bataljonu, Štabu Primorsko-goranskog odreda i Štabu 5. operativne zone Hrvatske. Pored političkih delegata i komandira vodova, političkih komesara i komandira četa, već tada su trojica komandanti bataljona, dvojica politički komesari bataljona, a jedan zamjenik komandanta 5. operativne zone. Dakle, u to vrijeme je bilo vidljivo da su drežnički kadrovi vrlo sposobni. Pored lične hrabrosti pokazivali su veliku snalažljivost u borbi i umješnost u komandovanju partizanskim jedinicama.

U toku 1943. i 1944. godine broj vojno-političkih rukovodilaca iz Drežnice povećava se u 13, 35. i 43. diviziji, primorsko-goranskim i istarskim odredima. U tom periodu, pored ostalih dužnosti, trojica su bili zamjenici političkih komesara brigade, četvorica komandanti brigada, jedan zamjenik političkog komesara divizije i jedan komandant divizije.

Ukupno se u toku NOR-a 364-ero Drežničana nalazilo na raznim vojnim i vojno-političkim dužnostima u jedinicama i ustanovama NOV i POJ, a kasnije u JA. Od naznačenog broja poginulo je njih 91, (vidi Prilog 2) a 276 je preživjelo rat (vidi Prilog 3). Od starješinskog kadra najkraći vijek bio je komandira vodo-

i

va i četa jer, ili su ginuli, ranjavani, odlazili na više dužnosti, a izuzetno i kažnjavani i degradirani. Zbog tih okolnosti u toku rata 111 Drežničana kraće ili duže vrijeme vršilo je dužnost komandira ili političkog komesara čete, 134 dužnost političkog delegata ili komandira voda. Zbog naraslih potreba tokom rata, dio starješina je prekvalifikovan u rodove i službe, u partizanske odrede, komande mjesta i dr. Za navedene dužnosti kadrovi su regrutovani od komandira i delegata vodova i iz redova komandira i političkih komesara četa.

Svi pali komandiri, komandanti i politički komesari uspješno su komandovali svojim jedinicama, hrabro se borili i dali svoje mlade živote za pobjedu NOB-a i revolucije. Deset komandanata i političkih komesara bataljona, trideset i pet komandira i političkih komesara četa i mnogi drugi, koji su izgubili živote, bili su nenadoknadiv gubitak tada (pa i sada) za narod Drežnice.

U svim fazama rata i na svim stepenima komandovanja, statistički podaci i dosta svježe sjećanje učesnika, otkrivaju jedan, gotovo, nevjerovatan fenomen. Naime, u maju 1945. godine od 55 političkih rukovodilaca do 20 godina starosti bilo ih je 24; 14 između 20 i 25; 10 između 25 i 30; a samo 7 između 30 i 35 godina. I kod vojnih starješina, koji su ostali u službi JA, starosna struktura bila je slična. Možda će se zapitati poneki čitalac ovih redova kako je to moguće da su u prošlom ratu drežnički mladići i djevojke, i ne samo drežnički, stari svega dvadesetak godina umjeli komandovati četama (pa i višim jedinicama). Zaista, teško je to povjerovati, ali činjenica je nepobitna da su komandovali, i to veoma uspješno. Taj cvijet mladosti, udružen s hrabrošću, vješto i znalački se ponašao na bojnom polju. Mladići su neustrašivo prihvatili rizik pobjeđujući često i nadmoćnijeg neprijatelja. Među prvima su bacali bombe, jurišali, u najtežim trenucima služili borcima kao primjer, ponašali se hladnokrvno, zrelo i dostojanstveno, potpuno svjesni odgovornosti. Rame uz rame sa svojim saborcima — komunistima, skojevcima, puškomitraljescima, bombašima i ostalim brojnim junacima rata — smjelo su kročili iz bitke u bitku sve do završetka rata.

Za četiri ratne godine narod Drežnice preživljavao je teške trenutke. Na ovom relativno malom prostoru neprekidno su danju i noću, svojim stravičnim zvukom parale zrak granate dalekometnih topova sa brodova, avionske bombe, mitraljeski meci, rafali automata i pucnji pušaka. Ovu zvučnu i ubitačnu kanonadu dopunjavali su okupatori i njihove sluge bljeskovima bajoneta i kàpà. Sa svih strana vrebala je smrt i prerano odnosila nevine i nedužne živote. Politika i ideologija Talijana, Nijemaca, ustaša i četnika pokazivala je veliko interesovanje za ovj mali kutak posne zemlje i kršnih gorštaka ispod Velike Kapele. Nastojali su, pored intenzivne agitacije i propagande, da uz pomoć oružja natjeraju narod na apsolutnu poslušnost. Ali, od početka do kraja rata nisu ni u jednom trenutku uspjeli ostvariti ni jedan svoj cilj.

U novembru 1941. godine Talijani su pohapsili oko 500 Drežničana, sproveli ih u ogulinsku kaznionicu, saslušavali i oko mjesec dana mučili, da bi 24 osudili na smrt i oko 60 na dugogodišnju robiju, deportiravši ih u talijanske robijašnice. Slijedeća tragedija zadesila je drežničko stanovništvo u jesen 1942. godine, kada su Talijani i četnici preduzeli veliku of anzi vu i Drežnicu potpuno spalili te uništili gotovo sva materijalna dobra nužna za život i opstanak. Dio naroda i tada su pohvatali i odveli u logore — u Bakar i Kraljevicu. Žrtve su bivale brojnije, a rat se nastavljao nesmanjenom žestinom i, kako se to kaže, progresivno i unedogled. Malo je bilo vjerojatnoće da će čak i oni najhrabriji i najvještiji preživjeti tako strašan rat.

Od kapitulacije Italije pa do kraja rata Nijemci i ustaše nekoliko puta su

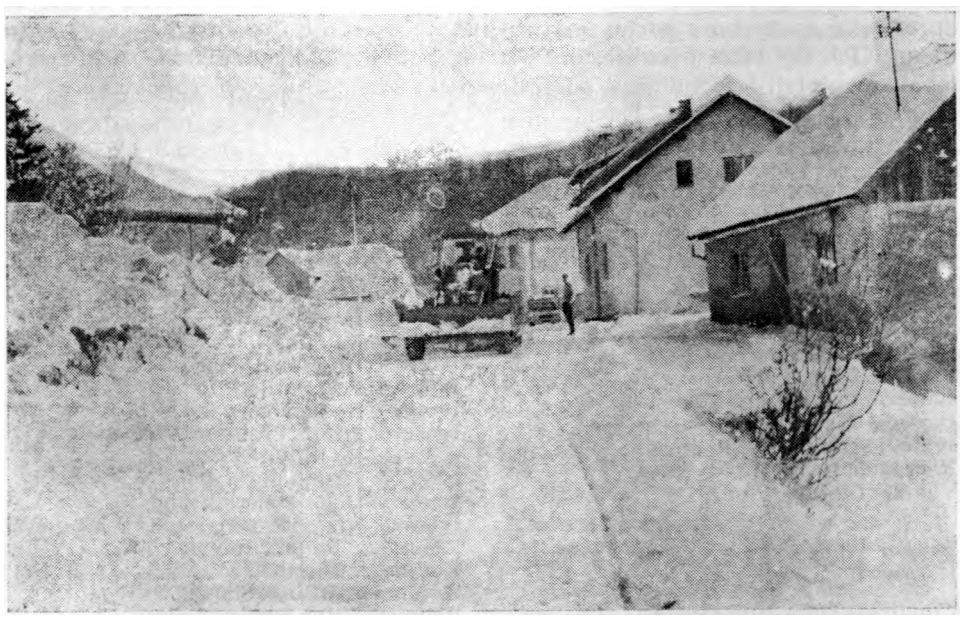
osvajali Drežnicu i nanosili joj ogromne materijalne i ljudske žrtve. Međutim, sverazorne golgote nisu demoralisale narod. Ne samo da on nije politički posrtao, da nije pokleknuo, nego je uvijek uspravan, gord i ponosan, istrajao zajedno i sa svojim rukovodstvom izašao pobjednikom, iako uz velike ljudske žrtve. U svoj toj nesreći narod Drežnice je imao veliko razumijevanje i punu podršku svojih iskrenih prijatelja — susjeda koji su bili u, gotovo, istoj situaciji.

Pored već rečenog, na veoma odgovorne dužnosti u narodnooslobodilačkim odborima (općinskim, kotarskim i oblasnom) te u općinskom kao i u kotarskom komitetu KPH za kotar Ogulin i u drugim institucijama narodne vlasti, postavljani su politički izgrađeni, beskompromisni i uporni revolucionari, zaslužni i provjereni da uistinu budu predstavnici drežničkog naroda, da rukovode njime i da ga predvode za vrijeme cijeloga rata.

Krajem rata na raznim vojnim i vojno-političkim dužnostima u jedinicama i ustanovama JA zateklo se 275 Drežničana. Veći broj imao je oficirske činove, a vrlo mali broj njih dočekao je kraj rata bez čina. Maja 1945. godine Drežničani su se, uglavnom, nalazili na dužnostima od komandira voda do komandanta divizije (vidi Prilog 3). Najveći broj ih je tada bio na dužnostima u 13. i 43. diviziji, primorsko-goranskim i istarskim odredima, a izvjestan broj i u jedinicama 4. armije.

Istekom 1945. i u toku 1946. godine, a i nešto kasnije, po sopstvenoj želji ili po potrebi službe, demobilisano je i prevedeno u rezervu, sa raznih vojnih i vojno-političkih dužnosti, 151 Drežničanin. Među njima je bilo zastavnika, potporučnika, poručnika, kapetana i majora (vidi Prilog 4).

Na službi u JA ostalo je svega 126 Drežničana, u različitim činovima, i svi su oni završili vojne škole pojedinih rodova, službi, ili vojno-političke škole. Tako je, na primjer, Višu vojnu akademiju završilo 29, a Ratnu školu 8 oficira iz Drežnice (vidi Prilog 5).

Drežnica zimi

Pored velikog broja ratnih i mirnodopskih odlikovanja, 105 vojnih i vojno--političkih rukovodilaca iz Drežnice nosioci su Partizanske spomenice 1941. godine (vidi Prilog 1). Broj nosilaca Spomenice 1941. bio bi i veći da nije u toku NOR-a poginulo mnogo boraca koji su u danima ustanka 1941. godine stupili u partizane.

Posebice treba istaći, pored raznih odgovornih dužnosti u komandama i ustanovama koje su obavljali kadrovi iz Drežnice, da su 23 oficira iz Drežnice poslije rata bili komandanti ili politički komesari pukova i brigada dok se na dužnostma u komandama korpusa, armija, visokih vojnih škola i Generalštaba JA u ovom vremenu nalazio, također, izvjesni broj oficirskog kadra iz Drežnice (vidi Prilog 6).

Valja istaći i to da, uz one već spomenute, među rukovodiocima iz Drežnice, koji su prevedeni u rezervu iz JNA, ima veliki broj njih koji su zauzimali visoke položaje u SUP-u, privredi i raznim institucijama. Između njih ističemo Maravić Jovana (Jovande) Manu — Manojla, nosioca Partizanske spomenice 1941. godine, akademika i dra matematičkih nauka, naučnika svjetskog glasa, koji je predavao na najpoznatijim svjetskim univerzitetima. Nije neskromno ako se kaže da su kadrovi iz Drežnice po završetku rata na svim mjestima potvrđivali svoje vrijednosti, koje su stekli kroz četverogodišnju borbu.

Od ukupno 126 drežničkih rukovodilaca, koji su završetkom rata ostali u aktivnoj službi JNA, penzionisano je zaključno sa 1980. godinom 113 (vidi Prilog 7). Krajem 1980. godine iz Drežnice se u aktivnoj službi u JNA nalazilo 26 oficira, od kojih su samo šestorica učesnici NOR-a (vidi Prilog 8).

Drežničani mogu biti ponosni na svoje rukovodeće kadrove i na njihov doprinos pobjedi i kasnijoj izgradnji socijalističke Jugoslavije. U neravnopravnoj borbi protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja — okupatora i domaćih izdajnika — tokom 1326 dana, narod Drežnice je viteški podnio sve ratne nedaće jer je, između ostalog, pravilno ocijenio položaj u kome ga je zadesio rat, čvrsto se opredijelio za oružanu borbu imajući puno povjerenje u politiku i rukovodeću ulogu KPJ. Svi ratni i poslijeratni potresi, političke i druge prirode, nisu pokolebali revoluciji i socijalizmu odan drežnički narod i njegove rukovodioce.

Prilog 1.

NOSIOCI PARTIZANSKE SPOMENICE 1941.

Brezno—Ponorac:

Bosnić Đuro (Rdon)
Ivošević Gojko — »Gojac«
Ivošević Panta Đuro (Capajev)
Ivošević Mihajla Dušan
Ivošević Ilije Miloš (Rogović)
Radulović Pante Ilija — liko
Vukelić Dmitar (Pimić)

Krakar—Radojčići i Stanari:

Cupurdija Đure Ilija (Suster)
Cupurdija Nikole Rade (Račić)
Ivošević Ile Dušan (Crni)
Ivošević Milina Milan (Koraban)
Ivošević Kosa — Kolenčova
Ivošević Petra Milan (Petrićov)
Ivošević Duke Nikola (Lazić)
Ivošević Milina (Talijan) Nikola
Ivošević Ile Rajko (Crni)
Ivošević Laze Simo (Lacin)
Ivošević Duke Tode (Catina)
Ivošević Nikice Zarko
Kosanović Radića Stoj an
Kosanović Dušana Slobodan
Kosanović Milina (Kurije) Milan
Radojčić (Ilije) Dušan
Radojčić Save Rade (Kićo)

Radojčić Rade Savo
Radojčić Stanka Rade
Radojčić (Alekse) Mane
Radojčić Stanka Nikola
Radulović Mane Milan (Mađarov)
Trbović Nikole Dušan (Dude Režić)
Trbović Alekse Nikola (Ćulica)
Trbović Vaje Milutin
Trbović Đure — Đuriše Stoj an
Trbović Đure — Đuriše Gojko

Jagetići—Praiići :

Maravić Nikola (Rudin)
Vukelić Nikole Milenko (Jagetić)
Vukelić Nikole Sava (Jagetić)

Trbovići:

Trbović Drage Mile
Trbović Ilije Nikica
Trbović Petra Rade (Veljko)
Trbović Pere Beba
Trbović Vaje Jelka
Trbović Drage Milica
Trbović Dmitra Ilija
Trbović Dane Mane (Dančev)

Tomići—Vukelići :

Tomić Bože Nikola (Bojanov)
Tomić Ilije — Icana Ilija
Tomić Save Đurađ — Đurđina
Tomić Miloša (Mijata) Nikola
Tomić Miloša (Mijata) Mile
Tomić Đurđa (Juce) Božo
Tomić Marka Đurađ (Šule)
Tomić Đurđa (Šule) Pantelija
Tomić Miće Ilija (Bačvarov)
Tomić Ilije Nikica (Sovre)
Tomić Alekse Simo (Vajkov)
Tomić Alekse Nikola (Vajkov)
Tomić Sime (Siše) Rade
Tomić Petra — Perice Danica
Tomić Sime Simića Sava
Tomić Tanasije Tane — Tanasija
Vukelić Đure Boško
Vukelić Pante Sava
Vukelić Jove Danica
Vukelić Laze Marija (Pražići)

Centar:

Bosnić Dmitra Bude
Maravić Đurđa Pero (Mesar)
Bosnić Laze Dušan (Kurga)
Maravić Todora Dušan (Poljanak)
Maravić Rade Ilija — leman
Maravić Rade Ljuban (Škipine)
Maravić Zivko (Pražići)
Maravić Đurđa Mićo (Tošić)
Tatalović Miloša Đuro (Stanar)
Tatalović Race Nikola (Babić)
Tatalović Todora Dušan (Zec)
Tatalović Pere Zivko (Šekić)
Tatalović Ilije Pero (Šekić)
Tatalović Ilije Mirko (Šekići)

Radlovići—Selište:

Maravić Nikole Ilija (Kubot)
Maravić Mile (Gajić)
Maravić Ilije Dušan (Kubot)
Maravić Miloša Nikola (Mesa)
Radulović Čedo (Šarčov)
Radulović Jove Nikola (Belac)
Radulović Todora Stoj an (Gigan)
Radulović Pere Pero (Grov)
Tatalović Petra Stoj an (Papež)
Tatalović Sime Aleksa (Car)

Z rnići—Lokva:

Maravić Đurđa Mane (Šprlja)
Maravić Petra Petar
Maravić Dmitra Đuro (Šoštarov)
Maravić Dmitra Vlado (Šoštarov)
Maravić Jove (Jovande) Mane
Maravić Alina Mane
Radulović Mile Nikola — Nikica
Radulović Pere (Kovača) Nikica
Zrnić Save Mile (Mitraljezac)
Zrnić Marka Marko
Zrnić Rade Đuro (Opančarov)
Zrnić Ilije Rade (Dmitrin)
Zrnić Alekse — Ale Mirko
Zrnić Mane Ljuban
Zrnić Nikole Mile (Buljan)
Zrnić Petra Zivko (Lugarov)

Prilog 2.

POGINULI NA DUŽNOSTIMA

Komandiri i delegati voda:

Brezno—Ponorac:

Radulović Pante Gnjatija
Vukelić Pavla Stevan

Krakar—Radojčići
Stanari:

Ćupurdija Save {Golnera) Nïkoľa
Ćupurdija Duke (Jankićeva) Božo
Ivošević Stanka (Brice) Jovo

Ivošević Laze (Lace) Dušan — Du jo
Ivošević Ilije Stojan (Godin)
Kosanović Petra Dmitar
Maravić (Kelić) Dmitra Ratko
Radojčić Ciré Rade
Trbović Ilije (Cvjetana) Mane
Trbović Jose Andrija — Jandre

Jagetići—Pražići:

Maravić Milina Stanko (Pražić)
Maravić Pere Dušan (Pražić)

Trbovići:

Trbović Ilija — Ile (Rapeljov)

Tornici—Vukelići:

Tomić Dmitra (Papina) Aleksa
Tomić Dmitra (Vuka) Nikola
Tomić Petra — Perice Stevan

Centar:

Maravić Mihajla Đuro (Šmit)
Maravić Ilije Marko
Tatalović Laze (Bulića) Mićo
Tatalović Todora Rade (Šekić)
Tatalović Sime Dušan (Bulić)

Radlovići—Selište:

Maravić Milina Lazo (Kubot)
Maravić Ilije Đuro — Đuran
Maravić Đurđa Todor (Leme)
Radulović Mihajla Đuro (Crnjak)
Radulović Todora Branko (Giganov)

Komandiri i politički komesari četa:

Brezno—Ponorac:

Ivošević Mane Mane
Radulović Lajze Marko
Vukelić Luke Ilija

Krakar—Radojčići i Stanari:

Ivošević Mile (Kaprala) Đuro
Ivošević Todora Stojan
Ivošević Nikola Pero (Pantin)
Ivošević Ilije (Ojića) Živko
Kosanović Pere Sava (Palice)
Kosanović Milanka Milutin
Radulović Mane Aleksa — Ala (Mađarov)
Trbović Ilije (Cvetana) Đuro
Trbović Petra Dušan

Jagetići—Pražići :

Maravić Dane Milkan (Pražić)

Trbovići:

Trbović Race Rajko (narodni heroj)
Trbović Rade (Glavinov)
Trbović Drago, zamjenik komandira čete

Tomići—Vukelići:

Tomić Bože Sava (Bojanov)
Tomić Đurđa (Juce) Božo
Tomić Petra — Perica Petar
Vukelić Jovana Nikica

Centar:

Tatalović Rade (Radekić)
Tatalović Rade Mićo (Radekić)
Tatalović Stevana Mićo (Miš)
Tatalović Mile Zivko (Šekić)
Tatalović Vaje Mićo

Radlovići—Selište:

Maravić Milina Milan (Kubot)
Maravić Nikole Rade (Kubot)
Maravić Ignjatije Đuro (Gajić)
Radulović Nikole Branko (Crnjak)
Radulović Mihajla Petar (Svilj)
Radulović Rade Nikola — Nikica, zamj. komand. čete

Zrnići—Lokva:

Radulović Nikole Petar
Radulović Mile Mile (Milić)
Zrnić Nikole Rade (Radika)
Zrnić Koste Nikola

Zamjenici komandanata i zamjenici političkih komesara bataljona:

Ivošević Pere (Bogića) Pero, operat. u bat.
Maravić Dmitar (Kubot)
Radulović Lajzin Mićo
Vukelić Todor (Pimić) ob. oficir u bat.
Vukelić Duke Aleksa-Ala, zamj. kom. bat.

Komandanti i politički komesari bataljona:

Ivošević Mane Bogomir; Ponorac
Ivošević Đurđa Đuro; Debeli Lug
Ivošević Mile (Babina) Dragan; Krakar
Radulović Milina Ilija-Ila (Gajić); Selište
Radulović Dmitra Mićan (Crni); Radlovići
Radulović Rade Puljov

Tatalović Marka (Makarije) Milan; Centar
Tatalović Mile Ilija Zjalić
Trbović Đure — Đuriše Nikola; Padalište
Vukelić Jose Petar
Zrnić Đurđa Milan (Đorđin)
Zrnić Dušana Vlado Snajdarov

Intendanti bataljona i brigada:

Ivošević Laze Mile (Lazić); int. bat.
Maravić Mane Mane (Kvakan); int. bat.
Radojčić Miladina Simo
Radojčić Ilije Sava; int. bat.
Radojčić Ilije Milan; int. bat.
Vukelić Simo (Pimić); int. brigade

Na ostalim dužnostima:

Komandir logora Krakar — Kosanović M. Milan
Nač. štaba brigade — Tatalović Pere Niko (Šekić)
Nač. štaba divizije — Trbović Đuro (narodni heroj)
Rukovodilac u Agitpropu — Radojčić A. Dmitar
Operativni oficir brigade Radojčić Dmitra Sava

UKUPNO POGINULO: 91 i to:

Komandira vodova i delegata	29
Komandira i političkih komesara četa	34
Zamjenika komandanata i zamjenika političkih komesara bataljona	5
Komandanata i političkih komesara bataljona	12
Intendanata bataljona i brigada	6
Ostalih	5

Prilog 3.

PREŽIVJELI RAT KAO RUKOVODIOCI

Komandiri i delegati vodova:

Brezno—Ponorac

Boca Petar
Maravić Marka Jovo (Maras)

Krakar—Radojčići i Stanari:

Cupurdija Nikole Rade (Račić)
Ivošević Bože (Boškana) Đuro
Ivošević Rade Nikola
Ivošević Ile Nikica (Crni)
Ivošević Ilije Dušan (Ićin)
Ivošević Milina Milan (Koraban)
Kosanović Rade (Radića) Milenko
Kosanović Rade (Radića) Dušan
Kosanović Sime Niko
Kosanović Dušana Radan
Kosanović Dušana Pero
Kosanović Pepe Nikola; Palice
Kosanović Pepe Joso; Palice
Maravić Dmitra Pero (Kelić)
Radojčić Milana Rade (Cigo)
Radojčić Dmitra Pero
Radojčić Dušana Vajo
Radulović Mane Milan (Mađarov)
Trbović Mane Dužan (Ćošan)
Trbović Petra Đuro (Rožan)
Trbović Vaje Ranko
Trbović Todora Božo (Tošin)
Trbović Mane Milutin (Lugarov)

Jagetići—Pražići:

Maravić Nikola (Rudin)
Maravić Save Mićo
Maravić Jovana Đuro (Vrgan)
Maravić Miladina Milan
Vukelić Duke Dušan (Reij in)
Vukelić Duke Rade (Reljin)
Vukelić Laze Marija (Pražić)

Trbovići:

Trbović Vaje Jelka (Vakina)
Trbović Dane Mane

Tomići—Vukelići:

Tomić Milana Ilija
Tomić Đure (Jure) Đurađ
Tomić Ilije Danilo
Tomić Dmitra Đurađ
Tomić Dmitra Milan (Buljanov)
Tomić Đurđa (Juce) Đuro
Tomić Mane (Ićina) Rade
Tomić Marka (Šule) Đurađ
Tomić Đurđa (Šule) Pante
Tomić Miće Ilija (Bačvarov)
Tomić Todora-Todice Mane
Tomić Rade (Ićina) Rade-Raka

Centar:

Bosnić Milina Lazo
Bosnić Dmitra Nedeljko
Maravić Miladina Dušan
Benković Marka Đuro
Maravić Miladina Duka
Maravić Milana Branko
Maravić Mi jata Đuro
Maravić Ilije Lako (Maras)
Maravić Alekse Lako
Maravić Marka Marko (Maras)
Maravić Mihajla Milan
Maravić Ilije Miladin (Maras)
Maravić Marka Mile (Maras)
Maravić Rade Ilija — leman
Maravić Rade Nikola
Maravić Pero (Mesar)
Maravić Nikole Rade
Maravić Marka Sava (Vava)
Maravić Petra Sava
Maravić Marka Zivko
Radulović Rade Ico (Bert)
Radulović Milana Mane (Lukić)
Radulović Mile Nikola (Lukić)
Tatalović Laze Pero (Sotlar)
Tatalović Đurđa Laćo
Tatalović Dmitra Mile (Palac)
Tatalović Mićo (Papež)
Tatalović Mane Branko (Smit)
Tatalović Joce (Bulića) Mane
Tatalović Gojka Mihajlo
Tatalović Gojka Ilija
Tatalović Ilije Ilija
Tatalović Save Milan i(Acketin)
Tatalović Ilije Milan
Tatalović Bogdana Zivko
Tatalović Steve Nikola (Tesla)
Tatalović Ilije Pero (Šekić)
Tatalović Stevana Nikola
Tatalović Milina (Puđe) Milan (Grga)
Tatalović Todora Nikola (Radekić)
Tatalović Đurđa Petar (Radekić)
Tatalović Laze Dušan i(Bulić)
Tatalović Rade Branko
Tatalović Rade Petar — Pepo

Radlovići—Selište:

Maravić Dmitra Rade (Kubot)
Maravić Milina Ilija (Kubot)
Maravić Đurđa Rade (Đukanov)
Maravić Gnjatije Mihajlo
Maravić Milina Ignjatija
Maravić Ilije Mile (Borac)
Radulović Dmitra Đuro (Gaja)
Tatalović Petra Stojan (Papež)

Zrnići—Lokva:

Maravić Dmitra Đuro (Soštarov)
Maravić Dmitra Vlado (Soštarov)
Maravić Gnjatije Đuro (Poštar)
Zrnić Dmitra Ilija
Zrnić Miloša Đurađ
Zrnić Marka Ilija
Zrnić Bogdana Ilija

Zamjenici komandira i zamjenici političkih komesara četa:

Kosanović Rade — Radića Stojan; Krakar
Kosanović Milina (Kurije) Dušan; Krakar
Kosanović Dušana Slobodan; Krakar
Kosanović Jose Radan; Krakar
Radulović Jove Jovan (Belac); Selište
Radulović Laze Luka — Lujo; Radlovići
Radulović Mile Čedo (Šarčov); Radlovići

Komandiri i politički komesari četa:

Brezno—Ponorac:

Bosnić Đuro (Rdan)
Ivošević Mihajla Dušan
Ivošević Pante Milan
Radulović Lazice Đuro
Radulović Lako (Belac)
Radulović Đurđa Dušan (»Amerikanac«)

Krakar—Radojčići i Stanari:

Ivošević Duke (Catine) Milanko
Ivošević Duke (Lazića) Gojko
Ivošević Petra — Petrića Milan
Ivošević Milanka (Cvaje) Dušan
Kosanović Jove Pero
Kosanović Mićana Niko
Kosanović Nikole (Sriče) Milan
Kosanović Pere Pero; Palice
Kosanović Mane — Maniše Aleksa; Palice
Maravić Ilija — Ile (Kelić)
Radojčić Dragana Zivko (Žiža)
Radojčić Stanka Nikola
Trbović Luke Mile (Čošan)
Trbović Mane Milan (Cošan)

Jagetići—Pražići:

Vukelić Nikole Milanko
Keber Dušana Sava; Pilana

Trbovići:

Trbović Drage Milica

Tomići—Vukelići:

Batinić Miliše Rade
Tomić Ilije Ilija {Trojanov)
Tomić Todora Nikola (Crnja)
Tomić Stevana — Pepe Aleksa — Aka
Tomić Save Đurađ — Đurđina
Tomić Ilije Simo (Sovre)
Tomić Miloša (Mijata) Mile
Tomić Milana Đuro (Vukov)
Tomić Alekse — Ale Nikola
Tomić Ilije Nikica (Sovre)
Tomić Alekse Simo (Vajkov)
Tomić Alekse Nikola (Vajkov)
Tomić Petra Danica
Vukelić Đure Boško
Vukelić Jove Danica

Centar:

Maravić Ilije Rade (Maras)
Maravić Todora Dušan — »Poljanak«
Maravić Marka Dušan
Maravić Alekse Lako
Maravić Marka Milan (Maras)
Maravić Petra Mile; Škipine
Maravić Đurđa Mića (Tošić)
Maravić Mihajla Rade — Raca (Strnorep)
Tatalović Dušan (Zec)
Tatalović Đure Mihajlo (Vidović)
Tatalović Vaje Mane (Miš)
Tatalović Miladina Zivko
Tatalović Steve Miloš (Babić)
Tatalović Miloša Đuro (Stanar)
Tatalović Mile Mane (Kikić — Sekić)
Tatalović Sime Aleksandar (Bulić)
Tatalović Mile Mirko (Šekić)
Tatalović Filipa Nina — Nikola
Tatalović Mane Milan
Tatalović Gnjatije (Zec)
Tatalović Mile Aleksa — Aka (Zec)

Radlovići—Selište:

Maravić Nikole Rade (Gajić)
Maravić Đure Simo (Kubot)
Maravić Ignjatije Đuro — Juka (Gajić)
Radulović Rade Đuro (Abrez)
Radulović Ilije Petar
Radulović Petra — Pero (Grov)
Radulović Jovana Nikola (Belac)
Tatalović Sime Aleksa — Ale (Car)

Zrnići—Lokva:

Maravić Vaje Dmitar (Čort)
Radulović Mile Nikola — Nikica
Zrnić Rade (Opančara) Đuro
Zrnić Alekse — Ale Zivko
Zrnić Nikole Mile (Buljanov)
Zrnić Mane Ilija
Maravić Alina Mane (Čort)
Maravić Đurđa Mane (Šprlja)

Zamjenici komandanata i zamjenici političkih komesara bataljona:

Maravić Rade Ljuban, zamjenik komesara
Maravić Ilije Dušan, zamjenik komesara
Trbović Nikole Vlado (Ćošan), zamjenik komesara
Tatalović Marka Nikola (Zec), zamjenik komandanta bataljona
Tomić Ilije Ilija — Ika, zamjenik komandanta bataljona
Tomić Miloša Nikola — Nina, zamjenik komandanta bataljona
Zrnić Mane Ljuban, zamjenik komandanta bataljona
Zrnić Đurđa Milan (Đođin), zamjenik komesara
Zrnić Ilije Rade (Dmitrin), zamjenik komesara
Radojčić Stanka Rade, zamjenik komandanta art. diviziona

Komandanti i politički komesari bataljona:

Ivošević Ilije (Crnog) Dušan
Ivošević Pante Dušan (Dujić)
Ivošević Duke (Ćatine) Tode
Ivošević Nikice Žarko
Maravić Đurđa Gojko (Gajić)
Radojčić Save Rade (Kićo)
Radulović Todora Stoj an (Gigan)
Trbović Vaje Milutin
Trbović Pere Rajko — Raca
Trbović Đure — Đuriše Gojko
Tomić Đurđa (Jure) Rade
Tatalović Pere Zivko (Sekić)
Tatalović Rade Mile (Papež)
Zrnić Save Mile (Mitraljezac)
Zrnić Koste Mane (Špirin)

Zamjenici komandanata, zamjenici političkih komesara i načelnici štabova brigada:

Ivošević Pante Đuro, zamjenik komandanta brigade
Ivošević Duke (Lazića) Nikola, zamjenik komesara
Tomić Bože (Bojana) Nikola, . načelnik štaba

Komandanti i politički komesari brigada:

Radulović Pere (Kovača) Nikica, komesar

Trbović Nikole (Režića) Dušan, komandant
Trbović Drage Mile, komesar
Trbović Gojko (Ćošan), komandant

Komandanti i politički komesari divizija:

Bosnić Dmitra Bude, komesar
Vukelić Pante Sava, komandant

Operativni i obavještajni oficiri:

Ivošević Ilije Miloš (Rogović), op. oficir diviz.
Ivošević Ilije (Crnog) Rajko, šef ob. centra
Maravić Zivko — Žiža (Pražić), ob. of. bat.
Trbović Dure — Đuriše Stoj an, ob. of. brig.
Tomić Sime Sava, op. of. u štabu divizije
Zrnić Rade Sava, ob. oficir u bat.
Zrnić Pere Zivko, ob. oficir u bat.

Intendanti:

Bosnić Laze Dušan (Kurga), intendant divizije
Cupurdija Đure Ilija (Sušter), u intendanturi divizije
Ivošević Laze Simo, u intendanturi divizije
Maravić Alekse Aleksa (Štipan), intendant bataljona
Maravić Miloša Nikola (Mesa), u intendanturi korpusa
Maravić Dmitra Petar, intendant bataljona
Maravić Nikola (Đikanov), intendant bataljona
Maravić Ilije Milan (Zutić), intendant bataljona
Tatalović Ilije Marko (Zjalić), u int. brigade
Tatalović Race Nikola, int. bat.
Radojčić Milanka Đuro, int. bat.
Tatalović Mane Milutin, int. brig.
Zrnić Marka Stevan , int. brig.
Zrnić Alekse Mirko, šef ekon. odsj. podr.
Maravić Alekse Branko (Bracić), int. brig.
Maravić Marka Ilija (Maras), int. bat.
Maravić Nikole Ilija (Kubot), int. bat.

Ostali:

Kosanović Rade Niko (Moma), kom. područja (korpusne baze VI korpusa)
Ivošević Milina Nikola (Veljko), komes. odreda
Ivošević Gojko (Gojac), komandant mjesta
Kosanović Milina Milan, zamj. ref. veze div.
Maravić Jove Nikola (Gajić), sekr. SKOJ-a bat.
Maravić Jove Mane, rukovod. Agitpropa divizije
Radojčić Save Milan, sekretar SKOJ-a u brigadi
Radulović Pante Ilija — liko, oficir ROC-a
Radulović Branko (Šican), sekretar SKOJ-a u brig.
Trbović Ilije Nikica, komesar bolnice
Trbović Alekse Nikola (Culica), ref. veze divizije
Trbović Dmitra Ilija, komesar komande mjesta
Trbović Vaje Ilija (Vakin), omi. rukov. brigade
Trbović Rade Marko, sekretar SKOJ-a u bat.
Trbović Ilije Milić, omladinski rukov. bat.
Trbović Pere Rade, omladinski rukov. bat.
Trbović Pere Đuro, omladinski rukov. bat.
Trbović Ilije Ilija, omladinski rukov. bat.
Trbović Lakice Milica, omladin. rukov. bat.
Trbović Pere Beba, omladin. rukov. bat.
Trbović Dmitra Nada, komesar bolnice
Tomić Šime Rade, komesar komande mjesta
Tomić Tanasije — Tane oficir u komandi mjesta
Tomić Alekse Mara, referent saniteta u bat.
Tomić Milana Rade, sekretar __ SKOJ-a u bat.
Vukelić Dmitar (Pimić), šef OZN-e divizije
Vukelić Branko (Keljo), komandant područja
Zrnić Marka Marko, referent u komandi područja
Zrnić Božo (Šnajdarov), referent u kom. područja
Radulović Koste Todor — Todosija, zamj. kom. mjesta

Ostalo živih 276:

Komandira i delegata vodova . . 105
Zamjenika komandira i zamjenika političkih komesara četa ... 7
Komandira i političkih komesara četa..... 76
Zamjenika komandanata i zamjenika političkih komesara bataljona 10
Komandanata i političkih komesara bataljona..... 15
Zamjenika komandanata, zamjenika i načelnika štaba brigade . . .3
Komandanata i političkih komesara brigada..... 4
Komandanata i političkih komesara divizija..... 2
Obavještajnih i operativnih oficira 7
Intendantskih oficira 17
Ostalih.....30

Prilog 4.

PREVEDENI U REZERVU POSLIJE RATA

Brezno—Ponorac:

Bosnić Đuro (Rdon)
Ivošević Pante Milan
Ivošević Gojko (Gojac)
Radulović Pante Ilija — liko
Radulović Lazice Đuro
Radulović Đurđa Dušan (»Amerikanac«)
Radulović Lako (Belac)
Radulović Koste Todor — Todosija

Krakar—Radojčići i Stanari:

Ivošević Ilije Dušan (Ićin)
Ivošević Duke Gojko (Lazić)
Ivošević Ilije <Crnog) Rajko
Ivošević Ilije (Crnog) Nikica
Ivošević Milina Nikola (Veljko »Talijanov«)
Ivošević Milina Milan (Koroban)
Kosanović Radića Dušan
Kosanović Dušana Radan
Kosanović Pepe Nikola; Palice
Kosanović Pepe Joso; Palice
Kosanović Radića Stojan
Kosanović Milina (Kurije) Dušan
Kosanović Dušana Slobodan
Kosanović Jose Radan
Kosanović Pere Pero; Palice
Kosanović Mane Aleksa; Palice
Kosanović Rade Nikola — Niko (Momo)
Maravić Ilija — Ile (Kelić)
Radojčić Milanka Đuko
Radojčić Stanka Nikola
Radojčić Dušana Vajo
Radojčić Milana Rade (Ciga)
Radojčić Dragana Zivko — Žiža Goli otok — lišen čina
Maravić Dmitra Pero (Kelić)
Trbović Mane Dušan (Cošan)
Trbović Petra Đuro (Rožan)
Trbović Vaje Ranko
Trbović Đure — Đuriše Gojko
Trbović Todora Božo (Tošin)
Trbović Mane Milutin (Lugar)
Trbović Mane Milan (Cošan)
Trbović Luke Mile (Cošan)

Jagetići—Pražići :

Maravić Jovana Đuro (Vrgan)
Maravić Miladina Milan
Maravić Pere Stanko
Maravić Save Mićo
Vukelić Duke Dušan (Reljin)
Vukelić Duke Rade (Reljin)
Vukelić Marija (Pražić)

Trbovići:

Trbović Pere Beba
Trbović Dmitra Ilija
Trbović Vaje Jelka
Trbović Dane Mane
Trbović Lakice Milica
Trbović Drage Milica
Trbović Ilije Nikola — Nikica
Trbović Dmitra Nada

Tomići i Vukelići:

Tomić Đurđa (Jure) Đurađ
Tomić Đurđa (Jure) Rade
Tomić Ilije Danilo
Tomić Dmitra Đurađ
Tomić Đurđa (Juce) Đuro
Tomić Mane (Ićina) Rade
Tomić Marka (Sule) Đurađ
Tomić Miće Ilija (Bačvarov)
Tomić Rade (Ićina) Rade — Raka
Tomić Ilija (Trojanov)
Tomić Todora Nikola (Crnja)

Tomić Stjepana Aleksa — Aka
Tomić Ilije Simo (Sovre)
Tomić Mi jata Nikola — Nina
Tomić Ilije Ilija — Ika
Tomić Alekse Simo (Vajkov)
Tomić Alekse Nikola (Vajkov)
Tomić Petra Danica
Tomić Sime (Siše) Rade
Tomić Alekse Mara
Tomić Tanasije — Tane
Tomić Milana Rade (Arbez)
Vukelić Jove Danica
Vukelić Branko (Keljo)

Centar:

Benković Marka Đuro
Bosnić Laze Dušan (Kurga)
Bosnić Milana Lazo
Bosnić Dmitra Nedeljko
Maravić Marka Zivko
Maravić Ilije Miladin (Maras)
Maravić Ilije Lako (Maras)
Maravić Rade Ilija — leman
Maravić Marka Marko (Maras)
Maravić Marka Ilija (Maras)
Maravić Mi jata Đuro
Maravić Marka Sava (Vava)
Maravić Mihajla Milan
Maravić Pero (Mesar)
Maravić Ilije Rade (Maras)
Maravić Miladina Duka
Maravić Marka Mile (Maras)
Maravić Nikole Rade
Maravić Todora Mile — »Poljanak«
Maravić Alekse Marko (Brecić)
Radulović Rade Ilija — Ico (Bert)
Radulović Milana Mane (Lukić)
Tatalović Đure Mihajlo (Vidovići)
Tatalović Milina (Puđe) Milan (Grga)
Tatalović Filipa Nikola (Sekić)
Tatalović Todora Nikola (Radekić)
Tatalović Đurđa Petar (Radekić)
Tatalović Rade Petar — Pepo
Tatalović Ilije Marko (Zjalić)
Tatalović Laze Dušan (Bulić)
Tatalović Rade Branko
Tatalović Dušan (Zec)
Tatalović Joce (Bulića) Rade
Tatalović Laze Pero (Sotlar)
Tatalović Đurđa Laćo
Tatalović Dmitra Mile (Palac)
Tatalović Gojka Ilija
Tatalović Ilije Ilija
Tatalović Bogdana Zivko
Tatalović Steve Nikola (Tesla)
Tatalović Ilije Pero (šekić)
Tatalović Mićo (Papež)
Tatalović Miladina Zivko
Tatalović Steve Miloš (Babić)
Tatalović Mile Aleksa-Aka (Zec)

Radlovići—Selište :

Maravić Gnjatije Manojlo
Maravić Milina Ignjatija
Maravić Gnjatije Đuro (Juka)
Maravić Ilije Mile (Borac)
Maravić Nikole Rade (Gajić)
Maravić Miloša Nikola (Mesa)
Maravić Nikole Ilija (Kubot)
Radulović Dmitra Đuro (Gaja)
Radulović Petra Pero (Grov)
Radulovićš Rade Đuro (Arbez)
Radulović Jove Jovo (Belac)
Radulović Laze Luka — Lujo
Radulović Ilije Peta
Tatalović Sime Aleksa (Car)
Tatalović Petra Stoj an (Papež)

Zrnići—Lokva:

Maravić Jovana (Jovande) Mane
Maravić Dmitra Đuro (šoštarov)
Maravić Gnjatije Đuro (Poštar)
Maravić Dmitra Vlado (šoštarov)
Maravić Vaje Dmitar
Zrnić Miloša Đurađ
Zrnić Rade Đuro (Opančarov)
Zrnić Alekse Zivko
Zrnić Nikole Mile (Buljan)
Zrnić Mane Ilija
Zrnić Rade Sava
Zrnić Marka Marko

Napustili samovoljno JNA:

Trbović Milina Gojko (Cošan), pukovnik
Maravić Mihajla Rade (Strnorep), major

Prilog 5.

ZAVRŠILI VOJNE ŠKOLE POSLIJE RATA

Višu vojnu akademiju:

Batinić Miliše Rade, pukovnik
Bosnić Dmitra Bude, general-major
Ivošević Pante Đuro (Čapajev), pukovnik
Ivošević Duke Nikola (Lazić), general-major
Ivošević Milinka Dušan (Cvaja), pukovnik
Ivošević Duke {Catine) Tode, pukovnik
Ivošević Pante Dušan — Dujić, pukovnik
Ivošević Nikice Žarko, potpukovnik
Maravić Petra Mile, pukovnik
Maravić Đurđa Gojko (Gajić), pukovnik
Maravić Marka Milan (Maras), pukovnik
Maravić Đure Simo, pukovnik
Maravić (Pere) Cedomir (Pražić), pukovnik — poslijeratni oficir
Kosanović Milina (Kurije) Milan
Radulović Milana Dragan, major — poslijeratni oficir
Radulović Pere (Kovača) Nikica, pukovnik
Radojčić Save Rade (Kićo), pukovnik
Radojčić Dmitra Pero, pukovnik
Tatalović Mile Mane (Kikić), pukovnik
Tomić Milana Ilija, pukovnik
Trbović Drage Mile, pukovnik
Trbović Alekse Nikola (Culica), pukovnik
Trbović Nikole Dušan (Režić) pukovnik
Trbović Đure — Đuriše Gojko, major
Trbović Nikole Vlado (Cošan), pukovnik
Vukelić Milina Dmitar (Pimić), pukovnik
Vukelić Ilije Mićo (Pimić), pukovnik
Zrnić Sime Mile (Mitraljezac), pukovnik
Zrnić Alekse — Ale Žarko, potpukovnik

Ratnu školu i operatiku:

Ivošević Ilije Miloš (Rogović), general-major
Kosanović Nikole Todor (Srićin), potpukovnik, poslijeratni oficir
Tomić Bože (Bojana) Nikola, pukovnik
Trbović Vaje Ilija, general-major (u SSSR-u)
Trbović Rade Marko — Markan, pukovnik
Trbović Race Pero, potpukovnik — poslijeratni oficir
Trbović Alekse Nikola (Culica), pukovnik
Maravić (Pere) Cedomir, (Pražić), pukovnik — poslijeratni oficir

Prilog 6.

NA VISOKIM FUNKCIJAMA U JNA POSLIJE RATA

Komandanti i politički komesari pukova (brigada):

Ivošević Pante Đuro (Čapajev)
Ivošević Duke Nikola (Lazić)
Ivošević Duke Tode (Catina)
Kosanović Milina (Kurije) Milan
Kosanović Nikole (Sriće) Todor,
Maravić Đurđa Gojko (Gajić)
Maravić (Pere) Cedomir (Pražić)
Maravić Đure Simo (Kubot)
Maravić Jovo (Maras)
Radojčić Save Rade, komesar samostalnog art. i inž. puka
Radulović Pere (Kovača) Nikica
Radulović Čedo (Šarčov)
Radulović Branko (Sićan)
Tatalović Mane Mile (Papež)
Tomić Bože Nikola (Bojan)
Trbović Nikole Dušan (Režić)
Trbović Drage Mile
Trbović Nikole Vlado (Cošan)
Vukelić Nikole Milenko (Jagetić)
Vukelić Ilije Mićo (Pimić),
Zrnić Save Mile (Mitraljezac)
Zrnić Koste Mane (Špirin)
Ivošević Milinka Dušan (Cvaja)

Ostali:

Vukelić Pante Sava, komandant Gardijske divizije i komandant korpusa;
Ivošević Ilije Miloš, komandant Gardijske divizije i pomoćnik komandanta armije za pozadinu;
Ivošević Duke Nikola, sekretar komiteta organizacije SK zagrebačke armijske oblasti;
Bosnić Dmitra Bude, vojni izaslanik, pomoćnik za pozadinu korpusa i načelnik katedre u Višoj vojnoj akademiji;
Trbović Vaje Ilija, načelnik Školskog art. centra i načelnik Uprave artiljerije Generalštaba JNA;
Kosanović Milina (Kurije) Milan, načelnik Uprave veza Generalštaba JNA

PENZIONISANI KAO OFICIRI JNA

Niži oficiri:

Boca Petar
Maravić Alekse Lako
Maravić Zivko — Žiža (Pražić)
Maravić Petra Sava
Maravić Rade Nikola
Maravić Miladina Dušan
Maravić Milana Branko
Maravić Milina Ilija (Kubot)
Maravić Đurđa Mane (Sprlja)
Maravić Alina Mane
Maravić Dmitra Petar
Maravić Alekse Aleksa (Stipin)
Maravić Dmitra Rade (Kubot)
Radojčić Save Milan
Radulović Mane Milan (Mađarov)
Kosanović Rade Milenko
Tatalović Mane Branko (Šmit)
Tatalović Ilije Milan
Tatalović Gojka Mihajlo
Tomić Dmitra (Buljana) Milan
Trbović Pere Đuro
Trbović Ilije Ilija
Tatalović Stevana Nikola (Miš)
Zrnić Dmitra Ilija
Zrnić Marka — Markića Ilija
Zrnić Bogdana Ilija
Zrnić Božo (Šnajdarov)

Viši oficiri:
Majori:

Ćupurdija Đure Ilija (Šuster)
Keber Dušana Sava
Ivošević Duke Milanko (Catina)
Ivošević Rade Nikola
Kosanović Mićana Niko
Kosanović Sime Niko
Maravić Ilije Dušan (Kubot)
Maravić Nikola (Rudin)
Maravić Đurđa Mićo (Tošić)
Maravić Ilije Milan (Zutić)
Maravić Nikola (Đikanov)
Radulović Jove Nikola (Belac)
Tatalović Miloša Đuro (Stanar)
Tatalović Marka Nikola (Zec)
Tatalović Mile Mirko (Šekić)
Tomić Save Đurađ — Đurđina
Tomić Milana Đuro (Vukov)
Tomić Đurđa (Šule) Pante
Tomić Todora — Todice Mane
Tomić Alekse — Ale Nikola
Trbović Pere Rade — Raca
Trbović Pere Rade
Zrnić Mane Ljuban

Potpukovnici:

Ćupurdija Nikole Rade (Račić)
Ivošević Mihajla Dušan
Ivošević Nikice Žarko
Ivošević Laze — Lace Simo
Ivošević Petra Petrića — Milan
Ivošević Ilije (Crnog) Dušan
Kosanović Nikole Milan (Srićin)
Radojčić Stanka Rade
Radulović Mile Nikola (Lukić)
Radulović Mile Nikola — Nikica
Radulović Todora Stojan (Gigan)
Maravić Marka Dušan
Maravić Rade Ljuban
Tatalović Mane Milan
Tatalović Race Nikola
Tatalović Vaje Mane (Miš)
Tatalović Gnjatija (Zec)
Tatalović Pere Zivko (Šekić)
Tomić Sime — Simića Sava
Trbović Đure — Đuriše Stojan
Vukelić Đure Boško
Zrnić Koste Mane (Špirin)
Maravić Marka Jovo (Maras)

Pukovnici:

Batinić Miliše Rade
Ivošević Pante Đuro (Capajev)
Ivošević Pante Dušan — Dujić
Ivošević Duke (Catine) Tode
Ivošević Milanka (Cvaje) Dušan
Kosanović Dušana Pero
Kosanović Milina (Kurije) Milan
Maravić Marka Milan (Maras)
Maravić Petra Mile
Maravić Đurđa Gojko (Gajić)
Maravić Jovana Nikola (Gajić)
Maravić Đure Simo (Kubot)
Radojčić Save Rade (Kićo)
Radojčić Dmitra Pero
Radulović Petra — Pere Nikica
Radulović Nikole Branko (Šican)
Radulović Čedo (Šarčov)
Tatalović Sime Aleksandar (Bulić)
Tatalović Mile Mane (Kikić)
Tatalović Mane Milutin
Tatalović Save Milan (Acketin)
Tatalović Rade Mile (Papež)
Tomić Bože Nikola (Bojanov)
Tomić Ilije Nikica (Sovre)
Trbović Vaje Milutin
Trbović Nikole Vlado (Čošan)
Trbović Nikole Dušan (Režić)
Trbović Alekse Nikola (Čulica)
Trbović Drage Mile
Vukelić Nikole Milenko (Jagetić)
Vukelić Dmitar (Pimić)
Zrnić Save Mile (Mitraljezac)
Zrnić Alekse Mirko
Zrnić Đurđa Milan (Đođin)
Zrnić Petra-Pere Zivko
Zrnić Rade (Dmitrin)

Generali:

Vukelić Pante Sava, general-pukovnik
Bosnić Dmitra Bude, general-major
Ivošević Duke Nikola, general-major
Ivošević Ilije Miloš, general-major

Penzionisano 113:

nižih oficira.....26
majora..... 24
potpukovnika.....23
pukovnika..... 36
generala..... 4

OFICIRI U JNA KRAJEM 1980. GODINE

Trbović Vaje Ilija, general-major;

pukovnici:

Trbović Rade Marko
Vukelić Ilije Mićo
Maravić Pere Čedomir (Pražić)
Tomić Milana Ilija;
Vukelić Miće Dmitar;

potpukovnici:

Trbović Petar (Racin),
Radojčić Milana Ljuban,
Tatalović Vaje Mane (Miš),
Tatalović Race dr Savo
Tatalović Ilije Spaso, ing.
Maravić Đure Dmitar (Kubot),
Kosanović Nikole (Sriće) Todor,
Radulović Milana Dragan,
Zrnić Alekse — Ale Žarko;

majori:

Trbović Ilije Milić,
Tomić Milana Đuro,
Tatalović Nikole Veljko,
Vukelić Pante Veljko,
Maravić Sime Simeun,
Maravić Dušana dr Milan (Zutić);

kapetani I klase:

Radulović Vlado (Đukešin)
Maravić Zivka Neven (Maras)
Tomić Ilije — Ike Milan;
Tatalović Gnjatije Dušan (Zec), kapetan i
Kosanović Stojana Branko, poručnik

PODATKE ZA POJEDINA SELA PRIKUPILI SU:

Ponorac, Brezno i Debeli Lug:

Ivošević Ilije Miloš (Rogović)
Radulović Ilija — liko
Ivošević Pante Dušan (Dujić)

Krakar, Radojčiće i Stanare:

Kosanović Milina (Kurije) Milan
Radojčić Milina Ljuban, ing.
Ivošević Ilije (Crnog) Dušan
Kosanović Radića Milenko
Kosanović Nikole (Sriće) Milan
Kosanović Pepe Nikola (Palica)

Jagetiće i Trbovićе:

Trbović Rade Marko — Markan
Vukelić Nikola Milenko

Tomiće i *Vukeliće:*

Tomić Bože Nikola (Bojanov)
Zrnić Sime (Siše) Ranka

Centar Drežnice:

Tatalović Mane Milutin (Prajz)
Bosnić Dmitra Bude
Tatalović Pere Zivko (Sekić)
Maravić Marka Dušan

Radloviće i Selište:

Maravić Đurđa Gojko (Gajić)
Radulović Nikole Branko (Šican)
Maravić Jove Nikola (Gajić)

Zrniće i Lokvu:

Zrnić Alekse — Ale Mirko
Zrnić Marka Marko
Zrnić Rade Đuro
Radulović Nikole Nikica

Mr Đuro Zrnić

Poslijeratni razvoj Partizanske Drežnice

Ljudski i materijalni potencijali Drežnice u prošlosti i sadašnjosti

Između dvaju ratova Drežnica je bila općinsko središte i pripadala je kotaru Ogulin. Ona je bila jedna od dviju općina koje nisu bile povezane željezničkom prugom, nego samo kotarskom cestom, za razliku od drugih tadašnjih općina koje su bile povezane još i tzv. državnim i banskim cestama.

Područje Drežnice naseljeno je 1632. godine. Prema popisu sela i zaselaka 1768. godine imala je 62 domaćinstva, a 1800. godine 82 domaćinstva i 1599 stanovnika. Dakle, pred otprilike 180 godina živio je na tom području isti broj stanovnika, samo s mnogo manjim brojem domaćinstava jer je tada prosječno domaćinstvo brojilo čak 18 članova, a danas svega nešto preko 3 člana. Prema popisu obavljenom 1931. godine Drežnica je brojila 4824, a prema procjeni Kotarskog načelstva 1938. bilo je u njoj oko 5800 stanovnika.

Kada se analizira kretanje broja stanovnika, onda se uočava da je Drežnica u svojoj skoro 350 godišnjoj historiji imala blagih kao i znatnih uspona u brojčanom jačanju, ali i malih i velikih padova, što je ovisilo, prije svega, o ratovima i ekonomskim prilikama. Katastrofalan pad broja stanovnika Drežnica doživljava poslije drugog svjetskog rata. Evo kako se kretao broj stanovnika po naseljima od 1931. do 1971. godine:

Naselje	Popisna godina				
	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.
1. Brezno	550	278	219	211	15
2. Krakar	884	363	371	297	171
3. Maravić Draga	116	57	65	58	38
4. Nikolići	388	153	151	135	92
5. Centar	146	96	94	134	99
6. Podbitoraj	479	148	156	140	115
7. Radojčići	111	108	102	92	67
8. Seočani	626	299	327	290	227
9. Tomići	218	218	208	197	110
10. Trbovići	373	300	293	280	167
11. Vrujac	429	291	260	214	138
12. Vukelići	137	137	138	121	88
13. Zrnići	367	218	217	186	138
U K U P N O :	4824	2661	2601	2355	1465

Struktura stanovništva prema popisu obavljenom 1971. godine izgledala je ovako: Drežnica je tada, kao što smo vidjeli, brojila ukupno 1465 stanovnika. Od toga su bile zaposlene 332 osobe ili 22,66°/o, a s osobnim prihodima bile su 374 osobe ili 25,52%. Dakle, s prihodima je bilo stanovnika 706 ili 48,19°/o, a izdržavanih 759 ili 51,81%>. Sasvim je drugačije izgledala situacija 1953. godine. Te godine bilo je zaposleno (računajući i poljoprivrednike) 1235 osoba ili 47,48%, a primanja van radnog odnosa imalo je svega 29 osoba što je iznosilo samo 1,11%. Na osnovu prednje tabele je vidljivo da je poslije rata najveći pad broja stanovnika uslijedio između 1961. i 1971. godine.

Starosna struktura prema tadašnjim popisima izgledala je ovako: 1948. do 15 godina starosti bilo je 44,68% stanovnika, od 15—50 godina 42,84%, od 50 pa naviše 12,48%; 1971. do 15 godina bilo je svega 17,47%, od 15—50 44,00%, od 50 i više godina 38,56%. Ovo pokazuje potpuno obrnutu piramidu stanovništva. Od 1971. godine starosna struktura se i dalje pogoršava. Dovoljno je navesti, da je, recimo, 1977. u Drežnici rođeno svega troje djece, dok su 1938. rođena 162 djeteta. Iz ovoga je vidljivo da je jedan od objektivnih i najvećih problema budućeg razvoja Drežnice — nepogodna starosna struktura stanovništva — što ukazuje na nedostatak radne snage, pogotovo mlađe, a onda i nedostatak kadrova.

Poljoprivredno zemljište bilo je dosta zapušteno uslijed neobrađivanja, naročito u zadnjim godinama rata. Stoke gotovo i nije bilo pa se zemljište nije ni moglo normalno obrađivati.

Nakon završetka rata ustanička Drežnica našla se u izuzetno teškoj materijalnoj situaciji. Narod se počeo vraćati iz svojih koliba na golo ognjište: go, bos i bez igdje ičega. Mnogi se nikada nisu ni vratili — dali su svoje živote. Poznato je da je neprijatelj već u jesen 1942. godine do temelja spalio Drežnicu. Sve što se poslije toga napravilo na zgarištima opet je neprijatelj uništavao i tako su drežnička sela u toku NOR-a više puta do temelja paljena. Poljoprivrednog alata i vučne stoke gotovo i nije bilo. Unatoč neopisivim teškoćama drežnički narod ostao je na nogama i pun nove energije ustajao je iz pepela.

Odmah poslije rata organi narodne vlasti i društveno-političke organizacije uviđaju potrebu kolonizacije (iseljavanja) jednog dijela stanovništva da bi se ljudima olakšao život koji je u Drežnici bio izuzetno težak. Oko 35% drežničkog stanovništva kolonizirano je 1945. i 1946. godine u Vojvodinu i to najviše u Baj-

i

mok. Nije bilo lako odvojiti se od svojih komšija i rodbine te otići u drugi kraj, koji je za mnoge bio potpuno nepoznat. Bili su to teški dani, za one koji su odlazili, kao i za one koji su ostajali. Rastanci su bili dirljivi. Sama činjenica da se iselio veliki broj porodica govori dovoljno o teškim uvjetima života u Drežnici. Stoga se i polazilo od pretpostavke da će se time pomoći, tj. olakšati život, onima koji sele u Vojvodinu, kao i onima koji ostaju jer im se povećavao životni prostor. Na žalost, mora se istaći kao historijska istina da se, nedugo poslije završene kolonizacije, počelo smatrati kako u Drežnici nema uvjeta za opstanak te da treba čak ubrzati iseljavanje preostalog dijela stanovništva koje se počelo stihijski iseljavati. Drežnici je zaprijetila tužna perspektiva, koja je vodila njenom nestajanju. Život je, međutim, bio jači od te prijeteće budućnosti.

Kao što je poznato, veći broj mlađeg naroda je izginuo, a s njim i veći broj istaknutijih kadrova. Među preostalim stanovništvom u Drežnici je ponikao veći broj nižih i viših oficira, pa i generala. Sve je to velikim dijelom uvjetovalo baš onakav razvoj događaja kakav je imala Drežnica. Evidentno je kako je tada izgledala situacija budući da je 1971. ostalo ovdje nešto više od jedne četvrtine stanovništva. Posebno valja istaći da je objektivno teška situacija nastala zbog pomanjkanja kreativnih mlađih ljudi pa su i pokušaji bolje organizacije privrede i drugih djelatnosti bili vrlo teški i davali su slabe rezultate. U poslijeratnom vremenu mi smo u svim ovakvim krajevima imali vrlo veliku migraciju stanovništva iz sela u gradove. Takva atmosfera je i izazvala ovako drastičan proces smanjivanja stanovništva u Drežnici jer se smatralo da se bolje može živjeti samo u gradovima.

Jako teško pada i pomisao da je Drežnica mogla doživjeti sudbinu izumiranja i nestanka, pogotovo kada se zna da postoje svi prirodni i konkretni ekonomski uvjeti, ne samo za opstanak, nego i za progresivni razvoj i daleko bolju budućnost.

Drežnički kraj imade relativno velike poljoprivredne površine. Sada su te površine zapuštene jer se ne obrađuju intenzivno od rata do današnjih dana. Međutim, ako bi se te poljoprivredne površine adekvatno obrađivale, tj. najekonomičnije iskorištavale, bile bi veliki potencijal ukupnog privrednog razvoja. Od ukupnih zemljišnih površina oko 70°/o otpada na šumsko, a oko 30% na poljoprivredno zemljište. Evo i njegove strukture izražene u jutrima:

Vrsta zemljišta	Prema katastru		
	Sektor vlasništva		
	Individualni	Društveni	Ukupno
Oranice, vrtovi i voćnjaci	946	89	1035
Livade	1100	732	1832
Ukupno obradive površine	2046	821	2867
Pašnjaci	81	2028	2109
Ukupno polj. površine	2127	2849	4976
Šumske površine	60	12414	12474
Neplodno	25	155	180
Ukupno površine	2212	15418	17630

Stanje stočnog fonda sada je veoma loše, iako je ovo izrazito stočarski kraj, a postoje veće mogućnosti za bavljenje stočarstvom, nego što su bile prije rata. Prema podacima Kotarskog načelstva Ogulin Drežnica je 1938. godine imala 471

Spomenik ustanku i revoluciji u Partizanskoj Drežnici.

konja, 2094 govečeta, 2817 ovaca i 496 koza; a 1960. bilo je 310 konja, 1708 goveda i 1096 ovaca. Iz ovoga proizlazi saznanje da je sve do 1960. godine stanje stočnog fonda bilo relativno dobro, čak i bolje nego ranije, jer je po glavi stanovnika bio veći stočni fond s obzirom na znatno manji broj stanovnika. Prema popisu 1971. godine stanje je neuporedivo lošije: 321 konj, 836 goveda (ili 40% u odnosu na stanje 1938. godine), 905 ovaca (ili svega 32°/o od predratnog stanja).

Danas na području Partizanske Drežnice djeluje Šumarija, organizirana kao Osnovna organizacija udruženog rada u sastavu Šumskog gospodarstva Ogulin. Bez sumnje šumarstvo pored poljoprivrednog zemljišta predstavlja najznačajniji prirodni faktor razvoja ovoga kraja. Šumarija raspolaže relativno velikim šumskim površinama, međutim, to zemljište ne daje zadovoljavajuću produkciju drvnih masa. Ukupna površina šumskog zemljišta je 12 474 ha, a očuvanih šuma 8604 ha ili nešto manje od 69%, što je dosta mali procenat. Prema tome preko 3500 ha ovoga zemljišta otpada na niske šume, šikare i neplodno tlo. Iz ovoga proizlazi i potreba za pošumljavanjem i uređivanjem ovih površina.

Postojeći drvni fond iznosi oko 523 000 m³ četinjača ili 22,7°/o i 1 731 000 m³ listača, što iznosi preko 77% od ukupne drvne mase. Prosječni godišnji prirast iznosi oko 36 000 m³ listača i oko 85000 m³ četinjača, a skoro toliki je i godišnji etat (sječa).

Otvorenost šuma je slaba i iznosi oko 6 km šumskih cesta na 1 000 ha. To je manje od prosjeka Šumskog gospodarstva Ogulin, a četiri puta manje od evropskog prosjeka.

Što se tiče pilanske prerade drveta, ona je imala izrazite oscilacije. Prije rata postojale su dvije pilane koje su imale dnevni prorez oko 50 m³ ili oko 15 000 m³ godišnje. Godine 1948. izvršena je obnova Pilane u Drežnici. Ona je tada imala dva vertikalna brzohodna gatera, jedan horizontalni sporohodni gater i desetak ostalih strojeva. Dnevni kapacitet proreza u tri smjene bio je °ko 100 m³, međutim, nije se uvijek rezalo u tri smjene i ne istim korištenjem instaliranih kapaciteta. U zadnjih 15 godina godišnji prorez varirao je od 2200 do 3800 m³ građe.

Pilana je poslije rata rezala bukove i jelove trupce. Međutim, bilo je godina kada je rezana samo jelovina, kao npr. 1968. i 1969. da bi se već 1970. godine opet počelo rezanjem bukovih trupaca, mada uz prekide. Naravno da instalirani pilanski kapaciteti ne mogu biti iskorišteni ako se ne režu bukovi trupci. Činjenica je da su u zadnjih 15 godina kapaciteti bili korišteni sa svega 30—40°/o što je veoma utjecalo, pored ostalog, na dohodak, odnosno rentabilitet poslovanja Pilane. Na žalost, iz ovoga su se izvlačili često pogrešni zaključci kako ona nema opravdanja za opstanak i s vremena na vrijeme se predlagalo njeno zatvaranje. Poslije 1948. pa sve do 1978. godine nije vršena ozbiljnija rekonstrukcija, tako da je Pilana svoj rad zasnivala na jednom starom gateru-jarmaču, nekoliko dotrjalih pomoćnih strojeva i derutnoj proizvodnoj hali. Čak je 1965. godine bila zadvorena. Zapravo, od 1963. do 1965. godine drežnička pilana je bila izdvojena iz sastava DIP-a Ogulin i pripojena DIP-u Novi Vinodolski.

Drežnica se diže iz pepela

Za stanovništvo Drežnice, preostalo nakon kolonizacije u Vojvodinu, najpreče je bilo napraviti bilo kakav krov nad glavom. Međutim, nametalo se niz problema dok bi se napravila i najmanja šupa. Nedostajalo je čavala, stakla, okova

za stolariju, a pogotovo cementa, betonskog željeza, opeke i crijepa. Ono malo materijala, što se dobivalo za ovo područje, distribuirano je preko Narodnog odbora kotara i Mjesnog narodnog odbora Drežnica. Pri tome se vodilo računa da se prvenstveno pomogne udovicama, roditeljima palih boraca i onima koji su bili najugroženiji, a sami nisu mogli ništa učiniti.

Zahvaljujući jednom neopisivom entuzijazmu i uloženim naporima kakve-takve kuće rasle su iz pepela. Uz svu tu neopisivu neimaštinu, volja i optimizam naroda sve više su rasli, a pjesma se orila na sve strane, u svim selima i zaselcima. Vjera u bolju budućnost i socijalističko društveno uređenje još je više mobilizirala i posljednje atome Drežničana koji su, zahvaljujući tome, savladali ogromne poteškoće i radili prosto nemoguće u onim prvim poslijeratnim godinama.

Ovakvom raspoloženju i volji treba zahvaliti što se nekoliko puta paljena Drežnica kako-tako uspjela obnoviti. Na taj način stvoreni su minimalni uvjeti za opstanak preostalog dijela stanovništva, tek toliko da nije pod vedrim nebom. Paralelno s pokrivanjem vatrom oštećenih zidina, zanemarujući sav ostali potrebni pribor (krevete, suđe itd.) narod je prionuo da obnovi stočni fond, prije svega vučnu stoku. Moralo se otkidati od usta, odricati se najelementarnijeg standarda, jer je vučno blago bilo uvjet da se pristupi obradi zapuštene zemlje i daljnjoj obnovi kuća i ostalih gospodarskih zgrada. Koliko je bila teška situacija uslijed nedostatka vučne stoke, vidi se i po tome što je JNA koncem 1945. godine i tokom 1946. po nekoliko mjeseci ustupala konje drežničkom narodu radi pomoći prilikom oranja i obavljanja drugih poslova. Lijepo se to vidi iz originalne prepiske između Općinskog narodnog odbora Drežnica i vojnih komandi.

Tada je otpočela intenzivnija obrada zemljišta i proizvodnja hrane, naročito krumpira, graha, zobi, kupusa i kukuruza. Krumpir se već počeo proizvoditi i za tržište pa su ga Drežničani masovno prodavali ili zamjenjivali za drugu robu u Primorju i tako namicali potrebna novčana i materijalna sredstva za daljnju obnovu svojih domaćinstava i stvaranje minimalnog životnog standarda.

Djelomično obnovljena Pilana stvorila je mogućnost snabdijevanja stanovništva toliko potrebnom rezanom građom, prije svega žaganicama, dok se građa za ostale krovne konstrukcije, uglavnom, ručno pilila i tesala. Ljudi su se nevjerojatno dobro snalazili. Mnogi su tada naučili obavljati stručne poslove (tesarske, zidarske, bačvarske, kovačke i druge) koje su prije rata znali izvoditi samo pojedini majstori.

Uz sve ove poslove Drežničani su dali značajan doprinos sječi i izradi drvnih sortimenata koji su bili u poslijeratnom periodu vrlo značajna stavka u našem izvozu. Oni su prije svega radili na sječi šume, tesanju željezničkih pragova i drugim poslovima. Poslije 1948. godine i Pilana je radila relativno velikim kapacitetom, a i te su poslove obavljali Drežničani. Naravno, obavljajući te poslove zarađivali su neophodni novac za podmirenje svojih svakodnevnih potreba i za troškove obnove.

Obnavljajući popaljene kuće i gospodarske zgrade narod je istovremeno radio i na najnužnijoj obnovi javnih zgrada. Obnovljene su školske zgrade u centru Drežnice, u Tomićima, Krakaru i Nikolićima. Istina, za današnje standarde to su bile prave improvizacije, ali za ono vrijeme djelovale su kao velika zdanja među još nepokrivenim zidinama, naročito ona u centru mjesta. Kakve-takve školske zgrade, s ondašnjim nastavnicima, odigrale su veliku ulogu u doškolovanju i školovanju drežničke djece i omladine. Potrebno je podvući činjenicu da je u Drežnici godinama vladala deviza kako je najvažnije da se odškoluju

djeca i omladina te da se upute »trbuhom za kruhom«. Tako su mnogi Drežničani završili zanate, više i visoke škole. Danas aktivno rade širom Jugoslavije: na fakultetima i institutima, u školama, raznim poduzećima i zdravstvenim ustanovama. Bili su ovo plemeniti i uspješni napori naših roditelja, braće, sestara i ostale rodbine. Sve je to iziskivalo velika odricanja, otkidanja od usta i uskraćivanja najminimalnijih zadovoljstava i zahtjeva. Odgojena je pri tome i prodana mnoga krava, tele, jagnje, u svrhu podmirenja troškova đačkog doma, kupovine robe ili knjige. Sve je to nametalo niz poteškoća jer su sva ta djeca, odmah nakon završene osnovne škole, odlazila u domove, svojim rođacima ili znancima.

Ovo spominjemo naročito stoga da bismo istakli kako se u Drežnici 60-tih godina stvorilo uvjerenje da će se mladi Drežničani svi do jednoga jednostavno preseliti u druga mjesta, a roditelje, bake i djedove ovdje ostaviti zauvijek ili će i oni otići za djecom i unucima. Iz ovoga su onda izvlačeni i zaključci da nije potrebno poduzimati bilo što u smislu stvaranja uvjeta za opstanak, odnosno perspektivu Drežnice. U vremenu kada je zatvorena Pilana, Šumarija je jedva životarila, poslije rata napravljene škole počele su propadati, putevi postajali sve neprohodniji... struje nema, vode nema, a u Drežnici se nije moglo uposliti ni na kakvom iole prihvatljivijem poslu. Poljoprivreda je u brdskim područjima bila jednostavno zapuštena. Na žalost, izgledalo je tada da su mišljenja o nemogućnosti opstanka u tom području bila i jedino realna. Na sreću svih Drežničana takva razmišljanja o iseljenju stanovništva i crne prognoze demantovani su kasnijim razvojem.

Drežnički narod, vjeran i odan našem socijalističkom društvenom uređenju, disciplinirano je provodio liniju Komunističke partije Jugoslavije što se ogledalo u svim akcijama i zadacima koji su onda postavljani pred njega. Navest ćemo jedan takav primjer. Tokom 1948. i 1949. godine linija je zahtijevala formiranje seljačkih radnih zadruga. Naravno, to je bilo postavljeno i pred stanovnike Drežnice, iako je poznato da nisu bili izraziti poljoprivrednici. Međutim, budući da je bio takav stav, u Drežnici su formirane tri seljačke radne zadruge i to u Centru, Tomićima i Krakaru, što najbolje govori o dosljednom provođenju svega onoga što je tražila narodna vlast. Nije ovdje na nama da dajemo ocjenu, ali je činjenica da je u Drežnici bilo najviše seljačkih radnih zadruga na ovom području, a to iznova potvrđuje revolucionarne tradicije drežničkog naroda. Ova apsolutna privrženost revolucionarnim tradicijama, tekovinama NOB-a i socijalističke revolucije nikada nije bila dovedena u pitanje, bez obzira na to što su Drežničani oštro kritikovali lokalna rukovodstva, izražavali svoje negodovanje i često u tome imali pravo. Zbog ovakvog stava Drežničana, njima se neopravdano zamjeralo, umjesto da su se razumijevale njihove dobre namjere.

Potrebno je reći da su ovakva nerazumijevanja kritičkog raspoloženja Drežničana, koja možda nisu bila uvijek i dobra, imala utjecaja na poslijeratni razvoj prilika u Drežnici. Revolt i nezadovoljstvo Drežničana dostigli su kulminaciju 1962. godine prilikom rasformiranja ogulinskog kotara i ukidanja općine Drežnica, odnosno kod zadnje velike reorganizacije općine. Kotar Ogulin ukinut je, uz punu suglasnost tadašnjeg kotarskog rukovodstva, u proljeće 1962. godine i pripojen kotaru Karlovac. Zapravo, prilikom svih reorganizacija mjesnih i općinskih narodnih odbora, tj. 1949. i 1955. godine, u slučaju Drežnice ništa se nije mijenjalo, iako su pri tome u kotaru Ogulin vršene značajne teritorijalne promjene. U takvim promjenama Drežnica je uvijek ostajala lokalna društveno-politička zajednica i, mislim, da je za to bilo puno opravdanja i razloga.

U skladu s pripremama za ustavnu reformu kotarsko rukovodstvo je 1962. dalo prijedlog nove organizacije općina kojima je općina Drežnica trebala biti pripojena općini Ogulin. Taj prijedlog je imao puno opravdanje sa svakog stanovišta. Shodno novoj ulozi općine, prema Ustavu iz 1963. godine, Općina Drežnica nije imala nikakvih uvjeta za opstanak što je u Drežnici, čini mi se, bilo i shvaćeno. Međutim, većina naroda i tadašnjeg rukovodstva u Drežnici odbila je prijedlog kotarskog rukovodstva da se pripoji Ogulinu i na neki način uskratila mu povjerenje. Većina općinskog rukovodstva, uz podršku većine naroda, dala je prijedlog da se bivša općina Drežnica pripoji općini Novi Vinodolski, što je na opće iznenađenje i usprkos protivljenju kotarskog rukovodstva i provedeno.

Ovo pripojenje Drežnice Novom Vinodolskom bilo je potpuno neopravdano i ni s čim objektivnim nije se moglo opravdati niti objasniti. Interesantno je da su i sami zastupnici takvog prijedloga intimno to osjećali kao loše rješenje. Bilo je smješno čak i truditi se objašnjavati kako je to pripojenje neprirodno. Zimi se moralo prelaziti preko teritorija četiriju općina (Ogulin, Vrbovsko, Delnice, Rijeka) da bi se stiglo do sjedišta općine. Znali su to jako dobro Drežničani, ali takav postupak bio je odraz nezadovoljstva tadašnjim stanjem u Drežnici, kao i nepovjerenja prema rukovodstvu kotara. Bio je to, u stvari, revolt drežničkog naroda. Gledano s današnje vremenske distance to nije bio nimalo ispravan put, a ispalo je kao kapriciranje sa svojom vlastitom sudbinom, ismijavanje samoga sebe, ali je predstavljalo i veliku pljusku svima onima koji nisu mogli ili nisu htjeli shvatiti da se ne radi ni o čemu drugom, nego o gnjevu i nezadovoljstvu zbog nerješavanja osnovnih uvjeta za opstanak Drežnice i zbog ideje o iseljavanju drežničkih sela.

Budući da je općina Novi Vinodolski u jesen 1962. godine pripojena općini Crikvenica, to se i Drežnica, nakon svega pet mjeseci, našla u sastavu općine Crikvenica. Tako je od jeseni 1962. godine do 8. januara 1964. Drežnica ostala u sastavu općine Crikvenica. Na prijedlog rukovodstva općine Crikvenica koji je bio sasvim prirodan, a u dogovoru s rukovodstvom općine Ogulin i u suglasnosti s republičkim rukovodstvom, koncem 1963. godine pokrenuta je inicijativa kod drežničkog naroda za priključenje općini Ogulin. Bez puno polemike i rasprava narod je potpuno prihvatio prijedlog kao jedino logičan. Treba ovdje istaći da je općina Crikvenica dala i izvjesna novčana sredstva za rješavanje nekih manjih, gorućih problema.

Pripojenje je izvršeno u januaru 1964. godine na taj način da su, nakon preuzimanja svih evidencija i dokumenata, odbornici izabrani 1963. godine za Skupštinu općine Crikvenica preuzeti kao budući odbornici Skupštine općine Ogulin. Odmah iza pripojenja Skupština općine Ogulin s rukovodstvima društveno-političkih organizacija ocijenila je situaciju i odredila smjernice za stvarno povezivanje Drežnice s općinom Ogulin.

Stvaranje uvjeta za opstanak Drežnice

Skupština općine Ogulin ocijenila je da je hitno i neodložno stvarati uvjete za opstanak naroda u Drežnici, kojem je zaprijetilo potpuno raseljavanje, jer ranije nije stvarana nikakva svjetlija perspektiva. Ocijenjeno je da je najvažnije elektrificirati cijelu Drežnicu i time stvoriti osnovni preduvjet i opstanku i daljnjem razvoju. Bio je to u ono vrijeme veliki zadatak, jer znatan dio općine još nije bio elektrificiran.

Kotar Ogulin je ukinut, a novi kotar Karlovac, kome smo pripali, nije pokazao spremnost za ovu akciju što je bilo i razumljivo budući da su i Lika i Kordun bili isto tako neelektrificirani. Moramo ovdje istaći da su nam u akciji izgradnje dalekovoda za Drežnicu lično puno pomogli Antun Biber Tehek i Mika Špil jak. Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske, na čijem se čelu tada nalazio Mika Špiljak, pomoglo je ovu akciju s 50 miliona dinara, što je bilo značajno za određivanje prioriteta elektrifikacije na području općine.

Prilikom izrade idejnog projekta javili su se veliki tehnički problemi s obzirom da je dalekovod dugačak preko 40 km što je za 10-kilovoltne dalekovode suviše i s obzirom na to da se 35-kilovoltno postrojenje, otkuda se vukao ovaj dalekovod, nalazilo u Oštarijama. Neki stručnjaci su predlagali da se dalekovod vodi iz Brinja, ali je to bilo nepovoljno jer bi nam tada ostali nepokriveni Bjelsko, Musulinski Potok i Jasenak. Ipak, stručnjaci »Elektre« Karlovac odlučili su da se dalekovod projektira od Ogulina. Čim je idejni projekat bio gotov, Skupština općine Ogulin dala je izraditi glavni projekat dalekovoda i svih niskonaponskih mreža. Nakon toga Skupština je donijela odluku o izgradnji ovoga dalekovoda.

Pored tehničkih i materijalnih poteškoća javljali su se i drugi problemi i dilema: treba li taj dalekovod raditi s obzirom da neće biti iskorišten zbog malog broja domaćinstava; njegova dužina je velika, a broj korisnika relativno malen itd. Na žalost, stvorila se nevjerica i u samoj Drežnici koju su širili pojedini Drežničani. Bilo je čak i onih koji su javno govorili da će odsjeći ruku ako dalekovod dođe u Drežnicu. Sve je to smetalo poduzetoj akciji, ali su ipak razum i upornost pobijedili. Dalekovod je završen 1965. godine zajedno sa 7 trafo-stanica i niskonaponskom mrežom preko 30 km dužine. S obzirom na naprijed iznesenu nevjericu bilo je poteškoća i s ubrzanom izgradnjom niskonaponskih mreža, jer se kasnilo na nekim trafo-područjima. Prema tehničkim propisima trebalo je za niskonaponsku mrežu obezbijediti kestenove stupove, koje nismo mogli lako nabaviti, a bili su i jako skupi, pa je dogovoreno da se izuzetno postave hrastovi. Njih smo mogli posjeći u Drežničkom polju što je bilo neuporedivo jeftinije za narod koji je morao postaviti niskonaponsku mrežu i kućne instalacije svojim vlastitim sredstvima.

Sjećam se kakvo je veselje nastalo za sve nas — za narod, izvođače radova, projektante, nadzorni organ i sve prisutne — kada sam simbolički otvorio trafo-stanicu u Vidović strani i kada je zasvijetlila velika sijalica. U historiji Drežnice to je bio tada najznačajniji objekt, presudan u ono vrijeme za revitalizaciju kraja. Elektrifikacija je imala veliko značenje za domaćinstva, a naročito je bila značajna za razvoj privredne djelatnosti, kao i uvjet za modernizaciju Pilane, što se kasnije i realiziralo. Imalo je ovo tada, a imat će i ubuduće uticaja na razvoj trgovine, turizma, modernog stočarstva, zdravstva, školstva i i drugog. Cjelokupno saznanje ponovno je stvorilo uvjerenje da se mogu (moraju) stvoriti uslovi, ne samo za opstanak zatečenog naroda, nego i za daljnju perspektivu Drežnice, naravno, uz dobro odabrane pravce razvoja. Počela se stvarati vjera u budućnost na domaćem tlu, a osporavati potreba odlaska iz Drežnice i mišljenje da se jedino tako može obezbijediti bolja perspektiva.

Poslije vrlo mučne situacije i međusobnih optuživanja (1962. i 1963. godine) stvorena je ponovno dobra klima i političko raspoloženje u narodu prema općinskom rukovodstvu u novoj općini. Međutim, razvoj događaja od rata do tada, na žalost, je kadrovski ogolio Drežnicu i to se tada počelo negativno odražavati na daljnji materijalni i društveni razvoj. Osjećao se nedostatak kadrova u pri-

vrednom i društvenom životu. Trebalo je za svaku akciju neopravdano puno vremena i međusobnog ubjeđivanja. Navest ću i jedan karakterističan primjer. Naime, poslije ustavne reforme 1963. godine stvorene su političke pretpostavke za osnivanje mjesnih zajednica. Potreba za tim u Drežnici se naročito isticala jer je to moglo igrati značajnu ulogu u njenom bržem razvoju. Međutim, najodgovorniji ljudi u Šumariji i Pilani bili su otvoreno protiv formiranja mjesne zajednice, što je bilo i onda, kao i danas, neobjašnjivo. Na žalost, trebalo je, nakon svih dogovora i nagovaranja u Drežnici, čekati 10 godina pa da se osnuje mjesna zajednica, odnosno tek onda kada su se one morale osnivati na osnovu saveznog i republičkog Ustava.

Poslije 1967. i 1968. godine dolazi do ponovnog zastoja u razvoju zbog čega se javlja pad entuzijazma kod drežničkog naroda. Nastupa opet neraspoloženje koje je uvjetovano slabim naporima u svrhu privrednog i društvenog razvoja, ali i nastalom političkom situacijom, naročito pogoršanim međunacionalnim odnosima u SR Hrvatskoj.

Na zajedničkoj svečanoj sjednici Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica Skupštine općine Ogulin 9. aprila 1970. donesen je zaključak đa se predloži Republičkom sekretarijatu za unutrašnje poslove promjena naziva mjesta Drežnica u Partizanska Drežnica. Republički sekretar donio je 8. decembra 1970. rješenje o predloženoj promjeni, a provođenje ovog rješenja povjereno je Skupštini općine Ogulin.

U to vrijeme javlja se ideja o pokretanju šire akcije za modernizaciju ceste Ogulin — Partizanska Drežnica. Koncem 1970. godine grupa autora elaborira analize i obrazloženja za ediciju »Modernizacija ceste Ogulin — Jasenak — Dre-

Spomen ploče palih boraca i žrtava fašističkog terora u Partizanskoj Drežnici.

žnica — Brinje«. U toj ediciji dali smo obrazloženje o ekonomskoj opravdanosti modernizacije ove ceste. Zapravo, kada sam pokrenuo ovo pitanje i poveo razgovor sa saradnicima o ovoj ediciji, postavili smo kao osnovni zadatak dokazati da takva cesta, osim životnog značaja za Bjelsko, Musulinski Potok, Jasenak, a pogotovo za Partizansku Drežnicu, ima i šire ekonomsko značenje za razvoj saobraćaja u SRH. Ono što sam kao autor teksta napisao u uvodnim napomenama navedene edicije, može biti interesantno za pravilno i objektivno razumijevanja te akcije.

»Već više godina«, pisalo je u ediciji, »u stručnim i političkim krugovima razmatra se potreba izgradnje jedne asfaltne ceste pravac Karlovac — Ogulin — Jasenak u pravcu mora, a bilo je prijedloga da se i auto-put gradi tim pravcem. To područje do tada potpuno je neotvoreno, jer nema niti jednu asfaltnu vezu s morem niti drugim pravcima. Zbog izuzetno velikog značaja povezivanja općine Ogulin prema moru prvenstveno pravcem Karlovac — Ogulin — Jasenak — Drežnica — Brinje — Senj, održan je čitav niz sastanaka s odgovornim faktorima u SR Hrvatskoj, Jugoslavenskoj narodnoj armiji, općinskim skupštinama, privrednim i političkim organizacijama. Nije slučajno, da su za takav pravac, veze s morem asfaltnom cestom preko Jasenka i Drežnice, zainteresirane i našle zajednički interes, narodna odbrana (JNA), općine Senj, Otočac, Pag, Crikvenica, Delnice, Vrbovsko, Čabar, Duga Resa, Ogulin, a takvu akciju podržavaju općine Novi, Rijeka i još neke.

Na proslavama u Drežnici i Ogulinu povodom raznih jubileja iz NOB kao i proslavama XIII primorsko goranske divizije i drugim skupovima često je to pitanje pokrenuto zajedno s predstavnicima JNA i ovih komuna.

1966. godine s Jakovom Blaževićem tadašnjim potpredsjednikom SIV-a, 1967. godine kao predsjednikom Sabora SRH, vođen je razgovor o potrebi izgradnje ovakve asfaltne saobraćajnice preko područja Ogulina i to takvom trasom koja bi najbolje odgovarala potrebama narodne odbrane i privrede i općim potrebama šireg područja. 1968. godine također je vođen razgovor sa predstavnicima Izvršnog vijeća Sabora o potrebi povezivanja Ogulina sa morem preko Jasenka i Drežnice. 8. IV 1969. godine Jakov Blažević primio je u Saboru veću grupu predstavnika općina Ogulin i Otočac, gdje je ponovo izražen i potvrđen stav da se ide na otvaranje ovim pravcem, baš s obzirom na zajednički interes i potrebu narodne odbrane i privrede.

26. IX 1969. godine održan je u Ogulinu sastanak s predstavnicima općinskih skupština i društveno-političkih organizacija Otočca, Senja, Delnica, Vrbovskog, Čabra, Duge Rese, Crikvenice, Paga i Ogulina sa članom Izvršnog vijeća Sabora dr Ervinom Noveillerom i predsjednikom Republičkog fonda za puteve Edom Cenčićem. Na sastanku je zauzet jedinstven stav i dogovoreno da se odmah stupi u kontakt s predstavnicima JNA u Beogradu, te definira pravac, s time da se takav zahtjev uputi Izvršnom vijeću Sabora, da se priđe izradi potrebne dokumentacije. Predloženo je, da ta trasa ide pravcem Ogulin — Jasenak — Drežnica — Brinje — Žuta Lokva.

U više navrata vođeni su razgovori s general-pukovnikom Viktorom Bubnjem i još nekim generalima JNA o usklađivanju interesa oko pravaca. 21. VII 1970. godine od strane VP 4919 Beograd pod brojem 625 upućen je dopis Izvršnom vijeću Sabora SRH gdje je istaknut definitivan pravac koji odgovara potrebama narodne odbrane i to Gorski kotar — Jasenak — Drežnica — Brinje i dalje, kao i da se prihvaća spoj te ceste, Jasenak — Ogulin kao sastavni dio tog pravca.

Na bazi takvog stanovišta izraženog u dopisu VP 4919 Beograd, održan je ponovni sastanak u Vrbovskom između predstavnika općinskih skupština i foruma društveno-političkih organizacija, općina Vrbovsko, Ogulin, Delnica, Otočca, Čabra i Senja, te članova Izvršnog vijeća Sabora, prof, dr Ivom Jurkovićem, prof. dr Ervinom Nonveillerom i Edom Cenčićem, predsjednikom Upravnog odbora Republičkog fonda za ceste. Na tom sastanku prihvaćeni su pravci navedeni u spomenutom pismu s time da se spoj ceste Ogulin — Vrbovsko napravi zajedničkim ulaganjem općina Ogulin i Vrbovsko, Republičkog i Regionalnog fonda.

U kasnijem kontaktu s Edom Cenčić, predsjednikom Upravnog odbora Republičkog fonda za ceste i direktorom tog fonda Gašparovićem, a na bazi dogovora u Vrbovskom precizirano je da se odmah priđe projektiranju dionice Ogulin — Drežnica, koje treba završiti u 1971. godini.

Iz ovog proizlazi da je u zadnjih pet šest godina na čitavom nizu sastanaka i razgovora s odgovornim faktorima u našoj Republici, Jugoslavenskoj narodnoj armiji i navedenim komunama, postignuta opća suglasnost o potrebi modernizacije ceste iz pravca Gorski kotar — Jasenak — Drežnica — Brinje — Žuta Lokva, kao i spoja sa tim pravcem Ogulin — Jasenak. S obzirom da nas sve ovo obavezuje na realizaciju, autori ovog materijala htjeli su još jedanput dokazati nekim činjenicama, ne samo ekonomsko-historijsku opravdanost ove akcije, nego i njeno ubrzanje.«

U zaključku navedene edicije stoji:

»Opće je poznata činjenica, da je baš ovaj kraj, kroz koji treba da prođe predložena cesta ili ga dotiče, dao veliki doprinos za uspjeh NOB-e i socijalističke revolucije. Autori su smatrali, da nije potrebno nikome dokazivati doprinos u ratu Drežnice, Hrvatskog primorja, brinjskog Gornjeg kraja i Gorskog kotara, kao i obavezu našeg socijalističkog društva da pomogne razvitku ovog područja koje spada u red nerazvijenijih u Hrvatskoj.

Narod ustaničke Partizanske Drežnice, Jasenka, Musulinskog Potoka imao je uvijek razumijevanja za općedruštvene potrebe, s oduševljenjem i simpatijama je pratio razvitak svakog našeg grada i mjesta u Socijalističkoj Hrvatskoj. Sada smatra, da s pravom pokreće potrebu modernizacije naprijed navedene komunikacije i očekuje pomoć šire društvene zajednice.

Iz naprijed navedenih kratkih analiza i prikaza, vidi se da ova cesta imade veliko ekonomsko značenje za sve grane privrede, naročito za općine Ogulin, Otočac, Crikvenicu, Senj i druge koje su učestvovale u određivanju pravca i zalažu se za njegovu realizaciju. Za Ogulin, Potok, Jasenak, Drežnicu i Brinje, ona bi značila revolucionarni preobražaj u svakom daljnjem razvitku tih krajeva. Dalje se iz materijala vidi, da na tom širem regionu imade velikih materijalnih neiskorištenih potencijala, i da je svakom daljnjem razvitku i napretku uvjet postojanje moderne saobraćajnice.

Nije potrebno više isticati značaj ovakve saobraćajnice za potrebe općenarodne odbrane, u njenoj ukupnoj trasi, kako se predlaže i već jednim dobrim dijelom radi ili je dovršena.

Sve nas, ovo obavezuje da ubrzamo akcije na realizaciji izgradnje spomenute asfaltne ceste, kako bi 1971. godine na zakazanoj proslavi u Partizanskoj Drežnici, povodom 30-godišnjice ustanka naroda makro regije Rijeka, mogli vedra čela doći na tu proslavu i reći kada je početak i rok izgradnje ceste.

Narod ovog kraja uvjeren je, da bi takvu sreću s njime dijelili i s oduševljenjem pozdravili realizaciju ove akcije svi borci i rukovodioci, koji su imali priliku da borave i prođu ovim područjima u toku narodnooslobodilačke borbe.«

Pomenuta edicija dobro je došla za oživotvorenje davnašnje težnje. Ona je 1970. godine dostavljena većem broju republičkih funkcionera Sabora i Izvršnog vijeća SRH te republičkim forumima društveno-političkih organizacija, Saveznom sekretarijatu za NO i Generalštabu JNA, lično na ruke generalu Viktoru Bubnju, rukovodstvu Zajednice općina Rijeka, privrednim i društveno-političkim rukovodiocima naše općine.

Osnovni smisao ovoga materijala potvrđuje savezni sekretar za narodnu odbranu general armije Nikola Ljubičić u svom pismu upućenom Ivi Perišinu, tadašnjem predsjedniku Sabora SRH, u kom je pisalo:

»Sa zadovoljstvom vidim da ste uneli u svoj petogodišnji plan modernizacije cestovne mreže i vrlo važnu saobraćajnicu sa vojne tačke gledišta koja prolazi kroz Gorski kotar i spaja Sloveniju i Bosnu.

Mislim da ta saobraćajnica ima i veliki privredno-turistički značaj.

Vojnički gledano ona predstavlja glavnu rokadnu komunikaciju u odnosu na Jadran...

Pošto, sem tih razloga, povezuje i naše poznate ustaničke krajeve Gorskog kotara i Like i hrvatska i srpska naselja i stanovništvo koje se cijeli rat zajednički borilo protiv okupatora, odlučio sam da našu raniju datu obavezu o 40°/o financiranja te komunikacije ostvarimo do 1976. godine.

Naša davanja mogu otpočeti od 1973. godine, a biti veća u 1974, 1975. i 1976. godini.

Prije moje konačne odluke dajte Vašim stručnim organima zadatak da Generalštabu JNA pošalju detaljan projekat i troškovnik.«

Nakon što je napisana spominjana edicija rodila se među nama ideja o raspisivanju općeg zajma za izgradnju ove ceste. Ideja je razrađivana sve do proljeća 1971. godine i u tom vremenu dobila podršku, ne samo u rukovodiocima općine Ogulin, nego i u privrednim organizacijama, što je bilo značajno za opći uspjeh akcije.

U aprilu i maju 1971. godine prišlo se konkretnim pripremama za upis javnog zajma. Održano je nekoliko pripremnih sastanaka u Općinskoj skupštini s rukovodiocima privrede i društveno-političkih organizacija. Stručna služba Skupštine općine izvršila je sve tehničke pripreme i pripremila nacrte potrebnih akata. Na zajedničkoj sjednici Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica, održanoj 8. juna 1971. godine, donesena je »Odluka o raspisivanju zajma za modernizaciju ceste Ogulin — Jasenak — Drežnica — Brinje«.

Na ovu odluku o raspisivanju zajma Sabor SRH dao je, prema tadašnjim propisima, svoju saglasnost. Zajam je raspisan u iznosu od 10 miliona novih dinara. Prema odluci, upis zajma počeo je 1. septembra 1971. godine i trajao je 6 mjeseci. Zajam se mogao uplaćivati odjednom ili u 6 mjesečnih rata i upisivao se povratno ili nepovratno. Uplaćeni zajam vraćao se u dva jednaka anuiteta koji su dospijevali 1. septembra 1976. i 1. septembra 1977. godine. Na istoj sjednici doneseno je rješenje o imenovanju Akcionog odbora za modernizaciju ove saobraćajnice. U odbor je imenovano 86 članova iz Ogulina, Hrvatskog primorja, susjednih i zainteresiranih općina, iz Rijeke, Zagreba i još nekih područja. Interesantno je napomenuti da se odbor nikada nije sastao. Naime, on nije namjerno sazivan iz mnogih, poznatih razloga koji su se zbili u drugoj polovici 1971. godine. Međutim treba naglasiti da je većina članova Akcionog odbora aktivno radila oko upisa zajma, a pri tome naročito treba istaći doprinos prof, dra Ivana Jurkovića prilikom samog upisa i kasnije tokom realizacije ove ideje.

Na istoj sjednici formirana je Komisija za upis zajma od 32 člana koja je vrlo aktivno radila, utvrđivala upisna mjesta i rukovodila samim upisom. Orijentacionim programom bilo je predviđeno da radne organizacije upišu oko 6 miliona, a građani oko 4 miliona novih dinara zajma. Ostvareno je ukupno 8 834 150 dinara. Od toga su radne organizacije upisale 5 917 500 ili 82 500 manje u odnosu na orijentacioni plan, dok su građani upisali 2 916 650 dinara ili 1 083 350 manje.

Ovdje nešto opširnije pišemo o zajmu jer je on bio značajan iz dva veoma važna razloga: prvo, to su bila početna sredstva, a bez njih radovi vjerojatno ne bi počeli 1973. godine nego mnogo kasnije, i drugo, tu su Drežničani pokazali veliki patriotizam, a građani naše općine i mnogi širom zemlje dali veliku podršku i pomoć da se konačno Drežnica poveže modernom saobraćajnicom s Ogulinom, i s morem preko Brinja i Senja. Iz više razloga sretna je okolnost što je cestu izvodila građevinska operativa JNA koja je i sama učestvovala u financiranju saobraćajnice s 40°/o od ukupne vrijednosti radova.

Radovi su počeli 1973. godine na dionicama Ogulin — Bjelsko — Jasenak i završeni 1975. Izgradnja dionice Jasenak — Partizanska Drežnica otpočela je 1977. a produžetak do Jezerana 1979. godine. Shodno tome su sačinjavani i ugovori s izvođačem radova u okviru novčanih sredstava, a podnošena i prijava radova Službi društvenog knjigovodstva. Kod nekih neupućenih Drežničana je bilo neopravdanog negodovanja zbog toga što se nije cesta počela graditi 1973. godine od Drežnice. Bila su dva glavna razloga za to: prvi, radovi su se počeli izvoditi od Ogulina iz tehničko-tehnoloških razloga, i drugi, još važniji, ocijenili smo da treba prije ugovarati dionicu Ogulin — Jasenak zato što ona predstavlja skoro 2/3 ukupne dužine pa, ako bi došlo do nužde lakše bismo svojim snagama dovršili preostali 1/3 do Drežnice. Osim toga upravo ova dionica je trebala biti proglašena magistralnim pravcem što je kasnije Savezno izvršno vijeće svojom odlukom i učinilo, a dionica Ogulin — Jasenak predstavlja samo spoj na tu magistralnu cestu.

Perspektive daljnjeg razvoja Partizanske Drežnice

Smatram da Partizanska Drežnica ima dobru privredno-gospodarsku perspektivu ako se iskoriste sve mogućnosti koje joj se sada pružaju. Svakako da drvna industrija i šumarstvo imaju i dalje značajno mjesto u jačanju i razvoju privrede, a u tom cilju treba pristupiti daljnoj modernizaciji Pilane, odnosno određenoj doradi nekih drvnih elemenata što omogućuju raspoložive sirovine. Naročito šumarstvo treba da učini napore u svrhu modernizacije proizvodnje, pošumljavanja i daljnje izgradnje šumskih cesta kako bi se svi odjeli otvorili i time povećala ekonomičnost eksploatacije drvnih masa.

Izgradnja Planinsko-sportsko-rekreacionog centra Bjelolasica pružit će velike mogućnosti razvoja Drežnice. Ona mu je i najbliže veće naselje sa značajnim i brojnim kulturno-historijskim spomenicima. Gosti ovoga Centra će, tako reći, svakodnevno biti prisutni u Drežnici, naročito u ljetnoj sezoni, a oni stacionirani u Jasenku težit će izletima i zimi. Zapravo, Spomen-područje Patrizanske Drežnice obogaćuje turističku ponudu Jasenka i obratno — Jasenak omogućuje veće posjete gostiju Spomen-području. Usprkos postojanju saobraćajnica, bez klijentele Sportskog centra Jasenak, objektivno se ne bi mogao očekivati tako veliki posjet Spomen-području Partizanske Drežnice. S pravom se može tvrditi

da cijelo područje Drežnice dobiva funkciju posebne namjene upravo s obzirom na Sportski centar Jasenak.

Vezano uz taj Centar može se uspješno razvijati i seoski turizam koji danas postaje sve atraktivniji. On će sve više biti moda i potreba savremenog čovjeka urbaniziranih sredina. Može se nadalje razvijati izletnički turizam — školski i tzv. memorijalni izleti. Ovakva vrsta turizma i relativno veliki saobraćajni tranzit, kakav ćemo imati kada se dovrši spoj magistralne ceste Jasenak — Tuk, nametnut će potrebu izgradnje restorana kapaciteta od 150—200 sjedećih mjesta, kao i čitavog niza manjih objekata, oslonjenih na ovaj magistralni cestovni pravac. Tu treba neminovno razvijati društvene, pa i privatne ugostiteljske kapacitete.

Srednjoročnim planom 1981—1985. predviđeno je da će »Gojak« i »Elektroprivreda« Zagreb izvršiti daljnja potrebna istraživanja s namjerom stvaranja akumulacionog jezera Sušik — iza Tomića prema Lisini. U svrhu ovoga istraživanja Reštarović je već izradio manju studiju o mogućnosti izgradnje akumulacionog jezera Sušik. Nakon što se izvrše potrebna istraživanja, i ako ona potvrde predviđanja, vjerojatno će se, prema mišljenju ing. Božičevića i ing. Dadasovića prići izgradnji pomenutog jezera. Prema naznačenoj studiji površina jezera iznosila bi oko dva km^2, a ukupna akumulacija vode oko 40 000 000 m^a. Sedam stotina metara uzvodno od mosta (kod Tomića) predviđena je gradnja brane visoke oko 40 metara. Ova akumulacija, koja bi se povezala postojećim prirodnim kanalima s jezerom Sabljaci, povećala bi proizvodnju HE »Gojak« u sušnim mjesecima.

Izgradnjom ove akumulacije smanjile bi se, a možda i potpuno izbjegle, poplave većeg dijela Drežničkog polja, kao i Krakarskog polja. Osim toga ova bi akumulacija utjecala i na smanjenje vodnog vala Mrežnice, a time bi se izbjegla plavljenja Ogulina i okolice.

Jezero bi istovremeno omogućilo razvoj ribolova i lova na pernatu divljač. Time bi se, naravno, povećale i turističke mogućnosti Partizanske Drežnice, naročito zbog neposredne blizine budućeg turističkog centra Jasenak, kao većeg korisnika ove ponude. Vjerojatno bi se u drežničkim poljima znatno povećala proizvodnja krmnog bilja (sijena) i dr. Sve bi ovo neosporno imalo utjecaja na privredni i društveni razvoj ovoga kraja.

Razvoj ugostiteljstva, restoranskog i tranzitnog tipa, u samoj Drežnici i neposredna blizina Sportsko-rekreacionog centra Jasenak privukli bi veliki broj potrošača, tj. stvorili potrebno tržište, što je najvažnije za svaku proizvodnju namijenjenu tržištu. A drežničke poljoprivredne površine pogodne su za proizvodnju krumpira, graha, mrkve i ostalog povrća koje će biti traženo u velikim količinama i moći će se prodati na licu mjesta, bilo u Drežnici, bilo u kooperaciji s budućim hotelima i odmarališta u Jasenku. Površine pašnjaka omogućuju uzgoj mliječne stoke — krava i ovaca. Kao što su potrebne velike količine povrtljarskih proizvoda, tako su potrebni i mliječni proizvodi, naročito kiselo mlijeko i sir, koji će se također moći plasirati na licu mjesta ili u Jasenku. Uzgoj mliječne stoke, krava i ovaca, znatno bi upotpunio snabdijevanje telećim, ovčijim i janjećim mesom. Njegov plasman bit će obezbijeđen na duži rok, tj. trajno, što je posebno značajno za sigurnost poljoprivredne proizvodnje.

Naravno, sve bi ovo presporo išlo ako bi se ovaj razvoj stihijski odvijao. Zato se mora prići sistematskom i dugoročnom planiranju, naročito pronalaženju najpovoljnijeg načina kreditiranja i trajnije kooperacije, odnosno nosioca ovakve proizvodnje. Ovdje napominjem da drežničko stanovništvo spada među

kreditno najsposobnije stanovništvo u našoj općini. Mislim da ova struktura stanovništva može i najviše dati uz primjenu potrebne mehanizacije, tj. mnogo više nego u nekoj vrpčanoj industrijskoj proizvodnji.

Započetoj izgradnji vodovoda treba posvetiti određenu pažnju i maksimalno forsirati njegovu etapnu izgradnju, puštajući ga po etapama u eksploataciju. Gledano sa stanovišta sadašnje potrošnje vode on je nerentabilan, ali vodovod je uvjet budućeg razvoja. Razvoj o kakvom sam govorio, sigurno da rentira drugačije i sam vodovod. Znatno se, zapravo, povećava potrošnja vode u stočarstvu, ratarskoj proizvodnji, naročito u ugostiteljstvu i turizmu te u domaćinstvima. Dovršenjem vodovoda i asfaltiranjem svih seoskih puteva bila bi izgrađena tzv. krupna komunalna infrastruktura što je važna pretpostavka razvoja o kakvom sam govorio.

Ovakav razvoj svakako zahtijeva i značajnije unapređivanje telefonije, odnosno poštanskog saobraćaja, čemu se u ovom srednjoročnom planu mora organizovanije prići mobilizirajući sve zainteresirane faktore.

Razvoj društvenih djelatnosti tek je na početku. Tu se mora mnogo toga učiniti. Školstvo je u neadekvatnom stanju, naročito što se tiče školskog prostora koji je sada najlošiji na području općine. Treba snažnije podržati napore Samoupravne interesne zajednice za osnovno obrazovanje u Ogulinu i svih onih koji teže i zastupaju potrebu izgradnje moderne višenamjenske školske zgrade. Naročito treba podržati sve one koji smatraju da je savremeno osnovno školstvo uvjet razvoja Drežnice, i to u najširem smislu, kako u obrazovnom, tako i u kulturnom pogledu. Koncepcija *za* izgradnju takve škole postoji i treba je potpuno podržavati te ubrzati njezinu realizaciju jer bi ona bila i kulturni centar Drežnice.

Daljnji razvoj imperativno traži, kako radi tamošnjeg stanovništva tako i radi potreba budućeg saobraćajnog tranzita i budućeg turizma, bolju i adekvatniju zdravstvenu zaštitu, odnosno stalnog liječnika koji bi se, prije svega, bavio preventivnom djelatnošću i zdravstvenim odgojem stanovništva.

Intenzivnije gospodarenje u stočarskoj i povrtljarskoj proizvodnji pretpostavlja bolju organiziranost veterinarske i agronomske službe. Ove službe u Drežnici imale bi presudnu ulogu, prije svega, u orijentaciji domaćinstava na pomenutu proizvodnju te u smislu odgovarajuće stručne i biljne zaštite.

Mislim da je nužno podržati ideju o osnivanju Uprave Spomen-područja Partizanske Drežnice. Uprava bi se bavila održavanjem objekata i spomen-obilježja te razvijala i druge djelatnosti vezane za historiju narodnooslobodilačke borbe, organizirala vodičku službu za šire memorijalno područje i dr. Naravno, to ne bi trebala biti velika služba — potrebno je svega nekoliko ljudi.

U jesen 1980. godine otvorena je ekspozitura Riječke banke koja bi također mogla odigrati određenu ulogu u sakupljanju novčanih sredstava i u drugim bankarskim poslovima kao što su mjenjački poslovi, štednja i si.

Našim sadašnjim ustavnim sistemom stvoreni su dobri uvjeti za izgradnju i funkcioniranje mjesnih zajednica. Mjesna zajednica ima značajnu ulogu u razvoju komunalnog sistema, ali i komune imaju značajnu ulogu u razvoju mjesne zajednice.

Mjesna zajednica Partizanska Drežnica osrednja je po broju stanovnika, ali je najveća površinom koju pokriva. Spada među dvije najudaljenije mjesne zajednice od centra općine. U Drežnici se najkasnije počela razvijati i izgrađivati mjesna zajednica, uglavnom, krivnjom subjektivnih snaga u Drežnici zbog čega su i nastajali neki problemi. Uspješno djelovanje mjesne zajednice, aktiviranje

Konferencije SSRN, organizacija Saveza komunista i drugih društvenih i političkih organizacija, također, je uvjet bržem razvitku i revitalizaciji Partizanske Drežnice.

Partizanska Drežnica može realno očekivati brži društveni i ekonomski razvoj ako se iskoriste sve povoljnosti koje joj se objektivno pružaju. Međutim, mora se reći da će sve to dobrim dijelom ovisiti od subjektivnih snaga, odnosno činilaca, pa je od životnog značaja organizacija i pokretanje u tom pravcu svih svjesnih ljudskih potencijala, kako na nivou općine, tako i naročito, na nivou Mjesne zajednice Partizanska Drežnica.

Marko Borić

Značaj memori jala Partizanska Drežnica i Gornji brinjski kraj

Spomen-područje Partizanska Drežnica nalazi se na području općina Ogulin i Otočac. U potpunosti zahvaća područje dviju mjesnih zajednica — Partizansku Drežnicu (Ogulin) i Vodoteč (Otočac). Površina ovog područja iznosi oko 250 km². Na općinu Ogulin otpada oko 180 km², a na Otočac 70 km². Sada na ovom području živi oko 1500 stanovnika.

U našoj zemlji ima mnogo ratnih poprišta koja su ispisala značajne stranice naše povijesti. Jedno od takvih je i ovo Spomen-područje. Još i danas ima dosta tragova tog strahovitog rata u kome su se zajedno borili Drežničani, Brinjaci, Primorci, Gorani i Istrani.

Revolucionarna gibanja na ovom području imaju svoje začetke u naprednom radničkom pokretu, koji se razvijao u ovom kraju pod utjecajem KPJ od 1936—1941. godine. Prije 45 godina u Drežnici je osnovana i prva partijska organizacija, a njen neposredni osnivač bio je Marko Trbović, prije toga učesnik u komunističkom pokretu Sjedinjenih Američkih Država i, za vrijeme boravka u Sovjetskom Savezu, član Komunističke partije Sovjetskog Saveza. To je ujedno i početak revolucioniranja ovog stanovništva koje je živjelo u ovom kraju veoma teško, daleko od razvijenih industrijskih središta i bez mogućnosti zapošljavanja u ovom kraju.

Stanovništvo se bavilo poljoprivredom i od nje živjelo, a u manjoj mjeri i od šumarstva. Svega oko stotinjak radnika radilo je na mjesnoj pilani, a ostali su bili upućeni da traže zaradu izvan ovoga kraja i u drugim zemljama. Snagu organiziranog pokreta ubrzo je osjetio vlasnik drežničke pilane. Pod vodstvom Partije organizirani pilanski radnici Drežnice, u podružnici Saveza drvodjelskih radnika, pripremili su nekoliko poznatih i vrlo uspješnih štrajkova. Rad Partije osjećao se također u Nabavljačkoj zadruzi i kulturno-prosvjetnom društvu »Seljačko kolo«. Utjecaj Partije na šire slojeve stanovništva na ovom području bio je velik. Zbog svega toga i ustaničke 1941. godine narod Drežnice pokazao je svoju političku svijest, uključujući se u borbu protiv okupatora i ustaške vlasti od prvog dana ustanka. Događaji poslije okupacije zemlje i uspostave takozvane

Nezavisne Države Hrvatske još su više povezali Partiju sa širokim narodnim slojevima. Komunistička partija je u ovim teškim trenucima pokazala narodima i narodnostima Jugoslavije izlaz iz ovako teške situacije, koju su nametnuli okupatori, i način kako da se izbjegne bratoubilački rat. Predvođen KPJ narod Drežnice čvrsto je vjerovao da će, boreći se za slobodu, ostvariti i novo društveno uređenje u kojem će radnička klasa imati odlučujuću ulogu.

Već u ljeto 1941. godine na području Drežnice organizirano je pet partizanskih logora, a od rujna iste godine izvršene su i značajne oružane akcije u suradnji s primorskim i goranskim partizanima. Zajedno s drežničkim komunistima na pripremi narodnooslobodilačkog pokreta radilo je i nekoliko španjolskih boraca koji su svojim iskustvom i znanjem dali veliki doprinos u podizanju ustanka i njegovom daljnjem širenju. Uspješan razvitak oružane borbe u drežničkom kraju doveo je 9. listopada 1941. godine do oslobođenja cijele drežničke općine. Prema tome, Drežnica je bila prvo oslobođeno područje današnje riječke regije, a s kraćim prekidima ostala je slobodno područje tokom cijelog rata.

Sve je to stvorilo uvjete da Držnica postane središte mnogih vojnih, političkih, sanitetskih i drugih ustanova narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Na ovom mjestu nije moguće navoditi sve ono što je bilo koncentrirano u Drežnici tokom rata, nego se navode najosnovniji podaci. U proljeće 1942. u drežničkom zaseoku Tomići imao je svoje sjedište Štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske, Centralni komitet KPH i Pokrajinski komitet Saveza komunističke omladine Hrvatske. Prisustvo vojnog i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske u drežničkom kraju imalo je veliki utjecaj na razvitak narodnooslobodilačke borbe u ovom dijelu Hrvatske.

Istovremeno, upravo iz Tomića Glavni Štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske uspio je uspostaviti vezu sa svim krajevima Hrvatske, a u Drežnicu su dolazili kuriri iz najudaljenijih krajeva, noseći i odnoseći izvještaje i upute o radu. Drežnica je u to doba u pravom smislu bila prijestolnica nove Hrvatske, koja se stvarala pod vodstvom Partije u borbi protiv okupatora i njegovih pomagača u zemlji. U Drežnici su izlazili pojedini centralni listovi, objavljivana je marksistička literatura, izdavane su pjesme naših istaknutih partizanskih pjesnika. Upravo na ovom području razvila se jedna od najživljih izdavačkih djelatnosti u toku narodnooslobodilačkog rata. Prema tome, Drežnica nije bila samo borbeno, nego u isto vrijeme i kulturno žarište. Budući da je u Drežnici boravio duže vrijeme Agitrop CK KPH, tu je štampano i nekoliko brojeva »Vjesnika«, zatim mnogi brojevi »Naprijeda«, organa Centralnog komiteta KPH, a potom i prvi broj »Mladog komuniste«, organa Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku. Pored navedenih listova tu su umnožavani ili tiskani i mnogi drugi listovi koje su izdavale pojedine ustanove narodnooslobodilačkog pokreta ovog kraja ili pojedine vojne jedinice.

U Drežnici su formirane Šesta i Četrnaesta primorsko-goranska brigada Narodnooslobodilačke vojske, te proleterska četa, a tu je duže ili kraće vrijeme bilo sjedište Pete operativne zone, ali i mnogih drugih vojnih ustanova. Na području Drežnice izvjesno vrijeme imale su svoja sjedišta sve okružne političke ustanove za Gorski kotar i za kotar Ogulin, organi narodne vlasti itd. itd.

Tu su radile mnoge partizanske radionice, a posebno značenje ima djelovanje Vojno-partizanske bolnice broj 7. Samo u toj bolnici liječeno je oko 2000 ranjenika iz svih krajeva naše zemlje. Bez pomoći AFŽ-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara ne bi se ova bolnica mogla održati. Bio je to divan primjer

masovnog angažiranja stanovništva navedenih krajeva za potrebe naše narodne vojske.

Drežnica je iz rata izašla materijalno uništena i sa desetkovanim stanovništvom. Od nešto preko 5000 stanovnika, koliko je imala uoči drugog svjetskog rata, u NOB-u je učestvovalo oko 2500 boraca iz ovog kraja.

U toku NOB-a poginulo je 260 drežničkih boraca, a 634 njena stanovnika pali su kao žrtve okupatorskog, ustaškog i četničkog terora. Bile su to ogromne žrtve koje je dao ovaj kraj u borbi za slobodu i pobjedu.

Drežnica je dala 3 narodna heroja, 5 generala JNA, 40 pukovnika i mnogo rukovodilaca NOR-a, te 137 nosilaca Partizanske spomenice 1941. godine.

Nakon oslobođenja zemlje narod Drežnice prišao je obnovi porušenih domova. Oko 1000 stanovnika kolonizirano je u vojvođansko mjesto Bajmok, dok ih je oko 500 napustilo ovaj kraj, tražeći zaposlenje širom zemlje.

Prema popisu stanovništva od 1953. godine Drežnica je imala 2613 stanovnika, dok je 1. travnja 1971. godine imala 1459 stanovnika.

Područje Partizanske Drežnice najznačajniji je memorijalni kompleks iz NOB-a u ovom dijelu Hrvatske koji bi trebao imati isti tretman kao i Petrova gora, Kozara, Bijeli potoci, Šamarica, Kalnik i drugi, pa je i akcija uređivanja ovog memorijala, koja je pred nekoliko godina počela, i pošla od toga.

Na području Memorijala Partizanska Drežnica postoji veliki broj povijesnih lokaliteta iz razdoblja radničkog pokreta, narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Većina građevina, spomenika, spomen-područja i obilježja smješteno je u prirodnom krajoliku. Veći dio povijesnih građevina, koje se nalaze na ovom području, dobro je očuvan. Postoji 78 povijesnih lokaliteta i građevina, među kojima se ističu:

— 5 građevina u kojima su bile smještene partizanske bolnice prije osnivanja Vojno-partizanske bolnice broj 7,
— groblje palih boraca i žrtava fašističkog terora,
— kosturnica,
— ustanove osnovane na oslobođenom području,
— mnoštvo mjesta bitaka s neprijateljem,
— mjesta boravka štabova.
— štamparije »Vjesnika«,
— štamparije »Naprijeda«, »Partizana« i ostalih listova,
— partizanske radionice,
— mjesta partizanskih logora.

Prvi ozbiljni korak oko uređenja Spomen-područja učinjen je 23. 12. 1975. godine kada je u Rijeci održan sastanak s predstavnicima Republičkog odbora SUBNOR-a i Republičke konferencije SSRN, predstavnicima Skupštine ZO Rijeka i društveno-političkih organizacija ZO Rijeka, te predstavnicima općine Ogulin i Mjesne zajednice Partizanska Drežnica. Na ovom sastanku data je vrlo iscrpna informacija o tome što se sve u Drežnici tokom NOB-a događalo i što je ona značila za razvoj ustanka u ovom kraju. Na sastanku je imenovan Inicijativni odbor i utvrđene su programske osnove za uređenje ovog područja.

6. travnja 1976. godine Skupština općine Ogulin donijela je zaključak o proglašenju Partizanske Drežnice Spomen-područjem. 9. veljače 1977. godine Konferencija SSRN ZO Rijeka na svojoj sjednici imenovala je Odbor za uređenje Spomen-područja. Odbor se sastoji od 71 člana, a za predsjednika je imenovan dr Ivo Margan. Imenovan je i Izvršni odbor, kao izvršni organ pomenutog od-

bora, kojemu je na čelu tadašnji sekretar OK SKH Ogulin Marko Borić. Poslije osnivanja Odbora i Izvršnog odbora Spomen-područja još u toku 1978. godine započeli su radovi u Javornici. Radovi su se odvijali na uređenju kosturnice, koja je bila dosta oštećena. Uređeni su vanjski i unutarnji zidovi, unutrašnja površina je popločena, postavljene su granitne ploče, te stupovi. Uređena je sabirnica u kojoj su pohranjene kosti i izvršena odvodnja tog prostora. Uređen je ulaz i postavljena su nova željezna vrata.

U neposrednoj blizini kosturnice uređeno je partizansko groblje, pristupna staza i postavljeni hrastovi križevi. Asfaltiran je prostor oko kosturnice i uređeni pristupni putevi.

Popravljen je oštećeni reljef »Bolničarka i ranjenik« i spomenik ustanku u Drežnici.

Uporedo s ovim poslovima izrađen je jedan idejni projekt za Spomen-dom u Partizanskoj Drežnici, zatim idejno i izvedbeno rješenje za rekonstrukciju kosturnice i groblja. Napravljen je prostorni plan Spomen-područja. Izrađeno je također i idejno rješenje za spomenički kompleks »Partizanska bolnica broj 7 u Javornici«. Organiziran je i naučni skup u Ogulinu na kojem su podnijeta 22 referata na temu »Drežnica i Gornji brinjski kraj u NOB-u 1941.—1945. godine«. Ovi radovi izvedeni su sredstvima koje je u toku 1978. i 1979. godine doznačio Saborski odbor za njegovanje povijesnih događaja i ličnosti. U istom razdoblju općina Ogulin osigurava sredstva za asfaltiranje ceste od Tomića, pored kosturnice, do Alan — Vodica u dužini od 19 km (staza partizanskih ranjenika), te za dovod električne struje i postavljanje trafo-stanice u blizini kosturnice.

U toku 1980. radi se na izradi idejnog i izvedbenog projekta za Spomen-dom (školu) u Partizanskoj Drežnici. Pripremljena je idejna i izvedbena dokumentacija za ovu građevinu, a izvršena su i geomehanička ispitivanja tla. Izrađena je i izvedbena dokumentacija za gradnju Spomen-kompleksa Partizanska bolnica broj 7.

U toku 1981. godine izrađeni su i plaćeni troškovnici za rekonstrukciju ceste koja vodi od kosturnice do Vodoteča i proširenje ceste od Trbovića, preko Tomića, do kosturnice, te izgradnju parkirališta u Javornici. U istom razdoblju ugovorena je izrada provedbenog urbanističkog plana za centar Drežnice koji zahvaća površinu od oko 30 ha.

Uporedo s ovim radovima Izvršni odbor za uređenje Spomen-područja i Skupština općine Ogulin ulažu ogromne napore za revitalizaciju područja Partizanske Drežnice. U posljednjih nekoliko godina Partizanska Drežnica je povezana suvremenom saobraćajnicom od Ogulina do Jezerana i šumskim putem prema Senju i Novom Vinodolskom. Veliki napori ulažu se za izgradnju vodovoda, uređenje i asfaltiranje puteva u samoj Drežnici. Mnogo se raspravlja o otvaranju i proširenju novih proizvodnih pogona, kao i o mogućnostima razvoja poljoprivrede i stočarstva.

Najveći i najznačajniji objekt na području Partizanske Drežnice jeste Spomen-dom, odnosno škola. Objekt kao cjelina treba da djeluje kao spomenik sa više namjenskih sadržaja. Jedan dio građevine bit će namijenjen školskom prostoru, jer je sadašnja škola u Drežnici u takvom stanju da ne zadovoljava ni minimalne standarde osnovnog obrazovanja. U Spomen-domu — školi bit će dobar dio prostora posvećen memorijalnom dijelu. Zatim su predviđeni smještajni kapaciteti za 60 kreveta, kuhinja, blagovaonica i sportska dvorana. Predviđeni smještajni prostor u zimskim praznicima i tokom ljeta povećava se upo-

trebom učionica, a sportska dvorana služit će za održavanje najraznovrsnijih kulturnih priredbi. Površina ovog objekta iznosi blizu 3000 m². Oko Spomen--doma — škole treba urediti oko 5000 m² prostora, kojeg sačinjavaju: Spomen--park heroja i žrtava rata, zelene površine, parkirališta, igralište, gledalište i drugo. Idejna i izvedbena dokumentacija za ovaj spomenički objekt prošla je reviziju Republičkog komiteta za prosvjetu, nauku, kulturu i fizičku kulturu koji ju je odobrio. Ovu provedbenu dokumentaciju prihvatio je i posebno osnovan Odbor za izgradnju Spomen-doma — škole. Odlukom Odbora za izgradnju Spomen-područja, Skupštine SlZ-a osnovnog obrazovanja i društvene brige o djeci predškolskog uzrasta općine Ogulin, kao i Odbora za izgradnju Spomen--doma — škole u Partizanskoj Drežnici, za investitora je određena Osnovna škola »Jure Kaurić« iz Ogulina i to zbog toga što je škola u Partizanskoj Drežnici radna jedinica te škole. Investitoru, tj. Osnovnoj školi »Jure Kaurić«, u obavljanju složenih poslova investitora pružat će punu pomoć Odbor za izgradnju Spomen-područja, SIZ osnovnog obrazovanja općine Ogulin i Odbor za izgradnju Spomen-doma — škole u Partizanskoj Drežnici.

Obzirom na raznovrsnost namjene objekta Spomen-doma — škole u Partizanskoj Drežnici sudionici udruživanja investicionih sredstava su:

— za I fazu izgradnje:

1. ZO Rijeka (udružena sredstva doprinosa općina s područja riječke regije)
   — 3/7 ukupnih sredstava,
2. općina Ogulin — 1/7 ukupnih sredstava,
3. RSIZ odgoja i osnovnog obrazovanja, Odbor za spomen-obilježavanje povijesnih događaja i ličnosti Sabora SRH, RSIZ za fizičku kulturu i RSIZ u oblasti kulture zajednički daju 3/7 ukupno potrebnih sredstava za izgradnju ovog objekta;

— za II fazu izgradnje objekta sredstva bi bila prikupljena od slijedećih sudionika:

1. ZO Rijeka — 3/7 ukupnih sredstava,
2. općina Ogulin — 1/7 ukupnih sredstava,
3. CK SKH, RO »Vjesnik« Zagreb, Republički štab teritorijalne obrane, Republički sekretarijat za narodnu obranu, RSIZ za fizičku kulturu, te Šumsko gospodarstvo i DIP Ogulin osigurali bi zajednički 3/7 ukupno potrebnih sredstava.

Memorijalno područje Partizanska Drežnica ima mnogo raznovrsnih prirodnih vrijednosti i rijetkosti, kao i velik broj povijesnih lokaliteta, koji su smješteni u jedinstvenom geografsko-povijesnom području. Spomen-područje veoma je bogato objektima i lokalitetima, koji su povezani uz pojedine važne događaje iz NOB-a. Svi ti objekti i lokaliteti smješteni su po naseljima i šumama u drežničkom kraju i dobro su očuvani. Općina Ogulin je u suradnji sa Saborom SR Hrvatske proglasila ovo područje Spomen-područjem naroda i narodnosti SR Hrvatske, kako bi se unaprijedilo njegovo čuvanje i održavanje, te društveno valorizirale vrijednosti koje se nalaze na njemu.

Akcije, koje su provedene u prošlim godinama od strane Odbora za izgradnju

f

Partizanske Drežnice, Saborskog odbora za obilježavanje historijskih ličnosti i događaja, te općine Ogulin, stvorile su osnovne uvjete, uz buduću izgradnju Spomen-doma — škole, da se sadašnjim i budućim generacijama očuva predodžba i uspomena na teške uvjete partizanskog ratovanja i herojske podvige boraca i stanovništva Partizanske Drežnice u NOB-u, a uz to se ulažu veliki napori da se time pridonese i revitalizaciji ovog spomeničkog područja i na taj način zaustave nepovoljni procesi nazadovanja i napuštanja ovog ustaničkog kraja. Ova htijenja uklapaju se i u naše planove o narodnoj obrani i samozaštiti. Prema tome, ovaj prostor treba sačuvati za našu djecu, omladinu, da u njegovim okvirima čuju riječ o vremenu kada su na ovom području stvarani temelji naše nove samoupravne Jugoslavije. Tu, na području Partizanske Drežnice održavat će se satovi povijesti, gdje će revolucionari svojom živom riječi prenositi na pokoljenja istinu o vremenu teških iskušenja kada su zajedno ratovali Drežničani. Primorci, Gorani i Ličani.

Likovi revolucionara

AKTIVAN U ORGANIMA NARODNE VLASTI

Dmitar Bosnić je, čim je odrastao i završio osnovnu školu, krenuo u svijet i zaposlio se 1913. godine na gradnji ličke pruge od Oštarija prema Vrhovinama. Tu je radio do početka prvog svjetskog rata, kada je pozvan u vojsku. Poslije skraćene obuke u Karlovcu, upućen je, s mnogima iz njegove generacije, na ruski front. Ratovao je u Galiciji, Bukovini i Besarabiji. U jednoj borbi je ranjen, tako da mu je desna ruka ostala trajno nesposobna. Umanjena radna sposobnost nije mu uzeta u obzir pa je morao nastaviti ratovanje. Pošto je zaliječen u bolnici u Pešti, upućen je na talijanski front.

Po završetku rata, 1918. godine, Dmitar se vratio kući. Učestvujući dugo u ratu, Dmitar je gledao bezrazložna međusobna ubijanja ljudi koji se nikada prije nisu vidjeli ili učinili jedan drugom kakvo zlo. Definitivno je raščistio i s religijom. Nije vjerovao u boga, ali je, iako još relativno mlad, vjerovao u čovjeka, u njegovu ljepšu budućnost, kada će čovjek čovjeku biti naklonjen i ukazivati prijateljsku pomoć. Pričao je Dmitar o strahotama rata, o hiljadama teško ranjenih i polumrtvih koji su tražili pomoć, ali ona nije niotkud dolazila.

Dmitar se 1919. godine oženio i neko vrijeme živio u Drežnici, da bi se 1921. godine zaposlio u poreznom uredu delničkog kotara. Tu je ostao na službi sve do 1926. godine, kada sa ženom i dva sina prelazi na službu u Ogulin. Za vrijeme službovanja u Delnicama družio se s komunistima i naprednim ljudima.

Na službi u Ogulinu Dmitar je došao u oštar sukob sa nacionalističkim i frankovačkim elementima, među kojima se isticao Jurica Marković, koji će kasnije postati ustaški veliki župan. Frankovci se koriste prilikom kada je u Poreznom uredu u Ogulinu opljačkana kasa, optužujući Dmitra Bosnića za saučesništvo u pljački, jer je on stanovao u istoj zgradi gdje je izvršena krađa. Hapse ga, ali ga ubrzo puštaju iz zatvora i otpuštaju iz službe. Odmah nakon toga uhvaćeni su obijači kase. Dokazi isljednika da je Dmitar nevin uhapšen i osumnjičen nisu pomogli da se vrati u službu.

Od tada počinje njegov vrlo težak život. Poslije dužeg traženja posla, da bi mogao izdržavati porodicu, uspio je da se kao fizički radnik zaposli u Kraljevu, a zatim na izgradnji pruge u Rudnici, kraj Raške, gdje radi do 1932. godine. Odatle odlazi u majdan kamena u Kijevu, kod Beograda, gdje radi najteži posao, kao miner i lupač kamena. Zarade su tu bile suviše male da bi se obezbijedila skromna egzistencija porodice. Pored tih teškoća, umire mu 1934. godine supruga Ruža, ostavivši dvoje nejake djece. Poslije te tragedije Dmitar 1936. godine napušta kamenolom i vraća se u Drežnicu, gdje do 1938. godine radi sve poslove koji su mu bili dostupni, samo da bi osigurao kruh porodici. Kasnije odlazi na izgradnju pruge Crnomelj — Vrbovsko i tu dobij a posao predradnika u jednom usjeku u selu Jadrč, gdje ostaje sve do pred rat.

Kad se ponovo vratio u Drežnicu, čekao ga je poziv za vojsku koju služi na Jelenju, iznad Sušaka, gdje je dočekao i kapitulaciju Jugoslavije. Po kapitulaciji vraća se pješice kući. Iz vojske donosi pušku i pištolj, kao i ostali Drežničani koji su bili zajedno s njim.

Ubrzo je uspostavljena NDH i počeo pokolj Srba. Ljudi u Drežnici bili su izgubljeni, u velikoj pometnji, strah i panika opsjedali su sve, jer se na sve strane čulo samo o klanju i ubijanju. Kako sačuvati sina, brata, muža, prijatelja i čestitog komšiju od nasilne smrti? Proturale su se razne glasine koje su zamagljivale istinu. To što su ustaše u prvom naletu odvele iz Drežnice i poubijale uglednije ljude i trgovce, imalo je privid nekakvog socijalnog obračuna. Drugim riječima, moglo se shvatiti: sirotinjo, ne boj se, kažnjavaju se samo oni koji su te eksploatisali. Ta demagoška obmana brzo je uočena i pravilno protumačena.

Partijska organizacija Drežnice upozorava ljude da se sklanjaju od ustaša. U selima i zaseocima se postavljaju straže. Ljudi patroliraju i osmatraju pravce odakle bi mogli doći neprijateljski vojnici. Mnogi pojedinci spavaju van svojih kuća. Poslije prvih hapšenja Drežničana Dmitar je pravilno ocijenio kako će se ubuduće okupator i njegovi pomagači odnositi prema narodu.

Rađa se ideja da se u šumi nedaleko od sela napravi koliba-baraka u kojoj će se ljudi koje su ustaše osudili na smrt sklanjati i danju i noću. Ideja je prihvaćena. Napravljen je mali logor, kao preteča breznarskog partizanskog logora. Mjesto je ostalo tajna za žandare, ustaše i Talijane. Poneki mještani nisu vjerovali u spas koji pruža šuma, ali sigurnijeg skloništa u to vrijeme nije bilo.

Dmitar je uporno objašnjavao ljudima da se s Talijanima treba što je moguće manje sretati, a sa žandarima i ustašama po mogućnosti nikako. Na taj način je mnoge spasio od sigurne smrti. Odmah po kapitulaciji okupator je tražio od naroda oružje. Odlučeno je da se u tim teškim časovima oružje ne predaje vlastima. Ustaše su, zahvaljujući stavu Partije i njenih simpatizera, pohvatali relativno malo Drežničana i odnijeli vrlo malo oružja.

Nešto kasnije, početkom ustanka, Dmitar se, sa svojih 46 godina, prijavljuje u partizane. Budući da je bio mnogo stariji od ostalih partizana u logorima, čiji je prosjek starosti bio 20—23 godine, određen je za rad u pozadini. Zadatak mu je bio da radi u centru Drežnice na podizanju političke svijesti ljudi i da organizira snabdijevanje logora. Prilikom oslobođenja Drežnice, 10. oktobra 1941, izabran je za odbornika. On je potpuno shvatio politiku i strategiju Komunističke partije, shvatio je da je borba protiv okupatora i domaćih izdajnika u suštini revolucionarna, klasna, oslobodilačka i da će ona, bez obzira na teškoće, donijeti preobražaj u zemlji, gdje faktor narodne vlasti ima veoma značajnu

i nezamjenjivu ulogu. Njegovo opredjeljenje nije bila borba za vlast, već borba za nove, bolje, naprednije uslove života svih ljudi, pri čemu se ni elementi vlasti ne smiju zanemariti.

Njegova odlučnost, hrabrost i solidarnost sa zemljacima zadivit će svakoga tko pročita narednih nekoliko redova. Kada je u oktobru 1941. došlo do hapšenja 600 Drežničana, Dmitar je zaključio da je njegovo mjesto kao odbornika s narodom i dobrovoljno se prijavio Talijanima. U zatvoru su ga nemilosrdno tukli nekoliko dana, ali on nije ništa priznao. Jedino je na pitanje gdje mu je sin Bude odgovorio da on za njega ne odgovara, jer je on punoljetan i samostalan. Njegovo držanje u zatvoru bilo je na visini. Hrabrio je i druge da izdrže, da se drže dostojanstveno, da će ih okupator pustiti ako ništa ne priznaju i ne izdaju druge.

»Pošto nisu mogli od njega ništa izvući, Talijani su ga s većom grupom Drežničana pustili kući. Dmitrovo držanje, dok su ga saslušavali okupatorski isljednici, bilo je herojsko, jer je, danima tučen, formalno ubijen, okupan nekoliko puta u sopstvenoj krvi, izdržao torturu i nezapamćene batine, ne rekavši niti jednu riječ. To je i nama drugima koji smo na sličan način mučeni davalo snage i volju da izdržimo sva mučenja koja su nam bila namijenjena« — kazuje Dušan Tatalović Zec koji je s njim bio na osuđeničkoj klupi. Odmah poslije povratka u Drežnicu Dmitar se povezao sa Partijom i partizanima i još odlučnije nastavlja da se bori.

Kada je 1942. godine donesena odluka da se iz Primorja i Gorskog kotara prebaci u Drežnicu veći broj ugroženih porodica, Dmitar je odmah primio u svoju kuću porodicu Budiselić iz Mrkoplja koja je ostala kod njega veći dio rata. Time je uticao i na svoje susjede koji su također u svoje izgorjele i donekle obnovljene ratne bajte primali porodice izbjeglica.

Bio je poznat kao pošten, pravedan i skroman čovjek. Zato je kao odbornik u ratu bio zadužen da rješava najzamršenije imovinsko-pravne, lične i socijalne slučajeve među ljudima. Tako je često u ime narodne vlasti dijelio ranije stečenu imovinu između braće i rođaka, odobravao ženidbe, rješavao svađe i sporove, i sve to na zadovoljstvo stranaka. Dmitar je uvijek bio nosilac akcije u Drežnici, gdje je proveo najviše vremena u toku rata kao odbornik. Okupljao je i vodio ljudi i omladinu na razne radove, na izgradnju objekata za bolnice, komande i ustanove, na podizanje bajti udovicama i porodicama kojima je izginula sposobna radna snaga. Isto tako organizirao je pomoć u poljoprivrednim radovima onima kojima je bila potrebna. Sakupljao je od naroda hranu za partizane i uvijek u tome imao uspjeha. I kada je uzimao stoku od seljaka, uspijevao je da ubijedi davaoca da tako mora biti.

Dmitar je bio vrlo aktivan u partijsko-političkom radu. Naročito je imao uspjeha u održavanju narodnih zborova i primanju novih članova u Partiju i SKOJ.

Poslije oslobođenja bio je načelnik Uprave narodnih dobara kotara Ogulin. Kada se Uprava 1947. godine rasformirala, kolonizirao se sa četvoročlanom porodicom u Novu Pazovu. Tamo se odmah uključio u partijsko-politički rad i ubrzo bio izabran za predsjednika općine. Na toj dužnosti ostao je nekoliko godina.

Bogato ratno i poslijeratno iskustvo koristilo je Dmitru u obavljanju mnogih i raznovrsnih dužnosti.

Ispunivši godine starosti, otišao je u penziju. Bio je i dalje politički aktivan i u svakom pogledu služio za primjer drugima. Neprekidno je bio u rukovod-

stvima SSRN, Saveza boraca i drugim društveno-političkim organizacijama. Političkom radu bio je uvijek naklonjen i pridavao mu je velik značaj.

Pored »Partizanske spomenice 1941.« bio je nosilac i drugih ratnih i mirnodopskih odlikovanja. U oktobru 1941. primljen je u KPJ i ostao joj ideološki i politički vjeran do kraja života. Bio je najstariji partizan 1941. godine u Drežnici, a poslije rata najstariji nosilac Spomenice 1941. godine. Ova dva pokazatelja sama po sebi govore s koliko je oduševljenja prihvatio revoluciju i vjerno joj služio. Otpor, borba, socijalističko društvo i njegovo progresivno kretanje našli su u njemu velikog pobornika i tumača. Tu su se ispoljili njegovi moralni i politički kvaliteti, dostojni zakletve koju je položio pred narodom u ustaničkim danima 1941. godine.

Život je izgubio u saobraćajnoj nesreći 1968. godine.

Njegov revolucionarni i svijetao lik predstavlja pravo bogatstvo i za njegove saborce koji ga se sjećaju iz najtežih dana naše prošlosti. Sadašnjoj i budućim generacijama njegovo djelo i doprinos pobjedi revolucije mogu biti inspiracija.

Dmitar je bio human, oprezan i odmjeren u svojim postupcima. Bio je društven, korektan i otvoren u svojim stavovima od kojih nije odustajao sve dok se ne bi našlo bolje rješenje. Nije bio nametljiv, uobražen i hvalisav. Prezirao je nerad i one koji žele da žive na lak način, na račun drugih. Bio je visoko cijenjen u sredini u kojoj je živio i radio. To je mišljenje mnogih koji su ga dobro poznavali.

Dmitar Bosnić se istakao kao borac za nove revolucionarne promjene u toku NOB i poslije pobjedonosnog završetka rata ostao je do svoje smrti dosljedan tom opredjeljenju. Dmitrovu ličnost i njegovo učešće u NOB i poslijeratnoj izgradnji zemlje moguće je razumjeti jedino ako se imaju u vidu svi problemi s kojima je živio i koje je rješavao.

Ova nepotpuna sjećanja na čestitog druga Dmitra napisao sam u znak zahvalnosti i sa željom da njegove ljudske vrijednosti ne padnu u zaborav.

Miloš Ivošević

PAO U PRVIM BORBENIM REDOVIMA

U Lici kraj Otočca, kod sela Podum, poginuo je u borbi s Nijemcima 1944. godine pastir, drvosječa, kirijaš, seljak, borac-partizan, komandir i komandant partizanskog bataljona Bogomir Ivošević.

Od rođenja pa do stupanja u partizane njegovo dječačko stasanje teklo je kao i kod svih drugih mladića koji rastu, žive i rade na selu. U tim godinama Bogomir nije bio ničim naročito opterećen. Malog znanja i isto tako malih prohtjeva, provodio je potpuno zadovoljno i bezbrižno dane svoje mladosti.

Bio je jedinac u oca Mane. Prije služenja skraćenog vojnog roka oženio se lijepom Smiljom. Dok je bio u vojsci, rodio mu se sin. Iako relativno mlad, on brzo sazrijeva, učvršćuje bračnu zajednicu i postaje ugledan domaćin koji zna šta hoće i šta može postići. Bio je bistar i, ako se tako može reći, produhovljen seljak. Po prirodi je bio miran, sa smislom za šalu, snalažljiv, odmjeren, nesebičan i dostojanstven u ophođenju s drugima.

Bogomir među prvima postaje vojnik revolucije, čijeg značaja nije u početku bio sasvim svjestan kao, uostalom, i mnogi drugi. To mu, međutim, nije smetalo da joj ostane do kraja vjeran. Na prvi pogled njegov postupak je mogao nekome izgledati čudan: napustiti meku i toplu postelju, lijepu mladu ženu. dvoje male djece i ići dobrovoljno u neizvjesnost, u rat u kome je tih dana bilo malo izgleda za pobjedu i uspjeh. To se jedino može objasniti njegovim ponosom i sviješću da mu je mjesto gdje i drugima, koji hoće da budu svoji na svome. U sukobu sa samim sobom, isprepadan nasiljem, on prenebregava mladost i ljubav i postaje svjestan besmisla života opsjednutog stalnom smrtnom opasnošću.

To saznanje izaziva u njemu patriotsku dužnost. Alternative nije bilo — postati ratnik ili kukavica u zapećku. Odlučio se za prvo i otisnuo kuda i svi hrabri, ne prezajući pred opasnošću s kojom je već bio suočen.

Prihvatio je svoju ulogu u ratu koji mu je nametnut i nastojao, kao i mnogi drugi, da se što uspješnije prilagodi ratnim prilikama i zakonima.

Vojno obrazovanje stečeno u bivšoj jugoslavenskoj vojsci nije mu mnogo koristilo i nije obećavalo da će iz rata izaći živ. Na ratištu su se »sitne« boračke vještine morale učiti iz akcije u akciju. Bogomir se postepeno čeličio i sticao sigurnost. U svakom ratnom okršaju odmjeravao je svoju i protivnikovu snagu i vještinu. Neka opća ustaljena pravila nisu imala veliku vrijednost, jer svaka borba ima svoje specifičnosti. Trebalo se dovijati od slučaja do slučaja i stalno dopunjavati taktička znanja.

Bogomirov borački staž je s uspjehom brzo završen. Na dužnosti komandira odjeljenja začeto je njegovo starješinstvo u partizanima. Sticanjem ratnih iskustava sticao je i saznanja o budućem socijalističkom društvu. Narodnooslobodilačku borbu i revoluciju prihvatio je svim svojim bićem, ispunjavajući svesrdno sve svoje obaveze. Ubrzo postaje član KPJ i izgrađuje se u vrsnog tumača ciljeva revolucije i NOR-a.

Na dužnosti komandira voda i čete proveo je dosta vremena i neprekidno bio u neposrednom dodiru s protivnikom. Vihor rata nosio ga po Lici, Kordunu, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju. U tom stalnom krstarenju bio je skoro uvijek na nišanu neprijateljske puške.

Sudbina i rat nisu mu htjeli produžiti mladost koja se ugasila kad je postao zreo i sposoban za život. Po nepisanom partizanskom pravilu komandiri i komesari, pored organizacije i političkog rada u jedinici, nisu bili u bitkama pošteđeni. Redovno su prednjačili u jurišu, u bacanju bombi, u štićenju boraca pri odstupanju.

Bogomir je imao sve pozitivne kvalitete starješine, rukovodioca i vaspitača. Jednako se ophodio prema svojim pretpostavljenim i sebi potčinjenima. Rat nije uspio deformisati njegovu psihu, nije ga učinio grubim, krutim, isključivim i samouvjerenim. Za njega je borac i čovjek najveće bogatstvo za koje se vrijedilo boriti i živjeti. Ovu ljudsku toplinu i čestitost nije stekao vaspitanjem, bile su mu urođene. Ti moralni kvaliteti krasili su njegov lik čovjeka — ratnika i starješine i zato je bio vrlo cijenjen i poštovan. Njegova pogibija nanijela je težak udarac svima koji su ga poznavali, posebno njegovoj porodici.

Miloš Ivošević

PAO NA CUDINOM KLANCU

Dvadeset dvogodišnjem Đuri Ivoševiću trebalo je nepune tri godine da od seljaka postane komandant partizanskog bataljona. Taj vremenski period za Đurino napredovanje u NOB-i karakterističan je za našu revoluciju i stvaranje rukovodećih kadrova u njoj. Jedni su ginuli, drugi napredovali, upražnjena mjesta trebalo je popunjavati iz nižih jedinica.

U selu Babin Potok poginula su za nekoliko dana tri komandanta bataljona i s njima Đuro Ivošević. U ranijim ratovima ustancima i pobunama rijetko se događalo da vojskom komanduju »polupismeni« komandiri i komandanti. Osnovni uslov da se komanduje vojskom bile su završene vojne škole i akademsko obrazovanje. Takvih kadrova je u NOB-u bilo malo. Zajedno s bivšom jugoslavenskom vojskom nestali su i oni. Za postavljanje komandira partizanskih logora, odjeljenja i vodova u početku NOR-a sluša se glas boraca. Svi su oni u suštini bili jednaki, ali u vodu je mogao biti samo jedan komandir. Pri izboru, pored komunista, prednost su imali podoficiri, kaplari i vojnici bivše jugoslavenske vojske, posebno oni koji su se u borbi pokazali hrabriji od drugih.

U Drežnici 1941. godine svi partizanski dobrovoljci, uključujući i Đuru, ispoljavali su jednako nacionalni ponos i patriotizam. Imali su jednaku školsku spremu, osim nekoliko izuzetaka. Partizansko ratovanje učili su od španskih boraca, a sa ciljem NOB-a i revolucije upoznavali su ih iskusni revolucionari i predratni komunisti. Počinjalo se od »azbuke« partizanskog ratovanja.

Đuro je, po nepisanom zakonu, morao proći borački staž, osjetiti miris baruta, steći najelementarnija znanja o vođenju borbi, komandovanju, o svim onim stvarima koje borcu nameće ratna stvarnost.

On je dosta brzo doživio vatreno »krštenje«, pri čemu je neosporno ispoljio hrabrost i snalažljivost. Zajedno s tim osobinama pokazao je odanost općoj stvari i drugarski odnos prema saborcima pa je tako stekao povjerenje i preduvjete da stane pred stroj kao starješina.

Stečeno vojno znanje u staroj jugoslavenskoj vojsci bilo je od male koristi za način partizanskog ratovanja. Međutim, njegove moralne kvalitete mogle su zadovoljiti i najoštriji kriterij. Bez naglašenog isticanja on je polako napredovao i obećavao da će se, ukoliko ne pogine, razviti u sposobnog starješinu. On nikad nije posmatrao ratni okršaj iz daljine, s komandnog mjesta ili osmatračnice. Njegovo omiljeno mjesto bilo je streljački stroj, tamo gdje je bilo najteže i najopasnije. Na taj način Đuro je održavao visoki borbeni moral kod svojih potčinjenih.

Na položaju komandira i komandanta bio je od 1942. godine do aprila 1944. Učestvovao je u svim složenijim akcijama u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Lici i djelimično Kordunu. Ni u jednoj borbi njegova jedinica nije doživjela poraz niti je imala teže gubitke. Svatko tko ga je dobro poznavao, s njim ratovao i pratio njegovu djelatnost dobivao je utisak da bi Đuro bio vrlo uspješan partijsko-politički rukovodilac. No, za te dužnosti bio je nedovoljno obrazovan. Taj nedostatak on je kao vojni starješina manje osjećao. Uvijek se znao pravilno postaviti i svoju dužnost uspješno obavljati. U odsudnim trenucima, onda kada je bilo najteže, Đuro je smireno posmatrao sve što se oko njega događa. To je pozitivno uticalo na borbeno raspoloženje jedinice kojom je komandovao.

Bio je sasvim jednostavan, racionalan i umješan organizator života i rada u jedinici. S lakoćom se prilagođavao uslovima u kojima bi se zatekao. Stičući malo-pomalo komandantske, političke i moralne kvalitete, izrastao je u perspektivnog vojnog rukovodioca. Bio je uporan u odbrani svoga stava, ali i pogodan za saradnju i usklađivanje mišljenja.

U martu 1944. Đuro je s bataljonom branio pravac Vrhovine—Plitvička jezera i sprečavao zauzimanje Plitvičkih jezera. Iznad sela Čudin Klanac, u neposrednoj njegovoj blizini, eksplodirala je artiljerijska granata i potpuno raznijela njegovo tijelo.

Uz veliku tugu i žalost cijelog Đurinog bataljona sahranjen je u selu Končarev Kraj.

Miloš Ivošević

VOJNIK REVOLUCIJE

Gojko Ivošević rođen je 1917. godine u selu Ponorac. Seljačka osmočlana porodica bila je izrazito siromašnog imovnog stanja, tako da je gotovo u svemu oskudijevala. Male površine obradive posne planinske zemlje nisu zadovoljavale najelementarnije potrebe za održavanje golog života. Proljetne i jesenje poplave, ponekad suše i redovno duge zime s debelim snježnim pokrivačem, nanosile su goleme štete ne samo Gojkovoj porodici. To stanje nije se iz godine u godinu mijenjalo. Dva starija Gojkova brata, povremeni nadničari ili sezonski radnici za niske dnevnice, nisu uspijevali da poboljšaju materijalno stanje siromašne porodice. U toj nestašici on raste kao i sva druga djeca oko njega. Gojko pohađa osnovnu školu u Musulinskom Potoku i s uspjehom završava četiri razreda u jedanaestoj godini života. Od tada pa nadalje pred njim je težak i trnovit put. Mada još mlad, on na svoja nejaka pleća prihvata teret kao da je u punoj ljudskoj zrelosti. Bio je vrlo radin i ambiciozan. Neprekidno je tragao za poslom, pronalazio ga i vrijedno ga se prihvatao. Gotovo dijete, u četrnaestoj godini, on tuca kamen na cesti, trošeći tako nemilice djetinju snagu kad je najpotrebnija za razvoj. Tamošnji lugari,škrivani, cestari i drugi, znajući da je izuzetno vrijedan mladić, rado su ga uzimali za ispomoć.

On postaje svjestan svojih mogućnosti i namjera s kojima je pošao u život. Njegov uzrast i razvoj idu ukorak s njegovom jakom voljom da se svrsta među zrele gorštake i da s njima postane ravnopravan član u svim poslovima koje su pružale tadašnje proizvodne mogućnosti tamo gdje je živio i radio S takvim

elanom i željom da se on i njegova familija otrgnu od siromaštva on uspijeva, pored ostalog, da pred odlazak u vojsku ostavi familiji volovsku zapregu koja je mnogo značila za tamošnje prilike. Njegova starija braća priznala su da je Gojkova najveća zasluga što se znatno poboljšao materijalni položaj njihove obitelji.

U tom rvanju za bolje nije se postiglo ništa korjenito i značajno: skromnost i oskudica dominirale su i dalje u porodici, ali je pobijedila volja za boljim, nemirenje s postojećim. Tu životnu dinamiku Gojko je prenio i na svoja dva starija brata Peru i Milu. Sticajem okolnosti Gojko je nešto brže sazrijevao od svojih vršnjaka i isticao se svojim kvalitetima. Na svakom mjestu i u svakoj prilici privlačio je na sebe pažnju.

Tako formiran napušta on selo i 1938. godine odlazi na odsluženje vojnog roka. U vojsci se vrlo brzo adaptirao. Nov način života i vojna disciplina nisu mu činili veće poteškoće. Njegove obaveze u vojsci bile su neuporedivo manje od onih ranijih kod kuće. Poslije odsluženja vojnog roka vraća se kući stariji, zreliji, ali sa svim svojim ranijim osobinama. Gojkov povratak iz vojske pada u vrijeme kada je počeo drugi svjetski rat. Od tada pa do kapitulacije Jugoslavije nekoliko puta je pozivan na vježbe a na posljednjoj je proveo punih šest mjeseci.

Od kapitulacije Jugoslavije pa do odlaska u partizane, u septembru 1941, proveo je sve vrijeme u svom rodnom selu, nastojeći da se što manje sreće s okupatorom, da izbjegne svaki susret s njihovim slugama — ustašama. Bio je kao i drugi, na vrijeme obaviješten o napadu Nijemaca na Sovjetski Savez i o ustanku u zemlji. Ta vijest, kao i ostale, ohrabrila ga je i dala mu izvjesne nade u užasnoj neizvjesnosti koja ga je, kao i sve druge u njegovom selu, pritiskala.

U oktobru 1941. Gojko odlazi u partizane u breznarski partizanski logor. Nov način života on s lakoćom usvaja, da bi krajem 1941. i u toku 1942. godine postao pravi ratnik i taj period proveo neprekidno u borbama. Obavljao je dužnost desetara, komandira voda, zamjenika komandira čete u bataljonu »Marko Trbović« i u 2. udarnom bataljonu 6. brigade Hrvatske.

Stečena borbena iskustva Gojko uspješno prenosi na borce pa i on sam postaje svakog dana sposobniji u rješavanju ratnih nepoznanica karakterističnih za partizanski način ratovanja. Postati komandir partizanske čete značilo je, blago rečeno, biti najhrabriji među hrabrima i posjedovati druge vrijednosti koje daju moralnu podršku drugovima u najtežim trenucima. Gojko je dokazao da može biti komandir.

Pola godine je četu uspješno vodio iz akcije u akciju i postizao zapažene uspjehe. To je bilo dovoljno da mu se 1943. godine povjeri položaj zamjenika komandanta bataljona, na kojoj dužnosti ostaje, na žalost, samo nekoliko mjeseci. Njegovu namjeru da se dalje razvija kao starješina omelo je teže ranjavanje u borbi s Talijanima 15. jula 1943. u neposrednoj blizini Crikvenice.

Rane su mu, kao kod svih mladih ljudi, brzo zarasle. Međutim, u septembru iste godine bio je teže ranjen u koljeno lijeve noge i isključen iz operativne jedinice. Sve do završetka rata obavljao je odgovorne dužnosti u sastavu Komande vojnog područja za teritoriju Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

Ovim ranjavanjem Gojko je postao ratni vojni invalid sa 60% umanjene zdravstvene i radne sposobnosti, što je ozbiljno uticalo na njegovu karijeru i životno opredjeljenje. Iz tih razloga on do kraja rata vrši dužnost komandanta mjesta, prvo u Fužinama pa u Vrbovskom, zatim u Brod Moravicama, da bi završetak rata dočekao kao komandant mjesta u svojoj voljenoj Drežnici. Istini za volju, na ovim dužnostima opasnost po život bila je relativno manja nego ranije u

četi, na frontu, ali se odgovornost povećala, zadaci su bili složeniji. Događaji su, svakodnevno, iz časa u čas, nametali svoje specifičnosti i tražili veliku vještinu i sposobnost snalaženja.

Gojkova ratnička snalažljivost, energija i hrabrost bile su snažna inspiracija i pokretačka snaga za njegovu neprekidnu aktivnost koju je nametao surovi rat. Na svim dužnostima, u različitim ratnim uslovima, Gojko je opravdao ukazano mu povjerenje i ispunio s uspjehom sve obaveze koje su stajale pred njim. Postupao je uvijek strogo i pravično prema sebi i drugima, sve s ciljem da se čovjeku pruži prilika da sam odlučuje o svojoj sudbini. On se toga nepisanog pravila dosljedno pridržavao i savjetovao svim drugovima da ga se i oni pridržavaju. Taj njegov stav mnogo mu je koristio u rukovođenju partizanskom jedinicom i narodom u pozadini fronta.

Do demobilizacije u januaru 1946. radio je na teritoriji Istre kao oficir u sastavu Komande istarsko-riječkog vojnog područja. »Demobilisan sam iz razloga što nisam bio sposoban za vojnu službu uslijed fizičkih mana«, stoji u njegovoj biografiji napisanoj u septembru 1946. Bio je to uspio pokušaj da se njegovo nemirni duh oslobodi vojne discipline i vojnih škola koje bi kasnije morao pohađati.

Sa zadovoljstvom prihvata on demobilizaciju i položaj tajnika podružnice Zemaljskog šumskog poduzeća Hrvatske u Novoj Gradiški. Kolonizira porodicu i postaje, pun sreće i zadovoljstva, građaninom Nove Gradiške. Ukazuje mu se prilika da postane direktor Šumskog gospodarstva, kasnije povjerenik poljoprivrede, pa direktor Poljoprivrednog dobra Nova Gradiška, zatim direktor ciglane »Mirko Kljajić«, s koje dužnosti 1965. godine zbog oronulog zdravlja odlazi u penziju. Sve ove odgovorne dužnosti nisu mu smetale da bude i član Općinske skupštine nekoliko godina, član Općinskog komiteta 14 godina neprekidno, a jedno vrijeme organizacioni sekretar Općinskog komiteta SK, zatim više godina predsjednik Općinskog odbora SSRN, predsjednik Stambenog fonda općine, predsjednik Savjeta za komunalne poslove itd. U njegovoj karakteristici koju je dao Komitet SK, stoji: »... političko držanje od oslobođenja pa do danas je odlično, prema današnjici je aktivan, sarađuje s narodnim masama odlično u djelokrugu svojih mogućnosti. Samoinicijativan i zalaže se do maksimuma za izvršavanje svakog zadatka koji se postavlja pred njega, a također i pred poduzeće te kao takav sposoban je za stručnog i političkog rukovodioca. Na dužnosti na kojoj se nalazi zadovoljava odlično«. U Savezu komunista, posebno na terenu, bio je izvanredno politički aktivan, veliki borac i agitator u sprovođenju politike Partije i izgradnje socijalističkog društva. Za ideologiju i politiku KPJ opredijelio se onog dana kad je saznao za njenu rukovodeću ulogu u revoluciji i ostao joj vjeran do iznenadne i prerane smrti. Umro je u Novoj Gradiški 29. aprila 1978.

Radna energija nikad mu nije nedostajala a fizički napor činio mu je duhovno zadovoljstvo, koje je doživljavao kroz svakodnevne radne uspjehe. Njegova odanost društvu i revoluciji čini ga svijetlim likom na koga bi u budućnosti trebalo da se ugledaju naši mladi naraštaji. Pored Partizanske spomenice 1941. nosio je na svojim grudima i druga vojna odličja zaslužena u ratu i miru. Često je za vrijeme proslava, važnih događaaj i datuma iz NOB-a pohvaljivan i nagrađivan kao zaslužan borac iz prednjeg odreda naše revolucije.

Miloš Ivošević

PRVA PARTIZANKA U DREŽNICI

Ime Rogović Kose, djevojke i borca, skromno se spominje u pojedinim prigodnim prilikama. Upravo onako kakva je ona sama i bila: skromna, radna, dostojanstvena i omiljena.

Bila je prva djevojka partizanka u Drežnici. Krenula je u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika s punom odvažnošću, ozbiljnošću i ponosom, riješena na sva odricanja i žrtvovanja. U njenom patriotskom shvaćanju i opredjeljenju mogao je naći mjesta samo poziv Komunističke partije Jugoslavije na borbu za oslođobđenje zemlje. Svu svoju djevojačku maštu, želje i strasti podvrgla je ciljevima borbe. Već prvih dana NOB u Drežnici ona je uzela oružje u ruke. Iako nije bila jedina u Drežnici, bila je prva naoružana partizanka čijim su primjerom pošle mnoge omladinke Drežnice.

Rođena je 1917. godine u zaseoku Ponorcu. Njen otac Ilija i majka Marta bili su veliki patrioti. U tom duhu su vaspitavali Kosu i svoje jedanaestoro djece. Porodica Ilije Rogovića predstavljala je pojam poštenja, radinosti, ozbiljnosti, gostoprimstva, dostojanstva i čovjekoljubivosti. Iz kuće Rogovića u tim teškim vremenima nikad i nitko nije izašao gladan, uvijek je bio uslužen. Rogovići su bili spremni pomoći drugima, a bili su uvažavani i od drugih poštenih domaćinstava i pojedinaca

U takvoj je sredini Kosa rasla. Već po završetku osnovne škole i niže gimnazije postala je idejno-politički opredijeljena. To njeno opredjeljenje nije slučajno. Cijela njena porodica bila je takva, i muško i žensko, svi su bili pripadnici NOB kao, uostalom, i cio Ponorac i cijela drežnička okolina.

Kosa je po svojoj prirodi, sklonostima i porodičnim navikama bila vrlo pedantna djevojka, uredna i uvijek skladno odjevena. Nije voljela aljkavost, prljavštinu, pocijepanost i nemaran odnos prema spoljašnjem izgledu. Te svoje osobine željela je da ugradi u svijest i ponašanje jednog dijela boraca koji nisu baš mnogo vodili računa o tim »sitnicama«. Ona je, prema sjećanju preživjelih boraca, predložila tadašnjem komandantu Trbović Đuri — Cošanu (poginuo kao komandant brigade — narodni heroj) da drugovi poskidaju poderane i uprljane dijelove odjeće da ih ona opere i pokrpa. Njena inicijativa je sa zadovoljstvom prihvaćena, ali ne u smislu da Kosa postane pralja i krpalica odjeće, već samo da uputi i nauči pojedince kako se to radi. Tako je Kosa postala svojevrstan intendantsko-higijenski referent i instruktor. Poslije toga odnos boraca prema održavanju odjeće i opreme potpuno se izmijenio. Svaki borac je želio da bude uredan.

Ovakav odnos boraca imao je i drugo krupno značenje. Oni su djelovali uredno, kao pravi vojnici, nasuprot sveukupnoj neprijateljskoj propagandi koja ih je željela prikazati kao odrpance, izbezumnike, odmetnike i smrdljivce. Njene inicijative vrlo dobro su uočili komandir i komesar koji su znali da se čistoća naše borbe i revolucije ogleda, pored ostalog, i u ličnoj čistoći borca. Tada je Kosa postala i član Komunističke partije Jugoslavije.

Sticaj ratnih okolnosti -'ametnuo je da Kosa, koja nije imala baš nikakvo vojničko obrazovanje, bude taktički borbeni operativni izviđač.

Naime, u povodu Božića (7. januar 1942. godine) ustaše iz Ogulina su nagovijestile da će doći u Jasenak i Drežnicu da svima »čestitaju« Božić. Ovakav nagovještaj »čestitke« nosio je životnu opasnost — pokolj. Poučeni vlastitim iskustvima, i iskustvima drugih, starješine partizanskih jedinica i rukovodstvo

NOP poduzeli su mjere predostrožnosti, sa ciljem da se eventualni napad odbije i da se pravovremeno obavijesti stanovništvo ukoliko uslijedi veća opasnost.

Tim povodom organizirane su zasjede i osiguranje na pravcu Bjelsko — Jasenak. Utvrđen je zasjedni položaj u rejonu Znjidavac. Zimski uslovi i visok snježni pokrivač nametnuli su da se zasjeda organizira u smjenama, po principima postavljanja ojačane mrtve straže. Za smještaj glavnine ovih snaga određen je rejon Ponorac i porodična kuća Rogovića koja je od zasjednog rejona udaljena preko 2 km. Zbog teških meteoroloških uslova zasjede je trebalo smjenjivati i danju i noću. Kosa je dobila zadatak da se stara o redu smjenjivanja boraca u zasjedi i da odvodi i dovodi pojedine smjene. Ona je taj zadatak uspješno izvršila.

Kosa Rogović je bila vrlo oštroumna djevojka i s lakoćom je zapažala određene promjene. Ona nije mogla da šire sagledava borbenu situaciju, ali je zato bila u stanju da vrlo precizno ustanovi neke promjene na terenu. Njenom oku nisu mogli promaknuti ni najsitniji detalji. Znala je, isto tako, da drsko, sa svim odlikama hrabrih partizanskih izviđača, koristeći se i svojim ženskim osobinama, dođe gdje je to trebalo i da utvrdi pravu situaciju.

Rukovodstvo NOB Hrvatske je početkom 1942. godine procijenilo da je značajno za oslobodilačku borbu ometati i po mogućnosti paralizirati željezničke komunikacije na relaciji Rijeka — Delnice — Vrbovsko — Ogulin — Karlovac i dalje prema Zagrebu. U tom smislu sve partizanske snage koje su se nalazile u zahvatu ove željezničke pruge imale su zadatak da tu željezničku prugu onesposobe, da je ruše kako umiju i mogu, eksplozivom, ručno, izazivanjem sudara, paljevinom i si.

Kosa vjerovatno nije mogla shvatiti ovako krupnu zamisao rukovodstva NOB Hrvatske. Ona je jedino znala da ta željeznička pruga služi neprijatelju i da je rušenje pruge ne samo zadatak već potreba oslobodilačke borbe. I upravo u aprilu 1942. godine donesena je odluka da se poruši željeznička pruga na dijelu dionice između Gomirja i Ogulina. Eksplozivom se nije raspolagalo. Moralo se ići na ručno skidanje kolosijeka s trase, trebalo je fizički odbaciti dio cjelokupnog kolosijeka što dalje od baze i prekinuti svaki saobraćaj za određeno vrijeme.

Za izvršenje ovakve akcije bile su neophodne veoma proračunate i precizne pripreme. Ništa se nije smjelo prepustiti riziku. Trebalo je prethodno utvrditi niz detalja. Izviđanje za potrebe ovakvih akcija nije isto što i redovno vojničko izviđanje. U tom izviđanju moraju biti svi elementi situacije do tančina jasni.

U izviđanje za ovu akciju upućena su dva najsposobnija komandira i s njima Kosa Rogović. Oni su detaljno izučili sve okolnosti, ali je ostalo otvoreno i nejasno jedno »sitno« pitanje, a to je, da li se u željezničkoj stražarskoj kućici (vaktarnici) nalaze talijanski vojnici. Od tog detalja zavisio je čitav plan akcije. Da bi situacija bila jasna, trebalo je doći u neposrednu blizinu tog objekta. Komandiri su bili odlučni da jedan od njih krene k objektu, a Kosa i drugi komandir da ga štite ako to zatreba. Kosa se suprotstavila i bila uporna da ona ide direktno na objekt. To su bili oni trenuci gdje je zaista trebalo donijeti sudbonosnu odluku po vlastiti život. Ona je utvrdila da u vaktarnici nema nikoga i vratila se kod komandira. Tada su zaključili da postoje svi uslovi za izvođenje planirane akcije. Kosa je i dalje ostala na izviđanju kako ne bi došlo do iznenadne i nepredviđene situacije. Tako je postala prva djevojka taktički borbeni partizanski izviđač.

Već kao relativno iskusan borac Kosa se nalazila u partizanskoj jedinici na Bjelskom. Jedinica je bila u Konzulovoj kući kao predstraža prema neprijateljskom garnizonu u Ogulinu.

Toga dana su Talijani s položaja iz rejona Zegor u Ogulinu otvorili preciznu artiljerijsku vatru usmjerenu na Konzulovu kuću. Parče artiljerijske granate teško joj je povrijedilo grudni koš i pluća. Kosa je bila teško ranjena i prenesena u bolnicu u Drežnici, ali je nakon dva dana podlegla ranama i umrla.

Kosa je bila prva naoružana partizanka u Drežnici koja je položila svoj mladi život za oslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju naroda Jugoslavije.

Borbeni put Kose Rogović bio je kratak, ali dostojanstven i vrijedan pomena i priznanja.

Marko Trbović

KOMANDIR RADNE JEDINICE

Nikola Ivošević rodio se 28. XI 1903. godine u selu Blagaju u Drežnici.

Potjecao je iz siromašne radničko-seljačke porodice. Otac Lazo i majka Marta imali su šestoro djece. Nikola je bio najstarije muško dijete. Imali su malo plodne zemlje i od nje nije mogla živjeti porodica od osam članova. Sva djeca iz ove porodice morala su obavljati ratarske poslove i čuvati stoku, a nije ih mimoišao ni rad u šumi. Pa i tako jedva bi osigurali najnužnija sredstva za život, prehranu i odijevanje.

Nikola je ostao rano bez oca koji je poginuo u prvom svjetskom ratu. Kao najstarije dijete, iako je imao nepunih deset godina, radio je teške šumske poslove i poslove oko obrade zemlje.

U godinama između dva svjetska rata, tj. u godinama svjetskih ekonomskih kriza, radna snaga Drežnice nije imala prilike da se zaposli u rodnom kraju, pa je tako i Nikola s ostalim članovima porodice morao tražiti zaposlenje po raznim krajevima Jugoslavije.

Od 1920. do 1932. godine radio je sa svojim drugovima kao šumski radnik po Lici, Bosni, Srbiji i Gorskom kotaru. U toku tih dvadeset godina postao je dobar stručnjak za izradu drvnih proizvoda.

U to vrijeme rad fizičkog radnika u šumi i rad na tucanju kamena slabo je bio cijenjen i malo plaćen, drugim riječima radna je snaga bila prekomjerno izrabljivana. Tu je nepravdu Nikola neposredno osjećao već od svoje najranije mladosti.

Težak život, nepravda i izrabljivanje stvorili su i kod njega svijest o vlastitoj ljudskoj vrijednosti koja ga je u ranoj mladosti učinila odlučnim borcem za

radnička prava. To je dokazivao svojim učešćem u mnogobrojnim štrajkovma. Bio je prirodno bistar, razuman, druželjubiv, iskren i postojan čovjek. Nije se promijenio ni kada je postao lugar. Ostao je vjeran radničkoj klasi i siromašnom seljaštvu i bio među prvima u borbi za njihova prava.

U drežničkom kraju do 1935. godine nije postojala organizirana sindikalna organizacija koja bi branila interese radnika. Nikola je prilikom osnivanja sindikalne organizacije ukazao na tu činjenicu i objasnio što za radničku klasu i za siromašne seljake znači imati sindikat. Posebno se isticao oko osnivanja sindikalne organizacije i bio jedan od njenih najaktivnijih članova. Cesto je zbog svoje sindikalne aktivnosti bio u opasnosti da izgubi lugarsku službu, ali on je ostao dosljedan borac za pravdu. Isticao se u pripremanju i organiziranju štrajkova, bio je među prvima u borbi protiv poslodavaca i ondašnjeg režima. Nikola je stekao povjerenje i ugled među šumskim radnicima i siromašnim seljacima Drežnice.

Poslije kapitulacije bivše jugoslavenske vojske uspio je izbjeći zarobljavanje. Iz vojske je kući donio vojničku pušku i municiju, bombe, vojničko odijelo i sve to predao 1941. godine za potrebe ustanka. Zapažen je i primljen za kandidata KPJ još prije rata. Clan KPJ je postao 1941. godine i ostao do svoje smrti.

On je 1941. godine aktivno radio kao član KPJ na organiziranju i dizanju ustanka u njegovom mjestu. Zajedno s bratom Lakom, također članom KPJ od 1941. godine, i s ostalom braćom učestvuje u svim pripremama i akcijama ustanika. Tako je sa svojom porodicom dao značajan doprinos razvijanju i širenju ustanka. U toku rata obavljao je razne partijske i odborničke dužnosti. Bio je komandir jedinice koja je osiguravala partizansku bolnicu u Drežnici. Završio je i kraći kurs za komandira u mjestu Čabar. Više puta prihvaćao se i onih zadataka koji su bili izrazito opasni po život. Nije mu u tome smetalo ni to što je oženjen i što ima maloljetnu djecu. U svom životnom vijeku, prije rata, u ratu i poslije rata, kao štrajkaš, borac i graditelj socijalizma časno je obavljao zadatke svoje Partije. Umro je 1967. godine.

Za svoj rad i zasluge, kao i ljudski odnos prema drugovima i narodu, dobio je mnogo priznanja i pohvala, među kojima i »Partizansku spomenicu 1941. godine«. Kod svojih drugova i naroda ostao je u sjećanju kao dobar drug, pravi borac i komunista.

Rade Radojčić

OPERATIVNI OFICIR BATALJONA

Pero Ivošević se rodio 1919. godine u velikoj porodičnoj zadruzi koja je imala 22 člana. Godine 1924. dolazi do podjele zadruge. Perin otac Nikola ostaje u staroj kući u Krakaru a stric Danilo sa sinovima odlazi u Ponorac. U Nikolinoj porodici rodilo se sedmoro djece — 5 kćeri i 2 sina. Pero je bio peto dijete.

Težak život bio je u Nikolinoj porodici. Zarade su bile slabe, a zemlje nije bilo dovoljno da bi se moglo držati više stoke koja je bila potrebna za ishranu i obradu zemlje.

Pei'in otac, kao i ostali ljudi iz Krakara, bavio se raznim poslovima i sezon-

skim radovima kao nadničar na cesti od Stalka do Bjelskog. Pero je proveo djetinjstvo kod kuće. Završio je četvrti razred osnovne škole s odličnim uspjehom. Kao dječak bio je prirodno bistar, vesele naravi nestašan. Daljnje školovanje nije nastavio, jer su muška djeca čim bi navršila 11 godina već korištena za poljoprivredne i šumske radove. Takva životna sudbina zadesila je i Peru. Do 15. godine života radio je na zemlji i čuvao stoku. Kad je poodrastao, radio je u šumi zajedno s ocem i starijim bratom Dušanom.

Bio je razvijen, kršan momak. Na regrutaciji 1939. regrutovan je u planinske jedinice.

U proljeće 1940. odlazi na odsluženje vojnog roka u 1. planinski puk u Škofju Loku, gdje ga zatiče i kapitulacija bivše Jugoslavije. Povratkom iz vojske, aprila 1941. godine, u Karlovcu i Ogulinu izbjegao je zarobljavanje. Cijelu 1941. godinu Pero se vješto skriva kod kuće jer su ustaške vlasti pokušale da regrutuju i popisuju mladiće za vojsku. Život je u to vrijeme bio težak. Spavalo se po kolibama u blizini kuća i osmatralo da ne bi došli žandari ili Talijani u selo. Ovakva opreznost bila je od ljeta 1941. kada su ustaše počele klati srpski živalj u Ogulinu i okolici.

Decembra 1941. Pero stupa u partizane. U prvim borbama koje je vodio Omladinski bataljon u Gomirju, Modrušu, Zagorju i Ravnoj Gori Pero se istakao kao hrabar borac i puškomitraljezac. U IV ofanzivi učestvuje u svim borbama koje je vodio njegov bataljon u sastavu 6. primorsko-goranske brigade. Početkom 1943. postaje komandir voda. Njegov vod istakao se u borbi protiv četnika na Crnoj Vlasti, protiv Talijana kod Žute Lokve, poslije kapitulacije Italije u borbama protiv Nijemaca kod Široke Drage, Bosiljeva, Vrbovskog i u Lici.

U ljeto 1944. Pero postaje komandir čete u 2. bataljonu 1. brigade. Sa svojom četom učestvovao je u teškim borbama protiv Nijemaca i ustaša koji su napadali iz Ogulinu na slobodni teritorij Gorskog kotara. Njegova četa u augustu 1944. vodila je na Senjskom kod Vrbovskog tri dana teške borbe s 33. ustaškom bojnom i dijelovima 846. njemačkog puka. Uspjeli su zajedno s 1. brigadom da ne dozvole prodor neprijatelju prema Delnicama i Brodu na Kupi gdje su se nalazile pozadinske jedinice i bolnica 11. korpusa s nekoliko stotina ranjenika.

Herojski je poginuo na položaju u borbi protiv Nijemaca i ustaša 19. II 1945. na Babinom Kuku kraj Udbine kao operativni oficir bataljona. Pogođen je a stomak kada je bio na osmatranju neprijatelja.

Perina smrt bolno je odjeknula u 1. brigadi 13. divizije, posebno kod njegovih drugova i suboraca s kojima je Pero vojevao više od tri godine po Lici, Gorskom kotaru, Primorju, Kordunu i Beloj krajini. Pero je sahranjen u Lici u selu Visuću nedaleko Udbine uz vojne počasti.

Bio je dobar drug i komunista. Član SKOJ-a postao je maja 1942. a KPJ novembra 1943. godine.

U borbi je bio hrabar i izdržljiv. Ostao je u prvim borbenim jedinicama do junačke pogibije. Voljeli su ga borci i rukovodioci.

Dao je prema svojim mogućnostima veliki doprinos u borbi protiv svih neprijatelja. Bio je primjer borca, rukovodioca i komuniste.

Dušan Ivošević

PAO U BORBI NA SUHORU

Stojan Ivošević rodio se 1915. godine u selu Blagaju. Potjecao je iz najsiromašnije radničko-seljačke porodice u svom selu. Njegov otac Ilija ženio se dva puta. S prvom suprugom (koja je umrla) imao je troje djece a s drugom četvoro. Stojan je bio najstarije dijete iz prvoga braka. Imali su malo zemlje pa od njene obrade nije mogla živjeti porodica od devet članova. Zbog toga su se pretežno bavili šumskim poslovima i tucanjem kamena.

Stojan je u ranoj mladosti radio teške fizičke poslove. Više je gladovao nego što je bio sit. U to vrijeme rad je bio slabo cijenjen i malo plaćen. Teško se dolazilo do posla u rodnom kraju pa su ljudi iz Drežnice bili prinuđeni tražiti zaposlenje po raznim krajevima Jugoslavije. Tako je i on kao maloljetan dječak obavljao šumske poslove po Gorskom kotaru, Lici, Bosni i Srbiji.

U ranom djetinjstvu upoznao je težak život, nepravdu i izrabljivanje. Na početnim koracima u život postao je odlučan borac za radnička prava. To je i dokazao svojim učešćem u mnogobrojnim štrajkovima koje su organizirali i vodili šumski i pilanski radnici Drežnice. Takav surovi život, potpomognut izrabljivanjem i nepravdom, stvorio je u njemu bunt i oblikovao budućeg neustrašivog borca.

Bivšu vojsku je služio od 1936. do 1938. godine. Poslije vojske radio je na pilani u Drežnici. Međutim, kako je posla u rodnom kraju bilo sve manje, zaposlio se kao stražar na jugoslavensko-austrijskoj granici. Na dužnosti graničara bio je od 1939. godine do početka rata 1941. godine, tj. do sloma bivše Jugoslavije. S granice uspio je da se vrati u rodni kraj. Donio je vojničko odijelo i oružje.

U njegovom rodnom kraju on i njegova porodica služili su kao primjer iskrenosti, odanosti i poštenja. To je bilo zapaženo i cijenjeno kod svih radnika, posebno kod siromašnih seljaka u bivšoj općini Drežnica.

Stojan i njegova porodica su po svom socijalnom položaju bili klasno vezani uz radnički pokret. I kao takvi opredijelili su se 1941. godine za revoluciju i u njoj učestvovali nepokolebljivo i aktivno do završetka oružane borbe i pobjede 1945. godine. Stojan se među prvim dobrovoljcima u njegovu kraju javio na poziv KPJ za ustanak 1941. godine i došao (dobro naoružan) u krakarski partizanski logor. U prvim borbama pokazao se izuzetno hrabrim. Svoje vojničko znanje prenosio je s uspjehom na borce koji nisu služili bivšu vojsku.

U prvim borbama, pored vještog rukovanja oružjem, služio je za uzor drugim borcima. Tako je prilikom iznenadnog napada Talijana na krakarski partizanski logor 1941. godine spasio od sigurne smrti veći broj svojih drugova.

Uvijek je bio dobrovoljac kada je trebalo izvršavati teške i opasne zadatke.

Tako je dobrovoljno postao partizan i proleter u 1. proleterskom bataljonu Hrvatske. U proletersku jedinicu mogli su, pored dobrovoljnosti, biti primljeni samo oni borci koji su provjereni kao izuzetno hrabri, odani revoluciji, izdržljivi, druželjubivi, svjesni ciljeva borbe, koji su mogli da u najtežim situacijama nose neokaljeno zastavu proletera. Stojan je ispunjavao sve ove i mnoge druge zahtjeve i u prvim borbama pokazao se dostojnim imena proletera. Njegova vojnička vještina, hrabrost i drugarstvo dokazano je i prilikom borbe s ustašama u mjestu Jezerane kod Brinja.

Izlažući svoj život opasnosti, uspio je i mene, koji sam tada bio ranjen, iznijeti na sigurno mjesto i pružiti prvu medicinsku pomoć. Bio je uvijek dobrovoljac

kada je trebalo izvršavati teške i opasne ratne zadatke. Sa svojim proleterima ratovao je od Dinare do Risnjaka te Plješivice i Sv. Gore na granici sa Slovenijom. Na tim prostorima bilo je puno teških borbi sa četnicima, Talijanima, ustašama, domobranima i belom gardom. U svim borbama je učestvovao i svaki puta se potvrđivao kao izrazit primjer hrabrog borca i proletera. Primjera o njegovoj hrabrosti i drugarstvu ima mnogo. U svim borbama gdje je učestvovao kretao se prvi i uvijek na čelu svojih drugova. Iz borbe se povlačio posljednji i to onda kada je bio uvjeren da su se svi borci povukli na sigurnije mjesto. Njegovom hrabrosti i drugarstvom ponosili su se i proleteri 1. proleterskog bataljona Hrvatske. Zbog svoje hrabrosti, odanosti, drugarstva i proleterske svijesti, koju je dokazivao svakodnevno kao borac proleter, primljen je za člana KPJ u 1. proleterskom bataljonu 1942. godine. Kruna njegove proleterske hrabrosti bio je napad na belu gardu 26/27. XI 1942. godine u Suhoru u Sloveniji.

U toj borbi rukovao je s jednim malim minobacačem. Nije imao kod sebe drugo oružje (pušku ili pištolj) osim noža od vojničke puške. Prihvatio je neravnopravnu borbu nožem protiv više od 30 belogardejaca koji su bili dobro naoružani. Bio je svjestan da će poginuti, ali se žrtvovao kako bi koliko-toliko umanjio snagu neprijatelja. Tako je on u neravnopravnoj borbi dao snažan otpor, izbacio iz stroja četiri neprijateljska vojnika i poginuo herojskom smrću. Njegovi borbeni podvizi, izdržljivost, drugarstvo i druge kvalitete borca proletera svrstavaju ga u red heroja.

Prava je šteta što nije proglašen za narodnog heroja Jugoslavije.

Stojan nije bio samo hrabar borac i dobar drug. On je svojom pjesmom i vedrinom u teškim situacijama podizao moral boraca za još veća borbena naprezanja. S ponosom ga se sjećaju njegovi ratni drugovi i proleteri.

Stojan je hrabro poginuo 27. novembra 1942. godine na Suhoru u Sloveniji.

Rade Radojčić

r

NIKAD MU RUKA NIJE ZADRHTALA

Milan Kosanović bio je ličnost s kojim se Drežničani i sada ponose. Škola u centru Drežnice nije slučajno dobila njegovo ime. Iako nije proglašen narodnm herojem, mi njegovi najbliži saborci, pa i narod Drežnice u cjelini, mislimo da je tu počast zaslužio. Otišao je suviše rano na stratište, ali je u tom kratkom periodu kao revolucionar učinio mnogo. Služio je kao primjer svima.

Rođen je 1917. godine u selu Krakar. Pohađao je gimnaziju u Ogulinu a učiteljsku školu je završio u Karlovcu. Kratko vrijeme poslije školovanja bio je učitelj u Zumberku, Buniću i Šalamuniću u Lici. Otac Milankić, kako smo ga iz milja zvali, bio je zdepast i po rastu malen. Majka i devetoro djece (Milan je bio najstarije muško dijete) odvajali su od usta kako bi Milanu omogućili školovanje. Vrlo mali broj porodica u Drežnici mogao je tada podnijeti takav teret. Roditelji Milanovi bili su imućni, a Milan kao najstarije dijete u porodici uspio je završiti učiteljsku školu u Karlovcu. Već 1939. godine postao je član Komunističke partije Jugoslavije i stekao određeno marksističko obrazovanje. Pored marksističkog obrazovanja on je imao i određeno vojno obrazovanje, jer je završio školu rezervnih oficira. Poslije kapitulacije bivše jugoslavenske vojske bio je interniran u Njemačku, ali, preko određenih veza vratio se iz zarobljeništva. Milan je organizator ustanka u Drežnici. On je hrabar, odlučan i beskompromisan, moglo bi se reći neustrašiv, po čemu je i cijenjen od ostalih drugova. Ostao mi je u sjećanju kao jedan od najdražih rukovodilaca jer je volio ljude. Treba istaći da je ovaj čovjek svojom hrabrošću i odlučnošću zadivio ne samo nas partizane već i talijanske fašiste kada se našao pred pogubljenjem pred starom crkvom u Jasenku.

Milan je jednog dana u septembru mjesecu 1941. godine poveo grupu partizana i na raskrsnici Jasenak — Ogulin — Novi Vinodol, na mjestu zvanom Ruka, zarobio talijansku stražu, razoružao ih i poveo ka partizanskom logoru. U blizini logora ih je nahranio i žive i zdrave vratio u garnizon Jasenak. Neki od tih okupatorskih vojnika su se u garnizonu hvalili kako su ih partizani lijepo prihvatili i nahranili. Još je bilo sličnih borbenih akcija u kojima je rukovodio drug Milan. U oslobođenoj Drežnici, 10. oktobra 1941. godine, pored Marka Trbovića, sekretara Mjesnog komiteta, govorio je i komandir krakarskog logora Milan Kosanović. Riječi koje je izgovorio iskreno smo svi prihvatili, znajući da se očekuje još teže sutra. Milan je bio čovjek od akcije. Nije trpio kompromise. Pokazivao je primjer ostalima i kao komandir i kao borac. Brinuo je brigu o nama kao pravi roditelj o svojoj djeci. Bio je veliki organizator. Uz njega smo bili sigurni, vjerovali mu. Komandir Milan je bio veliki agitator, poznavalac ljudskih vrlina i slabosti, psiholog i pedagog. Znao je često puta reći da sličnih partizanskih odreda kao što je naš ima širom Jugoslavije i da se neprijatelj i

domaći izdajnici uništavaju na svakom koraku. Tko je bio uz Milana, nije mogao biti kukavica.

Drežnicu su nakon 9 dana slobode ponovo okupirali fašistički okupatori i počinili velika zlodjela. Krakarski logor je raspušten. Ostala su trojica drugova na čelu s Milanom da sakriju oružje. Međutim, dogodilo se ono čega se nismo nadali. Krakarski logor otkrili su izdajnici. Talijanska kolona dovedena je pred sam logor. Milan, iako ranjen, uspio se izvući i otići kod roditelja, gdje su ga fašisti istog dana uhapsili i zajedno s Markom Trbovićem i pet Drežničana odveli u Jasenak. Poslije saslušanja i maltretiranja svi su osuđeni na smrt strijeljanjem. Herojsko je bilo držanje Milana Kosanovića. Kad su ga 4. 11. 1941. vodili na strijeljanje kod stare crkve u Jasenku, govorio je prisutnom narodu: »Borite se hrabro, sloboda je tu«. Nije dao da mu vežu oči. Eto, tako se završio život mladog revolucionara Milana Kosanovića.

Nikola Ivošević

KOMESAR BATALJONA TODE IVOŠEVIĆ

Rođen je 1913. godine u selu Ivoševići. Tode već kao mladić uzima na sebe veliki teret. Sam otac, ma koliko je to želio, nije mogao razriješiti niz iskrslih problema. Situacija se tim više pogoršala, što je majka prilikom porođaja najmlađeg brata ostala teški invalid. U takvim okolnostima on je već od malih nogu morao privređivati. Nije imao tu sreću da koliko-toliko normalno provede svoje djetinjstvo. Već kao šestogodišnjak, prisiljen je, pored čuvanja stoke, obavljati niz kućnih poslova. Todin otac imao je veliko imanje, a mogućnosti za obradu zemlje bile su minimalne. Tode je počeo kositi već u svojoj devetoj godini. Postao je kirijaš s nepunih dvanaest godina, da bi kasnije kao mladić tukao kamen na cesti. Na odsluženju kadrovskog roka bio je dobar vojnik i postao kaplar. Kasnije je unaprijeđen u čin rezervnog podoficira. Odsluženje vojske i ženidba olakšalo je situaciju i porodica je iz dana u dan napredovala. Ali, porez, dugovi i drugi nameti teško su pogađali svakog drežničkog seljaka pa i njegovu porodicu. Teški životni uslovi su ga natjerali da još s nekim Drežničanima i rođenim bratom napusti Jugoslaviju 1937. godine i zaposli se kao radnik u Belgiji. Tamo je ostao nekoliko godina, ali uvjeti života i privređivanja ni tamo nisu bili najbolji za strane radnike. U Belgiji se Tode uključuje u sindikalni pokret i biva uporan u zahtjevima da se stranim radnicima osiguraju bolji uvjeti za rad i život. Boraveći u Belgiji, Tode je stekao veliko životno i revolucionarno iskustvo. Povratkom u Drežnicu on nastavlja kirijati i obrađivati zemlju. Odmah se uključuje u politički život i borbu protiv nenarodnog režima. Pozitivno utiče na omladinu i ljude u svojoj sredini. Kapitulaciju Jugoslavije i okupaciju teško je doživio i

prihvatio zbog okupatorske čizme i ustaške kame. Slijedio je liniju Partije, iako nije bio organiziran. Dizanjem oružanog ustanka među prvima je u krakarskom partizanskom logoru. U logoru pored Tode koji je već tada imao djecu bila su još dvojica drugova. Mi mlađi te drugove nismo mogli shvatiti kada su govorili o suprugama i djeci. Nas takvi problemi nisu mučili. Tode je učesnik u toliko borbenih akcija od prvih dana ustanka 1941. godine pa do oslobođenja da je to sve nemoguće nabrojiti. U junu mjesecu 1942. godine postao je član KPJ a ranije je prošao kandidatski staž. Po iskustvu, odanosti, odnosu prema drugovima i svim drugim osobinama bio je osposobljen (za one prilike) za niz dužnosti. Međutim, interesantno je da je njegova razvojna linija isključivo politička, komesarska. Sve povjerene mu dužnosti obavljao je savjesno, odgovorno i uspješno. Tako je već 1942. godine politički delegat i politički komesar čete. Već u junu 1943. godine postao je politički komesar bataljona. Na dužnosti komesara bataljona u 13. i 35. diviziji, ostao je sve do aprila 1944. godine, kada mu se pogoršalo zdravstveno stanje pa je upućen na rad u Kotarski komitet Ogulin, da bi kroz kratko vrijeme bio postavljen za političkog komesara bolnice 13. primorsko-goranske udarne divizije. Na toj dužnosti ostao je do konačnog oslobođenja zemlje. Postoji o Todi jedna anegdota koja ga svrstava u red snalažljivih i promoćurnih partizanskih rukovodilaca. U junu i julu 1943. godine naše su jedinice u širem rejonu Žute Lokve branile Talijanima upad u Gacku dolinu. Trebalo je sačuvati žetvu. U sastavu tih jedinica bio je bataljon u kome je on bio politički komesar. Očekujući brzi slom fašističke Italije, politički rad je bio pojačan. Komesar je isključivo držao političku nastavu. Na predavanju čula su se razna pitanja koja su postavljali borci. Na mnoge od tih pitanja bilo je teško odgovoriti. Kada ne bi bilo više pitanja, Tode bi prozivao otresitije borce i pitao šta oni misle. Bilo je tu već i srednjoškolaca, pomoraca, kvalificiranih radnika itd. Kada je borcima to već dosadilo, svi su se dogovorili da ne odgovaraju na pitanja, da kažu komesaru da ne znaju. Tako je komesar jednog dana postavio neka pitanja, a svi su u glas rekli da ne znaju. Nastao je tajac. Jedan borac je rekao: »Odgovori nam ti, druže komesaru.« Komesar će na to: »Drugovi, ne znam ni ja«. Nastao je smijeh, a političkog komesara su od tada borci još više voljeli. Po završetku rata bio je kratko vrijeme na dužnosti instruktora u Komandi pozadine 4. armije. Tada su nastali problemi druge prirode. Trebalo je odlučiti: ili okupiti porodicu u Ljubljanu, gdje je službovao, ili se kolonizirati s porodicom u Vojvodinu. On se odlučio na ovo prvo. Doveo je ženu i djecu a ostali članovi porodice su kolonizirani. Postavljali su mu se novi zadaci. Morao je učiti da bi mogao obučavati i vaspitati mlađe. Nije bilo dovoljno samo ratno iskustvo. Zahvaljujući upornosti i samoodricanju te punom razumijevanju porodice, on je uspješno završio školu. Završio je i Višu vojnu akademiju, razne političke kurseve i postao visoki rukovodilac u JNA. Kao politički komesar puka u Kikindi i Virovitici odigrao je značajnu ulogu na učvršćenju moralno-političkog stanja i borbene sposobnosti tih jedinica i to u teškim danima kada je protiv naše zemlje bila angažirana mašinerija informbirovskih zemalja. Po ukidanju političkih komesara postavljen je za pomoćnika za moralno-političko vaspitanje u brigadi, da bi, nedugo za tim, u činu pukovnika otišao u zasluženu penziju. Treba reći da je sve pobrojane funkcije Tode uspješno obavljao i bio cijenjen kao ličnost od svojih potčinjenih i pretpostavljenih. Tode je bio zrela ličnost, objektivan, principijelan i poštovan u svim sredinama gdje se kretao. Posebno su ga krasile skromnost i jednostavnost. Umro je u 64. godini od teške bolesti.

Nikola IvoSević

KOMANDIR PARTIZANSKE CETE

Porodica Save Kosanovića imala je malo plodne zemlje. Bavili su se šumskim poslovima, tzv. kirijanjem te izradom drvenih predmeta i slično.

Savo Kosanović rodio se 1922. godine u selu Palice. Potjecao je iz siromašne radničko-seljačke porodice. Otac Petar i majka Anđa imali su petoro ženske i troje muške djece. Savo je bio drugo dijete. Bivšu jugoslavensku vojsku nije služio, jer je bio mlad.

Porodicu od deset članova bilo je teško izdržavati jer nije bilo posla, a rad je bio slabo plaćen.

Savo je već s deset godina starosti radio s ocem i starijim bratom na tucanju kamena i na teškim šumskim poslovima. Više je gladovao nego što je bio sit, a uz to izložen nevremenu i velikim hladnoćama Gorskog kotara i Like.

U ranoj mladosti osjetio je svu surovost života, ali je ubrzo od starijih drugova saznao da su uzrok svemu poslodavci i režim tadašnjih vlasti.

Težak život, izrabljivanje i nepravda stvorili su od njega budućeg borca.

Savo se među prvim dobrovoljcima u svom kraju javlja u krakarski partizanski logor 1941. godine.

Bio je iskren mladić i neposredan u ophođenju s drugovima. Volio je sport i u tome se isticao među vršnjacima.

U svojoj partizanskoj jedinici Savo je služio kao primjer odvažnog i hrabrog borca. Među prvima je primljen u organizaciju SKOJ-a, a već 1942. godine postao je komandir čete. Na dužnosti komandira čete ostao je do 1943. godine. Kao hrabar i perspektivan rukovodilac upućen je na oficirski kurs početkom 1943. godine. Zbog izuzetne hrabrosti i drugarstva postao je omiljen kod boraca i rukovodilaca bataljona »Marko Trbović« i kasnije u 13. primorsko-goranskoj udarnoj diviziji.

Save se i danas sjećaju kao hrabrog borca, dobrog rukovodioca i s poštovanjem o njemu govore njegovi ratni drugovi. On se uvijek brinuo da njegovi borci dobiju hranu i odjeću te da se odmore poslije napora u borbi. Svojim drugovima pomagao je nositi puškomitraljez i druge terete. Unosio je među umorne i iscrpljene borce duh vedrine i hrabrosti kada su bili na izmaku snaga.

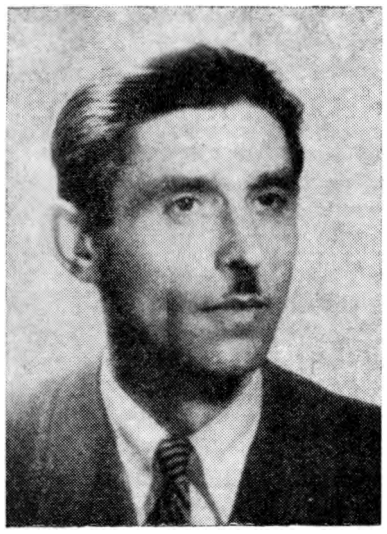
Bio je jake fizičke konstrukcije jer je radio teške fizičke poslove. Često je bio izložen hladnoći i drugim vremenskim nepogodama, a uz to gladan i slabo odjeven. Zato je mogao u ratu s uspjehom savladati i ono što se činilo nemogućim. Kraj sve svoje hrabrosti i snage Savo nije bio surov, već osjećajan i pažljiv, ali i odlučan kada je u pitanju bilo izvršenje zadataka.

Bio je oličenje hrabrosti, drugarstva i odanosti svojoj Partiji. Njegova porodica aktivno je radila za NOB. Savo i tri njegova brata bili su borci i rukovodioci u partizanskim jedinicama.

Savo je poginuo 1943. godine u blizini Jezerana kao komandir mitraljeske čete 4. bataljona 6. udarne brigade 13. primorsko-goranske divizije. Poginuo je kao komunist, borac i partizanski rukovodilac.

Rade Radojčić

MARAVIĆ (NIKOLE) MILANKO

Milanko Maravić rođen je 1906. godine u selu Selištu. Potječe iz siromašne seljačke porodice. Završio je četiri razreda osnovne škole. U porodici je bilo petero djece, četiri sina i kćerka. To je bila mnogobrojna familija sve do 1935. godine kada je brat Milan otišao u policiju, brat Rade u podoficire, a sestra se udala i napustila roditelje. Milanko i brat Ilija ostaju s ocem i majkom. Budući je bio najstarije dijete, morao je vrlo mlad, zajedno s ocem, preuzeti veliki teret brige i staranja za opstanak porodice.

Tako je već u 15-oj godini kao šumski radnik otišao tražiti posla po Bosni i Srbiji. Godine 1926. je na odsluženju vojnog roka. Služio je devet mjeseci u Skopju. Za vrijeme služenja vojnog roka bio je teško obolio. Povratkom iz bivše Jugoslavenske vojske nastavlja se težak život.

Milanko se 1929. oženio s Vukelić Ljubicom. Bio je optimista kada je bila riječ o životu. Često je znao reći: »Treba izdržati, bit će dobro«.

Milanko je sa suprugom od 1930. do 1941. godine imao sedmoro djece, dva sina i pet kćeri. Najstariji sin Nikola je rođen 1930. a najmlađa kćer Ljubica decembra 1941. godine.

Uoči drugog svjetskog rata zajednička porodica brojila je 16 članova, što najbolje pokazuje mučan i težak život onih koji su se smatrali odgovornim za izdržavanje tako velike i brojne familije. Milanko je završio samo četiri razreda osnovne škole, ali je po prirodi bio vrlo bistar, razuman i snalažljiv. Volio je čitati i njegova djeca su mu uvijek morala donositi novine vraćajući se kući iz škole. Ako nije bilo dinara za novine, posuđivale su se u selu od bilo koga.

Razdoblje od 1935. do 1941. godine bilo je za Drežnicu značajno jer je dolazilo do buđenja i oživljavanja revolucionarnog rada organizirane radničke klase. I za Milanka je to bila prekretnica u životu. Milanko je bio od mladosti demokrata i na strani naprednog radničkog pokreta. Učesnik je svih radničkih štrajkova u Drežnici od 1935. do 1941. godine. Učestvovao je u stvaranju prve organizacije SDRJ koja je osnovana 1936. u Drežnici. Sudjelovao je 1937. godine u osnivanju prve radničke Nabavno-potrošačke zadruge, kao i u svim drugim akcijama koje su se izvodile uoči drugog svjetskog rata od strane organizacije SDRJ u Drežnici.

Sudbonosna 1941. godina nije ga iznenadila i našla nespremnog. On i čitava njegova porodica bili su među prvima u Drežnici koji su se odazvali pozivu CK KPJ. Milanko i još dva njegova brata ne samo da su učesnici NOB-a nego su organizatori ustanka 1941. godine u Drežnici. Milanko je bio poznat narodu Drežnice kao vrlo pošten i vrijedan radnik i uživao je veliki ugled kod naroda, naročito u svome užem kraju.

Kao aktivista i organizator ustanka 1941. godine u Drežnici imao je puno

uspjeha. U januaru 1942. postao je član KPJ i od tada sav svoj rad je posvetio borbi za ostvarivanje programa i linije KPJ. Uvjeren da bez oružane borbe nema slobode za radničku klasu, on organizirano sudjeluje u NOB i prihvaća različite obaveze i funkcije. Zbog svoga aktivnog rada već pod konac 1941. biran je za odbornika u svom selu. U proljeće 1942. izabran je u Kotarski NOO za Ogulin, a kasnije i u komisiju KPH za Ogulin. U drugoj polovici 1943. biran je za člana Okružnog odbora JNOF-a za Gorski kotar.

Navedene funkcije vršio je sve do oslobođenja naše zemlje s velikim uspjehom i priznanjem svih društveno-političkih organizacija čiji je on bio član. Uvijek je partijske i društvene obaveze stavljao ispred svojih ličnih i porodičnih problema.

Dana 21. novembra 1944. ustaše su mu na zvjerski način ubili suprugu Ljubicu i oca Nikolu.

U to vrijeme Milanko je bio na službenoj dužnosti u Gorskom kotaru. Došavši kući saznao je tužnu i tragičnu vijest. Ubijen je otac, ubijena supruga, a ostalo je sedmero nejake maloljetne djece. Nestali su baš oni koji su se za djecu brinuli, hranili ih i od neprijatelja skrivali.

Tko će u ratnom vihoru zamijeniti majku i djeda? U tim najtežim trenucima za Milanka i njegovu djecu u pomoć je priskočila rodbina i čitavo selo. Milanko se nakon 10 dana vratio na svoju dužnost.

Milankova odanost Partiji i odgovornost prema društvenim obavezama došla je do izražaja tko zna po koji puta. On ostaje na navedenim dužnostima sve do oslobođenja naše zemlje. Na njegovu sreću, kao i na sreću onih koji su se brinuli za djecu, svih sedmoro djece preživjelo je rat i dočekalo slobodu. Odmah nakon oslobođenja Milanko odlazi u Zagreb i zapošljava se u Ministarstvu pravosuđa. Došlo je i vrijeme da on mora preuzeti i brigu o sedmoro djece. Našao je novog bračnog druga udovu Milanović Ružu iz Ogulina s kojom se oženio 1945. godine Našao je dobru suprugu i pravu zamjenu njihovoj majci. Uz pažljivu brigu oca i Ruže, kao i uz pomoć društvene zajednice, sva su se djeca iškolovala i zaposlila.

Nakon dvije godine rada u Ministarstvu pravosuđa otišao je na dužnost direktora »Pluta« u Zagrebu.

Na dužnosti direktora »Pluta« ostaje sve do svoga penzionisanja 1965. godine. Milanko je bio izvanredno uspješan direktor »Pluta«. Više puta je pohvaljivan, a u nekoliko navrata o njemu su pisale i novine kao popularnom narodnom direktoru.

Za čitavo vrijeme svog službovanja na rukovodećim mjestima Milanko je bio i društveno-politički radnik. Stalno je imao neke društveno-političke funkcije u općini ili u gradu. Svagdje i u svakoj sredini gdje je radio i gdje je živio bio je omiljen, priznat i poštovan kao rukovodilac i kao čovjek. On je to stekao svojom aktivnošću i upornošću na izvršavanju privrednih i društveno-političkih zadataka, svojim ponašanjem i izgrađivanjem dobrih i zdravih međusobnih odnosa.

Milanko je po prirodi komunikativan i snalažljiv. Imao je vrlo dobro opho-đenje s mlađim i starijim osobama. Bio je vrlo duhovit čovjek, volio je šalu i zbog toga je bio prihvaćan u svakoj sredini.

Za sve što je učinio i doprinio dobio je velika i brojna društvena priznanja te ratna i poslijeratna odlikovanja.

Obolio je 1976. godine i 1. 5. 1979. umro u 73. godini života.

Lako Ivošević Trtan

KOMANDIR DREZNICKE PARTIZANSKE CETE

Milanko Maravić-Milkan rođen je 1918. godine u selu Pražićima. Bio je iz ugledne srednje imućne seljačke porodice. Završio je 4 razreda osnovne škole u Drežnici. Po završetku školovanja zaposlio se na pilani u svom selu, gdje je ubrzo postao ložač parne mašine i na tom poslu ostao sve do 1937. godine. Nakon toga otišao je u mornaričku podoficirsku školu u Šibenik. Bio je mornarički podoficir u aktivnoj službi dvije godine.

Prilikom kapitulacije stare Jugoslavije zatekao se u Šibeniku. Preko jednog prijatelja dobio je propusnicu i bez teškoća stigao u Drežnicu, u svoje selo Pražiće. Po povratku kući stupio je u vezu s drugovima koji su mu savjetovali da ne predaje oružje, da izbjegava kontakte s okupatorom i ustaškim vlastima. Milanko je od tada neprekidno u vezi s komunistima od kojih saznaje o KPJ, njenoj politici, o radničkoj klasi.

Stalna neizvjesnost, ponižavanja i strah od vlasti NDH trajali su sve do napada Nijemaca na SSSR. Taj događaj ulio je svima nadu da će se preživjeti, da će Rusija brzo pobijediti i nas osloboditi. Kad se malo kasnije čulo za ustanak u Srbiji i u drugim pokrajinama okupirane Jugoslavije, Milanko je stekao pouzdanje i vjeru u buduću pobjedu: bio je čvrsto ubijeđen da će cio narod prihvatiti borbu i istrajati u njoj do kraja. U prvim ustaničkim danima 1941. godine on među prvima odlazi u partizane. Lako se prilagođavao novom načinu života.

Nakon nekog vremena postaje komandir odjeljenja. Njegovih deset drugova slijede njega i on im služi za primjer. Odmah je shvatio da odnos između starješina i vojnika u partizanima nema ništa zajedničko s odnosima u bivšoj jugoslavenskoj vojsci.

Iz dana u dan on se vojnički i ideološko-politički uzdizao. Marksističku ideologiju i osnove vojne vještine brzo je usvajao te nastojao da ih što bolje prenese na druge. Postepena nadgradnja i napredovanje omogućuju mu da postane komandir voda. I toj dužnosti on prilazi s puno odgovornosti. Nastoji i uspijeva da u vodu razvije iskreno drugarstvo i međusobno povjerenje između boraca i starješina. Smišljenim nastupima osigurao je apsolutnu poslušnost i disciplinu koja nije bila izraz strahopoštovanja, već shvaćanja da svjesna disciplina spada uz vojsku visokog borbenog morala i sposobnosti da izdrži i najteže trenutke u ratu. U tom je mnogo pomagala i partijska organizacija. Milanko je bio svjestan da on i njegovi borci nisu još stekli dovoljno borbenog iskustva. Zato on redovno iz svake akcije izvlači potrebne pouke za sebe i svoju jedinicu. Razumije se, to su radili i drugi, ali čini se da je za takve analize on imao više smisla. Komandujući svojim vodom on je već u nekoliko akcija, dobio veću sigurnost, bolje shvata našu i neprijateljsku taktiku, stiče ličnu i komandirsku hrabrost, postao je odlučniji, stabilniji i uporniji.

Milanko je u svakom poslu bio tačan i uporan. Sve slobodno vrijeme provo-

dio je s drugovima, upoznavajući ih s vještinama ratovanja. Učio ih je kako se štiti i maskira, kako se maršuje, napada i brani, kako se juriša, zauzimaju utvrđene zgrade i bunkeri, kako se čuva od minskih polja, žičanih ograda itd. Obučavao ih je o otvaranju vatre, nišanjenju, posebno upotrebi ručnih bombi u okršajima s neprijateljem. Po ovom se može ocijeniti da je to bio kompletan ratnik i vaspitač boraca koji su dolazili u partizane bez ikakvog vojnog predznanja.

Kapitulacijom bivše Jugoslavije 1941. godine talijanski okupator zaposjeo je pojedina naseljena mjesta. Okupator je relativno dobro ocijenio situaciju kad je zaključio da će držanjem Vratnika, Žute Lokve, Brinja i Jezerana te sprečavanjem dejstva partizana u međuprostorima otežati partizanskim jedinicama manevar iz Gorskog kotara u Liku, Dalmaciju i obratno.

Raspolagalo se podacima da je neprijatelj pomenuta mjesta utvrdio na najsavremeniji način. Pokušati napad na bilo koje od njih graničilo bi se na samoubijstvom. Došlo se do zaključka da okupatorsku snabdjevačku kolonu treba sačekati u njenom kretanju, na otvorenom prostoru i van naseljenog mjesta. Izbor za akciju pao je na prostor između sela Melnice i Žute Lokve.

Iskusni organizator ustanka i vješt ratnik drug Viktor Bubanj upozoravao nas je na situaciju u kojoj su se nalazile talijanske jedinice. Ako okupatoru u predstojećoj akciji — govorio je drug Viktor Bubanj — nanesemo ozbiljne gubitke, to će pozitivno i mobilizatorski djelovati na naše ljude, dok će na neprijatelja imati suprotan učinak.

Poslije izvršene pripreme krenulo se u akciju. U selo Tužević jedinice našeg bataljona prispjele su u prijepodnevnim časovima. Stab bataljona i komande četa, na čelu s Viktorom Bubnjem, izvršili su izviđanje terena i odredili najpogodniji rejon za postavljanje zasjede. U toku noći 6/6. januara 1942. godine komandir čete Milanko obišao je sve borce, provjeravajući kako je izvršeno maskiranje i kako su drugovi iskoristili prirodne zaklone. Komandir je detaljno objasnio borcima zadatak čete i zadatak svakog pojedinca. Upoznao ih je s jačinom neprijatelja koga su očekivali, iz kog pravca je trebalo da dođe i u koje jutarnje časove. Budući da je tri dana prije akcije bio postavljen za komandira čete, bilo mu je posebno stalo da se dokaže i da njegova četa s uspjehom izvrši postavljeni zadatak. Oko osam časova čuo se iz daljine zvuk motora. Kolona od četiri kamiona primicala se zasjedi čete. Borcima je saopćeno da će se vatra otvoriti kad čelni kamion uđe u usjek. Prvim metkom trebalo je pogoditi vozača kako bi kamion udario u usjek, eventualno se prevrnuo i onemogućio dalji saobraćaj. Znak za paljbu dao je operativni oficir bataljona. On je pogodio vozača. Kamion je, kao što se i očekivalo, udario u usjek i zaustavio se. Na sličan način zaustavljena su i ostala tri kamiona. Za nekoliko trenutaka kamioni su gotovo bili prazni. Fašisti koji nisu bili teže ranjeni, i oni zdravi, iskočili su iz kamiona i u panici bježali ka šumi, tražeći u njoj spas. To gonjenje vatrom prema šumi trajalo je neko vrijeme i prikovalo je našu pažnju.

Kad su Talijani u garnizonu Žuta Lokva čuli borbu, poslali su kamionima jedinicu da pomogne napadnutoj koloni. Budući da je mjesto borbe bilo udaljeno samo nekoliko kilometara, kamioni su tu razdaljinu brzo savladali. Na nekoliko stotina metara od zasjede neprijatelj je razvio jedinicu u streljački stroj i počeo da nastupa prema mjestu borbe. Kad se neprijateljski streljački stroj dovoljno približio da može uspješno djelovati vatrom, od prvih rafala smrtno su pogođeni komandir čete Milanko Maravić-Milkan, komandir I voda Tomić Nikola-Vukov i još jedan drug Primorac. Ranjena su četiri druga. Neprijatelj nas je potpuno

iznenadio. U ovoj akciji neprijateljski gubici bili su 30 mrtvih i nepoznat broj ranjenih. Uništena su tri kamiona, zaplijenjen jedan puškomitraljez i deset pušaka (Zbornik NOR, tom V, knjiga 5, strana 50).

Milanko je u svojoj dvadeset četvrtoj godini svoju mladost i život ugradio u revoluciju i današnju slobodnu samoupravnu socijalističku Jugoslaviju. On nije imao šta ljepše i više da joj pokloni od svog mladog života. Iako je relativno kratko vrijeme proveo u ratu, ispoljio je izvanredne moralne i političke kvalitete.

Sve što je pošteno, časno i etično bilo mu je blisko i odgovaralo je njegovim pogledima na svijet i život. Volio je slobodu i radovao joj se, vjerujući da ćemo je ostvariti pobjedonosnom revolucijom i oružjem. Sve te njegove moralne vrijednosti svrstavaju ga među svijetle likove naše revolucije.

Miloš Ivošević

DJEČAK PUSKOMITRALJEZAC

Rade Maravić je, vraćajući se s proslave 25--godišnjice 13. udarne primorsko-goranske divizije, održane 27. jula 1968. godine u Rijeci, poginuo, zajedno sa svojom osmomjesečnom kćerkom Tamarom, u saobraćajnoj nesreći 28. jula 1968. godine kod Petrinje u 39-toj godini života. U toj nesreći njegova supruga Ana teško je povrijeđena. I tako se u jednoj banalnoj saobraćajnoj nesreći ugasio život našeg velikog puškomitraljesca, bombaša i majora JNA Rade Maravića koji bi, kada bi trebalo birati, prije izabrao onu bombašku — junačku smrt. Međutim, život je drukčiji od želja.

Rođen je 18. marta 1929. godine od oca Đurđa i majke Ane. Osnovnu školu završio je 1939. godine u Drežnici.

Cio život bio mu je težak i vrlo surov.

U narodnu vojsku — partizane stupio je 5. maja 1942. godine. U to vrijeme Drežnica je bila sva u NOB-i pa ni Rade s 13 godina nije htio da bude slabiji od drugih Drežničana. Za njegov odlazak u partizane Milija Maravić-Gajić kaže: »Išle smo na svakodnevne skojevske zadatke i šalile se s mladićima i pionirima da i oni s nama djenvojkama idu. Rade se tada 'uvrijedio' i rekao: 'Ja sutra idem u partizane', što je i učinio«. Partizanskoj komandi u Drežnici javio se 5. maja 1942. godine i od tada do smrti ostao je narodni vojnik
— partizan i starješina JNA. Rade je bio na obuci od 10. maja 1942. godine do 16. oktobra 1942. godine, kada je kao partizan svrstan u novoformirani 4. omladinski bataljon 6. primorsko-goranske brigade.

Talijanska puška bila je dugačka za tog naprednog i odvažnog dječaka. Za

vrijeme dugotrajnih i svakodnevnih noćnih i dnevnih marševa, u borbi, na odmoru, gladan, bos, neodjeven i smrtno neispavan, nikad nije htio da bude pošteđen. Ako bi ga netko od drugova htio da poštedi, žalio se komandiru voda ili čete, govoreći da i on može da izvršava sve zadatke kao i svaki drugi partizan.

I tako su prolaziil dani, mjeseci i godine u stalnim borbama od maja 1942. do 9. maja 1945. godine. U svim tim borbama Rade je bio među prvima borcima. Stalno je istican i pohvaljivan, a odlikovan je i s dva ordena za hrabrost.

Decembra 1942. postao je skojevac od trinaest i pol godina. Član KPJ postao je početkom januara 1944. godine s nepunih 14. godina. Časno, pošteno i vrlo odgovorno izvršavao je sve zadatke ne žaleći ni svoj mladi život.

Sredinom marta 1943. godine 2. udarni bataljon 6. primorsko-goranske brigade, čiji je komandant bio Miloš Ivošević-Rogović, bio je razmješten u selu Pupavci (nedaleko od Crne Vlasti — sada M. Vrhovine), gdje su vršene pripreme za napad na to utvrđenje koga je branilo oko 350 četnika, okorjelih zlikovaca sakupljenih iz svih krajeva. Prije 2. udarnog bataljona na to uporište napadale su naše elitne partizanske jedinice, ali bez uspjeha. Zauzimanjem Crne Vlasti otvaraju se vrata za Gacku dolinu. Borbe su se vodile 15 dana ali bez uspjeha. Uviđajući značaj zauzimanja Crne Vlasti, GŠH naredio je da napad našeg 2. udarnog bataljona podržava vod tenkova GŠH.

Četnička posada bila je smještena u crkvi i školi. Ove građevine bile su opasane čvrstim i dosta visokim zidom. Oko svih utvrđenja postavljena je troredna bodljikava žičana ograda i minska polja s jedne i druge strane žice. 2. udarni bataljon dobio je zadatak da likvidira to četničko uporište, a 3. četa (čiji je komandir bio Đuro Trbović-Cvijetan) dobila je zadatak da napadne i likvidira četničko uporište u crkvi i školi. Pripremajući napad komandir i komesar čete pozvali su dobrovoljce-bombaše. Na taj poziv Rade je prvi izašao iz stroja (tada je imao tačno 14 godina). Za njim su izašli i ostali borci iz čete. Komandir i komesar odredili su potreban broj bombaša, a ostale vratili u četu, među njima i Radu. On se na to pobunio i poslije kratke »svađe« vraćen je među bombaše.

Napad je počeo u prvim jutarnjim časovima 20. marta 1943. godine. U određenom momentu čuo se prodoran glas hrabrog komandira čete Đure Trbovića-Cvijetana: »Naprijed, drugovi bombaši!« Radovan pun borbenog elana, herojski je među prvima iz stojećeg stava bacao bombe na četničke bunkere i druga utvrđenja. Zlikovci su uzvraćali paklenom vatrom iz svih vrsta naoružanja. Jedna od bombi pala je blizu Rade i ranila ga na 35 mjesta po cijelom tijelu i razbila mu bocu sa zapaljivom smjesom koju je imao u desnom džepu šinjela. Rade se odjedanput pretvorio u živu buktinju koja je bila visoka oko 1 m. U neposrednoj blizini bili su Kosanović Milan-Srićan, nišandžija na teškom mitraljezu i Kosanović Radan-Josin, nišandžija na minobacaču 60 mm. Istog momenta su skočili iza zaklona i sa zapaljenim Radom bacili se u jednu lokvu i tako spasili život tom mladom junaku.

Pored rana zadobio je i teške opekotine. Najveća opekotina (veličine dlana od ruke) bila je na desnom kuku.

Teško ranjen hitno je evakuiran u partizansku bolnicu na Bijele Potoke u Lici. Nakon 20 dana liječenja u bolnici evakuiran je u drežničku partizansku bolnicu iznad Vukelića. Neko vrijeme je liječen u bolnici, a onda pušten kući. Tih dana dobro se sjeća njegov vršnjak Jovan Maravić-Joja koji kaže: »U stranama, čuvajući ovce, Radovanu smo s nožićem vadili manju parčad gelera iz lica i ruku«.

Poslije ozdravljenja i oporavka, juna 1943. godine, javio se Komandi mjesta u Drežnici sa zahtjevom da ide u svoju jedinicu. Komandant mjesta mu je rekao: Tvom bataljonu i brigadi predstoje vrlo naporni marševi i borbe pa je bolje da ti za sada ostaneš ovdje. Znaš, bojim se poslije toga teškog ranjavanja nećeš moći izdržati...« Radovan je oborio glavu. Iz očiju su mu kapale krupne suze koje su se, stižući jedna drugu, slijevale niz obraze. Nije mogao da govori, samo je kroz bolno jecanje prostenjao:

— Kako ću ja bez mojih drugova i mog omladinskog bataljona?

— Ajde ne plači, sramota je. Ti si stari partizan i bombaš, kaže mu komandant.

— Ne plačem ja š t o . . . nego meni je žao. Ja sam bio u 4. i 5. neprijateljskoj ofanzivi bombaš u mom omladinskom bataljonu pa saad, aaajde iz bataljona jecao je kroz suze Radovan.

Komandant i komesar mjesta su se dogovorili da ga treba pustiti u njegov voljeni 2. udarni omladinski bataljon. Vratio se u svoju 3. četu i primio puškomitraljez. Nikad se od njega više i nije odvajao.

Od juna 1943. godine (kada je ponovno došao u četu) neprekidno je u borbama kod Žute Lokve, Vratnika, Goljaka ,Perušića, Vrbovskog i Zagorja (kod Ogulina). Jedan je među najhrabrijim puškomitraljescima našeg bataljona. Stalno se ističe u svim borbama.

Drugo teško ranjavanje bilo je u Sušnju nedaleko Karlobaga. O tom teškom ranjavanju njegov veliki drug i saborac Milan Kosanović-Srića kaže: »Iznijet ću samo ono što sam vidio i doživio. Poslije kapitulacije Italije, septembra 1943. godine, naša 3. četa dobila je zadatak da napadne ustaško uporište Sušanj. Vodič nas je vodio cijelu noć preko planine Velebita. Pred svanuće stigli smo u Sušanj. Našom neopreznošću vodič je pred svanuće pobjegao. Kada je svanulo, vidjeli smo da nas je uveo usred ustaškog uporišta opasanog bunkerima. Komandir čete Milan Ivošević (umro kao potpukovnik JNA u penziji), vidjevši u kakvoj se situaciji nalazi četa, naredio je brzo povlačenje. Zaštitu povlačenja štitio sam ja i moj pomoćnik na teškom mitraljezu te Radovan sa svojim puškomitraljezom. Tog momenta ustaše su izašle iz bunkera i stezale obruč oko nas, uzvikujući: »Hvataj žive!«. Rade i ja smo odolijevali žestokoj vatri ustaša. Zaštitili smo povlačenje čete, ali smo se mi našli opkoljeni sa svih strana. Kada su ustaše počele da jurišaju na nas, Rade je ustao i iza zaklona sipao rafalima i doviknuo meni: »Milane, ne daj da nas žive uhvate!« Njegov glas me je ohrabrio. Izašao sam iz zaklona i osuo žestoku vatru dugim rafalima. Zvuk rafala iz mog teškog mitraljeza presjekao je jauk: »Milane, ranjen sam. Dođi i ubij me! Ne ostavljaj me živog ustašama!«

Srce mi se steglo. Ubiti ga nisam mogao, a ostavit ga ustašama na milost i nemilost bilo je još gore. Dotrčao sam do njega. Ranjen je u stomak. Nisam ga mogao sam nositi (moga pomoćnika ustaše su već zarobile). Odlučio sam da je najbolje pokriti ga suvim granama.

Pri rastanku rekao sam mu: »Trpi bolove i šuti. Ja ću doći po tebe kada se borba završi«. Vjerovao je meni i poslije mi pričao: »Stalno su se oko mene muvale ustaše. Gutao sam u velikim bolovima, onako kako si mi rekao«. I stvarno, poslije zauzeća Karlobaga ja sam nakon TRI DANA I TRI NOĆI od Radinog ranjavanja uzeo jedan vod vojske, otišao do mjesta gdje sam ga ranjenog ostavio, otkrio grane i na moju veliku radost našao ga živa. Istina, jedva je davao znake života. Kada je vidio mene, rekao je: »Znao sam ja da ćeš doći po mene«. Od radosti zaplakali smo jedan i drugi. Bolničarka ga je previla. Stavili smo ga

na nosila i odnijeli u Karlobag. Naša 3. četa toga dana bila je svečano raspoložena, radujući se što vidi Radu živa«.

Biti 3 dana i 3 noći teško ranjen (prostrijeljen s 2 metka kroz stomak), neprevijenih rana, bez zaustavljanja krvarenja, bez vode, hrane, te imati snage, volje i moći za samoodržanje, mislim da je ravno najvećim junaštvima. Tada je Rade imao 14,5 godina.

Nakon 3 mjeseca liječenja u partizanskoj bolnici Rade se našao ponovno u prvim borbenim redovima, redajući junaštvo za junaštvom kroz borbe u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Lici gdje je ratovala naša 13. udarna primorsko-goranska divizija.

U završnim operacijama za oslobođenje zemlje naša 4. armija je na taj pohod krenula iz Like prema Gorici i Trstu. Rade je tada bio vodnik voda, ali se nije odvajao od svog puškomitraljeza. Neustrašivo je išao na čelu svog voda radujući se skoroj pobjedi. U borbama za Lokve (kod Delnica), aprila 1945. godine, teško je ranjen kroz grudi. Borbe i juriši za njega su bili završeni. Evakuiran je u bolnicu. I ovu tešku ranu je prebolio. Tada je imao 15 godina.

Završetak drugog svjetskog rata dočekao je u bolnici. Radovao se (kao i svi mi) našoj pobjedi nad svim zlima oko čovjeka i u njemu, želeći da se takve muke i patnje nikada više ne ponove. Iz rata je izašao kao zastavnik. Imao je petnaest godina i tri mjeseca.

Septembra 1946. godine upućen je na jednogodišnje školovanje u školu obalske artiljerije u Meljine. O završetku škole i službovanju u Meljinama Ljuban Zrnić, šef KOS-a u školi (sada major JNA u penziji, nosilac Partizanske spomenice 1941. godine) kaže: »Jednogodišnju školu je završio s odličnim uspjehom. Iako je tada imao 18 godina, uprava škole ga ostavlja za nastavnika u podoficirskoj školi. Na opće zadovoljstvo svih nas bio je odličan nastavnik. Zbog izuzetno dobrog uspjeha i svih drugih kvaliteta koji su ga krasili kao starješinu i komunistu, uprava škole ga krajem 1947. godine predlaže za vanredno unapređenje u čin poručnika. Ponosio sam se s njim. Govorio sam drugovima: Vidite ovog mog mladog Drežničana kako je odličan nastavnik, starješina i čovjek. Lijepo je sjećati se tog krasnog dječaka«, kaže Ljuban Zrnić.

Potrebe službe su zahtjevale da službuje u Puli, Splitu, Bohinjskoj Beli, Bledu, Kranju i konačno u Petrinji, gdje ga je zatekla i smrt.

Sve službene ocjene bile su mu odlične. Zbog toga je i vanredno unaprijeđen u čin kapetana I klase. S uspjehom je položio i ispit za čin majora 1961. godine. U tom činu je bio 7 godina (do smrti). Kroz službovanje u JNA bio je komandir pješadijskog voda, slušalac u školama, nastavnik, komandir baterije, komandant diviziona, operativac u artiljerijskom puku i načelnik štaba artiljerijskog puka.

Sve nabrojane ratne i poslijeratne tragedije i teškoće Rade je stoički podnosio.

Cesto sam u ratu, zadivljen i dirnut njegovim junaštvom i odanosti našem pokretu, osjetio ponos što je moj nerazdvojni drug i što smo zajedno pod istom zastavom. Teško je pisati o Radi. Sve što sam napisao sigurno je malo i više nego skromno. Stalno je bio u prvim redovima i bio jedan od najhrabrijih drežničkih omladinaca.

Mislim da dijelim mišljenje svih koji su ga znali da je Rade bio naš drežnički Boško Buha. Nosio je časno, pošteno i uzdignuto barjak revolucije. Nikada ga ni za tren nije ispuštao iz svojih mladih ruku.

Gojko Maravić

SMRTNO RANJEN NA LJUBOVU

Rade Maravić došao je kući kao narednik iz bivše jugoslavenske vojske, da bi u augustu 1941. godine od naroda Selišta bio jednoglasno izabran i postavljen za prvog komandanta partizanskog logora.

Rođen je 1917. godine, od oca Nikole i majke Stane, u selu Kuboti-Selište. Osnovu školu završio je s odličnim uspjehom u Drežnici. Zbog nemogućnosti daljeg školovanja ostaje u svom selu i bavi se zemljoradnjom i drugim radovima. Teški materijalni uslovi višečlane porodice pogoršavali su se iz dana u dan. Rade realno sagledava mukotrpan život te 1935. godine konkuriše za prijem u podoficirsku školu. Pošto je osnovnu školu završio s odličnim uspjehom, svojim stasom, inteligencijom i lijepim ponašanjem prosto se nametnuo konkursnoj komisiji.

I dok su njegovi drugovi — vršnjaci provodili mladost u svakodnevnim sitnim zadovoljstvima, on je zbog teških materijalnih prilika morao da stupi u vojnu službu, svjestan da će biti pritisnut tjeskobama kasarni i prazninom duha kraljevske vojske. U tim teškim uslovima završio je podoficirsku školu s odličnim uspjehom 1937. godine. Na dužnosti podnarednika i narednika u kraljevoj gardi u Beogradu nalazio se sve do aprilskog rata 1941. godine.

Godišnje odmore provodio je kod svoje kuće u Kubotima. Iako tada »gospodin«, njegovo ponašanje nije se ni malo izmijenilo. Druži se sa starijim i mlađim ljudima iz Selišta, šali se i veseli s njima, ide na prela i slave. Kod njega dolaze ljudi bez ustručavanja da ga pitaju šta ima novo u Beogradu i svijetu.

Kada je marta 1941. godine izvršen vojni puč u Beogradu i oborena namjesnička vlada, Rade se priključio pučistima, nadajući se da će nova vlada biti koliko-toliko bolja od prethodne. Nađanja se nisu ostvarila, jer je i nova vlada bila nenarodna.

Napadom Njemačke i Italije na Jugoslaviju, 6. aprila 1941. godine, on se u sastavu garde, kao pratnja vlade i kralja, povlači sve do Nikšića. Vidjevši da vlada i kralj napuštaju zemlju i da je Jugoslavija kao zemlja kapitulirala, on ne ide s njima za Kairo (iako je imao mogućnosti), već odlučuje da se vrati kući. Poslije raznih peripetija i zlostavljanja krajem aprila stiže u svoju Drežnicu. Putjući preko Sarajeva, Zagreba, Karlovca i Ogulina bio je svjedok nečuvenog terora nad nedužnim narodom.

Odmah po dolasku kući govorio je o sramnoj izdaji vlade i kralja, o jadnoj i bijednoj kapitulaciji bivše jugoslovenske vojske i o općem bespravlju i genocidu nad nedužnim i nemoćnim narodom. Savjetuje da se narod sklanja i čuva oružje, svaki metak, bombu i dijelove vojničke odjeće, da ljudi ne spavaju kod kuće, napominjući da će doći vrijeme kada će okupator i ustaše sve ovo platiti.

Ovakvo njegovo držanje, stavovi i nepodijeljena odvažnost snažno su djelovali na narod Selišta. Svi su ga izuzetno cijenili, poštovali i s uvažavanjem

govorili o njemu. I tako su, savjetujući se i razgovarajući s običnim ljudima, simpatizerima i članovima KPJ, prolazili dani u pripremama i organiziranju oružanog ustanka. U tim pripremama Rade je bio istaknuta ličnost.

Sve ovo ostavlja dubok utisak na narod Selišta i bilo je od presudnog uticaja da Radu na jednom zboru jednoglasno izaberu za prvog komandanta partizanskog logora. Tom prilikom mu je Đuđa Gajić predao karabin sa 100 metaka i dva pištolja.

Radi je tek 26 godina. Neumoran je i stalno u pokretu, samopouzdan i pun najsmjelijih planova. Partizane svog partizanskog logora svakodnevno obučava u pravilnom rukovanju s raznim vrstama naoružanja, u korištenju raznih prirodnih zaklona za vatreno dejstvo i zaštitu i u drugim borbenim radnjama prilagođenim partizanskom ratovanju. Zajedno s komesarom logora Stojanom Radulovićem-Giganom (sada pukovnik JNA u penziji) objašnjava snagu i značaj oružanog ustanka, snagu i mogućnosti SSSR-a i KPJ. Dakle, pravi starješina ustaničke vojske koji se razvijao s njom zajedno. O njemu se govorilo: »Ako ne pogine, on će partizanskoj slavi koju je već stekao dodati još mnogo podviga«. Ta predviđanja su se, na ponos i radost svih onih koji su ga poznavali, i ostvarila.

U 1941. godini sa svojim logorom uspješno priprema i izvodi niz manjih akcija koordiniranih s drugim logorima na teritoriji Drežnice. U svim akcijama je prvi. To vrlo pozitivno djeluje na ostale borce koji vrlo brzo odstranjuju strah i u praksi se uvjeravaju u snagu kolektiva.

Rade je bio čestit i ponosit čovjek. Podozrivost prema njemu od strane nekih visokih rukovodilaca zasnivala se na tome što je bio narednik bivše jugoslavenske vojske. On je to znao i osjećao, ali je i tu veliku nepravdu muški podnosio, govoreći: »Vrijeme će pokazati ko je u pravu, ja ili oni«. Istina, ta nepravda bila je krajem 1941. i početkom 1942. godine. Ali, nepravda makar i kratka, duga je i teška svakom poštenom čovjeku. Rade je zaista bio odan do kraja našoj Partiji i narodu, što je bezbroj puta pokazao ne štedeći ni svoj život koji je časno položio na oltar svoje domovine. Član KPJ je od 1942. godine.

Pored njega, nedvosmisleno je dokazano, njegova kompletna porodica učestvovala je u revoluciji i znatno doprinijela njezinoj pobjedi. Braća Milanko i Ilija nosioci su »Partizanske spomenice 1941. godine«. Oca Nikolu i snahu mu Ljubicu (Milankovu suprugu) su 1944. godine ustaše zatvorile u kuću i žive spalili. Ovo je jedan od dokaza da je Rade rastao i živio u čestitoj i naprednoj porodici. Nosio je uzvišeno barjak naše revolucije. S njim je i junački poginuo, da bi naš narod slobodno i sretno živio.

Tako markantnoj, poštenoj, odanoj, humanoj i simpatičnoj ličnosti ustanak je dao mogućnosti da se razvije u izuzetnog, hrabrog i vještog rukovodioca naše narodne vojske. Ubrzo je izbio u red prvih boraca Drežnice.

On je smjelost, snalažljivost, upornost i hrabrost mogao tek da iskaže u punoj mjeri u NOB-i. Bio je strog, pravedan i autoritativan starješina. Isto tako je znao i da osvoji srca svojih boraca za koje je bio oličenje svega najboljeg što može i treba da ima rukovodilac Narodnooslobodilačke vojske.

Rade je često govorio: »U ovom strašnom rvanju ne samo s višestruko nadmoćnim i svirepim neprijateljem, nego i s onim što je kao predrasuda i zabluda, kao mračno i nakazno živjelo ili bar tinjalo u mnogom našem čovjeku, pobijedit ćemo mi, pobijedit će razum, čovječnost, pravda«. I upravo mač revolucije rasjekao je to zamršeno klupko. Samo, na žalost, Rade to nije dočekao.

U prvoj polovini 1942. godine oružani ustanak u Drežnici poprimio je masovni

karakter. Priliv omladinaca bio je posebno velik. Za većinu njih nije bilo naoružanja. Početkom maja 1942. Štab V operativne zone formira omladinsku nastavnu četu a za njenog komandira određuje Radu Maravića.

Od maja do septembra kroz borbenu obuku prošlo je oko 350 omladinaca, novih boraca i onih koji su već bili u jedinicama pa su dati na obuku.

Najsimpatičnije na Radi je njegova jednostavnost i neposrednost. Ništa mu nije »udarilo« u glavu. Ostao je isti onaj jednostavni Rade, željan da se bori za oslobođenje svoga naroda protiv tuđina i domaćih izdajnika.

Ubrzo je postavljen za komandira čete koju je znalački i junački vodio u napade na Gomirje, Ravnu Goru i Severin.

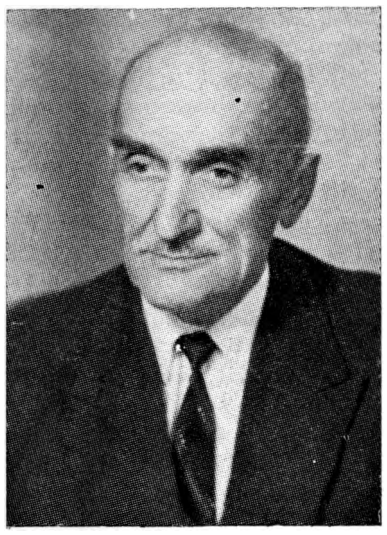
I u najtežim danima, za vrijeme IV neprijateljske ofanzive, kada je sa četom prolazio pored Plitvičkih jezera, Rade je — imajući smisla za lijepo i uživajući u prirodnim ljepotama — govorio borcima o tim ljepotama, pokušavajući da im misli otrgne od velikih nevolja koje su ih pritiskale.

Rade se u svom kratkom životu iskazao kao veliki junak. Njegove zasluge za NOB reći će istoričari. Ja ću navesti posljednje njegovo junaštvo. U IV neprijateljskoj ofanzivi naše jedinice u Lici vodile su svakodnevne žestoke borbe. Rade je dobio zadatak da sa četom napada na neprijateljske položaje na Ljubovu koga su branile ustaše dovikujući: »Tužan gledaj s planine Jovo, kako gori gvozdeno Ljubovo«. Žestoki i hrabri Rade je na čelu svoje čete tog kobnog dana pet puta jurišao na dvadesetostruko jačeg neprijatelja, otimao položaje, povlačio se kad treba, da bi u posljednjem jurišu bio smrtno ranjen. Boreći se s teškim ranama, naredio je da se četa s položaja ne povlači bez naređenja komandanta bataljona. Prenesen je u partizansku bolnicu na Bijele Potoke gdje je 7. februara 1943. godine podlegao smrtonosnim ranama. Tako se ugasio život još jednog junaka naše junačke Drežnice.

Živio je snažno i kratko. Proživio je svoj vijek sa smislom i smjelo. Unio je u sredinu gdje je živio duh velikih stremljenja. To je bilo njegovo shvatanje života, svog mjesta u njemu, svoje dužnosti prema narodu u kome je ponikao. Išao je ponosno i muški svojim putem, noseći bez roptanja teret koji je dobrovoljno uzeo na svoja pleća, ne bojeći se ničega do svoje savjesti narodnog borca i revolucionara.

Gojko Maravić

AKTIVAN U RADNIČKIM ŠTRAJKOVIMA

Dušan Radojčić je rođen 3. juna 1897. u selu Radojčićima, u Drežnici, od oca Ilije i majke Stoje, u vrlo siromašnoj seljačkoj porodici. Njegovi roditelji imali su četvoro djece, tri sina i jednu kćerku. Budući da su bili siromašni i živjeli na malo neplodne zemlje, Dušan je odmah po završetku osnovne škole, kao najstarije dijete, morao s ocem preuzeti dio brige o porodici. Kao mladić radio je na poljoprivrednim poslovima a zatim i kao šumski radnik.

Dušanov otac Ilija dobio je zaposlenje kao cestar na dionici Radojčići — Ruka pa je ipak bilo malo lakše živjeti uz stalni posao, iako vrlo slabo plaćen.

Služeći vojni rok u specijalnoj jedinici u Novom Sadu, Dušan je iskoristio to vrijeme na najbolji mogući način. Naime, u vojnim radionicama naučio je mnogo stvari iz kovačkog i bravarskog zanata čime se bavio čitavog života poslije povratka iz vojske. Oženio se sa Savkom Trbović te živio i dalje u zajedničkom domaćinstvu s roditeljima, braćom i sestrom. Braća su uskoro odrasla i lakše se živjelo. Ali, Dušanova porodica počela se brzo povećavati. Svake godine dolazilo je po jedno novorođenče, tako da je u relativno kratkom vremenu imao dvanaestoro djece — pet sinova i sedam kćeri. Nastaje težak život. Iako je u porodici bilo dosta sposobne radne snage, ipak je bilo vrlo teško jer nije bilo posla. Teško je i opisati život u jednoj seljačkoj kući gdje je živjelo čak 19 članova domaćinstva. Zahvaljujući samo slaganju i razumijevanju članova brojne zajednice, kao i vrednoći i snalažljivosti svih odraslih, moglo se izdržati. Ipak, najveći teret i obaveza bila je na Dušanu. Kasnije se porodica smanjila. Umrlo je četvoro Dušanove djece — dva sina i dvije kćerke, a zatim su umrli otac i majka. Ostalo je još trinaestoro u kući.

Čitav Dušanov život bio je opterećen brigom kako da obezbijedi ono najnužnije za tako brojnu porodicu. Radilo se sve i svašta: na polju, u šumi, na cesti, radilo se dan i noć. I pored svih tih porodičnih obaveza Dušan je našao vremena i snage da se pridruži i radničkom pokretu u Drežnici.

Bio je aktivan učesnik u svim radničkim štrajkovima koji su organizirani u Drežnici u periodu od 1935. do 1941. godine. Učesnik je i organizator stvaranja prve sindikalne organizacije pilanskih i šumskih radnika i kirijaša 1936. godine. Bio je jedan od osnivača prve Nabavno-prodajne zadruge u Drežnici.

Na osnovu svog opredjeljenja za ideje i program KPJ i na osnovu svog revolucionarnog rada na organiziranju radničke klase u borbi za njena prava Dušan je 1938. godine primljen u članstvo Komunističke partije u tada malobrojnoj partijskoj organizaciji u Drežnici. Kao vrijedan, pošten i skroman čovjek bio je cijenjen i imao je veliki ugled ne samo u svom selu već i u čitavoj Drežnici.

Dušan je bio jedan od organizatora ustanka u Drežnici 1941. godine. Osum-

njičen kao učesnik i organizator već započetih partizanskih akcija bio je uhapšen od Talijana zajedno sa suprugom i svoje dvoje djece. Odvedeni su u zatvor u Vrbovsko gdje su bili zlostavljani. Nakon dva mjeseca pušteni su kući.

Po povratku iz zatvora Dušan je odmah nastavio aktivnim radom na daljnjem širenju NOP-a ne samo u svom selu već i u široj okolici.

Svi odrasli članovi njegove obitelji aktivno su učestvovali u NOB već od 1941. godine. Dva Dušanova brata, prvoborci Milan i Sava, hrabro su poginuli u partizanskim jedinicama. Sin Vojo bio je borac od 1941. godine, a sin Ile i kćerke Danica i Ranka također su učestvovali u NOB. Dušan je, kao iznemogao i bolestan, bio za vrijeme rata u svom selu i radio kao odbornik NOO-.a

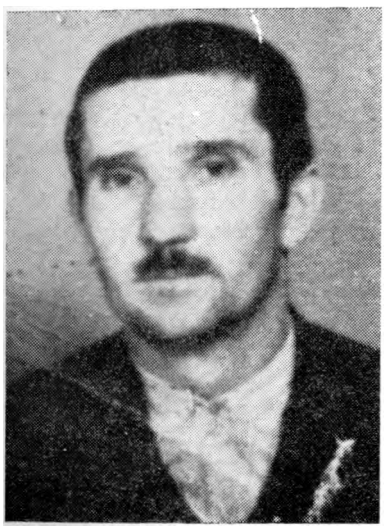
Poslije oslobođenja naše zemlje ostao je i dalje kod svoje kuće u Radojčićima, iako je imao priliku da prema svojim zaslugama i sposobnostima izmijeni način života i da radi na drugim poslovima.

Za svoj dugogodišnji revolucionarni rad dobio je mnogo društvenih priznanja. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941«. Odlikovan je Ordenom bratstva i jedinstva, Ordenom za hrabrost, Ordenom zasluga za narod i dobio niz drugih priznanja.

Na žalost, drug Dušan je čitavo vrijeme poslije rata bio teški bolesnik. Umro je 24. augusta 1970. u 73. godini života u svom rodnom selu Radojčićima.

Lako Ivošević

JEDAN OD ORGANIZATORA SINDIKATA U DREŽNICI

Sava Radojčić je rođen 12. januara 1902. u selu Radojčićima, u Drežnici, u vrlo siromašnoj seljačkoj porodici. Roditelji Rade i Sava imali su samo njega jedinca. Otac je bio teški bolesnik i nije mogao izdržavati naporne fizičke poslove. Živio je pod vrlo teškim uvjetima i umro 1909. kada mu je sin Sava imao samo 7 godina.

Majka Sava ostala je sama sa sinom Savom, djetetom još nesposobnim za bilo kakvo privređivanje. I ona je bila vrlo lošeg zdravlja i bez ikakve mogućnosti da dobije zdravstvenu pomoć i zaštitu.

Već kao dijete, odmah po završetku osnovne škole, Sava je morao raditi na ono malo neplodne zemlje a kasnije i kao šumski radnik. Budući da nije mogao dobiti nikakvo zaposlenje u Drežnici ni bližoj okolici, morao je tražiti posla po čitavoj Jugoslaviji. Tako je sa svojim prijateljima kao šumski radnik radio u Gorskom kotaru, Lici, Bosni, Srbiji pa čak i u Italiji. Sava je kasnije postao vrlo dobar majstor za izradu željezničkih pragova, šubića, duga i građe za krovne konstrukcije. To nije svatko

znao da radi pa je tako lakše dolazio do posla nego mnogi drugi. Iako je bio majstor, kao i mnogi naši Drežničani, on nije imao nikakvu zvaničnu kvalifikaciju pa je kao nekvalificirani radnik uvijek bio i slabije plaćen. Ovo je najviše osjetio kada je radio na raznim poslovima u Rijeci.

Rijeka je bila industrijski grad gdje je radnička klasa već bila sindikalno organizirana, ali on nije imao zaštite ni od koga jer nije imao nikakvu kvalifikaciju i nije se mogao uključiti u neki strukovni sindikat. O ovom nam je mnogo puta pričao kada se radilo na pripremama za osnivanje sindikalne organizacije u Drežnici.

Bivšu jugoslavensku vojsku nije služio jer je bio oslobođen kao hranilac majke. To je važilo samo u miru, a kasnije je ipak bio pozivan na vojne vježbe. Prilike kod kuće bile su vrlo teške. Majka je bila bolesna i nesposobna za rad te je umrla 1927. godine, a on je bio prisiljen da napusti kuću i traži posla u različitim krajevima Jugoslavije. Zbog takvog stanja u kući oženio se već u dvadesetoj godini s Milicom Vukelić s kojom je imao troje djec — dva sina i jednu kćer.

Ostao je udovac i ponovno se oženio s Marom Zrnić i imao četvoro djece — tri sina i jednu kćer. Tako je Sava imao sedmoro djece — pet sinova i dvije kćeri. Kako se familija povećavala, tako je nastajao sve teži i teži život. Borba za opstanak porodice bila je jedina preokupacija, tj. dati joj ono najnužnije: prehranu, odjeću i osnovno školovanje djeci. To se nije moglo uvijek osigurati jer je vladala velika besposlica, a zemlje je bilo tako malo da nije mogla dati ni ono najnužnije za prehranu. Tako je čitavo vrijeme, sve do drugog svjetskog rata, Savin život bio vrlo težak.

Kao radnik i čovjek Sava je bio cijenjen. Još od svoje rane mladosti pripadao je naprednom radničkom pokretu. Tražeći posla i radeći po mnogim krajevima Jugoslavije kao šumski radnik, naročito na radu u Rijeci, upoznao se s radničkim pokretom i ciljevima borbe radničke klase. Zato je Sava i bio jedan od vrlo aktivnih učesnika i organizatora radničkog pokreta u Drežnici. Bio je učesnik prvih organiziranih štrajkova šumskih i pilanskih radnika i kirijaša.

Sudjelovao je u stvaranju prve sindikalne organizacije u Drežnici 1936. godine. Bio je jedan od prvih članova Nabavno-potrošačke zadruge koju je 1937. godine osnovala sindikalna podružnica SDRJ u Drežnici.

Na svim izborima prije II svjetskog rata bio je na strani opozicije i borio se za demokratske slobode potlačenog naroda. Na osnovu svog revolucionarnog rada primljen je 1940. godine za člana KPJ i poslije toga još je odlučnije nastavio borbu.

Pred II svjetski rat pozvan je u rezervu. Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla ga je u Koprivnici, na putu prema mađarskoj granici. Izbjegao je zarobljavanje i vratio se kući u Drežnicu. Vrlo aktivno učestvuje u pripremama za oružani ustanak. Bio je jedan od organizatora ustanka i kao član KPJ mnogo je doprinio u organiziranju naroda Drežnice u NOB.

Čitavo vrijeme rata bio je odbornik u selu i rukovodilac Narodne fronte u općini i kotaru. Nosilac je »Partizanske spomenice 1941. godine«, a i njegov najstariji sin Rade (Kićo) također je nosilac »Spomenice«. Drug Sava i njegovi sinovi Rade, Mile i Gojko bili su učesnici NOB-a od 1941. do 1945. godine. Odmah poslije završetka rata u Savinoj porodici bilo je sedam članova KPJ. Odrasla djeca su se razišla, a on je nastavio život kod kuće u Radojčićima.

Iako bolestan, bio je vrlo aktivan u svim društveno-političkim organizacijama sve do svoje smrti. Na žalost, imao je mnogo raznih bolesti i u svojoj 62-goj

godini, 10. marta 1964, umro je od raka. Za svoj aktivni i revolucionarni rad prije II svjetskog rata, u toku NOB i u poslijeratnoj izgradnji novog samoupravnog socijalističkog društva Sava je dobio mnogo društvenih priznanja. Odlikovan je Ordenom bratstva i jedinstva i Ordenom zasluga za narod.

Lako Ivošević

PAO U BORBI KOD VRBOVSKOG

Sava Radojčić rodio se 21. januara 1922. godine u selu Radojčići, u Drežnici. Potječe iz siromašne seljačke porodice. Otac Dmitar i majka Milica imali su troje muške i dvoje ženske djece. Sava je bio najstariji. Do početka rata živjeli su u zajedničkom kućanstvu sa stricem Dragićem koji je imao šestero djece. Na malo neplodne zemlje živjelo je 15 članova porodice! Iako u oskudici, nisu se predavali siromaštvu, već su se održavali mukotrpnim radom. Tucali su kamen na cesti i odlazili na rad u druge krajeve zemlje. Stric Dragić proveo je na radu u Čehoslovačkoj nekoliko godina. Dok su muškarci zarađivali na taj način, žene i djeca obrađivali su zemljište, odgajali i čuvali stoku. Živjeli su teško, ali su bili ponosni i nikada se na njima nije moglo opaziti da oskudijevaju u osnovnim sredstvima za život. U njihovoj kući često se, u zimsko doba, održavalo sijelo na koje su dolazili i mladi i stari. Ljudi su razgovarali o svemu što ih je zaokupljalo pa bi na kraju i zapjevali.

Kao mladić, Sava je volio sport i u tome se isticao od ostale seoske mladeži. Bavio se trčanjem, preskakivanjem prepreka, skokom uvis, skokom udalj, bacanjem kamena s ramena, rvanjem i posebno jahanjem.

Zapazio sam da je Sava još ko mladić poštivo svoje drugove i uvijek se disciplinirano pridržavao dogovora. Drugovi iz Partije nisu s njim posebno radili, alije on imaopriliku da se upozna s naprednim idejama upravo na onim zimskim večernjim sijelima. Tako se već u prvim danima pozitivno odnosio prema ustanku i sam pomagao u njegovu podizanju.

U partizane je otišao krajem 1941. godine i već 1942. godine postao delegat voda i član KPJ. Napredujući i dalje, 1943. godine postao je komandir čete, zamjenik komandanta bataljona i operativni oficir brigade. Na dužnosti operativnog oficira brigade ostao je do svoje pogibije 1944. godine.

Kao perspektivni rukovodilac upućen je u svojstvu komandira čete na oficirski kurs 1943. godine. Zbog svoje hrabrosti i drugarstva postao je omiljen među borcima i rukovodiocima bataljona »Marko Trbović« i kasnije u 13. primorsko-goranskoj udarnoj diviziji.

I danas ga se, kao dobrog borca, rukovodioca i druga, sjećaju i s poštovanjem o njemu govore njegovi ratni drugovi.

Vlastite potrebe nikada nije spominjao. Iako je bio rukovodilac, često je nosio puškomitraljez i teret borca koji se premorio. Unosio je među ljude duh vedrine i hrabrosti onda kada su bili na izmaku snaga i kada su im najviše bile potrebne. Bio je čovjek koji je mogao uspješno savladati i ono što se činilo nemogućim. Vjerovao je da ga metak ne može ubiti. Na žalost poginuo je od neprijateljskog metka 1944. godine.

Kraj sve svoje hrabrosti i snage, Sava je bio nježan, ali odlučan kada je u pitanju bilo izvršavanje zadataka. Bio je oličenje hrabrosti i drugarstva, pravi vojnik Partije. Poginuo je kao komunist, borac i partizanski rukovodilac 24. augusta 1944. godine kod Vrbovskog. Sahranjen je u Srpskim Moravicama.

Rade Radojčić

OPERATIVNI OFICIR

Aleksa Radulović poginuo je 8. maja 1945. kao operativni oficir u 1. brigadi 13. primorsko-goranske divizije. U partizan je došao kao mladić 1942. godine. U četverogodišnjem ratovanju proživio je mnoge teškoće, ranjavanja i iskušenja.

Neposredno pred rat regrutovan je ali nije služio vojsku. Nastankom tzv. NDH dobio je poziv za vojsku. Budući da su prije dolaska poziva bila hapšenja komunista i uglednijih ljudi — nastade strah i šapat: »Koju vojsku? Koga služiti? Stara Jugoslavija je pala, vojska se raspala, a okupator ima svoju vojsku«.

Jedne večeri se pojavio iz šume Sava Radojčić, stari član Partije. On je razgovarao s Manom, Dušanom i Đurom, a malo kasnije dođoše Aleksa i Mane mlađi koji su imali pozive za vojsku. Sava reče: »Ljudi, ne idite u okupatorsku vojsku, imat ćemo uskoro svoju narodnu vojsku. Okupator i NDH mogu pogubiti naše mladiće. Ja imam 2 sina i oni neće u Pavelićevu vojsku . . .«

U to vrijeme proču se da ustaše u nekim mjestima ubijaju srpski živalj. Odrasli muškarci i omladina danju su se skrivali u šumi, a noću radili i čuvali straže. Regruti se ne odazvaše na pozive. Slijedeći dan u zaseoku Kozarice dođoše 3 žandara. Kod kuće zatekoše samo nekoliko žena i djece. Šuma je iznad samih kuća i gotovo osjećaju na sebi pogled ljudi iz šume.

Žandari u strahu nešto šapuću i ne pitaju za regrute. Neka žena ponudi im mlijeko. Popiše svaki čašu mlijeka i oprezno odoše, zadovoljni što su živi i zdravi izmakli. Za nekoliko dana članovi Partije i ustanici kod sela Radojčići napa-

doše žandare. Od tada smo se gledali samo preko nišana. Članovi Partije i dalje upozoravaju narod na opasnost i rade na pripremanju ustanka.

Početkom 1942. Aleksa pristupa u Omladinski bataljon koji kasnije uđe u sastav 1. brigade. Nakon kratke obuke postade mitraljezac. Neprekidno učestvuje u borbama na području Drežnice, Primorja, Like i Gorskog kotara. Poslije nekoliko borbi postade komandir mitraljeskog voda, ali se i dalje ne odvaja od »Brede« s kojom se proslavio kao neustrašivi ratnik. »Breda« je teška preko 65 kg. U oskudici vremena, između borbi i napada, nosio je »Bredu« s postoljem od položaja do položaja. Aleksini suborci i starješine poznali su po načinu pucanja njegovu »Bredu« i bili sigurni gdje je ona da neprijatelj neće proći. Krajem 1943. godine Aleksa je već bio komandir mitraljeske čete, ali se i dalje nije odvajao od »Brede«. U težim borbama komandovao je i rukovao »Bredom«.

Poslije kapitulacije Italije njemačka vojska napadne partizanske bolnice više sela Vukelići. Na rubu šume položaje drži 2. bataljon i Aleksina mitraljeska četa. Kada su položaji već bili neodrživi — Aleksa odabire borce bombaše i iznenada napada njemačke legionare u šatorima, nanosi im velike gubitke i sa svojim borcima, pod zaštitom mraka, povlači se bez gubitaka.

Tih teških dana 1943. Aleksa se s dva voda mitraljeske čete utvrdio na rubu Tomić polja na putu za bolnicu. Slijedećeg dana Nijemci kreću na bolnicu. Aleksa ih s borcima sačekuje i iz neposredne blizine otvara vatru iz »Brede«. Nijemci se povlače, a zatim iz udaljenosti tuku topovima otkrivene položaje. Glavni cilj im je bio mjesto gdje je bila Aleksina »Breda«. Tu je Aleksa teško ranjen u kuk i desno rame. »Breda« nakratko zaćuta. Ranjena ga iznesoše s vatrene linije njegovi suborci i otpratiše u partizansku bolnicu u Gorski kotar gdje je zaliječen. S otvorenom ranom dolazi on 1944. godine u Drežnicu da posjeti starog oca, braću i sestre, a zatim odlazi u svoju jedinicu.

S 1. brigadom 13. primorsko-goranske divizije Aleksa hita u susret jedinicama NOV koje iz Dalmacije napreduju preko Gospića prema Trstu. Kreću u posljednje bojeve zauzimajući grad za gradom, pobirući slavu, radujući se slobodi. U borbi kod Gospića poginuo je operativac 2. bataljona i Aleksa je morao preuzeti njegovu dužnost. Borbe su nastavljene preko Like, Ogulina i Gorskog kotara. Na utvrđenom neprijateljskom uporištu 8. maja 1945. bila je posljednja Aleksina borba u kojoj je on smrtno pogođen. U kobnom trenutku prilazio je neprijateljskom bunkeru. Jedan njemački oficir, kamufliran na drvetu, pogodio je Aleksu u grudi. Aleksa je sahranjen uz vojne počasti na mjesnom groblju Lokve, a tužna vijest o njegovoj smrti prohujala je cijelom Drežnicom.

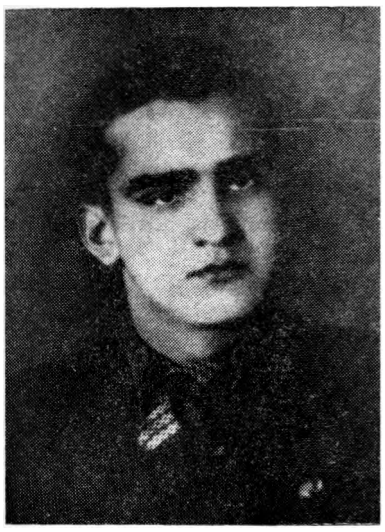
Treći dan nakon Aleksine smrti sakupilo se nekoliko njegovih suboraca koji su ostali ranjeni ili bolesni kod kuće. Otišli su u Lokve i donijeli tijelo pok. Alekse u Drežnicu.

Istog dana, uz veliku povorku Aleksinih suboraca, invalida, omladine, starijih i djece, Aleksa je sahranjen na mjesnom groblju Radojčići uz vojničke počasti.

Aleksa Radulović, proslavljeni mitraljezac, dao je svoj život za slobodu.

Đuro Radulović

KOMANDAT BATALJONA

Dmitar Radulović je rođen 1921. u selu Radlovićima. Seljačka dvanaestočlana porodica bila je izrazito siromašnog imovnog stanja. Male površine obradive zemlje nisu mogle zadovoljiti naj elementarni je potrebe za održanje golog života.

Dmitar je osnovnu školu završio s odličnim uspjehom 1933. u Drežnici. Zanat je uspješno završio 1938. u Loznici, gdje se i zaposlio kao trgovački pomoćnik. Osjetivši na svojoj koži bezočnu eksploataciju, priključuje se naprednom omladinskom revolucionarnom pokretu. Učestvuje u svim štrajkovima i drugim radničkim manifestacijama u Loznici. Zbog tih aktivnosti primljen je u SKOJ 1940. godine, a poslodavac ga otpušta s posla. Nakon toga žandari ga pod pratnjom sprovode u Drežnicu. Tako je on upoznao sve nepravde i tegobe života pod tadašnjim nenarodnim režimom. Dolaskom kući on obrađuje zemlju, ide u kiriju i povremeno radi u šumi.

Kapitulacija bivše Jugoslavije i dolazak okupatora stvorilo je kod naroda Drežnice neizvjesnu i nesigurnu situaciju. Malo je tko znao kakva će biti budućnost. Ustaško bjesnilo, odvođenje i klanje nedužnog stanovništva još više je pogoršalo tako neizvjesno i nespokojno stanje. Represalije nad nedužnim narodom bile su gore od ikakvog razbojništva u prošlosti. U tom divljanju zaklan je i njegov otac Dmitar u prvoj polovici 1941. u Ogulinu. Tako je ta brojna porodica ostala bez svoga jedinog hranioca.

Kad je ustanak podignut u Drežnici, Mićan među prvima dobrovoljno stupa u partizanski logor, koga je zajedno s ostalim drugovima i formirao. Komandir i komesar logora odmah ga određuju za kurira. Dužnost kurira obavljao je besprijekorno.

Za njega (kao i za mnoge poginule Drežničane) dugačak bi bio spisak svih borbi i akcija u kojima se dokazao kao osvjedočeni junak. Navest ću samo nekoliko u kojima se ovaj drežnički junak nesebično i hrabro borio.

Krajem decembra 1941. godine jedan vod Drežničana pratio je komandanta Veljka Kovačevića i još nekoliko drugova iz Drežnice preko Kapele do Kunića. U toj pratnji, pored ostalih, bio je i Dmitar Radulović. Zima 1941/42. u tom području bila je žestoka. Budući da su Ličani pripremali napad na Dabar, zatražili su od Veljka da i drežnički vod učestvuje u tom napadu. Borba za Dabar vođena je dva dana. Po odstupanju naših jedinica (Dabar nije zauzet) u jednom podrumu ostalo je nekoliko Drežničana. Među njima je bio i Dmitar zvani Mićan. Mitraljezac Mile Zrnić predložio je da izađu s oružjem i dignu ruke na predaju, a kada im ustaše priđu, onda će otvoriti žestoku vatru po njima. Ustaše su nasjele na taj trik. Mitraljezac Mile Zrnić sa svojim puškomitraljezom otvorio je žestoku vatru, poubijao 15 ustaša i uspješno su se probili iz

okruženja. Sjećam se da je Mile Zrnić pričao kako je Mićan bio izuzetno hrabar i da je sam ubio dvojicu ustaša.

Napad na ustaško uporište Modruša, koje je branilo oko 150 ustaša, izvršen je 13. augusta 1942. Neposredni napad na to uporište izvodio je 1. i 2. udarni bataljon. Pripreme za osvajanje ovog uporišta i proširenje slobodne teritorije vršene su pun mjesec dana. Mjesto je bilo dobro utvrđeno. Zgrade su sve od zidanog kamena, prozori i drugi otvori podešani za vatreno dejstvo, a starovjekovna gradina dominira iznad naselja u podnožju. Mićan je u to vrijeme bio već puškomitraljezac. Kako je najteže bilo zauzeti dominirajuću gradinu, njemu je njegov komandir Rajko Trbović (poginuo u toj akciji i proglašen za narodnog heroja) naredio da njega i četu štiti pri podilasku i zauzimanju gradine. Mićan je neprekidno kratkim rafalima uspješno ih štitio, iako je bio sa svih strana izložen neprijateljskoj vatri. I u ovom napadu Mićan je pokazao da je dostojan junak narodne vojske. Poslije ove borbe primljen je za člana KPJ.

Jedna od značajnijih borbi bio je i napad na ustaško uporište u Hrvatskom Blagaju na Kordunu, septembra 1943. Napad je izvodio 1. i 2. udarni bataljon i 1. proleterski bataljon Hrvatske. Borba je bila vrlo žestoka i uporna. Ustaše su, pored puščane i mitraljeske vatre, bacali neprekidno ručne bombe koje je jedan veliki broj partizana vraćao natrag i one su, umjesto na našim, eksplodirale na ustaškim položajima i nanosile im osjetne gubitke. U toj borbi Mićan je bio ničandžija na teškom mitraljezu. Mjesto je zauzeto a ustaše su imale velike gubitke. Poslije borbe Mićanu je odato priznanje na junačkom držanju.

Po zauzeću Hrvatskog Blagaja komandant grupe Viktor Bubanj (narodni heroj) dobio je naređenje da se s 1. i 2. bataljonom hitno vrati za Drežnicu, jer je neprijatelj od 20. do 28. septembra 1942. upao u Drežnicu, Jasenak i Gornji kraj s oko 40.000 vojnika. Svi objekti do temelja su spaljeni i uništena sva materijalna dobra. Bataljoni su se usiljenim maršom vraćali za Drežnicu. U mjestu Tisovcu, na putu između Jasenka i Ogulina, neopaženo su se privukli do samog puta, postavili zasjedu i otvorili paklenu vatru i neprijatelju nanijeli gubitke od oko 500 mrtvih i ranjenih. Naš hrabri Mićan svetio je, zajedno s ostalim drugovima, svoju popaljenu Drežnicu.

Iz dana u dan, iz borbe u borbu, Mićan je išao u susret najstrašnijoj IV neprijateljskoj ofanzivi. Na Veljunu naš 1. i 2. udarni bataljon sudarili su se sa zloglasnom 7. SS »Prinz Eugen« divizijom. U tom sudaru našao se i Mićan, tada već komandir odjeljenja teških mitraljeza. Naša junačka dva bataljona Vodili su neravnopravnu borbu dva dana i dvije noći, na snijegu i velikoj hladhoći, slabo odjeveni, neispavani, bez hrane i onemogućili neprijatelju da se spoji Sa svojim snagama u Bihaću. Poslije te neravnopravne borbe neprijatelj je na Veljunu ostavio oko 450 mrtvih. Međutim, za 48 sati borbe naš 1. udarni bataljon je prepolovljen. Od 300 boraca i rukovodilaca izašlo ih je samo 150 zdravih. JVlićan se nije tokom cijele borbe odvajao od svog mitraljeza.

Od februara 1943. do februara 1944. godine Mićan je neprekidno učesnik svih borbi koje je vodila njegova 14. brigada (kasnije 2. udarna brigada 13. divizije) U Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Kordunu i Lici. U tome vremenu postao je vodnik voda, komandir čete i komandant bataljona. Za komandanta 3. bataljona postavljen je oktobra 1943. i na toj dužnosti ostao sve do pogibije. Posebno treba istaći period od 5. decembra 1943. do 14. februara 1944. Taj period je 2. brigada (u kojoj je Mićan bio komandant bataljona) provela na širem sektoru Gospića. Puna tri i pol mjeseca bez prekida vodila je borbe s ustašama, četnicima, Nijemcima i legionarima. Tada je pretrpjela i velike gubitke — oko

400 poginulih i ranjenih boraca i starješina. Nakon toga brigada se vratila na teritorij Gornjeg kraja da se odmori i popuni.

Sagledavajući stanje i teškoće na terenu Gornjeg kraja i Drežnice koji su bili do temelja spaljeni, Stab 13. udarne primorsko-goranske divizije je odlučio da 2. udarnu brigadu uputi na teren Gorskog kotara (Mrkopalj, Ravna Gora, Kupjak i Skrad). Brigada je krenula 22. februara 1944. pravcem: Gornji kraj — Drežnica — Jasenak — Bijela Lasica — Matić poljana — Mrkopalj. Maršruta dugačka 50 km. Uslovi su bili izuzetno teški zbog oštre zime i dubokog snijega. Mićan je, kao i sve ostale starješine, pripremao svoj bataljon za izvršenje ovog teškog zadatka. Bio je svjestan s kakvim rizikom vodi borce preko dijela podmukle Velike Kapele. Pripremio je skije, krplje i saonice s kojim su snabdjeveni najjači i najvještiji borci kako bi pritekli u pomoć iznemoglim. Najjače je određivao na čelo kolone da prte snijeg i olakšaju kretanje iznemoglim. Odredio je smjene za nošenje teškog naoružanja. I pored svih preduzetih mjera, ne samo u Mićanovom bataljonu već u cijeloj brigadi, surovi snježni uslovi od Bijele Lasice do Matić poljane iscrpili su već iscrpljene borce. Počele su i masovne halucinacije. Borci su počeli oponašati ono što im je u datom trenutku bilo najpotrebnije. Neki su zauvijek ostali u položaju kako lože vatru, drugi kako jedu. U tako teškim uslovima Mićan je cijelim putem išao od čela do začelja kolone svoga bataljona i hrabrio borce, prtio snijeg, te nosio na leđima pojedine iznemogle borce. Neprekidno je organizirao jače i snažnije borce da pomognu iznemoglim. O tome Đuro Zrnić — Durika kaže: »Mićanu je rijetko tko bio ravan u borbi. I za vrijeme spašavanja svojih boraca od smrzavanja nitko od nas u bataljonu nije mu bio ravan, iako smo mi gorštaci najviše učinili da tragedija bude što manja. To zato što smo se mi bolje snalazili u teškim zimskim uslovima.« Rezultat je bio ravan tragediji. Smrzlo se 14, promrzlo 52 borca, a više od 100 teško je oboljelo od želučanih, crijevnih i bronhijalnih oboljenja. Po naporima i strahotama koje je brigada pretrpjela ovaj marš može se izjednačiti s legendarnim igmanskim maršem 1. proleterske brigade. I ovaj izuzetno teški zadatak Mićan je uspješno izvršio. Zapravo, kažu očevici, veća tragedija je izbjegnuta samo zato što je Mićan izvršio temeljite pripreme prije marša i što je za vrijeme marša osigurao spašavanje i nošenje iznemoglih boraca i starješina.

Posljednji njegov podvig bio je kod Sušice blizu Ravne Gore, gdje je poginuo na čelu svog bataljona. Neprijatelj je u Gorskom kotaru poduzeo operaciju radi uništenja 13. udarne primorsko-goranske divizije. Operacija je trajala od 11. do 23. oktobra 1944. godine. Napad je izvodila 392. legionarska divizija i 33. ustaška bojna. U neprekidnim danonoćnim žestokim borbama položaji oko Senjskog prelazili su nekoliko puta iz ruke u ruke. Mićan je sa svojim 3. bataljonom držao pravac Senjsko — Ravna Gora punih sedam dana. Zadnjeg dana ove operacije (22. oktobra 1944) naš junak i komandant Dmitar Radulović teško je ranjen kod Sušice, da bi nakon par sati podlegao teškim ranama. Tako je završio život još jedan drežnički junak i revolucionar.

Njegov smisao života je bio: živjeti snažno, makar i kratko, proživjeti svoj vijek sa smislom. U tim teškim danima vojevanja pročuo se kao neustrašivi borac i rukovodilac. Bio je oličenje svega najljepšega što može i treba da ima partizan — narodni vojnik.

Gojko Maravić

PROLETER I NEUSTRAŠIVI BORAC

Gnjatija Radulović rođen je 1918. godine. Otac Pante i majka Marija već su imali tri sina. Rastao je on kao i svako drugo dijete a izgledalo je da se takmiči sa svojom starijom braćom i želi da ih stigne u stasanju. Raste on a čeliči ga surova klima i podneblje Velike Kapele. Bez obzira na skromne, gotovo teške uslove života u svakom pogledu, on je izgleda bio imun na dječje i druge bolesti. Njegova starija braća ne sjećaju se da je od bilo čega bolovao. Završio je osnovnu školu, čuvao stoku, ponešto radio i pomagao roditeljima u obradi posne i kamenite zemlje, da bi se kasnije uključio u šumske poslove i sa starijom braćom učestvovao u izdržavanju dosta brojne porodice.

Kapitulaciju bivše jugoslavenske vojske doživio je na Jelenju u mitraljeskoj četi 13. bataljona 2. planinskog puka. Kao i drugi njegovi zemljaci vraća se preko Mrkoplja u svoju voljenu Drežnicu. Od kapitulacije Jugoslavije pa do dizanja ustanka bio je u svom selu Breznom, nastojeći da ne dođe na oko ustašama. Uspio se sačuvati i dočekati dan oružane borbe i početak revolucije. Sve što je spadalo u partizansku etiku, moralno i političko ponašanje, on je s lakoćom prihvatao i usvajao. Ni po čemu on nije odskakao od drugih, ali u pogledu discipline i izvršavanja određenih zadataka uvijek je bio među prvima.

Prve veće akcije na Brezama, Jasenku, Gomirju, Ogulinskom Hreljinu i druge kod njega su učvrstile hrabrost, vještinu u ratovanju i pouzdanje u sebe, svoje oružje i drugove s kojima je otpočeo ratni pohod ka pobjedi. Već u prvim danima ustanka bilo je očigledno da će Gnjatija biti realan i razborit ratnik. I nije slučajno da se on s velikom vještinom upuštao u borbu i s lakoćom pobjeđivao strah i neprijatelja koji mu se suprotstavljao.

Bio je nišandžija na teškom mitraljezu s kojim je znalački vladao i poznavao njegove karakteristike do detalja.

O Gnjatijinim moralnim, ideološko-političkim, karakternim, borbenim i drugim osobinama, između ostalog, napisao je narodni heroj general-potpukovnik Bogdan Mamula: »Bio je srednjeg rasta, širokih pleća, kršan i snažan momak dopadljivog izgleda i živih pokreta. Vrlo vesele naravi, pomalo i šeret, uvijek spreman za šalu i pjesmu pa i u najtežim ratnim okolnostima. Ove njegove lične osobine naročito su pozitivno utjecale na jedinicu za vrijeme dugih i teških marševa ili poslije žestokih borbi u kojima bismo imali gubitaka. Gnjatija i njemu slični pojedinci znali su svojim držanjem i djelovanjem izmijenit raspoloženje partizana. Zaorila bi se pjesma i zaigralo kolo. Bio je vrlo omiljen među borcima i omladinom mjesta gdje bi se kretala njegova borbena jedinica«.

Marta mjeseca 1942. godine dobrovoljno se javio u proletere i postao borac Primorsko-goranske proleterske čete, formirane 7. IV 1942. godine u Drežnici od dobrovoljaca Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.

Stupanjem u ovu četu Gnjatija potvrđuje svoju odlučnost da se bori u bilo kom kraju zemlje, daleko od svog užeg zavičaja, pod crvenom proleterskom zastavom. S ovom četom u toku aprila učestvuje u borbama za Jezerane i u napadu na talijansku kolonu u Brinjskom klancu. Zatim s ovom svojom četom otišao je u sastav 1. proleterskog bataljona Hrvatske, formiranom 7. maja 1942. u Titovoj Korenici, nastavljajući borbu u proleterskim jedinicama sve do pogibije u proljeće 1943. na Zumberku. Bio je učesnik mnogih žestokih borbi na

dugom borbenom putu ovih slavnih proleterskih jedinica: od sjeverne Dalmacije preko Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Korduna do Slavonije.

Bio je poznat po hrabrosti i po tome je spadao u onu grupu ratnika koji su to bili i u najtežim uslovima a da sami nisu nikada to voljeli da ističu. U tom pogledu bio je vrlo skroman i to smatrao svojom obavezom kao borac NOR-a. Za vrijeme žestokih i višednevnih ofanzivnih dejstava neprijatelja, kakvi su često bili na Zumberku, pravac koji bi zatvarao Gnjatija svojom desetinom i kasnije vodom bio je sigurno branjen i s te strane nije moglo doći do iznenađenja. Iako hrabar i sposoban starješina, nerado se prihvatao nekog višeg položaja. Obično bi govorio da ima za to sposobnijih od njega i da je on »rođen za odjeljenje«. Kao komunista bio je beskompromisan u borbi protiv slabost i propusta. On nije prezao pred opasnosti koju rat nosi sa sobom. Svjesno se za odjeljenje«. Kao komunista bio je beskompromisan u borbi protiv slabosti nije doživio pobjedu. Nošen vihorom revolucije vjerno je slijedio postavljeni cilj i program KPJ svim svojim bićem, a KPJ u njemu je našla dosljednog, sposobnog i odanog borca.

Miloš Ivošević

KOMANDANT PROLETERSKOG BATALJONA

Ilija Radulović poginuo je u svojoj 22. godini. Svima koji su ga znali ostat će u srcu njegov divan lik omladinca, neustrašivog borca, komandira i komandanta proletera. Pao je za naše danas i ljepše sutra.

Rođen je 18. marta 1923. godine u selu Beici u vrlo siromašnoj porodici. Osnovnu školu završio je u Drežnici. Po završetku osnovne škole zapošljava se na pilani i povremeno ide na radove u šumu kao drvosječa.

Stasao je u snažnog mladića, pravog atletu. Bio je vrlo lijep i vrlo skladno građen. Njegova pojava privlačila je pažnju.

Ilija je u svojoj osamnaestoj godini dočekao kapitulaciju bivše Jugoslavije. Prisustvom okupatora stvorena je velika neizvjesnost. Vrše se represalije nad nedužnim narodom i čuju samo riječi: poginuo, bačen u jamu, zaklan, nestao itd. Strah se svakog dana sve više povećavao. Sve ove nevolje pritiskivale su kao mora i mladog Iliju.

Partijska organizacija u Drežnici savjetovala je ljudima da se sklanjaju u šume, da ne spavaju kod kuće, da sakriju oružje, municiju, bombe i drugu vojničku opremu i da se po selima postavljaju straže i osmatrači, kako bi na vrijeme obavijestili narod o nailasku ustaša. Napadom Njemačke na SSSR i ulaskom SSSR-a u rat povraćeno je povjerenje naroda u svoje snage i snagu moć-

noga SSSR-a. Od sada se još organiziranije vrše sveobuhvatne pripreme za oružani ustanak naroda Drežnice.

U prvim danima oružanog ustanka Ilija dolazi u partizanski logor i ostaje narodni vojnik sve do 5. aprila 1945. Januara 1942. postao je član SKOJ-a, a oktobra iste godine član KPJ. U toku NOB-e tri puta je ranjen. Odlikovan je s dva ordena za hrabrost. Bio je omiljen među borcima i starješinama. Poginuo je u selu Babska na sremskom frontu kao komandant 1. bataljona 13. proleterske udarne brigade »Rade Končar«.

U revolucionarnom pohodu kao borac, desetar, vodnik voda, zamjenik komandira čete, komandir čete, zamjenik komandanta bataljona i komandant bataljona prošao je veliki borbeni put kroz: Drežnicu, Brinjski kraj, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Zumberak, Belu krajinu (SR Sloveniju), Pokupsko, Kordun, Liku, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Sandžak, Srbiju i Srem, učestvujući neprekidno u svim okršajima koje je teško izbrojiti. U svim tim okršajima za četiri godine i dva mjeseca pokazao je osvjedočeno junaštvo. Svakodnevne žestoke borbe s višestruko nadmoćnim neprijateljem nije bilo lako izdržati. Dugačak bi bio spisak svih akcija i okršaja u kojima je Ilija učestvovao i junački se borio ne žaleći ni svoj mladi život.

Prvo vatreno krštenje imao je 27. 9. 1941. kad mu drežnički i primorski partizani sačekali talijanski kamion u zasjedi na relaciji Novi Vinodolski — Jasenak. Ilija je među prvima dotrčao do kamiona i učestvovao u razoružavanju Talijana.

Poslije tog prvog vatrenog krštenja učestvuje od 3. 10. 1941. u borbi s talijanskom motorizovanom kolonom na Mekuši.

Ilija učestvuje i u borbi za ustaško uporište Begovo Razdolje. U uporištu je bilo oko 30 ustaša. Napad je izveden u pola noći i tek drugi dan je slomljen otpor ustaša. Nakon završetka borbe komandir čete Vukelić Dmitar pohvalio je Iliju za hrabro držanje u borbi.

U napadu na četničko uporište u Gomirju 27. 7. 1942. Ilija je znatno pridonio. Tada već kao puškomitraljezac znalački je štitio bombaše pri napadu na pojedine utvrđene objekte. Poslije završne borbe borci su prepričavali da je Ilija sam ubio 4 četnika.

Značajan napad bio je i 13. 8. 1942. na ustaško uporište Modruš. U tom uporištu posebno se isticala stara gradina. Napad je otpočeo odmah poslije pola noći. Budući da dva noćna napada nisu uspjela, poduzet je i treći uz upotrebu boca sa zapaljivom smjesom. Za taj treći napad prijavio se dobrovoljno kao bombaš Ilija. On je s još nekoliko drugova uspio da se privuče do zgrade pošte i kroz otvor ubacio boce sa zapaljivom smjesom i tako omogućio osvajanje objekta. I u ovome napadu hrabrost Ilijina je zadivila sve prisutne.

U to vrijeme na teritoriji Hrvatskog primorja i Gorskog kotara izvodio je borbene akcije 1. proleterski bataljon Hrvatske. Ilija je kao dobrovoljac u njegov sastav ušao augusta 1942. Od toga vremena pa sve do njegove pogibije 5 aprila 1945. neprekidno je u 1. proleterskom bataljonu koji je 7. novembra 1942. prerastao u 13. proletersku udarnu brigadu »Rade Končar«. Za to cijelo vrijeme učesnik je svih akcija koje je ova proslavljena jedinica izvodila na teritoriju Zumberka, Bele krajine (SR Slovenije), Pokupskog, Korduna, Like, Bosne i Hercegovine, Cne Gore, Srbije i Srema. Ilija se u svim akcijama isticao hrabrošću i snalažljivošću. Posebno se istakao u borbama za Sv. Jelenu, Sv. Nedelju, Suhor i Krašić.

Novembra 1943. godine 13. brigada je izvršila marš od Zumberka, preko

Korduna, Like i Bosanske krajine, u dužini oko 600 km, i kod Livna ušla u sastav 1. proleterske divizije. Iako po kiši, snijegu, gladni, bosi, smrtno umorni i neispavani, svi su borci marš uspješno podnijeli. Od tog vremena pa dalje Ilija se bori na teritoriji Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka, Srbije i Srijema.

Za njega njegovi ratni drugovi, pukovnici Branko Vurdelja, Jure Kezala i Slavko Dražić, kažu: »Odmah po dolasku u 1. proleterski bataljon isticao se drugarstvom, požrtvovanjem, upornošću, hrabrošću i borbenošću.

U borbi za Netretić 28. i 29. septembra 1942, nakon blokade garnizona, upao je s grupom boraca u ustaško-domobransku kasarnu i zarobio 23 ustaša i domobrana i omogućio da se kasarna zapali. To je izazvalo opću paniku kod ustaša i domobrana.

Istakao se kao vrlo hrabar i u borbama kroz Vivodinu. Od 7. do 10. oktobra za vrijeme neprijateljske ofanzive na Zumberku, Ilija se posebno isticao u svim borbama i jurišima, naročito na položajima kod sela Kokoti, Kodrići i Dvorište gdje je i ranjen.

U borbama za oslobođenje Krašića (1. januara 1943) uništena je cijela 13. ustaška bojna. Ilija se kao komandir desetine naročito istakao, posebno u borbama za novo i staro groblje gdje su vođene žestoke borbe i izvođeni neprekidni juriši a položaji nekoliko puta prelazili iz ruku u ruke.

Zbog pokazane velike lične hrabrosti postavljen je 4. jula 1943. za komandira voda u 3. četi 2. proleterskog bataljona, a tri mjeseca kasnije za komandira 3. čete, da bi 2. novembra 1944. bio postavljen za zamjenika komandanta 1. proleterskog bataljona i neposredno pred pogibiju, početkom aprila 1945. godine, za komandanta 1. proleterskog bataljona.

U mnogim borbama na teritoriji Bosne i Hercegovine, dijela Crne Gore, Sandžaka, Srbije i Srijema Ilija se pokazao kao osvjedočeni i neustrašiv borac — proleter i rukovodilac proslavljene 13. proleterske udarne brigade »Rade Končar«. Posebno se istakao u borbama za vrijeme 6. i 7. neprijateljske ofanzive kod Bugojna, Mrkonjić-Grada, Travnika, Tešnja, Skender Vakufa i drugih mjesta gdje je brigada vodila borbe.

Treba posebno izdvojiti uporna borbena dejstva Ilijine čete i njega kao komandira za položaje Lisina kod Drvara, kojim pravcem je neprijatelj uporno nastojao da prodre u Drvar i omogući uspješna dejstva desantu koji je bačen 25. maja 1944. na Drvar. Tri dana i tri noći Ilija se sa svojom četom natčovječanskim naporima uspješno rvao s neuporedivo nadmoćnijim neprijateljem, koji je po svaku cijenu težio da prodre u Drvar. Položaji su neprekidno prelazili iz ruku u ruke. Ilija se junački borio i u borbama za oslobođenje Vreoca, La, zarevca, Lajkovca, Beograda i Zemuna.

Moglo bi se mnogo govoriti i pisati o primjernom držanju i hrabrosti druga Ilije Radulovića. Mislimo da je dovoljno da se kaže da je bio težak put ratnika 1. proleterskog udarnog bataljona Hrvatske i 13. proleterske udarne brigade »Rade Končar« od žumberačkih planina, preko Korduna, Like, Bosne i Hercegovine, dijela Crne Gore, Sandžaka, Srbije, Beograda, Zemuna do Srijema. Taj put prešao je i drug Ilija Radulović.

Neprijateljski metak ga je pogodio 5. aprila 1945. godine pravo među oči u selu Bobska na sremskom frontu. Tako se ugasio još jedan život toga divnoga ratnog druga, proletera i partizanskog rukovodioca. Ostat će u vječnoj uspomeni svima nama njegovim ratnim drugovima«. Eto, tako se oni sjećaju svoga Ilije Radulovića, komandanta 1. proleterskog bataljona 13. proleterske udarne

brigade »Rade Končar«. Taj drežnički omladinac oličenje je čestitosti i odanosti kao svi pravi junaci. On nikada nije govorio o sebi, nije pričao o svojim podvizima.

Bio je mladić sa svim ljudskim strastima i manama, ali mladić koji je imao jednu posebnu osobinu: sposobnost i smjelost na odricanje i žrtvu za svoje uvjerenje, za svoj ideal, za život pun sadržine, smisla i ljepote. Imao je snažno osjećanje časti i ponosa. Njemu nije ništa bilo teško. Izdržavao je sve ono što je morao da izdrži kao borac i revolucionar naše Partije. Njegova vjera u pobjedu nikada se nije umanjila a ni spremnost za akciju oslabila.

Ilija se s pohoda nije vratio. Pao je na putu strmom i kamenitom kojim je išao k pobjedi. Tužno je i radosno u isti mah misliti o njemu. Tužno je što ga više njegova porodica, njegovi drugovi i narod Drežnice nikada neće čuti ni vidjeti, a radosno zbog saznanja da revolucija za koju je on živio i umro nije bila neka lažna svjetlost koja ga je namamila u preranu smrt, već živi plamen koji je sigurno vodio pobjedi. Njegova odricanja i pogibija dobili su svoj duboki smisao i opravdanje. Otuda se s tugom miješa i radost. Na njegovom pogrebu govorio je komesar brigade. Govorio je zastajkujući, teško nalazeći riječi. Glas mu je podrhtavao kao pred plač, jer je bio potresen pogibijom Ilije Radulovića, proslavljenog komandanta proletera. Ilija je bio jedan od onih sjajnih mladića iz naroda koga je naša Partija digla i vaspitala za rukovodioca naše revolucije.

Gojko Maravić

KOMANDIR PROLETERSKE CETE

Marko Radulović među prvima je 1941. godine otišao u partizane u 21. godini života. Za njim, koji dan kasnije, došao je i njegov mlađi brat Mića. O ratu i svim nedaćama koje ga prate nisu imali pojma. Ali, trebalo je uzeti oružje i uz pomoć njega dati otpor. U šumi je trebalo potražiti spasa. Preživjeti zlu sudbinu može se jedino borbom i otporom, govorili su neki ljudi u Markovom selu Breznom. Bili su to komunisti, organizatori ustanka. Za opstanak i samopouzdanje nije bilo alternative pa je onda bolje umrijeti u odbrani slobode, sebe i svoga naroda. Tako je Marko i shvatio zakletvu koju je položio dolaskom u partizane.

U breznarskom partizanskom logoru interesirao se i često postavljao pitanja kako se u borbama upotrebljavaju puškomitraljezi i koje su njihove borbene osobine. Interesirao se i za ručne bombe. S karabinom koji je posjedovao družio se povazdan i u njemu vidio i svog budućeg spasioca. Nastojao je da se što prije izravna sa svima koji su služili bivšu jugoslavensku vojsku.

r

U oružanoj akciji na žandare na Žnjidavcu, oktobra 1941. godine, među pet boraca nalazio se i Marko Radulović. Učesnik je i uništenja talijanske auto--kolone na križanju puteva: Jasenak — Novi Vinodolski — Drežnica. Napadao je i talijansku posadu u Brezama i domobransku kolonu u Ponikvama. Učesnik je svih borbi koje je vodio breznarski partizanski logor, a kasnije njegova 2. četa 2. udarnog bataljona. Iz akcije u akciju on stiče potrebno ratno iskustvo.

U partizane je došao bez ikakve predstave o vojničkom životu, posebno o ratu. On je bio svjestan tog nedostatka. Da bi postao puškomitraljezac ili komandir odjeljenja, morao se toliko puta dokazati i sticati potrebno povjerenje kod drugova.

I upravo u tim prvim akcijama Marko savladava tremu i strah i ponaša se kao i ostali već iskusni borci. To vatreno krštenje učvršćivalo je u njemu samopouzdanje. Kao i svi mladi on je bio optimista, vedrog raspoloženja i pun sreće i zadovoljstva što je postao partizan, ratnik u službi svog naroda.

U napadu na domobransku posadu u Jasenku, januara 1942. godine, Marko učestvuje s grupom skijaša. I ovom prilikom on spada u red hrabrijih. U napadu na domobransku posadu u selu Turkovićima bio je u grupi bombaša. Ovakav zadatak povjeravao se u ratu najhrabrijim. U napadu na domobransko-žandarmerijsko uporište u Modruši zapaljivim benzinskim flašama palio je zgrade koje su bile zaposjednute od neprijatelja. Na sličan način zauzeto je ustaško uporište Hrvatski Blagaj na Kordunu. U napadu na talijansku kolonu u Tisovcu Marko je s drugovima uspio da zarobi neprijateljsku bateriju. Treba zapisati da je on u 1942. godini učesnik svih akcija koje je izvodio bataljon »Marka Trbovića« i kasnije 2. udarni bataljon.

Doživio je IV neprijateljsku ofanzivu i u njoj učestvovao od Veljuna do Prijeboja, Korenice, Pećana, Ljubova, Crne Vlasti i Sinca. Na tom borbenom putu nalazio se u raznim ulogama.

Poginuo je u aprilu 1944. između Znjidovca i Bjelskog kada je kao komandir čete s dva partizana vršio izviđanje i sprečavao Nijemce i ustaše da prodru na slobodni teritorij. Nakon par dana pronađen je mrtav, a sudbina njegovih pratilaca ostala je nerazjašnjena. Njegova pogibija nije nikada rasvijetljena. U najljepšoj mladosti prestalo je da kuca srce hrabrog komandira čete Marka Radulovića. Početkom 1944. godine i njegov brat Mića poginuo je kod Travnika kao zamjenik komandanta bataljona u 13. proleterskoj brigadi »Rade Končar«.

Od saznanja o pogibiji Lazinih sinova pa do današnjih dana drugovi iz breznarskog partizanskog logora ne zaboravljaju ove čestite omladince, hrabre sinove Drežnice koji su i suviše rano sebe ugradili u današnju slobodnu socijalističku Jugoslaviju.

Miloš Ivošević

ZAMJENIK KOMANDANTA PROLETERSKOG BATALJONA

Pokušavajući da poslije tolikih godina opišem ovog ratnika i primjernog komunistu, osjećam svoju nemoć i siromaštvo u izrazu. Mića Radulović je bio bolji nego što se to može zaključiti iz ovoga kratkog opisa. Imali smo Miću i mnogo velikih junaka, divnih ličnosti palih u revoluciji, ali sada nemamo »ljudi od pera« koji bi ih vjerno opisali.

Mića Radulović rođen je 1922. godine u dosta brojnoj i siromašnoj seljačkoj porodici. Rastao je i učio školu kao i sva druga djeca njegove generacije. Po završenoj osnovnoj školi bio je jednovremeno pastir, kirijaš, šumski radnik-drvosječa i u seljačkim poslovima pomagao svojim roditeljima. Taj dosta grub i monoton dječački život pratio ga je i kasnije u periodu njegova fizičkog i psihološkog sazrijevanja. Tek u devetnaestoj godini njegov način života se iz osnova mijenja.

Kapitulacija Jugoslavije, hapšenja, strijeljanja, progonjenja, pokolj, panika, strah i neizvjesnost, sve je to opsjedalo Miću kao i ostale njegove sugrađane. Bilo je očigledno da je ljudski život postao bezvrijedan i nije bilo nikakvog izgleda da se može preživjeti. Svaki naredni dan je vječnost. Sa svih strana dopirale su vijesti o ustaškim zvjerstvima nad nevinim stanovništvom. Mićino selo Brezno među prvima osjetilo je miris krvi i oštricu kame koja se često upotrebljavala nad iznemoglom čeljadi i novorođenčadima.

Za vrijeme ustaničkih dana 1941. godine njegov stariji brat Marko i on odlaze među prvima u partizanski logor. Mlađ, za rat vojnički neobučen, osjećao se pred starijima manje vrijedan. Postao je borac breznarskog partizanskog logora a kasnije 2. čete bataljona »Marko Trbović«. Malo-pomalo on je u sebe sticao povjerenje i svoja ponašanja podešavao načinu života pod partizanskom kapom i zvijezdom petokrakom. Učio je sve ispočetka: opis puške, sklapanje i rasklapanje, nišanjenje, gađanje, dužnosti na straži i patroli i mnogo drugih »sitnica« iz pravila o vojnoj disciplini i ponašanju vojnika u toku borbe. Sve je to njemu polazilo za rukom. Htio je da što više sazna o vojevanju. Već u prvim akcijama između njega i iskusnijih nije bilo nikakve razlike. Mića se ističe posebnom hrabrošću i vještinom u prvim akcijama i u prvom njegovom vatrenom krštenju. Svojim cjelokupnim djelovanjem opredjeljuje se za ciljeve NOP-a i politiku KPJ. Postaje član SKOJ-a i formira se kao komunista. Do odlaska u proletere on je stekao dovoljno političkog i vojničkog iskustva i pravilno shvatio partizansku taktiku i način partizanske borbe s daleko nadmoćnijim neprijateljem.

Kada se marta 1942. godine pristupilo izboru dobrovoljaca za proletere, on se javlja među prvima. Formiranjem Primorsko-goranske proleterske čete, 7. IV 1942. godine u Drežnici, Mića postaje pripadnik ove elitne jedinice. Još u toku aprila ova četa vodi nekoliko žestokih borbi, kao: napad na ustašku po-

sadu u Jezeranama i napad na talijansku kolonu u Brinjskom klancu. U ovim borbama Mića se ističe hrabrošću i vještinom iskusnog ratnika-proletera.

Mića je jedan od četrdeset pet boraca Primorsko-goranske proleterske čete koja zajedno sa ličko-dalmatinskom i kordunaškom četom ulazi u sastav 1. proleterskog bataljona Hrvatske, formiranog 7. maja 1942. godine u Titovoj Korenici. Tako on nastavlja svoj ratni put u 1. proleterskom bataljonu, a kasnije u 13. proleterskoj brigadi »Rade Končar«. Mića je od samog početka spadao u red onih prekaljenih boraca-proletera koji su bili spremni, bez obzira na vanredno duge marševe i česte žestoke borbe, da ostanu do kraja vezani za proletere i da ni jednog trenutka ne pomisle na povratak u jedinicu iz kojih su došli. S ovim slavnim proleterskim jedinicama Mića učestvuje u mnogim borbenim okršajima od sjeverne Dalmacije, preko Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, Korduna, Zumberka, Slovenije do Bosne, gdje 13. proleterska brigada ulazi u sastav 1. proletrske divizije. S proleterima na dugom ratnom putu, kroz borbe i naporne marševe, Mića je od borca stasao u vrlo hrabrog, vještog i voljenog starješinu — zamjenika komandanta bataljona. U ratnim dokumentima ovih proleterskih jedinica može se, među onim pojedincima koji su za posebnu hrabrost i uspjeh u borbi pohvaljeni od strane komande brigade, često naići na njegovo ime. Evo nekoliko primjera njegovih podviga za koje je pohvaljen — U borbi s Talijanima na Vršiću u Gorskom kotaru, za oslobođenje Krašića na Žumberku, za uspjeh u borbi kod Sent Ruperta u Sloveniji, posebno za ispoljenu hrabrost i vještinu u rukovođenju jedinicom u borbama s Nijemcima kod Travnika u Bosni početkom 1944. godine. U ovoj borbi Mića gine i tako se završava njegov ratni put. Djelo za koje je život dao nastavljaju njegovi ratni drugovi i hiljade boraca do konačnog oslobođenja naše zemlje. Mića kao ratnik, komunista, i divan drug ostao je u nezaboravnim sjećanjima njegovih preživjelih ratnih drugova. Bio je mirne naravi, blagog, rekao bih djevojačkog toplog pogleda i ljepote, nenametljiv i skroman. Tako i sada, prilikom susreta pripadnika proleterskih jedinica u kojima se Mića borio, uvijek se sjetimo tog divnog mladića i hrabrog borca naše revolucije.

Kroz Mićin svijetao lik mogu se vaspitati i učiti mladi naraštaji kako treba voljeti svoju domovinu i kako se treba boriti za njenu slobodu i nezavisnost. Mićina pogibija bila je veliki gubitak za KPJ, za proletere, za drugove iz breznarskog partizanskog logora, za komšije a, razumije se, posebno za njegove roditelje, braću i sestre. On je bio uzoran proleter, vojnik Partije i revolucije. Sve je dao za pobjedu revolucije pa i ono najdraže što je imao — svoj mladi život. Bez kolebanja opredijelio se za najteže u bespoštednoj borbi s fašističkim hordama i izdajicama svog naroda. Uspomene i sjećanja na Miću izraz su iskrenog i dubokog poštovanja prema njemu i njegovim zaslugama u toku tri godine revolucije kojoj je čestito služio.

Bogdan Mamula

PAO JE U BORBI NA CELU RUSKE ČETE

Kada se s ličke strane dolazi u Drežnicu, nailazi se na selo Lokvu u kojem je 16. aprila 1914. godine rođen Mile Radulović kao četvrto dijete desetoročlane siromašne seljačke porodice Mile i Anice. Osnovnu školu završio je u Drežnici pješačeći svakodnevno jedanaest kilometara. Školska obaveza bila je teška zbog pješačenja. Naime nastava je bila šest dana i nedjeljom obavezan odlazak u crkvu, a to znači 270 dana pješačenja u jednoj školskoj godini. Zaista, težak napor za djecu između 7 i 11 godina. Tako je išao u školu Mile, a i sva djeca iz Lokve i prije i poslije njega sve do 1929. godine kada je otvorena škola u Nikolićima. Poslije završetka osnovne škole pomagao je roditeljima u poljoprivrednim radovima. Kao i ostala djeca u selu, najviše je čuvao stoku. Taj posao mnoga djeca obavljala su već i u vrijeme svog osnovnog četverogodišnjeg školovanja. Već kao dvanaestogodišnji dečkić Mile je, zajedno sa starijom braćom, pomagao ocu u kiriji.

U periodu od 1930. do 1934. godine odlazio je na radove u Srbiju i Bosnu. Radio je kod raznih preduzetnika, a jedno vrijeme i kod »Šipada«. Mile je imao svega 16 godina kad je pošao na najteže fizičke poslove. Dugarski posao radio se po gruapama od 5 do 8 radnika. U svakoj grupi postojalo je radno mjesto kuhara i to je obično radio neki dječak. Osim kuhanja on je imao i drugih poslova, na primjer, donosio je duge na mjesto gdje su se stavljale u vitlove. Tako je počeo i Mile.

Na odsluženje kadrovskog roka Mile je otišao 1935. godine. Služio je u I planinskom puku u Škofja Loki. Kad se vratio iz vojske, opet je radio u šumi najteže fizičke poslove. Pred rat pozvan je kao rezervista u vojsku. Kapitulacija stare Jugoslavije zatekla ga je u Gerovu u II planinskom puku. Kao patriotu i odvažnog mladića teško ga je pogodila predaja njegovog puka bez ikakve borbe. Izbjegao je zarobljavanje i vratio se kući.

Ubrzo su nastupili teški dani. Već u maju 1941. počeo je ustaški teror nad stanovništvom Drežnice. Pavelićevi oružnici (žandari) patrolirali su po selima tražeći oružje i vojničku opremu. Batinali su žene i starije ljude. Mlađi su se sklanjali. U to vrijeme Mile je dobro pazio da im nigdje ne dođe na oko.

U julu 1941. u Drežnicu je došao sekretar Okružnog komiteta KPH za Karlovac Ivo Marinković. Održao je sastanak sa članovima Partije i upoznao ih je s odlukama CK KPJ i CK KPH o podizanju oružanog ustanka. Odmah poslije dolaska španskih boraca Ive Vejvode, Veljka Kovačevića i Antona Ruseka u Drežnici su se počeli formirati prvi manji partizanski odredi koji su se zvali logori, zato što su bili smješteni u barakama u šumi. Jedan od njih bio je na terenu sela Zrnići, Corti, Nikolići, Lokva i Papeži, a bio je smješten u Pučini iza Čortove Grede. Osnovan je u nedjelju, 28. septmbra 1941. tj. nešto kasnije nego ostali drežnički logori. Tog dana bilo je sunčano i toplo. U ranim popo-

dnevnim časovima iza Čortove Grede okupili su se svi muškarci iz spomenutih sela, iako se tada na udaljenosti od pet kilometara nalazila talijanska posada u centru Drežnice. Ispred barake koja je tu napravljena par dana ranije, postrojili su se mladići pod komandom Mićana Zrnića i položili partizansku zakletvu. Među tim prvim dobrovoljcima bio je i Mile Radulović.

Mile je bio omiljen i cijenjen mladić ne samo u svom selu već i široj okolini. Ugled mu je još više porastao zbog njegove velike aktivnosti u svim pripremama oko osnivanja logora.

Kad je postao partizan, imao je 27 godina, a njegovi drugovi u logoru bili su znatno mlađi. Oni su cijenili njegovo iskustvo i vojničko znanje, naročito njegovo ozbiljno i hladnokrvno prilaženje svim borbenim zadacima. Tada dvadesetogodišnji partizan Rade Zrnić sjeća ga se iz prvih dana ustanka ovim riječima: »U težim situacijama znao je manje iskusnim borcima poslati blagi osmijeh, stegnuti ramenima i namignuti, a to je značilo: prikupi svu snagu i iskoristi je u datom okršaju. Svojim stavom i držanjem volio je oponašati junake iz oktobarske revolucije pa je često spominjao Sovjetski Savez kao uzdanicu koja nam pomaže u borbi protiv fašizma«.

Već u prvim borbenim akcijama u kojima je učestvovao Milić je pokazao veliku hrabrost. Učestvovao je 2. oktobra 1941. u paljenju pilane Jose Rupčića u Zagorju kraj Ogulina. Straža koja je čuvala pilanu bila je toliko iznenađena da nije uspjela da pruži bilo kakav otpor. Partizani su pokupili nešto oružja koje su tu pronašli, a i sve druge korisne stvari, kao na primjer remenje iz pilane koje se kasnije upotrebljavalo kao donovi za cipele. Zapaljena je pilana i skladište rezane građe. To je predstavljalo uspjeh, jer je sva ta građa bila namijenjena talijanskom okupatoru.

U jesen 1941. Milić je vrlo često odlazio u zasjede na Kapelu. U neposrednoj blizini Jezerana, kod sela Razvale, učestvovao je u akciji rušenja telegrafskih stubova.

Jedna grupa drežničkih partizana, u kojoj je bio i Mile, učestvovala je prvih dana januara 1942. u napadu na ustašku posadu u Dabru, u Lici. Zajedno s njima u toj akciji bili su i borci iz Dabra, Klipa, Kunića i Škara. Poginulo je šest partizana, a jedan od njih bio je Ivica Sertić iz sela Jojića kraj Drežnice.

Počele su i akcije većih razmjera u kojima je također učestvovao Mile Radulović. Tako je 21. januara 1942. oslobođen Jasenak gdje se nalazila oružničko-domobranska posada. Napad su izvršile jedinice bataljona »Marko Trbović«. Poslije kraće borbe posada se predala. Zarobljeno je oružje i druge vojne opreme za 72 nova borca.

Mile se pokazao hrabar i 21. februara 1942. prilikom napada na vodovod u Maljkovcu.

Bio je i u borbi sa četnicima 11. juna 1942. u Drenovom Klancu kod Brloga.

Kad je formiran I udarni bataljon, Milić je ušao u njegovu I četu gdje je kao iskusan borac postavljen za komandira voda minera. Komandir čete postao je

1943. godine, a zatim operativni oficir II udarnog bataljona I brigade XIII primorsko-goranske divizije. Za pokazanu hrabrost i potpunu odanost revolucionarnoj borbi primljen je u članstvo Komunističke partije Jugoslavije.

U januaru 1944. jedna grupa od 45 bivših crvenoarmejaca napustila je njemačke oružane formacije u rejonu Crikvenica — Grižane i prešla s kompletnom ratnom opremom na našu stranu. To su bili sovjetski vojnici koje su Nijemci zarobili na istočnom frontu. Nametnuli su im užasne uslove življenja u zarobljeničkim logorima pa su tako neke uspjeli da zavrbuju da uđu u njemačke

vojne formacije i da se bore protiv partizana. Naš narod ih je nazivao Čerkezima. Jasno, tu je bilo pripadnika i drugih nacija osim Čerkeza, ali ipak ih je najviše bilo iz sovjetske Srednje Azije.

Štab XIII primorsko-goranske divizije formirao je od njih četu i poslao je u I udarnu brigadu koja se nalazila na položajima u brinjskom kraju od januara do marta 1944. godine. Ta četa bila je uvrštena u sastav II udarnog bataljona u kome je Mile Radulović bio operativni oficir. Komandir čete bio je sovjetski poručnik Nikola Montikov.

Mile je predvodio ovu četu i koordinirao njene borbene akcije koje je ona vodila sama ili zajedno s ostalim četama bataljona. Na toj dužnosti on se vrlo dobro snašao i uspostavio je prave drugarske odnose s vojnicima. U svim borbama primjernom hrabrosti i ratnom umješnosti isticao se Mile i njegova četa.

Zima 1944. godine bila je oštra i snježna. Ishrana vojske i naroda predstavljala je veliki problem. I posljednje zalihe hrane bile su iscrpljene. Moralo se ići u napad radi prehrane i radi sprečavanja neprijateljskih akcija prema slobodnom teritoriju.

U napadu na Gornju Kamenicu 18. marta 1944. učestvovao je II udarni bataljon i Mile sa svojom četom. Po velikom snijegu i vrlo jakoj zimi on prvi prodire u Gornju Kamenicu, osvaja kuću po kuću i progoni Nijemce i ustaše sve dok im nije stiglo pojačanje. Tada se moralo odstupiti pod vrlo teškom borbom. Ruska četa u poluokruženju vodi ogorčenu borbu s daleko jačim neprijateljskim snagama. U toj borbi na čelu ove čete pada Mile Radulović. Tu se u tridesetoj godini završio životni put revolucionara, hrabrog borca i rukovodioca Mile Radulovića. Bio je to težak udarac za bataljon i brigadu jer su iz svojih redova izgubili hrabrog, popularnog i omiljenog rukovodioca. I pored svih pokušaja njegovo tijelo nije se moglo iznijeti s neprijateljskog teritorija. Nikada se nije saznalo za njegov grob.

Brat Nikica posjetio je Milu u selu Gostovićima upravo one večeri pred njegov polazak u akciju na Gornju Kamenicu. Evo Nikičinog sjećanja na brata prilikom posljednjeg viđenja: »Isto veče htio sam da se vratim iz Gostovića, da idem u moju jedinicu i usput da se malo navratim kući, ali Milić me nije pustio. Rekao mi je da prenoćim u Gostovićima a sutradan, kad se on vrati iz akcije, da ćemo zajedno otići kući da posjetimo našu porodicu. U toku večeri bio je jako raspoložen i nigdje nije imao mira. Izvodio je šale sa svojim drugovima i s djevojkama sve do polaska u akciju iz koje se, na žalost, nikada nije vratio«.

Mane Maravić

STRIJELJAN U MARTINŠCICI KRAJ SUŠAKA

Simo Radulović rođen je 8. veljače 1906. u selu Radlovići u seljačko-radničkoj obitelji.

Otac Nikola i majka Marta imali su petoro djece a Simo je bio najstariji. Pored svoje djece otac je odgajao i dva sina od svoga pokojnog brata.

Bavili su se zemljoradnjom i radom u šumi. Budući da je Simo bio najstariji, morao je već od rane mladosti pomagati ocu u raznim poslovima. Već od 18-te godine počeo je raditi u šumi kao šumski radnik. Kao mladić osjetio je težak život i svu nepravdu koju je morala da trpi radnička klasa u bivšoj Jugoslaviji.

Nakon odsluženja vojnog roka oženio se s Milosavom i u braku imao šestoro djece — četiri sina i dvije kćeri.

Kao šumski radnik radio je u Srbiji i Bosni, uglavnom kod privatnih poslodavaca. Razvio se u stručnog, vrijednog i sposobnog dugara. Izrađivao je duge za bačve koje su se izvozile u Grčku.

Iako je bio vrijedan i sposoban radnik, u uslovima teške eksploatacije radničke klase slabo je zarađivao. Radi toga 1936. godine odlazi na rad u Francusku.

U Francuskoj su uslovi rada i života bili nešto bolji. Radio je u šumi kao sjekač. Tamo se upoznao s radnicima iz drugih krajeva Jugoslavije, Francuske i drugih zemalja. Sindikalni pokret u Francuskoj na njega je snažno djelovao. Učestvovao je i u prikupljanju pomoći za Spaniju.

Po povratku iz Francuske 1939. godine njegovo djelovanje među radnicima imalo je vidnog odraza na razvijanje radničke svijesti u sredini u kojoj je živio i radio. Govorilo se da je u Francuskoj postao član KPF, ali to nisam mogao sigurno utvrditi. Međutim, po njegovom djelovanju među radnicima to bi moglo biti tačno. On je bio skroman, nenametljiv i uvjerljiv u svojim objašnjavanjima.

Poslije kapitulacije stare Jugoslavije nastupio je mučan i težak period za narod Drežnice. Nastupio je period okupacije. Već prvih dana tzv. NDH otpočeo je krvavi ustaški teror, hapšenje, klanje i bacanje u jame nedužnog stanovništva. Odvodilo se ljude na izdržavanje kazne zatvora za šumsku štetu, ali se ni jedan nije vratio kući. Bačen je u jamu ili ponor Đulu. Naročito su nastojali da pohvataju što više uglednih ljudi, a zatim sve ostalo što im padne u ruke.

Partijska organizacija Drežnice i njeni članovi pojedinačno odmah su počeli ukazivati na opasnost koja prijeti od okupatora i ustaša. Ukazivano je na mjere samozaštite, obezbjeđenje sa patrolama, stražama, osmatračima. Tu je Simo bio vrlo aktivan i odmah otpočo djelovati u svome selu po direktivi KPJ. Bio je samoinicijativan i imao je sposobnost da ocijeni situaciju. Objašnjavao je ljudima da ne predaju oružje žandarima, već da se oružje, municija i vojna oprema sakrije.

Kad je objavljen proglas KPJ narodima Jugoslavije za podizanje ustanka

protiv okupatora i domaćih izdajnika, narod Drežnice je radosno dočekao i objeručke prihvatio poziv KPJ na ustanak.

Simo je produžio s aktivnim radom na zaštiti sela i organiziranju i formiranju partizanskog logora koji je obuhvatao nekoliko sela Selišta i selo Radloviće. On je bio ugledan čovjek i mase su u njega imale povjerenje. Izabrali su ga za komandanta sela, kako se u to vrijeme zvao organ narodne vlasti. On rukovodi i organizira prikupljanje oružja, municije, odjevnih predmeta, pokrivača, hrane i druge opreme. Simo sudjeluje u pripremama i organizaciji smještaja partizanskog logora u Bitoraju. Sa svim partijskim direktivama koje stižu Simo je upoznat.

Kada su naši borci iz drežničkih partizanskih logora izvršili nekoliko uspjelih akcija na okupatora i domaće izdajnike, okupator je poduzeo svoje akcije.

Stigla je direktiva da se prekopaju ceste i postave zapreke. Simo sudjeluje o organiziranju svojih mještana i lično ih predvodi u toj akciji koja je uspješno izvršena.

Kada je od strane naših vlasti uhapšena Smilja Tomić, dovedena je u selo Radloviće i smještena u Siminu kuću. Odatle je odvedena u partizanski logor. U logoru je s njom obavljen razgovor i puštena je kući. Ona se iza toga prijavila Talijanima i kazala sve što je znala i vidjela.

Kada je Simo uhapšen i zatvoren u drežničku crkvu, ona ga je osumnjičila i potkazala.

Dana 26. oktobra 1941. godine otpočelo je saslušavanje i istraga. Prvi na redu bio je Marko Trbović, sekretar MK KPJ Drežnica, zatim Milan Kosanović, učitelj i komandir krakarskog logora, Jovo Tatalović, komandant mjesta u Drežnici, a onda Simo i ostali redom.

Kada se Simo vratio sa saslušanja, pričao nam je da ga tereti Smilja i neki bivši partizani koji su je vodili od njegove kuće do logora. Oni su priznali sve što su radili i odavali druge za koje su što znali.

Poslije strijeljanja prve grupe partizana u Jasenku sve ostale uhapšene Drežničane, kojih je bilo oko 600, odveli su u Ogulin i zatvorili u kulu i podrum Vlade Bosnića. U zajedničke prostorije zatvorili su one koji nisu bili osumnjičeni i prokazani od izdajnika, a osumnjičene zatvorili su u samice i okrugle prostorije u vrhu kule. Simo i još petnaest drugova bili su zatvoreni u okruglu prostoriju.

U Ogulinu je nastavljena istraga i saslušavanja uz teška mučenja, batinanja, vješanja za ruke, maltretiranja i mučenja na razne načine. Simo se junački držao, a Smilja i izdajnici koji su ga teretili u lice su mu sve dokazivali što je radio. Ta istraga trajala je do 24. XII 1941. godine. Strijeljano je 14 drugova. Jedan broj pušten je kućama. Simu i još 59 Drežničana otpremili su u Rijeku u zatvor. Odatle su jednu grupu uputili u Pulu a drugu u kojoj je bio Simo u Kopar.

Simo je bio krupan, lijep čovjek s velikim crnim brkovima. Stražari su ga posebno čuvali. Kada ga je trebalo nekuda voditi, uvijek su ga pratila po dvojica, jer su ga se bojali.

U Kopru pod istragom proveo je šest i pol mjeseci. Pun vjere u pobjedu pozitivno je djelovao na ostale drugove. Držao se junački i nikada se na njemu nije moglo primijetiti straha od smrti ili bojazni od fašista. On im je svojim držanjem i ponašanjem prkosio.

Suđenje pred Vojnim sudom II talijanske armije u Rijeci trajalo je 5 dana, od 22. VII do 27. VII 1942. godine.

Drežnička grupa kojoj je tada suđeno brojila je 60 ljudi.

Vojni tužilac pročitao je zajedničku optužnicu za nas svih šezdeset, ali je kroz cijeli tok optužnice, a i dalje kroz vođenje sudske rasprave, često spominjao Simino ime. Na njega su se naročito okomili i nazivali ga »Capo di banda«. On je bio optužen da je bio komandant sela i, pored toga, za hapšenje Smilje Tomić i njezino sprovođenje u logor. Ona je prisustvovala cijelom procesu. Nije mu ništa pomagala odbrana, jer su ga teretili neki bivši partizani — saradnici Talijana i Smilja Tomić.

Kada je suđenje završeno, povukli su se na vijećanje. Vrativši se u sudnicu, naredili su da Simo pristupi pred vijeće. On je ustao s mjesta i stao pred suce. Jedan član vijeća čitao je presudu. Simo stoji ispred njih, a mi ostali iza njega. Svi smo razumjeli da su Simu osudili na smrt.

On je stajao, gledao pravo i prkosno u njih, ne pokazujući nikakvog znaka nervoze ili straha. Članovi sudskog vijeća bili su zaprepašteni njegovim junačkim i prkosnim držanjem pred fašističkim sudom.

Tumač mu je saopćio da može ako hoće napisati pismo porodici. Pristao je. Dali su mu papir i kovertu. Sjeo je i napisao pismo koje je uzeo jedan oficir. To pismo stiglo je njegovoj porodici. U njemu je molio oca Nikolu, majku Martu i suprugu Milosavu da se staraju o njegovoj djeci, a za sebe je rekao da umire za stvar KPJ, naroda i svojih potomaka.

Na žalost to pismo nije se uspjelo sačuvati u ratu.

Simo je jedini od naše grupe osuđen na smrt i strijeljan, a mi ostali osuđeni smo na vremenske kazne od 5 do 18 godina. Zatim su ga odveli i smjestili u samicu, koja je već bila pripremljena za njega. Držali su ga pod stalnom stražom osam dana dok presuda nije potvrđena.

Pred odvođenje na strijeljanje doveli su mu popa da ga ispovijedi. Simo ga nije htio primiti.

Kada su ga fašisti izveli iz ćelije i poveli na strijeljanje viknuo je: »Zdravo drugovi, pozdravite moje. Neka se bore, a ja ode«. To su bile zadnje njegove riječi koje smo mi čuli. To su riječi koje je pred smrt izgovorio drežnički junak, patriota svoje zemlje i odani komunista Simo Radulović, komandant sela Radlovići.

Strijeljan je gdje su i mnogi drugi rodoljubi u Martinščici kraj Sušaka. Tu je podignut spomenik i na njemu je uklesano ime i našega dragog Sime.

Simo je svijetli lik naše revolucije.

Mile Maravić

TODOR RADULOVIĆ TODOSIJA

Vojne starješine u ratu donose krupne i sudbonosne odluke za razvoj borbe i revolucije. Realizacija tih odluka uvijek je zavisila od boraca i njihovih komandira. U tom jedinstvu odlučivanja i komandovanja umješnost, snalažljivost i odlučnost u pojedinim trenucima imaju neizmjerno značenje u partizanskoj taktici vođenja oružane borbe. Partizanska taktika rata ne podliježe nikakvim šablonima i krutim shemama. To su, pored ostalog, i razlozi da su mnogi borci NOR-a postali i komandiri četa pa i više od toga. Todosija je od borca postao desetar, komandir voda i komandir čete.

Todor Radulović Todosija rođen je 1915. godine u zaseoku Beici u Breznom, općina Drežnica, kotar Ogulin. Njegov otac Košta i majka Anđelija imali su petoro djece. Živjeli su vrlo skromno.

Todosija je završio osnovnu školu u Drežnici. Bio je vrijedan đak. Po završetku osnovne škole ostao je u Breznom. Počeo je raditi u šumi jer drugog posla nije bilo.

Todosija doživljava kapitulaciju bivše Jugoslavije 1941. godine u Breznom. Saznao je sve o tome što znači fašistička okupacija i kakva je teška sudbina zadesila narode i narodnosti naše zemlje. Shvatio je da su nastupila teška vremena kad se ljudi moraju opredjeljivati za borbu, jer je sve drugo bilo zabluda. U tom smislu on je razumio i prihvatio Proglas KPH i KPJ o pozivu na ustanak i borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Njegova odluka bila je jasna i neopoziva — on ide u partizane na poziv Komunističke partije Jugoslavije. Nije to bilo bježanje u šumu ispred ustaškog noža, već jasno opredjeljenje i vjerovanje u ispravnost odluke KPJ koja je jedina ostala sa svojim narodom u najsudbonosnijim trenucima. Todosija je među prvima otišao u breznarski partizanski logor na Drugomišalj.

Todosija nije služio bivšu jugoslavensku vojsku. Međutim, breznarski partizani su se odlučili da Todosija bude jedan od njihovih desetara — komandir partizanskog odjeljenja. U to vrijeme partizani su slobodnim demokratskim izborom birali starješine. To su bili najdemokratskije postavljeni vojni starješine u dotadašnjoj istoriji Jugoslavije. Svaki borac je trebao da se izjasni o svom budućem starješini. Todosija je upravo primjer takve snažne i istinske socijalističke demokratičnosti. Mnogi vojni teoretičari zlonamjerno su osporavali takav izbor vojnih starješina, tvrdeći da jedan polupismeni seljak, bez vojnih škola i vojnog obrazovanja, ne može komandovati. Ipak, ti i takvi »teoretičari« morali su priznati da je čovjek i građanin društveni stvaralac i u ratu, bez obzira na razne sisteme hijerarhijskog vojnog komandovanja u prošlosti, ako mu je politički cilj njegovog djelovanja jasan i perspektivan. U tome se i sastoji, pored ostalog, stvaralačka i revolucionarna vrlina komunista koji poznaju

zakone klasne borbe i koji su znali usmjeriti i Todosiju da u borbi iskoristi svoje stvaralačke snage i sposobnosti.

Izbor Todosija za desetara partizanske desetine imalo je pozitivnog odjeka među narodom. Todosija je bio poznat kao mladić neposredne inicijative. Njega su uslovi života navodili da uči životnu školu, da ništa brzopleto ne radi i da se pridržava narodne poslovice: »Tri puta mjeri, pa onda reži«.

Izbor za desetara partizanske desetine za njega je bio poseban doživljaj. Vodio je svoju desetinu u razne akcije i borbe. Uvijek je bio na čelu desetine. Svi novodošli borci su ga odmah prihvatili kao svog. Ali, došlo je do formiranja viših jedinica (vodova, četa, bataljona, brigada itd). U bataljonu »Marko Trbović« postao je komandir voda i komandovao s tri desetine. On je već tada shvatio da kao starješina nosi veliku odgovornost. Znao je da je njegov vod relativno slabo naoružan (obične puške, poneki puškomitraljez, pištolj i po koja bomba). Takva vatrena moć za krupnije okršaje u borbi nije bila dovoljna. Zato je on uvijek tražio mogućnosti da iznenadi neprijatelja i da time nadoknadi manjak svoje ratne tehnike. U tome je često uspijevao. Uz sve to Todosija se i politički razvijao. Postao je član KPJ i član bataljonskog komiteta KP. Ubrzo iza toga postao je komandir čete u udarnom bataljonu. Kao komandir čete vodio je borbe u Lici, Kordunu, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Pismene zapovijesti nikada nije volio izdavati. Želio je biti neposredan. Nije volio razgovarati preko papira, iako je volio čitati. Jedan njegov suborac priča da je Todosija rado isticao slijedeće: »Riječ je mač«. Naime, on je želio da se konkretno dogovori i to je za njega bio zakon, to je bio zakon jači od svake pismene vojničke zapovijesti.

Pa, ipak, kao komandir čete morao je planirati dejstvo svoje čete. On je i to uspješno radio. S lakoćom je upoznao rejon borbenih dejstava i korištenje karte, busole, dvogleda, ocjene mogućnosti pokreta i druge elemente složenog komandovanja četom.

Njegova četa je brojila preko 100 boraca, a neprijatelj je imao motorizaciju i mogao se mnogo brže kretati od čete kojom je on komandovao. Dilema je bila kako u tim uslovima preduhitriti neprijatelja. To je bio problem svih partizanskih komandira. Todosija je tada i stalno zastupao mišljenje da se treba stalno kretati, ali nikad ne usiljeno. Treba čuvati ljudsku snagu, birati pravac gdje je motorizacija neupotrebljiva, birati pravce na kojima se ljudstvo mnogo ne zamara. On je bio shvatio partizanske manevre i strategiju druga Tita koja je značila: ne podmetati partizanske snage jakim udarima neprijateljske tehnike, ali uvijek biti spreman i ofanzivan.

U jednoj akciji Todosija je dobio zadatak da s četom u prethodnici bataljona omogući manevar bataljonu iz Gorskog kotara preko Javornice za Drežnicu i dalje ka Brinju, Žutoj Lokvi i Vratniku. Znao je da fašističke njemačke jedinice mogu brže stizati na pojedine tačke jer su bile motorizirane. On je tada shvatio da je u tim uslovima tzv. obilazno manevriranje najpogodniji način dovođenja jedinice na planiranu poziciju. Tako je Todosija sa četom izbio u širi rejon Matić Poljana — Plana. Njemačka jedinica ga je u tom preduhitrila i prva zaposjela dominantne tačke i položaje. Tada Todosija smjelo odlučuje da kombiniranim načinom probije njemačke položaje, tj. da izvrši pritisak s fronta, da izvrši napad s boka i da ubaci dio čete u pozadinu neprijatelja i izvrši napad iz pozadine. Sve se to dešavalo u planini preko 1.000 metara nadmorske visine koja je uz to i pošumljena i slabo pregledna. Plan je uspio. Takva odluka bila je presudna za bataljon koji je, zahvaljujući Todosiji, i ovog

puta izvršio svoj borbeni zadatak. On je ovom prilikom dokazao u praksi da je u svim uslovima moguće naći rješenje ako starješina zasnuje svoju odluku na realnim činjenicama, ako se ne koleba u svojoj zamisli i ako njegovi borci u njega vjeruju.

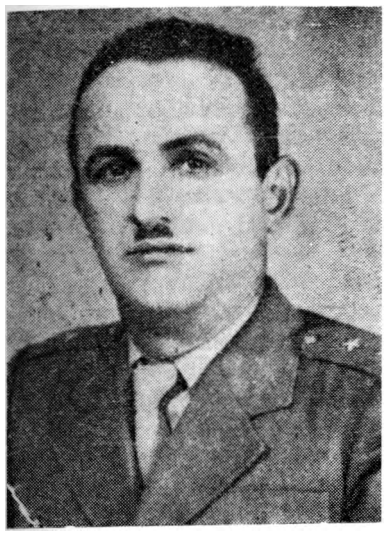
Prilikom ustanovljavanja komande mjesta za Ogulin, čiji je komandant bio poznati ogulinski partizan Kadak Josip Pepi, Todosija je bio postavljen za zamjenika komandanta. Istureni punkt ove komande bio je u zaseoku sela Brezno, jer Ogulin u to vrijeme (1944) nije bio oslobođen. Osnovni zadaci komande su bili da održava vojnički red na terenu, da štiti organe narodne vlasti, da vrši mobilizaciju ljudstva u novooslobođenim i poluoslobođenim selima, da hvataju pojedine dezertere i upućuje ih u jedinice i da se vrši čišćenje teritorije od ostataka fašističkih i kvislinških grupa i pojedinaca.

Todosija se tada našao u jednoj sasvim drugoj ulozi od svih prethodnih u kojima je do tada bio. Trebalo je stvarati što povoljniju vojno-političku situaciju na terenu, a to nije bilo ni malo lako ni malo jednostavno. Neprijatelji NOB i naše revolucije, pripadnici ustaških, četničkih i drugih neprijateljskih opredjeljenja, nisu se lako mirili porazima i gubljenjem svojih pozicija. Zbog toga je bilo neophodno nastaviti borbu i protiv takvih neprijateljskih ostataka. To je također bio značajan period oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, a posebno na širem prostoru Ogulina gdje su se ispreplitali raznovrsni neprijateljski interesi. Todosija je i tu situaciju brzo shvatio i odgovorno se postavio u izvršavanju zadataka.

Nakon oslobođenja zemlje Todosija je želio da se demobiliše iz oružanih snaga i da se posveti porodici. To je i uradio. Demobilisao se i s porodicom kolonizirao u Bajmoku (u Vojvodini). U Bajmoku je ostao kratko vrijeme. Nije se mogao adaptirati na bačku ravnicu i vratio se u Brezno.

U to vrijeme još uvijek su djelovale ustaške odmetničke bande koje su bile podržavane i iz inostranstva. Todisija je, sudeći po svemu, potcijenio tu opasnost. Bilo mu je čak i savjetovano da ne ide u Brezno jer je opasno. On tome nije pridavao važnosti. Međutim, desilo se ono najgore. Odmetnici su ga uspjeli zateći nenaoružana i tako je pred svojom rodnom kućom izgubio život.

Marko Trbović
Ilija Radulović

Aleksa Tatalović rođen je 11. augusta 1913. godine u selu Papeži. Seljačka osmočlana porodica bila je dosta siromašnog imovnog stanja i skoro u svemu je oskudijevala. Male površine obradive posne planinske zemlje nisu zadovoljavale najnužnije potrebe da bi se porodica prehranila. Nekad suše i redovno duge zime još više su otežavale i tako težak, pa nekada i nesnosan život u tom izrazito planinskom kraju. Otac Simo uz narušeno zdravlje teškom mukom je savladavao mnogobrojne teškoće da bi veliku porodicu održao. Aleksa kao najstarije dijete od svoje šeste godine pomaže da se teški materijalni uslovi ublaže. Borba za život se nastavlja iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec, iz godine u godinu, ali bez nekih vidnijih rezultata. Tako on od rane svoje mladosti ide po teškom i trnovitom putu kao i mnogi Drežničani.

Osnovnu školu završio je 1924. godine u Drežnici. Zbog nemogućnosti daljeg školovanja i potrebe za radnom snagom u kući ostao je u svome selu i na svoja mlada pleća primio teret kao i svaki odrastao čovjek. Iz godine u godinu je jači, čvršći, otporniji i malo po malo sve se lakše nosi s teškoćama koje se pred njega i porodicu postavljaju. S ocem Simom od svoje 12. godine ide na rad u šumu. Najprije šumskim radnicima nosi vodu, usput ga obučavaju za kuvara, da bi od 15 godina bio punopravni šumski radnik. I tako prolaze dani, mjeseci i godine. Otac mu umire 1936. godine i Aleksi je tada 23 godine. Sada cio teret jedanaestočlane porodice pada na njegova leđa. Od tada pa nadalje pred njim je još teži i trnovitiji put.

Na odsluženje kadrovskog roka odlazi 1931. godine. U vojsci je služio u mitraljeskoj četi. Vrlo brzo se privikao na nove uslove života. Disciplina i način života nisu mu smetali. Dvogodišnji vojni rok završava 1933. godine i vraća se kući kao kaplar, sada stariji, zreliji i fizički jači.

Izrastao je u visokog, lijepog i snažnog momka. Volio je šalu, prela, pjesmu, bacanje kamena s ramena i druga nadmetanja. Imao je vrlo lijepo ponašanje. Ni s kim se nije svađao. Priticao je u pomoć kada je nekom trebalo. Bio je vrlo skroman. Svi su ga u Selištu i drugim selima Drežnice cijenili i voljeli.

Oženio se 1935. godine i uskoro se rodilo četvoro djece. Povećani broj članova porodice uvećava i svakodnevne probleme.

Od povratka iz vojske pa do kapitulacije bivše Jugoslavije, aprila mjeseca 1941. godine, Aleksa radi kod kuće. Iz bivše jugoslavenske vojske donio je vojničku opremu, pušku i 100 metaka.

Od kapitulacije bivše Jugoslavije do dizanja ustanka u Drežnici i njegovog postavljanja za partizanskog komandanta sela Papeži, augusta 1941. godine, sve vrijeme je proveo u svome selu, izbjegavajući svaki susret s okupatorom, ustašama i potkazivačima (špijunima). Njegov veliki ugled u Selištu, napredne ideje i orijentacija približile su ga još 1940. godine naprednom radničkom po-

kretu. Pred ustanak bio je neumoran u objašnjavanju cilja i značaja dizanja naroda na oružani ustanak. Prosto je naređivao da se sklanja oružje i vojnička oprema, da ni jedan odrasliji muškarac ne spava kod kuće, određivao je izvidnice, patrole i osmatrače, bdio nad bezbjednošću stanovništva svoga sela.

Zbog napredne orijentacije i izuzetnog poštovanja augusta mjeseca 1941. godine na narodnom zboru Selišta jednoglasno je izabran za komandanta sela Papeži. S velikom odgovornošću obavljao je tu dužnost, govoreći: »Mi smo nedaleko od ustaških uporišta Kamenice i Jezerana. Za čas iz ove šume oni mogu upasti, pobiti ili zaklati dio naroda i brzo se u šumu povući«.

Na dužnosti komandanta sela Papeži ostao je do 7. februara 1942. godine kada odlazi u bataljon »Marko Trbović« (kasnije 1. udarni bataljon). Za vrlo kratko vrijeme postao je pravi ratnik, odvažan i smion. Bio je veseo, razborit i veliki drug. Zbog tih i svih drugih njegovih vrlina bio je cijenjen ne samo u jedinici nego i u narodu. Pravo je zadovoljstvo bilo drugovati s njim. Ulijevao je kod svih nas veliko povjerenje.

Ta divna, poštena, uvažena i markantna ličnost zapažena je od partijskih rukovodilaca. Krajem februara 1942. godine postao je kandidat za člana KPJ, a novembra 1942. godine član KPJ.

U bataljonu »Marko Trbović« (1. udarnom bataljonu) neprekidno je do kapitulacije Italije 1943. godine. Kao vojnik, desetar i vodnik voda u mitraljeskoj i pratećoj četi neustrašiv je borac. Zna da ratuje. U borbama se ističe kao hrabar borac (Begovo Razđolje, Prokički Klanac, Gomirje, Perjasica, Hrvatski Blagaj, Tisovac, Veljun, Prijeboj). Stalno je uz svoj teški mitraljez (bilo kao borac, desetar ili vodnik voda) kojim je prorijedio mnoge neprijateljske redove.

Prilikom napada na vlak u Gomirju, u maju mjesecu 1943, Đuro Zrnić sjeća se detalja i kaže: »Voz iz Sušaku vozio je Talijane i ustaše u Ogulin. Naš I udarni bataljon sačekao ih je na prostoru Gomirja. Pruga je bila porušena. Voz je stao. Mi i oni otvorili smo žestoku paljbu. U jurišu poginuo je komandant bataljona Božo Kosanović iz Jasenka i još oko 20 partizana. Tog momenta Aleksa je skočio iza svog mitraljeza i iz puške svoga pomoćnika ubio ustašu koji je ubio našeg komandanta Božu. Zatim je brzo otišao za svoj mitraljez i neprekidno dugim rafalima tukao po ustašama i Talijanima. Ubio je, koliko smo mi mogli prebrojati, oko 15—20 neprijateljskih vojnika«. Dalje kaže: »Kada su mu ustaše izvršile pokolj porodice on je, iako veoma žalostan, ipak smogao snage da zapjeva. Mislim da je veliki junak. Puno ga volim i cijenim«.

Poslije kapitulacije Italije, septembra 1943. godine, premješten je u 3. bataljon 3. brigade za komandira mitraljeske čete. Od tada pa do ranjavanja, iriarta 1944. godine, neprekidno se nalazio u Lici. I za to vrijeme spadao je ttiedu najhrabrije starješine. Šest mjeseci ovaj hrabri gorštak uspješno je vodio svoju mitraljesku četu. Za vrijeme žestokih borbi za Vrhovine i Babin Potok u Lici teško je ranjen u desnu ruku. Poslije ukazane prve ljekarske pomoći evakuisan je u partizansku bolnicu u Petrovu goru. Upravnik bolnice bio je odlučio da ga se hitno evakuiše u savezničku bolnicu u Bari. Nije htio ići, rekavši: »Ako ruku treba da odrežete, odrežite je vi ovdje. Ja tamo ne idem. Mogu se ja još ovdje boriti i jednom rukom. Ako odem tamo, s mojom je borbom završeno.« Nije bilo drugog izbora. Ruka mu je do ramena amputirana. Rana na ovom zdravom i hrabrom čovjeku je zarasla za mjesec i po dana. Maja 1944. godine našao se bez desne ruke u svojoj voljenoj Drežnici. Slabića bi taj tjelesni nedostatak onespokojio i učinio nesrećnim za cio život. Kod našeg hrabrog Alekse nije bio takav slučaj. Stalno je veseo, pjeva sa zanosom

kao i ranije, stalno je u akciji. Aleksa uči pisati lijevom rukom i sam oko sebe obavlja sve poslove. Takav je bio sve do smrti. Svi oni koji su ga poznavali u Drežnici, Bajmoku, Beogradu i drugim mjestima to znaju.

Odmah po dolasku u Drežnicu, maja mjeseca 1944. godine, radi kao odbornik, a od novembra 1944. godine odlazi u Završje (Gorski kotar) i prima dužnost intendanta izbjegličkog dječjeg doma.

U drugoj polovini 1944. njegova porodica doživjela je pravu tragediju. Ženu Miliju su na Kapeli kada je nosila hranu za porodicu ustaše ranile i poslije dotukle. Pri upadu ustaša u Drežnicu ubili su mu baku (očevu majku) naslonili je uz plast sijena, stavili joj štap u ruke kao da stoji, sina Aleksu — dijete od godinu dana — bacili su živa u vatru i natjerali Aleksinu majku Anđeliju da to gleda, da bi poslije toga i nju u vatru bacili.

Cesto sam u NOR-u bio zadivljen i dirnut nekim njegovim postupkom. Sjećam se i sada kako se junački ponašao poslije porodične tragedije koja ga je zadesila. Govorio je: »Neka pale, neka ubijaju, neka žežu, Drežnica je bila i ostat će partizanska«. Ove riječi revolucionara nisu naučene iz knjiga nego iz veličanstvene stvarnosti revolucije.

Za divljenje je njegova odanost i privrženost NOB-i. Cesto puta sam mislio o ovakvim i sličnim ljudima, potresen njihovom sposobnošću za podvige i spremnošću na svaku žrtvu za ono što je pravedno i čovječno. I upravo takav, i samo takav, bio je naš Aleksa.

U drugoj polovini 1945. godine kolonizirao se sa suprugom Danicom i porodicom u Bajmok. Demobilisan je na svoj zahtjev u činu poručnika. Sve do smrti radio je aktivno u društveno-političkim organizacijama i organizaciji ratnih vojnih invalida.

1961. godine preseljava se u Beograd. Povremeno pobolijeva. Zdravstveno stanje mu se pogoršava. Preduzimaju se sve mjere za izliječenje, ali bez uspjeha. Umro je u Beogradu 1. juna 1965. godine i sahranjen na novom groblju.

Gojko Maravić

KOMANDANT BATALJONA

Ilija Tatalović rođen je 1919. godine u Drežnici, a poginuo 12. aprila 1944. godine na Čudinom klancu kod Gornjeg Babinog Potoka u Lici.

Ilija i sestra Nada ostali su bez majke Neđe koja je umrla 1922. godine dok su njih dvoje bili nejaka djeca. Otac Mile ženi se po drugi put i iz tog braka ima petoro djece: Smilju, Nenu, Zeljka, Leposavu i Boška. Otac Mile umro je 1935. godine kada je Ilija imao tek 16 godina. Ilijina porodica bila je bolje stojeća prije rata u Drežnici, ali kada je umro otac, nastala je teška situacija. Ilija još mlad, iako najstarije dijete, nije se mogao sam starati za ovako brojnu porodicu. Videći teško porodično stanje kod kuće, Ilijin stric Marko, koji se nalazio u službi kao žandar, napušta službu i vraća se kući da bi pomogao oko izdržavanja tako brojne poi-odice. Ilijina sestra Nada, ostale sestre i braća i danas ističu da se stricMarko o svima njima brinuo kao otac te da tu njegovu pažnju i dobrotu nikad ne mogu zaboraviti.Poslije smrti oca Ilija nastavlja da radi sve kućne poslove sa stricem Markom. On je vrlo društven i kreće se u krugu mladih gdje je zapažen i cijenjen.

Na odsluženje vojnog roka odlazi 1939. godine u Karlovac, u mitraljesku četu. Dobar je vojnik, ističe se kao odličan strijelac. Rat ga je zatekao u Karlovcu. Bio je spreman i želio je da se bori protiv neprijatelja koji porobljava našu zemlju, ali nije mu omogućeno da iz svog mitraljeza opali ni jedan metak na okupatore naše domovine. Uspjelo mu je da izbjegne zarobljavanje i da se vrati kući u Drežnicu. Kada je došao kući i vidio šta rade ustaše od srpskog naroda, bila mu je jedina želja da što prije krene u borbu. Ilijina kuća je blizu centra Drežnice, uz žandarmerijsku stanicu u kojoj se nalaze žandari i ustaše. Da ne bi pao u ruke ustašama, on — kao i ostali ljudi — ne spava kod kuće već u šumi. Kada je Partija počela s pripremama za oružani ustanak protiv ustaša i Talijana, Ilija se odmah aktivno uključuje u rad s omladinom. Sve zadatke i direktive koji se pred njega postavljaju savjesno izvršava. Već tih prvih dana uključuje se u redove boraca drežničkog bataljona, poslije bataljona »Marko Trbović«. Ilija učestvuje i u napadu na Jasenak, na Jezerane te na talijansku kolonu kod Žute Lokve. Bio je učesnik i u svim drugim akcijama koje je izvodio bataljon »Marko Trbović« u prvoj polovici 1942. godine. Kada je jula mjeseca 1942. formiran Prvi udarni bataljon formiran je i mitraljeski vod te Ilija postaje komandir mitraljeskog odjeljenja i nišandžija na mitraljezu. Za nas su tada teški mitraljezi bili vrlo važni, jer nismo imali drugog teškog oružja. Prvi udarni bataljon 1942. godine poslije oslobođenja Blagaja, jakog ustaškog uporišta kod Slunja u Kordunu, nastavlja borbe s ustašama i Talijanima. Jedna od tih borbi bila je i borba s Talijanima na Sječi. Ilija sa svojim teškim mitraljezom dočekuje talijanski streljački stroj na 100 metara odstojanja.

Kada su Talijani prišli blizu, on otvara paklenu vatru po njihovom streljačkom stroju iz svog teškog mitraljeza i tjera Talijane u paničan bijeg.

Dok smo mi bili na Kordunu, Talijani su palili Drežnicu. Prvi i Drugi udarni bataljon dobili su zadatak da se hitno vrate u Drežnicu. Svima je borcima rečeno da su Talijani spalili Drežnicu i da sada progone narod po šumama Kapele. Naš je zadatak bio da se što prije vratimo i da zaštitimo narod od daljnjih talijanskih progona. Za jednu noć smo se vratili i sutradan već pripremili za napad na Talijane koji su se nalazili u Tisovcu. Poslije kratke pripeme izviđanja krenuli smo u napad na Talijane. Ilija se postavlja u pješadijskom streljačkom stroju kako bi što bolje i preciznije tukao talijanske fašiste. Kada je pala komanda da se otvori vatra, on je sa svojim mitraljezom sijao ubitačnu vatru po Talijanima. Nakon kratke ali žestoke paljbe pala je komanda da se kreće u juriš na Talijane. Ilija ostavlja svog pomoćnika kod mitraljeza, a on s ostalim borcima bataljona kreće u nezadrživi juriš. Potukli smo Talijane kao ni jednom do tada.

Kada se u Drežnici 12. oktobra 1942. godine, formirala VI primorsko-goranska brigada, Ilija postaje komandir prvog mitraljeskog voda mitraljeske čete I udarnog bataljona. Ilija se u svim borbama isticao kao hrabar i politički svjestan borac. U SKOJ-u je bio već od maja mjeseca 1942. godine, a potkraj godine primili smo ga u Partiju. Ovo je za njega bio veliki događaj. Obradovao se prijemu u Partiju i to mu je dalo još više volje i snage za daljnju borbu. Početkom decembra 1942. godine VI udarna brigada napada Talijane i četnike u Gomirju. Neprijatelj se branio iz bunkera i utvrđenih zgrada. Vod teških mitraljeza kojima komanduje Ilija imao je važnu ulogu pri zauzimanju Gomirja.

U borbi s Nijemcima 23. januara 1943. godine na Veljunu, za vrijeme IV neprijateljske ofenzive, mitraljeska četa vodila je jednu od najtežih borbi. Poslije ranjavanja komandira Ilija preuzima komandu u svoje ruke. Tuklo nas je 10 njemačkih aviona, vodila se borba prsa o prsa s njemačkom divizijom »Prinz Eugen«. U ovoj vrlo teškoj i složenoj situaciji Ilija se drži smireno i hrabro komanduje četom. Četu izvlači po odjeljenjima, planski i organizirano, na nove položaje. Četa u povlačenju štiti i Prvi udarni bataljon pri zaposjedanju položaja na Liscu. Svi smo mi u četi znali Iliju kao hrabrog i neustrašivog borca, ali poslije ove borbe na Veljunu, gdje je pokazao izuzetnu hrabrost, smirenost i umješnost u izvlačenju čete, još smo ga bolje upoznali, više cijenili i voljeli. Dužnost komandira čete primio je poslije kapitulacije Italije i uspješno je obavljao do decembra 1943. godine. Zamjenik komandanta I bataljona IV brigade XIII primorsko-goranske divizije postao je decembra 1943. Krajem 1943. godine IV brigada XIII primorsko-goranske divizije odlazi u Liku i postaje II brigada 35. divizije. Prvi bataljon ove brigade, gdje je Ilija zamjenik komandanta bataljona, vodi mnoge borbe u Lici. Njegov bataljon zauzeo je rano ujutro 31. 3. 1944. položaj za napad na Otočac. Kada su naše jedinice trebale da krenu u napad, tada su Nijemci i ustaše istovremeno krenuli u napad na naše položaje. Iako je ovo za nas bilo iznenađenje, Ilija sa svojim komandantom Mićanom, uspijeva se brzo snaći. Sređuje se i planski povlače jedinice pod vrlo jakim pritiskom neprijatelja. Oni su znali da se u Vrhovinama nalazi štab XI korpusa, a GŠ NOV Hrvatske u Plitvičkom Ljeskovcu. Zbog toga su morali neprijatelja zadržati što duže. Ovom of anzi vom počinju teške i dugotrajne borbe s Nijemcima, legijom i ustašama. Brigada vodi danonoćne borbe, ide se iz juriša u juriš, položaji koje branimo prelaze iz ruku u ruke, često vodimo borbe prsa o prsa.

Komandant brigade Jovo Lončarić, iskusni i hrabri borac, ranjen je u jurišu. Teško je ranjen i komesar I bataljona, a komandant bataljona Mićan Zrnić pokošen je rafalom neprijateljskog mitraljeza 3. aprila 1944. godine. U teškom okršaju s neprijateljem Ilija je smrtno ranjen. Umro je 12. aprila 1944. godine. Sahranjen je u Gornjem Babinom Potoku u zajedničku grobnicu.

Smrt dobrog druga, hrabrog borca, sposobnog vojnog rukovodioca, iznad svega poštenog i plemenitog člana Partije, svim borcima i starješinama njegovog bataljona vrlo teško je pala. Njega su jednako voljeli Primorci, Gorani, Istrani, Ličani, Dalmatinci kao i mi njegovi Drežničani.

Svi su Drežničani brzo čuli za smrt druga Ilije. Njegova smrt teško je Drežničanima pala, jer su oni s njim provodili djetinjstvo, pohađali školu, proživjeii najranije dane mladosti, prošli s njim mnoge teške borbe i okršaje. Bilo im je žao dobrog, hrabrog i voljenog druga Ilije.

Nikica Radulović

PAO U BORBI NA VELJUNU

Mića Tatalović rođen je 12. oktobra 1919. godine u selu Bulići, a poginuo je 23. januara 1943. na Veljunu u Kordunu.

Mićin otac Lazo nije mogao da živi sa svojom porodicom od ono malo škrte zemlje, već je išao na šumske radove širom Jugoslavije kao i ostali Drežničani. Mića je završio osnovnu školu u mjestu Drežnici. Bio je dobar đak, ali nije imao uslova da dalje nastavi školu ili da ide u neki zanat. Kao dijete on čuva stoku i pomaže u kući i domaćinstvu. Kada je porastao i ojačao, otac ga vodi na šumske radove. Mića je vrijedan i voli raditi. U sredini gdje živi zapažen je i cijenjen. Voli ga omladina, a stariji mu priznaju da je vrijedan i dobar momak. Zna dobro pjevati, voli društvo, veseo je i optimista u životu. Na prvoj regrutaciji oglašen je sposobnim i 1939. godine odlazi na odsluženje kadrovskog roka u Sloveniju. Kadrovski rok služi u mitraljeskoj četi kod teških mitraljeza. Dobar je vojnik, završava kurs i dobija čin kaplara. Rat 1941. godine zatekao ga je u vojsci. On, kao i mnogi njegovi drugovi Drežničani, izbjegava zarobljavanje i vraća se kući u Drežnicu. Bio je jako razočaran onim što je vidio i doživio kao vojnik prilikom kapitulacije bivše Jugoslavije 1941. Kada je došao kući, već je našao uspostavljenu ustašku vlast u Drežnici. Mića teško proživljava sve ono što čuje i vidi da rade ustaše. Kako je Partija počela s pripremama za ustanak, Mića se odmah kao omladinac uključuje u sve akcije. Kada se i danas razgo-

vara sa starijim ljudima o događajima iz tih ustaničkih dana, oni smatraju da je Mića već tada bio član Partije. Kada se formirao mitraljeski vod 1. udarnog bataljona, Mića i brat mu Dujo dolaze u taj vod. Mića odmah postaje konjovodac. Zajednički se bore, najprije u vodu, a poslije u mitraljeskoj četi sve do Mićine pogibije na Veljunu. Puno je bilo neprijatelja, bunkera i puškamica, a malo teških mitraljeza. Nismo imali topova m minobacača, pa je ručna bomba i vatra teških mitraljeza bila jedino sredstvo u savlađivanju i osvajanju neprijateljskih utvrđenja. Mića u toku 1942. godine svojim teškim mitraljezom sipa žestoku vatru u svim borbama koje izvodi I udarni bataljon. U napadu na Talijane na Tisovcu Mića je sa svojim teškim mitraljezom bio u streljačkom stroju s pješadijom i sipao smrtonosnu vatru po talijanskim fašistima. Kada je čuo komandu: Juriš naprijed! — ostavio je pomoćnika kod mitraljeza i otišao među prvima na juriš. U napadu na Talijane i četnike u Gomirju nekoliko puškarnica zatvara on vatrom svog teškog mitraljeza, da bi bombaši ubacili svoje bombe u bunkere. U napadu na Severin na Kupi, 27. novembra 1942. godine, ustaše i domobrani bili su jako utvrđeni u dvije zidane zgrade. Od svih prozora napravili su puškarnice iz kojih su tukli sve prilaze zgradama vrlo jakom puščanom i mitraljeskom vatrom. Mića se javlja dobrovoljno da ide naprijed što bliže zgradama, kako bi vatrom svoga mitraljeza neutralisao neprijatelja i omogućio prilaz bombašima i onim koji su se penjali na zgradu da je zapale. On je toliko blizu prišao da se čulo i vidjelo sve što ustaše govore i rade. Nakon teške i duge borbe koja se vodila cijelu noć ustaše su se predale i Severin na Kupi bio je oslobođen. Mića je zbog svoje hrabrosti i neustrašivosti u borbi bio voljen i omiljen od cijele mitraljeske čete. Član SKOJ-a postao je već u prvoj polovici 1942. godine. Poslije borbe na Severinu na Kupi primljen je u KPJ. Prijem u Partiju dao mu je još veći polet i volju za borbu protiv neprijatelja.

Naša VI primorsko-goranska brigada poslije teških borbi našla se u Drežnici, gdje su se borci malo odmorili i izvršili potrebne pripreme za dug i težak marš preko Kapele u rejon Plaškog. Na put smo krenuli početkom januara 1943. godine. Vodili smo borbu s Talijanima i četnicima oko Plaškog i u Ličkoj Jesenici. Mića u svim ovim borbama učestvuje sa svojim teškim mitraljezom i nanosi velike gubitke neprijatelju. Brigada 22. januara 1943. dobija zadatak da zaposjedne položaje na Veljunu i da spriječi Nijemcima dalje nadiranje u slobodnu teritoriju. Nijemci su imali u planu da 23. januara 1943. umarširaju u Slunj. Ali, ovog puta to nisu uspjeli. U napušteni Slunj ušli su tek |
26. januara.

Došli smo na Veljun. Noć je, snijeg, januarska zima. Mali predah i već komandant bataljona Božo Kosanović zove komandire da idu osmotriti teren i odrediti položaje jedinicama. Za to vrijeme ostale starješine govore borcima
o važnosti predstojeće borbe s Nijemcima. Komandir čete Rade dobio je zadatak koji položaj treba da posjedne njegova mitraljeska četa. Ne vidi se, noć je, jaka ciča zima. Krećemo da posjednemo položaj. Nalazimo se ovdje prvi put i ne poznamo teren. Komandir Rade osmatra dobro mjesto za svaki teški mitraljez. Liježe u snijeg da ocijeni da li će sutra odatle moći dobro dejstvovati mitraljez. Razdanilo se. Već se sunce pokazalo na horizontu. Zima je i hladno, a mi moramo ležati u snijegu. Nijemce već vidimo kao na dlanu. To je prethodnica pa ne otvaramo vatru, čekamo glavninu. Nišandžije još jednom podešavaju svoje teške mitraljeze, uzimaju precizna odstojanja. Vidimo sada i glavninu. Nijemci su prišli našim položajima na odstojanje od 100 metara. Prolama se brza paljba.

I teški mitraljezi našli su se u streljačkom stroju. Prebacuju mitraljeze na pogodniji položaj i pomalo se povlačimo, planski bez panike. Mića sa svojom »Bredom« ostaje na položaju i štiti povlačenje mitraljeske čete kao i pješadijskih četa bataljona. Već je momenat da se povuče, ali on se ne diže jer vidi da se nije povukao cio bataljon. Na pojedinim dijelovima položaja već smo se izmiješali s Nijemcima! Vodi se borba prsa o prsa. Mića iz svoje »Brede« nepre-
kidno tuče uraganskom vatrom. Jedan rafal njemačkog mitraljeza presijeca Miću po grudnom košu. Sada je za mitraljesku četu tek nastala teška situacija. Borci jurišaju do njega da bi ga izvukli. Pored svega ne uspijevaju. Kada se čulo da je Mića poginuo, poletjeli su i mali konjovoci da ga izvlače, jer je s njima njegov rođeni brat Dujo. Žao nam je bilo svih koji su poginuli i ranjenih, ali cijela četa najviše je žalila Miću. Svi smo se pitali kako će Dujo preživjeti smrt svoga brata Miće koga je toliko volio. Duji je bilo teško, ali je nastavio i dalje borbu rame uz rame sa svojim drugovima do konačnog oslobođenja naše domovine.

U ovoj borbi iz I udarnog bataljona, poginulo je 21 a ranjeno 28 boraca. U pokušaju da izvuku Miću s položaja poginula su tri borca. Eto, tako su se borili i ginuli u mnogim bitkama ti naši drugovi na koje možemo biti ponosni. Naš voljeni Mića život je dao za bolje danas i sutra.

Mića je sahranjen u zajedničku grobnicu na Veljunu, na Kordunu.

Nikica Radulović

PAO U BORBI KOD VISUCA

Mihajlo Tatalović postao je ratnik i žrtva drugog svjetskog rata u najljepšim godinama svoga života. Poginuo je 1943. godine kod Visuća u Lici. Sjećanje na njega izaziva danas ponos i žalost. Ponos zato što je Mićo bio komandir — starješina u Titovoj vojsci već prvih dana NOB-e i žalost što nije dočekao današnju slobodu koju uživaju njegovi drugovi ratnici koji su imali sreću da prežive strahote rata.

Njegovo socijalno porijeklo orijentiralo ga i stavilo u stroj odvažnih i riješenih da se bore za slobodu, isključujući bilo kakve kompromise, političke i nacionalne, s okupatorom i njegovim pomagačima. U tom stroju Mićo je bio vjeran vojnik revoluciji i nije prezao pred najtežom životnom opasnošću. Po pričanju njegovih ratnih drugova iz 4. omladinskog bataljona 6. primorsko-goranske brigade, on je bio izuzetno vješt i snalažljiv ratnik. Njegovo prisustvo u svakoj akciji bila je dovoljna garancija da će akcija uspjeti, jer je on bezgranično vjerovao u naše pobjede. Ta njegova osobina oslobađala

je drugove straha i panike koja je uvijek prisutna kod ratnika kad treba da se obračunaju s nepoznatim neprijateljem.

Mićo je rođen 1919. godine u brojnoj seljačko-radničkoj porodici. Rastao je i u tom stasanju završio 4 razreda osnovne škole. Do 1938. godine radio je na zemlji i s ocem Vajom i bratom Nikolom bavio se kirijom i radom u šumi da bi zaradio koji dinar, kako bi se što lakše ishranila porodica. Osjetio je sve tegobe borbe za život i opstanak sebe i svoje porodice. U takvoj situaciji odlučuje se 1938. na odlazak u Zagreb u podoficirsku školu koju je završio 1940. godine. Raspoređen je na službu u činu podnarednika u Štip, gdje ga zatiče 6. april 1941. godine. Suočen s veleizdajom naroda i rasulom armije i svoje jedinice, Mićo je mudro ocijenio da treba izbjeći zarobljeništvo i vraća se u svoju Drežnicu. Punih 20 dana on je putovao, što pješke što raznim prevoznim sredstvima, i susretao se s raznim opasnostima. Tek dolaskom u Drežnicu Mićo je osjetio zlu sudbinu koju će mu nametnuti okupator i ustaški teror koji je bio na pomolu. Izgubljena sloboda, država, profesija, bezakonje, svakodnevne prijetnje i smrtna opasnost pratila je Miću, kao i ostale njegove mještane, i nije ga nikad napuštala. To dobiva svoj puni epilog kada su počela hapšenja i strijeljanja »vidnijih« ljudi, da bi nešto kasnije — 30. jula 1941. godine — Mićin otac Vajo bio uhapšen u Ogulinu i poslije zvjerskog mučenja bačen u Klečku jamu. S Mićinim ocem mnogo je i nevinih Drežničana izgubilo živote i našlo vječni mir u istoj jami. Ovaj nečuveni i neviđeni zločin poljuljao je samopouzdanje. Između života i smrti nije bilo granice. Živjelo se od danas do sutra. Bilo je bezbroj dilema na koje se nije mogao dati nikakav odgovor. Povratiti samopouzdanje, osloboditi se nespokojstva, utrti put i volju za opstanak, smoći snage i hrabrosti za žilavu, dugotrajnu i upornu samoodbranu mogla je samo KPJ. Zahvaljujući pravilnom političkom djelovanju, Mićo se opredijelio za program KPJ i u sebi uspostavio moralnu i političku ravnotežu koja je bila preduslov za predstojeće događaje u kojima je on uzeo učešće i ponašao se hrabro i borbeno, ubijeđen da je njegov životni put ispravan, jer brani narod i služi mu svim svojim bićem. On sebe nije štedio. Među prvima je došao u partizane. Drugove koji nisu služili bivšu jugoslavensku vojsku podučavao je u rukovanju oružjem. Partizanski način života je s lakoćom osvajao i nastojao da što prije doživi vatreno krštenje i stekne početna neophodna ratna iskustva.

Oktobra 1941. i prvoj polovini 1942. godine proveo je u ulozi borca i komandira odjeljenja. Pomalo ali sigurno sticao je ratničko iskustvo i pripremao se za komandovanje i rukovođenje manjim partizanskim jedinicama. Za patroliranje, izviđanje, osmatranje i prikupljanje podataka o neprijatelju spadao je među najpogodnije i uvijek bio pouzdan. Postao je komandir voda i uspješno komandovao sve do pred njegovu smrt, kada je vršio i dužnost komandira čete u 4. omladinskom bataljonu. Ratovao je na prostoru Gorskog kotara, Like i Korduna. Učesnik je svih borbenih akcija koje su izvodili bataljon »Marko Trbovi«, I i II udarni bataljon i 4. omladinski bataljon. Njegov posljednji mjesec života u IV neprijateljskoj ofanzivi ispunjen je neprekidnom borbom, vještim rukovođenjem svojom jedinicom od Slunja do Lapca i Udbine gdje se i ugasio njegov mladi život. Uvijek je imao u vidu da akciju završi tako da neprijatelju zada što teži udarac.

Međutim, te kobne noći, februara 1943. godine, njegova četa trebala je frontalno napasti izduženu talijansku kolonu koja se namjeravala probiti preko sela Visuća i Kuka u Lapačku dolinu. U ovoj borbi Mićo je znao da neprijatelju

treba nanijeti što veće gubitke i prisiliti ga na povlačenje ka Udbini i na taj način osigurati život i slobodu manevra partizanskim snagama u Lapačkoj dolini. U borbi koja nije dugo trajala Mićo je teško ranjen. Za kratko vrijeme je i umro na rukama svoga komandanta Miloša, okružen svojom četom partizana, koja je na glas plakala za izgubljenim komandirom koga su toliko voljeli i cijenili.

U spaljenom zaseoku Potkuk iste noći je Mićo sahranjen, a poslije rata prenijet je u kosturnicu boraca NOB u Udbinu.

Njegov komandant bataljona Miloš Rogović danas kaže: »Mićo je mnogo obećavao. Da nije poginuo bio bi izrastao u starješinu visokog vojnog ranga. Bio je dobar taktičar, hrabar i uporan borac i starješina. Bio je izuzetnih moralnih i karakternih osobina. U svakom pogledu služio je za primjer. Svi borci u bataljonu u njega su imali veliko povjerenje«.

Milutin Tatalović

POGINUO NA PRAGU SVOJE KUCE

Bio je mjesec mart ratne 1944. godine kada je Veljko Kovačević, komandant 13. udarne divizije, odlazio na novu dužnost. Opraštajući se od jedinica divizije, stigao je i do 1. udarnog bataljona 1. udarne brigade. Razmješten u selima Gornjeg kraja bataljon se odmarao poslije teških zimskih borbi protiv njemačkih i ustaških snaga na brdima Velike Kapele. U dotadašnjim iscrpljujućim borbama bataljon je bio dosta oslabljen, a tome je doprinijela zima, snijeg i glad, jer je na tom ratom opustošenom terenu bilo teško obezbijediti potrebnu hranu.

Toga martovskog dana, kada snijeg i zima još nisu pokazivali znakove da će ustupiti mjesto tako željno očekivanom proljeću, stajao je 1. bataljon postrojen i čekao svog komandanta divizije da se s njim oprosti. Veljko je stigao, stao pred stroj i preletio pogledom iscrpljene i promrzle borce. U očima im je mogao pročitati odlučnost da će dati i posljednji atom snage u narednim borbama za oslobođenje domovine. Kada je počeo govoriti glas mu je podrhtavao, teško je bilo rastati se od svojih jedinica, naročito od 1. udarnog bataljona koji je do tada prošao toliko slavan borbeni put. U oproštajnoj riječi, pored ostalog, on je rekao: »Teško mi je, drugovi, opraštati se od tako slavne jedinice kao što je 1. udarni bataljon, koji nije znao za neuspjehe. On je bio naša uzdanica i jaka udarna snaga od početka njegovog formiranja. Zato nastavite tim putem, nemojte okaljati njegovo slavno ime, nastavite da uništavate neprijatelja sve do konačnog oslobođenja naše domovine«. Na čelu 1. bataljona stajao je komandant Tatalović Milan, mladić pun života, poletan i spreman da još uspješnije vodi 1. bataljon u nove pobjede.

Milan Tatalović rodio se u Vrujcu 1919. godine. Sin siromašnih seljaka, od rane mladosti bavio se zemljoradnjom i šumskim radovima. Pomagao je roditeljima, borio se za održanje golog života kao i velika većina stanovništva tog pasivnog drežničkog kraja. Težak život nije mu pružao mogućnosti da uživa radost mladosti. I suviše rano morao je da se posveti životnim brigama i da se stara o svojoj budućnosti. Tek što je stasao crni oblaci rata nadvili su se i sručili

na našu zemlju. Najmračnija sila savremenog svijeta, fašizam, rušila je sve pred sobom, sve napredno, sve što joj je stajalo na putu, ne prezajući ni od kakvih zločina. Među prvim žrtvama fašističkog terora bio je i drežnički kraj.

Odazvati se pozivu KPJ za podizanje oružanog ustanka, uzeti pušku u ruke, boriti se protiv toga zla, braniti svoje domove i nejako stanovništvo bio je jedini izlaz u tim teškim i krvavim vremenima. Kao i većina ustanika toga kraja i Milan je pošao u borbu i stao na branik svoje domovine. U ljeto 1941. godine stao je Milan u partizanski stroj i položio zakletvu svom narodu u kojoj je, pored ostalog, stajalo: »... i neću iz ruku ispustiti oružje dok ne uništim i istjeram fašističke okupatore i njihove sluge i ne oslobodim svoju domovinu«. Zadatak je težak, jer fašistička mašina ruši sve pred sobom, naoružana najmodernijim oružjem napreduje na svim frontovima, a naši borci i Milan među njima toj ratnoj mašini suprotstavljaju nezapamćeni moral, svijest i borbenost.

Smjenjivale su se borbe, marševi i glad i sve su to savlađivali nadljudski napori, odricanja i žrtve naših boraca. Nemoguće je nabrojati i opisati sve vođene borbe, izračunati pređene kilometre i izbrojati neprospavane noći. Ali, ostala su nezaboravna sjećanja na herojske podvige naših boraca, na druga Milana koji se u toj borbi čeličio, jačao i sticao dragocjena iskustva za dalje ratovanje i rukovođenje jedinicama. Ostao je nezaboravan njegov plemeniti duh, uvijek vedro i veselo lice. U najtežim časovima znao je borcima naći riječi ohrabrenja, osokoliti ih i raspoložiti. Tako je Milan rastao i sazrijevao u vanredno hrabrog i smjelog starješinu sposobnog da uspješno rukovodi jedinicama u najtežim ratnim situacijama. Dok je bio komandir čete, njegova se jedinica istakla u mnogim borbama a on uvijek na čelu i tamo gdje je najteže.

Kada je kapitulirala talijanska armija, 1. brigada 13. divizije dobila je zadatak da hitno izvrši pokret iz rejona Gospića u pravcu Senja i da na jadranskoj magistrali Novi Vinodolski—Senj razoruža talijanske snage. Milanova četa, prevožena kamionima i dijelom pješice, stigla je na padine Velebita, u rejon Krivog Puta, odakle se pruža pogled na magistralu i na more. Na magistrali je primijećena kolona talijanskih vojnika, njih 50—60, kako kreće u pravcu Senja. Kasnije se saznalo da je to bila baterija od četiri brdska topa. Milan je ocijenio da ova kolona ne smije stići u Senj, jer je tamo čekaju brodovi i naoružanje će otići u Italiju a nama je toliko potrebno. Trebalo ih je presresti i razoružati, a četa ih ne može stići, jer je od prethodnih borbi umorna i ne može brzo da se kreće. Milan donosi odluku da se četa polako spusti niz kamenjar, a on će s komesarom presresti i zadržati kolonu dok četa ne stigne. Saplićući se po bespuću i kamenjaru stigli su i zaustavili kolonu talijanskih vojnika. Milan je upao među oficire na čelu kolone i energično zahtijevao da predaju oružje. Objašnjavao im je da je Italija kapitulirala, da moraju predati naoružanje i da će naše jedinice svakog časa stići na cestu. Tlijanski oficiri, iznenađeni, gledaju u brdo, ne vide nigdje partizansku jedinicu i ne vjeruju da su dva partizana ovako hrabro mogla upasti u njihovu kolonu. Suprotstavljaju se zahtjevu o predaji naoružanja i objašnjavaju da moraju izvršiti naređenje i s naoružanjem stići u Senj. Jedan oficir pripremio je automat za upotrebu. Milan ga hvata za cijev, otimaju se i situacija postaje teška. Srećom u tom momentu se pojavljuju borci njegove čete. Talijani su predali cjelokupno naoružanje i opremu.

Krajem septembra 1943. godine 1. brigada je dobila zadatak da zauzme otok Lošinj gdje su se sklonili ostaci razbijenih četničkih snaga da tamo dočekaju otvaranje drugog fronta i da se stave pod komandu kralja. Pored pomenutih četnika u mjestu Malom i Velikom Lošinju bilo je nekoliko desetina talijanskih

karabinjera. Brigada je izvršila prvi pomorski desant, tajno se iskrcala na teško pristupačnoj obali i žestokim napadom iznenadila neprijateljske snage. Milan je sa svojom četom, poslije kraćih borbi i zarobljavanja jednog broja četnika, upao u mjesto Mali Lošinj dok je 1. brigada još po okolnim brdima i zaseocima vodila žestoke borbe. Jedan broj karabinjera i četnika razoružao je bez otpora.

Poslije kapitulacije Italije Nijemci su prodrli u Gorski kotar. Jake neprijateljske snage uspjele su na Praprotu, između Delnica i Gerova, opkoliti naša tri bataljona. Borbe su vođene na bliskom odstojanju i minobacačka vatra neprekidno je tukla naše položaje. Bataljoni su se našli u teškom položaju, jer je, poslije trodnevnih borbi, nedostajalo municije i hrane. Tadašnji komandant brigade Martin Dasović povjerava Milanovoj četi da izvrši proboj iz okruženja i tako omogući izvlačenje sva tri bataljona. Milan je znao da bi neuspjeh njegove čete bio koban za sve snage u okruženju. On je izvršio snažan juriš, probio njemačko okruženje i omogućio uspješno izvlačenje svih snaga. Za taj podvig bio je javno pohvaljen od komandanta brigade.

Sretan je bio kada je postavljen na dužnost komandanta bataljona i ponosan što su mu Partija i rukovodstvo povjerili tako važan i odgovoran zadatak. Najteže mu je bilo što ne može biti među borcima u neposrednom napadu — jurišu. U svakoj težoj borbi nalazio je za potrebno da se nađe u nekoj od svojih četa, da ličnim učešćem potpomogne bržem i uspješnijem izvršenju zadataka.

Juna mjeseca 1944. godine njemačke snage prodrle su u Delnice. 1. bataljon je dobio zadatak da zauzme sam centar mjesta i da likvidira uporište na crkvi. Jedna od četa, kojoj je Milan dao zadatak da zauzme crkvu, teško se probijala zbog žestoke neprijateljske vatre. Milan se ubrzo našao u četi i poveo borce u juriš, opkolio je crkvu i prisilio neprijatelja da je napusti.

Nizale su se borbe na Bosiljevo, Vrbovsko, Gomirje, Delnice, Crikvenicu, Drežnicu, Brinje, Škalić, Žutu Lokvu i niz drugih mjesta u kojima je bataljon pod rukovodstvom Milana Tatalovića redao uspjehe i uvijek potvrđivao zasluženi naziv — 1. udarni bataljon.

Polovinom 1944. godine bataljon je bio u Gomirju sa zadatkom da štiti slobodnu teritoriju Gorskog kotara od upada neprijatelja iz pravca Ogulina. Tada je štab 1. brigade raspisao takmičenje među bataljonima. Takmičilo se u broju izvršenih akcija, broju ubijenih i zarobljenih neprijateljskih vojnika, količini zarobljenog naoružanja i ostale opreme itd. Milan je razradio plan akcija, pripremio starješine i borce. Izvođene su akcije manje i veće, pravljene zasjede neprijateljskim patrolama i manjim kolonama, rušen je most i vodovodno postrojenje za Ogulin i slično. Kada je završeno takmičenje, štab brigade je objavio da je 1. udarni bataljon pokazao najbolje rezultate i dobio prelaznu zastavicu. Milanovoj sreći nije bilo kraja. Požurio je da to saopći borcima i da s njima podijeli svoju radost. Poslije toga znao je ponosno reći: »E, moj druže, šta ti misliš, to je 1. udarni, neće ova zastavica više iz naših ruku«.

Volio je svoj bataljon, volio je borce, veselio se svakom uspjehu i najsretniji je bio kada bi zajašio konja i na čelu svog bataljona, uz borbenu pjesmu, marširao u nove borbe i nove pobjede. Ali, došla je i ta kobna posljednja borba koja je prekinula njegovo pobjedonosni marš, koja je prekinula njegov mladi život. Bio je mjesec juli 1944. godine. Neprijateljska posada nalazila se u Drežnici, u njegovom rodnom kraju. 1. udarni bataljon hita na položaj da s ostalim jedinicama po tko zna koji put oslobodi svoju Drežnicu. Bataljon juriša, silovito napada neprijatelja. Čuje se Milanov glas kako bodri svoje borce. Čudna je i

nepredvidiva sudbina. Neprijateljska granata smrtno ga pogađa na pragu rodne kuće iz koje je ugledao svijet, iz koje je krenuo u borbu. Nije dočekao da uživa plodove krvavo osvojene slobode. Suviše rano se ugasio jedan mladi život, nedoživljeni život, život jednog prekrasnog druga, komuniste i ratnika.

Vladimir Barac

OD PODOFICIRA DO NAČELNIKA ŠTABA BRIGADE

Nikola Tatalović je jedan od ponosnih sinova Drežnice koji se u ratu svojom borbom, inteligencijom i zalaganjem uzdigao do položaja načelnika Štaba XIV primorsko-goranske brigade, a onda, kada je pred njim bila perspektiva visokog rukovodioca i velikog borca, poginuo u blizini Lukovdola s političkim komesarom brigade Ilijom Petrovićem Kozarom iz Srpskih Moravica.

Nikola je bio izuzetno markantan, visok, čvrsto građen, pravilnih crta, omiljen u društvu i vrlo pristupačan. Bio je jedan od onih Drežničana koji je bio kadar »stići i uteći i na strašnom mjestu postajati.« Među svojim drugovima je uživao veliki ugled i poštovanje, posebno zbog svoje pravednosti, skromnosti i poštenja.

Rođen je u brojnoj porodici uglednog domaćina Pere Tatalovića 10. decembra 1916. godine kao prvo od sedmero djece u porodici. Prije odlaska u mornaricu završio je s odličnim uspjehom osnovnu školu u Drežnici a iza toga je radio s ocem na šumskim radovima u Drežnici i okolici, pomažući da se prehrane i podignu mlađa braća i sestre.

Regrutovan je u hidroavijaciju u Divulje i tu je kao odličan vojnik podnio molbu da ga se primi u aktivne podoficire, jer je u tome vidio izlaz iz sirotinje i obezbjeđenje životne egzistencije. Kao pravi potomak Krajišnika volio je vojsku. Njegovoj molbi je udovoljeno i tako je upućen u podoficirsku školu u Divulje. Postao je aktivni podoficir 1940. godine. U Trogiru ga je zatekla kapitulacija bivše Jugoslavije i odatle se pješice vratio u Drežnicu. Do početka ustanka skrivao se po šumama s mnogim Drežničanima. Tu je došao u kontakt i s najnaprednijim Drežničanima, članovima Partije, kandidatima i simpatizerima. Tu su vođeni razgovori o potrebi borbe i dizanja ustanka. Početkom ustanka odmah je stupio u partizane i određen za komandanta sela Šekići. Na tom zadatku on organizira seoske straže i patrole i radi na prikupljanju oružja.

Formiranjem logora stupio je u partizanski centralni logor. U logoru se odmah ističe disciplinom, drugarskim ponašanjem, vojničkim znanjem i drugim vrlina-

ma druga i borca. Tako već krajem 1941. godine postaje član KPJ a u prvoj polovici 1942. godine postavljen je za komandira čete.

Prilikom formiranja VI primorsko-goranske brigade, oktobra 1942. godine, Nikola Tatalović je ponosno stajao na čelu II čete udarnog bataljona kao komandir čete. Nešto kasnije Nikola je postao komandant II bataljona u XIV primorsko-goranskoj brigadi.

Kao komandir čete i komandant bataljona drug Nikola učestvuje na čelu svoje jedinice u svim borbama koje ona vodi. Učestvuje u napadu na Jasenak, Modrušu, Gomirje, Ravnu Goru, a vodi teške borbe oko Brinja, Krivog Puta, Žute Lokve i Prokika. U svim tim borbama Nikola se ističe umješnošću i ličnom hrabrošću. Tu dolazi do izražaja i ono znanje koje je kao odličan đak sakupio u podoficirskoj školi.

Kao izrazito omiljen drug, borac i istaknuti rukovodilac Nikola je juna 1943. godine postavljen za operativnog oficira XIV brigade. S ove dužnosti upućen je na oficirski kurs u Plaški koji uspješno završava i vraća se 15. augusta 1943. godine na svoju dužnost u štab brigade. Poslije kapitulacije Italije, u jesen 1943. godine, upućen je u Istru s većom grupom rukovodilaca iz Gorskog kotara u cilju pomoći pri formiranju i organizaciji partizanskih jedinica u Istri. Tu ostaje do januara 1944. godine. Drug Nikola učestvuje u svim borbama koje njegova brigada vodi, a posebno kao izuzetno talento van radi na organizaciji i učvršćenju jedinica i na stalnom podizanju borbene spremnosti. Učestvuje u poznatom ledenom kapelskom maršu februara 1943. gdje doprinosi spašavanju mnogih partizana.

Polovinom 1944 na prostoru Gorskog kotara i Hrvatskog primorja vode se izuzetno žestoke borbe u kojima je bilo obostrano mnogo žrtava. Okupatorske vojske očekuju iskrcavanje saveznika uz našu morsku obalu i radi toga preduzimaju dramatične akcije u cilju obezbjeđenja svoje pozadine.

Drug Nikola Tatalović, načelnik i drug Ilija Petrović Kozar, politički komesar XIV brigade odlukom Štaba krenuli su na konjima od Srpskih Moravica prema Severinu na Kupi da se pridruže 2. bataljonu koji je vodio borbe oko Severina i da mu narede da se prebaci u sastav brigade. Upravo je u borbama oko Severina tog dana poginuo i drug Sava Radojčić, hrabri borac i rukovodilac iz Drežnice, o čijem svijetlom liku također piše u ovoj knjizi.

Ne znajući da su se ustaše pritajile u zasjedi na uzvisinama iznad Lukovdola, kraj zaseoka Gorjanci, drugovi Nikola i Ilija jašili su prema Severinu odakle se čula borba njihovog bataljona. Nisu ni slutili da se između njih i bataljona nalaze prikriveni ustaše. Da bi bilo još gore ustaše su ih iz daleka primijetili, postavili im zasjedu i kada su došli u neposrednu blizinu, otvorili su strahovitu vatru i obadvojica su na mjestu pali mrtvi. Tako se ugasio život dvojice hrabrih partizana i uglednih rukovodilaca XIII divizije. U istoj toj borbi nedaleko od Lukovdola poginuo je i komandant I brigade XIII divizije drug Srđan Uzelac, a ranjen je i politički komesar XIII divizije drug Đuro Matić. Tako su naše jedinice polovinom 1944. godine imale teške gubitke u žestokim okršajima koji su u to vrijeme vođeni danonoćno.

Lik druga Nikole Tatalovića, hrabrog načelnika Štaba XVI brigade, velikog druga i prijatelja, ostat će u trajnom sjećanju naroda Drežnice i njegovih drugova i boraca XIII divizije.

Bude Bosnić

KOMANDANT BATALJONA

Rade Tatalović rođen je 1919. godine u selu Vrujcu, a poginuo je kod Carske kuće na Vrhu Kapele 7. aprila 1944. godine.

Otac Rade i majka Milica imali su sedmero djece. Otac mu je umro dosta mlad pa je majka imala vrlo težak zadatak da podigne djecu. Kako to obično u životu biva, ta sva djeca, iako siročad, bila su prirodno inteligentna i pametna. Sve tri kćeri su se udale a sinovi završili osnovnu školu.

Rade je osnovnu školu završio u Drežnici s vrlo dobrim uspjehom. Bio je vrijedan, brzo je učio i znao raditi sve poslove na selu. Kad je malo porastao i ojačao, radio je sa starijim bratom Tođorom u šumi i kirijao. Radeći ove teške poslove, brzo je osjetio i shvatio kako je radnička klasa izrabljivana od buržoazije. Još relativno mlad počeo se interesirati za sve ono što su govorili stariji drugovi i članovi Komunističke partije.

Razvio se u lijepog, zdravog i jakog momka. Na odsluženje vojnog roka otišao je u jesen 1939. godine u Zaječar.

Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla ga je na bugarskoj granici, gdje je bio zarobljen i odveden u Bugarsku kao zarobljenik. Rade se ne miri s ropstvom, razmišlja i pravi plan kako i na koji način pobjeći. U bugarskom ropstvu ostaje samo dva dana i već treći dan bježi. Zahvaljujući svojoj snalažljivosti i umješnosti, on se nakon nekoliko dana teškog i mukotrpnog puta vratio svojoj kući u Drežnicu.

Kapitulacija 1941. godine, rasulo vojske, pa još i ropstvo, sve je to teško doživljavao. Kad bi pričao, znao jè reći: »Mislio sam samo da mi se dočepati slobode i doživjeti da ponovo dobijem pušku u ruke«. Dok je bježao iz ropstva i probijao se kući, mislio je stalno da će biti najsretniji kad ponovno ugleda svoju rodnu Drežnicu. Kada je došao pa vidio i čuo šta sve rade ustaše i njihove vlasti s mirnim i poštenim narodom, bio je više nego iznenađen. Morao se i sam skrivati u šumu i izbjegavati bilo kakav susret s ustašama. Ubrzo se povezao s drugovima članovima Partije, koji govore narodu da ne predaje oružje i da ne ide na pokrštavanje. Aktivno se uključio u rad i sve zadatke izvršavao na opće zadovoljstvo. Poslije izvršenih priprema za ustanak Rade među prvima odlazi u centralni logor više sela Tomići. On se za ovaj zadatak dugo pripremao pa je i vojničku pušku nabavio i donio u partizane. Nema ni jedne akcije 1941. godine u kojoj on ne učestvuje. Rade je cijenjen, poštovan i voljen od svojih drugova. Za njegovim primjerom masovno se i oni javljaju u partizane. Od prva dva zarobljena puškomitraljeza on dobija jedan i s njim tuče talijanske okupatore. Kako je to Rade vješto i hrabro umio da radi, evo šta o jednom primjeru govori Bude Bosnić: »Napad na naš centralni logor oktobra 1941. godine izveo je puk Talijana s oko 800 vojnika, što znači skoro 30 na jednog. Talijani su nas izne-

nadili, ali smo hrabro prihvatili borbu. Stražar koji je primijetio Talijane u cik zore na pedesetak metara od logora počeo je hrabro da puca iz puške, a potom smo mi, pošto smo već bili uglavnom poustajali, odmah poskakali iz barake i prihvatili borbu. Talijani su od naših prvih plotuna i mitraljeske vatre polegli na snijeg, pa smo tako mi malo dobili na vremenu. Tako su svi naši izašli iz barake s oružjem i ličnom opremom. Drug Savo Vukelić, komandir logora, naredio je povlačenje prema Lijepom vrhu na Maloj Javornici. Meni je s još šest drugova i dva puškomitraljeza naredio da obezbijedimo odstupanje i odgovaramo za zaštitnicu. Mi smo svojski prihvatili borbu, nismo dali Talijanima da podignu glavu iz snijega. Imali smo dosta municije i dosta hrabrosti, a dva puškomitraljeza su držala Talijane i dalje u snijegu. Jedan od tih puškomitraljezaca bio je neustrašivi borac Rade Tatalović. Povlačenje je teklo sporo, ili se to nama tako činilo, jer su Talijani sve jače pritiskali. Iza naših drugova koji su se već izvlačili kroz nekakve ovrške od porušenih bukava i jela ostajala je lijepa i dobro utabana prtina. Kada su naši zamakli iza omanjeg breščića, mi smo otvorili žestoku vatru i jedan puškomitraljez prebacili na breščić iznad logora da štiti naše odstupanje. Rade Tatalović je za čas bio na breščiću i otvorio jaku vatru na Talijane. U tome je zaštitnica po utabanoj prtini brzo odmakla u šumu, Rade, njegov pomoćnik kod puškomitraljeza i ja ostali smo na breščiću iznad logora. Kada je naša vatra prestala, Talijani su iz stotina grla povikali 'Avanti'. Za čas su se našli oko praznog logora. Pobacali su hrpu bombi na logor koji se od njih zapalio i počeli da skaču oko vatre kao Indijanci. Oduševljenje je vladalo među Talijanima što su ipak osvojili partizansku »tvrđavu«, iako u njoj nije bilo nikoga. Mi smo neko vrijeme nijemo posmatrali ovu scenu, onda smo raspalili s još jednim rafalom po Talijanima i brzo zamakli prtinom za našima«.

U to vrijeme nositi puškomitraljez bio je ponos i čast. Svaki mladi partizan u sebi je mislio i osjećao da bi bio najsretniji kada bi i on to mogao. Svi mi Radini drugovi cijenili smo njegovu hrabrost, al je on uvijek bio skroman, nije volio nikakvo posebno isticanje. On učestvuje i u napadu na Jasenak 21. januara 1942. godine. Bilo mu je žao što njegov puškomitraljez nije došao do izražaja jer se posada ustaša, žandara i domobrana predala bez borbe. Kada smo napadali ustaše i Talijane 21. februara 1942. godine na Maljkovcu kod Brinja, Rade je žestokom i ubitačnom vatrom svoga puškomitraljeza doprinio da se i ova akcija uspješno izvela. U napadu na Jezerane 16. aprila 1942. godine on još hrabrije i odlučnije nastavlja da tuče po ustaškim puškarnicama, štiteći svoje drugove koji su jurišali na utvrđene zgrade.

Kad je formiran 1. udarni bataljon, jula mjeseca 1942. godine, tada je u bataljonu formiran i mitraljeski vod. Rade postaje prvi komandir voda teških mitraljeza. Kada se 12. oktobra 1942. godine u Drežnici formirala VI primorsko-goranska brigada, već smo imali mitraljesku četu kojoj je Rade komandir a ja politički komesar. Od formiranja voda pa do moje prekomande iz mitraljeske čete 18. juna 1943. godine stalno smo bili zajedno. Rade je sa zadovoljstvom nosio svoj puškomitraljez i iz njega sipao ubitačnu vatru po neprijatelju. Kada je dobio teške mitraljeze i postao komandir voda, njegovoj sreći i zadovoljstvu nije bilo kraja. Tih dana ubrzo smo, jedan iza drugoga, postali i članovi Partije.

U napadu na Modruš, augusta 1942. godine, Radi se pružila prva ozbiljnija prilika da pokaže što on može da učini sa svojim mitraljezom. Prilikom juriša na utvrđenu modrušku gradinu Rade uzima sam teški mitraljez u svoje ruke i štiti juriš boraca. Gradina je zauzeta, a herojskom smrti poginuo je komandir

Rajko Trbović, narodni heroj. Borci mitraljeskog voda i bataljona sve se više uvjeravaju u snagu i moć svojih teških mitraljeza. Ovo im daje još više volje i hrabrosti za nove i još teže borbe.

Kad smo na Kordunu čuli da su Talijani do temelja spalili Drežnicu, svima nama Drežničanima, kao i ostalima, bilo je teško. Pitali smo kada ćemo natrag za Drežnicu? Odluku za povratak u Drežnicu brzo je donio komandant I primorsko-goranskog odreda drug Viktor Bubanj. Naredio je bataljonima pokret. Krećemo pred večer, maršujemo noću. Sutradan smo već u šumi više Gomirja. Poslije podne komandant bataljona i komandiri četa vrše kratko izviđanje, vraćaju se i već u 18 sati krećemo u napad. Ovog puta nije trebalo puno političke i druge pripreme za napad. Svi su borci bili odlučni i čekali smo komandu za juriš. Radin mitraljeski vod ovog puta, mimo partizanske taktike, ide u streljačkom stroju s pješadijom. Rade ne može da ostane s teškim mitraljezima na položaju. Uz mitraljeze ostaju pomoćnici i nišandžije a ostale borce on vodi na juriš. U ovoj borbi ubijeno je 180 Talijana, 130 je ranjeno i 6 zarobljeno.

Svi pišemo na komadiće papira: »Fašiisti — ovo vam je za spaljenu Drežnicu«. Poslije ove borbe Talijani su panično napustili Drežnicu.

U napadu na Severin na Kupi, 27. novembra 1942. godine, i napadu na Talijane i četnike u Gomirju, 9. decembra 1942. godine, mitraljeska četa omogućuje juriše našim bombašima na bunkere i utvrđene zgrade. U ovim borbama Rade je uvijek kod onog mitraljeskog odjeljenja koje je imalo najvažniji zadatak u borbi.

Poslije ovih borbi VI primorsko-goranska brigada prikuplja se u Drežnici. Ovdje su se borci malo odmorili i jedinice sredile i spremile za dug i težak marš preko Kapele u rejon Plaški. Na put krećemo početkom januara 1943. godine. Mitraljeska četa učestvuje u borbama oko Plaškog i u napadu na Talijane i četnike na Ličkoj Jesenici. Neprijatelj je i ovog puta dobro osjetio vatru mitraljeske čete koja mu je nanijela dosta gubitaka.

Brigada je 22. januara 1943. godine dobila zadatak da zaposjedne položaje na Veljunu te da spriječi Nijemcima dalje nadiranje na slobodnu teritoriju. Nijemci su imali plan da do 23. januara 1943. godine umarširaju u Slunj, ali ovog puta to nisu uspjeli.

Kada smo stigli na Veljun, iako umorni od napornog marša i svakodnevnih borbi, komandant bataljona Božo Kosanović je pozvao komandire četa da idu osmotriti teren i izabrati položaje koje će posjesti čete za odbranu. Dotle su komandiri četa na terenu i ostale starješine govorile borcima o važnosti predstojeće borbe s Nijemcima. Snijeg, hladno, januarska zima, noć, slabo se vidi. Vraća se komandir čete i poziva komandire vodova. Nešto je ozbiljniji i nastupa više vojnički nego što smo mi navikli. Izdaje naređenja i ukazuje na značenje predstojeće borbe. Ovdje smo prvi put i ne poznajemo teren. Izlazimo na položaje. Komandiri vodova određuju mjesta za teške mitraljeze. Komandir Rade dolazi kod svakog mitraljeza da još jednom sve osmotri, da on lično vidi svojim oštrim okom da li će sutra odatle mitraljez moći najbolje dejstvovati po Nijemcima. Starješine i borci dobro znaju koga čekamo i s kime ćemo se sutra tući. Znamo da će to biti Nijemci. Jedino tada nismo znali da će to biti po zlu poznata hitlerova SS »Prinz Eugen« divizija. Sve borbe koje smo dosada vodili bile su s Talijanima, ustašama, četnicima i domobranima. Sutra će ovo biti naša prva borba s Nijemcima. Znali smo svi mi tada da se Nijemci u Sovjetskom Savezu tuku kod Staljingrada, da vode oštre borbe s našim proleterskim i drugim jedinicama, ali mi to još nismo oprobali. Starješine i borci znaju da će to biti vrlo

oštra i teška borba. Nitko nije mogao znati da ćemo sutra voditi jednu od najtežih borbi do kraja narodnooslobodilačkog rata. Mitraljeska četa je na vrijeme posjela položaj, ali nije bilo ni vremena ni mogućnosti da iskopamo zaklone. Ono što smo uspjeli napraviti nije bilo dovoljno. Snijeg, smrzla zemlja, nedovoljno ašova i drugog alata. Komandir čete Rade još jednom obilazi položaj, gleda kako su ukopani teški mitraljezi, kontroliše kako je svaki borac napravio zaklon. Zastane kod svakog mitraljeza, porazgovara s nišandžijom i dade još po koje uputstvo kako treba urediti zaklon i pripremiti mitraljez za borbu. Svi su borci odlučni i spremni za borbu. Noć je brzo prošla. Razdanilo se, dan je lijep, sunce se pokazalo na horizontu. Svi moramo mirno ležati u zaklonima na hladnoj zemlji. Tek smo sada počeli osjećati zimu i hladnoću. Pomalo smo već nestrpljivi. Kad odjednom osmatrač javlja: Dolaze! Svi se upinjemo da ih što bolje vidimo. Kada smo ih osmotrili, još više priliježemo na zemlju u zaklonima da ne bi otkrili naše položaje prije vremena. Zakloni su nam improvizirani, slabi, ali se mi u njima osjećamo kao da su od betona izrađeni. Naređeno je da nitko ne otvara vatru dok komandant bataljona ne da znak za paljbu. Na cijelom položaju zavladala je tišina. Njemačka izvidnica još nas ne vidi. Misle da nema nikoga. Drže se kao da su na nekoj paradi. Njemci su već tako blizu, vidimo ih kao na dlanu. Ne otvaramo vatru. Čekamo da priđe glavnina. Sada nišandžije još jednom podešavaju svoje teške mitraljeze, uzimaju precizna odstojanja. Vidimo sada i glavninu. Pustih smo da nam priđu na odstojanje od 100 metara. Tek se sada prolama komanda komandanta Bože. Otvara se uraganska vatra iz svih oružja, dolina samo ječi. Padoše ohole Švabe, prorijedi im se stroj, padaju mrtvi i ranjeni kao snoplje. Treba im vremena dok se snađu. Mi vidimo da smo ih zbunili, tučemo ih još žešćom vatrom, ne damo im da se srede. Najednom vidimo: povlače se Nijemci na svoje polazne položaje. To nas sada još više ohrabruje. Tučemo ih i dalje paklenom vatrom naših teških mitraljeza. Švabe su se povukle, ali mi znamo da će oni ponoviti napad. Mi se sređujemo, donosimo municiju, mijenjamo redenike i punimo mitraljeze. Nakon kratkog zatišja ponovni napad Nijemaca. Ponovo uraganska paljba i ovog puta prisiljava Nijemce da stanu. Mi prosto ne vjerujemo da je to moguće. Sada su samo zalegli, ne povlače se. Otvaraju vatru po našem položaju, ali ne pokušavaju naprijed. Nakon kratkog vremena dolaze avioni i bacaju bombe. Vidimo da bombe padaju i na njemački položaj. Mi se radujemo što Nijemci tuku i svoje. Sada Nijemci pokušavaju signalnim znakovima da označe svoje položaje. Mi to dobro vidimo i ometamo ih da ne uspostave signalnu vezu sa svojim avionima. Ponovno dolaze avioni. Sada sve bombe bacišе na naše položaje. Pod zaštitom aviona Nijemci vrše juriš na nas. Sada već imamo mrtvih i ranjenih u četi. Lakše je ranjen komandir čete Rade, poginuo je pomoćnik komesara čete Perica. Teška situacija ali se još drži naš položaj. Komandiru je previjena rana, ali on neće da se povlači, hoće da ostane na položaju, da nastavi komandovati četom. Mi mu to ne dozvoljavamo. Dajemo mu pratnju i on se povlači u pozadinu. Prije nego je napustio položaj pozvao je komandira prvog mitraljeskog voda Iliju Tatalovića, predao mu komandu nad četom i dao posljednje zadatke.

Poginuo je i Mića Tatalović Bulić.

Mitraljeska četa povlači sè pod borbom na novi položaj na koti Veliki Lisac. Nastavljamo borbu s Nijemcima do noći, a zatim se povlačimo, pod zaštitom mraka, prema Slunju. Prvi udarni bataljon u ovoj borbi imao je 20 mrtvih, ranjeno je bilo 28 boraca.

t

Mitraljeska četa sa svojim komandirom Radom na čelu uspješno tuče Talijane i u Lici, na Prijeboju, na Ljubovu, kod Frkašića, štiteći naše ranjenike i bolnice na Kamenskom. Mitraljeska četa vraća se u februaru 1943. godine s ranjenicima u Drežnicu. U mitraljeskoj četi zajednički su se borili Drežničani, Primorci, Gorani, Dalmatinci i Istrani. Neću pretjerati ako kažem da je to bila uistinu četa bratstva i jedinstva.

Rade postaje komandant 1. bataljona 2. brigade krajem 1943. godine. Njegov život junaka i borca završava se u jurišu na Nijemce kod Carske kuće aprila 1944. godine. Radu su voljeli i cijenili njegovi drugovi borci i rukovodioci. Bio je hrabar borac, dobar i sposoban komandir i komandant. Njegova smrt svima je teško pala. Njegovi drugovi izvlače ga iz borbe i preko Kapele donose u selo Zrniće odakle ga omladina suznih očiju donosi njegovoj kući u selo Vrujac. Brzo se pročulo širom Drežnice da je Rade poginuo. Okupilo se mnoštvo naroda, staro i mlado, da mu odaju posljednju počast za sve ono što je učinio za skoru slobodu naše domovine.

Sahranjen je na groblju u Drežnici uz sve vojne počasti.

Nikica Radulović

STRIJELJAN NA BUKOVNIKU

Ale Tomić rođen je 1898. godine u selu Tomići, općina Drežnica, u seljačkoj porodici. Za vrijeme Austro-Ugarske pohađao je osnovnu školu a kasnije se bavio poljoprivrednim poslovima i radio po šumama kao šumski radnik. Za vrijeme I svjetskog rata bio je mobilisan u bivšu austro-ugarsku vojsku, u kojoj je postao desetar (kaplar) i istakao se kao bistar i hrabar vojnik.

Poslije završetka I svjetskog rata vratio se kući i nastavio da živi na selu, obrađujući zemlju i baveći se sezonskim šumskim radom. Oženio se i imao petoro djece. Kako je sve teže bilo živjeti u selu, pogotovo s većom porodicom i malom djecom, Ale se sve više približava naprednom radničkom pokretu i traži rješenje teškog života u borbi radničke klase za njena prava. Tako postaje član već u prvim radničkim sindikatima koji se formiraju u Drežnici u drugoj polovici tridesetih godina. Ističe se u organizaciji štrajkova koji se u to vrijeme vode, naročito neposredno pred drugi svjetski rat. Angažira se i oko izbora za poslanike za bivši jugoslavenski parlament, naročito za lokalne organe vlasti gdje je najčešće u opoziciji protiv bivših vlastodržaca. Kao takvog zapažaju ga i organizacije u kojima djeluju članovi Partije. Postoje dokazi da je bio stalno u vezi sa članovima Partije i da su mu oni, direktno ili indirektno, davali neke zadatke. Nije utvrđeno da li je do 1941. godine bio organizaciono povezan s partijskom organizacijom, ali je sigurno da je radio na općoj liniji Partije u okupljanju masa. Bio je član Nabavljačko-potrošačke zadruge u Drežnici u kojoj su radili komunisti i ljevičari. Također je bio član URS-ovih sindikata a neko vrijeme i u odboru tog sindikata.

Kao istaknuti član ljevičarskih organizacija, kada je općinsku upravu preuzela opozicija s kojom je on aktivno surađivao, postavljen je za lugara imovinske šume u općini Drežnica.

Pred sana II svjetski rat aktivirao se u borbi protiv fašizma i propagirao komunizam isticanjem parola o SSSR-u, Crvenoj armiji i Komunističkoj partiji. Kod sprovođenja pojedinih akcija bila mu je uzrečica: »Drug Lenjin je rekao: Danas je rano, a sutra može biti kasno«, misleći na borbu radničke klase. Znao je ponekad pjevati pred svojim prijateljima pjesme o Crvenoj armiji i oktobarskoj revoluciji.

Budući da je dosta otvoreno propagirao i govorio o oktobarskoj revoluciji, postao je član Partije već 1941. godine.

Između dva rata njegov životni put je bio težak i složen. Bio je dosta eksplozivan i brz u donošenju odluka, ali i nekompromisan u svojim stavovima. Ale je, bez svake sumnje, imao vidnu ulogu u organizaciji narodnog ustanka i narodnooslobodilačke borbe.

Već 1941. godine on prima organizatore narodnog ustanka koji dolaze u Drežnicu; učestvuje u organizaciji sastanaka na kojima se donosi odluka o ustanku. Kod njega dolaze i obraćaju mu se predstavnici Okružnog komiteta KPJ za okrug Karlovac. On učestvuje na prvim sastancima koje organizira Ivo Marinković s drežničkim komunistima i prvi ulazi u Mjesni komitet KP za Drežnicu kao član tog komiteta. On organizira s ostalim komunistima u selu Tomićima sastanak na kome govori Ivo Vejvoda. Na tom prvom sastanku drug Vejvoda nas je upoznao s kretanjima na frontovima, naročito na istočnom ratištu, gdje su Nijemci potiskivali Crvenu armiju. Upoznao nas je i s pozivom Komunističke partije Jugoslavije o podizanju ustanka protiv okupatora i domaćih izdajnika. Poslije njegova govora prišlo se konkretnom dogovoru i zadacima. Drug Vejvoda je tražio od sela Tomića da se izvrše odmah tri zadatka, i to:

1. Prikupiti sve oružje u selu i dati tri partizana koji su služili vojsku,
2. Prikupiti hranu za partizane u logoru i obezbijediti druge potrebe,
3. Dosadašnji logor preseliti što bliže selu.

S obzirom na rad druga Ale i ostalih članova Partije, selo je bilo pripremljeno da izvrši ove zadatke. Sakupljeno je 10 pušaka, data su 3 partizana i dogovoreno je da se logor premjesti u stan Nikole Tomića kraj šume blizu sela.

Sakupljanje hrane za partizane išlo je preko druga Ale. Kod njegove kuće bio je centar za prikupljanje hrane za logor. Ovu akciju oko prikupljanja hrane partijska organizacija sela Tomići organizirala je tako da je odmah čitavo selo učestvovalo u davanju hrane. Razumije se, svatko prema svojim mogućnostima. Otada selo Tomići živi s narodnooslobodilačkom borbom i vodi pravi rat s okupatorima i domaćim izdajnicima.

Prva naša akcija bila je hapšenje Kobešćaka, načelnika općine, i njegove žene koji su stanovali u selu Tomićima. Dolaskom ustaške vlasti Kobešćak je postao načelnik općine i bio glavni predstavnik ustaške vlasti u Drežnici. Cijelo selo je znalo za njihov nestanak, ali nitko nije želio o tome ni riječi reći. Poslije tog događaja nastala je reakcija okupatora i traženje nestalog načelnika. Kada su Talijani opkolili selo, iz šume je na njih zapucao partizanski puškomitraljez i tako je otkrivena baza partizana. Talijani su uhapsili i odveli nekoliko viđenijih seljaka sela Tomići, među kojima su tražili i Alu Tomića. Pošto njega nisu našli, uhapsili su njegovu kćer Milku i odveli je u zatvor. Milka je znala za rad oca i za partizanski logor, ali nije ništa izdala. Neki su uspjeli uvjeriti okupatora da nemaju veze s partizanima pa su dvojicu od uhapšenih pustili kući. Ostali su odvedeni u zatvor u Vrbovsko. Nastali su teški dani. Ipak, 9. oktobra 1941. je oslobođena Drežnica i održan zbor gdje je razvijen i crveni barjak. Poslije toga uslijedila je ofanziva fašističkog okupatora. Tada se postavilo

pred Mjesni komitet ozbiljno pitanje (kojega je bio član i Ale), što da se radi? Bilo je prijedloga da se ceste prekapaju i brani Drežnica, što je bilo nerealno s obzirom na snage kojima se raspolagalo. Tada je nastalo kolebanje i u Mjesnom komitetu, jer se osjetilo da naše akcije kod neprijatelja izazivaju reakcije. Međutim, te su nesuglasice bile prevaziđene. Sve su ceste koje vode u Drežnicu ipak prekopane. Ali, naišla talijanska ofanziva nije mogla biti spriječena. Talijani su upali u Drežnicu, izvršili napad na partizanske logore i uništili materijal i hranu koju su našli u centralnom logoru. Prilikom napada na centralni logor partizani su se povukli i nitko nije stradao.

Poslije razbijanja partizanskog logora nastalo je hapšenje Drežničana. Uhapsili su i Alu Tomića s još nekoliko partizana. Odveli su ih u Ogulin i strijeljali na Bukovniku.

Njegovo hrabro držanje izazivalo je ponos i prkos kod ostalih. Svi strijeljani hrabro i junački su se držali. Ale neprijatelju nije ništa priznao, iako su ga neki izdajnici teretili kao člana KP i rukovodioca ustanka. Njegovo junačko držanje ulijevalo je povjerenje i poštovanje.

Strijeljanje druga Ale Tomića najteže je pogodilo njegovu porodicu i prijatelje, a njegovo junačko držanje bilo je primjer za ostale koji su nastavljali borbu.

Rade Tomić

KOMANDIR VODA

Nikola Tomić rođen je 1915. godine u siromašnoj seljačkoj porodici. Od rođenja prati ga neimaština i težak fizički rad. Još u svojoj najranijoj mladosti, kao dijete od 2—3 godine, ostao je bez majke. Poslije I svjetskog rata otac se ponovo oženio i s drugom ženom imao dva sina. Nikola je osjetio sve nedaće seoskog djeteta u siromašnoj obitelji. Nije mogao ići u školu i ostao je nepismen. Morao je kao dijete čuvati stoku imućnijim seljacima i raditi kod njih da bi mogao prehraniti sebe i pomoći ocu da prehrani obitelj.

Pored sve neimaštine Nikola je ostao do kraja pošten mladić. Nikad se nitko nije potužio da je nekom nešto uzeo ili prisvojio. Takav mu je bio i otac. Svoju nevolju sam je podnosio i nikome se nije žalio.

On osjeća da mu nepismenost smeta, ali nema nikakve mogućnosti za učenje.

U bivšu jugoslavensku vojsku odlazi 1936. godine. Pokazao se kao dobar i discipliniran vojnik i starješine ga cijene. Iz vojske dolazi u činu kaplara. Do rata često odlazi u rezervu i nalazi se više u vojsci nego kod kuće.

Nikola se većinom kretao među sindikalistima i naprednijim radnicima. Sjećam se tako da je 1938. godine, kada je radilo oko 400 radnika na cesti kod sela Tomića, uvijek bio među komunistima i naprednijim radnicima. Učestvovao je u svim štrajkovima koji su se vodili na radilištima gdje je radio. Iznikao je iz siromašne sredine u pravog i poštenog radnika.

Rasulo bivše jugoslavenske vojske Nikola je dočekao u vojsci u Gorskom kotaru. Kada se vratio kući, mi smo se mladići okupili oko njega da nam priča o propasti i kapitulaciji bivše vojske i o svemu što je u to vrijeme bilo aktuelno.

Najviše nas je zanimalo da nam Nikola pokaže oružje koje je donio. Međutim, on je uporno tvrdio da nije donio nikakvog oružja, ali kada je vidio da mu ne vjerujemo rekao je da je pušku, bombe i opremu ostavio na sigurnom mjestu u šumi. Upozorio nas je da on stanuje uz kuću Dragana Kobešćaka, ustaškog provokatora u koga odavno nema povjerenja i koga se opravdano boji.

Na prvom sastanku koji je u selu Tomićima održao Ivo Vojvoda, organizator narodnog ustanka i izaslanik Okružnog komiteta KPH za Karlovac, trebalo je da se jave tri partizana koji su služili vojsku. Prvi se javio Nikola s još dva druga. Od tada za Nikolu postoji samo put borbe i akcije. U partizanskom logoru odmah se ističe i daju mu se najpovjerljiviji zadaci koje obavlja. Najčešće odlazi u Primorje i Gorski kotar, odakle prebacuje oružje za Drežnicu i obavlja kurirsku službu. Učestvuje u svim oružanim akcijama koje se vode na terenu Drežnice iskazujući se kao pravi i istinski borac. Naročito se ističe u izviđanju i praćenju kretanja neprijateljskih jedinica.

Poslije prvih akcija u jesen 1941. godine Nikola postaje član KPJ. Kao članu Partije daju mu se sve veći i složeniji zadaci. Mnogo mu smeta što je nepismen, a vremena za učenje nije bilo.

Nikola postaje desetar, pa vodnik. Učestvuje u svim akcijama koje su izvođene 1941. i u početku 1942. godine: u napadu na neprijateljske kamione kod Žute Lokve, u napadima na Jezerane, Breze, Jasenak i u svim ostalim borbama koje su se tada vodile. Poslije tih većih akcija predlažu mu drugovi da bude komandir čete. On to odbija, jer smatra da nepismen tu dužnost ne može vršiti. Partijska organizacija i dalje vrši na njega pritisak, ali on taj zadatak odbija, smatrajući da ima pismenijih i sposobnijih drugova za odgovorne funkcije.

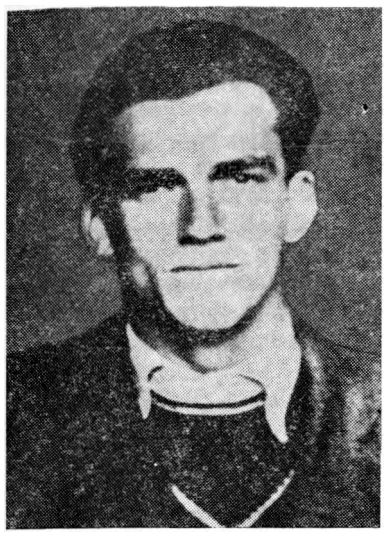
Budući da mi je Nikola bio komandir voda, moram reći da sam od njega najviše naučio o oružju i vojnoj vještini.

Bio je dobar drug, hrabar borac, pristupačan svakom i cijenjen. Uvijek je bio spreman da pomogne drugima i nikada nije žalio sebe. Te njegove osobine neizmjerno su ga uzdigle u očima nas mlađih boraca.

Pao je u borbi s Talijanima između Brinja i Žute Lokve.

Rade Tomić

PAO U BORBI NA SINCU

Sava Tomić rođen je 1916. godine u Tomićima u siromašnoj porodici. Otac mu je bio šumski radnik a majka Sava bavila se zemljoradnjom i kućnim poslovima. Pohađao je osnovnu školu u Drežnici i pomagao ocu kod kuće. Kad je odrastao, išao je s ocem po radilištima te postao i on šumski i pilanski radnik. Tako se od malih nogu počeo baviti teškim fizičkim radom po svim krajevima zemlje.

Već negdje tridesetih godina Sava se zapaža u Drežnici kao dobar radnik. On je i darovit pjevač, što se vrlo brzo pročulo i van rodnog kraja. Sava stasa i oformljuje se u zrelog, snažnog i odvažnog mladića.

Na odsluženje vojnog roka Sava odlazi u Sloveniju, ostavljajući kod kuće teško bolesnog oca i staru majku. Naviknut od malih nogu na težak život, on prebrođava i tu teškoću i brzo se privikava vojničkom drilu bivše jugoslavenske vojske. Na obuci se zapaža i ističe pa vojni rok završava u činu rezervnog podnarednika. Po povratku iz vojske radi najteže poslove kako bi olakšao život starim i bolesnim roditeljima. Obično dva puta godišnje — u proljeće i jesen — odlazi s »kompanijama« na rad u Srbiju ili Bosnu. Na radu stiče nova iskustva, proširuje krug prijatelja i poznanika i vraća se ponovno u Drežnicu s novim pjesmama koje je, na njemu svojstven način, pjevao među svojim Drežničanima. Na poznate sabore u Drežnici dolazili su mnogi radi Save. Eto, zbog svega toga o Savi, iako generacije odlaze, narod i dandanas priča.

Rat ga zatiče na dužnosti komandira voda u Gerovu. Raspadom bivše jugoslavenske vojske Sava s grupom Drežničana, kompletnom opremom i naoružanjem uspijeva izbjeći zarobljavanje i vraća se u Drežnicu.

Dolaskom kući teško mu padaju zulumi koje čine ustaše i okupatori i Sava, kao i ostali u Tomićima i u Drežnici, osluškuje glas KPJ. Već na prvim sastancima Sava je aktivan učesnik i bez rezerve se opredjeljuje za ustanak. Sava je odmah 1941. godine izabran za komandira rezervnog odreda. Pristupa se prikupljanju oružja, municije i opreme. Vrši se obučavanje omladine u rukovanju oružjem. Ukratko, cijelo selo živi jednom vrstom vojničkog života. Postavljaju se straže, upućuju patrole, organizira se dežurstvo i dr. U selu vri kao u košnici. Disciplina je primjerna. Bez pitanja iz sela se nitko ne udaljava. Vrše se svestrane pripreme za sprečavanje svih mogućih iznenađenja. Saznavši da se po Drežnici vrzma nepoznat špijun. Negdje polovinom mjeseca septembra, grupa partizana rezervnog odreda na čelu sa Savom zarobljava tog špijuna. To je bila i prva uspjela akcija na teritoriju Drežnice.

Poslije ove uspjelo izvedene akcije ljudstvo rezervnog odreda pod komandom Save angažira se na rušenju TT linija Jezerane — Drežnica krajem mjeseca septembra. Zatim slijede akcije na pilanu na Mošunama 20/21. septembra, a potom zajednička akcija grupe partizana iz Primorja i jedne grupe partizana rezerv-

nog odreda iz Tomića na putu Novi Vinodolski—Ogulin 27. septembra 1941. godine. Sava je među prvima iskočio iz zasjede pred talijanski kamion i razoružao pratnju. Zarobljena su dva oficira i grupa vojnika s kompletnom opremom i hranom. Ta prva zajednička akcija Primoraca i Drežničana imala je velikog odjeka.

Tokom mjeseca septembra na široj teritoriji Drežnice izvedeno je više akcija. Talijanska okupacijska vojska reagira protuakcijom i lukavstvom. Iznenada opkoljava selo Tomiće, upada u selo i narod sakuplja na jedno mjesto. Tom prilikom uhapšeno je 7 muškaraca i 1 djevojka. Tada je uhapšen i Sava. Sava se dobro držao i hrabrio druge uhapšene. S grupom uhapšenih sproveden je u zatvor u Vrbovsko, gdje je bio do kraja 1941. godine, a onda je pušten kući. I u zatvoru Sava je imao primjerno držanje. Odmah po dolasku kući produžava svoju aktivnost, postaje borac i rukovodilac u bataljonu »Marko Trbović«, a potom u 2. udarnom bataljonu i 4. primorsko-goranskoj brigadi. Tokom 1942. godine Sava učestvuje u svim akcijama koje vodi njegova jedinica.

Sava mi je bio desetar u akciji na vodovod kod Lučana (Brinje), koja je uspješno izvršena. Svaki borac u njegovoj jedinici osjećao se ponosan i siguran uz njega, jer je on znao da oduševi i ohrabri čovjeka kako u akciji, tako i prije akcije.

On je učestvovao u akciji na Jezerane, na vodovod u Turkovićima, na talijansku posadu iznad sela Turkovića, u akciji rušenja pruge Gomirje — Hreljin, na Begovo Razdolje, na Modruš i Blagaj na Kordunu. Nemoguće je navesti i opisati sve akcije u kojima se Sava hrabro borio i kao borac i kao rukovodilac. Sava je kao komandir voda i bombaš uspio u centru Gomirja, gdje je bio najveći bunker, bombama prisiliti četničku posadu na predaju, što je donijelo priznanje njemu, njegovu vodu kao i čitavom 2. udarnom bataljonu. U izvještaju štaba V operativne zone GŠ NOV Hrvatske o napadu na Gomirje, krajem prosinca 1942. godine, između ostalih, spominje se i Sava koji se istakao u ovom napadu kao komandir voda. Kao hrabar borac i rukovodilac postao je član KPJ 1942. godine.

Sava se naročito istakao kao oficir za vezu za vrijeme velike ofanzive na Kapeli, kada je po naređenju Viktora Bubnja, komandanta Primorsko-goranskog odreda, upućen da se s Korduna probije do Drežnice koja je bila okupirana od neprijatelja i izvidi što je sa stanovništvom i ranjenicima. Sava je imao zadatak da potraži odbjeglo stanovništvo po šumama, da ga ohrabri i obavijesti da dolaze udarni bataljoni u Drežnicu i tako razbije neprijateljsku propagandu o tome da su udarni bataljoni uništeni i da se narod mora predati okupatoru. Pojava Save među narodom bila je pravo ohrabrenje. Narod je osjetio da nije napušten i da će se njegova vojska brzo vratiti.

Početkom 1943. godine VI primorsko-goranska udarna brigada učestvuje u IV neprijateljskoj ofanzivi i brani položaje od Veljuna na Kordunu do Lapca u Lici. Naročito teške borbe vode se na Veljunu, Prijeboju, Ljubovu i Kuku kod Visuća. Sava sa svojom četom u 2. udarnom bataljonu uvijek izvršava sve zadatke i uspješno se nosi s neprijateljem. Poslije završetka IV neprijateljske ofanzive VI primorsko-goranska udarna brigada, s ostalim jedinicama, kreće u ofanzivu na Gacku dolinu koju čisti od talijanskog okupatora, četnika i ustaša.

Podvizi Savini u ovim borbama imali su veliki utjecaj na borački i starješinski sastav u brigadi.

U ovoj borbi neprijatelju su nanijeti veliki gubici: 7 mrtvih, 15 ranjenih

i 221 zarobljen domobran i žandar, među kojima i 3 oficira te velika količina ratne opreme i naoružanja. Gubici brigade bili su: 3 mrtva ili ranjenih, među kojima je, herojski vodeći 2. četu 1. bataljona, poginuo i Sava Tomić. Time se gasi životni put ovog borca i junaka koji nije znao za prepreke, koji je tako uspješno i znalački vodio svoju četu iz pobjede u pobjedu.

Vijest o Savinoj pogibiji brzo se pročula u brigadi. Slavlje nakon uspjeha zamijenjeno je tugom i bolom u cijeloj brigadi.

U operativnom izvještaju od 4. travnja 1943. godine o napadu na Sinac, izvještavajući o Savinoj pogibiji, između ostalog, se kaže: »U toj borbi naročito se istakao komandir čete 1. bataljona Tomić Sava, koji je smrtno pogođen prigodom gonjenja neprijatelja iz zgrade u napadu na mjesto Sinac. Pokojni drug Sava bio je najsvjetliji primjer hrabrosti i junaštva svim borcima ne samo 1. bataljona nego cijele brigade. Svuda je bio prvi na jurišu te kao takav neobično voljen od svojih boraca koji duboko žale njegov gubitak«.

Sava kao omladinac, radnik, vojnik, borac, starješina i komunista ostao je svojim drugovima — saborcima i svim Drežničanima pravi uzor.

Rade Tomić

ORGANIZACIONI SEKRETAR PARTIJSKE ORGANIZACIJE 1937. GODINE U DREŽNICI

Dmitar Trbović s Padališta rođen je 1909. u Tisovcu. Dmitrov otac Nikola živio je u zaseoku Kojići, selo Krakar, općina Drežnica, pod vrlo teškim uslovima u siromašnoj seljačkoj porodici. U Krakaru imao je troje djece. Živio je zajedno s još dva oženjena brata. Bilo je ukupno dvanaest članova porodice. Tako je bilo teško i gotovo nemoguće živjeti. Velika porodica, malo neplodne zemlje i vlast Austro-Ugarske monarhije. Nikola 1891. godine, na svoju molbu i uz preporuke, dobiva zaposlenje kao cestar u Tisovcu na dionici ceste Ogulin — Jasenak. Budući da je u Tisovcu bila državna cestarska kuća, Nikola se s familijom preselio iz Krakara u Tisovac.

Radeći kao cestar, Nikola je u prvih nekoliko godina nešto bolje živio nego u Krakaru. Međutim, kasnije je bilo sve teže i teže. Teškoće nisu dolazile samo zbog male zarade i dugog iscrpljujućeg rada, nego i zbog toga što su Nikola i Smilja imali još 13 djece u Tisovcu i troje od ranije, dakle ukupno šesnaestoro djece. Nikola, kao i svi njegovi stariji, bio je demokrata, iako se nije posebno isticao da ne bi izgubio posao. Ipak, austro-ugarske vlasti su znale za njega i pratile svako njegovo kretanje. Kada se Nikola malo ohrabrio, počeo više i češće razgovarati s prolaznicima i onima koji su se navraćali

k njemu u kuću i objašnjavati tadašnje teško ekonomsko stanje naroda, ondašnja vlast premjestila ga je iz Tisovca u Sušicu u Gorski kotar na dionicu ceste Vrbovsko — Ravna Gora.

Nastali su teški dani. Živjeti odvojeno od porodice s malom zaradom nije se moglo zamisliti. Sve Nikoline molbe da ostane na istom mjestu nisu uspjele. Po nalogu je 1928. godine primio dionicu ceste u Sušici gdje je iz navedenih razloga radio i živio još pod težim uvjetima nego u Tisovcu. Na tom poslu je obolio i 1929. umro. U isto vrijeme majka Smilja je živjela i radila pod vrlo teškim uvjetima s puno nejake i za rad nesposobne djece. Pošto se nije moglo živjeti od male cestarske zarade, ona je preko ljeta svakodnevno putovala pješice iz Tisovca preko šume (Dubine) u Krakar(oko 10 km) na obradu ono malo loše zemlje da bi se nešto proizvelo i olakšala prehrana mnogobrojne familije. Iz ovih podataka vidljivo je pod kakvim je uslovima kao dijete živio Dmitar Trbović. Pošao je u osnovnu školu 1916. u Jasenku. Morao je svakog dana prepješačiti od kuće do škole 8 km i tako nazad do kuće, noseći u torbi malo kukuruzna kruha ili palente. Od toga je živio cijeli dan. Po završetku osnovne škole Dmitar je otišao na izučavanje zanata kod privatnog kovača Ivana u Jasenku. S uspjehom završava naukovanje i 1925. ostaje da radi kao kovač u istoj kovačkoj radionici. Tu je radio s prekidima do 1929. kada je otišao na odsluženje vojnog roka.

Vojni rok služio je u konjici u Nišu. Po odsluženju vojnog roka za njega je bilo teško naći zaposlenje jer je već bio sumnjiv tadašnjim vlastima kao napredni radnik koji se ne miri s eksploatatorskom politikom vladajućih režima. To je bilo upravo u vrijeme šestojanuarske diktature kralja Aleksandra. Tako je Dmitar od 1931. do 1936. radio s vremena na vrijeme na različitim poslovima van svog kovačkog zanata. U isto vrijeme postao je pravi aktivista i kandidat za člana KPJ. Već je tada dobro poznavao liniju i program KP jer je mnogo čitao pa je u svakoj sredini kontaktirao s grupama i pojedincima, objašnjavajući i propagirajući organiziranu borbu radničke klase za njezina prava.

U ljeto 1936. s pilanskim i šumskim radnicima te kirijašima Dmitar je uspio osnovati prvu radničku organizaciju u Drežnici. To je bio Savez drvodjelskih radnika Jugoslavije, Podružnica Drežnica. Na osnivačkoj skupštini ove radničke organizacije jednoglasno od svih prisutnih za predsjednika je izabran Dmitar Trbović s Padališta. Biranje za predsjednika prve radničke organizacije bilo je veliko priznanje za njegovu dotadašnju borbu za prava radničke klase, ali ujedno i velika obaveza za daljnju aktivnost i realizaciju programa donesenog na osnivačkoj skupštini. Poslije osnivanja ove prve radničke organizacije u Drežnici je nastalo pravo revolucionarno vrijeme. Organiziraju se štrajkovi i traže bolji uvjeti rada. Samo godinu dana kasnije pod rukovodstvom SDRJ Drežnice, na čijem je čelu bio Dmitar, osnovana je prva Nabavno-potrošačka zadruga ili kako je narod zvao »Udruga«. Za predsjednika zadruge jednoglasno je biran Dmitar. Osnovni zadatak zadruge je bio da se po pristupačnim cijenama narod snabdijeva osnovnim artiklima, u prvom redu prehrambenim.

Na osnovu svog aktivnog rada i borbe za organiziranje radničke klase Dmitar je krajem 1937. postao član KPJ. Bila je to prva partijska organizacija osnovana u Drežnici. Na osnivanju prve partijske organizacije u Drežnici Dmitar je bio izabran za organizacionog sekretara koju je dužnost vršio sve do jula mjeseca 1941. godine. Bio je učesnik partijskih savjetovanja u studenom 1940. i u veljači 1941. koje je organizirao Okružni komitet KPH za Karlovac u okolici Ogulina za partijske organizacije Ogulina, Drežnice i Plaškog.

Treba reći da je Dmitar bio čitavo vrijeme jedna od glavnih veza drežničke partijske organizacije s ogulinskom kao i sa sekretarom Okružnog komiteta KPH za Karlovac drugom Ivom Marinkovićem. Nije bio ženjen i nije imao porodičnih problema. Njegovao je bratske, ljudske i humane osjećaje prema mnogobrojnoj porodici u kojoj je živio. Sav svoj rad i život posvetio je radu i djelovanju na organiziranju radničke klase. Bio je ambiciozan u radu, skroman u životu, staložen pri ocjeni svake situacije i blizak svakom radnom čovjeku. Bio je vrlo jednostavan i uspješan u kontaktiranju s grupama i pojedincima. Da bi bio što manje uočljiv u kretanju po terenu i u kontaktiranju s narodom amaterski se bavio fotografijom. Imao je foto-aparat koji je često nosio sa sobom, naročito na većim skupovima i zborovima.

Sve što je činio i ostvario od programa i linije KPJ Dmitar je postigao svojim revolucionarnim radom u ilegalnosti i pod velikom kontrolom svih neprijatelja KPJ.

Pao je u ruke ustaškoj zvijeri u prvom naletu kod svoje kuće u Padalištima, odveden u ogulinski zatvor i poslije zvjerskog mučenja ubijen.

Lako Ivošević Trtan

PROSLAVLJENI KOMANDIR CETE

Đuro Trbović rođen je 1. januara 1919. u selu Krakaru. Osnovnu školu završio je u svom selu. Devetočlana porodica živjela je u velikoj materijalnoj oskudici. Zato ga otac, istina, teškog srca, daje za slugu u obližnji zaselak Kosanovići. Poslije tri godine vraća se kući i radi s ocem teške šumske poslove. Taj mukotrpni rad traje pet godina. Godine 1939. primaju ga u podoficirsku školu u Zagrebu, gdje ga 1941. godine zatiče aprilska kapitulacija bivše Jugoslavije.

Vraća se kući nezavršene škole, u neizvjesnost i strah od dobro zapamćenog teškog djetinjstva. Budućnost mu je izgledala mračna. Vrijeme je sporo prolazilo, a krupni politički događaji redali su se jedan za drugim. Nijemci su napali Rusiju. Taj događaj budi zračak nade u opstanak i spas. Koji dan kasnije diže se ustanak u Srbiji, zatim u Crnoj Gori, Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni, gotovo u cijeloj Jugoslaviji. Te vijesti Đuro je dočekao s radošću kao i svaki pošten patriota kome je stalo do slobode i da bude svoj na svome.

Đuro odlazi među prvima 1941. u krakarski partizanski logor. Lako se prilagođava novim životnim uslovima.

Grupa boraca u rejonu Tisovca izvela je prvu akciju na okupatora — Talijane. Ubijena su dva karabinjera. Zaplijenjena je kratka puška i dva pištolja. Đuro se među prvima našao kod poginulih, ne plašeći se da su oni mogli biti patrola u prethodnici jačih snaga. Nekoliko dana kasnije izvedena je akcija na križanju puteva za Novi Vinodolski, Drežnicu i Jasenak, kod tzv. Ruke. U toj akciji poginulo je 25 talijanskih vojnika.

I ovdje je Đuro među prvima jurišao — kako kaže general Nikola Ivošević. Akcije se nastavljaju, male po obimu, ali politički vrlo značajne, jer se otvorio pravi mali front koji je ulijevao samopouzdanje i podizao borbeni moral, a neprijatelju davao na znanje da tamošnji narod svrstava partizane u ozbiljnog protivnika okupatoru.

Đuro učestvuje i u akciji kod Pavlove barake, zatim u Mamuskoj strani, između sela Radojčići i Ruke. Među prvima je po hrabrosti, sjeća se general Nikola Ivošević koji je bio s njim u pomenutim borbama. Đuro se ističe i kao običan borac u svom odjeljenju pa poslije svake izvedene akcije postaje sve popularniji. To njegovo isticanje nitko nije smatrao takmičenjem ili ispoljavanjem neke ambicije. Jednostavno, bio je takav, nije mogao drugačije.

Šestog juna 1942. Đurin bataljon se prikupio u selo Jasenak i pripremao za napad na Begovo Razdolje. Po izvršenim pripremama i održanom govoru o značaju akcije, izabranim bombašima su podijeljena zapaljiva sredstva za paljenje škole. Boce od pola litre bile su napunjene petrolejom i benzinom. Kad su u rejon za napad stigli dijelovi bataljona »Marka Trbovića«, 2. četa kojom je komandovao Dmitar Vukelić-Pimić dobila je zadatak da u toku noći zauzme školu u kojoj se nalazilo 25 do 30 ustaša.

U prvom naletu, sa sjeverne strane, do škole su sa zapaljivim sredstvima doprli Dušan Musulin-Duka i Ilija Pjevač. Ušavši kroz prozor u salu škole u prizemlju, dok su se ustaše nalazile na spratu i u jednom bunkeru sa sjeverozapadne strane — polili su inventar benzinom, ali se vatra, umjesto da se razbukta, odmah ugasila. Zato je komandir čete naredio da se prikupe preostale flaše sa zapaljivom tečnošću i da ih borac Jovica Milanović-Gabaja, pod zaštitom jake puščane i mitraljeske vatre, odnese drugovima koji su se nalazili u prizemlju škole.

Jovica je oko deset časova uspio da u dva navrata doturi boce drugovima u školi.

Musulin i Pjevač su sada postupili drukčije: naslagali su klupe i stolice jednu na drugu do stropa, sve ponovno polili gorivom i zapalili. Kad je vatra zahvatila strop i grede i plamen počeo da izbija kroz prozore, jedan dio ustaša povukao se u bunker, a drugi u saobraćajnicu i rovove.

Puškomitraljezac Đuro uspio je u toku noći da uništi posadu u bunkeru koji se nalazio s jugoistočne strane zgrade. Uz česmu koja se nalazila u mrtvom uglu uspio je da odstupi prema brdu i stvori povoljne uslove za dejstvo na školske prozore koje su ustaše koristile kao puškarnice. Đuro je, iz stojećeg stava, puškomitraljezom tukao po puškarnicama — prozorima, ne plašeći se da bi i njega mogao pogoditi metak i tako spasio živote svojih drugova. Predalo se 14 ustaša, a ostali su izginuli ili izvršili samoubistvo tokom borbe.

Za uspjeh ove akcije treba u prvom redu zahvaliti hrabrosti Đure Trbovića-Cvjetana. Ustaški otpor bio je žilav. Borba je trajala od pola noći pa sve do 11 časova dopodne.

Ustaško uporište Modruš doživjelo je nešto kasnije sličnu sudbinu kao i Begovo Razdolje. Uništenjem jake ustaško-žandarmerijske posade i oslobađanjem mjesta stvorena je slobodna teritorija, uspostavljena je još čvršća veza s partizanskim jedinicama u Kordunu i Lici i time omogućena potpunija saradnja u izvođenju zajedničkih akcija protiv neprijatelja. Ovom posebno važnom poduhvatu pridavao se podjednak politički i vojnički značaj. Zauzimanjem Modruša otvarala se velika »kapija« i širila sloboda manevra: oslobođena teritorija povećala je svoj prostor i stvarali su se vrlo povoljni uslovi za prodiranje u sela koja su bila pod uticajem Mačekove politike čekanja.

Poslije svestrane i planske pripreme rukovodstvo je odlučilo da Prvi i Drugi udarni bataljon izvrše napad na uporište Modruš, a bataljon »Marko Trbović« i dijelovi plaščanskih jedinica da obezbijede izvođenje toga napada od neprijateljske intervencije.

Prva četa 2. udarnog bataljona imala je zadatak da zauzme poštu, a 1. vod, kome je bio komandir Đuro Trbović, trebalo je da s jugoistočne strane napadne poštu i spriječi odstupanje i bjekstvo ustaša i žandara u pravcu Josipdola. Na lijevom krilu 1. voda, sa zapadne strane, sadejstvovao je 2. vod. Prvi juriš nije uspio. Pri ponovljenom napadu ustaše, koje su se nalazile u rovovima i zaklonima i branile prilaz, potisnute su u poštu. U ovom napadu teško je bio ranjen komandir 2. voda Milan Milanović-Pekan. Komandu nad ovim vodom preuzima Đuro kome polazi za rukom da zauzme zgradu u neposrednoj blizini pošte, koja će mu kasnije poslužiti kao dobra zaštita i oslonac za napad na samu poštu. Budući da dva noćna napada nisu uspjela, preduzet je i treći, uz upotrebu zapaljivih boca.

Zapaljive boce ubačene su ispod krova a sijenom je zapaljena zgrada. Kad su odjeknule eksplozije i buknuo plamen, žandarmi su počeli napuštati zgradu, pokušavajući da se spase bjekstvom.

Ideju da se upotrijebe zapaljive boce i zapali sijeno dao je Đuro-Cvijetan, neustrašivi borac i već prekaljeni ratnik. Bio je on — kako kažu njegovi saborci — čudo od mladića. Njegova mirnoća i hrabrost bile su povod drugima da ga u teškim trenucima slijede, a i da kod sebe ponekad pobjeđuju trenutke krize koja se javljala.

On je za vrijeme dejstva neprijateljske artiljerije i minobacača, znajući njihov domet i razornu moć, bio miran, bez ikakve promjene u ponašanju. Od avijacije nikad nije zazirao, govoreći da je čovjek mala meta u odnosu na brzinu leta aviona. U ručnu bombu i zapaljivu bocu imao je puno povjerenja i zato je njima najradije napadao rovove, saobraćajnice, bunkere i utvrđene zgrade. Uvijek je bio spreman za napad. Neaktivnost, iščekivanje i odbrana nisu mu odgovarali: od njih se ništa nije moglo očekivati, osim minimalnih rezultata, a često i neuspjeh ili čak poraz. Đuro je uvijek zastupao stav da je napad najbolji vid odbrane. Zbog tog svog ubjeđenja — vidjet će se kasnije — žrtvovao je i svoj mladi život.

Većina partizana bila je obaviještena da je u Hrvatskom Blagaju, na putu između Karlovca i Slunja, stacionirana ustaška posada koja je 1941. godine, po dolasku na vlast, strijeljala ili zaklala 520 nedužnih Srba iz obližnjih sela. Blagajsku ustašku posadu uništio je Prvi i Drugi udarni bataljon te Prvi proleterski bataljon Hrvatske. Pokret je izvršen preko Kunića, Tobolića i Veljuna. Akcijom je rukovodio drug Viktor Bubanj. Đuro Trbović-Cvjetan je bio učesnik toga pohoda.

Đurina je zasluga, i njegovog voda u cjelini, što je likvidirana ustaška posada bez naših gubitaka i što je djelomično osvećeno 520 žrtava palih od ustaških kuršuma i kama. Đuro je pred strojem dobio puno priznanje za postignuti uspjeh.

Zarobljeno je 40 ustaša. Mnogo ih je izvršilo samoubistvo. Zaplijenjeno je šest puškomitraljeza, dosta pušaka, ostalih borbenih sredstava i razne druge ratne opreme.

U toku 1942. pa do 19. januara 1943. godine, kada je počela IV neprijateljska ofanziva, Đuro je učesnik svih akcija koje je vršio njegov bataljon na jednom dijelu teritorije Gorskog kotara, Korduna i zapadne Like. U svakom borbenom okršaju bio je među prvima. Ako je bilo u pitanju izviđanje, patroliranje, osmatranje neprijatelja i pojedinih objekata i pravaca pogodnih za manevar i kretanje okupatorskih jedinica — za sve to bio je pogodan Đuro u koga se imalo puno povjerenje da će **posao** e **uspjehom obaviti.**

Vihor rata ponio je njega i njegove drugove u susret fašističkim hordama u IV neprijateljskoj ofanzivi. U lijepom selu Veljunu, na komadu ranije krvlju natopljene kordunaške zemlje, sudarili su se ljudi i ideologije, potekla je topla i svježa krv. Smrt je vrebala, izgledalo je da se borba može okončati samo ako si mrtav. Nesrazmjerno jači okupator diktirao je borbu, nametao svoju volju u razračunavanju imeđu unaprijed određenog pobjednika i pobijeđenog.

Osuđenima na smrt, i Đuri među njima, odlagano je izvršenje presuda u teškim borbama za odbranu Slunja, Rakovice, Poljanka, Plitvičkih jezera, Prijeboja, Cujić Krčevine, Korenice, Bjelopolja, Frkašića, Ljubova i drugih mjesta u kojima je Đuro bio bitku za što duže održanje sebe, svojih ratnika i naroda.

Izložen od jutra do mraka kuršumima, Đuro uspijeva da uz primjenu znalačke taktičke vještine ratovanja odloži ono najgore. Dok je ofanziva bila u punom zamahu, Đuro postaje komandir 3. čete 2. udarnog bataljona. Svi su znali da će Đuro uspješno voditi četu i nemilosrdno uništavati okupatora i njegove pomagače. Prvi postignuti uspjesi opravdali su očekivanja, ali to rukovođenje četom bilo je, na žalost, suviše kratko.

Zloglasnu četničku posadu u Crnoj Vlasti pokušala je da likvidira Šesta brigada Hrvatske krajem marta 1943. godine. Borba je trajala neprekidno 16 dana i noći, Bataljoni su se smjenjivali, ali neuspjesi su se redali jedan za drugim. Borci su ginuli, brojno stanje četa svakodnevno se smanjivalo. Četnici su pijančili, slavili svoje uspjehe, pozivajući partizane najvulgarnijim riječima iz dana u dan da ponove napad koji, po njihovom, kao i prethodni, neće uspjeti. I, zaista, ginulo se i danju i noću.

Sve je učinjeno da napad 20. i 21. marta uspije. Ta mala tvrđava napadnuta je sa sjevera, istoka i juga. Brdo Mah Obijaj i Panos, koji se izdižu iznad Vrhovina, posjednuti su jakim snagama sa ciljem da se spriječe Talijani u pružanju pomoći napadnutim četnicima. Odlučeno je da se direktan napad izvede s južne strane, kroz selo Grbići, i da se, pod zaštitom zgrada, omogući 3. četi da bez gubitaka izađe na jurišni položaj koji je bio udaljen najviše 100 metara od žičane ograde.

Nastupanje i zauzimanje položaja za napad četnici su otkrili i sačekali nas jakom vatrom. Borba je postajala sve žešća. Treća četa je izvršila juriš i zaustavila se pred žičanom ogradom u kojoj je trebalo napraviti prolaze. Jurišne grupe i dio čete upali su u dvije kuće preko puta utvrđenja. Zgrade su bile čvrsto građene i štitile su od puščane i mitraljeske vatre.

Nakon nekog vremena kraj žičane ograde pao je, smrtno pogođen rafalom, komandir 3. čete Đuro Trbović. Kad smo ga prenijeli u zaklon, izvadio je džepni sat i rekao: »Druže komandante, ovo pošalji mom tati za uspomenu«, i sklopio oči. Borba je nastavljena sve do popodne. Od 46 boraca, samo ih se devet postrojilo na završetku borbe. Predalo se 150 četnika, mnogo ih je izginulo, a nešto je uspjelo pobjeći.

Đuro ne pripada plejadi velikana — on nije legenda, nije narodni heroj, ali je junak. Od prvih dana ustanka učesnik je revolucije kojoj je bio neizmjerno odan. U sve okršaje išao je isturenih grudi, hrabro, gord i ponosan što je uspio da postane vojnik naroda i Partije. Zahvaljujući njegovoj hrabrosti osvojena su mnoga utvrđenja i spašeni životi mnogih njegovih drugova. U njemu su bili sjedinjeni: hrabrost, drugarstvo, stručna sposobnost i poštovanje ličnosti. Bio je odličan ratnik i odličan starješina, proslavljeni komandir čete.

Miloš Ivošević

NARODNI HEROJ ĐURO TRBOVIĆ ĆOŠAN

Rođen je 1913. godine u selu Krakar, Drežnica. Potiče iz ugledne seljačke porodice. U Krakaru je završio osnovnu školu, a zatim je radio kao šumski radnik. Odlazio je s drugim Drežničanima na šumske radove u Gorski kotar i Bosnu. Težak život prisilio ga je da traži sigurniju zaradu i pred rat odlazi u žandarmeriju. Kapitulacijom Jugoslavije vratio se u rodno selo i priključio najnaprednijim Drežničanima koji su organizovali narod na ustanak.

Komanda odreda i partijska organizacija Drežnice odredili su ga već 1941. godine za komandira partizanskog logora u Breznom. U to vrijeme ja sam bio politički komesar toga logora. Znao sam da će drug Đuro doći za komandira i obavijestio sam o tome borce, tako da je sve prošlo tiho i jednostavno, bez pompe i slavlja. Đuro je uvijek tiho dolazio i odlazio. Tako je tiho i mirno išao i kroz život. On se nije nikada ni s kime posvađao, nikada nije vikao, nigdje se nije, osim u borbi, gurao u prve redove. Ne zna se kako je poginuo, ne zna se ni gdje mu je grob. Bio je veliki čovjek, drug i veliki borac. Odlikovao se izvanrednom inteligencijom i dobrim refleksima. Te lične osobine činile su ga izuzetno sposobnim, voljenim i cijenjenim komandantom.

Kod boraca odmah u početku osvojio je velike simpatije, naročito zbog njegove pravednosti. Borci su ga od milja, a valjda i zbog toga što je bio omalen rastom, prozvali »Đurica«. Ubrzo po dolasku u logor primljen je u članstvo Komunište partije.

Čuvena borba 1. i 2. udarnog bataljona na Veljunu najbolje će pokazati kakav je bio drug Đuro Trbović.

Po naređenju Bogdana Oreščanina, koji je tada naređivao u ime GŠH, zaposjeli smo položaj na Veljunu. Mi smo tamo upravo stigli iz Drežnice da branimo prilaze slobodnoj teritoriji na kojoj su se iza nas nalazili GŠH negdje oko Slunja i Vrhovni štab NOV i POJ u Bihaću, dakle obadva upravo na pravcu nadiranja Nijemaca iz Karlovca.

Mi smo u toku noći 21. na 22. januara 1943. zaposjeli položaje kraj Veljuna.

Ujutro zorom eto Nijemaca. Očigledno im se žurilo. Nisu išli ni u najboljem borbenom rasporedu. Išli su u kolonama. Od Karlovca do Veljuna nisu imali borbi, osim manjih prepucavanja (ne znam zašto kordunaške jedinice nisu napadale na njih). Mi smo ih pustili da dođu do samih naših položaja. Prethodnice su već ulazile među naše borce, a onda smo osuli na njih. Nijemci su se zbunili, nisu se odmah snašli i počeli su bježati natrag. Kada su zamakli prema Veljunu, ostalo im je dosta mrtvih i ranjenih ispred naših položaja. Tu smo prikupili nešto oružja i municije. Znali smo da će doći i drugi napad (bilo ih je tog dana dvadeset). Sad su se Nijemci drugačije organizirali. Privukli su artiljeriju, a u prvim borbenim redovima gurali su nekakve manje topove. Organizirali su i

minobacačku vatru. Taj ponovni napad između 9 i 10 sati izveden je po svim propisima ratne vještine. Ni taj napad nije dao rezultate. Ponovno smo ih uspješno odbacili uz veće njihove gubitke. Iza ovog napada uslijedilo je još nekoliko bezuspješnih napada a onda zatišje.

Bilo nam je sumnjivo zašto su prekinuli paljbu. Pretpostavljali smo da nešto spremaju. Odjedanput, negdje između 12 i 13 sati, pojavili su se iznenada na nebu avioni. To nismo očekivali. I dok su se pojavili, odmah su otpočeli bombardovanje. Na našu veliku sreću prvi tovari bombi pali su po našim ali i po njemačkim položajima. Ubrzo je bombardiranje prekinuto. Vidjeli smo kako Nijemci daju signale crveno-bijelim zastavicama i na taj način organiziraju sadejstvo. Ocjenjujući što bi se moglo dogoditi, Đuro je odlučio da se cio bataljon pomakne unaprijed prema onim zastavicama s kojima su njemački vojnici neprekidno signaliizrali avionima. Mi smo uspješno izveli taj manevar i na novim položajima, zahvaljujući grmlju, trnju i kamenju koga je tu bilo dosta, skoro se izmiješali s Nijemcima. Poslije ovoga Nijemci su izveli novo snažno bombardiranje pretežno po 1. bataljonu i praznim položajima 2. bataljona. U slijedećem naletu aviona Nijemci su pod njihovom zaštitom krenuli na juriš. I ovaj juriš je odbijen zahvaljujući natčovječanskoj borbi svih boraca, naročito boraca 1. bataljona koji je od zadnjih bombardiranja imao dosta gubitaka. Odbili smo još nekoliko juriša na naše položaje. Srećom zimski dan je kratak i pred noć je nestalo aviona. Nijemci su neprekidno napadali. Kada su borbe zamrle, komandant naše brigade drug Savo Vukelić naredio je povlačenje prema Slunju. Tada Đuro Trbović donosi veliku i humanu odluku. Kaže: »Povući ćemo se preko položaja 1. bataljona. Oni sigurno imaju puno ranjenih pa da im pomognemo«.

Tako je i bilo. Izvršili smo jedan protunapad prema položajima 1. bataljona i tamo našli tešku situaciju, dosta ranjenih a među njima i teško ranjenog komandanta bataljona. Pomogli smo da se svi ranjenici iznesu i krenu s nama prema Slunju. Nijemci su odmah osjetili da se mi povlačimo i krenuli su za nama. U jednom momentu Đuro Trbović je primijetio da su Nijemci blizu nas i da bi mogli zajedno s nama stići u Slunj. Odmah je naredio komandiru 3. čete drugu Tomislavu Heri da sa četom s boka napadne Nijemce. Drug Hero je uspješno obavio ovaj zadatak i Nijemci su bili prisiljeni da zastanu. Tako smo mi prije njih stigli do mostova pred Slunjem. Na naše zaprepaštenje mostovi su upravo prije našeg nailaska bili porušeni. Porušili su ih naši inžinjerci. Vjerojatno su smatrali da smo svi mi već izginuli. Đuro je odmah naredio da se donesu bilo kakve grede, daske, plotovi i da se izvrši prelaz. Partizani su, iako umorni, neispavani i gladni ubrzo napravili improvizirane mostove. Prelaz preko rijeke se prilično oduljio. Sad se vidjelo koliko je bila dalekovidna odluka komandanta bataljona da pošalje četu da zaustavi Nijemce. Međutim, svi smo nekako prešli, a Nijemci su još uvijek bili daleko za nama. Tako se završila borba na Veljunu, gdje smo mi imali u obadva bataljona preko trideset mrtvih drugova. Borba na Veljunu ući će u historiju NOR-a po tome što su tu naša dva bataljona cijeli dan 22. januara 1943. godine držali 7. SS njemačku diviziju prikovanu pred našim položajima. Ta divizija imala je zadatak da razbije Vrhovni štab u Bihaću.

Borba na Veljunu također treba da uđe u historiju po herojstvu boraca i starješina, a posebno po odlukama komandanta 2. bataljona druga Đure Trbovića. Te odluke pomogle su da se Nijemcima ne dozvoli prodor i spasile 2. udarni bataljon od većih gubitaka. Ovakve odluke ne uče se nigdje u vojnim školama, one su plod inteligencije, ljubavi i brige za svoje drugove.

Još jedanput će drug Đuro Trbović donijeti genijalnu odluku. Ovaj put protiv

Talijana na Prijeboju kod Plitvica. Oni su nadirali od Vrhovina s ciljem da se pred Bihaćem, negdje kod Ličkog Petrovog Sela, spoje s Nijemcima i presijeku slobodnu teritoriju. Naređeno je da se postavimo ispred njih kod Prijeboja i da im ne damo dalje. Počelo je slično kao na Veljunu. Mi ne damo, Talijani navaljuju. Iza nas je velika dolina, livada, a na drugoj strani šuma i brežuljak. Đuro naređuje: »Jedna četa pod svaku cijenu mora držati Talijane još kratko vrijeme. Ostatak bataljona hitno da se prebaci na uzvisinu iznad doline, postavi mitraljeze i sačeka naređenje za otvaranje vatre«. Ostao sam sa četom da nekako zadržavam Talijane a Đuro je brzo odveo borce preko livade u šumu. Kada je s bataljonom zaposio nove položaje, bilo je to već pred mrak, mi smo se naglo povukli i ostavili utisak da u panici bježimo. Talijani su odmah navalili za nama i sručili se brzo u dolinu, sretni i zadovoljni što i oni postigoše »pobjedu« u otvorenoj borbi s partizanima. Dolina se počela puniti Talijanima. Stigla je tu i konjica i laka artiljerija. Nitko nije smio da opali metak dok se ne naredi. Po naređenju komandanta odjedanput je otvorena vatra iz svih naših oružja. Nastala je panika i metež. Konji se propinju, ržu, gaze vojnike, jure besciljno kao da su poludjeli. Vojnici jauču, bježe i nitko s njihove strane ne daje nikakav otpor. Pridolaze i novi, valjda po sili inercije, koje guraju oni koji idu na začelju. Mi smo se povukli prema Korenici i ostavili potučene Talijane. Bio je to kratki predah za nove borbe u IV ofanzivi.

Popularnost druga Đure Trbovića i njegov veliki ugled kao borca i rukovodioca brzo se proširio na sve borce iz Primorja i Gorskog kotara. Vrlo lijepo o njemu govorio i drug Pero Frković, pukovnik u penziji i poznati publicista. »Poznajem ga od početka 1942. godine. Znam ga iz mnogih zajedničkih borbi i marševa VI i I brigade. Bio mi je i pretpostavljeni starješina. Kao mlađem, bio mi je uzor komuniste, druga, starješine, nadasve hrabrog borca, od koga smo učili i koji je služio za primjer meni i stotinama boraca XIII divizije. Slavu i popularnost među borcima V operativne zone i XIII divizije, kao i među narodom Gorskog kotara, Primorja, Korduna i Like, Đuro je stekao na čelu svog II udarnog bataljona.

Taj vješti i neumorni komandant vodio je bataljon iz pobjede u pobjedu. Njegovo ime narod, borci i starješine spominjali su s posebnim poštovanjem.

Bio je tih i jednostavan a svaka izgovorena riječ bila mu je ljudska, topla i drugarska. S osmijehom je slao borce u najteže okršaje. Uvijek je bio u žarištu okršaja, hrabreći okolinu svojim primjerom.

Borci su ga neizmjerno voljeli, cijenili i poštovali, posebno su bili ponosni što im je on komandant. Iako se kasnije isticao kao talentovan, odvažan, primjeran i cijenjen drug, starješina i komunista, smatram da je njegova lična odvažnost, umješnost i hrabrost upravo u bataljonu došla do izražaja.

Taj izraziti velikan naše revolucije, primjeran komunista, skroman i iskren drug, kratko je živio. Za kratko vrijeme postao je legenda koja nas je nadahnjivala u najtežim danima naše povijesti«. Tako o Đuri Trboviću govori drug Petar Frković.

Sjećam se napada na Drežnicu jula 1944. godine kada je Đuro komandovao 1. brigadom. Uvečer uoči napada postrojili smo brigadu. Tu je trebalo govoriti borcima o značaju likvidacije njemačke posade u Drežnici i o teškim patnjama naroda pod okupacijom sada pri kraju rata. Predložio sam Đuri da on govori. Ali, on je to odbio. Nije on nikad volio puno govoriti »Ne, to češ ti bolje«, rekao je. »To je i tvoja dužnost. Nemoj duljiti, jer ja žurim. Odavde idem pravo u centar Drežnice i niko mene i brigadu neće moći zaustaviti«.

Napad na Drežnicu, koju je branilo oko 200 Nijemaca do zuba naoružanih, nije trajao ukupno duže od 2 sata. Nekoliko sati iza razgovora Đurica je bio u centru svoje rodne Drežnice, a pred njim je već stajalo povezano tridesetak zarobljenih njemačkih fašista. Ostali su izginuli ili su se razbježali.

Đurica je bio tužan. Teško ga se dojmila smrt Milana Tatalovića Makarije, komandanta bataljona, koji je te noći poginuo. Uvijek mu je teško padala smrt druga i uvijek je teško preživljavao svaki gubitak u našim redovima. Bio je veliki junak i heroj, ali je bio i meka srca, sjetan i tužan kada bi saznao za pogibiju svojih drugova.

Nikada nije bio kažnjen ni ukoren, nikada nije bio kritikovan ni pozivan na odgovornost. Prema mlađima je bio strog, ali izuzetno pravedan i obziran. Dugo bi razmišljao prije nego bi donio bilo kakvu odluku o čovjeku. Nije volio kažnjavanje, ali ako je bilo potrebno nije izbjegavao da izvrši dužnost. Nije volio pohvale ni počasti, posebno nije volio da mu se laska. To njemu nije bilo ni potrebno. Među najveće njegove osobine spada velika hladnokrvnost i prisebnost. Imao je čelične živce. Gledao sam ga jedanput kada su nas iznenada napali i kada je nastala mala panika među borcima. On se nije ni pomakao. I, naravno, to je spasilo situaciju. Borci su gledali u njega, a njegova mirnoća je i njih ohrabrila i smirila.

Đuro Trbović je bio jedan od najpopularnijih i najcjenjenijih rukovodilaca u našem kraju. Njegov ugled i autoritet su svakodnevno rasli.

Tuga za našim drugom Đuricom u toliko je veća što nikada nisu rasvijetljene okolnosti kako je poginuo i gdje je sahranjen.

Bude Bosnić

DREŽNIČKI REVOLUCIONAR

Marko Trbović je rođen 1889. godine u selu Trbovićima u Drežnici. Poticao je iz siromašne porodice. Bio je jedino dijete u porodici. U mladosti se oženio sa Smiljom Trbović i s njome imao dvije kćeri.

Životni i revolucionarni put Marka Trbovića bio je zaista mukotrpan, težak i isprepleten mnogim nedaćama proletera. Iako on nije bio beskućnik, zbog neimaštine je bio prisiljen, već u mladim danima, napustiti rodnu Drežnicu i otići u tuđinu radi zarade. Početkom 1910. godine, u 21. godini života, on odlazi u SAD i zapošljava se kao radnik, a 1933. prelazi u SSSR. U Drežnicu se vratio 1936. godine. Obilazeći evropski, američki i azijski kontinent sticao je ogromna iskustva radnika, proletera, borca i komuniste.

Dolaskom u Ameriku Marko se brzo solidarizirao s tamošnjim radnicima. Već tada je shvatio potrebu da se radnici organiziraju i bore za svoja radnička prava. Eksponirao se i kao revolucionar, vrijedan radnik, koji je usto i marljivo učio, savladao je engleski jezik i čitao revolucionarnu literaturu. Djelimično je naučio i francuski govorni jezik. Pored toga, on je član KP SAD i aktivista u radničkom pokretu. Takvo njegovo ponašanje, bez obzira što je bio savjestan i marljiv radnik, nije odgovaralo tamošnjim kapitalističkim poslodavcima. Oni su osjećali klasnu opasnost od takvih radnika. Već 1933. godine Marko je otpušten s posla.

Nakon toga, posredstvom partijskih veza, Marko je otišao iz SAD u SSSR i zaposlio seuželjezari uMagnitogorsku u Sibiru. Ubrzo potom uspostavio je vezu s partijskomorganizacijom u Magnitogorsku i 1935. godine bio primljen u članstvo KP SSSR, odnosno SKP(b).

Uz rad je učio i savladao ruski jezik.

Do sada nije objašnjeno pod kojim okolnostima je Marko napustio SSSR 1936. godine i vratio se u Jugoslaviju nakon 26 godina boravka u inostranstvu. U tom pogledu ima više pretpostavki. Jedna je da se on lično na to odlučio. Druga, da je kao član SKP(b) stupio u vezu s jugoslavenskim komunistima koji su boravili u SSSR-u i da se vratio po zadatku Partije, na zahtjev druga Tita da se komunisti i rukovodstvo KP Jugoslavije vrate u zemlju te da svoju revolucionarnu djelatnost neposredno provode u Jugoslaviji. Obje ove pretpostavke nisu neosnovane. Naime, Marko je svakako želio da se vrati u svoju zemlju. Odmah po dolasku u Jugoslaviju on je otpočeo s revolucionarnim radom. Jedno kraće vrijeme zadržao se u Obiliću (na Kosovu) kod sestre Anđe, a potom je došao u Drežnicu gdje je otpočeo s revolucionarnom djelatnošću.

Pretpostavlja se da je Marko još u SSSR-u primljen i u Komunističku partiju Jugoslavije ili je došao na partijsku vezu u Karlovac i postao član KPJ. Ova pretpostavka se potvrđuje njegovom kasnijom aktivnošću.

Po povratku u Drežnicu Marko se ponašao kao pravi pravcati Drežničanin, ali

i kao čovjek s mnogo životnog iskustva. On nije bio nametljiv, već neposredan i prisan. Posao u Drežnici nije mogao dobiti pa je počeo da se bavi zemljoradnjom. Marko je vrlo brzo sagledao stanje u Drežnici i ocijenio kako i šta treba raditi. Utvrdio je da u Drežnici vlada visok stupanj revolucionarnog raspoloženja i da je svemu tome potrebno dati revolucionarne organizacijske oblike u smislu političke linije Komunističke partije Jugoslavije.

Odmah se povezao s pilanskim i šumskim radnicima u Jagetićima i drugim selima. On je među njima razvijao širu političku aktivnost, utvrđujući istovremeno i mogućnost stvaranja radničke organizacije i organizacije KP. U tom pogledu Marko je imao punu podršku Drežničana koji su mu vjerovali.

Zahvaljujući njihovoj aktivnosti već u septembru 1936. godine bila je osnovana sindikalna podružnica u Drežnici (SDRJ) u čemu su učestvovali mnogi napredni Drežničani. Odmah po osnivanju ove podružnice, revolucionarni pokret u Drežnici dobija šire razmjere i sve se više omasovljuje. Za prvog predsjednika podružnice izabran je Dmitar Trbović s Padališta. On je bio i najprisniji Markov saradnik i saborac.

Sindikalna podružnica se konstituira i Marko je dobio ulogu skladištara. Na taj način stvorene su mogućnosti da još šire kontaktira s masom Drežničana bez veće opasnosti od hapšenja.

U novembru 1936. organiziran je štrajk pilanskih radnika i kirijaša u Drežnici. Jedan od idejnih tvoraca toga štrajka bio je i Marko Trbović. Tim povodom tadašnje kotarske vlasti iz Ogulina, u decembru 1936. godine, naređuju hapšenje Marka Trbovića i zatvaraju ga u Ogulinsku kulu u kojoj je jedno vrijeme robijao i drug Tito.

Hapšenje Marka Trbovića izazvalo je u Drežnici sveopći revolt protiv odluke vlasti. Svima je bilo jasno da hapšenje Marka znači napad na sindikalnu podružnicu i njene zahtjeve prema vlasnicima pilana u Jagetićima u pogledu povećanja nadnica. Taj revolt je poprimio i konkretne demonstrativne oblike. Tada se organiziralo preko dvjesto šumskih i pilanskih radnika te kirijaša koji su otišli iz Drežnice u Ogulin i tražili da se Marko Trbović pusti iz zatvora. Kotarske vlasti su bile prisiljene da Marka puste.

Ovo hapšenje nije Marka pokolebalo ni obeshrabrilo. On je nastavio svojom djelatnošću i već u januaru 1937. godine izbija ponovni štrajk u Drežnici. Radnici Drežnice prisilili su vlasnike pilane i trgovine da potpišu ugovor o međusobnim obavezama s predstavnicima sindikalne podružnice. Idejno-političku osnovu ovog ugovora dao je Marko Trbović.

Slijedeća revolucionarna akcija sindikalne podružnice bila je osnivanje Nabavno-potrošačke zadruge koja bi omogućila urednije i jeftinije snabdijevanje radnika i seljaka u Drežnici. Tu zadrugu su formirali, u ljeto 1937. godine, predstavnici sindikata, a Marko je ponovo dobio ulogu skladištara. Na taj način Marko se počeo baviti i neposredno materijalnim problemima radnika u Drežnici. On se u ime radničke klase direktno konfrontira s privatnim trgovcima u Drežnici. Zadruga je postala centar revolucionarnog djelovanja i poslovno-trgovački konkurent drežničkim trogovcima.

Krajem 1937. godine u Drežnici su bili stvoreni svi uslovi da se formira partijska organizacija — ćelija KP. Njen prvi sekretar, a time i prvi sekretar KP u Drežnici, bio je Marko Trbović. Na tom zadatku on je vrlo uporno i strpljivo radio. Uporedo s razvojem sindikata stvarao je, pod rukovodstvom OK Karlovac, i partijsku organizaciju od najpovjerljivijih drugova. U to vrijeme to je

bila relativno jaka i brojna partijska organizacijama. Imala je 9 članova i 10 kandidata.

On je ovom organizacijom rukovodio od njena osnivanja. Jedan drug u svom zapisu, tim povodom, piše: »Marko Trbović je bio čovjek posebnog kova. Drežničani su ga nazvali »Tribunom«, jer je bio oličenje junaka za mlađe i starije. Pozdravljali smo ga i mnogo poštovali. Znali smo da je komunista, mada to nikada nije rekao. Znali smo da je partijski rukovodilac, mada je i to prešutio«.

Marko Trbović je bio partijski rukovodilac koji je mogao razumjeti svakog čovjeka u Drežnici. S njim je želio svatko razgovarati. Radom u partijskoj organizaciji i sindikatima on i njegovi komunistički saborci su bitno utjecali i na politički život u Drežnici. Zato se i dešavalo da je u Drežnici na izborima uvijek pobjeđivala opozicija.

Marko je kao sekretar ćelije KP u Drežnici učestvovao na mnogim sastancima i savjetovanjima zajedno s komunistima Ogulina, Plaškog i Srpskih Moravica. On je najneposrednije sarađivao s Ivom Marinkovićem, tadašnjim sekretarom Okružnog komiteta KPH za okrug Karlovac.

U Drežnici je 1941. godine osnovan Mjesni komitet KPH. Za sekretara je izabran Marko Trbović, dotadašnji sekretar partijske ćelije. Poslije kapitulacije bivše Jugoslavije, a u neposrednoj saradnji s Ivom Marinkovićem, on je izvršavao zadatke koje je postavljala KPH i Okruni komitet iz Karlovca.

U maju 1941. godine uhapšen je i zatvoren u Ogulinu. Prema nekim zapisima ustaše su htjele da Marko s njima sarađuje. Pod takvim uslovima on je i uspio da izađe iz ustaškog zatvora u Ogulinu. Po povratku u Drežnicu nastavio je sa svojom revolucionarnom djelatnošću. Ostao je dosljedan na liniji KP. Kad je CK KPJ donio odluku za dizanje ustanka, Marko se angažuje na tom zadatku. U to vrijeme došlo je do nekih nejasnoća u pogledu djelovanja KP i Komiteta KP u Drežnici. Rasplet te situacije se sveo na to da se Mjesni komitet KP u Drežnici raspusti! Međutim, već 19. septembra 1941. godine dolazi do ponovnog konstituisanja ovog komiteta, za čijeg sekretara je ponovo izabran Marko Trbović na sastanku u Podićima iznad sela Tomići. I u tim uslovima Marko još upornije nastavlja djelovanje na proširivanju partijske organizacije.

Već drugi dan po oslobođenju Drežnice, 10. septembra 1941. godine, uspostavljeno je Mjesno narodno vijeće u Drežnici, za čijeg predsjednika je na javnom zboru u Drežnici izabran Marko Trbović — komunista i partijski rukovodilac. Tom prilikom održan je veliki narodni zbor u Drežnici na kome je
0 ciljevima ustanka govorio Marko Trbović i istovremeno se zahvalio narodu Drežnice, posebno porodicama koje su poslale svoje sinove u borbu.

U svojstvu predsjednika Marko je u Drežnici nastavio da se bori protiv okupatora i domaćih izdajnika. On je nastojao da Mjesno narodno vijeće što više osposobi za njegovu ulogu, a u prvom redu da obezbijedi svestranu podršku partizanskim snagama u partizanskim logorima u Drežnici i da se cjelokupni narod u Drežnici mobiliše na liniji NOB.

Drugom polovinom oktobra 1941. godine talijanske fašističke snage preduzele su represivnu akciju prema narodu Drežnice. Poslužili su se raznim lukavstvima
1 obmanama u namjeri da uhapse i pohvataju što veći broj ljudi. U toj akciji uspjeli su uhvatiti i Marka Trbovića i dosta drugova.

U Jasenku, u neposrednoj blizini Drežnice, organizirali su suđenje Marku i drugovima. Taj sudski proces je bio puka formalnost. Marko se držao hrabro. On je i na suđenju, pored ostalog, rekao: »Da, ja sam se borio za socijalizam i za bolji život svoga naroda. Narod nije ništa kriv zato što se bori za slobodu,

a protiv okupacije i kapitalizma. Ja sam vidio kapitalizam u Americi i socijalizam u SSSR i došao sam ovamo da se borim da se socijalizam i u mojoj zemlji ostvari".[1]

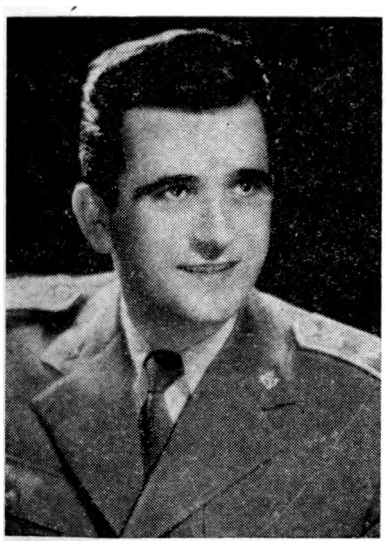
Talijanski fašisti su Marka Trbovića s drugovima strijeljali 4. novembra 1941, godine u Jasenku na očigled pojedinih mještana. Tako se ugasio njegov revolucionarni život. Njegove posljednje riječi na suđenju samo potvrđuju da klasna borba zahtijeva i svoje žrtve.

Marko Trbović je pao kao komunista i borac. Po njegovom imenu je 1941. godine nazvan partizanski bataljon. Proslavljeni bataljon »Marko Trbović« bio je i prvi bataljon partizanske vojske na cijeloj teritoriji Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

Takav postupak oslobodilačkih snaga bio je i zahvalnost komunisti Marku Trboviću. I grad Ogulin dao je ime Marka Trbovića jednoj ulici.

Nikola Ivošević

KOMESAR ARTILJERIJSKE BRIGADE MILE TRBOVIĆ DRAGANOV

Trbović Mile rođen je 8. oktobra 1913. godine u selu Trbovići, općina Drežnica, kotar Ogulin. U ranom djetinjstvu, 1923. okrutna smrt ugasila je život njegove majke, tako da je još kao dječak osjetio sve tegobe života. Odgojen je u porodici svojih roditelja u kojoj su, pored roditelja, bile tri sestre, jedan brat i sin od maćehe.

Osnovnu školu je pohađao u rodnom mjestu Drežnici i četiri razreda škole završio u vremenu od 1921. do 1925. godine. Prvi učitelj bio mu je stari RADE TOMIC. U drugom razredu njegov je učitelj bila ZlVKOVIĆ LJUBICA, udata Lončar. U trećem i četvrtom razredu učitelj mu je JANDRIĆ MILAN. Poslije završene osnovne škole Mile pomaže obitelji, a zatim kao dječak zajedno s ocem bavi se kirijom i šumskim radom. Kadrovski rok služio je u bivšoj jugoslovenskoj vojsci od 1934. do 1935. u vodu za vezu Drugog planinskog puka u Sušaku. Prvih dana septembra 1936. godine, kada je u Drežnici organiziran Udruženi radnički savez sindikata, Mile je među prvima postao član URSS podružnice Drežnica i bio jedan od najistaknutijih učesnika u svim štrajkovima koji su vođeni na području Drežnice. Krajem oktobra iste godine on je s TRBOVIĆ MIĆOM Dmitrinim, Radom Perinim i Ilom Rapeljovim, uz podršku ostalih radnika, organizirao štrajk radnika koji su bili na izgradnji pruge kod

1 Iz zapisa general-majora Bude Bosnića, str. 22.

Koprivnice. Već prvih dana novembra 1936. godine MILE i MARKO TRBOVIČ dobili su zadatak da se zaposle na pilani Mošune i s pilanskim radnicima da organiziraju štrajk. Uz punu podršku pilanskih radnika štrajk je uspio i povećane su satnice. U drugoj polovini maja 1938. na radu kod firme »Varde«, .s. ostalim radnicima drvosječama učestvuje i u štrajku na Brodu kod Foče.

Sredinom 1941. godine primljen je u Komunističku partiju Jugoslavije.

Kapitulacija stare Jugoslavije njega je zatekla u Srbiji, na radu u šumi Goču. Pod vrlo teškim okolnostima, popraćenim neizvjesnostima, uspio je da se vrati u rodni kraj gdje se odmah povezao s članovima Partije Trbović Markom i Radom, a zatim učestvuje u nizu akcija koje je Partija provodila na pripremi ustanka, od sakupljanja Crvene pomoći, prikupljanja vojnog materijala za potrebe ustanka, do upoznavanja i okupljanja simpatizera za ustanak i borbu.

Organiziranjem seoske straže, početkom maja 1941, postao je njen pripadnik te aktivno učestvovao u izvršavanju zadataka za potrebe NOB na terenu.

Formiranjem rezervnog partizanskog odreda, krajem augusta 1941, postao je njegovim članom, zatim s cjelokupnim sastavom položio zakletvu a već u decembru 1941. postao komandir ovog odreda. S odredom učestvuje u nekoliko zasjeda na prevoju V. i M. Kapele i Koritima. Aktivan je učesnik u nekoliko partizanskih napada u Maloj Jovornici i Brezama.

Do odlaska u partizane kao član Partije radio je na sprovođenju partijskih zadataka za NOB.

Učesnik je partijskog sastanka 12. jula 1941. godine kome je predsjedavao Ivo Marinković, sekretar Okružnog komiteta KPH za Karlovac i sastanka članova Partije sela Tomića i Trbovića. Sastanku je prisustvovao Nikola Car Crni i Ivo Vejvoda, koji je i rukovodio sastankom.

U Primorskom-goranski partizanski odred stupio je koncem jula 1942. godine. U toku NOB nalazio se na slijedećim dužnostima: borac, delegat voda, zamjenik komesara i komesar prateće čete VI. ud. brigade, komesar 1. i 2. ud. bat.
1. ud. brigade 13. divizije, komesar 1. i 2. Primorsko-goranskog partizanskog odreda, zamjenik komesara 3. brigade 13. ud. divizije i pred kraj kraj rata komesar Artiljerijske brigade 13. ud. divizije. Za ratne zasluge odlikovan je slijedećim odlikovanjima: s tri Ordena za hrabrost, Partizanskom zvijezdom III. reda, Ordenom zasluga za narod II. reda, Ordenom bratstva i jedinstva II. reda, Ordenom za vojne zasluge II. reda i nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine.

Poslije rata nalazio se na slijedećim dužnostima u Armiji: komesar artiljerijske brigade 12. i 23. ud. divizije, u partijskoj školi pri CK KPJ 1946. godine, organizacioni instruktor u političkom odjeljenju 23. ud. divizije i IV Armije, načelnik političkog odjeljenja 54. i 6. proleterske divizije, načelnik političkog odjeljenja Jugoslovenskog odreda na slobodnoj teritoriji Trsta, politički komesar puka u Celju, načelnik proleterske Cankarjeve brigade u Čakovcu, komandant
7. proleterske brigade u Virovitici i komandant Vojnog odsjeka Rijeke. Posljednja dužnost u Armiji bila mu je načelnik III odjeljenja riječkog područja. U činu pukovnika penzioniran iz JNA 1. oktobra 1963. godine.

Uz sve navedene dužnosti u JNA, Mile Trbović je bio i istaknuti društveno-politički radnik. Zadnje četiri godine kao član Redakcije aktivno je radio na sakupljanju građe za knjigu »Partizanska Drežnica.«

Simo Tomić

RATNI DNEVNIK NADE TRBOVIĆ

Svoj dnevnik mi je Nada dala ljeti 1953. godine u Zagrebu, kad se pripremala knjiga »Zene Hrvatske u NOB«. Tada se Nada liječila od teškog srčanog oboljenja, ali se nije izliječila.

Tko je poznavao Nadu i prilike onoga kraja i vremena, lako je mogao već na prvim stranicama dnevnika prepoznati da ga je pisala ona: savjesna, vrijedna, uporna Nada, sa savršeno razvijenim osjećajem dužnosti i odgovornosti.

Rođena je u Drežnici, u selu Trbovićima 15. jula 1917. godine. Četiri razreda osnovne škole završila je u Drežnici, no i pored njezine želje, i pored odličnih ocjena, nije mogla nastaviti školovanje. Niti je bio običaj da žensko dijete ide u školu — mnogo je bilo i osnovna četiri razreda — niti je seljačka kuća imala sredstava za njezino školovanje. Trebalo je da dijeli sudbinu ostalih seoskih djevojaka — da se uda i rađa djecu. Ali Nada nije željela da se udaje. »Čudna je« — govorilo je selo. Čudna? Možda. Ali obična nije nikada bila! Još kao djevojčica, dijete, bila je izuzetno ozbiljna i stroga. Odbijajući da se uda, ušla je u dvadesetu godinu i tada je uz pomoć nekih rođaka uspjela da krene u svijet.

Godine 1937. ostavila je rodnu Drežnicu i stupila u školu za bolničarke u Zagrebu. Težnja za učenjem i za drugačijim životom bila je kod nje izuzetno jaka.

Kao učenica dolazila je na praktični rad u zagrebačku bolnicu na Svetom Duhu (danas bolnica »Dr Josip Kajfeš«). Vjerojatno je, da se pokazala dobra u radu — a Nada nije mogla biti drugačija — jer je nakon završene škole primljena na rad u istoj bolnici.

Brzo je Nada napredovala u bolničkoj struci. Radeći na odjeljenju kirurgije, kod dra Josipa Koporca, dra Josipa Kajfeša i drugih vrsnih kirurga, postala je pomoćna instrumentarka.

No ubrzo je došla godina 1941. i Nadin period zdravstvene službe se prekida. Kao Srpkinja nije se mogla osjećati dobro u Zagrebu za vrijeme ustaškog terora. Čim je dozala o pokoljima i teroru u rodnom kraju, napustila je radno mjesto i vratila se u svoju Drežnicu da se nađe kraj roditelja i da dijeli groznu sudbinu s narodom i svojom porodicom.

Ubrzo započinje oružani ustanak. Drežnica se pokreće iz korijena, a Nada, i sama izrasla iz istog korijena, urasla je u pokret od samog početka. Dobila je zadatak da radi sa ženama, da osniva odbore AFZ-a i da okuplja žene u zajedničkoj borbi. Njezina ozbiljnost bolje je pristajala uz žene nego uz omladinke, iako je još i sama bila mlada djevojka.

Kao bolničarka nije imala u prvo vrijeme gdje da radi, a kad je zimi 1942. godine osnovana u Drežnici partizanska bolnica, Nada je već nosila velik dio organizacije žena, a bolnica je dobila priučenu bolničarku Zoru Mikuličić iz Ravne Gore. Svakako je kod toga izbora igralo veliku ulogu i to, što je Nada bila pismena, točnije — vrlo pismena, te je bila potrebna ženama kao aktivista. Naime, u Drežnici su žene većinom bile nepismene.

Kao neumoran radnik izabrana je ljeti 1942. godine u Kotarski odbor AFZ-a za Ogulin. Na Prvoj konferenciji AFŽ-a Jugoslavije, koncem 1942. u Bosanskom Petrovcu birana je u Centralni odbor AFŽ-a Jugoslavije. Nadino ime našlo se pored imena najuglednijih žena Jugoslavije, pored imena Kate Pejnović, Cane Babović i drugih. U proljeće 1943. godine birana je i u Okružni odbor AFŽ-a za Gorski kotar.

Nadin dnevnik obuhvaća samo jedan kraći period njezinog života i rada, ali govori dovoljno o njezinoj ličnosti i jednom izuzetnom vremenu za koje kao da je bila rođena.

* * *

Prve stranice sveske su iskinute i izgubljene. Korica nema. Na prvoj sačuvanoj stranici dnevnika stoji datum — 2. IV 1943. Tu je zabilježeno:

Kotarski odbor AFŽ-a za Ogulin ima 9 članica. Tu su nabrojeni svi seoski odbori, zatim broj odbornica i broj povjerenica za list. Od toga: intelektualki, radnica, seljanki — toliko, Hrvatica i Srpkinja — toliko.

I tako dalje, tu su sistematski poredani podaci za kotareve: Vrbovsko, Delnice, Čabar i Brinje. Kod svakog mjesta i sela stoji napomena da li je to oslobođeni ili neoslobođeni teritorij. I mnogo sitnih bilježaka sa strane.

Slijede zapisnici sa sastanka, nižu se imena sela i imena drugarica. Ako je naznačeno puno ime i prezime, pa i nadimak, znači da ta drugarica živi i radi na oslobođenom teritoriju, a ako je zapisano samo Jula, Frana, Katica, to znači da je mjesto neoslobođeno — kako se tada govorilo »u žici«. Talijani su tako čuvali sebe i svoju sigurnost da su oko grada ili sela postavljali gustu ogradu od bodljikave žice. Nada je bila oprezna jer, ako se bilježnica izgubi, ili na bilo koji način padne neprijatelju u ruke, ne smije se doznati koje su žene u AFZ-u, tj. koje rade za partizane.

Dalje govore bilješke da je Nada Trbović bila u julu 1943. godine na partijskom kursu u oslobođenom Otočcu. Tu je i tjedni raspored sati i tema:

3. VII — subota prije podne: Historija Hrvatske od 8. stoljeća do danas. Partija novoga tipa.

Poslije podne: Lenjinizam. Diskusija.

4. VII — prije podne — Oktobarska revolucija. Uloga proletarijata.

Poslije podne — pismeni zadatak ...

Nižu se stranice požutjelog papira male sveske prošivene debelim koncem na osmini arka kockastog papira. Te izlizane stranice, taj čvrsti, nedovoljno ispisani rukopis, ti detalji čuvaju sliku jedne epohe, dočaravaju fizionomiju ličnosti koje već davno nema među nama, a koja se mogla formirati u neobično i nesvakidašnje doba.

Još nekoliko stranica. Tu je rječnik stranih riječi i izraza, ispisan zelenom tintom:

Pacifisti — pristaše mira.

Šovinizam — pretjerani nacionalizam.

Frakcija — viši stepen grupaštva.

Kvisling — prezime u Norveškoj, a ujedno norveški Pavelić.

Ima stotinjak riječi iz raznih područja. Nisu sve definicije posve točne i nekako su naivne. Znam da je za svaku nepoznatu riječ pitala i marljivo zapisivala i poslije čitala i pamtila, da joj ništa ne ostane nejasno i da što više nauči i zapamti. Slova su sitna, da ih što više stane — i slova i znanja — na te kockaste stranice sveske. Svakako je nastojala i da štedi papir.

* * *

Kao da između pisanih redova gledaju u mene crne, stroge i tople oči i tamnoputo lice, koje je moglo biti i vanredno lijepo, da nije bilo toliko ozbiljno i tvrdo. I sva ona, tvrda i zatomljena sama u sebe, ličila je na statuu. Tvrd joj je bio

i stas, i hod, i njezina ozbiljna pojava, kao i tvrdi i masivni kamen na kome je nikla. Kao da ju je iz toga drežničkog kamena isklesala ruka nevještog kipara koji ne umije da stvara ljupkost, ne umije vanjskom licu udahnuti dušu, ali umije dati snagu, jer mu je materija — kamen — u tome pomogla. Duboka zbivanja u njoj samoj, nedefinirana i neizražena, dala su se tek katkad naslutiti, kad bi nešto sinulo u toplini očiju, ali samo na tren, dok se opet ne stegnu guste obrve i izraz ponovo otvrdne.

Nije voljela prazne razgovore. Voljela je da govori o borbi, o zadacima i dužnostima. Oduševljenje? O, da, bilo je i toga. Znala je naprosto zablistati ljepotom, ali se njezino oduševljenje gotovo uvijek odnosilo na naše uspjehe i pobjede.

Nosila je u sebi potrebu da se žrtvuje. Ta potreba gonila ju je do samouništenja. Bila je zadovoljna samo kad je imala više posla nego što ga može završiti, a u isto vrijeme nesretna, što ga ne može završiti.

Je li ikada ikoga voljela? To nije znao ni saznao nitko. Možda je i tada, kad smo se poznavale, voljela nekoga. Možda nekoga tu, iz naše sredine? Sve su djevojke po nekoga voljele. Neke su to krile, neke nisu. A nju je možda i neka lična, duboka zatomljena tragedija, učinila tako nepristupačnim stvorenjem koje negira samu sebe. Da li je nju netko volio? Tko bi to znao!

Nada je voljela pjevati. Naravno, pjevala je samo borbene pjesme, svojim dubokim altom, s nedovoljno sluha, ali sa žarom fanatika. Upravo kod pjevanja osjetio se kod nje žar koji se inače teško dao naslutiti.

Listam dragu, ostarjelu bilježnicu. Da. To je Nada. Njezin lik, njezin život.

Još jedan isječak iz dnevnika rada:

7. IX 1943. pošla iz Drežnice za Vrbovsko preko Mošuna.

8. IX — stigla u Mošune.

Tu je sve jasno. U kotar Vrbovsko moglo se ići i preko Jasenka i Gomirja, ali nije bilo sigurno. Moglo se, naravno, i preko Mošuna. Tu se morala obići Ravna Gora i Mrkopalj. (Ta mjesta je držao neprijatelj.) Zatim nekim šumskim stazama prema Srpskim Moravicama. No, ima i drugih kombinacija.

Ali iznenađuje podatak da je 9. IX stigla u Mrkopalj. Kako je za jedan dan došla u Mrkopalj? Osim toga, Mrkopalj je u rukama Talijana.

Naravno, sjetila sam se! Pa, to su dani kapitulacije Italije. Ona je na Mošunama doznala za kapitulaciju i vjerojatno je odmah uhvatila neki kamion. Putevi su se otvorili. Ali ona ne spominje u dnevniku da se nešto veliko dogodilo. Kapitulacija Italije! Dani kad je Gorski kotar zajedno s Primorjem plivao u kratkom deliriju oduševljenja, kad se jela čokolada, izvrsne mesne i riblje konzerve, kad je bilo cipela i donova i još svega što je rashodovano od jedne velike armije.

Nada nije dospjela da spomene te velike događaje. Tek daljim zapisima vidi se kako je ona taj veliki događaj u stvari ozbiljno shvatila. Pojačani rad, novi napori, novo požrtvovanje. A znam da se beskrajno radovala. Kad smo se tih dana srele u Vrbovskom, grlila me, smijala se, blistala. No, tu radost nije povjerila dnevniku. Zurila se da što prije održi sastanke po novooslobođenim mjestima, da se upozna s drugaricama iz gradova i što brže nastavi rad.

Nižu se datumi:

10. IX — Zalesina.

11. IX — Brod-Moravice.

12. IX — Ravna Gora (masovni sastanak), Skrad, Kupjak.

13. IX — Stari Laz — masovni sastanak. Navečer sastanak odbora. I dalje,

i dalje .. . Vrbovsko, Lukovdol, Srpske Moravice, Drpe, Lokve, Kuželj, Osilnica, Čabar, Plesce, Tršće, Prezid, Gerovo, Crni lug . . . Tu je i sastanak Kotarskog odbora u Delnicama, pa opet Skrad, pa Vrbovsko, Gomirje, Ljubošina, Vitunj, Ogulinski Hreljin, Oklinak, Brestovac . . . Sela, sela, sela . . . Sastanci i odbori unedogled. Dva sastanka na dan, tri, četiri. Nije lako pronaći na karti sva ta sela, mjesta i naselja. Prije svega, to mora biti specijalka mjerila 1:25.000. Pokušajte izmjeriti pređene kilometre. U to »zlatno doba« svuda su cestama kružili kamioni. Nada je lako mogla naći kamion za Čabar, za Delnice, Gomirje, ali za Oklinak, Brestovac, Vitunj, zaista ga nije mogla naći. To su zabačena sela, povezana samo uskim kolskim putevima. Znači, Nada je i tada vrlo mnogo pješačila, dok smo se svi vozili, u tim sretnim i kratkim danima kapitulacije Italije. A bili su to dani masovne radosti, dani zanosa i oduševljenja. Blistala je elektrika, jurili kamioni i naši vlakovi; bilo je hrane, odjeće, ćebadi. Borci u cipelama, u novim uniformama. Sve je stvaralo iluziju bliske slobode, osjećaj da je kraj rata blizu i sloboda pred nama. Iluzija je bila varljiva, teški dani su tek dolazili, ali smo nastojali da o tome ne mislimo. Nada je radila kao crv. Sva neobična zbivanja nisu je ni na jedan čas omela u radu, ali od sve te radosti nema ni traga na požutjelom kockastom papiru. Tu su samo dužnosti i bilješke
0 tome što treba da se učini, i to još danas, jer se sutra mora učiniti još više.

Svi su se divili Nadinoj energiji. Uživala je opće poštovanje, a žene, i gradske
1 seoske, cijenile su je i poštovale.

Nakon plime radosti i oduševljenja dolazi oseka. Prošli su lijepi dani slobode. Da opet pogledamo u bilježnicu:

8. X — Nijemci nadiru od Rijeke. Sastanak u Skradu. Ostajem na terenu Delnica. Teror. Narod u zbjegovima.

Opet Nada ide pješice. Prošlo je doba kamiona.

Brod na Kupi, Lešnica, zbjeg Delničana, Praport — Lokvarski zbjeg. Na putu noćila s I bataljonom II odreda.

16. X — ušla u sastav I bataljona II odreda.

22. X — evakuacija Čabra. Prodor Nijemaca u Gerovo.

30. X — pošla u zbjeg Tršća. Noćila u šumi.

2. XI — gerovske i tršćanske zbjegove rastjerali Nijemci. Narod utekao dublje u šume. Ima mnogo poginulih. Spavali smo u šumi bez vatre.

2. XI — ložili vatru; umnožavali radio-vijesti.

4. XI — politički čas s narodom zbjega. Odluke ZAVNOH-a.

5. XI — Hrib. Zbjeg. Napisala pismo svim odborima AFŽ-a, umnožila ga i poslala.

7. XI — iz delničkog punkta došla u lokvarski. Tu noćila. Bio je politički čas.

8. XI — prije podne proučavala materijale; poslije podne krenula u sušačku bazu.

Tako dan po dan. Tu je cijela jesen, zima i proljeće. Nije napisala ni da su se Nijemci povukli iz Gorskog kotara, ni da je pred Novu godinu oslobođeno Vrbovsko, ni da je kraj definitivno oslobođen i da Nijemci napadaju samo povremeno. No, sve se ovo dade zaključiti iz programa i zadataka:

1. Punu pomoć bolnici u Dobri. Sanitetski materijal. Namirnice, suđe. (Ovo znači da je bolnica preseljena iz Drežnice, pod najužasnijim uslovima, tjerana i napadana direktno od Nijemaca.)

2. Punu pomoć dječjim domovima, (u domovima su većinom bila smještena drežnička djeca. Većina njihovih majki poubijana je od ustaških »trupova« i Nijemaca. Bila je to 1944. godina, strašna godina u Gorskom kotaru, a najstrašnija za Nadinu napaćenu Drežnicu.)

3. Utjecati na žene čiji su muževi u domobranima, da ih pasiviziraju. I tako dalje, i dalje...

* * *

Nada prelazi na novu dužnost. Iz dnevnika se vidi da je 29. aprila krenula na rad u bolnicu po naređenju Okružnog komiteta. Preuzela je dužnost higijeničarke. Tu je radila do 29. oktobra 1944. Ovo na prvi pogled nije jasno. Znalo se da je Nada bolničarka, ali je ipak stalno radila sa ženama na terenu. Osim toga, Nada je prije rata radila u velikoj zagrebačkoj bolnici kao pomoćna instrumentarka, a to je visoka kvalifikacija. A sada, higijeničarka. Treba da pregledava jesu li podovi i zahodi čisti, da kontrolira imaju li ranjenici ušiju itd. To može raditi svaka urednija osoba. Bilo je očito, da je Nadi nanesena nepravda i da je doživjela nerazumijevanje. No, to je posljednje što bi ona zapisala u dnevnik. Bila je previše ponosna, a da bi se nekome požalila. Nakon nekoliko godina, kad mi je dala svoj dnevnik, gorko se požalila na neke ljude koji je nisu razumjeli. Prigovarali su joj da se ne zna ophoditi sa gradskim ženama, da je kruta, previše vojnik itd. To ju je slomilo. Samo površan posmatrač i čovjek bez ljudskih kvaliteta mogao je u Nadi vidjeti samo ove osobine, koje su u stvari bile njezine vanjske osobine. Teško je reći tko je sve Nadi skrivio i zašto je nitko nije zaštitio, a ona, Nada, povukla se još dublje u sebe, otišla u bolnicu i s dostojanstvom se bacila i na najteži posao. Radila je pola godine kao higijeničarka. I konačno, satisfakcija! Bolnica u kojoj je radila, šalje je na najviši kurs. O tome govore posljednji redovi dnevnika:

Od 8. XI na kursu za više bolničare Glavnog štaba Hrvatske. Završila ga je s odličnim uspjehom. Zatim krenula u XII korpus na dužnost. Dobila prvi pištolj. Iz štaba Korpusa pošla u Korpusnu bolnicu. Doputovala do Obrovca i razboljela se. Ostala u bolnici kao pacijent...

Ovo »razboljela se« gotovo je jedino što je Nada u svome iscrpnom dnevniku rekla o sebi. To su ujedno i posljednje riječi napisane u dnevniku.

Nastavljam umjesto nje.

Dugo je Nada ležala u Korpusnoj bolnici u Obrovcu zbog proširenja srca. Kad se oporavila, nastavila je da radi u istoj bolnici. Nakon oslobođenja pohađala je pored redovnog posla večernju školu i položila četiri viša razreda osmogodišnje škole. Zatim je kao vojni stipendist završila srednju medicinsku školu. Radila je nekoliko godina kao medicinska sestra i postigla čin kapetana.

Nadu je naglo savladavala bolest, te je 1951. godine penzionirana kao invalid. Kad sam je posljednji put vidjela u Zagrebu 1953, i kad mi je dala svoju bilježnicu, odavala je teškog srčanog bolesnika. Teško je hodala, lice joj je imalo tamnu boju, usne su bile modre. Govorila je polako, a iz očiju joj je sjala umorna toplina. Djelovala je svečano, a iz nje je zračilo neko dostojanstvo i veliki, duboki mir.

U to vrijeme živjela je s majkom u Drežnici, a povremeno je dolazila u Zagreb na liječničku kontrolu. Jedno vrijeme se liječila u Radenskim Toplicama.

Godine 1953. u jesen zaoštrili su se odnosi između naše zemlje i Italije zbog Trsta. Malo je trebalo, pa da dođe do rata. Naša Armija je hitno izvršila mobi-

lizaciju. Nada je od ranije imala ratni raspored u mornarici. Na vijest o mobilizaciji doputovala je iz Drežnice u Karlovac i tu je iznemogla. Nada! Bila je i sama tako reći na izdisaju, a pošla da se javi na dužnost. Odsudan je za nju bio naporni put od Drežnice do Karlovca. Dalje nije mogla. Ostala je jedno vrijeme u Karlovcu kod sestre, a onda je prevezena u Zagreb, u bolnicu na Rebru. Umrla je u istoj bolnici koncem juna 1954. godine. Sagorjela kao svijeća. Sahranjena je na zagrebačkom groblju Miroševcu.

Jelena Stare Jančić

NIKICA TRBOVIĆ

Nikica je rođen u Trbovićima 1921. godine u siromašnoj porodici kakve su, manje ili više, bile skoro sve drežničke porodice koje su svoju egzistenciju i opstanak obezbjeđivale ne toliko od prihoda s malih površina posne i isparcelirane zemlje, koliko teškim i mukotrpnim radom po šumama Kapele, Gorskog kotara i Like.

Osnovnu školu završio je u Drežnici i, kao većina njegovih vršnjaka, nije mogao produžiti školovanje. Tako kao mladić u mnogočlanoj porodici, ostavši vrlo rano i bez majke, radi za minimalnu i bijednu nadnicu da bi koliko-toliko doprinio izdržavanju čitave porodice. I u tim godinama gnjeva osjeća svu ogromnu nepravdu koju je režim stare Jugoslavije nametnuo radničkoj klasi, seljačkim masama i njemu kao pojedincu. Stoga je i logično bilo njegovo vrlo rano opredjeljenje za ideologiju radničke klase i njene avangarde — Komunističke partije Jugoslavije. Pred rat učestvuje u mnogim štrajkovima i nepokolebljivo stoji na strani obespravljenih radnika i siromašnih seljaka, sazrijevajući i pripremajući se za događaje koji su bili 1941. godine sudbonosni za sve naše narode i narodnosti.

Po okupaciji naše zemlje Nikica se među prvima aktivira i po zadatku Partije učestvuje u pripremama ustanka i naše socijalističke revolucije. Zatim odlazi u partizane da se puškom u ruci bori protiv okupatora i domaćih izdajnika, za slobodu naših naroda i narodnosti i njihov sretniji život, za bratstvo i jedinstvo i novu socijalističku zajednicu zbratimljenih naroda i narodnosti.

U toku rata i revolucije prešao je put borca, komandira i komesara i kao istaknuti borac i omladinac biran je u mnoga društveno-politička rukovodstva na terenu. Sve te dužnosti obavljao je sa žarom istinskog i hrabrog borca i revolucionara.

U borbi za Jezerane teško je ranjen i ostao teški invalid. No, on se s tim.'

nikad nije mirio. U proljeće 1943. postao je sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a za Ogulin. Poslije kratkog vremena izabran je za člana Kotarskog komiteta KPH za Ogulin u kom je bio zadužen za rad omladinske organizacije. Usprkos svim teškoćama i preprekama Nikica svojom upornošću, hrabrošću i snažnom ljudskom voljom savlađuje posljedice ranjavanja i maršira na čelu naših partizanskih redova.

Ne odsustvujući ni dana iz borbe, on u njoj aktivno učestvuje, ističe se i prednjači, vaspitava mlađe borce i omladince, okuplja ih oko naše Partije i svrstava u partizanske redove. Borci i starješine naših bataljona, odreda i brigada znaju Nikicu Trbovića po svim onim divnim osobinama koje su ga krasile: hrabrosti i odlučnosti u borbi, skromnosti, druželjubivosti i iskrenosti, po optimizmu i vjeri u uspjeh naše pravedne borbe i revolucije, po humanosti i drugim pozitivnim osobinama. Takvog ga znaju i svi ljudi Gorskog kotara i Primorja.

Znao je Nikica da postupa s ljudima ne samo u borbi nego i u svim drugim prilikama. Umio je da im se približi. Volio je ljude i uvijek je bio spreman da im pomogne. Bio je vedar i otvoren, taktičan i odmjeren. Svoj ugled i poštovanje kod ljudi stekao je služeći primjerom i ne štedeći ni svoj život u ostvarivanju borbenih i revolucionarnih ideala koje je proklamovala naša Partija i drug Tito. Nikica je naročito volio omladinu i u njoj uvijek vidio odlučujuću snagu naše borbe i socijalističke revolucije. Naša revolucionarna goransko-primorska omladina uzvraćala mu je tu ljubav svojom borbenošću i masovnim svrstavanjem u naše borbene redove.

Poslije rata, po potrebi i preporuci Partije, Nikica odlazi iz Jugoslavenske armije na rad u društveno-političke strukture našeg društva. I nije slučajno što su baš njega drugovi odabrali da pođe »na teren«. On je do tada stekao takav ugled u društvu kakav je upravo odgovarao na novim, također teškim dužnostima, u kraju koji je u ratu potpuno opustošen, gdje je trebalo dobro podmetnuti leđa da bi se uspješno rješavali problemi kojih je u našem kraju bilo na pretek, skoro kao i za vrijeme rata. Obavljajući poslije rata razne vrlo odgovorne funkcije u društveno-političkim zajednicama i organizacijama, Nikica s istim žarom borca daje cijelog sebe u djelo naše revolucije. On daje veliki doprinos ukupnoj socijalističkoj izgradnji naše zemlje. Svojim primjernim i upornim radom, ne štedeći trud i napore, ne tražeći za sebe neke posebne pogodnosti, upravo onako kako je to činio u ratu u kome nije štedio ni svoj život, stekao je visok ugled i trajno zadužio sve naše ljude da idu njegovim primjerom i primjerom miliona njemu sličnih boraca i graditelja našeg samoupravnog socijalizma, da idu i uporno se bore za ostvarenje ideala koje nam je u naša srca ulio drug Tito i naš Savez komunista.

Predanim radom i nesebičnim zalaganjem na svim funkcijama koje je obavljao u društveno-političkim organizacijama, Zadružnom savezu, Socijalističkom savezu, partijskim komitetima, Savezu boraca i drugim, drug Nikica se izgradio i uzdigao u uglednog društveno-političkog radnika. Kao partijski aktivist i borac imao je istančano osjećanje za istinsku revolucionarnu Titovsku liniju naše Partije i Saveza komunista. Bilo da je riječ o borbi naše Partije za ravnopravne odnose između država i u međunarodnom radničkom pokretu, ili o našoj nesvrstanoj opredijeljenosti, ili o samoupravnoj transformaciji našeg socijalističkog društva, o bratstvu i jedinstvu naših naroda i narodnosti ili o bilo kom drugom pitanju, Nikica je uvijek hrabro i odlučno provodio u djelo sve ono što je postavljala Partija. Takvim svojim radom motivirao je i druge komuniste i građane da se bore za izvršavanje određenih zadataka.

Herojsko vrijeme našeg NOR-a i poslijeratne izgradnje naše zemlje imalo je u njemu svog upornog i hrabrog borca, rukovodioca i organizatora. Svuda i na svakom mjestu, na borbenom položaju za vrijeme rata i u izgradnji zemlje poslije rata, drug Nikica se dokazivao radom i rezultatima rada. Takav je bio od prvih dana naše revolucije, takav je ostao do kraja svoga života. To je bio život dosljednog borca u borbi i izgradnji naše socijalističke zajednice.

Njegova prerana smrt ima neku duboku i dirljivu simboliku. Napustio je naše redove dostojanstveno, baš onako kako je radio i živio. Otišao je samo godinu dana pred jubilarnu četrdesetogodišnjicu naše revolucije kojoj je dao sve što je mogao, samo nekoliko dana pred smrt druga Tita kome je bio tako istinski nepokolebljivo privržen i zbog čije je bolesti, već i sam teško bolestan, bio druboko zabrinut.

Ilija Trbović

CLAN MJESNOG KOMITETA I ORGANIZATOR USTANKA U DREŽNICI

Trbović Đure Nikola rodio se 1916. u selu Kojići. Potjecao je iz siromašne radničko-seljačke porodice. Njegovi roditelji Đuro i Milica imali su šestoro djece. S osmoročlanom porodicom nije se moglo živjeti od poljoprivrede. Zemlje su imali malo, a bila je i slabe kvalitete, neplodna. Tako brojna porodica održavala se uz težak i mukotrpan rad. Muškarci su radili u šumi i tucali kamen na cesti a žene su vodile kućne poslove, čuvale i odgajale stoku te obrađivale zemlju.

Nikolin otac Đuro bio je cestar. S porodicom je živio u državnoj kući u Stalku, gdje učestvuje u štrajkovima i drugim oblicima borbe protiv poslodavaca i ondašnjih vlasti. Stečeno iskustvo Nikola prenosi na radnike Drežnice i zajedno s njima organizira štrajkove protiv tamošnjih poslodavaca. Tadašnja veza s Primorcima snažno je utjecala na Nikolu i njegovu porodicu. Od svoje najranije dobi obavljao je teške poljoprivredne i šumske poslove. Bio je izložen gladi, nepravdi, ponižavanju i velikom fizičkom naporu. Teški uslovi života uticali su da se kao mladić opredijelio za radnički pokret. Clan KPJ postao je 1937. godine. Učestvuje u svim štrajkovima šumskih i pilanskih radnika od 1936. do 1939. godine na području Drežnice, Jasenka i Hrvatskog primorja. Nikola nije bio obični štrajkaš, već organizator. On je zajedno s Dmitrom Trbovićem, također članom KPJ, stvarao sindikat šumskih i pilanskih radnika i nabavljačku zadrugu u Drežnici.

Bio je jedan od boraca za pravedniju socijalnu i nacionalnu politiku i borio se protiv svih oblika bespravlja. Kao član KPJ radio je na podizanju svijesti stanovništva Drežnice. Organizirao je čitalačke grupe na kojima je proučavana poljoprivredna i marksistička literatura. Svojim radom i poštenjem stekao je simpatije svih stanovnika Drežnice.

Zbog svoje revolucionarne aktivnosti bio je proganjan od bivšeg režima. Nikola je jedan od organizatora ustanka 1941. u Drežnici i Viševici. Kao član Mjesnog komiteta KPJ u Drežnici bio je zadužen za formiranje prvog partizanskog logora, što je s puno volje, požrtvovanja i savjesti u potpunosti obavio.

Bio je i prvi komesar prvog partizanskog logora 1941. godine. S komunistima Hrvatskog primorja vršio je zajedničke akcije i borbe protiv okupatora.

Nikola je bio pošten, discipliniran i odan komunista. Bio je veliki drug i prijatelj. Uživao je povjerenje i simpatije svojih drugova i sredine u kojoj je živio. U IV neprijateljskoj ofanzivi bio je ranjen. Poginuo je u borbi na Neretvi 1943. godine.

Rade Radojčić

VIJEĆNIK AVNOJA

Kad je riječ o Radi Trboviću iz Drežnice, učesniku NOB i vijećniku AVNOJ-a, onda već na samom početku treba konstatirati da je Rade bio i do svoje smrti ostao onaj tipični Drežničanin, revolucionar i narodni čovjek. Njega je Drežnica odgojila, a on je nju revolucionirao. Njega nitko od njegove Drežnice nije mogao odvojiti. On je žarko volio svoj narod. To je bila ona istinska sprega čovjeka s ljudima i ljudi s pojedincem. Rade je počeo kao drežnički kirijaš i kroz revolucionarnu borbu postao ličnost dostojna svoga naroda.

Rođen je 1904. u Trbovićima u Drežnici. Njega su zvali Rade Dmitrin, neki su se šalili i zvali ga Rade Megašov, pa onda Rade Šljaka, stari Rade i konačno čika Rade Trbović. Bez obzira koje se ime pomenulo svi su uvijek znali na koga se to odnosi.

Radin otac Dmitar i majka Marica imali su šestoro djece, dva sina (Radu i Miću) i četiri kćeri (Miliju, Miku, Koku i Nadu). Rade je bio najstarije dijete. Ostao je s ocem i majkom, a mlađi mu brat Mića otišao je na rad u Francusku. Kasnije se u Drežnici pričalo da je Mića bio borac internacionalnih brigada u Španjolsko-građanskom ratu, ali to nije nikad pouzdano potvrđeno. Kćerke su se poudale osim Nade koja je umrla kao oficir JNA.

Rade je završio 4 razreda osnovne škole u Drežnici. Drugog školskog obrazovanja nije imao. Međutim, on je bio izuzetno talentiran mladić. Mora se ovom prilikom reći i to da je Rade mnogo toga shvatio i naučio od svog oca Dmitra. Taj stari Dmitar bio je zaista izuzetna ličnost. Bio je samouk, učestvovao je u I svjetskom ratu, bio ranjavan i za njega se pričalo »Taj što očima vidi, rukama stvori«. Rade je od oca poprimio mnoge osobine i radne navike. I otac i on bili su radini ljudi i dostojni uvažavanja i poštivanja. Takva mu je bila i majka Marica koja je dobila naziv »planinka«, što je u to vrijeme značilo da se radi o veoma vrsnoj domaćici koju svako uvažava. »Planinka« Marica bila je najpriznatija žena u Trbovićima i široj okolini.

Kao najstarije i muško dijete počeo se baviti radovima u šumi a potom nastavlja i samostalno da radi na pilani. Rade je vrlo brzo postao samostalna ličnost, iako se nije odvajao od oca i majke.

Godine 1924. otišao je na odsluženje vojnog roka u poznati 5. pješadijski puk u Valjevo, gdje je postao i komandir odjeljenja teških mitraljeza. On je bio vrijedan vojnik i vrstan mitraljezac. Vratio se iz vojske 1926. godine u svoje Trbuviće koje je neizmjerno volio, U tom periodu se i oženio sa Sirnicom Trbović i s njome nastavio svoj porodični život.

Rade i njegov otac su bili ugledni i relativno imućni ljudi. Oni su svojim radom sebi obezbjeđivali relativno visok standard.

Kirijaši su bili značajna radna snaga u šumskim radovima. To je bio specifičan dio radničke klase, koji je morao imati neku svoju ličnu materijalnu osnovu za kirijaški poziv, a to znači imati u ličnom posjedu konjsku ili volovsku zapregu i pribor za rad. U toj tegobi rada i života Rade je počeo razumijevati svoj položaj i položaj svojih drugova kirijaša. On i njegovi drugovi su uvidjeli dvije krupne činjenice i to: 1. oni su morali da se bave teškim radom i 2) njihov rad je bio sveden na najnižu vrijednost rada. U istom položaju su se nalazile i drvosječe, tesari, pilanski radnici i drugi. Kroz sve to jasno se uočavalo da je jedina mogućnost izlaska iz ovakve situacije da se organiziraju na jednoj široj osnovi. U tome su radnici Drežnice dobili svoju jedinu šansu.

To je vrijeme kada na revolucionarnu scenu stupaju drvosječe, kirijaši, pilanski radnici i svi radni ljudi i stanovnici Drežnice. U toku je masovno učlanjivanje u sindikat drvodjelskih radnika Jugoslavije čije je sjedište bilo u Zagrebu. Rade Trbović je tada u centru tih zbivanja. Među prvim učestvuje u radu tih sindikata, a kao uticajan i ugledan za sobom povlači i masu drugih ljudi. Izabran je u prvi Izvršni odbor sindikalne podružnice i ostao u njemu do kraja. Učestvuje u svim štrajkovima i drugim akcijama, u sklapanju kolektivnog ugovora i jedan je od potpisnika tog ugovora, prisustvuje zborovima radnika itd. On uzima aktivnog učešća u objašnjavanju ciljeva sindikalnog pokreta i neophodnosti štrajka te potrebe da se Drežničani čvrsto zbiju u radničke redove da bi mogli da se odupru žandarmima, poslodavcima i pojedinim plaćenicima režima. Riječ Rade Trbovića na svim skupovima radnika imala je posebnu težinu. Bio je jedan od najboljih i najvrednijih radnika.

Kao već provjereni radnički borac postao je kandidat za člana Komunističke partije krajem 1939. godine. Kandidatura za člana KP stvara mu i teškoće. Trebalo je učiti, čitati materijale, proniknuti kroz teoriju marksizma u ciljeve radničke borbe i ciljeve revolucije. To ne ide lako. Ali, Rade ni tu nije bio slabiji od drugih. Učio je na večernjim časovima, na čitalačkim grupama, posebno od starog Marka Trbovića, njegova tasta, i jednog od rijetkih koji je bio član američke, sovjetske i jugoslavenske komunističke partije.

Sve te revolucionarne aktivnosti, kao i neprekidni kontakt s Markom Trbovićem i drugim komunistima, omogućilo mu je šire i svestranije sagledavanje potreba za unapređenjem revolucionarnog pokreta u Drežnici. Bez obzira na poteškoće Rade se u tome dobro snalazio.

Revolucionarna kretanja u Drežnici poprimaju buran tok od 1937. godine pa sve do ustanka 1941. godine. Ta kretanja poklapaju se u potpunosti s dolaskom druga Tita na čelo Partije i novim poletom radničkog pokreta u cijeloj zemlji. U tim kretanjima na terenu Drežnice Rade Trbović je neprekidno u prvim redovima. On je sindikalni aktivista, član zemljoradničke zadruge koja okuplja napredne Drežničane i u kojoj glavnu riječ vodi Dmitar Trbović, organizacioni

sekretar Mjesnog komiteta KPH za Drežnicu. Rade je za sve to vrijeme i odličan radnik i kirijaš tako da kroz cjelokupnu ovu aktivnost još prije rata stječe veliki ugled i autoritet.

Početkom ustanka Rade je jedan od njegovih organizatora. On je u stalnom kontaktu s partijskom organizacijom po čijim direktivama djeluje. Njegova žena Sirnica i sestra Nada također su učesnice NOP-a od samog početka, a sin Marko i mlađi sin Mihajlo od 1944. godine.

Rade Trbović je u revoluciji dobio zadatak da radi u pozadinskim organizacijama i organima narodne vlasti. U jesen 1941. godine primljen je za člana KPH. Jedan od prvih partijskih zadataka bio je da formira partijsku ćeliju za sela Trboviće, Pražiće i Jagetiće. Ovaj zadatak on uspješno obavlja još prije kraja 1941. godine i postaje sekretar ove organizacije. Početkom 1942. godine postao je član Mjesnog komiteta za Drežnicu.

U to vrijeme i u tom svojstvu on zajedno sa Savom Vukelićem, komandantom centralnog logora, neposredno učestvuje u organiziranju rezervnih partizanskih jedinica u Drežnici. Po formiranju Kotarskog komiteta za Ogulin 1942. godine Rade je član KK KPH kao i član Kotarskog NOO za Ogulin. U 1942. godini učestvuje kao delegat KK KPH za Ogulin u radu Okružne partijske konferencije za Okrug Karlovac. Formiranjem Okružnog NOO za Gorski kotar postao je član i tog rukovodstva. S te dužnosti kandidiran je i izabran za vijećnika ZAVNOH-a i AVNOJ-a. Nesebično radi na organizaciji ustanka najprije u Drežnici, a kasnije i u Gorskom kotaru. Kao član narodnooslobodilačkih odbora i rukovodstava on posebno djeluje u borbi protiv četništva na terenu Gomirja, Ljubošine i drugih mjesta. U radu je bio discipliniran i uvijek je sve zadatke izvršavao na najbolji način. Zato je stalno bio na terenu i neprekidno obilazio pojedina naselja i organizacije pokreta. Govorio je lijepim i razgovjetnim narodnim jezikom koji su svi razumjeli, pa i kada je objašnjavao i najkompliciranije probleme. Bio je delegat Gorskog kotara na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu 29. XI 1943. godine. Rade Trbović je s drugom Petrom Komadinom, koji je izabran u ime Hrvatskog primorja i s kojim je još od prije rata iz vremena sindikalnih borbi bio lični prijatelj, stigao u Jajce da učestvuje u svečanom činu stvaranja NOVE JUGOSLAVIJE.

Zajedno s imenima druga Tita, Kardelja, Pijade, Ribara i drugih upisano je ime vijećnika Rade Trbovića kao potpisnika odluka AVNOJ-a i jednog od utemeljivača nove socijalističke Jugoslavije. U originalnom dokumentu II zasjedanja AVNOJ-a, koji se nalazi u Muzeju revolucije u Jajcu, prezime i ime Trbović Rade upisano je u spisak vijećnika iz HRVATSKE na strani br. 5, pod rednim brojem 32.

Po povratku iz Jajca nastavlja da radi s novim žarom i novim elanom na oslobođenju zemlje i stvaranju narodne vlasti. On je na zasjedanju u Jajcu imao prilike da se sretne s drugom Titom i s mnogim drugim revolucionarima. To je obogatilo i proširilo njegova saznanja.

Učestvovao je i na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a gdje uspješno predstavlja Gorski kotar.

Rade Trbović već dugo prije rata, a posebno u toku revolucije, intenzivno radi na stvaranju istinskog bratstva i jedinstva naših naroda. On djeluje uspješno u hrvatskim selima Gorskog kotara isto kao i u srpskim oko Gomirja. Brzo stiče veliko povjerenje u narodu jer je neposredan. Njegov pristup ljudima je mogao, na prvi pogled, izgledati i grub jer je bio bez uvoda i uvijanja. Pokazalo se da

takav pristup Gorani vole. Rade je bio jedan od takvih ljudi koji nije znao slagati, niti se znao uvijeno izražavati.

Prilikom jednog povratka sa zadatka iz Musulinskog Potoka prema Drežnici (januar 1944), na mjestu zvanom Paljerovac, u iznenadnom noćnom susretu teško je ranjen u nogu. Odatle je prenesen u bolnicu kraj Broda na Kupi u selo Kuželj gdje mu je amputirana desna noga. Kasnije je upućen preko partizanskog aerodroma u Beloj krajini u Bari u savezničku bolnicu gdje je liječen do kraja rata.

Po povratku iz Italije Rade se, iako teški invalid, aktivno uključuje u rad narodne vlasti u Ogulinu i Drežnici. U svojoj biografiji on piše: »Svjestan narodne revolucije, iako sam bio teški vojni invalid, vršio sam razne političke i privredne dužnosti. Bio sam dugo godina član KK KPH Ogulin, član NO za Ogulin, član Izvršnog odbora Socijalističkog saveza kotara Ogulin, član Kotarskog odbora Saveza ratnih vojnih invalida za kotar Ogulin, član Općinskog komiteta KPH za Drežnicu i član drugih društveno-političkih organizacija Drežnice«. Sve ove funkcije Rade je vršio volonterski, besplatno i s puno odgovornosti. Iz ovog nabrajanja mnogobrojnih funkcija vidi se velika aktivnost Rade i angažovanja na mnogim značajnim zadacima. On odlazi u penziju kada mu je jako oronulo zdravlje koje mu više nije omogućavalo aktivan rad. I kao penzioner učestvuje aktivno u društvenom radu koliko mu to njegovo slabo zdravlje omogućava.

Umro je u bolnici u Zagrebu 3. augusta 1974. godine u 70. godini žjivota -i svečano sahranjen u Partizanskoj Drežnici.

Povodom smrti Rade Trbovića njegovim sinovima stigli su mnogobrojni telegrami saučešća iz cijele zemlje, posebno od mnogih uglednih ličnosti javnog života naše zemlje, među kojima i drugovi Kiro Gligorov, Jakov Blažević, Pero Car, dr Ivo Margan, a Ivo Perišin, predsjednik Sabora SRH, u svom telegramu kaže: »S velikom tugom primio sam vijest o smrti Vašeg oca i istaknutog borca Rade Trbovića. Sve one koji su znali njegovu djelatnost u radničkom pokretu prije rata u borbi protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika, za jedinstvo i bratstvo naših naroda, doprinos i zalaganje druga Rade ostat će u nezaboravnom sjećanju. I Sabor SRH i svi mi njegovi suborci i vijećnici izgubili smo odličnog druga i nepokolebivog komunistu, čije ćemo djelo nastaviti da gradimo«.

Rade Trbović u revoluciju stupa kao radnik, kirijaš, a izlazi iz nje kao rukovodilac i funkcioner, član AVNOJ-a, utemeljivač nove socijalističke Jugoslavije.

Mi smo Drežničani posebno ponosni da je i jedan od nas, naš Rade, stavio svoj grubi, tvrdi radnički potpis na dokument koji je označio utemeljenje Nove Jugoslavije 29. XI 1943. godine. Taj čin je ovjekovječen u historijskom Jajcu gdje se i danas može vidjeti potpis Rade Trbovića među potpisima dvjesta četrdeset delegata.

Bude Bosnić

NARODNI HEROJ RAJKO TRBOVIĆ

Rajko je rođen 1921. godine u zaseoku Trbovići. Njegov životni put bio je težak i mukotrpan. Rajko je kao dijete ostao bez majke. Takav gubitak teško je nadoknaditi. U petnaestoj godini zaposlio se na pilani u Jageticama kao ložač. Već tada je vidio bijedu i neimaštinu ostalih Drežničana. Aktivno je učestvovao u štrajkovima koji su bili organizirani u tom periodu. Naš Rajko nije mogao tada ni pretpostaviti da će ta pilana u toku NOR-a postati legendarna i biti ponos ne samo Drežničana već i čitave primorsko-goranske regije. Paljena od neprijatelja nekoliko puta, stalno je obnavljana i služila narodu u tim najtežim danima. Na toj istoj pilani održavane su partijske i skojevske konferencije. Tu je održana konferencija na kojoj je u februaru 1942. godine formiran KK SKOJ-a a nekoliko dana kasnije Općinski komitet SKOJ-a za Drežnicu. Eto, tu je radio i kalio se naš budući heroj. Nakon toga napustio je pilanu i krenuo u drugu neizvjesnost. Otišao je u mornaričku podoficirsku školu. Rajko je bio dobar pitomac i školu je završio s odličnim uspjehom. Podoficirsku dužnost obavljao je nepunu godinu dana, do kapitulacije Jugoslavije. S dvojicom drugova uspio je izbjeći zarobljavanje i tako se ponovo našao u Drežnici. Odmah se povezuje s Markom Trbovićem, sekretarom Mjesnog komiteta i prihvata direktive Komunističke partije.

Među prvima iz sela Trbovića odlazi u partizanski logor u Lokvice nedaleko sela Tomića. Već tada vojno stručno znanje druga Rajka dolazi do punog izražaja. Obučavao je omladince iz nastave gađanja, rukovanja puškom i puškomitraljezom. Rajko je iz dana u dan zapaženiji i sve više cijenjen. Napredovao je i primjerom sticao simpatije drugih. Postati komandir čete u proljeće 1942. godine bila je velika čast i priznanje. Tom hrabrom četom komandovao je do posljednjeg dana. Kao omladinac postao je skojevac decembra 1941. godine, a dva mjeseca kasnije član Komunističke partije Jugoslavije kojoj je ostao vjeran do posljednjeg dana. Taj dvadesetogodišnji mladić učestvovao je u svim borbenim akcijama koje su izvodili partizani prvog partizanskog logora. Rajko je prvi puškomitraljezac. Jedna od prvih akcija bila je paljenje pilane na Mošunama. Učesnik je i drugih borbenh akcija koje su tada izvođene. Jedna od zapaženih je zasjeda na raskrsnici Ogulin — Drežnica — Novi Vinodol. U toj akciji su uništena dva talijanska kamiona, zaplijenjeno mnogo ratnog materijala i druge opreme. Kasnije su se redale druge borbene akcije: napad na Breze, oslobođenje Jasenka, zasjeda kod Žute Lokve, zasjeda na Maljkovcu kod Brinja, napad na Jezerane i Stajnicu, osvajanje Begovog Razdolja u Gorskom kotaru i učestvovanje u drugim akcijama koje je izvodio bataljon »Marko Trbović«. I tako, iz borbe u borbu, uz pjesmu i veselje, ponosni na postignuto, a svjesni da ih još mnogo toga čeka, 1. i 2. udarni bataljon dobili su zadatak da likvidiraju ustaški garnizon u Modrušu. Sve je bilo precizirano pa je i 1. četa dobila borbeni zadatak. Nikola Ivošević — jedan od učesnika u napadu na Modruš — ovako je iznio svoja sjećanja o ovoj uspješno izvedenoj akciji:

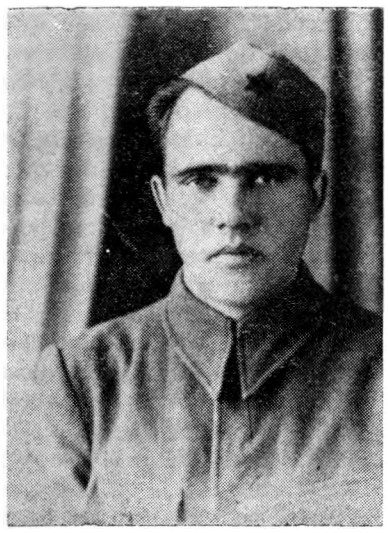
»Četa je preko Kapele marširala čitavu noć. Bili smo raspoloženi, uvjereni da ćemo uspjeti. Rajko nije marširao sa četom. Ostao je da mu šuster završi cipele koje su za njega bile naručene. Razlog je jednostavan — komandir je nosio cipele broj četrdeset šest i nije imao sreću da među zarobljenom opremom pronađe i odgovarajuće cipele. Stigao nas je kada smo prilazili polaznim položajima. Svakako — u novim cipelama. Na dati znak i prema ranijem dogovoru

napad je počeo. Borba je bila vrlo oštra. Ustaše su se uporno branili. Svaka kuća bila je pravi bunker, što je neprijatelju išlo u prilog. Pored postojećeg naoružanja vrlo uspješno su korišteni bombaši koji su pod neposrednim rukovodstvom našeg komandira zauzimali sobu po sobu, kuću po kuću. Nakon nekoliko sati aktivnog napada naših snaga otpor neprijatelja je skršen. Ustaše su u paničnom bijegu odstupali prema Josipdolu i Ogulinu. Dakle, prvog dana, 12. augusta 1942. godine likvidirano je ustaško uporište u Modrušu, a četa kojom je komandovao Rajko Trbović odigrala je značajnu ulogu. Toga dana nismo uspjeli zauzeti gradinu. Sve do večeri čuo se po neki pucanj, ali drugih aktivnosti nije bilo. Cijele noći nije ispaljen ni jedan metak. Ceta se sređivala i odmarala sve do svanuća. Pretpostavljajući da se neprijatelj vjerovatno povukao, 1. vod naše čete dobio je zadatak da to provjeri i zaposjedne gradinu. Krenuli smo u koloni prema vrhu. Velika strmina, brisan prostor, tek po koji žbunčić. Dan topao i sunčan, mrtva tišina, neprijatelj ne reagira pa smo se nekako slobodno kretali. Međutim, kada smo mislili da smo na cilju, dogodilo se što nismo očekivali. Ustaše su na nas otvorili uragansku puščanu vatru, počeli otiskivati veliko kamenje koje je bilo ubitačnije od samih metaka. Ni podrška s polaznog položaja nije nam pomogla. Povlačili smo se nezaštićeni. Na toj strmini gine komandir čete Rajko, politički delegat voda Dušan Ivošević, a teško je ranjen i komandir voda Rade Ivošević iz Lisine. To je za nas bio veliki udarac. Ali, u ratu se nema vremena tugovati. Još istog dana u čitavom bataljonu orila se pjesma »Oj ustaše rođena vam majka, platit ćete komandira Raj ka«.

Tako se ugasio život komandira Raj ka, narodnog heroja. Uz sve počasti sahranjen je u mjesnom groblju zaseoka Trbovići.

Mile Trbović

DMITAR VUKELIĆ — PIMIĆ, KOMANDANT BATALJONA

Rođen je u patriotskoj porodici 1912. godine u Vukelićima, općina Drežnica, od oca Milana i majke Save koji su u braku imali šestoro djece. To je bila porodica najtipičnijih gorštaka koja je došla u Brezno negdje poslije prvog svjetskog rata.

Po završetku osnovne škole Dmitar je otišao u Brezno sa svojim ocem i ostalom rodbinom. Tako je postao šumski radnik.

Odlazio je i na privremeni rad u slavonske planine (Papuk i Krndiju) na Cer, Jastrebac i Kopaonik u Srbiji, u neke bosanske planine i drugdje. Odlazeći na rad u druge krajeve, upoznao je veliki dio naše zemlje, susreo se i upoznao s radnicima iz raznih krajeva i sve više dolazio do spoznaje o potrebi jedinstva radničke klase. Kad je u Drežnici došlo do razvoja revolucionarnog pokreta i stvaranja podružnice revolucionarnih sindikata, Dmitar pristupa toj podružnici i učestvuje u štrajkovima šumskih i pilanskih radnika i kirijaša. Tako je izgrađivao sebe kao budućeg borca naše revolucije kojoj je ostao dosljedan do svoje smrti.

Vojsku je služio u Beogradu. U vojsci je postao kaplar-desetar. Bez obzira na uslove života u toj vojsci, Dmitar je naučio mnoge što mu je kasnije dobro poslužilo kao partizanskom starješini.

Agresija na bivšu Jugoslaviju, aprila 1941. godine, i kapitulacija bivše Jugoslavije zadesila ga je u vojsci. Navodno se nalazio u rejonu Gornjeg Jelenja ili Kamenjaka. S njim je bilo još Drežničana. Svi su se vratili u rodni kraj da sačuvaju sebe i svoje oružje i da sačekaju razvoj događaja.

Po povratku u Brezno Dmitar se osjećao kao kapitulant. On je u svom životu proveo preko šest godina u vojsci i sav taj njegov trud i napor odjednom je postao uzaludan. Država je nestala, vojska se raspala i, nasuprot njegovom patriotizmu, uspostavljena je fašistička vladavina terora.

Međutim, on ni tada nije klonuo duhom kao ni njegovi rođaci i sunarodnici, već je tražio izlaz u međusobnom povezivanju sa svojim Breznacima i Drežničanima. Sticajem okolnosti njihov kućni prijatelj bio je jedan član KP iz Drežnice od koga su mnogo saznali.

Svi Pimići su bili već 1941. godine opredijeljeni za ustanak.

Na poziv KPJ 1941. godine Dmitar dobrovoljno odlazi u partizanske redove. Otišao je u breznarski partizanski logor. Svi su ga znali kao odvažnog, iskusnog vojnika, poštena čovjeka i velikog patriotu. Krajem 1941. godine primljen je u Komunističku partiju Jugoslavije.

U breznarskóm partizanskom logoru brzo je uočeno da je Dmitar Pimić nadaren vojnik i da bi bilo šteta da se njegovo iskustvo ne koristi. To su bili, pored ostalog, i razlozi da su ga partizani izabrali za svog prvog partizanskog komandira čete.

Ceta kojom je komandovao ušla je potom u sastav .1. partizanskog bataljona »Marko Trbović«.

Kao komandir čete Dmitar se odlično snašao. U četi je poduzeo mjere obučavanja ljudstva, razvijanja drugarstva, discipline i revolucionarne svijesti kod boraca.

U borbi protiv neprijatelja u Begovom Razdolju, juna 1942. godine, komandir čete Dmitar Pimić bio je teško ranjen. Puščano zrno mu je polomilo kosti na lijevoj nozi, tik iznad gležnja. Prevezen je u partizansku bolnicu u Drežnicu. Bio je liječen pod teškim uslovima. Nije bilo ni lijekova, ni zavoja, čak ni soli. Rane su mu se ucrvale, ali je ipak sve to prebolio.

Nakon toga Dmitar Pimić više nije mogao komandovati ćetom. Bio je jedan od onih slavnih partizanskih komandira četa koji su u ratu dokazali da i četa predstavlja samostalnu i udarnu snagu ako s njom komanduje čovjek koga borci uvažavaju i kome vjeruju.

Poslije mukotrpnog liječenja Dmitar Pimić nije klonuo duhom. On je nastavio da radi. Postavljen je za komandanta mjesta Drežnice i tako zamijenio Miloša Radovića Rajkana koji je prekomandovan na novu dužnost.

To je bio vrlo težak zadatak za njega i za sve članove Komande. Dmitar i članovi Komande mjesta uspješno su izvršili svoje zadatke.

Okružni komitet KPH za Gorski kotar i Štab V operativne zone složili su se da se Dmitra Pimića postavi za obavještajca u Pokrajinski obavještajni centar, zvani POC. To je bilo negdje koncem 1943. ili početkom 1944. godine. Dmitar je tada otišao na novu dužnost u Centar za obavještajne poslove. Bio je to za njega sasvim nov oblik rada i borbe. Sve do tada on se s neprijateljem sučeljavao otvoreno i javno, a od tada morao je shvatiti i zakone tajne borbe. Iz Gorskog kotara gdje je Centar imao sjedište (Delnice, Kupjak i druga mjesta) upućen je u Istru radi izvršavanja obavještajnih zadataka. U toj ulozi zateklo ga je i oslobođenje naše zemlje.

Pri konačnom formiranju jedinica KNOJ-a (Korpusa narodne odbrane Jugoslavije) Dmitar Pimić je postavljen u odjeljenje OZN-e V. KNOJ-eve divizije, a potom je u jedinicama JNA neprekidno radio kao pripadnik službe bezbjednosti. Jedno vrijeme radi i u Odjeljenju bezbjednosti Vrhovne komande. Na kraju svoje vojničke karijere radio je u organima bezbjednosti graničnih jedinica, a potom je penzioniran u činu pukovnika JNA.

Dmitar Pimić je prošao sve vojničke faze, od kaplara, desetara do pukovnika. Odlikovan je s više ratnih domaćih i stranih odlikovanja. Umro je 3. marta 1970. godine u Beogradu i sahranjen uz dostojne vojne i građanske počasti.

liko Radulovič
Marko Trbović

KOMANDIR ZAŠTITNOG VODA PARTIZANSKE BOLNICE

Nikica Vukelić rođen je 10. septembra 1913. godine u selu Vukelićima.

Potječe iz vrlo siromašne seljačke porodice. Otac Jovan i majka Narandža imali su petoro djece, dva sina i tri kćeri. Najveći dio svog radnog vijeka otac je proveo kao lučki radnik u Rijeci, a manji dio kao šumski radnik. Zena s djecom borila se s bijedom i siromaštvom na malo oskudne zemlje.

U tako siromašnoj porodici Nikola osjeća sve tegobe neimaštine. Obzirom na veliku udaljenost, teško mu pada školovanje u Drežnici pa je, kao dijete siromašnih roditelja, samo djelomično završava. Isto tako pogađa ga težak fizički rad od rane mladosti. Međutim, on se nikad ne žali na svoj težak život, nego nastoji da s bratom Radom pomogne siromašnim roditeljima u izdržavanju sedmočlane obitelji. Kao pošten i marljiv radnik on s ocem, a poslije i s bratom, radi po šumskim i građevinskim radilištima na održavanju cesta. Međutim, zbog nezaposlenosti i ograničene zarade, sve je to bilo malo da bi se familija oslobodila siromašstva.

Odsluženjem vojnog roka i povratkom kući Nikica mnogo ozbiljnije djeluje među svojim seljanima i radnicima. Od povučenog i u sebe zatvorenog dječaka postaje on otvoreniji i komunikativnij. Upušta se u rasprave o izborima, o t.eškom položaju radnika i o organiziranju u sindikate. Kreće se među naprednim radnicima. Naročito se ističe u štrajkovima koji se organiziraju radi poboljšanja ekonomskog položaja šumskih radnika i kirijaša. On je čvrsto povezan s naprednim ljudima koji su osnovali Nabavno-potrošačku zadrugu u Drežnici koja je bila trn u oku trgovcima. Njom je rukovodio odbor u kojemu je bilo i članova Partije. Njegov rad i aktivnost zapaža i partijska organizacija i on postaje član KPJ već 1939. godine. Članstvo u KPJ značilo je mnogo za njegovo daljnje učešće u borbi drežničkih komunista.

Poslije kapitulacije stare Jugoslavije Nikica se nalazio kod kuće i odmah pristupio pripremanju oružanog ustanka u selima Vukelići i Tomići. Dolaskom Ive Marinkovića u Drežnicu Nikica se predao sav tom zadatku i kao član Partije postao je jedan od organizatora narodnog ustanka. On učestvuje u svim akcijama oko organizacije partizanskih odreda i izgradnje partizanskih logora. Stalno je s rukovodiocima i organizatorima ustanka u Drežnici s kojima ide po zborovima i govori o pozivu Partije na oružani ustanak. On stupa odmah i u prvi organizirani partizanski logor 1941. godine u Drežnici, gdje kao član Partije dobiva važne zadatke. Stalno učestvuje u akcijama protiv Talijana.

Prilikom os] jbođenja Drežnice 9. oktobra 1941. u njegovoj kući, po zahtjevu rukovodstva iz centralnog logora, Nikičine sestre su sašile crvenu zastavu i na njoj izvezle srp i čekić. Pod tom su zastavom partizani marširali na zboru u oslobođenoj Drežnici. Njegova sestra Danica bila je prva omladinka u Drežnici koja je postala član KPJ, a i prva žena koja je stupila u operativnu jedinicu da se bori puškom u ruci. Bila je primjeran borac i član KPJ u 1. četi 1. udarnog bataljona sve dok nije bila ranjena na Ličkoj Jesenici u januaru 1943. godine. Kao ranjenik dospjela je u bolnicu Vrhovnog štaba i s ranjenicima prošla kroz IV i V ofanzivu.

Nikica je biö veliki praktičar. Znao je prenositi direktive i agitirati među ljudima. Postao je prvi sekretar partijske organizacije u četi bataljona »Marko Trbović«. Učestvovao je u svim akcijama koje je ova jedinica vodila i bio uzoran borac. Od mnogih akcija naveo bih samo neke u kojima je sudjelovao:

rušenju telegrafskih stupova između Drežnice i Jezerana u septembru 1941, borbi na Mekuši, gdje su potučeni Talijani u dva kamiona, borbi s Talijanima kod Žute Lokve poslije razbijanja centralnog logora, zatim u akcijama na Jezerane u decembru 1941, na Jasenak u januaru 1942, na Stajnicu, Krivi Put, Begovo Razdolje, Severin na Kupi, Gomirje, Ravnu Goru i mnoge druge. Nikica je prošao sve ove borbe i u njima se pokazao kao pravi ratnik. Nije mu bilo lako da u 1. četi među hrabrim borcima služi primjerom i da bude prvi u jurišu, na maršu i u stroju. Nama mlađima prosto je bilo nevjerojatno kako on nikad nije zakasnio u stroj, kako disciplinirano gazi na komandu i kako sluša pretpostavljene. Tek kasnije, kada nas je primao u Partiju, saznali smo da je on komunista.

Partija je drugu Nikici uvijek davala posebne zadatke. Poslije puča u Gomirskoj četi četnici su ponekad upadali u Jasenak, širili svoju propagandu i ubili Simeuna Kovačevića. Nikica je dobio zadatak da s jednom manjom grupom partizana bude u Jasenku na predstraži i da zajedno s članovima Partije i borcima iz Jasenka štiti sela od četnika. On je zajedno sa komunistima Jasenka i tu služio primjerom u izvršavanju postavljenih zadataka.

Kao sekretar, Nikica je primio u Partiju mnoge borce 1. čete 1. udarnog bataljona, a mnoge je predlagao za desetare, delegate, vodnike i komandire. Kod odabiranja kadrova za pojedine funkcije uvij' je bio principijelan i razuman. Pored njegove skromnosti i poštenja bio je odvažan i hrabar. On je sve svoje snage stavio u službu Partiji i narodu.

U januaru 1943. godine raspoređen je na dužnost komandira zaštitnog voda partizanske bolnice broj 7 u Maloj Javornici iznad sela Vukelića. Na toj dužnosti bio je svega 2 mjeseca, jer je obolio od tifusa. Prošao je kroz mnoge bitke i juriše ne štedeći sebe, a umro je od tifusa u martu 1943. godine.

Sahranjen je na partizanskom groblju bolnice br. 7 a nakon izgradnje kosturnice u nju su preneseni njegovi posmrtni ostaci.

Rade Tomić

NARODNI HEROJ

Sava Vukelić izrastao je u toku rata u rukovodioca i komandanta visokog vojnog ranga i proglašen za narodnog heroja. Bio je istaknuti prvoborac revolucije, čije su ime i ličnost nerazdvojno povezani za dizanje i razvoj narodnog ustanka u Drežnici, toj legendarnoj partizanskoj bazi u srcu Velike Kapele.

Oni koji su ga u toku rata dobro poznavali i s njim ratovali, dobivali su utisak da je on to visoko društveno priznanje stekao na najjednostavniji način. Ima tu istine. Na takvu ocjenu upućuje nas činjenica da je on 1941. godine bio relativno mlad i da se ranije nije bavio politikom. Usprkos tome, on je, tako reći, preko noći postao ideološko-politički zreo za odgovorne zadatke i sprovođenje u djelo ideja i programa KPJ.

Sava je brzo shvatio suštinu borbe protiv klasnog neprijatelja, protiv okupatora i njegovih pomagača, ulogu radničke klase i KPJ u toj borbi, neminovnu povezanost nacionalnih i klasnih interesao kao preduslov za postizanje pobjede i oslobođenje zemlje od okupatora. U toj složenosti vidio je rasplet jedino u proleterskoj i općeljudskoj solidarnosti. Sa skromnim marksističkim obrazovanjem on s puno žara razvija svijest i saznanje o potrebi zajedništva između srpskog i hrvatskog naroda, između radnika i seljaka.

Sva svoja životna djelovanja stavio je u službu čovjeka. Umio je da cijeni ljudske vrijednosti. Imao je puno povjerenje u čovjeka i to ga čini izuzetnim pa ga mi koji ga dobro poznajemo, smatramo velikim sinom Drežnice koji je bio i ostao blizak drug i prijatelj svakom našem čovjeku, pilanskom i šumskom radniku, seljaku i građaninu.

Sava je bio beskompromisan borac, stabilna i čvrsta ličnost, uporan i energičan komandant, ali i čovjek-ratnik s toplom ljudskom dušom i osjećajem za etiku. U najtežim trenucima na bojnom polju, tamo gdje se strah i hrabrost sudaraju, bio je odmjeren i smiren. Tu ljudsku dramu i njemu nametnutu, savladavao je odlučno i hrabro. Kod drugih je spretno otklanjao strah, moralna posrtanja, paniku i kolebanja koji su česta pojava u užasu ratnog pakla. Po toj brizi i sposobnosti da ljudima podiže moral i održi im hrabrost u najtežim usi ovima Sava je poznat među hiljadama boraca i u narodu Like, Korduna, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre. Svi koji su imali prilike da ga sretnu, bilo u ulozi borca, komandanta partizanskog odreda, komandanta bataljona, komandanta brigade, načelnika štaba ili komandanta divizije, sjećat će ga se po tome i zadržat će ga u lijepoj uspomeni iz najtežih dana revolucije.

Uvijek veseo i raspoložen prema narodu i borcima, on je na frontu hrabro prihvatao i najopasnije rizike. Time je pozitivno uticao na druge koji su pokušali da mu u toku rata oponiraju. Ovakvo ponašanje izraz je njegove riješenosti da svim svojim bićem iskreno služi revoluciji i učestvuje u njenom pobjeđonos-

nom hodu do kraja. To je i bio smisao njegovog života: u taj cilj on je, i duhovno i fizički, utkao sebe i našao u njemu puno životno zadovoljstvo.

Drežničani su na vrijeme ocijenili da će Sava biti najbolji među najboljima. On i njegovi borci bili su svjesni da odanost revoluciji može biti plodonosna samo ako se vješto rukovodi, ako se vještina partizanskog ratovanja stalno produbljuje i prenosi na saborce. Budući da je uvijek bio među borcima, imao je neograničen uticaj na svoje mještane, što je mnogo značilo prvih dana ustanka, kad su se formirale prve partizanske jedinice, organizirali partizanski logori i narodna vlast. Sava je pružao svestranu pomoć u formiranju logora i partizanskih jedinica i na širem prostoru Velike Kapele. Bila je to početna, ali presudna garancija naših prvih vojničkih pobjeda. Svagdje je stigao, svima je svesrdno pomogao, na svakom mjestu i svim sredinama isticao je značaj bratstva i jedinstva.

Sava je rođen 1917. godine u selu Vukelićima, od majke Marije i oca Pante. Panta je posjedovao malo neplodne zemlje, koja nije mogla ishraniti dvanaestočlanu porodicu. Obilatija trpeza bila je samo o praznicima u toku godine. Raslo se uglavnom uz kukuruzni kruh, palentu, krumpir, grah. Pored problema ishrane bilo je ne manje teško zadovoljavati najosnovnije potrebe u odjeći i obući koju dječaci, po nekom nepisanom pravilu, brzo poderu. Svaki odjevni predmet putovao je od starijeg brata do mlađeg, kao štafeta siromaštva.

Sava je u osnovnoj školi bio primjeran đak. Rastao je, ali je bio nježne konstrukcije: nije spadao u one gorštake izrazito razvijenih pleća, krupnih šaka, visoke i koščate, kao od brijega odvaljene. Sava je bio srednjeg rasta, nježan kao dječak, pa i kasnije, u godinama zrelosti, ostao je isti. Nadomak zrelosti otišao je u podoficirsku školu, završio je i stekao u njoj osnovna vojna znanja, koja su, iako skromna, dobro došla partizanima kad je zamirisao barut.

Sava je nesebično prenosio svoje znanje na potčinjene i u ranije stečeno teorijsko znanje sada je, kao obrazovan vojnik i marksista, unosio i osnovne elemente borbenog iskustva koji su bili karakteristični za ratovanje na prostoru Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Iz svake akcije, bila ona uspješna ili ne, Sava je analitički izvlačio potrebne pouke za sebe i za druge. To je bilo od višestruke koristi za čuvanje života boraca. Kritički je gledao šta je u kojoj akciji bilo dobro a šta nije, kako se jedna učinjena greška ne bi ponovila.

Savine moralne kvalitete vuku korijen od njegovog teškog života u djetinjstvu pa do stupanja u partizane. U bivšoj jugoslavenskoj vojsci često je bio očevidac potcjenjivanja i vrijeđanja ljudske ličnosti bez ikakvog razloga. Zato nije nikakvo čudo što se već u ljeto 1941. priključio KPJ i postao njen član.

Sava je prvi komandir partizanskog logora iznad sela Tomića. Na toj dužnosti ostao je kratko vrijeme, da bi u novembru 1941. postao komandant 1. bataljona Primorsko-goranskog partizanskog odreda. Borbena dejstva i prve akcije Sava organizira i izvodi s puno smisla, uspjeha i odgovornosti, znajući da je posebno značajno izgrađivati borbeno iskustvo koje je, u prvim danima rata, nedostajalo i njemu i njegovim drugovima. Na tom odgovornom poslu Sava je uspješno položio ispit zrelosti u komandovanju krupnijim partizanskim jedinicama ne samo na velikom prostoru Gorskog kotara i Hrvatskog primorja već i u drugim krajevima naše zemlje.

Kod njega ništa nije bilo slučajno. On se u ratu ponašao kao vješt ratnik i komandant u svim prilikama. U njegovim očima svi ratnici su imali jednaku vrijednost. Nije se zanosio komandantskom i oficirskom karijerom. Bilo mu je strano omalovažavanje ličnosti koje se zapaža u svim vojskama, da bi se istakle

razlike između starijih i mlađih po rangu. Konačno, uvijek je, pa i u najtežim trenucima, ispoljavao samopouzdanje, djelovao je ubjedljivo i na jednostavan način oslobađao narod i pojedince pretjeranog straha, panike i drugih iskušenja koja su u drugom svjetskom ratu bila svagdje prisutna.

U toku 1942. godine na političkom i vojnom planu postignuti su krupni uspjesi. Sava je aktivno učestvovao u planiranju akcija, u organiziranju borbenih dejstava i komandovanju partizanskim jedinicama. Pod njegovim rukovodstvom (razumije se, uz suradnju drugih drugova) uspješno su izvedene mnoge akcije, kao što su: zauzimanje Jasenka, osvajanje Mrkoplja, zarobljavanje domobrana u Ponikvama, akcija na Ogulinski Hreljin, razoružanje domobranske posade u selu Turkovićima, akcija na Vratniku, osvajanje Begovog Razdolja, napad na Modruš i njegovo zauzimanje i akcija na četničko-talijansko uporište u Gomirju. Sve su ove akcije izvedene s uspjehom zahvaljujući pravilnoj procjeni opće vojne i političke situacije. Treba ponovno istaći da su sve ove akcije, što je veoma važno, pozitivno djelovale na raspoloženje za borbu, na podizanje borbenog morala, posebno kod omladine, pa i kod srpskog i hrvatskog naroda na širem prostoru.

Sava nije bio jednostran i isključivo opredijeljen za rukovodioca i komandanta. On je izuzetna ličnost koja je po svojim kvalitetama jednako mogla uspješno obavljati dužnost komandanta, komesara, partijskog rukovodioca, političkog radnika na terenu, odbornika, kao i mnogo drugih dužnosti u vojsci i u narodnoj vlasti. Dužnosti koje je obavljao u ratu i poslije rata pogodovale su da njegovi kvaliteti dođu do punog izražaja.

U toku rata Sava nije bio samo komandant, okrenut borbi i ratištu. Naprotiv, on je na terenu ukazivao veliku pomoć drugovima u društveno-političkim organizacijama i u narodnoj vlasti. Njegovi nastupi bili su uvijek optimistički i realni. U najtežim trenucima ratnog zla prisutne je uporno ubjeđivao u značaj borbe i ukazivao na teškoće, pružajući moralnu podršku za aktivnost u svim ljudskim djelatnostima.

Sava je bio poznat optimista, pravi vizionar, beskompromisan borac, uvijek ubijeđen u ispravnost onoga što čini on, njegovi drugovi i narod. Takav njegov stav bio je poznat u svim komitetima, narodnooslobodilačkim odborima i drugim partizanskim ustanovama pa je zbog toga svuda dočekivan s posebnim zadovoljstvom. Slično je i sa Savinim društvenim i političkim aktivnostima po završetku rata. Dok je bio na službi u Sloveniji, on je svojim prisnim, ljudskim stavom i odnosom prema sredini u kojoj je živio stekao mnoštvo iskrenih prijatelja. Ma gdje bio i radio, osvajao je ljude svojim urođenim ljudskim razumijevanjem.

Pod komandom Save Vukelića 7. januara 1943. Šesta brigada krenula je iz Ravne Gore preko Drežnice na Kordun u susret IV neprijateljskoj ofanzivi. U rejonu Slunja Sava je dobio nimalo jednostavan borbeni zadatak: ne dozvoliti njemačkoj 373. diviziji »Tigar« brz prodor u pravcu Slunja i Bihaća. Bataljoni su zaposjeli položaje kod sela Veljun. Zadržati nekoliko njemačkih juriša, potpomognutih s desetak aviona, snažnom artiljerijskom vatrom i tenkovima, mogli su samo borci visoko svjesni svoje uloge u revoluciji, a pod komandom hrabrog komandanta Save Vukelića. On je bio među njima i gledao smrti u oči kao i mnogi drugi koji su u toj borbi položili živote. Rezultat borbe na Veljunu bio je 200 mrtvih i velik broj ranjenih neprijateljskih vojnika. Prvi bataljon je imao 19 mrtvih i 36 ranjenih. Ono što su njemački komandanti priželjkivali, da poslije brzog prodora zarobe Glavni štab Hrvatske u Slunju i brzo prodru prema

Bihaću, nije se ostvarilo. To je zasluga boraca Seste brigade i njenog proslavljenog komandanta Save Vukelića.

Borbe na Ljubovu, Prijeboju, kod Frkašića i druge teško su stajale našu Šestu brigadu. Ona je u Frkašiću branila Glavni štab NOV Hrvatske i bolnice prepune ranjenika. I tu je Sava svojim sposobnostima i vještim manevrisanjem jedinica dobio bitku. Šesta brigada je zatim likvidirala četničko uporište u Crnoj Vlasi, koje je služilo kao predstraža talijanskim snagama u Vrhovinama. To uporište branilo je oko 350 četničkih zlikovaca sakupljenih iz svih krajeva. Borba je vođena šesnaest dana i noći oko snažno utvrđenih zidina. Konačno, sedamnaestog dana Crna Vlast je bila zauzeta. Zarobljeno je oko 150 četnika, mnogi su izginuli, a nešto je uspjelo pobjeći. Naši gubici u toj borbi bili su veliki: oko 170 poginulih i ranjenih, većinom pri jurišu na minska polja, žičane prepreke i utvrđene zidine. Sava je teško primio ove i ranije gubitke. On je inače duboko patio kad god bi saznao da je netko od njegovih boraca ili starješina poginuo.

U idućim borbama Šesta brigada je oslobodila Sinac u Gackoj dolini. Sjećam se s koliko je umješnosti Sava sa svojim komandantima vršio izviđanje i određivao pravce dejstva pojedinih jedinica, praveći istovremeno skice da bi se noću što lakše snašli komandanti i njihove jedinice.

Deveti septembar 1943, deset dana poslije kapitulacije Italije, značajan je datum u Savinom životu. Komesar Glavnog štaba Hrvatske drug Vladimir Bakarić formirao je u Novom Vinodolskom Operativni štab Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske za Istru. Dužnost komandanta povjerena je Savi Vukeliću.

Novoformirani štab nije imao pravu sliku stanja o širenju ustanka u Istri. Znalo se samo to da je plamen ustanka zahvatio cijelu Istru, da su potrebni sposobni kadrovi za formiranje i komandovanje mnogim jedinicama na tlu Istre. Postavljeni zadatak trebalo je početi iz osnova: mobilisati, stvoriti partizanske formacije od odjeljenja do divizije, ratovati, pobjeđivati, osposobljavati kadrove i politički i vojnički biti bitku za voljenu Istru.

U izuzetno složenim političkim prilikama Sava se s puno žara i odgovornosti prihvatio ovog zadatka. Od velike koristi bila su mu taktičko-operativna iskustva koja je stekao kao komandant Šeste brigade, kao zamjenik komandanta Pete operativne zone i kao načelnik štaba 13. udarne primorsko-goranske divizije. To mu je pomoglo da se snađe u tako osjetljivom vojno-političkom poslu. Partijsko i vojno rukovodstvo šaljući ga u Istru, donijelo je pravilnu odluku i odalo Savi priznanje za sve ono što je do tada postigao u borbama širom Like, Korduna, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja.

Mladi borci, tek pristigli u novoformirane jedinice, nisu imali dovoljno iskustva da odole njemačkoj ofanzivi koja je uslijedila poslije kapitulacije Italije. U takvoj situaciji nalazi se rješenje da se partizanske jedinice povuku preko Ćićarije prema Gorskom kotaru. Cijeneći nastalu situaciju, Sava je došao do zaključka da treba što više sposobnih mladića uputiti u Gorski kotar, u tamošnje partizanske brigade ali, isto tako, nastaviti formiranje partizanskih četa i jedinica na teritoriji Istre. Ta Savina zamisao pokazala se pravilna. Novoformirne partizanske jedinice razvijale su se i narastale, a narod Istre je sve više podržavao partizane, znajući da samo organiziranom borbom može izvojevati svoju slobodu.

Sava je bio svjestan da će samo uporna borba cijelog istarskog naroda i njegove kasnije formirane 43. divizije olakšati posao političarima i našoj diplomaciji da se Istra pripoji matici Hrvatskoj. Upravo to je bilo presudno, jer da istarski

narod i njegova 43. divizija nisu učestvovali u borbi za oslobođenje, teško bi se ostvarili njihovi opravdani zahtjevi. Sava je s puno pažnje i ljubavi prilazio Istranima, objašnjavajući im kako će samo zbratimljeni i jedinstveni uspjeti da dođu do toliko željene slobode. Istrani su prihvatili Savu kao najrođenijeg, vjerujući mu i odazivajući se svakom njegovom pozivu na nepomirljivu borbu do konačnog oslobođenja.

Komandant Sava Vukelić sa svojim saradnicima uporno je radio na organiziranju borbenih jedinica, izdavao je naređenja za obuku i borbu, sarađivao sa stanovništvom i posebno razvijao svijest o zajedništvu između hrvatskog i talijanskog življa na prostoru Istre. Kod svakog borca i svakog stanovnika bilo kojeg istarskog mjesta gdje je boravio nailazio je na puno razumijevanje. Susret s istarskim ljudima smatrao je najdražim susretima, jer je iz svakog razgovora s njima izbijala mržnja prema okupatoru, želja i riješenost da se za slobodu ide do kraja.

Zahvaljujući dobroj obavještajnoj i izviđačkoj službi, Sava je sa svojim saradnicima uvijek imao dobar pregled situacije na području čitave Istre. Najviše pažnje je posvećivao komunikaciji Trst — Rijeka i na njoj su stalno preduzimane akcije. Naročito je bila aktivna Prva istarska brigada »Vladimir Gortan«, koja je formirana po drugi put 1. aprila 1944. Zajednička borba hrvatskih i talijanskih rodoljuba ne samo u ovoj brigadi već na cijeloj teritoriji Istre učvrstila je bratstvo i jedinstvo stanovnika ovog podneblja, što je ostalo kao tekovina i za ove i sve buduće dane. Ravnopravnoj i punoj suradnji Hrvata i Talijana Sava je stalno posvećivao punu pažnju.

Da bi se operacije izvodile još većim zamahom i silinom, formirana je naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 29. augusta 1944. godine 43. istarska divizija, a za njenog komandanta postavljen je Sava Vukelić, prekaljeni starješina, iskusni rukovodilac i osvjedočeni junak. Već prvih dana septembra divizija je u sadejstvu s 13. primorsko-goranskom divizijom, učestvovala u osvajanju aerodroma na Grobničkom polju. U drugoj polovini oktobra divizija je dobila zadatak da preuzme odbranu slobodne teritorije Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Drežnice. Takvim borbenim rasporedom ona je sačuvala svoje materijalne baze i stvorila povoljne uslove za brži prodor Četvrte armije u pravcu Rijeke i Trsta.

Poslije rata Sava se nalazio na mnogim dužnostima: bio je komandant divizije, načelnik štaba korpusa, komandant vojnog područja, komandant Gardijske divizije i gotovo neposredni čuvar svog voljenog komandanta druga Tita. Bio je na dužnosti u Generalštabu JNA i u Višoj vojnoj akademiji. Gdje god je bio i radio, čovjek je ostao njegova glavna preokupacija. Evo šta za Savu, između ostalog, kaže general Radoslav Kosanović Braco: »Sava je imao onu crtu komandantske oštrine koja se rijetko sreće u ljudi koji svojim spoljnim izgledom ne djeluje kao komandanti. On je bio dosta tih, a po svojoj prirodi staložen, stamen. Snaga je izbijala iz njega u realnosti, dosljednosti, skromnosti. Prema ljudima je bio posebno pažljiv, ali nenametljiv. Sve je doživljavao u sebi i cijelog je života ostao takav«.

Rijetke su ličnosti koje su se tako lijepo uklapale u ideologiju, politiku, u sve ljudske dileme i nedaće kao što je to bila ličnost našeg Save. Taj Savin zanos ne prestaje završetkom rata. Njemu je bilo stalo da još jednom u miru potvrdi sve one svoje vrijednosti sebe samoga koje su u revoluciji od njega učinile dosljednog, istrajnog i nepokolebljivog borca.

Kad smo poslije rata, kao prijatelji, razgovarali o prvim danima ustanka,

0 revoluciji, Sava je uvijek spominjao našu Drežnicu, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istru ističući koliko je taj narod prepatio u toku rata i pridonio pobjedi revolucije.

Sava je bio odličan rukovodilac. Za trideset tri godine službe narodu i Partiji, od borca revolucije do komandanta vojnog područja, od podoficira do general--pukovnika, od običnog člana Partije do visokog partijskog rukovodioca, uspješno je usklađivao dužnosti i obaveze i uvijek bio primjeran u ophođenju i ponašanju. Bio je discipliniran vojnik i komunista, precizan u prenošenju ideja
1 odluka, uporan u njihoovm sprovođenju i tolerantan kad je to diktirala stvorena okolnost.

Pored Partizanske spomenice 1941. i Ordena narodnog heroja, Savine grudi je krasilo mnogo visokih ratnih i mirnodopskih odlikovanja koja su dovoljan dokaz o njegovim zaslugama u revoluciji i u čuvanju mirnog razvitka poslijeratne socijalističke Jugoslavije.

Sa sigurnošću se može tvrditi da je Sava po moralnim kvalitetama, po čovječnosti uopće, kao komandant i politička ličnost., bio iznad prosjeka. Bio je veoma dobar suprug i roditelj, prijatelj i drug. On i njegova supruga i ratna saputnica Naca, nosilac Partizanske spomenice 1941. i komesar bataljona u ratu, imaju sina i kćerku sa svim pozitivnim vrlinama koje su naslijedili od svojih roditelja.

Sava je za Drežničane i cijelu Istru narodni heroj i oni se s njim iskreno ponose. Bio je to hrabar i pošten čovjek, neizmjerno odan ovom društvu i Partiji. Neograničeno je volio narod i svim svojim bićem živio za njega. Svaki uspjeh u polju, u fabrici, u rudniku i u svim drugim ljudskim aktivnostima neizmjerno ga je radovao. Mnogo je cijenio vrijedne, skromne, disciplinirane i odgovorne ljude. Bio je, kao i svi članovi njegove porodice, izrazito skroman. Razmetanje, rasipanje, hvalisanje, pomodarstvo, popraćeno malograđanštinom, osuđivao je na svakom koraku. To ne znači da je bio pretjerani štediša ili škrtac. Naprotiv, i u tom pogledu bio je umjerena ličnost. Drugove, prijatelje i poznanike poštovao je i cijenio. Nesreće i tragedije, čije bile, teško su ga pogađale. Svakom je opraštao i uvijek nastojao da »grešnika« urazumi i da mu pomogne da se oslobodi poroka.

Već u prvim danima ustanka Sava se svjesno svrstava u avangardni odred, u kome ostaje kao barjaktar iz ustaničkih dana sve do 1974. godine kada se prije vremena gasi njegov život.

Savine moralne i političke kvalitete bile su uzor mnogim drugovima u ratu i u miru.

Miloš Ivošević

HRABRO JE TUKAO NEPRIJATELJA

Vito Vukelić rođen je 24. augusta 1919. godine u selu Jagetićima, u brojnoj porodici. Njegovi roditelji imali su još petero muške i jedno žensko dijete. Osnovnu školu završio je u Drežnici 1930. godine. Poslije završetka osnovne škole radi na poljoprivrednim radovima, a već u 17. godini života postaje pilanski radnik i kirijaš. Kao mladi radnik u septembru 1936. godine učlanjuje se u podružnicu Saveza drvodjelskih radnika (URSSJ u Drežnici i učestvuje u svim štrajkovima.

Kapitulacija Jugoslavije 1941. godine zatiče ga na odsluženju vojnog roka u Škofja Loki. Izbjegava zarobljavanje i vraća se u Drežnicu gdje se odmah povezuje s naprednim ljudima. Prateći razvoj događaja pripremljeno je dočekao poziv KPJ za oružanu borbu i bez kolebanja se opredijelio za NOB. Aktivno radi u sastavu seoskih straža i na drugim zadacima. U početku augusta 1941. godine odlazi u oružani partizanski sastav. Učestvuje u oružanim akcijama koje su partizani tog logora izvodili na terenu i u okolici Drežnice.

Naročito se istakao u napadu na talijanske kamione na Mekuši. Stajao je na jednom proplanku pokraj ceste, onako krupan i lijep, kao od brda odvaljen, i tukao po Talijanima iz puškomitraljeza. Nije uzimao zaklon, iako se pucalo sa svih strana. Bio je neustrašiv. Mnogo je pridonio da u ovoj akciji Talijane brže likvidiramo. Posebno je pozitivno djelovao svojom hrabrošću na druge borce.

Bio je uvijek ozbiljan i strogo odmjerenog držanja, a u borbi hladnokrvan i hrabar. Za kratko vrijeme stekao je veliku popularnost kako među borcima tako i među narodom Drežnice. Potkraj oktobra 1941. godine navratio je svojoj kući u Jagetiće gdje su ga iznenadno opkolili i uhvatili talijanski vojnici.

Sproveden je u Ogulin gdje je zadržan do masovnog hapšenja i suđenja Drežničanima. Na istrazi i suđenju bio je dostojanstveno hladnokrvan i neprestano je hrabrio drugove prkoseći Talijanima. Osuđen je na smrt strijeljanjem s grupom od 14 Drežničana. Strijeljan je na Bukovniku kod Ogulina 2. decembra 1941. godine. Svi koji su s njim bili u zatvoru i nakon istrage pušteni kućama dugo su s divljenjem pričali o njegovom dostojanstvenom držanju i istrazi i na suđenju. Pokopan je na stratištu sa strijeljanim drugovima.

Mile Trbović

PUSKOMITEALJEZAC

Za čedu Zrnića bi se moglo kazati da se s lakoćom prilagođavao teškim, odgovornim i po život opasnim zadacima koje je kao 18-godišnjak primio na sebe u ratnom vihoru. On nije mogao da shvati sve nedaće koje donosi rat i koje će ga neprekidno slijediti kao avet, pa se zato lakše odupirao golgotama i njegov borbeni moral nije bio potkopavan strahom i panikom, što je u čestim opasnostima redovna pojava kod ljudi. U Čedinoj sredini bilo je mnogo vrsnih boraca, ali su oni teže od njega podnosili izvanredno velike ratne opasnosti koje su ih vrebale na svakom koraku. Nije isključeno da je Čedo u tome bio vođen ponosom, gordošću i riješenošću da stalno dokazuje svoje vrijednosti, koje su malo-pomalo morale privući pažnju njegovih drugova, iskusnih i prekaljenih boraca prvih partizanskih četa i odreda. On je ta iskustva i isprobanu vještinu na bojnom polju uspješno primjenjivao u svim akcijama.

Rođen je 1923. godine od oca Nikole i majke Marice. Iako mlad po godinama, bio je ratnik bez premca. To njegovo mladalačko ponašanje nije bilo rezultat neskromnih ambicija i karijerizma. Takvu karakternu osobinu on nikad nije manifestirao. Naprotiv, krasila ga je skromnost, drugarstvo, kolektivna svijest prema poznatoj narodnoj mudrosti: jedan za sve — svi za jednoga. Njegovi

postupci i ponašanje nisu se ni u čemu razlikovali od ponašanja drugih. Bio je vesele prirode i duhovit, ali ne do te mjere da bi nastojao da bude centar pažnje u jedinici. Svojom fizičkom pojavom privlačio je pažnju: pravi mladi atleta. Sve je na njemu bilo skladno, proporcionalno. Krasila ga gusta crna kosa, krupne zelene oči i lice djevojačke ljepote.

Čedo je tokom rata sazrijevao u iskusnog ratnika. U njegovoj četi se znalo da će on u napadu biti uvijek među prvima, da će često iz stojećeg stava obasipati smrtonosnim rafalima protivnika. Takav je bio i u odbrani, u odstupanju — uvijek se nalazio među posljednjima, hrabro štiteći povlačenje svojih drugova.

Taj zanat hrabrog borca i ratnika Čedo je ispekao kao pomoćnik puškomitraIjesca kod Đure Radulovića koji je bio hrabriji od hrabrih. U Cedine ruke dospjela je »aždaja«, kako je on zvao svoj puškomitraljez. Za pomoćnika mu je došao Ivica Pupilj, hrabri borac iz sela Razvala. Njih dvojica bili su po mnogo čemu bliski.

Čedo je kao dobar nišandžija i hrabar partizan brzo postao kompletan ratnik s dovoljno iskustva da mu se mogla povjeriti komanda nad odjeljenjem ili vodom. Nije htio da bude starješina i tome se odupirao sve do smrti. Osnovni razlog je bila njegova ljubav prema puškomitraljezu. Skrivač plamena omotao je mokrom krpom da bi se što dalje čula pucnjava, da bi se dobio utisak da je riječ o oružju kudikamo većeg dometa i kalibra.

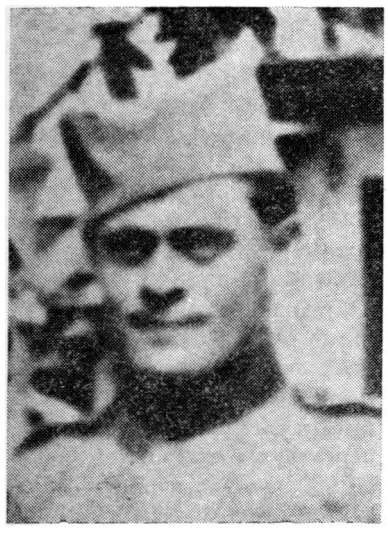
Četvrta neprijateljska ofanziva bila je za Čedu praktična ratna škola u kojoj se učilo ratovati i ginuti. Svaka akcija imala je svoje specifičnosti, pa su i ponašanja ratnika morala biti različita. Borci Četvrtog omladinskog i Drugog udarnog bataljona znali su za Cedine podvige u IV neprijateljskoj ofanzivi, naročito u borbama na Prijeboju, Pogleđalu, u Visuću, Crnoj Vlasti, Vrhovinama, Žutoj Lokvi i drugdje.

Poslije svakog sukoba i završene borbe u njegovoj četi istican je za primjer drugima. Tokom rata Čedo je neprekidno obogaćivao svoje borbeno iskustvo. U borbenom stroju, često u neposrednoj blizini neprijatelja, uvijek jačeg i bolje naoružanog, bio je neprekidno u životnoj opasnosti bez obzira na to koliko je bio snalažljiv i osposobljen ratnik. Početkom 1942. u svojoj devetnaestoj godini, postao je u Drežnici vojnik revolucije a 1944, u svojoj dvadeset prvoj godini, poklonio je svoj mladi život toj revoluciji.

Za pobjedu revolucije dao je sve: život i mladost.

Miloš Ivošević

HRABRI KOMANDANT BATALJONA

Dmitar Zrnić rođen je 1914. godine u selu Zrnićima. Poginuo je 3. aprila 1944. kao kokomandant bataljona kod Babinog Potoka u Lici.

Odrastao je u osmočlanoj seljačkoj porodici. Dmitar je bio nestašno i napredno dijete. Stasao je u snažnog mladića, pravog atletu. Njegova pojava privlačila je pažnju kako zbog snage, tako i zbog lijepog ponašanja i blage naravi. Školu je završio sa svim pohvalama pa je učitelj savjetovao njegovim roditeljima da ga dadu na dalje školovanje.

Kada je porastao, otac ga 1928. godine daje na izučavanje trgovačkog zanata kod trgovca u Drežnici. Međutim zbog napornog rada i teških uslova života on napušta zanat i vraća se kući u Zrniće. Uspijeva da privoli majku i oca da ga puste u Beograd u podoficirsku školu koju je 1935. godine i završio s odličnim uspjehom. Tokom školovanja mnogo je čitao i pomagao mlađem bratu koji se također nalazio na školovanju i zanatu u Beogradu. Godišnje odmore provodi u rodnom selu i druži sa seoskom omladinom.

Na dužnosti u jugoslavenskoj vojsci nalazio se u Zemunu, u činu narednika avio-mehaničara, gdje je dočekao i aprilski rat 1941. godine. Imao je svega jedan ratni let avionom do Sofije. Po povratku s bombardovanja i prinudnog slijetanja u Nišu saznao je za sramnu kapitulaciju Jugoslavije. Školovanje i namjera da nastavi učenje otišli su u nepovrat. Prisustvo okupatora, izgubljena sloboda, propala država, koju je volio i kojoj je služio, promašena profesija, neizvjesnost i odsutnost svakog izgleda za bolje i ljepše sutra teško je podnosio.

Postavilo se pitanje šta učiniti? Jedini izlaz je — vrati se kući! Ali, kako se dokopati kuće i izbjeći zarobljavanje?

U ovome mu pomaže jedna sretna okolnost. Nijemci su zarobljenike razvrstali po banovinama i on je tako stigao do Zagreba. Iz Zagreba se koristi raznim prevoznim sredstvima i preko Josipdola i Velike Kapele dolazi kući. Ustaše hapse i odvode viđenije ljude i vrše teror nad narodom Drežnice. Postupak okupatora i organa vlasti NDH već prvih dana okupacije prema drežničkom stanovništvu bilo je dovoljno upozorenje, da između života i smrti gotovo ne postoji granica. Represalije nad narodom ličile su na prava razbojništva nepoznata u prošlosti. U svim razgovorima samo su se čule bolne riječi: poginuo, ubijen, zaklan, nestao, itd. Strah se svakog dana povećavao, pritiskao narod i lomio snagu čak i velikih optimista. Mićanu je pred očima i u podsvijesti bila samo tragedija. Na njega je sve to teško djelovalo, jer je bio miroljubiv i, iznad svega, cijenio čovjeka.

Partijska organizacija u Drežnici savjetovala je ljudima da se sklanjaju u šume, da ne spavaju kod kuće, da ne predaju oružje i da na pogodna mjesta postavljaju osmatrače koji će na vrijeme obavještavati narod o dolasku nepri-

jatelja. Glas da je Hitler napao Sovjetski Savez vratio je narodu nadu da će preživjeti, da će moćna Rusija uspjeti da dokrajči fašizam, da uništi njegovu ratnu mašinu i da stane za vrat fašističkoj zvijeri. Pod uticajem komunista Mićan se uvrstio u prve redove organizatora ustanka u Drežnici i postao jedan od tumača politike Partije.

Zbog pravilnog sagledavanja i ocjene situacije te pozitivnog djelovanja jednoglasno je biran za komandanta I partizanskog logora sela Zrnići, Corti, Nikolići i Lokva. Tada njegove sposobnosti dolaze do punog izražaja. On lično predlaže mjesto za podizanje logora, organizira ishranu za borce, uči ih rukovati oružjem i vještini ratovanja. U stalnoj je vezi s rukovodstvom centralnog logora u Tomićima i ostalih logora na teritoriji Drežnice. Kontrolirao je službenu poštu ustaških vlasti i uspio nagovoriti poštara da je prvo njemu donosi pa tek onda da je predaje ustaškim vlastima u Drežnici. Uspješno priprema i izvodi niz manjih akcija i privikava borce na način vođenja borbe u uslovima partizanskog ratovanja. Stalno ističe veliku razliku između hrabrosti i kukavičluka. U borbi uvijek ističe lični primjer.

Polako ali sigurno razvija hrabrost i samopouzdanje kod pojedinaca koji su bili labilniji i neotporni prema ratu i strahotama što ih on donosi.

U novembru 1941. Talijani se koriste nepovoljnim vremenskim prilikama te s velikim snagama zauzimaju Drežnicu. Cilj ove ofanzive bio je da zaplaše narod, da ga odvrate od saradnje s komunistima, da njih i njihove simpatizere pobiju, a jedan dio Drežničana osude na dugogodišnje robije i upute ih na izdržavanje kazne u talijanske zatvore. Mićan je na vrijeme uspio da uvjeri borce i narod da su Talijani okupatori i da ne treba vjerovati njihovim obećanjima da se neće nikom ništa dogoditi. Zahvaljujući ovoj procjeni i mjerama predostrožnosti, ni jedan borac logora nije ni zarobljen ni ubijen.

Razvoj ustanka i NOB utiče na razvoj druga Mićana. Postao je komandir voda i na toj dužnosti, koju je vršio oko osam mjeseci, stekao veliko borbeno iskustvo. Uskoro mu se povjerava i četa kojom on komanduje na opće zadovoljstvo boraca, pretpostavljene mu komande, pa i porodica čiji su sinovi, očevi ili braća bili u njoj. Evo što za njega kaže, u svom ratnom dnevniku, general-major Jovo Lončarić: »Kao vojnik bio je oličenje discipline, poslušnosti, pun samoprijegora i svakome je mogao poslužiti za primjer. Sva je naređenja ozbiljno shvatao, izvršavao ih tačno i pedantno. On je bio dorastao svakom političkom zadatku, vrlo je ozbiljno shvatao ulogu KPJ, koju je iznad svega cijenio«.

Kao starješina brzo se izdizao i svoje sposobnosti na jednostavan način prenosio na svoje potčinjene. Zbog tih osobina i vojničkog obrazovanja koje je bilo na zavidnoj visini, u njega su se ugledali i ostali komandanti bataljona. U sve zadatke unosio je cijelog sebe.

Prema sebi bio je strog, skroman, bez većih prohtjeva. Sa svima se drugarski ophodio i uvijek je bio spreman da sve podijeli na jednake dijelove, bez obzira na funkciju i društveni položaj. To ga je činilo velikim u očima boraca. Bio je velik drug i, kao takav, omiljen kod naroda. Gdje god je bio, svagdje je dobro došao i svagdje je istupao politički zrelo, ljudski, prijateljski. Svakom je dopuštao da iznese svoje tegobe, da se izjada, iako često nije mogao da pomogne.

Sve jedinice kojima je on komandovao uvijek su bile dobro obučene, uvježbane i sposobne da izvrše svaki zadatak. Bataljon kojim je komandovao imao je uvijek najmanje gubitaka, iako je izvršavao najčešće najteže zadatke. On i njegova jedinica dobro su se snalazili u svakoj situaciji.

Komandovao je i sticao ratnička iskustva zajedno sa svojom jedinicom. Nje-

govi rukovodioci su govorili da za komandanta Zrnića nema neosvojivih bunkera, prepreka i zadataka koje ne bi mogao savladati. Zbog tih sposobnosti, zbog komandantskih i drugih moralnih kvaliteta, kao i zbog više puta uspješno izvršenih zadataka sa jedinicom u borbama protiv ustaša i Nijemaca Mićan je nekoliko puta pohvaljivan vojnički i partijski.

Bio je ponosit i častan čovjek pa su mu utoliko teže padale neke nepravde i sumnjičavosti ispoljene prema njemu i nekim drugovima bivšim podoficirima predratne jugoslavenske vojske. S podozrenjem gledali su neki visoki rukovodioci na ove gorde i hrabre ratnike. Mićan je ovo muški podnosio, nije se pokolebao i, kao za inat, postajao je sve bolji i bolji ratnik, drug i komandant. Razumije se, ova nepravda narušavala mu je mir, onespokojavala ga. Takav odnos prema Mićanu nije vremenski dugo trajao, ali nepravda i kratkog vijeka čini se beskonačnom.

Mićan je zaista bio do kraja odan našoj Partiji. Uočavajući Mićanovu hrabrost i odanost, vojničku stručnost i komandantske sposobnosti, rukovodstvo je brzo došlo do uvjerenja da je on perspektivan kadar. Mićanova ljubav i briga za borce ravne su majčinskoj ljubavi i brizi. Često je govorio: »Da mi je doživjeti da obujem i obučem borce i da ih barem jednom na dan mogu nahraniti, bio bih najsretniji čovjek«.

Dok je još bio komandir čete, omladina iz sela najradije je dolazila u njegovu četu. U njegovoj jedinici redovno su se organizovale igranke i veselja, što je privlačilo mlade ljude. Kao komandant bataljona Mićan je posvećivao veliku pažnju agitaciji i političkom radu. To je posebno podizalo moral Primoraca i Gorana koji su se borili daleko od svojih kuća. General Lončarić zapisao je u svom ratnom dnevniku: »Herojska pogibija Mićana teško me je potresla, pa ipak nisam mogao posljednji put vidjeti ga pri sahrani, jer sam bio ranjen. Nekoliko dana kasnije posjetio sam njegov bataljon. Htio sam da vidim kako borci osjećaju gubitak svog komandanta i da li je to uticalo na njihov borbeni moral. Išao sam od čete do čete. Prvo se nađoh u jednoj kući. Upitah borce kako su i kako se osjećaju bez Mićana. Niko nije ništa odgovorio, oborili su glave i gledali u zemlju, a zatim su jedan za drugim izašli napolje. Kada sam i ja izašao, vidio sam ih kako grče lica, stiskaju zube da ne izađu suze, ali suze su izbijale. Htio sam im reći: Pustite suzama neka teku, ali ni ja nisam mogao izdržati. Pobjegao sam da to ne vide. Kako sam išao od čete do čete, slika se ponavljala. To je zaista bila velika ljubav i odanost svome starješini. Borci su znali koliko ih je on volio, činio za njih i koliki je bio junak.

Mićan je herojski poginuo u jurišu na V. Obijaj kod Crne Vlasti.

Mnogo puta sam, poslije oslobođenja, razmišljao o Mićanu, o greškama učinjenim prema njemu. Kad god sam negdje raspravljao o partizanskoj nepravdi, uzimao sam za primjer Mićana Zrnića.

Iako je nesebično dao život za plemenitu stvar, niko poslije rata da ga pomene, da mu pri nekoj proslavi oda dužno priznanje!

Drežnica se može ponositi Mićanom i biti mu zahvalna za sve što je učinio u najtežim danima revolucionarne borbe.

»Nikad jedan ratni komandant ne može nešto ljepše poželjeti nego da ima takve borce, takve oficire, takve junake kao što je bio Mićan Zrnić«, zapisao je u svom ratnom dnevniku Mićanov komandant i veliki prijatelj Lončarić.

Miloš Ivošević

MILE MITRALJEZAC

Bio je lijep, simpatičan i umiljat dječak pa su ga svi voljeli. To mu je pomoglo da preživi tužno djetinjstvo.

Mile Zrnić rođen je 1920. godine u selu Zrnići kao jedino dijete Save i Nedjeljke. Kad mu je bilo pet godina, ostao je bez obadva roditelja. Odrastao je kod bliže rodbine, radeći sve seljačke poslove od ranog djetinjstva. Rastao je u oskudici i poteškoćama, teže od druge djece i svojih vršnjaka koji su također živjeli teško.

Završio je četiri razreda osnovne škole u Drežnici. U vojsci je bio cijenjen kao dobar vojnik. Njemu vojska nije predstavljala teret i mučne obaveze. Naprotiv, on je u vojsci bolje živio nego kod kuće, tamo je bar imao redovan i topao obrok, što kod kuće nije uvijek bio slučaj.

Vrativši se iz vojske, Milu je u Drežnici zatekao rat i kapitulacija Jugoslavije. Odmah se uključuje u NOP i među prvima stupa u Zrnić logor koji se formira u blizini njegovog sela. Aktivno je učestvovao u svim borbama koje su ubrzo poslije formiranja logora otpočele.

U decembru 1941. godine grupa partizana iz Drežnice krenula je preko Velike Kapele za Kunić. Grupa je pratila partizanske rukovodioce koji su išli na sastanak u Glavni štab Hrvatske. U Kuniću su rukovodioce prihvatili drugi i odveli ih na Kordun. Savi Tomiću, komandiru grupe, je naređeno da u Kuniću čeka njihov povratak i da za to vrijeme može učestvovati u borbama dok se rukovodioci ne vrate. Kad su se našli u Kuniću među tamošnjim partizanima, domaćini su, vidjevši kršne i hrabre momke, odmah dobili volju da idu u borbu. Tako je grupa drežničkih boraca (njih oko dvadeset) skupa s Plaščanima uspješno izvršila jednu akciju na pruzi. Odmah iza toga plaščanski partizani su planirali napad na ustaško uporište Dabar i pozvali Drežničane da učestvuju s njima. Sava Tomić je to prihvatio i tako su krenuli u napad na Dabar. U blizini Dabra, u selu Bobići, sastali su se i s grupom ličkih partizana iz Škara u kojoj je bio i Stipe Ugarković, član CK SKH. Po dolasku u blizinu Dabra izvršen je raspored za napad i otpočela je žestoka borba. Grupa boraca u kojoj je bilo nekoliko Drežničana i nekoliko Plaščana dobila je zadatak da zauzme prizemlje zgrade u neposrednoj blizini žandarmerijske stanice. Grupa od 9 boraca, u kojoj je bio Mile Zrnić s puškomitraljezom i pomoćnik Pero Radulović, probila se tokom noći i pod borbom ušla u prizemlje zgrade. Na prvom katu nalazile su se ustaše. Počela je borba između ustaša na katu i partizana u prizemlju. Mile je raspalio mitraljezom kroz pod i nanio teške gubitke ustašama. Međutim, odjedanput borba je prestala. Partizani su se povukli iz centra Dabra, a grupa u prizemlju zgrade našla se u velikoj opasnosti. Najprije su iščekivali što će se dogoditi, a onda su i ustaše prestale da pucaju i zahtijevali od partizana da se predaju. U jednom momentu iz zgrade je iskočio drežnički partizan Ivica Sertić

koji se javio kao dobrovoljac da izvidi što se desilo i uspostavi vezu. Drugovi su ga štitili, ali i on je, na žalost, poginuo. Partizani u prizemlju zgrade vidjeli su oko podne da im pomoći izvana nema. Ustaše su stalno tražile da odbace oružje i da se predaju. Dva druga izvršili su samoubistvo iz bojazni da ih ustaše ne uhvate žive. Kada više nije bilo izgleda za bilo kakvu pomoć, grupa partizana je odlučila da izvede lukavstvo. Dogovorili su se da Mile odigra glavnu ulogu s puškomitr al jezom. Na poziv ustaša oni će pristati na predaju, dignuti ruke uvis i brzo izaći iz zgrade. Mile će ići posljednji. Mitraljez će prikrivati iza borca koji ide pred njim. Kada izađu iz zgrade, on će odmah otvoriti vatru, stvoriti paniku i zabunu među ustašama i na taj način omogućiti bijeg.

Kada su ih ustaše ponovo pozvale na predaju, naši su pristali i odmah su počeli izlaziti s rukama podignutim iznad glava. Ustaše su, iznenađeni, najprije posmatrali, a onda su spustili oružje i krenuli prema partizanima. U tome času iz zgrade je zadnji izašao Mile. Nosio je u rukama puškomitraljez napunjen sa zadnjim šaržerom metaka. Čim je izašao na čistinu, raspalio je cijelim rafalom po iznenađenim ustašama. Vatra je bila snažna i iznenadna. Nekoliko je popadalo mrtvih i ranjenih, a ostale je zahvatila panika. Partizani su iskoristili taj trenutak i uspjeli da se izvuku. Kada su ustaše počeli da pucaju, partizani su već bili prilično daleko.

Veliku hrabrost i prisebnost pokazao je ovdje Mile. Od ovog dana nosio je ime »mitraljezac«.

Slijedeća veća borba u kojoj Mile učestvuje, ovoga puta s partizanima iz Brinjskog gornjeg kraja, bila je kod vodovoda na Maljkovcu 21. februara 1942. protiv ustaša i Talijana. Tu je već Mile, čuveni mitraljezac, na položaju dobio »počasno mjesto«. Njegov mitraljez kosi Talijane i ustaše i zajedno s drugim borcima goni ih u panični bijeg prema Brinju. U toj borbi je ubijeno 14 neprijateljskih vojnika, osvojena dva puškomitraljeza, 9 pušaka i dva pištolja.

Mile spada među one partizanske borce koji su odskakali svojim junaštvom i borbenošću. Bio i vrlo popularan i omiljen među svojim drugovima. Njegova slika iz partizana ostat će mi uvijek u sjećanju. Najljepše je izgledao s puškomitraljezom na ramenu u koloni boraca na maršu. Još ni u jednom ratnom filmu nisam vidio tako upečatljivu sliku. Na svakom zastanku oko njega bi se okupila grupica boraca. Svi bi zadivljeno gledali u Milu i slušali priče o borbama, pogotovo novopristigli borci.

S obzirom da je dugo nosio puškomitraljez, odatle mu i naziv koji mu je ostao do kraja života. On je izgledao kao da je srastao s puškomitraljezom. Ličio je na violinistu s violinom. I kao što je violinista mogao na svome instrumentu da izvodi muziku kakvu on želi, tako je i Mile izvodio djela sa svojim mitraljezom. On je na poseban, svoj način, i tukao iz mitraljeza. Njegovi pomoćnici uvijek su nosili samo municiju, mitraljez ih nije mogao zapasti.

Mitraljesci su se i u borbi međusobno poznavali. Oni tvrde da svaki mitraljez ima drukčiji glas. Svi su znali kada Mile tuče iz mitraljeza. On je imao svoj »stil«. Kratko, oštro, odsječeno, na njegov način. Gdje je Mile tukao, znalo se, tu neprijatelj neće proći.

Mile je, pored toga što je dobro pjevao, umio i da vrisne. To nije svatko mogao. Kada bi Mile vrisnuo usred borbe, pogotovo u noći, on bi svojom vriskom nadjačao svu vatru, našu i neprijateljsku. Pričalo se da je njegovo vrištanje nagonilo strah u kosti neprijatelju. Interesantno je da je Mile sve to radio lako, bez napora. Ako se maršira on nosi svoj mitraljez i pjeva, ako je borba, Mile

tuče iz mitraljeza i ponekad vrišti, a ako smo gladni i umorni, Mile pjeva. Mile je mogao danima nositi puškomitraljez bez hrane i vode.

Tokom vremena toliko su se borci i rukovodioci navikli na njega da nitko nije ni pomišljao da bi on mogao biti i nešto drugo. Ali, ipak, drugovi su se sjetili da bi Milu već trebalo smijeniti s mitraljeza. Međutim, Mile se nije dao. I on se potpuno uživio u ulogu i ime »mitraljezac«. Mnogi borci nisu nikad znali kako se Mile preziva.

Ipak, maja mjeseca 1942. godine, postaje vodnik. Ispočetka je i njemu i drugima bilo čudno — Mile bez mitraljeza! Prvih dana njegovog komandovanja on bi otimao puškomitraljez najbližem do sebe i tukao sam zanemarujući vod. Tokom vremena postao je odličan vodnik i na toj dužnosti ostao je skoro godinu dana. Marta 1943. postao je zamjenik komandira čete. Od jula 1943. do januara 1944. Mile je komandir čete. Od januara 1944. do kraja rata Mile je komandant bataljona u I brigadi XIII divizije.

Već iz ovog kratkog pregleda vidi se da Mile napreduje, skromno ali uspješno, da bi na kraju postao odličan komandant bataljona. I kada je prestao biti mitraljezac Milu su krasile iste vrline kao i ranije. Uvijek je bio izuzetno hrabar.

Tokom rata Mile je ranjen tri puta, od toga jedanput teže. Pohvaljivan je više puta.

Mile mitraljezac će od hrabrog borca i partizanskog komandanta postati i dobar rukovodilac u poslijeratnoj Jugoslavenskoj armiji.

Odmah po oslobođenju zemlje upućen je u Lenjingrad gdje je završio tenkovsku oficirsku školu s vrlo dobrim uspjehom. Završio je i Višu vojnu akademiju JNA također s vrlo dobrim uspjehom. Unaprijeđen je u čin pukovnika oklopnih jedinica 1963. godine. S dužnosti komandanta oklopnog puka penzionisan je 1964. godine zbog slabog zdravstvenog stanja.

Nosilac je više ratnih i mirnodopskih odlikovanja, a posebno se ponosio s tri ordena za hrabrost koja je stekao tokom rata.

Među mnogo hrabrih Drežničana koji su pronijeli slavu svog naroda ime Mile mitraljesca, koji je oborio mnogo neprijateljskih vojnika, ostat će u trajnoj uspomeni. On je u četverogodišnjem ratovanju široko pronio slavu partizanskog oružja kroz sve krajeve kuda je prolazio. O hrabrom borcu, neustrašivom Mili mitraljescu, prepričavalo se u redovima partizana a i u redovima neprijateljskih vojnika koji su ga dobro zapamtili.

Umro je u Zagrebu 1970. godine.

Bude Bosnić

PAO U BORBI NA VELEBITSKOM VRHU

Borbeni put Sime Zrnića-Šubića počinje u oktobru 1942. godine formiranjem 6. primorsko-goranske brigade i njenog omladinskog bataljona.

Mlad, tek u sedamnaestoj godini, skroman i pametan ističe se on u svim akcijama i okršajima kroz koje je tada prolazio njegov bataljon. Bio je omiljen u svojoj sredini i svi su ga drugovi cijenili. Kad bi se trebalo s neprijateljem obračunati iz bliskog odstojanja i iznenada nasrnuti na njega, Simo se dobrovoljno javljao da bude jurišnik i bombaš. U takvim borbama uvijek je imao uspjeha. U njima je zadobio nekoliko lakših povreda.

Rođen je 1926. godine u selu Zrnićima u Drežnici. Ostao je vrlo rano bez oca, nejak za privređivanje, s još dvojicom mlađe braće. Jedini sposoban za rad bio je njegov stariji brat koji je tek stasao da može zarađivati da bi izdržavao majku i braću. Njihova majka preudala se za prvog susjeda, vrlo dobrog i plemenitog čovjeka, čija je porodica bila znatno sposobnija za privređivanje i koja je pomagala u podizanju ove djece bez oca.

Simo se odvaja od svoje porodice kad je stupio u redove omladinskog bataljona. Kao borac 1. čete omladinskog bataljona učestvuje prvi put u borbama oktobra 1942. godine. Pri zauzimanju četničke posade u Gomirju bio je na osiguranju pravca od Ogulina. Neustrašivo je odbijao Talijane i ustaše koji su pošli u pomoć garnizonu u Gomirju. Ispoljio je i hrabrost u akciji na domobranski garnizon u Severinu na Kupi. Tu je, zajedno sa svojim drugovima, natjerao u paničan bijeg Talijane i četnike sve do sela Stubice, nanoseći im teške gubitke.

Upornost i izdržljivost pokazuje i u zaštiti minirane i srušene pruge, kao i u zarobljavanju talijanske prethodnice ispred tunela blizu manastira Gomirja. Učestvovao je i u svim okršajima s talijansko-četničkim formacijama na dionici željezničke pruge Josipdol—Plaški.

U januaru 1943. Simo prolazi kroz teške borbe u IV neprijateljskoj ofanzivi. Učestvuje u borbi na Crnoj Vlasti, gdje je i ranjen, a zatim u borbama za oslobođenje Gacke doline.

Odmah poslije kapitulacije Italije, u sadejstvu s jedinicama 6. ličke divizije, naša 1. brigada imala je zadatak da zauzme ustaški garnizon u Karlobagu, zatim selo Sušanj, prevoj prema Oštarijama i utvrđene kote »Ura« i »Visoka«. Bataljon »Matija Gubec«, uz podršku haubičkog diviziona s talijanskom posadom, napada okolna utvrđenja i bunkere oko garnizona u Karlobagu u kom su ustaše zarobili talijanski bataljon i zadržali ih kao taoce. Talijanski artiljerci uspješno su uništavali bunkere i prepreke oko garnizona kojeg je onda zauzeo bataljon »Matija Gubec«.

Naš 2. udarni bataljon morao je otpočeti napad na »Uru« po predviđenom planu, iako mu nije mogla na vrijeme stići dodatna minobacačka četa. Utvrđenje se nalazilo na velikom velebitskom ispupčenju i goleti pa ga je trebalo zauzeti naletom jurišnog i bombaškog odjeljenja koje je predvodio Simo Zrnić-Šubić. Simo je, zajedno s još trojicom mladića, poginuo u jurišu na »Uru« i ostao da visi na bodljikavoj žici sve do osvajanja ovog utvrđenja.

Nekoliko sedmica prije pogibije skojevac Simo Zrnić postao je član Komunističke partije Jugoslavije.

Smrt izvanredno hrabrog borca teško je pogodila njegove drugove iz 2. čete i 2. udarnog bataljona. Zajedno sa poginulim drugovima Simo je sahranjen uz ratne vojne počasti u groblju kraj sela Oštarija.

U ovim okršajima brigada je zarobila 250 ustaša i domobrana i oslobodila iz ustaškog zarobljeništva talijanski bataljon.

U borbene uspjehe naše 1. udarne brigade ugradio je svoj mlađi život Simo Zrnić za slobodu i sreću onih koji su doživjeli tekovine te borbe.

Rade Zrnić

KOMANDANT BATALJONA POGINUO U LAPACKOJ DOLINI

Vlado Zrnić rođen je 1921. godine u selu Zrnićima, a poginuo novembra 1944. kod sela Brotinje u lapačkoj dolini, Lika. Otac Dušan i majka Ljuba imali su još četvero djece. Cijela porodica učestvuje aktivno u narodnooslobodilačkoj borbi. Vlado završava osnovnu školu u Drežnici i Nikolićima. U školi je bio vrlo dobar i odličan đak. Svoje djetinjstvo sprovodi sa ostalom djecom u svome kraju, sretno, slobodno i ničim opterećeno. Volio je sve igre i razna nadmetanja. Bio je vrlo vješt i spretan u svim tim igrama, kao na primjer skakanja uvis i dalj, bacanju kamena s ramena, rvanju, dizanju tereta i drugim sličnim igrama. Bio je vrijedan i volio je raditi sve poslove kod kuće. U osnovnoj školi i dalje kao mladić bio je cijenjen među svojim drugovima, a isto tako i od starijeg naroda. Vlado se razvija fizički u vrlo jakog, odlučnog, oštroumnog, a po prirodi jednostavnog i svakom vrlo bliskog momka. Voli društvo, zna se na jednostavan način našaliti, prijatan je u govoru, ali ne i rječit. Voli i zna vrlo lijepo zapjevati na prelu i sijelu, u svatovima i sličnim prigodama. Po prirodi je bio veseljak i veliki optimista.

Vlado nije služio bivšu jugoslavensku vojsku, ali mu je teško palo tako brza kapitulacija bivše jugoslavenske vojske, kao i svima onima Drežničanima koji su služili redovni kadrovski rok ili su bili pozvani u rezervu. Mnogi su Drežničani donijeli puške iz vojske prilikom kapitulacije Jugoslavije. Već su tada članovi Partije gdje su god stigli govorili i agitovali da treba dobro čuvati oružje jer će ono vrlo brzo trebati za dalju borbu protiv okupatora.

Ustaše već u aprilu 1941. godine progone ljude po selima i traže da se preda oružje i ostala vojnička oprema prijeteći da će biti ubijen i da će mu biti kuća spaljena tko ne preda oružje i vojničku opremu, a sazna se da je ima. Pored svih ovih prijetnji ljudi ne predaju oružje, već ga bolje skrivaju da čeka momenat kada će ga trebati upotrijebiti u borbi protiv okupatora. Ustaše počinju sistemskom pripremom i propagandom na pokrštavanju naroda odnosno prelaska iz pravoslavne u katoličku vjeru. Naš narod nikad nije bio previše religiozan. Kada se išlo crkvi nije se govorilo idemo u crkvu već idemo kod crkve, ali je uvijek bio ponosan i prkosan, a sada je i revoltiran, spreman i na najteže, ali neće dozvoliti da ga pokrštavaju ustaše.

Dolaze sve nepovoljniji glasovi o ubijanju ljudi i bacanju u jame u Lici, Kordunu i Baniji. Kod nas u Drežnici pohvatani su neki viđeniji ljudi, narod govori da neće ustaše dirati obične ljude, jer nisu ništa skrivili. Partija preko svojih članova ukazuje da sposobni muškarci ne spavaju kod kuće već van kuće u šumi. Pored svih upozorenja ustaše su iznenadile i pohvatale neke ljude. Juna mjeseca 1941. godine noću dolazi jedna satnija ustaša iz Jezerana i Brinja opkoljava selo Lokva, iznenađuju i hvataju na spavanju ljude. Nakon teških mučenja sve ih ubijaju i bacaju u jamu Jadovno u Velebitu kod Gospića i jamu pod Klekom kod Ogulina.

Partija vrši pripreme za ustanak, održavaju se tajni sastanci gdje se govori o cilju borbe protiv ustaša i Talijana, kako i na koji način organizirano i jedinstveno povesti oružanu borbu.

Selo Zrnići, Corti, Nikolići i Lokva organiziraju svoj logor — odred na Cortovoj pećini mjesto Greda K 724. U logor se javlja veći broj sve mlađih ljudi i među njima Vlado.

Svi koji su se javali nisu mogli ostati u logoru zbog toga što nismo imali do-

voljno oružja. Vraćali su se kućama iz logora stariji i oni mladići koji nisu služili bivšu jugoslavensku vojsku. Među ove mlađe spadao je i Vlado, ali se njega nije moglo ubijediti da se vrati kući već je htio da ostane u logoru i da se odmah ide boriti protiv ustaša i Talijana.

U logoru počinjemo da se obučavamo u rukovanju i upoznavanju sa oružjem koje smo tada imali. To nam je bio i naš prvi zadatak. Naročito je bilo važno obučiti one drugove koji nisu služili vojsku kao što je bio Vlado. Svi su oni za nekoliko dana naučili vrlo dobro rukovati oružjem, a među njima se već odmah isticao Vlado.

Počinjemo sa prvim akcijama: rušenje i uništavanje telefonskih veza Drežnica—Jezerane i Jezerane—Brinje, prekopavamo i zaprečavamo ceste Drežnica——Brinje.

Već 2. oktobra 1941. godine idemo na izvršenje vrlo ozbiljne i naše prve akcije na palenje pilane u Zagorju kod Ogulina i razoružavanje ustaško-domobranskih straža. Prije akcije dogovoreno je da se ustašama i prisutnom narodu održi kratak govor, da im se kaže protiv koga se borimo i da smo narodna vojska partizani. Prošli smo pješke kroz Kapelu za pet sati hoda bez vodiča i bez vojne karte jer je Kapela iako je velika i mjestimično neprohodna nama bila poznata i u njoj smo bili sigurni. U Zagorje smo stigli prije podne oko 11 sati, izvršili osmatranje terena i orijentaciju prilaza samoj pilani. Pilana je u roku od 15—20 minuta bila u plamenu, pet ustaša razoružano, ali smo zaboravili skinuti im vojničku odjeću, zarobili smo pet pušaka, pištolj, nekoliko bombi i preko 200 metara kožnog remenja koje nam je poslije služilo za donove pri pravljenju cipela. U ovoj akciji Vlado je bio sa petoricom drugova: Milom, Pepom, Brankom, Đurom i Nikolom na najtežem zadatku: razoružati pet ustaša bez pucanja na udaljenosti oko 1 km od posade talijanske i ustaške vojske. Poslije akcije svi smo bili zadovoljni, ustaše jer ih nismo pobili, a mi jer smo postigli cilj da pilana ne proizvodi građu za okupatora, a zapovjedniku talijanske i ustaške vojske i modruškom župniku stražari su rekli da smo partizanska vojska, da nas je bilo blizu hiljadu, a bilo nas je svega 72 partizana. Rekli su i to da po govoru misle da smo iz Drežnice.

Na Kapeli u zasjedi Vlado sa četvoricom partizana zaustavlja ustaški autobus koji se vraćao sa ispraćaja ustaša na istočni front. Naređeno je da stanu i da svi putnici izađu napolje. Bila su dva žandara i jedan ustaški časnik koji je jako psovao i ljutio se tko se to usudio da njih zaustavlja i kontrolira na cesti. Cim je izašao Vlado ga je čvrsto primio za ruku i naredio mu da odloži oružje i prestane prijetiti. Položili su oružje, prekontrolirani su svi putnici, nađeno je 4 pištolja, 3 puške, nešto municije i 3 akumulatora koje je pronašao Maravić Mile »Borac« kod šofera, pa smo mogli slušati radio vijesti nekoliko mjeseci.

U napadu na dva talijanska kamiona blizu Jasenka, križanje ceste novi Jasenak—Drežnica, 14. oktobra 1941. godine kada su Talijani već bili savladani i nisu davali nikakav otpor, jedino se puškomitraljezac uspio skloniti ispod kamiona i nije dao prići kamionima da se pokupi oružje i ostali plijen, Vlado je zajedno sa Milom Zrnićem zvanim »Mitraljezac« skočio hrabro na juriš i uspio savladati talijanskog mitraljesca i zarobiti puškomitraljez. Ovo je prvi zarobljeni puškomitraljez što su ga drežnički partizani zarobili od Talijana. Ovim podvigom Vlade i Mile su pokazali u to vrijeme posebnu hrabrost i odlučnost u borbi protiv talijanskih fašista.

Ubijeno je 25 Talijana i zaplijenjeno 1 puškomitraljez, 11 pušaka, 5 bombi, 500 metaka i druga ratna oprema.

I

Kada su Talijani oktobra mjeseca 1941. godine ponovno izvršili ofanzivu na Drežnicu i drežničke partizane, na prevaru su uhapsili i u crkvu zatvorili oko 500 ljudi, među kojima je bilo i jedan broj partizana. Tada su Talijani uhapsili i Vladu i zatvorili ga ali ne u crkvu gdje više nije bilo mjesta već u kuću Branka Lončara. Vladu su Talijani vezali i tako vezanog straža je čuvala. Vlado je osmatrao što i kako rade Talijani i razmišljao i pravio plan kako bi eventualno mogao pobjeći. Noću su talijanski stražari bili neoprezni, smatrali su što je Vlado vezan da nije u stanju pobjeći, pa su zbog toga sebi dozvolili da malo zadrijemaju. Kada se Vlado uvjerio da Talijani stvarno drijemaju sve je dobro osmotrio i riješio da bježi i po cijenu života. Skočio je svezan sa visoke Lončarove kuće kroz prozor sa visine oko 8 metara. Bijeg mu je uspio, jedino je zadobio manje ozljede, ali je našao toliko snage da je bos po dubokom snijegu ponovo došao među partizane. O ovom podvigu koji je izveo Vlado omladina i narod pjevali su pjesme koje su već zaboravljene, ali se jedne pjesme još uvijek sjeća Vladin drug Milan Zrnić »Đođin«. Ova pjesma glasi:

Talijani Vladu uhvatiše
U Lončara kuću zatvoriše
Ti ćeš s nama biti osam dana
Dok na ispit dođe donja strana.

Ali Vladu teške brige bude
Kako njega i drugove sude
Pa on riješi jedne noći
Da kroz prozor sa visine skoči.

Sa rukava teške lance skinu
i sloboda onda njemu sinu
Posta Vlado pravi komunista
Jer pobježe od crnih fašista.

Vlado učestvuje u napadu na Jasenak 20. januara 1942. godine. Javio se kao dobrovoljac bombaš, ali nije trebalo jurišati i bacati bombe, predala se posada ustaša, žandara i domobrana bez borbe.

U napadu na Dabar 2. februara 1942. Plaščanski odred pojačan je jednim odjeljenjem drežničkih boraca. Tom akcijom zbližili smo se sa partizanima iz plaščanske doline, a za naše sve borce stiglo je toliko pohvala da smo se pitali što je to učinio Vlade, Mile, Ivica i drugi kad taj put Dabar nije zauzet. Vladino odjeljenje je na juriš upalo u branjenu kamenu zgradu — kuću. Situacija je bila teška, partizani ne mogu pojačati napad, a Vladino i Milino odjeljenje je u prizemnim prostorima u nemogućnostima da prodre na kat i razbije oko 25 ustaša samo u toj kući. Municija se morala štediti pa ustaše donose odluku za juriš da žive pohvataju partizane. Takva odluka je bila jedina šansa Vladinom odjeljenju za spas, zapravo oni su tako spremno dočekali taj juriš da su se svi partizani izvukli živi, osim Ivice Sertića koji je junački poginuo. Teško je riječima opisati radost svih partizana kada su vidjeli svojim očima kako se gotovo sigurne smrti može spasiti ako se sačuva prisebnost uz ličnu hrabrost Vlade i Mile kao mitraljezaca. Naši borci pjevaju poslije ove akcije »partizani ne bojte se rana nema smrti do sudnjega dana«, a ustaše pronose glasove da partizane neće metak, nemoguće ih je uništiti, jer su komunisti povezani sa đavolom.

U napadu na ustaše i Talijane na Maljkovcu kod Brinja 21. februara 1942. Vlade se ovdje pokazuje kao hrabar i odvažan borac.

Po drugi put napadamo ustaše i domobrane u Jezeranu 16. aprila 1942. godine. Vlade hrabro juriša na ustaška utvrđenja, napad nam ne uspjeva. Morali smo se povući, odstupamo pod jakom vatrom mitraljeza. Imamo mrtvih i ranjenih, treba ih izvući sa položaja iz borbe. Vlade, Nenad Drakulić »Braco« i ja pod žestokom vatrom mitraljeza izvlačimo ranjene drugove. Sjećam se i sada imena jednog od njih »Krntijaša« Ličanina Dušana Bokana. Poginulo nam je 8 partizana, 17 partizana je ranjeno. Ovdje u svom rodnom Jezeranu u ovoj borbi poginula je i narodni heroj Ljubica Gerovac.

U svim akcijama i borbama koje vodi prva četa bataljona »Marko Trbović« u prvoj polovici 1942. godine vrlo hrabro i uvijek odlučno učestvuje i drug Vlade.

Vlado je u svim ovim borbama uvijek među prvima, u svakom jurišu koji izvodi njegova četa. Vlado je u svim borbama pokazao izuzetnu hrabrost i odlučnost. Svi mi njegovi drugovi to smo kod njega cijenili.

U napadu prvog i drugog udarnog bataljona na Tisovcu 28. septembra 1942. godine na Talijane koji su spalili i uništili našu Drežnicu, drug Vlado hrabro juriša na talijanske fašiste kao i svi partizani udarnih bataljona.

Pri formiranju Šeste primorsko-goranske brigade u Drežnici 12. oktobra 1942. godine Vlado postaje starješina-komandir odjeljenja. Svi smo mi njegovi drugovi vjerovali da će on umjeti i znati dobro i hrabro voditi svoje odjeljenje u dalje teške borbe. Nismo se prevarili u ocjeni Vlade. U toku 1943. on se brzo i uspješno razvija. U prvoj polovici postaje komandir voda, a poslije kapitulacije Italije dobija dužnost komandira čete. Sada već kao iskusan borac i starješina naše NOV, odlazi na dužnost u Istru da pomogne tamo širenje narođnooslobodilačkog pokreta. U Istri je ostao do kraja oktobra 1943. kada se ponovno vraća u našu XIII primorsko-goransku diviziju.

Već u decembru 1943. godine Vlade je postavljen za komandanta III bataljona II brigade XIII primorsko-goranske divizije. Vlade se brzo razvija od običnog borca partizana do komandanta bataljona. Htjeli smo ga vratiti 1941. godine jer nije služio vojsku. On nam je pokazao da bi se bila napravila velika greška da nas je poslušao. Treba istaći da Vlade nije završio ni jedan vojni partizanski kurs, iako je to uvijek žarko želio. Kada se određivalo na vojne kurseve i Vlade je tražio da se uputi na kurs i njega, uvijek je dobio isti odgovor od svojih pretpostavljenih starješina: »Ti si se pokazao sposobnim da uspješno vodiš svoju jedinicu i bez kursa, drugima je kurs potrebniji.« Vlade 1944. godine među prvima dobija čin poručnika. Kada znamo kako se tada čin dobijao to samo po sebi govori o njegovoj sposobnosti kao vojnog starješine. On nije bio samo dobar vojnik, komandant već se i politički tako dobro izgrađivao da je u svako doba mogao primiti komesarsku dužnost. Zajedno smo bili u istoj 35. udarnoj ličkoj diviziji, ponekada smo se sretali u rijetkim zatišjima između borbe, porazgovarali bismo o borbama, ali se Vlade uvijek znao našaliti i nasmijati. U takvom jednom razgovoru učestvovao je Nenad Drakulić »Braco«. Kad smo se rastali Braco mi reče: »Pa ovom Vladi ne bi trebao komesar, on može biti komandant i komesar.« Postao je skojevac čim se prva skojevska grupa formirala u bataljonu »Marka Trbovića« već početkom 1942. godine. Krajem 1942. primljen je u Partiju.

Početkom 1944. Vladina brigada odlazi u Liku a u sastavu brigade ide i Vladin bataljon.

On učestvuje sa svojim bataljonom u svim teškim i složenim borbama koje vodi njegova brigada u Lici u sastavu 35. ličke udarne divizije. Koliko su te borbe bile teške i složene sa uvijek nadmoćnijim neprijateljem najbolje se može vidjeti iz podataka koje navodi prvi komandant divizije Perica Kleut u svojoj knjizi »Trideset peta lička divizija«. »Za 14 mjeseci koliko je postojala u njenim redovima borilo se oko 5 000 partizana, dobrovoljaca iz Like, Dalmacije, Primorja, Gorskog kotara i Istre. Na bojištima Like palo ih je oko 900, a više od 2 000 moralo je napustiti jedinice zbog ranjavanja, smrzavanja i teških oboljenja. (Strana 353)«.

Početkom novembra 1944. godine Nijemci su se povlačili iz Dalmacije i od Knina. Bilo im je važno da imaju slobodnu cestu Knin—Otrić—Srb—Lapac——Bihać. Zato su zaposjeli i utvrdili važne točke na ovoj liniji da bi mogli slobodno izvlačiti svoje trupe. Da bi onemogućili povlačenje Nijemaca 35. divizija dobila je zadatak da napada neprijatelja na ovoj komunikaciji. Noću 12. XI 1944. godine sve tri brigade kreću u napad. I brigada napada Dobroselo, III brigada napada Doljane, II brigada, Vladina, napada selo Brotinju.

Snijeg, zima, hladno do te mjere da su nam se pojedini mitraljezi zamrzli i nismo mogli dejstvovati. Noć, gusta magla, ništa se ne vidi, teren nepoznat, borci se drže jedan za drugog da se ne prekine kolona.

Vladin III bataljon dobija zadatak da neprijatelja napadne u selu Brotinja sa sjeverne strane. Za izvršenje zadatka mora se preći preko ceste. Gusta magla i noć omogućila je da se borci privuku do neprijateljskih položaja. Napad je počeo. Borci otvaraju žestoku paljbu, kreću na juriš, viču iz svega glasa ura! juriš! bacaju bombe, uskaču u neprijateljske rovove, ali nailaze na žičane prepreke za koje nisu znali da postoje. Neprijatelj daje vrlo žestok otpor, otvara vatru iz svih svojih oružja, pušaka, mitraljeza, bacača, a tuče i artiljerija. Borci su zastali, ne može se dalje. Razdanilo se, magla se digla, borci na brisanom prostoru, na bijelom snijegu vide se kao na dlanu. Neprijatelj otvara još žešću vatru, ima već mrtvih i ranjenih boraca, teško ih je izvlačiti sa položaja. Da bi se izvuklo jednoga ispod neprijateljske vatre nastradaju još trojica drugih. Komandant Vlade nalazi se neposredno iza streljačkog stroja, čini sve da zaštiti borce, da ima što manje gubitaka. On kao komandant imao je istančan osjećaj šta može a što ne može da uradi sa svojim bataljonom. Ocijenio je da se zadatak ne može izvršiti. Da bi omogućio da se bataljon povuče iz borbe, da se izvuku ranjeni borci zaključio je da mora upotrebiti svoju bataljonsku rezervu. Imajući vjeru u sebe i svoje borce kreće na juriš sa rezervom da bi stvorio uslove za povlačenje bataljona. U momentu preskakanja jednog zida zahvaćen je neprijateljskim rafalom iz puškomitraljeza ispod grudnog koša. Iako je smrtno ranjen padajući preko zida još naređuje kako se treba povlačiti bataljon. Nepritelj tuče žestoko mitraljeskom vatrom pa je sada bilo vrlo teško izvući ranjenog komandanta Vladu. Pod ovom uraganskom paljbom sa neprijateljske strane Vladin zamjenik Dmitar Rašić sa grupom boraca po cijenu vlastitog života probija se do svog ranjenog komandanta i lično ga izvlači iz borbe. Dalje su ga evakuisali u brigadnu ambulantu, gdje je Vlado podlegao od teško zadobivenih rana. Istog dana. Vijest o pogibiji jednog od najomiljenijih komandanata u diviziji djelovala je vrlo teško na svakog borca i starješinu koji je poznavao Vladu. Naročito je bilo teško svima nama Drežničanima koji smo bili u diviziji, koji smo znali Vladu od djetinjstva i prošli s njim zajedno mnoge teške borbe i okršaje od prvih ustaničkih dana. Komesar Vladinog bataljona pukovnik Vaso Šuput kaže: »Svoju neizmjernu hrabrost i odlučnost Vlado je dokazao i ovog

kao i bezbroj puta ranije i valjda je najviše zbog toga bio omiljen među svojim drugovima. Ulijevao je u ljude samopouzdanje i čvrstinu. Nije volio mnogo polemisati i objašnjavati, ako je smatrao da je u osnovi zadatak jasan i ako su se stekli svi objektivni uvjeti da se može izvršiti. Teško je sa malo riječi okarakterisati svijetao i plemenit lik druga Vlade, bilo kao komuniste, komandanta, čovjeka ili druga. Krasile su ga mnoge pozitivne vrline kao: neposrednost, živ temperamenat, veselost, iskrenost. Za njega su najhrabriji bili i najomiljeniji. Gajio je plemenita osjećanja prema ranjenim i bolesnim drugovima. Brinuo je pri pokretu da li mogu ići, da li su obezbijedeni svim onim što im je tog momenta bilo moguće pružiti, da li su previjeni itd. Mnogo puta je i sam, mada umoran, znao sjahati sa konja i ustupiti ga ranjenom ili teže pokretnom drugu. Imao je istančan osjećaj za pravdu i kao komunista uvijek je trezveno i odmjereno kritikovao za slabosti, a isticao primjerne i poštene. Pojam dobrovoljnosti njegovao je iznad svega i najsretniji je bio kada nije morao naređivati, već na dobrovoljnoj osnovi rješavati zadatke. Obično je polazio od sebe pri podjeli obaveza govoreći ja ću to i to, a ostalo dijelite među sobom. Volio je pjesmu, veselje i šalu. Kad je jedinica bila premorena znao je bodriti i pozivati na pjesmu. Bio je vječiti optimista, vedro je gledao u budućnost i primjerom mobilisao drugove. Zbog tih i drugih pozitivnih osobina izdizao se kao komunista i kao starješina i stekao takvu zavidnu popularnost kod drugova, da je bilo prijatno uza nj biti, boriti se i pobjeđivati. Takvim su ga znali svi njegovi drugovi i takav će ostati u sjećanju svih«.

Zadnje časove sa Vladom proveli su kapetan Stevan Zrnić i intendant brigade Maravić Ilija »Kubot«. Svi ranjenici su prevoženi do sela Klapavice, a Vladu su nosili borci, starješine i omladina oko 15 km do sela Klapavice. U brigadnoj ambulanti ponudili smo ga kavom, malo je popio i razabrao se, pa je Vlado kao vječiti optimista povjerovao da će se izvući. Pored sve pažnje ambulantnog osoblja spasa nije bilo i Vlado je umro ostavši priseban i svjestan do zadnjeg daha. Tako je ostavio svoj sat i dnevnik i zaželio da se uruči partizanki — sestri Smilji. Njegove želje da se u slobodi prenese u Zrnić groblje, te da se u njegov privremeni grob u Lici zakopa bočica sa njegovim imenom i prezimenom su ispunjene i njegovi ostaci počivaju u Zrnić groblju u Partizanskoj Drežnici, gdje su mu otac i braća podigli mali spomenik, tj. obilježili njegovo vječno počivalište.

Tako je ugašen život velikog druga i borca Vlade.

Nikica Rcidulović

Milica Banda

Ljudski gubici na području općine Drežnica od 1941. do 1945. godine

Uoči aprilskog rata 1941. općina Drežnica imala je, prema procjeni, nešto više od 5000 stanovnika.[1] U vremenu od 6. aprila 1941. do 15. maja 1945. godine, prema dosad utvrđenim podacima, poginula su, stradala, umrla ili izgubila život na drugi način 864 lica. Od ovog ukupnog broja općina Drežnica je dala 255 palih boraca ili 29%, žrtava fašističkog terora i rata 529 ili 61%, te umrlih od tifusa 9%.[2]

Pali borci

Priloženim popisom u ovome radu evidentirani su pali borci, borci vojno-pozadinskih ustanova, članovi KPJ i SKOJ-a, kao i aktivni učesnici NOB-a na dužnostima odbornika narodne vlasti, odbora AFŽ-a, USAOH-a, te pripadnici ostalih pozadinskih organa i službi.

Popis palih boraca sačinila sam abecednim redom po selima. U njega sam uvrstila i ona lica koja su 6. aprila 1941. živjela u općini Drežnica. Među njima je i dvanaest boraca koji su se u trenutku napada na Jugoslaviju zatekli na radu u drugim mjestima zemlje, pa i van njenih granica, ali su bili vezani uz svoju porodicu i selo.[3]

Prema dosad utvrđenim podacima, općina Drežnica je imala ukupno 255 palih boraca, od kojih 245 muškaraca i 10 žena.[4]

Po godinama starosti palo je: do 20 godina palo je 60 boraca, od 21 do 30 godina 134, od 31 do 40 godina — 46, od 41 do 50 poginulo je 11 i preko 50 godine starosti 4 borca.[5] Iz ovih podataka vidi se da je najviše palo boraca u dobi od 21. do 30. godine 52°/o.[6] Ako uzmemo da je vojnički najsposobnija dob između 21 i 40. godine, onda je u općini Drežnica u ovoj dobi palo 180 boraca ili 70%.

Nema ni jednog sela u Drežnici u kojem bi broj palih boraca bio veći od starosne dobi od 21. i 30. godine. To znači da su se u prve partizanske jedinice, a

1 Mihael Sobolevski, Drežnica 1941, Ogulin 1970, str. 9.

2 Ovaj popis ukupnih ljudskih gubitaka izrađen je na osnovu popisa koje je vršio SUBNOR do sada, zatim na temelju provedene ankete 1980—1982. Historijskog arhiva u Karlovcu, uz najveću pomoć Saveza boraca Drežnice koja je provjeravana u selima i zaselcima općine, te u Bajmoku gdje su Drežnlčani većinom kolonizirani. Osim toga, korišteni su popisi: Arhiva Hrvatske, Zagreb, Fonda Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina (ZKRZ) kut. 57, te Arhiva Jugoslavije, Beograd, fond Savezna komisija za popis žrtava rata 1941—1945. fascikla 2229, kao i izvori i literatura o Partizanskoj Drežnici.

3 Četvorica boraca su iz Vrujca, a po jedan iz Breznog, Maravić Drage, Lokve, Podbitoraja, Skipina, Tomića, Vukelića i Zrnića. Trojica su poginula u aprilskom ratu, trojica kao ilegalci, dok su se ostali uključili u partizanske jedinice.

4 Po mjestma: Brezno 28 boraca, Centar 5, Debeli Lug 2, Krakar 39, Lisina 6, Lukići 6, Lokva 14, Maravić Draga 6, Palice 10, Podbitoraj (Selište) 15, Pononrac 6, Pražići i Jagetići 10, Radojčići 6, Radlovići 14, Sekićl 7, Skipine 12, Tomići 21, Trbovići 7, Vrujac 19, Vukelić 7, Zečevo Brdo 5 i Zrnići 10.

5 Do 20 godina starosti poginulo je 60 boraca, od toga 4 žene; od 16 godina starosti poginula su 3 borca, od 17 godina 9, od 18 godina 15, od 19 godina 20 i od 20 godina 13 boraca.

6 Po starosnoj strukturi: I grupa 23"/», II grupa 52*/«, III grupa 18"/«, IV grupa 4°/o i V grupa *V/t.*

kasnije i u krupne jedinice NOVJ, uključivali mnogi mladići koji dotle nisu služili vojsku. Unatoč vojničkom neiskustvu, svojim žarom mladosti i ljubavi prema zemlji, oni su pobijedili okupatore i njihove sluge i svoje rano ugasle živote ugradili u današnju Jugoslaviju.

Kako je ovo teritorij nastanjen gotovo isključivo Srbima, boračku strukturu odrazio je i ovakav sastav palih boraca: Srba 253 i Hrvata 2.

Po socijalnoj strukturi najviše je bilo seljaka, te šumskih radnika i radnika drugih profila (ukupno: 219 ili 85°/o).[7] Male površine obradivog i dobar dio neplodnog zemljišta prisiljavali su stanovništvo da dopunsku zaradu traži u šumi (bilo na sječi, dovoženju trupaca i drugim radovima) ili da odlazi u druge krajeve zemlje, pa i van njenih granica. Ovakav težački život pokazala je i socijalna struktura palih boraca.

Godine 1941. u narodnooslobodilačku borbu je stupilo 119 boraca ili 46°/o, 1942. taj broj je 122 borca ili 47'°/o, dok je 1943. stupilo 9 boraca ili 3%>, 1944. svega 4 borca ili 1%> i posljednje 1945. uključio se jedan borac ili 0,3%>.

Pozivu Komunističke partije Jugoslavije na ustanak, narod Drežnice se masovno odazvao. Već tokom augusta 1941. formirani su partizanski logori: Tomića logor, Krakarski, Breznarski, logor iznad Zrnića i Radlovića logor u Bitoraju.[8] U akcijama vođenim tokom septembra i prve polovine oktobra 1941. borci partizanskih logora su dokazali da nisu neorganizirani i nesposobni za vojne akcije, kako su to tvrdili neprijatelji, već da mogu spješno da tuku kako ustaše i domobrane tako i okupatore Talijane. Rezultat tih akcija bilo je i oslobođenje Drežnice 9. oktobra 1941.

Međutim, poslije 11 dana Drežnica je bila ponovo okupirana od Talijana.[9] Posljedice te ofanzive za borbe partizanskih logora i narod Drežnice dobro su poznate.[10] Od uhapšenog naroda Talijani su odvojili grupu boraca. Prvo strijeljanje izvršeno je u Jasenku 4. novembra. Strijeljan je komandant Krakarskog logora Milan Kosanović (Veljko). »Držanje komandira bilo je junačko. Idući na strijeljanje govorio je narodu koji se našao na putu: ‚Borite se hrabro, sloboda je tu!' Najprije mu je ispaljeno iznad glave i pored nogu, našto je povikao: 'Što postupate kukavički? Ubijte me ili mi dajte revolver da se sam ubijem.' Nije si dao vezati oči niti pucati u leđa. Najprije mu je ispaljen plotnu u noge, drugi u stomak, a treći u glavu. Pao je sa stisnutom pesnicom .. . Srijeljali su i pred-

7 Socijalna struktura: 93 seljaka, 126 šumskih radnika i radnika, 10 podoficira, 9 zanatlija, 10 đaka, 4 trgovca, 3 žandara, te po jedan učitelj, cestar i dr.

8 Prema anketi o palim borcima u borbu 1941. stupilo ih je 119. Tokom 1941. kroz partizanske logore prošlo ih je 98. U popisu se javljaju različiti nazivi logora što je posljedica preseljenja istih s jednog mjesta na drugo. Npr: logor Cungar 1 Drugomišalj posljedica premještanja logora Brezno, logor Bitoraj znači logor Radlovića, te logor Vukelića što se odnosi na logor Tomića.
U logoru Tomića bilo je, prema evidenciji, 38 boraca, u Krakarskom 20, u Breznarskom 20, logoru iznad Zrnića (u evidenciji nazivan Pučina) 7, te u Radlovića 13. Osim u partizanske logore borci Drežnice, tokom ratnih godina, stupali su i u druge jedinice: u bat. »Marko Trbović« 25 boraca, 6 brigadu 68 (najviše u 4. ili Omladinski bataljon — 25 boraca), u jedinice V operat. zone 12, u 13. div. 7 boraca; izabranih u seoske NOO-e bilo je 9, terenskih radnika (članova KPJ i SKOJ-a, te ilegalnih radnika u gradovima) 14, u Komandi mjesta Drežnica 7, zatim PO »Golija« 1, logoru Kastav 1, NOPO »Čačak« 1, u rezervnom vodu, 1, 6. div. 2, 35 div. 1, 21. div. 1, 12. slavon. brig. 1, Komandi mjesta Vrbovsko 1, srbijanskim jednicama 1, član Pokreta otpora u Francuskoj 1, te trojica koji su poginuli kao pripadnici Jugoslavenske vojske u aprilskom ratu.

9 Zbornik Vojnohistorijskog instituta, Beograd 1952, tom V, knj. 1, dok br. 83, str. 247 (dalje Zbornik V)

10 Zbornik V, knj. 2, dok, br. 44, st. 117; dok. br. 62, str. 174; dok. br. 59, str. 162.

sjednika narodnog vijeća, izabranog poslije oslobođenja Drežnice, člana Kompartije, radnika — seljaka, koji je proveo 23 godine u Americi i 4 godine u SSSR-u, druga Marka Trbovića. Držanje starine je bilo zaista herojsko.«[11]

Poslije istražnog postupka, koji su provele talijanske vlasti, sud je osudio još četrnaestoricu Drežničana na smrt strijeljanjem.'[2] Svi osuđeni i za vrijeme istražnog postupka i na strijeljanju držali su se hrabro.

Grupa od 62 Drežničana, sprovedena u Rijeku 1942. godine osuđena je na vremenske kazne zatvora od 5 do 17 godina.[13] Komandant mjesta Radlovići Simo Radulović osuđen je 22. augusta 1942. na smrt strijeljanjem što je i izvršeno na Martinšćici kod Rijeke nakon dva dana. Ostali uhapšni pušteni su kući po grupama.

Ovo je bio jedan od najtežih udaraca koji je zadesio Drežnicu. »U ovoj ofanzivi (oktobra 1941.) po mome mišljenju mi smo pretrpjeli najveći poraz u cijelom ratu. Talijani su nam obezglavili partijsku organizaciju, odveli mnogo stotina ljudi od kojih su 23 odmah strijeljali.[14]

Nakon povlačenja Talijana iz Drežnice, partizani su se vratili, a njihov bataIjon uskoro je nazvan Bataljon »Marko Trbović«. Cak ni ovakvi gubici nisu mogli da uguše narodnooslobodilački pokret koji je predvodila KPJ. To je pokazao i priliv novih boraca, od kojih su 122 stupila u partizanske jedinice 1942. što je omogućilo formiranje 6. i 14. brigade, a slijedeće godine i 13. divizije, jedinica u koje su se Drežničani najviše uključivali.

Prema godinama pogibije — 1941. palo je 28 boraca ili 11%, 1942. broj poginulih boraca je 30 ili 12°/o, slijedeće godine poginulo je 89 ili 35[fl]/o, godine 1944. poginuo je jedan borac više (90 — pa je postotak ostao isti 35°/o) dok je u nepunih četiri i po mjesca posljednje godine rata poginulo 18 boraca ili 7°/o.'[5]

Ako se usporede godine pogibije boraca, vidi se da je najviše njih izgubilo živote tokom 1943. i 1944. To su godine kada su partizanske jedinice na teritoriju Jugoslavije vodile najžešće bitke s brojčano i tehnički jačim, te bolje oprem-

11 Isto. Osim Milana Kosanovića i Marka Trbovća u Jasenku su strijeljani: Lazo Tatalović, Jovan R. Tatalović, Dejan Tomić, Nikola Tomić, Drago Vukelić, Dušan Maravić i Jovan A. Tatalović.

12 Zbornik XIII, knj. 1, dok. br. 205, str. 783. Neprijateljska štampa o tom je javila: 2. 12. 1941. Ogulin. »Streljano 14 Srba — pravoslavne vjere — pripadnika komunističkih bandi koje su operisale u zoni Jasenak — Drežnica«.

13 Mihael Sobolevski, n. d. str. 61.

14 Bude Bosnić, Partijska organizacija Drežnice u pripremi oružanog ustanka i njeno djelovanje do polovine aprila 1942. godine, HAK, Zbornik 12

15 Godine 1941. poginulo je ili strijeljano 6 boraca iz Tomića. Cak petorica su strijeljana u Jasenku i na Bukovniku. Iz Vrujca je također poginulo te godine 6 boraca. Četvorica su strijeljana na Bukovniku.
Slijedeće godine najviše je boraca poginulo, umrlo ili na drugi način izgubilo život iz Breznog (6), Krakara (5) i Tomića (4). Treće ratne godine najviše poginulih ili umrlih boraca je u Krakaru (17), Breznom (8), Tomićima (7), Podbitoraju (Selištu), te Pražićima i Jagetićima po 6, Lokvi, Palicama i Zrnićima po 5, a u ostalim selima manje. Godine 1944. poginulo je, umrlo ili stradalo na drugi način u Krakaru 16, Breznom 12, Radlovićima 8, Lokvi 7, Podbitoraju (Selištu) 6, Sekićima, Skipinama i Vrujcu po 5, dok je u ostalim selima broj manji.
Posljednje godine rata pala su 4 borca iz Vrujca, te po dva borca iz Breznog, Lukića i Tomića. Po mjestima, u vremenu od 1941. do 1945. godine, poginulo je iz Krakara 39 boraca, Breznog 28, Tomića 21, Vrujca 19, Podbitoraja (Selišta) 15, Lokve i Radlovića po14, Skipina 12, te po 10 boraca iz Palica, Pražića, Jagetića i Zrnića.
Po ostalim selima broj je ispod 10 poginulih boraca što se vidi u tabeli 1.
Ovakav broj poginulih razumljiv je ako se uporedi s brojem stanovnika po selima (Mirko Korenčić, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1875—1971, Zagreb, 1979, str. 443—448), iako teritorijalizacija nije ista kao 1931. godine.

Tabela 1
Pali borci s područja općine Drežnica

Selo	Ukupan broj palih boraca			Starosna dob					Socijalni sastav										Nacionalni sastav		Godina stupanja u NOB					Godina pogibije					Mjesto smrti								
	M	Z	Sv.	od 16 do 20 g.	21—30 g.	31—40	41—50	51 i dalje	seljaka	šum. radn. i radnika	podoficira	trgovaca	učitelja	žandara	đaka	zanatlija	cestara	ostalih	Srbi	Hrvati	1941.	1942.	1943.	1944.	neutvrđeno	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	Drežnica	Ostali dio Hrvatske	Bosna	Slovenija	Srbija s pokrajinama	Njemačka	Italija	Francuska
Brezno	**27**	**1**	28	**7**	**13**	**7**	1	—	—	26	**1**	**1**							**27**	1	9	19	—	—	—	—	**6**	8	12	2	**7**	20	1					
Centar	**5**	—	**5**	2	2	—	1	—	**3**	—	1	—	—	—	—	1	—	—	**5**	—	**3**	1	—	1	—	1	—	2	1	1	—	**5**	—	—	—	—	—	—
Debeli Lug	2																											**1**	1	—	1	1						
Krakar	38	1	39	12	22	**5**	—	—	28	**5**	1	1	—	3	—	1	—	—	**39**	—	**10**	26	3	—	—	—	**5**	**17**	**16**	**1**	**5**	**32**	—	1	—	1	—	—
Lisina	6	—	6	1	**4**	1	—	—	2	**4**	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	**3**	**3**	—	—	—	—	2	1	2	1	1	**4**	—	1	—	—	—	—
Lukići	6	—	6	2	**3**	1	—	—	2	**3**	—	—	—	—	1	—	—	—	6	—	2	3	—	1	—	—	1	2	1	2	—	**5**	—	1	—	—	—	—
Lokva	13	1	14	2	8	4	—	—	**5**	8	—	—	—	—	1	—	—	—	**14**	—	**5**	8	1	—	—	—	1	**5**	**7**	1	6	**7**	1					
Maravić Draga	6	—	6	1	3	2	—	—	1	**5**	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	**3**	2	1	—	—	1	2	1	2	—	—	4	—	—	1	—	1	—
Palice	10	—	10	3	**5**	2	—	—	2	**5**	—	1	1	—	1	—	—	—	**10**	—	**7**	2	1	—	—	2	1	**5**	2	—	1	8	1					
Podbitoraj (Selište)	14	1	**15**	4	**9**	2	—	—	12	**1**	2	—	—	—	—	—	—	—	**15**	—	8	**7**	—	—	—	2	—	**6**	**6**	**1**	—	14	—	—	1	—	—	—
Ponorac	**5**	1	**6**	—	3	2	—	1	—	**6**	—	—	—	—	—	—	—	—	**6**	—	**1**	**5**	—	—	—	—	**1**	**1**	**4**	—	3	3						
Pražići i Jagetići	10	—	10	2	**7**	1	—	—	1	**6**	1	—	—	—	—	2	—	—	**10**	—	**5**	**5**	—	—	—	**1**	**1**	**6**	2	—	3	**6**	**1**					
Rado j čiči	**6**	—	**6**	—	3	3	—	—	**5**	—	—	—	—	—	—	—	**1**	—	**6**	—	**4**	2	—	—	—	—	—	**3**	**3**	—	**1**	**5**	—	—	—	—	—	—
Radlovići	12	2	14	4	**7**	2	1	—	4	8	—	—	—	—	—	**1**	—	i	14	—	**10**	4	—	—	—	**1**	**1**	4	8	—	4	9	—	—	—	—	**1**	—
Šekići	**7**	—	**7**	—	**5**	**1**	**1**	—	—	**7**	—	—	—	—	—	—	—	—	**7**	—	**4**	2	**1**	—	—	—	—	**1**	**5**	**1**	**2**	**5**						
Skipine	**11**	**1**	**12**	**4**	**5**	**2**	—	**1**	**2**	8	—	—	—	—	**2**	—	—	—	11	**1**	**5**	**5**	1	1	—	**3**	1	2	**5**	1	**3**	9						
Tornici	20	1	21	4	10	4	2	1	2	17	2	—	—	—	—	—	—	—	21	—	**11**	**9**	—	**1**	—	6	4	7	**2**	**2**	3	17	—	1	—	—	—	—
Trbovići	7	—	7	1	3	**2**	—	1	1		—	—	—	—	—	**1**	—		**7**	—	3	**4**	—	—	—	**1**	**1**	**4**	**1**	—	—	**7**	—	—	—	—	—	—
Vruj ac	9	—	19	2	8	4	**5**	—	14	—	1	1	—	—	**1**	2	—	—	**19**	—	**15**	3	—	—	**1**	**6**	2	2	**5**	4	**5**	10	—	—	3	—	—	**1**
Vukelići	**7**	—	**7**	**3**	**4**		—	—	**1**	6	—	—	—	—	—	—	—	—	**7**	—	**6**	**1**	—	—	—	2	**1**	**4**	—	—	**1**	**3**	—	—	**1**	—	2	—
Zečevo Brdo	**5**	—	**5**	2	**3**		—	—	**5**	—	—	—	—	—	—	—	—	—	**5**	—	2	**3**	—	—	—	2	—	2	**1**	—	**1**	4	—	—	—	—	—	—
Zrnići	**9**	1	10	4	**5**	1	—	—	**3**	4	1	—	—	—	**1**	**1**	—	—	**10**	—	**3**	**6**	**1**		—	—	—	**5**	**4**	**1**	**1**	**9**						
UKUPNO	**245**	**10**	**255**	**60**	**134**	**46**	**11**	**4**	**93**	126	**10**	**4**	**1**	3	7	9	**1**	i	253	**2**	119	**122**	9	4	**1**	28	**30**	89	90	18	48	187	4	4	6	1	**4**	1

ljenim okupatorom i njegovim slugama. Ali unatoč njihovoj ljudskoj i tehničkoj premoći oni nisu uspjeli da spriječe narodnooslobodilačku borbu i stvaranje nove Jugoslavije. Snaga partizanskih jedinica bila je u njenim borcima, masovnosti naroda u borbi i utemljenom bratstvu i jedinstvu naroda Jugoslavije. Tako su i borci Drežnice tih najtežih, ali slavnih godina, svojim životima učvrstili temelj slobodne Jugoslavije.

Iz dosadašnjeg istraživanja vidi se da je u ovoj općini broj palih boraca bio velik prve ratne godine. To je posljedica talijanske ofanzive na slobodni teritorij Drežnice, prepada na logore i strijeljanja u Jasenku i na Bukovniku.

Dok su ostali narodi slavili Dan pobjede, 9. maj 1945, dotle su borci Jugoslavije još nekoliko dana gonili u tukli neprijatelja dok nije konačno položio oružje 15. maja. U tim danima, među ostalim borcima Jugoslavije, ginuli su i Drežničani. Zato je ova sloboda, do posljednjeg časa zalijevana krvlju njenih sinova i kćeri, još dragocjenija.

Snaženje i rasplamsavanje oslobodilačke borbe vidi se i iz broja poginulih boraca u različitim jedinicama NOVJ, vojno-podizanskim ustanovama, organima narodne vlasti, kao i broju partijaca i skojevaca.

Najveći broj palih boraca bio je iz sastava Centralnog ili Tomića logora,[16] te iz jedinice 6. brigade i 13. divizije NOVJ. Borbeni put ovih slavnih jedinica istovremeno je i put Drežničana. Od nekoliko stotina Drežničana s teškog borbenog puta nije ih se vratilo 126. Hrabrosti, snazi i slavi ovih jedinica oni su dali sebe. Viziju ovih 255 palih boraca Partizanske Drežnice, viziju jedne nove, snažne, slobodne zemlje, zemlje radnika i seljaka, zemlje bez eksploatacije, ostvarile su hiljade boraca drugih jedinica NOVJ.

Na osnovu provedene ankete na terenu, izvornih podataka, literature, te sjećanja učesnika, došla sam do podataka na kojima su dužnostima u toku NOR-a bili borci Drežnice u trenutku smrti: komandant brigade 1, načelnik štaba brigade 1, zamjenik komandanta brigade 1, komandanata bataljona 10, zamjenik komandanta bataljona 1, operativnih i obavještajnih oficira bataljona 4, intendant bataljona 1, zamjenik komesara bataljona 1, komandira četa 35, zamjenik komandira čete 1, komandira voda 30, delegata voda 7, desetar 1, komandanta mjesta i sela 3, komandant partizanskog logora 1, komandira odjeljenja 9, ekonom komande mjesta 1, komandira straže 2, boraca 125, bolničarka 1, terenskih

16 Iz logora Tomića poginulo je 15 boraca, logora Brezno 9, Krakarskog 2, te logora Radlovića (Bitoraj) 2. Iz bat. »M. Trbović« palo je 9 boraca. U jedinicama pri V operativnoj zoni poginulo je 13 boraca, a najviše u 1. prim, goran. NOPO-u.
U bataljonima 6. brigade poginulo je 55 boraca: iz 4. bataljona 17, 1. bat.16,2.bat. 12,te u ostalim bataljonima 10. Ovo pokazuje da je najviše poginulih iz Omladinskog ili4. bat., što također ukazuje i na dobnu strukturu palih boraca.
U 13. div. poginuo je, umro ili stradao na drugi način 71 borac. Od ovog broja 47 boraca palo je u 1. brigadi, 8 u 2. brigadi, 3 borca u 3. brigadi, 1 borac u pratećoj četi 13. div. dok za 12 boraca nije iskazana brigada već samo divizija.
U ličkim jedinicama pala su 22 Drežničana: 5 u 6. diviziji, a 12 u 35. div.
Kada su 1942. formirane proleterske čete, a zatim i 1. prol. bat. Hrvatske najbolji borci odabrani su u te jedinice, a zatim su stupili u 13. prolet. brig. »Rade Končar«, tako da su u ovoj jedinici poginula 4 Drežničana.
U 12. slav. brig, poginulo je dvoje Drežničana, a po jedan u PO »Golija«, NOPO »Čačak«, 43. div. 21. div, slovenačkim i srbijanskim jedinicama. Komandi područja Delnice, Komandi mjesta Vrbovsko, bolnici pri Vš NOV i POJ, talijanskim partizanskim jedinicama i pokretu otpora u Francuskoj.
Boraca Komande mjesta Drežnica poginulo je 12, članova seoskih NOO 12, terenskih radnika 9 (među njima jedan sekretar SKOJ-a, a dvojica sekretara KPJ u Drežnici), pri Vojno--partizanskoj bolnici br 7, a jedan kao član Kot. komiteta SKOJ-a Ogulin.
U aprilskom ratu, kao pripadnici Jugoslavenske vojske, poginula su trojica Drežničana.

radnika 9 (članovi Partije i SKOJ-a), odbornika 13, te vojnika Jugoslavenska vojske 3 i jedan pripadnik pokreta otpora u Francuskoj.

Vodeći borbe na velikom teritoriju naše zemlje borci su uglavnom ginuli u bitkama. U tim bitkama davali su izvanredne primjere junaštva, hrabrosti, požrtvovanja za drugove. Kakva je to bila borba, koliko su u njoj za svijetle ciljeve slobode izgarali, pokazuju činjenice da su ginuli od borca do komandanta brigade. Za sve njih nije bilo prvih i zadnjih borbenih redova. No, neki su pali mučeničkom smrću, mučeni na najsvirepiji način, ne izdavši borbu i viziju budućnosti. Poneke je pokosio tifus ili iscrpio ovaj do sada na ovim prostorima najužasniji rat.[17] Za izuzetne primjere junaštva, za ljudkost, koju nije mogao da ubije ni ovaj rat, Đuro Trbović i Rajko Trbović proglašeni su narodnim herojima.

Boreći se u različitim jedinicama na velikom prostoru, Drežničani su ginuli ne samo u svojoj Drežnici, već i u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Istri, Kordunu, Lici, na tritoriju Bosne, Slovenije, Srbije, te van teritorija naše zemlje — u Italiji, Francuskoj i Njemačkoj.[18]

17 Iz popisa palih boraca dobijni su podaci o načinu smrti svakog borca. Na osnovu toga vidi se da je: 166 boraca poginulo, 25 su strijeljali Talijani, 12 su ubile ustaše, 9 su ubili Nijemci, 6 je umrlo od posljedica ranjavanja, 8 je umrlo od tifusa, 2 su ubile bstaše poslije mučenja, 4 su zaklale ustaše, 1 su zaklali Nijemci, 2 su strijeljali Nijemci, 1 su strijeljali Nijemci i ustaše, 1 su ubili četnici, 1 su zaklali četnici kao tifusara, 2 su umrla od posljedica batinanja, 1 je umro od posljedica mučenja i gladi, 1 je umro od iscrpljenosti, 1 je umro u zatvoru, a 2 u logoru, 2 su stradala u saobraćajnoj nesreći, 4 su umrla od raznih bolesti, 1 je poginuo od bombardiranja kao zarobljenik u logoru, 2 su poginula nesretnim slučajem i jedan borac u trenutku nervnog rastrojstva izvršio je samoubojstvo.

18 Iz tabele br. 1 vidi se da je na području Drežnice poginulo 48 boraca, na ostalom dijelu Hrvatske 187, u Bosni 4, Sloveniji 4, Srbiji 6, Italiji 4, te Francuskoj i Njemačkoj po jedan. Na području Drežnice najviše je poginulo boraca iz Breznog (7), Lokve (6), Krakara i Vrujca po 5, te iz ostalih sela manje. Na ostalom dijelu Hrvatske 32 su pala iz Krakara, 20 iz

Breznog, 17 iz Tomića, 19 iz Podbitoraja (Selište), a iz ostalih sela manje. Na području Bosne, Slovenije i Srbije iz pojedinih sela poginuo je po jedan borac, jedino su iz Vrujca trojica poginulih u Srbiji, a iz Vukelića dvojica u Italiji. Kako su u ovom Zborniku detaljno opisane najveće borbe u kojima su Drežničani učestvovali, ovdje ćemo dati pregled po općinama (današnjim) i mjesto u kojem ih je najviše palo.

Na podurčju općine Drežnica poginulo je, umrlo ili na drugi način izgubilo život 47 boraca. Od toga broja u Breznom i okolini 14 boraca. Za ostala sela najčešće je navedeno samo Drežnica ili kraj Drežnice (14 boraca), a pojedinačno se spominju sela: Krakar (3 borca), Lokve (2) kod Zrnića (1), kod Vukelića (2), kod Radlovića (2), Sekići (1), Vrujac (1), dok je u bolnicama umrlo ili u blizini njih poginulo 6 boraca i na Javornici 2 borca. Općina Ogulin: ukupno 38 boraca. Najviše ih je strijeljano u Jasenku i na Bukovniku (23). Po mjestima: Gomirje 3, Gornje Dubrave 2, te po jedan borac u Puškarićima, 2njidavcu, Trojvrhu kod Ogulina, kod Josipdola, Donjih Dubrava, Ponikava, Bjelskog, Modruša i Ličke Jesenice. Općina Vrbovsko 8 boraca: Senjsko i Lukovdol po 2, Kamensko 1, kod Vrbovskog 1, Ljubošina 1, kod Stubice 1. Općina Delnice: Brod na Kupi 1 borac. Begovo Razdolje 2, Lokve 1, Fužine 2, Mrkopalj 1, Crni Lug 1 i kod Delnica 2.

Na području Gorskog kotara: 3 borca.

Općina Čabar: 2 borca u Sušici.

Na području Like 12 boraca. Općina Otočac 48: kod Brinja 3, kod Jezerana 1, Ritovac 1, Skalić 4, Vodoteč 1, Modruš 2, Prokike 4, 2uta Lokva 5, Babin Potok 5, Crna Vlast 9, Cudin Klanac 2, Otočac 3, Brlog 5 Sinac 1 i Dabar 2. Općina Titova Korenica 21 borac: Prijeboj 6, Ljubovo 6, Bijeli Potoci 1, Čanak 1, Frkašić 1, Korenica 3, Bjelopolje 1, Bunić 1 i Salamunić 1.

Općina Gospić 5 boraca: Medak 1, Kosinj 1, Pazarište 1, Jadovno 1 i kod Gospića 1.

Općina Donji Lapac 3: Kuk kod Donjeg Lapca, Brotinja i Kamensko.

Općina Udbina 2: Ura i Udbina.

Općina Rijeka 10: Klana 4, Grobnik 1, Skrljevo 2, Martinščica 1 i Bakar 2. Općina Crikvenica 1 (Grižane kod Novog Vinodolskog). Općina Senj 1 (Vratnik). Općina. Split 1 (Split).Istra 1— općina Buzet (Prapoće). Općina Karlovac 4: Karlovac 3 i Tušilović 1. Općina Slunj 6: Slunj 2 i Veljun 4. Zagreb 1. Na području Zumberka 2. U Sloveniji 4. Na drugom području Hrvatske 6, Bosna 4, Srbija 5, Italija 4 i Francuska 1.

10. aprila 1941. stvorena je tzv. Nezavisna Država Hrvatska na teritoriju Hrvatske (bez Dalmacije, predate Italiji Rimskim ugovorima maja 1941, sem obale od Splita do ispod Dubrovnika, ostrva Hvara i Brača, te Međimurja, pripojenog Mađarskoj) i Bosne i Hercegovine.[19] Pavelić i ustaše došli su na vlast uz pomoć Talijana i Nijemaca. Ova kvinslinška tvorevina, održavala se, prije svega, uz pomoć okupatora, a zatim uz bezobzirne mjere terora. »Teror u NDH, kao sredstvo vladavine, primjenjivao se u svim oblastima društveno-političkog i javnog života. Terorom su se služili, neposredno ili posredno, upravno-administrativni, sudski i vojni organi i političke organizacije NDH. Međutim, kako je politika ustaških vrhova u NDH usmjeravana od njemačkih i talijanskih okupacionih vlasti i nalazila se pod njihovom neposrednom kontrolom ustaški teror je bio sastavni dio terora okupatora i njihove politike na području NDH«.[20]

Tokom vremena ispoljio se pravi karakter NDH koji se, prije svega, ogledao u rasnoj politici. Želeći stvoriti »čisti hrvatski životni prostor«, na kojem će živjeti »čisto hrvatska nacija«, bilo ga je potrebno »očistiti« od Srba i Zidova »koji su proglašeni »najvećim neprijateljima hrvatskog naroda« pa 'njima nema mjesta u Hrvatskoj' — nastojalo se čitavom tom sistemu dati karakter legainosti, počevši od političke propagande najviših ustaških predstavnika, do stvaranja posebnog kaznenog zakonodavstva i odgovarajućih ustanova.«'[21]

Osim politike istrebljenja Srba i Zidova, išlo se u toj politici i za »unutrašnjim prečišćavanjem«, a to je značilo prije svih uništenje Hrvata i Muslimana — članova KPJ, kao i svih onih koji se nisu slagali politikom NDH. Za nju je bilo potrebno stvoriti i odgovarajuće zakonodavstvo, pa je tako »Zakonska odredba za obranu naroda i države, proglašena 17. 4. 1941. postala 'formalno pravni temelj čitavom daljnjem kaznenom zakonodavstvu'.«[22] Istom naredbom osnovani su prijeki sudovi, preko kojih se ona ostvarivala, a kazne koje su izricali bile su gotovo isključivo smrtne.[23]

Idućih dana i mjeseci donošeni su različiti zakonodavni akti kojima je pravno utvrđen ovaj čudovišni sistem terora (Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti i Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda, Zakonska odredba o prijekim sudovima, Zakonska odredba o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilan boravak u sabirne i radne logore, Zakonska odredba o postupku kod komunističkih napadaja kad se počinitelj ne pronađe, Zakonska odredba o podržavljenju imetka Zidova i židovskih poduzeća, Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu i dr.).

Srbi, Zidovi i Cigani bili su osuđeni na propast. Za komuniste, bez obzira kojoj naciji pripadali, jedina kazna bila je: kazna smrti. Ne manje drastične mjere primjenjivane su i protiv pripadnika i pristaša NOB-a (bez obzira na nacionalnu pripadnost). Oblici i načini koje su ustaše primjenjivale u svojoj politici terora, možemo reći, nisu zapamćeni u historiji.

19 Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918—1978, Nolit, Beograd 1980, str. 202.
20 Mladen Colić, Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941, Deltapres, Beograd 1973, str. 341.
21 Dr Fikreta Jellć Butić, Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941—1945, Zagreb 1977, str. 158.
22 P. Jelić Butić, n. d. str. 159.
23 O ustaškom zakonodavstvu, izgradnji sudskog sistema, te vojno-policijskog aparata vidi članak Leopolda Kobse »O organizaciji ustaškog aparata vlasti za provođenje terora u tzv. NDH«, u knjizi »Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji«, IHRPH, Zagreb 1971.

Ubijalo se na najrazličitije načine (upravo stravične) i na najrazličitijim mjestima: kod kuća, na ulicama, poljima, u zloglasnim koncentracionim logorima. Stvaranje »čistog prostora« provodilo se i »kolektivnom odgovornošću« tj. ubijanjem uhvaćenih ljudi, talaca, nasilnim prekrštavanjem Srba, deportacijama, »čišćenjem terena«, zlostavljanjima i ubijanjima i raznim drugim oblicima«.[24]

Kako je područje Drežnice gotovo isključivo naseljeno srpskim življem, jasno je da su upravo čudovišne metode ustaškog i okupatorskog terora i ovdje primijenjene. Već od prvih dana počelo se sa žestokom kampanjom, koja je zatim prerasla u konkretne akcije. Razni ustaški funkcioneri u svojim govorima navijestili su teror. Za svoje akcije dobili su i pomoć većeg dijela katoličkog klera. Tako je Ivan Mikan, župnik i kanonik u Ogulinu, organizator ustaške vlasti u Odulinu, na dan proglašenja NDH 10. 4. 1941. godine, pripremio zbor na kojem je veličao uspostavu NDH, te govorio o dolasku u zemlju ustaša i njihovih saveznika — njemačkih okupatora.

Dne 13. 4. 1941. godine prolazio je Pavelić kroz Ogulin na putu za Zagreb. Mikan je organizirao svečani zbor na kojem je održao govor. Uz ostalo izjavio je da će »sada biti čišćenja« i završio: »Bježˈte psine preko Drine«.[25]

Slijedećih dana ustaše u Ogulinu i okolini bavile su se uspostavom vojne i civilne vlasti. Postepeno je ustaška vlast organizirana i u srpskim krajevima, pa je tako za načelnika Općinskog poglavarstva u Drežnici postavljen Dragutin Kobeščak. »Ustaške vlasti ostavile su u Drežnici i Jasenku tadašnje oružničke postaje sa zadatkom da održavaju ... javni red i mir, javnu osobnu i imovinsku sigurnost.«[26] One su služile ustašama za provođenje terora na ovom području. Hapšenja i ubistva su, kao i na ostalom području NDH, najprije imala pojedinačan, a zatim masovan karakter.[27] O tim strahotama govore najrječitije brojevi. Na području općine Drežnica u vremenu od aprila 1941. do 15. maja 1945. izgubilo je život, kao žrtve fašističkog terora i rata, 529 lica. Od toga broja 207 je muškaraca ili 39%, žena 165 ili 31%, te djece 157 ili 29%>.[28]

Prema starosnoj strukturi muškaraca do 50 godina ubijeno, umrlo ili na drugi način izgubilo život je 115, a žena 102; preko pedeset godina 96 su muškarci i 63 žene.[29]

Ni u jednom ratu kao u ovom nisu stradala djeca. Ubijena su na najzvjerskiji

24 Kako u ovom radu dajemo detaljan pregled ljudskih gubitaka na području Partizanske Drežnice, politike tzv. NDH doticali smo se koliko je bilo to nužno potrebno.

25 Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, Zagreb 1946, str. 46.

26 Mihael Sobolovski, n. d. str 23.

27 Uporedi: dr Slobodan D. Milošević, Izbjeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941—1945. godine, Beograd 1981, str. 115/116.

28 Muškaraca je po selima izgubilo život: u Zrnićima 20, Vrujcu 18, Breznom i Krakaru po 17, Lokvi 16, Podbitoraju (Selištu) i Tomićima po 14, Pražićima i Jagetićima 12, Škipinama 11, Lukićima i Maravić Draži po 10, dok je u ostalm selima manji broj. Detaljan pregled vidi u tabeli br. 2.
Žena po selima: Zrnići 16, Lokva 16, Podbitoraj (Selište) 15, Brezno 13, Nikolići 11, Skipine 10. U ostalim selima manji je broj.
Djece po selima: Lokva 22, Nikolići 19, Krakar 14, Lukići i Radlovići po 12, Podbitoraj (Selište) 11, Zrnići 10. U ostalim selima manje su stradala djeca.
Ukupan broj žrtava po selima: Lokva 54, Zrnići 47, Podbitoraj (Selište) 40, Krakar i Nikolići po 37, Brezno 35, Lukići 31, Vrujac 29, Škipine i Tomići po 29, Radlovići 25, Pražići i Jagetići 24, Maravić Draga 23, dok je u ostalim selima niži ukupan broj žrtava fašističkog terora i rata.

29 Muškaraca do 50 godina starosti na razne načine izgubilo je život: Vrujac 12, Krakar 11, te Pražić i Jagetići 11, Podbitoraj (Selište) i Zrnići po 10. U ostalim selima taj broj je manji. Preko 50 godina starosti: Brezno i Zrnići po 10, Tomići 8, Lokva 7, Krakar, Nkolići, Vrujac i Vukelići po 6, Maravić Draga i Skipine po 5. Ostala sela manje. 2ene do 50 godina starosti: Brezno 13, Lokva 12, Zrnići 10, Podbitoraj (Selište) 8 i Nikolići 7. Ostala sela manje. Preko 50 godina starosti: Podbitoraj (Selište) i Zrnići po 7, Skipine 5. U ostalim selima manje.

način, umirala od gladi, studeni, iscrpljenosti i dr. U općini Drežnica u toku ovog strašnog rata ugasio se život 157-ero djece. Od toga broja 74-ero starih svega nekoliko sati do 5 godina, 52-oje od 6 do 10 godina i 31-o od 11 do 15 godina starosti.[30]

Socijalni sastav žrtava razlikuje se od socijalne strukture palih boraca. Kako su ovdje u većem broju zastupljeni muškarci od 50 godina pa dalje, a posebno žene i djeca, najveći broj čine seljaci. Od ukupnog broja (529) seljaka je 284 ili 53%, šumskih radnika i radnika 43 ili 8%, djece 150 ili 28%, đaka 9 ili 1%, trgovaca 5 ili 0,9%, službenika 4 ili 0,7%, ing. šumarstva 1 ili 0,1%, podoficira 2 ili 0,3%, žandara 1 ili 0,1%, zanatlija 12 ili 2%, te ostalih 18 ili 3%.[31]

Po nacionalnom sastavu žrtve fašističkog terora i rata bilo je: Srba 507 ili 95%, Hrvata 2 ili 0,3%, Roma 20 ili 3,7%, te ostalih 1 ili 0,1%.

Kako su na ovom prostoru, kroz ove teške ratne godine, različite vojne jedinice, bilo talijanske ili njemačke, ustaške ili četničke, ostavile svoj krvav trag, to je taj trag dublji i krvaviji koliko su njihove žrtve brojnije.

Tako su ustaše izvršile 262 ubistva ili 49,9%, Talijani 73 ili 13,7%, Nijemci 34 ili 6,4%, Talijani i ustaše 1 ili 0,1%, Nijemci i ustaše 13 ili 2,4%, Nijemci i belogardisti 1 ili 0,1%, četnic 2 ili 0,3%; od bombardiranja, mina te zaostalih bombi poginulo je 39 ili 7,3%; od gladi, iscrpljenosti hladnoće i bolesti izgubilo je život 83 ili 15,6%, a ostalih slučajeva smrti bilo je 21 ili 3,9%.[32]

30 Djece do 5 godina starosti izgubilo je život: u Nikolićima 10, Krakaru i Radlovićima po 9, Lokvi 8, Lukićima 7, Podbitoraju (Selištu) 6, Maravić Draži i Škipinama po 5, te u ostalim selima manje.
Od 6 do 10 godina: Lokva 10, Tomići 7, Nikolići 6; u drugim selima manje.
Od 11 do 15 godina: Lokva i Vrujac po 4, Brezno, Nikolići, Podbitoraj (Selište) i Vukelići po 3.Ostala sela manje.

31 Detaljan pregled dat je u tabeli 2, pa ćemo ovdje dati samo ukratko u kojim je selima pojedina struktura najviše zastupljena. Tako je seljaka u Zrnićima 31, Podbitoraju (Selište) 29, Lokvi 25, Breznom 24, Krakaru i Tomićima po 17, Nikolićima i Škipinama po 16. U ostalim selima manje. Šumskih radnika i radnika: Brezno i Lukić po 6, Lokva i Skipine po 4, Maravić Draga i Radlovići po 3 itd.
Kako je broj djece dan već po selima (kod starosne strukture) ovdje ga nećemo posebno navoditi.
Đaka: Skipine 3, te po jedan u Centru, Lisini, Ponorcu, Tomićima, Vukelićima i Zrnićima.
Trgovaca: Centar 2, te po jedan u Krakaru, Nikolićima i Vrujcu.
Službenika: po jedan u Centru, Krakaru, Pražićima i Jagetićima, te Vrujcu.
Inženjer šumarstva jedan (u Tomićima). Podoficira: dva (u Vrujcu).
Žandara: jedan (u Vrujcu). Zanatlija: po 3 u Krakaru i Lokvi, po dvojica u Pražićima i Jagetićima i u Vrujcu, po jedan u Vukelićima i Zrnićima.
Ostalih 13 u ovoj kategoriji čine Romi stariji od 15 godina, kojima nije utvrđena socijalna struktura. Tu su još i po jedan pandur, financ, služavka, dvojica policajaca.

32 Ustaše su izvršile najviše zločina nad golorukim stanovništvom Drežnice. Tako su one ubile u Lokvi 45, što ljudi, žena ili djece, u Podbitoraju (Selištu) 30, Nikolićima 29, Zrnićima 20, Breznom 18, Pražićima i Jagetićima 17, Krakaru i Radlovićima po 16, Škipinama 13, Centru 10, te ostalim selima manje. Talijani — u Breznom 14, Lokvi 6, Debelom Lugu, Krakaru i Zečevom Brdu po 5, dok je u ostalim selima manji broj.
Nijemci — u Zrnićima 10, Krakaru 5, Vrujcu 4, Lukićima 3, te ostalim selima manje. Talijani i ustaše ubili su u Trbovćima 1 osobu. Nijemci i ustaše — u Škipinama 4, Cortima i Vrujcu po dvije, te po jednu osobu u Krakaru, Maravić Draži, Nikolićima, Podbitoraju (Selištu) i Zrnićima. Nijemci i belogardisti ubili su jednu osobu u Podbitoraju (Selištu), četnici po jednu osobu u Cortima i Krakaru. Od bombardiranja, mina i zaostalih bomba stradalo je 9 iz Tomića, 6 iz Vukelića, po 4 iz Krakara i Vrujca, 3 iz Lukića, po dvoje iz Maravić Drage, Nikolića Podbitoraja (Selišta), Radojčića i Zrnića, te po jedno iz Centra, Lokve i Trbovića.
Od gladi, iscrpljenosti, hladnoće i bolesti umrlo je u Lukićima i Maravić Dragi po 10, Tomićima 8, Škipinama i Zrnićima po 7, u Krakaru 5, Podbitoraju (Selištu) Radojčićima, Šekićima i Vrujcu po 4, te ostalim selima manje.
Ostali slučajevi: u Vrujcu 8, Zrnićima 5, Lukićima 3, te po jedan u Breznom, Maravić Dragi, Palicama, Podbitoraju (Selištu) i Škipinama. U ovoj kategoriji najviše je ljudi stradalo u Vrujcu. Za njih je na terenu utvrđeno jedino to da su nestali u toku rata. Ostalo su nesretni slučajevi, nestali u toku rata, umrli od straha, posljedica ranjavanja i si.

Teško i mučno je nabrojiti načine kako su ljudi, žene i djeca ubijeni. Za neke to možemo ustanoviti jer su ostali živi svjedoci i leševi ubijenih, dok za neke nikada se to neće ustanoviti jer su ih progutale razne jame ili lomače spaljenih kuća.[33]

Gotovo da nema ni jednog sela u Drežnici u kojem netko od njenih stanovnika, od onih najmlađih do najstarijih nije izgubio život. Ginuli su na razne načine ili umirali zbog različitih posljedica: na poljima, proplancima, šumama, u kućama, dok nisu spaljene, a zatim u bajtama; nestajali u jamama, umirali ograđni žicom, gladni, iscrpljeni, promrzli.

Na području Drežnice ubijeno je, umrlo ili na drugi način izgubilo je život 328 ljudi, žena i djece ili 60,8°/o, u ostalim dijelovima Hrvatske 177 ili 33,4°/o, u Sloveniji 6, Srbiji 5, Njemačkoj 3, Italiji 2, Bosni 1 i nepoznato gdje 7.[34] Kada se ovi podaci usporede s mjestom smrti palih boraca, onda se vidi da ih je najviše izgubilo život na svojim ognjištima, na svojoj zemlji, u svojoj Drežnici. Kako su to po socijalnoj strukturi uglavnom bili seljaci i djeca, njihova vezanost za kuću i zemlju bila je veća, a to sasvim odražava i mjesto smrti žrtava fašističkog terora i rata.

Po godinama smrti bilo je 1941. žrtava fašističkog terora i rata 62 ili 11,7%. Slijedeće godine taj broj je uvodstručen i iznosi 125 ili 23,6%, dok ih je 1943. 61 ili 11,5%. Godina 1944. najstrašnija je u »krvavom danku«. Te godine bilo je 245 ili 46,3% ubijenih ili umrlih, gotovo polovina ukupnog broja žrtava. Posljednje godine rata od januara do 15. maja bilo je 36 ili 6,8% žrtava fašističkog terora i rata.[35]

33 Ubijeno je 208 ljudi, žena i djece, zaklano 34, ubijeno ili zaklano pa spaljeno 34, živih spaljeno 19, ubijeno ili zaklano i bačeno u jamu 13, strijeljano 17, poginulo 42, umrlo 135 (samo od gladi 62) i smrzlo se 3, te ostali načini — 24. Ovdje ćemo navesti samo najizraženije brojke i najužasnije primjere kako su ubijeni ili umrli stanovnici Drežnice u pojedinim selima. Tako je ubijeno: u Lokvi 32, Breznom i Zrnićima po 22, Krakaru 19, Podbitoraju (Selištu) 17, Pražićima i Jagetićima 16, Radlovićima 15, te ostalim selima manje.
Zaklano: u Vukelićima 7, Krakaru i Podbitoraju (Selištu) po 4, te ostalim selima manje.
Ubijeno i izgorjelo u kući: Zrnići 7, Lokva 6, i drugdje manje. Zivi spaljeni: Nikolići 12, Lokva 5, te Brezno i Lukići po jedno.
Umrlo od gladi: Maravić Draga 8, Lukići 7, Brezno 6, Debeli Lug 5, Lokva, Tomići i Zečevo Brdo po 4, dok je u ostalim selima taj broj manji.
Zaklani poslije užasnog mučenja: Brezno 2.
Ubijeni ili zaklani i bačeni u jame: Palice 3, Centar, Vrujac i Tomići po dva, te po jedan u Krakaru, Nikolićima, Sekićima i Zrnićma.
Zaklano, a zatm spaljeno: u Podbitoraju 8 lica.
Naročito je drastičan primjer razbijanja o drvo jednog djeteta iz Nikolića.

34 Kako se mjesta u Drežnici vide iz tabele, ovdje ćemo navesti samo ona u kojima je ubijeno najviše Drežničana:
u Ogulinu 27, jami pod Klekom 12, Plaškom 10, Bakru 34, Kraljevici 6 (ova dva mjesta odnose se na logor, Prapoću (Istra) 6, Jadovnom 6, Jasenovcu 13, Zagrebu 5, Kuniću kod Plaškog 5, te drugim mjestima na području Hrvatske, Bosne, Slovenije, Srbije, pa i Njemačke i Italije.

35 Godine 1941. najviše je žrtava bilo u junu (18) i julu (14). U ostalim mjesecima broj se kretao od 1 do 4, dok za 13 žrtava nije naveden mjesec, već samo godina. 1942. najviše je stradalih u julu — 10 (od bombardiranja 4), septembru 11, oktobru 24, novembru 6. U ostalim mjescima broj je od 1 do 4, dok je za 58 osoba iskazana samo godina. Godine 1943. najviše je žrtava u januaru i martu (po 6), aprilu 5, u proljeće 5, te u ostalim mjesecima od 1 do 3, dok je za 25 iskazana samo godina.
U 1944. po broju žrtava najteži je bio novembar — 116 (od toga u pokolju 111), oktobar 16, april 15, mart 10, septembar 6, august 5, u proljeće 13, junu i decembru 4, te u ostalo vrijeme od 1 do 3, dok je za 36 žrtava iskazana samo godina.
Godine 1945. bilo je 36 žrtava: januar 8, februar 11, mart, april i maj po 1, poč. godine 4, proljeće 2. Za jednu osobu iskazana je samo godina, a za 7 da su stradale u toku rata.
Detaljan pregled žrtava fašističkog terora i rata dat je u tabeli 2, pa ovdje navodimo samo najveći broj žrtava u pojedinim selima. Tako je 1941. bilo: u Centru 8, Krakaru i Lokvi po 6, Radlovićima 5, dok je u ostalim selima broj od 1 do 4, sa Izuzetkom Debeljog Luga,

Tabela 2

2rtve fašističkog terora i rata na području opčine Drežnica

Selo	Ukupno žrtava				Starosna dob								Socijalni sastav										Nacionalni sastav				Izvršioci zločina i dr.									Mjesto smrti							Godina smrti				
					M				Ž		D																																				
	M	Ž	D	Sv.	16–80 g.	51 i dalje	16–50 g	51 i dalje	do 5 g	6-10 g	11-15 g		seljaka	sam. radn. i radnika	djece	đaka	trgovaca	službenika	ing. šumar.	podoficira	žandara	zanatlija	Ostali	Srba	i Hrvata	Rodi	Ostali	i Talijani	Njemci	Talijani i ustaše	Njemci i ustaše	Njemci i belogardisti	ustaše	Četnici	bombardiranje, mine	glad, teret, hladnoća, bol-a	ostali slučaj.	Drežnica	Ostali dio Hrvatske	Slovenija	Bosna	i Srbija	Njemačka	Italija	Neposnato	1941	1942	1943	1944	1945
Brezno	11	13	5	35	7	10	13	–	1	1	3		24	6	5	–	_	_	_	_	_	_	33	2	—	_	14	_	_	_	—	18	—	—	2	1	21	14						4	17	6	8	–
Centar	7	3	2	12	4	3	2	1	-	1	1		6	-	1	1	2	i	-	-	-	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	1	1	-		7	1	-	1	-	-	-	8	1	-	3	-
Corti	4	8	2	12	3	1	4	2	1	1	-		J	1	S	-	-	-	-	-	-		11	-	-	1		-	-	2	-	7	1	-	1	-		5	-	-	-	-	-	-	1	1	2	4	4
Debeli Lug	2	3																																													
Krakar	11	a	14	37	U	6	4	2	9	4	1		17	1	14	-	1	1	-	-	-	3	37	-	-	-		E	-	1	-	1C	1	4	5	-		25	9	-	-	-	2	1	-	6	7	12	12	-
Lisina	.	i	1	3	-	-	1	1	_	-	1		2																																1	-	1	1
Lokva	16	16	22	54	9	7	12	4	8	10	4		25	4	22	-	-	-	-	-	-	3	54	_	-	_		2	-	—	—	45	-	1	—	-		35	10	—	—	1	1	_	-	e	s	3	38	2
Lukići	10	9	12	31	6	4	5	4	7	3	2		10	6	12	-	-	-	-	-	-	-	24	-	7	-		3	-	-	-	8	-	1	-	-		15	13	3						18	2	11	—
Maravlć Draga	10	4	9	23	5	5	3	1	5	4	.		U	3	9																				2	10	1		15	7	-	-	1	-	-	-	2	9	4	8	_
Nikolići	7	11	19	37	1	6	7	4	10	6	3		16	1	19	-	1	-	-	-	-	-	37	—	_	_		2	—	—	1	—	29	_	2	3	_		27	10	—	_	_	_	_	_	2	1	4	27	3
Palice	S	.	2	7	4	1	.	-	2	-	-		3	2	2																				3	1			3	4						3	1	_	3	–
Podbitoraj (Selište)	14	15	11	40	10	4	8	7	G	2	3		29	_	U	_	_	_	—	_	_	_	40	–		–	–	1	—	1	1	30	–	2	4	1		30	10						4	1	3	32	
Ponorac	2	.	3	5	1	1	.	-	1	1	1		1	1	2	1							b																					3	1	1		
Pražlćt i Jagetići	12	7	5	24	11	1	5	2	3	2	_		4	1	5	–	–	l	–	–	–	2	11		13			3	1			17			3			20							4	17	1	2	
Radojčići	1	4	1	6	-	1	2	2	1	-	-		5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	fi							–	–	–	–	–	2	4	–		2	–	–	–	–	–	–	2	1		3	–
Radlovići	4	9	12	25	4	.	5	4	9	3	-		10	3	12								25	–	–	–		4	2	–	–	–	16	–	–	3	–		17	8	–	–	–	–	–	5		2	10	5
Sekićl	3	5	-	8	1	2	2	3	-	-	-		7	1									R									4			4								1	1		fi	
Skipine	11	10	7	28	6	5	5	5	5	-	2		16	4	5	3							28	–	–	–		3	1	–	–	–	7	–	9	8	–		20	8	–	–	–	–	–	2	5	1	18	2
Tomići	14	6	8	28	6	8	5	1	—	7	1		17	2	7	1	—	—	1	—	—	-																											
Trbovići	3	6	1	10	1	2	3	3	1	-	-		8	1	1								29					4	4		2		3	–	4	4	8		15	6		1	–	–	–	7	4	8	1	9	7
Vrujac	18	5	6	29	12	6	2	3	_	2	4		13	2	6	1	1	1	-	2	1	2	17	–	–	–		–	1		–	9	–	6	1	–		13	1	2	–	1	–	–	–	1	2	4	9	1
Vukelić	9	4	4	17	3	6	2	2	_	1	3		10	2	3	1						1	fi																								4	1	1	–
Zečevo Brdo	1	4	1	6	_	1	2	2	1	-	-		5	_	1	_	-	-	-	-	-	-	47	-	-	-			10			-	20	-	2	7	5		33	13	-	-	1	-	-	-	3	1	5	29	9
Zrnićl	20	17	10	47	10	10	10	7	4	4	2		31	4	10	1						1																											
UKUPNO	207	165	157	529	115	92	102	63	74	52	31		284	43	150	9	5	4	1	2	1	12	507	2	20	1		73	34		13	1	262		39	83	21		328	177	6	1	5	3	2	7	62	125	61	245	36

Hapšenja, najprije pojedinačna, počela su u maju, a zatim se nastavila s većim intenzitetom, da bi u junu i julu dobila masovni karakter. U početku su hapšeni bogatiji i viđeniji ljudi, komunisti bez izuzetka, a zatim bez obzira na bogatstvo, ugled i ideološku pripadnost.

U toku juna i jula 1941. najviše Drežničana je stradalo u Ogulinu i okolini. Bili su to trgovci, zanatlije, viđeniji seljaci. Najprije su zatvarani u Frankopansku kulu u Ogulinu, a zatim u Bosnićev podrum, gdje su bili izvrgnuti najgorim mučenjima i poniženjima.[36] Za ta mučenja znali su Talijani i prećutno ih odobravali. »Dobro mi je poznato da su talijanske vojne vlasti i sva talijanska vojska u Ogulinu znali za ove zločine od samog početka. Jedan talijanski komandant konjičkog puka bio je komandant mjesta u Ogulinu. Ja sam lično otišao kod ovog komandanta i molio ga da pomoću vojne sile spriječi ova zvjerstva. On mi je odgovorio da on sve vidi i da su mu poznata sva ova ustaška zvjerstva, ali da se ne može miješati u ove stvari, jer da nema naređnja od svojih viših vlasti, da spriječi zločine«.[37] Pored fizičkog zlostavljanja u Kuli, a zatim u Bosnićevom podrumu, ljudi su bili izloženi i užasnim poniženjima. »Vidjela sam, kako ti hapšenici čiste ulice, navodno zato, jer je imao da stigne u Zagreb 'doglavnik dr Sušić«'. Ovi Srbi imali su na leđima tablicu s velikim ćirilskim slovom »C« (četnik). Nadzor nad njima vršili su ustaše, koji su ih nagonili da pjevaju: 'Spremite se, spremite se četnici'.«[38] Još plastičnije ovo je opisao Pero Klipa: »Jednog dana izvedu nas u dvorište zatvora (ogulinska Kula). Bilo nas je na okupu oko 70 zatvorenika. Postroje nas u dvored. Odjednom se jedan ustaša obrati drugome i zapovijedi: »Podijeli oružje«. Uskoro vidjesmo, kako nose brezove metle i dijele nam. Izvedu nas na glavnu ulicu. S jedne i druge strane ulice nalazio se velik broj građana, a među njima i školska djeca. Na čelu naše kolone bio je pop Ljuti (Dokmanović). Ustaše mu narediše da pjeva pjesmu »Spremite se, spremite, četnici«. On od straha nije mogao započeti pjesmu. Prišao mu je ustaša i povlačeći ga za bradu prisilio da povede pjesmu.

Ulica nije bila asfaltirana. Meli smo prašinu na hrpice. Kada bismo načinili hrpicu, ustaše bi tjerali djecu, da je rukama razgrnu i da nam bacaju prašinu u oči. Metući, približili smo se slavoluku koji je bio podignut na čast prolaska Pavelića kroz Ogulin 13. travnja 1941. Vikali su: »Srbi ne smiju proći ispod slavoluka«. Morali smo ga obići. To smo sa zadovoljstvom i učinili«[39]

Većina ovih ljudi pogubljena je u Jadovnom i jami pod Klekom. Tako su iz

Lisine, Lukića, Ponorca, Trbovića i Zečeva Brda gdje ove godine nije bilo žrtava. Godine 1942: u Lukićima 18, Breznom, te Pražićima i Jagetićima po 17, Tomićima 10, Maravić Draži 9, Vrujcu 8, Krakaru 7, Lokvi i Skipinama po 5. U ostalim selima broj je od 1 do 4.
Ove godine nema sela u kojem nije bilo žrtava.
1943. godine: Krakar 12, Brezno 6, Tomići i Zrnići po 5, dok je u ostalim selima broj od 1 do 4, a bez žrtava ove godine su: Centar, Debeli Lug, Lisina, Palice, Hadojčići i Sekići. Najteže, 1944. godine: Lokva 38, Podbitoraj (Selište) 32, Zrnići 29, Nikolići 27, Skipine 18, Krakar 12, Lukići 11, Radlovići 10. U ostalim selima broj je od 1 do 9. 2rtava te godine nije bilo u Debelom Lugu.
Posljednje godine rata, 1945: Zrnići 9, Vrujac 7, Radlovići 5, Corti, Nikolići 3, po dvije žrtve: Lokva, Skipine i Tomići, po jedna u Lisini i Vukelićima. Ostala sela ove godine nisu imala žrtava.

36 Kako su često opisivani pokušaji hvatanja stanovništva Drežnice putem varki, bilo s parolom o dolasku Engleza, bilo s prijevarama (tzv. igra sajma«, nastojat ćemo dati one podatke i dokumente kóji do sada nisu toliko poznati.

37 Arhiv Hrvatske, Zagreb, fond Zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih pločina, ZKRZ br. 2757 kut. 196 — izjava dra Sime Novosela i izjava dra Josipa Gostla.

38 AH, ZKRZ, zh br. 1355, kut. 185. Izjava Draginje Metikoš od 22. 11. 1944.

39 Historijski arhiv u Karlovcu, Sjećanje učesnika NOR-a OG. kut 2, dok. 1426. Pero Klipa, Jači od smrti, str. 4.

Lokve u Jađovnom ubijani: D. Radulović Dane, Ignatije Radulović N., Mirko S. Radulović i Simo I. Radulović; iz Nikolića: Dmitar M. Maravić; iz Tomića: Rade R. Tomić. Ubijeni u jamama pod Klekom su iz Centra: Dušan M. Tatalović, Vajo M. Tatalović i Predrag S. Tatalović (ubijeni jula 1941); iz Palica: Stojan M. Kosanović, Zivko M. Kosanović i Petar D. Trbović (ubijeni jula 1941); iz Tomića: Božo N. Tomić i Milan S. Tomić (juli 1941); iz Vrujca: Nikola M. Tomić i Miloš Tomić (juna 1941); iz Radlovića: Marko N. Radulović i iz Sekića: Dušan R. Tatalović (juni 1941). O zvjerstvima nad jamama pričali su ljudi koji su ipak ostali živi.[40]

Svjedočanstvo o tim jamama ostavila je i Draginja Metikoš: »Ja sam išla gledati jednu od jama u Klečkim dragama, gdje su uhapšeni Srbi ubijani, i bacani u jamu, pa sam vidjela kako je sva trava unaokolo bila izgorena od kreča, vidjela sam posušenu krv, čuperke kose, odbijene vilice, komade odijela, jednu kapu u dubini jame, koja je visjela na jednoj grančici. Drveće i lišće kod jame bilo je prorešetano mecima. Leševe u jami nisam mogla vidjeti, jer je ta jama vrlo duboka, pa joj se dno ne vidi.[41]

Te godine u ofanzivi na Drežnicu (oktobar 1941.) stradalo je civilno stanovništvo. Pohapšeno je oko 600 osoba, uglavnom, muškaraca.[42] Osim što su hapsili, Talijani su Drežnicu i opljačkali: »Hapsili narod, pljačkali pokretnine i stoku, paliti kuće isto tako kao da im se odupire oružana snaga, a ne da im stoji protiv neoboružan goloruk narod sastojeći se iz djece, žena i staraca. Izgorjelo je tom prilikom 40 zgrada, a opljačkana velika množina imovine nesretnog stanovništva.[43]

O istim događajima i njihovim posljedicama za narod Drežnice oktobarskih dana (hapšenju, legitimacijama, svjedočenju Smilje Tomić, rekao je Božo Mihajla Radulović: »Iz drežničke crkve smo po partijama od 12 odvedeni u Jasenak. Vezali su nas lancima po dvojicu, a onda dvanaestoricu užem, koje je držao po jedan talijanski vojnik i tako nas kao marvu vodio. U Jasenku smo ostali zatvoreni oko 5 dana. Tu je ponovo bilo preslušavanje od strane talijanskih komandanata i to komandanta 74 puka pukovnika Rossi, pod-komandanta divizije »Lombardia« Tosi Angelo i komandanta fašista Cesare Fallagaretta«.[14]

Poslije strijeljanja u Jasenku i na Bukovniku, grupa od oko 400 Drežničana puštena je kućama, dok ih je 62 odvedeno u internaciju. »Ja sam bio među grupom koja je odvedena u internaciju. Jednog dana početkom mjesca decembra 1941. povezali su nas 64 teškim lisičinama i utrpali nas u vagone i sproveli u Rijeku. Iz Rijeke smo odmah sutradan odvedeni u Polu, gdje smo ostali do konca aprila 1942. godine. Tu su nas smjestili u vlažne, betonirane samice. Spavali smo na betonu, a jeli smo samo jedanput dnevno. Iz Pole odvedeni smo u Trst, gdje smo bili dva dana, po 2 dana u Veneciji, 31 dan u Firenzi, dva dana u Milanu, 4 dana u Torinu i najzad 18 mjeseci u Casanu. Pušteni smo na dan 28. marta 1944. svojim kućama«, izjavio je Lazo Radulović.[45] Od ovih interniraca mnogi se nisu vratili.

40 Marko Trbović, Obavještajno subverzivno djelovanje fašističkih i kvislinških snaga i razvoj bezbjedonosne djelatnosti u toku NOB-e, HAK, Zbornik 12.
41 AH, ZKRZ zh br. 1355, kut. 185, zapisnik od 22. XI 1944.
42 Mile Maravić, Sjećanje na stradanja Drežničana od strane tanjanskih okupatora. Vidi prilog u ovoj knjizi!
43 Arhiv Jugoslavije Beograd, ZKRZ, dos. br. 5114, zapisnička izjava Miće Tomić od 17. 7. 1945.
44 Isto.
45 Isto.

Slijedeća godina svojim posljedicama bila je još teža za narod Drežnice. Najtragičnije posljedice imala je talijanska ofanziva, uz pomoć četnika, provedena u septembru 1942. Bila je to akcija »rastrellamenta«, odnosno akcija istrebljenja neboračkog stanovništva. U zapovijedi za pripremu ofanzive »Velika Kapela« Roatta (komandant 2. armije) predvidio je da se to područje potpuno uništi. »Početkom druge dekade rujna, V arm. korpus pod komandom V. E. izvršit će veliki rastrellamento, u zoni Velika Kapele, koji će imati za centar mjesta Drežnicu i Jasenak.

Primijenit će se:

a) u centralnom i unutrašnjem dijelu zone o kojoj je riječ (osim u centrima u kojima se smatra da je mogućno postaviti i držati tokom zime talijanske ili hrvatske posade) treba uništiti sela i iseliti stanovništvo,

b) na perifernim dijelovima zone o kojoj je riječ treba preseliti sve stanovništvo, osim onih mjesta gdje će biti uspostavljene i održavane naše ili hrvatske posade.«[46]

Uz ovakve naredbe dolazile su još drastičnije: da se ubije svatko tko se nađe na mjestu operacija, bez obzira ima li oružja ili nema.

Tako je ova ofanziva priređena prava hajka na ljude. Osim provođenja masovnog hapšenja, Drežnica je tada potpuno spaljena. »Istovremeno divizija »Granatieri« koja je išla iz Ogulina u pravcu Drežnice preko šume, potpuno je zapalila Drežnicu i sva sela oko nje, i to Brezno, Krakar, Tomiće, Vukeliće, Šekiće, Maraviće, Zrniće, Radloviće, Trboviće i druga sela. Komandant divizije bio je general Orlando.«[47] Tada je nekoliko stotina ljudi, žena i djece odvedeno u internaciju i smješteno u logore u Kraljevici i Bakru. Uvjeti za život u tim logorima bili su više nego užasni.[48] Smrt je odnijela mnogo slabih i nemoćnih. O tome se kaže: »Iza talijanskih vojnih jedinica, išle su naročite kolone čiji je zadatak bio da sve živo pokupe i žene i djecu i starce i otjeraju u koncentracione lgore. Tu su nesretne žrtve, silom otrgnute od svoga ognjišta, bile nabijane u nezdrave, prenatrpane prostorije, izložene poniženju i mučenju od strane logorskih organa i izgladnjavane. Posljedice su bile masovno razboljevanje i umiranje.«[49]

Tako je s područja Drežnice, prema dosad utvrđenim podacima, u logorima Bakar i Kraljevica umrlo 40 osoba. Bile su to većinom starije osobe i nemoćna djeca koji nisu mogli izdržati ove užasne uvjete, pa su umirali od gladi, iscrpljenosti i bolesti. Nakon izlaska iz logora zbog posljedica takvog života i dalje se umiralo.

Godine 1943. slijedile su nove ofanzive na Drežnicu. »To je bilo u februaru 1943. Tada su ponovno popaljena sva sela Drežnice, tj. sve barake koje je narod bio izgradio. General Fabri je dao najstrožija naređenja za palenja i uništavanje svega do čega se stigne, a fašisti i bataljoni GAF su to najsavjesnije izvršavali.«[50] Talijani, predvođeni četnicima nisu samo palili bajte, već su otkopavali zemunice, izvlačili hranu, te onu koju nisu odnijeli, uništavali. »Neprijatelj je popalio 15 sela sa 227 kuća, opljačkao skoro sve zemunice dotičnih sela. Tako je ostalo dosta ljudi bez ikakve hrane. Zato je pitanje prehrane ovdje teže nego ikada do sada.«[51]

46 AH, Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beogrd 1946, str. 117.
47 AH, ZKRZ, zh br. 3082, izjava Brune Tominija.
48 Smilja Eder, Moje djetinjstvo, HAK, Zbornik 12.
49 Saopćenje o talijanskim zločinima, str. 82.
50 Citirano, Izjava Brune Tominija i AH, Saopćenje br. 8.
51 HAK, OK KPH za Gorski kotar, Izvještaj CK KPH od 2. IV 1943.

Glad je ovih ratnih godina bila stalni pratilac naroda Drežnice. Bez obzira na opasnosti od okupatora i domaćih izdajica, mina i bömbä, narod je stizao u Hrvatsko primorje, Istru, Kordun. Saradnja i pomoć hrvatskog naroda Gorskog kotara, Primorja, Istre pomogla je Drežničanima da lakše prežive ovaj rat.[52]

Od jeseni 1943. u Drežnicu su prodirali Nijemci. Na goloruk narod išli su tenkovima, mitraljezima, puškama. Snaga njihovog oružja nije mogla da savlada želju za slobodom i drugačijom budućnošću, budućnošću bez okupatora i njihovih slugu. Ni sve slijedeće ofanzive, poduzimane od januara do novembra 1944, nisu slomile ovaj narod.

Ni jedna ratna godina nije bila tako teška za Drežničane, kao 1944. Prodor neprijatelja, borba s hladnoćom, gladi, borba za bolnicu — sve je to narod s naporom, ali hrabro podnosio. Svega jedan dan (21. novembar) bio je dovoljan da ga zavije u crno.

Tog dana ustaše i Nijemci izvršili su strahovit pokolj u ovim selima.[53] Za njih su ljudi, žene i djeca predstavljali pokretne mete. Ubijali su od najmlađeg do najstarijeg. Nož, metak i vatra nisu ni jednog dana ovoliko puta upotrebljeni kao ovog. »Dana 21. XI 1944. godine pravac Brinje—Jezerane—Drežnica nadrli su ustaše iz Krišpolja i to 3. satnija među njima prepoznati su Ivica Jelić Vešterčin iz Crnca i Mate Bataljuga, kovač iz Krišpolja u sklopu sa jedinicama 392. legije. Glavna četa išla je pravcem Drežnice, dok je pobočna četa krenula prema selu Radlovići. Kod sela Radlovići naišli su u šumi na djecu i žene, koje su se sakrile. Natjerali su sve u kuće i to po selima Radlovići, Selište, Nikolić i Lokve, njih 83 te počeli pucati u kuće i paliti, tako da je svih 83 živih izgorjelo u kućama. To su radili Nijemci i ustaše. Ti zlikovci tom prilikom ponovno su popalili skoro sve kuće tako da je narod ostao ponovo bez krova nad glavom«.[54]

Divljanje ustaša nad djecom, ženama i većinom starcima, gotovo da ne možemo opisati riječima. Pokušao je to još 1944. da radi Boško Vukelić: »U svom krvavom naletu 12. novembra 1944. godine (op. autora: zabunom je napisano 12. umjesto 21.) pokazali su ustaše još jednom svoju divljačku ćud. Takva divljanja teško je izmisliti. U živa ljudska tijela urezivali su razne znakove, iz trudnih žena vadili su noževima djecu i sa noža bacali pred oči upola mrtvih majki. U selu Nikolići—Lokva pohvatali su djecu koje su se na brzu ruku mogli dočepati, pobacali ih u jednu kuću (op. autora: Đure Đureške), zatvorili i žive spalili na očigled njihovih majki, koje su iza tog svog naslađivanja također poubijali. Selo Lokvu opkolili su još prije dana, uvjerivši se da u blizini nema naše vojske, i onda su se naslađivali po miloj volji na nedužnom narodu.

Popalivši sela i poklavši mnogo naroda banda je obavila svoj posao. A nakon što su neprijateljske horde nestale sa vidika, preostali narod privlačio se svojim zgarištima, neko bez djeteta, neko bez žene, neko bez majke, a mnogi i bez igdje ikoga.«[55]

U »Goranskom vjesniku« sumirani su podaci o ovom jezivom zločinu i ». .. poginulo je 83 lica, 6 je ranjenih, a 7 odvedenih. 60 djece ostalo je bez igdje ikoga. Opljačkano je 100 do 150 kola hrane. Potpuno su spaljena sela Radlovići, Niko-

52 Samo u Prapoću u Istri ubijeno je 6 žena i ljudi kada su išli po hranu.
53 Vidi rad Mane Maravića Kolara u ovom Zborniku.
54 Arhiv Jugoslavije, ZKRZ, dos. br. 1216, zapisnik od 18. 7. 1945. Izjave Drežničana u ovom zapisniku ne odražavaju pravo stanje, jer prema naknadno utvrđenim podacima nije spaljeno 83, već su oni u taj broj stavili i one koji su ubijeni ili zaklani.
55 Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta, Zagreb, Goranski vjesnik, br. 80 od 5. prosinca 1944, str. 3.

Tabela 3
Umrli od tifusa na području općine Drežnica

Selo	Ukupan broj				Starosna dob							Nacionalni sastav	Socijalni sastav							Godina smrti			Mjesto smrti	
					M		ž		D															
	M	ž	D	sv	16 do 50 g.	51 i dalje	16 do 50	51 i dalje	do 5 g.	6 do 10	11 do 15 g.	Srbi	seljaka	djece	šum. radn. i radnici	đaka	cestara	zanatlija	ostalih	1943	1944	1945	Drežnica	Ostali dio Hrvatske
Brezno	—	1	2	3	–	–	–	1	—	2	—	3	i	2	—	—	—	—	–	3	–	—	3	—
Corti	2	3	—	5	2	–	1	2	–	–	–	5	3	—	2	–	–	–	–	5	—	–	5	–
Krakar	8	9	3	20	1	7	7	2	–	1	2	20	14	2	2	1	–	–	1	15	3	2	20	–
Lokva	2	3	1	6	—	2	1	2	–	1	—	6	5	1						4	1	1	4	2
Lukići	—	1	—	1	—	—	—	1	–	–	—	1	1							1			1	–
Maravić Draga	—	2	—	2	—	—	2	–	–	–	—	2	2	—	—	–	—	—	—	1	1	—	2	—
Nikolići	3	8	2	13	—	3	4	4	—	1	1	13	10	2	1	—	—	—	—	4	9	—	13	—
Palice	1	1	—	2	1	—	1	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—
Podbitoraj (Selište)	1	2	1	4	—	1	2	—	1	—	—	4	3	1	—	—	—	—	—	4	—	—	4	—
Ponovac	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—
Pražići i Jagetići	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—
Radojčići	1	1	—	2	—	1	1	—	—	—	—	2	1	—	—	—	1	—	—	2	—	—	2	—
Radlovići	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	1							1			1	—
Šekići	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1	—
Tornici	3	2	—	5	—	3	—	2	—	—	—	5	5							1	3	1	5	—
Vrnjac	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	1							1			1	—
Vukelići	—	5	—	5	—	—	5	–	–	–	—	5	5							4	1	–	4	1
Zrnići	2	5	–	7	—	2	3	2	–	–	—	7	6	—	1	–	–	–	–	2	4	1	7	—
UKUPNO	25	45	10	80	6	19	27	18	1	6	3	80	60	9	7	1	1	1	1	52	23	5	77	3

lići, Lokva, Vrujac i Maravić Draga. U Zečevom Brdu ostala je samo jedna kuća, ostale su sve spaljene. U Škripinama spaljeno je pola sela, a tako isto i u Zrnićima. U Selištu je poginulo 21 lice, u Lokvi 25, a u Nikolićima 22, dok je u ostalim selima poginuo manji broj lica.«[56]

Prema evidenciji Saveza boraca, anketi provođenoj na terenu, te upoređivanjem sa člancima, evidentirano je u ovom pokolju 111 žrtva. Najviše ih je bilo u Lokvi (32), dok se broj stradalih u Selištu i Nikolićima podudara s podatkom iz »Goranskog vjesnika« od 5. decembra 1944.[57]

Od ukupnog broja stradale djece u Drežnici (157) samo u ovom danu, upravo na čudovišan način, ubijeno je, zaklano ili spaljeno 38-ero, od toga u Lokvi 16-ero, Nikolićima 14-ero i Podbitoraju 8-ero. Pa ipak, život je tekao dalje. Rat još nije završio, a pitanje je bilo šta će donijeti nova, 1945. godina.

Posljednje ratne godine, u nepunih četiri i po mjeseca, izgubilo je život 36 2FT i rata. Najviše žrtava u ovom vremenu imali su Zrnići (9). Vidjelo se da je fašizam na izdisaju, bilo je jasno da tvorevina okupatora, tz. NDH, diše svoje posljednje dane. Nemajući podršku naroda, u borbi sa sve brojnijim jedinicama NOVJ, gdje su se zajednički borili svi naši narodi i narodnosti, ta tzv. NDH pokušavala je posljednjim trzajima da spasi nešto što je već davno bilo osuđeno na propast. Tako su i ove posljednje žrtve, pale na pragu slobode, bile izljev žuči zvijeri koja je izdisala. Ni ovakvi izljevi nisu je spasili. Narod partizanske Drežnice, zajedno sa svim narodima i narodnostima Jugoslavije, dočekao je dan slobode, 15. maj 1945, bogatiji za saznanje da slobodu, izvojevanu uz ovolike žrtve, možemo sačuvati jedino zbratimljeni i jedinstveni.

Umrli od tifusa

Tokom NOB-a na području Drežnice umrlo je od tifusa 80 ljudi, žena i djece. U dosadašnjim popisima njihova imena iskazivana su među žrtvama rata. Oni to u stvari i jesu. Jer, nikada tifus, bilo pjegavi, bilo trbušni, nije harao i odnosio stanovništvo kao u ovo vrijeme.

Kako je narod bio van svojih kuća, kako nije imao gotovo nikakvih higijenskih uvjeta, gladan, iznemogao, iscrpljen, lako je podlijegao ovoj opakoj bolesti.

U Drežnici je od 1943. do 1945. umrlo od tifusa ukupno 80 osoba. Od toga broja 25 ili 31,2°/o muškaraca, 45 ili 56,2% žena i 10 ili 12,5% djece.

Ovakav odnos je razumljiv kada se uzme u obzir da je većina muškaraca bila u operativnim jedinicama ili vojno pozadinskim ustanovama. Glavni teret rata (zbrinjavanje, prehranu, odijevanje, brigu o nejakim, slabim i bolesnim) nosile su na svojim leđima žene. Kada se tifus prvi put pojavio u Drežnici (u proljeće 1943.), one su preuzele na sebe liječenje, svu brigu oko oboljelih, te ih je zato najviše i podleglo.

56 Isto.

57 U ostalim selima 21. 11. 1944. bilo je žrtava: Centar 2, Corti 4, Maravić Draga 3, Radlovići 3, Skipine 3, Zečevo Brdo 1, Zrnići 15.

58 Sva sela u Drežnici nisu imala smrtnih slučajeva od tifusa: Bilo ih je: u Krakaru 20, Nikolićima 13, Zrnićima 7, Lokvi 6, Cortima, Tomićima i Vukelićima po 5. U ostalim selima bilo je manje umrlih od tisusa. Vid tabelu 3.
Mrškaraca je umrlo: u Krakaru 8, Nkolićima i Tomićima po 3. U ostalim selima manje.
Zena: Krakar 9, Nikolići 8, Vukelići i Zrnići po 5. U ostalim selima manje.
Djece: Brezno 2, Krakar 3, Lokva 1, Nikolići 2, Podbitoraj (Selište i Ponorac 1. U ostalim selima nije bilo djece umrle od tifusa.

Kako su u Drežnici bile i bolnice, a u njima često i partizani oboljeli od tifusa, bilo je izuzetno teško organizirati strogu izolaciju. Zahvaljujući velikom naprezanju osoblja bolnice, vojno-pozadinskim ustanovama, a prije svih samom stanovništvu Drežnice, tifus nije odnosio još više žrtava.

Unatoč čestim ofanzivama, popaljenim kućama, trošnim bajtama, narod Drežnice, a najviše omladina (naročito ženska), borio se i održavao higijenu koliko je to moguće i tako spriječio velike epidemije na ovom području.

Prema starosnoj strukturi do 50 godina umrlo je 6 muškaraca i 27 žena, a preko 51 godine 19 muškaraca i 18 žena. Do 5 godina starosti umrlo je jedno dijete, od 6 do 10 godina 6-ero i od 11 do 15 godina 3-oje djece.

Ako se usporede godišta, vidi se da je do 50 godina umrlo 33 muškarca i žene, a preko 51 godine 37. Dakle, tifus je većinom odnosio najmlađe i starije osobe, koje je ovaj rat i fizički najviše pogađao.

Po nacionalnoj strukturi svi su bili Srbi, a socijalna struktura je slijedeća: seljaka 60 ili 75%, djece 9 ili 11,2%, šumskih radnika i radnika 7ili 8,7%, te po jedan đak, cestar, zanatlija i ostali (4 ili 0,5%).

Najveći broj je umro 1943. godine: 52 ili 65%, zatim 1944. godine 23 ili 28,7%, te posljednje 1945. godine 5 ili 5,1%. Godine 1943. umrlih od tifusa bilo je u svim selima (iskazanim u tabeli 3), osim u Sekićima.[59]

Kako su u popisima podaci o vremenu smrti dosta neprecizni (misli se na mjesec), možemo jedino reći da su 1943. najviše umrli u proljetnim mjesecima (april, maj) i krajem te godine (novembar i decembar).

Slična situacija je i slijedeće godine, jer je tada najviše umrlo u maju, a zatim u jesen. Za većinu nije iskazan datum, već je samo navedena određena godina.

Za razliku od žrtava, a naročito palih boraca, većina je ovih umrla u Drežnici. Tako je na području Drežnice umrlo 77 osoba ili 96,2%, dok je na ostalom dijelu Hrvatske umrlo troje ili 3,7%.[ou] Zahvaljujući upornosti, hrabrosti, borbi protiv ove opake bolesti, koja je izazivala divljanje, broj umrlih nije bio veći. Inače, znademo koliko je ovaj narod podnio psihički, fizički i materijalno.

Detaljan pregled ukupnih ljudskih gubitaka prikazan je u tabeli 4.

Kao što je već dosada rečeno, općina Drežnica imala je ukupno 864 poginula, ubijena ili umrla. Od toga broja muškarci 477 ili 55,3%, žena 220 ili 25,4%, te djece 167 ili 19,3%.

Po starosnoj dobi muškaraca do 50 godina bilo je 362 ili 41,8%, preko 51 godine 115 ili 13,3%. Žena do 50 godina bilo je 139 ili 16%>, preko 51 godine 81 ili 9,3%. Najmlađih, od nekoliko sati do 5 godina, bilo je 75 ili 8,6%, od 6 do 10 godina 58 ili 6,7%, od 11 do 15 godina 34 ili 3,9%.

Od ukupnog broja najviše je muškaraca u najproduktivnijoj dobi, dobi do 50 godina starosti. To je i razumljivo, jer većina (98%) boračkog sastava bila je u ovoj dobi.

59 Godine 1943. najviše umrlih bilo je: Krakar 15, Corti 5, Lokva, Nikolići, Podbitoraj (Selište) i Vukelići po 4, a u ostalim selima manje.
1944: u Nikolićima 9, Zrnićima 4 i drugdje manje.
1945. umrlo je od tifusa 5 osoba i to: Krakar 2, Lokva 1, Tomići 1 i Zrntći 1.

G0 Po mjestima na području Drežnice umrli od tifusa: bolnica 12, Krakar 17, Nikolići 12,Tomići 5, Lokva i Zrnići po 4, Brezno, Corti i Selište po 3, Palice, Radojčići, Zrnićl i Javornica po 2, te po jedan u Ponorcu, Vrujcu, Papežima i Pražićima. Van Drežnice: Završje 1, Brod na Kupi 1 i Budački 1.

Tabela 4
Ljudski gubici na području općine Drežnica

Selo	Ukupan broj				Starosna dob										Socijalni sastav										Nacionalni sastav				Socijalni sastav									Godina smrti				
					M				Ž				a																													
	Pali borci	2FT i rata	Umrli od tifusa	Ukupno	16—50	51 i dalje			16—50	51 i dalje			do 5 g	6—10	11—15		seljaka	šum. rad. i radnika	djece	đaka	trgovaca	službeni. i ing. šum i učitelja			podoficira	žandara	zanatlija	ostalih	Srbi	Hrvati	Romi	ostali	Drežnica	Ostali dio Hrvatske	Slovenija	Bosna	Srbija	Njemačka	Italija	Francuska	Nepoznato	1941	1942	1943	1944	1945
Brezno	28	12	3	66	34	10	14	1	1	3	3		25	32	7	—	i		—	i	—	_	_		63	3	—	—	31	34	—	1							4	23	17	20	2
Centar	5	12	-	17	9	3	2	1	-	1	1		9	-	1	1	2	:	-	i	-	1	1		17	-	-	-	3	12	1	-	1	-	—	-	—		9	1	2	4	1
Corti	-	12	5	17	5	1	5	4	1	1	-		12	3	2													i	12	5									1	1	7	4	4
Debeli Lug	2	5	-	7	2		—	3	-	-	-			2	-	-	-	-	-	-	-	-	-		7	-	-	-	1	6										5	1	1	—
Krakar	39	37	20	96	50	13	12	4	9	5	3		59	8	16	l	2	i	-	i	3	4	1		96	-	-	-	50	41	1	-	-	3	1	-	-		G	12	44	31	3
Lisina	6	3	-	9	6	-	1	1	-	-	1			4	-	1									9				4	4	1									3	1	3	2
Lokva	14	54	6	74	22	9	14	6	8	11	4		35	12	23	1	-	-	-	-	-	3	-		74	-	-	-	45	26	-	1	1	1	-	-	-		6	6	12	46	4
Lukići	6	31	1	38	12	4	5	5	7	3	2		13	9	12	1	-	-	-	-	-	-	3		31	-	7	-	16	18	4									19	5	12	2
Moravić Draga	6	23	2	31	11	5	5	1	5	4	-		14	8	9										31				17	11	-	-	2	—	1	-	—		3	11	6	11	—
Nikolići	-	37	13	50	1	9	11	8	10	7	4		26	2	21		1								50				40	10									2	1	8	36	3
Palice	10	7	2	19	15	1	1	-	2	-	-		V	7	2	1	1	-	i	-	-	-	-		19	-	-	-	6	12	-	1							5	2	7	5	-
Podbitoraj (Selište)	15	40	4	59	24	5	11	7	7	2	3		44	1	12										59				44	14	—	—	1	—	—	—	—		e	1	13	38	1
Ponovac	6	5	1	12	5	2	1	-	1	2	1		1	7	3	1									12				6	6										4	3	5	-
Pražići i Jagetići	10	24	1	35	22	1	5	2	3	2	—		5	7	5	—	—	i	-	i	—	5	11		22	—	13	—	8	26	—	1	—	—	—	-	—		5	18	8	4	-
Radojčići	6	6	2	14	6	2	3	2	1	-	-		11	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2		14	-	-	-	7	7									2	1	5	6	-
Radlovići	14	25	1	40	16	-	7	5	9	3	-		15	11	12	-	-	-	-	-	-	1	1		40	-	-	-	22	17	-	-	-	-	1	-	-		6	4	7	18	5
Sikići	7	8	1	16	9	2	2	3	-	-	-		7	9											16				9	7									1	1	1	12	1
Skipine	12	28	-	40	16	6	6	5	5	-	2		18	12	5	5	-	-	-	-	-	-	-		39	1	-	-	23	17									5	6	3	23	3
Tomići	21	28	5	54	25	12	6	3	-	7	1		24	19	7	1	-	-	i	2		-	-		54	-	-	-	2S	23	1			1					10	14	13	12	5
Trbovići	7	10	—	17	7	3	3	3	1	-	-		9	6	1	-	-	-	-	-		1	-		17	-	-	-	7	10									1	4	8	4	-
Vrujac	19	29	1	49	31	6	2	4	-	2	4		28	-	6	1	2	l	-	3	:	4	3		49	-	-	-	21	16	-	1	3	-	-	i	7		10	10	4	14	11
Vukelići	7	17	5	29	10	6	7	2	—	1	3		16	8	3	1	-	-	-	-	-	1	-		29	-	-	-	18	5	2	-	2	-	2	-	-		3	3	12	10	1
Zečevo Brdo	5	6	-	11	5	1	2	2	1	-	-		10	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-		11	-	-	-	3	8									2	4	3	2	-
Zriići	10	7	6	64	19	12	14	9	4	4	2		40	9	10	2	—	-	—	1	—	2	—		64		—		41	22	—	—	1	—	—	—			3	1	12	37	11
UKUPNO	255	529	80	864	362	115	139	81	75	58	34		437	176	159	17	9	4	2	12	4	22	22		839	4	20	i	463	357	10	5	11	4	6	i	7		90	155	202	358	59

I kod žena veći je postotak u ovoj dobi. Za razliku od muškaraca one su najviše stradale kao žrtve fašističkog terora i rata. Ovaj rat je najviše pogodio djecu u najmlađoj dobi. Ona su, kao i žene, najviše stradala kao žrtve fašističkog terora i rata.

Socijalna struktura pokazuje da je najviše seljaka (437 ili 50°/o), zatim šumskih radnika i radnika (176 ili 20%>), djece (159 ili 18,4°/o), te ostalih (đaka, trgovaca, službenika, podoficira, zanatlija i dr.) 92 ili 10,6%. Ovakav sastav pokazuje da se većina drežničkog stanovništva bavila poljoprivredom, a dodatni izvor zarade uglavnom su bili poslovi u šumi.

Nacionalni sastav ukupnih ljudskih gubitaka je: Srba 839 ili 95,9%, Hrvata 4, Roma 20 i ostalih 1.

Većina je izgubila život na ovom području. Tako je na području općine Drežnica poginulo, ubijeno ili umrlo 463 lica ili 53,5%, dok ih je u ostalim dijelovima Hrvatske 357 ili 41,3%, na drugim područjima Jugoslavije 33 i u drugim državama 11. Ovakav odnos proizlazi iz toga što većinu čine žrtve fašističkog terora i rata, a one su najčešće izgubile život na svom ognjištu.

Iz pregleda po godinama smrti vidi se da je 1941. ukupnih ljudskih gubitaka bilo 90 ili 10,4%, 1942. godine 155 ili 17,9°/o, slijedeće godine 202 ili 23,3%, 1944. godine 358 ili 41,4% i posljednje, 1945. godine, 59 ili 6,8fi/o. Jasno se vidi da su na ovom području ljudski gubici iz godine u godinu bili sve veći. Tako su 1944. iznosili više od 40%.

Na kraju treba reći da je broj ukupnih ljudskih gubitaka u općini Drežnica daleko veći. To ne može biti vidljivo iz navedenih brojki, ali ako uzmemo da je najviše stradalo stanovništvo najproduktivnije dobi, onda je ova tvrdnja potpuno jasna.

Pali borci s područja općine Drežnica 1941-1945.

BREZNO

1. BOCA Đure SMILJA, 1926, radnica, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, terenski radnik s omladinom, sekretar SKOJ-a u Breznom. Clan SKOJ-a od 1942. Ubile je ustaše u Breznom 1944.
2. BOCA Stevana ZlVKO, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Trbović«, komandir voda 1. brig. 13. div. Poginuo kod Stubice 2. 7. 1944.
3. MARA VIC Todora DMITAR, 1913, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Brezno. Poginuo kao operativni oficir 2. bat. 1. brig. 13. div. na Liscu kod Klane 4. 5. 1945.
4. MARAVIĆ Dmitra TODOR, 1925, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Marko Trbović«. Zarobile ga ustaše kod Turkovića i ubile poslije zvjerskog mučenja u Puškariću kod Ogulina augusta 1942.
5. MILANOVIC Rade ILIJA, 1915, Puškarić, trgovac, Srbin. Član KPJ. Stupio u NOB 1941, borac logora Brezno, komandir čete 2. bat. 6. brig. Poginuo kao komandant 1. bat. 6. brig, na Prijedoru 30. 1. 1943.
6. RADULOVIC Laze ALEKSA, 1924, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Trbović«. Poginuo kao borac 1. brig. 13. div. u Škalićima kod Brinja u proljeće 1943.
7. RADULOVIC Pante DMITAR, 1911, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, član seoskog NOO Brezno. Ubile ga ustaše u Breznom 1942.
8. RADULOVIC Laze ĐURO, 1924, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo kao operativni oficir bat. 2. brig. 35. div. u Lici 1944.
9. RADULOVIC Nikole ĐURO, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Trbović«, desetar 13. div. Poginuo kod Delnica maja 1945.
10. RADULOVIC Pante IGNJATIJA, 1918, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Brezno, od 1942. u 1. prol. bat. Hrvatske. Poginuo kao delegat voda 13. prol. brig. »Rade Končar« u Krašiću u proljeće 1943.
11. RADULOVIC Laze ILIJA, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo kao puškomitraljezac 1. brig. 13. div. u Skaliću 1944.
12. RADULOVIC Todora ILIJA, 1922, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo u Lici 1943.
13. RADULOVIC Laze LAZO, 1926, raddnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat 6. brig. Poginuo na Ljubovu 2. 2. 1943.
14. RADULOVIC Laze MARKO, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941. borac logora Brezno, od 1942. u 2. bat. 6. brig. Poginuo kao komandir čete bat. »M. Trbović« u Znjidavcu kod Musulinskog Potoka 1944.
15. RADULOVIC Laze DMITAR Mićo, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Brezno, od 1942. u 1. prol. bat. Hrvatske. Član KPJ. Poginuo kao zamjenik komandanta bat. 13. prol. brig. »Rade Končar« kod Travnika početkom 1944.
16. RADULOVIC Laze MILE, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, komandir voda 2. bat. 6. brig. Poginuo na Ljubovu 2. 2. 1943.
17. RADULOVIC Laze MILE, 1911, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942. član seoskog NOO Brezno. Ubile ga ustaše u Breznom septembra 1942.

18. RADULOVIC Ilije NIKOLA, 1911, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »M. Trbović« Poginuo kao borac Komande mjesta Drežnica u Breznom 1943.

19. RADULOVIĆ Marka NIKOLA, 1925, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo kao puškomitraljezac na Trojvrhu januara 1943.

20. RENDULlC Marka JOSO, 1915, radnik, Hrvat. Stupio u NOB 1942, borac bat. »M. Trbović«. Zarobili ga Talijani u Modrušu septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od posljedica mučenja i gladi iste godine.

21. VUKELIC Rade DUKA, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo na Ljubošini kod Gomirja oktobra 1942.

22. VUKELIC Luke ILIJA, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »M. Trbović«, komandir čete 2. brig. 35. div. Ubile ga ustaše u Breznom 1944.

23. VUKELIC Milana ILIJA Pimić, 1900, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Brezno, član seoskog NOO Brezno. Uhvatile ga ustaše i poslije zvjerskog mučenja ubile u Breznom 1944.

24. VUKELIC Jose PETAR, 1925, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Član KPJ. Poginuo kao komandant bat. 2. brig. 35. div. na Prijedoru aprila 1944.

25. VUKELIC Milina SIMO Pimić, 1907, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Brezno, od 1942. u bat. »M. Trbović«. Poginuo kao komandir čete 2. brig. 35. div. u Metku 1944.

26. VUKELIC Pavla STE VAN, 1913, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, komandir rezervnog voda, intendant čete bat. »M. Trbović«. Poginuo kao komandir čete 2. brig. 35. div. u Babinom Potoku 1944.

27. VUKELIC Milina TODOR Duna Pimić, 1916, konjički narednik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Ogulinu 1941, osudile na 12 godina teške tamnice u okovima koju je izdržavao u Lepoglavi. Godine 1943. oslobodila je 12. slavonska brig. Lepoglavu i Todor je stupio u njene redove. Poginuo kao obavještajni oficir 1. bat. 12. slavon. brig, kod Slavonskog Dubočca (Potkozarje) 5. 11. 1943.

28. VUKELIC Sime TODOR Pimić, 1913, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »M. Trbović«, od 1944. u 2. brig. 35. div. Ubile ga ustaše u Breznom 1944.

CENTAR

1. TATALOVIC Sime DUŠAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. brig. 13. div. Poginuo kod Globorničkog mosta u Gornjim Dubravama 15. 8. 1944.
2. TATALOVIC Jovana JOVO, 1895, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandant mjesta Drežnica. Uhvatili ga Talijani i strijeljali u Jasenku kod Ogulina 4. 11. 1941.
3. TATALOVIC Laze MIHAJLO Mića, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomić. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 6. brig, na Veljunu 21. 1. 1943.
4. TATALOVIC Vasilja MIHAJLO Mića, 1919, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomić. Poginuo kao komandir čete 4. bat. 6. brig, na Kuku kod Donjeg Lapca februara 1943.
5. TOMIC Steve NENAD, 1925, tapetar, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1944, komandir voda 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Vrbanji kod Vinkovaca 20. 3. 1945.

DEBELI LUG

1. IVOSEVIČ Đurđa ĐURO, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »M. Trbović«. Član KPJ od 1942. Poginuo kao komandant bat. 2. brig. 35. div. u Babinom Potoku aprila 1944.
2. IVOSEVIČ Rade MANE, 1918, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Trbović« delegat voda 1. brig. 13. div. Član KPJ od 1942. Uhvatili ga četnici kao tifusara i zaklali u Koritima kod Drežnice 1943.

KRAKAR

1. ČUPURDIJA Đurđa BOZO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB u ljeto 1942. Poginuo kao komandir voda 2. bat. 6. brig, u Jasenku 1943.
2. ČUPURDIJA Save BOZO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Umro od tifusa u bolnici br. 7 godine 1943.

3. ĆUPURDIJA Mile DUŠAN, 1926, seljak, Srbin. U NOB stupio u jesen 1942. Poginuo kao borac 4. bat. 1. brig. 13. div. u Lici 1944.

4. ĆUPURDIJ A Petra NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB u ljeto 1942, borac 2. bat. 6. brig. Umro od tifusa u Cungaru kod Drežnice 1944.

5. ĆUPURDIJA Save NIKOLA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB u ljeto 1942, komandir voda 2. bat. 1. prim, goran. NOPO. Uhvatile ga ustaše ranjenog i ubile u Krakaru u proljeće 1944.

6. ĆUPURDIJA Đurđa SIMO, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, član seoskog NOO Krakar. Umro od iscrpljenosti u Krakaru 1943.

7. IVOSEVIC Mile DRAGAN, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Krakar. Član KPJ od 1939. Poginuo kao komandant 1. bat. 1. brig. 13. div. na Ribniku 17. 12. 1944.

8. IVOSEVIC Laze DUŠAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB u jesen 1941, borac logora Krakar. Poginuo na Gradini kod Modruša u ljeto 1942.

9. IVOSEVIC Mane DUŠAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. prim, goran. NOPO. Poginuo u Grižanu kod Novog Vinodolskog u jesen 1943.

10. IVOSEVIC Ilije ĐURAĐ Đuro, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB. poč. 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo od zalutalog metka na Čudinom klancu 1943.

11. IVOSEVIC Mile ĐURAĐ, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. brig. Poginuo kao borac 13. div. na Crnoj Vlasti 1943.

12. IVOSEVIC Stanka GOJKO, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB u ljeto 1942, borac 1. bat. 6. prim, goran. NOPO. Poginuo kod Ogulina 31. 8. 1942.

13. IVOSEVIC Stanka JOVO, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. prim, goran. NOPO, kasnije komandir voda 1. prim. gor. bat. Poginuo u Gorskom kotaru 1944.

14. IVOSEVIC Ilije MILIN Milan, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo kod Babinog Potoka u Lici 1943.

15. IVOSEVIC Laze MILE, 1911, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 13. div. Poginuo kao intendant bat. 3. brig. div. u Vodoteču 1944.

16. TVOŠEVIČ Jove PERO, 1910, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. brig. 13. div. Umro od tifusa u Bijelim Potocima 1944.

17. IVOSEVIC Nikole PETAR, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Krakar, od 1942. u 4. bat. 6. brig. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 1. brig. 13. div. na Udbini u proljeće 1945.

18. IVOSEVIC Stanka RADE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 4. bat. 6. brig, od početka 1944. u 35. div. Ubijen u Čanku 1944.

19. IVOSEVIC Stanka RADE, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. brig. 13. div. Poginuo u Kosinju 1944.

20. IVOSEVIC Ilije STOJAN, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB u jesen 1941, borac logora Krakar, od 1942. u 1. prol. bat. Hrvatske. Clan KPJ od 1942. Poginuo kao komandir čete 13. prol. brig. »Rade Končar« na Suhoru (Slovenija) 27. 11. 1943.

21. IVOSEVIC Todora STOJAN, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Krakar. Član KPJ. Uhvatili ga Nijemci kao borca 3. bat. 2. brig. 35. div. i zaklali u Prokikama 21. 1. 1944.

22. IVOSEVIC Ilije ZlVKO, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1942, borac 1. prim, goran. NOPO, od 1944. godine u 43. div. Poginuo u Istri 1944.

23. KOSANOVIC Petra DMITAR, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. prim, goran. NOPO. Poginuo kao borac Komande područja Delnice u Gorskom kotaru 1944.

24. KOSANOVIC Milina GOJKO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. ud. bat. Poginuo u Gomirju 1942.

25. KOSANOVIC Rade KOŠTA 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Umro od tifusa u Frkašiću kod Korenice 1943.

26. KOSANOVIC Rade MARTA Maca, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, terenski radnik s omladinom. Član SKOJ-a od 1942. Poginula nesretnim slučajem u Krakaru novembra 1942.

27. MARA VIC Marka BRANKO, 1924, radnik, Srbin. Stupio u NOB u ljeto 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo u Lici 1943.

28. MARA VIC Marka MANE, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB u jesen 1941, borac logora Krakar. Poginuo kao komandir čete 6. brig, u Močilima kod Slunja 1943.

29. MARA VIC Dmitra RATKO, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB u jesen 1941, borac logora Cungar. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 6. brig, u Crnoj Vlasti januara 1943.

30. TRBOVIĆ Petra DUŠAN, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB u ljeto 1942, borac 1. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo kao komandir čete u Prokikama januara 1944.

31. TRBOVIĆ Rade DUŠAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB u ljeto 1942, borac 2. bat. 6. brig. Poginuo na Ljubovu kod Korenice zimi 1942.

32. TRBOVIĆ Ilije ĐURO, 1914, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandant logora Krakar, komandant 2. bat. 6. brig, komandant 1. brig. 13. div. Clan KPJ od 1941. Stradao u saobraćajnoj nesreći na putu iz Dalmacije u Liku i od posljedica umro 25. 11. 1944. Za narodnog heroja proglašen je 20. 12. 1951.

33. TRBOVIĆ Ilije ĐURO, 1919, podoficir, Srbin. Stupio u NOB u ljeto 1941, borac logora Krakar. Poginuo kao komandir čete 2. bat. 6. brig, u Crnoj Vlasti 21. 3. 1943.

34. TRBOVIĆ Ilije MANE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942, delegat voda 4. bat. 6. brig. Zaklale ga ustaše u bolnici u Otočcu septembra 1943.

35. TRBOVIĆ Luke MIHAJLO Mićo, 1923, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB u ljeto 1942, komandir voda 2. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo u Sušici (Gorski kotar) u jesen 1943.

36. TRBOVIĆ Rade MIHAJLO, 1920, kovač, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo u Lici 1944.

37. TRBOVIĆ Milanka MILAN, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB u proljeće 1942, borac 1. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo u Brlogu augusta 1943.

38. TRBOVIĆ Mane MILE, 1918, trgovac, Srbin. Stupiö u NOB u proljeće 1942, borac 2. bat. 6. brig. Poginuo u Crnoj Vlasti januara 1943.

39. TRBOVIĆ Rade NIKOLA, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB u ljeto 1942, borac 1. bat. 6. brig. Uhvatili ga Talijani u Hreljinu kod Ogulina i sproveli u logor u Italiju, otkuda su ga Nijemci prebacili poslije kapitulacije Italije u logor u München (Njemačka), gdje je poginuo prilikom bombardiranja 1944.

LISINA

1. IVOŠEVIC Stanka JOVO, 1920, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Krakar, komandir čete 13. div. Poginuo u Velikoj Javornici kod Drežnice 22. 4. 1944.

2. IVOŠEVIC Ilije MILOVAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 20. 10. 1942, borac 1. bat. 6. brig. Poginuo u Gomirju 29. 11. 1942.

3. IVOŠEVIC Ilije VAJO. 1910, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 20. 8. 1941, borac logora Krakar. Poginuo kao borac 6. brig, u Lici 1943.

4. IVOŠEVIC Rade VLADO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 6. brig. Poginuo u slovenačkim jedinicama kao komandir tenkovske čete u Sloveniji 1944.

5. RADULOVIC Mane ALEKSA, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 20. 8. 1941, borac logora Krakar, komandir čete 1. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo u Lokvama (Gorski kotar) 1. 5. 1945.

6. RADULOVIC Đure DUŠAN, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB 20. 5. 1942, borac 1. bat. V operativne zone. Poginuo u Donjim Dubravama 28. 9. 1942.

LOKVA

1. MAR A VIC Ilije BRANKO, 1920, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac logora Pučina. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 6. brig, u Gornjim Dubravama septembra 1942.

2. MARAVIC Dmitra BUDE, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1942, borac 1. bat. 6. brig. Poginuo kao borac Komande mjesta Drežnica kod Zrnić Poljane 21. 11. 1944.

3. MARAVIC Milina DMITAR, 1912, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB maja 1942, borac 1. prim, goranskog NOPO. Uhvatile ga ustaše i zaklale u Mrkoplju (Gorski kotar) septembra 1944.

4. MARA VIC Nikole DMITAR, 1923, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB maja 1942, borac 4. bat. 6. brig, komandir voda 2. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo kod Sopače (Drežnica) februara 1944.
5. MARA VIC Mile DURO, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 10. 5. 1943, borac odreda »Marko Trbović«. Poginuo u Crnom Lugu {Gorski kotar) aprila 1945.
6. MARA VIC Laze MILICA, 1910, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 11. 11. 1941, član seoskog NOO Nikolići. Zarobili je Nijemci na Kapeli 1944. i sproveli u logor u Zagreb gdje je ubijena iste godine.
7. MARAVIĆ Miče NIKOLA, 1912, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB februara 1942, borac partizanskog odreda »Golija«. Poginuo kod Ključa novembra 1942.
8. MARAVIĆ Nikole RADE Raca, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942, borac bat. »Ljubica Gerovac« Poginuo kod Žute Lokve juna 1943.
9. RADULOVIC Kostadina ĐURO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac logora Pučina, od 1942. u 1. prol. bat. Hrvatske. Ranjen kao komandir voda u Lici, liječen, ali se zatim razbolio od tifusa i umro u bolnici br. 7 septembra 1943.
10. RADULOVIC Laze MANE, 1925, đak, Srbin. Stupio u NOV 1942, borac 1. bat. 6. brig, od 1943. u 1. brig. 13. div. Uhvatili ga Nijemci i ubili u blizini Lokve oktobra 1943.
11. RADULOVIC Sime MANE, 1920, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB juna 1942, borac bat. »M. Trbović«. Poginuo kao komandir voda 1. brig. 13. div. u Lokvi septembra 1944.
12. RADULOVIC Mile MILE Milić, 1914.. šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac logora Pučina, komandir čet 2. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo u Gornjoj Kamenici kod Brinja 18.3. 1944.
13. RADULOVIC Nikole PETAR, 1919 šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB septembra 1941, borac logora Pučina, komandir čete 2. bat. 2. brig. 13. div. Ranjen na Grobničkom polju kod Rijeke, a zatim se liječio u Drežnici gdj su ga ubili Nijemci septembra 1943.
14. TATALOVIĆ Mile DMITAR, 1908, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOO aprila 1942, borac 1. bat. 6. brig. Poginuo kao komandir voda bat. »Ljubica Gerovac« u Vrzićima kod Žute Lokve juna 1943.

LUKlCl

1. BOSNIC Mane DMITAR, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1942, borac 1. bat. 6. brig. Poginuo u Brlogu augusta 1943.
2. RADULOVIC Mane BRANKO, 1928, đak, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 4. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo u Crnoj Vlasti 1944.
3. RADULOVIC Koste ILIJA, 1912, šum. radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Čungar. Poginuo kao komandir voda u Ponikvama aprila 1942.
4. RADULOVIC Rade ILIJA, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. brig. Poginuo kao komandir voda 1. brig. 13. div. u Fužinama 10. 5. 1945.
5. RADULOVIC Rade NIKOLA, 1903, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, član seoskog NOO Lukići. Umro od TBC u Marindolu (Slovenija) aprila 1945.
6. RADULOVIC Ilije RADE, 1913, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1941, borac logora Čungar. Poginuo kao borac prateće čete 13. div. u Brlogu maju 1943.

MARAVIĆ DRAGA

1. MARAVIĆ Rade DUŠAN, 1911, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Brezno. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
2. MARAVIĆ Danila ILIJA, 1918, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, ilegalni radnik u Beogradu. Clan KPJ. Uhvatili ga Nijemci i strijeljali na Banjici (Beograd) 1942.
3. MARA VIC Dmitra JOVO Bećar, 1902, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, komandant sela. Uhvatili ga Talijani novembra 1941. i sproveli u Kapodistriju (Italija) gdje je umro od posljedica batinanja 1942.
4. MARAVIĆ Ilije MARKO, 1915, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kao komandir voda u Lici 1944.

5. MARA VIC Nikole PETAR, 1910, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Kastav. Poginuo kao komandir voda prateće ćete 13. div. u Brlogu aprila 1943.

6. MARAVIĆ Miloša RADE, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 2. brig. 35. div. Poginuo u Korenici aprila 1944.

PALICE

1. ČUPURDIJA Bože NIKOLA, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 10. 1942, borac 1. bat. 6. brig. Poginuo na Prijeboju 27. 1. 1943.

2. KOSANOVIC Mile LJUBAN, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 20. 8. 1941, borac logora Krakar, od 1942. u 1. prol. bat. Hrvatske. Poginuo kao komandir voda 13. brig. »Rade Končar« na Zumberku krajem 1942.

3. KOSANOVIC Milanka MILAN, 1917, učitelj, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandant logora Krakar. Uhvatili ga Talijani i strijeljali u Jasenku 4. 11. 1941.

4. KOSANOVIC Milanka MILUTIN, 1927, đak, Srbin. Stupio u NOB 15. 1. 1943, delegat voda 1. bat. 1. odreda V operativne zone. Ranjen u Drežnici i umro u bolnici Vukelići 1. 10. 1943.

5. KOSANOVIC Petra SAVO, 1921, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Krakar, komandir čete 4. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo u Donjoj Lipici kod Brinja 31. 1. 1944.

6. TRBOVIĆ Jose ANDRIJA, 1906, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 15. 5. 1942, borac 1. bat. 6. brig. Poginuo u Ličkoj Jasenici 17. 1. 1943.

7. TRBOVIĆ Đurđa BRANKO, 1923, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Krakar, komandir čete 1. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo iznad Glavaca kod Otočca januara 1944.

8. TRBOVIĆ Nikole DMITAR, 1909, trgovac, Srbin. Član KPJ od 1937, sekretar part, organizacije u Drežnici Uhapsile ga ustaše 1941. u Ogulinu i odvele u Gospić gdje su ga ubile u Jadovnu iste godine.

9. TRBOVIĆ Jose MILAN, 1922, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Krakar, zamjenik komandira čete 2. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo na Vratniku kod Žute Lokve 20. 12. 1943.

10. TRBOVIĆ Đurđa NIKOLA, 1916, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Krakar, zamjenik komesara bat. pri Vojnoj bolnici VŠ NOV i POJ. Clan KPJ. Poginuo prilikom prelaska Sutjeske juna 1943.

PODBITORAJ (SELIŠTE)

1. MARAVIČ Nikole DUŠAN, 1914, podoficir, Srbin. Poginuo kao vojnik jugoslavenske vojske u Bukovničkim Salašima kod Sombora 10. 4. 1941.

2. MARA VIC Bože ĐURO, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. brig, komandir čete 3. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo kod Gospića 15. 3. 1944.

3. MARAVIĆ Milina LAZO, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Radlović, komandir voda 2. bat. 6. brig. Poginuo na Ljubovu 27. 1. 1943.

4. MARAVIČ Milina MILAN, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig, od 1944. u 2. brig. 35. div. Poginuo na Korenici 10. 7. 1944.

5. MARAVIČ Nikole RADE, 1917, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Radlović, komandir čete 3. bat. 6. brig. Ranjen na Ljubovu 27. 1. 1943 i od posljedica umro 7. 2. 1943.

6. MARAVIČ Đurđa TODOR, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, komandir voda Komande mjesta Vrbovsko. Poginuo u Senjskom kod Vrbovskog 5. 7. 1944.

7. RADULOVIČ Nikole BRANKO, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Radlović, komandir čete 2. bat. 1. brig. 13. div. Član KPJ. Poginuo u Senjskom kod Vrbovskog 15. 6. 1944.

8. RADULOVIČ Mihajla ĐURO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Radlović, komandir voda 2. bat. 6. brig. Umro od tifusa na Kamenskom 5. 4. 1943.

9. RADULOVIČ Milina ILIJA, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Radlović, od 1942. u 1. prolet. bat. Hrvatske. Poginuo kao komandant bat. 6. div. na Sremskom frontu aprila 1945.

10. RADULOVIC Sime ILIJA, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, komandir voda 2. bat. 6. brig. Poginuo od neprijateljskog bombardiranja u Brlogu jula 1943.
11. RADULOVIC Đurđa PETAR, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo kao borac 2. brig. 35. div. u Bjelopolju kod Korenice marta 1944.
12. TATALOVIC Alekse JOVAN, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, terenski radnik. Uhvatili ga Talijani i strijeljali u Jasenku 4. 11. 1941.
13. TATALOVIC Todora MARA, 1921, radnica, Srpkinja. Stupila u NOB 1. 10. 1941, radila s omladinom. Clan SKOJ-a od 1942, bolničarka bolnice br. 7. Poginula u Prapoću (Istra) 24. 4. 1944.
14. TATALOVIC Laze MIRKO, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, komandir odjeljenja 1. brig. 13. div. Uhvatili ga Nijemci i strijeljali u Koritima kod Lokve oktobra 1943.
15. TATALOVIC Dane NIKOLA, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »M. Trbović«. Poginuo kao borac 1. brig. 13. div. u Babinom Potoku u jesen 1943.

PONORAC

1. IVOŠEVIC Mane BOGOMIR, 1918, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Trbović«, komandir čete 2. brig. 35. div. Clan KPJ od 1942. Poginuo kod Babinog Potoka u proljeće 1944.
2. IVOŠEVIC Ilije KOSANKA, 1917, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac bat. »Marko Trbović«. Poginula u Bjelskom jula 1942.
3. IVOŠEVIC Alekse MANE, 1907, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »M. Trbović«, od 1943. u Komandi mjesta Drežnica. Ubile ga ustaše kod Matine jame (Brezno) septembra 1944.
4. IVOŠEVIC Mane MANE, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac logora Brezno, od 1942. u bat. »Marko Trbović«. Poginuo kao komandir voda 3. bat. 3. brig. 13. div. kod Bakra oktobra 1943.
5. IVOŠEVIC Mihajla NIKOLA, 1910, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. brig. 13. div. Uhvatile ga ustaše i ubile kod Matine jame (Brezno) septembra 1944.
6. IVOŠEVIC Danila PANTE, 1887, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941. Clan seoskog NOO Ponorac. Ubile ga ustaše poslije mučenja kod Matine jame (Brezno) septembra 1944.

PRAZIC I JAGETICI

1. MARAVIC Pere DUŠAN, 1923, kovač, Srbin. Stupio u NOB septembra 1942, borac 1. bat. 6. brig. Poginuo na Veljunu 1943.
2. MARAVIC Đure MILE, 1913, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. brig, od 1943. u Komandi mjesta Drežnica. Umro od posljedica ranjavanja u bolnici br. 7 oktobra 1943.
3. MARAVIC Dane MILANKO, 1918, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomić, od juna 1942. komandir čete 1. bat. 6. brig. Poginuo Kod Žute Lokve juna 1942.
4. MARAVIC Milina STANKO, 1914, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac logora Tomić, komandir voda 6. brig. Poginuo na Prijeboju januara 1943.
5. MARAVIC Miladina VITOMIR, 1920, mlinar, Srbin. Stupio u NOB jula 1942, radio kao mlinar pri Komandi mjesta Drežnica. Uhapsili ga Nijemci u Drežnici jula 1944. i sproveli u Karlovac gdje je umro u zatvoru iste godine.
6. VUKELIC Đurđa ALE, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Krakar, Poginuo kao borac 1. brig. 13. div. na Grobniku kod Rijeke oktobra 1943.
7. VUKELIC Jove DRAGO, 1905, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1. 8. 1942, borac 2. bat. 6. brig. Poginuo u Bosanskoj krajini 1943.
8. VUKELIC Jove ĐURAĐ, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Krakar. Poginuo kao borac 6. brig, nesretnim slučajem u Drežnici u proljeće 1944.
9. VUKELIC Jove MILAN, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. prim, goran. NOPO. Poginuo u Drežnici oktobra 1943.
10. VUKELIC Nikole VITOMIR, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7.

1941, borac logora Krakar. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.

RADOJČIĆI

1. RADOJClC Alekse DMITAR, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 19. 10. 1941, borac logora Tomić, kurir Agitpropa V operativne zone. Poginuo iznad Vukelića 21. 11. 1944.
2. RADOJClC Ilije MILAN, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 25. 12. 1941, borac logora Tomić, od 1942. u 2. bat. 6. brig. Poginuo na Veljunu 15. 3. 1943.
3. RADOJClC Ciré RADE, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 14. 8. 1941, borac logora Tomić, komandir čete za vezu pri Štabu 13. div. Poginuo u Škrljevu kod Rijeke 2. 11. 1943.
4. RADOJClC Ilije SAVO, 1912, cestar, Srbin. Stupio u NOB 15. U. 1941, borac logora Tomić, referent naoružanja 1. brig. 13. div. Poginuo u Korenici 1944.
5. RADOJClC Mitra SAVO, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 6. 2. 1942, borac odreda »Marko Trbović«, operativni oficir 1. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo u Močilima kod Vrbovskog 6. 10. 1944.
6. RADOJClC Miladina SIMO, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 10. 3. 1942, borac 3. bat. 6. brig. Poginuo u Crnoj Vlasti 13. 2. 1943.

RADLOVIČI

1. RADULOVIC Marka ALE, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo u Crnoj Vlasti 1943.
2. RADULOVIC Micana DMITAR, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac omladinske čete odreda »Marko Trbović«. Poginuo u Škaliću u ljeto 1944.
3. RADULOVIC Mile ĐURAĐ Đuro, 1921, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac odreda »M. Trbović«. Poginuo od bombe u Breznom 1943.
4. RADULOVIC Tođora ĐURAĐ, 1907. šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Bitoraj. Uhapsili ga Talijani u Radlovićima oktobra 1941. i sproveli u logor Padovu (Italija), otkuda se poslije kapitulacije Italije 1943. priključio talijanskim partizanima. Poginuo u Italiji 1944.
5. RADULOVIC Pere MARA, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, terenski radnik s omladinom. Clan SKOJ-a od 1942. Ubili je Nijemci prilikom nošenja ranjenika na Javornici 15. 4. 1944.
6. RADULOVIC Dmitra DMITAR, 1922, trg. pomoćnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Bitoraj. Član KPJ od 1942. Ranjen 22. 10. 1944. kao komandant 3. bat. 2. brig. 13. div. kod Sušice blizu Ravne Gore i nakon nekoliko dana umro.
7. RADULOVIC Pere MILAN, 1923, mesar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Bitoraj, delegat voda 2. brig. 13. div. Umro od upale pluća u Begovu Razdolju marta 1944.
8. RADULOVIC Đurđa NIKOLA, 1899, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOP 1941, član seoskog NOO Radlovići. Ubili ga Nijemci kod Radlovića 15.6. 1944.
9. RADULOVIC Rade NIKOLA, 1926. seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo kao komandir voda 13. div. u Buniću kod Korenice krajem 1943.
10. RADULOVIC Mihajla PETAR, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Bitoraj. Poginuo kao borac 1. brig. 13. div. u Škrljevu kod Rijeke septembra 1943.
11. RADULOVIC Đure RADE, 1915, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Bitoraj. Član KPJ. Poginuo kao komandant bat. 13. div. kod Fužina 1944.
12. RADULOVIC Nikole SIMO, 1906, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, komandant mjesta Radlovići. Uhapsili ga Talijani u Radulovićima 27.10.1941, osudili na smrt strijeljanjem u Rijeci 22. 8. 1942. i strijeljali u Martinščici kod Rijeke 30. 8. 1942.
13. RADULOVIC Milana VAJO, 1923, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Bitoraj. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku 2. 12. 1941.
14. RADULOVIC Nikole ZORKA, 1914, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, terenski radnik sa ženama. Član **seoskog** odbora AFŽ-a Radlovići. Ubile je **ustaše** kod Radlovića 21.11. 1944.

SEKICI

1. TATALOVIĆ Bože BOZO, 1897, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac Komande mjesta Drežnica. Poginuo u Sekićima 24. 4. 1944.
2. TATALOVIĆ Save MIHAJLO, 1904, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 24. 4. 1942, borac Komande mjesta Drežnica. Poginuo u Modrušu marta 1943.
3. TATALOVIĆ Stevana MIHAJLO Mićo, 1919, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 30. 7. 1941, borac logora Tornici. Poginuo kao komandir čete 1. brig. 13. div. kod Vukelića aprila 1944.
4. TATALOVIĆ Ilije MILAN, 1922, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 12. 1. 1942, borac logora Tornici, komandir čete 1. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo na Prijeboju 20. 2. 1945.
5. TATALOVIĆ Petra NIKOLA, 1916, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 30. 7. 1941, borac logora Tomić, od juna 1943. operativni oficir 14. brig. 13. div. Poginuo kao načelnik Štaba 14. brig. 13. div. u Lukovdolu jula 1944.
6. TATALOVIĆ Todora RADE, 1919, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 29. 10. 1941, borac logora Tomić, komandir čete 4. bat. 6. brig. Poginuo u Prokikama kod Žute Lokve 13. 4. 1943.
7. TATALOVIĆ Mile ZlVKO, 1922, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 20. 10. 1941, borac logora Tomić. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 1. brig. 13. div. kod Delnica aprila 1944.

SKIPINE

1. MARA VIC Sime DMITAR, 1909, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 2. 8. 1942, ekonom Komande mjesta Drežnica. Uhvatile ga ustaše i zaklale u Breznom aprila 1944.
2. MARAVIĆ Todora DMITAR, 1892, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 12. 1. 1943, borac Komande mjesta Drežnica. Poginuo u saobraćajnoj nesreći kod Tušilovića 9. 5. 1945.
3. MARAVIĆ Dmitra DUŠAN, 1917, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 10. 10. 1941, borac logora Drugomišalj. Strijeljali ga Talijani na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
4. MARA VIC Nikole DUŠAN, 1924, krojački naučnik, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac logora Drugomišalj. Strijeljali ga Talijani u Jasenku 4. 11. 1941.
5. MARA VIC Ilije ILIJA, 1924, Srbin. Stupio u NOB 15. 5. 1942, borac 2. bat. 6. brig. Poginuo u Lukovdolu maja 1943.
6. MARAVIĆ Laze LAZO, 1911, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB augusta 1942, borac 1. bat. 6. brig. Strijeljali ga Nijemci i ustaše u Poljanku augusta 1944.
7. MARAVIĆ Save NEĐELJKO, 1926, đak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. brig, od 1943. u 13. div. Poginuo kao delegat voda u Lici 1944.
8. MARAVIĆ Bože ZlVKO, 1917, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 10. 10. 1941, borac logora Drugomišalj. Poginuo kao borac 13. div. u Salamuniću septembra 1944.
9. RADULOVIC Bože MILE, seljak, Srbin. Stupio u NOB 15. 12. 1942, borac 6. brig. Ubili ga četnici u Drugomišlju (Drežnica) 4. 9. 1943.
10. RADULOVIC Bože SAVO, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac logora Brezno. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
11. SERTIC Jose IVICA, 1918, radnik, Hrvat. Stupio u NOB 1941, borac logora Cungar. Poginuo u napadu na Dabar 1942.
12. TATALOVIĆ Duke DUŠKA, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1944, borac 21. div. Poginula na Garešnici iste godine.

TOMICI

1. TOMIC Dmitra ALEKSA, 1911, radnik, Srbin. Stupio u NOB 16. 8. 1942, komandir voda 1. bat. 6. brig. Poginuo na Prijeboju 10. 2. 1943.
2. TOMIC Laze ALEKSA, 1897, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, organizator ustanka, borac logora Tomići. Strijeljali ga Talijani na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
3. TOMIC Đurđa BOZO, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomići. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 1. brig. 13. div. kod Nove Gorice maja 1945.

4. TOMIČ Nikole DE JAN, 1919, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Tomići. Uhvatili ga Talijani i strijeljali u Jasenku 4. 11. 1941.
5. TOMIĆ Bože ĐURO, 1924, radnik, Srbin. Stupio u NOB 15. 2. 1942, komandir voda 1. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo u Lici maja 1943.
6. TOMIĆ Ilije ILIJA, 1901, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac srbijanskih jedinica. Poginuo na sremskom frontu 1945.
7. TOMIC Nikole ILIJA, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Tomići. Poginuo kao borac 6. div. kod Otočca 14. 3. 1944.
8. TOMIĆ Todora ILIJA, 1924, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Razbolio se i umro u bolnici br. 7 decembra 1942.
9. TOMIĆ Save LAZO, 1910, radnik, Srbin. Stupio u NOB 14. 2. 1942, terenski radnik. Član seoskog NOO Tomići. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Alanu 14. 3. 1942.
10. TOMIĆ Ilije MILAN, 1916, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Tomići. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
11. TOMIĆ Rade MILAN, 1911, radnik, Srbin. Stupio u NOB 14. 5. 1942, borac bat. »Marko Trbović«. Poginuo u Begovu Razdolju kod Mrkoplja 16. 8. 1942.
12. TOMIĆ Dmitra NIKOLA, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir voda logora Tomići. Član KPJ od 1941. Poginuo kod Žute Lokve 1942.
13. TOMIĆ Duke NIKOLA, 1919, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7.1941, borac logora Tomići. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
14. TOMIĆ Petra NIKOLA, 1873, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Tomići. Uhvatili ga Talijani i strijeljali u Jasenku 15. 9. 1941.
15. TOMIĆ Petra PERO, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir voda logora Tomići. Poginu«! kao komandir čete 1. bat. 6. brig, ul Dabru 16. 4. 1943.
16. TOMIĆ Todora FILIP, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Tomići. Poginuo kao borac 1. bat. 6. brig, u Gomirju 14. 4. 1943.
17. TOMIĆ Bože SAVA, 1916, radnik, Srbin. Stupio u NOB 16. 5. 1942, komandir čete 1. bat. 6. brig. Poginuo u Sincu 2. 4. 1943.
18. TOMIĆ Đurđa SAVA, 1921, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 15. 11. 1941, borac logora Tomići. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
19. TOMIĆ Save SMILJANA, 1921, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 18. 5. 1942, terenski radnik s omladinom. Član SKOJ-a od 1942, član Kot. komiteta SKOJ-a Ogulin. Uhvatile je ustaše u Skaliću i zaklale 4. 5. 1944.
20. TOMIĆ Petra STE VAN, 1910, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 14. 6.1942, komandir straže Komande mjesta Drežnica. Poginuo na Stalku 14. 9.1943.
21. TOMIĆ Save VAJO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Ranjen i od posljedica umro u bolnici Brod na Kupi 14. 4. 1943.

TRBOVIĆI

1. TRBOVIČ Vaje DRAGAN, 1913, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomići. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 13. div. u Pazaristu kod Gospića 17. 8. 1943.
2. TRBOVIĆ Rade ILIJA, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 16. 4. 1942, borac bat. »M. Trbović«. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 6. brig, na Veljunu 16. 2. 1943.
3. TRBOVIĆ Đurđa MARKO, 1887, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB °.7. 7. 1941, terenski radnik, sekretar urganizacije KPH u Drežnici. Strijeljali ga Talijani u Jasenku 4.11.1941.
4. TRBOVIĆ Dane MIĆA, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 14. 11. 1942. Poginuo kao borac 4. bat. 1. brig. 13. div. kod Prokika 15. 6. 1943.
5. TRBOVIĆ Duke PERO, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 16. 6. 1942, borac bat. »M. Trbović«. Zarobili ga Nijemci u Trbovićima u jesen 1944. i ubili kod Karlovca iste godine.
6. TRBOVIĆ Dmitra RADE, 1918, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 12. 1. 1942, borac bat. »M. Trbović«, od 1943. u 1. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo na Vratniku kod Senja 10. 7. 1943.

7. TRBOVIC Rade RAJKO, 1921, mehaničar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac logora Tomići. Clan KPJ od 1941. Poginuo kao komandir čete 1. ud. bat. Prim, goran. NOPO u Modrušu 12. 8. 1942. Za narodnog heroja proglašen je 20. 12. 1951.

VRUJAC

1. MARAVIC Mihajla DUŠAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo kao borac 1. brig. 13. div. na Klani maja 1945.
2. MARAVIC Mihajla ĐURAĐ Đuro, 1921, kovač, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »M. Trbović« 6. brig. Poginuo u Breznom marta 1943.
3. MARAVIC Petra ILIJA, 1899, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, član seoskog NOO Vrujac. Uhvatili ga Nijemci u Drežnici 1944. i ubili kod Brinja iste godine.
4. MARAVIC Nikole MIHAJLO, Mićo, 1922, obućar, Srbin. Ilegalno radio u Beogradu. Clan KPJ prije 1941. Uhvatili ga Nijemci 1943. i ubili na Banjici iste godine.
5. MARAVIC Dmitra MILE, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomići. Uhvatili ga Talijani i sproveli u kulu u Ogulinu. Poslije izlaska umro od posljedica batinanja i bolesti u Drežnici januara 1942.
6. MARAVIC Đurđa MILE, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Clan seoskog NOO Vrujac, a zatim Opć. NOO Drežnica. Poginuo u Drežnici 1944.
7. MARAVIC Nikole NIKOLA, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomići. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
8. MARAVIC Rade NIKOLA, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomići. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
9. MARAVIC Nikole RADE, 1919, podoficir, Srbin. Poginuo kao pripadnik jugoslavenske vojske kod Kačanika aprila 1941.
10. MARAVIC Milina VASILJ, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomići, od 1942. u Komandi mjesta Drežnica. Ubile ga ustaše kod Jezerana 1945.
11. TATALOVIC Dušana BRANKO, 1913 seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomići. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
12. TATALOVIC Rade ĐURAĐ, 1913, seljak, Srbin. Poginuo kao član pokreta otpora u Francuskoj u toku rata.
13. TATALOVIC Ilije ILIJA, 1903, trgovac, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Čačanskog PO. Uhvatili ga Nijemci i strijeljali u Čačku 1941.
14. TATALOVIC Mane MANE, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomići. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
15. TATALOVIC Rade MIHAJLO Mića, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 6. 6. 1942, borac 6. brig. Poginuo kao komandir čete 1. brig. 13. div. kod Klane maja 1945.
16. TATALOVIC Marka MILAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomići, komandant 1. bat. 1. brig. 13. div. Poginuo u napadu na Vrujac 14. 8. 1944.
17. TATALOVIC Đurđa PARTENIJA, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, član seoskog NOO Vrujac. Član KPJ od 1941. Razbolio se od TBC i umro u Drežnici 1944.
18. TATALOVIC Rade RADE, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Tomići, komandir čete 1. bat. 2. brig. 13. div. Poginuo na Kapeli aprila 1944.
19. TATALOVIC Dušana STEVO, 1925, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, terenski radnik s omladinom. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo kod Vodica (Gorski kotar) 24. 9. 1942.

VUKELIČI

1. VUKELIC Đure DRAGAN, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 20. 9. 1941, borac logora Vukelić. Uhvatili ga Talijani i strijeljali u Jasenku 4. 11. 1941.
2. VUKELIC Marka MICA, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 12. 2. 1942, borac 1. bat. 6. brig. Poginuo na Tisovcu oktobra 1942.
3. VUKELIC Jovana NIKOLA, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Vukelić, komandir straže

kod bolnice br. 7. Član KPJ od 1939 Umro od tifusa u bolnici br. 7 okto-* bra 1943.

4. VUKELIĆ Dmitra PANTE, 1924, ra-c dnik, Srbin. Stupio u NOB 17. 8. 1941,, borac logora Vukelić. Poginuo kao komandir voda 4. bat. 6. brig, u Crnoj Vlasti 1. 3. 1943.
5. VUKELIĆ Jovana RADE, 1922, radi nik, Srbin. Stupio u NOB 1941, boraci) logora Vukelić. Uhapsili ga Talijani oktobra 1941. i sproveli u logor Kapodistriju (Italija) gdje je umro 1943
6. VUKELIĆ Nikole RADE, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac; logora Vukelić. Uhapsili ga Talijani oktobra 1941. i sproveli u logor Ka podistriju gdje je umro maja 1943.
7. VUKELIĆ Rade SIMO, 1916, radnik. Srbin. Poginuo kao pripadnik jugoslavenske vojske u Beogradu aprila 1941.

ZECEVO BRDO

1. TATALOVIĆ Jove DUŠAN, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 6. brig, delegat voda 13. div. U trenutku nervnog rastrojstva "bio se u Drežnici u ljeto 1943.
2. TATALOVIĆ Mile ILIJA, 19i9, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 6. brig, od 1944. zamjenik komandanta 3. brig. 13. div. Poginuo na Čudinom klancu kod Gornjeg Babinog Potoka 12. 4. 1944.
3. TATALOVIĆ Jove LAZO, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Drugomišalj. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
4. TATALOVIĆ Velimira MILAN, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Drugomišalj. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Bukovniku kod Ogulina 2. 12. 1941.
5. TATALOVIĆ Laze PETAR, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 6. brig. Poginuo kao borac 1. brig. 13. div. u Crnoj Vlasti aprila 1943.

ZRNICI

1. ZRNIC Nikole CEDO, 1925, đak, Srbin. Stupio u NOB 20. 2. 1942, borac 4. bat. 6. brig. Ranjen kao komandir voda 2. brig. 35. div. kod Donjeg Lapca, prebačen u bolnicu u Splitu gdje je umro 15. 3. 1945.
2. ZRNIC Đurđa DMITAR, 1914, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 10. 8. 1941, komandant logora Pučina. Poginuo kao komandant 1. bat. 3. brig. 35. div. kod Babinog Potoka 3. 4. 1944.
3. ZRNIC Dane ĐUKAN, 1921, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Komande mjesta Drežnica, od 1943. u 3. brig. 13. div. Poginuo u Ritavcu kod Brinja 28. 3. 1944.
4. ZRNIC NEDELJKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1943, borac 12. slavonske brig. Poginula u Grubišnom Polju 18. 7. 1944.
5. ZRNIČ Duke RADE, 1906, šum. radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Trbović«. Umro od tifusa u bolnici iznad Vukelića 5. 5. 1943.
6. ZRNIC Đurđa RADE, seljak, Srbin. Stupio u NOB 24. 2. 1942, borac 2. bat. 6. brig. Poginuo na Ljubovu 17. 3.1943.
7. ZRNIC Nikole RADE Radika, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac logora Pučina. Poginuo kao komandir čete 4. bat. 6. brig, kod Josipdola u proljeće 1943.
8. ZRNIC Nikole SIMO, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 6. brig. Član KPJ od 1943. Poginuo kao komandir odjeljenja na Uri kod Udbine septembra 1943.
9. ZRNIC Spire SLAVKO, 1924, stolar, Srbin. Stupio u NOB u proljeće 1942, borac 4. bat. 6. brig. Poginuo na Kamenskom kod Vrbovskog poč. 1943.
10. ZRNIČ Dušana VLADO, 1921, šumski radnik, Srbin. Stupio u NOB 10. 8.1941, borac logora Pučina. Član KPJ. Poginuo kao komandant 3. bat. 2. brig. 35. div. kod Brotinje (D. Lapac) 12. 11. 1944.

Žrtve fašističkog terora i rata općine Drežnica 1941-1945.

BREZNO

1. BOCA Marka ANĐELIJA, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Hreljinu kod Ogulina 1942.
2. BOCA Vaje DUŠAN, 1985, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Breznom u proljeće 1943.
3. BOCA Luke MARKO, 1875, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Breznom septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi oktobra iste godine.
4. BOCA Luke Stevan, 1870, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Breznom septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi oktobra iste godine.
5. GASPAROVIĆ Mate JOSIP, 1905, radnik, Hrvat. Uhvatile ga ustaše u Breznom i ubile u Ogulinu 1943.
6. MARAVIĆ Marka ĐURO, 1926, seljak, Srbin. Živog ga spalili Talijani u Breznom 1942.
7. MARAVIĆ Todora MARTA, 1889, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Breznom 1944.
8. MARA VIC Dušana NEĐA, 1926, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Breznom 1944.
9. MILANOVIC Rade ANA, 1914, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Znjidavcu 1942.
10. RADULOVIC Todora CVIJETA, 1899, seljanka Srpkinja. Ubile je ustaše u Breznom 1942.
11. RADULOVIC Ilije DARKA, 1910, Ponorac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Breznom 1943.
12. RADULOVIC Dmitra DMITAR, 1931, dijete, Srbin. Ubili ga Talijani i izgorio u kući u Breznom septembra 1942.
13. RADULOVIC Marka ĐURAĐ, 1885 seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Breznom septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi iste godine.
14. RADULOVIC Laze ILIJA, 1930, dijete Srbin. Ubili ga Talijani u Breznom septembra 1942.
15. RADULOVIC Luke ILIJA, 1882, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani i spalili u Breznom 1942.
16. RADULOVIC Koste JANJA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Breznom septembra 1942.
17. RADULOVIC Koste NEĐA, 1926, seljanka, Srpkinja. Poginula nesretnim slučajem u Breznom 1942.
18. RADULOVIC Luka PANTA, 1879, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Breznom 1942.
19. RADULOVIC Koste Sara, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Breznom 1944.
20. RADULOVIC Ilije TODOR, 1895, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Ogulinu 1941.
21. RADULOVIC Todora TODOR, 1932, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Breznom septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi iste godine.
22. RADULOVIC Marka VELJKO, 1927, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Breznom septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi iste godine.
23. RENDULlC Marka MARICA, 1923, seljanka, Hrvatica. Uhvatile je ustaše u Zagorju i ubile u Ogulinu 1943.
24. TATALOVIĆ Sime BOZO, 1892, Sekići, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Ogulinu 1941.
25. TATALOVIĆ Marka LJUBA, 1916, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Breznom 1944.
26. TATALOVIĆ Nikole MlCO, 1885, radnik, Srbin. Umro od iscrpljenosti i bolesti u Breznom 1944.
27. TATALOVIĆ Đurđa MILAN, 1938, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Breznom septembra 1942 i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi 1942.
28. TATALOVIĆ Petra NIKOLA, 1900, radnik, Srbin. Ubili ga Talijani u Breznom 1943.

29. VUKELIC Marka ĐURAĐ, 1870, seljak, Srbin. Umro od iscrpljenosti i bolesti u Breznom 1942.

30. VUKELIC Marka ILIJA, 1880, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Breznom u proljeće 1943.

31. VUKELIC Ilije Luka, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Breznom septembra 1944.

32. VUKELIC Filipa MARIJA, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Ogulinu 1941.

33. VUKELIC Ilije MILICA, 1903, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Liscu (Brezno) 1944.

34. VUKELIC Rade NIKOLA, 1914, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Ogulinu 1941.

35. VUKELIC Luke SIMO, 1926, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Breznom 1944.

CENTAR

1. TATALOVIC Ilije DANICA, 1911, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Drežnici 21. 11. 1944.

2. TATALOVIC Ilije DRAGICA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Drežnici 21. 11. 1944.

3. TATALOVIC Mihajla DUŠAN, 1899, službenik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Ogulinu i ubile nad jamom pod Klekom jula 1941.

4. TATALOVIC Milana FILIP, 1910, trgovac, Srbin. Zaklale ga ustaše poslije mučenja u Ogulinu jula 1941.

5. TATALOVIC Dmitra ILIJA Miš, 1866, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše iznad Šekića u jesen 1942.

6. TATALOVIC Ilije MARIJA, 1900, služavka, Srpkinja. Poginula za vrijeme bombardiranja u Beogradu 6. 4.1941.

7. TATALOVIC Jovana MILICA, 1893, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti i bolesti u Starom Trgu (Slovenija) 1944.

8. TATALOVIC Filipa MILIN, 1887, trgovac, Srbin. Zaklale ga ustaše poslije mučenja u Ogulinu jula 1941.

9. TATALOVIC Milana NIKOLA, 1913, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ogulinu juna 1941.

CORTI

1. MARAVIČ JANA 1880, Rumunija, seljanka, Rumunka. Uhvatili je Talijani u Cortima septembra 1942. i sproveli u logor Bakar, a zatim Plaški gdje je umrla od iscrpljenosti januara 1943.

2. MARAVIČ Mihajla ANĐA, 1884, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i ustaše u Cortima 21. 11. 1944.

3. MARAVIČ Mirka CVIJETA, 1905, Šekići, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Cortima januara 1945.

4. MARA VIC Petra DUŠAN, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Završju poč. 1945.

5. MARAVIČ ĐUKO, 1874, seljak, Srbin. Uhapsili ga Talijani u Cortima septembra 1942. i odveli u logor Bakar gdje je umro od gladi decembra iste godine.

6. MARA VIC Alekse JEKA, 1913, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Cortima januara 1945.

7. MARA VIC Mane JEKA, 1919, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i ustaše u Selištu 21. 11. 1944.

8. MARAVIČ Miče MARKO, 1909, radnik, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vrbovskom u ljeto 1941.

9. MARA VIC MILIJA, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Cortima januara 1945.

10. MARAVIČ Sime NIKOLA, 1896, seljak, Srbin. Strijeljali ga četnici u Plaškom 1943.

11. MARA VIC Sime PETAR, 1900, šumski radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Cortima 21. 11. 1944.

12. MARAVIČ Jeke SLAVICA, 1944, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Radlovićima 21. 11. 1944.

DEBELI LUG

1. IVOŠEVIC ĐURAĐ, 1880, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Debelom Lugu septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi oktobra iste godine.

2. IVOŠEVIC MARIJA, 1870, Radlovići, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Debelom Lugu septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umrla od gladi oktobra iste godine.

3. IVOŠEVIĆ Laze MARTA, 1885, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Debelom Lugu septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umrla od gladi oktobra iste godine.

4. IVOŠEVIĆ Petra MIHAJLO, 1869, Krakar, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Debelom Lugu septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi oktobra 1942.

5. IVOŠEVIĆ SAVA, 1881, Bosnići, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Debelom Lugu septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umrla od gladi oktobra iste godine.

KRAKAR

1. ĆUPURDIJA ANĐA, 1903, seljanka, Vrelo—Jasenak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Krakaru u proljeće 1944.

2. ĆUPURDIJA Mile GNJATIJA 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Krakaru 1943.

3. ĆUPURDIJA Jovana NIKOLA Golner, 1893, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Krakaru u proljeće 1944.

4. ĆUPURDIJA Jovana SAVA, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Krakaru u proljeće 1944.

5. IVOŠEVIĆ Stojana BOSILJKA, 1940, dijete, Srpkinja. Poginula od ustaškog bombardiranja u Krakaru 1943.

6. IVOŠEVIĆ Đurđa BOZO, 1870, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Vrujcu 1944.

7. IVOŠEVIĆ Stanka DUŠKA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše kod Krakara 1944.

8. IVOŠEVIĆ Todora DUŠKA, 1926, seljanka, Srpkinja. Ubili je četnici u Krakaru 1944.

9. IVOŠEVIĆ Todora ILIJA, 1892, trgovac drvetom, Srbin. Ubile ga i bacile ustaše u Đulin ponor u Ogulinu jula 1941.

10. IVOŠEVIĆ Ilije MILICA, 1910, seljanka, Srpkinja. Poginula od ustaškog bombardiranja u Krakaru 1943.

11. IVOŠEVIĆ Mihajla MILICA, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Krakaru 1943.

12. IVOŠEVIĆ Sime MILICA, 1872, seljanka, Srpkinja. Poginula od ustaškog bombardiranja u Krakaru 1943.

13. TVOSEVIĆ Davida MILOŠ Jelonja, 1895, šumski radnik, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ponorcu u ljeto 1944.

14. IVOŠEVIĆ Danila NIKOLA, 1880, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Krakaru u proljeće 1943.

15. IVOŠEVIĆ Stanka PERO, 1937, dijete, Srbin. Poginuo od ustaškog bombardiranja u Krakaru 1943.

16. IVOŠEVIĆ Miloša RADE Sori, 1902, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Crnoj Draži oktobra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi decembra iste godine.

17. KOSANOVIĆ Mile DUŠAN, 1923, Pittsbourg (Pitsburg) SAD, mesar, Srbin. Uhapsili ga Nijemci 1941. u Bordeauxu (Bordo) Francuska i sproveli u logor u Hamburg (Njemačka) gdje je ubijen 1943.

18. KOSANOVIĆ Mile ĐURO, 1914, Pittsbourg (Pitsburg) SAD, seljak, Srbin. Uhapsili ga Nijemci u Bordeaux (Bordo) i sproveli u logor u Hamburg gdje je ubijen 1943.

19. KOSANOVIĆ Petra MILIN, 1882, kovač, Srbin. Ubile ga ustaše u Ogulinu junu 1941.

20. MARAVIĆ Nikole ĐORĐE, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše na zvjerski način u Krakaru u proljeće 1944.

21. MARAVIĆ Save NIKOLA, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Krakaru u proljeće 1944.

22. MARAVIĆ Save muško dijete, 1943, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Krakaru 1943.

23. TRBOVIĆ Jose BORIS, 1942, dijete, Srbin. Umro od iscrpljenosti i gladi u Padalištima oktobra 1942.

24. TRBOVIĆ Milana DANICA, 1938, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi u Krakaru 1942.

25. TRBOVIĆ Miće DUŠAN, 1901, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ponorcu u ljeto 1944.

26. TRBOVIĆ Milana ĐURĐA, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi u Krakaru 1942.

27. TRBOVIĆ Miće GNJATIJA, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ogulinu u ljeto 1941.

28. TRBOVIĆ Mane ILIJA, 1914, službenik, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ogulinu juna 1941.

29. TRBOVIĆ Rade MARTA, 1883, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Padalištima novembra 1943.

30. TRBOVIĆ Alekse MILE, 1934, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Drežnici septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi iste godine.

31. TRBOVIĆ Alekse MILENKO, 1936, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Drežnici septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi iste godine.

32. TRBOVIĆ Todora MILANKO, 1914, stolar, Srbin. Ubile ga ustaše u Karlovcu juna 1941.

33. TRBOVIĆ Rade MIRKO, 1911, seljak, Srbin. Zarobili ga Talijani i sproveli u logor u Firencu 10. 11. 1941. gdje je umro 1943.

34. TRBOVIĆ Dmitra PERO, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ogulinu juna 1941.

35. TRBOVIĆ Jose RADE, 1943, dijete. Srbin. Umro od gladi i bolesti u Padalištima februara 1944.

36. TRBOVIĆ Sime RADE, 1881, seljak, Srbin. Ubili ga ustaše i Nijemci u Krakaru 20. 1. 1944.

LISINA

1. IVOSEVIC Nikole ANA, 1873, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Krakaru 1942.

2. IVOSEVIC Save SVETOZAR, 1933, đak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Lisini oktobra 1944.

3. RADULOVIC Milana DUŠKA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Kozarici februara 1945.

LOKVA

1. RADULOVIC Gnjatije BOSA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

2. RADULOVIC Dmitra BOZO, 1943, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u zapaljenu kuću u Lokvi 21. 11. 1944.

3. RADULOVIC Gnjatije BOZO, 1886, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Lokvi septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi iste godine.

4. RADULOVIC Rade BOZO, 1935, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Josipdolu 1943.

5. RADULOVIC Laze BRANKO, 1927, seljak, Srbin. Zarobili ga Nijemci u Drežnici i sproveli u Njemačku gdje je nestao u logoru 1943.

6. RADULOVIC Mane BRANKO, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

7. RADULOVIC Dane DANE, 1896, šumski radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Drežnici, sprovele u Gospić i ubile u Jadovnu juna 1941.

8. RADULOVIC Bože DANICA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kuniću kod Plaškog oktobra 1944.

9. RADULOVIC Ignjatije DESA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

10. RADULOVIC Miloša DESA, 1910, seljanka, Srpkinja. Zivu je bacile ustaše u vatru u Lokvi i spalile 21.11.1944.

11. RADULOVIC Koste EVA, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kuniću kod Plaškog oktobra 1944.

12. RADULOVIC Nikola IGNJATIJA, 1896, šumski radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Drežnici, sprovele u Gospić i ubile u Jadovnu 1941.

13. RADULOVIC Nikole ILIJA, 1925, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Drežnici septembra 1942. i sproveli u logor Bakar, zatim Plaški gdje je umro od iscrpljenosti krajem 1942.

14. RADULOVIC Dane JEKA, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Cortima 21. 11. 1944.

15. RADULOVIC Ignjatije JOVAN, 1862, kolar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u vatru u Lokvi 21. 11. 1944.

16. RADULOVIC Laze JOVO, 1920, krznar, Srbin. Poginuo za vrijeme bombardiranja u Beogradu 6. 4. 1941.

17. RADULOVIC Mirka KOSANKA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kuniću kod Plaškog oktobra 1944.

18. RADULOVIC Dane LAZO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Cortima 21. 11. 1944.

19. RADULOVIC Milina LAZO, 1878, seljak, Srbin. Umro u Lokvi od posljedica logora u Bakru februara 1943.

20. RADULOVIC Dmitra MACA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Cortima 21. 11. 1944.

21. RADULOVlC Nikole MANDA, 1388, seljanka, Srpkinja. Zivu je spalile ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

22. RADULOVlC Dmitra MARIJA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u Lokvi 21. 11. 1944.

23. RADULOVlC Laze MARIJA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lokvi 28. 1. 1945.

24. RADULOVlC Dane MICA, 1928, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Radulovićima januara 1945.

25. RADULOVlC Mane MIKA, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

26. RADULOVlC Dane MILE, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kuniću oktobra 1944.

27. RADULOVlC Vaje MILICA, 1870, seljanka, Srpkinja. Zivu je spalile ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

28. RADULOVlC Dane MILIJA, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u zapaljenu kuću u Lokvi 21. U. 1944.

29. RADULOVlC Laze MILKA, 1940, dijete, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Drežnici i sproveli u logor Bakar gdje je umrla od gladi iste godine.

30. RADULOVlC Miloša MILKA, 1915, Kunić kod Plaškog, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u zapaljenu kuću u Lokvi 21. 11. 1944.

31. RADULOVlC Sime MIRKO, 1905, šumski radnik, Srbin. Uhapsile ga ustaše u Lokvi, sprovele u Gospić i ubile u Jadovnu juna 1941.

32. RADULOVlC Dane NIKOLA, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

33. RADULOVlC Mane NIKOLA, 1942, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

34. RADULOVlC Ignjatije OLGA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubila je ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

35. RADULOVlC Save OLGA, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

36. RADULOVlC Nikole PROKO, 1874, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Drežnici septembra 1942 i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi oktobra iste godine.

37. RADULOVlC Dane RADE, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Cortima 21. 11. 1944.

38. RADULOVlC Dmitra RADE, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Završju 1944.

39. RADULOVlC Đure RADE, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kuniću kod Plaškog oktobra 1944.

40. RADULOVlC Pante RADE, 1886, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i spalile u Lokvi 21. 11. 1944.

41. RADULOVlC Rade SARA Bika, 1919, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u kući u Lokvi 21. 11. 1944.

42. RADULOVlC Ignjatije SIMO, 1880, kolar, Srbin. Živog ga bacile ustaše u vatru u Lokvi 21. 11. 1944.

43. RADULOVlC Ilije SIMO, 1908, šumski radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Lokvi, sprovele u Gospić i ubile u Jadovnu juna 1941.

44. RADULOVlC Save SMILJANA, 1875, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Drežnici septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umrla od gladi oktobra iste godine.

45. RADULOVlC Rade STANA, 1883, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

46. RADULOVlC Mirka ZlVKO, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

47. TATALOVIC Ilije DUŽAN, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Drežnici 21. 11. 1944.

48. TATALOVIC Rade ILIJA, 1896, šumski radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Drežnici 21. 11. 1944.

49. TATALOVIC Save MILENA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lokvi 21. 11. 1941.

50. TATALOVIC Ilije MILIJA, 1905, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše živu u vatru u Lokvi 21. 11. 1944.

51. TATALOVIC Jovana RADE, 1868, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u šumi Rasovi na Kapeli juna 1941.

52. TATALOVIC Save SAVA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

53. TATALOVIC Laze ZORKA, 1920, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Lokvi 21. 11. 1944.

54. TATALOVIC Save VELINKA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Lokvi 21. 11. 1941.

LUKICl

1. BOSNIC ANĐELIJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani septembra 1942. i sproveli u logor Kraljevicu gdje je umrla od gladi novembra iste godine.
2. BOSNIC Đure MARA, 1944, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi u Drežnici 1944.
3. BOSNIČ Save dijete, 1940, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani septembra 1942. i sproveli u logor Kraljevicu gdje je umro od gladi novembra iste godine.
4. HUDUROVIC ANA, 1906, Romkinja. Uhvatili je Talijani u Drežnici juna 1942. i predali ustašama u Ogulin koje su je ubile iste godine.
5. HUDUROVIC JURA, 1904, Rom. Isto kao redni broj 4.
6. HUDUROVIC LJUBA, 1928, dijete, Romkinja. Isto kao redni broj 4.
7. HUDUROVIC MARA, 1926, Romkinja. Isto kao redni broj 4.
8. HUDUROVIC MARIJAN, 1934, dijete, Rom. Isto kao redni broj 4.
9. HUDUROVIC MARKO, 1932, dijete, Rom. Isto kao redni broj 4.
10. HUDUROVIC NEVENKA, 1930, dijete, Romkinja. Isto kao redni broj 4.
11. MARAVIC Todora SARA, 1899, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti i gladi u Drežnici 1942.
12. RADULOVIC Đure DMITAR, 1917, radnik Srbin. Prehladio se u zbjegu i umro od TBC u Drežnici 1942.
13. RADULOVIC Ilije DUŠANKA, 1938, dijete, Srpkinja. Poginula od zaostale neprijateljske bombe u Vinici 1944.
14. RADULOVIC Ilije DUŠAN, 1939, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale neprijateljske bombe u Vinici 1944.
15. RADULOVIC Đure ĐURAĐ, 1891, šumski radnik, Srbin. Umro od iscrpljenosti u Čfnomlju (Slovenija) 1944.
16. RADULOVIC Dmitra ĐURO, 1903, radnik, Srbin. Umro od gladi i iscrpljenosti u Drežnici 1942.
17. RADULOVIC Nikole ĐURO, 1886, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Drežnici 1944.
18. RADULOVIC Milina GROZDA, 1939, dijete, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Drežnici 1944.
19. RADULOVIC Petra ILIJA, 1939, dijete, Srbin. Umro od gladi u Drežnici 1944.
20. RADULOVIC Alekse JANJA, 1889. seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Ponikvama novembra 1944.
21. RADULOVIC Đure JANJA, 1943, dijete, Srpkinja. Umrla od hladnoće u Drežnici aprila 1943.
22. RADULOVIC Todora KOŠTA, 1880, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Drežnici 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi oktobra iste godine.
23. RADULOVIC Đurđa MANOJLO, 1921, radnik, Srbin. Umro od gladi i bolesti u Drežnici 1942.
24. RADULOVIC Đurđa MILICA, 1924, radnica, Srpkinja. Prehladila se i umrla od TBC u Drežnici 1942.
25. RADULOVIC Ilije MILICA, 1910, seljanka, Srpkinja. Umrla od gladi i bolesti u Drežnici 1944.
26. RADULOVIC Dmitra MILIJA, 1882, seljanka, Srpkinja. Bacili je Nijemci živu u vatru u Drežnici 1944.
27. RADULOVIC Jovana MILIN, 1897, radnik, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Drežnici 1. 5. 1944. i ubili u Brinju 15. 6. 1944.
28. RADULOVIC Rade MILIN, 1870, seljak, Srbin. Umro od pretrpljenog straha u Drežnici marta 1943.
29. RADULOVIC Zivka MILOŠ, 1940, dijete. Srbin. Umro od gladi u Drežnici 1942.
30. RADULOVIC Rade RADE, šumski radnik, Srbin. Umro od gladi i bolesti u Drežnici oktobra 1942.
31. RADULOVIC Rade SAVA, 1880, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Drežnici 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umrla od gladi oktobra iste godine.

MARAVIC DRAGA

1. MARAVIC Marka ALEKSA, 1941, dijete, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Drežnici u ljeto 1942.

2. MARA VIC Petra BOZO, 1870, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Drežnici septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi i bolesti iste godine.

3. MARAVIĆ Jovana DRAGA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je i spalile ustaše u Selištu 21. 11. 1944.

4. MARAVIĆ Miloša DUŠAN, 1933, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani septembra 1942. i sproveli u logor Bakar, a zatim Plaški gdje je umro od gladi iste godine.

5. MARAVIČ Jovana ĐURO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga i spalile ustaše u Selištu 21. 11. 1944.

6. MARA VIC Ilije ILIJA, 1925, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u šumi Čungar (Drežnica) septembra 1942.

7. MARAVIĆ Tome JELICA Jeka, 1906, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti i gladi u zbjegu kraj Drežnice u jesen 1942.

8. MARA VIC Dane LAZO, 1836, seljak, Srbin. Umro od gladi u zbjegu u Ličkoj Jasenici 1943.

9. MARA VIC Laze MARICA, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi i iscrpljenosti u Drežnici jula 1944.

10. MARAVIĆ Miloša MARIJA, 1936, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi u zbjega u Plaškom januara 1943.

11. MARAVIĆ Petra MARIJA, 1896, Krakar, seljanka, Srpkinja. Umrla od gladi u zbjegu Velika Kosica kod Drežnice 1944.

12. MARAVIĆ Stanka MARKO, 1882, seljak, Srbin. Umro od gladi u Drežnici 1943.

13. MARAVIĆ Josipa MILAN, 1915, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Zagrebu 1942. i ubile iste godine.

14. MARAVIĆ Miloša MILAN, 1938, dijete, Srbin. Umro od gladi u Plaškom januara 1943.

15. MARAVIĆ Todora MILAN Spoja, 1902, radnik, Srbin. Nestao u Beogradu 1942.

16. MARAVIĆ Sime MILANKO, 1853, seljak, Srbin. Zaklale ga i spalile ustaše u Drežnici 21. 11. 1944.

17. MARAVIĆ Alekse NIKOLA, 1924, seljak, Srbin. Strijeljali ga Talijani u šumi Cungar kraj Drežnice septembra 1942.

18. MARAVIĆ Velimira SARA, 1916, seljanka, Srpkinja. Poginula od talijanskog bombardiranja u Drežnici 1942.

19. MARAVIĆ Dmitra SIMO, 1910, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše i ubile u Zagrebu 1941.

20. MARAVIĆ Ilije SIMO, 1941, dijete, Srbin. Umro u zbjegu iznad Drežnice od gladi i hladnoće 1944.

21. MARA VIC Milanka SOFIJA, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i ustaše kraj Drežnice aprila 1944.

22. MARAVIĆ Dane TOMA, 1851, seljak, Srbin. Umro od gladi u zbjegu kraj Drežnice februara 1944.

NIKOLICI

1. MARAVIĆ AND A, 1884, Gostovići, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica ustaškog batinjanja u Nikolićima u jeseni 1944.

2. MARAVIĆ Sime BRANKA, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Radulovićima 21. 11. 1944.

3. MARAVIČ Marka DANE, 1942, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u zapaljenu kuću u Nikolićima 21. 11. 1944.

4. MARAVIČ Milana DMITAR Dmitrić, 1881, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Čortima, sprovele u Gospić i ubile u Jadovnu juna 1941.

5. MARAVIČ Petra DMITAR, 1870, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi novembra iste godine.

6. MARAVIČ Đure DESA, 1938, dijete, Srpkinja. Zivu je spalile ustaše u Nikolićima 21. 11. 1944.

7. MARAVIČ Milina ĐURAČ, 1882, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Drežnici 21. 9. 1942. i sproveli u logor Bakar otkuda je pušten 21. 12. 1942, ali je od posljedica umro u Drežnici januara 1943.

8. MARAVIČ Marka ĐURO, 1934, dijete, Srbin. Živog ga bacile ustaše u zapaljenu kuću u Radulovićima 21. 11. 1944.

9. MARAVIČ Mile JELENA, Jeka, 1921, seljanka, Srpkinja, Zivu je bacile ustaše u zapaljenu kuću u Radulovićima 1944.

10. MARAVIČ Jovana JOVO, 1881, trgovac, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Ogu-

linu i bacile u jamu pod Klekom juna 1941.

11. MARAVIČ Mane MANE, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Radulovićima 21. 11. 1944.
12. MARAVIĆ Milina MANE, 1913. šumski radnik, Srbin. Ubile ga ustaše nakon zvjerskog mučenja u Javornici januara 1945.
13. MARA VIC Nikole MANE, dijete, Srbin, Poginuo od zaostale bombe u Josipdolu 1943.
14. MARAVIČ MARA, 1903, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i ustaše na Kapeli oktobra 1944.
15. MARA VIC Đurđa MARA, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Nikolićima 21. 11. 1944.
16. MARAVIČ Mile MARIJA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Radulovićima 21. 11. 1944.
17. MARAVIČ Rade MILAN, 1944, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Nikolićima 21. 11. 1944.
18. MARA VIC Bože MILE, 1887, seljak, Srbin. Umro od iscrpljenosti u zbijegu u Kaštel Starom kod Splita aprila 1945.
19. MARAVIČ Đurđa MILIJA, 1885, Kuboti, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Radulovićima 21. 11. 1944.
20. MARAVIČ Mile MILOVAN, 1935, dijete, Srbin. Smrzao se u Nikolić Kosi novembra 1944.
21. MARAVIČ Rade MIRKO, 1938, dijete, Srbin. Živog ga bacile ustaše u zapaljenu kuću u Nikolićima 21.11.1944.
22. MAR A VIC Đure NADA, 1939, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše živu u vatru u Nikolićima 21. 11. 1944.
23. MARAVIČ Đure NEĐA, 1928, seljanka, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u zapaljenu kuću u Nikolićima 21. 11. 1944.
24. MARAVIĆ Mile NEĐA, 1932, dijete, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u zapaljenu kuću u Nikolićima 21.11.1944.
25. MARAVIĆ Marka OLGA, 1937, dijete, Srpkinja. Ranile je ustaše u Radulovićima 21. • 11. 1944. i od posljedica umrla u Turkima (Gorski kotar) decembra iste godine.
26. MARAVIČ Đure PETAR, 1942, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše živog u zapaljenu kuću u Nikolićima 21. 11. 1944.
27. MARAVIĆ Nikole PETAR, 1932, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Josipdolu 1943.
28. MARAVIĆ Rade RADE, 1935, dijete, Srbin. Živog ga bacile ustaše u zapaljenu kuću u Nikolićima 21. 11. 1944.
29. MARAVIĆ Jove SARA, 1892, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti u Plaškom poč. 1943.
30. MARA VIC Marka SARA, 1885, seljanka, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u zapaljenu kuću u Nikolićima 21.11. 1944.
31. MARAVIČ Nikole SARA, 1917, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Nikolić kose 21. 11. 1944.
32. MARAVIĆ Milina SAVA Savica, 1901, seljanka, Srpkinja. Živu je bacile ustaše u zapaljenu kuću u Radulovićima 21. 11. 1944.
33. MARAVIĆ Miće STEVO, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Brinju novembra 1944.
34. MARA VIC Nikole VELJKO, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Nikolićima 21. 11. 1944.
35. MARAVIĆ Rade ŽARKO, 1939, dijete, Srbin. Živog ga bacile ustaše u zapaljenu kuću u Nikolićima 21. 11. 1944.
36. MARAVIČ Mane ŽIVKA, 1941, dijete, Srpkinja. Razbile je ustaše o drvo o Javornici januara 1945.
37. MARAVIĆ MANE 1944, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u vatru u Radlovićima 21. 11. 1944.

PALICE

1. ČUPURDIJA Sime ANKA, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi u Crnoj Draži 23. 9. 1942.
2. ČUPURDIJA Sime NIKOLA, 1943, dijete, Srbin. Smrznuo se u Javornici 5. 12. 1944.
3. KOSANOVIC Milanka STOJAN, 1923, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 30. 7. 1941. i sutradan ubile i bacile u jamu pod Klekom.
4. KOSANOVIC Mane ŽIVKO, 1923, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše 30. 7. 1941. i sutradan ubile i bacile u jamu pod Klekom.
5. MARAVIĆ DUKO, 1881, Krakar, seljak, Srbin. Kako nije mogao izdržati bježanie i napore zbjega ubio se u Palicama 27. 2. 1944.

i

6. TRBOVIĆ Nikole MICA, 1907, seljak, Srbin. Umro od posljedica prehlade i iscrpljenosti u Brodu na Kupi 15. 10. 1944.

7. TRBOVIĆ Dmitra PETAR, 1911, šumski radnik, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu pod Klekom jula 1941.

PODBITORAJ (SELIŠTE)

1. MARAVIĆ Laze ANICA, 1902, Vrujac, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i belogardisti u Kuželju (Gorski kotar) 1944.
2. MARAVIĆ Filipa ANICA, 1882, Bulići, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Selištu 21. 11. 1944.
3. MARA VIC Laze ĐURAĐ, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Ogulinu juna 1941.
4. MARAVIĆ Laze ĐURAĐ, 1863, seljak, Srbin. Umro od iscrpljenosti u zbjegu iznad Selišta aprila 1942.
5. MARA VIC Pante LJUBA, 1907, Vukelići, seljanka, Srpkinja. Zaklale je i zatim spalile ustaše u Kubotima 21. 11.1944.
6. MARAVIĆ Milana MARA, 1940, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kubotima 21. 11. 1944.
7. MARAVIĆ Đure MILEVA, 1940, dijete, Srpkinja. Zaklale je i spalile ustaše u Kubotima 21. 11. 1944.
8. MARAVIĆ Đure MILIJA, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je i spalile ustaše u Kubotima 21. 11. 1944.
9. MARAVIĆ Mihajla MILIJA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile ustaše kod Radlovića 21. 11. 1944.
10. MARAVIĆ Sime MILIJA, 1873, seljanka, Srpkinja. Zaklale je i spalile ustaše u Kubotima 21. 11. 1944.
11. MARA VIC Dmitra MILKA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Radlovića 21. 11. 1944.
12. MARAVIĆ Sime MILOŠ, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u zapaljenu kuću u Selištu 21. 11. 1944.
13. MARAVIĆ Ilije NIKOLA, 1927, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i spalile u Kubotima 21. 11. 1944.
15. MARAVIČ Dmitra VASILIJA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Selištu 21. 11. 1944.
16. RADULOVIC Laze ANĐA, 1913, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bertima oktobra 1943.
17. RADULOVIC Pante DMITAR, 1909, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bertima 14. 8. 1944.
18. RADULOVIC Laze ĐURAĐ, 1907, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Selištu 1941.
19. RADULOVIC Save ĐURO, 1908, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Selištu 21. 11. 1944.
20. RADULOVIC Nikole GOJKO, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Puškarićima kod Ogulina 1941.
21. RADULOVIC Dmitra JEKA, 1882, seljanka, Srpkinja. Smrzla se u Javornici 15. 1. 1944.
22. RADULOVIC Mane JEKA, 1919, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Selištu 21. 11. 1944.
23. RADULOVIC Rade LJUBA, 1907, Tomići, seljanka, Srpkinja. Ranjena nagaznom minom na Kapeli i umrla u bolnici Turke (Gorski kotar) decembra 1944.
24. RADULOVIC Mićana MARIJA Maca, 1944, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi u zbjegu iznad Selišta 1944.
25. RADULOVIC Đurđa MILAN, 1929, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bertima 21. 11. 1944.
26. RADULOVIC Đurđa MILAN, 1908, seljak, Srbin. Poslije zvjerskog mučenja bacili ga Nijemci i ustaše u bunar u Jasenku 15. 3. 1943.
27. RADULOVIC Nikole MIRKO, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bertima 21. 11. 1944.
28. RADULOVIC Nikole PETAR, 1943, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Selištu 21. 11. 1944.
29. RADULOVIC Nikole RADE, 1922, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Puškarićima kod Ogulina 1941.
30. TATALOVIĆ Alekse ALEKSA, 1942, dijete, Srbin. Zaklale ga i spalile ustaše u Papežima 21. 11. 1944.
31. TATALOVIĆ Sime ANĐELIJA, 1875, seljanka, Srpkinja. Zaklale je i spalile ustaše u Papežima 21. 11. 1944.
32. TATALOVIĆ Đure ĐURAĐ, 1907, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Prapoću (Istra) 24. 4. 1944.

33. TATALOVie Rade MARKO, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Brinju 1944.

34. TATALOVIC Alekse MARTA, 1869, Vrujac, seljanka, Srpkinja. Zaklale je i spalile ustaše u Papežima 21. 11.

35. TATALOVIĆ Kuzme MARTA, 1859, seljanka, Srpkinja. Zaklali je ustaše u Papežima 21. 11. 1944.

36. TATALOVIC Nikole MILIJA, 1918, seljanka, Srpkinja. Ranjena nagaznom minom na Kapeli i umrla kod kuće decembra 1944.

37. TATALOVIC Sime MILKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Ranile je ustaše u Papežima 21. 11. 1944. i poslije tri dana umrla.

38. TATALOVIC Petra NADA, 1942, dijete, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti u bolnici Brod na Kupi novembra 1944.

39. TATALOVIC Petra NEDELJKA, 1931, dijete, Srpkinja. Bježeći pred neprijateljem utopila se u Crnči kod Jezerana maja 1943.

40. TATALOVIC Marka RADE, 1891, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Radlovića 21. 11. 1944.

PONORAC

1. IVOSEVIC Dmitra MANE, 1885, seljak, Srbin. Uhapsili ga Talijani septembra 1942. u Ponorcu i odveli u logor Bakar gdje je umro od gladi krajem oktobra iste godine.

2. IVOSEVIC Duke MILIJA, 1938, dijete, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Ponorcu septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umrla od gladi oktobra iste godine.

3. IVOSEVIC Duke NIKOLA, 1936, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani septembra 1942. u Ponorcu i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi novembra iste godine.

4. IVOSEVIC Ilije PETAR, 1897, radnik. Srbin. Strijeljale ga ustaše kod Matine jame (Brezno) septembra 1944.

5. IVOSEVIC Ilije RADMILA, 1930, đak, Srpkinja. Uhapsili je Talijani u Ponorcu septembra 1942. i sproveli u logor Bakar, otkuda je puštena decembra iste godine ali je od posljedica umrla u Ponorcu 1943.

PRAZICI I JAGETICI

1. HUDUROVIC M. ANKICA, 1938, dijete, Romkinja. Uhvatile je ustaše u Jagetićima 1941. i sprovele u Jasenovac gdje je ubijena 1942.

2. HUDUROVIC S. DRAGAN, 1926, Rom. Isto kao redni broj 1.

3. HUDUROVIC M. DRAGICA, 1911, Romkinja. Isto kao redni broj 1.

4. HUDUROVIC M. IVICA, 1934, dijete, Rom. Isto kao redni broj 1.

5. HUDUROVIC S. JANKO, 1914, Rom. Isto kao redni broj 1.

6. HUDUROVIC S. JOSO, 1916, Rom. Isto kao redni broj 1.

7. HUDUROVIC J. KATA, 1914, Romkinja. Isto kao redni broj 1.

8. HUDUROVIC M. KATICA, 1936, dijete, Romkinja. Isto kao redni broj 1.

9. HUDUROVIC S. MARA, 1920, Romkikinja. Isto kao redni broj 1.

10. HUDUROVIC S. MARKO, 1918, Rom. Isto kao redni broj 1.

11. HUDUROVIC S. MILKA, 1902, Romkinja. Isto kao redni broj 1.

12. HUDUROVIC S. PAJO, 1900, Rom. Isto kao redni broj 1.

13. HUDUROVIC S. STEVO, 1898, Rom. Isto kao redni broj 1.

14. MARAVIĆ Laze DUŠAN, 1892, obućar, Srbin. Ubile ga ustaše u Karlovcu 1941.

15. MARAVIĆ JANJA, 1896, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Drežnici septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umrla od gladi oktobra iste godine.

16. MARAVIĆ Miladina JOSO, 1900, mlinar, Srbin. Uhvatili ga Talijani kod Radojčića februara 1942. i sproveli u kulu u Ogulin gdje je umro od posljedica batinjanja iste godine.

17. MARAVIĆ Laze LJUBAN, 1902, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Zagrebu 1941.

18. MARAVIĆ Dmitra SIMICA, 1861, seljanka, Srpkinja. Prehladila se u zbjegu u šumi Čungar i umrla u jesen 1943.

19. MARAVIĆ Nikole STANKO, 1866, seljak, Srbin. Prehladio se u zbjegu u šumi Čungar i umro maja 1944.

i

20. VUKELIC Todora ANĐELIJA, 1890, Vrujac, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Jagetićima 13. 7. 1944.
21. VUKELIC Save DUŽAN, 1902, finane, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u more u Senju 2. 5. 1941.
22. VUKELIC Nikole MIRKO, 1912, službenik, Srbin. Zaklale ga ustaše u Sisku 4. 5. 1941.
23. VUKELIC Mane NEĐA, 1942, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi u zbjegu kod Jagetića jula 1942.
24. VUKELIC Milina SIMO, 1939, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi u jesen iste godine.

RADOJCICI

1. IVOSEVIC Mane MILENA, 1924, Ponorac, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačkog bombardiranja u Mrkoplju 15.3. 1944.
2. MARAVIĆ Ise MARTA, 1880, seljanka, Srpkinja. Prehladila se u zbjegu i umrla u Javornici krajem 1941.
3. RADOJClC Rade EVICA, 1908, seljanka, Srpkinja. Prehladila se u zbjegu u Javornici i umrla krajem 1941.
5. RADOJClC MILICA, 1878, seljanka, Srpkinja. Prehladila se u zbjegu u Javornici i umrla od posljedica u Rado jčićima oktobra 1942.

RADULOVICI

1. RADULOVIC Đure DANICA, 1943, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Maloj Javornici februara 1945.
2. RADULOVIC Josipa DMITAR, 1892, seljak, Srbin. Uhapsili ga žandari početkom jula 1941. u Radlovićima, a ubile ustaše u kuli u Ogulinu jula iste godine.
3. RADULOVIC Miladina DUSANKA, 1944, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Radlovića 21. 11. 1944.
4. RADULOVIC Vaje DUŠKA, 1903, Škipine, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Radlovićima 15. 6. 1944.
5. RADULOVIC Nikole ĐURO, 1923, šumski radnik, Srbin. Prehladio se u ofanzivi i umro u Radlovićima od upale pluća 15. 12. 1941.
6. RADULOVIC Bože LJUBICA, 1944, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Radlovićima 21. 11. 1944.
7. RADULOVIC Sime FILIP, 1896, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Ogulinu 15. 6. 1941.
8. RADULOVIC Sime JOVO, 1943, dijete, Srbin. Umro od gladi u Radlovićima 1943.
9. RADULOVIC Sime LJUBAN, 1940, dijete, Srbin. Umro od gladi i bolesti u Radlovićima krajem 1941.
10. RADULOVIC Milanka MARA, 1920, Ašanja, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Radlovićima 21. 11. 1944.
11. RADULOVIC Nikole MARIJA, 1925, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci na Kapeli 15. 10. 1944. i vozom sproveli za Karlovac, ali je u transportu ranjena u Zvečaju i od posljedica umrla u bolnici Karlovac 20. 10. 1944.
12. RADULOVIC Milina MARIJA, 1885, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Maloj Javornici 25. 9. 1942. i sproveli u logor Bakar odakle je puštena decembra 1942, ali je umrla od iscrpljenosti u Ličkoj Jasenici iste godine.
13. RADULOVIC Rade MARIJA, 1913, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Radlovićima 21. 11. 1944.
14. RADULOVIC Nikole MARKO, 1893, šumski manipulant, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu pod Klekom 15. 8. 1941.
15. RADULOVIC Alekse MILORAD, 1938, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Maloj Javornici 25. 9. 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi oktobra iste godine.
16. RADULOVIC Todora MILORAD, 1942, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Maloj Javornici februara 1945.
17. RADULOVIC Miladina NEĐA, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Konjarici kod Radlovića 21. 11. 1944.
18. RADULOVIC Alekse RADE, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Radlovićima 21. 11. 1944.
19. RADULOVIC Sime RUZA, 1878. seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Maloj Javornici 25. 9. 1942. i sproveli u logor Bakar odakle je puštena decembra 1942, ali je od posljedica iscrpljenosti umrla u Plavča Draži 15. 1. 1943.

20. RADULOVlC Jovana SAVA, 1883, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Maloj Javornici 25. 9. 1942. i sproveli u logor Bakar, a zatim Plaški gdje je umrla od iscrpljenosti iste godine.

21. RADULOVlC Milina SARA, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Maloj Javornici februara 1945.

22. RADULOVlC Sime SMILJANA, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Radlovićima 21. 11. 1944.

23. RADULOVlC Nikole SOKA, 1944, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Radlovićima 21. 11. 1944.

24. RADULOVlC Đurđa VIDA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Maloj Javornici februara 1945.

25. RADULOVlC Đurđa VITOMIR, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Maloj Javornici februara 1945.

ŠEKICI

1. TATALOVIC Mile ANA, 1862, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti u šumi kod Šekića u proljeće 1944.

2. TATALOVIC Mile ANĐA, 1860, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica iscrpljenosti u šumi kod Šekića 1944.

3. TATALOVIC Rade DUŠAN, 1908, šumski radnik, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu pod Klekom juna 1941.

4. TATALOVIC Miška LAZO, 1862, seljak, Srbin. Umro od posljedica iscrpljenosti u šumi kod Šekića u proljeće 1944.

5. TATALOVIC MARTA, 1869, Kuboti, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Šekićima aprila 1944.

6. TATALOVIC Todora NADA, 1927, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica iscrpljenosti u selu Dobra kod Delnica 1944.

7. TATALOVIC RADAN, 1860, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše kod Šekića 1942.

8. TATALOVIC Mile SAVA, 1866, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u šumi kod Šekića aprila 1944.

ŠKIPINE

1. BOSNIC Vaje ANĐELIJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani septembra 1942. kod Drežnice i sproveli u logor Bakar gdje je umrla od gladi oktobra iste godine.

2. BOSNIC Save MILOŠ, 1939, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani kod Drežnice i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi oktobra 1942.

3. MARA VIC Todora DMITAR, 1892, seljak, Srbin. Poginuo nesretnim slučajem kod Knina septembra 1944.

4. MARAVIC Milina LAZO, 1871, seljak. Srbin. Umro od iscrpljenosti u Radatovićima (Zumberak) februara 1945.

5. MARAVIC Todora LJUBA, 1911, Poljanak, seljanka, Srpkinja. Uhapsile je ustaše u Modrušu i strijeljale na Kapeli 15. 6. 1944.

6. MARAVIC Dmitra MANOJLO, 1926, đak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i ustaše u Poljanku 21. 11. 1944.

7. MARAVIC Rade MARA, 1906, Pražići, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Škipinama 21. 11. 1944.

8. MARAVIC Petra MARICA, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Škipinama 21. 11. 1944.

9. MARAVIC Dmitra MILAN, 1929, Poljanak, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Poljanku augusta 1944.

10. MARAVIC Save MILAN, 1921, Zutići, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Ogulinu augusta 1941.

11. MARAVIC Duke MILICA, 1944, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi i hladnoće u Drežnici oktobra 1944.

12. MARAVIC Đurđa MILICA, 1866, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti i hladnoće u Drežnici 1944.

13. MARAVIC Rade MILIJA, 1944, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi i hladnoće u Drežnici oktobra 1944.

12. MARAVIC Đurđa MILICA, 1866, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti i hladnoće u Drežnici 1944.

13. MARAVIC Rade MILIJA, 1913, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Škipinama aprila 1944.

14. MARAVIC Đurđa RADE, 1907, radnik, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i ustaše u Bjeležima aprila 1944.

15. MARAVIC Laze RADE, 1930, Poljanak, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Poljanku augusta 1944.

16. MARAVIC Mihajla RADE, 1895, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i ustaše u Bjeležima aprila 1944.

17. MARAVIC Jove RUZA, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi u zbjegu u Bjeležima septembra 1942.

18. MARAVIC Nikole RUŽA, 1938, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi i iscrpljenosti u Drežnici 1942.

19. MARAVIC Jove SARA, 1872, Krakar, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Poljanku augusta 1944.

20. MARAVIC Marka SARA, 1914, Vrujac, seljanka, Srpkinja. Uhapsile je ustaše u Modrušu i strijeljale u Kapeli 15. 6. 1944.

21. MARAVIC Sime SARA, 1876, Radulovići, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kod Škipina u proljeće 1944.

22. MARAVIC Petra SAVA, 1895, Vrujac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Škipinama januara 1945.

23. MARAVIC Miladina SAVO, 1899, Zutići, šumski radnik, Srbin. Ubili ga Talijani u Jasenku 1941.

24. MARAVIC Ilije TODOR, 1868, Poljanak, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Poljanku augusta 1944.

25. MARAVIC Milina TODOR, 1873, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i ustaše u Bjeležima aprila 1944.

26. RADULOVIC Đurđa MILIJA, 1869. seljanka, Srpkinja. Umrla od gladi i iscrpljenosti u zbjegu u Bjeležima novembra 1943.

27. TATALOVIĆ Bože BOZO, 1896, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Šekićima u proljeće 1944.

TOMlCl

1. TOMIC Laze ANĐA, 1899, seljanka, Srpkinja. Umrla od gladi i iscrpljenosti u Tomićima polovinom 1942.

2. TOMIC Nikole BOGDAN, 1935, dijete, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Tomićima 14. 5. 1944.

3. TOMIC Ilije BORISLAV, 1938, dijete, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Tomićima u proljeće 1945.

4. TOMIC Nikole BOZO, 1903, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu pod Klekom 14. 7. 1941.

5. TOMIC Vaje DESA, 1914, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Tomićima 14. 5. 1943.

6. TOMIC Stojana DMITAR, 1878, sluga, Srbin. Umro od gladi u Tomićima 1942.

7. TOMIC Rade ĐURAĐ Đuko, 1894, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Vukelićima 1944.

8. TOMIC Ilije FILIP, 1873, seljak, Srbin. Umro od gladi i iscrpljenosti u šumi kraj Tomića decembra 1943.

9. TOMIC Nikole ILIJA, 1861, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Drežnici septembra 1944.

10. TOMIC Save ILIJA, 1892, seljak, Srbin. Umro od posljedica talijanskog mučenja u Tomićima 1943.

11. TOMIC Zarije JOVAN, 1903, radnik, Srbin. Zaklale ga i bacile u vatru ustaše u Gomirju 1941.

12. TOMIC Bože LJUBA, 1890, seljanka, Srpkinja. Umrla od gladi i iscrpljenosti u Tomićima februara 1945.

13. TOMIC Jose LJUBAN, 1934, dijete, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Tomićima septembra 1944.

14. TOMIC MANDA, 1903, Corti, seljanka, Srpkinja. Umrla od gladi kraj Tomića marta 1943.

15. TOMIC Duke MANE, 1920, seljak, Srbin. Zarobili ga Talijani u Drežnici i sproveli u logor u Italiju gdje je umro 1942.

16. TOMIC Ilije MARICA, 1922, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i bacile u more u Senju oktobra 1944.

17. TOMIC Pere MARKO, 1870, seljak, Srbin. Umro od gladi u Maloj Javornici septembra 1942.

18. TOMIC Sime MILAN, 1936, dijete, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Tomićima 1944.

19. TOMIC Nikole MILICA, 1943, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi i iscrpljenosti u zbjegu kod Tomića aprila 1943.

20. TOMIC Nikole MILIJA, 1901, seljanka, Srpkinja. Poginula od talijanskog bombardiranja u Tomićima 11. 7. 1942.

21. TOMIC Milina MILAN, 1870, seljak, Srbin. Umro od gladi kraj Tomića septembra 1942.

22. TOMIĆ Save MILAN, 1903, radnik, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu pod Klekom 14. 7. 1941.
23. TOMIC Nenada NIKOLA, 1934, đak, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Tomićima septembra 1944.
24. TOMIĆ Rade RADE, 1913, ing. šumarstva, Srbin. Uhapsile ga ustaše u Topuskom, sprovele u Gospić i ubile u Jadovnu 1941.
25. TOMIĆ Vlade SARA, 1935, dijete, Srpkinja. Poginula za vrijeme talijanskog bombardiranja Tomića 11. 7. 1942.
26. TOMIĆ Ilije SAVA, 1883, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani i strijeljali na Alanu 14. 3. 1942.
27. TOMIĆ Vlade SAVKA, 1933, dijete, Srpkinja. Poginula za vrijeme talijanskog bombardiranja u Tomićima 11. 7. 1942.
28. TOMIĆ Jove TANASIJA, 1887, seljak, Srbin. Poginuo za vrijeme talijanskog bombardiranja Tomića 11. 7. 1942.

TRBOVIĆI

1. TRBOVIĆ Nikole DANICA, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Vukelićima 1944.
2. TRBOVIĆ Laze DMITAR Glavina, 1883, seljak, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Tomićima 11. 7. 1942.
3. TRBOVIĆ Nade DUŠAN, 1942, dijete, Srbin. Umro od gladi u Trbovićima marta 1943.
4. TRBOVIĆ Mihajla MARIJA, 1903, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica iscrpljenosti u Trbovićima 1944.
5. TRBOVIĆ Milina MARIJA, 1879, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Drežnici septembra 1942. i sproveli u logor Kraljevicu gdje je umrla od gladi krajem 1942.
6. TRBOVIĆ Luke MARTA, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubili je i spalili Talijani i ustaše u Trbovićima u proljeće 1943.
7. TRBOVIĆ Filipa Mile, 1891, šumski radnik, Srbin. Ubili ga Nijemci u Belcima oktobra 1944.
8. TRBOVIĆ Nikole NARANDZA Naka, 1893, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti u Trbovićima aprila 1943.
9. TRBOVIĆ Vaje NIKOLA, 1918, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Krivom Putu 1942.
10. TRBOVIĆ Bože SAVA, 1883, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Plaškom 1943.

VRUJAC

1. MARAVIC Milina LJUBO, 1909, podoficir, Srbin. Nestao u toku rata 1941—1945.
2. MARAVIC Sime MARTA, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Drežnici oktobra 1944.
3. MARAVIC Đure MIHAJLO, 1905, pandur, Srbin. Uhvatili ga Nijemci i ustaše u Drežnici i sproveli u Brinje gdje je nestao jula 1944.
4. MARAVIĆ Pante MILICA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Vrunjcu oktobra 1943.
5. MARAVIC Rade SMILJANA, 1876, Poginula za vrijeme talijanskog bombardiranja u Drežnici jula 1942.
6. MARAVIC Mihajla TOŠO, 1900, žandar, Srbin. Nestao u toku rata 1941——1945.
7. TATALOVIC Bogdana DUŠAN, 1910, podoficir, Srbin. Nestao u toku rata 1941—1945.
8. TATALOVIC Marka DUŠAN, 1923, pekar, Srbin. Zaklale ga ustaše u Ogulinu juna 1941.
9. TATALOVIC Petra EVICA, 1936, dijete, Srpkinja. Poginula u bježanju na Javornici marta 1944.
10. TATALOVIC Bože ILIJA, 1862, seljak, Srbin. Umro od iscrpljenosti u zbjegu Struge (Drežnica) u ljeto 1944.
11. TATALOVIC Sime MANE, 1879, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci i ustaše u Drežnici 1944.
12. TATALOVIC Mane MIHAJLO, 1921, automehaničar, Srbin. Nestao u toku rata 1941—1945.
13. TATALOVIC Jovana MILAN Babić, 1896, seljak, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Drežnici i ubili na nepoznatom mjestu u jesen 1944.
14. TATALOVIC Bogdana MILIN, 1913, policajac, Srbin. Nestao u toku rata 1941—1945.

15. TATALOVIĆ Filipa MILIN, 1862, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani septembra 1942. i sproveli u logor Bakai gdje je umro od gladi novembra iste godine.

16. TATALOVIĆ Mane MILOŠ, 1908, trgovac, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu pod Klekom juna 1941.

17. TATALOVIĆ Sime MILOŠ, 1936, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Vrunjcu jeseni 1944.

18. TATALOVIĆ Mile MILUTIN, 1929, dijete, Srbin. Poginuo nesretnim slučajem u Drežnici poč. 1944.

19. TATALOVIĆ Mihajla NADA, 1905 seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani kod Šekića 24. 9. 1942.

20. TATALOVIĆ Milana NIKOLA, 1912 seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacili u Klečku jamu kod Ogulina juna 1941.

21. TATALOVIĆ Miloša NIKOLA, 1895, željez. službenik, Srbin. Poginuo za vrijeme njemačkog bombardiranja u Raj lovcu kod Sarajeva aprila 1941.

22. TATALOVIĆ Marka PETAR, 1929, dijete, Srbin. Prehladio se u bježanju L umro u Drežnici novembra 1942.

23. TATALOVIĆ Stevana RADMILA, 1927, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani iznad Vukelića septembra 1942.

24. TATALOVIĆ Save SAVA, 1865, seljanka. Ubili je Talijani iznad Vukelića septembra 1942.

25. TATALOVIĆ Laze SAVA, 1913, policajac, Srbin. Nestao u toku rata 1941—1945.

26. TATALOVIĆ Sime SIMO, 1870, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Drežnici u proljeće 1944.

27. TATALOVIĆ Marka STOJAN, 1872, seljak, Srbin. Umro od posljedica zadobijenih talijanskim bombardiranjem Drežnice jula 1942.

28. TATALOVIĆ Marka VASILJ, 1866, seljak, Srbin. Umro od iscrpljenosti na povratku iz zbjega u Drežnici jeseni 1942.

29. TATALOVIĆ Mane ZlVKO, 1931, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Prilišću u proljeće 1945.

VUKELICI

1. BATINIC Đurđa MILE, 1877, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Javornici 1. 5. 1945.

2. VUKELIĆ Marka ANA, 1869, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vukelićima 20. 3. 1944.

3. VUKELIĆ Ilije DANICA, 1923, seljanka, Srpkinja, Poginula od talijanskog bombardiranja u Drežnici 11. 7. 1942.

4. VUKELIĆ Marte ĐURO, 1930, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Škaliću augusta 1942.

5. VUKELIĆ Đurđa ILIJA, 1908, radnik, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Kragujevcu 21. 10. 1941.

6. VUKELIĆ Petra ILIJA, 1873, opančar, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vukelićima 20. 3. 1944.

7. VUKELIĆ Stevana ILIJA, 1864, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vukelićima 20. 3. 1944.

8. VUKELIĆ Sime JOVAN, 1867, seljak, Srbin. Zaklale ga i spalile ustaše u Vukelićima 20. 3. 1944.

9. VUKELIĆ Save MARKO, 1930, đak, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Crnomlju oktobra 1944.

10. VUKELIĆ Rade MARTA, 1869, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Vukelićima 20. 3. 1944.

11. VUKELIĆ Rade MIKA, 1901, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u kolibi iznad Vukelića 20. 3. 1944.

12. VUKELIĆ Jeremije MILANKO, 1877, seljak, Srbin. Umro od posljedica bježanja i iscrpljenosti u Vukelićima marta 1943.

13. VUKELIĆ Mile PETAR, 1937, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Vukelićima oktobra 1943.

14. VUKELIĆ Mile PROKO, 1862, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Vukelićima 20. 3. 1944.

15. VUKELIĆ Jovana RADE, 1901, radnik, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Vukelićima aprila 1943.

16. VUKELIĆ Save SIMO, 1932, đak, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Crnomlju oktobra 1944.

17. VUKELIĆ Dmitra SRĐAN, 1926, seljak, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u Vukelićima maja 1943.

ZECEVO BRDO

1. TATALOVIC EVICA, 1864, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani septembra 1942. i sproveli u logor Kraljevicu gdje je umrla od gladi krajem iste godine.
2. TATALOVIC LAZO, 1868, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani i bacili u zapaljenu kuću u Zečevom Brdu aprila 1943.
3. TATALOVIC Nikole MILAN, 1942, dijete, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Drežnici septembra 1942. i sproveli u logor Kraljevicu gdje je umro od gladi iste godine.
4. TATALOVIC Marka MILKA, 1895, seljanka, Srpkinja. Ubile je i spalile ustaše u baraci u Zečevoj draži 21. 11. 1944.
5. TATALOVIC SAVA, 1893, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umrla od gladi oktobra iste godine.
6. TATALOVIC SMILJANA, 1870, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Talijani u Drežnici septembra 1942. i sproveli u logor u Kraljevici gdje je umrla od gladi krajem iste godine.

ZRNICI

1. ZRNIC Miće ALEKSA, 1886, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Zagrebu krajem 1944.
2. ZRNIC Nikole ALEKSA, 1935, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u zbjegu Jasenje iznad Zrnića 21. 11. 1944.
3. ZRNIC Vlade ALEKSA, 1864, seljak, Srbin. Umro od iscrpljenosti u zbjegu iznad Zrnića u proljeće 1944.
4. ZRNIC Milana ANĐA, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zrnićima marta 1945.
5. ZRNIC Rade ANĐELIJA, 1871, Šekići, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zrnićima 21. 11. 1944.
6. ZRNIC ANĐELIJA, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u zbjegu Jasenje iznad Zrnića 21. 11. 1944.
7. ZRNIC Sime BOGDAN, 1905, šumski radnik, Srbin. Poginuo nesretnim slučajem iznad Zrnića u proljeće 1944.
8. ZRNIC Ilije DANILO, 1869, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zrnićima 21. 11.1944.
9. ZRNIC Rade DMITAR, 1906, šumski radnik, Srbin. Ubili ga Nijemci u Prapoću (Istra) 24. 4. 1944.
10. ZRNIC Sime DMITAR, 1869, seljak, Srbin. Izgorio u kući koju su zapalile ustaše u Zrnićima 21. 11. 1944.
11. ZRNIC Dmitra DUŠAN, 1941, dijete, Srbin. Umro od gladi i bolesti u zbjegu kod Zrnića 1943.
12. ZRNIC Ilije DUŠAN, 1928, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše iznad Zrnić Poljana 21. 11. 1944.
13. ZRNIC Rade DUŠKA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Prapoću (Istra) 24. 4. 1944.
14. ZRNIC Alekse ĐUKO, 1886, opančar, Srbin. Ubile ga ustaše iznad Zrnića 21.11. 1944.
15. ZRNIC Koste ĐUKO, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše iznad Zrnića 21.11. 1944.
16. ZRNIC Marka ĐURAĐ, 1882, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše iznad Zrnić Poljane februara 1945.
17. ZRNIC Nikole ĐURAĐ, 1891, šumski radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Zrnićima aprila 1944. i ubile u Zagrebu 1945.
18. ZRNIC Laze ĐURO, 1909, seljak, Srbin. Umro od straha u Zrnićima augusta 1941.
19. ZRNIC Petra ĐURO, 1881, seljak, Srbin. Umro od straha od ofanzive u Zrnićima decembra 1941.
20. ZRNIC Vaje ILIJA Gulan, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u Đulin potok u Ogulinu jula 1941.
21. ZRNIC Gnjatije JANJA, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i ustaše iznad Poljanka 21. 11. 1944.
22. ZRNIČ Alekse JEKA, 1903, seljanka, Srpkinja. Ubile je i spalile ustaše iznad Zrnića 21. 11. 1944.
23. ZRNIC Ilije LJUBA, 1925, seljanka, Srpkinja. Poginula od zaostale granate u zbjegu kod Breznog augusta 1943.
24. ZRNIC Vaje MANE, 1878, seljak, Srbin. Uhvatili ga Talijani u Drežnici septembra 1942. i sproveli u logor Bakar gdje je umro od gladi oktobra iste godine.

25. ZRNIĆ Milana MARA, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je i spalile ustaše iznad Zrnića 21. 11. 1944.
26. ZRNIĆ MARIJA, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Modrušu 1944.
27. ZRNIĆ Dane MARIJA, 1887, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti u zbjegu iznad Zrnića krajem 1944.
28. ZRNIĆ Dmitra MARIJA, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zrnićima 21. 11. 1944.
29. ZRNIĆ Vaje MARIJA, 1896, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše iznad Zrnića 10. 10. 1944.
30. ZRNIĆ Rade MIKA, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u zapaljenu kolibu iznad Zrnića 21. 11. 1944.
31. ZRNIĆ Duke MILAN, 1923, đak, Srbin. Nestao kod Ćuprije u toku rata.
32. ZRNIĆ Ilije MILAN, 1944, dijete, Srbin. Umro od gladi u zbjegu iznad Zrnića poč. 1945.
33. ZRNIĆ Gnjatije MILICA, 1865, seljanka, Srpkinja. Izgorila u kući koju su zapalili Talijani u Zrnićima marta 1943.
34. ZRNIĆ Đurđa MILIJA, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zrnićima februara 1945.
35. ZRNlC Rade MILIJA, 1892, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica pada u crkvi (propadanje poda u Drežnici) u Zrnićima februara 1943.
36. ZRNIĆ Milana MIKA, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je i spalile ustaše iznad Zrnića 21. 11. 1944.
37. ZRNIĆ Nikole NEĐA, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zrnićima 21. 11. 1944.
38. ZRNIĆ Spire NEĐA, 1929, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Prapoću (Istra) 24. 4. 1944.
39. ZRNIĆ Nikole NIKOLA, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga i spalile ustaše iznad Zrnića februara 1945.
40. ZRNIĆ Marka PETAR, 1907, seljak, Srbin. Poginuo za vrijeme njemačkog bombardiranja u Plaškom u proljeće 1944.
41. ZRNIĆ Save RADE, 1900, šumski radnik, Srbin. Ubili ga Nijemci kod Kastva aprila 1944.
42. ZRNlC Simeuna SARA Zita, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zrnićima 21. 11. 1944.
43. ZRNIĆ Vaje SARA, 1877, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti u zbjegu iznad Zrnića maja 1944.
44. ZRNIĆ Petra SIMO, 1886, seljak, Srbin. Umro od iscrpljenosti iznad Zrnića poč. 1945.
45. ZRNIĆ Rade SIMO, 1928, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Prapoću (Istra) 24. 4. 1944.
46. ZRNIĆ Ilije VAJO, 1900, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Prapoću (Istra) 24. 4. 1944.
47. ZRNIĆ Đure VELJKO, 1942, dijete, Srbin. Umro od iscrpljenosti u Brodu na Kupi 1943.
48. ZRNIĆ Đukana ZORKA, 1916, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci na Kapeli poč. 1945.

Umrli od tif usa - općine Drežnica 1941-1945

BREZNO

1. MARAVIĆ Todora DANICA, 1934, dijete, Srpkinja, Umrla u Breznom 1943.
2. VUKELIC JELENA, 1875, Otok (Ogulin), seljanka, Srpkinja. Umrla u Breznom 1943.
3. VUKELIC Cvije MARKO, 1943, dijete, Srbin. Umro u Breznom 1943.

CORTI

1. MARAVIĆ ILINKA, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cortima 1943.
2. MARAVIĆ Rade MARA, 1897, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cortima 1943.
3. MARAVIĆ Nikole NIKOLA, 1902, šumski radnik, Srbin. Umro u bolnici br. 7. 1943.

4. MARAVIĆ SOFIJA, 1889, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cortima 1943.

5. MARAVIĆ Đure VAJO, 1895, šumski radnik, Srbin. Umro u bolnici u Javornici 1943.

KRAKAR

1. ĆUPURDIJA Đure GOJKO, 1930, dijete, Srbin. Umro u Krakaru 1944.
2. IVOSEVIC Đurđa BOŽICA, 1894, seljanka, Srpkinja. Umrla u bolnici u Drežnici 1943.
3. IVOSEVIC Dmitra DMITAR, 1903, seljak, Srbin. Umro u Krakaru 1943.
4. IVOSEVIC DMITAR, 1875, seljak, Srbin. Umro u Krakaru 1943.
5. IVOSEVIC Laze DUŠKA, 1916, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krakaru 1943.
6. IVOSEVIC Đurđa GNJATIJA, 1868, seljak, Srbin. Umro u Krakaru 1943.
7. IVOSEVIC Milanka GNJATIJA, 1858, seljak, Srbin. Umro u Krakaru 1943.
8. IVOSEVIC Milina JEKA, 1905, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krakaru 1943.
9. IVOSEVIC Đurđa JOVO, 1886, seljak, Srbin. Umro u Krakaru 1943.
10. IVOSEVIC Dmitra MARIJA, 1907, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krakaru 1943.
11. IVOSEVIC Jove MARIJA, 1899, seljanka, Srpkinja. Umrla u bolnici u Drežnici 1944.
12. IVOSEVIC Milina MARIJA, 1860, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krakaru 1943.
13. IVOSEVIC Laze MIKA, 1921, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krakaru 1943.
14. IVOSEVIC Mihajla MILE, 1890, šum. radnik. Umro u Krakaru 1943.
15. IVOSEVIC Stoje MILICA, 1929, đak, Srpkinja. Umrla u Krakaru 1943.
16. IVOSEVIC Nikole SMILJA, 1920, čistačica, Srpkinja. Umrla u Krakaru poč. 1945.
17. IVOSEVIC Rade STANKO, 1890, šum. radnik. Umro u bolnici u Drežnici 1944.
18. KOSANOVIC Đurđa MARIJA, 1884, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krakaru 1943.
19. MARA VIC Nikole NEDJELJKO, 1933, dijete, Srbin. Umro u Krakaru 1943.
20. MARAVIĆ Milanka PETAR, 1876, seljak, Srbin. Umro u Krakaru poč. 1945.

LOKVA

1. RADULOVIC Dane EVA, 1914, seljanka, Srpkinja. Umrla u Lokvi 1943.
2. RADULOVIC Jove JANJA, 1882, seljanka, Srpkinja. Umrla u Lokvi 1943.
3. RADULOVIC Vasilja LAZO Lakica, 1880, seljak, Srbin. Umro u Završju kod Delnica decembra 1944.
4. RADULOVIC Alekse MILIJA, 1884, seljanka, Srpkinja. Umrla u Budačkom, januara 1945.
5. RADULOVIC Pante SIMO, 1870, seljak, Srbin. Umro u Lokvi decembra 1943.
6. TATALOVIC Save ĐURO, 1933, dijete, Srbin. Umro u Lokvi decembra 1943.

LUKICI

1. RADULOVIC Todora EVICA, 1882, seljanka, Srpkinja. Umrla u bolnici br. 7. 1943.

MARA VIC DRAGA

1. MARAVIĆ Petra DRAGICA, 1919, seljanka, Srpkinja. Umrla u bolnici br. 7. 1944.
2. MARA VIC Jovana MILICA, 1906, seljanka, Srpkinja. Umrla u Drežnici 1943.

NIKOLIĆI

1. MARAVIČ Dmitra EVA, 1915, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nikolićima marta 1944.
2. MARAVIĆ Todora EVICA, 1881, Vrujac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nikolićima 1944.
3. MARA VIC JANJA, 1874, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nikolićima decembra 1944.
4. MARAVIĆ Rade LJUBA, 1917, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nikolićima oktobra 1943.

5. MARAVIC MARIJA, 1880, Zrnići, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nikolićima u jesen 1944.

G. MARAVIC Proke MARIJA, 1898, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nikolićima 1944.

7. MARAVIC Dane NADA, 1938, dijete, Srpkinja. Umrla u Nikolićima u jesen 1944.

8. MARAVIC Petra NADA, 1928, dijete, Srpkinja. Umrla u Nikolićima decembra 1943.

9. MARAVIC Jovana RADE Dobra, 1878, seljak, Srbin. Umro u Nikolićima u jesen 1944.

10. MARAVIC Marka RADE, 1886, seljak, Srbin. Umro u Nikolićima aprila 1944.

11. MARAVIC RADE, radnik, 1890, Srbin. Umro u Nikolićima decembra 1943.

12. MARAVIC Nikole SARA, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nikolićima krajem 1944.

13. MARAVIC Đurđa ŠTAKA, 1925, seljanka, Srpkinja. Umrla u zbjegu kod Drežnice 1943.

PALICE

1. KOSANOVIC Mane MARA, 1905, Vrujac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Palicama 28. novembra 1943.

2. KOSANOVIC Petra NIKOLA, 1898, seljak, Srbin. Umro u Palicama u ljeto 1943.

PODBITORAJ

1. RADULOVIC DUŠKA, 1917, seljanka, Srpkinja. Umrla u Selištu u ljeto 1943.

2. RADULOVIC Gnjatije JOVAN, 1880, seljak, Srbin. Umro u Selištu 25. augusta 1943.

3. TATALOVIC Dmitra MILICA, 1898, seljanka, Srpkinja. Umrla u Papežima novembra 1943.

4. MARAVIC Mićana MILIJA, 1942, dijete, Srpkinja. Umrla u Selištu 1943.

PONORAC

1. IVOŠEVIC Petra SMILJA, 1934, dijete, Srpkinja. Umrla u Ponorcu 1943.

PRAZICI I JAGETICI

1. MARAVIC Miladina ĐURO, 1906, obućar, Srbin. Umro u Pražićima 1943.

RADOJCICI

1. RADOJČIC Danila ILIJA, 1861, cestar, Srbin. Umro u Radojčićima novembra 1943.

RADULOVlCl

1. RADULOVIC Jovana JELKA, 1887, seljanka, Srpkinja. Umrla u bolnici iznad Vukelića 1943.

ŠEKlCl

1. TATALOVIC Bože ILIJA, 1901, šumski radnik. Umro u bolnici u Javornici 25. maja 1944.

TOMlCl

1. TOMIC Đurđa MARIJA, 1870, seljanka, Srpkinja. Umrla u Tomićima 14. maja 1944.

2. TOMIC Sime MARTA, 1887, seljanka, Srpkinja. Umrla u Tomićima 15. 9. 1944.

3. TOMIC Ilije MILIJA, 1882, seljanka, Srpkinja. Umrla u Tomićima 14. oktobra 1944.

4. TOMIC Gaje NIKOLA, 1880, seljak, Srbin. Umro u Tomićima maja 1943.

5. TOMIC Todora NIKOLA, 1880, seljak, Srbin. Umro u Tomićima februara 1945.

VRUJAC

1. TATALOVIC Todora ANA, 1872, seljanka, Srpkinja. Umrla u Vrujcu 1943.

VUKELlCl

1. VUKELIC Jose ANĐELIJA, 1910, seljanka, Srpkinja. Umrla u bolnici iznad Vukelića 20. aprila 1943.

2. VUKELIC Laze MACA, 1924, seljanka, Srpkinja. Umrla u bolnici u Javornici 1943.

3. VUKELIC Milina MARIJA, 1921, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brodu na Kupi 1944.

4. VUKEIJĆ Dmitra MILICA, 1922, seljanka, Srpkinja. Umrla u bolnici u Javornici 24. aprila 1943.

5. VUKELIC Ale SOKA, 1909, seljanka, Srpkinja. Umrla u bolnici iznad Vukelića 30. maja 1943.

ZRNICI

1. ZRNIC Ilije DANE, 1872, seljak, Srbin. Umro u šumi Jasenje iznad Zrnića 10. 5. 1944.

2. ZRNIČ Koste ILIJA, 1890, šum. radnik, Srbin. Umro u zbjegu u šumi Zrnić Poljane 17. 5. 1943.

3. ZRNIČ Jovana MARIJA, 1890, seljanka, Srpkinja. Umrla u zbjegu u šumi Zrnić Poljane oktobra 1944.

4. ZRNIĆ Alekse MARTA, 1890, seljanka, Srpkinja. Umrla u zbjegu u šumi Crni Vrh kod Zrnića februara 1945.

5. ZRNIĆ Dane NEĐELJKA, 1920, seljanka, Srpkinja. Umrla u Zrnićima 18. aprila 1943.

6. ZRNIĆ Nikole SAVA, 1894, seljanka, Srpkinja. Umrla u Zrnićima 12. marta 1944.

7. ZRNIĆ Miloša ZIVKA, 1926, seljanka, Srpkinja. Umrla u bolnici br. 7. godine 1944.

Kazalo ličnih imena

A

AFRIC MIRA 458
AFRIC VJEKO 458 455
AMBROZIO VITTORIO 404, 437, 441
ANCIĆ ClRIL 212
ANGELINI GIUSEPPE 260
ANTIC EMIL 202
ANTIC VICKO 513
ANTONCIC porodica 31
ANTONOVIĆ JURKO 16
ANTONOVIC STEFAN i6
ARALICA MARTA 555, 559
ARBANAS (narednik) 47
ARBEZ ĐURO 166

B

BABOVIĆ CAN A 802
BAČIC porodica 16
BADEL MARIJA 474
BADOLJO 161
BAH 35
BAKARIC VLADIMIR, 490, 823, 95, 187, 241, 458
BALEN SREĆKO 202
BALTIC MILUTIN 98, 99, 168, 299, 408
BAN IVAN 116
BAN MARICA 493
BANDA MILICA 8, 841
BANINA ANTE 187
BANIC BENŠA 16
BANIC MIKULA 16
BARAC VLADIMIR 775
BARIĆEVIĆ JURE 526
BARTENSTEIN 34
BASTA VIŠNJA 342, 409, 414
BASIC MIRKO 112, 113, 388
BATALJUGA MATO 857
BATINIC porodica 14
BATINIĆ NIKOLA 68
BATINIC SVETOZAR 153, 163
BEK (general) 28
BELCIC KIRE 16
BELKO IVAN 317
BENKOVIC DARKO 282
BENKOVIC MARKO 14
BERKOV JOZO 41
BERUS ANKA 111, 233, 345, 384
BIBER ANTUN TEHEK 692
BICANIC JELA 458
BINDER (trgovac) 63
BJELAJAC 255
BLAZEVIC JAKOV 694
BOCA porodica 14
BOCA ĐURE SMILJA 573
BOCA VASILIJE VAJO 31
BOCA ZIVKO 530, 531
BOCA ŽIVKO 526
BOGDANIC DELKO 242
BOGDANOVIC TODOR (lugar) 143, 152, 153
BOKAN DUŠAN 451, 838
BONACI DALIBOR 474
BONAPARTE NAPOLEON 33
BORIC MARKO 7, 700, 703
BORIC VINKO 166
BOSNIC porodica 14
BOSNIC vojnik 26
BOSNIC BUDE 7, 66, 75, 91, 118, 140, 147, 162, 202, 217, 281, 282, 314, 327, 398, 432, 445, 446, 513, 525, 526, 530, 546, 776, 796, 833, 843
BOSNIC DMITAR 58, 92, 296, 303, 318, 706, 707, 708, 709
BOSNIC GNJATIJE DMITAR 119
BOSNIC DUŠAN 79, 402
BOSNIC GNJATIJA 37
BOSNIC ILIJA (Save) 47
BOSNIC LAZO 152
BOSNIC MILIN 360

1 U kazalo nisu unijeta imena iz rada na str. 601 i 672. i iz popisa palih boraca, žrtava fašizma i umrlih od tifusa jer su tamo navedena abecednim redom.

BOSNIĆ MILINA MILIN 360
BOSNIĆ DMITRA NEDELJKO 68
BOSNIĆ SARA 330
BOSNIĆ TODOR 42
BOSNIĆ JOVANA SAVA ARDON 68
BOSNIĆ VLADE 72, 152, 535
BOZANIČ BOGDAN 202, 250
BOZANIČ ĐURO 198
BOZANIĆ MARIJA 454
BOZIČ PEPO 529
BOZIČEVIĆ ing 698
BOZOVIĆ BORO 476
BREGOVIĆ VINKO 544
BRKARIĆ MARIO BRICO 486
BROZ JOSIP TITO 9, 95, 96, 134, 172, 185, 186, 191, 225, 243, 253,310,311,353, 374, 381, 383, 521, 557,564,569,575, 593, 662, 797, 808, 812
BROZIČEVIĆ RAFO 465, 472, 475, 480, 494
BUBANJ ANDRIJA 77, 100, 106, 116, 388, 393, 420, 427, 429, 469
BUBANJ VIKTOR 101, 102, 103, 170, 180, 182, 183, 194, 195, 196,219,227,238, 280, 416, 419, 498, 500,501,502,503, 729, 744, 799, 786, 791
BUĆAN BOZO 110, 112, 113
BUDISAVLJEVIĆ OZREN 48
BUDISAVLJEVIĆ SRĐAN 54
BUDISELIĆ IVKA 452
BUDISELIĆ ROKO 452
BUDISELIĆ porodica 708
BUHA BOŠKO 733
BUKVIĆ MICA 454
BULIĆ RADOVAN 29
BUNETA DRAGO 247
BURIĆ ANTUN 11
BURSAČ ANKA 477
BUTORAC KARLO 419, 429

C

CAR NIKOLA CRNI 194, 227, 228. 801
CENČIĆ EDO 388, 694, 695
CESAREC AUGUST 330
CESAREC sin 330
CETINA JOSIP 230
CLAVEL AHIL 32
COLIC MLADEN 484
COTURA RENATO 182
CRLJENKO JURAJ 212
CRNČIĆ porodica 16
CRNČI Č GRDETA 16
CRNIC IVAN 419
ČUVAJ 531
CVETKOVIĆ 57
CVIJO ZVONKO 555
»CVIKERASICA« MIRA 330, 331
CUCULIČ IVICA 254, 255, 258, 259, 262, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415

Č

ČAKRA MIROSLAV 14
ČAKRA braća 41
ČEMELJIČ LUKA ŠKUNCA 94, 116
ČOKESA BOJA VUKOV 474, 488
ČRNJA ZVONE 118
ČULINOVIĆ FERDO 405

Č

ĆETKOVIC VLADO 662
ĆUPURDIJA MILE zidar 66, 120, 296
ĆOPIĆ LUKA 451
ĆOPIĆ VLADIMIR 54
ĆOSAN ALEKSA 520
ĆOSAN ILIJA 520
ĆUPURDIJA porodica 14
ĆUPURDIJA ANĐA 573
ĆUPURDIJA BRANKO 667, 668
ĆUPURDIJA BEBA 573
ĆUPURDIJA ILIJA 148, 306, 313, 393, 402
ĆUPURDIJA JOSO JOPA 573
ĆUPURDIJA MILE 112, 300
ĆUPURDIJA MILE ZIDAR 66, 120, 296
ĆUPURDIJA VAJE MILIJA 120
ĆUPURDIJA RADE NIKO BOLNER 573
ĆUPURDIJA SAVE NIKOLA 573
ĆUPURDIJA DUKE RADE 68
ĆUPURDIJA SIMO 61
ĆUPURDIJA SIMO ĆAĆA 375, 377

D

DADASOVIĆ ILIJA 74
DADASOVIĆ ing. 698
DADASOVIĆ MILE VLADO 74
DELUKA IVO 486
DILLIS (pukovnik) 33
DOBRINIĆ PETAR 54
DOKMANOVIČ DESA 347
DOKMANOVIĆ NIKOLA 24
DOMJAN IVICA 465
DORČIČ MATE 547
DOTLIC DUŠAN 234, 237, 238
DOVEČER FRANC 479
DRAKULIĆ MILENA CICA MATIC 343, 444, 455, 555, 559
DRAKULIČ NADA 569
DRAKULIĆ NENAD 169, 195, 838
DRAPŠIN PETAR 662
DRAŠKOVIĆ grof 34
DRAŠKOVIĆ IVAN 21
DRAZIČ SLAVKO 751
DRAZNIK ALIJA ILIJA 146
DUBIĆ BROZ 16
DULAR VINKO 154, 162

Đ

ĐERMANOVIĆ STEVO 57
ĐOKOVIĆ DUŠAN 255
ĐUIĆ MOMČILO 188

ĐUKIC BORĐE 388
ĐURAKOVIC SASA 486
ĐURIC V. 668

E

ECIMOVTĆ TOMO 111
EDER SMILJA 368, 856
EGIC MILAN 479

FABRI 856
FALLA GARETIA CESARE 855
FELKER BOZO 202
FERKOVIC STJEPAN 657
FLAKER ALEKSANDAR 222, 363, 504, 506
FORENBACHER MILAN 476, 489
FRANK IVAN 247
FRANKOPAN BERNARDIN 15, 19, 20
FRANKOPAN GAŠPAR 23
FRANKOPAN JURAJ 24
FRANKOPAN KRSTO 23
FRANKOPAN NIKOLA 22
FRANKOPAN VUK 22, 23
FRAS JULIJE 30, 33
FRKOVIC PERO 525, 526, 527, 795
FRLAN JOZIC 422
FRLAN MARICA 267, 452, 463, 466, 493
FUČAK 526
FURLAN IVAN MARTIN 99, 118

G

GALOVIC SOKA 344
GASP ARAC VERA 345, 346
GASPAROVIC zadruga 13, 31
GASPAROVIC MATO 282
GAUSKRINGER 127
GERING HERMAN 269
GEROVAC LJUBICA 77, 187, 194, 838
GERŠKOVIC LEO 548
GIRON ANTUN 404, 409, 412, 414
GLEDIC MICA 569
GOLIK ILONKA 477
GOLDSTAJN SLAVKO 330
GORKI MAKSIM 76, 541
GOSTL JOSIP 854
GOSTOVIC BOZO 249, 250
GOSTOVIC DURO 518
GOSTOVIC MILE 191
GOSTOVIC NIKOLA 403
GOSTOVIC SOFIJA 352
GOSTOVIC ZORKA 475, 496
GRBA LJUBOMIR 7
GRBA MILOVAN 54, 57
GRBAC VITOMIR 195, 253, 254, 412
GRBIC MANOJLO 20, 28, 48
GRBIC RADE 451, 452, 453, 457
GRDIC 255
GRENKO RUDE 282
GRKOVIC PETRA 599
GRKOVIC RADE 543
GRUBOR GOSTOVIC DUSANKA 454
GRUBOR NIKOLA 251
GRUBOR PERO BUZDOVAN 88
GRZETIC JOSO 227
GRZETIC MACA 111, 117, 345, 384
GRZETIC MATA 99
GULAN DANE 38, 40

H

HABSBURG FERDINAND 17, 18, 19, 20, 21
HABSBURG FRANC 29
HABSBURG JOSIP II 34
HABSBURG KARLO 19, 29, 28
HABSBURG LEOPOLD 23, 24
HABSBURG MARIJA TEREZIJA 24, 26, 27, 28, 34, 46
HABSBURG RUDOLF 19, 20, 21
HAJDIN MILAN 555
HAJDINOVIC vojnik 26
HAUBICA ĐURO 487
HEDERVARI KUEN 35
HERBERSTAJN general 23
HERO TOMISLAV 198, 200, 794
HIRC DRAGUTIN 20
HITLER ADOLF 96, 159, 233, 234, 269, 453, 541, 558, 592, 829
HOFMAN MILAN 550, 569
HOFMAN NADA 458
HOLJEVAC pukovnik 34
HOLJEVAC bilježnik 544
HOLJEVAC ANTUN 281, 282
HORVAT pukovnik 34
HORVAT JANUS 16, 30
HOTKOVIC JURAJ 16
HRVOJ DRAGUTIN 54
HUDUROVIC DRAGICA 73
HUDUROVIC JANKO 14, 73
HUDUROVIC JELENA 73
HUDUROVIC KATA 14
HUDUROVIC MARA 14
HUDUROVIC MARKO 14
HUDUROVIC JOSO 73
HUDUROVIC MILE 14
HUDUROVIC MILKA 14
HUDUROVIC ROMO 73
HUDUROVIC STANA 14
HUDUROVIC PAJO
HUDUROVIC STEVO 14, 73

I

ILIC VLADIMIR LENJIN 153, 285
IRIČIN STANOJE 56
IVANIĆ MATI JA 556
IVANO VIC MILENKO 65, 66, 75, 540, 541, 542, 543, 545, 547
IVIC ALEKSA 48

IVOSEVIC porodica 14
IVOSEVIC ILIJE ALEKSA 47
IVOSEVIC MILOŠA ALEKSA 47
IVOSEVIC RADE ALEKSA 47
IVOSEVIC ALEKSINKA 573
IVOSEVIC ANA 572
IVOSEVIC ILIJE AND A PEZlC 120
IVOSEVIC BOGOM1R 709, 710
IVOSEVIC BOJA 657
IVOSEVIC BOJICA 136
IVOSEVIC BOJICA MASLAK 140
IVOSEVIC BOZO 572, 573
IVOSEVIC BRANKO 57, 5, 62, 66, 98, 108, 112, 118, 121, 127, 139, 288, 290, 475, 657
IVOSEVIC NIKOLE BRANKO 120
IVOSEVIC DANICA 536
IVOSEVIC DANILO 718
IVOSEVIC IGNJATIJE DMITAR BOGIC 68
IVOSEVIC DUIC 572
IVOSEVIC DUSAN 181, 573, 719
IVOSEVIC DUSAN CRNI 147
IVOSEVIC TODORA DUSKA 573
IVOSEVIC DUSANKA 455
IVOSEVIC DUKA CATINA 452, 453
IVOSEVIC DUKO 47, 61
IVOSEVIC MICANA DUKO 47
IVOSEVIC MIHAJLA DUKO 68
IVOSEVIC MIHAJLA DUKO BOSKANOV 526
IVOSEVIC DURO 147, 198, 202, 420, 449, 452, 456, 711, 712
IVOSEVIC DURO CAPAJEV 572
IVOSEVIC DMITRA DURO) (Dora) 47
IVOSEVIC ĐURĐA ĐURO 47
IVOSEVIC MIHAJLA ĐURO 43
IVOSEVIC RADE ĐURO TRTAN 68
IVOSEVIC GOJKO 380, 572, 712, 713, 714
IVOSEVIC ILE PEZIC 68
IVOSEVIC LAZE ILE 120
IVOSEVIC ILIJA 65, 75, 720
IVOSEVIC ILIJA ROGO VIC 715
IVOSEVIC TODORA ILIJA 71, 72
IVOSEVIC ILIJE KOSA ROGOVIC 453, 715 716, 717
IVOSEVIC STANKA KOSA 20, 353
IVOSEVIC LAKO 7, 49, 98, 107, 111, 112, 123, 127, 281, 282, 283, 285, 288, 297, 298, 302, 303, 307, 314, 315, 316, 319, 738, 740
IVOSEVIC LAKO TRTAN 139, 296, 597, 727, 789
IVOSEVIC LAZE LAKO 120, 718
IVOSEVIC LAZO 717
IVOSEVIC LJUBA SEKULIC 320
IVOSEVIC MANE 572, 573
IVOSEVIC IGNJATIJE MANE BOGIC 68
IVOSEVIC LAZE MANE TRTAN 68
IVOSEVIC MARA 352, 572
IVOSEVIC MARTA 143, 572, 715, 717
IVOSEVIC MIKA 573
IVOSEVIC MILAN 144, 732
IVOSEVIC DMITRA MILAN 43
IVOSEVIC PANTE MILAN 572
IVOSEVIC RADE MILAN 47
IVOSEVIC TODORA MILAN 6 8
IVOSEVIC MILANKO 47, 71, 314
IVOSEVIC MILANKO BABIN 71
IVOSEVIC MILE 282, 713
IVOSEVIC ALEKSE MILE 68
IVOSEVIC MILE BABIN 71
IVOSEVIC LAZE MILE LAZIC 68
IVOSEVIC TODORA MILE 52
IVOSEVIC BOZE MILKA 567
IVOSEVIC MILOŠ 195, 202, 284, 357, 709, 710, 712, 713, 730, 747, 749, 792, 825, 827, 830
IVOSEVIC MILOS JELONJA 572
IVOSEVIC MILOŠ ROGOVIC 7, 67, 80, 94, 96, 143, 147, 148, 163, 175, 183, 195, 202, 259, 282, 332, 392, 571, 586, 668, 731, 772
IVOSEVIC NIKOLE MILOŠ 41
IVOSEVIC MIRKO 154
IVOŠEVIC NEDA 330
IVOSEVIC LACE NEĐA 326
IVOSEVIC NIKICA 66
IVOŠEVIC LAZE NIKICA 120
IVOSEVIC NIKOLA 7, 62, 118, 138, 283, 546, 572, 573, 718, 723, 724, 789, 800, 814
IVOŠEVIC BOZE NIKOLA 120
IVOŠEVIC LAZE NIKOLA 717, 718
IVOŠEVIC NIKOLA LAZIC 714
IVOŠEVIC NIKOLE ROGOVIC 70, 282, 295
IVOŠEVIC DMITRA NIKOLA 43
IVOŠEVIC PANTE NIKOLA 573
IVOŠEVIC NIKOLA TRTAN 420
IVOŠEVIC PANTO 572
IVOŠEVIC N. PERO 518, 572, 713, 718, 719
IVOŠEVIC ĐURĐA PETAR 47
IVOŠEVIC PERO CATINA 572
IVOŠEVIC RADE 815
IVOŠEVIC RADE CRNI 332, 465
IVOŠEVIC RADE VAGJER 296
IVOŠEVIC RAJKO 326
IVOŠEVIC SARA 572
IVOŠEVIC BOZE SAVA 120
IVOŠEVIC SAVKA 573
IVOŠEVIC SMILJA ClZMlC 560
IVOSEVIC SIMEON 42, 43
IVOŠEVIC SIMO 295
IVOŠEVIC SPASO 361
IVOSEVIC STANKO KOLENC 120
IVOŠEVIC BOZE STANKO 47
IVOŠEVIC ILIJE STEVO 43
IVOŠEVIC STOJAN 147, 191
IVOŠEVIC ILIJE STOJAN 720
IVOŠEVIC TODE 546, 723, 724
IVOŠEVIC VELJKO 51, 361
IVOŠEVIC ŽARKO 518
ivoševiC Zivka trtanova 326, 329

j

JAGETIĆ SAVA 58, 64, 288, 290, 297, 303
JAGETIC DRAGO 520
JAKŠIC DANILO 28

JANCiC BOGDAN 97, 175, 189, 194, 228, 457, 465
JANDRIC MILAN 535, 536, 800
JEFTIĆ BOGOLJUB 55, 56
JELACIC JOSIP 34
JELIĆ BUTIC FIKRETA 405, 412, 848
JELIC IVICA VEŠTERCIN 857
JORDAN MARIJA SEKA 110, 112, 344, 345, 455
JOVANOVIC VLADO 474
JOVICEViC MIJA 475, 480, 486, 496
JULIUS DEZIDER 486
JULIUS LILI 486
JURASIC FEBRA MARIJA 486
JURAŠIC MIKA 544
JURETIC AUGUSTIN 54
JURIC MIRA 458, 486, 555, 558
JURIC VERA 223, 344, 449, 458, 568, 569
JURJEV ILIJA 16
JURKOVIC IVO 695

K

KADAK PEPI 95, 762
KAJFES JOSIP 476, 485, 489, 802
KALAFATIC BLAZ 187
KAMENAR BRANKO 600
KANISER SIGISMUND 21
KARAĐORĐEVIC ALEKSANDAR 54, 65, 788
KARADZIJA EMIL 202, 237
KARADZIJA STANKO 420, 428, 429
KARAŠ NIKOLA 451
KARDELJ EDVARD 118, 186, 812
KASIĆ DUŠAN 48
KATIC KUPREŠANIN MARIJA 345, 346, 561
KATIĆ VLADO 95
KEBO ĐURO 181
KEBER SAVO 328
KELIC NIKO 520
KEZAL JURE 518
KEZELE IVICA 518
KIZEL (general) 22
KLAUSBERGER POLDO 419
KLEINHAPPEL FRANZ 474, 476, 479, 485
KLEMENČIC HERBERT 476, 478, 480, 490
KLEUT PERICA 839
KLINČIĆ IVAN 15
KNEŽEVIĆ (pukovnik) 34
KNEŽEVIĆ KAJETAN 32
KOBEŠĆAK DRAGAN 57, 71, 83, 136, 137, 138, 141, 149, 282, 283, 289, 433, 436, 437, 543, 544, 782, 784
KOBEŠCAK MACA 149
KOBSA LEOPOLD 848
KOĆIĆ PETAR 58, 541
KOLPELKOV NIKOLAJ NIKOLAJEVIĆ 518
KOMADINA PERO 76, 812
KONJHODZIĆ MAHNUD 453, 260, 407 410, 448
KONJOVIĆ ANA 108, 343, 345, 455, 458 550
KOPAJTIĆ JURE 526
KORAC MILOŠ 374
KORENČIC MARKO 37, 48
KORENĆIC MIRKO 843
KOSANOVIĆ porodica 14
KOSANOVIĆ pukovnik 26, 34
KOSANOVIĆ ANA 344
KOSANOVIĆ ANĐA 725
KOSANOVIĆ ANKA 587
KOSANOVIĆ BOZO 197, 200, 237, 239, 764 7fiQ 77Q
KOSANOVIĆ BRANKO 526, 530
KOSANOVIĆ SAVE DMITAR 47
KOSANOVIĆ DRAGAN 422
KOSANOVIĆ DUŠAN 520
KOSANOVIĆ DUŠKA 595
KOSANOVIĆ TOME ĐURAĐ 48
KOSANOVIĆ ĐURO 191
KOSANOVIĆ SIME ĐURO 47
KOSANOVIĆ EVICA 587
KOSANOVIĆ ILE PERIN 560
KOSANOVIĆ ILIJA 195, 237
KOSANOVIĆ ILIJA MAŠIĆ 99, 422
KOSANOVIĆ JOSO 51
KOSANOVIĆ KOJO 297, 325, 415
KOSANOVIĆ NIKOLE KOJO 48
KOSANOVIĆ KOŠTA 77, 98, 116, 309
KOSANOVIĆ RADE LAZO 43
KOSANOVIĆ LJUBICA 347, 572
KOSANOVIĆ LJUBO 274
KOSANOVIĆ RADE MACA 353
KOSANOVIĆ PETRA MANE 154
KOSANOVIĆ MARA 344
KOSANOVIĆ MARICA 344, 348
KOSANOVIĆ MILAN 83, 84, 87, 88, 89, 141, 142, 143, 146, 150, 151, 290, 295, 422, 722
KOSANOVIĆ MILAN MILANKIĆEV 140, 722 723 758
KOSANOVIĆ MILAN SRIĆA 731, 732
KOSANOVIĆ MILAN VELJKO 842
KOSANOVIĆ MILANKIC 722
KOSANOVIĆ KOJIC MILANKO 135
KOSANOVIĆ PETRA MILE KURIJA 71, 194
KOSANOVIĆ MILE PLAŠČANIN 526
KOSANOVIĆ MILICA 344
KOSANOVIĆ LAZE MILIJA 120
KOSANOVIĆ MILKA 348
KOSANOVIĆ PERE NEĐA 120
KOSANOVIĆ NENO 330
KOSANOVIĆ NIKOLA 657
KOSANOVIĆ DMITRA NIKOLA 120
KOSANOVIĆ NIKOLA MAŠIC 422
KOSANOVIĆ NIKOLA TIŠIN 296
KOSANOVIĆ PERICA 314, 315
KOSANOVIĆ PERO 520, 533, 595, 567
KOSANOVIĆ MILE PETAR KURIJA 71
KOSANOVIĆ NIKOLE PETAR 43

KOSANOVIĆ RADAN 40, 166
KOSANOVIĆ RADA JOSINA 731
KOSANOVIĆ RADE 520
KOSANOVIĆ RADE ĐEKIN 150
KOSANOVIĆ RADE RACO 154
KOSANOVIĆ RADOSLAV BRACO 191, 239, 330, 824, 825
KOSANOVIĆ SAVA 56, 314, 403, 656
KOSANOVIĆ M. SAVA 66, 572
KOSANOVIĆ PETRA PALICE SAVA 725
KOSANOVIĆ SAVICA 543, 572
KOSANOVIĆ D. SLOBODAN 120, 319
KOSANOVIĆ MILANKA STOJAN 71, 72, 855
KOSANOVIĆ VELJKO 393, 415, 429
KOPORAC JOSIP 802
KOSOVAC MATO 37
KOSOVAC MICO 195, 202
KOSOVAC MANE ZlVKO 71, 855
KOŠClC VOJKO 429
KOVAČ porodica 16
KOVAČ AUGUSTIN 16
KOVAČ MILE 95
KOVAČEVIC BOGDAN 77, 99, 295
KOVAČEVIČ JOVO 572
KOVAČEVIC MILOŠ 151
KOVAČEVIČ SAVA 662
KOVAČEVIC SIMEON 77, 137, 295
KOVAČEVIČ VELJKO 101, 116, 173, 175, 178, 180, 186, 192,222, 226, 227,232,233, 235, 239, 241, 253,254, 258, 260,280,289, 325, 384, 393, 406,410, 418, 419,458,462, 498, 503, 527, 554,743,754, 772
KOVAČIC I. 407, 409
KOVAČIČ VLADO 451
KOZOBAVIC Z. 660
KRASOVAC JAŠA 385, 420, 448
KRAUS dr 416, 448, 449, 452, 453, 474, 475, 485, 487
KRCI BARTOL 15
KREAČIC OTMAR KULTURA 384, 461, 464, 568, 569
KRIČKOVIČ MLADEN 95
KRONJA TOMISLAV 474
KRPAN MIRKO 137
KRULJAC HUBERT 550, 569
KRUZlČ ZORA 569
KRZNARIC MILA 95
KULAŠ (vojnik) 26

L

LAKIČ FRANKA 453, 465, 471
LAKIČ KATA 471
LAKlC STEVO 247
LATAS BRANKO 255, 256
LENAC IVAN 230
LENAC MIRKO 230, 237, 245
LENIC ANTON 212
LENKOVIČ IVAN 19
LENKOVIC JURAJ 21, 22
LER general 234
LICHTENSTEIN knez 34
LIPOVAC FANIKA 470, 471
LISEK BARICA 548
LONČAR BRANKO 57, 149, 153, 418, 837
LONČAR ĐURO 33, 36, 38, 50, 57. 77
LONČAR ĐURO WILSON 140, 446
LONČAR LJUBICA 536, 548, 555, 800
LONČAR NADA 555
LONČAR MANE PRSAN 191, 204
LONČAR NANA 536
LONČAR SIMO 377, 380
LONČAR VLADO 85
LONČARIČ JOVO 195, 202, 768, 829, 830
LONDON DZEK 541
LOPAŠIČ RADOSLAV 16, 19, 26, 48
von LOSENAU A. 34
LOOS RUZA 474, 475
LOVICKI učitelj 536
LOVINČIČ IVICA 194
LUCIČ DRAGO 155
LUŠIC ing. 423

L.T

LJAHNICKI dr 474
LJOTIČ DIMITRIJE 46, 56
LJUBIČIC NIKOLA 696

M

MAČEK OLGA 322
MAČEK VLATKO 56, 57, 69, 95, 144, 402
MAGDIČ SLAVKO 195, 408
MAHULJA 526
MAJERLE PA VICA 393
MAJERLE PAVLE 282, 393
MAJNARIC ANTON 116
MAJNARIČ IVAN 54
MAJNARIČ IVICA 451, 463, 465
MAJNARIC STANKO 58, 65
MAKEK 95
MAKSINOVIC BOZIDAR 56
MALIKAN MILAN 388
MALNAR IVAN 212
MALJAKOVTČ MILAN MALIKAN 112
MALJKOVIČ ILIJA 526
MALJKOVTČ MILKA MAMULA 348
MALJKOVIČ MILOŠ 451. 465
MALJKOVIČ NIKOLA 569
MAMULA (oficir) 29
MAMULA BOGDAN 185. 746, 753
MAMULA DUŠAN 189
MAMULA JOVICA 150
MAMULA JOVO 175, 189, 421
MAMULA JOVO ZEC 97
MAMULA LAZAR 46
MAMULA NENO 200
MAMULA RADE 191
MAMULA RADOJE 22
MAMUIA SAVO TEPEŠIN 137
MANCE ANTON 419

MANCE POLDO 429
MANCE RUDO 429
MANCE TONCEK 100, 429, 475, 493, 495
MANDIC VUK 23
MAR AC POLDA 471, 482
MARAS JOVICA 72
MARAVIC 14
MARAVIC ALE 393, 419
MARAVIC ALEKSA ALIN 296, 302
MARAVIC ALEKSA DUCA 119
MARAVIC ALEKSA JANKOVlC 154
MARAVIC ANA 730
MARAVIC ĐUKANA ANA 580
MARAVIC MIHAJLA ANĐELIJA 579
MARAVIC DANE BEBA 344
MARAVIC MARKA BOZO 47
MARAVIC PANTELIJE BOZO 47
MARAVIC SIME BRANKO 578
MARAVIC BUDE 578
MARAVIC MARKA CVIJETA rođ. TATALOVIC 579
MARAVIC DMITRA CEDOMIR 353
MARAVIC DANA 267, 372, 455, 563
MARAVIC DANE 46, 578, 657
MARAVIC DANE KOLAR 119, 330, 575
MARAVIC MARKA DANE 578
MARAVIC DANICA 345, 565, 587, 591
MARAVIC DANICA DANKA 587, 588
MARAVIC DESA 321, 553, 555, 556, 587
MARAVIC DESA ĐURE ĐUREŠKA 578
MARAVIC DESA SIMIC 328, 553
MARAVIC MIHAJLA DMITAR 41, 855
MARAVIC MILANA DMITAR DMITRlC 71
MARAVIC NIKOLE DMITAR 579
MARAVIC TODORA DMITAR 579
MARAVIC JOVlSE DRAGA 580
MARAVIC BUŠURELO DRAGICA 357, 593
MARAVIC DUŠAN 50, 51, 77, 79, 151, 314, 328, 393, 843
MARAVIC DMITRA DUŠAN 153
MARAVIC ILIJE DUŠAN 68
MARAVIC DUŠAN KICANOV 79
MARAVIC NIKOLE DUŠAN 68
MARAVIC PETRA DUŠAN 579
MARAVIC RADE DUŠAN 153
MARAVIC SAVE DUŠAN 42
MARAVIC DUŠAN SIMIC 321
MARAVIC DUŠANKA 344
MARAVIC MILADINA ĐOKO 153
MARAVIC DUKA 99, 127
MARAVIC DUKA LEMIN 107, 120, 127
MARAVIC ĐURO 30, 31, 64, 419
MARAVIC DUKE ĐURO ĐUĐA 120
MARAVIC ĐUREŠKA ĐURO 578
MARAVIC JOVE ĐURO 580
MARAVIC ĐURO PRAZIC 64, 109, 110
MARAVIC MARAS ĐURO 573
MARAVIC MARKA ĐURO 578
MARAVIC EMANUEL 40, 44
MARAVIC EVA 344
MARAVIC EVICA 371, 361, 589
MARAVIC TODORA EVICA MICANOVA 578
MARAVIC GNJATIJA 296
MARAVIC VAJE GNJATIJA 47
MARAVIC GOJKO 736, 745, 765
MARAVIC GOJKO GAJIC 336, 525, 526
MARAVIC GROZDA 333, 578
MARAVIC IGNJATIJA 371
MARAVIC ILE 403, 419, 429
MARAVIC ILIJE ILE 44, 57, 61, 99, 111, 112, 115, 120, 121, 296, 297, 301
MARAVIC RADE ILE 119, 297
MARAVIC ILIJA 153, 657
MARAVIC ILIJA ILE 301, 303, 305, 307, 309
MARAVIC ILIJA KUBOT 527
MARAVIC ILIJA MARAC 527
MARAVIC NIKOLE ILIJA 726
MARAVIC RADE ILIJA 153, 163
MARAVIC RADE ILIJA ICMAN 79, 153, 154, 163
MARAVIC ALINA JEKA 579
MARAVIC JEKE JEKA 579
MARAVIC MANE JEKA 579
MARAVIC MILE JEKA 578
MARAVIC JELENA 154
MARAVIC JOVAN JOJA 731
MARAVIC JOVO 57
MARAVIC JOVO JOVIŠA 153, 154
MARAVIC JOVO PRAZlC 58
MARAVIC JOVANA JOVO JOVANDA 71
MARAVIC ĐURE LUKA 153
MARAVIC LAKO 419, 429
MARAVIC LAKO ŠOŠTAROV 119
MARAVIC DUKE LAZO 579
MARAVIC TODORA LAZO LAKO 153
MARAVIC LUKA 114
MARAVIC LJUBAN 68, 314
MARAVIC LJUBA 344
MARAVIC JOVE LJUBA 578
MARAVIC RADE LJUBA 576, 580
MARAVIC LJUBICA 117, 372
MARAVIC SIMINA MACA 578
MARAVIC MANE 99, 112, 118, 121, 127, 283, 290, 329, 366
MARAVIC DMITRA MANE 579
MARAVIC JOVANA MANE 672
MARAVIC JOVE MANE 120, 127
MARAVIC MANE KOLAR 857
MARAVIC MANE MANE 578
MARAVIC PANTELIJE MANE 47
MARAVIC MANE PLUGAR 581
MARAVIC MANOJLO 7, 11, 105
MARAVIC ĐURĐA MARA 578
MARAVIC ILIJE MARA 119
MARAVIC ZRNIC MARA 576
MARAVIC MARICA 594, 595
MARAVIC MILE MARIJA 578
MARAVIC PROKE MARIJA rođ. TATALOVIC 578
MARAVIC RADE MARIJA rođ. ZRNIC 578

MARAVIC MICE MARKO 71, 578
MARAVIC MARKO ŠTAROV 296
MARAVIC TODORA MARKO 47
MARAVIC MARTA 320
MARAVIC MARAS TODORA MARTA 573
MARAVIC MIHAJLO 7, 11, 105
MARAVIC MIHAJLO ĐIRINA 526
MARAVIC MITRA MIHAJLO 47
MARAVIC NIKOLE MIHAJLO 47
MARAVIC NIKOLE MILADIN 42
MARAVIC MILAN 98, 372, 560
MARAVIC DMITRA MILAN 579
MARAVIC LAZE MILAN 41, 48
MARAVIC MICE MILAN MAKSIM 153
MARAVIC NIKOLE MILAN 726
MARAVIC PERE MILAN 578
MARAVIC MILAN SIMIC 553
MARAVIC MILAN ZUTlC 78
MARAVIC MILANKO 112, 115, 309, 371, 580
MARAVIC MILANKO KUBOT 84
MARAVIC MILANKO MILKAN 728, 729, 730
MARAVIC NIKOLE MILANKO 120, 121, 726, 727
MARAVIC MILE 61, 79, 149, 157, 314, 759, 855
MARAVIC MILE BARAC 836
MARAVIC BOZE MILE ŠTIGLIC 578
MARAVIC JOVE MILE 47, 68
MARAVIC MILE NAKIN 68
MARAVIC PETRA MILE 153
MARAVIC SAVE MILE 42
MARAVIC MILE ŠIKUTOR 119
MARAVIC VA JE MILE 360
MARAVIC MILENKO 51
MARAVIC DURE MILEVA 580
MARAVIC MILICA 344, 520, 591
MARAVIC LAKE MILICA 576
MARAVIC LAZE MILICA 353
MARAVIC MIRKA 587
MARAVIC OGNJENOVA MILICA 587, 589
MARAVIC ZRNIC MILICA 591
MARAVIC MILIJA ALINA 579
MARAVIC DANE MILIJA 119, 573
MARAVIC ĐURANA MILIJA 578
MARAVIC MILIJA GAJIC 730
MARAVIC MIHAJLA MILIJA 580
MARAVIC KAJE MILIJA 587
MARAVIC MILKA 352, 587
MARAVIC DMITRA MILKA 580
MARAVIC ĐURE MILKA ZUTIJINA 580
MARAVIC SIME MILKA 580
MARAVIC MILOS 162, 594, 595
MARAVIC NENAD MILOS 580
MARAVIC MILE SUPICE MILOVAN 578
MARAVIC MIRKO 591
MARAVIC RADE MIRKO SPRLJA 578
MARAVIC NACA 594, 595
MARAVIC PETRA NADA DOBRINA 578
MARAVIC NAĐICA 352
MARAVIC NARANČA 263, 357
MARAVIC NEDELJKO 573
MARAVIC NEĐA 573, 576
MARAVIC NEĐA ĐURESKOVA 578
MARAVIC NIKO 311, 371, 372
MARAVIC NIKOLA 68, 112, 118, 198, 580, 591
MARAVIC NIKOLA INJO 153
MARAVIC NIKOLA KOVAC 108
MARAVIC NIKOLA MESA 296, 527
MARAVIC MIHAJLA NIKOLA 47
MARAVIC NIKOLA NAKIN 70
MARAVIC NIKOLA NIKlC 153
MARAVIC NIKOLE NIKOLA 47
MARAVIC NIKOLA NIKOLETINA 32, 47
MARAVIC RADE NIKOLA 153
MARAVIC NIKOLA STRNOREP 403
MARAVIC NIKOLA SMIT 403
MARAVIC VELJKA NIKOLA 578
MARAVIC MARKA OLGA 578
MARAVIC PERO 112
MARAVIC PERO PRAZiC 325
MARAVIC STANKA PERO 119, 296
MARAVIC DANE PETAR 120
MARAVIC DMITAR PETAR MlCANOV 70
MARAVIC ĐURE PETAR 578
MARAVIC MILE PETAR 360, 361
MARAVIC PETRA PETAR 41
MARAVIC SIME PETAR UDlC 579
MARAVIC RADE 138, 419, 429, 518, 520, 730
MARAVIC RADE BEKO 70
MARAVIC DANE RADE 61, 119
MARAVIC DUKE RADE COS 68
MARAVIC ĐURĐA RADE 730, 731, 732, 733
MARAVIC RADE RADOVAN 340
MARAVIC JANDRE RADE 47, 518
MARAVIC JOVANA RADE DOBRE 578
MARAVTČ RADE KELlC 153
MARAVTĆ RADE KUBOT 140
MARAVTC RADE LAKINOV 520
MARAVTĆ LAZE RADE 579
MARAVTC MARKA RADE SPRLJA 579
MARAVTC NIKOLE RADE 726 734. 735, 736
MARAVTC RADE PEPAN 296
MARAVTČ PETRA RADE 120
MARAVTČ RADE RACA 47. 70
MARAVTĆ RADE RAD*' ŠPRL.TA 578
MARAVTC RADMTLA 372
MARAVTČ SARA 352
MARAVIĆ MARKA SARA rođ. RADTTLOVTĆ 578
MARAVTC VAJE SARA JOVANDINOVA 578
MARAVTC NIKOLE SARIKA 578
MARAVTČ SIME SAVA 68
MARAVTČ SAVA 344
MARAVIC SAVA ZUTlC 151

MARA VIC MILINCICA SAVICA 578
MARA VIC SIMO 314
MARA VIC ĐURĐA SIMO 68
MARAVIČ SLAVICA 578
MARA VIC SMILJA 587
MARA VIC SOKA 587
MARAVIČ SOKA SAVINA 328
MARA VIC ŠTAKA 587, 589
MARA VIC STANA 154, 734
MARA VIC MICE STEVO BUDINOV 578
MARAVIČ TAMARA 730
MARAVIČ TODE 68
MARAVIČ TODE LEMIN 328
MARAVIČ NIKOLE TODOR 47
MARA VIC TODOR ZUBAN 579
MARA VIC VAJO 38, 127, 595
MARAVIČ VAJO ŠKIPIN 107, 296
MARAVIČ MILE VAJO 127, 360
MARAVIČ VAJO VAJIC 153
MARA VIC DMITRA VASILIJE 29, 580
MARAVIČ VITOMIR 64
MARAVIČ VOJO 70
MARA VIC MILOŠA VUK 153
MARAVIČ MANE ZIVKA 581
MARAVIČ OGNJENOVA ZIVKA 587
MARCELJA JOSY 202
MARCINKOVIC IVICA 168
MARGAN IVO 702
MARGETIC RADOSLAV 479
MARINKO MIHA 163
MARINKOVIC IVAN SLAVKO 569
MARINKO VIC IVO 76, 78, 80, 81, 83, 88, 89, 104, 137, 138, 140, 284, 285, 288, 290, 325, 343, 406, 568, 754, 789, 799, 801, 818
MARKOVIC porodica 16
MARKOVIC D. ILIJA 518
MARKOVIC JURICA 94, 706
MARKOVIC LUKA 16
MARMONT maršal 33
MARUŠIC 518
MARUŠIC MIHOVIL 416, 419, 424, 429
MAT AI JA MILAN 76
MATAS major 416
MATES HERMAN 429
MATES LEO 458, 569, 570
MATETIC DUŠAN 230, 234, 254
MATETIC VLADO 232, 254, 258, 259
MATIC BRANKO 77, 325, 432, 433, 445, 554
MATIC ĐURO 167, 202, 251, 513, 527, 776
MATIC VUKELIC MACA 376
MATIC NACA 117
MAVRIC TOMO 259
MAVRINAC JOSIP 230
MEDAKOVIC BOGDAN 54
MEDANIC dr 476, 490
MEDVED NEDO 160
MEDVJED VJEKOSLAV 155
METIKOŠ DRAGINJA 343, 344, 345, 346. 354, 455, 547, 854, 855
MIHAJLOVIC DRAZA 255, 457
MIHALJEVIC VLADO 490
MIHELCIC MIHOVIL 453
MIHIC 255
MIKAN IVAN 281, 431, 849
MIKAŠINOVIC general 28
MIKAŠINOVIC M. ĐURO 56
MIKULICIC MARAC ZORA 267, 449, 452, 475, 486, 802
MILANOVIC braća 95
MILANOVIC DANE 314
MILANOVIC ĐURO 386
MILANOVIC JOVICA 97
MILANOVIC JOVICA GABAJA 790
MILANOVIC MILAN 181, 420
MILANOVIC RADE 296
MILANOVIC RUZA 372, 729
MILANOVIC SIMO BAJSURA 526
MILANOVIC VLADO 181, 453
MILETIC SIME 526
MILEUSNIC MLADEN 476, 489
MILIC ANITA 474
MILOJEVIC LJUBOMIR 41
MILOSEVIC OLGA 486
MILOSEVIC ZORKA 480
MIROSAVLJEVIC ANKA 547
MISCEVIC JOVO 547
MITIC DRAGAN 168
MITIC LJUBAN 168
MITIC MITAR 168
MITIC RANKO 168. 194, 202, 211
MITROVIC MITRA 346
MITROVIC SAVO 80
MLADENIC PEPO 429
MOJMTR MARTIN 98, 299. 328, 330
MONTIKOV NIKOLA 756
MORETI BRUNO 479
MRVOS DUSAN RACIC 312
MRVOS RADE 230, 237, 383, 388, 448
MRVOS ZORICA 333
MUNIZABA MILAN 250
MURETA FRANTO 429
MUSOLINI BENITO 159, 240, 281. 295, 405 453
MUSTJLIN DUŠAN DUKA 113, 332, 790
MTJSULIN ILIJA 212, 296
MUSTJLIN MILAN 46
MTTSULTN RADE RACAK 74
MUTIC MARKO 547
MTTZEVIC RAJKO 452

N

NAĐ KOSTA 80, 135, 136, 137, 138
NIKOLIĆ N. 655, 600
NOJBERGER FELIKS 36
NOVEILLER ERVIN 694, 695
NOVKOVIC ILIJA 465
NOVOSEL SIME 447, 476, 478, 485, 489, 854

O

OFAK MARIJAN 110, 113, 117
ORESCANIN BOGDAN 793
ORESCANIN BONKA 476, 486

ORESKOVIĆ MARKO KRNTIJA 79, 557
OSTROVSKI NIKOLA 76
OSTROZINSKI UTJESINOVIC OGNJESLAV 34
OSTRUN MIJO 83, 140
OSTRIHARIC MARTIN 15

P

PAĐEN ANKA 166
PAP PAVLE 99
PAP VALIKA MARIJA 99, 108, 112, 117, 345, 346, 469, 550
PAŠKVAN VLADO 155
PAUNOVIC MILIVOJ 537
PAVELIC ANTE 69, 86, 256, 281, 405, 430, 453, 547, 558, 597, 803, 848, 849
PAVICIC PA VICA 345
PEHARNIK (pukovnik) 34
PEJNOVIC KATA 802
PELAGIC VASO 76, 541
PERic CEDO 569
PERIC SVETO 569
PERISIN IVO 696
PERUNCIC B. 655, 666
PESUT ILIJA 39
PESUT RADE 435
PETRANOVIC BRANKO 665, 848
PETEFI ŠANDOR 662
PETRANOVIC ZDENKO JASTREB 194
PETRICEVIC GRDE 16
PETRICEVIC PETRIC 16
PETRIC porodica 16
PETROVIC BARTOL 326
PETROVIC ILIJA 245, 247
PETROVIC ILIJA KOZAK 775, 776
PETROVIC IVAN 451
PETROVIC ZDENKA FEKEZA 110, 344, 345, 455, 551, 553
PI JADE MOSA 812
PIKASO PABLO 467
PILEPIC JOSIP 419, 422, 429
PILJAK NIKOLA 83, 289
PJEVAČ ILIJA 790
PIZENT MIRKO 415
POLIC IVAN 428, 429
POPOVIC BOGDAN 569
POPOVIC DANICA 569
POPOVIC MILOŠ 451
POPOVIC NIKOLE PAUN 74
POPOVIC VLADIMIR 95, 167
POTOCNJAK BERISLAV 465
PRAVDICA NIKOLA 476
PRAZlC ĐURO 420
PRAZlC VLADIMIR 476, 479
PREBILIĆ NADA 474
PRIČA DANE 57
PRSAN MANE 181
PUPILJ IVICA 827
PURGSTAL kapetan 26
PUŠKARIC MARICA BUZANOVA 333
PUSTEK MARTIN 547

R

RABATA JOSIP 21
RAČKI EMA 345
RAČKI NIKOLA HOLJAK 99, 112
RADEKA MILAN 48
RADOJČIC porodica 14
RADOJČlC MILADINA ALEKSA 68
RADOJČIC ANĐA 344
RADOJČIC DANICA 738
RADOJČIC DRAGIČ 740
RADOJČIC DUŠAN 57, 136, 137, 296, 319, 429 737
RADOJČIC DUŠAN CESTAROV 65, 75, 326
RADOJCIĆ ILIJE DUŠAN 120, 737, 738
RADOJČIC ĐUKAN PITANČOV 136, 137
RIADOJČIČ GNJATIJE 64, 66
RADOJČIC GOJKO KlCO 739
RADOJČIC NIKOLE GNJATIJE 68
RADOJČIC IKO KESTAR 539
RADOJČIC ILE 738
RADOJČIC ILIJA 737
RADOJČIC MANE ALINOV 64
RADOJČIC MIC A 51
RADOJČIC MILAN BRKO 319
RADOJČIC ILIJE MILAN 738
RADOJČIC NIKOLE MILANKO 48
RADOJČIC MILE KIČO 326, 739
RADOJČIC MILICA 740
RADOJČIC TADIJE PERO 68
RADOJČIC RADE 718, 721, 725, 741, 810
RADOJČIC RADE KIČO 66, 739
RADOJČIC RANKA 738
RADOJČIC SAVA 64, 65, 75, 136, 137, 247. 296, 325, 741, 776
RADOJČIC DMITRA SAVA 66, 738, 740, 741
RADOJČIC ILIJE SAVA 738
RADOJČIC RADE SAVA 120, 738
RADOJČIC STANKO 64, 296
RADOJČIC STOJA 737
RADOJČIC VAJO 66
RADOJČIC VOJO 738
RADOJČIC ZlZO 541
RADOVIČ DMITAR 572
RADOVIČ ĐURO 77
RADOVIČ MILOŠ RAJKAN 374, 375, 572, 817
RADOVIČ SAVO 393, 403
RADOVIČ SIMO RAJKAN 572
RADULOVIČ porodica 14
RADULOVIČ ALEKSA 518, 741, 742
RADULOVIČ ANĐA 598
RADULOVIČ ANĐELIJA 760
RADULOVIČ ANICA 754
RADULOVIČ BOSA 577
RADULOVIČ BOZO 579
RADULOVIČ MIHAJLA BOZO 855
RADULOVIČ MANE BRANKO 577
RADULOVIČ ČEDO RADIĆ 66, 325, 534
RADULOVIČ DANE 46, 577
RADULOVIČ D. DANE 855

RADULOVIC DANICA 127, 346, 352, 563, 587
RADULOVIC DANICA BOJKA 576
RADULOVIC DANE DANICA 72, 99, 107, 110
RADULOVIC ĐURE DANICA 120
RADULOVIC ĐURĐA DE JAN 581
RADULOVIC DESA 577
RADULOVIC RACE DESA 577
RADULOVIC DMITAR 147, 328, 743
RADULOVIC DMITRA DMITAR MICAN 743, 744, 745
RADULOVIC JOSIPA DMITAR JOSINKIN 73
RADULOVIC DMITAR LAJZIN 191
RADULOVIC LAZE DMITAR 47
RADULOVIC PANE DMITAR 573, 580
RADULOVIC DRAGICA 587
RADULOVIC DRAGICA IZ DRAGE 587
RADULOVIC DUŠAN 319
RADULOVIC MIHAJLA DUŠAN 47
RADULOVIC MILE DUŠKA rođ. MARAVIĆ 580
RADULOVIC ĐORĐE 40
RADULOVIC ĐURAĐ ARBEZ 581
RADULOVIC ĐURA ĐUĐA 296
RADULOVIC LAZE ĐURAĐ 48
RADULOVIC SAVE ĐURAĐ 580
RADULOVIC ĐURO 210, 526, 742, 827
RADULOVIC ĐURO ARBEZ 526, 529, 531
RADULOVIC ĐURO PJEVAČ 526
RADULOVIC TODORA ĐURO GIGAN 153, 162
RADULOVIC EVA rođ. MARA VIC 578, 587
RADULOVIC KOSTE EVICA DIKINA 353, 576
RADULOVIC PANTE GNJATIJA 746, 747
RADULOVIC NIKOLE GOJKO 68
RADULOVIC NIKOLE IGNJATIJA GNJACO 72, 191, 855, 762
RADULOVIC KOSTE ILE 119
RADULOVIC ILIJA 747. 748, 751
RADULOVIC ALEKSE ILIJA 48
RADULOVIC ILIJA ILKO 80, 145, 817
RADULOVIC JEKA 577
RADULOVIC NIKOLE JOVAN RADIĆ 153, 163
RADULOVIC JOVO 577
RADULOVIC KOŠA 576
RADULOVIC KOŠTA 760
RADULOVIC KSENIJA 474
RADULOVIC LAZO 577, 855
RADULOVIC LAZO PAVLINOV 153
RADULOVIC LUKA 37, 119, 295
RADULOVIC LJUBA 587
RADULOVIC TOMIC LJUBA 576
RADULOVIC LJUBICA 328
RADULOVIC BOZE LJUBICA 579, 587
RADULOVIC DMITRA MACA 577
RADULOVIC MANDA 577
RADULOVIC MANE 46, 319, 360
RADULOVIC LUKE MANE 68
RADULOVIC SIME MANE 577
RADULOVIC MARA 576, 579, 587, 589
RADULOVIC DMITRA MARA rod. MARAVIĆ 577
RADULOVIC NIKOLE MARA 353, 576
RADULOVIC PERE MARA 353, 580
RADULOVIC MARIJA 746
RADULOVIC MARAVIĆ MARIJA MACEK GNJATIJINA 577
RADULOVIC RADE MARIJA 579
RADULOVIC MARKO 164, 282, 749, 750
RADULOVIC ALEKSE MARKO 580
RADULOVIC MILOŠA MARKO 70
RADULOVIC NIKOLE MARKO MARKICA 73, 855
RADULOVIC MARKO ŠVILJ 153
RADULOVIC MICA 752, 753
RADULOVIC MIHAJLO 596
RADULOVIC ZRNIC MANE MIKA 577
RADULOVIC MILAN 358, 586, 587, 591
RADULOVIC ĐURĐA MILAN 580
RADULOVIC ĐURE MILAN 580
RADULOVIC ILINKIN MILAN 70
RADULOVIC MILAN KOSTIN 526
RADULOVIC MANE MILAN 360, 361
RADULOVIC NIKOLE MILANKO 48
RADULOVIC MILE 319
RADULOVIC MILE BERT 57
RADULOVIC MILE BOZINOV 579
RADULOVIC DANE GRGE MILE 576
RADULOVIC MILE MILE 754, 755, 756
RADULOVIC MILENA 589
RADULOVIC MILICA 70, 587, 589
RADULOVIC DANE STAROG MILICA 577
RADULOVIC DANILA MILICA rođ. ZRNIC 577
RADULOVIC MILIC 70
RADULOVIC LAKE MILIJA rođ. ZRNIC 577
RADULOVIC MILINA KOSTIN 528, 529, 531
RADULOVIC DANE MILKA 577
RADULOVIC MILADINA MILKA 580
RADULOVIC TODORA MILORAD 581
RADULOVIC MILOSAVA 757, 759
RADULOVIC MILOVAN PERIN 328
RADULOVIC »SLIJEPAC« MIŠKO 87
RADULOVIC MIRA 587
RADULOVIC MIRKO 855
RADULOVIC SIME MIRKO LUGAN 71
RADULOVIC MITAR 296
RADULOVIC NADA 587
RADULOVIC NAKA 344
RADULOVIC NEĐA 587
RADULOVIC MILE NEĐA BOŽINOVA 579, 580, 587
RADULOVIC NIKICA 144, 147, 452, 756, 768, 770, 781, 840
RADULOVIC NIKICA KOVAČ 147
RADULOVIC MIKO BERT 263

RADULOVIC NIKOLA 38, 156, 290, 311, 526, 546
RADULOVIC NIKOLA BELAC 57, 70
RADULOVIC DANE GRGE NIKOLA 577
RADULOVIC ĐURĐA NIKOLA SIĆAN 580
RADULOVIC MANE NIKOLA 577
RADULOVIC MARKA NIKOLA 580
RADULOVIC MILANA NIKOLA 47
RADULOVIC TODORA NIKOLA 47
RADULOVIC NINA 164
RADULOVIC OLGA 577
RADULOVIC PERE OLGA 577
RADULOVIC PERO 831
RADULOVIC PERO GROV 296
RADULOVIC GNJATIJE PETAR 48
RADULOVIC LUKE ŠIMEKOVIC PETAR 68
RADULOVIC NIKOLE PETAR 577
RADULOVIC FILIPA PILJA 73
RADULOVIC ALEKSE RADE 577
RADULOVIC DMITRA RADE 577
RADULOVIC ĐURE RADE CVAJIN 577
RADULOVIC MACIN RADE 577
RADULOVIC MIHAJLA RADE 47
RADULOVIC MILANKA RADE 577
RADULOVIC MITRICA RADE 68
RADULOVIC NIKOLE RADE 68
RADULOVIC PANTE RADE 577
RADULOVIC RADE PULJAK 66
RADULOVIC MILINE SARA 581
RADULOVIC RADE SARA BIKA 577
RADULOVIC SAVA 441
RADULOVIC SAVA BOZlN 153
RADULOVIC SAVA ŠULJAK 78, 79, 90
RADULOVIC SIMEON 40
RADULOVIC SIMO 37, 51, 61, 90, 855
RADULOVIC SIMO GROV 70
RADULOVIC GNJATIJE SIMO KOLAR 577
RADULOVIC ILIJE SIMO LJUDINA 72
RADULOVIC NIKOLE SIMO POPOVIC 153, 156, 157, 753, 758, 759
RADULOVIC SMILJANE SMILJA 580
RADULOVIC NIKOLE SOKA 579
RADULOVIC ŠTAKA 580
RADULOVIC RADE STANA rođ. MARAVIC 577
RADULOVIC STOJ AN 467
RADULOVIC STOJAN GIGAN 66, 140, 325, 735
RADULOVIC TODOR TODOSIJA 80, 760, 761, 762
RADULOVIC MILANA TODOR 97
RADULOVIC TODOR TOŠKAN 73
RADULOVIC VAJO GROV 153, 162
RADULOVIC MILANA VAJO 153
RADULOVIC NIKOLE VAJO 580
RADULOVIC VASILJ 596. 597. 598
RADULOVIC VASO 538
RADULOVIC ĐURĐA VIDA 581
RADULOVIC ĐURĐA VITOMIR 581
RADULOVIC ZORKA 344, 350, 455, 561
RADULOVIC NIKOLE ZORKA 353, 580
RADULOVIC ĐURICE KRALJA ZIVKA 581
RADULOVIC MIRKA ZIVKA 581
RADUNA BAN MIRA 344
RAĐENOVIC A. P. 41
RAJAClC JELA 453
RAJAClC JULKA 345, 453
RAJKOVIC MATA 95, 479
RAŠIC DMITAR 839
REPAK SALKO 555
RIBAR IVO LOLA 186, 662, 812
RIVALT trgovac 63
ROATTA MARIO 682, 234, 256
ROBlCEK LOLIKA 570
ROfiAf"1 4.1Q
ROSSI GIOVANI 477, 855
RUKAVINA IVO 253
RUKAVINA JUCO 29
RUMLER general 180
RUPClC JOSIP 142, 755
RUSEK ANTON RATKO 98, 108, 146, 149, 754
RUSTANBEG MILAN 230, 237, 245, 248, 249
RUTIC KRPOŠ IVKA 453, 454, 458, 555
RUTIC JOZA 453, 454, 458, 555
RUŽIC ZORA 555, 559

S

SABLJAK zadruga 13, 31
SABLJIC MATE 202
SAFTIĆ ANTON 187
SALOPEK PETAR 181
SARŠON NEDIC MARICA 493
SASO DRAGO 113, 117
SCIPIONE general 256
SEKULIC VAJO 520
SENJANIN TADIJA 151
SERAM pukovnik 34
SERTIC IVICA 755, 831, 837
SERTIĆ JULIJA 348
SEVER ELICA 484
SIMČIC MARIO 570
SIŠUK ŠOJAT VERA 479
SKAKAVAC ZlVKO 526
SKOCILIC JOZA 202
SKORUPAN MLADEN 57
SKRIGIN ZORZ 458, 555
SMAJER IVAN 526
SMAJER JOSO 526, 529
SMOKVINA MARIJAN 210, 525, 526, 529
SMOLE JANKO 160
SOBOL IVAN 448
SOBOL JOSIP 190
SOBOL MATO 453, 461, 408, 408, 414, 475, 493, 841, 843, 849
SOBOLEVSKI MIHAEL 49, 147, 281, 282, 283, 289, 363, 406, 407
SOKOLOVIĆ NEDA 474

SOLDATIĆ TUGO 570
SPOJA IVAN 429
STANAR MICO 355
STANIĆ RUDI 569
STANOJEVIC 40, 46
STARC JANCIĆ JELENA 264, 344, 345, 346, 349, 413, 447, 449, 452, 486, 492, 554, 561, 807
STARCEVIC FRANE 230, 237
STEPANOVIC vojvoda 662
STANIĆ BOGDAN 388
STANKOV PERO 547
STIPANOVIC vojnik 26
STIPANOVIĆ MILKA 311, 344, 345, 348, 352 455
STIPCEVje EUGEN 162
STIPETIĆ V. 657, 664, 665
STIPIC JOSO 212
STIPKOVIC DRAGO 419
STIPKOVIĆ FRLAN 419
STOJADINOVIĆ MILAN 56
STOJANOVIC JOVO BRICO 135, 136
STRClC PETAR 414
STRIZIC RAF 212
STRIZIC TOMO 76, 187
SUPP A dr 476
ŠUPILO FRAN 662
SUŠANJ BORO 94, 154
SUŠANJ BOSA 333, 343
SUŠANJ BOSILJKA 343
SUŠANJ BRANKO 95
SUŠANJ BANDA 348
SUŠANJ NADA 154

š

ŠABAN ĐURO 168
ŠAFAR ANTUN 110
ŠAJER LILI 448
ŠALAMON STJEPAN 58, 59, 65
ŠANTIC ALEKSA 555
ŠEGAN DARA 333
ŠENOA AUGUST 48
ŠESTAN VLADO 329, 330
ŠIMENULIĆ ŠIME 212
ŠIMIC ANTE 148, 388, 445
ŠIROKA PAJO 230
ŠIROLA VITOMIR 237
ŠIVIC ALBIN 475, 476
ŠKUNDRIC ĐOKO 465
ŠLEZINGER ADA 453, 465, 471
ŠNELER MLADEN 202
ŠPILJAK MIKA 692
ŠPRLJA MANE 166
ŠTAJNER JOSIP PIŠTA 458, 465, 570
ŠTIGLIC RUDI 155
ŠUMONJA CEDO 38
ŠUPUT VASO 839
ŠVABENIC VERA 452, 458, 461, 475, 493
ŠVILJ MARKO 578, 579
ŠVOB VINKO 227, 230, 233, 237, 253, 260, 407, 410
ŠTADL **baron 23**

T

TATALOVIĆ porodica 14
TATALOVIĆ ALEKSA 320, 763
TATALOVIĆ SIME ALEKSA 763, 764, 765
TATALOVIĆ ALEKSA CAR 319, 365, 576
TATALOVIĆ ALE ALEKSA 580, 765
TATALOVIĆ SIME ANĐELIJA 580, 765
TATALOVIĆ ANKA UJALIC 595
TATALOVIĆ BEBA PRAJZOVA 456, 553
TATALOVIĆ BOGDAN BOJAN 153
TATALOVIĆ BOŠKO 766
TATALOVIĆ BOZO BOJICA 438
TATALOVIĆ BOZO SUŠAN 73
TATALOVIĆ BRANKO BABIC 153
TATALOVIĆ DUŠANA BRANKO 153
TATALOVIĆ CEDO KULAŠ 267, 473, 560
TATALOVIĆ MILINA PUĐE DARA 546, 553, 555
TATALOVIĆ DANKA 587, 589, 591, 765
TATALOVIĆ LAŠCETE DANICA 587, 588, 591
TATALOVIĆ JOVANA DMITAR 41
TATALOVIĆ DMITAR MIŠ 393
TATALOVIĆ DUDA MIŠEVA 329, 587
TATALOVIĆ LAZE DUJO 769
TATALOVIĆ DUŠAN 42, 90, 153, 162
TATALOVIĆ MARKA DUŠAN 73, 855
TATALOVIĆ ILIJE DUŠAN 577
TATALOVIĆ MICE DUŠAN 73
TATALOVIĆ MIHAJLA DUŠAN 42
TATALOVIĆ R. DUŠAN 855
TATALOVIĆ DUŠAN PRAJZ 57
TATALOVIĆ TODORA DUŠAN ZEC 79, 153, 162, 708
TATALOVIĆ DUŠANKA 587
TATALOVIĆ DUŠANKA PRAJZ 591
TATALOVIĆ DUŠKA 329, 587
TATALOVIĆ STE VAN A DUŠKA 328
TATALOVIĆ ĐURĐA ĐURO PADEŽ 575
TATALOVIĆ EVICA 563
TATALOVIĆ MANDlC FILIP 57
TATALOVIĆ FILIPA FILIP 72
TATALOVIĆ MILINA GOJKO 120
TATALOVIĆ ICO 393
TATALOVIĆ ILE 324
TATALOVIĆ ILE ŠIMIN 553
TATALOVIĆ ILIJA 112, 766, 767, 768
TATALOVIĆ ILIJA BULIC 329
TATALOVIĆ ĐURĐA ILIJA PRAJZ 68
TATALOVIĆ ILIJE ILIJA 577
TATALOVIĆ JOVANA ILIJA KECO 577
TATALOVIĆ SAVE ILIJA 41, 57
TATALOVIĆ ILIJA ZEC 41, 57, 282, 536
TATALOVIĆ JELENA 329, 587
TATALOVIĆ JELENA MILADINOVA 328
TATALOVIĆ JOCA 403
TATALOVIĆ JOCA BULIC 84
TATALOVIĆ JOPA 68
TATALOVIĆ JOVAN 37, 843

TATALOVIC JOVAN PAPES 151
TATALOVIC JOVAN 150, 281, 282, 758
TATALOVIC JOVO JOCA 151, 290
TATALOVIC JOVO MANDIC 109
TATALOVIC RADE JOVO 47, 843
TATALOVIC KOSA KULASOVA 456
TATALOVIC KOSA PERINA 328
TATALOVIC LAKO 372, 393
TATALOVIC LAZO 296, 843
TATALOVIC LAZO JOJIC 119
TATALOVIC LAZO MANDIC 79, 150
TATALOVIC LEPOSAVA 766
TATALOVIC LUKA 68
TATALOVIC LJUBA 344, 587
TATALOVIC MANE 38
TATALOVIC MANE MANIC 153
TATALOVIC MIHAJLA MANE 47
TATALOVIC MANOJLO 40
TATALOVIC MARA 575, 887
TATALOVIC MARA ĐIĐINA 328, 456
TATALOVIC RACE MARA 587
TATALOVIC MARKO 314, 766
TATALOVIC RADE MARKO 580
TATALOVIC MARTA 580
TATALOVIC MICA 99, 127
TATALOVIC MICA BULIC 780
TATALOVIC LAZE MICA 768, 769, 770
TATALOVIC RADE MICA 47
TATALOVIC MICA STANAR 107, 119
TATALOVIC MICAN KUBOT 295
TATALOVIC MICO 165, 166
TATALOVIC MICO BABIC 330
TATALOVIC DUSANA MICO 68
TATALOVIC MIHAJLO 536
TATALOVIC NIKOLE MIHAJLO 42
TATALOVIC VA JE MILADIN 393
TATALOVIC MILAN 57, 151, 314, 772
TATALOVIC MILAN MAKARIJE 796
TATALOVIC FILIPA MILAN PUĐA 40 41 50 72
TATALOVIC VELIMA MILAN 153
TATALOVIC MILAN IZ VRUJCA 772, 773, 774
TATALOVIC MILAN ZEC 79
TATALOVIC MIHAJLA MILE 41, 47
TATALOVIC MILE PURAN 295
TATALOVIC MILENA 577
TATALOVIC MILEVA PILIPOVA 328
TATALOVIC MILICA 344, 777
TATALOVIC MILIJA 576, 765
TATALOVIC NIKOLE MILIJA rođ. IVOSEVIC 577, 765
TATALOVIC MILINA 77, 393
TATALOVIC MIHAJLA MILIN 47
TATALOVIC MILKA JOPINA 591
TATALOVIC MILKA ŠIMINA CURICA 553
TATALOVIC SIME MILKA 580
TATALOVIC MILOŠ 38, 314
TATALOVIC MILOŠ BABIC 38
TATALOVIC MILUTIN 358, 388, 402, 772
TATALOVIC MILUTIN PRAJZ 393
TATALOVIC MIMA MlSOVA 329, 333
TATALOVIC MISO BABIC 328
TATALOVIC NADA 329, 587, 766
TATALOVIC NADA BEBA 328, 330
TATALOVIC NADA PRAJZOVA 560, 591
TATALOVIC SIME NAKA 348
TATALOVIC NEĐA 766
TATALOVIC NEĐA MARIJANA 328
TATALOVIC MILE NENA 766
TATALOVIC NENA MlSOVA 328
TATALOVIC NEVENA 329, 587
TATALOVIC NIKICA KULAŠ 148
TATALOVIC NIKOLA 37, 38, 44, 46, 247, 471
TATALOVIC MILANA NIKOLA 73
TATALOVIC PERE NIKOLA 725, 776
TATALOVIC NIKOLA PILIPOV 328
TATALOVIC NIKOLA PRAJZ 393
TATALOVIC SAVE NIKOLA 47
TATALOVIC TODE NIKOLA 47
TATALOVIC VAJE NIKOLA 771
TATALOVIC NIKOLA IZ VRUJCA 452
TATALOVIC NIKOLA ZEC 526, 529
TATALOVIC NINA PILIPOV 330
TATALOVIC PANTE 403
TATALOVIC PERO 99, 107, 127, 310, 466, 508
TATALOVIC PERO ĐIĐO 62, 84, 112, 119, 295, 314
TATALOVIC PERO KERENPUH 79
TATALOVIC PERO KLAPOV 295
TATALOVIC PERO KULAŠ 449
TATALOVIC RADE PERO MOLER 120
TATALOVIC PERO PERICA 328
TATALOVIC PERO PRAJZ 393
TATALOVIC PERO STOLAR 295
TATALOVIC NIKOLE PETAR PRAJZ 47
TATALOVIC S. PREDRAG 855
TATALOVIC RADE 42, 46, 88, 329
TATALOVIC MARKA RADE RACA 580
TATALOVIC RADE SEKlC 166, 469
TATALOVIC RADE RADE RAJKO 777, 779, 780, 781
TATALOVIC TOMIC RADE 46
TATALOVIC SARA 577
TATALOVIC SAVA 14, 290, 348, 577
TATALOVIC ACKETE SAVA 119
TATALOVIC SAVA CAP AN 393
TATALOVIC LAZE SAVA 68
TATALOVIC NIKOLE SAVA 41
TATALOVIC MANE SIMO 47
TATALOVIC MILE SMILJA 766
TATALOVIC SOKA 329, 587
TATALOVIC SRĐAN 393
TATALOVIC STEVO 38, 57, 62, 63, 281, 282, 283
TATALOVIC STEVO BABIC 46, 57, 58, 63, 64, 149, 644
TATALOVIC STOJAN N 499, 471, 656
TATALOVIC ANE STOJAN 42
TATALOVIC MARKA STOLE 119
TATALOVIC VAJE TODOR 47

TAT ALO VIC MIHAJLA VA JO 73, 771 855
TATALOVIC VELINKA 577
TATALOVIC VLADISLAV 41
TATALOVIC LAZE ZORA 577
TATALOVIC ZELJKO 766
TATALOVIC ZIVKA 99, 127, 393
TATALOVIC ZIVKA MICINA 328
TATALOVIC ZIVKO 107
TATALOVIC ZIVKO MARKICEV 328
TATALOVIC ZIVKO VIDOVIC 295
THALER ZELJKO 472
TIJAN IVAN 419, 429
TIMOŠENKO 557
TINTOR SVETOZAR 254, 256, 262, 406, 407, 412
TIŠA NIKO 520
TIŠLER OLGA 555, 559
TOMIC porodica 14
TOMIC ALE 66, 288, 784, 782, 783
TOMIC ALE ALIC 75, 12-, 135, 137, 149, 153, 544
TOMIC ALE MANIC BAN 403
TOMIC ALEKSA 46, 57, 82
TOMIC ALEKSANDAR 534
TOMIC ANĐA 127, 456
TOMIC ANĐA VAJKOVA 326, 546
TOMIC N. BOZO 855
TOMIC BOZO RUZIN 153
TOMIC PERE DANICA 546
TOMIC PETRA DANICA 353
TOMIC DE JAN 843
TOMIC DMITAR DMITRE 153, 162
TOMIC DRAGO 211
TOMIC DUŠAN BAS 153
TOMIC DUŠAN BIJELI 296, 460, 544
TOMIC DUŠKA TIŠLJANOVA 543
TOMIC ĐORĐE 567, 568
TOMIC ĐUĐA 153
TOMIC ĐURAĐ ŠULE 121, 460, 567
TOMIC ĐURO 534
TOMIC VAJE FILIP 47
TOMIC RADE GNJATIJA 47
TOMIC GOJKO 537
TOMIC ILIJA 143, 362, 363, 373, 537
TOMIC ILIJA ICANOV 326
TOMIC ILIJA JEKIC 153
TOMIC ILIJA SKENDER 137
TOMIC TODORA ILIJA 153
TOMIC ILIJA TROJAN 330
TOMIC JELENA 537
TOMIC JOSICA 537
TOMIC RUDIJA JOSIP 534
TOMIC JOSO 38, 40, 46, 536
TOMIC JOSO KOVAČ 153
TOMIC MILANKA JOVO 154
TOMIC LJUBICA KOKA 533, 537, 542, 545
TOMIC ALEKSE MACA 348, 449
TOMIC DUKE MANE PIPILJ 153, 163
TOMIC MICO 107, 296, 460, 855
TOMIC FILIPA MICO 121
TOMIC MIKA MICINA 455
TOMIC MILAN 537
TOMIC MILAN BULJAN 153
TOMIC ILIJA MILAN 153
TOMIC RADE MILAN GLAVAN 68, 544
TOMIC SAVE MILAN 73
TOMIC S. MILAN 853
TOMIC MILE KIRIDZIJA 153
TOMIC MILKA 344
TOMIC ALE MILKA 782
TOMIC MILORAD 317
TOMIC MILOŠ 855
TOMIC MIRA 537
TOMIC MITRIC 538
TOMIC NENAD 325, 460, 537, 553
TOMIC ALEKSE NENAD 121
TOMIC STEVANA NENAD 73
TOMIC NIKO 115, 119, 127, 297
TOMIC NIKO TROJANOV 331
TOMIC NIKO VAJKOV 288, 296, 297, 303, 393, 460, 551
TOMIC NIKOLA 290, 309, 782, 783, 784, 843
TOMIC BOZE NIKOLA 73
TOMIC M. NIKOLA 855
TOMIC NIKOLA PUPILJ 153
TOMIC VAJKA NIKOLA 98, 121, 533, 551, 563
TOMIC NIKOLA VUKOV 147, 151, 729
TOMIC PANTE PANE 153
TOMIC PANTE KOVAČ 544
TOMIC PANTO 151
TOMIC PERO 361, 363
TOMIC PERO GAJIN 121
TOMIC RADE 14, 39, 41 42, 73, 127, 331, 361, 374, 377, 380, 532, 534, 536, 537, 783, 784, 787, 800, 819
TOMIC RADE RAKA 15, 855
TOMIC RADE SAVIN 532, 534, 536, 537, 545
TOMIC RANKA 117, 311, 356
TOMIC RANKA ŠIŠINA 326, 330,
TOMIC ZRNIC RANKA 351
TOMIC SAVA 198, 203, 534, 785, 786, 787, 831
TOMIC SAVE SAVA 47
TOMIC SAVKA 357
TOMIC SAVKA ĐURĐOVA 348
TOMIC SAVKA ILICOVA 326
TOMIC SIMO 531, 801
TOMIC DMITRA SIMO 154
TOMIC SIMO VAJKOV 326
TOMIC SMILJA 143, 138
TOMIC SMILJA IVICOVA 348
TOMIC PANTE SMILJA 149, 150, 156, 758, 759, 855
TOMIĆ SAVE SMILJA 353
TOMIC SMILJA ŠULINA 452
TOMIĆ SMILJA TROJANOVA 326
TOMIC STEVO 72, 393
TOMIC TODE 51
TOMIC TODORA TODICA 153
TOMIĆ VERA 537, 551, 561

TOMIĆ VLADO 153, 169
TOMINI BRUNA 856
TOMLJENOVIC BRACO 571
TOMLJENOVIC TOMISLAV 54
TOMS1C porodica 16
TOMSIC MIHAC 16
TOMILIĆ ANTE 429
TOSI ANGELO 855
TRBOJEVIC LONČAR DRAGICA 534
TRBOJEVIC MANE 540
TRBOJEVIC STEVO 305
TRBOVIĆ porodica 14
TRBOVIĆ ALEKSA 62
TRBOVIĆ ALEKSA COÖAN 296
TRBOVIĆ MILKANA ANĐA BEBA 121, 127
TRBOVIĆ PERE BEBA 324, 328
TRBOVIĆ BRANKO 361
TRBOVIĆ DANICA 348
TRBOVIĆ DANICA ĆOŠANOVA 455
TRBOVIĆ NIKOLE DANICA rod. TRBOVIĆ 12, 344
TRBOVIĆ DMITAR 58, 60, 63, 64, 65, 66, 75, 99, 108, 112, 115, 118, 121, 127, 197, 301, 309, 315, 374, 375, 809, 811
TRBOVIĆ Bože DMITAR 43
TRBOVIĆ DMITAR DUVANDZlJA 68
TRBOVIĆ LUKE DMITAR 121
TRBOVIĆ NIKOLE DMITAR 71, 120
TRBOVIĆ DMITAR S PADALIŠTA 121, 127, 145, 787, 788, 789, 798
TRBOVIĆ PETRA DRAGICA 364
TRBOVIĆ DUŠAN 508
TRBOVIĆ DUŠAN DUDE 103, 147, 187, 195
TRBOVIĆ MIHAJLA DUŠAN SEKULIĆ 572 573
TRBOVIĆ DUŠAN REZlĆ 325
TRBOVIĆ DUKA CRNI 296, 560
TRBOVIĆ ĐURO 195, 202, 217, 219, 513, 731, 789, 790, 791, 792, 847
TRBOVIĆ ĐURO CVIJETAN 731
TRBOVIĆ ĐURO ČOŠAN 80, 88, 91, 93, 140, 169, 180, 153, 518, 715, 793, 794, 795, 796
TRBOVIĆ RADE ĐURO 68
TRBOVIĆ FILIP 64
TRBOVIĆ MICE GNJATIJA PJEVAČ 71
TRBOVIĆ GOJKO 88, 137, 195, 211, 325
TRBOVIĆ GOJKO ĆOSAN 65, 75, 79, 136, 137, 140, 169
TRBOVIĆ GNJATIJA 370
TRBOVIĆ ILE 367
TRBOVIĆ ILE RAPALJEV 800
TRBOVIĆ ILIJA 375, 376, 377, 908
TRBOVIĆ ILIJA PAPIN 560
TRBOVIĆ JELKA VAKINA 324, 328
TRBOVIĆ NIKOLE JOSIP 120
TRBOVIĆ JOŠO 66, 77
TRBOVIĆ JOSO CESTAR 296
TRBOVIĆ DMITRA KOKA 810
TRBOVIĆ MANE 299, 302, 319, 547
TRBOVIĆ ILE MANE 71
TRBOVIĆ MANE KARTAĆ 282, 296, 300, 321, 520
TRBOVIĆ MARA 367
TRBOVIĆ MARICA 810
TRBOVIĆ MARKO 7, 51, 61, 63, 65, 75, 77, 80, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 121, 122, 127, 137, 142,143, 145, 149,150, 151, 194, 283, 288, 290,295, 300, 367,403, 430, 439, 542, 543, 547,700, 717, 722,723, 762, 797, 79, 799, 800,801, 811, 814,817, 843, 855
TRBOVIĆ MARKO CESTAR 296
TRBOVIĆ MARKO MARKAN 328, 329, 331
TRBOVIĆ NIKOLE MARKO 120
TRBOVIĆ RADE MARKO 546, 812
TRBOVIĆ MIĆAN 314
TRBOVIĆ MIĆO 64, 800
TRBOVIĆ DMITRA MIĆO 810
TRBOVIĆ GNJATIJA MIĆO 120
TRBOVIĆ MIHAJLO 471
TRBOVIĆ MIHAJLO MIŠO 452
TRBOVIĆ RADE MIHAJLO 812
TRBOVIĆ DMITRA MIKA 810
TRBOVIĆ MILAN MARTAĆ 48
TRBOVIĆ MILANKO KOJIĆ 136, 138
TRBOVIĆ MIHAJLA MILANKO 48
TRBOVIĆ MILAN RAPELJOV 331
TRBOVIĆ MILE 7, 3, 60, 135, 363, 800, 801, 826
TRBOVIĆ DRAGE MILE 533
TRBOVIĆ ĐURĐA MILE 43, 48
TRBOVIĆ RADE MILE LUGAR 121
TRBOVIĆ NIKOLE MILENA 120, 344
TRBOVIĆ MILICA 7, 319, 344
TRBOVIĆ DRAGE BEGORA MILICA 324
TRBOVIĆ MILICA LAKIČINA 324
TRBOVIĆ MILICA PERINA 324, 328
TRBOVIĆ MILICA PLATIŠA 354, 560
TRBOVIĆ MILIJA 810
TRBOVIĆ MILICA SIMONOVA 324
TRBOVIĆ MILKA 121
TRBOVIĆ MILORAD 358
TRBOVIĆ MILUTIN 213, 518
TRBOVIĆ MILUTIN 518
TRBOVIĆ MIRKO 38, 40, 57, 154, 163
TRBOVIĆ NADA 346, 455, 802, 803, 805, 805, 806
TRBOVIĆ DMITRA NADA 99, 110, 112, 116, 121, 324, 810, 811
TRBOVIĆ VAJE NADA 326, 345
TRBOVIĆ NEĐA 587
TRBOVIĆ ĐURE NEĐA 120
TRBOVIĆ NIKICA 117, 121, 367, 380, 451, 465, 807. 808
TRBOVIĆ NIKICA ĆIRAŠOV 331
TRBOVIĆ NIKOLA 40, 41, 75, 83, 137, 139, 187, 259, 288, 296, 258, 361, 537, 657
TRBOVIĆ NIKOLA DVIZAC 62
TRBOVIĆ ĐURE NIKOLA 120, 809
TRBOVIĆ ILIJE NIKOLA KOVAĆ 120
TRBOVIĆ JOSE NIKOLA 120

TRBOVIC LAZE NIKOLA 120
TRBOVIĆ NIKOLA NINA 112
TRBOVIC NIKOLA S PADALISTA 61, 62, 65, 787, 788
TRBOVIC PETRA NIKOLA 364
TRBOVIC NIKOLA 61
TRBOVIC RADE NIKOLA 120
TRBOVIC NIKOLA SA STALKA 82
TRBOVIC PETAR 855
TRBOVIC PERO 65, 393
TRBOVIC PERO MOLER 75, 136, 137, 143
TRBOVIC DMITRA PERO RESETAR 71
TRBOVIC PETAR 154
TRBOVIC RADE 57, 58, 62, 84, 98, 112, 116, 118, 121, 12-, 137, 307, 311, 403, 546, 810, 811, 812, 813, 815
TRBOVIC RADE COSAN 137
TRBOVIC DMITRA RADE 121
TRBOVIC RADE DMITRIN 77, 66, 810, 811, 812
TRBOVIC MIHAJLA RADE SEKULIC 319 573
TRBOVIC PERE RADOVAN 331, 800
TRBOVIC RAJKO 181, 194, 197, 744, 814, 815, 847
TRBOVIC SAVKA 737
TRBOVIC SIMICA 346, 348, 351, 455
TRBOVIC MARKA SIMICA 110, 121, 344, 346, 811
TRBOVIC SMILJA 787, 788, 797
TRBOVIC SOJA 344
TRBOVIC VLADO 268, 329
TRBOVIC VLADO COŠAN 326
TRBOVIC ZORKA 560
TRBOVIC RADE ZIVKA 120
TRBUHOVIC vojnik 26
TROHAR IVANKA 110
TRSKA JAROSLAV 486
TURK LJUBO 388
TURKULIN ARTUR 116, 239, 527
TUS ANDRIJA 221, 225

UGARKOVIC STIPE 195, 230, 831
UGRICA MILAN 451
ULEMEK MARKO 190
UZELAC ĐOKO 451
UZELAC MILKA 474
UZELAC SRĐAN 88, 195, 209, 210, 211, 219, 247, 464, 511, 526, 528, 529, 530
UZELAC ŠTAKA 474

V

VAJS EMANUEL 267, 471, 475, 476, 485, 493
VALENTIC MIRKO 32
VANICEK F. 25, 33, 34, 48
VARIĆAK MILAN 570
VASILJEVIC kapetan 191
VEJVODA IVO 80, 81, 135, 136, 137, 138, 227, 289, 325, 384, 406, 453, 754, 782, 784, 801
VEZMAR GOJKO 7, 48
VIDMAR JOSIP 429
VIDMAR N. 419
VILHAR IVAN 56
VINDISGREC VILHELM 21
VINSKI MIRO 069
VISARIONOVIC JOSIF STALJIN 544, 545
VRANES MILAN 250
VIŠNJIC MILKA 39, 43, 536
VISNJIC RADE 536
VRANES RADE RABATA 77, 388, 479
VITORIO EMANUELE VII 404
VLADETIC MILAN BOSANAC 118
VOJVODIC DIMITRIJE ZEKO 497, 510, 513
VOLF BRANKO 451
VOLOVIC JURAJ 448
VUCINIC MILOVAN 24
VUCINIC VELJKO 167, 465
VUCKOVIC ANĐA 344
VUCKOVIC ANA 345
VUCKOVIC DANE 332
VUCKOVIC MILE GOJKO 74
VUCKOVIC JOVO 419, 429
VUCKOVIC MILAN 419, 420, 429
VUCKOVIC MILKA 344
VUJNOVIC MILAN 358, 555
VUJNOVIC NAKA 344
VUJNOVIC SIMO 29
VUJNOVIC VLADIMIR 56
VUKASINOVIC LJUBICA 543
VUKELIC porodica 14
VUKELIC ALE 61, 419
VUKELIC MILINA ALE 119
VUKELIC ANĐA 456, 469, 570, 587, 589
VUKELIC ANĐA NIKOLINA 320
VUKELIC ANICA 570
VUKELIC ANKA 587
VUKELIC BOGDAN BOCA 153
VUKELIC ĐURE BOSKO 121, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 336, 460, 469, 857
VUKELIC BOZO RISTIN 153
VUKELIC BRANKO 65, 75, 89, 97, 98, 116, 127, 146, 149, 167, 169, 227, 288, 299, 307, 311, 318, 319, 325, 367, 388, 440, 475, 542, 543, 546
VUKELIC DANE 61, 429
VUKELIC DANICA 325
VUKELIC JOVE DANICA 121, 818
VUKELIC DMITAR 80, 194, 358, 366, 748, 816
VUKELIC ILIJE DMITAR 42
VUKELIC DMITAR PIMIC 145, 375, 377, 403, 571, 70, 816, 817
VUKELIC DRAGAN LUGAROV 150
VUKELIC DRAGO 843
VUKELIC DUŠAN 468, 582
VUKELIC SAVE DUŠAN 73
VUKELIC EVA MARKOVA 328
VUKELIC DUKA 164

VUKELIC NIKOLE ĐURAŠ CRNI 153
VUKELIC ĐURO 153, 441, 446
VUKELIC PANTE ĐURO 153
VUKELIC EVICA 344, 571
VUKELIC EVICA PIMIC 455
VUKELIC NIKOLE FILIP 47
VUKELIC ILIJA 582
VUKELIC ĐURĐA ILIJA 73
VUKELIC LUKE ILIJA 571
VUKELIC MARKA ILIJA 573
VUKELIC ILIJA PIMIC 571
VUKELIC ILIJA PROKIN 153
VUKELIC ILIJA VOGIN 153
VUKELIC IVAN 83, 141, 281, 282, 289, 433 437
VUKELIC JOVAN 818
VUKELIC LUKA 571
VUKELIC LJUBICA 726
VUKELIC M. 42
VUKELIC MARA 568, 570
VUKELIC MARIJA 452
VUKELIC MARAVIĆ MARIJA 348
VUKELIC MARKO KRIŽAN 121
VUKELIC NIKOLE MARKO 73
VUKELIC MILAN 543
VUKELIC MILAN ANlClN 153
VUKELIC MILAN HLEBLJAN 435
VUKELIC JOVE MILAN 73
VUKELIC MILAN MAKSIMOV MALI 153
VUKELIC MILE DIMO 153
VUKELIC MILE DUDE 153
VUKELIC MILENKO 329
VUKELIC MILENKO JAGETIC 328
VUKELIC MILICA 739
VUKELIC MILIJA 455, 589
VUKELIC MILKA 587
VUKELIC MILKA ĐURINA 328
VUKELIC MILKA PANTINA 328
VUKELIC MILOVAN JAGETIČ 144
VUKELIC NIKOLE MIRKO 68
VUKELIC NARANČA 818
VUKELIC NIKICA 65, 75, 137, 325, 818, 819
VUKELIC JOVE NIKICA BRKlC 75, 121, 137
VUKELIC NIKOLA PAKULA 467
VUKELIC RADE NIKOLA 73
VUKELIC NIKOLA ZUTIJA 153
VUKELIC PANTELIJA VOJVODIN 328
VUKELIC PEPO 570
VUKELIC MAKSIMA PETAR 42
VUKELIC PANTE PETAR 121
VUKELIC RADE 441, 818
VUKELIC NIKOLE RADE CRNI 153, 163
VUKELIC RADE JOVANOV 153, 163
VUKELIC RADE LISAC 295
VUKELIC ILIJA RIPA 68
VUKELIC SAVA LUKIC 153, 571
VUKELIC MARKA SAVA 47
VUKELIC PANTE SAVA 820, 821, 822, 823, 824
VUKELIC SAVA PIMIC 364, 571
VUKELIC SAVA SEJA 364
VUKELIC SAVA VEJIC 153
VUKELIC SAVO 87, 116, 140, 147, 148, 183, 202, 219, 227, 288, 307, 464, 778, 794, 812
VUKELIC SAVO JAGETIC 84, 98, 116, 119, 121, 127, 274
VUKELIC MIHAJLA SENIJA 47
VUKELIC LUKE SIMO 571
VUKELIC RADE SIMO 68
VUKELIC SMILJA ANlClNA 328
VUKELIC LAZE STANKO 42
VUKELIC TODOR 571
VUKELIC TODOR TOJA 153
VUKELIC TODOR VOJVODA 153
VUKELIC VIDA 571
VUKELIC VITO 825, 826
VUKOVIC SOFIJA 39
VUKOVOJAC DANE 536
VUKOVOJAC DANILO 38, 41
VUKUSIC MILAN 112, 113
VULIĆ MILKA 577
VURDELJA BRANKO 751

Z

ZAHARIJA AUGUSTIN 429
ZATEZALO ĐURO 7, 281, 305
ZLATAR JOVICA 190
ZLATARIC MARIJAN 548
ZORlClC MILOVAN 35, 39
ZORlClC VERA 267
ZRINSKI JURAJ 21
ZRINSKI PETAR 23
ZRNIĆ porodica 14
ZRNIĆ NIKOLE ALE 579
ZRNIĆ MIĆE ALEKSA 579
ZRNIĆ ĐEJE ANĐA 579
ZRNIĆ DANE BUDE 41
ZRNIĆ CEDO 166, 826, 827
ZRNIĆ DANICA 344
ZRNIĆ ILIJE DANILO 579
ZRNIĆ DMITAR PIMIĆ 575, 828, 829, 830
ZRNIĆ DUŠAN 579
ZRNIĆ DUŠKA 575
ZRNIĆ RADE ĐEJA 579
ZRNIĆ DUKA MIĆANOV 70
ZRNlC KOSTE ĐUKO 47, 579
ZRNIĆ ĐUKO NIKIĆEV 114, 598
ZRNIĆ MILADINA ĐURAĐ 47
ZRNIĆ ĐURO 7, 576, 684, 764
ZRNIĆ ALEKSE ĐURO 579
ZRNIĆ MARKA ĐURO 579
ZRNIĆ ĐURO ĐURIKA 745
ZRNIĆ GOJKO 47, 576
ZRNIĆ RADE GOJKO 120
ZRNlC IGNJATIJE ŠAŠIN 68
ZRNIĆ ILE ŠALA 320
ZRNIĆ VAJE ILIJA GULAN 71
ZRNIĆ JANJA 576
ZRNIĆ IGNJATIJE JANJA 579
ZRNIĆ ALEKSE JEKA 579

ZRNIĆ ILIN KOJO 68
ZRNIĆ LAZE LAKO 47
ZRNIĆ ALEKSE LAZO 42
ZRNIĆ ILIJE LJUBA 579
ZRNIĆ LJUBAN 733
ZRNIĆ LJUBICA 344
ZRNIĆ MANE 290, 319
ZRNIĆ MANE MANIĆ 62, 66, 120
ZRNIĆ MARKA MANE 579
ZRNIĆ MANE ŠTIPAN 296
ZRNIĆ MARA 739
ZRNIĆ MARICA 826
ZRNIĆ DMITRA MARICA 579
ZRNIĆ JEKE MARICA 579
ZRNIĆ VAJE MARIJA 579
ZRNIĆ MARKO 319
ZRNIĆ ĐURĐA MARKO 47
ZRNIĆ MARKO STANIN 68
ZRNIĆ MARKO STEVANOV 70
ZRNIĆ GNJACE MARTA 352
ZRNIĆ MIĆAN 140, 147, 755, 767, 768
ZRNIĆ JOVICE MIĆA 47
ZRNIĆ MIĆO 319
ZRNIĆ DUKE MIKA 579
ZRNIĆ RADE MIKA 579
ZRNIĆ MILAN 166, 288, 299, 302, 303, 306
ZRNIĆ MILAN BOSNIN 299
ZRNIĆ MILAN ĐOĐIN 296, 299
ZRNIĆ MILE 47, 141, 743, 744
ZRNIĆ MILE ĐOĐIN 837
ZRNIČ MILE NIKŠIN 526
ZRNIĆ RADE MILE OPANČAROV 68
ZRNIĆ SAVE MILE 831, 833, 832, 836, 837
ZRNIĆ MILE SIMINOV 526
ZRNIĆ MILIJA 117, 344, 351
ZRNIĆ MILE MILIJA 579
ZRNIĆ MILKA LUGAROVA 70
ZRNIĆ MIRKO 402
ZRNIĆ RADE MIŠKO 47
ZRNIĆ NEDELJKA 831
ZRNIĆ JEKE NEĐA 579
ZRNIĆ SPIRE NEĐA 575
ZRNIĆ NIKOLA 166, 299
ZRNIĆ NIKOLA DANIĆEV 296
ZRNIČ ILIĆA NIKOLA 47
ZRNIĆ NIKOLE NIKOLA 47
ZRNIĆ NIKOLA ZAGORAC 70
ZRNIĆ RADE 58, 288, 297, 299, 834
ZRNIČ ILIJE RADE 42, 57
ZRNIĆ RADE NIKIĆEV 296
ZRNIČ RADE RADIKA 166
ZRNIČ SIMEONA SARA ZITA 579
ZRNIĆ SAVA 112, 118, 166, 295, 325, 386, 388, 472, 475, 480
ZRNIĆ MILOŠA SAVA 47
ZRNIĆ STJEPANA SAVA 99
ZRNIĆ SIMO 319
ZRNIĆ SIMO MIĆETIN 579
ZRNIĆ RADINE SIMO 579
ZRNIĆ STJEPANA SIMO 47
ZRNIĆ SIMO SUBIĆ 8, 833, 834
ZRNIĆ SMILJA 480
ZRNIĆ STEVAN 840
ZRNIČ STOJAN 47
ZRNIĆ SPIRO 576
ZRNIĆ TODOR 47
ZRNIĆ VAJO 575
ZRNIČ VLADO 835, 836, 837, 838, 839
ZRNIĆ VLADO ŠNAJDEROV 141, 147
ZRNIĆ ZlVKO LUGAROV 70

Z

ZAGAR BOGDAN 55, 56
ZAGROVIĆ ANKA 537
ZEZELIĆ TOMO 419
ZEZELJ MILAN 548, 461, 463
ZUTIĆ BRANKO 570
ZUTIĆ ĐURO 72

Kazalo geografskih pojmova[1]

A

AFRIKA 234,
ALAN 68, 147, 209, 226, 408, 703
ALBANIJA 268
ALEKSANDROVO 655
ALILOVICA 599
AMERIKA 14, 26, 36, 90, 110, 151, 295, 797, 800, 843
ANTIBES 33
ARBANASI 162
AUSTRIJA 16, 19, 25, 33, 34, 35, 46, 576, 589, 591
AUSTRO-UGARSKA 21, 25, 36, 46, 48, 552, 781, 787
AUSVIC (AUSCHWITZ) 442, 592

B

BABIN KUK 719
BABIN POTOK 711, 764, 828, 847
BAČKA 52, 656, 662
BAČKI BREG 656
BAČKI GRAČAC 668
BAČKI VINOGRADI 655
BAJA 40, 43
BAJE 42
BAJIĆI 317
BAJMOK 8, 140, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 664, 665, 666, 667, 668, 685, 702, 762, 765, 841
BAKAR 28, 32, 54, 106, 182, 256, 257, 264, 269, 303, 356, 357, 361, 399, 470, 670, 47, 851, 856
BAKARAC 405
BALKAN 122, 234, 244, 269
BANAT 48, 52, 662
BANIJA, 17, 18, 20, 27, 69, 185, 194, 203, 234, 285, 305, 306, 381, 391, 395, 399, 474, 487, 586, 835
BANOGA 421
BANOVINA HRVATSKA 57
BANSKA VRATA 131
BANJA LUKA 525
BAPSKA 748, 751
BARANJA 655, 622
BARI 244, 317, 480, 491, 764, 813
BARLETE 243, 480
BAŠKA 546
BAŠKE OŠTARIJE 205
BEČ 19, 28, 32, 33, 34, 46, 593
BEČKO NOVO MJESTO 44, 46
BEGOVO RAZDOLJE 68, 179, 180, 229, 237, 257, 272, 277, 503, 748, 764, 786, 790, 814, 817, 819, 822, 847
BELA CRKVA 656
BELA KRAJINA 205, 216, 243, 274, 719, 748, 813
BELCI 13, 596, 598, 747
BELGIJA 51, 723
BENKOVAC 480
BEOGRAD 7, 48, 68, 72, 73, 84, 105, 114, 185, 204, 226, 232, 254, 256, 381, 452,458, 491, 504, 507, 511, 533, 548, 550, 577,592, 655, 656, 657, 658, 667, 669, 694, 695,717, 734, 751, 765, 816, 828, 841, 842, 848,855, 856
BERDO 218
BEREZINO 33
BERLIN 159, 445
BERTI 13, 263, 521, 580, 596, 598
BESARABIJA 706
BEZDAN 656
BIHAĆ 15, 19, 109, 110, 111, 165, 199, 213, 215, 235, 244, 251, 307, 333, 469, 474, 491, 492, 546, 744, 794, 795, 822, 839
BIJELA GREDA 332
BIJELA LASICA 745
BIJELE STIJENE 304, 536, 545
BIJELI POTOCI 164, 236, 474, 488, 702, 731, 847
BIOKOVO 655
BILAC 257, 760

1 U kazalo nisu unijeta imena iz rada na str. 601. i 67.2. *i* iz popisa palih boraca, žrtava fašizma i umrlih od tifusa jer su tamo navedena abecednim redom.

BILAJ 214, 250, 251
BILO 462, 487
BITORAJ 16, 98, 137, 139, 149, 184, 225, 272, 303, 371, 391, 579, 580, 758, 842, 846
BJALISTOK 504, 507
BJELAZ 137, 151, 436
BJELOLASICA 16, 184, 205, 223, 232, 244, 245, 271, 272, 273, 318, 319, 364, 372, 394, 416, 498, 565, 697, 745
BJELOPOLJE 792, 847
BJELSKO 32, 88, 97, 123, 133, 145, 174, 175, 181, 183, 259, 271, 272, 277, 296, 353, 441, 453, 516, 554, 574, 582, 692, 694, 697, 716, 717, 719, 749, 847
BLAGAJ 13, 47, 102, 136, 182, 183, 190, 229, 296, 462, 467, 662, 718, 720, 766, 786
BLATA 197, 213
BLAŽENI 309, 562
BLAŽEVCI 317, 410
BLED 733
BOCE 13
BOČINA DRAGA 31
BOCIN BRIJEG 31
BOBICI 831
BOCAR 656
BOHINJSKA BELA 733
BOKA KOTORSKA 46, 404
BOLONJA 157
BOSANCI 209
BOSANSKA KRAJINA 234, 474, 749, 751
BOSANSKI NOVI 32
BOSANSKI PETROVAC 110, 346, 802
BOSILJEVO 20, 23, 28, 178, 209, 239, 246, 247, 510, 511, 590, 719, 774
BOSNA 16, 17, 21, 24, 29, 36, 38, 69, 97, 109, 113, 157, 185, 208, 234, 243, 487, 557, 559, 570, 696, 718, 720, 726, 738, 748, 751, 753, 754, 757, 785, 789, 847, 848, 851
BOSNICI 12, 13, 14, 107, 119, 145, 296, 303, 360, 662
BOZANICI 513
BRAC 848
BREITENFELD 33
BRESTOVAC 74, 554, 805
BREZE 68, 94, 147, 148, 275, 331, 399, 496, 543, 746, 784, 801, 814
BREZNO 13, 14, 16, 36, 37, 38, 39, 44, 48, 68, 73, 79, 80, 86, 92, 105, 114, 119, 123, 131, 140, 143,145, 164, 191, 204, 237,259, 273, 285, 295,300, 301, 313, 314, 317,319, 326, 328, 344,358, 364, 366, 382, 432,441, 493, 513, 521,526, 529, 530, 532, 552,554, 555, 570, 571,572, 573, 574, 582, 585,590, 662, 685, 746,750, 760, 762, 793, 816,841, 842, 843, 844,846, 847, 849, 850, 851,852, 854, 856, 858,860, 861, 862
BRIBIR 32, 139, 176. 187, 204. 205, 221, 226, 231, 243, 273, 393, 429, 453, 526, 543
bribirska Suma 225
BRINJE 5, 25, 27, 94, 100, 101, 102, 103, 114, 115, 116,117, 118, 123, 132, 137,145, 147, 166, 170,172, 179, 180, 181, 182,191, 196, 197. 203,204. 207, 208. 213, 215,223, 226, 227, 229,237, 238, 239. 240, 243,244, 245, 246, 247, 252, 255, 257, 263, 272,273, 276, 285, 289, 290, 299, 302, 309, 310,320, 333, 334, 346, 347, 351, 376, 377, 380,381, 385, 386, 399, 403, 408, 410, 415, 440,445, 454, 460, 472, 478, 479, 498, 511, 512,515, 515, 516, 525, 527, 530, 559, 561, 562,569, 575, 577, 580, 594, 692, 694, 695, 696,697, 729, 761, 774, 776, 778, 789, 786, 803,814, 832, 835,836, 838, 847, 857
BRINJSKI KLANAC 187, 746, 753
BRINJSKI KRAJ 748
BRLOG 24, 166, 204, 208, 244, 256, 257, 258, 527, 755, 847
BROD 176, 801, 861
BROD DELNICE 385
BROD MORA VICE 68, 196, 260, 313, 352, 385, 386, 491, 492, 565, 566, 713, 804
BROD NA KUPI 191, 226, 260, 276, 299, 302, 385, 386, 410, 412, 464, 480, 490,491, 492, 585,719, 805, 813, 847
BROTINJA 835, 839, 847
BRUVNO 250
BUDIMPEŠTA 40, 42, 43, 593
BUDISELIC 708
BUGARSKA 708
BUGOJNO 751
BUKOVINA 706
BUKOVNIK 90, 144, 153, 439, 781, 783, 826, 843, 846, 847, 885
BULICI 12, 768
BUNIC 200, 214, 250, 536, 722, 847
BUNOVA VODA 360
BUZET 847

C

CAMPO BASO 157
CARSKA KUCA 128, 777, 781
CASANO 855
CASA PENALE 157
CASTEL FRANCO 157, 163
CAZIN 98. 22
CELJE 801
CENTAR 12, 37, 38, 47, 84, 534, 535,536, 538. 544, 685, 690,697,698,817,841,844, 850, 851, 852, 854, 855, 860, 862
CER 816
CEROVNIK 234, 275
CETIN 18, 24
CETINGRAD 235, 402
CIGLANA 591
CRES 218, 397
CRIKVENICA 54, 129, 131, 179, 182, 205, 207, 208, 209, 227,246,248,256,270,280, 331, 394, 399, 423,440,447,555,691,694. 695, 713, 755, 774, 847
CRKVICE 151, 520
CRNAC 274
CRNAC POLJE 132, 274
CRNA DRAGA 303, 304, 417, 424
CRNA GORA 69, 80. 204, 374, 487, 748. 751, 789

CRNA VLAST 165, 202, 203, 214, 238, 250, 719, 731, 749, 792, 823, 827, 830, 834, 847
CRNI DABAR 242
CRNI LUG 207, 229, 271, 276, 313, 386, 805, 847
CRNI POTOK 11
CRNI VRH 98, 208, 263, 273, 274, 303, 360, 360, 364, 488, 574
CRNJACI 13
CRNJAK 68, 296, 578, 580, 596, 597, 598, 662
CRVENI LUG
CRVENKA 656
CVIJANOVIC BRDO 191, 202, 598, 599
CVITKOVIC 208

C

ČABAR 54, 111, 188, 229, 258, 346, 347, 386, 405, 449, 451, 470, 472,479,490, 492, 656, 657, 658, 694, 695,718,803,805, 847, 850, 854
CAKOVAC 42, 129, 801
ČANAK 847
ČAVLI 162
CEHOSLOVACKA 740
CEMERNICA 491
CONOPLJA 668
CORTI 13, 37, 38, 47, 68, 70, 71, 114,296, 302, 313, 532, 578, 579, 596,597,598,663, 754, 829, 835, 852, 858, 860, 861, 862
CORTOVA GREDA 754, 755
ČORTOVA PEĆINA 835
CRNAC 223, 857
CRNOMELJ 147, 222, 317, 599, 707
CUDIN KLANAC 147, 711, 712, 766, 847
CUNGAR 80, 86, 98, 135, 152, 303, 319, 364, 574, 842
CURUG 42

C

ĆIĆARIJA 218, 823
COSANI 13, 62, 116, 296, 309, 414, 662
ĆUICA KRČEVINA 164, 792
ĆULE 13, 31, 47, 71, 72, 296, 320, 657, 662
CUPICI 13, 444, 662

D

DABAR 243, 244, 743, 755, 831, 837, 847
DALMACIJA 14, 17, 20, 21, 46, 69. 122, 160, 180, 182,188, 189,208,213,214,234, 250, 255, 256,268, 387,480,487,492.595. 729, 747, 839,884.
DALMATINSKA HRVATSKA 15
DEBAR 541
DEBELI LUG 13, 30, 31, 37, 80, 123, 145, 295, 314, 328,350, 430,432,532,571,572, 574, 657, 662,841, 844,850,851,852,854, 862

DEBELI vrh 520, 574
DEBELO BRDO 165
DELNICE 23, 32, 33, 54, 58, 99, 106, 111, 114, 115, 123, 131,139,171, 172, 175,176, 177, 189, 190, 204,205,207, 209, 213,214, 226, 227, 229, 231,234,236, 237, 239,249, 252, 257, 258, 262,270,271, 272, 273,276, 279, 302, 305, 313,318,319, 346, 347,351, 366, 372, 377, 385,386,399, 403, 404,405, 410, 422, 451, 460,464,472, 476, 477,485, 489, 510, 511, 561,562,563, 565, 567,656, 657, 658, 660, 691,694,695, 706, 716,719, 733, 753, 774, 803, 805, 817, 846, 847
DERINGAJ 250
DESSAU 33
DINARA 721
DINARSKI planinski sistem 128
DIVJAK 226
DIVULJE 775
DNOPOLJE 165
DOBOJ 24
DOBRA 11, 18, 19, 20, 164, 386, 468, 479 590, 805
DOBRUDZA 48
DOBRO SELO 147, 839
DODIGUSA 14
DOLANJI 68
DOLENJSKA 205, 269, 276
DOLJANI 839
DONJA DOBRA 480, 562
DONJA DREŽNICA 12, 30, 38. 110, 1^6 346
DONJE DUBRAVE 183, 229. 248, 252. 316, 386. 467. 491, 529. 847
DONJE JEZERO 305
DONJE PAZARISTE 204
DONJE STATIVE 246
DONJI BUDACKI 317
DONJI FRKAŠIĆ 236
DONJI JOJIĆI 12
DONJI krai DREŽNICE 575, 577, 581
DONJI LADAC 165, 214, 215. 250, 251. 269. 847
DONJI TAVANKUT 655
DRAGA 242. 587
DRAVA 15
DRENOVAC 74
DRENOV KLANAC 527, 755
DREŽNICA 7, 8. 9, 11, 12, 13, 14. 15, 16. 17, 20, 22,23, 24, 25, 26,28, 29, 30,31, 32, 35, 36,37, 38, 39, 40. 41, 44, 45,46. 47. 48, 49,50. 51, 52, 53. 54, 55, 56.57. 58. 59, 60.61. 62. 63. 64. 65, 66. 67,68. 69, 70. 71,72, 73, 74. 75. 76, 77, 78,79. 80, 71, 82.83. 84, 85. 86. 87. 88. 89,90. 92. 94. 95. 96. 97, 98. 99. 100, 101. 102. 103. 104,105,106, 107. 108. 109. 110,111. ll‘>, 113.114.115, 116. 117. 118. 119.1*1. 123. 124. 125, 126. 127. 198, 1“>9. 130. 131. 132.133.134, 135. 136. 137. 138.139. 140. 141.142.143. 144. 145. 146. 1*7.148. HS. 1Ü0.152.155.1=>6.157.162.166.167. 168. 171.175.178. 180. 181. 182. 183.184. 185. 186.187,188, 190, 191, 193. 194.195.

196, 198, 202,203, 205,206, 207, 208,209,
210, 211, 212,213, 216,217, 218, 219,220,
221, 222, 223,224, 225,226, 229, 230,231,
233, 236. 237,238, 243,245, 246, 247,249,
250, 252, 255,256, 257,258, 260, 262,263,
264, 265, 266,267, 268,269, 270, 271,272,
273, 274, 275,276, 277,279, 281, 282,283,
284, 285, 286,287, 288,289, 290, 291,292,
295, 296, 297,298, 299,300, 301, 302,303,
304, 305, 306,307, 308,309, 311, 312,313,
314, 315, 316,317, 318,320, 321, 322,323,
324, 325, 326,327, 328,330, 331, 332,333,
334, 336, 337,338, 340,341, 342, 343,344,
345, 346, 347,348. 349,350, 351, 352,353,
354, 357, 358,360, 361,362, 363, 364,366.
367, 368, 369,370, 371,372, 374, 375,376,
377, 378, 379,380, 381,382, 383, 384,385,
386, 387, 388,389, 390,391, 392, 393,394,
395, 396, 397,398, 399,400, 401, 403,404,
406, 407, 409,410, 411,412, 413, 414,415,
416. 417, 418,420, 421,422. 423, 424.425,
428, 429, 430,431, 432,433, 434, 435,436,
437, 438, 439,440, 441,442, 443, 444,445,
446. 447, 448.449, 450,451, 452, 453,454,
455, 456, 457,460. 461,465, 467, 468,469,
470, 472, 474,475, 476,477, 478, 479,480,
482, 487, 488,489, 490,493, 494, 495,496.
497, 498, 499,503, 504,505, 506, 507,508,
509, 510, 512,513, 514,515, 516, 517,518,
519, 520, 521,522, 523,524, 525. 527,530,
531, 532, 533,534, 535,536, 537, 538,539,
540, 542, 543.544, 545,546, 547, 548,550,
551, 552, 553,554, 555,556. 557, 558,559,
560, 561, 562,563, 564,565, 567, .568,569,
570, 571, 573,574, 575,576, 577, 579,580.
581, 582, 583,584, 585,586, 587, 588,590.
591, 592. 594,595, 597,598. 599. 600,654.
655. 656, 657,658, 659,660, 661, 662,668,
669, 670, 671.672, 684,686. 688. 689,690,
691, 692, 693,695, 695,696, 697. 698,699,
700, 701, 702,703, 706,707. 708, 709.711,
713. 715. 717,718, 719,720, 722, 723,726,
728, 730, 732,734, 735,737. 738. 739,740,
742. 743, 744. 745, 746. 747. 748. 749.752,
754, 755, 757,758, 760. 761. 763, 764,765.
766. 767. 768,769. 771. 774, 775. 776,777,
778, 779, 781,782, 783,784. 785, 786,787.
788. 789. 793. 795. 796,797. 798. 799.800.
802, 804. 805,806, 807,809. 810. 811.812,
RI 3. 814. 816,817, 818.819, 820. 822,824.
826. 827, 828. 829. 831. 834, 835, 846.
837. 838. 841,842. 843.844. 846. 847.849.
850. 851, 852,854, 855,856, 858, 860,861,
862. 863
DREZNTCKA kosa 520
DREZNICKO Dolie 11. 14. 55, 128,223,
231. 360. 361, 424, 519, 544, 571, 698
DRKZNTK 34
PRAZNIK GRAD 200, 235
nRTNA 68. 281, 543. 849
DRTTGOMIŠALJ 13, 31. 37. 55. 79. 131.
143. 152. 167. 295, 330, 760. 842
DRVAR 234, 333, 354, 566. 751
DUBICA 25
DUBINE 319, 364, 574, 583, 788
DUBOKA draga 596
DUBRAVA 11, 18, 23, 98, 102, 103, 386,
412, 467, 655, 660, 662
DUBROVNIK 128, 317, 848
DUGA RESA 183, 209, 229, 529, 694
DUGO SELO 391
DULIBA 462
DUNAV 25
DVORIŠTE 751

Đ

ĐULA 73, 757
ĐURĐIN 655

E

ENGLESKA 457
ETIOPIJA 156
EVROPA 33, 36, 74, 75, 96, 122, 130, 134
233, 269, 453

F

FI UMA 108
FIRENZA 157, 160, 163, 855
FOCA 374, 801
FOSANO 157, 162
FRANCUSKA 24, 33, 51, 543, 757, 810,
842, 846, 847
FRANKFURT na MAJNI 592
FRANKOPANSKA kula 152, 153, 154
FURJAN 235
FUZINE 28, 68, 102, 176, 178, 182, 194,
226, 249, 256, 260, 271, 273, 373, 386, 429,
510, 713, 847

G

GACKA dolina 18, 24, 96, 113, 165, 166.
202, 203, 215, 238, 239, 243, 252, 236, 351.
380, 399, 476, 498, 724. 731, 786, 823, 834
GALGE 73, 74, 216,
GALICIJA 47, 134, 706
GENERALSKI STOL 102, 132, 183, 217,
229, 246, 252, 386, 589
GEROVO 188, 189, 207, 258, 386, 754, 774,
785, 805
GILJ 598
GLAMOČ 234
GLAS HUTE 576
GLAVICE 273, 244, 257
GLINA 168, 305
GOCA 801
GOJAK 698
GOLJAK 732
GOMIRJE 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26
28, 29, 38, 46, 48, 74, 80, 91, 96, 97, 98.
102, 103, 106, 108, 109, 114, 118, 134, 136,

137, 139, 147,164, 166, 167, 175, 177,178,
179, 180, 188,189, 196, 197, 198, 199,204,
224, 229, 231,232, 233, 237, 239, 240,246,
247, 254, 256,257, 259, 263, 269, 276,277,
300, 312, 313,344, 346, 352, 370, 376,402,
403, 409, 411,412, 445, 452, 457, 470,471,
472, 531, 557,560, 573, 574, 590, 667,716,
719, 736, 746,748, 764, 767, 769, 774,776,
779, 786, 804,805, 812, 819, 822, 834,847
GORENCI 247
GORICA 25, 164, 215, 218, 270, 528, 733
GORJANCI 18, 776
GORNJA DREŽNICA 12, 30, 37, 110, 346
GORNJA KAMENICA 756
GORNJA PLOČA 250
GORNJA KRAJINA 18, 27
GORNJE DUBRAVE 252, 316, 386, 491, 847
GORNJE JELENJE 190, 229, 242, 252, 258, 270, 271, 440, 816
GORNJE ZAGORJE 30
GORNJI BABIN POTOK 147, 766, 768
GORNJI brinjski kraj 32, 87, 91, 98, 107, 114, 118, 140, 166, 169, 188, 191, 220, 225. 238, 245, 255, 258, 259, 262, 333, 337, 347, 348, 349, 403, 408, 409, 412, 414, 415, 416, 419, 420, 446, 454, 487, 497. 498. 503, 526, 527, 553, 555, 578, 700, 703, 832,
GORNJI BUDACKI 317
GORNJI JOJICI 12, 14
GORNJI kraj 77, 88, 102, 139, 140, 142, 148, 183, 184, 191, 221, 223, 225, 244, 245, 246, 272, 349, 371. 378, 388, 389, 391, 394. 396, 398, 441, 464. 479. 510, 512, 516. 526. 527, 598, 695, 745
GORNJI primorski krai 101
GORNJI TAVANKUT 660, 664
GORNJI ZAGON 176
GORONJA 101
GORSKI KOTAR 11. 12, 32, 58, 75, 85, 91, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106. 107, 108, 109, 110, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 127. 128, 129. 131, 139, 144, 147, 148, 166. 167, 168, 169. 170, 172. 173, 174. 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182. 185, 186, 187, 188. 190. 191. 193. 198, 199. 202, 203, 204, 205. 207. 208. 209, 212, 213, 215, 216, 219, 220, 221, 222. 223. 224, 225, 226, 227. 228, 230, 231. 233. 234. 237, 238. 239. 241, 242. 243. 244. 245. 246 247, 248. 249. 251, 252. 253. 254, 255. 268. •'69. 270. 271, 273, 277, 279. 280. 284. 289. 295, 298. 302, 303. 305. 306, 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313, 315. 316. 317. 318. 320. 321. 327. 329. 333. 337. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 364. 373. 375. 376. 378. .380. 381. 383. 385. 386. 388. 389 *?91. 397. 399. 400. 403. 404, 405. 406. 408. 409 410. 411, 41*>. 413. 414. 419. 421. 422. 423. 437. 447. 451, 460. 469, 471. 472. 473. 475. 476. 478. 480. 487, 497. 498. 500. 503. 507. 510. 511. 513. 516. 517. 525. 531. 536 546 54R. 551. 552. 555. 558. 561. Se^{0}. 563. 561. 565. 567. 571. 574, 576. 578, 580. 583. 585. 590. 595, 656, 657,658,659, 660, 694,695,696. 701, 708, 710,713,718, 719, 720,725,727, 729, 733, 738,742,744, 745, 746,747,748, 753, 761, 765,771,774, 776, 783,784,788, 791, 793, 795,800,802, 804, 805,806,807, 808, 812, 814,817,820, 821, 823,824,825, 39, 847, 856, 857
GOSPIĆ 71, 72, 73, 74, 166, 200, 202, 204, 205, 213, 214,215,216, 233, 239,241,243, 244, 250, 252,270,271, 321, 394,491,577, 742, 744, 773
GOSTOVIĆI 598, 756
GOSTOVO POLJE 105, 191, 257, 475, 493, 496
GRAČ 18, 19, 21, 22,
GRAČAC 13, 31, 140, 214, 238, 243, 250, 257, 491, 571
GRADAC 317
GRADIĆ 580
GRADINA 179, 180, 181, 778
GRADIŠKA 25
GRAVINA 491
GRABE 316
GRABIĆI 729
GRBIN vrh 11
GRČKA 757
GREDA 835
GRIC 435
GRNIC 11, 127
GRIZANE 176, 190, 241, 243, 429, 451, 526, 755, 847,
GROBINŠTINA 220, 264. 449
GROBNIČKO polje 229, 245, 248, 824
GROBNIK 139. 241. 313, 516. 847
GROVIĆI 599
GRUMA 491
GVOZD 272

H

HAJDINI 530
HAMBARISTE 529
HARIJE 218
HERCEGOVINA 374, 748, 751. 848
HOMOLJAC 213. 214
HOLANDIJA 33
HRELJIN 20, 28, 155, 227, 242, 243, 249. 270, 271, 429, 557, 786
HRIB 805
HRVATSKA 8, 11, 16, 17, 18, 20, 25, 26, 27, 32, 37, 40, 48, 53, 69, 70, 71, 73, 74, 101, 102, 106,107, 108, 109, 110, 111,113, 116, 117, 127,128, 129, 130, 138, 147,160, 163, 164, 166,168, 173, 175, 178, 179,182, 184, 185, 186,187, 188, 189, 190, 191,192, 193, 194, 195.199, 201, 202. 203, 204.205, 210. 216, 219,220, 221, 222. 224, 225.226. 227, 229, 230,231. 232, 233. 234, 235,236. 238, 239, 240,241, 243, 244, 249, 250,253. 256, 258, 259,260, 262, 270, 289, 291,297, 298, 301, 305,318, 321, 326, 330, 333,337, 342, 346, 352,374. 375, 383. 386. 389.392. 393. 394. 399.402. 405, 406, 407. 408.410.

412, 413,416,418, 422, 432, 433, 437,440.
445, 446,448,449, 453, 458, 461, 462,471,
476, 477,486,490, 491, 497, 498, 550,552,
558, 560,568,569, 570, 598, 656, 657,658,
660, 664,668,669, 692, 693, 694, 695,701,
702, 704,713,714, 716, 720, 721, 744,746.
748, 751,753,767, 786, 789, 791, 802,803,
806, 812,822,823,831
HRVATSKO primorje 101, 105, 106, 115,
116, 118,122,123, 127, 128, 129, 131,139,
144, 147,164,166, 168, 169, 170, 172,175,
176, 178,179,180, 182, 185, 186, 188,191,
193, 199,205,207, 208, 209, 216, 219,220,
221, 222,223,224, 225, 226, 227, 228,230,
231, 233,234,238, 239, 242, 243, 244,251,
252, 253,254,266, 268, 269, 270, 271,277,
279, 280,289,295, 305, 306, 309, 331,333,
337, 346,350,375, 388, 404, 405, 408,410,
414, 437,447,451, 486, 487, 500, 510,525,
531, 563,696,701, 710, 713, 744, 747,748,
753, 761, 776, 800, 809, 810, 812

1

IBAR 519
IGMAN 499
ILIRSKA BISTRICA 215, 218, 250, 252,
394 492
ISTRA 14, 19, 25, 29, 86, 125, 127, 132, 147,
154, 205, 217,218,220, 226,227, 228,240,
242, 251, 252,253, 268, 269,270, 277,316,
317, 337, 380,382, 386, 388,403, 411,487,
500 511, 575,576, 586, 701,714. 776,817,
820, 823, 824,825,838. 839,847, 851,857
ITALIJA 24, 34, 35, 38, 46, 67, 69. 105,
109, 115, 118,119,121, 122,124, 130.143,
144, 153, 154,157,160, 161,162, 163,166.
180, 204, 207,234,240, 241,242, 244,260.
268, 269, 271,281,317, 345,346, 347,375,
376, 385, 387,394,396, 397,399, 400,401,
404, 405, 422,430,432, 433,437, 438,439,
471, 476, 447,478,480, 483,491, 497,561,
562, 563, 585,589,670, 719.732, 734,738,
742, 764, 767,773.774, 776.804, 805,806.
813. 823, 834, 838. 847. 848. 851
IVAKUSA 32
IVOSEVIĆl 723
IVOSEVIČ LUG 37
IVOSEVIĆ PONORAC 37

J

JABLAN 246
JABLANAC 244, 257, 395
JABUCKA kosa 516
JADOVNO 71, 74, 835, 847, 851, 852, 855
JADRAN 28, 122, 205, 244
JADRANSKA magistrala 131
JADRANSKO more 15, 32, 129. 269. 378.
480, 495
JAGETIĆI 13, 14, 37, 38, 50. 58, 60, (ii.
68, 92. 107. 115, 119. 121, 123, 133, 230.
274, 296, 300,303, 328, 329, 331, 348,364,
385, 409, 413,416, 419, 420, 422, 424,425,
428, 430, 432,435, 444, 451, 472, 47ö!508^
513, 585, 798,812, 814, 825, 826, 841,843,
844, 849, 850, 851, 852, 854, 858, 862
JASENAK 11, 14, 20, 23, 24, 30, 31, 32, 36,
37, 66, 68, 69, 70, 74, 77, 83, 85, 86, 89,
90, 91, 94, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 107,
108, 110, 114,123, 131, 133, 135, 136,137,
139, 140, 141,142, 143, 144, 45, 146,148,
149, 150, 151,166, 167, 171, 177, 182,183,
184, 189, 191,205, 207, 208, 212, 220,225,
226, 229, 230,231, 232, 233, 237, 238,243,
244, 245, 246,255, 256, 257, 258, 259,260,
262, 270, 271,272, 273, 274, 276, 277,281,
282, 284, 285,289, 290, 295, 299, 300,308,
312, 313, 314,315, 325, 330, 331, 333,334,
344, 347, 348,350, 352, 367, 370, 385,386,
387, 388, 394,403, 406, 408, 409, 410,412,
415. 417, 420,421, 422, 423, 424, 428,429,
430, 433, 437,441, 445, 448, 449, 461,462,
470, 472, 475,477, 478, 479, 480, 493,498.
499, 500, 501,507, 508, 509, 513, 520,526,
552, 554, 555,571, 572, 580, 585, 660,662,
667, 692, 693,694, 695, 696. 697, 698,715,
716, 722, 723,729, 744, 745, 746. 748,749,
750, 755, 758,764, 766, 776. 778. 784,787,
788, 789. 790,804, 809, 814, 819, 822,836,
837, 842, 843,846, 847, 849.855
JAGODARICA 596
JAJCE 311, 812, 813
JAKŠICl 197
JANCA 203
JASENACKA ruka 86
JASENOVAC 25, 73, 851
JASENJE 579
JASTREBAC 816
JASTREBARSKO 750
JAVORNICA 12, 61, 98. 118, 152, 208, 209.
223, 237, 267,271, 272, 302, 304. 305,348,
357. 368. 412,449, 450. 451. 452, 453.455,
456, 461, 462,464, 465, 468. 473, 475.476.
479. 480. 483,487. 488. 489. 493, 494.512,
570, 574, 597, 703, 761, 847, 861
JELENJE 69. 707, 746
JEZERA 12, 37, 38, 47, 119. 123
JEZERANCI 363
JEZERANE 37. 38, 68, 77, 83. 84, 95. 102,
103, 106. 109,111. 114. 115, 117. 125,126.
132, 140. 145,147, 172, 80. 181. 187,213,
244, 255, 257.259, 263,272.273,275.276.
277. 282, 285,305, 308,320,332.349,370,
380, 411, 440,449, 452,477.478.498,512.
513, 515. 516,527, 530,535,555.575.577.
766. 778. 784.785. 807.814.819.835.836.
594, 595. 697.703, 720,725.753,775,764.
838, 847, 857
JEZERCA 235
JOJlCl 107, 119, 263. 360. 577, 587, 662.
755
JOSIPDOL 32, 68, 74, 94. 95. 102. 132. 164.
166, 181, 182,197, 215,216.229.247,257.
272, 376, 440,517,576. 589. 599. 791.815.
828. 834, 847

JOSIPOVAC 105, 183, 184, 259
JOŠANI 165
JOZEFINSKA cesta 14, 132
JUGOSLAVIJA 8, 31, 54, 56, 62, 63, 67, 76, 78, 82, 76, 78, 109, 110, 114, 116, 122, 134, 157, 185,190, 211, 217, 218, 220,231, 253, 264, 268,282, 285, 289, 311, 314,320, 321, 333, 341,348, 405, 406, 431, 432,437, 439, 458, 482,547, 552, 576, 672, 690,701, 705, 707, 713,715, 717, 719, 720, 721,722, 723, 728, 729,730, 734, 738, 739, 741,743, 746, 747, 749,752, 754, 755, 757, 760,763, 768, 775, 777,782, 788, 789, 793, 797,799, 801, 802, 807,711, 812, 813, 814, 816,818, 824, 826, 828,831, 834, 835, 841, 842,843, 846, 848, 849,855, 856, 857, 860,863

K

KAIRO 734
KALNIK 702
KALSKA glava 257
KAMENICA 14, 32, 209, 210, 243, 259, 398, 517, 530, 599, 764
KAMENSKO 24, 97, 164, 201, 474, 781, 847
KAMENJAK 209, 217, 242, 258, 270, 816
KANADA 109
KAPELA 19, 22, 29, 37, 125, 181, 209, 256, 259, 263, 278, 285,306,316,317,391,410, 446, 477, 478, 497,499,500,501,527,530, 576, 581, 587, 588,592,598,755,765,769, 779, 781, 807, 836
KAPELSKO područje 18
KARDELJEVO 364
KARLOBAG 205, 227, 241, 242, 243, 268. 269, 405. 526, 732, 733, 834
KARLOVAC 7, 8, 9, 14, 19, 20, 28, 31, 32, 44, 48, 66, 76, 78, 80, 81, 82, 89. 92. 99. 107, 110, 116, 118,129,131,137,138,140. 170, 182, 188, 192,199,201,213,216,235, 239, 244. 246. 247,251,269,284,290,299, 300, 301, 302, 325,326,328,330,343,353, 385, 406, 408, 409,529,531,542,576,589, 590, 591, 690, 692,694.706.716,719,722. 734, 754, 766, 782,784,788,789,791,793, 797, 798, 799, 801.807,812,847,854
KARLOVAČKA krajina 19, 33, 34
KARLOVAČKI generalat 19, 26, 27, 30, 33 35
KAROLINŠKA cesta 28
KASAR 165
KASTAV 405, 429, 452, 466, 519, 526, 575, 842
KASTAVSTINA 220, 254, 449
KAŠTEL STARI 578
KAVA 131, 333
KELEBIJA 655
KELICI 13, 77, 296, 662
KERESTINEC 402
KESTENOVAC 199, 200
KEVERA 43
KIJEV 707
KIKINDA 40, 724
KIKOVICA 245
KLANA 217, 218, 252, 847
KLANAC 240, 527
KLAPA VICA 840
KLECICA 455
KLECKA draga 74, 144, 855
KLECKA jama 435, 771
KLEK 11, 20, 28, 32, 71, 73, 125, 144, 174, 175, 177, 183, 269, 455, 467, 536, 572, 590, 835, 851, 852, 855
KLIPE 527, 576, 755
KLIS 21
KLJAJICEVO 656, 668
KNEŽEVIĆI 598
KNIN 190, 214, 244, 250, 257, 491, 839
KOBILA 449, 472
KODRICI 749, 751
KOSICI 13, 48, 135, 296, 300, 302, 544, 547, 662, 787, 809
KONJICE 582
KOKOTI 479, 751
KOLUT 655, 656, 659, 660
KOMPOLJE 243
KONCAREV KRAJ 165, 712
KONZULOVA kuća 717
KOPAONIK 816
KOPAR 154, 155, 156, 158, 757
KOPRIVNICA 68, 739, 801
KORANA 19, 23
KORDUN 17, 29, 69, 96, 101, 102, 106, 113. 123, 125,128, 131,147,170,180,181,182, 183, 185,188, 192,193,199,201,203,207, 212, 216,222, 229,233,234,236,238,243. 247, 248,252, 258,259,262,278,285,305, 306, 316,317, 318,337,348,366,370,381, 386. 388,391. 410,412,420,462,467,474, 487, 491,511, 544,557,559,574,575,576, 577, 581,586, 587,590,597,599,692,711, 719, 744,747, 748,749,751.753,761,766, 767, 768,770, 771,779,786.790.791,795, 890, 822, 823, 831, 835, 847, 857
KORENICA 21, 57, 95, 164, 187, 201, 214. 236. 250, 251, 369, 474, 488. 569, 749, 792, 795. 847
KORENICKA KAPELA 164. 236
KORENICKO POLJE 214
KORTTA 109, 801
KORTTNJAK 242, 270
KORUŠKA 19, 25
KOSANOVICI 48. 97, 240. 296, 353, 412, 5.33. 534, 662, 789
KOSANOVIC JARUGE 37
KOSANJAK 572
KOSE 580
KOSINJ 847
KOSOVO 75, 797
KOSTAJNICA 25
KOSTELICI 513
KOSTEL 29
KOŠARISTE 299
KOVAČI 13, 48, 71, 296, 300, 302, 662
KOZARA 702
KOZARICA 13, 30, 31, 296, 441
KRAGUJ 75

KKAJINA 19, 25, 26, 27, 33, 34, 35, 44
KRAKAR 11, 13, 15, 16, 17, 31, 37, 38, 39, 40, 47, 48, 55, 57, 58, 65, 68, 71, 72, 79, 86, 92, 102, 105, 107, 113, 114, 116, 120, 123, 136, 138, 140,143, 145,181, 190,223, 257, 273, 282, 285,296, 299,300, 301,302, 303, 312, 313, 319,325, 326,332, 349,350, 353, 361, 364, 409,452, 453,462, 493,513, 520, 532, 534, 535,536, 538,540, 542,547, 552, 555, 560, 571,572, 573,574, 587,662, 685, 689, 690, 718,722, 787,788, 793,841, 843, 844, 847, 849,850, 851,852, 854,856, 858, 860, 861, 862
KRAKARSKO polje 11, 698
KRALJEVICA 32, 179, 204, 249, 264, 356, 357, 361, 470, 670, 851, 856
KRALJEVICEVO 656
KRALJEVINA ITALIJA 404
KRALJEVINA JUGOSLAVIJA 47, 69, 74, 78, 98, 133, 134, 144, 281, 321, 324, 404, 430, 432, 433, 434
KRALJEVINA SRBA HRVATA I SLOVENACA 48, 49, 51, 53, 54
KRANJ 19, 20, 25
KRAPANI 108, 345
KRASICA 242, 270
KRASIC 748, 751, 753
KRBAVA 17, 18
KRBAVICA 214, 250
KRBAVSKO polje 214, 215, 395
KRECANA 250
KREKOVACA 527
KRlSPOLJE 14, 32, 71, 111, 180, 181, 182, 215, 238, 244, 255, 411, 575, 577, 857
KRIVI PUT 32, 68, 147, 177,178, 191,196, 196, 204, 208, 209, 226, 237.240, 275,299, 408, 41, 440, 498, 515, 516,773, 776,819
KRlSlSCE 271
KRK 397, 405, 526, 528, 531,
KRKA 20, 21
KRMPOTE 475, 496, 544
KRNDIJA 816
KUBOTI-SELlSTE 734
KUK 165, 771, 786, 847
KULA 90
KULAŠI 13, 223, 449, 570
KUKULJANOVO 242, 270
KUKACA 599
KUMANE 41
KUNIĆ 30, 31, 234,236,255,306, 575,576, 581, 587, 588, 598,743,755,791, 831,851
KUPA 17, 18, 19, 23, 135, 136, 148, 178, 193, 197, 209, 216,227,231,239, 257,271, 276, 317, 350, 370,386,410,448, 479,529, 531, 769
KUPNJAK 131, 179, 180, 226, 246, 249, 272, 366, 745, 804, 817
KUPSKA dolina 562
KU2ELJ 805, 813
KVARNER 256
KVARNERSKI OTOCI 241
KVARNERSKI zaljev 122, 129, 207

L

LAGER 449, 451, 452, 453, 456, 461, 464 473,
LAJKOVAC 751
LAPAC 165, 771, 786, 839
LAPACKA dolina 771, 772, 835
LAPACKO polje 165
LAPAT 305
LAPOVAC 599
LASTAVICA 571
LATIN 234
LAUDONOV gaj 251
LAZAREV AC 751
LEDENICE 11, 38, 91, 148, 176, 205, 229, 237, 243, 245, 271, 273, 275, 299, 317, 318, 358, 408, 475, 496, 543, 544
LENJINGRAD 833
LESCE 215
LEŠNICA 805
LIBURNIJA 14
LIC 21, 102, 178, 226, 227, 258, 271, 386, 526,
LICKA JESENICA 106, 178, 197, 203, 235, 256, 257, 769, 779, 818, 847
LIČKI OSIK 204, 214
LIČKO PETROVO SELO 200, 201, 214, 576, 795
LIČKO polje 215
LIJEVA RIJEKA 542
LIKA 17, 18, 33, 69, 85, 106, 113, 118, 122, 123, 128, 129,131, 132, 147, 166, 178,180. 182, 185, 188,189, 192, 193, 201, 202,203, 204, 207, 208,212, 213, 214, 215, 216,227, 229, 234, 238,241, 243, 245, 249, 250,251, 252, 268, 269,285, 305, 307, 320, 337,351, 369, 375, 380,387, 388, 384, 395, 397,398, 402, 412, 437,451, 452, 454, 456, 463,465, 473, 474, 475,576, 480, 487, 488, 493,497, 503, 517, 525,527. 528, 530. 544. 571.692. 696, 709, 711,718, 719, 720, 722, 725.729, 731, 733 ,736,738, 742, 744, 747, 748.751, 753, 755, 761,764, 766, 767, 770, 771,781, 786, 790, 791.795, 807. 820, 823, 835,838, 839, 840, 847
LIPICE 244, 562
LIPOVA kosa 583
LISAC 16, 31, 441, 767
LISAK 13
LISINA 13, 30, 31, 47, 107, 114, 120, 123, 145, 296, 432, 474, 475, 488, 662, 698, 751, 841, 844, 850, 852, 854, 862
LISINJE 37
LIVNO 234, 749, 751
LOBOSITZ 34
LOKVA 13, 37, 38, 61, 68, 70, 71, 72, 273, 275, 296, 315, 326, 432, 577, 579, 580,582. 587, 588, 589, 594, 586, 597, 598, 662,754, 829, 835, 841, 843, 844, 847, 849, 850.851, 852, 854, 855, 857, 858, 860, 861, 862
LOKVE 32, 69, 102, 114, 123, 125, 140, 145, 175, 176, 177, 213, 217, 229, 249. 257,271, 229, 249, 257, 271, 273, 276, 300, 303,440,

513 515, 516, 517, 532, 562, 576, 577, 733, 742, 805, 847
LOKVICE 137, 138, 139, 352, 814
LONČARI 250, 598
LONDON 98, 445, 446. 457
LOŠINJ 204. 241, 268, 269, 397, 773
LOVCENAC 656
LOVINAC 214, 250
LOVRAN 218, 372, 373, 568
LOZNICA 743
LUBLIN 504, 507
LUCANI 259, 309, 493, 562, 786
LUDBREG 542
LUG 11, 300, 363
LUKlCl 12, 263, 360, 841, 843, 844, 849, 850, 851, 852, 854, 858, 862
LUKOVDOL 164, 178, 239, 247, 370, 386, 472, 517, 561, 590, 775, 776, 805, 847
LUKOVO 271, 273
LÜTZEN 33

LJ

LJESKOVAC 201
LJUBLJANA 15, 28, 32, 269, 480, 492, 724
LJUBOSINA 20, 28, 74, 98, 103, 147, 164, 240, 333, 370, 805, 819, 847
LJUBOVO 164, 200, 201, 203, 250, 734, 736, 749, 781, 786, 792, 823, 847
LJUPCA 317

M

MAČANI 525, 526, 598
MAČJA jama 288
MACVA 46
MADARAS 557
MAĐARSKA 34. 36, 40. 65, 130. 848
MAGDENBURG 33
MAGNITOGORSK 75, 797
MAKEDONIJA 52, 747
MAKLOVAC 236
MALA JAVORNICA 87, 303, 450, 493, 596. 777. 801, 819
MALA KAPELA 173, 180, 196, 272, 273, 278, 474, 488. 530, 801
MALIC draga 141
MALI LOŠINJ 204. 773, 774
MALINOVAC 353
MALI OBLJAJ 792
MALOVAN 491
MAELJEN 14, 114, 259
MALJKOVAC 147, 449, 755, 777, 814, 832. 838
MALJKOVlCl 598
MAMUSKA strana 790
MANDICI 12, 520
MARASI 13
MARAVIC draga 12, 31, 58, 72, 153, 154, 29«, 303, 315, 519, 582, 662. 685, 841, 844. 849, 850, 851, 852, 854. 858. 860, 862
MARA VICI 13, 44, 516, 580, 856
MARENGO 34
MARIBOR 591
MARINA glava 215
MARAKOVO selo 750
MARSEJ 522
MARTINSCICA 757, 759, 843, 847
MASARIKOVO 655
MASALUK 215
MASNIK 316, 491
MASUN 218
MATAIJA DRAGE 496
MATAROS 667
MATHAUZEN 44, 591, 592
MATIC poljana 131, 207, 271, 272, 480, 486. 490, 498, 502, 503, 761
MATUSA 363, 521
MATUSI 97
MEDAK 250, 251, 847
MEĐEĐAK 581, 596
MEĐIMURJE 848
MEĐULISKE drage 303
MEĐURAĐE 395
MEJE 242, 258
MEKINJAR 214
MEKUSA 131, 135, 212, 430, 748. 819, 826
MELNICE 204, 238, 729
MELJINE 733
METLIKA 191
MIHOLJSKO 199, 200
MIJAJLOVIĆ 598
MILANO 44, 855
MILANOV vrh 229, 386, 387, 490, 491, 492
MIROSEVAC 807
MISI 328
MISLJENOVAC 474
MOČILA 200, 213, 235, 236, 317, 488, 593
MODRUS 13, 15, 20. 23, 30, 31, 68, 111, 132, 171, 172,180,181, 182, 183, 196,197, 208, 209, 213,215,226. 229, 243, 254,255, 259, 263, 272,273,299, 332, 358, 392,406. 411. 412, 440,445,452, 474, 488, 516,517, 527, 573, 576,589,598, 599, 719, 744,748, 766, 778, 790, 814, 815, 822, 847
MODRUŠKA VAROŠ 15
MODRUŠKO brdo 15
MODRUSKO riječka županija 39
MOHAC 16, 40. 41
MOKRIN 42
MORAVICE 19. 20, 21, 24, 26, 28, 167, 168, 230, 256, 472
MOSKVA 96, 98, 216, 302, 315, 445, 446, 474
MOSLAVINA 108
MOSTAR 251
MOSTOVI 47, 84, 182
MOSCENICA 548
MOSCENICKA DRAGA 218
MOSUNE 83, 142, 237, 245, 249, 352, 385. 394, 401, 421, 422, 428, 475, 479, 493. 495, 496, 544, 785, 801. 804
MRKOPALJ 23, 27, 28, 68, 69, 77, 94. 102, 114, 131, 168, 172, 175, 176, 177, 179. 180, 191, 205, 207, 226, 227, 230, 232, 244, 246, 249, 270, 271, 272, 276, 277, 299, 305,

318, 319, 364,372,385, 386, 394, 399,403, 410, 429, 448,449,452, 479, 480, 485,486, 489, 490, 498,499,502, 503, 518, 555,556, 584, 708, 745,746,804, 822, 847
MRZLE VODICE 162, 205, 2—7, 252, 258, 269, 270, 271, 273, 276, 386, 517, 526
MRZLI DOL 32
MURVE 598
MUSULINSKI POTOK 11, 16, 28, 32, 37, 74, 88, 110, 123, 133, 135, 144, 145, 167, 177, 183, 204,226,237, 240, 257, 269,277, 296, 300, 314,332,344, 375, 441, 447,453, 455, 461, 462,493,526, 554, 555, 574,586, 590, 692, 694,695,712,813

N

NADVUCNIK 561
NERETVA 202, 235, 810
NETRETIC 209, 749
NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA 67, 78, 84, 86, 94, 95, 255, 404, 430, 701, 848
NIKOLIĆI 13, 14, 31, 37, 38, 39, 47, 57, 107, 120, 121,123,125, 140, 145, 273,285, 296, 301, 303,313,315, 317, 326, 349,432, 532, 552, 577,578,579, 580, 581, 582,587, 589, 591, 594,586,598, 662, 685, 689,754, 829, 835, 849,849,850, 851, 852, 854,857, 858, 860, 862
NIKŠIĆ 734
NIŠ 788, 828
NOVA GRADIŠKA 714
NOVA PAZOVA 708
NOVI 11, 31, 32. 36, 37, 49, 54, 83, 94. 115. 189, 205, 208, 237, 270, 271, 317, 318, 347, 406. 408, 478, 493, 694
NOVI FUTOG 656
NOVIGRAD 28
NOVI KARLOVCI 41
NOVI SAD 40, 42, 43, 48, 534, 655, 657, 659. 660. 664, 668. 737
NOVI VINODOLSKI 20, 97, 128, 131, 140, 141, 175, 176, 179, 205, 208, 209, 242, 244, 269, 271, 331, 426, 440, 688, 691, 703, 722, 748, 749, 773, 786, 789, 814, 823, 847
NOVO SELO 250
NOTRANJSKO 269, 276

NJ

NJEMAČKA 24, 67, 74. 122, 130, 162, 234, 405, 517, 576, 591, 722, 734, 747, 851

O

OBILICEVO 797
OBROVAC 250, 805
ODRA 34
OGULIN 7, 9, 11, 14, 16, 19, 20, 23, 24, 29, 31, 32, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 46. 48, 49, 54, 55, 56, 59, 60. 61 62, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 76, 78, 79, 83, 84, 85, 89, 90, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 123, 125, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 136, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 161, 167, 168, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 192, 196, 197, 198, 199, 204, 208, 209, 210, 212, 213, 216, 217, 223, 225, 226, 227, 229, 231, 232, 233, 235, 237, 239, 240, 241, 243, 244, 246, 247, 249, 252, 255, 256, 257, 258, 259, 264, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 279, 80, 281, 282, 283, 285,299,301, 302,309, 312,314, 315, 318, 321,329,330, 332,333, 334,344, 347, 348, 351,352,356, 360,370, 375,376, 379, 381, 382,385,386, 392,394, 399,403, 404, 405, 406,408,409, 410,412, 414,415, 421, 423, 430,431,433, 434,435, 437,438. 439, 440, 445,447,448, 455,460, 471,472, 475, 476, 478,479,483, 485,486, 487,492, 493, 497, 498,511,512, 513,515, 516,519. 520, 527, 531,541,546, 548,552, 553,555, 557, 562, 568,571,572. 574,576, 582.583. 589, 591, 599,656,657, 658,659, 660,684, 686, 688, 690,691,692, 693,694, 695,696. 697, 698. 699.700,701, 702,703, 704,706. 708, 715, 716,717,719. 722,724, 727,732, 734, 742, 744,755,758, 760,762, 764,770, 774, 783, 786,787,788, 798,799, 800,802, 803, 808, 812,813,814, 815,826, 834,835. 836, 841, 846,847,849, 851,854,856
OGULINSKI HRELJIN 68. 74, 164,

PADALISTE 13, 30, 31, 37, 58, 62, 63, 65, 66, 71, 145, 215, 243, 296, 303, 432, 787, 788, 789
PADOVA 157
PAG 224, 429, 694
PAKRAC 75
PALCI 12, 530
PALEŽ 79
PALICE 13, 30, 31, 37, 47, 57, 61, 71, 72, 107, 120, 123, 296, 328, 342, 595, 725, 841, 843, 844, 850, 851, 852, 854, 855, 858, 861. 862.
PALIC 655
PALJEROVAC 135, 813
PANONSKA HRVATSKA 15
PANONIJA 17
PANOS 792
PAPEZI 13, 38, 47, 296, 580, 587, 596, 597, 598, 656, 754, 763, 764, 861
PAPUCANI 575
PAPUK 816
PARIZ 522
PARTIZANSKA DREZNICA 7, 8, 9, 127, 128, 168, 342, 364, 564, 655, 687, 688. 693, 694, 695, 697, 698, 700, 701, 702, 703, 704, 705 801, 813, 840, 841, 846, 849

PAVLISI 295
PAVLOVA baraka 141, 790
PAZARISTE 166, 204, 252, 847
PAZIN 270
PECANI 164, 749
PERASOV jarak 455
PERIC most 147
PERJASICA 102, 103, 316, 386, 491, 764
PERNO bilo 11
PERUSlC 203, 204, 214, 215, 243, 252, 394, 795
PESTA 32, 706
PETRINJA 522, 730, 733
PETROVA gora 48, 233, 451, 491, 702, 746
PETROVO SELO 23
PISAREVINA 386
PLANA 131, 138, 761
PLAŠE 32, 245, 248, 255, 270, 279, 516
PLASCANSKA dolina 48, 132, 181, 233, 234, 305, 306, 317, 333, 391, 456, 527, 542, 571, 575, 576
PLASKA GLAVA 305
PLASKI 23, 25, 40, 57, 76, 94, 96, 98, 102, 106, 129, 131, 164, 187, 196, 197, 199, 203, 234, 238, 255, 256, 302, 305, 306, 316, 435, 457, 543, 588, 769, 776, 779, 788, 799
PLAVCA DRAGA 106, 235, 316, 474, 598
PLESCE 805
PLATAK 229
PLITVICE 202, 213, 215, 236, 474, 795
PLITVIČKA jezera 116, 182, 488, 712, 736. 792
PLITVIČKI LJESKOVAC 200, 437, 767
PLJESIVICA 165, 191, 201, 214, 215, 236, 437, 474, 721
PODBILO 177, 178, 411
PODBITORAJ 37, 685, 841, 843, 844, 847, 849, 850, 851, 852, 854, 858, 860, 861, 862
PODGORCI 513, 598
PODGORJE 227
PODHUM 220
PODKILAVAC 217, 598
PODLAPACA 215
PODUM 709
PODUNAVLJE 17
PODVELJUN 333, 375
POGLEDALO 214, 827
POGORELCI 598
POGRMILOVIC 305
POKUPSKO 748
POLUT 656
POLJANA 137
POLJANAK 13, 24, 213, 236, 488, 530, 560, 577,)79, 662, 792
POLJSKA 504, 507, 542, 576
PONIKVE 18, 23, 29, 95, 248, 655, 660, 662. 822, 847
PONOR 236
PONORAC 13, 30, 31, 37, 68, 80, 86, 123, 135, 143, 145, 236, 295, 300, 328, 432, 453, 532, 571, 572, 573, 574, 602, 712, 715, 718, 841, 844, 850, 852, 854, 859, 860, 862
PONORIi 137
POPOVIĆA jarak 579
POTKUK 772
lJOTOK 16, 695
POZAREVAC 80
POŽEGA 504, 507
PRAPOCE 847, 851, 857
PRAPOTE 231, 258, 774, 805
FRASE VAC 11
PRAZAC 275
PKAZICI 13, 37, 38, 48, 57, 58, 61, 68, 107, 119, 121, 123, 130, 288, 296, 300, 303, 325, 328, 344, 432, 598, 728, 912, 841, 843, 844, 849, 850, 851, 852, 854, 858, 861, 862
PRESIKA 225
PRE VI JA 102
PREVOJ 570
PREZID 218, 386, 805
PRIBOJ 474, 492
PRIJEBOJ 164, 200, 201, 203, 236, 749, 764, 781, <86, 792, 795, 823, 827, 847
PRIJEDOR 201, 236
PRIMISLJE 474, 492, 599
PRIMORJE 16, 29, 32, 76, 77, 91, 102, 103, 125, 171, 180, 185, 187,196, 208,212,226, 230, 231, 233, 240, 241,253, 255,258,259, 272, 302, 305, 316, 318,347, 358,380,381, 383, 385, 386, 389, 396,399, 400,403,405, 406, 408, 412, 419, 448,456, 457,460,461, 462, 463, 464, 468, 469,471, 472,475,476, 479, 484, 488, 493, 495,498, 512,516,525, 546, 562, 570, 587, 708,719, 742,784,785, 795, 804, 807, 839, 857
PRIMORSKA krajina 19
PRIMORSKI VELJUN 178, 411
PRIMORSKO krajiška oblast 57
PRLANICE 527
PRLJEVO 250
PROKICKI klanci 527, 764
PROKIKE 102, 166, 179, 229, 237, 238, 240, 526, 527, 776, 847
PROSIKA 131
PROVANSA 33
PRUSKA 234
PRVANAC 215
PUCINA 754, 842
PULA 129, 154, 156, 242, 269, 270, 733, 758, 855
PUPAVCI 731
PUSKARlCl 147, 333, 513, 515, 847

R

RAB 244, 405, 526
RABOTlC POLJANA 97
RADENSKE TOPLICE 806
RADIŠIC 216
RADLOVIĆ 13, 37, 48, 57, 64, 65, 68, 70, 73, 90, 114, 117, 120, 121, 139, 140, 145, 149, 153, 223,282, 296, 300,303, 312,313, 315, 317, 325,328, 350, 353,361, 371,379, 42, 479, 530, 561, 557, 578, 579, 580, 581, 582, 587, 596,597, 598, 599,662, 743,757, 758, 759, 841,843, 844, 847,849, 851,852, 854, 855, 856, 857, 858, 860, 862

RADOJClCl 13, 37, 48, 57, 64, 65, 68, 102, 107, 114, 120,123,136, 137,140, 145,266, 274, 285, 296,300,303, 308,313, 318,319, 326, 358, 364,380,409, 432,508, 662,685, 737, 738, 739,740,741, 742,790, 841,844, 850, 852, 854, 858, 861, 862
RAD ULO VICI 13, 79, 857
RAKAR 153
RAKOVICA 200, 231, 235, 492, 598, 792
RAMLJANI 214
RAPAJIN KLANAC 166
RASTOKE 317, 599
RASKA 707
RAVNA GORA 23, 28, 68, 77, 109,168, 172, 175, 177, 179,180,191,196,198,199, 209,210, 226, 227, 230, 232, 233, 234, 235, 237, 246, 248, 252,256,263,266,277,299, 385, 386, 394, 395,410,412,429,440,449, 451, 470, 471,480,510, 517,518, 557,558, 719, 736, 745,776,788, 802,804, 819,822
RAVNI VRH 215
RAVNO 217
RAZDOLJE 147
RAZVALA 209, 257, 755
REBIC 215
RIBNIK 214, 251
RICICKO bilo 11, 225
RIDICA 668
RIJEKA 7, 11, 32, 33, 36, 51, 90, 107, 108, 122, 131, 154,156,157, 162,170, 172,177, 188, 190, 204,218,242, 243,251, 259,269, 270, 280, 317,324,363, 385,395, 399,406, 409, 410, 412,414,476, 478,481, 529,531, 536, 596, 655,691,694, 696,704, 716,730, 739, 758, 801,805,818, 824,843, 847,855
RJEČINA 217
RIM 156, 159, 160, 234, 430, 445
RISNJAK 170, 172, 188, 227, 254, 273, 280, 721
RISOVA kosa 37
RITAVAC 526
RITOVAC 847
ROGOVlCl 143, 715, 716
ROVINJ 270
RUDNICA 707
RUDO 185
RUJA 303
RUKE 141, 284, 737, 789, 790
RUMA 472, 656
RUSIJA 24, 33, 46, 728, 789, 829

S

SABLJACKA DRAGA 31
SABORSKO 199, 200
SALOPEKI 147, 515, 517
SAMOBOR 43
SANDŽAK 204, 748, 751
SARADA 218
SARAJEVO 525, 734
SAVA 205, 251
SELCE 176
SELIŠTE 13, 31, 38, 44, 47, 57, 68, 107, 114, 120, 121, 125,267,296, 300. 303,310, 334, 432, 530, 532,577,578, 579, 580,587, 662, 726, 734, 735,758,763, 764, 841,843, 844, 847, 849, 850,851,852, 854, 857,858, 860, 861, 862
SEKULICI 13, 61, 65, 296, 573, 662
SENTA 660
SENJ 14, 15, 21, 32, 33, 40, 44, 49, 73, 94, 115, 129, 131, 132,170,172, 178, 180,182, 189, 192 ,196, 197,202,204, 205, 208,209, 213, 226, 227, 229,238,239, 240, 241,244, 252, 255, 256, 271,347,399, 403, 408,411, 415, 440, 477, 478,480,512, 526, 528,694, 695, 697, 703, 773
SENJSKO 719, 745, 847
SENJSKO bilo 129
SEOCANI 12, 37, 38, 47, 92, 296, 300, 301, 303, 360, 685
SERTIC POLJANA 235
SEVERIN 15, 23
SEVERIN na KUPI 83, 196, 197, 226, 247, 249, 368, 370, 736, 769. 776, 779, 819
SIBIR 797
SIEDLCE 504, 507
SILJEVACA 421
SINAC 203, 749, 786, 823, 847
SISAK 15, 32, 68, 73, 464, 487 548
SJEĆA 766
SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE 61, 700
SKELA 123
SKENDER VAKUF 751
SKOPJE 726
SKRAD 23, 196, 213, 226, 232, 237, 313, 319, 347, 366, 372, 480, 561, 565, 567, 568, 745, 804, 805,
SLAVICA 117, 176, 493, 579, 580
SLAVONIJA 17, 18, 25, 26, 31, 40, 48, 52, 234, 543, 747
SLAVONSKA krajina 18, 19, 22, 25
SLOVENACKO primorje 46, 86, 205, 268, 269, 270, 277
SLOVENIJA 29, 110, 125, 126, 131, 147, 148, 160, 166, 182,191,207,216,234,243, 255, 256, 269, 276,278,314,316,317,318, 337, 348, 366, 368,370,379,385,386,432, 451, 475, 487, 509,511,529,586,595,696, 721, 748, 753, 768, 789, 822, 847
SLUNJ 16, 17, 20, 31, 54, 93, 110, 182, 190, 199, 200, 235, 305,316,317,492,544,558, 598, 766, 769, 771,779,780,791,792,793, 794, 822, 847
SMEDEREVO 568
SMOLNIK 103, 574
SMRCEVA POLJANA 23, 28
SNJEZNIK 218, 229
SOCIJALISTIČKA FEDERATIVNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA 564
SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA HRVATSKA 132
SOFIJA 828
SOKAT 596
SOKOLANA 179

SOLUN 134
SOMBOR 40, 68
SOMBORSKI put 662, 655, 657
SOPACA 579
SOVENICE 513
SOVJETSKI SAVEZ 61, 74, 178, 295, 446, 557, 700, 713, 755, 779, 829
SPLIT 32, 162, 317, 491, 492, 526, 733, 847, 848
SRB 452, 453, 839
SRBIJA 17, 44, 48, 52, 57, 67, 69, 74, 185, 487, 568, 656, 718
487, 568, 656,718, 720, 726,738, 748,751, 754, 757, 785,789, 801, 816
SREDELJ 521, 579, 997
SREDNJA AZIJA 756
SREDNJA DREŽNICA 12, 30
SREDNJA GORA 215, 251
SREDOZEMLJE 234
SREMSKI KARLOVCI 25, 40, 41, 48, 655
SRIJEM 25, 26, 441, 463, 557, 662, 748, 751
SRPSKE MORA VICE 20, 32, 68, 106, 147, 167, 196, 197,204, 212, 213,225, 227,234, 236, 237, 247,262, 269, 305,310, 325,332, 372, 385, 386,408, 409, 422,429, 512,563, 731, 775, 776,799. 804, 805
SRPSKO polje 155
STAJNICA 77, 106, 109, 115, 117, 147, 209, 230, 244. 272, 276, 305, 308, 349, 351, 385, 474, 477, 482, 561, 814, 819
STALAK 82, 83, 128, 131, 138, 140, 148, 208, 237, 238, 245, 318, 352, 386, 406, 428, 475, 479, 492, 493, 495, 496, 513, 719
STALJINGRAD 234, 304, 471, 593, 779
STANARI 12, 37, 38
STANICI 598
STANIŠIC 668
STANIŠICKA ulica 662
STARA DRAGA 131
STARA KIKINDA 43
STARČEV bjelaž 573
STARI LAZ 23, 28, 128, 246, 517, 518, 804
STARI TRG 317
STANISNJAK 19
STINICA 480
STOKUCE 598
STOŽAC 257
STRAŽBENICA 216
STUBICA 247, 248, 249, 511, 513, 530, 834, 847
STUDENCI 203
SUBOTICA 140, 655, 659. 660, 664, 665, 667
SUDARICI 513
SUHO 217
SUHOR 191, 720, 721, 748
SUNGER 77, 176. 226, 246, 271, 318, 319. 319, 518
SUSAK 54, 63, 94, 155, 161, 162, 167,192. 196, 199, 205,207, 213, 225,227, 229,230, 242, 246, 249,255, 258, 280,394, 399,405, 429, 452, 463,476, 485, 497,529, 705,747, 759, 764, 800
SUSACKA draga 162
SUŠANJ 205, 732, 833
SUŠICA 249, 517, 518, 520, 745, 788, 847
SUSlK 56, 698
SUTJESKA 147
SV. ARHANĐEL 216
SV. GORA 721
SVINJARICA 317
SV. JELENA 452, 465, 528, 748
SV. NEDELJA 748
SV. PETAR NA KRASU 218
SV. ROK 214. 250

S

SALAMUNIĆ 722, 847
SAMARICA 702
ŠEBESlC 655
ŠEGANI 97, 166
SEKlCl 12, 31, 47, 119,123, 145, 223,293, 300, 303, 328, 336, 349,356, 358, 409,449, 462, 466, 469, 471, 479,551, 560, 570,662 775, 841, 843, 843, 844,847, 851, 852,854, 855, 856, 858, 860. 862
SEKlCl most 363,
SEMBRUN 33
ŠENT RUPERT 753
ŠIBENIK 244, 728
ŠIBRLICKA 220
ŠIROKA draga 271, 401, 719
ŠIROKA KULA 214, 250
ŠKALIĆ 33, 114, 115, 118, 132, 181, 184, 208, 237, 245,257,272,273, 371, 449,452, 454, 458, 473,479,493.517, 525, 527,555, 569, 580, 774, 847
ŠKAMRICE 527
ŠKARE 225, 227, 755, 831
SKOFJA LOKA 719, 754, 826
SKREBUTINJAK 13, 252
SKRIPINE 13, 61, 107, 119, 153, 223, 263, 296, 315, 360,364,521,560, 587, 597,662, 841, 843, 844,849,850,852, 854, 860,862
ŠKRLJEVO 264, 356, 847
SLJIVNJAK 317
ŠPANIJA 757
ŠTAJERSKA 19, 25
STIKADSKI KLANAC 250
STIP 68
STROSMAJEROVA ulica 662
Šuljak 153
ŠUPLJAK 655
ŠVICARSKA 36

T

TANCA GORA 366
TRAVANKUT 665
TEHERAN 378
TEMIŠVAR 42, 43
TEPLICE 103, 135, 137
TEŠNJAC 331
TEŠANJ 751
TICI 512, 517
TIHOVO 561

TIROL 134
TISOVAC 32, 72, 105, 131, 141, 183, 184, 229, 259, 274, 332, 412, 467, 744, 749,, 764, 707, 769, 787, 788, 789, 858
TITOVA KORENICA 746, 753, 847
TITOVA ulica 662
TOBOLIC 235, 236, 488, 791
TODORIĆI 513
TOMIĆI 13, 38, 39, 47, 57, 61, 66, 68, 73, 78, 79, 81, 83, 89, 92, 95, 107, 114, 121, 123, 136, 137,139,140,143, 145,146,149, 150, 151, 153,167,175,208, 223,231,273 282, 285, 296,300,303,308, 310,313,317 325, 326, 331,334,349,353, 357,363,372 407, 409, 410,432,433,436, 438,449,455 460, 461, 462,468,472,480, 512,532,533 537, 52, 543, 544, 545, 551, 552, 553, 561, 569, 570, 662,685,689,690, 698,701,703 777, 781, 782,783,784,785, 786,801,814 818, 821, 829,841,843,844, 847,849,850 851, 852, 854,855,856,858, 860,860,861 862
TOPICI 301
TOPUSKO 315, 402, 491
TORGOU 34
TORINO 163, 855
TOUNJ 216, 217, 252, 255, 527
TRAVNIK 191, 149, 751
TRBOVIĆI 13, 37, 38, 57, 64, 66, 81, 92, 107, 121, 123,296,300,301, 303,308,324 326, 328, 331,332,351,353, 367409,412 42, 436, 508, 513, 515, 533, 560, 662, 685, 703, 797, 800, 801,802,807, 810,811,812 814, 815, 841, 844,850,852, 854,856,862
TREPCA 75
TRESKAVAC 216
TRIBALJ 429
TRNOVA POLJANA 97
TROGIR 775
TROJVRH 164, 847
TRSAT 576
TRST 25, 127, 154,157,217, 218,242,251 252, 269, 270, 382,394,733. 742,801.806 824, 855
TRŠĆE 470, 471, 805
TRZIC 235, 599
TUHOBIC 139, 225, 406
TUK 20, 23, 237, 257, 502, 503, 698
TURJANSKI 250
TURKOVIĆI 68, 749, 786, 822
TURKOVIC selo 174, 548, 786
TURKE 313, 480, 490, 584
TURSKA 21, 24, 25
TUŠILOVIC 235, 847
TUŽEVIĆ 105, 114, 117, 209, 257, 273, 454, 493, 509, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 527, 562, 598, 729

U

UČKA 218, 501
UDBINA 21, 165, 166, 201, 214, 215, 250, 251, 719, 771, 772
UGARSKA 16, 25
UKRAJINA 457
UNA, 215
URA 834
USORA 24

V

VAGRAN 33
VARAŽDINSKI generalitet 19, 26
VATIKAN 432
VELEBIT 72, 79, 166, 205, 242, 243, 250, 291, 732, 773, 835
VELEBITSKI kanal 275
VELEBITSKI vrh 833
VELEBITSKO bilo 166
VELIKA BRITANIJA 269
VELIKA greda 11
VELIKA JAVORNICA 102, 128, 130, 256, 303
VELIKA KAPELA 30, 32, 100, 128, 129, 131, 132, 133, 145,146, 178, 172, 173,177, 178, 179, 180, 182,193, 196, 198, 229,230, 263, 255, 256, 257,258, 262, 271, 273,277, 278, 333, 360, 374,412, 488, 497, 498,503, 530, 586, 587, 670,745, 746, 772, 801,820, 821, 828, 831, 856
VELIKA KIKINDA 42, 43
VELIKA KLADUŠA 235
VELIKA župa MODRUS 83, 94, 412
VELIKI BEČKEREK 40, 41
VELIKI GOLJAK 238, 240
VELIKI LISAC 780
VELIKI LOŠINJ 204, 273
VELIKI OBLJAJ 830
VELIKO polje 468
VELJUN 98, 178, 199, 200, 201, 203, 216, 236, 305, 317, 471, 516, 598, 599, 744, 749, 764, 767, 768, 769, 770, 779, 786, 791, 792, 793, 794, 795, 822, 847
VELJUN PRIMORSKI 177
VENECIJA 855
VERA 305, 527
VERUŠIC 655
VICENCA 44
VIDINA **greda** 332, 452, 460
VIDOVIĆI 12, 296
VIJENAC 585
VINERNOJŠTAT 46
VINICA 257, 366, 437
VINKOVCI 32, 40, 41
VINODOL 205, 227
VIRJE 453
VIROVITICA 724, 801
VIS 244, 491
VISOKA 834
VISOKO 525
VISUC 165, 203, 719, 770, 771, 786, 827
VIŠEVICA 139, 225, 406, 809
VITUNJ 15, 20, 23, 28, 29, 74, 76, 97, 144, 145, 154, 240, 300, 329, 333, 334 344, 393, 455, 468, 554, 805

VITUNJCICA 11
VIVODINA 751
VODENA draga 80, 164
VODICE 464, 465, 513, 544, 703
VODOTEC 32, 105, 257, 309, 451, 493, 515, 5298, 700, 703, 847
VOJINOVAC 164
VOJNA krajina 12, 13, 18, 19, 23, 25, 26, 27, 29, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 104
VOJNIĆ 54, 199, 235, 305, 316, 317, 598
VOJNI TUK 448
VOJNOVAC 234, 235
VOJVODINA 34, 40, 568, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 662, 664, 666, 667, 685, 686, 688, 724, 762
VOJVODUSA 32
VOLGA 448
VRATA 249, 461
VRATNIK 32, 44, 165, 182, 236, 238, 239, 240, 256, 270, 273, 399, 511, 512, 729, 732, 761, 822, 847
VRBOVSKO 19, 20, 21, 24, 26, 28, 29, 54, 68, 71, 74, 94, 106, 109, 114, 115,, 129 131, 147, 164, 167,168,171,175, 177, 179189, 197, 198, 207,209,210,212, 226, 229,232, 243, 246, 247,248,249,256, 257, 262,269, 272, 276, 279,305,313,317, 346, 351,385, 386, 405, 440,472,481,529, 536, 561,572, 574, 656, 654,658,660,691, 694, 695,707, 713, 716, 719,732,738,740, 741, 774,782, 786, 788, 803, 804, 805, 842, 846, 847
VRDNIK 472
VREBAC 243, 250
VRELO 191, 295, 300, 470, 520
VREOC 751
VRGINMOST 305, 491
VRGORAC 491
VRH KAPELE 236, 244, 245, 511, 512, 777
VRHOVINE 165, 182, 197, 202, 203, 214, 215, 238, 256, 711, 731, 764, 767, 792, 795, 823, 827
VRŽAC 593
VRŠAK 545
VRŠIC 189, 753
VRUJAC 12, 37, 38, 92, 107, 113, 114, 119. 123, 149, 153,167,193, 213, 223, 267,295. 301, 310, 312,313,314, 315, 328, 329,331, 334, 350, 355,363,372, 452, 521, 560,563, 582, 587, 662,685,772, 777, 781, 841,843, 844, 847, 850,851,852, 854, 855, 860.861, 862
VRZlCl 166
VUČJAK 513, 514
VUJICI 515, 598
VUJNOVE GLAVE 250
VUKELICI 13, 38, 47, 57, 61, 65, 68, 73, 104, 114, 115,117,118, 121, 123, 124,137, 142, 143, 145,149,167, 84, 208, 222,223, 224, 233, 259,267,271, 285. 296, 300,301, 302, 305, 306,325,326, 328, 332, 348,349, 355, 302, 375,378,432, 441, 447, 449.453, 455, 456, 458,460,462, 467, 468, 470,473, 474, 479, 483, 486,487, 488, 493, 498,513, 532, 550, 557, 562,568, 570, 587, 662,685, 731, 742, 816, 818,819, 821, 841, 844847, 850, 851, 852, 854,856, 858, 860, 861,862
VUKELIC LISAC 13, 37, 319, 364

Z

ZADAR 162, 244, 317
ZAGON 496
ZAGORJE 16, 95, 108, 113, 118, 142, 257, 258, 259, 312, 317, 332, 375, 392, 515, 519, 532 555, 836
ZAGREB 7, 14, 30, 32, 32, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 48, 58, 59, 62, 63, 76, 80, 82, 95, 107, 161, 163, 167, 171, 177, 186, 194, 204, 229, 234, 253, 281, 322, 328, 330, 353, 405, 406, 407, 410, 429, 431, 448, 449, 458, 471, 473, 476, 492, 504, 507, 533, 550, 555, 563, 569, 576, 591, 656, 657, 658, 659, 660, 696. 698, 704, 716, 727, 802, 806, 807, 811, 813, 828, 833, 841, 843. 847, 848, 849, 851. 854, 857
ZAJECAR 777
ZAKAPELSKO područje 19
ZALESINA 804
ZAPADNO RIMSKO CARSTVO 15
ZAVRSJE 319, 352, 366, 372. 565, 567* 577, 579, 581, 765, 861
ZBJEG 235, 305, 410
ZDIHOVO 249
ZEBIC 305
ZECEVO BRDO 12, 153, 296, 315, 518, 519, 520, 521, 582, 594, 595, 662, 841, 844, 850, 851, 852, 854, 860. 862
ZEMUN 751, 828
ZJALIC 12, 520
ZLOBIN 207, 213, 245, 248, 249, 270, 271, 273, 513, 516
ZREDEL 212, 513
ZRMANJA 491
ZRNlC groblje 840
ZRNICI 13, 37, 38, 47, 57, 61, 68, 70, 71, 79, 92, 114, 120, 121, 123, 138, 140, 222, 223, 257, 285, 295, 296, 299,300, 303,307,315, 317, 328, 349, 360, 361,409, 432,461,479, 532, 577, 579, 582, 594,596 597,598,599, 662, 685, 754, 781, 808,829, 831,834,835, 841, 842, 843, 844, 849,850, 851,852,854, 856, 858,860, 861, 862
ZRNIC logor 446, 831
ZVECAJ 209, 259, 576, 590

ž

ZABNJAK 663
ZAGAR 717
ZAMBOLJA 43
ZEDNIK 655
ŽIVANJA 542

ŽNIDOVAC 204, 289, 406
ZNJIDAVAC 31, 131, 141, 432, 437, 574, 751, 749, 847
ŽRNOVICA 208
2UBMERAK 18, 101, 190, 191, 234, 267, 385, 386, 402, 472, 487, 574, 586, 722, 746, 747, 748, 751, 753, 847
ŽUPANJA 129
ŽUTA LOKVA 102,142,1* /, 166,181,182 204, 208,238, 240, 258, 309 440, 478,526^ 527, 694,695, 719, 724, 729, 732, 761,766 774, 776, 784, 814,819,827, 847
ŽUTICI 13
2UZE 183

Tumač skraćenica

AFZ — ANTIFAŠISTIČKA FRONTA 2ENA
AH — ARHIV HRVATSKE
AIHRPH — ARHIV INSTITUTA ZA HISTORIJU I RADNIČKI POKRET HRVATSKE
AVII — ARHIV VOJNO ISTORIJSKOG INSTITUTA
AVNOJ — ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE
CK — CENTRALNI KOMITET
CK KPH — CENTRALNI KOMITET KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE
CK KPJ — CENTRALNI KOMITET KOMUNISTICE PARTIJE JUGOSLAVIJE
CK SKOJ — CENTRALNI KOMITET SAVEZA KOMUNISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE
DFJ — DEMOKRATSKA FEDERATIVNA JUGOSLAVIJA
FNRJ — FEDERATIVNA NARODNA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA
GŠH — GLAVNI STAB HRVATSKE
GŠ NOVU — GLAVNI STAB NARODNO OSLOBODILAČKE VOJSKE HRVATSKE
HAK — HISTORIJSKI ARHIV KARLOVAC
IB — INFORMATIVNI BIRO
1HRPI1 — INSTITUT ZA HISTORIJU I RADNIČKI POKRET HRVATSKE
JAZU — JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
JNA — JUGOSLAVENSKA NARODNA ARMIJA
JNOF — JUGOSLAVENSKA NARODNO OSLOBODILAČKA FRONTA
KNOJ — KORPUS NARODNE ODBRANE JUGOSLAVIJE
KPF — KOMUNISTIČKA PARTIJA FRANCUSKE
KPH — KOMUNISTIČKA PARTIJA HRVATSKE

KP SAD — KOMUNISTIČKA PARTIJA SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA
MNO — MJESNI NARODNI ODBOR
NDH — NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MOB — NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA
NOP — NARODNO OSLOBODILAČKI POKRET
NOVH — NARODNO OSLOBODILAČKA VOJSKA HRVATSKE
NOVJ — NARODNO OSLOBODILAČKA VOJSKA JUGOSLAVIJE
NOV i POJ — NARODNO OSLOBODILAČKA VOJSKA I PARTIZANSKI ODREDI JUGOSLAVIJE
OK KPH — OKRUŽNI KOMITET KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE
OK SKOJ — OKRUŽNI KOMITET SAVEZA KOMUNISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE
OVRA — SLUŽBA ZAŠTITE ZA SUZBIJANJE ANTIFAŠIZMA
OZN — ODJELJENJE ZA ZAŠTITU NARODA
POC — POKRAJINSKI OBAVJEŠTAJNI CENTAR
ROC — _ RAJONSKI OBAVJEŠTAJNI CENTAR
SAD — SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE
SIZ — SAMOUPRAVNA INTERESNA ZAJEDNICA
SKOJ — SAVEZ KOMUNISTIČKE OMLADINE HRVATSKE
SMG — SAVEZ MLADE GENERACIJE
SRH — SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA HRVATSKE
SSRN — SOCIJALISTIČKI SAVEZ RADNOG NARODA
SSSR — SAVEZ SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA
SUBNOR — SAVEZ UDRUŽENJA BORACA NARODNO OSLOBODILAČKOG RATA
SUP — SEKRETARIJAT UNUTRAŠNJIH POSLOVA
UNS — USTASKA NADZORNA SLUŽBA
URS — UJEDINJENI RADNIČKI SINDIKAT
URSH — UJEDINJENI RADNIČKI SINDIKAT HRVATSKE
URSSJ — UJEDINJENI RADNIČKI SAVEZ SINDIKATA JUGOSLAVIJE
VP — VOJNO PARTIZANSKA BOLNICA
ZAVNOH — ZEMALJSKO ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE NARODNOG OSLOBOĐENJA HRVATSKE
ZKRZ — ZEMALJSKA KOMISIJA ZA RATNE ZLOČINE
ZO — ZAJEDNICA OPĆINA

Sadržaj

Napomena Redakcije 7

Akad. MANOJLO MARAVlC
Iz prošlosti Drežnice do 1918. godine..... 11

Dipl. up. pr. LAKO IVOŠEVIĆ
Dr MIHAEL SOBOLEVSKI
Drežnica između dva svjetska rata.....49

Gen. major MILOŠ IVOŠEVIĆ ROGOVlC
Drežnica u vremenu od aprilskog rata do ustanka 1941. godine ... 67

Gen. major BUDE BOSNlC
Partijska organizacija Drežnice u pripremi oružanog ustanka i njeno djelovanje do oktobra 1942. godine.....73

Akad. MANOJLO MARAVlC
Rad KPJ u Drežnici od oktobra 1942. do kapitulacije fašističke Italije 105

Puk. MARKO TRBOVIĆ
Neki podaci o radu organizacija KPH u Drežnici u periodu od septembra 1943. do oslobođenja zemlje.....122

Puk. MARKO TRBOVIĆ
Geografski i vojno-politički položaj Drežnice tokom NOR-a 127

Puk. MILE TRBOVIĆ
Dolazak Koste Nađa i Ive Vejvode u Drežnicu početkom augusta 1941. godine 135

Gen. major NIKOLA IVOŠEVIĆ
Formiranje i borbena dejstva prvih partizanskih jedinica 138

Ppuk. MILE MARAVIĆ
Sjećanje na stradanja Drežničana od strane talijanskih okupatora . . 149

Gen. major MILOŠ IVOŠEVIĆ ROGOVIĆ
Četvrti omladinski bataljon 6. partizanske brigade Hrvatske 163

Gen. ppuk. ĐURO MATIĆ
Moj prvi susret s Drežnicom u ratu.....167

Puk. VLADO TRBOVIĆ
Prvi i drugi udarni bataljon..... 169

Gen. ppuk. BOGDAN MAMULA
Proleteri i Partizanska Drežnica..... 185

Gen major RADOSLAV KOSANOVIC BRACO
Sesta primorsko-goranska udarna brigada.....191

VERA JURlC
Proslava prve godišnjice ustanka u Drežnici.....223

Gen. ppuk. ANDRIJA TUS
Četrnaesta primorsko-goranska brigada.....225

Mr VITOMIR GRBAC
Operacija »Velika Kapela«.....253

NARANČA MARA VIC
Dvanaestogodišnja djevojčica u vihoru rata.....263

Dipi. ing. JELENA STARC JANClC
Nesreća u Drežničkoj crkvi.....264

Puk. VLADO TRBOVIĆ
Njemačka ofanziva na Drežnicu u jesen 1943. godine.....268

Dr ĐURO ZATEZALO
Nastanak, organizacija i djelatnost narodnooslobodilačkih odbora u Drežnici 1941—1945..... 281

Puk. MARKO TRBOVIĆ
Organizacija i rad SKOJ-a u Drežnici tokom NOB-e.....321

OMLADINA DREŽNICE NA DJELU, objavljeno u Goranskom vjesniku br. 15, str. 2, 4. rujna 1943..... 334

OMLADINA SELA SEKIČA SPASILA TOP, objavljeno u Goranskom vjesniku br. 78, str. 11, 15. studenog 1944 336

Puk. GOJKO MARA VIC GAJlC
Mladići i djevojke su časno ratovali i ginuli za slobodu.....336

VIŠNJA BASTA, prof.
Organizacija antifašističke fronte žena u vremenu od 1941. do 1945. . 342

Puk. CEDOMIR MARAVIĆ
I djeca su ratovala..... 353

SMILJA EDER
Moje djetinjstvo..... 368

MOJA ZELJA, objavljeno u listu »Pionir« br 7—8, *1943, str. 9.* ■ 373

Dipi. ecc. RADE TOMIC
Komanda mjesta Drežnica.....374

Kontra admiral RADE MRVOS
Organizacija i rad Komande primorsko-goranskog područja 3 8 3

Puk. MILUTIN TATALOVIC
Snabdijevanje partizanskih jedinica tokom NOB-a..... 388

ANTUN GIRON, prof.
Drežnica kao središte društveno-političkih organizacija kotara Ogulin
i okruga Gorski kotar.....404

VELJKO KOSANOVIC
Osnivanje i rad prvih partizanskih radionica, mlinova i pilana na
slobodnom teritoriju Drežnice i Jasenka tokom NOB-a.....415

MIHOVIL MARUŠlC
Majstori svog zanata.....424

Puk. MARKO TRBOVIC
Obavještajno-subverzivno djelovanje okupatorskih i kvislinških snaga
i razvoj bezbjednosne djelatnosti u Drežnici tokom NOB-a 430

Dipi. ing. JELENA STARC JANClC
Partizanska bolnica u Drežnici.....447

BOJANA COKESA VUKOV
Briga o ranjenicima u partizanskoj bolnici Drežnice..... 488

Dipi. ing. JELENA STARC JANClC
Evakuacija ranjenika preko Stalka..... 492

Gen. ppuk. DIMITRIJE VOJVODlC ZEKO
Kapelski marš.....497

IZ DREŽNICE.....504

*PRED DREŽNIČKI JURIS, »Pišu naši borci«, izdanje Prve udarne
brigade XIII divizije br. 3 od 13. jula 1944. god. str. 4*.....506

*CRTICE IZ AKCIJE NA DREŽNICU, Divizijske novine br. 29, str. 2,
od 24. jula 1944*..... 507

NA CESTI DREŽNICA—JASENAK, Divizijske novine br. 45, *str. 3,
od 9. augusta 1944*..... 508

TO *JE DREŽNICA, Divizijske novine br. 45, str. 3, od 2. augusta 1944.* 509

Gen. ppuk. DIMITRIJE VOJVODlC ZEKO
Oslobođenje Drežnice i Tuževića 13. jula 1944. godine.....510

Puk. MILUTIN TRBOVIC
Napad 2. bataljona 1. brigade na neprijateljsku posadu u Zečevom
Brdu 13. jula 1944. godine.....518

U OSLOBOĐENOJ DREŽNICI, Divizijske novine, br 70, str. 3, od 5.
septembra 1944..... 522

*KROZ DREŽNICU, Divizijske novine, br. 81, str. 1, od 16. septembra
1944*..... 524

Puk. GOJKO MARAVIC GAJlC
Posebni zadaci udarne grupe 1. udarne brigade 13. udarne primorsko-
-goranske divizije (februar—oktobar 1944)..... 525

SIMO TOMlC
Kulturno-prosvjetni razvoj Drežnice do 1941. godine..... 531

DRAGINJA METIKOŠ
Kulturno-prosvjetna djelatnost u Drežnici tokom NOR-a..... 547

DANICA MARAVIC
Djeca izbjeglice.....565

VERA JURIC
Agitprop i tehnika CK KPH u Drežnici 1942 568

Gen. major MILOŠ IVOSEVlC ROGOVIĆ
Zvjerstva ustaša nad civilnim stanovništvom u selima Brezno,
Ponorac, Debeli Lug, Jasenak i Krakar pred kraj drugog svjetskog rata 571

DANE MARAVIC KOLAR
Zvjerstva ustaša nad civilnim stanovništvom u selima Donjeg kraja
Drežnice u drugoj polovini 1944. i početkom 1945. godine..... 575

PODACI O POKOLJU, Goranski vjesnik, br. 80, str. 2, od 5. *prosinca 1944*..... 582

ILIJA VUKELIĆ
Dijete — mučenik.....582

Gen. major MILOŠ IVOŠEVlC ROGOVlC
Hod po mukama 56S

DRAGICA MARAVIC BUŠURELO
Moj najtužniji dan.....593

MIHAJLO RADULOVlC
Sjećanje na tužno djetinjstvo i kraj rata..... 596

DREŽNICA, Divizijske novine br. 55, *str.* 7, *od 20. aprila 1945.* 600

Puk. MILAN P. KOSANOVlC
Ppuk. MIRKO ZRNlC
Odlazak Drežničana na rad u SAD i zemlje Evrope (1895—1939) . . 601

Puk. NIKOLA TOMlC BOJANOV
Migracije naroda Drežnice u vremenu od 1920—1941. i njegovo učešće
u NOR-u..... 623

Mr BRANKO CUPURDIJA
Kolonizacija Drežničana u Bajmok poslije II svjetskog rata 654

Gen. major MILOŠ IVOŠEVlC ROGOVlC
Drežničani, vojni i vojno-politički rukovodioci u ratu i poslije rata 668

Mr ĐURO ZRNIĆ
Poslijeratni razvoj Partizanske Drežnice.....684

MARKO BORIC
Značaj memorijala Partizanska Drežnica i Gornji brinjski kraj 700

LIKOVI REVOLUCIONARA

MILOS IVOŠEVIĆ ROGOVIĆ
Aktivan u organima narodne vlasti.....706

MILOŠ IVOŠEVIĆ ROGOVIĆ
Pao u prvim borbenim redovima.....709

MILOŠ IVOŠEVIĆ ROGOVIĆ
Pao na Ćudinom klancu..... 711

MILOŠ IVOŠEVIĆ ROGOVIĆ
Vojnik revolucije..... 712

MARKO TRBOVIĆ
Prva partizanka u Drežnici.....715

RADE RADOJĆIĆ
Komandir radne jedinice..... 717

DUŠAN IVOŠEVIĆ
Operativni oficir bataljona..... 718

RADE RADOJĆIĆ
Pao u borbi na Suhoru.....720

NIKOLA IVOŠEVIĆ
Nikad mu ruka nije zadrhtala..... 722

NIKOLA IVOŠEVIĆ
Komesar bataljona Tode Ivošević..... 723

RADE RADOJĆIĆ
Komandir partizanske čete..... 725

LAKO IVOŠEVIĆ
Maravić (Nikole) Milanko..... 726

MILOŠ IVOŠEVIĆ ROGOVIĆ
Komandir Drežničke partizanske čete..... 728

GOJKO MARAVIĆ
Dječak puškomitraljezac..... 730

GOJKO MARAVIĆ
Smrtno ranjen na Ljubovu..... 734

LAKO IVOŠEVIĆ
Aktivan u radničkim štrajkovima.....737

LAKO IVOŠEVIĆ
Jedan od organizatora sindikata u Drežnici..... 738

RADE RADOJČIC
Pao u borbi kod Vrbovskog.....740

ĐURO RADULOVIĆ
Operativni oficir.....741

GOJKO MARAVIČ
Komandant bataljona.....743

MILOŠ IVOŠEVIC ROGOVIC
Proleter i neustrašivi borac.....746

GOJKO MARAVIČ
Komandant proleterskog bataljona.....747

MILOŠ IVOŠEVIC ROGOVIĆ
Komandir proleterske čete.....750

BOGDAN MAMULA
Zamjenik komandanta Proleterskog bataljona.....752

MANOJLO MARAVIČ
Pao je u borbi na čelu ruske čete.....754

MILE MARA VIC
Strijeljan u Martinšćici kraj Sušaka.....757

MARKO TRBOVIĆ
ILIJA RADULOVIĆ
Todor Radulović Todosija.....760

GOJKO MARA VIC
Mogu se boriti i jednom rukom.....763

NIKICA RADULOVIĆ
Komandant bataljona.....766

NIKICA RADULOVIĆ
Pao u borbi na Veljunu.....768

MILUTIN TATALOVIĆ
Pao u borbi kod Visuća.....770

VLADIMIR BARAC
Poginuo na pragu svoje kuće.....772

BUDE BOSNlC
Od podoficira do načelnika Štaba brigade.....775

NIKICA RADULOVIĆ
Komandant bataljona.....777

RADE TOMIĆ
Strijeljan na Bukovniku.....781

RADE TOMIĆ
Komandir voda.....783

RADE TOMIĆ
Pao u borbi na Sincu.....785

LAKO IVOŠEVIĆ
Organizacioni sekretar partijske organizacije 1937. godine u Drežnici . 787

MILOŠ IVOŠEVIĆ ROGOVIĆ
Proslavljeni komandir čete..... 789

BUDE BOSNIĆ
Narodni heroj Đuro Trbović Ćošan..... 793

NIKOLA IVOŠEVIĆ
Drežnički revolucionar..... 797

SIMO TOMIĆ
Komesar artiljerijske brigade Mile Trbović Draganov. 800

JELENA STARC JANČIĆ
Ratni dnevnik Nade Trbović..... 802

ILIJA TRBOVIĆ
Nikica Trbović..... 807

RADE RADOJĆIĆ
Član Mjesnog komiteta i organizator ustanka u Drežnici..... 809

BUDE BOSNIĆ
Vijećnik AVNOJ-a..... 810

MILE TRBOVIĆ
Narodni heroj Rajko Trbović..... 814

ILKO RADULOVIĆ
MARKO TRBOVIĆ
Dmitar Vukelić — Pimić, komandant bataljona..... 816

RADE TOMIĆ
Komandir zaštitnog voda partizanske bolnice..... 818

MILOŠ IVOŠEVIĆ ROGOVIĆ
Narodni heroj Sava Vukelić..... 820

MILE TRBOVIĆ
Hrabro je tukao neprijatelja..... 825

MILOŠ IVOŠEVIĆ ROGOVIĆ
Puškomitraljezac..... °2o

MILOŠ IVOŠEVIĆ ROGOVIĆ
Hrabri komandant bataljona..... 828

BUDE BOSNIĆ
Mile mitraljezac..... 831

RADE ZRNIĆ
Pao u borbi na Velebitskom vrhu..... 833

NIKICA RADULOVIĆ
Komandant bataljona poginuo u Lapačkoj dolini..... 830

MILICA BANDA, prof.
Ljudski gubici na području općine Drežnica od 1941. do 1945. godine . 841
Pali borci s područja općine Drežnica.....865
Žrtve fašističkog terora i rata općine Drežnica 1941—1945..... 877
Umrli od tifusa na području općine Drežnica 1941—1945..... 893
KAZALO LIČNIH IMENA 897
KAZALO GEOGRAFSKIH POJMOVA..... 916
TUMAČ SKRAĆENICA..... 932

PARTIZANSKA DREŽNICA

Izdavač
HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU, Lj. Šestica 6

Za izdavača
Dr ĐURO ZATEZALO

Redaktori
Puk. TODOR RADOŠEVIC
Prof. VLADIMIR FUNDUK

Tehnički urednik i oprema
graf. inž. ROKO BOLANCA

Lektori
Mr SIMO KARAPANDZA
Prof. VLADIMIR FUNDUK

Korektor
JELENA ZATEZALO

Kazalo ličnih imena
KATICA MESAROS

Kazalo geografskih pojmova
Prof. KATICA MIHOLOVIC

Daktilografi
ANKICA POPOVIC
JELENA KOVACEVIC
VERA BANJANIN

Strojni slog
ZVONIMIR BUJAN
ZVONIMIR FIOLIĆ
KREŠIMIR VRANARICIC

Prelom
JOSIP R02A

Naklada 5 000 primjeraka